

135148

T. C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN 'RÛHU'L-
MESNEVÎ'SİNİN İNCELENMESİ

135148

İsmail GÜLEÇ

9725020294

Tez Danışmanı

Doç. Dr. M. A. Yekta SARAÇ

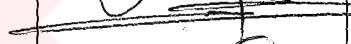

İstanbul 2002

Bu tez; İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği

tarafından T-1111/18062001 sayılı proje ile desteklenmiştir.

TEZ ONAYI

Enstitümüz TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI Bilim Dalında 2502970294 numaralı İSMAİL GÜLEÇ'İN hazırladığı "İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN RÛHU'L MESNEVİSİ'NİN İNCELENMESİ" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca 27.11.2002 ÇARŞAMBA günü saat 14.30'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....^{Kabulü}.....'ne* OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.KEMAL YAVUZ	Kabulü	
PROF.DR.MUHAMMET NUR DOĞAN	Kabulü	
PROF.DR.İSMAİL ERÜNSAL	Kabulü	
PROF.DR.ATILLA ŞENTÜRK	Kabulü	
DOÇ.DR.YEKTA SARAÇ	Kabulü	

ÖZ

Mevlânâ'nın yüzyıllardır okunan kitâbı Mesnevî, eski şiirimizin etkilendiği ve sıkça göndermelerde bulunduğu eserlerdendir. Bu önemli eserin daha iyi anlaşılması için bir çok edebiyatçı ve mutasavvıf, tercüme ve metin içinde geçen özel kelimelerin ve verilmek istenen ana fikrin anlaşılmasına yardımcı olmak üzere şerh etmişlerdir. Tezimizde; metnin ortaya çıkartmanın ve incelemenin yanı sıra *Mesnevî*'nin edebiyatımız üzerindeki etkisini anlamaya çalışmak amacı da güdülmektedir. Tezimizin konusu Türk edebiyatının beslendiği kaynaklardan *Mesnevî*'nin şerhleri ve tercümeleri arasında mühim bir yer tutan İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı, eserleri ve *Rûhu'l-Mesnevî* isimli eserinin metninin Latin harflerine aktarılması ve incelenmesidir. Amacı ise eski şiirimizin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak ve sahasında mühim bir eser olan *Rûhu'l-Mesnevî*'yi günümüz araştırmacıları ve okuyucularıyla buluşturmak, eserleriyle kendisinden sonra gelen mutasavvıflara etki eden İsmail Hakkı Bursevî'yi ve düşüncelerini daha yakından tanıtmaktır.

ABSTRACT

Mathnawi, which is the centuries long read book of Mevlana, is one of the works that affected and referred by our old poetry. Many men of letters and men of mysticism wrote commentaries on it in order to make this important work more understandable at least the basis of the main idea by giving the translation of the text and the technical terms. The aim of our thesis is to figure out the effect of *Mathnawi* on our literature. The topic of our thesis is the life and works and transferring the text to latin alphabet and scrutinization of the *Rûhu'l Mathnawi* of İsmail Hakkı Bursevi whose work occupies an important place among the commentaries and translations of *Mathnawi* which is one of the sources that fed Turkish Literature. Our objective in preparation of this thesis is to help our old poetry be better understood and to meet *Rûhu'l Mathnawi*, which is an important work in its are, with contemporary researchers and readers and to be thoroughly familiar with the thoughts of İsmail Hakkı Bursevi who affected the men of mysticism who came after him.

ÖN SÖZ

Bu çalışma; XVIII. Yüzyılda yaşamış, kişiliğı ve eserleriyle yaşadığı devirde tanınmış bir kültür adamı ve şair olan İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı, eserleri ve onun en önemli eserleri arasında gösterilen ve Mevlana'nın *Mesnevi*'sinin ilk 747 beytine yaptığı şerh olan *Rûhu'l-Mesnevî*'nin incelenmesi ve Latin harflerine aktarılmasını içermektedir.

Mevlana, yaşadığı devriden itibaren etkisini hissettirmiş bir şair ve mutasavvıftır. Onun eserlerinin en çok bilineni olan *Mesnevî* ise, yazıldığı çağdan itibaren tercüme edilmeye başlanmış ve halen de Türkçe'ye ve Batı dillerine tercüme edilmektedir. Aynı zamanda tasavvufi bir eser olan *Mesnevî*, daha iyi anlaşılması için bir çok mutasavvıf ve edip tarafından şerh edilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî de *Mesnevî*'yi şerh edenlerden biridir.

İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Mesnevî* isimli eserini esas alan çalışmamız; biyografi, inceleme ve metinden oluşmaktadır. Çalışmanın Giriş bölümünde, *Mesnevî* ve müellifi hakkında kısa bilgi verilmiş ve *Mesnevî*'ye yapılan tercüme ve şerhler kısaca tanıtılmıştır. İlk bölümde, İsmail Hakkı Bursevî'nin; hayatı, ilmi ve tasavvufi şahsiyeti ile yaşadığı devir ve yetiştiği muhit, ikinci bölümde ise eserleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölüm *Rûhu'l-Mesnevî*'nin incelenmesinden oluşmaktadır. Metin ise çalışmanın diğer bölümünü oluşturmaktadır. XVIII. Yüzyılda yazılmış, matbu ve oldukça hacimli olmasından dolayı metin transkribe edilmemiş, Latin harflerine aktarılmakla yetinilmiştir. Metin içinde geçen, ayetlerin hangi sûreye ait olduğu tespit edilmiştir. Hadislerin ise yer aldığı bilimsel kaynaklar taranarak belirlenmiş ve belirtilmiştir. Adı verilen kaynaklarda bulunmayan hadislerin ise sadece tercümesi verilmiştir. Metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerde yazılmış ibare ve beyitler tercüme edilmiştir.

Tezimin hazırlanması esnasında, gösterdiği her türlü yardım ve kolaylıktan dolayı Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü müdürü Prof. Dr. Osman F. SERTKAYA'ya, doktora başladığım tarihten beri, her türlü yazışmayı sürdüren ve bana tez hazırlama fırsatını veren Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne ve tez izleme komitesi üyeleri olan değerli hocalarıma teşekkür ederim. Metinde geçen Arapça ve Farsça ibare ve beyitlerin tercümelerinde yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım Abid Nazar Mahdum ve Yılmaz Özdemir'e müteşekkirim.

Son olarak; bana severek çalıştığım bir tez konusu veren, tezimin her aşamasında, karşılaştığım sıkıntılarımı gidermede yol gösteren, yönlendirmesiyle tezimi şekillendirdiğim ve tamamlayabildiğim danışman hocam Doç. Dr. M. A. Yekta SARAÇ'a çok teşekkür ederim.

İsmail Güleç

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ÖN SÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN HAYATI	14
A- YETİŞTİĞİ MUHİT	16
1- Yaşadığı Devir	16
2- Müntesibi olduğu tarikat: Celvetflik	17
B- HAYATI	20
1- Ailesi ve doğumu	20
2- Öğrenim hayatı	22
a- Edirne'deki öğrenim hayatı	22
b- İstanbul'daki öğrenim hayatı	23
3- Halifelik Dönemi	26
a- İlk görev: Üsküp şeyhliği	26
b- Zorunlu yolculuk: Köprülü yılları	30
c- Usturumca yılları	31
d- Edirne yolculuğu	32
e- Bursa ikâmeti	33
f- Bursa'dan İstanbul'a yapılan seyahatler	35
g- Magosa yolculuğu	36
3-Şeyhlik Dönemi	41
a- Seferlere katılması	41
b- I. Hicaz yolculuğu	42
c- II. Hicaz yolculuğu	45
d- Tekirdağ ikâmeti	47
e- Şam ikâmeti	48
f- Üsküdar ikâmeti	51
g- Bursa'daki son ikâmeti	54
4- Ölümü	56
C- HANIM VE ÇOCUKLARI	59
D- ETKİSİ ALTINDA KALDIĞI ŞAHSİYETLER	62
1- Manen etkisi altında kaldığı şahsiyetler	62
a- Muhiddîn İbn Arabî	62
b- Mehmed Üftâde Muhyiddin	62
c- Aziz Mahmut Hüdâyî	63

2- Kendisinden ders aldığı şahsiyetler	64
a- Ahmet Efendi	64
b- Abdülbâkî Efendi	64
c- Atpazarlı Osman Fazlı İlâhî	64
E- ÖNDE GELEN TALEBELERİ	73
1- Vahdetî Osman Efendi	73
2- Mehmed Bahaeddin Efendi	73
3- İshak Efendi	73
4- Zâtî Süleyman Efendi	74
5- Abdurrahman Efendi	75
6- Hikmetî Mehmet Efendi	75
7- Derûnizâde Mehmed Hulusi Efendi	76
8- Şeyh Ahaveyn Efendi	76
9- Şeyh Ahmed Pertevi Efendi	76
10- Şeyh Yahya Efendi	77
11- Abdullah Hasköyî	77
12- Yunus Efendi	77
13- Mehmet Zikri Efendi	77
14- İsmail Hakkı Dergahında post-nişîn olan meşâyih	78
F- KİŞİLİĞİ	79
G- KRONOLOJİ	84
II. BÖLÜM: İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN ESERLERİ	85
A- ESERLERİNİN SAYISI	85
B- ESERLERİNİN DİLİ	86
C- ESERLERİNİN KONUSU	88
D- ESERLERİNİN ALFABETİK LİSTESİ	90
1- Biatnâmeler-İcâzetnâmeler	90
2- Divan-ı İsmail Hakkı	90
3- Ecvibetü'l-Hakkıyye an Esileti'ş-Şeyh Abdurrahman	91
4- Es'ile-i Muhammed Sahafi ve Ecvibe-i Hakkı	91
5- Esrâru'l-Hurûf	91
6- Ferâhu'r-Ruh	92
7- Hakâyiku'l-Hurûf	93
8- Hayatu'l-Bâl	93
9- Hazarâti'l-Hamsi'l-İlâhiyye	93
10- Hüccetü'l-Bâliğa	93
11- İhtiyârât	94
12- İsm-i Hû hakkında Bir Risale	94
13- İzzü'l-Ademî	94

53- Nuhbetü'l-Letâyif	106
54- Risâle fî Beyâni'l-Halve ve'l-Celve	106
55- Risale-i Hüseyniye	106
56- Risâle-i Manâ-yı Şerif-i İsm-i Muhammed	107
57- Risâletü Nefesi'r-Râhman	107
58- Risâle-i Verdiye	107
59- Risâletü Eyyühe'l-Bülbül	107
60- Risâletü'l-Cami'a fî Mesâili'n-Nâfi'â	107
61- Risâletü'l-Mirâciye	108
62- Risâletü'l-Umâriyye	108
63- Risaletü'ş-Şem'iyye	108
64- Risaletü't-Tehaccî ve Hurûfi't-Teheccî	109
65- Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an	109
66- Rûhu'l-Mesnevî	110
67- Silsile-i Şeyh İsmail Hakkı bi-Tarîk-ı Celvetî	111
68- Şeceretü'l-Yakîn ve't-Tevhîd	112
69- Şerh alâ Tefsîri'l-cüz'i'l-ahîr li'l-Kâdî	112
70- Şerh-i Ebyât-ı Füsûs	112
71- Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram Velî	113
72- Şerh-i Ebyât-ı Hasan Kâdirî	113
73- Şerh-i Gazel-i Yunus Emre	113
74- Şerh-i Gazel-i Yunus Emre	114
75- Şerh-i Kelimât-ı Şeyh Sahaff	115
76- Şerh-i Kelime-i Tevhîd	115
77- Şerh-i Lübbü'l-Lüb ve Sırru's-Sır	115
78- Şerh-i Nazm-ı Ahmed	116
79- Şerh-i Nazm-ı Hayretî	116
80- Şerh-i Nazm-ı Niyâzi	117
81- Şerh-i Pend-i Attar	117
82- Şerh-i Salavât-ı İbn Meşîş	118
83- Şerhu Fıkhî'l-Keydânî	118
84- Şerhu Nazmı's-Sülûk	118
85- Şerhu Nuhbeti'l-Fiker li Usûlu Hadis	119
86- Şerh-i Şu'âbu'l-İmân	119
87- Şerhu Usûlu'l-Aşere Li Teysiri Tarîkı'l-Vüsûl	119
88- Şerhu'l-Erbaine Hadîsen	120
89- Şerhu'l-Hadis "el-Mü'minu Mir'atü'l-Mü'min"	121
90- Şerhu'l-Hadis "İzâ tehayyertüm	121
91- Şerhu'l-Hadis-i "Le-ene ekrâmü"	121

92- Şerhü Mukaddimeti'l-Cezerî fi't-Tevcîd	121
93- Şerhü'l-Kebâiri'l-Müsemmâ bi-Rumûzu'l-Kunûz	121
94- Şerhü-Risâle fi Adabi'l-Bahs ve'l-Münâzara	122
95- Tâlika ale'l-Evâili Tefsîri'l-Beydavî	122
96- Tefsîr-i Sûre-i Yasin	123
97- Tefsîrü "ve mâ besse fihîmâ min dâbbe"	123
98- Tefsîrü "Ya eyyuhannâsu'budû Rabbeküm	123
99- Tefsîrü Sûreti'l-Asr	123
100- Tefsîrü Sûreti'l-Fatiha	124
101- Tefsîrü Sûreti'l-İhlâs	124
102- Tefsîrü Sûreti'l-Zelzele	125
103- Tuhfe-i Âliye	125
104- Tuhfe-i Atâiyye	125
105- Tuhfe-i Bahâiyye	126
106- Tuhfe-i Bahriye	126
107- Tuhfe-i Haliliyye	126
108- Tuhfe-i Hasekiye	127
109- Tuhfe-i İsmailiyye	127
110- Tuhfe-i Ömeriyye	128
111- Tuhfe-i Recebiyye	128
112- Tuhfe-i Vesimiyye	128
113- Vâridât-ı Hakkıyâ	129
114- Vâridâtu'l-Kübrâ	129
115- Vesîletü'l-Merâm	130
D- KAYIP ESERLER	130
1- Esrâru'l-Hâc	130
2- Tuhfe-i Şeybiyye	130
3- Tuhfe-i Hayriye	131
4- Kitâbu'l-Cehr ve'l-İhfâ	131
5- Kitâbu'l-Müteallık bi-Usuli'l-Kelamiyye	131
6- Nevâdirü's-Sâvm	131
7- Risaletü'l-Nevâfil	131
8- Şerh-i Mültekâ Ala'n-Nısf	131
9- Tefsîrü "İnnelezzîne yuhadiûnallahe"	131
10- Tefsîrü "velagad ehâzâllahu mîsâkâ"	131
E- İSMAİL HAKKI'YA NİSPET EDİLEN ESERLER	131
1- Ahidnâme-i İsmâil Hakkı	131
2- Şerh-i Nazm-ı Abdî	132
3- Tefsîr-i Sûre-i Yusuf	132

4- Risaletü Cilâi'l-Kulûb	132
5- Netâicü'l-Usûl	132
6- Şerhü Kitâbü'd-Dürreti'l-fâhira fi Keşfi Ulûmi'l-Âhira	132
7- Müntehebâtu min Minhâci'l-Abidîn	132
8- Muhtasar li-Tarihi İbn Hallikân	132
9- İsmail Hakkı Bursevi's Translation of and Commentary on Füsûsu'l-Hikem	132
F- DERLEME, İSTİNSAH VE TEBYİZ ÇALIŞMALARI	133
1- İksirü'l-Muazzam ve'l-Hacerü'l-Mükerrerem	133
2- Mecâlisü'l-Müntehabe	133
3- Şerhu Risaleti'l-Vahdeti'l-Vücûd li Molla Camî	133
4- Şerhu Risâleti's-Sühreverdiye	133
5- Mecmuâtu'l-Ed'iyye	133
6- Rumûzât-ı Kelâm-ı Hakkı	133
7- Risale fi Istılâhı Ehl-i Hadis	133
G- GENEL DEĞERLENDİRME	133
III. BÖLÜM: RÛHU'L-MESNEVÎ'NİN İNCELENMESİ	137
A- ESERİN YAZILIŞI, MUHTEVASI VE ESAS ALINAN METİN	137
1- Mesnevî'nin cilt sayısı hakkındaki görüşü	137
2- Metnin değerlendirilmesi	138
3- Eseri yazış sebebi ve öyküsü	141
4- Mesnevî'yi övmesi	143
B- ESERİN DİLİ	143
1- Eserin kelime kadrosu	143
2- Atasözleri ve deyimler	148
a- Atasözleri	148
b- Deyimler	149
3- Cümle bilgisi	150
a- Yapılarına göre cümleler	151
1- Basit cümle	151
ii- Sıralı cümle	151
iii- Bağlı cümle	151
iv- Birleşik cümle	152
v- Eksilteli cümle	152
vi- Ara cümleli cümleler	152
b- Yüklem türüne göre cümleler	152
1- Fiil cümlesi	152
ii- İsim cümlesi	152
c- Yüklem yerine göre cümleler	152

1- Kurallı cümle	152
11- Devrik cümle	152
d- Anlamlarına göre cümleler	152
1- Olumlu cümle	153
11- Olumsuz cümle	153
111- Soru cümlesi	153
1v- Ünlem cümlesi	153
4- Metinde geçen Arapça edat ve bağlaçlar	153
5- Metindeki Arapça ve Farsça alıntılar	154
6- Örnekleri tercüme etmesi ve tercüme şekli	155
a- Ayeti tercüme etmesi	155
b- Hadisi tercüme etmesi	155
c- Arapça bir beyti tercüme etmesi	155
d- Farsça bir beyti tercüme etmesi	155
C- RÛHU'L-MESNEVÎ'NİN KAYNAKLARI	156
1- Kur'an-ı Kerîm	156
a- Ayetlerin alındığı sûreler ve adetleri	157
b- Şerh esnasında geçen ayetler	159
2- Hadis-i şerif	195
a- I. Ciltte geçen hadisler	197
b- II. Ciltte geçen hadisler	204
3- Tevrat, Hz. İsa ve İncil	210
4- Menkıbeler ve hikayeler	211
5- Görüşünü aktardığı şahıslar	222
6- Yararlandığı kaynaklar	227
a- Sözlükler	227
b- Dilbilgisi	230
c- Edebî eserler	231
d- Akaid, Kelam ve Felsefe	232
e- Tefsîrler	233
f- Hadis	235
g- Fıkıh	236
h- Tarih, Coğrafya, Bibliyografya, Tıp ve diğer akli ilimler	237
1- Tasavvufi eserler	238
i- Bulunamayanlar	240
j- Şiirlerinden yararlandığı şairler	242
1- Türk Edebiyatı	242
11- Arap Edebiyatı	250
111- Fars Edebiyatı	253

k- Kendi eserleri	256
l- Değerlendirme	256
m- Rûhu'l-Mesnevî'nin bibliyografyası	256
D- İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN ŞERH USÛLÜ	264
1- Şerhin bölümleri	264
a- Birinci bölüm: Mesnevî	264
b- İkinci Bölüm: Kelimelerin açıklanması	264
c- Üçüncü Bölüm: Beytin tercümesi	265
d- Dördüncü bölüm: Beytin şerhi	265
e- Beşinci bölüm: Tenbih, dilek, temennî ve duâ	265
f- Son bölüm: Örnek verilen şiir	266
g- Şerh şablonu	268
2- Şerh esnasında dikkat çeken özellikler	269
3- Gönderme yapması	269
4- Temel eserler dışında yararlandığı kaynaklar	270
a- Tecrübe	270
b- Keşif	270
c- Rüya ve Rüyet	271
5- Şerh esnasında kullandığı yöntem: Soru-cevap	273
6- Verdiği örnekleri açıklaması	273
a-Ayeti açıklaması;	273
b-Hadisi açıklaması	251
c- Farsça örneği açıklaması	274
d- Türkçe örnekleri açıklaması	275
e- Menkıbeleri açıklaması	276
7- Türkçe şiir örnekleri	276
8- Eleştirileri	278
E- TARİHİ KAYNAK OLARAK RÛHU'L-MESNEVÎ'NİN DEĞERİ	282
1- Devri hakkında bilgi vermesi	282
2- Örf ve adetler	284
3- Tarihli bilgi vermesi	285
4- Hakkında bilgi verdiği şahsılar	285
F- BURSEVÎ'NİN ŞİİR ANLAYIŞI	295
1- Şiir ve şair değerlendirmeleri	295
2- Şiirlerinden örnek verdiği şairler	296
a- Arap edebiyatı	297
b- Fars edebiyatı	297
c- Türk edebiyatı	298
3- Edebi sanatlar	302

SONUÇ	304
BİBLİYOGRAFYA	305
ÖZGEÇMİŞ	314
II. CİLT: METİN 1. Cilt	1-475
III. CİLT: METİN 2. Cilt	1-498

KISALTMALAR LİSTESİ

a. e.	Aynı Eser
a. g. e.	Adı Geçen Eser
a. g. b.	Adı Geçen Bildiri
A. Ü.	Ankara Üniversitesi
AY	Arapça Yazmalar
BEYBEK	Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi
Bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DTCF	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
E. Ü.	Erciyes Üniversitesi
İFAV	M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı
İ. Ü.	İstanbul Üniversitesi
İA	MEB İslam Ansiklopedisi
Ktp.	Kütüphanesi
M. E. B.	Milli Eğitim Bakanlığı
M. Ü.	Marmara Üniversitesi
No:	Numara
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
S. Ü.	Selçuk Üniversitesi
sdl.	Sadeleştiren
Thk.	Tahkik eden
T. T. K.	Türk Tarih Kurumu
TY	Türkçe Yazmalar
t. y.	Basım Tarihi Yok
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ve öte.	Ve Ötekiler
y. y.	Basım Yeri Yok
yay. haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Rûhu'l-Mesnevî, *Mesnevî*'nin ilk 747 beytinin şerhi olmasına karşın oldukça geniş açıklamalarıyla kendinden sonra gelenlerce sıkça başvurulan bir eserdir. İsmail Hakkı Bursevî'nin bu eseri, Türk dilinin XVIII. Yüzyıldaki durumu hakkında bilgi vermesinin yanısıra, o dönemde yapılan bir çalışmanın özelliklerini göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir. Tezimizde incelemeye çalıştığımız bu eseri, XIII. Yüzyılda yaşamış büyük Türk mutasavvıfı Mevlana Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'sini okuyanların daha iyi anlaması için yapılmış bir çalışma olarak niteleyebiliriz.

Kelime anlamı ikişer ikişer demek olan 'mesnevi' nazım şekli olarak her beyti kendi arasında kafiyeli ve genellikle aruzun kısa kalıplarıyla yazılan uzun manzumelere verilen bir addir. Türk edebiyatına İran edebiyatından geçen ve çeşitli konularda yazılan mesnevîler, yazarlarına uzun soluklu şiir yazabilme imkanı sunmaktadır.¹ Bunun yanında, özel olarak Mevlana Celâleddin Rûmî'nin 25.650 beyit olan altı ciltlik ünlü eseri de bu adla anılır. Bu anılma, mesnevi deyince ilk önce akla Mevlana'nın eseri gelecek kadar yaygınlaşmıştır.

Mesnevî'nin yazarı Mevlanâ Celâleddin Rûmî 30 Eylül 1207'de Belh'te dünyaya geldi. Annesi Harezmsahlı hanedanından Alaeddin Muhammed'in kızı Mümine Hatun, babası Hüseyin Hatibî oğlu Muhammed Bahaeddin Veled'dir. Mevlana'nın babası, devrinin din ve tasavvuf büyüklerindedir. Bahaeddin Veled bir münasebetle Belh'i terk etmiş, Nişabur, Bağdat, Malatya, Erzurum'u dolaştıktan sonra Karaman'a yerleşmiştir. Mevlana, 1225 yılında, Karaman'da, ünlü Türk bilginlerinden Lala Semerkândî'nin kızı Gevher Hatun ile evlenmiş ve bu evlilikten, Sultan Veled ve Alaeddin Çelebi adlarında iki oğlu olmuştur. Mevlana, 12 Ocak 1231'de babasını kaybettikten sonra, babasının öğrencilerinden Tirmizli Seyyid Burhaneddin Muhakkık'tan, tahsilini tamamlamıştır. Hocasının tavsiyesiyle Halep'e ve Şam'a gitmiş ve altı yıl süren bu yolculuktan sonra, Kayseri'ye uğrayarak hocası Burhaneddin Muhakkık'ı ziyaret etmiş ve birlikte Konya'ya dönmüşlerdir.

Hocasının 1241 yılında vefatından sonra Mevlana, Konya medresesinde müderrislik yapmaya başlamıştır. 23 Ekim 1244 yılında Konya'ya gelen Şemseddin Tebrîzî ile tanışması, hayatındaki büyük değişmelere neden olmuştur. Şems'in çeşitli nedenlerden dolayı Konya'dan 15 Şubat 1246'da ayrılmasından sonra Mevlana, çok üzülmüş ve oğlu Veled'i elçi olarak Şam'a gönderip geri çağırmıştır. Şems, 8 Mayıs 1247'de ikinci kez geldiği Konya'da ancak sekiz ay kalabilmiş ve geldiği yılın Aralık ayında Konya'dan temelli olarak tekrar ayrılmıştır. Mevlana, dostunun peşinden iki defa onu aramak için Şam'a gittiyse de Şems'den bir haber alamamış ve Konya'ya dönmüştür. Mevlana, Şems'le tanıştıktan ve kaybettikten sonraki dönemde, *Mesnevî* ve *Divan-ı Kebîr*'in yazacak kadar coşkunu ve aşkın bir hale

¹ İsmail Ünver, "Mesnevî", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı*, C. II, sayı, 415-417 Temmuz-Eylül, Ankara, 1986, s. 430-562

bürünmüştür. Şems'in yokluğunda kendisine Selahaddin Zerkûbî'yi dost seçmiş ve bu çok sevgili dostunun 29 Aralık 1258'de vefatından sonra halifelerinden Hüsameddin Çelebinin ısrarıyla ünlü eseri Mesnevî'yi yazmaya başlamıştır. Hüsameddin Çelebi, Mevlana'nın söylediklerini kaleme almış böylece Mesnevî tamamlanmıştır. Mevlana, *Mesnevî*'ni tamamladıktan bir kaç yıl sonra 17 Aralık 1273'de vefat etti.²

Mevlana'nın bize ulaşan beş eseri vardır. Bunlar; *Mesnevî*, *Divan-ı Kebîr*, *Fihî Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb'û* ve *Mektubât*'tır. *Mesnevî*, Çelebi Hüsameddin'in, arzusu üzerine yazılmaya başlanmış ve 1270 yılında tamamlanmıştır.³ *Mesnevî*, konusu tasavvuf ve ahlâk olan, 6 cilt, 25.650 beyitlik, mesnevî biçiminde yazılmış bir eserdir. Mevlana bu eserinde, din gerçeklerini, gerçek tasavvufu, ayetlerle, hadislerle ve hikâyelerle açıklamış, mutasavvıfların mertebelerinden, makamlarından ve maksatlarından bahsetmiştir. Üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen hâlâ her milletten insan tarafından okunuyor oluşu, onun hoşgörülü ve insancıl yaklaşımının eseri olmalıdır. Düşünce ekseninin merkezine insanı oturtan Mevlana, bu eserinde, insanlara güzel ahlâkı ve iyi düşünceyi önermiş, böyle olmayanların nelerle karşılaşacağını örneklerle anlatmıştır.

Mesnevî, yazıldığı tarihten itibaren en çok okunan eserlerin başında gelmektedir. O sadece şairler tarafından değil, aynı zamanda yöneticiler ve bilginler tarafından da okunmuş ve hakkında olumlu sözler söylenmiştir.⁴ Karakoyunlu Cihanşah (ö. 1467) divanında yer alan bir mesnevide Mevlanâ'yı ve *Mesnevî*'yi över ve eserini ona benzetmeye çalışır.⁵ Devrinde ve daha sonra yazılan mesnevîlerde, Mevlana'dan ve eserinden övgüyle bahseden çok eser vardır. Bunların başında, Şeyyâd İsâ'nın (XIII. yy.) *Ahvâl-i Kıyâmet*, Elvan Çelebi'nin (XIV. yy) *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, Kastamonulu Şâzî'nin (XIV. yy) *Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin*, Kirdeci Ali'nin (XIV. yy) *Güvercin-nâme*, *Dâstân-ı Kesikbaş*, *Dâstân-ı Ejderhâ*, İzzetoğlu'nun (XIV. yy) *Tâvus Mucizesi*, Yusuf-ı Meddâh'ın (XIV. yy) *Dâstân-ı İblis*, *Hikâye-i Kız* ve *Cehûd, Kadı* ve *Uğru Destânı*, Hatiboğlu'nun (XIV. yy) *Bahrü'l-Hakâyık*'i gelmektedir.⁶

² B. Fűrüzanfer, **Mevlana Celaleddin**, ter. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, M.E.B., 1997, s. 5-120.

³ a.e., s. 279-284.

⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Kemal Yavuz, "Mesnevî-i Şerif Üzerine Görüşler", **Selçuk Üniversitesi I. Milli Mevlana Kongresi**, Tebliğler, (3-5 Mayıs 1985 Konya) Konya, S. Ü., 1986, s. 284-288.

⁵ Muhsin Macit, "Karakoyunlu Cihanşah'ın Mesnevî sevgisi" **Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Aralık 2001, sayı 338, s. 9-11.

⁶ Amil Çelebioğlu, "XIII-XV. (ilk yarısı) yüzyıl mesnevîlerinde Mevlana tesiri" **Mevlana ve Yaşama Sevinci**, haz. Feyzi Halıcı, Konya, Konya Turizm Derneği 1978, s. 100-105, Kemal Yavuz, "Hazret-i Mevlana ve Mesnevî'sinin Türk edebiyatındaki yeri" **Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Şubat 2000, sayı 316, s. 15-16.

Mevlana'dan ve eserinden övgüyle bahsedenlerin yanında Mevlana'nın etkisi görülen eserler de kaleme alınmaya başlanmıştır. Sultan Veled'in (ö. 1312) *İbtidâ-nâme* ve *Rebâb-nâme*'si, Yazıcıoğlu'nun (ö. 1412-3) *Muhammediye*'si, bu etkinin açıkça görüldüğü diğer eserlerdir.⁷ Bunların yanında, Aşık Paşa'nın (ö. 1332-3) *Garip-nâme*⁸, Germiyanlı Ahmedî'nin (ö. 1412-2) *İskender-nâme*, Hatiboğlu'nun, *Letâyif-nâme*, Bedr-i Dilşâd'ın (XV. yy) *Murâd-nâme*, Şeyhî'nin (ö. 1431?) *Hüsrev ü Şirin*, Arif'in (XV. yy) *Mürşidü'l-Ubbâd* ve *Mi'râc-ı Nebî*, Zâîfî'nin (XV. yy) *Gazavât-ı Sultan Murad Han*, Hayalî'nin (XV. yy) *Ravzatü'l-Envâr* isimli eserlerinde *Mesnevî*'den kimi hikâyeler ve beyitler tercüme edilmiştir.⁹ Mevlana'nın çağdaşı olan Gülşehri, 1301'de yazdığı *Felek-nâme*'de ve *Mantuku't-Tayr*'da *Mesnevî*'den kimi hikâyeleri tercüme ederek, kısmen de olsa *Mesnevî*'yi ilk tercüme eden kişi olma sıfatını almıştır.¹⁰ Aydınlı Dede Ömer Rüşenî'nin (ö. 1486) *Çoban-nâme*'si, *Mesnevî*'deki "Hz. Musa ile Çoban" hikâyelerinin serbest bir tercümesinden ibarettir. *Ney-nâme* *Mesnevî*'nin ilk beyitleri üzerine kurulmuştur. *Miskin-nâme* ise muhtevası itibarıyla *Mesnevî*'nin çok muhtasar bir özeti denecek durumdadır.¹¹ İbrahim Tennûrî'nin (XV. yy) *Gülzâr-ı Ma'nevî*'sinde *Mesnevî*'de neyin anlatıldığı ilk on sekiz beyitlik bölüm tercüme edilmiştir.¹²

Muhammed Nazmî Efendi (1622 -?) *Mesnevî*'nin birinci cildini, herkesin anlaması için manzum olarak 1676'da tercüme etmiş ve *Sırr-ı Manevî* adını vermiştir.¹³ Nahîfî Süleyman Efendi (ö.1739), *Mesnevî*'yi tam olarak ve manzum bir şekilde ilk tercüme eden şairdir.¹⁴ Bu tercümeyle çok başarılı bulanlar olduğu gibi¹⁵ beğenmeyip eleştirenler ve yanlış olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁶ Eserin başarısı; *Mesnevî* ile aynı vezinde ve aynı beyit sayısında güzel bir İstanbul Türkçe'siyle, manzum olarak yazılmış olmasına

⁷ a.e., s. 113-126.

⁸ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 17.

⁹ Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, M.E.B., 1998, s. 29-53, Kemal Yavuz, "Hazret-i Mevlana ve Mesnevi'sinin Türk Edebiyatındaki yeri", s. 17-18.

¹⁰ Kemal Yavuz, "Türk edebiyatında *Mesnevî*'den ilk tercüme hikâyeler ve bazı dikkatler", *Uluslar arası Mevlana Bilgi Şöleni*, 15-17 Aralık 2000, Ankara Kültür Bakanlığı, 2000, s. 356.

¹¹ Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rüşenî Hayatı, Eserleri, Miskinlik-nâme Mesnevîsinin Edisyon Kritiği", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora tezi) İstanbul, 1982, s. 12-52.

¹² Bu eser üzerinde doktora tezi hazırlanmıştır: Mustafa Fidan, "İbrahim Tennûrî: Gülzâr-ı Manevî, İnceleme-Metin-Sözlük", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora tezi) Kayseri, 1995. Ayrıca bir başka araştırmacı tarafından neşredilmiştir: Ali Rıza Karabulut, Ramazan Yıldız, Gülzâr-ı Manevî ve İbrahim Tennûrî, Kayseri 1978.

¹³ Osman Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1988, s. 31-50, 103-111.

¹⁴ Süleyman Nahîfî, *Mesnevî-i Şerif Ash ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercümesi*, haz. Amil Çelebioğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1967, s. C-D.

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî I*, İstanbul, M.E.B., 1988, s. K., Kemal Yavuz, a.g.t., s. XXXVII.

¹⁶ F. Sacid Ülkü, "Mesnevî tercümesinde Nahîfî'nin yanlışları" *Konya*, yıl V, sayı 34, Konya 1940, s. 2006-2012.

bağlanmaktadır.¹⁷ Bazı kaynaklarda Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin, (ö. 1782) *Mesnevî* tercümesi olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Fakat Salâhî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bir araştırma yapan Mehmet Akkuş, bu eserine rastlamadığını, bununla beraber tercüme etmiş olma ihtimalinin bulunduğunu da belirtir.¹⁹ Yenişehirli Avnî Beyin (1827- ?)²⁰ *Mesnevî* tercümesinden bahsedilmektedir. Mensur olarak ilk üç cildini tercüme eden Avni Beyin müsveddelerinin bir kısmı kaybolmuştur.²¹

Kütükçü Hayri Bey de (ö. 1891) *Mesnevî*'yi nazmen tercümeye özenmiştir.²² 'Nazmı nesrinden nesri nazmından berbad' olan Hayri Bey 1908'de İstanbul'da Mahmut Bey matbaasında basılan eserinin önsözünde Nahîfî'nin tercümesini eleştirmesine karşın kendisi de birinci cildin küçük bir kısmını kötü bir surette nazım olarak tercüme etmiş, fakat o cildi bile bitirmeye muvaffak olamamıştır.²³ Çevrilen kısım da Nahîfî tercümesinin zayıf bir taklididir.²⁴

Mesnevî Cumhuriyet döneminde de bir çok kişi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Mütercimler arasında; Veled Çelebi İzbudak (ö. 1953)²⁵ *Mesnevî*'nin tamamını mensur, M. Faruk Görtunca (ö. 1982)²⁶ İbrahim Hakkı Konyalı ile birlikte hazırladığı *Mesnevî Mecmuasında Mesnevî*'nin ilk 213 beytini manzum, Şefik Can (1920--)²⁷ tamamını mensur olarak tercüme etmiştir. *Mesnevî*'nin ilk cildini bin bir beyit halinde ufak beş cilt halinde kendi vezniyle nazmen tercüme etmeye çalışanlarda biri de Feyzi Halıcı'dır (1924- --).²⁸ Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, (1929- --)²⁹ *Mesnevî*'nin vezni olan Fâilâtün Fâilâtün Fâilün vezninde ilk 1212 beyti, Amil Çelebioğlu, (ö. 1990)³⁰ Nahîfî'nin manzum tercümesini yayına hazırlarken *Mesnevî*'nin tamamını mensur olarak sadeleştirmiştir.

¹⁷ Cafer Duman, "Nahîfî'nin Manzum Mesnevî Tercümesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi) İstanbul 1968, s. Önsöz.

¹⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, C. I, s. 105.

¹⁹ Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî (Salahî)'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara, M.E.B. 1998, s. 9-52, 128-129. Ayrıca üzerinde bir çalışma da yapılmıştır; Mehmet Yılmaz, "Abdullah Salahî Uşşâkî'nin Hayatı, Eserleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 1985.

²⁰ M. Kayahan Özgül, *Yenişehirli Avnî*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990, 1-39.

²¹ a.e., s. 24.

²² Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C. II, s. 169-170.

²³ Abdülbaki Gölpınarlı, a.g.e., s. K.

²⁴ Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, *Mesnevî: Kendi Vezniyle Manzum Tercüme*, İstanbul, 1972, s. 9.

²⁵ Necip Fazıl Duru, *Mevleviyâne Şiir Güldestesi*, İstanbul Yedi Gece, 2000, s. 355-356.

²⁶ İhsan Işık, *Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul, Risale, 1998, s. 289-290.

²⁷ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, İstanbul 1997, arka kapak.

²⁸ İhsan Işık, a.g.e., s. 293.

²⁹ a.e., s. 294.

³⁰ Cemal Kurnaz, "Amil Çelebioğlu" *TDVİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 264-265.

Bunların yanında; Feyzullah Sacid Ülkü, *Mesnevî*'nin birinci cildini 6+5 hece vezniyle manzum olarak tercüme edilmiştir. 'O Mevlevî' müstear ismini kullanan biri tarafından da *Mesnevî* tercüme edilmiş, kısmen de şerh edilmiştir.

Mesnevî, Türkçe dışında bir çok dile çevrilmesinin yanı sıra anlaşılmasında kimi güçlükler olduğundan bir çok kişi tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhleri, tarihi sırayı gözetererek şu şekilde sıralayabiliriz.

Edebiyatımızın pek bilinmeyen ve eserleri zamanımıza kadar ulaşamamış şairlerinden olan İbrahim Beyin³¹ *Külliyat*'ında³² *Mesnevî*'den yaptığı on yedi hikâyenin açıklamalı tercümesi Türk Edebiyatında yapılmış ilk *Mesnevî* şerhidir.³³ *Mesnevî*'de yer alan bazı hikâye ve konuların seçilmesinden ve tasavvufi bakımından tahlil edilmesinden oluşan bu esere manzum bir *Müntehabât-ı Mesnevî* şerhi diyebiliriz.

Eserlerinde mahlas olarak Mûîn veya Mûînî isimlerini kullanan Mûîniddin b. Mustafa, XV. Asırda, İbrahim Beyle birlikte *Mesnevî*'nin ilk şarihleri arasında yer alır.³⁴ Mûînî, *Mesnevî*'nin birinci cildini, manzum olarak, aynı vezinde iki cilt olarak şerh ettiği eserini, II. Murad'ın arzusu ile kaleme aldığından dolayı ismine '*Mesnevî-i Murâdî*' denilmiştir³⁵ Şâhidî İbrahim Dedenin, (ö. 1550)³⁶ Farsça kaleme aldığı *Gülşen-i Tevhid* isimli eseri, *Mesnevî* ile aynı vezinde yazılmıştır. *Mesnevî*'nin her cildinden yüzer beyit seçilmiş ve her beytin beşer beyit ile şerhi yapılmıştır. Toplam altı yüz beyte üç bin beyit şerh edilmiştir.³⁷ 1878'de İstanbul'da bastırılan bu eser 1967 yılında Mithat Baharî Beytur tarafından Türkçe'ye nesir olarak tercüme edilmiştir. *Şerh-i Mesnevî*, Abdülmecid-i Sivâsî'nin (ö. 1639)³⁸ en meşhur eserlerinden biridir. Sivâsî, batnen Mevlana'nın, zahiren de Sultan I. Ahmet'in istemeleri üzerine eserine başlamıştır.³⁹ Bu şerh, *Mesnevî*'nin birinci cildinin ortalarındaki "Arslanın Kuyuya Bakması ve Kendisiyle Tavşanın Aksini Görmesi"

³¹ Musa Duman, "XV. Yüzyıl Şairlerinden İbrahim Bey" *İlmi Araştırmalar*, sayı 2, İstanbul 1996, s. 73.

³² İbrahim Big, *Külliyat*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş böl. No: 250, v. 22^a-107^b.

³³ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul, Kitabevi, 1999, s. 139. Amil Çelebioğlu, ikisinin de tam olarak ölüm tarihi bilinmemesine rağmen, İbrahim Beyin ölümünün Muîni'den önce olduğunu tahmin etmektedir.

³⁴ Kemal Yavuz, "Mûînî'nin Mesnevî-i Murâdiyesi", İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1977, C. I, s. XIV-XXI.

³⁵ a.e., s. XXII-XXXIV.

³⁶ Şâhidî İbrahîm Dede, *Gülşen-i Vahdet* (Yüz ile İlgili Tasavvufi Remzler), haz. Numan Külekçi, Ankara, Akçağ, 1996, s. 9-31.

³⁷ Ahmet Hilmi İmamoğlu, "Farsça-Türkçe Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 1993, s. 29.

³⁸ Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2000, s. 39-146.

³⁹ Abdülmecid-i Sivâsî, *Şerh-i Mesnevî*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin No: 1651, v. 4^a.

başlıklı hikâyenin ortasına kadardır.⁴⁰ Bütün kaynaklar Sûdî'nin (ö. 1592/6)⁴¹ Mevlana'nın *Mesnevî*'sini şerh ettiğini söylerler. Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071)⁴², *Mesnevî*'nin sadece birinci cildini *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adı altında beş cilt olarak şerh etmiştir. Bu eser sadece bir şerh değil aynı zamanda bir tasavvuf ansiklopedisi ve antolojisidir.⁴³

Ankaravî İsmail Rasûhî, (ö. 1631)⁴⁴ *Mesnevî*'nin tamamını şerh eden ilk şârihtir. Kendisine "Hazreti Şârih" ünvanını kazandıran bu eserin tam adı *Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif* tir. Bütün şerhler arasında en doğrusu ve geniş olduğu söylenmesinde⁴⁵ rağmen, Ankaravî; Mevlana'nın diğer eserlerini okumadığı, şerhe esas aldığı metnin yanlış olması, Mevlana'nın üslûbundan ve felsefesinden haberdar olmadığı, Farsça'nın inceliklerini bilmediği ve İbni Arabî'nin görüşleri doğrultusunda şerh ettiği, olmayan yedinci cildi şerh ederek de *Mesnevî*'yi tanımadığı konularında eleştirilmiştir.⁴⁶ Bütün bunlara rağmen kendisinden sonra gelen bütün şârihlerin en çok başvurdukları eser yine Ankaravî'ninki olmuştur. Mustafa Şem'î Dede, (ö. 1530)⁴⁷ mensur ve muhtasar bir şekilde *Mesnevî*'yi şerh etmiştir. Şem'î, bir gece tekkede yalnız başında iken aklına *Mesnevî*'yi şeriat ahkâmı, tarikat esrarı ve hakikat nuruyla Türk dilinde anlaşılması güç yerleri açıklayarak tercüme etmesi gerektiğini düşünmüş ve şerhe başlamıştır.⁴⁸ Şârih, altıncı cilde 1600'da başlamışsa da ne zaman bitirdiği bilinmemektedir. Bu şerhin meydana gelmesine III. Murad'ın silahtar ağası Hasan Ağa sebep olmuştur.⁴⁹ Esrar Dede'nin çok beğendiği bu şerhi,⁵⁰ Abdülbaki Gölpınarlı en yanlış şerh olarak değerlendirmektedir.⁵¹ *Mesnevî*'yi şerh eden bir başka şârih, Yenikapı Mevlevihanesine hizmet eden yedi meşhur kişiden üçüncüsü olan Sabûhî Ahmet b. Muhammed'dir (ö. 1647)⁵². Eserin tam adı, *El-İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-i Şerif* tir. Esrar Dede, bu eserin İlmî Dedenin şerhine nazire olduğunu söylemektedir. Müritlerden ve

⁴⁰ Cengiz Gündoğdu, a.g.e., s. 234-237.

⁴¹ Nazif M. Hoca, *Sûdî Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1980, s. 11-29.

⁴² Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, yay. haz. Murat Bardakçı, İstanbul, Pan, 1992, s. 137-142.

⁴³ Tomris Ölmez, "Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi Hayatı ve Eserleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), İstanbul 1940, s. 6.

⁴⁴ Erhan Yetik, *İsmail Ankaravî'nin Hayatı ve Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul, Seha, 1992, s. 51-57.

⁴⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, a.g.e., s. M.

⁴⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, İnkılap ve Aka, 1983, s. 143.

⁴⁷ Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul, 1309, s.110-112, Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e. C. II, s. 258.

⁴⁸ Şem'î, *Şerh-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa No: 334, v. 1^b.

⁴⁹ a.e., v. 2^a.

⁵⁰ Şefik Can, *Mevlana, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul, Ötüken, 1997, s. 380.

⁵¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî I*, s. N.

⁵² Ali Enver, a.g.e., s. 120-122.

muhiplerden bazılarının isteği üzerine Türkçe olarak şerh etmiştir.⁵³ Sabûhî Dede, *Mesnevî*'nin dibâcesini ve ilk on sekiz beyti şerh etmiştir. Şifâî Mehmet Dede, (ö. 1671)⁵⁴ eserini 1670 Nisanında tamamlamıştır.⁵⁵ Şeyh Murad-ı Buhârî, (ö.1848)⁵⁶ *Mesnevî*'nin tamamını muhtasar olarak şerh etmiştir. Bu şerh, ana kaynaklar okunmadan yazıldığı için yanlış şerh edildiği yönünde tenkitlere muhatap olmuştur.⁵⁷

Âbidin Paşa, (ö. 1907)⁵⁸ *Mesnevî*'yi şerhe Adana valiliği sırasında başlamıştır ve sadece birinci cildi şerh etmiştir. Bu bir cildin şerhi altı cilt olarak İstanbul'da basılmıştır. Bu şerh diğer şerhlerin biraz açık, fakat basit bir surette tekrarından ibarettir.⁵⁹ Abidin Paşa, eserinin birinci cildinin Sivas'ta basıldığını, daha sonra iki, üç ve dördüncü ciltleri de tamamladığını, beşinci cildi yazmaya başladığı zaman şerh yazmakta bir meleke kazandığını, dolayısıyla birinci ciltte bazı kelimeleri ve terimleri yeniden gözden geçirdiğini, bundan dolayı 1305 baskısının birinci cildinin öncekilerden biraz farklı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰ Kenan Rıfâî'nin (ö. 1950)⁶¹ şerhinin bir bölümü ilk olarak oğlu Kazım Büyükkaksoy tarafından *Mesnevî Hatıraları* adıyla yayınlanmıştı. (İstanbul 1968) Bu baskı, Kenan Rıfâî'nin seçkin talebelerinden bir topluluk tarafından gözden geçirilerek *Şerhli Mesnevî-i Şerif* adı altında 1973'de İstanbul'da genişletilerek yayınlanmıştır.

Ahmet Avni Konuk, (ö. 1938)⁶² *Mesnevî*'yi şerh etmiş ve Konya'da Mevlânâ Müzesi Kütüphanesine vakfetmiştir. 4740 numarada kayıtlı olan bu eser 34 defterden müteşekkildir. Gölpınarlı bu şerhi de; ana kaynakları okumadan ve Mevlana'nın sözlerini diğer fenni buluşlarla açıklamaya çalıştığı için ilmi bulmamakta ve basılmasına da gerek görmemektedir.⁶³

Tahirü'l-Mevlevî Olgun'un (ö. 1951)⁶⁴ 100'ü aşkın eseri arasında en önemli olanı *Mesnevî Şerhidir*. Tahirü'l-Mevlevî, hocası Mehmet Esat Efendinin ölümü üzerine, onun yerine 20 Ağustos 1339/1929'dan itibaren Fatih camiinde *Mesnevî* derslerini vermeye

⁵³ Sabûhî Ahmet Dede, *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-i Şerif*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi No: 1310, v. 1^b-2^a.

⁵⁴ Ali Enver, *a.g.e.*, s.107-108.

⁵⁵ Şifâî Derviş Mehmet, *Şerh-i Kitâb-ı Mesnevî-i Manevi*, Süleymaniye Darülmesevî No: 209, v. 1^b.

⁵⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. I, s. 169.

⁵⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celalettin*, III. baskı, İstanbul, İnkılap ve Aka, 1959, s. 52 ve 6. dipnot.

⁵⁸ İskender Pala, "Abidin Paşa" *TDVİA*, C. I, İstanbul 1998, s. 310.

⁵⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s. 145.

⁶⁰ Abidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, III. Baskı, İstanbul 1305, s. 2.

⁶¹ Kazım Büyükkaksoy, *Mesnevî Hatıraları*, İstanbul 1968, s. 277-281.

⁶² Ahmet Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, II. Basım, İstanbul, Dergâh, 1994, s. 15-27.

⁶³ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 145.

başladığında derste söyleyeceklerini hatırlamak üzere, *Mesnevî Takrirleri* adı altında tuttuğu notlar, şerhinin aslını oluşturur.⁶⁵ Ömrünün son dönemindeki çalışmalarla ancak ilk dört cildini tamamlamış ve beşinci ciltten de bin beyit kadarı şerh edebilmiş geri kalanına ömrü vefa etmemiştir.⁶⁶ Geri kalan kısım Şefik Can tarafından tamamlanarak yayınlanmıştır.⁶⁷

Mehmet Muhlis Koner (ö. 1957)⁶⁸ *Mesnevî*'nin bir çok tercüme ve şerhinin olduğunu, bu şerhlerin muğlak ve tımturaklı kelimelerle dolu olduğundan bugünün Mevlana sevdalısı gençlerin bir şey anlamadıklarını, bundan dolayı günün ilmi, anlayışı ve diliyle açık bir şekilde tercüme ve açıklamaya ihtiyaç olduğunu söyleyerek şerh etmiştir. Müellifin ölümünden kısa bir süre önce 1957 yılında tamamladığı bu eser *Mesnevî'nin Özü* adıyla ancak 1961 yılında basılabilmıştır. Abdülbaki Gölpinarlı (ö. 1982)⁶⁹ büyüklü küçüklü 114 kitabı ve dört yüzün üstünde ilmi makalesinin yanında⁷⁰ *Mesnevî*'nin tamamını da şerh etmiştir. Bu şerh, Şii ve Caferî propagandası yaptığı için eleştirilmektedir.⁷¹

Yukarıda isimleri geçen şerhler doğrudan *Mesnevî*'den yapılmıştır. Bunların yanında, XVI. Yüzyıl şâirlerinden Yusuf-ı Sîne-çâk'ın *Mesnevî*'nin her cildinden seçtiği 360 beyiti bir araya getirdiği *Ceziretü'l-Mesnevî*, isimli eseri de şerh edilmiştir. Bu eseri şerh edenlerin başında Mehmet İlmî Dede (ö. 1611) gelmektedir. Dede, Mevlevî âlim ve şairlerinden olup Yusuf-ı Sîne-çâk'ın eserini *Lemaât-ı Bahr-i Manevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adıyla şerh etmiştir.⁷² Konya'daki tekmeden bir dervişin Sîne-çâk'ın eserinin Farsça bilmeyenlerin de yararlanabilmesi için, Türkçe'ye çevirip açıklamasını istemesi üzerine,⁷³ uzun emekler sonucunda bu eseri İlmî Dede 1571 yılında nesir olarak şerh etmiştir. Bu eser daha sonra Abdullah-ı Bosnavî tarafından *Cezire-i Mesnevî Şerhi* adıyla nazm edilmiştir. Şârih-i Füsûs olarak şöhret bulmuş Abdullah Bosnavî (ö. 1644)⁷⁴ *Şerh-i Manzum-ı Cezire-i Mesnevî* olarak şerh eden ikinci şarihtir. Bosnavî, eserin mukaddimesinde; hamdele ve salveleden sonra Yusuf-ı Sîne-çâk'ı övmekte ve onun *Mesnevî*'nin altı cildinden 360 beyit

⁶⁴ Atilla Şentürk, *Tahirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Nehir, 1991.

⁶⁵ a.e. s. 93.

⁶⁶ *Tarihü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî*, 2. Baskı, İstanbul, Şamil, t.y., s. 15.

⁶⁷ İstanbul, Şamil, 2001.

⁶⁸ Özgen Küçükkoner, "Mehmet Muhlis Koner Kimdir?" *Mesnevî'nin Özü*, Mehmet Muhlis Koner, Konya 1961, s. III-IV.

⁶⁹ Murat Bardakçı, "Salacak'taki ahşap ev, Baki Hoca ve 'Garip'" *Journal Turkish Studies in Memoriam Abdülbaki Gölpinarlı Hatıra Sayısı I*, C. XIX, Harvard, 1995, s.VII-XX.

⁷⁰ Hatice Aynur, "Abdülbaki Gölpinarlı Bibliyografyası" *Journal Turkish Studies in Memoriam Abdülbaki Gölpinarlı Hatıra Sayısı I*, C. XIX, Harvard, 1995, s. XXI-LIV.

⁷¹ Şefik Can, a.g.e., s. 382.

⁷² Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. I, s. 117.

⁷³ İlmî Dede, *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi Hüseyin Paşa No: 156, v. 2^a.

⁷⁴ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. I, s. 43-46.

seçerek hoş bir kitap meydana çıkardığını, İlmî Dede adında kamil bir mevlevinin de bu eseri nesir olarak hem şerh hem de tercüme ettiğini ve kendisinin de bu güzel eseri nazmettiğini söylemektedir.⁷⁵ Abdülmecid-i Sivâsî, bu eseri 1602 tarihinde *Şerh-i Cezire-i Mesnevî* adıyla şerh etmiştir.⁷⁶ Cevrî İbrahim Çelebî'nin (ö. 1654)⁷⁷ *Mesnevî* tercüme ve şerhiyle ilgili *Hall-i Tahkikat* ve *Aynü'l-Füyûz* adında iki eseri vardır. *Hall-i Tahkikat*, *Mesnevî*'nin altı sayfasından seçilen elli bir beyte beşer beyit ilavesiyle vücûda getirilen ve *Mesnevî*'nin de vezni olan fâilâtün fâilâtün fâilün vezninde ve terkiib-i bent biçiminde yazılmış bir şerhtir.⁷⁸ Eserin kütüphanelerdeki nüshalarının çokluğu, çok beğenildiğini ve okunduğunu göstermektedir.⁷⁹ *Aynü'l-Füyûz*, Yusuf Sine-çâk Dedenin *Cezire-i Mesnevî* adlı eserinin şerhidir. 1647'de manzum olarak şerh edilen bu eser, Yusuf Sine-Çâk Dedenin her bir beytine beş beyit ilave edilerek yazılmıştır. Her iki eser birarada İstanbul'da basılmıştır.⁸⁰ Şeyh Galip (ö. 1799)⁸¹ de Yusuf Sine-çâk'ın *Cezire-i Mesnevî* isimli tercümesini şerh etmiştir. Tam adı "*Semahâtü Lemaâtü Bahrû'l-Manevî bi-Şerhi Cezireti'l-Mesnevî*"dir.⁸²

Bunların yanında *Mesnevî*'ye nazireler de yapılmıştır. Gülşenî tarikatı şeyhlerinden İbrahim Gülşenî, *Manevî* adında *Mesnevî*'ye Farsça nazire yazmıştır. Üslûbu çok ağır olan ilk beş yüz beyit Şeyh La'î Mehmet Fenâf tarafından şerh edilmiştir ve basılmıştır.⁸³

Yukarıda isimleri geçen eserlerden başka, çeşitli kaynaklarda bir çok kimsenin *Mesnevî* şerhi veya tercümesi olduğu belirtilmektedir. Abdülbaki Gölpınarlı, Yahya isminde birine ait bir şerh olduğunu kaydeder ve şerhi göremediği için, dili ve tam veya eksik olup olmadığı hususunda bilgi vermez.⁸⁴ Hüdâyî adında birinin şerhi olduğu ve Enderun-ı Hümayun kitaplığında bulunduğu da söylenmektedir. Fakat hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır.⁸⁵ 1383-1480 yılları arasında yaşayan Muğlalı Hüdâyî'nin böyle bir eseri olduğuna tesadüf edilmemiş olup bu başka bir Hüdâyî olmalıdır. 1899'da ölen Hasan Dede adında bir Mevlevî'nin *Mesnevî*'yi şerhettiğini, *Mesnevî*'nin sadece üçüncü cildinin şerhinin

⁷⁵ Abdulah Bosnavî, *Şerh-i Manzum-ı Cezire-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa No: 528, v. 1^b-2^a.

⁷⁶ Abdülmecid-i Sivâsî, *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut No: 2453, v. 5^a.

⁷⁷ Hüseyin Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1981, s. 4-8.

⁷⁸ İstanbul, Takvimhane-i Amire 1269/1852, 1-30 s.

⁷⁹ Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁸⁰ İstanbul, Takvimhane-yi Amire 1269/1852, 30- 181.

⁸¹ Naci Okçu, *Şeyh Galip, Hayatı, Edebi Kişiliği, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divânının Tenkitli Metni*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993, C. I, s. 1-12.

⁸² Şeyh Gâlip, *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*, haz. Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu, Mehmet Atalay, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1996.

⁸³ İstanbul, Daru't-Tıbaati'l-Amire, 1257.

⁸⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî I*, s. T.

⁸⁵ *a.e.*, s. Y.

Konya Mevlana Müzesinde olduğu söylenmektedir.⁸⁶ Emir Buhârî'nin de bir şerhi olduğu söylenir. 1516'de vefat eden Emir-i Buhârî'nin ⁸⁷ *Mesnevî*'nin bazı beyit ve şiirlerine Farsça şerhler yazmıştır. Bunlar kütüphanelerde çeşitli isimler altında kaydedilmiştir. Sürûrî'nin *Mesnevî*'yi Türkçe şerh ettiği söylenmekle beraber gördüğümüz nüshaların tamamı Farsça ve Arapça idi. Hatta Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında Türkçe olarak geçen Nafiz Paşa Bölümü 557-561 numaradaki nüshanın da Farsça olduğunu gördük. Kitabının önsözünde kendisinden “*tarik-i nâzanîn-i Mevlevî ve zâire-i hazret-i Mesnevî-i Manevî*” olarak bahseden Mehmet Emin adında bir Mevlevî tarafından yazılmış ilk on sekiz beytin şerhi vardır. Kitabın adı kapağında, *Şerhü Ebyâtî 'l-Mesnevî* olarak geçmektedir. Mukaddimenin son sayfasında ise eserine ‘*Revâiyihü 'l-Mesnevîyyât*’ adını verdiği anlaşılmaktadır. *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti 90 varakta şerh edilmiştir.⁸⁸ Eser, tam bir *Mesnevî* şerhi olmayıp ilk on sekiz beytin açıklanmasından ibarettir. Bunun yanında, aynı isimle Tokat Mevlevî şeyhi olan Hafız Mehmet Emin'in yedinci ciltle birlikte *Mesnevî*'yi nazmen tercüme ettiği söylenmekle beraber, eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde kayıtlı olmasından dolayı incelenememiştir.⁸⁹ Şâkir Mehmet'in *Mesnevî-i Şerif maa Tercümei Manzûmei Türkî* isimli, yedinci cildin de yer aldığı tercümesi 1835'te tamamlanmıştır. Üniversite kütüphanesi TY 6308'de kayıtlıdır.⁹⁰ Hocazâde Mehmet Rüstem'in İ. Ü. TY 1605'te kayıtlı *Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî* isimli eseri ile Emir Buhârî'nin TY 6306'da bulunan *Feyz-i Asâr-ı Mesnevî* si inceleyemediğimiz diğer eserlerdir.

İlk on sekiz beytin şerhi olan bir başka eser de Ağazâde'ye (ö. 1652) aittir. Süleymaniye Pertev Paşa 619'da bulunan bir mecmuanın içindedir. (14^a-20^b) Abdullah adında birisi tarafından, 1660 yılında Mevlana'nın *Divân-ı Kebir*'inden bir gazeline ve *Mesnevî*'den birkaç beyte, *Kitâbu Kâşifi 'l-Estâr an Nevâsîi Mehâbîbi 'l-Esrâr* adında şerh yapılmıştır.⁹¹ Pîrî Mehmed Paşa⁹² (ö. 1532) *Mesnevî*'nin bir kısmı ile Şâhidî manzumesinin tamamını *Tuhfe-i Mîr* ismiyle şerh etmiştir.⁹³ Bazı mecmualarda muhtasar bir şerhi olduğu söylenmesine rağmen kaydına rastlanmamıştır.⁹⁴ *Tuhfe-i Mîr* isimli eser, Feyzî mahlaslı Hasan Efendi'den

⁸⁶ a.e., a.y.

⁸⁷ Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, **İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf Emir Buhârî**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999, s. 1-12.

⁸⁸ Mehmet Emin, Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa No: 522, v. 5^b.

⁸⁹ 17 Ağustos 1999 depreminde büyük hasar gören yazma eserlerin bulunduğu binanın kuvvetlendirme çalışmaları devam etmektedir.

⁹⁰ Hasibe Mazıoğlu, “Mesnevî'nin Türkçe manzum şerhleri” Bildiriler, **Mevlana'nın 700. ölüm yıldönümü dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri** (15-17 Aralık 1973) Ankara, Türkiye İş Bankası, s. 289.

⁹¹ Abdullah, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 1239.

⁹² Pîrî Mehmet Paşa, *Tuhfe-i Mîr*, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi No: 1769, v. 1^b-2^a.

⁹³ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. II, s. 111-112.

⁹⁴ a.e., a.y., ve Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlana'dan Sonra Mevlevilik**, s. 145.

okuduğu Şâhidî'nin manzumelerine yaptığı şerhtir. İçinde *Mesnevî*'yi öven beyitler bulunduğu için *Mesnevî*'nin adı geçmektedir.⁹⁵ Abdal mahlaslı Şemsi Dedenin de *Mesnevî* tercümesi olduğu söylenmesine karşın böyle bir esere rastlanmamıştır. *Tuhfetü'l-Mesnevî ala Hubbi'l-Hayderî* isimli bu eser *Divançesi*yle birlikte basılmış (İstanbul 1305) ve toplam yetmiş iki sayfadır. Bu eser *Mesnevî* tercümesi olmayıp sadece *Mesnevî*'den esinlenerek yazılmış şiirlerden oluşmaktadır. Ahmet Remzi Dede (Akyürek) *Mesnevî*'deki duaya ait beyitlerin bir araya getirildiği bir seçme olan eseri 1917 yılında İstanbul'da basılmıştır. *Mesnevî*'yi tercüme amacıyla yazılmamıştır. Mehmed Şabanzâde Muhteşem, *Mesnevî*'de geçen bazı kelime ve terkiplerin inceliklerini açıklamak üzere lügatler karıştırarak alfabetik olarak bir *Mesnevî* sözlüğü hazırlamış ve adını da *Mazharu'l-Eşkâl fi Beyânı Lügâti Mesnevî* koymuştur.⁹⁶ Bu eser, kelimeleri açıklamasıyla ve ayet ve hadislerden örnekler vermesi bakımından da bir çeşit şerh sayılabilir. Dal Mehmet Paşanın da *Ceziretü'l-Mesnevî* adında bir antolojisinin olduğu ve yazma nüshanın Veled Çelebi İzbudak'ta olduğu söylenmektedir.⁹⁷ *Mesnevî*'nin seçme beyitlerini şerh edenlerin biri de Seyyid Hacı Muhammed Şükrü'dür. *Müntehabât-ı Mesnevî* isimli bu eser 147 sayfa olup 1328 yılında İstanbul'da basılmıştır. Sayfa sayısından ve isminden de anlaşılacağı üzere *Mesnevî*'nin tamamının şerhi olmayıp seçme 270 beytin şerhidir.

Fazlullah Rahimî'nin, *Gülzâr-ı Hakikât* adı ve *Mesnevî-i Şerif Hikâyeleri* alt başlığıyla 3 cilt olarak İstanbul'da 1909-1910'da basılan eserinde 146 tane *Mesnevî* hikâyesi yer almaktadır. Bu eser ilmi olmayıp propaganda amacıyla kaleme alınmıştır.⁹⁸ Esad Dede'nin (ö. 1911) *Mesnevî*'nin yaklaşık 130 beytine şerh yazdığı söylenirken⁹⁹ Bursalı Mehmet Tahir'de böyle bir eseri olduğuna dair bir kayıt yoktur.¹⁰⁰ Bununla birlikte Tahirü'l-Mevlevî, Esad Dedenin tamamlayamadığı bir şerhi olduğunu söylemekte¹⁰¹ ve eserinde Esad Dedenin tamamlanmamış şerhinden yeri geldikçe yararlanmaktadır. Bir başka kaynaktan ise ilk cildin 360 beytini tercüme ve şerh ettiği söylenmektedir.¹⁰² Hatta bu esere Hüseyin Vassaf

⁹⁵ Piri Mehmet Paşa, Tuhfe-i Mîr, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi No: 1769.

⁹⁶ Mehmet Şabanzâde, Mazharu'l-Eşkâl fi Beyânı Lügâti Mesnevî, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa No: 646, v. 1^b-2^a.

⁹⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî I*, s. K.

⁹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s.148.

⁹⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî Şerhi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1985, C. I, s. XXXI.

¹⁰⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. II, s.87.

¹⁰¹ Tahirü'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s.51.

¹⁰² Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz, "Mehmet Esad Dede, Hayatı, Eserleri, Şiirleri" *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgileri Araştırmaları*, vol. 24-2000, ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Günay Kut, Harvard, 2000, s. 248.

bir takriz yazmıştır.¹⁰³ Adnî Recep Dede'nin (ö. 1683)¹⁰⁴ *Nahl-i Tecellî* isimindeki eseri, altı ciltlik *Mesnevî*'den seçilmiş beyitlerden her birinin beş beyitle tercümesinden ve şerhinden oluşmaktadır.¹⁰⁵ Kemâli Mehmet Çelebî Balatî-zâde'nin (ö. 1498), *Mesnevî*'yi kısmen şerh ettiği söylenmektedir.¹⁰⁶ Pîr Muhammed Efendi, mutasavvıflar arasında 'Cân-ı Âlem', halk arasında ise 'Şeyh Budak' isimleriyle tanınmıştır. *Mesnevî*'nin dördüncü cildini şerh etmiştir. *Mesnevî*'nin inceliklerini Bursa'da Şeyh Üftâde'den öğrenmiştir.¹⁰⁷ Sadece dördüncü cildine sahip olduğumuz bir başka eser de Erzurumlu Ahmed Naim'e aittir (XIX yy).¹⁰⁸ Mensur olan bu eseri müellif, Derviş Ganem adında bir zatın *Mesnevî*'nin ilk üç cildini şerh ettiğini ve halkın aşırı ısrarı üzerine de şerhin yarım kalmaması için de kendisinin bu işe giriştiğini söylemektedir. Yapılan araştırmalarda Derviş Ganem'in ve ilk üç cildinin şerhine ve Ahmet Naim'in son iki cildine rastlanmamıştır. Erzurum İl Halk Kütüphanesi 23917 numarada kayıtlı olan bu eser 325 varaktır.¹⁰⁹

1- Derviş Ali b. İsmail, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinin şerh etmiştir. Eserin adı, *Esrârü'l-Arifîn ve Sirâcü't-Tâlibîn*'dir.¹¹⁰ Abdülkadir Kemâleddin Efendinin (ö. 1800) *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytindeki ayetlerin şerhini yaptığı *Dürerü'l-Mu'tebere fi Şerhi'l-Âyât es-Semâniyete Aşere min Mukaddimeti'l-Mesnevî* isimli bir eseri vardır.¹¹¹ Mustakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Şerh-i Ba'z-ı Ebyât-ı Mesnevî* isimli eserinde *Mesnevî*'nin bazı beyitlerini şerh etmiştir.¹¹² Hoca Hüsâm Efendi, (ö. 1863) *Mesnevî*'nin ilk beytini Molla Camii tarzında şerh etmiştir.¹¹³ Hasan Zarîfî-i Gülşenî'nin de bir *Mesnevî* tercümesi olduğu belirtilmektedir.¹¹⁴ Mustafa Bosnavî adında birinin şerhi olduğunu Bursalı Mehmet Tahir¹¹⁵ ve M. Tahir Görtunca bildirmektedir. Osman Selâheddin Efendi (ö. 1887) senelerce okuttuğu *Mesnevî*'ye dair değerli yorumlarından oluşan mecmualar maalesef dergâhta çıkan bir yangında dergâhla birlikte yanmıştır.¹¹⁶ İbnu's-seyyid Galip, *Mesnevî*'yi

¹⁰³ İsmail Kasap, "Hüseyn Vassaf ve Divanı", G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997, s. 257.

¹⁰⁴ Ali Enver, a.g.e., s. 158-159, Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. I, s., 123.

¹⁰⁵ Ali Enver, a.g.e., s.159 dipnot.

¹⁰⁶ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e, C. III, s. 122.

¹⁰⁷ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. I, s. 47-48.

¹⁰⁸ Kemal Yavuz, "Erzurumlu Ahmet Naim'in *Mesnevî* Şerhi", I. Milli Türkoloji Kongresi, 6-9 Şubat 1978, Tebliğler, İstanbul, Kervan Yayınları, 1980, s.177-178.

¹⁰⁹ Kemal Yavuz, a.g.b., s.179-181.

¹¹⁰ Derviş Ali b. İsmail, *Esrârü'l-Arifîn ve Sirâcü't-Tâlibîn*, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu No: 711, v. 7^a

¹¹¹ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. I, s. 135-136.

¹¹² a.e., C. I, s. 169.

¹¹³ a.e., C. I, s. 67.

¹¹⁴ a.e., C. I, s.23.

¹¹⁵ a.e., a.y.

¹¹⁶ a. e., C. I, s. 133

“*Mesnevî-i yi Şerif Tercümesi*” ismiyle kısmen manzum tercüme etmiştir. İstanbul’da 1897’de Asır matbaasında basılmıştır.¹¹⁷ Bunların yanında, *Osmanlı Müellifleri*’nde, Mesnevî tercüme veya şerhi olduğu söylenen Abdurrahman Süreyya ve *Mukaddime-i Mesnevî Şerhi*¹¹⁸ ile Rüştü Şardağ, *Tek Ciltte Mesnevî* ve Veysel Öksüz’ün Mesnevî tercüme girişimleri vardır. Hasan Ali Yücel *Mesnevî*’yi tercümeyle başlayıp bitiremeyenlerdendir. *Mesnevî*’nin ilk cildini manzum olarak tercümeyle başlamış, fakat tamamalamaya muvaffak olamamıştır.¹¹⁹ Bu tercümenin notlarının Hasan Ali Yücel’in kızıında olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁰

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılığı kadarıyla Mesnevî üzerine yapılan çalışmalar, yazıldığı tarihten bugüne kadar devam etmiştir ve devam edecek gibi de görünmektedir.

---

¹¹⁷ İsa Çelik, “Mevlana’nın Mesnevî’sinin tercüme ve şerhleri” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 19, Erzurum, 2002, s. 79.

¹¹⁸ Bursalı Mehmet Tâhir, *a.g.e.*, C. II, s. 338.

¹¹⁹ Mehmet Önder, *Yeşil Kubbenin Gölgesinde*, Ankara, 1995, s.74.

¹²⁰ Ahmet Güner Sayar, *Hasan Ali Yücel’in Tasavvufi Dünyası ve Mevlevîliği*, İstanbul, Ötüken, 2002, s. 175.

I. BÖLÜM: İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI

İsmail Hakkı Bursevî, devrindeki diğer mutasavvıflara nisbetle, hakkında oldukça fazla bilgi sahibi olduğumuz bir şahsiyettir. Uzun bir hayat, sık yapılan seyahatler ve tecrübelerini eserlerinde yeri geldikçe kullanmasının yanında, biyografisini yazmış olmasının bunda etkisi vardır. Bütün bunların yanında, hayatı ve eserleri üzerinde yapılan çalışmalar, özellikle son yıllarda artarak devam etmektedir. Bu durum bir yandan araştırmacıların işlerini kolaylaştırmakla birlikte, hep aynı kaynakları kullanma ve tekrarlara düşme korkusu, çalışmayı güçleştirmektedir.

Genel olarak Bursevî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar, onun *Silsele-nâme-i Celvetîye* namındaki eserinin sonunda verdiği hayatına dair bilgi ile *Tamamu'l-Feyz fi Bâbi'r-Ricâl* ve diğer eserlerinde yeri geldikçe kendinden bahsettiği kısımlardan yararlanırlar.

İsmail Hakkı'dan bahseden ilk kaynaklar tezkirelerdir. Safâyî, Sâlim Efendi, Bursalı İsmail Belîğ, Kafzâde Fâizî, Hüseyin Râmiz, Fatin Efendi tezkirelerinde, aynı zamanda şair de olan İsmail Hakkı hakkında, bir sayfayı geçmeyen ve bir birine oldukça benzeyen ifadelerle bilgi verilmektedir. Şeyhî Mehmet Efendi ile Fındıklılı İsmet Efendinin *Şakâyyık* zeyillerinde de İsmail Hakkı hakkında bilgi bulunmaktadır. Bunların yanında Mehmet Şemsettin Efendi ile Bursalı Mehmet Tâhir öncekilere göre daha ayrıntılı bilgiler veren eserler olarak dikkat çekmektedir. Hüseyin Vassaf'ın *Kemâlnâme-i Hakkı* isimli eseri ise devrinde yazılmış en kapsamlı eserdir.

Bunların yanında, İsmail Hakkı hakkında araştırmalar da yapılmıştır. Bunların başında, Mehmet Ali Aynî'nin *Türk Azizleri I İsmail Hakkı* isimli eseri gelmektedir. Bu eseri, Sakıp Yıldız'ın A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisindeki (Erzurum 1986) "*Türk Müfessiri İsmail Hakkı'nın Hayatı*" isimli makalesi takip etmektedir. Sakıp Yıldız'ın doktora tezinin bir nevi tercümesi mahiyetinde olan bu makalesi, kendinden önce verilen bilgilere ilavelerde bulunması bakımından oldukça önemlidir.

Bunların yanında, kimi araştırmacıların eserlerinde İsmail Hakkı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler, büyük ölçüde Aynî ve Yıldız'ın eserlerinde geçen bilgilerin tekrarıdır.

Yukarıda ismi geçen araştırmacıların eserlerinden farklı bilgileri içeren araştırmalar son yıllarda yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan dikkate değer bulduğumuz ilk eser, Murat Yurtsever'in aynı zamanda doktora tezi de olan *İsmail Hakkı Bursevî Divanı*'dır. Bu çalışmanın özellikle eserleri bölümü, İsmail Hakkı'nın bütün eserlerini bir arada vermesi

bakımından önemlidir. Bu konuda yayınlanmış bir diğer önemli eser, Ali Namlı'nın çalışmasıdır. Ali Namlı'nın çalışmasının şu ana kadar yapılan çalışmaların en kapsamlısı olduğunu söyleyebiliriz. Temmuz 2001'de kitaplaşan bu çalışmada Ali Namlı, Sakıp Yıldız'ın verdiği otuz farklı bilgiyi düzeltmektedir. Bu rakam oldukça önemlidir. Ali Namlı'nın, yüksek lisans tezi olarak Bursevî'nin bir eseri üzerinde çalışması ve yine Bursevî'nin önemli eserlerinden *Kitâbu'n-Nevice*'yi yayımlaması ve kütüphanelerde bulunan diğer eserlerini okuyarak hazırladığı çalışması, bu bölümü hazırlarken en çok yararlandığımız kaynak olmasını sağlayan etkenlerdir. Ali Namlı ile aynı zamanda çalıştığımız bu konuda, bizden önce tamamlanan bir çalışma ile farklarının fazlaca olmadığını söylemeliyiz. Çalışmamızın Ali Namlı'dan farklı olan yanı, Bursevî'nin kimi seyahatleri ve işlerindeki yorumlarımız ile kişiliği ve eserleri bölümlerindedir.

A- YETİŞTİĞİ MUHİT

1- Yaşadığı Devir

İsmail Hakkı, XVII. Yüzyılın son yarısı ile XVIII. Yüzyılın başlarında (1652-1725) yaşamış ve beş padişah devrini görmüştür. Doğduğu zaman padişah olan Avcı Mehmet olarak şöhret bulan IV. Mehmet otuz dokuz yıl tahta kalmış ve 1687'de yerine III. Süleyman geçmiştir. Dört yıl padişahlık yapan III. Süleyman'dan sonra 1691'de II. Ahmet, ondan dört yıl sonra da 1695'de II. Mustafa tahta geçmiş ve sekiz yıl tahtta kalmıştır. İsmail Hakkı vefat ettiğinde 1703'de tahta çıkan II. Ahmet padişahı. İlk yirmi üç yılını yetiştiği devir olarak kabul edecek olursak İsmail Hakkı yetişkin bir fert olarak yukarıda isimleri ve devirleri sıralanan beş padişah döneminde bulunmuş ve olayları yakından takip edebilmiştir.

XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamaya ve dağılmaya başladığı dönemdir. İstanbul'un fethinden sonra hızla yükselerek gücünün doruğuna çıkan Osmanlı İmparatorluğu, XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren duraklamaya başladı. Bu devrin başlangıcında devletin genişlemesi ve büyümesi kısmen devam etmiş olsa bile bu genişleme hiçbir zaman önceki asırlardaki gibi olmamıştır.

Bu devirde başlayan çöküşün birçok sebebi vardır. Bunların başlıcaları olarak; merkezi yönetimde ve askeri teşkilattaki bozulmalar, devletin bir türlü kontrol altına alınamayan maliyesi, ilim dünyasındaki gelişmeleri takip edememe ve anlamsız kavgalar, kötü yönetimden dolayı halkta oluşan memnuniyetsizlik, Avrupa'da Rönesans ve reform hareketlerinin takip edilmemesi, isyanlar ve iç çalkantılar, Celâf isyanları, savaşlar, II. Viyana Kuşatmasının hezimetle sonuçlanması, ilk defa toprak kaybettiği anlaşma olarak tarihe geçen Karlofça Anlaşması (1699) ve kaybedilen toprakları geri alma hırısının getirdiği yanlış politikalar sayılabilir.

Bu devirde, devlet yönetiminde, maliyede, ticari hayatta, ilim hayatında ve ordudaki bozulmaların sebep olduğu birçok savaş ve isyan çıkmıştır. İstanbul'da çıkan isyanların Anadolu'da çıkanlardan farkı askeri olmasıydı. Kimi zaman halk ve ilmiye sınıfından karışanlar olmuş olsa bile isyanı yapanlar Kapıkulu Ordusudur. Padişahları ve sadrazamları değiştirmek amacıyla yapılan bu isyanlar iktidar mücadelesinin sonucudur. IV. Mehmet zamanında yeniçeri ve sipahiler maaşlarının zamanında ödenmediğini bahane ederek ayaklandılar ve padişahın tahttan indirilmesine sebep oldular. Anadolu'da yapılan isyanların sebepleri ise daha çok bozuk giden ekonomi idi. Halkın fakirleşmesi, vergilerin artırılması, idarecilerin savrukluğu, rüşvetin artması ve halkın devlete olan güvencinin zayıflaması

isyanları doğuran sebepler arasında sayılabilir. Özellikle bu isyanlar, verdiği tahribatla birçok kasabayı olumsuz etkilemiş, dirlik ve düzenliğin bozulmasına neden olmuş, ticaret hayatını olumsuz yönde etkilemiş ve üretimin azalmasına sebep olarak halkı fakirleştirmiştir.

Bu dönem, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun komşularıyla birçok savaş yaptığı dönemdir. 1658-1664 yılları arasında Erdel, Eflak ve Boğdan beylerinin anlaşarak isyan etmeleri ve Köprülü Mehmet Paşanın isyanı bastırması, halefi Fazıl Paşanın da Avusturyalıları Zerivar'da yenmesi ve Vasvar Antlaşmasının imzalanmasından sonra gelen yılları takiben Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın 1683'te Viyana'yı fethetmek istemesi ve muhtelif sebeplerden dolayı başarılı olamamasıyla başlayan felaket dolu yıllar ülkeyi olumsuz yönde etkilemişti. Bu bozgun aynı zamanda Osmanlıların Avrupa'da gerilemeye başlamasının başlangıcıydı. Viyana bozgunundan cesaret alan Avrupalılar ittifak oluşturarak Osmanlılara saldırmaya başlamışlar, altı cephede on altı yıl süren savaşlardan sonra Budin, Macaristan, Sakız adası ve Azak kalesi kaybedilmişti. Bu savaş dolu yıllardan sonra 1699'da Karlofça anlaşması imzalandı ve ilk defa Osmanlılar bir anlaşmayla toprak kaybettiler.

Bütün bu savaşlar yapılırken İstanbul'da iktidar mücadelesi sürmüştü, çoğu kez memleket meseleleri şahsi meselelerin önüne geçmeye başlamıştı. İsmail Hakkı'nın şeyhi Osman Fazlı'nın başkaldırması da bu zamanlarda olmuştur. Bu olaylar mahallinde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. İsmail Hakkı'nın ömrünün son yılları ise Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın sedâretine rastlar. Adı geçen Paşa'nın israfiyla şöhret bulması karşısında İsmail Hakkı gereken tepkiyi göstermiştir.¹

2- Müntesibi olduğu tarikat: Celvetîlik

İsmail Hakkı'nın yetişmesinde rol alan en büyük etkenin, kendisini yetiştiren hocaların ve ailesinin bağlı bulunduğu Celvetîlik tarikatı olduğunu söyleyebiliriz. Yerini yurdunu terketmek anlamına gelen celvet'in tasavvuftaki ıstılahî anlamı kulun, Hakk'ın sıfatlarıyla halvetten çıkışına ve Hakk'ın varlığında yok oluşuna denir. Onun, hayatı boyunca bu tarikata hizmet etmesi ve başka bir görevi kabul etmemesi tarikata bağlılığının derecesini göstermesi bakımından önemlidir. O, bağlı bulunduğu tarikata bütün bir hayatını verecek kadar önem verirken, tarikatı da ona bir hayata kolay sığdıramayacak kadar eser ve şeyhinden sonra yerine geçirecek çok önem vermiştir.

---

¹ Bu bölüm şu eserden özetlenmiştir: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III. Cilt II. Bölüm ve IV. Cilt I. Bölüm, Ankara, TTK, 1998.

Onu bu kadar önemli kılan ve devrinin ileri gelenlerinden biri yapan tarikat olan Celvetîlik, Bayramiye tarikatının, Aziz Mahmut Hüdâyî tarafından kurulan bir koludur. İsmail Hakkı, bu tarikatın ilk defa İbrahim Zahid Geylânî’de (ö. 1291) ortaya çıktığını söyler. Ancak tarikat olarak Celvetîye, Aziz Mahmut Hüdâyî zamanında teşekkül etmiştir. İsmail Hakkı ise; Celvetîliği bir aya benzeterek, İbrahim Geylânî devrinde hilâl, Üftâde (ö. 1580) devrinde ay, Hüdâyî (ö. 1628) döneminde de dolunay olduğunu söylemektedir.²

Esas itibarıyla Halvetiyye’nin bir kolu olan Celvetîye’nin silsilesi, Zâhidiye, Safaviyye ve Bayramiye ile birleşmektedir. Tarikatın kurucusu Aziz Mahmut Hüdâyî’nin şeyhi Üftâde’nin Sünbül Sinan’a, kendisinin de Nureddinzâde ve Kerimüddin Halvetî ricaline mensub olmaları Celvetîye’nin Halvetiyye ile olan ilgisini ortaya koymaktadır. Nitekim Hüdâyî de “*bizim tarikimiz hem Halvetî, hem de Celvetî’dir*” diyerek tarikatının Halvetiyye ile iç içe olduğunu işaret eder. Ayrıca Hüdâyî’nin silsilesi Üftâde, Hızır Dede (ö.1512) Akbıyık Sultan (ö. 1456) vasıtasıyla Hacı Bayram Veli’ye (ö. 1430) ulaştığından Bayramiye’nin de bir şubesi sayılır. Dolayısıyla Bayramiye’nin Nakşibendiye ile münasebetinden dolayı Celvetîye, bu tarikattan da izler taşır. Nakşibendiye’deki “nazar ber kadem”, “halvet der encümen” ve “haff zikir” Celvetîye’de de vardır.

Celvetîye tarikatı, Aziz Mahmut Hüdâyî’nin halifelerini göndermesiyle İstanbul, İzmir, Balıkesir, Orta Anadolu ve Balkanlar’da bir hayli yaygınlaşmıştı. İstanbul daima tarikatın merkezi olma durumunu sürdürmüştür. Balkanlar’da; Filibeli İsmail Efendi, Saçlı İbrahim Efendi ve İsmail Hakkı’nın şeyhi Atpazarı Osman Fazlı Efendi ile varlığını sürdürmüş ve Balkanlar’ın en yaygın tarikatlarından biri olmuştur. Tarikatın ikinci merkezi olan Bursa’da ise Üftâde, torunları, ve İsmail Hakkı vasıtasıyla son dönemlere kadar itibarını ve varlığını sürdürmüştür.

Celvetîye kurucusu Aziz Mahmut Hüdâyî’nin ölümünden sonra Selimiyye, Fenâiyye, Hâşimiyye ve Hakkıyye olarak dört şubeye ayrılmıştır. Hakkıyye, İsmail Hakkı tarafından Bursa’da devam ettirilmiştir.

Celvetîye’de tevhid esastır ve zikirler bu esas üzere kurulmuştur. ‘Lâ ma‘bûde illâllâh’, ‘lâ maksûde illâllâh’ ve ‘lâ mevcûde illâllâh’ zikirlerini sırasıyla çeken sâlik, sonunda tevhide ulaşır. Başlangıçta açıktan olan zikir mertebe yükseldikçe gizli olmaya başlar.

² İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i İsmail Hakkı be-Tarîk-ı Celvetî*, İstanbul, Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291, s. 63.

Kaynaklardan bir çoğu, İsmail Hakkı'nın, bağlı bulunduğu tarikatın bütün mertebelerini geçerek ilâhi zevke ulaştığını ve tevhid mertebesini tattığını belirtirler. Bu mertebede iken, kendisinden önce gelen birçok mutasavvıf gibi baskılara maruz kalmış ve birçoğundan da daha şanslı olmuş olmalı ki sadece sürgüne gönderilmiştir. İsmail Hakkı'nın üzerinde bağlı bulunduğu tarikatın büyük etkisi olmuştur.³

---

³ Bu bölüm şu eserden özetlenmiştir: Hasan Kamil Yılmaz, **Aziz Mahmut Hüdayî ve Celvetiye Tarikati**, İstanbul, Erkam, 1999.

B- HAYATI

1- Ailesi ve doğumu

Tam adı, Şeyh İsmail Hakkı Bursevî el-Aydosî el-Üsküdarî el-Celvetî'dir. Doğduğunda kendisine verilen isim İsmail'dir.⁴ Hakkı, kendisine Allah tarafından verilmiş lâkabıdır.⁵ Otuz sene Bursa'da yaşadığı ve orada vefat ettiği için Bursevî,⁶ Aydos'da doğduğu için Aydosî, bir müddet Üsküdar'da kaldığı ve babası Üsküdarlı olduğu için Üsküdarî ve tarikatına nispeten de Celvetî lâkaplarıyla anılır. Mehmet Ali Aynî Efendi ise ona, Ankaravî İsmail Rasûhî Efendiden ayırmak için Bursevî denildiğini söyler.⁷ Ayrıca, Balkanlarda çalıştığı dönemlerde yazdığı eserlerde "en-Nâsîh" unvanını da kullanmıştır.⁸

*Ben semiy-i zebîham ey âşık
Mahlasım Hakkı ismim İsmâil
Çün etdin mahlasım yâ Rab Hakkı
Beni abdü'l-Hak eyle ver terakkî⁹*

kıtasında belirttiği gibi şiirlerinde Hakkı mahlasını kullanmaktadır. İsmâil Hakkı, bu mahlası şeyhi Osman Fazlı'nın 1085/1674'te doğan Mehmet Cudî adındaki oğlu için düşürdüğü tarihte kullanmış ve şeyhi de bu mahlası beğenmiş ve mükâfat olarak vermiştir.¹⁰

⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'l-Envâr, Süleymaniye Mihrişah Sultan No: 189/2, 77^a; "*İsmail bu fakirin vaz'-ı halkı ile vaz' olunan ismidir*" Bu cümleden itibaren eserin müteakip sayfalarında isminin anlamı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Nefice* II, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul, İnsan, 1997, s. 98, Kitâbu'l-Envâr, Süleymaniye Mihrişah Sultan No: 189/2, "*Hakkı bu fakirin vaz'-ı İlahî olan lâkabıdır. Ve bundan gayri elkabı dahi vardır ki onları Hak bilir*" *Kitâbu'n-Netice*'de (V/65) "*Abdullah, Abdülhak, Abdülkadir, Abdüllatif, Mahmut ve emsali gibi*" diyerek birkaçını sıralamaktadır. Bir başka yerde ise bu isimlerden başka rûh-ı kerim, Mustafa arşu'r-rahman, seyyidü melekûti's-semâ, kıbletü's-semâ ve Arif isimlerini de zikretmektedir. (A.g.e. II/79.) İsmail Hakkı Allah tarafından kendisine verilen isimleri sıralarken bir başka eserinde bu isimleri kimlere verildiğini söylemekte ve böylece kendisinin ne olduğunu açık bir şekilde söylemekten kaçınmaktadır. Kendisinin zamanın kutbu olduğunu, onun "*her asırda kutbun beynehü ve beynallâh ismi Abdullah'tır*" demesinden anlıyoruz. (İsmail Hakkı, *Seyr-i Sulûk*, haz. Mehmet Ali Akidil, İstanbul, İnsan, 2000, s. 69.) Ayrıca *Miratü'l-Hakâyik* isimli eserinde, Tekirdağ'da iken kendisine kutbiyyet tevcih edildiğine işaret edilmektedir. (Hasan Özönder, "İsmail Hakkı Bursevî" *Türk Kültürü*, Yıl 1970, Sayı 92, s. 53)

⁶ İlhan Yardımcı, *Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa Evliyaları*, İstanbul, 1976, s. 252.

⁷ Mehmet Ali Aynî, "İsmail Hakkı'ya Dair Bir Tedkîk Hülasası" *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1928, sene 2, sayı 9, s. 108, dipnot 1, *Türk Azizleri*, İstanbul, 1944, s. 13, dipnot 1.

⁸ Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, İstanbul, İnsan, 2001, s. 34.

⁹ Murat Yurtsever, *İsmail Hakkı Divanı*, Bursa, Arasta, 2000, s. 3.

¹⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi No: 244, v. 124^b.

Tasavvufa yakın ve ilmiye sınıfına mensup bir aileden geldiği anlaşılan Bursevî'nin babası Şah Hüdabende oğlu Bayram Çavuş oğlu Mustafa Efendi, annesi Şeyh Davud Efendi oğlu Abdurrahman Efendi oğlu Kadı Ahmet Efendi kızı Kerime Hanımdır.¹¹ Bursevî baba tarafından tasavvufa, anne tarafından da ilmiye sınıfına yakınlığı vardır. Belki onun çift yönlü yani hem müderris hem de şeyh olmasının nedeni ailesidir. İsmail Hakkı hem ana hem de baba yönünden soyunun peygamber sülalesinden geldiğini ifade etmektedir.¹² Bursevî baba tarafından neslinin iki göbek ötesini bilmekte, daha ötesini, şecerelerinin Aksaray yangınında kaybolduğu için bilememektedir.¹³

Babası Mustafa Efendi, İstanbul'un Aksaray semtinde dünyaya gelmiş ve büyümüştür. Doğumundan bir yıl önce 1062/1651'de Esir Hanında çıkan büyük Aksaray yangınında¹⁴ ailesinin evi ve tüm eşyası yanmış ve daha sonra şeyhi olacak Osman Fazlı Efendinin ilk halifelik yaptığı yer ve çiftliğinin olduğu Aydos'a akrabalarının yanına göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁵

İsmail Hakkı Bursevî, Zi'l-ka'de 1063 / Eylül 1653'de, bir Pazar günü bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos kasabasında dünyaya geldi.¹⁶ İsmail Hakkı ilk tahsilini burada tamamladı. Daha üç yaşındayken babası onu Zâkir-zâde Abdullah Efendinin (ö. 1657) halifesi sıfatıyla Aydos'ta bulunan Atpazarı Celvetiyye tekkesi şeyhi Osman Fazlı İlähî'nin (ö. 1691) huzuruna götürdü. Şeyh Osman Efendi de bu yüzden onunla şakalaşır ve ona "*Sen bizim üç yaşından beri müridimizsin*" derdi.¹⁷

İsmail Hakkı'nın babası Mustafa Efendi, daha Aksaray'dayken zaman zaman Üsküdar Doğancılar dergâhındaki zikirlerle devam ettiği için¹⁸ İsmail Hakkı tasavvufî hayatı küçük yaşlarda tanıma imkanını bulmuştur. Babası, her sabah Yasin suresini okur ve Cuma

¹¹ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'l-Hütebâ, BEYBEK, Genel No: 85 v. 1^a, Mecmua-ı Hakkı, Genel No: 41, v. 55^a.

¹² İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'l-Hütebâ, a.y.

¹³ a.e., a.y.

¹⁴ Tavuk Pazarı yangını olarak bilinir. Tavuk Pazarında 'Esirhanı' adıyla bilinen binada çıkmıştır. 1651'de çıkan bu yangın, Büyük Çarşı'nın çevresini Peykhane'ye kadar, Çemberlitaş civarını, Mahmut Paşa başını, Eski Saray denilen bugünkü İstanbul, Üniversitesi rektörlük binasını, ve Mercan semtini yakmıştır. Öte yandan Sedefçiler, Kalpakçılar, Gedikpaşa ve Kadırga limanlarına kadar gitmiştir. Yangın bir buçuk gün sürmüştür. (Rakım Ziyaoğlu, *Yorumlu İstanbul Günlüğü*, İstanbul, 1985, s. 213)

¹⁵ Ali Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmu'l-Feyz Adlı Eseri II. Bölüm", M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s. 79.

¹⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, 101.

¹⁷ a.e., a.y.

¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, Mecmua-ı Hakkı, BEYBEK Genel No: 745, v. 1^a.

gecesi de çocuklarına Mülk suresini hem okutur, hem de okumalarını tavsiye edermiş.¹⁹ Aydos'a yerleştikten sonra aynı hayatı devam ettirmiş, bir müddet sonra oğlunun hocası olacak Celvetîye şeyhi Osman Fazlı'nın meclislerinde hazır bulunmuştur.²⁰ İsmail Hakkı'nın kişiliğinin gelişmesinde ve tasavvufa meyil etmesinde babasının bu meşrebinin büyük etkisi olmuştur.²¹

Sakıp Yıldız, İsmail Hakkı'nın babasının Aydos'a yerleştiğini ve son beş altı yıllık ömrünü ziraatla geçirdiğini söylemektedir.²² İsmail Hakkı'nın Aydos'a geldikten sonra doğduğunu düşünecek olursak babası Bursevî beş-altı yaşlarındayken vefat etmiş olmalıdır ki bu diğer bilgilerle çelişmektedir. Bursevî aşağıda belirtileceği gibi on bir yaşında Edirne'de bulunan Abdülbaki Efendinin yanına, babasının izniyle gittiğini biliyoruz. Ayrıca şeyhi tarafından Üsküp'e (Skopje) gönderildiği zaman tayin edildiği yere giderken yolunun üzerindeki Aydos'a (Aytos) uğrayıp babasını ziyaret ettiğini de biliyoruz. Bu durumda babası vefat ettiği zaman İsmail Hakkı'nın yaşı en az yirmi üç olmalıdır. Bir diğer deyişle babası, en erken, Aydos'a geldikten yirmi üç yıl sonra vefat etmiş olmalıdır. Annesi ise, Edirne'ye gitmeden önce vefat etmiş olmalıdır.

Ali Namlı'nın tespitine göre, Bursevî'nin kendisinden büyük iki, küçük bir kardeşi vardır. En büyük ağabeyi İbrahim, babası ve Osman Efendi ile ok atma yarışlarına gittiğine göre aralarındaki yaş farkının ona hocalık yapamayacak kadar çok olmamalıdır. Namlı'ya göre ders verdiği ağabeyi, sonradan kendisi için *Tuhfe-i Haliliyye*'yi yazacağı Halil olmalıdır. Bunların yanında, zengin olmasına karşın cimri olan kendisinden küçük bir kardeşi daha vardır. İsmail Hakkı kardeşleriyle irtibatını sürdürmüştür.²³

2- Öğrenim Hayatı

İsmail Hakkı'nın tahsil hayatını üç devreye ayırabiliriz. İlkokul sayabileceğimiz tahsilini memleketi Aydos'ta, orta tahsilini Edirne'de ve yüksek tahsilini ve tasavvufî eğitimini de İstanbul'da şeyhi Osman Fazlı'nın yanında tamamlamıştır.

a- Edirne'deki öğrenim hayatı

¹⁹ Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, s. 35.

²⁰ Sakıp Yıldız'dan naklen, Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, Pesth, 1838, IV, 135.

²¹ Sakıp Yıldız, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı" *İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, s. I, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1976, s. 105.

²² Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 104.

²³ Ali Namlı, a.g.e., s. 36.

Bursevî, tahsil hayatına, 1070/1659-60 yılında, yedi yaşında iken, Osman Fazlı Efendinin Aydos'tan ayrılmasından sonra yerine gelen Ahmet adında bir Celvetî şeyhinden yaklaşık beş yıl ders alarak başlamıştır. Aile dostu ve Osman Fazlı'nın akrabası²⁴ ve yetiştirdiği alimlerden ve Celvetî halifelerinden Abdülbâkî Efendi, Aydos'a uğradığında, on bir yaşındaki İsmail Hakkı'yı, babasından ve büyük annesinden izin alarak 1074/1664 yılında Edirne'ye götürmüştür. İsmail Hakkı Edirne'de Abdülbâkî Efendiden; sarf, nahiv, mantık, ilm-i beyan, fıkıh, tefsir ve hadis gibi dersleri okumuştur.²⁵

Tahsilinin ikinci devresi olan Edirne'de Arapça'sını ve Farsça'sını konuşacak ve yazacak kadar geliştiren Bursevî, Osman Fazlı Efendinin ilk halifelerinden Abdülbaki Efendiden; İbn Hacib'in (ö. 1249) sarf ilmine dair *Şafîye* ve nahiv ilmine dair *Kaşıye*'sini baştan sona ezberledi. İbrahim el-Halebî'nin (ö. 1549) *Mültekâ*'sını, Neseffî'nin (ö. 1114) *Kitâbü'l-Akâid*'ini, Kadı Beydavî'nin (ö. 1286) *Envaru't-Tenzil*'inin üçte birini, kelamdan *Şerh-i Ramazan* ve *Hayali Çelebi Haşiyeleri* ile birlikte Taftazanî'nin (ö. 1389) *Şerhu'l-Akaid*'ini, Sekkâkî'nin (ö. 1299) *Miftahü'l-Ulûm*'unu, usul-ı fıkıhtan İbn Melek'in (ö. 1394) *Şerhu'l-Menâr*'ını okumuş ve hocasından icâzet alarak yetkin bir din alimi olmuştur.²⁶ Osman Fazlı Efendinin başka bir halifesinden de fıkıh ve kelamla ilgili kitaplar okumuştur.²⁷

İsmail Hakkı bu eserleri sadece okumakla kalmamış, aynı zamanda istinsah ve tebyîz etmiştir. Annesinden kalan 12 bin dirhem gümüşü de kitap olarak değerlendirmiştir.²⁸ Bu olaya göre Bursevî'nin annesinin Edirne tahsili esnasında veya gelmeden az önce vefat ettiğini söyleyebiliriz. Edirne'deki tahsil hayatı tasavvuftan çok zahiri ilimler üzerinedir ve onun genel kültür ve temel İslami ilimleri öğrenmesini sağlamıştır.²⁹

b- İstanbul'daki öğrenim hayatı

Abdülbâkî Efendinin yanında sakal bırakıncaya³⁰ kadar kalan İsmail Hakkı mükemmel bir şekilde yetişmiş halde, bir nevi diploma sayılan icâzetini ve referans

²⁴ Mehmet Ali Aynî, a.g.m., s. 108.

²⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, v. 217^b.

²⁶ Ali Namlı, a.g.t., s. 79-80.

²⁷ a. e. s. 80.

²⁸ Mehmet Ali Aynî a.g.m., s. 108.

²⁹ Sakıp Yıldız, a.g.m., s. 107.

³⁰ Mehmet Ali Aynî (*Türk Azizleri* s. 14) ve Hasan Turyan sakalını on altı yaşında bıraktığını söyler. (Hasan Turyan, *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri*, Bursa 1982, s. 77.) Lakin on altı yaşın yüzde kılların yeni yeni çıkmaya başladığı dönem olduğu düşünülecek olursa, Hüseyin Vassaf'ta geçen 22 yaşında sakal bıraktığı

mektubunu alarak 1085/1674'de, yirmi iki yaşında iken Atpazarı'nda Manisalı Mehmet Paşa, diğer adıyla Kul Camiinde Seyyid Osman Fazlı'nın yanına hocası tarafından gönderilir.³¹ İsmail Hakkı 11 rebiyülevvel 1083/6 Temmuz 1672 Pazartesi günü Osman Fazlı Efendinin tekkesine ulaşır ve hocasının mektubunu şeyhe verir.³² Mektubu okuyan şeyh ona biat verir ve tayin ettiği bazı evradı bildirir ve daima oruçlu olmasını tavsiye eder.³³

Atpazarı'ndaki Celvetiye hangâhı gerçek bir üniversitedir. Burada bir taraftan müspet ilimler öğretilirken, bir taraftan da Osmanlı medreselerinden farklı olarak batini ilimler adıyla anılan tasavvuf terbiyesi ve kültürü verilirdi. Talebe, burada zühd hayatına başlar, bağlı olduğu tarikatın adabınca vird ve zikirle meşgul olur, sülûkunu tamamlar ve nefsinin tezkiye ederdi. Karşılaştığı bütün zorluklarda şeyh talebesine yardımcı olur ve yol gösterirdi. Hangâhta şeyhin yardımcılarını da bulur ve talebenin derslerini birer danışman gibi yürütürlerdi. İsmail Hakkı böyle teşkilatlı, masrafları vakıflarca karşılanan yatılı bir kurumda öğrenim hayatına devam etmiştir.³⁴

İsmail Hakkı tekkeye geldiğinde Osman Fazlı talebelere ilm-i âdâb okutmaktaydı. İsmail Hakkı de talebeler arasına katılarak derse devam eder. Kelam ve feraiz ilmini bir kez daha okur. Taftazani'nin (ö. 1290) *Mutavvel*³⁵ isimli meşhur eserine bir haşiye yazan Osman Efendi bir müddet de talebelerine bu kitabı okuturdu. Ayrıca Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî'nin (ö. 1346) meşhur *Tenkîhü'l-Usûl* isimli eserin hocası tarafından yapılan şerhini de okumuştur.³⁶

Üç sene kaldığı Osman Fazlı Efendinin tekkesi İsmail Hakkı için adeta ikinci bir medrese olur. İsmail Hakkı, tekkede ve camilerde, şeyhinin vaaz ve nasihatlerini dinlerken aynı zamanda devrinin meşhur ulemâsının derslerine de devam etti. İstanbul sahillerindeki bazı camilerde vaazlar veren ulemâdan Şeyh Muhammet el-Kurra (ö. 1722) adıyla tanınan bir

---

ifadesi daha makul gelmekle birlikte bu yaş, Edirne'ye 12 yaşında geldiği ve yedi yıl kaldığı düşünülecek olursa 19 veya 20 olmalıdır.

³¹ Hüseyin Vassaf, *Kemâl-nâme-i İsmail Hakkı*, haz. Murat Yurtsever, Bursa, Arasta, 2000, s. 8-9.

³² İsmail Hakkı Bursevî, *Vesiletü'l-Meram*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi No: 243, v. 10^b.

³³ Ali Namlı, a.g.t., s. 80.

³⁴ Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 107.

³⁵ Mesud b. Umer Saduddin et-Taftazânî (ö. 1290) tarafından telif edilen bu eser Kazvîni'nin (ö. 1338) *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eserine yapılmış şerhtir. Eserin konusu; bedi, beyan ve meanidir. Osmanlı döneminde medreselerin belağat sahasında mühim kaynaklarından biri olan bu eser, Taftazani tarafından *Muhtasarü'l-Meânî* adıyla kısaltılmıştır. Matbaa-ı Amire'de 1309'da basılan eserin pek çok baskısı ve yazma nüshası mevcuttur. (Kenan Demirayak, a.g.e., s. 77-78.)

³⁶ Ali Namlı, a.g.t., s. 80-81.

zattan da tecvit ilmini okumuştur.³⁷ Hüsnuhata merakı olduğundan devrinin meşhur hattatlarından Hattat Hafız Osman Efendiden (ö. 1690) hat dersleri almıştır ve talik hat ile güzel yazılar yazmıştır.³⁸ İsmail Hakkı yine bu dönemde ismini vermediği bazı hocalardan Farsça dersler okumuştur. Bu dersler esnasında Hafız (ö. 1390), Kemal-i Hucendî (ö. 1390) ve Câmî'nin (ö. 1534) divanlarını, Sadi'nin (ö. 1292) *Bostan ve Gülistan*'ını Molla Cami'nin (ö. 1492) *Bahâristan*'ını, İbn Kemal'in (ö. 1534) *Nigâristan*'ını, Mevlana'nın (1273) *Fîhi Mâ Fîh*'ini ve *Mesnevi*'sini tetkik etmiş ve bazı beyitlerini ezberlemiştir.³⁹ Yine bu dönemde Hüseyin Kâşîfi'nin (ö. 1505) Farsça tefsirini okumuştur.⁴⁰ Zahîr-i Fâryâbî'nin, Kemâl-i Hucendî'nin ve Enverî'nin edebi eserleriyle birlikte başka müderrislerden fıkıh usûlüne dair bir eser olan *Tenkîh*'i de okumuştur.⁴¹

Osman Fazlı Efendinin müritleri genellikle ilim tahsilinden sonra halvete girerlerdi. Bir gün Osman Fazlı, İsmail Hakkı'yı yanına çağırmış ve bir müddet şakalaştıktan sonra ona şöyle demiştir: "*Senin diğer dervişler gibi halvet ve riyazâta ihtiyacın yok. Çünkü başkalarına bunlarla hâsıl olan şeyler sana bunlar olmadan hâsıl olmuştur. Yine de bazı sûrî ve maneî faydaları için doksan gün halvete girmen işaret olundu.*"⁴² İsmail Hakkı şeyhinin bu sözleri üzerine Zeyrek camiinin bir köşesinde doksan gün süren bir halvete girdi.⁴³ Halvetten sonra şeyhinin emri üzerine dervişlerin yemeğini pişirmiş, bulaşıklarını yıkamış ve yerleri süpürmüştür. Daha sonra şeyhi kendi yerine vaaz vermesini emretmiştir.⁴⁴

Edirne'de Abdülbaki Efendinin yanında daha çok dini ilimleri tahsil eden İsmail Hakkı, İstanbul'da daha önce öğrendiklerini tekrar etmiş ve buna ek olarak doğu edebiyatının eşsiz örneklerini inceleme fırsatını bulmuş ve İstanbul hayatını yaşayarak daha da olgunlaşmıştır. Bunların yanında buradaki tahsilinin önemli kısmını Celvetî tarikatındaki adap ve usulü öğrenmesi teşkil eder. O ana kadar bilgi sahibi olduğu konuları hayata geçirme fırsatını bulan İsmail Hakkı kabiliyeti ve içinde yetişmiş olduğu muhitin getirdikleriyle kısa sürede büyük mesafeler kat etmesini başarmıştır. Onun diğer arkadaşlarından farklı olduğu

³⁷ a. e., s. 81.

³⁸ Mustakimzâde Süleyman Sadettin Efendi, *Tuhfe-i Hattâfîn*, İstanbul, 1928, s. 126-127.

³⁹ Ali Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî" *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, C. 8, İstanbul, Damla, 1995, s. 309.

⁴⁰ Ali Namlı, a.g.t., s. 81.

⁴¹ Mehmet Ali Aynî, a.g.m., s. 109.

⁴² Ali Namlı, a.g.m., s. 309-310.

⁴³ Ali Namlı, a.g.t., s. 83.

⁴⁴ A.e., s. 85.

yön, Celvetflîğin büyük pirllerinden Üftâde ve Aziz Mahmut Hüdâyî'nin eserlerini okuması ve tasavvuf kültürünün yanı sıra diğer konularda da bilgisini artırmasıdır.

Tekkeye geldikten üç sene sonra 1086/1675 yılında, Osman Fazlı Efendinin derslerine devam ederken, bir işrak vakti başını hırkanın içine çekmiş otururken bir rüya görür. Rüyasında, içeriden çıkan şeyhi tarafından manevi bir işaretle “*Gel göreyim, sanâ bu tarîkde isti'dâd gelmiş midir?*” diyerek tarikatta yetişmiş olup olmadığını anlamak istedi. Bursevî başını şeyhinin dizine koyup şeyhi de iki kere elini Bursevî'nin alnına değdirerek “*Ha senin isti'dâdın gelmiş, ha senin isti'dâdın gelmiş*” diyerek besmele çekmiş ve Fatiha suresini başından sonuna kadar okuyup üfledikten sonra “*Var imdî seni Bursa'ya halife eyledim*” buyurmuş.⁴⁵

İsmail Hakkı'nın bu rüyası daha sonra gerçekleşecektir. Bursa'ya halife tayin edilen Bursevî'nin önce Bursa'ya, oradan da şeyhinin emriyle Üsküp'e gittiği kaydına sadece Hüseyin Vassaf'ın *Kemâl-nâme*'sinde rastladık.⁴⁶ Bu durumu Ali Namlı, Bursa'ya halife tayin edilmesi meselesinin rüyada gerçekleştiğini ve Hüseyin Vassaf'ın böyle yazmasının nedenini gerçekte olmuş gibi yanlış bir kanaate sahip olmasından kaynaklandığını söylemektedir.⁴⁷

Yirmi iki yaşında olan genç halife, bu rüyadan sonra şeyhinin manevi yardımıyla, ayetler ve hadisler üzerinde tevilât ve tahrirât yapmaya başladığını, rüyalarında, Muhyiddin İbni Arabî, Şeyh Abdülkadir Geylani, İbrahim b. Edhem, Üftâde ve Aziz Mahmut Hüdâyî gibi tasavvuf ulularını görüp feyz aldığını ve bunlardan sonra Hz. Adem ile Peygamber Efendimizi görüp nice sırlara eriştiğini söylemektedir.⁴⁸

3- Halifelik Dönemi

a- İlk görev: Üsküp şeyhliği

İsmail Hakkı'nın mensubu olduğu Celvetflîlik, eğitime ve talebe yetiştirmeye çok önem verirdi. Bunun yanında tarikatın yayılmasına hizmet etmek ve vaazlar ederek halkı kötü yola düşmekten kurtarmak, toplum ahlâkını korumak başlıca işleriydi. Bu amaçlar doğrultusunda, 23 yaşında manen belli bir olgunluğa erişen İsmail Hakkı bu üç vazifeyi de

⁴⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 101.

⁴⁶ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁷ Ali Namlı, *a.g.e.* s. 128.

⁴⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 102

hakıyla yerine getirebilecek duruma gelince, kendisi de bir Rumeli çocuğu olan şeyhi Osman Fazlı'nın özel önem verdiği Balkanlardaki din birliğine hizmet etmek, vaazlar vermek ve Celvetiliği yaymak üzere 1086/1675'de beraberindeki üç dervişle Üsküp'e halife tayin edildi.⁴⁹

Şeyhinin emriyle yola çıkan İsmail Hakkı gemiyle İstanbul'dan Karadeniz'e açılır ve önce sahile yakın bir yerde olan Aydos'a gider ve babasını ziyaret edip hayır duasını alır. Babasının yanında bir müddet kaldıktan sonra 1086 Rebiülahir/1675 Haziranında bir Cumartesi günü Üsküp'e gider.⁵⁰

İsmail Hakkı, ilk defa geldiği, akarsuları gayet güzel ve bahçeleri tatlı meyvelerle dolu olan bu şehri çok beğenir.⁵¹ Şehrin yabancıları olan İsmail Hakkı ve üç arkadaşı hanlarda kalmış, bir süre sonra Meddah Camiinin bir hüccesine yerleşerek hizmete devam etmiştir.⁵² Üsküp'te, sırasıyla; Meddah, Muradiye, Eski, Yahya Paşa, İshak Bey, İsa Bey ve Mustafa Paşa camilerinde yapılan vaazları dinleyerek fikir sahibi oldu.⁵³ Üsküp halkı, kısa zamanda sevdiği İsmail Hakkı için, şehrin müftüsüne ve kadısına müracaat ederek tüccarlar tarafından depo olarak kullanılan eski bir zaviyenin tamir edilip tahsis edilmesini isterler. Bu arzu kabul edilmiş olmalı ki, burası halkın yardımıyla çok güzel şekilde tamir edilerek tekke yapıp İsmail Hakkı'ya verilir ve İsmail Hakkı uzun süre burada kaldı.⁵⁴ Daha sonra zengin bir hanımın inşa ettirdiği ve masraflarını karşılamak üzere mallarını oraya vakfettiği yeni bir zaviyeye geçti.⁵⁵ İsmail Hakkı ilk önce kendisi için tamir edilen tekkeyi arkadaşlarına hediye etmiş⁵⁶ ve daha sonra komşu ilçelerden tekke inşa etmesi için çağrılmışsa da şeyhi Osman Fazlı'dan izin alamadığı için gitmemiştir.⁵⁷

Mehmet Ali Aynî, İsmail Hakkı'nın ilk olarak Üsküdar Ahmediye camiinde vaaza başladığını ve vaazlarında vahdet-i vücud ile ilgili söylediği bazı sözlerden dolayı

⁴⁹ Sakıp Yıldız, a.g.m., s. 109. Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 16.

⁵⁰ Ali Namlı, a.g.t., s. 83.

⁵¹ Mehmet Ali Aynî a.g.m., s. 110.

⁵² Hasan Turyan, a.g.e., s. 78.

⁵³ Mehmet Ali Aynî, a.g.m., s. 110. A.g.e., s. 16. Ali Namlı ise bu camilerde vaaza başladığını söylemektedir. (Ali Namlı, a.g.m., s. 310.) Kanaatimize göre ilk görüş daha doğrudur. Hiç tanımadığı bir şehre gelen genç birisine şehrin bütün camilerinde vaaz ettirmek bize pek mantıklı gelmemektedir.

⁵⁴ Mehmet Ali Aynî, a.g.m., s. 110.

⁵⁵ Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 110.

⁵⁶ Mehmet Ali Aynî, a.g.m., s. 110.

⁵⁷ Ramazan Muslu, "İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri-I", M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul, 1994, s. 87.

Tekirdağ'a⁵⁸ bir müddet sürgüne gönderildiğini söyler.⁵⁹ Ahmediye camiinin 1124/1712 yılında yeniden inşa edildiği düşünüldüğünde Mehmet Ali Ayni'nin verdiği tarih yanlış olmalıdır. Ayrıca yeni mezun olmuş birisini Anadolu veya Rumeli'de bazı kasabalara gönderme adeti olduğunu öteden beri biliyoruz. İstanbul'da o kadar şeyh ve alim arasında genç birisinin kürsüye çıkması ihtimali şüpheyle karşılanmalıdır. Bu olay onun ikinci hac dönüşü Üsküdar'da ikâmet ettiği sırada gerçekleşmiştir. Mahallinde geniş açıklama bulunmaktadır.

İsmail Hakkı, 1087/1676'da yirmi dört yaşında iken İstanbul'dan gelip Üsküp'e yerleşen Şeyh Mustafa Uşşakî'nin (ö. 1679) kızı ile evlendi. Bu evlilik önce İsmail Hakkı'nın, sonra da karşı tarafın gördüğü rüyalarla gerçekleşmiştir. Gördüğü rüyayı gizleyen İsmail Hakkı, Mustafa Efendinin teklifiyle bu evliliği kabul etmiştir.⁶⁰

İsmail Hakkı, bir yandan kendisinden ders isteyenlere hocalık yaparken öte yandan Üsküp'ün meşhur hoca ve hatipleriyle de münakaşalara başlar. Babalarıyla övünen Üsküp ulemâsı ilimden yoksun, yöneticileri ise dinden uzak olması üzerine İsmail Hakkı verdiği vaaz ve nasihatlerle aleni günah işlenen ve harama düşkünlüğün arttığı bu şehrin yöneticilerini eleştirmeye ve halkı uyarmaya başlar.⁶¹

İsmail Hakkı, Üsküp'te, sert eleştiri ve ithamları nedeniyle müftüler, şeyhler ve cahil sofulardan oluşan bir cepheyi karşısına almıştı. Daha geldiğinin ikinci haftası başlayan bu kavga artarak büyüdü. Sofulardan başka sefahat içinde hayat süren beyleri ve idarecileri de eleştiren İsmail Hakkı'yı şikayet etmeyen kimse kalmadı. Hele İsmail Hakkı'dan çok çekinen "Pek zalim ve firavun gibi bir adam" olan müftü ve avenesi İsmail Hakkı'yı ilk başlarda uarmışlar ve işi tehdiye kadar götürmüşlerdir. Fakat İsmail Hakkı bunların hiç birinden korkmayınca işi şeyhine şikayet ile halletmeye çalışmışlardır.⁶² İsmail Hakkı hakkında devamlı şikayetler alan şeyhi Osman Fazlı, İsmail Hakkı'yı uyaran ve daha mülayim davranmasını tavsiye eden, şeriat kurallarına ve tarikat adabına uymasını, kötü kimselerden uzak durmasını ve onları hedef alarak konuşmamasını, davet edilmediği yere gitmemesini, sohbetlerinde doğruluk ehli ile olmasını ve kötülüklerin düzelmesi için Allah'a dua etmesini,

---

⁵⁸ Bazı kaynaklarda Tekfırdağı olarak geçmektedir. Tekfırdağı Tekirdağ'ının eski adıdır.

⁵⁹ Mehmet Ali Ayni, a.g.m. s. 109.

⁶⁰ Ali Namli, a.g.t., s. 84.

⁶¹ Mehmet Ali Ayni, a.g.e., s. 17.

⁶² Hasan Turyan, a.g.e., s. 79-80.

önce kendi nefsi sonra da müritlerinin nefislerini ıslah için çalışmasını söyleyen, bazen nasihat yollu bazen de sert uyarı ve itham dolu mektuplar⁶³ gönderir.

Üsküp'te kendisini çekemeyenlerle verdiği mücadeleden bir netice alamayan İsmail Hakkı, müşhidinden mektubu aldıktan sonra, zaviyesindeki derslerine ağırlık vermiş ve talebeleri için eserler telif etmeye başlamıştır. Verdiği dersler içinde tecvid önemli bir yer teşkil eder. İstanbul'da iken aldığı hat derslerinin burada faydasını görmüş ve talebeleri için bolca ders kitâbı da istinsah etmiştir.⁶⁴ Cezerî'nin (ö. 1429) meşhur eserini *Mukaddimetü'l-Cezeriye fi'l-Tecvid* adıyla şerh ederek dostu Kadı Mehmet Dimetokavî'ye hediye etmiştir.⁶⁵ *Nuhbetü'l-Letâyif* isimli eserini bu sırada yazmıştır.⁶⁶ Yine Üsküp'te bulunduğu sırada, *Mecâlisü'l-Va'z* isimli eserini de telif etmiştir.⁶⁷

Bursevî'nin Köprülü'ye gönderilmesine, Üsküp'e gelişinin altıncı yılında cereyan eden bir olay neden olmuştur. Üsküp civarlarında bir camide imamlık yapan bir genç, Bursevî'nin dergâhında verdiği derslere katılır. Ders esnasında hocasına karşı gelir ve dersi karıştırır ve ihlâl eder. Bunun üzerine Bursevî onu falakaya yatırtır ve yirmi otuz değnek vurdurtur. Bu olay büyütülür ve aleyhinde çalışanların da marifetiyle kadıya aksettirilir. İş bununla da kalmaz ve şikayetler İstanbul'a kadar uzanır. Müracaatı haber alan Bursevî İstanbul'a gider. Olayı olduğu gibi hocası Osman Fazlı'ya anlatır ve hocası da onu şeyhülislama gönderir. İsmail Hakkı ziyaretten önce olanları bir kağıda yazar ve şeyhülislama verir. Şeyhülislam Şeyhzâde Ali Efendi (ö. 1692) varaka göz gezdirdikten sonra bükür ve üzerine oturduğu seccadenin altına koyar ve '*dilinle anlat*' der. Şeyhülislam her sene birkaç defa hediyesini aldığı Üsküp kadısını korur. İsmail Hakkı biraz zorlanarak meseleyi anlatır ve Şeyhülislam Üsküp kadısına hitaben kendisine cefa edilmemesini isteyeceğini söyler. Bunun üzerine şeyhinin yanına gelen İsmail Hakkı olanları anlatır. Şeyhi hemen Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya (ö. 1683) bir mektup yazar ve işin şer-i şerife göre halledilmesini ister. Bunun üzerine sadrazam divanında ve yine onun emriyle kazasker Beyâzîzâde (ö. 1687) tarafından davanın görülmesi kararlaştırılır. Beyâzîzâde tarafları dinledikten sonra nasihatte

---

⁶³ Mehmet Ali Aynî a.g.m., s. 111.

⁶⁴ Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 111.

⁶⁵ Ali Namlı, a.g.t., s. 84

⁶⁶ Ali Namlı, a.g.e., s. 43.

⁶⁷ Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 111.

bulunur ve aralarının bulunması için Osman Fazlı'ye gönderilir. Osman Fazlı'nın evinde İsmail Hakkı ile genç barışır.⁶⁸

b- Zorunlu yolculuk: Köprülü yılları

Yukarıda anlatılan olaydan sonra davacı barışır görünmesine rağmen hadisenin tamamen kapanması için şeyhi Osman Fazlı, 1092/1681'de, Bursevî'yi Köprülü kasabasına, Köprülü şeyhini de Üsküp'e tayin eder ve böylece İsmail Hakkı'nın Köprülü yılları başlamış olur. İsmail Hakkı altı yıl kaldığı Üsküp'te arzu ettiği neticeyi veren çalışmalarda bulunamamış ve Üsküp halkını “*Seba halkı gibi azgın ve Allah'ın nimetlerini inkar edenler*” olarak tarif etmiştir.⁶⁹

İsmail Hakkı, 1092/1681'de İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Üsküp'e uğramadan Köprülü'ye gider. Üsküp'te iken hayır sahibi birisi tarafından kendisi için yaptırılan zaviyeye yerleştikten sonra ailesini Üslüp'ten getirir.⁷⁰

İsmail Hakkı, burada kendini iyi hissetmemiş olacak ki, şeyhinden İstanbul'a gelebilmek için izin istemiş, kendisine izin verilmesine rağmen hanımını ikna edemediği için gidememiştir.⁷¹ Bu sıkıntılı dönemini İstanbul'a yaptığı bir ziyaretle atlatmıştır.

Bursevî 1092/1681 yılında tayin edildiği Köprülü'de on dört ay kalmış ve şöhreti civar kasabalara yayılmıştır. İsmail Hakkı, burada kendini, riyâzata vermiş ve yemek ve ziyafetlerden kaçınmış ve zâhidâne bir hayat geçirmiştir. Burada Üsküp'e göre daha rahat ve huzurlu bir hayat geçirdiği görülmektedir.⁷² Bunun sebebi halkın İsmail Hakkı'yı isteyerek getirtmesinin yanında genç vaizin tecrübe kazanması olmalıdır.

İsmail Hakkı, Köprülü'de bulunduğu sırada Taşköprüzâde'nin (ö. 1556) *Adâbu'l-Bahs* isimli risâlesini, İstanbul, Bursa ve diğer yerlerde yararlanılacak ve ilgi görecektir. şekilde⁷³ şerh etti.

---

⁶⁸ Ali Namlı, a.g.t., s.84-88.

⁶⁹ İsmail Hakkı Bursevî, Tamâmu'l-Feyz, v. 168^a.

⁷⁰ Ali Namlı, a.g.t., s. 89-90.

⁷¹ İsmail Hakkı Bursevî, Tamâmu'l-Feyz, v. 228^b.

⁷² Ali Namlı, a.g.t., s. 87-89.

⁷³ Ali Namlı, a.g.t., s. 88.

c- Usturumca Yılları

1093/1682 yılında Usturumca halkı, İstanbul'a gönderdikleri bir heyetle Bursevî'nin Usturumca'ya tayin edilmesini Osman Fazlı'dan rica etmişler ve Osman Fazlı'nın muvafakatiyle bu tayin gerçekleşmişti. Usturumcalılar hayvanlarıyla birlikte Köprülü'ye gelmişler ve İsmail Hakkı büyük bir konvoy eşliğinde eşyasıyla birlikte Usturumca'ya hareket etmişti. Usturumca'da kendisine geniş ve güzel bir ev tahsis edilmişti.

İsmail Hakkı burada sadece ders vermekle kalmamış, şeyhinden mektup gelene kadar, 30 ay boyunca burada irşat vazifesini yerine getirmiş⁷⁴ ve Fazıl Keydanî demekle bilinen Lütfullah el-Neseî'nin *el-Fıkhü'l-Keydânî* isimli eserine kısa bir şerh yazmıştır.⁷⁵

İsmail Hakkı Usturumca'da şeyhinin emri üzerine vaaz ve nasihatler ederken, Köprülü (Velez), Kratova, İştîp (Ştip), Usturumca (Strumitsa) halkı ondan müftü olmalarını isterler.⁷⁶ O, bu teklifi kabul etmeyince İstanbul'a gelip Osman Fazlı'dan İsmail Hakkı'nın kendilerine müftü olmasını rica ettiklerinde şeyh Efendi, "*Ehl-i takva ehl-i iftâ olamaz. Tasavvuf tariki tarik-i ruhsat değil tarik-i azimettir.*" diye cevap verir ve İsmail Hakkı'ya müftülükten uzak durmasını tenbihleyen bir mektup gönderir.⁷⁷ Bu mektup üzerine İsmail Hakkı hayatının sonuna kadar, tahsilinin müsait olmasına rağmen müftülükten uzak durmuştur.⁷⁸

Usturumca'da bulunduğu sırada, 22 Şevval 1093/23 Ekim 1682 Cumartesi gecesi ilk çocuğu İshak dünyaya gelmiş ve oğlu için İsmail Hakkı "*bi-ibni nazîf*" (1093) tarihini düşürmüştür.⁷⁹

İsmail Hakkı otuz ay kaldığı Usturumca'da hanımının şikayetlerinden başka bir sıkıntı çekmemiştir. Hayatta aile ile müptela olmaktan daha şiddetli bir şey görmediğini söyleyerek⁸⁰ de sıkıntısının boyutlarını tarif etmiştir.

⁷⁴ Hasan Turyan, a.g.e., s. 80.

⁷⁵ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 20., Ali Namlı, a.g.m., s. 311.

⁷⁶ Hasan Turyan, a.g.e., s. 80.

⁷⁷ İsmail Hakkı Bursevî, Tuhfe-i Hasekiyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan No: 164, v. 240^b.

⁷⁸ a.e., a.y.

⁷⁹ Mehmet Şemsettin, *Yadigâr-ı Şemsî*, haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa, Uludağ, 1997, s. 175.

⁸⁰ Ali Namlı, a.g.t., s. 89.

d- Edirne yolculuğu

İsmail Hakkı Usturumca'da bulunduğu sıralarda devrin padişahı Avcı Mehmet Edirne'de bulunmakta idi. Şeyhi Osman Fazlı Efendi de padişah IV. Mehmet'e vaaz ve nasihatte bulunmak üzere sarayda görevlendirilmiştir. İsmail Hakkı, IV. Mehmet'in daveti üzerine Edirne'ye vaaz ve nasihat vermeye gelmiş olan şeyhi Osman Fazlı Efendinin 1096/1685 son aylarında kendisini çağırması üzerine Usturumca'dan Edirne'ye gitti.⁸¹

Bursevî, Edirne'de şeyhinin sohbetlerine katıldı. Bu sohbetlerin birinde Konevî'nin *Miftahu'l-Gayb*'ine yaptığı şerhi İsmail Hakkı'ya göstererek sonuna kadar incelemesini ister. İsmail Hakkı eseri okurken bazı hallere girer ve teşhis edilemeyen bir hastalığa yakalanarak günlerce yatar. İsmail Hakkı hastalandığından çok şeyhiyle sohbet edemediğine üzülmemektedir. Bu hastalık esnasında gördüğü bir rüyayı halifelerden birinin vasıtasıyla şeyhine gönderir. Rüyayı çok olumlu bir şekilde yorumlayan Osman Fazlı, gıyabında İsmail Hakkı'yı över ve süslü giyinme alışkanlığından dolayı biraz sitem eder.⁸² Bu sitemden sonra İsmail Hakkı hayatının sonuna kadar süslü giyinmeyecektir.

Şeyhi ile birlikte Edirne'de bulunan İsmail Hakkı, vefat eden Bursa Celvetî şeyhi Sunullah el-Amasyavî'nin (ö. 1684) yerine Osman Fazlı Efendi tarafından Bursa'ya tayin edildi. İsmail Hakkı şeyhinden izin alarak ailesini götürmek için Usturumca'ya gitti. Bir günlük mesafede olan Köprülü'ye bile güç bela gitmeyi kabul eden ve devamlı Üsküp hayali içinde yaşayan ve aslen Üslüplü olan hanımının Anadolu'ya gitmeyi çabucak kabul etmesi beklenemezdi. Nitekim durumu hanımına iletildiğinde Bursa'ya gitmeyi kabul etmedi. İsmail Hakkı, şeyhine hanımının Bursa'ya gitmek istemediğini ve kendisini mazur görmesini isteyince, şeyhi, ona mutlaka gitmesi gerektiğini bildiren bir mektup gönderdi. Bu olaylar 1096/1649 yılının Safer/Haziran ayında geçmektedir. Şeyhinin emrine karşı gelmek istemeyen İsmail Hakkı hanımına; “*Ben Rabb'ime hicret ediyorum. O beni hidayete erdirecektir.*” (Ankebut 26) *Razı olursan ne âlâ, değilsen “Bu benimle senin aranda ayrılıktır”* (Kehf 78) der ve hanımının önüne mihr bedelini koyar. İşin ciddiyetini anlayan hanımı iki çocuğunun babasından ayrılmak istemez ve Bursa'ya gitmeye razı olur.⁸³

İsmail Hakkı, havaların çok soğuk olmasından dolayı yolculuğunu erteledi. Ailesini Usturumca'da bırakan İsmail Hakkı, halkın gitmesine izin vermeyeceğini bildiğinden şeyhini

⁸¹ a.e., a.y.

⁸² Ali Namlı, a.g.t. s. 161-162.

⁸³ a.e., s. 89-90.

ziyarete gitmek bahanesiyle Edirne'ye gitmek üzere yola çıktı. Zorlu bir yolculuktan sonra geldiği Edirne'de Osman Fazlı'nın evinde üç ay kadar misafir oldu.⁸⁴

İsmail Hakkı Edirne'de kaldığı üç ay boyunca, şeyhiyle birlikte kimi eserleri okudu. Bir eserinde, her gün *Füsûs* okuduğunu ve yabancılar içeri girmesin diye kapıyı kilitlediğini bildirmektedir.⁸⁵ İlkbahar gelip havalar ısınınca İsmail Hakkı, Usturumca'ya haber göndererek ailesini Edirne'ye getirtmiş ve Osman Fazlı'nın kendisine yaptığı uyarıları dinledikten sonra Tekirdağ'dan gemiye binmiş, iki gün iki gece süren bir yolculuktan sonra Mudanya'ya varmış, oradan da Bursa'ya gidip Celvetfiyye tekkesine şeyh olmuştur.⁸⁶

İsmail Hakkı Bursa'ya gidiş sebebini bir başka eserinde ise şöyle açıklar:

"1096 tarihinde bilâd-ı Rumiyyeden Üsküp şehrinde iken İstanbul'da şeyhim seyyidü'l-aktab Seyyid Osman Fazlı-i İlâhî ziyaretine gelmiş idim. Bir gün seyyid-i müşarün ileyhe bir hâlet-i acîbe vakî olduğundan bahisle 'şu anda sadruma tob gibi bir şey nazil olup o halifeyi oradan kaldır dediler' buyurdu. Ve bu fakire oradan azimetimi emr ettiler. Lâkin kemâl-i edeblerinden sırrını söylemediler. Fakir dahi vardım, ehl u iyâli Bursa'ya getirdim. İki sene sonra Üsküp istilâ-yı küffârâ maruz kaldı. Nehb u gârete uğradı. Ahalinin kimi maktul oldu, kimi gurbetlerde zebûn kaldı. Bursa'dan İstanbul'a tekrar ziyaret-i hazret-i şeyhe geldiğimde şeyh hazretleri tebessüm buyurup 'gördün mü, o zaman bize hakkınızda vakî olan mana hak imiş işte halâsınızda sebep oldu' buyurdular."⁸⁷

Hüseyin Vassaf, Üsküplülerin başına gelen bu felaketi, İsmail Hakkı'ya çektiydikleri sıkıntıya bağlamaktadır.⁸⁸

e- Bursa İkâmeti

İsmail Hakkı, hanımının Edirne'ye gelmesinden birkaç gün sonra Osman Fazlı Efendinin duasını alarak Bursa'ya gitmek üzere yanından ayrıldı. Halk arasında Hızır Günü olarak bilinen günde Tekirdağ'a, oradan da iki gün süren bir gemi yolculuğuyla Mudanya'ya vardılar. 8 Cemaziyelevvel 1096/12 Nisan 1685 Perşembe günü Bursa'ya geldiler.⁸⁹

⁸⁴ a.e., s. 90.

⁸⁵ a.e., a.y.

⁸⁶ a.e., s. 90-91.

⁸⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İnsan, 1997, s. 131.

⁸⁸ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 12.

⁸⁹ Ali Namlı, *a.g.t.*, s. 90.

İsmail Hakkı, Ulu Camii imamlarından birine ait olan meşrutada bir müddet kaldıktan sonra ailesini bir başka eve nakletmiş, kendisi üç müridiyle birlikte orada kalmaya devam etmiştir. Sonunda Sebzî Mehmet Efendinin ulemâ için vakfettiği evin kendine tahsis edilmesiyle ev sıkıntısından kurtulmuştur.⁹⁰

Ustorumca'da çok rahat olan ve durumunu düzelten⁹¹ İsmail Hakkı, Bursa'ya vardığı ilk iki sene oturacak ev ve çocuklarının ve beraberindeki müritlerin geçimi konusunda sıkıntılar çekti. Rumeli'nde bulunduğu süre zarfında dünyalık bir şey biriktirmediği için çocuklarının ve müritlerinin geçimi için bazı ev eşyalarını, kitaplarını hatta tespihini bile satmak zorunda kaldı.⁹²

Bursevî, sıkıntılı olduğu bir gece rüyasında şeyhini görür. Şeyhi kendisinden iki sene daha sabretmesini isteyince, sıkı riyâzatlara girer ve çevresinden ilgisini tamamen çekerek hücrelerinde zikir ve tefekkürle meşgul olur. İki yılın sonunda kırk gün süren şiddetli bir göz hastalığına tutulur⁹³ ve dokuz yaşındaki kızı Hatice'yi 1099/1688'de taundan kaybeder.⁹⁴ Kızının ölümünden çok etkilenen Bursevî onun için yazdığı manzumede şu tarihi düşürür:

*Cevherîn harf ile ey Hakkı didüm tarihini
Bağ-ı firdevs ola her dem o gülün gülzârî⁹⁵*

Hocasının tavsiyesi üzerine ders vermeye başlayan İsmail Hakkı yine hocasının tavsiyesi ve isteğiyle ders vermeyi bırakmıştır. Bu durum İsmail Hakkı'nın halleriyle ilgilidir. Şeyhi onun haline uygun olan davranışı ona tavsiye etmiştir.⁹⁶

Bursevî, halden uzaklaştıran aklî ve naklî ilimlerle ilgili ders vermeden alıkonurken, kendisinden keşfe açık ve hal ile ilgili olan vaazlara devam etmesi istenince, Ulu Camii, Kaygan, Orhan ve diğer bazı büyük camilerde vaaz ve irşada başladı.⁹⁷ Bir müddet sonra kendisine Kur'an'ın başından başlayarak vaaz etmesi işaret edilmesi üzerine 1096/1685'in

⁹⁰ Ali Namlı, a.g.e. s. 102.

⁹¹ Ali Namlı ise ev halkının ıstırabını çektiğini söylemektedir. A.g.m., s. 313.

⁹² Mehmet Ali Aynı, a.g.m., s. 113, Ali Namlı, a.g.t., s. 102.

⁹³ Ali Namlı, a.g.e., s. 53.

⁹⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Tamâmu'l-Feyz, v. 236^{a-b}.

⁹⁵ Murat Yurtsever, a.g.e., s. 347. Cevherîn harf dediği noktalı harflerdir. Dolayısıyla hesaplanırken sadece noktalı harfler dikkate alınmalıdır.

⁹⁶ Ali Namlı, a.g.m., s. 313.

⁹⁷ Mehmet Ali Aynı, a.g.e., s. 63.

Şaban/ Temmuz ayında vaazlarında Kur'an'ı tefsir etmeye başladı. Bu tefsirini daha çok tasavvufî bakış açısıyla yapmıştır. Farsça şiirlerle zenginleştirerek yazıya döktüğü bu vaazlarının sonucunda “*Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*” ismini verdiği büyük tefsirini Kur'an'ın nazil olduğu süreye uygun olarak yirmi üç yılda tamamlamıştır.⁹⁸

İsmail Hakkı'nın, Bursa'da bulunan evinin dış tarafını mescid yapmak için yıktığında, görünüşe bakarak hüküm verenler, “*güzelim binaları yıktı*” diye dedikodu yaparlar. İş bittikten ve önceki halinden güzel bir eser ortaya çıktıktan sonra ise pişman olurlar.⁹⁹

f- Bursa'dan İstanbul'a yapılan seyahatler

İsmail Hakkı, Bursa'ya tayin edildiği 1096/1685-1101/1690 yılları arasında, şeyhini ziyaret etmek amacıyla beş defa İstanbul'a gelmiş ve gelen gidenlerle mektup alıp mektup göndermiştir. Osman Fazlı, İsmail Hakkı'yı Bursa'ya göndermeden önce üç sene dolmadan kendisini görmeye gelmemesini istese de, kendisini bir buçuk sene sonra İstanbul'a davet etmiştir. Bundan şeyhinin İsmail Hakkı'yı özleyip çağırarak kadar çok sevdiğini anlıyoruz.¹⁰⁰

Ziyaretlerinden ilki Bursa'ya geldikten bir buçuk yıl sonra 1097/1686'da, gerçekleşmiştir. Bu ziyaretinde şeyhi İsmail Hakkı'ya sabırlı olmasını ve çalışmaya devam etmesini tavsiye eder. Bu ziyaretinde Rumeli Hisarı tarafına gitmişler ve orada bir camide İsmail Hakkı vaaz etmiş ve halkın ilgisini çekmiştir. Akşam evde de İsmail Hakkı'nın şeyhinin oğlu için yazdığı kitâbı okumuşlar ve şeyhi beğenerek dua etmiştir. Daha sonra Kuran tilâveti ve ilâhilerle geceyi geçirmişlerdir.¹⁰¹

İkincisi, 1098 Şevval/1687 Ağustosunda gerçekleşmiştir. Bu tarihlerde İstanbul pek karışıktır. IV. Mehmet'in tahtı sallanmaktadır ve Osman Fazlı da IV. Mehmet'in tahttan indirilmesi taraftarıdır. Bu ziyaretin İsmail Hakkı için önemli tarafı şeyhinin kendisinden vâridâtlarını yazmasını istemesidir.¹⁰²

Üçüncü ziyaret, 1099 Şevval/1688 Temmuz'da gerçekleşmiştir. Bu ziyarette de İsmail Hakkı şeyhinden nasihatlar almıştır. Bu ziyaret esnasında Belgrad kuşatılmıştır ve

⁹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi** (Tabakatü'l-Müfessirîn), C. II, Ankara, 1960, s. 535.

⁹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, İstanbul, 1287, s. 496.

¹⁰⁰ Ali Namlı, a.g.t., s. 55.

¹⁰¹ Ali Namlı, a.g.t., s. 135-136.

¹⁰² Ali Namlı, a.g.t., s. 238.

Osman Fazlı, halkı kuşatmaya destek vermekle meşguldür. Bursevî'nin bu ziyaretinde, yukarıda anlatılan sebebdan dolayı diğer ziyaretlerde olduğu kadar sohbet olmamıştır.¹⁰³

Dördüncüsü, 1100 Cemaziyelahir / 1689 Nisanında yine şeyhinin çağırmasıyla gerçekleşmiştir. Bu ziyarette şeyhi İsmail Hakkı'nın durumundan çok memnun olmuş ve öyle devam etmesini tavsiye etmiştir. Bu ziyarette, İsmail Hakkı şeyhinin isteğiyle Osman Fazlı'ya tahsis edilen Süleymaniye Camiinde vaaz etmiştir. İsmail Hakkı şeyhinin istediği kıvama gelmiş ve şeyhi kendisine çok sevdiğini ifade eden sözler söylemiştir. Bu ziyareti diğer ziyaretlerine göre oldukça uzun sürmüştür. Edirne'ye giden şeyhinin kendisine vekâlet etmesini istemesi üzerine şeyhinin yerine çeşitli camilerde vaaz vermiştir. Bu arada şeyhi padişah II. Süleyman'dan aldığı menşur ile İsmail Hakkı'nın Bursa'da oturduğu evin vergisini kaldırmıştır. Bu durumun maddi sıkıntı çeken Bursevî için bir rahatlama sağlayacağı muhakkaktır.¹⁰⁴

Beşinci ve son ziyareti ise 1101 Cemaziyelahir / 1690 Martında olmuştur.¹⁰⁵ Bu ziyaretlerde, Osman Fazlı, devamlı İsmail Hakkı'nın halleriyle ilgilenmiş ve ona daima tavsiyelerde bulunmuştur. İsmail Hakkı'nın sıkıntılı olduğu konuların başında ailesi geldiğinden her seferinde, Bursevî'den, bunun bir imtihan olduğunu ve Allah'ın kendisine bir çıkış kapısı açacağını söyleyerek sabretmesi gerektiğini söylerdi. Bu ziyaretinde de İsmail Hakkı şeyhinin yerine namaz kıldırmıştır. Şeyhinin izin vermesiyle 4 Şaban 1101/ 13 Mayıs 1690'da İstanbul'dan ayrılmıştır.¹⁰⁶

g- Magosa Yolculuğu

İsmail Hakkı'nın şeyhini son ziyareti ise, Osman Fazlı'nın Köprülüzâde Mustafa Paşa tarafından 1101 Şevval / 1690 Temmuz'da Kıbrıs'a sürgüne gönderilmesinden sonra olmuştur.

Devrin yöneticileri, Viyana bozgunundan sonra askeri harcamaları karşılamak için halkın mal varlıklarına el koymak gibi önlemler almışlardı. Osman Fazlı halka çok ağır gelen bu kararlara şiddetle karşı çıkmış ve bunun kanunsuz olduğunu vaazlarında söylemeye başlamıştı. Niyazî Mısrî de (ö. 1694) Sadrazamın kararını eleştirenler arasındaydı. Osman

¹⁰³ Ali Namlı, a.g.e., s. 57-58.

¹⁰⁴ Ali Namlı, a.g.e., s. 58-60.

¹⁰⁵ Sakıp Yıldız, a.g.m., s. 113-114. Mehmet Ali Aynî mezkur eserinde, başlığında beş defa ziyaret etmesi şeklinde bildirdiği halde bir gözden kaçma olmalı ki altı kere ziyaret ettiği şeklinde yazılıdır ve ilk ziyareti iki defa sayılmıştır. A. g. e., s. 60-61.

¹⁰⁶ Ali Namlı, a. g. e., s. 60-63.

Fazlı, bunun dışında hükümetin Nemçe ile olan barışı bozmasına karşı çıkmış ve Sadrazam Kara Mustafa Paşaya (ö. 1691) anlaşmayı bozmamasını bir mektupla bildirmişti. Fakat Kara Mustafa Paşa uyarıları dinlememiş ve Viyana kapılarına kadar gidip kuşatmışlar ve sonunda memleketin başına birçok belanın gelmesine sebep olmuşlardı. Karşı çıktığı halde yapılan ve sonu hezimetle sonuçlanan Viyana bozgunundan sonra Osman Fazlı eleştirilerinin dozunu artırmıştı. Bu eleştiriler onun, Kara Mustafa Paşanın yerine geçen Kara Kethüda İbrahim Paşa (ö. 1685) tarafından Şumnu'ya sürülmesine neden oldu. Bu sürgün uzun sürmemiş ve kısa bir zaman sonra tekrar İstanbul'a geri dönmüştü.¹⁰⁷ Bu kısa süreli sürgünden sonra, 1100/1689'da Belgrat'ın fethi için sefere çıkacak orduya, askerinin manevi gücünü takviye etmek üzere davet edilmişti.¹⁰⁸ Ancak son anda, II. Süleyman'ın hocalığını yapması ve zaman zaman sarayın iç işleriyle ilgilenmesi yüzünden siyasete karıştığı iddiasıyla Sadrazam Köprülü Mustafa Paşa tarafından seferden men edildi. Belgrat'ı fethederek dönen Mustafa Paşanın hasımlarını temizleme hareketi esnasında kendisine hasım olarak gördüğü Osman Fazlı'yı, 1101 Şevval/ 1680 Temmuz ayında Kıbrıs'ta Magosa Kalesine sürgüne gönderdi.¹⁰⁹

Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, annesinin ve kız kardeşinin Osman Efendiye bağlanacak ve Paşa için risâle kaleme alacak kadar aralarının iyi olmasına karşın, Kıbrıs'a sürmüştür. Osman Fazlı'nın sürülmesinde birçok neden ileri sürülmektedir. İsmail Hakkı bu sebepleri; şeyhinin, devlet adamlarına hiç çekinmeden her şeyi söylemesi, Mustafa Paşanın sadrazam olmadan önce kendisi için sarf ettiği bir takım söz ve davranışlarının kinini gütmesi ve iftiralarından dolayı sürgüne gönderilmesi şeklinde sıralar.¹¹⁰ Bunların yanında, Sadrazam Fazıl Mustafa Paşayı zarurî olan mali tedbirler yüzünden acı acı tenkit etmesi, müritleriyle birlikte cihada iştirake kalkar korkusu ve orduya doğru yollanması, çok hassas bir dönemde istenmeyen neticelere sebep olması endişesi sürülmesinde ileri sürülen diğer sebeplerdir.¹¹¹ Devlet yönetiminin içine girmiş ve kimi tavsiye ve uygulamalarda taraf olmuş birisinin düşman kazanması ve düşmanlarının muktedir olduklarında intikam almaya çalışmaları o dönem için normal davranışlardandır.

Osman Fazlı 20 Şevval 1101 /27 Temmuz 1690 tarihinde sürgün emrini alınca ailesi ve sevdikleriyle vedalaştıktan sonra beraberinde sürgün emrini getiren dört asker ve bir müridi ile birlikte yola çıktı. Konya, Lârende yoluyla Silifke'ye, oradan da gemiyle 22 gün

¹⁰⁷ Mehmet Ali Ayni, a.g.m., s. 114.

¹⁰⁸ Mustafa Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, C. II, Bursa, Uludağ, 1993, s. 151.

¹⁰⁹ Sakıp Yıldız, a.g.m., s. 114.

¹¹⁰ Ali Namlı, a. g. e., s. 64-65.

¹¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1989, s. 120-121.

süren bir yolculuktan sonra Magosa Kalesine vardı. Yerleşme işleri tamamlanınca İsmail Hakkı'ya bir mektup göndererek Magosa'ya çağırıldı.¹¹² İsmail Hakkı, 4 Rebiyülevvel 1102/ 5 Aralık 1690 tarihinde mektup eline geçince hemen hazırlıklara başladı ve beraberinde şeyhinin 15 yaşındaki küçük oğlu Seyyit Mustafa ve Üsküp'ten beri kendisine eşlik eden talebeleri Yahya, Osman ve Yakup ile birlikte 7 Rebiyülevvel 1102 /8 Aralık 1690 Cumartesi günü Magosa'ya gitmek üzere yola çıktı.¹¹³

Şeyhinin tavsiyesiyle, hava soğuk olduğu için İzmir üzerinden Antalya'ya gelen¹¹⁴ İsmail Hakkı'nın bu yolculuğu biraz zahmetli geçer. On sekiz günde Antalya'ya gelen Bursevî ve yanındakiler, Antalya iskelesinden küçük bir gemiye binmişler ve denizdeki fırtına sebebiyle çıktıkları Alaiye iskelesinde dokuz gün kalmışlardır.¹¹⁵ Bu bekleyiştten sıkılan İsmail Hakkı ve yanındakiler, bir an önce Kıbrıs'a varmak için develer kiralayarak Virankale'ye giderler. Buradan gemi geçmediği için de Anamur burnuna geçerler. Kıbrıs'a giden gemilerin Anamur'a uğramadıklarını öğrenince üzürlüler, bu arada Kıbrıs'a gidecek bir geminin geleceğini haber alırlar. Epeyce zahmet çektikten sonra gemiye binmeyi başarırlar. Geminin mal almak için beş gün Anamur'da beklemesinden sonra nihayet Kıbrıs'a gitmek üzere hareket etmişler ve Girne iskelesi yerine hava muhalefeti nedeniyle Vasilya köyüne çıkmışlardır. Osman Fazlı onların yakın bir zamanda geleceğini bildiği için limanlara birer adam göndererek onları karşılatmıştır. Lefkoşa'ya gelirken bindikleri küçük bir gemide Osman Efendi'nin gönderdiği adamlardan biri bunları tanımış ve Ayasofya vaizi nakibüleşraf Seyyid Mehmet Derviş Efendiye haber vermiş, o da onları evine aldirtmiştir. Yolcular iki gün sonra Lefkoşa'dan Magosa Kalesine giderler. Osman Fazlı'nın hatırı için kale halkı yolcuları karşılamaya çıkarlar. Nihayet kalede, Osman Fazlı'nın oturduğu eve yaklaşınca oğlu Mustafa'yı öne çıkartırlar ve hep beraber kavuşurlar.¹¹⁶

Oğluna ve çok sevdiği müridine kavuşan Osman Fazlı gelenleri karşıladıktan sonra hatırlarını sormuş ve sofralar hazırlatmıştı. Daha sonra Osman Fazlı gördüğü rüyayı anlattıktan sonra talebesine dönerek: "*Bana hakkımı helal et.*" demiş ve aldığı tasdik cevabından sonra ona: "*Atalık hakkımı ben de sana helal ettim.*" Buyurmuş, sonra da oğluna

---

¹¹² Mehmet Ali Ayni, a.g.m., s. 114.

¹¹³ Ali Namlı, a.g.t., s. 92-93.

¹¹⁴ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 51.

¹¹⁵ "*Nitekim bu fakir İç il dedikleri nahiye dağlarına mürurunda dağ ademlerinden biri...*" İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice* C. I, s. 159.

¹¹⁶ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 51-53, Ali Namlı, a.g.e., s. 63-70.

dönerek: “*Bu senin büyüğündür, zira benim manevi nesebimdendir.*” demiştir. Daha sonra İsmail Hakkı’ya, Aziz Mahmut Hüdâyî’nin;

*Lütfeyleyip bir kez nazar eylerse ger sultanımız
Kürsü değil arşdan dahi âli ola unvânımız*

beytiyle başlayan ilâhisini okumasını istemiş, İsmail Hakkı da şeyhinin bu arzusunu sabâ makamında okuyarak yerine getirmiş ve daha sonra Yusuf suresinden kısa bir aşır okumuştur. Şeyhi gözyaşlarını tutamarak ağlamaya başlamış ve yanındakileri de ağlatmıştır.¹¹⁷ Uzun bir dua ettikten sonra: “*Seni buraya getiren mirâsındır. Zirâ senden gayrıya kalbimde alâka bulamadım.*” diyerek işaret parmağını ağzının ortasına koyarak: “*Bu nefes benden sonra sana vâsıl olur.*” demiş ve İsmail Hakkı da şeyhinin dizini öpmüş ve sonsuz bir sevinç ve rahatlık oluşmuştur. Böylece İstanbul’da Osman Fazlı’nın dergâhında gördüğü rüya gerçekleşmiş oldu.¹¹⁸

Daha sonra padişahın ömrünün uzun olması ve İslam askerlerinin muzaffer olmaları için dua etmiş ve İsmail Hakkı’nın elinden tutarak “*Allah seni Yakup ve Yusuf ile beraber haşretsın, seni nuruna ve sırrına eriştirsın.*” diye dua etmiştir.¹¹⁹

Meclis dağıldıktan sonra Osman Fazlı, oğluna ve yanındakilere Magosa kalesine doğru bir gezintiye çıkmalarını istemiş, Hakkı gezintiye çıkmak istememiş, içinden de, acaba beni denemek mi istiyor, diye düşününce şeyhi Hakkı’ya: “*Nefsin için gitme, benim için git ve Allah’ın şu ‘İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerindeki ayetlerimizi göstereceğiz’¹²⁰ sözüne bak.*” demiş. İsmail Hakkı bu ihtardan sonra o gezintiye çıkmış ve pek ziyade haz duymuştur.¹²¹

İsmail Hakkı Magosa’da kaldığı on yedi gün boyunca şeyhinin emri üzerine namazlarda imamlık yapmıştır.¹²² İsmail Hakkı, Bursa’dan gelen bir mektup üzerine¹²³ şeyhinden izin alarak 1102 Recep/1691 Nisan ayında Anamur üzerinden Bursa’ya geri

¹¹⁷ Ali Namlı, a.g.t., s. 21.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 102-103

¹¹⁹ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 53.

¹²⁰ Kuran, Fussilet, 53.

¹²¹ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., a.y.

¹²² Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 54.

¹²³ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 54.

döner.¹²⁴ Bir başka rivayete göre ise; şeyhinin Ramazan bayramından sonraya kadar yanında kalmasını istemesine rağmen, dönüşte gemilerin korsanlar tarafından saldırıya uğrama ihtimali olması üzerine, zaman olarak en uygun vaktin şimdi olduğu söylenerek oradan ayrılmıştır.¹²⁵

Şeyhi, İsmail Hakkı'ya, evliyaullâhın kabirlerini ziyaret amacıyla, Konya-Karaman üzerinden geri dönmesini ve önce Bursa'ya gitmesini, dinlenmesini ve daha sonra İstanbul'a giderek ailesini görmesini istemiştir. Bunun üzerine İsmail Hakkı: "*Ben önce sizin işinizi halleder sonra Bursa'ya geçerim.*" diyerek şeyhini bir kez daha hoşnut etmiştir. Osman Fazlı ailesine aldığı hediyeleri İsmail Hakkı'ya vermiş ve İsmail Hakkı yanında Yakup ve Yahya Dede ile birlikte 1102'nin cumadiyelahirinin (Şubat 1691) bir cumartesi günü Lefkoşe'ye doğru hareket etmişti. Osman Fazlı bu ziyaretten sonra çok yaşamamış 9 Zilhicce 1102/5 Ekim 1691 günü akşama doğru 61 yaşında vefat etmiştir.¹²⁶

İsmail Hakkı, beraber geldiği Osman Dede ve şeyhinin oğlu Seyyid Mustafa Magosa'da kalmışlardı. 21 Cemaziyelahir 1102/ 22 Mart 1691 Perşembe sabahı Girne iskelesinden gemiye binmişler, Gilindere limanına çok yaklaştıkları bir zamanda çıkan bir fırtına gemiyi rotasından çıkarmış ve yolculara da oldukça korkulu anlar yaşatmıştı. Sonunda gemi Lefke yakınlarında ıssız bir limana yanaşır ve yolcular bir gece zorunlu olarak orada kalırlar. İsmail Hakkı o gece rüyasında, *Bahrü'l-Ulûm* isimli tefsirin müellifi Aliyyü's-Semerkândî'yi görmüş. Ertesi gün tekrar gemiye binerler ve yine çok dalgalı bir denizde geçen yolculuktan sonra 1 Recep 1102/ 31 Mart 1691 Cumartesi tarihinde Anamur kalesi yakınlarına varırlar. İsmail Hakkı ve beraberindekiler bir haftadan fazla orada kalmaya mecbur olur. Yol kesen ve cahil ahâli ile başı belaya girer. Fakat Allah'ın yardımı ile onların elinden kurtulup Receb'in on birinde (10 Nisan) Larende'ye varırlar.¹²⁷

İsmail Hakkı, 21 Recep 1102/20 Nisan 1691 Salı günü Larende'ye ulaştı. Larende'de Mevlana'nın annesinin türbesini ve Karaman beylerinden İbrahim Bey'in (ö. 1464) yaptırdığı eserleri ziyaret ettikten sonra Recebin yirmi yedisinde (26 Nisan) Konya'ya vardı. Konya'da; Mevlana'nın (ö. 1273), Mevlana'nın babasının (ö. 1231), oğlu Sultan Veled'in (ö. 1312), Şemseddin-i Tebrîzî'nin (ö. 1247) türbelerini, Sultan Alaaddin Keykubat'ın merkadini ve camiini ziyaret ettikten sonra Sadrettin-i Konevî'nin (ö. 1274)

¹²⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, v. 135^a.

¹²⁵ Ali Namlı, a.g.t., s. 24.

¹²⁶ İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., v. 187^a.

¹²⁷ Ali Namlı, a.g.t., s. 25-28.

türbesini ziyaret etmiştir. Sadreddin Konevî ile Mevlana'nın türbelerini daha sonra birkaç defa daha ziyaret edecektir.¹²⁸ Ayrıca İstanbul'a giderken yolu üzerinde olan, Akşehir'de Nasrettin Hoca (ö. 1284), Seyitgazi'de Battal Gâzî'nin, Söğüt'te Ertuğrul Gazi'nin (ö. 1281) İznik'te Eşrefzâde'nin (ö. 1469) Eşrefzâde'nin damadı Abdürrahim Tırsî'nin (ö. 1520) ve Kutbeddin'in (ö. 1418) türbelerini ziyaret etmiştir.

İsmail Hakkı, 13 Şaban 1102 /12 Mayıs 1691'de İstanbul'a varmış ve emanetleri sahiplerine verdikten sonra 19 Şaban 1102/18 Mayıs 1691'de Bursa'ya geri dönmüştür.¹²⁹

İsmail Hakkı ile beraber giden ve Osman Fazlı'nın yanında kalan oğlu Seyyit Mustafa ve Osman ve Ali Dedeler şeyhin ölümünden sonra deniz yoluyla dönmüşler oğlu Mustafa İstanbul'da kalırken Ali ve Osman Dedeler Bursa'ya İsmail Hakkı'nın yanına gitmişlerdir.¹³⁰

3-Şeyhlik Dönemi

Bursevî, şeyhinin vefatından sonra, vaaz ve irşadın yanı sıra yeni kitaplar yazarak vaktini geçiriyordu. Onun Bursa'daki ikâmeti sürekli olmadı. Değişik zamanlarda, iki defa sefere, iki defa da hacca gitti.

a- Seferlere katılması

İsmail Hakkı II. Mustafa'nın saltanatının ilk yıllarında 17 Ramazan 1107/19 Nisan 1696 ve 27 Zilkade 1108/17 Temmuz 1697 olmak üzere iki defa sefere katılmıştır. Sefere katılması Sadrazam Elmas Mehmet Paşanın (ö.1697), onun ilmî ve manevî otoritesinden yararlanmak, askerinin moral gücünü artırmak ve sefere teşvik etmek için davet etmesiyle olmuştur.¹³¹ Bu davet üzerine İsmail Hakkı, Bursa'dan Edirne'ye gelerek Elmas Mehmet Paşa komutasında II. ve III. Avusturya seferlerine katılmıştır.

Ordu, seferi tamamlayıp Edirne'ye döndükten sonra İsmail Hakkı Bursa'ya gitti. İsmail Hakkı bu seferlerden döndüğünde vücudunda, izleri uzun süre kalacak çeşitli yaralar

¹²⁸ İsmail Hakkı Bursevî, **Ruhu'l-Mesnevî**, C. II, s. 161.

¹²⁹ Mehmet Ali Aynî, **a.g.e.**, s. 55.

¹³⁰ A. e., s. 57.

¹³¹ İsmail Hakkı Bursevî, **Tuhfe-i İsmailiyye**, İstanbul, 1292, s. 2. Hatta bu sefere çıkmadan önce;
Hayli demdür şîşe-i çeşm-i cihan pür-nem-durur
Asker-i İslam'ı bir dem güldür Allah'um medet,
matlarıyla başlayan bir münacat kaleme almıştır. Murat Yurtsever, **a.g.e.**, s. 145-146.

almıştı.¹³² Bu seferlerde beraberinde götürdüğü sancak, Hüseyin Vassaf tarafından yıpranmış bir durumda dergâh-ı şeriflerinde görülmüştür.¹³³ Hatta bu sefer sırasında tanıştığı Lefkelizâde Hacı İsmail Piyade ile dostluğunu devam ettirecek ve daha sonra onun için *Tuhfe-i İsmailiye* isimli bir eser kaleme alacaktır.¹³⁴

Bu seferde, Elmas Mehmet Paşadan, getirilen bir ahuyu serbest bırakmasını istemiş, Paşa da bu isteğe uyararak avı serbest bırakmıştır.¹³⁵ Bu olay İsmail Hakkı'nın sözü dinlenen ve sayılan birisi olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

b- 1. Hicaz yolculuğu

İsmail Hakkı ömründe iki defa Hicaz'a gitmiştir. Bunlardan birincisi 1111/1700, ikincisi 1122/1710 yıllarında gerçekleşmiştir.

Elmas Mehmet Paşa ile seferlere katılan ve oldukça yorulan İsmail Hakkı Bursa'ya döndükten iki ay sonra oğulları İshak ve Ubeydullah vefat etmişti. Bu vefatlardan oldukça etkilenen İsmail Hakkı oğullarının acısını hafifletmek için Hacc'a gitmeye karar verir.¹³⁶ Her sene hac mevsiminde, memleketin her köşesinden gelen hacı adayları Şam'da toplanır ve oradan da hac emirinin himayesi altında büyük bir kabile olarak Hicaz'a hareket edilirdi. Karlofça Antlaşmasından sonra 1111/1700'de hacca giden İsmail Hakkı da,¹³⁷ Bursa'dan Şam'a gelmiş ve kabileye katılmıştı. O sene hac emiri¹³⁸ olarak Şam valisi Mehmet Paşa atanmıştı.¹³⁹ İsmail Hakkı, elli günü Medine'de, beş ay on günü Mekke olmak üzere yedi ay Haremeyn'de kalmış¹⁴⁰ ve bu süre zarfında çeşitli varidat ve ilhamlara kavuşmuş ve kendisi için oldukça iyi sonuçlar doğuracak kimi olaylara şahit olmuştur.¹⁴¹

¹³² İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Nefice*, C.II, s. 338.

¹³³ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 17.

¹³⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i İsmailiye*, s. 2-3.

¹³⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, v. 305^a-305^b.

¹³⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Nefice*, C. II, s. 368.

¹³⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Nefice*, C.I, s. 67.

¹³⁸ *Hac için Mekke'ye giden kafilenin reisi hakkında kullanılan bir tabirdir. İslamiyette ilk olarak bu işe memur edilen Hz. Ebubekir olmuştur. Osmanlı hilafetinde bu memuriyet sonraları Surre eminliğine dönüşmüştür.* (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C.1, İstanbul, MEB, 1993, s. 527.)

¹³⁹ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁴⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Varidât-ı Hakkiyâ*, v. 114^b.

¹⁴¹ Daha fazla bilgi için bkz. Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 74-76.

Hac dönüşünde Mekke ile Medine arasında Ulâ mevkiinde uğradığı soygundan canını zor kurtarmış ve kıymetli kitaplarını kaybetmiştir.¹⁴² Surre alaylarından kendilerine verilen miktarı beğenmeyen bazı Arap kabileleri, Mekke şerifi tarafından hapsedilen adamlarını bahane ederek hac alayını 19 Muharrem 1112/ 6 Temmuz 1700'de Medine ile Tebük arasında¹⁴³ Ula denilen mevkide yağmalamışlardı. Bu yağma esnasında bir don bir gömlek bırakılmış nesi varsa elinden alınmıştı.¹⁴⁴ Çöl ortasında bu halde bırakılan İsmail Hakkı, ümidini kestiği hayatından gayb ricalinden birisinin yardımıyla kurtulduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵

İsmail Hakkı, bu yolculuğunda başından geçenlerin etkisiyle olacak Arapları, Avrupa'dan silah satın alıp bu silahları hacca giden Müslümanları soymak için kullandıklarından dolayı da ağır bir dille eleştirmiş ve "*Arab'ın İslam'ına itibar yoktur.*" demiştir.¹⁴⁶ Onun Araplar hakkında olumsuz bir kanaatini söylemesinin nedeni, karşılaştığı kötü muamelenin kızgınlığı ve *Esrâru'l-Hac* isimli eserini kaybetmenin verdiği üzüntüyle oluşan duygusallık olmalıdır.

Gidiş-dönüşün on yedi ay sürdüğü bu uzun ve yorucu geçen yolculuktan sonra Bursevî, çeşitli hastalıklarla uğraşmışsa da¹⁴⁷ bir müddet sonra sıhhatine kavuşmuştur.¹⁴⁸

Bu yolculuktan sonra ikâmet ettiği Bursa'da ilginç bir olay olmuştur. 1114 Ramazanında (Ocak 1703) doğrudan görünen bir sapkın, Büyük Camide vaazlar vermeye başlar. Şehirde ne kadar kötülük yapmaya meyilli ve tasavvuf düşmanı adam varsa hepsini toplar ve Kadir gecesinde (Şubat 1703) büyük bir bozgunculuk çıkarırlar. Kadir gecesini kılınan namazın bahane edildiği bu fitne, Bursa'daki sufiler ile aralarında, bir dervişin öldüğü küçük çaplı bir savaşa dönüşecek kadar ilerler. Hatta bu kargaşa üç ay kadar sürer.¹⁴⁹ Derviş

¹⁴² İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Recebiye*, Halet Efendi No: 1374, v. 15^a. *Kitâbu'n-Nefice*, C. I, s. 245, C. II, s. 338, 368. Hüseyin Vassaf bu soygunu ikinci haccında gerçekleştirdiğini söylese de (a.g.e., s. 17) doğrusu birincisinde olduğudur.

¹⁴³ Ali Namlı, a.g.e., s. 77.

¹⁴⁴ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 68-70.

¹⁴⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*, C. I, s. 404.

¹⁴⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, Bursa Orhan Kitapları No: 64, v. 139^a.

¹⁴⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Nefice* C. II, s. 339.

¹⁴⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'ş-Şecv*, Süleymaniye Halet Efendi, No: 789, v.12^b.

¹⁴⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Mesnevî*, C. II, s. 56.

öldüren medrese talebesi daha sonra yakalanıp hapse atılmış,¹⁵⁰ yargılandıkları mahkemede suçlu bulunarak idam cezasına çarptırılmıştır.¹⁵¹

İsmail Hakkı, Bursa'da olmasına karşın merkezdeki gelişmeleri de yakından takip ediyordu. Bu onun, şeyhi Osman Fazlı ile arasındaki benzerliklerden birisidir. Şeyhülislam Feyzullah Efendinin (ö. 1703) öldürülmesi ve II. Mustafa'nın tahtan indirilmesi ile sonuçlanan Edirne olaylarında açıkça Feyzullah Efendinin karşısındakileri desteklemiş ve padişahın tahttan indirilmesini olumlu bulmuştur.¹⁵²

İsmail Hakkı hacdan döndükten bir sene sonra, 1115'in Şabanından Zilkâde ortasına kadar üç ay şiddetli bir hastalığa yakalanmış ve bu hastalık esnasında bazı ilâhi sırlara vakıf olmuş, üzüntü ve bulaşıcı hastalığından kurtulacağı kendisine gösterilmiş ve bu konulara dair bir kitap kaleme almıştır.¹⁵³ Bundan bir yıl sonra, Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendiye (ö. 1677) ithafen, 1116/1704 yılında *Mecû'l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr* isimli eserini yazarken muhatap oluğu ilâhi bir hitaptan dolayı bu eserini ithaf etmekten vazgeçmiştir.¹⁵⁴

İsmail Hakkı, Bursa'da kaldığı süre zarfında çevre ile olan ilişkisini devam ettirmiştir. Safer 1117/Nisan 1705 yılında çıkılan bir yağmur duasının kendisinden istenilmiş olması, devrinde muteber biri olduğunu gösteren bir örnektir. İsmail Hakkı dua ettikten sonraki dört gün boyunca yağmur yağmaması onu sevmeyenlerin sevinmelerine neden olmuşsa da beşinci gün şiddetli bir gök gürültüsü ve peşinden yağın yağmur hakkında olumsuz konuşanları mahcup etmiştir.¹⁵⁵

Bu arada Bursa'da vaazlara devam etmekte, öte yandan *Rûhu'l-Beyân*'ı yazma çalışmaları da sürmektedir. 14 Cemaziyelevvel 1117/ 3 Eylül 1705 yılında bu önemli eserini bitirmeyi başarır.¹⁵⁶ Eseri, vaazlarında da tamamlaması Ulu Camide, aynı ayın son perşembesinde gerçekleşmiştir. Tefsirin hatim meclisine, Bursa'nın fethedildiğinden beri görülmeyen bir kalabalık katılmıştır. Bu kalabalık sadece Bursa'da oturanlardan ibaret değildi. Çevre kasaba ve köylerde hatim olacağını duyanların da gelmesiyle oluşmuştur.

¹⁵⁰ İsmail Hakkı Bursevî, Varidat-ı Hakkıya, BEYBEK, Genel No: 86, v. 115^b.

¹⁵¹ İsmail Hakkı Bursevî, Varidat-ı Hakkıya, v. 121^b.

¹⁵² Daha geniş bilgi için bkz. Ali Namlı, a.g.e., s. 82-84.

¹⁵³ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'ş-şecv, v. 4^a.

¹⁵⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Mecû'l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, No: 789, v. 27^a-28^a.

¹⁵⁵ İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., v. 119^b-120^b.

¹⁵⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul, Damla, 1996, C. 10, s. 552.

Hatime katılanlar arasında kadınlar da erkekler kadar vardı.¹⁵⁷ Bu onun Bursa'da ve çevresinde, hem kadınlar hem de erkekler tarafından, itibar edilen, tanınan ve sevilen bir şeyh olduğunu göstermektedir.

İkinci kez hacca gitmeden önce Bursevî, anne-babasının kabirlerini ziyaret ve sıla-ı rahm için doğduğu yer olan Aydos'a gitmiştir.¹⁵⁸

c- 2. Hicaz Yolculuğu

On yıl süren ve pek de sakin olmayan Bursa ikâmetinden sonra ikinci defa hac niyetiyle 23 Muharrem 1122/ 14 Mart 1710'da, müridleriyle birlikte yola çıkan Bursevî, önce İstanbul'a gitmiş ve elli gün kalmıştır.¹⁵⁹ Bursevî'nin hacca gitmek üzere gemiye binmek için İstanbul'a geldiğini haber alan veziriazam Çorlulu Ali Paşa (ö. 1711) evine davet etmiş ve ona bazı devlet meselelerini sormuş o da ona nasihatlar bulunmuştur.¹⁶⁰ Bu durum İsmail Hakkı'nın şeyhi Osman Fazlı gibi devlet ricali tarafından saygı gördüğünün bir işareti sayılabilir. Ayrıca İsmail Hakkı, adı geçen Paşa için *Sülûku'l-Mulûk* adlı, öğütler veren bir siyasetname de kaleme almıştır.

11 Rebiyülevvel 1122 /10 Mayıs 1710'da Cumartesi günü deniz yoluyla, Ege denizinde Sakız, İstanköy, Rodos gibi adalara da uğramış ve buralardaki bazı yerleri ziyaret etmiştir. 25 gün süren yolculuktan sonra 5 Rebiulahir/3 Haziran Salı İskenderiye'ye ulaşır. Buradan yine bir gemiyle Nil üzerinden geçerek 11 Rebiulahir 1710/9 Haziran 1710'da Bulak'a varır ve Kahire'de Şeyhuniye Medresesi bitişiğinde Kadiri hângâhına yerleşir.¹⁶¹

İsmail Hakkı, burada kaldığı zamanı boş geçirmemiştir. O, daha önce başından geçen olayların verdiği tecrübe ile çevresiyle çok rahat temas kurmuş, Mısır ulemâsının isteği ile bazılarına icâzet vermiş, bazılarına da arzu ettikleri konuda risâleler tertip etmiş ve halkı irşad için zikir meclisleri düzenlemiştir.¹⁶² Mısır ikâmeti esnasında icâzet verdiği âlimlerden

¹⁵⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Min Vâridâtı'l-Fakîr eş-Şeyh İsmail Hakkı*, v. 128^b.

¹⁵⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu's-Şecv*, v. 3^b.

¹⁵⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmua*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Genel No: 3507, v. 1^b.

¹⁶⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, No: 1374, v. 77^b-78^a.

¹⁶¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmua*, v. 24^b, 25^a, 26^a, 36^b, 74^b.

¹⁶² İsmail Hakkı Bursevî, *Makalat-ı İsmail Hakkı*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No: 2764, v.19^a.

biri İbrahim Birmâvî'dir. Birmâvî'ye verdiği icâzetname ile¹⁶³ Şeyh Ahmed el-Mısrî'ye verdiği icâzetnâme'yi eserlerine de almıştır.¹⁶⁴

İsmail Hakkı, 11 Recep 1122/ 5 Eylül 1710 tarihinde yanında Cidde valisi ve beraberindekilerle birlikte Kahire'den deniz yoluyla ayrılır.¹⁶⁵ 19 Şaban/12 Ekim Pazartesi seher vakti Mekke'ye varırlar.¹⁶⁶ İlk haccında olduğu gibi bu seferde de manevi haller yaşadığını ve çeşitli ilhamlara muhatap olduğunu, eserlerinde yeri geldikçe bildirir.

Umresini tamamladıktan sonra deniz yoluyla önce İstanbul'a gelmiş ve iki buçuk ay kalmıştır.¹⁶⁷ Ailesinin isteği ve kendisine gitmesinin işaret edilmesi üzerine 10 Cemaziyelahir 1123/26 Temmuz 1711 Pazartesi günü Bursa'ya dönmüştür.¹⁶⁸ Hüseyin Vassaf bu sefer sırasında Araplar tarafından malının yağmalandığını söylemektedir.¹⁶⁹ Deniz yoluyla yaptığı bu yolculuğunda böyle bir olay diğer kaynaklarda geçmemektedir. Bu olay yukarıda anlatılan birinci hac yolculuğunda geçmiştir.

İsmail Hakkı, Mısır'da bulunduğu sırada rüyasında oğlu Emrullah'ın öldüğünü görmüş hatta onun için;

*Soldu mu ahir seninde gül cemâlin ah oğul
Kaldı mı çeşm-i peder içre hayâlin ah oğul*

beytiyle başlayan bir mersiye bile söylemişti. Fakat daha sonra Emrullah'ın ölmediği, ölen çocuğunun kızı Fatma olduğu haberi gelmiş, oğlu ise iki sene sonra 1125/1713 yılında ölmüştür. Kızı Fatma için;

*Gözden sakınırken cihânda anı
Gözden nihân oldu güzel Fâtımam*

mısralarıyla başlayan mersiyesini söylemiştir.¹⁷⁰

¹⁶³ İsmail Hakkı Bursevî, Mecmua, v. 73^b-77^b. Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi No: 1496, 173^b-193^a.

¹⁶⁴ A. e. 83^b-84^a.

¹⁶⁵ İsmail Hakkı Bursevî, Mecmua-ı Hakkı, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No: 2796, v. 19^b.

¹⁶⁶ İsmail Hakkı Bursevî, Makalat-ı İsmail Hakkı Beyazıt Devlet Ktp., Genel No: 3507, v. 122^b.

¹⁶⁷ İsmail Hakkı Bursevî, Mecmuatu'l-Hitâb ve'l-Vâridât, BEYBEK, Genel No: 85, v. 117^b.

¹⁶⁸ İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., v. 115^{a-b}

¹⁶⁹ Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 17.

¹⁷⁰ Hasan Turyan, a.g.e., s. 99-101. Mersiye'nin tam metni için bk. Mecmua-ı Hakkı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Genel 3507, 70^a-71^b.

d- Tekirdağ İkâmeti

İsmail Hakkı'nın Tekirdağ'a iki defa gittiği şeklindeki bilgi Ali Namlı'nın tiziz çalışmalarıyla düzeltilmiştir.¹⁷¹ İsmail Hakkı'nın Tekirdağ'a gidişi aldığı manevi bir işaretle olmuştur.¹⁷² İsmail Hakkı, 8 Cemaziyelahir 1126/ 21 Haziran 1714'te, Perşembe günü Bursa'dan ayrılmış ve 12 Cemaziyelahir 1126/ 25 Haziran 1714 Pazartesi günü oraya varmıştır.

Bursevî burada üç yıl kalmıştır.¹⁷³ Burada kaldığı süre zarfında İsmail Hakkı, Malkara halkından çok sıkıntı çekmiştir. Onların elinden çektiği sıkıntıları Taşkoprülüzâde'nin *Âdab Risâlesi*'ne yazdığı şerhte, “*Bir kavim nasıl felah bulur ki kendilerine öğüt verir bir musahip buldukları halde onu tos vuran bir boynuz sanırlar.*” diyerek sitemli bir şekilde dile getirmiştir.¹⁷⁴

Bursevî, Tekirdağ'da boş durmamış, Bursa'da başladığı *Ta'lika alâ Cüz'i'l-Evvel Li'l-Kâdî*'yi burada bitirmiş, ayrıca *Mecmu'a-ı Eş'ar* ve *Tefsirü Suretü'l-Yasin* eserlerini telif etmiş,¹⁷⁵ *Şerhü Nuhbetü'l-Fiker*¹⁷⁶ adlı eserine de burada başlamıştır.

Ali Namlı, çalışmasında, İsmail Hakkı'nın Tekirdağ'da iki defa evlendiğini belirtir.¹⁷⁷ Bunlardan ilki, Tekirdağ'a gelmesine sebep olan rüyada kendisine belirtildiği gibi şeyhi Osman Fazlı'nın en küçük kızı Hanife Hanımla olmuştur.¹⁷⁸ Hanife Hanım bu evlilikten iki sene sonra vefat etmiştir.¹⁷⁹ İkinci evliliği ise Aişe Hanımla 15 Zilkade 1126/23 Kasım 1714 Cuma günü gerçekleşmiştir.¹⁸⁰

Bursevî üç yıl kaldığı Tekirdağ'da, kendisine çevre edinmiş, vaaz ve nasihatte bulunmuş, müritlerini yetiştirmiş, hatta geldikten bir buçuk yıl sonra dönmeye karar

¹⁷¹ Ali Namlı, a.g.e., s. 142.

¹⁷² İsmail Hakkı Bursevî, *Talika ala Cüz'i'l-Evvel li'l-Kadî*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 145, v.42^b.

¹⁷³ Ali Namlı, a.g.m., s. 314.

¹⁷⁴ Ömer Nasuhî Bilmen, a.g.e., s. 535.

¹⁷⁵ Sakıp Yıldız, a.g.m., s. 117.

¹⁷⁶ Bu eserini daha sonra Şam'da tamamlayacaktır.

¹⁷⁷ Ali Namlı, a.g.e., s. 89.

¹⁷⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah, No: 164, v. 37^b.

¹⁷⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'd-Dürerü'l-i irfâniyye*, İ. Ü. Kütüphanesi, No: TY 4019, v. 55^b.

¹⁸⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Mirat*, BEYBEK, Genel No: 40, v. 291^b.

verdiğinde ısrarlar karşısında dönmekten vazgeçmiş ve üç yıl geçirdikten sonra 1129/1717'de Bursa'ya dönmüştür.¹⁸¹

e- Şam İkâmeti

Genel olarak İsmail Hakkı'nın görüşlerine ve yaşam mücadelesine bakıldığında Muhiddin Arabî (ö. 1240) ile büyük benzerlikler görülür. Kendisi rüyalarında birçok kez görüştüğü Muhiddin Arabî'den nasihatler aldığını söylemektedir.¹⁸² İsmail Hakkı, gördüğü bir takım rüyaların etkisiyle ve aldığı bazı işaretlerle¹⁸³ derin bir sevgi ve saygı duyduğu Muhiddin Arabî'nin mezarını ziyaret etmek, bozulduğunu ve dini hassasiyetlerinin zayıfladığını düşündüğü Bursa halkından uzaklaşmak için¹⁸⁴ 35 seneden beri yaşadığı Bursa'dan, ailesiyle birlikte¹⁸⁵ 25 Recep 1129/5 Temmuz 1717'de, Pazartesi günü yola çıkar ve elli gün süren yolculuk sonunda 15 Ramazan / 22 Ağustosta Şam'a ulaşır.¹⁸⁶

Şam'a geliş sebebinin sadece ziyaret olmadığını düşünen Sakıp Yıldız, onun sahip olduğu kültürü memleketi dışına yaymak, ilmi faaliyetini genişletmek gibi sebeplerin de olması gerektiğini söyler.¹⁸⁷ Bunun yanında, İsmail Hakkı'nın yaptığı diğer seferlere bakıldığında, uzun süreden beri kaldığı Bursa'dan bir müddet ayrılmak istemesi onun kişiliğine daha uygun görünmektedir. Sahip olduğu kültürü yaymak için gidilecek yerler arasında bize göre Şam son sıralarda gelmektedir.

Şamlı bir bezirgan İsmail Hakkı ve ailesine yolda eziyet eder. Kendilerine eziyet eden bezirgan Şam'a varışlarının ikinci gününde bir fahişe ile basılarak cezaya çarptırılır. Böylece İsmail Hakkı'ya çektiği sıkıntıların cezasını da ağır bir şekilde ödemiş olur.¹⁸⁸

¹⁸¹ Ali Namlı, a.g.e., s. 89-91.

¹⁸² İsmail Hakkı Bursevî, Tamâmu'l-Feyz, v. 80^a.

¹⁸³ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'n-Netice C. II, s. 345.

¹⁸⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Varidat-ı Hakkiye, 174^b.

¹⁸⁵ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'l-Hitab, s. 4.

¹⁸⁶ İsmail Hakkı Bursevî, Silsile, s. 104. Kitâbu'l-Hitâb, İstanbul, 1256, s. 4. H. Mehmet Aydın, eserinde Şam'a 1699'da yılında Şam valisi Muhammet Paşanın himayesinde haca gittiğini ve dönüşte Şam'da üç sene kaldığı söylemektedir. (Bursa Toprağının Sakladığı Osmanlı Büyükleri ve İsmail Hakkı Bursevî'nin Tercüme-i Hâli, Bursa 1961, s. 5) Doğrusu, İsmail Hakkı'nın söylediği olmalıdır. H. Mehmet Aydın'ın eseri hacimce çok küçük ve bilgice çok noksandır. İlhan Yardımcı'nın eserinde de aynı şekilde geçmektedir. (a.g.e., s. 257)

¹⁸⁷ Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 119.

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'n-Netice C. II, s. 390-391.

İsmail Hakkı Şam'da üç yıl kalır. İlk başlarda ev konusunda sıkıntı çekmesine rağmen daha sonra ileri gelenlerin yardımıyla kendisinin ve ailesinin rahat edebileceği bir eve kavuşur.¹⁸⁹ İsmail Hakkı Şam valisi ve halk tarafından o kadar çok sevilir ki kendisine “*Rum ulemâsından bize müftü gerektir.*” diyerek müftülük teklif ederler. İsmail Hakkı o gece rüyasında ilâhi bir uyarı alır ve şeyhinin yıllar önce kendisinden müftü olmasını isteyen Usturumcalılara verdiği cevap hatırlatılır. İsmail Hakkı ertesi gün “*Bütün dünya sahip olacağı mı bilsem ben bu görevi kabul edemem.*” diyerek görevi reddeder.¹⁹⁰

İsmail Hakkı Şam'da kaldığı süre boyunca boş durmamıştır. Arap diline vakıf olması sebebiyle hiç zorluk çekmeden şehrin camilerinde vaazlar vermiş, zikir halkaları kurarak Şam halkıyla temaslar kurmuş ve onları irşat etmiştir. “*Bazı kelîmât-ı kibâr îrâd eder mazmunun hüsn-i terbiye ile söyler kâilini tasrih etmezdim.*”¹⁹¹ sözüne bakılacak olursa derslerinde, daha önce yazmaya başladığı *Rûhu'l-Beyân*'dan tefsir dersleri verdiği düşünülebilir.¹⁹²

Bu derslerin, İsmail Hakkı'nın Şam'da tanınmasını ve birçok âlimle de tanışmasını sağladığı görülmektedir. Şam'ın meşhur alimlerinden Şeyh Ebu'l-Mevâhib de bunlardan biridir. Ebu'l-Mevâhib, İsmail Hakkı'nın derslerine devam etmiş ve isteği üzerine de İsmail Hakkı'dan icâzet almıştır.¹⁹³ Dersleri esnasında tanıştığı ve tartıştığı bir başka alim ve mutasavvıf da ünlü rüya yorumcusu Abdülgani Nablûsî'dir (ö. 1731).¹⁹⁴ 1130/1718'de Şam valisi olarak atanan Recep Paşa ile tanışması neticesinde, Şam'da gerek halk gerekse ulemâ arasındaki yeri daha da kuvvetlenmiş ve aralarındaki dostluk Hakkı'nın valinin adına yazdığı kitapla biraz daha pekişmiştir.¹⁹⁵

İsmail Hakkı, Şam'da sadece ders vererek ve ilmi tartışmalarda bulunarak vakit geçirmemiştir. O aynı zamanda burada kaldığı süre boyunca mühim eserler kaleme almıştır. 1129-1132 yılları arasında telif ettiği on eserden *Şerhü Nuhbetü'l-Fiker*'i yazmaya Tekirdağ'da başlamış ve burada bitirmiştir. *Kitâbu'l-Hitâb*, *Kitâbu'n-Necât*, *Tuhfe-i Recebiye*

¹⁸⁹ Ali Namlı, a.g.e, s. 93.

¹⁹⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, v. 240^b-241^a.

¹⁹¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Müteferrikât-ı Hayriye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi No: 1667, v. 112^a.

¹⁹² Sakıp Yıldız a.g.m. s. 19.

¹⁹³ Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 119.

¹⁹⁴ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, 1308, C.I, s. 361.

¹⁹⁵ Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 119.

ile Kadı Beydavî üzerine yazdığı *Amme şerhi* bu eserlerindedir.¹⁹⁶ İsmail Hakkı, bu şerhe Şam'da başlamış ve Üsküdar'da tamamlamıştır.¹⁹⁷ Ayrıca, *el-Vâridât, Kitâbu'd-Dürerü'l-İrfâniyye, Kitâbu'l-Mirât li-Hakâyıki Bazı'l-ehâdis Ve'l-âyât, Hakâyıku'l-Hurûf ve Mecmûatü'l-Fevâid ve'l-Vâridât Şâm'da yazdığı diğer eserleridir.*¹⁹⁸

Bursevî, hayatında mühim bir yer tutan rabitalarından birini de Şam'da geçirdiğini belirtmektedir. 1130 yılı Ramazanında (Ağustos 1718)¹⁹⁹ çok sevdiği ve büyük oğlu olduğunu söylediği Muhiddin Arabî ile mânâ âleminde görüşmüş ve ondan fetvalar almıştır. Sigara ve tütünün haram olduğuna dair görüşü ile çalgıların haram olduğunu bu görüşmelerinin birinde öğrenmiştir.²⁰⁰ Bursevî, Şam'da “*yakaza halinde görüştüğü*” kimselerden birinin de peygamberimiz olduğunu söylemektedir. Peygamberimizin kendisine “*Men tehakkaka ismî tuhikkaka ismuhû, kim ki benim ismimi araştırırsa onun ismi araştırılır.*” buyurduğunu bize haber vermektedir.²⁰¹ Bu görüşmelerle “*Zulmet-i kevn ile muhtecib olan Hakki-i fakirin dahi hatmü'l-evliya ile münkeşif*”²⁰² olmakla kemaline mâni olan kimi zaafılardan, tasavvuf deyimiyle hicaplardan kurtulmuştur. Hatta Şam'da ulemâ ile tütün konusunda tartışmalara girmiştir.²⁰³

Üç sene kaldığı Şam'da, İsmail Hakkı manevi yönden aradığı bereketi bulmuş ve “*Tekmil-i neşât ve nokta-yı ulâya viüsül ve pertev-i marifet ile dil-i müteaddidâni tenvir*”²⁰⁴ eyleyerek ziyaretin amacına ulaştığını söylemiştir.

Şam'da üç yıl gibi uzun bir zaman kalan İsmail Hakkı, vatanını özlemeye başlar. İçindeki vatan hasretiyle birlikte bir de kendisini çekemeyen ve hakkında tezvirâtta bulunanlardan da bıkan İsmail Hakkı artık dayanamayacağını anlar ve hazırlanmaya başlar²⁰⁵ ve “*Allah'ın izni*”, “*resûlullahın işareti*”, “*Muhyiddin Arabî'nin sözleri*”, “*Hızır'ın yardımı*”,

¹⁹⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 104. Hasan Turyan, Şam'a 1699'da gittiğini söylemektedir. Fakat doğrusu Bursevî'nin kendi beyanı olmalıdır.

¹⁹⁷ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁹⁸ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *El-Vâridât*, BEYBEK, No: 67, v. 150^b.

²⁰⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 218.

²⁰¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 105, *Kitâbu'n-Netice* C. I, s. 410.

²⁰² İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Recebiye*, v. 10^a.

²⁰³ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 17.

²⁰⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Vâridat-ı Hakkı*, BEYBEK, Genel No: 87, v. 39^b.

²⁰⁵ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 73-74.

“şeyhinin izni” ile İstanbul’un yolunu tutar.²⁰⁶ 5 Recep 1132/13 Mayıs 1720 Pazartesi günü ailesiyle birlikte Şam’dan ayrılır. Yolda kızı Ümmü Habîbe ve oğlunun kızı Neffise vebaya yakalanırlar. 2 Şaban 1132/8 Haziran 1720 Cumartesi günü Ereğli’de Ümmü Habîbe vefat etmiş ve yol kenarında bir kabristana defn olunmuştur.²⁰⁷

f- Üsküdar İkâmeti

İsmail Hakkı, kendisi için çok bereketli geçen üç yıldan sonra Şam’dan ayrılır. Elli beş gün süren bir yolculuktan sonra, 1132 yılı Şaban ayının son günü (6 Temmuz 1720) geldiği İstanbul’da, mensubu olduğu tarikatın pirllerinden Aziz Mahmut Hüdâyî’nin türbelerinin bulunduğu Üsküdar’a yerleşir.²⁰⁸ Bursa’ya uğramadan Üsküdar’a gelmesinin ve daha sonra gelişen olaylardan anladığımız kadarıyla gitmeyi de hiç düşünmemesinin bir sebebi olduğu düşünülebilir. Sakıp Yıldız, bunu, yüklendiği manevi sorumluluğa bağlamaktadır. Şeyhi Osman Fazlı’nın kendisine emanet ettiği Anadolu içinde ve dışında birçok tekkesi olan Celvetîye tarikatının şeyhliği sebebiyle tarikatın gelişmesi, halifelerin yetişmesi ve tekkelere atanması konusunda İsmail Hakkı’ya büyük sorumluluklar düşmektedir. Bununla beraber Üsküdar’ın Fatih ve Eyüp ile birlikte İstanbul’un manevi ikliminde önemli bir yerinin olması, sakinleri arasında çeşitli tarikat mensuplarının, alimlerin ve tasavvufa meyilli halkın bulunması, çok sayıda ibadethane ve tekkenin olması gibi nedenlerle Bursevî Üsküdar’ı tercih etmiş olabilir.²⁰⁹

30 Şaban 1132/6 Temmuz 1720’de geldiği Üsküdar’da saraydan büyük hürmet görmüş ve zamanın veziriazamı Damat İbrahim Paşa (ö. 1730) 4 Zilkade 1132/7 Eylül 1720’de Müjdecibaşı Hacı Mehmet’in evini 800 kuruşa satın alarak İsmail Hakkı’nın emrine tahsis etmiştir.²¹⁰ Kendisine ev alan Paşaya Bursevî, içinde kendisini metheden bir şiirin de yer aldığı bir mektup yazarak teşekkür etmiştir.²¹¹

Geldikten üç ay sonra 2 Zilkade 1132/5 Eylül 1720’de “*manâ âleminde*” şeyhi Osman Fazlı İlâhî Efendiden ikinci kez kendisini halife tayin ettiğini bu olaydan bir sene sonra yazacağı *Şeceretü'l-Yakîn* isimli eserinde belirtmektedir.²¹²

²⁰⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Nefice* C. II, s. 345, Mecmua-ı Hakkı, BEYBEK, Genel, No: 41, v. 55^a.

²⁰⁷ İsmail Hakkı Bursevî, Mecmua-ı Hakkı, BEYBEK, Genel, No: 41, v. 54^b.

²⁰⁸ İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., v. 55^a.

²⁰⁹ Sakıp Yıldız, a.g.m. s. 120.

²¹⁰ İsmail Hakkı Bursevî, Mecmua-ı Hakkı, BEYBEK, Genel, No: 41, v. 68^b.

²¹¹ İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., v. 63^b.

²¹² İsmail Hakkı Bursevî, *Şeceretül'l-Yakîn ve't-Tevhîd*, Tire Necip Paşa Ktp., No: NC 296, v. 2^a.

İsmail Hakkı, Üsküdar'da aradığı huzuru bulmuş ve Şam'da çektiği sıkıntılardan sonra hem kendisi hem de ailesi rahatlamıştır.²¹³ Damat İbrahim Paşadan başka, devrin ileri gelenlerinden, Nişancı Kaymak Paşa, Tûbazâde Mehmet Ağa, hasbahçeler müfettişi Hüseyin Efendi ile yakın dostlukları olmuştur.²¹⁴ Tûbazâde Mehmet Ağa için *Tuhfe-i Hasekiye*, Hüseyin Efendi için *Tuhfe-i Bahriye* ve *Risâle-i Hüseyniye* isimli eserlerini telif etmiştir. Bütün bu isimlere yakınlığına rağmen o, hiçbir zaman Aziz Mahmut Hüdayî ve şeyhi Osman Fazlı'nın devri ricalindeki etkisine ulaşamıştır.²¹⁵ Bu durumu devrindeki yöneticilerin kabiliyetinin ve yeteneklerinin eksikliğine bağlar. Hatta devlet yöneticilerinden uzak durmanın faydalı olduğunu düşünür.²¹⁶

İsmail Hakkı, Üsküdar'da Aziz Mahmut Hüdayî türbesini sıkça ziyaret etmiş ve hem Hüdayî, hem de Üftâde ile mana aleminde görüşmüş ve çeşitli varidâtlara muhatap olmuştur. Hatta Hüdayî tekkesinde oturan Bilecikli Seyyid Osman Efendi'nin (ö. 1728) yetersiz olduğunu düşünerek yerine kendisinin geçeceğini işaret edildiğini belirtmiştir.²¹⁷ Bu düşüncesi, Seyyid Osman Efendiyi yetersiz gördüğünü göstermektedir.

Geldiği andan itibaren saray ve halktan hürmet gören İsmail Hakkı, 1720-1722 yılları arasında bulunduğu Üsküdar, en fazla eser verdiği yer olmuştur. Bu üç yıl içinde tasavvuf ve ahlâk üzerine otuz adet eser yazmıştır.²¹⁸ Bu zamana kadar yazdığı kitap sayısı ise yüzü aşmıştır.²¹⁹ Tespit edildiği kadarıyla telif edilen kitaplar şunlardır: *Tuhfe-İ İsmailiyye*, *Risâletü'l-Hazarât*, *Tuhfe-i Haliliyye*, *Tuhfe-i Ataiyye*, *Kitâb-ı Kebir*, *Kitâbu'z-Zikr Ve's-Şeref*, *Kitâbu's-Sulûk*, *Şerh-i Ebyât-ı Füsûs*, *Risâle-i Hüseyniye*, *Tuhfe-i Bahriye*, *Kitâbu Hüccetü'l-Bâliğa*, *Şerhu Şuâbu'l-İmân*, *Tuhfe-i Hasekiye*, *Kitâbu'l-Hakkı's-Sârih Ve Keşfi's-Sahih*, *Vesiletü'l-Merâm*, *Kitâbu Nakdü'l-Hâl*, *Kenzi Mahfi*, *Risâle-i Bahâiyye*, *Tuhfe-i Ömeriye*, *Şerh-i Kelime-i Tevhîd*, *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkı*, *Kitâbu Muzili'l-Ahzân*.

Onun bu kadar çok kitap yazması bu dönemde rahata kavuştuğunu göstermektedir. Halk ve saray tarafından sevilen, çevresi ve nüfuzu artan birini sevenler olduğu kadar

²¹³ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu Nakdu'l-Hâl*, İ. Ü. Kütüphanesi, No: TY 2153, v. 67^b-68^a.

²¹⁴ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 105.

²¹⁵ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 105.

²¹⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu Hayatu'l-Bâl*, Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi No: 1396, v. 166^b-167^a.

²¹⁷ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 105-106.

²¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 104.

²¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'z-Zikr ve's-Şeref*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli No: 63, v. 63^b.

çekemeyenler ve kıskananlar da bulunmasından normal bir şey olamaz. Onun şöhretini ve çalışmalarını kıskananlar ve çekemeyenler ona iftira atmakta gecikmezler.²²⁰

İsmail Hakkı, gelişinden iki yıl sonra, 1134/1722'de yılında, Eminzâde Hacı Ahmet Ağa tarafından tamir ettirilen Ahmediye camiinin²²¹ Cuma vaizliğine tayin olunur.²²² Adı geçen ağa tarafından yeniden inşa edilen bu camide Bursevî vaaza başlamadan önce kürsü ve hutbe konulur. 13 Şaban 1134/ 29 Mayıs 1722'de Cuma günü, her Cuma olmak üzere vaazlara başlar.²²³ Ancak her zaman onun şöhretini ve itibarını çekemeyenler ve eleştirdiği ulemâ tarafından, vahdet-i vücud hakkındaki görüşleri esas alınarak, vaazlarında, İslam akaidine aykırı sözler sarf ettiği gerekçesiyle 1134 Rebiyülevvel/1722 Aralık ayının başlarında Şeyhülislam Abdullah Efendi (ö. 1743) tarafından Vezir Damat İbrahim Paşaya şikayet edilmiş ve “*Lâ ilâhe illa ene*” dediği ileri sürülerek iftirada bulunulmuştur. Bunun üzerine vezir tahkikat açmış, İstanbul ve Üsküdar halkından birçok kişinin hüsn-i şahadetiyle şikayetin asılsız olduğu anlaşılmıştır.²²⁴ Bu olaydan sonra bir müddet Tekirdağ'da²²⁵ ikâmete mecbur edildiği söylenmektedir. Sakıp Yıldız, İsmail Hakkı'nın hakkında açılan bu soruşturmadan sonra ceza olarak Tekirdağ'ına gönderilmediğini söyler. Yıldız, olay ile Bursa'ya gidiş arasında on beş günlük bir süre olduğunu ve bu sürede Tekirdağ'a gitmesinin zayıf bir ihtimal olduğunu belirtmektedir. Bursevî, ceza olarak değil, olayların sakinleşmesi ve ortalığın durulması için gözden uzaklaştırılmak üzere Bursa'ya gitmiş olmalıdır.²²⁶ Sakıp Yıldız'ın bu görüşünü, Ali Namlı bütün tarihleriyle birlikte çok açık bir şekilde izah etmektedir.²²⁷

²²⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu Dürreti'l-İrfaniye*, v. 23^a.

²²¹ Cami halen Üsküdar'da ismini verdiği semtte Gündoğumu Caddesi ile Esvaçı Sokağının birleştiği yerdedir. Bu camiinin yerinde ilk önce Kepçe Hoca mescidi varmış. Zamanla yıkılıp yeri kuru toprak olunca Eminzade Ahmed Ağa büyük paralar harcayarak camii yaptırmıştır. Yaptırılış tarihi 1124/1712'dir. 1277/1860 tarihinde Ali Efendi adında birisi tarafından tamir ettirilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi**, İstanbul, 1976, s. 1/87-89.

²²² Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevâmî'**, İstanbul, 1281, C. II, s. 206, Mustakimzade Süleyman Sadettin Efendi, **Tuhfe-i Hattatîn**, İstanbul, 1928, s. 126.

²²³ Hocazade Ahmet Hilmi, **Ziyaret-i Evliya**, İstanbul, 1325, s. 141.

²²⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmua-ı Hakkı*, BEYBEK, Genel No: 161, v. 52^a, **Kitâbu'n-Netice**, C. II, s. 340.

²²⁵ *Esâmî*'de bu olayın Bursa'da bulunduğu sırada geçtiği yazılıdır. Muallim Naci, **Esâmî**, İstanbul, 1308, s. 58-59. Kazım Büyükkaksoy da Bursa'daki vaazlarında vahdet-i vücud hakkındaki görüşlerinden dolayı Tekirdağ'ına sürüldüğünü söylemektedir. Kazım Büyükkaksoy, **Hak Yolunun Önderleri**, İstanbul, 1979, s. 494. Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.* s. 535, Ayvansarayı, *a.g.e.*, C. II, s. 208.

²²⁶ Sakıp Yıldız, *a.g.m.* s. 122.

²²⁷ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 108.

Bursevî Üsküdar'da kaldığı dönemlerde Üftâde ve Aziz Mahmut Hüdâyî hazretleriyle mana âleminde görüştüğünü ve onların iltifatlarına mazhar olduğunu söylemektedir. Bir gün rüyasında, Üftâde hazretleri “*İşte Üftâde Üftâde, Hüdâyî Hüdâyî diye diye onlara irişdin.*” buyurup Bursa'ya gitmesini işaret etmişlerdir.²²⁸ Bursevî kendisi için oldukça sıkıntılı geçen günlerden sonra “*A'dâ arasında olmak israf-ı ömr gibi bir nesnedir.*”²²⁹ diyerek asıl vatanım dediği Bursa'ya gitmiştir.

g- Bursa'daki Son İkâmeti

İsmail Hakkı, Üsküdar'daki Ahmediye Camiinde vaaz ederken vuku bulan olaylardan sonra, yetmiş üç yaşında, Bursa'daki dostlarının ısrarlı davetleri sonucu 1135/1723'te nihâî olarak Bursa'ya döndü.²³⁰ Rebiyülevvel ayının sonlarında başlayan yolculuğunda, deniz yoluyla Üsküdar'dan Mudanya'ya²³¹ oradan da Bursa'ya gitti.²³² Üsküdar'da cereyan eden olaylar İsmail Hakkı'yı çok etkilemiş olmalı ki dünya işlerinin kendisine göre olmadığını söyleyerek şöyle dua eder: “*Ya Rabbî, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür, kıyamette beni zümre-i mesâkinde haşret.*”²³³

Dünyadan soğumuş bir ruh hali içinde Bursa'ya gelen İsmail Hakkı, bütün kitaplarını vakfederek bir kütüphane kurdu ve eşyalarını varisleri arasında taksim etti. “*Mal ve bedenle fi-sebilillah hizmet etmedikçe mertebe-i velâyet hasıl olmaz.*”²³⁴ diyen İsmail Hakkı, geriye kalan serveti ile “*Bursa'ya duhûlumda kitaplarımı vakf ve esas menzilimi ve eserlerimi tefrik edip bazı esbabdan müctemi olan nukûdu kendimize muzaf olan dairede Cami-i Muhammediye binasına sarfederek 'fekazzafnaha' kelimesi emvâl ve erzâkımızın mecmu fi sebilillah bezle işaret ve onun feyzinden hülâsâ remz ve murâdımız üzere vüsûl buldu.*”²³⁵ diyerek izah ettiği bir cami ve tekke yaptırdı. Bursevî, 10 Şaban 1135/15 Mayıs 1723 gecesi kendisine görünen Hızır aleyhisselâmın “*Hakkı kula imdâd eyle yâ ilâhe'l-âlemîn.*” diyerek ettiği duadan camiinin tamamlanacağı manasını çıkarmıştır.²³⁶

²²⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 105.

²²⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice* s. II/344.

²³⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmua-ı Hakkı*, v. 27^b.

²³¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu Hayâtü'l-Bâl*, v. 159^{a-b}.

²³² İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmua-ı Hakkı*, v. 27^b.

²³³ İsmail Hakkı Bursevî, *Hayatu'l-Bâl*, v. 71^b.

²³⁴ A.e. a.y.

²³⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Hayatu'l-Bâl*, v. 71^b. *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 4.

²³⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Hayatu'l-Bâl*, v. 25^a.

Bursevî, Cemaziyelevvelin sonlarında doğru başladığı, Hikmetzâde ve Sırrî zaviyesi olarak da bilinen²³⁷ zaviyeyi camii olarak inşa etmek için, yarısına kadar 1250 kuruş, tamamlanana dek on kese akça harcamıştır.²³⁸ Yapımı dokuz ay süren ve inşaatına büyük önem veren İsmail Hakkı camiye yine ilâhi bir işaretle ‘Câmiü’l-Muhammedî’ adını verir²³⁹ ve tarih olarak şu mısraı söyler:

*Kâle li 'l-târihi bânihi 'l-fakîr temme beytullah sallu ve 'budu (1135)*²⁴⁰

İsmail Hakkı, yaptırdığı camiin girişinin altında bir çeşme yaptırır ve üzerine tarih mısraı 1135/1723'ü gösteren altı mısralık kendine ait bir kitâbe yazdırır.²⁴¹

İsmail Hakkı, Bursa'ya geldiği günlerde gayb alemleri tarafından yer altına yaptırdığı çilehanesinde iki sene kadar kuru ekmek ve su ile ancak çıktığında bir çocuğunun ölmüş olduğunu öğrenecek kadar sıkı bir riyazat dalar.²⁴²

İsmail Hakkı, son günlerini eser telifi ile geçirir. *Kitâbü'n-Netice* ile verimli ilim hayatını kapadığı söylene de²⁴³ Ali Namlı, bu eserinden sonra *Silsilename-i Celvetiyye*, *Kitâbu Hayâtü'l-Bâl*, *Kitâbu'n-Nevice*, *Şerhu'l-Erbâine Hadîsen*, *Şerhun ale'l-Cüz'î'l-Usûlü'l-Aşere*, *Risâle-i Nefesü'r-Rahman*,²⁴⁴ *Şerh-i Usul-i Aşere*, *Kitâbu'l-Fadl ve'n-Neval* gibi eserlerini yazdığını söylemektedir.²⁴⁵ Sakıp Yıldız, bunlardan başka *Şerh-i Pend-i Attar*, *Şerh-i Hadis-i Erbain* isimli eserlerini de bu sürede kaleme aldığını belirtmektedir.²⁴⁶ Bursevî

²³⁷ Mehmet Şemsettin, a.g.e., s. 177.

²³⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Hayâtü'l-Bâl*, v. 25^b.

²³⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu Hayâtü'l-Bâl*, v. 155^b, 161^a.

²⁴⁰ Mehmet Şemsettin, a.g.e., s. 177. “Fakirin yaptırdığı Allah'ın evi bitti, namaz kılın ve ibadet edin, dedi.” Bu kitâbe halen camiin giriş kapısı üzerindeki bir mermere kazılıdır.

²⁴¹ Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1993, s. 120. Kitâbe şöyledir:

*Kale mecre 'l-mâî fi 's-sebil
Hazîhi ayrân li-mâî 's-selsebil
Pîşgâh-ı ma'bed-i ruşende bu
Su çemenzâr-ı sâfânın zeynidir
Nûş iden dilteşneler dir Hakkıya
Çeşme-i âb-ı hayâtın ayıdır (1135)*

a.g.e., s. 195.

²⁴² İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Nevice*, C. I, s. 99.

²⁴³ Günay Kut, “İsmail Hakkı” *The Ancylopedia of İslam* (New Edition) C. IV, Leiden 1978, s. 191.

²⁴⁴ Sakıp Yıldız'a göre son yazdığı eser budur. A.g.m. s. 124.

²⁴⁵ Ali Namlı, a.g.e., s. 110.

²⁴⁶ Sakıp Yıldız, a.g.m., s. 124.

de *Silsile-i İsmail Hakkı be-tarîk-ı Celvetî* isimli eserini 1137/1725 yılında yetmiş beş yaşında kaleme aldığını söylemektedir.²⁴⁷

4- Ölümü

İsmail Hakkı Bursevî'nin oğlu Bahaüddin, babasının kendi hattıyla kaleme aldığı *Haderatü'l-Hams*'in arka kapak iç kısmında babasının vefat tarihini şöyle bildirir:

*“Pederim seyyidü'l-aktâb 1137 senesi Zilkadesinin dokuzuncu hamis günü vakt-i zevâlde, dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya rihlet buyurmuşlardır.”*²⁴⁸

Bu kayda göre İsmail Hakkı, 9 Zilkade 1137 yani 20 Temmuz 1725 Perşembe günü akşama doğru vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Tuzpazarı'nda kendi ismiyle anılan dergâhın bitişiğindeki Muhammediye Camiinin kible tarafındaki haziresine defnedilmiştir.²⁴⁹ Öldükten sonra müritlerinden Şair Baki Efendiye²⁵⁰ rüyasında görünüp *“Kebş-i rûhum Hakk'a kurban eyledim”* mısraını söylemiştir. Bu mısraın 1137/1725 tarihini işaret etmesi onun kerametlerinden biri olarak gösterilir.²⁵¹ Ancak bu tarihte bir yanlışlık olmalıdır. Mısra hesap edildiğinde 1127 rakamı çıkmaktadır. Buna göre *Esamî*'de de ölüm tarihi 1127 olarak geçmektedir.²⁵² Bu durum izaha muhtaçtır. Bütün kaynaklarda 1137 olarak geçtiğine göre beyitte bir eksiklik olmalıdır.

Aynı yıl içinde yazdığı *Silsilenâme*'de, yaşının yetmiş beşe ulaştığını ve ne zaman öleceğini bildiğini fakat bunu söylemeyeceğini bildiren Bursevî, vefatından üç yıl önce yazdığı *Nakdü'l-Hâl* isimli eserinde:

*Ateş-i tevhidi her kim yaktı kânûn-ı dile
Hakkıyâ envâr-ı Hak ile pür oldu merkadi*

mahlas beytiyle biten manzumesinde ölüm tarihini söylemiştir.²⁵³ Bu mısraı söylediği zaman Üsküdar'daydı ve sene 1134'tü. Ölümünden kısa bir süre önce tamamladığı *Kitâbu'n-Netice*

²⁴⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 107.

²⁴⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Haderatü'l-Hams*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan No: 189. Mehmet Şemsettin bu tarihi 14 Zilkade olarak vermektedir. *a.g.e.*, s. 179.

²⁴⁹ Hocazade Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 143.

²⁵⁰ Mehmet Şemsettin, *a.g.e.*, s. 179.

²⁵¹ Âyvansarayî, *a.g.e.*, s. 206, Kazım Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri*, İstanbul, 1979, s. 494.

²⁵² Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 59.

²⁵³ Mehmet Şemsettin, *a.g.e.*, s. 179. *“Nür oldi”*, Hasan Turyan, *a.g.e.*, s. 403. *“Pür nür oldi”* Hesaplama tarihinin doğru çıkarmaktadır.

isimli eserinde 24 Rebiyülevvel 1136/22 Aralık 1723 Çarşamba gecesi olan bir varidde, üç seneden sonra göçeceği söylenildiğini bildirmektedir. Daha önce hac esnasında doğan bir varidde ise seksen yaşının üzerinde öleceği kendisine bildirildiğini söylemektedir. Üç sene sonra öleceği doğru olursa 1138'de öleceğini hesap etmektedir.²⁵⁴ Fakat Bursevî hesaplarından bir yıl önce vefat etmiştir. Belki de şeyhinin üç sene kalan ömrünün iki senesinin mensuh olması, üç senenin bir sene sayılması ve şeyhinin “*Bir sene içinde üç yaşadık*.”²⁵⁵ demesini kendisi için de söylemişti. Bu durum göz önüne alındığında hayatı şeyhininkiyle birçok bakımdan benzerlik gösteren İsmail Hakkı'nın da bir sene içinde üç sene yaşadığını düşünerek ölüm tarihini şifreli bir şekilde söylediğini düşünebiliriz.

İsmail Hakkı'nın medfun olduğu türbe zamanla tamire muhtaç duruma gelmiş ve cami ile birlikte tamir edilmiştir. 1900 yılında Bursa Vilayet Meclisi üyelerinden Hacı Ali Paşa başkanlığında kurulan bir heyet tarafından devrin valisinin himayesinde mezarın etrafına demirden bir parmaklık yapılmış, mezar taşı ve şebekesi de yenilenmiştir. Daha önce yapılmış olan pek değerli baş taşı kaldırılarak sütun tarzında yeni bir taş koydurulmuş iken manevi bir işaret üzerine tekrar eski taş konulmuştur.²⁵⁶ Bâkî-zâde Abdülhâdi Çelebi adında biri tarafından yazılan mezar taşındaki manzume şöyledir:

*Kutb-ı zamane Şeyh İsmail Hakkı bu kim
Erişdi ilm-i zâhir u bâtında hakkan gayete*

*Oldu behište tâir kutsî-yi rûhu ber feşân
Müsterşidamı eyledi Üftâde hâk-ı firkate*

*Tahrîrine etdim Hâdiyâ târih-i sâl-ı rihletin
Hâk Hâk dedi azmeyledi Hakkı Efendi cennete (1137)*²⁵⁷

Eğercizâde Hâtif Hasan Efendi ise şöyle bir tarih düşürmüştür:

*Hazret-i Hakkı Efendi kim o kutb-ı âlemîn
Sînesi Tûr-ı tecellî vü dili âgâh-ı Hak*

*Cilve-gâh-ı Celvetî'de oldu nice rûz-gâr
Mürşid-i menzil-resâ-yı sâlikân-ı râh-ı Hak*

²⁵⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C.I, s. 114.

²⁵⁵ A. e., s. 115.

²⁵⁶ Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 24-25, Murat Yurtsever “İsmail Hakkı Tekkesi” TDVİA, C. 23, İstanbul, 2001, s. 110-111.

²⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen a.g.e., s. 534. Hasan Turyan, a.g.e., s. 402. Mehmet Şemsettin, a.g.e., s. 180-181.

*Azm u ikbâl ile çok müddet şeref-yâb oldular
Minber ü mihrâb u kürsi pâ-y-gâh-ı câ-y-ı Hak*

*İrci 'î emrin işidip etti derhal imtisâl
Aşıkın endişesi vallahi Hak billahi Hak*

*Fevtinin târihidir Hâtif hurûf-ı dâğ-dâr
Şeyh İsmail Hakkı âzim-i dergâh-ı Hak²⁵⁸*

“Pîr Hakkı Şâd bâdâ Fâtihâ” vefatına düşürülen bir başka tarihtir.²⁵⁹

---

²⁵⁸ Hayrullah Nedim Efendi, *Terâcim-i Hâl-i Şeyh İsmail Hakkı Efendi*, Bursa, 1307, s. 9-10.

²⁵⁹ Hayrullah Nedim Efendi, *a.g.e.*, Bursa 1307, s. 10.

C- HANIMLARI VE ÇOCUKLARI

İsmail Hakkı'nın ailesi hakkında sağlıklı bilgi bulmak oldukça güçtür. Onun hanım ve çocuklarından ayrıntılı bir şekilde ilk olarak bahseden Ali Namlı'dır.²⁶⁰

İsmail Hakkı'nın, bir eserinde, 1132/1729'da vefat eden oğlu Mesih İsa'nın annesinin beşinci hanımı olduğunu belirtmesinden²⁶¹ en az beş defa evlendiğini öğreniyoruz. İlk evliliğini, halife olarak gönderildiği Üsküp'te, 24 yaşında iken 1087/1676 yılında, Uşşâkî şeyhlerinden Şeyh Mustafa Uşşâkî'nin (ö. 1679) kızı ile gerçekleştirmiştir.²⁶² İsmi konusunda elimizde kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Afife olduğu yönünde kanaat daha kuvvetlidir. Nerede ve ne zaman vefat ettiği konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığımız bu hanım, İsmail Hakkı'ya özellikle Üsküp'ten ayrılırken ve Bursa'ya nakli esnasında gitmek istememesi üzerine hayli sıkıntı çektirmiştir. İsmail Hakkı'nın hakkında bilgi sahibi olduğumuz diğer eşi, evlendikten iki sene sonra vefat eden, şeyhi Osman Fazlı'nın küçük kızı Hanife Hanımdır.²⁶³ Kaynaklarda ismi en çok zikredilen hanımı Aişe ile 15 Zilkâde 1126/ 23 Kasım 1714 Cuma günü Tekirdağ'da evlenmiştir.²⁶⁴ Aişe Hanım eşinden sonra yirmi üç yıl daha yaşamış ve 1160/1747'de Bursa'da vefat etmiştir. Kabri eşinin sol tarafındadır.²⁶⁵

Çocuklarının sayısı da hiçbir yerde derli toplu olarak verilmemektedir. 1132/1720'de Şam'da bulunduğu sırada, o vakte kadar on beş çocuğunun vefat ettiğini ve orada da vefat eden çocuğuyla bu sayının on altıya çıktığını biliyoruz.²⁶⁶ Bir başka eserinde ise yetmiş yaşında olduğunu ve o zamana kadar on yedi çocuğundan on altısının öldüğünü ve bülüğa ermeden vefat eden çocuklarının Kıyamet Günü kendisine şefaet edeceklerini söyler.²⁶⁷ Hakkında bilgi sahibi olduğumuz çocuklarının en büyüğü 1090/1681 yılında dünyaya gelen ve 1099/1688'de dokuz yaşında taundan vefat eden Hatice'dir. İlk eşi Afife Hanımla evlendikten üç yıl sonra Üsküp'te doğan Hatice, Bursevî'nin vefat eden ilk çocuğudur.²⁶⁸ Usturumca'da bulunduğu sırada, 22 Şevval 1093/23 Ekim 1682 Cumartesi

²⁶⁰ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 115-119.

²⁶¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmuâ-ı Hakkı*, v. 69^a.

²⁶² Ali Namlı, *a.g.t.*, s. 88.

²⁶³ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 116.

²⁶⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Mirat*, v. 291^b.

²⁶⁵ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 51.

²⁶⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Mirat*, v. 291^b.

²⁶⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Haliliyye*, s. 30-31.

²⁶⁸ Ali Namlı, *a.g.t.*, s. 153.

gecesi ilk oğlu İshak dünyaya gelmiştir. Oğlu için İsmail Hakkı “*bi-ibni nazîf*” (1093) tarihini düşürmüştür.²⁶⁹ Çok sevdiği ve kendisinin aynası olarak gördüğü İshak, Elmas Mehmet Paşa ile katıldığı seferden dönüşünde, 1111/1700’de vefat etmiş ve onun üzüntüsünü hafifletmek için hacca gitmiştir. Bu oğlunun mezarı bilinmemektedir.²⁷⁰ Ubeydullah, ağabeyi İshak ile 1110/1699’da on iki gün içinde vefat eden diğer oğludur.²⁷¹ Doğumunda kimi nakşi şeyhlerinden etkilendiği için Bahaeddin Muhammed ismini verdiği bir oğlu daha vardır.²⁷² Bahaeddin, İsmail Hakkı’nın ölümünden sonra kalan iki oğlundan biridir. Babası ile Şam’a gittiğinde yaklaşık 22 yaşında olan Bahaddin’in kızı Nefise dönüşte hastalanmıştı.²⁷³ Bahaeddin tahsilini ve sülûkunu babasından tamamlayarak icâzet almış ve Bursevî onu kendisinden sonra halife tayin etmiştir. Babasının ölümünden sonra bir yıl kadar posta oturmuş, 1138/1726’da vefat etmiş ve babasının ayak ucuna gömülmüştür.²⁷⁴

Bursevî’nin Emetullah adındaki kızı kızamıktan hastalanmış ve 16 Zilhicce 1114/ 3 Mayıs 1703’te vefat etmiştir.²⁷⁵ 20 Şevval 1116/ 15 Şubat 1705’te doğan Asiye, yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 14 Recep 1118/ 21 Ekim 1706’da vefat etmiştir.²⁷⁶ Hacca giderken vefat ettiğini öğrendiği Fatıma, süt çocuğu iken 1124/1712’de vefat eden ve kabri tekkenin haziresinde olan Abdülahad²⁷⁷, Emetullah’ın vefatından bir ay sonra Muharrem 1115/ Haziran 1703’te vefat eden Emrullah Muhammed, Şam’dan İstanbul’a dönerken yolda kaybettiği Habibe, ne zaman öldüğünü bilmediğimiz 15 Rebiulahir 1127/ 19 Nisan 1715’te doğan Hanife, Hanife hanımdan olma, Rebiyülevvel 1128/Mart 1716’da doğan ve 9 Zilhicce 1130/2 Aralık 1718’de Şâm’da vefat eden Tahir Muhammed, 21 Zilkâde 1131/5 Ekim 1719’da vefat eden Enise, 1132/1720’de vefat eden Mesih İsâ diğer çocuklarıdır.²⁷⁸

Yetmiş bir yaşından sonra doğan ve kendisinden sonra yaşayan ikinci oğlu Şah Muhammed, ağabeyi Bahaeddin ile aynı sene içinde (1138/1726) vefat etmiştir.²⁷⁹ Ölümüne

²⁶⁹ Mehmet Şemsettin, *a.g.e.* s. 175.

²⁷⁰ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 51.

²⁷¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Hasekiye*, v. 123^{a-b}.

²⁷² İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmuâtü'l-Fevâid ve'l-vVâridât*, v. 177^a.

²⁷³ İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmua-ı Hakkı*, v. 54^b.

²⁷⁴ Mehmet Şemseddin, *a.g.e.*, s. 186.

²⁷⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmua*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa No: 645, v. 3^b.

²⁷⁶ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 118.

²⁷⁷ Mehmet Şemsettin, *a.g.e.*, s. 199.

²⁷⁸ Ali, Namlı, *a.g.e.*, s. 118-119.

²⁷⁹ Mehmet Şemseddin, *a.g.e.*, s. 186.

düşürülen “*Muhammed Şahu 'l-Hakkı dâyesi huru 'l-cinân olsun*” (1139) tarihte bir sene fazla çıkmaktadır. Ölüm tarihi Hüseyin Vassaf'ta geçtiği gibi²⁸⁰ bir sene sonra olmalıdır. Babasının mezarının sağ tarafındaki sarıklı taş mezar da onundur.

İsmail Hakkı'nın Üsküp ve Aydos'tan başka Medine'de de Seyyid Ömer adında bir akrabası vardır ve bu akrabasının yeni doğan Muhammed Şâfi isimli çocuğu için bir tarih yazmıştır.²⁸¹

---

²⁸⁰ Hüseyin Vassaf, a.g.e., a.y.

²⁸¹ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'z-Zikr ve 'ş-Şeref, v. 10^b.

D- ETKİSİ ALTINDA KALDIĞI ŞAHSİYETLER

1- Manen etkisi altında kaldığı şahsiyetler

İsmail Hakkı'nın yetişmesinde müessir olmuş şahsiyetler arasında Muhyiddin Arabî (ö. 1240), Üftâde (ö. 1581) ve Aziz Mahmut Hüdâyî (ö. 1628) en başta gelenleridir. İsimleri geçen şeyh efendilerle İsmail Hakkı'nın aynı devirde yaşamadığı bilinmektedir. Bu görüşmeler ve etkilenmeler rüya ve eserleri yoluyla olmuştur. Bunlardan başka, Hz. Muhammed (ö. 632) ve Abdülkadir Geylânî (ö. 1166) mana âleminde görüştüğü diğer din büyükleridir.

a- Muhiddîn İbn Arabî

XII. ve XIII. Yüzyıllarda Endülüs ve Şam'da yaşamış büyük sufidir. İsmi Ebubekir Muhammed bin Ali olup künyesi Ebu Abdullah'tır. 'İbn Arabî' ve 'Şeyh-i Ekber' diye meşhur olmuştur. Ailesi cömertliği ile meşhur Tayy kabilesine mensuptur. 1165'te Endülüs'ün Mürsiyye kasabasında doğdu. 1240'ta Şam'da vefat etti. Zekâsı çok keskin, hafızası pek kuvvetli olan İbni Arabî devrinin meşhur hocalarından dersler aldı. Tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimlerde söz sahibi olup tasavvufta bir çığır açtı. Zamanının ilminden ve feyzinden istifade etmek için başvurulan büyük âlimlerden oldu. İbn Arabî eserleri ile dolaylı olduğu kadar doğrudan da Türk kültür hayatında tesir etmiş bir şahsiyettir. Anadolu'ya geldiğinde Konya Selçuklu Sarayında büyük hürmet gördü. İbni Arabî, Konya'da bulunduğu sırada Sadrettin Konevî'yi yetiştirerek Anadolu'da tasavvufî hayatın gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Sadreddin Konevî, İsmail Hakkı'nın *Mesnevi'sini* şerhettiği Mevlânâ'nın hocası oldu. Yüzü aşkın eseri, *Fütühâtı Mekkiye* ve *Füsusü'l- Hikem* başta olmak üzere asırlardır İslâm dünyasında okunmakta ve açıklanmaktadır.²⁸² İsmail Hakkı'nın yetişmesinde İbni Arabî'nin eserlerinin ve manevî âlemdeki himmetinin büyük etkisi olmuştur.

b- Mehmed Üftâde Muhyiddin

Üftâde 1490 senesinde Bursa'da doğdu. Adı Muhammed olup babası Manyaslı Mehmet Efendidir. Üftâde lâkabıyla meşhur oldu. Bursa'nın çeşitli camilerinde müezzin ve imamlık yaptı. 1580 yılında Bursa'da vefat etti. Sesi çok güzel olan bu şeyhi Bursalılar çok severdi. Kendisi Karacabeyli Hızır Dede isminde bir veliye intisab etti. Sekiz yıl sonra şeyhi öldü. Muhyiddin Arabî'nin ruhaniyetinden yararlanarak kalp gözü açıldı. Lüzümsuz

²⁸² Hüdaverdi Adam, *İbn-i Arabî Kaza ve Kader*, Adapazarı, Değişim, 1998, s. 2-46.

konuşmayı sevmeyen Üftâde sohbetlerinde hikmetlerden bahsedirdi. Onun bu sohbetlerini talebesi Aziz Mahmut Hüdâyî *Vâkıât* adıyla bir araya getirdi. Üftâde'nin en meşhur talebesi Aziz Mahmut Hüdâyî'dir. Kerametleri ve menkıbeleri çok olan Üftâde'nin türbesi en çok ziyaret edilen türbeler arasındadır. *Hutbe Mecmuası* ve *Divan* adlı iki eseri vardır.²⁸³

c- Aziz Mahmut Hüdâyî

Aziz Mahmut Hüdâyî, İsmail Hakkı'nın müntesibi olduğu Celvetîlik'in kurucusudur. İsmail Hakkı'nın şeyhinin şeyhinin şeyhidir. 1541 yılında Şereflikoçhisar'da doğdu. İlk tahsilini Sivrihisar'da tamamladı ve İstanbul'a gelerek Küçükayasofya medresesine girdi. Medreseden mezun olduktan sonra hocası Nazırzade Ramazan Efendinin muîdi²⁸⁴ oldu. Hocasıyla birlikte muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra hocasının ölümüyle resmi görevlerinden istifade ederek Muhyiddin Üftâde'ye bağlandı. Üç yılda seyr ü sülûkunu tamamlayarak şeyhi tarafından büyüdüğü yer olan Sivrihisar'a halife tayin edildi. Altı ay sonra tekrar Bursa'ya döndü ve şeyhinin ölümüyle de Rumeli'ye geçti. Daha sonra İstanbul'a geldi ve Küçükayasofya Camii tekkesinde sekiz yıl şeyhlik yaptı. Bu arada Fatih camiinde vaazlar verdi ve dersler okuttu. 1589'da şimdiki tekkenin olduğu yeri satın aldı. 1595'te dergâhın inşaatı tamamlandı. 1599'da Fatih camii vaizliğini bıraktı ve Üsküdar Mihrimah Sultan Camiinde Perşembe vaazlarına başladı. Sultan Ahmet Camiinin açılışında (1616) ilk hutbeyi Aziz Mahmut Hüdâyî okudu. Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan ile evlendiği rivayet edilen Aziz Mahmut Hüdâyî 1628 yılında vefat etti. Altısı kız, on bir çocuğu vardı.

Aziz Mahmut Hüdâyî halktan saraya kadar uzanan geniş bir sahaya tesir edebilen, devrin padişahlarıyla ilişki kuran ve onlara öğütler veren bir mutasavvıftı. Ferhat Paşa ile Tebriz seferine katıldı. Devletin ileri gelenleri, başta padişah olmak üzere dergâhın müdavimleri olmuşlardı. Öldüğünde altmış kadar halifesi olduğu söylenen Aziz Mahmut Hüdâyî'nin tekkesinde Türk kültür tarihinde iz bırakmış birçok şahsiyet yetişmiştir.

Aziz Mahmut Hüdâyî, kendisinden bahseden kaynaklar tarafından hep kutup olarak gösterilmiştir. Halk arasında kerametleri anlatılmış ve ziyaretçileri hiç eksik olmamış büyük bir mutasavvıftır. Çoğu Arapça olmak üzere otuz kadar eser yazmıştır. Türkçe yazdığı

²⁸³ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ* (XVI. Yüzyıl), İstanbul, İz, 2000, s. 181-184.

²⁸⁴ "Medreselerde müzâkerecilik edenler ve müderris muâvini mertebesinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tabirdir." Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., C. II, s. 573.

eserlerin başında *Divân*'ı gelmektedir. *Divan*'ında yer alan ilâhiler bestelenmiş ve zikir ve sohbet meclislerinde devamlı okunagelmıştır.²⁸⁵

2- Kendisinden ders aldığı şahsiyetler

İsmail Hakkı, öğreniminde başlıca üç hocadan ders almıştır. Bunlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız ilk hocası Ahmet Efendi, Edirne'de Abdülbaki Efendi ve İstanbul'da Osman Fazlı Efendidir.

a- Ahmet Efendi

İsmail Hakkı'nın ilk hocası, 1070/1659-60 yılında, yedi yaşında iken, Osman Fazlı Efendinin Aydos'tan ayrılmasından sonra yerine gelen Şeyh Ahmet adında bir Celvetî şeyhidir. Bu şeyhten yaklaşık beş yıl ilmihal bilgileri ve Kur'an okumak üzere tecvit dersleri almıştır.²⁸⁶

b- Abdülbâkî Efendi

Ciddi olarak ikinci tahsilin yanında yaptığı Abdülbaki Efendidir. On bir yaşında başladığı derslere yedi sene devam etmiş ve sarf, nahiv, mantık, fıkıh, kelam, akâid, tefsir, bedii ve beyân okumuştur.²⁸⁷

c- Atpazarlı Osman Fazlı İlâhî

İsmail Hakkı en fazla mürşidi Osman Fazlı İlâhî'den ders almış ve etkilenmiştir. "Fazlı-i İlâhî" "Kutup Osman"²⁸⁸ "Atpazarı" "Emir Osman" "Emir Sultan" gibi isimlerle de anılan Osman Fazlı Efendi, 19 Zilhicce1041/7 Temmuz 1632 tarihinde, bugün Bulgaristan'ın sınırları içinde kalan Şumnu'da doğmuştur.²⁸⁹ Babası Seyit Fethullah Ziyade peygamber soyundan²⁹⁰ olup subaydır.

Fethullah Ziyade, oğlunun terbiyesine çok önem verdiği için on yedi yaşına kadar evden dışarı çıkmasına izin vermemiş, yetişmesiyle bizzat kendisi meşgul olmuştur. Bu on

²⁸⁵ Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmut Hüdâyî" TDVİA, C. 4, İstanbul, 1991, s. 338-340.

²⁸⁶ Ali Namlı, a.g.t, s. 79.

²⁸⁷ Ali Namlı, a.g.t, s. 80.

²⁸⁸ Metin Akar, "Kutup Osman Efendi ve Kıbrıs'ta Bıraktığı İzler" I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri, Ankara, Ermak, 1998, s. 29.

²⁸⁹ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'l-Hitab, Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi No: 458, v. 150^a.

²⁹⁰ İsmail Hakkı Bursevî, Kitâbu'n-Nefice C. I, s. 254.

yedi yıl nasıl yaşadığı ve yetiştiği hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır.²⁹¹ Babasının vefatından sonra çıktığı çarşıda, bir kahvenin önünde yüksek sesle şiirler okuyan bir şairden çok etkilenen Seyit Osman eve gelerek annesinden okumak için izin ister.²⁹² Osman Fazlı, Aziz Mahmut Hüdâyî'nin halifesi olup Dizdarzade Tekkesinde irşat vazifesinde bulunan Saçlı İbrahim Efendiden ders almak için Edirne'ye gider. İbrahim Efendi, Şeyh Osman'daki kabiliyeti görünce kendisinin yetmeyeceğini düşünerek İstanbul'a gönderir.²⁹³ Bir başka rivayete göre, sıkı bir riyazâta giren Osman Efendiye şeyhi kızını vermek isteyince, artık feyiz alamayacağı düşüncesiyle İstanbul'a gelir. İstanbul'da asitanede Hüdâyî'nin kızından torunu Mesut Çelebi seccade-nişindir. Çelebinin meczup-meşrep olmasından dolayı, Osman Fazlı'yı ihvandan nur yüzlü bir ihtiyar nefes ederek Muk'ad Ahmet Efendinin halifesi olan Zeyrek Tekkesi şeyhi Zakirzâde Abdullah Efendiye göndermiştir.

Şeyhi ile ilk karşılaştıklarında o şeyhi için "*İşte aradığım şeyh bu.*" diye içinden geçirirken şeyhi de onun için "*İşte bize Hakkani bir mürit geldi.*" diye düşünmüştür. Şeyhinin Fatih Camiinde icra ettiği Celvetî zikrine de devam etti. Sekiz sene Zâkirzâde yanında kalarak sülûkunu tamamlayan Osman Efendi, Aksaray'da bulunan bir hoca efendiden de şer'î ilimleri tahsil etmiştir. Kalbine doğanları yazıp şeyhine arz ettiğinde şeyhi, Seyit Osman'a "*Emir Çelebi sende şeyh-i ekber meşrebi var.*" diyerek teşvik ve taltif etmiştir.²⁹⁴

Şeyhine olan hizmetinden dolayı şeyhinin hayır duasını almış ve bütün halleri yaşamıştır. Şeyhi, Seyit Osman'ı kamil görünce o zamanlar Edirne vilayetine bağlı, Aydos'a halife olarak göndermiştir.²⁹⁵ Aydos'a gönderilmeden önce zamanın şeyhülislamından berat istenmiştir. Şeyhülislam "*İmtihan edildikten sonra.*" deyince aralarında şeyhülislamın da bulunduğu bir heyet tarafından imtihan edilmiş. Taftazani'nin *Şerhü'l-Akâid*'inden okunması istenince hiç duraksamadan okuyan Osman Efendiye hemen beratı verilmiş.²⁹⁶ Birkaç sene sonra oradan ayrılmak için izin isteyince şeyhi "*Ben ölene kadar orada kal.*" demiş ve şeyhinin vefatına kadar orada kalmıştır. Altı ay sonra Efendisinin vefatı üzerine aldığı bir işaretle 1068/1657 yılında Filibe'ye (Plovdiv) gitmiş ve on beş seneyi aşkın bir zaman orada kalmıştır.²⁹⁷

²⁹¹ Sakıp Yıldız "Atpazarî Osman Efendi" TDVİA, C. 4, İstanbul, 1991, s. 83.

²⁹² İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 92.

²⁹³ İsmail Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, a.y.

²⁹⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi No: 244, v. 47^b.

²⁹⁵ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şâkâyık*, haz. Hans Joachim Kissling, Wiesbaden 1965, s. 686.

²⁹⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, v. 53^a.

²⁹⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, v. 49^a.

Hem vaaz, hem tedris, hem de irşat vazifesini aynı anda yürüten Osman Efendi Filibe halkı tarafından çok sevilmiş ve hürmet görmüştür. Bu durumu çekemeyenler kendisini kadıya şikayet etmişler ve Osman Efendinin şehirden çıkartılmasını istemişlerdir. İstanbul'a gelen Osman Efendi Filibe kadısı iken tanıdığı Şeyhülislam Bursalı Esirî Mehmet Efendiyi (ö. 1681) ziyaret etmiş ve durumu kendisine anlatarak yardım istemiştir. Şeyhülislam Filibe kadısına bir mektup göndererek uyarılmış ve Osman Efendiye bir şey olması durumunda cezasız kalmayacağını belirten bir mektup göndermiştir. Mektuptan sonra tacizlerden kurtulan Osman Efendi irşat ve tedris vazifesine devam etmiştir.²⁹⁸

Atpazarı'ndaki Kul Camiinde görev almadan Şeyhi Zâkirzâde Abdullah Efendiden boşalan Zeyrek Tekkesi kendisine tevcih edilmiştir.²⁹⁹ Kaldığı süre boyunca insanlara şeriat adâbını ve tarikat erkânını öğretmiştir. Bir öğle uykusu esnasında gördüğü rüya üzerine İstanbul Edirnekapı'daki Atpazarı'ndaki Kul Camiine³⁰⁰ elinde âsâ, başında külâh ile gitmiştir.³⁰¹ Bu yüzden Atpazarı Emir Efendi olarak şöhret bulmuştur. Bu camide hem imamlık hem de hatiplik yapmıştır.³⁰² Osman Fazlı'nın görev almasından sonra Atpazarı Tekkesi adını almıştır.³⁰³

Bursevî, şeyhinin yaşı kırka ulaştığında Kul Camii içinde bir hücrede itikafa girdiğini ve 1041 senesinin Zilhiccesinin on dokuzunda (7 Temmuz 1632) işrak vaktinde kendisine velâyet verildiğini bildirmektedir.³⁰⁴

İstanbul'a geldiği ilk yıllarda çok darlık çeken Osman Efendi geçimini sağlamak için devrin meşhur hattatı Derviş Ali'nin nesih yazısına benzetmeye çalışarak yazdığı Kuran cüzlerini satarak geçimini sağlamıştır. Durumunu düzeltince hattatlığı bırakmıştır.³⁰⁵ Edirnekapı'daki Kul Camiinde imamlık ve vaizlik yapmaya başladıktan sonra evlenmiş ve

²⁹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, 53^{a-b}.

²⁹⁹ Uşşâkizâde, *a.g.e.*, s. 687.

³⁰⁰ Fatih devresi alimlerinden ve devlet adamlarından Manisalı Mehmet Paşa tarafından yaptırılan bu camiye Kul Camii denilmesinin sebebi, geceleri şehrin çeşitli yerlerinde nöbet tutan on iki yeniçeri çorbacısı görevlerine dağılmadan önce akşam namazlarını topluca burada kıldıkları içindir. (Baha Tanman, "Atpazarı Tekkesi" *TDVİA*, C.4, İstanbul, 1991, s. 85.)

³⁰¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 94.

³⁰² Uşşâkizâde, *a.g.e.*, s. 687.

³⁰³ Baha Tanman, "Atpazarı Tekkesi" *TDVİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 85. Osman Efendinin Magosa'ya sürülmesinden sonra bir dönem Şabaniye tekkesi olmuş daha sonra tekrar Celvetî tekkesi olmuştur. İstanbul, yangınlarında ve depremlerinde tahrip olan tekkeden günümüze hiç bir şey kalmamıştır. (*a.g.e.*, a.y.)

³⁰⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 98.

³⁰⁵ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.* s. 26.

camii etrafına hücreler inşa etmiştir.³⁰⁶ Daha sonra Büyük Ayasofya Camii vakfından yirmi akçe ile Ebu'l-Vefâ Camii Cuma vaizliğine getirilmiştir.³⁰⁷ Daha sonra saray emini Bosnevî Ali Efendinin her Çarşamba Süleymaniye Camiinde vaaz ettiği kürsü,³⁰⁸ 1095/1684 tarihinde de Kulaksız imamı Mustafa Efendi yerine Sultan Selim-i Kadîm vaizliği verilmiştir.³⁰⁹ Böylece hem Atpazarî hem de Zeyrek tekkesinde irşat vazifesine devam ederken Vefa Camii, Süleymaniye camii ve Sultan Selim camii vaizliği görevlerini de yerine getirmiştir.

Osman Efendinin vaaz ve nasihatlerinde *Füsûsu'l-Hikem*'i şerh ederken getirdiği bir takım yorumlar şikayet konusu olmuş ve devrin şeyhülislamı Minkârizâde Yahya Efendi tarafından imtihan edilmek için çağrılmışsa da gitmemiş sadece yaptığı bir ayet tefsirini göndermiştir. Ayrıca dönemin sadrazamı Köprülü Ahmet Paşaya da bir mektup göndererek durumdan haberdar etmiştir. İlimden ve alimden anlayan Fazıl Ahmet Paşa (ö. 1676) şeyhin mektubundan etkilenmiş ve devamlı sohbetlerine katılmak istemiştir.³¹⁰ Fazıl Ahmet Paşanın bu ilgisi ve hürmeti Osman Efendinin şöhretini artırmış ve müritlerinin çoğalmasını sağlamıştır. Zamanın nakibüleşrafı Kutsîzâde tarafından hediye edilen Atpazarî'ndeki arsaya Osman Efendi büyük bir ev yaptırmıştır.³¹¹ Dört hanımı ve çocuklarıyla yerleştiği bu ev, Osman Efendiye Atpazarî denilmesini sağlayacaktır.

Necdet Yılmaz, bu evin Manisalı Mehmet Paşanın yaptırdığı Kul camii ile birleştirilerek Atpazarî tekkesi olarak anıldığını söylemektedir.³¹² Arsanın yeri konusunda açık bir bilgi bulunmadığı gibi ev yapıldıktan sonra küçük bir mescit yapılma ihtimali olabileceğinden Sayın Yılmaz'ın bu görüşüne katılmadığımızı belirtmek isteriz.

Osman Efendi iki defa hacca gitmiştir. 1091/1680 yılında hacca giderken uğradığı Mısır ulemâsıyla tanışmış ve onlar tarafından eserleri takdir edilmiştir.³¹³

Osman Efendi gördüğü yanlışlıkları söylemekten çekinmeyen birisiydi. 1094/1683 Viyana seferine karşı çıkmış ve bu seferin hiçbir faydasının olmayacağını söyleyerek sarayı

---

³⁰⁶ Uşşakizade, *a.g.e.*, s. 687.

³⁰⁷ A. e., a.y.

³⁰⁸ A. e., a.y.

³⁰⁹ A. e., *a.g.e.*, a.y..

³¹⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, v. 52^b.

³¹¹ A. e., v. 54^{a-b}.

³¹² Necdet Yılmaz, "XVII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf", M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi) İstanbul, 2000, s. 333.

³¹³ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, v. 111^b.

uyarmıştı. Olaylar Osman Efendiyi haklı çıkaracak şekilde gelişmiş ve Osman Efendi o sıralar Edirne’de bulunan IV. Mehmet tarafından 1096/1685 yılında Edirne’ye çağrılmış³¹⁴ ve padişaha vaaz etmek ve nasihat vermek üzere görevlendirilmiştir.³¹⁵

Edirne’ye gelen Osman Efendi yapılan hataları söyleyerek devlet ricalini tenkit etmiş ve bu durum kendisine yeni düşmanlar kazandırmıştır. Sadrazam Kara Kethüda İbrahim Paşa (ö. 1685) bunlardan biridir. Bu Paşa Osman Efendinin Şumnu’ya sürgüne gönderilmesi için ferman çıkartmaya muvaffak bile olur.³¹⁶ Sürgün edilmesinin üçüncü ayında yeni Sadrazam Boşnak Sarı Süleyman Paşa (ö. 1687), onu tekrar Edirne’ye davet eder ve kendisinden özür diler. IV. Mehmet ise eskisinden daha fazla hürmet göstererek Pazartesi ve Cuma geceleri sarayda vaaz vermesini ister.

Viyana seferinden sonra Budin’in de kaybedilmesinden çok müteessir olan Osman Efendi bu sefer eleştiri oklarını padişaha yöneltmiştir.³¹⁷ Halkın ve askerlerin istememesi üzerine IV. Mehmet tahttan indirilmiş ve yerine II. Süleyman geçmiştir.³¹⁸ IV. Mehmet’in tahttan indirilmesine yol açan isyanda, aldığı manevi işaretle büyük bir yağmayı ve bozgunu önlemiş ve asayişini temin etmiştir.³¹⁹ Bu ayaklanmadan sonra halk tarafından sadarete getirilmesi için yoğun baskı yapılmışsa da Osman Efendi kabul etmemiştir.³²⁰ Yapılan savaşlar bahane edilerek halktan toplanan vergilere karşı çıktığı için geçici olarak Boğazhisarı’na sürgüne gönderilmiştir. 1100/1689 yılında halkı teşvik için, yerine oğlu Mehmet Cudi’yi, vaizlik görevine de İsmail Hakkı’yı bırakarak kılıcını kuşanarak sefere çıkmış ve halkın dışından tırnağından artırarak bin bir sıkıntı çekerek verdiği paraların nasıl harcadığını ve yapılan yolsuzlukları gördükten sonra bir daha devlet adamlarıyla ilişki kurmayacağını söyleyerek köşesine çekilmiştir.³²¹

Daha önce sadrazam olacağını, gördüğü bir rüyayı kendisine yorumlamasından öğrenen Köprülü Fazıl Ahmet Paşa eşkıyaya yardım ettiği gerekçesiyle Osman Efendiyi

³¹⁴ Bakkalzâde Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Zübde-i Vakayiât**, sđl. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1977, s. 203.

³¹⁵ Uşşakizade, **a.g.e.**, s. 687

³¹⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **a.g.e.**, s. 203.

³¹⁷ İsmail Hakkı Bursevî, **Tamâmu'l-Feyz**, v. 78^b.

³¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III/I s. 505-508.

³¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, **Kitâbu'n-Nefice**, C. II, s. 37, Defterdar Sarı Mehmet Paşa **a.g.e.**, s. 227-278. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.y.

³²⁰ Mehmet Ali Aynî, **a.g.e.**, s. 46.

³²¹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **a.g.e.**, s. 309. İsmail Hakkı Bursevî, **Tamâmu'l-Feyz**, v. 79^b.

birçok hocayla birlikte Magosa'ya sürgüne gönderir.³²² 20 Şevval 1101/27 Temmuz 1690'da tebliği alan Osman Efendi çevresiyle helâleştikten sonra, hükümet tarafından görevlendirilen dört kişi ve bir müridi ile birlikte önce Üsküdar'a geçirilmiş, oradan karayoluyla Konya, Lârende ve Silifke üzerinden, oradan da denizyoluyla yirmi iki gün süren bir yolculuktan sonra Magosa'ya ulaşmıştır.³²³ Yolculuk boyunca bir şey yemeyen ve içmeyen Osman Fazlı'nın dudakları çatlamış hatta kanamıştır.³²⁴

Kıbrıs'a gelişinde Vali Ahmet Paşa, kadı ve şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanmış ve vali sarayına inmişlerdi. Daha sonra Magosa kalesinde Lefkoşalı Mahmud Ağanın evinde konaklamıştır. Osman Fazlı, Magosa'da halktan büyük ilgi görmesi üzerine ve vaaza başlaması nedeniyle Kıbrıs valisi tarafından vaaz etmesi yasaklanmıştır.³²⁵ Başlangıçta Osman Efendiyi karşılayan ve evinde misafir eden Kıbrıs valisi Ahmet Paşa, kendisine gönderilen bir menşur ile Sultan Selim'in vaizi Osman Fazlı'nın eşkiyaya yardım ettiği için sürgüne gönderildiği belirtilmişse de İsmail Hakkı bu sözün yalan ve iftira olduğunu söylemektedir.³²⁶ O sıralar on beş yaşındaki oğlu Mustafa ile İsmail Hakkı'ya bir mektup yazarak Kıbrıs'a davet etmiştir. Kıbrıs'ta kendisinden sonra İsmail Hakkı'yı halife tayin etmiştir.³²⁷ Daha sonra oğlunu ve diğer müritlerini yanında bırakarak İsmail Hakkı'yı yalnız olarak ailesine verilmek üzere verdiği hediyelerle birlikte İstanbul'a göndermiştir.³²⁸

İsmail Hakkı'nın gidişinden üç ay sonra humma hastalığına yakalanan Osman Fazlı çok zayıf düşmüş³²⁹ ve hastalığının dokuzuncu günü 17 Zilhicce 1102/10 Eylül 1691 Pazartesi günü vefat etmiştir. Vasiyeti gereği cenazesi Magosa Kalesindeki Mustafa Paşa Camii imamı Ali Efendi tarafından yıkanmış ve kale dışındaki rüzgar değirmenleri tarafında bulunan "*Makberetü'l-Evliya*" olarak anılan kabristana defnedilmiştir.³³⁰ Magosa'da tedfin sırasında kadın ve çocuklara varıncaya kadar herkes hazır olmuş şehri bir matem havası kaplamıştı.³³¹

³²² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., s. 365.

³²³ İsmail Hakkı Bursevî, Tamâmu'l-Feyz, v. 80^a-87^b.

³²⁴ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 50.

³²⁵ A. e., s. 51.

³²⁶ Mehmet Ali Aynî, a.g.m, s. 114.

³²⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Nefice* C.I, s. 254.

³²⁸ İsmail Hakkı Bursevî, Tamâmu'l-Feyz, v. 89^a-94^b.

³²⁹ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 56.

³³⁰ A. e., s. 56, Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., s. 386, Mehmet Süreyya, a.g.e., C. III, 421.

³³¹ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 57.

İsmail Hakkı tarafından vefatına düşürülen tarihlerden birkaçı şöyledir:³³²

Hayfa hasretle dedim tarihin Eyledi ahir âzizim elvedâ (1102)

Bir başka tarih:³³³

*Çıkdı bir hatif-i gaybî didi tarihi anın
Kaddesallahü teala ebeden sırr-ı azîz (1103-1=1102)*

Bir diğer tarih:³³⁴

*Bülbül-i hoş-lehçe-i gülzâr-ı ma'nâdır bu şeyh
Bulmadı ahir bu fânide bekâdan râyihâ
Kudsiyân-ı pâk-ı dil Hakkı el açıp dediler
Rûh-ı pâkiyün azizin okuyalım fâtîha.*

Zamanla kaybolan mezar taşını 1246/1830'da Kıbrıs muhassılı³³⁵ olan Hacı Mehmet Ağa toprak altından çıkarmış, şeyhin mezarını yeniden yaptırmış ve etrafına bir kaç hücre bina ederek türbe haline getirmiştir.³³⁶

Atpazarı Osman Efendi vefat ettiğinde dört hanımı on sekiz de cariyesi vardı.³³⁷ Hayatında, boşadıkları ile yirmiyi bulan hanımlarından dört oğlu ve dört kızı kalmıştır. Bunlar; Şeyh Mehmet Cûdî, Mustafa Efendi, Ahmet Efendi, Abdullah Efendi, Saliha Hanım, Hadice Hanım, Hanife Hanım ve Aişe Hanımdır.³³⁸ Şöhreti sevmeyen Osman Fazlı ölümünden sonra şeyhi İbrahim Efendi gibi türbe yapılmasını istemedi. Şiirlerinde Fazlı mahlasını kullanırdı. Daha sonra İlâhî mahlasını da kullanmaya başladı. Bu mahlasları almasının sebebi ilimleri ve halleri keşf yoluyla ve ilâhî bir lütüfla almış olmasındandır.

³³² A. e., s. 176.

³³³ Mehmet Şemsettin, a.g.e., a.y.

³³⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 97.

³³⁵ Devlete ait vergi ve resimleri tahsil ile mükellef olan memurlar hakkında kullanılan bir tabir. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, MEB, 1985, C.II, s. 569.)

³³⁶ Mustafa Kara, a.g.e., c II, s 151. Kutup Osman Tekkesi ve Türbesi olarak bilinen bu bina onarıma muhtaç bir haldedir. Yapı, bir avlunun üç tarafını çevreleyen çeşitli mekanlardan meydana gelmektedir. Merkezden bir girişi vardır. Girişin sağ kanadında kubbeli ve tonozlu mekanlar türbeye aittir. Bunun karşısındaki revaklar avluyu çevreler. Eyvan kemerleri atlanmış ve kubbesinde tehlikeli çatlaklar oluşmuştur. (Oktay Aslanapa, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, İstanbul, 1975, s. 25.)

³³⁷ Osman Fazlı ramazan gecelerinde bir yumurta ile iftar ettiği halde dört hanımı ve on sekiz cariyesi vardı. İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Neftice*, C.I, s. 98, *Silsile*, s. 99.

³³⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmu'l-Feyz*, v. 112^b.

Osman Fazlı, uzun sayılacak boyda idi ve herkese heybetli görünürdü. Şişman sayılmazdı ve teni sarıya mail beyazdı. Sakalı hafifti. Gözleri ilâhi bir nurla parlardı. Ömrünün sonuna doğru yüzünü bir nur kaplamıştı. Bu onda cemâl-i İlâhi'nin nurlarının tecelli etmesindendi. Vaaz ederken dinleyenlere bakmaz gözlerini yumardı. Ders okuturken kitâba bakmaz ezberden söylerdi. Sadece muhatabına bakardı. Müritlerinin sarıklarındaki çiçekleri çıkarmalarını emretmişti. Gül, nergis, reyhan gibi çiçekleri koklamak yeterlidir, derdi. Osman Fazlı büyük bir sarık sarardı. Sesi yüksek ve gürdü. Dualarını çok vakit Türkçe yapardı. Ettiği dualar dinleyenleri hayrete düşürecek güzellikteydi. Kendisi çok mütevazi idi.³³⁹

Osman Fazlı'ya sürgüne gönderen Mustafa Paşa Belgrat'ta Serem ovasında yetmiş bin askeriyle şehit edilmiştir. İsmail Hakkı bunu şeyhine yaptıklarına karşılık verilmiş ilâhi bir ceza olarak görür.³⁴⁰

Eserleri

Osman Fazlı eser telif etmeye önem veren ve yeri geldikçe İsmail Hakkı'ya da tavsiye eden biridir. Onun eserleri arasında; Münazara ile ilgili, Adûduddin Abdurrahman b. Rukneddin Ahmet el-İcî'nin (ö. 1355) *Risâle-i Adûdiye* isimli eserinin şerhi olan *Fethü'l-Elbâb*³⁴¹, iksir ilmine dair bir risâle olan *Gâyetü'l-Müntehap*³⁴², Münazara adabı hakkında *Hanefiye şerhi*³⁴³, İbni Arabî'nin meşhur eserine yapılmış *Haşiye-i Şerh-i Füsûs-ı Hikem* isimli şerh³⁴⁴, hikmet ve kimya-yı atikadan bahseden bir eser olan *Hediyyetü'l-Mütebahhirîn*³⁴⁵ Fazlı mahlasıyla yazdığı şiirlerinden oluşan *Divançe'si*,³⁴⁶ muhtasar ve iş'âri Kuran tefsiri olan ve çeşitli surelerden altmış altı ayet ile bir kaç hadisin tasavvufi şerhinden ibaret *Lâyihâtü'l-Berkıyyât, Levâzih*³⁴⁷ *Muhtasaru'l-Meânî*'nin bir başka haşiyesi olan ve 1276'da İstanbul'da basılan *Hâşiye alâ Muhtasari'l-Meânî*³⁴⁸ yine belâgatla ilgili *Kitâbu*

³³⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s.97-99.

³⁴⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice* C. I, s. 430, C. II, s. 340.

³⁴¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat, Şerafettin Yaltıkaya, İstanbul, MEB, 1945, C. I s. 5765.

³⁴² Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi No: 3461

³⁴³ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, 68.

³⁴⁴ Uşşakizade, *a.g.e.*, s. 687

³⁴⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, C.I, s. 15.

³⁴⁶ Osman Fazlı, *İlâhiyat*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, No: 321.

³⁴⁷ Necdet Yılmaz, *a.g.t.*, s. 339.

³⁴⁸ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 69.

*Hediyyetü'l-Ebb Li İbni'l-Muhibb fi Haşiyeti't-Telhîs*³⁴⁹ yakınlarına yazdığı mektuplardan oluşan *Mektubât*,³⁵⁰ Sadrettin-i Konevî'nin Fatıha tefsirine yaptığı haşiyeye *Mir'âtü Esrârü'l-İrfân ala İ'câzi'l-Beyân*³⁵¹ Sadrettin Konevî'nin *Miftâhu'l-Guyûb* isimli eserinin şerhi *Misbâhu'l-Kulûb*³⁵², beyan ve meânî hakkında *Mutavvel Haşiyesi*³⁵³, Kelime-i tevhidin Arapça açıklaması olan *Risâle fi Beyânı Fazileti Kelimetü't-Tevhîd*³⁵⁴, Aydemir b. Ali el-Cildegî'nin, içi rumuz ve işaretlerle dolu olan ve Osman Fazlı'nın bu rumuz ve işaretleri açıkladığı *Risâle-i İmam Cildegî*,³⁵⁵ *Risâle-i İrfân*, ilâhi isimlerin tasavvufî anlamlarıyla ilgili *Risâletü'r-Rahmaniye fi Beyânı Kelimetü'l-İnsaniyye*³⁵⁶ ilk akla gelenleridir.

Bunların yanında Sadrettin Konevî'nin *İcazü'l-Beyân fi Keşfi Bazı Esrarı Ümmü'l-Kur'an* adlı tefsirinden Fatıha suresini *Şerh-i Tefsir-i Fatıha* isimle şerh etti. Fatıha tefsiri hakkında Molla Fenârî (ö. 1431) “*Zamanında onun gibisi yazılamaz.*” diyerek övmüştür. Devrin şeyhülislamı Debbağzade Mustafa Efendi (ö. 1702) “*Biz bu şanın müminiyiz, velâkin fehmden âciziz.*” demiştir.³⁵⁷

Fıkıhla ilgili bir eser olan *Şerh-i Telvîh*³⁵⁸, Ubeydullah b. Ahmed el-Buhari'nin (ö. 1346) meşhur *Tenkîhü'l-Usûl* isimli fıkıh usulü ile ilgili eserine yaptığı *Şerh-i Tenkîh*³⁵⁹ Muhittin Arabî'nin *Aşkîyye* redifli kasidesine yaptığı şerh *Tecelliyât-ı Berkîyye*³⁶⁰ *Tulu'u's-Şems ve'l-İşrak*³⁶¹ ve *Umdetü'l-Fevâid*³⁶² diğer eserleridir.

³⁴⁹ Necdet Yılmaz a.g.t., s. 339.

³⁵⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa 608.

³⁵¹ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e, C.I, s. 15, Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa No: 120.

³⁵² Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli No: 1424, Reisülküttap No: 511, Hüsnü Paşa No: 593, Nafiz Paşa No: 616, Halet Efendi No: 285, Hacı Mahmut Efendi No: 2253.

³⁵³ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rıfat, İstanbul, MEB, 1941-43, C. II, s. 1811.

³⁵⁴ Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 68.

³⁵⁵ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 58-59.

³⁵⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi No: 721.

³⁵⁷ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 58.

³⁵⁸ Hüseyin Vassaf, a.g.e., 68.

³⁵⁹ A. e., s. 68, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik No: 1399.

³⁶⁰ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C.I, s. 15, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap 511, İbrahim Efendi 853.

³⁶¹ Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, No: 321.

³⁶² Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 1282.

E- ÖNDE GELEN TALEBELERİ

1- Vahdetî Osman Efendi (ö. 1723)

Vahdetî Osman Efendi, Bursevî, İstanbul'dan Üsküp'e ilk gönderildiği zaman yanında olan üç dervişten biridir. Vahdetî mahlasını ona İsmail Hakkı vermiştir.³⁶³ Üsküp doğumlu olmasına rağmen Edirne'de ikâmet ettiği için Edirnevî diye hatırlanır.³⁶⁴ Devamlı İsmail Hakkı'nın yanında bulunan Osman Efendi, Kıbrıs'a gitmiş ve orada ölene kadar şeyhinin hizmetini görmüş ve cenazesinin yıkanmasına yardım etmiş ve cenaze namazını kıldırmıştır. Daha sonra, Osman Fazlı'nın tavsiyesiyle tekrar İsmail Hakkı'nın yanına gelmiştir. *Tâmâmu'l-Feyz* isimli eseri yazmaya teşvik eden Osman Efendidir.³⁶⁵

Hem âlim hem de arif bir kimsedir. Tasâvvuf ve ahlâk üzerine eserleri olup bazı manzumeleri de vardır. İbrahim Halebî'nin (ö.956/1549) *Mülteka*'sına yaptığı ve birinci cildi basılan şerh ile *Kifâye*'ye yaptığı tercüme onun fıkıh ilminde de ehil olduğunu gösterir. Basılmamış *Divançe*'siyle *Şerh-i Hadis-i Erbâin* diğer eserleridir. 18 Ramazan 1110/20 Mart 1699'da Edirne'de Sezâyî Gülşenî ile tanışmış ve ona karşı olan aşırı muhabbetinden dolayı Edirne'de kalmıştır.³⁶⁶ 1135/1723 senesinde vefat etmiştir. Kabri, Edirne'de Uzun Kaldırım'da Ayşe Kadın Hanımın bitişiğindeki kabristandadır.³⁶⁷

2- Mehmed Bahaeddin Efendi (ö. 1726)

Mehmet Bahaeddin Efendi, Bursevî'nin kendisinden sonra hayatta kalan tek oğludur. İlim ve tarikat tahsilini babasından yapmıştır ve Celvetîye tarikatinde hilafet alarak babasından sonra bir yıl kadar postnişin olmuştur. 1138/1726 yılında, babasından bir sene sonra vefat etmiş ve onun yanına defnedilmiştir. Şiire kabiliyeti olduğu söylenen Bahaüddin Efendinin elimizde düşürdüğü birkaç tarihten başka bir şey yoktur.³⁶⁸

3- İshak Efendi (ö. 1737)

³⁶³ Hüseyin Vassaf, a.g.e, s. 81.

³⁶⁴ A.g.e. s. 82.

³⁶⁵ Ali Namlı, a.g.t., s. 11, 25, 88.

³⁶⁶ Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 82-83.

³⁶⁷ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e, C. I s. 182.

³⁶⁸ Mehmet Şemseddin, a.g.e, s. 186.

Bursalı bir imamın oğlu olup Bursa'da doğmuştur. Aynı zamanda ulemâdan da olan İshak Efendi İsmail Hakkı'ye intisab ederek merâtibini de tamamlamış ve halifelerinden biri olmuştur. 1137/1725'te hacca gitmiş ve Rebiyülevvel 1150/Temmuz 1737'de vefat etmiştir. Kabri Emir Sultan Asitanesinin batı kapısı yanındadır.³⁶⁹

4- Zâtî Süleyman Efendi (ö. 1738)

Sicilli Osmani'de Bursalı diye yazılan bu zat, *Miftahü'l-Mesâil* isimli eserinin önsözünde bildirdiğine göre aslen Geliboluludur.³⁷⁰ Şeyhinin vefatından sonra Keşan'a gittiği ve orada kaldığı için Keşânî diye de tanınmıştır.³⁷¹ İsmail Hakkı Şam'dan Üsküdar'a geldiğinde (1125/1713) Zâtî'nin gördüğü bir rüya üzerine Gelibolu'ya halife tayin etti ve 1137/1724 yılına kadar da ayrılmamasını sıkı sıkı tenbih etti.³⁷² Keşan'da bulunduğu sırada insanlara İslamiyetin emir ve yasaklarını anlatan, onlara doğru yolu gösteren şiirler yazdı, nasihatler verdi. 1151/1738'de Keşan'da vefat etti ve oraya defnedildi.³⁷³ Mezarı bugün hâlâ ziyaret edilmektedir.³⁷⁴ Mutasavvıfane şiirlerin yer aldığı divanı, *Sevânihu'l-Nevâdir fi Ma'rifeti'l-Anâsır* adında manzumesiyle birlikte basıldı.³⁷⁵ İçinde 23 tasavvufi meselenin yer aldığı *Miftahü'l-Mesâil* isimli bir eseri daha vardır.³⁷⁶ Bursevî'nin;

*Dilâ keyfiyet-i aşkı yürü mey-hûr olandan sor,
İçip vahdet şarabını ebed mahmûr olandan sor*

matlalı kasidesini şerh etmiştir.³⁷⁷ Şahidî Dede'nin *Gülşen-i Vahdet*'inin³⁷⁸ şerhetmeye başlamış fakat ömrü yetmediği için bitirememiştir. Bu yarım şerhi ise, oğlu Hüseyin Efendinin halifelerinden Fahrî Ahmet Efendi tamamlamıştır.³⁷⁹ Bunların yanında *Ahvâl-i Çâr*

³⁶⁹ Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâyk fi hakkı Ehli Hakâyık*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı 1989, C. V, s. 465-466, M. Şemseddin, a.g.e., s. 49-50.

³⁷⁰ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C.I, s. 72.

³⁷¹ Zâtî Süleyman Efendi, *Divan ve Sevânihü'n-Nevâdir fi Marifeti'l-Anâsır*, haz. Mehmet Arslan, Sivas, 1994, s. 8.

³⁷² Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 75-76.

³⁷³ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. I s. 72-73.

³⁷⁴ Zâtî Süleyman Efendi, a.g.e., s. 8.

³⁷⁵ İstanbul, 1257. Bu eser Mehmet Arslan tarafından Latin harflerine aktarıldı (Sivas 1994).

³⁷⁶ Zâtî Süleyman Efendi, *Miftahü'l-Mesâil*, Tire Necip Paşa Kütüphanesi, No: NP 391/4.

³⁷⁷ Zâtî Süleyman, *Şerh-i Kaside-i İsmail Hakkı*, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin No: 256.

³⁷⁸ Şâhidî İbrahim Dede, *Gülşen-i Vahdet*, haz. Numan Külekçi, Ankara, Akçağ, 1996.

³⁷⁹ Zâtî Süleyman Efendi, a.g.e., s. 10.

Anâsır ve Şeyh Nakşî'nin bir manzûmesine yaptığı şerhi vardır.³⁸⁰ Kendisi gibi şeyh olan Ali Senâî ve Hüseyin Şâhidî adında iki oğlu vardır.³⁸¹

5- Abdurrahman Efendi (ö. 1751)

Mudanyalıdır. Babası Mustafa Efendi, Osman Fazlı'nın Mudanya halifesi idi.³⁸² Babasından Celveti tarikati üzerine meratibini tamamlayıp hilafet aldıktan sonra İsmail Hakkı'dan da hilafet almıştır. Babasının vefatından sonra Mudanya'ya dönmüş ve hizmete orada devam etmiştir. Daha sonra Ayasofya Camiin yakınlarındaki İsmail Ağanın yaptırdığı dergâha şeyh olarak atanmış ve Hatice Valide Sultan Camiinin pazartesi vaizliğine getirilmiştir. Cenazesi I. Mahmud'un da aralarında bulunduğu kalabalık bir cemaat tarafından kılınarak Üsküdar'da Sıraselviler'de Halil Kamîlî Paşanın sebiline defnedilmiştir.³⁸³

6- Hikmetî Mehmet Efendi (ö. 1752)

Aslen, Tekirdağ'ın Rodoscuk kasabasıdır.³⁸⁴ Babası Hacı Ahmet Efendi, annesi Emine Hanımdır. Asiye adında bir kız kardeşi vardır. Hikmetî Mehmet Efendi, İsmail Hakkı'ya 1121/1709 tarihinden önce bağlanmıştır.³⁸⁵ Sulûkunu tamamlayınca şeyhi tarafından Tekirdağ'ına halife tayin edilmiş ve orada Salihîyye Camii yakınlarında bir halvethane yaptırmıştır. İsmail Hakkı, vefatından 17 gün önce 22 Şevval 1137/ 3 Temmuz 1725 Salı günü kendisini Üsküdar'a halife tayin etmiştir. Şeyh Bahaaddin'in vefatından sonra Bursa'ya gelerek İsmail Hakkı Dergâhı postuna geçmiştir.³⁸⁶

Şiire de kabiliyetli olan Mehmet Hikmetî Efendinin³⁸⁷ bazı tarihî bilgiler içeren ve İsmail Hakkı'nın kimi yazışmaları ve ilâhilerinin yer aldığı bir mecmuası vardır.³⁸⁸ Kendisinden bahseden kaynaklardaki bilgiler bu mecmuadan alınmıştır.³⁸⁹

³⁸⁰ Tire Necip Paşa Kütüphanesi, No: NC 391.

³⁸¹ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 77.

³⁸² Fındıklılı, *a.g.e.*, s. 343-346.

³⁸³ A. e., s. 479-481, Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 266.

³⁸⁴ Fındıklılı, *a.g.e.*, s. 482.

³⁸⁵ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 226.

³⁸⁶ Fındıklılı, *a.g.e.*, s. 482.

³⁸⁷ M. Şemseddin, *a.g.e.*, s. 190.

³⁸⁸ bk. BEYBEK, Genel, No: 109.

³⁸⁹ Fındıklılı, *a.g.e.*, s. 483-484.

Keramet ehli olan bu zât oldukça cömertmiş.³⁹⁰ Bir kere savaşa katılmış ve bir kez de hacca gitmiştir. Onun da şiiire kabiliyeti varmış. İsmail Hakkı ile aynı sene içinde (1135) ölen babası, annesi ve kızı için tarihler söylemiş.³⁹¹ 22 Rebiyülevvel 1165/8 Şubat 1752'de vefat etmiştir. Kabri, İsmail Hakkı'nın yanındadır. Kabri başına nakşedilmiş Emin Efendinin düşürdüğü tarih şöyledir:

*Sâlikân-ı Celvetîye mürşidi şeyhu 'ş-şuyûh
Anı kim Şeyh Hikmetî kabrinde rahatlar bula
Düşti bir tarih Azizâ tabıma fevti için
Cây-gây-ı Hikmetî Mevlâ kusûr-ı Adn ola (1166-1=1165)³⁹²*

7- Derûnizâde Mehmed Hulusi Efendi (ö. 1754)

Usturumcalıdır. Usturumca'da müftülük ve şeyhlik yaparken 1167/1754'de vefat etti. Akaiden *Kaside-i Emâlî* ile *Kaside-i Nûniye*'yi Türkçe şerh etmiştir. Bunların yanında bir divançesi de vardır.³⁹³

8- Şeyh Ahaveyn Efendi (ö. 1762)

İsmail Hakkı'nın halifelerinden âlim ve âmil bir zâttır. Mehmet Hikmetî Efendinin vefatından sonra oğlu Mehmet Emin Efendi daha küçük olduğundan onun yerine vekaleten meşihate geçmiş ve Mehmet Emin Efendinin yetişmesine katkıda bulunmuştur. 1176/1762'de, Bursa'da vefat etmiş ve dergâh haziresine defnedilmiştir.³⁹⁴

9- Şeyh Ahmed Pertevi Efendi (ö. 1768)

Tekirdağ şeyhlerindendir. İsmail Hakkı ile birlikte Şam'a gitmiş ve şeyhinin berberliğini yapmıştır.³⁹⁵ İsmail Hakkı'nın kimi eserlerini şerh, ihtisar ve istinsah etmiştir.³⁹⁶ Çorlu halkının istemesi üzerine oraya halife tayin edilmiş ve şeyhinin vefatından önce yanına varmış sohbet ve nasihatlerini dinledikten sonra yanından ayrılmıştır. Hüdayî dergâhı

³⁹⁰ M. Şemseddin, *a.g.e.*, s. 190.

³⁹¹ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 73.

³⁹² Mehmet Şemseddin, *a.g.e.*, s. 188-191.

³⁹³ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. I, s. 66.

³⁹⁴ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 80, Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, C. I, s. 361,

³⁹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'd-Dürerü'l-İrfaniyye*, v. 13^a.

³⁹⁶ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 227-228.

postnişinlerinden Mudanyalı Büyük Rüşen Efendi (ö. 1795) hilafet verdiği kimselerden biridir.³⁹⁷ Bir diğer halifesi Şeyh Mehmet Hikmet Efendinin oğlu olan Mehmet Emin Efendidir (ö. 1817).³⁹⁸ 1768 tarihinde vefat etmiştir. Şiirlerini Divan'ında toplamıştır.³⁹⁹ Ali Namlı, Hüseyin Vassaf'ın, Ahmed Pertevî ile Mehmed Pertevî'yi karıştırdığını söyleyerek Mehmet Pertevî adında bir halifesinin olmadığını belirtmektedir.⁴⁰⁰

10- Şeyh Yahya Efendi

İsmail Hakkı'nın halifelerindendir. Balkanlardaki halifeliğinde, Kıbrıs'a şeyhini ziyaretinde yanındadır.⁴⁰¹ Mekke'ye halife tayin edilerek tarikati yaymakla görevlendirilmiştir. Bu görevi sebebiyle otuz yedi sene Mekke'de kalmıştır.⁴⁰² Daha sonra Bursa'ya gelmiş ve şeyhinin kabrini ziyaret ettikten sonra İstanbul'a geçmiş ve Süleyman Zafî ile görüşmüştür.⁴⁰³

11- Abdullah Hasköyî

İsmail Hakkı'nın halifeleri arasında adı geçen⁴⁰⁴ Abdullah Hasköyî hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır.

12- Yunus Efendi

İsmail Hakkı'nın 1122/1710'da ikinci haccına giderken uğradığı Kahire'den gönderdiği mektup⁴⁰⁵ sebebiyle bildiğimiz Yunus Efendi hakkında da elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır.

13- Mehmet Zikri Efendi

---

³⁹⁷ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 79, Hasan Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 266.

³⁹⁸ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.* s. 85, M. Şemseddin, *a.g.e.*, s. 191.

³⁹⁹ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 78.

⁴⁰⁰ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 228-229.

⁴⁰¹ Ali Namlı, *a.g.t.*, s. 11, 25.

⁴⁰² Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁰³ Zâtî, Şerh-i Kaside-i Hakkı, v. 33^b, Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁰⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Varidât-ı Hakîye, BEYBEK, Genel, No: 86, v. 264^b.

⁴⁰⁵ İsmail Hakkı Bursevî, Mecmua, Atıf Efendi, No: 1496, v. 46^a.

İsmail Hakkı'nın 1122/1710'da ikinci haccında kendisine yol arkadaşıyla yapan ve şeyhinin Kahire'de ulemâ ve meşâyıha ithaf ettiği risâlelerin bir nüshasını şeyhinin mecmuasına istinsah eden birisidir.⁴⁰⁶ Hakkında elimizde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır.

İsmail Hakkı'nın bunların yanında kaynaklarda sadece isimleri geçen ve haklarından daha fazla bilgi bulunmayan; Radovişli Şeyh Ali Efendi, Şeyh Sünneti Efendi ve İçelli Abdülaziz Efendi adında halifeleri de vardır.

14- İsmail Hakkı Dergâhında post-nişîn olan meşâyih⁴⁰⁷

1725	1726	Şeyh Mehmet Bahaaddin Efendi
1726	1752	Şeyh Mehmet Hikmeti Efendi
1752	1762	Şeyh Ahaveyn Efendi
1762	1817	Şeyh Mehmet Emin Efendi
1817	1818	Şeyh Mehmet Bahaaddin Efendi
1818	1844	Şeyh İsmail Hakkı Efendi
1844	1855	Şeyh Mehmet Hükmet Efendi
1855	1856	Şeyh Mehmet Rifat Efendi
1856	1868	Şeyh İsmail Hakkı Efendi
1868	1897	Şeyh Mehmet Ali Rıfkı Efendi
1897	1906	Şeyh Mehmet Fâik Efendi
1906	??	Şeyh Selâmeddin Efendi
??	??	Şeyh Üftâde Efendi
??	??	Şeyh Hafız Bahaaddin Efendi
??	??	Şeyh Mehmet Cemaleddin Efendi
??	??	Şeyh Hacı Ahmet Rüşdî Efendi
??	1936	Şeyh Mehmet Şemsettin Efendi

⁴⁰⁶ Ali Namlı, a.g.e., s. 230.

⁴⁰⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. M. Şemseddin, a.g.e., s. 186-199.

F- KİŞİLİĞİ

Bursevî çok eser yazmasıyla tanınan bir alim ve mutasavvıftır. Bu kadar çok eser yazmasının sebepleri arasında yetmiş altı yıl gibi devrine göre uzun sayılabilecek bir süre yaşaması ve almış olduğu dinî ve tasavvufî derslerin yanında çok yer dolaşması sayılabilir. O, Balkanları, Anadolu'yu, Kıbrıs'ı, Mısır'ı, Şam'ı ve Hicaz bölgesini gezmiş ve çoğunda uzun bir müddet kalmıştır. Çok eser yazmasının bir diğer sebebi yıldızıdır. Onun yıldızı Utarit'tir. Utarit diğer yıldızların yazıcısı ve habercisidir. Bu nedenle müneccimler Utarit'in katipliğini kabul etmişlerdir. O yüzden Hak Taala İsmail Hakkı'yı yazmakla görevlendirmiştir.⁴⁰⁸ Çok yazmasının sebepleri arasında kendisinin kerâmetleri de zikredilir.⁴⁰⁹

Bursevî'nin birçok sıfatı yanında bir de feylesof-ı dehr sıfatı daha vardır.⁴¹⁰ Bu ismin kendisine mana aleminden verildiğini ve bunun ilâhi hakîm manasına geldiğini söylemektedir.⁴¹¹ O zamanında fenni ve dini ilimlerde eşi benzeri olmayan biridir.⁴¹²

Bursevî milletine ve diline düşkündür. Hatta divanında mektep çocukları için yazdığı milli bir ilâhisi bile yer alır.⁴¹³ İlâhi gibi milletler üstü bir şiir türünde bile milli bir eser meydana getirmek onun milletine olan düşkünlüğünü gösteren güzel bir örnektir. Mehmet Ali Aynî, bunu daha da ileri götürerek onun bir Türk milliyetçisi olduğunu söyler. Yaşadığı devirde Arapça'nın çok yaygın bir yazı dili olmasına karşın eserlerinin çoğunun Türkçe olmasını da delil gösterir.⁴¹⁴ Bununla birlikte bu hususu modern zamanın milliyetçilik kavramı ile açıklamak yersizdir. O dönemde bu tip akımların olmaması yanında, eserlerini Türkçe yazmasının sebebini halkın Arapça bilmemesi olarak açıklar. Daha çok müritlerine nasihat vermek ve tarikati öğretmek için kaleme aldığı eserleri Türkçe yazması doğal karşılanmalıdır. Çünkü onun amacı insanları uyarmaktır. Bunun için insanlarla anladıkları şekilde konuşmak gerekir.

Bursevî müretteb bir divan sahibi olmasının yanında eserlerine serpiştirilmiş binlerce şiire sahip bir şairdir. Kendisi, manzûmelerinin on binden fazla olduğunu

---

⁴⁰⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Kabe ve İnsan*, yay. haz. Veysel Akkaya, İstanbul, İnsan, 2000, s. 133.

⁴⁰⁹ Mehmet Şemsettin, *a.g.e.*, s. 180.

⁴¹⁰ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 8.

⁴¹¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 65.

⁴¹² Süleyman Zatî, *Şerh-i Kaside-i İsmail Hakkı*, Tire Necip Paşa Kütüphanesi, No: NC 391, v. 63^b.

⁴¹³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 122.

⁴¹⁴ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 118.

belirtmektedir.⁴¹⁵ Muhteva bakımından oldukça önemli bu manzumeleri şiiriyet bakımından o kadar önemli değildir.⁴¹⁶ Şiirleri vezin, kafiye ve sanat yönünden çok başarılı bir şair değildir. O, görüşlerini şiirle açıklamaya çalışan ve yayan birisidir.⁴¹⁷ O mutasavvıf bir şair olmasına rağmen şiirlerinde Yunus Emre ve Niyazi Mısrî gibi mutasavvıfların şiirlerinde görülen coşku görülmez. O şiirlerini her zaman bilinçli bir şekilde yazar ve didaktiktir.

Bursevî hayatı boyunca resmi bir görev almamıştır. Bunun sebebi de şeyhinin kendisine göstermiş olduğu bir işarettir. İsmail Hakkı, Üsküp'te iken halkın şeyhinden fetva istemeleri üzere şeyhinin “*Şeyhler müftü olamaz.*” sözü üzerine, tahsili yeterli olduğu halde elli sene boyunca resmi hizmet kabul etmemiştir.⁴¹⁸ Bununla beraber devlet ricalinden uzak durmamıştır. Müritleri arasında olan sadrazam kethüdası Osman Ağa, hasbahçeler müfettişi Hüseyin ağa bunlardan bir kaçıdır.⁴¹⁹

Bursevî şeyhi Osman Efendinin çok sevdiği ve güvendiği bir mürididir. Bu güveni sonucunda ona yirmi iki yaşında halifelik vermiş ve tarikatı yaymak için Üsküp'e göndermiştir. Şeyhi Osman Fazlı, Sadreddin Konevî'nin *Fatiha tefsirini* şerh ettiği zaman Bursevî'ye mübarek bir Cuma günü mübarek vakitte eserini vererek “*Al şunu, otuz altı yıllık mahsulümdür. Allah Teala sana dahi ziyadesin ihsan eyleye.*” diyerek dua etmiştir.⁴²⁰ Ayrıca onun kabiliyetini sık sık övmüştür. “*Hakk celle ve celâl hazretleri bana bir halife ihsan buyurdu ki onu Hazret-i Pir Aziz Mahmut Hüdâyî'ye bile ihsan buyurmadı.*”⁴²¹ diyerek gözündeki değerini belirtmiştir.

Bursevî'nin ömrü sıkıntı ve hastalık içinde geçmiştir. Gittiği yerlerdeki yöneticilerle çatışmış ve çoğu zaman hicret etmek zorunda kalmıştır. Bu yolculuklar onu zayıf düşürmüş kan aldırma⁴²² zorunda bile kalmıştır.

Bursevî, Aziz Mahmut Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde'nin derslerini tercüme ettiği gibi şeyhi Osman Fazlı'nın dersleri ve vaazları esnasında not tutup daha sonra bunları Arapça'ya

⁴¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 103.

⁴¹⁶ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 131.

⁴¹⁷ Muzaffer Aygünoğlu, “Bursalı İsmail Hakkı Divanı”, İstanbul, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Mezuniyet tezi) İstanbul, 1975, s. XVI.

⁴¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C. I, s. 235.

⁴¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan 189/2, v.73^a.

⁴²⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 103.

⁴²¹ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 14.

⁴²² İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 428.

tercüme etmiştir. Bu tercümelerin bir kısmı da *Tamamu'l-Feyz* isimli eserinde yer almaktadır.⁴²³

Bursevî, celâlli bir yapıya sahiptir. Hayatı mücadele ile geçmiştir. O görev aldığı bütün kasabalarda zülfü yare dokunmaktan çekinmemiş ve bu uğurda bir sürü kovuşturma geçirmiştir. Fakat o bunların hiç birisinden yılmamış ve inançlarından taviz vermemiştir. Bu uğurda çektiği sıkıntıları kendisi için bir lütuf olarak görmüş ve doğal karşılamıştır. Çünkü nebiler çok sıkıntı çekmişlerdir. Onların varislerinin de sıkıntı çekmesi normaldir.⁴²⁴

İsmail Hakkı, yaşadığı toplumun sorunlarından uzak durmayan bir mutasavvıftır. Zaman zaman onun idarecilerin kötü uygulamalarını eleştirmesi kendisi hakkında sıkıntılar doğurmuştur. Buna rağmen o gördüğü aksaklıkları dile getirmekten çekinmemiştir. Üsküdar'da kaldığı yıllarda, Lâle Devrinin en hareketli zamanında, bu gösterişli ve müsrif yaşantı hakkında, açıkça olmasa da yine olaylar hakkındaki fikirlerini söylemeden durmaz. *“Ey dünya düşkünleri, bir gün gözünüze toprak dolar ve onunla doyar derman bulursunuz. Yeter imar ettiğiniz bu bedeni ki harap olacaktır. Yeter gözünüze aldığınız bu dünya ki arda kalacaktır. Ömrünüzü israf ettiğinizden maada malınıza dahi israf edersiniz. Hanelerinizi koyup sefihler ile teferrüclere ve sohbetlere gidersiniz.”*⁴²⁵ diyerek devrin yaşantısını eleştirmektedir. Gençlik yıllarında Rumeli'de yaptığı eleştirilere göre oldukça hafif kalan bu sözleri bu şekilde söylemesinin birkaç sebebi olabilir. Yaşının yetmiş gelmesi ve kemale ermesi, sorumluluğunun artması ve sözleri yüzünden tarikatının cezalandırılmasını istememesi, şeyhinin öğütleri ve devrin hakimi Damat İbrahim Paşayla arasının iyi olması ve onu incitmek istememesi gibi nedenler sıralanabilir.

Bursevî şeyhinin öğrettiklerini çok iyi hazmetmiştir. Girdiği yolun Hakkını verdiği için olsa gerek şeyhi tarafından *“Allah Taala seni pir hazretlerinin sırrına mazhar eylemiştir”* müjdesiyle karşılanmıştır.⁴²⁶

Bursevî'nin hayatında mühim bir yer tutan şeylerin başında, onun kendisinden önce gelen başta Hz. Muhammet olmak üzere din ve tasavvuf büyükleriyle yaptığı mana alemindeki görüşmelerdir. Şeyhinin yirmi iki yaşındayken ilâhi bir işaretle yaptığı imtihandan sonra yaptığı duadan ve nefesten sonra açılan Bursevî; Muhiddin ibn Arabî, Abdülkadir Geylânî, İbrahim b. Ethem, Şeyh Üftâde, Aziz Mahmut Hüdâyî hazerâtıyla mânâ âleminde

⁴²³ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 103-104.

⁴²⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 422.

⁴²⁵ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 218-219.

⁴²⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile*, s. 103.

görüşmüş ve onlardan feyz almıştır. Bursevî mânâda sadece din ve tasavvuf büyükleriyle değil aynı zamanda kimi peygamberlerle de görüşmüştür. İlk gördüğü peygamber Hz. Adem'dir. Daha sonra da Peygamber Efendimiz ile görüşmüştür.⁴²⁷ Mana aleminde görüştüğü kimselerden biri de Hızır'dır. Hızır'ın yardımı ve Allah'ın izniyle birçok beladan kurtulmuş ve nice menzilleri aşmıştır.⁴²⁸ *Muhammediye*'yi şerh ederken de eserin müellifi Yazıcıoğlu'nu rüyasında iki kez görmüş ve isteği doğrultusunda eserindeki anlaşılmaz kelimeleri açıklamıştır.⁴²⁹

Bursevî musikiye âşinâdır. "*Zamanımızın musîki-şinâsları gibi bî-perde değilim.*" diyen Bursevî Aziz Mahmut Hüdâyî'nin birçok ilâhisini bestelemiştir.⁴³⁰ Şeyhini ziyaret için gittiği Magosa'da şeyhiniz arzusuyla Hüdâyî'nin bir ilahisini sabâ makamında okuması onun musîki bilgisi hakkında yaygın kanaati pekiştirmektedir. Günümüze kadar gelen Hüdâyî'ye ait ilâhilerin çoğunun bestesi İsmail Hakkı'ya aittir.⁴³¹ Ayrıca onun ilâhileri muhtelif devirlerde kimi bestekârlar tarafından bestelenmiştir.⁴³² Yaşadığı devirde mutaassıp âlimlerin musikiye olan düşmanlıklarına karşı kimi eserlerinde İsmail Hakkı musikiyi savunur.

Bursevî'nin eleştirilen yönü siyasi olaylara karışmış olmasıdır. Özellikle şeyhi Osman Efendinin devlet işlerine fazla girmesi sonucu, Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa tarafından Magosa'ya sürgün edilmesinden dolayı onun şehit edilmesi olayını eleştirerek "*Etbâi elinde öldü.*" demesi⁴³³ herhalde şeyhine olan aşırı düşkünlüğünden olsa gerektir.

İsmail Hakkı, kendisini hem dünya hem de tasavvuf ilimlerinde yetiştiren hocası Osman Fazlı'nın etkisi altında çok kalmıştır. Bu etkilenme, iki şeyhin hayatları arasında benzerlik oluşturacak kadar çok olmuştur. İsmail Hakkı, şeyhi gibi zaman zaman çok sıkıntı çekmiş, kendisi şeyhinin has talabesi olduğu gibi şeyhi de şeyhinin has talabesi olmuştur. Her ikisi de hat öğrenmiş ve bir müddet geçimlerini sağlamak için hattatlık yapmıştır. Yine İsmail Hakkı şeyhi gibi devrinde cerayan eden olaylara kayıtsız kalmamış yanlış yapan yöneticileri hiç çekinmeden eleştirmiştir. Bu sebepten dolayı da şeyhi gibi sürgüne gönderilmiş zaman zaman da kovuşturulmuştur. İsmail Hakkı yine şeyhi gibi padişah ve ileri gelen yöneticilerle

⁴²⁷ A. e., s. 102.

⁴²⁸ Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 15.

⁴²⁹ İsmail Hakkı Bursevî, Ferâhu'r-Rûh, v. 2^a.

⁴³⁰ Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 36. Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 15.

⁴³¹ İlhan Yardımcı, a.g.e., s. 253.

⁴³² Sadettin Nüzhet Ergun, **Türk Musîkisi Ansiklopedisi**, İstanbul, 1942-3. Birçok yerde.

⁴³³ İsmail Hakkı Bursevî, **Silsile**, s. 97.

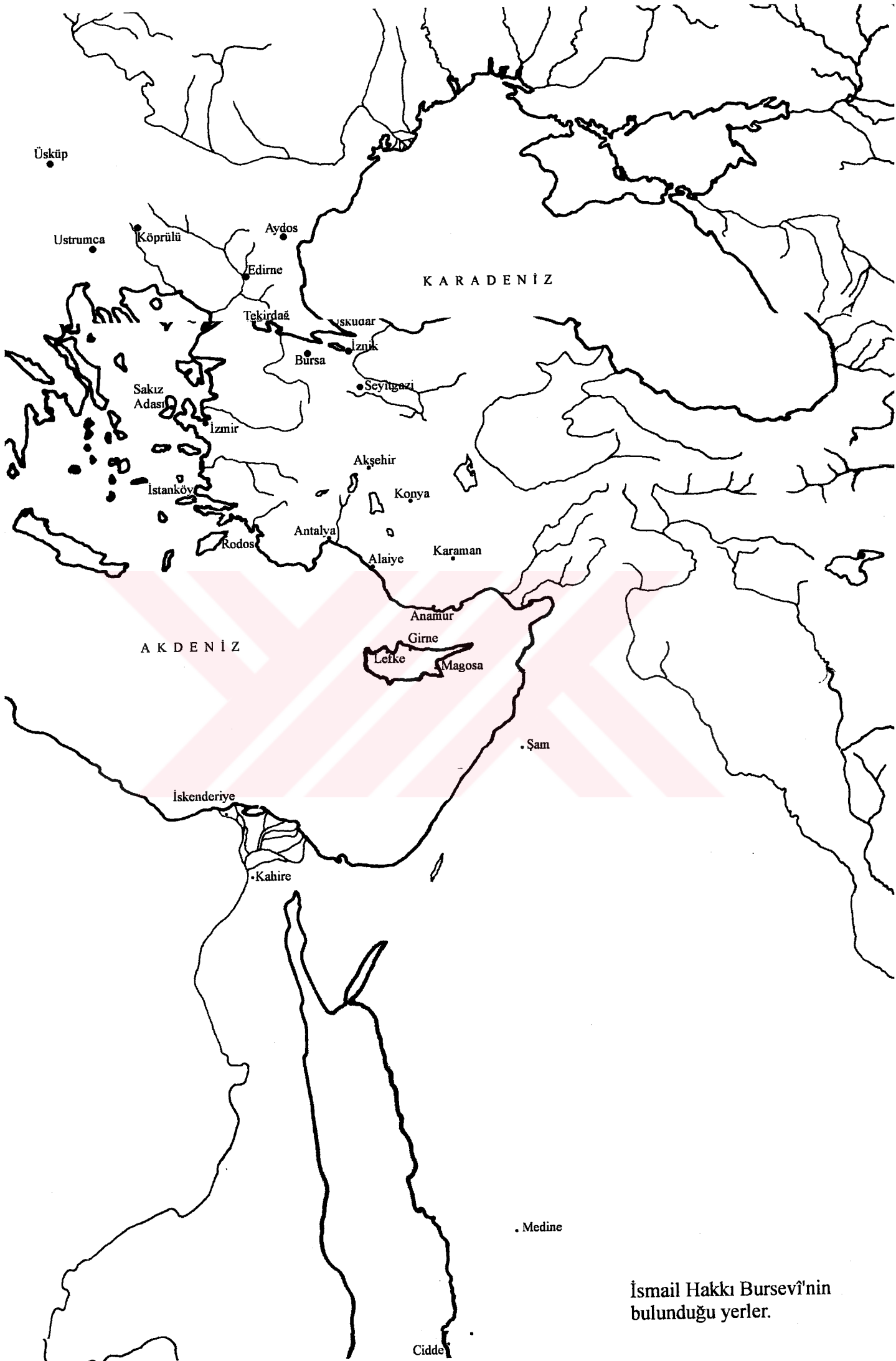
ülfet etmiş onlara danışmanlık yapmıştır. Osman Fazlı hiç bir resmi göreve talip olmadığı hatta kendisine yöneltilen görevleri kabul etmediği gibi talebesi İsmail Hakkı'ya da resmi görev kabul ettirmemiştir. İsmail Hakkı şeyhinin bu tavsiyesine hayatının sonuna kadar uymuş ve hiçbir resmi görevi kabul etmemiştir. Hayatını, şeyhi gibi, vaaz, irşad ve eser yazıp talebe yetiştirmekle geçirmiştir. İkisi de ilk medrese tahsillerini Edirne'de yapmışlardır. İkisi arasındaki bir başka benzer nokta Rumeli kökenli oluşlarıdır. Osman Fazlı talebesinin doğduğu yerde, İsmail Hakkı da hocasının doğduğu yerde irşat vazifesini yerine getirmiştir. İkisi arasında bir başka benzerlik seferlere katılmaları, yani gazi oluşlarıdır. Ayrıca ikisi de iki defa hacca gitmiştir. Bunun yanında hemen hemen her ikisi Osmanlı topraklarında gezilmedik yer bırakmayacak kadar dolaşmışlardır.

Bütün bu benzerlikler yanında farkların olduğu noktalar vardır. Bunlardan en önemlisi İsmail Hakkı'nın kendisinden sonra hocasının gibi talebe bırakmayışıdır. Hocası ve şeyhi kadar çok evlenmemesi ve üst düzeyde bürokratlarla ilişkisinin olmayışı, şeyhine nisbetle daha çok eser yazması ve seyahat etmesi hocasıyla arasındaki diğer farklardır.

Bütün bu anlatılanların ışığında Bursevî'nin devrinde tanınan ve etkisini vefatından da sonra sürdüren XVIII. yüzyılın önemli mutasavvıflarından biri olduğunu söyleyebiliriz.

G- KRONOLOJİ

1063	1653	0	Aydos'ta doğdu.
1070	1660	7	İlk Mektebe başladı
1074	1664	11	Edirne'ye gitti.
1083	1672	19	İstanbul'a gitti.
1086	1675	22	Üsküp'e gitti.
1087	1676	23	Şeyh Mustafa Uşşâkî'nin kızı ile evlendi.
1092	1681	28	Köprülü'ye gitti.
1093	1682	29	Ustrumca'ya gitti.
1095	1684	31	Şeyhini ziyaret için Edirne'ye gitti.
1096	1685	32	Bursa'ya halife tayin edildi.
1097	1686	33	Şeyhini ziyaret için İstanbul'a gitti.
1102	1690	37	Magosa'ya gitti.
1102	1690	37	Şeyhinin vefatı ve yerine posta oturdu.
1107	1695	42	I. Avusturya seferine katıldı.
1108	1696	43	II. Avusturya seferine katıldı.
1111	1700	47	İlk haccı.
1112	1700	47	Hac dönüşünde saldırıya uğradı.
1115	1704	51	Üç ay süren şiddetli bir hastalık geçirdi.
1117	1705	52	Rûhu'l-Beyân isimli tefsirini bitirdi.
1118	1706	53	Anne-babasının kabirlerini ziyaret için Aydos'a gitti.
1122	1710	57	İkinci kez hacca gitti.
1123	1711	58	Hac dönüşü iki buçuk ay İstanbul'da kaldı.
1126	1714	61	Bursa'dan Tekirdağ'na gitti.
1126	1714	61	Aişe Hanımla evlendi.
1129	1717	64	Bursa'ya döndü.
1129	1717	64	Şam'a gitti.
1132	1720	67	Üsküdar'a döndü.
1135	1723	70	Üsküdar'dan Bursa'ya gitti.
1135	1723	70	Cami-i Muhammediyeyi yaptırdı.
1137	1725	72	Vefât etti.

İsmail Hakkı Bursevî'nin
bulunduğu yerler.

II. BÖLÜM: İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN ESERLERİ

A- Eserlerinin sayısı

İsmail Hakkı'nın eserlerinin sayısı konusunda çeşitli görüşler vardır. Manevi bir kudret ile yazdığı¹ yüzü aşkın olduğu söylenen² İsmail Hakkı'nın eserlerinin isimleri ve sayısının bu kadar farklı olmasının nedenleri arasında; çok olması, kimi eserlerine birden fazla isim vermesi, kütüphane kayıtlarında farklı isimlerle kaydedilmesi, müellif tarafından ismi konulmayan kimi mecmua ve varidât türü eserlerinin birbirine karıştırılması, mecmualarda yer alan küçük risalelerin bazen eser olarak zikredilmesi, bazen de mecmua olarak bir bütün halinde değerlendirilmesi, istinsah ettiği eserlerin ve kenarına not düştüğü kitapların İsmail Hakkı'ya aitmiş gibi sunulması sayılabilir.³

Zâti Süleyman, şeyhi İsmail Hakkı'nın *Kaside-i Feride*'sini şerh ederken onun üç yüzden fazla eseri olduğunu söylemektedir.⁴ Ayvansarayî 68⁵, Hocâzâde Ahmed Hilmi 50⁶, Mehmet Şemsettin 315,⁷ Bursalı Mehmet Tahir 105 ve 106⁸, Hüseyin Vassaf 133 ve 134⁹, Mehmet Ali Aynî 134¹⁰ Mahir İz 167¹¹, Murat Yurtsever ise beşi kayıp 129¹² eseri olduğunu bildirmektedir. İsmail Hakkı üzerinde doktora yapan Sakıp Yıldız ise 111 olarak belirtir.¹³ Bu sayı Ali Namlı'da, kayıp eserlerle birlikte 122 olarak geçmektedir.¹⁴

Bizim çalışmamız sonucunda, halen kütüphanelerde bulunan 115 eseri tespit edilebilmiştir. Bunların yanında, çeşitli kaynaklarda eserleri arasında zikredildiği halde bulunamayan on eseri de vardır. İsmail Hakkı'nın özellikle talebelik yıllarında yaptığı istinsah ve tebyiz çalışmalarının sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla yedidir. Kayıp ve istinsahlarla birlikte rakam 135'e çıkmaktadır. Yine İsmail Hakkı'nın olmadığı halde ona ait gösterilen dokuz eser vardır. Eserlerin sayısı konusunda bir değerlendirme yaparken esas

¹ Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 26.

² İsmail Hakkî Bursevî, *Kitâbu'z-Zikr ve's-Şeref Süleymaniye Şazeli* No: 63, v. .51^b, *Silsile-i İsmail Hakkı be-Tarîk-ı Celveî*, s. 103, *Kitâbu'n-Neftice*, C. II, s. 339.

³ Ali Namlı, a.g.e., s. 162.

⁴ Keşanlı Zâti Süleyman Efendi, *Şerh-i Kaside-i Feride*, Süleymaniye Kütüphanesi Haşim Paşa No: 35, 17^a.

⁵ Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, C. II, s. 206-207.

⁶ Hocazâde Ahmet Hilmi, a.g.e., s. 143-145.

⁷ Mehmet Şemseddin, a.g.e., s. 182.

⁸ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. I, s. 29-30.

⁹ Hüseyin Vassaf, *Kemâlnâme-i Hakkî*, s. 39-43.

¹⁰ Mehmet Ali Aynî, *Türk Azizleri*, s. 238-257.

¹¹ Mahir İz, a.g.e., s. 252.

¹² Murat Yurtsever, *İsmail Hakkı Divanı*, s. 10-14.

¹³ Sakıp Yıldız, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı", s. 189-378.

¹⁴ Ali Namlı, a.g.e., s. 165-210.

alınacak kritere ve mecmualarında geçen küçük risalelerini eser olarak sayılıp sayılmamasına göre bu rakam aşağı veya yukarı çekilebilir.

Sayıları yüzden fazla olan eserlerin hepsi aynı büyüklükte değildir. Yaklaşık 38 eseri 20 varaktan azdır. Bunların içinde iki üç varak olanlar bile vardır. Otuz sekizi 21-100 varak arası, yirmi biri 101-200 varak arası, on biri 201-300 varak arası ve dokuzu da 300 varaktan çoktur.¹⁵ Onun en hacimli eserleri sırasıyla; *Rûhu'l-Beyân*, *Ferâhu'r-Ruh*, *Şerh alâ Tefsiri cüzi'l-âhir li'l-Kâdi'l-Beydâvî*, *Şerhü Nuhbetü'l-Fiker*, *Rûhu'l-Mesnevî*, *Kitâbu'l-Hakkî's-sarih ve'l-Keşfi's-sahih*, *Kitâbu'n-Netice*, *Tuhfe-i Hasakiyye* ve *Kitâbu'n-Necât* tır.

B- Eserlerinin dili

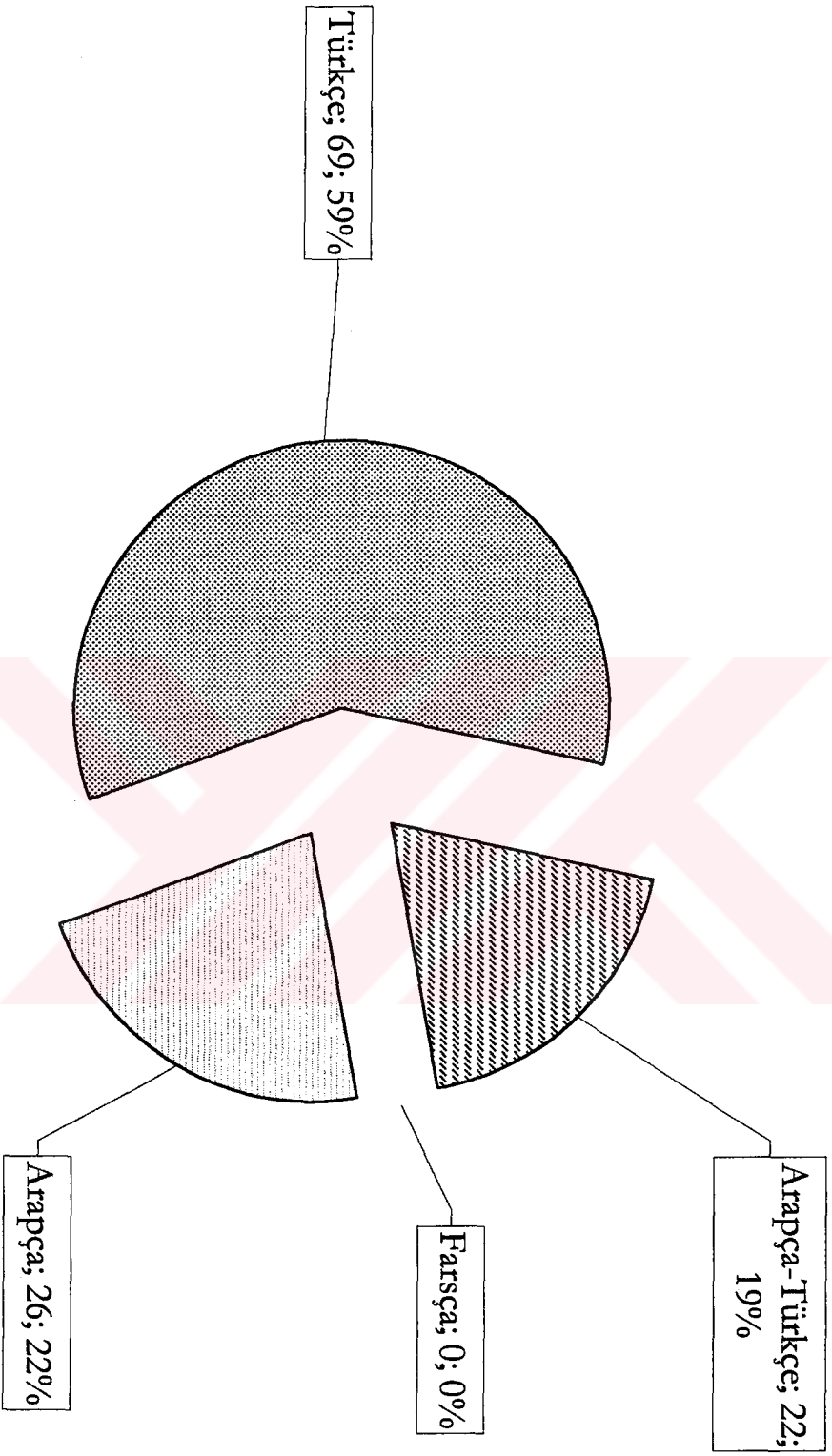
Eserlerini daha çok Arapça ve Türkçe kaleme alan İsmail Hakkî'nin Farsça'yı sadece eserleri içinde kısa cümle ve paragraflar ve şiirler olarak kullanmıştır. O devirde Arapça'nın medrese dili olmasına rağmen eserlerinin büyük bir kısmını Türkçe olarak yazması ve bu dili imkân nispetinde sade bir üslup ile kullanması dikkate şâyandır. Bu durumu İsmail Hakkî şöyle açıklar: "*Biz hiçbir peygamber göndermemişizdir ki kavminin lisanı üzere olmaya.*" (İbrahim 4) *vefkanca her resul kavminin lisanı ile geldi ki tebliğ işi kolay ola. Bu fakir Hakkî'nin Şam'dan taraf-ı Rum'a avdetinin esrarından bir de mana-yı mezkurdur. Bu cihetten yazdığımız eserlerin çoğu lisan-ı Türkî üzerinedir.*"¹⁶ Küçük yaşlardan beri aldığı eğitim, onun Arapça'yı ve Farsça'yı çok rahat bir şekilde kullanmasını sağladığı halde eserlerini Türkçe yazmasının sebebi, daha çok yazdığı eserlerin muhtevası, tarikat çevresinde çok okunması ve anlaşılmasını istediği içindir.

Tespit edebildiğimiz eserlerinin dillerine baktığımızda en çok Türkçe'yi görürüz. O, 69 kitabını Türkçe kaleme almıştır. 26 kitabını da Arapça yazmıştır. 22 kitabı ise bir kısmı Arapça, bir kısmı Türkçe'dir. Arapça yazdığı eserler baktığımızda daha çok konusu din ilimleri olan kitapları görürüz. Tefsir ve fıkıh bu konuların başında gelmektedir. Arapça-Türkçe olarak telif ettiği eserlerin ise, mecmua ve varidat türü olduklarını görmekteyiz. Bunlar belli bir konuyu ele alan kitaplar olmadığı gibi farklı konularda yazılmış risâlelerden oluşmaktadır. Bursevî yazılan konu ve durumla bağlantılı olarak bazen Arapça bazen de Türkçe yazmıştır. Türkçe eserlerinin konularının daha çok tasavvufudur. Özellikle kendisine verilen sorulara verdiği cevaplar, ithafları ve şerhleri bir konuyu açıklamaya yönelik olduğu için Türkçe'dir. Tarikat çevresinin halk olduğunu düşündüğümüzde, eserlerinin çoğunun Türkçe yazmasının nedeni daha iyi anlaşılmalıdır. Bursevî'nin Farsça yazılmış eserine rastlanmamıştır.

¹⁵ Ali Namlı, a.g.e., s. 163.

¹⁶ İsmail Hakkî Bursevî, *Tuhfe-i Vesimiyye*, İstanbul, t.y., s. 28.

Dillere Göre Dağılımı

On binden fazla olduğunu söylediği şiirlerinde¹⁷ Hakkı mahlâsını kullanmış ve üç lisanda da şiir yazmıştır.¹⁸ Devrindeki diğer eserlere göre kitaplarında görülen sadelik şiirlerinde de görülür.

Hepsini kendisinin yazdığı eserleri Muhammediye Camiin sağ tarafında, minberle duvar arasında kütüphanesinde mahfuz iken¹⁹ 1926 yılında Orhan Camii Kütüphanesine²⁰, oradan da Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesine aktarılmıştır.

C- Eserlerinin konusu

Bursevî'nin eserlerine baktığımızda en çok tasavvuf kitaplarının yer aldığını görürüz. Hayatı tasavvufi bir muhitte geçen bir şeyhin kitaplarının çoğunun bu konuyla ilgili olması anlaşılabilir bir durumdur. Onun eser verdiği konular arasında ikinci sırada tefsir gelmektedir. Sahasında oldukça tanınan *Rûhu'l-Beyân* isimli eserinin yanında kimi ayet ve kısa surelere yaptığı tefsirleri aynı zamanda tasavvufidir. Bursevî'nin yine konusu tasavvufla yakından ilgili olan mecmuaları ve varidatları eserleri arasında mühim bir yer tutar. Divan sahibi bir şair olan Bursevî'nin edebiyatla ilgili de birkaç eseri vardır. Bursevî'nin şeyhi medrese tahsiline önem verdiği için bütün müritlere medrese eğitimi verilirdi. Bursevî de böyle bir eğitimden geçtiği için medreselerde okutulan kimi derslerle ilgili haşiye ve şerhler yazmıştır. Ayrıca tefsir, hadis, akait ve kalam ile ilgili eserler telif etmiştir.

Bursevî'nin eserleri arasında yer alan biyografik eserler dikkati çekmektedir. Tarikatının büyüklerinin hayat hikayelerinin yanında kendi hayatını da kaleme alması o dönemde pek sık görülmeyen bir özelliktir.

Bursevî'nin konusu ne olursa olsun, herhangi bir eserine bakıldığında mutlaka tasavvufla ilgili bir yönün bulunduğu görülür. Bu açıdan bakıldığında bütün eserlerinin konusunun tasavvuf olduğu da söylenebilir.

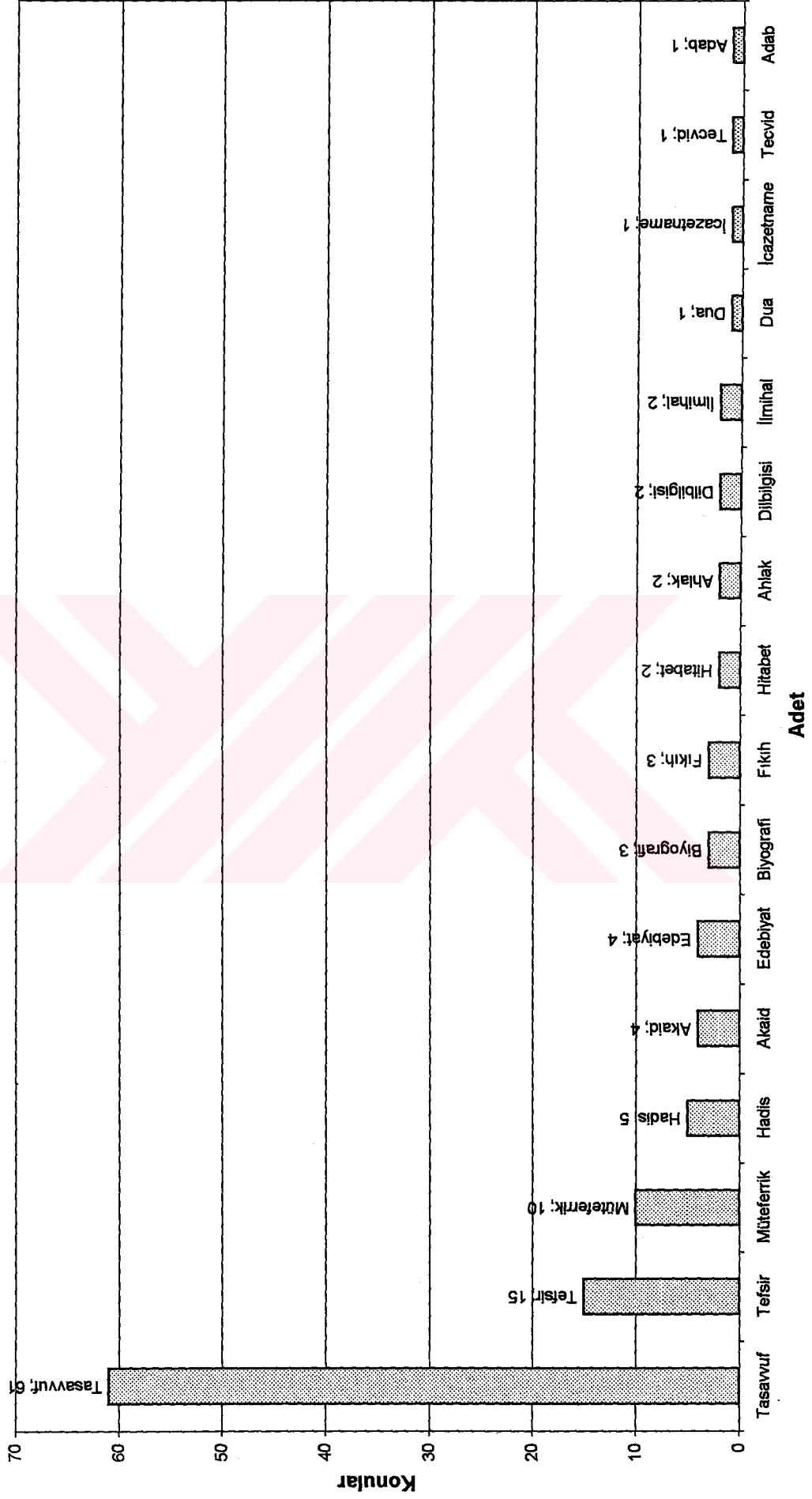
¹⁷ İsmail Hakkî Bursevî, *Silsile-i İsmail Hakkı be-Tarîk-ı Celvetî*, s. 103

¹⁸ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁹ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 37.

²⁰ Ruhnevaz Deringör, "İsmail Hakkî Bursevî ve Türkçe Eserleri", İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), İstanbul, 1955, s. III.

Eserlerin Konularına Göre Listesi

D- Eserlerinin alfabetik listesi

1- **Biatnâmeler-İcâzetnâmeler:** İsmail Hakkı, muhtelif seyahatlerinde kimi alim ve mutasavvıflara konularında yetkin olduklarına dair izin vermiştir. Bunlar kütüphanelerde ve kaynaklarda müstakil birer eser gibi değerlendirilmektedir. Biz, hepsini bir isim altında değerlendirmeyi daha uygun gördük. **Risâletü'l-İcâzeti'l-Birmavî:** İsmail Hakkı, hacca giderken Kahire'de, 18 Rebiyülevvel 1122/17 Mayıs 1710 tarihinde Ezher Üniversitesi hocalarından Muhammed el-Mısrî el-Birmavî'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Mehmet Zikrî'nin hattıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi Genel 3507'de 83^b-87^b varakları arasındadır.²¹ Mısır ikameti esnasında, İbrahim Birmavî'den başka Şeyh Ahmed el-Mısrî'ye²² icâzetnâme verdiği de bilinmektedir. Bunlardan başka, Tubâ-zâde Muhammet Ağaya da verilmiş bir biatnâme de vardır.²³

2- **Divan-ı İsmail Hakkı:** Diğer adı *Fütûhât-ı Buruseviyye*'dir. İsmail Hakkı'nın *Divan*'ı o kadar hacimli değildir. 1122/1710 yılında derlemiştir.

Baskıları

Mısır, Bulak Matbaası, 1257/1841, 161, 55. Son 55 sayfa *Makalât-ı İsmail Hakkı*'dir.

İstanbul, Vezirhanı Matbaası, 1288/1871, 138, 47 s. Son 47 sayfa *Makalât-ı İsmail Hakkı*'dir.

İstanbul, Takvim-i Vakâyî Matbaası, 1288/1871, 139 s.

Drzavana Stampogrisa 1288/1871, 139 s.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Muzaffer Aygünoğlu, "*Bursalı İsmail Hakkı Divanı*", İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) İstanbul, 1975.

Süleyman Cansız, "*İsmail Hakkı Celvetî (Bursevî) Divanı II. Bölüm*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Ankara, 1980.

Murat Yurtsever, *İsmail Hakkı Bursevî ve Divanı*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa 1991. Bu tez, 2000'de Bursa'da yayımlandı.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

²¹ Ayrıca bk. İsmail Hakkî Bursevî, Mecmua, v. 73^b-77^b, Atıf Efendi 1496, 173^b-193^a.

²² İsmail Hakkî Bursevî, a. g. e. 83^b-84^a.

²³ Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin No: 990/1.

Beyazıt Genel 3504/2 (müellif hattıyla) Süleymaniye Haşım Paşa 77, BEYBEK Genel 745/3, Ankara DTCF Raif Yelkenci 906.

3- Ecvibetü'l-Hakkıye an esileti's-Şeyh Abdurrahman: Şerh-i Manzûme-i Şeyh Abdurrahman Efendi olarak da bilinen bu eseri, dostlarından Şeyh Abdurrahman Efendinin göndermiş olduğu "*Heft sualim var sana ey ârif-i esrâr-ı Hak*" mısraıyla başlayan manzum yedi soruya verdiği tasavvufi cevaplardır. Mehmet Ali Aynî'nin bildirdiğine göre İsmail Hakkı bu şerhi Arapça kaleme almış daha sonra Hüsnu isimli birisi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²⁴ Bu eser 1118'den sonra 1123'ten önce yazılmış olmalıdır.²⁵

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Esat Efendi 1521/3 (müellif hattı), Mihrişah Sultan 152, Halet Efendi 724/3, Atuf Efendi 1420/2, Üsküdar Hacı Selim Ağa Hüdâyî Efendi 469/1, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 135/2, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 20/6.

4- Es'ile-i Muhammed Sahafi ve Ecvibe-i Hakkı: *Şerhu'l-atâ li ehli'l-gitâ* adıyla da anılan bu eseri, Niyâzî Mısırî'nin (ö. 1694) halifelerinden Şeyh Mehmet Sahafî'nin (ö. 1733) gönderdiği:

*Ey kelâm-ı Hakk'ı dâná, safha-ı eşyâ nedir
Kesret içre sırr-ı vahdet görüben ihfâ nedir*

beytiyle başlayan ve kırkı aşkın manzum sorulara İsmail Hakkı tarafından yazılan mensur cevaplardır. 1114/1702'de yazılan bu eserin dili Türkçe'dir.

Ayrıca Bursevî bu soruları cevapladıktan sonra cevaplanmak üzere kendisi de *Es'ile-i Hakkı ve Ecvibe-i Muhammet Sahafî* adında, kendisinin sorduğu ve Muhammet Sahafî'nin cevaplarının yer aldığı bir eser daha vardır. 1114/1702'de telif edilen bu eser Türkçe'dir. Kanaatimizce kimi araştırmalarda farklı iki kitap gibi zikredilen bu manzumeler bir eser sayılmalıdır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Halet Efendi 250/2, Hacı Mahmut 2357, BEYBEK Ulucamii 1764/1, Genel 93, Ankara DTCF İsmail Saib Sencer 1157, Üsküdar Selim Ağa Hüdâyî 444.

5- Esrâru'l-Hurûf: Arap alfabesini oluşturan yirmi dokuz harfin işaret ettiği tasavvufi manayı açıklayan bir eserdir. 1131/1719 yılında Türkçe telif edilmiştir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

²⁴ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 243.

²⁵ Ali Namlı, a.g.e., s. 182-183.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2537/2, Atıf Efendi 1396/2.

6- Ferâhu'r-Ruh: Yazıcıoğlu Mehmed b. Salih'in (ö. 1451) manzum eseri *Muhammediye*'nin mensur şerhi olan bu eser, başlangıçta bir cilt olarak şerh etmeyi düşündüğü halde, şerhin konunun bereketiyle fazlaca büyümesinden olayı iki cilt olarak yazmak zorunda kalmıştır.²⁶ Bursevî, rüyasında, Yazıcızâde'nin kitâbındaki anlaşılma ifadelerin bu topraklarda yaşayan insanların daha iyi anlaması için kendisinden açıklamasını istemesi üzerine kaleme almıştır.²⁷ İçinde yüze yakın nât-ı nebî yer almaktadır. İsmail Hakkı'ya ait 519 ilahinin de yer aldığı 1107/1695'de telif edilen bu eser Türkçe'dir.

Baskıları:

Bulak, 1. Cilt, 1252/1835, 2. Cilt 1255/1839 ve 3. Cilt 1256/1840.

İstanbul, Matbaatü'l-Kübrâ, 1258/1842. (I-II)

İstanbul, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1256/1840 ve 1294/1877. (I-II)

Şerh-i Muhammediye, Hazırlayan Hüseyin Arif, İstanbul Hisar Yayınevi, 1977.

Ferâhu'r-Ruh Muhamediye Şerhi I-II, haz. Mustafa Utku, Bursa 2000-2001.

Ayrıca; **Sekiz Cennet Sıfatlarını Beyan ve Ayan eder.** (Mısır'da basılan *Muhammediye* Kitâbının şerhi *Ferâhu'r-Ruh*'dan nakledildi.) Kazan, 16 s. Resimli, Kazan Lehçesiyle.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Hüseyin Yenice, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Ferâhu'r-Rûh'unun I. Cildinde Geçen Tasavvufi İstilah ve Semboller", M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1987.

Mehmet Ali Eşmeli, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi (İkinci Cilt) Ferâhu'r-Rûh", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2001.

Murat Ali Karavelioğlu, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi (Birinci Cilt) Ferâhu'r-Rûh", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1999.

²⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh*, Süleymaniye İbrahim Efendi No: 514 , C. 2 v. 1^b. Bu eser daha sonra üç cilt olmuştur.

²⁷ A. e., C. 1, v. 2^a.

Yılmaz Sunay, “İsmail Hakkı Bursevî”nin II. Cildinde Geçen Tasavvufî İstılah ve Semboller”,
M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,
1990.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 56, 60, 61 (Müellif nüshası) 1164-1165, Ulucamii 1713-1714,
Süleymaniye Şazeli 73, Hamidiye 666, Çelebi Abdullah 181, 313, Esat Efendi 1557-1558,
İbrahim Efendi 320, Pertev Paşa 309-310, Halet Efendi 384, Reşit Paşa 1411, Ankara DTCF
Raif Yelkenci 472, 452, Atıf Efendi 1455-1456, İ. Ü. TY 6327, Beyazıt Genel 1606, Hacı
Selim Ağa Hüdâyî 514, Tire Necip Paşa DV 437.

7- **Hakâyıku'l-Hurûf:** *Esrâr-ı Hurûf*'un Arapça'sıdır. Arap alfabesindeki
harflerin tasavvufî manaları açıklanmaktadır. Muharrem 1131/Aralık 1719 yılında kaleme
alınmıştır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 87/2 (müellif nüshası), Millet Şeriye 1252/2.

8- **Hayatu'l-Bâl:** 1135/1723 yılında Bursa'da telif etmiştir. Manzume ve
vâridâtları yanında hayatı hakkında da bilgi vardır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 84, Ankara DTCF İsmail Saib Sencer 2122, İ. Ü. TY 2281/2, Atıf
Efendi 1396, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 1702.

9- **Hazarâti'l-Hamsi'l-İlâhiyye:** Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö. 816/143) *Târifât*
isimli eserinden *Hazarâtu'l-hamü'l-ilâhiyye* ile *insânu'l-kâmil* maddelerine yaptığı Türkçe
şerhtir. Rumeli'den kimi müritlerinin isteği üzerine şerh ettiği²⁸ bu eserin telif tarihi
1132/1720'dir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Mihrişah 189/6, Halet Efendi 414, Hacı Mahmut 2749/2, 2760/4,
İzmirli İsmail Hakkı 1215, Pertev Paşa 637/3, Tercüman Gazetesi 210, Millet Şeriye 1016/1,
İ. Ü. TY 2226/1, TY 3931/2, TY 4214/1, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 312/1, 1011/1, 1240.

10- **Hüccetü'l-Bâliğa:** İsmnin Allah tarafından verildiği belirtilen bu eser,
herkesin anlaması için Türkçe kaleme alınmıştır. (s. 2) Tasavvuf terimlerin açıklandığı bu
eser Zilkade 1133/Eylül 1722'de telif edilmiştir. (s. 123)

²⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Hazarâtu'l-Hamsi'l-İlâhiyye*, Süleymaniye Mihrişah Sultan No: 189, v. 136^a.

Baskıları:

İstanbul, Sarınız Matbaası, 1291/1872, 123 s. *Reşâhatü Aynü'l-Hayât* tercümesinin kenarında matbudur. Ayrıca baskı tarihi ve yeri olmayan 540 sayfa olarak yapılmış bir baskısı daha vardır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

İ. Ü. TY 2217 (müellif nüshası) Atıf Efendi 1412/3, BEYBEK Genel 80, Üsküdar Selimağa Kemankeş Emir Hoca 194, Süleymaniye Hacı Mahmut 1867/1, 2882/4, Millet Şeriye 859, İ. Ü. TY 2188, TY 6503, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 303/11.

11- İhtiyârât: Cenab-ı Allah'ın yarattıkları arasında seçtiği peygamberler, su, rüyet ve ruh hakkındaki tasavvufi yorumlardan ibaret bir eser olup 1125/1724 yılında Türkçe telif edilmiştir. Yazma nüsha, Süleymaniye Halet Efendi 414/4'dedir.

12- İsm-i Hû hakkında Bir Risale: 1133/1722'de Üsküdar'da yazılmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere Hû isminin açıklamasıdır. 2 sayfadan müteşekkil bu eser, birçok eserinde yaptığı açıklamaların ilgili bölümlerinin özeti mahiyetindedir.

Baskıları:

İstanbul, Bahriye Matbaası, 1333/1915, 2 s.

13- İzzü'l-Ademî: İsmail Hakkı'nın şiirlerinden ve varidâtlarından oluşan tasavvufî bir eserdir. 1136/1724'te Türkçe-Arapça telif edilmiştir. Yazma nüsha, Süleymaniye Atıf Efendi 1420/2'dedir.

14- Kenzi Mahfi: 24 Rebiyülahir 1134/11 Şubat 1722'de Üsküdar'da Türkçe telif edilmiş bir eserdir. Mutasavvıflarca hadîs-i Kutsî olarak kabul edilen "*Küntü Kenzi mahfiyyen*" sözünün yorumu ile (s. 1-47) kimi varidat ve şerhlerden (s. 47-156) oluşmaktadır.

Baskılar:

İstanbul, Rıza Efendi Matbaası, 1307/1890, 157 s.

Hacı Mustafa Efendi Matbaası, 1290/1873, 157 s.

Gizli Hazine, haz. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul Rahmet Yayınları, 1967 ve 1980.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 75 (müellif nüshası) Üsküdar Selimağa Hüdâyî 472/1, 473/1, Süleymaniye Hacı Mahmut 2260/3, Halet Efendi 332/3, Millet Şeriye 922, 814/1, Beyazıt Genel 3506/2, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 157, Tire Necip Paşa, NC 326.

15- Kitâbu Dürerü'l-İrfâniye: Varidat türünde bir eser olup içinde kimi konularda yazılmış makaleler ve manzumeler yer almaktadır. 1131/1719 yılında telif edilen bu eser Arapça ve Türkçe'dir. Müellif nüshası İ. Ü. TY 4019'da kayıtlıdır.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Fazlı Dinç, "İsmail Hakkı Bursevî'nin *ed-Dürerü'l-İrfâniye* Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Tahkîki", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi) Şanlıurfa, 1998.

16- Kitâb-ı Vâridât-ı Hakki: İsmail Hakkı'nın *Vâridât-ı Kübrâ*'dan önce kaleme aldığı, günün belli vakitlerinde ettiği zikirler esnasında kalbine doğan ledünni bilgilerden oluşan ilk vâridâtıdır. Türkçe-Arapça karışık olan bu eserini 1116/1704 yılında kaleme almıştır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK 86/3, Süleymaniye Atif Efendi 1479/2, 1517, İ. Ü. TY 6296, Süleymaniye Hüsrev Paşa 189, Esat Efendi 1790, 1791/1, Kasidecizade 305, Halet Efendi 789, Üsküdar Selim Ağa Hüdâyî Böl. 445/1, Beyazıt 3507, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 548/1.

17- Kitâbu Hakku's-Sarih ve Keşfü's-Sahih: Kuran-ı Kerim'deki bazı ayetlerin tasavvufi tefsiri ile bazı varidâttan oluşmaktadır. 1133/1722'de Arapça telif edilmiştir. Halifelerinden Ahmet Pertevî tarafından ihtisar edilmiştir.²⁹ Müellif nüshası, Hacı Selim Ağa Hüdâyî 468'dedir.

18- Kitâbu Temâmü'l-Feyz fi Bâbi'r-Ricâl: Bursevî'nin, Şeyhi Osman Fazlı'nın vefatından altı ay sonra, müridlerinden Osman Dede'nin ısrarı üzerine şeyhini tanıtmak ve tasavvufi kişiliğini ortaya koymak üzere telif ettiği bir eserdir.³⁰ Bir giriş ve on yedi bölümden oluşan eserin ilk altı bölümünde tasavvuf ve tarikatlarla, özel olarak da Celvetiyye tarikatı hakkındaki bilgi ve değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Daha sonraki bölümlerde şeyhi Osman Fazlı'yi tanıtmaktadır. Eserin son bölümünde ise şeyhini ziyaretleri sırasında tuttuğu notlar yer almaktadır. 15 Recep 1103/2 Nisan 1692'de tamamlanan bu eser Arapça-Türkçe karışıktır.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

²⁹ Ahmet Pertevî Efendi, Muhtasaru'l-Hakki's-Sarih ve Keşfi's-Sahih, İ. Ü. Kütüphanesi, AY No: 3577.

³⁰ İsmail Hakkî Bursevî, *Silsile-i İsmail Hakkî be-Tarîk-ı Celvetî*, s.100.

Ali Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî ve ‘Tamamü’l-Feyz’ adlı eseri II.Bölüm”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.

Ramazan Muslu, “İsmail Hakkı Bursevî ve ‘Tamamü’l-Feyz’ adlı eseri I.Bölüm”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1994.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Köşkü 497 (müellif hattı), İ. Ü. TY 830, TY 3602, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 523, 530, Atıf Efendi 1393, Selim Ağa Hüdâyî 455, Süleymaniye Halet Efendi 244, Hasan Hüsnü Paşa 646, Ankara DTCF İsmail Saib Sencer 4433, Beyazıt Genel 3312, Edirne Selimiye 1100, Kayseri Raşid Efendi 1098.

19- Kitâbu Zübdeti’l-Makâl: *Hüsnü’l-Makâl ve Keşfü’l-Gutâ li Ehli’l-Atâ* gibi isimlerle de anılan bu eser bazı ayet ve hadislerin açıklanmasından oluşmaktadır. 6 Cemaziyelevvel 1134/22 Şubat 1722’de telif edilen bu eserin dili Türkçe’dir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Selimağa Hüdâyî 449 (müellif nüshası) Süleymaniye Hâlet Efendi 250.

20- Kitâbu’l-Envâr: *Şerh-i Kaside-i Evliya Derviş Muhammet* adı ile de bilinen bu eser sevdiği müritlerinden Evliya Derviş Mehmet Ağa’nın ağzından yazdığı “*Nedir Derviş Muhammet feyz-i Mevla’ya müheyyâdır*” mısraıyla başlayan doksan dokuz beyitlik kasideye yaptığı şerhtir.³¹ Bu şerhin bir diğer özelliği de, Türk edebiyatında bir şairin kendi şiirine yaptığı üç şerhten biri oluşudur.³² Bursevî’nin tasavvufla ilgili meseleleri ele aldığı kitaplarından biridir. Bursevî’nin otuz birinci eseri olduğunu eserin 78^a’daki şu kayıttan anlıyoruz: “*Bu fakirden bu ana dek ulûm-ı akliyye ve diniyye ve keşfiyyeden otuz kadar eser sadır olmuştur.*” Bu eseri 1121/1709 yılında tamamlamıştır.

Baskılar:

Naim Avan, **İsmail Hakkı Bursevî ve Kitâbu’l-Envâr Tasavvufi Meseleler**, İstanbul, İnsan, 1999.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Naim Avan, “İsmail Hakkı Bursevî ve Kitâbu’l-Envâr isimli Eseri” M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Yezi) İstanbul, 1997.

³¹ İsmail Hakkî Bursevî, Kitâbu’l-Envâr, Süleymaniye Mihrişah Sultan No: 189/2, v. 64^a.

³² Ömür Ceylan, **Tasavvufî Şiir Şerhleri**, İstanbul, Kitâbevi, 2000, s. 47.

Nevin Gümüş (Mete), “İsmail Hakkı Bursevî'nin Diğer Eserlerine Müracaatla “Kitâbu'l-Envar” şerhi ve şerh metodu”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora tezi) Kayseri 1998.

Murat Yurtsever, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbu'l-Envâr'ı” Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, sayı 7, Bursa, 1988, s. 108-131.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Hacı Selim Ağa Hüdâyî Efendi 465, Hacı Selim Ağa 472/3, 466/1, Süleymaniye Mihrişah Sultan 189/2 (müellif nüshası), Fatih 2652, Pertev Paşa 258, Millet Kütüphanesi Şeriyye 1328/2, 1228, DTCF, Raif Yelkenci 581, Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları 589, Osman Ergin Yazmaları 510, İ. Ü. TY 2301.

21- Kitâbu'l-Fasl fi'l-Esrâr: Arapça bazı kelime ve terkiplerin lügat ve istilâhi anlamlarını ve taşıdığı tasavvufî işaretleri açıklayan bir eserdir. 1119/1709 yılında telif ettiği bu eser Türkçe'dir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Atıf Efendi 1501/2, İ. Ü. TY 3928/1.

22- Kitâbu'l-Fâzî ve'n-Nevâl: İsmail Hakkı'nın ilmihal türü yazdığı eserlerindedir. 1137/1724'te telif edilen bu eser Türkçe'dir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 83 (müellif nüshası) Süleymaniye Hacı Mahmut 2838, Hacı Mahmut 1703/1, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 472, 609, 1188/1.

23- Kitâbu'l-Hitâb: Bu eserinde Bursevî, çok önemseydiği Muhiddin İbn Arabî, Sadreddin Konevî, Üftade, Aziz Mahmut Hüdâyî ve şeyhi Osman Fazlî'nin hayatlarından bahsetmiş ve onların faziletlerine işaret etmiştir. Şam ikameti esnasında, 1129 Zilhicce/7Aralık 1716'da tamamladığı bu kitabının adını aldığı bir ilhamla koymuştur ve herkesin anlaması için Türkçe yazmıştır.³³

Baskıları:

İstanbul, Matbaa-ı Kürsiyyü'l-Hakaniyye, 1256/1840, 357 s.

İstanbul, 1290/1873, 353 s.

İstanbul, Elhac Mustafa Efendi Matbaası, 1292/1875, 353 s.

³³ İsmail Hakkı Bursevî, **Kitâbu'l-Hitâb**, İstanbul, 1256, s. 5.

Manevi Ufuklar II: Kitâbu'l-Hitâb, sdl. İ. Turgut Ulusoy, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1983,

Kitâbu'l-Hitâb, sdl. Bedia Dikel, İstanbul, Divan Mat., 1976.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Osman Bağcı, "İsmail Hakkı Bursevî hayatı ve Kitâbü'l-Hitâb'ının 94-171 ...", A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1984.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 65-67 (müellif nüshası) Üsküdar Selimağa Hüdâyî 457, 458, Millet 767, Süleymaniye Esat Efendi 1608, Pertevniyal 403, Mihrişah 254, Hacı Mahmut 2328, Halet Efendi 209, 210/1, Tire Necip Paşa, NC 291, 307, İ. Ü. TY 455, TY 2120, Nuruosmaniye 2525, Atıf Efendi 1497.

24- Kitâbu'l-Hutabâ: İsmail Hakkı'nın 1115/1703 yılındaki hutbelerinden oluşan bir eserdir. Eserde mübarek gün ve geceler, Allah dostlarının halleri, ruhun mahiyeti, nikahın kerameti ve cihadın fazileti gibi konularda hazırlanmış hutbeler yer almaktadır.

Yazma nüshanın bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

BEYBEK Orhan 713, (müellif nüshası) Genel 85/1.

25- Kitâbu'l-Kebîr: Bazı ayet ve hadislerin şerhi ile varidâtlarının yer aldığı Türkçe-Arapça bir eserdir ve 1133/1721 yılında telif edilmiştir.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Nuran Döner, "Tasavvuf Kültüründe Varidat Geleneği ve Bursevî'nin Kitâbu'l-Kebîr'i", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa, 2000.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Atıf Efendi 1393/3, BEYBEK Genel 71, Süleymaniye Kasıdecizâde 305, Atıf Efendi 1420/5, İ. Ü. TY 2120/2.

26- Kitâbu'l-Mir'ât li Hakâyıkı bazı'l-Ehâdisi ve'l-Ayât: İsmail Hakkı'nın mecmua türünde yazılmış bir eseri olup içinde kimi ayet ve hadislere getirdiği tasavvufi yorumlarla çocukları için düşürdüğü tarihler ve bazı varidâtları yer almaktadır. 1125 yılı ortalarında başladığı ve 21 Rebiyülevvel 1130/22 Şubat 1718 Salı günü tamamladığı bu eseri Türkçe ve Arapça kaleme almıştır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 40/2 (müellif hattı) Süleymaniye Atıf Efendi 1504/1.

27- Kitâbu'n-Necât: İsmail Hakkı Şam'da iken, 24 Zilkade 1131/8 Ekim 1719 Pazartesi günü seher vakti kendisine *Kitâbu'n-Necât* isminde bir kitap yazması ilham edilmiş ve İsmail Hakkı da Zilhicce sonuna kadar kitâbı bitirmiştir.³⁴ Allah'ın sıfatları, melaike-i kiram, büyük peygamberler, dört büyük halife ve salike ait haller ile tasavvufun temel konularının işlendiği eser Türkçe kaleme alınmıştır.

Baskıları:

İstanbul, Bosnavî Elhac Muharrem Efendi Matbaası, 1290/1873, 2, 294 s.

Manevi Ufuklar I: Kitâbu'n-Necât, haz. İ. Turgut Ulusoy, İstanbul, Hisar Yayınları, 1983.

Sohbetü's-Sâlikîn, (254-293. sayfalar) haz. Mustafa Utku, Bursa, Uludağ, 1997.³⁵

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Aşir Efendi 165/2 (müellif nüshası), Üsküdar Selimağa Kemankes Emir Hoca 546, İ. Ü. TY 2219, TY 6338, Süleymaniye Pertevniyal 402, Hasan Hüsnü Paşa 595, Halet Efendi 229, Mihrişah Sultan 276, Hacı Mahmut 2374, Pertev Paşa 252, Esat Efendi 1620, Düğümlü Baba 341, BEYBEK Genel 682, Atıf Efendi 1483/2, 1497, Nuruosmaniye 2631, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 430, 548/2, 1592.

28- Kitâbu'n-Netice: İsmail Hakkı Bursevî'nin konusu tasavvuf olan önemli bir eseridir. Dili Türkçe'dir. Mensur olan bu eserinde Bursevî, zaman zaman içine doğan varîdâtları şerh etmiştir. Dolayısıyla eser, seyr-i sülûkunu tamamlamış, mertebeler aşmış nazari ve ameli tasavvuf bilgisine sahip kimseler için yazılmıştır. İsmail Hakkı bu eseri yazmaya, 1136 yılının Safer ayının sonunda (Kasım 1723) bir Pazar gecesine kendine gelen bir varidinin şerhi ile başlamış ve 4 Şevval 1136/25 Haziran 1724 Pazar günü öğleden sonra tamamlamıştır.³⁶ Bu kitap varidat türü bir eser olup, Bursevî, zaman zaman kalbine doğan varitleri şerh etmiştir. Kitâbı tamamladıktan sonra olan varidatı da daha sonra müellif hattının sonuna eklemiştir. Bursevî bu eserini, Arapça bilmeyen bir kısım dostlarının ve müritlerinin

³⁴ İsmail Hakkî Bursevî, *Kitâbu'n-Necât*, İstanbul, 1290, s.3.

³⁵ Kitap; Mahmut Nasih Efendinin Bursevî'nin eserlerinden yapılmış seçmelerden bir araya gelen eserden faydalanılarak *Sübhâtü's-Sâlikîn* isminde hazırlanmıştır. İlmi bir kıymeti yoktur.

³⁶ İsmail Hakkî Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 431.

istifadesi için Türkçe yazmıştır.³⁷ “*Şeyhu'l-enâm bimâ fih*” (1136/1724)³⁸ BEYBEK Genel 64'teki nüshanın kenarına düşürülmüş tarihtir.

Baskıları:

Kitâbu'n-Nevice, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul, İnsan, 1997.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Erdoğan Fırat, “Kitâbu'n-Nevice ve İnsan”, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1975, sayı 2. s. 205-219.

Hasan Umut, “Kitâbü'n-Netice İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri (150b-175a)” M. Ü. İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) İstanbul 1982.

İhsan Soysaldı, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbu'n-Nevice adlı eserindeki tasavvufi istilahlar”, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Şanlıurfa, 1998.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 64 (müellif nüshası), İsmail Hakkı Kitapları 20, Süleymaniye Mihrişah Sultan 277, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1, İ.Ü. Merkez Kütüphane TY 1599, Atıf Efendi 1511, Süleymaniye Hasan Hüsnü Paşa 774, Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 290, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 1.

Kitâbu's-Sülûk: Bk. Tuhfe-i Vesimiye.

29- Kitâbu's-Şecv: Böyle bir eseri olduğunu söyleyen Bursevî'nin bu eserine rastlanmadığı belirtilse de³⁹ Süleymaniye kütüphanesinde Halet Efendi 789'da kayıtlıdır. Bela ve musibetlerin sebeplerinin anlatıldığı bir eserdir ve dili Arapça'dır. Geçirdiği hastalık esnasında gördüğü bir rüya üzerine 1115/1703 yılında telif etmiştir.⁴⁰

30- Kitâbu'z-Zikr ve's-Şeref: İsmi semadan inmiş ve söylenmesi gayip tarafından bildirilmiş bu esere⁴¹, İsmail Hakkı, 1133/1721 yılının rebiülahirinin on dokuzuncu Pazar gecesi kendisine gelen bir vâridin şerhi ile başlamış⁴² ve 1133 yılının

³⁷ A. e., C.I, s.1.

³⁸ Erdoğan Fırat, “Kitâbu'n-Nevice ve İnsan”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sayı, 2, Ankara 1975, s. 207.

³⁹ Murat Yurtsever, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu's-Şevc*, Süleymaniye Halet Efendi, No: 789, v. 4^a.

⁴¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'z-zikr ve's-Şeref* Süleymaniye Şazeli No: 63, v. 63^a.

⁴² İsmail Hakkı Bursevî, *a . g . e . .*, v. 2^b.

cemaziyelevvelinin yedinci Perşembe günü Üsküdar'da tamamlamıştır. (6 Mart 1721) ⁴³
Türkçe ve Arapça olan bu eser zaman zaman kalbine doğan varidatın şerhinden oluşmuştur.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

M. Zeki Başyemenici, "İsmail Hakkı Bursevî ve Kitâbü'z-zikr ve 'ş-Şeref adlı Eseri", M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1997.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Hacı Mahmut Efendi 2752, Mihrişah Sultan 193, Atıf Efendi 1480, İ. Ü. TY 3339/2, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 978, 998.

31- Kitâbü'l-Furûk: *Risaletü'l-Furûk*, *Furûk*, *Furuk-ı Hakki* gibi isimlerle de anılan bu eser, İsmail Hakkı tarafından şeyhi Osman Fazlı'nın oğlu Muhammed Emin Efendiye ithafen yazılmış Arapça gramerine dair bir eserdir. 21 Cemaziyelevvel 1095/18 Mayıs 1683'de Arapça olarak kaleme alınmıştır. Dört bölümden oluşan bu eserin ilk bölümü, bazı kelimelerin yazılışına, ikinci bölümü müfred kelimelerin türeyişi, üçüncü bölümü fevâid ve son bölümü müteşâbih ve müteradif kelimelerin fer'leriyle kullanılış yerleriyle ilgilidir.⁴⁴ Gazzîzâde Abdüllatif Efendi *İhtisâr-ı Furûk-ı Hakki* adıyla bu eseri özetlemiştir.⁴⁵ *El-Vusûk fî-tercümeti'l-Furûk* ismiyle Ali Enver Efendi tarafından dilimize çevrilmiştir.

Baskıları:

İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1251/1835, 291/1874.

İstanbul, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1310/1892.

İstanbul, Hüseyin Efendi Matbaası 1317/1899.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Osman Şenel, "İsmail Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri ve el-Furûk'unun Dördüncü Bölümünün İkinci Yarısının Tenkitli Metni", İ.Ü., Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1971.

Orhan Baykal, "İsmail Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri ve el-Furûk'unun Dördüncü Bölümünün Birinci Yarısının Tenkitli Metni", İ.Ü., Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1971.

⁴³ İsmail Hakkı Bursevî, a . g . e . . , v. 63^b.

⁴⁴ Osman Şenel, "İsmail Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri ve el-Furûk'unun Dördüncü Bölümünün İkinci Yarısının Tenkitli Metni", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul, 1971, s. 7.

⁴⁵ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C.1, s. 137.

Bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

Süleymaniye Pertevniyal 1013, Esat Efendi 3681, Halet Efendi 315, 567, Bağdatlı Vehbi Efendi 2084/1, Fatih 5349/1, 5352, Kasidecizâde 656/1, 660, Murad Molla 209/1, Antalya Elmalı 2979, Köprülü K. 687, Atıf Efendi 2706, Beyazıt Genel 3818. Bursa Haraçcioğlu 1414, Tire Necip Paşa DV 725.

32- Makâlât-ı İsmail Hakkı: Şeyhi Osman Fazlı tarafından İsmail Hakkı'ya gönderilen bir mektup ve İsmail Hakkı'nın tasavvuf adabı ve ıstılahları ile bazı mülâhazaları ve vasiyetnamesinin bulunduğu küçük bir eserdir. 1097/1686'da Türkçe ve Arapça kaleme alınan bu eser Beyazıt Genel No: 7890'da bulunmaktadır. Bu mecmuanın içinde kimi ayetlere yapılan yorumların yer aldığı *Levâih teteallaku bi-badı'l-âyâti ve'l-ehâdis* isimli bir risâle de yer almaktadır. (105^a-125^b)

Baskıları:

Bulak Matbaası, 1257/1841, 55 s.

İstanbul, Vezirhan Matbaası, 1288/1871, 47 s.

33- Mecâlis-i İsmâil Hakkı, *Mecâlisü'l-Va'z ve't-Tezkîr* diğer adıdır. 1086/1675 yılında Üsküp'te verdiği vaazlardan derlenmiş Arapça bir eserdir. Arabî aylar ile Kurban ve Ramazan bayramlarının faziletlerinin de bulunduğu 14 bahis yer almaktadır.

Baskıları:

İstanbul, Darü't-Tıbâatü'l-Amire Matbaası, 1266, 1303, 4, 176 s.

34- Mecüü'l-Beşir li Ecli't-tebşîr: Saff suresinin altıncı ayetinin tasavvufî bir tefsiridir. Dili Arapça'dır. Hamişlerinde İsmail Hakkı'nın kimi manzumeleri yer almaktadır. Safer 1116/Haziran 1704'te tamamlanan risalenin müellif hatlı nüshası Süleymaniye Halet Efendi No: 789'daki eserin 27^b-53^b varakları arasındadır. İsmi "*Risale-i Muhyî Beşiri'n-Nezir*" ve "*Kitâbu'l-Beşir bi-Mecii'n-Nezir*" olarak zikredip rastlanmadığı⁴⁶ söylenen eser bu olmalıdır.

35- Mecmu'a-ı Hakkı: 1133/1722'de kimi sûflerin eserlerinden yaptığı nakillerle bazı vâridâtlarının yer aldığı bir eser olup mevzuuna göre Arapça ve Türkçe olarak yazılmıştır. Müellif hattıyla yazılmış nüsha BEYBEK Genel 41'de kayıtlıdır.

36- Mecmu'a-i İsmail Hakkı: 1083-1096 tarihleri arasında kaleme aldığı 12 ayrı çalışmadan oluşan bir mecmuadır. Mecmuada yer alan eserlerden bazıları daha sonra

⁴⁶ Murat Yurtsever, a.g.e., s. 14.

genişletilerek müstakil bir eser olarak yazılmıştır. BEYBEK Genel 38’de bulunan mecmuada yer alan eserler sırasıyla şöyledir:

a- 1b-14a **Şerh-i Hadis-i Erbâîn:** İsmail Hakkı’nın Usturumca’da bulunduğu sırada yaptığı ilk kırk hadis şerhidir. *Riyazu’s-Salihin*’den seçilmiş kırk hadise yapılan bu şerhi İsmail Hakkı peygamberin şefaatine nail olmak için yapmıştır.

b- 14^b-31^a Şerh-i Hadis-i Erbâîn (İbn Kemal Paşanın)

c- 31^b-113^a Nisâbü’l-İhtisab

d- 113^b- 140^a Sevâbiku’n-Nevâbık (Zemahşerî)

e- 144^b-151^a Haşiye Ale’l-Vedfa mine’l-Hidâye

f- 152^a-174^a Şerh-i Hilve-i Resul

g- 175^b-183^a Şerh-i Mukaddime-i Cezerî

h- 184^a-189^a Şerh-i Risale-i İbn Sînâ fi’r-Rûh ve’n-Nefs

i- 191^b-209^b Mamuletü fi Galâlati’l-Avâm İbn Kemal Paşa

j- 210^a-219^a Şerhü Adabu’l-Münâzara Li Taşköprüzade

k- 220^a-272^b Evrakun Min Envâi Şetta

l- 273^a- 310^b- Ebyâtun min Divânı Veysî

37- Mecmû’âtü Âyâti’l-Müntehabe: Aynı isimle kayıtlı üç kitap vardır. Birincisi, 1097/1686, ikincisi 1098/1687 ve üçüncüsü 1100/1689’da telif edilen ve bazı ayetlerin tasavvufi yorumu yapıldığı bir eser olup BEYBEK Genel 32, 33 ve İ. Ü. Merkez Ktp. TY 3706 numarada kayıtlı müellif nüshası vardır.

38- Mecmua-ı Eş’âr ve Makâlât: İsmail Hakkı Bursevî’nin Birkaç ayet ile kimi dini ve tasavvufi kelimelere ait yorumlarının ve açıklamalarının bulunduğu bir eseridir. Dili Türkçe olan bu eser 1124/1713’te telif edilmiştir. Yazma nüshası İ. Ü. TY 482’dedir.

39- Mecmua-ı Eş’âr-ı Hakkı: İsmail Hakkı’nın bazı Türkçe şiirlerinden oluşan bir mecmua olup 1126/1714 yılında telif etmiştir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

İ. Ü. TY 1999 (müellif nüshası) BEYBEK Genel 1699.

40- Mecmua-ı Hakkı: Bir çeşit hatıratır. Başından geçen olayları anlattığı ve içinde kimi mektuplarının da bulunduğu bu eseri 1116/1704’de telif etmiştir ve dili Türkçe-Arapça’dır. Yazma nüshası Süleymaniye Pertev Paşa 645’de kayıtlıdır.

41- Mecmua-ı Hakkı: Bir kısmı telif bir kısmı da derleme olan bir eserdir. Şeyhi ve kimi müritleriyle bazı devlet adamlarına yazdığı mektupların da yer aldığı bu eserinde bir

önceki mecmuada olan kimi hatıraları da yer almaktadır. 1122/1710 yılında telif ettiği bu eseri Arapça ve Türkçe'dir. Süleymaniye Atıf Efendi 1496'da kayıtlıdır.

42- Mecmua-ı Hakkı: İsmail Hakkı'nın 1122/1710 senesinde ikinci defa gittiği Hac yolculuğunu anlattığı ve bazı ayet ve hadislere yaptığı şerhlerden oluşan Türkçe-Arapça kaleme alınan bir eserdir. Günlük ve hatırat türü olan bu eserinde; “*Ya eyyühellezine amenû 'z-kürû'llâhe zikran*”, “*Amene'r-resulu*” Fatiha suresi, Ayete'l-Kürsî, Asr suresi, “*Ya eyyühennâsu 'budû*” ayetlerine yaptığı şerhler de yer almaktadır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Beyazıt Genel 3507 (müellif hattıyla) Süleymaniye Pertev Paşa 637/17.

43- Mecmûa-ı Hakkı: İsmail Hakkı'nın bazı ayetler için yaptığı tasavvufi tefsirler ile dostlarına gönderdiği mektuplar, bazı varidâtlar ve şiirlerinin yer aldığı bu mecmua 1125/1713 tarihlidir. Yazma nüsha BEYBEK Genel 85/2'de kayıtlıdır.

44- Mecmua-ı Hakkı: İsmail Hakkı'nın Türkçe, Arapça ve Farsça bazı kelimelerin lügat ve ıstılahî manalarını ele aldığı ve bazı şiirlerinin yer aldığı bir mecmuadır. Topkapı Sarayı EH 1790'da müellif nüshası kayıtlıdır.

45- Mecmuâtu'l-Esrâr: İsmail Hakkı'nın şeyhi Osman Fazlı'yı ziyaretinden sonraki intibalarını ihtiva eden bir eserdir. Mecmuanın diğer bölümlerinde muhtelif eserlerden yapılmış alıntılar yer almaktadır. 1102/1691'de Arapça-Türkçe telif edilen bu eserde sırasıyla şu bölümler yer almaktadır:

- a- 1^b-2^b Min Şerhi Füsusu'l-Hikem,
- b- 3^a-3^b Aziz Mahmut Hüdâyî'nin *Mecâlisü'l-Envâr*'ından alınmış bir hadis-i şerif,
- c- 4^a-5^a Min tahrirâtı Hazreti Şeyhî ve senedi İbni Affân
- d- 5^b-16^b Osman Fazlı tarafından Köprülü Mustafa Paşaya gönderilen mektubun sureti
- e- 17^a-20^b Osman Fazlı tarafından Kırım Hanı Selim Giray'a gönderilen mektup
- f- 21^a-23^a *Fütûhât-ı Mekkiye*'den seçilmiş bir bölüm
- g- 23^b-60^b Osman Fazlı'nın *Layihâtu'l-Berkıyyât*'tan bir bölüm
- h- 61^a-61^b Abdullah Bosnevî'nin *Şerh-i Füsus* Mukaddimesi
- i- 62^a-62^b Sadrettin Konevî'nin *Fukûk*'undan bir bölüm
- j- 62^b-63^b Davud Kayserî'nin *Füsûs Şerhi*'nden bir bölüm
- k- 64^a-68^a Aziz Mahmut Hüdâyî'nin *Vakiât*'ından bir bölüm

- l- 68^b-99^b İsmail Hakkı'nın şeyhine yaptığı ziyaretlerinden intibaları
- m- 100^a-14^b Akşemseddin'in *Risale-i Nuriye*'sinden bir bölüm
- n- 115^a-118^b Muhyiddin Arabî'nin *Kimyâ-yı Saadet*'inden bir bölüm
- o- 119^a-125^a Osman Fazlı'nın eserlerinden seçilmiş bir bölüm.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler: Süleymaniye Atıf Efendi 1500, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 591.

46- Mecmuatü'l-Ed'iyeye: Tasavvuf yolunun ulularından Cüneyd-i Bağdadî, Beyazîd-ı Bestâmî ve İmam Gazali'den derlenmiş dualardan oluşan bir dua mecmuasıdır. 1111/1700 derlenmiş olup Arapça'dır. Yazma nüshası Süleymaniye Hekimoğlu 519'da kayıtlıdır.

47- Mecmuatü'l-Müntehabe min Şerhi'l-Uyûn: İsmail Hakkı'nın "*Risale-i İbn Zeydûn*" ve Kamil el-Kâdî'nin "*İmtihanu'l-Ezkiya*" isimli eserlerden yaptığı alıntılara ek olarak bazı ayetlerin tasavvufi tefsirinden oluşan bir eser olup 1120/1710 tarihinde telif edilmiş olup dili Türkçe ve Arapça'dır. Yazma nüsha müellif hattıyla BEYBEK Genel 125'dedir.

48- Mesâilü'l-Fıkhiyye: İsmail Hakkı'nın ibadet ve muamelatla ilgili konularda kendisine sorulan sorulara cevap verdiği bir fetva kitâbıdır. Müellif hatlı nüsha BEYBEK Genel 161/2'de kayıtlıdır.

49- Müteferrikât-ı Şeyh Hakkı: Eserin bu şekilde isimlendirilmesi muhtevassından kaynaklanmaktadır. Eserde İsmail Hakkı'nın Cemaziyelulâ 1134/Mart 1722 ile Recep 1134/Mayıs 1722 arasındaki varidatı ile kimi ayet ve hadislerin şerhi yer almaktadır. Arapça-Türkçe karışıktır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Esat Efendi 1667 (müellif nüshası), Atıf Efendi 1486, Topkapı Sarayı E.H. 1305, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 325.

50- Müzîlü'l-Ahzân: 1134/1722 yılında Üsküdar'da yazılmış, kimi varidat ve şerhlerinden oluşan, Türkçe-Arapça bir eserdir. Mensur ve manzum olarak kaleme aldığı bu eserinde tasavvufi terimlerin açıklaması da yer almaktadır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 79 (müellif nüshası), Süleymaniye Dügümlü Baba 363, Hacı Mahmut 2735, Atıf Efendi 1506.

51- Nakdü'l-Hâl: Mehmet Ali Aynî, bu eseri *Nakdü'r-Ricâl* olarak zikretmektedir.⁴⁷ Vâridat türü bir eser olan *Nakdü'l-Hâl* 1134/1722'de Türkçe Arapça kaleme alınmıştır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

A. Ü. DTCF Raif Yelkenci 202, Atıf Efendi 1515, Topkapı Sarayı E.H. 1277, İ. Ü. TY 2153, TY 2161, Süleymaniye Esat Efendi 1787.

52- Nasihatname-i İsmail Hakkı: İsmail Hakkı'nın halifelerinden Ali Çelebi'ye hitaben yazdığı nasihatlerden oluşan bir mektuptur. 1123/1711'de telif edilen bu eserin dili Türkçe'dir. Yazma nüshalar, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 1176, 1191/3'te kayıtlıdır.

Baskıları:

İstanbul, Litografya, 1266/1850, 8 s.

Baskı yeri ve basanın yer almadığı baskısı 1278/1861, 8 s.

53- Nuhbetü'l-Letâyif: İsmail Hakkı'nın Üsküp'te iken kaleme aldığı ikinci eseridir. Dostu Dimotokalı Kadı Mehmet Efendi için yazdığı⁴⁸ bu eser üç bölümden oluşur. Eserin birinci bölümü Zemahşeri'nin "*Es-Sünnetü minhaciyyün ve minha eciyyün*" ibaresinin şerhi, ikinci bölümü Harirî'nin "*Miratü 'ş-Şeyyib*" ifadesinin şerhi, üçüncü bölüm ise bazı ayet ve hadislerin tasavvufi yorumundan oluşmaktadır.⁴⁹ Ali Namlı bu eserin Bursevî'nin ilk eseri olduğunu ve hem Üsküp'te iken hem de 1085/1674'de yazdığını söylemektedir.⁵⁰ Bu ikisinin bir arada olması mümkün değildir. 1674 yılında İstanbul'da öğrenci olan Bursevî bu eseri 1676'da yazmış olduğu daha kuvvetle muhtemeldir. Bu eserin dili Arapça'dır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 138 (müellif nüshası), Süleymaniye Atıf Efendi 1512.

54- Risâle fî Beyâni'l-Halve ve'l-Celve: Halvet ve celvete ait kısa bir risaledir. 1119/1707'de telif edilen bu eserin bir nüshası, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdayî 1797'de kayıtlı kitâbın 68^b-70^b varakları arasındadır.

55- Risale-i Hüseyniye: İsmail Hakkı bu eserini Bahrî Hüseyin'e ithaf etmiştir. Hüseyin isminin ve harflerinin tasavvufi yorumu olan bu eser 23 Cemaziyelahir 1133/20

⁴⁷ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 243.

⁴⁸ İsmail Hakkî Bursevî, Temâmu'l-Feyz, C. II, s. 88.

⁴⁹ Murat Yurtsever, a.g.e., s. 14.

⁵⁰ Ali Namlı, a.g.e., s. 165.

Nisan 1721'de Üsküdar'da yazmıştır. Baskı yeri ve tarihi belli olmayan 40 sayfalık bir eserdir.

56- Risâle-i Manâ-yı Şerif-i İsm-i Muhammed: Seyit Muhammed Efendiye ithafen yazılan bu küçük eser Muhammed isminin ve harflerinin tasavvufi yorumundan ibarettir. 1125/1713 tarihli bir nüshası Millet Kütüphanesi Şeriye 1182'de 65^b-69^a varakları arasındadır.⁵¹

57- Risâletü Nefesi'r-Râhman: İsmail Hakkı, dostlarından Seyyid Abdurrahman'ın arzusu ile kaleme aldığı bu eserinde bazı tasavvufi konuları izah etmektedir. Şaban 1137/ Nisan 1725'te Türkçe olarak kaleme almıştır. Bu kitap Bursevî'nin yazdığı en son eserdir.⁵²

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Yazma Bağışlar 1387 (müellif nüshası) Atuf Efendi 1405/2, 1501/3, Selimağa Hüdâyî 460, İstanbul Üniversitesi TY 2172/3, Kayseri Raşit Efendi 128, Süleymaniye Hacı Mahmut 2920, İ. Ü. TY 3898, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 265/1.

58- Risâle-i Verdiye: Gül hakkında küçük bir risaledir ve 1125/1713 tarihli nüshası Süleymaniye Halet Efendi 414'de 1^b-3^b arasındadır.⁵³

59- Risâletü Eyyühe'l-Bülbül: Vâridât türü olan bu eserde İsmail Hakkı'nın, bazı ayet ve hadislerle yaptığı tasavvufi yorumlar yer almaktadır. 1115/1703'te telif edilen eserin dili Arapça ve Türkçe'dir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 86/2 (müellif nüshası), Süleymaniye Esat Efendi 1791/2.

Risâletü Hayriye: bk. Tuhfe-i Hayriye.

60- Risâletü'l-Cami'a fî Mesâilî'n-Nâfi'â: Risâlenin sonundaki kısa manzumeden anlaşıldığına göre Celvetî müntesiplerinden Mudanyalı Hacı Ahmet'in isteği üzerine kaleme alınmıştır. Eser akaid ve ilmihal hakkında müritleri bilgilendirmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler:

⁵¹ Ali Namlı, a.g.e., s. 189.

⁵² Ali Namlı, a.g.e., s. 206.

⁵³ Ali Namlı, a.g.e., s. 188.

Süleymaniye Pertev Paşa 637/1, Hacı Mahmut 2260, 2749/4, 2711, 2902, 6454, Üsküdar Selimağa Hüdâyî Böl. 442, Kemankeş Emir Hoca 398, BEYBEK Ulucami 1763/1, Tercüman Gazetesi 210, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 1032.

61- Risâletü'l-Mirâciye: Bu eseri yatsı namazından önce Camii-i Muhamedî'de de okunurdu.⁵⁴ “*Gel berü ey bülbül-i bâğ-ı safâ/Nâle-perdâz-ı gülistân-ı vefâ*” beytiyle başlayan bu eser 477 beyit olup mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. 1121/1711 yılında telif edilen bu eserin dili Türkçe'dir.

Baskıları:

İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1269/1852, 32 s.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Sinan Topçu, “İsmail Hakkı Bursevî ve Miraciyesi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Bursa, 1994.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 124 (müellif hattı) 76/1, 1709/2, Süleymaniye Hacı Mahmut 1867/2, Pertev Paşa 637/11, İ. Ü. TY 621/2, TY 343/1, TY 2577, TY 245, Üsküdar Selimağa Hüdâyî 477, Atıf Efendi 1501/1, 1781, Ankara DTCF İsmail Saib Sencer 1889, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. E.H. 1615, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 303/1.

62- Risâletü'l-Umâriyye: Şeyh Umâr el-Mısırî'ye ithafen yazılan bu risale, İmam Şâfi'nin “*Küllemâ zekâre 'z-zâkirûn*” sözünün Arapça şerhidir. Risalenin sonunda İsmail Hakkı'nın Mısırlı alimlere yönelttiği on soru yer almaktadır. Mısır'da kaldığı süre içinde (1122/1710) yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Genel 3507'de 116^b-124^a arasındadır.

63- Risaletü'ş-Şem'iyye: Bazı kaynaklarda “*Adem bir demdir*” adıyla da yer alan bu eser “*Diyelim iptidâ bismillah bereket hâsıl ola kârımıza*” mısraıyla başlayan gazelin tasavvufi şerhidir. Şem'î Mehmet Beye ithafen yazılmış ikinci eserdir. 10 Rebiyülevvel 1124/ 16 Nisan 1712 yılında Türkçe olarak telif edilmiştir.

Yazma nüshasının bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Mihrişah Sultan 217/2, Halet Efendi 414/2, Hacı Mahmut 2749/4, Yazma Bağışlar 1387, Beyazıt Genel 3506/2, Üsküdar Selim Ağa Hüdâyî 476, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 975/5.

⁵⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netice* C. II, s. 21.

64- Risaletü't-Tehaccî ve Hurûfî't-Teheccî: Arap alfabesindeki bazı harflerin esrar ve rumuzuna dair bilgi veren ayrıca bazı tasavvufî terimlere ait açıklamaların yer aldığı küçük bir risaledir. 1100/1689'da telif edilen bu eser Arapça'dır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 162 (Müellif nüshası), Üsküdar Hacı Selimağa Hüdâyî 376, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 303/10.

65- Rûhu'l-Beyân fi Tefsîri Kur'an: Bursevî, 14 Cemaziyelevvel 1117/3 Eylül 1705 tarihinde tamamladığı⁵⁵ ve Arapça olan bu eserini peygamberimizin "*Ümmetim için bir tefsir yaz.*" emrine uyarak⁵⁶ yirmi üç senede yazdığını söylemektedir.⁵⁷ Şeyhi Osman Fazlı tarafından Bursa'ya halife tayin edilmesinden sonra, şeyhinin tavsiyesi üzerine başladığı şerh⁵⁸ yirmi bir yıl sürmüştür. 16 cilt ve üç mücellid halinde Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bursevî ilk cildini yazmayı bitirdiğinde ara vermiş, bu ara tanımadığı birisi önüne mühürlü bir mektup getirip koymuş. Bursevî "*Bu mektup okunmuş.*" deyince getiren şahıs "*İki mektup dahi var gelecek.*" deyince hemen her bir mektubun tefsirin bir cildine karşılık geldiğini ve iki cilt daha yazması gerektiğini anlamış ve tamamlamıştır.⁵⁹ Bursevî'nin Arapça'sının mükemmelliğine örnek olan bu eser kendisinden sonra gelenlerce okunmuş ve övülmüştür. Ruh çağırmaya meraklı bir grup, bir gece İsmail Hakkî'yi davet etmiş ve kendisine niçin tefsirinde hikayelere sık yer verdiğini sorduklarında, halkın hikayeyi merak ettiğini, halka okutmak için böyle bir yol seçtiğini söylemiştir.⁶⁰ Bursevî'nin bu tefsiri; tefsirle ilgisi olmayan açıklamalara ve asılsız hikayelere yer vermesi yüzünden eleştirilere muhatap olmuştur.⁶¹

Baskıları:

İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1255/1839, 3 C.

İstanbul, Matbaa-ı Amire 1285/1868 ve 1286/1869, 4 C.

İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1306/1888, 4 C.

İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1330/1911, 10 C.

Kahire, Bulak, 1255/1839, 3 C.

⁵⁵ İsmail Hakkî Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. X, s. 552.

⁵⁶ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁷ İsmail Hakkî Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C. II, s. 430.

⁵⁸ İsmail Hakkî Bursevî, *Temâmu'l-Feyz*, C. II, 107.

⁵⁹ İsmail Hakkî Bursevî, *Kitâbu'n-Netice* C.II, s. 430.

⁶⁰ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 38.

⁶¹ İsmail Hakkî Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, C. I, İstanbul, Damla, 1995, s. 19.

Kahire, Bulak, 1264/1848 ve 1276/1859, 4 C.

Kahire, Bulak, 1278/1861, 6 C.

Kahire, Bulak, 1287/1870, 4 C.

Tenvîrî'l-Ezhân min Tefsiri Rûhi'l-Beyân, yay. M. Ali Sabunî, Dımeşk, 1988, 4 C.

Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri, yay. M. Ali Sabunî, İstanbul, Damla, 1995, 10 C.

Sabunî, Bursevî'nin tefsirinde yer alan Farsça şiir ve izahları, zayıf hadisleri ve tefsirle ilgisi olmayan hikayeleri çıkartmış ve dört cilt halinde yayınlamış. Aslında bu eserin sahibine yapılmış haksızlıktır. Sabunî'nin neşri bir yerde müntehabât gibi olmuştur. Bursevî'nin tefsir metodunu ve anlayışını tam olarak vermemektedir. ve Hüseyin Vassaf tarafından bu mühim eserin iki cüzü "*Güldeste-i Hakikat*" Yâsin suresi ise "*Esrar-ı Kuraniye'den bir nebze*" adında tercüme edilmiştir. Mahmut Sami Ramazanoğlu Tefsir-i Sure-i Yusuf Aleyhisselâm adıyla adı geçen sureyi tercüme ederek yayınlamıştır. (İstanbul, Erkam, 1983) Ali b. Hammamî'nin *Tefsîrû Sureti Yâsin* isimli eserinin (İstanbul 1265) kenarında *Rûhu'l-Beyân*'dan alıntılar vardır.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

M. Fatih Hasçıçek, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ında Nefs Kavramı", A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2000.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 12-27 (müellif nüshası), Haraçcıoğlu 60-62, Genel 971- 975 (Eksik), Ulucami 480 (eksik), Orhan 216 (eksik), Üsküdar Selimağa Hüdâyi Böl. 58, Beyazıt Veliyüddin 163-165, Atıf Efendi 251-253, Süleymaniye Hamidiye 75-76, 77, Halet Efendi 49-51, Pertev Paşa 30-32, Serez 165 (eksik), Yahya Tevfik 1367 (eksik), Raşit Efendi 100 (eksik), Hacı Mahmut 128 (eksik), Bağdatlı Vehbi 113 (eksik), Şazeli 32 (eksik), Esat Efendi 87 (eksik), Irak-Bağdat Mektebetü'l-Evkâf 2229-2231, İ. Ü. A-4984-4987, A-4975-4976, A-331-332 (Eksik) A-4977-4979 (eksik), Antalya Tekeli 40, Kayseri Raşit Efendi 24, Tire Necip Paşa NC 8-9-10 (eksik), DV 14-16 (Eksik), Ankara Milli 517 (eksik), A. Ü. DTCF İsmail Sâib Sencer 1393 (eksik).

66- Rûhu'l-Mesnevî: Mevlana Celalettin Rumî'nin *Mesnevî*'sinin şerhi olan bu eserini 10 Rebiyülevvel 1116/13 Temmuz 1704'te tamamlamıştır. Mesnevî'nin ilk 747 beytinin şerhinden oluşmaktadır. Eser hakkında bir sonraki bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Baskılar:

İstanbul, 1 .C. 1285/1868, 2. cilt 1287/1870.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Muti Akkoyun, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Mesnevîsi ve On Sekiz Beytinin Şerhi”, M. Ü. İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1985.

Sebahattin Arslan, “Şerhu'l-Mesnevî III. Cilt, transkripsiyonlu Metin”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa, 2000.

Saliha Baryaman, “Şerhu'l-Mesnevî I. Cilt, transkripsiyonlu Metin”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2000.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 72-74 (3 cilt) (müellif nüshası), Süleymaniye Şehit Ali Paşa 1268, Halet Efendi 177, Ayasofya 1929, Çelebi Abdullah 313, Hamidiye 667, Mihrişah Sultan 211, Hacı Mahmut 2672, İ. Ü. TY 2200, TY 2133, TY 6303, TY 6304, TY 6496, Üsküdar Selim Ağa Hüdâyî 462, 516, 1797, Topkapı Emanet Hazinesi 1240, Atuf Efendi 149, Konya Mevlana Müzesi 2061, Tire Necip Paşa, DV 141-142.

67- Silsile-i Şeyh İsmail Hakkı bi-Tarîk-ı Celvetî: Silsiletü'l-Zeheb olarak da bilinir.⁶² Kendisi de bir Celvetî olan İsmail Hakkı'nın 1137/1724'te, Hz. Muhammet'ten kendisine kadar olan 32 Celvetî şeyhinin biyografisini yazdığı Türkçe bir eserdir. Son bölümde tarikatın farzları, sünnetleri, mekruhları, silsilesinin sırrı ve devr-i sünbüle hakkında bilgi verilmektedir.

Baskıları:

İstanbul, Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291/1874, 144 s.

Celvetîye Yolunda Altın Zincir: Silsilenâme, haz. Bedia Dikel, İstanbul 1981.

Celvetîye Yolunda Allah Dostları, ter. Rahmi Serin, İstanbul, Pamuk, t.y.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

İlyas Efendi, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü's-Silsiletü'l-Celvetîyyesi”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.

Gülây Göz, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü's-Silsiletü'l-Celvetîyyesi'nin 1-72 sayfalarının...”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Ankara, 1983.

⁶² Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 248.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Millet Şeriye 1040 (müellif nüshası), Süleymaniye Ali Nihat Tarlan 79, Yazma Bağışlar 155, Esat Efendi 1486, Hacı Mahmut 2670, Pertev Paşa 248, Şazeli 63/1, Mihrişah Sultan 216, Halet Efendi 230, Esat Efendi 1488, 3533, Atf Efendi 1411, Millet Şeriyye 1252, 1328/1, Topkapı Sarayı H. 258/1, H 301, Y 266, Selimağa Hüdâyi 436, 680, İ. Ü. TY 1455, TY 1612, TY 1806, TY 25, TY 225, TY 6378, TY 2172/2, TY 2300, TY 6440, BEYBEK Ulu Camii 1763/3, Genel 9372, Tire Necip Paşa NC 328, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 203, 350/1, 634, 1261, Muallim Cevdet K 130, 575, Tercüman Gazetesi 35, Beyazıt Genel 3384, 3385, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 48.

Sülükü'l-Mülûk: Daha çok *Tuhfe-i Aliye* olarak da bilinir. Bk. *Tuhfe-i Aliye*.

68- Şeceretü'l-Yakîn ve't-Tevhîd: 1134 yılının rebiyülahirinin dördüncü günü olan Perşembe günü (27 Ocak 1722) ikindi vakti Üsküdar'da bitirdiği bu eserinde İsmail Hakkı daha çok mutasavvıfların sıkça kullandıkları ayet ve hadisler ile İbn Arabî'nin sözlerini açıklamakta ve tasavvufun temel meseleleri konusunda bilgi vermektedir. Yazma nüshası Tire Necip Paşa Kütüphanesi NC 296'dadır.

69- Şerh alâ Tefsîri'l-cüz'î'l-ahîr li'l-Kâdî: İsmail Hakkı'nın Şaban 1137/Nisan 1725'de tamamladığı bu eseri meşhur müfessir Beyzavî'nin *Envâru't-Tenzîl* adlı Amme cüzünün tefsirine Arapça yaptığı şerhtir. Şam'da başladığı bu eserini Üsküdar'da bitirmiştir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 28-30, (müellif nüshası), Genel 949-951, Laleli Ragıp Paşa 154, Beyazıt Genel 755, Veliyüddin Efendi 296, Süleymaniye Çelebi Abdullah 35, Süleymaniye Hamidiye 177, Aşir Efendi 13 (eksik), Halet Efendi 36 (eksik), Nâfiz Paşa 101 (eksik), Fatih 490, Raşit Efendi 65 (eksik), Hasan Hüsnü Paşa 43, İ. Ü. A 352, A 1985 (eksik), A 2117 (eksik), A 1862 (eksik), Atf Efendi 282, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi 602 (eksik), Tire Necip Paşa NC 65 (eksik), 66 (eksik), Millet Ali Emiri 173 (eksik), Atatürk Kitaplığı BEL 135.

70- Şerh-i Ebyât-ı Füsûs: *Füsûsu'l-Hikem*'in Kelime-i İshakiyye Fassından sonunda yer alan beyitlere yapılmış Türkçe şerhtir. Seyyid Vesim Ağanın isteği üzerine hazırlandığından aynı zata ithaf edilen *Tuhfe-i Vesimiyye* ile karıştırılmıştır.⁶³ Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi 1474'te 114^b-146^b arasındadır.

⁶³ Ali Namlı, a.g.e, s. 197.

71- Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram Veli: İsmail Hakkı, Hacı Bayram Veli'nin (ö. 1430) "*Çalabım bir şâr yaratmış*" mısraıyla başlayan altı beyitlik meşhur ilahisinin Türkçe şerhidir. 1118/1708 yılında kaleme alınmıştır.

Baskı:

Mehmet Ali Aynî, **Hacı Bayram Veli**, İstanbul, 1343, (Sadece bir bölümü 89-97 sayfalar arasındadır.)

Mehmet Ali Aynî, **Hacı Bayram Veli** Latin harflerine aktaran Ethem Cebecioğlu, Ankara 1991. s. 78-89, 94-105.)

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Necmettin Veli Demircan, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Hacı Bayram Veli'nin "*Çalabım Bir Şair Yaratmış*" şerhi istinsahı", M. Ü. İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) İstanbul t.y.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Esat Efendi 1521/1 (Müellif nüshası), Halet Efendi 724/1, İbrahim Efendi 374/2, Pertev Paşa 637/16, Mihrişah Sultan 189/5, Beyazıt Genel 3506/5, Atıf Efendi 1414/2, 1420/1. Yapı-Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 20/3, Üsküdar Hacı Selimağa Hüdâyi böl. 469, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 975/2, Muallim Cevdet O 28/1.

72- Şerh-i Ebyât-ı Hasan Kâdirî: İsmail Hakkı'nın çağdaşı Hasan Kâdirî'nin "*Bu gönül hem Hak'dadır, hem anda Hak*" mısraıyla başlayan iki beyitlik bir şiirine yaptığı şerh olup 1134/1721'de Türkçe telif edilmiştir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

İ. Ü. TY 3339/3, Süleymaniye Yazma Bağışlar 146, Pertev Paşa 637.

73- Şerh-i Gazel-i Yunus Emre: Aşıkpaşazâde'nin (ö. 1484) Yunus Emre'nin meşhur şathiyesine yazdığı "*Çıkdım badam dalına anda yedim üzümü*" mısraıyla başlayan gazele Yunus Emre'nin zannederek yaptığı şerhtir.⁶⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, İsmail Hakkı'nın bu şiirleri birbirine karıştırmakla büyük bir yanlışlık yaptığını ve hiçbir zaman Yunus'u anlamadığını iddia etmektedir.⁶⁵ 1123 Cemaziyelevvel/ Temmuz 1711'de tamamlanmıştır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

⁶⁴ Ömür Ceylan, a.g.e., s. 43.

⁶⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İstanbul, 1992, s. 229.

Süleymaniye Esat Efendi 1521/4 (müellif nüshası), Süleymaniye Halet Efendi 724/4, Beyazıt Devlet 3506/6, Atıf Efendi 1414/4 ve 1420/4, Üsküdar Selimağa Hüdâyi 469, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 28 ve 145, Muallim Cevdet O 28/3, Yapı-Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 20/5.

74- **Şerh-i Gazel-i Yunus Emre:** İsmail Hakkı, Yunus Emre'nin; “Çıkdım Erik Dalına anda yedim üzümü” “Sırttan gel sıfata anda safâ bulasın/ Hayallere dalma kim dosta mahrem olasın”⁶⁶ ve “Adım adım ileri beş âlemden içeri/ On sekiz bin hicabı geçtüm bir dağ içinde” beyitleriyle başlayan üç şiirine şerh yapmıştır. “Çıktım erik dalına” şiirine yaptığı şerh, diğer şerhlerde yedi ile dokuz iken Bursevî şerhinde on üç beyittir.⁶⁷ 1128/1716 tarihli müellif nüshası Süleymaniye Esad Efendi 1521 nolu kitapta 26^b-41^a arasındadır. “Sırttan gel sıfata anda safâ bulasın” mısraıyla başlayan 13 beyitlik gazele yapılan şerhin müellif hatlı nüshası Süleymaniye Esat Efendi 1521'dedir. (1112/1700) Ayrıca Halet Efendi 724, 115^a-123^b de vardır. İsmail Hakkı'nın Yunus şiirlerinden yaptığı son şerh “Adım adım ileri beş âlemden içeri” mısraıyla başlayan dokuz beyitlik ilahinin şerhidir. Abdülbaki Gölpınarlı⁶⁸ bu şiirin Yunus'a ait olamayacağını söylemesine karşın Amil Çelebioğlu Yunus'a yazılmış bir nazire olma ihtimalinin yanı sıra şiirin genel havası, üslup ve muhtevası bakımından Yunus'a da ait olabileceği kanaatindedir.⁶⁹ Bunlardan başka Yunus'un “Yitürdüm Yusuf'u Kenan ilinde/ Bulundu Yusuf Kenan bulunmaz” beytiyle başlayan ilahisine yaptığı bir şerh daha vardır. Bir varak olan bu şerh Milli kütüphane 392 numarada kayıtlı mecmua içindedir.⁷⁰

Baskıları:

Burhan Toprak tarafından yayınlanan *Yunus Emre Divanı*'nın üçüncü cildinde (61-175) ve Necla Pekolcay ve Emine Sevim'in 1991'de yayınladıkları *Yunus Emre Şerhleri* (153-181) isimli kitaplarda yayınlanmıştır.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Durdu Duman, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Çıkdım Erik Dalına (Yunus Emre) şiirinin Şerhi”, M. Ü. İlahiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1982.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

⁶⁶ Yunus Emre, *Divan*, haz. Mustafa Tatçı, Ankara Kültür Bakanlığı, 1990, s. 252-254.

⁶⁷ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 230.

⁶⁹ Amil Çelebioğlu, “Yunus'un bir şiirinin şerhi” *Yunus Emre Sempozyumu 2-5 Mayıs 1988 Bildiriler*, İstanbul, 1990, s. 95.

⁷⁰ Amil Çelebioğlu *a.g.b.*, s. 76

Süleymaniye Esat Efendi 1521 94^a-98^b (Müellif hattı), Halet Efendi 724/7, 724/2, Fatih 2652, Yazma bağışlar 146, Pertevniyal 394, İ. Ü. TY 885, TY 9771. Atıf Efendi 1420/2, 1414/3, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 28, 145/8, 296/1, 975/3, Muallim Cevdet O 28/2, Yapı-Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 20/4, Üsküdar Hacı Selimağa Hüdâyî 469.

75- Şerh-i Kelimât-ı Şeyh Sahafî: Suhufî, Sahfî olarak da bilinen Şeyh Mehmet Efendinin “*Seyr eyledim cihanı halk bend ile giriftâr*” mısraıyla başlayan on beyitlik şathiyeye yaptığı şerhtir. Yazma nüsha Süleymaniye Hacı Mahmut Efendi 2537/6’da kayıtlıdır.

76- Şerh-i Kelime-i Tevhîd: *Şerh-i Esmâ-ı Seb ‘a, Şecereti’t-Tevhîd, Kitâbu’t-Tevhîd* isimleriyle de anılan bu eser, Kelime-i Tevhid’in Türkçe açıklanmasından ibarettir. 1134/1723’de şerh edilmiştir.

Baskıları:

Kelime-i Tevhidin Mertebeleri, sdl. Arif Pamuk, İstanbul, 1998, 29 s.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Lütfi Baykal, “Bursevî ve Mısırî’nin Tevhid Risalelerinde yer alan Vahdaniyet Anlayışı”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1985.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Millet Şeriye 1252/2, Süleymaniye Pertev Paşa 637/3, İstanbul Üniversitesi TY 2132/2, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 1398.

77- Şerh-i Lübbü’l-Lüb ve Sırru’s-Sır: İbn Arabî’nin “*Özün Özü*” isimli eserine yaptığı şerh ve tercümedir. Bu eser de *Fütûhât-ı Mekkiyye*’nin hakikat ve marifete dair birkaç meselesinden ibarettir. 1133/1722’de tercüme edilmiştir. Bazı kimseler İsmail Hakkı’ya ait olan bu eseri Niyazi Mısırî’ye nisbet etmişlerdir.⁷¹ Ali Namlı bu eserin İbrahim Hakkı’ya ait olduğu kanaatindedir.⁷²

Baskıları:

İstanbul, Mustafa Efendi Matbaası 1292/1875, 48 s.

Özün Özü, haz. Abdülkadir Akçiçek, Ankara, Rahmet Yayınları, 1963, II. Baskı 1968, III. Baskı, İstanbul Ekin Matbaası, 1984.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

⁷¹ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C.I, s. 172.

⁷² Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 211.

Süleymaniye İbrahim Efendi 374/1, Abdullah Efendi 52, Mihrişah Sultan 186, Hacı Mahmut 2749/1, 2743/2, Topkapı Sarayı H 258/2, BEYBEK Genel 333, Beyazıt Genel 3761, Millet Şeriye 869, 875, 874, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 200/1, 270/1, 1034/1, 1204/1, 1459, 1625.

78- Şerh-i Nazm-ı Ahmed: İsmail Hakkı'nın şairinin kim olduğunu bilmeden şerh ettiği bu eser Dukakinzade Ahmed'e (XVI. yy) aittir.⁷³ “*Dinler isen hâlimi eydeyim ey nev-civân*” ile başlayan yedi beyitlik şathiye'nin şerhidir. 1131/1719'da Türkçe kaleme alınmıştır.

Baskıları:

İstanbul, Süleyman Sakıp Efendi Matbaası, 1330/1912'de 8 sayfa.

Bitmedik Ot Dibinde Doğmadıcak Bir Göcen, Şerh-i Nazm-ı Ahmed, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara, 2000.

Aynı müelliflerin hazırladığı Türk Edebiyatında Şathiye (Ankara, Akçağ 2001) isimli eserin 232-241. sayfalarında da yer almaktadır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Esat Efendi 1521/5 (müellif hattı), Halet Efendi 724/5, Pertev Paşa 637/15, 385 Mihrişah Sultan 189/3 (müellif hattı), Üsküdar Hacı Selim Ağa Hüdâyî Efendi 471 (469), Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet O 28/4.

79- Şerh-i Nazm-ı Hayretî: “*Sinemın bağında bitmiş bir ağaçta dört dal*” mısraıyla başlayan altı beyitlik ilahinin şerhidir. Daha çok bir halk şairi olduğu düşünülen ve hakkında bilgi bulunmayan Hayretî adında bir şaire aittir.⁷⁴

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Hacı Mahmut Efendi 2749/10, Hacı Selim Ağa Hüdâyî Efendi 469/9, 472/2, 476/2, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 975/4, Muallim Cevdet O 28/5.

⁷³ Ömür Ceylan bu şiirin Ahmedî ve Kaygusuz mahlaslarıyla şiirler yazan Ahmed Sarbân'a veya Ümmi Kemal dervişlerinden Aşık Ahmed'e ait olabileceğini söylemektedir. (Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s.46) Fakat bu şiir Dukakinzade'nin divanında 209. Gazel olarak bulunmaktadır. (Hüseyin Süzen, “Dukakinzade Ahmet Bey Divanı İnceleme-Tenkitli Metin”, İstanbul, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1994, C. II, s. 209:)

⁷⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s. 44-45. Murat Yurtsever ise, XVI. Asır şairlerinden Hayretî'ye ait olduğunu söylemektedir. *a.g.e.*, s. 74. Hayretî Divanında böyle bir şiirine rastlayamadık. (Mehmet Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, *Hayretî Divanı*, İstanbul, 1981)

80- Şerh-i Nazm-ı Niyâzi: *Es'ile-i Mısri ve Ecvibe-i Hakki* olarak da bilinen bu eser İsmail Hakkı'nın, Niyâzi Mısri'nin (ö. 1694) “*Müşkilim var size ey Hak dostları eylen küşâd*” mısraıyla başlayan 13 beyitlik gazeline yaptığı şerhtir. Baştan sona tasavvufi mazmunlarla dolu bir eserdir. 1122/1710 yılında kaleme alınan bu eserin dili Türkçe'dir.

Baskıları:

İstanbul, Vezirhan matbaası, 1288/1871, Makâlât-ı İsmail Hakkı içinde beş sayfa olarak basılmıştır.

Divân, Bulak 1257/1841'de sonunda.

Abdullah Çaylıoğlu, **Niyâzi Mısri Şerhleri**, İstanbul 1999, s. 33-40.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 745/2 (Müellif nüshası), Ulucami 1764/2, Süleymaniye Hacı Mahmut Efendi 2537/3, (3440?) Halet Efendi 332/6, Haşim Paşa 27, Yapı-Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 20/2, 938/5.

81- Şerh-i Pend-i Attar: Feridüdüddin Attar'ın (ö. 1230) Farsça manzum *Pend-i Attar* isimli eserinin Türkçe mensur şerhidir. Şerh edilen eser kalınlığında olan bu şerh, 17 Ramazan 1136/9 Temmuz 1724 yılında Cuma günü tamamlanmıştır.⁷⁵ Bursevî, bu eserinin tarihini “*Oldu ehl-i dile tuhfe bu şerh*” mısraıyla belirtmiştir.

Baskıları:

İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1250/1834 689 s.

İstanbul, Muhip Efendi Matbaası 1287/1870, 651 s.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Rafiye Duru, “Bursalı İsmail Hakkı'nın Şerh-i Pend-i Attar'ı”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir, 1998.

Tuba Onat, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attar'ı 30-80 vr.” Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa, 1998.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 68, 69 (müellif nüshası), Süleymaniye Aşir Efendi 295, Esat Efendi 2767, Pertev Paşa 276, Hamidiye 651, Fatih 3935, Mihrişah Sultan 390, Beyazıt Genel 3911, 3913, Atıf Efendi 2140, Konya Mevlana Müzesi 2532-2533, Tire Necip Paşa DV 240.

⁷⁵ İsmail Hakkî Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, C.II, s. 430.

82- Şerh-i Salavât-ı İbn Meşîş: İsmail Hakkı'nın ihvandan birisinin ricasıyla yaptığı, Mağripli Şazeli şeyhi Abdüsselam İbn Meşîş'in (ö. 1228) peygamberimize yazmış olduğu salât ve selamın şerhidir. Rebiyülevvel 1113/Ağustos 1701'de Türkçe olarak yazılmıştır.

Baskıları:

İstanbul, Bâb-ı Seraskeriye Matbaası, 1256/1840.

İstanbul, Arif Efendi Matbaası, 1256/1840.

Kahire, Bulak, 1279/1862.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Mihrişah Sultan 206, 217/3, 441, Pertev Paşa 637/2, Bağdatlı Vehbi 962, Kılıç Ali Paşa 595/1, Halet Efendi 76, Şazeli 157, Esat Efendi 352, 3580/7, 6362, Reşit Paşa 337/2, Düğümlü Baba 354/2, Hacı Mahmut 2908, 3747/2, 4219, İ.H. İzmirli 791, Yazma Bağışlar 3055/9, İ. Ü. TY 7239, TY 2281, TY 366/1, TY 25/4, Nuruosmaniye 5061, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 350/2, 603, 1639, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 66, 775, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yazma Eserler 1292, Hacı Selim Ağa Hüdâyî 447, Tire Necip Paşa, DV 835.

83- Şerhu Fıkhı'l-Keydânî: Muhammed Kuhistânî'nin şerhinden yararlanarak Lütfullah Neseffî'nin (Fazıl Keydânî) fıkha dair eserine yapmış olduğu şerhtir. Köprülü'deyken başlayıp 15 Rebiülevvel 1094/2 Mart 1684'de Usturumca'da bitirdiği şerhin dili Arapça'dır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 64, Atıf Efendi No. 873 (Müellif nüshası), Süleymaniye Hacı Mahmut No. 1027, Mihrişah Sultan No: 190, Hacı Selim Ağa Hüdâyî Bölümü 446.

84- Şerhu Nazmı's-Sülûk: *Şerh-i Dibace-i Fariziyye* ve *Şerh-i Feride* olarak da adlandırılan bu eser, İsmail Hakkı'nın Mısırlı şair Ömer İbni Farız'ın (ö. 1234) meşhur *Taiyyetü'l-Kübrâ* adlı kasidesinin ilk dört beytinin şerhidir. İsmail Hakkı bu eserini müritlerinden Mudanyalı İbrahim Sâfi'ye ithafen⁷⁶ 1131/1719'da Türkçe olarak kaleme almıştır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

⁷⁶ İsmail Hakkı Bursevî, Şerhu Nazmı's-Sülûk, Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan No: 189, v. 1b.

Süleymaniye Mihrişah Sultan 189/1, (1^a-21^a. müellif nüshası), Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 320, Süleymaniye Hacı Mahmut 2672, Pertev Paşa 253, İ. Ü. TY 2136/1, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 320, 1080, Süleymaniye Hacı Mahmut 2672, Pertev Paşa 253, İ. Ü. TY 2136/1, Üsküdar Selimağa Hüdâyi 466.

85- Şerhu Nuhbeti'l-Fiker li Usûlu Hadis: Hadis usûlü ile ilgili olan bu eser İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 1449) *Nuhbetü'l-Fiker*'inin Arapça şerhidir. Bursevî, öğrenciliği zamanında aldığı notları daha sonra değerlendirerek meydana getirdiği bu eserde hadisleri tasavvufi bakış açısıyla 1129/1717'de şerh etmiştir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 35-37 (müellif nüshası), Genel 1003, İstanbul Ragıp Paşa 242, Atıf Efendi 374, Süleymaniye Kasidecizade 46, Kılıç Ali Paşa 182, Pertevniyal 146-147, Beyazıt 804, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Genel 804.

86- Şerhu Şu'âbi'l-İmân: İsmail Hakkî'nin müntesiplerinden Sipahi Şem'î Mehmed Beyin teklifiyle 1133/1721'de Türkçe kaleme aldığı ve dokuz şubeye ayırdığı akaide ve ahlâka dair yetmişin üzerindeki konuyu açıklayan bir eserdir.

Baskıları:

İstanbul, Süleyman Efendi Matbaası, 1304/1887, 136, 5 s.

İman Şubelerinin Şerhi, sdl. İlhami Ulaş, İstanbul, 197?.

İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış, yay. haz. Yakup Çiçek, İstanbul, Darulhadis, 2000.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Topkapı Sarayı EH 853, Beyazıt Genel 3506/2, Süleymaniye Halet Efendi 414/2, Mihrişah Sultan 187, İ. Ü. TY 25, TY 405, Tire Necip Paşa NC 332.

87- Şerhu Usûli'l-Aşere Li Teysiri Tarîkı'l-Vüsûl: Necmüddin Kübrâ'nın (ö. 1226) *Usûlu'l-Aşere* adlı eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Mürfidin sulûkundan bahseden tasavvufi bir kitaptır. Rebiyülevvel 1137/ Aralık 1724 yılında arkadaşlarından birinin arzusu üzerine şerh etmiştir

Baskıları:

İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1256/1840 85 s. ve 1291/1874 120s.

İstanbul, Mustafa Efendi Matbaasında 1291/1874 77 s.

Tarikatlarda On Esas, çev. Rahmi Serin, İstanbul Pamuk Yayınları, [t.y.].

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 70 (müellif nüshası), 1459, Süleymaniye Şazeli 64/1, Mihrişah Sultan 217/1, Pertev Paşa 637/4, Hasan Hüsnü Paşa 30, 729, 653/2, Abdullah Efendi 253, Halet Efendi 828/3, 248, Abdullah Efendi 32/2, Hacı Mahmut 2572, 2402, Atıf Efendi 1413, 1414/1, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 213, 589/2, 682/1, Millet Şeriye 1367/2, 796, İ. Ü. TY 2172/1, TY 4706, TY 9831, TY 6401, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 791/4.

88- Şerhu'l-Erbâine Hadîsen: Ebu Zekeriye Yahya İbn Şeref en-Nevevî (ö. 1277) *Kırk Hadis*'ine Bursevî'nin yaptığı şerhtir. Molla Ali Hafız Kastomonî'nin arzusu üzerine kaleme alınmıştır.⁷⁷ Bu şerh, Nevevî'nin eserine yapılmış en kapsamlı ve en hacimli şerhtir.⁷⁸ 1137 Muharreminin (Ekim 1724) sonunda, Bursa'da tamamlamıştır.

Baskıları:

İstanbul, 1253, 1313 ve 1317'de *Mevahibü Ledünniye* kenarında.

İstanbul, Daru't-Tıbbâti'l-Amire, 1317/1899. Bu baskı, Sami Erdem tarafından Latin harflerine aktarmış ve Hikmet Gültekin'in Bursevî'den bahseden uzunca bir incelemesinin bulunduğu bir girişle birlikte İstanbul'da basılmıştır. (İnsan Yayınları 1998)

Kırk Hadis Şerhi, haz. Mustafa Utku, Bursa, Uludağ, 1999.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Hüseyin Arı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı ve "Şerh-i Hadis-i Erbâin"inin tahlili," İ. Ü., Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) İstanbul t.y.

Hikmet Gültekin, "İsmail Hakkı Bursevî Kırk Hadis Şerhi Transkripsiyonu ve Hadislerin Tahric ve Tenkit Kritiği (ilk yirmi hadis)" Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri 1996.

Ayşe Gültekin, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Kırk Hadis Şerhi Transkripsiyonu ve Hadislerin Tahric ve Tenkidi", Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri 1996.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

⁷⁷ İsmail Hakkı Bursevî, Şerh-i Hadis-i Erbâin, v. 1^b.

⁷⁸ Hikmet Gültekin, **Kırk Hadis Şerhi**, İstanbul, İnsan, 1998, s. 109.

BEYBEK Genel 39 (müellif nüshası), Süleymaniye Hasan Hüsnü Paşa 230, Esat Efendi 341, Hamidiye 321, Lala İsmail 46, Mihrişah Sultan 62, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi 678, Tire Necip Paşa, DV 100.

89- Şerhu'l-Hadis "el-Mü'minu Mir'atü'l-Mü'min": "Mümin müminin aynasıdır." anlamına gelen hadisin tasavvufî şerhidir. 13 Şevval 1102/25 Ocak 1691'de telif edilen bu eserin dili Arapça'dır. Müellif nüshası BEYBEK Genel nu. 41'de 55^b-59^b varakları arasındadır.

90- Şerhu'l-Hadis "İzâ tehayyertüm" İşlerinizde şaşırıp kaldığınızda kabir ehlinden yardım isteyin, anlamındaki sözün Türkçe açıklanmasıdır. Yazma nüsha Süleymaniye Esad Efendi 1549/2'deki *Şerhü'l-Kebâir*'in sonundadır.

91- Şerhu'l-Hadis-i "Le-ene ekrâmü": *Kitâb-ı Nur u Esrâr* olarak da adlandırılan bu eserde, peygamberimizin, kendisinden sonra hilafetin otuz yıl daha devam edeceğini ve daha sonra kesintiye uğrayacağına dair hadisinin mevzuluğuna bakılmaksızın yaptığı tasavvufî şerhtir. 1122/1710 yılında telif edilen bu eserin dili Türkçe'dir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Hacı Mahmut 2672/2, Üsküdar Hacı Selimağa Hüdâyî 467, 469/2, Beyazıt Genel 3506/2.

92- Şerhü Mukaddimeti'l-Cezerî fi't-Tevcîd, el-Cezerî'nin (ö. 1429) *Mukaddimetü'l-Cezerî* adlı eserinin satır aralarına ilâve edilmiş açıklamalardan oluşan bir çalışmadır. Türkçe olan bu eseri 1087/1676'da Üsküp'te talebeleri için yazılmıştır.⁷⁹ Yazma nüsha, BEYBEK Genel no. 38/7'dedir.

93- Şerhü'l-Kebâiri'l-Müsemmâ bi-Rumûzu'l-Kunûz: İsmail Hakkı bu eserini, dostlarından Mehmet Sufî el-Bâsîr'in isteği üzerine yazmıştır.⁸⁰ Eserde, Alaattin et-Türkistanî'nin bir manzumesinden yola çıkarak, yetmiş çeşit büyük günahın birbirlerine olan nispeti ve aralarındaki farkları ele alınmaktadır. 1116/1704'te Türkçe olarak telif edilmiştir.

Baskı:

İstanbul Matbaa-ı Bab-ı Hazreti Seraskerî, 1257/1841, 4,120 s.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

⁷⁹ İsmail Hakkî Bursevî, Tamamu'l-Feyz, Süleymaniye Halet Efendi No: 244, v. 224^a.

⁸⁰ İsmail Hakkî Bursevî, Şerhu'l-Kebâir, İstanbul, 1257, s. 2-3.

Halime Altuntepe, “İsmail Hakkı Bursevî ‘Şerhü’l-Kebâir’ Adlı Eseri ve Yazarı hakkında Bir İnceleme (Transkripsiyon)”, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1981.

Yakup Ar, “İsmail Hakkı Bursevî’nin ‘Şerhü’l-Kebâir’ Adlı Eserinin 61-120 Sayfalarının Transkripsiyonu”, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1984.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Atuf Efendi 1328 (müellif nüshası), İbrahim Efendi 871, Şazeli 66, Hacı Mahmut 1343, 1885, Esat Efendi 1548, 1549, Halet Efendi 385, Raşit Paşa 337/2, Mihrişah Sultan 1910, Pertev Paşa 637, Hasan Hüsnü Paşa 1200, Topkapı Sarayı B/392, Tire Necip Paşa Kütüphanesi NC 286, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 459, İ. Ü. 3928/2, Beyazıt 3027, Edirne Badi Efendi 2145, Emel Esin Ktp. 259.

94- Şerhü-Risâle fî Adabi’l-Bahs ve’l-Münâzara: Taşköprülüzâde İsamüddin Ahmed b. Mustafa Ebu’l-Hayr’ın (968/1561) *Risâle fî İlmi Adâbi’l-Bahs* isimli eserine yaptığı şerhtir. Köprülüde’de bulunduğu sırada hazırladığı 21 Zilhicce 1092/31 Aralık 1681’de tamamladığı bu eseri *Risale-i Velediyye* olarak da bilinir. 1092/1681’de yaptığı bu şerh Arapça’dır. Mehmet Ali Aynî’nin “Şerhu Kelâmu İsam” olarak zikrettiği eser⁸¹ bu olmalıdır.

Baskı:

İstanbul, Hacı Ali Rıza Matbaası, 1273, 64 s.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel No: 116 (Müellif nüshası), Süleymaniye Serez No: 3912/8, Darülmecnevi 481, Esat Efendi 3035/2, 3036, Hacı Mahmut Efendi 6154, Laleli 2031, İbrahim Efendi 818, Şehit Ali Paşa 2300, Antalya Tekelioğlu 493, Atuf Efendi 2405, Beyazıt Genel 5951, 5902/2, Hacı Selim Ağa Hüdâyî 1549, Emel Esin Ktp. 258.

95- Tâlika ale’l-Evâili Tefsiri’l-Beydavî: *Tefsîrû Ayetü “Amenerresûlu”* olarak da bilinir. İsmail Hakkı’nın meşhur müfessir Kadı Beydavî’nin (ö. 1286) *Envâru’t-Tenzîl* isimli eserindeki Fatiha suresi ile Bakara suresinin son ayetlerine (Amenerresulu) yaptığı eklerdir. 1127/1715 yılında yaptığı bu ekleri Arapça yazmıştır. 1122/1713 yılında telif edilen bu eser Türkçe’dir.

⁸¹ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 244.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler: BEYBEK Genel 31 (Müellif nüshası) Süleymaniye Yazma Bağışlar 1387, Halet Efendi 414/5, Haşim Paşa 27/4, Tahir Ağa 608/2, İstanbul Ragıp Paşa 195, Nuruosmaniye 145, Atıf Efendi 82, 1496, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 975/1, İ. Ü. TY 3395/5, Millet Şeriyye 1182/4, Beyazıt Genel 3507/3. Mecmua-ı Hakkı isimli mecmualarda da yer almaktadır: Beyazıt Genel 3507, 44^a-60^b, Atıf Efendi 1496 90^a-108^a.

96- Tefsir-i Sure-i Yasin: Yasin suresine yaptığı tasavvufi tefsirdir. 1128/1716 yılında Türkçe kaleme alınmıştır.

Baskı:

İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1316/1898.

Yazma nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı 192'dedir.

97- Tefsirü “ve mâ besse fihîmâ min dâbbe”: İsmail Hakkı'nın Kahire'de bulunduğu sırada dostlarından Şeyh Davud el-Beşşârî el-Mısrî'nin ricasıyla yazdığı Şûrâ suresinin yirmi sekizinci ayetine yaptığı tasavvufi şerhtir. 1122/1710 yılında yazdığı bu eserin dili Arapça'dır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Atıf Efendi 1496, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Genel 3507, v. 88^a-89^b.

98- Tefsirü “Ya eyyuhannâsu‘budû Rabbeküm”: İsmail Hakkı'nın 1122/1710'da, Kahire'de bulunduğu esnada dostlarından Şeyh Ali el-Hanefî el-Ezherî'nin ricasıyla Arapça kaleme aldığı Bakara suresinin 21-22. ayetlerinin tasavvufi tefsiridir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Beyazıt Genel 3507 v. 90^a-107^a, Süleymaniye Atıf Efendi 1496. Mecmua-ı Hakkı isimli mecmualarda da yer almaktadır: Beyazıt Genel 3507 80^a-83^a, Atıf Efendi 1496 122^a-146^a.

99- Tefsîrû Sureti'l-Asr: Asr suresinin faziletine dair küçük bir risaledir. 1122/1710 yılında telif edilen bu risale Arapça'dır. Mecmua-ı Hakkı isimli mecmualarda da yer almaktadır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler: Beyazıt Genel 3507 63^a-69^b, Süleymaniye Atıf Efendi 1496 108^b-116^a.

100- Tefsîrû Sureti'l-Fatiha: İsmail Hakkı bu eserini Rûhu'l-Beyân'dan on sekiz sene sonra, 1137/1725 yılında, vefatından kısa bir süre önce tamamlandığı söylene de ⁸² kütüphanelerdeki nüshalarla karşılaştırdığımızda daha önceki bir tarihte yazılmış olma ihtimali daha yüksektir. Kuran-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha'yı kalbine doğan varidatlar ve konu ile ilgili ayet ve hadislerle açıklamasından oluşmaktadır. Bu eser *Kitâbu'l-Fazl ve 'n-Nevâl* adlı eserinin içinde yer aldığı için çoğu zaman bu isimle anılır. Adı geçen kitapta diğer konularla ilgili bölümler değişirken sadece Fatiha suresinin tefsirinin olduğu bölüm değişmemektedir.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

K. Ziyaeddin Coşan, "İsmail Hakkı Bursevî ve Fâtiha Suresi Tefsiri", M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), İstanbul, 2001.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

BEYBEK Genel 31 (müellif hattı), Millet, Ali Emirî, şeriyye 1182, Süleymaniye Mihrişah Sultan 201, Hacı Mahmut 237, 276, İ. Ü. T 3395, Ankara Milli Ktp. 4407, Beyazıt Genel 3504/2. Mecmua-ı Hakkı isimli mecmualarda da yer almaktadır: Beyazıt Genel 3507 61^a-61^b.

Aynı isimle Türkçe bir eseri daha vardır. 1126/1714 yılında telif edilen bu eser diğer eserleri içinde de yer almaktadır. Bunlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: BEYBEK Genel 83, Süleymaniye Mihrişah Sultan 201/1, Hacı Mahmut 3838/2, Hacı Mahmut 237/2, 1703/1, 276, 2511, 2838, Nafiz Paşa 69, Millet Şeriyye 1182/1, Ankara DTCF İsmail Saib Sencer 1889/1, İ. Ü. T 3897, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin 609, 1188.

101- Tefsîrû Sûreti'l-İhlâs: Kuran'ın 112. Suresi olan ve "Kul hüvellahü" diye başladığı halk arasında yaygın olarak "Kulhü" olarak bilinen surenin tasavvufî bir tefsiridir. 1125/1714 yılında telif edilen bu eserin dili Arapça'dır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

İ. Ü. AY 3395, Süleymaniye Atıf Efendi 1504.

102- Tefsîrû Sureti'l-Zelzele: İsmail Hakkı'nın Mısır'da bulunduğu 2 Recep 1122/27 Ağustos 1710'da yaşanan depremden sonra Mısır'lı müntesiplerinden Şeyh Yunus el-İzzî'nin ricasıyla Kuran'ın doksan dokuzuncu suresi olan Zilzal suresine yaptığı Arapça açıklamadır.

⁸² Ziyaeddin Coşan, "İsmail Hakkı Bursevî ve Fatiha suresi tefsiri", M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001, s. 76.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Atıf Efendi 1496/2, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Genel 3507 127^b-132^a.

103- Tuhfe-i Âliye: *Sulûku'l-Mulûk* adıyla bilinir. Bir öğüt ve mevıza kitâbıdır. Dönemin sadrazamı Çorlulu Ali Paşaya takdim edilmiştir. Bursevî bu eserini, diğer eserlerinde de olduğu gibi, para kazanmak için değil, insanlara faydalı olması için yazmış, Bursevî'ye göre Paşa, yazdıklarını dinlemeyince de azl olunmuştur.⁸³ Eser, melik, insan-ı kâmil, sultan, veli, imam, kadı gibi mevkilerin tasavvufî açıklamalarından oluşmaktadır. İçinde imamın seçimi ve tayini, vezirlerin görevleri, sefer ve sıkıntı duaları gibi konular tasavvufî bakış açısıyla anlatılmaktadır. İdarecilere öğüt vermesi bakımından siyasetnâmeye benzeyen bu eser siyasetâmeler arasında zikredilmektedir.⁸⁴ Ayrıca bu eseri *Tuhfe-i Hasekiyye*'nin bir özeti gibidir. 15 Zilkade 1121/26 Ocak 1709 yılında telif edilen bu eser Türkçe'dir.

Baskıları:

Seyr-i Sülûk, haz. Şeyda Öztürk, İstanbul, İnsan, 2000, s. 189-256.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Üsküdar Selimağa Kemankeş Emir Hoca Böl. 210, Süleymaniye Abdullah Efendi 32, Atıf Efendi 1412/1, Mihrişah Sultan 206, İ. Ü. TY 441, TY 3339/3, TY 2747, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 265/2, 589/1, Atıf Efendi 1912/1, Topkapı E.H. 1330, Hacı Selim Ağa Hüdâyî 35.

104- Tuhfe-i Atâiyye: Şam dönüşü Üsküdar'da 8 Rebiyülevvel 1133/7 Ocak 1721'de telif etmiştir. Bu tuhfeyi Tekirdağ'da Rodoscuk denilen yerde kendisine intisap eden Hacı Muhammet Atâi'ye ithafen yazmıştır.⁸⁵ Konusu tasavvuttur ve Türkçe'dir.

Baskıları:

İstanbul, Süleyman Efendi Matbaası, 1304/1887.

Kabe ve İnsan, haz. Veysel Akkaya, İstanbul, İnsan, 2000.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Veysel Akkaya, *Tuhfe-i Ataiyye*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1999.

⁸³ İsmail Hakkî Bursevî, Varidât, BEYBEK Genel 67, v. 13^b.

⁸⁴ Agah Sırrı Levent "Siyasetnâmeler" **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, yıl 1962, Ankara 1963, s. 187.

⁸⁵ İsmail Hakkî Bursevî, *Tuhfe-i Ataiyye*, Süleymaniye Bağdatlı Vehbi No: 1537, v.2^b.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Bağdatlı Vehbi 1537, Mihrişah Sultan 192, Hacı Mahmut Efendi 2734, 3909/2, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 471, 746, Tire Necip Paşa NC 319, Ankara DTCF Raif Yelkenci 312, Adana İl Halk 676, Hacı Selim Ağa Hüdâyî 439, BEYBEK Genel 1770 9/1.

105- Tuhfe-i Bahâiyye: İsmail Hakkı bu eserini Üsküdar ikameti sırasında Bursa'da oturan oğlu Bahaeddin Muhammed için yazmıştır. Celvetî tarikatı hakkında bilgi verilen bu eser Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi 476'da 70^b-75^b varakları arasındadır.

106- Tuhfe-i Bahriye: 21 Cemaziyelahir 1133/ 18 Nisan 1721'de Üsküdar'da Türkçe olarak telif etmiştir. Has bahçeler müfettişi olan Bahrî Hüseyin Efendiye ithafen yazılmıştır.⁸⁶ Bazı tasavvufi konuları açıklamaktadır. Mısır ikameti esnasında icazet verdiği alimlerden biri İbrahim Birmâvî'dir. Birmâvî'ye verdiği icazetname ile⁸⁷ Şeyh Ahmed el-Mısrî'ye verdiği icazetnâme'yi eserlerine de almıştır.⁸⁸

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Pertev Paşa 637/9, Kadızade Burhanettin 58, Atıf Efendi 1501/2, BEYBEK Genel 76/2.

107- Tuhfe-i Haliliyye: 1133/1720'de Üsküdar'da Türkçe olarak telif etmiştir. İsmail Hakkı bu eserini büyük kardeşi Halil'e ithafen kaleme almıştır. (s. 3-4) Daha çok itikadî meselelere ait olan bu eseri, 4 Muharrem 1133/5 Kasım 1720 Salı günü ikindi vaktinde (s. 77) tamamlanmıştır.

Baskıları:

İstanbul, Süleyman Efendi Matbaası, 1293/1876, 78 s.

İstanbul Dârü't-Tıbaâtü'l-Amire, 1256/1840, 91 s.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Mihrişah Sultan 165 (müellif nüshası), Hacı Mahmut 2675, 3909, Kasidecizade 740, Hacı Mahmut 2669, Hacı Abdullah 52/1, İ. Ü. TY 2279, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 1211.

⁸⁶ "Erbâb-ı hünerin dilpesendi Bahrî Hüseyin Efendi bir tuhfe-i seniye iltimas etti ki âteş-efrûz-ı muhabbet olanlar andan nur iktibâs ederler..." Mehmet Ali Aynî, a.g.m., s. 117.

⁸⁷ İsmail Hakkî Bursevî, Mecmua, v. 73^b-77^b. Atıf Efendi No: 1496, 173^b-193^a.

⁸⁸ A. e., 83^b-84^a.

108- Tuhfe-i Hasekiyye: Serhaseki Tûbâzâde Muhammet Ağaya hitaben Türkçe yazılmış bir eserdir. Eserde, padişaktan nakibüleşrafa kadar on bir yöneticilik makamı hakkında maddi ve manevi bilgi verilmekte ve anlamları verilmektedir. 15 Cemaziyelahir 1134/3 Mart 1722 Tarihinde tamamlanmıştır.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Ziya Kazıcı, “İsmail Hakkı Bursevî’ye Göre Osmanlı Müesseseleri” M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi sayı 7-10, yıl 1989-1992.

İstanbul, İhsan Kara, “İsmail Hakkı Bursevî’nin Tuhfe-i Hasekiyyesi III.Bölüm”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

A. Ü. D.T.C.F. İsmail Saib Bölümü 2029 (Müellif hattı), Süleymaniye Halet Efendi 211, 212, Hasan Hüsnü Paşa 809, Hacı Mahmut 2327, 2882, Mihrişah Sultan 164, 217, Hacı Selim Ağa Hüdâyî Efendi 456, İ. Ü. TY 2132/1, BEYBEK Genel 77, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 19, 45, 509.

109- Tuhfe-i İsmailiyye: Nemçe seferi esnasında tanıştığı Lefkelizâde Hacı İsmail Piyade için kaleme almıştır.⁸⁹ İnsan organlarına tasavvufi yorum getiren ilginç bir eserdir. 1132/1720’de Üsküdar’da kaleme alınan bu eserin dili Türkçe olup Hacı İsmail’in sorularına verilen cevaplardan oluşmaktadır.

Baskıları:

İstanbul, Basiret Matbaası, 1292/1875, 115 s.

İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1292/1875, *Münşeat-ı Aziziyye fî Asâr-ı Osmâniyye* sonunda, 292-336 sayfaları arasında.

İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1303/1886, 288-332 sayfaları arasında.

İsmail Hakkı Bursevî Hazretlerinin Öğütleri, der. Talip Hafizoğlu, İstanbul 1998, s.119-173. (Niyazi Mısırf ve Sarı Abdullah Efendinin eserleriyle bir arada).

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler:

Hacı Selimağa Hüdâyî 459, BEYBEK Genel 78, Beyazıt Genel 3506, Süleymaniye Hacı Mahmut 2767, 1548, Mihrişah Sultan 217, Pertev Paşa 637/5, Esat Efendi 1548, İ. Ü.

⁸⁹ İsmail Hakkî Bursevî, **Tuhfe-i İsmailiyye**, İstanbul, Basiret Matbaası, 1292, s. 2-3.

TY 7203, TY 7210, TY 2041, TY 1585, Konya Belediye İzzet Koyunoğlu 13918, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 987.

110- Tuhfe-i Ömeriyye: İsmail Hakkı “*Yâ Rab! Kemâl-i sun’una dâl oldu her nihâl/ Var her nihâl-i tâzede bin meyve-i kemâl*” mısraıyla başlayan bu eserini 15 Cemaziyelevvel 1134/ 3 Mart 1722’de Salı günü, (s. 54) Üsküdar’da beş günde yazmıştır. Müridlerinden Derviş Ömer Nevâfî’nin (s. 28) kendisine yönelttiği sorulara verdiği cevaptır. Kelime-i Tevhid ve tevhidin kısımlarını detaylı bir şekilde ele alındığı bir eserdir.

Baskıları:

İstanbul, 1240 (*Tuhfe-i Vesimiyye* ve Niyazi Mısırî’nin “*Tasavvuf Nedir*” diye isimlendirebileceğimiz bir risale, Gazali’nin *Kimya-yı Saaadet*’inden bir bölüm ile birlikte’te)

Seyr-i Sülûk, haz. Mehmet Ali Akidil, İstanbul, İnsan, 2000, 39-92 s.

Üzerine yapılan çalışmalar:

Mehmet Ali Akidil, “İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri ve Tuhfe-i Ömeriyye’si”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Mihrişah Sultan 162 (müellif hattı), Hacı Mahmut Efendi, 6362/5, 2882/2, BEYBEK Genel 76/2, İ. Ü. TY2248, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin .1626, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 303/8.

111- Tuhfe-i Recebiyye: 1129-1132 yılları arasında bulunduğu Şam’da tanıştığı emirü’l-hac Recep Paşaya ithafen kaleme alınmış esmâ-ı hüsnâdan on iki ismin şerhidir. (v. 2^b) Daha çok esmâ’l-hüsna’dan bazı isimlerin açıklanmasından ibarettir. Rebiyülevvel 1131/Şubat 1719 yılında telif edilen bu eser Türkçe’dir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Esat Efendi 1374 (müellif nüshası), Pertevpaşa 627/9.

112- Tuhfe-i Vesimiyye: Diğer adı *Kitâbu’s-Sulûk* olup tarikat ile ilgili konular ele alınmaktadır. 16 Cemaziyelahir 1133/13 Nisan 1721’de Türkçe olarak kaleme alınmıştır. III. Ahmed’in Enderun ağalarından Vesîmî mahlaslı Seyyit Ahmet Ağa için yazılmıştır (s. 3). Fetih suresinin 10. ayeti çerçevesinde bazı tasavvufi kavramları açıklamaktadır.

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Recep Yaman, “İsmail Hakkı'nın Kitâbu's-Sülûk adlı eseri”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1998.

Şeyda Öztürk, “İsmail Hakkı Bursevî'nin İki Tuhfesi: Tuhfe-i Vesimiyye ve Tuhfe-i Aliye”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.

Baskıları:

İstanbul, 1240/1875, 56 s. (*Tuhfe-i Ömeriyye* ve Niyazi Mısırfî'nin “*Tasavvuf Nedir*” diye isimlendirebileceğimiz bir risale, Gazalî'nin *Kimya-yı Saaadet*'inden bir bölüm ile birlikte)

Üç Tuhfe/Seyr-i Sülûk, haz. Şeyda Öztürk, İstanbul, İnsan, 2000, s. 117-185.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Beşir Ağa 359/2, Esat Efendi 1474/3, Beşir Ağa 359/1, Hacı Mahmut 267/1, 2260, 2671/2, 2672, 2675, 6362/2, Tahir Ağa 411, Mihrişah Sultan 219, Abdullah Efendi 32/1, Mehmed Murad 208/1, Pertev Paşa 253, Ankara DTCF İsmail Saib Sencer 1801, Üsküdar Selimağa Hüdâyî 441, Nuruosmaniye 2222, BEYBEK 81, Millet Şeriye 1179. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 256/3, 1044, 1112.

113- Vâridât-ı Hakkıyâ: İsmail Hakkı'nın 1114 Zilkâde/ Nisan 1702'de başlayıp 1115 Safer/1703 Haziran ayına kadar olan vâridatı ve şerhlerine dair Arapça eseridir. Bu eserde hayatı hakkında kimi bilgiler de yer almaktadır. Müellif hatlı nüshası BEYBEK nu. 86'da (111^b-264^a) kayıtlıdır.

114- Vâridâtü'l-Kübrâ: İsmail Hakkı'nın, 1130/1718 senesinde Şam'da bulunduğu sırada belli zamanlarda ki evrâd ve zikirten sonra kalbine doğan, vârid olan bilgi ve hikmeti, duygu ve işaretleri Arapça ve Türkçe günlük türünde yazdığı bir eserdir. *Vâridât*'ın Bursa nüshasında yer alan makamların tablosu onun Türk müziğine dair bilgisinin olduğunu ve eserdeki bazı manzumelerin bestelenmiş olduğu hissini vermektedir.⁹⁰

Üzerinde yapılan çalışmalar:

Çetin Taner, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Vâridât-ı Kübrâ adlı eserinin edisyonu” Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa, 1999.

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler:

⁹⁰ Murat Yurtsever, a.g.e., s.71.

BEYBEK Genel 87 (müellif nüshası), Süleymaniye Aşir Efendi 165 (müellif nüshası), Tire Necip Paşa NC 320, Süleymaniye Hacı Mahmut 2554, Halet Efendi 210, 789, İ. Ü. TY 2120/2, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 548.

115- Vesîletül'-Merâm: Müridin bilmesi gereken âdâb ve erkânı anlatan bir eserdir. 16 Recep 1134/2 Mayıs 1722 yılında telif edilen bu eserin dili Türkçe'dir.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler:

Süleymaniye Hacı Mahmut 2260/2, Mihrişah Sultan 210, Halet Efendi 243, Abdullah Efendi 32, Hekimoğlu 514, Tahir Ağa 372, Hasan Hüsnü Paşa 810, Esat Efendi 1800, Hacı Mahmut 2743, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 468, 433, 589/3, Ankara Üniversitesi DTCF İsmail Saib Sencer 1632, İ. Ü. TY 2206, TY 881, TY 6483, İzmir Milli Ktp. 532, Hacı Selimağa Hüdâyî 467.

Bunlardan başka muhtelif kaynaklarda İsmail Hakkı'ya ait olduğu söylenen birkaç eser daha vardır. Genellikle isimlendirmelerdeki farklılıklar, kütüphanelerin kataloglarının hazırlanması esnasındaki uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Sadece bu farklılıklar katalogları hazırlayanlara yüklemek haksızlık olabilir. İstinsah edilirken de isimlendirmeler farklı olabilir. Dolayısıyla bazen bir kitabın birden fazla ismi olmaktadır. Bunların yanında *Kitâbu's-Sukût* olarak geçen kitap, bize göre *Kitâbu's-Sulûk* olmalıdır. *Mecmuatu Fevâidü Dîniyye*, herhalde İsmail Hakkı'nın bir çok mecmuasından birine sonradan verilmiş bir isim olmalıdır. Bunların tam tespit edilmesi bütün eserlerin teker teker incelenmesiyle mümkündür. Kimi ayetlerin tefsirleri olan risalelerde, ayetlerin bazen baştan, bazen ortadan ve bazen de sondan birkaç kelimesinin alınması bir başka tereddüt sebebidir. Mecmua ve vâridât türü eserlerin çokluğu ile ayet ve hadis tefsirleri İsmail Hakkı Bursevî'nin eserlerinin tam listesinin çıkartılmasını zorlaştıran nedenlerin başında gelmektedir.

D- Kayıp eserler

1- **Esrâru'l-Hâc:** Bursevî'nin, hac yolculuğu esnasında Haremeyn'de vaki bulan kimi hallerini yazdığı bu eseri dönüşte Şam yakınlarında bir yerdeki eşkıya baskınında yağmalanmıştır.⁹¹

2- **Tuhfe-i Şeybiyye:** İsmail Hakkı, eserleri arasında saymasına rağmen⁹² rastlanmamıştır.⁹³

⁹¹ İsmail Hakkî Bursevî, *Silsile-i İsmail Hakkı be-tarîk-ı Celvî*, s. 104.

⁹² İsmail Hakkî Bursevî, *Tuhfe-i Ataiyye*, v. 21^a.

⁹³ Murat Yurtsever, *a.g.e.*, 14, Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 209.

3- **Tuhfe-i Hayriye:** Böyle bir eserinden bahsetmesine rağmen⁹⁴ herhangi bir kaydına rastlanmadı.⁹⁵

4- **Kitâbu'l-Cehr ve'l-ihfâ:** İsmail Hakkı, eserleri arasında saymasına rağmen⁹⁶ rastlanmamıştır.

5- **Kitâbu'l-Müteallık bi-Usuli'l-Kelamiyye:** Böyle bir eseri olduğunu söylemesine rağmen rastlanmamıştır.⁹⁷

6- **Nevâdirü's-Sâvm:** Oruç ile ilgili kuralların anlatıldığı fikha dair bir eser olduğu söylenmektedir.⁹⁸ Kütüphanelerde kaydına rastlanmamıştır.

7- **Risaletü'l-Nevâfil:** Akaide ait bir eserdir.⁹⁹ Kütüphanelerde kaydına rastlanmamıştır.

8- **Şerh-i Mültekâ Ala'n-Nısf:** İbrahim el-Halebi'nin Hanefi fıkhı üzerine yazdığı *Mültekâ*'yı şerh ettiği¹⁰⁰ de söylenmektedir. Kütüphanelerde kaydına rastlanmamıştır.

9- **Tefsirü "İnnelezîne yuhadiûnallahe":** Kuran'ın ikinci suresi Bakara'nın dokuzuncu ayetinin tefsiridir.¹⁰¹ Kütüphanelerde kaydına rastlanmamıştır.

10- **Tefsirü "velagad ehâzâllahu mîsâkâ":** Maide suresinin on ikinci ayetinin tefsiridir.¹⁰² Kütüphanelerde kaydına rastlanmamıştır.

E- İsmail Hakkı'ya nispet edilen eserler

1- **Ahidnâme-i İsmâil Hakkı:** Bursalı Mehmet Tahir tarafından İsmail Hakkı'ya nispet edilen bu eser¹⁰³ Mustakimzâde'nindir. Mahmut Kemal İnal, Mustakimzade'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli meşhur eserine yazdığı girişte, müellifin eserleri arasında Ahidname'yi de zikretmekte ve yanlışlıkla İsmail Hakkı'ya izafe edildiğini gerçekte bu eserin Mustakimzâde'ye ait olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴

⁹⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Ataiyye*, v. 21^a.

⁹⁵ Murat Yurtsever, *a.g.e.*, s.14, Ali Namlı, *a.g.e.* s. 209.

⁹⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Nakdü'l-Hâl*, v. 57^a.

⁹⁷ Murat Yurtsever, *a.g.e.*, 14.

⁹⁸ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 243.

⁹⁹ A. e., s. 244.

¹⁰⁰ A. e., s. 243.

¹⁰¹ A. e., s. 242.

¹⁰² A. e., s. 242.

¹⁰³ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C.I, s. 30.

¹⁰⁴ Mustakimzâde, *a.g.e.*, Mahmut Kemal İnal'in yazdığı Mustakimzâde'nin biyografisi bölümü, İstanbul, 1928, s. 47-48.

2- **Şerh-i Nazm-ı Abdî:** Mehmet Ali Aynî böyle bir eserini söyledikten sonra başlangıç beytini veriyor.¹⁰⁵ Mehmet Ali Aynî, bu eseri Bursevî'nin eserlerini sıralarken bu şiiri Şeyh Abdurrahman'ın sanarak sehven Şerh-i Nazm-ı Abdî adıyla kaydetmiştir.¹⁰⁶ Bu beyitten anladığımıza göre bu eser Şerh-i Nazm-ı Ahmed olmalıdır. Çünkü beyit Dukakinzade Ahmet'e aittir. *Bk. Şerh-i Nazm-ı Ahmed.*

3- **Tefsir-i Sure-i Yusuf:** BEYBEK Genel 17709 kayıtlı bir nüshanın baş tarafında *Tefsir-i Hakî* yazmakla birlikte sonunda verilen bilgiden eserin Yakub Afvî'ye (ö. 1736) ait olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

4- **Risaletü Cilâi'l-Kulûb:** Tasavvuf adab ve erkânı, sâlikin halleri ve geçilen makamlar üzerine yapılmış on bablık bu eser Erzurumlu İbrahim Hakî'nındır.¹⁰⁸

5- **Netâicü'l-Usûl:** Millet Kütüphanesi Şeriye 973'te bulunan eser, mustakil bir eser olmayıp Kitâbu'n-Netîce'nin ilk yüz varakının Küttap Osman Efendi tarafından yapılan istinsahıdır.¹⁰⁹

6- **Şerhü Kitâbü'd-Dürreti'l-Fâhira fî Keşfi Ulûmi'l-Âhira:** İmam Gazali'nin (ö. 1111) aynı adlı eserinin Bursalı biri tarafından yapılan istinsahıdır.¹¹⁰

7- **Müntehebât Min Minhâci'l-Abidîn:** İmam Gazali'nin *Minhâcü'l-Abidîn* adlı eserinin mukaddimesinin İlyas b. Abdullah el-İstanbulî tarafından yapılan istinsahıdır. İsmail Hakî'nın değildir.¹¹¹

8- **Muhtasar li-Târihi İbn Hallikân:** İbn Hallikan'ın meşhur eserinden, müritlerinden biri tarafından mecmualarından birine yazılmış olup İsmail Hakî'ya ait değildir.¹¹²

9- **İsmail Hakî Bursevî's Translation of and Commentary on Füsûsu'l-Hikem:** Abdullah Bosnevî'nin Füsûsu'l-Hikem'e yaptığı şerh İsmail Hakî'ya ait sanılarak Rauf Bülent tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir.¹¹³ Eserlerinde İbn Arabî'nin görüşlerine oldukça fazla yer veren Bursevî'nin böyle bir eseri olması ihtimali olabilir.

¹⁰⁵ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 252.

¹⁰⁶ İsmail Hakî Bursevî, *Bitmedik Ot Dibinde Doğmadıca Bir Göcen, Şerh-i Nazm-ı Ahmed*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara, Akçağ, 2000, s. 23-24.

¹⁰⁷ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁰⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C.I, s. 34.

¹⁰⁹ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 211.

¹¹⁰ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 211.

¹¹¹ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 212.

¹¹² Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 212.

¹¹³ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 213.

F- Derleme, istinsah ve tebyiz çalışmaları

1- **İksirü'l-Muazzam ve'l-Hacerü'l-Mükerrem:** Muhammedü'l Gamrî el-Mısrî'nin (ö. 1639) aynı adlı eserinin notlarla zenginleştirilmiş istinsahıdır. 1103/1692 'de istinsah edilen bu eserin dili Arapça olup BEYBEK Genel 114'tedir.

2- **Mecâlisü'l-Müntehâbe:** 1094'te Usturumca'da iken Hüdâyî'nin Mecâlisü'l-Va'ziyye isimli eserinden seçilmiş bir eserdir. Bu eser Bursevî'ye ait olmayıp sadece derlemiş ve yazmıştır. Müellif hattı nüshası Bursa BEYBEK Genel nu. 32'de kayıtlıdır.

3- **Şerhu Risaleti'l-Vahdet-i Vücûd li Molla Camî:** Molla Camî'ye ait Vahdet-i Vücûd risalesinin bazı açıklamalarla beyaza çekilmiş halidir. 1134/1721'de **tebyiz** edilen eser Arapça'dır. Müellif nüshası BEYBEK Genel 161/2'de bulunmaktadır.

4- **Şerhu Risâleti's-Sühreverdiye:** *el-Mevsûm Bi-Râkımı'l-Evvel li Şeyh Muhammet Gazali* başlığını taşıyan bu eser İmam Gazali'nin aynı adlı eserine 1693'te yaptığı satır arası açıklamalı istinsah çalışmasıdır.

5- **Mecmuâtu'l-Ed'iyye:** İsmail Hakkı tarafından derlenmiş bir dua mecmuasıdır.¹¹⁴

6- **Rumûzât-ı Kelâm-ı Hakkı:** İsmail Hakkı'nın eserlerinden derlenmiş bazı tasavvufi görüşlerinin yer aldığı küçük bir risaledir. Mustakil bir eser değildir.

7- **Risale fi Istılâhu Ehl-i Hadis:** İsmail Hakkı'nın genç bir öğrenci iken kaleme aldığı ilk eseridir. Ünlü hadis bilgini İbn Hacer'in (ö. 1448) *Istılâhu Ehli Hadis* adlı eserinin bazı kelimeleri üzerine yapılan küçük şerhlerle teşekkül etmiş bir istinsah çalışmasıdır. 1672'de yazmıştır. Eserin dili Arapça'dır. Müellif hatlı yazma nüsha BEYBEK Genel 34'tedir.¹¹⁵

G- Genel Değerlendirme

İsmail Hakkı Bursevî, 1676 yılında başladığı telif hayatını, vefat ettiği 1725 yılına kadar aralıksız sürdürmüştür. Elli yılda 125 eser yazmıştır. Sene başına ortalama 2.5 eser düşmektedir. Bursevî ilk eserini, 1676'da 21 yaşındayken Üsküp'te bulunduğu sırada yazmıştır. Son eserini ise 1725'te 72 yaşında Bursa'da tamamlamıştır. Bazı yıllar oldukça fazla sayılabilecek miktarda eser yazarken bazen de hiç eser yazmadığı yıl ve yıllar olmuştur. Özellikle 1700'den sonra eserlerinin sayısında ciddi bir artış görülür. Bilgisinin ve tecrübesinin artmasının yanında şeyhinin vefatından sonra posta oturması, eserlerinin sayısının artmasının nedenleri arasında sayılabilir.

¹¹⁴ Ali Namlı, a.g.e., s.212.

¹¹⁵ Murat Yurtsevser, a.g.e., s. 14.

Bursevî'nin en çok eser verdiği yıllar Üsküdar'da bulunduğu 1720-1722 yıllarıdır. Bu süre zarfında 24 eser vermiştir. Bu dönem Bursevî'nin ömrünün son yıllarına yaklaştığı dönemdir. Birçok seyahat ve sefere katılmış ve bir çok olayla karşılaşmış tecrübeli, bilgili ve tanınmıştır. Üsküdar'dan Bursa'ya gittiğinden ölene kadar geçen sürede (1722-1725) 13 eser yazmıştır. Bu eserlerin konusu çoğunlukla tasavvuf olmakla birlikte, tefsir ve hadis kitapları da görülür. 1720'den sonra yazdığı eserlerin dilinin Türkçe oluşu dikkat çekicidir. Tanınmış bir şeyh olarak çevresini ve halkı uyarmak ve bilgilendirmek için Türkçe yazmış olması düşünülebilir.

Bursevî'nin 1710'da gittiği ve yedi ay kaldığı Mekke ve Medine yılları çok eser verdiği bir başka dönem olmuştur. Çok eser yazmasında, Hac yolculuğunun ve kutsal toprakların manevi etkisinin katkısının olduğunu düşünmekteyiz. Şam'da bulunduğu 1718-1720 yılları arası çok eser verdiği dönemlerdendir. Burada tanıştığı Arap alimlerle olan münasebetlerinden dolayı yazdığı eserlerinin Arapça olduğu görülmektedir. Yukarıda belirtilen dönemler kadar olmamakla birlikte ilk haccından sonra döndüğü Bursa yılları (1703-1704) çok eser verdiği bir başka dönem olmuştur. *Rûhu'l-Mesnevî* ve *Rûhu'l-Beyân* gibi önemli eserlerini de bu yıllarda kaleme almıştır.

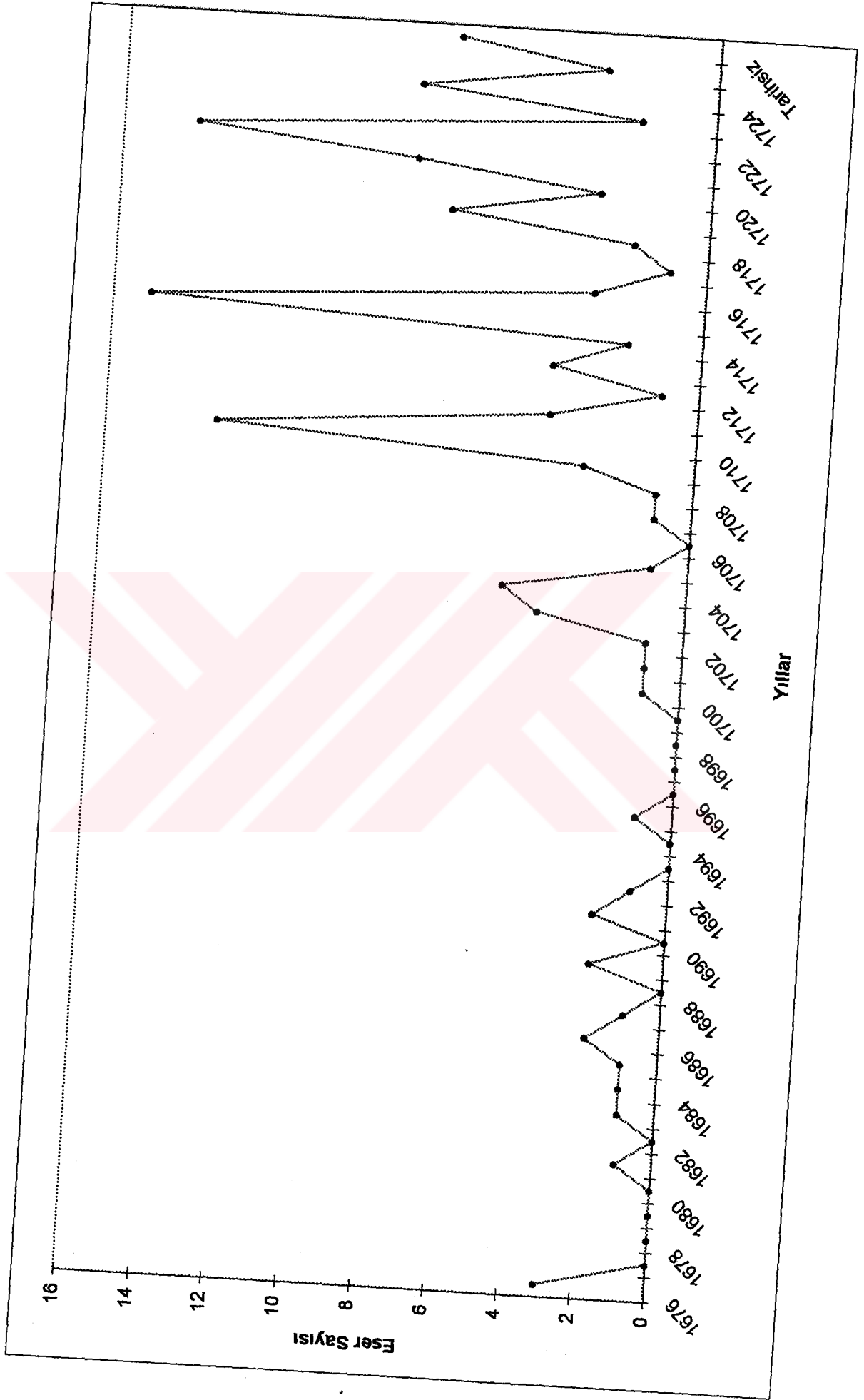
Bununla birlikte Bursevî'nin eser yazmadığı yıl ve yıllar da olmuştur. 1677-1680 yılları arasında bulunduğu Üsküp'te kitap yazamamıştır. İlk görev yeri olan Üsküp'te yerleşmeye çalışması, kendisini çekemeyenlerle uğraşmak zorunda kalması, vaazlar vererek vaktini geçirmiş olması onun bu dönemde eser vermemesine sebep olarak sayılabilir. Köprülü'den Usturumca'ya gittiği 1682 yılı eser yazmadığı bir başka yıldır. Bursevî için ev ve ailesini taşıması ve yerleştirmesi oldukça fazla yorucu olmuştur. Magosa'ya gittiği 1690, şeyhinin ölümünden sonraki yıllar (1693-1694), orduyla seferlere katıldığı ve ilk hacca gittiği 1696-1699 arası, anne-babasının kabirlerini ziyaret için gittiği Aydos yolculuğu yaptığı 1706 yılı Bursevî'nin eser yazmadığı dönemler olmuştur.

Onun eserlerinin yıllara göre dağılımı şöyledir:

Yaş	Yıl	Adet
	t.y.	7
23	1676	3
28	1681	1
30	1683	1
31	1684	1
32	1685	1
33	1686	2

34	1687	1
36	1689	2
38	1691	2
39	1692	1
42	1695	1
47	1700	1
48	1701	1
49	1702	1
50	1703	4
51	1704	5
52	1705	1
54	1707	1
55	1708	1
56	1709	3
57	1710	13
58	1711	4
59	1712	1
60	1713	4
61	1714	2
62	1715	1
63	1716	3
64	1717	1
65	1718	2
66	1719	7
67	1720	3
68	1721	8
69	1722	14
70	1723	2
71	1724	8
72	1725	3

Esenerinin Yıllara Göre Dağılımı

III. BÖLÜM: RÛHU'L-MESNEVÎ'NİN İNCELENMESİ

A- Eserin yazılışı ve muhtevası ve esas alınan metin

İsmail Hakkı, Mevlana Celâleddin Rumî'nin (ö. 1273) *Mesnevî*'sine yaptığı şerhin adına verdiği isim *Rûhu'l-Mesnevî*'dir.¹

Bu eseriyle İsmail Hakkı, Türk edebiyatında *Mesnevî* şârihleri arasında kendine önemli bir yer edinmiştir. İsmail Hakkı'nın eserleri arasında, şerhler önemli bir yer tutmaktadır. Döneminin en önemli şârihlerinden biri olan İsmail Hakkı, *Mesnevî*'nin oldukça az bir kısmını şerh etmiştir. Bu durum, daha sonra şerh sebeplerinin anlatıldığı bölümde de ayrıntılı bir şekilde görüleceği gibi, *Mesnevî*'de anlatılmak istendiğini düşündüğü kimi tasavvufi gerçeklere işaret etmenin yanı sıra kanaatimizce bir iddiayı taşımaktadır.

İsmail Hakkı, bu eserini şeyhinin vefatından sonra, Bursa'da 10 Rebiyülevvel 1116/13 Temmuz 1704'te tamamlamıştır. Bununla birlikte şerh esnasında verdiği bilgilerden şerhe 1115/1703'te devam ettiğini anlıyoruz.² Bu bilgiyi verdiği sırada ikinci ciltten yüz otuz sekiz sayfa yazmış olduğunu düşünürsek, şerhine bir sene önce başlama ihtimalinden söz edebiliriz. Dolayısıyla Bursevî'nin, eserini iki, hatta üç sene içinde tamamlamış olduğu düşünülebilir.

Bu dönemi İsmail Hakkı'nın olgunluk yılları ve *Rûhu'l-Mesnevî*'yi de bu dönemin ilk ürünlerinden olarak değerlendirebiliriz.

1- *Mesnevî*'nin cilt sayısı hakkındaki görüşü

Mesnevî'nin kaç cilt olduğu tartışma konusu olmuştur. Bu konuda başta Ankaravî olmak üzere, Ferruh Efendi (ö. 1840), Tokat Mevlevî şeyhi Hafız Mehmed Emin Efendi, Enderun'da yetişmiş ve 1836'da İstanbul'da vefat eden Şâkir Mehmet Efendi gibi kimi şârihler ve şairlerin, yedinci cildi şerh ve tercüme etmesi³, kendisinden sonra gelenlerce tenkit konusu olmuştur. Şerh edilen yedinci cildin *Mesnevî*'den üslup ve muhteva bakımından Mevlana'ya ait olmadığı; altıncı ciltte bırakılan yerden başlamaması, yanlış ve uydurma terkipler ve gevşek ibarelerin kullanılması, bu ciltte Fahreddin Râzî övülürken gerçekte Mevlana ve babasının Fahri Râzî'yi tenkit etmesi, daha önceki ciltlerde geçmeyen 'Mevlevî' ve 'Mevlâ-yı Rum' isimlerini zikretmesi gibi nedenlerle açıklanmıştır.⁴

¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*, C. II, s. 578.

² A.g.e. C. II, s. 138.

³ Şefik Can, *Mevlanâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1997, s.380.

⁴ Firûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, İstanbul, M.E.B., 1997, s. 384-390.

Bursevî, *Mesnevî* nin, yedinin bir çok esrarı olduğu ve altıda bu kadar esrar olmadığı için yedi olması gerektiğini düşünmektedir.⁵ Bursevî, Ankaravî ile sadece eserin yedi cilt olması noktasında aynı görüştedir. Çünkü, kendisi, *Mesnevî* nin ilk on sekiz beytinin Mevlana tarafından yazıldığını ve geri kalanların daha sonra ilave edildiğini söylemekte ve *Mesnevî* nin ilk on sekiz beytini bir cilt olarak kabul etmekte⁶ ve sonraki *Mesnevî* nin altı cildiyle beraber yedi cilt olarak zikretmektedir. Bursevî'nin metne hiçbir ilavesi yoktur. Fark, sadece ilk on sekiz beyti ayrı bir cilt olarak kabul etmesidir.

2- Metnin değerlendirilmesi*

Rûhu'l-Mesnevî de, İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî* nin ilk yedi yüz kırk yedi beytini şerh etmiştir. Birinci ciltte 1-328, ikinci ciltte 329-747. beyitler yer almaktadır. İkinci ciltte toplam 419 beytin şerhi yer almasına karşın ilk ciltte 328 beyit vardır. İlk cilt 528 sayfa, ikinci cilt ise 580 sayfadır. Birinci ciltte bir beyit ortalama 1.6 sayfada şerh edilirken bu oran ikinci ciltte 1.4'e düşmektedir. Toplamda ise bu oran 1.5 sayfadır. Bununla birlikte en kısa şerh 9 satırla 163. beyittir. Bu beyti, 10 satırla 155. beyit, 12 satırla 159. beyit ve 14 satırla 42. ve 631. beyitler takip etmektedir. En uzun şerh ise, on bir buçuk sayfa ile *Mesnevî* nin ilk beytidir.

Bursevî, diğer şarihlerden farklı olarak eserine *Mesnevî* nin Arapça dibacesini şerh etmeden doğrudan birinci beyitle başlamıştır.

Mesnevî nin ilk on sekiz beytinin şerhinin 51 sayfa tutması bu oranı ilk cilt lehine yükseltmektedir. Buna karşın ilk on sekiz beyit dışındakileri hesapladığımızda bu oran 1.5'e düşmektedir. İkinci ciltteki şerhlerin kısa oluşunun bir başka nedeni, daha önce şerh edilen kelimelerin ikinci kez geçtiğinde şerh edilmemesidir. İlk on sekiz beyti istisna tutacak olursak, şerh edilen beyitlerin hemen aynı uzunlukta olduğu görülmektedir. Diğer *Mesnevî* şerhlerinde beyit sayısı ilerledikçe şerhlerin kısalması, hatta kimi beyitlerin hiç şerh edilmemesi ve hikayelerin topluca şerh edilmesine karşın, Bursevî'nin her beyti ayrı ayrı şerh etmesi dikkat çekici bir durumdur.

İlk ciltte iki hikaye yer almaktadır. 35-247 arasında "*Padişahla halâyık hikayesi*" anlatılırken, 248-327. beyitler arasında "*Bakkal ile papağan hikayesi*" açıklanmaktadır.

İkinci ciltte "*Yahudi Padişahın hikayesi*" yer almaktadır. *Mesnevî* nin hikaye içinde hikaye anlatma özelliğinden dolayı, 331-337. beyitler arasında "*Şaşı talebenin hikayesi*", 414-417. beyitler arasında da "*Halifenin Leyla'yı görmesi*" hikayesi anlatılmaktadır. Şerh,

⁵ İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., C. I, s. 52.

⁶ A.e., C. I, s. 411.

* Bu bölümdeki bilgilerde eserin matbu nüshası göz önünde tutulmuştur.

“Mustafa salavatullahi aleyhin İncil’de anılan iyi vasıflarının uhulamaları” bölümü ile sona ermektedir.

Bursevî, beyit beyit şerh ederken sadece 15. ve 16. beyitleri peş peşe yazarak şerh etmiştir. Bunun dışındaki tüm beyitler ayrı ayrı şerh edilmiştir.

Bursevî; bu eserini şerh ederken birden fazla *Mesnevî* nüshalarından yararlandığını şerh ederken yaptığı kimi açıklamalardan anlıyoruz. Takdir edileceği gibi yirmi beş bini aşkın beyitten oluşan *Mesnevî*, istinsah edilirken kimi beyitlerin atlanması veya farklı şekilde yazılması muhtemeldir. Bu durum bütün *Mesnevî*’lerin farklı sayıda beyitlerden oluşmasını sağlamıştır. Bursevî bu durumun farkında olmalıdır ki metni açıklamaya geçmeden önce elindeki nüsha ile diğer nüshalar arasında olan farklılıkları belirtme gereğini duymuş ve kendisini göre doğru olanı almıştır. Bursevî, “ve bazı nüshada آیدم جانت ازان غماز نیست *düşmüştür.*” (34. beyit, I/82, 60. beyit, I/109) diyerek nüsha farklılıklarını da belirtmiştir. Beytin olup olmadığını da “Bu beyt nüshah-ı atıkada yokdur.” (262. beyit, I/405) diyerek belirtmiştir. Ayrıca “Bu beyt ve lâhıkâ nüshah-ı atıkada yokdur. Velâkin fi’l-cümle vücûdu olmak ile şerh olundu. Maa hâzâ nizâm-ı kelâm muhill değildir.” (252. beyit, I/388) diyerek niçin esas metinde olmadığı halde şerh ettiğini açıklamaktadır. Şerhine esas aldığı beyt, metinde yoksa “Bazı nüshada ... vaki olmuştur.” diyerek belirtmiştir. Yine aynı şekilde, beyitler arasında farklılıkları da “Bazı nüshada mısra-ı sâlide ‘zâyed heme aşk-ı ahad’ düşmüştür” (278 . beyit, I/433) “Bî tu mârâ nîst nûr, dahi nüsha düşmüştür.” (II/327) “Bazı nüshahda hûş- dâr düşmüştür.” (II/365) diyerek belirtmiştir. Bursevî sadece beyit veya kelime farklılıklarını değil, bazen harf değişikliklerini bile “Kafes, bizde mevcûd olan nüsha-ı kadîme-i musahhahda sad’la vâki olmuştur.” (II/87) diyerek belirtmiştir.

Yukarıda anlatılan değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda Bursevî’nin şerh ettiği metnin sağlam olmasına dikkat ettiğini ve adeta bir edisyon kritik çalışması yapar gibi titiz davrandığını söyleyebiliriz.

Bursevî’nin şerh ettiği metnin, sağlamlığı konusunda tereddütlerin giderilmesi amacıyla, Kültür Bakanlığı tarafından 1993 yılında Ankara’da tıpkı basımı yapılan ve Mevlana Müzesi Kütüphanesinde 51 numarada kayıtlı bulunan en eski ve sağlam nüsha ile karşılaştırdık.⁷ Bu karşılaştırma sonucunda, Bursevî’nin esas aldığı metin ile kimi

⁷ Ketebesinde, Sultan Veled’e mensup Konyalı Abdullah oğlu Muhammed tarafından yazıldığını ve yazılışının hicri altı yüz yetmiş yedi Recebinde bir pazartesi günü (Kasım 1278) tamamlandığı belirtilmektedir. Bu *Mesnevî*’nin yazıldığı tarihten 12 yıl sonrasıdır. Abdullah bin Muhammed bu nüshayı, Mevlana’nın halifesi Çelebi Hüsameddin’le oğlu Sultan Veled’in huzurlarında kendisine, yani Mevlana’ya bir çok oturumlarda okunup tashih edilen bazı yerleri, bizzat Mevlana tarafından dinlenen ve düzene sokulan başlıkları eklenen ve

farklılıkların olduğunu gördük. İlk söylenebilecek farklılık *Mesnevî*'de hikaye ve bölümler başlıklarla belirtildiği halde Bursevî'de bir bütün olarak alınmış ve hikaye bitene kadar hiçbir başlık zikredilmemiş olmasıdır. Bir istisna olarak sadece, ilk 248 beytin sonunda birinci hikayenin bittiği ifade edilmekte, biten hikayenin ve başlayan hikayenin isimleri verilmektedir.

Bunun yanında tıpkı basımda yer alan; 154-155, 339-340 ve 465-466. beyitler arasında birer beyit Bursevî'de yer almamaktadır. Buna karşılık Bursevî'de yer alan 116, 117, 251, 252, 261, 311, numaralı beyitler tıpkı basımda yer almamaktadır.

Bunların yanında kimi mısra ve kelime farklılıkları göze çarpmaktadır. Bu farklılıkları şöyle sıralayabiliriz:

Sıra no	Beyit no	Bursevî	Tıpkıbasım
1	22/a	جمله عیبی	عیب کلی
2	80/a	بی صداع و بی فروخت و بی خرید	بی شرع و بیع و بی گفت و شنید
3	85/a	ortada لابه	başta لابه
4	96/a	هدیه	نور
5	121/a	لیک آن شمس که بنده سنش اثیر	لیک شمسی که از او شد هست اثیر
6	134/a	که	حور
7	137/b	باز کو دفعم مده ای بوالفضول	آشکارا که پنهان ذکر دین
8	139/a	نی	نه
9	230/b	جام فرح آنکه	آنکه شرب جان
10	264/a	طوطی اندر گفت آمد آن زمان	اندر آمد گفت طوطی آن زمان
11	279/a	تلح	شور
12	345/b	با تو چو تو باطن حلاف	با تست باطن بر حلاف
13	401/b	خلق	عقل

düzeltilen aslı nüshadan istinsah ettiğini belirtmektedir. (Mevlana Celalettin Rumî, *Mesnevî*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993, 325^b.)

14	413/a	Önce غار sonra يار	Önce يار sonra غار
15	443/b	خاك بر فرق حسد كن حمچو ما	خاك بر سر كن حسد را حمچو ما
16	478/b	حق	او
17	515/b	تا شده	تا كه شد
18	589/b	هم نجود طالب شود آن طفل نان	هم نجود گردد دلش جو جای نان
19	684/b	کز چشم رست	كان يكتو است
20	739/a	قصه	فتنه

3- Eseri yazış sebebi ve öyküsü

İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî*'yi niçin şerh ettiğini, eserine yazmış olduğu önsözde şöyle açıklamaktadır: Arkadaşlarından biri Bursevî'den *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılması için bir eser yazmasını ister. Bunun üzerine Mesnevi'nin ilk cildinden rastgele bir beyti açar ve okur. Gece rüyasında kendisine büyük bir cilt verilir. Bu cilt arkadaşının kendisinden açıklamasını istediği kitaptır. Bunun üzerine Bursevî arkadaşının isteği ve gördüğü rüya üzerine *Mesnevî*'nin birinci cildini şerhe başlar.⁸

Bununla birlikte Bursevî'nin girişte kullandığı ifadelerden eserini tepki olarak yazdığı anlaşılmaktadır. O, girişte, Mevlevî de olsa, *Mesnevî*'yi akli kuvvetli olanlar ile çok görüş nakledenlerin iyi şerh edemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre, olgunluk, maksada ulaşmaktadır. Şerh edeyim derken *Mesnevî*'yi bozanların olabileceğini dolayısıyla bu işin zor olduğunu söyler. Ona göre *Mesnevî*'yi şerh etmek için yukarıda zikredilenlerin yanında, Allah'tan gelen ilhamlara, ledünnî ilimlere ve taklitle elde edilemeyen zevkî ilimlere sahip olunması gerekir.⁹

Bu ifadelerinden Bursevî'nin birilerini tenkit ettiğini çıkartabiliriz. Hamdele ve salveleden sonra hemen olumsuzlayarak işe başlaması, özellikle "*Mevlevî de olsa*" ibaresi, akılla çok açıklamanın yetmeyeceğini söylemesi, bizde, anlamın karşıtından yola çıkarak birilerinin, özellikle Mevlevî olan birisinin, şerhi akli yorumlar ve alıntılarla dolu olan bir eserini tenkit ettiği hissini uyandırmaktadır. Kendisinden önce yapılan şerhlere baktığımızda, hem mufassal olup hem de şârihi Mevlevî olan Ankaravî görülmektedir. Eserinde Ankaravî'den olumlu veya olumsuz hiç bahsetmemesi bizi böyle düşünmeye yöneltir bir

⁸ İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., C. I, s. 2-3.

⁹ A.e., C. I, s. 2.

başka nedendir. Bununla beraber bu görüşün doğruluğunun daha sağlam delillerle kanıtlanmaya ihtiyacı vardır.

Bir başka yerde ise, bu eserini izn-i İlahî ile kamil şeyhler gibi, ömrünün sonunda talebelere faydalı olmak ve hakikatleri göstermek için yazdığını ifade etmektedir.¹⁰ Onun kendi şerhinden “*Füsûsu'l-Hikem-i sânî*” olarak bahsetmesi, mutasavvıfların büyük bir kısmının temel kitabı olan *Füsûs*'a benzetmesi eserine değer verdiğini ve okunmasını istediğini göstermektedir.

Bursevî, içinden geldiği geleneğe uygun olarak eserine bir rüya ile başlamış ve bu rüyanın neticesinde ilk otuz beş beyti şerh etmiştir. Mesnevi'deki ilk hikaye bu beyitten sonra başlamaktadır. Eserin geri kalanını şerh etmeyi düşünmemektedir. İlk otuz beş beytin şerhini tamamladığında bir başka rüya görür.

Bu rüyasından sonra Bursevî, şerhi bitirip defteri kalemi kaldırırken yine rüyâsında mükerrem bir şahıs görünüp eline bir yüzük koyar ve “*Al şu hatemi Mevlana'nın kendi hatemidir, size gönderdi.*” der ve “*Bu hatem yere vaz olunmaz.*” diye ilave eyer. Bunun üzerine Bursevî, bir altın terâzisinin bir kefesine yüzüğü ve diğer kefesine de bir nesne koyup tartar. Uyandıktan sonra rüyasını şu şekilde tabir eder: Yüzükten murat Mevlânâ'nın kalbidir. Yüzüğün üzerindeki nakışlar gayb âleminde evvel kalpte nakışlanmış olan mana ve hakikat resimleridir. Onun bir eseri *Mesnevî*'dir. Ve o bu eseri işaret ederek sonuna kadar şerh etmesini istemiştir. Rüyasındaki bu nefes-i nefis-i Mevlânâ'ya ve zikir olunan manaya binâen şerhin kalanına başlamak için taze kuvvet bulmuş ve başlamıştır.¹¹

651. beyti şerh ettiği sırada bile hâlâ kitabın ne zaman biteceğini bilmemektedir (II/443). 747. beyti şerh ettikten sonra kendisine eserinin beğenildiğini ve bu bölümle bitirmesi mana aleminde işaret edilir. Bursevî, tamamını bu şekilde şerh ettiği takdirde yüzlerce cilt olacağını ancak mevcut ciltlerde hepsinin olduğunu belirterek ve “*Arif olan bir işaretten anlar ve az çoğa delalet eder.*” diyerek şerhi sona erdirmiştir.¹²

Bursevî, eseri yazarken bazen rahatsızlıklar geçirmiş ve bunu da şerh ettiği konuya bağlamıştır.¹³

Bursevî, şerhini çok beğenmektedir. Ondan, Hakk'ın sırlarını açıklayan, marifete susamışları kandıran, ariflerin meclislerini aydınlatan bir kandil olarak bahsetmektedir. Bu eserini yazarken göz nuru ve ciğer kanı döktüğünü, yazıların göz bebeği ve başlıkların kanı

¹⁰ A. e. C. I, s. 230.

¹¹ A. e. C. I, s. 83.

¹² A. e. C. II, s. 579.

¹³ A. e. C. I, s. 248.

olduğunu söylemektedir. Bu satırlarıyla dava ehliyle cenk etmektedir. Eseri, gönül ehline süs olması için boyunlarına taktıkları gerdanlıktır. Feyzinin katresi yedi deryayı ısıtacak kadardır ve gönül yıldızı gökyüzünün bilinmeyen alemleridir. Herkes bu sırlara vakıf olamaz. Bunun için gönülde özge hazineler gerekir.¹⁴

4- *Mesnevî*'yi övmesi

Bursevî, Mevlana'yı ve *Mesnevî*'yi beğendiğini her fırsatta belirtmektedir. Ona göre, *Mesnevî*'nin beyitlerinin her biri manalar dünyası ve Rabb'in ilham iklimidir. Bursevî'ye göre aslında şerhe gerek yoktur. Çünkü Mevlana her şeyi çok güzel ve açık bir şekilde yazmıştır. O bu eseri yeni başlayanlar için açıklamak gerektiğini düşündüğü için kaleme almıştır.¹⁵

Kitâbını sonundaki manzumede ise, *Mesnevî*'den “*seb'â'l-mesâninin nüktesi*”, “*marifet ile dolu*” ve “*gönül erbabı için büyük bir kitap*” olarak bahsetmektedir.¹⁶

B- Eserin Dili

Rûhu'l-Mesnevî'nin dilinin sade olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bunun yanında zaman zaman devrimizde bile çok anlaşılır ifadeler kullandığını da görürüz.

Rûhu'l-Mesnevî'nin dilinin zorluklarından biri de yazılmış olduğu konunun terminolijisidir. Tasavvufi terim ve kavramların oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığı bu eserde, özellikle Arapça ve Farsça beyitlerin yer alması, günümüz için kolay okunmasını engelleyen nedenler arasında gösterilebilir.

Bütün bunların yanında arkeik Türkçe kelimelerin, atasözü ve deyimlerin sıkça kullanılması bir başka dikkat çekici konudur. Bu bize, Bursevî'nin dil anlayışı hakkında bilgi vermektedir. Onun yaşadığı dönem ve yerde geçen kelimeleri kullanmaktan çekinmemesi ve örnek olarak vermesi, bize, kendine olan güveninin yanında *Mesnevî* ile eseri arasında benzerlik kurmaya çalışması gibi gelmektedir.

1- Eserin kelime kadrosu

Rûhu'l-Mesnevî'nin, zengin bir kelime kadrosuna sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eserde, yazarın, kelime seçiminde özel bir gayret içinde olmadığını, konuya uygun olarak kelimeleri yeri geldikçe doğal bir biçimde kullandığını görmekteyiz. Yazarının, Arapça ve Farsça'yı çok iyi biliyor oluşunun yanında, Eski Anadolu Türkçe'sinde geçen kelimeleri kullanması kelime kadrosunu zenginleştiren etkenler arasında sayılabilir. Dönemin ilim

¹⁴ A. e. C. II, s. 579-580.

¹⁵ A. e. C. I, s. 84.

¹⁶ A. e. C. II, s. 579.

çevresinde kullanılan dile göre farklı sayılabilecek Türkçe kelime ve kullanımlar da yer almaktadır. Bunlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir:

Aldamak	Aldatmak: “ <i>işve gönül aldamak cilve salınmaktır.</i> ” (II/23)
Ancılayın	Şimdi, hemen: “ <i>Hemîn, birkaç manaya gelir. Burada ancılayın demektir.</i> ” (II/527)
Assı	Kâr, fayda: “ <i>Sûd, assıdır, ziyan mukâbelesinde mustameldir.</i> ” (II/25)
Ayruk	Ayrı: “ <i>Zira ben sefer-i âhîret üzerineyim ki ayruk oldum. Yani vefâtım karîb oldu.</i> ” (II/449)
Bilük	Kap, sadak, ok sadağı: “ <i>Kinâne ve cu'be, bilük dedikleri kapdır ki içinde ok yay korlar.</i> ” (II/132)
Boğmak	Kolye, gerdanlık: “ <i>gerdana talik edilir.</i> ” (II/184)
Bukâğı	Hayvanın ayağına vurulan köstek: “ <i>ayağın bağlamışlar bukâğı urmuşlar ve üzerine oturmuşlar ve musallat ve havâle olup kulağın tamâm bürmüşlerdir.</i> ” (II/433)
Çalap	Allah, Tanrı: “ <i>Lisan-ı Arabî'deki lafzatullah ve lisân-ı Türkî'de tanrı ve çalap gibi.</i> ” (II/90)
Çapdırmak	Koşturmak: “ <i>himmet ve azîmet atını uluvv-ı sûrî cânibine çapdırdın.</i> ” (II/311)
Çapmak	Saldırmak, atılmak, vurmak, koşmak, sürmek, çarpmak, sürmek: “ <i>Tâzîden çapmaktır, şol ata ki anda hâlet ola ana tâzî derler.</i> ” (I/303)
Demren	Ok ucu: “ <i>İmam Ali kerremallahu vechenin vakt-i muhârebeye bedeninde demren kalıp sonra namaza şurû'unda...</i> ” (I/498)
Depegen	Tekmeleyici: “ <i>Leged-i kûb ve leged-i zen bir manayadır ki depegen ve depme urucu demektir.</i> ” (II/119)
Depelemek	Öldürmek, çiğnemek: “ <i>Mekoş, nehiydir. Masdarı koştên'dir, depelemek manasına.</i> ” (II/215)
Depremek	Hareket etmek, kıyıldamak: “ <i>Cünbüş, cünbîden lafzından ism-i masdardır, depreniş ve hareket manasına.</i> ” (II/94)
Depreniş	Hareket, kıyıldanış: “ <i>Cünbüş, cünbîden lafzından ism-i masdardır, depreniş ve hareket manasına.</i> ” (II/94)

Devlengec	Çaylak: “ <i>Galîvâc zağandır, yani çaylak ki devlengec dahi derler.</i> ” (I/316)
dönege	Geri dönücü: “ <i>Gerdân, kâf-ı Acemî'nin fethiyle, sıfat-ı müşebbehedir, dönegen ve rücû edegen manasına.</i> ” (II/423)
Eyegü	kaburga kemiği, yan: “ <i>Maksûd, eyegü kemiklerim sayılır demektir.</i> ” (II/111) “ <i>Pehlû, yan ve eyegü.</i> ” (II/451)
Eymenmek,	Korkmak: “ <i>Bâk, bâ-ı Arabîyle, lisân-ı Arabî'de mübâlât ile tabîr olunur, kayırmak manasına. Türkî'de eymenmek derler. Havfdan olsun hayâdan olsun hiçbir nesneden eymenmeyen kimesneye bî-bâk derler.</i> ” (I/155)
Gögem	Dağ eriği: “ <i>Ve âlû, medle, erikdir ve âlû-yı destî gögem dedikleridir.</i> ” (I/269)
Gönder	Söğüt: “ <i>Nîze, söğüd dedikleri, ağacdır, gönder dahi derler.</i> ” (II/292)
İr,	Teğanni ve terennüm: “ <i>Kaçan zâlimi mazlûm ır ve zelîl ve feryâd-konân'dan bilir ve seçer ve ikisinin arasının temyîz eder.</i> ” (II/19)
İşık	Derviş: “ <i>başımı çıplak bir hırka-pûş veyâhud husûs üzerine cevâlîki ışıklarından bir kimse bakkal dükkânı önünden geçti.</i> ” (I/407)
İlikmen	Şamdan: “ <i>Çirâğdân marûf ilikmen dedikleri nesnedir.</i> ” (II/485)
İrgürmek	Ulaştırmak: “ <i>taklîdi tahkîke irgürünce sa y etdi ve ...</i> ” (II/66)
İvmek	Acele etmek: “ <i>Tâhten, katı ivmek ve seğirtmek ki çâplık ile tabîr ederler.</i> ” (II/311)
Kangı	Hangi: “ <i>Zira lütf u kahrđan her kangısı izhâr ederse esrârdan olanlar yanında hoşdur.</i> ” (II/398)
Karaltı	Kütle, beden: “ <i>Menâmda teşebbüh eden surete derler.</i> ” (II/89)
Karanu	Karanlık: “ <i>Pes tarîk karanu, ve târîkî karanûlukdur.</i> ” (II/382)
Kazgan	Kazan: “ <i>namaza şüru' etdiklerinde sadrlarında avâz-ı galeyân-ı kazgan gibi âvâz zâhir olurdu.</i> ” (II/431)
Kecim	Zırh: “ <i>Anınçün at her çend seriyyü'l-adüvv olsa yine kecim ile sürati bî-kecim olduğu halde sürati gibi değıldir.</i> ” (II/105)

Kıgılcım	Kıvılcım: “ <i>Sitâre-i âteş od koğu demektir ki uvak yıldız gibi, oddan çıkar. Arab şerâre der, fetha ile ve Türk kıgılcım ile tabir eyler.</i> ” (II/80)
Kiçi	Küçük: “ <i>Mih uludur, mukâbili kehdır ki kiçidir.</i> ” (II/480)
Kiçirek	Zerre, çok küçük şey: “ <i>Zerre ziyâde kiçirek karınca ve şua‘ı şemsde görünen ufacık nesne.</i> ” (II/288)
Koğ	Kıvılcım: “ <i>Sitâre-i âteş od koğu demektir ki uvak yıldız gibi, oddan çıkar. Arab şerâre der, fetha ile ve Türk kıgılcım ile tabir eyler.</i> ” (II/80)
Od	Haya: “ <i>Nitekim felân yanında odlu düşdüm derler, yani hacil oldum.</i> ” (II/421) Nitekim bir kimseyi zemmetseler onun od ve edebi yoktur, derler. <i>Yani bî-hayâ vü bî-edebdir.</i> ” (I/521)
Onulmak	İyileşmek: “ <i>Yaresi onuldu.</i> ” (I/498)
Ökçe	Arka: “ <i>Âkıbet, akıbdendir, kafın kesriyle, müehhirü’l-ricldir ki, Türki’de ökçe derler.</i> ” (I/456)
Örü turmak	Ayağa kalkmak: “ <i>Hâsten, örü turmak kıyâm gibi.</i> ” (I/289, II/253, II/521)
Sâgrak	Kadeh: “ <i>Zira sâğar büyük kadeh ve sâgak dedikleridir.</i> ” (II/364)
Sancdırmak	Batırmak, sokmak: “ <i>yani sancdırmak ve batırmak ve sokdurmak.</i> ” (I/468)
Sangılanmak	Baş dönmesi, şaşkınlık, sersemlik: “ <i>Zira insanın başı döndükde Türki’de sangılanmak ile tabir olunan hâlet hâsıl olur.</i> ” (II/243)
Sanu	Fikir, düşünce, zan: “ <i>Gümân, kaf-ı Acemî’nin zammıyla zanndır. Türki’de sanu derler.</i> ” (II/319)
Savul	Irak ol manasına savaşta söylenir. “ <i>cenk vaktinde istimâl ederler, sakın ve savul demek gibi, ve irak ol demektir.</i> ” (I/454)
Sımak	Kırmak: “ <i>Be-şekest, zâhir olan lâzım olmaktadır, sındı ve kırıldı manasına.</i> ” (II/536)
Söyündürmek	Söndürmek: “ <i>Maa-hâzâ âteşi söyündürmek gerek idi.</i> ” (I/103)
Talabımak	Çırpınmak: “ <i>ıalabımadır, hayvan-ı mezbûhun izdırâb ve hareketi gibi.</i> ” (II/340)

Tanrı	Allah: “ <i>Lisân-ı Arabî'deki lafzullah ve lisân-ı Türki'de tanrı gibi.</i> ” (II/418)
Tarılganmak	Kederlenmek, tasalanmak: “ <i>Tâsa, marûfdur ki tarılganmaktır.</i> ” (I/287)
Tutagan	Sıkıca tutucu: “ <i>dâr daşten lafzından sîga-ı mübâlağadır, tutagan manasına.</i> ” (II/192)
Ucundan	Yüzünden, sebebiyle, vesilesiyle: “ <i>Ber ser yerine ez ser olsa onun ucundan âkibetinde helâk ola demek olurdu.</i> ” (I/309)
Uçagan	Uçucu: “ <i>Perrân, sıfat-ı müşebbehedir, uçagan manasına.</i> ” (II/129)
Uğru	Hırsız: “ <i>... anbarımızda buğday uğrusu olan fâre yok ise...</i> ” (II/78)
Uvak	Ufak: “ <i>Sitâre-i âteş od koğu demektir ki uvak yıldız gibi, oddan çıkar. Arab şerâre der, fetiha ile. Ve Türk kığılcım ile tabîr eyler.</i> ” (II/80)
Ûn	Yüksek ses: “ <i>âvâz-ı kavâ</i> ” (I/409)
Ûründülemek	Seçilmek: “ <i>Müctebâ vü mürtezâ ve muhtâr bir manayadır ki lisân-ı Fârisî'de ber-güzîde vü Türki'de ürenilmiş ile tabîr olunur. Zira enbiyâ vü evliyâ halk-ı âlem arasından üründülenip feyz-i hass-ı İlâhiye mazhar ve envâ‘-ı kerâmet ile mübeşşer olmuşlardır.</i> ” (I/172) “ <i>Güzîden ihtiyâr etmektedir. Yani üründülemek.</i> ” (I/293)
Ûzülmek	Kopmak, kırılmak, kopup dağılmak: “ <i>Azıcık bahane ile ukdeleri çözüdür ve itikâdleri bozulur ve rişte-i ikrârları üzülür.</i> ” (I/369)
Yagagan	Çok yağan, yağıcı: “ <i>İkincisi sıfat-ı müşebbehedir, yagagan manasına.</i> ” (II/261)
Yalınlandırmak	Alevlendirmek: “ <i>Efrûhten lâzım u müteaddî gelir, yalınlanmak ve yalınlandırma manasına. Burada murâd lâzımdır.</i> ” (I/245) “ <i>Manası Allah tealâ yalınlandırmış ve iş‘âl ve tenvîr etmiş demek olur.</i> ” (II/263)
Yalınlanmak	Parlamak, ışıldamak: “ <i>Efrûhten dahi derler. Lâzım ve müteaddî miyânında müşterekdir, yalınlanmak ve yalınlandırmak manasına.</i> ” (II/82)
Yavu kılmak	Kaybetmek, yitirmek: “ <i>El-hâsıl yolu azmak ve yolun yavu kılmakla azgınlıktan tabîr olundu.</i> ” (I/415)
Yigrek	Daha iyi: “ <i>Bihter yiğrek demektir.</i> ” (I/378)

Yelegen	Hızlı koşucu, hızlı giden: “ <i>Revân, sıfat-ı müşebbehedir, yelegen manasına.</i> ” (II/393)
Yelek	Kuş kanadındaki kalemlî tüy, okun tüyleri: “ <i>Ki per, kuş kanadında biten yelectedir. Sonra bâl yani kanat manasında istimâl olundu. Zirâ yelek kanadın cüz-i kavisidir.</i> ” (I/76)
Yelmek	Koşmak, hızlı yürümek, takip etmek: “ <i>ol seyyâd-ı eblehin terkeş gibi olan ömrü bî-fâide yelmekten boş kalıp eyyâm-ı ömr ve sâât-ı hayât zâyi olup gitdi.</i> ” (II/129)
Yengi	Yeni: “ <i>Türkistân şehirlerinden birine Yengi-kent dirler, karye-i cedide manasına.</i> ” (I/270)
Yerinmek	Üzölmek: “ <i>Bir nesnenin vücûduna sevinmek ve ademine yerinmek yokdur.</i> ” (II/120)
Yol urucu	Yol kesici: “ <i>Rehzen, yol urucudur ki, harâmî derler.</i> ” (I/155)
Yonulmak	Yontulmak: “ <i>Kalem, kamyşdır veyâhud yonuldukda ismidir.</i> ” (II/92) “ <i>Kehf, dağda olup yonulmuş ev gibi olan yere derler ki halka ola, ameli olmaya.</i> ” (II/108)

2- Atasözleri ve deyimler

Eserin konusu dikkate alındığında, Bursevî'nin şerh esnasında atasözü ve deyimleri sıkça kullandığını söyleyebiliriz. Onun, şerhini okumalarını istediği kesim göz önünde bulundurulduğunda açıklamalarında atasözü ve deyim kullanımının yerinde olduğu görülür. Kendisi de bir çeşit açıklama olan şerhin daha iyi anlaşılması için kullanmasının gerekli olduğu bile düşünülebilir. Metinde, dikkatimiz çeken atasözleri ve deyimleri şu şekilde sıralayabiliriz.

a- Atasözleri

Ak akça kara gün içindir: “*Türki'de 'ak akça kara gün içindir' dedikleri bu manayadır.*” (I/155)

Bir hânedede mâkiyândan âvâz-ı hurûs gele, ol hânedede felâh kalmaz: “*Anınçün demişlerdir ki, bir hânedede mâkiyândan âvâz-ı hurûs gele, ol hânedede felâh kalmaz.*” (II/285)

Bir iklimde iki pâdişâh olmaz: “*Zira bir iklimde iki pâdişâh olmaz ve iki pâdişâh ile umur-ı reayâ ve berâyâ kıvâm bulmaz.*” (II/523)

Cân bûstânda bitmez: “*Zira meseldir ki, cân bûstânda bitmez.*” (I/247)

Ehl-i dil biri birin bilmemek insaf değil: “*Ve illâ, ehl-i dil biri birin bilmemek insâf değil, vefkince...*” (II/26)

Irakdan tımâr ile maraz gitmez: “*Tercümen ile iş bitmez ve irakdan tımâr ile maraz gitmez.*” (I/178)

İsmarlama hac kabûl olmaz: “*Anınçün mesel-i meşhûrdur ki ismarlama hac kabul olmaz, derler.*” (I/178)

İki şâhin bir yuvada olmaz: “*Bundan fehmi olundu ki iki şâhin bir yuvada olmaz ve iki hâkim bir seccâdede hükümete mecâl bulmaz.*” (II/461)

Kasabı kesret-i ağnâm hevl ü havfa düşürmez: “*Ve İskender'e dediler ki, asker dârâbede bin kere bin mukâtil vardır, pes mukâbele ve muhâberede suûbet görünür. Ol dedi ki kasabı kesret-i ağnâm hevl ü havfa düşürmez.*” (II/293)

Kurd çoban olmaz: “*Nefsin anlara hükümeti tasallut ve istilâ tarikiyledir. Yoksa riyâsete liyâkati cihetiyle değildir. Zira kurd çoban olmaz.*” (II/28)

Osmanlı tavşanı araba ile avlar: “*Ve diyâr-ı Rum'da mesel-i meşhûrdur ki Osmanlı tavşanı araba ile avlar, derler. Bundan maksûd kemâl-i hileyi beyândır.*” (I/298)

Sabırla koruk helva olur: “*Pes sabırla koruk helva olup husûl-i merâma ve irtifâ-ı gâma sebep olan mihmân-ı gaybî kudûm eyledi.*” (I/167)

Şerefü'l-mekân bi'l-mekîn: “*Zira demişlerdir ki, şerefü'l-mekân bi'l-mekîn. Çünkü insan ilm ü marifet ile melekten efdal ola.*” (II/380)

Taş duvar olmaz: “*Onunçün taş duvar olmaz derler.*” (I/33)

Tavuk bazarında deve satılmaz: “*Ve meşhurdur ki tavuk bazarında deve satılmaz.*” (I/237)

Üzüm üzüme baka baka kararır: “*Yavaş at ile mûnis olsa göre / Huyunu alır anın göre göre, / Yaramazlarla hemdem olma sakın, / Ki kararır üzüm üzüme göre*” (II/554)

Yarası olan gocunur: “*Anınçün yaresi olan gocunur, derler. Yani gocunması yâresi mikdârıdır. Pes, çün yâreden kalmaya gocunmak dahi kalmaz.*” (I/468)

b- Deyimler

Ağzı ile kuş tutmak: “*Fi'l-mesel ağzı ile kuş dutsa / Ehl-i dil kuş tabiatı tutmaz*” (I/281)

Câhil olsun sağ olsun: “*Niçe peder vardır ki veledi hakkında, câhil olsun sağ olsun, der.*” (I/279)

Ne şiş yansın ne kebâb: “*Ve meşhûrdur ki, derler, ne şiş yansın ne kebâb. Yani âteş ifrât üzerine oldukda kebâb kebâblıktan çıkıp şiş dahi kebâb olduğu gibi vucûd-ı zaîf şişi dahi zikr olunan izhâr u ifşâdan kebâb olacağı mukarrerdir.*” (I/247)

Yerin kulağı ola: “*Şâyed yerin kulağı ola ve ana ittilâ bula.*” (I/250)

3- Cümle bilgisi

Rûhu'l-Mesnevî’deki cümle yapısını iki farklı bölümde inceleyebiliriz. Bursevî, beytin şerhini vermeden önce beyit içinde geçen kelimelerin açıklamasıyla beytin tercüme ve şerhinin olduğu kısımları farklı ifade etmektedir. Bu ifade ediş doğal olarak cümle yapılarına da yansımaktadır. Genel olarak metnin cümle yapısının kurallı ve uzun cümlelerden meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte kısa cümlelere de rastlanmaktadır. Devrik ve isim cümlesi sık kullanılan cümle yapılarından değildir.

Genel olarak, anlam yönünden bakıldığında, bir zorlama görülmediği gibi duygu, fikir ve olay cümlelerini konuya göre kullanmaktadır. Bu cümleler anlatılan konu ile ilgilidir. Özellikle hikaye ve menkıbe anlatırken durum cümlelerini kullanırken, şiirlerinde ve şiir açıklamalarında duygu cümlelerine rastlamaktayız. Bunun yanında anlatım esnasında iyi bir şeyden bahsedilirken isteme ve kötü bir şeyden bahsederken sakınma cümlelerini de duygu cümlelerinden sayabiliriz. Özellikle şerh bölümünde kimi kavramların ve terimlerin açıklanmasında ise fikir cümlelerini tercih ettiğini görürüz.

Rûhu'l-Mesnevî’de, cümle tiplerinin işlenen konuya göre değiştiğini görmekteyiz. Menkıbe ve hikayeler ile kelimelerin anlamlarının anlatıldığı bölümlerde basit ve sıralı cümleler kullanılmaktadır. Dua cümleleri de basit ve kısa iken kavram açıklamalarının olduğu bölümlerde bileşik yapı cümleler kullanılmaktadır. Bununla birlikte cümlelerin kullanılış yerlerine ilişkin yapılan bu ayırma kesin değildir.

Rûhu'l-Mesnevî’de cümleler; özne ve yüklemnin bulunması, nesne ve tümleçlerin kurallara uygun dizilmesi, özne ile yüklemnin birbirleriyle uygun olması yönleriyle de bütünlük göstermektedir. Ayrıca, cümlelerde, gereksiz kelimelerden uzak durulmasının yanında ifadeyi veya benzetmeyi veya nitelemeyi kuvvetlendirmek için devrine göre normal sayılabilecek gösterişli ifadeler kullanıldığı da görülür. Bursevî’nin cümleleri, duygu ve düşüncelerini anlatıldığı kısımlarda daha anlaşılır biçimdedir. Konuya yabancı olmayan ve kelimelerin anlamlarını bilenler okuduklarını çok rahat anlayabilirler. Anlatımdan kaynaklanan bir kapalılık görülmez. Anlaşılmama durumu, dönemin kültür ve düşünce yapısı ile kelime bilgisi noksanlığı gibi okuyucu ile ilgili olan nedenlerden dolayıdır.

Aynı şekilde, metin içinde cümleler açık olduğu kadar akıcıdır. Bu akıcılığı sağlamak için seci' sık başvurulan bir sanattır. Tekrarlardan kaçınan ve yormayan ifadelerle yazılmış olması metni akıcı kılan unsurların başında gelmektedir. Anlaşılması ve akıcı olmasının nedenlerinde biri de tehayyül ve tasavvuru güç benzetme ve örneklerin verilmeyişidir. Bütün bunların yanında söylenmesi zor ve her sözlükte bulunmayan kelimelerin de kullanıldığını görürüz. Bu kelimeler sayıca çok olmadıkları için akıcılığı ve açıklığı engelleyen birer unsur olarak sayılamaz.

Rûhu'l-Mesnevî'de, cümleler birbirini destekleyerek konuyu aynı çerçeve içinde ifade etmektedir. Aynı şekilde cümleler bilgi ve düşünce açısından doğrudur. Mantık hatalarıyla karşılaşmamıştır. Anlatımda anlamca çelişen ve bir biriyle çelişen sözler yoktur. Yazar, anlatılan konuda okuyucunun kendisine güvenmesini sağlayacak şekilde ifade etmektedir.

a- Yapılarına göre cümleler

ı- **Basit cümle:** Basit cümleler özellikle beyitte geçen kelimelerin anlamlarının verildiği bölümde karşımızda çıkar. Bunlar birlikte metin içinde de karşılaşırız. "*Semerkand'ı kande teşbih eyledi.*" (I/270), "*Sû-i zan dahi buna kıyâs oluna.*" (I/363) "*İlhâmın tefsîri mürûr etmiştir.*" (I/368) "*Esbâb-ı ma'firete müsâraat ediniz.*" (II/134)

ii- **Sıralı cümle:** Bu yapıda cümlelerle sık karşılaşırız. Özellikle beytin açıklandığı bölümlerde bu tip cümlelere daha sık rastlanır. Aynı şekilde hikaye ve menkıbelerde de görülür. "*Zira erbâbı zulm-i gâlibleri sebebiyle halkı az ederler, kelb-sıfât olurlar.*" (I/368) "*Zira ma'bûd birdir, iki değildir.*" (II/136)

Bağımlı sıralı cümle: Bu tip cümleler pek sık olmamakla birlikte bulunur. "*Çünkü gül gitti vü gülistan mevsimi geçdi.*" (II/136) "*nüfûsu imâte ve kulûbu ihyâ eyler.*" (II/137)

Bağımsız sıralı cümle: Bu cümle biçimi sık kullanılanlardandır. "*Yani Müseyleme-i Kezzâb ve emsâli ehl-i kizbin âkabeti güyâ âkabet-i bâde ve Muhammed Sâdik aleyhisselâm ve vereseşi ehl-i sıdkan nihâyeti güyâ nihâyet-i rahîkdir.*" (I/527) "*Güyâ ki ser-tâc etdiler ve anın derdini kendi dermânları yerine gördüler ve bildiler.*" (II/477)

iii- **Bağlı cümle:** Bağlı cümleler, özellikle anlatım olan bölümlerde örnekleriyle sıkça karşılaştığımız cümle biçimidir. Ama, de da, ve ki gibi bağlaçlarla birbirine bağlandıkları gibi, fe-emma, bade-zâ, ma-hâzâ, lâ-cerem gibi Arapça edatlarla da bağlı cümle örneklerine rastlarız. "*Zira tâbla âbı tahlil ve ifnâ eder amma âfet Arabî'dir.*" (I/119) "*Yani irakdan hilâl gibi görünüp tadrîc ile meclis-i şâha erişdi, onunçün hilâl ile âf-tâb cem eyledi.*" (I/124) "*Yani sokarsa da zarar görmeye*" (I/468) "*Ve kezâlik bazı azâsın ihtiyârıyla li-ecli'l-hased kat etdirmek hasebiyle kendini hor eyledi.*" (II/162)

iv- Birleşik cümle: Metinde en sık karşılaştığımız cümle biçimidir. Şartlı, iç içe, birleşik, ki'li birleşik ve girişik birleşik olmak üzere dört çeşit olan bu cümleler ve örnekleri şöyledir:

Şartlı birleşik cümle: “*Hatta bir taamı ifsâda çâre bulmasa sakafda mukâbelesine gelip murdâr eyler.*” (I/468)

İç içe birleşik cümle: “*Nitekim bazı vâlihîne suâl edip ‘ismîn nedir?’ demişler.*” (II/246)

Ki’li birleşik cümle: Bu biçim aslında Türkçe olmayıp Farsça’dan geçmiştir. “*Helâhil aslında Sind şehirlerindendir ki bazı semm-i kâtil ana nisbet olur.*” (I/42)

Girişik birleşik cümle: *Ve melâike mertebesine terakkî edip İdris ve İsâ aleyhümâ’s-selâm gibi siphri-şerefde irtifâ-ı şan ehli olursun.* (II/559)

v- Eksiltili cümle: Bu yapıdaki cümleler yer almamaktadır.

vi- Ara cümleli cümleler: Bu yapıdaki cümlelere daha çok açıklama kısmında rastlamaktayız. “*Ve eğer kuvvet ile hareket ederse ki, parmağa katı katı dokuna, mizâcın kuvvetine delâlet eyler.*” (I/178)

b- Yüklemin türüne göre cümleler

Cümleler yüklemine göre isim ve fiil olmak üzere ikiye ayrılırlar.

1- Fiil cümlesi: Bu yapıda cümleler çoktur. “*Belki nefsi hayvânînin zulmetini izâle için nefsinden nûr-ı İlâhî doğar.*” (I/289)

ii- İsim cümlesi: Bu yapıda cümleler çok miktarda yer almaktadır. Daha çok kelime anlamlarının verildiği bölümde yer alır. “*Bûstân dahi böyledir.*” (I/284) “*Nükre zamme ile gümüşdür.*” (I/285)

c- Yüklemin yerine göre cümleler

Cümle içinde yüklemine göre kurallı ve devrik olmak üzere ikiye ayrılır.

1- Kurallı cümle: Hemen bütün cümleler kurallıdır. “*Ve insana ziyâde müşâreketi vardır. Anınçün gıda-ı insan olan mekulâtın ekserin ekl eder.*” (I/447)

ii- Devrik cümle: Kurallı cümle kadar olmamakla birlikte daha çok kelime anlamlarının verildiği bölümde bulunur. “*Mâh ay demekdir, kamer gibi.*” (II/478)

d- Anlamlarına göre cümleler

Cümlelerin, anlamlarına göre; olumlu, olumsuz, soru ve ünlem olmak üzere dört kısmı vardır.

ı- Olumlu cümle: Bu yapıda cümle çoktur. “İnsânın tab-ı hayvânîsi cemî hayvânâtın sıfâtını hâmil ve cümlesinin sıverıyla kıyâma kâbildir.” (I/447)

ii- Olumsuz cümle: Bursevî’de sadece fiil ile değil aynı zamanda değil, yok ve ne ... ne gibi edatlarla da yapılmış olumsuz cümlelere rastlarız. “Mahkîdir ki, Ebu Yezîd Bestâmî kuddise sırruhû bir defa kırk gün kadar makâm-ı heybetde hisden me’hûz olup ibâdete kâdir **olmadı.**” (I/453) “Zira vezîr-i mürde deccâl makûlesinden idi, mehdî kabîlinden **değil.**” (II/483) “Bu a’sârda ise erbâb-ı hâlden garîb ve menfûr **yokdur.**” (II/486) “Ne zât bilinir ve **ne hod sıfât**” (II/499)

iii- Soru cümlesi: Bursevî, genellikle bu yapıdaki cümlelere “Sual olunursa ki” diyerek başlatır. “Suâl olunursa ki, bu takrîrden fehîm olunur ki hakîkate vusûlde şeriate itibâr kalmaya. Bu ise tâife-i aşk mezhebîdir.” (II/506) “Bulmaz **mu** Hakkânî vücûd” (I/494) “Hakikatde ise aynî ve zâtî ile âlem-i gaybda muhtecibdir, pes ânî âlem-i kevnden olan nice idrâk eder ve nice ta’yîn edip odur, diyebilir.” (I/28)

iv- Ünlem cümlesi: Bu yapıda cümlelere daha çok şerh bölümünün sonralındaki dua cümlelerinde rastlarız. “**velakin** çe fâide!” (II/529) “ziyâde seversin dediklerinde buyurdu ki, **heyhât!**” (II/557)

4- Metinde geçen Arapça edat ve bağlaçlar

Rûhu'l-Mesnevî'de Arapça ve Farsça'dan geçmiş çok miktarda edat ve bağlaç bulunmaktadır. Birçoğu günümüzde de kullanılan bu edat ve zarflar şunlardır.

Alâ kile't-takdîreyn: Her iki halde anlamına gelir. “**Ve alâ kile 't-takdîreyn perde neğamâtdan hâlî olmamak hasebiyle, burada elhân ve neğamât murâd olunur.**” (I/20)

Ba'de zâ: Bundan sonra anlamına gelir. “**Bade-zâ bu beyt mâ-kablîni temsîldir.**” (I/494)

Binâen alâ hâzâ: Bundan dolayı, bunun üzerine, bununla beraber anlamlarına gelir. “**Binâen-alâ-hâzâ, nukât dahi üçe münhasır olup mukayyedâtı beyânında tertîbe riâyet olundu.**” (I/4)

Eğerçi: Veya gerçi, fakat, ancak gibi anlamlara gelmektedir. “**Eğerçi ki masûm olanda davâ yokdur.**” (II/557)

El-hâsıl: Kısaca, özet olarak anlamına gelmektedir. “**El-hâsıl Allah tealâ fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellemîn vücûdu sebebiyle cemî eşyâya rahmetle tecellî eyleyip...**” (II/562)

- Fe-emmâ: Kaldı ki, -e gelince anlamlarına gelir. “*Fe-emmâ şol kimselerde ki bu meânî müctemi iken küdüret-ı fıtrat vardır.*” (II/563)
- Fi'l-hakfka: Gerçekten anlamındadır. “*Eğerçi ki, gayret ve zıddiyet fi'l-hakika iki müteayyin arasındadır.*” (I/16)
- Lâ-cerem: Hiç kuşkusuz demektir. “*Lâ-cerem bed-hâl hoş-hâl üzerine takdîm olundu.*” (I/27)
- Maa hâzâ: Bununla birlikte manasına gelir. “*Maa-hâzâ vahdet-i vücûdu kavli-cümle üzerine vâcibdir.*” (I/13)
- Pes: Böylece, imdi, nihâyet, böyle, öyleyse, demek ki gibi anlamları vardır. “*Hakikatde ise aynı ve zâti ile âlem-i gaybda muhtecibdir, pes âni âlem-i kevnden olan nice idrâk eder ve nice ta'yîn edip odur, diyebilir.*” (I/28)

5- Metindeki Arapça ve Farsça alıntılar

Bursevî, diğer eserlerinde olduğu gibi, *Rûhu'l-Mesnevî*'de de oldukça sık sayılabilecek oranda Arapça ve Farsça alıntılarda bulunmuştur. Bursevî bu alıntıları bazen merâmını daha iyi ifade etmek için yaparken bazen de söylediklerini doğrulamak için yapmaktadır. Bürsevî açıklamaya geçmeden önce kelimelerin sözlük anlamlarını vermektedir. Bu kelimeleri bazen Türkçe açıklarken bazen de doğrudan yararlandığı sözlükten alıntılıdığı görülmektedir. Bunun yanında Kur'an, İncil ve hadisler alıntı yaptığı diğer kaynaklardır. “*Ayette gelir*”, “*Kur'an'da gelir*”, “*Tenzilde gelir*”, “*hadisde gelir*”, “*haberde gelir*”, “*eserde gelir*” dedikten sonra yapmış olduğu alıntıya geçer. Özellikle bir terim veya eşyanın tanımını ve açıklamasını vereceği zaman, başvurduğu yöntem kaynağın ismini zikrederek alıntılama yapar. Sözcük açıklamaları hem Arapça hem Farsça olduğu görülmektedir. Bunun yanında kavram açıklamaları hep Arapça'dır.

Bursevî'nin eserlerinden alıntı yaptığı bir diğer gurup şairlerdir. Arap ve özellikle Fars edebiyatının önde gelen şairlerinin şiirlerini almadan açıkladığı beyit sayısı oldukça azdır. Bazen bir beyit açıklaması içinde birden fazla şiir alıntılıdığı da görülür. Eğer alıntı yapılan şair bilinmiyor veya herkes tarafından bilinen darb-ı mesel haline gelmiş ise “*şuarâ nazmında gelir*”, “*şiiirde gelir*” “*bazı letayiftendir*”, gibi genel ifadeler kullanmaktadır. Bazen “*Camî kelimâtındandır*” diyerek şairin adını verdiği gibi, bazen de “*Bûstân'da gelir*” diyerek eser adını vermektedir.

Bursevî, bir alıntı yaptıktan sonra veya yapmadan önce alıntı yaptığı eserin ismini zikretmektedir. Alıntının bittiğinin anlaşılmayacağını düşündüğü yerlerde, tercüme bitti, anlamına gelen Arapça bir ibâre kullanmaktadır.

6- Örnekleri tercüme etmesi ve tercüme şekli

Bursevî yapmış olduğu alıntuları ve örnek olarak verdiği kimi beyitleri her zaman olmamakla birlikte bazen tercüme etmiştir. Tercümeye genellikle ‘yani’ diyerek başlamaktadır. Tercümelerin örnekleri aşağıdadır:

a-Ayeti tercüme etmesi;

¹⁷ *و جعلنا من الماء كل شيء حي* Yani her nesnenin aslı hayat ve hayatın dahi âbdir. (I/49)

Bir başka örnek; *Ve Kur'an'da gelir; لكم الليل لتسكنوا فيه و لتبتغوا من فضله و لعلمكم تشكرون* Yani gece Hakk'ın rahmeti oldu, azlâmı cihetiyle, nevm ve karar ile istirahatdan ötürü. *Ve gündüz dahi taleb-i meâşa medâr olmakla rahmet oldu.* (II/97)

b- Hadisi tercüme etmesi

¹⁸ *تورانی اراه* buyurdular. Ya'nî nurdur, nice göreyim. (I/34)

Bir diğer örnek; *Ve hadîsde gelir; Dülcetü zamme* ²⁰ *عليكم بالدلجة فان الارض تطوى في الليل* ile, gecede seyrdir. Yani gecede mesafe bir vechle kat olunur ki nâsın tûl-ı tarîka şuûru olmaz. *Güyâ gecede tarîk matvî olur. Geceyi ihyâsız gündüz dahi nâim olanın ömrü kasîr ve vakti zâyî olup ticâretinde hüsrân bulur.* (II/108)

c- Arapça bir beyti tercüme etmesi;

على نفسه فليبك من ضاع عمره و ليس له منها نصيب و لا سهم ²¹

Yanî bâde-i aşkdan bî-behre ve bî-çâşnî olanlar izâat-i ömr etdikleri üzerine ağlasınlar. Zîrâ hasrete düşdüler. (I/51)

d- Farsça bir beyti tercüme etmesi;

Kemâl-i Hucendî kelimâtında gelir;

مکو اصحاب دل رفتند شهر عشق شد خالی جهان بر شمس تبریزست مردی کو چو مولانا ²²

Yâni şems yine şemsdir, velâkin huffâş olanlar anı görmezler. Pes Şems'i görmeye Mevlânâ dîdesi gibi bir dîde ve nâyı istimaa onun gûşu gibi bir gûş lazımdır. (I/31)

Bir diğer örnek; *Ve Şeyh Sadî kelimâtında gelir;*

دست مجنون و دامن لیلی روی محمود و خاکپای ایاز

¹⁷ Bütün canlıları sudan yarattık. (Enbiya 30.)

¹⁸ O'nun rahmeti (cümlesi)ndendir ki O, sizin faydanız için içinde sükûn ve istirahat etmeniz için geceyi ve fazl u kereminden (rızkınızı) aramanız için gündüzü yaratmıştır. (Kasas 73)

¹⁹ Şüphesiz benim gördüğüm nurdur. (Müslim, Kitâbu İman 291.)

²⁰ Siz gece yürüyüşünü tercih edin. Çünkü yer geceleyin düzülür.

²¹ Sevgiliden kendisi için bir nasip ve pay bulunmadan ömrü zayı olup biten kimse kendine ağlasın.

²² Gönül dostları gitti ve aşk şehri boş kaldı, deme. Dünya Şems-i Tebrîzî ile dolu, Mevlânâ gibi konuşan adam?

Yani dest-i Mecnûn dâmen-i Leylâ'ya mukârin ve munzam ve rû-yı Mahmûd-ı Gaznevî hâk-pây-ı İyâz'a mülâsık ve tev'emdir. (II/144)

Bursevî, bütün örnekleri tercüme etmememiştir. Tercümesini vermediği örnekler verdiklerinden çok daha fazladır.

C- Rûhu'l-Mesnevî'nin Kaynakları

İsmail Hakkı Bursevî, diğer şerhlerinde olduğu gibi, *Mesnevî*'yi şerh ederken çeşitli kaynaklardan yararlanmışır. Yararlandığı kaynaklar arasında, başta Kur'an ve hadis olmak üzere, İncil, temel din kitapları, divanlar, tarih kitapları ve sözlükler gelmektedir. Konularına göre bir ayırım yaptığımızda en çok (84) Divanlardan yararlandığını görürüz. Bunu 22 ile sözlükler, 20 ile muhtelif edebi eserler takip etmektedir. Bursevî; 17 tefsir ve 15 tasavvufi eserin yanında 11 Akait-Kelam, 7 coğrafya ve tarih, 5 fıkıh, 5 felsefe mantık, 5 dilbilgisi, 3 hadis, 2 biyografi ve bibliyografi, 2 Kuran ilimleri, 1 adab, 1 hesap, 1 astronomi 1 ahlak-ilmihal kitaplarından yararlanmışır.

Bursevî, özellikle anlattığı konuyu iyi bir şekilde ifade edebilmek için Arapça, Farsça ve Türkçe şiiirlerden yararlanmışır. Daha sonraki bölümlerde görülebileceği gibi şiiirlerinden örnek verdiği şairlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur.

Tasavvufi şerhlerde görülen ayet ve hadisler Bursevî'de oldukça fazla yer almaktadır. İlgili bölümlerde de görüleceği üzere bu durum onun Kuran ve hadis sahalalarında da eser veren bir din alimi oluşundandır.

Yararlandığı kaynaklardan en ilginçini sözlükler oluşturmaktadır. Bu tür eserlerde görülmeyecek kadar çok sözlükten yararlandığını görüyoruz. Sözlükler bahsinde ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz bu kaynakları daha çok, beytin anlamını vermeden önceki bölümde verdiği kelime açıklamalarında görmekteyiz.

Beytin tercümesinden sonra verilen açıklamalar bölümünde daha çok temel din kitaplarının yanında tarih, siyer ve biyografik eserlerden yararlandığını görmekteyiz. Dikkati çeken bir husus kendinden önce yazılmış *Mesnevî* şerhlerinden pek yararlanmayışıdır.

1- Kur'an-ı Kerîm

Kuran-ı Kerim, Allah'ın (C.C.) kelâm-ı kadîmi olup dört büyük melekten Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilmiş ve daha sonra bir araya getirilmiş kutsal bir kitaptır. İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî* şerhinde yararlandığı kaynakların başında Kuran gelmektedir. *Mesnevî*'nin bir adının da Mağz-ı Kuran, yani Kuran'ın özü olduğunu düşünecek

olursak onun şerhinde Kuran'dan bu kadar çok yararlanmasını daha iyi anlayabiliriz.²³ *Mesnevî*, Kur'an'dan; anlatımdaki düzen, hikayeler, mana ve ifadelerdeki akıcılık bakımından etkilenmiştir.²⁴

Mesnevî'nin hemen her bahsinde Kuran kıssaları geçer. Bir çok beyitte ayet ve hadislerden lafzi ve manevî iktibas ve tazminler vardır. *Mesnevî*'de Mevlana tarafından lafzen zikredilen ayetlerin sayısı 430'dur.²⁵ Dolayısıyla gerek lafzen ve gerek manen bu kadar ayetin yer aldığı metnin şerh edilmesi esnasında Kuran'dan bahsedilmesi gerekirdi. Bursevî, içinde bu kadar ayet geçen ve ayetlere telmihte bulunulan bir metni şerh ederken ayetleri sıkça kullanmıştır.

Bursevî, bir ayeti örnek vereceği zaman, “Allah tealâ buyurur”, “Kuran'da gelir”, “Furkan'da gelir”, “Tenzil'de gelir”, veya “ayette gelir” ibarelerini kullanmıştır.

Bursevî, ilk dersine Aydos'ta yedi yaşında iken gitmeye başladığı Ahmet adında bir Celveti şeyhinden Kuran-ı Kerim'le başlamıştır. Aydos'ta öğrendiği temel dini ilimlerden sonra on iki yaşında gittiği Edirne'de tefsir dersleri görerek bu sahadaki bilgilerini ilerletmiştir. Kaynaklarda Bursevî'nin hafız olduğuna dair bir kayda rastlamamakla birlikte, onun bir çok ayeti ezbere bildiğini söyleyebiliriz.

Tahsil devrinin üçüncü kısmı olan İstanbul'da ise, aynı zamanda bir tefsiri de olan Osman Fazlı İlahî'den üç sene dersler alarak bilgilerini geliştirmiştir. Sadece tekkede aldığı derslerle yetinmemiş, devrin meşhur hocalarının özel derslerini takip ederek ilgilendiği konularda bilgisini tamamlamıştır. Şeyh Muhammed Kurrâ adındaki bir hocadan Kuran'ı doğru okuma bilgisi diyebileceğimiz tecvit dersleri alarak Kuran okumasını da ilerletmiştir.

İsmail Hakkı Bursevî aynı zamanda müfessirdir. Onun *Rûhu'l-Beyân* isimli eseri, benzerleri içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bunun yanında mustakil olarak kimi ayet ve surelerin tefsirlerinden oluşan eserleri de kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunların tefsirinden alınma olup olmadığı ayrı bir çalışma konusudur. Bunun yanında Kadı Beydavî'nin *Envârü'l-Tenzil* adlı amme cüzünün tefsirini şerh etmiştir.

a- Ayetlerin alındığı sureler ve adetleri

Bursevî, şerhinde, 96 sureden 589 ayeti sözlerine delil olarak getirmiştir. Kuran-ı Kerim'de bulunan 114 sureden sadece 18 sureden ayet almamıştır. Kuran'daki surelerin %

²³ Mevlana'nın müfessirliği ve *Mesnevî*'nin tefsirle olan ilişkisi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Hüseyin Güllüce, *Kuran Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul, Ötüken, 1999, s. 46-285.

²⁴ Ahmet Savran, “Mesnevî'de Kuran Tesiri”, *Selçuk Üniversitesi I. Milli Mevlana Kongresi*, Tebliğler, 3-5 Mayıs 1985 Konya, Konya, S.Ü., 1986, s. 95.

²⁵ Ankaravî İsmail Rasuhî, ayetleri ve tefsirlerini *Camiü'l-Âyât* adı altında kitaplaştırmıştır. (Ankaravî, *Camiü'l-Âyât*, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi, No: 2081.)

85'i yer almaktadır. Bu oran ise ayetlerde düşmektedir. Yaklaşık 6666 ayetten 589'u yer almaktadır. Bu da yaklaşık %10'a karşılık gelmektedir. Kuran-ı Kerim'deki ayetlerin bir çok mevzuda olduğunu düşünecek olursak delil olarak getirilen ayetlerin azımsanamayacak bir oranda olduğunu görürüz.

589 ayet içinde en çok Nur suresinin 35. ayeti yer almaktadır. On bir defa yer alan bu ayeti, on defa ile Fetih suresi 10, onu da yedi defa ile Vakıa 79, altı defa ile Zümer 69 takip etmektedir. Bu ayetleri beşer defa ile; Araf 54, Enam 103, Hac 47, Hicr 29, Nisa 28, Rad 4, Rahman 29, Yâsîn 83, dörder defa ile de Araf 198, Bakara 253, Enam 2, Enbiya 30, Enfâl 17, Fatiha 1, Furkan 45, Fussilet 53, İsrâ 72, Maide 54, Meâric 23, Tahrîm 6, Yâsîn 37, Zâriyat 56 ve Zümer 42 devam etmektedir. İki ve üç defa geçen ayet sayısı çok olmakla birlikte en fazla bir defa geçen ayetler daha fazladır.

Şerh esnasında zikredilen bu ayetler, aynı zamanda, gerek Bursevî'nin diğer şerhlerinde, gerekse yapılan diğer tasavvufî şerhlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu sureler ve ayet sayıları şöyledir:

Sure	Adet	Sure	Adet	Sure	Adet
Abese	4	İbrahim	6	Neml	8
Ahkaf	5	İhlas	1	Nisâ	18
Ahzab	10	İnsan	2	Nuh	1
Alak	6	İnşikak	2	Nur	5
Al-i İmrân	21	İnşirah	1	Rad	6
Ankebut	4	İsrâ	13	Rahman	8
A'râf	32	Kadir	1	Rum	4
Asr	3	Kaf	3	Sad	4
Bakara	52	Kalem	2	Saff	5
Beled	4	Kamer	2	Saffat	6
Casiye	2	Kasas	7	Sebe	1
Cin	2	Kehf	11	Secde	3
Cuma	3	Kevser	1	Şems	1

Duha	1	Kıyamet	2	Şuara	6
Enam	25	Leyl	2	Şûrâ	7
Enbiya	10	Lokman	2	Tâhâ	9
Enfal	8	Maide	16	Tahrim	2
Fatır	5	Mearic	1	Talak	2
Fatiha	5	Meryem	7	Tarık	1
Fecr	2	Muhammed	5	Tegâbun	1
Fetih	5	Mutaffiffin	3	Tekvîr	4
Furkan	8	Mücadele	2	Tevbe	19
Fussilet	5	Müddessir	3	Tîn	3
Gaşiye	1	Mülk	3	Tûr	5
Hacc	9	Mümin	6	Vakıa	5
Hadid	11	Müminin	5	Yasin	6
Hakka	1	Münafikun	1	Yunus	8
Haşr	9	Nahl	15	Yusuf	15
Hicr	5	Nasr	2	Zariyat	5
Hucurat	6	Naziat	2	Zilzal	3
Hud	10	Nebe	1	Zuhruf	5
A'lâ	1	Necm	8	Zümer	9
Toplam	275	Toplam	138	Toplam	185

b- Şerh esnasında geçen ayetler

Beyitlerin açıklanması sırasında delil olarak getirilen ayetler ve geçtiği sureler şöyledir:

- Abese, 38-39 “O gün bir takım yüzler parlak, güleç ve sevinçlidir.” (II/196)
- Abese, 40-41 “Yine o gün bir takım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilmiştir.” (II/196)
- Ahkâf, 9 “Bana ve size ne yapılacağını bilmem.” (I/410)
- Ahkâf, 15 “Onun bu taşınması ile sütten kesilmesi (müddeti) otuz ay sürer.” (I/316)
- Ahkâf, 20 “Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde (yaşayıp) bitirdiniz. Artık bugün horluk [zillet ve hakaret] azabıyla cezalandırılacaksınız.” (I/305)
- Ahkâf, 25 “Meskenlerinden başka bir şey görünmez oldu.” (I/205)
- Ahkâf, 35 “Onlar vaad edildikleri azabı gördükleri gün sanki dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar.” (I/333)
- Ahzâb, 1 “Ey peygamber! Allah'tan sakın, inkarcılara ve iki yüzlülere uyma, Allah şüphesiz bilendir, hakim'dir.” (II/187, 338)
- Ahzâb, 4 “Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmaz.” (II/459)
- Ahzâb, 6 “Peygamberin zevceleri müminlerin anneleridir.” (I/278, II/335)
- Ahzâb, 13 “Ey Medineliler, artık sizin için durmanın sırası değil.” (I/49, II/121)
- Ahzâb, 21 “Ant olsun Allah'ın elçisi sizin için güzel bir örnektir.” (II/457)
- Ahzâb, 36 “Allah ve resülü bir işe hüküm verdiği zaman inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur.” (I/283)
- Ahzâb, 38 “Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek yazılmış bir kaderdir.” (I/90, 281)
- Ahzâb, 40 “Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değildir.” (I/278)
- Ahzâb, 43 “Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen odur.” (I/10)
- Ahzâb, 72 “Doğrusu Biz, sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir.” (I/66, 117,

- II/368)
- A'lâ, 1 "Yüce Rabb'inin adını tesbih et. (an)" (II/572)
- Alak, 6-7 "Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar." (I/400, II/480)
- Alak, 9-10 "Namaz kılariken bir kulu (Peygamber'i namazdan) men edeni gördün mü?" (II/364)
- Alak, 15-16 "Ama bundan vazgeçmezse, and olsun ki, onu perçeminden, Yalancı ve günahkar perçeminden cehenneme sürükleriz." (I/175)
- Âl-i İmrân, 14 "Nefsanî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı." (I/53, 310)
- Âl-i İmrân, 19 "Hak din, Allah indinde İslam'dır. (Müslümanlıktır.)" (II/6, 46)
- Âl-i İmrân, 27 "Diriden ölü çıkarırsın." (II/272)
- Âl-i İmrân, 28 "Allah size (asıl) kendisinden korkmanızı emrediyor." (II/223)
- Âl-i İmrân, 30 "Allah kendisine karşı gelmenizden sizi sakındırıyor." (I/283, 329)
- Âl-i İmrân, 32 "Allah'a ve peygambere itaat edin." (II/225)
- Âl-i İmrân, 39 "Mabedde namaz kılariken melekler ona seslendiler: "Allah sana Allah'ın emriyle (vücut bulan İsa'yı) tasdik eden, efendi, iffetli, iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler." (I/113, 524)
- Âl-i İmrân, 49 "Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltir." (II/294)
- Âl-i İmrân, 52 "İsa onlardan küfrü hissetti." (I/483)
- Âl-i İmrân, 54 "Tuzak kurdular ve Allah tuzaklarını bozdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır." (II/316)
- Âl-i İmrân, 92 "Siz sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcıncaya kadar asla iyiliğe ermiş (birt ve taat etmiş) olmazsınız." (II/206)
- Âl-i İmrân, 97 "Kim oraya girerse (taarruzdan) emin olur. Şüphesiz ki Allah

âlemlerden ganî (müstağnî)dir.” (I/142, 451, II/49)

- Âl-i İmrân, “Peygamberleri haksız yere öldürmüşlerdi.” (II/193, 534)
112
- Âl-i İmrân, “Rabb’inin katında diridirler.” (II/92)
129
- Âl-i İmrân, “Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın ...” (II/367)
159
- Âl-i İmrân, “And olsun ki Allah, inananlara, ayetlerini okuyan, onları arıtan, onlara Kitâb ve hikmeti öğreten, kendilerinden bir peygamber göndermekle iyilikte bulunmuştur. Halbuki onlar, önceleri apaçık sapıklıkta idiler.” (I/276, II/12)
164
- Âl-i İmrân, “Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı.” (I/97)
167
- Âl-i İmrân, “Onlara fırsat verdiğimiz ancak günah(ların)ı artırmaları içindir.” (I/380, II/32)
178
- Âl-i İmrân, “Her nefis ölümü tadacaktır.” (I/334, II/205, 537)
185
- Âl-i İmrân, “Yapmadıkları ile de övülmediklerini arzu eden o kimseler.” (I/375)
188
- Âl-i İmrân, “Onlar (o salim akıl sahipleri öyle insanlardır ki) ayakta iken, otururken, yanları üstünde (yatar) iken (hep) Allah’ı hatırlayıp anarlar ve göklerin, yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler.” (I/62, 436)
191
- Ankebut, 14 “Bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı.” (II/109)
- Ankebut, 35 “Ant olsun ki biz ibret nişânesi bıraktık.” (II/110)
- Ankebut, 64 “Ahiret yurdu(na gelince) şüphe yok ki o (aslı) hayatın ta kendisidir.” (I/340, II/114)
- Ankebut, 69 “Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz.” (II/380)

- A'râf, 16 "Beni azdırdığın için and içerim ki ben de onları azdırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım." (I/16)
- A'râf, 17 "Beni azdırdığın için, and olsun ki, Senin doğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım; sonra önlerinden, ardlarından, sağ ve sollarından onlara sokulacağım; çoğunu Sana şükreder bulamıyacaksın" dedi." (II/534)
- A'râf, 18 "Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık." (I/159)
- A'râf, 23 "Ey rabbimiz, nefislerimize zulmettik." (I/16)
- A'râf, 26 "Takva elbisesi, işte o daha hayırlıdır." (II/548)
- A'râf, 27 "Çünkü o ve yandaşları sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler." (II/125)
- A'râf, 40 "Doğrusu ayetlerimizi yalan sayıp, onlara karşı büyüklük taslayanlara, göğün kapıları açılmaz; deve iğnenin deliğinden geçmedikçe cennete de giremezler." (II/38)
- A'râf, 54 "Gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra (emri) arş üzerinde hükümran olan Allah'tır. Haberin olsun ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsûs." (I/16, 316, II/186, 351, 562)
- A'râf, 55 "Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O haddi aşanları sevmez." (I/110)
- A'râf, 56 "Yer (yüzün) de – o, iyi bir hale getirildikten sonra da- fesatçılık etmeyin." (I/393, II/230)
- A'râf, 81 "Yarattıklarımızdan daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur." (I/442)
- A'râf, 95 "Biz de onları kendileri farkına varmadan ansızın yakaladık." (I/390)
- A'râf, 118-119 "Onların yapmakta oldukları şeyler de bir hiç olup gitti. Artık orada yenildiler, zelil ve makhûr geri döndüler." (II/127)
- A'râf, 121-122 "Musa ve Harun'un Rabbi olan alemlerin rabbine inandık dediler." (I/442)

- A'râf, 140 "Halbuki o sizi âlemlere üstün kıldı." (II/342)
- A'râf, 142 "Musa'ya otuz gece vade verip sonra buna on gece daha kattık; böylece Rabbinin tayin ettiği müddet kırk geceye tamamlandı." (II/478)
- A'râf, 143 "Rabbim, (cemâlini) göster bana, (ne olur) seni göreyim, buyurdu. Derken Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça ediverdi." (I/244, II/147, 265)
- A'râf, 144 "Ben risaletlerimle (sana verdiğim görevlerle) ve sözlerimle seni insanların başlarına seçtim." (II/349)
- A'râf, 159 "Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde adil davranan bir topluluk vardır." (I/442)
- A'râf, 172 "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" (I/6)
- A'râf, 179 "Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha sapıktırlar." (I/454, II/226, 304)
- A'râf, 180 "Allah için güzel isimler vardır." (II/299)
- A'râf, 182 "Bilmeyecekleri nokta (lar) dan derece derece (yavaş yavaş) helâke yaklaştırırız." (II/190)
- A'râf, 183 "Onlara mahsustan mühlet veririm, çünkü Benim düzenim çetindir." (II/316)
- A'râf, 196 "Ve o bütün salih kullarını görüp gözetir." (I/466)
- A'râf, 198 "Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler." (II/65, 92, 113, 549)
- A'râf, 199 "Cahillerden yüz çevir." (I/199)
- A'râf, 201 "Takvaya erenler (yok mu) onlara şeytandan herhangi bir arıza iliştiği zaman (Allah'ın emir veya nehyettiği şeyleri) iyice düşünürler, bir de bakarsın ki, onlar (hakikati) görüp bilmişlerdir bile." (I/394, 500, II/35)
- A'râf, 201 "İyice düşünürler. Bir de bakarsın ki, onlar (hakikati) görüp

	bilmişlerdir.” (II/83)
A ‘râf, 205	“Gafillerden olmayın.” (II/78)
Asr, 1-2	“Asra yemin ederim ki, insan gerçekten hüsrân içindedir.” (I/390)
Asr, 3	“Birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler.” (II/377)
Bakara, 4	“Ahiret gününe de kesinkes inanırlar.” (I/456)
Bakara, 5	“Asıl muratlarına kavuşanlar da işte onlar.” (II/64)
Bakara, 7	“Allah onların kalplerini kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir.” (II/113)
Bakara, 10	“Allah onların hastaşğını artırdı.” (I/450)
Bakara, 18	“Onlar sağırlar, dilsizler ve kördürler. Bu sebeple onlar geri dönemezler.” (I/31, II/239)
Bakara, 26	“Allah onunla bir çoğunu şaşirtir ve bir çoğunu yola getirir.” (I/426)
Bakara, 28	“Ona döndürüleceksiniz.” (II/290)
Bakara, 29	“Yerde ne varsa hepsini sizin (faydanız) için yaratan odur.” (II/223)
Bakara, 30	“Rabbin meleklerle "Ben yeryüzünde muhakkak bir halife kılacağım" diye buyurmuştu. Melekler de, "Yeryüzünde fesad çıkaracak, kanlar dökcek kimseyi mi yaratacaksın? Bizler ise Sana hamd ile tesbih eder, Seni takdis eyleriz" demişlerdi. "Şüphe yok ki sizin bilmeyeceğiniz şeyleri Ben bilirim," diye buyurmuştur.” (I/158, II/424)
Bakara, 31	“Allah Adem’e bütün isimleri öğretti.” (I/461, II/148, 265)
Bakara, 33	“Onları adlarıyla kendilerine haber ver.” (II/148)
Bakara, 34	“Hani Biz meleklerle demiştik ki: "Âdem'e secde ediniz." Onlar da hemen secde edivermişlerdi. Yalnız İblis (Şeytan) kaçınmış, kibirlenmiş ve kâfirlerden olmuştu.” (II/148)
Bakara, 36	“Bir kısmınız düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır.” (II/66)

- Bakara, 38 “(Evet, öyle) Dedik: Hepiniz oradan inin. Sonra size benden bir hidâyet(cı rehber) gelir de kim benim hidâyetimin izince giderse artık onlara hiçbir korku (ve tehlike) yoktur. Onlar da mahzun olacak değillerdir.” (I/87, II/238)
- Bakara, 61 “Bizim için dua et de yerin bitirdiği şeylerden çıkarsın.” (I/384)
- Bakara, 65 “Andolsun ki, sizler içinizden cumartesi gününde haddi tecavüz edenleri elbette bilmişsinizdir. Biz de onlara "Sefil, hakîr maymunlar olunuz" demiştik.” (I/450)
- Bakara, 67 “Allah muhakkak ki bir sığır boğazlamanızı emrediyor.” (I/304, II/368)
- Bakara, 74 “Taşlardan öylesi var ki içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki çatlar da ondan su fişkirir.” (I/207, II/276)
- Bakara, 93 “Kalplerine buzağı sevgisi dolduruldu.” (II/67)
- Bakara, 107 “Göklerin ve yerin mülk (ve tasarrufu) hakikaten Allah’ındır.” (II/96)
- Bakara, 115 “Nereye (hangi semte) döner yönelerseniz Allah’ın yüzü (kıblesi) oradadır.” (I/508)
- Bakara, 124 “Ben seni insanlara önder yapacağım.” (II/455, 483)
- Bakara, 125 “İbrahim ve İsmail’e de “Evimi titizlikle temizleyin” diye emir vermiştik.” (II/156)
- Bakara, 129 ““Ey Rabbimiz! Onların arasında onlardan bir resûl gönder ki, onlara âyetlerini okusun. Onlara kitap ve hikmet talim etsin. Ve onları nezih bir hale getirsin. Şüphe yok ki Sen, evet Sen azîzin, hakîmsin.” (I/6, 92)
- Bakara, 131 “Alemlerin Rabbine teslim oldum, demişti.” (I/208)
- Bakara, 156 “Yine ona döneceğiz.” (I/335)
- Bakara, 163 “Hepinizin tanrısı bir tek tanrıdır.” (II/240)
- Bakara, 166 “O zaman (görecekler ki) arkalarından uyulup gidenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmıştır.” (II/190)

- Bakara, 179 “Sizin için kısas hayattır.” (I/333)
- Bakara, 185 “Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez.” (II/234)
- Bakara, 187 “Ve sizler için fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tebeyyün edinceye kadar yiyiniz ve içiniz. Sonra orucu ertesi geceye kadar tam tutunuz.” (I/454)
- Bakara, 189 “Ve evlerinize kapılarınızdan giriniz.” (I/115, II/76, 380)
- Bakara, 194 “Bilin ki Allah muttakilerle beraberdir.” (II/285)
- Bakara, 212 “Allah kimi dilerse ona hesapsız rızık verir.” (I/449)
- Bakara, 213 “İnsanlar tek bir ümmetti.” (II/462)
- Bakara, 214 “Allah’ın yardımı ne zaman? Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır.” (I/404, 441)
- Bakara, 216 “Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür.” (I/294, II/398)
- Bakara, 245 “Darlık veren de bolluk veren de Allah’tır.” (I/407)
- Bakara, 247 “İlimde ve bedende ona üstünlük verdi.” (II/531)
- Bakara, 249 “Onu tatmayan şüphesiz bendendir.” (I/30, 231)
- Bakara, 253 “İşte bu peygamberlerinden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık.” (I/122, II/77, 526, 562)
- Bakara, 256 “Artık kim şeytanı tanımayıp da Allah’a imân ederse o muhakkak ki kopması (mümkün) olmayan en sağlam kulpa yapılmıştır.” (I/256, II/75, 182)
- Bakara, 257 “Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlıklara çıkarır.” (I/155, 200, 505)
- Bakara, 258 “Sen görmedin mi Allah Teâlâ kendisine mülk verdiği için İbrahim ile Rabbi hakkında mücadelede bulunanı? O zaman İbrahim: "Rabbim, o Zât-ı zî-kudrettir ki, diriltir ve öldürür deyince "Ben de diriltir ve öldürürüm," demişti.” (I/326, 258)

- Bakara, 259 “Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba?” (I/405)
- Bakara, 260 “Ey Rabbim, ölüleri nasıl diriltirsin bana göster.” (I/149)
- Bakara, 261 “Allah yolunda mallarını infak edenlerin meseli, o bir tanenin meseli gibidir ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane bulunmuş olur.” (I/449, II/97)
- Bakara, 263 “Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir.” (I/286, II/546)
- Bakara, 264 “Sadakalarınızı boşa çıkarmayın.” (I/248)
- Bakara, 282 “Allah’tan korkun, Allah sizlere ilim öğretiyor.” (I/115, 141, 302)
- Bakara, 285 “O peygamber de kendisinde Rabb’inden indirilene iman etti, müminler de. (Onlardan) her biri Allah’a, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. “Onun peygamberlerinden hiç birini diğerinin arasından ayırmayız., dinledik (emrine) itaat ettik, Ey Rabbimiz, mağfiretini isteriz. Son varışımız ancak sanadır.” Dediler.” (I/10, II/6)
- Bakara, 286 “Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Ey Rabbimiz! Unuttuk yahut yanıldıysak bizi tutup sorguya çekme.” (II/210, 368, 394)
- Beled, 12-14 “Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi. (O) kul azat etmektir, yahut (salgın) bir aşlık gününde yemek yedirmektir.” (II/151)
- Beled, 28 “Dön rabbine.” (I/40)
- Câsiye, 23 “Hevâsını tanı edinenleri gördün mü?” (II/214)
- Câsiye, 33 “Derken yaptıkları amellerin kötülüğü onlara göründü.” (I/299)
- Cin 19 “Ve muhakkak ki, Allah’ın kulu vaktâ ki kalktı, O’na dua eder oldu, az kaldı ki, onun üzerine toplaşmış cemaatler oluversinler.” (II/136)
- Cin, 27 “Ancak peygamberden bildirmek istediği bunun dışındadır.” (I/172)
- Cuma, 1 “Göklerde ve yerde her ne varsa ise Allah’ı tesbih (ve tenzih)

- etmektedir.” (II/265)
- Cuma, 2 “Onları her kötülükten arıtan ve kitâbı öğreten.” (I/319)
- Cuma, 9 “Hemen Allah’ı anmaya koşun.” (II/561)
- Duha, 3 “Rabbin seni ne bıraktı ve ne de sana darıldı.” (II/449)
- En’âm, 2 “O Allah ki, sizi çamurdan yarattı.” (I/12, 171, 384, II/5)
- En’âm, 12 “Kendilerine yazık ettiler.” (I/379)
- En’âm, 14 “Sakın Allah’a eş tutanlardan olma.” (II/187)
- En’âm, 18 “O kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir.” (II/385)
- En’âm, 38 “Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar.” (II/462)
- En’âm, 59 “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.” (II/499)
- En’âm, 61 “O kullarının üstünde yegâne hakimdir.” (I/301)
- En’âm, 62 “O hesap görücülerin en süratlisidir.” (II/199)
- En’âm, 63 “De ki; karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır.” (I/154)
- En’âm, 75 “Böylece biz İbrahim’e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.” (II/308)
- En’âm, 76 “Batanları sevmem.” (II/141)
- En’âm, 77 “Rabb’im bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum.” (II/141)
- En’âm, 78 “İşte Rabb’im, en büyük.” (II/142)
- En’âm, 90 “Onların yoluna uy.” (I/513, II/425)
- En’âm, 91 “Sen Allah de, sonra onları bırak.” (I/5, 104)
- En’âm, 95 “Ölüden diri çıkarır.” (II/570)
- En’âm, 103 “O’nu gözler idrak edemez. Fakat O, bütün gözleri ihata eder. O bütün incelikleri bilir. Her şeyden haberdardır.” (I/34, II/9, 403, 491,

492)

- En'âm, 110 "Onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz." (I/450)
- En'âm, 112 "Onlardan kimi kimine, aldatmak için yaldızlı bir takım söz(ler ve vesveseler) telkîn eder." (II/28)
- En'âm, 121 "Fihakîka [gerçekten] şeytanlar sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına mutlaka telkinlerde bulunurlar." (II/31)
- En'âm, 122 "Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklarda kalıp çıkamayan kimsenin durumu gibi midir? Kafirlere de, işledikleri güzel gösterilmiştir." (I/439, II/91, 340)
- En'âm, 149 "Üstün delil Allah'ın delilidir, de." (I/336)
- En'âm, 160 "Kim (Allah'a) bir iyilikle güzellekle gelirse işte ona bunun on katı." (I/449)
- En'âm, 164 "Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez." (I/143)
- En'âm, 165 "Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O'dur." (I/386)
- Enbiyâ, 18 "Hayır, biz hakkı batılın tepesine (indirip) atarız da o, bunun beynini parçalar. Bir de görürsünüz ki bu, yok olup gitmiştir." (II/398)
- Enbiyâ, 30 "Bütün canlıları sudan yarattık." (I/49, 131, II/254, 501)
- Enbiyâ, 31 "Yeryüzüne, insanlar sarsılmasın diye sabit dağlar yerleştirdik." (II/357)
- Enbiyâ, 33 "Her biri bir yörüngede yüzmektedir." (I/63, 174)
- Enbiyâ, 37 "İnsanlar (sanki) aceleden yaratılmış." (II/190,)
- Enbiyâ, 69 "Biz: "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve zararsız ol" dedik." (II/320)
- Enbiyâ, 79 "Böylece bunu (bu fetvayı) Süleyman'a biz anlatmıştık. Biz onların her birine hüküm (hükümdarlık, peygamberlik) ve ilim verdik." (I/226, 361)

- Enbiyâ, 83 “Eyyüb’ü de an. Hani Rabb’ine “Başıma bu dert geldi. Sen merhametlilerin en merhametlisin diye niyaz etmişti.” (I/10)
- Enbiya, 91 “Kendisini de oğlunu da, alemlere ibret kılmıştık.” (I/150, II/250)
- Enbiyâ, 107 “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (I/379, II/516, 550)
- Enfâl, 8 “Hakkı gerçekleştirmek ve batılı ortadan kaldırmak...” (I/441)
- Enfâl, 17 “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” (I/97, 357, II/418, 492)
- Enfâl, 25 “Sizden yalnız zâlimlere erişmeyecek bir fitnedен sakının.” (I/143)
- Enfâl, 30 “Allah hilekârlara ceza verenlerin en hayırlısıdır.” (I/254)
- Enfâl, 33 “Halbuki sen onların içinde iken Allah azap verecek değildir.” (I/174)
- Enfâl, 35 “İnkarınıza karşılık artık azabı tadın.” (I/277, 394)
- Enfâl, 41 “Biliniz ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah içindir.” (I/240)
- Enfâl, 45 “Allah’ı çok anın ki başarıya (saadete) erişesiniz.” (I/256)
- Enfâl, 62 “O, seni yardımıyla ve müminleriyle destekleyenlerdir.” (II/568)
- Fâtır, 8 “Kötü iş kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye) benzer mi? Deki: Şüphe yok ki, Allah kimi dilerse şaşırtır, kimi de dilerse doğru yola sevk eder.” (II/428)
- Fâtır, 11 “Bir canlıya ömür verilmesi de ...” (I/488)
- Fâtır, 28 “Allah’tan kulları içinde, ancak alimler korkar.” (II/155)
- Fâtır, 41 “Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor.” (II/487)
- Fâtır, 43 “Halbuki kötü düzen ona ehil olandan başkasını sarmaz.” (II/159)
- Fâtiha, 1 “Hamd alemlerin Rabb’ine mahsustur.” (I/226, II/43, 268, 279)

Fâtiha, 4	“Yalnız sana ibadet ederiz, yalnız senden yardım isteriz.”
Fâtiha, 5	“Bizi doğru yola ilet.” (I/174, 264, 402, II/44)
Fâtiha, 6-7	“Bizi doğru yola eriştir. Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil.”
Fecr, 27-28	“Ey huzura kavuşmuş insan, Rabb’ine dn.” (I/12, II/290, 347)
Fetih, 2	“Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar.” (I/361, II/492)
Fetih, 8	“Doğrusu seni şâhit olarak gönderdik.” (I/361)
Fetih, 10	“Muhakkak ki, sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların elleri üzerinedir.” (I/9, 164, 209, 357, 441, 515, II/151, 213, 494, 557)
Fetih, 18	“Allah o Müminlerden razı olmuştur.” (I/406)
Fetih, 29	“Onların nişanları yüzlerindeki secde izleridir.” (II/196)
Furkan, 7	“Bu ne biçim peygamber! (Bizler gibi) yemek yiyor, çarşıda dolaşıyor.” (I/414)
Furkan, 20	“Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler çarşılarda dolaşırlardı.” (I/414)
Furkan, 27	“O gün zâlim insan ellerini ısırır...” (I/397)
Furkan, 44	“Onlar, başka değil, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Belki yolca daha sapıktır.” (II/149)
Furkan, 45	“Bir bakmadın mı, gölgeyi nasıl uzat (ıp yaymış)tır O. Eğer dileseydi elbet sakın de kılardı. Sonra biz güneşi ona bir delil yapmışızdır.” (I/199, 335, II/140, 397)
Furkan, 46	“Sonra onu (uzayan gölgeyi) yavaş yavaş kendimize çektik (kısalttık)” (II/140)
Furkan, 61	“Gökte burçlar vareden, orada ışık saçan güneş ve aydınlatan ayı yaratan Allah, ycelerin yücesidir.” (I/202)

- Furkan, 70 “Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.” (I/25, II/319)
- Fussilet, 29 “Kâfirler cehennemde; Rabbimiz, cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de aşağılanmışlardan olsunlar diye onları ayaklarımızın altına alalım, diyecekler.” (I/156, II/306)
- Fussilet, 37 “Güneşe ve aya secde etmeyen, onları da yaratan Allah’a secde ediniz.” (I/159, 199)
- Fussilet, 44 “O (Kuran) bunlara karşı bir körlüktür.” (I/422)
- Fussilet, 46 “Kim de kötülük ederse bu da kendi aleyhinedir.” (II/159)
- Fussilet, 53 “İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kuran) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.” (I/129, 317, II/505, 578)
- Gaşiye, 19 “Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?” (II/396)
- Hac, 5 “Ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin.” (II/394)
- Hac, 7 “Ve muhakkak Allah kabirlerdeki kimseleri diriltecektir.” (I/8)
- Hac, 11 “Dünyada da ahirette de hüsrana uğramıştır.” (II/232)
- Hac, 14 “Doğrusu Allah, inananları ve yararlı işler işleyenleri, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar.” (I/435)
- Hac, 27 “İnsanlar içinde haccı ilan et.” (II/157)
- Hac, 42 “Eğer onlar seni yalanlıyorsa (şunu bil ki) onlardan önceki resulü de yalanladılar.” (II/148)
- Hac, 46 “Fakat hakikat şudur ki gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalpler kör olur.” (I/422, I/11)
- Hac, 47 “Hakikat Rabb’inin indinde bir gün, sizin sayacaklarınızdan bin yıl gibidir.” (I/86, 121, 316, 404, II/186)
- Hac, 72 “Cehennem! Allah onu kâfirlere (ceza olarak) bildirdi.” (I/286)

- Hadîd, 3 “O her şeyden öncedir; kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmıyacağı son'dur; varlığı aşıkardır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O her şeyi bilir.” (I/6, 457)
- Hadîd, 4 “Nerede olursanız olun, o sizinle beraberdir.” (I/577)
- Hadîd, 7 “(Sizden evvel gelenlerin ardından Allah'ın) size (tasarruf için) vekâlet verdiği (mal)dan (O'nun uğrunda) harcayın.” (II/207)
- Hadîd, 10 “Elbette içinizden fetihten önce harcayan ve savaşımlar, daha sonra harcayıp savaşmlarla eşit değildir.” (II/380)
- Hadîd, 16 “İman edenlerin Allah'ı zikretmeleri için kalplerinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi mi?” (I/394)
- Hadîd, 20 “Bilin ki (ahiret kazancına yer vermeyen) dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir övünüştür. Mallarda ve evlatlarda bir çoğalıştır. (Bunun) misali, bitirdiği nebat ekicilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. (Fakat) sonra o (nebat) kurur da sen (onu) sapsarı bir hale getirilmiş görürsün. Sonra da o bir çer çöp olur.” (I/53, 317)
- Hadîd, 21 “Rabbinizin mağfiretine ulaşmak için yarışınız.” (II/134)
- Hadîd, 23 “(Allah bunu) elinizden çıkana tasalanmayasınız, o'nun size verdiği ile sevinip şımarımayasınız diye (yazmıştır)” (I/329, II/120)
- Hadîd, 25 “Beraberlerinde kitap ve mizanı indirdir.” (II/229)
- Hadîd, 27 “Onların izleri üzerinden peygamberlerimizi ard arda gönderdik; Meryem oğlu İsa'yı da ardlarından gönderdik ve ona İncil'i verdik; ona uyanların gönüllerine şefkat ve merhamet duyguları koyduk; üzerlerine bizim gerekli kılmadığımız fakat kendilerinin güya Allah'ın rızasını kazanmak için ortaya attıkları ruhbanıyete bile gereği gibi riayet etmediler.” (II/301)
- Hadîd, 29 “Kitap ehli bilsinler ki, Allah'ın lutfundan hiçbir şey elde edemezler; lutuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir; Allah büyük lütf sahibidir.” (II/211)
- Hakka, 24 “Geçmiş günlerde işlediklerinize karşılık âfiyetle yiyin, için.” (I/305)

- Haşr, 2 “Evlerini elleriyle tahrib ediyorlar.” (II/488)
- Haşr, 9 “Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkarlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.” (II/205)
- Haşr, 11 “Eğer savaşa tutuşursanız yardım ederiz.” (II/284)
- Haşr, 17 “Nihayet ikisinin de akıbeti hakikaten ateşin içinde ebedi kalıcı olmalarıdır.” (II/240)
- Haşr, 18 “Herkes, yarına ne hazırladığına baksın.” (II/338)
- Haşr, 19 “Hem kendisi Allah'ı unutmuş hem de Allah'ın kendilerini kendilerine unutturduğu...” (I/394)
- Haşr, 21 “Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağ başına indirseydik muhakkak ki, onu Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün.” (II/265)
- Haşr, 22 “O öyle Allah'tır ki kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur.” (II/244)
- Haşr, 24 “O öyle Allah'tır ki, yaratıcıdır, yaratıkları tekamül ettirendir.” (I/7)
- Hicr, 29 “Ona ruhumdan üfledim.” (I/377, 501, II/16, 396, 405)
- Hicr, 35 “Muhakkak ki, kıyamet gününe kadar lanet senin üzerine olacaktır.” (I/159)
- Hicr, 36 “Rabb'im, bana mühlet ver.” (II/348)
- Hicr, 37 “Sen kendilerine mühlet verilenlerdensin.” (II/348)
- Hicr, 56 “Rabb'inin rahmetinden sapıklardan başka kim ümit keser?” (I/403)
- Hucurât, 2 “Sesinizi, peygamberin sesinin üstünde yükseltmeyin.” (II/392, 530)
- Hucurât, 6 “Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu tahkik edin. (Yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırırsınız da yaptığınıza pişman kimseler olursunuz.” (I/395)

- Hucurât, 12 “Çünkü bazı zan (vardır ki) günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın.” (I/411, 513)
- Hucurât, 13 “Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız O’ndan en çok korkanınızdır.” (II/460, 475)
- Hucurât, 14 “Bedevîler “imân ettik” dediler. De ki, “Siz imân etmediniz amma Müslüman olduk deyin. İman henüz sizin kalplerinize yerleşmedi.” (I/375, 438, II/250)
- Hucurât, 17 “De ki: “Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Bilakis sizi imana muvaffak ettiği için size Allah minnet eder.” (II/42)
- Hûd, 7 “Arş su üzerinde idi.” (I/55, 144, II/111)
- Hûd, 12 “Putperestlerin: "Ona bir hazine indirilmeli veya yanında bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden senin kalbin daralır ve belki de sana vahyolunanın bir kısmını terkedecek olursun.” (I/173)
- Hûd, 18 “Bilin ki Allah’ın laneti zâlimlerin üzerindedir.” (I/442, 443)
- Hûd, 21 “İşte onlar kendilerini ziyana uğrattılar.” (I/332)
- Hûd, 22 “Şüphesiz onlar ahirette en çok zarar görenlerin ta kendileridir.” (II/238)
- Hûd, 40 “Onun maiyetindeki az kimseden başkası da iman etmemiş idi.” (I/506)
- Hûd, 100 “Onlardan (bu güne kadar izleri) kalan da vardır, biçilmiş ekin (gibi yok olan da) vardır.” (II/472)
- Hûd, 107 “Rabbinin dilediği (müddet) başka. Çünkü Rabbin ne dilerse hakkıyla yapandır.” (I/107, 301, II/409)
- Hûd, 114 “Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın zamanlarında namaz kıl.” (I/112)
- Hûd, 117 “Senin Rabb’in –ahalisini (hem nefislerini hem yekdiğerini) ıslah edip dururken de- o memleketleri (sırf) şirk yüzünden helâk edecek değildi ya!” (I/395)

- İbrahim, 10 “Siz de bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz.” (I/420)
- İbrahim, 11 “Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz.” (I/420)
- İbrahim, 22 “Benim sizin üzerinizde bir hakimiyetim yoktur. O halde beni değil kendinizi kınayın.” (I/336, 337)
- İbrahim, 27 “Allah tealâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapasağlam tutar.” (II/335)
- İbrahim, 35 “Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut.” (II/215)
- İbrahim, 36 “Çünkü putlar insanlardan bir çoğunun sapmasına sebep oldular, Rabb'im.” (I/319)
- İhlâs, 2 “Allah her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır.” (I/18)
- İnsan, 21 “Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir.” (I/341)
- İnsan, 30 “Sizler ancak rabbinizin dilemesi sayesinde bir şeyi dileyebilirsiniz.” (I/96, II/210)
- İnşikak, 1 “Gök yarıldığı zaman.” (I/206)
- İnşikak, 4 “İçinde ne varsa atıp bomboş kaldığında.” (I/485, II/269)
- İnşirah, 1 “Göğsünü açıp da genişletmedik mi?” (I/420, II/91)
- İsrâ, 12 “Gece ve gündüzü varlığımızla bir delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü aydınlık kıldık.” (I/119)
- İsrâ, 15 “Biz bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.” (II/307)
- İsrâ, 20 “Her birine, onlara da, bunlara da Rabb'inin vergisinden [nimetlerinden] bir biri ardınca veririz.” (II/190)
- İsrâ, 23 “Rabbin, “Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamele edin” diye hükmetti.” (II/30)
- İsrâ, 30 “Rızkı genişletir.” (I/7)
- İsrâ, 44 “Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih ederler.” (II/265)

- İsrâ, 45-46 “Sen Kur’an’ı okuduğun zaman seninle ahirete inanmazların arasına gizli bir perde çekeriz. (Evet) onların kalpleri üzerine, onu (Kuran’ı) iyice anlamalarına (engel) perdeler gerer kulaklarına bir ağırlık veririz.” (II/65)
- İsrâ, 72 “Bu dünyada kalbi kör olan ahirette de kör olur.” (I/20, 26, 176, 443)
- İsrâ, 82 “Ve şöyle niyâz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla, çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla.” (I/149)
- İsrâ, 83 “Ona bir zarar ziyan dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer.” (I/405)
- İsrâ, 85 “De ki, ruh Rabb’imin bir işidir.” (II/398)
- İsrâ, 110 “De ki: ister Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini dersiniz olur. Çünkü en güzel isimler ona hastır.” (II/562)
- Kadir, 4 “Melekler ve Cebrâil iner.” (II/236)
- Kaf, 15 “Onlar yeni bir yaratılıştan şiddetli bir şüphe içindedirler.” (II/402)
- Kaf, 30 “O gün cehenneme “doldun mu” deriz. O da “daha var mı?” der.” (I/423, (II/315)
- Kaf, 37 “Şüphesiz ki bunda akli olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.” (II/365)
- Kalem, 4 “Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” (I/469, II/568)
- Kalem, 10 “İtaat etme her çok yemin edene.” (II/429)
- Kamer, 45 “Yakında o cemiyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır.” (II/29)
- Kamer, 50 “Emrimiz de bir tektir, bir göz kırpması gibi.” (I/24)
- Kasas, 24 “Rabbim, hakikat ben, bana indirdiğin hayırdan dolayı muhtacım.” (I/244, II/146, 373)
- Kasas, 56 “Hakikat sen (Habibim, her) sevdiğin kişiyi hidâyete erdiremezsin.” (II/72)

Kasas, 68	“Rabbin dilediğini yaratır ve seçer.” (I/172)
Kasas, 73	“O’nun rahmeti (cümlesi)ndendir ki O, sizin faydanız için içinde sükûn ve istirahat etmeniz için geceyi ve fazl u kereminden (rızkınızı) aramanız için gündüzü yaratmıştır.” (II/97)
Kasas, 83	“Bu ahiret yurdunu, yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu istemeyen kimselere veririz.” (I/456)
Kasas, 88	“Onun zatından başka her şey helak olucudur.” (I/339, II/400)
Kehf 1-2	“Kendisinde hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru kitap ...” (II/16)
Kehf 18	“Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağ taraflarından sol taraflarına çevirdik. Üzerlerine tırmanıp da (hallerini bir) görseydin mutlaka onlardan yüz çevirir, kaçırdın ve herhalde için onlardan korku ile dolardı. Halbuki onlar uyuyanlardır.” (I/19, II/90, 92)
Kehf 19	“Ve surdan üflendi.” (II/102)
Kehf, 45	“Allah her şeyin üstünde bir kudret sahibidir.” (I/345)
Kehf 50	“İblisden başkası hemen secde etmişlerdi. O ise cinden olduğu için ...” (I/515)
Kehf, 60	“Bir vakit Musa genç adamına demişti.” (II/542)
Kehf, 63	“Şeytandan başkası unutturmadi.” (I/96)
Kehf, 65	“Ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.” (I/116)
Kehf, 66	“Sana öğretilenden bana doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?” (I/372, 388, 487)
Kehf, 83	“Bir de sana Zülkarneyn’den soruyorlar.” (I/349)
Kevser, 1	“Kuşkusuz biz sana kevseri verdik.” (II/341)
Kıyamet 16	“(Resulum) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımlıdatma.” (II/55)
Kıyamet, 36	“İnsan kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanıyor?” (II/224)

- Leyl, 7 “Ona kolay için kolaylık veririz.” (II/227)
- Leyl, 8 “Kim cimrilik eder, kendini mustağni sayar.” (I/467)
- Lokman, 27 “Şayet yeryüzünde ağaçlar kalem deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa yine Allah’ın sözleri yazmakla tükenmez.” (I/197)
- Lokman, 31 “Doğrusu şirk büyük bir zulümdür.” (I/442)
- Mâide, 1 “Ey imân edenler verdiğiniz sözü ve bağlılığınızı yerine getiriniz.” (I/268)
- Mâide, 3 “Bugün sizin dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam’ı beğendim.” (II/334)
- Mâide, 14 “Biz de aralarına düşmanlığı yapıştırdık.” (II/23)
- Mâide, 18 “Yahudilerle Nasrâniler (şöyle) dedi(ler): “Biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz.” (II/203)
- Mâide, 19 “Allah her şeye kadirdir.” (I/118)
- Mâide, 33 “Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.” (II/471)
- Mâide, 35 “O’na (yaklaşmaya) vesîle arayın.” (I/312, 319, I/22)
- Mâide, 42 “Allah adil olanları sever.” (I/442)
- Mâide, 48 “Artık O, hakkında ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri size (orada) haber verecektir.” (II/235)
- Mâide, 54 “Ey imân edenler! Sizden her kim dininden dönerse, muhakkak Allah Teâlâ bir kavmi getirir ki, onları sever, onlar da O’nu severler. Mü’minlere karşı mütevazi olurlar, kâfirlere karşı da izzet sahipleri bulunurlar. Allah yolunda savaşa atılırlar ve kınayanın kınamasından korkmazlar. İşte o, Allah Teâlâ’nın fazlıdır, onu dilediğine verir ve Allah Teâlâ vâsidir, alîmdir.” (I/19, 70, 238, 247)
- Mâide, 67 “Ey resul, rabbinden sana indirileni tebliğ et.” (I/81, 520)
- Mâide, 82 “İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli

olarak Yahudileri bulacaksınız... Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.” (II/3, 20)

- Mâide, 95 “İhramlı iken avı öldürmeyin. Sizden bile bile onu öldürene, ehli hayvanlardan öldürdüğü kadar olduğuna içinizden iki adil kimsenin hükmedeceği, Kabe'ye ulaşacak bir kurbanı ödeme, yahut düşkünlere yemek yedirme şeklinde keffaret ya da yaptığının ağırlığını tatmak üzere bunlara denk oruç tutma vardır.” (II/267)
- Mâide, 100 “De ki; Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir. Pis ve kötünün çokluğu tuhafına gitse (yahut hoşuna) de bu böyledir.”
- Mâide, 101 “Allah’ın affettiği şeyleri sormayın.” (II/61, 392, 490)
- Mâide, 112 “Rabbinin gücü yeter mi?” (I/149)
- Meâric, 23 “Namaz kılanlar ki onlar namazlarında devamlıdırlar.” (I/98, II/360, 487, 546)
- Meryem, 5-6 “Onun için bana bir oğul ihsan eyle ki, o hem bana hem Yakup ailesine mirasçı olsun.” (I/30)
- Meryem, 17 “Kendisinde normal bir insan şeklinde göründü.” (I/134)
- Meryem, 57 “Biz onu yüce bir mevkie yücelttik.” (I/201)
- Meryem 63 “Kullarımızdan takva sahiplerine verdiğimiz cennet işte budur.” (I/457)
- Meryem, 82 “Hayır, tanrıları kendilerinin ibadetlerini inkar edecekler ve onlara düşman olacaklardır.” (II/466)
- Meryem, 93 “Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız kul olarak Rahman’a gelecektir.” (I/214, II/496)
- Muhammed, 15 “Ve nehirleri süzme baldandır.” (I/328, 364)
- Muhammed, 19 “Bil ki Allah’tan başka ilah yoktur.” (I/216)
- Muhammed, “Şeytan sürüklemiş ve kendilerine ümit vermiştir.” (I/337)

- Muhammed, 31 “Sizi imtihana sokacağız ta ki mücâhitleri bilelim. Sizden sabredicileri savaşta deneyeceğiz.” (I/254)
- Muhammed, 36 “Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir.” (II/134)
- Mutaffifin 26 “Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır.” (I/526)
- Mutaffifin, 29 “Şüphesiz günahkarlar imân edenlere gülerlerdi.” (I/257)
- Mutaffifin, 34 “İşte bu gün de iman edenler o kafirlere gülüyorlar.” (I/257, II/243)
- Mücâdele, 12 “Peygamber ile gizli bir şey konuştuğunuz zaman maruzatınızdan evvel fakirlere bir sadaka takdim ediniz.” (II/392)
- Mücâdele, 22 “Onlar o kimselerdir ki, (Allah) imanı kalplerine yazmıştır.” (II/249)
- Müddessir, 1 “Ey örtüsüne bürünen.” (I/181)
- Müddessir, 4 “Elbiseni tertemiz tut.” (II/473, 483, 508)
- Müddessir, 31 “Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez.” (II/52)
- Mülk, 5 “Ant olsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık.” (II/498)
- Mülk, 15 “(Allah’ın) rızkından yiyin.” (II/229)
- Mülk, 19 “O her şeyi görür.” (I/7)
- Mümin, 4 “Allah’ın ayetleri üzerinde inkâr edenlerden başkası tartışmaya girmez.” (I/364)
- Mümin, 15 “Arş sahibi, varlıkların en yücesi olan Allah, kavuşma gününü ihtar etmek için kullarından dilediğine emriyle vahyi indirir.” (II/383)
- Mümin, 16 “Bugün hükümler kimindir? Kahhar olan tek Allah’ındır.” (II/398)
- Mümin, 51 “Muhakkak ki biz, peygamberlerimize yardım ederiz.” (II/193, 534)
- Mümin, 60 “Bana dua edin size icâbet edeyim.” (I/110)
- Mümin, 64 “Size şekil verdi sonra da şeklinizi güzelleştirdi.” (I/142, II/304, 409)

- Müminûn, 14 “Şekil verici olanların en güzeli olan Allah tealâ pek mübârektir.”
(I/129, 148, 391, II/409, 415)
- Müminûn, 66-67 “Siz buna karşı kibirlenerek arkanızı döner, geceleyin (Kabe'nin etrafında) toplanarak hezeyânlar savururdunuz.” (I/206)
- Müminûn, 78 “Ne az şükredersiniz?” (II/386)
- Müminûn, 115 “Sizi ancak boş yere yarattığımızı mı sandınız?” (II/224)
- Münafikûn, 8 “Ant olsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı mutlaka oradan çıkaracaktır.” (II/458)
- Nahl, 7 “Yarı canının tükenmeden varmayacağınız.” (I/345)
- Nahl, 16 “Onlar yıldızlarla da yollarını doğrulturlar.” (I/78)
- Nahl, 33 “Onlara Allah zulmetmedi. Fakat kendi kendilerine zulmettiler onlar.” (II/257)
- Nahl, 35 “Eğer Allah dileseydi biz onun dışında başka bir şeye ibadet etmezdik.” (II/438)
- Nahl, 43-44 “Doğrusu senden önce de kendilerine kitâblar ve belgelerle vahyettiğimiz bir takım adamlar gönderdik. Bilmiyorsanız kitâblılara sorun. Sana da, insanlara gönderilene açıklayasın diye Kuran'ı indirdik. Belki düşünürler.” (I/164, II/61, 463)
- Nahl, 69 “Onların karınlarından (ağızlarından) şerbet çıkar.” (I/424)
- Nahl, 78 “Siz hiç bir şey bilmez iken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı.” (II/394)
- Nahl, 90 “Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği emreder.” (II/268)
- Nahl, 93 “Dilediğini sapıklıkta bırakır ve dilediğini hidâyete erdirir.” (I/462)
- Nahl, 97 “Gerek erkekten, gerek kadından kim, o mümin olarak, iyi amel (ve hareket) de bulunursa hiç şüphesiz onu (dünyada) çok güzel bir hayat ile yaşatırız.” (II/229)
- Nahl, 106 “Kalbi iman üzere (sabit ve bununla) mutmain (ve müsterih) olduğu halde (cebr ü) ikraha uğratanlar [zora ve baskıya maruz kalanlar]

	müstesnâ ...” (I/98, II/36)
Nahl, 120	“İbrahim gerçekten önder idi.” (II/463)
Nahl, 128	“Çünkü Allah (kötülükten) sakınanlarla beraberdir.” (II/50)
Nahl, 163	“Onlarda insanlar için şifa vardır.” (II/163)
Nasr, 1	“Allah’ın yardımı ve zaferi geldiğinde.” (I/50)
Nasr, 2	“İnsanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit.” (II/52)
Nâziât, 5	“İşi tedbîr edenlere and olsun ki.” (I/111, II/41, (II/544)
Nâziât, 40	“Her kim ki Rabb’inin makamından korkmuş ve nefsinin boş heveslerden men etmiş ise.” (I/53)
Nebe, 18	“Sura üflendiği gün, bölük bölük Allah’a gelirsiniz.” (I/447, II/304)
Necm, 2	“Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve batıla inanmadı.” (II/43)
Necm, 3	“Kendi (rey ve) hevâsından söylemez o.” (II/122)
Necm, 9	“İki yay aralığı kadar. Yahut daha da yakın.” (I/5)
Necm, 16	“Sidreyi kaplayan kaplamıştı.” (II/350)
Necm, 17	“Göz ne şaştı ne aştı.” (I/19)
Necm, 28	“Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez.” (II/66)
Necm, 39	“Bilsin ki, insan için kendi çalışmalarından başka bir şey yoktur.” (II/73)
Necm, 42	“Ve şüphesiz en son varış Rabb’inedir.” (I/53, II/7)
Neml, 16	“Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi.” (I/387)
Neml, 34	“Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar.” (II/457)
Neml, 35	“Ben (şimdi) onlara bir hediye göndereyim de...” (I/401)

- Neml, 59 “Sıkıntıya düşen bir kimsenin duasını kabul ettiğinde.” (I/172)
- Neml, 62 “Yoksa kendisine yalvardığında darda kalana karşılık veren mi?” (I/110, 168, II/341)
- Neml, 63 “Karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran mı hayırlı?” (II/72)
- Neml, 79 “O halde sen Allah’a güvenip dayan.” (II/447)
- Neml, 88 “Herşeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır.” (I/336)
- Nisâ, 1 “Sizi tek bir nefisten yaratan.” (II/511)
- Nisâ, 5 “Mallarınızı beyinsizlere vermeyin.” (I/432)
- Nisâ, 11 “Karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar.” (II/235)
- Nisâ, 13 “Herkesin (dünyadaki) amel ve (hareketini) kendi boynuna doladık.” (II/84)
- Nisâ, 28 “İnsan zayıf olarak yaratıldı.” (II/211, 298, 316, 368, 434)
- Nisâ, 34 “Erkekler kadınların koruyucusu ve yöneticisidir.” (II/197)
- Nisâ, 43 “Sarhoş iken namaza yaklaşmayınız.” (II/364)
- Nisâ, 49 “Allah dilediğini temize çıkarır.” (I/6)
- Nisâ, 58 “Muhakkak ki, Allah sizlerin, insanlar arasında adaletle hükmetmenizi ve emaneti ehline vermenizi emrediyor.” (I/17, 494, II/384)
- Nisâ, 59 “Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre (idarecilere) de itaat edin.” (II/59)
- Nisâ, 78 “Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır.” (II/317)
- Nisâ, 80 “Kim o peygambere itaat ederse muhakkak Allah’a itaat etmiştir.” (I/8, 357, II/151)
- Nisâ, 97 “Allah’ın arzı (yeryüzü) geniş değil miydi? Siz de oraya hicret edeydiniz ya!” (II/38)

- Nisâ, 104 “Şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar. Halbuki siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz.” (II/227)
- Nisâ, 105 “Allah’ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye...” (II/525)
- Nisâ, 113 “Allah’ın senin üzerinde iyiliği çoktur.” (I/123)
- Nisâ, 145 “Şüphe yok ki, münafıklar cehennemın en alt katındadırlar.” (I/460)
- Nisâ, 174 “Ey insanlar! Şüphesiz size Rabb’inizden kesin bir delil geldi.” (II/172, 271, 431)
- Nuh, 16 “Onların içinde ayı bir nur kıldı.” (I/78)
- Nur, 2 “Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.” (I/451)
- Nur, 35 “Allah göklerin ve yerin nurudur... Güneşin doğduğu yere de battığı yere de ... Onun yağı kendisine bir ışık dokunmasa da, hemen hemen ışık verir.” (I/79, 160, 210, 423, 490, II/145, 151, 218, 312, 358, 499)
- Nur, 37 “Onları ne bir ticâret, ne de bir alış veriş Allah’ı zikretmekten alıkoymaz.” (II/232)
- Nur, 45 “Bunlardan kimi dört ayağı üstüne yürür.” (I/304, II/367)
- Nur, 63 “Peygamberi kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın.” (I/149)
- Nur, 80 “Resule itaat eden Allah itaat eder.” (II/494, 557)
- Rad, 4 “Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar vardır.” (I/132, 252, 430, 434, II/539)
- Rad, 7 “Sen bir münzirsin, her kavmin de bir hidâyet rehberisin.” (I/346)
- Rad, 11 “Bir kavim, özlerindeki (güzel hal ve ahlak)ı değiştirip bozuncaya kadar Allah şüphesiz ki onun (hâlini) değiştirip bozmaz.” (I/146, 306, II/170)
- Rad, 17 “Köpük atılıp gider.” (I/366)

- Rad, 29 “İman edip de güzel işler (hareketler ve ibadetler) yapanlar: Ne mutlu onlara! (Nihayet) dönüp gidilecek güzel yurt da (onların).” (II/152)
- Rad, 39 “Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır.” (II/429)
- Rahman, 4 “Ona beyanı öğretti.” (I/195)
- Rahman, 19 “O iki denizi bir birine kavuşmak üzere salıvermiştir.” (I/475, II/539)
- Rahman, 20 “ Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.” (I/431, 475)
- Rahman, 27 “Rabbinin vechi bâkî kalacak.” (I/8, II/59)
- Rahman, 29 “O her an yaratma halindedir.” (I/24, 404, 502, II/470, 508)
- Rahman, 37 “Artık gök yarılp da kırmızı sahtiyan gibi bir gül olduğu zaman.” (II/62)
- Rahman, 41 “Suçlular simalarından tanınır.” (II/196)
- Rahman, 60 “İyiliğin mükâfatı iyilikten başka mıdır?” (II/268)
- Rûm, 12 “Kıyametin kopacağı gün...” (II/472)
- Rûm, 20 “Sizi topraktan yarattı.” (I/65)
- Rûm, 23 “Gece olsun gündüz olsun uyumanız O’nun delillerindedir.” (II/86)
- Rûm, 50 “Allah’ın rahmetinin eserlerine bir bak! Arzı ölümün ardından nasıl diriltiyor.” (I/129, 277)
- Sâd, 26 “Ey Davud, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık.” (II/494, 549)
- Sâd, 35 “Ey Rabbim! Beni yarlıga. Bana öyle bir mülk (ve saltanat) ver ki o, benden başka hiç kimseye layık olmasın.” (I/391, II/493)
- Sâd, 75 “İki elimle yarattım.” (II/396)
- Sâd, 86 “Ben bir şey teklif edenlerden değilim.” (I/227)
- Saff, 2 “Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz.” (II/297)
- Saff, 3 “Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.” (I/98)

- Saff, 6 “Benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim.” (I/360)
- Saff, 8 “Onlar ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmeye yelteniyorlar. Halbuki Allah kendi nurunu bizzat tamamlayıcıdır, kafirler hoş görmese de.” (II/284)
- Saff, 14 “Allah’ın [dinin] yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa havarilerine “Allah’a (müteveccih olarak) benim yardımcıları kim (olacak)” demiş, havariler de “Allah’ın yardımcı (kul)ları biziz (diye) söylemişlerdi.” (II/2)
- Saffat, 35 “Çünkü onlara Allah’dan başka tanrı yoktur denildiği zaman kibirle direnirlerdi.” (II/3)
- Saffât, 102 “Rüyada seni boğazladığımı görüyorum... Babacığım emr olunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun.” (I/359)
- Saffat, 103 “Her ikisi de teslim olup onu alnı üzerine yatırınca.” (I/359)
- Saffât, 107 “Biz oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik.” (I/359)
- Saffat, 164 “Ve bizden (meleklerden) kimse müstesna olmamak üzere her biri için malum birer makam vardır.” (I/374, II/102, 259)
- Saffât, 173 “Muhakkak ki bizim ordumuz, her halde onlara galebe edicidir.” (II/211)
- Sebe, 10 “Ona demiri yumuşattık.” (II/548)
- Secde, 8 “Sonra onun zürriyetini dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir.” (II/126)
- Secde, 9 “Ona ruhundan üfledi.” (I/32)
- Secde, 17 “Artık onlar için, yapmakta olduklarına bir mükafat olarak, gözlerin aydın olacağı (nimetlerden) kendilerine neler gizlenmiş bulunduğunu kimse bilmez.” (I/381, 415, II/535)
- Şems, 8 “Sonra da o nefse isyânı ve itaatı öğretene and olsun.” (I/121)
- Şuarâ, 77 “İşte onlar benim muhakkak düşmanımdır. Fakat âlemlerin Rabbi

	böyle değil.” (II/285, 466)
Şuarâ, 83	“Beni iyiler arasına kat.” (I/466)
Şuarâ 88-89	“O günde ne mal fayda eder ne de oğullar. Meğer ki, Allah’a (küfür ve nifaktan) tamamen salim bir kalp ile gelenler ola.” (I/519)
Şuarâ, 171	“Ancak bir kocakarı müstesna. O geride kalanlardan oldu.” (II/365)
Şuarâ 224	“Şairler(e gelince) onlara da sapıklar uyarlar.” (I/512)
Şûrâ, 7	“Onların bir takımı cennette ve bir takımı cehennemdedir.” (II/194)
Şûrâ, 11	“O’nun benzeri gibisi dahi yoktur.” (I/211, II/258)
Şûrâ, 13	“Senin kendilerini davet etmekte olduğun (bu) şey müşriklerin üzerinde büyüdü (ağır geldi). Allah kimi dilerse buna onu seçip çeker.” (I/103, 172)
Şûrâ, 30	“Ve size musibetten her ne şey isâbet ederse kendi ellerinizden kazandığı şey sebebiyledir.” (I/155, 401)
Şûrâ, 40	“Bu kötülüğün cezası da onun misli bir kötülüktür.” (I/449)
Şûrâ, 51	“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahy eder.” (I/353)
Şûrâ, 53	“Bütün işler ona döner.” (I/249, 336)
Tâ-Hâ, 5	“Rahman arşa istivâ etmiştir.” (I/477)
Tâ-Hâ, 12	“Nalınlarını çıkar.” (I/260)
Tâ-Hâ, 29-30	“Bana kendi ailemden bir de vezir ver, biraderim Harun’u.” (II/22)
Tâ-Hâ, 44	“Ona yumuşak söz söyleyin.” (II/531)
Tâ-Hâ, 74	“Orada ne ölüm vardır ne de dirilmek.” (II/567)
Tâ-Hâ, 88	“Bu adam, onlar için böğürebilen bir buzağı icat etti.” (II/378)
Tâ-Hâ, 114	“Rabbim, benim ilmimi artır, de.” (I/20, 49, 429)
Tâ-Hâ, 130	“Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih

	et;” (I/525)
Tahrim, 1	“Ey nebi, Allah’ın senin için helal yaptıklarını yasaklama.” (II/525)
Tahrim, 6	“Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.” (I/157, 356, 417, II/303)
Talak, 3	“Ona ummadığı yerden verir.” (I/113)
Talak, 5	“Ferman bunlar arasında inip durmaktadır ki...” (I/477)
Târik, 9	“O günde ki, (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır.” (I/461, 514)
Târik, 17	“Onları kendi hallerine bırak.” (I/381)
Tegâbun, 2	“Kiminiz kafir ve kiminiz mümindir.” (I/26, 426)
Tekvir, 1	“Güneş dürüldüğü zaman.” (I/210)
Tekvir, 5	“Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde.” (II/348)
Tekvir, 7	“Ruhlar (bedenlerle) birleştirildiğinde.” (II/453)
Tekvîr, 26	“Nereye gidiyorsunuz?” (I/415)
Tevbe, 11	“Bilen kimseler için ayetleri uzun uzadıya açıklıyoruz.” (I/176)
Tevbe, 28	“Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.” (I/501)
Tevbe, 30	“Yahudiler Üzeyr Allah’ın oğludur dediler.” (II/4)
Tevbe, 32	“Muhakkak ki, Allah muttakilerle beraberdir.” (I/36)
Tevbe, 33	“Dinini bütün (dinlere) üstün kılmak için ...” (II/317)
Tevbe, 34	“Onları acıklı bir azab ile müjdele.” (I/286, 296)
Tevbe, 36	“Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah’a göre ayların sayısı onikidir.” (II/271)
Tevbe, 43	“Allah seni affetti. Sen neden onlara izin verdin.” (II/492)
Tevbe, 54	“İstemeyerek harcamalarından başka bir şey değil.” (I/456)

- Tevbe, 64 “Münafıklar kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir surenin müminlere indirilmesinden çekinirler. De ki siz alay edin. Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır.” (I/264)
- Tevbe, 67 “(Münafıklar) ellerini (cimrilikle) sımsıkı yumarlar... Şüphesiz ki münafıklar fasıkların ta kendileridir.” (I/24, 451)
- Tevbe, 67 “Allah’ı unuttular, Allah da onları unuttu.” (I/456)
- Tevbe, 73 “Kafirlere ve münafıklara karşı cihat et, onlara karşı sert davran.” (I/455)
- Tevbe, 103 “Onları bereketlendirirsin.” (I/167, II/136)
- Tevbe, 107 “Halbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.” (II/324)
- Tevbe, 111 “Allah, müminlerden mallarını ve canlarını kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır.” (I/389, II/233)
- Tevbe, 118 “Vicdanları kendilerini sıkıyordu.” (I/167)
- Tevbe, 119 “Sadıklarla birlikte olunuz.” (I/138, II/542)
- Tevbe, 122 “Onların her kesiminden bir grup sefere çıkmamalı.” (II/195)
- Tin, 1 “İncire yemin olsun.” (II/369)
- Tin, 4 “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (II/304)
- Tîn, 5 “Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik.” (I/16, II/305)
- Tûr, 7-8 “Rabb’inin azabı mutlaka vuku bulacaktır. Ona engel olacak hiçbir şey yoktur.” (II/416)
- Tûr, 28 “Gerçekten O kerem sahibidir, rahimdir.” (I/8)
- Tûr, 29 “(Habibim) sen hemen öğüt vermekte devâm et. Öyle ya sen Rabbinin nimeti sayesinde ne bir kâhin ne de bir mecnûn değilsin.” (I/509)
- Tûr, 32 “Onlara akılları mı bunu emreder...” (I/525)
- Vâkıa, 24 “Bütün bunlar işledikleri amellere karşılıktır.” (I/336)

- Vâkıa, 30 “Uzamış gölgeler altındadırlar.” (II/140)
- Vakıa, 63-64 “Ektiğiniz tohumu gördünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz mi bitiriyoruz?” (I/146)
- Vâkıa, 74 “Öyleyse ulu Rabb’inin adını tesbih et.” (II/401)
- Vâkıa, 79 “Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez.” (I/7, 347, 413, II/72, 155, 352, 557)
- Yâsîn, 31 “Onlar tekrar dönüp de bunlara gelmezler.” (I/338)
- Yâsîn, 37 “Gece de onlar için bir ibret alemidir. Biz ondan gündüzü sıyrıp çekeriz de onlar karanlıklara gömülür.” (I/50, 203, 284, II/497)
- Yâsîn 58 “De ki ancak Allah’ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler.”
- Yâsîn, 81 “O her şeyi yaratandır, her şeyi bilendir.” (I/356)
- Yâsîn, 82 “O’nun emri bir şeyi murad edince ona sade ol demektir, o oluverir.” (I/15)
- Yâsîn, 83 “Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah’ın şanı ne yücedir! Siz de ona döneceksiniz.” (I/4, 486, 32, 502, II/96)
- Yunus 3 “Gökleri ve yeri altı günde yarattı.” (I/86)
- Yunus, 5 “O Allah ki Güneş’i bir ışık Ay’ı da bir nur yaptı.” (I/202)
- Yunus, 58 “De ki; bunlar Allah’ın bol olan rahmet ve bereketiyledir. Buna sevinsinler.” (I/49, 126, 150)
- Yunus 62 “Biliniz ki Allah dostlarına ...” (II/139)
- Yunus, 64 “Dünya ve ahiret hayatında onlara müjdeler olsun.” (II/452)
- Yunus, 92 “Biz de bugün seni (cansız bir) beden olarak (karada yüksek bir yere atıp) bırakacağız ki...” (II/103)
- Yunus, 101 “Yeryüzünde ve gökyüzünde olanlara bakınız, de.” (II/121)
- Yunus, 107 “Eğer Allah sana (herhangi bir yüzden keder) bir zarar dokundurursa onu kendinden başka hiçbir açıcı (giderici) yoktur. Eğer sana bir hayır da dilerse O’nun fazl (u kerem)ini geri çevirici hiçbir (kuvvet)

	de yoktur.” (II/210)
Yusuf, 5	“Rüyanı anlatma.” (I/185)
Yusuf, 17	“Onu kurt yemiş.” (I/91)
Yusuf, 24	“Ant olsun ki kadın ona meyletti. Eğer Rabb’inin işâret ve ikâzını görmeseydi o da kadına meyletmişti.” (I/330, 394)
Yusuf, 25	“Zevcene kötülük etmek isteyen cezası ...” (I/396)
Yusuf, 26	“Onun kendisi benim nefsimden murat almak istedi.” (I/396)
Yusuf, 37	“Bu Rabb’imin bana öğrettiği ilimlerdendir.” (I/487)
Yusuf, 45	“Uzun bir zaman sonra ...” (II/463)
Yusuf, 53	“Nefis olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir muhakkak. Meğer ki, Rabb’imin esirgemiş bulunduğu (bir nefis) ola.” (I/331, II/29)
Yusuf, 67	“Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin.” (I/438)
Yûsuf, 84	“Ah Yusufum âh, diye sızlandı.” (I/399)
Yusuf, 86	“Ben sadece gam ve kederimi Allah’a arz ediyorum.” (I/10)
Yusuf, 87	“Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.” (I/403, II/558)
Yusuf, 94	“İnanın ki (şimdi) Yusuf’un kokusunu duyuyorum.” (II/165)
Yusuf, 96	Müjdecî gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz (Yakub) görür oldu.” (I/296, II/490)
Yusuf, 100	“Ey babam! İşte bu evvelce gördüğüm rüyanın tahakkukudur. Gerçek, Rabb’im onu doğru çıkardı.” (I/120, 125, II/95)
Zâriyât, 22	“Semada da rızkınız ve size vadedilen başka şeyler vardır.” (I/471)
Zâriyât, 37	“Bunda akli olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler bir öğüt vardır.” (II/345)
Zâriyât, 39	“O ordusuyla birlikte (imandan) yüz çevirmiş.” (II/203)

Zâriyât, 49	“Her şeyden de iki çift yarattık.” (II/30)
Zâriyât, 56	“Ben cinleri de insanları da (başka bir hikmete değil) ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (I/212, 512, II/205, 484)
Zilzâl, 2	“Yer (bütün) ağırlıklarını (dışarıya fırlatıp) çıkardığı zaman” (II/269)
Zilzâl, 7-8	“Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.” (II/266)
Zuhruf, 4	“O katımızda bulunan ana kitapta mevcut.” (I/473)
Zuhruf, 22	“Biz babalarımızı, bir din üzerinde bulduk.” (II/462)
Zuhruf, 36	“Kim ki, çok esirgeyici (Allah’ın) zikrinden göz yumarsa biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu onun (ayrılmaz) bir parçasıdır.” (II/23)
Zuhruf, 45	“Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor!” (II/86)
Zuhruf, 71	“Orada canlarının istediği gözlerinin hoşlandığı her şey vardır.” (I/305)
Zümer, 4	“Eğer Allah bir evlat edinmek isteseydi ...” (II/289)
Zümer, 9	“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (II/287)
Zümer, 19	“Ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?” (II/72)
Zümer, 22	“Öyle ya Allah’ın göğsünde Müslümanlık için inşirah verdiği (göğsünü İslam’a açtığı) bir kimse ki, o, Rabbinden bir nur üzerindedir.” (I/521)
Zümer, 42	“Allah (ölenin) ölümü zamanında, ölmeyenin de uykusunda ruhlarını alır. Bu surette hakkında ölümü hükmettiği (ruhu) tutar, diğerini muayyen bir vakte kadar (eceli gelinceye) salıverir.” (I/32, II/99, 102, 110)
Zümer, 45	“Allah tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların içlerine sıkıntı basar.” (I/103)
Zümer, 53.	“Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin.” (II/558)

- Zümer, 56. “Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”
(I/127)
- Zümer, 69 “(Haşır) Yer (i) Rabb’inin nuruyla ziyalandı.” (I/202, 490, II/83, 313,
382, 558)

Yukarıda sıralanan ayetlerden de görüleceği üzere Bursevî, Kur’an’ın ahlak ve davranış ile inançlara ait olan ayetlerden yararlanmıştır. Bu ayet seçimi, konudan olduğu kadar mutasavvıf kişiliği ve öğretisinden de kaynaklanmaktadır. Ayetlere bakıldığında, mutasavvıfların sıkça delil olarak getirdikleri ayetler olduğu görülür. Kendisi aynı zamanda bir müfessir olan Bursevî, içinde yetiştiği muhitin ve eğitimin etkisiyle ayetleri sıkça delil olarak getirmiştir.

Genel olarak bakıldığında Bursevî, ayetleri iki durumda kullandığı görülür. İlk olarak, şerhin ilk bölümü olarak nitelediğimiz kelime anlamlarının açıklandığı bölümde kelimelerin farklı anlamlarına işaret etmek için kullanmaktadır. İkinci olarak ise açıklamaların yer aldığı bölümde ayetleri görüşlerini desteklemek ve kuvvetlendirmek ve konunun daha iyi anlaşılması için yararlanmaktadır.

2- Hadis-i şerif

Hadis, İslam dininde Kur’an’dan sonra gelen en önemli kaynaktır. Hadis, bir sözün, bir hareketin, bir onaylamanın ve bir sıfatın Hz. Muhammed’e (a.s.) izafe edilmesidir. Aynı şekilde haber ve eser hadisle eş anlamlı iki kelimedir.²⁶ Üzerinde çalıştığımız metinde hadis, haber ve eserin üçü de geçmektedir.

İsmail Hakkı’nın hadis ilmiyle ilgisi öğrenim hayatından başlamaktadır. O, Edirne’de, Şeyhi Osman Fazlı’nın halifelerinden Abdülbâkî Efendiden, sarf, nahiv, mantık, ilm-i beyan, fıkıh, ilahiyat, tefsir derslerinin yanında hadis dersleri de okumuştur. Edirne’de gördüğü bu derslerden icazet alarak İstanbul’a geldiğinde doğrudan hadis üzerinde çalıştığına dair bilgimiz olmamakla birlikte, almış olduğu derslerin hadislerle olan münasebeti sebebiyle ilgisinin devam ettiğini düşünebiliriz.

İsmail Hakkı’nın, şeyhi ve hocası Osman Fazlı’nın hadis şerhine ait eserleri olduğu gibi halifelerinden Vahdeti Osman Efendinin de hadis şerhine ait eseri vardır. Bu, mensubu buldukları Celvetiye tarikatı eğitiminde hadislerin mühim bir yeri olduğunu göstermektedir.

²⁶ Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, ter. M. Yaşar Kandemir, II. Baskı, Ankara, 1973, s.1.

İsmail Hakkı'nın, gerek derslerini gördüğü ve büyük alimlerin kitaplarından okuyarak edindiği bilgiler, gerekse ilham ve keşif sonucu edindiği kazanımlar sonucunda konusu hadis olan bir çok kitap yazmıştır. Bu konuda yazdığı önemli bir eseri de 1137/1725'te Nevevî'nin *Erbâin* (Kırk Hadis) isimli eserine yaptığı şerhtir. Ömrünün son yıllarında kaleme aldığı bu eseri hadis konusunda yazdığı son eseri olması nedeniyle aynı zamanda onun hadisçiliğinin tespitinde önemli bir kaynak olmaktadır. Bu şerh Nevevî'nin eserine yapılan şerhler içinde en kapsamlısı olmuştur. Kimi hadislerin şerhlerinden oluşan müstakil risaleler de kaleme almıştır. Şerh ettiği hadislerin daha çok tasavvuf ıstılahında kullanılan hadisler oluşu dikkat çekmektedir. Bir diğer önemli eseri, 1129/1717 yılında telif ettiği tanınmış hadis bilginlerinden İbn Hacer el-Askalanî'nin hadis usulüne dair *Nuhbetü'l-Fiker* isimli eserine yaptığı şerhtir. Bu iki eser Bursevî'nin bu konudaki en önemli eserleridir. *Kitâbu'l-Mirât li Hakâyiki bazı'l-Ehâdisi ve'l-Ayât*²⁷ bir diğer eseridir. İsmail Hakkı'nın mecmua türünde yazılmış bir eseri olup içinde kimi ayet ve hadislerle getirdiği tasavvufî yorumlarla çocukları için düşürdüğü tarihler ve bazı vâridâtları yer almaktadır. 1130/1718 yılında telif ettiği bu eseri Türkçe ve Arapça kaleme almıştır.

Risale fi Istılâhı Ehl-i Hadis İsmail Hakkı'nın genç bir öğrenci iken kaleme aldığı ilk eseridir. Ünlü hadis bilgini İbn Hacer'in *Istılahu Ehli Hadis* adlı eserinin bazı kelimeleri üzerine yapılan küçük şerhlerle teşekkül etmiş bir çalışmadır. 1083/1672'de yazmıştır. Eserin dili Arapça'dır.

Yukarıda zikredilen eserlerinin yanı sıra; *Şerhu'l-Erbâine hadîsen, Mecmuatü'l-Müteferrika, Kenzi Mahfi, Şerhu'l-hadîs "el-müminü miratü'l-mümin", Şerhu'l-hadîs "Le-ene ekramü alellahi min en yedeani fi'l-ardı ekser min selâs* ile kimi mecmuaları ve varidat türü eserlerinde zaman zaman yaptığı bazı hadis şerhleri vardır.

İsmail Hakkı'nın başta *Rûhu'l-Beyân*, olmak üzere *Rûhu'l-Mesnevî* ve *Ferâhu'r-Rûh* isimli eserlerinde naklettiği hadisler usul bakımından tenkide açıktır. Nakledilen hadislerin önemli bir kısmı sahih olmakla beraber, hadis tekniği bakımından zayıf ve mevzu kabul edilen rivayetleri de kullandığı görülmektedir. Bu yönüyle *Rûhu'l-Beyân* hadis bilginleri tarafından eleştirilmiştir.²⁸ Son dönem hadis âlimi Abdülfettah Ebu Gudde, hadisleri genellikle senetsiz zikreden Zamahşerî, Beydavî ve Ebu's-Suûd gibi müfessirlerin hadislerle ilgilenmekten uzak olmalarından dolayı tefsirlerinde zayıf ve mevzu hadislerin bulunduğunu belirttikten sonra İsmail Hakkı'yı da onların arasına dahil edip, hadis ilminden nasibi

²⁷ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için II. Bölüme bakabilirsiniz.

²⁸ Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, s. 214.

olmadığını belirtir.²⁹ Ali Namlı'ya göre bu yorum aşırıdır. Ona göre, İsmail Hakkı, hadis konusunda bir muhaddis kadar müdakkik olmasa da naklettiği hadislerin sıhhat derecesini bilecek kadar bu konuda bilgilidir.³⁰ İsmail Hakkı'nın hadisleri şerh ederken lafzın delâletinin dışına çıkması, mutasavvıfların eserlerindeki mevzû rivayetlere keşfen sahih nazarıyla bakması, tasavvufun mümessili olanlarda masumiyet derecesinde bir mahfuziyyet görmesi, vahdet-i vücûd vb. konularda bazı aşırılıklarının olması, rivayet eksik olsa bile keşifle sahih kabul etmesi, tenkit edildiği yönler olmuştur.³¹ Başta İbn Arabî olmak üzere genel olarak tasavvuf ehli, rüya, keşif ve ilhamı kendileriyle bilgi edinilmesi mümkün olan kanallar olarak görmektedir. Hatta bu yolla edinilen bilgiyi zannî ve şüpheden ârî olmayan bir bilgi saymışlardır. Buna karşılık hadis bilginleri, bu yöntemlerden dinin esası ve ahkâmı ile ilgili olmayan konularda uyarma, müjdeleme, korkutma ve teşvik etme ölçüleri içinde sahibini bağlamak üzere yararlanabileceğini, ancak bu yollarla herkesi bağlayan bir hükmün sabit olamayacağını, hele din demek olan hadislerin rivayet ve tashihihinin caiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.³² Bursevî ise, keşif ve ilham yolu ile sahih olan bir şeyin nakil yoluyla gelenden daha güvenilir olacağı kanaatindedir. Ona göre, “*keşif halinde vehim ve hayal olmaz. Onda tam bir kesinlik ve Hakka'l-yakîn hali vardır.*” Çünkü, huffâz senet ile nakledecekler, keşif ehli ise bizzat Hz. Peygamber'in ağzından alıp söylerler.³³

İsmail Hakkı, hadisi zikretmeden önce genellikle, “*hadisde gelir*”, ibaresini kullanmaktadır. Hadis kadar yaygın olarak kullanılmamakla birlikte “*haberde gelir*”, ibaresi de kullanılmaktadır. Çok nadir olarak “*eserde gelir*”, ibaresine de rastlıyoruz. Bunun yanında; “*hadis-i kutsî*”, “*merfu hadis*”, “*haber-i sahihde gelir*” diyerek hadis hakkında hüküm verdiği durumlarla da karşılaşırız.

Rûhu'l-Mesnevî'de geçen hadisler şunlardır:

a- I. Ciltte geçen hadisler

I/8 İnsanlara teşekkür etmesini bilmeyen Allah'a şükredemez. (Ebu Davud, Edeb 11.)

I/11 Allah'ın yarattığı ilk şey kalemdir. (Tirmizi, Tefsir-i Sure, 68.)

²⁹ Bu ve diğer tenkitleri için bk. Abdülfettah Ebû Gudde, *Ta'likâtü'l-hâfile ale'l-Ecvibeti'l-Fâzıla*, yay. Haz. Muhammed Abdülaziz el-Halidî, Halep, 1384, s.132-135.

³⁰ Ali Namlı, a.g.e. a.y.

³¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, araştırma, Hikmet Gültekin, metin, Sami Erdem, İstanbul, İnsan, 1998, s.35.

³² Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler, Konya, Yediveren, 2001, s. 78. İsmail Hakkı'nın hadis anlayışı konusunda daha fazla bilgi için bk. Seyit Avcı, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Hadis Anlayışı”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi) Konya, 1997.

³³ İsmail Hakkı Bursevî, *Kenzi Mahfi*, İstanbul, Misvak Neşriyat, 1980, s. 10-11.

- I/11 Ben Allah'tanım ve inananlar benim nurumdandır. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/205)
- I/17 Şüphesiz Allah'ın nuru ve karanlığı arasında yetmiş bin perde vardır. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-İman 293.)
- I/19 Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmeyi diledim, halkı yarattım ve bilindim.
- I/22 Dikkat ediniz, iyi kimselerin benimle kavuşma arzusu uzadı. Ben de onlara kavuşmayı çok istiyorum. (Sünen-i Nesâî, Sehv, 62.)
- I/24 Zamana sövmeyiniz, zira zaman Allah'tır. (Sahih-i Buhari, Tefsir-i Sure, 45.)
- I/26 Şüphesiz Allah beni terbiye etti de terbiyem güzel oldu. (Sahih-i Buhari Kitâbu'l-İlm, 31.)
- I/28 İnsanın sırrı benim sırrım benim sırrım da onun sırrıdır. (Mevsua, 5/226)
- I/28 Allah Adem'i kendi suretinde yarattı. (Sahih-i Buharî, İstizan, 1.)
- I/34 İlim gizlenmiş bir hazine niteliğindedir. Onu ancak Allah'ı bilen alimlerden başkası bilmez.
- I/32 Yeryüzünde Allah diyen buldukça kıyamet kopmaz. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-İman, 234.)
- I/34 Kavmim ile Rablerine bakanlar arasında büyük engeller yoktur. (Sahih-i Buharî, Tefsir-i Sure, 55-1.2.)
- I/34 Şüphesiz benim gördüğüm nurdur. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-İman 291.)
- I/36 Allah'ım, zararlı kimsenin üstüne baskını şiddetlendir ve onun yıllarını Yusuf'un yılları gibi yap.
- I/38 Bir kimse aşık olur ve iffetli olursa, bu aşkı gizler de sonra ölürse şehit olarak ölür.
- I/39 Bir olan bizi sever, biz de onu severiz. (Sahih-i Buharî, Kitâbu İtisam, 16.)
- I/42 Bizi rahatlat ey Bilal! (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/96)
- I/43 Peygamberin temiz dostluğu senin temizliğin gibidir.
- I/44 Kim ilmini gizlerse Allah onu kıyamet günü ateşten bir gem ile gemler. (Sünen-i İbn Mâce, Mukaddime, 84)
- I/47 Küçük iken öğrenmek taşın üzerindeki nakış gibidir.
- I/60 Hamiyet bütün ilaçların başıdır.
- I/78 Ey Allah'ım, kalbimi nur eyle, kulağımı nur eyle, gözümü nur eyle, sağımı nur eyle, solumu nur eyle, önümü nur eyle, arkamı nur eyle, üstümü nur eyle, altımı nur eyle, beni nur eyle. (Sahih-i Buharî, Kitâbu Davet 9.)

- I/78 Rûku ve secde de iken beni geçmeyiniz. Zira ben, önümden sizleri gördüğüm gibi arkamdan da görürüm. (Sahih-i Müslim, Salat 112.)
- I/79 Şüphesiz Allah mahlukatı karanlık içinde yarattı, sonra onlar üzerine nurunu yaydı. (Sünen-i Tirmizi, Kitâbu'l-İman 18.)
- I/79 Müminin kalbi Allah'ın arşıdır.
- I/88 Ey kalpleri ve gözleri döndüren, kalbimi senin dinin ve kulluğun üzerine sabit kıl. (Sünen-i Tirmizi, Kader 7.)
- I/96 Allah'ın dilediği şey olur, onun istemediği şey olmaz. (Muvatta, Taharet, 89.)
- I/105 Kulun Rabb'ine en yakın olduğu an secde hali ve duayı artırdığı andır. (Sahih-i Müslim Salat, 215.)
- I/105 Peygamber aleyhisselama bir iş güç geldiği zaman namaza sığıncıydı. (Hanbel, 4/23.)
- I/106 Kim Allah'ı bilirse dili susar.
- I/106 Kim Allah'ı tanırsa dili uzar.
- I/114 Küçüklüğümde yetimdim, büyüklüğümde garip.
- I/115 Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediği şeylerin ilmini de verir.
- I/116 İnsanlarla akılları kadar konuşun. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/177)
- I/116 Rabbim, bana eşyayı olduğu gibi göster.
- I/117 Sihir kadar tesir eden ifadeler vardır. (Sahih-i Buhari, Kitâbu't-Tıbb, 51.)
- I/119 Rüzgara sövmeyiniz. Çünkü o rahmanın nefsendendir. (Sünen-i Tirmizi, Fiten, 64)
- I/122 Müminin ferasetinden sakınınız. Çünkü o Allah'ın nuru ile bakar. (Tirmizi Tefsir-i Sure, 15)
- I/123 Alimler peygamberlerin varisleridir. (Sahih-i Buharî, İlm 10.)
- I/123 Peygamberler arasında kıyas yapmayınız. (Sahih-i Buhari, Kitâbu Enbiya, 35.)
- I/126 Dünya hayatı uyuyanın rüyası gibidir.
- I/126 İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II/312)
- I/128 Rabb'im kalbimi gördü. (Sahih-i Müslüm, Kitâbu'l-İman, 284)
- I/132 İnsanların sultan olsalar dahi, babalarına, hocalarına ve misafirlerine ikram etmelerinde utanılacak bir ayıp yoktur.
- I/133 Kim beni rüyada görmüşse gerçekten görmüştür. Çünkü şeytan benim şeklime giremez. (Sahih-i Buharî, Kitâbu'l-İlm, 38.)

- I/133 Rya  çeşittir: Bir çeşit rya Allah'tandır. Bir çeşit rya Şeytanın hüzün vermesi türündendir. Bir çeşit rya da kişinin kendi kendine söylediği düşündüğü Şeyden dolaydır. (Sahih-i Buhari, Kitbu Tabir, 3)
- I/134 Bazen de melek bana bir adam olarak görünür. (Sahih-i Buhar, Bedee'l-vahy, 2)
- I/134 Salih kimsenin doğru ryas peygamberliğin kırk alt cüzünden bir parçadır. (Sahih-i Buhari, Kitbu Tabir, 2.)
- I/137 Ruhlar gurup gurup toplanmış askerler gibidir. Bunlardan tanışanlar lfet eder kaynaŐırlar. Tanışmayan ve birbirini tanımayanlar ihtilaf eder ve ayrılırlar. (Sahih-i Buhari, Enbiy, 2)
- I/140 Allah'ım, İŐlam'ı iki kişiden biriyle y Ebu Cehil ibn Hişam'la veya mer ibn Hattab ile kuvvetlendir. (İbn-i Mce, Mukaddime, 11)
- I/140 Ramazanın son on günü girince eteğini bağlard. (Sahih-i Buhari, Leylet'l-Kadr, 5)
- I/142 Rabbim beni terbiye etti ve edebimi güzelleştirdi. (Sahih-i Buhari, Kitbu'l-İlm, 31)
- I/145 Mercimek sizin içindir, muhakkak ki o mübarek ve değerlidir.
- I/151 Allah ev halkım için benim vekilimdir. (Sahih-i Buhar, Hac, 425)
- I/151 Ev halkına ne bıraktın? (Sünen-i Tirmizi, Menkb, 16)
- I/151 mmetimin alimleri İsrail oğullarının nebileri gibidir. (Acln, Keşfu'l-Haf, II/60)
- I/153 YaŐadĐınız gibi ölürsünüz. Ve ldĞnz gibi dirilirsiniz.
- I/154 Fuhuş bir toplulukta zuhur eder de onlar onu açıkça yaparlarsa illaki onlarda veb ve kendilerinden önceki atalarında yayılmayan hastalıklar yayılır. Ve bir topluluk mallarının zekatını vermezse illaki kendilerinden yağmur kesilir. Ve hayvanlar da olmazsa hiç yağmur yağdırılmaz. (Sünen-i İbni Mace Fiten, 22)
- I/155 Bir snf iman ehli var ki, Allah onlardan gizlenmez ve saklanmaz. (Sahih-i Buhar, Kitbu Ceniz, 90)
- I/156 Sizden biriniz ben kendisine anne-babasından, evladından ve bütün insanlardan daha sevgili gelmedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz. (Sahih-i Buhari, Kitbu İman, 8)
- I/161 Allah bir Şeye tecelli ettiği zaman o Şey kendisine boyun eğer, teslim olur. (Nesi, Ksf, 16)
- I/162 Hayber'in fethi veya Cafer'in gelişi ile sevin.
- I/162 Sizden her biriniz sahibine doğru yzsn.
- I/163 Onda yalancların yüzü yok. (Sünen-i Tirmizi, Kıyamet 42)

- I/164 Hacerü'l-esved yeryüzünde Allah'ın sağ elidir. Kim Resûlullah (sav) ile biata erişmiş ise Hacerü'l-esved'i mesh ederek Allah'a ve resûlune biât etsin. (Hindî, XII/34744)
- I/167 Hediyeleşin, birbirinizi sevin. (Muvatta, Hüsnu'l-Halk, 16)
- I/172 Bu kendim için razı olduğum dindir.
- I/174 Kılıçla gönderildim. (Hambel, 2/50)
- I/185 Nefsin senin bineğindir, ona yumuşak davran.
- I/186 İşler vakitleriyle bağlıdır.
- I/199 Nefsini bilen Rabb'ini bilir.
- I/199 Rabbimi, Rabbimle bildim. Rabbim olmasaydı Rabbimi bilemezdim.
- I/216 Nurdur, nasıl göreyim. (Sahih-i Müslim, İman, 291)
- I/216 Seni hakkı ile bilmedik.
- I/226 Seni gerektiği şekilde övemem. Sen kendini övdüğün gibisin. (Sahih-i Müslim, Kitâbu's-Salât, 222)
- I/227 Ben ve ümmetimin sakınanları külfetten korunmuştur.
- I/231 Benimle konuş ey Hümeyrâ!
- I/231 İmam sizden yemek istediğinde onu yediriniz.
- I/231 Şüphesiz o tatlı bir yemek ve keskin bir şifadır. (zemzem)
- I/238 Kulum bana nafilâ ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, öyle ki ben onu severim. Onu sevdiğim zaman, onun kulağı, gözü, eli ve dili olurum. (Sahih-i Buharî, Kitâbu'r-Rikâk 38.)
- I/238 Rabb'im beni evinden yedirip içiriyor. (Sahih-i Buhari, Kitâbu's-savm, 49)
- I/243 Allah için nurdan ve zulmetten oluşan yetmiş bin perde vardır. Eğer onları açacak olsa...
- I/262 Ey Allah'ım, ayıplarımız ört. (Sünen-i ibn Mace, Dua, 14)
- I/264 Atalarınızın size faydası olmaz. (Sahih-i Buharî, Kitâbu izan, 155)
- I/264 Sakınmak insanı kaderden kurtarmaz. (Hanbel, 234/5)
- I/266 Hiçbir kul yokdur ki hevâ-yı nefs buğzedilecek bir şey olsun.
- I/273 Sevdiğin şey kör ve sağır eder. (Müsned, Müsnedü'l-Kabâil, 26268)
- I/274 Dünya bir köprüdür. Ona ehemmiyet vermeden geçiniz.

- I/278 Mümin mümin için bina gibidir. Bazısı bazısını güçlendirir. (Sahih-i Buhari, Kitâbu Mezâlim, 5)
- I/282 Ademoğlunun kalbi Rahman'ın parmaklarından ikisinin arasındadır, onu istediği gibi çevirir. (Hanbel, 173/2)
- I/282 Sırrını gizleyen muradına erer. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/123)
- I/285 Allah kimi kırk sabah müddetince ihlâslı yaparsa kalbinden lisânına doğru hikmet pınarları ortaya çıkar.
- I/290 Nice fıkıh taşıyanlar vardır ki fakih değildir. Nice fıkıh taşıyanlar da vardır ki o kimseye fıkıh öğretmiştir.
- I/294 Zalim Allah'ın yeryüzündeki adaletidir. Onunla intikam alır, sonra ondan intikam alır. (Mevsua, V/425)
- I/298 Allah duada ısrarcı olanı sever.
- I/299 Herhangi bir şeydeki kolaylık onu süsler.
- I/302 Her kim bildiği ile amel ederse Allah ona bilmediğini de öğretir.
- I/310 Bana cennettekiler gösterildi. Orada kadın ehlinin az olduğunu gördüm. Kadınlar nerede dedim. Denildi onlar kırmızı altın ve güzel kokularla meşguller.
- I/310 İçinizdeki sefihlere ikram ediniz. Çünkü onlar size dünyada utanç ahirette de ateş getirirler.
- I/312 Paraya, ölçüye ve renkli nakışlı elbiselere kul olan kahrolsun.
- I/313 Ya Rabbî senin hakkında bilgimi artır.
- I/319 Dünya ahret ehline haramdır. Ahret dünya ehline haramdır. Her ikisi de Allah ehline haramdır. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu Rikâk, 2)
- I/324 Şeytanın yollarını açlıkla kesiniz. Çünkü açlık şehvî istekleri keser ve yok eder.
- I/324 Şüphesiz şeytan Ademoğluna kan yolundan akar. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-Ahkâm, 21)
- I/332 Şüphesiz kibir, ateşin odunu yediği gibi güzel amelleri yer. (Sünen-i Ebu Davud, Kitâbu'l-Edeb, 4257)
- I/334 İnsanın arasında ilk oluşan kandır.
- I/337 Kim bir hayır, güzellik bulursa hemen Allah'a hamd etsin. Bunun dışındakini bulan da kendinden başkasını kınamasın. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-Berr ve's-Salât, 4674.
- I/341 Dünya müminin zindanı kafirin cennetidir. (Sahih-i Müslim, Zühd, 50)

- I/346 Bana cennet arzusu ve cehennem korkusu ile ibâdet edenden daha zalim kim vardır.
Ben cennet ve cehennemi yaratmamış olsam dahi ibâdete layık değil miyim?
- I/347 Ve senden sana sığınırım. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'z-Zikr, 73)
- I/350 Allah hayrını versin. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-Hayz, 33)
- I/351 Her doğan fitrat üzerine doğar. Sonra anne ve babaları onları Yahûdi, Hıristiyân veya Mecûsî yapar. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-cenâiz, 664)
- I/351 Hızır'ın öldürdüğü o çocuk kâfir tabiatlı idi
- I/351 Said olan annesinin karnında da saiddir. Şakî olan annesinin karnında da şakîdir.
(Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-Kader, 4)
- I/354 Benden sonra nebî yoktur. (Tirmizi, Menâkıb, 20)
- I/356 Şüphesiz Cebrâil dininizi öğretmek için size geldi.
- I/368 Ey Allah'ım onun üzerine köpeklerinden bir köpek musallat et. (Ebu Leheb'in oğlu Utbe için)
- I/376 Sad bin Muaz'ın ölümünden Rahman'ın arşı titredi. (İbni Mâce, Mukaddime, 11)
- I/376 Üç kişi vardır ki, onlar hakkında konuşmak gıybet değildir; Zalim hükümdar, fiskyyla lanetlenmiş fâsik ve insanları bidate çağıran biatçı.
- I/377 Dünya ahiret ehline, ahiret de dünya ehline haramdır. Allah ehline ise her ikisi de haramdır.
- I/378 Bir peygamberi öldüren ya da peygamber tarafından öldürülen kişi insanların en şerlisidir. (Hanbeli 1/407)
- I/379 Rahmetim gazabımı geçti. (Buhari, Tevhid, 15, Müslim, Tevhid, 14, İbn-i Mâce, Mukaddime 13)
- I/380 Bir şeyde hastalıktan şifa varsa onun gereği kan aldırma veya bal şerbeti içmektir.
(Hanbel, 6/401)
- I/386 Beni doyuran ve susuzluğumu gideren Rabb'immin yanında geceledim. (Sahih-i Buhârî, Savm, 43)
- I/391 Şeytanım Müslüman oldu.
- I/395 Muhakkak ki bedende bir et parçası vardır. O iyi olduğunda bütün beden iyi olur. O kötü olduğunda bütün beden kötü olur. İşte o kalptir. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-imân, 48)
- I/400 Bulamaman ismetindedir.

- I/401 Sadaka belaları def eder.
- I/405 Kim bana bir adım yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım.
- I/417 Kubbenin altında kimsenin bilmediği dostlarım vardır.
- I/442 Kim ki tekelcilik ve karaborsacılık yaparsa lanetlenmiştir. (Manen aynı olan bir başka hadis, Sünen-i İbn-i Mâce Kitâbu't-Ticâre, 2144.)
- I/450 Allah'ım Mudar kabilesinin cezasını şiddetli kıl ve Ahzab'ı (Hendek savaşında Müslümanlara karşı savaşan Araplar) yenilgiye uğrat ve onları sars. (Aynı anlama gelen bir başka hadis için; Sahih-i Buhârî, Kitâbu Hûri'l-Iyn, 1233)
- I/452 Sen onu göremezsün fakat o seni görür. (Sahih-i Buhârî, Kütâbu'l-İmân, 1)
- I/455 Müşriklerle, mallarınızla, canınızla ve lisanınızla cihat edin.
- I/455 Nefislerinizi onunla güzelleştirin.
- I/461 Muhakkak ki, Allah görünüşlerinize bakmaz. Kalplerinize ve niyetlerinize bakar.
- I/467 Namaz kılan ve kılmayan, peygamber olan ve olmayan herkesi ısırarak akrebe Allah lanet etsin.
- I/476 Müminin korkusu ve ümidi ölçülseydi denk gelirdi.
- I/477 Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız.
- I/499 İlhamlar nebiliğin bir parçasıdır. (Aynı manada bir başka hadis; Sahih-i Buhârî, Kitâbu Tabiri Rüyâ, 2103)
- I/501 İslam garip başladı ve garip bitecektir. (Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l-İmân, 13)
- I/512 Çok şükreden bir kul olmayayım mı? (Sahih-i Buhârî, Kitâbu Babu't-teheccüd, 580)
- I/513 Ashabımdan biri diğeri hakkında bana bir şey söylemesin ki, ben gönlümün ferah bir şekilde yanınıza çıkmak isterim.
- I/519 Kuran yedi harf (lisan) üzerine nazil olmuştur. (Sahih-i Buhari, Kitâbu'l-Husumât, 2241)

b-II. Ciltte geçen hadisler

- II/6 “Beni Metta oğlu Yusuf'tan üstün görmeyiniz.” Manasındaki bu hadisin, “Ben Metta oğlu Yusuf'tan daha hayırlıyım, demek hiçbir kula yakışmaz.” anlamındaki hadisle uyumaktadır. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu Bediu'l-Halk, 1392.)
- II/6 Ben Allah'tanım ve müminler de benim feyzimendir.
- II/12 Taun ve hez, sizin cinden gelen düşmanlarınızdır.

- II/19 Kadılar üçtür, ikisi cehennemde ve biri cennettedir. Bilerek haksız karar veren kadı cehennemdedir. Bilmeyerek haksız karar veren kadı da cehennemdedir. Hakkıyla karar veren kadı ise cennettedir. (Sünen-i Tirmizî, Ahkâm, 1244.)
- II/26 Kalbini mi yardım? (Sahih-i Müslim, Kûtâbu'l-İmân, 140)
- II/27 Ümmetimin ihtilafi rahmettir.
- II/36 Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin oldukları kimsedir. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-İmân, 9)
- II/41 İşlerinizde şaşırdığınız zaman kabir ehlinden yardım isteyiniz. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/85)
- II/43 Benden dolayı kalpleri kırık olanların yanındayım.
- II/57 Fitne uykuadır. Onu uyandıranı Allah lanet etsin.
- II/58 Gulyabani yoktur. Ancak, cin vardır. Bu hadisin sadece ilk kısmına rastlanmıştır. (Sahih-i Müslim, Selam, 4119)
- II/61 Her biriniz kardeşinizin aynasıdır. Ettiği eziyetin karşılığını görmeden ölmezsiniz. (Sünen-i Tirmizî, Kûtâbu'l-Berr, 1852)
- II/61 Mümin müminin aynasıdır. (Sünen-i İbn Davud, Kitâbu'l-Edeb, 4272)
- II/62 Kim kereviz yiyip uyursa ağız kokusu iyi olur ve diş ağrısından kurtulur.
- II/63 Bana dünyada üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadınlar ve göz bebeğim namaz. (Sünen-i Nesâî, Kitâbu'l-İrşâdu'n-Nisâ, 3878)
- II/63 Gökyüzüne çıkarıldığımda yeryüzü benim arkamdan ağladı. Ne zaman ki terimin bir damlası yeryüzüne döndü, kırmızı gül bitirdi. Kim benim kokumu koklamak isterse kırmızı gükü koklasın.
- II/63 Kime koku verilirse reddetmesin. Çünkü taşıması hafiftir. (Sünen-i Ebu Davud, Kitâbu't-terâcime, 3641)
- II/68 Deccalin gözü çarpıktır. Gözleri arasında, k, f, r hecesiyle kâfir yazmaktadır ve bunu her Müslüman okur. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-fiten, ve eşratu's-sea, 5221)
- II/68 Haksız kazanç sağlayan lanetlenmiştir. (Sünen-i İbn Mâce, Kitâbu't-ticâre, 2144)
- II/69 Kıyametten önce yalancılar olacak. Onlardan sakının.
- II/75 Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur. (Sünen-i Tirmizî, Kitâbu's-sıfatu'l-kıyâme, 2384)

- II/76 Kıyamet günü kullardan ilk elbise giydirilen kişi İbrahim'dir. (Sahih-i Buhari, Kitâbu Ehadisü'l-Enbiyâ, 1374)
- II/77 Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmen...(Sahih-i Buharî, Kitâbu'l-İmân, 1)
- II/77 İlk yaratılan şey benim ruhumdur.
- II/79 Haset ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yer. (Sünen-i Ebu Davud, Kitâbu'l-Edeb, 4257)
- II/79 Allah bir kulunu sevdiğinde günahları ona zarar vermez.
- II/81 Kalbinde bir miskal zerre iman olan cehennemden çıkacaktır. (Sahih-i Buharî, Kitâbu'l-İmân, 21)
- II/81 Kalbinde bir miskal zerre iman olan cehennemden çıkacaktır. (Buhari, Kitâbu'l-İmân, 21)
- II/92 Müminin kalbi Rahman'ın iki parmağı arasındadır. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-Kader, 4798)
- II/92 Kim yeryüzünde yürüyen bir ölü görmek isterse Ebu Bekir'e baksın.
- II/97 Allah'ın ahlakıyla ahlâklanınız.
- II/97 Yere göğe sığmam, mümin kulumun kalbine sığarım.
- II/104 Uyku ölümün kardeşidir. (Keşfu'l-Hafâ, II/329, n. 2868, Câmiü's-Sağîr, II/189)
- II/108 Siz gece yürüyüşünü tercih edin. Çünkü yer geceleyin dürülür.
- II/133 Ümmetimin ömrü altmış ile yetmiş arasındadır.
- II/136 Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II/164)
- II/141 Ey insanlar! Allah İbrahim'i kendine halil kıldığı gibi beni de habîb kıldı. (Hadis kitaplarında habib yerine Halil olarak geçmektedir. Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-Mesâcid, 827)
- II/145 Ömrü uzun olup ameli güzel olana ne mutlu. (Sünen-i Tirmizî, Zühd, 2251)
- II/148 Ashabım gökyüzündeki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyete ulaşırsınız. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/1485)
- II/151 Kim dostuna düşmanlık ederse bana harb etmiş olur. (Sahih-i Buharî, Kitâbu'r-Rikâk, 6021)
- II/151 Kim zamanının imamını bilmeden ölürse cahiliye üzerine ölür.
- II/156 Temizliğe devam et ki, rızkın genişlesin. (Hindî, 44152)

- II/161 Allah için alçak gönüllü olanı Allah yükseltir. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-Birr ve'l-Adâb, 4689)
- II/164 Cabbar ayağını bastığında. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu Fezâilü'l-Kuran, 1738)
- II/173 Din tümüyle nasihattir. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-îmân, 82)
- II/177 Hz. Peygamber, gusul abdesti alırken, cüllab gibi bir şey istemiştir. (Sahih-i Buhari, Kitâbu'l-gusl, 250)
- II/183 Ehl-i cennette bir sınıf vardır ki Rabb'i onlardan gizlenmez ve saklanmaz.
- II/185 Konuştuğunuzda Allah için konuşun ve sustuğunuzda Allah için susunuz.
- II/190 Ben çalgıları kırmak ve domuzları öldürmek üzere gönderildim.
- II/192 Benim arındığım gibi hiçbir peygamber arınmamıştır.
- II/194 Cihat, Allah'ın beni peygamber olarak gönderdiği günden ümmetimin en sonuncusunun deccalle savaşına kadar devam edecektir.
- II/198 Benim kıldığım gibi namaz kılınız. (manen aynı anlama gelen hadis için, Sahih-i Buhârî, Kitâbu'd-Deavât, 5854)
- II/220 Alimin âbid üzerine olan fazileti, dolunayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. (Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l-İlm, 2606)
- II/221 Kul Allah'a bir karış yaklaştığında Allah ona bir adım yaklaşır. Bir adım yaklaştığında Allah ona bir kulaç yaklaşır. Ve yürüyerek giderse ona koşarak gider. (Aynı anlamda bir başka hadis için, Sahih-i Buhârî, Kitâbu't-tevhîd, 6982)
- II/221 Seyahat ediniz, sıhhat bulunuz. (Müsned-i Ahmed, Bâkî Müsnedü'l-Mükessirîn, 8588)
- II/227 Herkes yaratıldığı şey için kolaylaştırılmıştır. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu't-tevhîd, 6996)
- II/235 Allah tealâ, sizin görüntünüze ve mallarınıza bakmaz. Bilakis, kalplerinize ve amellerinize bakar.
- II/248 Gariplerden olana ne mutlu! (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-îmân, 208)
- II/261 Ben ademoğlunun efendisiyim ama övünmek yok. (Sünen-i İbn-i Mâce, Kütâbu'z-Zühd, 4298)
- II/263 Hiçbir saat, gece gündüz yoktur, ancak yağmur yağdıran gök, Onu da Allah dilediği gibi tasarruf eder.
- II/268 Yer ve gök adaletle ayakta durur.
- II/271 Kanaat tükenmez bir hazinedir.

- II/279 Hakkıyla seni övemem. Sen kendini övdüğün gibisin. (Sahih-i Müslim, Kitâbu's-salât, 751)
- II/285 İki hasletle Adem üzerine üstün kılındım. Şeytanım kâfiridi. Allah bana yardım etti, Müslüman oldu. Hanımlarım bana yardımcı oldular. Adem'in şeytanı kâfir idi ve onun karısı ona hatasında yardımcı oldu.
- II/285 Kadınlar ikram sahibi erkeklere üstün geldi. Kadınlara da kötü erkekler üstün geldi.
- II/305 Allah Adem'i yarattı ve onda tecellî etti.
- II/305 Kadın mahremdir. (Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'r-Rıza, 1093)
- II/306 Adem su ile balçık arasındayken ben nebiydim. (Hadis olmadığı rivayet edilmektedir.³⁴)
- II/307 Cennet, istenilmeyen şeylerle, cehennem de arzulanın şeylerle kuşatılmıştır. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-Cenne, 5049)
- II/312 Atın perçemine hayır bağlanmıştır. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-İmâre, 3479)
- II/313 Ey Ali, bütün asıllar ve soylar kıyamet gününde kesilecektir, ancak benim aslım ve soyum müstesnâ.
- II/313 Sakınanlar ve temizlenenler benim soyumdandır.
- II/329 Önce bağlayın sonra tevekkül edin. (Sünen-i Tirmizi, Kitâbu sıfatu'l-kıyâme, 2441)
- II/335 Eğer ümmetim doğru yol üzerine olursa ona tam gün vardır. Eğer istikâmet üzere değilse yarım gün.
- II/335 Ey Ali, sen ve ben bu ümmetin babasıyız.
- II/338 Ashâbım hakkında Allah'tan sakınınız.
- II/350 Allah'la beraber olduğum bir an vardır ki ne bir mukarreb bir melek ve ne de mürsel bir nebi yaklaşabilir. (Hadis olarak zikredilen bu sözün sufilere ait olduğu söylenmektedir.³⁵)
- II/351 Öyle zenginler vardır ki sevapça çok azdırlar. Meğer ki onlar mallarını şöyle ve böyle sarfetmiş olurlar. (Sahih-i Buharî, Kitâbu'l-İstikrâr, 1075)
- II/360 Gözlerim uyur, kalbim uyumaz. (Deylemî, V/8965)
- II/363 Kafirlerle oturmayın. Kafirlerle oturanlar kabirde oturanlar gibidir.
- II/365 Kalk ve namaz kıl, sen namaz kılmadın.

³⁴ Muhittin Uysal, a.g.e., s. 280.

³⁵ A. e., s. 260.

- II/391 Biz sonra gelen ilkleriz. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-Verâ, 231)
- II/402 Muhakkak ki ben Rahman'ın nefesini Yemen tarafından duyuyorum. (Mevsua, III/625)
- II/428 Mümin, fakirlikten, hastalıktan veya zilletten kurtulamaz.
- II/431 Ben sizin en çok korkanınız ve korunanınız bulunuyorum. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu Fezâilü'l-Kuran, 1786)
- II/454 Alimlerin eti zehirlidir. Kim onu çiğnerse hastalanır, kim onu yerse helak olur.
- II/454 Yeryüzünde hevedan yakın olup da buğzedilen daha büyük bir kul yoktur.
- II/481 Göz ağlar, kalp hüzünlenir ve biz ancak Rabb'imizin razı olduğunu söyleriz. Ve biz ey İbrahim, ayrılışına gerçekten üzülmüş durumdayız. (Sahih-i Buhari, Kitâbu'l-cenâiz, 1220)
- II/490 Beni görene, beni göreni görene ve beni göreni göreni görene ne mutlu. (Deylemî, II/3926)
- II/508 Her gece Rabb'imiz gecenin son üçte birine girince dünya semasına iner ve; kim bana dua ediyorsa icabet edeyim. Kim benden bir şey istiyorsa ona vereyim. Kim benden bağışlanmak istiyorsa onu bağışlayayım, der. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu't-Tevhid, 35, Kitâbu't-Teheccüd, 14)
- II/512 Benim çektiğim sıkıntıyı hiçbir nebi çekmedi. (Münâvî, V/7852)
- II/512 Emir, millet için bir siperdir. Onun kumandasında harb olunur, onunla korunulur. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu's-siyer ve fezâilü'l-cihâd, 1240)
- II/515 Allah'la birlikte (başka) hiçbir şey yoktu. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu Bed'u'l-halk, 317)
- II/522 Emir, millet için bir siperdir. Onun kumandasında harb olunur, onunla korunulur. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu's-siyer ve fezâilü'l-cihât, 1240)
- II/522 Muhakkak ki siz, makam ve rütbeye çok hırslısınız. Halbuki, (fena idareciler için) makam kıyamet gününde pişmanlık olacaktır. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-Muharibîn, 2125)
- II/523 Kim kadılık talep eder ve bunun gerçekleşmesinde şefaathilere baş vurursa (iş) kendisine yıkılır. Kime de o iş zorla verilirse, Allah onu doğruya sevkedecek bir melek gönderir. (Ebu Davud, Kitâbu'l-Akdiye, 3)
- II/530 Cihadın en faziletli zalim sultana doğru sözü söylemektir. (Neseî, Kitâbu'l-Bey'at, 37)
- II/535 Dünya ahretin tarlasıdır. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/412)

- II/550 Allah'ın yarattıklarının ilki akıldır. (Hakim et-Tirmizî, Nevâdirü'l-Usûl, C. II, s. 354, Deylemî, el-Firdevs, C.I, s. 13, İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, C. VI, s. 289.)
- II/556 Allah babalarının sulbünde iken cennete gidecek olan kişiler yarattı ve babalarının sulbünde iken cehenneme gidecek olan kişiler yarattı. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-kader, 4813)
- II/561 Muhakkak ki Allah İsmail oğullarından Kinâne'yi seçti. Kinane oğullarından Kureyş'i seçti. Ve Kureyş oğullarından Benî Hâşim'i seçti. Benî Haşim'den de beni seçti. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-Fezâil, 1)
- II/570 Her türlü felaket karşısında Allah'tan bağışlanma ve iyilik isteyin. (Lafzen aynı olmamakla beraber aynı anlama gelen bir başka hadis, Sahih-i Buhari, Kitâbu'l-cihâd ve's-siyer, 2801)
- II/570 Her türlü felaket karşısında Allah'tan bağışlanma ve iyilik isteyin. (Lafzen aynı olmamakla beraber aynı anlama gelen bir başka hadis, Sahih-i Buhari, Kitâbu'l-cihâd ve's-siyer, 2801)
- II/574 Hikmet müminin yitiğidir. Onu nerede bulursa alsın. (Sünen-i İbn-i Mace, Kitâbu'z-Zuhd, 4159)
- II/576 Ey Ali, sen bana karşı Harun'un Musa'ya karşı olan vaziyetindesin. Şu kadar var ki benden sonra peygamber yoktur. (Sahih-i Buhari, Kitâbu'l-enbiyâ, 50, Megazî, 78, Müslim, İmaret, 44, Tirmizi, Fiten, 43)

Rûhu'l-Mesnevî'de geçen hadisler incelendiğinde sahih hadislerin yanında sufilerce kullanılan, fakat hadis bilginlerince hadis olarak kabul edilmeyen kimi hadislerle de karşılaşmaktayız. *Rûhu'l-Mesnevî*'de geçen bu tip hadislerin, Bursevî'nin eserlerinde kendisinden övgüyle bahsettiği ve görüşlerini savunduğu mutasavvıf İbn Arabî'nin *Futuhât-ı Mekkiye* isimli eserinde geçmesi³⁶, hadislerin kaynağı olarak İbn Arabî'yi aldığını düşündürmektedir.

3- Tevrat ve İncil

Bursevî'nin yararlandığı kaynaklardan biri de Tevrat ve İncil'dir. Ayet ve hadisle karşılaştıracak kadar çok kullanılmamıştır. Tevrat'tan doğrudan alıntı yapıldığı görülmemektedir. Hz. İsa'ya nisbet edilen sözlerin bir kısmı İncil'de yer alırken bir kısmı da yer almamaktadır. Buradan, İncil'den başka kaynaklardan Hz. İsa'nın sözlerinden yararlandığını görülmektedir. Bursevî'nin Hz. İsa'dan naklettiği sözlerin kaynağını

³⁶ Muhittin Uysal, a.g.e., s. 202-208.

belirtmemektedir. Bu sözlerin kaynağı ilham ve keşif olabileceği gibi, peygamberimizin Hz. İsa ile ilgili hadislerinden alınma ihtimali vardır.

Bursevî'ye göre İncil, Kur'an'dan bir parçadır. Kuran diğer ilahî kitapların hakikatlerini topladığından ve İncil'in de Kur'an'dan hissesi olduğu için Hz. İsa dahi o hissenin tercümanı ve hissesi kadarıyla varisidir. (II/55) İncil'den ve Hz. İsa'dan yapılan alıntılar şöyledir:

- 1- *“Ve Netâyicü'l-Fünûn'da gelir ki Allah tealâ İsâ aleyhisselâma vahy edip buyurdu ki ben seni tevlid etdim ve sen peygambersin.”* (II/203)
- 2- *“Tevrat'da Allah tealâ یا احبابی و یا ابائى buyurduğun tağyir edip birine يا احبابى و يا ابائى yazdılar. Bu cihetden Allah tealâ Yehûd ve Nasarâ'yı tekzib için النصارى نحن ابناؤ الله و احباؤه nazmın tenzil eyledi.”* (II/203)
- 3- *“Anınçün Hazreti İsâ aleyhisselâm buyurur: “İki kere doğmuş olmayan semaların melekutunun sırrına vakf olamaz.”³⁷* (I/9)
- 4- *“Hazret-i İsâ aleyhisselâm kavmine suâl eyleyip “Tohum nereye ekilir?” buyurdukda “Toprağa” diye cevâp verdiler. Pes İsâ aleyhisselâm buyurdu ki “Bunun gibi hikmet de toprak gibi kalpten başka yerde bitmez.”³⁸* (I/285)
- 5- *“Nitekim Hazret-i İsâ aleyhisselâm bir maktûle rast gelip “Sen katil olduğun için öldürüldüm. Seni öldüren de öldürelecektir.” dedi.”* (I/332)
- 6- *“Nitekim Hazret-i İsâ aleyhisselâma suâl edip, yâ rûhullah, kiminle mücâlese ve sohbet edelim dediklerinde “Kimin konuşması ilmini artırır ve Allah'ı hatırlatıyorsa ve ilmi ahirete râğbet uyandırıyor onunla konuş” diye cevâb verdi.”* (II/379)

4- Menkabeler ve hikayeler

Menkabe ve hikayeler, Bursevî'nin özellikle şerh esnasında sıkça başvurduğu bir anlatım biçimidir. O menkabeleri, özellikle tasavvufi hal ve mertebelere ait kavramları açıklarken genellikle kaynak belirtmeden anlatır.

Bursevî, menkabelere genellikle, “*hikâyet olunur ki*”, “*mahkâdir ki*”, “*menkûldür ki*”, “*mervîdir ki*”, “*rivayet olunur ki*” diyerek başlar. Bunun yanında doğrudan başladığı da görülmektedir. Menkıbenin geçtiği kaynak zikredilmemekle birlikte nadir de olsa belirtildiği olur.

³⁷ İncil, Yuhanna Bab 3, Ayet 6. Türkçe tercümesinde ise ayet şöyledir: Bir kimse sudan ve ruhtan doğmadıkça Allah'ın melekûtuna giremez. **Kitâb-ı Mukaddes**, Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, 1997, s. 94.

³⁸ İncil'de bu manaya gelen sözler Matta 13. bab 33-39. ayetlerde yer almaktadır. (İncil, Matta, s. 15)

Anlatılan menkıbelere bakıldığında, menkıbelerin yapısı gereği dini özellikle tasavvufi şahsiyetlerin olduğu görülür. Menkıbesi anlatılan kişinin isminin zikredilmesinin yanında “*Erbâb-ı mükâşefeden biri*”, “*hâcegân-ı Nakşibendiyyeden biri*” gibi belirsiz bir ifadeyle başladığını da görürüz. Menkıbenin sonunda da çıkarılması gereken sonuca dikkat çekmektedir. Bunun yanında menkıbenin daha iyi anlaşılması için bazen açıklamalar yapmaktadır.

Metinde geçen menkıbeler şunlardır:

- 1- “*Hikâyet olunur ki; Hayru'n-Nessâc kuddise sırrihuya bir kimesne mülâkî olup, sen benim kulumsun, dedi. Hayr dahi ol vakitte felek-i sem'de devvâr olmakla mazhara nazar etmeyip bu hitâbı Hak'dan istimâ' edip “ne'am” dedi. Ve nice müddet ol kimesnenin hizmetinde oldu ve muhalefet göstermedi. Tâ sonra, sen benim memlûküm değilsin, diye izin verip ıtlâk eyledi.*” (I/13)
- 2- “*Ve erbâb-ı mükâşefeden biri dahi Harem-i Ka'be'de bir imama iktidâ edip imamın kıraatini Resulullah sallallahü aleyhi vesellemın lisânetinden istimâ' eyledi.*” (I/13)
- 3- “*Hâcegân-ı Nakşibendiyye kaddesallahü esrârühümden biri buyurmuşlar ki, zaman-ı cevânide bir gece dâ'ie-i fesâd ile hane-birün olmuş idim ve karyemizde gâyet şerîr ve bed-nefs bir ases var idi ki, ol habâsette kimse olmak ma'lûm değil idi. Ve cümle karye ahâlisi andan teres-nâk idi. Şeb-i mezkûrde gördüm ki, ol ases bir gemîn-gâhda durmuş ve rasad tarîkiyle oturmuş. Anı gördükte havfden ol fesadı terk ettim ve bildim ki, bed-nefs olanlar dahi bu kâr-hânedede kârdan hâlî değillerdir.*” (I/13-14)
- 4- “*Mahkîdir ki, Şeyh Ali bin Sehl-i Isfahânî'ye rûz-ı belâ hâtırında mıdır, diye sual eylemişler. Cevabında, nice hatırında olmaya, güyâ dünkü gün idi, demiş. Velakin Şeyhülislam Hâce Abdullah el-Ensârî kuddise sırrihu buyurmuşlar ki, bu sözde noksan vardır. Zirâ sûfi için mâzî ve mustakbel yoktur. Ol güne henüz şeb gelmiştir ve sûfi heman ol günde hâzırdır.*” (I/25)
- 5- “*Mahkîdir ki, Mevlânâ kuddise sırruhunun meclisine ba'zı ruhbân gelip Mevlânâ'ya tazîme dü-tâ olup inhinâ gösterirler. Mevlânâ dahi bunlara kıyâm edip tevâzû kılarlar. Sırrı budur ki, ruhbân mezâhir-i celâldendir ki, cemâl anlarda mertebe-i bâtında kalmıştır ve Mevlânâ mezâhir-i cemâlindedir ki, celâl anlarda mestûr olmuştur.*” (I/29)
- 6- “*Ve hikâyede gelir ki, Şems-i Tebrîzî kuddise sırruhu vak'asında evlâd-ı Mevlânâ'dan biri muhâlifin tarafında bulunmakla vefât etdikde Mevlânâ onun cenâzesine hâzır olmayıp, bizden değildir, dedi. Yâni bizim cemâl-i zâhirimiz mertebesiyle mütehakkık değil belki celâl-i bâtınımız mazhâridir, demek olur. Ve çünkü zâhiren veya bâtınen muvâfakat bulunmadı.*” (I/30)

- 7- “Seyyidü’-t-tâife Cüneyd kuddise sırrıhudan mervîdir ki; nâr dedi ki, “Yârab, farzan sana itâat etmesem benden eşed bir nesne ile azâb eder miydin? Rabbü’l-âlemin buyurdu ki, nâr-ı kübrâmı senin üzerine musallat kılardım. Nâr dedi ki, ya benden a’zam nâr var mıdır? Allah Tealâ buyurdu ki, vardır ki, velilerim kulübunda iskân ettiğim nâr-ı muhabbetdir.” (I/38)
- 8- “Mahkîdir ki Yunus Emre yigirmi sene kadar şeyhi Tapduk Emre kuddise sırruhühümâ kapusunda hîzem-keşlik eyleyip celb ettiği hatâbı tab’-ı mustakîmi gibi râst getirmiş. Şeyh bir gün istikâmet-i hatâbın veçhinden suâl etdikde ol dahi bu kapuya eğrilik sığmaz demiş. Şeyh bu sözü istihsân edip mukâbelesinde bi-tarikü’l-mükâfât, var imdi Yunusum söyle, diye nutk eylemiş. Bu nefes sebebiyle Yunus Emre’den bu kadar makâlat-ı tevhîd ve kelimât-ı irfân sâdır olmuşdur ki kimseye makdûr değildir.” (I/69)
- 9- “Mahkîdir ki; İmâm Şâfi rahimellahü avâil-i hâlinde ve kuvvet-i te’abbüdü zamanında bir gece İmâm Muhammed yanında ikâmet eyleyip sabaha dek namaz kıldı. İmâm Muhammed ise tülû-ı fecre dek ızticâ’ eyledi ve bade-hü kıyâm edip bilâ-vudû salât-ı fecre şürû kıldı. İmâm Şâfi buyurur ki, bu husus banâ İmam Muhammed’den müstenker gelip aslını süâl etdikde cevâb verdi ki, beni bu gece gâfil yattı mı kıyâs eyledin? Sen bu gece kendi nefsin için amel ve ben ise ümmet-i Muhammed için ictimâd eyledim. Şöyleki kitâbu’l-İllâhdan sabaha dek binden ziyâde mesele istihrâcına muvaffak oldum. Sebeb-i ızticâ’ım budur ki safâ-ı hâtırım andadır.” (I/67)
- 10- “Mahkîdir ki; dört nefer kimesne, biri Arabî, biri Acemî, biri Türkî ve biri Rûmî idi. İttifaken yolda giderken bir akça bulup ihtilafa düşdüler. Zira biri birlerinin lisânın bilmezlerdi. Bu esnâda bir ehl-i lisâna rast gelip bu ehl-i dil bunlardan istifsâr idip meselâ Arabî’ye iş turidû, Acemî’ye çe mihâhî dedi. Meğer bu çâr şahsın maksadları ol yek dirhemle engür almak idi. Muradları malum olup ihtilaf mürtefi’ oldu.” (I/71)
- 11- “Cüneyd-i Bağdâdî’den suâl etmişler; “Arif zinâ eder mi” diye “Allah’ın emri mutlaka yerine gelecek yazılmış bir kaderdir.” âyetin okumuş. Ârifin zinâsı mâsivâyâ iltifâtdır. Zira dünya ve ana muzâf olan mevcûdât zen hükmündedir. Zene ise bî-nikâh-ı şer’î tealluk zinâdır. Hakikatde nikâh-ı şer’î odur ki tealluk Hakk’a vüsûlden sonra ola.” (I/90)
- 12- “Mahkîdir ki, bazı mülûke firûzecden cevâhir ile murassa bir kadeh-i lâ-nazîr ihdâ olundukda ziyâde ferâh-nâk olup hem-meclis olan hükemâyâ “Şu kadeh hakkında ne dersiz” dedikde cevâbında “fakr-ı hâzır ve musîbet-i âciledir” dediler. Zirâ münkesir olursa musîbet ve sirka olunursa ihtiyâc zuhûr eder. İttifâk bir gün ol kadeh münkesir olup pâdişâh musibete düşdü. Ve hükemâ-ı gerçek demişler, n’olaydı, ihdâ olunmayaydı, dedi.” (I/91)
- 13- “Mahkîdir ki, Burusa’da âsûde olan Şeyh Üftâde kuddise sırrahu perverdelerinden Kemâl Dede nâm kimesne tahsîl ü tekmîl-i merâtib-i celâl u cemâlden sonra İmam-ı

Azam hazretleri hakkında teveccüh etdikde bî-tarîkı'l-mükâşefe görür ki, imâm-ı mezbûr nısf-ı bahre vâsil olmuş iken irşâd-ı ümmet için sâhile rücû ile memûr olur. Anınçün İmam-ı Azâm ârifinden ve İmâm Şâfi vâsilindendir.” (I/106)

14- *“Mervîdir ki, bir kimse İmam Ali raziyellâhü anhe gelip bir şahs hakkında, benim vâlidem ile ihtilâm davasın eder, ikâmet-i hadd olunsun, der. İmam Ali dahi buyurur ki, getir hasmını güneşde ikâmet eyle de gölgesine darb eyle. Zira ikisi de hayâldir.” (I/126)*

15- *“Mahkîdir ki, İmam Gazâlî kuddise sirruhu Kudüs-i Şerîf’de bir kebûterle bir zâğı gördü ki biri birlerine muttasıl olmuşlar ve üns bulmuşlar. Bu ictimâ-ı cinseyn elbet bir münâsebet mebnîdir, diye eliyle işâret edip ol ikisi yerlerinden hareket etdiler. Gördü ki ikisi de lengdir. Pes bildi ki ol ictimâ bu a’rec münâsebetiyledir. Ve Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî kuddise sirruhû bir gün taşra çıkıp bir şahs mukârin olup birkaç adım bile gitdi. Şeyh bundan mütevahhiş olup sual eyledi. Meğer müşrik imiş. Pes, müfârat eyledi. Ve bu sır münâsebeti ma’rifet-i havâss-ı ahl-i tarîkatin makâmâtındandır. Zira ziyâde gumûzu vardır.” (I/137)*

16- *“Mahkîdir ki, Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sirruhûya merâtib-i tevhîdden bir mertebe müşkil olup bunca riyâzât u mücâhede etdi, feth olmadı. Bi'l-âhire üç aylık yerde bir azîze işâret olundu. Kalkıp oraya vusûlde ol azîz Cüneyt’e aytdı; ben bir mevzûnca devr edeyim, benim yüzüm senin yüzüne mukâbil oldukda müşkil feth olsun, dedi. Fi'l-vâki öyle devr etdi. Yüzü yüzüne mukâbil oldukda ol makâm feth oldu.” (I/169)*

17- *“Mervîdir ki, şeyh-i ekber kuddise sirruhû’l-athar Harem-i Kâbe’de Şeyh Suhreverdi kuddise sirruhûya mülâkî olur. Ve mükâmelesiz biribirinden müfârat ederler. Sonra hazret-i şeyhden Suhreverdi’ye suâl olunur; Baştan ayağa sünnetle dolu bir adam, diye cevâb eder ve Suhreverdi’den hazret-i şeyh suâl olunur; Hakikatlerle dolmuş bir deniz, diye cevâb eder.” (I/169)*

18- *“Ahmed bin Ebu’l-Havârî eydur; Muhammed bin Semmâk marîz oldu. Kârüresin bir nasrânî tabîbe iletmek istedim. Yolda giderken bir libâs-ı pâk gökçek râyihâlî kimesneye mülâkî oldum. Kande gidersin, diye suâl eyledi. Kazıyyeyi haber verdim. Evvel o kimse, süphanellâh Hakk’ın velisine adûsundan isti’âne mi edersin? Elindekin yere ur ve İbn-i Semmâk’a de, kim elini ağrıyan yerine kosun dahi Biz Kuran’ı hak olarak indirdik ve o da hakkı getirdi, desin, diye gâib oldu. Dönüp gelip İbn-i Semmâk’e vâki olanı haber verdüm. Ol dahi dediği gibi edip fi’l-hâl ol marazdan halâs oldu. Ve ol gördüğüm kişi Hızır nebî aleyhisselâm idi, diye buyurdu.” (I/179-180)*

19- *“Menkûldür ki, Hazret-i Nuh aleyhisselâm vakt-i tufânda gurâbı rûy-ı arzdan haber getirmek için irsâl eyledikte derya üzerinde bir cifeye meşgul olup haberle Hazret-i*

Nûh'a rücû etmedi. Anunçün gurâb ile teşe'üm edip gurbeti onun isminde istihrâc eylediler.” (I/209)

20- *“Mahkîdir ki, pâdişâh-ı Şirâz Hâce'ye beyt-i mezkûr için taarruz eyleyip memlûkünüz olmayan nesneyi niçe bahş edersiniz, dedikde ol dahi ben öyle demedim, belki دوخارا را dedim diye latife etmişdir.” (I/270)*

21- *“Ve Şeyh Ahmed Gazalî birâderi İmam Muhammed Gazalî'ye kuddise sırruhüm demişdir ki, senin cümle-i ulûmunu iki kelimedede derc eyledim ki, Allah'ın emirlerine hürmet, yarattıklarına şefkat.” (I/278)*

22- *“Ve hikâyâtda gelir ki, sâhibü'l-Arâis Şeyh Rûzbihân-ı Baklî Mekke-i Mükerreme'de, bir sabîhü'l-veche taaşşuk edip niçe zaman defter-i irâdeti tay ve hırkâ-ı tarîkati hal ve meslûbu'l-ihtiyâr seyr eyledi. Sonra kazâ yerin buldukda hâle rücû etdi.” (I/281)*

23- *“Hikâyede gelir ki, bir derviş kaysı zamanı kaysı ağacı altına varıp nefsi iştihâ etdikde birisine sâim olup mevsim-i âfide müsâade üzerine muâkade olundu. Sene-i cedîdede tahtü's-şecereye vardıkda yere düşenlerinden ahz eyledi. Nefsi buna muâraza eyledikde benim seninle kavlim mutlaka kaysıya idi. Ağaç üzerinde iyilerine değil idi, dedi ve def eyledi.” (I/303)*

24- *“Nitekim letâif-i Esmâî'dendir ki bâdiyede bir zen-i hûb-rûya mülâkî oldu ki ruhsârında hâl-i siyâhı dahi var idi. Naat;*

Ne sır olsun kim bu bir nokta düşdü kâlk-i kudretten

Ruh-ı cânâna ziyet lâleye dâğ-ı derûn oldu

Esmâî ol zene suâl edip ismin nedir, dedi. Zen dahi Mekke'dir dedi. Ya şol ruhsârında olan nokta-ı sevdâ nedir dedi. Zen dahi hacere-i esveddir dedi. Pes Esmâî makâm-ı hitâbda inbisât ve idâre-i kelâmdan nâşî ferâh u neşât buldukda tam'ından, izniniz olursa hacere-i esvedî takbîl edelim, dedikde ol zen dahi, heyhât! Yarı canının tükenmeden varmayacağınız, dedi. Esmâî dahi gördü ki, para dehrin açtığı yaralara merhem olur, hasebince bez-i dirhem ü dinârdan gayrı çâre-sâz yok hemân ukde-i surreyi hall edip vasl-ı dil-dâr için sarf-ı dinâr eyledi. Zen dahi bezle kûy olup dilersen hacere-i esvedî takbil ve istersen beyt-i atîki tavâf ve mescid-i harama dâhil ol dedi.” (I/345)

25- *“Nitekim Ebû Yezîd Bestâmî kuddise sırruhû buyurmuşlardır ki, otuz yıldır ki, ben Hak ile mükâleme ederim, halk ise beni kendileriyle mükâleme eder, kıyâs eyler. Ve bu mana cân-ı pâk-ı Ebû Yezîd'in hüviyyet-i Hak'la ittisâlındendir.” (I/360-1)*

26- *“Mahkîdir ki, Hallâc kuddise sırruhûyu vâkıada ser-berîde ve kadeh-i der-dest gördüklerinde sırrından suâl etdiler. Cevâbında, serden geçmeyince câm-ı mana nûş olunmaz ve murâda zafer bulunmaz, dedi.” (I/362)*

- 27- “Nitekim mahkîdir ki, şeyâtin ve ifârit Hazret-i Süleymân aleyhisselâmi fitneye ikâ için zümrüd-i ahdâr ile ber-zemîn düşüp hasbâsını lülü ve cevherden etdiler. Hazret-i Süleymân muttali oldukda mevâhib-i Hak’dan olmağa haml edip şükren secde eyledi. Pes, bu hüsn-i zan sebebiyle Hak tealâ ol zemîni ana ifâ edip arz-ı mukaddese kıldı.” (I/363)
- 28- “Nitekim aktâbdan Ahmed Sebti kuddise sirruhû yevm-i sebtde kesb-i meâş edip bâki eyyâmda nefesine meşgul olurdu. Bu sebebden Kadı İyâz yevm-i mezkûrda tehallî edip te’lif-i ulûm eyledi. Zira bu dahi fi’l-cümle kesb ü iştiğâldendir. Sonra tehevviid eyledi diye müttehim olup hammâmında iken katl olundu. Velâkin Ahmed-i Sebti’nin bu husûsda hâli izhârdır. Zira yevm-i sebt inde ’l-ârifin nefsi emmâre tavrının günüdür ki, ehl-i tâğut ve cibte itbâ ile munkatı olmuşlar. Pes, ol gün meâş için enseb olduğundan madâ iştiğâl-i kesble Yehûd’da rağm dahi hâsıl olur.” (I/388)
- 29- “Şeyh Ebu’l-Hasan eş-Şâzelî’den mervîdir ki, evâil-i hâlde bir tâlib ile bir mağarada münzevî olup maksûd bugün feth olur ve yarın feth olur diye müterakkıb olmuşlar. Sonra ehlullahdan bir kimesne anların yanına varıp bi-tarîki ’l-irşâd, niçin Allah’a Allah için ibâdet etmezsiniz? Belki feth ile ta’lil edersiniz, dedikde mütenebbih olup tövbe ederler. Andan bî-garaz ubûdiyetde olup az zamanda murâda ererler.” (I/403)
- 30- “Mahkîdir ki, Yusuf-ı Acemî cezbe-i kaviyye hâlinde iken halvetanesinden taşra çıkıp ya felan ya filân deyip kimse cevap vermeyecek bir kelb bulup hey kelb dedi. Bu sebebden ol kelbe cemi kilâb münkâd oldular. Zira Yusuf’un hâli anın üzerine vâki olmuş idi.” (I/409)
- 31- “Zira tûtî kendi mücânîs ve münâsibini görmedikçe güftâra gelmedi ve sırr-ı münâsebeti İmam Gazalî kuddise sirruhûya gelince taarruz etmemişdir. Ol dahi cüziyyet vechi üzerine îrâd eylemişdir. Nitekim bir gün Kudüs-i Şerif’de bir hamâme ile gurâb gördü ki biri birine mülâsık ve munzam ve müste’nis dururlar. Sırr-ı münâsebeti zâhib olmak ile bu ikisinin ictimâi elbetde aralarında cihet-i câmia ve münâsebet-i hâfiye üzerine mebnî olmak gerekdir diyip eliyle ikisine işâret etdikde yerlerinden hareket etdiler. Gördü ki ikisinde dahi arec vardır. Yani ayaklarında illet olup leng olmak münâsebetiyle müctemi olmuşlardır.” (I/409)
- 32- “Mahkîdir ki, Ebu Yezîd Bestâmî kuddise sirruhû bir defa kırk gün kadar makâm-ı heybetde hisden me’hûz olup ibâdete kâdir olmadı. Hatta Allah tealâdan namâz edecek kadar gaflet taleb eyledi. Zirâ bu gaflete istitâr-ı memdûh derler. Nitekim demişlerdir ki, hiss ü akl bâki oldukça teklîf dahi kâimdir. Mağlûb olsa teklîf mürtefi olur.” (I/453)
- 33- “Mervîdir ki, resûlullâh sallallahü aleyhi ve sellemi namâz kılariken akreb sokdu. Bade’l-fezâğ buyurdular ki, Namaz kılan ve kılmayan, peygamber olan ve olmayan herkesi ısırın akrebe Allah lanet etsin. Pes nalın alıp anınla ol akrebi katl eyledi ve müsevva ‘olan mahalle tuzlu su sürdü. Ve ihlâs ve muvazzateyn okudu.” (I/467)

- 34- “Nitekim şeyhü’ş-şüyuh Hasan Basrî’ye suâl edip demişler ki, kalbimiz hoftedir olduğundan kelâmımız bize kâr u tesîr etmez. Pes ne çâre etmek gerekdir? Ol dahi demiş ki, kâşkî hoftedir olaydı. Tahrîk ile bîdâr etmesine imkân var idi. Fe-emmâ mürdedir ki, asla tahrîk etmek kâr etmez. Hak tealâ kudretiyle ihyâ eyleye. Pes vâý ol kimselere ki, kalbleri mürde ve nefsleri zinde ola.” (I/483)
- 35- “Mahkîdir ki, bazı kibâra taâm ihzâr olundukda eğer şübhelî ise parmağında damarı hareket ederdi. Pes ol dahi andan tenâvül etmezdi. Ve bazılarında yeme diye nidâ gelirdi. Ve bazılarında gaseyân galabe ederdi. Ve bazılarında hâzır olan taâm kan görünürdü. Ve bazılarında siyah renk ve bazılarında hınzır suretinden teşekkül ederdi. Ve Beyâzîd Bestâmî kuddise sırruhu validesi Beyâzîd’i hâmil iken elin harâm taâma sunmaya kâdir olmazdı. Ve nice evliyâ ve asfiyâyâ dahi bunların gibi alâmât zuhûr ederdi. Ya zâhir vücûdlarında veyâ dâiyye hasebiyle veya taâmın zâtında veya hâricden.” (I/484)
- 36- “Mervîdir ki, İmam Ali kerremallahu vechenin vakt-i muhârebede bedeninde demren kalıp sonra namaza şurû’unda incizâb-ı ilallâh ile ceseden me’hûz ve beşeriyetden münselîh oldukda ol mahallî yarıp demreni çıkarırlardı.” (I/498)
- 37- “Mervîdir ki, Hermesü’l-Herâmise yani İdris aleyhisselâm bir şecereye âb-ı iksîr ile pervereş verip her nev’den telkîh eyledi. Pes ol elvân ile ana nazar eden mütehayyir olurdu. Yani hakîkatine vâkıf olsa bile yine müşâhedesi hayret îrâs ederdi.” (I/404)
- 38- “Mahkîdir ki, Ebu Yezîd razıyellâhü anh sübhâneke diye Hakk’ı tenzîh etdikde hitâb-ı Hak vârid oldu ki, “Ya Ebâ Yezîd benim cenâbımda aybımı gördün ki, beni ol aybdan tenzîh edersin. Zirâ tenzîh noksan şânından olan mahlûka göredir. Ebu Yezîd dahi lâ ya rab dedikde Hak tealâ buyurdu ki; pes var kendi nefsinî tenzîh eyle. Bu cihetden Ebû Yezîd sübhânî der idi. Velâkin bu sırra vâkıf olmayan ulemâ-ı asrı anı zındıka nisbet ederlerdi.” (I/509)
- 39- “Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhûya sülûkunda bir müşkil ârız oldukda Horasan’da bir pîre işâret olunup Cüneyt dahi piyâde bir ay yol yürüyüp mahall-i me’mûra geldikde ol pîrden suâl eyledi. O bir kimse harâbâtî kimsedir, felân harabede sâkin olur, diye cevap verdiler. Cüneyd anı varıp harabede bulup gördü ki, önünde kadeh ve yanında iki taze rû kimse vardır. Ol pîr Cüneyd’i yek işâret ile irşâd etdikden sonra, bu kadehde olan su ve bu iki taze rû birâderzâdelerimdir. Bu hâlî halkdan tesettür için ihtiyâr etmişimdir, dedi.” (I/511)
- 40- “Mahkîdir ki, bir kimsenin elinde cüz’î hamr bulunup hadd olunsun dediklerinde İmam Azâm hazretleri cevap verip ol kimsenin yanında âlet-i zinâ dahi vardır. Pes niçin andan ötürü yâhud veya recm olunmaz dedi.” (I/511)
- 41- “İmâm Şa’rânî rahimehullâh Kitâbu’l-Cevâhir’de irâd eder ki, İmâm Suyûtî rahimehullâh zamanında Mısır’da iki kimse talâka yemîn edip her biri meşâyihden

biri için, felân gece benim hânemde misâfir idi ve ona süd içirdim, diye iddiâ eyledi. İmâm Suyûtî dahi ol şeyhe sûret-i davâyı arz edip hâlimden istikşâf etdikde şeyh dahi eğer dört kişi zamân-ı vâhidde dört yerde olduğum iddia ederse dahi sâdıklardır, diye ihbâr edicek İmam Suyûtî dahi kabûl edip zikr olunan iki kimseden birine dahi talâk vâki olmamak üzere fetvâ verdi.” (II/16)

42- *“Mahkîdir ki, Râbia-i Adeviyye kuddise sirruhâya suâl etdiler ki, Allah ve resûlden kangısına muhabbetin ziyâdedir? Cevâb verdi ki, heyhât cemi muhabbetler Hakk'ın muhabbetinde fenâ bulmuşlar, dedi.” (II/44)*

43- *“Nitekim İmâm Ebu Yusuf meclisinde bir kimse dâim sükût üzerine idi. Sen de bir nesne suâl et, dediler. Ol dahi yâ imâm, sâim olan ne zaman iftâr eder, dedi. İmâm dahi gurûb-ı şemsde diye cevâb verdi. Ol dahi nisfu 'l-leyle değîn şems gurûb etmezse nice olur diyecek cümlelerin huzurunda killet-i akl ile müftesih oldu.” (II/61)*

44- *“Nitekim İmâm Gazâlî'ye suâl edip usûle ve fîrûa bu kadar ihâta neden geldi, demişler. Ol dahi cevâbında bu âyet-i kerîmeyi okumuş; Eğer bilmiyorsanız zikir erbâbına sorun.” (Nahl 43) (II/61)*

45- *“Mahkîdir ki Ubûd derler bir kimse yevm-i sebt muhtibeye gidip orada tamam bir hafta hâba varıp ertesi yevm-i sebt menziline geldi. Ubûd-ı mezkûrla darb-ı mesel olunup Ubud'dan daha fazla uykucu, derler.” (II/108)*

46- *“Ve letâif-i İmâm Ali'dendir ki bir kimse ana gelir bi-tarîki'ş-şikâye, yâ Ali, felan kimse benim vâlidemle rüyâsında ihtilâm iddiâ eder. Sen ana ikâmet-i had eyle dedi. İmâm Ali dahi buyurdu ki, var ol kimseyi güneşde ikâmet eyle ve zemîne mün'akis olan zillî zarb eyle dedi. Zira zillî hayâl olduğu gibi gördüğü dahi hayâldir. Ve illâ hayâl için had muhakkak olmaz. Zira hikmete muhâlifdir.” (II/126)*

47- *“Mahkîdir ki Ebu Yezîd Bestâmî kuddise sirruhû bir har-bendeye, Allah eşeğınızı öldürsün, dedi. Yani Allah tealâ hmârın mürde eyleye. Tâ ki ana izâfetden halâs olasın ve Hak'dan gayra kul olmayasın.” (II/136)*

48- *“Mahkîdir ki, bir hasûd kimse şeytana rast gelip şu komşunun ineğini bir tarîk ile merada gezerken ihlâk eyle, dedi. Şeytan dahi yâ kâhice sana süd ve yoğurd verir, münkati olursun. Pes niçin ineğinin helâkin murâd edersin, dedi. Ve ol kimse dahi, elbette helâk eyle. Zira anın ineği olduğuna hased ederim, dedikde şeytan ol kimseyi kendinden beter görüp yanından firâr eyledi.” (II/152)*

49- *“Mahkîdir ki üstâz-ı kebir Câbir'in tilmizi olan umdetü'l-etbâ Ebubekir Muhammed bin Zekeriye er-Râzî kimya ilminde mülûk-ı Semâniyeden Mansur bin Nuh'a bir kitâb te'lîf etdikde Mansûr mukâbelesinde hezâr dinâr bezl edip bu kitâbda derc olunan ilmi fiile getirmek ile emr eyledi. Râzî dahi âciz olıcak bilâ-fâide halkı it'âb ve tahlid-i*

kizbe rızâ vermek muktezâ-yı hikmetden değildir, diye Râzî'nin serine savt ile darb ve Bağdad'a nefy eyledi. Ve Râzî ol darbdan ahir ömründe a'mâ oldu." (II/201)

50- "Mahkîdir ki, fuhûl-ı mütekelliminden Muhammed Şehristânî ki Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal sâhibidir, âhir ömründe âciz ve edillesinde mütehâyir olup mezheb-i acâize rücû edip, acizlerin borçları sizin üzerinizdir. Bu en güzel hediyelerden, derdi." (II/239)

51- "Nitekim bazı vâlihîne suâl edip ismin nedir demişler. Ol dahi hüve demiş. Sen kimsin demişler. Ol yine evvelki cevâbı verip hüve demiş. Yine suâl edip ne cânibden gelirsin, demişler. Yine hüve demiş. Yine suâl edip hüve lafzı ile murâdın nedir, demişler. Yine hüve demiş. Pes her neden suâl etdilerse cümlesine hüve ile cevâb vermiş. Sonra suâl eden kimse belki hüve ile Allah'ı murâd edersin dedikleri gibi bir kere sayha ederek teslîm-ı rûh edip vedâ-ı âlem-i fenâ kılmış." (II/246)

52- "Hazret-i İsâ'yı vâlidesi Meryem aleyhisselâm sîbâğa götürüp, al şu gulâmı ve ana sanatından bir nesne talîm eyle, dedikde üstâz dahi kabûl edip ismin nedir ya gulâm diye suâl etdi. Ol dahi cevâb verip İsâ bin Meryem dedi. Üstâz dahi, yâ İsâ, tut şu destiyi ve ırmaktan şu küpleri doldur diye emr eyledi. Ol dahi emri yerine getirdi. Sonra üstâzı ana sîbâğ u siyâb teslîm edip var her levni sevbiyle başka küpe vaz eyle dedi. Ve İsâ'yı sîbâğhânedeki alıkoyup kendisi menziline gitdi. İsâ dahi siyâbın cümlesini bir küpe vaz edip sîbâğın cümlesini dahi ol küp içine ilkâ edip vâlidesine gitdi. Ve ertesi gün geldi. Sîbâğ dahi gelip siyâb ve sîbâğın mecmûunu bir küp içinde gördükde bî-huzûr olup gazaba geldi. Ve İsâ'ya itâb edip beni helâk ve siyâb-ı nâsı ıtlâf eyledin, dedikde İsâ dahi üstâzına suâl edip, dînek nedir, dedi. Ol dahi Yehûdiyyet dedi. Pes İsâ ana telkîn edip Lâ ilâhe illallah ve inne İsâ rûhullah diye ikrâr ve tasdik ile ve elini küpe idhâl edip her sevbi bi-izni'l-lah tealâ sâhibinin murâd etdiği levni mahsûs üzerine ihrâc eyle dedi. Bu kelâm-ı ruhânî üstâzına te'sîr edip hilâfından masûn ve hidâyet-i Hakk'a makrûn olup ikrâra geldi ve İsâ'nın dediği gibi eyledi. Ve söz İsâ'nın çıktı." (II/251)

53- "Benân-ı sikât serd etdiği ahbâr ve kalem-i rüvât sebt etdiği asârdandır ki bir kimse yol üzerinde bir hunfesâ görüp bi-tarîki't-tahkîr bunun hod şekli hasen ve râyihâsı tîb değil, pes bu makûlenin halkından murâd nedir, der. Sonra ol kimseyi Allah tealâ bir karha-ı hâile ile mübtelâ kılar. Şöyle ki hezzâk-ı etebbâ muâleceden âciz olurlar. Bilâhere bir kimse zâhir olup hunfesâyı ihrâk edip hâkisterin ol karha üzerine vaz eder. Bu sebebdan karhadan halâs olur. Ve ikrâra gelip bundan Hak tealânın murâdı bi-hasebi'l-hikme ehass-ı mahlûkatın eazzü'l-edviye olduğun tarifdir. Ve min ba'd mahlûkâtı tazîm ile mukayyed olur." (II/259)

54- "Sultan Mahmûd Gaznevî diyâr-ı Hind'e gaza etdikde bir şehre müsâdefe etdi ki, her bâr ki ana kasd etse marîz olurdu. Sırrından suâl etdikde dediler ki, ol şehir ehlinde bazı cemâat vardır ki sarf-ı himmet etdikde muktezâ-yı himmetleri üzere maraz vâki olur. Pes defîne çâre taleb olundukda sultan-ı mezbûrun bazı ashâbı darb-ı tabûl ve

nefh-i bûkât-ı kesîre ile teşvîş-i himmete re'y etdi. Sultan dahi hîle-i mezkûre ile amel etdikde maraz zâil olup medineyi istihlâs eyledi.” (II/311)

- 55- *“Hazret-i Şiblî kuddise sırruhû buyurmuşlardır ki, ben ve Hallâc ikimiz bir kâsedan nûş etdik. Pes ben sahve gelip Hallac sekr hâlinde kaldı ve arbeye eyledi. Anınçün habs u katl olundu, dedi. Bu söz Hallâc'a bâliğ oldu. Ol hâlde ber-dâr olup haşebe üzerinde maktûu'l-etrâf idi. Ve dedi ki, Şiblî böyle zu'm eder. Fe-emmâ eğer benim nûş ettiğimi ol nûş edeydi benim dediğim kelâm-ı Hak'ı ol dahi der ve bana hulûl eden belâ ana hulûl ederdi.” (II/362)*
- 56- *“Mahkîdir ki, Ebu Said el-Harrâz kuddise sırruhû iblisi rüyâda görüp asâ ile darb etmek istedikde şeytan dedi ki, ya Ebâ Saîd, ben asâdan havf etmem. Velakin semâ-ı kalb-i ârifden tulû' eden şua'î şems-i marifetden havf ederim.” (II/380)*
- 57- *“Mahkîdir ki, bir sünnî bir mutezîlî ile mesele-i kaderde münâzara eyledi. Mutezîlî kalkıp orada bir elma ağacından bir elma kopardı. Ve sünnîye hitâb edip, işte ben kopardım, dedi. Sünnî dahi eğer fi'l-hakîka sen kopardım ise elmayı aslına red eyle, dedi. Yani kopardığın mahalle vasl et diye suâl eyledi. Orada Mutezîlî mukhem ve munkatî' oldu.” (II/405)*
- 58- *“Mahkîdir ki, Muhammed bin el-Münkedir rahmetullahu aleyh, bir gece tavafta duâ edip, beni koru Allah'im, dedi ve bu hususda Allah tealâ üzerine iksâm etdi. Ol gece hâbda gördü ki güyâ bir kâil der ki, ol senin dediğin olmaz. Zira masûm olan hatâdan mahfûz olur.” (II/411)*
- 59- *“Mahkîdir ki, Lokman Hekim'i bir kimse züştlük ile vasf edip takbîh ve ta'yîb etdikde cevâbında, beni ta'yîb etmedin, belki hâlıkı ta'yîb etdin, demiş. Zira halk hâlık müsteniddir, mahlûka değil.” (II/413)*
- 60- *“Mahkîdir ki Burusa'da âsûde olan Hazret-i Emir kuddise sırruhû'l-hatîr ile Ankara'da medfûn olan Hacı Bayram Veli kuddise sırruhu'l-âlî arasında nev'ân tağayyür olmakla Hazret-i Emîr anı ihlâk için teveccüh etdikde tîr-misâl bir sûret temessül edip Hacı Bayram'a isâbet edicek zamanda Hacı Bayram muttali olup râh-ı tîrden munharif oldukda ol tîr bir divâra rast gelip anı münhedim kıldı. Def'a-ı sâniyede bir ok dahi atdikda bir ağaca dokunup anı kal' eyledi. Sonra Hacı Bayram dahi baş uçup teveccüh etdikde Hazret-i Emîr'e gâlib geldi ve anın mevtine sebeb oldu.” (II/420)*
- 61- *“Mahkîdir ki bazı ekâbir-i ârifin melâikenin tecâsür edip, Yeryüzünde fesat çıkaracak, kanlar dökecek kimseyi mi yaratacaksın? (Bakara, 30) makâlelerinde teaccüb eyledi. Sonra dediği nesne yok. Zira anları ol makûle ile intâk eden Hak'dır. Anınçün cür'et etdiler. Fe-emmâ bu söz Yahyâ bin Muâz Er-Râzî'ye bâliğ oldukda buyurdu ki, evet doğru onları komuşturdu. Fakat bir bak onları nasıl yaktı, yani halk etmek Hak*

tarafından olmak sukût-ı levmdede özer olmaz, belki kendi kesbiyle melûm olur. Nitekim kâtil olan kimse kısâs olunur. Zira fil-i ihtiyârîsi ile sâdır olmuştur.” (II/424)

62- “Nitekim İbrahim bin Edhem’i kuddise sırruhû bir serheng darb etdikde ser-fürû eyledi ve hiç söylemedi. Aher serheng İbrahim’i bilip ana ser-fürû kıldı ve itizâr gösterdi.” (I/434)

63- “Mahkîdir ki, Enuşirevân eyvân-nişîn iken gördüğü bir mâr bazı şeref-i ebvâbda olan âşiyân-ı kebûtere doğru hareket etdi tâ ki anın yavrusun ekl ede. Enuşirevân dahi sehm veyâhud bunduka atıp ol mâr katl eyledi. Birkaç günden sonra ol kebûter minkârıyla hubûbdan bir dâne getirip Enuşirevân huzûruna ilkâ etdi. Enuşirvân emr eyledi. Tâ ki ol dâneyi ekdiler. Pes andan reyhân bitdi. Ol vakte gelince ise ol diyârda reyhân ma’ hûd değildi. Ve ol reyhânı alıp istişmâm etdikde dimâğına nâfi buldu. Zira Enuşirevân’ın zukâm-ı evcâ-ı dimâğı kesîr idi.” (II/490)

64- “Evliyâdan biri bir gece ziyâfet eyleyip meclisde fevka’l-âde mumlar iykâd etdiğinde zâhir-bîn olanlar isrâfa haml ederler. Ol dahi eğer isrâf ise itfâ ediniz der. Anlar birisin söyündürmeye kâdir olmaz. Zira cümlesi nûr-ı vâhiddir ki teşekkül hasebiyle müteaddid görünmüşdür, ervâh-ı âliye tatavvur etdikleri gibi. Pes ol şem’aların birin söyündürmek lâzım gelse cümlesi birden söyünüp meclis-i sohbet muzlim kalmak iktizâ ederdi.” (II/498)

65- “Mahkîdir ki, bir fukkâ’i cemî eşyâyı duhterine cihâz olmak üzere vermezse talâk-ı selâse ile şart etmiş idi. Fuhûl-ı ülemâ bu meselenin cevâbında âciz olup vukû-ı talâka zâhib oldular. İmam Muhammed’e mürâcaat olundukda İmam Muhammed âyet-i mezkûre ile istidlâl edip cihâz için vaz-ı mushaf ile emr eyledi. Ve bu mahlis ile fukkâ’înin şartını tashîh ve vukû-ı talâkdan tahlîs etdi. Bade-zâ cümle hüviyyât dahi hüviyet-i ilâhiyede dâhil ve umûm-ı envâr nûr-ı ilâhîde müstetirdir.” (II/499)

66- “Mahkîdir ki, İmâm-ı A’zam rahimetüllahi aleyh İbn Hübeyr’e taklîd-i kazâ için davet eyledi. İmam ibâ ve imtinâ etdikde İmam’ı habs ve beher yevm darb etdi. İmam yine kazâyı kabûl etmeyip âhir mahbesde vedâ-ı âlem-i fânî kıldı.” (II/523)

67- “Mahkîdir ki, bir gün İmâm Mâlik rahimehullah meclisinde ilm ü hadîs ahz olunurken bir kâil gelip, fil geldi, dedi. Cemî huzzâr-ı meclis müteferrik oldular. Yahyâ-yı Endülüsî kaldı fakat. İmam Mâlik ana müteveccih olup neden sen dahi seyr u temâşâyı fil için birûn olmadın? Zira Endülüs vilâyetinde fil yokdur, diye hitâb etdikde ol dahi, ben dahi diyârımdan senin ilmüne nazar ve hüdândan ahz u teallüm için geldim. Yoksa file nazar için gelmedim, dedi. İmam Mâlik’e bu edâ ziyâde hoş gelip ana ‘âkil-i ehl-i Endülüs’ diye tesmiye eyledi.” (II/531)

68- “Ve hikâyede gelir ki, meşâyihden birine zayf nüzûl edip şeyh dahi mürîde ale’t-ta’cîl sofrâ götür diye işâret eyledi. Mürîd dahi gidip geç geldikde şeyh ana sırr-ı te’hîrden

suâl eyledi. Mürîd cevâp verip sofrâ içinde francalar var idi. Anları âzurde kılmak için kendileri sofradan perîşan olunca meks eyledim, dedi. Şeyh pesend edip esbetü'l-fütüvve dedi. Fe-emmâ andan ekmel bir azîz manâ-yı mezkûre muttali olup fütüvvet sofrayı ta'cilde idi, dedi. Zira şân-ı insan şân-ı mûr üzerine râcihtir.” (II/542)

69- “Nitekim Bişr-i Hâfî kuddise sırruhû yerden bir besmele yazılı varak-pâre ref edip tazîm etmesi sebab-i tevbe ve velâyeti oldu. Zira isim müsemmâya dâl olmakla müsemmâ gibi muazzamdır.” (II/565)

70- “Nitekim Sultan Mahmud Gaznevî, bir gün tehâret için taşra çıkdıkda ibrik-dârı olan Hâs İyâs oğlu Muhammed için, Söylen İyâs oğluna ibriği getirsin, dedi. Fe-emmâ İyâs bunu işidip oğlu ilm-i mahsûsu ile mezkûr olmadığından münfail-i eser-i gazab-ı sultânı kıyâs etdi. Sırrı suâl olundukda ism-i Muhammedî'yi tehâret-i lisânıma getirmemek için İyâz oğlu dedim, dedi.” (II/565)

5- Görüşünü aktardığı şahıslar

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*'de kimi zaman aldığı yeri belirterek, çoğu zaman da belirtmeden dini ve tarihi kişilerden görüşler aktarmıştır. Bu görüşlerin bazen tercümesini verirken bazen de aslını verdiği görülür. İsmail Hakkı bu yola, çoğu kere görüşlerini desteklemek veya daha iyi açıklamak için baş vurmaktadır.

Bursevî'nin görüşlerini aktardığı şahıslara bakıldığında tasavvufî kişilikleriyle tanınanların çok olduğunu görürüz. Bunun sebebi, eserin konusunun tasavvuf olmasıdır. Sözlerini aktardığı kişilerin listesi alfabetik olarak şöyledir:

Ali b. Ebî Tâlib (568-661): Bursevî Ali b. Ebî Tâlib'in hem sözlerini alıntulamıştır. Hem de hayatı hakkında bilgi vermiştir. Kendisinden söz alıntılacağı zaman çoğu kere “*İmam Ali*” olarak bahsetmektedir. (I/225, I/424, II/126, ...) Peygamberimizin amcasının oğlu, damadı, İslam'ın dördüncü halifesi. Babası Ebu Talip, annesi, peygamberimizin ikinci annem dediği Fatıma binti Esed. İlk Müslümanlardan. Peygamberimiz tarafından büyütüldü. Onun ilgisi altında eğitildi. Bazılarınca peygamberimizin gerçek halefi olarak ve velayetin temsilcisi olarak gösterilir. Peygamberimizin hicreti esnasında canını tehlikeye atarak yatağına yattı. Peygamberimizin hicret ettiği yılı takvim başı olarak kullanılmasını o tavsiye etti. 25 Zilkade 35 Cuma günü (24 Haziran 656) Medine'de halife oldu. Hilafeti oldukça zor bir dönemde geçti. Hilafetini kabul etmeyen Muaviye ve Hariciler ile savaştı. Haricilerden İbni Mülcem'in suikastından üç gün sonra 17 Ramazan 40 (24 Şubat 661) vefat etti.³⁹

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 910): Sözlerinden üç yerde alıntı yaptığı ve “*seyyidü't-tâife*” olarak bahsettiği Cüneyd (I/214, II/79, II/482) Bursevî'nin menkıbesini en çok anlattığı

³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *On Dört Masum, Hz. Peygamber, Hz. Fatıma ve On İki İmam*, 2.bs. İstanbul, 1989, s. 18-32.

mutasavvıflardandır. Bağdatlı meşhur mutasavvıftır. Tam adı Ebu'l-Kasım b. Cüneyd el-Hazzâz el-Kavarirî'dir. Seriyü's-Sakatî'nin yeğenidir. Babası camcılıkla geçinirken oğlu kendisini ibadete ve ilim tahsiline vermiştir. Tasavvufu dayısı Sakatî, Muhâsibî ve Haddad'dan öğrendi. İlim ve tasavvufu birleştirmiştir. Devrinde sufilerin reisi manasına seyyidü'l-tâife olarak tanınmıştır. Cüneyd'in birkaç küçük risalesi vardır. Sözleri tasavvuf kitaplarında dağınık olarak bulunmaktadır. 910'da Bağdat'da vefat etmiştir.⁴⁰

Ebu Yezid Bestâmî (1525-1580): Bursevî, bir çok yerde menkıbesini anlattığı ve kendisine "*aynu'l-ârifin*" dediği Bestâmî'nin, sözlerini bazen Arapça (II/454, II/482), bazen Farsça (I/338) bazen de Türkçe (I/360) olarak alıntılanmıştır. Bestâmî'nin babasının adı Şeyh Abdullah, annesinin adı Benîn'dir. 1525'te Pencap'ta doğdu. Daha genç yaşlarda tasavvufa eğilimi vardı. Bu gün elimizde bulunmayan birçok eseri vardı. Tasavvufta vahdet-i vücûd anlayışını savunanlardandır.⁴¹

Ferrâ (762-822): Lâ-cerem kelimesini açıklarken (II/238) görüşlerinden yararlandığı Ferrâ Arap dili ve tefsir bilginidir. Tam adı Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad'dır. Kufelidir. Arap dilinin gramerinin şekillenmesinde Ferrâ'nın büyük katkısı olmuştur. Yirmi beş kadar eseri arasında dördü günümüze kadar gelmiştir. En tanınmış eseri *Tefsirü Müşkili İ'râbi'l-Kurân* isimli tefsiridir.⁴²

Hâce Bahâeddîn (718-791): Semâ bahsinde (II/33) bir sözünü Farsça olarak aktardığı Hâce Bahâeddin, Nakşibendiyye tarikatının kurucusu olup, Allah'ın sevgisini kalplere nakşettiği için Nakşibend lâkabını almıştır. Buhara'da yetişen bilgin ve mutasavvıfların en çok tanınanlarındanandır.⁴³

Hâce Nasreddin (ö. 1284-5?): Türklerin Dünyaca tanınmış halk filozofu ve fıkra kahramanı olan Hâce Nasreddin'den Bursevî bir yerde (I/119) söz alıntılanmıştır. Menkıbeleri çoktur. 13. yy.da Sivrihisar ve Akşehir'de yaşamış ve Akşehir'de ölmüştür. Seyyid Mahmut Hayranî'nin dervişlerindendir.⁴⁴

Haris-i Muhâsibî (781-857): Kendisinden bir yerde Arapça olarak alıntı yapılan (II/334) Ebu Abdullah Hâris b. Esed el-Musâhibî Basra'da doğdu. Hadis, kelim ve fıkıh

⁴⁰ H. Ritter, "Cüneyd" *İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul. MEB, 1945, s. 241-242.

⁴¹ Süleyman Uludağ, *Bâyezid-ı Bestâmî*, Ankara, TDV, 1994, s 11-46..

⁴² Zülfikar Tüccar, "Ferrâ" *TDVİA*, C. 12, İstanbul, TDV, 1995, s. 406-408.

⁴³ Kasım Kufralı, "Nakşibendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1949, s. 1-10.

⁴⁴ Ali Günvar, "Bana damdan düşmüş olan bir doktor getirin." *Yedi İklim*, Eylül-Ekim 2001, sayı 138-9, İstanbul, s.9.

alimidir. Derûnî hayatında kendi nefsinin sürekli olarak hesaba çekmesi ve kontrol altında tutmasından dolayı “Muhâsibî” lâkabını almıştır.⁴⁵

Hasan Basrî (641-728): Bursevî'nin menkıbelerini de anlattığı mutasavvıflardan olan ve “*şeyhu'ş-şuyûh*” olarak bahsettiği Hasan Basrî'nin sözlerini bazen Arapça (I/160, II/114), bazen de Türkçe (I/223, II/114) alıntılanmıştır. Hasan Basrî, ilk mutasavvıflardandır. Tabiin döneminin bu tanınmış sufisine, Basralı olduğu için Basrî ismiyle şöhret bulmuştur. Tefsir sahibidir ve tasavvufla ilgili birkaç kitabı vardır.⁴⁶

İbn-i Hişâm (ö. 833): Bursevî, sözünü bir yerde (II/500) Arapça olarak nakletmiştir. Adı, Ebu Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî'dir. *Es-Siretü'n-Nebeviyye* adlı eseriyle tanınmış tarih ve dil bilginidir.⁴⁷

İdris: Kuran-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerdendir. Allah'ın kitabını çok okuduğu için kendisine bu isim verilmiştir. Bursevî İdris'i “*Hermesi Herâmise*” olarak kabul eder. (I/504, II/522) Hz. İdris terzi olduğu için, terzilerin piri kabul edilir.

İmam Şafî (787-280): Bursevî'nin sözlerini bazen Arapça (II/393) bazen de Türkçe (I/67, II/125) olarak alıntılanmış İmam Şâfi, dört mezhepten birinin kurucusudur. Büyük İslam fıkıhçısıdır. Konusunda her biri başvuru eseri olan bir çok kitabı vardır.⁴⁸

İsâ (1-33): Bursevî Hz. İsâ'nın sözlerine yer vermiştir. Bu bazen İncil'den bir ayeti İncil'den olduğunu belirtmeden naklettiği gibi (I/285, II/203) İncil'de bulunmayan sözlerini de (I/332, II/379) naklettiği görülür. Kur'an'da adı geçen ve kendisine kutsal kitaplardan İncil'in verildiği Hristiyanların peygamberidir. İsa kurtarıcı anlamına gelir. Kuran-ı Kerim'e göre beş büyük peygamberden biridir.

Kuşeyrî: (986-1072) Eser adı belirtmeden Arapça olarak alıntılanmış bir sözü olan (I/50) Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin Kuşeyrî, Nişabur'da doğdu. Ebû Ali Dekkâk'tan (ö.1015) el aldı ve tasavvuf yoluna girdi. Şeyhinin tavsiyesiyle medrese tahsilini tamamladı. Kuvvetli hadis tahsilinin sonucunca uzun süre hadis dersleri verdi. 1072'de Nişabur'da vefat etti. En önemli eseri *Risâle*'dir.⁴⁹

Kuzâî: Papağanın özelliklerinden bahsettiği bölümde (I/383) görüşlerini naklettiği Kuzâî mahlaslı iki kişi vardır. Biri Ebu Abdullah Muhammed b. Selâme Kuzâî'dir. Tanınmış

⁴⁵ Şahin Filiz, “Hâris b. El-Esed el-Muhâsibî'nin Hayatı, Eserleri ve Fikirleri”, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1990, s.1-10.

⁴⁶ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh, 1996, s. 179-180.

⁴⁷ Mustafa Fayda “İbn Hişâm” TDV *İslam Ansiklopedisi* XX, İstanbul, 1999, s. 71-72.

⁴⁸ Osman Keskiöğlü, *İmam Şâfi*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987, s. 12-31.

⁴⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dail Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh, 1978, s. 11-13.

şafî fıkıhçısıdır. Bir çok eseri vardır. 1062'de vefat etmiştir.⁵⁰ İkincisi Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Kuzâî'dir. Endülüs'te yetişen Kuzâî, fıkıh, hadis, edebiyat, tarih ve biyografi ilimlerinde oldukça bilgilidir. Bahsedilen konularda bir çok eseri vardır. 1260'da Tunus'ta şehit edilmiştir.⁵¹ Kanaatimizce Bursevî'nin görüşünü aktardığı Kuzâî ikincisidir.

Me'mûn: (786-833) Kendisinden bir yerde Türkçe olarak alıntı yapılan (I/42) Me'mûn, Abbasî halifelerinin yedincisi olup Ebu Cafer ve Ebu Abbas künyeleriyle tanınır. 14 Eylül 786'da Bağdat'ta doğdu. Kardeşi ile giriştiği hilafet mücadelesini kazanarak 25 Eylül 813'te halife oldu. Hayatı isyanları bastırmakla geçti denilebilir. Devrinde ilim ve sanat çok gelişti. 833 yılında vefat etti.⁵²

Muhiddin İbn Arabî (1165-1240): Bursevî'nin ismiyle bahsetmeyip, onun tanındığı “*şeyh-i ekber*” lâkabını kullandığı İbn Arabî'den bazen Türkçe (I/65, II/427) bazen de Arapça (I/323, II/517) alıntı yapmıştır. Bursevî'nin İbn Arabî'den çok etkilendiği bütün eserde görülür. İbn Arabî, İspanya'nın Mürsiye kentinde dünyaya geldi. Tahsilini Seville'de tamamladı. Devrin meşhur din bilginlerinden dersler aldı. Batıdan doğuya yolculuk yaptı. Bu yolculuk esnasında Anadolu'ya da uğradı ve bir müddet kaldı. Şam'da vefat etti. *Fûsûsu'l-Hikem* ve *Fütuhât-ı Mekkiye* en önemli iki eseridir.⁵³

Müseylemetü'l-Kezzâb (ö. 633): Kendisinden bir yerde bir sözünü alıntı yaptığı (I/445) Müseyleme, Ebubekir'in halifelîği döneminde kendisinin peygamber olduğunu iddia eden yalancı peygamberlerdendir. Müseylime b. Habib'in, Yalancı Müseylime anlamına gelen lâkabıdır. Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşî tarafından öldürülmüştür.⁵⁴

Ruveym (ö. 941): İki yerde (II/42, II/532) sözü nakledilen, sufi zahidlerden Ebu Muhammed Ruveym b. Ahmet Bağdatlı'dır. Kıraat bilgini olan Ruveym devrinin tanınmış mutasavvıflarındandır.⁵⁵

Şeyh Ebu Medyen Mağribî (ö. 1194): Menkıbesini en çok anlattığı sufilerden olan Mağribî'nin sözlerini bir çok kere alıntılanmıştır. (I/13, I/292, II/315, II/461) Kuzey Afrika'da yetişen ünlü mutasavvıflardandır. Malikî mezhebi fıkıh âlimlerindendir. Devrinde, batıdaki evliyaların reisi diye şöhret bulmuştur.⁵⁶

⁵⁰ Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. 1, s. 737.

⁵¹ a.e. s. 592.

⁵² Fikret İşıltan, “Memun” *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul. MEB, 1945, s. 693-700.

⁵³ Afifi, *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, ed. M. M. Şerif, ter. Mustafa Armağan, İstanbul, İnsan, 1997, s. 345-371.

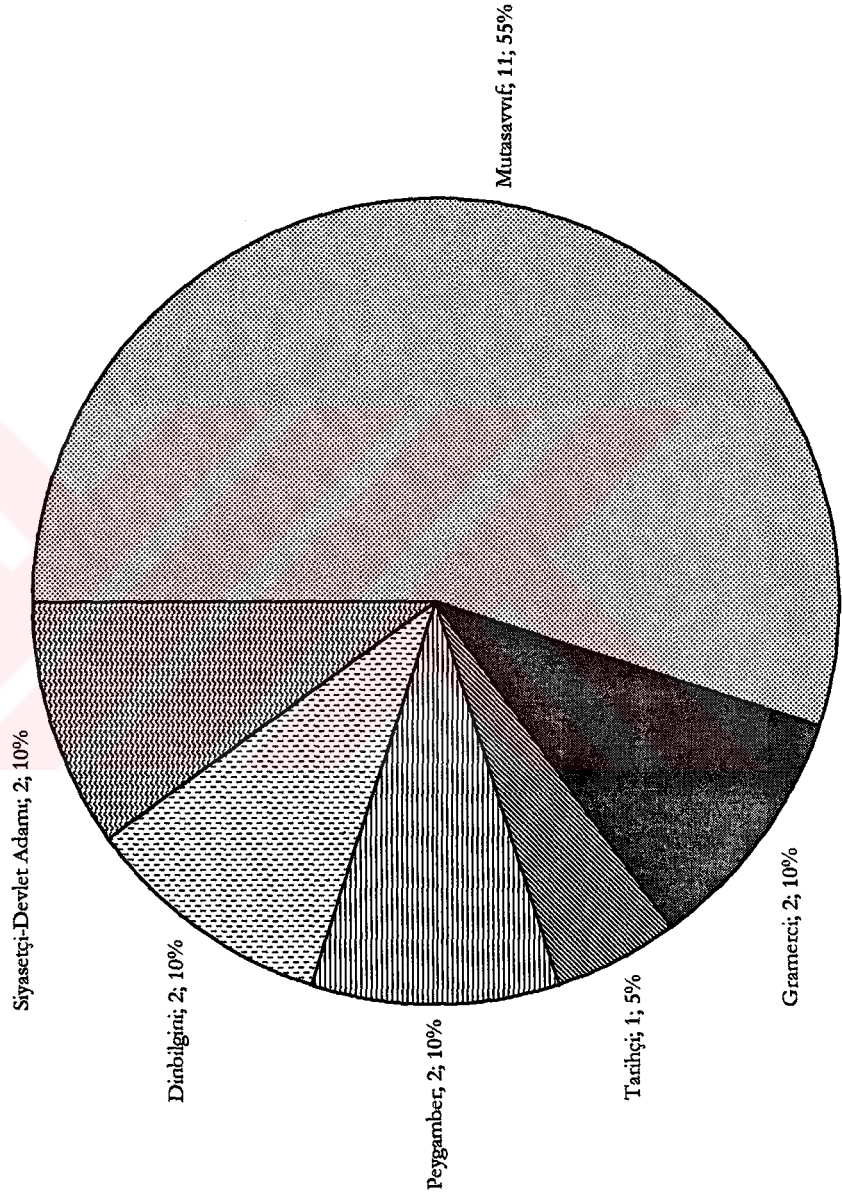
⁵⁴ Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi*, Ankara, TTK, 1993, s. 332-336.

⁵⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 143-144.

⁵⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Evliya Menkıbeleri*, tercüme ve şerh eden, Lâmiî Çelebî, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul, Marifet, 1995, s. 736-739.

Mesleklerine GÖre Sözlelerini Aktardığı Şahsiyetler

Şeyh Şiblî (ö. 944): İki yerde Arapça (I/321, II/53) bir yerde Türkçe (II/362) sözlerini naklettiği Şiblî'nin adı Cafer b. Yunus'tur. Cüneyd'in seçkin halifelerindendir. Tanınmış bir mutasavvıftır. Kendisi Mısırlı'dır ve mezarı Bağdat'tadır.⁵⁷

Zeccâc-ı Nahvî: Bursevî'nin vezir kelimesi açıklarken (II/22) görüşlerini naklettiği gramer bilginedir. Bu isimle anılan ve nahivci olan iki Zeccâc vardır. Bunlardan ilki Ebu İshak İbrahim b. Sırrî b. Sehl'dir. Önceleri camcılık yaparken nahive merak sarmış ve nahiv bilgini olmuştur. Seksenli yaşlarda iken Bağdat'da 923'te vefat etmiştir. Nahivle ilgili bir çok eseri vardır. İkinci Zeccâc X. Asırda yaşamıştır ve hayatı hakkında birincisi kadar elimizde bilgi bulunmamaktadır. Kanaatimizce Bursevî'nin kendisinden görüş naklettiği Zeccâc, ilki olmalıdır.⁵⁸

Bursevî, yukarıda da görüldüğü farklı meslek guruplarından bir çok kişinin görüşlerini aktarmıştır. Hangi eserden aldığını bilmediğimiz için yararlanılan kaynaklar arasında sıralayamadığımız bu şahısların; on biri mutasavvıf, ikisi gramerci, biri tarihçi, ikisi peygamber, ikisi dini ilimlerde yetişmiş alim ve ikisi de siyasetçidir.

6- Yararlandığı kaynaklar

Bursevî bu eserini telif ederken birçok sözlük ve kaynak eserden yararlanmıştır. Yararlandığı kaynakları belirtmesi onu diğer şerhlerden farklı kılan bir özelliktir. Onun yararlandığı kaynakları, sözlükler ve temel eserler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Özellikle kelime anlamlarını verdiği ilk bölümlerde sözlükleri kullandığı, açıklamalar bölümünde ise temel kaynak eserlerden yararlandığı görülmektedir.

Bursevî'nin kullandığı kaynakları belirtmesi, bize devrinde itibar edilen kitapların listesini vermesi bakımından da ayrıca önemlidir. Dönemindeki sözlük sayısı dikkat çeken bir diğer husustur. Bursevî'nin bu kadar çok kaynak kullanması ona ilmi bir çalışma hüviyeti de kazandırmaktadır.

a- Sözlükler

Bursevî bu eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi iki sözlükten yararlanmıştır. Bunların sekizi Farsça-Türkçe, biri Arapça-Farsça, onu Arapça ve üçü Arapça-Türkçe'dir. Sözlüklerden üçü bir konudaki terimlerin açıklandığı sözlüklerdendir. Bursevî'nin yararlandığı sözlükler şunlardır:

Ahter-i Kebîr: Ahterî Musluhiddin Mustafa Efendinin (ö. 1561) yaklaşık kırk bin kelimedenden mürekkep Arapça-Türkçe sözlüğüdür. Birden fazla baskısı bulunmaktadır.

⁵⁷ Mahmut Celalettin el-Hulvî, **Lemazât-ı Hulviye ez Lemezât-ı Ulviye** (Büyük velileri tatlı halleri), haz. M. Serhan Tayşi, İFAV, 1993, s. 219-220.

⁵⁸ Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, C. 4, s. 2410.

Belâğâ: Tam adı *Esâsü'l-Belağâ*'dır. Zamahşerî'nin (ö. 1143) kelimelerin ilk harflerini esas alarak tertip ettiği alfabetik bir sözlüktür. Kelimelerin mecaz anlamlarının da verilmesi bakımından önemlidir.⁵⁹

Dakâyık: İbn-i Kemâl'e (ö. 1534) ait bu sözlüğün tam adı *Dakâyıku'l-Hakâyık*'tır. Bazı Farsça eş anlamlı kelimeler arasındaki farklılara dair bu eserde 411 kelime ele alınıp incelenmiştir.⁶⁰

Düsturu'l-Amel: Riyâzî Mehmet Efendinin Farsça darb-ı mesel ve lügat ilminin inceliklerini incelediği bir eserdir. *Durûbu'l-Emsâl ve Istilahât* olarak da adlandırılmıştır.⁶¹

Ez-Zâhir fî Garîbi Elfâzı'ş-Şâfi: Fıkıh, hadis, tefsir ve lügat alanında geniş bilgisi olan Herevî'nin (ö. 980) fıkıh konusunda telif ettiği bir sözlüktür.⁶²

Galatât-ı Ebu's-Suûd: *Risâle fî Tashîhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile Beyne'n-Nâs* adlarıyla da kaydedilen bu risale halk arasında yanlış kullanılan kelimelere dairdir. Mustafa Şevket Paşa tarafından şerh edilmiştir. (İstanbul, 1318)

İbn-i Kuteybe: Sadece yazarının ismini verdiği bu kitap, metinde geçtiği kadarıyla kelime açıklaması olan bir kitap olmalıdır. Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe'nin (ö. 889) bu şekilde hazırlanmış *Tefsîrü Garibu'l-Kur'an*, *Tabakâtu's-suarâ*, *el-Meânî-i Kebir fî Ebyâti'l-Meânî* ve *Edebü'l-Kâtip* isimli eserlerinden biri olmalıdır.

Kâmus: Tam adı *Kâmusu'l-Muhît*'tir. Muhammed b. Yakub Firûzâbâdî (ö. 1413) tarafından telif edilmiştir. Kelimelerin son harflerine göre alfabetiktir. Mütercim Asım Efendi tarafından *el-Okyânusu'l-Basît fî Tercümeti'l-Kâmûsu'l-Muhît* adıyla tercüme edilmiştir.

Lügât-ı Hüsâmî: Manzum Farsça-Türkçe sözlüktür. Hasan b. Abülmümin-i Hoyî (XIII. asır) tarafından, edebiyatı seven ve edipleri koruyan Yavlak Arslan'ın (ö. 1292) yanında bulunduğu sırada Kastomonu'da, telif edilmiştir.⁶³

⁵⁹ Zemâhşerî, *Esâsü'l-Belağâ*, Beyrut, 1965.

⁶⁰ M. A. Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazâde, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul, Risale, 1995, s. 56.

⁶¹ Gönül Alpay Tekin, "Riyâdî" *The Encyclopedia of Islam* (New Edition) v. VIII, Leiden s. 548-549..

⁶² Herevî, *ez-Zâhir fî Garibi Elfâzı'ş-Şâfi*, yay. haz. Abdülmünim Tui Beşennati, Beyrut, Darü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1998.

⁶³ Muhammed Emin Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, İstanbul, İnsan, 1995, s., 128-130.

- Lügat-i Enbârî: Arap dili bilgini Ebu'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed Enbârî'nin (ö. 1181) Kur'an'ın irabındaki garib kelimeleri açıklayan bu eserinin tam adı *el-Beyân fi Garîbi l-Râbi 'l-Kur'an*'dır.
- Lügat-i Halîmî: İstanbul'a gelerek yerleşen ve Yavuz Sultan Selim'in İran seferine katılan İranlı Lütfullah b. Yusuf el-Halîmî'nin (ö. 1516) bu sözlüğünün tam adı *Bahru'l-Garâib*'dir. Farsça-Türkçe sözlüktür.⁶⁴
- Lügat-ı Lamîi: *Manzûme-i Lügat* olarak da bilinir. Bursalı Lâmf Çelebi'nin (ö. 1532) 180 beyitlik manzum Farsça-Türkçe sözlüğüdür.
- Lügat-i Muğrib: Tam adı *el-Muğrib fi Tertîbi l-Mu'rib*'dir. Mutarrızî (ö. 1213) tarafından telif edilmiş meşhur bir fıkıh lügatidir.
- Lügat-i Nimetullah: Nimetullah b. Ahmed b. Mübarek Rûşenîzâde-i Rûmî'nin (ö. 1561) sonunda gramer bilgisinin de olduğu Farsça-Türkçe sözlüğüdür.⁶⁵
- Lügât-i Şâhidî: Şâhidî İbrahim Dedenin, (ö. 1550) tuhfe tarzında Hüsâmî'ye nazire olarak hazırladığı Farsça-Türkçe bir sözlüktür.⁶⁶ Kelimeler kıtalar halindedir ve aruz vezniyle açıklanmaktadır. Birçok şerh yazılmıştır.
- Miftâhü'l-Lügâ: Farsça'dan Türkçeye muhtasar sözlüktür. Mahmud b. Edhem el-Amasyavî (ö. 1492) tarafından Sultan Beyazıt için derlenmiştir.⁶⁷
- Muarrebât: Ebu Mansur b. Ahmet el-Cevâlfikî (ö. 1145) tarafından hazırlanan bu sözlükte, hazırlandığı devre kadar Arapça'ya geçen yabancı kelimeler yer almaktadır. *Kitâbu'l-Muarreb* olarak da bilinir. Alfabetiktir.⁶⁸
- Muhtâr: Tam adı *Muhtaru's-Sihah*'tır. Muhammed b. Ebî Bekr el-Râzî'nin (ö. 1267) bu eseri el-Cevherî'nin (ö. 1003) *Sihah*'ının özetlenmiş şeklidir. *Sihah*'taki çok kullanılan lafızlar seçilmiş ve bazı ilâvelerle bir başvuru kaynağı oluşturulmuştur.⁶⁹
- Müfredât: İmam Râgıp İsfahânî'nin (ö. 1108) telif ettiği bu eser Kur'an'da geçen garip kelimelerin şerhi mahiyetindedir. Alfabetiktir.⁷⁰

⁶⁴ Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm* III, İstanbul, 1312, s. 1920.

⁶⁵ Muhammed Emin Riyâhî, *a.g.e.*, s. 221.

⁶⁶ Şâhidî İbrahim Dede, *Tuhfe-i Şahidî*, İ. Ü. Kütüphanesi, Yıldız, 184.

⁶⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn* II, İstanbul, MEB, 1941, s. 1770.

⁶⁸ Cleament Huart, *Arap ve İslam Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin, Ankara, t.y., s. 164.

⁶⁹ Kenan Demirayak, Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 2 bs. Erzurum, A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, 1995, s. 131.

⁷⁰ Ragıp İsfehânî, *el-Müfredât*, yay. haz. Muhammed Sâid Keylânî, Mısır, 1961.

Sihah: İsmail b. Hammad el-Cevherî'nin (ö. 1003) *Tâcu'l-Lügâ* ve *Sihâhu'l-Arabiyye* adlı eserinin kısaltılmış adıdır. Kelimelerin son harfine göre düzenlenmiş olmasıyla yeni bir sistem başlatmıştır. Bu eser *Vankulu lügati* adı altında Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Müteferrika tarafından iki cilt halinde basılmıştır. (İstanbul, 1141)

Tâcu'l-Mesâdir: Beyhâkî Ebu Câfer (ö. 1246) tarafından telif edilmiştir. Arapça fiil köklerini özellikle Kur'an'da geçen fiil köklerinin fasih Farsça ile açıklanmasından oluşmaktadır. Tam adı, *Tâcü'l-Mesâdir fi'l-Lüga*'dır.

Tâ'rifât: Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 1413) çeşitli ilimlerde geçen terimleri açıkladığı sözlüktür. Alfabetiktir.

Tekmile: Metinde geçtiği yerden anlaşıldığı kadarıyla sözlük olmalıdır. Ahterî lüğatinin kaynakları arasında *Tekmile* isimli bir sözlükten de bahsedilmektedir.⁷¹ Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in Sahn-ı Semân Medresesi müderrislerinden bir araya getirilmesini istediği lügatler arasında bu isme rastladık.⁷² Ebu'l-Fezâil Radıyyüddin Hasan b. Muhammed es-Sagâni'nin (ö. 1252) *Tekmile ve 'z-Zeyl ve 's-Sile li-Kitâbi Tacî'l-Luga* isimli eseri olabilir.

Tenbîh: İbn Kemâl'in *et-Tenbîh alâ Galatî'l-Hamil ve 'n-Nebih* adındaki Arapça galat sözlüğüdür. *Galâtü'l-Câhil* ve *Galâtü'l-Avâm* diye de geçmektedir.⁷³

b- Dilbilgisi

Çârperdfî: Ebu'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. Hasan b. Yusuf Çârperdfî'nin Arap dili ve edebiyatına dair *Metnü'l-Mugnî fi'n-Nahv* isimli eseridir⁷⁴

Miftah-ı Sekkâkî: Tam adı *Miftâhu'l-Ulûm*'dur. Siraceddin Ebi Yakub Yusuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî'nin (ö. 1228) sarf, nahiv ve kıraat üzerine olan kitabıdır. Bu eser üzerine bir çok haşiye yazılmıştır.⁷⁵

Şerh-i Ekmele: Ekmeleddin Babertî'nin (ö. 1471) Kazvinî (ö. 1338) tarafından Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* isimli eserinin belâgat ile ilgili üçüncü bölümü esas alınarak yazılan

⁷¹ Günay Kut, *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu I*, İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1989, s. 326.

⁷² Taşköprülüzâde Ahmet Efendi, *Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniye*, yay. Ahmet Suphi Furat, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1985, s. 282.

⁷³ M. A. Yekta Saraç, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁴ Ebu'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. Hasan Çârperdfî, *Metnü'l-Mugnî fi'n-Nahv*, thk. Abdülkadir Haytî, Bingazi, Menşurâtu Câmîatu Karyanus, 1998.

⁷⁵ Katip Çelebî, *a.g.e.*, s. 1762-1767.

Telhîsu'l-Miftâh fi'l-Meânî ve'l-Beyân isimli eserine yaptığı *Şerh-i Telhîs* isimli şerhtir.⁷⁶

c- Edebî eserler

Bostan: Şirazlı Şeyh Sâdî'nin (ö. 1292) küçük hikayelerden oluşan ahlakî didaktik mesnevîsidir.

Divân-ı Hâfız: İran edebiyatının büyük şairlerinden Hafız'ın (ö. 1390) Türk edebiyatında da çok okunan büyük eseridir. Bu eser bir çok kereler şerh ve tercüme edilmiştir.

Divân-ı Hâfız Şerhi: Sûdî'nin (ö. 1598'den sonra) 1595'te tamamladığı bu eser İran edebiyatının büyük şairlerinden Hafız'ın Divan'ına yaptığı şerhtir.

Divanlar: Bursevî, şerh esnasında, aşağıda listesi olan şairlerinden örnek verdiği şairlerin divanlarını da yararlandığı kaynaklar arasında sayabiliriz.

Ebrâr: Emir Hüsrev-i Dihlevî'ye ait olduğu söylenen bu esere Emir Hüsrev'le ilgili çalışmada rastlamadık.⁷⁷

Gencine-i Râz: Taşlıcalı Yahya Beyin (ö 1582) hamsesinde yer alan mesnevîlerin ikincisidir. Ahlakî konulardan oluşan bu mesnevî kırk bölümde tanzim edilmiştir.⁷⁸

Gülîstan: Şirazlı Şeyh Sâdî'nin (ö. 1292) manzum-mensur karışık olarak kaleme aldığı didaktik ahlakî hikayelerden oluşan kitâbidir.

Kasîde-i Bürde: Bu isimle anılan iki şiir vardır. Birincisi Ka'b b. Zuheyr'e (ö. 645) aittir. İkincisi ise Bursevî'nin kastettiği imâm Bûsûrî'ye (ö. 1296) aittir. Rivayete göre bu kasideyi rüyasında peygambere okuyan Bûsûrî'ye peygamber tarafından bir hırka giydirilmiş ve kaside de bu adla anılmıştır.⁷⁹ Özellikle tasavvuf muhîtlerinde yaygın olan bu kaside evrad niteliğinde okunmasının yanı sıra defalarca şerh edilmiştir.

Mantuku't-Tayr: XIII. yy. İran şairlerinden ve mutasavvıflarından Feridüddin Attar'ın (ö. 1235?) kuşların ağzından tasavvufî mertebelerin ve sülûkun aşamalarının anlatıldığı mesnevî formunda yazılmış eserinin adıdır.

Mesnevî: Mevlânâ'nın 25650 beyit olan bu eseri hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

⁷⁶ Katip Çelebi, a.g.e., C. I, s. 477.

⁷⁷ Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri, ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara, TTK, 1989.

⁷⁸ Bekir Çınar, "Taşlıcalı Yahya: Gencine-i Râz, İnceleme-Metin" E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1995.

⁷⁹ Muhammed Ali b. Allân es-Siddikî el-Mekkî, *Ez-Zuhru ve'l-Udde Fî şerhi'l-Bürde*, yay. haz. Ahmet Turan Arslan, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi, 1999, s. 20-21.

Şerh-i *Mesnevî*: Sürûrî'nin (1491-1561) *Mesnevî*'ye yaptığı Farsça şerhtir. *Mesnevî*'nin altı cildi üzerindeki büyük şerhi "şârih-i mesnevî" unvanı ile şöhret bulmasını temin etmiştir.⁸⁰

Mevlîd: Süleyman Çelebi'nin (ö. 1422) 1409'da tamamladığı *Vesiletü'n-Necât* isimli Hz. Muhammed'in hayatının anlatıldığı mesnevîsidir.

Muhammediye: Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 1451) Hz. Muhammed'in hayatını anlattığı mesnevî formunda kaleme alınmış eserdir. Bursevî bu mesnevîyi *Ferâhu'r-Rûh* adıyla şerh etmiştir.

Nigâristan: İbn-i Kemal'in *Gülîstan*'a nazîre olarak yazdığı bu eser Şeyhülislam Yahya tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Ayrıca Mehmet Vesim Efendi tarafından şerh edilmiştir.⁸¹

Yusuf ile Züleyhâ: Metinde "Ve Mevlânâ Câmî Yusuf u Züleyhâ'sında gelir" (II/558) olarak geçen bu eser, İranlı âlim ve şâir Abdurrahman Cami'nin (ö. 1492) *Heft Evreng* ismiyle bir araya topladığı yedi mesnevîden Hz. Yusuf'un hayatını anlattığı mesnevîsidir.

d- Akaid, Kelam, Felsefe

Akâm-ı Mercân: Tam adı *Akâmu'l-Mercân fi Acâibi ve Garîbi'l-Cân*'dır. Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah ed-Dımeşkî Şiblî'nin (ö. 1367) akâid ve kelâma dair bir kitâbıdır.⁸²

Esmâ-ı Hüsnâ şerhi: İmam Gazalî'nin (ö.1111) bu eserinin tam adı, *el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerfi Esmâi'l-lahi'l-Hüsnâ*'dır. Allah'ın doksan dokuz isminin manasını açıklamak üzere kaleme alınan bu eser bir çok kere basılmıştır.

Hayâlî Çelebî Hâşiyesi: Sadece Hâşiyeye olarak geçen bu eserin, metinde geçtiği konunun akaidle ilgili olmasından dolayı Hayâlî Ahmed Efendinin (ö. 875) Nesevî'nin akâid kitâbına Taftâzânî tarafından yapılan şerhin hâşiyesi olan *Hâşiyeye-i Şerh-i Akâid* isimli eseri olmalıdır.⁸³

⁸⁰ İsmail Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve *Bahrü'l-Maârif* isimli eseri" **Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies**, XXI, İstanbul, 2001, s. 211-236.

⁸¹ Musrafa Çiçekler, "Kemal Paşazâde ve Nigaristan'ı", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi) İstanbul, 1994.

⁸² Ebu Abdullah b. Muhammed Şiblî, *Akâmu'l-Mercân fi Acâibi ve Garîbi'l-Cân*, der. Ahmed Abdüsselâm, Kahire, Mektebetü'l-Kuran, 1983.

⁸³ Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.**, C. I, s. 291.

İhvan-ı Safâ: Bursevî'nin kastettiği Resâil-i İhvân-ı Safâ isimli eserdir. Ansiklopedik risaleleriyle tanınan ve Mısır'da neş'et etmiş olan felsefe topluluğunun felsefe külliyatı olan bu eseri, kendilerinde sonra gelen İslam filozoflarını etkilemesi bakımında oldukça önemlidir.⁸⁴

İhyâu Ulûmu'd-dîn: İmam Gazzâlî'nin (ö. 1111) dinî, ahlâkî, felsefî ve tasavvûfî muhtevasıyla İslam düşüncesinin en dikkat çekici eserlerinden biridir. Dört ana bölümden meydana gelmiş olup altı yılda tamamlanmıştır. Bir çok kere basılmıştır.

İşârât: Tam adı, *el-İşârât ve't-Tenbihât*'dir. İbn-i Sinâ'nın, felsefenin mantık, tabiiyyat, ilâhiyât ve ahlâk konularında yazılmış bir eseridir. Bir çok dile çevrilmiş ve açıklaması yapılmıştır.⁸⁵

Kitâbu Milel ve'n-Nihal: Ebu'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî'nin (ö. 1153) akaid ve kelâma dair bir eseridir.

Kitâbu'l-Cevâhir: Ebu Abdurrahman Abdülvahhab bin Ahmed el-Mısırî el-Şarânî'nin (ö. 1565) bu eseri akaid ve kelim konusundadır. Tam adı, *el-Yevâkıt ve'l-Cevâhir fi Beyâni Akâidi'l-Kebâir*'dir.

Kitâbu'l-Mevâkıf: Adudüddin Abdurrahman ibn Ahmed El-İcî el-Kâzî'nin (ö. 1355) kelim ilmine dair bir eseridir. Bir çok bilgin tarafından şerh edilmiştir.⁸⁶

Şerhü Hikmetü'l-İşrâk: Mahmud b. Ziyâeddin Mesud Kutbeddin-i Şirâzî'nin (ö. 1311) Suhreverdî-yi Maktul'a ait aynı isimde işrak felsefesini açıklayan ve İslam felsefesi ve kelâma dair eseridir.

Mişkâtü'l-Envâr: İmam Gazâlî'nin (ö.1111) son döneminde yazdığı eserlerindedir. Konusu felsefe olan bu eser bir çok kereler basılmıştır.

Şerh-i Esmâ-ı Hüsnâ: Bursevî, İmam Kuşeyrî'nin *Esmâ-ı Hüsnâ* şerhi olduğunu söylemesine karşın böyle bir esere rastlanmadı.

e- Tefsirler

Arâisü'l-Baklî: Tam adı, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâyiki'l-Kurân*'dir. Kur'an'ın Rûzbihân-ı Baklî (ö. 1209) tarafından tevil yolu ile yapılmış tefsiridir.⁸⁷

Aynü'l-Meânî: Muhammed b. Teyfur es-Secâvendî el-Gaznevî'nin (ö. 1204) *Aynü'l-Meânî fi Tefsiri Seb'â'l-Mesânî* isimindeki Fatıha suresinin tefsirine dair eseri olmalıdır.⁸⁸

⁸⁴ Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ" TDVİA, C. 22, İstanbul, 2000, s. 1-6.

⁸⁵ Ömer Mâhir Alper, "İbn Sinâ" TDVİA, C. 20, İstanbul, 1999, s. 338.

⁸⁶ Katip Çelebi, a.g.e., C. II, s. 1891-1893.

⁸⁷ Nazif Hoca, a.g.e., İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1971, 32-34.

Bahrü'l-Ulûm: Ebu'l-Leys Semerkândî'nin (ö. 983) *Tefsîrû Ebu'l-Leys Semerkândî* olarak da bilinen tefsiridir.

İbn Temcîd hâşiyesi: Musluhiddin İbn Temcid'in (ö. 1475) Kadı Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'ine yaptığı hâşiyedir. Basılmıştır. (İstanbul, 1287)

Meâlimü't-Tenzîl: El-Begavî'nin (ö. 1122) tefsiridir. Sa'lebî'nin *El-Kesf ve'l-Beyân* isimli eserinden özetleyerek meydana getirmiştir.⁸⁹

Sa'dî Çelebi hâşiyesi: Şeyhulislâm Sadi Çelebînin (ö. 1538) Kadı Beydavî'nin tefsirine yaptığı *Tefsir-i Beydâvî Hâşiyesi* isimli eseridir.

Tâ'rif u İlâm: Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah Süheylî (ö. 1185) tarafından kaleme alınan bu eserin tam adı, *et-Tarif ve'l-İlâm fî mâ Ubhime mine'l-İsmâ ve'l-A'lâm*'dir. Kuran tefsiridir.

Tefsir-i Celâleyn: Başlangıcı, Celaledin Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi Mahallî (ö. 1459) tarafından telif edilen fakat vefatından dolayı tamamlanamayan bu tefsirin geri kalanını Ebu'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî (ö. 1505) tamamlamıştır.

Tefsir-i Fatiha: Molla Fenârî olarak bilinen Şemseddin Mehmed b. Hamza'nın (ö. 1431) Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha'ya yaptığı tefsirdir.

Tefsir-i Fevâtiḥ: Kadı Mir Hüseyin Meybûdî'nin tefsiri olduğu söylenmektedir. Kaynaklarda Hüseyin Meybûdî'nin tefsirinin adı *Hulasâ-ı Tefsir-i Edebî ve İrfânî Kur'an-ı Magîd be-Farsî* isminde geçmektedir. Tahran'da 1990 yılında basılmıştır.

Tefsîr-i Haddâdî: Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed es-Semerkândî Haddâdî (ö. 1010) tarafından telif edilen Kuran tefsiridir.

Tefsir-i İbn-i Kesîr: Tam adı, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*'dir. İbn Kesîr (ö. 1373) tefsir, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında şöhret bulmuştur. Defalarca basılmıştır ve kütüphanelerde yazma nüshaları çok sayıda bulunmaktadır.⁹⁰

Tefsîr-i İrşâd: Tam adı *İrşâdu'l-Akli's-selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ani'l-Kerîm*'dir. Ebussuud Efendinin (ö. 1574) Arapça olan bu tefsiri İslam âleminde çok tutunmuştur. Birçok kere basılan bu eserin, yazma nüshaları kütüphanelerde bulunmaktadır.⁹¹

⁸⁸ Katip Çelebi, a.g.e., C. II, s. 1182.

⁸⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*; Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1988, s. 187-189.

⁹⁰ İsmail Cerrahoğlu, a.g.e., s.206-236.

⁹¹ Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İstanbul, Çağrı, 1981, s. 327-329.

Tefsir-i Kurtubî: Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 1273) tarafından telif edilen bu eserin tam adı *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*' dir.⁹²

Tevîlât-ı Necmiyye: Necmeddin Dâye'nin (ö. 1256) *Bahru'l-Hakâyik* isimli tefsiri Mısır'daki Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye'de *Tevilat-ı Necmiyye* olarak kayıtlıdır.⁹³

Vasît: Tam adı, *El-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'ân-ı Mecîd*' dir. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Vâhidî'nin (ö. 1076) medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve *Esbâb-ı Nüzûl* olarak da bilinen tefsiridir.⁹⁴

f- Hadis

Mekâsidü'l-Hasene: Tam adı *Mekâsidü'l-Hasene fi Kesîri mine'l-Ehâdisi'l-Müştehireti ale'l-Elsine*'dir. Ebu Abdullah Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (ö. 1497) tarafından derlenen bu eser meşhur hadislerin sıhhat derecelerini açıklamaktadır.⁹⁵

Mesâbih: Bursevî'nin müellifini zikretmeyip sadece ismini verdiği Mesâbih isimli iki eser vardır. Bunlardan biri Ebu Muhammed Muhyissüne Hüseyin b. Mesud Bagavî'nin (ö. 1122) *Mesâbihü's-Sünne*'sidir. Konusu hadistir. Diğeri ise Ebu Abdullah Veliyüddin Muhammed b. Abdullah Tirmizî'nin (ö. 1340) *Mişkâtü'l-Mesâbih*'idir. Medreselerde ders kitabı olarak ilki okutulmaktaydı.⁹⁶

Meşârik şerhi: İzzeddin Abdullatif b. Abdülaziz İbn Melek'e (ö. 1398) ait *Mebâriku'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriku'l-Envâr* adında, Saganî'nin (ö. 1252) *Meşâriku'l-Envâr*'ına yapılmış bir şerhi vardır. Bu eserin konusu hadistir.

Nihâye: Hadis ve tefsir alimi, edebiyatçı ve biyografi yazarı Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 1210) hadislerdeki nâdir kelimeleri alfabetik sırayla açıklayan ve garîbu'l-hadis konusunun önemli kaynaklarından olan bu eserinin tam adı, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*'dir.⁹⁷

Risâle-i Aliyye: İranlı muatasavvıf ve şair Hüseyin b. Ali Vaiz Kâşîfi'nin (ö. 1505) *Risâletü'l-Aliye fi'l-Ehâdisi Nebeviye* ismindeki bu eserinde kırk hadisi şerh

⁹² Kurtubî, *el-Câmî Li Ahkâmi'l-Kur'an*, yay haz. Muhammed İbrahim Muhammed Hafnevî, 2. baskı, Kahire, Dâru'l-Hadis, 1996.

⁹³ Mehmet Okuyan, "Bahru'l-Hakâyik ve Müellifi" *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu* 22-23 Ekim 1992, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, 1992, s. 49-52.

⁹⁴ Cevat İzgi, *a.g.e.*, s. 74.

⁹⁵ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 1779.

⁹⁶ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1984, s. 47.

⁹⁷ Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddin" *TDVİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 28-29.

etmiştir. Bu eser Şemseddin Ebu'l-Meâlf'ye ithaf edilmiştir. Abdurrahman Hibri ve Taşköprüzâde Kemâleddin Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁹⁸

Şerh-i Hadîs-i Erbâin: İbn-i Kemâl'in seçtiği kırk hadise yine kendisi tarafından yapılan şerhtir. Aşık Çelebi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁹⁹

Şerh-i Hadis-i Erbâin: XIII. asrın tanınmış mutasavvıflarından Sadreddin Konevi'nin (ö. 1274) seçtiği kırk hadisin tasavvufi yorumundan oluşmaktadır.

g- Fıkıh

Burhânu'l-Kur'an: Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah el-Zerkeşi'nin (ö. 1392) Kuran ilimleri ile ilgili bu eserinin tam adı El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân'dır. Basılmıştır. (Beyrut, Darü'l-Maarife, 1972, 4 C.)

Eşbah ve'n-Nezâir: Fıkıh ilminde bir tür olup, her meselenin benzerlerinin bir araya getirildiği mecmualara verilen genel isimdir.

Fevâid-i Kudûrî: İslam fıkıhçısı Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed Kudurî'nin (ö. 1037) Hanefi fikhına dair *Kitâbu'l-Kudûrî* isimli eseridir.¹⁰⁰

Havâşi-i Hâdîf: Burhaneddin Ali b. Ebubekir Merginânî'nin (ö. 1197) eser olan fıkıh usûlüne dair *Hidâye* isimli eserine yapılan şerhlerin genel adı olmalıdır.

Kuhistânî şerhi: Şemseddin Muhammed b. Hüsameddin el-Horasânî el-Kuhistânî'nin (ö. 1555) Sadru's-şeria'nın fıkıh üzerine yazdığı eserinin şerhi olan *Câmiü'r-Rumûz fî Şerhi'n-Nukâye* 'dir.

Minhâcu'l-Abidîn: İmam Gazali'ye (ö. 1111) ait olup olmadığı tartışmalı olan bu kitapta, cennete giden yollardaki yedi engel ve onları aşmanın yolları anlatılır. Bir çok kereler basılmıştır.

Şerhü'l-Menâr: Tam adı *Şerhü'l-Menâri'l-Envâr* 'dır. Hanefî fıkıh âlimi ve sözlük yazarı olan İbn-i Melek'in (ö. 1418'den sonra) Neseffî'nin fıkıh usûlüne ait eserine yaptığı şerhtir. Bu eser Osmanlı medreselerinde ders kitâbı olarak okutulmuştur.¹⁰¹

Şerh-i Rakîm: Kelâma ait *el-Mevsûm Bi-Râkimi'l-Evvel li'ş-Şeyh Muhammet Gazali* başlığını taşıyan bu eser, İmam Gazali'nin aynı adlı eserine Bursevi'nin 1693'te yaptığı satır arası açıklamalı istinsah çalışmasıdır.

⁹⁸ Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyn Vâizî Kâşifi" TDVİA, C. 19, İstanbul, 1999, s. 17-18.

⁹⁹ M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 64.

¹⁰⁰ Kudurî, *Kudurî şerif Tercümesi*, ter. Emin Fehmi Paşa, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1304.

¹⁰¹ Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek, hayatı, eserleri ve Menâr Şerhi" A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 9, Erzurum, 1991, s. 40-66.

h- Tarih, Coğrafya, Bibliyografya, Tıp ve diğer akli ilimler

Evezâhu'l-Mesâlik: Sipâhîzâde Mehmed b. Ali'nin (ö. 1587) Arapça yazılmış alfabetik bir coğrafya sözlüğüdür. Tam adı *Evezâhu'l-Mesâlik ilâ Marifeti'l-Buldân ve'l-Memâlik*'dir. Kütüphanelerde *Esâmi-i Büldân* olarak da kayıtlıdır.¹⁰²

Fütûhu'l-Harameyn: *Fütûhu'l-Harameyn* adında tespit edebildiğimiz kadarıyla Farsça iki eser vardır. Bunlardan biri, Muhyî'ye (ö. 1539) ait hac menâsikinin anlatıldığı bir eserdir.¹⁰³ Diğeri ise Abdullah b. Hüseyin Erzincânî'ye ait konusu tarih olan manzum bir eserdir.¹⁰⁴

Harîdetü'l-Acâyib: Ebu Hafs Siraceddin Ömer b. Muhammed eş-Şâfi İbnü'l-Verdî'nin (ö. 1457) tarih ve coğrafyaya ait bu eserinin tam adı *Harîdetü'l-Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib*'dir.¹⁰⁵

Havâşi-i Hüseyniye: Hüseyin Şah Çelebi'nin (ö. 1512) adâb ilmine dair bir kitabı olan *Hüseyniye*'ye yapılmış bir çok şerhinden biri olmalıdır.

Hayâtu'l-Hayavân: Muhammed b. Musâ ed-Demîrî (ö. 808/1405) tarafından telif edilen bu eser hayvanlardan bahseden bir eser olmasının yanında etimolojisini ve şayet varsa konu ile ilgili ayet ve hadisleri içerir. Alfabetiktir.

İnsânu'l-Uyûn: Ebu'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrahim b. Ahmed Halebî'nin (ö. 1635) İslam tarihine ait bu eserinin tam adı *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Mamûn*'dur.

İsâgûcî: Porphyrios (ö. 304) tarafından Aristo'nun katagorilerine giriş olarak yazılan mantıkla ilgili bir eserdir. Aynı zamanda, İslam dünyasında aynı yolda yazılmış eserlerin ortak adıdır.¹⁰⁶ Medreselerde okutulan ve bir çok haşiye ve şerh yazılan eserin müellifi ise Esirüddin Mufaddal b. Ömer el.-Abharî'dir (ö. 1300 civarı).

Kitâb-ı Bürhân: Aydemir b. Ali el-Cildegî'nin, (ö. 1361) bu eserinin tam adı, *Kitâbu Burhân fî Esrârı İlmi Mizân*'dır.¹⁰⁷

Makâmâtü's-Suyûtî: Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî (ö.911/1505) tarafından telif edilen bu eserde, değişik konularda kaleme alınmış farklı makâmelerden oluşmaktadır.

¹⁰² Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. III, s. 65-66.

¹⁰³ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. II, s. 1240.

¹⁰⁴ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. III, s. 169.

¹⁰⁵ Ebu Hafs Siraceddin Ömer, *Harîdetü'l-Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib*, haz. Mahmut Fâhûrî, Halep, Daru's-şarki'l-Arabî, 1955.

¹⁰⁶ Abdülkuddüs Bingöl, "İsâgûcî", *TDVİA*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 488-489.

¹⁰⁷ Aydemir b. Ali Cildegî, *Kitâbu Burhân fî İlmi Mizân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah 1432.

Miftâhu's-Saâde: Tam adı *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*'dir. Taşköprüzâde'nin (ö. 1561) Arapça kaleme aldığı bu eserde beş yüze yakın ilmin tarifi yapılmış ve bu ilimlerde uzmanlaşmış bilginlerin konu ile ilgili eserleri verilmiştir. Oğlu Kemâleddin Mehmet Efendi tarafından *Mevzuatu'l-Ulûm* adıyla genişletilerek Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bir çok kereler basılmıştır.

Mir'âtü'z-Zaman: Ebu'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 1256) Selçuklu tarihine ait bu eserin tam adı *Mir'atü'z-Zaman fi Târihi'l-Ayân*'dir.¹⁰⁸

Muhtasar-ı İbn-i Hallikan: Bursalı Mehmet Tahir, Riyâzî Mehmet Efendinin, tanınmış vefayât kitabı İbn Hallikan'a yaptığı özeti bulunduğunu söylemektedir.¹⁰⁹ Kütüphane kataloglarında Riyâzî adına bir kitâba rastlanmamakla birlikte Rodosîzâde Mehmet Efendi'nin aynı adı taşıyan bir eseri basılmıştır.¹¹⁰

Mukaddime-i Cezerî: Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 1429) ait bu eserin konusu kıraat ilmidir.

Netâyicü'l-Fünûn: Nev'î Yahyâ b. Pir Ali Malkaravî Efendinin (ö. 1598) tarih, hikmet, siyaset, matematik, coğrafya, kelâm, usûl, tefsir, tasavvuf, tıp, nahiv, sarf, şiir, lügat, hat gibi konulardan bahseden Türkçe eseridir. Tam adı, *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn*'dur.¹¹¹

Ravzatu'l-Ahyâr: Hatip Kasımoğlu Muhammed'in (ö. 1534) konusu tarih olan bu eseri Aşık Çelebi tarafından tercüme edilmiştir. (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1696)

Risâletü'ş-Şifâ: Taşköprüzâde'nin veba hastalığı hakkında bilgi verdiği bu eserin tam adı *Risâletü'ş-Şifâ li Edvâi'l-Vebâ*'dir.

Şerh-i Ramazan: Bu eserin medreselerde hesap dersi kitabı olarak okutulan Ramazan Efendinin eserinin¹¹² şerhi olduğunu tahmin etmekteyiz.

Şerh-i Takvîm: Kutbeddin Şirâzî'nin (ö. 1340) kayıtlarda bu adla bir eserine rastlanmamakla birlikte, aynı konuda olup ismi *Nihâyetü'l-İdrâk fi Dirâyetü'l-Eflâk* isimli gök ve yıldız hareketlerinden bahseden eseri olabileceğini düşünmekteyiz.

1- Tasavvufi Eserler

¹⁰⁸ İbn Cevzî, *Mir'atu'z-Zaman fi Târihi'l-Ayân*, yay. Ali Sevim, Ankara, TTK, 1968.

¹⁰⁹ Bursalı Mehmet Tâhir, *a.g.e.*, C.II, s. 183.

¹¹⁰ Rodosîzâde Mehmet Efendi, *Muhtasar-ı İbn Hallikan*, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1280.

¹¹¹ Nev'î Yahya Efendi, *İlimlerin Özü-Netâyicü'l-Fünûn*, yay. haz. Ömer Tolgay, İstanbul, İnsan, 1995.

¹¹² Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim* C. I, İstanbul, İz, 1997, s. 73.

Avârifü'l-Maârif: Müellifi Şihabeddin Ebû Hafs Ömer b. Abdullah Sühreverdî'dir (ö. 1234) Tasavvufun teorik ve ağırlıklı olarak pratik yönünü ele alır.¹¹³

Füsûsu'l-Hikem: İbn-i Arabî tarafından telif edilmiştir. Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından. Vahdet-i vücûd anlayışının derli toplu birada yer aldığı bu eser, en çok tercüme ve şerh edilen kitapların başında gelir.¹¹⁴

Hâmişi'r-Ravza: Ebu Abdullah Lisanuddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatib'in (ö. 1374) tasavvufa dair bu eserinin tam adı *Ravzatu't-Tarîf bi'l-Hubbi's-Şerîf* tir.¹¹⁵

İlelü'l-Ahkâm: Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan el-Hakîm et-Tirmîzî'nin (ö. 932) bu eserinden *Kitâbu'l-İlel ve İlelü's-Şeria* olarak isimleri de vardır. Daha çok velâyet konusundaki fikirleriyle kendinden sonrakileri etkileyen Hakîm Tirmîzî bu kitâbında, Bursevî'nin de çok önem verdiği Allah'ın nuru ile bakan bir kimsenin şer'î hükümlerin illet ve hikmetini kavrayabileceğini ifade etmektedir.¹¹⁶

Kaside-i Ekberîyye: Bursevî'nin sadece Kaside-i Ekberîye diye bahsettiği bu eser Muhammed İbn Arabî'nin olmalıdır.

Kasîde-i Hamriyye: "Sultanu'l-Aşîkîn" olarak bilinen Mısır'lı mutasavvıf şair İbnü'l-Fâriz'in (ö. 1235) daha çok *Kasidetü'l-Mimîyye* olarak bilinen eseridir. Bu şiir şâirin Tâiyye'sinin yanında ikinci önemli kasidesi olup ilahî aşk olarak nitelediği şarabı övmektedir.¹¹⁷

Kibrit-i Ahmer: Ebu Abdurrahman Abdülvahhab bi Ahmed el-Mısırî Şarânî'nin (ö. 1565) el-*Kibritü'l-Ahmer fi Beyâni Ulûmu's-Şeyhi'l-Ekber* isimli bu eseri İbn Arabî'nin Fütuhâtı Mekkiyye'sinin bir nevi açıklamasıdır.

Râhatu'l-Kulûb: Kutbeddin İznîkî'nin (ö. 1418) Türkçe kaleme aldığı tasavvufa dair bir eseridir.

Reşahât: Tam adı Reşehât-ı Aynü'l-Hayât'tır. Nakşibendiyye şeyhlerinin biyografilerinin yer aldığı bu eserin müellifi Kaşîfi Hüseyin oğlu Safiyüddin Ali'dir (ö. 1532).¹¹⁸

¹¹³ Ebû Hafs Şihabüddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif (Gerçek Tasavvuf)*, ter. Dilaver Selvi, İstanbul, Umran, 1995, s.IV-XIII.

¹¹⁴ Ahmet Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem ve Şerhi-I*, yay. haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul, Dergâh, 1987, s. III-X.

¹¹⁵ İbn Hatib, *Ravzatu't-Tarîf bi'l-Hubbi's-Şerîf*, haz. Muhammed İbrahim Kettânî, Beyrut, Daru's-Sakafe, 1980.

¹¹⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 149, Hucvurî, a.g.e., s. 178-179.

¹¹⁷ Süleyman Uludağ, "İbnu'l-Fâriz" TDVİA, C. 21, İstanbul, 2000, s. 40-42.

¹¹⁸ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001, s. 120-121.

Risâle-i Mekkiye: Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö. 996) *Kûtu'l-Kulûb* isimli eserini kastetmiş olabilir kanaatindeyiz.

Risâle-i Suhreverdiyye: Şihâbeddin Suhreverdi-i Maktûl'un Arapça olan eserleri arasında risale ile başlayanı yoktur. Eserleri arasında tasavvufla ilgili olan *Hikmetü'l-İsrâk ve Heyâkilü'n-Nûr* isimli eserlerinden alınmış olabilir.

Sâd Kelime: Asıl adı Elfu Kelime'dir. Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Tâlib'e (ö. 661) ait olan bu eserde 1000 vecize yer almaktadır.

Silsiletü'z-Zehab: İranlı âlim ve şâir Abdurrahman Cami'nin (ö. 1492) Heft Evreng ismiyle bir araya topladığı yedi mesnevîden ilkidir. Nakşî şeyhlerin biyografileri yer almaktadır.¹¹⁹

Sücûnu'l-Mescûn: Bursevî bu eserin İbn-i Arabî'ye ait olduğunu söylemektedir. İbn Arabî'nin biyografisinin yer aldığı bu eserin dili Arapça'dır ve Süleymaniye Kütüphanesi Haşim Paşa 21/1'de kayıtlıdır.

Şerh-i Tarikat: Birgili Mehmet Efendinin (ö. 1573) medreselerde tasavvuf derslerinde kitap olarak okutulan ve kısaca Tarikat diye bahsedilen *Tarikat-ı Muhammediyesi*'ne yapılan bir şerh olduğunu düşünmekteyiz.

Vâkıâtü'l-Mahmûdiyye: Aziz Mahmut Hüdâyî'nin Üftâde'ye intisâbından hilafetine kadar geçen üç yıllık sürede (ö. 1579) meydana gelen vakıa ve rüyalardan bahseden ilahi hakikatler ve tasavvufi sırlara dair olan konuşmalardan oluşan eseridir. Bir çeşit günlük denilebilir. Arapça olan bu eser müteaddid defalar Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹²⁰

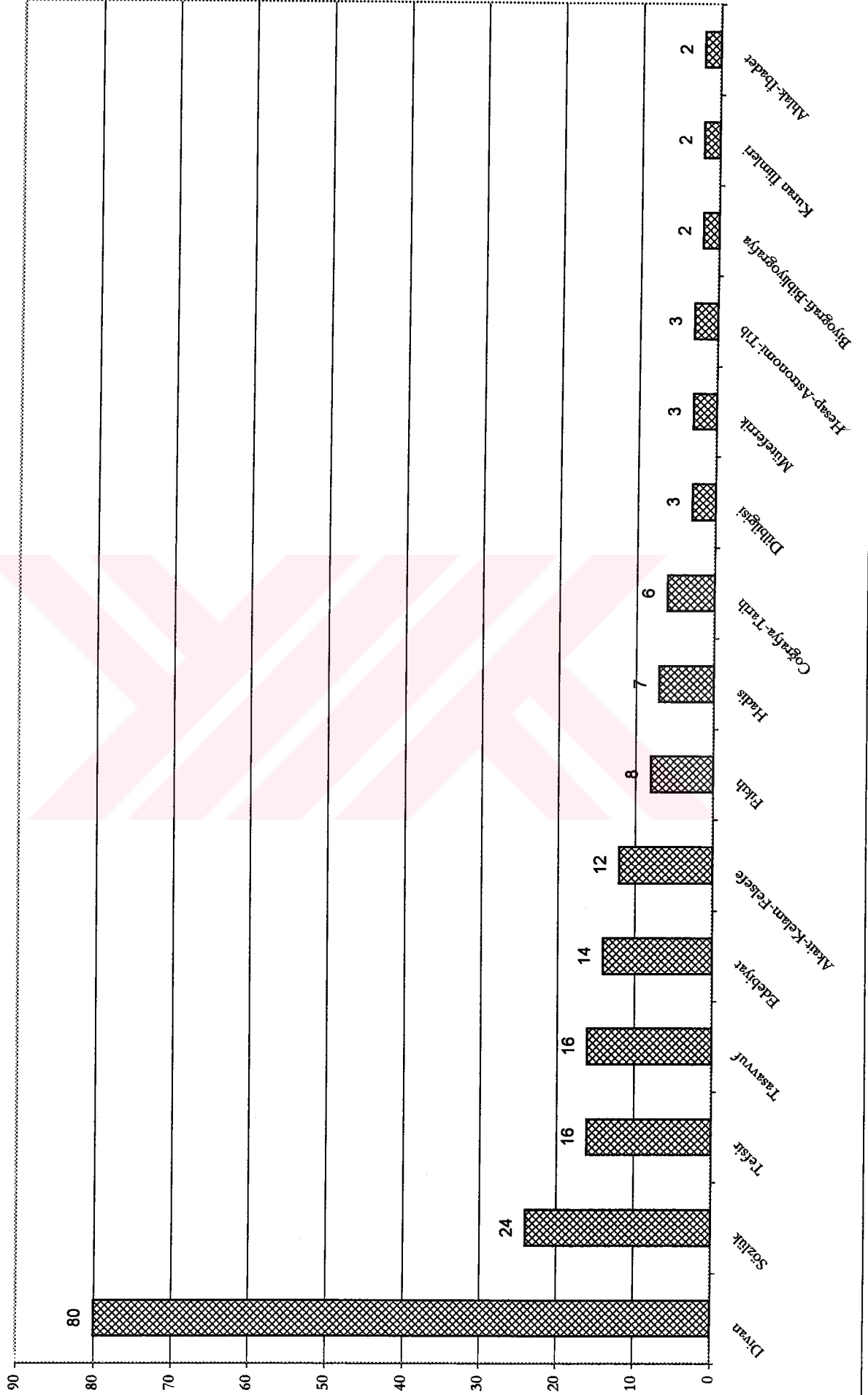
i- Bulunamayanlar

Yukarıda isimleri geçen eserlerin yanı sıra Bursevî'nin sadece eseri veya müellifini bahsettiği kaynaklarda bulamadığımız eserler de vardır. Bunlar; *Terğib ve Terhîb şerhi* olan *Feth-i Karîb*, *İthâfu'l-İhsâ*, *Kâfi*, *Kâsîhân*, *Müstehricü'l-Füsûl* ve *Seyâhande* isimli eserlerdir.

¹¹⁹ Ali Asgar Hikmet, *Câmi Hayatı ve Eserleri*, çev. Niyazi Gencosman, İstanbul, MEB, 1991, s. 302-307.

¹²⁰ H. Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmut Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, s.118-119.

Konularına Göre Yararlandığı Kaynaklar

j- Şiirlerinden yararlandığı şairler

Bursevî, eserinde bol miktarda beyit ve mısra kullanmıştır. Bu beyit ve mısraları, genellikle bir kelimenin farklı manalarının belirtilmesinde ya da, anlatılan konunun özetlenmesi ve doğruluğunun ispat edilmesi için açıklama aralarında ve sonlarında kullanmıştır.

Bursevî'nin Arapça ve Farsça bilmesi, üç dilde de örnek vermesini sağlamıştır. Onun verdiği bu örnekler, edebiyatı yakından takip ettiği, şiir okuma zevkinin olduğunu göstermektedir.

1- Türk Edebiyatı

Abdal Ata: Kaynaklarda bu şair hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ünvanından Kalenderî veya Bektaşî olduğunu tahmin ettiğimiz bu şahsın XIV veya XV. yüzyılda yaşadığını tahmin etmekteyiz. Kendisinden Otman Baba menâkıbnâmesinde devrinin tanınmış Kalenderî şeyhlerinden biri olarak bahsedilmektedir.¹²¹

Abdürrahîm el-Karahisârî: Tam adı, Abdürrahim b. Alaeddini'l-Mısıryî'l-Karahisârî'dir. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Vahdetnâme'sinden Karahisar'da doğduğu ve Akşemseddin'e intisap ettiğini öğreniyoruz. Vakfiyelerinden varlıklı olduğu anlaşılmaktadır. En önemli eseri Vahdetnâme'dir. Kaside-i Bürde'yi tercüme etmiştir. 1483'ten sonra vefat etmiş olmalıdır.¹²²

Ahmet Paşa: Sultan II. Murad'ın kazaskerlerinden Veliyüddin Efendinin oğludur. Saraya ve padişaha yakın iken bir şikayet sonunda gözden düştü, Bursa'ya gönderildi ve burada 1496 yılında vefat etti. Türk Edebiyatında Şeyhî ile Necâfî arasında yetişen şairlerin en büyüğü olarak kabul edilir. Divan'ı basılmıştır.¹²³

Aziz Mahmut Hüdâyî: Önceki bölümlerde hakkında bilgi verilmiştir.

Baba Nedîmî: Derviş giyinişlidir. Giysisi Hacı Bektaş'a benzerdi. Remel ilminde tanınmış idi. Şiirleri iyi olup gazel sahasında başarılıdır. Nazım kurallarını iyi bilirdi. Sohbeti hoş, dünyadan elini çekmiş, derdli bir kimse idi.¹²⁴

Bâkî: XVI. yüzyıl edebiyatımızın en büyük şairi sayılan Mahmut Abdülbâkî İstanbullu fakir bir ailenin oğludur. Devrin büyük alimlerinden ders görmüş ve Zatî'nin dükkanına giderek şiir bilgisini geliştirmiştir. Tahsilinde sonra müderrislik yapan Bâkî,

¹²¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler**, Ankara, T. T. K., 1999, s. 101.

¹²² İsmail Erünsal, "Abdürrahim Karahisârî" **TDVİA**, I, İstanbul, 1989, s. 291-292.

¹²³ Günay Kut, "Ahmet Paşa" **TDVİA**, C. II, İstanbul, 1990, s. 111-112.

¹²⁴ Edirmeli Sehî, **Tezkire-i Sehî**, İstanbul, Matbaa-ı Amedî, 1325, s. 62.

kadılık görevlerinde bulunduktan sonra ahir ömründe çok istemesine rağmen şeyhülislam olamamış ve 1600 tarihinde vefat etmiştir. Divan'ından başka tercüme ve mensur birkaç eseri daha vardır.¹²⁵

Dukakinzâde Ahmed Bey: XVI. yüzyılda yaşamış ünlü divan şairlerimizdendir. Dedesi Yavuz Sultan Selim'in sadrazamı Dukakinzade Ahmet Paşadır. Aslen Arnavuttur. Doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ahmet Sarban'la karıştırılmıştır.¹²⁶

Eşrefoğlu Rûmî: Mutasavvıf şairlerdendir. Adı Abdullah'tır. Babasının adı ile tanınmıştır. 1484'te İznik'te vefat etti. Medresede hocalık yaparken tasavvufa intisab etti ve devrinin tanınmış sufilerinde oldu. Hacı Bayram Veli'nin damadıdır. Divan'ının yanında tasavvufla ilgili bir çok kitâbı vardır. *Müzeki'n-Nüfus* en çok bilinen eseridir.¹²⁷

Fazlı: Doğum tarihi bilinmeyen Mehmed Fazlı 1564'de Kütahya'da vefat etmiştir. Baba mesleğinden dolayı kimi kaynaklarda Sarraczâde olarak da geçmektedir. Esmerliğinden dolayı da Kara Fazlı diye bilinmektedir. Divan katipliği ve reisülküttaplık yaptı. Derviş meşrep, tasavvufa meyyal, zeki, duygulu ve iyi ahlak sahibi olup üretken bir şairdir. Türkçe'yi güzel kullanan şairlerdendir. Nesri de nazmı gibi iyidir. Türk-i Basît akımının etkisi eserlerinde görülür. Rûbai, kaside ve bentleri vardır. Mürettep divanı olduğu söylenmesine karşın kütüphanelerde mevcut değildir. En tanınmış eseri *Gül ü Bülbül* mesnevîsidir.¹²⁸

Fehim: XVII. Yüzyıl divan şairlerinden olan Fehim, 1627'de İstanbul'da doğdu. Genç sayılabilecek yaşta 1648'de Mısır'dan İstanbul'a dönerken yolda vefat etti. Kendisinden sonra gelen Fehim'den ayırmak için Fehim-i Kadîm dendi. Divanı basılmıştır.¹²⁹

Füzûlî: XVI. yy. Türk edebiyatının en büyük temsilcilerindendir. Asıl adı Mehmet b. Süleyman'dır. Kendi eserlerinde ise adı Fuzûlî-i Bağdâdî olarak geçer. Arapça, Farsça ve Türkçe divanlarının yanı sıra manzum ve mensur olmak üzere on iki eseri vardır. 1556'da taundan vefat etmiştir. Tasavvuf ve aşk şiirlerinde en çok görülen iki özelliğidir.¹³⁰

Güvâhî: Geyvelidir. Doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Eserinden 1526'dan sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Sipahidir. Kanûnî Sultan Süleyman için Türkçe

¹²⁵ Mehmet Çavuşoğlu, "Bâkî" TDVİA C. IV, İstanbul, 1991, s. 537-540.

¹²⁶ Hüseyin Süzen, "Dükakinzade Ahmed Beg Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin)", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1994, s. XII-XXX.

¹²⁷ Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri ve Divan'ından Seçmeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998, s.25-36.

¹²⁸ Mustafa Özkan, "Şair Fazlı ve Gül ü Bülbül'ü" *İlmî Araştırmalar* III, İstanbul, 1996, s. 81-86.

¹²⁹ Fehim, *Fehim Divanı*, Sadettin Nüzhet Ergun, İstanbul, 1934.

¹³⁰ Haluk İpekten, *Fuzûlî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Ankara, Akçağ,1991, 1-27.

atasözlerini nasihat yolu ile nazmedilmesinden oluşan *Pendnâme* isimli eserleri telif etmiştir. *Gurbetnâme* ve *İbretnâme* isimli iki kısa mesnevîsi de vardır.¹³¹

Hakânî: Hâkânî Mehmet Bey sancak beyliği ve Divan-ı Hümâyûn muhâsebeciliği yapmış ve 1606'da İstanbul'da ölmüştür. Dili çok sadedir ve gazellerinde tasavvufî bir eda görülür. Daha çok Hz. Muhammed'in tasvirini yaptığı Hilye ile tanınmıştır.¹³²

Hâverî Ali Çelebi: Ulemadandır. Öğrenciliği sırasında aşka ve içkiye düşkün olduğu söylenir. Muhtelif beldelerde kadılık yaptı. Benli Hasan'ın kız kardeşiyle evlidir. 1564'te Karaferye'de vefat etti.¹³³

Hızır Bey: 1407 Sivrihisar doğumlu olan Hızır Bey İstanbul'un ilk kadısıdır. Öğrenimini Sivrihisar ve Bursa'da tamamladı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul kadılığına getirildi. Kadıköy ismi, bu bölgenin kendisine arpalık olarak verilmesinden almıştır. Oğlu Sinan Paşa da devrinin tanınmış bilginlerindendir. 1459'da İstanbul'da vefat etti. Dini ilimlerde yetkin bir âlim olmasının yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe şiir söyleme yeteneği de vardır. *Kaside-yi Nûniye*, *Yasin-i Şerif Tefsiri*, *Tuhfe-i Sultan Murad* eserlerinden birkaçıdır.¹³⁴

İbn-i Kemal: (Kemâl Paşa-zâde) 1469'da Tokat'ta doğan İbn Kemâl'in asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. Baba tarafından askeriye, anne tarafından ilmiye sınıfına mensup bir ailenin çocuğudur. Askerliğe intisâb etmiş ve daha sonra terk ederek ilmiyeye geçti ve devrinin meşhur hocalarından dersler alarak müderris oldu. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Zenbilli Ali Efendiden boşalan şeyhülislamlık makamına geçti. 1534'te İstanbul'da vefat etti. Arapça, Farsça ve Türkçe 200'ün üzerinde eseri olan İbn Kemâl'in, *Divan*, *Tevârih-i Al-i Osman* ve *Yusuflu Zeliha* önemli eserlerindendir.¹³⁵

İsmetî: XVII. Yüzyıl divan şairlerindendir. 1665'te İstanbul Kanlıca'da vefat etti. Mehmet Birgivi'nin torunudur. Çeşitli medreselerde müderrislik ve kadılık yapmıştır. Cimriliğiyle bilinir. Divanının yanında *Tarikat-ı Muhammediye* tercümesi, *Tevârih-i Devlet-i Aliye* isimli eserleri vardır.¹³⁶

Kandî: Gençliğinde Bursa'da şekercilikle uğraşırken yine kendisi gibi esnaftan bir şair olan Bezzâz Resmî ile komşu ve arkadaşmış. Mesleğinden dolayı Şehdî mahlasını

¹³¹ Güvâhî, *Pendnâme Öğütler ve Atasözleri*, haz. Mehmet Hengirmen, Ankara 1990, s. 13-18.

¹³² İskender Pala, *Hilye-i Hakânî*, İstanbul, TDV, 1991, s. 10-17.

¹³³ Ali Nihat Tarlan, *Divan Şiiri*, İstanbul, 1949, s. 55-62.

¹³⁴ M. Said Yazıcıoğlu, *Hızır Bey*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1987, 1-5.

¹³⁵ M. A. Yekta Saraç, *a.g.e.*, İstanbul, Risale, 1995, s. 15-63.

¹³⁶ İsmet Yurtman, "İsmetî, Divanının Edisyon Kritiği ve Şairin Hayatı", İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, (Travay), İstanbul, 1940, s. 1-10.

kullanırken arkadaşıyla birlikte Ahmet Paşaya şiirlerini göstermesinden sonra Paşanın tavsiyesiyle Kandî mahlasını kullanmaya başlamıştır. Tarih düşürmede çok iyidir. 1555'te İstanbul'da vefat etmiştir.¹³⁷

Lâmi'î: Bursalı Lâmi'î ve Câmi-i Rûm diye de anılır. İkinci isim kendisine Câmî'nin bir çok eserini Türkçe'ye tercüme ettiği için verilmiştir. 1531'de Bursa'da ölmüştür. Divan'ının yanında bir çok mesnevîsi ve Bursa *Şehrengizi* meşhurdur.¹³⁸

Lütfî: Fatih ve Beyazıt dönemi alimlerindedir. Tokatlıdır. Deli Lütfî, Sarı Lütfî, Molla Lütfî ve Lütfî-i Tokadî gibi isimlerle de anılır. Sinan Paşa ve Ali Kuşçu'nun talebesidir. Muhtelif medreselerde müderrislik yapmıştır. Dinsizlikle itham edilerek Atmeydanında 24 Aralık 1994'de idam edildi. Hadis, mantık, belegat ve matematik sahalarında önemli eserleri vardır.¹³⁹

Mihri Hatun: Kaynaklarda ismi, Mihrumah, Mihrünnisâ ve FahrünNisâ olarak da geçen Mihri Hatun Amasyalı'dır. Lâkabı kendisine babası tarafından verilmiştir. Zamanının önde gelen şairleriyle mektuplaşmıştır. 1512'den sonra Amasya'da vefat etmiş ve dedesinin yanına defnedilmiştir. *Divan*'ından başka *Tazarrunâmesi* vardır.¹⁴⁰

Nâilî: Nâilî-i Kadîm olarak bilinir. Adı Mustafa'dır ve kaynaklarda babasından dolayı Pirzâde olarak da geçer. Küçük yaşlarda yetim ve öksüz kalan Nailî'nin ömrü sıkıntılar içinde geçmiştir. 1666'da İstanbul'da vefat etti. Sebk-i Hindî akımının en güçlü temsilcilerindedir. Divan'ı tek eseridir.¹⁴¹

Nakşî Akkirmânî: Nakşî-i Ali Akkirmânî, Halvetî tarikatının büyüklerinden bir zattır. *Aynu'l-Hayât* isimli manzum tasavvufî eserinde doğum yerinin Divrik olduğunu söyler. Divanı basılmıştır. Bunun yanında, *Vâkıat*, *Beyatnâme*, *Manzume-i Gavriye* isimlerinde eserleri de vardır. 1652'de Akkirman'da vefat etmiştir.¹⁴²

Nasûhî: Nasûhî Mehmet Efendi, Halvetiyenin Şabaniyye kolununun kurucusu Karabaş Veli'nin has halifelerinden olup Nasûhiyye şubesinin piridir. 1718'de Üsküdar'da

¹³⁷ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Antolojisi*, İstanbul, Yapı-Kredi, 1999, s. 257.

¹³⁸ Hasan Ali Esir, "Bursalı Lamii Çelebi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Ferhatnâmesinin Tahlili ve Tenkitli Metni", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998, s. 1-30.

¹³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (XV-XVII. Yüzyıllar)* İstanbul, 1998, s. 205-230, Orhan Şaik Gökyay, *Molla Lütfî*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1987, s. 1-50.

¹⁴⁰ Abdülkadir Karahan, "Mihri Hatun" İA, C. VII, İstanbul, MEB, 1968, s. 305-306.

¹⁴¹ Haluk İpekten, *Nâilî-i Kadîm Hayatı ve Edebi Kişiliği*, Ankara, Akçağ, 1991, s. 5-19.

¹⁴² Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. I, s. 171-172.

vefat etmiştir. İlahilerinin yer aldığı divanının yanında fıkıh, hadis ve akaide dair birkaç risalesi daha vardır.¹⁴³

Necâfî: Asıl adı İsâ'dır. Edirne'de doğmuş ve yetişmiş bir şairdir. İstanbul'a gelerek Fatih'e sunduğu gazel ile divan katibi oldu. Çeşitli şehzadelerin yanında çeşitli görevlerle bulunduktan sonra geldiği İstanbul'da Vefa'daki evinde 17 Mart 1509 yılında vefat etti.¹⁴⁴

Nef'î: Asıl adı Ömer'dir. Erzurum'un Pasinler ilçesindedir. Mahlası ilk önce Darrî iken Gelibolulu Alf'nin tavsiyesiyle Nef'î olarak değiştirmiştir. İstanbul'a gelerek çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra 27 Ocak 1635'te, Bayram Paşa için söylediği bir hicviyeden dolayı IV. Murad'ın emriyle idam edilmiştir. Eski edebiyatımızın en büyük kaside ve fahriye şairlerindedir. Türkçe ve Farsça Divanlarının yanında Siham-ı Kaza isimli bir eseri de vardır.¹⁴⁵

Nesimî : Seyyid Nesimi'nin yaşamı hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur.¹⁴⁶ Gerçek adı İmadüddin olan şair Bağdat'ın Nesim ilçesinde doğmasına nispeten Nesimî mahlasını kullanmıştır. Doğum yılı kesin bilinmemekle beraber 1339-1344 tarihleri arasında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Bunun gibi ölüm tarihinde de ittifak edilmiş bir tarih yoktur. Kaynaklarda en sık geçtiği şekli, şiir ve fikirlerinin şeriata aykırı olduğu iddia edilerek Halep'te 1404'te derisi yüzülerek öldürüldüğüdür.¹⁴⁷ Seyyid Nesimi, 1393'te Şirvan'da öldürüldüğü söylenen, XIV. Asrın sonlarında İran'da yayılan XV. yüzyılda Anadolu'da büyük nüfuz kazanarak Bektaşilikle karışan, İran'da unutulmasına karşılık Türkler arasında yaşayan Hurûfilîğin¹⁴⁸ kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'nin başlıca halifelerindedir.¹⁴⁹

Neşâtî: Adı Ahmed olan Neşâtî'nin ilk mahlası Semendî iken devrin şeyhülislamının tavsiyesiyle mahlasını değiştirmiştir. Mevlevî olan Neşâtî 1674'te Edirne'de vefat etti. Sebk-i Hindî akımı şairlerinden olan Neşâtî'nin, *Divan* ve *Hilye-i Enbiya* yanında birkaç küçük eseri vardır.¹⁵⁰

Nev'î: Asıl adı Yahya olan şair Nev'î 1533 Malkara doğumludur. Medrese tahsilini müteakip, çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. 24 Haziran 1599'da vefat etmiştir.

¹⁴³ a. e., C. I, s. 176-177.

¹⁴⁴ Mehmet Çavuşoğlu, *Necâfî Bey Divânı*, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 7-26.

¹⁴⁵ Abdülkadir Karahan, *Nef'î Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1986, s. 1-14.

¹⁴⁶ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C.2, s. 432-434.

¹⁴⁷ Bursalı Mehmet Tahir'de bu rakam h. 820'dir. Bk. Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. 2, s.432.

¹⁴⁸ Bu mezheb hakkında daha fazla bilgi için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurufilik Metinleri Kataloğu*, 2. Bs., Ankara, T.T.K., 1989.

¹⁴⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, "Nesimî" *İA*, C. 9, İstanbul, 1964, s. 206-207.

¹⁵⁰ İsmail Ünver, *Neşâtî*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1986, s. 3-30.

Arapça ve Türkçe otuza yakın eseri olduğu söylenmesine karşın hepsi günümüze ulaşmamıştır.¹⁵¹

Nev'îzâde: Asıl adı Ataullah'tır. Yukarıda ismi geçen Nev'î'nin oğludur. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra devrin büyük hocalarının derslerini takip etmiş ve müderrislik ve kadılık yapmıştır. 1635'te İstanbul'da vefat etti ve babasının yanına defnedildi. Mizahçılığı ve tasavvufa meyliyle dikkat çeken Atayî, Aziz Mahmut Hüdâyî'nin müridi idi. *Divan*, *Hamse* ve *Şakayık Zeyli* en önemli eserleridir.¹⁵²

Nûrî: Osmanlı şairleri arasında bu mahlası kullanan birden fazla şair vardır. Bursevî'nin ilahilerinden örnek verdiği Nûrî bize göre, mutasavvıf olan Seyyid Şeyh Hasan Nûrî Efendi olmalıdır. Bu zat, 1620'de İstanbul'da dünyaya gelmiş, 1664'de Balat'taki Kethüda zaviyesine postnişin olmuş ve 1689'da vefat etmiştir. Mutasavvıfâne şiirleri vardır.¹⁵³

Ruhi-i Bağdadî: Adı Osman'dır. Hayatı sıkıntı içinde geçmiştir. Bundan dolayı şiirlerinde daha çok eleştiri ve hiciv vardır. Dili sadedir. Gündelik dili kullanmıştır. *Divan*'ı ve *Terkîb-i Bend*'i meşhurdur. 1605'te Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁵⁴

Rûşenî: Aydın olduğu için Rûşenî mahlasını kullanan ve bununla şöhret bulan Dede Ömer'in asıl adı Ömer b. Ali ibn Binti Umur Bey'dir. Ailesi ve gençlik yıllarında hakkında yeterli bilgi bulunmayan Rûşenî'nin şiirlerinden o zamanlar Aydın'ın Tire ilçesinin Güzelhisar beldesinden olduğu anlaşılmaktadır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1407 yıllarında olduğu tahmin edilmektedir. Rûşenî, tahsilini İstanbul ve Bursa'da tamamladıktan sonra Çandarlı İbrahim Paşaya (ö. 1499) mülazım olmuştur. Bu sırada tasavvufa meyletmiş ve ağabeyi Alaaddin Ali vasıtasıyla Halvetî tarikatına intisap etmiş ve Seyyid Yahya Şirvanî'nin yanına Baku'ye gitmiştir. Rûşenî, Seyyid Yahya'dan hilafet almış ve ölümünden sonra da yerine geçmiştir. Ruşenî, Akkayunlu sultanı Yakup zamanında 1486 yılında vefat etmiş ve Tebriz'deki tekkesine defnedilmiştir.¹⁵⁵

Sadi Çelebi: Şeyhülislam Sadî Çelebi, Beydâvî şârihi olarak tanınmıştır. Kastamonu'ludur. 1538'de vefat etmiştir. *Tefsir-i Beydâvî Hâşiyesi*, *Mecmua-ı Fetavâ*,

¹⁵¹ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divân'ının Tahlili*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990, s.1-7.

¹⁵² Tunca Kortantamer, *Nev'îzâde Atâyî ve Hamsesi*, İzmir, Ege Üniversitesi, 1997, s. 1-25.

¹⁵³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-Alâm*, C. VI, İstanbul, 1316, s. 4618.

¹⁵⁴ Coşkun Ak, "Bağdatlı Rûhî: Hayatı, Sanatı, Eseri ve Bütün Şiirlerinin İncelenmesi", Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Erzurum, 1982.

¹⁵⁵ Bu bölüm şu eserden özetlenmiştir. Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Miskinlik-nâme *Mesnevî*sinin Edisyon Kritiği", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (Yayınlanmamış Doktora tezi) 1982, s. 12-52.

Hâşiye alâ Şerhi Hidâye, Haşiye ala'l-Kâmûs eserleridir. Şiire kabiliyeti olup birçok beyti vardır.¹⁵⁶

Sivâsî: Abdülmecid-i Sivâsî, 1563 tarihinde Tokat-Zile'de doğmuştur. Tam adı Ebu'l-Hayr Mecdüddin Abdülmecid b. Muharrem b. Ebu'l-Berâkât Muhammed b. Arif Hasan el-Zilf es-Sivâsî el-Hanefî'dir. Şiirlerinde ise Şeyhî mahlasını kullanmıştır. Ailesi Horasan'dan gelip Zile'ye yerleşmiştir. Abdülmecid ilk tahsilini babasından almıştır. Amcasından da zahiri ilimleri tedris etmiştir. Otuz yaşına kadar zahiri ilimlerle meşgul olan Sivâsî, amcası ve şeyhi Ebussenâ Şemseddin Ahmed Şemsî Efendi vasıtasıyla tasavvufa yöneldi ve daha sonra şeyh oldu. Devrin padişahı III. Mehmet'in davetiyle İstanbul'a geldi. Muhtelif camilerde vaizlik görevlerinde bulundu. Yetmiş sekiz yaşında iken 1639 yılında vefat etti. Sivâsî, tarihte Kadızâde ve Sivâsîler çatışması olarak bilinen kavganın taraflarından biridir. Sivâsî'nin Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yirmiden fazla eseri vardır.¹⁵⁷

Süleyman Çelebi: Mevlid'i çok tanınmasına ve okunmasına karşın Süleyman Çelebi hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Bursalı Mehmet Tahir onun vefatına "rahat-ı ervâh" terkibinin belirttiği 1422 tarihi olduğu söyler. Mezarı Bursa'da Çekirge yolu üzerinde Eski Kaplıca yakınındadır.¹⁵⁸

Şamî: II. Beyazıt devrinde sancak beyliği hizmetinde bulunan meşhur şairlerdendir. Zamanında Şamlı oğlu olarak tanınmıştır. Divanı basılmamıştır.¹⁵⁹

Şeyh Üftâde: Hakkında daha önceki bölümlerde bilgi verilmiştir.

Şeyhî: Kaynaklarda ismi Yusuf ve Sinan olarak geçmektedir. Kütahya'da yetişmiştir. Tahsilini ilerletmek için gittiği İran'dan döndükten sonra Hacı Bayram Veli'ye intisab ederek Şeyhî lâkabını aldı. Kaynaklarda Osmanlı Devletinin ilk reisü'l-etibbası olarak gösterilir. Kütahya'da 1431'de vefat etmiştir. Eserleri arasında en meşhuru *Hüsrev ü Şirin* mesnevîsidir. *Divan, Hab-nâme, Ney-nâme* ve *Har-nâme* diğer eserleridir.¹⁶⁰

Şeyhülislam Yahya Efendi: Ankaralı Şeyhülislam Bayramzâde Zekeriye Efendinin oğlu olan Yahyâ Efendi 1561 İstanbul doğumludur. Hayatı değişik mevkilerde olmak üzere kadılıkla geçmiştir. 1644'de vefat edene kadar üç defa şeyhülislamlık görevine atanmıştır. 17. yüzyılın en büyük şairlerinden kabul edilir.¹⁶¹

¹⁵⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. I, s. 323.

¹⁵⁷ Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, Ankara 2000, s. 39-146.

¹⁵⁸ Süleyman Çelebî, *Mevlid (Vesiletü'n-Necât)*, haz. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul, MEB, 1990, s. II-IV.

¹⁵⁹ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. II, s. 257.

¹⁶⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1963.

¹⁶¹ Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, İstanbul, MEB, 2001, s. xiii-xxxii.

Tab'î-i İştibî: Tab'î Mehmet Çelebi, XVI. asır şairlerindedir. Medrese tahsili görerek Mısır kadısı iken vefat eden Arabzâde'den mülazım oldu. İştib'de babasının medresesinde dersler verdi. Daha sonra kadılık yaptı. Kanunî Sultan Süleyman devri sonlarında vefat etti.¹⁶²

Taşlıcalı Yahya Bey: Aslen Arnavut olan Yahya Bey, devşirmedir. Küçük yaşta geldiği İstanbul'da yetişmiş bir askerdir. Bağdat seferinde Kanunî ile birlikte bulunmuş ve takdirini kazanmıştır. Şehzade Mustafa'nın katlinden sonra yazdığı mersiye ile gözden düşerek Bosna'ya çekilmiş ve münzevî bir hayat sonunda 1582'de ölmüştür. Divan'ının yanında *Hamse*'si de vardır.¹⁶³

Ulvî: Şâir Derzîzâde Mustafa Efendinin kardeşidir. Şehzade Selim'in muhasipliğini yaptı. Kanuni tarafından idam cezasına çarptırıldıysa da kaçarak kurtuldu. Son yıllarda kendini içkiye verdi. 1585'de öldü. Divan'ının yanında Manisa şehrengizi vardır.¹⁶⁴

Vâlihî-i Üskübî: Vâlihî Ahmed Çelebi Üsküplü'dür. Medrese tahsilini İstanbul'da tamamladı. Mülazım oldu ve kadılık yaptı. 1599'da vefat etti. Mezarı Üsküp'te Şeyh Lütfullah zaviyesindedir. Devrinde tanınmış bir şairdir. *Divan*'ı elimizde bulunmamaktadır.¹⁶⁵

Vecdî: Vecdî Abdülbâkî Bey gazelleriyle tanınmış bir şairdir. Divan-ı Hümayun kaleminde çalışmıştır. Köprülü Mehmet Paşanın teveccühüne mahzar olaral beylikçi olmuştur. 1661'de İstanbul'da vefat etmiştir. Basılmış *Divançe*'sinin yanında bir şiir mecmuası da vardır.¹⁶⁶

Veysî: 1561'de Alaşehir'de doğdu. Kadı Mehmet Efendinin oğludur. Adı Üveys b. Mehmet'tir. Üsküp ve İstanbul medreselerinde tahsilini tamamladı. Muhtelif ilçelerde kadılıklarda bulundu. Üsküp kadısı iken 1628'de vefat etti. Klasik şiirimizin en meşhur nâsiridir. Şiirlerinde oldukça sade bir dil kullanmasına karşın nesri oldukça ağırdır. *Siyer-i Nebî, Habnâme, Divan* ve *Münşeât*'ının yanında bir çok eseri vardır.¹⁶⁷

Yazıcıoğlu Mehmed: Yazıcıoğlu Mehmed XV. yüzyılın ilk yarısında yetişen, II. Murad ve Fatih döneminin tanınmış bilginlerinden ve mutasavvıflarındandır. Hayatı hakkında

¹⁶² Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şüerâ*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara, TTK, 1989, 189-190.

¹⁶³ Mehmet Çavuşoğlu, "Yahya Bey, Dukakinzâde" *İA*, C. XIII, İstanbul, MEB, 1986, s. 343-347.

¹⁶⁴ Kınalızade Hasan Çelebi, *a.g.e.*, 646-651.

¹⁶⁵ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, Dergah, 1998, s. 504.

¹⁶⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. II, s. 479.

¹⁶⁷ Hayriye Deryan, "Habnâme-i Veysi", İ.Ü., Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Bitirme tezi), İstanbul, 1961, 1-3.

fazla bilgi bulunmamaktadır. 1451'de Gelibolu'da vefat etmiştir. *Muhammediye*'si onu meşhur eden eseridir.¹⁶⁸

Yetim Ali Çelebi: Babası saray turnacıbaşısıydı. Yeniçeridir. Sütluçe Karamanlı tekkesi şeyhi Cemalleddin Efendiye intisab etti. Ailesini özleyerek İstanbul'a dönmesi üzerine maaşı kesildi ve ömrünün sonuna kadar sıkıntı çekti. 1522'de vefat etti. Yarım kalan *Lüccetü'l-Ahyâr* isimli Hayreddin Paşa gazavatnamesinin yanında bir de *Divan*'ı vardır.¹⁶⁹

Yunus Emre: Şiirleri her kesimde çok okunan bu sufi şairimiz hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Daha çok menkıbevî bilgiler vardır. XIII. yüzyılın , son yarısı ile XIV. Yüzyılın ilk yarısında yaşadığı kabul edilir. Bursevî'ye göre Yunus ümmî değildir ve o tasavvufta söylenebilecek her şeyi söylemiştir. *Divan*'ı ve *Risaletü'n-Nushiyye* isimli eserleri vardır.¹⁷⁰

Zâfi İvaz Çelebi: 1471-1546 yılları arasında İstanbul'da yaşamıştır. Balıkesirlidir. Kalendermeşrep ve çirkin birisi olduğu söylenmektedir. Devrinde bir çok şaire hocalık yapmıştır. II. Beyazıt Camii avlusundaki küçük dükkanında fal bakmakla geçinen Zâfi, burada devrin genç şairlerine hocalık yapmıştır. 3000 kadar gazel ve 400 kasidesinin yer aldığı büyük bir *Divan* sahibidir. *Şehrengiz-i Edirne* ve *Şem u Pervane* diğer eserleridir.¹⁷¹

Zeyneb Hatun: “Zeynü'n-nisâ” olarak da bilinir. Fatih dönemi şairlerindedir. Kastamomu ve Amasyalı olduğu konusunda ihtilaf olduğu söylense de Bursalı Mehmet Tahir, Amasyalı Karabelâfi Muhammed Çelebi'nin kızı ve İshak Fehmi Çelebi'nin hanımı olduğunu söylemektedir. Mihri Hatun ile muasırdır. *Divan*'ını Fatih'e sunmuş ve beğenilmiştir. *Divan*ının yanında Farsça şiirleri de vardır. 1474'de Amasya'da vefat etti.¹⁷²

11- Arap Edebiyatı

Ali b. Ebi tâlib: İslam'ın dördüncü halifesi hakkında daha önce bilgi verildi. (bk. Sözlereinden örnek verilenler)

¹⁶⁸ Amil Çelebioğlu, *Muhammediye I*, İstanbul, MEB, 1996, s. 9-40.

¹⁶⁹ Kınalızade Hasan Çelebi, *a.g.e*, II, s. 1071-1076.

¹⁷⁰ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı I*, Ankara, Kültür Bakanlığı, s. 12-43.

¹⁷¹ Şişman, Vildan Serdaroğlu, “Zati Divanında Sosyal Hayat”, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, “Yayınlanmamış Doktora Tezi”, İstanbul, 2001, s. 6-16.

¹⁷² Hacı Beyzâde Ahmet Muhtar, *Şâir hanımlar*, İstanbul, 1311, s. 15-17, Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e*, C. II, s. 219-220.

Ammare el-Yemenî: Tam adı, Ammare b. Ali b. Zeydan b. Ahmed el-Hikemî el-Yemenî'dir. 1121-1175 yılları arasında yaşamıştır. İkinci haccından sonra gittiği Kahire'de öldürüldü. İslam hukukçusu, tarihçi ve şairdir.¹⁷³

A'sâ (565-630) : Yirmi kadar Arap şairinin lâkabıdır. Bursevî'nin şiirinden örnek verdiği A'sâ, cahiliye dönemi şairlerinden A'sâ Meymûn b. Kays olmalıdır. Şiirleri Yedi Aski'da olan bu şairi, Bursevî'nin kendisi gibi *Yedi Aski*'de şiirleri olan Zuheyr ve Lebid'den örnek verdiği için tahmin ediyoruz.

Bûsirî (1212-1296): Hz. Peygamber için yazdığı kasidelerle üne kavuşan şairin tam adı, Muhammed b. Said el-Bûsirî'dir. Mısırlıdır. Eserlerinin çoğu Hz. Peygamber hakkında yazılmış kasidelerden ibârettir. *Kasidetü'l-Bürde* ve *Kasîdetü'l-Hemziyye* en çok bilinen ve okunan iki eseridir.¹⁷⁴

Ebû İshak es-Sabî (ö. 994) : Döneminin meşhur makamecilerindendir. Nesri çok güçlü olan Ebu İshak dininden dolayı Sabî lâkabını almıştır.¹⁷⁵

Ebû Zeyd: Bursevî'de sadece Ebû Zeyd olarak geçmektedir. Bu isimle Bursevî'den önce yaşamış dört tane edebiyatçı bulunmaktadır.

Farzad (641-728): Basra'da doğdu. Kendisine 'Ebu'l-Feres' denilirdi. Adı Hemmâm idi. Babası kavminin reisi idi. Basra'da doğdu ve babasıyla birlikte çöllerde yaşadı. Kuran'ı ezberledi. Çok çalkantılı ve çileli bir hayattan sonra yakalandığı bir deri rahatsızlığından dolayı Basra'da öldü.¹⁷⁶

Hansâ (575-645): Tam adı, Ümmü Amr Tûmâdir bint Amr b. El-Hâris b. Eş-şerîd'dir. Arapların en meşhur kadın şairidir. Hz. Muhammed onun şiirlerini beğenirdi. Özellikle kardeşleri için yazdığı mersiyelerle şöhret bulmuştur.¹⁷⁷

Lebid b. Rabîa (ö. 662) : Cahiliye döneminin Muallaka sahibi olarak tanınan üç büyük Arap şairinden biridir. Annesi de cahiliye devrinden iyi bir şairdi. Müslüman olmuş ve 145 yaşında, Muaviye'nin hilafetinin ilk yıllarında vefat etmiştir. Şiirlerinin çoğu

¹⁷³ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, C. 7, Beyrut, t.y., s. 268.

¹⁷⁴ Mahmut Kaya, "Bûsirî" *TDVİA*, C. VI, İstanbul, 1992, s. 469-470.

¹⁷⁵ Clement Huart, *Arab ve İslam Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin, Ankara, 1971, s. 137.

¹⁷⁶ Corci Zeydan, a.g.e., s. 255-257.

¹⁷⁷ Ali Şakir Ergin, "Hansâ" *TDVİA*, XVI, İstanbul, 1997, s. 46-47.

Müslüman olmadan önceki devredendir. Bedevi bir şairdir ve şiirlerinde bedevî ve çöl hayatına ait bilgiler yer alır.¹⁷⁸

Hasan b. Ali: Ali b. Ebî Tâlib'in büyük oğludur. Babasının zamanında devlet işlerinde pek fazla girişmeyen Hasan, Ali'nin öldürülmesinden sonra Irak'ta halife ilan edildiyse de Muaviye ile anlaşarak hilafetten çekildi ve Medine'ye yerleşti. 669'da Medine'de vefat etti.¹⁷⁹

Ömer İbn Farız: (1181-1235) Adı, Ömer b. Ali el-Mısırî el-Sâdî'dir. Babası ferâiz bilgini olduğu için İbn Farız ismiyle tanınmıştır. Münzevi bir hayat sürdü ve hayatının sonuna kadar bir veli gibi saygı gördü. 1235'te Kahire'de öldü ve kabri bir türbe haline dönüştü. Divan'ı hacminin küçüklüğüne rağmen Arap edebiyatının en önemli eserlerinden biri olmuştur. Divanındaki *Hamriye* ve *Taiyye* kasideleri özellikle çok okunmuş ve şerh edilmiştir.¹⁸⁰

Şâtıbî: Ebu İshak İbrahim b. Musa El-Şâtıbî el-Gırnatevî, hafız, müctehid, müfessir, muhaddis, fakih ve dil bilginidir. Edebiyatla ilgili *El-İfâdât ve İnşâdât* isimli bir eseri vardır. Bunun yanında beş ciltlik *El-Mekâsıdu'l-Şâfiye fi Şerhi Hülsâtu'l-Kâfiye* isimli gramer kitabı da vardır. 1388'de vefat etti.¹⁸¹

Tâcüddîn el-Kâzı el-Geylânî (ö. 1655): Tam adı Tâcüddin b. Ahmed b. İbrahim b. Tacüddin b. Muhammed'dir. Mekke'de mukim olup aslen Medine'lidir. İnşâsı güzel ve şiiri incelik dolu bir ediptir. *Divanı İnşâ* ve *Fetevâyı Fıkhiyye* isimli eserlerini oğlu Ahmed *Tâcu'l-Mecâmî* adıyla bir eserde topladı.¹⁸²

Yezid b. Muaviye: Bursevî'nin kendisinden 'Yezid-i Pelid' olarak bahsettiği (II/464) Yezid b. Muaviye ikinci Emevî halifesidir. Şam'da yetişmiştir. Sanata düşkündür. Ömrü siyasi olayların içinde geçmiştir. Hz. Hüseyin'i katl ettiği için Müslüman'lar arasında pek sevilmez ve 'Pis Yezid' manasına gelen 'Yezid-i Pelid' lâkabıyla anılır. Şiire ve musîkiye düşkünlüğüyle bilinir. İlk içki içen halife olduğu için "*humûr*" lâkabı da vardır.¹⁸³

Zuhayr (ö. 615) : Adı Zuhayr b. Ebî Selmâ'dır. Muzar kabilesindendir. Cahiliye döneminin İmruulkays ve Lebid ile birlikte üç büyük şairinden biridir. Hikmetli söz söyleme ve misal getirme onun şiirinin özelliğidir. Medih şâiridir. Babası, dayısı, kardeşleri ve

¹⁷⁸ Corci Zeydan, *Târihü Adâbu'l-Lügati'l-Arabiyye*, C. I, Kahire, Darü'l-Hilâl, t.y., s. 105-106, Ahmed İskenderî ve öte., *El-Mufassal fi Tarihi'l-Edebi'l-Arab*, C. I, y.y., t.y., s. 76-77.

¹⁷⁹ Ethem Ruhî Fığlalı, "Hasan" *TDVİA*, C. 16, İstanbul, TDV, 1997, s. 282-284.

¹⁸⁰ R. A. Nicholson, "Ömer" *İA*, C. 9, İstanbul, MEB, 1964, s. 645-646.

¹⁸¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât, İslamî İlimler Metodolojisi*, C. I, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz, 1990, s. XV.

¹⁸² Hayrettin Zirikli, *El-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşhâsî'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, C. 2, y. y., t. y., s. 62.

¹⁸³ Hakkı Dursun Yıldız, "Yezid b. Muaviye" *İA*, C. 13, İstanbul, 1986, s. 411-413.

çocukları da şair olan bir ailenin ferdidir. Bu şair ilk Kaside-i Bürde sahibi Ka‘b’ın babasıdır. Hz. Muhammed’e peygamberlik verilmeden önce ölmüştür.¹⁸⁴

iii- Fars Edebiyatı

Attar: Feridüddin Ebu Hâmid Muhammed b. Ebî Bekr İbrahim Attar, 1142’de Nişabur’da doğdu. Babasının ölümünden sonra dükkanını işletti. Tasavvufla daha sonraki dönemlerde ilgi duydu. Bir çok yer gezerek devrin meşhur mutasavvıflarıyla görüştü. Attar, çok çalışkan birisidir. *Esrârname*, *İlâhinâme*, *Mûsibetname*, *Cevâhirü’z-Zât*, *Hüsrevname*, *Vasiyetname*, *Mantika’t-Tayr*, *Bûlbûlnâme*, *Haydarnâme*, *Şütürnâme*, *Muhtarnâme*, *Şâhnâme* onun manzum eserlerindedir. *Tezkiretü’l-Evliyâ* ise onun biyografik eseridir. Bunun yanında *Mazharu’l-Acâyib*, *Heylâcnâme*, *Lisânu’l-Gayb*, *Miftâhu’l-Fütûh*, *Pesernâme* diğer manzum eserleridir. 1221’de Moğol istilasında şehit oldu. İran edebiyatının büyük mutasavvıf şairlerindedir. Dili sâdedidir ve şiirlerinde aşk, iştihak ve yakarış yer alır.¹⁸⁵

Emir Hüsrev Dihlevî: Hindistan’ın büyük Farsça şairi, mutasavvıfı, edibi, tarihçisi, dilcisi ve musîki üstadıdır. 1253’te Delhi’de doğdu. 1324’de Gıyaspur’de vefat etti. Manzum ve Mensur bir çok eseri vardır. Mesnevileri meşhurdur.¹⁸⁶

Evhadî: Tanınmış rûbai şairi ve sufidir. Tam adı Şeyh Evhadüddin Hâmid b. Ebi’l-Fahr el-Kirmânî’dir. 1166’da Kirman’da doğdu. Bağdat’ta tasavvufu öğrendikten sonra Anadolu’ya geçmiş ve bir çok yerleri dolaşmıştır. 1234’de tekrar Bağdat’a dönmüş ve 1238’de vefat etmiştir. Rübâileri meşhurdur.¹⁸⁷

Hâfız: Hâce Şemseddin Muhammed İran’ın önde gelen lirik şairlerindedir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1317 ile 1326 tarihleri arasında olduğu tahmin edilmektedir. Şiraz’da doğduğu için Hâfız-i Şîrâzî olarak bilinir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 1390’da Şiraz’da vefat etti. Hafız’ın tasavvufla ilgisi olmakla birlikte kaynaklarda tarikati ve şeyhi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fal bakmak için de okunan *Divan*’ı Türkçe’ye tercüme edilmiş ve bir çok kereler de şerh edilmiştir.¹⁸⁸

Hâtîfî: İran edebiyatının tanınmış şairlerindedir. 1419’da Herat’ın Câm bölgesinde doğdu. Câmî’nin kızkardeşinin oğludur. Gençliğinde zevk ve eğlence peşinde iken daha sonra tasavvufa meyl etmiş ve inzivaya çekilmiştir. Dayısından sonra devrinin en büyük şairi sayılan Hatîfî 1521’de vefat etti. *Divan* ve *Hamse* sahibidir.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Corci Zeydan, a.g.e., s. 98-100.

¹⁸⁵ Zebiyullah Safâ, *Târih-i Edebiyât-ı İrân* II, Tahran, Kaknûs, 1380/1960, s. 321-325.

¹⁸⁶ Erkan Türkmen, a.g.e., s. 1-45.

¹⁸⁷ Nihat Azamat, “Evhadüddin-i Kirmânî” *TDVİA*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 518-520.

¹⁸⁸ Tahsin Yazıcı, “Hafız-ı Şîrâzî” *TDVİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 104-106.

¹⁸⁹ Mürsel Öztürk, “Hâtîfî” *TDVİA*, C. 16, İstanbul, 1997, s. 468.

Kemâl-i Hucendî: Şeyh Kemâleddin Mes'ûd Hucendî, Şeyh Kemâl diye de bilinen XIV. asrın meşhur şair ve mutasavvıflarındandır. Maverâunnehir'in Hucend kasabasındandır. Sultan Celâyir'in onun için yaptırmış olduğu hangâhta irşâd vazifesini yerine getirdi. 1385'te Toktamış'ın emriyle Kıpçak mürterileriyle birlikte Kıpçak başkentine yerleşti ve kırk yıl orada kaldı. Daha sonra tekrar geri döndü. 1396'da vefat edene kadar Sultan Celâyir'in kendisi için yaptırmış olduğu hangâhta uzlet içinde yaşadı. Şiirlerini Doğu İran lehçesiyle yazdı. Hasan-ı Devlevî'nin etkisi çok görüldüğü için kendisine "*Düz-i Hasan*" denildi. *Divan*'ı vardır.¹⁹⁰

Latîfî Erdebilî: Kadızâde diye tanınan Kebir b. Üveys, tabib ve şair olup 50 yıl süreyle Erdebil kadılığı yapan Kadı Şeyh Kebir'in oğludur. Tebriz'de yaşayan Latîfî, Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a götürüldü. Burada İbn Hallikan'ın *Vefâyât*'ını tercüme etti. 1524'de öldürüldü.¹⁹¹

Câmî: Adı Nureddin Abdurrahman b. Nizâmeddin Ahmed b. Muhammed el-Câmî'dir. Daha çok Molla Câmî olarak bilinir. Nakşibendi tarikatine mensup şair, 817'de Horasan'ın Câm şehrinde doğdu. 1492'de vefat etti. Kaynaklarda Arapça ve Farsça kırk beş eserinin olduğu söylenir. *Üç Divan*'ı, *Heft Evreng* isimli mesnevîleri, *Kırk Hadis Tercümesi*, *Nefahâtü'l-Üns*, *Füsûs Şerhi*, *Baharistan* onun ilk akla gelen eserleridir.¹⁹²

Mevlanâ Celaleddin Rûmî: Hayatı hakkında daha önce bilgi verildi.

Rûdegî: Devrinde, "üstad-ı şâirân" ve "sultan-ı şâriân" lâkabını alacak kadar şiiri iyi bilen bir şairdir. Semerkand'da Rudek kasabasından olduğu için de Rûdegî diye şöhret bulmuştur. XIII. yüzyılın sonlarında doğmuştur. Kuran'ı yedi yaşında ezberleyecek kadar zekidir. Sesi çok güzeldir ve musiki bilgisi çok derindir. Ömrünün son yıllarında kör olmuştur. 941'de doğduğu yerde vefat etmiştir. *Kelime ve Dimne*'yi manzum tercüme etmiştir. Günümüze ulaşmış müretteb divanı yoktur.¹⁹³

Sâib: İran'ın tanınmış şairlerinden olan Sâib'in adı Muhammed Ali'dir. Tebrizli olup Şahcihân zamanında Hindistan'a ve Keşmir'e gitmiştir. Kırk bin beyte ulaşan şiirleri vardır. Müretteb *Divan* sahibidir.¹⁹⁴

Sûzenî: Hekîm Şemseddin Muhammed tam adıdır. İran'ın büyük şairlerindedir. Semerkandlıdır. Selman-ı Farisi'nin neslinden olduğu söylenir. Letafet ve hezeliyatta çok

¹⁹⁰ Zebîhullah Safâ, a.g.e., C. II, s. 196-199.

¹⁹¹ Muhammed Emin Riyâhî, a.g.e., s. 180-181.

¹⁹² Zebîhullah Safâ, a.g.e., C. III, s. 152-162.

¹⁹³ Zebîhullah Safâ, a.g.e., C. I, s. 101-105.

¹⁹⁴ Şemsettin Sami, *Kâmusu'l-Alâm*, C. 4, İstanbul, 1311, s.2933-4.

becerikli olup gençliğini zevk ve eğlence ile geçirdikten sonra tasavvuf yoluna girmiş, ilahiler ve tasavvufî şiirler söylemiştir. Bir çok şair yetiştirmiştir. 1173'te Semerkand'da vefat etti.¹⁹⁵

Irâkî: Tam adı, İbrâhim b. Büzürcmîhr b. Abdulgaffar Hemedânî Ferâhânî'dir. XIV. asrın büyük mutasavvîf şairlerinden olan Irakî iyi bir eğitim aldı. Müderris iken Kalenderilere katıldı ve medreseyi terk etti. Anadolu'ya da gelerek Sadreddin Konevî'nin derslerine katıldı ve Mevlana'yla görüştü. Daha sonra devrin siyasi olaylarından dolayı Mısır'a ve Şam'a gitti. 23 Kasım 1289'da Şam'da vefat etti. En önemli eseri *Lema'ât*'tır. Vahdet-i vücûd inancına gönülden bağlı olan Irakî'nin *Divan*, *Uşşaknâme*, *Lemaât ve Istilahât-ı Süfiyye* isimli eserleri meşhurdur.¹⁹⁶

Mağribî: Tam adı Şeyh Mağribî Muhammed Şirîn'dir. İran'ın tanınmış sufi şairlerindedir. Şahrûh zamanında yaşamıştır. Kemal-i Hucendî'nin dostlarındandır. 1416'da Tebriz'de vefat etmiştir. Bir çok kasidesi ve şiirleri vardır.¹⁹⁷

Sa'dî: İran'ın Firdevsî'den sonra gelen en büyük şairidir. Nesebi, ismi ve vefat tarihi tartışmalıdır. Sa'd b. Ebû Bekr'e intisabından dolayı Sa'dî mahlasını tahallus etmiştir. 1209'da Şirâz'da doğdu. Çocukluğu babasının teriyesi ve eğitimi altında geçti. Tahsilini tamamlamak üzere Bağdat'a gitti. Burada devrin meşhur mutasavvıflarının sohbetlerini dinledi. Daha sonra hac vazifesinden sonra Şiraz'a döndü ve Sa'd b. Ebu Bekr b. Sa'd b. Zengî'ye intisab etti. Geri kalan ömrünü burada, kaside, gazel ve kitap telif etmekle geçirdi. 1291 Aralık'ta vefat etti. Sadi zamanının en çok tanınan Farsça şairidir. Kendisinden sonra bir çok şairi etkilemiştir. *Bostan* ve *Gülîstan* iki önemli eseridir.¹⁹⁸

Urfî: Mevlana Cemâleddin Muhammed Urfî, Şirazlıdır. Sebk-i Hindî akımının öncüsüdür. Hindistan'a göç ederek Hekim Ebu'l-Feth Geylânî'ye intisab etmiştir. Onun vefatından sonra Ekber Şahın himayesine geçmiştir. Lahor'da 1591'de 32 yaşındayken vefat etmiştir. Bir *Divan*'ı, Kaside mecmuası ve bazı manzumeleri vardır.¹⁹⁹

Zahîr-i Feryâbî: Zahîrüddin Ebu'l-Fazl Tâhir b. Muhammed Faryâbî, usta bir şâir ve güzel söz söyleyen bir nâsirdir. Belhlidir. Tahsilini Nişabur'da tamamladı. Isfahan'a giderek orada Sadreddin Hucendî'nin hizmetinde bulundu. Ömrünün sonuna kadar Selçuklu

¹⁹⁵ Şemsettin Sami, a.g.e. s. 2648.

¹⁹⁶ Orhan Bilgin, "Fahredden Irakî" *TDVİA*, C. 12, İstanbul, 1995, s. 84-86.

¹⁹⁷ Şemsettin Sami, *Kâmusu'l-Alâm*, C. 6, İstanbul, 1312, s. 4347.

¹⁹⁸ Zebihullah Safâ, a.g.e., C. II, s. 111-117.

¹⁹⁹ Şemsettin Sami, a.g.e., C. 4, İstanbul, 1311, s. 3143.

hükamdarlarının himayesinde Tebriz'de yaşadı ve burada 1202 yılında vefat etti. *Divan* sahibidir.²⁰⁰

k- Kendi eserleri

Bursevî, yeri geldikçe yazmış olduğu kitaplardan da faydalanmıştır. Bunların başında, Kuran-ı Kerim tefsiri olan *Rûhu'l-Beyân* gelmektedir. Onu Yazıcızâde'nin *Muhammediye*'sine yaptığı şerh olan *Ferâhu'r-Ruh* takip eder. Bu iki kitaptan sonra özellikle dilbilgisi kurallarını verdiği bölümde, onun konusu Arap dili olan *el-Furûk* isimli eseri gelmektedir. Bu eserleri, *Temâmu'l-Feyz*, *Mecû'l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr*, *Varidât-ı Hakki*, *Mir'ât* ile *Müfredât* takip etmektedir. Bu eserler hakkında daha önce bilgi verildiği için kısaca isimleri verilmekle yetinilmiştir.

l- Değerlendirme

Bursevî'nin *Rûhu'l-Mesnevî*'yi hazırlarken yararlandığı kaynaklara genel olarak bakıldığında ağırlıklı olarak, sözlükler, tefsirler, edebi ve tasavvufî eserler olduğu görülmektedir. Bunlar, bu tip eserlerin hazırlanmasında vazgeçilmez kaynaklardır. Bunlar kadar olmamakla birlikte din ilimlerinde yazılmış kitaplarla da karşılaşmaktayız. Onun bu eserini telif ederken yararlandığı kaynaklar arasında hesap, astronomi ve tıp kitaplarının da bulunması dikkat çekici bir durumdur.

m- Rûhu'l-Mesnevî'nin bibliyografyası

Yukarıda sıralanmaya çalışılan *Rûhu'l-Mesnevî*'nin kaynaklarının günümüz kaynakça anlayışına göre sıralanışı şöyledir:

Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah el-Zerkeşî, **El-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut, Darü'l-Maarife, 1972.

Abdurrahman Cami: **Heft Evreng**, yay. haz. Murteza Müderris-i Gilânî, Tahran, 1958.

Adüdidin El-İcî el-Kâzî: **Kitâbu'l-Mevâkıf**, thk. Abdurrahman Umeyra, şrh. Seyyid Cürcânî, Beyrut, Daru'l-Cil, 1997.

Ahmet Paşa: **Divân**, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, MEB, 1966.

Ahterî Musluhiddin Mustafa: **Ahter-i Kebîr**, İstanbul, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1892.

Ali b. Ebi Tâlib: **Elfu Kelime**, Necef, Matbaatü Garri'l-İslâmî, t.y.

Aydemir b. Ali el-Cildegî: **Kitâbu Bürhân fi Esrârî İlmi Mizân**, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah 1432.

²⁰⁰ Zebihüullah Safâ, a.g.e, C. I, s. 304-305.

- Aziz Mahmut Hüdâyî: **Divân**, haz. Ziver Tezeren, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1987.
- Aziz Mahmut Hüdâyî: **Vâkıâtü'l-Mahmûdiyye**, Hacı Selim Ağa, Hüdâyî No: 250.
- Bâkî: **Bâkî Divânı**, haz. Sabahattin Küçük, Ankara, TDK, 1995.
- Begavî: **Meâlimü't-Tenzîl**, thk. Halid Abdurrahman Ak, Beyrut, Dâru'l-Maarife, 1987.
- Beyhâkî Ebu Câfer: **Tâcu'l-Mesâdir fi'l-Lüga**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi 3115.
- Birgili Mehmet Efendi: **Tarîkatu'l-Muhammediye**, İstanbul, Daru't-Tıbaati'l-Amire, 1850.
- Bursalı Lâmfî Çelebi: **Lügat-ı Lamii**, İ. Ü. Kütüphanesi No: B 2784.
- Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî: **Makâmâtu's-Suyûtî**, çev. Muhammed İbrahim Selim, Kahire, Mektebu İbn Sinâ, t.y.
- Celeleddin Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi Mahallî, Ebu'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî: **Tefsir-i Celâleyn**, İstanbul, Daru't-Tıbaati'l-Amiriyye, 1884.
- Ebherî: **İsâgûcî**, İstanbul, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1888.
- Ebu Abdullah ed-Dımeşkî Şiblî: **Akâmu'l-Mercân fi Acâibi ve Garîbi'l-Cân**, der. Ahmed Abdüsselâm, Kahire, Mektebetü'l-Kuran, 1983.
- Ebu Abdullah Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî: **Mekâsıdü'l-Hasene fi Beyâni Kesîri mine'l-Ehâdisi'l-Müştehireti ale'l-Elsine**, thk. Abdullah Muhammed es-Sıddık, Mısır, Dârü'l-Edebi'l-Arabî, 1956.
- Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî: **el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân**, yay. haz. Muhammed İbrahim Muhammed Hafnevî, 2. baskı, Kahire, Dâru'l-Hadis, 1996.
- Ebu Abdurrahman Abdülvahhab b. Ahmed Şarânî: **el-Kibritü'l-Ahmer fi Beyâni Ulûmu's-Şeyhi'l-Ekber**, Kahire, El-Matbaatu'l-Ezheriye, 1305.
- Ebu Abdurrahman el-Mısrî el-Şarânî: **el-Yevâkut ve'l-Cevâhir fi Beyâni Akâidi'l-Kebâir**, I-II, Beyrut, Dârü'l-Fikr, t.y.
- Ebu Hafs Siraceddin Ömer b. Muhammed eş-Şâfi İbnü'l-Verdî: **Harîdetü'l-Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib**, haz. Mahmut Fâhûrî, Halep, Daru's-şarki'l-Arabî, 1955.
- Ebu Mansur b. Ahmet el-Cevâlîkî: **Muarrebât**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya K 4277/

- Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe: **Tefsîrû Garibu'l-Kur'an**, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud Bagavî: **Mesâbihü's-Sünne**, thk. Yusuf Mar'aşlı, Beyrut, Daru'l-Maride, 1987.
- Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed es-Semerkândî Haddâdî: **Tefsîr-i Haddâdî**, çev. Safvan Adnan Davûdî, Dımeşk, Daru'l-Kalem, 1988.
- Ebû Tâlib el-Mekkî: **Kûtu'l-Kulûb fi Muâmeleti'l-Mahbûb**, Mısır, 1961.
- Ebu'l-Berekât Kemâleddin el-Enbârî: **el-Beyân fi Garibi İ'râbi'l-Kur'an**, thk. Taha Abdülhamit, Kahire, El-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1980.
- Ebu'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrahim b. Ahmed Halebî: **İnsânu'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Mamûn**, Beyrut, Daru'l-Maarif, t. y.
- Ebu'l-Feth Şehristânî: **Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal**, I-II, thk. Ahmet Fehmi Muhammet, Beyrut, 1948.
- Ebu'l-Fezâil Saganî: **Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Süle li-Kitâbi Tacî'l-Luga**, thk. Abdülalim Tahavî, Kahire, Darü'l-Kütüb, 1960.
- Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed Kudurî: **Kudurî Şerif Tercümesi**, ter. Emin Fehmi Paşa, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1304.
- Ebu'l-Hasan Babeveyh: **Hidâye**, Beyrut, Daru'l-Mehiceti'l-Beyzâ, 1993.
- Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah Süheylî: **et-Tarif ve'l-İlâm fimâ Ubhime mine'l-İsmâ ve'l-A'lâm**, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, 132.
- Ebu'l-Leys Semerkândî: **Bahrü'l-Ulûm**, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Ebu'l-Mekârim Ahmed b. Hasan Çârperdî: **Metnü'l-Mugnî fi'n-Nahv**, thk. Abdülkadir Haytî, Bingazi, Menşurâtu Câmiatu Karyanus, 1998.
- Ebussuûd Efendi: **İrşâdu'l-Akli's-selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ani'l-Kerîm**, İstanbul, 1297.
- Ebussuûd Efendi: **Risâle fi Tashîhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile Beyne'n-Nâs**, şrh. Mustafa Şevket Paşa, İstanbul, 1318.
- Ekmeleddin Babertî: **Şerh-i Telhîs**, Trablus, Münşeatü'l-Amme, 1983.
- Eşrefoğlu Rûmî: **Divân-ı Eşrefoğlu**, haz. Asaf Hâlet Çelebi, İstanbul, Ahmet Halit Kitâbevi, 1944.
- Fehim-i Kadîm: **Fehim-i Kadîm Divanı**, haz. Tahir Üzgör, Ankara, AKM, 1991.

- Feridüddin Attar: **Mantıku't-Tayr I-II**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, MEB, 2001.
- Fuzûlî: **Fuzûlî Divânı**, haz. Kenan Akyüz ve öte., Ankara, Akçağ, 1990.
- Güvâhî: **Pendnâme Öğütler ve Atasözleri**, haz. Mehmet Hengirmen, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.
- Hafız: **Divân**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, MEB, 1992.
- Hakânî: **Hilye-i Hakânî**, haz. İskender Pala, İstanbul, TDV, 1991.
- Hakîm Tirmîzî: **İlelü'l-Ahkâm İlâlü'l-İbâdât**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat 613/2.
- Hasan b. Abülmümin-i Hoyf: **Lügât-ı Hüsâmî**, İ. Ü. Kütüphanesi TY No: 2784
- Hatip Kasımoğlu Muhammed: **Ravzatu'l-Ahyâr**, ter. Aşık Çelebi, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1696.
- Hayalî Ahmed Efendi: **Hâşiyetü Şerhi Akaidi'n-Nesefî**, İstanbul, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1273.
- Herevî: **Ez-Zâhir fî Garîbi Elfâzı's-Şâfi**, yay. haz. Abdülmünim Tui Beşennati, Beyrut, Darü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1998.
- Hüseyin Meybûdî: **Hulasâ-ı Tefsir-i Edebî ve İrfânî Kuran-ı Magîd be-Farsî**, Tahran, İkbâl, 1990.
- Hüseyin Şah Çelebi: **Hüseyniye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Celal Ökten 342/2.
- İbn Fâriz: **Kasîde-i Hamriye Tercümesi**, trC. Mehmet Said, İstanbul, Mühendisyan Matbaası, 1288.
- İbn Kemâl: **Şerh-i Hadîs-i Erbâîn**
- İbn Kemâl: **Dakâyıku'l-Hakâyık**, Yapı Kredi Bankası, Sermet Çifter Kütüphanesi, No: 756.
- İbn Kemâl: **et-Tenbîh alâ Galatı'l-Hamil ve'n-Nebih**, çev. Muhammed Sevai, Dımaşk, Institut Françeis de Damas, 1994.
- İbn Kemâl: **Nigâristan**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya K 4338.
- İbn Kemâl: **Şerh-i Hadis-i Erbâîn**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 4794.
- İbn Kesîr: **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm I-VIII**, Kahire, t.y.
- İbn Melek: **Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriku'l-Envâr**, İstanbul, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1886.

- İbn Melek: **Şerhü'l-Menâri'l-Envâr**, İstanbul, Daru't-Tıbaati'l-Amire, 1875.
- İbn Sinâ: **el-İşârât ve't-Tenbihât**, çev Süleyman Dünya, Kahire, Daru'l-ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1947.
- İbn Arabî: **Füsûsu'l-Hikem**, yay. haz. Ebu'l-Alâ Afifi, Beyrut, 1980.
- İbn Arabî: **Sücûnu'l-Mescûn**, Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Paşa 21/1.
- İbnü'l-Cevzî: **Mir'atü'z-Zaman fi Târihi'l-Ayân**, yay. Ali Sevim, Ankara, TTK, 1968.
- İbnü'l-Cezerî: **Mukaddime-i Cezerî ve Tercümesi**, haz. M. Sadi Çöğenli, Erzurum, 2000.
- İbnü'l-Esrî: **en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser, I-V** yay. haz. Tahir Ahmed ez-Zavi, Mahmud Muhammed et-Tenâhi, Kahire, 1963.
- İhvan-ı Safâ: **Resâil-i İhvân-ı Safâ**, haz. Arif Tamir, Beyrut, Daru Uveydatü't-Devliyye, 1995
- İmâm Bûsûrî: **Kasîde-i Bürde**, İstanbul, Daru't-Tıbaati'l-Amire, 1911.
- İmam Gazalî: **el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerfi Esmâi'l-lahi'l-Hüsnâ**, Yapı Kredi Bankası, Sermet Çifter Kütüphanesi, No: 692/5.
- İmam Gazâlî: **İhyâu Ulûmu'd-dîn I-VI**, Beyrut, 1992.
- İmam Gazali: **Minhâcu'l-Abidîn**, çev. İlyas b. Abdullah el-Nihânî, İstanbul, Tercüman-ı Ahval Matbaası, 1280.
- İmam Gazalî: **Mişkâtü'l-Envâr**, çev. Süleyman Ateş, İstanbul, 1994.
- İmam Râgıp İsfahanî: **el-Müfredât**, yay. haz. Muhammed Sâid Keylânî, Mısır, 1961.
- İsmail b. Hammad el-Cevherî: **Sihah**, İstanbul, Müteferrika, 1141.
- İsmail Hakkı Bursevî: **Kitâbu'n-Neftice I-II**, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul, İnsan, 1997.
- İsmail Hakkı Bursevî: **el-Mevsûm Bi-Râkımı'l-Evvel li'ş-Şeyh Muhammet Gazali**,
- İsmail Hakkı Bursevî: **Ferâhu'r-Rûh I-II**, İstanbul, Hacı Muharrem Efendi Matbaası 1256-1294, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi No: 514.
- İsmail Hakkı Bursevî: **Kitâbu'n-Neftice I-II**, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul, İnsan, 1997.
- İsmail Hakkı Bursevî: **Mecûü'l-Beşir li-Ecli't-Tebşir**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, No: 789.

- İsmail Hakkı Bursevî: **Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri I-X**, Kıs. Muhammed Ali Sabunî, red. Yüksel Kanar, çev. Abdullah Öz ve öte., İstanbul, Damla, 1995-6.
- İsmail Hakkı Bursevî: **Silsile-i İsmail Hakkı be-tarîk-ı Celvetî**, İstanbul, 1291.
- İsmail Hakkı Bursevî: **Tamâmu'l-Feyz**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi No: 244.
- İsmail Hakkı Bursevî: **Vâridat-ı Hakkı**, BEYBEK, Genel, No: 87.
- Kadı Beydâvî: **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl**, Beyrut, 1988.
- Kâşîfî Hüseyin b. Ali: **Risâletü'l-Aliye fi'l-Ehâdisi Nebeviye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi İlavesi 18.
- Kaşîfî Hüseyin binAli: **Reşehât-ı Aynü'l-Hayât**, çev. Maruf b. Şerif, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1862.
- Kays b. El-Mulavvah el-Amîrî: **Leylâ ile Mecnûn**, çev. Yusuf Ferhat, Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1992.
- Kemâl-i Hocendî: **Divân-ı Kemâlettin Mesud Hocendî**, haz. Aziz Devlet Abâdî, Tebrîz, Kitâbfürûş-ı Tahran, 1958.
- Kitâb-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit: İstanbul, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, 1997.
- Kuran: çev. Hasan Basri Çantay, yay. haz. Yekta Saraç, İstanbul, Risale, 1997.
- Kutbeddin İznîkî: **Râhatu'l-Kulûb**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut 1600.
- Kutbeddin Şîrâzî: **Hikmetü'l-İşrâk Şerhi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Sultan 207.
- Kutbeddin Şîrâzî: **Nihâyetü'l-İdrâk fî Dirâyetü'l-Eflâk**, Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa 851.
- Lisanuddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatib: **Ravzatu't-Tarîf bi'l-Hubbi's-Şerîf**, haz. Muhammed İbrahim Kettânî, Beyrut, Daru's-Sakafe, 1980.
- Lütfullah b. Yusuf el-Halîmî: **Bahru'l-Garâib**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, No: 2039-2044.
- Mahmud b. Edhem el-Amasyavî: **Miftâhü'l-Lügâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde 301.
- Mevlana Celâlettin Rûmî: **Mesnevî**, yay. haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993.
- Molla Fenârî: **Tefsir-i Fatiha**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 61.
- Muhammed b. Bahadır el-Zerkeşî: **El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut, Darü'l-Maarife, 1972.
- Muhammed b. Ebî Bekr el-Râzî: **Muhtaru's-Sihah**, İstanbul, Çağrı, 1980.

- Muhammed b. Musâ ed-Demîrî: **Hayâtu'l-Hayavân**, çev. Abdurrahman Sivasî, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1272.
- Muhammed b. Teyfur es-Secâvendî el-Gaznevî: **Aynü'l-Meânî fi Tefsîri Seb'a'l-Mesânî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Efendi 39.
- Muhammed b. Yakub Firûzâbâdî: **Kâmûsu'l-Muhît I-IV**, Beyrut, 1991.
- Muhyî: **Fütûhu'l-Harameyn**, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa 354/2.
- Musluhiddin İbn Temcid: **İbn Temcîd Hâşiyesi**, İstanbul, 1287.
- Mutarrızî: **el-Mugrib fi Tertîbi'l-Mu'rib**, Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1910.
- Necâtî: **Necâtî Bey Divanı**, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, MEB, 1963.
- Necmeddin Dâye: **Tevfîlât-ı Necmiyye**, Süleymaniye, Hacı Mahmut Efendi, No: 33/1.
- Nef'î: **Nef'î Divanı**, haz. Metin Akkuş, Ankara, Akçağ, 1993.
- Nesimî: **Divan**, II. Baskı, İstanbul, 1286.
- Nev'î Efendi: **İlimlerin Özü-Netâyicü'l-Fünûn**, yay. haz. Ömer Tolgay, İstanbul, İnsan, 1995.
- Nimetullah b. Ahmed Rûşenîzâde-i Rûmî: **Lûgat-i Nimetullah**, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi 387.
- Ramazân Efendi: **Şerhu'l-Tarikati'l-Muhammediye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1411.
- Riyâzî Mehmet Efendi: **Düstûru'l-Amel**, Yapı Kredi Bankası, Sermet Çifter Kütüphanesi, No: 143.
- Rodosî Mehmet Efendi: **Muhtasar-ı İbn-i Hallikan**, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1280.
- Rûzbihân-ı Baklî: **Arâisü'l-Beyân fi Hakâyıki'l-Kurân**, Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Sultan 20.
- Sadreddin Konevî: **Şerh-i Hadis-i Erbâin (Kırk Hadis Şerhi)**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz, 2002.
- Sâib: **Divân-ı Sâib**, Tahran, İntişârât-ı İlm u Ferheng, 1986.
- Seyyid Şerif Cürcânî: **Tâ'rifât**, İstanbul, Ahmed Kamil Matbaası, 1909.
- Sipâhîzâde Mehmed b. Ali: **Evezâhu'l-Mesâlik ilâ Marifeti'l-Buldân ve'l-Memâlik**, Topkapı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü 1462.

- Siraceddin Ebi Yakub Yusuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî: **Miftâhu'l-Ulûm**, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1983.
- Sûdî: **Divân-ı Hâfız Şerhi**, yay. haz. Mehmet Ali Paşa, İskenderiye, Bulak, 1250.
- Suyûfî: **Eşbah ve'n-Nezâir**, Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987.
- Süleyman Çelebi: **Mevlid (Vesiletü'n-Necât)**, haz. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul, M.E.B., 1990.
- Sürûfî: **Şerh-i Mesnevî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No: 1928
- Şâhidî İbrahim Dede: **Lügât-i Şâhidî**, İ. Ü. Kütüphanesi, Yıldız Yazmaları No: 184.
- Şemseddin Muhammed b. Hüsameddin el-Horasânî el-Kuhistânî: **Câmiü'r-Rumûz fi Şerhi'n-Nukâye**, İstanbul, Matbaatu'l-Masûmiyye, 1874.
- Şeyh Sâdî: **Bostan**, çev. Hikmet İlaydın, II. Baskı, İstanbul, MEB, 1967.
- Şeyh Sâdî: **Gülistan**, çev. Hikmet İlaydın, III. Baskı, İstanbul, MEB, 1966.
- Şeyhülislâm Sadi Çelebî: **Tefsir-i Beydâvî Haşiyesi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun 9.
- Şeyhülislam Yahya Efendi: **Divân**, haz. Rekin Ertem, Akçağ, 1995.
- Şihâbeddin Ebû Hafs Ömer b. Abdullah Sühreverdî: **Avârifü'l-Maârif (Gerçek Tasavvuf)**, ter. Dilaver Selvi, İstanbul, Umran, 1995.
- Şihâbeddin Suhreverdî-i Maktûl: **Hikmetü'l-İşrâk**, yay. haz. Henry Corbin, Tahran, Müessese-i Mütalaat ve Tahkika, 1993.
- Taşköprüzâde: **Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde**, thk. Kamil Bekri, Kahire, Daru'l-Kütübi'l-Hadise, 1968.
- Taşköprüzâde: **Risâletü'ş-Şifâ li Edvâi'l-Vebâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa 2799/1.
- Taşlıcalı Yahya Bey: **Gencine-i Râz**, Yapı Kredi Bankası, Sermet Çifter Kütüphanesi, No: 273.
- Vâhidî: **El-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'ân-ı Mecîd, I-IV**, thk. Safvan Adnan Davudî, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1994.
- Yazıcıoğlu Mehmed: **Muhammediye**, yay. haz. Amil Çelebioğlu, İstanbul, M.E.B., 1996.
- Yunus Emre: **Yunus Emre Divanı I-III**, haz. Mustafa Tatçı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.
- Zamahşerî: **Esâsü'l-Belağâ**, Beyrut, 1965.

D- İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh Usûlü

İsmail Hakkı Bursevî'nin, *Rûhu'l-Mesnevî*'de klasik şerh metodunu kullandığını söyleyebiliriz. Metni verdikten sonra metin içinde geçen kelimelerin sözlük anlamlarını bir örnekle açıklamaktadır. Örnek her zaman olmayıp, Bursevî'nin gerekli gördüğü durumlarda yer almaktadır. Kelimelerin açıklanmasını beytin tercümesi takip etmektedir. Bu tercüme bazen kısa olduğu gibi bazen de daha geniş bir tercüme olmaktadır. Tercümeden sonra, beyitte kastedilen konu örneklerle açıklanmaktadır. Kur'an ve hadis açıklamalarda en sık başvurulan iki kaynaktır. Açıklamaları, Bursevî'nin konu ile ilgili ya bir şeyin istendiği veya istenmediği bir dua takip eder. Bu duadan sonra çoğu kere Bursevî'nin, anlattıklarını özetleyen bir manzumesi gelmektedir.

Bursevî, anlattığı konunun öneminde göre “*daha iyi anla*”, “*iyi düşün*”, “*bunun üzerine kıyas et*” gibi ibarelerle okuyucunun hem dikkatini çekmekte hem de uyarmaktadır.

Bursevî, bir beyti şerh ederken bazen bir atasözü veya bir yaşanmış olayı örnek verdiği görülmektedir. “*Niçe peder vardır ki veledi hakkında, câhil olsun sağ olsun, der.*” (I/279) Bu örnek getirme, *Mesnevî* ile aralarındaki benzerliklerden biridir.

1- Şerhin bölümleri

Beyitlerin şerhini altı bölümde inceleyebiliriz. Bunlar sırasıyla şöyledir:

a- Birinci bölüm: *Mesnevî*

Bu bölümde, açıklanacak beytin Farsça aslı yer almaktadır. Bursevî'nin esas aldığı beyit ile ilgili karşılaştırmalı bilgi daha önce verildiği için (bk. 1. Bölüm) üzerinde fazla durulmayacaktır.

b- İkinci Bölüm: Kelimelerin açıklanması

Nadir de olsa kimi beyitlerde bu bölümün yer almadığı ve doğrudan tercümeyle geçildiği görülür. Bu bölümde, beyitte geçen açıklanması gereken kelimelerin sözlük anlamları verilmektedir. Bunun yanı sıra, bir takım dilbilgisi kuralları ile kelimenin durumu açıklanmaktadır. Kelimelerin bazen sadece anlamı verilirken, bazen de sözlüklerde geçen anlamları sıralanmaktadır. Bu durum şerh esnasında kelimenin taşıdığı anlam değerine göredir.

Bu bölümdeki açıklamalardan, Bursevî'nin Arapça'ya ve Farsça'ya ayrıntı sayılabilecek istisnaları bilecek kadar vakıf olduğunu görüyoruz. Metinde geçen kelime, eğer Arapça ise, Farsça ve Türkçe'si, Farsça ise Arapça ve Türkçe'si verilmektedir. Kelime eğer mürekkep ise kaç kelimeden oluştuğu ve hangi gramatikal kurala uyarak birleştiğinin izah edildiği de görülmektedir.

Bursevî, bu bölümde bir çok sözlükten yararlandığını belirtmektedir. Kelimenin hangi sözlükte ne anlama geldiğini açıkça belirtmesi, eseri farklılaştıran özelliklerin başında gelmektedir. Yararlandığı kaynaklar arasında, Arapça ve Farsça'nın en temel sözlükleri yer almaktadır.

c- Üçüncü Bölüm: Beytin Tercümesi

Bu bölüm, '*mana-yı beyt budur*' diyerek başlamaktadır. Bursevî nadir de olsa, bu ibareyi kullanmadan veya "*yâni*" diyerek beytin tercümesine geçtiği görülmektedir. Ayrıca, sadece bir yerde verdiği iki beytin manasını da "*Manâ-yı dü beyt budur ki*" diyerek beraber vermiştir. Baskıda, dikkat çekmesi için bu bölüm parantez içinde verilmiştir.

Tercüme her zaman aynı uzunlukta olmamaktadır. Bazen kısaca kelime tercümesi yapıldığı gibi, bazen de yorumlu mana tercümesi yapılmaktadır.

Bursevî genellikle iki mısra veya bir beytin tercümesini birlikte verdiği halde nadir de olsa, "*Manâ-yı mısra-ı evvel budur ki*", "*manâ-yı mısra-ı sâni budur ki*" diyerek beytin tercümesini mısra mısra verip açıkladığı da görülmektedir. 11. beyitte, önce ilk mısraın şerhini yapmış, örnek vermiş, daha sonra da ikinci mısraa geçmiştir. 14. beyit ise önce, "*mana-yı beyt-i evvel budur ki*", diyerek başlamış ve daha sonra "*mana-yı beyti sâni budur*" diyerek tamamlamıştır. Bu usul daha sonraki bölümlerde pek sık olmamakla birlikte görülmektedir.

d- Dördüncü bölüm: Beytin şerhi

Bursevî, tercümeden sonra beytin açıklamasına geçmektedir. Bu bölüme geçmeden önce genellikle "*Bundam malûm oldu ki*", "*Bundan murâd*", "*Maksûd budur ki*" ve "*Bunda işâret vardır ki*" gibi ifâdeler kullanmaktadır. Bu açıklamalar, yukarıda yararlandığı kaynaklar bölümünde de görüldüğü gibi başta dini olmak üzere, hemen bütün temel konulardaki kitaplardan yararlanılarak yapılmıştır. Daha önceden açıklanan konular tekrar açıklanmayıp "*mürûr etti*" veya benzer bir ifade ile özetlemektedir. Bu bölüm bazen bir paragraf olduğu gibi, bazen de birkaç sayfa olabilmektedir. Bazen şerhe örnek olarak verdiği beyitleri de açıklamaktadır.

e- Beşinci bölüm: Tenbih, dilek, temennî ve duâ

Bu bölüm, açıklamaların sonunda yer almaktadır. Daha çok duâ şeklinde olan tenbih, dilek ve temennîler, kısa bir cümleden oluşmaktadır. Bazen duanın uzun olduğu da görülür. Bu duaların bir diğer özelliği Arapça oluşlarıdır.

Bursevî, duasını açıkladığı konuya göre yapmaktadır. Eğer cennetten veya onun gibi güzel bir şeyden bahsediyorsa dileği ve duası daha çok bunları istemek, şeklindedir. Şeytanın

hileleri ve hastalık gibi insanların başına gelmesini istemedikleri bir sıkıntıdan bahsediyorsa ondan korunmayı Allah'tan istemektedir. Bu bölümün yer almadığı kimi beyit açıklamaları da vardır.

Dua cümlesi olarak, “Allah'tan tevfiik isteriz” “Allah seni yüceltsin”, “Allah hidâyete erdidir ve güvenim onadır”, “Biz şuhûd makamını isteriz.”, “Muhakkak o cömertdir”, “Sığınmak yüce olan Allah'adır.”, “Ey Allah'ım! Bizi onlardan eyle”, “Allah yardımcıdır.”, “Ancak ona kulluk eder ve ona sığınırız”, “Allah yardımcıdır, o ne iyi yardımcıdır.”, “Allah'ım bizi koru” geçmektedir. Tenbih cümlesi olarak; “Zamana ve mekana bağlı olma”, “Bil ki Allah doğru yolu gösterir ve sadece ona tevekkül edilir.”, “Bil ki bu değerli bir işarettir”, “Onu iyi anla, muhakkak ki o incedir.”, “anla ve onunla amel et” geçmektedir.

f- Son bölüm: Örnek verilen şür

Bursevî, şerhini genellikle “Li-muharririhî” ile başlayan ve kendisine ait bir manzumenin yer aldığı bir bölümle sona erdirmektedir. Bu bölümde yer alan manzumeler bazen bir mısra olmaktadır.

Mısra;

Eyleme mihmân-ı Hakk'dan nimet-i feyz dirîğ (I/240)

Bazen bir beyit olmaktadır.

*Tutma bu kesreti hergiz mesken
Cânib-i vahdete azm et erken (I/466)*

Bazen bir kıta olmaktadır.

*Yakmadan nâr-ı gama cân u dilin
Nefs-i âteş-peresti var oda yak
Nefs-i mârın günâhıdır zehr
Tövbedir zehrine onun tiryâk (I/469)*

Bazen de daha çok beyitten oluşan bir manzume olmaktadır.

<i>Pür-dürür evliyâyla harameyn</i>	<i>Yokdurur bu sohende asla meyn</i>
<i>Herkesin şanı değıldir amma</i>	<i>Ki ferâset ile seçe simâ</i>
<i>Görünür gözlerine güller hâr</i>	<i>İzzet ehli olur yanında hâr</i>
<i>Bu kadar evliyâyı bî-perde</i>	<i>Görmeyen göz çevirir aher yerde</i>
<i>Geçmedin göz yumup açınca dem</i>	<i>Aça gör gözlerin erken Adem</i>
<i>Bî-basar ademi neyler insan</i>	<i>Ede Allah basîret ihsân (II/113)</i>

Genellikle Türkçe olan bu şiirler, nadir de olsa Farsça olabilmektedir. (I/27)

چون نباشد نی بشان افغان من فریاد من²⁰¹

چونکه شد بر فرقت یاران ما در زاد من

Bu bölüm her beytin açıklanmasında yer almamaktadır. Çok nadir de olsa bir başka saire ait bir beyt ile bu açıklamasını bitirdiği görülür:

Ve Bûstân'da gelir; (II/260)

مراعات صد کن برای یکی

غم جمله خور در هوای یکی

چه دانی که صاحب ولایت خود اوست²⁰²

کسی را که نزدیک ظنت بد اوست

²⁰¹ Aynı anadan doğma dostlarımdan ayrıldığımda ney benim feryadımı figanımı şanı ile dile getiremez.

²⁰² Herkes düşün, fark gözetmeden. Bir kişi için yüz kişiye iyilik yap. Senin zannında kötü olan kişinin velayet sahibi olmadığımı ne bilirsin.

g- Şerh Şablonu

جان دريغم نيست از عيسى و ليك

واقفم بر علم دينش نيك نيك

Metin

Dirîğ, Birkaç manaya gelir. Burada murâd kıskanmak ve mendir. Velîk istidrâk içindir ki, velîkin'den terhîm ve tahfîf olunmuştur. Ve bu istidrâk yalnız mısra-ı sâniye merhûn değildir. Belki beyt-i âtiye dahi taalluku vardır.

Kelime Açıklaması

Mana-yı beyt budur ki; İsâ'dan cânım dirîğ değildir. Yani yoluna canımı kıskanmam. Ve andan anı men etmem ve bu mana çokdan husûle gelir ve vücûd bulurdu. Velâkin ben onun dini ilmine kati hûb vâkıfım ve ziyâde ittilâım vardır. Pes, eğer bu âne dek fenâ bulsam İsâ'nın ulûm-ı dîniyesi dahi fenâ bulur. Ve ehl-i milleti câhil kalırdı.

Beytin Tercümesi

Bundan maksûd vezîr-i mezbûrun itizâr ve idlâl-ı Nasârâyı temennîdir. Bunda işârât vardır. Evvelkisi budur ki; âlim olan kimse mechûl olduğu yerde iktizâ var ise kendini i'lâm eylemek gerekdir. Tâ ki, halk onun ilminden müntefi olalar ve hadîsde gelir; من كتم علما يعلمه الج [مه لله] يوم القيمة بلجام من نار İkincisi budur ki; insan kendine elsak-ı eşyâ olan cânını mahbûbundan dirîğ etmemek gerekdir, fe-keyfe ki, evlâd u emvâl. Nitekim Hazret-i İbrahim aleyhisselâma vâki oldu. Üçüncüsü budur ki; ulemânın mevti sebab-i mâtem-i âlemdir. Zira bir suyun bâşı külliyyen kesilse insan ve hayvan telef olur. Dördüncüsü budur ki; bu dünyada ki, sicni'l-mü'mindir, tûl-ı meks taleb etmek ifâde ve istifâde niyyetine gerekdir. Tâ ki, istifâde ile cehlden halâs ola ve ifâde ile hayr-i müteaddî olan rûtbe-i talîm ve irşâd bula. Hadîsde [45] عمله طوبى لمن طال عمره و حسن bu manaya dâirdir.

Beytin Şerhi

Fa'lem ve fa'mel.

Li-muharririhî;

Hayırsız serv gibi âzâde

Dâne saç ket-zâde a'mâle

Ne durursun bu fenâ dünyada

Beççesin tâ ki, ânı ukbâda (II/44-45)

Tenbih ve Dilek

Manzume

2- Şerh esnasında dikkat çeken özellikler

Bursevî, daha önce verdiği bir bilgiyi tekrar etmemek için, “*ahvâli mufassalan mahallinde mestûrdur*”, “*bâlâda tahkîk olundu*”, “*sırrı bâlâda beyân olundu*” veya “*olunmuşdur*”, “*nitekim mürûr eyledi*”, “*nitekim bâlâda işâret olundu*”, “*nitekim bâlâda beyân olundu*”, “*bâkî tafsîl bâlâda mürûr etmişdir*”, “*nitekim nezâiri mürûr eyledi*”, “*bâlâda müştemeldir*”, “*tahkîki bâlâda güzer etmişdir*”, “*bâlâda bilindi*”, “*nitekim merrâren mürûr eyledi*”, “*manaları sebk etmişdir*”, “*bâlâda âşikâr olmuşdur*”, “*Nitekim evâil-i şerhde mufassalan beyân olunmuşdur*” gibi ifadelerle o konuda daha önce bilgi verdiğini okuyucuya hatırlatır.

Gelecekte işlenecek bir konuyu ise; “*nitekim takrîri gelse gerekdir*”, “*nitekim tafsili gelir inşecallahü teala*”, “*nitekim aşâğıda bu mâcereya müteallık ta rîzât gelse gerekdir*” diyerek açıklamayı kısa tutmaktadır.

Üzerinde durulan konu hakikat ise Bursevî kapalılığı seçmektedir. Özellikle tevhid ve hakikat konularında “*cevâbı ehl-i hakîkate rûşendir*”, “*ve bu sırrın nezâiri vardır. Erbâbına ma'lûmdur.*”, “*Erbâbı bilir.*”, “*Nitekim erbâbına malûmdur.*”, “*Ve bu makâmda bundan gayrı kelâm vardır. Lâkin işfâsı harâm olduğu cihetden kaleme ruhsat-ı tahrîr verilmedi.*” gibi ifadeler kullanmaktadır.

3- Gönderme yapması

Bursevî'nin açıklamalarında dikkatli olduğu görülmektedir. Eğer konunun anlaşılmasında doğrudan bir katkısı olmayacaksa kısaca bilgi vermektedir. Konu hakkında beytin açıklanmasından uzaklaşmamak, kitâbın hacmini büyütmek ve konuyu değiştirmemek gibi nedenlerden dolayı olduğunu sandığımız bir husus dikkatimizi çekmektedir. Özellikle, konu ile doğrudan ilgili olmayan konularda bilgi verirken mümkün mertebe özetlemeye çalışmış ve daha fazla bilgi için gönderme yapmıştır. Bu gibi durumlarda Bursevî, konu ile ilgilenlerin yararlanacağı kitap veya kitapların adlarını vermektedir. Göndermede bulunduğu eserler arasında yazdığı kitaplar ve diğer kaynak eserler de görülmektedir.

Bursevî, “*ve bunda gayrı kelâm dahi vardır ki, Rûhu 'l-Beyân nâm tefsîrimizde sûre-i Yusu'f'da mestûrdur.*” ve “*tahkîki Vâridât-ı Hakkı nâm kitâbımızdadır.*”, “*ve bu kelâmın bazı mezâyâsını Muhammediye üzerine olan şerhimizde mısra-i mezkûr zeylinde tafsîl etmişizdir.*”, “*Nitekim bu makam Mecû' l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr nâm risâlemizde bazı mertebe tafsîl olunmuşdur.*” diyerek kendi eserlerine de gönderme yapmaktadır.

Bursevî, “*Nitekim Kuhistânî şerhinde mübeyyendir.*”, “*Bu hadîs-i şerîfi İbn Kemâl Hadîs-i Erbâîn'de ve Tefsîr-i Fârsî sahibi Kâşîfi Risâle-i Aliyye'de tashîh ve îrâd eyleyip*

ziyâde şerh ve beyân eylemişdir. Tâlib olanlar mahallinden mutalaâ edeler.”, “Nitekim Kamus’da ve kütüb-ı tıbda musarrahdır.”, “Nitekim sure-i Necm tefsîrinde Sa’dî Çelebi hâşiyesinde işâret olunmuşdur.” örneklerinde görüldüğü üzere diğer kaynak eserlere de gönderme yapmaktadır.

Bunun yanında kitap ismi belirtmeden de gönderme yaptığı görülmektedir. “Tafsili ilm-i hikmetde ve gayrıda mübeyyendir.” Ve “Nitekim usûl-i hadîsde mübeyyendir.”, “ve gayrı kütüb-i muteberede mübeyyendir.” gibi genel ifadelerle daha fazla bilgi isteyen okuyucuyu yönlendirmektedir. Bursevî’nin bu göndermeleri ve yönlendirmeleriyle aslında açıklamalarının fazla olmadığı bilakis kısaca izah ettiğini, gerekirse daha fazla bilgi verebileceğini ama buna gerek duymadığını ihsas ettirmektedir.

4- Temel eserler dışında yararlandığı kaynaklar

Bursevî şerh esnasında sadece temel kaynaklardan yararlanmamaktadır. Eserinin girişinde, irfan ve keşiften yararlandığını belirtmektedir. Mensubu bulunduğu tarikatın hakikat bilgisi içinde kimi beyitleri açıklamaktadır. Zaten ona göre, bu beyitler ancak hakikat bilgisi olanlar tarafından açıklanabilir. Sadece hikaye ve menkıbe anlatarak beytin ne demek istediği anlaşılır. Bu düşüncede olan Bursevî, özellikle hocası ve mürşidi Osman Fazlı’dan öğrendiği tasavvuf ve hakikat bilgisini şerhlerinde oldukça fazla kullanmıştır.

a- Tecrübe

Bursevî’nin şerh esnasında başvurduğu yollardan biri de tecrübeleridir. Bugün, bizim için devri hakkında bilgi veren kaynak durumunda da olan bu tecrübeler Bursevî’nin şerhini sadeleştiren ve kolaylaştıran nedenlerin başında gelmektedir.

Bursevî, çıktığı yolculuklarda gördüklerini ve başından geçenleri, beytin daha iyi anlaşılması için kullanmıştır. Onun Hac yolculuğu esnasında gördüğü Nil nehri ile döküldüğü denizi gördüğünde hatırladıklarını, beytin açıklamasında anlatır. (I/475) Bir başka yerde ise, Bursa’da evinin bahçesini cami yapmak için yıktığında başında geçenleri anlatması, (I/496) bize o dönem Bursa’sı hakkında bilgi vermektedir. Mısır’da bulunduğu sırada Ezher Camiinde gördüğü Kuran tilaveti (II/530) onun açıklamalarında anlattığı bir diğer tecrübesidir.

b- Keşif

Keşif, sûfilere göre, maddî ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve pas kalbin gayb alemine görmesine engel olan bir perde oluşturur. Riyazet ve tasfiye ile bu perde kalkınca

gayb görülmeye başlanır. Bu perdenin açılmasına da keşif denir.²⁰³ Bursevî, şerh esnasında yararlandığı kaynakların birisinin de keşif olduğunu söyler. Kendisi bu durumu bir mısraında;

“Ben bu ilmi keşfle bildim, buna sığmaz fikir” (II/579)

diyerek açıklamaktadır. Metni şerh ederken bu yola oldukça sık başvurur. Onun işaret aldığı kimselerin başında Hz. Muhammed (s.a.v) gelmektedir. Hac ziyaretlerinin birinde Medine’de peygamberin kabr-i şerîfinin ayak ucunda aldığı bir işaret onun eserini hazırlarken kullandığı bir bilgi olabilmektedir. Hz. Muhammed’in otuz üç defa ruhanîyetiyle miraç ettiği bilgisi onun kaynak göstermeden verdiği keşfe dayalı bilgilerindendir. (I/25)

“Anunçün bu fakîre Medine-yi münevvere’de ravzâ-yı münîfelerinde ser-i mübârekleri ucunda bu vechle işâret olunmuşdur ki; ²⁰⁴ لباطن رسول الله صلى الله عليه و سلم لا تجوز السجدة لمخلوق الا f’efhem cidden.” (I/79)

Bu fakîr harem-i nebevîde mücâveretim hâlinde bir gün ser-i mübârekde murâkib iken gördüm ki, herkesin ismi teftîş olunsun, yerinde midir, denilir. Filvâkia teftîş olundukda ekser nâsın ismi yerinde bulunmayıp hasâret-i azîme zâhir oldukda bu fakîr dahi ol makâm-ı heybetde ale’l-fevr ismîme nazar etdim. Gördüm ki, yerindedir. Hâmdü’l-lâhi teâlâ beşeriyete geldim. (I/461)

Bursevî, sadece kendi keşiflerinden faydalanmaz. Aynı zamanda, diğer mutasavvıfların keşiflerini de örnek olarak verdiğini görürüz.

“Mahkîdir ki, Burusa’da âsûde olan Şeyh Üftâde kuddise sırâhu perverdelerinden Kemâl Dede nâm kimesne tahsîl ü tekâmül-i merâtib-i celâl u cemâlden sonra İmam-ı Azâm hazretleri hakkında teveccüh etdükde bî-tarîkı’l-mükâşefe görür ki, imâm-ı mezbûr nisf-ı bahre vâsıl olmuş iken irşâd-ı ümmet için sâhile rücû ile memûr olur. Anunçün İmam-ı Azâm ârifinden ve İmâm Şâfi vâsîlindedür. Nitekim tahkîki mahallinde gelir, inşallahu tealâa. Bundan fehm olunur ki, ictihâd müctehidin irşâd mesâbesindedir. Yanî irşâd-ı âmm ile irşâd eylediler. Zîrâ irşâd-ı hâss etmek vaktin muktezâsı değil idi. Ve bu mananın zamanımızda mazharına râst geldik ki bazı havâss-ı ricâl tadrîs ile iştigâl eyleyip hâlini setr eyledi. Maa-hâzâ muktezâ-yı asr ihyâ-ı ilm idi. Ve erbâb-ı irâdetin dahî killeli var idi.” (I/106)

c- Rüyâ ve Rüyet

Uykuda zihinde ilahi işaretlerle beliren düşünce ve olaylara rüya denir.²⁰⁵ Rüyet ise ilahi tecellileri ruh aleminde kalp gözüyle temaşa etmektir.²⁰⁶ Bursevî, rüyâ ve rüyetten şerh

²⁰³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı, 2002, s. 210-211.

²⁰⁴ Allah’ın elçisinin batınından başka hiçbir yaratılmışı secde etmek caiz değildir.

²⁰⁵ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 296.

esnasında yararlanmıştır. Keşif ile beraber bu iki özellik, mutasavvıflar arasında itibar edilen ve kaynak olarak gösterilmesi makul karşılanan bir özelliktir. Hayat hikayesinin anlatıldığı bölümde de fark edileceği gibi, Bursevî'nin, özellikle seyahatlerinde gördüğü rüyaların büyük etkisi olmuştur. Bilindiği gibi tasavvuf literatüründe rüyanın özel bir önemi vardır.

Bursevî, şerhinde gördüğü rüyaları anlatma yoluna sıkça başvurur. Bazen rüyasında gördüğü bir beyti örnek olarak zikrettiği görülmektedir.

Nitekim Şerh-i Sâlat-i İbn Meşîş esnâsında bu fakîre rüyâda bu beyt-i Türkî denildi;

Kalem bir ejdehâdır iki şak anda iki serdir

Mürekkebe zehr-vâr anın dehânı içre muzmerdir (II/516)

Bazen de rüyasında kendisine söylenen bir beyti, bir kelimenin açıklanmasında kullandığı da olur. Neft kelimesini açıkladığı kısımda, rüyasında kendisine işaret edilen;

Yazılsa noktasız bî-şekk

Kalemde saçılır nokta (1/103)

beytini örnek olarak vermektedir. Bursevî, “ve bu fakîre dahi bazı ervâhı rü'yet vâki olmuşdur. Ve bazılarının dahi tavâf ederken bâb-ı Kâbe yanında huzûrları i'lâm olundu. Bunlara selâm verildi, melâike-i erbaa ve hulefâ-ı erbaa gibi, velakin rü'yet veyahud kelâmlarını semâ' etmek vâki olmadı.” (II/404) örneğinde de görüldüğü gibi bazen her ikisini birden belirtmektedir.

Bursevî, şerh esnasında sadece rüyasını anlatmakla kalmamış, konunun daha iyi anlaşılması için, rüyasının yorumunu da yapmıştır.

“Tabîr-i rüyâ budur ki; ol deryâdan murâd mertebe-i hakikat ve cem ve şuhûddur. Ve kitaplarda tahrîr olunan mertebe ol deryânın levâzımıdır. Zira nefsi ilm-i hakikat zevkiyyât ve vicdâniyâtdan olmakla kütüb ü resâile sığmaz. Pes bir kimse ne kadar alem-i nâs ve ehl-i rütbe ve câh olsa ilm ü fazl u rütbe-i şeyhülislâmı tecâvüz edemez. Binâen alâ hâzâ bu rütbe ve ilmin sahibi ol deryâ-yı hakikatden mücerred ve kütüb ü resâil tetebbu etmekle mübâhese ve takrîre kâdir olmayacak sâirlerin hâli ne olmak gerekdir, kıyâs oluna. Pes anı takrîr ve andan mübâhasa ve müzâkereye kâdir olan fi'l-hakika ol deryâyâ dâhil olup anın hakikatinden âgâh ve haberdâr olandır. Zira ol vakte ilm, ayn mertebesine terakkî eder. Ehl-i rüsûm ise ilm mertebesinde bile kâsırdır. Pes kande kaldı ki ayn mertebesine vâkıf ola.” (II/359)

Bursevî, yukarıda geçen bir takım açıklamaların yanında kitabın şekillenîşi hususunu da bu duruma bağlamaktadır. Kitâbı yazmaya başlaması, bitirmesi hep rüyada kendisine yapılan işaretlerle olduğunu söylemektedir.

“Seherde ilham olundu ki, bu beyt kelâmın başlangıcıdır. Allah tealanın işlerindedir ki Hazret-i Mevlana (k.s.) evvelden buraya intikal etti. İşi kolaylaştırdı. Yaratmak sadece ona aittir.” (I/502)

5- Şerh esnasında kullandığı yöntem: Soru-cevap

Bursevî'nin kullandığı şerh usûllerinden biri de soru-cevaptır. Açıklamalarından sonra oluşacak muhtemel soruları tahmin etmiş ve yöneltmiş sonra da cevaplamıştır. Bursevî, bir konuda açıklama yaptıktan sonra *“suâl olunursa ki”* diyerek başlayan bir ibare ile sorusunu sormakta ve *“cevâb budur ki”* diyerek cevabını yine kendisi vermektedir. Bu yöntem oldukça sık kullanılmıştır.

“Suâl olunursa ki beyt-i Mesnevî'den fehm olunur ki sufiyye-i muhakkikîn tâife-i vücudiyeden ola. Zira fânî-nümâ olmak mazharda zâhir hasebiyledir. Ve Mevlânâ Hazretleri gerçi gayrın kelâmını nâkildir. Velakin inâreti kendi zevkini iş âr eder? Cevab budur ki, bizim kelâmımız zât-ı Bârînin celle celâlühü tenezzüh ve istiğnâsındadır. Fe-emmâ esmâ ve sıfâtın âsârı eşyâda zâhirdir. Ve mezâhirde tecelli-i ilâhî itibâr olmadıkça dahi halk ile hâlık arasında marifet yüzünden irtibât husûle gelmez. Lâzım olan ise bu irtibâtı bilmektir. Pes esmâ ve sıfât cihetiyle zuhûr-ı ilâhî itibâr olunmasa âlem ma'dûm olmak lâzım gelir; fe'fhem cidden.” (II/401)

6- Verdiği örnekleri açıklaması

Bursevî şerh ederken misal olarak getirdiği kimi beyitleri de zaman zaman şerh etmektedir. Bu beyitler açıklanan beyitle ilgili olduğundan dolayı verilen örneğin açıklaması da dolaylı yoldan da olsa beytin şerhi gibi olmaktadır.

a-Ayeti açıklaması;

Bursevî, söylediklerine delil olarak getirdiği ayetleri sadece tercüme etmekle kalmayıp, aynı zamanda açıklamaktadır. Bu açıklamalar Türkçe olduğu gibi Arapça da olmaktadır. Arapça açıklamasına bir örnek:

“Nitekim Kur'an'da gelir; (II/472)

منها قائم و حصيد²⁰⁷ شبه ما بقى من تلك القرى بالزرع القائم على ساقه و ما عفى و بطل بالحصيد قال الراعب

و القيامة اصلها ما يكون من الانسان من القيام دفعة و احدة ادخل فيها الهاء تنبيهها على وقوعها دفعة²⁰⁸

²⁰⁷ Onlardan (bu güne kadar izleri) kalan da vardır, biçilmiş ekin (gibi yok olan da) vardır. (Hud, 100)

Bu Arapça ibârelerin tefsirinden veya diğer tefsirlerden iktibas olduğu düşünülebilir.

Bursevî, ayetleri bazen de Türkçe açıklamaktadır.

“Nitekim Kur’an’da gelir; ²⁰⁹ و جعلنا من الماء كل شيء حيّ yani âbda fiil vardır ki sıfat-ı zükûretidir. Nitekim gayrıda infîâl vardır ki sıfat-ı ünüsetdir. Ve vücûd-ı insânî fâil ve kâbilin ictimâmından ibâretidir ki biri ruh ve biri dahi nefstir. Pes sefercelde âbden nâşî ihyâ-ı nefis vardır ki sıfat-ı rûhdur. Zira nefis-i nâtıkanın bekâsı nefis-i hayvâniyyenin bekâsına sebebidir.” (II/501)

b-Hadisi açıklaması

Bursevî örnek olarak verdiği hadisleri tercüme etmekle yetinmeyip şerh ettiği de olmuştur.

“Ve bu sırra işâret edip hadîsde gelir; ²¹⁰ اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه Zira yenâbî arza mahsûsdur ki ²¹¹ موضع تبع ماء demekdir. Ve bu kırk sabahdan murâd fi'l-hakika kırk yıldır ki kemâl-i ademî ve sırr-ı insânînin zuhûru ana menûtdur. Ve ebu'l-beşer Adem aleyhisselâmın müddet-i tacîn ü tahmîrinin icmâlidir. Zira bu müddet hakikatde kırk bin yıldır. Pes, kırk bin yıla bedel olan kırk yıl fenâdan sonra kalb-i insâna sırr-ı bekâ zuhûr eder.” (I/285)

c- Farsça örneği açıklaması

Bursevî, şerh esnasında örnek olarak verdiği kimi Farsça beyitlerin açıklamasını yapmıştır:

عشق از پرده فانوس برون می آید
این نه شمعیست که فانوس کند تسخیرش ²¹²

“Murâd fânus-ı dil veya fânus-ı bedendir. Yani fânus nur-ı şemi zabt ve setre kâdir olmayıp şulesi perde bîrûn olduğu gibi fânus-ı dil ve fânus-ı beden ile aşkın hâli dâhi böyledir.” (I/196)

Hafız’ın örnek olarak verdiği beytini şöyle açıklamaktadır:

نه من از پرده تقوی بدر افتادم و بس
پدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت ²¹³

“Ya’nî Adem aleyhisselam dâne-i gendümden tenâvül etmek vesâtetiyle perde- bîrûn-ı takvâ olub cennetden çıkdı. Ve bu dünyâda muktezâ-yı aşk olan âlem ve

²⁰⁸ O köylerdeki ekinleri, ayakta duran kimseye benzetti. Yok olmuş olanları da, biçilmiş ekinlere benzetti. Râgıp dedi ki, kıyâmet kelimesi, insanın kıyamında (bir anda ayağa kalmasından) gelir. Bu kıyama te ilave edilmiştir. Bir defada aniden gerçekleştiğine dikat çekmek için.

²⁰⁹ Canlı olan herşeyi sudan yarattık. (Enbiya, 30)

²¹⁰ Allah kimi kırk sabah müddetince ihlâslı yaparsa kalbinden lisânına doğru hikmet pınarları ortaya çıkar.

²¹¹ Suyun kaynak yeri.

²¹² Aşk fânusun perdesinden bile dışarı çıkar. Bu ne ışıktır ki, fanustan bile etkilenmez.

²¹³ Takva perdesinin arkasına düşen sadece ben değilim. Pederim de ebedi cenneti elinden bıraktı.

şedâid ile mübtelâ oldu. Bu ise sıfat-ı memdûhedir. Zîrâ bir âşk bin takvâdan yeğdir. Bu manâ pederimiz Adem'den bize mîras olmakla bizim dahi perdemiz yırtıldı. Ve dâmen-i dilimiz hâr-ı mâsivâyâ irtibâtdan kurtuldu. Selâmet isteyenlere câm-ı takvâ âkabet olsun. Melâmet dileyenlere sâgar-ı aşkın devr-i dâim biri nûş olunsun biri dolsun." (I/40)

Bir diğere örnek:

بِقصد شمس تن پازین کلابه چهارم چرخش آورد آفتابه²¹⁴

Âftâbe'den murâd ibrikdir. Şemse işâretidir. Maksûd eflâk ve tedâvîrin insân-ı kâmile hizmetkâr olduğun beyândır." (I/217)

d- Türkçe örnekleri açıklaması

Bursevî, şerh esnasında bir çok yerde Türk şairlerin şiirlerinden örnekler vermiştir. Özellikle mutasavvîf şairlerin şiirlerindeki remizleri kısa da olsa açıklamıştır. Nesîmî'nin bir mısramı şöyle açıklamaktadır;

'Bir gün olabilesen cübbe vü destârından

Bu beytde geçen cübbe ve destârla âlem-i ekvânın kastedildiği ve alemin de Allah'a elbise olduğunu belirterek câme ve postu kısaca açıklamaktadır. (I/58)

Mensûbu bulunduğu tarikatin piri Şeyh Üftade'den örnek olarak verdiği beyt ve açıklaması şöyledir;

*'Ehl-i irfan didiler sen çıkmayınca aradan
Bilemezsün kimdürür kendüyü pinhân eyleyen*

Sen'den murad vücûd ve müştemil olduğu perdedir ki izâfeti kevnîdir 'Çıkmayınca' dediği ol izâfeti iskât etmektir. Zirâ tevhîd iskât-ı izâfettir, mutlakan yâni vücûden ve zâten ve sıfâten ve fi'len.' (I/58)

Yunus Emre kendisinden en çok alıntı yaptığı sufi şairlerin başında gelir. Her zaman olmamakla birlikte özellikle şathiyat türü şiirlerini kısa da olsa açıkladığı görülür.

Bir sinek bir kartalı salladı yere vurdu

Yalan değil gerçektir ben de gördüm tozunu

Sinekden murâd zaîf ve kartaldan murâd kalb-i kavîdir. (II/446)

Bir diğere örnek;

"Anunçün Yunus Emre kuddise sirruhû buyurur;

Söylerem dilüm bilmez bir aceb ile geldüm

²¹⁴ Güneş için cân u gönülden dönmek Güneş'i dördüncü felekten getirir.

Dilden murâdı ilm-i ledünnî dilidür. Ve ilden murâdı ehl-i hicâb u gaflet ilidür.” (I/113)

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi kısaca açıklarken bazen de daha geniş açıklamaktadır.

“Ve Yunus Emre kuddise sırruhu kelimâtında gelir;

Yitirdüm Yûsuf’ı Kenan ilinde Bulundı Yûsuf Kenan bulunmaz

Yûsuf’dan murâdı vahdet ve Ken’ân’dan kesretedir. Yani ibtidâ hâlinde ehl-i hicâb u gaflet idi. Yûsuf-ı Vahdeti Kenan-ı kesrette yitirdi. Ve vücûdât-ı müteğayyire isbât etmek ile ne vechle vücûd-ı vâhidî mütâla’â edeceğin bildi. Ve ol vahdetin kemâl-i zuhûru anın müşâhedesine perde oldu, kurb-ı müferrit gibi. Nitekim Hazreti Yakûb aleyhisselâm Ken’ân ilinde müddet-i tavîl beytü ’l-hüzn-nişîn oldu ve firâk-ı Yûsuf için ağladı. Maa-hâzâ Yûsuf anın kurbunda idi. Zirâ Ken’ân ile Mısır arası yedi sekiz merhale idi. Ve kavâfil varıp gelirdi. Sonra ki basîreti açılıp müşâhedeye kâdir oldu, Yûsuf-ı vahdeti buldu ve Ken’an-ı kesreti görünmez oldu.” (I/130-1)

e- Menkıbeleri açıklaması

Bursevî, şerh esnasında, menkıbe ve hikayeler anlatmaktadır. Bu menkıbelerden sonra gerek görürse “*hakikati budur ki*” veya buna benzer bir ifade ile başlayan açıklamasını yapmaktadır:

“Mahkîdir ki, Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhuya merâtib-i tevhîdden bir mertebe müşkil olup bunca riyâzât u mücâhede etdi, feth olmadı. Bi ’l-âhire üç aylık yerde bir azîze işâret olundu. Kalkıp oraya vusûlde ol azîz Cüneyt’e aytdı; ben bir mevzûnca devr edeyim, benim yüzüm senin yüzüne mukâbil oldukda müşkil feth olsun, dedi. Fi ’l-vâki öyle devr etdi. Yüzü yüzüne mukâbil oldukda ol makâm feth oldu.

Hakikati budur ki, yüzden murâd vech-i kalb ve mirat-i hakikatdır. Mürşid-i kâmilin zâtı nûrâniyyetde şemse ve müsterşidin zâtı ise zulmetde kamere müşâbihdir. Pes kamer şemse mühâzî olduğu mertebe andan nûr istifâde ettiği gibi kalb-i tâlip dahi matlûba teveccüh ve ol cânibe müncezib olduğu mikdar müstefiz olur. Ve tecelliyesi kadar in ’ikâs-ı nûr olur. Ve zulmet-i şüphesi açılır.” (I/169)

7- Türkçe şiir örnekleri

Bursevî’nin verdiği örneklerin bir kısmı asıllarıyla karşılaştırıldıklarında bazı kelimelerin farklı oldukları görülmektedir. Bu oranın oldukça düşük olduğunu söylemeliyiz. Bu farklılıklar daha çok Türkçe örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Nesimî’nin;

“Cümlenin manası bir nokta bu tekrar nedür” (I/3)

mısraı Nesimî Divan'ında şu şekilde geçmektedir;

*Cümle bir mana imiş, bunca bu tekrar nedür.*²¹⁵

Bir başka yerde ise alınan beyitlerde kelimeler doğru iken iki farklı beyitten alınan iki mısra tek bir beyt gibi örnek verilmiştir:

*Adem'in aslı neden yâ meleğin nesli neden
Adem'e secde neden İblis'e inkâr nedir (I/336)*

Bu beyit Nesimî divanında iki farklı beytin ilk ve son mısraı olarak şu şekilde geçmektedir; birinci mısra dördüncü beyitte geçmektedir:

*Feleğin aslı nedendir, meleğin nesli neden
Adem'in sûretine nice taleb-kâr nedir*

İkinci mısra sekizinci beyitte geçmektedir:

*Od ve su toprak ve yel adı nedendir Adem
Ana secde niçin İblis'e inkâr nedir*²¹⁶

Farklı olan beyitlerden biri de Fuzûlî'ye aittir. Onun meşhur beyti Bursevî'de şöyle geçmektedir:

*Kalem olsun eli ol kâfir-i bed tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sözümüzü şûr eyler
Kâh bir harf sükûtuyla eder nâsırı nâr
Kâh bir nokta kusûruyla gözü kör eyler (II/202)*

Aynı örnek bir başka yerde:

*Kalem olsun eli ol kâfir-i bed tahrîrin
Ki fesâd-ı kalemi sözümüzü şûr eyler
Kâh bir harf kusûruyla eder nâsırı nâr
Kâh bir nokta sukûtuyla gözü kör eyler (II/520)*

olarak geçmektedir. *Fuzûlî Divânı*'nın mukaddimesinde ise şöyle geçmektedir:

*Kalem olsun eli ol kâtib-i bed tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Kâh bir harf sükûtuyla kılur nâdiri nâr*

²¹⁵ Nesimî, *Divan*, II. Baskı, İstanbul, 1286, s. 94.

²¹⁶ Nesimî, *a.g.e.*, a.y.

*Kâh bir nokta kusûriyla gözü kör eyler*²¹⁷

Bazen de tek kelime farklılıkları olmaktadır. Bu tip manayı değiştirmeden yapılan kelime farklılıkları normal karşılanabilir.

Kul hatâ etse nola, afv-ı şehinşâh kanı

Tutalım iki elim kande imiş kanı kerem(II/410)

beytinde, *Ahmet Paşa Divanı*'nın ilk mısraındaki 'etse' kelimesi 'kılsa' şeklinde geçmektedir.

8- Eleştirileri

Bursevî, şerh ederken bazen okuduğu kitaplardaki kimi bilgileri eleştirmektedir. Bunu, bazen sadece yanlış olduğunu söyleyerek yapmaktadır. Bazen de yanlış olduğunu söyledikten sonra neden yanlış olduğunu açıklamaktadır. Şârih Sürûri'yi eleştirisinde bu durum görülür.

“Kâh olur ki tâ'yı dâl'e kalb edip sebk-dâş u pâ-dâş derler. Aslı sebk-tâş u pâ-y-tâşdır. Ve Surûri şerhinde gelir ki, lafz-ı taş biriket ki, قریه است که مقابل شهرست انتهى, Bu fakîrin fehm ettiği budur ki tâş burada şerik manasınadır ki bizim diyârimizde kapı yoldaşı demekle tabîr oluruz veyâhud memleket manasınadır. Nitekim Nimetullâh'da memleket manasına geldiği musarrahdır. Karye manasına ahz etmek vehmdir.” (I/263)

Bursevî'nin eleştirdiği bir kimse de, Kadı Beydavî'dir. Müfessir olan Kadı'yı İskender'leri biri birleriyle karıştırdığı için eleştirmektedir.

“Mezkûr İskender, Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm ile muâsır olduğu kütüb-i tevârihde mestûrdur. İmâni müttefakun aleyhdır. Ve nübüvveti muhtelifün fihdir. Ve bir İskender dahi vardır ki, ana Zülkarneynü 'l-asgar ve İskender-i Rûmî dahi derler ki hükamâ-ı meşâhirden Aristotalis ana vezîr olmuşdur. Mısır kurbında olan İskenderiye 'de nasb-ı meyl ve vaz-ı âyîne eden bu İskender'dir.”

Ve bunun zamanı Hazret-i İsâ aleyhisselâma karîbdır. Ve küfrü müttefikün aleyhdır. Ve bu iki İskender'in miyânını fark etmeyip ulemâ ve şuarâdan çok kimesne galata düşmüşdür. Hatta Kadî Beyzâvî و یسٹلوٹک عن فی القرنین²¹⁹ ayetini tefsirde Zülkarneyn'i İskender-i Rûmî ile beyân ettiğinde tahtie olunmuşdur” (I/349)

Kadı Beydavî'yi eleştirdiği konuda Saib'i de eleştirmiştir.

“ Ve Sâib dahi bu mesleğe sâlik olmak ile galât edip demişdir;

²¹⁷ Muhammed Nur Doğan, *Fuzûlî'nin Poetikası*, İstanbul, Kitâbevi, 1997, s. 37.

²¹⁸ Taş kelimesi Çağatayca'da birikettir ki dış anlamında kullanılır. Burada murad şehrin karşılığı olan köydür.

²¹⁹ Bir de sana Zülkarneyn'den soruyorlar. (Kehf, 83)

²²⁰ ”رقم نام تو بر صفحه آینه بس استای سکندر بخدا چشمه حیوان مطلب“

Ve yine demiştir;

²²¹ به هر که هر چه سزاوار بود بخشیدند سکندر آینه و حضر آب حیوان یافت

Yani âyine sahibi olan İskender’i zulumâta dahil olan İskender kıyâs etmiştir. Nitekim Hızır’ı onun üzerine atf ettiği zann-ı mezkûre karînedir.” (I/349-50)

Aynı konuda eleştirdiği bir diğer kimse İbn Cevzî’dir:

“Ve İbn Cevzî Mir’âtü’z-Zaman nâm kitâbında îrâd eder ki, ekâbirden yedi nefer kimse otuz altı yaşında vedâ-ı âlem-i fânî kıldı. Maa-hâzâ bu kasr-ı ömrle her biri bir kemâle bâliğ ve nihâyete vâsıl idi. Evvelkisi İskender Zü’l-karneyn sâhibü’r-riyâsetîndir. İkincisi sâhibü’d-devletü’l-Abbâsiye olan Ebu Müslimi’l-Horasanî’dir. Üçüncüsü sâhibü’l-hitâbe ve’l-fesâhe olan İbn Mukaffa’dır. Dördüncüsü Arabiyetinde cümleden mukaddem olan sâhibü’t-Tesânif Sibeveyh’dır. Beşincisi şiir ve sâir ulûmda yed-i tûlâsı olan Ebû Temâm-ı Tâî’dir. Altıncısı ilm-i kelâmı muammik olan İbrâhim Nizâm’dır. Yedincisi mecâzda müntehî olan İbn Râvendî’dir. Pes bu yedi nefer kimse otuz altı seneyi tecâvüz etmemiş belki ömrden bu mikdâr üzerine ittifâk eylemiştir. İntihâ bi’t-tercüme. Velakin sâhibü’r-riyâsetîn olan İskender’in ömrünü otuz altıya kasr etmekde nazar vardır. Zira tevârih ve siyer ve tefâsirde tavîlü’l-ömr olmak üzere müsbetdir. Pes ekâlîmi yirmi senede devr etdi, demek baîddir. Zira miyân-ı meşrik ve mağrib beş yüz yıllık mesâfedir. Binâen alâ hâzâ mesâfe-i medîdeyi ömr-i kasîrde nice devr eder? Bu hod Süleyman gibi sâhib değil idi. Pes bu beyânda ittifâk-ı esmâdan nâşî galat vardır.” (II/488-489)

Mesudî Bursevî’nin eleştirilerine muhatap olan bir başka kişidir:

“Zer tahfif ile altındır. Teşdîd zarûret-i vezn içindir, şeker ü emsâlinde olduğu gibi. Mesûdî Gülistan şerhinde akçeye dahi zer derler, altın murâd olunsa zer-i tilâ derler demiştir, galât eylemiştir. Zira zer mutlak altının hâlisine ve gayr-ı hâlisine şâmidir. Zer-i hâlis murâd olunsa ki yaldız altındır, zer-i tilâ derler.” (I/285)

Bursevî’nin eleştirilerinden nasibini alan bir başka şahıs da Rıdvân Efendidir:

Binâen alâ hazâ muhadderât-ı Osmâniyye’den bazılarının vakfiyyesine kâdı-ı Kostantiniyye olan Rıdvân Efendinin ettiği imzâ-i Arabî’de derc olunan şehensâh lafzı hata-ı mahz u galat-ı sârihidir, kelâm-ı Arabî veya Farisî esnâsında lafz-ı Türkî îrâd etmek gibi.

*Nâmi Rıdvân Efendi olmak ile
Cennet-i manaya hâzan mı olur*

²²⁰ Ey İskender, senin isminin aynada yazılması yeter, boş yere hayat suyunu isteme!

²²¹ Herkes neye lâıyk ise ona verdiler; İskender’e ayna, Hızır’a âb-ı hayât.

Tutalım harfleri üçer olmuş

Hüner ü ayb muvâzin mi olur (I/296)

Bursevî, Sûdî'yi nağme kelimesine yaptığı açıklamalardan dolayı eleştirmektedir:

Perde, Divân-ı Hâfız şerhinde Sûdî der ki, perde neğamâtın usûl-ı erbaasından müteferri' ve müteşe'ib olan nağmelere derler. Meselâ irâk'tan mâyhâh ve bûselik müteferri olduğu gibi intihâ. Velâkin âlem-i edvârda usûl-ı erbaadan murâd yegâh, dügâh, segâh, çehârgâhdır. Pes irâk bu usûlden ve kezâlik heft-âğâzededen hâric olup ve on iki makamda dahildir. (I/40)

Sûdî'yi, bir başka yerde, zünnârı açıklamasından dolayı eleştirmektedir:

“Ve Sûdî'nin Divân-ı Hâfız Şerhi'nde gelir ki, zünnâr Nasârânın alâmât-ı küfrden bir alâmetidir ki, kuşaklarına bend edip kuşakdan aşağı sarkıdırlar. Hâsılı görmeye mevkûfdur, intehâ. Pes Sûdî'nin yazdığı, lügate muhâlifdir. Velâkin câizdir ki, zaman-ı evvelde nefs-i kemerde, sonra kemerlerine bend ile iktifâ ettikleri alâmet ola.” (II/47)

Bursevî'nin en çok eleştirdiği şahıs İbn-i Kemal'dir:

“Şâir burada mân'ın mana-yı sânisine zâhib olmuşdur. Pes, mana-yı mâni tebeyyünde hata yokdur. İbni Kemâl hata edip hata etdi, demişdir.” (I/133)

“Pes, İbn Kemâl'in reyhukân vezninde tercümânı inkârı münkerdir.” (I/170)

“Ve İbn Kemâl coz lafzı ile diğeri fark edip coz gayrı ve diğeri bir dahidir demişdir. Velâkin diğerde dahi gayriyyet manası vardır. Eğerçi ki, tekrar mükerrere mümâsil ise de, fe-teemmel.” (II/15)

“Ve Dekâyık'da İbn Kemâl ise der ki, ol kâf-ı Acemî ki lisân-ı Türki'de sağır keş derler, lisân-ı Fârisî'de tasgîr içindir, inteha. Fe-emma bunda nazar vardır. Zira sağır keş dedikleri kâf-ı Acemî'nin gayrıdır. Mesele bey ki emîr manasındır, kâf-ı Acemî'yedir ve beñ ki hâl manasındır, sağır kâfladır. Ve sağır keş dedikleri ne lügat-i Arabiye ve ne lügat-i Fârisiye'de mevcûd ve mustameldir.” (II/191)

“Ve câizdir ki birden bire demek olup ez yek tâ be-yek takdîrinde ola. serâser ve serteser ucdan uca ve başdan başa demek olduğu gibi. Fe-emma ol ki İbn-i Kemâl ser-be-ser ve der-be-der ve ten-be-ten ve kişver-be-kişver lafzlarında başa baş ve kapı kapıya ve ten tene ve iklim iklime diye mana vermişdir, vâzih değildir. Belki vâzih olan ez ser tâ be-ser diye takdîr edip başdan başa manasına haml etmektedir. Nitekim Türki'de dahi bir başdan bir başa ve bir ucdan bir uca derler. Zira her nesnenin cismiyyeti hasebiyle iki başı ve ucu vardır.” (II/454)

“Ve İbn Kemâl Nigârîstân nam kitabında irâd eder ki;

İbn Kemâl bu beyitte yadigârı mana-yı lügâvîye haml etmişdir. Velakin örfe muhâlifdir. Hatta kütüb-i lügâvîyede bile yâdigârı teberrük olunur nesne manasına ahz etmişlerdir. Şirk yâdigâr olduğu tehakküm tarikiyledir. Yoksa fi nefsi'l-emr yâdigâr değildir.” (II/487)

“Tekâzâ, hakkını istemek ve borcun kazâsını medyûndan talep eylemek. Sonra mutlak suâl ve talebde istimâl olundu. Acem bu makûle kelimâtın yâ'sını elife kalb edip tekâzâ ve tecellâ ve tesellâ der. Ve Acem'e tabiyyet ile lisan-ı Türki'de dahi ol vech ile şâyidir. Pes İbn Kemâl'in ağılât-ı avâmdandır dediği galat ve kelâm-ı ehl-i noksandır.” (II/411)

“Nitekim İbn Kemâl ağılât beyân ettiği risâlede irâd eder ki; يعين اى سال انتهى Fe-emmâ²²³ والناس يستعملونه بفتح العين و هو خطأ لان العيان بفتح العين مصدر من عان الماء و الدمع Ahteri'de ayân bi'l-feth zâhirlîk diye tefsîr eder, meğer ol dahi galata mahmûl ola. Velakin lügate itimâd kalmamak lâzım gelir.” (II/436)

Bursevî, Ebussuud Efendiyi töhmet kelimesi dolayısıyla eleştirmektedir.

“Töhmet aslında ta'nın zammesi ve ha ve mim'in fethalarıyla ittihâm manasına isimdir. Burada zarûret için hâ iskân olunmuşdur. Eğerçi ki bazı ulemâdan sükun-ı hâ dahi mervîdir. Velakin Ebussuud Efendi ağılâtında ağılâtındadır.” (II/208)

Bursevî, sadece yararlandığı kaynakları eleştirmekle kalmamış, yaşadığı devri de eleştirmiştir. Onun hayatını incelediğimizde, çevresindeki olaylara kayıtsız kalmadığını ve eleştirilerini hiç kimseden esirgemediğini biliyoruz. Hatta o bu eleştirileri yüzünden sürgünle cezalandırılmıştı. Onun bu özelliğini bu eserinde de görüyoruz. Zamanında rüşvet olmadan hiçbir işin olmadığını belirten şu dizeleri onun devrindeki kimi uygulamaları eleştirmesine güzel bir örnektir:

“Allâme-i zâmene olup bir kişi eğer

Eylerse kazaskere yüz yıl mülâzemet

Mansib açılmaz ona çözülmeyince kese

Hâsıl budur bi-kese ki, müşkül-i mülâzemet” (II/19)

Bursevî, bazen bir bilgiyi kaynak göstererek düzeltmektedir. Eğer verilen bilgi yanlış ise ve kendisine göre daha makul olana bir kaynakta rastlamış ise önce genel kanaati bildirip, daha sonra da doğrusunu kaynağıyla birlikte zikretmektedir.

²²² İnsan sözü bir yadigardan ibarettir. Senin bırakacağın yadigar hayır olursa iyidir, şer değil.

²²³ İnsanlar aynı fethle kullanırlar. Bu hatadır. Çünkü ryan kelimesi aynı fethiyle söylendiği zaman âne fiilinin masdarı olur. Âne'l-mâ su aktı manasına gelir.

“Demışlerdir ki Călinus âkabetü'l-emr kendi marazına dahi ilâcdan dermânde olup mebtûnen vefât eyledi. Ve bunun zâhiri gerçi Călinus'un Hazret-i İsâ ile muâsereti iyhâm eder. Fe-emmâ sahîh budur ki Călinus Hazret-i İsâ'nın semâya ref'inden elli dokuz sene müehher dünüyâya gelmişdir. Nitekim Ravzatü'l-Ahyâr'da musarrahdır.” (II/294)

“Pes kitâb-ı Muvâfık'da ve gayrıda vahdet-i vücûda kâil olan sûfiye-i muhakkıkîn hakkında tahtie hata-ı mahzdır.” (II/401)

“Nitekim Hazret-i Musâ aleyhisselâm zuhûr etdikde Sokrât hekîm demişdir; ²²⁴محن قوم مهذبون لا حاجة بنا الى تهذيب غيرنا Velakin bu mana galatdır. Ve illâ cemi hükemâ-i riyâziyye tarîk-i Hak üzerine olmak lâzım gelir.” (II/242)

Onun eleştirilerinden nasibini alanlardan biri de katiplerdir. Fuzûlî'nin meşhur beytine nazire olarak kabul edebileceğimiz şu dörtlüğünde kelimeleri yanlış yazan katiplerin ellerinin kırılması için beddua etmektedir:

“Kır ellerin ol kâtibin kim resmi tağyîr eyledi
Hazzı hat ve safı styk ve kabri dahi kır eyledi
Pejmürdeyi bir mürde ve bir ferdi bir kurd eyleyip
Seyri siper tîri teber biri yazıp yer eyledi” (II/520)

E- Tarihi kaynak olarak *Rûhu'l-Mesnevî*'nin Değeri

Rûhu'l-Mesnevî'nin bize göre önemli taraflarından biri devri hakkında bilgi vermesidir. Bunun yanında devrindeki tarihi bilgilerin değerlendirilmesi ve verdiği kimi bilgiler bizim için değerlidir. Yine, açıklamalarında Bursevî'nin gördüklerini ve yaşadıklarını anlatması bize devrinin sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgi vermesi bakımından da ayrıca bir öneme haizdir. Kimi insanların Hz. Muhammed'in mezarını tavaf ettiklerini (I/79), deniz yoluyla hacca gidildiğini ve giderken İskenderiye'ye uğranıldığını (I/475) yapılan inşaatların denetlendiği ve herkesin istediği gibi eski binaları yıkamadığını (I/496) ve Mısır'da Ezher Camiinde ve diğer Arap beldelerinde cemaatin her birisinin Şafiiler gibi farz namazlarda imamla birlikte Kuran okuduğunu söylemesi (II/530) bizde devri hakkında kanaat oluşturması bakımından önemlidir. Bu yönüyle de kaynak eserdir.

1- Devri hakkında bilgi vermesi

Bursevî, şerhinde zaman zaman kendi döneminde cereyan eden olayları, metni daha iyi açıklamak için kullanmaktadır. 1111 senesindeki hac yolculuğunda hac emiri olan Mehmet Paşanın, kavuğunun başından büyük olmasından dolayı Arapların onu “*ebu'l-*

²²⁴ Biz edepli bir topluluğuz. Bizden başkasını terbiye etmemize ihtiyaç yoktur.

kavuk”, yani kavuk babası diye isim takmaları hadisesi (I/259), tarih kitaplarında sık rastlayamayacağımız bir ayrıntıdır. Aynı şekilde devrinde sonradan yapılmış olan tuğralı altına “*ebu't-tuğra*” denmesi dikkat çekici bir bilgidir. (I/240) Devrinde sahte paraların çokluğundan şikayetçi olması (II/179) bize sahteciliğin o devirde de çok olduğunu göstermesi bakımından önemli bir bilgidir.

Bir başka yerde ise, Sultan I. Ahmed’in Aziz Mahmut Hüdâyi’yi sarayın kapısında karşıladığını ve peşinde yürüdüğünü bildirmektedir. (I/135) Devrinde, bazı vakfiyelere kimi kadıların Arapça ibarelerin ortasında Farsça kelime koymalarını dile getirerek (I/296) eleştirmektedir.

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*’yi yazarken bir olayı nakletmesi onun şerhinin bir başka özelliğidir. Fitne bahsinde, Bursa’ya gelen bir Arab’ın sonu hapis, idam ve cinayetle sonuçlanan olaylar hakkındaki değerlendirmeleri (II/56) bize göre oldukça önemlidir.

Onun tilki hakkında verdiği bilgiler dikkat çekici bir başka yöndür. Tilki, hilenin her türlüünü bilmekle tanınan bir hayvandır. Ölü numarası yaparak avını yakalaması ve bit ve pireye müptela olduğunda ağzına bir post alarak suya girmesi ve sudan kaçan haşaratın posta çıkmaları ve tilkinin postu suda bırakarak kurtulması onun zekasına verdiği örneklerdir. (I/331)

Onun devrinde Hz. Peygamberin soyundan gelenlere zekatın düşüp düşmediği tartışılan bir meseledir. İlk başlarda beytülmal denilen hazineden yardım aldıkları için zekat almayan şerifler daha sonra bu haktan mahrum kaldıkları için zekat almalarına dair fetva verilmiş olmakla beraber Osmanoğlunun ilk uygulamayı esas aldığı ve üç yüz şerife hazineden maaş bağlandığını söylemesi (I/455) yine bizim için değerli tarihî bilgilerdendir.

Bursevî, Bektaşî dervişlerini, derviş görünüşlü açlar olduğunu ve derviş olmadıklarını söyleyerek eleştirir. (I/523-4) Yine devrinde, bir dervişin rüyasında kendini asılmış gördükten sonra ölmesi, onun açıklama yaparken verdiği bilgilerdendir. (II/33)

Onun eleştirdikleri arasında devrinde ehlullah, yani Hak adamlarına yapılan saldırılar da yer almaktadır. Hırs ve makam heveslileri, kimi üst düzey yöneticilerin ehlullah hürmet göstermemelerini ve çekememelerini cahilliklerine bağlamaktadır. (II/571).

Tarih kitaplarında yazılmış olan bir olay onun, tasavvufu sevmeyenlerle arasının hoş olmadığını göstermektedir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında bir ara okuyanlar sapıtmasınlar diye *Füsûsu'l-Hikem* ve *Kitâb-ı Muhammediye* yasaklanır. Fakat Sultan Süleyman, evliyaya inanan ve kerametini bilen birisi olduğu için bu yasağı kaldırır. Müftü

Çivi-zâde'nin İbn Arabî'yi küfürle itham eden *Risâle-i Küfriye*'yi yazmasında sonra yazdığı rübaî onun görüşlerini desteklemek için güzel bir vesile olmuştur:

Âşıkta ta'n eylemezdi müfti-i bisyâr-ı fen

Ger fînûn-ı aşkdan bilseydi bir mikdâr fen

Şeyhülislâmın diyen bir tıfl-ı ebced-hân olur

Mekteb-i aşkında ol yâr edicek ızhâr-ı fen (II/519)

Rüşvet onun en çok eleştirdiği konuların başında gelmektedir. Bu kadar şikayete ve tenkide neden olduğuna göre devrinde rüşvet yaygın olmalıdır. (II/19) Mevlânâ Lütfî'nin Sultan Bayezid'e okuduğu Mevlânâ İzârî'nin rüşvet yediğini ihsâs ettiren;

Dâne-i gendüm yiyüp Adem sürüldü ravzadan

Dergeh-i âlide neyle bunca müd buğday yiyen

beytini örnek olarak vermektedir. (II/73)

Rûhu'l-Mesnevî'den öğrendiğimizde göre, Bursevî hac yolculuklarında ve üç yıllık Şam ikâmetinde yakından tanıma fırsatı bulduğu Arap memleketlerinde gül ve kereviz yaygındır ve Arap kız ve kadınlarının Taif'ten getirdikleri gül goncalarını ipliğe dizip kolye yaparlar ve boyunlarına asarak kokuturlar. (II/63) Arab yarımadası dağlarında akbabalar bulunur. Harem'de dinleme imkanı bulduğu Arap hatipler çok etkileyici konuşular ve tialvetleri nağmeli değildir. (I/64)

Bursevî, Osmanoğlunun kubbe vezirlerinin sayısının yedi olmasını Ashab-ı Kehf'in sayısına ilişkin olduğunu söylemesi (II/109) dikkatleri çekmektedir.

Bursevî'nin devrinde şikayetçi olduğu konulardan biri de faydasız ilimlere olan rağbetin artmasıdır. Nakli ilimler yerine felsefeye karşı ilginin artması ve devamlı okunması Bursevî'nin hoşuna gitmemektedir. (II/436) Bu ifadelerinden aynı zamanda, o devirde, günümüzde belirtilenin aksine felsefî ilimlerden yüz çevrildiği gibi bir hükmün yanlış olduğunu da çıkarabiliriz.

2- Örf ve adetler

Bursevî, devrindeki örf ve adetleri beytin açıklamasında kullanır. O şiirin daha iyi anlaşılması için gerekli görülen yerlerde bu tip açıklamalar yapar. Bu açıklamalar metnin anlaşılması için oldukça önemlidir.

Bursevî, dağlamanın, aslında parça parça demek olduğunu ve göğse nispet edildiğini belirttikten sonra aşıklar arasında göğsü parçalara ayırmak manasına göğsü dağlamanın ve ah çekmenin adet olduğunu belirtmektedir. (I/22)

Şîr-i alem, sancakların başında tasvîr edilen arslan sûretidir. O devirde Avrupa gemilerinin sonlarına ve başlarında bu alemin sallandığını bildirmektedir. (II/402)

Yünden yapılan aslan ise, içine yün sokulmuş bir oyuncaktır. Donanma bayramlarında ve diğer şenliklerde yünden düzülen bu aslanların seyredildiğini ve daha sonra para toplandığını (I/522) Bursevî'den öğreniyoruz.

Yine o dönemde, özellikle Bektaşî dervişleri, sırtlarına arslan, kaplan postu, koyun veya ahu derisi alarak dolaştıklarını söyler. Bu dervişler, sünnet olduğunu söyleyerek karınlarına taş bağlarlar ve oruç tutmadıkları gibi uyuşturucu da kullanırlar ve haramları işlerler. (I/523-4)

Bir başka yerde ise, o devirde Osmanlı memleketlerinde fillere şarap içirildiğini duyduğunu da söylemektedir. (II/530)

3- Tarihli bilgi vermesi

Bursevî şerh esnasında zaman zaman tarihi bilgi de verir. Sühreverdi-i Maktul'un ölüm tarihini 586 olarak vermekte ve kaynak zikretmemektedir. (I/116) III. Ahmed'in kendisine mahlas olarak Figânî'yi seçmesi ve cülûs tarihinin 1115/1703 olduğunu söylemesi, (II/358) onun tarihli bilgi vermesine bir başka örnektir.

Mevlana'nın 672'de vefat ettiğini söylemesi (II/138) bize verdiği tarihli bilgilerdir.

II. Murad;

Varalım bir iki gün zikr edelim mevlâyı

Bize ısmarlamadılar bu yalan dünyayı

Sözüne uyarak 847 tarihinde tahtan çekilerek oğlu II. Mehmet'i oturttuğunu söylemektedir. (II/461)

4- Hakkında bilgi verdiği şahıslar

İsmail Hakkı Bursevî, açıklamaları sırasında, kendinin yanı sıra yeri geldikçe adları bilinen şahıslar hakkında da bilgi vermiştir. Kendisi hakkında; “*Ve bu fakîr Hakkı'ye dahi elf u erbaa tarihinde avdet-i hacda istilâ-ı Arâb vâkî olup hüccâc-ı Şâm'ın ekseri helâk ve bâdiyede nâ-bûd olduklarında harâret-i zâhirede piyâde kalıp âher hayâtımdan me'yûsen ser-i berehnemi bâlîn-i merke nihâde muntazır-ı emr-i İlâhî olduğumda beyt-i mezkûr hatîfden gûşuma reside mübeşşir bulup beyne'l-ışşâin ricâl-i gaybden birinin müsâadesiyle necât hâsıl oldu. ²²⁵والحال لا يوصف*” (I/404) ve “*Bu sebebden türbe-i Mevlânâ muhteşemâne olup türbe-i Sadreddîn bina kabûl etmemişdir. Nitekim bu fakîre birkaç defa ziyâretleri müyesser olmuşdur.*” (II/162) bilgilerini vermektedir. Eserin geneline ve Bursevî'nin diğer

²²⁵ O durum anlatılamaz.

eserlerine bakıldığında, kendisi hakkında yeri geldikçe bilgi verdiğini bildiğimiz Bursevî'nin bu eserinde çok bilgi vermediğini görürüz.

Hakkında bilgi verdiği diğer şahıslar ve bilgiler alfabetik olarak şöyledir:

Abdulkâdir Geylânî: “*Velâkin hârik-ı âdete tealluk eden kudret-i zâhire iki kimsede galibdir. Biri Şeyh Abdülkâdir Geylânî'dir ki maşrikîdir. Ve biri dahi Şeyh Ebû Medyen ki mağribîdir. Yani bu ikisinden sâdır olan kerâmât-ı kevnîyye gayrıdan sâdır olmamıştır.*” (I/118) “*Evtâd-ı erbaadan Abdulkâdir taraf-ı cenûba müvekkil ve nâzır olandır. Zira kuvvet ve kudretin yemîne ihtisâsı vardır. Cenûb ise yemîn-i Kâbe'dir.*” (II/213) “*Ve bu makam üç veche üzere maksûrdur. Evvelkisi budur ki, bazı kümmel vardır ki, vücûdlarında ahkâm-ı vücûd ve kudûm ahkâm-ı imkân ve hudûs üzerine gâlib ve râcihtir. Ve bundan madâ esbâb-ı ârıza ve ahvâl-i mâniadan dahi masûn ve mahfûzdur. Pes bu makûleler rücû-ı ihtiyârî üzerine meftûr olup yol karîb iken vatana dönmüşlerdir. Hem merzûku'l-bidâye ve hem merzûku'n-nihâyedir.*” (I/24-25)

Ahmed b. Hanbel: “*Nitekim Ahmed Hanbelî rahmetullahın cenâzesine sekiz kere yüz bin nisâ hâzır oldu.*” (II/472)

Ahmet Paşa: “*Ve Veliyüddin-zâde Ahmed Paşanın İstanbul'da Yedikule'de mahbûs iken Sultan Mehmet Fatih'e kaside-i istifâsında gelir;*
Kul hatâ etse nola, afv-ı şehinşâh kanı
*Tutalım iki elim kande imiş kanı kerem*²²⁶
Mahkîdir ki Sultan Muhammed kasîde-i mezbûreye muttali oldukda avf edip buyururlar ki, Ahmed'de bu uzûbet-i beyân ve fesâhat-ı lisân var iken selâtîn ve mulûkdan ana âsîb ve zevâl yoktur.” (II/410)

Aziz Mahmud Hüdâyî: “*Bundan zâhir olur ki merhûm-ı mezbûrun Bursa'da olan âsitânelerinde kendilerinden sonra bi'l-istihkâk halîfe-i post-nişîn olmuştur. Egerçi ki sükkân-ı zâviye eksik değildir. Belki anların fi'l-hakîka halifeleri Hazret-i Şeyh Mahmûd Hüdâyîü'l-Üsküdarîdir ki Üsküdar'da tavattun etmiş ve Koçhisar'da bitip orada yetmişdir.*” (II/455-6)

Ali b. Ebî Tâlib: “*Ali ise ser-defter-i evliyâ ve ser-çeşme-i asfiyâdır. Onunçün cemi evliyânın silsile-i velâyeti ana müntehî olur. Pes ekmel-i verese olanlar mazhar-ı sırr-ı Ali olmak ile murtaza olurlar.*” (I/173) “*Pes bu manâya ruhu'l-hayât ve ruhu'l-kuds derler ki şeriat ve mülkiyeti müstecmidir. Ve bazı efrâd-ı evliyâyâ marifet-i zâide verilir, Hazret-i Ali kerremellahü vecheh ve Hazret-i Şeyh Muhyiddin kuddise sirruhü ve Hazret-i Sadreddin kuddise sirruhü ve gayrular gibi. Velâkin böyle iken yine enbiyâdan değillerdir. Meğer nübüvvet-i tahkîkiyye ile ola.*” (II/526)

²²⁶ Ali Nihat Tarlan, **Ahmet Paşa Divanı**, Ankara, Akçağ Yay., 1992, s. 68.

Bahaeddin Veled: “Hazret-i Mevlânâ ve pederleri Sultânu’l-ulemâ ile Fahreddînü’r-Râzî hâline işâret vardır. Zira Sultânu’l-ulemâ lâkabı lisân-ı nübüvvet aleyhisselâmdan sâdır olmuştur.” (II/153)

Bilâl-ı Habeşî: “Bilâl-i Habeşî raziyellahu anh dahi zaman-ı resûlde büdelâ-yı seb’adan idi.” (I/416)

Bukrat: “Ve Bukrât hekimden menkûldur ki, dâimâ elinde ya mibzağ veya mirved tutardı. Yani nişter veyâ mîş.” (I/380)

Burhaneddin Muhakkık: “Selahaddin ve kezâlik Hüsâmeddin Çelebînin şeyhi Burhaneddinü’l-Muhakkık el-Hüseynî et-Tirmizî’dir ki, merkadi Kayserî’dedir. Seyyid-i mezbûr buyurmuştur ki, hâlimi Selâhaddin’e ve kâlimi Mevlânâ Celaledin’e verdim.” (I/217)

Câhız : “Câhız-ı mütekellim buna itimâd etmeyip sedd içinde maibûh olan balığı ekl ile meflûc oldu.” (II/174)

Câlinus: “Rodos ’da dünyaya gelmiş ve seksen yedi sene muammer olmuş ve ilm-i tıbdan dört yüz adet kitâb te’lif eylemiştir. İbni Kemâl veyahut Taşköprüzade Risâletü’ş-Şifâ’da zâhib olduğu üzere Hazret-i İsâ ile muasır ve nübüvvetini mu’terif idi. Kasd-ı ziyâret-i İsâ aleyhisselâm edip yolda marîz oldu ve kable’l-vüsûl mebtûnan vedâ-ı âlem-i fânî kaldı. Ve bazılar demişlerdir ki, Calinus Hazreti İsâ’dan elli dokuz sene muahher dünyaya gelmiştir Bu suretde Hazreti İsâ’yı rü’yetî veya anunla mürâselesi haberi sahih değildir. Demişlerdir ki, Calinus ’un silsile-i ahzı Aristo ’ya müntehîdir.” (I/61)

Aristo: “Ve Aristo ki Aristotales dahi derler, Eflâtun-ı İlâhî şakirdidir ve reis-i meşşâiyândır.” (I/61)

Divâne Çelebî: “Mahkîdir ki, Hazret-i Mevlânâ evlâdından Divâne Çelebî derler bir kimse var idi ki, kuşûf-ı süfliyye erbâbından idi. Hâlet-i ihtizârda âh edip meğer biz tarîk-i müstakîmden gâfil imişiz, der.” (I/191)

Ebu Medyen Mağribî: “Velâkin hârik-ı âdete tealluk eden kudret-i zâhire iki kimsede galibdir. Biri Şeyh Abdülkâdir Geylânî’dir ki maşrîkîdir. Ve biri dahi Şeyh Ebû Medyen ki mağribîdir. Yani bu ikisinden sâdır olan kerâmât-ı kevnîyye gayrıdan sâdır olmamıştır.” (I/118)

Ebu Yezid Bistâmî: “İşte sâlike fenâ-ı küllî bu urûcda vâki olup “الله احد”²²⁷ sırrı zâhir olur ve halvet-i maa’l-lah bulur ki tarîkat-ı Halvetiyye mertebesidir. Niceler bu urûcun gâyetinde vukûf ihtiyâr etmişlerdir, aynı’l-ârifin Ebû Yezid Bestâmî gibi.” (I/17) “Nitekim Ebû Yezid Bestâmî kuddise sirruhû nemle-i mürdeye nefh edip ihyâ etmiş ve feyz-i nefis ile hayât-ı nev bahş eylemiştir.” (I/357) “Ve Ebûyezid Bestâmî kuddise sirruhûya aynı’l-ârifin

²²⁷ Allah birdir. (İhlas, 1)

diye lâkab vermişlerdir. Zira meârif-i ilâhiyyede yedd-i tûlâsı ve ziyâde basîret ve şiddet-i zekâsı vardır.” (II/555)

Ebu'l-Vefâ ibn Akil el-Kürdî: “Ve cerîde-i hikâyetde müsbet ve mestûr elsine-i nâsda dâir ve mezkûrdur ki sâhibü'l-füsûl olan Ebu'l-Vefâ İbn Akil el-Kürdî ki Mesnevî'de mezkûr olan Hüsâmeddin Çelebi anın neslindedir, bazı erbâb-ı inkâr andan ümmiyeti hâlinde tecizen ve tehekkümen vaaz-cû oldular. Ol gece resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden nefes-i rahmânî vâki olup vaaz ve tezkîre me'zûn oldukda ertesi halkın dil-hâhları üzere tefsîr-i Kur'an ve tahkîk-i Fûrkân ve izhâr-ı burhân eyleyip ²²⁸أمسیت کردیا و اصبحت عربيا makâlesiyle zemzeme-pervâz oldu. Mezbûr ümmî-yi mahz iken fuzelâ-ı dehrden ve a'zam-ı ulemâ-ı hanâbileden olmak üzere şöhret buldu.” (II/556)

Eflâtun-ı İlâhî: “Yunânî'dir. Eflâtun lûgat-i Yunânî'de 'amîm-i vâsi' manâsınadır. Seksen bir yıl muammer olmuşdur. Hazreti İsa aleyhisselamdan takriben altı yüz sene mukaddem gelmiştir.” (I/61)

Fahreddin Râzî: “Ve Fahreddîn Râzî ki, tefsîr-i kebîr sâhibidir, Belh'de vâiz-i sultan idi. Nifâk edip Mevlânâ'nın pederi Sultânü'l-ulemâ'nın cemi etbâyla Belh'den celâ-ı vatan etmesine sebep olmuş idi. Pes Mevlânâ-yı muhlisin Fahreddîn dü rûy ve hasûd ve bed hûy ile vatanda ve ulûm-ı zâhirede va bazı ahvâlde iştirâkleri hakîkatde infirâdlarını mâni değildir.” (II/460) “Ve bunda Hazret-i Mevlana kuddise sirruhû Fahreddîn Râzî'ye ta'rîzden hâlî değildir. Zira Fahreddîn hasede guluv etmek sebebiyle Mevlâna'nın vâlid-i mâcidi sultânü'l-ulemâyı Belh'den ihrâca bâis ve celâ-ı vatan edip Konya tarafına kudûmune mûcib-i kavî oldu. Şeytan Adem'i cennetden ihrâca sebep olduğu gibi. Sonra kendi mahzûl ve Mevlana ve pederi mansur olup tekâmül-i vücûd için mühâceretleri güyâ arza hûbût gibi oldu. Pes bunlar sûret-i tenezzülde terakkî ve Fahreddîn ise sûret-i terakkîde tenezzül buldu.” (II/149) “Fahreddîn ise hasedi ile kalıp âhir ol âr ile güzer etmiştir. Zira Sultanu'l-ulemâ ve etbâna etdiği ihânet ve hasedden rücuu menkûl değildir. Ve belki sonra Belh'e Tatar müstevlî olup anı dahi ihrâc ve belki katl eylediler ve Fahreddîn eğerçi ulûm-ı zâhiresine nihâyet yok ve mârifet suretinde kelîmâtı pek çokdur. Nitekim tefsîrinde rûşendir. Fe-emmâ dâire-i hakîkate kadem basmamıştır. Ve illâ Sultanu'l-ulemâ'ya hased edip pâdişâh gamz ile Belh'den eclâ etdirmezdi. Zira ehl-i hakîkat rezâil-i nefsâniyyeden mutahhardır. Nitekim ²²⁹نظم-ی مونیفی انہ دالدیر.” (II/155) “Hased eylesek Belh şehrinde Fahreddîn Râzî'ye hased eylerdik. Velâkin biz bî-hased olmakla emr-i Hakk'a imtisâlen diyâr-ı Rum'da Konya'ya hicret eyleyip Şeyh Şemseddîn Tebrîzî'nin yolunda hâk olduk ve izzet bulduk. Ve Fahreddîn pür hased olmakla şeytana tâbi olup âhir Belh'de zelîl oldu. Dünyada zilleti hücum-ı sıfât-ı nefsâniyyenin sûreti olan istilâ-ı Tatar'da vâki ve malûm olan haldir ki bazı rivâyâtda katldir.” (II/162)

²²⁸ Kürt olarak yattım, Arap olarak kalktım.

²²⁹ Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez. (Vakıa, 79)

Fârâbî: “Ve hükemâ-yı İslâmiyyeden dahi niceler Sokrat ve Bukrât ve Câlinus ve Aristo ve emsâli silkinde münselik olup isrâ-ı ukûl-ı kâsıra olmak hasebiyle zencîr-i kahr u celâlde irtibât buldular, İbn-i Sinâ ve Fârâbî ve gayrılar gibi.” (II/298)

Figânî: “Bundan fehm olunur ki ismin müsemâmaya delâleti ve anda tesîri vardır. Anınçün Figânî tehallus eden iki şâir salb olunmuşdur.” (II/367)

Firavn: “İsm-i Acemî'dir, mâlik-i Mısır olanlara alemdir. Firavn-ı Musâ'nın ismi Velid bin Mus'ab ibn Reyyân'dır ki dört yüz seneden ziyâde muammer olmuş, kehânet ve sihr ve kitâbet ve sâir fûnûnda mehâret bulmuş idi.” (II/292)

Fudayl bin İyâz: “İkinci veche budur ki, bazı nüfûs-ı fâzıla vardır ki, gerçi neşelerinde ahkâm-ı vücûb ahkâm-ı imkân üzerine gâlibdir. Velakin zâtlarında müstecin olan kemâlâtın zuhûru kesb ve teallüme mevkûfdur. İlâc-ı vücûdda kedd-i eyyâm u leyâlî ederek bad-ı zaman maksûda vâsil olurlar. Bunlar mahrûmu'l-bidâye ve merzûku'n-nihâyedir. Fudayl-ı İyâz ve Mâlik Dînâr ve İbrâhim Edhem gibi, kaddesallahü esrârühüm. Ve bu tâife “فالملك يبذل الله سيئاتهم حسرات”²³⁰ dâiresindedir.” (I/25)

Hayru'n-Nessâc: “Hikâyet olunur ki; Hayru'n-Nessâc kuddise sırrihuya bir kimesne mülâkî olup, sen benim kulumsun, dedi. Hayr dahi ol vakitte felek-i sem'de devvâr olmakla mazhara nazar etmeyip bu hitâbı Hak'dan istimâ' edip “ne'am” dedi. Ve nice müddet ol kimesnenin hizmetinde oldu ve muhalefet göstermedi. Tâ sonra, sen benim memlûküm değilsin, diye izin verip itlâk eyledi.” (I/13)

Hızır: “Hızır ve İskender Puser'den murâd, Hızır aleyhisselâmın katl ettiği oğlandır ki Kur'an'da mezkûrdur. İsmi Ceysûr'dur, cim ile ve Heysûr'dur hâ ile. Ve bazıları demişlerdir ki Heynûn'dur. Nitekim İmâm Süheylî Tarîf u İ'lâm nâm kitâbında beyân etmiştir. Ve pederinin ismi Kâzberâ ve mâderinin Sehvî idi. Keş aslına ki eş'dir. Zamîr-i pusere râcidir. Hızır, kitf vezninde Belbân bin Melkân'ın lakâbdır. Ve lâkab esmâ kabîlindedir. Velâkin ism-i mücerred gibi değildir. Medhi veya zemmî işâr eder mezkûrun nübüvvetinde ve hâlen hayatında ihtilâf olunmuşdur. Ve Hayalî Çelebî hâşiyesinde gelir; ²³¹كذب العظماء من العلماء الى ان اربعة من الانبياء في زمرة الاحياء الحضر والياس وعيسى وادريس في السماء bundan nübüvveti dahi râcih olmak lâzım geldi. Hadîs-i meşârikda zikr olunduğu üzre Hızır tesmiyesine sebep budur ki, oturduğu yer ne kadar huşk ve kiyahdan hâlî ise de sebza-zâr olur. Ve ter ü tâzegî bulurdu. Zira hayat-ı hakîkiyye erbâbının hayâtı eczâ-ı âleme sârîdir. Onunçün Cibril aleyhisselâmın râkib olduğu feresü'l-hayât nâm esbin ki heyzüm dahi derler, mûtî-i kademi ter ü tâze olmak ile Sâmirî ana muttali olup oradan bir kabza Hâk alıp sonra gavsele-i zerrîn üzerine nisâr etdikde hâr zâhir oldu. Ve fahr-ı kâinât aleyhi ekmele't-tahiyât dahi kable'l-biset süvâr olsalar bi-tarîki'l-irhâs zikr olunan mana zâhir olurdu, fe keyfe

²³⁰ Çünkü Allah onların kötülüklerini iyiye çevirir. (Furkan, 70.)

²³¹ Büyük İslam âlimleri; Hızır, İlyâs, İsâ ve İdris peygamberlerin hayatta ve semâda oldukları hususunda ittifâk etmişlerdir.

ba'de 'l-biset. Nitekim Muhammediyye 'de gelir;

Ne yerde merkebi gitse çimen çiçek olurdu hâk

Ve Hızır aleyhisselâm Kur'an'da mezkûr olan İskender-i Yunânî ki Zülkarneynü'l-Ekber derler, anın vezîri olmuşdur. Ve zulumâta duhûl edip âb-ı hayât nûş ettiği meşhûrdur. Ve bu ikisine işâret edip Divân-ı Hâfız 'da gelir;

نه عمر حضر باند نه ملك اسکندر نزع بر سر دنیای دون مکن درویش²³²

Zira Hızır'a âb-ı hayât sebebiyle ömr-i câvid ihsân olunmuşdur. Ve İskender eğerçi şark u garba mâlik olmuşdur. Fe-emmâ âb-ı hayâtdan mahrûmdur. Nitekim Hâce Hâfız şiiirinde gelir;

سکدر را نمی بخشند آبی بزور و زر میسر نیست / این کار²³³

Mezkûr İskender, Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm ile muâsir olduğu kütüb-i tevârihde mestûrdur. İmânî müttefikun aleyhdır. Ve nübüvveti muhtelifün fihdır. Ve bir İskender dahi vardır ki, ana Zülkarneynü'l-asgar ve İskender-i Rûmî dahi derler ki hükemâ-ı meşâhirden Aristoteles ana vezîr olmuşdur. Mısır kurbunda olan İskenderiye 'de nasb-ı meyl ve vaz-ı âyine eden bu İskender 'dir. Nitekim Bakî nazmında gelir;

Câm-ı la'lindir senin âyine rûy-ı enverin

Adı var câm-ı Cem 'in âyine-i İskender 'in

Ve bunun zamanı Hazret-i İsâ aleyhisselâma karîbdır. Ve küfrü müttefikün aleyhdır. Ve bu iki İskender 'in miyânını fark etmeyip ulemâ ve şuarâdan çok kimesne galata düşmüşdür. Hatta Kadî Beyzâvî²³⁴ ayetini tefsirde Zülkarneyn 'i İskender-i Rûmî ile beyân ettiği tahtta olunmuşdur. Ve Sâib dahi bu mesleğe sâlik olmak ile galât edip demişdir;

رقم نام تو بر صفحه آینه بس است ای سکندر بخدا چشمه احیوان مطلب²³⁵

Ve yine demişdir;

به هر که هر چه سزاوار بود بخشیدند سکندر آینه و حضر آب حیوان یافت²³⁶

Yani âyine sahibi olan İskender 'i zulumâta dahil olan İskender kıyâs etmişdir. Nitekim Hızır 'ı anın üzerine atf ettiği zann-ı mezkûre karînedir, ve 'l-ilmü indellah. Halk, hâ-ı muhmele ile boğaz ve mu'ceme ile mahlûkdur. Evvelkisi evvelkiden ve ikincisi ikincidendir. Amm-ı halk aslında teşdîdledir, hâss-ı halkın mukâbilidir. Burada zarûret için tahfif olunmuşdur. Zira muhaffef olan âm sene manasınadır, sâl gibi. Amm-ı halk budur odur ki hakâyık-ı umûr ve dekâyık-ı ahvâli idrâke zihn-i sâkıp verilmişdir. Pes, bunların derecâtı mütenâzildir. Hâss-ı halk bunların hilâfidir. Pes, bunların tabakâtı mütesâiddir. (V349)

Hüsameddin Çelebi: "Eğerçi ki Şeyh Hüsâmeddin dahi mahrem-i hitâbı ve sâhib-i imlâ-yı kitâbı idi. Maa-hâzâ her râz-ı kitâba küncâyış mertebesinden dûr ve her sırr-ı deftere sebt u imlâ olunmadan mehcûredir." (V72) "Malûm ola ki Hüsâmeddin 'in ismi Hasan bin Muhammed bin el-Hasan 'dır ki Seyyid Burhaneddin Tirmîzî 'nin ashâbındandır. Seyyid bilâd-

²³² Dervîş, alçak dünyanın başı için kavga etme! Ne Hızır 'ın ömrü kaldı ne de İskender 'in mülkü.

²³³ İskender 'e suyu bile ikrâm etmiyorlar. Güç ve para ile bu iş olmaz.

²³⁴ Bir de sana Zülkarneyn 'den soruyorlar. (Kehf, 83)

²³⁵ Ey İskender, senin isminin aynada yazılması yeter, boş yere hayat suyunu isteme!

²³⁶ Her kes neye lâıyk ise ona verdiler; İskender 'e ayna, Hızır 'a âb-ı hayât.

ı Rum'dan Kayseriye'de ve Hüsâmeddin Konya'da medfündür. Mezkûr Hüsâmeddin Hazret-i Mevlâna ile sohbet edip nazm-ı Mesnevî'ye sebep olmuştur. Gerçi zâhirde ashâbından velâkin fi'l-hakîka Mevlâna'nın meşâyihindedir. Nitekim takrîz-i Mesnevî'de olan vasf-ı belîğ ana dâldir." (II/146)

İbn Arabî: "Mervîdir ki şehir-i ekber kuddise sirruhü'l-athar hazretleri, üç vech ile ervâhla ictimâa kâdir idi. Dilerse murâd ettiği kimsenin ruhâniyyetin bu âleme istizâl eder ve anı sûret-i misâliyyede mütecessid idrâk ederdi. Şöyle ki ol sûret-i misâliye onun hayât-ı dünyada olan sûret-i hissiye-i unsûriyyesine müşâbehe ve ol şekl ve heykelde idi, bi-aynihî min gayri noksan. Ve tağyîr ve teccessüd eden misâlin ervâh-ı evliyâyâ ihtisâsı yoğ idi. Belki enbiyâyı dahi umûman suver-i haseneleri üzere idrâk ederdi. Ve sâir ümem-i sâbika ve ümmet-i lâhikadan dilediklerin görürlerdi. Ve dilerse o rûhu menâmda ihzâr ederdi. Ve dilerse kendi heykelinden münsalih ol rûhla makâm-ı ulvîde müctemi olurdu. Ve bu temekkün-i mezkûr ve iktidâr-ı mestûr şeyh hazretlerinin sıhhat-ı verâsetleri âyâtındandır." (II/86)

"Bazı ehl-i inkâr ki ziyâde guluvvdan nâşi şeyh-i ekber kuddise sirruhu'l-ethâr hazretlerine hâşâ şeyh-i ekfer derler. Bu bizim yanımızda sıfat-ı medhdır. Zira bi'l-işâre maksud küfr-i vücûd ve küfr-i vahdet ve emsâli değildir. Belki küfr-i tâğutdur ki mahz-ı imândır." (II/181)

İbn Hâcib: "Nitekim Kâfiye ve Sâfiye sâhibine İbn-i Hâcib derler. Zira pederi Emir İzzeddin Şûsekü's-Salâhî'nin bevvâbı idi." (I/135)

İbn-i Kemâl: "Ve bunda birkaç vech ile remz vardır ki, biri budur ki, ebu'l-beşer Adem aleyhisselâm arza hubûtla memûr olduğu itâb için değil belki teşrif için idi. Nitekim İbn Kemâl zâhib olmuştur. Ve bazı kibâr bu mana İbn Kemâl'in sebep-i mağfireti ola demişlerdir. Zirâ İbn Kemâl gerçi erbâb-ı hakâyıktan değildir. Fe-emmâ kelâmı hakîkate mutâbık ve fehmi de musîbdir. Ve Adem'in cenânı terk ettiği aşkın semeresi idi. Eğerçi ki, hakikat-ı aşk dünyâda ibtilâ yüzünden husûle geldi." (I/492)

İbn-i Melek: "Ve bu makûle ulâk ya tesmiye-i mücerrede kabîlinden veya bazı münâsebât üzerine mebnîdir. Nitekim İbn Melek derler pederi melek-sîmâ veya melek-haslet olmak ile veya gayrı vücûhla." (I/325)

İbn-i Sinâ: "Hükemâ-ı felâsife ve emsâli gibi. Zira bunlar akl-ı evvel olmak davasın ederdi. Âhir her biri deryâ-yı vehm u hayâle dalıp ilâhiyyât ve nübüvvât hilâf-ı vâki olan itikâd ile tarîk-i sevâbdan hâric oldular. Ve hükemâ-yı İslâmiyyeden dahi niceler Sokrat ve Bukrât ve Câlîmus ve Aristo ve emsâli silkinde münselik olup isrâ-ı ukûl-ı kâsıra olmak hasebiyle zencîr-i kahr u celâlde irtibât buldular, İbn-i Sinâ ve Fârâbî ve gayrılar gibi." (II/298)

İdris: "Mervîdir ki, Hermesü'l-Herâmise yani İdris aleyhisselâm bir şecereye âb-ı iksîr ile perveriş verip her nev'den telkîh eyledi. Pes ol elvân ile ana nazar eden mütehayyir olurdu. Yani hakîkatine vâkıf olsa bile yine müşâhedesi hayret îrâs ederdi." (I/504) "Nitekim İdris aleyhisselâm kuvvet-i riyâzetle akl-ı mahz olup makâm-ı melâikeye suûd eyledi."

(II/226) “Nitekim Hazret-i İdrîs aleyhisselâm on altı sene asla ekl ü şürb etmedi ve kat’â uyumadı. Eğerçi ki hâba varsa dahi gafletten berîdir.” (II/96)

İmam Gazalî: “Bu kadar kesb-i fezâilden sonra gördü ki, taklîdle iş bitmez ve Hüdâ yolunda hevâ hayr etmez. Bi'l-âhire Bağdad'da terk-i tadrîs eyleyip Acem'de Ebû Ali Rûdbârî hazretlerine mülâki olup taklîdi tahkîke er görünce sa'y etdi ve sonra makâm-ı tahkîkte tadrîs için yine Bağdad'a gitdi.” (II/66) “Nitekim bazı taâtîlar İmam Gazalî hakkında demişlerdir ki, ²³⁷ إمام محمد لله الذي اخرج الغزالي من بين العلماء بتصنيف الاحياء İmâm Gazalî'nin ise lisân-ı hâli dahi bu sözü söyler. Zirâ hakîkatde Allah tealâ anı ulemâ-ı mütekaşşîfin ve ehl-i rûsûm-ı mütesallifin arasından ihrâc edip İhyâu Ulûm ve emsâli kütüb-i celile tasnîfi ile ser-efrâz eylemiş ve haber-i hâzîhî'l-ümmet kalmışdır.” (I/522) “Nitekim İmam Gazalî rahmetullah Bağdad'da tadrîs-i rûsûm ederken cemi ulûmun netâyicine nazar edip kemâ yenbağî Hakk'a vüsûl olduğun yakînen bildikde ilm-i tasavvufa tâlib olup sevdâ-yı sülûk ile dersi terk eyledi. Ve nice zaman-ı seyahetden sonra cami-i Dimeşk'da minâre-i beyzâda on bir sene tehallî eyledi. Ve orada ulûm-ı hakîkiyye tasnîf etdi. Maksud hâsıl oldukdan sonra Bağdad'a avdet edip ke'l-evvel derse meşgûl oldu ve ilmin zevkini andan sonra buldu. Bu sebebden hakkında uzmâ-yı tarikatdendir diye şehâdet olunmuşdur.” (I/497)

İmâm Kudurî: “Kiber-i sinn halinde iştigâl-i ulûm edip imdâd-ı Bârî ile fâiku'l-akrân olmuşlardır.” (I/47)

İsa: “Bâde-zâ Hazret-i Mesîh aleyhisselâmda iki sıfât-ı kemâl var idi. Biri ilm-i hikmetde hazâkat ki terbiye-i zâhire dâir ve biri sıfât-ı ihyâda mahâret ki fi'l-hakîka ıslah-ı bâtına müteallıktır. Mesih, Hazret-i İsâ aleyhisselâmın elkâb-ı müşerrefesindendir, siddîk manasına. Ve bazıları demişlerdir ki, aslında mesihâdır, lügât-i İbrânî'de mübârek manasına. Ve Kâmûs'da seyâhatden ahz etmişdir. Zira Hazret-i İsâ ibâdet için yer yüzünde çok seyâhat eylemişdir. Ve İbni Melek şerhinde gelir ki, Hazret-i İsâ bir maraz sahibini mesh etmedi, illâ marazından berî oldu. Anunçün Mesîh tesmiye olundu.” (I/95) “Bu manadandır ki fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve selleme cedd-i İsâ dediler. Zirâ İsâ nefh-i rûhu'l-kudsden ve rûhu'l-kuds dahi nûr-ı fahr-ı âlemdendir, aleyhimi's-selâm.” (I/114)

İsâmüddîn el-Karânî: “Zamân-ı resûl aleyhisselâmda kutb-ı abdâl İsâmüddîn el-Karânî idi ki Üveysü'l-Karânî'nin ammîdir. Bunun hakkında hadîsde gelir; الرحمن من قبل اليمن انى لاجد نفس İsâm teveffâ etdikde Mekke ve Yemen miyânında bir karyeden Ahmed bin Ata ki İbn Atâ demekle şöhreyâbdır, yerine bedel oldu.” (I/416) “İsamüddün el-Karânî, zamân-ı risâletde Yemen'de kutbu'l-aktâb İsâmüddîn el-Karânî'nin nefes-i rahmanî olduğuna işâretidir. Ve mezkûr İsâmüddîn Üveysi'l-Karânî'nin ammî idi.” (I/220)

Kaffâl-ı Şâşî: “Kaffâl-ı Şâşî ve İmâm Kudurî rahimellâh kiber-i sinn halinde iştigâl-i ulûm edip imdâd-ı Bârî ile fâiku'l-akrân olmuşlardır.” (I/47)

²³⁷ Allah Gazalî'yi, İhyâ'yı tasnif etmesiyle, âlimlerin arasından çıkardı.

Malik bin Dinar: “İkinci veche budur ki, bazı nüfûs-ı fâzıla vardır ki, gerçi neşelerinde ahkâm-ı vücûb ahkâm-ı imkân üzerine gâlibdir. Velakin zâtlarında müstecin olan kemâlâtın zuhûru kesb ve teallüme mevküfdür. İlâc-ı vücûdda kedd-i eyyâm u leyâlî ederek bad-ı zaman maksûda vâsıl olurlar. Bunlar mahrûmu’l-bidâye ve merzûku’n-nihâyedir. Fudayl-ı İyâz ve Mâlik Dînâr ve İbrâhim Edhem gibi, kaddesallahü esrârühüm. Ve bu tâife “فاولئك يبذل الله سيئاتهم حسرات”²³⁸ dâiresindedir. Tâife-i mütekaddimenin ahvâli ise mahz-ı hâsenâtdır.” (I/25)

Mevlanâ: “Nitekim nâzım kuddise sırruhu Hazret-i Sıddîk raziyellahü anh evlâdından ve ulûm-ı resîme ve kavânîn-i külliye ve cüz’iyede bu kadar mehâreti var iken yine Şems-i Tebrîzî rahimellahun sohbetine duhûl eyleyip irşâdına ser fîrû etdi.” (II/237)
“Mevlana’dan Mevlevî olarak da bahsetmektedir. Nitekim Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhu Şems-i Tebrîzî dâme şemsühü, sohbetine dâhil ve şeyh-i kebîr yanî Sadreddinü’l-Konevî şerehallahü sudûru mu’tekadîhî, Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu’l-ather meclisine vâsıl olup terbiyeler bulmuşlardır.” (I/26)

Molla Fenârî: “Yegâne-i asr olan Mevlana Fenârî’nin Bursa’da kutbu’l-aktâb olan Şeyh Hâmid kuddise sırruhûya mülâkâtından sonra tasavvufâne sure-i fâtîha üzerine tahrîr etdiği tefsîr-i meşhûrdur.” (I/497)

Müseyleme: “Müseyleme Yemâme vilâyetinde nübüvvet iddiâ etmişdir. Ve kavmi ta’naten ana rahmânu’l-yemâme derlerdi. Demişlerdir ki, neyyir-i neciyyât dedikleri ilme mâlik olmakla halka bazı hârik-i âdât nesnelere izhâr ederdi. Ve yumurtayı zîku’l-femm şişe içine kordu, demişlerdir ki, yumurtayı batn-ı düccâceden hurûcu günü bir gün ve bir gecesi sirkeye nişâdırda kosalar iplik gibi mümtedd olup bu sebebden şişe içine korlar. Andan üzerine su dökerler. Tâ ki, evvelki gibi müncemid olur. Ve bazı umûru dahi ma’kûs gelirdi. Meselâ bir gün bir kıyuya teberük diye tükürdü. Ve ol kıyunun suyu zehr gibi acı oldu. Ve bir oğlanın başını mesh etdi. Ol oğlanın başı kel oldu. Ve bir kimsenin gözlerini şifâ için mesh etdi, a’mâ oldu. Ve bir kimsenin iki oğluna bereket ile duâ eyledi. Ol kimse evine geldikde ikisini dahi helâk olmuş buldu. Mezkûr Müseyleme-i Kezzâb’ı Hazret-i Sıddîk raziyellahü anh hilâfetinde Vahşî dedikleri katl eyledi.” (I/522-3)

Rûzbihânî Baklî: “Nitekim sâhibü’l-Arâis Rûzbihân-i Baklî’ye Mekke-i Mükerrreme’de vâki oldu. Yani bir bedü’l-cemâlin aşk-bâzlığında hırka-ı tasavvufu tarh ve destâr-ı meşîhati perişân edip Şeyh Sanân-vâr melâmet ihtiyâr eyledi. Ve âhir ifâkât bulup hâline avdet kıldı. Ve sedef-vâr sine-çâk olmadan el çekip deryâ-yı vakara gavsla hâmiş oldu.” (I/343)

Sadreddin Konevî: “Meşhûrdur ki Hazret-i Mevlânâ bade’s-sülûk fakr u fâke kabûl eylemiş ve Hazret-i Şeyh Sadreddîn ise kemâl-i devlet bulmuş idi. Bu cihetden Hazret-i Mevlânâ buyurdular ki; fakîrâne geçinelim, mülûkâne yatalım. Bu sebebden türbe-i Mevlânâ

²³⁸ Çünkü Allah onların kötülüklerini iyiye çevirir. (Furkan, 70.)

muhteşemâne olup türbe-i Sadreddîn bina kabûl etmemiştir.” (II/162) “Nitekim Hazreti Mevlânâ kudîse sırrıhu Şems-i Tebrîzî dâme şemsühü, sohbetine dâhil ve şeyh-i kebîr yanî Sadreddinü'l-Konevî şerehallahü sudûru mu'tekadîhî, Şeyh-i Ekber kudîse sırrıhu'l-ather meclisine vâsıl olup terbiyeler bulmuşlardır.” (I/26)

Sehl bin Abdullah el-Tüsterî: “Evvelkisi budur ki, bazı kümmel vardır ki, vücûdlarında ahkâm-ı vücûd ve kudûm ahkâm-ı imkân ve hudûs üzerine gâlib ve râcihtir. Ve bundan madâ esbâb-ı ârıza ve ahvâl-i mâniadan dahi masûn ve mahfûzdur. Pes bu makûleler rücû-ı ihtiyârî üzerine meftûr olup yol karîb iken vatana dönmüşlerdir. Hem merzûku'l-bidâye ve hem merzûku'n-nihâyedir.” (I/24-25)

Sultan Mustafa-ı Sâni: “Ve Sultan Mustafa-ı Sâni dahi Meftûnî tehallüs etmekle âhir fitneye düşüp saltanatdan azl olunmuşdur.” (II/357)

Şems: “Şemsüddin Muhammed bin Ali et-Tebrîzî'dir ki sâhibü'n-nazmu'l-Mesnevî Mevlana Celâleddin'i irşâd için Tebrîz'den Konya'da kudûm etmiştir. Şems-i mezkûre şeh dedi. Zira sultan-ı manevîdir ki kutbiyyet mertebesi ki zemâm-ı umûr ana merbût ve nîzâm-ı âlem-i mülk ve melekût ana menûtdur.” (II/143) “Şems-i Tebrîzî Şemseddin Muhammed bin Ali el-Tebrîzî kudîse sırrıhu meşâyih-i Mevlânâ'dandır ki, Tebrîz'den gelip Konya'da Mevlânâ'ya irşâd etmiştir. Bazılar demişlerdir ki, Mevlânâ'nın marifet mertebesinde mürşidi Şemseddin ve hakikat mertebesinde Selahaddîn Zerkûb'dur.” (I/217)

Şihâbeddîn-i Maktûl: “Mütekaddimîn ü müteahhirînden hikmet-i bahsiyye ile hikmet-i zevkiyyeyi cem eylemiş kimse bilmeziz, meğer bu kitâb sâhibi ola. Yani Şeyh Şihâbeddîn Ömer Sühreverdi'nin hâher-zâdesi olan Şihâbeddîn-i Maktûl ki hikmet-i işrâkiyyeyi ihyâ eylemiştir, ziyâde murtâz u kalandar u misâfir idi. Melik Tahir gününde Haleb'e mürûr etdikde fukahâsı hased edip ifsâd-ı dîn eder diye siâyet eyleyip beş yüz seksen altı tarihinde katl etdirdiler.” (I/115)

Tâvus ibn Keysân: Tâvusdan murâd Tâvus ibn Keysân'dır ki seyyid-i ehl-i Yemen'dir. Egeçi ki mevâliddendir, Arab'dan değildir. Ömer bin Abdülazîz ile muâsırdır, mücâbu'd-dâvet idi. Ulûm ve fezâiline nihâyet yokdur. Kırk defa hac müyesser olup âhir Mekke'de yüz altı tarihinde vedâ-ı âlem-i fenâ kıldı. Tuveys tâvusun müsğiridir. Gâyet züşt-i heykel ve nühûset ve şeâmetde anınla darb-ı mesel olur bir kimse idi. Anınçün ³⁹شأم من طويس derler. Zira Medîne'de sâkin idi ve ehl-i Medîne'ye der idi ki, ben hayatda oldukça hurûc-ı deccâlden hazer üzerine olunuz. Kaçan ben vefât ederim emn bulursunuz. Zira ben resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem âlem-i fenâdan rihleti gecesi dünyâyâ geldim. Ve Ebû Bekir raziyellahü anhin vefâtı günü rızâdan kesildim. Ve Ömer raziyellahü anhin mevti günü hadd-i bülûğa vâsıl olup mecnûn oldum. Ve Osman raziyellahü anhin şehâdeti günü tehhül eyledim. Ve Ali raziyellahü anhin şehâdeti günü dünyaya veledim geldi. Pes, bana benzer kim vardır,

²³⁹ Tuveys'den daha uğursuz.

derdi. (II/372) “*Ve mevâliden Yemen’de diyânet ve rivâyet ile meşhûr Tâvus bin Keysân gelmiştir. (Yani Arab ’dan değil Ömer bin Abdülazîz ’le muâsırdır.)*” (I/325)

F- Bursevî’nin Şiir Anlayışı

Kendisi de Divân sahibi bir şâir olan İsmail Hakkı Bursevî, bir kelimenin cahiliye dönemi Arap şiirinde geçip geçmeyeceğini bilecek kadar şiir bilgisine sahiptir. Bununla birlikte, onun şairliği mutasavvıf kişiliğinin önüne hiçbir zaman geçmemiştir. O sadece fikir ve düşüncelerini ifade ederken şiirin gücünü kullanmıştır. Tahsil hayatında, doğu edebiyatının klasikleri sayılacak eserleri okuması onun edebiyat ve şiir bilgisinin alt yapısını oluşturmuştur. O, devrinin ‘ulûm-ı edeb’ini tahsil etmesinin yanı sıra Arap dili ve şiirine özel bir önem göstermiş, el sine-i selâsede, yâni Türkçe, Farsça ve Arapça’da şiir yazacak kadar edebî zevki gelişmiş, eserinden de gördüğümüz gibi elli civarında şairden alıntılarla Türk şiir birikiminden haberdar entelektüel bir mutasavvıftır. Bunlara rağmen şiirin onun nezdindeki ilk fonksiyonu düşüncelerinin ve hayat görüşünün ifadesinde başvurulan bir imkandır.

Onun şiiri daha çok Nesimî, Yunus Emre, Aziz Mahmut Hüdayî, Eşrefoğlu gibi mutasavvıf şairlerin çizgisini takip etmektedir. *Rûhu ’l-Mesnevî*’deki şiirleriyle Divân’ındaki şiirler arasında bir fark vardır. Bu fark *Rûhu ’l-Mesnevî*’nin yazılış amacından kaynaklanmaktadır. Bu eserde Bursevî, bir şeyleri açıklamak için verdiği örnekler açıklanan bilgilerin özeti şeklinde olmaktadır. Bunun yanında didaktik özelliği bulunduğu da görülmektedir.

Bursevî’nin şiirlerine genel olarak bakıldığında, Nesimî’de ve Yunus Emre’deki coşku görülmemektedir. O, her zaman kendine hakim ve ne diyeceğini ölçüp biçerek söyleyen bir şairdir. Şiirlerinde, konu bakımından bütünlük ve anlatım bakımından bir düzen görülür. Onun anlayışına göre şiir, bir şeyler öğretmek için yazılmalıdır. Düşünceye hizmet etmelidir. Aksi takdirde, oyun ve dünyevi şeyler için yazılan şiirlerin bir önemi yoktur.

1- Şiir ve şair değerlendirmeleri

Bursevî, Ahmet Paşanın “*Kerem*” redifli kasidesini kime ve niçin yazdığını ve Fatih’in onun hakkındaki görüşlerini bilecek kadar şairlerle ilgilidir. (I/410) Bir başka yerde mahlâsı Figânî olan iki şairin asılarak öldürüldüğünü haber vermesi, mahlâsların şairlere etki yaptığını ve mahlâs seçerken dikkatli olunması gerektiğini söylemesi onun konu ile ilgili bir diğer düşüncesidir. Mahlâs seçerken dikkatli olunmasını isteyen Bursevî, Sultan II. Mustafa’nın Meftûnî mahlâsını seçmesinin tahttan azl edilmesinde etkili olduğunu düşünmektedir. (II/357)

Bursevî'ye göre şiir aslında her ilmin adıdır. Fakat sonraları, manzum sözler için kullanılır olmuştur. Bursevî'ye göre, manzum, kafiye ve vezin özelliklerinden dolayı nesirden üstündür. (II/295)

Bursevî'ye göre kelâmın en üst derecesi ve en mükemmeli Kur'an'dır. Ona göre, Arap ediplerinin binlercesinin binlerce eseri, Kur'an önünde kusurlu kaldılar, kendileri de Kur'an'ın üstünlüğünü kabul ettiler. Ve hiç kimse onun gibi bir nazım meydana getiremeyecektir. (II/296) Bu görüşler sadece Bursevî'ye ait olmayıp devrin kelâm ile ilgili ortak kanaatidir. Şairlerin, divanların dibâcelerinde genellikle Kur'an karşısında zayıflıklarını ve eksikliklerini ifade eden cümleler kullanmaları da bu görüşü desteklemektedir.

Bursevî'ye göre makbul olan şiir "vâridât" türü olandır. Ona göre, normal şiir, çok çalışma ve kuvvetli bir hayalle meydana getirilebilir. Vâridât ve ilhamla yazılan ise çok çalışma ve hayal kuvveti ile olmayıp tamamen Allah'ın yardımıyla. Dolayısıyla daha üstündür. Bu ikisi arasında fark tuzlu su ile tatlı su arasındaki fark gibidir. Eğer bir yerde kalbî ve ilhâmî bir söz var ise orada şiir ve hayale yer kalmaz. (II/296) Dolayısıyla şiir Allah'tan gelen ilham ile yazıldığında kıymetlidir ve diğer türlü şiirlerin kıymeti yoktur.

Bursevî beyit hakkında bilgi verirken şiirin temel bilgilerine vakıf olduğunu göstermektedir. Beyit ile şiir beyti arasındaki benzerlikleri şöyle sıralamaktadır; eve kapıdan girerler, beyte matla'dan girerler, evin zemini çatısı ve dört duvarı olduğu gibi, beytin de zemini kafiye, çatısı anlam ve dört temeli; sadr, aruz, ibtida ve darbdır. Bunlar arasında olanlar da haşvdır. Beyitte çivi, ip ve bez olduğu gibi, şiirde de esbâb, evtâd ve fevâsıl vardır. (II/418)

Verilen bu bilgilerden Bursevî'nin üst düzey şiir bilgisine sahip olduğu görülmektedir.

2- Şiirlerinden örnek verdiği şairler

Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*'de Arap, Fars ve Türk edebiyatının önemli şairlerin şiirlerinden örnekler vermiştir. Bunlar arasında 49 şairle Türk edebiyatı ilk sıradadır. Onu, 19 şairle Fars ve 16 şairle Arap edebiyatı takip etmektedir.

Türk şairler arasında iki tane hanım şairin bulunması dikkat çekici bir durumdur. Bunun yanında şiirlerinden en çok örnek verilen şair sıralamasında Aziz Mahmut Hüdâyî 50 kere ile ilk sırayı almaktadır. Onu 34 ile Muhammediye yazarı Ahmet Bicân ve 18 ile Yunus Emre takip etmektedir. Klasik edebiyatın önemli temsilcileri arasında yer alan Fuzûlî, Nefî, Bâkî, Şeyhülislam Yahya Efendi, Necâtî ve Fehim şiirlerinden örnek alınan şairlerdendir.

Arapça beyitler arasında kendisinden en çok beyit örnek verilen şair İbn Fâriz'dir. Fars edebiyatından ise Hafız 64 kere ile en çok örnek verilen şair ünvanını kazanmaktadır. Onu 47 ile Sâdî, 38 ile Câmî, 21 ile Sâib ve 12 ile Mevlanâ takip etmektedir.

Kendilerinden en çok şiir alınan şairlere baktığımızda gördüğümüz ortak özellik hepsinin mutasavvıf kişiliklerinin oluşudur. Aziz Mahmut Hüdâyî, Yunus Emre ve Ahmet Bicân, İbn Fâriz, Hâfız, Câmî, Sâdî şairlikleri yanında mutasavvıf kimlikleri de taşımaktadırlar.

Bursevî, örnek vermeden önce genellikle “gelir” ifadesini kullanır. Bazen eser adını vererek “*Muhammediye'de gelir*” der. Bazen şiirin yazılmış olduğu formu söyleyerek “*naâtında gelir*”, “*rübâiyyâtındandır*” şeklinde ifade eder. Bazen de “*kelimâtındandır*”, “*letâyifindendir*”, “*nazmındandır*” veya Arapça, dedi, söyledi manasına gelen “*Kâle*” ile örneğe geçtiğini haber vermektedir. Bursevî'nin eserinde örnek verdiği şairler lisanlarına göre şöyledir:

a- Arap Edebiyatı

1	İbn Fâriz	6
2	Ali b. Ebi Tâlib	1
3	A'şâ	1
4	Beyâzıd-ı Bistâmî	1
5	Ebu İshâk es-Sâbî	1
6	Ebû Zeyd	1
7	Ferizdak	1
8	Hasan b. Ali	1
9	Hansâ-ı Şâire	1
10	Ammeretü'l-Yemenî	1
11	Lebîd	1
12	Mecnûn-ı Amirî	1
13	Şatibî	1
14	Tâcüddin el-Kazî el-Geylânî	1
15	Yezîd-i Pelîd	1
16	Zuhayr	1

b- Fars Edebiyatı

1	Hâfız	64
2	Sa'dî	47
3	Mevlanâ Câmii	38
4	Sâib	21
5	Mevlanâ Rûmî	12
6	Kemâl Hucendî	10
7	Şeyh Mağribî	7
8	Feridüddin Attar	3
9	Emir Hüsrev Dihlevî	2
10	Busîrî	1
11	Evhâdî	1
12	Muhyî	1
13	Hâtûfî	1
14	Latîfî	1
15	Rûdegî	1
16	Sûzenî	1
17	Şeyh Irâkî	1
18	Urfî	1
19	Zahîr-i Faryâbî	1

c- Türk Edebiyatı

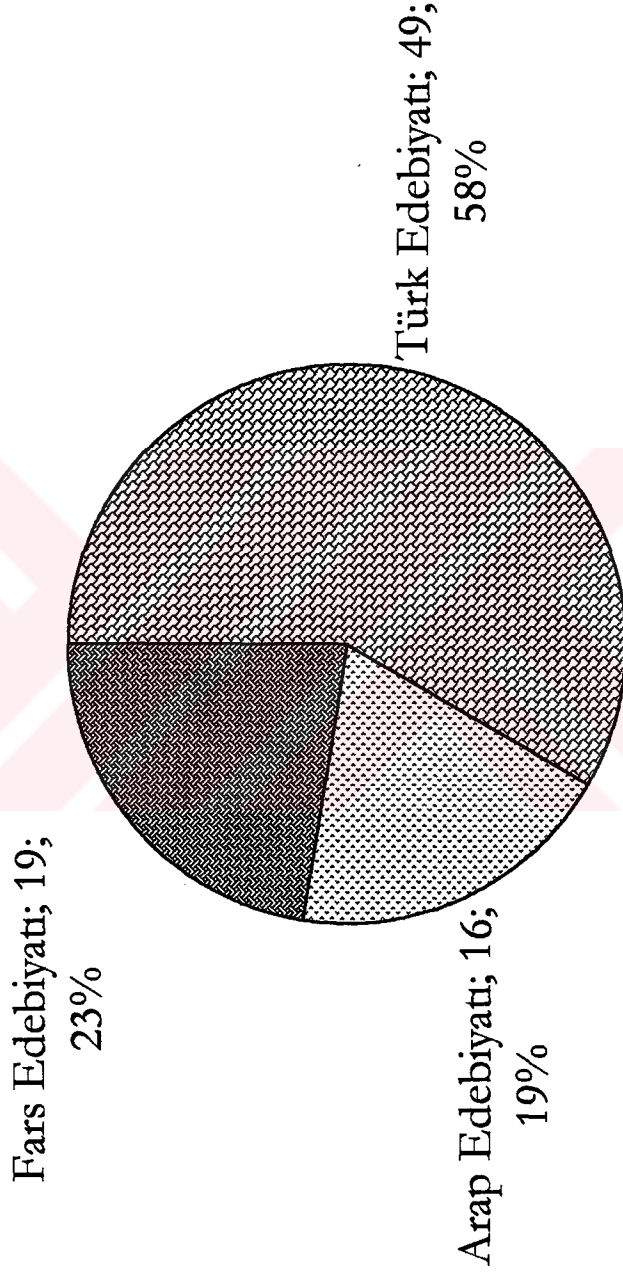
1	Aziz Mahmut Hüdâyî	50
2	Ahmed Bîcân	34
3	Yunus Emre	18
4	Fuzûlî	15
5	Nef'î	13
6	Veysî	12
7	Bâkî	8
8	Şeyhülislam Yahya Efendi	8
9	Necâtî	7

10	Fehim	6
11	Süleyman Çelebi	4
12	Ulvî	3
13	Eşrefoğlu Rûmî	2
14	İsmetî	2
15	Nâilî	2
16	Nasûhî	2
17	Neşâfî	2
18	Nev'î	2
19	Üftâde	2
20	Yahyâ Gencine-i Râz	2
21	Zâtî	2
22	Abdal Ata	1
23	Abdurrahim Karahisârî	1
24	Ahmed Bey (Dukakinzade)	1
25	Baba Nedimî	1
26	Fazlî	1
27	Güvâhî	1
28	Hakânî	1
29	Hâverî	1
30	Hızır Bey	1
31	İbn Kemâl	1
32	Kandî	1
33	Lâmîf	1
34	Lütfî	1
35	Mihri Hatun	1
36	Nakş-ı Akkirmânî	1
37	Nev'îzâde	1
38	Nûrî	1

39	Rûhî-i Bağdâdî	1
40	Rûşenî	1
41	Sâdi Çelebî	1
42	Sivâsî	1
43	Şâmî	1
44	Şeyhî	1
45	Tab' -i İştibî	1
46	Vâlih-i Üskübî	1
47	Vecdî	1
48	Yetim Ali Çelebî	1
49	Zeyneb Hanım	1

Dillerine GÖre Şiirlerinden Örnek Verdiği Şairler

3- Edebi sanatlar

Bursevî, çok sık olmamakla birlikte, beyitlerde geçen edebî sanatlara işaret etmiştir. Bunu, metnin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak için yapmaktadır. Bursevî, mecaz, istiâre, tecnîs ve iyhâm sanatlarını diğerlerinden daha çok açıklamaktadır. Bunun yanında ismini hiç zikretmediği sanatlar da vardır. Metinde geçen sanatlara bakıldığında, Bursevî'nin daha çok benzetme üzerine kurulu sanatları açıkladığı görülmektedir. Açıklanan sanatlar şunlardır:

- İktibâs “
جملة دانا يان ممين گفته ممين
هست دانا رحمة للعالمين
Rahmeten li'l-âlemîn, Kur'an'da resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem hakkında vârid olan ²⁴⁰و ما ارسلناك الا رحمة للعالمين âyetinden iktibâs olunmuştur.” (II/550)
- İstiâre “Kuvvet manasına olan rûkn istiâre tarikiyledir.” (II/203)
- İstiâre-i bi'l-kinâye “Dest, burada ya tasarruf manasınadır veya tahyîl tarikiyledir. Zira Allah tealâ câriha-i insâniyyeden münezzehdir. Yani Hüdâ lafzı istiâre-i bi'l-kinâye ve dest lafzı istiâre-i tahyîliyyedir ki, anınla deste müşâbih olan sûret-i muhteria murâd olunmuştur. Maa-hazâ Hak tealâ hakkında dest irâd olunmak dest-i halkla ictimâi sebebiyledir. Tahyîliyyeye hüsn-i zâid irâs eder.” (I/357)
- İhâm “Ve bu makâmda Mecnûn lafzında iyhâm vardır” (II/115) “Maa-hazâ anda ihâm vardır ki çüp-ı hakîr azîme mukârenetle kuvvet-i mâddeye ve nâmiye mertebesin bulup dıraht-vâr olmuştur.” (II/544)
- Kinâye “Rîş-i gâv mesel ve kinâyetdir, şol kimseden ki yaramaza tâbi ve anın maskarası ola.” (II/300)
- Leff ü neşr “Leff ü neşr-i evvel ile ashâb-ı kehf-i sûrinin hâline işâret eder.” (II/113)
- Mecaz “Ebrden murâd mecazen matardır.” (I/153) “Ser-sebz yeşil baş ve berg-sebz yeşil olması şeref-i siyâdet ve revnâk-ı şebâbetden mecâzdır.” (I/284)
- Mulhaku bi't-tibâk “Bu fakîrin fehm ettiği budur ki, dânânın mukâbili nâdândır âlimin câhil olduğu gibi. Velâkin nâdân olana dîn olmak lâzım olmakla dîn dânâ mukâbelesinde istimâl olundu. Bu makûleye ilm-i bedîde mulhaku bi't-tibâk derler.” (I/467)

²⁴⁰ Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiya, 107)

Mübalâğa	<i>“Arab ve Rum ve Türk ve Kürd kabr-i vezîrin başı üzerinde bir ay kadar zaman iki gözlerinden salı verdiler, yani yaş yerine kan ağladılar. Zira göz yaşı ki maden-i midedir, nefâz bulduktan sonra ciğerden kan gelmeye başlar. Velâkin bu kelâm mübâlağa mahmûldur. Maksûd ziyâde giryân ve nevha-konân oldukların beyândır.”</i> (II/478)
Mülemmâ	<i>Ciğerimden erişir bûy-ı kebâb</i> استشموه يا اولى الالباب ²⁴¹ (I/188)
Tecnis-i hattî	<i>“Bade-zâ be-tâb ile be-yâb arasında tecnis-i hattî vardır, garreke ve izzeke gibi.”</i> (II/144) <i>“Cüdâ, ayrı ve başka. Hüdâ ile aralarında tecnis-i hattî vardır.”</i> (II/463) <i>“Çun ile hûn arasında tecnis-i hattî vardır.”</i> (I/100)
Tecnis-i lafzî	<i>“Velâkin kütüb-i lügâviyyede elif ile olan fethada vavla olan zammede yazılır. Elif ve vav muktezâsıyla burada zamme fethaya imâle ile okunur. Fetha ile mütevâzin olmak için. Fa'ref. Ve bu makûleye tecnis-i lafzî derler, hattî değil.”</i> (II/521)
Tecnis-i muharref	<i>“İkinci ki istifhâmdır. Ahirinde yâ bi-tariki'l-işbâ yazılır. Evvelki cehân fethle, sıfat-ı müşebbehedir, sıçrayıcı manasına. Ve ikincisi kesrle dünyâdır. Pes, bunda tecnis-i muharref vardır. Zira iki kelimenin heyetleri tahrif olunmuştur.”</i> (I/164)
Telmih	<i>“Bâde-zâ beytde kıssa-ı Ömer raziyellâhü anha telmih vardır.”</i> (I/140)
Tenâsüb	<i>“Burada safir ve dâm ve bâz tenâsüb tarîkiyle mezkûr ve teşbih ve temsil cihetiyle mestûrdur.”</i> (II/98)
Teşbih	<i>“Bunda mukallidi sayyâda ve taklidle olan davetini safire ve hâlî'z-zihn olan merdi murğa teşbih vardır.”</i> (I/516) <i>“Bunda câmi dürce ve kelimât-ı irfâniye ve hakikiyyeyi inciye teşbih vardır, nefâset ve letâfetde.”</i> (II/552) <i>“Gözlüğe çeşmek ve bınara çeşme dedikleri göze teşbih ile dir.”</i> (I/100)
Teşbih-i belîğ	<i>“Yanî yel ise de âteş gibi derûn-ı aşkda tesîri vardır ki, muhrik ve mâsivâ-sûzdur. Pes âteş est lafzı teşbih-i belîğ kabilinden olmuş olur, Zeyd-i Esed gibi. Veyahut ayn-ı ateşdir.”</i> (I/36)

²⁴¹ Ey akıl sahipleri onu koklayın.

SONUÇ

İsmail Hakkı Bursevî, XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başlarında yaşamış, yazdığı yüzden fazla eserle özellikle tasavvuf çevrelerinde tanınan ve bilinen mutasavvıf bir şairdir. Onun, Mevlana'nın en çok bilinen eseri *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak üzere telif ettiği *Rûhu'l-Mesnevî* isimli eseri çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde *Mesnevî*'ye yapılan tercüme ve şerhleri kısaca hatırlattıktan sonra, ilk iki bölümde İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı ve eserlerini inceledik. Bu araştırmamızın sonucunda İsmail Hakkı'nın görüş ve yaşayışını öğrenmenin yanı sıra onun kişiliğinin ve düşünce yapısının oluşumunun seyrini takip etme imkanına kavuştuk. Tezimizin üçüncü bölümü olan "İnceleme"de, *Rûhu'l-Mesnevî*'yi bütün yönleriyle incelemeye çalıştık. Bunun sonucunda hem eseri, hem müellifini hem de dönemini bu eserden yola çıkarak değerlendirmeye gayret ettik. Tezimizin "Metin" kısmında, *Rûhu'l-Mesnevî*'nin matbu nüshasını Latin harflerine aktardık. Metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerle yazılmış örnek ve alıntılarını tercüme ettik. Metin içinde olmayan paragraf ve noktalama işaretlerini konu ve cümleye uygun olarak koymaya çalıştık.

Bütün bu çalışmaların sonunda Bursevî'nin özellikle şerh usûlü ve üslûbunu oldukça başarılı bulduğumuzu belirtmeliyiz. Eserin belli bir düzen içinde olması ve standardını sonuna kadar koruması, dilinin konuya göre çok ağır olmaması, şerhi çok açık şekilde yapması, metinden uzaklaşmaması, bir sonraki bölümle arasında irtibatı koparmaması, yeri geldikçe örneklerle ve açıklamalarla anlatması, tekrarlardan kaçınması, açıklamalarda kaybolmaması, genel tasavvuf felsefesi dışına çıkmaması onun eserini başarılı kılan sebepler arasında sayılabilir.

Bursevî'nin yeri geldikçe verdiği bilgilerden, devrin entelektüel bir mutasavvıfının yetişmesi, çalışması, halk ve yöneticilerle olan ilişkilerini de öğreniyoruz. Bu eserin dikkati çeken bir diğer özelliğidir.

Sonuç olarak; İsmail Hakkı'nın devrinde önemli bir şahsiyet olduğunu, eserleriyle kendisinden sonra gelenleri etkilediğini, *Rûhu'l-Mesnevî*'sinin *Mesnevî* şerhleri içinde önemli bir yeri olduğunu, eserin, kullandığı kaynakları zikretmesi, kimi kaynakları kritik etmesi, üslûbunun bütünlüğü, baştan sona bir metot içinde olması gibi özellikleriyle dikkat çekici olduğunu söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdullah Bosnavî: Şerh-i Manzûm-ı Cezire-i Mesnevî, Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa No: 528.
- Abdurrahman Câmî: **Nefahâtü'l-Üns Evliya Menkıbeleri**, tercüme ve şerh eden, Lâmiî Çelebî, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul, Marifet, 1995.
- Abdülbâki, M. Fuad: **el-Mucemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'ani'l-Kerim**, İstanbul, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982.
- Abdül Fettah Ebû Gudde: **Ta'likâtü'l-Hâfile ale'l-Ecvibeti'l-Fâzıla**, yay. Haz. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Halep, 1384.
- Abdülmeccid-i Sivâsî: Şerh-i Cezire-i Mesnevî, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, No: 2453.
- Şerh-i Mesnevî, Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, No: 1651.
- Abidin Paşa: **Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif**, III. Baskı, İstanbul, 1305.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed: **Keşfu'l-Hafâ I-II**, yay. haz. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, 3. bs., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1988.
- Adam, Hüdaverdi: **İbn-i Arabî Kaza ve Kader**, Adapazarı, Değişim, 1998.
- Affî, Ebu'l-A'lâ: **Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri**, edt. M. M. Şerif, çev. Mustafa Armağan, İstanbul, İnsan, 1997.
- Ahmed b. Hanbel: **el-Müsned**, I-VI, Beyrut, 1929.
- Ahmet Pertevî Efendi: **Muhtasarü'l-Hakki's-Sarih ve Keşfi's-Sahih**, İ. Ü. Ktp., No: AY 3577.
- Ak, Coşkun: "Bağdatlı Rûhî: Hayatı, Sanatı, Eseri ve Bütün Şiirlerinin İncelenmesi", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1982.
- Akar, Metin: "Kutup Osman Efendi ve Kıbrıs'ta Bıraktığı İzler" **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri**, Ankara, Ervak, 1998, s. 29-42.
- Akkaya, Veysel: **Kabe ve İnsan**, İstanbul, İnsan, 2000.
- Akkuş, Mehmet: **Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî (Salahî)'nin Hayatı ve Eserleri**, Ankara, M.E.B., 1998.
- Ali el-Muttakî Hindî: **Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ahvâl**, I-XVI, Beyrut, 1986.
- Ali Enver: **Semahane-i Edeb**, İstanbul, 1309.
- Alper, Ömer Mâhir: "İbn Sinâ" **TDVİA**, C. 20, İstanbul, 1999, s. 336-338.
- Ankaravî: **Camiü'l-âyât Mevlana Müzesi İhtisas Ktp.**, No.: 2081.
- Asım Efendi: **Kâmûs Tercümesi I-IV**, İstanbul, 1304-1305.
- Aslanapa, Oktay: **Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, İstanbul, 1975.
- Aşkar, Mustafa: **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.

- Avcı, Seyit: “İsmail Hakkı Bursevî'nin Hadis Anlayışı”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya, 1997.
- Ayan, Hüseyin: **Cevrî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1981.
- Aydın, H. Mehmet: **Bursa Toprağının Sakladığı Osmanlı Büyükleri ve İsmail Hakkı Bursevî'nin Tercüme-i Hâli**, Bursa, 1961.
- Aygünoğlu, Muzaffer: “Bursalı İsmail Hakkı Divanı”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Bitirme tezi) İstanbul, 1975.
- Ayni, Mehmet Ali: “İsmail Hakkı'ya dair bir tedkik hülâsası” **Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası**, sene 2, sayı 9, İstanbul, 1928, s. 108-131.
- **Türk Azizleri**, İstanbul, 1944.
- Aynur, Hatice: “Abdülbaki Gölpınarlı bibliyografyası” **Journal Turkish Studies in Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı I**, C. XIX, Harvard 1995, s. XXI-LIV.
- Azamat, Nihat: “Evhadüddin-i Kirmânî” **TDVİA**, C. XI, İstanbul, 1995, s. 518-520.
- Babanzâde Ahmet Nâim, Kâmil Miras: **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi**, I-XII, 7. bs. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1983.
- Bağdatlı İsmail Paşa: **İzâhu'l-Meknûn I-II**, yay. haz. Kilisli Muallim Rıfat, Şerafettin Yaltkaya, İstanbul, M.E.B., 1945.
- Bakkalzâde Defterdar Sarı Mehmet Paşa: **Zübde-i Vakayiât**, sdl. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1977.
- Baktır, Mustafa: “Tireli İbn Melek, hayatı, eserleri ve Menâr Şerhi” **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 9, Erzurum, 1991, s. 40-66.
- Bardakçı, Murat: “Salacak'taki ahşap ev, Baki Hoca ve ‘Garip’” **Journal Turkish Studies in Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı I**, C. XIX, Harvard 1995, s. VII-XX.
- Baryaman, Saliha: “Ruhu'l-Mesnevî, (I. Cilt) İnceleme-Metin”, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa, 1999.
- Baykal, Kazım: **Bursa ve Anıtları**, Bursa, 1993.
- Bilge, Mustafa: **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1984.
- Bilgin, Orhan: “Fahredden Irakî” **TDVİA**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 84-86.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Büyük Tefsir Tarihi I-II**, (Tabakatü'l-Müfessirîn), Ankara, 1960.
- Bingöl, Abdülkuddüs: “İsâgüçî”, **TDVİA**, C. 22, İstanbul, 2000, s. 488-489. Bursalı Mehmet Tahir: **Osmanlı Müellifleri I-III**, İstanbul, 1333.
- Büyükaksoy, Kazım: **Hak Yolunun Önderleri**, İstanbul, 1979.
- **Mesnevi Hatıraları**, İstanbul, 1968.

- Can, Şefik: **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**, İstanbul, Ötüken, 1997.
- **Mevlana, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri**, İstanbul, Ötüken, 1997.
- Cerrahoğlu, İsmail: **Tefsir Tarihi I-II**; Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1988.
- Ceylan, Ömür: **Tasavvufî Şiir Şerhleri**, İstanbul, Kitabevi, 2000.
- Coşan, Ziyaeddin: “İsmail Hakkı Bursevî ve Fatiha Suresi Tefsiri”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.
- Çağatay, Neşet: **Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi**, Ankara, TTK, 1993.
- Çavuşoğlu, Mehmet: “Bâkî” TDVİA C. IV, İstanbul, 1991, s. 537-540.
- “Yahya Bey, Dukakinzâde”İA, C. XIII, İstanbul, M.E.B., 1986, s. 343-347.
- M. Ali Tanyeri: **Hayreti Divanı**, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1981.
- **Necâfî Bey Divânı**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Çelebioğlu, Amil: **Türk Edebiyatında Mesnevî**, İstanbul, Kitabevi, 1999.
- “XIII-XV. (ilk yarısı) yüzyıl mesnevilerinde Mevlana Tesiri” **Mevlana ve Yaşama Sevinci**, haz. Feyzi Halıcı, Konya, Konya Turizm Derneği 1978, s. 99-126.
- Çelebioğlu, Amil: “Yunus’un bir şiirinin şerhi” **Yunus Emre Sempozyumu 2-5 Mayıs 1988 Bildiriler**, İstanbul, 1990, s. 95-104.
- **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, M.E.B., 1998.
- **Muhammediye I-II**, İstanbul, M.E.B., 1996.
- Çelik, İsa: “Mevlana’nın Mesnevî’sinin tercüme ve şerhleri” **Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 19, Erzurum, 2002, s. 71-93.
- Çınar, Bekir: “Taşlıcalı Yahya: Gencine-i Râz, İnceleme-Metin” E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1995.
- Çiçekler, Mustafa: “Kemal Paşazâde ve Nigaristan’ı”, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1994.
- Darîmî, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Fadl, **Sünen-i Darimî**, çev. Abdullah Aydınlı, İstanbul, Madve, 1994.
- Demirayak, Kenan, Sadi Çöğenli: **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, 2 bs. Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 1995.
- Deringör, Ruhnevaz: “İsmail Hakkı Bursevî ve Türkçe Eserleri”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi: (Yayınlanmamış Bitirme Tezi) İstanbul, 1955.
- Derviş Ali b. İsmail: **Esraru’l-Arifin ve Sirâcu’t-Tâlibîn**, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu No: 711.
- Deryan, Hayriye: “Habnâme-i Veysi”, İ. Ü., Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), İstanbul, 1961.

- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, yay. haz. Aydın Sami Günayçal, 13. bs. Ankara, Aydın, 1996.
- Dilçin, Cem: **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, TDK, 1983.
- Doğan, Muhammed Nur: **Fuzûlî'nin Poetikası**, İstanbul, Kitabevi, 1997.
- Duman, Cafer: "Nahîfî'nin Manzum Mesnevî Tercümesi", İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Bitirme tezi) İstanbul, 1968.
- Duman, Musa: "XV. yüzyıl şairlerinden İbrahim Bey" **İlmi Araştırmalar**, sayı 2, İstanbul, 1996, s. 73-78.
- Duru, Necip Fazıl: **Mevleviyâne Şiir Güldestesi**, İstanbul, Yedi Gece, 2000.
- Ebu Abdullah b. Muhammed Şiblî: **Akâmu'l-Mercân fi Acâibi ve Gâribi'l-Cân**, der. Ahmed Abdüsselâm, Kahire, Mektebetü'l-Kuran, 1983.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen-i Ebû Davud Tercüme ve Şerhi**, çev. Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniçel, İstanbul, Şamil, 1991.
- Ebu Hafs Siraceddin Ömer: **Haridetü'l-Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib**, haz. Mahmut Fâhûrî, Halep, Daru's-Şarki'l-Arabî, 1955.
- Ebû Hafs Şihabüddin Sühreverdî: **Avarifü'l-Maarif (Gerçek Tasavvuf)**, çev. Dilaver Selvi, İstanbul, Umran, 1995.
- Ebu'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. Hasan Çarperdî: **Metnü'l-Mugnî fi'n-Nahv**, thk. Abdülkadir Haytî, Bingazi, Menşurâtu Câmiatu Karyanus, 1998.
- Ergin, Ali Şakir: "Hansâ" **TDVİA**, XVI, İstanbul, 1997, s. 46-47.
- Ergun, Sadettin Nüzhet: **Türk Musîkisi Ansiklopedisi I-II**, İstanbul, 1942-3.
- Erünsal, İsmail: "Abdürrahim Karahisârî" **TDVİA**, I, İstanbul, 1989, s. 291-292.
- Esir, Hasan Ali: "Bursalı Lamii Çelebi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Ferhatnâmesinin Tahlili ve Tenkitli Metni", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998.
- Fayda, Mustafa: "İbn Hişâm" **TDVİA**, C. XX, İstanbul, 1999, s. 71-72.
- Fehim: **Fehim Divanı**, Sadettin Nüzhet Ergun, İstanbul, 1934.
- Fığlalı, Ethem Ruhî: "Hasan" **TDVİA**, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 282-284.
- Fındıklılı İsmet Efendi: **Tekmiletü's-Şakâyık fi Hakkı Ehli Hakâyık**, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı, 1989.
- Fırat, Erdoğan: "Kitabu'n-Nevice ve insan", **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, sayı 2, Ankara 1975, s. 205-219.
- Fidan, Mustafa: "İbrahim Tennûrî: Gülzâr-ı Manevî, İnceleme-Metin-Sözlük", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kayseri, 1995.

- Filiz, Şahin: “Hâris b. El-Esed el-Muhâsibî'nin Hayatı, Eserleri ve Fikirleri”, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1990.
- Furat, Ahmet Suphi: **Arap Edebiyatı Tarihi** (Başlangıçtan XVI. Asra kadar) İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1996.
- Fürüzanfer, B.: **Mevlana Celaleddin**, ter. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, M.E.B., 1997.
- Gökyay, Orhan Şaik: **Molla Lütî**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1987.
- Gölpınarlı, Abdülbaki: **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, 2. Bs. , Ankara, T.T.K., 1989.
- **Melâmilik ve Melâmiler**, yay. haz. Murat Bardakçı, İstanbul, Pan, 1992.
- **Mesnevi Şerhi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1985.
- **Mevlana Celalettin**, III. baskı, İstanbul, İnkılap ve Aka, 1959.
- **Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul, İnkılap ve Aka, 1983.
- “Nesimî” **İA**, C. 9, İstanbul, 1964, s. 206-207.
- **On Dört Masum, Hz. Peygamber, Hz. Fatıma ve On İki İmam**, 2.bs. İstanbul, 1989.
- **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İstanbul, Remzi, 1992.
- Güleç, İsmail: “Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, hayatı, kişiliği, eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri” **Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies**, sayı XXI, İstanbul, 2001, s. 211-236.
- Güllüce, Hüseyin: **Kuran Tefsiri Açısından Mesnevî**, İstanbul, Ötüken, 1999.
- Gündoğdu, Cengiz: **Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2000.
- Güneş, Mustafa: **Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri ve Divan'ından Seçmeler**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998.
- Günvar, Ali: “Bana damdan düşmüş olan bir doktor getirin.” **Yedi iklim**, Eylül-Ekim 2001, sayı 138-9, İstanbul, s. 9-11.
- Güvâhî: **Pendnâme Öğütler ve Atasözleri**, haz. Mehmet Hengirmen, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.
- Hacı Beyzâde Ahmet Muhtar: **Şâir Hanımlar**, İstanbul, 1311.
- Hacıtahiröğlü, Abdullah Öztemiz: **Mesnevî: Kendi Vezniyle Manzum Tercüme**, İstanbul, 1972.
- Hayrullah Nedim Efendi: **Terâcim-i Hâl-i Şeyh İsmail Hakkı Efendi**, Bursa, 1307.
- Herevî: **ez-Zâhir fî Garibi Elfâzî's-Şâfi**, yay. haz. Abdülmünim Tui Beşennati, Beyrut, Darü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1998.
- Hikmet, Ali Asgar: **Câmi Hayatı ve Eserleri**, çev. Niyazi Gençosman, İstanbul, M.E.B., 1991.
- Hoca, Nazif: **Sûdî Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni**, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1980.

- **Rûzbihân al-Bakfî ve Kitâb Kaşf al-Esrâr'ı ile Farsça Bazı Şiirleri**, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1971.
- Hocazade Ahmet Hilmi: **Ziyaret-i Evliya**, İstanbul, 1325.
- Huart, Clement: **Arab ve İslam Edebiyatı**, çev. Cemal Sezgin, Ankara, 1971.
- Hucvirî: **Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh, 1996.
- Hüseyin Ayvansarayî: **Hadikatü'l-Cevâmî' I-II**, İstanbul, 1281.
- Hüseyin Vassaf: **Kemâl-nâme-i İsmail Hakkı**, haz. Murat Yurtsever, Bursa, Arasta, 2000.
- İşık, İhsan: **Yazarlar Sözlüğü**, İstanbul, Risale, 1998.
- İşıltan, Fikret: **"Me'mun" İslam Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul. M.E.B., 1945, s. 693-700.
- İbn Cevzî: **Mir'atu'z-Zaman fi Târihi'l-Ayân**, yay. Ali Sevim, Ankara, T.T.K., 1968.
- İbn Hatib: **Ravzatu't-Tarif bi'l-Hubbi's-şerif**, haz. Muhammed İbrahim Kettânî, Beyrut, Daru's-Sakafe, 1980.
- İbn Mâce Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid Kazvinî, **Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi**, çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman, 1982.
- İbrahim Big: **Külliyat**, Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş No: 250.
- İlmi Dede: **Şerh-i Cezire-i Mesnevî**, Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa No: 156.
- İmâm Mâlik b. Enes: **el-Muvatta**, çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar ve öte., İstanbul, Al-tuğ, 1982.
- İmamoglu, Ahmet Hilmi: **"Farsça-Türkçe Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü"**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum, 1993.
- İpekten, Haluk: **Fuzûlî Hayatı, Sanatı ve Eserleri**, Ankara, Akçağ, 1991.
- **Nâil-i Kadîm Hayatı ve Edebî Kişiliği**, Ankara, Akçağ, 1991.
- İskenderî, Ahmed ve öte.: **El-Mufasssal fi Tarihi'l-Edebi'l-Arab**, y.y., t.y.
- İslam Alimleri Ansiklopedisi I-XVIII**, İstanbul, t.y.
- İsmail Hakkı Bursevî: **Bitmedik Ot Dibinde Doğmadıcak Bir Göcen, Şerh-i Nazm-ı Ahmed**, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara, Akçağ, 2000.
- El-Vâridât, BEYBEK , No: 67.
- **Ferâhu'r-Rûh I-II**, İstanbul, Hacı Muharrem Efendi Matbaası 1256-1294, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi No: 514.
- Hazarâtu'l-Hamsi'l-İlâhiyye, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan No: 189.
- **Kenzi Mahfî**, İstanbul, Misvak Neşriyat, 1980.
- **Kırk Hadis Şerhi**, araştırma, Hikmet Gültekin, metin, Sami Erdem, İstanbul, İnsan, 1998.

- Kitabu Hayati'l-Bâl, Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi No: 1396.
----- Kitâbu Nakdi'l-Hâl, İ. Ü. Ktp., No: TY 2153.
----- Kitabu'd-Dürerü'l-i İrfâniyye, İ. Ü. Ktp., No: TY 4019.
----- Kitâbu'l-Envâr, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan No: 189/2.
----- **Kitabu'l-Hitâb**, İstanbul, 1256.
----- Kitabu'l-Hitab, Selim Ağa Ktp., Hüdaî Efendi No: 458.
----- Kitâbu'l-Hütebâ, BEYBEK, Genel No: 85.
----- Kitabu'l-Mirat, BEYBEK, Genel No: 40.
----- **Kitabu'n-Necât**, İstanbul, 1290.
----- **Kitâbu'n-Netice** I-II, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul, İnsan, 1997.
----- Kitabu'n-Netice, BEYBEK, Orhan Kitapları No: 64.
----- Kitabu'ş-Şecv, Süleymaniye Halet Efendi, No: 789.
----- Kitâbu'z-Zikr ve'ş-Şeref Süleymaniye Şazeli No: 63.
----- Makâlât-ı İsmail Hakkı, Beyazıt Devlet Ktp., No: Genel 3507.
----- Makâlât-ı İsmail Hakkı, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No: 2764.
----- Mecîü'l-Beşir li-Eclî't-Tebşîr, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, No: 789.
----- Mecmua, Beyazıt Devlet Ktp., No: Genel 3507.
----- Mecmua, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, No: 1496.
----- Mecmua, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa No: 645.
----- Mecmua-ı Hakkı, BEYBEK , Genel, No: 41.
----- Mecmua-ı Hakkı, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No: 2796.
----- Mecmuatu'l-Hitâb ve'l-Vâridât, BEYBEK, No: Genel 85.
----- Min Vâridâtı'l-Fakîr eş-Şeyh İsmail Hakkı, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, No: 789.
----- Müteferrikât-ı Hayriye, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi No: 1667.
----- **Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri I-X**, Kıs. Muhammed Ali Sabunî, red. Yüksel Kanar, çev. Abdullah Öz ve öte., İstanbul, Damla, 1995-6.
----- **Rûhu'l-Mesnevî I-II**, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1287.
----- **Seyr-i Sulûk**, haz. Mehmet Ali Akidil, İstanbul, İnsan, 2000.
----- **Silsile-i İsmail Hakkı be-tarîk-ı Celvetî**, İstanbul, Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.
----- Şeceretü'l-Yakîn ve't-Tevhîd, Tire Necip Paşa Ktp. No: NC 296.
----- Şerhu Nazmı's-Sülûk, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan No: 189.
----- Talika ala Cüz'i'l-Evvel li'l-Kadî, Nuruosmaniye Ktp., No: 145.
----- Tamâmu'l-Feyz, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi No: 244.

- Tuhfe-i Ataiyye, Süleymaniye Bağdatlı Vehbi No: 1537.
- **Tuhfe-i Haliliyye**, İstanbul, Süleyman Efendi Matbaası, 1293/1876.
- Tuhfe-i Hasekiye, Süleymaniye Ktp., Mihrişah, No: 164.
- **Tuhfe-i İsmailiyye**, İstanbul, 1292.
- Tuhfe-i Recebiye, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi No: 1374.
- **Tuhfe-i Vesimiyye**, İstanbul, t.y., s. 28.
- Varidât-ı Hakkîye, BEYBEK, Genel, No: 86.
- Vâridat-ı Hakkı, BEYBEK, Genel, No: 87.
- Vesiletü'l-Meram, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi No: 243.
- İspir, Muhiddin: "İbrahim Tennûrî: Gülzâr, İnceleme-Metin", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, 1998.
- İzgi, Cevat: **Osmanlı Medreselerinde İlim I-II**, İstanbul, İz, 1997.
- Kanar, Mehmet: **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Birim, 1993.
- Kara, Mustafa: **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I-II**, Bursa, Uludağ, 1993.
- Karabulut, Ali Rıza, Ramazan Yıldız: **Gülzar-ı Manevî ve İbrahim Tennûrî**, Kayseri, 1978.
- Karahan, Abdülkadir: "Mihri Hatun" İA, C. VII, İstanbul, M.E.B., 1968, s. 305-306.
- **Nef'i Divanı'ndan Seçmeler**, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1986.
- Karaismailoğlu, Adnan: "Hüseyin Vâizî Kâşifi" TDVİA, C. XIX, İstanbul, 1999, s. 17-18.
- Kasap, İsmail: "Hüseyin Vassaf ve Divanı", Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 1997.
- Katip Çelebi: **Keşfu'z-Zunûn I-II**, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rıfat, İstanbul, M.E.B., 1941-43.
- Kavruk, Hasan: **Şeyhülislam Yahya Divanı**, İstanbul, M.E.B., 2001.
- Kaya, Mahmut: "Bûsîrî" TDVİA, C. VI, İstanbul, 1992, s. 469-470.
- Kehhale, Ömer Rıza: **Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübî'l-Arabiyye, I-XV**, Beyrut, Kitâbu'l-Mesnâ, t.y.
- Keskioğlu, Osman: **İmam Şâfiî**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987.
- Keşanlı Zâfî Süleyman Efendi: **Şerh-i Kaside-i Ferîde**, Süleymaniye Ktp. Haşim Paşa No: 35.
- Kınalızade Hasan Çelebi: **Tezkiretü's-Şüerâ**, haz. İbrahim Kutluk, Ankara, T.T.K., 1989.
- Kitâb-ı Mukaddes**, Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, 1997.
- Koçkuzu, Ali Osman: "İbnü'l-Esîr, Mecduddin" TDVİA, C. 21, İstanbul, 2000, s. 28-29.
- Konuk, Ahmet Avni: **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I-IV**, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, II. Basım, İstanbul, Dergâh, 1994.
- Konyalı, İbrahim Hakkı: **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi I-II**, İstanbul, 1976.
- Kortantamer, Tunca: **Nevîzâde Atâyî ve Hamsesi**, İzmir, Ege Üniversitesi, 1997.

- Kudûrî: **Kudûrî şerif Tercümesi**, ter. Emin Fehmi Paşa, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1304.
- Kufralı, Kasım: “Nakşibendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1949.
- Kuran, ter. Hasan Basri Çantay, yay. haz. Yekta Saraç, İstanbul, Risale, 1997.
- Kurnaz, Cemal: “Amil Çelebioğlu” TDVİA, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 264-265.
- Kurnaz, Cemal, Mustafa Tatçı, **İstanbul’da Buharalı Bir Mutasavvıf Emir Buharî**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999.
- Kurtubî: **el-Câmi Li Ahkâmî'l-Kur’an**, yay. haz. Muhammed İbrahim Muhammed Hafnevî, 2. baskı, Kahire, Daru’l-Hadis, 1996.
- Kuşeyrî: **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah, 1978.
- Kut, Günay: “Ahmet Paşa” TDVİA, C. II, İstanbul, 1990, s. 111-112.
- “İsmail Hakkı” **The Ancylopedia of İslam (New Edition) C. IV**, Leiden, 1978, s. 191.
- **Tercüman Gazetesi Ktp. Türkçe Yazmalar Kataloğu I**, İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1989.
- Küçükkoner, Özgen: “Mehmet Muhlis Koner kimdir?” **Mesnevî’nin Özü**, Mehmet Muhlis Koner, Konya 1961.
- Levent, Agah Sırrı: “Siyasetnâmeler” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, yıl 1962, Ankara 1963, s. 167-194.
- Macit Fahri: **İslam Felsefesi Tarihi**, çev. Kasım Turhan, İstanbul, İklim, 1992.
- Macit, Muhsin: “Karakoyunlu Cihanşah’ın Mesnevî sevgisi” **Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Aralık 2001, sayı 338, s. 9-11.
- Mahmut Celalettin el-Hulvî: **Lemazât-ı Hulviye ez Lemezât-ı Ulviye** (Büyük velileri tatlı halleri), haz. M. Serhan Tayşi, İFAV, 1993.
- Mazıoğlu, Hasibe: “Mesnevî’nin Türkçe Manzum Şerhleri” **Bildiriler, Mevlana’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri (15-17 Aralık 1973)** Ankara, Türkiye İş Bankası, 1973, s. 275-296.
- Mehmet Emin: **Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî**, Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa No: 522.
- Mehmet Süreyya: **Sicill-i Osmanî I-III**, İstanbul, 1308.
- Mehmet Şabanzâde: **Mazharu’l-Eşkâl fi Beyân-ı Lügat-i Mesnevî**, Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa No: 646.
- Mehmet Şemsettin: **Yadigâr-ı Şemsî**, haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa, Uludağ, 1997.
- Mevlana Celâlettin Rûmî: **Mesnevî I-VI**, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1993.
- **Mesnevî**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993.

- Muallim Naci: **Esâmî**, İstanbul, 1308.
- Muhammed Ali b. Allân es-Sıddıkî el-Mekkî: **Ez-Zuhru ve'l-Udde fi Şerhi'l-Bürde**, yay. haz. Ahmet Turan Arslan, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi, 1999.
- Muslu, Ramazan: "İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmu'l-Feyz Adlı Eseri-I", M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1994.
- Mustakimzâde Süleyman Sadettin Efendi: **Tuhfe-i Hattâtîn**, İstanbul, 1928.
- Müslim Ebu'l-Huseyn b. Haccâc: **Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi I-XII**, çev. Ahmet Davudoğlu, İstanbul, Sönmez, 1974.
- Namlı, Ali: "İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmu'l-Feyz Adlı Eseri II", M. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1994.
- "İsmail Hakkı Bursevî" **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, C. VIII, İstanbul, Şule, 1995, s. 308-318.
- **İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı**, İstanbul, İnsan, 2001.
- Necatigil, Behçet: **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, 12. Bs. , İstanbul, Varlık, 1985.
- Nesâî Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb: **Sünenü'n-Nesâî**, çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar ve öte., İstanbul, Kalem, 1981.
- Nesimî: **Divan**, II. Baskı, İstanbul, 1286.
- Neşâfî: **Neşâfî Divanı**, haz. Mahmut Kaplan, İzmir, Akademi, 1996
- Nev'î Yahya Efendi: **İlimlerin Özü-Netâyicü'l-Fünûn**, yay. haz. Ömer Tolgay, İstanbul, İnsan, 1995.
- Nicholson, R. A.: "Ömer" **İA**, C. 9, İstanbul, M.E.B., 1964, s. 645-646.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler**, Ankara, T. T. K., 1999.
- **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (XV.-XVII. Yüzyıllar)** İstanbul, Tarih Vakfı, 1998.
- Okçu, Naci: **Şeyh Galip, Hayatı, Edebi Kişiliği, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanının Tenkitli Metni**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993.
- Okuyan, Mehmet: "Bahru'l-Hakâyık ve müellifi" **Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu** 22-23 Ekim 1992, Samsun, 19 Mayıs Üniversitesi, 1992, s. 49-52.
- Olgun, Tahirü'l-Mevlevî: **Şerh-i Mesnevî**, 2. Baskı, İstanbul, Şamil, t.y.
- Osman Fazlî: **İlâhiyât**, Süleymaniye Ktp., İzmir, 321.
- Ölmez, Tomris: "Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi Hayatı ve Eserleri", İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), İstanbul, 1940.
- Önder, Mehmet: **Yeşil Kubbenin Gölgesinde**, Ankara, 1995.

- Öngören, Reşat: **Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, İstanbul, İz, 2000.
- Özgül, M. Kayahan: **Yenişehirli Avnî**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.
- Özkan, Mustafa: “Şair Fazlî ve Gül ü Bülbül'ü” **İlmî Araştırmalar** sayı III, İstanbul, 1996, s. 81-86.
- Özönder, Hasan: “İsmail Hakkı Bursevî” **Türk Kültürü**, Yıl 1970, Sayı 92, Ankara, 1970, s. 553-559.
- Öztürk, Mürsel: “Hâtîfî” **TDVİA**, C. 16, İstanbul, 1997, s. 468.
- Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü I-III**, İstanbul, M.E.B., 1985.
- Pala, İskender, “Abidin Paşa” **DİA**, C. I, İstanbul, 1988, s. 310
- Pala, İskender: **Hilye-i Hakânî**, İstanbul, TDV, 1991.
- Piri Mehmet Paşa: **Tuhfe-i Mîr**, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi No: 1769.
- Ragıp İsfehânî: **el-Müfredât**, yay. haz. Muhammed Sâid Keylânî, Mısır, 1961.
- Redhouse, James W.: **A Turkish and English Lexicon**, Beyrut, Librairie Du Liban, 1987.
- Ritter, H.: “Cüneyd” **İslam Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul. M.E.B., 1945, s. 241-242.
- Riyâhî, Muhammed Emin: **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, İstanbul, İnsan, 1995.
- Sabûhî Ahmet Dede: **İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-i Şerif**, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi No: 1310.
- Safâ, Zebiyullah: **Târih-i Edebiyât-ı İrân I-III**, Tahran, Kaknüs, 1380/1960.
- Saraç, Yekta: **Şeyhülislam Kemal Paşazâde, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, İstanbul, Risale, 1995.
- Savran, Ahmet: “Mesnevi’de Kuran tesiri”, **Selçuk Üniversitesi I. Milli Mevlana Kongresi**, Tebliğler, 3-5 Mayıs 1985 Konya, 1986, s. 93-100.
- Sayar, Ahmet Güner: **Hasan Ali Yücel’in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği**, İstanbul, Ötüken, 2002.
- Sefercioglu, M. Nejat: **Nev’î Divân’ının Tahlîli**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.
- Sehî Bey: **Tezkire-i Sehî**, İstanbul, Matbaa-ı Amedî, 1325.
- Serdaroğlu, Ahmet: **Mevzuatu Aliyyi’l-Kârî Tercümesi**, Ankara, 1966.
- Sofuoğlu, Mehmet: **Tefsîre Giriş**, İstanbul, Çağrı, 1981.
- Steingass, F.: **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, Beyrut, Librairie Du Liban, 1975.
- Subhi Salih: **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, çev. M. Yaşar Kandemir, II. Baskı, Ankara, 1973.
- Süleyman Çelebî: **Mevlid (Vesiletü’n-Necât)**, haz. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul, M.E.B., 1990.

- Süleyman Nahifi: **Mesnevî-i Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifi Tercümesi**, haz. Amil Çelebioğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1967.
- Süzen, Hüseyin: “Dukakinzade Ahmet Bey Divanı İnceleme-Tenkitle Metin”, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1994.
- Şâhidî İbrahim Dede: **Gülşen-i Vahdet (Yüz ile İlgili Tasavvufi Remzler)**, haz. Numan Külekçi, Ankara, Akçağ, 1996.
- Tuhfe-i Şahidî, İ. Ü. Ktp., Yıldız, No: 184.
- Şâtübî: **el-Muvâfakât, İslâmî İlimler Metodolojisi**, C. I, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz, 1990.
- Şem‘i: Şerh-i Mesnevî, Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa No: 334.
- Şemseddin Sâmî: **Kâmûsu’l-Alâm I-VI**, İstanbul, 1312-6.
- Şenel, Osman: “İsmail Hakkı Bursavî Hayatı Eserleri ve el-Furûk’unun Dördüncü Bölümünün İkinci Yarısının Tenkitli Metni”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1971.
- Şentürk, Ahmet Atilla: **Osmanlı Şiir Antolojisi**, İstanbul, Yapı-Kredi, 1999.
- Tahirü’l- Mevlevî Hayatı ve Eserleri, İstanbul, Nehir, 1991.
- Şeyh Gâlip: **Şerh-i Cezire-i Mesnevî**, haz. Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu, Mehmet Atalay, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1996.
- Şifâi Derviş Mehmet: Şerh-i Kitâb-ı Mesnevî-i Manevi, Süleymaniye Ktp., Darülmenevî No: 209.
- Şişman, Vildan Serdaroğlu: “Zati Divanında Sosyal Hayat”, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, “Yayınlanmamış Doktora Tezi”, İstanbul, 2001.
- Şükün, Ziya: **Farsça-Türkçe Lûgat Gencine-i Güftâr, Ferheng-i Ziya I-III**, İstanbul, M. E. B., 1996.
- Tanman, Baha: “Atpazarî Tekkesi” TDVİA, C. 4, İstanbul, 1991, s. 85.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **Beş Şehir**, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1989.
- Tarlan, Ali Nihat: **Ahmet Paşa Divanı**, Ankara, Akçağ, 1992.
- Divan Şiiri, İstanbul, 1949.
- Necati Bey Divanı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1997.
- Taşköprülüzâde Ahmet Efendi: **Eş-Şekâiku’n-Nu‘mâniye fi Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniye**, yay. Ahmet Suphi Furat, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1985.
- Tatçı, Mustafa, Cemal Kurnaz: “Mehmet Esad Dede, hayatı, eserleri, şiirleri” **Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgileri Araştırmaları**, vol. 24-2000, ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Günay Kut, Harvard 2000, s. 245-290.
- Tatçı, Mustafa: **Yunus Emre Divanı I-III**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.

Tekin, Gönül Alpay: “Riyâdî” *The Encyclopedia of Islam* (New Edition) v. VIII, Leiden s. 548-549.

Timurtaş, Faruk Kadri: *Şeyhî'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1963.

Tirmizî Ebu İsa Muhammed b. İsa: *el-Câmiü's-Sahih I-V*, yay. haz. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, t.y.

Turyan, Hasan: *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri*, Bursa 1982.

Tüccar, Zülfikar: “Ferrâ” *TDVİA*, C. 12, İstanbul, TDV, 1995, s. 406-408.

Türer, Osman: *Türk Mutasavvif ve Şairi Muhammet Nazmî*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1988.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi I-IX, İstanbul, Dergah, 1998.

Türkmen, Erkan: *Emir Hüsrev Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara, T.T.K., 1989.

Uludağ, Süleyman: *Bâyezid-ı Bestâmî*, Ankara, TDV, 1994.

“İbnu'l-Fâriz” *TDVİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 40-42.

Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Kabcacı, 2002.

Uşşâkizâde: *Zeyl-i Şâkâyık*, haz. Hans Joachim Kissling, Wiesbaden, 1965.

Uysal, Enver: “İhvân-ı Safâ” *TDVİA*, C. XXII, İstanbul, 2000, s. 1-6.

Uysal, Muhittin: *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*, Konya, Yediveren, 2001.

Uzun, Mustafa: “Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Miskinlik-nâme Mesnevîsinin Edisyon Kritiği”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1982.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt II. Bölüm ve IV. Cilt I. Bölüm, Ankara, TTK, 1998.

Ülkü, F. Sacid: “Mesnevî Tercümesinde Nahîfî'nin Yanlışı” *Konya*, yıl V, sayı 34, Konya 1940, s. 2006-2012.

Ünver, İsmail: “Mesnevî”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı C. II*, sayı, 415-417, Temmuz-Eylül, Ankara, 1986, s. 430-562.

Neşâtî, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1986.

Yardımcı, İlhan: *Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa Evliyalari*, İstanbul, 1976.

Yavuz, Kemal: “Erzurumlu Ahmet Naim'in Mesnevi şerhi”, *I. Milli Türkoloji Kongresi*, 6-9 Şubat 1978, Tebliğler, İstanbul, Kervan Yayınları, 1980, s. 177-181.

“Hazret-i Mevlana ve Mesnevî'sinin Türk edebiyatındaki yeri” *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Şubat 2000, sayı 316, s. 15-18.

- “Mesnevi-i Şerif üzerine görüşler”, **Selçuk Üniversitesi I. Milli Mevlana Kongresi, Tebliğler**, (3-5 Mayıs 1985 Konya) Konya, S. Ü., 1986, s. 284-288.
- “Mûîni’nin Mesnevî-i Murâdiyesi”, İstanbul, Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1977.
- “Türk Edebiyatında Mesnevi’den ilk tercüme hikâyeler ve bazı dikkatler”, **Uluslar Arası Mevlana Bilgi Şöleni**, 15-17 Aralık 2000, Ankara Kültür Bakanlığı, 2000, s. 355-381.
- Yazıcı, Tahsin: “Hafız-ı Şirâzî” **TDVİA**, C. XV, İstanbul, 1997, s. 104-106.
- Yazıcıoğlu, M. Said: **Hızır Bey**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1987.
- Yetik, Erhan: **İsmail Ankaravî’nin Hayatı ve Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, Seha, 1992.
- Yıldız, Hakkı Dursun: “Yeşid b. Muaviye” **İA**. C. XIII, İstanbul, 1986, s. 411-413.
- Yıldız, Sakıp: “Atpazarî Osman Efendi” **TDVİA**, C. IV, İstanbul, 1991, s. 83-85.
- “Türk Müfessiri İsmail Hakkı Burusevî’nin hayatı” **İslamî İlimler Fakültesi Dergisi**, sayı I, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1976, s. 189-378.
- Yılmaz, Hasan Kamil: “Aziz Mahmut Hüdâyî”, **TDVİA**, C. IV, İstanbul, 1991, s. 338-340.
- **Aziz Mahmut Hüdâyî ve Celvetiye Tarikati**, İstanbul, Erkam, 1999.
- Yılmaz, Mehmet: “Abdullah Salahî Uşşakî’nin Hayatı, Eserleri”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 1985.
- Yılmaz, Necdet: “XVII. Asırda Anadolu’da Tasavvuf”, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi) İstanbul, 2000.
- Yurtman, İsmet: “İsmeti, Divanın Edisyon Kritiği ve Şairin Hayatı”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, (Travay), İstanbul, 1940.
- Yurtsever, Murat: **İsmail Hakkı Divanı**, Bursa, Arasta, 2000.
- “İsmail Hakkı Tekkesi” **TDVİA**, C. 23, İstanbul, 2001, s. 110-111.
- Zâîf Süleyman Efendi: **Divan ve Sevânihü’n-Nevâdir fi Marifeti’l-Anâsır**, haz. Mehmet Arslan, Sivas, 1994.
- **Miftâhü’l-Mesâil**, Tire Necip Paşa Ktp., No: NP 391/4.
- **Şerh-i Kaside-i İsmail Hakkı**, Tire Necip Paşa Ktp., No: NC 391.
- **Şerh-i Kaside-i İsmail Hakkı**, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin No: 256.
- Zemâşerî: **Esâsu’l-Belağâ**, Beyrut, 1965.
- Zeydan, Corci: **Târihü Adâbu’l-Lûgati’l-Arabiyye**, I-IV, Kahire, Darü’l-Hilâl, t.y.
- Zirikli, Hayrettin: **El-A’lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşhâsi’r-Ricâl ve’n-Nisâ mine’l-Arab ve’l-Musta’ribîn ve’l-Müsteşrikîn**, C. 2, y. y., t. y.
- Ziyaoğlu, Rakım: **Yorumlu İstanbul, Günlüğü**, İstanbul, 1985.

ÖZGEŞMİŞ

20 Ekim 1970'te Kadıköy'de (İstanbul) doğdum.

İlk, orta ve lise öğrenimini Kadıköy'de tamamladım. 1989-1990 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik bölümüne kaydoldum ve 1992-1993 ders yılında aynı bölümden 'iyi' derece ile mezun oldum.

1994-1995 ders yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalının Yüksek Lisans programına kaydımı yaptırmama rağmen askerliğimi tecil ettiremediğim için kaydımı dondurarak askere gittim. Yüksek Lisans derslerine ise 1995-1996 ders yılında devam ederek Prof. Dr. Atillâ Şentürk'ün danışmanlığında hazırladığım "*Bahrü'l-Maarif'de Geçen Edebiyat Terimler Sözlüğü*" adlı tezimi 1997 Haziranında savunup "M. A." derecesini aldım.

1997-1998 ders yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalının Doktora programına kaydımı yaptırdım.

10 Haziran 1996'da Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Araştırma görevliliğine atandım. Hâlen bu görevimi sürdürmekteyim.

135148

T. C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

135148

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN 'RÛHU'L-
MESNEVÎ'SİNİN İNCELENMESİ

II

METİN 1. Cilt

İsmail GÜLEÇ

2502970294

Tez Danışmanı

Doç. Dr. M. A. Yekta SARAÇ

İstanbul 2002

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى، خصوصا علي الحبيب المصطفى، و على آله و اصحابه خير القرون و القروم من جمال

العرب و جمال الروم، حمدا كاملا عاما، و سلاما شاملا تاما، ما تنفس الممعاني و تجلى الحقايق بوجوه النثر الفائق النظم الرائق

(و بعد) فيقول العبد الفقير، سمي الذبيح حتى البرسوى، جعله الله تعالى ممن ذاق حلاوة التحقيق، و تثبت في كل اموره بذيل التوفيق،

انه قد ضل عن الطريق السوى، كل من تعرض لشرح المثنوى، و ان كان الشارح المولوى، فانه ربما اورد على النظم ما يخل به نظامه،

و ضربه ضربا ينقص به عظامه، ليس كمال المرء في كثرة النقل، او في قوة العقل، بل في الاهتداء الى المرام، ذلك موقوف على الهام

الله العلام، على ان العلوم الذوقية لا تنال بالتقليد، بل لا بد فيها من تحقيق اسرار التوحيد، و التجريد و التفريد، و انى لما سئلتنى

بعض الاخوان مذاكرة ذلك الكتاب و عزنى في الخطاب، تفألّت من الجلد الاول فجاء قوله

مرد چاپک بود و مرکب در گهی

شیخ کامل بود و طالب مشتہی

تخم پاک اندر زمین پاک کاشت

دید آن مرشد کہ او ارشاد داشت

ثم اوتيت في المنام مجلدا كبيرا هو شرح الجلد المذكور فالجأتنى هذه المسئلة و الاشارة الآلهية الى التقرير و التحرير و الله العليم،

الخبير اعلم بالاتمام، و بمساعدة العمر للاختتام، و انا استعین به تعالى، و استمد من روحانية مولانا قدس سره الاعلى لعلى ارجع الى

الناس، ببديع هذا الامر و الشان لعلهم يعلمون ان الله على كل شىء قدير و بيده المفاتيح لكل خير و فيض و احسان و عليه التكلان¹

¹ Bağışlayan ve esirgeyen Allah'ın ismiyle: Hamd Allah'a mahsustur. Selam seçtiği kullarınadır, özellikle sevgilisi Mustafa'ya (s.a.v.) ve ailesine ve nesillerin ve şerefli kimselerin en hayırlısı olan ve Rum'un ve Arab'ın en güzeli ashâbına olsun. Üstün bir nesir, yüksek bir nazım yoluyla manaların açığa çıktığı ve hakikatlerin görüldüğü müddetçe kâmil ve genel bir hamd ve şâmil ve tamam bir selâm olsun. Şimdi, fakir kul ki, kurbanlık Bursalı Hakkî diye isimlendirilmiştir, şöyle der; Allah tealâ bu hakikatların tadına ulaştırdıklarından ve her işi başarılı olanlardan kılsun. Muhakkak ki o şârih Mevlevî de olsa ve tam manasıyla mesneviyi şerhetmek isteyen herkes doğru yoldan şaşırır (güce yetmez). Nice kendi içinde nizâmını bozan nice nazımlar vardır. Ve bir darbe vurur ki kemiklerini kırar. Kişinin olgunluğu nakil çokluğunda veya aklının kuvvetinde değildir. Aksine maksadına ulaşmadadır. Bu her şeyi en iyi bilen Allah'ın ilhamına bağlıdır. Ve taklidle elde edilemeyen zevkî ilimlere bağlıdır. Aksine onu elde etme, tevhîdün, tecrîdin ve tefrîdin surlarının araştırılması gerekir. Kardeşlerimizden biri bizden bu kitabın müzâkeresini isteyip beni yüceltince ilk ciltten tefe'ülde buldum ve söz denk geldi; Şeyh kâmil idi ve tâlip iştahlı. Adam çabukdu, merkeb dergahlı. O mürşid onun irşad sahibi olduğunu gördü. Temiz tohumu, temiz zeminin altına ekti. Sonra rüyamda bana büyük bir cilt verildi. O adı geçen cildin şerhiydi. Beni araştırmaya ve yazmaya bu istek ve ilâhi işâret yöneltti. Herşeyi bilen ve her şeyden haberi olan Allah, bunu tamamlamayı ve ömrün buna yetip yetmeyeceğini en iyi bilendir. Allah'tan yardım istiyor ve Mevlanâ'nın ruhâniyetine sığınıyorum. (Allah sırım takdis etsin.) Belki ben bu işin güzel olması için insanlardan bildiklerinden yardım isterim. Muhakkak ki Allah her şeye kâdirdir. Bütün hayr, feyz ve ihsân anahtarları onun elindedir ve tevekkül onadır.

بشنو از نی چون شکایت میکند

از جداییها حکایت میکند

Ney, kâmiş ve mizmâr-ı ma'rifdur, neyzen ve nâyzen anı darb ve nefh edendir. Nitekim bazı şuarâ nazmında gelir;

هر ناوک نی کز تو رسد بر لر جا کم   تا نی شود و ناله کند بر سر خاکم²

Bunda evvelki ney ile murâd kâmiş ve ikinci ile murâd âlet-i marûfedir. Nây gibi ve Lügat-i Hüsâmî'de "kâmiş neydür düdük nây" dediği bi-hasebi'l-gâlibdir ve bu beytte şikâyet hikâyet üzerine mukaddemdir. Zirâ mısra'-ı sâni evveli beyân-ı vâkı' olmuştur. Nitekim tasvîr-i mânada gelse gerekdir. Ve nüсах-ı atfkada böyle tashih olduğundan mâ'dâ cild-i evvelde bu beyt dahi anı müeyyiddir. Nitekim gelir:

من ز جان جان شکایت میکنم   من نیم شاکی روایت میکنم³

Velâkin Mevlanâ Câmî radiyallahü anh tazmin etdiği kıtada şikâyetini te'hîr etmişdir. Nitekim buyurur;

دور از ان لب جان یکی نالان نی است   بشنو از نی چون شکایت میکند
زان لب همچو شکر مانده جدا   از جدا ییها حکایت میکند⁴

Murâdı, envâ'-ı hikâyetden olan şikâyetdir. Bundan sonra ma'lûm ola ki, Mesnevî-i Şerifi bâ ile ibtidâda vücûh-ı kesîre vardır.

Biri bu ki, besmele'ye muvâfakatdır. Süre-i Tevbe besmelesiz tenzîl olunup bâ ile ibtidâ olduğuna gibi bu kitap dahi bâ ile bed' olundu. Pes bu bâ besmelenin bâ'sından bedel ve onun tahtında münderic olmakla bi-hasebi'l-işâret besmele ile ibtida dahi hâsıl oldu.

Ve biri dahi bâ ile bed ve defter-i sâdisi nun ile hatm eyledi. Tâ ki, "أنا النقطة تحت الباء"⁵ sırrına işâret hasıl ola. Zira harf-i nun noktanın nun'una işâretidir ki, ona nunu'l-cem ve ümmü'l-kitâb dahi derler. Ol sebepten ki, asl-ı kitap vücûddur ve midâd-ı mevâdd-ı nukûş-ı âlem

² Yarılmış gönlüme senden ulaşan her ney oluğu kabrimin başında inleyen ney olur.

³ Ben canın canından şikâyet ediyorum. [fakat] şikâyetçi değilim. [Sadece] rivâyet ediyorum. (Mesnevi, C. 1, beyt, 1789)

⁴ O canın dudağından uzakta inleyen bir neydir. Dinle neyden hikâyet ediyor. O şeker gibi dudaktan ayrı kalmış, ayrılıklardan şikâyet ediyor.

⁵ Ben bâ'nın alındaki noktayım.

müctemi‘ olduğu yerdir. Nesimî’nin; *Cümlelerin manası bir nokta bu tekrar nedür*⁶ [4] ve Abdal Ata’nın “alan bir kıldan alır” dedikleri sırr-ı mezkûre işaretdir.

Ve biri dahi “بى قام كل شيء”⁷ sırrına işaretdir. Yani ne kadar mevcudât var ise cümlesinin melekûtu vardır ve ol mevcûd olan melekût ile kâimdir. Ve ol melekût Hak tealânın yed-i kudretindedir. Nitekim Tenzil’de gelir: “فسبحان الذى بيده ملكوت كل شيء”⁸ Eğer cemî a’yân-ı mevcûde ve eşyâ-yı hariciyye bu melekût ile kâim olmasa, âlem ademe iltihak bulur ve nâ-büd ve nâ-peydâ olurdu. Pes tahte’l-bâ olan nokta bâ’ya delâlet eder ve anı sâir hurûfdan temyîz eylediği gibi her mevcûd dahi zikrolunan nokta-i melekûtiyye ile Hakk’a delâlet ve anı sâir esmâdan ifrâz kıldı.

Ve biri dahi bâ, bidâyete ve ol bidâyetin mesnevî olduğuna işaretdir. Zirâ ba hisâb-ı ebced üzere ikidir.

Ve biri dahi bâ, ehlullah katında ism-i latîf mukâbelesinde vâki olmuştur. Pes kitâb-ı Mesnevî ism-i latîfin tecellisinden sâdir olup mahz-ı lütf-i Bârf olduğuna delalet eyledi. Hususan ki, taltîf-i rûh etmedikçe âlem-i letâif ü hakâyika dühûl etmek mümkün değildir. Zirâ cism-i kesîfe mukârenetle ruhâ dahi kesâfet ârız olmuştur. Ve kesîf ve latîf mütekâbildir.

Ve biri dahi taayyün-i kevnîyyeye işaretdir ki, insan bu taayyünde elif şeklidir. Pes bu kitab, âlem-i mülk ü melekûtun esrârına müteallik olmakla bâ elif üzerine tercîh olundu. Zirâ insanın vücûd-ı kevnîsi taayyün-i mezkûre tâbidir. Anunçün ism-i bâ’da elif bâ’ya tâbidir. Pes *الاقدم فالاقدم*⁹ hasebiyle bâ takdîm olundu.

Ve biri dahi budur ki, bâ’nın tahtında olan nokta-ı vahdet taayyün-i evvel-i zâtîyyeye işaretdir ki, sırr-ı insân onun mazharıdır. Nitekim nokta-ı tesniye taayyün-i sânf-i sıfatiyyeye işaretdir ki, ruh-ı sultânî onun mazharıdır. Ve nokta-ı teslîs taayyün-i sâlis-i fiiliyye işaretdir ki, ruh-ı hayvânî onun mazharıdır. Binâen-alâ-hâzâ, nukât dahi üçe münhasır olup mukayyedâtı beyânında tertîbe riâyet olundu. Pes bâ ile ibtidâda sûret ve mânayı tatbîk ve telfife işâret vardır. Ve Hazreti emîrül-mü’minîn Alî kerreme’l-lahü vechenin “انا النقطة تحت الباء” buyurduğu sır insanın mebdeiyet-i vekiliyyetine ve hakikat-i Muhammedîye’nin cemiyetine işaretdir ki, ne kadar nükûş-ı ervâh ve süver-i ecsâm ve besâit-i tabiiyyet ve mürekkebât-ı unsurriyyet var ise andan teşekkül ü tasavvur ve tevellüd ü temessül eyleyip âlem-i ilmde müste’id oldukları [5]

⁶ Bu mısra Divan’ında şu şekilde geçmektedir;

Cümle bir mana imiş, bunca bu tekrar nedür. (Nesimî, *Divan*, İstanbul, 1286, s. 94.)

⁷ Her şey benimle ayakta durur.

⁸ Artık tesbîh edilmez mi öyle her şeyin melekûtu yedinde bulunan Sübhân’a. (Yasin 83)

⁹ Evvel olan evveldir.

sûret-i mahsûsa ile vücûd-pezîr oldular ve bu kesret-i bî-nihâye ol vahdete mâni ve cüz'iyât-ı bî-gâye ol külliyyete müzâhim olmadı. Zîrâ teaddüd-i vücûd tekerrür-i tecellîden hasıl oldu. Nitekim bâ'nın noktası tekerrür hasebiyle tâ ve sâ oldu. Pes bu taayyünde olan teaddüd bâ'nın vahdetine mâni olmadı. Nitekim her şahs-ı insânî bi-hasebi'z-zâhir cism-i vâhid ve min haysi'l-mâ'nâ ruh-ı vâhiddir. Maa-hâzâ bu kadar âzâ ve kuvâya mütekeşsir ve mütefassıldır. Bu sırra mebnîdir ki, demişlerdir;

تدل على أنه واحد

ففي كل شيء له آية

Ve bu zikrolunan vahdet-i şahsiyye, vahdet-i hakîkiyyeyi dahi müstemildir. Onun çündür ki, her cisim cüz-i lâ-yetecezzâya müntehîdir. O cüz noktaya işâretdir ki, cemî terkibât onunla kâimdir.

Ve biri dahi bâ'de elif'e nispetle inkisâr vardır ve inkisâr ve tevâzu, bâis-i uluvv ve sebep-i rif'atdır. Nitekim Hadîs'de gelir: “من تواضع لله رفعه الله”¹¹ Ve Hadîs-i Kudsi'de gelir: “من اجلئ”¹² Pes zâhiren indirâs-ı kubûr ve bâtinen inkirâs-ı kulûb ile fenâ-ı tâm lâzımdır. Tâ ki, refü'd-derecât sırrı bâhir ola. Limuharririhi;

Elif-i kâmetini nûn eyle

Var fûnûnun yürü cünûn eyle

Kim ki, bâ gibi münkesir olmaz

Noktanın ilmi doğrulup gelmez

Ve biri dahi bâ, lisân-ı Arabî'de ve Farisî'de ilsâk için gelir. Pes bâ ile ibtidâda bu kitâbın iltisâk-ı asla ve sîla-ı rahme sebep olmasına işâret vardır. Maa-hâzâ bâ bi-hasebi'l-gâlib mütevâsıl resmolunur.

Ve biri dahi bâ'da olan nokta-ı vâhide, bâ'nın ulüvv-i himmetine delâlet eder ki, vahdetden gayrı nesne kabul eylemedi. Onunçün “قل الله ثم ذرهم”¹³ buyurdu. Yani mertebe-i ulûhiyyet ki, mertebe-i ehadiyetdir, onunla iktifâ eyle ve sâir merâtib-i taayyünâta iltifat eyleme demektir. Pes bu sebebdendir ki, fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem leyle-i mi'râcda “قَاب قَوْسِينَ”¹⁴ mertebesinden “او ادنا”¹⁵ merkezine urûc eyleyüp cây-ı bî-câda fûrûkeş ve nüzûl etmişdir.

Ve biri dahi bâ, noktadan hasıl olan dereceyi taht-ı kademine vaz' eyledi. Güyâ mâsivâyâ nazar etmeyip sıdk ehlinden oldu. Cim'in noktası ise vasatındadır, tahtında değildir ve

¹⁰ Her şeyde onun için bir delil vardır. Bu delil onun bir olduğuna delalet etmektedir.

¹¹ Allah için tevazu gösteren kimsenin Allah derecesini yükseltir. (Sahih-i Müslim, Birr 69.)

¹² Benden dolayı kalpleri kırık olanların yanındayım.

¹³ Sen Allah de, sonra onları bırak. (Enam 91)

¹⁴ İki yay aralığı kadar. (Necm 9)

ye ki, âhirü'l-hurûfdur, noktaları gerçi tahtındadır. Fe-emmâ ol noktalar infirâd haline göre değildir. Zirâ yâ-ı müfrede ve maktû'a bî-nokta resmolunur. Belki ittisâl halinde [6] bâ-i muvahhideye müşâbih olmasın için noktateyn vaz olunur. Bâ ise iki halde bile menkûtdır. Pes bu vechile cim'den ve ye'den mütemeyyiz olup ihrâz-ı şeref kıldı.

Ve biri dahi bâ, harf-i âmildir, mâ-badinde mutasarrıf olup mamûlünü kendi gibi meksûr eyler. Pes bâ'nın hali mürşid-i kâmil haline müşâbih oldu ki, mürşid-i kâmil kendi inkisâr-ı hakîkî ile muttasıf olduğu gibi kendiye tâbi olan müstersidleri dahi ra'unet-i nefsi emmâreden tahlîs edip münkesir ve mütevâzi kılar. Nitekim Tenzîl'de fahr-i âlem sallallahü aleyhi ve sellem vasfında gelir, “ويزكيهم”¹⁶ Eğerçi ki, hakikatde tezkiye vasf-ı Hak'dır. Nitekim buyurur, “بل الله يزكي من يشأ”¹⁷ Ve bu cer ve amelin lisân-ı Arabîye ihtisâsı bu itibâr-ı latîfi zebân-ı Parisî'de riâyetine münâfi değildir. Zirâ Fârisiyye-yi derîye ile lügât-i Arabiyye'nin ehl-i cennet lisânı olmakda iştirakleri vardır. Maa-hâzâ “pa” ve “ça” ve “je” ve “kef-i Fârisî” hurûf-ı Arabiyye'ye ilhâk olup mecmûu otuz iki aded olunmuşdur. Ve bu hurûf ile fi'l-cümle Arap tekellüm etmişdir. Nitekim mahallinde mübeyyendir.

Ve biri dahi bâ, harf-i şefevîdir. Tekellüm ise şeffenin hareketine mevkûfdur. Pes şeffe bu itibâr ile müntehiyü'l-mehâric ve bir itibâr ile dahi mebdeü'l-mehâricdir. Ağâz-ı kelâm ve ünvân-ı kitâbda bâ zikr olunduğuna münâsebet budur.

Ve biri dahi insanın, alem-i ervâhda feth-i dehân eyleyip ibtidâ nutk etdiği bâ'dır. “الست بربكم”¹⁸ cevâbında “بلى”¹⁹ dediler. Pes hikmet-i ilâhiyye iktizâsı üzerine bâ sâir hurûfdan ihtiyâr olup tahsis bi'z-zikr olunmak lazım geldi ki, “هو الاول و الاخر”²⁰ sırrı bâhir ve ezel u ebed-i ehâdiyyetinin sırrı zâhir ola.

Ve biri dahi bâ lafzı beldeye işâretidir ki, hâlet-i cemden ibaretdir. Bu kitâbın hakâyıkı ise hâlet-i cemde sâdir olmuştur. Yani sâlike bu alem-i farktan insilâh gelmedikçe feyz nüzûl eylemez ve alâ takdîri'n-nüzûl me'zûn olmadıkça yazmaz ve söylemez.

Ve biri dahi harf-i bâ Belh'e işaretdir ki, Hazreti Mevlanâ'nın mevlidedir. Ve ibtidâ arsa-ı hâliye-i dünyâda va'z olunan beldedir ki, evvelü'l-mülûk olan Keyûmers binâ etmişdir. Pes

¹⁵ Yahut daha da yakın. (Necm 9)

¹⁶ Ve onları temizlesin. (Bakara129)

¹⁷ Allah dilediğini temize çıkarır. (Nisa 49)

¹⁸ Ben sizin rabbiniz değil miyim? (Araf 172)

¹⁹ Evet. (Araf 172)

²⁰ Evvel ve ahir olan O'dur. (Hadid 3)

bu vechile dahi ba'nın hüsn-i mevkii zâhir oldu. Ve belde-i mezkûreyi zaman-ı hilafet-i Osman radiyallahü anh'da Ahnef bin Kays-ı Temimî fethetmiştir ki, Belh'de onunla darb-ı mesel olunur. Yanî evvel-i bilâdı [7] Hz. Osman radiyallahü anh feth eyleyip ve iptidâ nazm-ı Kur'an'ın cem'ine muvaffak olduğu gibi Hz. Mevlana dahi zikr olunan evvel-i bilâdda hareket-i âleme zuhûr edip ibtidâ meâni-i Kur'an'ı bu üslûb-ı bedî üzre silk-i nazma çekip Rum ve gayra ihdâ etmiştir. Li-muharririhî;

Zehrini yutma âlem-i telhin   Şekerin çiyne belde-i Belh'in
Ney gibi buldu Belh içinde nemâ   Saldı âvâzı Konya'da amma

Ve biri dahi, Bârf ismine işâretidir ki, arştan serâya dek cemî mevcûdât ol ismin taallukundan halk olunmuştur. Nitekim Tenzîl'de gelir, “هو الله الخالق الباري”²¹ Pes bâ'da bu kitabın elfâz u hurûfu zebân-ı Parsî üzerine halk olunup melekût-ı me'ânisi ol libâs ile telebüs ettiğine işâret vardır. Yani Kitâb-ı Mesnevî ki, mağz-ı Kur'an'dır ve Kur'an gayr-ı mahlûkdur. Zira kâim bi'n-nefs olan Kelâm-ı Kâdîm'dir. Velâkin Kelâm-ı Kadîm âlem-i cemden âlem-i fark'a nüzûlde ne makûle lisân ile kisvelenirse ol lisânın elfâzı ve hurûfu hâdisdir ve ism-i Bârf tahtında dâhildir.

Ve biri dahi, Basîr ismine işâretidir. Nitekim Kur'an'da gelir, “والله بكل شيء بصير”²² Yani Allah tealânın cemî mübessarâta ihâta-ı ilmi i'lâm olunmak riyâ ehline tenbîh ü tahvîf ve hulûs ehline ilhâb ü tehyîc kabilindendir. Pes, bunda bu kitabın ulûm-ı Hak'dan müstefâd olup terfîbi hulûsa mukârin ve taleb-i rızaya mücâveretine remz vardır. Onun için ilâ yevmi'l-kıyâme ale'd-dehr eser-i bâkî ve umûm ve husûs üzre müntefiün bihdır. Ve illâ çokdan nakşı fenâ bulur ve şimdiye dek zâil olurdu. Bu sebebdendir ki, müellefâtın ekseri zevâyâda mehcûr ve musta'mel olanları dahi kalîlü'l-intifâdır.

[Ve biri dahi Basît ismine işâretidir. Nitekim kelâm-ı Muhammediye'de gelir. يبسط الرزق
²³] ²⁴ Ve rızk iki nevidir, ki, biri rızku'l-yevm ve biri dahi gıdâ-ı ervâhdır. Ve rızk-ı sâninin bastına bu kitap mütekeffildir. Velâkin intifâ'ı tahâret ile meşrûttur. Nitekim Kelâm-ı Kadîm'de gelir, “لا يمسه الا المطهرون”²⁵ ve mutlaka tehâret sebab-i vüs'at-ı rızkdır. Nitekim Hadîs'de gelir “عليك الرزق”²⁶ Pes Kur'an'a ve Kur'an'dan olan esrâr ve hakâyika dâmen-âlûde olanların

²¹ O öyle Allah'tır ki, yaratıcıdır, yaratıkları tekâmül ettirendir. (Haşr 24)

²² O her şeyi görendir. (Mülk 19)

²³ Rızkı genişletir. (İsrâ 30)

²⁴ Bu bölüm matbu kitapta olmayıp, Saliha Baryaman'ın Ruhü'l-Mesnevî, (I. Cilt) İnceleme-Metin, isimli tezinden alınmıştır. (Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa, 1999, s. 77)

²⁵ Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez. (Vâkıa 79)

²⁶ Temizliğe devam et ki, rızkın genişlesin. (Ali el-Muttakî Hindî, Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ahvâl, I-XVI, Beyrut, 1986, C. XVI, s. 44152)

elleri ermez ve ol cemal-i meânî-yi zevkiyyeyi gözleri görmez. Ve bu babda encâs ercâs nedir, tathîri ne vechiledir, mahallinde gelir inşeaallah.

Ve biri dahi Bâkî ismine işâretidir. Zira bu ilm-i ledünnî sâir ulûm-ı resmîyye gibi fenâ bulmaz. Anunçün ki, sıfat-ı ruh ve sırdır. Ruh ve sırta [8] fenâ târî olmadığı gibi mütehallî oldukları ulûm-ı şerîfeye fenâ ârız olmaz. Ve belki ruh ve sırr-ı insanı fi'l-hakîka bu makûle ulûm-ı âliye ve melekât-ı fâzıla ile ittisafına binâen indiras kabul etmeyip bu cevher-i nefsin ziyâsı ebdâna dahi sâri olur. Enbiyâ ve kümmel-i evliyâların cesedleri çürümez. Zira mücib-i tefessüh olan ufûnetten teessür-i mücâvir ile nekâvet kabul etmiştir. Ve kafa dahi vechin aynı olmuştur. Kâle Tealâ “و يبقى وجه ربك”²⁷ el-hasıl bu tâife-i celile seyr-i vâcib erbabıdır, seyr-i mümkinâtda kalanlar böyle değildir. Zira hâdis mukârin olan dahi hâdisdir. Şu kadar var ki, ulûm-ı zâhirede a'mâlin semerâtı olan sevâb bâkîdir. Onunçün kıyamette a'râz tecessüd etse gerekdir.

Ve biri dahi Bâis ismine işâretidir. Nitekim Allah tealâ buyurur: “ان الله يبعث من في القبور”²⁸ cümle zî-ruh nefh-i İsrâfil ile ba'de'l-mevt, ba's ve ihyâ olundukları gibi bu kitabın nefehâtı ile mürde-diller hayat-ı tâze bulurlar. Onunçün evliyâ-ı kirâm İsrâfil-i vaktidir. Zira hayata müsta'id olanlar anların enfâsından bûy-ı hayât alırlar.

Ve biri dahi Berr ismine işâretidir. Nitekim Kuran'da gelir: “انه هو البر الرحيم”²⁹ Zira bu kitapda bu ilme mü'min olanlara ber ve lütuf vardır. Pes bunu mütâlaaya kâdir ve müzâkeresi meclisinde hâzır olanlara lazımdır ki, bu nimet-i hâzıraya şükr-i bisyâr eyleyip sebep olanın ruhunu daima hayr ile yâd edeler ve vasıtaya küfrân üzere olmayalar. Nitekim hadîsde gelir: الله من لم يشكر الناس لم يشكر³⁰ Mervidir ki, Ümmü'l-mü'minîn Aişe radiyellahü anhanın berâati hakkında on sekiz ayet nüzûl edip siddîka hazretleri inân-ı şükrü cânib-i Hak'ka imâle kıldıkta pederi Sıddîyk radiyellahü anha, resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden şükre müteaalık has ve tahriz vâkî oldu. Zirâ âyât-ı mezkûrenin nüzûluna vesâteti ve makam-ı ceme göre hakkıyyeti mana-yı mezbûre mücib-i tâm oldu. Ve Kur'an'da ba'zı âyât-ı mutlaka dahi bu sırta imâ eder. Nitekim buyurur: “ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله”³¹ من يطع الرسول فقد اطاع الله”³² Pes nazar eyle ki, resûl'e itâat ve mübâyeati kendine itaat ve mübâyeat kıldı.

²⁷ Rabbinin yüzü bakidir. (Rahman 27)

²⁸ Ve muhakkak Allah kabirlerdeki kimseleri diriltecektir. (Hac 7)

²⁹ Gerçekten O kerem sahibidir, rahimdir. (Tûr 28.)

³⁰ İnsanlara teşekkür etmesini bilmeyen Allah'a şükredemez. (Ebu Davud, Edeb 11.)

³¹ Kim peygambere itaat ederse şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur. (Nisâ, 80.)

³² Muhakkak ki, sana itaat edenler Allah'a itaat ederler. (Fetih 10.)

Ve biri dahi harf-i bâ bidâyete işaretdir. Nitekim mürûr etdi. Velâkin bidâyet-i “شنو” ki, emirdir, işit mânasına, onunla vâki [9] oldu. “به بين” yani gör, veyahut “بكو” yani söyle, diye bidâyet vâki olmadı. Zira tab’an sem basardan ve basar dahi kelâmdan mukaddemdir. Nitekim rahm-i mâderde cenîne ibtida hâsıl olan his sem’ kuvvetidir. Onunçün hâmil-i mutallaka veya müteveffâ anhâyı tezevvüden şer’de nehy olunmuşdur. Zirâ vety ile cenînin hiss-i sem’i ziyâde olup hers-i gayr-ı saky etmek gibi olur. Andan dünyaya geldikte hiss-i basar andan kelâm zuhûr bulur. Pes kelâm merâtib-i sıfâtın âhiridir. Zirâ sıfât-ı seb’ tertîb olup hayat ve ilm ve irâdet ve kudret ve sem’ ve basar ve kelâm denilmiştir. Ve kelâm ki, kemâlin maktûbudur, evveli kemâldir ve kemâlin âhiri kelâmdır. Yani taayyunât-ı İlâhiyenin evveli hüviyyet-i zâtıyye ve âhiri kelâmdır. Nitekim taayyunat-ı kevnıyyenin evveli ruh-ı Muhammedî ve âhiri neşe-i insaniyyedir ve bu zikrolunan tertib melekte ve cinde dahi bu üslûb üzerinedir. Egerçi meleğin hilkatı insan tevellüdü gibi etvâr-ı muhtelife üzerine değildir. Onunçün kemâli def’îdir, insan gibi tedricî değildir. Velakin her nev’in kendi makamına layık ve şânına münâsib sıfatı vardır. Keyfiyyetde sıfât-ı insaniyye gibi değildir. Latif olanın haline göre ve kesîf olanın dahi haline göredir. El-hasıl “شنو” ile emreyledi. Zirâ sem’ sıfatı sâir sıfâttan mukaddemdir ve sâlik dahi rahm-ı mâderde cenîn gibidir. Zirâ vilâdet-i sâniye ehlidir. Onunçün Hazreti İsa aleyhisselâm buyurur: “من لم يولد مرتين”³³ Pes sâlike lâzım oldu ki, evvela nidâ-yı Hakk’a ve hâtıf-ı ğaybe doğru sem’ açsın ve bu sem’in hakikati ile mütehakkık olduktan sonra basar mertebesinde ru’yet-i didâr sahibi ola. Andan Hak’la münâcât ve mükâlemeye isti’dâd bula. Bu sebebdendir ki, Fahr-ı âlem sallallahü aleyhi veselleme kable’n-nübüvve, İsrâfil aleyhisselâm mukârenet eyleyip ba’zı umûr ve ulûm ta’lîm eylerdi. Ve Fahr-ı âlem İsrâfil’in savt u hissini işitirdi. Lakin şahsını görmezdi. Sonra bir müddet dahi âyine-i ekvânda nûr-ı İlâhi müşâhede eylerdi. Sonra vech-i hass u avâmdan vahye müste’id ve müteheyi’ olduktan Cebrâil aleyhisselâm nüzûl eyledi. Sonra mi’râc-ı cismânî dahi vâki olup âlem-i tefrîdde Hakk’ın hem kelâmın işitdi ve hem bî-perde cemâlin gördü. Onunla bin bir aded kelâm mükâleme [10] eyledi ki, esmâ-i hüsnânın tafsîli mertebesi idi. “أمن الرسول”³⁴ âhirine dek ve kezâlik “هو الذى يصلى عليكم و ملائكته”³⁵ âyeti ol demde bî-vâsıta vahyolundu. İşte peygamberden bu mirasdır ki, kümmel-i evliyâ-yı ümmete kalmış ve her biri andan hazz-ı evfer almıştır. Yalnız sem’ mertebesi bidâyet ve sem’ ve ru’yet pâyesi tavassut ve mecmûu nihâyet erbâbınıdır. Bu üç mananın ictimâi farz-ı ma’a’t-ta’sîb gibidir. Yalnız semâ ehli veya semâ ve ru’yet ehli min vech merzûk ve min vech mahrûmdur. Zira cemî merâtibin ganâimi ihrâz

³³ İki kere doğmuş olmayan semaların melekutunun sırrına vakıf olamaz. (İncil, Yuhanna Bab 3, Ayet 6). Türkçe tercümesinde ise ayet şöyledir: Bir kimse sudan ve ruhtan doğmadıkça Allah’ın melekûtuna giremez. (Kitâb-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, Kitap-ı Mukaddes Şirketi, 1997, s. 94.)

³⁴ Peygamber iman etti. (Bakara 285)

³⁵ Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen odur. (Ahzab 43)

olunmadıkça ve cümle etvârın hakâyıkı ile tahakkuk bulunmadıkça ervâh ve kulûba gınâ-yı tâm gelmez ve ney gibi feryâd u figândan hâli olmaz. Ve müreffehetü'l-hâl olanlara nazar edip ağlar, gülmez.

Manâ-yı beyt budur ki; işit neyden nice şikâyet eyler, yani şikâyet eylemez, belki cüdâlıklardan hikâyet eyler ve âlem-i aslından dūr ve vatanından mehcūr olduğun hem-derd olanlara yanıp söyler. Zira ney temsil tarfıkiyla zıkr olunmuşdur. Murâd, vücûd-ı insanîdir ki, zarûrî bu âlem-i gurbete düşmüş ve mertebe-i ehâdiyetten tedricle nüzûl eylemiş ve nâçâr yine vatanına rücûu lazım gelmiştir. Âşık-ı Hakkânî ve ârif-i Rabbânî olanların lisânı ise lisân-ı hikâyettir ki, huzur-ı mahbûba mücerred arz-ı iftikâr ve ızhâr-ı aczdır. Yoksa lisân-ı şikâyet değildir ki, sırr-ı kaderden gâfil ve hilye-i marifetten âtl olan câhil mahbûbun lisânıdır. Pes mısra-ı sâni evveli beyân olur. Zirâ bazı şikâyet sûreti hikâyete mahmûldır. Nitekim bazı ehl-i derd serd edip demiştir;

Hikâyet eylesem belki şikâyet anlanur bilmem
Ne yüzden arz-ı hâl etsem sana ben ey kerem-kâni

Anıñün ba'zı ehl-i hakikat buyurmuşlardır ki; tenfis-i kürbet ve tefric-i şiddet için kişi ahvâlini ebnâ-i cinsi ile müzâkere etmek şikâyetten add olunmaz. Hususan dergâh-ı vâlâ-yı Kibriyâ'ya arz-ı hal ve tazarrû' u ibtihâl ola. Nitekim Kur'an'da, Hazret-i Yakub aleyhisselamdan bi-tarfiki'l-hikaye gelir: "انما اشكوا بشى و حزنى الى الله"³⁶ ve Hazret-i Eyüb aleyhisselamdan dahi tercüme olunur: "ربه انى مسنى الضر"³⁷ Pes ârif ne şikâyet eder ve ne kendi mücânisi ârifden sâdir olan mâcerâyı şikâyete haml eyler. Binâen alâ hâzâ, gûş-ı câni küşâde olanlar neyin feryâd u figânını hikâyet olmak üzere istimâ' [11] eylerler ve sıyt u sadâsı mücerred efsanedir, demezler. Hakkında hak söylerler. Bilirler ki, her mevcûd elsine-i Hak'dan bir lisan ve her sûret bir sırr-ı acîbden nişândır. Bundan sonra cüdâyihâ dedi, cem îrâd eyledi, neyin efrâd-ı kesîresi i'tibârıyla.

Ve bir dahi neyistandan kat' olunduktan sonra elden ele geçip sûretten sûrete girdi. Tâ ki, taayyun-ı mahsûsu mertebesine erdi. Pes her taayyünde bir nevi cüdâlık ve bir gûne hicâb ârız oldu ve bir dahi neyistândan mufârakat edeli bu kadar demler güzâr etmiş idi ki, her demi bir dem-i vuslat olmakla sâlih idi. Pes her deme göre bir cüdâlık hâsıl oldu. Ve kezâlik vücûd-ı insanî dahi hüviyet-i zâtiyye mertebesinden tenezzül edip kendi taayyun-ı mahsusu âyinesinde cilveger olunca bu kadar etvâr ve menâzil dūr eylemiş ve ahd baîd oldukça gurbet ve dūru dahi kemâlin bulmuşdur. Nitekim gurbet-âşına olanlara malûm fee'fhem cidden. Li-muharririhi:

³⁶ Ben sadece gam ve kederimi Allah'a arz ediyorum. (Yûsuf 86)

Andelîb-i dil nice feryâd u figân itmesün
Çün gül-i sad-berk-i cân kat kat hicâb altındadır
Mezra‘-ı vahdetde bitmiş dâne iken bu vücûd
Şimdi kesrette nihân olup turâb altındadır

Sual olunursa ki, niçin ney temsile tahsîs olundu?. Maa-hâzâ mevâlid arasında takrîb-i münâsebet edip demişlerdir ki; mercan, me‘âdinin mertebe-i nebâte akrebidir. Zirâ nümüvârdır. Ve nahl, nebâtın mertebe-i hayvana akrebidir. Zirâ kellesi kat olunsa hüşk olur ve telkîh olunmasa bâr-dâr olmaz. Ve esb hayvanın mertebe-i insana akrebidir. Zirâ şuûr sahibidir ve zeyrekdir. Hususan ki, insan gibi rüya ehlidir. Pes ney ki, nebât cinsindedir insandan bâîddir.

Cevâb budur ki, ibtidâ-yı mahlukât kalemdir. Nitekim Hadîs’de gelir: ³⁸أول ما خلق الله القلم Kalem ise bu nişana göre bi-hasebi’l-gâlib kamışdan olur. Kalem ile bu kadar nukûş-ı hurûf ve süver-i kelimat zâhir olduğu gibi evvel-i mahluk ve ibtidâ-yı masnû‘ olan kalemin yüzünden dahi bu kadar ervâh ve ecsâm zulmet-âbâd-ı nâ-bûddan sahra-yı vücûda kadem basdı. Nitekim hadisde gelir: ³⁹“أنا من الله و المؤمنون من نوري” Allah tealâ hakîkat-ı Muhammediye nurunâ tecellî ettikde kalem gibi iki şakk oldu. Bu cihetten dahi kalem itlak olundu.

Ve biri dahi, kalem ile sahib-i kalem murâd olunur, sahib-i seyfe seyf [12] denildiği gibi. Nitekim Halid b. Velid radiyallahü anh ‘seyfullahu’l-meslûl’ diye mulakkab olmuştur. Ve bu kalem gerçi hakîkat-i Muhammediye’den ibâretidir. Velakin cümle hakâyık-ı kevnîyenin ol hakîkatden hissesi vardır, Adem aleyhisselam’ın turâbından evlâdının behresi olduğu gibi. Onunçün Kur’an’da gelir: ⁴⁰“هو الذى خلقكم من طين”

Pes kalem ile mutlak vücûd-ı insanî irâdetine vech budur ve bu tarîk ile ney’den insana intikal olunmuştur. El-hâsıl ney mutlaka ⁴¹ارجعى hitâbına lâıyk olan uşşâka misal olup nüzüî ve urûc miyânında olan ahvâli beyâna işâretidir. Zira hemm kabilindedir ve hem feryad-ı hazîn etmede ehl-i firâk ile müşterek ve hâlet-i erbâbı gibi neyzen elinde bî-ihiyârdır. Bundan gayrı kelâm-ı temehhülât kabilinden olduğu ashâb-ı zevke bedfîhîdir.

Bade-zâ Hazret-i Mevlânâ kuddise sırrıhu neyden istimâ ile emr eyledi ve bu emr nedb içindir. Ve istimâ ol vakitde mendûp olur ki, müstemi‘ olan kimesneye muhabbet-i Hak ve şevk-ı

³⁷ Eyyüb’ü de an. Hani Rabb’ine “Başuma bu dert geldi. Sen merhametlilerin en merhametlisin diye niyaz etmişti. (Enbiyâ 83)

³⁸ Allah’ın yarattığı ilk şey kalemdir. (Sünen-i Tirmizî, Tefsir-i Sure, 68.)

³⁹ Ben Allah’tanım ve inananlar benim nurumdandır. (Aclûnî, C. I, s. 205)

⁴⁰ Sizi bir çamurdan yaratan odur. (En’âm 2)

⁴¹ Rabbine dön. (Fecr 28)

mutlak gâlib ola. Onunçün demişlerdir ki, âlât-ı mutribenin hurmeti, hurmet-i ayniyye değildir, hurmet-i hamr ve zinâ gibi. Belki hurmet-i gayriyyedir. Pes lehv ü lu'b tarikiyle istimâl olursa haram ve illa mübâh olur. Bunun şerhi budur ki, insanda beş mertebe vardır. Biri tabiat ve biri nefis ve biri kalb ve biri rûh ve biri sırdır. Pes ol meyl-i tabî ki, tabiatın savt-ı hüsnü istimâ' ve mütâlaasından tevellüd eder, ona şehvet derler. Ve ol meyl-i nefsanî ki, nefsin nağemât u elhânı istimâ' ve mütâlaasından tevellüd eder ki, ona hevâ derler. Ve bu ikisi yani meyl-i tabî'î ve nefsanî haramdır. Zirâ şeytanîdir. Onunçün bu mertebelerde olan semâa mutlaken ruhsat yoktur, hususan ki, tâife-i şübbânın semâına. Zira semâ bunların vücudlarında gâlib olan sıfât-ı zemîyeyi tahrîk eder, şehvet ve hevâ gibi. Pes şol kimsenin ki, bânîni kedûret-i şehvet ve hevâ ile mütekeddir ve zulmet-i sıfât-ı zemîme ile muzlem olup semâda garaz-ı fâsidi ola, ona semâ haram olur, ebnâ-ı zamânın ekseri gibi. Ve ol meyl-i kalbî ki, kalbin semâ halinde nûr-ı ef'âl-ı Hakk'ı mütâlaasından tevellüd eder, ona aşk derler ve ol meyl-i rûhânî ki, ruhûn inde's-semâ nûr-ı sıfât-ı Hakk'ı mütâlaası sebebiyle tevellüd eder, [13] ona muhabbet ve huzur ve sükûn derler. Ve ol meyl-i sır ki, sırrın vaktü's-semâ nûr-ı zat-ı Hakk'ı müşâhedesi vesâtetiyle tevellüd eder, ona üns derler ve bu üçü Yâni meyl-i kalbî ve meyl-i rûhânî ve meyl-i sırrî helâldir, zirâ rahmanîdir. Onunçün bu mertebelerin erbâbına semâa izin verilmiştir. Zirâ semâ bunların bâtunlarında gâlib olan sıfât-ı hamîdeyi tahrîk eder. Bu sebebdendir ki, sûret-i hasenenin nazarda te'sîri olduğu gibi nağme-i lezîzenin dahi nefsde te'sîri vardır. Binâen alâ hâzâ mecâlis-i zikirde zâkirlere ve kavvâllere kasâid ve ilâhiyyât ve bazı muharrikât kıraatine ruhsat verilmiştir. El-hasıl Hazret-i Mevlana'nın "bişnev" diye emri erbâb-ı kalb ve ruh ve sırra göredir ki, bunlar ve bunların meclisleri ve hareketleri ve semâları hakkânîdir, ehl-i tabî'at ve nefse göre değildir ki, bunların cemi ahvâli şeytanîdir. Zira bunlar âlât ve vesâite bend olup nazarları mazhara maksûrdır. Fe-emmâ Hakkânî olanlar kuyûddan halâs olup sırr-ı mutlaka nâzır olmuşlardır ve her âvâzı Hak'dan istimâ ile sairlerden imtiyâz-ı azîm bulmuşlardır.

Hikâyet olunur ki; Hayru'n-Nessâc kuddise sırrihuya bir kimesne mülâkî olup, sen benim kulumsun, dedi. Hayr dahi ol vakitte felek-i sem' de devvâr olmakla mazhara nazar etmeyip bu hitâbı Hak'dan istimâ' edip "ne'am" dedi. Ve nice müddet ol kimesnenin hizmetinde oldu ve muhalefet göstermedi. Tâ sonra, sen benim memlûküm değilsin, diye izin verip ıtlâk eyledi.

Ve erbâb-ı mükâşefeden biri dahi, Harem-i Kâbe'de bir imama iktidâ edip imamın kıraatini Resulullah sallallahü aleyhi vesellemin lisânetinden istimâ' eyledi. Pes bu makûle semâ ehline taklîd câiz değildir. Zirâ bunların semâları galebe-i hâldedir ve hüküm gâlibindir ve Mevlanâ hazretleri dahi bu kabilden. Onunçün esrârına istitlâ' için istimâ' ile emr eyler. Gayrılara

bu babı fethetmede mefâsid çokdur. Eğerçi ki, mefâsid ehli dahi mahall-i ibret olmakla inkar olunmaz. Nitekim Şeyh Ebû Medyen Mağribî kuddise sırrıhu buyurur:

لا تترك الباطل في طوره فانه بعض ظهوراته⁴²

Ve bundan fehmi olunur ki, vücûdda bâtil-ı mutlak dedikleri ademdir, fefhem cidden. Reşehât'de gelir; Hâcegân-ı Nakşibendiyye kaddesallahü esrârühümden biri buyurmuşlar ki, [14] zaman-ı cüvânîde bir gece dâ'îye-i fesâd ile hane-birûn olmuş idim ve karyemizde gâyet şerîr ve bed-nefs bir ases var idi ki, ol habâsette kimse olmak ma'lûm değil idi. Ve cümle karye ahâlisi andan teres-nâk idi. Şeb-i mezkûrde gördüm ki, ol ases bir gemîn-gâhda durmuş ve rasad tarîkıyle oturmuş. Anı gördükte havfden ol fesadı terk ettim ve bildim ki, bed-nefs olanlar dahi bu kâr-hânedede kârdan hâlî değillerdir.

چون بعض ظهورات حق امد باطل پس منکر باطل نشود جز جاهل

در کل وجود هر که جز حق بیند باشد ز حقیقه الحقایق غافل⁴³

کز نیستان تا مرا بیر یدہ اند

وز نفیرم مرد و زن نالیدہ اند

Ki beni kamışlıktan kestiklerinden beri benim feryâd u figânımdan er ve avret inlemişler ve âvâz-ı hazînim te'sirinden ıstıraba düşmüşlerdir.

Neyistân'dan murâd vücûd-ı insânînin vatan-ı aslî ve mebde-i evveli olan mertebe-i ehâdiyyetdir ki, ona hüviyyet-i zâtiyye ve taayyün-i evvel dahi derler, zât-ı baht demezler. Zirâ zât-ı baht lâ-taayyun alemidir ki, zikir olunan mertebenin fevkindedir, ona âlem-i gayb-ı mutlak dahi derler.

Merd u zen'den murad âlem-i ervâh ü ecsâm ve âlem-i tabi'ıyyât u unsuriyyât ve âlem-i ulviyyât u suflıyyât ve âlem-i kulûb u nufûsdur ki, kimi hakâyık-ı fâile ve kimi hakâyık-ı kâbiledir. Ve vücûd-ı insânî zikir olunan mertebe-i ehâdiyetten, neyistân'dan ney kesilir gibi bu neş'e-i insânıyye pâyesine nüzûlde ulviyyât ve süfliyyât mürûr ve her birinin taayyünü ile zuhûr eyleyip âlem-i asıdan iftirâkden nâşi, ney gibi feryâd-konân oldukça zikrolunan avâlim bunun nâle vü âhından müteessir olmuşlar ve darb-ı zahme-i nevhasından te'sîr-i azîm bulmuşlardır.

⁴² Onun hal ve tavırlarındaki batılı kötöleme. Çünkü bu da onun tecellilerindedir.

⁴³ Çünkü hak olan bazı işler batıl gibi göründü. Öyleyse batılı inkar eden cahilden başka bir şey değildir. Kim varlığın bütününde haktan başkasını görürse hakikatlerin hakikatından gafil kalmıştır.

Bobrideend dedi, cem' irâd eyledi. Neyin kesret-i efrâdı itibârıyla veyâ kâtı'ın müzâveleye menût olan a'zâsı hasebiyle yahud sûret-i mahsûsasına dühûl edince birkaç elden geçmesi sebebiyle yahud kat' olunalıdan beri mürûr eden ezmineye göredir. Ve kâh olur ki, fâili ta'zîm için dahi cem' irâd ederler. Nitekim Kur'an'da ce'altü ve ce'alnâ ve halaktü ve halakna ve nezâiri müfred ve cem olundu. Velâkin bu kelâm erbâb-ı zevâhire göredir. Fe-emmâ ehl-i hakikat katında nükte budur ki, nun-ı mütekellim kesret-i esmâ ü sıfât hasebiyledir. Zirâ kudretin makdûra [15] taalluku mukârenet ü teveccühât-ı esmâ ilemdir. Ednâ mertebede zâta irâdat ve kavî sıfatları munzam olmuştur. Nitekim Tenzîl'de gelir: ⁴⁴ “انما امره اذا اراد شيئاً ان يقول له كن فيكون” Pes efrâd-ı sîgâ mesela caaltü gibi yalnız zât ve cem'iyeti zât maa's-sıfât itibarıyladır. İnsan dahi âlem-i asıldan kesildikte tecelliyât-ı esmâ vü sıfâta mukârin olmakla ona işâret edip bobrideend dedi. Ve bu icmâl ma'lûm olduysa bu makamda neyistânı ve Kaside-i Bürde iptidâsında “من تذكر جيران بذي سلم” ⁴⁵ makalesinde vâki olan ذي سلم ve sâir nezâirini yalnız âlem-i ervâha veya fevkünde olan berâzıhtan birine kasr itmenin kusûru zâhir oldu. Tahkîk-i makam budur ki, âlem-i asl taayyun-ı İlâhînin evvelidir, taayyun-ı kevnînin değil. Yâni taayyun ikidir. Biri taayyun-ı İlâhîdir ki, evveli hüviyet-i zâtiyye ve zât-ı ehâdiyye ve âhır kelâmıdır. Ve biri, taayyun-ı kevnîdir ki, evveli hakikat-ı Muhammediyye ve âhiri neş'e-i insaniyyedir ve kelime-i şehâdet iki mertebeyi câmidir ki, biri mertebe-i lâ-taayyün biri dahi mertebe-i taayyündür. Egerçi hakikatte Allah tealâ taayyün ve lâ-taayyünden münezzehdir. Zirâ bu ibâretler zât-ı Hak'ı takyîdden hâli değildir. Velâkin tefhîm-i merâtib için itlâk ederler. İtibâr-ı merâtib ise zarûrîdir. Onunçün demişler “لبطلت الحقايق” ⁴⁶ لولا الاعتبارات

Pes lâ ilâhe illallah kelimesinde münderic olan nefy lâ-taayyün âlemine işâretidir ki, âlem-i gayb hüviyet-i Hak'dır, zât-ı baht âlemdir ve âlem-i amâ dahi derler. Zira bu âlem eğer akıl ve eğer keşfin havsalasına güşâyış mertebesinden dür bir alemdir ki, kümmel-i insân bunda varta-ı hayrete düşmüşlerdir ve bu âlem cemî taayyünâtın bi'l-kuvve mebedidir. Zira bu âlemde taayyünat ve itibârât yokdur. Ve bu âlem cânib-i ezele doğru evvel-i merâtibi gaybdır ki, gayb-ı hakikî ve itlâkîdir. Ve kelime-i mezkûre muhtevî olduğu isbat âlem-i taayyüne işâretidir ki, evvel-i menzil-i şehâdet hüviyet-i Hak'dır. Ve bu âlem bi'l-fiil mebed-i taayyünatdır. Nokta dedikleri âlem budur. Ve mertebe-yi ehâdiyyet dahi derler. Taayyün-i ilahinin evveli bu âlemdir ki, zikr olunan lâ-taayyün âleminin zillidir. Ve bu mertebede şüünât-ı zatiyye-i gaybîye itibar olunur ki, sıfatullah bu şü'ünâtın mezâhiridir. Ve esmâullah dahi bu sıfât-ı vâhideye ve a'yân-ı sâbite dahi esmâ-i ilâhînin ve süver-i ilmiye dahi a'yân-ı sâbitenin ve süver-i mücerrede dahi süver-i

⁴⁴ O'nun emri bir şeyi murad edince ona sade ol demektir, o oluverir. (Yâsîn 82)

⁴⁵ Zi-selem denilen yerdeki komşuları hatırlamaktan dolayı mı?

ilmiyyenin ve süver-i misâliyye dahi süver-i mücerredenin ve süver-i hissiye dahi süver-i misâliyyenin mezâhir ve mecâli [16] ve âyinesidir.

Pes bu mecmû mertebe-i ehâdiyete intihâ olunca biri birine nisbetle mezâhir ve zelâletdir. Yani mâ-tahtında olan mertebe mâ-fevkında olanın mazharı ve zıllıdır. Zirâ ebed ezelin âyinesidir ve müteahhir mütekaddime müsteniddir. Bu sebebdendir ki, ebu'l-beşer Adem aleyhisselam şân-ı zâtisi münkeşif oldukta tarîk-ı edebe sülûk edip “ربنا ظلمنا انفسنا”⁴⁷ dedi. Yani zulmü nefesine isnâd eyledi. İblis aleyhi'l-la'ne ise manâdan mahcûb olup “فبما اغويتني”⁴⁸ dedi. Yani iğvâyı Allah tealâya nispet etdi. Maa-hâzâ Allah tealâ ilimde sâbit olmayan nesneyi aynda izhâr etmez. El-hâsıl insân bu âlem-i nâsuta tedric ve tertîb ile tenezzül eyledi. Nitekim Kur'an'da gelir “ثم رددناه اسفل سافلين”⁴⁹ Ve âlem-i emr ve halkdan hisse-mend oldu. Nitekim Allah tealâ buyurur: “الا له الخلق و الامر”⁵⁰ Ve halkın ol mertebesine akl-ı küll ve akl-ı evvel ve kalem-i a'lâ ve âdem-i hakîkî dahi derler. Ve ol mertebeden âlem-i insâna dek menâzil-i kamer ve mefâsıl-ı yedeyn ve hurûf-ı teheccî adedince yigirmi sekiz menzildir ki, bu cümlede tabî'yyât ve unsuriyyât ve mevâlfid dahildir. Ve bir itibar ile dahi otuz beş tabaka olup zuhûr ve bütûn itibarıyla yetmiş ve yetmişin her biri bin aded ism-i ilâhî ile dâir olduğu cihetden yetmiş bin olur. Yetmiş bin hicâb dedikleri budur. Nitekim hadîsde gelir: “ان لله سبعين الف حجاب من نور و ظلمة”⁵¹ Bu nûr ve zulmetden murâd âlem-i ervâh ve ecsâm ve bunların tefâsıl ve cüzüyyâtıdır. Ve dahi nice umûrdur ki, ifşâsı haramdır. Bunların hicâb olması abde nispetledir. Zirâ Allah tealâ kendi sıfatıyla muhtecibdir, emr-i harici ile mahcûb değildir. Sıfatı ise kendine hicâb değildir. Fefhem cidden.

Ve bu itibâr ile dahi üç yüz altmış bin âlemdir ki, kimi zulûmânî ve kimî nûrânîdir. Ve bu cümlesi seyrânîdir. Yani kümmel-i insân bu avâlimin cümlesini seyr edip terakki eylerler. Ve seyr-i mümkinâtdan seyr-i vâcib semtine doğru giderler. Zirâ bu cümle taayyunât ve zuhûrât bir itibârla mâsivaullah ve ağıyardır. Eğerçi ki, gayret ve zıddiyet fi'l-hakîka iki müteayyin arasındadır. Yoksa taayyun ile müteayyin arasında değildir. Meselâ bir kimse evsâf-ı mütebâyine ile mevsûfdur, lakin ol evsâfın tebâyün ve tezâdı biri birine göredir, kıyâm ve ku'ûd gibi, mevsûfa göre değildir. Ve illa mevsûf ol evsâfla muttasıf [17] olmazdı.

Demişlerdir ki, vücûd ikidir. Biri vücûd-ı zillîdir ki, bu kitâbın hurûf-ı âliyâtı şüûnât-ı gaybe ve kelimât-ı tâmâtı a'yân-ı sâbite-i âlemiye ve âyât-ı müteâliyyâtı hakâyık-ı ervâhiyye ve

⁴⁶ Varsayımlar olmasaydı hakikatler anlaşılammak yüzünden hükümsüz duruma düşerlerdi.

⁴⁷ Ey rabbimiz, nefislerimize zulmettik. (A'raf 23)

⁴⁸ Beni azdırdığım için. (A'raf 16)

⁴⁹ Sonra çevirdik aşağıların aşağısı yaptık. (Tin 5)

⁵⁰ Yaratma onun, hüküm onun. (A'raf 54)

misâliyye ve süver-i kâmilâtı süver-i hissiye ve gaybiyyedir. Hurûf-ı teheccî şân-ı gaybîde olan vücûd mertebesidir ki, basîtdir. Yâni mâ-tahtına nisbetle ve illâ noktaya göre harf dahi mürekkebdir. Zira nice cüz-i lâ-yetecezzâya munkasımdır. Ve ebcede varınca olan hurûf-ı mürekkebe vücûd-ı ilmî mertebesidir. Ve ebced âlem-i ervâhda olan vücûd mertebesidir. Ve sâir mürekkebât âlem-i ecsâmda olan vücûd mertebesidir. Sıbyân-ı âlem zâta karîb olmakla ibtidâ besâit-i hurûfdan bed' ederler ve Kâbe dahi zât-ı ehâdiyyet sûreti olmakla hüccâc muhîti kemiyeden men olundular. Zirâ muhîtde terkîb ziyâdedir. Yalnız nesc gibi değildir. Pes herkesin Hakk'a takarrubu tecerrüd ve besâtatına göre olur.

Ve biri dahi vücûd-ı hakîkidir ki, bu kitâbın hurûf-ı mücerredesi esmâ-i zâtiye-i ehâdiye ve kelimâtı esmâ-ı sıfâtiye-i ehâdiyye ve âyâtı esmâ-ı ef'âliyye-i ehâdiyye ve süveri esmâ-ı âsârîyye-i mazhariyyedir. Ve vücûd-ı insânî bu neş'eye muntehî olunca mürûr ettiği etvârın hasâyısıyla muttasîf ve ahkâmıyla munsabîğ olmuştur. Meselâ rûhâniyete kadem bastıkda ruhâniyyât ve tabi'yyât ve unsuriyyâtdan dahi birer keyfiyyet ahz etmiştir. Pes bu kadar gavâşi ile telebbüs edip bu âleme gelmiş ve bu denli menâzil çenberinden geçip insan rütbesin bulmuştur. Velâkin üç yüz altmış bin âlem katarından geri kalan esb-i lengin hâli n'olacaktır ve bu kadar bin yıllık mesâfe vatanından dûr olan garîb aslına nice vâsıl olacaktır, meger tevfiğ-ı Bâri yâri olup semend-i himmete bine ve geldiği yola yine döne.

Ve merite-i ehâdiyyete erince mürûr ettiği etvârın emânâtını te'diye edip akd ettiği havâs ve ahkâmı tahlîl eyleye. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵² ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها ⁵³ الله احد ⁵⁴ الله الصمد" sırlı fenâ-ı küllî bu urûcda vâki olup sırrı zâhir olur ve halvet-i maa'l-lah bulur ki, tarîkat-ı Halvetiyye mertebesidir. Niceler bu urûcun gâyetinde vukûf ihtiyâr etmişlerdir, aynü'l-'ârifin Ebû Yezid-i Bistâmî gibi. Ve niceler dahi nüzûl ihtiyâr edip fenâdan bekâya red olunmuşlardır. Tâ ki, bakıyye-i vücûd var ise tekmîl u erbâb-ı isti'dâdı irşad edeler. Bunlara [18] kutb-ı irşâd derler ki, ayne'l-yakîn mertebesidir. Bazıları kutbu'l-aktâb dahi olurlar. Bu mertebede ⁵⁴ الله الصمد" sırrı zuhûr eder ve urûcda tahlîl olunan umûrun cümlesi Hakkânî vech üzerine takyîd olunur, tarîkat-ı Celvetiyye mertebesidir, cim ile. Ve bu makâma münâsib misâl-i hâricî vardır. Yâni hâbdan intibâh evvel emirde intibâh-ı kalb gibidir. Andan vudûya hareket etmek tevbe ve inâbete, andan tekbire-i evvele teveccüh-i İlâhiyye işâretidir. Vakt-i intibâhdan bu mahalle gelince, âlem-i mülkden ubûr ve âlem-i melekûta dühûl gibidir. Andan rukûa intikâl âlem-i ceberruta

⁵¹ Şüphesiz Allah'ın nuru ve karanlığı arasında yetmiş bin perde vardır. (Sahih-i Müslim, İman 293.)

⁵² Muhakkak ki, Allah sizlerin, insanlar arasında adaletle hükmetmenizi ve emaneti ehline vermenizi emrediyor. (Nisâ 58)

⁵³ Allah sameddir. (İhlas 2)

⁵⁴ Allah sameddir. (İhlas 2)

tecâvüze, andan secdeye intikâl âlem-i lâhûta vüsûle işâretidir ki, sâlik bu makamda fenâ-ı küllî bulup vatan-ı asla vusûl hâsıl olur. Secdeden kıyâm hâlet-i bekâya işâretidir. Zirâ geriye rücûdur. Pes sûret-i nüzûlda urûc ve sûret-i urûcda nüzûl bulundu. Ve rükû makâm-ı kâbe kavseyndir ki, makâm-ı sıfâtdır. Yâni zât-ı vâhidiye makâmıdır. Ve secde makâm-ı ev ednâ'dır. Yâni zât-ı ehâdiye makâmıdır ve harekât-ı sitte yâni kıyâmdan rükû'a hareket ve andan kıyâma, andan secde-i ûlâya ve andan celseye ve andan secde-i sâniyeye ve andan kıyâma hareket etmek, Allah tealânın semevât u arzı altı günde halk etdiğine işâretidir. Yâni halk, elbetde harekât-ı salât gibi harekât-ı sıfâta mevkûfdur.

Pes namazın birer rekâtı sulûkun evvel ve âhirini müstemil oldu. Ve ne kadar süver u hakâyık-ı dünyeviyye ve uhreviyye ve ilmiyye ve ayniyye ve kevnîyye ve İlâhiyye var ise anda indirâc buldu. Ve çün bu takdîr-i bedî'i işitdin ve bu câm-ı tahrîrden nûş etdinse bildin ki, mertebe-i ehâdiyyetin mâ-tahtı vatan-ı aslî olmakla sâlih değildir. Zirâ kimi hicâb-ı zulmânî ve kimi dahi hicâb-ı nûrânîdir ki, sâlike cümlesini kat etmek lazımdır. Egerçi ki, ba'de'l-vusûl taayyün-ı evvelden dahi fenâ gerekdir.

Pes bu vusûl ve fenâ hâsıl olmadıkça ekmele-i isti'dâd ile müsta'id olanlara gınâ gelmez ve seyl gibi deryâyâ vâsıl olmadıkça pest ü bülemlend olmaktan hâlf olmazlar. Binâen alâ hâzâ mertebe-i aşkda kalanlar ızdırâbdan hâli değildir. Zâyir, bi'l-küllîye hicâbdan hâlf olmamışlardır. Asl budur ki, makâm-ı aşk makâm-ı sıfâtdır ki, makâm-ı kâbe kavseyn'dir. Ve makâm-ı fenâ ve bekâ makâm-ı zâtdır ki, makâm-ı ev ednâ'dır. Ve makâm-ı mahbûbiyyet derler ki, cemî makâmâtın fevkindedir. [19] onunçün Resulullah sallahü aleyhi ve selleme 'Habîbullah' denilmiştir. Bu sebebdendir ki, Allah tealâyâ muhîb denilir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁵يحبهم و يحبونه

Âşık denilmez. Zirâ aşkda ızdırab ve ifrât vardır. Sıfâtullah ise itidâl-i tâm üzerinedir. Fe-emmâ ol ki, Süleyman Çelebi Mevlid'inde gelir;

Gel habîbim sana âşık olmuşam.⁵⁶

Bu ibâre müşâkeleye mahmûldur. Zirâ ol vakitte fâhr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem makâm-ı kâbe kavseyn'den makâm-ı ev ednâ'ya terakkî ve urûcda idi. Çün ol hareket temâm olub vahdet-i sırf makamına kadem basdı. Sükûn hasıl oldu ve ⁵⁷كنت كنتا مخفيا فاحببت ان اعرف

buldu. Yâni mavtın-ı nâsûta nüzûle göre marifet muhabbetin gâyeti idi ve çün urûc bulundu,

⁵⁵ Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. (Mâide 54)

⁵⁶ 171. beyit. Bazı nüshalarda "Ol adun ıssına aşık olmuşam" şeklinde geçmektedir. (Süleyman Çelebi, Mevlid-Vesiletü'n-Necat, haz. Faruk K. Timurtaş, İst., 1990.)

⁵⁷ Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmeyi diledim, halkı yarattım ve bilindim. (Aclûnî, C. 2, s.132, Ahmet Serdaroğlu, Mevzuat-ı Aliyyü'l-Kârî Tercemesi, Ankara, 1966, s. 92)

muhabbet ma'rifetin gâyeti oldu. El-hâsıl âşık henüz gurbettedir, egerçi ıraktan ona vatan görünmüştür. Vâsıl oldum diye davâ edenin hâli râyiha-ı hamrdan mest olup, ben hamrdan mest oldum, diyenin hâli gibidir. Zirâ ilm vâsıl olduğu yere henüz ayn vâsıl olmamıştır. Kaçan kadem ve ilm mütevâfik ve sülûkta biri birine mütelâhik ola, ما زاع البصر و ما طعى⁵⁸ sırrı zuhûr eder. İztırâb ve iltihâb bi'l-küllîye gider. Nitekim ateşde hîzem bakıyyesi oldukça alev-endâz olmaktan hâlf olmaz, çün bi'l-küllîye sûzân ola ve ol dahi tedrîcle söyünüp eser-i nâbûd olur.

Sual olunursa ki, nice ehl-i vüsûl olanlardan harâret ve harekât sûreti zâhir olmuşdu. Pes nice bi'l-küllîye fenâ-ı tâm bulmuş olurlar? Cevab budur ki, ehl-i vusûlle ehl-i firâkın miyânında fâruk vardır. Zirâ ehl-i firâkın âh u nâlesi vatana iştiyâkından ve ehl-i vüsûlun feryâd u nevhâsı heybet-i Hakk'dan. Ve her işte bir hikmet-i bedî'a mutâla'a ve bir sırr-ı 'acîb mükâşefesindedir. Nitekim ekmelü'l-mevcûdât aleyhi's-selâm'a ashab-ı Kehf hakkında hitâb-ı İlâhî vârid oldu ki, ⁵⁹لو اطلعت عليهم لو ليت منهم فرارا لملئت منهم رعبا Bu hod ma'lûmdur ki, efrâd-ı ümmetden niceler eshab-ı Kehf'e muttali olup zikrolunan 'رعبا' istiş'âr etmişlerdir ve tarîka-ı firâre gitmişlerdir. Pes fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve selleme bu manânın husûlu ümmetin muttali olmadığı umûr-ı hafıyye sebebiyledir. Pes hirkat-i ehl-i vüsûl telezzüz ve hirkat-ı ehl-i firâk teellüm [20] tarîkıyladır. Maa-hâzâ hicâb-ı imkân ki, rütbe-i mazhardır, vücûd-ı insândan gayr-ı mufârikdir ve illa imkân vucûba ve mümkün vâcibe munkalib olmak lâzım gelir. Bu ise muhâldir.

Pes, fi'l-cümle ızdırâb insân-ı ekmelde dahi mutasavverdir, ızdırâb-ı deryâ gibi, velâkin deryânın temevvücü seylin hâli gibi değildir. Miyânda fark-ı azîm vardır. Ve amma ol ki, Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir;

جگر از محنت قریم خونست

محنت قرب ز بعد افزونست

⁶⁰نیست در بعد جز امید وصال

هست در قرب همه بیم زوال

Bu mâna ehl-i telvînin kurb u bu'duna göredir ki, redd u kabul arasında mütereddidlerdir. Ve illâ tecellî-i dâime mazhar olan ehl-i temkînde hicâb-ı imkândan gayrı hicâb yoktur. Ol dahi hicâb-ı rakîk ve latîfdir, çehre-i âfitâba hâil suretinde olan ebr-i sefid-i nâzik gibi. Bu sebebdendir ki, şevklerinden feryâd ederler ve her lahza ol cünbüş hasebiyle şuhûdda

⁵⁸ Göz ne şaştı ne aştı. (Necm 17)

⁵⁹ Eğer onların durumlarını bilseydin dönüp onlardan onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardın. (Kehf 18)

⁶⁰ Yakınlık sıkıntısı uzaklık sıkıntısından daha fazladır. Ciğerler yakınlık sıkıntısından dolayı kanla doludur. Her yakınlıkta bir kaybetme korkusu vardır. Uzaklıkta ise kavuşma ümidinden başka bir şey yoktur.

terakkîden hâli olmazlar. Nitekim Kur'an'da gelir: ⁶¹ وقل رب زدني علما Zîrâ seyr-i ilâ'llah'a nihâyet yoktur. Bu makamdandır ki, Mevlânâ hazretleri buyurur:

هر کجا که میرسی بالله مئیست⁶²

ای برادر بی نهایت درکھیست

Binâen alâ hâzâ, kümmel-i evliyâ bu mevtundan intikallerinde bir kat dahi terakki ederler ve haşrdâ ve makâm-ı kesîbde ve ilâ ebedî'l-abâd tecelliyât-ı azime ile şeref-yâb olurlar. Terakkî olmamak dünyada amâ olanlara göredir. Nitekim Tenzîl'de gelir: في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى
Ve illâ basîr olanlar her halde terakkîde ve her terakkîde bir dürlü kurbde ve her kurbde bir gûne vüsûlde ve her vüsûlde bir nevi husûlde dirler. Ve Fehîm kelimâtında gelir ki;

Yine firkatdedir âşık, olursa yâr ile yek-ten
Felek beyhûde Kays'ı vâdi-i hicrâna salmışdır

Firkat dediği hicâb-ı imkânîdir ki, zikr olundu. Yek-ten dediği mübâlağa tarîkıyladır. Maksûd kemâl-ı vusûlünde hâsıl olan ittifak ve ittihâdı beyândır ve lâkin kâil ile ma'kûl arasında bûn-ı baîd vardır. Zîrâ remeytü, min gayrı râmin kabîlindedir. Bade-zâ Mevlânâ istidâdı olanlar hakkında neyi, sûr-ı İsrâfil'e benzedir ki, savtı hayât-ı tâze bahşeder, sûr sebeb-i cünbüş-i ehl-i kubûr olduğu gibi ney dahi bâis-i neşât-ı dil-i ehl-i huzûrdur. Bundan fehm olunur ki, sükûn hâli âlem-i ilm hâline benzer ki, gece onun mazharıdır. Ve hareket hali âlem-i ayn hâline benzer ki, gündüz onun mazharıdır. Yâni [21] âlem-i zâtın hükmü sükûn ve sükût ve âlem-i sıfâtın muktezâsı hareket ve tekellümdür.

Pes nefis-i insânî süver-i hurûf u kelimât u kelâmın heyûlâsı olup kelimât-ı lafzîyye bu nefis üzerine vâkî olan taayyunât olduğu gibi nefis-i Rahmânî dahi âlem-i rûhânî ve cismânînin heyûlâsı olup kelimât-ı vücûdiyye bu nefis üzerine vâkî olan taayyunâtdır. Ve bu nefsin zuhûruyla âlem-i zâtdan âlem-i sıfâta tecellî vâkî olup eğer ervâh ve eğer ecsâm-ı âlem harekete hurûc etmişlerdir. Ve bu hareket ilâ yevmi'l-kıyâm kuvvet bulmadadır. Gâyeti ke'l-evvel sükûndur. Nitekim kurb-ı ihtisarda ki, vakt-i inhilâldır, ızdırâb-ı beden peydâ olup bi'l-âhire şerâre-i cünbüş bi'l-küllîye müntefî olur ve eser-i hayat fenâ bulur. Makâmât-ı neyde, ibtidâsı rast ve intihâsı semâ'î olmak bu sırâ işaretidir. Ve burada dahi esrâr vardır ki, ahd-i me'hûz ifşâsına mânidir. Herkes cehd edip zevk ile bulmak gerektir. Ve bu dahi malûmun ola ki, bu vücûdun nüzûl ve urûcu devridir. Yani istitâlet veyâ mâverâyâ rucû üzerine değildir. Belki cânib-i ezelde mertebe-i ehâdiyeten tavren ba'de't-tavr nüzûl edip cânib-i ebedde âlem-i kesîbe doğru gider ki, ol âlemde

⁶¹ Rabbim, ilmimi artır. (Tâ-hâ 114)

⁶² Ey kardeşim, dergahlar sonsuzdur. Her nereye gitsen Allah'a ulaştıran yüzlerce vardır.

⁶³ Bu dünyada kalbi kör olan ahirette de kördür. (İsrâ 72)

ezel ve ebed sırrı müctemi olup halka gibi devr tamâm olur. Ve bu mânadandır ki, mevtten sonra olan âlem-i misâl menâmda olan âlem-i misâlin gayrıdır. Zirâ âlem-i menâmda olan misâl ervâh ve ecsâm miyânında berzahdır. Ba'de'l-mevt olan misâl ise beyne'd-dünya ve'l-âhire berzahdır. Ve bu zikrolunan manâ devr-i vücûdun zâhirine göredir. Ve illâ şühûd hasebiyle olan hâl, bâlâda mufassalan mürûr eyledi. Pes harem-i hazrete duhûl etmek dileyenler bu vechile devr ederler ve devirleri tamam olup sükûna ererler. Li-muharririhi;

Demidür Hakkıyâ olup hâmûş	Kendini bu kafesden âzâd it
Nice bu şikâyet-i hicrân	Nice bir ney-misâli feryâd it
Nice bir cünbüş ey gönül nice bir	Yok mudur bir kararı bu devrin
Devr usûlunde bir karara iriş	Ney-i cânın al elinden cevrin

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق

تا بگو یم شرح درد اشتیاق

Bu kelâm neyin makûlâtındandır. Sîne, lügat-ı Arabî'de sadr dedikleridir [22] ki, kalbin zarfıdır ve kâh olur ki, zikr-i mahal ve irâde-i hâl tarîkıyla sadrdan kalb murâd ederler. Kalbin iki cânibi vardır. Biri âlem-i gaybdır ki, âlem-i kudsa mukâbilidir, ona fuâd derler. Ulûm-ı enbiyâ vü evliyâ bu cânibden münhedir olur. Onunçün tıyb ve sâfi ve cihet ve hiddet ve ittifâk üzerinedir. Ve bir cânibi dahi âlem-i şehâdetdir ki, âlem-i denese mukâbilidir, ona sadr derler. Ulûm-ı şuarâ ve hutebâ bu cânibden sünûh eder. Onunçün meşûb ve mütekeddir ve cihet-i kesret ve ihtilâf üzerinedir. Şarha, kıt'a-ı lahm mânasınadır. Şarha şarha, pâre pâre demekdir ve şarhayı sîneye nispet etdi. Zirâ uşşâk arasında dağ yakmak ve âh çekmek sîneye mahsûsdur. Ve şarha ile şerhi cem etmede letâfet vardır, şerh, keşf u beyân manâsına. Ve firâk ile iştiyâkı zikretmede dahi münâsebet vardır. Zirâ iştiyâk arzu-mend olmaya derler. Bir nesneye arzu ise firâktan nâşidir ve hadîs-i kudside gelir; ⁶⁴لاطلاع شوق الابرار الى لقاءى وانا اليهم لا شد شوقا yanî ebrârın şevki likâdan evvel olan hâldir. Likâda şevk muhabbete mübeddel olur ki, mukarribînin sıfatıdır ve mukarribîn ebrârın fevkindedir. Cihet-i fevk budur ki, ebrârda bakıyye-i vücûd vardır. Ol bakıyye sebebiyledir ki, şevk u hunînden hâlf değildir. Mukarribinde ise bu mâna mefkûddur. Zirâ cemî berâzih-ı vücûddan ubûr edip ayn-ı mücerred mertebesine vâsıl olmuşlardır. Ve hadîs-i mezkûrde Hakk'a muzâf olan şevk müşâkeleye mahmûldur ki, beyt-i sâbıkada nazîri mürûr etdi. Ve meyl sıfâtı kabîlinden olmak dahi vechdir. Ve bazıları demişlerdir ki, şevk ile iştiyâkın miyânında fark vardır. Şevk oldur ki, rü'yet ile sâkin olur. İştiyâk ise likâ ile ziyâdelik bulur. Yâni iştiyâk odur ki, âşık ma'sûka vusûlü hâlinde, bânını ma'sûk cânibine müncezib ola. Ya ziyâde lezzâta neyl veya

⁶⁴ Dikkat ediniz, iyi kimselerin benimle kavuşma arzusu uzadı. Ben de onlara kavuşmayı çok istiyorum. (Sünen-i Nesai, Sehv, 62.)

devâm-ı lezzât için. Zirâ insan bir murâda vâsıl olmakla bi'l-küllîye recâ kesilmez. Ol sebebden ki, maksûd olan yalnız ol matlabın vücûdu değildir. Belki devâmı veya keyfiyyetinin ziyâdeliği dahi matlûbdur. Mesela saltanat veya vezâret veya gayrı câhın matlûb olan nice müddet devâmıdır. Yoksa bir saat husûlu değildir. Pes bu kavle göre visâl halinde nev'an firâk bulunmuş olur. [23]

Manâ-yı beyt budur ki; zahm-ı firâk ve âlâm-ı hicrândan pare pare ve delik delik olmuş ve hevâ-yı aşk u şevkle dolmuş bir sîne ve bir dil dilerim ki, derd-i iştiyâkın şerhini ona söyleyem ve hasb-i hâlimi anâ ifâde eyleyem. Zirâ benim derdimi bilen ve şerhime kulak tutan hakikatte böyle bir sîne ve böyle bir dil ehlidir. Gayrılar ecânıb makûlesidir. Nitekim Muhammediye'de dahi gelir;

Gönül bir sîne ister kim firâk oduna yanmışdur
Ki şarha şarha olmuşdur yanub derd-i dilârâdan
Ki ta şerh-i firâk idem beyân-ı iştiyâk idem
Ki vasf-ı ihtirâk idem değilse senin hârâdan

Ve bunda işâret vardır ki, hem derd olmayana hasb-ı hâl söylemek abes ve ifşâ-ı râz etmek haramdır. Nitekim Kemâl-i Hucendî kelimâtında gelir:

با ناصح بی درد نکوییم غم خویش   بیهوده سخن محرم آن راز نباشد⁶⁵

Ve Veysi-i Münşî nazmında gelir;

Sakin dâğ-ı gamın açma ona kim hâlini bilmez
Bu bir verd-i nihâl-i derddir, her yerde açılmaz

El-hâsıl, âşinâ hâlini bî-gâneye yanmak yok ve âşık ile zâhid arasında fark çoktur ve bu manâdandır ki, bir seg bir münkirden yeğdir. Nitekim Mevlanâ Câmi divanında gelir:

اگر پای سکی می بوسم ای ذاهد مزین طعنه   که من روزی بکوی آشنای دیده ام اورا⁶⁶

Pes âşinâlar kapısına mülâzemet eden seg ise de mahrem-i râz ve mahal-i ta'zîm oldu. Bu sebebdendir ki, seg-i Ashab-ı Kehf rütbe-i insânı buldu. Ve ol kapudan dûr olanlar insân ise de şeytan gibi hor bir itibâr kaldı.

Pâ-yı seg oldu mahall-i bûse   Yürüdü kû-yi âşinaya kaçan
Lâ-cerem oldu sezâvâr tufû   Yarden cânib-i ağıyâre kaçan

⁶⁵ Dertsiz nâsıl ile derdimi konuşmayayım. Boşu boşuna gizli sözleri ona açıklanmaz.

⁶⁶ Ey zâhid, eğer bir köpeğin ayağını öpersem beni kınama. Çünkü ben onu bir gün tanıdıkların köylerinde görmüşüm.

Bade-zâ, beyt-i Mesnevî remz eder ki, insan bu âleme gelince mürûr eylediği etvâr ehli ile ettiği sohbet sûrî idi. Zîrâ onun sırrıyla âşinâ yok idi. Ve bu âleme tenezzülde dahi kendi mücânisi olanların ekseri bigânelik mertebesinde kaldı. Pes âşık olduğu cihetten kendi gibi bir derd-âşinâ talep eyledi ki, onunla hem-zânû ola ve sohbetiyle derdine teselli bula. Nitekim aşağıda mufassalan gelse gerekdir inşaallah tealâ.

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش

باز جوید روز کار وصل خویش

[24] Bu beyt dahi makûlât-ı neydenir ve cümle-i mü'terizeden olmak dahi baîd değildir. Aslıdan murâd neye göre neyistan ve insana göre mertebe-i ehâdiyettir. Rûzgâr, zaman manâsınadır ve zaman inde'l-Arab leyl ü nehârden ibâretidir ki, felek-i atlasın hareketiyle müteayyin ve şems ü kamerin vücûdu üzerine dâirdir. Hakikat-ı zaman ân-ı gayr-ı munkasımdır ki, cemî ezmine ve edvâre sâfîdir. Onunçün ân ile dekâyık ve dekâyık ile derecât ve derecât ile saât ve saât ile eyyâm takdîr olunur. Pes ân münbasit olsa yevm ve yevm dahi münbasit olsa usbû' ve usbû' dahi münbasit olsa şeh'r ve şeh'r dahi münbasit olsa sene ve sene dahi münbasit olsa dehr ve devr denilir. Fe-emmâ ol ki, Tenzîl'de gelir: "کل يوم هو في شأن"⁶⁷ Bu yevm ile murâd ân-ı İlâhîdir ki, basît-i mer'îdir. Nitekim bir mahelde dahi gelir: "و ما امرنا الا واحدة كلمح بالبصر"⁶⁸ Ve bu an hakikatde nefis-i Rahmanî olmakla sebb-i dehrden nehy olunmuşdur. Nitekim Hadîs'de gelir: "هولله"⁶⁹ Beyt-i mezkûrde rûzgâr ile murâd, lâ-leyl ü lâ-nehâr âleminde olan ân-ı vasıldır veya temsîle mahmûldur. Veyahut zikr-i mahal ve irâde-i hâl tarîkıyla olan ân-ı gayr-ı munkasimde olan hâl şerîf ve âlîdir.

Manâ-yı beyt budur ki; her bir kes ki, kendi aslından dûr ve mehcûr kaldı ve gurbet ve firkat-âşinâ oldu, geri kendinin zaman-ı vaslını ve safâ-ı hâlini talep eyler ve geçen demleri hâtırından çıkarmaz.

Zirâ aslına meyl-i tabîi üzerine mecbûldur, etfâlin ebeveyne meyl-i incizâbı gibi, husûsan ki, karîbü'l-ahd ola. Yanî meyl etmek ânın şânındandır, meğ'er ki, ahvâl-i ârıza hasebiyle nisyân galebe edip tezekkürüne meyl bulunmaya, şekâvet-i zâtiyye erbâbı gibi. Nitekim Kur'an'da gelir: "نسوا لله فأنسيهم"⁷⁰ Ve bu makam üç veche üzere maksûrdur. Evvelkisi budur ki, bazı kümmel vardır ki, vücûdlarında ahkâm-ı vücûd ve kudûm ahkâm-ı imkân ve hudûs üzerine

⁶⁷ O her an tecelli etmektedir. (Rahman 29.)

⁶⁸ Emrimiz de bir tektir, bir göz kırpması gibi. (Kamer 50.)

⁶⁹ Zamana sövmeyiniz, zira zaman Allah'tır. (Sahih-i Buhârî, Tefsir-i Sure, 45.)

⁷⁰ Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu. (Tevbe 67.)

gâlib ve râcihtir. Ve bundan madâ esbâb-ı ârıza ve ahvâl-i mâniadan dahi masûn ve mahfûzdur. Pes bu makûleler rücû-ı ihtiyârî üzerine meftûr olup yol karîb iken vatana dönmüşlerdir. Hem merzûku'l-bidâye ve hem merzûku'n-nihâyedir. Eğerçi ki, ziyâde nâdir ise de Sehl bin Abdullah el-Tüsterî ve Abdülkâdirü'l-Geylânî ve Muhyiddinü'l-Arabî kaddesallahü esrârehüm ve enbiyâ-yı azâm [25] aleyhimi's-selâm dahi bu kabildendir. Hususan bu sınıfın ekmeli ve bu zümrenin efdali hâce-i âlem ve dibâce-i nüsha-ı vücûd-ı Benî Adem sallallahü aleyhi ve sellem onunçün otuz üç defa mirâc-ı ruhânî ve bir kere mirâc-ı cismânî vâki olup müstevâ-yı arşa dek cesedle ve ondan âlem-i terkîb ve tedbirden mufârakat edip isrâ-ı bâsît ile hüviyet-i zâtîyye mertebesine dek terakkî bulmuş ve makdûr-ı beşerin gâyetine vusûl ile cümleden ser-efrâz olmuşdır. Ve bu tâife ezelen ve ebeden huzûr ehlidir. Zirâ karargâhları makam-ı kalbdir. Kalb ise cennet-i âciledir. Cennetde ise zikir yokdur. Zirâ zikir tardu'l-gaflet manâsınadır. Ve bu manâ ise gafleti mücihtir. Pes gaflet olmayan yerde tard olmaz. Ve tard olmayan yerde dahi zikir olmaz. Belki huzûr-ı mahz olur, feefhem cidden.

Mahkîdir ki, Şeyh Ali bin Sehl-i Isfahânî'ye rûz-ı belâ hâtırında mıdır, diye sual eylemişler. Cevabında, nice hatırımda olmaya, güyâ dünkü gün idi, demiş. Velakin Şeyhülislam Hâce Abdullah el-Ensârî kuddise sırrıhu buyurmuşlar ki, bu sözde noksan vardır. Zirâ sûfi için mâzî ve mustakbel yokdur. Ol güne henüz şeb gelmişdir ve sûfi heman ol günde hâzırdır.

İkinci veche budur ki, bazı nüfûs-ı fâzıla vardır ki, gerçi neşelerinde ahkâm-ı vücûb ahkâm-ı imkân üzerine gâlibdir. Velakin zâtlarında müstecin olan kemâlâtın zuhûru kesb ve teallüme mevkûfdur. İlâc-ı vücûdda kedd-i eyyâm u leyâlî ederek bad-ı zaman maksûda vâsıl olurlar. Bunlar mahrûmu'l-bidâye ve merzûku'n-nihâyedir. Fudayl-ı İyâz ve Mâlik-i Dînâr ve İbrâhim Edhem gibi, kaddesallahü esrârühüm. Ve bu tâife “فاولئك يبدل الله سيئاتهم حسات”⁷¹ dâiresindedir. Tâife-i mütekaddimenin ahvâli ise mahz-ı hâsenâtdır.

Üçüncü veche budur ki, nüfûs-ı zâyi'aya ahkâm-ı imkân ve kesret galebe-i külliye galebe edip ارجعى hitâbından mahrûm olmuşlardır ve cânib-i vücûb-ı vahdete yol bulamayıp berzah-ı vücûdda kalmışlardır. Bunlar nisyân-ı kül ehlidir ve bunlar hakkında Kur'an'da gelir: “ومن كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى”⁷²

Bade-zâ Hakk'a rücû eden nüfûs-ı mutmainne dahi irşâd yüzünden üç veche üzerinedir. Biri budur ki, Hak'dan bilâ-vâsita ahz edip terbiye bulmuşlardır ve kimsenin sohbet-i rûhâniye veya cismâniyesine muhtâc olmamışlardır. Bunlar [26] üveysî meşreblendir ki, kibrit-i ahmer

⁷¹ Çünkü Allah onların kötülüklerini iyiye çevirir. (Furkan 70)

makûlesidir. Ve bu makama işaret edip hâce-i âlem sallallahü aleyhi ve sellem buyurur; تاديبى
 73 أن الله ادبني فاحسن Ve bir hadîsde dahi gelir; “كنت يتيما في الصغر و غريبا في الكبر” 74 Ve biri dahi bi'l-vâsita
 sohbet-i ruhâniye ile ahz etmişlerdir. Bunlar işrâkî meşreplerdir ki, nâdirdir. Zirâ taltîf-i rûh ve
 isti'dâd-ı kavîye muhtaçdır. Ve biri dahi bi'l-vâsita sohbet-i cismâniye ile ahz etmişlerdir ki,
 bunlar kesret üzerinedir. Nitekim Hazret-i Mevlânâ kuddise sırrıhu Şems-i Tebrîzî dâme şemsühü,
 sohbetine dâhil ve şeyh-i kebîr yanî Sadreddinü'l-Konevî şerehallahü sudûru mu'tekadihî, Şeyh-i
 Ekber kuddise sırrıhu'l-ather meclisine vâsıl olup terbiyeler bulmuşlardır. Ve alâ hazâ, ekser-i
 ehl-i sülûk bu dâirededir. Zîrâ sohbet-i cismâniye yüzünden istifâde âsândır ve onlara ki, bî-sohbet
 ve mücâhede feth ve mükâşefe hâsıl olmuştur. Ve bunların ekseri hallerin hazm edemeyip şerbet-
 i cünûn içmişler ve divânelik zincirine geçmişlerdir. Pes, her halde Hak'dan bi'z-zât veya bi'l-
 vâsita te'yîd ve inâyet lâzımdır ve illâ gâyeti ya ilhâd u zendaka veya cünûndur. Limuharririhi;

Rehzen-i sâlik Hak'dır zinhâr
 Dâhil-i sohbet-i âkil ola gör

Hemdem-i ehl-i funûn olma sakın
 Silsile-i bend-i cünûn olma sakın

من بهر جمعیتی نالان شدم

جفت بد حالان و خوش حالان شدم

Mısra-ı sâni evveli beyândır. Cüft, zammle eş, yanî mukârin. Bed-hâlden murâd ehl-i
 şehvet ü hevâ. Ve hoş hâlden murad ehl-i zühd ü takvâdir. Bed-hâl takdîm olundu, kesretine
 binâen. Nitekim Kur'an'da gelir: “فمنكم كافر و منكم مؤمن” 75

Ma'nâ-yı beyt budur ki; ben her cem'iyetde inleyici yanî erbâb-ı şehvet ve hevâ ve
 eshâb-ı zühd ve takvâ meclislerinde feryâd u figân kılıcı oldum, demekdir. Ve bu beyt mâ-badine
 merhûndur. Sırr-ı ta'mîm aşağıda gelir. -

Ma'lûm ola ki, mertebe-i ehâdiyeden ahir-i merâtib-i vücûda gelince tenezzül-i
 Rahmânî itibarıyla tavr-ı ilâhidir. Bu mertebede zâhir olan kemâle kemâl-i insânî derler ve kezâlik
 terakki-i insânî itibarıyla tavr-ı insânîdir. Ve bu mertebede zâhir olan kemâle kemâl-i İlâhî derler.
 Pes sırr-ı insânî bi-tarîki't-ta'kîd nüzûlunda nice hoş-hâl ve bed-hâle mukârin olmuş ve bi-tarîki't-
 tahlîl urûcunda nice bed-hâl ve hoş-hâl ile [27] sohbet kılmışdır ki, mürûr eylediği etvâr ve
 menâzildir. Çünkü bu nâle hakikatde urûc ve âsıla rücû haline göredir. Lâ-cerem bed-hâl hoş-hâl
 üzerine takdîm olundu. Zirâ bu işaret üzere bed-hâlden hicâb-ı zulmânî olan taayyunât ve hoş-

⁷² Bu dünyada kör olan ahirette de kördür. (İsrâ 72)

⁷³ Şüphesiz Allah beni terbiye etti de terbiyem güzel oldu. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-İlm, 31)

⁷⁴ Küçükliğimde yetimdim, büyüklüğümde garip.

⁷⁵ Kiminiz inkarcı, kiminiz mümindir. (Teğâbun 2.)

hâlden murâd hicâb-ı nurânî olan tecelliyâtdır. Hicâb-ı zulmânî ise hicâb-ı nurâniden mukaddemdir. Nitekim nüzûl hâline göre aks üzeredir.

Sual olunursa ki, zikir olunan hucub-i muhtelifeye bed-hâl ve hoş-hâl itlâkına sebep nedir? Cevab budur ki; taayyunât-ı cismâniyenin bed-hâl olduğu zulmet-i kesâfeti itibârıyla ve taayyunât-ı ruhâniyenin hoş-hâl olduğu nûraniyyet ve letâfet hasebiyledir, eğerçi ki, fi'l-hakîka bed-hâl ve hoş-hâl olmak bu zulmet ve nûr itibârıyla, insanın kendi sıfatıdır.

فافهم هذا الوجه العميق و السر الدقيق و من الله التوفيق⁷⁶

Li muharririhi:

چونکہ شد بر فرقت یاران ما در زاد من چون نباشد نی بشان افغان من فریاد من⁷⁷

هر کسی از ظن خود شد یار من

از درون من نجست اسرار من

Yanî nâlân olduğum cemiyetlerde mevcûd olan ecnâs-ı muhtelif ve esnâf-ı mütenevviadan her bir kes kendi zann-ı fâsıdı ve kıyâs-ı kâsıdı yüzünden bana yâr oldu. Yanî kimi benim feryâdımı mecâza haml edip şehvet ü hevâ ile bana kulak tutdu ve kimi dahi benim hâlimi mücerred zâhirde olan sıyt u sedâya kıyâs edip kimse benim derûnumdan esrârımı taleb ve savtimden sırrıma ve sûret-i hâlimden hakîkatime intikâl etmedi. Zirâ zâhir bîn idi ve esrâr-ı bâtına vukufa istidâdı yok idi. Nitekim bazı kelimâtda gelir;

Kuru efsâne sanur sûfi sedâ-yı nâyı
Neyle sâlik idi göresin Mevlâna'yı

El-hâsıl, bed-hâl olanlara şehvet ve hevâları hicâb ve hoş-hâl olanlara zühd ve takvâları nikâb olup hakîkat-i hâli müşâhededen mahrûm oldular ve fehm etdikleri gibi kıyâs edip perde-i pindârda kaldılar.

Pes bunda işâret vardır ki; sırr-ı insânî nüzûl ve urûcunda mürûr eylediği ecsâm-ı zulmâniye ve nurâniyyeden biriyle hakîkat üzere sohbet etmedi. Zirâ hiçbir mertebe ehli onunla hemrâz olmağa [28] müstaid değil idi. Eğerçi ki, her mevcûd ulvî olsun, suflî olsun insânı kendi taayyünü libâsında görüp kendi mertebesinde vâkıf olmak zann eyledi ve kendi berâberi sandı.

⁷⁶ İyi anla, derinliğin yüzüdür ve inceliğin sırrıdır. Ve başarı Allah'tandır.

⁷⁷ Aynı anadan doğma dostlarımdan ayrıldığımda ney benim feryadımı figanımı şanı ile dile getiremez.

و هيهات ابن الثريا من بد المتناول⁷⁸

Ve hadîs-i kudside gelir: “سر الانسان سرى و سرى سره”⁷⁹ Yâni insânın sırrı benim sırrımın zâhiri ve sûretidir ve benim sırrım insânın sırrının bâtını ve hakikatidir ve bu sırr-ı insân hakikat-ı insâniyyeden ibâretdir ki, hakikat-ı ilâhiyye sûreti üzere zâhir olmuştur. Nitekim hadîsde gelir “خلق الله ادم على صورته”⁸⁰ Ve bu hakikatdür ki, mertebe-i gaybdan mertebe-i şehâdete nüzûl etdikde Allah tealâ anâ cemâl ve celâliyle tecellî eyleyip cânib-i şarkisinde nûr-ı cemâlini ve cânib-i garbisinde zulmet-i celâlini îdâ’ edip, meleği kabza-ı cemâlin, sâdini ve şeytânı kabza-ı celâlin hâdimi kıldı. Meleği ve cinni ise bu cem’iyyet üzere etmedi. Zirâ melek yalnız cemâl ve cin yalnız celâl üzerine mahlûkdur ve sâir mevcûdâtda olan kemâlât-ı fiile gelmeyip kuvvede kaldı. Eğerçi ki, her zerre âfitâbın nurunu müştemil ve her katre deryanın sırrını muhtevîdir. Ve Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir:

ملائك را چه سود از حسن طاعت   چو فیض عشق بر آدم فرو ریخت⁸¹

İnsan bu cemiyet-i uzmâ ile dâir ve bu sırr-ı ilâhî ile zâhir olup sûret-i tenezzülde terakkî buldu. Onunçün küffâr-ı cehâlet-âşinâ enbiyâ-ı ızâm aleyhimi’s-selâmın beşeriyetle taayyünlerine nazar edip ol sûrete manâ-yı nübüvveti münâfi sandılar ve tennûr-ı kıyasa düşüp âteş-i cehâlete yandılar. Bu sebebdendir ki, kişi Hakk’ı bilmek âsân, insanı bilmek müşküldür. Onunçün insân-ı ekmel hem ma’lûm ve hem mechûldur. Zirâ âlem-i gaybda müstekarrdır. Şöyle ki, andan eser nâ-peydâ ve ayn-ı haber nâ-bûddur. Velâkin kendi ayn-ı âyinesinde tecelliyât-ı ilâhiyye idrâk olunmak hasebiyle müşâhede olundu zann olunur ve kendiyeye muzâf olan sûret yüzünden âsâr-ı muhtelif his olunmak sebebiyle ol sûret onun aynıdır zann olunup bilindi, kıyas olunur. Hakikatde ise aynı ve zâtî ile âlem-i gaybda muhtecibdir, pes ânı âlem-i kevnden olan nice idrâk eder ve nice ta’yîn edip odur, diyebilir. Ve çün insân-ı nâkıs insân-ı kâmilî marifetden ve hakikati üzerine idrâkden âciz olıcak sâir taayyunât [29] ehli anı nice idrâk edebilir. El-hâsıl mücerred sûretde iştirâk ve taayyünde vifâk mûcib-i marifet değildir. Zirâ nazar âlem-i sıfatadır ki, ahiret onun mazharıdır. Âlem-i sûrete değildir ki, dünya onun mazharıdır. Nitekim bazı eş’ârda gelir:

آن سیاہی کز پی ناموس حق ناقوس زد   در عرب بواللیل بود اندر قیامت بوالنهار⁸²

⁷⁸ Heyhat, Süreyya nerede, ona uzanan el nerede!

⁷⁹ İnsanın sırrı benim sırrım benim sırrım da onun sırrıdır.

⁸⁰ Allah ademi kendi suretinde yarattı. (Sahih-i Buhârî, Kitabu’l-İstizan, 1.)

⁸¹ Meleklerle güzel itaatin ne faydası var, çünkü aşkın feyzi insana verilmiştir.

⁸² O siyahî ki, Hakk’ın namusunun (Cebrael) ardından çan çaldı. Arap gecenin, kıyamet de gündüzün babasıdır.

Pes insânın vücûdu müteşâbihâtдан oldu, ney gibi yanî. Çün bed-hâle mukârin oldu, bed göründü ve mücerred mecâz olunmak kıyâs olundu. Maa-hâzâ ol bedlik neyin değil belki sâmiindir. Pes ney feryadında sâdık ve bed-hâl istimâında kâzib oldu. Bu sûretde ney sıdkı sebebiyle necât bulup sâmi bed-hâl ise kizbi yüzünden helâk oldu. Ve çün sâmi ney gibi hoş ola, ikisi bile makbûl olur. Nitekim bu kadar Şi'a, ve Refâvız ve İmâmiye hazret-i emirü'l-mü'minîn Ali kerremellâhü vecheyi kendi zu'mları üzere imâm ve dost ve mahrem-i râz ittihaz etdiler. Ali ise fi nefsi'l-emr bunların zunûn-ı fâsidesi mertebesinden berterdir.

Bade-zâ, beyt-i Mesnevî'de insân-ı kâmilin telvîn-i makbûlüne remz vardır. Zirâ telvîn ikidir. Biri telvîn-i ehl-i hicâbdır ki, merdûddur. Ve biri dahi telvîn-i ehl-i mükâşefedir ki, makbûldur. Ve buna telvîn-i hakîkî ve nifâk-ı ekber derler. Münâfik-ı şer'î cehennemnin dereke-i süfelâsında olduğu gibi münâfik-ı hakîki dahi cennetin derece-i ulyâsındadır. Yanî münâfik-ı şer'î ol mâsivâ-pereste derler ki, bir yüz ile îmân ve bir yüz ile küfür izhâr eyler. Ve münâfik-ı hakîki ol Hak-pereste derler ki, esmâya her yüzden tecellî eyleye ve bâtını cemî süverden muarrâ ve kuyûddan müberrâ ola. Bazı sikâtdan mesmûdur ki, telvîn-i hakîki ehlinden biri vefât etdikde yetmiş iki firkanın her birinden âdam hâzır olup bizdendir, biz defnederiz diye iddiâ etmişler. Maa-hâzâ bir firkadan değil idi.

Mahkîdir ki, Mevlânâ kuddise sırruhunun meclisine ba'zı ruhbân gelip Mevlânâ'ya tazîme dü-tâ olup inhinâ gösterirler. Mevlânâ dahi bunlara kıyâm edip tevâzû kırlarlar. Sırrı budur ki, ruhbân mezâhir-i celâldendir ki, cemâl anlarda mertebe-i bâtında kalmışdır ve Mevlânâ mezâhir-i cemâlindendir ki, celâl anlarda mestûr olmuşdur. Yâni ol celâl ki, kahre müteallıkdır, andan ehlullahda bi'l-fiil eser yokdur. Zirâ riyâzet ve mücâhede [30] ile nârı nûra tebdîl etmişlerdir. Kahr ise nâr makûlesindendir. Onunçün mağdûbun aleyh olanlar nârla muazzeb olurlar. Pes kahre müteallık olan mertebe anlarda bi'l-kuvve eser-i nâ-peydâdır. Pes Mevlânâ'nın ruhbâna ser-fürû kıldığı hakikatde anların batınlarında mestûr olan cemâl bi'l-kuvveye göredir. Zâhirlerinde bi'l-fiil olan celâle değildir. Eğerçi ki, bi-hasebi'z-zâhir bu kabîlden zan olunur. Ruhbânın Mevlânâ'ya münhenî olduğu hakikatde Mevlânâ'nın bâtınında mestûr olan celâl bi'l-kuvveye göredir. Zâhirinde bi'l-fiil olan cemâle göre değildir. Eğerçi ki, bi-hasebi's-sûre bu bâbdan kıyâs olunur.

Pes bunlardan her biri kendi nefsinde mütehakkık olduğu hakikat-i cemâliye ve celâliyye ser-fürû kılmış oldu. İnsân ise kendi hakikatine musahhardır. Feefhem.

Ve bu zikrolunan cemâl ve celâl, ilâ yevmi'l-kıyâm insân arasında dâirdir. Ebu'l-beşer Adem aleyhisselamın cemâl-i zâhiri Habil'de ve celâl-i bâtını Kâbil'de zuhûr eyledi ve Hazret-i Nuh aleyhisselamın oğlu Ken'an dahi Kâbil kabilinden oldu. Ve hikâyede gelir ki, Şems-i Tebrîzî kuddise sırruhu vak'asında evlâd-ı Mevlânâ'dan biri muhâlifin tarafında bulunmakla vefât etdikde Mevlânâ onun cenâzesine hâzır olmayıp, bizden değildir, dedi. Yâni bizim cemâl-i zâhirimiz mertebesiyle mütehakkık değil belki celâl-i bâtınımız mazhârıdır, demek olur. Ve çünkü zâhiren veya bâtınen muvâfakat bulunmadı. ⁸⁴ليس منى kabilinden oldu. Pes sa'y edip miras-ı pederi ihrâz etmek gerektir. Onunçün mirâs-ı Zekeriya ve Yehûd'da gelir. "لی من لدنك و لیا برثی ویرث من آل یعقوب".⁸⁵ فہب

Li-muharririhî:

Gördü ferzendini çü Mevlanâ
Dedi bizden değildir bu veled

Mazhar-ı rutbe-i celâl olmuş
Bunu red eylemek helâl olmuş

سر من از نالہ من دور نیست

لیک چشم و کوش را آن نور نیست

Nîst, mürekkebdir. Bir cüzü nû'dür, yok değil ma'nâsına. Ve bir cüzü de est'dir ki, lisân-ı Fârisî'de râbitadır. Ve bu lisânda râbita hazf olunmaz, meğer tekrâr lâzım gele. Onunçün bazı karâinde mâ-kablinde zıkr ile iktifâ [31] hazf olunur. Yâni benim sırrım, benim nâle vü feryâdımdan dûr u cüdâ değildir. Zîrâ her sûret bir sırda dâir ve her zâhir bir hakikat ile kâimdir. Onunçün Allah tealâyâ kayyûm denildi. Velâkin çeşm-i zâhiri ve gûş-ı sûri için ol nuru idrâk yokdur. Zîrâ havâs-ı zâhire ile idrâk olunan ya cism veya cismânidir. Yâni cism ile kâim olan nesnedir, ruh ve sır değildir ki, bunlar basîret ile idrâk olunurlar. Pes zâhir-bîn olan Âdem bu sırrı nice idrâk eyleye, meğer kuvâ-yı hissiyesi bi'l-küllîye müteattıl ola. Onunçün ahvâl-i âhîret ihtizâr halinde münkeşif olur. Zîrâ ol vakitte hisden eser kalmaz. Ve bu makâma münâsibdir ki, Mesnevî'de gelir:

تا نباشد این کر آن باطن کرسٹ⁸⁶

پنبه این کوش سر کوش سرست

⁸³ Muhakkak ki, o ayakların kaydığı yerlerdendir. İyi anla ki, Müslüman olduktan sonra küfre düşme durumu olmasın.

⁸⁴ Bizden değildir. (Bakara 249.)

⁸⁵ Onun için bana bir oğul ihsan eyle ki, o hem bana hem Yakup ailesine mirasçı olsun. (Meryem 5-6.)

⁸⁶ Baş kulağına tikanan pamuk sırrın kulağıdır. Zahir kulağı sağır olmazsa batın kulağı sağır olur.

Yâni bâtın kulağının inkişâfı zâhir kulağının insidâdına mevkûfdur. Onunçün Kur'an'da gelir; "ثم بكم عمى"⁸⁷ Yâni münâfıklar Hakk'dan esemm, ve ebkem ve amâ oldukları gibi rah-ı Hak'da sâdıklar dahi cemî mâsivâdan havâssı sedd etmişlerdir. Şöyle ki, vücûdiyyâtdan fenâ-ı küllî gelip bu fenâ-ı tâm içinde cemâl-i hakîkati müşâhede eylemişlerdir. Pes insanda havâs-ı hakîkiyye gerekdir ki, onunla Hakk'ı idrâk eyleye. Ve Kemâl-i Hucendî kelimâtında gelir:

مکو اصحاب دل رفتند شهر عشق شد خالی
جهان بر شمس تبریزست مردی کو جو مولانا⁸⁸

Yâni şems yine şemsdir, velâkin huffâş olanlar anı görmezler. Pes Şems'i görmeye Mevlânâ dîdesi gibi bir dîde ve nâyı istimaa onun gûşu gibi bir gûş lazımdır. Maa-hâzâ sedâ nâye mahsûs değildir. Belki vücûd-ı zıllı itlâk olunan kevnîyâtın cümlesi sadâ hükmünde. Nitekim Şeyh Irâkî kelimâtında gelir:

همه عالم صدای نغمه اوست
که شنید این چنین صدای دراز⁸⁹

Yâni cemî'-i kâinât nefsi-i Rahmânîde sâdır olmuş tecelliyâtdır ve bu hod malûmdur ki, eşyâ mezâhir-i esmâdır. Şöyleki, her vücûd bir isimle kâimdir, savt-ı nefis ile kâim olduğu gibi. Pes cemî eşyâ sadâ gibi olup sadâ dahi aks-ı nefsi-i Rahmanîden vücûd bulup bir sırr-ı pâk ile kâim olıcak. Husûs üzerine ney ki, hem vücûdu sadâ hükmünde ve hem sadâ-yı mütehakkık ile muttasıftır. Nice bir sırr-ı ahadî ve bir nûr-ı samedî ile kâim olmaya, fefhem⁹⁰ فانه لبس وراء عبادان فرية

Li-muharririhî;

Sadâ-yı nağme-yi neyden bilindi sırr-ı vücûd
Belî bu âyineden aks eder cemâl-i şühûd [32]

تن ز جان و جان ز تن مستور نیست

لیک کس را دید جان دستور نیست

Destûr, feth-i dâl ile, izin ve icâzet manâsınadır. Lisân-ı Farisî'de ten ve Arabî'de beden ikisi bir manâyadır ki, gövdedir. Etrâf yanî baş ve el ve ayak onun müsemmasından hâricdir. Velâkin kâh olur ki, zıkr-ı cüzî ve irâde-i küllî tarîkıyla zıkr olunup şahsın kendini murâd ederler. Bu makamda olduğu gibi. Cân, ruh-ı hayvânîdir ki, revân yanî ruh-ı sultânînin eseri ve zillidir. Burada cân ile murâd revândır.

⁸⁷ Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. (Bakara 18)

⁸⁸ Gönül dostları gitti ve aşk şehri boş kaldı, deme. Dünya Şems-i Tebrîzî ile dolu, nerde Mevlânâ gibi konuşan adam?

⁸⁹ Bütün dünya nağmesinin sesidir ki, bu öyle uzun bir ses işitti.

⁹⁰ Muhakkak ki, Abadan'ın ötesinde köy yok!

Ma'lûm ola ki, ruh ikidir. Evvelkisi sultânîdir ki, âlem-i emrdendir, ona rûh-ı mufârik dahi derler. Zîrâ hayât-ı hâletde halinde bedene taalluk-ı tedbîr ve tasarrufla müteallık olup memât hâlinde mufârakat eder ve rûh-ı izâfî dahi derler. "و نفخت فيه من روحي"⁹¹ kelâmında olan izâfetden ahz olunmuştur. Ve bu rûh-ı sultânî bedenî harabıyla harâb olmaz. Velâkin azâ ve kuvâ-yı bedende olan tasarrufu fenâ bulur ve bunun mahall-i taayyunu kalb-i senavberîdir. Ve kalb dahi rûh gibi min vech âlem-i melekûtdandır. Ve bu rûh-ı sultânî ki, insânın melekûtudur, kabza-ı Hak'tadır. Nitekim ahir-i Yâ-sîn'de gelir: "فسبحان الذي بيده ملكوت كل شيء"⁹² Ve çün bu rûh-ı melekûtu "الله يتوفى الانفس حين موتها"⁹³ mücebince kâbız-ı ervâhın yed-i kudretiyle makbûz ola, tasarrufdan ma'zûl olur. Onunçün bedene ihtilâl gelip incilâl ile nizâmı bozular. Gerek beden-i âlem-i sağır olsun ve gerek beden-i âlem-i kebîr olsun. Nitekim hadisde bi-tariki'l-işâre gelir, "الارض من يقول الله"⁹⁴ ملازم الذكر لا الذكر في الجملة فافهم جدا Ey, لا تقوم الساعة و في

Ve ikincisi rûh-ı hayvânîdir ki, âlem-i halkdandır ve ona kalb ve akl ve nefis dahi derler. Azâ-ı bedenî cümlesine sârîdir, cemrin fehme ve dühnün simsime sirâyeti gibi. Velâkin akvâ-yı mezâhir bedendir. Onunçün hükemâ katında ruh-ı hayvânî demden ibâretidir. Zîrâ deme, zaaf ve fesâd târi olsa helâk hâsıl olur. Ve bu ruhun mahall-i taayyunu dimâğdır. Bir kimsenin kellesi kat olursa veya dimâğına ihtilâl-i küllî gelse helâkine veya cünûna sebep olur. Eğerçi ki, yüreğin ve ciğerin ihtilâli ile dahi fesâd-ı beden hâsıl olur. Aslı budur ki, ırk-ı dimâğ kalbe muttasıl ve nûru ona mün'akistir. Onunçün akıl başdadır derler. Maa-hazâ kalb ile dahi idrâk [33] olunur. Yâni akl ve kalbin idrâkine âlet ve vâsıtır. Zîrâ aralarında ittisâl vardır. Ve bu ruh-ı hayvânî ruh-ı sultânînin bu heykel-i mahsûsa taallukundan sonra hâdis olmuşdur, onun envârı in'ikâsındandır ve cemî ef'âl u harekâtın mebdeidir. Zîrâ hayat sıfatı hayy olanda mestûr ve muğayyebdir, âsârı ile ma'lûm olur, hiss ü hareket ü irâdet ü emsâli gibi. Eğer bu ruh olmasa insandan âsâr-ı muhtelife sâdir olmazdı. Zîrâ rûh-ı sultânî zât ve bu ruh sıfât menzilesindedir. Onunçün taş duvar olmaz derler. Ef'âl-i ilâhiyye zât ve sıfatın ictimâ'ına mübtenî olduğu gibi ef'âl-i insânî dahi bu iki ruhun izdivâcına mevkûfdur. Ve ne kadar sıfât-ı kemâl-i-ilâhiyye var ise bu ef'âl ve âsârın vücûdundan mukaddem gayb-ı zât-ı ehâdiyede bâtın olduğu gibi ruh-ı hayvânî dahi ruh-ı sultânînin bedene taallukundan evvel onun bâtınında müstecinn ve bi'l-kuvve idi. Taalluk-ı mezkûrede zâhir ve bi'l-fi'l oldu. Velâkin ruh-ı sultânî hâlet-i insilâhında ve menâmda ve mevtde bedenden mufârakat eyler. Eğerçi ki, fenâ bulmaz. Feemmâ rûh-ı hayvânî yalnız mevt-i cânda mufârakat eyler ve fenâ bulur. Ol vakitte ruhun taayyunu cesed sûretinde olur. Bade-zâ ten ve cân asılda ehadiyyü'z-

⁹¹ Ona ruhundan üfledi. (Secde 9.)

⁹² Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir. (Yâsîn 83)

⁹³ Allah o canları öldükleri sırada alır. (Zümer 42.)

⁹⁴ Yeryüzünde Allah diyen buldukça kıyamet kopmaz. (Sahih-i Müslim, İman, 234.)

zâtdır. Yâni âlem-i emre göre yekpâre cevherdir. Eğerçi ki, âlem-i halka göre müfterik olmuşlardır. Nitekim Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethâr bir kasîde ünvanında işâret edip buyururlar, şiir: “لنا من امره روح و جسم”⁹⁵ Ve bunların âlem suretinde biri birlerinden bi-hasebi'l-merâtib ve'l-celiyyât iftirâk ve temâyüzleri âlem-i manâda ittisâl ve ittihâdlarına münâfî değildir. Zîrâ âlem-i halk âlem-i fark ve âlem-i emr âlem-i cemdir. Tahkîki budur ki, rûh kendi cevheri ve tecerrüdü ve âlem-i ervâh-ı mücerrededen olduğu hasebiyle bedene mugâyir ve ona taalluk-ı tedbîr ü tasarruf ile müteallıktır ve bi-zâtihi kâimdir. Devâm ve bekâsında bedene muhtâc değildir. Lâkin âlem-i şehâdete göre beden onun sûreti ve kemâlât ve kuvvasının mazharı olmakla rûh bedene muhtacdır ve andan münfekk değildir. Ve mutlakın mukayyede sirâyeti gibi sârîdir, sereyân-ı hulûlî ve civârî gibi değildir. Nitekim hayvân-ı nâtik manâsı cemî-i efrâd-ı insâniyede zuhûr etmişdir. Maa-hâzâ hulûl ve sereyân yoktur. Bu makâm mezâlîk-ı akdâmdandır, mükâşefeye muhtacdır.

Pes bundan fehm olundu ki, [34] ten ve cân miyânında min külli'l-vech muğâyeret yoktur. Belki biri birlerinin min vech aynî ve min vech gayrîdir. Beyt-i Mesnevî'de nâyi tene ve âvâzî yüzünden zâhir olan sırrı cânâ teşbîh vardır. Rûh-ı hayvânî rûh-ı sultânîye ve beden dahi rûh-ı hayvânîye âyine vâki olup miyânda, yanî beyne'z-zâhir ve'l-mazhar hâil olduğu gibi nây ile sırrı arasında dahi hicâb yoktur. Ve ruh-ı sultânî ve rûh-ı hayvânî dahi beden tavassutuyla mahsûs ve müşâhede olduğu gibi sırr-ı nây dahi âvâzî tavassutuyla müdrîk ve mer'fidir.

Mana-yı beyt budur ki; kaçan candan ve can dahi tenden mestûr ve mahfî değildir. Zîrâ ten cânın nikâbı ve mazharıdır. Âyineye nikâbı perde olmadığı gibi cânâ dahi perde değildir. Velakin kimse için cânı görmekliğe icâzet yoktur. Zîrâ cân latîfdır ve latîfe havâs-ı zâhire ile rüyet taalluk etmez. Nitekim Tenzîl'de gelir, “لا تدرکه الابصار و هو يدرك الابصار و هو اللطيف الخبير”⁹⁶ Pes rüyet lâzım gelse rütbe-i mazhardan bi'l-vâsıta görölür ki, ol rütbe-i zâhirin nikâbıdır. Elhasıl rüyet-i verâ nikâbdandır. Rüyet çehre-i âfitâb verâ gaym-ı rakîkten olduğu gibi. Ve hadîsde gelir, Bu رداء الكبرياء ile murâd zikrolunan rütbe-i mazhardır. Eğer bu رداء aradan zâil olsa nûr-ı mahz kalır. Nûr-ı mahza ise rüyet taalluk etmez. Nitekim fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellemeden, Rabb'ini gördün mü, diye sual olundukda, cevâbında “تور انى اراه”⁹⁸ buyurdular. Ya'nî nurdur, nice göreyim, demektir. Maa-hâzâ leyle-i mi'râcda ala't-tahkîk hâsıl olmuşdur. Pes ol nefy bu isbâtı münâfî olmadı. Zîrâ rütbe-i mazhar

⁹⁵ Bizim ruhumuz ve şeklimize ait olan her şey onun işlerindedir.

⁹⁶ O'nu gözler idrak edemez. Fakat O, bütün gözleri ihata eder. O bütün incelikleri bilir. Her şeyden haberdardır. (En'âm 103)

⁹⁷ Kavmim ile Rablerine bakanlar arasında büyük engeller yoktur. (Sahih-i Buhârî, Kitabu Tefsir-i Sure, 55-1.2.)

⁹⁸ Şüphesiz benim gördüğüm nurdur. (Sahih-i Müslim, Kitabu İman 291.)

arasından müdrük ve nûr-ı mücerred olduğu cihetden gayrı müdrüktür. Ve ol ki, hadîs’de gelir, ⁹⁹ ان من العلم كهئة المكنون لا يعلمه الا العلماء بالله Yanî marifet cüziyyâtda ve ilm külliyyâtda müsta‘mel olup “عرفت الله” demek sahih “علمت الله” demek câiz olmayacak, hadîsde olan ibâret nice yaraşır. Hâvâşi-i Hüseyniye’de cevâbında “bâ” mecâzen “lâm” ma‘nâsındadır, sıla-ı ilm değıldir, الا العلماء المخلصون له ¹⁰⁰ لا يعلم demektir, demiş. Velakin bu tevcîhden zarûretsiz zâhirden udûl vârdır. Haysiyet-i kaydı i‘tibâr olunacak gubâr kalmaz. Yanî ilm-i bi’l-lah’dan maksûd Allah tealâyı ilm ve müşâhede tarikiyle ihâta değıldir. Belki kendi ile halk arasında irtibât ve âlemin [35] andan istisnâsi haysiyetinden bi-kaderi’t-tâkati’l-beşeriyye ilm demektir. Pes bâ asıl üzerine olur, bu manâya şehâdet eder. Ol kavî ki, a‘lemü’l-beşer sallallahü aleyhi ve sellem buyurmuşdur “عرفناك حق معرفتك” ما عرفناك حق معرفتك بحسبنا فافهم جدا. فقد اغناك الاصبح عن المصبح ¹⁰¹ ey ¹⁰² ما عرفناك حق معرفتك بحسبنا فافهم جدا. فقد اغناك الاصبح عن المصبح

Beyt-i Mesnevî’de iki işâret vardır. Evvelkisi budur ki, rüyet-i cânâ destûr olsa mer’î olmak şânındandır. Zîrâ mahlûktur. Mahlûk ise ne kadar latîf olsa idrâki mümteni değıldir. İdrâk olunmak zaaf terkîbindendir. Ve illa Allah tealâ insânı rüyet üzerine ikdâr eylese basar dahi basîret kadar idrâk eylerdi. Onunçün âhiretde terkîb-i âhir üzerine olup halka bile rüyet taalluk etse gerektir. Zîrâ dünyada ervâh ecsâm sıfatıyla zâhir olmuşdur. Ahiretde ise aksi üzerinedir. Onunçün demişlerdir ki, ahiret dünyânın kalbidir. Pes orada kâlp kalb olsa gerektir. Feefhem cidden.

İkincisi budur ki; cân, ten taayyunuyla müteayyin olmuşdur. Onunçün bedenden mufârakatdan sonra beden sûretiyle teşekkül eder. Ervâhın hıyn-ı mülâkâtda teârüflerine sebep budur. Ve illa biri birlerinden fark etmek lâzım gelirdi. Ve ruhda bu sûret-i beden kable’t-taalluk bi’l-kuvve idi. Sonra hâdis oldu. Pes cân ten sûretiyle tasavvur etmekle teni rüyet cânı rüyetin aynı oldu. Nitekim levni müşâhede zî-levni müşâhedenin kendidir. Ten ise cânın levnî rengidir. Ve bu makamın esrârındandır ki, demişlerdir;

رق الزجاج ورقه الحمر	فتشابهها وتشاكل الامر
فكا نما خمر و لا قدح	فكا نما قدح و لا خمر ¹⁰³

⁹⁹ İlim gizlenmiş bir hazine niteliğindedir. Onu ancak Allah’ı bilen alimlerden başkası bilmez.

¹⁰⁰ O’na karşı ihlaslı ve samimi olan alimlerden başkası bilmez.

¹⁰¹ Seni hakkı ile bilmedik.

¹⁰² Veya, seni, sana layık olan gerçek marifetinle tanıyamadık. Fakat seni bize göre olan gerçek marifetinle tanıdık. Bunu iyi olarak anla. Hiç şüphesiz sabahın olması seni lambadan kurtardı.

¹⁰³ Kadeh inceldi içki de inceldi. Böylece birbirine benzediler ve iş zorlaştı. Denebilir ki, sanki içki var, kadeh yok, sanki kadeh var içki yok.

Ve Ebu Yezid Bestâmî kuddise sırru buyurlar ki, kırk senedir ki, ben Hak'la mükâleme eder ve Hak'dan istimâ eylerim. Bu hod ma'lûmdur ki, mükâleme ve istimâları zâhirde halkla ve halkandır, fe-emmâ hakîkatde Hak'la ve Hak'dandır. Eğerçi ki, zâhir-bîn olanlar kendileri gibi Hak'dan gâib ve halkla hâzır kıyâs ederler. Zîrâ mehcûblardır. Nitekim Hâce Hâfiz kelimâtında dahi gelir;

معشوق عیان میگذرد بر تو ولیکن
اغیار نمی بیند از آن بسته تقابست¹⁰⁴

Ve Şeyh Fazlî makâlatında dahi gelir:

Şuhûd eylerdi âsârı ulu'l-ebâr olanlar hep
Velî ağıâr men eyler edip gayret-i Celâl hû

Cemâl-i şâhid-i maksûda perdedür bu beden [36]
Görür o canı beden perdesin yakup kül iden.

Eğerçi cilve-i yâre nikâbdur nâzı
Velî niyâzı yüzünden görür anı erkenden

آتش است این بانك نای و نیست باد

هر که این آتش ندارد نیست باد

Nîst bād, tecnîs-i tâmdır ve ikinci nîst'de edât-ı haber muteber değildir. Belki nîst'in mecmûu yok demektir. Zîrâ duâ-ı aleyhdır, evvelki ise ihbârdır. Burada duâ zamme veya teaccübe mahmûldur, kâtelehümullah gibi. Maa-hazâ ekmele-i insandan mezûn oldukları mevâdda duâ-ı aleyh dahi sâdır olur. Nitekim fahr-i âlem sallallahü aleyhi ve sellemden defâatle sâdır olmuşdur, ¹⁰⁵”اللهم عليه كلبا من كلابك“ ve ¹⁰⁶”اللهم اشدد وطأتك على مضروا جعلها سنين كسنى يوسف“ ve nezâyiri gibi. Velâkin beyt-i Mesnevîde nîst bād'ın hüsn-i mevkii vardır. Sırrı aşâğıda gelir.

Mâna-yı beyt budur ki; âteşdir bu sadâ-yı nây ve yel değildir. Yanî yel ise de âteş gibi derûn-ı aşkda tesîri vardır ki, muhrık ve mâsivâ-sûzdur. Pes âteş est lafzı teşbih-i belîğ kabîlinden olmuş olur, Zeyd-i Esed gibi. Veyahut ayn-ı ateşdir. Bu âvâz-ı nây eğerçi ki, sûretâ nefhden hâsıl ve mütevellid olup yel taayyunu ile müteaayin olmuş ve savt-ı sûretin bulmuşdur. Nitekim dem-i şehîd kıyametde levn-i dem ile televvün edip, velâkin andan râyiha-ı misk istişmâm olursa gerektir. Pes dem-i mezkûr indellah misk olmasa ol râyiha andan fâyiğ olmazdı. Ve bu manânın şeriatde nezâiri çokdur. Sırrı, erbâb-ı hakîkate rûşendir. Her kim ki, bu âteşi tutmaya yuh olsun.

¹⁰⁴ Maşuk senin için apaçık geziniyor ancak örtü ile örtündüğünden başkaları göremez.

¹⁰⁵ Ey Allah'ın onun üzerine köpeklerinden bir köpeği musallat et.

¹⁰⁶ Allah'ım, zararlı kimsenin üstüne baskını şiddetlendir ve onun yıllarını Yûsuf'un yılları gibi yap.

Yâni böyle olan mezmûmdur veya mahall-i teaccübdür veya yuh olsun demeye layıktır. Zirâ fitrat-ı asliyesinden mâil ve i'tidâl-i tabîsinden muharref olmuştur. Ve bu ateşi tutmaya demek iki manâ tutar. Biri bu ki, onun kalbinde nây-ı âteş gibi âteş ve harâret yoktur, demektir. Ve biri dahi âteş-i nâyden müteessir olmaya demektir. Zirâ kalbinde âteş-i mezkûr olmamağa âteş-i neyden müteessir olmamak lâzım. Pes manâ-yı evvelden bi-târîki'l-kinâye manâ-yı sâni lâzım gelir ve bunda işâret vardır ki, ol ateşden müteessir olmaya yokluk dedikleri zaaf gerektir. Zirâ yaş yanmadığı gibi varlık ehli dahi yanıp dutmaz. Nitekim kubûrda olan ecsâd-ı ervâhla iştiğale müteheyyi' olmadıkça [37] nefh-i sûr olunmaz. Ve olunsa dahi cemâde te'sîr itmez ve rahm-i mâderde olan cenîn dahi bunun nazîridir. Ve kezâlik şerîat ve tarîkat cesed gibidir. Kable'l-istikmâl cesede nefh-i ruh olunmadığı gibi şerîat ve tarîkat mertebeleri dahi sâlikin vücûdunda kemâl bulmasa ruh-ı marifet ve hakîkat ona nefh olunmaz. Pes bir kemâle tâlib olan kimesne ol kemâle esbâbı yüzünden müteheyyi' olmak gerektir. Ve bu makâmın letâifindedir ki, Sivâsî kelimâtında gelir;

İstemezsen beni sen öldürürün kendümi ben
Sana her kim yarâmaz ise bana dahi yaramaz

Benlikden murâd vücûd ve pindâr ve izâfet-i kevnîdir ki, yaramaz nesnedir. Mukâbili tevâzu ve fenâdır. Demişlerdir ki, sâlike kurb-ı dergâh yokluğu miktârıdır. Pes bu manâdan hazz-ı evfâ gerektir. Ve Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir:

چه شود ای شیخ هر ساعت فرودن خرمن طاعت چو نتوانی که یک جو از وجود خویشتن گاهی¹⁰⁷

Ve beyt-i Mesnevî'de işâret vardır ki, istimâ-ı nâye teessür-i kalbî ve infîâl-i rûhânî ve incizâb-ı sırrî lazımdır. Ve illa istimâi harâm ve ol meclisde huzûru mahzurât-ı İslâm'dandır. Li-muharririhi:

Kerem-i aşk olmasa gönül çü tennûr
Nâle-i nâye tutmadıkça kulak

Nice mümkün ki, ola mazhar-ı nûr
Bûlbûl-i vakt isen de var öte dur.

آتش عشقست کاند رنی فتاد

جو شش عشقست کاند می فتاد

İşk, kesr-i aynla şol efrât-ı muhabbete derler ki, zâtun sıfata meylinde kalpde zuhûr edip cemî urûkda cârî ve cümle a'zâ ve kuvvaya sârî ola. Bu sebebdendir ki, Hallac kuddise sırruhunun etrâfi kat olundukta vech-i arza demiyyullah Allah diye vâki oldu ve Züleyha iktisâd ettikde kanı

¹⁰⁷ Ey şeyh, eğer kendi vücudundan bir arpa tanesini azaltmaya gücün yoksa her saat taat harmanını artırsan ne olur?

Yûsuf Yûsuf diye yere düştü. Ve bu aşk merâtib-i muhabbetin âhîridir. Yanî derecât-ı incizâbın evveli muhabbet ve âhiri aşkıdır. Onunçün nûr-ı muhabbet ve nâr-ı aşk derler. El-hâsıl nûr ve nârın ikisi bir hakîkatdır. Velâkin nûrun zuhûru müştedd olsa nâr denir. Pes nâr nûrdan teferru etmişdir. Havva'nın Adem üzerine aleyhisselam teferruu gibi. Onunçün nâr müennes ve nûr müzekker olmuştur. Bundan fehm olundu ki, nâr nûrun bătınıdır. Sıfat ziyadeleğiyle zâhir olmuştur. Aşk dahi muhabbetin bătınıdır ki, keyfiyyet-i zâidesi hasebiyle aşk denilmiştir. Ve aşk fenâ bulsa [38] muhabbet-i zâtiyye kalır ki, ruhun sıfatıdır. Velâkin fenâ-ı aşktan sonra olan muhabbet Allah tealâya ve mukaddem olan abde muzâfıdır. Onunçün ol mertebenin sahibine habibullah denildi. Zîrâ makâm-ı mahbûbiyet ki, kurb-ı ferâiz mertebesidir, makâm-ı aşkın fevkindedir ki, kurb-ı nevâfil mertebesidir. Ve ol halet ki, fâhr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem âhir ömründe onunla terakkî bulmuştur. Halet-i İbrahim aleyhisselamın bătınıdır ki, makam-ı mahbûbiyetin gâyetidir. Pes bu mertebede fâhr-ı âlemden gayrı mahbûb-ı bi'z-zât yoktur. Li-muharririhi;

Sende kıldı tecellî hüsn-i ezel   Hüsnüne bende oldu cümle güzel

Demişlerdir aşk ikidir. Biri aşk-ı mecazî, biri dahi aşk-ı hakîkîdir. Aşk-ı mecazî aff olma taltîf-i sırta sebep ve aşk-ı hakîkîye vesîle ve bâhane olur. Zîrâ humûmu hem vâhid kılar ve teferruk-ı hâtır ile perişân dili kesr ve hizmet-i mahbûbu leziz eyler. Ve mahbûba itâat ve emrine imtisâlde taab u meşakkat komaz. Bu aşkıdır ki, hadîs'de gelir, ¹⁰⁸“من عشق فف و كنتم ثم مات مات شهيدا” Seyyidü't-tâife Cüneyd kuddise sırrıhudan mervîdir ki; nâr dedi ki, “Yârab, farzan sana itâat etmesem benden eşed bir nesne ile azâb eder miydin? Rabbü'l-âlemîn buyurdu ki, nâr-ı kübrâmı senin üzerine musallat kılardım. Nâr dedi ki, ya benden a'zam nâr var mıdır? Allah Tealâ buyurdu ki, vardır ki, velflerim kulûbunda iskân ettiğim nâr-ı muhabbetdir, intihâ. Bundan fehm olunur ki, sırr-ı emânet-i kübrâ bu aşk üzerine mebnîdir. Onunçün insandan gayrı kimesne ona tahammül etmedi. Zîrâ azâb-ı ekberdir. Li-muharririhi:

Kim alır boynuna bu aşkı diyü	Hakk tealâ çün itdi halka hitâb
Aldı insan o bâri gerdene	Gördü kimse getürmedi anâ tâb
Kendi netdi gör insân-ı za'îf	Nâr-ı kübrâya düşüb oldu kebâb
Dûzeh ol nârdan sığındı Hakk'a	Gördü yok âlem içre böyle azâb
Hakkî aşkın şarâbın içtin ise	Kalmadı sâna hâcet mey-i nâb

Mey şarabdır, matbûhuna husûs üzere bâde derler. Bade-zâ beytin manâsında iki meslek vardır. Biri meslek-i zâhirdir ki, neyde âteş-i aşk ve meyde cûşiş-i aşk olmak teşbîhe mahmûldur. Yanî neyde olan tesîr âteş-i aşkın tesîri ve meyde olan cûşiş zevk-i dilde olan cûşiş gibidir, demektir. [39] Zîrâ mey ıstilahât-ı sūfiyede şumûl-ı zevke derler ki, dil-i sâlikde zuhûr eyleyip

anı hûş-vakt eyleye ve sermest kıla. Vech-i haml budur ki, aşk hakîkatde insana mahsûsdur, nitekim zikrolundu, neye ve meye değil. Cin ve meleğe bile ihsân olunmamıştır. Nitekim gelir;

آن کمندبست که در کردن انسان باشد¹⁰⁹

جذبة عشق نه بیچد به ملائک صائب

Ve biri dahi meslek-i hakîkîdir ki, ney ve meyde olan âteş-i aşk ve cûşîş-i aşk muhabbet-i zâtiyeye mahmûldur. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir; ¹¹⁰ کنت کنزاً مخفياً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف Egerçi ki, bu marifet hakîkatde insana mahsûsdur. Velâkin cemî eşyânın vücûdu tecellî-i hubbî üzerine mebnîdir. Nitekim Kelimât-ı Hüdâyî’de gelir;

Kenzî mahfiden zuhûra geldi eşyâ lâ-cerem
Bâd-ı hubb ile temevvüc itdi çün deryâ-yı aşk

Pes sırr-ı muhabbet cemî mevcûdata sâfidir. Onunçün tesbîh ve tekellüm ederler ve havf ve haşyet ve sâir sıfatla muttasıf olurlar. Nitekim ehlullah bu manâyı idrâk eylemişler ve mevcûdatın hayât-ı Hakkânîlerin müşâhede kılmışlardır. Ve hadîsde gelir: ¹¹¹ “أحد تحبنا و نجبه” Pes mevcûdat arasında husûsan âlem-i sağır ile âlem-i kebir miyânında cihet-i irtibât vardır ki, anı idrâk etmek gayet hafîdir. Bu cihetdendir ki, fahr-ı âlem ile Uhud dağı arasında muhabbet vâki oldu. Bu sûretde manâ-yı beyt demek olur ki, âteş-i aşkdır ki, hakîkatde neye düşdü. Onunçün dil-i aşk anı istimâla muhterik olur. Ve cûşîş-i aşkdır ki, hakîkatde meye düşdü, onunçün anı nûş iden izdirâb-ı azîm bulur. Ve bu manâ üzerine ney ve meyi tahsîse veche budur ki, nây vücûd-ı insânî şekli ve mey dahi zevk-i bâtın sûretidir. Bu itibârıyla ney ve mey insânın sûret-i manâsına işâret eyledi. Gayrı mevcûdâtda ise bu mertebede tekârüb yoktur. Nitekim sırr-ı nâyî beyânda mürûr eyledi. Pes hakîkatde ney ve mey insân ve onun zevkinden ibâretidir. Zîrâ âlem-i kebir âlem-i sağırın tafsîli vâki olmuştur. Bundan fehm olundu ki, mevcûdâta olan aşk muhabbet-i mutlakaya mahmûldur. Ve zevk bâtın-ı mey gibi daimâ cûşîşdedir. Velâkin intihâ-yı merâtibde galeyân-ı aşk kesilip muhabbet-i sarfa kalır. Ve bu muhabbet ile âşık ma’şûka irtibât bulur.

نی حریف هر که از یاری برید [40]

پر دهایش برد های مادرید

Harîf, Arabî’dir. İki manâyâ gelir. Biri حرفته اش ya ‘nî hem-sanat. Ve biri dahi bey u şerâ alışığı. Yanî sâtı bâzâr etdiği kimesne. Sonra bâde musâhibinde istimâl olundu. Burada mutlak yâr

¹⁰⁸ Bir kimse aşık olur ve iffetli olursa, bu aşkını gizler de sonra ölürse şehit olarak ölür.

¹⁰⁹ Aşk cezbesi melekleri tam olarak sarmaladı. O bir kementtir ki, insanın boynuna geçti.

¹¹⁰ Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve mahlukatı beni bilsinler diye yarattım.

¹¹¹ Bir olan bizi sever, biz de onu severiz. (Sahih-i Buhârî, Kitabu İtisam, 16.)

u musâhib manâsınadır. Yâri'de olan yâ zâidedir, tenkîr ve ibhâm veya gayrı manâ için değildir. Nitekim tasvîr-i manâda rûşen olsa gerekir. Perde, Divân-ı Hâfız şerhinde Sûdî der ki, perde neğamâtın usûl-ı erbaasından müteferri' ve müteşe'ib olan nağmelere derler. Meselâ ırâk'tan mâyhâh ve bûselik müteferri olduğu gibi intihâ. Velâkin âlem-i edvârda usûl-ı erbaadan murâd yegâh, dügâh, segâh, çehârgâhdır. Pes ırâk bu usûlden ve kezâlik heft-âğâzededen hâric olup ve on iki makamda dahildir. Ve bazıları demişlerdir ki, perdeden murâd makâmâtıdır. Nitekim perde-i râst ve perde-i ırâk derler. Ve alâ kile't-takdîreyn perde neğamâtdan hâlf olmamak hasebiyle, burada elhân ve neğamât murâd olunur.

Manâ-yı beyt budur ki; her kim ki yârdan, yanî yâr-ı hakîkîden kesildi ve cûda düştü ve vatan-ı aslıden dûr ve mehcûr oldu, ney onun musâhibidir. Zirâ ney dahi neyistândan kesilip gurbete düşmüştür. Pes ikisinin miyânında münâsebet-i tâmm ve cihet-i câmiâ vardır. Binaen alâ-hâzâ firâk ehline hem-derd ve hem-sohbet olmaya lâayık olan yine neydir, gayrı değildir. Veyahut her kim ki, yâr-ı mecâzîden ki, cümle mâsivâdir, kesilip "أرجعى الى ريك"¹¹² mücebinece yâr-ı hakîkî cânibine müncezib oldu. Nitekim Kemâl-i Hücendî kelimâtında gelir;

قطع نخست از همه ببردنیست¹¹³

وصل میسر نشود جز بقطع

Pes ney ona sohbe sezâ-vârdır. Zirâ sâlike vahdet-i sarfa âleminde vahşet vardır. Onunçün leyle-i mirâcda fahr-ı âlem sallallahu aleyhi vesellem Cebrâil'den mufârakat etdikde vahşet hâsıl olacak Hazreti Sıddık raziyellâhü anh ile ziyâde me'nûs olmanın def-i vahşet için onun âvâzına müşâbih âvâz ile hitâb vârid oldu. Pes insân kendi nefsinden izâle-i vahşet için elbette bir enîse ve def-i hüzn için lâ-cerem bir celîse muhtâcdır. Binâen alâ-hâzâ fi'l-cümle teğânnî tecvîz olunup hiç bir kimse olmadığı sûrette sefire ve kendi kendiyile zemzemeye ruhsat verilmişdir. Bu sûrette ehl-i vahdete [41] nâyden özge enîs olmaz. Zirâ âvâzı ruhânî ve müessirdir. Sâir lehv gibi galîz-i cismânî kabîlinden değildir.

Mısra-ı sâninin manâsı budur ki; neyin perdeleri ve nağmeleri bizim perdelerimizi yırttı. Yani zühd ü takva vü ırz u nâmus u vakar perdelerini aradan kaldırdı. Zirâ bunlar perde-i pindâr makûlesidir ki, bu perdeden bîrûn olmaya elbet bir darb-ı deste muhtâcdır. Bu hususda ney bize mu'în olup âvâz-ı hazîni dest-i perdeyle çâk etmedik perde komadı. Ve Hâce Hâfız kelimâtında gelir:

پدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت¹¹⁴

نه من از پرده تقوی بدر افتادم و بس

¹¹² Dön rabbine. (Beled 28)

¹¹³ Ayrılandan başkasına kavuşmak nasip olmaz. Ayrılık başlangıçta her şeyden ilgiyi kesmekle olur.

Ya'nî Adem aleyhisselam dâne-i gendümden tenâvül etmek vesâtetiyle perde-bîrûn-ı takvâ olub cennetden çıkdı. Ve bu dünyâda muktezâ-yı aşk olan âlem ve şedâid ile mübtelâ oldu. Bu ise sıfat-ı memdûhedir. Zirâ bir âşk bin takvâdan yeğdir. Bu manâ pederimiz Adem'den bize mîras olmakla bizim dahi perdemiz yırtıldı. Ve dâmen-i dilimiz hâr-ı mâsivâyâ irtibâtdan kurtuldu. Selâmet isteyenlere câm-ı takvâ âkıbet olsun. Melâmet dileyenlere sâgar-ı aşkın devr-i dâim biri nûş olunsun biri dolsun. Li-muharririhi:

Sâkiyâ, derd ü belâ her dem bana şerbet gelir
Âşık oldur kim anâ zehr-i sitem lezzet gelir
Perde-i pindâr mı yahut gam-ı dildâr mı
Herkesin halince Hakk'dan sernüvişt elbet gelir

Veyahut nâyın negamât-ı rahîme ve usûl-ı müstakîmesi bizim Hakk'a olan perdelerimizi yırttı ki, ol perdelerin kimi hicâb-ı zulmânî ve kimi hicâb-ı nurânî makûlesidir. Nitekim bâlâda beyân olundu. Ve bu perdelerin inhirâfıyla Hakk'a yol açıldı ve cânân ili saçıldı. Zirâ ervâh-ı âliye ve nüfûs-ı kudsiyeye istimâ-ı negamâtdan bast-ı azîm hâsıl olup âlem-i ulvîye urûc için bedenden mufârık ve münselih olurlar. Ve ol bastın tesîrinden kalbe dahi ihtirâz ve hareket-i zarûriye gelir. Velâkin kesâfetine binâen bi'l-âhire nâ-bercâ olup kalır. Ve bundan ilm-i edvârın telîfinden garaz-ı aslî ne idiği malûm oldu. Demişlerdir ki, ilm-i musîkînin aslı Fisagoras hekîmin ihtirâdır. Hekîm-i mezkûr Hazret-i Süleyman aleyhisselam zamanında gelib kuvvet-i riyâzetle harekât-ı eflâki işitmiş ve his ve hadsle avâlimi müşâhede kılmış idi. Ahvâli mufassalan mahallinde mestûrdur. [42]

همچو نی زهری و تریاقی که دید

همچو نی دمساز و مشتاقی که دید

Zehr, aslında katı acı nesnedir. Sonra âğû da a'lâm-ı gâlibeden olmuşdur. Oda zehre dedikleri ona nisbetledir. Aherindeki ye tahsîs içindir. Zehr-i helâhil, zehr-i kâtil manâsınadır. Helâhil aslında Sind şehirlerindedir ki bazı semm-i kâtil ana nisbet olunur. Tiryâk, kesr ile ma'rûf devâ-ı mürekkebdir. İbtida anı Mağnîs hekim ihtirâ edip sonra Ender ve Mâhes-i kadîm lühûm-ı efâ'ı ziyâde etmekle tekmi'l etmişdir. Lahm-ı hayyeden olan tiryâk-ı fârûkî zarûret-i kaviyye olıcak ekl etmek câizdir. Ve neyin zehr olması erbâb-ı tabîat ve nefse göredir ki şehvet ve hevâyâ mukârenetle mühlikdir. Ve tiryâk olduğu ashâb-ı kalb u rûh u sırâ göredir ki aşk u muhabbet u ünse mücâveretle muslihdır. Nitekim bâlâda tahkîk olundu ki, istifhâmdır. Dem-sâz, muvâfık-ı musâhib u râz-dâş manâsınadır. Neyin demsâz ve müştâk olduğu ebyât-ı sâbıkada şerh

¹¹⁴ Takva perdesinin arkasına düşen sadece ben değilim. Pederim de ebedi cenneti elinden bıraktı.

olundu. El-hâsıl dem-sâzlık, âşık ile hem-derd olup rûh onun âvâzından üns hâsıl olmağa göredir. Ve müştâk olmak neyistândan kesilip âlem-i firâka düşmesi hasebiyledir. Me'mûn Halife demişdir ki; ihvân üçdür; biri budur ki gıdâ gibidir, her vakitte muhtacdır. Ve biri dahi budur ki devâ gibidir, insan ona ahyânen muhtacdır. Ve biri dahi budur ki dâ' gibidir. Ona ebedî ihtiyâç yoktur. Pes ney ebedî muhtâcun ileyh dem-sâzlardandır. Zîrâ ruhun dâima âlem-i ulvîye urûca ihtiyâcı vardır. İstimâ-ı ney ise onun esbâb-ı kaviyyesindedir. "أرحنا يا بلال"¹¹⁵ bu kabildendir. Zîrâ âlem-i manâya urûca elbet bir vesile lâzımdır. Demişlerdir ki nefis-i insâni hüzn hâlinde hâm olup, pes esvât-ı hasene ânı iş'âl eder ve maksûda müteheyyî kılar. Hatta bazı hükemâ, marîza istimâ-ı elhân ile emr ederler, imiş. Zîrâ sıklet-i marazî tahfife medârdır. Ve demişlerdir ki tegannî tasfiye-i fehm ve terkîk-ı zihn ve telyîn-i arfke ve teşcî-i cebân ve teshiye-i bahîl eyler. Ve etfâl, münâğât-ı ümm ile hoş-hâl olurlar. Ve fili sayd etmek dileseler, melâhi cem edip işgâl etmekle sayd ederler. Ve şutûr-ı hadî ile neşât artırır ve sür'at-i harekete sebep olur ve tesirinden çeb u rasta iltifat kılar ve seyrinde tebahtur [43] eyler. Nitekim Şeyh Sa'dî kelimatında gelir:

کر ذوق نیست ترا کز طبع جانوری¹¹⁶

اشتر بشعر عرب در حالتست طرب

Bundan gayrı dahi erbâbına menâfi-ı kesîre ve fevâid-i azîmesi vardır. Eğerçi ki cemî esvât-ı mevzûne ve elhân-ı merğûbe taleb-i zevk u huzûr içindir. Hakikatde ise zevk dahi hicâbdır. Erbâb-ı cezbe gayrıları kendileri gibi kıyas ederler. Tok olan aç hâlin bilmez meseldir. Pes sa'y eyleyüp âlem-i fenâya vusûlle berâzih-ı firâktan halâs olmak gerekdir. Li-muharrihî:

Çalınur gûşuma neyden âvâz
Dolagör bu hevâ-yı aşk ile sen

Anı gör ko seni gel senden vaz
İdegör andan ulvîye pervâz

نی حدیث راه پر خون میکند

قصه های عشق مجنون میکند

Hadîs; lügatde cedîd ve örf-i âmda haber ve kelam manâsına, ve örf-i muhaddisinde haber-i resûl sallallahü aleyhi ve sellemidir. Güyâ Kur'an'a mukâbele mülâhaza olunmuşdur. Zîrâ Kur'an kadîm ve haber-i resûl hâdisdir. Ve Sıhâh'da gelir ki, hâdis kadîmin zıddıdır. Kelâmın kalîl ve kesîrinde musta'meldir. Zîrâ şey'en fe şey'en hâdis olmaktadır. Râh-ı pürhûn'dan murâd, tarîk-ı aşkdır ki ziyâde hatır-nâk yollarda kan dökile gelmişdir. Ve bu ibâret iki manâya mahmûldur. Biri budur ki tarîk-i aşkın her hatvesinde bin derd ü belâ ve renc u inâ vardır. Nitekim Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir;

¹¹⁵ Bizi rahatlat ey Bilal! (Aclûnî, C. I, s. 96)

¹¹⁶ Deve bile Arap şürinden zevk alır neşelenir. Eğer sende zevk yoksa senin tabiatın canavar gibi egridir.

که کوههای بلا ریک آن بیابانست¹¹⁷

مکو که قطع بیابان عشق آسانست

Ve Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

که بهر کام دران راه خطری نیست که نیست¹¹⁸

velehü;

کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها¹¹⁹

شب تاریک و بیم موج و کردایی چنین هائل

Şeb-i tarîk'den murâd celâl-ı zât ve bîm-i mevc'den murâd sıfât-ı kahr ve girdâb'dan murâd girdâb-ı bahr-ı aşkdır ki imtehânât-ı hâiledir. Sebûkbârân-ı sahilden murâd zühhâd-ı ibâddır ki berr-i beşeriyetde kalmışlar ve deryâ-yı derde düşmüşlerdir. Pes anlar hâtır ne idüğün bilmezler. Anınçün hakikatde Adem aleyhisselâmın evlâd-ı maneviyesinden değillerdir. Zirâ Adem'in cennetten dünyaya hubûtu mücerred bu derd ü belâ yüzünden terakkî eder. Kim ki bu belâ bârını üzerine almadan tenezzül buldu. Anınçündür ki enbiyâ vü evliyâ aleyhisselâmda envâ-ı belâ ile mübtelâ olmadık yoktur. Nitekim Yakûb aleyhisselam Mısır'da Yûsuf aleyhisselama tahrîr etdiği nâmede¹²⁰ "نحن من بيت البلياء" dedi. Ve fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem [44] "ذيت" ای ma صفی نبی مثل ما صفیت¹²¹ "ما اودى نبی مثل ما او" diye tefsir etmişlerdir. Zirâ belâ sebeb-i tasfiyedir. Ve tasfiye herkesin istidâdına görediri Çün fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem kadr u menzilet ü istidâad u kâbiliyyet cihetinden ekmelü'l-halk idi. Lâ-cerem cümleden ziyâde mübtelâ oldu. Li-muharririhî;

Dürr-i vaslı çıkardı çün elden

Harc olur râh-ı Hakk'a her ne ki vâr

Eşk-i âşık n'ola mercân olsa

Yanına kalmaz eğer cân olsa

Ve biri dahi budur ki, bu yolda nice kavâfil kesilmiş ve nice kanlar dökülmüştür. Zirâ rehzeni çok, berâzihî hadden artıktır. Şol zülumâtdır ki kat'ı hem-râhî-i Hızır'a menût ve bir bahr-i amîkdir ki keşti-i vücûdu tahlîs-i melâhî-i Nuh'a merbûtdur. Hususan tecelli-i ilmî mertebesinde hayâlât ve evhâm yoluna gitmişlerdir ve ayne'l-yakîn pâyesine kadem basdık sanıp kendi kendilerine neler etmişlerdir. Şol yolun ki, her kademesinde bir sevme'a ve bir künişt ola, sâlik maksada niçe vüsûl bula? Ya çâh-ı ilhâda düşer veya tennûr-ı zındıkada pişer, ya pâ-yı bend-i ucb u gururla bağlanır kalır. Veya bir sû'-i i'tikâd marazına mübtela olup helak olur. Mecnûn,

¹¹⁷ Aşk çölnü aşmak kolaydır deme. Çünkü bela dağları o çölnün kumlarındandır.

¹¹⁸ O tehlike yolunda mutluluktan eser yok, yok.

¹¹⁹ Karanlık gece ve dalga ve girdap korkusu o kadar dehşetli ki, sahillerde oturanlar bizim durumumuzu nasıl bilsinler?

¹²⁰ Biz belalar evindeniz.

¹²¹ Peygamberin temiz dostluğu senin temizliğin gibidir.

cünûndan yâni ihtilâl-i akldan nâşî, kelâm u efâli müstakîm olmayana derler. Burada Mecnûn Kays-ı Âmirî'nin lakabıdır ki Leylî onun ma'sukasıdır. Cünûnu cünûn-ı âşkdır ki makbûldur. Kelimât-ı Câmî'de gelir;

ار شدونی معاشر العقلاء¹²²

حیرت عشق راه عقلم زد

Ve Divân-ı Hâfız'da gelir;

شرط اول قدم انست که مجنون باشی¹²³

در ره منزل لیلی که خطرهاست در ان

Manâ-yı beyt budur ki; ney ziyâde hâtır-nâk olan tarîk-i aşkın haberin söyler ve aşk-ı mecnûn kıssaların beyân eyler. Zirâ Mecnûn Leylâ-yı mecâzi aşkına mübtelâ olup bu kadar müddet tîr-i belâya âmâc-gâh ve dest-i ibtilâdan hâlî tebâh olduğu gibi Leylâ-yı hakîkî aşkına giriftâr olanlar dahi nây gibi derd ile bağırların delmişlerdir ve hançer-i sitemle vücudların dilim dilim dilmişlerdir. Şöyleki, avâz-ı pür-sûzları velvele-endâz-ı ehl-i zemîn ü âsmân ve nâle-i cigergüdâzları gulgule-perdâz mehâfil-i ins u cân olmuşdur. Ve bunlardan niceler kat-ı râh edemeyip ve tertîb üzerine geldikleri yola gidemeyip kimi mevâlid bağına bende ve kimi anâsır çahına efkende ve kimi tabîat mertebesinde beste ve kiminin dahi âlem-i ervâha vusûlda pâ-yı hareketi şikeste [45] olup, her biri bir rehzen yüzünden helâk olmuşlar ve bir berzah içinde kalmışlardır. Zirâ cemî berâzıhdan ubûr ile mevsûf bir mürşid-i kâmilin irşâdına mevkûfdur. Hususan aslu'l-usûl olan isti'dâd-ı ezelf ve tevfk-i lem-yezelfdir Nitekim Fuzûlî kelimâtında gelir;

Azm u çerh etdi Mesihâ ki bula mi'râcın
Yitmedi menzil-i maksûda tarîk-ı talebi,

و قس عليه حال ايدريس عليه السلام وغيره فما حصل لنبينا صلى الله عليه وسلم من الوصول الي نهاية

النهايات من مراتب تجليات الافعال والصفات والذات لم يحصل لغيره من الاولين والآخرين فيا طوبى له¹²⁴

محرم اين هوش جز بيهوش نيست

مرزبانرا مشتری جز کوش نيست

¹²² Aşk hayreti akıl yolunu kesti. Ey akıllılar topluluğu beni irşad ediniz.

¹²³ Leyla'ya giden yolda öyle tehlikeler var ki oraya ilk adım atmanın şartı Mecnun olmaktır.

¹²⁴ Buna İdris aleyhisselamın ve diğerlerinin durumunu kıyas et. Bu itibarla bizim peryamberimize hasıl ve nasip olan nihayetlerin nihayetindeki ilahi efâl, sıfat ve zat tecellilerinin mertebeleri geçmiş ve gelecek olanlardan hiç kimseye hasıl ve nasip olmamıştır. Bundan dolayı kendisine ne mutlu.

İn hûş, beyt-i sâbıktan mefhûm olan hûşa işâretidir ki akl-ı meâd u akl-ı küllîdir. Bî hûş'da olan hûş ile murâd akl-ı meâş u akl-ı cüz'îdir ki bu aklın erbâbı öbür aklın ashâbı katında divâne hükmündedir. Ve bi'l-akis mısra-ı sâñî teşbîhi mutazammındır.

Manâ-yı mısra-ı evvel budur ki bu akl-ı meâd u küllînin mahremi bî-hûşdan gayrı değildir. Yani her kim ki akl-ı meâş u cüz'îyi terk eyleye ve hükmüne ittibâ'ı koya ve mülâhazadan anı çıkara, akl-ı meâd u küllîye ol mahrem u yâr olur. Zîrâ ol akıl bu aklın perdesidir Perde ise murâda vusûldan mâni ve cemâl-i maksûdu müşâhededen hâcibdir. Demişlerdir ki, âlem-i zâta vusûl ve dâire-i hakîkate dühûl akılla ve fûnûnla hâsıl olmaz. Belki aşk ve cünûn lazımdır. Cünûnun vechi budur ki sâlik bu bâbda cumhûra muhâlefete muhtâcdır. Muhâlefet ise sefer-i ma'nevî ile olur. Sefer-i ma'nevî dahi evvela mahsûsât u mütehayyilât u mevhumâtıdan inkitâ u muhâcerete mevkûfdur. Pes halkın me'lûfâtına muhâlefet eden kimesne anların yanında mecnun add olunur. Zîra evzâ' ve etvâr ve gayrı ahvâlında istikâmet-i örfiyye ve muvâfakât-ı âdiyye yoktur. Anınçün iksâr-ı zikr idenler hakkında münafıklar, mecnûndur, dediler. Zîrâ anların yanında cehr u iksâr değil belki mutlakan zikr u tevhîd bile müsteb'id u mustağribdir. Ve çünkü hükemâ vü ekser ülemâ ukûl-ı cüz'îyye bend ile mukayyed oldular. Lâ cerem enbiyâ vü evliyâyâ mütâba'atdan mahrumiyyet buldular. Ve niceler dahi ehlâm-ı merâcih-ı rezânı tesfiye [46] ve ahvâl-i küberâ-ı insanı takbîh edip bi'l-ahire bildin ki n'oldular. Ve bazı kesr-i nefis sadedinde olan hakkânî sâlikler ki halk arasında müstebşi' velâkin hakikatde şer'a muvâfik nesnelere irtikâb ederler. Gerçi süfehâ-ı nâs katında bu makûle umûr-ı cünûndandır. Velâkin maslahatı mutazammın olıcak kemâl-i akıldandır. Zîrâ ikmal-ı akl odur ki sen anınla nefis-i emmâreyi akd u bend edesin. Yoksa nefis seni kayd etmeye.

Ve manâ-yı mısra-ı sâñî budur ki; zebâna ve andan sâdır olan kelâm-ı mergûbe gûş-ı râğıbdan gayrı müşteri olmadığı gibi. Nitekim demişlerdir;

Kumaşa kıymet olmaz müşterisiz

Güher bir pâre taşdur cevhersiz

Ve bu temsîli îrâddan garaz "خذوا العلم من افواه الرجال"¹²⁵ sırrına işâretidir. Yani evvelâ mürşid-i kâmil sohbetine vâsıl u terbiyesine dâhil olmadıkça zikr olunan hûşa mahremiyyet hâsıl olmaz. Pes ibtidâ gûşu zebân-ı ricâlden câri olan kelimât-ı irşâda tutmak gerektir. Tâ ki gûşdan hûş müteessir olan hâli, cüz'iyetten külliyyete mütegayyir ve meâşdan meâda mütebeddil ola. Nitekim demişlerdir;

¹²⁵ İlmi erkeklerin ağzından alın.

Yani teallukta gûş mukaddemdir. Nitekim sırrı bâlâda beyân olundu. Ondan rüyet-i ayndır ve basar-ı zahir hâdım-i basîret olmakla. Ehl-i hakikat katında rüyet-i ayndan murâd basîret ve basîret ise kalb-i melekûfî ve akl-ı küllînin sıfatıdır. Bazı kibâr buyurmuşlardır ki, mürşid-i kâmil kitâb-ı natıktır. Pes onun sohbetine vusûl mümkün olmadıkça kitâb-ı sâkit ile iktifâ etmek gerektir. Zirâ nâtıkın te'sîri ebleğdir. Anınçün bu zebâne gûş tutmadan mahrûm olanlar akl-ı cüz'i mertebesinde kalmışlar ve bildiklerinde dahi yanılmışlardır. Kâle'l-Hâfız;

بس بکشتم که بپرسم سبب درد فراق

مفتیء شهر درین مسئله لایعقل بود¹²⁷

در غم ما روزها بیگناه شد

روزها با سوزها همراه شد

روزها کر رفت کور و باک نیست

تو بمان آی آنکه چون تو باک نیست

Bî-gâh, lügatde vakitsiz demektir. Günler bî-gâh oldu, geçdi, ma'nasınadır. Bâk, ba-ı Arabî ile kayırmaktır, mübâlât gibi. Bade-zâ Sürûrî ve şârih-i Mevlevî dahi ana tâbî olup demişlerdir ki, bu kelâm üslûb-ı Hekim kaidesi üzere vârid olmuşdur. Aslında der-i gam-ı tân idi. Velâkin imhâz-ı nush için Hazreti Mevlana kendiyne nisbet etdi. Bu suretde manâ demek olur ki, bizim ol hûşa mahrem olmamız gamında ve nâ-yâfilik elinde günlerimiz söz-güdâzlara mukârin olduğu halde geçdi. Günlerimiz gitdiyse ve hevâ vü heves evkâtimizi izâ'at etdiyse ol günlere de ki; git, kayırmak yokdur, sen kal ey mürşid-i kâmil ki senin gibi pâk yokdur. Senin terbiye vü himmetin sebebiyle bize tedârik-i mâfât etmek mümkündür. Kâin demek isterler ki gerçi evkâtı hevâ vü heves ve ziyâ-yı nefes üzerine güzer iden kimesneye tedârik-i mâfâtde su'ûbet vardır. Anınçün denilmiştir, ¹²⁸في التاخير آفات، Zîrâ tarîk-ı aşk tarîk-ı zühd gibi değildir. Bu sebebdendir ki ¹²⁹“الصوفي بعد الاربعين بارد” Ve ekser kümmel-i insânın sülûku ibtida-ı şebâbda vâki olmuşdur ki vakt-i harâret ve rütûbetdir Ve anlar ki mahrûmu'l-bidâye vü merzûku'l-nihâye Fadîl-ı İyâz ve Mâlik Dinâr ve nezâiri gibi. Bunların dahi Hakk'a inâbet ve rücû'ları kable'l-erbâin vâki olmuşdur. Velâkin sâlik bir mürşid-i kâmile mukârin olıcak, fi'l-cümle tedârik-i mâfât mümkündür Zirâ mevt-i sûrînin sinn-i malûmu olmadığı gibi mevt-i

¹²⁶ Kulaklarım kabile kadınlarından birine aşıktır. Bazen kulak gözden önce aşık olur.

¹²⁷ Ayrılık derdinin nedenini sorayım diye çok dolaşım. Şehrin müftüsü bu konuda akıllı veremedi.

¹²⁸ Geciktirmede afetler vardır.

¹²⁹ Kırk yaştan sonraki sufi soğuktur.

manevînin dahi fazl-ı Hakk'a nisbetle vakt-i ma'hûdu yoktur. Egerçi ki evâil-i mükâşefeden nihâyetü'l-merâtibe vusûle dek, kırk yıl takdîr etmişlerdir. Ve bu manâya sülûk-ı zâhirîde dahi nazîre vardır. Mesela Kaffâl-ı Şâî ve İmâm Kudurî rahimellâh kiber-i sinn halinde iştigâl-i ulûm edip imdâd-ı Bârî ile fâiku'l-akrân olmuşlardır. Egerçi ki hıfz-ı Kur'ân ve te'allüm-i ulûm bi-hasebi'l-gâlib hâl-i şebâbda vâki olmuşdur. Zirâ ol vakitte kuvâ-yı müdrikedeki olan süver-i idrâkiye sebât ve istikrâr üzerinedir. Nitekim hadiste gelir, العلم في الصغر كالنقش في الحجر¹³⁰ Fe-emmâ bu fakîre lâyh olan budur ki, gam-ı mâda olan izâfât mülâbese içindir. Hakikâtdede rûze muttasıldır. Takdir-i kelâm rûzhâ-i mâ der gam-ı aşk bî-gâh şod demekdir. Zirâ beyne'l-uşşâk gam-ı mutlak gam-ı aşka mahmûldur. Maksûd eyyâmın gam-ı aşkla güzerânı üzerine tehassur ü nedâmet değildir. Zirâ bî-gam-ı aşk güzer eden evkâtın surûru gamdan ma'dûddur. [48] Nitekim Kemâl Hucendî Divân'ında gelir;

چه کنم شادی بی دوست که صد غم با اوست¹³¹ کر بیارند بمن شادیء بگریخته را

Ve gam-ı aşkla geçen eyyâmın gamı ferahdan mahsûbdur. Nitekim Yunus Emre kelimâtında gelir;

Aşkınla geçüren demi Neylesün gussa vü gamı

Pes Hazreti Mevlânâ'nın murâdı mutlak eyyâmın mürûrunu beyândır.

Manâ-yı dü beyt budur ki; Şems-i Tebrîzî kuddise sırrihûya mukârenet ve câm-ı sohbetinden pür-hâlet olalıdan beri günlerimiz gam-ı aşk u şevkde geçdi. Ve söz u harâret ü gudâzlere hemrâh u musâhib oldu. Eger günlerimiz gam-ı aşkla geçdiyse geçsindi. Günlerin geçdiğini kayırmak yokdur. Zirâ ol dahi arâz makûlesidir. Araz-ı hod fânî vü zâildir. Fânî ve zâil olan ise sohbe ve sezâver ve irtibâta layık değildir. Anınçün bazı kibâr buyurmuşlardır; ولامكانيا¹³² Sen kal ey Şeyh Hüsâmeddin ki senin gibi pâk-dil ve ehl-i heves ve temeyyüz ve sohbe lâyh azîz yokdur. Yanî maksûd, senün vücûd-ı keder-i eyyâm değildir Zirâ eyyâmın sensiz kâidesi yok ve belki gâilesi pek çokdur. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

اوقات خوش آن بود که با دوست بسر رفت باقی همه بی حاصلی و بیخبری بود¹³³

¹³⁰ Küçük iken öğrenmek taşın üzerindeki nakış gibidir.

¹³¹ Eger kaybettiğim mutluluğu bana getirseler, yüzlerce kederin onunla olduğu dostsuz mutluluğu ne yapayım.

¹³² Sen zamana ve mekana bağlı olma.

¹³³ Güzel vakitler dostla geçen vakitlerdir. Geri kalanın hepsi faydasız ve ondan haber almadan geçer.

Pes hitâb-ı to mezkûr Şeyh Hüsâmeddin'e müteveccih olur. Zîrâ Kitâb-ı Mesnevî'de Hazret-i Mevlânâ'nın her yerde muhâtabı odur. Şems-i Tebrîzî değildir. Zirâ Hazret-i Mevlânâ'nın Hüsâmeddin'e nisbetle Şems ile sohbeti azdır. Hususan Şems te'lif-i kitabdan mukaddem vedâ-ı âlem-i fânî etmiş ve dâire-i sohbetden çıkıp gitmiştir. Hüsâmeddin ise kitâb-ı mezkûrun nazm-ı te'lifine bâ'is ü bâdî ve hîn-i imlâda dahi sohbeti mütemâdîdir. Bâ-husus Mevlânâ'nın nazm-ı Mesnevî'ye mübâşeretine Hüsâm'ın işaretinde Mevlânâ'nın ser-i destârdan bir varak pâre üzerinde ünvân-ı kitâb müştemil olduğu ebyât-ı hecede çıkarıp Hüsâm'a sunduğu inde ûli'l-elbâb-ı mezkûre göre karîne-i kaviyyedir Bu râyiha-ı Rabbanîye'den âyine-i cânına tecelli hâsıl olduysa ve bu makâle-i Hakkâniyeden dil-i pür-ızdırâbînâ sükûn ve teselli geldiye bildin ki, kelâm-ı Mevlevî'de zikr olunan üslûb-ı hikemîden gayrıya mesâğ yokdur, diyen kimesne dâyire-i feyz-i tazyîk ve kelâm-ı câmî'i kendi hesâbı mertebesine [49] kasrıyla istib'âd ve tevfiik etdi.

الا فوسعوا رحمة الله الواسعة تأملوا فانه لا يتقاضى عجائب كلماته الجامعة¹³⁴

Li-muharririhî;

Hoş gör efendi suhen-i kâbiri

کم ترک الاول للآخر¹³⁵

Hususan unvân-ı dibâce-i hümâyundan bu mahalle müntehî olunca nigâşte-i kalem-i anber-rakam olan ebkâr-ı me'ânî ilâ e'l-ân kimesnenin âğûş-ı idrâkine girmemiş ve bir fikr-i dakîk ol sırr-ı amîka ermemiştir. Kâle tealâ,¹³⁶ قل بفضل الله وبرحمته فبذلك فليفرحوا

هر که جز ماهی ز آبش سیر شد

هر که بی روزیست روزش دیر شد

Abeş zamîri her ki'ye râcîdir, izâfet-i ednâ mülâbese içindir. Rûzî, rûze mensûbdur ki gün gün takdîr olunan vazifedir. Sonra ta'mîm olunup mutlakan rızk-ı mukaddere ıtlâk olunmuşdur. Bu kelâmda âşıkı mâhîye ve feyzi âba teşbîh vardır. Mâhînin hayatı âbla olduğu gibi âşıkın dahi sebâtı feyz-i Hak'ladır. Bundan mefhûm oldu ki, hâkînin hayatı havayla ve mahcûbun bekâsı gıda iledir. Ve hevâ ile âbın farkı budur ki, hevâ 'Hay' isminin ve âb 'Muhyî' isminin mazharıdır. Hayy'da hayât bi'l-fiil ve ihyâ bi'l-kuvve ve Muhyî'de ikisi bile bi'l-fiildir. Ve hevâ zâhir-i cismi ve âb bâtını tebrîd eder. Anıncün ilm u marifet sıfat-ı rûhdur. Ve Kur'an'da gelir;

¹³⁴ Allah'ın bol olan rahmetini geniş tutun ve hepsini tefekkür edin. Çünkü Allah'ın mana yüklü sözlerinin yeni ve şaşırtıcı manaları hiç bitmez.

¹³⁵ Son için ilki nasıl terk eder?

¹³⁶ De ki ancak Allah'ın lütfü ve rahmetiyle, işte bunlarla sevininler. (Yunus 58)

¹³⁷ و جعلنا من الماء كل شيء حيّ Yani her nesnenin aslı hayat ve hayatın dahi âbdir. Pes ehl-i şühûd mâhî ve âbî ehl-i hicâb hâkî ve hevâî oldu. Aksi olmadı. Zira cisimle ilmin münâsebeti yoktur, feefhem.

Manâ-yı mısra-ı evvel budur ki her kim ki mâhîden gayrıdır, yani hâkîdir, âbdan tok oldu ve birkaç cur'a ile kanıp aza kanaat geldi. Ve belki iksâr ile helâk-ı arıza olup fenâ buldu. Mâhî ise yedi deryâyı nûş etse kanmak gelmedi ve hararet-i cigeri tebrîde çare bulmadı. Bunda işâret vardır ki seyri ila'l-lâh'a nihâyet yoktur. Anınçün mâhîyân-ı bahr-i aşk olanlar feyz-i Hakk'a ebedî seyr olmazlar ve tecelli-i ilâhiye nihâyet bulmazlar. Nitekim Kur'an'da gelir; علما¹³⁸ و قُلْ رَبِّ زِدْنِي¹³⁹ يا اهل يثرب لا مقام لكم; Yesrib'den murâd Medine-i Münevvere'dir ki makâm-ı bekâya işâretidir ve makâm-ı bekâda gerçi merâtib temâm [50] olur velâkin seyre nihâyet gelmez. Ve kelimât-ı Kuşeyrî'de gelir, اقربا الا ازداد و اشوقا, Ve bu makamın tafsilî budur ki, mevt-i sûrî'de rızk-ı sûrî munkatı olup âhiri hayât-ı ebediye olduğu gibi mevt-i ma'nevîde dahi rızk-ı ma'nevî temâm olup gâyeti hayât-ı Hakkâniye olur. Yâni sâlik, râh-ı Hakk-ı fenâ-yı külliye vâsıl oldukda cemî' makâmâtından hazzını istikmâl ve cemî te'âyyunâtdan nasîbini ahz u istihsâl eder. Ve bu nâsîb onun ruhuna gıda-ı mecrâsına cârî olup pes her makâmdan hazzını istîfâ edicek mevt-i sûrî ile vefât etmiş gibi olur. Ve hâli bir sûrete dahi mütehavvil olur ki asla sûret-i ûlâya benzemez. Ve bu manâ ol mükâşefeden kırk sene gayetine dek vücûd bulur. Zira bu müddetde kuvâ-yı tabiiyye vü nefsanîye bi'l-küllîye musahhar olup imdâd-ı melekûtu zuhûr eder. Kur'an'da اذ جاء نصر الله و الفتح¹⁴¹ sırr-ı mezkûra işâret eyler. Ve bu fenâ ki zikr olundu, bekâdan sonra hâsıl olan fenâdır, bekâdan evvel olan değil. Zirâ ifnâ-i evvelde henüz rızk bakiyyesi vardır. Ve bu sûretde sâlikin hâli ehl-i cennet hâline müşâbih olur. Zirâ ehl-i cennet cennete dühûlden tûl-ı ahidden sonra Kuran'da الا ماشاء ربك¹⁴² istisnâsı mûcibince bir makama vâsıl olur ki evvelkiye benzemez. Ve ol vakitte mirât-i ebedde sırr-ı ezel zâhir olur. Mebde-i teayyunât olan şühûnât-ı gaybiyye ezelü'l-ezelîn olduğu gibi bu makamın mâ-ba'di dahi ebedü'l-ebedîn olur. Yani ebed-i muzâf bu makamda hâsıl olan tecelli-i mahsûsun mâ-ba'didir ve muzâfun ileyh bu tecellînin mâ-kablidir ki cennete duhûllerinden beri olan evkâtdir. Ve ezel dahi böyledir. Zirâ bu mebdein mâ-fevkı ezel-i muzâf ve mâ-tahtı ezel-i muzâfunileyhdir. Pes insân-ı kâmil mevt-i sûrîye dek terakkîde olduğu gibi mevzin mâ-ba'dinde olan berzâhda ve berzâhdan sonra olan mevâtında tâ kesîbe dek ve kesîbden sonra dahi terakkîdedir. Yâni gitdikçe ilm u

¹³⁷ Bütün canlıları sudan yarattık. (Enbiyâ 30)

¹³⁸ Rabbim, benim ilmimi artır, de. (Tâ-hâ 114)

¹³⁹ Ey Medineliler, artık sizin için durmanın sırası değil. (Ahzab 13)

¹⁴⁰ Sufî topluluğu içmeyi artırdıkça daha çok susarlar veyakınlıkları arttıkça daha çok şevk ve istek duyarlar.

¹⁴¹ Allah'ın yardımı ve zaferi geldiğinde. (Nasr 1)

şuhûddan hazz u nasîbi efzûn olmakda ve her dem bir gûne terakkî bulmaktadır. Pes ebedî seyrine nihâyet gelmez ve şurbu gâyet bulmaz ve tecelliyât-ı İlâhiyyeden seyr-i âb olmaz. Zirâ âb-ı hayata doyumaz. Anınçün gam-ı aşka düşenler ehl-i hûşun sohbetinden müfârakat [51] kılmazlar. Zîra her sohbetinde per ü bâl açarlar ve her pervâzde bin yıllık mesâfe uçarlar. Pes bu vechile beytin mâ-kabline irtibâtı zâhir oldu.

Ve manâ-yı mısra-ı sâni budur ki; her kim ki bî-rızkdır, onun günü geç oldu. Yanî gam u kasevâtla geçdi ve uzadı. Zira gam ile günler dırâz, sürûr ile kütâh olur. Nitekim النهار فاذا هم مظلومون ayetinde ehadü'l-vecheyn manâ-yı mezkûre delâlet eder ve bunda işâret vardır ki aşk-ı Hakk'dan bî-behre ve feyz-i mutlakdan bî-hisse olanlara 'ıyş u işret yok ve derd ü belâları çok ve günlerinin saati ihsâdan artıktır. Anınçün kıyamet günü elli bin yıldır. Zira elli vakit namâzın icmâli olan beş vaktin huzûr-ı dâimîni fikdân etdiler ve sehv ü gaflet ve nisyân ile bir uzun uzak yola gıtdiler. Ve Kaside-i Hamriye ahirinde gelir:

على نفسه فليبك من ضاع عمره
وليس له منها نصيب ولا سهم¹⁴⁴

Yanî bâde-i aşkdan bî-behre ve bî-çâşnî olanlar izâat-i ömr etdikleri üzerine ağlasınlar. Zîrâ hasrete düşdüler.

از این چه شود در کلستان وطن دارم
مرا که عمر خویتر بخواب میکزرد¹⁴⁵

Velâkin bu manânın husûlu isti'dâd-ı ezeli üzerine mevkûfdur. Esbâb-ı zâhire yüzünden zuhûru kesbe menûtdur. Kıyâs olunur, mücerred kesb u te'ammül ile olsa her kese nasib olurdu. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

فیض ازل بزور و ز رار آمدی بدست
آب حضر نصیبهء اسکندر آمدی¹⁴⁶

Pes her kârı hakikâtden inâyete ihâle edip zâhirde dahi tarîk-i edebî iltizâm gerekdir Li-muharririhi;

Feyz- i Hak çün âb u dil ol âb içinde âsiyâb
Döndürür ol âsyâbı gice gündüz darb-ı âb
Sengden kim olsa bir dil-i feyzden mahrûm olur
Hakk'a dönmez âsiyâb-âsâ susuz olur harâb

¹⁴² Rabbinin dilediği müstesna. (Hûd 107)

¹⁴³ Gece de onlar için bir ibret alemdir. Biz ondan gündüzü sıyrıp çekeriz de onlar karanlıklara gömüldür. (Yâsîn 37)

¹⁴⁴ Sevgiliden kendisi için bir nasip ve pay bulunmadan ömrü zayı olup biten kimse kendine ağlasın.

¹⁴⁵ Ömrümün güzel günleri uyumakla geçiyorsa gülistanda kalmanın ne anlamı var.

¹⁴⁶ Sonsuzluk para ve güç ile ele geçseydi Hızır'ın hayat suyu İskender'e nasip olurdu.

در نیابد حال پخته هیچ خام

پس سخن کوتاه باید و السلام

Vesselâm, temmü'l-kelâm makâmında müstameldir.

[Mana-yı beyt budur ki;] yâni pohte olanların hâlini hiç hâm olan bilmez ve idrâk edemez. Pes bu bâbda söz kısa gerekdir. Zirâ itâlenin manâsı yokdur. Meselâ bal tatlıdır, demekden ağız tatlı olmaz. Belki bi'l-fiil atmaya muhtacdır. Ve kezâlik innîn olan mücerred vasıfla lezzet-i cimâ'ı [52] nice bulur. Bunda işâret vardır ki, tabi'ati tennûr-i riyâzatde pohte ve nefsi pûte-i mücâhedede kâl etmekle hârâret-i aşk u âteş-i şevke düşüp yedi deryayı nûş ile seyr-i âb olmayan ehl-i kemâlin hâlini zikrolunan terbiyeden hâm kalan ehl-i noksan idrâk edemez. Zirâ miyânda bûn-ı bâ'îd vardır ki biri mâhî ve biri hâkî gibidir. Asl-ı mâhî ise âb ve asl-ı hâkî ise külldür. Pes asamm yanında iksâr-ı kelâm etmek füzuldan ma'dûd ve a'mâ katında arz-ı cemâl etmek cunûndan mahsûbdur. Anınçün cihet-i câmi'a tahsili için Mesnevî'de bir mahalde gelir;

تا شوی تشنه و حرارت را کرو¹⁴⁷

رو بدین بالا و بشیتها بدو

Bade-zâ bu mahalle gelince şerh olunan on sekiz beyt, Mesnevî'nin cild-i evveli mesâbesindedir. Zirâ mâ-badi sonradan ilhâk olunmuşdur. Nitekim bâlâda icmâlen işâret olundu. Pes bu i'tibâr ile mücelledât yedi adet olmuş olur. Zirâ seb'ada esrâr-ı kesîre vardır ki sittede yokdur. Nitekim mahellinde mübeyyendir.

Sual olunursa ki, kaziye-i ilhâk ebyât-ı mezkûrenin cild-i vâhid hükmünde olması müstelzem değildir. Cevab budur ki, ebyât-ı mezkûrenin ulûm-ı ceme ve ahvâl-i mühimmeye istimâli müdde'â-yı mezkûrun sübûtuna delâlet eder. Pes mâ-badını ilhâk mücelledi mücellede ilhak gibi olur.

Sual olunursa ki, istimâl-i müşârün ileyh ne vech iledir? Cevâb budur ki, alem-i asldan nüzûl ve yine urûc ve miyânda olan ahvâl-i sülûku beyân etmesi hasebiyledir. Anınçün on sekiz aded oldu. Güyâ bu adedin müstemil olduğu sırr-ı ferdaniyyeti tahsil iden on sekiz bin âlemden ubûr etmiş oldu. Pes on sekiz beyit, on sekiz bin âlemin esrârına mütekeffil ve hakâyıki ile amel etmek cemî avâlimi güzere tembîh etdi.¹⁴⁸ فرضی الله عن سردها و علی نهج الحقیقة اوردها

Sohen-i pâk zümre-i kümmel
Hâbbede dâd-ı Hakla vardır

N'ola olsa cevâmi'u'l-kelîmât
Kuvvet-i sünbüle pür berakât

¹⁴⁷ Bu iniş çıkışlarla ateş içinde susayıp kalana kadar ona git gel.

¹⁴⁸ O konuları serd eden ve hakikat yolu üzerinde irad edenden Allah razı olsun.

بند بكسل باش آزاد ای بسر

جند باشی بند سیم و بند زر

Piser, bâ-ı Acemînin kesriyle oğul manâsına, ibn gibi sağır olsun kebîr olsun, oğlan manâsına değil. Burada piser tabîri şefkat tarikiyledir Veya muhâtabın evlâd-ı [53] ma'nevîyyeden olması hakkında tefe'üldür Zirâ bend-i teallukda olan henüz mübtedîdir ve mübtedî hakikat üzre mürşid-i müntehîye veled-i manevî olmak bend-i mezkûrdan tahallusdan sonradır ki bu tahallus sebab-i mücânesetdir. Nitekim demişlerdür; ¹⁴⁹ الولد سر ایبه معناه فيه ما فيه Sîm ü zer zikri tamîmden sonra tahsîs tarikiyledir. Zirâ mu'azzam-ı hücbdür. Anınçün ki anlara kuvvet-i tealluk vardır. Ve kuvvet-i taaalluka dahi sebab-i sîm u zerin muazzam esbâb-ı me'âş ve mazhar-ı ism-i azîz olduğudur. Nitekim şâir demişdir;

Peri peykerleri ehl-i gınâya râm iden oldur
Elüme girse bir yerde yüzün yüzerdüm altunun

Ve bu manânın nazîri vardır. Nitekim haberde gelir: ¹⁵⁰ لولاك لما جلقت الافلاك Eflâk tahsîs olduğuna muazzam ecsâm olması hasebiyledir. Ve Hâce Hâfız kelimatında gelir;

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود
زهر چه ر نک تعلق پذیرد آزادست ¹⁵¹

Hâce'nin bu beytinde murâdı yalnız zîr-i çerhde renk-i tealluk kabul eden eşyâ-ı mahsûsa değildir. Belki bi'l-cümle renk-i tealluk kabûl eden umûr-ı cismâniye ve ruhâniye ve eşyâ-yı suveriye ve maneviyedür ki ¹⁵² وان الى ربك المنتهى mertebesine varınca cümlesi renk-i tealluk kabul eder. Velâkin umûr-ı mahsûsaya kesret-i elif hasebiyle tealluk-ı kavî olmağın tahsîs eyledi.

Bade-zâ malûm ola ki, shevât-ı mutlaka yedidir. Nitekim Kur'an'da gelir;

¹⁵³ زين للناس حب الشهوات من النساء والبنين والقناطير المقنطرة من الذهب والفضة والحيل المسومة والانعام والحراث

Semevât-ı seb'a bu yedi mukâbelesindedir. Nitekim sırrı şimdi gelir. Bu shevât-ı seb'a mufassalan beş nesnede derc olundu. Nitekim Kur'an'da gelir;

¹⁵⁴ اعلموا انما الحيوه الدينا لعب و لهو و زينة و تفاخر بينكم و تكاثر في الاموال والاولاد

¹⁴⁹ Evlad babasının sırrıdır. Onun manasının içinde olan şeyler vardır.

¹⁵⁰ Eğer sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.

¹⁵¹ Ben gök kubbenin altında bağlanacağı her renkten kurtulmuş o insanın himmetinin kuluyum.

¹⁵² Ve elbette sonunda Rabb'ine gidecektir. (Necm 42.)

¹⁵³ Nefsânî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. (Al-i İmrân 14)

Sonra bu iki dahi bir kelimedede cem olundu. Nitekim Kur'an'da gelir, ¹⁵⁵ مقام ربه و نهى لنفس عن الهوى، Nitekim Kur'an'da gelir, ¹⁵⁵ مقام ربه و نهى لنفس عن الهوى، Yâni hevâ envâ-yı şevâtı câmidir. Pes sîm ü zer dahi bunda dahildir. Çün semevât-ı seb'a zikrolunan şevât mukabelesindedir. Semevât-ı seb'a ise âlem-i kevn ü fesaddan olmakla hicâb-ı zulmânîden ma'dûddur. Ve hicâb-ı zülmanînin inhirâkı hicâb-ı nurânînin inhirâkına vesiledir. Lâ-cerem beyt-i Mesnevî'de cemi zulmâniye ve nurâniye dâhil olmuş oldu. Ve bu beytin mâ-kabline ittisâli bu vechile [54]dir ki, mahalle gelince âlem-i asldan esfele sâfilîne nüzûl ve yine bi-hasebi's-seyr u sülûk urûc ve bu nüzûl ve urûcun miyânında olan ahvâl-i firâk icmâlen beyân olunup şimdi cemî' berâzihden tarîk-ı ubûr u firâkdan halâsâ çare beyânına şurû' eyledi.

Manâ-yı beyt budur ki; ey oğul bend-i tealluku mutlaka üz ü kır, âzâd ol. Zirâ bu kuyûd-ı teallukât kat olunmadıkça mebd-i asla pervâze çâre yoktur ve bu kuyûd içinde kalan kafesde mahbûs olan murg gibidir.

¹⁵⁶ حیف باشد چو تو مرغی که اسیر قسمی

بال بکشا و صفیر از شجر طوی زن

Veya şehber-i senk-beste bir corra-bâz misâlidir;

¹⁵⁷ که بر شهپرش بسته سنک آز

بر اوج فلک چون پرد جرباز

Husûs üzerine sîm ü zer nice bir tealluku kaydındasın. Zirâ sîm ü zer madenîdür ve maden mevâlid-i selâsedendir. Mevâlid ise mürekkebâtandır. Pes bu terkîb-i efrâd ve ta'kîd-i tahlîlden sonra fevkında bu kadar anâsır u tabî'ıyyât u besâit u ruhâniyât vardır ki cümlesinden güzzer etmek lâzımdır. Nitekim Hüdâyî kuddise sırruhu kelimâtında gelir;

Gâlip olup hubb-ı vatan
Sığmaz oraya cân u ten

Vahdet diyârına giden
Sırrıyla seyretmek gerek

Bu kelâmda lafz-ı cân ile murâd âlem-i ervâh ve ten ile âlem-i ecsâm ve sır ile âlem-i emr-i İlâhîdir. Yanî ervâh u eşbâh âlem-i halktandır ve sır alem-i emrdendir. Pes alem-i vahdet-i zâtiyyeye âlem-i ervâh u ecsâm sığmaz. Zirâ ana nisbetle kesîfdir. Lâ-cerem ol âlemi seyretmek ayn-ı sır ve ana duhûl dahi kadem-i sırrla olur. ¹⁵⁸ "فلا يصل الى اللطيف الا اللطيف" Ve bir yerde ki âlem-i ervâhdan bile tecâvüz lâzım geldi. Pes sîm ü zer nerede kaldı ki âlem-i anâsırın mâdûnu olan mevâlid mertebesidir. Ve bu sırta mebnîdir ki Hazret-i İbrahim aleyhisselâm cemi emvâlin fi

¹⁵⁴ Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. (Hadîd 20)

¹⁵⁵ Her kim ki Rabb'inin makamından korkmuş ve nefsinin boş heveslerinden men etmiş ise. (Nâziât 40.)

¹⁵⁶ Kanat aç ve Tuba ağacından ılışık çal. Yazık ki senin gibi bir kuş kafeste esir olmuştur.

¹⁵⁷ Hırs taşına kanadından bağlı olduğu için şahin gibi zirvelerde kanat çırpılmaktadır.

sebilillah tasadduk ve vakf eyledi. Derler ki, hâlâ Halilürrahmân'da tabh olunan taam onun eseridir. Ve bu mertebe tevhd-i ef'âle dâirdir. Sonra ferzend-i dilbendi İsmâil zebh ile me'mûr oldukça tasdik-i rü'yâ kıldı. Ve bu mertebe tevhd-i sıfâta nâzırdır. Sonra âteş-i Nemrûd'a tarh olunup cevher-i zâtı yüzünden dahi pûte-i imtahanda kâl oldu. Ve bu mertebe tevhd-i zâta işâretidir. Eğerçi Hazret-i Halil'e göre tertîb-i hâricî ibtidâ tarh ve andan vakf ve andan zebhdır. Velakin tertîb-i [55] tabi'î ve sülûku zikr olunduğu üzredir. Ve câizdir ki sîm, sâlikin sıfâtına ve zer zâtına işâret ola. Zirâ zer ecsâd-ı seb'anın alâsı olduğu gibi, zât dahi ef'âl u sıfatdan alâdır. Ve enfüs mertebesinde hicâb-ı azîm ve zenb-i kebîrdır. Ve eğerçi ki sîm ü zer olmak mertebesi tezkiyeden sonra hâsıldır. Pes bu sûretde mısra-ı evvel âfâkî olan kuyûddan inkıta'a ve mısra-ı sâni enfüsî olan berâzıhdan ubûra işâret olur. Kâle eş-Şeyh Abdürrahîm el-Karahisârî kuddise sırruhû:

Kes ey Abdürrahim el üz üz giden benliğin benden
Kabâ-yı ârı terk it, ol abâ-yı fakarla pinhân

كان المرحوم متوغلا في التوحيد و ذاق منه ذوقا عظيما كذا في الوقعات المحمودية نقلًا

عن حضرت الشيخ افتاده قدس سرهما¹⁵⁹

Li-muharririhî;

Hakkiyâ kat-ı tealluk eyle

Bağlanup kalma sivâya böyle

کر بر یزی بحررا در کوزء

جند کنجد قسمت یک روزء

Kûze, bardaktır, âherindeki hâ-yı resmî tasarrufât-ı Acemî'dendir. Yanî Arabî'den Acemî'ye naklin alametidir, ma'sûka ve tarîka, ve arîza ve emsâli gibi. Ve hemzeden sonra telaffuz olunan yâ-ı gayrı mersûme vahdet içindir, ayn بترâ şeklinde yazılan ol yanın nişânesidir. Konced, kâf-ı Acemî ile tashîh olunmuşdur. Eğerçi bazı lügatde Arabiyyeti musarrahdır. Rûz, gündüz, aherinde hâ tahsîs içindir. Hemzeden sonra telaffuz olunan yâ-ı gayrı mersûme nisbet içindir. Mısra-ı sâni suâl u cevâbı müştemildir.

Manâ-yı beyt budur ki; eğer deryayı bir bardağa dökmek murâd idesen ol deryâdan ol bir bardağa ne kadar sığar, bir günlük kısmet ve bir gün şurba vefâ idecek kadar su sığar, ziyâde sığmaz. Bu söz bahr-i azbe ve enhâr-ı azbeye göredir ki şurba sâlihdır. Zirâ enhâr-ı vâsiyye dahi

¹⁵⁸ Latif olana ancak latif olan ulaşır.

bahr ıtlâk olunur, Nîl ü Fırât u Dicle vü emsâli gibi. Ve ulemâ "و كان عرشه على الماء"¹⁶⁰ ayetinde münderic olan mâ, mâ-ı âzb ile tefsir etmişlerdir ki murâd bahr-ı muhîtdir Bihârın bazı avârız hâsebiyle mâlihiyeti aslında azûbetine münâfi değildir. Maa-hazâ maksûd mutlaka temsil ve hırs-ı âtiyî temhîddir. Yanî hırsın vechi yokdur. Zirâ insan [56] bir bardağa ve harîs olduğu müşteheyât-ı deryâyâ benzer. Ab-ı deryâdan bardağın cevfine vüs'atinden ziyade sığmadığı gibi insânun dahi havsalasına rızk-ı maksûmdan ziyâde sığmaz. Pes ziyâdeye harîs olmak adem-i tehammülünü cehâletden ve kendiye rızk olmayan nesne hakkında küşeş-i bî-fâide etmeden nâşidir. Pes bu hırs mezmûmdur. Fe-emmâ harîs-i feyz-i İlâhi olmak memdûhdur. Egerçi ki bu sûretde dahi istidâddan ziyâde hâsıl olmaz.

و کرنه من تردد بیشتر از آسیا کردم¹⁶¹ نمی آید بکوشش دامن روزی بکف صائب

Li-muharririhî;

Çünkü bir lokma ve bir hırka yeter
Hırs-ı insânî çü acı deryâdur

Hırs-ı gâlibden efendi ne beter
Vay ana kim aşına zehir katar

کوزء چشم حریصان بر نشد

تا صدف قانع نشد بر در نشد

Çeşm-i harîsi kûzeye teşbih eyledi, müdevverlikde ve darlıkda. Ve hırs egerçi âfât-ı bâtınadandır. Velâkin bi-hasebi'l-gâlib çeşmin müşteheyâta taalluku hasebiyle artar ve kuvvet bulur. Anınçün tolmayı ve toymayı çeşme muzâf kıldı. Sadeî, Hind ve Faris deryalarında olur bir hayvandır ki senede bir kere mâh-ı nisânın on sekizinci günü deryâ yüzüne çıkıp münşakk olur. Ve bir sehâbe zuhûr edip deryâ üzerine feyz-pâş oldukda her sadeînin cevfine mâ kaderallah katre düşer. Bir ve iki ve üç ve yüz ve iki yüz ve dahi artuk ve eksik. Velakin adedi ne kadar az olsa şeh-dâne vü kıymetli olur. Meselâ bir katre vâki olsa dürr-i yektâ olur. Ve iki ve üç olduğu suretde dahi buna kıyâs oluna. Ve ne kadar çok olsa kıymetde noksanı olur. Zirâ dânesi hurde olur. Bundan sonra ol sadeîlerin cenâhını menzilesine olan cânibini muntabık olur. Tâ ki cevfine âb-ı deryâ duhûl edip gevherin levni mütekeddir olmaya. Zira acı sudan çehre-i lü'lü sararır ve intibâk saatinde cevîde olan hayvân helâk olup ka'r-ı bahre rüsûb eder. Tâ ki deryâ anı tahrîk edip gevheri ifsâd etmeye. Ve sadeîde üç tavrı muteberdir. Evvelkisi tavr-ı hayvânîdir ki zâhirdir. Ve ikincisi tavr-ı hacerîdir. Zirâ helâk halinde tab-ı hacere münkalib olup taş gibi ka'r-ı deryaya gider. Ve üçüncüsü tavr-ı nebâtîdir ki karâr-ı deryaya müntehî oldukta urûk-ı şecere gibi. [57]

¹⁵⁹ Rahmetli tevhide gömülmüştü ve ondan büyük zevk almıştı. Şeyh Üftade hazretlerinden naklen el-Vâkıatü'l-Mahmudiyye'de böyle belirtilmiştir.

¹⁶⁰ Arş'ı su üzerinde iken... (İfûd 7)

¹⁶¹ Saib çalışmakla rızkını artıramazsın. Öyle olmasa ben daha çok değirmenden şüphe ederim.

Urûk-ı zâhir ve mümted olur ve sade fin hamli inikâdıyçün vakt-i ma'lûm ve mevsim-i ma'rûf vardır ki ol mevsimde gavvâslar ku'ûr-ı bihâre gavs edip esdâfi çıkarırlar ve cevfi havî olduğu lü'lüleri tüccâra bey' ederler.

که رفت بر سر این کار نقد جان صدف¹⁶²

مکن ذخیره اگر زندگی هوش داری

Li-muharrihî;

Ma'rifet bir dürr-i yektâdur kim
Bulmada değme kişi ana zafer

Ka'r-ı dildür karârgâhı onun
Bilmedi kânını mâhî anın,

Demişlerdir ki, deryâda sedef ebr-i nisândan cezb-i feyz etdiği günde karada ne kadar peçe-i mâr var ise batn-ı arzdan hurûc edip semâvâta doğru ağızların açarlar ve mukadder olan katrât-ı nisân ağızlarına düşdükte itbâk-ı dehân edip yine batn-ı arza dühül ederler. Deryâda esdâfin hamli lü'lü-i lâlâ olduğu gibi ol vaktde karada dahi ol senede tevâlüd eden hayâtın hamli zehr-i kâtil ve semm-i helâhil olur. Pes nev-i vâhid olan âb ihtilâf ve âile muhtelif oldu. Zirâ kudret-i Hakk her nesneye sâlihdir. Nitekim aġsân-ı sidre ehl-i cinâne naîm ve usûlu ehl-i niyâza zakkûmdur. Li-muharrihi;

Sade f ağızında dür olan katre
Göre bir nokta-ı siyahı kim
Ruh-ı cânâne zeyn ü lâleye âh

Mâre nisbetle sim-i mutlakdur
Eser-i kîlk-i kudret-i Hak'dur
Dâğ-ı dil olduğu muhakkaktır.

Manâ-yı beyt budur ki; harîslerin kûze misâl olan gözleri tolmadı. Yanî toymadı ve dillerine kanâat gelmedi. Anınçün bâtınları kesâfet ve küdüretten hâlî olmadı ve metâ'-ı vücûdları bâzâr-ı i'tibârda revâc bulmadı. Eğer sedef gibi kânî olmakla olsalardı, azîzü'l-vücûd ve kesîrü'l-menâfi olurlardı. Zirâ sedef senede bir kere bir kaç katreye kâni olmakla lü'lü-i safvet-güsterle muhterem oldu ve kanâatin nef'ini buldu. Nitekim Kabe-i Mükerrerme senede bir kere kisveye kâni olmakla kisvesi tûl-ı mücâveretle raġbet-i tâm buldu. Şöyleki ahâli-i ekâlim anınla teberrük ederler ve istishâb edip etrâf-ı cihâne bi-tarikü't-teyemmün götürüler. Ve bunda işâret vardır ki lâli-i maârif-i Rabbâniye ve cevâhir-i kevnîyye vü îlâhiye ile pür olmak dileyen tâlib-i Hak bâtınını mâsivâdan tehî tutmak ve midesini fazalâlet-i taandan arıtmak gerektir. Anınçün Şeyh Sa'dî buyurur:

که پر معده باشد ز حکمت تهی¹⁶³

نداند تن بیوران آکھی

¹⁶² Güzel bir yaşam istiyorsan mal biriktir. Ancak bu iş için can incisinin nakdi harcanır.

¹⁶³ Hevalarına düşkün olanlar idrakten uzaktırlar. Midesi dolu olanlar hikmeti anlayamazlar.

[58] Meselâ sadeî katre-i nisana kanaat etmeyip âb-ı deryayla cevîni doldursa mürvârîd-i kıymetdârdan mahrûm olduğu gibi ten-perver olanlar dahi fazalât-ı taâmla midelerin pür kılmalarıyla dürer-i hikmetden mahrûm olurlar.

زرزق هر كه نكردد باشتها قانع¹⁶⁴

أسیر بند کران شکم پرستی باد

Li-muharririhî,

Çün sedef-i peymân ebr-i nevbahâra kıl vefâ
Ab-ı deryâyı ko kim ebr içredür dürr-i safâ

هر كه را جامه ز عشقی چاك شد

او ز حرص و جمله عیبی پاك شد

Nüşah-ı atîka-ı musahhahada جمله عیبی düşmüşdür. Velâkin şerrâh nüshalarında ayb-ı küllî vâki olmuşdur. Aşkî ve aybîde olan yâ'lar zâidedir. Küllî, bi'l-küllîye demektir. Mâ-kablinden münfasıldır. Egerçi ki ittisal dahi fi'l-cümle vechdir. Çâk olmayı câmeye nisbet etdi. Zirâ aşk-ı hakîkînin galebesinden kâhice dest-i ızdırarla câme-i sûrî dahi çâk olur, firâktan sîne şarha şarha olduğu gibi. Nitekim mürûr eyledi. Burada murâd câme-i vücûddur ki cübbe-i rûhdur. Nitekim 'bir dost bir post' derler. Postdan murâd vücûddur, ma'hûd post değildir. Nitekim Nesimî kelimâtında dahi gelir;

Bir gün olabilesen cübbe vü destârından

Cübbe ve destârdan murâdı âlem-i ekvândur ki âlem, Allah'a libâs gibi olmuşdur. Ve Şeyh Üftade küddise sırruhu kelimatında dahi gelir:

Ehl-i irfan didiler sen çıkmayınca aradan
Bilemezsün kimdürür kendüyü pinhân eyleyen

Sen'den murad vücûd ve müştemîl olduğu perdedir ki izâfât-ı kevndir. 'Çıkmayınca' dediği ol izâfâtı iskât etmektedir. Zirâ tevhdîd iskât-ı izâfâtdır, mutlakan yâni vücûden ve zâten ve sıfâten ve fiilen, feefhem.

Manâ-yı beyt budur ki; her kimin te'sîr-i aşk-ı hakîki ile vücûdu câme-çâk olur gibi çâk olsa ve eniyât u teayyunâta müteallık olan umûru fenâ bulsa ve terkîbi inhilâl bulup besâtet kabûl eylese, yalnız hırstdan değil, belki uyûb-ı bâtına ve ahlak-ı zemime ve sıfât-ı kabîha ve ahvâl-i

¹⁶⁴ Pisboğazlık bağının esiri olursan sahip olduğun hiç bir rızık iştahını doyurmaz.

rezîleden berâat ve tahâret ve nezâfet ve nekâvet kabûl eder. Zira bu umûr muzâfât-ı vücûddan ma'dûddır. Bir yerde ki vücûd olmaya, muzâfâtı dahi olmaz. Ve bu kelâmında iki işâret vardır. Biri budur ki sâlik-i Hakk dest-i aşkla câme-i ekvânî çâk etdikde hicâb-ı zülmânî vü nurânî libâsından tecerrüd eder ve burada seyr-i mümkinât temâm [59] olup dîde-i serle seyr-i vâcibe dahi yol düşer. Fe-emmâ ekser-i uşşâk seyr-i mümkinâtda vukûf etmişlerdir. Zirâ mâverâsında duhûle kadem eri gerekdir Li-muharririhî;

Her kim eyler ise bu kademde vukûf
Fazl-ı kurb-ı imâmı bildin ise

Olur elbette naksla mevsûf
Gözle mescidde ibtidâ-yı süfûf

İkincisi budur ki, çâk-ı câme olmak hakîkatda aşk-ı hakîkînin eseridir ki mutahhar-ı elvâs-ı vücûddur. Ve illâ taklit yüzünden çâk-ı câme olmanın fâidesi nedir? Anınçün sâhibinin evsâf-ı nefsâniyesi bâkîdir ve niçeler ki bazı hâret-i kâzibeden kendilerin âteşe tarh veyâ deryâya ilkâ veyâ satıhdan pertâv edip helâk olurlar. İrtikâb-ı kebîre ile indellâh tenezzül-i azîm bulurlar. Bu makûleye cünûn demezler. Zirâ hadd-i cünûnda teklîf sâkıt olur. Ve kalem cârî olmaz. Mu'az-ı Neseft'den menkûldur ki; sû-ı hâne havfından mevtinden üç gün mukaddem zevâl-i akl ile duâ ederdi. Tâ kî lisânından kelime-i İslâmın gayrı sâdır olursa üzerine kalem-i cârî olmamak hasebiyle muâhezeden halâs ola. Velâkin kümmel-i insan katında bu makûle hâl-i noksândan ma'dûddur. Pes şeriat ehlinin havf u recâsı mu'tedil gerekdir ve mahcûblara kavlen ve fiilen sükût ve sükûn lâzımdır. Ve uşşâkın dahi gâlibü'l-hâl olanları mağlûbu'l-hâl olanlarından makbûldur. Zirâ mağlûb olanlar bi-hasebi's-sekr dâireden çıkarlar, merkezden munfasıl olurlar.

Merkezün bekler isen kutb-ı cihânsın tahkîk

شاد باش ای عشق خوش سودای ما

ای طیبب جمله علت های ما

İllet, şol manâdan ibâretdir ki bir mahalle hulûl eyleye ve ol mahallin hâli anıla mütegayyir ola. Anınçün maraza illet dediler. Zirâ hulûlu ile şahsın hâli kuvvetden zaafa mütegayyir olur ve hadd-i itidâlden çıkar. Burada illetden murâd illet-i cismâniye değildir. Belki illet-i bâtıdır ki tabiâte göre şehvet ve nefse göre hevâdır. Ve havâda gerçi cümle sıfât-ı rezîle dâhildir. Velâkin yedi sıfât-ı zemîmeyi istisnâ etmişlerdir ki cehennemın ebvâb-ı seb'ası ol yedi sıfâtın mukâbelesinde vâki olmuşdur. Şöyle ki, ol sıfâtı tezkiye etmeyen hakkında ebvâb-ı cehennem meftûh kalır. Ol sıfât; ucb u kibr u riyâ vü gadab u hased u hubb-ı mâl u hubb-ı câhdır. Ve ruh mertebesine göre illet cehldir ve sırra göre mâsivâya iltifâtdır.

Bu makûle rezâile illet ve maraz [60] ıtlak olunmak üç veche üzerine mebnîdir. Evvelkisi budur ki, maraz-ı beden, marîzi tasarruf-ı kâminden mânî olduğu gibi bu rezâil dahi idrâk-i fezâilden mânîdir. İkincisi budur ki, maraz hayat-ı dünyevîye tahsîlinden mânî olduğu gibi bu rezâil dahi hayat-ı uhrevîye tahsîlinden mânîdir. Üçüncüsü budur ki, marîz olan kimesne eşyâ-yı muzırraya meyl etdiği gibi bu rezâil dahi nefsin i'tikâdât-ı reddiyeye meyline sebebedir. Anınçün bir marîze hâtırın ne diler, dediler. Cevâbında ارید ان لا ارید¹⁶⁵ demiş. Yani bir nesne murâd etmemeyi murâd ederdim. Zirâ bedene muzırr olan nesneyi iştiâ etmede fâide yoktur. Kezâlik nefse muzırr olan umûra meyl etmede belâ çokdur. Sâliklerin riyâzât u mücâhedeleri bu maddeyi kat içindir. Anınçün bu tarîkte bir kimesneye bedduâ etseler اذا فك الله طعم نفسك¹⁶⁶ derler. Zirâ taam-ı nefis ve müştehâ-yı tabiati zevk etmenin fevkinde maraz yoktur. Anınçün hadîsde gelir: فافهم الاشارة من العبارة¹⁶⁸ من العصمة ان لا تخد¹⁶⁷ الحمية رأس كل دواء¹⁶⁹ Ve bir hadîsde dahi gelir, نیست اندیشه سیلاب ده ویرانرا¹⁷⁰

Manâ-yı mısra-ı evvel budur ki; şâd ol ey bezm-i hûş sevdâlı aşkıımız. Yâni gam yüzü görme, yüzün dâima gülsün ve sevdan artıp eksilmesin. Bu hitâbın zâhiri gerçi aşkadır. Fe-emmâ nefis aşk-şâd olmak ve hûş sevdâ olmak ile muttasıf değildir. Belki bu sıfat hakîkatde âşığındır. Yâni âşık dâima aşk ile şâd ve hûş sevdâdır. Zirâ aşka mübtelâ olan kimesnede gam ve gussa-ı mâsivâ kalmaz. Ve sevdâ-yı aşkla hâli hûş olur. Zirâ akl-ı meâş ile mukayyed olmak nâhoşluğundan kurtulur. Ve bu sebebdendir ki gam-ı mahşer bile hâtıra gelmeyip şöyle bî-bâk u bî-pervâ gezer. Nitekim kelimât-ı Sâib'de gelir;

دل عاشق چه غم از شورش محشر دارد نیست اندیشه سیلاب ده ویرانرا¹⁷⁰

Manâ-yı mısra-ı sâni budur ki; ey bizim ilel-i bātına ve emrâz-ı kalbiyemizin tabîbi olan aşk. Yani tabîb-i beden-i marîzi inhirâfdan i'tidâle tahvîl için muâlece etdiği gibi aşk dahi dil-i insânın istikâmet ve Hakk'a teveccühüne mânî olan ahvâlini tebdîl için müzâvele eyler. Ve bu ikisinin miyânında fi'l-hakîka fark vardır. Zirâ muâlece-i tbbiyede şifâ maznûndur. Fe-emmâ aşka göre maktû'dur. Zirâ aşk bir âteşin cevheridir ki mâsivâ-sûzdur. İlet-i hod meyl-i mâsivâdan ibaretdir ve aşk dahi fi nefsi'l-emr bir derd ki derman kabûl eylemez ve ilâc [61] götürmez. Nitekim kelimât-ı Câmî'de gelir;

نتوان علاج عشق تو کر خود طیب را صد بار حقهای مداواتهی شود¹⁷¹

¹⁶⁵ Bir şey istememeyi diliyorum.

¹⁶⁶ Allah sana nefsinin tadını versin.

¹⁶⁷ Hamiyet bütün ilaçların başıdır.

¹⁶⁸ Bulamaman ismetindedir.

¹⁶⁹ İbaredeki işareti iyi anla.

¹⁷⁰ Sevdalı gönül mahşer günündeki endişeyi niye merak etsin. Viran olmuş köy için sel endişesi yoktur.

Anınçün cünûn-ı aşka mübtelâ olanlar cünûn-ı akla mübtelâ olanlara mu'âlece eder. Fe-
emmâ aksine bir vechile imkân yokdur. Li-muharririhî;

Yanıma gelse ilâcıyla tabîb
Tatlıdır aşk velî kim ki anı

Başka bir derd olur ilâcı onun
Tatmadıysa haline acı ânın

ای دواى نخوت و ناموس ما

ای تو افلاطون و جالینوس ما

Nahvet, ta'zîm ve gerdengeşlikdir. Nâmus, aslında sahib-i sırta derler ki bâtın-ı umûra muttali' ola. Velâkin Acem garaz u gayret-i câhiliye ve ad u sân u pindâr manâlarında istimâl ederler. Eflâtun-ı İlâhî Yunânî'dir. Eflâtun, lügat-i Yunânî'de amîm-i vâsi manâsınadır. Seksen bir yıl muammer olmuşdur. Hazret-i İsa aleyhisselamdan takriben altı yüz sene mukaddem gelmiştir. Câlinus, Rodos'da dünyaya gelmiş ve seksen yedi sene muammer olmuş ve ilm-i tıbdan dört yüz adet kitab te'lîf eylemiştir. İbni Kemâl veyahut Taşköprüzade Risâletü'ş-Şifâ'da zâhib olduğu üzere Hazret-i İsa ile muasır ve nübüvvetini mu'terif idi. Kasd-ı ziyâret-i İsa aleyhisselâm edip yolda marîz oldu ve kable'l-vüsûl mebtûnan vedâ-ı âlem-i fânî kıldı. Nitekim efdalü'l-müteahhirîn Tâcü'd-dîn el-Kâzî el-Geylânî rahimehüllah demiştir;

فان الموت قد يأتى ولو صيرت قارونا

الا يا ايها المغرور تبعن غير تأخير

و افلاطون برسام و جالينوس ميطنونا¹⁷²

بسل مات ارسطاليس بقرا طبا فلاج

Ve bazılar demişlerdir ki; Calinus, Hazret-i İsa'dan elli dokuz sene muahhar dünyaya gelmiştir. Bu suretde Hazret-i İsa'yı rü'yetî veya anınla mürâselesi haberi sahih değildir. Demişlerdir ki, Calinus'un silsile-i ahzı Aristo'ya müntehîdir. Ve Aristo ki Aristoteles dahi derler, Eflâtun-ı İlâhî şakirdidir ve reis-i meşşâyândır. Ve meşşâûn anlardır ki, hikmet-i bahsiyyeyi Cenâb-ı Eflâtun'dan sual u cevab u ifâde vü iktisâb tarikiyle ahz etdiler. Vech-i tesmiye oldur ki hizmet-i Eflâtun'a muttasıl gelirler giderlerdi. İshrâkiyyûn bunların hilâfidur ki bunlar erbâb-ı riyâzât ve uzlet olup ma'ârif-i İlâhiyyeyi [62] âlem-i gaybden işrâk-ı nûr-ı hidâyetle istifâde etmişlerdir Amma beynlerinden kîyl u kâl kapusu münsedd ve muhâvereleri lisân-ı bâtın ile idi. Nitekim gelir;

Gönülden söyleşürler bunda feyzi böyledir âyîn
Bu halvethâne-i işrâkiyândır güft u gû olmaz

¹⁷¹ Eğer kendi kendinin doktoru isen aşkın ilacını bulamazsın. Yüz çeşit hile ile tedavi etsen bile boşunadır.

¹⁷² Ey aldanmış, geciktirmeden tövbe et. Çünkü sen Karun kadar zenginleştirilmiş de olsan ölüm sana gelecektir. O kadar da değil, Bokrat'ın Aristo'su felçle öldü. Eflatun vücudu ateşle dağılanarak, Calinos ise karın hastalığı ile öldüler.

Ve Kitâbu Milel ve'n-Nihal'de gelir ki Eflâtun hikmeti tazîmen mâşiyen talîm ederdi. Aristoteles dahi bu manâda ana tâbi oldu. Anınçün ana ve tevâbiine meşşâûn denildi. Demişlerdir ki, tarîk-i nazar ve istidlâle sâlik olanlar eğer milel-i enbiyâdan bir milleti iltizam ederlerse mütekellimûn ve illâ meşşâûndur. Ve tarîk-i riyâzat ve mucâhedeye sâlik olanlar eğer ahkâm-ı şerîata muvâfakat ederlerse sûfiyye-i müteşerriûn ve illâ hükemâ-yı işrâkiyyûndur. Sûfiye ile işrâkiyye arasında bir fark dahi budur ki, tarîk-i sâdât-ı sûfiyye kaddesallahü esrârühüm- zikrullah ve tarîk-i işrâkiyye fikr-i mücerreddir. Kur'an'da ise zikr, fikr üzerine takdîm olunmuşdur. Nitekim gelir,

الذين يذكرون الله قياما و قعودا و على جنوبهم و يتفكر و نفى خلق السموات و الارض¹⁷³

Pes işrakiyye bu tertibe muhalefet etmeleriyle sahife-i mükâşefelerinin ekseri üzerine hatt-ı butlân çekildi. El-hâsıl hükemâ-i felâsifenin mutlakan ağleb-i malûmâtı ilm-i tıbdır ve bazı makûlât ve ulûm-ı dakîkaya ki anda hâsıl olmuşdur, meretebe-i rûhdandır. Rûh ise mahlûkdur ve mahlûk mertebesinden hâsıl olan meânî ve ma'kûlât mü'min ve kâfire şâmildir. Zirâ neş'â-i ûlâda cümlesi hâmil-i rûhdur. Bu sebebdendir ki, hataları sevablarına gâlib ve i'tikâdlarında fesâdları salahlarına râcihtir. Nitekim esâtîn-i hikmet olanlardan Fisagoras ve Sokrat ve Eflatun gibi. Menkûldür ki Bârî-i tealâ hakkında nev'an hareket ve sükûna kâil olmuşlar ve zât ve sıfat hakkında ilhâd edip bundan gayrı dahi nice veçhile yanılmışlardır. Sûfiye-i muhakkikîn ise neş'â-i âhirîde münteşî olan hâfi mertebesinden ahz edip hakâyık-ı ulûm-i ledüniyye ile imtiyâz bulmuşlardır. Beyt;

Hakikat ilminin bahrin ne bilsün her tehâretsiz
Ki Cibrîl-i Emîn uçmaz bu deryânın kenârından

Manâ-yı beyt budur ki; ey aşk ki sen bizim cümle illetlerimize tabîb olduğun gibi husûs üzerine kibr ve ârımızın dahi devâsısın. Zirâ senin bize çeşm-i iltifâtın dokunmak şîşe-ger dükkânına mest düşmek [63] gibidir. Dîn-i âşıkânda ise bu makûle bir put kırılmak sâd ibâdetten hayırlıdır. Zâhidlerde bu inkisâr-ı aşk mefkûd olmakla kalpleri but-hâne olmuşdur. Cemâlini nice yüzden görem diyen diller şikest-âyine gibi pâre pâre gerek. Ey aşk, sen bizim Eflâtun u Câlîsinus'umuzsun. Yâni esâtîn-i hikmetten husûs üzre bunlar umûr-ı muâlecede mümtâz ve akrân arasından vukûf-ı emrâz ile ser-efrâz olup mess-i nebz etdikleri mârîzin arak-ı i'tidâli hareket-zede ve beden-i pür-sekâmeti sıhhat-âşînâ ve dest-dırâzlık eden çâr-ı tab-ı muhâlif-i siper-endaht ve bî-arbede ve sürme-i ittifak-ezdâd ile çeşm-i dil rûşen olduğu gibi sen dahi bizim ilâc-ı

¹⁷³ Onlar ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler. (Al-i İmrân 191)

derûnumuza kâfi ve maraz-ı bâtinımıza şâfîsin. Şöyleki, senin mübâşeretin bizde eser-i illet komaz ve senin yuduğun yüzü bir tabîb-i hâzık yumaz. Bade-zâ müsennâyı müsennâyla mukâbele letâfet u nükteden hâli değildir. Zîrâ Eflâtun ki tevhîd ve marifet ile ma'rûfdur ve bu manâ ise terk-i nahvete mevkûfdur. Ve Calinus ki kasd-ı ziyâret-i İsâ etmişdir, nitekim İbni Kemâl'den menkûldür, nâmus-ı rusûmu şikest eylemişdir. Li-muharririhi,

Sâğar-ı aşk-ı İlâhîden gönül olmazsa mest
Söz dürüstü şişe-i pindâr-ı dil bulmaz şikest

جسم خاک از عشق بر افلاک شد

کوه در رقص آمد و جالاک شد

Felek, mecrâü'l-kevâkib ve medârü'n-nücûmdur. Vech-i tesmiye feleke müşâbehetidir. Nitekim Kuran'da gelir "کل في فلك يسبحون"¹⁷⁴ Ve câizdir ki, istidâretde feleke-i mağzele müşâbehetinden ahz oluna. Kûh, Tûr-ı Mûsâ'dır. Raks, burada devrân manâsına değildir. Belki mutlak hareket u izdırâba mahmûldur. Bade-zâ cism-i hâkle hâkden ma'mûl u masnû olan cisim murâd olunursa ki insândır. Pes şârihler zâhib olduğu üzere maksûd cism-i Mustafâ vü İsâ vü İdris aleyhisselâm ki bunlar aslında "خلقكم من تراب"¹⁷⁵ vefkince turâbdan mahlûk ve hazîz-i nâsûtada karar-dâde iken kuvvet-i aşkla evc-i melekûta pervâz etdiler. Ve mihver-i âlem gibi cânib-i eflâke doğru çıkdılar, gittiler. Eğer te'sîr-i aşk olmasa kimse yerinden harekete mahâl bulmaz ve uçmaga doğru uçmaya kâdir olmazdı. Nitekim sahrada rişe bu kadar hiffet-i cismle mevsûf iken yine hâkden [64] irtifâi tahrîk-i bâd-ı hevâyaya mevkûfdur. Velâkin ızhar olan budur ki, cism-i hâkden murâd nefis-i hâkdir. Nitekim mısra-ı sâni buna kârinedir.

Pes, manâ demek olur ki; hâk-i nefsinde anâsır-ı erbaa arasında ziyâde sıklet u kesâfet ile muttasıf ve girâne-i cüssesinden meyyit gibi sâkit iken yine cemi eşyânın nihâdında îdâ' olunan hubb-ı ezeli ve cümle mevcudâtın zamîr-i mâyesi olan aşk-ı lem-yezeli hasebiyle kûh-ı Musâ aleyhisselâm gibi eczasına perişânlık kâri olup gubâr-ı hevâyaya mütesâid oldu. Ve zerrâtı muka'ar-ı eflâke ittisâl buldu. Güyâ bir dimâğ-ı âşufte-i aşkdır ki dûd-ı âhi âsumâna peyveste veya sübûl-ı müdebbirât ve mebâdi harekât misâldir ki cism ü cânı rişte-i aşkla heyâkil-ı ulvîye ve tedâvir-i felekiyyâte bestedir. Anınçün merkezinde karâr edemeyip eflâki dolaşır ve ecrâm-ı semâviyyeye ulaşır. Bu mana evvelkiden ebleğdir. Zîrâ hâkinin eflâke istilâsından nefis-i hâkin istilâsı kudretde idhâl ve tesîr-i aşkı beyânda ağrebdir. Anınçün ki insanın terkîbinde hiffet kabul

¹⁷⁴ Her biri bir yörüngede yüznektedir. (Enbiyâ 33)

¹⁷⁵ Sizi topraktan yarattı. (Rûm 20)

eden anâsır ta'bir olunmuştur, heva vü ateş gibi. Pes merkebin dahi fi'l-cümle hiffet şanıdandır. Fe-emmâ nefsi-hâk basit ve sakil-i mahzurdur.

Mısra-ı sâninin manâ-yı murâdı budur ki; kûh-ı Musâ aleyhisselâm aşkın te'sîr ü tahrikinden hareket ve ızdırâba geldi ve çâlâk ve çâpak oldu. Maa-hazâ hacir sıklette ve ittisâl-i eczâda hadîde müvâzin u mu'adil gibidir. Eğer kûhda eser-i aşk olmayaydı vakt-i tecellîde mest sûretine girmez ve vücûdu ızdırâb görmezdi. Nitekim tafsili beyt-i âtîde gelir.

Suâl olunursa ki eğer hâk u eğer kûh u eğer sâir eşyâ aşkla muttasıf olmak câiz olsa aşk-ı âmm olup insana mahsûs olmazdı. Maa-hazâ ihtisâsı müttefikun aleyhdır. Nitekim ebyât-ı sâbıkada mürûr eyledi. Cevâb budur ki, ittisâf-ı mezkûr ihtisâs-ı mezbûru münâfi değildir. Zira insanda zâhir olan aşk derd u ibtilâ üzerine mebnî u dâim u bi'l-fiildir. Sâir eşyada ise böyle değildir Bu sebebdendir ki, Tûr'da vakt-ı muayyende zuhûr ettiği vakt-i tecellîdir ve zuhûrunda dahi Tûr mütelâşî oldu. Zira insanda olan kuvvet dil-i gayride yokdur. Ol vakitte Musâ aleyhisselâmda olan sukût bu manâyı münâfi değildir Nitekim gelir: [65]

سر مجنون بزانو می نهد لیلی نمی داند
که کوه طور خاکستر شود زیر سر عاشق¹⁷⁶

عشق جان طور آمد عاشقا

طور مست و خر موسی صاعقا

Aşk, mübtedâ ve cân-âmed'in mef'ûlu ve cümlesi haberdır. Tûr, bazıları kavli üzere Süryânîdir, cebel manâsına. Bu makûle elfâz-ı Acemiyye'nin Kuran'da zikri, Kur'an'ın Arabiyyetine münâfi değildir. Zira ibret-i ekseredir. Maa-hazâ elsine-i Arab'da kendi lügatlerinden hariç kelimât-ı müsta'mele çokdur. Nitekim Hameyn-i Şerifeyn'in ahâlisinden mesmû' olmuşdur. Tûr'dan murâd, Tûr-ı Sinâ'dır ki Şam ile Medyen arasındadır. Hazret-i Musâ aleyhisselâmın mahall-i münâcâatıdır. Hurûr, sukût manâsınadır. Velâkin Müfredât'da gelir ki, hurûr ol sukûtdur ki andan harîr mesmû' olur. Harîr, nasîr vezninde uluvvden sâkit olan nesnenin savtıdır ki savt-ı mâ vü rîh u emsâli gibi. Bundan zâhir olur ki Mûsâ'nın sukûtu savt u tesbîhi müstemildir. Musâ, ism-i İbrânîdir ki ta'rib olunmuştur. Zîrâ aslında Muşâ idi, şin-i mu'ceme ile. Sonra Arabiyette sin-i mufazzalaya kalp olundu. Mû ol lügatde su vü şâ şecerdir. Tabut-ı Musa beyne'l-mâ ve ş-şecer bulunmakla Musâ tesmiye olundu. Ve Musâ ustra manâsına dahi gelir. Nitekim letâif-i kelâmda gelir;

Hadînin olmadan Musa beyânı

Hatt-ı Musâ'ya derdi 'len terânî'

¹⁷⁶ Mecnun, Tur dağının aşğın başının altında kül olduğunu bilmeden başını Leyla'nın dizine koyuyor.

Sâika, mağsiyyün aleyhdir. Zira sa'k gâşydir ki iğmâ dahi derler. Türki'de bayılmak ile ta'bir ederler. Akla nev'an perde ârız olmakla hâsıl olur, akli gitmek değildir. Pes bazılar katında iğmâ ile gâşy birdir ki bazı illet hasebiyle a'zaya fütûr gelip sehv lâhuk olmaktadır. Ve bazılar fark edip demişlerdir ki, iğmâ bütûn-ı dimâğın balğam-ı bârid ve galîzden imtilâsıdır. Gâşy ise âfâtdan bir âfet sebebiyle kalb zaîf olup kuvânın muta'attıl olmasıdır. Bade-zâ bu beytde hurûr-i Musâ bi-tarîki't-tab'ıyye zikr olunmuştur. Maksûd, Tûr'un te'sîr-i aşkdan mest gibi olup raks u harekete geldiğın beyândır. Ve bunda Tur'u cisme ve aşkı câna teşbîh vardır. Şeyh-i ekber kuddise sırruhû'l-athar hazretleri buyurmuşlardır ki; ulemâ, cemâdâtın akl u idraki yokdur, derler. Tekellüm eden cemedât hakkında [66] ol vaktde Allah tealâ anlara hayat u ilm halk etmeye haml ederler. Bizim i'tikadımızda ise böyle değildir. Zîrâ sırr-ı hayât cemî-i eczâ-ı âleme sârîdir Pes cemâdâtda dahi hayât-ı hakkaniye vardır. Onun için müezzinin savtını işiden ratb u yâbis kıyâmet günü şehâdet etse gerekdir. Şehadet ise hayat ve ilm üzerine mebnîdir Vakt-i tecellîde olan indikâk-ı cebel cebelin azamet-i İlahî marifetindedir. Eğer bu ma'rifet olmasa indikâk hasıl olmazdı. Anınçün Hazret-i Mevlevî kuddise sırruhu aşk-ı Tûr'un cânı geldi, dedi. Yâni Tûr'un hayât-ı hakkaniyesi ve aşk-ı hakîkisi olmayaydı hareket u ızdırâba gelmezdi. Nitekim bî-rûh olan kalpde hareket sâdir olmaz. Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir;

سرحب ازلی درهم اشیا ساریست
ور نه بلبل نزدی بر کل بی دل فریاد¹⁷⁷

Yânî cemî eşyâda hubb-ı ezelfı sırrı zâhir olmakla, mahlûk-ı münâsibine incizâb ve irtibât buldu. Kimi âşık ve kimi ma'sûk oldu.

Manâ-yı beyt budur ki; ey âşık, aşk dedikleri hâlet Tûr-ı Sînâ kâlibına cân gibi geldi. Bu sebebden vakt-i tecellîde şu'â-ı nûr-ı zât-ı İlahî ana mün'akis oldukda mestâne gibi hareket u ızdırâba geldi ve mestâne keyfiyyet-i sahbânın galebesinden çâk-ı girîbân eylediği gibi Tûr dahi ol câm-ı tecellînin tesîrinden libâs-ı vücûdunu pâre pâre kıldı ve ol hâlete tâkât getiremeyip mağlûb oldu. Ve hâsiyyet-i tecellîden taşları la'l-i kıymet-dâr sûretin buldu. Ve Musâ'nın dahi beşeriyesi ol manâya tehammül edemeyip zaaf-ı terkîbden nâşi mağsiyyün aleyh oldu. Ve muzdarib olduğu halde Tûr üzerine düştü. Ve bundan Hazret-i Musâ'nın kuvveti kuvvet-i Tûr'dan efzûn olduğu mefhûm oldu. Zîrâ eğerçi muğmâ aleyh olup sâkit oldu. Fe-emmâ eczâ-ı vücûdu Tûr gibi mütelâşi ve perişân olmadı. Anınçün emânet-i kübrâ hususunda ¹⁷⁸ و حملها الانسان vârid oldu. Pes bu bâr-ı emânete insandan gayrı bir mevcûdâtın tâb u tehâmmülü yokdur. Ve'l-hâsıl Tûr'a âlem-i misâl-i mutlakda tecellî vâkî olup aşkdan nâşi muzdarib u perişân oldu. Ve Hazret-i Musâ âlem-i

¹⁷⁷ Ezeli sevginin sırrı bütün eşyaya yayılmış olmasaydı bülbül gönülsüz gül için feryad etmezdi.

¹⁷⁸ Onu insan yükledi. (Ahzab 72)

insilâhda vâki olup sukûtle sükûn buldu. Anınçün enbiyâ aleyhisselâma [67] vahy-i İlâhî vârid oldukda istilkâ ve izticâ' ederlerdi. Zîrâ vârid-i İlâhî hücum etdikde ruh-ı insanî bedeni tedbîrden kendi hâline meşgûl olur ve cismin kıyâm ve kuûdunu hıfz eder, kuvvet kalmayıp cism dahi aslına rücû' eder ki lüsûk-ı bi'l-arzdır. Ve evliyâyâ dahi bu manâdan mirâs vardır.

Mahkîdir ki; İmâm Şâfi rahimellahü avâil-i hâlinde ve kuvvet-i te'abbüdü zamanında bir gece İmâm Muhammed yanında ikâmet eyleyip sabaha dek namaz kıldı. İmâm Muhammed ise tülû-ı fecre dek ızticâ' eyledi ve bade-hü kıyâm edip bilâ-vudû salât-ı fecre şürû kıldı. İmâm Şâfi buyurur ki, bu husus banâ İmam Muhammed'den müstenker gelip aslını sülâl etdikde cevâb verdi ki, beni bu gece gâfil yattı mı kıyâs eyledin? Sen bu gece kendi nefsin için amel ve ben ise ümmet-i Muhammed için ictihâd eyledim. Şöyleki kitâbu'l-İlâhdan sabaha dek binden ziyâde mesele istihrâcına muvaffak oldum. Sebeb-i ızticâ'ım budur ki safâ-i hâtırım andadır. Pes bundan fehm olundu ki, sırr-ı ızticâ'da İmâm Muhammed vâris-i enbiyâ idi. Anınçün ol hâlinde vâridât hâtırına mezâhim yok idi.

Ve demişlerdir ki, resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem vahy-i İlâhî nüzûl etdikde beşereleri hâlet-i ma'hûdeden teğayyür-i şedîd ile mütefeyyiz olur ve mest sûretin bulurlardı. Velâkin bu teğayyür u insilâh, akl u temyîzin bekâsına münâfi değil idi. Anınçün vüduları munkatız olmazdı. Ve bu makamdan Hazret-i Musa ile fahr-i âlemin miyânında fark-ı âzîm zâhir oldu. Zîrâ Hazreti Musa'ya mükâleme Tûr'da ve tecelli insilâhda ve vak'a-ı Tûr'da mağşiyün aleyh oldu. Fahr-i âleme ise mükâleme fevka'l-arş ve tecelli âlem-i suretde vâki oldu. Ve vakt-i tecellide mağşiyün aleyh oldu. Velâkin eğer tecelli-i Tûr'dur, eğer tecelli-i nûrdur. Hakîkati bâtın-ı insân-ı kâmilendir Zîrâ insân-ı kâmil mazhar-ı tâm ve âyine-i mücellâ vâki olmuşdur. Eczâ-ı âlem ise insân-ı kâmilin a'zâsı gibidür ve âzânın ızdırâbı kalbin sebâtını münâfi değildir. Ve âlem-i enfüsten hâric nesne yokdur, fefhem cidden.

Ve bu makâmın hakâyıkı müellefâtımızdan Tefsîrû Rûhü'l-Beyân'da ve Temâmü'l-Feyz'de ve Şerh-i Muhammediye'de îrâd olunmuşdur. Velâkin maksûd-ı bi'z-zât olan zevk-i dil ve huzûr-ı kalbdır. Te'lif-i kütüb teşvîş içindir. Ve illa rû-yı hakâyık kendi nefsinde eşyâda mütecellidir, [68] söz idrâkdedir. Nitekim Fuzûlî kelimâtında gelir;

Olsa isti'dâd-ı ârif kâbil-i idrâk hayy
Lütf-i Hak irsâline her zerredür bir Cibrîl,

Li muharririhî,

Eylese Tûr'a tecellî ol nûr
Kül eder cism-i Tûr'ı tâ pâ
Kimse bu âteşe getirmez tâb

Eder ol nûr içinde nâr zuhûr
Hem harâbî eyler anı hem ma'mûr
Cism-i Musâ eder zarûri hurûr

با لب دمساز خود کر جفتمی

همچو نی من گفتنیها کفتمی

Cüftem ve güftem fiil-i mâzîdir. Ahirlerinde olan yâ harf-i ta'likdir, yanî fiilin manâsını tencîzden ta'like sarf eder. Ve bu sebebdendir ki lâhık olduğu fiil siyâk-ı şartda vâki olur. Güftenîha, güften'in cem'idir ki masdar delâlet ettiği manâ için mu'idd olana dâldir, nefsi masdar olan güften lafzının değil. Ahirinde olan yâ, harf-i mealdir, bir işin ahiri neye varacağını veya bir emr ne için müteheyyî olduğunu ifâde-i murâd etseler lafz-ı masdarın âhirine bir yâ-i sâkine ilhâk ederler. Ol maksûd olan manâyı ifâde eder. Meselâ söylemeye lâyük kelâma güftenî ve yemeye layık ve ekl için mu'idd olan taâma hordenî ve gideceğe reftenî ve bi'l-âhir olıcak nesneye bûdenî derler. Bu beyitte Mevlânâ hazretleri mübtedî olan sâliki nâye ve ehl-i nefis olan mürşid-i kâmilî ney-zene ve lebden hâsıl olan feyz-i nutku nefh-i nefese teşbîh etdiler.

Manâ-yı beyt budur ki, eğer ben yâr-ı muvâfıkım yâni bir sâhib-i nefesin feyz-i nutkuna musâhib olaydım, nây-ı ney-zenin nefh-i nefesine mukârin olduğu gibi, ben dahi söylemeye lâyük sözler söyledim. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

دیگر ان هم بکنند آنچه مسحامی کرد¹⁷⁹

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید

Yâni neyden envâ-ı elhân ve nevâ-ı nağemât sâdir olmak nây-zenin nefesi te'sîrindendir. Ve illâ sıyt u sadâsı çıkmaz ve kimesne ana kulak tutmaz ve yüzüne bakmazdı. Kezâlik mübtedî âşık dahî bir ehl-i feyze mukârin olup onun leb-i cân-bahşından nefes almadıkça esrâr demeye kâdir olmaz ve söylemeye lâyük söz bulmaz. Zira bu tarîkin hükmü hidmet ve eseri nefesdir.

Mahkîdir ki, Yunus Emre yigirmi sene kadar şeyhi Tapduk Emre kuddise sırruhühümâ kapısında hîzem-keşlik eyleyip celb [69] ettiği hatâbı tab'-ı mustakîmi gibi râst getirmiş. Şeyh bir gün istikâmet-i hatâbın veçhinden suâl etdikde ol dahi bu kapıya eğrilik sığmaz, demiş. Şeyh bu sözü istihsân edip mukâbelesinde bi-tariki'l-mükâfât var, imdi Yunusum söyle, diye nutk eylemiş. Bu nefes sebebiyle Yunus Emre'den bu kadar makâlat-ı tevhîd ve kelimât-ı irfân sâdir olmuştur ki, kimseye makdûr değildir. Anınçün bu bâbda hâtimetü'l-müteahhirîndir. Zîrâ söylemediği mazmûn kalmamış ve Türkî sözlerde onun kelimâtına muâdil gelmemiştir. Kendi tercümânü'l-

¹⁷⁹ Ruhu'l-Kudüs'ün feyzi bir daha yardım ederse, başkaları da İsa'nın yaptığını yapabilir.

gayb ve lisânü'l-feyz ve kâlib-ı nazmı rûhu'l-meânî-perver ve hân-ı mâ'rifetine erbâb-ı feyz-i tufeylîdir. Li-muharririhî,

Görmedi kâlib-ı hâki hergiz
Zâhiren ümmi-i ebced amma

Böyle bir ruh-ı musavver Adem
Velî ilm-i ledünnîden urar dem

Ve câizdir ki, leb lafz-ı mukhem olup ney münâsebetiyle zikr olunmuş ola. Meselâ manâ-yı beyt demek olur ki, eğer ben kendime hâl-daş ve râz-daş olmaya lâayık ve münâsib bir âşıka müsâhib olaydım, ney müsâhib olduğu gibi ben dahi onun gibi makâmât-ı marifetde âğâzeler eylerdim. Ve cür'a-dânem olduğu kadar esrâr söyledim. Velâkin mahrûm bulunmadıkça bu müzâkere kapısı açılmaz ve sâf-âyine olmadıkça söze sûret verilmez. Nitekim Hâtifi kelimâtında gelir;

کهر یخت بردامن همکنان¹⁸⁰

چو مجلس تهی شد ز نا محرمان

Burada hem-künân'dan murâd râz-dârândır. Nitekim Düstûrî'l-Amel'de musarrahdır. Muhtemeldir ki, hubb lafzı, mukhem olmayıp sırr-ı mukâbeleye riâyete zikr olunmuş ola. Zîrâ iki dem-sâz biri birlerine leb-küşâde ızhâr-ı esrâr ede gelmişlerdir.

Bade-zâ bu beyitte kurb-ı nevâfil u kurb-ı ferâyize işâret vardır. Zîrâ kurb-ı nevâfilde ki Allah taâlâ kulunun lisânı olur. Nitekim hadîs-i kutsîde gelir;

لا يزال عبدی يتقرب الی بالنوافل حتی احبته فاذا احبته كنت له سمعا و بصرا ویدا و لسانافی یسمع

و بی یبصر و بی یبطش و بی ینطق¹⁸¹

Pes kul lisân-ı Hak'la tekellüm eder ve bu sûretde Hakk'ın zâtı ve vücûdu kulun sıfâtına mirat ve ahvâline mazhar olur. Ve zâhir vü mer'î vü meşhûd vü nûr olur. Ve kurb-ı ferâizde ki kul Allah taâlanın lisânı olur, pes Allah Taâla lisân-ı abdle tekellüm eder ve bu sûretde kulun sıfâtı ve ahvâli Hakk'ın zâtına mirât ve vücûduna mazhar olur ve zâhir u mer'î vü meşhûd-ı Hakk olur. [70] Güyâ Mevlânâ Hazretleri buyurur ki, eğer bu kurb-ı nevâfil mertebesinde leb-i Hakk'a mukârin olaydım ve Hak benim lisânım olup söyleyeydim veyahud kurb-ı ferâiz mertebesinde ben Hakk'ın lisânı olup Hak benim lebinden söyleyeydi. ¹⁸²والله واسع عليم mısdağınca ben dahi neler diyeydim ve ne râzlar açaydım ve halkın âciz olduğu esrârdan haberler vereydim. Ve bu

¹⁸⁰ Nâ-mahrem olanlardan meclis boşaldığında sırdaş olanların eteklerine inciler dökülür.

¹⁸¹ Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, öyleki ben onu severim. Onu sevdiğim zaman, onun kulağı, gözü, eli ve dili olurum. (Sahih-i Buharî, Kitâbu'r-Rikâk, 38)

¹⁸² Allah, ihsanı geniş olan ve her şeyi bilendir. (Mâide 54.)

manâ eğerçi Mevlânâ'ya nisbetle hâsıldır. Velâkin hâsıl olmayanları tehyîc ve tahrîkdir Ve bu makâmın esrârındandır ki bazı gazeliyâtda gelir;

اندر غزل خویش نهان خواهم شد
تا بر لب تو بوسه زخم خویش نخونی¹⁸³

Yâni kelâm mütekellimin sıfatı olduğu cihetten mevsûfla kâimdir. Pes sıfat-ı zâhir olan lebe fi'l-cümle mevsuf dahi muttasıl ve sırrı anunla dâirdir. Mahkîdir ki, bu beyt-i hakîkat-şiar ve nazm-ı marifet-âsâr sultanu'l-hakîkat Şeyh Ebû Saîd Ebu'l-Hayr kuddise sırruhunun meclis-i şuhûd u muntazamlarında kıraât olundukda keyfiyyetine mest u tesîrinden hûş-vakt olup müridleriyle kâili olan şâirin ziyâretine varırlar. Li-muharririhî;

N'ola âyine-i mecâz içre
Her kimin çeşm-i dili bulsa küşâd
Ola ruhsâr-ı hakîkat meşhûd
Eder elbette rûy-ı Hakk'ı şuhûd

هر که او از همزبانی شد جدا

بی زبان شد کر چه دارد صد نوا

Sad, teksîr içindir. Nevâ makâm u destândır.

Yâni; her kim ki bir râz-dârdan cüdâ vü dûr ve bir mahrem-i esrârdan baîd u mehcûr düşdü, bisyâr-ı makâm-ı dûstân ve hezâr-ı sad dil-sitân tutsa yine güng ü lâl u meclis-i güftârda pür-melâldir. Zirâ kâbil-i hitâb olmasa mütekellim-i hâmuş olur ve sanduka-ı sînede esrâr saklar bulunmasa dâiyye-i suhen fütûr bulur. Nitekim Yahya Efendi eşârında gelir;

Bilmezüz bir dil ki tûtî gibi güftâr eyleye
Söyledür mi yok cihânda bilmezüz söyler mi yok

Yâni dünyada söyler çokdur. Zirâ feyz mütevâsıl ve nefes muttasıldır. Velakin söyledir müsta'îd yokdur, yani kem-yâbdır. Ve bir makalesinde dahi gelir;

Diriğâ bir nefes dinlenmedük gülzâr-ı âlemde
Bu bâğın nice yıldır bülbül-i nâlânıyuz cânâ

Yani gülzâr-ı âlemde bû-yı gül-i mana istişmâmına müsta'îd olmamakla bizim dahi nâle vü feryâdımızın fâidesi olmadı. Ve sıyt [71] u sadâmızı kimesne kulağına almadı ve sırr-ı figân u zârı bilmedi. Binâen ala hâzâ hâmuşluk iktizâ eyledi ve bülbül dahi bizim sükûtumuzu görüb zebân-dırâz oldu. Ve illa eğer gülzâr-ı mana hây u hûy-ı âşıkân ile behcet ü bâhâda ve bülbülân

¹⁸³ Gazelimin içinde gizlenmek istiyorum ki sen gazelimi okurken dudaklarımı öpeyim.

dil-i mahrem-i serây-ı esrârda sıyt u sedâda olsaydı andelibin bizim yanımızda beyhude yere ne nutk idecek hâli var idi. Nitekim Sâib kelimâtında gelir;

زیان دعوی بلبل دراز چون نشود که بکام ما خموش زیان خود بزیدیم¹⁸⁴

داند ve demişlerdir ki;¹⁸⁶ هر سخن و قتی و هر نکته مکانی دارد,¹⁸⁵ لکل مقام مقال و لکل مقال رجال El-hâsıl
Yani dilsizlerin işârâtını yine maderleri bilir. Herkes ahz-ı işaret edemez.¹⁸⁷ زیان لالان هم مادر لالان
Belki fehminde yânlır. Pes lâ-cerem be-heme zebân u sâhib-i lisâna ihtiyâc vardır. Mahkîdir ki;
dört nefer kimesne, biri Arabî, biri Acemî, biri Türkî ve biri Rûmî idi. İttifaken yolda giderken bir
akça bulup ihtilafa düşdüler. Zira biri birlerinin lisânın bilmezlerdi. Bu esnâda bir ehl-i lisâna rast
gelip bu ehl-i dil bunlardan istifsâr idip meselâ Arabî'ye iş turîdû, Acemî'ye çe mîhâhî dedi.
Meğer bu çâr şahsın maksadları ol yek dirhemle engür almak idi. Muradları malum olup ihtilaf
mürtefi' oldu. Li-muharririhî;

Olmasa ortada bir ehl-i lisân

Sözü fehm eylemez kalur insân

Ve beyt-i Mesnevî'de işaret vardır ki, bir kimesnenin maârif-i suveriyyede ne kadar yed-
i tûlâ ve her fende mehâret ve kabiliyet heyulası olsa mâdem ki silsile-i bend-i cünûn-ı aşk olmaya
ve aşk içinde kendine bir hem-zebân bulmaya, yine erbâb-ı dil yanında Acem ve ashâb-ı lisan
katında ebkemdir. Zira ind-i mecânîni'l-âşk akla ve ma'kulâtına itibâr ve lisâna ve takrirâtına
iltifât yoktur. Bu manadan niçe mû-şikâf-ı tedkîk olan feylesofânın her biri bi'l-ahere evrâkı ihrâk
ve ebvâb-ı kıyl u kâli sedd etmiş ve gayri bir dil tahsili için medreseden çıkıp gitmiştir. Nitekim
Divân-ı Câmî'de gelir;

زین پس بکنج میکده ماییم و کفت و کوی تو¹⁸⁸

یکپاره دل برداشتم از قیل و قال مدرسه

Li-muharririhî;

Ey gönül-i nükte-şinasân-ı cihân
Var bu aklı cünûna tebdîl it

Hak demişler ki el-fünûnu cünûn
Nükte fehm it ki el-cünûnu fûnûn

نسأل الله سبحانه و تعالی ان یتلینا بهواه¹⁸⁹

¹⁸⁴ Biz neşemizle bülbülün güzel sesli olduğunu vurguluyorsak o dilinin iddiasını neden uzatmasın.

¹⁸⁵ Heryer için söylenecek söz ve her adam için söylenecek söz vardır.

¹⁸⁶ Her sözün bir vakti ve her nüktenin bir mekanı vardır.

¹⁸⁷ Dilsizlerin dilinden anneleri anlar.

¹⁸⁸ Gönülüm medresenin dedikodusundan yek pare oldu. Bundan böyle mehyane köşesinde içeyim ve seninle konuşayım.

¹⁸⁹ Allah'tan bizi kendi muhabbetiyle müptela etmesini istiyoruz.

چونکه کل رفت و گلستان در گذشت

نشوی زان پس ز بلبل سر گذشت

Gülsitan, gül biten yere derler. Bir yere vâfir gül dikseler, ol yere gülsitan denmez. Pes sitân zarf-ı mekândır. Gülün lâ'mını telaffuzda sin'e vasl da fasl da caizdir. Burada mevsûldur. Ser-güzeşt, başdan geçen ahvâl u umûr.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü gül gitti vü gülistan mevsimi geçti. Andan sonra bülbülden ser-güzeşt ü macerâ-yı aşk işitemezsin. Zirâ anı nâle-künân u pür-zârî ve figân eden sohbet-i hass-ı gül idi. Çünkü fasl-ı hazân erdi, zebân dahi tığ gibi niyâmına girdi. Zira her zaman gül bitmez ve vakitsiz kuş dahi ötmez. Pes âşık-ı zârın ahvâlini dahi hezâr destân-ı gülistâna kıyâs eyle. Bade-zâ bu üç beyt bir sözde Mevlana hazretlerinin Şems-i Tebrîzî'den firâkına tahassur ve geçen aşk-bâzlık demlerin tezekkür vardır. Eğerçi ki Şeyh Hüsâmeddin dahi mahrem-i hitâbı ve sâhib-i imlâ-yı kitâbı idi. Maa-hâzâ her râz kitâba küncâyış mertebesinden dûr ve her sır deftere sebt u imlâ olunmadan mehcûredir. Zirâ ahd-i mehûz hetk-i astâr etmeye mesağ vermez. Ve kalem dil dökmeğe her yere girmez. Hakikat bir gevher-i kıymet-dârdır ki hokka-ı dilde hıfz olunur, yabana atılmaz. Ve meşhurdur ki tavuk bazarında deve satılmaz.

فابن السیائس من الاطلاع على معاملات الخواص مع السلطان و انما مرتبتهم القبول و التصديق

و الايمان قد كان ما كان سر الابوح به فظن خيرا و لا تسأل عن الخبر¹⁹⁰

حافظا کوهر یکدانه مده جز بخواص

قیمت در کرانما به چه دانند عوام

ز و که سر عشق همی ترسم آشکار شود¹⁹¹

جامی رسید جان بلب و دم نمی توانم

Li-muharrihi;

Pür-güher olsa kaçan dil-i pâk

Sedef-âsâ olur o dem hamûş

Râzı salmaz ceres-âsâ taşra

Söylemez şems cihetinden olur gûş

جمله معشوقست عاشق پردهء

زنده معشوقست و عاشق مردهء

¹⁹⁰ At bakıcıları sultanın yanındakilerle ilişkisini nereden bilebilir. Onlara düşen sadece olup bitenleri kabul ve tasdik etmek ve o ilişkilerin varlığına inanmaktır. Olan gizlice oldu. Ben onu açıklamayacağım. Onun için sen hayırlı bir şey olduğunu zannet ve haberin aslını sorma.

¹⁹¹ Avam kıymetli incinin değerini ne bilir. Ey Hafız biricik inciyi havaslardan başkasına verme. Câmî canım dudağıma geldi, nefes alamıyorum. Bütün korkum aşk sırrının aşikâr olmasıdır.

Aşık perde est ve mürde est takdirindedir Mâ-kablinde zikr olunan edât-ı haberle iktifâ olunmuştur. Ve illa bu lisânda râbıt bi'l-küllîye hazf olunmaz. [73] Nitekim bâlâda işâret olundu. Yâ'lar tenkîr ü vahdete sâlihdir. Velâkin ol evlâdır.

Mana-yı mısra-ı evvel budur ki; âşık hicâb-ı azamet ü kibriyâ dedikleri perdededir ki rutbe-i mahzardır, bu perdeden kat-ı nazar ma'sûkdan gayrı yoktur. Ol perde dahi dîdâr-ı ma'sûka âyine vaki olmuşdur. Şöyleki zevâline imkân yoktur. Ve illa mümkün vâcibe munkalib olmak lazım gelir. Pes, âyine münakis olan surete perde ve hicâb değildir. Gaym-ı rakîk çehre-i âfitâba nikâb olmadığı gibi görünen heman odur, gayrı değildir. Nitekim Şeyh Mağribî kelimâtında gelir;

بدان سبب که تویی عین جملهء اعیان¹⁹²

چگونه غیر تو بیند کسی که غیر تو نیست

Ve hikâye-i mâhî'de gelir ki; bir gün mâhiyân cemiyet edip filân mâhî âbı görmüştür, derler. Gelin varıp suâl edelim, diye huzuruna varırlar. Ol mâhî dahi siz âbdan gayrı nesne var idüğün bana gösterin, ben dahi size âbı göstereyim, diye cevap verir. Yâni mâhînin vücûdu âba perdedir. Zîrâ âb içinde hâsıl olmuşdur. Ve illâ âbdan gayrı nesne yoktur. Nitekim Hüdâyî kuddise sırruhu kelimâtında gelir;

Zuhuru perde olmuşdur zuhûra

Gözü olan delil ister mi nûra

Ve yine anların ilâhiyyâtında gelir;

Şol kadar hayrette olsun cân u dil

Kande bakarsam efendüm sanayın

Ey râh-ı Hak'da pûyân ve sırr-ı mârifeti cûyân, halk mâsivâullahı isbât u nefy etmede dört kısım üzredir. Bir kısmı itibâren ve hakikâten mâsivâ isbât ederler. Yâni mâsivâ dedikleri Hakk'ın gayrıdır. Vücûd-ı Hakk'a mugâyir vücûdla mevcûddur, derler. Bunlar ulamâ-ı mahcûbündür. Ve bir kısmı dahi itibâren ve hakikâten nefy ederler. Yani mâsivâ dedikleri ne hakikâten ve ne itibâren mevcûd değildir, derler. Bunlar ârifün-ı mükâşifündür. Ve bir kısmı dahi hakikâten nefy ü itibâren isbât ederler. Yâni mâsivâ zıll-ı Hak'dır, derler. Zîrâ mâhiyyât-ı mümkünine üzerine vâki olan vücûd nefsi vücûd u hakikat-i vücûd değildir, belki zıll-ı vücûd u suret-i vücûddur. Bir nesnenin sûreti ise kendinin aynı değildir. Mir'atda olan sûret ve vech-i arzda olan zıll gibi. Mahcûb olan ise hakikâtte mümkünât-ı mevcûdda kıyas eder. Fi'n-nefsi'l-emr ise hakikâten ma'dûmdur. Ve vücûd-ı zıllî ile mevcûddur. Ve ol vücûd-ı zıllî vücûd-ı Hak'la [74] kâimdir. Zıllın zıllu'z-zıll ile kıyâmı gibi arazın cevheri veya sıfâtın mevsûfla kıyâmı gibi değil. Pes hakikatde vücûd, Hakk'un vücûdudur, ki vücûd-ı vâcibdir. Ve bir kısmı mâsivâyı hakikâten

¹⁹² Bir kişi senden başkası değilken nasıl senden başkasını görsün. Bu yüzden sen her şeyin ta kendisisin.

nefy ü isbât ederler. Velâkin müşâhidûn ve mu'âyinûn gibi zill-ı Hak'dır, demezler. Bunlar muhakkıkûn ve vâcidûndur. Velâkin bu makam mezâlîk-ı akdamdandır. Hakikatiyle mütehakkik olmadıkça fehmi güçdür. Kemâl-i su'ubetinden ليس في الدار غيره ديار¹⁹³ diyenleri ikfâr eylemişler. Ve böyle demeyi mezheb-i vücûduyye ile temezhebe haml kılmışlardır. Nitekim ilm-i kelâmı nice azmışlar, sâdât-ı sûfiyye hakkında çok cerh u ta'n yazmışlardır. Maa-hâzâ kelimât-ı sûfiyyenin mehâmil-i sâhihası vardır. Ol kelimâtın bir zikr olunan ليس في الدار غيره ديار bir dahi الحقيقة في الحق و هو حق في الحقيقة ليس في الدار غيره ديار¹⁹⁴ makâlesidir. Yâni âlem-i kevn bir hâyâl ve bir sûretir. Velâkin nefsü'l-emrde Hak'dır, yâni bâtil değildir. Zirâ bâtil-ı mutlak odur ki mertebe-i ademde kalmıştır. Mertebe-i vücûdda olan bâtil ise izâfidir. Bir nesnenin min vech bâtil olması min vech Hak olmasını münâfi değildir. Meselâ şeytan gibi, sıfât-ı celâliye ve esmâ-i kahriyyeye mazhardır. Tarîk-i sevâbın hilâfına davet etmekle bâtildir. Velâkin taht-ı vücûdda dahil olmak itibarıyla Hak'dır. Zira Hakîm-i mutlakın abes işi yoktur. Pes bu manaya ليس في الدار غيره ديار sahih olur. Zira mülk ü melekûtda Hak'ın esmâ vü sıfatından gayrı yoktur. Velâkin zuhûrâtı mütefâvit ve muhtelifdir ki a'yânın kâbiliyyâtına dâirdir. Ve bir dahi سبحانه من اظهر خلق الاشياء هو عينها¹⁹⁵ kelimesidir. Maksûd cemi-i eşyâya sârî olan vücûd-ı mutlak hasebiyle aynıdır, demektir. Yoksa taayyun ve teşahhus hasebiyle demek değildir. Zira haza'l-mevcûd ile vücûdun mâ-beyninde fark vardır. Maa-hâzâ teşahhus dahi Hak'dır. Zirâ bâtil-ı mutlakdan hâricdir.

Ve itlâk dedikleri iki kısımdır. Bir kısmı itlâk-ı hakîkî-i zâfi ve biri itlâk-ı izâfi-i arâzîdir. İtlâk-ı izâfi hâdisdir. Zira hâdis olan takyîdin mukâbilidir ki itlak-ı ibâreti itlâk-ı tekâbülden nâsidir. Hâdise muzâf u mukâbil olan ise hâdisdir. Pes bu manaya vâcibü'l-vücûda mutlak denilmez. Belki itlâk-ı hakîkî ile mutlak denilir ki ol itlâk-ı izâfinin masdar ve mevrididir. Nitekim وحده لا شريك له¹⁹⁶ [75] ibâretinde olan vahdet ile murâd mukâbil-i kesret olan vahdetin zıddıdır. Yohsa mukâbil-i kesret olan vahdetin aynı değildir. Zirâ bu makûle vahdetden Hak tealâ münezzehtir. Zira hâdisdir, fefhem cidden. Li-muharririhi;

Çünkü Hak'dan irişdi halka vücûd
Bildirir sırrını ism-i Kayyum

Hak'la kâim oldu her mevcûd
Gösterir kendini âsâr-ı vücûd

Manâ-yı mîsrâ-ı sâni budur ki; zinde ancak ma'sukdur, âşık mürededir. Nitekim Şeyh

Sa'dî kelimâtında gelir;

¹⁹³ Evde ondan başka kalan yoktur.

¹⁹⁴ Kâinat sadece hâyaldir, fakat hakikatte o yine gerçektir.

¹⁹⁵ Kendisi onların aynısı olduğu halde eşyâyı mahluk suretinde göstereni tenzih ederim.

¹⁹⁶ Allah birdir ve ortağı yoktur.

Pes, ol vaktde âşıkdan her ne sâdır olursa ma'şûkdan sâdır olmuş olur. Nitekim Bûstân'da lisân-ı âşıkdan gelir;

کرم جرم بیینی مکن عیب من

تویی بر آورده از جیب من¹⁹⁸

Anunçün bazı kümmel buyurmuşlardır ki, vâsıl-ı ilallâh olan kimesneden her ne sâdır olursa kavlen ve fiilen şeriatdır ki ittibâi lâzımdır. Zirâ o manânın zâhiri abde muzâf ve bâtını Hakk'a müsteniddir. Nitekim kurb-ı nevâfil ve kurb-ı ferâizde işâret olundu. Bade-zâ âşıkın mürdeliğinden murâd evsâfının fenâsı ve vücûd-ı mevhûmunun zevâlidir. Anunçün bu manâda demişlerdir ¹⁹⁹ صحو المعلوم مع محو الموهوم Ey ظهور الحق مع فناء المجاز²⁰⁰ Ve bu vahdetden vücûd-ı hakikî ile vücûd-ı mecâzînin ittihâdı lâzım gelmez. Zirâ vücûd-ı mecâzi emr-i mevhûmdur, tecelli-i İlâhi ile muzmahil olup hakikat-ı vücûd zuhûr eder. Nitekim zulmet-i şebn vücûd-ı mevhûmu tulû-ı âf-tâb ile zâil olur. Yoksa zulmet-i leyl ile nûr-ı nehâr müttehid olmaz. Zirâ ittihâd isneyniyet ve gayriyyeti mevhûmdur. Bu mülkde câri olan ise kendi taayyünâtıdır. Taayyün ile müteayyin miyânında zıddiyet yokdur. Belki müteayyin ile müteayyen arasında vardır. Nitekim bâlâda işâret olundu. İşte zindelik bu mürdelikden sonradır ki, hayât-ı bâkiyyedir. Zirâ yâr-ı bâki ile hayâtdır. Gayrısı hayât-ı fâniyyedir ki yâr-ı fâni ile hayâtdır.

نه پروانه جان داده در پای دوست

به از زنده در کنج تاریک اوست²⁰¹

Li-muharririhî;

Hızr-veş ger ömr-i bâki ister isen muttasıl
Ola gör âb-ı hayât-ı feyz-i Hak'dan zinde dil

چون نباشد عشق را پروای او

او چو مرغی ماند بی پروای او

Çün, ta'lil ve çü, teşbih içindir. Aslı çü'dür. Nûn, hazf [76] olunmuşdur. Ta'lil için olan çün dahi hazf-ı nûnla müstameldir. Pervâ, ferâgat u meyl ü heves ü mübâlât manasınadır. Ahirinde yâ izâfet içindir. İkinci pervâ per ile vây'dan mürekkebdır ki per, kuş kanadında biten

¹⁹⁷ Aşıklar sevgililerini arayanlardır. Fakat avazlarından bulamazlar.

¹⁹⁸ Bende bir günah görürsen ayıplama. Benim yakamdan çıkan sensin.

¹⁹⁹ Varlığı ilim gerçeğiyle ortaya çıkması ve varlığı şüpheye dayananın silinip gitmesi.

²⁰⁰ Yani, mecazın yok olmasıyla hakikatin ortaya çıkışı.

²⁰¹ Pervanenin dostun ayaklarının dibinde can vermesi onun karanlık köşesinde yaşamaktan daha iyidir.

yelekdir. Sonra bâl yani kanat manasında istimâl olundu. Zirâ yelek kanadın cüz-i kavîsidir. Ve vay, âh u feryâd manasınadır ki, Arabî'de vey ü veyl gibi makâm-ı tahassur u teneddüm ü taaccübde istimâl olunur.

Mâna-yı beyt budur ki; ol kimsenin ki, akl-ı meâş-ı cüz'îden aşka ferâğı ve anınla takayyüdü ve ana meyl ü heves ü mübâlâtı olmaya, kanatsız kuş gibi kaldı, vâý u tahassür ü nedâmet ona. Bu kelâmda kalb-i insânı mürge ve aşk u şevki bâl u pere teşbih vardır. Pes mürge, gerek yek-per ve gerek bî-per âşiyanesinde ikâmet-zede olup kat-ı mesâfeden âciz ve maksadı olan mahalle pervâza hareketden dermande olduğu gibi kadem-i akılla sâlik ve cânib-i maksûda bî-cümbüş aşk-ı müteharrik olan kimesne dahi makâm-ı tabiatde kalır. Ve âlem-i asla vusûlden âciz olur. Ve himâr-ı tâhûna misâl mebde-i hareketi olan yere dolaşır gelir.

ز شوق بال و پری چون نسیم پیدا کن²⁰²

نمی توان به قدم قطع آسمان کردن

Malûm ola ki, mücerred akl ile sülûk etmek felâsife tarîkidir. Nitekim derler, insânın say u kûşîşi tahsil-i saâdet içindir. Saâdet ise hikmet ile hasıl olur. Taleb-i hikmet dahi yâ amel veya ilm içindir. Hikmet-i ameliyye amelü'l-hayr ve hikmet-i ilmiyye ilmü'l-Hak'dır. Ve bu iki kısımda akl-ı kâmil ve re'y-i râcih lâzımdır. Pes, bunlar zann etdiler ki mücerred ilm-i billâh tahsil etmek Hakk'a vusûldur. Ve saâdet-i matlûbenin aynıdır. Ve akl u re'y vâsıta-i kavîyyedir. Ve bilmediler ki, bu akl ikâldir. Ve hakikati idrâkde kâsırdır. Ve nazar-ı sahih gerçi ma'rifet-i Hakk'a müeddîdir. Zira bir malumdan bir maluma intikâl eder, Hakk'a muntehî olunca. Velâkin tarîk-i tasavvur u fikrin kıyâsâtı fâside ve akîme olmadığı sûrette yine neticesi ihtilâfdan halas olmaz. Ve sâhibi isneyniyetden necâta mecâl bulmaz. Nitekim Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-athar buyurmuşlardır ki, Kur'an bîkr kalmışdır, yâni ulemâ-i rüsûme nisbetle. Zirâ onlar nazar-ı akla ve tertîb-i mukaddemâta muhtâcdır. Pes, onların ilmi tefekkürîdir. Ulemâ-i hakîkat ise bu tertibden ganîlerdir. Zira onların marifeti tezekkürîdir. Meselâ bir kimesne bir mahalde hafr-i bi'r eylese suya yâ vâsıl ola yâ olmaya. [77] Olduğu sûrette ol su yâ acı ola veyâ tatlı ola. Tatlı olduğu sûrette dahi bî-sebeb hâsıl olan matar gibi değildir Zirâ matar her vech ile pâkdir Pes, enbiyâ ve evliyânın ulûmu vahy u ilhâm kabîlindedir. Vayh u ilhâmda ise kat'â hatâ yokdur. Anuçün ulûm-ı sûfiyye-i muhakkikinde savâb şu kadar vardır ki ol mâddede ki, ulemâ-i zahir ictihâd edip isâbet ederler. İsâbetleri intihâdır, ibtidâ değildir. Erbâb-ı basîret ise hem ibtidâ u hem intihâ-i musîblerdir. El-hâsıl vus'-ı beşerde olan mertebede Hakk'a vusûl yalnız akılla ve ilm ile hâsıl olmaz. Aşka ve keşfe muhtâcdır. Demişlerdir ki, taleb-i insân ilm ile sâkin olmaz. Nitekim aç olan su ile toymaz. Ve susuz olan dahi nânla kanmaz. Pes, teşneye su lâzım olduğu gibi ilm ehline dahi

²⁰² Ayak basmakla gökyüzünü aşamazsın, Rüzgar gibi şevkle kol kanat açman gerek.

ayn lâzımdır. Ayn ise ilmden, serabdan âb gibidir. Maşukun zâtına ve sıfâtına ilm ona vusulün aynı değildir. Nitekim bir sahîfe üzerinde musavver olan şekl-i sultân resmen aynı ve aynın gayrıdır. Mâdem ki müsemmâ-yı hakîkisine rü'yet tealluk etmeye kanâat gelmez. Yalnız ilme aşk u şevk lâzım değildir. Belki taleb mücerred kifâyet eder. Velâkin ma'lûma vusûle aşk-ı müfit ü şevk-i azîm gerektir. Bu aşkıdır ki anınla ilm-i billâh min haysi'l-müşâhede hâsıl olur. Ve onun kuvvet-i darbıyla binâ-i mülk ü melekût yıkılır. Nitekim Sâ'ib demişdir;

مکر بلند شود دست تازیانه عشق²⁰³

بزور عقل گذشتن ز خود میسر نیست

İnsan kendini kâh gibi sebk kılmadıkça câzibe-i keh-rübâ-ı aşkla Hakk'a müncezib olmaz. Ve tîr-i kec kemandan çıkdıkda rüsvây olduğu gibi akl dahi aşk yanında böyledir. Yalnız akl ile maslahat biter olsa felâsifenin işi biterdi. Ve tarîk-i zühd muvassıl-ı Hak olaydı gürûh-ı zühhâd u übbâd makam-ı vasla yeterdi. Velâkin herkesin vaslı hâline göredir. Hicâbları biri birine nisbetledir. Akl bulunsa şer' dahi lazımdır. Felâsifenin ibâdetleri tab'ladır, şer'le değil. Ve kezâlik mütâbaat hevâ ile, emr-i ilâhî ile değildir. Ve şer' bulunsa aşk dahi lâzımdır. Pes, şer ile kıyâm u şer'in emr ettiği zikirde devamla aşk ve aşkdan dahi mükâşefe ve muâyene hâsıl olur. Nice riyâzet ehli vardır ki aşka kadem basmamışdır. Maa-hâzâ küşûfdan hâlf değildir. Velâkin küşûf-ı süfliye makûlesidir ki riyâzetin [78] netâyicindendir, muteber değildir. Zîra evveli nûr-ı muhabbet ve ahiri nâr-ı aşk üzerine mebnî değildir. Nâr-ı aşk mâsivâ-sûzdır. Bu nâr hânûmân-ı vücûdda belirse süfliyyât ve ulviyâtdan eser kalmaz, cümlesi muhterik olur. Eğer yalnız riyâzet kifâyet etse İsrakiyye tâifesi dahi murâda ererler. Ve mücerred mütâlaa-ı kütüb ile vüsûl mertebesin bulsa sevâd-hân olanlar dahi bu zevki sürerlerdi. Nitekim Vâlihî kelimâtında gelir;

İlm-i heyetle hikmet-i işrâk
Bû Ali mazhar-ı kerâmet olup

Muvassıl-ı Hak olaydı tullâbı
Kutbu'l-aktâb olaydı Fârâbî

Ve bazıları dahi demişlerdür ki;

که جمع کتب نمی شود رفع حجب

در رفع حجب کوش نه در جمع کتب

طی کن همه را وعد الی الله وتب²⁰⁴

در کل کتب گجا شود نشاء حب

Li-muharririhî;

Olmaz ise aşk-ı mutlak vâsita
Rişte-i aşk-i dilin kıl muntazım

Halk-ı âlem Hakk'a bulmaz râbîta
Bu durur uşşâk içinde zâbîta

²⁰³ Aklın zorlamasıyla kendimden geçmem mümkün değildir meğer ki aşk kırbacının elinde yüksele.

²⁰⁴ Yazılmış olan şeyleri toplamak kulaktan perdeyi kaldırmak değil. Çünkü toplanan yazılar perdeyi hepsinden kaldırmaz. Bütün bu yazılanlar nasıl sevginin neşesi olabilir. Allah'ın vaadi ve atışı ile bütün bunları aş.

من چكونه هوش دارم پيش و پس

چون نباشد نور يارم پيش و پس

Pîş u pes cihâtda azhar ve itibârda ekser olmak ile tahsîs-i bi'z-zikr olundu. Ve illâ murâd cemi-i cihâtdır. Nûr-ı yârdan murâd vasl-ı yâra delîl u hâdî olan aşkıdır. Pes bunda aşkı nûra teşbih vardır. Nitekim Kuran'da gelir; ²⁰⁵ و بالنجم هم يهتدون Ve biri dahi nûr-ı mutlak cemî-i cihâna şâmil olduğu gibi aşk dahi cemî-i a'zâ ve kuvâya sârîdir. Nitekim bâlâda beyân olundu. Bu sebebdendir ki Kuran'da kamere nûr denildi. Nitekim Allah tealâ buyurur; ²⁰⁶ و جعل القمر [فيه] نورا Zirâ kamer insanın kalbine işâretidir. Ve kalb dahi züccâca misâldir. Züccâca şecere-i mübârekeden îkâd olunup şecere-i mübâreke dahi لا غربية و لا شرقية ²⁰⁷ sîfatıyla ittisâfına binâen cihâtle takyîdden mutlak olduğu gibi kalb dahi âlem-i melekûtdan ve nûru dahi nûr-ı mutlakdan iş'al olunmuşdur. Ve dua-yı Nebevî aleyhisselâmda gelir;

اللهم اجعل في قلبى نورا و في سمعى نورا و في بصرى نورا و عن يمينى نورا و عن شمالى نورا و امامى نورا

و خلفى نورا و فوقى نورا و تحتى نورا و اجعلنى نورا ²⁰⁸

Ve bu nurun umumuna binâen hadîsde gelir;

²⁰⁹ لا تسبقونى بالركوع و السجود فانى اراكم من خلفى [79] كما اراكم من امامى

Zira hakikat-i Ahmediye ve hüviyet-i Muhammediye cihât ile mütekayyid değildir Zirâ zâhiri halk ve bâtını Hak'dır. Anunçün bu fakîre Medine-yi münevvere'de ravzâ-yı münîfelerinde ser-i mübârekleri ucunda bu vechle işâret olunmuşdur ki;

²¹⁰ لا تجوز السجدة لمخلوق الا لباطن رسول الله صلى الله عليه و سلم

Bu sebebdendir ki ravzalarını tavafdan men olunmuşdur; fefhem cidden. Ve bu hakikatin itlâkı cesed-i mukayyedlerine dahi fi'1-cümle sârî olmuşdur. Nefs-i mutmainnelerinin bereketi beden-i nazîflerine sârî olup sûret-i bedeniyeyi inhilâlden men ettiği gibi. Nitekim leyle-i Mirac'da sûret-i cismde ayn-ı mahz olup bî-cihet ruyet-i dîdârla mümtâz olmuşlardır. Ve

²⁰⁵ Onlar yıldızlarla da yollarını doğrulturlar. (Nahl 16.)

²⁰⁶ Onların içinde ayı bir nur kıldı. (Nuh 16.)

²⁰⁷ Doğuşu ve batışı olmayan. (Nûr 35.)

²⁰⁸ Ey Allah'ım, kalbimi nur eyle, kulağımı nur eyle, gözüümü nur eyle, sağımı nur eyle, solumu nur eyle, önümü nur eyle, arkamı nur eyle, üstümü nur eyle, altımı nur eyle, beni nur eyle. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'd-Davet 9.)

²⁰⁹ Rûku ve secdede iken beni geçmeyiniz. Zira ben, önümden sizleri gördüğüm gibi arkamdan da görürüm. (Sahih-i Müslim, Kitâbu's-Salat 112.)

Ḳuran'da gelir; ²¹¹ الله نور السموات و الارض Yâni Allah tealâ semâvât-ı ervâh ve arz-ı ecsâdın nurudur. Zîrâ nûr-ı Hak nûr-ı mutlakdır. Fi'l-hakîka cihet-i vâhîde ile tekayyüdü yokdur. Anunçün ecsâm u ervâh u mülk ü melekût zâhir u bâtına şâmildir. Ve âlem-i âfâkda şems ü kamer zikr olunan nûr-ı mutlaka misal olmak ile semâvât u arza pertev-endâz olmuşlar ve nurla cemi cihâtı pür kılmışlardır. Ve Hadis'de gelir; ²¹² ان الله خلق الخلق في ظلمة ثم رش عليهم من نوره Pes zulmetde kalmış var ise adem-i mahzır, f'efhem.

Mana-yı beyt budur ki; ben ne güne ve ne vechle akl-ı maaşı pîş u pese tutayım ve cihât-ı vücûdun zulumâtını izâlede onun nûr-ı zaîfini fânûs edineyim. Çünkü benim yârimin harem-i kurbüne delîl ve meclis-i vaslına hâdî olan nûr-ı mutlak yanî aşk-ı sâfi ve mürevvak cemi-i cihâtına hükm etmeye ve benimle bile gitmeye. Yani cemî-i cihâta ve inâre ve izâate lâyıq olan aşkdır ki mutlakdır, akl değildir ki mukayyedir. Anunçün akl cihet-i vâhîde vücûd olan dimâğ-ı insânîde âşiyân-sâzdır. Dimâğ ise sidretü'l-münteha misâldir. Aşk ise kutb-ı vücûd olan kalb ile âşinâdır. Kalb ise ârş-ı muhît gibidir. Nitekim haberde gelir, ²¹³ قلب المؤمن عرش الله

از ظلمت وجود که می‌پرد ره برون
کر شمع پیش پای نمیداشت نور عشق ²¹⁴

Ve bunda aşka terğîb ve tahrîz vardır. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

عاشق شورانه روزی کار جهان سر آید
نا خوانده نقش مقصود از کار کاه هستی ²¹⁵

Velehü eyzan;

نشان اهل خدا عاشقیست باخود دار
که در مشایخ شهراین نشان نمی‌بینم ²¹⁶

Yani zamâna ve husûsen şehr-i Şîrâz'ın meşîhat [80] iddia edenlerinde nişân-ı ehl-i Hüdâ olan aşkdan eser nâ-peydâdır. Pes nice ehl-i Hüdâî olurlar. Yani eğer anlarda bu nişân olsa mâsivâ perest olmaz ve Hak'dan gayrıya secde kılmazlar ve hevâ-yı ucb u gururla dolmazlar ve davâ yoluna gidip tarîk-i manâyı yanılmazlardı. Velâkin sûretde kalmışlar ve hakîkatden haber almamışlardır ve cemâl-i maksûdu görmemişler ve sırr-ı fenâyâ ermemişlerdir. Nitekim Divân-ı Sâib'de gelir;

²¹⁰ Allah'ın elçisinin batınından başka hiçbir yaratılmışı secede etmek caiz değildir.

²¹¹ Allah göklerin ve yerin nurudur. (Nûr 35.)

²¹² Şüphesiz Allah mahlukatı karanlık içinde yarattı, sonra onlar üzerine nurunu yaydı. (Sünen-i Tirmizî, İman 18.)

²¹³ Müminin kalbi Allah'ın arşıdır.

²¹⁴ Eğer mum, aşkın nuruyla ayağının önünü aydınlatmazsa dışarıdaki yol varlığın karanlığından taşlıdır.

²¹⁵ Kederli aşğın nasibi dünya uğraşısıyla başına gelir. Yokluk köşkünde isteğın nakışı okunmaz.

²¹⁶ Allah ehlinin nişanı kapısındaki aşktır. Ama ben bu şehrin nişanlarını görmedim.

Li-muharririhî;

Aşk bir ateşdür anda mâsivâ çün hâr u has
Hâr u has hergiz tayanmaz ursa ger ateş nefes
Şeş cihâtı garka-ı derya-yı nûr-ı Hakk olur
Her kim eylerse bu nâr-ı aşkdan ahz-ı kabes

عشق خواهد کین سخن بیرون بود

آینه غماز نبود چون بود

Gammaz kovucudur. Ve gamz siâyetdir ki şerde istimâl olunur ve gözle ve kaşla işâret etmek. Ve teğâmuz biri birlerine gözle işâretidir. Çün, cim-i Acemî ile ve zammenin işbâi ve vav'ın izhârıyla, lisân-ı Fârisî'de istifsâr içindir, nice ve nite manasına. Lisân-ı Arabî'de keyfe gibi künhüne ittilâ' olmayıp hakikatinden istifsâr câiz olmadığından ötürü Hak tealâ hazretini bî-çün ile tavsîf ederler. Li-muharririhî;

Çok durur şürîdegân-ı aşk içinde mâ-cerâ
Yokdur ol ma'sûk hakkında velî çün ü çerâ

Bade-zâ bu kelimada kalb-ı âşıkî âyineye ve kalbde olan lâyhâtü âyinede mün'akis olan sûrete teşbîh vardır.

Mana-yı beyt budur ki; aşk-ı ilâhi diler ki, bu söz kalp âyinesinde zâhir ola ve âsârıyla zebân ve evrâk dahi şeref bula. Zira âyine gammâz olmaya, nice ola. Yani gammaz olmamağa çâre yokdur. El-hâsıl âyine kedûretten sâf oldukda süver anda mütecellî ve mün'akis olmak lâ-büdd olduğu gibi kalb dahi muktezâ-yı aşk üzere âlâyiş-i sevâddan pâk oldukda anda meânî ve hakâyık cilve-ger olmak zarûridir. Velâkin نصیب کأس الکرام²¹⁸ و للارض من كأس الکرام نصیب²¹⁸ vefkınca zebân u hâme dahi reşhe-dâr olur. Nitekim demişlerdir, و کل اناء یترشح بما فيه²¹⁹ Ve Divân-ı Sâib'de gelir:

²²⁰ می جهد چون سنک بیرون از شرر اسرار عشق

تخم راز عشق را در خاک کردن مشکست

²¹⁷ Her kim makas şeklinde yakasını makaslamadıysa yokluk düşüncesiyle gurura kapılmasın.

²¹⁸ Kerim ve sömert olanların kadehinden yerin de nasibi vardır.

²¹⁹ Bütün şeyler içindeki şeyleri sızdırır.

²²⁰ Aşk sırrının tohumunu toprağa gizlemek zordur. Çünkü aşkın sırları kıvılcımlardan sıçrayan taşlar gibi dışarı çıkmaya çalışırlar.

Ve bundan esrâr-ı İlâhiyyeyi ketm etmemek lâzım gelmez. Zirâ [81] ızhâr olunan reşha mikdârdır. Ve Kuran'da gelir; يا ايها الرسول بلغ ما انزل اليك من ربك²²¹ Yani mesâlih-i ibâda müteallık olan tebliğ ve esrâr makûlesini inşâ ile malum ola ki, insân Allah tealânın nuruna âyine vâki olmuştur. Zira insanda cihet-i letâfet vardır ki ruhâniyettir ve cihet-i kesâfet vardır ki cismaniyettir. Pes, ol nûr-ı mutlakı cihet-i letâfeti ile kabul ve cihet-i kesâfeti ile imsâk eyler. Nitekim âyine savfet-i cevher ile sûret-i kabûl ve zuhûrunda olan tılâ-ı üsrüb kesâfeti ol sûret-i meriyyeyi imsâk eyler. Ve kezâlik bir kimesne şemsi görmek dilese tarîki budur ki bir tarafa su koyub güneşe mukâbil vaz eyleye. Zira su letâfeti ile şemsin nûrunu kabûl ve zarf-ı kesâfeti ile imsâk eyler. Eğer bu bu vech olmasa nur-ı şems hiss-i zâhîrle min haysi'l-hakîkat idrâk olunmaz. Pes, ol zarf, nûr-ı şemse âyine olduğu gibi vücûd-ı insan dahi nûr-ı mutlak-ı İlâhi'ye âyine oldu. Şöyle ki bir kimesne nûr-ı Hakk'ı idrâk etmek dilese insân-ı kâmil âyinesinden idrâk eyler. Gayrı vech ile çâre bulamaz. Ve rûh-ı insânî cesedle izdivâcında kalb-i tevellüd eyleyip ruhâniyyetin letâfetine ve cismâniyyetin kesâfetine mazhar olmuştur. Pes kalb-i insânî bir âyine-i Rabbânîdir ki eğer tealluk-ı mâsivâ pasından pâk u mînâ gibi cevheri tâb-nâk olursa âlem-i gaybın esrârına cilve-gâh olur. Ve ne kadar esrâr-ı ilâhiye var ise ol âyinede kendin gösterir. Ve ol âyine ol esrârı saklamaya çâre bulmaz ve göstermemege mecâl olmaz. Elbette remz ü işâret eder. Ve eger jengâr-ı horde-i alâkât olursa süver-i meânî-i gaybiyyeden anda asla yüz görünmez. Zirâ kesâfet-i cevheri bu manâya mânidir Ve bu sebebdendir ki küll-i ehl-i şühûd bî-kafâ vech olmuşlardır. Yani anların cihât-i sitte âyine misâldir. Zira kalbin safveti cemî-i azâ ve kuvâya sirâyet eylemiştir. Ehl-i hicâb olanlar ise bunların hilâfidir. Yani anlar bî-vech-i kafâ olmuşlardır. Zira kalbin kasvet ü küdüreti cemî eczâ-ı vücûda şâmil olmuştur. Pes, bunların cihât-i sitte zulmet-i mahza içinde kalmıştır. Velâkin burada dahi merâtib vardır. Zira kamerin şemsden kurb u bâîdde tefâvütüyle nûru ziyâde ve noksan kabul ettiği gibi âyine-i insân dahi vech-i Hakk'a mehâzâtı kadar müstenîr olur. Ve anlar ki be mehâzâtdan bi'l-küllîye mahcûb olmuşlardır, onların hâli mahakk-ı [82] şehrde kamerin hâli gibidir. Pes vây onlara ki tarîk-i vücûd içinde kalmışlardır. Li-muharririhî;

Gönül âyinesinde görmege rû
Bulsa şehr âhîrinde mâh-ı mahâk
Yüzi şemse mehâzi olmaz ise
Vay o mirata ki kim tuta jengâr

Sil gözün gird-i kederden yâhû
Zulmet-i mahz olur vücûdı kamu
Kaldı o zulmet içre âhir o
Gören anı diye degül mînevî

و من الله التجلية و التصفية²²²

آینت دانی چرا غماز نیست

²²¹ Ey resul, rabbinden sana indirileni tebliğ et. (Mâide 67.)

²²² Aydınlığa kavuşturmak ve arındırmak Allah'tandır.

زانکه ژنکار از رخس ممتاز نیست

Aslı âyine-et'dir. Hemze tahfifen ve veznen resmden ve telaffuzdan sâkıt olmuştur. Ve bazı nüshada جانت ازان غماز نیست آینهء düşmüştür. Pes âyinede olan hemze alâmet-i izâfetdir, vezn için işbâ olunmaz. Ve belki suhûlet ile telaffuz için yâ cânibine imâle olunur. İstifhamı mutazammındır. Jengâr, pas manasınadır. Aslında jeng-âr'dır, jeng götürücü manasına. Burada pasdan murâd tealluk-ı mâsivâdır. Ruh aslında yanaktır. Burada mecâzen safha-ı âyine murâddır, ünvân-ı kitâba dibâce dedikleri gibi.

Mana-yı beyt budur ki; bilir misin dilin aynası niçin gammaz değil veya mirât-ı cânın ol sebebden gammâz değildir ki çehresinden gerd-i tealluk-ı mâsivâ mümtâz olmamış ve pası silinip açılmamıştır. Zira jengâr-horde, aynada sûret-i hissiye zâhir olmadığı gibi mâsivâyâ müteallık olan dilde dahi sûret-i maneviyye lâyah olmaz ve kendin gösterip işâret kılmaz. Nitekim Mevlana Câmî kelimâtında gelir;

آيينهء خدای نما زانکه نداشت²²³

صوفی صفای دل بغم غیر تیره ساخت

Ve illâ sûret, âyineden cüdâ değildir. Nitekim demişlerdir, صورت از آینه نباشد جدا²²⁴ Malûm ola ki, sâlike ibtidâ münkeşif olan melekût ve maârifdir. Sebebi kalbden şehveti izâledir. Andan sonra ilm-i bi'l-llâh min haysi'l-müşâhededir. Vesilesi mülk ü melekûtun cümlesinden iltifâtı kat'dır. Pes mahalli tehye etmek lâzım geldi ki kalbdir. Ve kalbi teyhieden murâd dern-i teallukâtıdan tathîr ve süver-i kevnîyye ve kavânîn-i resmiyeden tahliyedir. Şöyle ki mülk u melekûta müteallık lemha kalmamak gerekdir. Bu manaya dahi tevhd-i azimet ve devâm-ı cemîyyet gerekdir. Bir vechle ki fetret gelmeye ve tekassum [83] bulunmaya ve teşettüt-i azimet olmaya. Pes bu kadar alâyık ve avâyık jengârı, çehre-i dili pür-kedûret eylemiş, hususan mülâhâza-ı vücûd sâliki mükedder kılmış iken ne vech ile bu cemâl-i esrâr görüle ve ne tarîk ile bu zevk-i visâl sürüle. Li-muharririhî;

Aks-ı envâr-ı İlâhî yüzünü kılmaz şen

Olmasa âyine-i kalb cilâdan rûşen

Bâde-zâ Mevlana hazretleri, dibâce-i kitâbı te ile hatm edip ünvân-ı kelâmın tamâmına ve maksûda işrâret eyledi. Nitekim sahib-i Muhammediye dahi ta ile hatm edip 'hayrû'l-berîyyât' dedi. Ve bazı esrârı dahi hitâm-ı kitâbda şerhimizde mestûrdur.

²²³ Sûfi gönlünü sefâsını başkalarının derdini çözerek bozdu. Çünkü kalbinin aynası Allah'ı gösterecek kadar saf değildir.

²²⁴ Sûret aynadakinden ayrı değildir.

Ey dili hakâyık-âşinâ ve dîdesi kühl-i cilâ ile rûşenâ, malûm ola ki bu keşf-i manevi ve şerh-i Mesnevî, bu mahalle resîde oldukda hücum u işgâl u izdihâm bazı ahvâlden nâşî bu fakîr Hakkî bu kadarla iktifâ sadedinde olup tayy-ı tumâr ve terk-i bakiyye-i güftâr mülâhazası ile hâb-rübûde oldukda beyne'n-nevmü ve'l-yakaza görürem ki, bir şahs-ı mükerrerem ve bir rûh-ı mücessem zâhir olup elime bir hatem sunup “Al şu hatemi Mevlana'nın kendi hatemidir, size gönderdi” diye söyledi. Ve bu hatem yere vaz olunmaz, diye cevâb eyledi. Ben dahi elime alıp fassında olan nakşına ittilâdan sonra elimde bir altun terâzisinin bir keffesine hâtemi ve bir keffesine dahi bir nesne koyub berâber vezn eyledim. Badehü hâbden bîdâr olup tabir-i rüyâ bu vechle lâyh oldu ki, hatemden murâd Mevlânâ'nın kalbi ve fassı müştemil olduğu nukûş âlem-i gaybden evvel kalbde müntekiş olan süver-i meânî ve hakâyıkdır ki onun bir eseri kitâb-ı Mesnevî'dir. Ve ol kalb-i musaffâ-ı âyine-vâr bu eseri gammâz olmuşdur. Ve yine vaz olunmamak hatmine dek şerh için kemer-beste-i azîmet olmaktır. Ki husûsen hâtem, hatme dâldir. Onunçün fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve selleme mühr-i nübüvvet darb olunmuşdur. Zira hatem-i enbiyâ aleyhisselâmdır ve nakşına ittilâ kitâb-ı Mesnevî'nin meânî ve hakâyıkını idrâk ve bî-kaderi'l-isti'dâd murâdına vusûldur. Ve terâzû mizân-ı İlâhî ve keffeteyni şeriât ve hakîkât ve tesviye-i keffeteyn kitâb-ı mezkûrun müştemil olduğu hakâyıkı şerâyile tatbîk ve medhûl-ı ukûl-ı cüziyye olan mevâzımı telfik ve tevfikdir. Pes bu nefes-i nefis-i Mevlânâ'ya ve zikr olunan manaya binâen bakiyye-i şerhe neşât-ı tâze hâsıl olup şürû olundu. [84] Li-muharririhî;

Her ne yazdıysa hâme-i takdîr
Sana besdür bu işâret Hakkî

Gelir elbette eyleme tedbîr
Söz ana bürde olur derler bir

بشنوید ای دوستان این داستان

خود حقیقت نقد حال ماست آن

Malûm ola ki, bu fakîr cümle-i ebyât-ı Mesnevî'nin şerhine ale't-tafsîl taarruz eyledim ve her beytde bi-kaderi'l-imekân bazı nükât ve meânî söyledim. Bazı ebyât için şerhden ganîdir demek zayyıkul-atenden nâşîdir. Ve illâ ebyât-ı Mesnevî'nin her biri cihan-ı meânî ve iklim-i ilhâm-ı Rabbânî'dir. Nitekim buyururlar; ²²⁵ بیت من بیت نیست اقلیمیست Bade-zâ Mevlânâ hazretleri tafsili icmâle tatbîk için bâ-i müvahhide ile bed eyledi. Zirâ ünvan-ı kitâb bir nâmçe makûlesidir ki tafsil-i mustakbeli icmâlen müş'ardır. Ve hakîkatde tafsîl ve icmâl müttehiddir. Velâkin talîm-i mübtedî için şerh ü tafsîle zarûret vardır. Nitekim demişlerdür, ²²⁶ العلم قطعة Yani ilim aslında emr-i

²²⁵ Benim beytim beyt değil, iklimdir.

²²⁶ İlim bir noktadır.

basıtdır, hurûf gibi. Velâkin hurûfda kelimât u âyât u süveri mütâlaaya kâdir olmayanlar için bi-tariki't-talîm terkîb ve teksîr olunmuşdur.

Ey, harf-i nidâdır. Velâkin kâide-i Acem üzerine maksûr olunur. Nakd, vaadin mükâbili ve nes'enin hılâfıdır. Ve temyîz-i derâhim ve emsâli manâsına dahi gelir. Burada iki manâ bile muhtemeldir.

Mânâ-yı beyt budur ki; işidiniz ey dostân, bu destân u hikâyeyi. Ol dastân u hikâye hod hakikatde bizim nakd-i hâlimizdir Yani egerçi sûreten mazmûnu mazî ve zamanı mürûr etmişdir. Velâkin işâreti bizim vücûdumuzda mevcûd u hâzırdir. Zira işârete nesh târî olmaz ve kıyamete dek hükmü bozulmaz. Kur'an-ı zî-şânın mensuhâtı dahi böyledir. Veyâhûd bu hikâyenin sûret ü kışrı züyûf u nebehrec gibidir. Züyûf u nebehrece inde'n-neccâr revâc u itibâr olmadığı gibi. Hâlâ bunun dahi sûret ü kışrına inde'l-ahyâr iltifât ve idâre-i güftâr yokdur. Velâkin maksûd bi'z-zât mânâ ve lübü el'ân revâca sâlih ve teâmüle kâbil ve kabûle mukârindir.

İstimâ ile emr etdiği iki mânâya dâirdir. Biri budur ki ibârete mahmûldur. Zirâ kısas u ahbâr makûlesi gibi. Ve ana hâsıl olan ulûm-ı cüziyye ilm-i husûlî kabîlindendir. İlm-i husûlîde ise [85] huzur olmaz. Elbette talîm ü tefhîme mevkûfdur. Ve illâ herkes ahvâl-i âlemden haberdâr olmak lazım gelirdi. Ve bir dahi budur ki işârete mahmûldur. Zirâ şol nesne ki hakîkât-i sarfe makûlesidür, talîmden hâricdir. Fe-emmâ levâzım-ı hakîkat olan bazı umûr talîm ile hâsıl olur. Hazret-i Hızır'ın Musa'ya aleyhümesselâm talîm etdiği ilm bu kabîldendir. Yâni levâzım-ı hakîkatdendir ve illâ nefis-i ilm-i ledünnî ne kitâba sığar ve ne kulağa girer ve ne lisâna gelir. El-hâsıl ilm-i işâretde taallüm cârîdir. Anunçün Mevlana hazretleri istimâ-ı dâsitân ile emr eyledi. Gûyâ demek oldu ki “Ey düstân-ı hakîkî bu kıssayı istimâ edip batınında münderic olan rumûz u işâratı ibârât yüzünden ahz ediniz. Ve mantûkundan meânî-i sevânî tarikine gidiniz ve mecâlî-i hurûfda suver-i hakâyık görünüz ve her kıssadan hisse ahz edip murâda eriniz. Ve bezm-i kesretde zevk-i vahdeti sürünüz. Ve mine'l-lahü'tevfik.

بود شاهی در زمانی پیش ازین

ملك دنيا بودش وهم ملك دين

Şah aslında uludur, her nesnenin irisine ve büyüğüne şâh derler. Meselâ ulu yola şâh-râh ve iri dâneye şâh-dâne derler. Velâkin bi-hasebi'l-örf itlâk üzerinde istimâl olunacak şahdan murâd sultan olur. Mülk, mimin zammıyla, saltanatdır. Yani padişâhlık ki zevî'l-ukûlde ve gayrıda tasarrufa şâmildir. Kesrle ukalânın gayrıya mahsûsdur. Ve emvâl ve esbâb manâsına gelir. Dünya, bu dâr- mahsûsadur ki âhirete nisbetle dünü ve kurbu vardır. Bazılar demişlerdir ki, semâvât-ı

seb'a hadd-i dünyâda dâhildir. Zîrâ cümlesi âlem-i kevn ü fesâdedendir. Dîn, şeriatdir, itâat olunduğu cihetden. Yâni vaz'-ı İlâhiye anı ikâmet ve onun ile amel edene göre dîn ve anı Hak'dan te'diye edene nisbetle millet denilir.

Manâ-yı beyt budur ki; bundan evvel bir zamanda yani zaman-ı sâbıkda bir pâdişâh var idi ki, onun hem saltanat-ı dünyâsı ve hem saltanat-ı dîni var idi. Yani ikisine bile mâlik ve ikisinde bile kavî ve şedîd idi, Süleyman aleyhisselam ve emsâli selâtin-i dîn ü dünyâ gibi. Mülk-i dünyâyı takdîm eyledi, kafiye için. Ve bir dahî [86] mülk-i dîn bi-hasebi'z-zâhir mülk-i dünyâyâ tâbîdir. Murâd rûh-ı sultânîdir ki cesedden dört bin yıl mukaddem halk olunmuşdur. Vechi budur ki, arş-ı a'zâmın fevkinde cism-i küllî ve şekli-i küllî ve heyâkil ü tabîat-ı külliyye ve nefsi-i külliyye itibâr olunur. Ki âlem-i ervâh bunların fevkindedir. Pes cism-i küllî ile âlem-i ervâhın miyânında dört mertebe vardır. Her mertebe bin aded esmâ-ı İlâhî ile mukâbele olunacak bin yıl olur. Zîrâ emr-i vücûdun zuhûru tedricidir ve yevm-i İlâhî bin yıldır. Nitekim Kur'an'da gelir, سنة²²⁷ و ان يوما عند ربك كالف سنة²²⁸ Bu sebebdendir ki Allah tealâ semâvât u arz u tevâbini altı günde halk eyledi. Yani altı bin yılda. Nitekim Kuran'da gelir, خلق السموات والارض في سنة ايام²²⁸ Ve Adem aleyhisselâmın kırk sabahı dahi kırk bin yıla mahmûldur. Ve erzâk dahi ervâhdan dört bin yıl mukaddem takdîr olunmuşdur. Zîrâ âlem-i ervâhın fevkinde merâtib-i ilm ü a'yân-ı sâbite ve esmâ-i İlâhiye ve sıfât-ı vâhidiye itibâr olunur ki zât-ı ehâdiyye mertebesi bunların fevkindedir. Pes âlem-i ervâh ile mertebe-i ehâdiyyetin arasında sünen-i mezkûr üzere dört mertebe itibâr olunur. Ve takdîr-i erzâk mertebe-i ehâdiyyetdir ki mebde-i ezeliyedir. Mülk-i dünyâ ve mülk-i dînden murâd rûh-ı sultânînin zâhir u bâtın isimlerine mazhariyedir. Zâhir takdîm olundu. Zîrâ bâtın ile hâsıl olan şuhûd emr-i vücûd üzerine menûtdur. Pes dünyâdan murâd ism-i zâhirin taht-ı haytasında dahil olan cemî-i mahsûsât u dinden murâd ism-i bâtının dâhil-i dâiresinde olan cümle-i makûlâtıdır.

اتفاقا شاه روزی شد سوار

با خواص خویش از بهر شکار

İttifâken, böyle elfâzda kıyas tenvîn ile telaffuzdur. Fe-emmâ Acem tenvîni elife ibdâl edip sûret-i vakfda icrâ eder. Süvâr, atlı demektir. Şikâr, sayd manasına. Yani zikr olunan pâdişâh, ittifaken bir gün sayd u şikâr için kendi havâss u nüdemâsı ile atlandı. Ve etrâf-ı şikâr-gâhı dolandı. Murâd, rûh-ı sultânînin merkeb-i teayyunâtına râkib olup sedene-i esmâ-i İlâhiyye ile veya husûs-ı kuvâ-yı rûhâniyye olan mütehayyile ve mütefekkere ve hâfıza ve zâkire ve âkıla

²²⁷ Muhakkak ki Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir. (Hac 47.)

²²⁸ Göklere ve yeri altı günde yarattı. (Yunus 3.)

müstashib olduğu halde kendi makamı [87] olan âlem-i ervâhdan munfasıl olup âlem-i insân doğru hareket-i pür bereketini beyândır. Zîrâ bu hareket sebebi ile maârif ve hakâyık şikâr eyler. Ve sûret-i şehâdiyete meânî-i gaybiyye sayd kılar. Anuçün hakkında vârid oldu. ²²⁹ ولا هم يحزنون Anuçün hakkında vârid oldu. Hüdâ zâhirde enbîyâ ve mürselûn ve ulemâ-i sâde ve meşâyih-ı kâdedir. Ve hakîkatde bir nurdur ki Allah tealâ anı kulûb-ı enbiyâ ve evliyâyâ kazf eyler, ki anınla cenâb-ı kudse mühtedî olurlar. Ervâhın a'lâ-yı illîyyîn-i kurbden esfel-i sâfilîn badehu hubûtları Hüdâ-yı mezkûru tahsîl içindir. Zira ne kadar tecelliyât-ı şuhûdiyye var ise tecelliyât-ı vücûdiyyenün netâyicidir. Pes hakâyık-ı imkâniye ve hakâyık-ı insâniyenin, ol hakâyıkın ahkâmına nüzûlu Allah tealâdan mahz-ı lutf ve ayn-ı rahmetdir. El-hâsıl insân cennetden hübütl eylemese veya mücerredât gibi âlem-i ervâhdan âlem-i ecsâma tenezzül kılmasa şikârdan mahrûm ve gıdadan bî-behre kalırdı. Zira şikâr âfâka hareket olur. Pes iktisâb-ı kemâlât ve iktinâs-ı saâdât etmek bu âleme nüzûle menût ve ruhun cism ile izdivâcına merbûtdur. Anuçün Hazret-i Ali kerremellâhü vecheh vakt-i sebâvetde mevte kerâhet etmişdir. Zira sibyan âlem-i zâta karîb olmak ile libâs-ı sıfâtdan ârîlerdir ve kemâlât-ı beşeriyyeden mücerredlerdir. Fe-emmâ ol ki ²³⁰ ليت امي لم تلدني bazı erbâb-ı ahvâlden sâdir olmuşdur, kabz hâline göredir. Nitekim Muhammediye'de dahi gelir;

N'olaydı ben cihâna gelmeyeydüm.

Ve ol Hâce Hâfız Divân'ında gelir:

آدم آورد درین دیر خراب آبادم ²³¹

من ملك بودم و فردوس برین جايم بود

Bundan murâd hakikatde arza hübütlun semeresini beyândır. Zira insaniyyet mertebesi melekîyyet mertebesinin fevkindedir. Ol sebebdan ki, insân cemâl ü celâl-i Hakk'a mir'at ve melek ise cemâle mazhardır. Pes melek olup firdevs-i berrînde kalmaktan ise Adem olup yer yüzüne nüzûl etmek yeğdir. Zira sâirler raiyyet ve Adem anlara beydir, الجناح الواحد من ذی الجناحين فاین صاحب ²³² Li-muharririhî;

Etmek için nezr-i aşkı şikâr
Adem olduğuna değer hakken

Seni şâhin-misâl eyledi Hak
Sanadur iltifât-ı Hak mutlak

يك كنيزك ديد شه بر شاه راه [88]

²²⁹ Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size hidâyet gelir de her kim hidâyetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler. (Bakara 38.)

²³⁰ Keşke annem beni doğurmasaydı.

²³¹ Ben melek idim ve yerim en yüksek firdevs idi. Beni bu temeli bozuk dünyaya Adem getirdi.

²³² Bir kanat sahibi olan nerede, iki kanat sahibi olan nerede?

شد غلام آن کنیزک جان شاه

Kenîzek, âzâd olmadık câriyedir. Ahirindeki kâf aslında tasgîr içindir. Sonra tasgîrden münselih olup mücerred câriye manâsına istimâl olunmuşdur. Nitekim kütüb-i lügaviyye şâhidir. Gulâm, Fârisî'de kul manâsınadır. Arabî'de oğlandır, mutlakan. Yâni zikr olunan pâdişâh berâ-yı şikâr giderken ulu yol üzerinde bir câriye gördü ve cân u dili ol câriyenin kulu ve kölesi oldu. Ve anda cilve-gû olan hüsn ü bahâr melâhat-ı müntehî hasebi ile aşkına giriftâr ve muhabbetine bî-ihdiyâr olup bu manâda esirlik mertebesini buldu. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir:

معذور دارمت که او را ندیده²³³

منعم کنی ز عشق وی ای مفتیء زمان

Bundan fehm olunur ki aşk ve muhabbet ihtiyârî değildir. Kâh olur ki insân müfâcâ-ı nazarla izturârı giriftâr-ı muhabbet olur. Bu manaya işâret edip hadîsde, ثبت قلبی علی دینک و طاعتک, 234 geldî. 235 Kenîzek'den murâd nefs-i hayvânîdir. Zira vücûd-ı insânda ruh ve akl ve nefs sultan ve vezir ve mer'â mesâbesindedir. Pes rûh-ı sultânîden nefs-i hayvânî Adem'den Havva gibidir. Havva Adem'den halk olunduğu gibi nefs-i hayvânî dahi rûh-ı sultânînin cesede tealluku ile hâsıl olmuşdur. Kenîzek tabiri hizmete salâhına ve kemâlata âlet olduğuna binâendir. Şâh-râh'dan murâd âlem-i dünyâdır ki evvelen ve âhiren memerr-i insân ve zâhir u bâtinen güzergâh-ı sâlikândır. Şâh-râh tabiri âlem-i dünyada olan vüs'at-ı tecellîye göredir. Zîrâ âyende ve revendesî çok ve kâfileleri hadden artıktır. Rûh-ı sultânî bu âleme murûruna dek böyle kesret-i mezâhir ve vüs'at-ı tecellî ism-i zâhir gördüğü yoğ idi. Pes çün devr-i merâtib ve seyr-i âvâlim ederek âlem-i dünyâyâ mürûr ve husûsan mevâlîde ubûr eyleyip cesed-i insâniye tealluk kıldı. Nefs-i hayvanî yüzünde tecelli-i esmâdan hâsıl olan behcet ü bahâ ve tal'at-ı müntehâyı müşâhede kıldıkda hidmet ü izdivâca salâhını bildi. Ve bî-ihdiyâr âşık oldu. Sâir taayyunâta mürûruna ise bu manâ mefkûd idi. Ve bu hâlet-i yol üzerinde vâki olmak delâlet eder ki âlem-i dünya ruhun karar-gâhı değildir. Zira bu âleme [89] mücerred sayd u şikâr için gelmişdir. Maslahat tamâm oldukda yine aslına rücû eder ve geldiği yola gider. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhu buyurur:

Tenezzül eyleyüp geldük cihâna

Gidersin bir gün âşîyâna

مرغ جاننش در قفس چون می طبیب

داد مال و آن کنیزک را خرید

²³³ Ey zamanın müftüsü, beni onun aşkından men ediyorsan mazeretini kabul ediyorum çünkü onu görmemişsin.

²³⁴ Ey kalpleri ve gözleri döndüren, kalbimi senin dinin ve kulluğun üzerine sabit kıl. (Sünen-i Tirmizî, Kader 7.)

²³⁵ Onun yanında benim isteğim yokdur.

Kafes, mahbesü't-tayrdır. Velâkin Arabî'de sad ve Farisî'de sin ileidir. Zira demişlerdir ki lisân-ı Fârisî zerâfet ve letâfet üzerine vaz olunmuşdur. Ve tab'da pâlüde ve kand u helvâ kılınmışdır. Pes harf-i sad bu lisânda yokdur. Zira sad'da sıfat-ı istilâ ve itbâk müctemi olduğu sebebden gızet ve mülûhatden hâli değildir. Ve ol ki bu lisânda sad'la müstameldir, yâ gayrı elsineden menkûl veya tahrifât-ı âvam kabîlindedir. Tabîden, yürek oynamak ve talbımak. Nitekim kuş boğazlandığı zaman eder. Mâl, ana derler ki bizzat tab' ana meyl ede. Ve vakt-i hâcet için iddihâr oluna. İmam Muhammed rahimehüllah kavli üzerine nâsın temellük ettiği umûrun cümlesine mâl denilir, derâhim ü denânir ü zeheb ü fızza vü hınta vü hubz u hayvân u silâh u siyâb u emsâli gibi. Mâl ayn-ı mazrûb olana derler. Bunda cânı mürge ve cesedi kafase teşbih vardır. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Ben hümâ-yı devletem toprak degüldür cevherüm
Gerçi birkaç gün kafes buldum bu topraktan misâl

Mana-yı beyt budur ki; çün ol pâdişâhın bedeninde cânı kafesde mahbûs olan kuş gibi müteharrik ve müztarib oldu. Ve kalbinde daiyye-i kaviyye buldu. Mâl verdi ve ol câriyeyi aldı. Burada mal ile murâd mâl-i firavândır. Zira mutlak zikr olunmuşdur. Maksûd rûh-ı sultânînin nefs-i hayvanîye taaşşuk-ı kavî ve tealluk-ı manevîyesinden hâsıl olan infiâl ve te'sîri beyândır. Sual olunursa ki teşbih-i mezkûrdan ruhun dahi bedeni olmak fehm olundu. Cevâb budur ki maksûd temsildir veyâhud heykel-i insânîdir. Zira bu hâlet bade't-tealluk vakî olmuşdur. A'tâ-i mâlî iştirâdan murâd meyl ü muhabbet ü rağbeti temsildir. Zirâ rağbet olunmayan nesne iştirâ olunmaz.

[90] چون خرید اورا و برخوردار شد

آن کنیزك از قضا فیار شد

Berhordâr, vâsf-ı terkîbîdir. Ber, yemiş ve hor, horden yemek, dâr, dâriden'den tutmak manasınadır. Ber-hor tutucu demektir, yani nasîbli ve müntefî. Bî-mâr, vâsf-ı terkîbîdir. Aslında ârende-i bîm'dir, korku getirici manâsına. Hastaya tevfiq-i helâk gâlib olmak ile bî-mâr dediler.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü pâdişâh rakîkâ-ı aşkıyye ve latîfe-i hubbiyye, yanî hubb-ı zâfî ve meyl-i sıfâtı hasebiyle ol câriyeyi satın aldı. Ve anun visâliyle müntefî ve behre-dâr oldu. Ol câriye kazadan yani nâgâh veya nüzûl-ı kazâ-ı ezelf ve nüfûz-ı hükm-i lem-yezelfiden hastalandı. Ve revâk-ı mizâcı galebe-i ahlâtdan bulandı. Murâd ruhun bedene teallukundan sonra nefs-i hayvanînin âşık-ı hevâ vü muhibb-i mâ-sivâ olup maraz-ı bâtıneye müptelâ ve derd-i aşk-ı mecâzî ile bîmâr-âsâ olduğun beyândır. Kazadan dediği budur ki kaza ile kâhîce akla muhâlif ve

hâricde müsteb'îd nesne zuhûr eder. Anunçün Cüneyd-i Bağdâdî'den suâl etmişler; “Arif zinâ eder mi” diye “و كان امر الله قدرا مقدورا”²³⁶ âyetin okumuş. Ârifin zinâsı mâsivâyâ iltifâtdır. Zira dünya ve ana muzâf olan mevcûdât zen hükmündedir. Zene ise bî-nikâh-ı şer'î tealluk zinâdır. Hakikatde nikâh-ı şer'î odur ki tealluk Hakk'a vüsûlden sonra ola.

آن یکی خرداشت و پالانش نبود

یافت پالان کَرَک خررا در ربود

Yek ile aded ve yekî ile ma'dûd murâd olunur. Yanî ol biri har tutdu ve harın pâlânı olmadı. Yanî hâra mâlik oldu velâkin hara urmaya pâlân bulmadı. Ve bi'l-farz pâlân dahi buldu fe-emmâ kurd harı kaptı ve ekl eyledi. Sûret-i ulâda pâlânsız kaldığı gibi sûret-i sâniyede harsız kaldı. Zira iki nîmet bir yerde müctemi olmaz. ²³⁷ محالست این که با هم نعمت و دندان شود پیدا Belki bir nimet zevâli gussası çekilsin için sevk olunur. Nitekim Müftî Yahya Efendi nazmında gelir;

Zevâli gussasın çeksün diye nimet verir yohsa
Felek ehl-i dilün sanman ki mesrûr olduğun ister

Pâdişâh dahi câriyeyi buldu velâkin câriyede sıhhat-ı vücûd bulmadı. Pes âhir surûru gama mübeddel oldu. Mahkîdir ki, bazı mülûke [91] firûzeden cevâhir ile murassa bir kadeh-i lâ-nazîr ihdâ olundukda ziyâde ferâh-nâk olup hem-meclis olan hükemâyâ “Şu kadeh hakkında ne dersiz” dedikde cevâbında “fakr-ı hâzır ve musîbet-i âciledür” dediler. Zirâ münkesir olursa musîbet ve sirka olunursa ihtiyâc zuhûr eder. İttifâk bir gün ol kadeh münkesir olup pâdişâh musibete düşdü. Ve hükemâ-ı gerçek demişler, n'olaydı, ihdâ olunmayaydı, dedi. Li-muharririhî;

Mümkün olsa cihânda hicreti gam
Dest-i hikmet bu bağ-ı âlemde

Getmek olurdu Kandahar iline
Her güli sundı virdi hâr eline

Bade-zâ temsîl-i mezkûrun mâ-kabline münâsebet-i tâmmesi vardır. Zira her, kuvvet-i şehevîyyeye ve palan zene işâretidir. Zira mahall-i rükûb ve istilâ ve levâzım kuvvet-i mezbûredendir, palan harın levâzımından olduğu gibi. Bu gork ile murâd mevtdir. Zira hâdimü'l-lezzât ve 'ş-şehvâtdır. Anunçün Hazret-i Yûsuf aleyhisselâmın birâderleri mevt-i Yusûf'dan الذنب ²³⁸ diye ekl-i zeib ile tabîr eylediler. Ve çünkü maraz mevten mukaddemâtındandır. Pes bu makamda gork temsîl mahallinde vâki olmuştur.

²³⁶ Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek yazılmış bir kaderdir. (Ahzab 38.)

²³⁷ Hem nimet hem de diğün bir arada bulunması mümkün değildir.

²³⁸ Onu kurt yemiş. (Yûsuf 17.)

Haste görsem seni helâk olurum

کوزه بودش آب می نامد بدست

آب را چون یافت خود کوزه شکست

Ol birinin bardağı var idi, eline su gelmedi. Yani bardak içine koyacak su bulmadı. Ve bi'l-farz çün suyu buldu bardak hod kırıldı. Pes bu iki ibtilâ arasında mütereddid olup kaldı. Nitekim Saib kelimâtında gelir;

دائم میانه دو بلا سیر میکنند دانسته است هر که عین و یسار خویش²³⁹

Kûze'den murâd nefis-i hayvânî ve âbdan murâd rûh-ı sultânînin safâ-yı hâtırdır. Zira zen-i hâdimeden kûze ile tabîr olunur. Ve bu kelimada mahall-i şehvet olan zene ve recûliyyet ehline vü innîne dahi işâret vardır, f'efhem cidden. Bade-zâ Mevlanâ hazretleri zikr olunan iki beytde hulûl-i civârî ile temsil eyledi. Zira palanın hara ve âbın kûzeye civârî makûlesindedir. Sırrı budur ki ruh-ı sultânînin nefis-i hayvânîye tedbîr ve tasarruf tarîkiyle teallukunda fi'l-cümle mücâveret vardır. Ve illâ taalluk-ı mezkûr fi'l-hakikat ne civârî ve ne sereyânî makûlesidir. Belki mutlakın mukayyede sereyânî ve melzumûn lâzımı ihâtâsı vü nefis-i hayvânînin rûh-ı sultânî ile kıyâmı zıllin [92] zü'z-zıll ile kıyâmı gibidir

شه طیبیان جمع کرد از چپ و راست

گفت جان هر دو در دست شماس

Çep aslında muhafeffdir. Burada vezn için müşedded okunur.

Yani pâdişâh tabibleri soldan ve sağdan cem eyledi. Yani tahtgâhı olan şehrin cemî etrafında veya memleketinin cümle cihâtında mümkün olan hükemâyı bu husus için bir yere getirdi. Ve çep u râst ibârelerinde hükemâ-yı İslâmiyyeye ve gayrı İslâmiyyeye işâret vardır. Bade ez in, dedi ki; her ikimizin, yani benim ve kenîzekin cânı sizin elinizdedir. Yani taht-i teshîrinizde ve dest-i tedbîrinizdedir. Biz size teslim olduk ve dahi bize muâlecede taksîr etmenüz. Bundan ve ebyât-ı âtiyeden fehm olunur ki, kenîzek maraz-ı cismânîye ve pâdişâh maraz-ı rûhânîye müptelâ idi. Zira kenizekin hastalığı sebebiyle cânı bî-huzur olmuş ve elem-i rûhânî bulmuş idi. Bu hod maraz-ı cismâniden eşedd ü ekvâdır. Nitekim İbni Farız kuddise sırrihûnun Tâiyye'sinde gelir, ²⁴⁰ و کل بلاء ایوب بعض بلیتی Yani benim marazım ruhda ve Eyyüb'ün marazı ceseddedir. Maa-hâzâ kuvvet-i nübevvetle müeyyedir. Pes benim belâm onun belâsından eşeddır. Bunda işâret vardır

²³⁹ Kendi sağını ve solunu bilen herkes daima iki bela arasında gidip gelir.

ki emrâz zuhurunda gâlib olan mualece ve esbâba teşebbüsdür, tevekkül nâdirdir. Bade-zâ maksûd rûh-ı sultânînin maraz-ı nefse mualece tedbirinde erbâb-ı kâle ve ashâb-ı hâlden ehl-i noksana mürâcaatın beyândır. Zirâ erbâb-ı kâl kendi nefslerini ve gayrılarını islâh u tezkiyeden âciz oldukları gibi ashâb-ı noksan dahi böyledir. Zira tezkiye fahr-ı âlemin sıfatıdır. Nitekim Kuran'da gelir: ²⁴¹ و يزيكهم²⁴¹ Pes bir ehl-i hâl her vechle vâris-i peygamber olmasa ve tekâmîl-i sülûk kılmasa irşâda kâdir olmaz, müddeiyân gibi.

جان من سهلت جان جانم اووست

دردمند و خسته ام درمانم اووست

Yani benim kendi cânım âsândır. Ve benim hayatıma çendân itibâr yokdur. Cânımın cânı yani kıvâmı ve mahbûbu kenîzekdir. Ben derdli ve hâsteyim, dermânım odur. Ve'l-hâsıl câriyenin hastalığı benim helâkime sebebidir. Eğer o bu marazdan halas olursa bana dahi sıhhat u dermân vardır. Ve illâ helâkim mukarrerdir. Nitekim [93] Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir;

²⁴² لكن مكن که نباشد ترا روا روزه

تن توکاهد و جان هزار سوخته دل

Yani savm sebebiyle maşûkun noksan-ı beden vü zûbân-ı lahmı hezâr suhte-dilin noksan-ı cevher-i cân ve belki müfârakât-ı rûh-ı revânına bâisdir. Bade-zâ pâdişâh kendi cânını sehl add eyledi. Zira cân-ı cânem ibâretinden fehm olundu ki kendi cânını beden ve kenîzeki ol bedene cân yerine vaz eyledi. Emr-i beden ise emr-i cana göre sehldir. Zira maksûdu bi'z-zât olan cânıdır. Beden ana âletdir. Ve bunda tarîka-ı mübâlağaya sülûk ve beden-i kenîzeki letâfet-i tâmme ile tavsif vardır. Bunda işâret vardır ki, rûh-ı sultânînin kemâl-i zâtîyesi nefsi hayvânînin sıhhat u selâmetine mevkûfdur. Anunçün ana ziyâde taaşşuk ve muhabbet etmişdir. Ve bu muhabbate binâen insan vefât etdikde çok zamana dek ruhun bedene incizâbı kesilmez ve meyli zâil olmaz. Bu sebebdendir ki azm meyyiti keser ve kabrini vet' ve sâir ihânet ü tahkîri mûcib olan umûrdan nehy olunmuşdur. Zira hayat-ı dünya hâli gibidir. Li-muharririhî;

Mezârıma gelen ihvâna vasiyyet olsun Beni yüz yirde görüb itmeyeler tâ pâ mâl
Cevher-i cânım ile hâkûn ülfeti vardır Unsûrum ağveş yatur cevherüm mahzen ü mâl

هر که درمان کرد مرجان مرا

برد کنج و در و مرجان مرا

²⁴⁰ Eyüb'ün bütün belaları benim belamın ancak bir parçasıdır.

²⁴¹ Ve onları temizlesin. (Bakara 129.)

²⁴² Senin gibi teni kağıt gibi ince ve gönlü yanmış binlerce cana oruç tutmak revâ görülmez.

Mercân-ı evvel mürekkebdir, mer-i leeme-i cârre manasınadır. Mer, felan felana ve felanun demektir. Cândan murâd kenîzektir. Nitekim bâlâda cân ile tabîri şâhididir. Velâkin izhâr olan budur ki mercan müfreddir, kenîzekin alemidir. Zira câriyelere mercan tesmiye olunmak şâyidir, kullara kâfûr gibi. İkinci mercân mağrib deryâsından çıkan ma'hûd kızıl taşdır. Ve mervârid hored manasına dahi gelir. Pes kâfiyede tekrar lazım gelmez. Merâ aslında men-râ'dır. Tahfifen nun hazf olunmuşdur. Râ'dan gayrı yerde hazf olunup muttasıl olmaz. Mesela; مکردم و منش من کردم و منش پرده demezler. Dürr ü mercân acı deryada olur. Dürrün tekevvünü bâlâda beyân olundu. Dürrün ka'r-ı deryâda tavr-i mâ'îsi olduğu gibi mercânın dahi vardır. Zira şecer gibi şubelenir. Mercanın envâi vardır. Beyâz vü kırmızı vü siyâh olur. Demişlerdir ki mercân teklîs olursa zîbakî akd eder. Zîbakî [94] akd etmede ise ziyâde suûbet vardır. Zira tayyardır. Ve bu akd üzerine menâfi-i kesîre müteferridir. Erbâbı bilir. Bade-zâ dürr ü mercânı genc üzerine atf eyledi, atf-ı hass ale'l-âm tarîkiyle. Zira dürr ü mercân enfes-i cevâhir olmak ile gencde mahzun olan sâir emvâl-i nefise cinsinden hâric gibidir.

Mana-yı beyt budur ki; ey etibbâ, sizden her kim benim canım mertebesinde olan câriyeme veya mercânıma dermân eyledi, ol eyiletirdi, benim hazânimde mahzûne olan emvâl-i nefisemi hususan enfesü'l-cevâhir olan dürr ü mercânımı yanî mâla müteallık nesne andan dirîğ olmadı. Ve belki cemî mâmelekim yoluna mebzûl oldu. Zira tâlib-i cânân olan mâla değil belki cânâ bile kıyar. Ve mâl u cân nakdlerinin cümlesini genc-i murâda ermek için sayar. İşâret-i beyt budur ki; rûh-i sultânî, nefis-i hayvânîden mercân ile tabîr eyledi. Zira nemâda nebât u hayvân ile müşterekdir Nitekim mürûr eyledi. Yani her kim ki benim câriyem mesâbesinde olan nefsin maraz-ı derûnuna mualece ve istikâmet-i tab' için esbâba müzâvele ederse cemî kuvâ-yı ruhâniyem ile ana imdâd ederim. Ve bunda muktezâ-yı aşk olan bezl ü infâka işâret vardır.

جمله گفتندش که جانبازی کنیم

فهم کرد آریم و انبازی کنیم

Cân-bâz marûf kimsedir ki ip üzerinde oynar. İp üzerinde oynamakta hatır-ı cân olmak ile cân-bâz dediler, yani cân ile oynayıcı. Nitekim بخون خویش بازی میکند²⁴³ derler, kendi kanıyla oynar manasına. Âhirinde yâ masdariyedir. Burada cân-bâzlıktan murâd esbâba teşebbüs ve muâlece hususunda cânâ renc ü ta'b vermektir. Bu lafzın bu makâmda vürûdu ziyâde letâfet îrâs eder. Zira bâlâda câriye-i mezkûreden cân ile tabîr eyledi. Güyâ cân-bâzlık cân mertebesinde ve

²⁴³ Kendi kanıyla oynayan.

cân pâresi olan câriyenin ilâcı husûsunda oyun ve sanat göstermekdir. Gird, kâf-ı Acemî'nin kesriyle cem olmak.

Mana-yı beyt budur ki; cümle etibbâ pâdişâha dediler ki, muâlece husûsunda var maktûru sarf edelim ve def-i renc için cânımıza rence verelüm. Ebnâ-ı cins ile fehî ü re'yi bir yere götürelim [95] ve ortaklık edelim. Yani müşâvere ve müzâheretle tebâbet eyleyelim. Zira infirâd ile olmayan bazı kâr ictimâ ile husûle gelir. Ve muâvenetle mübâşeret olunan iş, tiz vücûd bulur. Bundan maksûd, erbâb-ı kusûr ve kûsûrun tezkiye-i nefis hakkında etdikleri lâfi beyân ve söyledikleri güzâfî ayândır. Nitekim Mevlana Câmî Divân'ında gelir;

بلا ف ناخلفان زمانه غره مشو
مر و چو سامری از ره به بانك كوساله²⁴⁴

هر یکی از ما مسیح عالمیست

هر الم را در کف ما مرهمیست

Mesih, Hazret-i İsbâ aleyhisselâmın elkâb-ı müşerrefesindedir, sıddîk manasına. Ve bazıları demişlerdir ki, aslında mesihâdır, lügât-i İbrânî'de mübârek manasına. Ve Kâmûs'da seyâhatden ahz etmiştir. Zira Hazret-i İsbâ ibâdet için yer yüzünde çok seyâhat eylemiştir. Ve Muhammediye'de dahi gelir;

Ey nice İsbâ Mesih olup seyâhat eyledi
Sunıçı hayretde mebhût oldu kodı kıyl u kâl

Ve İbni Melek şerhinde gelir ki, Hazret-i İsbâ bir maraz sahibini mesh etmedi, illâ marazından berî oldu. Anunçün Mesih tesmiye olundu. Kef, Arabî'dir, el ve el ayası manasına. Aslında müşeddeddir. Burada vezniçin tahfif olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; bizden her tabîb ihyâ-i vücûd ve şifâ-i marazide mesih-i âlem ve İsbâ-yı zamâne ve ilm-i hikmet ü teşrihde ferîd-i rûzgâr ve yegâne-i cihândır. Her gûne elem u renc bizim elimizde bir merhem veya mutlaka merhem ü daru-vâr u sıhhat ü tendürüstî çerh-vâr bizim yüzümüzden devvârdır. Maksûd kendilerin ziyâde hazâkat u mahâret ile tavsîfdir. Gerek bu kazıyye zaman-ı Mesih'den mukaddem ve gerek muahher olsun, f'efhem cidden. Bâde-zâ Hazret-i Mesih aleyhisselâmda iki sıfât-ı kemâl var idi. Biri ilm-i hikmetde hazâkat ki terbiye-i zâhire dâir ve biri sıfât-ı ihyâda mahâret ki fi'l-hakîka ıslah-ı bâtına müteallıktır. Pes, gûyâ ulemâ-ı kâl ve meşâyih-ı pür-ihtilâf olanlar nefis-i hayvânîye muâlecede muhyî ve şâfi vü kâfi vü muâfi

²⁴⁴ Zamanın haramzâdelerinin lafına aldanıp kibire kapılma. Samîrî gibi dananın sesine kapılma.

isimlerine mazhariyyet iddia etdiler. Ve davâ-yı arz eyleyip lâf u güzâf yoluna gitdiler. Li-muharrihî;

Eylemez zerre kadar fâide kâl
Hâli olsa muhabbet-i insânun

Olmasa nâr-ı gamda ger dil-i kâl [96]
Nefine eylese tashîh-i makâl

کر خدا خواهد نکفتند از بطر

پس خدا بنمود شان عجز بشر

Batar tahrîkle Arabî'dir, birkaç manaya gelir. Burada murâd, kibr u gururdur.

Mana-yı beyt budur ki; eğer Hüdâ dilerse yani inşellah demediler, kibr ü gurur u pindâr ve kendilerine ziyâde itinâ vü icâblarından. Pes Allah tealâ anlara acz-i beşeri gösterdi. Ve ikdâr-ı Hak olmadıkca adem-i ikdârların bildirdi. Zira beşer, fi nefsi'l-emr ne kadar sâhib-i kemâl olursa yine noksanla mevsûf ve ne denli fenninde gâlib ü mârifet ü reyle ikdâr bulsa yine aczle marûf ve her çend kuvvet-i kudsiyye vü bedeniye ile âvâze-i iştihâr salsa yine zaaf ile zebûn ve husûl-ı kârî inâyet-i zi'l-kuvvetü'l-metfne mevkûfdur. Binâen alâ hazâ ol etibbâ-ı kerdem-efrâz vü hükemâ-i davâ-dırâze lazım idi ki, bu emrin husûlünü meşiyet-i Hakk'a ihâle ve irâdet-i mutlakiyye tevfiż edeler. Ve sülûk etdikleri râh-ı ilâca bedreka-i hidâyet ile gideler. Velâkin ²⁴⁵ و ما انسانيه الا الشيطان vefkınca tesvîl-i şeytan ile Hakk'ı unuttular ve nefse zebûn olup kendilerine ziyân etdiler. Ve ilâ hâzâ elan söylenip gitdiler. Nitekim Gencine-i Râz'de gelir;

Kibirle şol kişi kim kaldursa baş

Tokınur başına illerden taş

Bunda işâret vardır ki, nefsi hayvânîye muâlece sadedinde olanlar erbâb-ı kısr u sûret idiler. Onunçün beşer ile tabîr eyledi. Zira beşere zâhir cild manasınadır. İnsana beşer dedikleri cildi şa'rdan zâhir ü bâdî olmak itibâriyledir. Anunçün vasfında bâdiyyü'l-beşere denilir. Sâir hayvanın cildi ise şa'r ile mestûrdur. Pes eğer bunlar ehl-i lübb ü hakikat olsalardı ²⁴⁶ الا ان يشاء الله و لا حول و لا قوة الا بالله ²⁴⁷ hükmünce ²⁴⁸ و ما تشاؤون vefkınca ve ²⁴⁹ ما لم يشاء لم يكن muktezasınca vücûd ve ana tâbi olan kemâlatdan biri ve cemî evsâf-ı âriyyeden ârî olup Hak'la zuhûr eylerler, Hak'la söylerler ve Hak'la dilerlerdi. Anunçün demişlerdir ki 'Arifde himmet olmaz.' Zira himmet husûs üzerine kasd-ı kalbîdir. Pes, bir kalb ki fenâ-ı tâm bulmuş ve fakr-ı hakîkî ile muttasıf olmuşdur. Anun başka himmet ü kasdı olmaz. Belki [97] meşiyet-i Hakk'a

²⁴⁵ Şeytandan başkası unutturmadi. (Kehf 63.)

²⁴⁶ Sizler ancak rabbinizin dilemesi sayesinde bir şeyi dileyebilirsiniz. (İnsan 30.)

²⁴⁷ Allah'ın dilediği şey olur, onun istemediği şey olmaz. (Muvatta, Tahâret, 89.)

²⁴⁸ Güç ve kuvvet Allah'tandır.

tâbi olur ve cemî kemâlâtı Hakk'a muzâf kılar. Onunçün Kur'an'da gelir, *ما رميت اذ رميت و لكن الله رمى*,²⁴⁹ El-hâsıl harekât-ı nefsâniye akîm ve ahl-i nefis olan kimesne sakîmdir. Pes sakîm sakîme ilâcdan âciz ve kendi marazında zebûn ve mağlûbdur.

Yüri kıl nâme-i vücûda nazar

Harf-i illet var ise anı gider

ترك استثناء مراد قسوتيست

نى همين كفتن كه عارض حالتيست

İstisnâ'dan murâd inşallah ve bu kelimeye istisnâ itlâkı *الا ان يشاء الله*²⁵⁰ âyetinde vâki olan *الا* hasebiyledir. Yohsa *ان شاء الله كان و الا لم يكن*²⁵¹ itibariyle değil. Zira bu *الا* harf-i istisnâ değildir. Murâdem, mimin zammıyladır. Fetha ile merî lâm-ı cerre manasına tutub âdem için demek halt makûlesidir. Kasvet, salâbet u galâtâtıdır. Demişlerdir ki nezega-ı şeytânla hatıra hâsıl olur. Ve hatıra dahi meks ile fikret dahi lebs ile azimet sûretin bulur. Ve bu azimet terk ile tedârik olunmaz ise eseri zâhire aks edip zelle zuhûr eder. Zelle dahi hüsn-i ricat ile tedârik olunmazsa kasvete müeddî olur. Kasvet dahi muâlece olunmazsa a'za vü kuvânın cümlesi mahall-i âfet olur. Pes terk-i istisnâ ol kasvetin âsâr u âfâtından ve ol hâlet-i kabîhanın cümle-i muzâfâtındandır.

Mana-yı beyt budur ki; etibbâ terk-i istisna etdiler demekden murâd ve maksûdum kalblerinde olan kasâvet ü gılzet ü nisyân-ı Hakk'a beyândır. Yoksa ancak hâlet-i ârıza olan inşallah lafzını terk etdiklerin ifade değildir. Yani mücerred lisân-ı zâhirî ile inşallah demek hâlet-i ârızadır. Huzûr-ı kalb olmayacak muteber değildir. Zira huzûr kalbin muhsenâtındandır. Anunçün Kur'an'da *bi-tarîkü'z-zem* gelir: *يقولون بافواههم ما ليس في قلوبهم*²⁵² Velâkin bu hâlet olmayıp huzûr-ı kalb bulunsa maksûd hâsıl olur. Nitekim namaz için kasd-ı kalb şarttır. Lisân ile *نويت* demek efdaldır. Demese velâkin huzûr-ı kalb bulunsa şart yerin bulmuş olur. Şu kadar var ki fazilet fevt olur. Ve ger bir nesnenin husûlü fiil-i cevâhire mevkûf olsa fiil bulunmadıkca kavı u niyyete itibar yokdur. Anunçün Kur'an'da gelir, [98] *كبر مقتا عند الله ان تقولوا ما لا تفعلون*²⁵³ Ve nice kavı dahi vardır ki lisâna gelmek muzırdır. Velâkin kalbin hâline nazaran ma'füvdür. Nitekim Kur'an'da gelir; *الا من اكره و قلبه مطمئن بالايمان*²⁵⁴ Bunda işâret vardır ki nefis-i hayvânîye muâleceye mütesaddî olan gürûh zikr-i hakîkî ile telyîn-i kalb etmemişler. Belki seng-i hâra gibi gılzet ü

²⁴⁹ Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. (Enfâl 17.)

²⁵⁰ Allah dilemedikçe. (İnsan 30.)

²⁵¹ Allah dilerse olur ama olmadı.

²⁵² Ağızlarıyla kalplerinde olmayana söylüyorlardı. (Al-i İmrân 167.)

²⁵³ Yapmayacağımız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük bir nefretle karşılanır. (Saff 3)

²⁵⁴ Kalbi iman ile dolu halde inkara zorlanan müstesna. (Nahl 106.)

selâbet üzerine yetmişlerdi. Pes şol tâife ki huzûr-ı dilden mahrûm ve şuhûd-ı Hak'dan mahcûb olalar, ne vech ile a'malara delâlet eyleyeler. Ve kasâvet-i dil ehline telyine müteallık söz söyleyeler. Li-muharririhî;

Eyle gör evveline irşâdı var
Kendi kör olsa kâ'id-i kavmin

Gözlüye gizli değildir esrâr
Halk içinde niçe irşâda yarar

ای بسا ناورده استشنا بگفت

جان او با جان ستناست جفت

Besâ, aslında bes'dir, elif mübalağa içindir, ziyâde çok ve niçe niçe manasına. Nitekim hoşâ dahi böyledir. Manası ziyâde hoş demektir. Nâverde aslında, ne âverde'dir, hâ-ı resmî hazf olunup nûn-ı nâfiye âverde'ye vasl olunmuşdur. Cân-ı istisnâda olan lafz-ı cân müşâkele tarîkiyle zikr olunmuşdur. Maksûd mana-yı istisnâ ve sırr-ı istisnâ demektir.

Mana-yı beyt budur ki; ey müstemi-i i suhan ve muhâtab-ı men, lafz-ı istisnâyı güft ve lisâna getirmemiş niçe niçe âdem-i âgâh vardır ki onun cânı mana-yı istisnâ ve sırr-ı inşallah ile cüft ve ana mukârindir. Pes lâzım olan bu huzûr-ı dil ve şuhûd-ı muttasıldır. Ve imâret-i derûn imâret-i bîrûndan evlâdır. Eğerçi ki ikisinin ictimâi infirâdından a'lâdır. Zira lisân-ı şerî'ât ve cenân-ı hakîkat mertebesidir. Pes zâhir ü bâtın mütevâtî' olmak ensebdir. Bade-zâ istisnâda sâir elfâz u ezkâr dahî dâhildir. Bismillah, elhamdülillah, subhanallah ve emsâli gibi. Yani cümlesinde huzûr-ı dil gerekdir. Ve cüft lafzında huzûr-ı dâime işâret vardır. Nitekim Kuran'da gelir; دائمون
لست انساہ²⁵⁵ Yani devâm-ı münâcât ehline nisyan yokdur. Anınçün demişlerdir ki; لست انساہ²⁵⁵ Ve sebe-i nisyân gavâşî-i beşeriye ile telebbüs ve mülâbis-i kevnîyye vü halkıyye ile ihticâbdır. Pes ilm-i husûlî ehli nisyândan hâlf olmaz. Fe-emmâ ilm-i huzûrî [99] ehli istiğrâk-ı dâim üzeredir. Ve bunda remz vardır ki nefis-i hayvânîye muâlece sadedinde olanlar nisyân ehli idiler. Anunçün mübâşeretleri fâide itmedi ve davâlarıyla iş bitmedi.

هر چه کردند از علاج و از دوا

کشت رنج افزون و حاجت نا روا

Îlâc, a'za ile mübâşeret ve marîza müdâvât etmek. Revâ yürüyücü ve mürûr edici ve râ'ic manasına. İştikâkı reften'dendir. Yani ol etibba her ne ki muâlece ve müdâvâtdan eylediler, kâr-gîr olmadı. Ve câriye-i derd-mend şifâ vü sıhhat bulmadı. Belki elem ü zahmeti ziyâde oldu

²⁵⁵ Onlar namazlarında devamlıdır. (Meâric 23.)

²⁵⁶ Onu hiç unutmadığım halde nasıl hatırlayacağım.

ve hâcet bitmedi ve dilek geçmedi. Maksûd-ı pâdişâh ve câriye ve etibbâdan her birinin murâdı hasıl olmadığın beyândır. Li- muharrihih;

Zehr olup şerbeti etibbânun
Bir nefes sıhate dönsün derken

Bulmadı haste-i sultân ilâc
Dem be dem buldu inhirâf-ı mizâc

Ve bunda işâret vardır ki, ilâc, ne kadar kanûn-ı şifâ üzerine olsa yine Hak'dan tesîre mevkûfdur. Fe-keyfe ki tabîb teşhîs-i maraz edemeyip tiryâk yerine verdiği ayn-ı zehr ve lutf-ı dârû sunduğu ûdu'l-kahr olsa çok gitmez, sendeli bûy-ı merg kokudur. Ve kejd-i bîmarda girye-kunân olanlara musallâda çâr tekbîr okudur. Pes nefis-i hayvânîye muâlecet dahi müdâvât-ı etibbâ kabîlinden idi. Emrâz-ı zâhirede tefâvüt ve muâlecâtta ihtilâf olduğu gibi emrâz-ı bâtine ve izâlesi dahi böyledir. Zira merâtib-i sülûk zabt olunduktan sonra her sâlikin hâli dahi malûm olup kuvvet u zaafına göre hususan tadrîc ile ve tertîb ile irşâd lazımdır. Ve illa ıslahdan ifsâd çok olur. Bu sebebdendir ki, şerâyi-i enbiyâ aleyhisselâm fûrû'da muhtelif olmuşlardır. Zira ümemin ahvâli muhtelif ve tıbâ'ı tefâvüt üzerinedir. Ve bazı ahkâma nesh târî olmak dahi böyledir. Yani ıslah-ı bedene mübâşir olan tabîb emzice ve ezminenin ihtilâfı hasebiyle agdiyye ve edviyyeyi tağyîr ettiği gibi islâh-ı nüfûsa mübâşir olan enbiyâ dahi ahkâm-ı feriyeyi tağyîr ederler. Zira islâh-ı nüfûs için olan a'mâl u ahlak islâh-ı ebdân için olan akâkîr ü ağdiyye gibidir. Pes bazı nesne bedene bir vaktde devâ vakt-i âhirde dâ olduğu gibi [100] bazı ahkâm dahî nefse bazı evkâtde maslahat ve bazı evkâtde mefseted olur. Ve bu sırr-ı azîm bilinmedikçe ıslaha mübâşeret etmek derd artırır. Zirâ tarîki üzre değildir. Pes anlar ki enbiyâ vü evliyâdır, hekîm-i İlâhî'dir ki basîret üzerinedir. Ve basîret üzerine olan kimesneden hata gelmez. Ve İdris aleyhisselâm buyurur, و ولدہ ²⁵⁷من سكن موضعا ليس فيه سلطان قاهر و قاض عادل و طبيب عالم و سوق قائم و نهر جار فقد ضيع نفسه و اهله و ماله

آن کنیزک از مرض چون موی شد

چشم شه از اشک خون چون جوی شد

Maraz, insana mahsûs olan itidâlden hurûca derler. Bunda kenîze ki zaa-f-ı bedende bitarîki'l-mübalağa mûya teşbih eyledi. Zira zaîfi mûya ve fetr-i hayâle ve hilâle ve emsâline teşbih şâyidir. Nitekim hilale teşbihde demişlerdir;

İncelüp döndi hilâle bedenüm dirsem eğer
Ne anı ağzına alur ne kulağına koyar

²⁵⁷ Kim; güçlü bir sultan, adil bir hakim, bilgili bir doktor, açık bir Pazar, akan bir nehir olmayan yerde ikamet ederse kendisini, ev halkını, malını ve çocuklarını zayi etmiş olur.

Çeşm gözdür, kapak ve kirpik dahildir. Göz, görsün, görmesin çeşm derler. Temyz kasd idicek çeşm-i bînâ ve çeşm-i nâ-bînâ derler. Gözlüğe çeşmek ve bınara çeşme dedikleri göze teşbîh ileler. Eşk, göz yaşıdır. Hûna muzâf olursa girye-hûn ve mevsûf olursa memzûc veya sâfi murâd olunur. Ve alâ kellâ't-takdîrîn mübâlağaya mahmûldur. Nitekim Ebû İshaki's-Sabî şiirinde gelir:

تشابه دمعی اذ جرى و مدا متی
فمن مثل ما فی الکأس عینی تسکب²⁵⁸

Maksûd göz yaşı humretde hamr gibi olduğun beyândır. Çün ile hûn arasında tecnîs-i hattî vardır.

Mana-yı beyt budur ki; ol câriye mübtelâ olduğu marazın temâdî ve tesîrinden kıl gibi oldu. Yani zaaf u hüzáli gâyete erdi. Şöyle ki, kemikleri biri birine girdi. Bu sebebden pâdişâhın gözü kan ağlamakdan veya kan ile mahlût olan yaşdan veya hâlis kandan ırmak gibi oldu. Yani kesretinden ırmak misâl cereyân buldu. Câriyenin hastalığı derd ü gamı dilde yeterken gözü kâsesi dahi giderek kan ile doldu. Nitekim Veysî nazmında gelir:

Kanı bir haste-i gam kim şifâ ümmîdin itdükce
Felek birden beter bin dürlü derde mübtelâ itmez

Bade-zâ pâdişâhın zikr olunan vech üzerine giryesinde iki işâret-i hafiyye vardır. Biri budur ki câriyenin bedeni mûy gibi olmaya münâsib olan mûlardan sabb-ı dumû' ve dem-i pürkerem etmektedir ki harâret-i cigerin eseridir.

[101] Nitekim Necâfî şiirinde gelir;

Bir peri için akar iki gözüm çeşmeleri
Sakının bilmiş olun ılıdür ol su begler²⁵⁹

Ve biri dahi ma'sûkanın zikr olunan marazdan terkîbine inhilâl ve anâsırına ihtilâl gelip husûsan tebâyi'den sultân-ı dem zebûn ve mağlûb olup yer kan gibi çehresinde kan kalmamağın âşika dahi münâsib olan çeşme-i çeşmini icrâ-i dem ve demin mablûbu olan medenin mablûbuna yol bulmaktır ki ademdir. (Bunda işâret vardır ki dima' mideden beri gelir. Onunçün biri birine mablûb düşmüşdür, arş u şer' gibi.) Ve bundan fehm olunur ki, pâdişâh bu sebebden terk-i hâb etmişdi. Nitekim Letâif-i Câmf'de gelir:

²⁵⁸ Akarken gözyaşım içkime benzedi. Gözlerim kadelteki içkinin benzerini akıtmaktadır.

²⁵⁹ Necati Bey Divanı, s. 186.

Bunda işâret vardır ki, rûh-ı sultânînin nefsi-i hayvânîye teallukundan sonra nefsi-i hayvânîde urûk ve a'sâb ve lahm ve sahm ve dem ve emsâli ahlât zuhûruyla ferbiş olmuş idi. Ve maraz-ı zâhir ile bedene zübûl geldiği gibi, maraz-ı bâtin ile dahi bedene hüçâl gelir. Zîrâ zâhirin kuvveti bâtinin noksanına sebebdir. Ve bi'l-akîs bu cihetdendir ki ehl-i riyâzette kuvvet-i kudsiye vardır. Nitekim ten-perver olanların bâtinleri kemâl-i zaaf üzerinedir. Çün nefsi-i hayvânî umûr-ı tabîiye rağbet ve mâsivâyâ meyl ü muhabbet gösterdi. Zâhirî ferbiş ve bâtinî nizâr oldu. Şöyle ki zaafdan kıl gibi kaldı. Ve ruh-ı sultânî bu hâle nazar edip mahzûn ve mütekeddir oldu. Zîrâ ağlamak bi-hasebi'l-gâlib gam ve kasevetdendir. Ve göz ki Arabî'de ayndır. Ayn ise zât manasına dahi gelir. Pes ayndan zuhûr-ı dem ve dem zâtın kederine işâret olur. Ve bu kedere sebep budur ki, rûh bu âleme tahsîl-i maârif ve ittîlâ-ı hakâyık için nüzûl eyleyip nefsi-i hayvânîye tealluku tahsîl ve ittîlâa âlet ü medâr olmak için. Bu mana ise sıfât-ı behîmiyye ve seb'îyye ve şeytânîyyeyi ıslah ve izâle ve Hakk'a incizâb ve inkıtâda rûha müsâade ile hâsıl olur. Çün nefsi muhalefâta tesaddî ve müştehebâta taarruz ile Hak'dan ayrıldı. Rûhun dahi yolundan kalmasına sebep oldu ve dünyaya geldiğine değmedi. Velâkin giryesi bâis-i hande ve tahsîl-i matlûbe tehâlükü vesile-i tedârik oldu. Nitekim aşağıda gelse gerekdir ve Mesnevî'de gelir: آخر خنده ایست²⁶¹ Pes giryede olan hurûc-ı dem ve dem zevâl-i gam u gussaya remz eder, vallahu teala a'lem. [102]

از قضا سرکنگبین صفرا فرود

روغن بادام خشکی می نمود

Sirkengübîn kâf ile Fârsî'dir, ta'rîb edip cimle sirkencebîn derler. Sirke ile engubîn yani baldan mahlût olan şerbetdir. Ki kat-ı safrâ için içerler. Safrâ ahlât-ı erbaanın biridir. Bâdâm ma'rûfdur, harâret ve rutûbeti itidâl üzerinedir. Âdem'i semrdir. Deheni vec'a-ı uzne ve sudâ'-ı re'se ve niçe emrâza nâfidir.

Mana-yı beyt budur ki; kaza vü kaderden sirkengübîn dedikleri terkiş safrâ artırdı. Maa-hâzâ hükmü taklîl-i safrâ idi. Ve bâdem yağı yubûset gösterdi. Maa-hâzâ şânı tertîb-i dimâğ idi. El-hâsıl câriyenin marazına hile kâr etmedi ve muâlece ile maslahat bitmedi. Nitekim Şeyh Sa'dî buyurur;

²⁶⁰ Gerçi uyku nemli gözbebeklerime hakimdir ama geceleri sensiz ıslak gözlere gelmez.

²⁶¹ Her ağlamanın sonu gülmenin sonudur.

Ve muvâfik diye her ne ilâca mübâşeret etdilerse muhâlif geldi. Bu cihetden câriyenin gül-i sad-berg-i vücûdu soldu. Bunda işâret vardır ki, sirkengübîn ulemâ-i kâlin nefis-i hayvânîye umûr-ı zâhire ile muâlecesine misâldir. Zîrâ ekşi ve tatlıdan mürekkebdir ki nefy ü isbât sûretidir. Ve nefy u sûret şeriat mertebesinde itibâr olunan umûrdan ibaretdir ki selb ü icâbı müştemildir. Bu mana ise safra artırdı. Yani harâret-i zâide getirdi. Zîrâ safra harâretten tevellüd eder. Onunçün harâretten hâlî değildir. Vech-i harâret budur ki, umûr-ı zâhiriye iştigâl ile kendi meşrebine muvâfik olan mertûbâtdan cüdâ düşdü. Pes âteşi kuvvet buldı. Onunçün demişlerdir; منع²⁶³ المرء حريص ما Ve revğan-ı bâdâm meşâyihin umûr-ı bâtine ile tedârikine misâldir ki lübb-i şeriatdır. Bu mana ise yubûset gösterdi, yani sevdâ. Zira sevdâ yubûsetden tevellüd eder. Vech-i yubûset budur ki, revgan-ı bâdâm şiddet-i amel ile istihrâc olunur. Sülûkda teşdîd ise bi-hasebi'l-gâlib riyâzetle olur. Riyâzet ise ifrât üzerine olsa mizâca yubûset galebe edip hayâlât u hezeyân-ı tavfile müeddi olur. Pes bunda saded-i irşâdda olanın noksanına işâret vardır. Zira kâmil olan itidal üzerine terbiye eder. Hususan ricâli olmayanlara maârif söylemek şeriat ve tarikatde huşk olmağa sebebdir. Zîrâ [103] uyşukluk getirir. Onunçün demişlerdir ki لكل مقام مقل و لكل مقال رجال²⁶⁴

از هلیله فیض شد اطلاق رفت

آب آتش را مدد شد همچو نفت

Helîle, marûf edviyyedendir. Aslında Hindistan erigidir. Beş nev üzerinedir. Ki kâbili ve hindî vü helîle vü belîle vü emlecdir. Ve bu enva-ı hamsenin beden-i insanda havâss-ı şerife vü âsâr-ı latîfesi vardır. Ez cümle sarı helîle safrayı ve kabîli helîle balgam u sevdâyı ve kara helîle muhterik olmuş safrayı ishâl eder. Ve Mesnevî'de bi-hasebi'l-münâsebe helîle vü belîle mevâzı-ı kesîrede zikr olunur. İtlâk, ishâl manasınadır. Nitekim istitlâk-ı batn derler. Neft meşhur yağdır ki Musul diyârında bınardan suyla bile çıkar. Su üzerinden alıp cem ederler. Beyâzı ziyâde makbuldur. Neftin havâss-ı kesîresi vardır. Nitekim kütüb-i tıbda mestûrdur. Neft mefâuh-ı iksîrdendir. Nitekim bu fakîre menâmında bu mısra ile işâret olunmuşdur;

Yazılsa noktasız bî-şekk

Kaleminden saçılır nokta

Bundan neft hâsıl olur, f'efhem.

²⁶² Çünkü delilik mizacın dengesini bozar. Ne niyetten eser kalır ve ne ilaçtan.

²⁶³ İnsan yasaklanan şeye karşı çok isteklidir.

²⁶⁴ Her yere yakışan ayrı bir söz vardır ve her sözü söylemeye layık kişiler vardır.

Mana-yı beyt budur ki; helîle telyîne nâfi iken anı tenâvülden hilâfî olan kabz-ı batn hâsıl olup ishâl gitdi. Maa-hâzâ maksûd olan fi'l-cümle ishâl idi. Su ateşe meded oldu, nefî yağî gibi. Yani nefî yağî âteşi gibi iş'âle meded olduğu gibi âb dahî muîn oldu. Maa-hâzâ âteşi söyündürmek gerek idi. Zîrâ âb u âteş biri birinin zıddıdır. Li-muharririhî;

Âb-ı dîdemle yandı dutdı ciger   Âteşi âbı görün ne gûne çeker

Bâ-dezâ helîle tehlile işâretidir ki Hindistan'da meclûbdur. Yani kadîmden ülamânın emrâz-ı küf ü nifâka muâlece etdikleri zikrdir. Fe-emmâ nefî-i hayvânî mâsivâyı isbât etmek ile müşrik olmanın andan munkabız oldu. Nitekim Kuran'da gelir: وحده اشأزت قلوب الذين لا يؤمنون بالا آخرة و اذا ذكر الله 265 Ahiret lafzında hâ ânîzdir. Ahir, Allah tealâdır ki kesretin rücûu onadır. Zira evveliyetinde kesret olmadığı gibi âhiriyetinde dahi yokdur. Pes işâret eder ki, bu mânaya şühûdu olmayan kimesne zikr-i vahdetden munkabız olur. Ve yine Kur'an'da gelir, ماتدعوهم اليه 266 Maksûd ehl-i şirke kelâm-ı vahdetin sâkîl geldiğine işâretidir. Ve meşâyih dahi harâret-i mâsivâdan tebrîde müteallık [104] söyledikleri kelimât fâide etmedi. Zira mahallinde değil idi. El-hâsıl muâlece evvel şarâb-ı müşhil, andan gıda-ı müferrih gerekdir. Ma'kûs olsa şifâ hâsıl olmaz. Tarîki üzerine olmayan irşâd dahi böyledir. Li-muharrirî;

Bilmeyen kimse zehirden balı
Keşfî gîrî-i tabîb-i cahîl

Nice ıslah ide bilür balı
Pest eder poşt-ı Rüstem-i Zâl'ı

شه چو عجز آن حکیمان را بدید

پا برهنه جانب مسجد دوید

Bedîd, gördü demektir. Şehriyân-ı Acem bâ'nın kesriyle ve rustâyfler zammıyla okurlar. İki de caizdir. Yani çünkü pâdişâh ol hekimlerin muâleceden aczlerini gördü ve bildi. 267 قل الله ثم ذرهم vefkınca anlardan araz u muâlecelerine itimâddan rücû' ve esbâbdan inkita ve Hakk'a inâbet tarîkıyle çıplak ayak mescid cânibine erdi ve sûrat kıldı. Mescidden murâd cemâatle ikâmet-i salât olunan mahaldir. Zîrâ mesâcid mehall-i ervâh olmak ile mezenn-i kabûl-ı duâdur. Çıplak ayak olmak tevazûa binâendir, açık baş olmak gibi. Zira duânın şartı ızhâr-ı tevâzu ve riâyet-i âdâbdır. Onunçün salât-ı cenâzede saff-ı ahîr ihtiyâr olunmuşdur. Ve bunda işâret vardır ki, rûh-ı sultânî erbâb-ı kemâl ve ashâb-ı noksânın nefî-i hayvâniye muâleceden aczlerine muttali oldukda ayak bağı olan nefî-i hayvânîden alakayı kat ve sarây-ı vücûddan bî-kefş hurûc edip arş-ı a'lâ tarafına doğru urûc eyledi ki matâf-ı kudsiyân ve mescid-i şühûd-ı cândır. Ve

²⁶⁵ Allah tek olarak anıldığı zaman, ahirete inananların içlerine sıkıntı basar. (Zümer 45)

²⁶⁶ Fakat kendilerini çağırdığım bu din Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. (Şûrâ 13)

kazâlik âlem-i ecsâmın nuzûlen mebdei ve urûcen müntehâsıdır. Rûh-ı sultânî ise bedene teallukundan sonra cism-i latîf sûretine girip melâike-i melekûtiyye ile müşterek olmuş idi. Binâen alâ hâzâ mücerredât mertebesine terakki etmeyip seyr-i arşda müntehî oldu.

رفت در مسجد سوی محراب شد

سجده گاه از اشک شه پر آب شد

Mihrâb ile murâd mihrâb-ı mesciddir. Vech-i tesmiye budur ki şeytân u hevâ muhâbere mevziidir. Veyâhut musallîye lâzım olan ol makâmda iştilal-i dünyâ ve tevezzu-i hâturdan harîb ve meslûb olmaktadır. Ve kâh olur ki sadr-ı beyte [105] dahi mihrâb-ı mescide teşbihen mihrâb derler. Evvelki şod reft manasına reft'i te'kiddir. Ve oldu manasına ahz etmek dahi muhtemeldir. Nitekim kâfiye bâ üzerine gelmek karfinedir.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh mescidde mihrâb cânibinde oldu. Ve ol makâmı ihtiyâr eyledi. Zira husûs üzerine mahall-i namâz u niyâz u mezenne-i kabûl-ı duâdır. Secde yeri şahın gözü yaşından pür-âb oldu, yani hakikat üzerine. Nitekim nice müznîb-i münîb olanlardan menkûldur. Bundan murâd pâdişâhın namaza kıyâm u secdesinde giryân olduğun ilândır. Nitekim haberde gelir: ²⁶⁸ كان عليه السلام إذا حربه امر فزع إلى الصلوة Yani pâdişâh husûs-ı câriyede Hakk'a namazla tekârrüb eyledi. Zira namaz a'zamu'l-kurbet ve mi'râc-ı manevidir. Ve Hadîsde gelir, فاكتر و الدعاء ²⁶⁹ اقرب ما يكون العبد من ربه و هو ساجد Ve namâzı tahsîs etmek gayrı vech ile dahi takrîbi münâfi değildir. Sadaka vü savm u kurbân ve emsâli gibi. Ve bunda işâret vardır ki, rûh-ı sultânî âlem-i ûlvîye urûc ve cânib-i arşa suûd etdikde müstevâ tarafına meyl eyledi ki sadr-ı arşdır. Ve fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem leyle-i mi'râcda vaz-ı kadem etdikleri yerdir. Bu tevîl âlem-i âfâka göredir. Fe-emmâ âlem-i enfuse göre mescidden murâd mertebe-i sır ve mihrâbdan murâd makâm-ı murâkabedir. Ve rûh-ı sultânî müstevâ ve makâm-ı murâkabede ağıladı. Yani ayn-ı mücerrede mertebesinde hakikat-ı fâileden veya ism-i a'zamdaki hakikat-ı kâbile için istifâde eyledi. Eğerçi ol mescidde yani âlem-i fenâdadır, suâl mesdûd ve hüsn u şuûr meslûbdur.

چون بخویش آمد ز غرقاب فنا

خوش زبان بکشاد در مدح و دعا

Fenânın manası budur ki; deryâ-yı müşâhede-i Hak'da müstağrak olup âlem-i mülk-i melekûtu ihsâs etmektedir. Bunda âlem-i fenâya vusûlü bir âb-ı azîmde meselâ havz u ırmak u

²⁶⁷ Allah de sonra onları bırak. (En'âm 91.)

²⁶⁸ Peygamber aleyhisselâma bir iş güç geldiği zaman namaza sığınır. (Hanbel, 4/23)

²⁶⁹ Kulun Rabb'ine en yakın olduğu an secde hali ve duayı artırdığı andır. (Sahih-i Müslim, Kitabu Salat, 215.)

deryâ gibi gark olmaya teşbîh vardır. Zira ikisinde dahi ihsâs u şuûr yoktur. Bazı nüshada dua yerine senâ vâkı olmuşdur. Velâkin lafzen nüsah-ı atıkaya muhâlif ve mana-yı sevke mugayyirdir. Zira medh Allah tealâyâ müteallıktır ki mukaddeme-i duâdır. Ve duâ hâcet-i ma' hûdeye dâirdir ki [106] medh-i mezkûr üzerine müterettibdir. Zira demişlerdir ki her kârın husûlüne takdîm-i vesîle lâzımdır. Pes medh ü senâ-i kibriyâ ve tasliye-i fahr-i enbiyâ aleyhisselâm ve sâil makûlesindendir. Ve bade-zâ eşk ü âbdan sonra gark-âb-ı fenâ temsilî ziyâde mahallinde düşmüşdür.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü pâdişâh secde-gâhında ziyâde göz yaşı dökdü. Şöyle ki güyâ göz yaşı deryâ olup ona gark oldu. Ve ol istiğrâk içinde vücûddan fenâ-ı küllî buldu. Sonra ol hâletten ifâkât hâsıl olup kendine geldi ve deryâdan taşra çıkar gibi sâhil-i bekâyâ çıktı ve libâs-ı şuûr u ihsâs ile melbûs oldu. Hak tealâyâ medh ü senâ vü hâcet için duâda hoş zebân açdı. Bundan malûm oldu ki, âlem-i fenâda hareket-i lisân ve belki hareket-i cenân bile yoktur. Bu manaya hâlet-i cem derler. Ve haberde gelir; ²⁷⁰من عرف الله كل لسانه Yani hâlet-i vuslatda ârifin kalîlü'l-lisân olduğun beyândır. Ve yine haberde gelir; ²⁷¹من عرف الله طال لسانه Yani hâl-i irşâdda ârifin tavîlü'l-lisân olduğun ilândır. İrşâd ise farka nüzûlden sonradır. Zira evvelkisi terakkî-i zâfî ikincisi tenezzül-i sıfâtî kabîlindendir. Medâr-ı teslîk ise bu tenezzüldür. Ve Hüdâyî Efendi kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Vuslatda kalmasan eger

Bülbül haber virgil bize

Murâd-ı bülbül, cânın gülşen-i vuslatda âlem-i bekâyâ rücûunu beyândır. Mahkîdir ki, Bursa'da âsûde olan Şeyh Üftâde kuddise sırrahu perverdelerinden Kemâl Dede nâm kimesne tahsîl ü tekâmîl-i merâtib-i celâl u cemâlden sonra İmam-ı Azam hazretleri hakkında teveccüh etdikde bî-tarîkı'l-mükâşefe görür ki, imâm-ı mezbûr nısf-ı bahre vâsıl olmuş iken irşâd-ı ümmet için sâhile rücû ile memûr olur. Onunçün İmam-ı Azâm ârifinden ve İmâm Şâfi vâsılindendir. Nitekim tahkîki mahallinde gelir, inşallahu tealâa. Bundan fehm olunur ki, ictihâd-ı müctehidin irşâd mesâbesindedir. Yanî irşâd-ı âmm ile irşâd eylediler. Zîrâ irşâd-ı hâss etmek vaktin muktezâsı değil idi. Ve bu mananın zamanımızda mazharına râst geldik ki bazı havâss-ı ricâl tadrîs ile iştigâl eyleyip hâlini setr eyledi. Maa-hâzâ muktezâ-yı asr ihyâ-ı ilm idi. Ve erbâb-ı irâdetin dahî killeti var idi. Li-muharririhî;

Tutalum pür güher ol esdâf
Yegdürür göz yumasın âlemden

Ne bilür kadr-i cevheri câhil [107]
Çün seçilmez ola Hak'dan bâtl

²⁷⁰ Kim Allah'ı bilirse dili susar.

²⁷¹ Kim Allah'ı tanursa dili uzar.

Bunda işâret vardır ki, rûh-ı sultânînin medh ü duâsı lisân ve ruhladır ve suâli dahi ruhânîdir.

کای کمینه بخششت ملک جهان

من چکویم چون تویی دانی نهان

Kemîne aslında kemdir, eksik manasına. Yâ nisbet ve nun te'kîd-i nisbet içindir. Ahirinde olan hâ-yı resmiye tahsîs içindir. Ahirinde olan hâ-yı resmiyye tahsîs için ilhâk olunmuşdur. Yani bu vasfı mülk-i cihâna tahsîs eder. Kemînenin manâ-yı terkîbesi eksiklidir. Mecâzen az nesneye de kem derler. Nitekim vâkidir;

رحمی بحال ما نکنی زان سبب که تو
مثال این شکسته دلان کم ندیده²⁷²

Beyt-i Mesnevî'de dahi kemîne az ve ednâ manasına mahmûldür. Ârabî'de ekall ile asgardan tabîr etdikleri gibi. Nitekim vâkidir;

اقل جبال الارض طور و انه
لا عظم عند الله قدرا و منزلا²⁷³

Nihân gizlidir, mukâbili âşikârdır.

Mana-yı mısra-ı evvel budur ki; pâdişâh öyle diye medh ü duâya küşâde zebân oldu ki ey Hüdâ-yı müteâl kesîrî'l-fazl ve'n-nevâl ki saltanat-ı dünyâ senin az u ednâ bahşîş ü atândır ki ism-i vahhâbın tecellîsi hasebiyle sudûr u zuhûr bulmuşdur. Bahşîş ile tabîr eyledi. Zira bî-sebeb sâbık ve bî-istihkâkdır. Yani ihtisâs-ı İlâhidir ki fazl-ı Hakk'a ve vücûd-ı mutlaka müsteniddir. Vezâret ve sâir merâtib dahi böyledir. Bazı umûrun husûlü esbâba menût olmak ihtisâs bâbından olmasına münâfî değildir. Esbâb dahi tecelli-i feyyâzdandır. Bâde-zâ saltanat-ı dünyâyı taklîl eyledi. Zira yalnız kendi mutasarrıf olduğu ekâlim-i mahsûsa değil, belki bütün dünya şey-i hakîrdır. Onunçün indillah cenâh-ı bu'ûza kadar değildir. Ve illâ kâfire bir içim su vermezdi. Bu sebebdendir ki fahr-ı alem sallallahü aleyhi ve sellem mülk-i dünyâya tenezzül eylemeyip nebiyy-i abd olmak ihtiyâr etdi, nebiyy-i mülk değil. Zira uluvv-ı kadr ve azm-ı câhına göre dünyâ bir karye veya bir çiftlik kadar bile değildir. Yani cemî âvâlimde olan tasarruf-ı dünyâ ednâ pâyedir. Ve a'lâ bu makûle ednâya tenezzül etmek uluvv-ı himmetden değildir. Ve bu dünyânın fevkinde avâlim vardır ki dünya anlara nisbetle bir belde veya bir karye veya bir mahalle veya bir hâne gibidir. Zira avâlim biri birine izâfetle tefâvüt [108] üzerinedir. Dünyâdan tengi yokdur. Maa-hâzâ bir ucundan bir ucuna beş yüz yıllık mesâfedir. Li-muharririhî;

²⁷² Sen bu kırık kalplilerin örneğini az görmediğin halde halimize hiç merhamet etmezsin.

Vüs'at-ı Hakk'a göre ey dil-i zâr   Kadar-ı kefdür cihân hezâr hezâr
Bu kadar vüs'atıle bu dünya   Oldu san meyte nisbetle mezâr

Mâna-yı mısra-ı sâni budur ki; ben ne diyem. Çünkü sen gizliyi bilirsin. Yani muzmerât-ı sudûru lisân-ı kâle getirmeye hâcet yokdur. Zira âlemü's-sır ve'l-hafiyât olduğun cihetden ittila-ı tâmmın vardır. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

ارباب حاجتيم و زبان سؤال نيست   در حضرت كريم بتمنا چه حاجتست²⁷⁴

Ve bu mertebeye suâl-ı hâl derler, fakîrin ganî huzurunda kıyâmı gibi.

و في النفس حاجات و فيك فطانة   سكوتي بيان عندهم و خطاب²⁷⁵

Pâdişâh demek ister ki; fi'l-hakîka sual-i kâli etmeye hâcet yokdur. Zira sual-i hâli kifâyet eder. Velâkin dergâh-ı vâlâda tezelzül ü iftikâr için sual-i kâli tarîkiyle dahi recâ olunur. Demişlerdir ki belâ nüzûlünde terk-i dua etmek mezmûmdur. Zira Allah tealâ ile mukâvemet ve ibtilâsına sabr u tahammul iddiadır. Onunçün İbni Fâriz kuddise sırrahu Taiyye'sinde gelir;

و يحسن اظهار التجلد للعدى   و يقبح غير العجز عند الاحبة²⁷⁶

Beyt-i Mesnevî'de işâret vardır ki, rûh-ı sultânîye göre mülk-i cihândan murâd âlem-i sûret ü zâhirdir. Ki nefis-i hayvânî onun icmâlidir. Taklîli sâir avâlim-i külliye ve cüziyede tasarruf-ı âmmine nisbetledir. Zira cemî hazâin-i ulviyye ve süfliyyenin miftahı insân-ı kâmil elindedir. Ve dünya zen hükmünde olmak ile cihân ile nefis-i hayvânî câriyesine işâret eyledi. Ve nihândan murâd fi'l-hakîka rûh-ı sultânînin kendisidir. Zira nefis-i hayvânîye teallukdan kat-ı nazar nihândır. Zuhûru teşehhus-ı insânî vü teayyun-ı nefis-i hayvânî ileidir. Güyâ demek ister ki ben ne diyem zebân-ı ruh u zebân-ı hâlîle. Çünkü sen beni ve benim ahvâl-i hafiyyemi ve hâcât-ı mezmûremi bilirsin. Bundan murâd ism-i a'zam cânibine teveccüh ve sâfi ve kâfi ve emsâli esmâ-ı İlâhiyyeye incizâbdır.

ای همیشه حاجت مارا پناه

بار دیگر ماغلط کردیم راه

²⁷³ Yeryüzünün en küçük dağı Tur'dur. Ama o Allah katında değeri ve yeri en büyük olan dağdır.

²⁷⁴ İhtiyaç sahiplerindeniz ve dilenecek dilimiz yok. Kerim hazretlerinin kapısında dilenmeye ne hâcet.

²⁷⁵ Nefîsde ihtiyaç var ve sende bunu anlayacak fetânet. Susmak onların yanında konuşma ve açıklama gibidir.

²⁷⁶ Düşmana karşı kuvvet göstermek güzeldir. Sevgililer yanında acizlikten başkası çirkindir.

Hemîşe dâimâ manâsınadır. Penâh aslında ism-i masdardır. Sonra sığınacak yer manasına istimâl olunmuştur, penâh-kâh gibi. Ârabî’de melce denilir. Pâdişâh-ı [109] âlem-penâh demek, halk-ı âlemin bi-hasebi’z-zâhir sığındığı yer demektir. Yani cevr u zülm-ı zamânedan adl u insâfına ilticâ olunur. Bâr, kerre ve diger, ya ile ve yâ’sız dahi gayr manâsınadır. Tekrâr olan nesnenin ikincisinden diğêr ile tabir olunur. Bâr-ı diğêr bir dahi ve gayri kerre demektir. Ve diğêr-bâr dahi böyledir. İkinci namazına, namaz-ı diğêr derler. Bir dahi namaz manasına. Zira gündüz namazlarının ikincisidir ve ehl-i cemaat ile ikinci kerre edâ olunan namazdır. Zira ibtida salât-ı zuhr ikâmet olunmuştur. Nitekim mahallinde mübeyyendir.

Mana-yı beyt budur ki; ey daimâ bizim hâcetimize melce vü melâz olan rabbü’l-âlemîn, gayri kerre dahi bir râh-ı dergâhı yanıldık. Yani dergâhına ilticâ yolunda inhirâf ve adûlümüz hemân bu maddeye mahsûs değıldir ki muâlecede hükemâya mürecaât ve şifâda te’sîr senden olduğıun nisyândır. Belki bizden niçe kerreler dahi böyle galât vâki olmuş ve hata zuhûra gelmişdir. ²⁷⁷ Bundan murâd vakt-i itizâra dek vâkı olan cürm ü hata ve sâdır olan sehv ü nisyânı itirâfla husûl-ı maksûda tevessüldür. Zira duâda takdîm-i tevbe ve itirâf-ı bi’z-zenb lâzımdır.

Kul beşerdür n’ola eylerse günâh

Kendüye lâyıkın itsün Allah

Bunda işâret vardır ki rûh-ı sultânî, nefs-i hayvânîye muâlece husûsunda iki yerde galat eyledi. Biri bu ki ulemâ-ı rûsûma müracaât ve biri dahi ehl-i telvîn ü taklîde meyl ü iltifât kıldı. Ve ni’me mâ-kîle;

²⁷⁸ بواد غیرى ذى زرع

لقد انزلت حاجاتى

ليک کفتى کرچه می دانم سرت

ذود هم پیدا کنش بر ظاهرهت

Sır, halkdan ketm ü ihfâ olunan nesnedir ki Fârisî’de pinhân derler. Onunçün peydâ ile mukâbele olundu ki manası izhâr olunmuş demektir. Aslında ra’nın teşdîdiyledir. Burada vezn için tahfif olunmuştur. Bazı nüshada فاش کو اندر دعاء ظاهرهت Fâş aslında fâşîdir, münteşir ü şâyî manasına. Sonra kesret-i istimalle, yâ hazf olunmuştur. Nitekim mu’âfi diyecek yerde muâf u müselleme derler. İbni Kemâl mu’âfin aslını bilmeyip mu’âf diyeni tahtî’e etmişdir.

²⁷⁷ Bu İslam’da kırılan ilk bardak değıldir.

²⁷⁸ İhtiyaçlarımı ekilen bir vadiye indirdim. Faydası dokunacak birisine arz ettim.

Mana-yı beyt budur ki; lâkin dedin ki egerçi ben senin mahfî olan umûrunu bilirim. Zirâ âlemü'l-gaybım, tiz sen hem ol râz-ı derûnu zâhirin [110] üzerine izhâr eyle. Ve lisân-ı kâle getirip söyle. Ben dahi ادعونی استجب لكم²⁷⁹ vefkınca emrine imtisâlen kalbimde olan hâcetimi lisâna getirdim ve murâdım her ne ise dergâhına yetirdim. Dua vü recâ benim lutf u kerem senin. Kâle'l-Hâfız;

که جز دعای توام نیست هیچ دست آویز²⁸⁰

فقیر و خسته بدرکاهت آمدم رحمی

Bunda sırdan murâd rûh-ı sultânînin nefs-i hayvânî hakkında olan hâcet-i hafıyyesidir. Zâhir ibâretinde nükte budur ki, rûh-ı sultânî gerçi fi'l-hakîka hiss-i zâhirle idrâk olunmayan umûr-ı bâtinedendir. Velâkin nefs-i hayvâniye tealluku hasebiyle sûret-i insaniye ile zâhir olmuştur. Onunçün mevtle bedenden müfâratat etdikden sonra sûret-i cism ile teşekkül eder. Meğer sıfât-ı âliyesi itibârıyla gayrı sûretde temessül ide. Zirâ rûh sahibinin hâli hasebiyle temessül eder. Hatta zübâb u baûz sûretine bile girer. Sual olunursa ki, duâda sırr u ihfâ lâzımdır. Nitekim Kuran'da gelir; ادعوا ربکم تضرعا و خفیه انه لا یحب المعتدین²⁸¹ Pes, cehr ü izhâra ne vech ile cevâz vardır? Cevab budur ki, maksûd duâyı mertebe-i lisâna tenzîldir. Ve bundan ise cehr lâzım gelmez. Maa-hâzâ âyetde mûnderic olan i'tidâddan mûrad ref-i savt u sıyâhdır. Fi'l-cümle cehrde ise bu i'tidâd-ı tecâvüz yokdur. Ve lein sellim cehr ü ihfâ merâtib hasebiyledir. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Li-muharririhî;

Dua-ı dil ola dirsen kabûl der ki Rab   Huzur-ı Hak'da hemîşe ri'âyet eyle edeb
Pür edeble duâ mürğü etmeden pervâz   Ayağına gelir onun şikâr u erneb

چون بر آورد از میان جان خرش

اندر آمد بحر بخشایش بجوش

Averd fiil-i mâzîdir, âvereden'den. İkisi dahi feth-i vavladır, zamme ile değil. Hurûş feryâd u bângdur ki girye ile nâgâh gelir. Bahşâyiş, ism-i masdardır, bahşâyişden'den esirgeyiş manasına, yani tarahhum. Cûş hareket ü sim-i masdardır, kaynamak manasına, kezâ Miftahü'l-Lügâ.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü pâdişâh cân ortasından ve derûn-ı dilden iztırâr ile feryâd u girye yukarı getirdi ve ihdâs u izhâr eyledi. Allah tealânın bahr-i rahmeti harekete gelip اذا دعاه

²⁷⁹ Bana dua edin size icâbet ideyim. (Mü'min 60)

²⁸⁰ Fakir ve hasta olarak kapına geldim, merhamet et. Benim senin duandan başka elimi uzatacak bir yerim yok.

²⁸¹ Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O haddi aşanları sevmez. (A'raf 55)

اممن يجيب المضطر²⁸² vefkınca duâsının [111] eser-i isti'câbeti zuhûr etdi. Bunda bahşâyîş-i İlâhî'yi tevassu'da bahre teşbîh ve sebeb-i isti'cabete tenbih vardır. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

دعاء نیم شبی بود و کریمه سحری²⁸³

مرا ازین ظلمات آنکه رهنمایی کرد

Demişlerdir ki, Allah tealâ bir kulunu duâya tevfkı irâde-i isticâbet ve meşîyyet-i kazâ-ı hâcetdendir. Zira duâya dâiye halk etmek hikmetdendir. Hakîmden ise abes nesne sâdır olmaz. Çün kul cânibinde şart-ı duâ buluna. Hak tarafında dahi husûlüne meyl sıfâtı bulunur. Cûş'dan murâd budur. Maksûd, zâhirde pâdişâha ve bâtında rûh-ı sultânîye rahman u rahîm isimlerinden tesîr-i feyz husûlün ilândır. Ve mina'l-lâhi't-tevfik.

در میان کریمه خوابش در ربود

دید در خواب او که پیری رو نمود

Hâb, uyku, nevm gibi ve düş manasına hâbîden'den. Velâkin erbâb-ı tarîkat arasında düş dememek gerekdir. Anlar 'vâkı'a' derler. Vâkı'adan sonra rüyâ, andan seyr, andan vâridatdır.

Mana-yı beyt budur ki; girye vü sûz esnâsında ol pâdişâhı hâb kapdı. Yâni nâ-gâh ebvâb-ı havâssı mesdûde olup uyudu. Ve kuvvet-i hâyâliyyesi âlem-i misâle muttasıl oldu. Ve rûhu ol âlemde cevelân kıldı. Uykuda gördü ki, bir pîr yüz gösterdi, yani zâhir oldu.

Maksûd, ervâh-ı kümmelden bir rûhun temsîlidir. Zira anlar قالمديرات امرا²⁸⁴ âyetinde dâhillerdir. Alem-i misâl, âlem-i ervâh ile ecsâm arasında berzâhdır. Her mana orada temessül ü tecessüd eder. Meselâ ilm leben sûretinde ve zevk-i dil incir şeklinde görünür. Bu âleme duhûle sebeb nevmidir. Onunşün pâdişâh mağlûb-ı hâb oldu. Tâ ki sûret-i maksûdu âyine-i misâlde idrâk eyleye. Ve bu mertebe avamm içindir. Ve illâ havas yakazada münselih olurlar. Onunçün ekser fütûhât-ı gaybiyye insilâhda vâkı olur. Vahy dahi bi-hasebi'l-gâib insilâhdır. Bâde-zâ pirin zuhûru te'nîs için ve bir dahi kuvvet-i ilm ü akl kesret-i tecrübe ile civândan imtiyâzına binâendir. Onunçün müşkilâtı pîrândan istifsâr ederler. Ve umûr-ı mudillede anların râh-ı tedbîr ü müşâverelerine giderler. Li-muharririhî;

Sühan-endâz olsa rey ile pîr
Yokdurur fikr-i civân içre tüvân [112]

Gözedür menzil-i murâdı çü tîr
Yok yire eylemesün hiç tedbîr

²⁸² Darda kalan kendisine yalvardığı zaman karşılık veren. (Neml 62)

²⁸³ Bana bu karanlıklardan kurtulmaya gece yarısı edilen dua ile seher vakti dökülen gözyaşları rehberlik etmiştir.

²⁸⁴ İşî tedbîr edenlere and olsun ki. (Nâziât 5)

Hakikatde pîrden murâd akl-ı küldür. Ki akl-ı faal u mülk-i mülûku'l-ervâh dahi derler. Rûhu'l-kuds yani Cebrâil aleyhisselâm onun sûretidir. Bu sebebdendir ki âlem-i enfüside aklın makarrı mukaddime-i dimâğ ve Cebrâil'in müstekarrı zirve-i sidretü'l-müntehâ'dur. Bidâyet-i nübüvvetde vahy ü nefh-i rûhu'l-kuds'ün vesâtetiyle olduğu gibi nihâyet-i velâyet yani fenâ-ı tâmda dahi ihyâ-i manevî zikr olunan akl-ı küllün tavassutuyladır. Cebrâil aleyhisselâm kendi teayyunî makamından enbiyâdan gayriya zâhir olmaz, meğer temessül tarîkiyle ola. Bu sûretde Cebrâil râfnin sûret-i akliyesi olur. Zira Cebrâil muallim-i hayrdır. Kuvvet-i âkıla ise muallim sûretinde görünür. Nitekim kuvvet-i rûhâniye mürşid ve kuvvet-i irfâniye fahr-i âlem aleyhisselâm sûretinde temessül eder. Allah tealâ ise insânın sûret-i sırrıdır. Nitekim sırrı bâlâda beyân olundu. Akl-ı küll ve rûhu'l-kuds'den pîr ile tabîr olunmak iki veche mahmûldür. Biri budur ki pîrler umûr-i dîde ve kâr-ı âzmûde oldukları cihetden umûr-ı mühimmede mercû'un ileyhdır. Kebirü's-sîn olan âdeme kesret-i tecârübü hasebiyle pîr ıtlâk olunduğu gibi hadîsü's-sîn olan âleme dahi ıtlâk olunur. Nitekim Arabî'de şeyh denilir. Zira kesret-i maârifî vardır. Pîrlük nefsü'l-emrde ecsâm-ı kesifenin sıfâtıdır. Ve illâ ervâh u kezâlik ecsâm-ı latîfe-i melekûtiyye bu makûle evsâfdan muarradır.

Sual olunursa ki şeytan dahi ervâhdandır. Zira cism-i latîf olmak rûhâniyyetini münâfî değildir, melâike gibi. Maa-hâzâ İbni Abbas raziyellâhü anhümâdan mervîdir ki, İblîs üzerine duhûr mürûr etdikde herem hâsıl olur. Sonra vücûdu tâzelenip otuz yaşında gibi olur. Cevâb budur ki, bu kelâm İblis'in teceddüd-i neşâtını temsîldir. Nitekim sünnetin teceddüdü âlemin teceddüd-i neşâtına ve hulûkatı fütûr-ı azîmetine mahmûldür. Ve biri dahi budur ki, hilkatde mukaddemlerdir. Zîrâ ibtidâ ervâh andan melek, andan cân, andan insân halk olunmuşdur. Pes akl-ı küll mukaddimetü'l-ervâh ve'l-ecsâm ve Cebrâil mukaddimetü'l-kirâmıdır. Güyâ demek olur ki rûh-ı sultânî makâm-ı arşda müstevâyâ kadem basdıkdâ garîk-i bahr-i hayret iken [113] nâKâh insilâh-ı azîm ve incizâb-ı kavî vâki olup vâsıta-ı feyz olan akl-ı külle veyâ sûret-i Cebrâil'de mülâkî oldu. Ve bunlardan birinin sohbetine duhûl buldu. Bundan zâhir olur ki, müstevâ-yı arş ruh-ı insânîye mahsûsdur. Onunçün Cebrâil leyle-i mirâcdâ sidretü'l-müntehânın fevkine terakkî edemeyip ²⁸⁵لو دنوت انملة لا حترقت dedi. Li-muharririhî;

Ermedi rutbe-i insâna melek

Görmedi böyle câhı çeşm-i felek

كفت ای شه مزده حاجاتت رواست

کر غریبی آیدت قردا ز ماست

²⁸⁵ Bir parmak ucu daha yaklaşırsam yanarım.

Hâcâtı cem etmede hâcât-ı mustakbele husûlüne dahi işâret vardır. Ve câizdir ki kendi nefesine vü etbâna ve maşûkasına nazar cihetiyle. Ve bir dahi bir hâcet-i azîmedir ki hâcât-ı kesîre hükmündedir. Vahidden cemî ile tabîr olunmak hod şâyidir. Nitekim Kuran'da gelir; فنادته الملائكة²⁸⁶ Murâd yalnız Cebrâîl'dir. Ve bir mahalde dahi gelir: واطراف النهار²⁸⁷ maksûd taraf-ı nısf-ı sânidir ki anda salât-ı zuhr ikâmet olunur.

Mana-yı budur ki; ol pîr-i nûrânî ve müdebbir-i nûrânî dedi: Ey pâdişâh müjde vü beşâret sana ki hâcetler revâ vü makbûldür. Bundan sonra ne vech ile olduğun beyân edip der ki; eğer yarın ki gün sana bir garîb adam gelirse ol bizdendir. Yani sen anı garîb sûretinde görüb bî-gâne muâmelesin etme. Belki âşinâlık eyle. Zîrâ çünkü biz seninle âşinâ olduk. Ve sana bu husûsda müjde kıldık. Pes âşinâdan vârid olan kâsîd dahi âşinâdır. Husûsan ki husûl-i murâda vesîle ola. Li-muharririhî;

Bir gâribi göricek bir yerde
Âşnâ bil anı kim olmuşdur

Olmasun gurbeti sana perde
Âşnâlar yanında perverde

Bundan murâd Hak tealânın malûm olmayan vech ile hüsn-i tedbîrine و من حيث لا يحتسب²⁸⁸ umûru teysîrine işâret vardır. Ve hakîkatde garîbden murâd mürşîd-i kâmil ve mürebbî-i vâsıldır. Ki bu âlemde erbâb-ı sûret ü mecâz yanında garîb gibidir. Zira hakîkat ilinden gelir. Ve lisânı dahi garîbdır ki fehm olunmaz. Onunçün Yunus Emre kuddise sırruhû buyurur;

Söylerem dilim bilmez

Bir aceb ile geldim

Dilden murâdı ilm-i ledünnî dilidir. Ve ilden murâdı ehl-i hicâb u gaflet ilidir. Ve hadîsde gelir: كنت يتعيا في الصغر و غريبا في الكبر²⁸⁹ ve bu gurbetin eseridir. Ol [114] mana ki لى مع الله وقت²⁹⁰ makâlesiyle işâret olunmuşdur. İşte enbiyâ vü evliyânın gurbetleri budur. Onunçün sadevâr beste-dehân olup âşnâ vü mahrem bulmadıkça cevâhir nisâr eylemez. Ve yâr-ı âşnâdan haber söylemezler. Ferdâ dediği rûhun bedene tealluku itibariyledir. Ve illâ rûh-ı mahz üzerine zaman cârî değildir. Zîrâ âlem-i emrdendir. Bî-madde vü müddet halk olunmuşdur. Nitekim arş-ı a'zam maddeden mahlûk velâkin bî-müddetdir. Zîrâ zaman onun hareketiyle mütekadder olmuşdur. Sâir ecsâm ise hem maddeden mahlûk u hem müddet ile vücûd bulmuşdur. Ve rûhun nefsi hayvâniye tealluku fi nefsi'l-emr onunla iktizâ etmez. Belki tecerrüd-i aslîsi üzerinedir. Pes kayd nefsin sıfâtıdır, rûhun değil. Bundan fehm olunur ki, Allah tealânın eşyâya tecellîsi dahi böyledir. Yani

²⁸⁶ Melekler ona seslendi. (Al-i İmrân 39)

²⁸⁷ Gündüzün iki tarafında. (Hûd 114)

²⁸⁸ Ona ummadığı yerden verir. (Talak 3)

²⁸⁹ Ben küçüklüğümde yetim idim, büyüyünce de garib.

²⁹⁰ Benim Allah'la başbaşa olduğum bir vakit vardı.

esmâ vü sıfâtının mecâli ve mezâhirde zuhûru hakîkatde ıtlâkını münâfi değildir. Ve eşyânın onun zâtına lüzûmu zıllun zü'z-zılla lüzûmu gibidir. Zıllın zevâlınden zu'z-zıllın zevâli gelmez, f'efhem cidden.

Ve akl-ı kül veya ruhu'l-kudsün, ol mürşid bizdendir diye, kendilerine izâfet kıldıklarının aslı budur ki, akl u rûh feyz ü ilhâm ehlidir. Ve mürşid anların nefes ü nefhiyle hâsıl olmanın pedere nisbetle ferzend gibi oldu. Yani anların nefes-i manevîsinden velâdet-i maneviyye ile tevellüd eyledi. Pes bizden dediler, bizim nefesimizin ihyâsındandır manasına. Bu manadandır ki fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve selleme cedd-i İsâ dediler. Zîrâ İsâ nefh-i rûhu'l-kudsden ve rûhu'l-kuds dahi nûr-ı fahr-ı âlemdendir, aleyhimi's-selâm.

Ve beytde bir nükte dahi budur ki, ol garîb pâdişâhın huzuruna kudûm etmek delâlet eder ki nice kâbil-i irşâd u müstaid-i sülûk-ı tarîk-i irşâd vardır ki mürşid-i kâmil onun ayağına gelir. Nitekim şeyh-i ekber kuddise sırruhû'l-athar mağribden Konya'da Şeyh Sadreddîn'in ve Şemseddîn Tebrîz'den Hazret-i Mevlanâ'nın ayağına geldi ve irşâd eyledi. Ve niçeler dahi cihân-gerd ü sahrâ-neverd olup mürşidin ayağına varmışlardır. Nitekim İbrâhim Edhem, pîr-i Horâsânî ayağına vardı ve Şerîf Cürcânî, Hâce Alâeddin-i Attâr sohbetine erdi. Ve alâ hazâ herekâtda hod berekât-ı azîme vardır. Onunçün fahr-i âlem leyle-i mi'râcda Kudüs-i Şerîf'e teşrîf eyledi. Li-muharririhî;

Hoşdurur gerçi sebâtına kühsâr
Lîk sen var ayağına onun

Ki olupdur onun vakârına [115] dâl
Tağ yürimezse yürisün abdâl

چونکہ آید او حکمی حاذقت

صادقش دان کوامین و صادقست

Hekîm hikmet ehlidir. Âhîrinde yâ tenkîr içindir ki ta'zîm murâd olunur. Veya vahdet içindir. Ve bu makûle fasl mâ-kablini mâ-ba'diyle vasfa mani değildir, lisân-ı Arabî'ye kıyas olunmaz. Hikmet sûfiyye katında eşyâyı hakîkati üzere muârefete derler. Nitekim hadîsde gelir; ²⁹¹ ربی ارنی الاشیاء كماهی Buna hikmet-i zevkiyye derler ki sâir ulûm-ı kesbiyye gibi kesble hâsıl olmaz. Belki mevhibe-i İlâhiyyedir ki sâlik ona Hakk'a vüsûlden sonra nâil olur. Fe-emmâ ol ki hikmeti tahkîkî'l-ilm ve itkânü'l-amel diye tefsîr ederler. Tahkîk-i ilme inde'l-mütekellimîn hikmet-i nazariye derler ki onun beyânına ilm-i kelâm mütekeffil olmuşdur. Ve itkân-ı amel hikmet-i ilmiyyedir ki onun tafsîlini ilm-i fikh deruhde kılmışdır. Bu hikmet zikr olunan hikmet-i zevkiyyenin mukaddemesidir. Zira ilm ü amel hakîkat-ı bâbdır. Ve Kuran'da gelir; البیوت من ابویها

²⁹¹ Rabbim, bana eşyayı olduğu gibi göster.

با علم ورثه الله علم ما لم يعلم²⁹² ve bir mahalde dahi gelir; واقفوا الله و يعلمكم الله²⁹³ ve Hadîs'de gelir; من عمل²⁹⁴ Allâme-i Şîrâzî rahimehüllah Hikmetü'l-İşrâk şerhinde der ki; mütekaddimîn ü müteahhirînden hikmet-i bahsiyye ile hikmet-i zevkiyyeyi cem eylemiş kimse bilmeziz, meğer bu kitâb sâhibi ola. Yani Şeyh Şihâbeddîn Ömer Sühreverdî'nin hâher-zâdesi olan Şihâbeddîn-i Maktûl ki hikmet-i işrâkiyyeyi ihyâ eylemişdir, ziyâde murtâz u kalander u misâfir idi. Melik Tahir gününde Haleb'e mürûr etdikde fukahâsı hased edip ifsâd-ı dîn eder diye, siâyet eyleyip beş yüz seksen altı tarihinde katl etdirdiler. Li-muharririhî;

Râh-ı hikmet sana olursa mesned

İtme pes kimsenün ilmüne hased

Beyt-i Mesnevî'de hikmet ile murâd bi-tarîki'l-ibâre hikmet-i tubbiyye ve bi-tarîki'l-işâre hikmet-i zevkiyyedir ki Lokman-ı Hekîm aleyhisselâm mecmûunu câmidir.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü ol garîb sana gele ve hekîm-i hâzık ve tabîb-i mâhirdir, yohsa fenninde mukallid değildir, onu sâdık u muhlis bil ki o davâ-yı hikmete göre sâdık ve muâleceye nisbetle emîndir. Bundan murâd pâdişâh âlem-i misâlde ol pîre mülâkî oldukda onun sıdkına kalbinde ilm-i zarûrî hâsıl olmanın [116] hâber-i sâdık ile dahi garîbin hakkında hâsıl olan ilm-i bedfihîyi beyândır. Zira muhbîr-i sâdıkın haberi zaruret ve bidâyet-i yakîn îrâs eder. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Bunda işâret vardır ki; nefis-i hayvânîyi irşâd için irsâl olunan mürşîd-i garîb medâr-ı teslîk olan evsâf-ı şerîfe ile mütehâllî idi ki evvelâ hekîm-i İlâhî idi. Yani hikmet-i zevkiyye ehli ve kerâmet-i ilmiye sâhibi idi. Nitekim Kur'an'da gelir; ²⁹⁵ Zîrâ bu ilm-i şerîf mürşîdin Hakk'a vusûlüne nişân ve sıdk-ı hâline bürhândır. Onunçün bir vechle taklîd kabûl etmez. Kutb-ı irşâd olmak bu mertebeye bulûğdan sonradır. Kerâmet-i kevniye bu mertebenin levâzımından değildir. Zîra nice sulûkunda müntehâ vardır ki andan hârik-ı âde nesne sâdır olmamışdır, Ebu Bekru's-sıddîk radiyellâhü anh gibi. Sâniyen esrâr-ı ilâhiyyeye emânet-dâr idi. Zîrâ ahd-i me'hûz vardır ki emânât-ı İlâhiyye mahallinde te'diye oluna. Fahr-ı âlem aleyhisselâm ve sâir enbiyâ-ı kirâm aleyhümü's-selâm âmme-i nâsa meb'ûs olmak hasebiyle lisân-ı bâtundan rumûz ve telvihât ile iktifâ eylediler. Nitekim eserinde gelir; ²⁹⁶ Pes, fehîm-i hâssa için olan umûru âmme'ye tasrîh etmede hıyânet ve ifşâ kılmada ihtilâl-ı azîm vardır. Hallâc kuddise sırrıhunun ibtilâsına bâis bu manadır. Ve Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

²⁹² Evlere kapılarından girin. (Bakara 189)

²⁹³ Allah'tan korkun, Allah sizlere ilim öğretiyor. (Bakara 282)

²⁹⁴ Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediği şeylerin ilmini de verir.

²⁹⁵ Ve ona tafamızdan bir ilim öğretmiştik. (Kehf 65)

²⁹⁶ İnsanlarla akılları kadar konuşun.

چو شمع هر که بر افشای راز شد مشغول

سرش زمانه چو مقراض در زیان کیرد²⁹⁷

Bunda işâret vardır ki nefis-i hayvânînin hâmil-i esrâr-ı İlâhiyye olmağa istidâdı var idi. Zira emânet-i kübrâyı haml için halk olunmuş idi. Nitekim Kuran'da gelir; ²⁹⁸وحملها الانسان Melekde ve sâir mevcûdâtta bu haml-i emânete istidâd mefkûddur. Nitekim bâlâda beyân olundu. Cebrâil aleyhisselâm emîn ıtlâk olunmak hâmil olduğu vahy-i ilâhiyi mahalline îsâl etmek hasebiyledir. ²⁹⁹والله در القائل

امین مجوی و مگو با کسی امانت عشق

درین زمانه مکر جبرئیل امین باشد³⁰⁰

Sâlisen sâdik idi. Sıdk ıstılâh-ı sūfiyyede şevâib-i sıfât-ı nefsâniyeden pâk olmaya derler. Ki tasavvuf hakikatde bu manadan ibâretedir. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Tasavvuf nefsinı pâk eylemekdür

Fenâ ile anı hâk eylemekdür

Pes şol sâlikde huzûz-ı nefsdan şâ'ibe ola, [117] sıdk bâtıl olur. Ve irşâda kâdir olmaz. Bade-zâ bu evsâf mürşidin kendi zâtına göredir. Terbiyesi hasebiyle olan evsâfa dahi işâret edip buyurur,

در علاجش سحر مطلق را ببین

مزاجش قدرت حق را ببین

Sihr, aslında me'hazı latîf ve rakîk ve sebebi hâfi olan nesneye ıtlâk olunur. Nitekim sihr-i helâl derler. Sonra ıstılahda ta'rîf edip demişler ki; ³⁰¹خبیثه بمباشرة عمال مخصوصة یجزی فیها تعلم و التعلیم Pes sâhir, câdû ve sihr, fethle câdûluk etmeye ve aldatmaya vü sihr kesrle, ilm-i sâhire derler ki emr-i hârik-i mezkûrdan ibâretedir. Sihrde bir nesnenin vücûdu ve ademi tahayyül olunmamak ile vakt-i sihre dahi sihr dediler. Zirâ nûr u zulmeti müştemil ve ikisi miyânında dâîrdir. Sihr dedikleri meshûrda eseri kâindir, demekdir. Ve illâ ameli haramdır. Demişlerdir ki, sihrin kalb-i a'yân u tagyîr ü elvân u ta'vîc-i a'zâ vü izâle-i akl etmede tesîri vardır. Meselâ sâhir efsûn-ı mahsûsa mübâşeret ile insânı humâra ve humârî insâna kalb eder. Ve kâh olur ki sâhirin cismi bir mertebede dakîk görünür ki bir pencere deliğinden geçer. Veyâ hafif

²⁹⁷ Mum gibi sırlarını açıklamakla meşgul olanın kafasını zaman makas gibi diline dolar.

²⁹⁸ Ve insan onu yükledi. (Ahzab 72)

²⁹⁹ Allah'a yemin olsun ki, söyleyene ihsan etti.

³⁰⁰ Kimseye güvenme ve aşk sırrını söyleme, zamanın Cibril-i emîni de olsa.

olur ki bir karnış üzerine çıkar. Veyâ hayt-ı rakık üzerinde cereyân veya havâda tayerân eyler. Veya su üzerinde yürür. Veyâ bir kelbe rûkûb eder. Meşhurdur ki bir kâfir karısı bir kübe binip tayy-ı mekân ile Hindistan'a getmişdir. Ve bu cümlede halk u tesîr Allah tealâdandır, eflâk u nücûmun ve sâir umûr-ı ulvînin değil. Ve bu makûle havârîka kerâmet denilmez. Zira nüfûs-ı habîseden a'mâl-ı mahsûsaya mübâşeret sâdır olmuşdur. Nitekim tarîf-i sihrden malûmdur. Te'vîlât-ı Necmiyye'de gelir ki Firavn Hazret-i Mûsâ aleyhisselâma muâraza sadedinde oldukda ızhâr-ı sihr için vade-gâh taleb eyledi. Zira sâhib-i sihr tedbîr-i sihr etmede tûl-ı zamâne muhtâcdır. Sâhib-i mucize ise ızhâr-ı mucîzede mev'ide muhtâc değildir. Sihr-i mutlak sihr-i kâmil manâsındır ki ziyâde tesîrden ibâretidir. Nitekim Hadîsde vârid olmuşdur; ³⁰² أن من البيان لسحرا Yani bazı beyân vardır ki sihr-i amelî gibi amel eder ve kâr-gîr olur. Yani sâmiin kalbi sûrat ile anı kabûl [118] eder. Mîzâc, ahlât-ı erbaa miyânında mutavassıt olan keyfiyete derler.

Mana-yı beyt budur ki, ol hekîm-i ilâhînin muâlecesinde ziyâde tesîri ve tab u terkîbinde âlem-i basîtden îdâ' olunan kudret-i Hakk-ı gör. Maksûd, muâleceden adem-i aczini ve mübâşeretinde olan tesîrini beyândır. Mîzâc ibâreti ziyâde mahallinde düşmüşdür. Zira kudret islâh-ı mizâca tealluk eder. Ve biri dahi mizâcı muâlece etdiği terkîbe işâret vardır. Zira mezc, eczâyı biri birine karışdırmaktır. Ve bunda remz vardır ki cemî eşyâ müfredât olsun, mürekkebât olsun esmâ-ı Hak'la kâimdir. Dârû-yı hekîmde îdâ' olunan şifâ dahi bu manaya dâîrdir, f'efhem cidden. Bunda îmâ vardır ki zikr olunan hakîm-i İlâhî kadîr ismine mazhardır. Onunçün muâlece-i kalbiyyeye kâdir ve terbiyesi ziyâde-i müessirdir. Zirâ muâceleleri umûm-ı eşyâda dâhildir. Nitekim Kuran'da gelir; ³⁰³ واللہ علی کل شیء قدير Bâde-zâ kutb-ı irşâd olanların cümlesi sıfat-ı kudrete mazhardır. Velâkin hârik-ı âdete tealluk eden kudret-i zâhire iki kimsede galibdir. Biri Şeyh Abdülkâdir Geylânî'dir ki maşrîkîdir. Ve biri dahi Şeyh Ebû Medyen ki mağribîdir. Yani bu ikisinden sâdır olan kerâmât-ı kevnîye gayrıdan sâdır olmamıştır. Ve bu mana ism-i kâdirin zâhiren tecellisine menûtdur. Velâkin nefis-i velâyetde kerâmet-i hâriciye şart olmadığı bâlâda malûm oldu. Zira muteber olan kerâmet-i ilmiyyedir ki zât u sıfât u ef'âl-i Hakk'a ve esrârına mûtaallıktır. Ki tezkiye-i nefse menûtdur. Ve tezkiye-i nefis etmek a'zamu'l-kerâmetdir. Nitekim Yunus Emre kelimâtında gelir;

Kerâmetim vardır deyü halka kerâmet gösterme
Nefsini müselmân eyle ger var ise kerâmetin

³⁰¹ İçinde öğrenme ve öğretmenin cereyan ettiği özel işlemleri yapmak suretiyle şerli ve habis bir kişi tarafından adeti aşan bir şeyin gösterilmesidir.

³⁰² Sihir kadar tesir eden ifadeler vardır. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu't-Tıbb, 5)

³⁰³ Allah her şeye kadirdir. (Mâide 19)

چون رسید آن وعده گاه و روز شد

آفتاب از شرق اختر سوز شد

Mısra-ı sâni rûz şod'ı beyândır. Vaad, vukuundan evvel îsâl-i menfaat ile ihbârdır. Ahirinde olan hâ-i resmiyye tasrifât-ı Acâmdandır, arıza gibi. Kâh kâf-ı Acemiyle zarf-ı zamân u zarf-ı mekân miyânında müşterekdir. Burada murâd zarf-ı zamandır. Subh-gâh gibi sabah vakti manasına. Âf-tâb, güneşdir, aslında âf-tâf'dır, fâ ile bâ arasında tebdül vardır. [119] Zira ikisi de şefevîdir. Nitekim zebân u zefân derler. Pes âf, âb manasınadır. Ve kezâlik tâf u tâb dahi böyledir. Yani tâften ve tâbiden kızmak ve kızdırmak demektir. Âf-tâbın mana-yı terkîbisi su kızdırıcıdır. Zîrâ su bârid-i bi't-tab'dır. Kızması ârızdır, havâ ise böyle değildir. Zira tabiâtı hârdır. Burûdeti ârızdır. Ol sebebden suyun kızması güneşe nisbet olundu, havânın olunmadı. Ve ihtimâl vardır ki âf-tâbın terkîbi âfet ile âbdan ola. Zira tâbla âbı tahlîl ve ifnâ eder amma âfet Arabî'dir. Sim-i Fârisî'den cüz olmakda bu'd vardır. Hevl-nâk gibi değildir. Zîrâ âf-tâb i'lâm-ı menkûledendir. Kezâ fi Dekâik-ı İbnü'l-Kemâl. Ahter-sûz, vaf-ı terkîbidir, yıldız yakıcı manasına.

Mana-yı beyt budur ki; çün ol vade zamanı erişdi ve gündüz oldu. Yani güneş maşrıktan tülû edip yakıcı oldu. Yani nurunun galebesiyle yıldızın şulesini setr eyledi. Ve zuhûrundan eser komadı. Nitekim Hâce Nasreddin letâifinde gelir; Fi's-semâi yıldızât güneş görse batar hâ. Bade-zâ bu kelâmda iki işâret vardır. Evvelkisi zulmet-i gamın nûr-ı surfûra tebeddülüdür. Nitekim demişlerdir;

Böyle kalmaz şeb-i firkat çeker inşaallah

Hâste dil rûz-ı visâle irer inşaallah

İkincisi budur ki, zikr olunan hekîm-i İlâhî âf-tâb idi ki maşrıq-ı rûhdan tülû ve zuhûr eylemiş idi. Ve mukaddem muâleceye tasaddî eden mukallidler ise yıldız makûlesi idi ki anlara ihtidâ fi'l-cümle idi. Pes, şemsin zuhûrunda sâir kevâkibe zuhûr kalmadığı gibi hekîm-i İlâhî'nin kudûmünde dahi erbâb-ı kışr u ashâb-ı taklîde yer kalmadı. Ve eserleri müzmahill oldu. Hakikati budur ki, nûr-ı şems asl u metbû ve nûr-ı kamer ü sâir neyyirât fer' ü tâbdır. Zira cümlesi nûr-ı şemsden müstefâddır. Ve nûr-ı şemsle sâir envâr müzmahill olduğu gibi. Nitekim Kur'an'da gelir: ³⁰⁴ و جعلنا الليل والنهار آيتين فمحونا آية الليل و جعلنا آية النهار مبصرة Nûr-ı şems-i hakîkî ile dahi sâir envâr-ı mecâziye münmahî olur. Ve illâ hadd-i müfid ve hadd-i müstefid mümtâz olmamak lâzım gelirdi. Maa-hazâ hadd-ı müfid kuvvet ü kemâlle erfa' ve hadd-i müstefid zaaf u noksânla enzeldir. Bu

³⁰⁴ Gece ve gündüzü varlığımızla bir delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü aydınlık kıldık. (İsrâ 12)

sebebdendir ki şâkird hadd-i üstâdı tecâvüz etmez. [120] Ve mürîd şeyhin mertebesine ermez. Meğer şeyhin vefâtından sonra ola. Nitekim erbâb-ı basâire rûşendir.

بود اندر منظره شه منتظر

تا به بیند آنچه بنمودند سر

Manzara, Arabî'dir, nazar-gâh manasına. Murâd penceredir ki andan taşra nazar ederler. Manzara ile muntazır cem etmede letâfet vardır. Zira nazar dahi bazı mevâzıda intizar manasına gelir. Be-bîned'de alâmet-i istikbâl olan bâ, mazmûma okunur. Zira kaçan muzâriin evvel harfi mazmûm olsa kendi gibi veyâhud hurûf-ı şefeviyeden olsa bîned ü mîred gibi ittibâen mazmûm vü maadasında meksûr okurlar, bersed gibi.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh sarâyının penceresinden muntazır oldu. Tâ ki hâbda gizli gösterdikleri kimesneyi âşikâre göre ve âlem-i sûretde sohbetine ere. Ve hayâl hakîkat ola. Nitekim Kuran'da gelir; ³⁰⁵ هذا تأويل رؤى من قبل قد جعلها ربي حقا Bunda işaret vardır ki tâlib matlûba müteheyyi ve muntazır gerekdir Velâkin sebk-i vaadden sonra. Ve illâ ictihâd ehli heyûlâni ve her dürlü hâtıradan fâriğ u emanîden âzâd gerekdir. Bazı kibâr buyurmuşlardır ki, Allah tealâ bazı ibâdı tâleb ile mübtelâ eyler. Velâkin matlûb hâsıl olmaz. Buna ³⁰⁶ طلب و لا شيء derler. Ve bazı tâlib husûl-i matlûb ile müstes'id olur, yâ talebe mukârinen veya müteehhiren. Buna ³⁰⁷ طلب و شيء derler. Ve bazısı bîlâ-taleb nâil-i feyz olur. Buna ³⁰⁸ شيء و لا طلب derler. Bade-zâ manzaradan murâd cesed-i insânî ve nefsi hayvânîdir ki rûh-ı sultânîye pencere gibidir. Zîrâ rûh-ı sultânî eşyâyı şühûd-ı ayânî ile bu manzaradan seyr eder. Bunda işaret vardır ki, pâdişâh hâbdan sonra mescidden sarayına gelip muktezâ-yı vâkıaya mütekarrib olduğu gibi rûh-ı sultânî dahi arş-ı a'lâdan cesedine tenezzül ve nefsi hayvânîye tealluk edip müceb-i işârete muntazır oldu. Bu makamın tahkîki budur ki, fahr-ı âlem aleyhisselâm kable'l-vahy altı ay kadar ki ednâ-yı müddet-i hamlidir, rüyâ-yı sâdika ile amel etdiler. Andan vâsita-ı vahy olan melek hâricde gelip âlem-i misâl-i mukayyedden âlem-i misâl-i mutlaka intikal ile terakkî buldular. Pes bu mertebeye [121] vusûlde rüyâyâ hâcet kalmadı. Eğerçi ki rüyâ fi'l-cümle ma'mûl-i bahâdır. Ve sâlik nefsi emmâre ve levvâmeden nefsi mülhime mertebesine terakkî etmek dahi böyledir. Yani mertebe-i mülhimeye vâsıl olmak müfâcât-ı vahy gibidir. Zira mertebe-i ilhâmdır. Nitekim Kuran'da gelir; ³⁰⁹ قالهما فجورهما او تقويها onunçün bu mertebeye vusûlde tabîr-i rüyâyâ hâcet kalmaz, müc'iy-yi melek ile nefsi rüyaya

³⁰⁵ İşte bu önceden gördüğüm rüyannın tabiridir. Doğrusu Rabb'im onu Tahakkuk ettirdi. (Yûsuf 100)

³⁰⁶ Talep var, bir şey yok.

³⁰⁷ Talep var ve şey var.

³⁰⁸ Şey var, talep tok.

³⁰⁹ Sonra da o nefse isyânı ve itaati öğretene and olsun. (Şems 8)

hâcet kalmadığı gibi. Zira ilhâm-ı İlâhî kifâyet eder, vahy kifâyet ettiği gibi. Ve zikr olunan altı ay leyl-i celâle işâretidir ki mahall-i rüyâdır. Nitekim bakıyye-i sene olan altı ay dahi nehâr-ı cemâle remzdir ki vakt-ı şuhûddur. Ve bu manaya bir gece altı ayın icmâli olmuş olur. Nitekim bir gün dahi böyledir. Fe-emmâ gün hakîkatde gece ile muteber olmanın ki mecmûu yigirmi dört saatdir. Bir gün fi'l-hakîka bir senenin icmâlidir. Bir sene dahi bin senenin icmâli olduğu gibi. Onun çün yevm-i İlâhî bin yıldır. Nitekim Kuran'da gelir: ³¹⁰ وان يوما عند ربك كالف سنة مما تعدون Binâen alâ hâzâ bu ümmetin ömrü bir gün oldu, yani bîn yıl. Zira bin yıl devr-i tâmdır ki merâtib-i a'dâdın gâyetidir. Zira tertibde âhâdü aşratün mietün ulûf denilir. Pes eğer pâdişâh mezkûrdur ki menâmla ve eğer rûh-ı sultânîdür ki insilâhla âlem-i misâl-i mukayyede duhûl edip âlem-i gaybden ahz etmişlerdir. Bir gece tamâm ki altı ayın icmâlidir. İstitârla mübtelâ olup inkızâsında nehâr-ı tecellî ile şeref-yâb oldular. Ve âhir kâr-ı maksûdlarına zafer buldular. Pes, bir gece tevakkufun sırrı bu idi ki zikr olundu. Li-muharrihihî;

Bin yıl ömrüm olsa bir gündür
Nice bir râh-ı hayâle gidesin

Bana yârın bu gün hemân dündür
Cânib-i keşfe semendi döndür

دید شخصی فاضلی پر مایه

آفتابی در میان سایه

Şahs, insânın ve gayrının karaltısına derler ki irakdan görünür. Burda şahs tabîri mer'finin irakdan zuhûrına göredir. Nitekim bu manadan beyt-i âtîde hilâl ile tabir eyledi. Zira hilâl ufk-ı semâda zâhir olmak ile halk biri birlerine irakdan işâret ederler. Şahs ile zâtın miyânında fark budur ki zât 'eamdır. Zirâ cisme ve cismin gayrıya ıtlâk olunur. Nitekim zât-ı Hak denilir. Şahs ise cisme mahsûsdur. [122] Fazl, bazı ahvâl u umûrda âhir üzerine ziyâdelikdir. Burada murâd fezâil-i zâtiyedir. Mâye her nesnenün aslıdır. Mâye-dâr, mâl-dâra derler.

Mana-yı mısra-ı evvel budur ki; pâdişâh intizâr halinde iken Allah tealâ tasdîk-i rüyâ eyleyip bir şahs gördü ki her fazl-ı zâtı ve hüner-i sıfâtı ile mütehallî olmuş ve her mâye-i kemâlden hazz-ı evfâ vü nasîb-i evfer bulmuş idi. Zira pür lafzı bu umûma alâmetdir. Ve pür-mâye hakîkatde mâ-kablini beyândır. Sual olunursa ki irakdan görünen şahsın fâzıl u pür-mâye olduğu neden malûm oldu? Cevab budur ki ferâset ile bildi. Ferâset ise Hak'dır. Nitekim Hadîsde gelir; ³¹¹ اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله Ve bir dahi fâzıl u pür-mâye olmak zâtında ol şahsın hâli olduğun beyândır.

³¹⁰ Bununla berâber rabbinin yanında bir gün bin sene gibidir. (Hac 47)

³¹¹ Müminin ferasetinden korkunuz. Çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar. (Sünen-i Tirmizî, Tefsir-i Sure, 15)

Mana-yı mısra-ı sâni budur ki, gölge ortasında güneş gibi bir şahs gördi ki sâir halka nisbetle gölgeden güneş gibi idi. Bu temsilin mâ-kabline münâsebeti budur ki, bu mana işrâk-ı şemsde vaki olmuş idi. Pes işâret eder ki, tûlu-ı âf-tâb ile zulümât-ı âlem zâil olduğu gibi ol şahsın zuhûruyla dahi küdüret muzmahill oldu. Bade-zâ bu kelâmda işâret vardır ki, nefis-i hayvânîyi irşâd için tayîn olunan fazl ile mevsûf idi. Ve fazlda enbiyâ vü evliyâ tefâvüt üzerinedir. Nitekim Kuran'da gelir: تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض³¹² Ve bunların tefâzülü alâyık-ı cismâniyyeden teberrî manasınadır, demek hatadır. Zira cümlesi alâyık-ı cismâniyyeden değil belki alâyık-ı rûhâniyyeden bile berî idi. Bazılarının esbâb-ı zâhireye mülâbesesi inkıta-ı bâtinlerini ve tecerrüd-i manevîlerini münâfi değildir. Ve illâ vusûl-i ilâ'l-illah hâsıl olmamak lâzım gelirdi. Pes bunlar velâyet-i zâtıyye cihetinden nefis-i vâhidedir. Onunçün hadîsde gelir; لا تفضلو بين الانبياء³¹³ Velâkin bazı zuhûrâtla biri birlerinden mümtâzlardır. Meselâ Hazret-i Süleymân aleyhisselâm mecmû-ı mülk ile zuhûr bulmak ile ve Hazret-i İsâ aleyhisselâm mehdde kelâm ve rûhu'l-kudüs ile te'yîd ve ihyâ-i mevtî ve emsâliyle. Ve Hazret-i Mûsâ aleyhisselâm tekellüm ve mucizât-ı tûs'a ile ve Hazret-i Sâlih aleyhisselâm nâke ile ve Hazret-i Hud aleyhisselâm rîh-i akîm ile ve Hazret-i İbrahim aleyhisselâm hullet ü nârdan necâtla ve Hazret-i Yusûf aleyhisselâm cemâl-i bâri ve tabîr-i rüyâ ile. [123] Ve gayrılar dahi nice havass-ı şerîfe ile ve bizim peygamberimiz fahr-ı âlem sallallahu aleyhi vesellem seyyid-i veled-i âdem ve hatemü'n-nebiyyîn olmak ile ve livâi'l-hamd ve makâm-ı Mahmûd ve Kuran ve mirâc ve rü'yet ve emsâliyle müstesnâ olmuşlardır. Ve Kuran'da gelir; و كان فضل الله عليك عظيما³¹⁴ Sırrı budur ki, cümle-i enbiyâya ihsân olunan teşrifâtın cümlesini ihrâzdan sonra nice havass ile dahi sâirler üzerine tafdîl olundular. Hususan tecelli-i zâtı ile. Pes azîm lafzında işâret vardır ki bizim peygamberimizin hakîkatde fazlu'l-llâhu'l-azîmin her vechle ona fazl u rahmet olduğu cemî-i esmâ-i hüsnâ yüzünden tecellî bulunduğu. Nitekim kendileri dahi cemî avâlîme fazl-ı ilâhî ve rahmet-i nâ-mütenâhî olmuşlardır, f'efhem cidden. Ayn;

³¹⁵ زمین و آسمان در سایه او

Çün Enbiyâ aleyhimüsselâm zikr olunan derecât ile tefâzıl buldular. Evliyâ-ı kirâm dahi³¹⁶ mucebince biri birleri üzerine bazı hasâis ile râcih oldular. Ve ol ki cümle-i esmâ-i İlâhiyye mazhariyyet ile cemîyyet-i kübrâ buldu, cemî merâtibde irşâda kâdir oldu. Ve mısra-ı sâni'de mürşid-i kâmilin bedenini sâyeye ve hakîkatini âf-tâbe teşbîh vardır. Nûr-ı âf-tâb sâyeye ile zâhir olduğu gibi nûr-ı hakîkat dahi sâyeye-i vücûd ile ma'lûm ve mer'î olur. Zirâ vücûd-ı

³¹² İşte bu peygamberlerinden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. (Bakara 253)

³¹³ Peygamberler arasında kıyas yapmayınız. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-Enbiyâ 35)

³¹⁴ Allah'ın senin üzerinde iyiliği çoktur. (Nisâ 113)

³¹⁵ Yer ve gök onun gölgesindedir.

zillî ol nurun âyînesidir. Velâkin sâye isbât etmek mazharda zâhirin zuhûru itibâriyledir. Ve illâ fi-nefsi'l-emr sâyeden dahi mücerreddir. Nitekim terakkî edip büyürler.

می رسید از دور مانند هلال

نیست بود و هست بر شکل حیال

Hilâl, gurre-i kamere derler. Veya iki giceye veya üçe veya yediye dek ıtlak olunur. Ve ay ahirinde yigirmi altıncı veya yigirmi yedinci geceliğe dahi hilal denilir. Nitekim Kâmus'da musarrahdır. Bâkî leyâlîde kamer denilir. Nîst, bâlâda beyân olunmuşdur. Hest, aslında hâ-est'dir. Hâ, var manasınadır. Türkî'de hâ şöyle dedikleri bundan ahz olunmuşdur. Sonra edât-ı haberle terkîb olundukda elifeyn hazf olundu. Ve bazı mevâzıda manâ-yı edâtdan münselîh olup nîst yok ve hest var manasına istimâl olunur. Şekl, bir nesnenin sûret-i mahsûsa veya sûret-i mütevehhimesine derler. Istulâhda nihâyet-i vâhîde [124] veya nihâyeteyn veya nihâyâtın cismi ihâtası hey'etine derler. Dâire vü nisf-ı dâire ve sâir mudillât, müselles, murabba, muhammes gibi. Hayâl birkaç manaya gelir. İmam Ragıb der ki; hayâl aslında sûret-i mücerrededir. Mânada ve mir'atda ve mer'inün gaybûbeti sonunda kalbde olan sûret gibi. Sonra her emr-i mutaseverin sûretinde ve hayâl mecrâsına cârî olan şahs-ı dakîkde istimâl olundu. Ve Ahterî'de mestûrdur ki, hayâl oyuk dedikleri ağacdır ki üzerinde kara keçe bağlanıp tuyûr u behâ'im anı insan zann edip kaçarlar. Ve indi'l-ba'z karaltı, intihâ. Bade-zâ mânend-i hilâl mâ-badine merhûndur.

Mana-yı beyt budur ki; ol şahs irakdan erişdi ve göründü, hilâl gibi. Fi'l-hakîka vücûdu yoğidi ve nîstlik sıfâtıyla muttasıf idi. Velâkin şekl-i mevhum ve sûret-i mütehayyile üzerine var idi. Yani hilâl aks-i pertev-i şemsle sûret-i hayâlde görünüp fi'l-hakîka onun başka vücûd olmadığı gibi ol şahsın dahi vücûdu nûr-ı şems-i hakîkîden müstefâd olup zâhirde mücerred bir hayâl görünürdü. Ve ol hayâl hakîkatde ma'dûm idi. Zira vücûd-ı zillînin hakîkat-i vücûdu yokdur. Belki onun vücûdu menâmda ve âyîne mahsûs olan sûret ve irakdan görünen karaltı gibidir. Nitekim Şeyh Mağribî kuddise sırruhû kelimâtında gelir; ³¹⁷سایه هستی می نماید لیک اندر اصل نیست

Li-muharririhî;

Mevc urub bahr-i şuhûd-ı vahdet

İtmeyen kesrete vücûd-ı isbât

Dil ol deryâda olupdur gark-âb

Bildi alemde nedür âb-ı serâb

Ve câizdir ki, mânend-i hilâl resîde kayd ola. Ve bu sûretde demek olur ki ol şahs irakdan hilâl gibi erişdi. Yani irakdan hilâl gibi görünüp tedric ile meclis-i şâha erişdi, onunçün hilâl ile âf-tâb cem eyledi. Zira nefsinde âf-tâb misâl ve irakdan zuhuruna nisbetle hilâl idi. Ve bu

³¹⁶ Alimler peygamberlerin varisleridir. (Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-İlm 10)

³¹⁷ Gölge varlık gibi görünür ancak içinde aslı yoktur.

mana hayâlin karaltı manasına hamline karfinedir. Zira ekseriye ırakdan görünen bir nesnenin karaltısıdır. Ve bunda işâret vardır ki, ol şahs-ı irşâd ayının riyâzetden hilâl gibi vücûdu zaîf olmuş ve evsâf-ı vücûddan bi'l-küllîye fenâ bulmuş ve mâsivâdan anda eser kalmamış idi. Nitekim Hüdâyî kelimâtında gelir;

Fena ender fenâ buldu vücûdum milki ser-tâ-ser
Görünür bir beden kaldı hemân ancak hisârumdan

Yani ol mürşidin [125] vücûdundan mücerred bir karaltı ve hayâl-i menâm gibi bir hayâl görünürdü. Ve belki ol hayâl dahi hakikat-i vücûd ile musavver idi, rûh-ı müseccem gibi. Zira ervâhdan niçeleri tebessüm edip mevâzı³¹⁸-ı muhtelifede ve hususan metâf-ı Kâbe'de görünür. Velâkin bi-hasebi'z-zıll karaltılar görünmek rûh-ı mahz olduklarını münâfî değildir. Zira rûh cism sûretinde görünmüştür. Nitekim Nât-ı Nebî'de Mevlana Câmî buyurur;

تنش را بود جان پاک مایه ندید از جان کسی بر خاک سایه³¹⁸

Yani ten-i latîfleri cân-ı pâkle âmîhte olup cân sûretin bulmuş idi. Cânın ise kemâl-i letâfetinden hâk üzerine sâyesi düşmez. Pes vücûd-ı hâkî min vech sâye-i cân u min-vech ayn-ı cândur. Nitekim bâlâda tahkîk olundu. Ve Zâtî nâtında gelir;

Kâmetün ey bûstân lâ-mekân pirâyesi
Nûrdan bir servdür düşmez zemîne sâyesi

نیست وش باشد خیال اندر روان

تو جهانی بر خیالی بین روان

Evvelki revân aslında rûh-ı insânî manasıdır ki hükemâ ona nefis-i nâtika derler. Fe-
emmâ burada kalb manasına ahz etmek dahi câizdür. Zirâ lügatde revân-ı cân ile tefsîr
olunmuştur. Sâdât-ı sûfiyye katında ise nefis ve rûh-ı hayvânî manasına olan cân u kalb bir
manayadır. Nitekim dibâce-i kitâbda işâret olunmuştur. İkinci revân yürüyücü ve mürûr edici ve
cârî manalarına gelir. Mısra-ı evvelin üç manaya tahammülü vardır. Evvelkisi budur ki, hayâl yok
gibi olur. Kalbin itibâr u mülâhazasında yani vücûdu var ise de adem hükmündedir. Zîrâ kendi
zâif ü âsârı kalîldir. Maa-hâzâ ârızın vücûdu ma'dûm u şeref-i zevâl üzerine olan mevcûd emr-i
mevhûmdur. İkincisi budur ki, rûh-ı sultânî yanında hayâl-i ten gibidir. Zîrâ zıll mesâbesindedir.
Zıllun zü'z-zılla nisbetle vücûdu adem hükmünde olduğu gibi cesed dahi rûh-ı sultânîye göre
böyledir. Yani hakikatde vücûd zü'z-zıllun ve rûh-ı sultânînidir. Üçüncüsü budur ki, bir nesnenin
kalbde mürtesim olan sûret-i hayâliyesi yok gibidir. Zîrâ emr-i itibârîdir ki hâricde hakikati

³¹⁸ Tenin cevheri temiz bir ruh idi kimse onun cevherinin toprağa düştüğünü görmedi.

yokdur. Fe-emmâ ol ki Yûsuf aleyhisselâm rüyâsı hakkında قد جعلها ربي حقا³¹⁹ diye Hak'la tabîr eyledi. Maa-hâzâ [126] rüyâ dahi hayâl kabilinden idi. Zâhir üzerine cereyân eyledi. Ve illâ dünyâ dahi hâb makûlesidir. Onunçün İmam Ali raziyellahü anhü buyurur; الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا³²⁰ Nitekim Hazret-i Mevlana mısra-ı sâñnin mazmûnunda buyurur; sen dünyâyı hayâl üzerine cârî bil. Yani dünyâ ve umûr-ı dünyânın cümlesi hayâlâtıdır, hâb gibi. Onunçün hadîsde gelir; كحلم النائم³²¹ Mervîdir ki, bir kimse İmam Ali raziyellahü anhe gelip bir şahs hakkında, benim vâlidem ile ihtilâm davasın eder, ikâmet-i hadd olunsun, der. İmam Ali dahi buyurur ki, getir hasmını güneşde ikâmet eyle de gölgesine darb eyle. Zira ikisi de hayâldir. Ve Şeyh Mağribî buyururlar;

خیال جمله جهانرا بنور چشم یقین
بجنب بحر حقیقت سراب می بینم³²²

بر خیالی صلحشان و جنکشان

وز خیالی فخرشان و ننگشان

Şân, zamîr-i cem-i gâibdir. Cihânın delâlet etdiği cihâniyâna yani ehl-i cihâna râcidir. İşân ile şânın farkı budur ki, zamîr-i gâib-i munfasılın cemidir, o gibi ki Arabî'de hû denilir. Şân ise zamîr-i muttasılın cemidir, lafz-ı şın gibi ki kelimenin âhirine lâhık olur, sulheş gibi. Fahr, mâl u câh u emsâliyle mübâhâta derler. Neng, ârdır.

Mana-yı beyt budur ki; ehl-i dünyânın biri birlerine sulh u ceng-i hayâl üzerine mebnî vü biri birileri üzerine mefâharet ü âr u nâmusları hayâlden nâşîdir ki hiç birinde eser-i sıhhat ve râyiha-ı hakikat yokdur. Zîrâ vücûd u adem arasında inkılabdan hâlf değildir.

Âlemin bir fikre sâlih kârı yokdur İsmetî
Vaz-ı nâsâz-ı cihân ya şöyledür ya böyledir

Meşhûrdur ki, Hind kavmi on beş yigirmi arşın dülbendi ceviz kabuğuna komağla fahr ederler. Gubâr hatla mushaf yazan hattatların ahvâlini ona kıyâs eyle. Pes bunların cümlesi nazardan iskât olunup Hak'la sulh ve nefis ü şeytânla ceng lâzımdır. Ve mefâheret iktizâ ederse fazl u rahmet Hak'la gerekdir. Nitekim Kuran'da gelir: قل بفضل الله و برحمته فبذلك فليفرحوا³²³ Ve âr olursa mâsivâyâ teallukdan ensebdir. Husûsan dünyâ cîfe makûlesidir. Pes şâh-bâza lâşeye konmak âr-ı azîmdir. Nitekim Hâce [127] Hâfız kelimâtında gelir;

³¹⁹ Doğrusu Rabb'im onu Tâ-hâkkuk ettirdi. (Yûsuf 100)

³²⁰ İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar.

³²¹ Dünya hayatı uyuyan rüyâsı gibidir.

³²² Yakın gözünün ışığının vasıtasıyla bütün dünyanın hayalini hakikat denizinin kıpırdayışında serap gibi görüyorum.

³²³ De ki; ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevininler. (Yunus 58)

همای چون تو عالی قدر و حرص استخوان حیفت دریغا سایهء همت که برنا اهل افکندی³²⁴

آن خیالاتی که دام اولیاست

عکس مهرویان بستان خداست

Malûm ola ki lisân-ı sûfiyyede hayâl sûret manasına mustameldir. Nitekim Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-athar nazmında gelir: *انما الكون خيال و هو حق في الحقيقة*³²⁵ Yani âlem-i kevn gerçi sûretidir, velâkin hakîkatde Hak'dır. Zira mezâhir-i esmâ ve sıfâtdır. Pes Hâk, bâtulın mukâbilidir. Bâtul ikidir. Biri bâtul-ı hakîkîdir ki adem-i mahzdır. Ve biri bâtul-ı izâfidir, şeytan gibi. Meselâ bâtul-ı izâfî olmak fi'l-cümle Hakk olmayı münâfî değildir. Zirâ Hak gibi tecellî-i vücûdda dâhildir. Ve hayâl-ı mutlak ve misâl-i mutlak emr-i vâhiddir. Ki arşdan tahte's-serâyâ dek mevcûdât-ı hâriciyyedir. Ve kezâlik hayâl-ı mukayyed dahi emr-i vâhidir, âlem-i rüyâ ve âlem-i berzâh gibi. Pes hayâlâtda murâd cemî ekvân u suver-i hâriciyyedir ki dâm-ı evliyâdır. Evliyâda enbiyâ dahi dahildir. Zîrâ velâyet cihet-i câmiadır ki dâm olduğu budur ki dâm ile şikâr-ı sûrî sayd olunduğu gibi eşyâ ile dahi şikâr-ı manevî sayd olunur ki ulûm ve maârif ve hakâyıkdır. Onunçün demişlerdir ki tecelliyât-ı vücûduyye tecelliyât-ı şuhûdiyyenin âyînesidir. Tahkîki budur ki, vücûd dâiresinde olan lâ-cerem müteğaddî ve merzûk kısmındandır. Ve rızk iki nevdır. Hissîdir, cusûm için. Esnâf-ı me'kûlât u meşrubât gibi. Ve aklîdir ervâh için, envâ-ı ulûm u maârif gibi. Allah tealâ ise bazı merzûkunu bazı üzerine tafdîl etmişdir. Pes rızk-ı sûri ile tagaddîde tefâzıl bulunduğu gibi rızk-ı manevî ile tagaddîde dahi tefâzıl bulunur. Bu sebebdendir ki zâhirde avâm u bâtında havâs merâtib ü derecâtda tefâvüt üzerinedir. Ve insân bu âleme celb-i gıdâ ve tahsîl-i ulûm için gelmişdir. Nitekim Kuran'da gelir; *وما خلقت الجن و انس الا ليعبدون*³²⁶ Zîrâ İbn Abbas raziyyellâhu anh ibâdet-i marifet ile tefsîr eylemişdir. Velâkin marifet-i makbûlenin tarîki ibâdet olduğun iş'âr için muktazâ-yı zâhirden udûl olundu. Pes, bu eşyâ evvelen nazar u istdilâl ve sâniyen vukûf-ı hakîkat-i hâl içindir. Onunçün Hadîsde gelir; *رب ارنى الاشياء كماهى*³²⁷ [128] Yani her nesnenin müştemil olduğu hakîkate vukûf ve muhtevî olduğu sırr-ı marifet ü cemâl-i kemâlî ru'yet ile müste'id eyle demektir. Enbiyâ ve evliyâullah Allah'ı bu âlemden bildiler. Âlemsiz Allah bilinir demek iyi söz değildir. Onunçün âlem aslında ilmdir. Elif işbâ içindir, âlem ise bi-aynihî zâta delâlet edene derler. Bu ismin ibtidâ mazharı Hakîkat-ı Muhammediye'dir ki bunun feleği cümleden evsâ' vu a'zâmdır ki felek-i hayâtdır. Onunçün eşyâ-ı dâlle arasında onun

³²⁴ Senin gibi kıymetli bir humânın kemik hürsına yazıklar olsun. Yazık ki himmetinin gölgesi layık olmayanların üzerine düşmüş.

³²⁵ Kâinât görünüşde hayâl gibidir, hakikatte ise gerçektir.

³²⁶ Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zümer 56)

³²⁷ Rabbim bana eşyâyı olduğu gibi göster.

fevkinde âlem yokdur. Sâir andan zuhûr eden mezâhirin dahi merâtib üzerine ahvâli ona kıyâs oluna. Pes bu âlem âyîne-i envâr-ı Hak'dır. Bustân-ı Hüdâ'dan murâd zât-ı Hak'dır ki cemî eşyânın münbiti yanî menşe ü menbaıdır. Zira zât-ı Hak çekirdek ve eşyâ şecer mertebesindedir. Varlık tohumdur ve ağac hayâldir. Bustânda gûnâ-gûn nebâtâ u ezhâr u eşcâr olduğu gibi zât-ı Hak'da dahi envâ-ı esmâ-ı İlâhiyye ve sıfât-ı Rabbâniye vardır ki eşyâ-ı hâriciyye anların mezâhiridir, eşcâr çekirdeğin mezâhiri olduğu gibi. Pes cümlelerin aslı çekirdek gibi emr-i vâhiddir. Nitekim Nev'î nazmında gelir;

Gülşende gûne gûne nedür bu şükûfeler
Âb ü hevâsı bir kamunun bağbânı bir

Ve Fuzûlî kelimâtında gelir;

Zihî zâtun nihân ve ol nihândan mâsivâ peydâ
Bihâr-ı sun' ki emvâc peydâ ka'r nâ-peydâ

Ağaç çekirdekde bâtın iken zâhir oldu. Ve çekirdek zâhir iken bâtın oldu. Bundan âlem Hak yüzüne ridâ gibi olmak lâzım geldi. Hadîs-i kudsîde الكبرياء ردائي³²⁸ dediği âlemdir. Arab'ın âdetidir ki, başdan ayağa dek bürünür. Görünen ridâdır, mürtedî görünmez. Kezâlik baş gözüyle görünen âlemdir. Hak görünmez. Belki Hak gönül gözüyle görünür. Nitekim hadîsde gelir; ربي قلبى رأى³²⁹ Ve kezâlik görünen ağaçtır, çekirdek görünmez. Belki çekirdek gönül gözü ile görünür. Zira her nesnenin melekûtunu mükâşefe etmek basîret ile olur, basar ile olmaz. Zira basar ve sâir havâs belki müşâhede içindir, melekûtü değil. Hüsn-i zââtlerine binâen meh-rû ile tabîr eyledi. Onunçün Muhammediye'de gelir;

Sıfât-ı hüsne bakmagıl velî hüsn-ı sıfâta bak

Sıfât-ı hüsnden murâd mezâhirdir. Hüsn-i sıfâtdan murâd ol sıfâtda zâhir olan hüsn-i ezeldir. Onunçün Şeyh Sa'dî Gülistan'da buyurur;

که در خواب رؤیان چین [129] و چکل³³⁰

محقق همی بیند اندر ابل

Zira maksûd mezâhir değildir ki âyinedir. Belki zâhirdir ki esmâ ve sıfâtdır. Ve bu tecellîde ise cemî eşyâ berâberdir. Bu sebebdendir ki Kuran'da gelir فانظروا الى آثار حمة الله³³¹ Bu

³²⁸ Büyüklük benim abamdır. (Sahih-i Buhârî, Tefsiri's-Sûre, 55)

³²⁹ Rabbim kalbimi gördü. (Sahih-i Müslim, Kitâbu'l-İman, 284.)

³³⁰ Bir işin hakikatini araştırarak bilen kişi aradığını deve de görebilir uyayanların rüyada Çin'i ve Çigil'i görebilmedikleri gibi.

³³¹ Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak. (Rûm 50)

kelâm fi'l-hakîka taaccübü mütezammındır. Yani âsâr-ı rahmete nazar edip taaccüb ediniz nice cemi eşyâda izhâr-ı hüsn eyledi. Ve rahmetiyle esmâyı tenfis edip hakâyıkı izhâr eyledi. الخالقين³³² Esmâ-ı İlâhiyye ve ayân-ı sâbitenin ilmullahda suver-i makûlesi vardır ki ona suver-i ilmiyye derler. Bu mahlukât onun aks u âsârıdır, aynı değildir. Nitekim âyîne de görünen ayn-ı mer'î değildir, belki eseridir. Pes bu aksin hakîkatde vücûdu olmamakla hayâl ile tabîr olunur. Nitekim zıll zü'z-zıllun hayâlidir ki hakîkatde vücûd zü'z-zıllundur ki vücûd-ı zıll emr-i mevhumdur. Hakîkati budur ki, vücûd zâta ve sıfât-ı vücûduyyeye yani mezâhirde olan sıfâta mahsûsdur. Eğerçi ki sıfât-ı vücûduyye mertebe-i abdiyyetde taayyününe nazar ile zaaf u noksan lüzûmundan hâlf değildir. Zirâ onun kuvvet ü kemâlî ilâhiyetdedir. Ve bu sebebden demişlerdir ki şuûn u a'yân-ı müte'akkıledir ki râyihâ-ı vücûd şemm etmişler. Nitekim zıll hakîkatde rayihâ-ı vücûd şemm etmemişdir. El-hâsıl enfüs ü âfâkda zâhir olan âyât-ı Hak'dır. Nitekim Kur'an'da gelir; سنريهم آياتنا في الآفاق و في انفسهم³³³ onunçün ehl-i tahkîk âleme mushaf-ı kebîr demişlerdir. Tilâvet-i hâl ile Hakk'ı tilâvet ederler. Tilâvet-i kavî ile Kuran tilâvet olunduğu gibi. Pes âyât iki oldu ki biri âyât-ı tekvîniyye vü fiiliyye ve bir âyât-ı Kur'aniyye ve kavliyyedir. İkisi de Hak'dır. Onunçün Kuran'da gelir; حتى يتبين لهم انه الحق³³⁴ Ve ol ki bazı kibâr buyurmuşlardır; القرآن و السبع المثاني³³⁵ Kuran-ı fiiliyye mahmûldur ve onun ki bu esrâra ittılâı yokdur. Onun katında ene'l-Kuran yâ hatâya veya recl-i adl kabîlinden olmaya mahmûldur, ene kâriü'l-kuran manasına. Pes âkile gerekdir ki bâsiret ehli olup her nesnede sırr-ı Hak'ı mütâlaaya kâdir ola.

Mana-yı beyit budur ki; ol suver-i mevcûdat ve eşkâl-i kâinât ki evliyauillâha ulûm-ı hakîkiyye ve maârif-i İlâhiyye tahsîline vesâil ü esbâb olmuşdur. Dâm ki tuzâkdır, sayd-ı şikâra âlet olduğu gibi bûstân misâl olan zât-ı Hüdü'da çekirdek-vâr olan esmâ vü sıfâtın aks u âsârıdır. Yanî bustânda biten eşcâr çekirdeğin [130] sûreti olduğu gibi zikr olunan suver-i eşyâ dahi esmâ vü sıfâtın tecelliyâtıdır. Pes, ol eşcâr yüzünden meyvehâ gûnâ gûnâ hâsıl olduğu gibi suver-i mevcûdat tecellisinden dahi envâ-ı ulûm u erzâk hâsıl olur. Şöyle ki eğer ol tohm ve onun fer'î ve tafsîl-i sûreti olan şecer olmasa meyve mefkûd ve onun yüzünden telezzüz adîm olduğu gibi suver-i mevcûdesiz dahi tahsîl-i maârif u ahz-ı ulûm ve celb-i evzâk etmek mümkün değildir, âyinesiz suver görünmediği gibi. Onunçün Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir;

فشاهد وجهه في كل ذرات³³⁶

جهان مرآت حسن شاهد ماست

³³² Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir. (Mü'minûn 14)

³³³ İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz. (Fussilet 53)

³³⁴ Kuran'ın gerçek olduğu belli olsun. (Fussilet 53)

³³⁵ Ben Kuran'im ve tekrarlanan yedi ayetim.

³³⁶ Cihan bizim güzelliğimize şahit olan aynadır. Ve her zerrede güzelliğinin bir yönüne şahittir.

Yani müşâhedeye elbette âyine gerekdir. Onunçün hadîs-i kutsîde gelir; فخلقت الخلق لأعرف
337 كنت كنزا مخفيا فاحببت أن اعرف Yani marûfiyyet-i Hak halk yüzündendir. Ednâ mertebe ârifin kendi
vucûdunun halkıdır. Velâkin Allah tealâ enfüs ve âfâk halk eyledi. Tâ ki esrâr-ı icmâl ü tafsîl
zâhir ola. Bâde-zâ Hazreti Mevlanâ zikr olunan manâyı evliyâyâ tahsîs eyledi. Zira evliya ki
havass-ı ibâddır, kesretde mutâlaa-i vahdete kâdirler ve zerrâtda müşâhede-i âf-tâba mâlikler ve
katrâtda muâyene-i deryâyâ müsteidlerdir. Zirâ ol sıfât-ı Hak ki mezâhirde zuhûr etmişdir, onun
müşâhedesi fenâ-i ef'âl ü sıfât u zât üzerine mevkûfdur. Bu fenâ-ı mutlak hâsıl olmadıkca ise
kimse velâyet dâiresine kadem basmaz. Ve illâ mahrem-i sarây-ı yâre ağyâr duhûl etmek lâzım
gelir. Nitekim Kemâl Hucendî nazmında gelir;

مدعی نیست محرم در یار
338 خادم کعبه بولهب نبود

Ve Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

مدعی خواست که آید بتماشا که راز
339 دست غیب آمد و بر سینہء محرم زد

Pes tathîr-i evsâh-ı vücûd ve tahsîl-i a'yân-ı şühûd etmeyenler zikr olunan hâletden
mahrûmlar ve müşâhededen amâlardır. Ayn;

Çü görmez Yûsuf'un yüzün çe hâsıl çeşm-i a'mâdan

Ve Yunus Emre kuddise sırruhu kelimâtında gelir;

Yitirdüm Yûsuf'ı Kenan ilinde Bulundı Yûsuf Kenan bulunmaz

Yûsuf'dan murâdı vahdet ve Ken'ân'dan kesretedir. Yani ibtidâ hâlinde ehl-i hicâb u
gaflet idi. Yûsuf-ı vahdeti Kenan-ı kesretde yitirdi. Ve vücûdât-ı müteğayyire isbât etmek ile ne
vechle vücûd-ı vâhidî mütâlaa edeceğin bildi. Ve ol vahdetin kemâl-i zuhûru [131] onun
müşâhedesine perde oldu, kurb-ı müfrit gibi. Nitekim Hazret-i Yakûb aleyhisselâm Ken'an ilinde
müddet-i tavîl beytü'l-hüzn-nişîn oldu ve firâk-ı Yûsuf için ağladı. Maa-hâzâ Yûsuf onun
kurbunda idi. Zirâ Ken'ân ile Mısır arası yedi sekiz merhale idi ve kavâfil varıp gelirdi. Sonra ki
basîreti açılıb müşâhedeye kâdir oldu, Yûsuf-ı vahdeti buldu ve Ken'an-ı kesreti görünmez oldu.
Nitekim bir kimse hiddet ile güneşe nazar eylese gözü kamaşıp eşyâyı görmez olur. Pes ol vaktde
kesret, vahdet ü ağyâr, yâr u bî-gâne âşinâ ve baîd karîb ve müvehhiş mûnis oldu. İnsana nazar

³³⁷ Ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim ve beni bilsinler diye mahlukâtı yarattım.

³³⁸ İddiacı yarın kapısının sırımın mahremi değildir, Ebu Leheb de Kabe'nin hizmetkârı değil.

³³⁹ İddiacı istedi ki sırların seyredildiği yeri görsün. Gaybden gelen ol yabancıyı engelledi.

eyledi, ism-i câmia mazhar gördü. Zîrâ suver-i eşyâ ve hakâyık-ı mevcûdâtı bi'l-küllîye câmidir. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ve hayvana nazar eyledi, muzill ismine mazhar gördü. Zîrâ insân elinde musahhardır. Husûsan intisâb-ı kâmeti yok ve ekl u şurbu dahi nefâyisden değil. Ve müzâvele-i umûr-ı şakiye âletdir. Ve nebâta nazar eyledi, rezzâk ismine mazhar gördü. Zîrâ insân ve hayvana andan rızık hâsıldır. Ve madene nazar eyledi, aziz ismine mazhar gördü. Zîrâ fi-nefsi'l-emr izzet-i vücûdu var ve nakdi izzet ile elden ele devvârdır. Ve tûrâba nazar eyledi, mümît ismine mazhar gördü. Zîrâ bârid ve yâbisdir, ecsâdı eridir ve çürüdür. Ve âba nazar eyledi, muhyî ismine mazhar gördü. Zîrâ cümle şecer ü nebât u hayvân u insânın hayâtına sebebedir. Onunçün Kuran'da gelir; ³⁴⁰ وجعلنا من الماء كل شيء حي Ve havaya nazar eyledi, hayy ismine mazhar gördü. Zîrâ dâimâ hareket üzerinedir. Ve berrî olan hayvânâtın hayâtına bâ'sdır ve âteşe nazar eyledi, kabz ismine mazhar gördü. Husûsan ki muayyendir, yemek pişirir ve soğuktan ısıdır. Ve dârû-yı hekîme nazar eyledi, şâfi ismine mazhar gördü. Zira onun yüzünden şifâ hâsıl olur. Ve iksîre nazar eyledi, muhavvel ismine mazhar gördü. Zira nuhâsı fidda vü zehebe tahvîl ü tebdîl eder. Ve Hakk'ın eşyâda sıfât-ı îcâdını gördü, kadîr dedi. Ve her işde hikmet-i bâhiresin fehm eyledi, hakîm dedi. Ve emr ü nehyün âsârın müşâhede eyledi, hakîm dedi. Ve eşyânın vücûden ve ademen makhûr olduğuna nazar eyledi, kâhır dedi. Ve esbâb-ı mâişetin teysîr ü teshîline [132] bakdı, müyessir ü müsehhl dedi. Ve memûr olduğu kârın husûlüne medâr olan kuvvete iltifât eyledi, muîn dedi. Ve güneşin izâet-i âlem etdiğin gördü, nûr dedi. Ve vakt-i duhâda olan inbisât-ı nûra nazar kıldı, bast dedi. Ve vakt-i gurûbda olan inkıbâzına nazar kıldı, kâbız dedi. Ve gecede kamer haline bakdı, mübîn dedi. Ve deryâyı gördü, vâsi u sehâbı gördü, mufiz dedi. Ve alâ hazâ cemî mevcûdâtıda sıfât-ı Hak'dan gayrı görmedi. Ve cemî ef'âl u ahvâlde esmâsının tesîrinden hâric bilmedi. Ve bu sırra binâen Hazret-i Hüdâyî buyurur;

Ol kadar hayretde olsun cân u dil

Kande bakarsam efendün sanayın

Bundan eşyâ Hakk olmak lâzım gelmez. Ve illâ tenzîh bâtil olmak iktizâ eder. El-hâsıl Allah tealâ zât-ı akdesi cihetinden sıfât-ı tecerrüdle muttasıfıdır. Velâkin merâtib-i a'yânda sıfât ile zâhir olmuşdur. Pes, her nesne ki sıfât-ı kemâldir, Hakk'a râcidir. Zira ol noksân onun kusûr-ı isti'dâdındandır. Nitekim sular aslında azb u tîybidir. Velâkin yerlerin mîzâcından tu'ûm-ı muhtelif hâdis olur. Ve kezâlik maâdinde olan tesîrât birdir. Velâkin harâret ü rutûbet u burûdet u yubûsetin tefâvütüyle bi-hasebi'l-istidâd kimi sîm ve kimi zer kimi gayri ecsâm üzerine

³⁴⁰ Bütün canlıları sudan meydana getirdik. (Enbiyâ 30)

tekevvün eder. Ve Kuran'da gelir; هذا ليس وراء عبادان قرية³⁴¹ و في الارض قطع متجاورات³⁴² Velâkin bilinmez. Ayn;

Ne bilsün bahr hâlin ol ki menzilgâhı sâhildür

آن خیالی را که شه در خواب دید

در رخ مهمان همی آمد پدید

Mihmân konukdur. Zayf gibi elfâz-ı mürekkebdendir. Bir cüzü mih'dir, ulu manasına azîm gibi. Ve bir cüzü mân'dır, mânîden'den ism-i fâildir, benzeyici manasına. Konuk müstahakk-ı ta'zîm olup bulunduğu yerde riâyet olunduğundan ötürü mihmân derler. Nitekim haberde gelir; لا عار للرجال ان يكرم اباه و معلمه و ضيفه و لو كان سلطانا³⁴³ Pes şol kimse bi'z-zât sultân ona hizmet ile ikrâma müstahakk olur, muazzam olur. Veyâhud mân, ev bark manasınadır. Bu sûrette mihmân azîm-i menzildir. Yanî ehl-i menzilin ulusu hazf-ı muzâf iledir. Nitekim القرية لتنذر ام القرى³⁴⁴ [133] ve emsâlinde takdîr olunur. Ve bu manaya binâen şâir demişdir;

الا لاجل الضيف الذى من كانا

ما سمت العجم المهمان مهمانا

و الضيف سيدهم ما لازم المانا³⁴⁵

فالله اكبرهم و المان منزلهم

Şâir burada mân'in mana-yı sânisine zâhib olmuşdur. Pes, mana-yı mânı tebeyyünde hata yokdur. İbni Kemâl hata edip hata etdi, demişdir. Ve hemî lisân-ı Fârisî'de takrîr için gelir. Mukarrer midir diyecek yerde hemî derler. Türkî'de mustameldir. Hem öyledir derler, hemî demek isterler. Aslında hâ zâide ve mî edât-ı hâldir. Yani müzâriin evveline dâhil olsa hâle tahsîs eder. Fiil-i mazînin evveline dâhil olursa hikâyet-i hâl-i mâzî ifâde eyler. Ve bazı mevâzıda zâhid gelir, bu mahaldeki gibi. Pedîd, bâ-ı âcem ile âşikâre demektir. Bâ-i Arabî ile istimâli şâyidir. Nâ-bedîd belirsiz ve görünmez demektir.

Mana-yı beyt budur ki; ol vakıâyı pâdişâh âlem-i manâda gördü. Onun eseri çehre-i mihmânda âşikâre geldi. Yani zikr olunan pîrin işâreti üzre kudüm eden garîbde zâhir oldu. Ve inkâr u redde mecâl kalmadı. Husûsan ki firâset-i muttasıl ve ilm-i zarûrî muîn ola. Bunda rûh-i

³⁴¹ Yeryüzünde birbirine komşu toprak parçaları vardır. (Râ'd 4)

³⁴² Şunu iyi anlaki Abadan'dan öteye köy yokdur.

³⁴³ İnsanların sultan olsalar dahi babalarına, hocalarına ve misafirlerine ikram etmelerinde utanılacak bir ayıp yokdur.

³⁴⁴ Ümmü'l-Kuray (Mekke) uyarmak için köyün halkına sor.

³⁴⁵ Acemler kim olursa olsun misafir için mihman ismini koymuşlardır. Mihman ismindeki mih onların büyüğü demektir. Bu kelimenin sonu olan mân da ev demektir. Böylece misafir ev edemek olan mân'da kaldıkça onların büyüğüdür.

insâninin matlûbu olan hekîm-i ilâhi ve mürşîd-i kâmilin husûl u kudûmüne işâret vardır. Nitekim Mevlânâ Nasûhî der;

Mülk-i dil sensüz şehâ yıkıldı vîran oldu gel
İntihâ-yı firkat u pâyân-ı hicrân oldu gel

Ve Veysî nazmında gelir;

Firkat-ı şebinde koma bizi gel sevâba gir
Göster cihâna gün yüzün ey mâh-pâre çık
Sâhil-nişîn-i bahr-i firâkdur cihân
Ey dürr-i pâk kande isen gel kenâre çık

Malûm ola ki, pâdişâhın rüyâsı rüyâ-yı sâdika makûlesi idi. Nitekim hadîsde gelir; نفسه
الرؤيا ثلاث رؤيا من الله و رؤيا تحزين من الشيطان ورؤيا ممن حدث المرء
346 Zira temessül eden pîr-i nûrânî suver-i kümmelden idi. Şeytân ise sûret-i Nebevîyye ile temessüle kâdir olmadığı gibi. Nitekim hadîsde gelir; من رأى في المنام فقد رأى فان الشيطان لا يتمثل بي
347 Suver-i kümmel ile dahi temessüle kâdir değildir. Her asrda kutb-ı vücûd gibi sırrı budur ki fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem ism-i Hâdî mazharı ve hidâyet için meb'ûsdur. Şeytan ise ism-i mudill mazharı ve idlâl için mahlûkdur. Pes, eğer şeytân fahr-i âlem veya suver-i kümmelden ki verese-i nebîdir, birinin sûretiyle temessüle kâdir olsa emr-i hidâyet muhtell olur [134] ve itimâd kalmazdı. Bu sebebdememişlerdir ki bir kimse fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellemi hilye-i asliyeleri üzerine görmese şeriatde kusûruna işâretidir. Nitekim vâris-i peygamberî dahi mütegayyirü'l-şekl görse tarîkinde noksanına dâldır.
348 الرؤيا الصادقة من الرجل الصالح جزء من ستة و اربعين جزءاً من النبوّة

Bu hadîsde sırr-ı aded budur ki, fahr-ı âlem yakazada hâsıl olan vahyin müddeti yigirmi üç sene ve menâmda olan ilhâmın müddeti altı ay idi. Altı ay ise yigirmi üç seneden kırk altı cüzden bir cüzdür. Zira yigirmi üç sene tansîf itibarıyla kırk altı cüze münkasım olur ki her cüzü altı aydır. Ve ibtidâ-yı vahy rüyâ ile olmak te'nîs için idi. Zîrâ müfâcât-i vahye tahammül etmek sa'bdır. Onunçün Cebrâîl'i sûret-i asliyyesi üzerine müşâhede etdikde Tûr'da Hazret-i Mûsâ'ya vâki olan hâlet gibi gaşy hâsıl oldu. Ve bir dahi kuvvet-i hayâliyenin âlem-i misâle urfunda tadrîc ile âlem-i ervâha da suûd hâsıl olur. Pes, âlem-i ervâhdan olan melek nüzûlunda inkıbâz zâil olur. Bâde-zâ âlem-i ervâh ile âlem-i ecsâm arasında irtibât mümkün değildir. Zîrâ ecsâm

³⁴⁶ Rüyâ üç çeşittir. Bir çeşit rüyâ Allah'tandır. Bir çeşit rüyâ şeytanın hüznün vermesi türündendir. Bir çeşit rüyâ da kişinin kendi kendine söylediği düşündüğü şeyden dolaydır. (Sahih-i Buhârî, Kitabu't-Tabir, 3)

³⁴⁷ Kim beni rüyâda görmüşse gerçekten görmüştür. Çünkü şeytan benim şeklime giremez. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-ilm, 38.)

³⁴⁸ Salih kimsenin doğru rüyâsı peygamberliğin kırk altı cüzünden bir parçadır. (Sahih-i Buhârî, Kitabu't-Tabir, 2.)

mürekkebât ve ervâh besâit makûlesidir. İrtibâtta ise te'sîr ü teessür ü midâd bulunmaz. Binâen alâ hâzâ Allah tealâ âlem-i misâli zikr olunan ervâh ü ecsâm arasında berzâh-ı câmi halk eyledi, tâ ki irtibât hâsıl ola ve fâide husûle gele. Zîrâ ervâh âlem-i misâlin mezâhir-i misâliyye tecessüd eder. Nitekim Kur'an'da gelir; ³⁴⁹ فتمثل لها بشرا سويا Ve hadîsde gelir; ³⁵⁰ و احيانا يتمثل لى الملك رجلا Ve bu temessül hasebiyle ifâza ve istifâde hâsıl olur. Bunun nazîri nefis-i hayvânîdir ki rûh ile beden arasında berzâh-ı câmidir. Zira nefis-i hayvânînin kuvvet-i makûle olduğu cihetden rûhla münâsebeti ve aktâr-ı bedende münebbeş olan kuvâ-yı muhtelifesi hasebiyle mizâc-ı mürekkebe mülâyemeti vardır. Lahm u azm arasında vâsita olan gazrûf dahi buna kıyâs oluna. Ve kuvvet-i hayâliye âlem-i misâle göre nehrden cedvel gibidir ki bir tarafı ona muttasıldır. Pes bu sebebden âlem-i misâle duhûl hâsıl olup orada temessül eden meânî-i gaybîyeye ittîlâ gelir. Temessülât dahi bu âleme [135] nüzûlunda kimi tabîre muhtâc olur ve kimi olmaz. Ve bu makâmın şerhine nihâyet yoktur. Zevke vü keşfe ihâle olunmuşdur. Li-muharririhî;

Çokdur elemim derdimi takrîr idemem ben
Bir vâkıamı zevkle tabîr idemem ben
Mushafdur eğerçi bu vücûdum bana Hak'dan
Keşşâf olur isem dahi tefsîr idemem ben

شه بجای حاجیان فاپیش رفت

پیش آن مهمان غیب خویش رفت

Mısra-ı sâni mısra-ı evveli beyândır. Hâcib, Arabî'dir, bevvâb gibi kapıcı manasına, derbân gibi. Zira halkı meclîs-i şâha duhûlden hacb u men eder. Nitekim Kâfiye ve Şâfiye sâhibine İbn-i Hâcib derler. Zira pederi Emir İzzeddin Şûsekü's-Salâhî'nin bevvâbı idi. Letâifdendir ki terci-i bend-i Rûhî-i Bağdâdî'de gelir;

Matbahlarına aç varan adam değnek yer
Der-bânları var göz kapuda el değnekde

Fâ, karşı manasınadır. Meselâ fâ-dâşden karşılamak ve karşı dutmak. Ve bazıları dediler ki, fâ, vâ gibi tahsîn-i lafz içindir. Nitekim ön manasına vâpîş ve ard manâsına vâpes derler. Mihmân-ı gayb, pâdişâha âlem-i gayb ve misâlde işâret olunan şahs-ı garîbdir.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh kapıcılar yerine, yani âdet-i mülûk üzere bu makûle vâcibü'l-ihtirâm olan kâdimleri kapıcılar ve havass-ı dergâh olanlar istikbâl ede gelmişlerken pâdişâh zi'z-zât kıyâm edip anlardan bedel kendiyeye muzâf olan mihmân-ı gaybe karşı vardı. Ve ileri veyâ huzûruna gitti. Ve muktezâ-yı irâdet ve muhabbet üzere hareket etdi. Nitekim mülûk-ı

³⁴⁹ Kendisinde normal bir insan şeklinde göründü. (Meryem 17)

³⁵⁰ Bazen de melek bana bir adam olarak görünür. (Sahih-i Buhârî, Kitabu Bedee'l-vahy, 2)

Osmâniyândan Sultan Ahmed-i Evvel, Hüdâyî kudde sırühü med'uvven kudüm etdikde bizzât kendi karşı vardı ve rikâbında yürüdü. Ve Mevlânâ-zâde Sultan Veled hazretleri dahi Şâm-ı Şerîfden Konya'ya gelince Şems-i Tebrîzî'nin rikâbında yürüyüp şâyeste hizmetler ettiği marûf u meşhûrdur.

Bâde-zâ hâcibân ile murâd havâss-ı zâhiredir ki sarây-ı vücûdun bevvâblarıdır. Maksûd rûh-ı sultânînin havâs yüzünden olan müşâhedeye iltifât etmeyip kudüm eden mürşid-i kâmil isticâlen ve iştiyâken bi-tarîki'l-insilâh istikbâl ettiği beyândır. Zirâ rûh-ı sultânî nefis-i hayvânîye taalluk etmiştir. Nefis-i hayvânînin ise kuvâsı etrâf-ı bedene muttasıl [136] husûsan bihâr-ı latîf ki nefis-i hayvânînin mahmûlüdür, icrâ-ı cesede sâridir. Pes, bu takrîble nefis-i hayvânî ve onun kuvâ vü havâssı rûh-ı sultânînin eşyâ-yı hariciyye mutâlaasına vâsıta ve âlet olmuştur. Şöyleki, eğer bedenden alaka-yı kat eylese ve müfâkat kılsa bu şuhûd huzûr-ı gaybe ve tecellî-i istitâtere mübeddel olur. Binâen alâ hâzâ âlem-i berzâhda olan ervâha şehâdet-i dünyâ gayb u gayb-ı âhîret şehâdet olmuştur. Ve hâcibân lafzında işâret vardır ki vücûd ona muzâf olan umûr-ı hâriciyyenin cümlesi hicâb-ı rûhdur ki hicâb-ı kesîfdir. Kân-ı rûh-ı sultânî evvel-i emrden hecb-i zulmaniyyeyi hark eyledi ve revzene-i basarı sedd edip çeşm-i basîreti açdı ve sûret ile tekayyüdü kodu. Ve rüsûm-ı mâsivâyı levh-i dilden yudu. Şöyleki zuhûru butûna ve davayı manâya ve zühû ü taklîdi aşk u muhabbet ü hâlete mütehavvil ve muamele-i suveriye ve kâliyesi muamele-i maneviyye ve hâliyyeye mütebeddil oldu. Nitekim demişlerdir ki جاء الحال و ذهب القال³⁵¹ Ve Veysî nazmında gelir;

Sana iller gibi izhâr-ı muhabbet idemem
Ben seni iki gözüm cân u gönülden severin

هر دو بحری آشنا آموخته

هر دو جان بی دوختن بر دوخته

Dü, lafzıyla murâd pâdişâh u mihmân-ı gaybdır. Bahrî'de olan yâ, tenkîr içindir. Tazîm murâd olunur. Âşinâ, burada biliş manasınadır. Lâkin bahr zikr olunmağla suda yüzmek manasını dahi ibhâm eder. İkisini bahre teşbîh eyledi. Zîrâ âşinâlık kalb u rûhun sıfâtıdır. Kalb u rûh ise âlem-i melekûtdandır. Âlem-i melekût ise âlem-i mülkden evsa'dır. Şöyle ki biri birlerine nisbeti nisbet-i deryâ vü nehr gibidir. Ve bir dahi biri sûret ve biri mana-i vüs'at u ihâta sâhibi idi. Ve biri dahi bahr-i taleb ve biri dahi bahr-i matlûb idi. Ve biri dahî bahr-i istifâza ve istifâde ve birisi bahr-i ifâde ve ifâza idi. Ve biri bahri firâk ve biri bahr-i visâl idi. Ve biri dahi bahr-i derd ve biri

³⁵¹ Hal geldi, söz gitti.

bahr-i dermân idi. Ve bu beyt mâ-ba'dinde olan beyteyn ile nazar-ı dakîkde rûh ile mürşidin vasıfları beyânındadır.

Mana-yı beyt budur ki; her ikisi âşinâsın öğrenmiş ve bilmiş deryâ-yı azîm idi. Güyâ pâdişâh bir deryâ-yı bî-pâyân idi ki, onun şinâveri mihmân-ı gaybî ve mihmân-ı gayb dahi bir bahr-i girân [137] idi ki onun şinâgeri pâdişâh idi. Deryâ ise şinâverin bilmemek olmaz. Ve bu mana dahi müyesserdir ki her iki bahri deryâ-ı muârefede âşinâlık ve yüzmek öğrenmişlerdi. Bu sûretde bahride olan yâ, nisbet için olur. Ve musrâ-ı sâlide dûhten ki dikmekdir, yanî iki mütefârk nesneyi birbirine vasıldır. Murâd ittisâl-ı ceseddır. Yani her iki cân bî-ittisâl-i cesed ve sohbet-i cism biri birlerine muttasıl ve mülâkî idi. Maksûd âlem-i ervâhda olan taalluk u taarrufu beyândır. Nitekim hadîsde [gelir] ,³⁵² من قبل خلق الله طينة آدم³⁵³ Ve bazı rubâiyâtda gelir;

مستورة عن سر هذا العالم

بينى و بينك فى المحبة نسبة

من قبل خلق الله طينة آدم³⁵³

نحن اللذان تحاببت ارواحنا

Malum ola ki, iki nesne arasında intizâm u ittisâl olmak ve ülfet ve ictimâ bulunmak yâ münâsebet-i zâhire veya münâsebet-i bâtne hasebiyledir. Yani ya zâtta veya sıfâtda veya ef'âlde veya ahvâlde veya merâtibde iştirâkledir. Mahkîdir ki, İmam Gazâlî kuddise sırruhu Kudüs-i Şerîf'de bir kebûterle bir zâğı gördü ki biri birlerine muttasıl olmuşlar ve üns bulmuşlar. Bu ictimâ-ı cinseyn elbet bir münâsebet mebnîdir, diye eliyle işâret edip ol ikisi yerlerinden hareket etdiler. Gördü ki ikisi de lengdir. Pes bildi ki ol ictimâ bu a'rec münâsebetiyledir. Ve Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî kuddise sırruhû bir gün taşra çıkıp bir şahs mukârin olup birkaç adım bile gitdi. Şeyh bundan mütevahhiş olup sual eyledi. Meğer müşrik imiş. Pes, müfârat eyledi. Ve bu sırr-ı münâsebeti ma'rifet-i havâss-ı ahl-i tarîkatin makâmâtındandır. Zira ziyâde gumûzu vardır. Demişlerdir ki, ism ile müsemmâ arasında bile münâsebet vardır. Meselâ fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellemin Muhammed ve Ahmed isimlerinin manasıyla ahlâk ve ef'ali arasında münâsebet-i azîme vardır. Bu sebebdendir ki الكنى تنزل من صوب السماء³⁵⁴ Ve bu cihetdendir ki âlem-i misâlde bazı ervâh ve âlem-i dünyâda bazı eşhâs ile ictimâ' ve ülfet hâsıl olur. Hatta vâkıada bazı suver-i hüsne ve kabîhe görünmek dahi sırr-ı münâsebet üzerine mebnîdir. Meselâ koyun görmek sıfât-ı teslimdir. Ve bakar u câmus ekl ü şürbün galebesi

³⁵² Ruhlar gurup gurup toplanmış askerler gibidir. Bunlardan tanışanlar ülfet eder kaynaşır. Tanışmayan ve birbirini tanımayanlar ihtilaf eder ve ayrılırlar. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-Enbiyâ 2)

³⁵³ Benimle senin arasında muhabbetli bir ilişki vardır. Ve bu ilişki bu âlemin sırrında gizlenmiştir. İkimizin ruhu Allah Adem'i yaratmadan evvel birbirini sevmiştir.

³⁵⁴ İsimler ve künyeler gökten inerler.

sıfâtıdır. Ve hıncır harâma hırs-ı [138] gâlibdir. Ve alâ hâzâ, pes, pâdişâhın rûhu tabîb-i suverînin rûhu ve rûh-ı sultânînin hekim-i îlâhînin rûhu ile âlem-i ervâhda bazı münâsebet ile taârûfı ve husûsan mizâc-ı unsûrîye müteallık olan türâb biri birlerine karîb mevzıden ahz olunup hakkâniyet-i suveriyeleri olmak ile sohbet-i suveriyeye müncer oldu.

صحبت غنمیت است بهم چون رسیده ایم تا کی بهم رسد این تخته پارها³⁵⁵

Kâle'l-lâhu Taâlâ و کونوا مع الصادقین³⁵⁶ Maksûd erbâb-ı tezkiye ile ülfet ve sohbeta tahrîzdir.

گفت معشوقم تو بودستی نه آن

لیک کار از کار خیزد در جهان

Bûd, vücûd ve bûde mevcûddur. Sığa-ı ism-i mef'uldür, bûden'den. Bûden masdardır, olmak manasına. Bûdestî aslında bûde-estî'dir. Yâ hitâb için, est râbitadır. Zira harf-i hitâbın kelimeye lühûku kâh râbita vasıtasıyla olur. Meselâ kerdestî dadedstî derler. Kerdî'nin dâdî'nin manaları etdik, verdikdir. Kerdestî'nin dâdestinin manaları etmişsin, vermişsindir. Est, râbitadır. Kelime-i mezkûreye mulhik olmak ile manasın tağyîr etmişdir. Pes, bûdînin manası oldun ve bûdestînin olmuşsun demektir. Hîzed muzâridir. Masdarı hîzîden'dir. Kalkmak yani urı turmak manâsına, kıyâm gibi.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh ol mihmân-ı gaybe dedi ki, benim ma'sûkum sen olmuşsun. Ve sen imişsin ol câriye değil. Lâkin dünyâda iş işden husûle gelir ve zuhûr eder. Nitekim Türkî'de iş işi gösterir, derler. Arabî'de الكلام يجر الكلام³⁵⁷ dedikleri gibi. Hâsılı pâdişâh mihmân-ı gaybe hitâb edip demek ister ki, benim ma'sûkum senin zâtın ve maksûdum senin sohbetindir. Zirâ ma'sûkuma dermâna vesîle olan dahi ma'sûkamdır. Ve belki câriye ile bu işk-bâzlıktan murâd fi'l-hakîka sana taaşşukdur. Velâkin mukaddem ona taaşşukla ibtilâ sana taaşşuka vesîle olmuşdur. Nitekim demişler; الجاز قطرة الحقيقة³⁵⁸ Pes, hâlen emr ber-aks olup cevher-i aşk u muhabbetin kılâde-i kerden-i cânım dârû-yı ülfet ve sohbetin her dürlü derde dermândır. Bunda remz vardır ki rûh-ı sultânînin fi'l-hakîka ma'sûku mürşid-i kâmil ve hekim-i îlâhîdir, nefsi hayvânî [139] değil. Zira nefsi hayvânînin sohbeti cismânî ve mürşidin ruhânîdir. Rûh ise bu âleme bu sohbet için gelmişdir. Yani nefsi hayvânîye taalluku bu sohbeti bulmak için idi. Çünkü

³⁵⁵ Birbirimiz bulmuş iken sohbeti ganimeti bilelim. Bu tahta parçaları kim bilir bir daha ne zaman bir araya gelir.

³⁵⁶ Sadıklarla birlikte olunuz. (Tevbe 119)

³⁵⁷ Söz sözü getirir.

³⁵⁸ Mecaz hakikatin köprüsüdür.

hâsıl oldu. Ve derdine dermân zuhûr eyledi. Bundan fehm olunur ki insâna üstâdı cândan bile azîz
gerekdir, değil ki mâsivâ. Zirâ vusûl-i murâda vesîledir. Onunçün İskender pederinden üstâdına
ziyâde tazîm ederdi. Pederim beni semâdan arza tenzîl eyledi, üstâdım ise arzdan semâya ref eder,
dedi. Ve kezâlik bir vech dahi pederim, benim hayât-ı fâniyeme sebep oldu ve üstâdım hayât-ı
bakîyyeme bâisdir, diye üstâdına ziyâde ta'zîm ederdi. Li-muharririhi;

Budur tâ kadîmden mu'tâd   Ki pederden azîzdir üstâd

Bâde-zâ kelâm-ı mezkûrdan fehm olundu ki, rûh u mürşidden her biri min vech âşık ve
min vech ma'sûkdur. Zira gerçi rûh mürşide âşık oldu. Velâkin mürşid dahi rûha âşık oldu.
Onunçün uşşâk-var ayağına geldi, onunçün Şeyh Attar kuddise sırruhû Mantıku't-Tayr'da
buyurur;

هر که او در عشق صادق آمدست   بر سرش معشوق عاشق آمدست³⁵⁹

Maa-hâzâ, nihâyetde elbette âşık u muhibb olan ma'sûk u mahbûb olur. Onunçün
habîbullâh denildi.

ای مرا تو مصطفی من چون عمر
از برای خدمتت بندم کمر

Berây harfdır, lâm cerre manasına. Meselâ onunçün diyecek yerde berây-ı ân ve
senünçün diyecek yerde berây-ı tu derler. Ez berây Arabî'de min-ecl manasın ifâde eder. Velâkin
nazar-ı dakîkde itibâr budur ki berây mürekkebdir. Bir cüz berdir ki âlf ve yukarı manasınadır. Ve
bir cüzü ây'dır ki âyiden'den veyâ âmeden'den sığa-ı emrdir, gel beri manasına, beyâ gibi. Pes,
berây yukarı gel ve berây-ı tu senin arzını tahsîl için. Ve ez berây-ı hizmetet senin hizmetini
yukarı getirmek, yani tahsîl edip vücûda getirmekten ötürü demek olur. Vallâhu a'lem. Kemer
kuşâkdır, kemer-beste hizmetkârdır. Zirâ hizmet için kumaş bağlamış ve dâmen-i der-miyân
eylemiştir. Kuşak bağlamak ictihaddan kinâyedir. Nitekim hadîs-i i'tikâfda gelir; Kâne
aleyhisselâm [140] ³⁶⁰ إذا دخل العشر شد ميزه Zira şedde mîzere bir vechde i'tizâl-i nisâdan ve bir
vechle ictihâdden kinâyedir. Bâde-zâ beytde kıssa-ı Ömer raziyellâhu anha telmîh vardır. İcmâli
budur ki, fahr-i âlem sallallahü aleyhi ve selleme evâil-i İslâm'da Mekke-i Mükerrema'de esfel-i
suffâda Dâr-ı Erkâm dedikleri menzilde üç dört sene kadar istihfâ edip ricâl ü nisâdan kendiye
tâbi olan otuz tokuz nefer ashâbla sırren ibâdet ederlerdi. Zira iclâ-ı Kureyş'in batşından hazer

³⁵⁹ Aşkta kararlı ve sadık olan kimsenin sevgilisi ona aşık olarak geldi.

³⁶⁰ Ramazanın son on günü girince eteğini bağlardı. (Sahih-i Buhârî, Kitabu Leyle-i Kadr, 5)

kıralardı. Ol menzil hâlâ ziyâretgâhdır. Dâhil-i bâbda vü cânib-i yesârda bir büyük halka taş vardır. Fahr-ı âlem cenâbları ol taşa istinâd edip hâzır olan ashâba talîm-i Kuran ederler ve hükm-i Hüdâvend'i bildirirlerdi. Ve duâ edip buyururlardı ki; باحد الرجلين اما بابي خهل بن هشام و اما بعمر بن الخطاب Ve bazı rivâyâtda Ebû Cehl zikr olunmayıp yalnız Ömer hakkında dua olundu, demişlerdir. Nitekim İsmetî nazmında gelir;

Câm-ı aşkun müstehakkın gizle lutf it sâkıfâ
Kâbil-i feyz olmıyan yârânı irşâd eyleme

Pes Ömer hakkında duâsı müstecâb olup onunla erbâîn temâm oldu. Ol vaktde Hazret-i Ömer buyurdu ki, yâ resûlullah, izhâr-ı dîn edelim, و الله لا اعبد الله سرا بعد اليوم ³⁶² Andan ashâbı iki sâf edip birinde Hazret-i Hamzâ ve birinde kendisi kıyâm gösterip sell-i seyf etdikleri hâlde kelime-i tevhîdle ref-i savt ederek hazret-i Kâbe'ye gelip Kureyş'e karşı cehren tavâf ve tilâvet-i Kuran ve salât-ı zuhru ikâmet eyleyip bade-zâ Dâr-ı Erkâm'a doğru avdet etdiler. Pes, Hazret-i Ömer razıyallahü anh Mustafa sallallahu aleyhi ve selleme bu hizmeti eyledi. Ve getirdiği dîni izhâra sebep ve bâis-i kuvâ oldu. Ve ilâ âhirü'l-ömr onun salâbet ü celâdetiyle esâs-ı dîn istihkâm buldu.

Mana-yı beyt budur ki; ey mihmân-ı gaybî, sen bana Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem ve ben sana Ömer radiyallahü anh gibiyim. Bundan sonra vech-i teşbîh îrâd edip der ki, senin hizmetinden ötürü kemer bağladım. Maksûdum min ba'd senin hizmetinde ictihâddır. Bunda işâret vardır ki, mürşîd-i kâmil feyz ü terbiyede fahr-ı âlem hazretleri mazharı ve mürîd dahi hidmet ü ictihâdda Hazret-i Ömer mazharıdır. Ve tarîkat dedikleri iki nesneden ibâretdir. [141] Biri hidmetdir ki sâlik cânibine âiddir. Ve biri dahi nefesdir, feth-i fâ ile ki mürşîd tarafına râcîdir. Ve nefes-i mürşîd hakîkatde feyz-i Hak'dır. Ve Kuran'da gelir; و اتقوا الله و يعلمكم الله ³⁶³ Yani takvâ size müstenid ve talîm bana mensûbdur, demekdir. Ve rûhun hidmet için kemer-bend oldum, dediği heykel-i insânî ve nefis-i hayvânî taallukun beyândır. Zira hidmet bu taalluka mevkûfdur. Eğerçi rûh bedenden hâricde değildir, dahil de değildir. Belki melzûmun lâzımı ihâtası gibi bedeni muhîtdir. Li-muharririhî;

Bilmek istersen eger bu rûhı

Terk it içbu beden-i mecrûhı

از خدا خوییم توفیق ادب

³⁶¹ Allah'ım, İslam'ı iki kişiden biriyle yâ Ebu Cehl ibn Hişam'la veya Ömer ibn Hattab ile kuvvetlendir. (İbn-i Mâce, Mukaddime, 11)

³⁶² Allah'a yemin ederim ki bu günden sonra ona gizlice yemin etmem.

³⁶³ Allah'tan korkun. Allah size ilim öğretiyor. (Bakara 282)

بی اد [ب] محروم کشت از لطف رب

Malûm ola ki, Mevlânâ kuddise sırruhu hazretleri hizmet münâsebetiyle edeb zikrine intikâl eyledi. Zîrâ her kârda ve husûsan hizmetde riâyet-i edeb rûkn-i kavîdir. Onunçün terki sebep-i hirmân u hezelân oldu. Ve kavm-i Mûsâ vü İsâ ve emsâli terk-i edeble tenezzül-i azîm buldu. Mısra-ı sâni evveli ta'lıldır. Zikr-i Hüdâ ile ibtidâ etmede teberruk ve teyemmün vardır. Tevfik edebe muzâfdir. Tevfikin manası esbâbı muvâfık kılmaga derler. Yanî esbâbı müsebbebât cânibine tevcîh etmek ve her bir sebebi husûl-ı matlûbda âhire zahîr ü muvâfık kılmaktır. İbâdın Hak tealâdan taleb-i tevfik etdikleri matlûblarına muvassıl olan esbâbın biri birine muvâfakatını dilemekdir. Zîrâ esbâbda tefarruk müsebbibin husûlüne manî ve vusûlünü münâfidir. Pes, tevfik-i edeb dilemek edebın esbâbına irtibât ve ol eshâbın tahsîl-i edebde biri birine tevâfukunu istemekdir. Edeb, umûr-ı mustahsineyi riâyet ve umûr-ı mustakbihadan ihtirâz etmektedir. Edîb umûr-ı mustahsineyi riâyet edene derler. Ve ulûm-ı edebiye bilene dahi edîb derler. Ulûm-ı edebiyeden murâd ulûm-ı Arabiyyedir ki on iki aded ilmdir. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ve Muhammediye'de gelir;

Binde bir kulağuma girmez

On iki ilmi dinledüm kerrât

Miftâh-ı Sükkâkî üzerine olan Havâşî-i Şerîfe'de gelir, edîb kesirle, acîb manasındır. Yani ulûm-ı Arabiyye ki ilm-i edeb tesmiye olunur, acîb u garîbdır. Zira nûkât u letaifi [142] vardır. Ve bazılar vech-i tesmiyede dediler ki edeb-i ders ve muhâvere-i ilm edeb üzerine mevkûfdur. Ve Havâşî-i Hâdî'de gelir ki edeb aslında duâ manasındır. Onunçün edîb derler. Zira halkı mehâmide dâîdir. Sonra galebe-i istimâlle ilm-i lugat ve irâb üzerine ıtlâk olundu. Zîrâ sâir ulûmu kendine davet eder, tâ ki andan istifâde oluna. Ve Havâşî-i Hüseyniyye'de gelir; edeb nefsi kavlen ve fiilen müstakîm olmayan nesneden sıyânetdir. Ve bundan gayrı dahi vücûh-ı kesîre ile ta'rîf olunmuşdur. Ekseri mütekâribdir. Lutf, naîm-i dakıkayı îsâl ve nef-i azîmi olan nesneyi ifzâle derler. Kâh olur ki lutfla tuhfe ve hedâye murâd olunur ki onunla muhabbet ve meveddete muvassıl olunur. Nitekim hadîsde gelir; ³⁶⁴تهادو اتحابوا

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâdan her husûsda riâyet-i edebe tevfik taleb ederiz. Zira bî-edeb olan kimesne rabbü'l-âlemîn'in lutf u inâmından mahrûm oldu. Pes şol terk-i edeb ki bu makûle hirmâna sebebdır, anı terk ve hilâfi olan edeble bile ittisâf lâzımdır. Ve çünkü insân kârında müstakîl değıl ve her kemâl Allah tealâdan müfâzıdır. Pes, feyz ü tevfik-i edeb için dergâh-ı vâlâ-yı Kibriyâya dest-i duâ merfû gerekdir. Onunçün hadîsde gelir; الله ادبني فاحسن تاديبني

³⁶⁴ Hediyeleşin, birbirinizi sevin. (Muvatta, Hüsnî'l-Halk, 16)

آن³⁶⁵ Fâ‘ tefsîriyyedir. Manası ahsen-i te’dîble te’dîb etdi demektir. Nitekim Kur’an’da gelir; صوركم فاحسن صوركم³⁶⁶ Manası ahsen-i tasvîr ile tasvîr etdi, demektir. Bâde-zâ lutfü ism-i Rabb’e muzaf kıldı. Zirâ cümle eltâf-ı İlâhiyye makâm-ı rubûbiyetden tevârüd eder. Onunçün on sekiz bin âlem Hakk’ın merbûbudur. Yani hallerine göre ism-i mezkûrden ahz-i feyz ederler. Ve bu rubûbiyyet sebebiyledir ki Hak’la halkın arasında irtibât vardır. Allah tealânın esmâ-ı zâtîyyesinin âlem-i asla taalluku yoktur. Bu itibârladır ki vârid olmuşdur, وان الله لغنى عن العالمين³⁶⁷ Velâkin esmâ-ı sıfâtiyye ve fiiliyyesinin taalluku vardır. Bu cihetden rabbü’l-âlemîn denilmiştir. Pes Allah tealâdan tevfk-i edeb dilemek ism-i rab vesâtetiyledir. Zira tevfk vesâir niâm-ı İlâhiyye bu ismin teveccühüyle hâsıldır. Onunçün bu isme ism-i azâmdır demişlerdir. Eğerçi ki cemi esmâ-ı hüsnâ fi’l-hakîka ism-i azâmdır. [143]

بی ادب تنها نه خود را داشت بد

بلکه آتش در همه آفاق زد

Âfâk, ufkun cemidir, nâhiye manasına. Âfâk-ı arz u âfâk-ı semâ vü semânın taraf u nevâhîsi demektir. Ve sûfiyye katında âfâk, mâharic-i unk ile tefsîr olunmuşdur. Murâd âlem-i sâgire mukâbil olan âlem-i kebîrdir.

Mana-yı beyt budur ki; bî-edeb olan kimesne terk-i edeb etmekle yalnız kendini bed ü yaramaz tutmadı. Belki cemî etrâf âteş urdu ve gayrı dahi ânın zararıyla mutazarrır. Zira kâh olur ki bir şerâre bir mahalleyi ve belki bir şehri ihrâk eyler. Bu sebebdendir ki etıbbâ inşaallah kelimesin terk etmeleriyle cümleye hirmân hâsıl oldu. Kur’an’da gelir ki, الذين ظلموا منكم خاصة, الذين ظلموا منكم خاصة³⁶⁸ Maksûd zâlim ü gayr-i zâlimin mâ-beynlerinde cihet-i rızâ veya be-vech mâ-iştirâk bulmakla eser-i zulmün cümleye sâri olduğun beyândır. Pes, ولا تزر وازرة وزر اخرى³⁶⁹ zikr olunan âyete muhâlif değildir. Zira nefsinde sâlih ü tâlih biri birinden mümtâzdır. Velâkin ibtilâ zikr olunduğu üzre ya cihet-i rızâ vech-i iştirâkledir. Ve şer sûretinde zarar sârfi olduğun gibi hayr sûretinde dahi nef sârfidir. Nitekim hadîs-i zikrde gelir ki zikr için ictima edenleri Allah tealâ mağfîret eyledikde melâike, yâ Râb, fülân kes onlardan değildir. Belki meclis-i ehl-i zikre bir hâcet için gelmiştir, diyeler. Allah tealâ buyura ki, لا يشقى بهم جليسهم³⁷⁰ Yani ol dahi mağfûrdur.

³⁶⁵ Rabbim beni terbiye etti ve edebimi güzelleştirdi. (Sahih-i Buhârî , Kitabu’l-ilm, 31)

³⁶⁶ Size şekil verdi sonra da şeklinizi güzelleştirdi. (Mü’min 64)

³⁶⁷ Bütün alemlerden müstağni olan Allah’ın ihtiyacı yoktur. (Al-i İmrân 97)

³⁶⁸ Sizden yalnız zâlimlere erişmeyecek bir fitneden sakının. (Enfâl 25)

³⁶⁹ Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. (En’âm 164)

³⁷⁰ Onların oturumları onlara zarar vermez.

Zira ehl-i zikrle mücâlesede fi'l-cümle müşterekdir. Bunda sülâhâ ile mücâveret ve huzûrun hüsnüne delâlet ve tulahâ ile mücâlese ve muâmelenin kubhuna işâret vardır.

Ve bundan fehm olunur ki, nefis-i zâlimenin zulmet-i zulmu ervâh-ı nûrâniyyeye ve kulûb-ı Rabbâniyyeye dahi sâridir. Şöyle ki zulmet anları hazâir-i kuds ve riyâz-ı ünsden hasâis-i sıfât-ı ünse cezb eder. Ve hadîsde vârid olduğu üzere kalb-i insân bir mazğâdır ki onun salâh-ı hâli cemî eczâ-ı cesedin salâh-ı hâline medâr ve fesâdı dahi fesâdına sebebdir. Sultan ve reayâ gibi. Zira kalb, reisü'l-azâ ve'l-kuvâdır. Aslı budur ki ruhla beden arasında berzahiyeti vardır. Yani iki mertebeyi câmidir. Pes kalbin fesâdı ulvî olan rûha ve suffî [144] olan cesede sâridir. Nitekim hükemânın fesâdı rûh mertebesinde olan pâdişâha ve ten pâyesinde olan câriyeye sârî oldu. Ve muâleceleriyle maraz istihkâm bulup pâdişâhın rûhu ve câriyenin bedeni mütezarrır oldu. Zira kalb gibi pâdişâh ile câriye miyânında vesâtatları var idi. Ve bundan fehm olunur ki zarar-ı hass âfâka vü enfüse âmdir.

مائده از آسمان در می رسيد

بی صداع و بی فروخت و بی خرید

Mâide, taâma ve üzerinde taâm olan sofraya ve tabaka derler. Burada murâd taâmdır. Yani menn ü selvâdır ki Benî İsrâil'e sahrâ-yı Tih'de âsumândan erişir ve nüzûl ederdi. Nüzûl hakikatde mennin yani bânın sıfâtıdır ki havâdan ağaçlar üzerine inerdi. Velâkin tağlîben selvâya yani bildircin dedikleri kuşa dahi isnâd olundu. Veyâhud ol kuş, hakikatde sehâbdan inerdi ve her nesne ki âlî ola Arab ona semâ der. Maa-hâzâ hükmi-İlâhî mutlak semâdan nüzûl eder. Âsmân, âs ile mân'dan mürekkebdir. Âs degirmendir. Mân, mâniden'den benzeyicidir. Âsmânın mana-yı terkîbîsi degirmene benzeyicidir. Nitekim vâkıâda degirmen gibidir.

Su üzere gerdûn döne döne eder içindekini un.

Bundan fehm olunur ki bu teşbîhde muteber olan vech yalnız devrân değildir. Belki su üzerinde olmak dahi melhûzdu. Nitekim Kur'an'da gelir; ³⁷¹و كان عرشه على الماء Mî-resîd'de mî, hikâyet-i hâl-i mâzî ifâde eder. Sudâ' aslında suda'âdetdir. Esâsen salbede yani züccâc u hadîd ü emsâlinde olan şakka derler. Sonra istiâre tarîkıyle başda ağrıdan hâsıl olan iştikâka sudâ' dediler. Burada murâd kesbdir. Sebeb-i sudâ' serdir. Zira renc ü ta'dan hâli değildir. Furuht u harîd aslında mâzîdir, satdı vü aldı manasına. Burada masdardır, furuhten u harîden manasına. Zirâ bî aslında esmâ-ı cevâmîde dahil olur. Furuht'un vâv'ı vezn için işbâ' olunmaz.

³⁷¹ Arş su üzerinde idi. (Hûd 7)

Mana-yı beyt budur ki, Benî İsrâîl'e sahrâ-yı Tih'de gökden taam erişirdi. Yani bâl u bildircın yağar ve inerdi, baş ağrısız, yani bî-kesb ü taâmül ve bî-bey' u şerâ. Ve sabah ve akşam bu rızık mütevâsıl olurdu. [145] Ve herkes kifâyet mikdârı nimet-i hâzıra bulurdu. Bunda işâret vardır ki, Allah tealânın rahmâniyyetinin şânı her işde tevsî' ü tebsîrdir. Meğer kul cânibinden tazyîk ve takdîri muktezâ-yı mana ve sebeb zuhûr ede.

در میان قوم موسی چند کس

بی ادب گفتند کو سیر و عدس

Çend, adedden suâldir ki kem gibi, ne mikdâr ve ne kadar ve niçe manasına. Sîr sarımsak ve ades mercimekdir. Nitekim Hadîsde gelir; ³⁷²عليكم بالعدس فانه مبارك مقدس Bâde-zâ kelâm-ı Mesnevî iktifâ kabîlindendir. Ve illâ maksûd Kur'an'da zikr olunduğu üzere bakla ve hıyar ve mercimek ve soğan ve sarımsaktır. Bakla arzın münbit olduğu hızıravâtdır ki Haremeyn-i Şerîfeyn mücâvirleri ona yeşillik derler. Ve burada murâd letâif-i me'kûlâtdır. Na'nâ u kerefs ü emsâli gibi. Ve bundan malûm olur ki, Mevlâna hazretleri Kur'an'da vâki olan füm ile sarımsak murâd etdiler. Ve bazıları füm-i Bağdâdî ve bazıları dahi nohud'dur dediler.

Mana-yı beyt budur ki; Hazret-i Musâ aleyhisselâm kavmi arasında nice bî-edeb kimse vehayud nice kimse terk-i edeb etdikleri halde biz taâm-ı vâhid olan menn ü selvâ üzerine sabr edemeziz. Kanı bize yer bitirdiği sarımsak ü mercimek ü emsâli dediler. Hak tealânın bîlâ-sebeb îsâl etdiği niâm-ı lezîze ye kanaât etmediler. Belki kâh andan ve kâh dil-hâhları olan umûr-ı mezkûreden münâvebe ile tenâvül sadedinde oldular. Bunda tasrîh vardır ki, terk-i edeb edenler mecmû-ı kavm-i Musâ değil idi. Belki aralarında birkaç târikü'l-edeb kimse idi. Velâkin bazın sû-ı edebi hasebi ile cümleye hirmân oldu. Nitekim Şeyh Sa'dî buyurur;

نه که را منزلت ماند نه مهرا³⁷³

چو از قومی یکی بی دانشی کرد

Ve Gazve-i Huneyn'de bazıları kesret-i askere itimâden ³⁷⁴والله لن نغلب اليوم من قلة demekle evâil-i müsâdemede ba'zı inkisâr vâki oldu. Bu mana-yı mezkûr hasebiyle Kuran'da ashâb-ı kirâm radiyellâhü anhüm tedfîb olunup resûl-i ekrem aleyhisselâma olmayacak nesne suâlinden nehy olundular. Bâde-zâ, Mûsâ'dan murâd kalb u terk-i edeb eden nefis ü kuvâsıdır. Zira nefis haset, tıynet ve denâet himmetinden vâridât-ı gayb [146] u ilhâmât-ı Hakk'a kanâat etmeyip arz-ı

³⁷² Mercimek sizin içindir, muhakkak ki o mübarek ve mukaddesdir.

³⁷³ Kavimde biri edepsizlik etti mi ne dağda izzet kalır ne de ayda.

³⁷⁴ Bu gün az da olsa galib gelemeyeceğiz.

beşeriyetden şehvât-ı hayvâniyye ve lezzât-ı cismâniyye talep eyleyip bâkıyyât-ı uhreviyyeyi fâniyyât-ı dünyeviyyeye tebdîl sadedindedir.

منقطع شد خوان و نان آسمان

ماند رنج زرع و بیل و داسمان

Hân, zamme ile hazır pişmiş yemek ve fetha ile her nesne ki arasında olup içine yemek yerler. Ve nân ekmekdir, hubz manasına. Hân üzerine atfı hânın levâzımından olmak iledir. Pes burada hân u nânın mecmûu nimet manasına müstameldir. Zira kavm-i Mûsâ'ya âsmândan husûs üzerine nân nüzûl etmedi. Zer yere tohm ilka etmeye derler. Kâh olur ki mezrû^c yani yerden hâsıl olan mahsûl manâsına gelir, kezâ fi'l-kâmûs gibi. Ve bazılar zer^cle harsin mâbeynini fark edip dediler ki, hars, arzı tehye edip ilkâ-ı tohm etmeye, zer^c ise mürâât u inbâta derler. Nitekim Kur'an'da gelir; ³⁷⁵أفرايتم ما تخرثون ءانتم تزرعونه ام نخن الزارعون Pes hars halkın ve zer^c Hakk'ın sıfatı olmuş olur. Onunçün Allah tealâ anlar için harsı isbât ve zer^ci nefy eyledi. Bu sûretde beyt-i Mesnevî'de olan zer^c manasına me'hûz olur. Bîl, bâ-ı Arabî ile oldur ki onunla bâğ u bostan kazarlar. Ve çapa ki demirden ve ağacdan olur. Türki'de dahi meşhûrdur, bel derler. Dâs oraktır. Mân, nefsi-i mütekellim maa'l-gayr zamîridir, biz demektir.

Mana-yı beyt budur ki; kavm-i Mûsâ'dan bir tâife terk-i edeb etmekle âsmândan nüzûl eden menn ü selvâ nimeti munkatı oldu. Ve bizim zirâat u bil ü orağımız zahmeti kaldı, kendine izâfet kıldı. Zira tahsîl-i maaş sadedinde olan efrâd-ı insânın renc-i mezkûrda iştirâki vardır. Yani matlûb olan hubûb u emsâlini tahsîl için ekmeye vü dikmeye vü orakla biçmeye ve bil ile kazmaya muhtâc oldular. Ve bî-gâile ve bilâ-taab vârid olan nimet-i Rab mütegayyir olmak ile terk-i edeb olanların zararı Benî İsrâil'den sâirlere dahi sârî oldu. Ve Kur'an'da gelir; ³⁷⁶ما باقسههم أن الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا Pes eger teğayyür-i hâl etmeseler nimet-i âsmân bâkî kalır ve zahmetten halâs olurlardı. Bâde-zâ mân lafzı belâ vü zahmet ve orak manasına dahi gelir. Yani belâ ve zahmet olan orak ve emsâli [147] kaldı. Veyâhud ev bark beslemeye alet olan orak ve gayrı edevât ve esbâb zahmeti kaldı. Ve bunda işâret vardır ki kalb ve rûha vârid olan feyz-i İlâhî'nin kadri bilinip şükr olunmak ve devâmına medâr olan esbâb içinde bulunmak gerekdir. Ve illa hüsrânlar ibtilâdan mâada umûr-ı beşeriyeye taalluk ve mübâşeret yüzünden beden dahi çok mtezarrır olur ve meşakkat çeker. Li-muharririhî;

Zevk-i bâkî dilersen ey derviş
Fezy bir hân-ı âsmânîdür

Câm-ı feyz-i Hüdâ'ya el sunagör
Yer yüzünden kesilmeden konagör

³⁷⁵ Ektiğiniz tohumu gördünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz mi bitiriyoruz? (Vâkıa 63-64)

³⁷⁶ Bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. (Râ'd 11)

باز عيسى چون شفاعت كرد حق

خوان فرستاد و غنيمت بر طبق

Şefâat şef' den müştâkdir, şef' çift manasınadır. Ve tek zıddıdır. Zîrâ şefi' olan kimse kendini meşfû'la olana taleb-i hâcetde olana çift eder. Onunçün kişi kendi nefsi için etdiği duâya şefâat demezler. Ve kezâlik ümmetin fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve selleme makâm-ı vesîle ve gayrı için etdikleri duâ şefâat kabilinden değildir. Zîrâ şefi' de uluvv veya meşfû'un lehin aczi şartdır. Velâkin sûfiyye-i muhakkıkîn kaddesallahü esrârehüm katında ümmetin fahr-ı âlem'e duâsı fahr-ı âlemin makâm-ı fark u tafsîlinden makâm-ı cem u icmâline göredir. Nitekim teşehhüdde ³⁷⁷السلام عليك ايها النبي hitâbı mertebe-i melekiyyeden mertebe-i beşeriyyete nisbetledir. Yanî rasûlellah'dan teşehhüd sudûru takdîri üzerine. Zirâ vukûu mütevâtîr değildir. Hak mâ-badine merhûndur. Hân burada fethayladır, sofrâ manasına. Yani nesne ki ârâste edip içinde yemek yerler. Velâkin sofrâ Arab'a göredir ki cilden yani dereden ederler. Mendîl Acem'e göredir bast edip üzerinde taâm yerler. İskemle dedikleri âlet ü gayrı yüksek nesne cebbâr olanlaradır ki tenâvülde inhinâ zahmetinden firâren ittihâz eylerler. Aceb hâldir ki bu a'sârda mecâlis-i kibârda üçü bile cem olunmuşdur. Zira evvel mendil bast edip andan üzerine sofrâ andan iskemle andan gayrı âlet vaz edip cabbâriyyeti tekmi'l etmişlerdir. Ganîmet aslında ehl-i harbden kahren alınan emvâldir. Tabak ma'rûf nesnedir, sahan gibi. Ağacdâ ve tobrakdan ederler.

Mana-yı beyt budur ki; Hazret-i İsâ aleyhisselâm yani Hazret-i Mûsâ aleyhisselâm menn ü selvâ [148] husûsunda Benî İsrâil için şefâat eylediği gibi çün Havariyyûn murâdları olan mâide hakkında şefâat eyledi. Yani üç gün rûze-dâr olup bade iğtisâl edip tevâzuan palâs pûş oldu ve iki rekât namaz kılıp bu vesâili takdîmden sonra âdâb u şerâiti üzre duâ kıldı. Hak tealâ âsmândan iki ebr miyânında surh-reng sofrâ müstemill olduğu tabak üzerinde ganîmet gönderdi ki murâd nân u nemek ü mâhi-i büryân ve zeytûn u asel u envâ-ı müşehiyyât ve müstelezzâtıdır. Ki bi-kudreti'l-llâhi tealâ halk olunmuş idi. Dünyâ vü âhîret taâmından değil idi. Nitekim niçe ehlullâha dahi sofralarda ve mevâzı-ı zaruretde çok vâki olmuşdur. ³⁷⁸و الله على كل شيء قدير فتبارك الله احسن الخالقين. Ve zikr olunan mâide yevm-i ahdde vâki olmak ile nasârâ ol günü ıyd ittihâz edip ilâ hâzâ el'an onunla tedeyyün etmişlerdir. Vech-i tahsîs budur ki, yevm-i ahd mebd-e-i halk-ı kâinâtdır. Yani hilkatden murâd gıda-ı rûhânî ile insanı terbiyedir. Pes ol gıdânın sûreti olan mâidenin hilkat u nüzûlü bi-hasebi'l-hikmet yevm-i ahdde tahsîs olundu. Ve yevm-i ahdin mebd-iyyetine binâen

³⁷⁷ Ey şanlı peygamber sana selâm olsun.

³⁷⁸ Yaratın şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir. (Mü'minûn 14)

bazılar ol üsbûu yanî haftanın ibtidâsını ol günden itibâr etmişlerdir. Ki Acem ona yek-şenbe ve Türk bâzâr günü der ki ibtidâ-i hafte lügaten yevm-i ahad ve orfen yevm-i sebtidir. Nitekim hâlâ şâyi olan dahi budur. Bâde-zâ irsâl-i mâide Hakk ismine isnâd olundu. Maa-hâzâ münâsib olan rezzâk veya emsâline nisbet idi. Zira hak kelimesi bâtil mukâbelesinde istimâl olunur. Pes, bunda mâidenin hakikatine ve Hazret-i İsâ aleyhisselâmdan mucize olmasına işâret vardır. Şöyle ki itirâf olunmamak ve şükürü kılınmamak ve kadri bilinmemek butlân u hasâr u helâke müeddîdir. Li-muharririhî;

İltifât itme sakın esbâba   Nazarun kıl müsebbibe maksûr
İstersen ola nimet efzûn   Eyleme rûz u şeb şükürde kusûr

باز کستاخان ادب بکذاشتند

چون کدایان زلها بر داشتند

Küstâh, bî-tekellûf yanî her işde cüret edip ve utanmaz ve edebsiz kimse. Güzeştin, geçmek ve terk etmek. Gedâ fakîr ve dilenci. Zelle, fethle yerden nevâle [149] kaldırmak ve artan taâmdan kimesneye konulan nesne. Burada murâd bakıyye-i taâmdır. Bâde-zâ mısra-ı sâni ülâyı beyândır.

Mana-yı beyt budur ki; ger o bî-edebler yanî kavm-i Mûsâ'nın bî-edebleri kavm-i İsâ'nın bî-edebleri dahi terk-i edeb etdiler. Şöyleki ol hân-ı âsmânî müstemil olduğu tabaklarda mevzû olan niâm-ı İlâhiyyeden murâdları kadar nevâle etdiklerinden sonra hırs-ı gâliblerinden nâşî gedâlar ve denî ve hasîs âdemler gibi bakıyyesin kaldırdılar ve iddihâr eylediler. İşte bu nimet husûsunda etdikleri terk-i edebdir. Maa-hâzâ bundan mukaddem birkaç vech ile dahi terk edip izhâr-ı hasâset etdiler. Biri bu ki ibtidâ-yı talebde “Yâ İsâ ibn Meryem” diye hitâb etdiler. “Yâ rûhullah” veya bunun emsâli elkâb-ı müşerrefeden biriyle nidâ etmediler. Zira kişi pederini ism-i sarîhle duâda terk-i edeb olıcak nebi-yi azimüşşâni ilm-i hâss ile tasrîh de bi-tarîki'l-ülâdır. Zîrâ muallimü'l-hayr olan kimesne peder mertebesinden âlîdir. Ve Kur'an'da gelir; بعضكم بعضا لا تجعلوا دعاء الرسول بينكم كدعاء ³⁷⁹ Yani resullullah sallallahü aleyhi ve selleme hitâb etdikde ism-i sarîhle “Yâ Muhammed” demeniz. Belki “Yâ resûlullah” veya “Nebiyüllah” veya “Ebâ'l-Kâsım” demekle tevkîr ediniz. Bundan fehm olunur ki, muallimü'l-hayr olanlara tevkîr lâzımdır. Ve ehl-i ilm ü fazlın ve üstâzların hakkı bilinmek gerekdir. Ve biri dahi budur ki, Allah tealânın kemâl-i kudretinde müteşekkik olup ³⁸⁰ هل يستطيع ربك dediler. Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm تحي الموت

³⁷⁹ Peygamberi kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. (Nûr 63)

³⁸⁰ Rabbinin gücü yeter mi? (Mâide 112)

رب ارنى كيف³⁸¹ dediği gibi itirâfa dâir olan ibâreti istimâl etmediler. Ve biri dahi budur ki, Hazret-i İsâ gibi vasıta-ı aleyh yüzünden emr-i sâfil dilediler ki gıda-ı cismânidir. Zira zâhir-i nazarları gâlib ve umûr-ı tabîyyede mağlûb idiler. Bunda işâret vardır ki, bir kâra duhûl ve hurûc izn-i Hakk'a mülâbis gerektir. Ve bir işde hareket-i nefsâniyye bulunmak terk-i edeb makûlesidir. Zira Allah tealâ mütevellî-i umûr ve mutasarrıf-ı her kâr ve müessir-i cemle-i gird-kârdur. Abde lâzım olan sükût ve muktezâ-yı hikmet üzre cereyân ve me'zûn olmadığı işe adem-i taarruzdur. Ve bu manaya işâret edip Kur'an'da gelir; ³⁸² وقل رب ادخلنى مدخل صدق و اخرجنى مخرج صدق Li-muharririhî;

Ehl-irâz oldun ise eyle sükût

Edîbâne [150] hareket eyle şehâ

Dile gelmez çü hikmet-i meskût

Söz götürmez bu meclis-i melekût

کرده عیسی لابه ایشانرا که این

دائمست و کم نکردد از زمین

Lâbe, yalvarmak, tazarru. Burada murâd lütfla söylemek. Ve kem, feth ile eksik ve zamme ile nâ-bedîd manasına. Ve burada evvelki mana izhârdır. Zemîn yerdir, aslı zemmîdir. Zemme mensûb demektir. Ahirinde olan nûn nisbeti tekdî içindir. Zem sovuğuğa derler. Toprağın tabîati bârid olduğundan ötürü zemîn demişlerdir.

Mana-yı beyt budur ki; Hazret-i İsâ aleyhisselâm havariyyûna ve sair mâide-hor olanlara tazarru eyledi ve yalvardı. Ve lutf u istimâletle söyledi. Böyle diye ki hân-ı âsmânî dâim ü bâkîdir. Yer yüzünden eksik olmaz. Yani zaruret oldukça tâze tâze nüzûl eder. Zira kâdir isminin tecelliyâtına nihâyet yoktur. Ve feyz-i İllâhî bizim kıyâsımızdan artıktır. Pes bu nimet-i hazıra ve dâimenin bakıyyesini haml edip iddihâr etmeye zarûret taalluk etmez. Ve bu sırrı bilen böyle hırs-ı gâlib ve tama-ı hâm yoluna gitmez. Bu husûsda böyle terk-i edeb etmez idi. Bunda işâret vardır ki zemîn-i beşeriyetden rızk-ı sûrî ve gıda-i cismânî eksik olmadığı gibi zemîn-i dilden dahi rızk-ı manevî ve gıda-ı rûhânî eksik olmaz. Velâkin hırsa düşüp anı evrâka kayy ve şehvet-i kelâm ile mübtelâ olup dili mâsivâyâ bend etmemek gerektir. Zîrâ ulûm-ı zâhire dünya ve ulûm-ı bâtine ukbâ gibidir. Ki ehlullah olanlar ikisine bile taallukdan mücerredlerdir. Dil-i insânî sehâba ve feyz-i İllâhî bârâna benzer. Meselâ bir şehir üzerine mesbûk olan sehâb pür berekât-ı ifâzâ-ı bârân eyledikde memûr olduğu tarafâ gider. Ve ifâzâ eylediği bârâna dönüp bakmaz. Kezâlik dil-i insânda dahi bir feyz hâsıl olsa ve bir mana zuhûr bulsa gerek lisâna veya kaleme gelsin ve gerek gelmesin gönül ol hâlet ile mukayyed olmayıp feyyâz-ı ezeliye teveccüh-i dâim üzerine olmak ve

³⁸¹ Ey Rabb'im, ölüleri nasıl diriltirsin bana göster. (Bakara 260)

³⁸² Ve şöyle niyâz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla, çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. (İsrâ 82)

memûr olduğu Şuhûdla kâim bulunmak gerekdir. Nitekim Kuran'da gelir; ³⁸³قل الله ثم ذرهم Sual olunursa ki, ³⁸⁴قل بفضل الله و برحمته فبذلك فليفرحوا nazmindan mefhûmdur ki fazl u rahmet ile iftihâr gerekdir. Cevâb budur ki, bu iftihâr u sÛrÛr tahdîs-i nimete mahmûldÛr. Maa-hâzâ fazl u rahmet ile iftihâr [151] etmek evsât u erbâb-ı vesâit hâline işâretidir. Nihâyet ehline gÛre iftihâr etmek hakk-ı mahz ileidir. Zira bi-fazlillah'da olan izâfet tarîf-i zât içindir. Pes hakîkatde vâsıtaya itibâr yokdur. Zira Hak mahbûbu'z-zâtıdır, mahbûbu'l-atâiyye değildir. Atâsı mahbûb olmak kendi bi-zâtihî mahbûb olmakdandır, f'efhem cidden. Ve bu sırr-ı mezkûre dâirdir. Ol mana ki, fahr-ı âlem aleyhisselâm Hazret-i Sıddîk'a hitâb edip ³⁸⁵ما ابقیت لاهلك buyurdukda Allah ve resûlehü, dedi. Ve kezâlik ol mazmûn-ı münîfe ki, fahr-i âlem aleyhisselâm buyurdu; ³⁸⁶الله خلیفتی فی اهلی Pes eğer Benî İsrâîl'de bu idrâk-i pâk ve bu Şuhûd-ı hakîkî olaydı atâyı iddihâr etmezler, belki mu'tıyı iddihâr ederlerdi. Zira mu'tînin bekâsıyla atâ dahi bâkî ve velâ yunkatı'dır. Burada zâhir olur ol hadîsin sırrı ki, fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem buyurur; ³⁸⁷علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل Zîrâ zıkr olunan husûsda Hazret-i Sıddîk radiyellahü anh Hazret-i İsâ aleyhisselâma müşâbih oldu. Yani Hazret-i İsâ'nın Benî İsrâîl'i iddihârdan nehyi bekâ-ı feyza delâlet ve Şuhûd-ı Hakk'a işâret olduğu gibi Hazret-i Sıddîk'ın dahi kendi kuvâsını iddihârdan men'î sırr-ı hilâfete îmâ ve huzÛr-ı feyyâza remzdir. Velâkin Sıddîk bi'l-fiil bu sırta cemî kuvâsıyla mütehakkık oldu. Hazret-i İsâ'nın kuvâ-yı âfâkıyyesi mütehakkık olmadı, f'efhem cidden.

بد کمانی کردن و حرص آوری

کفر باشد پیش خوان مهتری

Makûlât-ı İsâ aleyhisselâmdandır. Gümânî ve âverîde olan yâ'lar masdariyye ve mihterîde olan yâ nisbiyyedir.

Mana-yı beyt budur ki; sÛ-i zann eylemeklik ve hırs getirmeklik küfr olur. Ziyâde ulu kimseye mensûb olan sofrâ veyâ nimet önünde ve yanında. Yani Allah tealâ ki, azam-ı küll-i azîmdir. Mâide ki, onun nimet-i bî-gâilesidir, ol mâide eksilir, her bâr matar nüzûl etmez, diye yedikden sonra fazlasın kaldırmak ve hırsa düşÛp iddihâr etmek Allah tealâyâ sÛ-i zann ve kudret-i tâmmesi hakkında teşekkük ü tereddüddendir. Bu makûle sÛ-i zann ve tereddüd ise küfr-i bi'l-lâhdır. Onunçün Haber'de gelir; ³⁸⁸ویل للشاکین فی الله Dünyâ halkından kerîmü't-tab' [152] olanlara

³⁸³ Allah de sonra onları bırak. (En'âm 91)

³⁸⁴ De ki; bunlar Allah'ın bol olan rahmet ve bereketiyledir. Buna sevininler. (Yunus 58)

³⁸⁵ Ev halkına ne bıraktın? (Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l-Menâkıb, 16)

³⁸⁶ Allah ev halkım için benim vekilimdir. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-Hac 425)

³⁸⁷ Ümmetimin alimleri İsrâîl oğullarının nebileri gibidir.

³⁸⁸ Allah'tan ŐÛphe edenlerin vay hallerine!

hüsn-i zan ve va'delerine sükûn u itminân var iken, cümle keremlerin madeni olan feyyâz-ı mutlaka hüsn-i zann etmek şân-ı âlisini cehldendir. Kangı zamanda zamîn olduğu rızkî îsâl etmedi. Ve ne vaktde kulun hâceti olup da bitmedi. Pes azîm hakkında olan cinâyet dahi azîmdir. Ve Allah tealâyı aczle nisbet etmek küfr-i sârihidir. Rızk eğer sûrf ve eğer manevidir, zâhir u bâtına vâsıl u mütevâsıldır. Ve ilâ ebedü'l-âbâd feyze nihâyet yoktur. İnsan anı tazyîl etmemek gerektir. Bu cihetdendir ki, Hâcer aleyhisselâm zemzemi havz eyledikde tazyîk etmekle cereyânına mâni oldu. Ve illâ hâzâ el'ân cârî olur kalırdı. Ve bunla ism-i rahmânın kemâl-i vüs'atine işâret vardır. Ve kul dahi Allah tealâdan hulk-ı hasen ahz edip ol vüsatin sırrıyla mütehakkık olmak gerektir. Zîrâ rahmet-i Hak'da müzâyaka göstermek deryâ-yı bî-pâyân eksilir demek gibidir. Bu ise cehl-i azîmdir. Ve Kuran'da gelir; ³⁸⁹ و عرض عن الجاهلين Li-muharririhî;

Âsîyâb-ı felek bir şen devvâr olalı
Dâne eksik değil insâna doğup var olalı
Periveş virmededür tıfl-ı dile mâder-i feyz
Pâre-i çûb ten zâr çü kûhvâr olalı

زان كذا رويان نادیده زآز

آن در رحمت بر ایشان شد فراز

Zâz hırs manasınadır. Evvelinde olan zâ-i meksûre ez lafzından tahfif olunmuşdur. Min ve an manalarında istimâl olunur harfdır. Burada min eclihî manasınadır. Mimmâ hafî'etihim nazmında olduğu gibi. Firâz, kesr ile bağlamak manasınadır. İfrâz kun derler; kezâ fi-Miftâhu'l-Lügat. Zâhir olan budur ki, firâz yukarı ve yüce manasınadır. Nitekim sâir lügâde tasrîh olunmuşdur. Kapının yüce olması kapanıp bağlanmasından ve içeri duhûl olmamasından kinâyedir. Der-i rahmet isnâd-ı mecâzdır. Ve bunda işâret vardır ki, nüzûl eden mâide bevvâb-ı rahmetden bâb-ı mahsûs idi.

Mana-yı beyt budur ki; ol görmedik gedâ yüzlü dilenci sûretlilerin üzerine hırs-ı gâliblerinden ve tama'-ı hâtırlarından ötürü zikr olunan rahmet kapısı kapandı. Ve terk-i edebleri ol mâidenin inktâna ve âsumândan adem-i nüzûluna sebep oldu. Anlar rahmet-i [153] Hakk'ı tazyîk etmeleriyle Hak tealâ dahi anlara tazyîk eyledi. Ve belki bed-gümânla bâtınlarının memsûhiyyetine binâen zâhirlerini dahi mesh kıldı. ki, sâhib-i maâlim kavli üzerine üç yüz otuz ten-i sûret-i hû ki, mesh olundular. Ve üç günden sonra helâk oldular. Ne dünyâ ve ne âhîret hâsıl oldu. Pes, zâhir-i rızk husûsunda terk-i edeb etmek mesh-i sûrete sebep olıcak bâtın-ı rızk husûsunda olan terk-i edeb dahi mesh-i bâtına bâisdir. Yanî insân müstaid olmadığı hakâik ve maarifi taleb etmemek gerektir. Zirâ gerçi feyz-i Hak'da bahl yoktur. Fe-emmâ mahall-i tehyie

³⁸⁹ Cahillerden yüz çevir. (A'raf 199)

olmadıkça husûlde zarar-ı azîm vardır. Zira tehammül edemediğinden delâle düşer. Ve mesh-i hakîki ile memsûh olmasına sebep olur ki, ol kavmin hiss-i hayvâniye vü şehvet-i nefsâniyetleri gâlip idi. Onunçün sıfât-ı hayvâniyye üzerinde âriye olan sûret-i insâniye memsûh olup sıfât-ı hakîkiyyeleri sûretiyle zâhir oldular ki, savt-ı hınzırdır. Bundan zâhir olur ki, cümle halk kendi sıfât-ı hakîkiyyeleri sûreti üzerine haşr olunur. Nitekim hadîsde gelir. كما تعيشون و تحشرون كما تموتون³⁹⁰ Yani suver-i sıfâtdan ne üzerine vefât etdilerse ol sûret haşr olunurlar. Ve kalplerinde bâtıl olan heykel-i mahsûsa üzerine bulunurlar. Onunçün âhirete âlem-i sıfat demişlerdir. Li-muharririhî;

Olma mağrûr-ı cemâl-i zâhir
Âteş-i dûzaha olur matrûh

Kim bilür hüsn ü kubhunu âhir
Akıbet bunca kevkeb-i zâhir

ابر بر ناید پی منع ذکات

وز زنا افتد و با اندر جهات

Ebr'den murâd mecâzen matardır. Nitekim şiiirde gelir;

رعیناه و ان کانو اغضابا³⁹¹

اذا نزل السماء بارض قوم

Semâdan murâd, gays u merf olan nebtidir. Ber zâiddir. Zira efâl ü masâdır avâilinde tahsîn-i lafz için gelir. Nâyed aslına ne âyed'dir. Tahfif için hâ-i resmî hafz olunmuşdur. Pey ta'lîl içindir. Zekât ve emsâli vâvla resm olunmak mushafa göredir. Burada elif ileidir. Vebâ maraz-ı âmmâ derler, tâûn olsun, gayrı olsun. Pes vebâ tâûndan âmmıdır. Yani her tâûn vebâ olur. Velâkin her vebâ tâûn [154] olmaz. Burada vebâdan murâd tâûndur. Nitekim hadîsde gelir;

لم يظهر الفاحشة في قوم قط حتى يعلنوا بها الا فشا فيهم الطاعون والاجاع التي لم تكن فشت في اسلافهم و لم يمنعوا

ذکات اموالهم الامنعوا المطر و لولا اليهائم لم يعطر³⁹²

Ve cihât cihetin cemidir. Harekât-ı mesele âhirinde olan hâ vavdan ıvazdır. Zira aslı vechdir, mustakbel-i küll-i şey manasına.

Mana-yı beyt budur ki; sâhib-i nisâb olanlar zekâtı fukaradan men ve hakkı müstahakkına îsâl etmediklerinden ötürü bârân hâsıl olmaz, yani yağmur yağmaz. Zîrâ fukârânın

³⁹⁰ Yaşadığınız gibi ölürsünüz. Ve öldüğünüz gibi dirilirsiniz.

³⁹¹ Yağmur bir kavmin toprağına indiğı zaman kendileri kızgın da olsalar, biz hayvanlarımızı o yerde otlatırız.

³⁹² Fuhuş bir toplulukta zuhur eder de onlar onu açıkça yaparlarsa illaki onlarda vebâ ve kendilerinden önceki atalarında yayılmayan hastalıklar yayılır. Ve bir topluluk mallarının zekatını vermezse illaki kendilerinden yağmur kesilir. Ve hayvanlar da olmazsa hiç yağmur yağdırılmaz. (Sünen-i İbni Mace, Kitabu'l-Fiten, 22)

haklı olan feyz münkati oldukda ağniyânın nemâsına bâis olan bârân münkati olur. Ve kezâlik zinâ sebebiyle cihât-ı muhtelifeye tâûn düşer ve her hânedede fâş olur. Zira zinâ ahlâk-ı manevidir. Pes, ³⁹³الجزاء من جنس العمل³⁹³ fehvâsınca helâk-ı sûrî zuhûr eder. Gâliben sabiyânda vaki olduğu zaaf vücûdlarına binâendir. Yani zât u sıfat terâzinin iki kâffesi gibidir. Sıfat bazı avârız ile mağlûb oldukda zât tarafı râcih gelip fenâya müeddî olur. Bekâ-ı insan ise galebe-i sıfat ileddir. Onunçün pîrlerde istimsâk yokdur. Zira azâ vü kuvâ mağlûb u zebûndur. Bade-zâ beytde işâret vardır ki, nefsinin sıfât-ı zemîmeden tezkiye etmeyen feyz-i Hak'dan mahrûm ve mâsivâyâ nazar-endâz olan maraz-ı ruhla mevsûmdur. Velâkin rûhdan cemi kuvâyâ sârîdir. Onunçün cihât ile tabîr olundu. Li-muharririhî;

Salmadan hâke anâsır-ı zâtun
Mâsivâyâ nazar zinâdandur

İdegör nefsüni hevâdan pâk
Olur onunla rûh-ı ulvî helâk

هر چه بر تو آید از ظلمات و غم

آن زی با کی و کستاخت هم

Zulumât ile murâd şedâid-i hâiledir. Nitekim Kuran'da gelir; من ینجیکم من ظلمات البر و البحر³⁹⁴ Zîrâ zulumât hâssa-ı basarı ibtâl etdiği gibi şedâid-i hâile dahi havassı ibtâl ve ukûlu idhâş eder. Onunçün yevm-i şedîde yevm-i mezâlim derler. Türkî'de "ak akça kara gün içindir" dedikleri bu manayadır. Gam, gussa ve şiddetdir. Aslında setrü'ş-şey manasınadır. Zira kalbi setr ve nefsi ahz eder. Nitekim sehâbe gamâm derler. Zîrâ zû-ı şemsî setr eder. Gam ve vehm miyânında fark budur ki, gam hüzn gibi mâziye müteallık vehm, havf gibi mustakbale dâirdir. Gamdan sehr yanî uykusuzluk vehmden nevm ârız olur. Gamı zulumât üzre [155] atf etmek hâssı âmm üzerine atf kabîlindedir. Zira kâh olur ki, gamın sebebi malûm olmaz. Ve mısra-ı sâni âhirinde hem îrâd olunmak letâfetden hâlî değildir, kemâ lâ yahfâ. Bâk, bâ-ı Arabîyle, lisân-ı Arabî'de mübâlât ile tabîr olunur, kayırmak manasına. Türkî'de eymenmek derler. Havfdan olsun hayâdan olsun hiçbir nesneden eymenmeyen kimesneye bî-bâk derler. Hem burada hemî manasınadır ki, takfir içindir. Kelâmın evvelinde ve âhirinde vâki olur. Nitekim bâlâda beyân olundu.

Mana-yı beyit budur ki; mutlaka şedâid-i hâile ve husûs üzerine gam u gussadan her ne senin üzerine gelirse ve teveccüh kılıp vârid olursa ol nesne senin edebe müteallık olan umûru kayırmadığından ve bî-hâyâ olduğundandır. Nitekim Kuran'da gelir; اصابکم من مصيبة فیما کسبت ایدیکم

³⁹³ Karşılık yapılan işe göredir.

³⁹⁴ De ki; karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır. (En'âm 63)

و ما³⁹⁵ Ve illâ mûcib olmadıkça nevâzıl masrûf ve mesâib medfû'dur. Ber tu âyed kelâmından mefhûmdur ki, kazâya âsumândan ve arş-ı alâdan beri nüzûl eder, hayr olsun, şerr olsun. Onunçün şer denildi ki, arşın maktûbudur. Yani ahkâm-ı şerîât arşdan beri nâzil olmuştur. Ve amâl-ı şeriyye dahi oraya suûd eder. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ve bu beytde setr ü tecellî hâline işâret vardır. Yani her ne zaman sâlikden bir vakfe yâ bir hatıra veya gayrı bir terk-i edeb sâdır olsa setr u inkıbâz u kahr u celâl ile muâheze olunur. Zira şerâitde terk-i ahkâm hucûm-ı âlâma sebep olduğu gibi tarîkatde dahi terk-i âdâb nüzûl-ı hicâba bâisdir. Ve bu tecellî ve istitâr ebrâra göre müteâkıbdır. Meğer kümmel-i mukarribîn ki, anlar şuhûd-ı dâim ve huzûr-ı muttasıl üzerinedir. Nitekim hadîsde gelir; ³⁹⁶ صنف من اهل الجنة لا يستتر الرب عنهم و لا يحتجب Ayn;

Kesilmez feyz-i deryâ cû değil bu

هر که باکی کند در راه دوست

رهزن مردان شد و نامرد اوست

Dost, düşman mukâbilidir. Burada murâd Allah tealâdır ki, yâr-ı hakîkîdir. Nitekim Kuran'da gelir; ³⁹⁷ الله ولي الذين آمنوا Ve sâir muvassıl-ı Hakk olan vesâite dahi bi't-tab dost ıtlak olunur. Nitekim hadîsde gelir; ³⁹⁸ لا يؤمن احدكم حتى اكون احب اليه من والده و ولده والناس اجمعين Râh-ı dostdan murâd tarîk-i Hak'dır. Ve husûs üzerine hidmet ü emsâli murâd olunmak dahi câizdir. Rehzen, yol urucudur ki, harâmî derler. Maksûd, [156] yoldan mürûr edeni urmakdır. Arab kâtu't-tarîk der. Zira yolda tarassud u âyende vü revendeye taarruzu ebnâ-yı sebîlin yoldan ınkıtâna sebebidir. Nâ-merd er değil demektir. Zira merd erdir. Lisân-ı Arabî'de recül manasına. Hadd-i bülüğa varmayınca demezler. Ve merd-i hakîki odur ki, hakîkat-ı reculiyete bâliğ ve vâsıl u kemâl-i insâniye mazhar u nâil ola. Nitekim merdân-ı İlâhî derler ki, bulûğ u vüsûl ehlidir. Maksûd-ı sülûk ile güzër eden sinn-i erbaînde demektir. Zira erbaînde ricâl-i dünyâyâ kemâl-i akl-ı maâş hâsıl olduğu gibi ricâlüllaha dahi tamam-ı akl-ı meâd hâsıl olur ki, keşf-i tâm u tecelli-i âmmdır. Ve bu mertebeye vâsıl olmayana pîr-i nâ-bâliğ derler.

Mana-yı beyt budur ki; her ki, tarîk-ı Hak'da ve hidmet-i cenâb-ı mutlakda ve ana muvassıl olan turûk-ı amâl u ahvâlin birinde bî-bâklık eylese ve hetk-i perde-i edeb kılsa merdân-ı Hüdâ'nın yolun urmuş olur. Zirâ zararı cümleye sâridir. Ve câizdir ki, merdân mana-yı lügâvîsine mahmûl ola. Bu sûretde rehzenlik mütâbaat olunmak ile halkı idlâle vü tarîk-i Hak'dan ihrâc u

³⁹⁵ Başınıza gelen herhangi bir musîbet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Şûrâ 30)

³⁹⁶ Bir sınıf iman ehli var ki, Allah onlardan gizlenmez ve saklanmaz. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-Cenâiz, 90)

³⁹⁷ Allah iman edenlerin yardımcısıdır. (Bakara 257)

men masrûf olur. Ve ol merd ü kes değildir. Zira merd olsa merdâne-sezâ olmayan kârda bulunmaz ve zarar-ı âmme sebep olmazdı. Veyâhud idlâl-i halka bâis olmakla acûz-ı dehr gibi zen hükmündedir. Zira dünya rehzenlik etmek murâd eylese zen-i pür-zîb ü zînet sûretinde temessül eder. Nitekim leyle-i mirâcda fahr-ı âlem aleyhisselâma kendini ol sûret üzerinde arz eyledi. Velâkin fahr-ı âlem iltifât kılmadı. Zira âlem-i tabiatden güzîr edenleri dünya idlâle kâdir olmaz. Sebeb-i budur ki, tabiat dünyanın imlâli ve enfûs âfakın nüshasıdır. Bu kelâmda mutasavvifeye tenbîh-i ekîd ve tehdîd-i şedîd vardır. Tâ ki, ahkâm-ı şerîat ve âdâb-ı tarîkat ile mukayyed olup tarîk-i Hakk üzere gideler. Ve sâir erbâb-ı irâdeti dahi bu manaya tahrîz edeler. Ve illa zamâne müteşeyyihleri gibi sırr-ı mehcûrân olurlar ve varta-ı la'nde kalırlar. Ve dalâl u idlâlleri hasebiyle muzâaf-ı cezâ bulurlar. Ve mervîdir ki, bir kimesneden bir nâ-sezâ iş sâdır olsa rûz-ı ferdâ cemî halk ana hasm olur. Ve Kur'an'da gelir; *ارنا للذين أضلانا من الجن والإنس جعلهما تحت أقدامنا ليكونا من الأسفلين* [157] ³⁹⁹ و قال الذين كفروا ⁴⁰⁰ *تقطع اين مرحله بی همراهی حضرت مکن* *ظلماتست بترس از خطر کمراهی*

⁴⁰⁰ ظلماتست بترس از خطر کمراهی

قطع اين مرحله بی همراهی حضرت مکن

از ادب پر نور کشتست این فلک

وز ادب معصوم و پاک آمد ملک

İsmet ile hıfzın miyânında fark budur ki, ismet enbiyâ vü melâikeye ve hıfz evliyâya göredir. Masûmun cemî cevâhiri masûm olduğu gibi sırrı dahi masûmdur. Fe-emmâ mahfûzun sırrı mahfûz olmak şart değildir. Belki evliyâya bazı havâtır hutûr eder ki, tarîk-ı hıfzın muktezâsı değildir. Suâl olunursa ki, hemm-i Yûsuf aleyhisselâm ne manaya mahmûldur. Maa-hâzâ min külli'l-vücûh nebî masûmdur. Cevâb budur ki, taht-ı teklîfde dâhil olmayan kasddır ki, gayr-i ihtiyârîdir. Pes ismetini münâfi değildir. Zira cemî merâtibde bürhanla müeyyeddir. Bade-zâ ismet lafzında işâret vardır ki, melekden bi'l-fiil isyân sâdır olmaz. Zira ibâdeti tabîdîr. Velâkin bi'l-kuvve şânındandır. Ve illâ neden masûm olur. Ve Kuran'da gelir; *يعصون الله ما امرهم و يفعلون ما يؤمرون* ⁴⁰¹ *لا* Pes isyân şânından olmayan kimse adem-i isyânla medh olunmaz. Meselâ zinâ şânından olmayan kimesne iffetle medh olunamaz. Sâir nezâiri dahi buna kıyâs oluna. Suâl olunur ki, Hârût u Mârût'dan bi'l-fiil isyân sâdır olduğu meşhûrdur. Cevâb budur ki, melek oldukları cihetden bi'l-

³⁹⁸ Sizden biriniz ben kendisine anne-babasından, evladından ve bütün insanlardan daha sevgili gelmedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz. (Sahib-i Buhârî, Kitabu'l-İman, 8)

³⁹⁹ Kâfirler cehennemde; Rabbimiz, cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de aşağılanmışlardan olsunlar diye onları ayaklarımızın altına alalım, diyecekler. (Fussilet 29)

⁴⁰⁰ Bu merhaleyi Hızır yol arkadaşın olmadan geçme. Karanlıktır, yolunu kaybetme tehlikesinden kork.

⁴⁰¹ Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır. (Tahrîm 6)

fiil sudûr-ı isyân müsellemler değildir. Eğerçi ki, bazı terk-i ulâya müteallık nesnenin sudûru nakl olunur. Zelle-i enbiyâ gibi. Ve alâ takdiri't-teslîm vücûdlarında kuvâ-yı beşeriye terkîb olunduktan sonra sudûruna mahmûldur. Zîrâ bu sûretde beşer mîzâcında olmuş olurlar. Ve bu ibtilâda hikmet-i Benî Adem hakkında olan şamâtetleri idi. Nitekim hadisinde gelir; فيعافيه الله و يتبليك ⁴⁰² دع الشماتة عن اخيك Ve bu takrîrden ismet ü hıfzda enbiyâ vü evliyânın ahvâli dahi malûm oldu.

Mana-yı mısra-ı evvel budur ki; felek edeb sebebiyle pür-nûr oldu. Yani emr-i Hakk'a münkâd u hükm-i İlâhiye musahhar olmakla şems ü kamer ü sâir kevâkib-i neyyire vü nücûm-ı zâhire ile münevver oldu. Ve câizdir ki, feleğün nûrâniyeti ehl-i melekûtun [158] envâr u âdâbından tesîr ola. Zîrâ eflâk-ı savâmi ehl-i melekûtdur. Sual olunursa ecrâm-ı neyyire ya kanâdil-i arşıyye veya envâr-ı İlâhiyyeden urûk-ı nûrâniyedir, pes niçe envâr-ı ehl-i melekût olur? Cevâb budur ki, bu kelâm temsile mahmûldur. Veyâhud ecrâm-ı neyyireden gayrı vechle tenvîre masrûfdur. Maa-hâzâ câizdir ki, envâr-ı ehl-i melekût ecrâm-ı neyyireye sebep-i hâfi ola. Zira bir nesnenin esbâb-ı kesîresi olmak baîd değildir. Ve câizdir ki, vech-i arzda olan ehl-i zikrin envârından olmağa mahmûl ola. Ve bu iki manâ-yı âhire beyt-i âtîde mısra-ı evvel karîne-i celfiyedir. Zira kûsûf-ı âf-tâb dahi gûstâhî-i nâsdandır. Nefs-i âf-tâbdan değil. Nitekim gelse gerekdir. Aslı budur ki, semevât ervâh u arz, ecsâm mertebesidir. Pes enfüsde envâr-ı zikrle ervâh münevver olduğu gibi âfâkda dahi münevverdir. Ve melâike âfâkın bazı kuvâsidir. Pes envâr-ı melâike dahi hakikatde envârını Benî Adem'e tâbi ve andan müstafâzdır.

Mana-yı mısra-yı sâni budur ki; dahi melek edeb cihetiyle günâhdan masûm u âlâyişden pâk geldi. Nitekim emr-i secdede hâlleri malûm oldu. Fe-emmâ ol ki, ⁴⁰³ اتجعل فيها diye ismetine muhâlif söz söylediler. Bu söz fi'l-hakîka itirâz tarîkıyle değil idi. Belki hikmet-i hafıyyeyi istikşâf u masiyet-i halkı ta'zîm u inkâr cihetiyle idi. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ve bunda işâret vardır ki, dil-i ârif felek-misâl nûr-ı şuhûdla münevver olmak riâyet-i ahkâm-ı şerîat ve muhâfaza-ı âdâb-ı tarîkat hasebiyledir. Zîrâ amâl-ı zâhirenin envârı kalbe suûd eder. Nitekim âsâr-ı ahvâl-i kalb dahi cevârihe nüzûl eder. Ve insâna sıfat-ı melekıyye galebe edip melâ-i a'lâ gibi masûm olmak bu manâdandır. El-hâsıl âdâb, envâr u terk-i zulûmât makûlesidir. Amme-i nâsa göre fiil ü terk müte'âkip olmakla leyl ü nehâr halk olunup tecelli vü istitâre işâret olundu. Fe-emmâ kümmel-i beşere göre nûrâniyyet dâimdir. Zira anların bâtınları lâ leylî velâ nehâr âlemindedir. Ve melâike dahi bu meşrebden fi'l-cümle feyz-i envâr-ı suveriyyeden mustağnîlerdir. Li-muharririhî;

⁴⁰² Kardeşin hakkında şamatayı bırak, Allah ona afiyet verir ve seni de yüceltir.

⁴⁰³ Orada yaratacak mısın? (Bakara 30)

Şeş cihet nûr olıcak ademde

Neylesün nûr-ı şemsi âlemde

بد ز کستاخى کسوف آفتاب

شد عزازیلی ز جرعت رد باب

[159] Kûsûf ârız-ı mahsûsla şemsin istitârına derler. Kamerde dahi müstemeldir. Azâzil şeytanın kable'l-lain olan ismidir ki, burada hikâye tarîkıyle vâriddir. Bade'l-la'n iblis ü emsâli esmâ-ı zemîme ve elkâb-ı kabîha ile tesmiye oldu. Ahirinde yâ zâiddir ki, zaruret-i şiir için ziyâde kılınmıştır. Nitekim vâkidir;

به پیش حضرت مخدوم جامی⁴⁰⁴

من این ابیاترا بردم تمامی

Bu beytde lafz tamâmî âhirinde vâki olan yâ zâiddir. Cüret, zamme ile ve kasr ile cür'at vezninde ve fethle ve medhle kerâhet vezninde bir manâyadır ki, şecâat ve bahadırılık demektir. Bâbdan murâd bâb-ı kabûl u kurbdur.

Manâ-yı mısra-ı evvel budur ki; güneşin tutulup nûrunun müstetir olması halkın terk-i edeb etmesinden oldu. Yani yer yüzünde niçe câhiller şemse ibâdet etmekle Allah tealâ şemsde tagayyür ve zulmet halk eyledi. Tâ ki, mabûd bulmadığı zâhir ola. Zira eğer mabûd-ı hakîki olsaydı kendi üzerinden ol hâlet-i ârızanın define kâdir olurdu. Çünkü âciz oldu. Mabûd-ı bi'l-hakk olmadı. Ve bu vechle anı mabûd ittihâz edenler dahi rüsvây oldular. Ve Kuran'da gelir; خلقهن
İşte ehl-i şer katında kûsûf abde-i şemsi ta'bîr ü tevbih ü⁴⁰⁵ لا تسجدوا للشمس و لا للقمر واسجدوا لله الذى
sâirleri dahi tahvîf ü tenbîhe mahmûldur. Fe-emmâ ehl-i heyet ü nücûm kâtında sırr-ı kûsûf budur ki, şems seyirinde kamere müsâdefe etse kamer şems ile zu'ûn arasında hâiş olup istitâr vâki olur. Tefvîk budur ki, câizdir ki, bir nesnenin hem sebab-i felekîsi vü hem sebab-i arzîsi ola.

Mana-yı mısra-ı sâni budur ki; azâzil şeref-i kabûl ile müşerref ve makâm-ı karîbde mükerrerem iken mamur olduğu secdenin terkine cüreti hasebiyle bâbullahdan merdûd ve esfel-i sâfilîne matrûh oldu. Ve rahmet yerine gazab-ı ebedî ve lanet-i sermedî buldu. Nitekim Kuran'da gelir; و ان عليك لعنتى الى يوم الدين⁴⁰⁷ Ve bir mevzuda dahi gelir; قال اخرج منها مذؤما مدحورا⁴⁰⁶ lanet-i ebediyyeyi beyândır. Ve yevm-i din ile tahdîd etmek inkıtâ'ına delâlet etmez. Belki tebevvu' ve televvününe delâlet eder. Nitekim tefâsirde mübeyyendir.

⁴⁰⁴ Ben bu beyitlerin hepsini Câmî hazretlerinin oğlunun yanına götürdüm.

⁴⁰⁵ Güneşe ve aya secde etmeyen, onları da yaratan Allah'a secde ediniz. (Fussilet 37)

⁴⁰⁶ Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık. (A'raf 18)

⁴⁰⁷ Muhakkak ki, kıyamet gününe kadar lanet senin üzerine olacaktır. (Hicr 35)

Bade-zâ bu beytde birkaç vech ile işâret vardır. Evvelkisi budur ki, kalb-i insân âf-tâb misâldir. Zîrâ âf-tâbın nûru cemî cihâta [160] şâmil olduğu gibi kalbin nûru dahi cemî a'zâ vü kuvâyâ sârîdir. Velâkin mâsivâyâ iltifât ile nûruna noksan târî olur. ve zulümât-ı hüçûb ile müstetir olup kalır. Pes sâlike lâzımdır ki, zikr ü fikr ile teceliyyede kusûr etmeye. Nitekim Hasan Basrî kuddise sırruhû buyurur; ⁴⁰⁸ حدثوا هذه القلوب بذكر الله فانها سريعة الدور Yani şu kulûbun zikrullah ile pâsını açınız ve cilâ veriniz. Zira tiz paslanır. El-hâsıl kalb şems gibi mahluktur. Pes, ehl-i âlem ibâdet-i Hakk'ı terk edip şemse ibâdet etmekle şemse kûsûf vâkı olduğu gibi ehl-i kalp dahi mâsivâyâ iltifât etmekle kalbe zulmet târî olur. İki sûretde dahi ilâcî ibâdeti Hakk'a tahsîs ü dergâha tazarru ve zikrullah ile iştiğaldir, tâ ki, müncelî ola. Ve fitrat-ı asliyye üzerine olan nûrâniyyetin bula. Li-muharririhî;

Safha-ı kalbe dutarsa jengâr Münkessif-i şemse döner ahir kâh

İkincisi budur ki, şemsin nûru nûr-ı Hak'dan müstefâddir. Kamerin nûru şemsden müstefâd olduğu gibi. Nitekim ⁴⁰⁹ الله نور السموات و الارض makalesi bu manaya delâletdir. Pes, şemsin azm-i nûr u şiddet-i ziyâsına bakıp mabûd edinmek câiz olmadığı gibi kalpde olan makûlât u envâ-ı ulûm-ı dakîkaya dahi nazar edip maksad ittihaz etmemek gerekir. Nitekim felâsife bu ittihazla delâle düşdüler. Ve bunun fevkinde olan mükâşefât u müşâhedât dahi böyledir. Cemî mahsûsât u makûlât merâtib ü medâricdir, f'efhem cidden. Ve Muhammediye'de gelir;

Binde biri kulagıma girmez

On iki ilmi dinledüm kerrât

Üçüncüsü budur ki, her yerde dirlik olmaz. Ve niyâz ehline nâz etmek düşmez. Pes dâimâ riâyet-i edeb lâzımdır. Meğer mecâzib ü sekr-i gâlib ehlinden ola. Bu sûretde harekât u sekenât u akvâl u efâline iltifât yokdur. Zira üzerine kalem câri değildir. Dördüncüsü budur ki, sâlik âlem-i zâta kadem basmadıkca ve nefsi-i mutmainnesinin nihâyetine ermedikçe red ü kabûl ile ibtilâden halâs olmaz. Ve âlem-i sıfâtın berâzihından kurtulmaz. Bu sebebdendir ki, İblîs merdûd oldu. Zira eğer âlem-i zâta duhûlu olaydı ve imân-ı hakîkîden râyiha alaydı müeddî olan işe cüret edemezdi. Ve râh-ı muvâfakâtı koyup semt-i muhâlefete gidemezdi. Belki Hakk'a mutî [161] ve munkâd olurdu. Ve kahr u lutfda cihet-i hiddet gözedip tarîk-i eslem bulurdu. Nitekim haberde vâriddir; ⁴¹⁰ إذا تجلى الله لشيء خضع له Yani bir kalbe tecelliyât olan tecelli-i zât vâkı olsa ol kalp zâhiren ve bâtinen Hakk'a ser fûrû eder. Ve anda inkâr u itirâz kalmaz. Zira hakla bâtil bir yerde olmaz, f'efhem cidden. Li-muharririhî;

⁴⁰⁸ Bu kalplerle Allah'ın zikri ile konuşsun çünkü onlar çabuk paslanırlar.

⁴⁰⁹ Allah göklerin ve yerin nurudur. (Nûr 35)

⁴¹⁰ Allah bir şeye tecelli ettiği zaman o şey kendisine boyun eğer, teslim olur. (Nesâi, Kûsûf, 16)

Dil-i ârif ki, ola mazhar-ı zât
Görünür anda ebed sırr-ı ezel

Kalmaz âyinesinde jeng-sıfât
Bir olur vakt-i vilâd ile vefât

دست بکشاد و کنار آتش گرفت

همچو عشق اندر دل و جانش گرفت

Dest iki manaya gelir; biri kef ve biri dahi etrâf-ı asâbîden omuz bâşına varınca. Burada murâd sâni'dir. Zira muânaka onunla hâsıl olur. Kenârân, kenârın cemidir. Malûm ola ki, a'zâ-ı insânda edât-ı cem hâ'dır. Meselâ dest-hâ vü pâyhâ vü serhâ derler. Ân ise cism-i nâmîde istimâl olunur. Nebât u hayvân u insân gibi. Burada kenârla murâd cism-i nâmî olan insânın etrâfi olmak ile âhirine ân ilhâk olundu, bâzuvân dedikleri gibi.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh mübeşşer olduğu mihmân-ı gaybînin kudûmünde bâzûların açdı ve onun etrâfin tutdu. Yani onunla muânaka kıldı. Ve âteş-i mahabbetini gevher-i aşk gibi cân u gönülde tutdu. Maksûd cân u gönülden ana muhabbet edip âşik olduğun beyândır. Nitekim Veysî eşârında gelir;

Sana iller gibi izhâr-ı muhabbet idemem
Ben seni iki gözüm cân u gönülden severin

Ve Bâkî nazmında gelir;

Kazâ-yı âsmânîden sakınmak sûd-mend olmaz
Rızâdur çâresi aşkın görünmez bir belâ ancak

Bade-zâ, bu kelâmında birkaç vech ile işâret vardır. Evvelkisi budur ki, kudûm-i habîbde istikbâl ve muânaka sünnet-i kâdimedir. Demişlerdir ki, ibtida i'tinâk Hazret-i İbrahim aleyhisselâmdan sâdir olmuştur. Zira mervîdir ki, İskender-i Yunânî butha-ı Mekke'ye vâsıl oldukda Hazret-i İbrahim'in Mekke'de ikâmetiyle ihbâr olundukda tevâzuan merkebinden nüzûl edip mâşiyen Hazret-i İbrâhim'e mülâkî oldukda Hazret-i İbrahim ana selâm verip i'tinâk eyledi. Ve fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem dahi ammisi Cafer raziyellâhü anh Habeş'den kudûm etdikde onunla muânaka eyledi. Ve ol gün [162] feth-i Hayber'e musâdefe etmekle خبير ام بقدم جعفر⁴¹¹ buyurdu. Fe-emmâ ol ki i'tinâkdan ve kezâlik takbilden men ü nehy olunmuştur, uryân ve alâ vechi's-şehvet olmağa mahmûldur. Mütekammis olup ve alâ vechi'l-müberretü ve'l-kerâmet olıcak lâ-beisdir. Nitekim sülâhâ arasında şâyidir, musâfaha-ı mesnûne gibi. Ve İnsânü'l-Uyûn nâm târihde gelir ki, fahr-i âlem Hucfe nâm mevzide bir gadîrde şinâverlik edip الى صاحبه⁴¹² buyurdukda ol gadîrde mevcûd olanların her biri kendi sâhibine sebâhat edip

⁴¹¹ Hayber'in fethi veya Cafer'in gelişi ile sevin.

⁴¹² Sizden her biriniz sahibine doğru yüzün.

fahr-ı âlem aleyhisselâm Hazret-i Sıddık raziyellâhü anh kaldıkda fahr-ı âlem dahi Sıddık'e doğru azm u sebâhat eyleyip hîn-i vusûlde onunla muânaka eyledi. Pes bundan fahr-i âlemin fi'l-cümle sebâhatı sâbit ve uryânen i'tinâkı dahi malûm oldu. Zira mahall-i emndir. Emn olmayıcak bâlâda işâret olunduğu üzre memnûdur. Onunçün mükâ'ame ve mükâme'adan neyh olundu. Mükâ'ameden murâd takbîl ve mükâme'adan murâd iki kişi sevb-i vâhidde bilâ-setr beynehümâ muzâce'adır.

İkincisi budur ki, aşk ki, ifrât-ı muhabbetdir, mahalli dil ü cândır. Ve dil ü cân burada bir manayadır ki, gönül ve kalp dedikleridir. Nitekim şerhi mürûr eyledi. Sebebi budur ki, dil ü rûh-ı sultânî ile cesed miyânında vâsıtır. Aşk âşık ile maşûk arasında vasıta olduğu gibi. Li-muharririhî;

Aşk bir sırr-ı riştedür derdest olmazsa eğer
Vasl-ı yâre gayrı yüzden gelmese olmaz çâreğەر

Üçüncüsü budur ki, şâkirdin üstâda ve mürîdin şeyhe muhabbeti cân u gönülden gerekdir ki, muhabbet-i hakîkiyledir. Zira sebep-i kemâli ve bâis-i hüsn-i hâlidir. Ve muhabbetin eseri hizmetdir. Pes, hıdmet u muhabbet iki râbitadır ki, tâlib matlûba onunla ittisâl bulur. Ve vâsıl-ı merâm olur.

Dördüncüsü budur ki, insân kâh olur ki, bir nesnenin hakîkatine ferâset ile vâsıl olup tecrübeye muhtâc olmaz. Zira tecrübe ile vukûf müddet-i tavîlde teftîşe mevkûfdur. Nitekim Şeyh Sa'dî buyurur;

نشاید رسیدن بغور کسی⁴¹³

بأیام تا بر نیاید بسی

Ferâset ise böyle değildir. Zira nûr'dur. Nûrun zuhûrunda ise zulümât mürtefi' olur. Nitekim hadisinde gelir; ⁴¹⁴ اتوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله [163] Pes gerçi pâdişâha vâkıasında mübeşşir olduğu üzre mihmân-ı gaybînin hakkâniyeti hakkında ilm-i zarûfî hâsıl olmuş idi. Velâkin bundan kat-ı nazar anı gördüğü gibi âşık oldu. Ve ferâsetle künhüne ittîlâ-ı tâm buldu ve sıdkına bürhân talep etmeye hâcet kalmadı. Bu sebebdendir ki, fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye teşrîf etdiklerinde ahbâr-ı Yehûd'dan Abdullah bin Selâm ziyâretlerine gelip ol cemâl-i bî-misâle mülâkî olduğu gibi ⁴¹⁵ ما هو بوجه كذاب deyip bî-tevekkuf silsile-bend-i İslâm oldu. Ve

⁴¹³ Bir zaman gelip geçmeyene kadar insanları tanımak mümkün değildir.

⁴¹⁴ Müminin ferasetinden sakınınız. Çünkü o Allah'ın nuru ile bakar. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu Tefsir-i Sure, 15)

⁴¹⁵ Onda yalancılardan yüzü yok. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l-Kıyamet 42)

dâreynde saâdet ü selâmet buldu. Bundandır ki, bazı tâlib-i Hakk olanlar dahi sohbet-i ehl-i irşâda ibtidâ duhûllerinde tarafeynden şehâdet-i dil hâsıl olur, f'efhem cidden. Li-muharririhî;

Yüzün ziyâsını görmez çu cân ki, a'mâdur
Niçe görür ki, ism-i perde müsemâdur

Beşincisi budur ki, kudûm-ı habîbde ve mevâzı⁴¹⁶-ı meserretde izhâr-ı sürûr u şükr-i mevfûr etmek mesnûn ve me'sûrdur. Onunçün gâibin kudûmünde şükrâne kurbân ve velâdetde ve ırıda ve emsâlinde ziyâfet ü ihsân olunur. Ve a'yâd u nezâirinde tezeyyün ve niçe ruhsatlarla amel kılınır. Li-muharririhî;

Kudûm-ı yar surûriyla virmek olur cân
Fe-keyfe dürc-i dürr-i pâk ü subha-i mercân

Altıncısı budur ki, rûh- ı sultânî ziyâde müsta'id olmak ile dest-i ictihâdle mürşid-i kâmilin sırrına mu'ânaka eyledi. Ve mürşidin dest ü dâmenin tutup hâline meşgûl oldu. Ve ağyâra iltifât etmedi. Nitekim demişlerdir, ayn;

Ko ne derlerse disünler tuta gör yâr eteğin

Ve bir dahi mürşidin vücûdu hakîkate işâretidir. Ve ol hakîkate mu'ânaka onun dest ü dâmenin ahz u hizmetinde ictihadladır, ayn;

روی محمود و خاك پای ایاز⁴¹⁶

دست و پیشانیش بوسیدن گرفت

وز مقام و راه پرسیدن گرفت

Pîşânî alındır, cebhe gibi. Zira pîş öndür, ahirindeki yâ nisbet ve elif ve nûn tákîd- i nisbet içindir. Alına pîşânî dedikleri başın önünde olduğundan ötürüdür. Malûm ola ki, fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem beyt-i sâbıkda zikr olunduğu üzere Hazret-i Cafer radiyellahü anha mülâkî oldukda iki çeşmi arasın takbîl eyledi. Ve Ebu Bekr radiyellahü anh dahi [164] fahr-ı âlem makbûz oldukda yüzlerinden nikâbı ref edip böyle etdi ve ⁴¹⁷طبت حیا و میتا dedi. Ve ashâb hazarâti radiyellahü anhüm, etrâf-ı resulullahı takbîl ederlerdi. Bu sebedendir ki, âlimin veya müteverriin alâ sebili't-teberrük yedi takbîl olunur. Zira hacet-i esved yemînullah sûreti olmak hasebiyle takbîl ü istilâm olunacak ol yemînin hakîkati olan yed-i insân-ı kâmil bi-tarîki'l-ülâ takbîl olunur.

⁴¹⁶ Mahmud'un yüzü ve lyaz'ın ayağının tozu.

⁴¹⁷ Sen diri iken de ölü iken de hoşsun.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh mihmân-ı gaybînin teberrüken elin ve kerâmeten alının öpmek tutdu. Yanî öpdü. Ve onun râh u makâmından suâle âgâz eyledi. Yani yol ahvâlinde ve keyfiyyet-i sülûkden ve sâkin olduğu şehirden sordu. Zira makâm ile murâd mekân-ı hissîdir. Bundan zâhir olur ki, insân mihmânının alâ vechi'l-inbisât ve'l-mülâtafet ahvâlin suâl etmek sünnet-i kadîmedir. Tâ ki, mihmân dahi münşerih ve sâhib-i hâne ile müste'nîs ola. Maa-hâzâ suâl ile istihsâl-i mechûl olunur. Veyâ mesûlün anh olan nesne malûm ise ⁴¹⁸علمان خیر من علم واحد vefkınca inzimâm-ı ilmeyn ile takvâ ve te'kid hâsıl olur. Bade-zâ mürşidin elini öpmek mübâya'a sûretidir. Zirâ yemin mahall-i mübâya'adır. Onunçün fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem bey'atü'r-rıdvânda Hazret-i Osman radiyellâhü anh bey'at için iki ellerin biri biri üzerine vaz etdiler. Ve sâirler dahi hîn-i mübâya'ada ve mu'âkadede el tutdular. Ve mürşid ile mübâya'a fahr-ı âlem ile mübâya'a hükmündedir. Zîra vârisdir. Vekilin eli asıl eli gibidir. Ve fahr-ı âleme mübâya'at dahi Allah tealâya mübâya'atdır. Nitekim Kuran'da gelir; ⁴¹⁹ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله فقد بايع الله ورسوله Ve hacir-i esvedi istilâm etmek bu mübâya'anın sûretidir. Nitekim hadîsde gelir; ⁴²⁰الحجر الاسود يمين الله في ارضه فمن لم يدرك بيعة رسول الله فمسح بالحجر يصافح احدكم اخاه Ve bir rivâyetde gelir ki, ⁴²¹الركن يمين الله في الارض يصافح بها عباده كما Aslı budur ki, bir pâdişâh tahta culûs etdikde bi-tarîkı'l-mübâya'a yemîni takbîl olduğu gibi Hacer-i Esved dahi yemînüllah menzilesine tenzîl olunup hâcc ve mu'temir olanlara takbîli mesnûn oldu. Pes, Kâbe ve Hacerü'l-esved ve kürsiy-yi kerîm ve emsâli temsîl bâbındadır. Hakâiki insân-ı kâmilden matlûbdur. Ve mürşidin alını bûs olduğunun sırrı [165] budur ki, alını mazhar-ı hakîkat ve mecmu'-ı âsâr-ı velâyetdir. Onunçün fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem alnında zuhûr etdi. Ve bade'd-duâ yüz mesh olundukda alından ibtidâ olundu. Ve mürşidin makâm-ı manevîsi makâm-ı fenâ vü bekâ ve câ-yı bî-câdır. Onunçün min vech malûm ve min vech kabûldur. Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve onun râhı tarîk-i fakrdır. Ve sulûku hâlinde mürûr ettiği merâtibdir ki, âlem-i ekvâna göre yigirmi sekiz aded menâzil-i külliyyedir. Ve âlem-i İlâhe göre dahi ziyâdedir. Nitekim şerh olundu. Bunları sualden murâd istirşâd ve isti'lâmdır. Zira maksâd tayîn olunmadıkça ve gâyet bilinmedikçe ve ahvâl-i tarîka vukûf bulunmadıkça sülûk mümkün olmaz. Ve Kuran'da gelir; ⁴²²الذكر ان كنتم لاتعلمون فاسئلوا اهل Ehl-i zikr-i hakîki erbâb-ı hakîkat olanlardır ki, anlarda nisyân yokdur. Belki huzûr-

⁴¹⁸ İki ilim bir ilimden daha iyidir.

⁴¹⁹ Sana biat edenler gerçekte Allah'a biat etmiş olurlar. (Fetih 10)

⁴²⁰ Hacerü'l-esved, Allah'ın yerdeki sağ eli gibidir. Onun için Allah resulüne biat vermeye yetişemeyen bir kimse bu taşı mesh ederse Allah ve resulüne biat vermiş olur. .

⁴²¹ Kâbe'nin rüknü Allah'ın yerdeki sağ elidir. Kendisi onunla kullarıyla musafaha eder, tıpkı birinizin kardeşiyle tokalaştığı gibi.

⁴²² Eğer bilmiyorsanız ilim ehlinin kendilerine sorun. (Nahl 43)

dâim ehlidir. Pes, maârif-i dünyeviyye ve ulûm-ı resmiyye ulemâ-ı zâhirden suâl olunduğu gibi hâkâik-ı uhreviyye ve ulûm-ı ledünniye dahi ulemâ-ı hakikatden suâl olunur. Li-muharrihî;

İtmesün nefis sana ‘âr ile âl

Cehlini ilme değiş eyle su‘âl

پرسان می کشیدش تا بصدر

گفت کنجی یافتم آخر بصیر

Pürs, emrdir, sor manasına. Pursân sorarak demektir. Maksûd ittisâl-i suâli tasvîrdir. Nitekim lisân-ı âmmede bu manâyı ifâdede sor sormaz isen derler. Tâ, intihâ-ı gâyet içindir. Türkî’de dek ile tabîr olunur. Nitekim lügât-i Şâhidî’de gelir; ayn, dipe; tâ, dek; dî, tâ, dek, dahî nîz. Nitekim vâkidir;

Çîn-i şehrden bir gün olurdu savaş ahşama dek
Pür sadâ olmuşdu âlem Rûm’dan tâ Şâm’a dek

Bu beytin mısra-ı evvelinde edât-ı intihâ dek lafzıdır. Ve sânîsinde tâ’dır. Zira dek anı te’kîd için gelmiştir. Bundan malûm olur ki, tâ lafzı Türkî’de dahi müstemeldir. Sadr aslında göğüsdür. Sonra her nesnenin mukaddeminde istimâl olundu. Kâzâskerlere sâir kuzât üzerine takaddümlerine binâen sadreyn dediler.

Mana-yı beyt budur ki, pâdişâh suâl ederek anı tâ sadra çekti ve mukaddem-i meclise iclâs eyledi. Ve cümlelerin üzerine takdîm etdi. Zirâ halk arasında cârî [166] olduğu üzre takdîmde tazîm ziyâdedir. Husûsan takdîm-i üstad tevkîr bâbindandır. Şöyle ki, te’hîr-i terk-i edeb ve bâis-i hirmândır. Dedi ki, âhir-i sabrîla kec-i azîm buldum. Bundan mihmân-ı gaybî hazîneye teşbîh vardır. Zirâ hazîne emvâl-i nefiseden ibâret olduğu gibi mihmân-ı gaybî envâ-ı ulûmdan ibâretedir. Ve cevâhir-i maârifîe kân ve nefâyis-i hakâyika mahzendir. Bundan fehîm olunur ki, azîzî’l-mennân olan nesneye vusûl ve makâsât-ı şedâidle olur. Nitekim Hâce Hâfîz kelimâtında gelir;

آری شود و لیک بخون جگر شود⁴²³

کویند سنک لعل شود در مقام صبر

Ve bunda sadrîla murâd âlem-i kevne göre kalem-i a‘lâdır ki, mukaddem-i mahlûkâtdır. Ve âlem-i ilâha göre mebde-i aslî ve mertebe-i ahâdiyyetdir. Ve gencele murâd hadîs-i kudîsîde vârid olan kenz-i mahfidir. Nitekim gelir; “⁴²⁴كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف” Ve bu kenzin mebde-i zuhûru eğerçi ki, hakikatde mertebe-i ehâdiyyetdir. Velâkin bu mertebede zâtın zuhûru yine kendi zâtına olmak ile mukaddem mahluk olan kalem-i a‘lâdan itibâr olundu ki, Hak’kın

⁴²³ Derler ki, taş sabretmekle lal olur, evet ama ciğerinden kan akıtarak.

⁴²⁴ Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve mahlukatı beni bilsinler diye yarattım.

mazhar-ı tâmda zuhûrudur. Ve sadr-la âhir cem eyledi. Zira neşe-i insâniye âhirü'n-neş'e'tdir. Ve en âhir münkeşif olan sadr-ı evveldir, yani tafsîl üzre. Zira bidâyetde nihâyetden münkeşif olan icmâldir. Tafsîli vusûlde hâsıl olur. Ve illâ mübtedî ve müntehî berâber olmak lâzım gelir. Yani rûh-ı sultânî mürşid-i kâmile nüzûlu itibârıyla olan menzil-i evvele dek ahvâl-i tarîki ve vâsıl olduğu makâmât-ı karnı suâl eyledi. Ve bu sebebden âhir kenz-i mahfîye dek ilmi erdi. Ve ilmle kanaât etmeyip istidâdı olduğu cihetden müddet-i tavfile sülûk ile ayne'l-yakîn mertebesinde ol defneyi buldu. Ve tengnâ-yı cesedde bu kadar zaman kûşe-nîşîn yani taalluk hasebiyle ana karîn olmak ile âhir-i zulmetde âb-ı hayâta vâsıl oldu. Ve nefis-i hayvânî maraz u belâsından kurtuldu. Li-muharririhî;

Sadra irmek ister isen sabr kıl
Mürde ol var cümle-i evsâfdan

Cân ki, çil sâl kemâl-i sabr kıl
Kendüne bu cism-i hâki kabr kıl

كفت ای هديه حق و دفع حرج

معنى الصبر مفتاح الفرج

[167] Hediye, teşdîdle lutf müteallık nesnedir ki, halk biri birlerine ihdâ ederler. Zarûret-i vezn için tahfif olunmuşdur. Hemze izâfet içindir. İzâfeti ism-i Hakk'a tahsîsin vechi budur ki, hediye ile ızdırâb-ı dil mürtefi olup sebât u sükûn hâsıl olur. Onunçün hadîsde gelir; تهادوا تحابوا⁴²⁵ Def, burada ref manasınadır. Zira fark edip demişlerdir ki, def dâl ile kable'l-vukû ve ref râ ile ba'de'l-vukû istimâl olunur. Harç, aslında iki nesnenin müctemiine derler. Aralarının ziykı tasavvur olunmak ile tarlığa harç dediler. Burada murâd gönül tarlığıdır. Zira kalp gam u kasâvetle memlû olsa sürür u ferâha yer kalmaz. Nitekim Kuran'da gelir; و ضاقت عليهم انفسهم⁴²⁶ Lisân-ı Fârisî'de teng-i dil bu manayadır, gaflet olunmaya. Ferec fetheteyn ile inkişâf-ı gam u zevâl-ı gussaya derler.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh mihmân-ı gaybîye hitâp edip dedi ki; ey Hakk tealânın bize latîf isminin tecellîsinden hâsıl olan hediye-i behiyye vü atıyye-i şehiyyesi. Ve sebep-i irtifâ-ı ziyk-ı dil. Yani الصبر مفتاح الفرج⁴²⁷ makâlesinin manası ve hakîkati ve mâ-sadakı. Bu hitâpda murâd tenbîh ü lâzım fâide-i haberi i'lâmdır. Yani sen bu meânî-i celîle ve evsâf-ı cemîle ile muttasıfsın, dedi. Ve kendinin bu manâya vukûfun bildirdi. Ve câizdir ki, aşâğıda merhabâ ve mâ-badî makûl kavlı ola. Velâkin ba'dden hâlf değildir. Bade-zâ kadîm-i mezkûru iki vechle vasf etdi ki, biri hediye-i Hakk olduğudur. Zîrâ câriyenin marazı kahr u celâl bâbında vü tabîb-i İlâhî'ninin vürûdu lutf u cemâl kabîlindedir. Ve biri dahi sebep-i def-i cerh olduğudur. ki, mısra-ı

⁴²⁵ Hediyeleşin, birbirinizi sevin. (Muvatta, Hüsni'l-halk, 16)

⁴²⁶ Vicdanları kendilerini sıkımtı. (Tevbe 118)

sânî anı beyân vâkı olmuşdur. Zirâ etibbânın muâleceden aczlerinden ve marazın temâdîsinden gönül tarlığı hâsıl olmuş idi. Pes sabrila koruk helva olup husûl-i merâma ve irtifâ-ı gâma sebep olan mihmân-ı gaybî kudûm eyledi. Ve eyyâm-ı gam u ibtilâ munkazî oldu. Ve sabr şükre tebeddül buldu. Nitekim Ulvî nazmında gelir;

Çıkınca lücce-i gamdan kenâre fekk-i vücûd
Şedâid ü elem-i rûzgâre katlanalum

Ve Hâce Hâfız Divân'ında gelir;

که کس همیشه بکیتتی دژم نخواهد ماند⁴²⁸

سروش عالم غییم بشتای خوش داد

Ve kasîde-i [168] Münferice evvelinde gelir; ⁴²⁹ Bazılar demişlerdir ki, Ezme nâm bir hâtûn oğlân bûr-ı vesîle mübtelâ oldukda fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem hitâb eyledi. “Yâ Ezme derd-i zehe sabr eyle, tâ ki, an karîb vaz'la infirâc bulasın. Vehâyud şiddetde nihâyete eriş. Tâ ki, halâs olasın.” Zira şiddet gayete ermedikçe inkişâf bulunmaz. Onunçün Kuran'da gelir; ⁴³⁰ من یجیب لمضطر Maksud vakt-i ıztırârda kat'an isticâbeti beyândır. Ve bu sebebdendir ki, her asırda vâkı olan şedâidi def'e bir mazhar-ı kâmil zuhûr eylemişdir. Ve ihtilâl-i âlem gâyete erip ıztırâr nihâyet buldukda Mehdî radiyellahu anh zuhûra gelse gerekdir. Zira tabîbin kuvveti marazın şiddetine göredir. Ahir zamanda ise acûz-ı dehrin ne mertebe maraza mübtelâ olacağı ol vaktde hazır olanlar bilirler. ⁴³¹ اللهم اقبضنی الیک غیر مفتون Bade-zâ rûh-ı sultânî ile mürşid-i kâmilin ahvâli dahi pâdişâh ile mihmân-ı gaybînin zikr olunan muâmelâtu üzerine kıyâs oluna. Li-muharririhî;

Rûh-ı sultânî olupdur bî-mâr
Zehr-i kâtil içürmeden câna

Ey tabîbüm şifâ-yı lutfun umar
Katl olınsun bu nefis-i bedçün mâr

ای لقای تو جواب هر سوءال

مشکل از تو حل شود بی قیل و قال

Müşkil puşîde vü mültebis olan nesnedir. Hemzesi sayrûret içindir. Eşkele'l-emr derler, ⁴³² صار ذا لبس manasına. Şekl, aslında atı şikâl ile yanî köstek dedikleri nesne ile takyîd etmeye derler. Sonra mübhem ve muğlâk nesneye bi-tariki'l-istiâre müşkil dediler. Gûyâ şikâl u kayd

⁴²⁷ Sabır kurtuluşun anahtarıdır.

⁴²⁸ Gayp alemindeki habercim güzel bir haber verdi ki, kimse üzücü dünyada devamlı kalmak istemeyecektir.

⁴²⁹ Şiddetlen ey musibet açılacaksın.

⁴³⁰ Sıkıntıya düşenin duasını kabul ettiğinde (Neml 62)

⁴³¹ Allah'ım, fitneye düşmeden canımı al.

⁴³² Karışık oldu, birbirine girdi.

sâhibi oldu. Onunçün halle mükârin kıldı. Zîrâ hâl bir nesneyi çözmekdir. Çözmek ise bağa göre olur. Nitekim vâkidir, ayn;

Girih-i gonce-i maksûdunı çarh etdi hall

Kîl ü kâl hakkında kîl u kâl çokdur. Bazılar masdardır demişlerdir, kavlı gibi. Pes bu sûretde esmâ-ı mu'arrededen olurlar. Ve bazılar demişlerdir ki, aslında fiillerdir. Velâkin esmâ-ı icnâsa nakl olunmuşlardır. Pes bu sûretde efâl-i mebnîyyeden olurlar. Zaruret taalluk etmeyen kelâm manâsına. Burada mahallinde düşmüşdür. Zira bir müşkil ki, bilâ suâl inhilâl bula. [169] Orada kelâm etmek söz ü sâz makûlesi olur. Onunçün zaruretsiz söz söylemek hikmetden hâricdir. Bade-zâ mısra-ı sâni mâ-kablini îzâh u beyândır.

Mana-yı beyit budur ki; ey mihmân-ı gaybî ki, senin likâ vü ru'yet-i cemâlin her suâle cevâbdır. Yani her müşkil bî-guft u gûsundan münhall olur. Ve mün'akıd olan umûrun ukdeleri seninle çözüdür. Zira cemâlin bir âyinedir ki, cemî süver-i murâdât anda muntabîdir. Ve tesirin ol kadardır ki, cemî mülâkâtınla husûl-ı hâcât tev'emdir. Bu sebebdendir ki, niçe sâliklere mün'akıd olan meânî vü müştebih olan merâtib erbâb-ı irşâd kapısına vusûllerinde bî-mükâleme vü suâl münhall olmuş ve ilhâm-ı İlâhî ile maksûd husûle gelmişdir. Zîrâ kuvvet-i istidâda göre mürşidin likâsı dahi mürşiddir. Zira kitâb-ı lâ-reyb ve sahîfe-i âlem-i gaybdır. Kitâb ise nâtik olsun sâmit olsun irşâd için münzeldir. Nitekim mahkîdir ki, Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhuya merâtib-i tevhîdden bir mertebe müşkil olup bunca riyâzât u mücâhede etdi, feth olmadı. Bi'l-âhire üç aylık yerde bir azîze işâret olundu. Kalkıp oraya vusûlde ol azîz Cüneyt'e aytdı; ben bir mevzûnca devr edeyim, benim yüzüm senin yüzüne mukâbil oldukda müşkil feth olsun, dedi. Fi'l-vâki öyle devr etdi. Yüzü yüzüne mukâbil oldukda ol makâm feth oldu. Hakîkati budur ki, yüzden murâd vech-i kalb ve mirat-i hakîkatdir. Mürşid-i kâmilin zâtı nûrâniyyetde şemse ve müsterşidin zâtı ise zulmetde kamere müşâbihdir. Pes kamer şemse mühâzî olduğu mertebe andan nûr istifâde ettiği gibi kalb-i tâlip dahi matlûba teveccüh ve ol cânibe müncezib olduğu mikdar müstefiz olur. Ve tecelliyesi kadar in'ikâs-ı nûr olur. Ve zulmet-i şüphesi açılır. İsrâkiyyenin kalpden kalbe mükâmeleleri meşhûrdur. Mervîdir ki, şeyh-i ekber kuddise sırruhû'l-athar Harem-i Kâbe'de Şeyh Suhreverdî kuddise sırruhûya mülâkî olur. Ve mükâmelesiz biri birinden müfârakat ederler. Sonra hazret-i şeyhden Suhreverdî'ye suâl olunur; رجل مملو بالسنة من القرن الى القدم⁴³³ diye cevâb eder ve Suhreverdî'den hazret-i şeyh suâl olunur; بحر من الحقايق⁴³⁴ diye cevâb eder. Bunda işâret vardır ki, rûh-i sultânînin dahi mürşid-i kâmile mülâkâtı vaktinde [170] icâletü'l-vakt bazı müşkilâtı

⁴³³ Baştan ayağa sünnetle dolu bir adam.

⁴³⁴ Hakikatlerle dolmuş bir deniz.

münhall olmuş ve maraz-ı nefis-i hayvânî hakkında bazı inhirâfî i'tidâl bulmuştur. Zira ol zamana dek tehiyye-i mahall ve intizâr-ı ferec zikr olunan mananın husûlüne mu'fındır.

نوری از پیشانیء صاحب دلان در یوزه کنی
شمع خود را می بری دل مرده زین محفل چرا⁴³⁵

Li-muharririhî;

Olsa âşık bir nefes maşûkla ger rû-be-rû
Nûr-ı miratı firâz u zulmeti olur fîrû

ترجمانی هر چه مارا در دلست

دستگیری هر که پایش در کلست

Tercemân üç vezn üzerine lügatdir, za'ferân, unfüvân, reyhukân gibi. Za'ferânda zâ ve fâ meftûhdur ve ünfüvânda ayn ve fâ mazmûmdur ve reyhukânda râ meftûh hâ mazmumdur. Nitekim Kâmus'da musarrahdır. Pes, İbn Kemâl'in reyhukân vezninde tercümânı inkârı münkerdir. Tercümân ol kimsedir ki, bir dili âher-i dil ile tefsîr ü tercüme eyleye Lisân-ı Arabî'den veyâ Fârisî'den Türkî ile tefsîr ü beyân eden kimse. Burada tercümeden murâd keşf ü izhârdır. Dil gönüldür ki, habbe-i senâvberiyeye şeklinde olan yürek onun zarfıdır. Nitekim Mevlana Câmî buyurur;

نیست این پیکر مخروطیء دل
بلکه هست این قفس طوطیء دل⁴³⁶

Ve yüreğe dahi bi'l-iştirâk dil derler. Dest-gîr el tutucudur. Velâkin örfde muayyen manasına istimâl olunur. Gil, kâf-ı Acemî'nin kesriyle balçıkdır. Lisân-ı Türkî'de galat edip kâf-ı Arabî ile kil dedikleri balçıktan nev-i mahsûsdur. Malûm ola ki, ayağı veyâ na'li kaymak, balçığa düşmek, şer ü mihnetin nüzûlünden kinâyedir. Nitekim Muhtasar'da fenn-i bedî'de işâret olunmuştur.

Mana-yı beyt budur ki; her ne ki, bizim gönlümüzde musmerdir, sen anı keşf ü izhâr edicisin. Ve her kimin ki, ayağı balçığa batmışdır, yani başına bir kaza nüzûl etmiş ve bir mihnete düşmüş ve bir belâya uğramışdır, sen onun elin tutucu ve kaldırcısın. Yani muayyen ü zâhirsın.

مگر بمنزل مفصود ره توانی یافت
ز دستگیری افتاده کان عصا می ساز⁴³⁷

⁴³⁵ Bir nur ki, gönül sahiplerinin alınlarından dilenesin. Kendini mum gibi bu yerden cansız götürme.

⁴³⁶ Bu gördüğün kalpten bir piramit heykeli değil, belki bu gönül kuşunun kafesidir.

⁴³⁷ İstedüğün hedefe ancak düşenlerin ellerine asa yaparsan ulaşmaya yol bulabilirsin.

Ve bu kelâmda bir kaç vech ile işâret vardır. Evvelkisi budur ki, zikr olunan hekîm-i İlâhî keşf-i zamîre kâdirdi. Keşf-i zamîr budur ki; mükâşifin kelâmı bir kimsenin kalbinde muzmer olan manaya muvâfık olmaktır. Yohsa onun kalbinde olanı bilip söylemek manasına değildir. [171] Hakîkatı budur ki, vâsıl-ı Hakk olan vâris-i kâmil ism-i a'zâma mazhar olmak ile külliyât u cüziyyât-ı eşyâyı câmidir. Halkın kulûb u sudûru müştemil olduğu havâtır u muzmerât ise ism-i âlimin taalluk ettiği cüziyâtıdır. Velâkin keşf-i zamîr ve keşf-i kubûr ve keşf-i cinn ve keşf-i melek, keşf-i İlâhî'ye göre muteber değildir. Keşf-i İlâhî odur ki, Allah tealânın efâl u sıfât u zâtının hakâyıkına taalluk ede. Bu ise kemyâbdır. Zirâ âlem-i İlâhî'dendir ki, ulvîdir. Maadası ise âlem-i kevndir ki, seflîdir. İkincisi budur ki, kilden murâd nefs-i hayvânî ve cism-i insânîdir ki, tînden halk olunmuşdur. Nitekim Kuran'a gelir; ⁴³⁸ هو الذى خلقكم من طين Ve rûh-ı sultânînin ayağı taalluk hasebiyle ana batmış onun ahkâm u âsârıyla mukayyed ü mübtelâ olup zulmet-i vücûd kabûl etmişdir. Pes mürşid-i kâmil irşâd u teslîk hasebiyle anı cesed ve cesede taalluk olan berâzıhdan tahlîs ve tenciye edip aslı olan âlem-i ervâha ihrâc ve andan âlem-i ilâhe îsâl eder. Üçüncüsü budur ki, insân-ı kâmilin her hâlde sıfâtı i'ânet ü iğâsedir. Onunçün kutb-ı vücûd olana gavs-ı a'zâm ve sâir aktâba dahi mertebelerine göre gavs derler. Zira zâhiren ve bâtunen avn u nusretleri şâmilidir. Hususân ağniyâdan olanlar fukarâyâ menfaat-ı ecsâd olan emvâl infâk etdikleri gibi evliyâdan olanlar dahi dervişâna kuvvet-i ervâh olan maârif bezl ederler. Ve terbiye ve irşâd için müteayyin oldukları cihetden tâlib-i Hakk olanları bir vech ile istiskâl etmezler. Ve sohbetlerine revâ görürler. Ve mertebelerine tenezzül ile tevâzular gösterirler. Kâle'l-Hâfız;

⁴³⁹ روزی تفقدی کن درویش بی نوارا

ای صاحب کرامت شکرانه سلامت

Li-muharririhî;

Gülistân-ı cihân içinde bugün

Kimi hâr içre kimi gülde yatur

Kimi ser menzil-i murâda erüp

Kimi düşmüş miyân-ı kilde yatur

مرحبا يا مجتبی یا مرتضی

ان تعب خاء القضا ضاق القضا

Merhâbânın mana-yı lügâvîsi vâsi' yere geldin sana tarlık yokdur, demekdir. Fe-emmâ örfde kâdime ve mihmâna ikrâm kâd olunur. Ve bu kelime fâhr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellemden dahi sâdir olmuş. Zira feth-i Mekke günü ammi kızı Ebu Tâlib kızı [172] Ümmühânî ziyâretlerine geldikte merhabâ yâ Ümmühânî buyurdular. Pes bu kelime ile tekellüm etmek sünnet oldu. Ve Ümmühânî ol gün şerbet-âşâm-ı İslam oldu. Ve bu Ümmühânî'dir ki, onun

⁴³⁸ O Allah ki, sizi çamurdan yarattı. (En'âm 2)

hânesinden Mirâc vâki olmuşdur. Ol hânenin yeri sonra harem-i Mekke'ye idhâl olunmuşdur. Mihrâb-ı Hanbelî'den aşağı arsadır. Müctebâ vü mürtezâ ve muhtâr bir manayadır ki, lisân-ı Fârisî'de ber-güzîde vü Türkî'de ürendilenmiş ile tabir olunur. Zira enbiyâ ve evliyâ halk-ı âlem arasından üründülenip feyz-i hass-ı İlâhîye mazhar ve envâ'-ı kerâmet ile mübeşşer olmuşlardır. Nübüvvet ve velâyetin mecmûu enbiyâ sıfâtı ve yalnız velâyet-i evliyâ hâlidir. Ve zikr olunan manaya işâret edip Kuran'da gelir; ⁴⁴⁰ الله يجتبي اليه من يشاء Ve bir mahalde dahi gelir; من ارتضى من رسول يخلق ما يشاء و يختار ⁴⁴² Ve bir yerde dahi gelir; ⁴⁴¹ Ve bir mevzûda dahi ⁴⁴³ Velâkin meânî-i lügavîyyeleri hasebiyle fark vardır. Yani ictibâ alâ tarîki'l-istefâ' cem ve bir nesnenin cem olunmasını tenâvüldür. Zîrâ ceby, feth ü sükûn ile, cem manasınadır. Onunçün câmiü'l-mâ olan havza câbiye ve harâc, celb ü cem etmeye cibâyet ve cemâna câbî derler. Ve irtizâ rızâdandır. Sahtin zıddıdır. Hakk'ın bir kulu ihtiyârî kemâl-ı rızâsını müstelzem olmak ile murtazâ denildi. Ve hadîs-i kutsîde gelir; ⁴⁴⁴ هذا دين ارتضىته لنفسى Murâd din-i İslâm'dır ki, muhtâr-ı Hak'dır ve ⁴⁴³ رضيت بالله و demek Allâh'ı ihtiyâr eyledim ve onunla ictifâ edip gayrı mabûd talep etmedim manasınadır. Ve istifâ bir nesnenin saffe ve hûlasâsını ve ihtiyâr u cüzi tenâvül ü ahzdır. Demişlerdür ki, ehlullah envâ' üzerinedir. Evvelkisi avâmm-ı ehlullâhdır ki, müminûn-ı muvahhidîndir. İkincisi budur ki, sâlikûn-ı sâirûndur. Üçüncüsü hâssâtü'l-hâssadır ki, kurb-ı nevâfil ile mütehakkiklerdir. Dördüncüsü hülâsât-i hâssatü'l-hâssadır ki, kurb-ı ferâiz ile mütehakkiklerdir. Beşincisi safâi'l-hulasâdır. Yani safvetü'l-hulesâdır ki, makâm-ı kâbe kavseyn sahibleridir ki, zikr olunan iki kurbun mâ-beynini cem etmişlerdir. Altıncısı aynu'l-safâdır. Yani zikr olunan safvetden muhtâr olanlardır ki, makâm-ı ev ednâ sâhibleridir ki, cem-i mezkûr ile mukayyed değillerdir. Belki üç makâmda bile devr ehlidir. Bu mana bizm peygâmberimizin ve kümmel-i veresesinin hâssasıdır. Pes [173] Mevlânâ kuddise sırruhûnun bi-tariki'l-hikâye müctebâ vü mürtezâ buyurduğu mana-yı mezkûre işâretidir. Husûsan murtazâ ibâretinde Hazret-i Ali kerremellâhü vecheye îmâ-ı hâs vardır ki, ana ilm gibi olmuşdur. Ali ise ser-defter-i evliyâ ve ser-çeşme-i asfiyâdır. Onunçün cemi evliyânın silsile-i velâyeti ana müntehî olur. Pes ekmel-i verese olanlar mazhar-ı sırr-ı Ali olmak ile murtaza olurlar, f'efhem cidden. Tağb, gâb-ı yağbden muhâtabdır. Gaybet, fethle, huzûrun zıddıdır. Kazâdan murâd makziyyün sû'dur. Zira, gerçi kazâ ve kader ü hükm-i hâlikü'l-kuvâ ve'l-keder birdir. Velâkin makziyyun hayr ve şer olur. Nitekim ve bi'l-kaderi hayrihi ve şerrihi derler. Falan kimseye kazâ-ı bed erişdi dedikleri makziyyun bede

⁴³⁹ Ey kerâmet sahibi ve selâmete şükreden, bir gün şu fakir dervişin hatırını da sor.

⁴⁴⁰ Allah dilediğini kendine seçecek. (Şûrâ 13)

⁴⁴¹ Ancak peygamberden bildirmek istediği bunun dışındadır. (Cin 27)

⁴⁴² Sıkıntıya düşen bir kimsenin duasını kabul ettiğinde. (Neml 59)

⁴⁴³ Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. (Kasas 68)

⁴⁴⁴ Bu kendim için razı olduğum dindir.

mahmûldur. Onunçün duâda; یا رب قضاء بد از ما کردان⁴⁴⁵ demek câizdir. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

دوران چو می نویسد بر عارضت خط خوش یا رب نوشتهء بد از یار ما بکردان⁴⁴⁶

Pes Müstehricü'l-Füsûl nâm kitâbda fulana kaza-ı bed erişdi demek hata-i azîmdir, dediği hatâ-ı azîmdir. Zira duâ-ı mezkûrda kazâ makzî manâsına olduğu gibi kaza-ı bedde dahî böyledir. Küfre rızâ küfr olduğu makzî olduğu cihetindedir. Ve illâ küfr dahi kazâdandır ki, müteallık-ı imândır. Zıyk, vüs'atin zıddıdır ve fakr u bahl ü gam u emsâlinde dahi müstameldir. Efzâ, fâ ile harîm-dâr u küşâde vâsi yer, sahra gibi. Burada murâd fezâ-ı kalbdır ki, onun tarlığından maksûd gam u gussa vü hüzündür. Nitekim def-i harcdâ işâret olundu. Ve Kuran'da gelir; لا قصی الحلق همز هاء ای همزة هاء⁴⁴⁷ و ضائق به صدرک; ilâ ayeh. Zâke'l-fezâ cevâb-ı bade'l-cevâbdır. Veyâhud zarûret-i vezn için harf-ı atf hazf olunmuşdur. Nitekim Mukaddime-i Cezerî'de gelir;

⁴⁴⁸شم

Mana-yı beyt budur ki; hoş geldin ve kadem-i mübâreke getirdin ey ber-güzîde-i âlem ve ser-âmed-i benî Adem. Eğer sen bizim aramızdan min ba'd gâib olursan ve maksûd hâsıl olmadan bizi terk edip gidersen bizim başımıza kazâ-yı İlâhî gelir. Ve belâ-yı azîm bizi bulur ve hâlimiz evvelkiden beter olur ve sahra-ı dile gam u kasâvet dolup ferah u surûra yer kalmaz. Ve belki bütün dünyâ başımıza tar olup;

Hep senünçündür benüm dünyâ belâsın çekdüğüm.
Yohsa ömrüm vâri sensüz neylerem dünyâyı ben

Pes senin huzûrun hayr-ı mahz [174] ve gaybûbetin şerr-ı sırfdır.

Göstermeğe bir merde Hüdâ âlemi sensüz
Zira ki, vücûdun sebab-i emn ü emândur

Nitekim Kuran'da gelir; و ما كان الله يعذبهم و انت فيهم⁴⁴⁹ Ve Nebî aleyhisselâmın vücûdu azabdan emân olduğu gibi velînin dahi vücûdu hüsrândan emândır. Zirâ vârisdir. Fe-emmâ bade tamâmu'l-maslahat gaybûbet lâbe'sdir. Nitekim Şems-i Tebrîzî ile Mevlânâ'ya vaki oldu, kuddise sırrihümâ. Hakîkatı budur ki, mâdâm ki, nefis-i insânda bakıyye-i vücûd ola emr-i tezkiye kemâl üzere yerin bulmaya eser-i gazâb bâkîdir. Çün mürşidin ıslâh u irşâdıyla ol eser zâil ola. Sebeb-i

⁴⁴⁵ Ya Rab, kötü kazayı benden çevir.

⁴⁴⁶ Zaman eğer alınca güzel yazı yazarsa yarab, kötü yazıyı benim sevgilimden uzaklaştır.

⁴⁴⁷ Göğsün onunla daralacak. (Hüd 12)

⁴⁴⁸ Hemze ve hâ gırtlığın en uzak yeri içindedirler.

⁴⁴⁹ Halbuki sen onların içinde iken Allah azap verecek değildir. (Enfâl 33)

saht gidip rahmet-i İllâhî zuhûr eder. Onunçün sûre-i Fâtihâ'da ⁴⁵⁰ انعمت عليهم makâlesinden sonra ⁴⁵¹ غير المغضوب vârid oldu. Zira fi'l-ümle nimet gazâbı münâfî değildir. Pes sâliklerden mübtedî vü mütavassıt olanların hâli bunun üzerine kıyâs oluna. Bunda işâret vardır ki; âsâr-ı rûh devâm üzerine ihtifâda olsa ahkâm-ı nefis zuhûr edip kalpde huzûr kalmaz. Ve kuvâ-yı rûhâniyeden birisi müsterih olmaz. Pes, îmânla küfr, tarh u taâtle, fiskı cerh ü takvâyla meyl-i mâsivâyı kat ve esrâr-ı hakâyık ve envâr-ı maârif ile zulumât-ı vücûdu izâle lâzımdır. Li-muharirrihî;

Mihr ü mâh-ı münîr nevbetle olsa ger âleme meş'âl-i efrûz
Zulmetün bir dahi yüzün görmez tâlib-i nûr olan kişi şeb u rûz

Bade-zâ bu makâmın letâifindendir ki, kazaya müteallık olan mazmûn lisân-ı Arabî üzerine îrâd olunmuşdur. Zîrâ bazı ahbârda gelir ki, Allah tealâ rahmete müteallık emr murâd eylese Fârisiyye ile tekellüm ederdi. Yani lisân-ı Arab'ın gayrı lisânla vahy ederdi. Süryâni vü İbrânî vü gayrı gibi. Ve azâba dâir nesne kasd etse Arabiyye ile tekellüm ederdi. Onunçün Hazret-i Kuran levh-i mahfûzun beytü'l-izzete nüzûl etdiği vaktde melâike-i kirâm sa'aka eylediler. Zirâ Kur'an-ı Arabiyye ve ism-i Muhammediyye'yi istima etdikde ikâba müteallık hükm zann etdiler. Ve bu celâlete işâret edip hadîsde gelir; ⁴⁵² بعثت بالسيف Maa-hâzâ rahmete'l-li'l-âlemîn ile muallim ve re'fet-i azîme ile tev'em bir vücûd-ı şerif ü mükerrerdir. Li-muharirrihî;

Nâgehân gelse kaza-ı mübrem   Hâsıl olur onunla niçe verem
Define çâre yokdur âh meğer   Mustafâ ide şefâtle kerem [175]

انت مولى القوم من لا يشتهى

قد ردى كلا لئن لم ينته

Mevlâ sahib-i emr olana derler. Pâdişâh ve sâir sâdât u rüesâ gibi. Kavm ricâlde müstameldir, hâsseten. Nitekim vâkidir. Ayn; ⁴⁵³ اقوم آل حصن ام نساء Velâkin Kâmus'da ricâl u nisâya şumûlune dahi işâret olunmuşdur. Burada ta'mîm ensebdir. Zira nisâdan dahi kâmilât gelmişdir. İştihâ arzu etmektir. Fiilin mef'ûlü mahzûfdur, lâ-yeştehik demektir. Radâ, remâ vezni üzre sakıt fi'l-ber. Ve razî vezni üzerine heleke ile tefsîr olunmuşdur. Remâ vezninde olan radâ heleke manasına ahz etdikleri bi-hasebi'l-gâlib sukûta helâk lâzım olmak iledir. ⁴⁵⁴ كلا لئن لم ينته Kuran'dan iktibâsdır. Kellâ, kelime-i zecr ü mendir. Hakkan manâsına dahi gelip mazmûn-ı cümleyi tahkîk için mâ-badine masrûf olur, kad kelimesi gibi. Le'in'de lâm tadvie-i kasem içindir. Lafzen veya

⁴⁵⁰ Kendilerine nimet verdiğin (Fâtiha 5)

⁴⁵¹ Gazap olunanlar değil (Fâtiha 5)

⁴⁵² Kılıçla gönderildim. (Hambel, 2/50)

⁴⁵³ Hisn ehli erkek midir yoksa kadın mı?

⁴⁵⁴ Ama bundan vaz geçmezse (Alak 15)

takdiren kasem tekaddüm etdikden sonra şart üzerine dâhil olur. Tâ ki, cevâb-ı kasem için olup şartın olmadığı izân eyleye. Burada kasem mukadderdir. والله لئن لم ينته demektir. Ve cevâb-ı mahzûfdur ki, radâ kelimesinin medlûludur. Bu mahalde yentehî işbâ olundu. Tâ ki, yeştehî'ye muvâfık ola. İntihâ nehy olunduğu nesneden müncezir olmak.

Mana-yı beyt budur ki; ey mihmân-ı gaybî, sen emrâz-ı vücûda muâlece sadedinde olanların mutlaken seyyidi ve sâhibü'l-emri ve mün'imisin. Şöyle ki, senin ilâc u müdâvâtını iştihâ etmeye ve belki bi'z-zât seni sevmeye ve sohbetine tâlip olmaya tahkik bi'r-i helâke düşdü. Bu adem-i iştihâ ve talebden müncezir ve mürtedi olsun ve i'râzdan rücû eylesin. Vallahi eğer müncezir olmazsa ve senin hakkında kalbinde dâ'îye bulmazsa helâki mukarrer ve mağzûbun aleyh olması muhakkaktır. Bunda işâret vardır ki, ehl-i kemâl olanlara ve sâhib-i irşâd olanlara irâdet ve terk-i buğz u adâvet lâzımdır. Zira bunların vücûdları sebab-i necât ve sohbetleri bâis-i hayât ve irşâdları medâr-ı terakkiyât ve rü'yetleri ayn-ı tecellî-i zâtdır. Ve bu makûleler gerçi sâdât-ı cemî'-i enâm u eşrâf-ı hâss u avâmdır. Velâkin ekserinin adem-i intifâları cihetiyle zikre tahsis olundu. [176] Ve Kuran'da تقوم يعلمون⁴⁵⁵ ve nezâiri gibi. Bade-zâ necât-ı sûrî ve manevî olduğu helâk dahi böyledir. Maraz-ı sûrîde etrbâ-ı bedene adem-i müracâat bi-hasebi'l-galib mevt-i sûrîde müeddî olduğu gibi maraz-ı manevîde dahi hükemâ-ı kalbe adem-i ilticâ mevt-i manevîye müncerr olur. Ve ol bir mevt-i hâildir ki, mevt-i ıztırâniyle intikâlden sonra bir dahi onunçün hayat mutasavver değildir. Onunçün Kuran'da gelir; من كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى⁴⁵⁶ Maksûd a'mâ-yı basîretidir. İnsan eşref-i a'zâ olan basarla müntefi olmasa hâlik hükmündedir. Basîret dahi buna kıyâs oluna. Zîrâ vücûd azâ ve kuvâdan ibâretidir. Li-muharririhî;

İtmeden darb-ı dest mevt ihrâç

Eyle çeşm-i dile bir özge ilâç

چون گذشت آن مجلس و خوان کرم

دست او بگرفت و برد اندر حرم

Meclis celese'dendir. Celese, fetaha vezninde aslında arz-ı galîza manasınadır. İnsân cülûs ettiği zaman salâbetli yer kasd etmekle oturduğu mevzie meclis dediler. Sonra her kuûda cülûs ve insanın her oturduğu yere meclis denildi. Vâizlerin kelimâtına mecâlis dedikleri inde'l-edâ cülûslarına binâendir. Hutebâ-ı Arab ise bi-hasebi'l-gâlib kıyâmen edâ ederler. Ammâ Harîrî kuûdla cülûsun miyânını fark edip demişdir ki, kâim olana emr edip ik'ad u nâim veyâ sâcid olana iclis derler. Zira kuûd ulüvden süfle intikâldir. Onunçün ayağında ârzası olup hareketden âciz

⁴⁵⁵ Anlayan bir kavim için. (Tevbe 11)

⁴⁵⁶ Bu dünyada kalbi kör olan ahirette de kör olur. (İsrâ 72)

olana ma'kûd derler. Cülûs ise süfleden ulüvve intikâldır. Onunçün arz-ı necde celese dediler, irtifaından ötürü. Bu sebebdendir ki, mülûkdan biri tahta geçse cülûs etdi, derler. Hân burada zâmme ile nimet-i hâzırdır, kereme izâfeti ziyâfetin kerem bâbından olmasıyladır. Harem evin dâiresinde olan havluya derler. Acem dahi hândan der. Arablar, hâtonlarından harem ile kinâyet etdikleri gibi, Acem dahi hândan ile kinâyet ederler. Ve bu makûle kinâyenin nezâiri çokdur. Nitekim şerif kimseden cenâbla vü hazretle vü meclisle kinâye eyleyip esselâmü alâ hazreti'l-mübâreke. Ve cenâba eş-şerîf ve meclise el-latîf derler. Maksûd kendi üzerine selâmdır. [177] Velâkin hazret ü cenâb u meclisin ana nev-i taalluku olmak ile iclâlen ve i'zâmen tarîka-i kinâyeye sülûk ederler.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü hâricde ol meclis ve onun üzerine müterettip olan kudûm-ı zayf ziyâfeti geçdi ve ikrâm-i mihmân yerin buldu. Pâdişâh onun elin tutup haremine iletdi. Nitekim kibâr-ı nâs arasında âdet-i câriyedir ki, ikrâm murâd etdikleri kimesnenin bi'z-zât önüne düşerler veya elin tutup bir mevziden bir mevziye iletirler. Ve mülâtafa ve mübâsata gösterirler. Husûsan ki, hareketleri maslahat-ı mühimmeyi mütezammın ve menfaat-ı mahsûseyi müştemil ola. Bunda işâret vardır ki, rûh-i sultânî mürşid-i kâmilin sohbetine dahil oldukda tarîkat-nâmelerde tavsiye olduğu üzere mâ-melekenden nesne bezl etmekle vü husûsan it'âmla ikrâm eyledi. Ve inâbet-kerde olup anı harem-i dile iletdi. Tâ ki, nefis-i hayvânînin ahvâlini arz eyleyip sırrından âgâh kıla. Li-muharririhî;

Kande ağzı açık var ise çü gül
Kûteh it kadd-i râzi ifşâdan

İtme bülbül gibi anı hem-râz
Olmaya tâ resen-i âh dırâz

قصهء رنجور و رنجوری بخوند

بعد از آتش پیش رنجورش نشاند

Kıssa kesrle emr ü haber ü hadîs ü selefîn hikâyeleri. Zira kass tettebbu'ü'l-eser yani bir nesnenin izin aramak ve izine gitmektir. Pes kıssa vü kasas ahbâr-ı mütetebbi'a manasınadır. Rencûr, hastedir. Türki'de tahrîf edip rencil derler. Aslında, Allahu alem vâvın fethiyledir, rencu manasına. Zira ver zû manâsın ifâde eder ki, Türki'de andan -lu ile tabîr olunur. Rencûri'de yâ masdariyyedir. Hândan, fethle ve vâv-ı resmiyye okumak ve davet etmek. Burada murâd beyân u takrîrdir. Tencûreş, zamîri zişânda mukayyedir. Nişândeş, demektir. Zamîr-i evveli tekîddir. Nişândan neşesten lafzının müteaddîdir, nasb u iclâs etmek manasına.

Mana-yı beyt budur ki; hastenin ve hasteliğinin haberini beyân u takrîr eyledi ve hâl u şânını bildirip söyledi, ondan sonra anı hâste yanına iclâs eyledi. Adet-i nâs üzerine ki, hükemâyı hâste yanına iclâs [178] ederler. Tâ ki, beyt-i âfide gelecek umûra muttalî oldular. Bundan fehm

olunur ki, pâdişâh tabîbe istidlâl yüzünden hâsıl olıcak ilmi takviyyet için mukaddem marîzin bazı ahvâlin i'lâm eyledi. Zîrâ i'lâm tabîbe göre beyyine gibidir. Onunçün fukaha demişlerdir ki, bir kadının bir maddeye ilmi lâhik olsa hâricden beyyine olmadıkça hükm etmemek gerekdir. Maksûd rûh-ı sultânînin hekîm-i İlâhîye nefis-i hayvânînin maraz-ı nefsânîye müptelâ vü meyl-i mâsivâyla rencûr-âsâ olduğun i'lâmdan sonra hekîm-i İlâhî dahi bi'z-zât isti'lâm-ı ahvâl için nefis-i hayvânî ile olan muâmelesin beyândır. Bunda işâret vardır ki, marîz olan kimesne tabîbe ve tâlib-i Hakk olan mürîd mürşide mukârin gerekdir. Tercümen ile iş bitmez ve ırakdan timâr ile maraz gitmez. Onunçün mesel-i meşhûrdur ki, ısmarlama hac kabul olmaz, derler.

رنك رو و نبض و قاروره بدید

هم علامات هم اسبابش شنید

Reng-i rûy yüzün levnidir. Demişlerdir ki, ahlât-ı erbaadan kan gâlip olsa çehrenin levni kızıl ve safra gâlip olsa sarı vü balgam gâlip olsa bozarık ve sevdâ gâlip olsa siyâha mâil olur. Nabz, lügatde damarın hareketine derler. Ama örf-i hâsda müteharrik olan ma'hûd damarda müsta'meldir. Etibbâ demişlerdir ki, nabzın ahvâl-i muhtelifesi vardır. Eğer nabz serî, yanî tiz tiz hareket ederse harârete delâlet eyler. Ve eğer batî yani giç giç hareket ederse bürûdete delâlet eder. Ve eğer vasat hareket ederse i'tidâle delâlet eyler. Ve eğer ariz yani damar dolu ve enli olursa rutûbete ve madde çokluğuna delâlet eyler. Ve eğer dakîk yani ince olursa yubûsete ve madde azlığına delâlet eyler. Ve eğer müşrif olursa yani katı yüksek hareket ederse harârete delâlet eyler. Ve eğer münhafiz olursa yani alçak hareket ederse killet-i harârete delâlet eyler. Ve eğer kuvvet ile hareket ederse ki, parmağa katı katı dokuna, mizâcın kuvvetine delâlet eyler. Ve eğer zaîf olursa zaafına delâlet eyler. Ve eğer leyyin yani yumuşak olursa rutûbete delâlet eyler. Ve eğer sulb yani katı vü pek [179] olursa yübûsete delâlet eyler. Ve eğer hâr yani damar ıssı olursa harârete delâlet eyler. Ve eğer bârid olursa bürûdete delâlet eyler. Ve eğer müstevî olursa yani bir düzeye hareket ederse eyidir. Bedenin hoşluğuna delâlet eyler. Ve eğer muhtelif olursa beden hâli yavuzluğuna delâlet eyler. Ve eğer hem serî ve hem leyyin olursa dem galebesine delâlet eyler. Ve eğer serî u sulb olursa safra galebesine delâlet eyler. Ve eğer batî ü leyyin olursa balgam galebesine delâlet eyler. Ve eğer batî u sulb olursa sevdâ galebesine delâlet eyler. Malûm ola ki, demin tabîfatı germ ü ter ve balgamın serd ü ter ve safranın germ u huşk ve sevdânın serd u huşkdur. Nitekim Bûstân'da gelir;

مرکب ازین چار طبعست مرد

مزاجت تر و خشک و گرم است و سرد

Karûre şarâb u emsâli nesne karâr eden züccâceye derler. Burada zikri mahall u irâde-i hâl tarîkiyledir. Zira maksûd karûre içinde olan bevldir. Etubbâ demişlerdir ki, karûrenin rengi turunc kabı rengi gibi olursa râyihâsı katı tîz ve kıvâmı katı galîz ve katı rakîk olmazsa itidâle delâlet eyler. Ve sâfi ve dibinde veya çevresinde veya üstünde galîz süfl olursa kim ana rüsûb derler, i'tidâle ve nezce yani ihtilâtın pesken idiğine delâlet eyler. Ve eğer kızıl ve bulanık olursa kan galebesine delâlet eyler. Ve eğer katı kızıl veya kara olup sâfi ve rakîk olursa sevdâ galebesine delâlet eyler. Ve eğer katı sarı ve sâfi rakîk olursa safra galabesine zelâlet eyler. Ve eğer küfü çok ve galîz olursa balgam ve yel çokluğuna delâlet eyler. Ve ne kadar kim karûre sarı veya kızıl ola, ol kadar harârete delâlet eyler. Ve her kârûre kim ak ve sarı veya kızıl olmaya helâke delâlet eyler. Vallahu'l-alem. İşte avâm hâlîdir. Havâss olanlar ise Allah'a itimâd edip esbâba iltifât etmezler. Nitekim Ahmed bin Ebu'l-Havârî eydur; Muhammed bin Semmâk marîz oldu. Kârûresin bir nasrânî tabîbe iletmeğe istedim. Yolda giderken bir libâs-ı pâk gökçek râyihâlı kimesneye mülâkî oldum. Kande gidersen, diye suâl eyledi. Kazıyyeyi haber verdim. Evvel o kimse, süphanellâh [180] Hakk'ın velîsine adûsundan isti'âne mi edersin? Elindekin yere ur ve İbn-i Semmâk'a de, kim elini ağrıyan yerine kosun dahi بالحق انزلناه و بالحق نزل⁴⁵⁸ desin, diye gâib oldu. Dönüp gelip İbn-i Semmâk'e vâki olanı haber verdim. Ol dahi dediği gibi edip fi'l-hâl ol marazdan halâs oldu. Ve ol gördüğün kişi Hızır nebî aleyhisselâm idi, diye buyurdu. Li-muharririhî;

İlticâ eyleme etubbâya
Neylesün cism-i zaîfe tımâr

Bes değil mi ilâc-ı rûhânî
Çün kabûl eylemeye rûh anı

Bedîd, gördü demektir. Şehriyân-ı Acem bâ'nın kesriyle ve rustâyîleri zamme ile okurlar, ikisine de vechdir. Bade-zâ bu kelâm iktifâ kabîlindedir. Zira nabza hafî olduğu cihetden rüyet taalluk etmez. Belki mümessile vukûf hâsıl olur. Ve kezâlik mısra-ı sânde işitmek esbâba göredir. Alâmâta göre görmektir. Hem lafzında İbn-i Kemâl demişdir ki; hem muvâfakat içindir. İki kişinin yürümekte ayakları biri birine uysa hem-pâ derler. Ve alâ hazâ bir hem dahî vardır ki, andan de ile tabîr olunur. Meselâ o gelmedi diyecek yer de Acem o hem neyâmed der. Ve hem bi manada dahi müstameldir ki, Türkî dilde de hem ile tabîr ederler. Nitekim vâkidir;

⁴⁵⁷ Mizacın yaş, kuru, kuru, sıcak ve soğuktur. İnsan bu dört insandan oluşmuştur. Bunlardan biri diğerine üstün gelirse tabiatının adelet terazisini kırmış olur.

⁴⁵⁸ Biz Kuran'ı hak olarak indirdik ve o da hakkı getirdi.

⁴⁵⁹ Hem arayan hem boğulmaktan korkan o kimseye kurbağa adam demek gerekir.

Hem-çünân'daki hem de ol hem'dir. Türk hem öyledir, der. Acem hem-çünânest der, intihâ bi-ihlisâr. Zâhir olan budur ki, hem iki manaya gelir. ki, biri muvâfakat ve biri cemiyet ve maiyyetdir. İbni Kemâl'in işâret etdiği mana-yı sâni ve sâlis cemiyet ü maiyyet bâbindandır. Ki, nîz lafzı gibi vâv-ı âtife manasın ifâde eder ki, Türkî'de andan dahi ile tabir olunur. Beyt-i Mesnevî'de vü nezâir'inde olan hem dahi bu manaya mahmûldur. Vallahu a'lem.

Mana-yı beyt budur ki; tabîb-i kadîm rencûr-ı mütekâddimin yanına oturup yüzünün rengine, kârûresinde olan bulanık levnine nazar eyledi. Damarına yapışıp hareketinin keyfiyetine ve keyfiyetinden hakikat-ı maraza muttâlî oldu. Marazın hem alâmâtını gördü ve hem lisân-ı pâdişâhdan işitdi. Ve istidlâl eyledi. Zira demişlerdir ki, ⁴⁶⁰علمان خير من علم واحد Eshâbı cem irâd eyledi. Zirâ kâh olur ki, bir nesnenin esbâb-ı kesîresi olur. Meselâ hummânın sebebi taaffun-ı ahlâtdır. Velâkin [181] hâricden dahi esbâb-ı kesîresi vardır. Bade-zâ marîz-i bedenin reng-i rûyu zikr olunan tafsil üzerinedir. Velâkin marîz-i aşkın rengi sarı olur. Nitekim Yunus Emre kelimâtında gelir;

Sordum sarı çiçeğe benzün neden sarardı
Cevâb virdi ki, âşık benzi sarı olur,

Ve Nâilî nâtında gelir;

Sarardur zikr ü fikrün çehresin erbâb-ı tevhîdün
Siyeh hâkî zer eyler kimyâdur ya Resulullâh

Ve müptedî olan sâlikin levni dahi böyledir. Zira riyâzeten ve gam-ı talebden çehre sararır. Velâkin müntehî olanların levni setr hâlinde beyâz u sâfi ve tecellî hâlinde kırmızı olur. Zira ol vaktde harâret-i garîziyye müştail olup çehreye teğayyür gelir. Ve istilâ-ı harâretten nâşî rütubât dahi sath-ı bedene intikâl edip arak yani der hâsıl olur. Onunçün bu harâret zâil oldukça ditremek ve üşümek ârız olur. Zira hasma hâricden hevâ tesîr edip burûdet-i mîzaca sebep olur. Nüzûl-ı vahyden sonra fahr-i âlem aleyhisselâmin tedessürü bu manaya binâen teshîr-i mîzâc için idi. Nitekim Kuran'da gelir; ⁴⁶¹يا ايها المدثر Ve gâfil u mahcûb olanların levnleri dahi kıızıdır. Velâkin bu humret kesret-i ekl ü şürbdendir. Zira bu kesret ile harâret-i garîziyye kuvvet bulup zâhir-i bedene nezâret ü terâvet hâsıl olur. Onunçün hârû'l-mîzâc olanlar çok libâs giymezler ve çehreleri dâim surh rengdir. Ve böyle olmak mezmûmdur. Ve nefis-i hayvânînin riyâzeten mukaddem olan levni bu nevdendir. Ve Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Adet idinme tokluğu
Yoldaş edersen yokluğu

Vahdetde ol ko çokluğu
Dost iline yetsen gerek

⁴⁶⁰ İki ilim bir ilimden hayırlıdır.

⁴⁶¹ Ey örtüsüne bürünen. (Müddesir 1)

Mısra-ı evvel islâh-ı tabîate ve mısra-ı sâni islâh-ı nefse işâretidir. Zîra kesrete meyl etmek hevâ-yı nefsdendir. Ve mısra-ı sâlis fenâ-yı küllîye ve râbi matlab-ı a'lâyâ vusûle işâretidir. Ve nabızdan murâd nefs-i hayvânînin mâsivâyâ meylinin urûku müteharrik olmaktır. Ve câizdir ki, nabza yapışmak tecrübeden kinâyeye ola. Nitekim bir maddede filânın nabzını tuttum, derler. Murâd tahsîl-i vukûf için fi'l-cümle taarruz eyledim, demektir. Eğerçi mürşid-i kâmil olan tecrübe muhtâc değildir. Zira bâdî-i emrden nûr-ı keşf [182] ve kuvvet-ı ferâsetle hakikat-ı hâle muttâldır. Fe-emmâ ilm mertebesine hâricden şuhûd munzamm olmak için imtihan olunmak şâyidir. Hakikat budur ki, vücûd-ı insan andan müterekkib olduğu cism ü rûh u vücûduna tâbi olan şerîat u hakikat mertebelerine riâyete mebnîdir, f'efhem cidden. Ve kârûreden murâd züccâce-i dildir ki, içinde olan bevl ile murâd niyâz u hevâdır ki, bu sebepten taleb-i Hak'da mizâcı münharif olmuştur. El-hâsıl mürşid-i kâmil nefs-i hayvânînin rengine bakdı vü nabzına yapışdı. Ve kârûresine muttali oldu. Bildi ki, hayvâniyeti gâlib ve mâsivâyâ meyli ziyâde ve hubb-ı dünyâ ve şehvât ile âlûdedir. Li-muharririhî;

Ey kemâl ehline olan bende
Gözi açıklara nü-mâyândur

Dime zinhâr söyleyim ben de
Ol kesün hâli kim düşe bende

گفت هر دارو که ایشان کرده اند

آن عمارت نیست ویران کرده اند

Dârû, hekîm otu ve dermân manâsınadır. İşân zamîr-i cem-i gâibdir. Müfredi o'dur, tabîbâna râcidir. End, est lafzının cemidir ki, edât-ı haberdir. An baîd için işâretidir. Arabî'de zalik gibi. Ân lafzının o lafzından farkı budur ki, onun madlûlü mücerred işâretidir. İsm-i muayyen ve ism-i mübhem ile cemi câizdir. Meselâ ân zeyd ü ân kes denilir ammâ onun medlûlü şey-i mübhemdir. Pes şey-i mübheme veya şey-i muayyene delâlet eden ism ile cemi câiz değildir. Meselâ o zeyd ü o kes denilmez. İmâret harâbın nakîzidir. Arab mamûr ve Acem âbâd u virân der.

Mana-yı beyt budur ki; her dermân ki, tabîbler câriye husûsunda eylediler, ol dermân kabîlinden değildir. Belki derd kabîlindedir. Derd ise vücûdun virânlığına sebeptir, imâretine değil. Pes, bu kelâmda müsebbibi sebep makâmına ikâmet vardır. Bade-zâ bu kelâmda tarîk-i mübâlağaya sülûk vardır. Nitekim edât-ı şumûl olan lafz-ı her müstefâddır. Veyâhud ekser kül hükmünde kılınmıştır. Ve câizdir ki, hakikatine mahmûl olup etibbânın asla vukûfları olmaya. Ve her muâleceleleri akîm gele. Ve illâ fi'l-cümle eser müşâhede olunurdu. Ve bazı mertebe hiffet-i maraz bulunurdu. Nitekim evâil-i dâstânda irâd olunan bazı ebyât bu manayı müeyyid ve bu mazmûna şâhiddir. Velâkin ihtimâl vardır ki, muâleceleleri kâr-gir olmamak terk-i istisnâdan nâşî [183] ola. Pes asla vukûfları olmamak lâzım gelmez. Bundan fehîm olunur ki, câhilin cehlîni izhâr etmek gerektir. Tâ ki, halk ana itimâdla mütezarrır olmayalar. Nitekim fâsıkın fîskını ifşâ etmek

lâzımdır, tâ ki, nâs ondan ihtirâz üzere olalar. Ve bunda işâret vardır ki, erbâb-ı rüsûm ve ashâb-ı taklîdin nefis-i hayvânîye etdikleri muâleceleler ve irşâd yerinde değil idi. Onunçün ziyâde inhirâf-ı mîzâc ve ihtilâl-i hâle sebep oldular. Zîrâ marîz olan marîze niçe müdâvât eder. Pes etibbâ-ı cühelâ câriyenin helak-ı sûrsine sebep oldukları gibi zikr olunan bî-vukûfla dahi nefis-i hayvânînin helâk-ı manevîsine bais olmuşlardı. Velâkin inâyet-i Bârf yârı olup tabîb-i İlâhî zuhûruyla hâsteler helâkden necât ve aman buldular. Sıhhat-ı vücûd ve istikâmet-i dil ile münteffi ve muğtenim oldular. Li-muharririhî;

Hamdülillah kim kudûm-i mürşid-i kâmil ile
Nefs-i kâfirden çözüldi ukdeler zünnâr-vâr
Nâr-ı aşk içre yanup şirk ü riyâsı bu dilün
Sikke-i tevhd oldu üstine dinâr-vâr

بی‌خبر بودند از حال درون

استعید الله مما یفترون

Derûn kelimesinde olan der, iç manasındadır. Derûn içeridir. Âhirindeki vâv nisbet ve nun tekîd-i nisbet için ziyâde kılınmıştır. Lisân-ı Fârisî'de harf-i yâ'dan mana-yı nisbet ahz olduğu gibi vâvdan dahi ahz olunur. Nitekim Hindû derler. Ve Türkî'de izzetlü dahi bu kabildendir. Hâl-ı derûn sıfat-ı dildir. İsti'âze âze'dendir, gayra ilticâ ve taalluk manasına. İsti'âze penâh dileyip ilticâ göstermekdir. İftirâ yalan düzmekdir. Kizbden ahzdır. Zira kizb kâh olur ki, gayra taklîdle olur. Ashî ferydir, kat^c vezninde. Cildi, alâ vechi'l-ıslâh kat^c manasındadır, ve ifrâ alâ vechi'l-ıfsâd kat^c dır.

Mana-yı beyt budur ki; etibbâ ehl-i dilden ve sıfât-ı bâtından bî-haber idiler. Davâ-ı hazâkat ve tayîn-i maraz ve tahsîs-i muâlece etdikleri kizb ü iftirâ makûlesinden idi ki, vâkıa mutâbık değil idi. Ben Allah'a sığınırım ve ana penâh tutarım. Anların iftirâ dedikleri nesneden veya iftirâlarından. Zira bir nesne ki, iftirâ vü buhtân ve şerr u tuğyân kabîlindedir, andan Allah'a ilticâ olunur. Ta ki, def eyleye ve insana onunla ittisâf göstermeye. Burada müddefleri [184] şeytâna ve iftirâlarını şerr-i şeytâna teşbih vardır. Onunçün Allah'a isti'âze eyledi. Zira şeytân muzill ve dâr ismine mazhardır. Pes, her ne kadar dalâl ve zarar var ise onun şerri tahtında mündericidir. Velâkin hayr sûretinden görünen ehl-i şerre şeytân-ı ebyâz derler. Şeytân-ı esvedden bu eşedir. Zira mekrî hâfi ve andan ihtirâz müşkildir. Bunda işâret vardır ki, nefis-i hayvânîye muâlece sadedinde olan müddefler fi'l-hakîka ehl-i dil makûlesinden değillerdi. Ve illâ, ayn;

Ehl-i dil birbirini bilmek insâf değil

Vefkınca ehl-i dil olan kimse ehl-i dilin ahvâlinde bâ-hâber olur, bî-haber olmaz. Pes onun ki, derdi derûna müteallıktır, bîrûn ehli anı bilir. Beyt;

Ne bilsün hâlimi bî-derd-i ışk-ı yâr olan Veysî
Muhabbet bi belâdur kim giriftâr olmayan bilmez

Bade-zâ bu kelâmıda olan cerh memdûhdur. Zira vâkii beyân tarîkıyledir.

دید رنج و کشف شد بروی نهفت

لیک پنہان کرد با سلطان نکفت

Keşf lügâtda ref'-i hicâbdır. Istulâhda verâ-ı hicâbda olan meâni-i gaybiyye ve umûr-ı hakîkiyye idrâk u şuhûda derler. Envâi vardır. Bâlâda bi'l-icmâl işâret olunmuşdur. Pinhân, bâ-ı Acemi'nin fethiyle mahfidir. Mukâbili peydâdır ki, mazhardır. Sultân selâtindendir. Kahr etmeye kâdir ve mütemekkin olmak manâsına. Onunçün pâdişâha sultan derler.

Mana-yı beyt budur ki; mihmân-ı gaybî câriyenin marazını gördü ve hakîkati onun üzerine gizli münkeşif oldu. Yani sırren bildi ve keşf tarîkiyle taşhîs-i maraz kıldı. Velâkin ihfâ eyleyip marazı neden olduğun pâdişâha söylemedi. Ve hakikat-ı hâli ale'l-fevr bildirmedir. Sual olunursa ki, yukarıda hâl-i derûndan bî-hâber oldukların ihbâr etmek izhâr-ı sır ve tayîn-i maraz kabîlinden değil midir? Cevap budur ki, kelâm bi-tarîki'l-îhâm vârid olmuşdur. Zira onun maksûdu hakikat-ı marazın anlardan mestûr olduğun i'lâmdır. Ve biri dahi budur ki, Mevlânâ'dan alâ tarîki'l-beyân vâki olmuşdur, fe'fhem cidden. Suâl olunursa ki, pâdişâhdan ihtifâya sebep nedir? Cevâb budur ki, muktezâ-yı hikmet üzerine cereyândır. Zira işâda mefâsîd çokdur. Biri budur ki, evvel emrden câriyenin hâlini keşfde hetk-i perde vardır. ki, sâhibi [185] yanında anı hecâlet ü fezâhete düşürmekdir. Maa-hâzâ pâdişâhın bürûdet-i kalbine dahi sebep olan hüsn-i zindegânî ve kemâl-i izdivâcına mâni olur.

Ve biri dahi budur ki, ma'sûku olan zergeri tahsilde suûbetdir. Pes, anı suhûletle ele getirmeden ötürü âşık u ma'sûk hikâyesin tayy edip setr-i hâl ile mukayyed oldu. Ve biri dahi budur ki, tedric ü teennî iktizâ eden umûrda acele etmek mezmûmdur. İhtimâl vardır ki, ala'l-fevr ifade ve işâda mükâşifin hâli lâf u güzâfa mahmûl ola. Ve biri dahi budur ki, câriyenin marazı pâdişâhın melhûzu olan emrâz cinsinden değil idi. Pes, işâsı üslûb-ı hekîmden hâric olmak ile hâli üzerine terk eyledi. Maa-hâzâ demişlerdir ki; ba'de't-talep münsâk olan nesne bilâ ta'b hâsıl olandan elezzdir. Bunda işâret vardır ki, mürşid-i kâmil nefsi hayvânîyi gördüğü gibi marazına muttali oldu. Zira kendi dahi mukaddemâ ol maraza müptelâ olmuş ve izâle edince niçe tabîb-i İlahîye mukârenet kılmuşdı. Velâkin bir uğurdan rûh-ı sultâniye işâ etmedi. Zirâ izâlesi

mukaddemât-ı kesîre tertîbine mevkûf idi. Tedrîc ile zâil olan belâda hiffet olmak ile bâdî-i emrden rûhu gama düşürmedi. Ve teennî tarîkine sülûk eyledi. Yohsa nefis- hayvânînin hubb-ı mâsivâ ile harâp olmanın rûh-ı nâ-ümid etmeden ötürü değil idi. Zira fi'l-cümle nâ-ümidlik mürşide adem-i mukârenetde olur. Bir nesnenin çâre-gîri yolunda husûlu her ne kadar müteessir görünse yine müyessirdir. Nitekim Mevlânâ Hazretleri buyurur;

چون بصاحب دل رسی کوهر شوی⁴⁶²   کر تو سنک صخره و مرمر شوی

Nitekim mahallinde şerh olunur, inşaallâh. Ve biri dahi ketm etdiği kendi kemâline dâir nesne olmak ile değil idi. Tâ ki, لا تقصص رؤياك⁴⁶³ ile amel eyleye ve hâlini ağıyardan gizleye. El-hâsıl mürşid-i kâmilin rûha mukâreneti ıslâh-ı nefis ü tabîât içindir. Zira bu mana hâsıl olmadıkça ruhun kemâli zâhir olmaz ve berzâhdan kurtulmaz. Pes emr-i sülûkde tedrîc yolun tuttu. Zira kemâl-i insân tedrîcîdir ki, kırk senede hâsıl olur. Ve riyâzât ve mücâhedâtda teşdîd etmedi. Belki suhûlet ü tenennî gösterdi. Zira haberde gelir; نفسك مطيتك فاروق بها⁴⁶⁴ Ve bir nesnenin vakti gelmedikçe [186] hakîkatından âgâh eylemedi. Zira fâidesi yokdur, gerek mücâhedât u gerek esrâr. Onunçün bu makûleye hekîm-i îlâhî demişlerdir. Zira her işi muktezâ-yı hikmetdir. Ve haberde gelir; الامور مرهونة باوقاتها⁴⁶⁵ Li muharririhî;

Olmadan vakt-i meyve-i cânun   Kim bilür lezzet ü dâdun onun

رنجش از صفرا و از سودا نبود

بوی هر هیزم بدید آید ز دود

Hîzüm kesr ile şol odun ağacıdır ki, henüz kesilmemiş ola. Yerinde bitip dura. Kesildikten sonra hîme derler. Hîme-i zeff tulum kadar, hîme-keş odun çekendir. Bade-zâ safra ve sevdâ iktifâ kabîlindendir. Maksûd ahlât-ı erbaadır. Mısra-ı sâni temsîl ve ta'lîl tarikîyledir.

Mana-yı beyt budur ki; câriyenin zahmeti safrâ ve sevdâ veya gayrı ahlâtın galebesinden değil idi. Zira yukarıda zikr olunduğu üzre alâmeti yok idi. Olsa lâ-büd maraz bilinirdi. Zira her hîzemin kokusu duhânından âşikâre gelir. Yani her ağacın kokusu eğer tayyip ve eğer habîs duhânından bellidir. Nitekim od dedikleri ağacın râyiha-ı tayyibesi duhânından şemm olunur. Pes câriyede emrâz-ı bedeniye nişânı mefkûd ve duhân-ı âh mevcûd olmak ile ol

⁴⁶² Eğer kaya ve mermer taşı dahi olsan, gönül sahibine ulaştığından cevher olursun.

⁴⁶³ Rüyayı anlatma. (Yûsuf 5)

⁴⁶⁴ Nefsin senin bineğindir, ona yumuşak davran.

⁴⁶⁵ İşler vakitleriyle bağlıdır.

duhânla aşka istidlâl olundu. Ve maraz-ı aşka müptelâ bilindi. Bunda işâret vardır ki, nefis-i hayvânînin çehresi erbâb-ı riyâzâtın vücûhu ve ashâb-ı mücâhedâtın sîmâsı gibi riyâzât ve mücâhededen sararmış veya sevdâ-yı Hak'la yanıp kararmış veya ⁴⁶⁶الفقر سواد الوجه في الدارين⁴⁶⁶ vefkınca eser-i siyâdetle nişânlanmış değil idi. Belki hîme-i zeft gibi shevât-ı tabiiyye ve lezzât-ı nefsâniyyeden vücûdu ferbîh olmuş ve yüzü humret-i dem sûretin bulmuş idi. Onunçün andan süfliyyet kokusu gelirdi. Pes, dûd-ı âsâr tabîate ve bûy süfliyyete işâret olur. Ve bu makûle marazın ilâcı riyâzet ve mücâhede ile dir. Tâ ki, hîzem ateşte yanıp kül olduğu gibi vücûd-ı beşerî dahi eriyip fenâ bula. Onunçün vücûdu hîzeme teşbîh eyledi. Zira hîzem ile vücûd-ı beşerî semere-i hâk olmada müştereklerdir. Odun ağacı nâmı olanların galîzi olduğu gibi vücûd-ı insân dahi böyledir. Zira esfele sâfilîn'e redd olunmuş ve envâ-ı hecb ile bürünüp gılgizet kabûl eylemiştir. Galîz [187] ve kesif nesneyi terbiye teennî ile olduğu gibi vücûd-ı insânîyi ıslah dahi tadrîc ile dir. Onunçün evvel zikr-i cehrî andan zikr-i hafî ile emr ederler. Zira zikr-i cehrî âlet-i kaviyye gibidir. Li-muharririhî;

Tîşe-i darb-ı zikr-i mevlâyı
Yahud anı misâl-i hîme-i zeft

Yunmaga nefis-i pelîdi ele al
Nâr-ı pür-hîze atup külhâna sal

دید از زاریش کو زار دلست

تن خوشست و او گرفتار دلست

Zârî, inilti, nâle gibi. Zira zârîden inlemek manasınadır, nâleden gibi. Zâr ism-i fâildir, zârilik edici ve inleyici manasına, nâlân gibi. Giriftâr tutsak manasına vasf-ı terkîpdir. Girift-i âr demektir, yani cürüm ve günâh götürücü. Zira tutsakla sebep ya hakikat veya iddiâ-ı cürümdür. Sonra her tutkun ve müptelâda istimâl olundu. Ve câizdir ki, giriften-i âr'dan mürekkep ola. Tutmak getirici manasına, didâr gibi görmek götürücü manasına.

Mana-yı beyt budur ki; tabîb-i İlâhî ol câriyenin inildisinden muttali oldu ki, ol câriye derd-i derûndan ve gönül belasından zâr u nâlândır. Ten hûş ve sıhattedir. Ve ol gam-ı aşka müptelâdır. Sual olunursa ki, ten hûş olunursa ki, ten hûş olunca nice marîz denilir. Cevâb budur ki, maksûd fi'l-hakîka ahlât-ı erbaa galebesinden nâşî tene müteallık maraz olduğun beyândır. Bundan ise ten fi'l-cümle nâ-hoş olmamak lâzım gelmez. Zirâ dilin aşkla teğayyüründen ten dahi inhirâfdan hâlî değildir. Nitekim Hâverî nazmında gelir;

Kadd ü zülf ü dehânun hasreti lâm eyledi kaddüm
Hüda bilür benüm sağ olacağum bu elemelere

⁴⁶⁶ Fakirlik iki alemde de yüz karalıdır.

Bunda işâret vardır ki, her nesnenin hakîkatine vusûle eserinden istidlâl olunur. Nitekim Nesimî kelimâtında gelir;

Dervişin pîrini sormak dediler âdet değil
Ârifâna yek nazar kıl kisvetinden bellidir

Zârilikten ve kezâlik âh ve emsâlinde aşka istidlâle vech budur ki, bu meânî emr-i bâtın olan kalpten zâhir olur. Ve ulvîden süflîye münhadir olan mana ulvînin hâliyle tekeyyüf eder. Aksi dahi böyledir. Nitekim bir nesnenin duhânı cevherinin hakîkati ile tekeyyüf edip sâid olur. Pes imdi âh u zârî dahi böyledir. Velâkin keyfiyyetini idrâk etmek hafî olmak ile herkes vâsıl olmaz. Belki o makûle hâle müptedâ olan bilir. Li-muharririhî;

Ciğerimden [188] erişir bûy-ı kebâb

استشموه يا اولى الالباب⁴⁶⁷

Bade-zâ nefis-i hayvânî gerçi ten cihetiyle hoş idi. Zira ekl ü şürb sâir muâmelâtı yerinde idi. Velâkin aşk-ı mecâziye müptela olmak ile hasta hükmünde idi. Hekîm-i İlâhî onun hubb-ı mâsivâyla nâlân olduğun gördükte hakîkat-ı hâline muttali oldu ve derdi neden idiğın bildi. Bundan zâhir olur ki, maraz-ı dil maraz-ı bedenden eşedir. Onunçün idrâki hafidir. Şöyle ki, teşhîs-i hekim-i İlâhî gibi dil bilir kimseye mevkûfdur. Ve bundan hekim-i ruhânînin dahi tabîb-i cismânîden akvâ olduğü fehm olundu. Li-muharririhî;

Mürşid-i kâmil ey dil-i bimâr
Neylesün âşika dârüyü hekim

Mazhar-ı ism-i pâk-ı şâfidür
Şerbet-i mürşid ana kâfidür

Ve bu makamda bir mana-yı hafî dahi vardır ki, dilden murâd rûhdur. Nefs-i hayvânî ten mesabesinde olmak ile rûh onun sûretinde nâlân olmuşdur. Ve hekim-i ilâhi nefis-i hayvânînin zâriliğın gördükte bildi ki, bu zârîlik rûhundur. ki, nefis-i hayvânînin meyl-i mâsivâyla bimâr olması sebebiyledir. Zira ârif olan mazhara nazar etmez. Belki zâhire nazar eder. Li-muharririhî;

Nefs elindendür dilün elemi

Çeker onunçün âhdan alemi

عاشقى پیداست از زارىء دل

نیست بیمار چو بیمارىء دل

Mana-yı beyt, âşıklık bellidir gönül zâriliğinden. Yani gönül zâriliğü sâir zârîlikler gibi değildir. Pes ne mahalde ki, o zârîlik zuhûr ede aşka nişândır ki, anı erbâb-ı vukûf bilir. Bir

⁴⁶⁷ Ey akıl sahipleri onu koklayın.

hastalık yoktur gönül hastalığı gibi. Yani gönül hastalığı sâir hastalıklara kıyâs olunmaz. Zira sâir hastalıklar cismânî ve bu hastalık rûhânîdir. Rûhânî olan marazlar ve azablar ise cismânî olandan eşedd ve akvâdır. Zirâ muâlecesi müşkildir. Ve hem rûh hiffet ve itidâl üzerine olmak ile bedenden ziyâde müteessir ve münfâil olur. Nitekim hîn-i intikâlde kürbet-i peygâberimiz aleyhisselâti ve sellâma bir vech budur. Zira a'delü'l-ervâh ve mizâc-ı latîfleri a'delü'l-emzicedir. Ve Ömer bin el-Fâriz kuddise sırruhu Divân'ında gelir; ayn;

و كل بلاء ايووب بعض بليتي⁴⁶⁸

Yani Eyüb aleyhisselâmın belâsı zâhir-i bedende idi, benim ise cânımdadır. Maa-hâzâ Eyyüb kuvvet-i nübüvvetle müeeyyedir, ben ise değilim. Pes benim belâm andan eşedir. Ve Necâtî şiirinde [189] gelir; ayn;

Derdüm ol denlü değıldür ki, ola şerbetle ilâc

Ve Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir;

صد بار حقمعاء مداوا تهی شود⁴⁶⁹

نتوان علاج عشق تو کر خود طیب را

Li-muharririhî;

Sanma âsân ola belâ-yı gönül
Tağlara düşdi derdle Ferhâd

Bu kemânun çeken bilür zorin
Dedi Mecnûn bu işde ma'zûrın

Velâkin derd-i aşkın hâli böyle iken yine derd-i aşk-ı yârsız olmak ne müşkül belâdır.

Nitekim Nef'î der;

Belâ ender belâdır dilde derd-i aşk-ı yâr amma
Yazıklar ana kim bir böyle sevdadan müberrâdur

Li-muharririhî;

Ser-i Mecnûn'ı görün lâne-i mürgân oldu
Gelmesün kimselerün bâşına hergiz bu belâ
Muhabbet-i aşka tahammül idemez her bir dil
Meğer ol dil ki, ezelde dedi belâyâ belâ

علت عاشق ز علتها جداست

عشق اصطرلاب اسرار خداست

⁴⁶⁸ Eyyüb a.s.'ın bütün belaları benim belamın bir cüzüdür.

⁴⁶⁹ Hekimin ilaç kutusu yüz defa boşalsa da senin aşk hastalığın için ilaç yapılamaz.

Cüdü ayrı demektir. Burada neviyyet manâsın ifâde eder. Usturlâb kelime-i Yunânîyedir. Ustur terâzû ve âf-tâb manasınadır. Usturlâb terâzû-yı âf-tâb demektir. Nitekim nazm edip ulemâ-ı nücûm demişlerdür;

اصطرلاب از لفظ مردم یونان	بمعانی ترازوست بدان
لاب از و اسم آفتاب آمد	تا اصطرلاب از و صواب آمد
که بالفاظ وفق یونانی	تو ترازوی شمس می خوانی ⁴⁷⁰

Malum ola ki, ilm-i usturlâb ile çerhe mensûb olan umûr bilinir. Meselâ irtifâ-ı âf-tâb ve küriyyet-i eflâk ve burûc ve sevâbit ve seyyârât ve nücûm-ı cenûb ve şimâl ve leyl ü nehâr ve sâat u bâkî-i ahvâl ve ahkâm ve evzâ gibi. Nitekim demişlerdir;

چه در صحن چرخ منسوبست	در اصطرلاب جمله مکتوبست ⁴⁷¹
-----------------------	--

Mana-yı beyt budur ki; âşıkın illet ü marazı sâir illetlerden ve marazlardan ayrıdır. Ve başka bir nev illettir. Yani hiçbir illete benzemez. Zira taaffun-ı ahlât ve ihtilâl-i enâsırdan değildir. Böyle olsa her tabîb-i cismânî ana ilâca kâdir olurdu. Aşk esrâr-ı Hüdâ'nın usturlâbıdır. Yani ilm-i usturlâb ile ecrâ-ı ulviyyenin ahvâli mazbût olduğu gibi aşk ile dahi Hakk'ın esrâr-ı ulviyyesi malûm olur. Zirâ esrâr-ı İlâhiyye âlem-i gaybdendir. Alem-i gayb ise âlem-i şehâdetin fevkindedir. Eflâk küre-i arzın fevkinde olduğu gibi. Nitekim enfûsde dahi rûh cesedin fevkinde ve sır [190] dedikleri mertebe dahi ruhun fevkindedir. Ve safha-ı dil levhâ-ı usturlab gibidir. Sual olunursa ki, esrâr dedikleri hakâyık-ı eşyâdır. Pes ulvi ve suflî olan eşyâdır, hakâyık değil. Cevâb budur ki, hakâyık iki nevdır. Biri İlâhî biri kevnîdir. Hakâyık-ı İlâhiyye ulvîdir. Zira müteallıkı Allah tealânın zât u sıfât u efâlidir. Onunçün ilm-i İlâhî ecellü'l-ulûmdur. Hakâyık-ı kevnîyye ise suflîdir. Zira müteallıkı eşyâ-yı hâriciyyedir. Pes, gayb u şehâdetin miyânında fark-ı celî olduğu gibi zıkr olunan iki hakîkatin mâ-beyninde dahi fark-ı azîm vardır. Velâkin mücellâ-yı esrâr mutlakan âyîne-i dil ve levh-i zamîrdır. Zira elvâh birkaç türüdür. Bir levh vardır ki, levh-i hakîkidir ki, ilmullahdır. Ve bu levhdır ki, teğayyür ve tebeddül kabûl etmez. Batm-ı ümm bu levha nâzırdır. Ve bir levh dahi vardır ki, akl-ı evveldir. Ve ana levh-i fevkânî derler. Zira alem-i halka göre onun fevkinde levh yokdur. Ve bir levh dahi vardır ki, nefis-i külliyyedir. Ve ana levh-i tahtânî derler ki, ism-i mufassıla mazhardır. Zira cemî nüfûs-ı cüziyye andan tafsîl etmişdir. Pes, bu iki levh recül ve mer'e mesâbesindedir. Ve bir levh dahi vardır ki, levh-i mahfuz derler. Allah tealâ anı dürre-i beydâdan halk eylemişdir. Bu levhdır ki, teğayyür ve tebeddül eder. Eşyâ-yı

⁴⁷⁰ Ustur Yunanca'da terâzi anlamında, lâb ise güneş anlamındadır. ki, usturlab onlardan oluşmuştur. Bu Yunanca söz güneş terâzisi diye okunmaktadır.

hâriciyyenin ahvâli bu levhe nâzırdır. Ve bir levh dahi vardır ki, on sekiz bin âlem diye tabîr olunur. Elvâh-ı suveriyye ve cüziyyedendir. Ve bir levh dahi vardır ki, âlem-i enfüsde dil-i insândır. Ve bu levh cemî-i elvâhın esrârına mücellâ ve envârına mirâtdır. Ehlullahın bazı muğayyebâtdan haber verdikleri levh-i dilde ol mananın sûreti muntekiş ve sırrı münakis olmak hasebiyledir. Pes ol bir levhdır ki, cemî-i ekvânın melekûtu anda münderic ve cümle melekûtun hakâyıkı anda mündemicdir. Velâkin zuhûru cilâ ve sakâlete mebnîdir ki, aşkla hâsıldır. Onunçün kalb levh-i usturlâb ve aşk ilm-i usturlab gibi oldu. Ve bundan fehm olunur ki, ulvînin marifetine vesîle olan dahi ulvîdir. Pes aşk mutlaka memduhdur. Zira ahvâl-i maşûka ittılâa sebebdır. Ve esrâr-ı ulviyye aşkdan gayrı vechle hâsıl olmaz. Fe-emmâ esrâr-ı sufliyye yalnız riyâzet veya gayrı esbâbla hâsıl olmak mümkündür. Velâkin makbûl değildir. Zira ehlullah katında muteber olan kuşûf-ı ulviyyedir, süfliyye değil. Mahkîdir ki, Hazret-i Mevlânâ [191] evlâdından Divâne Çelebî derler bir kimse var idi ki, kuşûf-ı süfliyye erbâbından idi. Hâlet-i ihtizârda âh edip meğer biz tarîk-i müstakîmden gâfil imişiz, der. Zira kuşûf-ı süfliyye menâsıb-ı dünyâ gibidir. Zühhâd yanında menâsıb-ı dünyâyâ rağbet olmadığı gibi uşşâk katında dahi kuşûf-ı süfliyye ve hakâyık-ı kevnîyyeye itibâr yoktur. Belki hicâb ve hayzu'r-ricâl add olunur. Li-muharririhî;

İlm esrâr ise maksûdun eğer
Bilesin tâ hakîkati üzre

Aşktan tut elinde usturlâb
Nenün üstine döner bu dolap

Velehü;

Eyleme rağbet hakâyık-ı keвне
Mahrem-i Hakk olagör çün merdân

İdegör âlem-i ilâhe duhûl
Zen gibi olma hayzla medhûl

عاشقی کر زین سر و کر زان سرست

عاقبت مارا بدان سر رهبرست

Ser, baş ve uc ve taraf ve cihet manalarına müstameldir. Ve mecâzen sevdâ ve hevâ manasına dahi istimâl olunur. İn lafzı karîbe işârettir ki, mecazdır. Zira neşet-i insâniyyenin avâiline göre karîbdır. Ve hakîkate işâret olmak dahi bâid değildir. Nitekim karîbi olan beyt-i sâbık ana karînedir. Ve an lafzı bâide işâretidir ki, hakikatdır. Zira aşk-ı hakîkî bi-hasebi'l-gâlib zaman-ı tavîlden hasıl olmak ile bâiddir. Bade-zâ zîn ser ve zân ser lafzlarından mana-yı cer münselih olup örfde bu gûne ve bu neva manasında istimâl olunmuşdur. Nezâiri çoktur. Ez in dest ve ez in gûne ve ez in neva ve ez in ser bir manayadır. Kâh olur ki cüz-i sânisî hazf olunur. Nitekim Gülistan'da gelir, ayn;

⁴⁷¹ Felekde her ne söz var ise usturlabda yazılıdır.

ازین مه پارهء عابد فریبی⁴⁷²

Ez in gûne mehpâre takdirindedir, bu gûne manasına. Velâkin lefâz-ı mezkûre bazı mevâridinde meani-i lugâviyyesine mahmûl olsa dahi manaya hâlel gelmez. Beyt-i Mesnevî'de vâkı olan zîn ser ü zân ser gibi. Nitekim tasvîr-i manada gelir. Akıbet âhir ü encâm-ı kâr manasınadır. Aslında akabdır ki, muahhirü'l-ricldır. Bedân ser cânib-i Hakk'a işârettir ki, mebdeü'l-küll'dür. Aslında be ân'dır, elif dâla kalb olunmuşdur. Rehber kılavuzdur. Aslında râh-ı berendedir, yol iletici manasına.

Mana-yı beyt budur ki; aşıklık eğer bu gûnedir ki, mecâzdır. Ve eğer ol gûnedir ki, hakîkatdır. Veyâhut eğer mecâz cihetinden ve eğer hakîkat yüzündendir, âhir-i kâr cânib-i Hakk'a bize kılavuzdur. Aşk-ı mecâzinin vusûl-ı Hakk'a vesîle olduğu budur ki, aşk-ı hakîki maşûk-ı hakîkiye vâsıta olduğu gibi aşk-ı mecâzi dahi [192] aşk-ı hakîkiye tarîkdir. Zira aşk-ı affı sırr-ı insânı taltîf ve hümûmu hemm-i vâhid ve teferruk-ı hâtırı kat ve hizmet-i mahbûbu lezîz ve maşûkun emrine imtisâlde olan tab u meşşakkati teshîl eyler. Pes bu iki aşkın miyânında hicâb-ı rakîkden gayrı yokdur ki, müteallıklarının teğayyürüdür. Şöyle ki, maşûk-ı mecâzi yerine maşûk-ı hakîki vaz olursa derdest olan aşk ana vusûlde kâr-gîr olur ve kifâyet eyler. Maa-hâzâ gayrı bir aşka dahi ihtiyaç kalmaz, f'efhem cidden. Ve demişlerdir ki, ⁴⁷³المجاز قنطرة الحقیفة Ve Saib Divânı'nda gelir;

حلقه توحید شد رشته زنار من⁴⁷⁴

رشته عشق مجاز سر حقیقت کشد

Malum ola ki, cümle mezâhir mecâz makûlesidir. Ve mecaz hakîkatin âyinesidir. Nitekim Şeyh Mağribî buyurur;

اگر مظاهر و آینه مجاز نباشد⁴⁷⁵

کجا شود بحقیقت عیان جمال حقیقت

Yani her mazhar-ı mecâzîde zâhir olan ism-i hakîkîdir. Pes, intikâlde lafz ile mana arasında vâsıta olmadığı gibi mecâz ve hakîkat arasında dahi yoktur. Hakikate hicâb olan mazharın teşahhusudur. Nitekim manaya hicâb olan lafzın teayyunudur. Pes, mecâzdan hakîkate intikalde miyânda perde-i latîf vardır ki, mecâzın hakîkate âyine olduğudur. Âyine ise sûrete perde olmaz. Pes, mecâz hakîkate bu manadan zuhûldür, f'efhem cidden. Li-muharririhî;

Zuhûru gözlere girmiş

Yine yok anı bir görmüş

⁴⁷² Şu abidi aldatan ay parçasından.

⁴⁷³ Mecaz hakikatin köprüsüdür.

⁴⁷⁴ Mecâzi aşkın ipi hakikat sırrını çeker. Tevhid halkası benim zünnarımın ipi olur.

⁴⁷⁵ Eğer zahir ve mecâz olmazsa hakikatin yüzü hakikatten nasıl görünsün.

Bu sırra var mı hiç ermiş

Bu zevki var mı hiç sürmüş

El-hâsıl, Hak'la halkın arasında irtibât ve taalluk aşk u muhabbet ileidir. Ve bu mana galebe eylese levh-i dilde sûret-i maşûkdan gayrı kalmaz. Ve dîde-i Hak'dan gayrı nazar olacak nesne bulmaz. Pes aşktan gayrı Hakk'a ve şühûduna mürşid ü hâdi olmaz. Li-muharririhî;

Olmasa ger bâl ü per insâna aşk u şevkden
Kuvvet-i bâzûyla mümkün müdür pervâz-ı dost
Tekye-gâh-ı âlem içre besdurur dervişe aşk
Aşk ana hem dosttur manada hem özge bir post

هر چه گویم عشق را شرح و بیان

چون بعشق آیم حجل باشم ازان

Hacil ha-ı mucemenin fethi ve cimin kesriyle, ketif vezninde, hayâdan mütehayyir ve medhûş olan kimesneye derler. Avamm-ı nâs galat edip yâ ile hacil derler, haşîn ü selfs dedikleri gibi. Velakin, ayn, “Galat evlâdır olacak meşhûr” vefkince şuarâ bazı ağılâtı şiirlerinden istimâl etmişlerdir. Nitekim Şâhîdî [193] lügatinde gelir; “selfs u şûh u rengâmiz u mevzûn” Ve Nef'î'nin bazı kasâidinde dahi gelir;

Ukde-i reşk ü hased yok dil-i bî-bâkimde
Olmasa nazm-ı selfsimde aceb mi takîd

Ve şerh-i Ekmel'de gelir; الخطاء المستعمل خير من الصواب النادر⁴⁷⁶

Mana-yı beyt budur ki; aşk için her ne şerh ü beyân söyleyem, aşk şudur ve ahvâli budur, diye tayîn eyleyem. Çünkü aşka gelem ve onunla bi'l-fiil mütehakkık olam ve aşk ne idigün vücudumda zuhurundan bilem. Ol şerh ve beyândan hacâlete düşerim ve sözünden utanırım. Zira ettiğim şerh ve beyânı vâkıa mutâbık bulmam ve hakikat-ı aşkı cümle güft u gû berter bilirim. Zira onun hakikati âşık ile kâim bir manadır. Pes, aşk beyâna sığmaz ve deftere girmez ve takrir ü tahrir götürmez. Onunçün ne kadar hakâyıka müteallık kütüb-i müellife var ise rümûz-ı işâret kabilindendir ki, hakâyıkın bazı âsâr ve ahvâlidir. Zira künhü ehl-i hakikat ile kâimdir. Mukattaât-ı Kur'aniyye ve müteşâbihât-ı Furkâniyye müteallık olan şerh ü beyân dahi bu bâbdandır. Ve ehlullah katında cemi esmâ ve elfâz mecâzdır. Zira bir nesne ki, lisânla mefuz ve semle mesmû ve kalem ile mektûb ve kalp ile mahfûz ola mecâza mahmûldür. Gerek hakikat-ı örfiyye ve mecâz-ı örfi olsun, gerek olmasın. Hakikat bunun mâverâsındandır. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

⁴⁷⁷ باما تو نداریم سخن خیر و سلامت

ای آنکه بتقریر و بیان دم زنی از عشق

⁴⁷⁶ Yaygın olup bilinen hata nadir olan kullanılmayan ve bilinmeyen doğrudan daha iyidir.

El-hâsıl aşk hâldir. Hâl ise kâle sığmaz. Zira kâl tengdir ki, âlem-i mülk ve şehâdetendir. Ve hâl vâsidir ki, âlem-i melekût u gaybdandır. Âlem-i mülk âlem-i melekûta nisbetle ise bir sahrâ-i bî-pâyânda bir hayme gibidir. Pes, hâl bu kadar vüsatle kâle nice sığar ve ol ki, bazılar demişlerdir;

عشقم که در دو کون مکانم بدید نیست⁴⁷⁸   عنقای مغربم که نشانم بدید نیست

Bunda mekân-ı aşkın adem-i zuhûru aşkın bî-mekân olduğundan kinâyedir. Zira aşkın kalbe taallukundan anda temkini lazım gelmez. Nitekim rûh-ı sultânî dahi bedene göre böyledir. Ve ankâ-yı mağrib dahi kûh-ı Kaf'a göre buna kıyas oluna. Zira Kaf'da anı görmüş yoktur. Meğer bazı ahbâr-ı zaifede vârid olduğu üzere İskender görmüş ola. Pes, aşk tahayyüz ve ittisâl ve infisâl ve bunların emsâli evsâfdan berîdir. Velâkin her kemâli aşk bildirir. Ve her cemâli aşk gösterir. Nitekim Yunus Emre kuddise sırrıhu rümûzunda gelir; [194]

Yûsuf yüzünde ne gördü Zeliha   İşi efgân olupdur aşk elinden

Yani Zeliha'ya tecelli-i aşk vaki olup Yûsuf aleyhisselâmın yüzünden cemâl-i Hakk'ı müşâhede kıldı. Onunçün onun ettiği aşk-bâzlığı gayrılar etmediler. Ve Muhammediye'de gelir;

Buldu Meryem bîkr iken bir şemme hüsnünden eser
Ol sebebdan taptılar İsâ'ya çendîn mâh u sâl

Yani İsâ aleyhisselâma taptıkları aşkın ucundan idi. Zira aşkla ol hüsn-i İlâhî şemmesine muttali oldular. Ve nâçâra ser-fürû kıldılar. Pes şuhûd-ı Hakk'a sebep olan aşk hakikatde ibârete sığmaz, meşhûd gibi. Zira sıfat-ı Hak'dır. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Bu kâinât etdi zuhûr   Mevc urdu deryâ-yı aşk

El-hâsıl bunu bilen aşk dahi ne idiğın bilir. Bu ise tecelli-i ilâhî ile hâsıl olur. Pes bu idrâkden mahcûb ve gâfile hisse yokdur. Ve bunda işâret vardır ki, aşk-ı hakîkîye vusûlde guft u gû kesilir. Zira muktezâsı fenâ-i küllîdir. Nitekim Şeyh Sadî kuddise sırrıhu buyurur;

عاشقان کشتگان معشقتند   بر نیاید ز کشتگان آواز⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Ey o kimse ki, yazında ve sözünde aşktan dem vuruyorsan bizim seninle sözümlerimiz olamaz, hayırlı uğurlu olsun.

⁴⁷⁸ Ben mağribin ankasıyım, işaretim görülmelidir ve aşkım mekânımda ve iki cihânda görülmelidir.

⁴⁷⁹ Aşıklar sevgili uğruna ölenlerdir. Bu ölenlerin sesleri çıkmaz.

Nitekim pervâne sūzân olmazdan mukaddem aşkdan haber verdi. Zira henüz haber mertebesinde idi. Sonra ki, sūzân oldu, haber munkatı oldu. Zira rücuu mümkün değildir. Nitekim Yunus Emre kelimâtında gelir;

Derdim bilinmez, derman bulunmaz

Gittim gelinmez, aşkın elinden

Ve bazıları demişlerdir, الفانى لا يرد الى اوصافه⁴⁸⁰ Sual olunursa ki, aşkın muktezâsı fena-ı küllî olıcak beka-ı nefsdan nâşî olan hâcelet ki, beyt-i Mesnevî’de derc olundu, nice sahih olur? Cevab budur ki, bundan murâd fi-nefsi’l-emr iki mertebenin miyânını farkdır ki, mertebe-i haber ve mertebe-i ayândır. Gerek orada hacâlet olsun ve gerek olmasın. Ve biri dahi bi-tariki’t-temsil vâridir. Maksûd eğer zuhûr-ı aşkda vücûd-ı nefis olsa verdiğim haberden hacâlete düşerdim, demektir. Ve biri dahi hacâlet aşkın bazı merâtibine göredir. Yoksa sekr-i küllî hâline göre değildir. Zira ol vaktde nefste şûûr kalmaz. Pes hacâlet neden gelir?

Saray içinde esrikler oturmuş

Gözettim Malik u Numan görünmez

Diyenin kelâmı dahi buna mahmûldür, f’efhem cidden. Li-muharririhî;

Gark-ı deryâ-yı fenâ olsa gönül
Ehl-i dil aşkı değışmez kevn

Kalmaz anda vücûd-ı nefsanî
Bir pula almaz ehl-i nefis anı [195]

کرچه تفسیر زیان روشن کرست

لیک عشق بی زیان روشن ترست

Gerçi, ger edât-ı şartdır. Kâh olur ki, evveline bir hemze getirip ‘eğer’ derler. Burada Arabî’de an vasılfi makamında mustameldir. Tefsîr fesrin mübalâğısıdır. Fesr keşf-i hicâbdır. Mutlakan ve tefsir-i bî-şebîhe keşfdır. Ger, kâf-ı Acemî’yle edât-ı faildir. Rûşenger, rûşen edici ve zerger, kuyumcu ve âhenger demircidir. Pes, ism-i fâil manâsı. Kâh olur ki, müştâkdan ahz olunur, gönende gibi. Ve kâh olur ki, gayr-ı muştaktan ahz olunur, ger ü emsâli gibi. Aşk-ı bî-zebân tefsîr-i aşk-ı bî-zebân takdîrindedir, tefsîr-i zebân karînesiyle. Ve bundan fehmi olunur ki, müteallık-ı tefsir-i aşkdır. Nitekim beyt-i sâbık ve lâhık dahi ana karînedir.

Mana-yı beyt budur ki; eğerçi tefsir-i zebân aşkı ve ahvâli ve müteallıkâtını rûşen kılıcı ve izâh edicidir. Zira zebân takrîr ü beyân için halk olunmuşdur. Nitekim Kur’an’da gelir; البيان⁴⁸¹ Velâkin tefsîr-i aşk-ı bî-zebân tefsîr-i zebândan rûşenterdir. Yani eğerçi tefsîr-i aşk zebâna mukârin değildir. Velâkin zebâna mukârin olan tefsirden vuzûh ve cilâda ziyâdedir, birkaç vech

⁴⁸⁰ Hak’ta fani olan beşeri vasıflarıyla geri dönemez.

⁴⁸¹ Ona beyanı öğretti. (Rahman 4)

ile. Evvelkisi budur ki, aşk fiil ve tefsîr-i zebân, kavî makûlesidir. ki, fiil ise tesirde ercâh u izâhda akvâ ve ifâdede eşmeldir. Onunçün bî-gûş veya bâ-gûş olan şâmildir. Kavî ise bâ-gûş olana mahsûsdur. Ve bu makamdandır ki, denilmiştir;

رجح الفعال و خف كل مقال⁴⁸²

واذا لمقال مع الفعال و زنته

İkincisi budur ki, lisân-ı kalb aslıdır. Aşk ise kalbin sıfatıdır, tefsîr zebânın sıfâtı olduğu gibi. Pes, nûr-i şems nûr-ı kamerin aslı olduğu gibi tefsîr-i kalp dahi tefsîr-i lisânın aslıdır. Ve aslın fer üzerine meziyyeti vardır. Onunçün nûr-ı şems nûr-ı kamere gâlibdir. Üçüncüsü budur ki, zebân âlettir. Ve âlet ile hâsıl olan mana tertîb-i hurûfa ve serd-i kelimâta ve murûr-ı zamâna mevkûfdur. Zira lisân-ı kâldir. Ve kâl ise kayddır. Aşk ise böyle değildir. Yani âlete muhtâç değildir. Bî-âlet olan nesne ise defidir. Zîrâ haldir. Ve hâl ise ıtlâkdir. Malûm ola ki, lisân-ı hâl lisân-ı rûhun gayrıdır. Nitekim denilmiştir; ⁴⁸³ لسان الحال انطق من لسان المقال Suâl olunursa ki, كالنطق لسان الحال انطق من لسان المقال manasınadır. Müşebbehün bih ise vech-i şibihde müşebbehden akvâdır. Burada vech-i [196] şibh mana-yı izâh ve zihne ânî isâldir. Pes, lisân-ı hâl niçe intâk olur? Cevâb budur ki, zikr olunan mana husûs-ı maddeye göredir. Burada intâk mücerred edille manasınadır. Pes, lisân-ı hâl lisân-ı kâlden edille olmuş olur, f'efhem cidden. Ve hâce Hâfız kelimâtında gelir;

در حضرت کریم بتمنا چه حاجتست⁴⁸⁴

ارباب حاجتیم و زبان سؤال نیست

El-hâsıl fakîrin ganî huzurunda kıyâmı suâl-ı makâlden edildir. Nitekim bâlâda beyân olunmuşdur. Dördüncüsü budur ki, herkesin lisânı takrîr-i hüccette mutâvaat kılmaz. Ve izâh-ı merâmıda müsâede etmez. Ve belki kâh olur ki, kelâmıda hılâf-ı maksud dahi derc olunup suûbet-i hâle veya hırmen u hezelâna sebep olur. Lisân-ı hâl ise bunlardan eslemdir. Hulasâ-ı kelâm budur ki, lisân ile aşkı tefsîr etmekten ise aşkı kendi hâline komak yeğdir. Zira bir yerde aşkın vücûdu olmasa tefsîr-i lisân fâide etmez. Ve olsa tefsîr-i lisâna hâcet kalmaz. Zîrâ aşk âlem-i hakîkatden ve tefsîr-i zebân âlem-i mecâzdandır. Pes fi'l-hakîka mecâz hakîkati şerh ü beyâna kâdir değildir. Aşkın zuhûru takrîr ve beyân istemez. Zira şems gibi gözlüye gizli değildir. Ve setrine dahi imkân yoktur. Nitekim Sâib kelimâtında gelir.

این ز مسمعیت که فانوس کند تسخیرش⁴⁸⁵

عشق از پرده فانوس برون می آید

⁴⁸² Sözü fiil ile tartıgın zaman görürsün ki, fiil ağır gelir ve her türlü söz hafif kalır.

⁴⁸³ Hâl lisânı sözün anlatacağından daha açık ifade eder.

⁴⁸⁴ Muhtaçlardanız ama söylemeye dilimiz yoktur. Kerim olan hazretin kapısında istemeğe ne gerek var?

⁴⁸⁵ Aşk fânusun perdesinden bile dışarı çıkar. Bu ne ışıktır ki, fanustan bile etkilenmez.

Murâd, fânus-ı dil veya fânus-ı bedendir. Yani fânus nur-ı şemi zabt ve setre kâdir olmayıp şulesi perde bîrûn olduğu gibi fânus-ı dil ve fânus-ı beden ile aşkın hâli dâhi böyledir. Ve Kemâl Hucendî Divânı'nda gelir;

راز عشقت چون بپوشاند دلم   کی شود مصباح پنهان در زجاج⁴⁸⁶

چون قلم اندر نوشتن می شتافت

چون بعشق آمد قلم بر خود شکافت

Kalem yerâdır, yani yonulmadık âlet-i kitâbettür. Veyâhud yonulmuşuna derler. Kalm sükûnla aslında tırnak ve emsâli sulb makûlesi nesnelere kass etmeye derler. İklim yedi arzın yedi hassasından hassa-ı maktû'a olmak itibârıyla. Ber hod şikâft, münkesir oldu demektir. Murâd aczdır. Zira münkesir olan kalem amelden kalır ve kitâbete yaramaz. Nitekim ber hıs pîçîd derler, mustarib oldu manasına. Zira ıstırab hâlinde yorulmak ve devrilmek vardır.

Mana-yı beyt [197] budur ki; Çün kalem tahrîrde iyiydi. Yani aşktan gayrı meâniyi yazmakta delîrlik eyledi. Ve müsâraat ve bî-pervâlık gösterdi. Zira uhdesinden gelmeye kâdir idi. Çünkü aşkın tahririne geldi. Yani hakikat-ı aşkı yazmaya gelicek kendi üzerine yazıldı ve münkesir oldu. Yani acz gösterdi. Zira Hak'ı beyândan kâsır idi. El-hâsıl kalem her yerde cömertlik eder. Velâkin aşka değil. Zira kalem resmdir. Ve âlem-i sûrettedir ve mecâzdır. Aşk ise manadır ve âlem-i melekûtdandır ve hakikatdir. Pes, nice kaleme gelir? Ve kezâlik kalem mütenâhîdir. Aşk ise gayr-ı mütenâhîdir. Mütenâhî ve mahsûr ise gayr-ı mütenâhî ve nâ-mahsûra vefâ etmez. Nitekim Kur'an'da gelir; ما فی الارض من شجرة اقلام و البحر یمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت کلمات الله⁴⁸⁷ ولو ان Aşk hod kelîmât-ı Hak'ın ber-güzîdesidir. Bade-zâ bu kelâmıda bi-tarîki'l-farz hâl-i kaleme işâret vardır. Yani faraza kalem aşka gelse ve onunla insân âşık gibi bi'l-fiil mütehakkık olsa yazmakta kalır. Ve aşkın tesirinden pâre pâre olur. Nitekim cebel-i Tûr vakt-i tecellîde pâre pâre olup sebât u karâra mecâli kalmadı. Bundan fehm olunur ki, kıraat ve kitâbet ile meşgul olmak aşktan mukaddemdir. Sultân-ı aşk zuhûr ettikde rûsûm mütelâşî olur. Ve edevât muattal kalır. Li-muharririhî;

Hayret-i aşka düşen insânın
Kâr-ı akıldır okuyup yazmak

Okuyup yazmaya akli ermez
Âşkın fikrine sivâ girmez

⁴⁸⁶ Senin aşkın sırrı kalbimi kuşatmıştır. Hiç camda gizlenen ışığı gördün mü?

⁴⁸⁷ Şayet yeryüzünde ağaçlar kalem deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa yine Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez. (Lokman 27)

Ve bu kelâmda kalem-i alâya dahi işâret vardır. Zira Allah tealâ nukûş-ı kâinâtı kalem-i alâ vâsıtasıyla sebt u tahrîr etmiştir. Ve kalem-i alâ ibtidâ-yı hilkâtde bi'l-fiil aşk mertebesinde değil idi. Belki muhabbet-i mutlaka makâmında idi. Zira aşkın gâyeti rûhun bedene taallukundan zonra zâhir oldu. Çünkü bu nesâiye tenezzül edip hakikat-ı aşkla bi'l-fiil mütehakkık oldu. Ve kâr-ı aşk nihâyetin buldu, maksûd hâsıl oldu. Ve inkisârının vakti geldi. Pes, acz gösterdi. Zira kemâlât-ı insâniyyededir. Belki nihâyetü'n-nihâyâtdır. Onunçün kutbu'l-aktâbdan ziyâde kâdir ve ziyâde âciz yokdur, f'efhem cidden. Ve Sâib nazmında gelir;

در کف عشقم عاجز ورنه در میدان رزم
شیر مردانرا به جنک خویش می آریم ما⁴⁸⁸

Ve bu kelâmda bir işâret dahi budur ki, kalem-i alâ mertebe-i aşka tenezzül etdikde münkesir oldu. Yani neşe-i insâniye ile tahrîr-i mevcudât tamâm oldu. Zira insân âhirü'l-mevcûdâtır. [198] Pes inkisâr-ı kalem tamâm-ı rakamdandır. Li-muharririhî;

Emr-i Hak ile kalem-i alâ   Yazdı her sûreti ber vech-i etemm
Çünkü nevbet erişti insâna   Hatm edip hattı onunla dedi temm

عقل در شرحش چو خر در کل بیخفت

شرح عشق و عاشفی هم عشق گفت

Şerheş zamîri aşka aittir. Hüften yatmak ve uyumak manalarında müşterekdir. Burada evvelkisi murâddır.

Mana-yı beyt budur ki; akl-ı meâş-ı cüzî aşkın şerh ü beyânında har gibi balçığa battı. Yani âciz u zebûn oldu. Zira akl ikâldendir ki, kayddır. Ve akl ile mukayyed olan dil âlem-i külden tecâvüz etmez. Aşk ise âlem-i ıtlâkdandır. Onunçün dil-i âşık arş u kürsîden güzer eyler. Ve biri dahi akl dâd-ı âm ve aşk feyz-i hâsıdır. Pes, avâm havâssın hâlini ne bilir? Ve âlem-i mülkün kâtibi âlem-i melekûtun ahvâline muttali olup nice tahrîr kılar, mürğ-i hâneğî cilve-i tâvusa kâdir olmadığı gibi. Akl dahi aşkın cilvesin edemez. Ve akl milh-i icâc ve aşk azb-i furât gibidir. Pes, telh-i çâşnî olan şîrîn-i mezâk ile berâber olmaz. Binâen alâ hâzâ aşk ve aşıklığın şerhini yine aşk söyler. Ve tahkîk ve tedkîkini yine ol eyler. Nitekim demişlerdir, هم مادر لالان داند⁴⁸⁹ Bu makamın hakîkati budur ki, aşktan ıtlâk ve akldan takyîd hâsıl olur. Zira ehl-i aşk olan sâhib-i keşf olur. Ve mükâşif olan evvelâ Hakk'ı takdîs ve ıtlâkı üzerine idrâk eder. Ve andan mezâhir-i mukayyedenin marifetine nüzûl eder. Pes, sâhib-i keşf eşyâyı Hak'la bilir yoksa Hakk'ı eşyâyı bilmez. Akl ise Hakk'ı eşyâ-ı mukayyede ile bilir. Pes onun şânı takyîddir. Misâli

⁴⁸⁸ Aşk elinden acizim. Öyle olmasaydı mert aslanları savaş meydanında benimle savaşmaya çağırırdım.

⁴⁸⁹ Lalların dilinden anneleri anlar.

budur ki, bir kimse evvelâ Zeyd'i bilse Zeyd'in marifetinden kemâlâtını marifete intikâl eder. Ve kemâlâtından bir nesne ile onu takyîd etmez. Amma evvelâ Zeyd'i bilmese velâkin kâtip olduğu cihetten bilse Zeyd'i kitâbetle takyîd etmiş olur. Pes, kayda nihâyet olduğu gibi kayd ehline ve kayd ehlinin şerhine dahi nihâyet vardır. Ve ıtlaka nihâyet olmadığı gibi ıtlâk ehline ve ıtlak ehlinin şerhine dahi nihâyet yoktur. Çünkü akl çâşnî-i aşktan bî-mezâkdır, bu fenne duhûl edemez. Ve aşkın gitdiği yola gidemez. Aşk bir esb-i sabâ-refât [199] ve akl bir hâr-ı giriftâr gibidir. Ve bunda akl-ı meâş ehlinin hâlini takbîh vardır. Husûsan aşka müteallık olan mübâheselerini. Zira insan bilmediği fenni şerh etmek kemâl-i cehâletten ve tecrübe etmediği kâra mütesaddî olmak ziyâde gururundandır. Pes, her fenni ehli bilir. Nitekim Gülistan'da gelir;

بوریا باف اکر چه بافتدماست   نبرندش بکا گاه حریر⁴⁹⁰

آفتاب آمد دلیل آفتاب

کر دلالت باید از وی رو متاب

Manayı beyt; güneş geldi, güneşe ve nuruna delil. Eğer sana güneşin vücûduna delil gerekse, güneşden yüz bükme ve çevirme. Yani güneşe delil olan yine güneşin nûr-ı mustatîl ve münteşîrdir ki, zâtına muttasıldır. Yoksa ol nurun aksinden hâdis olan sâye değildir. Zira hâdis kadîme delil olmaz. Belki fi'l-hakîka hâdisi delil kadîmdir. Pes, güneş sâyesine delildir. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁴⁹¹ثم جعلنا الشمس عليه دليلا Ve demişlerdir ki, ⁴⁹²لولا الشمس لما عرف الظل و ⁴⁹³عرفت ربي بربي و لولا ربي ما عرفت ربي Eğerçi bu haberin zâhiri rabbini rabbimin tarifi ile bildim demektir. Tarif ise enfüsü ve âfakî olan delâil ile şâmidir. Velâkin eşyâ mezâhir-i esmâ olmak ile Hakk'ın zâtını tarif eden yine esmâsıdır. Pes, Hak, kendi zâtına delil olmuş olur. Fe-emmâ ol ki, ⁴⁹⁴من عرف نفسه فقد عرف ربه denilmiştir, bu mertebeye suûd derler ki, hâlet-i fenâya işâretidir. Ve bunun aksi ki, ⁴⁹⁵من عرف ربه فقد عرف نفسه dir, nüzûldur ki hâlet-i bekâya işâretidir. Pes, mükâşif ol esmâdan müsemmâya ve müsemmâdan esmâya intikâl eylemiş oldu. Tahkîk-i makâm budur ki, zulmet dahi mazhar-ı esmâdır ki, bâtını nurdur. Pes zulmetin zelil olması bâtının müştamil olduğu nûr hasebiyledir. Eğerçi mahcûba rûşen değildir. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁴⁹⁶و من آياته و الليل و النهار و الشمس و القمر Bundan fehmi olundu ki, sâyenin güneşe delâleti bir türlü ve nurunun kendine delâleti bir türlü dahidir. Hakîkatte ikisinin mâlî birdir. Sâye

⁴⁹⁰ Hasırcı eğer hasır dokuyorsa onu ipek dokunan yere götürmezler.

⁴⁹¹ Güneşi de o gölge üzerine bir delil yaptık. (Furkan 45)

⁴⁹² Güneş olmazsa gölge tanınmaz, nur olmazsa karanlık bilinmezde, eşya zıddıyla ortaya çıkar.

⁴⁹³ Rabbimi Rabb'imle bildim. Rabbim olmasaydı Rabbimi bilemezdim.

⁴⁹⁴ Nefsini bilen Rabb'ini bilir.

⁴⁹⁵ Rabb'ini bilen nefsinin bilir.

ile nûrun güneşe delâleti berâber olmamak sâyenin hüdüsunu ve zâhirine göredir. Bunun nazîri budur ki, cemi eşyâda hayât-ı Hakkâniyye vardır. Eğerçi ki, meyyitde eser-i hayât hafidir. Pes, meyyitin hayâtı ile hayyın hayâtı [200] zâhirde berâber değildir, fefhem cidden. Bade-zâ Mevlânâ hazretleri aşkı güneşe ve aklı sâyeye teşbîh eyledi. Zira nûrun yanında sâye bî-mikdar olduğu gibi aşkın yanından akl dahi bî-itibârdır. Pes, aşka nişân taleb olursa yine kendi nişândır. Ve illâ akl ana nişân olmakdan ve anı hakikat üzerine tarif kılmakdan âciz ve kâsırdır. Sâye gibi ki, güneşin nûrunu tarife iktidârı yoktur. Zira zulmet makûlesidir. Ve nurla zulmetin arasında ve cihet-i câmia yoktur. Meğer zıddıyyet ola. Ve beden gibi ki, rûhu tarifden âcizdir. Zira rûhu tarif eden yine kendi âsârındır ki, azâ ve kuvâda münteşirdir. Ve şecere gibi ki, rutûbet-i bâtinesini tarif eden zâhirinde müşâhede olunan nezâret ve terâvetidir. Yoksa nefs-i şecereye ağısân ve fûrû değildir. Ve illâ şecere-i yâbise dahi dâl olmak lazım gelirdi. Li-muharririhî;

Şâhidât-ı Hakk olup eşyâ
Nûr-ı hürşit eyleyince zuhûr

Bilinir bu şehâdetle o gayb
Görünür cürm-i münîri bî-rayb

Bade-zâ bazı nüshada bu beyt dahi vâkı olmuşdur ki, zikr olunur;

ظلمتی را کہ آفتابش بر نداشت

از دم ما کردد آن ظلمت چو چاشت

Zulmet, ademü'n-nûrdur. Cehl ve şirk ve fiskdan zulmet ile tabir olunur. Bunların ezdâdı olan ilm ü tevhîd ve tâatdan nûr ile tabir olunduğu gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; *الى النور* 497 *Dem nefesdir, feth-i fâ ile.*

Mana-yı beyt budur ki; bir nev zulmet ki, zulmet-i cehl ve hevâ ve meyl-i mâsivâdır. Anı âf-tâb kaldırmadı. Yani izâle kılmadı. Zira âf-tâbın izâle kıldığı zulumât-ı mahsûsadır, zulumât-ı makûle değil. Ol zulmet bizim nefsimizin tesirinden kuşluk vakti gibi olur. Yani şems-i duhâ ile zulumât-ı arz bi'l-küllîye mürtefi olduğu gibi nûr-ı nefis ile dahi zulümât-ı vücûd-ı basîr hâzâil olur. Bundan fehm olundu ki, nûr-ı nefis nûr-ı âf-tâba gâlibdir. Zîrâ nûr-ı nefis nûr-ı zâttan ve nûr-ı şems nûr-ı sıfâttandır. Ve nûr-ı sıfâta gâlibdir. Nûr-ı şems nûr-ı kamere gâlib olduğu gibi. Pes, nûr-ı şemsin bitirdiği maslahatı nûr-ı vücûd dahi bitirir. Nitekim Hazret-i Aişe raziyellâhü anha Hazret-i Zehrâ raziyellâhü anhanın izâet-i nûr-ı cemâliyle gecelerde iplik eğirdikleri rivâyet olunmuşdur. Fe-emmâ nûr-ı [201] vücûdun bitirdiği maslahatı nûr-ı şems bitirmez. Pes bundan mürşîd-i kâmil olanların kadrleri bilinmek ve mazhar-ı tamm olanların mertebeleri fehm olunmak gerektir. Li-muharririhî;

⁴⁹⁶ Gece ile gündüz, güneş ve ay Allah'ın varlığının delilleridir. (Fussilet 37)

⁴⁹⁷ Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlıklara çıkarır. (Bakara 257)

Nefs-i mürşide mukârin olan
Bile gör âdem-i kâmil kadrin

Ehl-i nefse ise de ehl-i dil olur
Ehl-i noksandan ne hâsıl olur

از وی ار سایه نشانی می دهد

شمس هر دم نور جانی می دهد

Vey, zamîr-i gâibdir, ol ve onun demektir. Burada âf-tâba râcidir. Er, harf-i şartdır, eğer lafzından tahfif olunmuştur. Sâye bir hâlet-i mahsûsadır ki, şemsle zıllın mâbeynine cism-i kesif olan mevzide müşâhede olunur. Ve bir ibâretle dahi budur ki, bi'z-zât veya bi'l-gayr-i muzî olan hevâdan hâsıl olan nesnedir, şems ü kamerden hâsıl olduğu gibi. Şems şemse-i kılâdeden me'hûzdu. Şemse-i kılâde cevâhir-i kılâdenin cirmen azamı ve kıymeten enfesidir. Fârisî'de miyângin derler. Vech-i tesmiye beyne'l-kevâkib tavassutîdir. Ve câizdir ki, eflâk itibâriyle ola. Zira felek-i şemsin tahtında yedi adet felek vardır ki; felek-i Zühre ve felek-i Kâtip yani Utarid ve felek-i Kamer ve kürre-yi Esîr yani Nâr ve kürre-yi Hevâ ve kürre-yi Mâ ve kürre-yi Turâbdır. Zira kürrât-ı anâsır dahi tağlîb-i eflâkden maduddur ve fevkinde dahi yedi adet felek vardır ki bunlardır; felek-i Ahmer yani Mirrih ve felek-i Müşterî ve felek-i Keyvân yani Zuhâl ve felek-i Menâzil yani sevâbit ve felek-i Atlas ve felek-i Burûc ve felek-i Kürsî ve felek-i Arş. Pes felek-i Şems sûfiyye-i muhakkıkîn katında on beşinci felek olmuş olur ki, beyne'l-eflâk tavassut etmiştir. Bu sebepten kutbu'l-eflâk ve kalbü'l-eflâkdır. Onunçün Hazret-i İdris aleyhisselâm hakkında ⁴⁹⁸ و رفعا مكا ن عليا vârid oldu. Maksûd, murâd-ı eflâk olan felek-i Şemsdir. Zira fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem, leyle-i mirâc'da ruhâniyyet-i İdris aleyhisselâmı orada müşâhede etdiler. Nitekim ahhâr-ı sahîhada malum olmuşdur. Nûr, zû-ı münteşirdir ki, ibsâr-ı rüyet üzerine îânet eder. İki kısımdır, biri makûldur ki, basirete îânet eder. Envâr-ı İlâhiyyeden münteşir olan nûr-ı akl u nûr-ı Kur'an ve nur-ı tecellî ve keşf ve emsâli gibi. [202] Ve biri mahsûsdur ki, basara îânet eder. Ecsâm-ı neyyireden münteşir olan nûr-ı şems ve nûr-ı kamer ve envâr-ı nücûm-ı neyyire gibi. İmam Râğîb Müfradât nâm kitabında îrâd eder ki, zû nûrdan ehasdır. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁴⁹⁹ هو الذى جعل الشمس ضياء و القمر نورا Yani zû şemse ve nûr kamere tahsîs olunmuşdur. Pes, zû bi-hükmi'l-vaz ve'l-istimâl nûrdan akvâdır. Ve hükemâ demişlerdir ki, ziyâ zi'z-zât olan nûra derler, nûr-ı şems gibi. Ve nûr bi'l-arz olana derler, nûr-ı kamer gibi. Zira nûr-ı kamer nûr-ı şemsden müstefâddır. Yani kamer gerçi nefsinde cirm-i muzlimdir. Velâkin musaykal olduğu cihetten kâbil-i nûrdur. Pes, şemse mukâbele etdikte bi't-tarîki'l-inikâs nur-ı şemse mütemellî olup şuâi vech-i arz üzerine vâki olur. Pes, vech-i arzda olan nûr dahi ârız olmuş olur. Zira ârızdan ârız olan dahi ârızdır. Ve bazıları dediler ki, lügatte ziyâ ile nûrun mâbeyninde fark yokdur. Anunçün nûr-ı şems ve nûr-ı kamer derler ve bu kavli teyîd eder. Ol âyet ki,

⁴⁹⁸ Biz onu yüce bir mevkie yücelttik. (Meryem 57)

Kur'an'da gelir; ⁵⁰⁰ و جعل فيها سراجا و قمرا منيرا Yani bu ayetde şemsden sirâcla tabir olundu ki, çırağdır. Maksûd şemsi izâet ve inâretde çırağa teşbîhdır. Nûr-ı çırağ hod nûr-ı kamerden akvâ değildir.

Mana-yı beyt budur ki; eğer sâye âf-tâbdan nişân verirse ve ana delîl ve alâmet olursa, nitekim zillü's-şems denilir. Muzâf ise muzâfun ileyhın vücûduna alâmetdir. Zira ona ihtisâsı vardır. Pes, bu mana baîd değildir. Velâkin sâye ile şemsin miyânında fark çokdur. Zira sâyenin zikr olunduğu üzre nişân olmaktan gayrı hassası yokdur. Zira nurânî değildir ki, nûr bahş eyleye. Şems ise her dem nûr-ı cân bahş eyler. Yani cân onun nûru ile münevver olur. Zira bedenin rüşenâlığı cânın rüşenâlığına vâsıta ve sebebdır. Bade-zâ bu beytte işârât vardır; evvelkisi budur ki, sâye ile murâd nefsi-insânîyye ve şemsle murâd rûh-ı insânîdir. Zira Allah tealâ ruhu şems gibi nurânî ve nefsi sâye ve mahall-i sâye olan arz gibi zulmâni halk eylemişdir. Pes, rûh, arz-ı bedeni tenvîr eder. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁰¹ و اشرفت الارض بنور ربه Şems vech-i arzı tenvîr etdiği gibi. Ve bedende inâr-ı tasarrufât gösterir. Pes rûha delîl olan fi'l-hâkika [203] yine kendi âsâr u envârıdır. Yosa cemâd mertebesinde olan nefis ü beden değildir. Şu kadar vardır ki, nefis ü beden rûhdan münakis olan ve müteaalık-ı rûh olan kuvâyâ muttasıl olmak ile rûha nişândır, denilir. El-hâsıl fi'l-cümle edilledendir. Nitekim Kur'an'da bi-tariki'l-işâre gelir; ⁵⁰² و آية لهم الليل İkincisi budur ki, sâye merbûbiyet ve şems rubûbiyyet mertebesidir. Sâyenin kıyâmı şemsle olduğu gibi merbûbun kıyâmı dahi Rab'ledir. Ve sâyeye zıl dedikleri merbûba dahi vücud-ı zillî derler. Ve bu vücûdun merâtibi çokdur. Zira ecsâm ervâhın zillini ve ervâh dahi taayyunât-ı ayâniyye ve suver-i ilmiyyenin ve taayyunât ve suver dahi taayyunât-ı şûniyyenin ve bu cümlesi lâ-taayyün mertebesinde olan hüviyyet-i zâtiyyenin zillidir. Pes, vücûd-ı aslî ve ilmî ve hakikî ezelen ve ebeden bu hüviyyetindir. Ve vücûd-ı ferî ve vehmî ve itibârî zalâlâtındır. Onunçün demişlerdir ki, zalâlât râyiha-ı vücûdu şemm etmişdir. Ve hâlen mevhum ve muteberdir. Vücûd-ı Hak ise malûm ve muhakkakdır. Bu vücûd zalâlâtta zâhir olmak ile zalâlât için vücûd tevehhüm olundu. Maa-hâzâ vücûd-ı Hak'dan gayrı vücûd-ı Hakîki yokdur. El-hâsıl mâhiyât-ı mümkün üzerine vâki olan vücûd-ı zill vücûd-ı Hak'dır. Bir nesnenin zilli ise kendinin aynı değildir. Âyinede ve vech-i arzda olan suret ve zill gibi. Suâl olunursa ki, ayân-ı sâbite derler. Pes, ilm-i Hâk'da sâbit olan eşyâ nice râyihâ-ı vücûdu şemm etmiş olur. Cevâb budur ki, hazret-i ilmde râyiha-ı sübûtu şemm etmekden râhiya-ı vücûdu şemm etmek lâzım gelmez. Zira vücûdla sübûtun miyânında fark vardır. Vücûdda olan zuhûr-ı tâm sübûtda yokdur. Ve bu vücûd-ı zillî vücûd-ı Hak ile kâfmdır.

⁴⁹⁹ O Allah ki Güneş'i bir ışık Ay'ı da bir nur yaptı. (Yunus 5)

⁵⁰⁰ Onların içinde bir çırağ ve nurlu bir ay barındıran. (Furkan 61)

⁵⁰¹ Rabb'inin nuru ile yer aydınlanır. (Zümer 69)

⁵⁰² Onlara da bir gece delildir. (Yâsîn 37)

Velâkin arzın cevherle ve sıfatın mevsûfla kıyâmı gibi değil. Belki zıllın zü'z-zıll ile kıyâmı gibi. Ve bu vücûd-ı zıllîde olan kesret, vücûd-ı Hak'da olan vahdeti münâfî değildir. Zira vücûd-ı Hak merâ-yı muhtelifede mütecellî olan sûret-i vâhide gibidir. Ve bu vücûd hasebiyledir ki, eşyâ vücûd ve ademden halk olunmuştur. Onunçün her nesnede iki vech vardır ki, biri ademe ve biri vücûda nâzırdır. Anunçün Muhammediye'de gelir;

Arifin bir yüzü vardır Hak cemâlinde yana
Kim gözüke olaydı mabûd-ı halk ey şehriyâr

Arifi tahsis ettiği vücûd-ı [204] malûmun bi'l-fiil anda zuhûruna binâendir. Pes, bu tafsil malûmun olduysa beyt-i Mesnevi'ye dahi ihâta hâsıl oldu. Zira Hazret-i Mevlanâ vücûd-ı zıllîye itibâr etmedi. Belki vücûd-ı zıllînin onunla kâim olduğu vücûd-ı asliye nazar eyledi ki, ol vücûddan şemsle tabîr eyledi. Ve bu vücûdun bi'l-isâle imdâdı cana olmak ile cânı tahsis eyledi. Yani rûh vücûd-ı hakîkîden isticlâb-ı feyz-i vücûd edip ol dahi bedeninin hayât u bekâsına imdâd eyler. Bundan fehmi olunur ki, her nesnenin kıyâmı Hakk ileler. Eğer Hakk'ın feyzi münkatı olsa vücûd ademe münkalib olurdu. Ve bunda işâret vardır ki, insân uluvv-i himmet ehli gerekdir. Zira alâdan ednâ ile kanaât etmek denâetdir. Pes şemsin ednâda sâyesinden alâda kendine nazar salmak gerekdir. Ve vücûd-ı zıllî ve levâzımı ile iktifâ etmeyip vicdanla hakâyıkı bulmak lâzımdır. Li-muharririhî;

Hakk'a âyine olmak istersen
Himmetin hakkıyyen bülend eyle

İdegör kalbi mâsivâdan saff
ربنا الحق يبغض السفاسف⁵⁰³

Üçüncüsü budur ki, şems ile Şems-i Tebrîzî ve sâir nûr-ı cân-bahş olan erbâb-ı kemâle kaddesellâhü esrârehüm ve sâye ile ecsâd-ı muhsine mertebesinde olan ulemâ-ı rüsûm ve erbâb-ı noksâna işâret vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁰⁴فاصبحوا الا يرى الا مساكنهم Zira bu âyette işâret budur ki, ehl-i rüsûm ve ashâb-ı dava olanlar bî-ehl olan mesâkine ve bî-rûh olan kavâlibe benzerler. Mesâkin ve kavâlib gerçi fi'l-cümle âsârdandır, feemmâ bî-ehl ü bî-rûh oldukça zûlumâtta ve esbâb-ı vahşetdendir. Onunçün meyyitin cemâd olduğu müteyakkın iken vehm andan tevahhuş ve teneffür eder. Pes, erbâb-ı kâl ve ashâb-ı davâ ve dalâl meclislerinde olan bürûdet ve vahşet zikr olunan manadandır. Zira ehl-i hâl ehl-i hîle müste'nis ola gelmişlerdir. Egerçi ki, her cemâdda dahi hayât-ı Hakkaniyye vardır. Nitekim bâlâda işâret olundu. Velâkin cemâdın ol hayâta şuûru olmayacak çi sud? Ve bu sebebdendir ki, ehl-i mükâşefe olanlar cemâd hükmünde olanları dahi makamlarına göre hoş görürler. Zîrâ mütecellî olan müsemâyâ ve hâkim esmâyâ nazar ederler, fe'efhem cidden. Pes, Mevlânâ hazretleri demek isterler ki, egerçi ki, ehl-i rüsûm ve ashâb-ı noksân ve erbâb-ı davâ dahi fi'l-cümle Hak'dan haber verirler ve andan

⁵⁰³ Hak olan Rabb'imiz boş olan sözlere buğz ediyor.

⁵⁰⁴ Meskenlerinden başka bir şey görünmez oldu. (Ahkaf, 25)

nişân gösterirler. Velâkin şems mertebesinde olan ervâh-ı âliyye gibi tenvîr-i kalp ve izâet-i rûha iktidârları yokdur. Zira nefsleri subh-ı kâzib gibi zulmeti müteâkipdir. Etvâr u menâzıl bilmezler. Ve merâtib üzerine terbiyeye kâdir olmazlar. [205] Pes, o makûle eşhâs-ı zulmâniyeden arâz ve ervâh-ı nûrâniyyeye ikbâl lâzımdır. Tâ ki, sohbetlerinden gıdâ-yı rûhânî ve terbiyelerinden incizâb-ı Rahmânî ve nefslerinden feyz-ı Hakkânî ve teveccühlerinden ilhâm-ı Rabbânî hâsıl ola. Li-muharririhî;

Esb-i rehvar iken bu yola
Sâlik-i râh-ı Hakk isen sen de

Hâr-ı lâ-yefhemi neyler akıl
Var ana göre tedârik kıl

سایه خواب آرد ترا همچون سمر

چون آید شمس انشق القمر

Semer, hareket ile Arabî'dir, hadîs-i leyl manasına. Yani gece gelicisi ve hortası ve efsâneleri. Nitekim atvel-i leyâlîde avâmm-ı nâs müptelâlardır. Ve bazıları dediler ki, sâmir leyl-i muzlim ve semer sevâd-ı leylidir. Onunçün hadîs-i leyle semer dediler. Ve Kur'an'da gelir; تهجرون⁵⁰⁵ فکتتم علی اعقابکم تنکصون مستکبرین به سامرا İmam Kurtubî rahimellahu aleyh zâhib olduğu üzere salât-ı ışâdan sonra kerâhiyyet hadîs-i mütefikun aleyhdir. Yani hadîs-i leyl müzâkere-i ilm tarîkiyle veya bir maslahatı mutazammın olmasa belki kavî-i bâtil ve malâyânî makûlesinden olsa ictinâb etmek gerektir. Zira taât-ı Hak'dan haricdir. Tafsili "Rûhu'l-Beyân" nâm tefsîrimizdedir.

جز سر شوق هر چه بگویم بطالست⁵⁰⁶

جز یاد دوست هر چه کنم جمله ضایعست

İnşikâk, şikâften manasınadır, yani yarılmak. Kamer mahdır. Vech-i tesmiye levni beyâz olup sarıya mâil olduğudur. Nitekim humâr-ı akmer derler. Kaçan zikr olunan vasf üzerine olsa güzâfî Şerhü't-Takvîm ve Kâmûs'dadır ki, kumret zamme ile hazrete mâil olan levndir. Vehâyud ol beyâzdır ki, anda küdüret ola. Şehrin üçüncü gecesinde veyâhut üçünden sonra kamer itlak olunur. Burada inşikâk-ı kamerle murâd kamerin zevâl ve izmihlâlidir. Ve bazıları demişlerdir ki, inşikâk-ı kamer vuzûhu'l-emr manasına dahi gelir. Nitekim Müfredât'da mestûrdur. Ve bu mananın dahi bu makâma mülâyemeti vardır. Hakîkatı üzerine inşikâk-ı kamer zaman-ı Peygâmbere aleyhisselâmda olmuşdur ki, cümle mucizâttan madûddur. Ve bazıları katında kurb-ı kıyâmetde kamere ârız olacak inşikâktır.

Mana-yı beyt budur ki; sâye veya sâye gibi zulmeti müstemil olan gece sana hâb gibidir. Gece hikâyesi ve efsânesi gibi. Yani gecelerde efsâne dinleyene hâb gâlip [206] olduğu gibi sana

⁵⁰⁵ Siz buna karşı kibirlenerek arkanızı döner, geceleyin (Kabe'nin etrafında) toplanarak hezeyânlar savururdunuz. (Mü'minûn 66-67)

dahi sâyeden galebe eder. Anınçün eyyâm-ı sayfda ebnâ-ı sebîl sâyeye nüzûl eyleseler veyâ harâret-i şemsde kâr-ı dünyâya meşgûl olanlar zilla mütehavvil olsalar fi'l-hâb galebe eder. Ve nefis-i şeb dahi böyledir. Zira sükûn için halk olunmak mûris-i hâbdır. Yani şebin mizâcî bârid-i ratb olmak ile kuvâ-yı insâniyeye zaaf târif olur. Ve muzlim olmakla havas dahi sükûn bulur. Bu sebepten hareketden kalır ve hâb galebe kılar. Çünkü şems yukarı gele, yani tulû ide ve karn-ı ufk-ı semâdan zâhir ola, kamer münşâkk ve muzmahill olur. Yani gecenin hükmü gider ve gündüzün hükmü zuhûr eder ki, hâbdan bîdâr eder. Bade-zâ bu beytte işârât vardır; evvelkisi budur ki, akl kamere ve aşk şemse benzer. Nûr-ı şemsle nûr-ı kamer muzmahil olduğu gibi nûr-ı aşkla dahi nûr-ı akl mütelâşî olur. Pes, akl-ı meâş bedene tâbi ve beden dahi zulmette şeb veya sâye gibi olmak ile ol zulmetin inkişâfı nûr-ı aşkla hâsıl oldu. Ve bu inkişâfdan sonra zâhir ve bâtın vücûd-ı âyine sûretin buldu. Ecrâm-ı neyyire biri birine hâil olmadığı gibi azâ ve kuvâ dahi biri birine rûşen göründü. Eğerçi ki, şem-i dil fânûs-ı bedenle büründü. İkincisi budur ki, sâye beden ve beden ahvâl-i hâriciyyesidir. Hâbdan murâd umûr-ı bedeniyyeye iştiğâl ile hâsıl olan gafletdir. Ve semerden murâd müsâmerât-ı nefsâniyyedir ki, gafletden nâşîdir. Ve müsâmerât-ı hâriciyye dahi onun âsârındandır. Ve bunlar hâb-ı kalbe sebeptir. Zira basîrete perdedir. Ve şems nûr-ı rûhdur ki, tulû etdikde bedenın zulmet ve kesâfeti ve nefsin hicâb-ı gafletini ve kalbin küdürêtini izâle eyler. Malûm ola ki, tülû ve gurûbda ve evkât-ı leyl ü nehârda işâret vardır. Vakt-i mağrib nefis-i mutmainnedden mertebe-i mülhimeye tenezzüle işâretidir. Ve mâbeyne'l-işâeyn mertebe-i levvâmeye ve anun mâ-bâdi mertebe-i emmâreye tenezzüle delâletdir. Çün vakt-i Şâfi ola, nefis-i emmâreden levvâmeye terakkî eder. Ve vakt-i Hanefi levvâmeden mülhimeye ve vakt-i tulû mülhimeden mutmainneye terakki eder. Ve bu tenezzül ve terakki dâima devr eyler. Ve nefis bu esnâda kâh istitâr üzerine olur, gece gibi ve kâh tecelli üzerine olur, gündüz gibi. Pes mâdâm ki, tulû-ı şems olmaya gecenin hükmü hâbdır ki, ehl-i hicâbın hâlidir. Zira ehl-i keşfin vakt-i istitârda dahi kalbi bîdârdır, [207] f'efhem cidden. Li-muharririhî;

İdegör çeşm-i dile ey gâfil
Diyessin تا ينام عيناي في

Nûr-ı Hak'tan bir özge pertev celp
اليالي ولا ينام القلب

Üçüncüsü budur ki, sâyeden murâd nefis ve şemsden murâd rûh ve kamerden murâd kalpdır. Maksûd şems-i rûhun tecellisi ile habbe-i dil ve kamer-i kalbin inşikâkını beyândır. Zâhirde şemsle fevâkihe nazc ve kamerle levn ve sâir kevâkible taam hâsıl olduğu gibi, bâtında ruhla terbiye ve kalple tasfiye ve sâir kuvâyile mezâk-ı dil hâsıl olur. Ve hecr müşakk olmadıkça enhâr tefeccür etmediği gibi kalp dahi tecelli ile münşâkk olmadıkça andan inâr-ı feyz zâhir

⁵⁰⁶ Dostu hatırlamaktan başka ne yaparsam hepsi yitiktir. Şevkin sırrından başka ne dersem bâtıdır.

olmaz. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁰⁷ و ان من الحجارة لما يتفجر منه الانهار و ان منها لما يشقق فيخرج منه الماء Ve muâsirinden Tecellî letâifindedir ki, demişdir;

Kamer-i tabım oldu san iki şakk Bana mahlas tecelli eyledi Hak

Dördüncüsü budur ki, şems ile murâd satevât-ı tecelli ve inşikâk-ı kamer ile murâd kıyâmet-i suğrâdır. Nitekim Kuran'da gelir; ⁵⁰⁸ اذا السماء انشقت Yani kıyâmet-i kübrâda semâ münşâkk ve şems ü kamer ü nücûm muzmahill olduğu gibi sülûkla dahi Hakk'a rücû ve evsâf-ı vücûddan fenâda nefis üzerine kıyâmet kopar. Ve kalbe kabr-i bedenden ba's vâki olur. Vehâyut kabr gibi kalb münşâkk olup envâr-ı ezel ve ebed ve esrâr-ı fenâ ve bekâ zâhir olur. Ve ne kadar hafâyâ-yı mülk ü melekût var ise zuhûra gelir. Li-muharririhî;

Olmasın perde der-i dîde-i rayb Sana etmez tecelli pertev-i gayb

Beşincisi budur ki, kitâb-ı vücûdun âyâtı iki nevidir. Biri muhkemâtdır ki, teayyünât-ı İlâhiyye ve esmâ-i Rabbaniyye ve ahkâm-ı vücûduyyedir. Bu âyâta bir vechle nesh târî olmaz. Zira vücûd-ı hakîkî Hakk'a mahsûsdur. Ve biri dahi müteşâbihatdır ki, taayyünât-ı kevnîyye ve esmâ-ı kiyâniye ve ahkâm-ı imkânîyyedir. Ve bu âyâta nesh ârız olur. Zira vücûd izâfi-i halka müteallıktır. Ve bu vücûd-ı izâfiye müteşâbih denildi. Zira vücûd ile adem arasında dâirdir. Yani kendi nefsinde adem ü vücûd-ı Hakk'a izâfetle vücûddur ki, andan müstefâzdır. Pes tevilinden mahcûb ve sırrından gâfil olanların bazısı nefsinde mutlaken adem olmasına zâhib oldular. Ve bazılar dahi nefsinde mutlaken vücûd olmasına kâil olup iki fırka oldular. Bir fırkası hudûsuna ve vücûd-ı vâcibe müğâyeretine [208] ve bir fırkası dahi kademine ve vücûd-ı vâcibin aynı olmasına zâhib oldu. Velâkin bu cümlesi hatâ etdiler. Zira râsih-i fi'l-ilm makûlesinden değil idiler. Fe-emmâ râsih-i fi'l-ilm olup hakâyık-ı eşyâya vâkıf olanlar ve merâtip üzerine temşî eyleyenler bildiler ki, âyât-ı müteşâbihât ki, taayyünât-ı kevnîyyeden ibâretdir, zevâhir ve bevâtını itibâriyle ahkâm ü esmâ-i imkânîyye ile ahkâm u esmâ-ı vücûbiyye câmidir. Ve bu cemiyet itibarıyla bir vechi ademe ve bir vechi vücûda nâzırdır. Ademe nâzır olan vechi mazhariyyetinden kat-ı nazar kendi nefsinde olan itibardır. Ve vücûda nâzır olan vech mazhariyyeti haysiyyetinden olan itibardır. Pes, itibâr-ı evvel ile kendi nefsinde madûmdur. Ne vücûd-ı zillî ve ne vücûd-ı aslî ile mevcûd olmamışdır. Ve ayân-ı hakâyıkı için râyiha-i vücûd şemm etmek yokdur. Meğer hazret ilmde râyiha-i sübût şemm etmiş ola. Ve itibâr-ı sâni ile kendi nefsinde mevcûddur. Ve ayân u hakâyıkı için râyiha-ı sübûtu şemm etmek olduğu gibi râyiha-ı vücûdu şemm etmek dahi mütehakkıktır. Velâkin vücûd-ı zillî ve sûrî ve ferî ile mevcûddur. Yoksa vücûd-ı aynî ve hakîki

⁵⁰⁷ Taşlardan öylesi var ki içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki çatlar da ondan su fışkırır. (Bakara 74)

ve aslı ile değil. Zira bu vücûd vâcibü'l-vücûda mahsûsdur. Pes, mâhiyât-ı mümkünine üzerine vâki olan vücûd-ı zıll ve vücûd-ı Hak'dır. Şeyin zıllı ise kendinin aynı değildir. Nitekim bâlâda mürûr eyledi. Velâkin tevîlinin ziyâde hafâsından mahcûbları gaflete düşürmüş ve teşâbihine nazar-ı akılların şaşırmasıdır. Ve çün şems-i tecellî tülû edip hicâb-ı hiss ü hayâl ve vehmi ref ile malûm ve mevhûmun miyânında emr vâzih olur. Ve şeb-i gafletin hükmü tamâm olup dîde-i dil rûşenâlık bulur. İşte bu vücûd-ı zıllî bir sâye gibidir ki, zâhir-bîn olana nûr-ı şemsi vücûd-ı hakîkîden perdedir. Bu perde mürtefi olmadıkça cemâl-i maksûdu müşâhede hâsıl olmaz. Li-muharririhî;

Çekegör çeşm-i dile kuhl-i cilâ   Tâ ki, dîdâr-ı yâr zâhir ola
Seher-i vasla erip âşık-ı zâr   Şeb-i hicrân dökünüp âhir ola

Altıncısı budur ki, sâyeden murâd erbâb-ı noksândır ki, terbiyeleri sâliklere hâb getirir. Nitekim tabîb-i kasırın muâlecesi hasteye bir türlü dert dahi ardırır. Pes, bu hâb-ı gafletten uyanmaya bir mürşid-i bîdâr ve bu zulmetten halâsa [209] şems mertebesinde bir mazhar-ı envâr gerekir. Tâ ki, kamer-i kalb münşakk ola ve Hak'dan tecelli bula. Ve ukde-i vücûd çözüle ve tılsım-ı beden büzüle. Li-muharririhî;

Genc-i esrâr-ı Hüdâ'dır bu dil   Nefs-i beddir ana çün ejderhâ
Olmayınca bu ejderhâya bir hâl   Der-i gencür açılır kim der hâ

Yedincisi budur ki, kamer, tecelli-i sıfât mazharı ve şems, tecellî-i zât mazharına işâretidir. Zira kamer mertebe-i kalp ve şems mertebe-i sırdır. Pes, şems olmadığı yerde kamer muzmahill olduğu gibi mazhar-ı tecellî-i zât olan insân-ı kâmil yanında dahi mazhar-ı tecellî-i sıfât olan insân nâkış ve mütelâşî olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁰⁹يد الله فوق ايديهم Zîrâ fer asla nazarla zayıftır. Nitekim evlâd u âbâda müşâhede olunur. Yani peder yedullah mazharı ve evlâd mezahir-ı eydîdir. Ve eydî eğerçi tezâhür hasebiyle gâyet kuvvetdedir. Velâkin kuvveti yedden istifâze eder. Ağsân-ı şecere asldan ahz etdiği gibi. Li-muharririhî;

Kande kim ide pâdişâha zuhûr   Söz düşer mi beyim reâyâ
Etse hurşid tîr-veş pür-tâb   Döner anda hilâl çün yâya

خود غریبی در جهان چون شمس نیست

شمس جان باقیست او را امس نیست

Garîb vatanından mütebâîd olana derler. Ve her nesne ki, cinsi arasında adîmü'n-nazîr ola garip denilir. Ulemâya gurebâ derler. Zira cühhâl arasında killetleri vardır. Ve kümmel-i evliyâyâ gurebâ derler. Nitekim gelir; ⁵¹⁰قطوبی للغرباء Zîrâ ekallu mine'l-kalîl olduklarından mâadâ

⁵⁰⁸ Gök yarıldığında (İnşikak, 1)

⁵⁰⁹ Allah'ın eli onların elinin üstündedir. (Fetih 10)

⁵¹⁰ Gariplere ne mutlu, (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-İman 232)

seyr-i sülûkda bu'dleri vardır. Şöyle ki, anların vâsil olduğu nihâyete'n-nihâyete sâir efrâd kadem basmamışlardır. Ve bu kelimenin cevher-i hurûfunu müştemill olan esmânın cümlesinde mana-yı bu'd melhûzdir. Hurûf-ı cinni mütezammın olan elfâzda mana-yı istitâr muteber olduğu gibi. Meselâ gurâb dediler. Zira ezhâbda bu'du vardır. Menkûldür ki, Hazret-i Nuh aleyhisselâm vakt-i tufânda gurâbı rûy-ı arzdan haber getirmek için irsâl eyledikte derya üzerinde bir cîfeye meşgul olup haberle Hazret-i Nûh'a rücû etmedi. Anunçün gurâb ile teşe'üm edip gurbeti onun isminde istihrâc eylediler.

يا غراب البين ياليت بيني وبينك بعد المشرقين⁵¹¹ قال في المقاصد الحسنة :

قالوا اغراب البين [210] لانه بان عن نوح عليه السلام لما وجهه لينظر الى ماء فذهب ولم يرجع و اذا تشأموا به⁵¹²

على الصباح بروى تو هر که بر خیزد
صبحا روز سلامت بر و مسا باشد⁵¹³

Ve anka-yı mağrip derler, muhsin vezni, üzre bir câriye ihtitâf edip iğrâp ve ebâd etdiği için veyâhut cihet-i garba gitdiği için ve alâ hâzâ. Şems, kevkeb-i nehârîdir ki, nuru sâir kevâkib üzre gâliptir. Şems-i cândan murâd rûh-ı revân veyâ münevvir-i cândır ki, Rabb'i Rahman'dır. Nitekim ebyât-ı âtf ana karînedir. Ems, dünkü gündür. Yani; اليوم الذى قبل يومك بليلة كما فى القاموس⁵¹⁴; Burada murâd gurûb ve mazî ve fenâ ve zevâldir. Zira bir nesne emsle mesbûk olsa üzerine zamân cârî olup hâdis olur. Hâdisin ise bekâsı yoktur.

Mana-yı beyt budur ki; dünyâda hod şems gibi garip yoktur. Zira adîmü'n-nazîrdir. Ve heyâkil-i ulviyye ve tedâvîr-i felekiyyeden onun seyr ü hareketine benzer yoktur. Velâkin fânîdir. Zira emsle mesbûkdur. Anunçün kıyâmette zevâl bulsa gerekdir. Nitekim Kur'an'da gelir; كورت⁵¹⁵ Ve bu sebepten şemse ibâdet edenler delâlet ehli oldukların bilip hecil olsalar gerekdir. Şems-i cân ise bâkîdir, ana fenâ yoktur. Zira eğerçi zuhûru hâdisdir velâkin vücûdu kadîm ve bekâsı ebedîdir. Şems denildiği azâ ve kuvâ ve cihân-ı vücûdu tenvîrinden ötürüdür. Pes, şems-i cihân garîb-i suverî ve şems-i cân garîb-i manevîdir. Zira nefh-i Hakk'a mahsûs ve ebu'l-kalp olmak ile mümtâz ve seyrü ilallah ile ferd ü yektâdır. Veyâhut nûr-ı İlâhî ki, cân

⁵¹¹ Ey ayrılık kargası, keşke seninle benim aramda doğu batı uzaklığı olsaydı.

⁵¹² El-Mekâsidü'l-Hasene adlı kitapta der ki; Demişler ki ayrılık kargası çünkü o Nuh'tan ayrıldı. O zaman ki kendisini suya bakmak için gönderdi. Gitti fakat dönmedi. Bu yüzden onu uğursuz saydılar.

⁵¹³ Kim yeni bir sabaha erken başlarsa o sabahın gününde akşama selâmetle erişir.

⁵¹⁴ Bugünden bir gece evvelki gündür. Kamus böyle tarif etmektedir.

⁵¹⁵ Güneş dürüldüğü zaman. (Tekvîr 1)

onunla münevverdir, ana zevâl gelmez. Ve Kur'an'da gelir; الله نور السموات و الارض⁵¹⁶ Yani Allah tealâ ervâh-ı ecsâmı tenvîr edicidir. Zira cümle mevcudât nûr ismiyle zuhûr bulmuştur. Ve bu nurun rûh-ı insânîye ziyâde ihtisâsı vardır. Zira insân rûh cihetinden ebu'l-ervâh ve cism cihetinden ebu'l-ecsâmdır. Pes cemî teayyünât-ı ervâhiye ve ecsâmiyyenin onun zilli ve aksi ve tafsilidir. El-hâsıl bu nûr-ı bâkî ile münevver olan cân, nûr-ı hadîse iltifât eylemez. Zira kadîm yanında hâdisin mevkiî yokdur. Anuçün ehl-i dil olanlar leyle-i Kadr'de tecelli-i nûru cânânın dâhilinde ve zâhir-bîn olanlar hâricinde talep eylemişlerdir. Ve bu nura vâsıl olanlar gurâbâdır. Zira zulümât-ı vücûddan halâs olmuşlar ve vatan-ı mülkten müfâratat kılmışlar ve alem-i melekûtu güzer eylemişler ve cemi menâzili devr etmişler [211] ve ünvân-ı kitâpda işâret olunan neyistân-ı İlâhiye kadem basmışlar ve ol makamda تنها kalmışlardır. Zira orada ebnâ cinsinden enîs ve celîs ve haber-i mevâtın mâsivâ kesilir. Şöyle ki, ol makâmın sâhibi bahr-i mûhite düşen sefine gibidir. Ve felek-i şems kutbu'l-eflâk olduğu gibi ol dahi medâr-ı âlem olmak mertebesin bulur. Ve zevâhir-i cemi-i eşyâ nûr-ı şemsle müstenîr olduğu gibi bevâtın-ı cümle-i mevcudât dahi onun nûruyla müsetazzî olup feyz-i nefsi ile bekâlarına imdâd-ı küllî gelir. Li-muharririhî;

Irk-ı zâtî kesilirdi halkın
Şîr-i feyz-i nefesidir onun

Etmese kutb-ı vücûd imdâdı
Cümlenin ağzına viren dâdı

Ve bunda işâret vardır ki, bir nesnenin bekâ-ı âsârı kendi bekâsı hükmündedir. Anuçün ehlullaha mevt yokdur. Zira onların âsâr-ı hakîkiyyesi olan irşâd u ulûm u maârifeye zevâl gelmez. Ve şems-i cân tasrih olundu. Zirâ ecsâda itibâr yokdur. Eğerçi ki, kümmel-i evliyânın ecsâd-ı latîfesi inhilâl ve infisâh kabûl etmez. Li-muharririhî;

Berekât-ı revânla bu cesed

Revân olur kalır çürümez ebed

شمس در خارج اگرچه هست فرد

می توان هم مثل او تصویر کرد

Hurûc, bâtından zâhire intikâldir. Hâric mazhâr-ı âsâr olan vücûdun zarfıdır. Nefs-i hayvânîye beden gibidir. Zâhir böyle değildir. Nitekim beyt-i âtîde gelir. Ferd, sıfat-ı müşebbehedir, münferid manasına. Yani gayr onunla muhtelit olmayana derler. Onuçün, احد فرد⁵¹⁷ denildi. Zirâ zât-ı Hâk'da terkîb ü izdivâc yokdur. Cevâhir-i ferd bundandır. Yani cevâhir-i münferide demektir. Cevâhir cem iken na'ti ifrâd üzerine geldi. Vechini dileyenler kütüb-i mebsûtiyye nazar edeler. Tüvân, güç yetmek ve kudret manasına ve tüvânîden sığa-ı emrdir. Ve tüvânîd manasına da gelir. Mesel, müşâhebet için vaz olunan elfâzın eammıdır. Yani

⁵¹⁶ Allah göklerin ve yerin nurudur. (Nûr 35)

⁵¹⁷ Senin bir ve tek olduğuna şahitlik ederim.

meâniden bir manada gayra müşâbihten ibâretdir. Ne makûle mana olursa olsun. Meselâ nid, yalnız cevherde müşâreke derler. Ve şibh yalnız keyfiyyetde ve müsâvî yalnız kemiyyetde ve şekli yalnız kadr u mesâhatde müşâreke derler. Misl ise bunların cümlesine şâmildir. Onunçün Kur'an'da min külli vech, nefy-i teşbîhe tahsîs olunup ليس كمثل⁵¹⁸ denilmiştir. Tasvîr, sûrete götürmek ve sûret [212] vermektir. Sûret timsâlden eâmdır. Zira zî-rûh'dan olan halkullaha teşbihen tasvîr olunana timsâl ve zî-rûh ve gayr-i zî-rûha teşbihen masnû olana sûret derler. Kerd, burada kerden manasıdır. Nitekim iki fiilin ictimâında birisi masdar manasına haml kılınmak muttariddir.

Mana-yı beyt budur ki; şems eğerçi hâricde ferd ü yektâ ve adîmü'n-nazîrdır, velâkin zihinde onun mislini tasvîr etmeye kâdirsin veyahut tasvîr etmek mümkün olur. Zira külliyâtandır. Küllinin vücûdu ise gerek hâricde ferd-i vâhîde münhasır olsun şems gibi ve gerek hâricde olmasın şerîk-i Bârî velâ şey velâ mümkün ve sâir külliyât-ı faraziyye gibi. Bu cümlelerin kesîrin üzerine sıdkı imkân-ı zâtî ile mümkündür. İmkân-ı farzdan fi'l-vâki iştirâk ve bi'l-fiil farz lâzım gelmez. Pes, zihinde niçe şümûs tasavvur ve tasvîr farz olunur. Bunda işâret vardır ki, Allah tealâ her nesneyi zevc halk etmiştir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵¹⁹و من كل شيء خلقنا زوجين Pes bir nesnenin hâricde zevci olmamak zihinde ademini müstelzim değildir. Ve husûsan nûr u zulmet derler. Pes, nûr u zulmet biri birine zevc ve tenâsüb-i tezâd ile mütênâsib olurlar. Ve demişlerdir ki, mâsivâullâhın cümlesi zevcdir. Nitekim derler;

حلو و حامض و ابيض و اسود و ذكر و انثى و فوق و تحت و يمين و شمال و قدام و خلف و ماضى و مستقبل و ذات و صفات

⁵²⁰ و ارض سماء و بر و بحر و شمس و قمر و ليل و نهار و صيف و شتا و جنت و نار الى غير ذلك مما لا يحصى

Ve bunların ezvâc olması mümkünâtü'l-vücûd olup muhaddisinin mukâbil ve muarızdan ferd-i münezzeh olduğuna delâlet eder.

Sual olunursa ki, Hakk u halk ve Rabb u abd derler. Pes Hakk'ın dahi zevci olmak lazım gelir? Cevâb budur ki, bu zevc lafzî makûlesindendir tarif ve nisbet için tezvîc olunur. Ve illâ halk Hakk'a mukâbil gelmez. Zira halk mahlûk ve Hak hâlıkdır. Ve bir dahi izdivâc âlem-i sıfâta göredir. Zira eşyâ mezâhir-i esmâ ve sıfâtdır. Ve bu vechile Rab'la merbûbun miyânında münâsebet ve irtibât vardır. Ve illâ zât-ı Bârî kuyûd ve hudûd ve künhü üzre tasavvur ve

⁵¹⁸ Onun benzeri bir şey yoktur. (Şûrâ 11)

⁵¹⁹ Her şeyden bir çift yarattık. (Zâriyât 49)

⁵²⁰ Tatlı ve ekşi, beyaz ve siyah, kadın ve erkek, alt ve üst, sağ ve sol, öncekiler ve sonrakiler, geçmiş ve gelecek, zat ve sıfat, yer ve gök, kara ve deniz, güneş ve ay, gündüz ve gece, kış ve yaz, cennet ve cehennem, ve bunlar gibi sayılamayacak kadar çok şey vardır.

şuhûddan müberrâdır. Ve bunda kutb-ı aktâba dahi işâret vardır. Zira kutb-ı vücûd her asırda ferd-i vâhiddir. Ve cism-i vâhidde iki rûh olmadığı gibi bir dünyada dahi iki [213] kutup olmaz. Nitekim bir ülkede iki pâdişâh olmaz. Velâkin eğer kutbun ve eğer pâdişâhın nezâiri vardır sair aktâb ve hilâfete müstaid olan eşhâs gibi. Anunçün biri zuhurdan bütûna intikâl ettiği gibi nazîri onun makâmına istihlâf olunur, şemsin gurûbunda kamer istihlâf olunduğu gibi. Bundan fehm olunur ki, bir kimse kemâlâtda ne kadar ferd ü lâ-nazîr olsa yine misli mutasavverdir. Pes, külliyyet-i esmâsına nazar eyleyip hâline mağrûr olmaya. Li-muharririhî;

Dâd-ı Hak'dır kemâl-i insânî   Ne için ede kemâl ehli gurûr
Düşmeye yere yıldızın çü felek   Olma hergiz uluvvuna mağrûr

ليک آن شمس که بنده سنش اثير

نبودش در ذهن در خارج نظير

Bir nüshada, *ليک شمسى که از وهست اثير*, ve birinde dahi *ليک شمسى که از وهست اثير* آمد از اثير *دüşmüşdür*. Bir birine mütekâriptir. Esîr, emîr vezninde felek-i Kamer'den aşağı kürre-i Nâr'a derler. Ol bir hevâ-ı hârdır ki, ziyâsı yokdur. Ve andan aşağı hevâ-ı bârid vardır ki, zemherîr denilir, Kezâ fî İhvânî's-Sâfâ. Ve bazı ehl-i hakîkat ki, şihâbı şule-i kürre-i âteşdir ki, hevâ-ı gâlip ile ateşden munfasıl olur demişdir. Bu sûrette esîr-i mazî olmak lâzım gelir. Meğer kim tevîl ve mufik oluna, f'efhem vallahu a'lem. Zihn, mazhar-ı âsâr olmayan vücudun zarfıdır ki, kuvvet-i nefsâniyye-i derrâkedir. Nazîr misl manasınadır. Güyâ iki misl biri birine nâzırdır, münâzır gibi.

Mana-yı beyt budur ki; lâkin ol şems-i hakîkî ki, kürre-i âteş ana bende ve musahhar olmuşdur. Onun zihinde ve hâricde misli yokdur. Yani Allah tealâ min külli vücûh ferd ü yektâdır. Şöyle ki, onun zâtına mümâsil zât yokdur. Zira eşyâ ya ecsâm veya arâzdır. Allah tealâ ise bunlardan münezzehdir. Zirâ zât-ı hâdisе zât-ı kadîmeye misâl olmaz. Ve sıfat-ı hâdisе dahi zât-ı kadîme sıfat olmaz. Zât-ı hâdisеye sıfat-ı kadîme olmadığı gibi. Ve nefsü'l-emrde Hakk'ın zâtına mümâsil-i mun'adim olduğu gibi tasavvurda dahi mün'adimdir. Zirâ künhüne akl ermez ve tasavvur girmez. Tâ ki, misli tasavvur u tasvir oluna. Nitekim gelse gerekdir. Eşbâh u nezâir ispât ederler ki, emr-i mevhûma vücûd vermeden nâşîdir. Demişlerdir ki, ne sûret ki, mirat-ı kalpde zâhir ola veya bir misâl ki, [214] hâtura hutûr ile veyâ nefis bir keyfiyyete ki, rûkûn eyleye Allah tealâ onun hilâfinadır. Zira cümlesi simât-ı hudûsdendir. Onunçün seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî kudise sırruhû kasem edip buyurur; *والله ما عرف الله الا الله*⁵²¹ Li-muharririhî;

Ne kadar olsa suhan-ver-i Adem   Vâsf-ı Hakk'a gelince olur lâl
Zâtına hod hırde-reh nâ-yâb   Bulur idrâk tekâpûda kelâl

⁵²¹ Allah'a yemin ederim ki Allah'ı ancak Allah bilir.

Malum ola ki, esîr tahsîs-i bi'z-zikr olundu. Zira âteş ile şems izâet ü ihrâkde müştereklerdir. Nitekim akl ile şemsin arasında dahi iştirâk vardır. Zira nûr-ı şemsle mahsûsât ve nûr-ı akl ile makûlât idrâk olunur. Ve bir dahi budur ki, sâir kürâtdan şemse kurbu vardır. Ve bir dahi budur ki, nâr nûrun bâtınıdır. Nitekim Havva Adem'in bâtınıdır. Onunçün Havva müennes olduğu gibi nâr dahi müennes oldu. Ve Adem müzekker olduğu gibi nûr dahi müzekker oldu. Ve bir dahi hadd-i dünyâyı felek-i kamerin mâdunundan itibâr edenlere göre evveli mevcûd olmak ile zikr-i cüz ve irâde-i kül tarîkiyle maksûd mesmû-ı dünyâdır. Ve bunda şemsle rûh-ı sultânîye ve esîr ile tabîat ve nefs-i hayvâniye işâret vardır. Zira âlemin istizâatı nûr-ı şemsle olduğu gibi cesedin dahi zâhîren ve bâtinen istinâreti nûr-ı rûh ile dir. Ve esîrde harâret galebe olduğu gibi tabîat ve nefste dahi vardır. Onunçün savmla müstedd olur. Zira savmda da isti'mâl-i mürettebât olmamak ile harâret-i zâide hâsıl olur. Ve kezâlik işâret vardır ki, zihn ve hâric mahlûktur. Ve kadîmin zâtı hâdise güncâyış mertebesinden müberrâ olduğu gibi tasavvuru dahi böyledir. Ve zihn ile murâd hakîkate âlem-i melekût ve hâric ile murâd âlem-i mülkdür ki, biri âlem-i nûr ve biri âlem-i zulmetdir. Pes, Hak tealânın ne âlem-i nûr ve ne âlem-i zulmetde nazîri yoktur. Mahlukât ise bu iki âlemden ibâretidir. Ve zâtının cemî avâlimde nazîri olmadığı gibi tecelli-i evvelinin dahi nazîri yoktur. Zira cemî-i tecelliyât onun tahtında mûndericidir ki, kevâkib-ı neyyîre şemsin taht-ı haytasında dâhil olduğu gibi. Pes, onun ki, ihâtası kâmil ve hükümü şâmil dir, lâ-nazîrdir. Bu manadandır ki, sâir mevcûdât insana tâbi ve onun teshîrinde dâhildir. Ve kezâlik işâret vardır ki, mevcûdâtda rabb-i vâhidle ibâddan gayrı yoktur. Nitekim Kur'an'da gelir; *عبدا غيره ديار* [215] ⁵²² *أن كل من في السموات و الارض الآتى الرحمن* ⁵²³ *ما في الدار* denilir. Bunda fehml olunur ki, kelime-i şehâdette vâki olan nefy vücûd-ı mütevehhimi nefydir. Yoksa fi-nefsi'l-emr nefy ve isbât yoktur. Ve işâret vardır ki, nûr-ı İlâhî'den şemsle tabîr olunmak şemsin ihâta cihetinden evsâ ve eammiyetine göredir. Ve bir dahi şems Hakk'ın vahdet-i vücûduna delîl-i akvâdır. Zira eğer şerîki olsa şerîkinin şemsi kandedir, denilir. Nitekim rakîm-i evvelde gelir; *أن كان للقيوم ند فإين شمسه* ⁵²⁴ Yani eğer Vâcib-i tealânın şerîk-i mümâsili olsa taht-ı vücûdda şems-i âhiri olmak lazım gelirdi. Zira şems ekmele'n-neyyirâtdır. Pes anı hâlık olan halk etmesinden ekmele olur. Ve bir nesne ki, gayr andan ekmele olsa nice vâcibi'z-zâtihi olur. Zirâ vücûb-ı zâtfî hasâis-i kemâl-i tâmdandır. Ve çün şems-i âhiri bulunmadı. Vücûdda ilâ âhir dahi olmak lazım gelmedi. Li-muharririhî;

Olma bu manayı hergiz câhid

İnnemallahü ilâhe vâhid

⁵²² Yerde ve gökte hiç kimse yoktur ki Rahman'a gelici olmasın. (Meryem 93)

⁵²³ Evde, evsahibinden başka kimse yoktur.

⁵²⁴ Varlığı ayakta tutan Allah'ın ortağı varsa onun güneşi nerededir.

در تصور ذات او را کنج کو

تا در آید در تصور مثل او

Zât, bir nesnenin nefesine ve hakikatine derler. Aslında zü'l-faznın müennesidir. Yani tâ-i tenîs içindir. Velâkin sonra tenîsden münselih olup tâ-i asliyye mecrâsına icrâ olundu. Onunçün nisbetde tâ'yı isbât edip zâtı dediler. Ve Allah tealâ üzerine ıtlâkı tecvîz etdiler. Maa-hâzâ allâme denilmez. Eğerçi ki, Hak tealâ allâm olanların a'lemidir. Zira tâ'da tenîs-i fhâmî vardır. Zât lafzı gibi esmâ-i mustakîleden değildir. Zât ile vücûdun miyânında fark vardır. Zât bâtın ve vücûd zâhir itibârıyla ıtlâk olunur. Ve bu makûle ıtlakât tefhîm ve tarîf içindir. Ve illâ zât-ı Hak fi'l-hakikat zât ıtlâk olunmaktan dahi münezzehtir. O zamiri şemse aittir ki, murâd Allah tealâdır. Günc, kâf-ı Acemîyle tashîh olunmuşdur. Sıgnak manasına. Nitekim dibâce-i kitâbda mürûr etdi. Bade-zâ, bu beyt suâl-i mukaddere cevâbdır. Suâl budur ki, bâlâda mürûr etdi ki, şems-i hakîkinin zihinde ve hariçde nazîri yokdur. Maa-hâzâ bu kadar erbâb-ı ukûl hılâfına zâhip olup tesniye ve teslîs etmişler ve vahdete muğâyir yola gitmişler. Pes, cevâb budur ki, Allah tealânın zâtına tasavvur sığmak kanı. Tâ ki, tasavvurda onun misli gele ve nazîri hâsıl ola. Yani misl tasavvur olunmak zâtına [216] idrâk taalluk etmek üzerine mevkûfdur. Bu idrâk muhâl olacak tasavvur-ı misli dahi muhâldir. Pes, ana misl tasavvur eden hakikat-ı hâlden gâfil ve tasavvur ne idiğın bilmez bir câhildir. El-hâsıl Allah tealânın vücûdu vâcib ü mâsivânın vücûdu mümkündür. Mümkün ise vâcibe mümâsil olmaz. Ve kezâlik mümkünün tasavvuruna sığmaz. Tasavvura gelen evhâm ve hayâlâtdır ki, Allah tealâ anların cümlesinden münezzehtir. Ve Hakk'ı idrâk olmak ile zâtullahı da tefekkür etmeden nehy olundu. Zira gene zât mertebesi enbiyâ ve evliyâyâ münkeşif olmamışdır, fekeyfe gayrihî. Onunçün ⁵²⁵ما عرفناك حق معرفتك denildi. Yani fi'l-cümle marifet vardır ki, tâkat-ı beşeriyye vefâ etdiği mertebedir. Velâkin gene zât mertebesi ki, takât-ı beşeriyye vefâ etmediği mertebedir. Ana marifet taalluk etmez. Hakîkati budur ki, Allah tealâ vahdeti ve mezâhir ve evsâfdan tecerrüdü itibârıyla idrâk olunmaz. Bu cihetden ⁵²⁶تورانی اراء denildi. Fe-emmâ hayât ve ilm ü irâdet ve gayrı avsâfla ittisâfi itibârıyla idrâk olunur. Bu manadan ⁵²⁷رأى قلبى ربي denildi. Zira bu vechle müdrük ve müdreğ miyânında münâsebet vardır ki, melûhiyyet ve ulûhiyyetdir. Onunçün Kur'an'da ⁵²⁸فاعلم انه لا اله الا الله denildi. Yani müteallık-ı ilmi mertebe-ı uluhiyyet kıldı. Zira bu mertebenin fevkinde eser ve vasf ve hükm yokdur ki, zât-ı baht mertebesidir. Bundan fehîm olunur ki, tecelli-i zâtînin taayyunu Hazret-i İlâhiyyedendir. Yoksa zât-ı ehâdiyyetten değildir. Zîrâ zât-ı ahâdiyyede tecellî ve eser olmaz. Ve tecelli-i uluhiyyet tecelli-i sıfâtdandır.

⁵²⁵ Seni gerçekten gerektiği kadar tanıyamadık.

⁵²⁶ Nurdur, nasıl göreyim. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-İman, 291)

⁵²⁷ Rabb'im kalbimi gördü. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-İman, 284)

⁵²⁸ Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur. (Muhammet 19)

Zira ulûhiyyet sıfât u nisbetdir. Suâl olunursa ki, bundan zâhir olur ki, tecellî-i zât yokdur. Cevâb budur ki, efâlde ve sıfâtda tecellî olduğu gibi zâtta dahi vardır. Velâkin gene zât mertebesinden değildir. Belki bir berk anı ve zâtun şemme-i lemaânîdir. Kibâr-ı evliyâdan Vâsıfı kuddise sırruhû buyurur ki;

ما عبر عن الحقيقة بشيء الا و العلة مصحوبة و العبارة منقوضة لان الحق لا ينعت على اقداره لان كل ناعت مشرف

على المنعوت و جل ان يشرف عليه مخلوق⁵²⁹

نه در ذیل وصفش رسد دست فهم⁵³⁰

نه بر اوج ذاتش پرد مرغ وهم

Ve bunda işâret vardır ki, tâkat-ı beşeriyye vefâ ettiği mertebenin gâyetine vâsıl olan ârifin zâtı dahi tasavvura sığmaz. Zira tasavvuru cüziyyata taalluk eder. Vâsıl-ı mezkûrun hâli hod makâmında külliyyet-i uzmâ ve cemiyet-i [217] kübrâ bulmuşdur. Pes, anı akl-ı külden gayrısı tasavvur edemez. Ve belki insân-ı kâmilî idrâk etmek Hakk'ı idrâkden asabdır. Zira beşerdir ki, teşbîh makâmındadır. Onunçün ekser-i nâsdan mahcûb olmuş ve taht-ı kîbâb-ı izzette mestûr kılmışdır. Nitekim tahkîki bâlâda mürûr eyledi. Li-muharririhî;

Olsa ademde hiss-i şemm-i selîm
Nefs-i pâkledir ehl-i dilin

Bilinir bûyî ile anber-i ûd
Olduğu âlem-i kalbdır mahûd

Velehû;

Gördüğün demde ademin vechin
Gösterip şekl-i gedâda kendin

De, teaccüb edip Allah Allah
Serine giymiş o sultan külâh

چون حدیث زوی شمس الدین رسید

شمس چارم آسمان سر در کشید

Şemseddin Muhammed bin Ali el-Tebrîzî kuddise sırruhû meşâyih-i Mevlanâ'dandır ki, Tebrîz'den gelip Konya'da Mevlanâ'yı irşâd etmişdir. Bazılar demişlerdir ki, Mevlanâ'nın marifet mertebesinde mürşidi Şemseddin ve hakikat mertebesinde Selahaddin Zerkûb'dur. Selahaddin ve kezâlik Hüsâmeddin Çelebinin şeyhi Burhaneddinü'l-Muhakkîk el-Hüseynî et-Tirmizî'dir ki, merkadi Kayserî'dedir. Seyyid-i mezbûr buyurmuşdur ki, hâlimi Selâhaddin'e ve kâlimi Mevlanâ Celaleddin'e verdim. Pes bu kadar âsâr onun berâkât-ı ânâsındandır. Çârrum ve cehârom dördüncü demektir. Zirâ mîm-i sâkin edâtdır, -cı manasına. Mâ-kablî dâima mazmûm

⁵²⁹ Hakikat Allah'ın zatı neyle takip ve ifâde edilirse edilsin illet ve kusur onunla berâberdir ve ibâre bozuktur. Çünkü Cenabı-ı Hak kendi ölçüleri içinde vasıflandırılmıyor. Çünkü vasf eden vasf ettiği şeyi yakından görür ve tanır. Cenabı-ı Hak ise bir mahlukun onu görtip tanınmasından yücedir.

⁵³⁰ Ne vehm kuşu zatının yıldızlarına kanat çıkarpar, ne de vasfının kuyruğuna anlayış eli yetişebilir.

istimâl olunur tâ ki, nefis-i mütekellime mütelebbis olmaya. Takdîr-i âsmân-ı çârom demektir. Dördüncü felek manasına. Şemsin âsmân-ı çâroma ihtisâsının sırrı bâlâda bilindi.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü Şemseddin yüzünün haberi erişdi ve nûr-ı cemâli âleme tâbân oldu. Güneş hayâsından dördüncü göğe baş çekti. Zira Şemseddin'in nûr-ı cemâli ana gâlip geldi. Mana yanında ise sûret muzmahill ola gelmiştir. Onunçün cehennem mümine hitâp edip ⁵³¹جز يا مؤمن فان نورك اطفأ نارى dese gerekdir. Pes hadîs-i rûy-ı Şemseddîn'e erişmek Şemseddin'in bu âlem-i şuhûda teşerrûf ve bu mevtın-ı dünyâyâ kudûmünden ibâretidir. Zira nesnenin elsinede zikri dâir olmak bi-hasebi'l-gâlip vücûd-ı zuhûru üzerine mevkûfdur. Ve şemsin felek-i çâroma [218] ser-keşide olduğu temsil ve mübalâğaya mahmûldür. Nezâiri çokdur. Nitekim eşar-ı Arabiyye'de gelir;

أتلق هذا الوجه شمس نهارنا
الا بوجه ليس فيه حياء⁵³²

Yani eğer şems-i nehârda hayât olaydı vech-i memdûha mülâkî ve mukâbil olmazdı, belki muhtefî olurdu. Zira vech-i memdûhun nûru yanında onun nûruna itibâr yokdur. Ve Mirâc-ı Câmî'de gelir;

بقصد شمس تن پازين كلا به
چهارم چرخش آورد آفتابه⁵³³

Âftâbe'den murâd ibrikdir. Şemse işâretidir. Maksûd eflâk ve tedâvîrin insân-ı kâmile hizmetkâr olduğun beyândır. Ve Ahmet Paşanın Sultan Mehmet'in serây-ı cedîdine dediği tarihte gelir;

حرم من جلال صاحبه
سجد الشمس من جوانبه

Li-muharririhî;

Bû-yı zülfün alınca âhû-yı misk
Çîn ü Mâçîn'e dek firâr etdi
Göricek nûr-i cemâlin hurşîd
Âsmâna varup karar etdi

Ve câizdir ki, hadîs-i rûy-ı Şemseddin'e erişmek rûy-ı Şemseddin'in muhâvere ve nûr-i cemâlinin müzâkeresi ola. Güyâ nûr-ı Şemseddîn'in müzâkeresine âğâz olacak nûr-ı şemsi dünyaya mahal ve itibâr kalmayıp âr u hayâsından felek-i çâroma ser çekti, yani ırağa gitdi. Tâ ki, nûr-ı Şemseddîn'in müzâkeresin işitmeye. Zira kişi kendi fevkinde olanın ahbâr-ı celîle ve evsâf-ı cemîlesin işitdikte kederden hâlî olmaz. Ve hasedden kurtulmaz ve orada turacak yeri kalmaz.

⁵³¹ Ey mümin geç, çünkü senin nurun benim ateşimi söndürüyor.

⁵³² Gündüzümüzün güneşi ancak içinde utanma olmayan bir yüzle bu yüze karşı durur.

⁵³³ Güneş için cân u gönülden dönmek Güneş'i dördüncü felekten getirir.

Bade-zâ şems-i dünyâ mertebe-i kalbe ve Şemseddin mertebe-i rûha işâretidir. Kalp aşerât ve rûh miat mertebesindedir. Pes, farkları bundan zâhir oldu. Li-muharririhî;

Şems-i dünya sûret-i kalb-i felekdür bî-gümân
Fi'l-hakîka rütbesi onun mülkten belli olur
Şemseddin amma cihânın cânıdır manîde kim
Rûh-veş sırr-ı bekâ feyz eylemekten bellidir

اللهم يسر لنا مرادتنا⁵³⁴

واجب آید چونکه آمد نام او

شرح کردن رمزی از انعام او

Vâcib, lügatde sâbit manasınadır. Örfde üç vech üzerine makûldür. Biri vâcib-i âdîdir ki, vâcib-i alâ dahi derler. Ve biri vâcib-i şerî ve biri vâcib-i aklîdir. Burada murâd vâcib-i evveldir. Ve câizdir ki, vâcib-i husûl ve vucûd-ı Hak ve şânından olan nesnede istimâl oluna. Nitekim bazıları zâhib olmuşlardır ki, âyed, âmed'in muzâriidir. Zirâ müstakbelâtında [219] mim yâ'ya tebdîl olunur. Remz şeffe ve hâcib ile işârete derler. Sonra işâret gibi olan kelâmdan remz ile tabir olundu. Ve ulemâ-ı belâğât derler ki, ⁵³⁵المز ان تشير الى قريب منك على سبيل الحفية Yani remz ana derler ki, sana karîb olan nesneye alâ sebîlü'l-hufye işâret edesin. İnâm, îsâlû'l-ihsân ilâ gayr manasınadır. Velâkin muvassıl-ı ileyh-i nâtik olmak şarttır. İnâmı fulân alâ ferese denilmez.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü el-kelâm yecîrû'l-kelâm hasebince Şemseddin'in nâmı ortaya geldi ve zikr olundu. Onun inâm u ihsân u ifdâl u sohbet-i kadîmesiyle hâsıl olan ahvâlden remz ü işâret şerh etmek ve bir miktar nükte-i hafiyeye söylemek vâcib ve lâzım gelir. Vehayut hakkından ve şânından olur. Zirâ esâtize ve meşâyihin nâmı zikr olundukça tazim oluna gelmiş ve menâbkıb u mehâsinlerinden şemme mikdarı olsun ifâde olunmak edâ-ı vâcib hükmün bulmuşdur. Hususân kendi nefsine taaluk eden enâmı beyân ve ekrâmı ayân etmek âsâr-ı şükürdendir. Li-muharririhî;

Bir yeşil yaprak olsa tuhfe-i dost
Dembedem mûy-ı siyâh-ı bedenin

Vâcib olan kabûl etmektir,
Şükürle çün dıraht bitmektir

این نفس جان دامنم بر تافته است

بوی پیراهان یوسف یافته است

Nefes, feth-i fâ ile bedende femdem ve minhardan hâriç ve dâhil olan rîhe derler. Nefes insana gıdâ gibidir. Nefes münkatı olsa nefes-i insân dahi bâtul ve hâlik olur. Demişlerdir ki, dâhil-i

⁵³⁴ Ey Allah'ım, isteklerimizi bizim için kolaylaştır.

insânda hâric olan hevâ eğer tabla hâriç olursa nefes denilir. Ve eğer bi'l-irâdet hâric olur, tesadüm-i cismeyn sebebiyle temevvüc âriz olursa savt denilir. Ve savta keyfiyyet-i mahsûsa âriz olursa harf denilir. Burada nefes zikri ziyâde mahallinde vâki olmuşdur. Zira tenfis ü tefrîc manasını işâr eder ki, mısra-ı sâninin mazmunu andan nâşîdir. Nitekim hadîsde gelir; من قبل اليمن⁵³⁶ Ve bir hadîsde dahi gelir; لا تسبوا الريح فانها من نفس الرحمن⁵³⁷ Hadîs-i evvelde olan nefes iki manaya mahmûldür. Biri tenfis-i sûrîdir ki, fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem ehl-i medine yüzünden hâsıl olan nüsret u îvâdır. Zira ensâr radiyellahüm Yemânî'lerdir. Ve biri dahi [220] tenfis-i manevîdir ki, zamân-ı risâletde Yemen'de kutbu'l-aktâb İsmüddin el-Karânî'nin nefes-i rahmanî olduğuna işâretidir. Ve mezkûr İsmüddin Üveysi'l-Karânî'nin ammî idi. Ve bu kutbiyyet-ı mukayyede fahr-i âlemin kutbiyyet-i mutlakasını münâfî değildir. Zira merâtib-i velâyetden mertebe-i mahsûsadır. Pes onun ve sâir merâtibin mezâhiri fi'l-hakîka huddâm-ı peygamber aleyhisselâmdır. Vüzerâ ve ümerâ huddâm-ı sultân oldukları gibi. Ve hadîs-i sâinde olan nefes tefrîc-i kerbe ve neşr-i gayse ve izhâb-ı cedbe mahmûldür. Husûsan ki, hazret-i Yakûb'a rîh-i Yûsuf aleyhisselâmı hâmil olan bâd-ı sâbâyı tenessüm eden mekrûb ve teneşşuk eden mahzûnlar onun tîb-i nesîmi ile müteneffis ve müteselli olurlar. Ve cânib-i ahbâba şevk-i gâlip ve semt-i evtâna hanîn-i azîm bulurlar. Li-muharririhî;

Gelmeden hazret-i Yakub'a beşîr
Bulsa büy-ı sâbâyı bir mahzûn

Eyledi Yûsuf'u sabâ tebşîr
Açılır gönlü onunla alışır

Cân ile murâd rûh-ı sultânîdir, nefis-i hayvânî değil. Dâmen ile murâd dâmen-i dildir. Tâften, burada bükme'dir. Pirâhen gömlektir, kamîs manasına. Elif-i sâni işbâdır. İşbâ dahi vezn içindir. Nitekim İsfahan ve Sıfahan derler. Yûsuf ism-i Arabî'dir. Aslında lügat-i İbrahim aleyhisselâmdır. Süryânî aslda lügat-i Adem aleyhisselâm olduğu gibi. Letâif-i ittifâkiyyededir ki, esef lügatte hüzn ü esîf-i abddır ki, ikisi dahi Yûsuf'da müctemi olmuşdur. Pirâhen-i Yûsuf, ol kamîsdir ki, Hazret-i İbrahîm aleyhisselâm nâr-ı Nemrûd'a ilkâ olundukta bedeninde setreden gayrı yok idi. Cebrâil aleyhisselâm harîr-i cennetten getirip Hazret-i İbrahim'e ilbâs etmiş idi. Sonra oğlu İshak'dan dahi oğlu Yakub'a intikâl eyledi. Hazret-i Yûsuf dünyaya geldikde Yakub ol kamîsi gümüşden mamûl bir zarf içine koyup bi-tarîki't-tavîz gerde-bend-i Yûsuf kıldı. Bu asârda sıbyân boyunlarına talik etdikleri heyâkil ve telâsim ve taâviz gibi. Hazret-i Yûsuf çâha ilka olduğu olduğu zaman ol kamîs boynunda idi. Ve harîr-i cennet olmak ile anda râyiha-ı hoş-tâb-ı cennet var idi. Müptelâ ve sakîm üzerine vâki olsa sıhhat ve âfiyet bulurdu. Ve nihâd-ı inhirâf eseri kemâl-i itidâlle evvelkiden bihter olurdu. Mervîdir ki, Hazret-i Yakub râyiha-i

⁵³⁵ Remz, sana yakın olana gizlilik yoluyla işâret vermendir.

⁵³⁶ Uğurlu sözde ben Allah'ın kendini bulurum.

⁵³⁷ Rüzgara sövmeyiniz. Çünkü o rahmanın nefisindedir. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l-Fiten, 64)

pirâhene seksen fersâh yerden istinşâk eyledi. Ve mesâfe-i dûrdan [221] istinşâk-ı revâiyih-ı itra etmek erbâb-ı tasfiyyeye mahsûsdur. Zira cevher-i zâtları riyâzetle letâfet-i zâide peyda etmekle hâsse-i şemlerinde kuvvet-i gâlibe vardır. Anunçün Resullullah sallallahü aleyhi ve sellem dâime cennetin revâiyih-ı tayyibesin istişmâm ederlerdi. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Kodı burnuna bir haslet ki, ererdi meşammına
Husûsan cennet-i adnin gelürdi rîh-i ekvânı

Burada bûy-ı pirâhenî teşbîh tarikiyle vâki olmuştur. Maksûd meşâmm-ı câna vâsıl olan bûy-ı manevi ve nefes-i rahmânîdir ki, bûy-ı pirâhenî gibi cân-ı hazîne tecellî verir ve müjde-i visâle ere görür ve dîde-i cân onunla rûşenâyı bulup cemâl-i Yûsuf-ı hakîkiyi görür: و هذا البشير
فنعلم الوارد⁵³⁸

Mana-yı beyit budur ki, bu nefes yani bu dem ve bu saat ve bu lahza rûh-ı sultânî bûy-ı pirâhen-i Yûsuf gibi bûy-ı manevî almaya ve nefes-i rahmânî bulmak ile dâmen-i dilim büktü. Matlûb-ı âtî için ana muhkem yapıştı. Yani benim inâm-ı Şems-i Tebrîzî'den bir remz söylemek vâcib gelir dediğimden ol hâlde rûh-ı sultânînin geçen demler yâdına gelip ve bu husûsda benden kemâl-i sarfih talep etdi. Velâkin itizâr-i âtî için remzle iktifâ olundu. Maksûd hakikat-ı fâiliyyenin hakikat-ı kâbiliyyeden istifâze etdiğin beyândır. Zira insânın hakîkati hakikat-i berzâhiyyedir. Yani hazret-i ilâhiyye ve hazret-i kevniiyyeyi câmidir. Ve hazret-i ilâhiyye ve müessire ve hazret-i kevniiyye kâbile ve mütesessiredir. Rûh-ı sultânî hazret-i fâiliyyenin mazharı olmak ile hazret-i kâbiliyyenin mazharı olan kalpden istimdâd eder. Asl budur kalbin bedene ittisâli vardır. Şöyle ki, hakikat-i beden-i insânî kalple muhakkık olmuştur. Ve insânın zâhir-i bedeni âlem-i şehâdetden ve bâtını âlem-i melekûtdandır. Maârif-i rûhâniyyeden cevâhire âsar münhadir olduğu gibi tâât-ı bedeniyeden dahi rûha ve kuvâsına âsar mürtefi olur. Tâât-ı şeriyye ve ibâdât-ı meriyyenin cümlesi takviyye-i rûh ve terakki-i kalp içindir. Onunçün fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem buyururlardı. Ve bunda Yusûf ile Şems-i Tebrîzî'ye ve pirâhen ile sohbet-i hâssa ve bûy ile ol sohbetden hâsıl olan âsar-ı latîfe-i rûhaniyye ve evvâk-ı şerife-i rahmâniyyeye işâret vardır ki, güyâ Yakub-ı cân beytü'l-hüzn-i hicrânda giryân u sûzân olmakdan nâ-binâ olmuş idi. Yûsuf misâl olan Şems-i Tebrîzî [222] cânibinden bûy-ı tâze aldı. Ve bûyun tesirinden istiğrâk-ı azîm buldu. Bu sebepten kendi hâline müteallık söz söyledi. Ve geçen ahvâl-i şerifenin tezkâr ve tekrârın ricâ eyledi. Zira ol meclisin her bir hâli bir gıdâ-yı rûh ve her bir demi berâber-i ömr-i Nûh idi. İnsân ise sevdiği nesnenin zikrin iksâr ede gelmiş ve zevk u sâfâyı tabına mülâyim olan manada bulmuştur. Pes, kendi hâlin ve zevkin koyup gayrın ahvâlin söylemek iltizâm-ı mâ-lâ

⁵³⁸ Gelen ne iyidir. Müjde getiren ne güzeldir.

⁵³⁹ Ey, Bilâl, bizi rahatlat!

yelzem eylemekdir. Bu ise tenezzüldür. Ve Mevlânâ'dan menkûldur ki, buyurmuşlardır: عریده باز آی
ما را چه ازین قصه که کاو آمد خر رفت این وقت عزیزست ازین⁵⁴⁰ Yani herkes kendi kârına meşğûl olmak
ehemm-i mühimmâtındandır demektir. Malûm ola ki, temkîn ehline remz ve tasrîh berâberdir.
Zira anlar bekâ halindedir. Halkda Hakk'ı müşâhedeye kâdirlerdir. Fe-emmâ telvîn ehline gâlip
olan tasrîhtir. Zira anların sırrı fenâdadır. Pes, kendilerinin bî-perde olduklarına göre kelâm-ı
maşûk dahi bî-perde derler. Li-muharririhî;

Pirahen vâr geçme serden
Havf eder râz-ı aşkı ifşâdan

Kimse ağuşa getirmez hubbu
Ne kadar sevse kişi mahbûbu

از برای حق صحبت سالها

باز کو حالی ازان خوش حالها

Ez berây, min ecl manasına talil içindir. Hakîkati bâlâda şerh olunmuşdur. Bu makûle yerlerde kasemi mütezammındır. Enbiya ve evliyâ ve sâir mahlukât ve hukuk ve gayrı nesne hakkı için denilmez. Zira mahlûkun hâlık üzerinde hakkı yokdur. Belki hürmeti için denilir. Fe-emmâ arifde Hak dahi hürmet manasına şâyîdir. Pes, bu makûleler istitâfa mahmûldur. Nitekim Sıhâh-ı Acemî'de gelir ki, bâ-ı meftûha kasem için gelir. Be-hudâ gibi ve istitâf için gelir, be-ser-i to gibi. Bundan zâhir olur ki, Arab'ın ve hayât-ı re'sek dediği ve emsâli istitâf kabilindedir. Pes, fukahâ zâhib olduğu üzre küfr ü şirk lâzım gelmez. Zira örf ü âdete mebnîdir. Lüzûm-ı küfr hakîkat-i kaseme haml olunduğu zamandır. Sohbet lügatde mutlak mülâzemetdir, bir saat olursa da. Onunçün ekser ulemâ ashâb-ı Resulullâh sallallahü aleyhi ve sellem hakkında bu manayı ahz edip kesret-i sohbeti olmayana dahi itlâk demişlerdir. Ve örfde kesret-i mülâzemet ve tûl-ı lübse derler. Onunçün musâhebet ve ıstihâb ictimâdan eblağdır. Zirâ ictimâda [223] tul-ı lübs muteber değildir. Pes, her ıstihâb ictimâ olur. Min gayr-i aks. Bade-zâ sohbet iki vechledir. Biri kable'l-kemâl olan sohbetdir ki, umûr-ı lâzimedendir. Biri dahi bade'l-kemâl olan sohbetdir ki, umûr-ı vâcibeden değildir. Onunçün ekser ulemâ-i billah tekâmîl-i sülûkdan sonra uzlet ihtiyâr etmişlerdir. Demişlerdir ki, sebab-i sohbet cinsiyyetdir. Pes şol kimesne ki, ehâss-ı evsâfda meselâ tâat ve marifet gibi âhire mücânîs olup onun hüsn-i hâliyle mütehâllık ola, şükr-i belîğ lazımdır. Burada sohbet ile murâd ya ruhun cesede veya Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile olan sohbetidir. Zira sohbet mülâzemet-i insân ve hayvân ve mekân ve zamân ve emsâlinden amdır. Asl olan ruhun bedene mülâzemetidir. Velâkin lisân-ı kavimde sohbet itlâk olursa erbâb-ı sülûk sohbetinde şâyîdir. Hâl, ol manadır ki, min gayrı tasannu velâ ictimâb velâ iktisâb kalp üzerine vârid olur. Ve tarab ve hüzn ü kabz u bast heybet ü üns gibi hâl-i müteğayyir ve mütehavvel olmak ile hâl denildi. Nitekim makâm sâbit ve müstekarr olmak ile makam denildi. Yani hâl

⁵⁴⁰ Bize ne inek geldi eşek gitti kıssasından. Bu vakit değerlidir vazgeç bu kargaşalıktan.

devâm üzerine olmayıp sıfât-ı nefis zuhûr etdikte zâil olsa hâl denilir. Devâm üzerine olup meleke olsa makâm denilir. Ashâb-ı hâl anlardır ki, amâl-i sâlihanın envârı anlara tesîr eyleyip Allah dahi anlara bi-tarîki'l-mücâzât ey alâ amâlehüm halde zevk ü vecd ü meâlîde keşf ü müşâhede ve muâyene ve marifet hibe eylemiştir. Velâkin istikâmet şartdır. Zira tarîki üzerine müstakim olmayan sâlikin meâlî dalâl, ihtilâl ve ihticâbdır. Neuzu billahi tealâ. Bundan zahir oldu ki, amâl-i şer'iyeye esâsü'l-külldür. Zira amâldan hâl ve hâlden makâm hâsıl olup hicâp keşfe ve telvîn temkîne mübeddel olur. Li-muharririhî;

Her kim isterse safâ-ı hâli
İde gör kâlini hâle tebdîl

Komasın dâima elden amâli
Neyler insan meyvesiz dalı

Mana-yı beyt budur ki; benim seninle olan nice yıllar sohbet ve mülâzemet hakkından ötürü veyâ Şems-i Tebrîzî ile senin bu kadar zaman etdiğin sohbet-i mahsûsa hakk u hürmet için ol hoş hâllerden bir hâl söyle veyâ mekşûf ve bî-perde söyle. Yani remz eyleme. Zira söylemede gıdâ vardır. Ve remzde gına yoktur. Bunda rûhun ziyâde teattüş ve ihtirâkına işâret ve Mevlânâ'nın Şems'le birkaç sene sohbetine [224] delâlet vardır. Meğer sâlihâ lafzı zamân-ı kesîre mahmûl ola. Ve alâ't-takdireyn tûl-ı hizmet lâzım olduğu sûretde dahi ibtidâ-yı inkişâfdan intihâ-yı telvîne dek berâzih çokdur. Ve cemi-i berâzihde teyîde muhtaçdır. Teyîd ise bi-hasebi'l-gâlip mürşîd-i kâmil cânibinden olur. El-hâsıl tecellî-i ilmiyyenin telvînâtı berâzihden tecellî-i aynî temkînî makâmına erince irşâd lâzımdır. Makâm-ı ayna kadem basmadıkça iş bitdi diyenler, esnâ-ı tarîkde vukûf etmişler ve belki semt-i hilâfa gitmişlerdir. Ve beyt-i mezbûrda bir işâret dahi budur ki, sâliklere lâzımdır ki, vakt-i sohbetde sülûklarından terakkîye medâr olan ahvâli müzâkere edeler, sadedden çıkmayalar. Ve illâ isrâf-ı vakt ve izâat-ı zamân etmiş olurlar. Li-muharririhî;

Ger terakkî-cû isen kendin tenezzülden sakın
Merkez-i Hak üzre sâbit ol tezelzülden sakın

تا زمین و آسمان چندان شود

عقل و روح و دیده صد چندان شود

Tâ gâyet-i arz manâsınadır. Zemîn ü âsmândan murâd cesed ü rûhdur. Zira cesed arz gibi süflî ve rûh semâ gibi ulvîdir. Ve feyz-i bârânla zemîn kuvâm ü nemâ bulduğu gibi feyz-i kuvvet-i rûhla dahi cesed bekâ bulur. Dîde, gözdür. İbni Kemâl fark edip demişdir ki, dîde gözün altında olan yerdir. Sevâd ü beyâz dîdede dâhildir. Kapak ve kirpik dâhil değildir. Çeşm ise gözdür. Kapak ve kirpik çeşmde dâhildir. Dîde mürekkebdır, bir cüzü dîd'dir ki, dîden'den müştak isimdir, görmek manasına. Ve bir cüzü de hâ-ı nakldır. Manâ-yı âmdan manâ-yı hâssa. Burada dîdeden murâd basîretidir. Kuvâ-yı bâtineden olan akl u rûha inzimâm karfinesiyle malûm

ola ki, cevâhir-i insân fitrat-ı ûlâda hakikat-i vâhidedir. Rûhun bedene taalluku itibarıyla kuvâsı tekessür etmiştir. Pes, gâvâşî-i neşâ-i beşeriye ile ihticâb ve umûr-ı tabî'iyye ile istihâline göre nefis derler. Ve tecerrüd ve zuhûr-ı nûruna göre akl u âlem-i kudse ikbâline göre rûh u ittilâ' ve marifetine göre kalp derler. Bâkî tafsîl bâlâda mürûr etmiştir. Sad, teksîr içindir.

Mana-yı beyt budur ki, zikr olunan vech üzerine zevke müteallık söz söyleye ve gıdâ-ı manevî olmağa sâlih kelâma âğâz eyle. Tâ ki, âlem-i vücûdun fevkânî ve tahtânîsi handân ola [225] ve neşât-ı tâze bula. Ve feyz-i cedîdle nümâ ve bereket zuhûra gele. Ve akl ü rûh u basîret yüz ol kadar ola. Yani evvelki mertebeden hâlleri terakkîde muzâ'af ola. Zira insân taâmla bekâ ve husûsan sıbyân gıdâ ile nümâ bulunduğu gibi. Vücûd ve onun tevâbi'i olan kuvâ dahi ulûm u maârif ü hakâyık ile terakkî bulur. Ve müzâkere-i rûhaniyye ile âyinelerine safvet ve cilâ hâsıl olur. Malûm ola ki, feyzle intifâda cesedi idhâl eyledi. Zira denilmiştir ki; اَيْنَ مِنَ كَائِسِ الْكِرَامِ نَصِيبٍ; ⁵⁴¹ Bu sebedendir ki, hâlet-i vecdde sâkit olan hırak-ı meşâyih ü mutlakan elbise-i kümmel ile teberrük olunur. Zirâ berekât-ı rûh azâya sârî olduğu gibi azâya muttasıl olan libâsa dahi sârîdir. Zira kurb-ı civârın hükm-i mahsûsu vardır. Onunçün Harameyn-i Şerifeyn ve sâir mevât-ı akdâm-ı enbiyâ ve evliyâ ve mezârât ü merâkîd-ı aktâb ve asfiyâ gayrı mevâzîa kıyâs olunmaz. Ve akl u rûh u basîreti tahsîs eyledi. Zira muazzam-ı kuvâ-yı bâtinedir. Zevk ü şuhûdla dahi müntefi'lerdir. Ve cesed ü rûhun hândan ve sad-çendân olmasını gâyet-i garaz ahz eyledi. Zira sohbetden murâd ulûm-ı nâfia ve ulûmdan dahi maksûd mükâşefe ve şuhûddur. Onunçün ekser ulemâ ruyeti marifet üzerine tercih etmişlerdir. Zira marifet gaybiyetden halî olmaz. Maksûd ise huzûra ermekdir. Li-muharririhî;

Nice bir nûr-ı cemâlin benden
Vermeyip vuslât-ı zâtınla sükûn

Saklayıp dîdemi târîk edesin
Cânımı aşkla tahrîk edesin

لا تكلفني فاني في الفناء

كلت افهامي فلا احصى ثناء

Burada kavî-i mahzûf vardır. Makâmı karînesiyle Kur'an'da ve kelâm-ı baliğâda nezâiri çokdur. Kâilî Mevlânâ'dır ki, hakikat-ı kâbiliyye cânibinden hakikat-ı fâiliyye tarafına cevâb verir. Teklîf bir nesne taleb etmektir ki, anda külfet ü renc ola. Fenâ, şuhûd-ı bârîde melâike-i mühimme gibi müstağrak olup malûmdur. Bu makâma müteallık bâlâda kelâm güzer etmiştir. Kelâl gong ü lâl yani dermânde ve âciz olmaktadır. Fehm, akl gibi kuvâ-yı nefsâniyyedendir. Cem îrâd olunduğu müteallıkâtı veyâ kuvâ-yı müdrike veya gayrı itibarıyladır. Nitekim [226] nezâiri mürûr eyledi. Demişlerdir ki, ilmin sûret-i zâhiresi ve sırr-ı bâtını vardır ki, fehmdir. Onunçün

⁵⁴¹ Kerim ve cömert olanların kadehinden yerin de nasibi vardır.

Allah tealâ şeref-i fehm üzerine tenbîh edip buyurur; ⁵⁴² ففهمنا ها سليمان و كلا آتينا حكما و علما
Hükemâ demişlerdir ki, fehmle hıfz ikisi alâ sebîli'l-kemâl müctemi' olmaz. Zirâ fehm dimağın
mezîd-i rutûbetin ve hıfz mezîd-i yubûsetin istid'â eder. Pes, rütûbet ve yübûset müctemi'
olmadığı gibi fehm ve hıfz dahi müctemi' olmaz. Ve İmâm Muhammed'in menâkıb-ı
mahsûsasındandır ki, İmâm Şâfi, hakkında buyurur;

⁵⁴³ ما رأيت سمينا اخف روحا من محمد بن الحسن و ما رأيت افصح منه و ما رأيت اذكى منه

Li-muharririhî;

Sereyân-ı gıdâ-yı rûhânî
Ne kadar var ise hazâin-i ilm

Eylemişdi o cism-i pâki semin
Hıfzına Hakk anı kılmışdı emîn

İhsâ kâdir olmak ve alâ sebîlü'l-istiksâ add etmek. Asl budur ki, hisâb-ı ukûd a'dâddan
akd-ı muâyene bâliğ olsa âdet-i Arab üzre anunçün hasât vaz olunurdu. Tâ ki, hıfz oluna. Andan
sonra istînâf add ederlerdi. Sâirleri asâbî ve emsâline itimâd ettiği gibi, Arab hasâta itimâd
ederdi. Pes ihsâ hasât vaz etmektir ki, gâyete erişmek üzerine mübtenîdir. Ve adem-i ihsâ bunun
hilâfidir. Senâ medhle vasfıdır. Hâlen fe-hâlen zikri tesniye olunmakla senâ denildi.

Mana-yı beyt budur ki, sen bana mana-yı mezbûr ve şerh-i mezkûru teklîf eyleme. Zira
ben garkâb-ı fenâyım. Ve fenâ hâlinde yalnız lisân değil fehm bile kelfil olur. Ve âhiren ve bâtinen
şuûr kalmaz. Pes bu sebebden benim efhâmım vardır. Ana kelâl gelmiş ve meşâirim hiss u
tasavvurdan kalmışdır. Medh ü senâ vü zikr-i evsâf ü şerh-i ahvâle iktidârım yokdur. Bunda işâret
vardır ki, ifhâm-ı hadîs ve umûr-ı zevkiyye ve esrâr-ı keşfiyye kadîmdir. Zirâ esmâ ve sıfâtın
netâyic ü âsârıdır. Pes, hâdis kadîmin hakkını nice edâ ede. Onunçün Leyle-i Mirâc'da fahr-ı âlem
sallallahü aleyhi ve selleme ⁵⁴⁴ ائن على diye hitâb-ı kibriyâ vârid oldukda عليك انت كما اثنت على نفسك
⁵⁴⁵ لا احصى سناء diye izhâr-ı acz eyledi. Zira Hak tealânın kendi zâtı üzerine ⁵⁴⁶ الحمد لله رب العالمين diye
hamd ettiği zâtı kadîmdir. Pes abd-ı hâdis lisân-ı hâdis ile hamd-i mevsûfa müste'hil değildir. Li-
muharririhî;

Hüdâ'dan [227] olmasa insâna ihsân

Lisân lâl olur olmaz hamd âsân

كل شىء قاله غير المفيد

⁵⁴² O meselenin hükümünü Süleyman'a biz bildirdik. Ve biz her birine bir ilim ve bir hüküm vermiştik. (Ebiyâ 79)

⁵⁴³ Muhammed b. Hasan'den daha hafif ruhlu bir şişman görmedim. Ondan daha fesahatlı da görmedim. Ondan daha zeki de görmedim.

⁵⁴⁴ Beni öv.

⁵⁴⁵ Seni gerektiği şekilde övemem. Sen kendini övdüğün gibisin. (Sahih-i Müslim, Kitabu's-Salat, 222)

⁵⁴⁶ Hamd alemlerin Rabb'ine mahsustur. (Fâtiha 1)

ان تكلف او تصلف لا يليق

Mâlum ola ki, bu kelâmda izmâr vardır. Takdîr-i kelâm budur ki; تكلف فيه او تصلف لا يليق له. ⁵⁴⁷ Kavl nutkdan âmdir. Zira kâlellâhu denilir, netakallâhu denilmez. İfâkât insâna sekr ü cünûndan sonra fehm ü marazdan sonra kuvvet rücû etmeye derler. Burada müfik ile murâd sahv ü bekâ ve gayr-i müfik ile murâd sekr yani galebe-i hâl ü fenâ ehlidir. Tekellûf aslında izhâr-ı kelef etmektir. Kelef, fethateyn ile aşk u muhabbet ve çehrede zâhir olan eser-i ubûset ü zulmetdir. Nitekin safha-ı kamerde müşâheddir. Li-muharririhî;

Hüsnün yüzüne benlerin olmuşdur âyine
Ruhsârıma görünmez idi olmasa kelef
Yâkût-ı Kâbe hâline teşbîh edip yüzün
Uşşâk ol sebebden uru çehresine keff

Pes bir işde tekellûf eylemek anı işlemekte izhâr-ı kelef etmek ve teâtisinde meşakkat çekmektir. Sonra insân anı meşakkat veya tasannu ve teşebbu ile işlediği nesneye isim olmuşdur. El-hâsıl tekellûf bir nesnenin küfet ü zahmetin çekmek ve kendinden bir nesne izhâr etmektir ki, aslında ve zâtında olmaya. Anunçün iki nev'dir. Biri memdûhdur. Nitekim teklîf-i şerîyye ana işâret eyler. Ve biri mezmûmdur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁴⁸ و ما انا من المتكلفين Ve hadîsde gelir; ⁵⁴⁹ انا و اتقياء امتي براء من التكلف Tasalluf, laf urmaktır. Kâle fi'l-Kâmûs, tasalluf, tekellûf es-salef ve salef tahrîk ile taâmın nümâ ve bereketi az olmak ve kişi müsâhibinin kerehât etdiği sözü söylemek ve mütehakkık olduğu nesne ile temeddüh ve mikdarını tecâvüz etmek ve fevka'l-hadd iddiâ eylemektir. Ve ketif vezninde ta'âmın bî-lezzet ve sehâbın kalîlü'l-mâ olanına derler. Fi'l-hakîka mütesallifün dahi kelâmı bî-çâşnî ve lafzı kalîlü'l-manâ ve'l-fâidedir.

Mana-yı beyit budur ki; bir söz ki, mağlûbu'l-hâl ve meslûbu'l-ihdiyâr olan anı söylemek murâd eyleye ve kezâlik bi-tarîki't-tahrîr kaleme getirmek dileye me'zûn-ı min indillâh olmadıkca tekellûf kabîlindedir. Aşka ise kendi yanından bir nesne göstermek veyâ laf urmak lâıyk ve insâf değildir. Zira fenâ ehli ifâkât hâlinde bile tekellûf ve lâf etmez, fe-keyfe ki, [228] galebe-i hâl katında ede bile. Bu makûle tekellüfât u tasallufât erbâb-ı kuyûddan sâdır olur, ashâb-ı şuhûddan değil. Zira eshâb-ı şuhûdun cemî' harekât u sekenâtı Hak'ladır, nefisle değildir. Onunçün lafzlarında kesret-i manâ ve eserlerinde vefret-i cedvâ vardır. Güyâ Mevlânâ hazretleri rûh-ı sultânîye cevap verirler ki, şimdiki halde matlûb olan manânın şerh ü beyânına izn-i İlahî olmadığından maadâ ifâkat dahi yoktur. Binâen alâ hâzâ husûle gelmesi mümkün değildir. Suâl

⁵⁴⁷ Akli başında olmayan bir sufi söylediği her şeyde tekellûf ediyor ve boş sözlülük yapıyorsa yakışsızdır.

⁵⁴⁸ Ben bir şey teklif edenlerden değilim. (Sad 86)

⁵⁴⁹ Ben ve ümmetimin sakınanları külfetten korunmuştur.

olunursa ki, ya bu makâlâtı serd u hakâyika remz etdiği halde hod-be-hod idi. Nitekim bâlâda telvîh olundu. Pes, şerâb-ı feyzin mestâneliği takrir ü tahfîre mâni olmadı. Cevâb budur ki, bî-hodluk merâtib üzerinedir. Bi-tarîki'r-remz yazmaya mezûn olacak fi'l-cümle sekr mâni değildir. Nitekim aşâğıda dahi şerh ü beyân gelse gerekdir, inşâllâhu tealâ. Li-muharririhî;

Aşk ile olmuş iken sekrân   Aşıka gelmesin mi akl-ı girân
Kim ki, müstağrak-ı tecellîdir   Olmaz âlemde kenâre mekzân

من چه کویم یک رکم هشیار نیست

شرح آن یاری که او را یار نیست

Huş-yâr, hûşyâr'dan tahfif olunmuşdur. Hûşyâr ayıktır. Mukâbili mestdir. Hûş öndür ki, lisân-ı Arabî'de andan temyîz ile tabir ederler. Temyîz dedikleri bir hâletdir ki, akl-ı sahîhin eseridir. Ve onun üzerine müteferri'dir. İnsân hayrı ve şerri onunla fark eder. Nefs akl değildir. Zira akl halkîdir. Ve hûş kesble mütezâyid olur. Hûşyârın manâ-yı terkîbisi hûşu kendiye yâr u muîn demektir. Yâr-ı evvelden murâd Şems-i Tebrîzî'dir. Yârın mana-yı aslîsi muîn ü musâhibdir. Ashâb-ı suffâya yârân derler. İkinci yâr nazîr manâsınadır. Zira eş ve yoldaş biri birine nazîrdir. Buradandır ki, iki karındaş avretlerine yârî derler. Güyâ bî-yâr olmak bî-nazîr olmaktır. Onunçün şimdiki zamânede yâr yokdur derler. Yani insânın hâline göre nazîri nâdirdir. Bu sebebdendir ki, enbiyâ vü kümmel-i evliyâ bunda garîb olmuşlardır. Li-muharririhî;

Bu dehrin şeş cihetden hem-nişîni gerçi pek çokdur
Ararsın rub'-ı meskûnu velî yâr-ı vefâ yokdur

Mana-yı beyt budur ki, ol yâr-ı bî-nazîrin şerh-i evsâf ve beyân-ı ahvâlini [229] niçe eyleyem. Ve bu bâbda ne vechle söz söyleyem ki, tamarım bile ayık değildir. Yani mey-i feyz ü şarâb-ı tecellînin neşvesi kalbimden azâ-ı vücûduma feyzân ve a'sâb u u'rûkuma sereyân eyleyib dolmuş ve cümle-i eczâ-i vücûdum mestâne şeklin bulmuşdur. Mest olan kimesne arz ü semâyı teşhîsden âciz ü hareketden dûr olduğu gibi ben dahi istilâ ve fenâdan ecsâm-vâr vahy-i temyîzden bî-behre ve takrîr-i kelâm ve tahrîr-i merâmdan mehcûrum. Pes, bundan zikr olunan manâyı der-hâst etmek mestânedden evzâ-ı âkılâne taleb eylemek gibidir. Bu ise hîz-i imkânda değildir. Badezâ urûku tahsîs eyledi. Zira bir nesnenin keyfiyeti kuvvet bulsa urûka rey ve imtilâ gelir. Meselâ hamrın neşvesi gâlib olsa şâribi mağlûbu'l-akl olup neşve urûka sârf olup cemî' azâda zuhûr eder. Kezâlik feyz-i îlâhî'nin keyfiyeti külliyyet bulsa mazharı mağlûbu'l-hâl olup ol keyfiyyetin hükmü zâhir ve bâtını istiâb eder. Zira azâ-ı beden urûkla kâim olmak ile cemî' azâ-i vücûd ol keyfiyyet ile mütekeyyif olmak lâzım gelir. Onunçün şurb ve eğer feyzinde killet ü kesret ile tefâvüt vardır. Li-muharririhî;

Sunsa Hak aşkla dile bir câm   Neşvesinden dolar urûk onun

Olıcak cân zebûn-ı sahbâ

Tutmaz olur eli ayağı tenin

Ve bunda Şems-i Tebrîzî kaddesallahu sırrıhûnun kemâline işâret vardır. Zira bî-nazîr olmak ile vasf eyledi. Ve bir nesne bir vasf-ı şerif ile cinsini tefevvuk etmedikçe bî-nazîr olmaz. Onunçün misk râyiha ve hâssası sebebiyle sâir dimâ üzerine tefevvuk eyleyüb güyâ cins-i âhîr oldu. Ve insânın kemâli irfân ü ayân ve ilmen ve aynen ve hakkan tecelliyât-ı Rahmân'ladır. Pes, Şems-i Tebrîzî tecellî-i aynîye mazhar olmak ile kutb-ı irşâd olup Konya'da Mevlânâ'ya sevk olunmuşdu. Anunçün Mevlânâ onun hakkında buyurur; Şeyh-i men, hüdâ-yı men. Burada hüdâ-yı men vasf-ı terkîbdir, hüd ây manasına. Zira taleb yok iken kendi ihtiyârıyla geldi. Ve bunda bâkî kelâm zevke ihâle olumuşdur. Li-muharririhî;

Olsa şâkird ziyâde kâbil

Ayağına gelir onun üstâd

Nitekim Şems azm-i Konya edip

Eyledi Molla Celâl'i irşâd

شرح این هجران و این خون جگر

این زمان بگذارد تا وقت دگر

[230] Hicrân kesirle ve hecr, fethayla vaslın zıddıdır. Türkî'de ayrılık derler. İbn-i zamân ile murâd zamân-ı istiğrâk ve tecellî ve fenâ ve vakt. Diğerle maksûd zamân-ı ifâkat ve istitâr ve bekâdır.

Mana-yı beyt budur ki; yâr-ı bî-nazîr hakkında matlûb olan beyân ve takrîr gerçi fî nefsi'l-emr müştahî ve müstefid olanlara ziyâde lezîz ve mukayyeddîr. Zira zikr-i evsâf-ı ehîbbâ gidâ-yı rûh ve neşr-i mehâsin-i ehîllâ sebeb-i envâ-ı fütûhdur. Velâkin hâlen mahzurdan hâli değildir. Zira şimdi vakt-i istiğrâk ve tecellîdir. Vakt-i ifâkat ve istitâr değildir. Matlûb olan mana ise hicrân ve hûn-ı ciğere dâir bir işdir. Gel imdi vakti iki eyle. Eğer vakti gelip izn-i İlâhî vârid olursa senin dil-hânın dahi husûle gelir. Nitekim denilmiştir; لامور مرهونة باوقاتها⁵⁵⁰ Bunda iki veche işâret vardır. Biri budur ki, manâ-yı matlûbu şerh u beyân uhûd-ı sâlifenin tezekkürüne bâis olup tecdîd-i elem-i firâk u taktîr-i hûn-ı ciğer mürru'l-mezâkdan hâlf değildir. Li-muharririhî;

Gerçi mahz-ı kerem ü lütfundan

Sana yâr eyledi beni Bârî

Lîk âhir firâkına düşdüm

Görmeyeydim bu günleri bârî

Ve biri dahi budur ki, istiğrâk-ı hâl bi'l-küllîye şuglu münâfi değildir. Zira kuvvet u zaaf ile tefâvütü vardır. Ve böyle mağlûbiyyetde tahrîrin fâidesi budur ki, onunla incilâ-yı dil ve tesellî-i hâtır hâsıl olur. Nitekim fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellemین یا حمیراء⁵⁵¹ buyurduğu ana işâretidir. Şeyh-i ekber kuddise sırrıhu'l-athar hazretleri buyurmuşlardır ki,

⁵⁵⁰ İşlerin oluşu vakitlerine bağlıdır.

⁵⁵¹ Benimle konuş ey Hümeyrâ!

tahrirâtım ile sâir müellifin gibi telif etmek maksudum değil idi. Belki Allah tealâ tarafından vâridât zuhûr ederdi ki, onun şiddetinden muhterik olmak mertebesine varırdım. Ol sebebdan takyîd ü kitâbet ile teşâgûl ederdim. Ve Muhammediye evâhirinde olan bir kasîde dahi galebe-i hâl u hâlet-i sekrde tahrîr olunmuşdur. Ve bunun nezâiri çokdur. Ve bazı kümmel dahi evâhir-i ömrde vakt-i ifâkat u bekâda izn-i İllâhî ile tahrîre meşgûl olurlar. Tâ ki, netâyic-i sülûk olan âsârdan bir mikdarı elvâh u sehâifde mahfûz ve bakî olup tâlibân hazretine medâr-ı intifâ ola. Li-muharririhî;

Esmeden bağ-ı ömre bâd-ı ecel
Yâdigârın olup cihân içre

Şîşe-i çerhe koyagör bir gül
Gülüne eksik olmasın bülbül [231]

قال اطعمني فاني جايع

فعتجل فالوقت سيف قاطع

Kâle'nin zâmiri bâlâda zikr olunan cânâna râcidir. İt'am, taam vermektir. Taâm tenâvül olunan gıdâdır. Şarâba dahi ıtlâk olunur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁵² و من لم يطعمه فانه منى Ve hadîsde zemzem hakkında gelir; ⁵⁵³ انه طعام طعم و شفاء سقيم Ve bir hadîsde dahi gelir; ⁵⁵⁴ اذا استطعتمكم الامام فاطعموه Yani imâm münhasır oldukda istifhâh etse telkîn ediniz. Cû, açlıktır ki, mide taâmıdan hâlf olmakdan hâsıl olan keyfiyyetdir. Şib'in zıddıdır. İ'ticâl aciledendir. Bir nesneyi vaktinden mukaddem talep etmeye derler. ⁵⁵⁵ الوقت سيف قاطع kelimât-ı sûfiyedendir. Nitekim İmâm Şâfi rahmetullahu aleyh buyurmuşlardır ki, çok zaman sûfiyye ile sohbet eyledim ve anlardan iki suhan-ı pesendîde işitdim. Birisi الوقت سيف قاطع ve birisi de ان من العصمة لا تقدر ⁵⁵⁶ Manası budur ki, vakit keskin kılıç gibidir ki, bî-tevakkuf güzer eyler. Ve her zaman ki, tîğ gibi bizi tiz güzer eyler. Hayf u diriğ fâide eylemez. Ve vakt bir nefes ise de izâatdan ihtirâz lâzımdır. Zira tesîri kavîdir. Nitekim Nef'î eşârında gelir;

Feyz bir demde irer âdeme zinhâr o demi
Bul ne bu âleme ne âlem-i ferdâya değiş

Ve Bûstân'da dahi gelir;

که فرصت عزیزست و الوقت سيف

مكن عمر ضايع بافسوس و حيف

⁵⁵² Onu tatmayan şüphesiz bendendir. (Bakara 249)

⁵⁵³ Şüphesiz o tatlı bir yemek ve keskin bir şifadır.

⁵⁵⁴ İmam sizden yemek istediğinde onu yediriniz.

⁵⁵⁵ Vakit kesici bir kılıçtır.

⁵⁵⁶ Kötülük yapmaya gücünün yetmemesi de ismettedir.

Yani bir dem âkıl yanında bir âlemden yeğdir. Zira câizdir ki, insân bir demde bir devlete nâil ola ki, ebedi ol devletin sâyesinde müsterih ola. Ve ol devleti gayrı demlerde bulmaya. Nitekim leyâli arasında leyle-i kadr ve evkât arasında saât-ı icâbet bir demdir ki, sâir evkâtta hâsıl olmayan saâdet ol demde hâsıl olur.

Mana-yı beyt budur ki; cân bana hitâb edip dedi ki, bana it'âm eyle ve gıda ver. Zira ben gürsineyim. Ve matlûb olan mana bana gıda gibidir. Zira herkes hâline göre merzukdur. Kimi cismânî ve kimi ruhânî. Ve ruhânî olan rızık ulûm u maârif ve hakâyık ve ezvâkdır. Ve bu hususda acele ile tehîr eyleme ki, tahirde âfât vardır. Zira vakt seyf-i kâtı gibi tez geçer. Ve ala'l-fevr tesfiri zâhir olur. Sonra bu fırsat ele girmez. Ve vaktinde kişi gıdasın [232] tehiyye etmek gerekdir. Anunçin denilmiştir: ⁵⁵⁸ لا تكن النملة اكيس منك تجمع من صيفها لشتائها Ve denilmiştir ki, بعد الابعين بارد ⁵⁵⁹ الصوفي Yani erbâini tecâvüz edenin mizâcına burûdet galebe eder. Bu kâr-ı sa'bın husûlü ise harârete mevkûfdur. Pes, vaktinde sülûk bulunmasa sâlik bi-hasebi'l-gâlib yoldan kalır. Li-muharririhî;

Olmasa nergis-vâr eyle hâb-ı gafletten hazer

Göz yumup açınca sen bir demde vakt eyle güzer

Ve bunda işâret vardır ki, ⁵⁶⁰ آيت عند ربى يطعمنى يسقيني سırrında âgâh olana ve zevkine râh bulana lâyük olan budur ki, ol sohbetde hâsıl olan ezvâk ve gıdâ-yı ruhânî ve ol hâletde vürûd bulan ilhâm-ı Rabbânîden müstahik olanları dahi tefek kud eyleye. Ve müste'hil olanlara dahi râz açıp söyleye. Zira bu makûle mevâide nice müştehîler tufeyl ola gelmişler. Ve bu güne fevâide nice müstefidler mahramiyyet bulmuşlardır. Yetâmi ve mesâkini gözetmek de'b-i kadîm-i kirâm ve fukarâ ve muhâvici riâyet etmek dîden-i dîrîne-i eshiyâ-yı enâmdır. Li-muharririhî;

نبذة العرفان من الواحكم

علمونا ايها القوم الكرام

نستمخ الفضل من ارباحكم

نحن محتاجون جئنا بابكم

اطعموا مما صفا من راحكم

فبقينا في كدورات الوجود

انتفاعا من ضحى اصباحكم

انظرونا نقتبس من نوركم

⁵⁵⁷ Vakit hızlı ve fırsat değerlidir. Pişmanlıklarla ömrünü yitirme. Dünya bir andır, fırsatı değerlendir. Bilerek yaşanan bir an, bir alemden daha değerlidir.

⁵⁵⁸ Karınca senden daha akıllı olmasın. O kış için lazım olan şeyleri yazdan toplar.

⁵⁵⁹ Sufî kırkıktan sonra soğuk olur.

⁵⁶⁰ Rabb'im beni evinden yeddirip içiriyor. (Sahih-i Buhârî, Kitabu's-Savm, 49)

ليس للاشباح امكان الجوار
قربوا الارواح من ارواحكم
مات اسمعيل حقى في ظماء
يرتجى لصهباء من اقدا حكم⁵⁶¹
اللهم شرف لنا بهذه الامور⁵⁶²

صوفى ابن الوقت باشد اى رفيق

نيست فردا كفتن از شرط طريق

Sûf, koyun yünüdür. Sûfî sûretde koyun yününden abâ giyici ve manada mukarreb demektir. Zira aslında Kur'an'da ism-i sûfî yoktur. Velâkin mukarreb vardır. Ve bilâd-ı mağrib ve Türkistân'da ve Mâverâü'n-nehîr ve Rum'da ve gayrı aktârda ricâlullâh vardır ki, sufiyye denilmez. Zira zî-sufiyye ile tezeyyîf etmezler. Pes bir kimesnenin ahvâl-i mukarrebine itlâi olsa velâkin anların ahvâliyle mütehakkık olmasa ol kimse ebrârdandır ki, ana mutasavvıf denilir. Ve mütehakkık olsa sûfî itlâk olunur. Ve bunlardan mâadâ ki, intisâbı ve libâsları ile telebbüsü ola, müteşebbih denilir. Bundan fehm olunur ki, [233] yalnız zâhid ve fakîr sûfî değildir. Zira tasavvuf fakr u zühd ü sâir evsâf-ı şerife ve ahlâk-ı cemîleyi câmi bir manadır. Ve mukarrebînin bevâtın-ı ahvâl ve hakâyık-ı ezvâki malûm olmamağın bir hâl-i mahsûs ile takyîd mümkin olmayıp zâhir libâsa nisbet olunup sûfî denildi. ⁵⁶³ يقال تصوف اذا لبس الصوف كما يقال قمص اذا لبس لقميص. Telebbüs-i sûf tercih olunduğundan. Aslı budur ki, resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem anlardan mukaddem enbiyâ-ı kirâm aleyhisselâm sûf yani aba giymişlerdir. Ve Hasan Basrî buyurmuşlardır ki, yetmiş kadar Bedrî'ye yani Bedir gazasında hâzır olan ashâba yetişdim. Libâsları sûf idi. Ve anlar kâh olup açlıktan yüzleri üstüne düşerlerdi. Şöyle ki, Arab onları mecânine kıyâs ederlerdi. Ve bu cümlelerin lübs-i âba ihtiyâr etdikleri enbiyâyâ mutâbaat ve zîynet-i dünyâyı terk ve sedd-i cev'at ve setr-i avretle kanâat ve emr-i ahirete istiğraklarından ötürü idi. Li-muharririhî;

Âdı sûfî geçinir insanın
Doyamaz zîynetine dünyânın
Bir kuru sûret oldu ekser-i nâs
Killeti vardır ehl-i manânın

Ve bir dahi demişlerdir ki, bunlar zübûl ü hümûl u tevâzû u inkisâr îsâr etmekle rağbet ü iltifâtdan sâkıt olan hırka-ı mülkât ve suffe-i matrûha gibi oldular. Bu sûretde sûfî suffeye mensûb olur, Kufî Kûfe'ye mensûb olduğu gibi. Li-muharririhî;

⁵⁶¹ Ey cömert kavim, bize kendi levhalarımızdan marifet faslını öğretin. Biz muhtacız, kapınıza geldik. Kazançlarınızdan bize fazla olanı dileniyoruz. Varlığın bulanıklıkları içinde kalmışız. İçkinizden safi olanı bize tatdırın. Bize bakın ışığınızdan yararlanalım. Nurunuzdan biraz ışık alalım. Kuşluk vakti gibi aydınlık olan yüzlerinizden faydalanalım. Cesedler için komşuluk imkanı yoktur. Bari ruhlarınızı ruhlarımıza yaklaştırın. İsmail Hakkı susuzluk içinde öldü, kadehlerinizden şarap ümit etmektedir.

⁵⁶² Allahum, bizi bu şeylerle şerefleendir.

⁵⁶³ Kişi nasıl gömlek giydiği zaman tekemmese denilirse yünlü giydiği zaman da tasavvef denilir.

Ola gör itibârdan sâkit
Baş olanlar helâk olurlar çok

Bulasın Hak katında tâ derecât
Bulur ayaklar âlem içre necât

Ve bazıları dediler ki, sûfiyye tesmiyesine vech budur ki, bunlar huzûr-ı Hak'da saff-ı evveldir. Zira Hakk'a ikbâl-i küllîleri vardır. Veyâhud bu ism aslında safevî idi, istiskâl olunmak ile sûfi denildi. Veyâhud sûfi ashâb-ı suffeye nisbetdir ki, anlar dört yüz kadar fukarâ-ı muhâcirîn idi ki, Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebevî aleyhisselâmın suffesinde yani önünde sâye-bân vaz olunan sakîfede sâkin olurlardı. Ve bu mana eğerçi ki, iştikâk-ı lügâvî cihetinden müstakim değildir, fe-emmâ mana cihetinden sahihdir. Zira sûfiyyenin hâli fi'l-hakîka ashâb-ı suffice hâline müşâkildir. Li-muharririhî;

El çekip mâsivâ-yı Mevlâ'dan
Çâr tâkı nider fenâ ehli

Hakk'a meşgul idi ehl-i suffice
Yeter ol zümreye fazl-ı suffice

Veyâhud suffa Muzar kabilesinden bir kavim [234] idi ki, Hazret-i Kâbe şerrefellâhü teâlâya hizmet ederlerdi. Pes, ibâdete iştigâlleri hasebiyle anlara nisbet edip sûfi denildi. Veyâhud sûfi, sûfân derler bir ota mensûbdur. Güyâ gıdadan ol ot mecrâsına câri olan nesne ile iktifâ etmişlerdir. Demişlerdir ki, sûfi ism-i zaman-ı resûlde yoğ idi. Tâbiîn asrında ıtlak olundu. Zira Hasan-ı Basrî tavafda bir sûfi gördüm, diye sûfi lafzını tasrîh eyledi. Ve Süfyân dahi eğer Ebû Hâşim sûfi olmasaydı dakîk-ı riyâ malûm olmazdı, diye Ebû Hâşim'e sûfi dedi. Pes bundan fehm olunur ki, zamân-ı resûlde sohbetden efdâl nesne olmamak ile ol vakde mevcûd olanlara sahabe denildi. Sonra asr-ı sâni ehli erişip sahâbe ile sohbet edene tâbiîn denildi. Anlardan sonra gelene tebe-i tâbiîn ıtlak olundu. Sonra halk muhtelif ve merâtib-i mütebâin olup havass-ı nâssa zühhâd ve ibâd dediler. Sonra bidatler zuhûr eyleyip tedâi hâsıl olup her fırka zühd kendi tarafında olduğun iddiâ etdikde ehl-i sünnetin havassı sûfiyye demekle tesemmî edip onunla iştihâr buldular. Ve bu tesmiye hicretin iki yüz senesinden mukaddem veyâ ol hududdâ vâki oldu. Andan sonra zevâyâ ve hângâhât ittihâz eyleyip eshâb-ı suffice gibi esbâbı terk ve rabbü'l-erbâba tebettül eylediler. İttihâz-ı zeveyâdan murâd kâh biri birleriyle sohbet hakkı için ictimâ ve kâh infirâd-ı ma'allah için idi. Sonra ehl-i taklîd-i riyâ mütekessir ve erbâb-ı tasalluf ve dava müteveffir olup ağrâz-ı fâside hasebiyle esâs-ı tarikat münhedim ve erbâb-ı hâl mün'adim oldu. Hâlâ eğerçi cemî-i aktâb ve ricâlullah iktâr-ı arzda mevcûdlardır. Velâkin min vech mefkûdlardır. Zirâ bu sırr-ı azîmi bulanların ekseri nâ-peydâ ve bu hikmet-i kübrâyı bulanların gâlibi nâ-yâbdır. Zeveyâ erbâbı bi-hasebi'l-gâlib, rüsûm ile mevsûm ve hângâhât ashâbı kuyûdla malûmdur. Bu şân-ı azîm ü şânî-i cesîm lu'be-i sıbyân ve duhke-i şeytân oldu. Ne müridlerinde sıdk-ı irâdet ve ne şüyûhda irşâda kudret kaldı. Nitekim Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir;

İbnü'l-vakt, mülâzimü'l-vakt demektir. Misâfire ibnü's-sebîl ve muammer [335] ademe ibnü'l-leyâl ve mürg-i âba ibnü'l-mâ dedikleri gibi. Vakt lügatde zamandan bir mikdara derler. Ve ıstılâh-ı sūfiyyede isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlün muktezâsın olan hâle derler. Tâ'at ü şuhûd ve gayrı gibi. Pes, bu hâl şu'ûn-ı ezeliyyenin fūrû'undandır. Anunçün vaktle mukayyedir. Bundan fehmi olunur ki, ebu'l-vakt ibnü'l-vaktden ekmeldir. Zira ebu'l-vakt dahi gerçi bi-hasebi'n-neşet mülâzim-ı vaktidir. Fe-emmâ ân-ı gayr-ı münkasım ile dâir ve mebd-i cemî'-i şu'ûn olmak ile cemî' ânâtda tasarrufu vardır, âb gibi, f'efhem cidden. Rıfk lütf ve mülâyemetdir. Refik mürâfik manasınadır, yani yoldaş. Cem'i rufekâ gelir. Maksûd refik-i tarîkdir. Mürâfik olanların şânı biri birilerine rıfk etmek olmak ile refik denildi. Şart bir nesneyi ilzâm u iltizâmıdır, bey'de olsun, gayride olsun. Aslında fetha ile alâmet manasınadır. Zira bir hükm ki, bir emre müteallık ve onun vukuuyla vâki ola, ol emri ol hükme alâmet olmuş olur. Tarîk aslında târikûn turûk etdiği yoldur. Gerek mu'tâdu's-sülûk olsun ve gerek olmasın. Burada murâd tarîk-i mahsûsdur ki, tarîk-ı sūfiyyedir, tarîkat gibi. Yani sâlik-i ilallah olanlara mahsûs olan sîretidir ki, kat-ı menâzil ve terakkî-i makâmâta dâirdir. Şeriât ehli bunlara göre ehl-i vakfe olmak ile ehl-i tarikat denilmedi. Maa-hâzâ anlar dahi tarîkat-ı Muhammediye üzerinedir, fâ'ref.

Mana-yı beyt budur ki; ey refik, sūfi olan kişi ibnü'l-vakt olur. Ferdâ söylemek ve bir işi vakt-i âhere terk eylemek şart-ı tarîkat değildir. Yani muktezâ-yı tarîkat vakt-ı hâzirûn hükmünü riâyetdir ki, ta'cıldır, tasvîf değildir. Pes beni bu husûsda ferdâya salma ve muradım ne ise bu saat ve bu lahzada husûle getir. Zirâ sen ki, sūfi ve ehl-i tarîksin hayırlı işi tehîr etmek senin mezhebin değildir. Onunçün demişlerdir ki, ⁵⁶⁵في التأخير آفات Ve bazı kibâr buyurmuşlardır ki, sâlikin vakti nefesidir. Ve onun ki vakti sâatdir, enfâsı zâyi olur. Ve kezâlik onun ki, vakti eyyâmıdır, sâati ve onun ki vakti cum'adır, eyyâmı, ve onun ki, vakti şühûrdur asâbî'i ve onun ki, vakt-i sünûndur şuhûru ve onun ki, vakti ömürdür, sünûnu zâyi olur. Ve şol kimsenin ki, bütün ömrü zâyi ola, onun için vakt kalmaz ve fırsatı fevt olur. Ve hasret-i ebediyye bulur. Li-muharririhî;

Anladınsa bu rümûzu yâhû

Geçmeden vakt-i münâcât-ı Hüdâ
Velehü;

Tuya gör sırr-ı Hüdâ'dan şemme
Gün geçer hâlini tedârik kıl

Yürü [236] hıfz eylegil evkâtı kamu

Meyl-i ağıyardan eli yüzü yu

Almadan uy-ı merk-i merfî müşâm

Aç gözün var yakındır akşam

⁵⁶⁴ Mescid ve tekkelerde çok gezdim. Bir çok şeyh ve müridin ayağını öptüm. Bir saat kendi varlığımdan çıkamadım. Benlikten kurtulan bir bişi bile göremedim.

⁵⁶⁵ Ertelemekte âfet vardır.

تو مکر که مرد صوفی نیستی

هست را ازنسیه خیزد نیستی

Bazı nüshada to meğer, hod vâki olmuşdur. Meğer şâyed manasınadır. Benzer makamda istimâl olunur. Nisye, kesre ile nüsât, zâmma ile ve nesfe faîle vezninde vaktde tehîr ve bir nesneyi vade ile satmak ki, Türkî’de veresiye derler. Malûm ola ki, evvelki nistî’de yâ hitâb ve ikincide masdariyye içindir. Ve evvelki nistî selb-i sıfat ve ikinci selb-i vücûd içindir. Pes, bu iki vechle kâfiyede takrâr lâzım gelmez.

Mana-yı beyt budur ki; benzer ki, sen merd-i sūfi değilsin. Onunçün hayırlı işi tehîr edersin. Ve nakd-i vakti veresiye verirsin. Mevcûdda ise veresiyeden yokluk kalkar ve zevâl hâsıl olur. Pes gerekdir ki, ibn-i vakt olup hâzırını mustakbele değışmeyesin. Ve malûmu mev’hûma vermeyesin ve imânîye mağrûr olmayıp tasvîfden sakınasın. Onunçün demişlerdir ki, erenler hâzıra kılmış duâyı. El-hâsıl insân vârinı yoğa satmak ve vaktini izâat edip ok gibi yabana atmak gaflet-i azîmedir. Bir kimse vakt-ı hirâsetde der-kâr olmayıp fırsatı fevt eylese bî-vakt zemîne tohm-efşân olmak fâide etmez. Ve mahsûl yerine nedâmet alır. Fe-emmâ anbârda olan mevcûdunu vaktinde arza ilkâ eylese bu makûleye nakdî izâat demezler. Belki muhafaza derler. Zira ol mefkûd mevcûd hükmündedir. Onunçün sâhib-i vakt-i hirmen mahsûl-ı muzâaf bulur. Bu manadan demişlerdir ki, nedâmet dört türlüdür. Biri nedâmet-i yevmiyyedir ki, bir kimse hanesinden teğaddî etmeden taşra çıka. Pes, akşama dek açlık çekip taâm tenâvül etmeden çıktığına nedâmet eder. Ve biri dahi nedâmet-i seneviyyedir ki, vaktinde zirâatı terkdir. Ve biri nedâmet-i ömriyyedir ki, meşrebine muvafık olmayan hatun almaktır. Ve biri ebedi nedâmet-i ebediyyedir ki, Allah tealânın emrini terkdir. Neûzu billâhi tealâ. Pes, eğer dünya ve eğer din hâlinde izâat-ı evkât edenler tenevvür-i nedâmete düşerler ve ateş-i tehâssürde pişerler. Binâen alâ hazâ, insana vâcibdir ki, tevbeyi ta’cîl ve vücûdunu tekmîl eyleye. Zira ba’de’l-erbâin galebe-i bürûdetle [237] vücûdu münce mid olur. Ve belki ömr vefâ etmeyip hırmân-ı ebedî bulur. Li-muharririhî;

Sâye-veş yerlere sürün bu gün

Bulasın devlet-i ebed yârın

Cû gibi taşlara urun bu gün

Hırka-ı fakrle bürün bu gün

کفتمش پوشیده خوشتر سر یار

خود تو در ضمن حکایت کوش دار

Guftâmeş, zamîri câna râcidir, zımn-ı hikâyetde, yani hikâyet içinde. Şöyle ki, hikâye anı müştamil ola.

Mana-yı beyt budur ki; ben câna cevap verip dedim ki, sırr-ı yâr gizli olmak ziyâde hoşdur. Sen hod hikâye zımında ve dahilinde ol sırra gizlice kulak tut. Zira hikâyenin ibâreti ağyâre ise işâreti yâredir. Yârin esrârı ibârete gelmekte gerçi pek hoşdur. Zira elezz-i eşyâ ve gıdâ-yı ervâhdır. Velâkin mefsededen hâlf değildir. Zira gammâzdır. Ağyâr arasında fezâhete sebep olur. Pes münâsib olan budur ki, işâret ile iktifâ oluna ve âşikâre söylenmeye. Onunçün demişlerdir ki, tavuk bazarında deve satılmaz ve sâis ahvâl-i sultânı kemâ yenbağî bilmez. Bundan fehîm olunur ki, bir mecâz yokdur ki, anda hakîkat mûnderic olmaya. Ve bir ibâret yokdur ki, anda esrâra işâret bulunmaya. Onunçün hükemâ her nesneden bir işâret ahz eylemişlerdir. Ve hatta sârîr-i hâb ve tanîn zebânı bile tehî bulmuşlardır. Velâkin ehl-i fenâ ile ehl-i bekânın miyânında fark vardır. Ehl-i fenâ olan esrârın müzâkeresini âşikâre diler. Zira suûdda ve hicâb-ı ekvânı keşf etmededir. Pes, tecellî ehline setr hoş gelmez. Ehl-i bekâ ise istitârdadır. Zira sırrı nüzûlde ve hicâb-ı esmâ ve sıfât ile ihticâbdadır. Pes, setr ehline keşf-i râz etmek nâ-hoşdur. Zira bir nesnenin ki, bî-gâile verâ-ı perdeden ahzı kâbil ola. Bî-perde ahz etmeye ihtiyâc komaz. Bu sebebdendir ki, temkîn ehli remz ile iktifâ ederler. Nitekim bâlâda dahi bu manayı müeyyid nice takrîrât güzer etmişlerdir. Li-muharririhî;

Gayret-i yâr komaz ağyârı
Buldunsa arûsı beyt içre

Ki göre âşikâre ol yâri
Der-firâz eyle koma deyyârı

خوشتتر آن باشد که سر دلبران

گفته آید در حدیث دیگران

[238] Dilber mahbûbdur ki, hüsn ve şîve-i hüsnüyle gönül alıcıdır. Aslında berende-i dildir. Evliyâ-ı kirâma, kaddesellahu esrârehüm, dilberân ve mehâbib denilir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁶⁶ *يحبهم و يحبونه*; ⁵⁶⁷ *لا يزال عبدی يتقرب الی بالنوافل حتی احبه* Ve hadîs-i kudsîde gelir;

Mana-yı beyt budur ki; ziyâde hoş ol olur ki, mahbûbların sırrı ve yâr-i nâzenînlerin râzı ağyârın haberi ve hikâyesinde söylenmiş gele. Ve hadîs-i diğerrân ana zarf ü perde ola. Tâ ki, nâ-ehl ü nâ-mahrem olanlar vâkıf olmayalar. Ve uşşâka ta'n ü teşnîe yol bulmayalar. Nitekim gedâ-zâdenin padişâh-zâdeye taaşşuku hikâyesinde gedâ-zâde lisânından Bûstan'dan gelir;

⁵⁶⁸ *تویی سر بر آورده از جیب من*

کرم جرم بینی مکن عیب من

Zira bu beytde âşık u maşûk-ı mecâzî yüzünden sırr-ı vahdete işâret ü ayn-ı hakîkate remz vardır. Nitekim şâir Hüdâyî eşârında gelir;

⁵⁶⁶ O onları sever, onlar da onu severler. (Mâide 54)

⁵⁶⁷ Kulum nafîlelerle yaklaşılmaya devam ettiğî sürece ben onu severim. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'r-Rikâk, 38)

⁵⁶⁸ Eğer bende bir suç görürsen ayıplama. Çünkü benim yakamdan çıkan senin başındır.

Gel ikimiz bir olup gülistana revân olalım
Numûne-i gül-i ranâ-yı gülistân olalım
İki gönül bir olup çıksın aradan ikilik
Hoş ittihâd edelim yanî cism ü cân olalım

Pes, tasrîh-i medâr-ı inkâr ve ibâretde müfside bisyâr olmak ile sūfiyye-i Acem'in ekseri gazel ve eşâr sûretinde letâif-i işârât göstermişlerdir. Hâce Hâfız ve Şeyh Sadî ve emsâli gibi. Zira bir hakikat ki, libâs-ı mecâz ile melbûs ola, avâm u havâs katında makbûldur. Avâm katında makbûliyeti budur ki, zâhirine mahmûldür. Pes, bu cihetden kâiline selâmet vardır. Ve havâs katında makbûliyeti budur ki, hakîkatine mahmûldür. Zira avâm yanında hakikat muteber olmadığı gibi havâs yanında dahi mecâz muteber değildir. Şu kadar vardır ki, mecâz hakîkate libâs ve âyine vâki olmak ile ol dahi fi'l-cümle muteberdir. Ve anlar ki, ehl-i işâretin kelâmını zâhirine haml edip şerhe tasaddî ederler. Kâilinin biri olduğu manayâ haml ile sū-i zann etdiklerinden mâadâ erbâb-ı hevâ olanları dahi takvîyet eylerler. Ve tevîl sadedinde olanların dahi ekseri dalâl-ı baîd ehlidir. ⁵⁶⁹قائین الثريا من بد المتناول Bade-zâ bu kelâmında işâret vardır ki, Şems-i Tebrîzî kuddise sırruhûnun ahvâli bu hikâyede mündericidir. Zira sâlik ü mürşid ü nefis ü ahvâli bu zikr olunur, murâdın aynıdır. Husûsan bu mukâvele-i latîfe ayn-ı medh ü senâdır, fa' ref.

Bir yerde cem olmadan her kûşede erbâb-ı aşk
Bahs-i efsâv-ı cemâlin güft ü gûyundur garaz
Goncayı [239] vasf eylese Yahyâ dehânındır murâd
Sünbül-i hûş-bûyu medh ederse kûyundur garaz

Li-muharririhî;

Olmasa hüsn-i ezel ruhsâr-ı gülde âşikâr,
Eylemezdi bülbül-i şûrîde âh u zârî kâr
Her varakda yazdı bir sır hâme-yi sun-ı ezel
Lîk idrâk etmeden âcizdir akl-ı rüzgâr

کفت مکشوف و برهنه و بی غلول

باز کو دفعم مده ای بوالفضول

Birehne, kesirle, uryân manasına. Gulûl, hıyânet ve mâl-ı gânimetden bi-tarîki's-sirka ahz etmeğe derler. Zira galel aslında bir nesnenin tavassutuna derler. Meselâ gülâle derler, kesrle, ol sevbe ki, beyne's-sevbeyn melbûs ola. Ve gul derler, zamme ile esîrler ve mücrimler boyunlarına etdikleri bâğ u demire ki, azâ onun vasatında kılınır. Pes, gulûlde dahi tavassut-ı hıyânet bulunmak ile gulûl denildi. Fuzûlî aslında fazl manasınadır ki, iktisâd üzerine ziyâdelikdir. Velâkin mahmûd olsa fazl-ı ilm ü hikmet ve emsâli gibi bi-hasebi'l-gâlib fazl derler.

⁵⁶⁹ Süreyya nerede ona eliyle yetişmek isteyen nerede?

Nitekim bir âlimi medhde ehl-i fazldır derler. Ve mezmûm olursa mikdârından ziyâde gazab ve emsâli gibi bi-hasebi'l-ekser füzûl derler. Nitekim her işde haddini tecâvüz eden ve fâidesi olmayan mâlâyaniye meşgûl olan kimesneyi zemde, fuzûl kimesnedendir, derler. Ve fuzûlî ıstılâh-ı fukahâda bir kimesnenin vekili olmadan işe dühûl edene derler. Bû, ebû'dan tahfîf olunmuşdur, peder manasına. Arab bir manada mübalâğa eylese yâ eble veya ümle tabîr eder. Meselâ ebu'l-fesâd ve ümmü'habâis ve bu'l-aceb ve bu'l-füzûl der. Güyâ fesâd ü hebâis ü aceb ü heves ü füzûl andan tevellüd etmişdir. Zira bu meânîye kesret-i mülâbese ve şiddet ittisâli vardır. Nitekim Elifât-ı Erbaa tarihinde Şam emir-i haccı olan Muhammed Paşa aslında küttâb zümresinde olup başında kavuğu mu'tâddan büyücek olmak ile Arab ana ol sene ebu'l-kavuk diye tesmiye etdiler. Ve bizim zamânımızda hadîs olan tuğralı altına dahi ebu'l-tuğrâ derler. Burada bu'l-füzûl mahallinde düşmüşdür. Zîrâ ta'allül makâmındadır. Bî-mahal ta'allül ise füzûllükden ma'dûddur.

Mana-yı beyt budur ki, cân bana dedi ki, haber-i yâri bana remz eyleme ve sırrı libâs-ı setr eyleme. Bî-hicâb ve bî-libâs ve bî-hiyânet söyle. Ve bizi def [240] eyleme ve başdan savma. Ey bû'l-fazl yani bu kadar ta'allul ki, edersin fuzûllükündür ki, mâlâyaniye iştigâldir. Sana lâzım olan budur ki, matlûb olan manayı sûrete getiresin. Ve bi-tarîki'l-ibâre tafsîline azîmet gösteresin. Ve illa hiyânet etmiş olursun. Zira ehlullah ümenâillahdır. Esrâr u maârif u hakâyık ki, hakk-ı rûhdur, anı müstehakdan ketm etseler ve mahalline isâl etmeseler hiyânet etmiş olurlar, mâl-ı ganîmetden gayrın hakkını men etmek gibi. Bunda işâret vardır ki, maârif ve hakâyık ganâim-i Hak'dır. Dâire-i vücûdda müstehak olan kuvânın anda hukuku vardır, asker-i İslâm'ın mâl-ı ganîmetden hukûku olduğu gibi. Pes, rûh ki, sultana misâldir. İbtidâ hak onundur. Kur'an'da gelir; ⁵⁷⁰ و اعلموا انما غنمتم من شيء فان لله خمسة ilâ ayeht... Yani envâr-ı müşâhedât ü esrâr-ı mükâşefâtın dört humûsu ağıyardan ketm olunup humûs-ı vâhidi ihlâsla ve Resulullâh'a mütâba'at ile ihvân-ı fillâh olanlara bi-tarîki'l-müvâsele ve murâda bulûğdan mukaddem mürşidden cüdâ düşen ehl-i talebe ve ehl-i sıdk ü irâdetden sâdır u vâride bi-kaderi'l-isti'dâd bezl ü infâk olunmak gerektir. Zira bu makûle keşf ketm-i râzı münâfî değildir. Ve bir işâret dahi budur ki, mürşid-i kâmil olan kimesne ehl-i talebi âsitânesinden redd ü sıdk-ı irâdet erbâbını istiskâl etmek gerektir. Şöyle ki, eğer bu günde bin kere ol kapıya mürâcaat ederse meftûhu'l-bâb gerektir. Ve illâ rütbe-i irşâddan sâkıt olur. Mısra;

Eyleme mihmân-ı Hakk'dan nimet-i feyz dirîğ

⁵⁷⁰ Biliniz ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah içindir. (Enfâl 41)

پرده بردار برهنه کو که من

می نخسبم صنم با پیرهن

Husbîden, zamme ile yatıp uyumak. Sanem, İmâm Râgıp Müfredât'da îrâd ettiği üzere fiddadan veya nühâsdan ittihâz olunan cüssedir ki, küffâr Allah tealâya takarrüb tarîkiyle ana ibâdet ederler. Velâkin Terğîb ü Terhîb şerhi Feth-i Karîb'de der ki, sanem bî-cüsse olan sûret ve vesen cüsseli olan putdur ki, cevâhir-i arzdan veyâ hasb u hacârdan ma'mûldur. Ve bazılar fark etmeyip vesen ü sanem birdir demişlerdir. Nitekim sâhib-i Kâmûs dahi sanemi vesen ile tefsîr edip demişdir ki, ⁵⁷¹الصنم الوثن يعبد معرب شمس انتهى [241] Velâkin hak olan budur ki, vesen ü sanem ikisi dahi cüsseli olana itlak olunur. Zira Kur'an'da evsân u esnâm zikr olunduğu mevâzi'de Kureyş'in cüssedâr olan putları murâddır. İhtilâf mevâddına göredir. Zira ol vakde Hazret-i Kâbe'nin dâhil ü hâricinde akîk ü sâir ahcâr u ecsâmıdan üç yüz altmış kadar put var idi. Sonra sanem mahbûba itlâk olundu. Onunçün putperest dedikleri gibi mahbûb-perest derler. Zira mahbûbu sanem misâl mabûd edinmiştir. Ve bi-hasebi'l-gâlib put müzeyyen ve münakkaş olup sûret-i bedîa ve şekl-i dil-firîbi ile hayret-efzâ olduğu gibi. Mahbûblar dahi böyledir. Ve Müftü Sadî Çelebi nazmında gelir;

Bin cefâ görsem ey sanem senden

Mümteni'dir ki, usanam senden

Ve Fuzûlî letâifindendir ki, Divân'ında gelir;

Put-ı nev-resm nemâza şebb u ruz râğıp olmuş

Bu ne dindir Allah Allah pûte secde vâcib olmuş

Mana-yı beyt budur ki; perdeyi yukarı tut ve kaldır. Ve uryân u açık söyle ki, ben pirâhene mashûb ile yatmam. Zira pirâhen hicâbdır ki, visâl-i tâmmе mânidir. Maksûd ise yârla halvetdir, yoksa pirâhen ile değil. Eğerçi ki, Fehim demişdir;

Yine firkâtedir âşık olursa yârla yek-ten

Felek beyhûde Kays'ı vadi-i hicrâna salmışdır

Yek-ten dediği ittisâl-i kavîdir. Ve ittisâl ne kadar kavî olsa isneyniyet bakî olmak ile âşık firkâtden halâs olmaz. Bunda işâret vardır ki, pirâhendenden murâd libâs-ı vücûd ve şîâr-ı eniyyetdir. Zira pirâhen cesedi müştemil olduğu gibi eniyyet dahi hakikat-i insâniyyeyi müştemil olmuşdur. Ve eniyet bakî oldukça isneyniyet dahi bâkîdir. Pes, yâr-ı hakîki ile âlem-i vahdetde

halvet bulmaya isneyniyetden halâs olmak gerekdir. Yanî vücûd-ı mecâzînin efâl u sıfât u zâtı hicâbını izâle edip fenâ-ı tâm ve mahv-i küllî bulmak gerekdir ki, mahbûb-ı hakîkiye bî-perde mülâkât hâsıl ola. Ve illâ herkesin hâline göre Hakk'a vuslatı vardır. Velâkin hicâbdan hâlf değildir ki, Hakk'a mirat olmuşdur. Nitekim bâlâda tahkîk olundu. Belki mirâtın küdüretidir ki, cilâ-yı tâm bulmadıkça kemâ yenbâğî sûret münakis olmaz. Pes, rakîk olan pirâhen visâl-i tâmme mâni olıcak sâir kesîf ü galîz olan libâslar dahi buna kıyâs oluna. Ve bu beytde dahi [242] işârât vardır. Ehl-i zevk ü fehme hafî değildir. Ve bu makâmın işâretindendir ki, Şâir Hüdâyî Divânında gelir;

N'ola rûşen-i dil olup raks urşa fânûs-ı hayâl
Şâhid-i şem'i koyar her gece tenhâ koynuna

Ve bu beytde bir işâret budur ki, fânûs-ı hâyâl gibi letâfet-i vücûd hâsıl olmadıkça raks etmek tekellüfdür. Etkiyâ-ı ümmetde ise tekellüf yokdur. Ve bir dahi budur ki, fânûs-ı hayâl perdesinin rikkât ve letâfeti hasebiyle rûşen-i dil olduğu gibi rûşen-dilân-ı hakîkat dahi böyledir. Gerçi fânûsda şem vardır. Fe-emmâ gîzleti sebebiyle şem'inden rûşenâlık aks etmeyip küdüret üzerine kalmışdır. Ve bir dahi gece halvet-i yâr için müheyyâdır. Anunçün mi'râc-ı Nebevî aleyhisselâm gecede vâki oldu. Bu sebebdendir ki, vikâ' gecede gâlibdir. Li-muharririhî;

Olam der iser eğer şem-i vaslla me'nûs
Koma hayâl-ı sivâyı gönülde çün fânûs

کفتم عربان شود او در عیان

نی تو مانی کنارت نی میان

Er, eğerden tahfif olunmuşdur ki, harf-i şartdır. İyân kesr-i aynla müfâale bâbından masdardır ki, gözle görmektir, muâyene gibi. Onunçün dîdebanlığa iyânet derler. Ve Tâcü'l-Mesâdir'de gelir; Bu sebebden İbn-i Kemâl ⁵⁷² المعاینه و العیان با روی چیزی را دیدن و اصلها من العین انتهى. Tenbîh nâm risâlesinde feth-i ayn hatâdır, demişdir. Velâkin Ahterî'de fethaya dahi işâret olunup zâhirlîk diye tefsîr olunmuşdur. Nî, bazı nusah-ı kadîme-i musahhahada yâ ile sebt olunmuşdur. Velâkin enseb olan ne'dir. Zira demişlerdir ki, nî kesrle harf-i nefydir. Yok manasına. Arabî'de lâ gibi. Ve nâ değil manasınadır. Kâh olur ki, elifini hafz edip yerine hâ-ı gayr-ı melfûza getirip ne derler. Ne o kalır ne bu diyicek yerde acem ⁵⁷³ نه آن نماند نه این der. Nitekim vâkidir. Ayn;

⁵⁷¹ Sanem ibadet edilen vesen demektir. Şemes kelimesinden Arapçalaştırılmışdır.

⁵⁷² Gizli bir şeyi müşâhede etmek o şeyi açıkça görmektir.

⁵⁷³ Ne o kaldı ne de bu.

Yani ömr-i Hızır ve mülk-i İskender kalır değildir. Meğer kim nî nâ mevzuda mustamel ola.

Mana-yı beyt budur ki; ben câna cevap verip dedim ki, eğer matlûb olan mana ayân mertebesine uryân ve mekşûf olursa ne sen kalırsın ve ne kenârın ve ne miyânın kalır. Yani cümle-i azâ-i vücûd ve eczâ-i bedenin helâkine sebep olur. Zira kenârdan murâd bedendir ki, âlem-i şehâdete nâzırdır. Ve miyândan murâd kalbdır ki, rûh ile [243] cesed arasında tavassut etmiştir. Kıvâm-ı vücûd ise rûh ve kalb ve cesed iledir. Bundan murâd, Hallâc Mansur 'ene'l-Hak' deyip sırr-ı rubûbiyyeti keşf etmekle kat-ı azâ ve ihrâk-ı bi'n-nâr olduğu gibi, biz dahi bu râzı ifşâ etmekle başımızın tedârikinden âciz oluruz ve Mansur'un bulduğu belâyı buluruz. Nitekim Vâlihî kelimâtında gelir;

Eğer ârif isen etme hakikat sırrını ifşâ
Kelâm-ı Hakk çıkardı başdan Hallâc Mansûr'u

Li-muharririhî;

Feleğe geldi kavî-i Hakk acı
Şöyleki bâzî karar gehî bu çerh

Akıbet dâra çekdi Hallâc'ı
Ki oynadır şâh mâtı leccâcî

Ve Fuzûlî divanında gelir;

Râzdır anı taşraya salmak revâ değil
Budur ki, günâhı kim asılır daimâ ceres

Bunda işâret vardır ki, hangi âşık ki, keşf-i cemâl mertebesine vâsıl ola ve sırr-ı hakîkatın kalbine inkişâfına yol bula, onun ebyât u taayyunâtından eser kalmaz. Ve mahv-i küllî ve fenâ-i tâmmе mazhar olup bir dahi mâsivâyâ nazar salmaz. Ve bu mertebeye işâret edip hadîsde gelir; ⁵⁷⁵آن لله سبعين الف حجاب من نور و ظلمة لو كشفها لا حرقت سبحات وجهه ما انتهى إليه بصره; Maksûd hucûb-ı zulmâniye ve nurâniyenin irtifâi ve enâr-ı cemâlin inkişâfıdır. Nitekim tahkîki mürûr etmiştir. Li-muharririhî;

Vech-i dildâre hicâb olsa vücûd

Hâsıl olmaz gönül gözüne şühûd

آرزو می خواه لیک اندازه خواه

⁵⁷⁴ Ne Hızır'ın ömrü kaldı, ne de İskender'in mülkü.

⁵⁷⁵ Allah için nurdan ve zulmetten oluşan yetmiş bin perde vardır. Eğer onları açacak olsa, önünden gördüğü yere kadar olan alanı yakar.

Arzu, dilek ve özenmek. Endâze, resm ü tasm u ölçmek ve meşhûr âletdir ki, derzîler ve bezirgânlar onunla kumaş ve emsâli nesne ölçerler. Netâbet, fiil-i müstakbeldir. Tâbîden'den tâkat getirmek ve güç yetmek manasına. Tâkatı kalmadı diyecek yerde Acem bî-tâb mâned, der. Tâkat bir hâletdir ki, yorulduğu hâlde kişiden zâil olur. Berk, yaprak ve yarak manasına da istimâl olunur. Yol yaragına berk-râh derler. İbn-i Kemâl demişdir ki, yarak manasına berk hakikat ve yaprak manasına mecâzıdır. Yaprak ağacın ve çiçeğin levâzım ve mühimmâtından olmak ile berk denildi. Kâhi kâf-ı Arabî ile saman ki, Arabî'de tebn derler. Kehrübâ ve kehkeşânda hazf etdikleri gibi. Bade-zâ mısra-ı sâni evvelen temsil tarîkiyle îrâd olunmuştur.

Manayî beyt [244] budur ki, dilek dile ve bir nesneye özen. Velâkin ölçüsü ve oranıyla dile, endâzeyi tecâvüz etme. Zira dağı bir saman yaprağı kaldırmaz ve anı yüklenmeye gücü ve tâkatı yetmez. Zira samanın haddi değildir ki, o makûle bâr-ı sakîli hâmil ola. Pes saman ile dağın münâsebeti olduğu gibi insanla dahi olmayacak arzûnun münâsebeti yokdur. Ve illâ saman dağa dayanmadığı gibi insan dahi fevka'l-had ettiği arzunun uhdesinden gelemeyip haml-i sakîl altında helâk olan hayvân gibi ol dahi telef olur. Nitekim havsalası tahammül etmediği nesneyi tenâvül dahi böyledir. Onunçün şîr-horde uşak tedricle terbiye olunur. Ve Gülistan'da dahi gelir;

ولى شكم بدرد چون بکیرد اندر نافی⁵⁷⁶

توان بخلق فرو بردن استخوان درشت

Ve bunda iki vechle işâret vardır. Evvelkisi budur ki, sâlik-i Hak olan kimesne merâtib-i maneviyeyi tedric ile arzû etmek gerekdir. Meselâ tevhîd-i efâlin hakâyıkı ile mütehakkık olmadıkça tevhîd-i sıfât mertebesinin taleb etmeye. Ve kezâlik tevhîd-i sıfâta vusûl bulmadıkça tevhîd-i zât için niyâza dehân açmaya. Anunçün Hazret-i Mûsâ'ya aleyhisselâm avâil hâlinde buyurur; ⁵⁷⁷رب انى لما انزلت الى من خير فقير; ve evâhirinde buyurur; ⁵⁷⁸ارنى انظر اليك; Ve bundan fehm olunur ki, esrâr-ı Hak kûh ve sâlik-i mübtedî kâh mesâbesindedir. Pes vakti gelmeden emânete tahammül davasın etmeye ve suâlde haddini tecâvüz edip semt-i i'tidâya gitmeye. Belki zaaf hâline bakıp insaf eyleye ve edeb gözleye. Kaçan kâh bir zâmme ile kuvvet bulup kûh olsa ol vaktde bâb-ı murâdı feth u zeyl-i merâmı carr eder. Li-muharririhî;

Derd ile âh edersen ey âşık
Kâh bir kâhı kûh eder Mevlâ

Ayn âh içre görünür sana hû
Hûyî bir harfle eder âhû

⁵⁷⁶ Büyük kemiği gırtlaktan içeri sokabilirsin ama göbeğe varınca karnı yırtar.

⁵⁷⁷ Ey Rabb'im doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım. (Kasas 24)

⁵⁷⁸ Bana kendini göster, sana bakayım. (A'raf 143)

İkincisi budur ki, insânın vücûdu bir saman yaprağına benzer. Pes, dağ tecellî-i Hakk'a tâkat getirmediği sûrette saman pâyesinde olan vücûd-ı beşerî nice tehammül eder. Anunçün Tûr-ı Mûsâ pâre pâre olup Hazret-i Mûsâ dahi beşeriyeti hasebiyle mağşiyün aleyh oldu. Zira suâli endâzededen hâric idi. O sebebden ki, bi-hasebi'z-zâhir vücud-ı beşerînin ol tecellîye tahammülü yoğ idi. Anunçün hâsıl olmadı. Faraza hâsıl olsa mağşiyün aleyh olmak mertebesin terakkî edip bi'l-küllîye eczâ-ı vücûd mütelâşî [245] olmak lâzım gelirdi. Velâkin basîreti ile cemâl-i Hakk'ı müşâhede edip tecellî-i manevisine takat getirdi. Zira dil-i insân emânet-i kübrâyı hâmil olmak için halk olundu. Onunçün semevât u arz u cibâl haml-i emânetden ibâ eyledi. Zira semâvât rûh u arz cesed ü cibâl azâm sûreti idi. Bunlarda ise dilde olan sebât yokdur. El-hâsıl Musa aleyhisselâm açıkdan tecellî-i didâre tâlip olmak ile mütelâşî olmak mertebesine vardı. Pes, rûh dahi bu râzın gerçi ayân olduğun ister. Fe-emmâ bu mevtının hükmü ketm ü ihfâdır. İzhâr u ifşâ değildir. Ve illâ Hazret-i Musa kıssası gibi iş zuhûr eder. Ve demişlerdir ki, tecellî-i zât ile sâir tecelliyâtın tefâvut-ı azîmi vardır. Onunçün bu mertebeden tecellî vâki olsa berk-i hatîf gibi zuhûr edip fi'l-hâl müstetîr olur. Ve illâ insân muhterik olmak lâzım gelir. Pes, beşeriyet mertebesinde tecellî olmadığı gibi keşf-i esrâr-ı tecellî etmek dahi yokdur. El-hâsıl her nesne ki, libâsdan münselih olması hikmete muhâlif ola, anı ol libâsdan tecrîd ve ihtirâz lâzımdır.

آفتابی کزوی این عالم فروخت

اندکی کر بیش آید جمله سوخت

Âftâbî'de olan yâ zâidedir. Ve endekî'de vahdet içindir. Birâz manasına ve ziyâde ve nisbete dahi ihtimâl vardır. Efrûhten lâzım u müteaddî gelir, yalınlanmak ve yalınlandırma manasına. Burada murâd lâzımdır. Suhten dahi lâzım ve müteaddî gelir, yanmak ve yakmak manasına. Burada ikiye bile cevâz vardır. Pîş, bâ-ı Acemî'yle öndür. Mukâbili pesdir ki, manası arddır. Pîş, cihât-ı sittîn birisidir. Bade-zâ bu beyt mâ-kablîni tenvîr için temsil-i âherdir.

Mana-yı beyt budur ki; güneş ki, bu dünya andan şulelenmiş ve münevver olmuştur. Eğer cüz'ü öne gele, yani ehl-i cihâna karîn ola, cümle mahlukât onun harâret-i gâlibesinden yandı. Yani yanar veyâhud cümleyi yakar. Ve bir nesne onun tabına tâkat getiremeyip fenâ bulur. Bu sebebdendir ki, gece olmayıp dâima gündüz olan mevâzîde hayvanât taayyüş etmez ve nebâtât bitmez. Yani bazı mevâzîde felek-i şems rehâvî devrân etmekle orada gurûb olmayıp nehârî sermedî olur. [246] Ve bazı mevâzîde aks-i mezkûrla tahte'l-arz devrân etmekle orada tulû olmayıp leylî sermedî olur. Ve sûret-i ûlâda kuvvet-i harâretten hayvan taayyüş etmeyip nebât bitmediği gibi. Sûret-i sâniyede dahi ifrât-ı bürûdetden mana-yı mezkûr hâsıl olmaz. Pes, Rabb-ı hakîm şemsi felek-i çâroma endâze ile vaz etmiştir. Eğer bir mikdar endâzededen hâric olsa zikr

olunan ihrâk ü ifsâd hâsıl olur. Bunda işâret vardır ki, şems-i tecellî endâze iledir. Zira Tûr Musâ aleyhisselâma tecellî-i sıfât-ı rubûbiyet satveti taalluk etdikde pâre pâre ve Musa dahi bu kadar nübüvvetle mağşıyyün aleyh oldu. Maa-hâzâ vâkı olan tecellî tarfetü'l-ayn mikdârından ekâlde idi. Pes, bir lemhaya insân-ı zaîf tâkat getirmese devâm üzre olsa nice taayyüş eder. Onunçün tecelliyât-ı berkıyye derler. Zira berk-misâl an-ı vâhidde açılıp yine kapanır. Nitekim Hazret-i Hüdâyi kuddise sırruhu kelimâtında gelir;

Beşer haddi efendi bu kadardır	Ötesin sanma makdûr-ı beşerdir
Meğer kim berk-i hâtf gibi bir ân	Kulun sırrına ire nûr-ı Rahmân
Velâkin zâil olur yine ol dem	Erişmez ana bin akl-ı adem

Ve Mevlânâ hazretleri âftâb ile Şems-i Tebrîzî'ye işâret ederler. Yani şems-i dünyânın kurb-ı suverîsi müceb-i fesâd-ı âlem olduğu gibi şems-i dinin kurb-ı manevîsi sebeb-i fenâ-ı Benî Adem olur. Zira havass-ı nâs satvet-i tecellî husûliyle ihtirâk pâyesin bulur. Ve avâm dahi sadme-i kahr u kavgayla mütelâşî olur. Zira belki inkâra düşüp ihtilâl-i din ü dünyâ hâsıl ola. Pes, şems-i dinin zikrini takrîb ve serâhat-i ahvâlini beyânın vechi yokdur. Li-muharririhî;

Belirirse şerer-i nâr-ı tecellî-i Hüdâ
Cân u dil penbe gibi aşkla yanmak görünür
Açmasın bülbüle gül gonca nikâbın yoksa
Terk-i cân bûyuna ol demde boyanmak görünür

فتنه و آشوب و خونریزی مجو

پیش ازین از شمس تبریزی مگو

Fitne, muhabbet ve belâ ve musibet ve katl ve azâb ve bunların emsâli insana şakk olan efâl-i kerîhede istimâl olunur. Âşûb, karışıklık, bîş, bâ-ı Arabî ile artık manasına. İbn-i Kemâl'in Dekâyık'ında gelir ki, bîş ki, zâid [247] manasınadır, füzûndan farkı vardır. Meselâ artmakta zâid olan nesneye efzûn derler. İbtidâ zâid halk olunana efzûn demezler, bîş derler. Tebrîz, Muhtasar-ı İbn-i Hallikan'da ve Siyâhîzâde'nin Evzâhu'l-Mesâlik nâm kitabında zabt olunduğu üzre tâ'nın kesriyledir. Eğerçi ki, beyne'l-avâm feth ile galât-ı meşhûr olmuşdur. Tebrîz verâ-ı Irak'da Azerbâycan demekle marûf olan iklimin ekber-i medâin ve eşher-i bilâdındandır. Mukeddeman mülûk-ı Tatar'dan Hülâgu'nun kürsi-i mülkü orada idi. Sonra gayri mahalle intikâl eyledi. Şemsin tercümesi mürûr eylemiştir.

Mana-yı beyt budur ki; belâ ve musibet ve karışıklık ve kan dökücülük dileme ve bundan artık Şems-i Tebrîzî'den söyleme. Yani senin murâdın olan mertebeden söze ağâz olunursa avâmm-ı nâsın adem-i tahammülünden nâşî kargaşalık zuhûr eder. Mukaddemen Şems bu meydana kadem basıp sohbet olunduğu vakde zuhûr ettiği gibi. Zira bir rivâyetde Şems

istîşhâd olunup velâkin cesed-i mübâreki nâyâb olup bir iki katre kandan gayrı eseri mer'î olmadı. Hâlâ Konya'da makâm u meşhed olan mahal bi-tarîki'r-rüyâ tayîn olunmuşdur. İstanbul'da Eyyüb el-Ensârî radiyellahü anh merkad-i münîri ve sâir merâkîd-ı müteberrike tayin olunduğu gibi. Zira Hazret-i Eyyüb'ün merkadini hulefâ-ı Bayramiyye'den Akşemseddîn hazretleri tayîn ve tahdîd etmişdir. El-hâsıl من حخر مرتين لا يلدغ المؤمن لا يلدغ من حخر مرتين⁵⁷⁹ Eğerçi ki, Kur'an'da gelir; ⁵⁸⁰ ولا يخافون لومة لائم⁵⁸⁰ Velâkin melâmet hûn-rîzlik gibi değildir. Pes, insân sebab-i melâmet olan kâr-ı dürüst ve râstı işlemek lâ ba'isdir. Velâkin sebab-i telef-i azâ veya helâk-i vücûd olan umûra tasaddîden ihtirâz lâzımdır. Zira meseldir ki, cân bûstânda bitmez. Pes, her işde endâzeden hurûc kâr-ı akl değildir. Anunçün Şems-i Tebrîzî'den bu kadar söylemek kifâyet eder. Zira bundan ziyâdesi yani remzin haddini tecâvüz edip tasrîh etmek ifrâtdır. Ve meşhûrdur ki, derler, ne şiş yansın ne kebâb. Yani âteş ifrât üzerine oldukda kebâb kebâblıktan çıkıp şiş dahi kebâb olduğu gibi vücûd-ı zaîf şiş dahi zikr olunan izhâr u ifşâdan kebâb olacağı mukarrerdir. Hak tealâ kulunu her ne vech ile dilerse imtehan eder. Velâkin kul bâb-ı imtehânı fethe sebab olmamak [248] gerekdir. Zira belki uhdesinden gelmek mümkün olmaya. Nitekim Hallâc Mansûr'a mümkün olmadı. Ve bu mahallin letâifindendir ki, beyt-i mezkûrun şerhi tahrîr ve manası testîr olunurken kaza-ı İlâhî ile enfden birkaç katre kan tekâtur eyleyip serd-i kelâm perişânlık getirdi. Yâ enfden çekîde olan katrât-ı dem bu mertebe bâis-i perişânî olıcak sebab-i hûn-rîzi olan kâra tesaddîde ne kadar ızdırâb olmak gerekdir. Li-muharririhî;

Bu ne sırdır yazılırken işbu

Damladı enf-i Hakî'dan nâ-gâh

Beyt-i envâ-ı letâif-i meşhûn

Bir nice al reng katre-i hûn

این ندارد آخر از آغاز کو

رو تمام این حکایت بار کو

İn, hikâyeden hâric îrâd ettiği mazmûna işâretidir. Aher zıdd-ı evvel. Ve âğâz ol demektir. Pes, bu kelâm letâfetden hâlf değildir. Ve bunda hüsn-i ihtimâm vardır. Fa'ref. Hikâyetden murâd şürû olunan dâstândır.

Mana-yı beyt budur ki; bu mana âhir tutmaz ve ana gâyet olmaz. İbtidâ ki, kısından söyle yürü, bu destânı itmâm eyle. Tâ ki, katâr-ı kârbândan kalmaya ve itmâmı kasd olunan mana noksan bulmaya. Bade-zâ bu beytde işâret vardır. İşâret-i ulâ budur ki, insân mübâşeret ettiği emr-i meşrûu tekml etmek gerekdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁸¹ ولا تبطلوا صدقاتكم⁵⁸¹ Meğer ki,

⁵⁷⁹ Mûmin bir delikten iki kere ısırılmaz.

⁵⁸⁰ Yerenin yeremesinden korkmayın. (Mâide 54)

⁵⁸¹ Sadakalarınızı boşa çıkarmayın. (Bakara 264)

kat'ına zarûret-i kaviyye ola. Onunçün fukahâ derler ki, bir musallîye namâz hâlinde bir zimmî gelip bana arz eyle, dese, namazı kat etmek gerekdir, farz olsun nâfile olsun. Ve kezâlik bir kimesnenin dîvardan sukûtundan veyâ suya gark veya âteşe vukûndan havf eylese kat-ı sâlât eder. Ve kıymeti ednâ bir dirhem olan metâin sirka olunmak havfi dahi kat'an özürdür. Velâkin sonra istinâf eder, eğer münâfi-i sâlât tahallül ederse. Fe-emmâ bazı erbâb-ı feyz işârât ve hakâyika müteallık tahrîr etdikleri bazı âsârı ki, nâkis alıkoyub tekmîl etmemişlerdir. Vechi budur ki, bu makûlelerin takrîr ve tahrîri dâyie-i dil ve insibâb-ı feyz ilemdir. Pes, feyz-i İlâhî ne mahalde münkatı olur ve daiyede nerede kesilirse adem özüne dâl olmak ile tahrîrden el çekerler ve guft u gûyu keserler. Pes, sâhib-i Mesnevî, tekmîl-i hikâye ve itmâm-ı dâstâna mezûn [249] ve dâiyyesi teceddüd ve neşâta makrûn olmak ile cânla olan mukâvele geçidin geçdi. Ve tekrâr saded kapısın açdı. Li-muharririhî;

Nefs-i feyz ilemdir cünbüşü berk-i cânın
Meded-i âbladır hem nümâsı bûstânun

İşâret-i sâniye budur ki, gerçi seyr-i ilallah'a nihâyet yoktur. Fe-emmâ sâlik sâir ü tâir bir makâma müntehî ve bir gâyete resîde olur ki, orada ezel ve ebed sırrı bir olur ve encâm-ı âğazla ittihâd bulur. Zira her nihâyetin rücuu bidâyetedir. Nitekim Kur'an'da gelir; *اللہ تصیر الامور* ⁵⁸² Ve Kemâl Hucendî Divân'ında gelir;

⁵⁸³ بهر مکاشفه تا در نهایتی رسید

ندید دیدهء بینا بدایت ین را

İşâret-i sâlise budur ki, kâhîce tarîka-ı tecrîde sülûk olunup muhâtabe-i nefis vâki olsa erbâb-ı hakikat yanında murâd hakikat-ı fâileden hakikat-ı kâbileye veya mertebe-i mülkiyyetden mertebe-i beşeriyete veya makâm-ı velâyet ve cemden makâm-ı istitâr u farka hitâbdır. Zira insânın hakikat-i berzâhiyyesi cemî merâtibi müştemildir. Nitekim bâlâda müştemildir. Li-muharririhî;

N'ola eylerse gönül aşkla bu akla hitâb
Döner emrine aşkın dil-i kutbu'l-aktâb

گفت ای شه خلوتی کن خانه را

دور کن هم خویش و هم بیکانه را

⁵⁸² İyi bilin ki işler sonunda Allah'a döner. (Şûrâ 53)

⁵⁸³ Bu başlangıcın akıllılarca görüldüğü görülmemiştir. Keşif görme nasibi ta yolun sonundadır.

Dakâyık'da gelir ki, hân mutlaka münezzeldir. İnsânın olsun sâir hayvânın olsun. Hâne husûs üzerine münezzel-i âdemîdir ki, Türki'de ev derler. Ahirinde hâ mana-yı ammdan mana-yı hassa nakl içindir. Hîş, hısm, kavm-i bigâne yâd manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; mihmân-ı gaybî pâdişâha dedi ki, ey pâdişâh hâneyi halvet eyle ve saraydan âşnâ ve yârı ve karîb ve baîdi ihrâc eyle. Bunda işâret vardır ki, sohbet-i hâsda nâ-mahrem olmaz ve rûh-ı sultânî münezzel-i vücûddan eğer kendi kuvâsı ve eğer gayrıdır, dûr etmedikçe nefis-i hayvânînin sırrı bilinmez ve mürşid-i kâmil ana muâlece ve terbiyeye mübâşeret eylemez. Suâl olunursa ki, dâire-i vücûdda olan azâ ve kuvânın birisi ruhun bigânesi değildir. Zira cümlesi onun tenezzülâtıdır, evlâd u evlâd-ı evlâd gibi. Pes, bunları dûr etmeden murâd nedir? Cevâb budur ki, cemî mevcûdât Hakk tealânın tecelliyât-ı sıfâtı iken yine mâsivâ itlâk olunur. Zira hakâyıkı muhtelif ve taayyunâtı mütefâvitdür. Pes, vücûdun ahvâli dahi buna kıyas oluna. Zira azâ ve kuvâdan her biri bir kâra menût ve bir isme merbûtdur. [250] Binâen alâ hazâ rûha mahrem olmazlar. Nefs-i hayvânî ise rûhun sırr-ı mestûrudur. Anunçün havâtin ve muhadderât makûlesidir. Şöyle ki, anların ahvâli bilinmek veyâ azâsı görünmek sebab-i fitnedir. Ve cümle ecnebiyyeti münâfi değildir. Anunçün bazı akârîb arasında nikâh cârîdir. Zira mahremiyet yoktur. Maa-hâzâ hâricden harem-i derûna şeytân u efkâr-ı fâside dahi duhûl etmişdir. Pes daire-i vücûdda olanlara itimâd yok ve anların itlâlarında mefâsid çokdur. Zira ecânibdir, mehârim değildir. Badezâ bu hitâbdan murâd halvet-i icmâliyedir. Ve illâ halvet-i tafsiliyye tezkiye-i nefsdan sonradır. Zira halvethâne-i vücûdu mâsivâdan tahliye ve nefis-i bed-kârı rezâil ü zemâimden tezkiye terbiye-i mürşide mevkûfdur. Bu ise alâ mehldir. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. Li-muharririhî;

Mühlet ister ki, şîr ola tâ hûn

Oldu her emr vaktine merhûn

کس ندارد کوش در دهلیزها

تا بپرسم زین کنیزک چیزها

Dehlîz, fetha ile kapı ile ev aralığında olan mümted yere derler ki, üstü örtülü ola, kezâ fi'd-Dekâik. Velâkin bazı lügâtde kesr-i dalla zabt olunmuşdur.

Mana-yı beyt; kimse kulak tutmaya kapı aralığında tâ bu câriyeden nesnelere suâl edeyim. Yani sırta mutaallık ana suâlim vardır. Menzili tahliye eyle bir vech ile ki, ne ev içinde ve ne kapı aralığında kimesne kalmaya. Zira ihtimaldir ki, pes-i perdede kimse kalıp bu râza muttali ola. Râz makûlesi ise setr oluna gelmişdir. Şöyleki insân tenhâda bile olsa yine anı muhâtabına ifâde etdiği vakitte ihfâ eder. Şâyed yerin kulağı ola ve ana ittilâ bula. Li-muharririhî;

Çünkü lebden güzer ede esrâr
Ki demişler durur misl içre

Eyle ihfâ ile anı izhâr
Yâb söyleye yerin kulağı var

Bunda işâret vardır ki, hâne-i vücûdda mümted olan yer urûkdur ki, şeyâtinin mecrâsıdır. Anunçün fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem mecârî-i demi tazyîk ile emr eylemiştir. Ve bu râzî şeytândan ihfâ eyledi ta ki, vâkıf olup tesvîl ve igvâda ifrât etmeye. Zira onun müdâhil ve mahârici çokdur. Ve şeytan gerçi karîn-i âdemîdir. Velâkin bî-gânedir ki, hâricden sadra ve kalbe ilkâ-ı vesvese eder. Bu sebebdendir ki, fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke'ye azimetlerinde murâdların kimseye ifâde [251] etmediler. Belki senâdîd-i Kureyş muttalî olup mukâteleye tasaddî edeler. El-hâsıl her hâlde husûsan emr-i sülûkda şeyâtin-i ins ü cinden hazer gerekdir.

خانه خالی ماند و يك ديار نه

جز طبيب و جز بيمار نه

Deyyâr, nefy-i âmda istimâl olunur. Nitekim derler; ⁵⁸⁴ ما في الدار ديار ای احد Tabîb, tîb ilminde mâhir ve amelinde hâzık olana derler. Tîb cisme ve nefse ilâcdır. Anunçün Allah tealâya şâfi denilir, tabîb denilmez. Zira tabîb ilâcı müşîrdir. Ve tîb iki nevidir. Biri tîbb-ı cismânî ve tîbb-ı rûhânîdir. Tîbb-ı cismânî ubedânın emrâzına ilâc ve sıhhat u itidâlini hıfzdır. Ve bunun ehline tabîb-i cismânî derler. Zira tebâbeti cisme müteallıktır. Ve tîbb-ı rûhânî kulûbun âfâtına vukûf ve keyfiyyet-i muâlecesine ilmdir. Ve bunun ehline tabîb-i rûhânî derler. Zira tebâbeti rûha müteallıktır. El-hâsıl irşâd ve tekmîle kâdir oldukça hekîm-i ilâhî ve tabîb-i ruhânî denilmez. Bî-mârın şerhi mürûr etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; hâne hâli kaldı ve tabîb-i bîmârdan gayrı deyyâr kalmadı. Bunda işâret vardır ki mürşîd-i kâmile lâzım olan gerçi irşâddır. Velâkin rûh dahi cehd eyleyip mürşidin murâdı üzerine olmak gerekdir. Zira hakîkatde himmet ruhundur. Mürşidin terbiyede ihtimâmı ol himmet üzerine mevkûfdur. Anunçün sâlikde fütûr u fetret eylese yoldan kalır. Ve mürşidin kâmil ve mükemmil olduğun fâidesi olmaz. Zira bir feresin harekete mecâlî olmasa tâziyânenin nefi nedir. Pes rûh üzerine vâcibdir ki say ü ictihâd edip dâire-i vücûdu ağıyardan tahliye eyleye. Ve mürşidin irşâdı üzerine cârî ola. Ve bir işâret dahi budur ki, çünkü tahliyyeden murâd mâ-fi'z-zamîri istilâm ve hakîkatü'l-hâli istihbârdır. Pes, sâlike dahi lâzımdır ki emrâz-ı bâtnesini mürşiddin ketm etmeye, belki cemî-i uyûbunu söyleye. Zira hâste hâlini tabîbden setr eylese şifâ bulmaz. Bu sebebdendir ki, kümmel-i müteahhirîn kaddesallahü esrârehüm müridlerin vâkiât u sâir ahvâlin tenhâda istimâ ederler. Tâ ki birbirlerinin râzın bilmeyeler. Ve tenhâca olmak

⁵⁸⁴ Evde ev sahibinden başka kimse yokdur.

hasebiyle hayâ etmeyip murâdların söyleyeler. Mutekaddimîn ise halka-ı sohbet akd edip müctemi olan sâliklerin ahvâlin bir birleri yanında söyledirmiş. Bunda ise [252] müfside vardır. Zira insân ile yanında hayâdan hâlf olmaz. Ve bir dahi kimi terakkî kimi tenezzül üzerine olıcak. Belki tenezzül erbâbı terakkî eshâbına hased üzerine olup maraz-ı vücûd müştedd ola. Pes, sohbet-i hâss ehline evlâ olan halvetdir. Li-muharririhî;

Nefs-i emmâre fesâdını komaz   Ne kadar gösterse rû-yı salâh
Müfsidin âdeti olsa ifsâd   İdemez kimseler anı islâh

نرم نرمك كفت شهر تو كجاست

که علاج اهل هر شهری جداست

Nermek'de kef tasgîr içindir. Yumuşak demektir. Nermden sonra irâdı terakkî ve kelâm-ı nermin biri birine ittisâlini beyân içindir. İlâc hareket-i cismâniye ile fâilden sâdır olan nesnedir. Feth ü darb u emsâli gibi. Yani azâ ve cevârih ile ihdâs-ı fiil etmeye ve bir kâra mübâşeret eylemeye ilâç derler. Şehr, marûfdur. Türki'de şar derler. Şehrde neşv ü nemânın eseri zerâfet olmak ile zarîf ü nüktedân ve bisyâr-ı fenn-i ademe şehri ve şehr oğlanı derler. Ve Müftü Yahyâ Efendi letâifindendir ki gelir;

Bir âfet-i devrân yine araladı şehri
Hercâyiliği mihr gibi meh gibi şehri

Beyt-i Mesnevî'de şehrden murâd ihtilâf-ı mutalâa üzerine mebnî olan mevzîdir. Zira bu ihtilâf hasebiyle iklim dahi muhtelif olur. Ve ekâlimin âb u hevâsı muttarid olmamak ile her iklimin ilâcı bir gûnedir. Ve câizdir ki kurb-ı mesâfede dahi ihtilâf itibâr oluna. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁸⁵ و في الارض قطع متجاورات Ve bazı fukahâ ittihâd ve ihtilâf-ı mutalâa itibâr etmez. Ve hadd-i ihtilâf bir aylık yoldur. Zira Hazret-i Süleyman aleyhisselâmın tahtı her sabah ve her akşam bir aylık yol giderdi ki her biri bir iklim idi. Yani tulû-ı şemsden zevâle dek ve zevâlden dahi akşama dek bir aylık yol giderdi. Cüdâ ayrı ve başka demektir.

Mana-yı beyt budur ki; nerm ü lütfla söyleyerek dedi ki ey câriye-i bî-mâr ve hâste-i nâ-câr, şehrin kandedir ve vatan-ı aslın neredir? Söyle ki, her şehr ehlinin bi-hasebi'l-gâib muâlecisi başkadır. Husûsan ki iklim-i âhirde ola. Zira âb u hevânın ihtilâfıyla hâsıl olan emrâzın muâleceti dahi muhtelifdir. Onunçün bazı mülûk seferde münharifü'l-mizâc oldukda bir vechle itidâl kabul etmeyip şekde [253] kaldı. Tâ ki vatani olan şehrden bir zarf içine bir mikdar su ve bir tulum ile dahi yel götürüp sudan içirdiler ve tulumun ağzın açıp tadrîc ile içinde münhabis olan yelden burnuna ıtlâk ve irsâl etdiler. Bu âb u nesîm sebebiyle teneffüs etmeye başlayıp bi'l-âhire hoş

oldu. Ve siyer ü tefâsirde mestûrdur ki eshâb-ı kirâm radiyellahü anhüm Medine-i Münevvereye muhâceretlerinde mahmûm olup Mekke'nin âb u hevâ ve nebâtın arzu ederler ve nâçar müzâkeresi ile hoş hâtır olurlardır. Fe-emmâ elân Medîne'nin âb u hevâsı hoş ve riyâz u hadâyıkı dil-keşdir. Li-muharririhî;

Şeref-i hazret-i peygamber ile
Nahlinin kadd ü kâmetin göricek

Oldu âhir Medîne bağ-ı İrem
Didi tûtf ben ana nice erem

Bunda işâret vardır ki, her kârda mülâyemet lâzımdır ki tâ ki maksûd hasıl ola. Ve her sâlikin Hakk'a vech-i hassı olduğu cihetden başka muâlece ve terbiyesi vardır. Onunçün turûk-ı Hakk'a müteaddiddir, tâ ki her sâlik bir yoldan mühtedî ola. Ve marâz dahi buna kıyâs oluna.

واندرآن شهر از قرابت کیستت

خویشی و پیوستگی با چیستت

Karâbet'den murâd, karâbet-i nesebiyyedir. Burada muzâf mahzûfdur, zî-karâbet demekdir. Peyvestegî, ittisâl demekdir. Zira kâh, hâ-i resmiyyeden bedel ve yâ masdariyyedir.

Mana-yı beyt budur ki; sâbıkan mütevattın olduğun şehirde ehl-i karâbetden kimin vardır, hısımlığın ve ittisâlin neyedir? Bunda işâret vardır ki nefs-i insânînin şehir u vücûdda alâkat u ittisâlâtı vardır. Eğer havâss-ı ruhâniyet olan şevk u muhabbet ü taleb ü emsâli umûre ise sahîhdır. Ve ehl-i derecâtdır. Ve eğer havâss-ı cismâniyyet olan hırs u şehvet ve nezâirine ise sakîmdir ve ehl-i derekâtdır. Zira havâss-ı makbûle ağdiye-i sâliha ve havâss-ı merdûde ağdiye-i fâside gibidir. Pes, muzırr nesne tenâvül eden kimesnenin mizâcı muhtel ve münharif olduğu gibi. Mâil-i mâsivâ olan nefsin hâli dahi böyledir. Zira mâsivânın cümlesi muzırdır. Husûsan umûr-ı tabîyye ve ahvâl-i beşeriye. Bade-zâ şehirden sonra ibtidâ karâbetden suâl eyledi. Zira demişlerdir ki ⁵⁸⁶لاقرب فالاقرب f'efhem cidden.

[254] دست بر نبضش نهاد و يك بيك

باز می پرسید از جور فلک

Nabz, bâlâda mufassalan mürûr eyledi.

Yani, tabîb-i ilâhî elini câriyenin nabzına kodu ve bir cevr-i felek ve sitem-i rûzgârdan suâl eyledi. Yani sitem ü cevr ü renc-i beden ki maraz-ı mahûddur onun esbâbından sordu ve başına gelen ahvâli nakl etdirdi. Bunda işâret vardır ki gerçi her nesnede müessir olan Allah

⁵⁸⁵ Yeryüzünde birbirine komşu toprak parçaları vardır. (Râ'd 4)

⁵⁸⁶ Yakın her şeyden daha yakındır.

tealâdır. Ve cemî hayr u şerr onun emrine muzâfdir. Velâkin eflâk u gayrısı eshâb-ı hâriciyye olmak hasebiyle bir nesneyi sebebine izâfet etmek dahi câizdir. Zira muvahhidenden sâdir olmak ile şirk lâzım gelmez. Ve elini nabzına komak ya hakîkata mahmûldür, tâ ki her suâl etdiği nesneyi zikirde nabzının hareket ve adem-i hareketi istilân ede. Veyâhud imtihândan kinâyedir. Nitekim filânın nabzına yapışdım, derler, imtihan etdim manasına. Bu sûrette câriyenin sebab-i marazına vukûf-ı tagayyur andan olur, f'efhem. Bundan fehm olunur ki tabîb ne kadar hâzık ve mâhir ve ferâsetde kemâli zâhir olsa, yine umûrunda teennî ve ihtiyât lazımdır. Mürşid-i kâmilin hâli dahi buna kıyâs oluna. Zira gerçi hekîm-i İlâhî maraz-ı nefsi gördüğü gibi ferâset-i hakîkiye ile teşhîs eyler ve imtihâna hâcet kalmaz. Velakin acele etmek münâfi-i hikmetdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁸⁷ و لنبلونكم حتى نعلم المجاهدين منكم والصابرين Maksud ilm-i şuhûdîdir ki mücâhid ve sâbirûn vücûd-ı âynîsine tâbidir. Bu manadandır ki tabîb-i mezkûr tahliye-i menzîl edip tenhâca suâl eyledi. Zira bildi ki maraz-ı câriye emrâz-ı me'hûdeden ve halk arasında istifsâr olunacak umûrdan değildir. Ve bu tarikle ilm-i şuhûdu tahsil eyledi. Ve kelâmı etrâfa gezdirmede ve itnâb-ı muhâvere dahi muhâtab ile istinâs vardır. Tâ ki bahâne ile hakikat-ı nabza vukûf hâsıl ola. Ve sâlikin mürebbi-i hakîki ile mâcerâsı dahi böyledir. Bundan fehm olunur ki ekâmil-i nâsda mekr-i hâfi vardır ki nâkıslar ana muttali değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁸⁸ و الله خير الماكرين El-hâsıl nâkısın hâli kâmile malûmdur. Min-gayr-i aks. Zira a'lâ esfele hâkimdir. Anunçün tesîr cânib-i semevâtından hâsıl olur. Ve nisâ tâifesi ricâl ile kıvam bulur, fe'ref cidden. [255] Li-muharririhî;

Çün nesîm-i nevbahar enfâs-ı Hak her dem gelir
Gonce-i dâl açılır güyâ ebrden nem gelir

چون کسی را خار در پایش جهد

پای خود را بر سر زانو نهد

Hâr dikendir ağacda olsun yerde olsun, nitekim vâkidir;

⁵⁸⁹ برهنه پا مرو انجا که خارست

جهان کرچه سراسر لاله زارست

Cahîden cim-i Arabî'yle sıçramak ve kalkmak manasına, burada murâd batmaktır. Ser-zânû, diz ucu.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü bir kimsenin ayağına diken sıçraya ve bata ol kimse kendi ayağını ki diken batdığı ayaktır dizi ucuna ve üzerine kor, âdet-i nâs üzre. Yani ol diken ayağından çıkarmak tedârikin eyler. Ve sebebine mübâşeret eder ve ayağını öyle mecrûh komaz.

⁵⁸⁷ Sizi imtihana sokacağız ta ki mücâhitleri bilelim. Sizden sabredicileri savaşta deneyeceğiz. (Muhammed 31)

⁵⁸⁸ Allah hilekârlara ceza verenlerin en hayırlısıdır. (Enfâl 30)

Bu söz ayağında gızzet ü huşûnet olmayıp diken batdığına hiss ü şufûru olana göredir. Ve illâ pâ berehne rencberlik edenlerin ekseri değme dikenini duymaz. Bunda işâret vardır ki kalp ayağına meyl-i mâsivâ dikenini batsa ihrâcî esbâbına rûkûb lâzımdır. Zira zânû Arebî'de rûkebedir. Ve rûkebe rûkûba işâretidir. Yani hicâbı galîz ü kesîf ü taalluk ü meyl kavî ve şedîd olmayan kimesne pâ-yı dile duhûl iden hârî ihrâca say eder. Zira ehline fi'l-cümle vukûfu vardır. Fe-emmâ onun ki bâtını ziyâde gızzet ü kesâfet kabûl etmiş ve kuvâ vü azâdan her birine bir dürlü diken girmiş gitmiştir. Ol kimse derd ü dermândan bî-haberdir. Bu sebebdendir ki Kur'an'da mevâzı-ı müteaddîde ذوقوا emri vârid olmuştur. Yani ehl-i gaflet dünyâda azâb-ı ruhânîyi hiss etmezdi. Eğerçi ki muazzeb idi. Zirâ beşerriyeti gâlib ve gafleti mâni ve mağlûbiyyeti hâil idi. Pes, âhirette zevk etdi. Zira yakazaya geldi. Nitekim İmam Ali kerremellâhü vecheh buyurur; نیام فاذا ماتوا انتبهوا Bade-zâ hâr u pây temsîlinde nükte budur ki ayak sülûk için halk olunmuştur. Pes, diken batmak sülûk-ı zâhire mâni olduğu gibi muhabbet-i mâsivâ dahi sülûk-ı bâtından â'ıkdır. Ve bu manaya vukûfu olan kimesneye mevâni ve avâkı def ü refe himmet ü say lâzımdır. Ve cihân hârdan hâlfî olmadığı gibi gülzârdan dahi hâlfî değildir. Li-muharririhî;

Hâr zikr olsa gülşeni gözle

Gurbet eğerlese mevtını özle [256]

وز سر سوزن همی جوید سرش

ور نیابد می کند بالب ترش

Ter, yaşdır, mukâbili huşkdur, manası kurudur.

Mana-yı beyt budur ki; ve iğne ucundan ol dikenin başını taleb ve tefahhuş eder. Ve eğer bulamazsa dudağıyla ol diken batan mevzii yaş eder ve ısladır, tâ ki bulmak ve çıkarmak âsân ola. Bunda esbâb-ı muâyeneye işâret vardır. Ve iğneden murâd kelime-i zikrdır ki dile tesiri vardır. Ve ucundan murâd nefydir ki lâ'dır. Zirâ lâ tahliye bâbındadır. Ol uluhiyyet-i tâğûta küfrândan sonra ulûhiyyet-i Hakk'a imândır. Nitekim Kur'an'da gelir; بالعروة الوثقى لا انفصام لها⁵⁸⁹ Ve serden hufye dahi murâd olunur. Ve zikr-i hafî zikr-i cehrînin mukâbilidir. Pes, eğer zikr-i hafî ile hâr-ı taallukâtın ucu ki âlem-i mevâlidir, bulunmazsa zikr-i cehrî ile ratbü'l-lisân olmak gerekdir. Zira cehrde şiddet vardır. Şöyle ki nefsi ikâz ve havâtırın perişân ve uyûb-ı mestûreyi keşf eyler. Ve âlem-i mevâlid mebbe-i taallukât oldu. Zira âhiri tenezzülâtdır. Ve onun fevkinde anâsır ve anâsırın fevkinde tabîat ve tabîatin fevkinde ervâh ve ervâhın fevkinde birkaç perde dahi vardır. Pes, taalluk-ı dil ibtidâ-i mevâlifededir.

⁵⁸⁹ Dünya baştan ayağa lale bahçesidir ama burada diken olduğundan yalın ayaklıları incitir.

⁵⁹⁰ İnsanlar uyukudadır, öldükleri zaman uyanırlar.

Anunçün mürettib-i sülûk edenler ibtidâ bu mertebeden terbiye olunurlar. Andan sonra kelime-i zikrde vâki olan nefyin işâret etdiği âlem-i taayyune varınca taallukât-ı kesîre vardır. Kimi cismânî ve kimi ruhânî ve kimi ilmîdir. Pes, zikre kuvvet-i iştiğâl bu taallukâtın cümlesinden halâsa sebebedir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁹²واذكروا لله كثيرا لعلكم تفلحون Yani felâh-ı mutlak mertebesine vâsıl olunca zikir ediniz. Andan sonra zikr ü zâkir ü mezkûr bir manadan ibâret olur. Bade-zâ beyt-i Mesnevî'de tarîk-i üveysiyyeye işâret vardır. Ve illâ ekser ehl-i sülûk etfâl makûlesidir. Ve etfâl kendilerine muâleceden âciz oldukları gibi etfâl-i tarîkat dahi böyledir. Binâen alâ hazâ etfâlin terbiyesi ebeveyne menût olduğu gibi etfâl-i tarîkin dahi mürşid-i kâmile müfevvezdir.

خار در پا شد چنين دشوار ياب

خار در دل چون بود وا ده جواب

[257] Düşvâr-yâb güç bulunucu. Çün imâle ile keyf manasına. Vâ tahsîn-i lafz ve ta'dîl-i vezn için gelmiştir, zâiddir. Cevâb cevebe'dendir, kat manasına. Zira kelâm-ı hasm cevâbla münkatı olur.

Mana-yı beyt budur ki; ayakda olan diken böyle güc bulunucu olıcak dilde olan hâr-ı taallukât nice olmak gerekdir, cebâb ver. Yani ziyâde gücdür. Meselâ ağızdan dış çıkmak ile bedenden cân çıkmak gibidir ki sâni olana nisbetle ziyâde suûbetlidir. El-hâsıl azâb-ı ruhânî azâb-ı cismânîden eşed olduğu gibi maraz-ı ruhânî dahi maraz-ı cismânîden beterdir. Zira maraz-ı cismânî mahsûs ve sebebi zâhir ve muâlecesi âsândır. Maraz-ı ruhânî ise görünmez belâ ve sebebi hafî ve izâlesi müşküldür. Bade-zâ Mevlânâ hazretleri bu teşbîh ile suûbet-i hâli beyân edip cevâb ver demekle ıskât-ı hısm eyledi. Zira bu tarîkin suûbetini bilmeyenler ve bunun berâzihın fehm eylemeyenler menzîle vusûlu âsân zan ederler ve ehl-i sülûk fukârasına çekdikleri meşakk için istihzâ yoluna giderler. Nitekim küffâr-ı Kureyş ve nezâiri fukarâ-ı müminîne bu muâmeleden hâlf değillerdi. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁹³ان الذين اجرموا كانوا من الذين آمنوا يضحكون Velâkin fukarânın ahvâli gâyete vusûlde belli olur. Nitekim Hak tealâ buyurur: ⁵⁹⁴قال يوم الذي آمنوا من الكفار يضحكون Pes acebdir ki bir kimesne kendi kademinde olan hârî ihrâcı koyup el kendi kademinden hârî ihrâç etdiği ana aceb gele ve bu manaya hande-zebân ola. Li-muharririhî;

Var ise pâ-yı cânın içre diken
Cânına kâr ide belki bu belâ

Anı ihrâç eylegil erken
Sen gelip hây u hüy eylerken

⁵⁹¹ Kim tağutu reddedip Allah'a inanırsa kopmayan sağlam kulpa yapımıştır. (Bakara 256)

⁵⁹² Allah'ı çok onun ki başarıya (saadete) erişesiniz. (Enfâl 45)

⁵⁹³ Şüphesiz günahkarlar imân edenlere gülerlerdi. (Mutaffifin, 29)

⁵⁹⁴ İşte o gün imân edenler de kâfirlere gülerler. (Mutaffifin, 34)

خار دل را کر بدیدی خر خسی

دست کی بودی غمان را بر کسی

Has lisân-ı Farisî'de bî-menfaât olan ota derler. Has ve hâşâk çör çöp demektir. İstiâre tarîkiyle bî-menfeât olan kişiye ve bed gevhere ve nâkise dahi itlâk olunur.

Mana-yı beyt budur ki; eğer her has mertebesinde olan denî ve nâkis kimse hâr-ı dili göreydi ve mevâni-i sülûke muttali olaydı bir kimsenin üzerine gamların nice [258] eli ve kudreti ve tasallutu olurdu. Yani kimse bu manada zebûn-ı gam olmaz ve bahr-i kasevete dalmazdı. Velâkin anı görmek her bî-basîretin şânı değildir. Anunçün ihrâcında meşakkat-ı azîme vardır. Bunda gamândan murâd gam-ı dildir, cemî irâd olunduğu efrâd-ı ehl-i gam veya kuvvet-i gam veya kesret-i esbâb-ı gam itibarıyledir. Ve Hüdâyî divanında gelir;

Geçip sahrâ-yı âlemden
Halâs ol derd ile gamdan

Güzer kıl arş-ı azamdan
Değil yâhû veya min hû

Sahrâ-yı âlemden ubûrdan murâd âlem-i mülkden tecâvüzdür ki âlem-i zulmânî ve hicâb-ı kesîfdir. Ve arş-ı azamdan güzerden maksûd âlem-i melekûtdan tecâvüzdür ki âlem-i nûrânî ve hicâb-ı latîfdir. Ve bu cümleye âlem-i kevn derler. Zira âlem-i rûh dahi mahlûkdur. Nitekim tafsîli mürûr etmişdir. Ve bu iki âlem mâsivâullâh olmak ile anlara taalluk etmek gerektir. Ve gamdan hâlî değildir. Pes, huzûr, Hazret-i Mevlânâ'ya vusûl ve âlem-i lâhûta duhûldedir. Anunçün halâs ol dedi. Ve bu mertebeye vusûlde medâr olan yâ hû veya min hû virdidir. Zira hüviyyet-i bakıyyesi isbâtıdır. El-hâsıl sâlik bu zikrle zikr olunan gam-ı taalluku ref eder ve berâzihdan halâs olup hüviyyet-i mutlaka menziline dek karar etmeyip gider.

کس بزیر دم خر خاری نهاد

خر نداند دفع آن بر می جهد

Temsil tarîkiyle vâridir. Velâkin teşhîs-i hârda vech budur ki har-ı tabîat-ı insâniyyeye işâretidir ki şehvâtdan ibâretidir. Ve bir dahi ziyâde cehl ile muttasıfdır. Anunçün ekfer-i mine'l-hamîr derler, echel manasına. Zira küfr kemâl-i cehâletdendir. Düm, zamme ile kuyrukdur.

Mana-yı beyt budur ki; kimse harın kuyruğu altına diken kosa har ol dikenin define çâre bilmeyip sıçrar ve kalkar. Zira elinden gelen ancak odur. Kuyruğu altını tahsîs eyledi, âdet-i nâs üzre. Zira mahall-i nüfûz ve sebep-i renciş-i azîmdir. Bunda işâret vardır ki kuvâ-yı nefsanîyenin tenezzül hasebiyle dübrü mertebesinde olan tabîata hâr-ı taalluk batsa ehl-i tabîat olan kimse har gibi onun define çâre bilmeyip iztırâba düşer. Zira tarîkını bilmez. Pes onunla müptela olup halâs olana müracaât lazımdır.

بر جهد و آن خار محکمتر زند [259]

عاقلی باید که خاری بر کند

Kened, fethe ile kenden'dir. Kenden, kâf-1 Arabîyle kazmak ve koparmak ve bir nesneyi çıkarmaktır.

Mana-yı beyt budur ki; har-1 mezkûr ol hârın tesirinden sıçrar ve ol hâr ana ziyâde muhkem urur ve batar. Bir âkil gerekdir ki hârı kopara ve mahallinden lütufla çıkara. Yani harın hârı ihrâca kudreti yokdur. Zira ahmakdır. Ve def tarikiyle hareketinde bedenine hârın ziyâde duhûlune bâisiyyeti vardır. Pes, ol hârı ihrâca âkil kimse gerekdir. Yani anı ihraca kâdir olan insândır. Yoksa hayvan değildir. Bunda işâret vardır ki insânın kendi sayı ile maraz-i tabîat u nefse ilâca kâdir değildir. Ve illâ hükemâ-1 işrâkıyye dahi salâh-1 vücûd ederler ve Hakk'a vusûle yol bulurlardı ve akl-1 maâş mertebesinde olanlar merkeb misâldir. Pes, muâleceye akl-1 meâd ehli gerekdir ki uşşâk u urefâdır. Zira maraz-1 zâhîrin indifâi hekîm-i âkil ve tabîb-i kâmilin mübâşeretine mevkûf olduğu gibi maraz-1 bâtının zevâli dahi bir mürşid-i sâdık ve müeddib-i hâzıkın terbiyesine menûtdur. Niceler gurûrlarından nâşî kimseye müracâat etmeyip haste-dil kalmışlar ve niceler dahi nâ-ehle mukârenet edip gitdikçe müşteddü'l-maraz olmuşlardır. Pes, ikisi dahi mezmûmdur. Bazı kallâb-1 ehl-i iksîr vardır ki zu'munca tathîr-i ecsâd ve tenkıyye-i evsâf sadedinde iken ecsâdı evvelki hâlinden dahi çıkarıp ifsâd ve evsâf-1 teksîf eder. Anunçün amel-i akîm gelir ve fülse değmez ve kimseye yaramaz. Eğerçi ki cühelâ yanında râyicidir. Li-muharririhî;

Bilmeyenlerindir ilm-i iksir
Kâmil üstâd gerek tâ ki ede

Bunca berrânîye olur esîr
Zer-i hâli miskâle tesîr

خر ز بهر دفع خار از سوز و درد

جفته می انداخت صد جا زخم کرد

Cufte, zamme ile marûfdur, sad-câ kesretten kinâyedir.

Mana-yı beyt budur ki; har, hârı def etmeden ötürü harât ve sancı ve derdden cufte atdı. Böyle etmesiyle nice yeri yara eyledi. Mâzî muzârî manasınadır. Yani atar ve eyler. Velâkin tahakkukunda binâen mâzî ile tabîr olundu. Bunda işâret [260] vardır ki kendi akl-1 kasîriyle muâlece sadedinde olan kimesne kalbinden gayrı azâ ve kuvâsının zahmuna dahi sebep olur. Zira perhîzin itidâlini bilmez ve kuvânın kuvvet ü zaafını fehmi eylemez. Ve vücûdun mesâlih ve mefâsidine müteallık olan medâhil ve mehârici anlamaz. Ol sebebden maraz eczâ-1 vücûda sârfi olur ve ıslah edeyim derken ifsâd eyler. Pes, derd bir iken birkaç ve âsân iken güç olur. Cüfte

atmak ıztırâbdan kinâyedir. Ve cüfte fi'l-hakîka nefis ü tabîata işâretidir. Zira vücûdun iki ayağı gibidir. Ve kâh olur ki nal ile dahi tabir olunur. Nitekim Kur'an'da bi-tarîki'l-işâre gelir; نعليك
 595 فاخلع Yani makâm-ı kurbe kadem basmak için nefis ü tabîati terk eyle. Nitekim denilmiştir; تعال
 596 دع نفسك ثم Nefs tahsîs olunduğu berzâh-ı azîm ve mâni-i kavî olmak ile. Ve beytde bir işâret dahi budur ki muâlece etmek hârın vücûda duhûluna ıttılândan sonradır. Anunçün havf ü haşyet ulemâ ve urefânın sıfâtıdır. Zira avâmm-ı nâsın muttali olmadıkları ahvâl ve efzâa muttali olmuşlar ve heybet ü azimet-i Hakk'ı kemâ yenbağî bilmişlerdir. Pes, nasırlanmış zahmın sahibi acı ve ağrı duymaz ve derd ne idiğın bilmez. Kemâl-i gaflet dahi böyledir. Li-muharrihî;

Cüfte-i nefis ü tabiat zen olur
 Hâr-ı sivâ dâhilî de olsa dile

Bilmeyen def-i derd için dermân
 Bir dil ehline göster anı hemân

آن حکیم خار چین استاذ بود

دست می زد جا بجا می آزمود

Hâr-ı çîn vasf-ı terkîbîdir, hâr devşirici manasına. Yani hâr biten, yerlerden hâr çıkarıcı. Üstâd, İbn Kemâl'in bazı tahrirâtında sebt olunduğu üzere lafz-ı mürekkeb-i Acemî'dir. Aslında üst-âz'dır. Üst kitâb ve âz zâl-ı muceme ile sâhibdir. Pes, üstâz sâhib-i kitâb demek olur. Dâl-ı muhmele ile istimâl galâtdır. Zira muallime alem olmuşdur. Tağyîri câiz değildir, intihâ bi-ihtisâr. Velâkin kütüb-i lügaviyye zikr olunan meânî-i müfredeye müsâade etmez, tetebbu oluna. Ve Cevâlîkî'nin Muarrebât'ında gelir ki üstâz kelime-i Acemiyyedir. Eğer kelime-i Arabiyye olaydı iştikâkı sûtâz'dan olmak görünür. Kelime-i Arabiyye'de ise sîn ü zâl cem olduğu yoktur. Nitekim Kâmûs'da musarrahdır. Sanatında [261] mâhir olana üztâz derler. Velâkin şiir-i câhilîde üstâz lafzının istimâli gelmemiştir. Nitekim bazı kelimât-ı Acemiyye istimâl olunmuşdur, şehensâh u husrevân ve gayırlar gibi. Ve hisyân makûlesine tazîm etseler bi-tarîki't-tefe'ül üstâz derler. Zira sâni-i mâhirin taht-ı terbiyesinde bi-hasebi'l-gâlib hisyân bulunmamak ile güyâ anlar dahi hüsn-i edebde üstâz olmuşlardır. Sonra tamîm olunup mutlaka hisyâna üztâz denildi. Velâkin istimâli bazı diyâra mahsûsdur. Bizim diyârımızda şâkirde tazîm etseler halîfe derler. Câ be câ, yer yer demektir. Yek be yek bir bir demek olduğu gibi. Pes zâhir olan budur ki bâ zâidedir. Ve câizdir ki ser be pâ kabîlinden ola. Yani bunda edât-ı gâyet mahzûf olduğu gibi anda dahi mahzûf olup takdirleri ser tâ bepâ ve câ tâ be câ demek ola. Pes, bâ ilsâk için olur. Ve câizdir ki aslında serâpâ kabîlinden ola. Yani serâpâ'nın aslı ser ü pâ olup elif vâv-ı âtîfeden bedel olduğu gibi câ becânın dahi aslı câ ve câ olup bâ vâv-ı âtîfeden bedel ola. Zira elif ile vâvın miyânında mukârebet yok

⁵⁹⁵ Nalınlarını çıkar. (Tâ-hâ 12)

⁵⁹⁶ Nefsini bırak, ondan sonra yükselerek gel.

iken tebadül câiz olıcak şefeviyyetde mütevâfik olan bâ ile vâvın tebadülü bî-tarîki'l-ûlâ olur. Vallahu alem.

Mana-yı beyt budur ki; ol hâr pâ devşirici ve çıkarıcıya müşâbih olan hekîm ki mihmân-ı gaybîdir, hikmetinde mâhir ve tebâbetinde hâzık idi. Anunçün el urub yer yer tecrübe eyledi. Yani hâr-çfn olan kimesne hâr çıkardığı zaman mahallini bulmak için yer yer eliyle ve iğne ucuyla tecrübe ve imtehan etdiği gibi ol hekîm dahi maraz-ı câriyeye muâlece sadedinde oldukda bir bir anı imtehân eyledi. Ve her dereden bir su getirdi ve her yüzden göründü ve nabz tuttu, tâ ki marazını teşhîs ve derdini tayîn eyleyip ona göre dermân-sâz ola. Ve bu harekete ayn-ı hikmet derler. Pes, hekîm-i ilâhînin dahi irşâd ve terbiye vaktinde hâlî buna kıyâs oluna. Li-muharririhî;

Dime kim oldu işbu böyle iken zor

Bulunur imtihân ile ser-i hâr

زان کنیزک بر طریق داستان

باز می پرسید حال دوستان

Yani; ol câriyeden dâsîtân tarîki ve hikâye ciheti üzerine dûstân [262] ve ehîbbâsını suâl eyledi. Maksûd budur ki evvel-i emrden senin derdine bâis şu ve marazına sebep budur. Veya illetine illet-i fulân mâni olmak gerekdir, demedi. Belki üslûb-ı hekîme sâlik olup tegâfûl eyledi. Ve câriyenin ahvâlini kendine takrîr etdirdi. Tâ ki tadrîc ve teennî ile murâd hâsıl ola. Ve bu makûle fikr-i hafî mürşîd ile mürîd arasında dahi cârîdir. Zirâ mürşîd ne kadar ferâset ehli olsa ve hâl-i mürîdi kable's-suâl karâin ile bilse tecâhül eder. Ve tarîk-i tafsîlden istitlâ için cânib-i suâle gider. Ve hadîs'de gelir; ⁵⁹⁷اللهم استر عوراتنا Pes setr-i hâl sıfât-ı ehl-i kemâldir. Li-muharririhî;

Vardır her makâlde bir hâl

Fehm ider ârif ol hâlî fi'l-hâl

Kangı dil vâkıf-ı esrâr olsa

Söylemek anı gayra oldu muhâl

با حکیم او قصصها می گفت فاش

از مقام و خواجگان و شهر تاش

Fâş aslında fâşî'dir, şâyi ve münteşir manasına. Tahfifen yâ hazf olunmuşdur. Nitekim muâf u müsellemler derler. Aslında muâfidir, ism-i mefûl sığası üzre. Nitekim bâlâda beyân olunmuşdur. Hâce, kütüb-i lügâviyyede fethada ve zammede yazılmışdır. Velâkin fethle olıcak ve elifin ikisi bile resmî olur. Zira bir kelimedede vâv-ı resmî olsa mâ-badine elif yazarlar, hâher ü hâr ü emsâli gibi. Hâce aslında kuş ibiğine derler. Sonra tazîm edip azîzlere ve ganîlere ve pirlere itlâk etdiler. Burada mâlik manasıdır. Zira mâlikîyyet gınânın levâzımındandır. Hâcegânda olan

⁵⁹⁷ Ey Allah'ım, ayıplarımızı ört. (Sünen-i İbn Mâce, Dua, 14)

kâf-1 Acemî hâ-yı resmiyyeden bedeldir. Zira bir kimsenin âhirinde hâ-1 resmî olup ana yâ-1 masdar veyâ elif ve nûn-1 cem lâhık olsa hâ-i resmî kâf-1 Acemî'ye tebdîl ederler. Hâcegî ve hâcegân ve bendegî ve bendegân derler. Pes, bu sûretde edât-1 cemân olur. Ve amma Miftâhü'l-Lügât'de gelir ki gân, kâf-1 Acemî ile zevi'l-ukûle delâlet eden esmâ müteharrikü'l-âhirde alâmet-i cem olur, bendegân u ferîştegân gibi. Ve İbn Kemâl dahi Dakâyık'da demişdir ki gân, edât-1 cemdir, aslı ân'dır. Pes bu sûretde hâ-1 resmî bilâ bedel hazf olunmuş olur. Vallahu alem. Tâş edâtdır. Şirkete ve mukârenete delâlet eder. Pes, hâce-tâş ve sebk-tâş [263] hâcede ve sebkde şerîkler demekdir. Dakâyık'da gelir ki tâş, şerîk demekdir. Türkî dilde ana ortak derler. İki kulun efendisi bir olsa an hâce-tâş derler. Nitekim vâkidir;

598 بنده بارگاه سلطانیم

من و تو هر دو خواجه تاشانیم

İki kimse bir bölükden olsa ana hayl-tâş derler. Nitekim vâkidir;

599 چو دشمن خراشیدی ایمن مباح

چه خوش گفت بکتاش با حیل تاش

Kâh olur ki tâ'yı dâl'e kalb edip sebk-dâş u pâ-dâş derler. Aslı sebk-tâş u pây-tâşdır. Ve Surûrî şerhinde gelir ki, lafz-1 taş biriket ki, جغتایی بیرون را تاش میگویند مراد قریه است که مقابل شهرست انتهى،⁶⁰⁰ Bu fakîrin fehm etdiği budur ki tâş burada şerîk manasınadır ki bizim diyârımızda kapı yoldaşı demekle tabîr olunur veyâhud memleket manasınadır. Nitekim Nîmetullâh'da memleket manasına geldiği musarrahdır. Karye manasına ahz etmek vehmdir.

Mana-yı beyt budur ki; ol câriye hekîm-i mezkûre suâl hasebiyle kıssalar söyledi, şâyi ü zâhir. Veyâhud haberler ifşâ eyledi makâmından ve mâliklerinden ve şehrinden kapı yoldaşından veya memleketinden. Velâkin hâcegân u tâş demedi. Zira bu sûretde mana-yı vâhide münhasır olurdu. Şimdi şehir üzerine matûf olmak ile memleket manasına ahz etmek dahi kâbil oldu. Ve bundan fehm olundu ki, makam şehrden eâmmıdır. Zira şehir bi-hasebi'l-gâlib vatan-1 aslîde ve makâm-1 vatanda ve mevzi-i ikâmetde dahi mustameldir. Bunda makâmdan murâd dimağdır ki nefs-i hayvânînin makarrıdır. Ve hâcegândan murâd shehevât ve hevâdır ki nefs-i hayvânî üzerine tasallut etmişlerdir. Ve câizdir ki mevâtın hasebiyle esmâ-1 hâkime ola. Ve şehrden murâd vücûd veya vatan-1 ezeli ve taşdan murâd nefs-i hayvânîye şerîk olan kuvâ-yı nefsânîyedir. Veyâ memleket-i beşeriyetdir ki esfele sâfilîn avâlimidir. Nitekim tahkîki bâlâda güzer eylemişdir. Fe'raf.

⁵⁹⁸ Sen ve ben aynı kapının yoldaşınız. Sultan sarayının kuluyuz.

⁵⁹⁹ Bektaş hemşehrisiyle ne hoş söyledi, düşmanı yakmış isen güvenlikte olursun.

⁶⁰⁰ Taş kelimesi Çağatay'cada biriktir ki dış anlamda kullanılır. Burada murad şehrin karşılığı olan köydür.

سوی قصه گفتنش می داشت کوش

سوی نبص و جستش می داشت هوش

Cesten, fethle seğırtmek ve sıçramak manasına, güfteneş zamîri kenîzeke ve cesteneş'in nabzına râcidir.

Mana-yı beyt budur ki; hekîm-i mezbûr câriyenin [264] kıssa söylemekliğı tarafına kulak ve nabz ve hareketi cânibine hûş u idrâk tutdu. Yani câriye-yi mezkûreye ahvâlini nakl etdirirken kulağı ol ahvâli istimâda ve eli onun nabzında idi, gelicek manasından ötürü. Bunda fehm olunur ki gûşla istimâ veyâ dîde ile ruyet gayrı uzvla dahi iştigâle mâni değildir. Anunçün Kur'an'da ⁶⁰¹ اياك نعبد Yani kelimesi cem irâd olundu. Zira iyâdet cüz-i muayyene mahsûs değildir. Belki cemî eczâ-yı dâhiliyye ve hâriciyyenin andan hissesi vardır. Meselâ namazda her bir uzvu vaz-ı mahsûs üzerine istimâl edip kalple dahi teveccüh-i küllî etmek gerekdir. Bu manadan ötürü demişlerdir ki, bir kimse hâlet-i meşîde veyâ bir amelle iştigalde iken tilâvet-i Kur'an etmek câizdir, eğer ol amel mâni-i tedebbür olmazsa. Ve bunda işâret vardır ki yalnız kelâma itimâd yokdur. Belki kelâmın hakîkati fiil ile zâhir olur. Anunçün hekîm-i mezbûr câriyenin kavlı-i mücerredine iltifât etmeyip nabzını elden komadı. Binâen alâ hâzâ mürşid-i kâmil dahi sâlik-i mübtedînin takrîr-i mücerredine nazar etmeyip belki hakîkat-i hâlini efâl-i hâriciyyesinden ve husûsan vâkıâtından bilir. Zira akvâlin âyinesi efâl ve efâlin dahi rüyâdır. Pes, bir nesneyi kavlı setr eylese fiil izhâr eder ve fiil ketm eylese rüyâ ifşâ eder. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁰² يجرز المنافقون ان تنزل عليهم سورة تنبئهم بما في قلوبهم قل استهزؤا ان الله مخرج ما تحذرون; Ve hadîsde gelir; ⁶⁰⁴ و لا ينفع ذا الجعد منك الجعد ⁶⁰³ والحذر لا يغنى من ⁶⁰⁴ Yani gına ve sâir ahvâl emele bedel olmaz. Amel dahi lâzımdır. Li-muharririhî;

Gonce kim râz-ı derûnun etdi bülbülden nihân
Âkıbet fâş eyledi ol râzı bûy-ı dil-keşi
Gonceye de kîse-i zerri niçin saklar acep
Çünkü dest-i bâddan âhir perişândır işi

تا که نبض از نام که کردد جهان

او بود مقصود جاننش در جهان

⁶⁰¹ Yalnız sana kulluk ederiz. (Fâtiha 5)

⁶⁰² Münafıklar kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir surenin müminlere indirilmesinden çekinirler. De ki siz alay edin. Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır. (Tevbe 64)

⁶⁰³ Sakınmak insanı kaderden kurtarmaz. (İhanbel, 234/5)

⁶⁰⁴ Atalarınızın size faydası olmaz. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-İzân, 155)

İkinci ki istifhâmdır. Ahirinde yâ bi-tariki'l-işbâ yazılır. Evvelki cehân fethle, sıfat-ı müşebbehedir, sıçrayıcı manasına. Ve ikincisi kesre dünyâdır. Pes, bunda tecnîs-i muhârref vardır. Zira iki kelimenin heyetleri tahrîf olunmuşdur. [265] O, zamîrdır, kî'ye râcidir.

Mana-yı beyt budur ki; câriyenin nabzı kimin nâmından sıçrayıcı ve hareket edici olur, ol câriyenin maksûd-ı cânı ve mahbûb-ı cinânı ol kimse olur. Yani hareket-i nabzla maksûda intikâl ve maşûka istidlâl olunur. Zira kişi muhabbet ettiği nesnenin zikriyle münfail olur. Ve kalbin infiâlinden tamar dahi harekete gelir. Zira ciğere muttasıldır. Bunda işâret vardır ki, müridin infiâlât-ı nefsâniyye ve harekât-ı hâriciyyesi taalluku neye olduğun bildi. Ve vâkıâtı dahi âyine gibi hakikat-i hâlini gösterir. Ve havâtır dahi buna kıyâs oluna. Ve havâtır rüyâdan sonra itibâr olunur. Zira yakaza hâlinde olur. Ve bundan fehm olunur ki, müridin nabz-ı bâtını ne vechle hareket ederse ana göre muâlece olunmak gerekdir. Eğer ahvâk ü esmâ ve eğer riyâzât u mucâhedât yüzünden. Meselâ ahlâtdan safra gâlib olsa esbâbı yüzünden tadîl etmek gerekdir. Zira ahlât u anâsırın itidâli medâr-ı sülûkdur. Onunçün denilmiştir; ⁶⁰⁵الصوفي بعد الاربعين بارد Yani erbâine bulûğda bi-hasebi'l-gâlib mîzaca bürûdet galebe edip sülûke mâni olur. Zira sülûk harâret-i tâmmeye ile olur. Civân olanlar ise bu manadan zâhil olup izâat-ı evkât ederler. Li-muharririhî;

Olagör râh-ı Hakk'a tîr-i revân

Bir değil pîr ile sülûk-ı cevân

دوستان شهر او را بر شمرد

بعد از آن شهر دگر را نام برد

Yani hekîmin suâl ettiği şehrin dostlarını ve âşnalarını ana saydı ve bir bir söyledi. Fe-emmâ birinden infiâl ve hareket-i nabz zâhir olmadı. Hekîm dahi andan sonra bir gayrı şehrin nâmını iletirdi. Yani zikr eyledi ve lisâna getirdi. Tâ ki anda olan dostânın zikriyle dahi hâlini tecrübe eyleye. Pes, onun zikriyle dahi nabz müteharrik olmadı ve maksad husûle gelmedi. Nitekim beyt-i âtfî ana karfinedir. Bunda işâret vardır ki mürsid-i kâmil nefs-i hayvânînin ulviyyât ve suflîyyât ve mevâlid ve anâsır ve tabîiyyâtda taalluku neye olduğun teftîş eyledi ve mevâtını birer birer söyledi. Âhir alâkası hevâ ile olduğun buldu. Nitekim gelse gerekdir.

گفت چون بیرون شدی از شهر حویش

در کدا مین شهر بودستی تو پیش

[266] Godâm, kangı ve godâmin, kangısı demektir. Pes, âhirinde olan yâ nisbet ve nun tekid içindir. Bûdestî, bâlâda şerh olundu.

⁶⁰⁵ Sufî kırkıktan sonra soğuk olur.

Mana-yı beyt budur ki; tabîb câriyenin bir nev' dahi nabzın tutup dedi ki, ey câriye-i bîmar ve tâlib-i tumâr, şehirden taşra oldukda vatan-ı aslıden cüdâlık buldukda şehirlerin kangısında ziyâde olmuş ve ikâmet kılmış idin? Bundan murâd, alâkât bi-hasebi'l-gâlib tûl-ı meksle hâsıl olmak ile câriyenin ahvâline istitlâ için tûl-ı ikâmetden dahi suâl eyledi. Bunda işâret vardır ki, nefs-i hayvânînin vatan-ı aslısi min vech âlem-i hüviyet ve min vech âlem-i ervâhdır. Nitekim evâil-i kitâbda tafsîl olundu. Ervâh ise ecsâmdan dört bin yıl mukaddem halk olunmuşdur. Nitekim bu mananın sırrı dahi mürûr etmiştir. Pes, eğerçi ki nefs-i hayvanînin âlem-i ervâha göre vücûd-ı zâhirîsi yoğ idi. Velâkin ruhda münderic ve bătınında mündemic olmak ile onun vesâtetiyle âlem-i ervâhda tûl-ı ikâmeti var idi. Fe-emmâ bu âlemde ve andan müteehhir olan avâlimde alâka-ı ruhânî olmak ile medâr-ı maraz değıl idi. Zirâ maraz, âlem-i ervâhdan hareket edip tavrın ba'de't-tavr seyr ü devrle âlem-i insâna duhûl ve andan bedene taalluk etdikden sonra hâsıl oldu. Bade-zâ kümmel-i insânın nefs-i pâki bu âleme nüzûl ederken ta'vîk ve tevakkufdan berî ve gavâşî-i galâtıdan arî olduğı gibi bu neşeden âlem-i asla urûc ederken dahi böyledir. Zira üzerinde hâkim olan ism-i küllî zâtında ahkâm-ı vücûb, ahkâm-ı imkân üzerine gâlibdir. Bu sebebden seyrinde ziyâde sürat vardır ki zamân-ı kalîlde murâdı hâsıl olur. Fe-emmâ nâkısın nüzûl u urûcunda bazı âfâk ârız olmak ile fesâd-ı hâl hasebiyle bazı etvârda tul-ı meks iktizâ eder. Binâen alâ hâzâ niceler Hakk'a vüsulden mahrûm olurlar. Pes, rûh-ı sultânî bedene taalluk etdikde nefs-i hayvânînin ibtidâ taalluk etdiğı şehâvet ve andan hevâdır. Velâkin hevâyâ taalluku ziyâdedir. Ve hevâ cemî rezâili câmidir ve andan mebgûz nesne yokdur. Nitekim eserde gelir; ⁶⁰⁶ ما عبدا له بغض من لهوى Bu sebebdendir ki ekser-i nâsın akvâl ü efâl ü ahvâli şeriâte ve tarîkata vezn olunsa keffe-i hilâf keffe-i vifâk üzerine râcih gelir. Pes, hilâfda olan [267] meks-i vifâkda olana göre tavîldir. Havâss-ı nâsın hâli ise bunun hilâfinadır. Ve belki bazı ekâmil-i insânda vifâkdan gayrı yokdur. Li-muharririhî;

Bâzdur subh u mesâ meyhâne
Taat-ı Hakk'a kalmayıp rağbet

Galiben bestedir der-i mescid
Fıskadır şimdi ictihâdâne cesed

نام شهری گفت و زان هم در گذشت

رنك رو و نبض او ديكر نكشت

Yâni, bir şehrin nâmını dahi söyledi ve andan dahi geçip birini dahi zikr eyledi amma hiç birinde câriyenin reng-i rûy u nabzı bir dürlü dahi olmadı. Yani ne yüzünün levni müteğayyir ve ne nabzı hareket-i şedîde ile müteharrik oldu. Zira alâka etdiğı kimse ta'dâd etdiğı şehirde değıl idi. Reng-i rûy nabzla zikr olundu. Zira infîâlât-ı nefsâniyye nabzla malûm olduğı gibi reng-

⁶⁰⁶ Hiçbir kul yokdur ki kendisinde hevâ-yı nefis kadar buğzedilecek bir şey olsun.

i rüyün tağayyurla dahi mütebeyyin olur. Humret-i hacil ve süfret-i vecel gibi. Ve Nât-ı Nâilf'de gelir;

Sarardır zikr ü fikrin erbâb-ı tevhîdin
Siyeh hâkî zer eyler kimyâdır yâ resulallâh

Ve kâh olur ki mutlaka beşerede ikşî'râr-ı şa'r dahi delil olur. Arak dahi buna kıyâs oluna. Nitekim derler; ⁶⁰⁷كل اناء يترشح بمافيه Yani her emr-i bâtının alâmet-i zâhiresi vardır ki vücûduna onunla istidlâl olunur. Meselâ harekât-ı vücûd ve hiss ü şuûr ile rûha ve kuvâ-yı bâtineye intikâl olunur. Anunçün demişlerdir ki, bu âlemsiz Tanrı bilinir demek eyi söz değildir. Zira Hak bâtındır, esmâ ve sıfâtın âsârı zuhûr etmekle bilinmiştir. Ve ulemâ derler ki, mechûl-ı mutlaka ilm taaaluk etmez, elbet bi-vechi mâ malûmiyyet lâzımdır.

خواجکان و شهر هر را يك بيك

باز گفت از جای وز نان و نمک

Yek-be-yek bâlâda câ-be-câda işâret olundu. Bâz, lügât-ı müşterekedir, bir niçe manaya gelir. Burada yâ açık ve rûşen manâsına mahmûl veya zarûret için zâiddir. Cây yerdir, mahal manâsına. Ve mecâzen menzil manasına dahi istimâl olunur, kemâ fi'd-Dakâyık.

Mana-yı beyt budur ki; câriye-i mezkûr mukaddemen kendiye mâlik olanları mürûr ettiği şehirleri bir bir âşikâre söyledi, ketm etmedi. Ve kezâlik vatanından ve makâm-ı ikâmetinden nân u nemekden yani kimler ile arasında hukûk-ı [268] nimet vâki oldu ve bunların cümlesini takrîr eyledi. Bâz güft mâ-kablîne ve ma-badine masrûf olmak câizdir. Bade-zâ nân itikâda ve nemek ıslâha işâretidir. Nân u nemek-i suverî ile hukûk-ı zâhire sâbit olduğu gibi manevi ile dahi hukûk-ı bâtine sâbitdir. Zira bir kimse âherden sınıât öğrense veya ilm-i zâhir telemmüz eylese veyâ irşâd-ı Hak bulsa muallim ü mürşidin hukûkuna riâyet lâzımdır. Tazîm ve hizmetinde kıyâm u hayr ile yâd ve emsâli gibi. Hususân ki itikâd-i pâk cümleden resdir. Pes, itikâdiyyât talîm eden amelîyât telkîn eyleyenden efdâldir. Li-muharririhî;

Olagör mazhar-ı akîde-i pâk
İtikâd ile amel olmuştur

Diler isen halâvet-i imân
Ser ile ten mesâbesinde hemân

Ve bunda nefis-i hayvânînin terbiye-i mürşide mukârenetinden evvel olan ahvâline işâret vardır. Zira nefis-i hayvânî gerçi çok nesneye taalluk eylemiş ve husûsan shehevât elinde esîr olmuştur. Velâkin Hak'dan gayrıya taalluk fâsîd ve hukûku zâyi ve bâtıldır. Pes, gerekdir ki mürşîd-i kâmil işâreti vefkı üzerine taalluk ve tahakkuk hâsıl ola. Nitekim Kur'an'da gelir; بالعقود

⁶⁰⁷ Bütün kaplar içindeki şeyi sızdırır.

يا ايها الذين آمنوا اوفوا⁶⁰⁸ Yani ukûd-ı mu‘tebere imân u tasdîke tâbi olandır. Pes, bu akd hâsıl oldukdan sonra mucebince hareket ve hükmüne vefâ gerekdir. Enbiya ve evliyâ aleyhimüsselâm vefâ etdikleri gibi. Ve letâif-i Sâib’ dendir, Divân’ında gelir;

درین قحط و فاداری عجب دارم ز خاکستر
که در هنگام مردن چشم می پوشاند آتش را⁶⁰⁹

شهر شهر و خانه خانه قصه کرد

نی رکش جنبید و نی رخ کشت زرد

Şehr şehr, ta’dâd tarikiyledir. Onunçün vâv-ı âtife terk olunmuşdur. Hâne hâne dahi böyledir. Hâneden murâd şehrin müstemil olduğu menzildir. Cünbîden zamme ile deprenmek teharrük gibi tadiyesinde cünbânîden derler. Zerd sarıdır ki sevâdla beyâz arasında bir levndir ki beyâza akrebdir. Bu tavassuta binâen kâh olur ki sufret ile sevâddan tabîr olunur. Nitekim bazı müfessirîn صفراء فاعل لونها⁶¹⁰ nazmını سوداء شديدة السواد⁶¹¹ diye tefsîr etmişlerdir. Velâkin bazıları demişlerdir ki sevâdda fâkî‘ denilmez, hâlik denilir. Nitekim nurla zulmete lem ü hâlik dirler. Pes, nazm-ı mezkûrde [269] sufrâyı sevdâya hamle fâkî‘ mânidir. Ve zerd, ârıza ve marûzla ıtlâk olunur. Zerdâlû derler, marûf meyveye. Zira zerd sarıdır ki zikr olundu. Ve âlû, medle, erikdir ve âlû-yı destî gögem dedikleridir. Pes, zerdâlû sarı erik demektir. Zerdâlûnun erik cinsinden olduğuna delil budur ki erik ağacına zerdâlû ve kaysı telkîh olunur. Ve bu kelâmda âşıkın levni sarı olmak ile delâlet vardır. Nitekim Yunus Emre kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Sordum sarı çiçeğe benzin neden sarardı
Cevab virüp dedi ki âşık benzi sarı olur

Mana-yı beyt budur ki; şehr be-şehr ve hane be-hâne beyân u takrîr eyledi. Velâkin ne tamarı hareket eyledi ve ne yanağı ve yüzü sarardı. Yani ta’dâd ettiği şehrlerin ve hânelerin birinin zikrinden eser-i sevdâ zâhir olmadı. Zira müteallık-ı sevdâ olan maşûk ol şehrlerde ve hânelerde değil idi. Bundan fehm olundu ki hareket-i nabz u zuhûr-ı sufret ikisi dahi sevdâya alâmetdir. Zira demişlerdir ki sevdâ safranın arş u makâm-ı üstüvâsı ve mahall-i zuhûrudur. Pes, sevdâ olmasa safra zuhûr etmediği gibi aşk dahi olmasa sufret-i levn zuhûr etmez. Ve bundan nefis-i hayvânînin hâli dahi malûm oldu. Zira mürşid-i kâmilin reng-i taalluk kabûl eden eşyâya işâretinde televvünü zâhir olmadı. Zira onun maşûku hevâ idi. Nitekim gelse gerekdir. İnşâallahu tealâ. Li-muharrihî;

⁶⁰⁸ Ey imân edenler verdiğiniz sözü ve bağlılığınızı yerine getiriniz. (Mâide 1)

⁶⁰⁹ Bu vefa kıtlığında öldüğü zaman ateşin gözünü kapatan küle hayret ederim.

⁶¹⁰ Onun rengi parlak sarıdır.

⁶¹¹ Siyahlığı da simsiyahdır.

نبض او بر حال خود بد بی‌کزند

تا پیرسید از سمرقند چو قند

Bud, idi ve oldu manasınadır. Aslında bûd'dur. Tahfifen ve zarûraten vâv hazf olunmuşdur. Gezend zarar u ziyân u rencdir. Semerkand, muarrebdir, aslında semer-i kand'dır. Kand şehrdir. Nitekim kûy u kent derler. Semer bir câriyenin ismidir ki mamûre-i mezkûre evvel ol câriye için bünyâd olmuşdur. Nitekim İbn Hallikân tarihinde gelir ki Semer İskender'in câriyesinin ismidir. Câriye-i mezkûre marîz olup etibbâ onunçün havâsı hoş bir mevzi vasf eylediler ki Semerkand şehrinin yeri idi. Binâen ala hazâ İskender câriyesini ol mahalle nakl edip sıhhat buldukda orada bir şehir binâ eyledi. Ve kand lisân-ı etrâkde şehir demektir. Pes, Semerkand beled-i Semer demek oldu. İntihâ [270] bi't-tercûme. Ve bu mana-yı müeyyeddir ki Türkistân şehirlerinden birine Yengi-kent dirler, karye-i cedîde manasına. Velâkin dâl ve tâ mütekârib olmak ile kand yerine kent dediler. Bunda zâhir olur ki ta'rib elfâz-ı Fârisiyye'ye mahsûs değildir. Ve Tekmile nâm kitabda gelir ki, Semerkand Soğd dedikleri yerin şehridir. Mülûk-ı Yemen'den Semer bin Mâlik anı hedm etmek ile nisbet olunup Semerkand dediler. Yani Semer nâm pâdişâh anı tahrîb etdi. Zira kand anların lisânında tahrîb etdi demektir. Sonra ta'rib olunup Semerkand denildi. Ve Siyâhîzâde'nin Evzâhu'l-Mesâlik nâm kitabında gelir ki Semerkand Türkî'de Şemerkand'dir ki beled-i şems manasına. Zâhir olan budur ki Semerkand ve etrâfi makarr-ı etrâk ve tatar olmak ile her sınıf kendi lisânı üzerine tesmiye eyledi. Nitekim Rûm'da her nâhiyenin bir lügâti ve bir ıstılâhı vardır. Çü-kand, çü teşbîh içindir. Aslı çündür, nûn hazf olunmuşdur. Kand muarrebdir, şeker kamışının balına derler, câmid olsa kemâ fi'l-Kâmûs. Semerkand'ı kande teşbîh eyledi. Zira halâvetde kande müşâbih olan maşûkun makarrıdır. Ve Hâce Hâfiz'in letâifindedir ki Divân'ında gelir;

بخال هندویش بخشم سمرقند بخارا را⁶¹²

اگر آن ترک شرازی بدست آرد دل ما را

Mahkîdir ki, pâdişâh-ı Şirâz Hâce'ye beyt-i mezkûr için taarruz eyleyip memlûkünüz olmayan nesneyi niçe bahş edersiniz, dedikde ol dahi ben öyle demedim, belki سه من قند دوخارا را dedim diye latife etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; câriyenin nabzı kendi hâli üzerine idi, bî-zarar ve renc. Yani rencinin alâmeti zâhir değil idi. Tâ ki makarr-ı mahbûb olmak ile şeker gibi lezîz olan Semerkand

⁶¹² Eğer o Şirazlı Türk yüreğimi eline geçirse o siyah benine Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım.

şehrinden suâl eyledi. El-hâsıl vâfir şehirler yâd ve hâneler ta'dâd edip tedricle Semerkand'a intikâl kıldı. Ve bu üslubdan murâdı istinâs u üslûb-ı hekîm üzerine cereyân idi. Bade-zâ bu kelâm muhtevî olduğu teşbihden fehm olunur ki mahbûba müteallık olan nesne dahi mahbûbdur. Zira kânun-ı aşk ve kaide-i muhabbet budur ki âşık, maşûkun zâtına muhabbet ettiği gibi ana muzâf olan abîd u gılmân u beyt ü bünyân u mahalle ve mekân u merkeb ü kelb ve sâir müteallıkâtına dahi hürmet lâzımdır. Ve bu manâya işâret edip Mecnûn-ı Amîrî eşârında gelir;

امر علی جدار دیار لیلی
اقیل ذالجدار و ذالجدار
فما حب [271] الدیار شغفن قلبی
و لكن حب من سكن الدیار⁶¹³

Bunda Semerkand'dan murad şehir-i vücûd-ı insânîdir. Ve vücûd-ı insânî cesed-i insâniyyeden ammdır. Zira vücûd şehir ve cesed-i mahsûs ol şehrin mahallesi gibidir. Yani mürşid-i kâmil nefis-i hayvânî mahmûl-i rûh-i sultânî iken mürûr eylediği vücûd şehirlerini umûm üzerine ve ol vücûdun müstemil olduğu taayyunâtı husûs üzerine tadâd eyledi. Tâ ki şehir-i vücûd-ı insâniye geldi. Veyâhud her nevdin müteallık-ı dil olmak ile sâlih olan eşyâyı ve ol envân muntavî olduğu esnâfi yâd eyledi. Velâkin birine taalluku zâhir olmadı. Tâ ki tedric ile şehir-i vücûdu zikr eyledi.

نبض جست روی شرح و زرد شد
کز سمرقندی زرگر فرد شد

Kez aslında ki ez'dir. Ki talîl içindir. Zerger'de olan zer, altındır, gümüşe sim derler. Ayn; مردم دانا مثال زر طلاست⁶¹⁴ Zer-i tıla yıldız altınıdır ki hâlisdir. Nitekim gelir; Ger, kâf-ı Acemiyle edât-ı fâildir. İsim âhîrine lâhık olup fâiline delâlet eder. Zer-ger kuyumcu demektir. Zira altın işin işler. Yani bi-hasebi'l-gâlib ve bazıları itirâz edip demişlerdir ki zerger ve keşf-ger ve emsâlinde sıfat manası vardır ki sübûtdur, ism-i fâil ise hudûse delâlet eder. Cevab budur ki, ism-i fâile sübût için dahi gelir, mümin ve alim gibi. Ferd, sıfat-ı müşebbehedir, müfred manasına. Ferdeşt cüdâ oldu demektir.

Mana-yı beyt budur ki; tabîb-i mezkûr câriye-i bîmâre Semerkand şehrinden suâl ettikde câriyenin nabzı hareket eyleyip sıçradı ve yüzünün rengi kâh kızıl ve kâh sarı oldu. Nitekim hacl u münfail olan kimse hakkında kâh kızardı ve kâh bozardı derler. Anunçün ki

⁶¹³ Leyla'nın diyarında duvar işi iki duvar sahibini karşı karşıya getirdi. Kalbim diyar isminden hoşlanmadı ama diyarın sessizliğini sevdi.

⁶¹⁴ Altın ve gümüş ile rahatlığı kolaylaştır.

⁶¹⁵ Bilgili insanın varlığı yaldızlı altın gibidir.

Semer kand şehrinde sâkin olan kuyumcudan cüdâ ve dûr oldu. El-hâsıl Semer kand zikr olundukda nabzın hareketine illet ve reng-i rûyun televvün ü tağayyuruna bâis ü bâdî câriyenin maşûku olan kuyumcunun orada mütevattın olduğu gibi. Zira mekân zikr olıcak mekân dahi hatıra gelir. Ve mekîne olan taalluk dil u taaşşuk-ı cân sebebiyle nabz dahi müteharrik ve levn dahi müteğayyir olup bu vechle vech-i maraz mütebeyyin ve malûm olur. Nitekim beyt-i âtîde gelse gerekdir. Suâl olunursa ki kalb-i âşık hubb-ı maşûka mütevakkıl ve onun cânibine teveccüh-i nefsi muttasıldır. Pes, ne vechle [272] nabzın hareketi Semer kand'ın zikri hâline muhtass oldu? Cevâb budur ki tabîb-i mezkûr idâre-i kelâm etmekle nevan zuhûl hâsıl olmuş idi. Pes Semer kand zikr olunmak ile nisyân zâil oldu ve gaybet huzûr mertebesin buldu. Ve bir dahi budur ki, nâm-ı maşûk lisân-ı gayrdan istimâ olunsa şevk-i cedfd ve hareket-i tâze hâsıl olur. Nitekim Leylâ zikr olundukda Mecnûn'a ve Yusûf söylendikçe Züleyhâ'ya ârız olurdu. Ve bundan fehm olunur ki âşık gark-âb-ı fenâ olmak ile vücûdu bi'l-küllîye maşûka meşgûldür. Pes, ol vaktde hareket ve sâir izâfet-i melhûz değildir. Çünkü sahîl-nişîn-i fark u bekâ ola. Uhûd-ı sâbika tezkîr ve eyyâm-ı muvâsala takrîr olundukça nabz-ı dil ol tarafa taharrük ve incizâbdan hâlî değildir. Li-muharririhî;

Ne kadar firkat-ı yâr el verse
Şu kadar var ki muhabbetim artar

Dem-i vuslat çıkar mı hiç dilden
Nâm-ı maşûku işitsem elden

Bade-zâ zerger ile murâd hevâ-yı nefsânîdir ki nefs-i hayvânîyenin gözüne mâsivâyı tezyîn eder ve suver-i mustahsinede gösterir. Nefs-i hayvânîde bunun yüzünden ⁶¹⁶كل اناء يتروشح بمافيه mücebince kâh olur zer-i ahmere muhabbet sebebiyle surh-ı rûy ve kâh olur dinâr-ı asfâra taalluk cihetiyle zerd-i rûy olur. Zira cüziyyât-ı surh u zerdden reng-i taalluk kâbul eden eşyâ gerçi bisyârdır. Fe-emmâ zikr olunan dü reng zerre nefsin taalluk-ı gâlibi vardır. Anunçün nakdeyni esnâmdan add etmişlerdir. Altının bir nevi dahi vardır ki yeşil reng olur. Nâdir ve ziyâde makbûl olmağın hazâin-i mülûkda bulunur ve nefs-i hayvânî hevâya âşık olmak ile murâdına vâsıl ve müştahiyâtı hâsıl olmadıkça ızdırabdan düşer ve kesb için nabzı harekete gelir. Zira kesb, bi-hasebi'l-gâlib yedle olur, nabz ise yede muttasıldır. Ve bu hevâ Semer kand-ı vücûdda mütemekkindir. Cemî-i sıfât-ı rezîleyi câmi ve ne kadar eşkiyâ-ı vücûd var ise ana tâbidir. Nitekim tafsîli sebk etmişdir. Li-muharririhî;

Görünüp şehri-i vücûd içre hevâ
Zer gibi hâlis olup aşkımda

Dedi ey nefis benim dildârın
Bana saf eyle cemî-i vârın [273]

چون زرنجور آن حکیم این راز یافت

اصل آن درد و بلا را باز یافت

⁶¹⁶ Her kap içindekini sızdırır.

Râz'dan murâd câriyenin Semerkand şehrinde olan zergere âşık olduğudur ki onun firâkı sebebiyle marîz olmuş ve zikri hasebiyle nabzı harekete gelmiştir. Pes, in râz'ın müşâru'n-ileyhi beyt-i sâbıkdan mefhûm olan mana olmak ile karîbe işâret için vaz olunan in kelimesin îrâd eyledi, ân hekîm ise böyle değildir. Maa-hazâ anda olan manâ-yı bu'd hekîm-i mezbûrun uluvv-ı şân u hazâkat u mahâret ü ferâsetinden gâyet-i kazıyyede olduğun îzân içindir. Zira sırr-ı mektûm u meknûna vusûl u râz-ı derûna vukûf u duhûl etmek ahlâmı sükkâm-ı cehle şifâ ve ukûlu maraz-ı humka devâ olanların şânındandır. Yoksa vakıyye-i idrâkden direm bulmayanlar ve nakd-i ferâsetden kırâtı olmayanların hâli değildir.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü ol tabaka-ı refîa-i idrâkde küngüre-nişîn-i ittilâ ve vukûf olan hekîm-i âgâh câriye-i bîmârdan râz-ı derûna yol buldu ve sırr-ı mestûru fehm eyledi. Ol derd ü belâ ve maraz u ibtilâmın aslını bildi va yakîn mertebesine vâkıf oldu ki zergere taaşşukdur. Li-muharririhî;

Bildi kim ol kenîzek-i bîmâr
Şem-veş zerger olup şûle-firûz

Aşk ucundan firâşe düşmüşdür
Ateş ol ferrâşe düşmüşdür

Bunda işâret vardır ki, nefs-i hayvânî hevâyı mabûd ve maşûk ittihâz etmekle onun hevâsından maraz-ı bâtın bulmuş ve inhirâf-ı manevi ile müptelâ olmuştur. Zira الشئ يعنى و يصم حبك⁶¹⁷ mucibince insân bir nesneye ifrât üzre muhabbet eylese havâdd-ı zâhire ve kuvâ-yı bâtinesine ihtilâl gelir. Ve râh-ı itidâlden bîrûn olup inhirâf-ı azîm bulur. Ve sıfât-ı rezîle ruhun Hakk'a rücûuna mânî ve kalbin cânib-i kudse incizâbına hâildir. Onunçün İbrahim aleyhisselâm zebh-i tuyûr-ı erbaa ile memûr oldu. Tâ ki rişte-i alâyık münkâtı ve mevâni-i teveccüh mündefi ola. Nitekim kıssası tefâsirde mübeyyendir. Ve bu hevâdır ki hakkında vârid olmuştur. الله من الهوى⁶¹⁸ Li-muharririhî;

Put-ı deyre tapar deme kibri

Getir imâna bu nefsi cebrî [274]

گفت کوی او کدامست در کذر

او سر پل گفت و کوی غاتقر

Kûy, kâf-ı Arabiyle mahelledir ve sukak manasına dahi gelir. Dar sokağa kûyçe derler. Ve şehrin mukâbiline dahi köy derler. Hâlâ lisân-ı âmda karye demekle dahi şâyidir. Zirâ şehrin mahallesi gibidir. Ve bu lafzın goft lafzına mukârenetde letâfet vardır. Nitekim tab-ı latîfe haff

⁶¹⁷ Bir şeyin sevgisi kör ve sağır eder.

⁶¹⁸ Hiçbir kul yoktur ki ondaki heva Allah tarafından buğzedilmesin.

değildir. Güzer geçmek manasınadır. Burada murâd güzer-gâhdır. Pul münâsebetiyle zikr olunmuşdur. Pul zamme ile köprü ve ser-i pul köprü başıdır. Ve Divân-ı Veysî'de gelir;

Safâ-yı ârızını bulmadım birinde dahi
Eğerçi pul gibi gözden geçirdim enhârı

Gatfer, Semerkand'da bir mahellenin ismidir.

Mana-yı beyt budur ki; hekim câriye-i bîmâra suâl edip dedi ki, zerger-i mezkûrun güzergâhı Semerkand'da mahallesi kangıdır. Câriye cevâb verip dedi ki, köprü başı güzergâhında Gatfer mahallesidir. Bundan mahalle-i Gatfer köprü başı semtinde olduğu fehm olundu. Velâkin makâle-i hekim hakikatde iki suâl mütezammın olmak ile câriye cevâbı teennîye irâd eyledi. Zira takdîr-i kelâm o guft-ı ser-pul ve kûy-ı Gatfer demektir. Ser-i puldan murâd dünyâdır. Zira şehir-i vücûdun müştemil olduğu gibi köprü başıdır. Nitekim haberde gelir; قنطرة فاعبروها و لاتعمروها Ve Ebu's-suûd Efendi nazmında gelir;

Bir köhne köprüdür bu cihân çün gelen göçer

بالامن والسلامة اجعل عبورنا⁶²⁰

Gatfer mahallesinden murâd cesedir. Zira gatfer aslında gaferedendir, fethle. Ve gufr, setr manasınadır. Cesed ise nefis-i hayvânîyi ve nefis-i hayvânî dahi rûhu setr eylemiştir. Yani hevânın mahallesi köprü başı gibi olan dünyada cesed-i insânîdir. Zira heva nefsin sıfatıdır. Nefsin taayyunu ise cesed ile hâsıl olmuşdur. Ve böyle demek dahi mümkündür ki mutlakan vücûd bir şehir-i azîme ve husûs üzerine cesed ol şehirde güzergâha ve nefis-i emmâre ol güzergâhda mahalleye ve hevâ ol mahallede zer-gere benzer. Zira şehir-i vücûdun güzergâhı olan cesed mahallât-ı kesîreyi müştemildir ki kuvâ-yı bâtne ve evsâf-ı derûndur, mutlakan nefsanî olsun ruhânî olsun. Ve her mahallede nice eşhâs sâkin olduğu gibi her kuvvetde dahi nice ahlâk u sıfât mevcûddur. Meselâ nefis-i emmârede ucb u kibr ü riyâ vü hased ü gazab u hubb-ı mâl u câh vardır. Velâkin [275] cümlesini hevâ câmidir. Anunçün ol mahallede sâkin ve mütemekkin olan sıfâtdan husûs üzerine hevâ eşkâü'l-eşkiyâdır. Zira cümle fesâdat u şürûrun miftâhıdır. Ve cesed güzergâh oldu. Zira köprü gibi memerdir. Yani bu dünyâya tenezzül eden ervâh u kuvâ cesed köprüsünden ubûr etmedikçe olmaz. Zira ubûr için tenzîl olunmuşdur. Ve bu cesedir ki menât-ı zuhûr-ı sâadet ü şekâvet ü medâr-ı Bürûz-ı kerâmet ü ihânetdir. Zira âletdir. Ve âlet ile hıdmete memûr olan kimse ol hâletî ihmâl eylese tenezzül ve istimâl eylese terakkî bulur. Anunçün zamân-ı velâdetden hadd-i bülûğa gelince kulûba evsâf-ı beşeriyet müstevlî olmak ile mevî

⁶¹⁹ Dünya bir köprüdür. Ona ehemmiyet vermeden geçiniz.

gibidir. Zîrâ sebep-i hayât olan berekât-ı evâmirden mahrum ve gıda mecrâsına câri olan âsâr-ı şerîatden bî-behredir. Pes, ne vechle âlem-i asla terakkî bulur ki anda harekât-ı şerîat mefkûd ve berekât-ı tarîkat nâ-mevcûddur. Li-muharririhî;

Yürümez serv-i kuru baş eğer

Ayağı bağılıdır zemîne meğer

گفت دانستم که رنجت چیست زود

در علاجت سحرها خواهم نمود

Bu nüshada ilâcât yerine halasât düşmüştür. Zûd, tiz, seri gibi ma-ba'dine merhûndur. Murâd zaman-ı kalîl ve karîbdir. Sihrin tafsîli mürûr etmiştir. Burada sihirden murâd sihr gibi müessir ilâc u tedbîr ü mübâşeretdir. Nümûd, nümûden manasınadır. Zira iki fiil müctemi olsa biri masdar manasına mahmûl olur.

Mana-yı beyt budur ki; hekim dedi ki, ey câriye bildim ki renc ü zahmetin nedir ve ne sebebden olmuşdur. An karîb ve az zamanda senin marazına ilâcda ve seni bu marazdan tahlîsde sihirler ve müessir muâleceleler ve tedbirler göstersem gerekdir. Bi-iznillâhi tealâ senin sıhhat ve âfiyetine esbâb-ı kavîdir. Ve bu kelâmda izn ü meşiyet tazmîn olundu. Zira aslında melhûzdur. Terki zarûret sebebiyle vâki olmuşdur. Anunçün ki etebbâ-ı mütekaddimînün muâlecâtı terk-i istisnâ ile akîm ve hekim-i mezbûrun müdâvâtı zikrle müntic oldu. Ve bu kelâmda olan ilme ilm-i suhûdî ve marifet-i yakîniyye derler. Zira hekim-i zi'l-idrâkin ferâset ve alâmetle dahi vukûfu sebep-i maraza fi'l-cümle yakîni var idi. Velâkin câriyenin takrîri yüzünden [276] ziyâde rûşen ve hareket-i nabz ve televvün-i vechî cihetinden müberhen oldu. Li-muharririhî;

Dedi bildim marazın aslını ben
Aşkla oldun ise ger bîmâr

Neler edem hele bak sağ ol sen
Şerbetimle olasın sağ u esen

Ve bunda işâret vardır ki, mürşid-i kâmil mürîdin takrîrinden nefsi-i hayvânînin marazı hevâdan olduğun bildi ve terbiye ve irşâdında müessir nesnelere göstermek üzere vaad eyledi. Zira ibtidâ, şerîat ile tabîatı ıslâh ve sâniyen tarîkat ile nefsi tezkiye lâzımdır. Ve mürşid-i kâmil şart oldu. Zira nâkîsları noksandan bi-iznillâhi tealâ tahlîse kâdir olan kemâl ehlidir. Ve bu zümrenin evveli fahr-ı kâinât aleyhi ekmeli't-tahiyyâtdır. Onunçün Kur'an'da gelir; *و يعلمهم الكتاب والحكمة* Ve illa kendi ayağından dikenini ihrâca kudreti olmayan kişi gayrın ayağından nice ihrâc ede. Husûsan ki aslında bî derd ola. Nitekim Sâib Divân'ında gelir;

⁶²⁰ Adımlarımızı selâmet ve emniyet eyle.

⁶²¹ Onları her kötülükten temizler ve hikmeti öğretir. (Al-i İmrân 164)

ز بی دردان علاج درد خود جستن بآن ماند

که خار از پابرون آرد کسی با نیش عقربها⁶²²

Pes bî-derdân, hâ mân-ı tarîkât ve müddeiyân-ı ehl-i sülûkdur.

شاد باش و فارغ و ایمن که من

آن کنم با تو که باران با چمن

İymen, hemzenin kesriyle kaygısız manasıdır. Bade-zâ bu kelâmında muâleceyi bârâna ve câriyeyi solmuş ve kurumağa yüz tutmuş çemene teşbîh vardır. Zirâ bârânda olan rutûbet rûh-ı hayvânî gibidir ki sebep-i tevlîd ve tenmiyedir. Pes, ol rutûbet zâil olsa ve bulunmasa rûh zâil olup cesed meyyit gibi olmak olur.

Mana-yı beyt budur ki; şâd u fâriğ ü bî-kayd ü bî-gam ol ki ben sana muâlece ile anı eyleyem ki yağmur çemene eyler. Yani yağmur ile çemen ter ü tâze olduğu gibi senin vücûdun dahi benim muâlecât-ı müessirim ile tâzelenir. Ve bu inhirâf u zubûl zevâl bulup itidâl ve nezâret husûle gelir. Ve belki sıhhat ve âfiyetin evvelkiden efzûn ve hüsn ü cemâlin terakkîye makrûn olur. Zira bârân ile çemen neşv ü nemâ bulur ve evvelki mertebesin güzer eyler. Li-muharririhî;

Olsa ger ebr-i keremden nâzil
Her çemen ser-keşîde ola çü serv

Bir iki katre bârân çemene
Servler ire süheyl-i Yemen'e

Bunda işâret vardır ki, bî-feyz olan vücûd çemen-i fersûdeye ve belki zemîn-i huşke benzer. Zirâ tâb-ı temmuz ile çemenler solup ve yerler yubûset-pezîr olduğu gibi harâret-i nefis [277] ü nâr-ı şehâvet ile dahi çemen-i vücûd solar ve zemîn gibi huşk olur. Va azâ ve kuvâ meyyit gibi harekât-ı tâat ve berekât-ı tevcihâtdan kalır. Kaçan kim mürşid-i kâmilin irşâdı yüzünden zikrullah ile ter-i tayyîb-i dil ve telyîn-i derûn hâsıl ola, tadrîc ile tâzelenmeye başlar. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶²³ فانظر الى آثار رحمة الله كيف يحيى الارض بعد موتها Ve bu hitâb hakîkatde rûhadır. Zira nefis muâleceden hazz etmez ve irşâda müsâade yoluna gitmez. Şu kadar vardır ki mâl itibârıyla şâd olur. Zira zâhiri dûzah-ı suverîden ve bâtını dahi dûzah-ı manevîden ki firkat ve hicrân ve hezelândır, halâs olur.

من غم تو می خورم تو غم مخور

بر تو من مشفقترم از صد پدر

⁶²² Derdi olmayanlardan kendi derdine ilaç aramak, ayağına diken batmış kimsenin akrebin iğnesiyle onu çıkarmaya çalışması gibidir.

⁶²³ Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak! Arzı ölümün ardından nasıl diriltiyor. (Rûm 50)

Gam yemek iki vechledir. Evvelkisi gam-nâk olmaktır ki bu makamda câriye-i bîmârın sıfatıdır. Yemek ise tabîr olundu. Zira gam hiss-i bâtını ile zevk u idrâk olunur, maraz u emsâli hiss-i zâhîrî ile ihsâs olunduğu gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; فذوقوا العذاب⁶²⁴ Yani zâik olan kimesne mat'ûmu ihsâs ettiği gibi siz dahi azâbı ihsâs ediniz. İkincisi mağmûmun gamın kayırmak ve zevâline sebep olmaktır ki bu mahelde hekîmin sıfatıdır. Sad peder, teksîr ve mübâlağa içindir.

Mana-yı beyt budur ki; ben senin gamını bilirim ve kaydını kayırıyorum, sen gam yeme ve elem ü izdirâba düşme. Ben senin üzerine çok pederden müşfikterim. Yani pederin ki sıfatı evlâdına atf ü şefkatdir, benim sana olan şefkatim pederin evlâdına olan şefkatinden ziyâdedir. Faraza yüz ve belki bin baban olsa ve cümlelerin şefkati bir yere gelse benim etdiğim şefkat ve merhameti sana etmez ve onun mertebesin bulmaz. Zira kâh olur ki pederin merhâmeti helâke müeddî olur. Nitekim ferzend-i dilbende bir maraz-ı hâil zuhûr eylese ve dârü-yı telh ve esbâb-ı kuviyye ile muâlece etmeye tahammül edemez ve hâli üzerine terk eder. Şöyle ki helâk olur. Meselâ yedinde âkile zahmeti zuhûr etse kat etmeyip bâzûya ve andan cemî bedene sâri olur. Pes, merhamet odur ki def'ine mübâşeret oluna ki katla hâsıl olur. Ve bir dahi tabîb-i hâzıkın merhameti üstâzın merhâmeti gibidir ki [278] üstâz şâkird-i kâbile talimde dakîka fevt etmediği gibi tabîb-i kâmil dahi bîmâr-ı nâzike muâlecede taksîr etmez. Zira fidan kuru ağaç gibi değildir. Peder-i hod üstâddan kemterdir. Nitekim bâlâda beyân olundu.

Bade-zâ bu beytde işârât vardır; evvelkisi budur ki, mümin olanlar ihvân-ı fi'l-lâh gerekdir ki nişânı biri birilerinin gamın yemek ve musâlihinde bulunmaktır. Anunçün demişlerdir ki benî adem biri birinin azâsi gibidir. Uzun birinde bir derd zâhir olsa sâir azâyâ dahi karâr kalmayıp cümlesi vec'a düşerler. Ve hadîsde gelir; المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا⁶²⁵ Yani mümin olanlar dîn ü dünyâ umûrunda biri birilerinin muâvenetiyle mütekavvî olurlar. Nirtekim bazı binâ bazıyla kuvvet bulur. Pes bunda elemin gayrıda te'âzüd üzerine hass u tahrîz vardır. Ve bu mana mürid ve müşîd arasında kemâl üzerinedir. Zira müridler sahâbe yerinde ve müşîdler peygâmbere makâmındadır. Ve hadîsde Hazret-i Ali kerremallâhu vecheye hitâben gelir; أنا و أنت ابو هذه الامة⁶²⁶ Ve bu ubuvvetden murâd ıslâh u tezkiye ve talimdir. Ve hakk-ı tazîme işâretidir. Ve bu ubuvvet ayetinden mefhûmdur. و ازواجه امهاتهم⁶²⁷ Ve ol ubuvvet ki ما كان محمد ابا احد من رجالهم⁶²⁸ nazmında nefy olmuşdur. Mezkûrun gayrıdır. Tahkîki Rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizdedir. Ve bu makâmın

⁶²⁴ Azabı tadın. (Enfâl 35)

⁶²⁵ Mümin mümin için bina gibidir. Bazısı bazısını güçlendirir. (Sahih-i Buhârî, Kitabu Mezâlim, 5)

⁶²⁶ Ben ve sen bu ümmetin babasıyız.

⁶²⁷ Peygamberin zevceleri müminlerin anneleridir. (Ahzab 6)

hakâyıkındandır ki seccâde-nişîn-i irşâd olan kimesne sâlik-i hakîkinin kesret-i tereddüdünden münfail olmaz. Ve kalbinde onun için melâl bulunmaz. Zirâ sâlik maraz-ı manevîye mübtelâdır. Mürşidin âsitânesi ise dâru'ş-şifâdır. Pes her bâr ki maraz-ı elem vere darü'ş-şifada müteayyen olan hekîme mürâcaat olunur. Hekim anı istiskâl etse nushu hıyânete tecâvüz eder ve mürşid dahi mertebe-i irşâdden sâkıt olur. Nitekim musâlih-i nâs ile mukayyed olmayan vâli kendi nefsinde mazûldür.

روزی تفقدی کن درویش بی‌نوا را

ای صاحب کرامت شکرانه سلامت⁶²⁹

Ve Şeyh Ahmed Gazalî birâderi İmam Muhammed Gazalî'ye kuddise sırruhüm demişdir ki, senin cümle-i ulûmunu iki kelimedede derc eyledim ki, الامر الله و الشفقة على خلق الله،⁶³⁰ İkincisi budur ki, vücûd-ı insâniye taalluk eden rûh-ı ulvî peder ve cesed-i suffî maderdir. Ve kalb ve kuvvet-i bâtine evlâd gibidir. Zira ruhun cesede taallukuyla tevellüd [279] etmişdir. Ve ruhun gerçi nefs-i hayvânî husûsunda enîni ve ana muhabbet yüzünden hanîni var idi. Velâkin mürşidin ziyâde idi. Zira terbiyesiyle memûr idi. Ve bir dahi mürşidin nefsi mürşidin nefsinin hemşiresidir. Pes karâbet-i karîbe hasebiyle ziyâde merhâmet şânındandır. Zira vâlidenin ve kızlarının biri birine irtibâtları pederin irtibâtından efzûndur. Ve biri dahi rûhun şefkati cismâniyedir. Zira nefs-i hayvânî ruhûn sûreti ve şeklidir. Ve mürşidin şefkati rûhaniyedir. El-hâsıl rûhun murâdı bi-hasebi'z-zâhir ıslâh-ı nefsdür. Ve mürşidin maksûdu ıslâh-ı rûhdur. Ve ıslâh-ı rûh ıslâh-ı cesedden alâdır. Zira rûh marazdan halâs olsa cesedin marazı zarar vermez. Amma cesed sağ ve sahih olsa rûh marîz oldukça fâide etmez. Ve bundan fehmi olundu ki tabîb-i suverî hayât-ı suverîye ve fânîyeye sebep ve mürşid-i kâmil hayât-ı manevîye ve bâkîye bâisdir. Binâen alâ hazâ hekîm-i ilâhî tabîb-i suveriyeden efdâl oldu. Ve bundan pederden dahi efdâl olmak lâzım geldi. Zirâ hekîm-i İlâhînin rûhu maraz-ı cehlden tahlîsdür. Niçe peder vardır ki veledi hakkında câhil olsun sağ olsun der. نعوذ بالله المغيت من مثل مقالة ذلك الحبيث⁶³¹ Li-muharririhî;

Olmasın kimse bî-basar yoksa

Vartadan vartaya düşer ahir

Hoş demişlerdir zamâne âhir-i şer

Cehle doldu cihân şerr-i âhir

Üçüncüsü budur ki hakikat-i insâniyenin cemî avâlimde mezâhiri vardır. Alem-i ceberrutdan mazhar-ı evveli rûh-ı külliyyedir ki akl-ı evvel diye tesmiye olunmuşdur. Pes, bu rûh-ı külliye Adem-i evvel derler. Ve onun havâsı nefs-i külliyyedir ki onun zıl'-ı eyserinden, yani halkı yemîni vely eden cânibinden halk olunmuşdur. Zira yemîni hakkı vely eden cânibidir. Ve âlem-i

⁶²⁸ Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değildir. (Ahzab 40)

⁶²⁹ Ey kerâmet sahibi ve selâmete şükreden, bir gün de şu sessiz fakir dervişin hatrını sor.

⁶³⁰ Allah'ın emirlerine hürmet, yarattıklarına şefkat.

⁶³¹ Bu gibi habislerin sözlerinden Allah'a sığınırım.

melekûtda nefis-i külliye ki cemî nüfûs-ı cüzîyye andan tevellüd etmişdir. Ve onun havâssı tabiat-ı külliye ki ecsâm-ı muhîtdir. Ve âlem-i mülkde ebu'l-beşer olan âdemdir ve bu merâtib-i külliye nin müştemil olduğu merâtib-i cüzîyyede çok âbâ-i ulviyye ve ümmehât-ı suflîyyesi vardır. Beyt-i Mesnevi'de sad peder ana işâretidir. Ve hazret-i Hüdâyî kuddise sırru nazmında gelir;

Kâmil olmuş ehl-i Hak doğmazdan evvel anası

Yani bu vâlide ile murâd yalnız vâlide-i karîbe değildir. Belki cemî ümmehât-ı suflîyyedir. Nitekim bu ulviyyât ve süflîyyât bâlâda işâret olundu. Pes, bu âbâ-i ulviyyenin her biri gerçi makamına [280] ve hâline göre vakt-i ubûrda hakikat-i insâniyyeyi terbiye eylemiştir. Velâkîn kendi mazhariyeti cihetine ihtisâsı vardır. Ve bu avâlimde hakikat-ı tenezzül ve terakkî yoktur. Pes, mürşid-i kâmil nefis-i hayvâniye ve belki rûh-ı sultâniye ziyâde rahm edip makâmatdan ubûruna ve cemî hakâyık ile muttasıf ve mütehakkık olduğu hâlde aslına rücûna ve urûcuna sebep oldu. El-hâsıl bu makâmdan mürşidin rûhâ ettiği iyiliği kimse etmedi. Zira gayrılar taallukât hasebiyle marazına, mürşid ise tecrîd yüzünden halâsına bâis oldu. Li-muharririhî;

Bu kadar bâr-ı girân altında
Kat edip mâsivâ taallukunu

Olmuş iken bu rûh-ı ulvî dü-tâ
Vahdet-i Hak'la kaldı yektâ

هان و هان این راز را با کس مگو

کرچه از توشه کند بس جست و جو

Hân, makam-ı tahzîrde istimâl olunur, sakın manasına, bu makamdaki gibi. İkinci hân tekîd içindir. Ve kelime-i teskîn dahi olur. Tur diyecek yerde Acem hân der. Bes, bâ-ı Arabî ile lügât-ı müşterekedir, yeter ve niçe manalarına gelir. Burada murâd sânidir. Ve bazı mevâzıda mübâlağa için elif ilhâk edip besâ derler, ziyâde çok manasına. Cust u cû ism-i masdardır, istemek ve aramak manasına. Aslı cûsten ve cûyîden'dir.

Mana-yı beyt budur ki; hekîm-i mezbûr câriye-yi bîmârı ifşâ-ı râz etmeden tahzîr edip dedi ki, sakın sakın ey hâste-dil, bu râz ki râz-ı aşk ve sırr-ı muhabbetdir, kimseye deme, ağzın açıp söyleme. Eğerçi ki pâdişâh senden çok cüst ü cû ide ve niçe kerre sebep-i maraz ne imiş diye aslına vukûf için suâl eder. Burada tahsîs-i ba'de't-ta'mîm vardır. Zira icâbından kimseye ifşâ-ı râz etmemek akârib ü evliyâdan dahi setri mûcib değildir. Pes, iki nesne ki kişinin kendi mâlik ve musâhibinden mestûr ola, ağyardan dahi mestûr olmak lâzım gelir. Ve bunda nefis-i hayvâniye tenbih vardır ki taaşşuk-ı hevâ-ı râzdan rûh-ı sultânîyi âgâh etmeye. Nitekim itizârı bâlâda mürûr etmişdir. Hâsılı budur ki âgâh etmede rûhu gama düşürmek vardır. Tadrîc ü ihâm ile hâsıl olan

kârda ise suhûlet vardır. Bunda işâret vardır ki mürid ahvâlini ecânibden ve husûsen ebnâ-ı dünyâdan setr etmek gerekdir. Zira mahall-i töhmetdir. [281] Aslı budur ki kâh olur ki sâlikin kalbinde mezâhire taaşşuk tevellüd eder. Zira hadîsde gelir; آدم بين اصبعين من اصابع الرحمن يقلبه كيف يشاء Ve Cünyed-i Bağdâdî kuddise sırrıhudan هل يزننى العارف⁶³² Ve Cünyed-i Bağdâdî kuddise sırrıhudan⁶³³ diye suâl olundukda الله قدرا مقدورا⁶³⁴ و كان امر Mükerreme'de, bir sabîhü'l-veche taaşşuk edip niçe zaman defter-i irâdeti tay ve hırkâ-ı tarîkati hal ve meslûbu'l-ihyâr seyr eyledi. Sonra kazâ yerin buldukda hâle rücû etdi. Li-muharririhî;

Dil-i insân ne zarîfe kuşdur kim   Hiçbir yerde âşiyân tutmaz
Fi'l-mesel ağzı ile kuş dutsa   Ehl-i dil kuş tabîatı tutmaz

کورخانه راز تو چون دل شود

آن مرادت زودتر حاصل شود

Mısra-ı evvelin takdîri کورخانه راز شود demekdir. Gûrhâne'nin aslı hâne-i gûr'dur. Gûr, kâf-ı Acemiyle lûgat-ı müştarekedir, makbere ve hardeştî manâlarına gelir. Behrâm-ı gûr dedikleri pâdişâh-ı mezkûr vahşînin saydına hâris ve meşgûl olmak ile ana nisbet olunur. Nitekim vâkîdir;

Gûrlar ulurken Behrâm-ı Gûr   Gör niçe sayd kıldı anı gör

Hâne-gûr'un izâfeti lâmiyyedir, âmmin hâssa izâfeti kabilinden değildir. Gûr-hâne ol hânedir ki birkaç meyyiti içine vaz için binâ olunmuşdur. Bu asârda ekser-i bilâdda mehcûrdur.

Mana-yı beyt budur ki; çün senin kalbin kabr-i râz u sanduka-ı sırr ola. Yani meyyit kabr içinde defn olunduğu gibi sırrın dahi kalbin içre mahzûn u mestûr ola. Şöyle ki kimseye anı izhâr ve ifşâ etmesin شاع و كل سر جاوز الاثنین شاع⁶³⁵ mefhûmunca müfsidesin fikr edip leblerinden taşra çıkarmasın. Senin ol murâdın ziyâde sûratle husûle gelir. Yani râzın müştetil olduğu murâdın ne ise vücûd bulur. Zira tahaffûz ve ihtiyâtla mübâşeret olunan umûrun husûlunda isticmâ-i şerâit hasebiyle suhûlet vardır. Bunda işâret vardır ki, mürîd ve mürşid miyânında olan esrâr u uhûd-ı mehûze ketm ü muhâfaza olunmak gerekdir. Zira ifşâsı hıyâneti müştetil olmakla tenezzül-i azîme sebep [282] ve perîşânî hâle bâisdir. Ve murâdâtta olan hitâb bi-tarîki'l-işâre nefsi hayvâniyyedir. Suâl olunursa ki bu sûretde nefsi hayvânî maraz-ı manevîden halâs olmak dilemek lâzım gelir. Bu ise hılâf-ı murâdıdır. Anunçün dâima peyrev-i hevâ ve hevesdir. Cevâb

⁶³² Ademoğlunun kalbi Rahman'ın parmaklarından ikisinin arasındadır, onu istediği gibi çevirir. (Hanbel, 173, 2)

⁶³³ Arif zinâ eder mi?

⁶³⁴ Allah'ın emri şüphesiz yerine gelecektir. (Ahzab 38)

⁶³⁵ Bütün sırlar iki kişiyi aştı mı yayılır.

budur ki bu kelâm meâl veya hakikat itibâriyledir. Ve bir dahi nefsin murâdından murâd rûhun murâdıdır. Zira nefis marazdan halâs olucak rûh gamdan âzâd olur. Halâs-ı mezkûr nefsin gerek murâdı olsun gerek olmasın. Nitekim câriyenin sıhhati sebab-i sürûr-ı şâhdır. Ve niçe kere olur ki hâste olan mevt taleb eder ve akrabası onun hayâtın diler. Li-muharririhî;

Görse maşûkunu âşık-ı bimâr   Gussâsından helâk olur cânı
Can niçe çıkmasın bedenden hey   Olsa âzurde beden-i cânânı

گفت پیغمبر که هر که سر نهفت

زود گردد با مراد خویش جفت

Peygamber, aslında berende-i peygâmdır, yani Hak'dan geleni halka haber iledici ve tebliğ edici. Nitekim Arabî'de nebî denilir, Hak'dan haber verici manasına. Ve bu sıfât eğerçi ki ulemâ-i ümmet ve evliyâ-yı milletde dahi mevcûddur. Velâkin mana-yı lügavisi mehcûr olmak ile anlara peygâmbere veya nebî denilmez. Ve ıtlakı küfr olduğu Nişâbü'l-İhtisâb'da musarrahdır. Evvelki ki râbit ve ikinci istifhâmdır. Nühüft, fiil-i mazîdir, gizledi manasına. Cüft, zamme ile zevc ü şef ü mukârin ve muttasıl demektir.

Mana-yı beyt budur ki; peygamber aleyhissellâm buyurdu ki, her kim sırrı gizledi ve râzı nâ-mahreme demedi, ol kimse kendi murâdıyla tiz cüft olur ve suratle maksûduna mukârenet ve ittisâl bulur.⁶³⁶ Bu sebebdendir ki, İskender şark tarafına azimet etse haymesinin kapısını garp cânibine tevcîh ederdi. Ta ki a'dâ onun sırrından âgâh olmaya ve murâdı üzerine düşmene zafer bula. Ve fahr-i âlem aleyhissellâm cenâbları dahi âmmü'l-fethde ketm-i râz edip Mekke-i Mükerreme'ye bi-tarîki'l-müfâcât vusûlle bî-muhârebe arûs-ı memûl-ı cilveger-i hayz husûl oldu. Nitekim siyerde mübeyyendir. Ve bunda işâret budur ki, bir sâlik ki Hakk'a vüsûl murâd eylese sırr-ı tarîkati ketm etmek gerekdir. Zira işâ-ı râz etmekte hıyânet vardır. Hâin ise esrâr-ı Hakk'a emîn olmaz. Ve bir dahi budur ki sâlik kendinin efâl ü sıfât u zâtını Hakk'ın efâl ü sıfât [283] u zâtında ifnâ ve ulûm ve maârif-i nefsâniyyesini ulûm-ı hakîkiyle setr etmedikçe mertebe-i fenâda olan nûr-ı cemâle ve mertebe-i bekâda olan sırr-ı celâle ve bu iki mertebeyi câmi olan ulûm-ı kemâliyyeye vâsıl olmaz. Ve bir dahi budur ki tabîatı şerîat ve nefsi tarîkat ve rûhu marifet ve sırrı hakikat setr etmek lazımdır ki maksûd-ı hakîki ola. Zira merâtib-i mezkûrede zulumât ü telvinât vardır. Meselâ tabîatde zulmet-i şehvet ve nefste zulmet-i hevâ ve ruhda telvîn-i hayâl ve sırda telvîn-i vehm muzmerdir. Pes bu zulumât ve telvinâtı şerîat ve tarîkat ve marifet ve hakikat ile izâle ve ifnâ etmedikçe temkîne kadem basmak olmaz. Ve bunların mâverâsında olan rutbe-i ulyâ ve cemiyet-i uznmâya kimse vusûl bulmaz. Belki zulmet-i şebde olan reh-rû gibi mütehayyer

⁶³⁶ Aclûnî, C. I, s. 123, Zehebî, Mizanu'l-İtidâl, II/141, Taberânî, Mucemu's-Sağîr, II/149.

kalır. Suâl olunursa ki, sâlikde nice murâd olur ki لا ارادة له⁶³⁷ demişlerdir. Cevab budur ki, irâdet emr-i lafzîdir, hakikatde irâdet madûmdur. Ve bir dahi irâdetden murâd terk-i itirâzdır. Ve bir dahi mücerred tarîk-i maksûda sülûkdur. Ve bir dahi adem-i irâdeti irâdetdir. Nitekim bir hastaya suâl edip hâtırın ne arzu eder demişler. Ol dahi cevâbda, hâtırım bir nesne arzu etmemek arzu eder, demiş. Ve Kur'an'da gelir; ما كان المؤمن ولا مؤمنة اذا قضى الله ورسوله امرا ان يكون لهم الخيرة من امرهم و⁶³⁸ Yani mümin-i kâmil terk-i ihtiyâr-ı nefis edip murâd-ı Hakk'ı ihtiyâr etmek gerekdir. Nitekim denilmiştir;

با اختيار حق نبود اختيار ما با نوار آفتاب چه باشد شرار ما⁶³⁹

El-hâsıl ihtiyâr-ı abd ihtiyâr-ı Hak'da fenâ-i küllî bulmadıkça abd-ı mahz olmaz. Ve bu makamın esrârındandır ki Kur'an'da gelir; و يحذركم الله نفسه⁶⁴⁰ Maksûd nisbet-i talebden fenâyâ hiss ü tahrîzdir. Li-muharririhî;

Tâbi olsa hevâ-yı nefse mürîd

Denilir nâmına şeytân-ı mürîd

دانه چون اندر زمین پنهان شود

سر او سر سبزی بستان شود

Ser-sebzî'de olan yâ masdariyyedir. Ser başdır. Sebz vasf-ı âmdir, her yeşile itlâk olunur. Sebze nebâtдан nev-i mahsûsun ismidir ki çemen dedikleridir. Nitekim çayır ve çimene sebze-zâr derler. Ve Gülistan'da gelir;

بدمیدی چه خوش شدی دل من

وه كه هر كاه سبزه در بستان

سبز هیینی دمید هر کل من⁶⁴¹

بگذار ای دوست تا بوقت بهار

Ser-sebz yeşil baş ve berg-sebz yeşil [284] olması şeref-i siyâdet ve revnâk-ı şebâbetden mecâzdır. Burada murâd mutlakan şeref ü revnâk ü nezâretedir. Bûstân aslında bûy-ı sitândır. Bûy, koku râyiha gibi. Ve sitân zarf-i mekân arasında müşterekdir. Burada murâd zarf-ı mekândır. Mana-yı terkîbisi koku yeri demekdir. Amma sitân lügât-ı Fârisî'de mutlakan yere demezler, belki ol yere derler ki münşâ ola. Mesele gülistân, gül biten yere derler. Bir yere hâricden vâfir

⁶³⁷ Mürîdin kendisi için bir iradesi yoktur.

⁶³⁸ Allah ve resülû bir işe hüküm verdiği zaman inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. (Ahzab 36)

⁶³⁹ Hakk'ın irâdesi varken bizim irademiz olmaz. Bizim kıvılcımımız güneşin nurlarına nasıl yetişebilir?

⁶⁴⁰ Allah kendisine karşı gelmenizden sizi sakındırıyor. (Al-i İmrân 30)

⁶⁴¹ Ne güzel şey bahçede yeşilliklerin çıktığı her vakitte benim gönüm ne hoş oluyor. Ey dost bahar vakti geçene kadar benim gülümün açma zamanındaki yeşilliği görürsün.

gül getirip dökseler ol yere gülistân demezler. Bûstân dahi böyledir. Yani kokulu çiçeklere münşâ olan yere bûstân derler. Kâh olur ki yâ gibi vâv dahi hazf olunup bûstân denilir. Velâkin hazfla muarreb dahi istimâl olunur. Cem'î bûstânın gelir. Bu suretde bahçe murâd olunur ki nahîl ve a'nâbı müştemil ola. Demişlerdir ki lisân-ı Arab'da yâ ve sîn ve tâ'dan binâ olunmuş kelime yokdur, sîn ü zâl-ı mucemedden mebnî olmadığı gibi. Nitekim üstâzda mürûr eyledi. Bu makâmda bûstân eğer Fârisî itibar olunursa dânededen murâd şukûfe makûlelerinin tohmu olur. Ve eğer Arabî itibar olunursa eşcâr makûlelerinin çekirdeği olunur.

Mana-yı beyt budur ki; tohum ve çekirdek çün yer içinde ve altında pinhân ola, onun sırrı bûstanın şeref ü revnâkı olur ki bûstân ondan hâsıl olan yerin sebziyle yeşillenir. Ve revnâk-efzâ olup sebab-i karîr-i dîde ve medâr-ı karâr-ı dil olur. Sırdan murâd dânedede bil-kuvve münderic olan ağsân ve evrâkdir. Nitekim sırr-ı kader derler. Kaderden murâd kaza-ı İlâhî ve şan-ı gaybî ve sırrından murâd ayn-ı sâbitenin mukteziyâtıdır ki umûr-ı hâriciyye ve ahvâl-i zâhiriyyedir. Pes, dâne zât ve evrâk ve ağsân sıfat menzilesindedir. Ve zât كنت كنزا مخفيا⁶⁴² mertebesinde mahfî olup sıfât u efâl ile zuhûru ser-i sebze-i bûstân-ı âlem olduğu gibi. Her dânenin zuhûrî dahi böyledir. Pes, hafâ aslıdır, gece gibi. Ve zuhûr fer'dir, gündüz gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; فاذا هم مظلومون نitekim Kur'an'da gelir; و آية لهم الليل نسلخ منه النهار⁶⁴³ Ve bunda işâret vardır ki sırr-ı İlâhî bir dâneye benzer, zemîn-i dilde pinhân olursa bûstan-ı derûnun revnâk ü nazâratine sebep olur. Zira bir nesnenin urûku istihkâm bulmak ile fûrû zuhûr eder. Pes vech-i arzda olan dâne bu manadan mahrûm olduğu gibi izhâr olunan sırr-ı İlâhî dahi nemâdan memnûdur. Ve onun nemâsı tarakkiyât-ı maneviyye [285] ve mükâşefât-ı galebiyye ve müşâhedât-ı rûhiyye ve muâyenât-ı sırrıyye ve müsâmerât-ı hafıyyedir. Ve bu beytde tevâzua dahi şâret vardır. Hazret-i İsâ aleyhisselâm kavmine suâl eyleyip تثبت الحبة الا في قلب مثل الارض⁶⁴⁴ buyurdukda في الارض⁶⁴⁵ diye cevâp verdiler. Pes İsâ aleyhisselâm buyurdu ki لله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه⁶⁴⁶ Ve bu sırta işâret edip hadîsde gelir; من اخلص⁶⁴⁷ Zira yenâbî arza mahsûsdur ki موضع تبع ماء⁶⁴⁸ demekdir. Ve bu kırk sabahdan murâd fi'l-hakîka kırk yıldır ki kemâl-i ademî ve sırr-ı insânînin zuhûru ana menûtdur. Ve ebu'l-beşer Adem aleyhisselâmın müddet-i ta'cîn ü tahmîrinin icmâlidir. Zira bu müddet hakîkatde kırk bin yıldır.

⁶⁴² Ben gizli bir hazineydim.

⁶⁴³ Gece de onlar için bir ibret alametidir. Biz ondan gündüzü sıyrıp çekeriz de onlar karanlıklara gömülürler. (Yâsîn 37)

⁶⁴⁴ Tohum nereye ekilir?

⁶⁴⁵ Toprağa.

⁶⁴⁶ Bunun gibi hikmet de toprak gibi kalpten başka yerde bitmez. İncil'de bu manaya gelen sözler Matta 13. bab 33-39. ayetlerde yer almaktadır. (İncil, Matta, s. 15)

⁶⁴⁷ Allah kimi kırk sabah müddetince ihlâşlı yaparsa kalbinden lisânına doğru hikmet pınarları ortaya çıkar.

⁶⁴⁸ Suyun kaynak yeri.

Pes, kırk bin yıla bedel olan kırk yıl fenâdan sonra kalb-i insâna sırr-ı bekâ zuhûr eder ve arz ve onun hakâyıkı kalem-i alâ mukâbelesindedir. Yani kalem-i ulvîye mukâbil gelmiştir. Anunçün esfel-i sâfilîn denilir. Velâkin bu ayn-ı sefilde mertebe-i uluvvle mütehakkik olmuş ve rızâ ve teslîm makâmında kıyâm bulmuştur. Pes, arz mürşid-i kâmil sûretidir ki pinhân olan dânelerin zuhûruna sebebdir. Nitekim İnsân-ı kâmil yüzünden dahi zuhûr ve ızhâr hâsıl olmuştur. Li-muharririhî;

Gözedip vakt-i bahâr kerem-i mevlâyı
Dil yatur arz-ı vücûd içre misâl-ı dâne
Nitekim eylese ne mâhî cenîn-i istikmâl
Rahm-ı mâderden urur baş çıkar meydâne

زر و نقره کنبودندی نهان

پرورش کی یافتندی زیرا کان

Zer, tahfif ile altındır. Teşdîd zarûret-i vezn içindir, şeker ü emsâlinde olduğu gibi. Mesûdî Gülistan şerhinde akçeye dahi zer derler, altın murâd olunsa zer-i tulâ derler demiştir, galât eylemiştir. Zira zer mutlak altının hâlisine ve gayr-ı hâlisine şâmidir. Zer-i hâlis murâd olunsa ki yıldız altınıdır, zer-i tulâ derler. Ve zer lügâtde akçe manasına gelmiştir. Nükre zamme ile gümüşdür. Velâkin Kâmûs'da zeheb ü fiddadan kıt'a-i müzâbihdir demiştir, yani sikkelenmiş altın ve gümüş pâresi. Pervereş ism-i masdardır, besleyiş manasına. Key fethle kaçan manasınadır. Zira kesle âletdir, taht gibi. Aşağı dudağa leb-i rîzîn derler, ağzın altında olduğundan ötürü. Kân, kaf-ı Arabî ile madendir ki münbit-i cevâhirdir, zer ü sim [286] ve gayr gibi. Pes maden mahluk olana mahsûsdur. Kenz mevzû olana mahsûs olduğu gibi. Rikâz ise âmdir. Yani rikâz arzda merkûz olan maldır, mahlûk olsun, mevzû olsun.

Mana-yı beyt budur ki; altın ve gümüş eğer kân altında ve maden içinde mestûr olmasalardı, kaçan orada pervereş bulurlar ve hâsıl olurlar ve vücûda gelirlerdi. El-hâsıl tahtü'l-arzda harâret ve burûdet ile terbiye olmak ile zer ü sîm sûretine girdiler ve terbiye-i i'tibâra erdiler. Pes, bu kelâmde cezânın kaydı ile şartın kaydından iktifâ vardır. Zira takdîr-i kelâm; کان کر نبودندی نهان در زیر demektir. Ve bunda işâret vardır ki kalb-i insân bir kâne ve esrâr-ı sıfât sîme ve hakâyık-ı zâr zere benzer. Pes ne kadar setr olunup yâd eline verilmese ve üzerine bâd-ı mühâlif nefis ü hevâ esmese o kadar kuvvet bulur ve nemâ hâsıl olur. Ve bunda humûle dahi işâret vardır. Yani sâlik kûşe-nişîn-i uzlet olmadıkça ve bî-nâm ü bî-nişân bulmadıkça kemâlât-ı Hak'la zuhûra mecâl bulmaz.

وعدها و لطفهای آن حکیم

کرد آن رنجور را این بیم

Vaad, îsâl-i menfaatle kable'l-vukû ihbâr etmektedir. Kâhîce tehakküm tarîkiyle şerde istimâl olunur, tebşîr gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; فبشرهم بعذاب اليم; ⁶⁴⁹المنار وعدھا الذین کفروا ⁶⁵⁰İymen kesre, kaygısızdır. Nitekim mürûr etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; ol hekîmin vaadleri ve lütüfları ol renli ve hastayı havf-ı imtidâd-ı maraz ve havf-ı mevten bî-gam ve bî-gussa eyledi. Zira kelâm-ı cemîl sebab-i tefrîc-i dil ve vaad-i kerîm bâis-i inhilâl-i ukde-i gamdır. Onunçün Kur'an'da gelir; خیر من صدقة يتبعها اذی ⁶⁵¹Yani eziyyete mukârin olan sadakadan kavî-i cemîl ve kelâm-ı latîf hayırlıdır. Zira kavî-i cemîl ile insânın ruhu müstenis ve kalbi munbasit ve sadrı münşerih olur. Eziyyet ü kelâm-ı galfzden ise müstevhîş ve münkabz ve mütezayyık olur. Ve letâif-i kelâmıda gelir;

ترا چه حاصل ازین آسیای دندانست ⁶⁵²

گذشت عمر نکردی کلام خود را نرم

Bunda işâret vardır ki, nefis-i hayvânî gerçi maraz-ı manevî ile marîz ve illet-i hevâ ile alfl olmuş ve renc ü zahmeti istihkâm hasebiyle kemâlin bulmuş idi. Velâkin [287] زولا اذا قيل تم ⁶⁵³vefkınca mürşid-i kâmilden vârid olan kavî-i Hüdâ ve sâdır olan vaad-i terbiye ve irşâd ile elem-i hicrândan emîn ve ızdırâb-ı firakâden sükûn hâsıl oldu. Ve ferh gelip terh gitdi. Şöyle ki güyâ bi'l-fiil marazdan istihlâs mertebesin buldu. Zirâ sâdıkın dahi sâdık ve kelâmı nâfiz ve her vaazı mücesirdir. Zira Hak'la dâirdir. Nitekim aşağıda gelir. Li-muharririhî;

Çün müheyyâ durur esbâb-ı neşât
Eylese mevsim-i bahâr kudûm

Olmasın mı bu sebebden dil şen
Çeşm-i nergis olur o dem rûşen

وعدها باشد حقیقی دل پذیر

وعدها باشد مجازی تاسه گیر

Tâsa, marûfdur ki tarlıganmaktır. Aslı tâsdır ki, tı ile tâs dahi derler. Zira te ve tı arasında mukârebe vardır. Tâsda tarlık melhûz olmak ile âhirine hâ-ı tahsis ilhâk olunup tâse denildi. Zira gamda tarlık ve ızdırab vardır ve kalp gamdan mümtelî olsa sürûra yer kalmaz. Nitekim tafsîli mürûr etmiştir. Bade-zâ bu kelâmın takdîri; حقیقی دل پذیر و وعدها مجازی تاسه گیر باشد; demekdir. Va câizdir ki va'dehâ'da olan edât-ı cemden teksîr mefhûm ola, çend ü bistâr

⁶⁴⁹ Onları acıklı bir azap ile müjdele. (Tevbe 34)

⁶⁵⁰ Cehennem! Allah onu kâfirlere (ceza olarak) bildirdi. (Hac 72)

⁶⁵¹ Güzel söz ve bağışlama arkasından incitme gelen bir sadakadan daha iyidir. (Bakara 263)

⁶⁵² Ömür geçti kendi sözlerini yumuşatamadın. O dişlerinin değirmeninden sana ne fayda geldi.

⁶⁵³ Tamam oldu denildiğinde boyun eğmek gerçekleşir.

va'de bâşed manasına. Velâkin vaad-i hakîkîde muteber olan teksîr kendi nefsi hasebiyledir. Ve illâ vaad-i mecâzîye göre kalîdir. Ve hakîkî ve mecâzî ile tavsîf illet-i kabûl ve reddi müş'irdir.

Mana-yı beyt budur ki; hakîki olan vaadler dil-pezîr yani gönül anı kabûl edici ve onun vürûduyla ferâh ve sürûr bulucu olur. Zira her hak olan nesnenin hâricde bir hakîkati ve eseri vardır, gîdâ-ı helâlden vücûda neşât-ı ibâdet zâhir olduğu gibi. Mecâzi olan vaadler ise tâse-gîr yani gönül anı kabûl etmeyip tarlığa düşücü olur, zira kizbin fîrûğu olmaz. Veyâhud nice vaadler vardır ki hakîkî olmak ile dil-pezîr ve niçe vaadler dahi vardır ki mecâzî olmak ile tâse-girdir.

Bunda işâret vardır ki, dünyâ vaadleri mecâzî ve ahiret vaadleri hakîkidir. Zira dünyânın mâlî fenâ ve âhiretin hâli bâkîdir. Pes dünyânın mevcûduna bile itibâr yokdur. Fe-keyfe ki vaadine ve mefkûduna itibâr oluna. Ve âhiretin vaadine bile itibâr vardır. Fe-keyfe ki mevcudûna. Pes ehl-i mecâzın vaadi dahi mecâzî ve ehl-i hakîkinin vaadi dahi hakîkîdir. Zira [288] ehl-i hakîkat katında müeccel muacceldir. Ve bir dahi sıdk u vefâlarına göre vaadleri meczûm ve incâzları maktûdur. Onunçün onların vaadleri yüzünden mev'ûdlarına şifâ-i sadr hâsıl olur. Ehl-i mecâz yüzünden olan vaad ise lâf u güzâfa haml olunur. Zira ehl-i mecâzda sıdk-ı dil olmamak hasebiyle mev'ûdlarına dahi itminân ve kabûl gelmez. Bu sebebdendir ki erbâb-ı noksan ve davânın sâliklere ve müridlere etdikleri vaadler mecâzîdir ki hakîkati yokdur. Zira uhdesinden gelmeye kâdir değillerdir. Onunçün sâlikler onların yüzünden muhlis bulamayıp gam-ı nefis u zulmet-i tabîatde kalırlar. Ashâb-ı kemâlin hâli ise böyle değildir. Ve bunlardan biri dahi hekîm-i mezbûrdur. Yani hekîm-i mezbûrun vaadi vaad-i hakîkî ve mukaddimen etîbbânın etdikleri vaadler mecâzîdir. Onunçün hekîmin muâlecesi kâr-gîr oldu ve etîbbânın fâide etmedi. Zira kizb hükmünde idi. Li-muharririhî;

Dilleri Hak'la dîr etmek ile
Fi'l-mesel sıdk ise de mazmûnu

Vade-i ehl-i hakîkat hakdır
Sühân-ı nefis kisb-i mutlâkdır

وعدة اهل كرم نقد روان

وعدة نااهل شد رنج روان

Vade, âhirinde olan hâ alâmet-i nakldir, tarîke ve maşûka ve emsâlindeki gibi. Vade-i ehl-i kerem'den murâd vade-i hakîkî ve vade-i nâ-ehlden maksûd vade-i mecâzîdir ki beyt-i sâbıkda işâret olunmuşdur. Ve nâ-ehlden murâd ehl-i keremin maktûbu olan ehl-i mekrdir. Velâkin ehl-i mekrin vaadde adem-i ehliyyetini tasrîh için nâ-ehl ile tabîr edip bu vechle ehl-i keremin ehliyyetine işâret eyledi. Evvelki revân sıfât-ı müşebbehedir cârî ve râyic manasına ve ikincisi rûh-ı insânî manasınadır. Ve kâh olur ki mutlakân cân üzerine dahi itlâk olunur. Ve bazı nüshada nakd-i revân yerine genc-i revân düşmüşdür ki mâ-kabline ziyâde muvâfıkdır. Ve nakd

ibâretinde işâret vardır ki ehl-i keremin vaadi nakd hükmündedir. Yoksa nesfe değil. Nitekim bazı muhakkaku'l-vukû olan nesne için, sen anı hazır bil, derler.

Mana-yı beyt budur ki; ehl-i kerem olan kimsenin vaadi genc-i cârî ve nakd-i râyic gibidir ki muteber ve makbûldür. Ve dâimâ her hâlde iş bitirir. Ve belki nakdle bitmeyen kâr vaad-i hüsn ile biter. Nâ-ehlin vadesi ve ehl-i mekrin lâfi ise [289] zahmet-i cândır. Zira kalp akçe ve mağşûş sikke ile maksûd hâsıl olmadığı gibi ol vaadle dahi hâsıl olmaz. Ve belki sıklet-i rûh ve hasret-i dil zuhûr eder. Onunçün râyic olmayan nakdle bâzâra çıkan kimsenin hasreti tehî destiden ziyâdedir. Pes ehl-i kerem sâdıklar ve ehl-i mekr olan kâziplerdir. Subh-ı sâdıkın sıdkı hasebiyle dem-be-dem nûru efzûn ve ziyâsı mütezâif ve münteşir olduğu gibi subh-ı kâzibin dahi hâli aks-ı mezkûr üzerine olup beyâzı siyâha mübeddel ve fûrûğu durûğa mütehavvel olur. Li-muharririhî;

Dürûğ-ı vadeye bak ayn-ı sunh-ı kâzibdir
Belf siyâhı redd ü kizbe darb lâzımdır

Ve bunda işâret vardır ki sâlik-i râh-ı hakikat olan kimesne durûğ-ı ehl-i mekre aldanmaya. Zira bu asârda ehl-i lâfin ziyâde kesreti vardır. Belki nefis-i hayvânînin zulmetini izâle için nefsinden nûr-ı İlâhî doğar. Bir ehl-i kereme yâr ola ve onun silk-i sohbetinde intizâm bula. Li-muharririhî;

Ey tehî dest ü müflîs-i bâzâr	İsterisen cihânda nakd-i revân
Cüst u cû eyle yolundan anı	Ola gör midene doğru revân
Bunda ger bulmaz isen maksûdun	İşte Bağdad yolu işte Revân
Neye geldi bu âlem-i cisme	İrmez ise murâda rûh-ı revân

بعد از آن برخاست و عزم شاه کرد

شاه رازان شمه آگاه کرد

Hâsten, örü turmak kıyâm gibi. Azm, kuvvet-i kasd u cezmdir. Şemm hiss-i enfîdir. Meşâm burunda koku alan yerdir, âhîrinde olan hâ aslında tâ'dır ki lisân-ı Arabî'de vahdet ifâde eder. Velâkin lisân-ı Fârisî'de evâhir-i kelimedde bu makûle tâ olmamağın hâ'ya kalp olunup mezkûr mana-yı vahdeti ifâde için hemze irâd olunmuşdur. Gerek vahdete delâlet eyleyen hemze olsun ve gerek melfûz olan yâ olsun, ikisinin meali birdir. Şemme cüzî ve kalîl nesne manasına istimâl olunur. Nitekim denilir; شمه من العلم خير من كثير من العمل⁶⁵⁴

Mana-yı beyt budur ki; hekîm-i mezkûr câriye ile olan sohbet-i nihânî ve müzâkere-i hafiyeden sonra kalkdı ve azm-i meclis-i şâh eyleyip şâhı ol kıssanın aslından cüzî haberdâr

⁶⁵⁴ Bir parça ilim kokusu koklamak çokça amel etmekden daha hayırlıdır.

eyledi. Suâl olunursa ki mukeddemden kenîzeke vasiyyet eyleyip sakın kimseyi ve husûsan şâhı bu kıssadan [290] âgâh etme diye kitmân-ı emrle emr eylemiş idi. Şimdi hod kendi ifşâ-ı râz eyledi. Cevâb budur ki câriyenin ilâmı me'mûnü'l-gâile idi. Zira muktezâ-yı hâl üzerine ifşâda tedric lâzım idi. Onunçün ihbârı cüziyyet üzerine hasr eyledi. Ve tedricde dahi bi-hasebi'l-maslaha takdîm ve tehîr melhûzdur. Ve herkes murâdı kemâ yenbağî ifâdeden kasırdır. Ve kâh olur ki hilâf-ı murâdı tazmîn ile müfside zuhûr eder. Ve haberde gelir; فقه غير فقيه و رب حامل فقه الى من هو افقه منه; ⁶⁵⁵ Ve bir dahi muâlece-i câriye zergerin kudûmune mevkûf olup kudûm dahi tedbîr-i şâha menût ve emr ü istidâsına merbût olmak ile bi'l-ahere fi'l-cümle ilâm eyledi ve makûl gördüğün söyledi. Bunda işâret vardır ki mürşid-i kâmil nefsi hayvânînin maraz-ı derûnuna muttali oldukda muâleceye kıyâm gösterdi. Zira hayr işi tehîrde âfât vardır. Velâkin tertîb-i mukaddimât tarîkıyla ruhla bu husûsda cüzi müzâkere eyledi. Zira rûhun istimdâdı cânib-i mürşidden ve istifâdesi dahi onun lisânındandır. Onunçün denilmiştir; ⁶⁵⁶ خذوا العلم من افواه الرجال Pes, hayr-hâh olan âdemin takrîrinde hikmet ve tedbîrinde meymenet ve nushunda tesîr ü hâlet vardır. Ve bir dahi ruhun iklim-i bedene tasallutu ve memâlik-i vücûda istilâsı ve azâ-yı zâhire ve kuvâ-yı bâtınede hükmü câri olmak ile işi sâhibine sipâriş ve onun reyine taalluk eyledi. Bu hod malûmdur ki her işde hareket-i bâtine şart ve himmet ve azm lâzımdır. Pes, hâricden talimin fâidesi onun üzerine mevkûfdur. Anunçün derler ki dem ü kadem gerekdir. Yani ilm ü amel berâber yürümek lâzımdır. Şol berâvet ki bâdın tahrîkiyle cünbüşe gelir. Velâkin aslı yerde oldukça hayr etmez. El-hâsil sülûke hareket-i bâtine ve hareket-i zâhire gerekdir. Li-muharririhî;

Olmasa himmet ehl-i âdemi zâd

Kimse bir akçe demez olsa mezâd

كفت تدبير بود كان مرد را

حاضر آریم از پی این درد را

Tedbîr bir kimesnenin âkıbetine nazar etmektir. ⁶⁵⁷ *Ân* كما قال الراغب التدبير التفكير في دبر الامور. merd-i hekîm ile şâh arasında mahûd olup zikr-i sebk eyleyen zergere işâretidir. Ez pey li-ecl manasınadır.

Mana-yı beyt [291] budur ki hekîm-i pâdişâhı kıssadan cüzi âgâh eyledikde pâdişâh suâl edip bu husûsda tedbîr ve bu kâra çâre nedir, dedikde hekîm dedi ki, tedbîr odur ki ol zergeri bu derd için hazır getirelim. Yani hasteye muâleceden ötürü Semerkand'dan bu mahalle ihzâr edelim. Zira câriyenin oraya varmasına imkân yok ve bir dahi kazıyye beyâza çıkar ve şöhret-i hâl

⁶⁵⁵ Nice fıkıh taşıyanlar vardır ki fakih değildir. Nice fıkıh taşıyanlar da vardır ki o kimseye fıkıh öğretmiştir.

⁶⁵⁶ İlmi erkeklerin ağzından alın.

⁶⁵⁷ Ragıp'ın dediği gibi; tedbir ve tefekkür işlerin arkasındadır.

binâ-ı arzı yıkar. Ve hay u huy serd-i cihâniyân âteş-vâr bağı kebâb edip yakar. Hazır ârfi demedi, belki kendini dahi teşrik eyledi. Zira ihzâr eylemek hekimin reyine ve pâdişâhın emrine menûtdur. El-hâsıl müşâvere müşâreket iktizâ eder. Bunda nefis-i hayvânînin taaşşuk etdiği hevâyı ihzâra işâret vardır. Zira gâibâne iş bitmez. Anunçün hazret-i İbrahim aleyhisselâm tuyûr-ı erbaayı ahz ve bi'l-fiil zebh eyleyip sıfât-ı bâtinenin telvinâtından bi'l-küllîye halâs oldu. Ve kemâl-i yakîn ü itminân buldu. Ve bundan fehm olunur ki, kuru efsûn ile iş bitmediği gibi mücerred esmâya tevakkul ile dahi müsemmayâ vusûl hâsıl olmaz. Belki riyâzat-ı sa'be ve mücâhedât-ı şakka gerekdir ki hevânın hakkında geline. Ve hevâ hüdânın zıdd-ı kâmilelidir. Bu iklimde Hüdâ ehli olmak sebab-i maslahat olduğu gibi hevâ ehli olmak dahi bâis-i müfsidedir. Çünkü iklim-i vücûdda hevâ gibi şakî yokdur. Pes, ana hısm olup ihzâr ü tedfîb belki katl u tazîbinde ecr-i azîm vardır ki Allah tealâyâ vuslatdır. Zira hevâ düşmen-i Hakk olmak ile ana vusûle mâni-i kuvvâdır. Ve onun ki velâyet-i Hak'la âşinâlığı vardır, lâ-cerem. Muâdât-ı hevâ için nasb-ı nefis eder. Ve islâh-ı nefis dedikleri izâle-i hevâ ve zebh-i bakara-ı şehvetdir ki nefsin hayatı hevâ ve şehvetin memâtındandır. Nitekim memâtı dahi bunların hayatındandır. Anunçün câriye bîmâr olup ihlâke müşerrefe oldu. Zira hevâsı olan zerger hayatda idi. Li-muharririhî;

Tîğ-ı aşk olmaz ise ger elde   Kim salar nefis-i kâfire kendin
Merd isen olma zen-i nefse zebûn   Tuta gör pîr-i tarikat pendin

مرد زرگر را بخوان زان شهر دور

با زر و خلعت بده او را غرور

Şehr-i dûrdan murâd Semerkand'dır. Bunda tasrih vardır ki taht-gâh-ı şâh [292] Semerkand'dan baîd yerde idi. Ve câriye münâkâlât-ı iyâdı ve müdâvelât-ı ehl-i hıız ü bevâdî ile tasarruf-ı şâha girmiş ve mübâdele-i şerriyenin gâyeti ana ermiş idi. Bî-hân lafzından fehm olunur ki Semerkând memâlik-i şâhdan değil idi. Ve illâ icbâra kâdir oldu. Ve bu manaya aşağıda dahi karine vardır. Zer altındır, vech-i tahsîs izzetidir. Onunçün kulûb-ı nâs ana meyyâldir. Ve onun bitirdiği işi gayrı nesne bitirmez. Nitekim şiirde gelir;

Peri peykerleri ehl-i gınâya râm eden oldur
Elime girse bir yerde yüzün büzerdim altının

Ve selâtinin ekser sileleri altındır. Ve hafîfü'l-muhmel olmak ile yanlarında dahi götürürler. Hilat bahşîş kaftanında müstameldir ki fâhir ve nefis ola. Aslı hâldır. Zira âdet-i mülûk ve ekâbir budur ki bir kimseye ikrâm murâd etseler, sevblerin arkalarından hal' yani nez' edip o kimsenin üzerine tarh ederler ve arkasına giydirebilirler. Nitekim Necâtî, Sultan Mehmed'e hitâben der;

Umarız anda atâ fâris-i meydan-ı kerem

Câme kim olmuş idi arkalarından ma'hûd
Umarız eylemeye şâh-ı Necâtî kuluna
Anı kimeyledi firdevsîye Sultan Mahmûd⁶⁵⁸

Gurur, aldanmak ve gafletdir ki yakazada olur.

Mana-yı beyt budur ki; ol merd-i zergeri şehri dîr olan Semerkand'dan davet eyle ve ana altın ve hilat-ı teşrîfi ile gurûr ver. Yani marûr u firifte eyle. Zira insan anla mala meyyâl ve iltifât-ı pâdişâhîye hârisdir. Onunçün mal mahbûb-ı bi'z-zâtıdır ve iltifât-ı sultan dahi sebab-i câh u kabûldür. Ve herkes hâlince tâlib-i zuhûrdur. Anunçün Şeyh Ebu Medyen-i Mağribî kudde sırruhû buyurur; آخر ما يخرج من رؤس الصديقين حب الجاه⁶⁵⁹ Yani yahrucu yazharu ile tefsir olunursa izm-i zâhir ile zuhûr istemek avâmma mahsûs değildir. Velâkin avâmmin zuhûru nefsanî ve havassın rahmânîdir. Fa'ref cidden. Bundan fehm olunur ki câriyenin ol zerger ile gerçi makeddeman aşk-bâzlığı var idi. Velâkin zerger câriyenin pâdişâh yanında olduğun bilmezdi. Zira bilse belki vehme düşüp yâ imtinâ veya firâr ederdi. Pes bunda işâret vardır ki nefsi hayvânî rûh-ı sultânî civârında bir câriye ve belki harem hükmündedir. Ve padişahlar katında üç nesne bir vechle mazûr değildir. Biri bir kimse anların râzların işâ etmek ve biri dahi ecânibden kimse haremlerine taarruz etmek ve biri dahi memleketlerine müdâhele kılmak. Hevâ ise [293] memleket-i vücûda müdâhele ettiğinden mâada nefsi dahi izlâl eylemiş idi. Pes, rûh dahi onun gayretin çekip tasallut ve yed-i müptilesini def tarîkiyle kaline mübâşeret etmek lâzım geldi. Velâkin hevâ şehri dîr ve baîdde sâkin idi ki vücûddur. Zira vücûd-ı insânî esfel-i sâfilîndir ki âhirü'l-merâtib ve nihâyetü't-tenzilâtdır. Anunçün rûh-ı sultânî ana ziyâde dîr olan âlem-i ervâhdan tavren ba'de't-tavr tenezzül edip li-ecli'l-maslaha taalluk etmişdir. Zerden murâd ziyânet-i dünyâdır ki mabûd-ı hevâdır. Ve hil'âtdan murâd sohbet-i mâsivâdır. Maksûd hevâyâ müsâade ve ikrâm sûretin gösterip sonra ihânetdir ki katl u eserini izâledir. Zira uduvv-ı kâhirdir. Pes, tezkiye-i nefsi etmek hayl-i latîfe ve tedbirât-ı lâyıkeye mevkûfdur ki mürşid-i kâmil olanlara malûmdur. Li-muharririhî;

Şu kim bîmara tumar etmede üstâd-ı kâmil
Eğer zehr ise de dârûsu onun hazmı kâbil
Ne bilsin hârî ihrâc etmenin keyfiyyetin bî-dest
O zahmın çâre-sâzı var ise çeng-i bilâbil

چونکہ سلطان از حکیم آنرا شنید

پند او را از دل و جان بر کردید

⁶⁵⁸ Ali Nihat Tarlan, *Necati Bey Divanı*, İstanbul, 1997, s. 121-122.

⁶⁵⁹ Siddıkların aklından en son çıkacak şey makam sevgisidir.

Sultân gâlibdir. Mülûkun halk üzerine tasallut ve galebesi olmak ile selâtin dediler. Güzîd, kâf-ı Acemî'nin zamme ile güziden'den mâzîdir. Güzîden ihtiyâr etmektir, yani üründülemek.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü sultan hekîmden tedbîr-i mezkûra müteaallık kelâm işitti, pend u nushunu cân u dilden ihtiyâr eyledi. Yani ol pend ü işâreti kabûl etmesi bi-hasebi'z-zuhûr ve berây-ı hâtır değil idi. Belki hulûs-ı dil ve samîm-i cândan idi. Zira maslahat-ı mühimmeyi müstemil idi. El-hâsıl gerçi zergeri ihzâr etmek âşık u maşûku sureten biri birine îsâl olmak ile taban emr-i mekrûh idi. Zira gayret-i sultan ana mâni idi. Velâkin hakikatde mahbûb idi ki salâh-ı câriye vesâtetiyle kalb-i sultânı varta-ı gamdan tahlîsi mütezammın idi. Pes, zarar-ı nef'a müeddî olsa irtikâbı lâbeisdir. Nitekim nef-i zarara müncer olsa sedd-i zerfa lâzımdır. Ve bu manadan ötürü tedbîr-i mezkûrdan pend ile tabîr eyledi. Yani pend zecri müstemildir. Ve hevâ-ı nefse muhâlif olan umûrda zecr-i nefis etmek lâzımdır, tâ ki kulûbdan imtinâ etmeye. Bunda işâret vardır ki rûh-ı sultânî hekîm-i İlâhîden muâlece-i nefse müteaallık [294] olan tedbîri gûş etdikde kabûl eyledi. Egerçi meşekkâtden hâlî değil idi. Zira maksûdu şerr-i nefsdan halâs idi. Bu mana mücâhedât u riyâzât-ı mürşide leyl ü nehâr âmed-şude mevkûf idi. Ve hekîm lafzında remz vardır ki hükemâ-ı İlâhiyye'nin irşâdını mutlakan kabûl gerekdir. Zira ilhâm üzerine mebnîdir. İlhâm ise hakdır. Bazı umûrun sûret-i mekrûhda olduğuna binâen imtinâ eden kimesne hayr-ı kesîrden mahrûm olur. Ve Kur'an'da gelir; ⁶⁶⁰ و عسى ان تكروها شيئا و هو خير لكم Li-muharririhî;

Ne kadar olsa vâkıa hâil
Yari ağıyar arasından iste

Şer diye havfa düşme hayr ola hayr
Gerçi kim fi'l-hakîka yokdur gayr

پس فرستاد آن طرف يك دو رسول

حاذاقان و كافيان و بس عدول

Resûl mürselin mübâlağasıdır. Egerçi ki demişlerdir bu makûle feûl nâdir gelir. Ve Bahru'l-Ulûm nâm tefsirde musarrahdır ki resûl ve mürsel bir manayadır. Burada resûl ile murâd elçi ve kâsiddir ki pâdişâhlar tarafından murâd olan mahalle irsâl olunur. Ve hadîsde gelir; لا يقتل الرسول⁶⁶¹ Yani elçi katl olunmaz, mü'temindir. Hâzık mâhir manasına. Bes, bâ-ı Arabî ile niçe manasına. Burada murâd ziyâdedir. Udûl âdilîn cemidir, sücûd ve sâcid gibi. Fıkıhda adâlet-i kebâirden ictinâb ve sagâir üzerine adem-i isrârdır ki adl-i şehâdetdir. Ve müzekkerde ve müennesde olur. Ve usûl-ı hadîsde adl rivâyetdir. Ve kâh olur ki adl, zulm ve fazl mukâbelesinde

⁶⁶⁰ Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. (Bakara 216)

⁶⁶¹ Elçi öldürülmez.

zikir olunur. Nitekim hadîsde gelir; ⁶⁶²لظالم عدل الله في الارض ينتقم به ثم ينتقم منه Bu hadîsde adl ile murâd fazl mukâbilidir. Anunçün zâlîme sıfat vâki olmuşdur. Maksûd herkesin fiiline göre zalim yüzünden muâmele ve mücâzâtdır.

Mana-yı beyt budur ki; pes pâdişâh hekim-i mezbûrun müceb-i işâreti üzre bir iki elçi irsâl eyledi ki hazâkat ü kifâyet ü ziyâde adâlet ile muttasıf idiler. Zira demişlerdir ki الحكيم و لاتوص ⁶⁶³رسلا Yani insân bir iş için adam göndermeli olsa hekim kimse göndermek gerekdir ki muktezâ-yı hikmet ile iş bitire. Pes, bu suretde ana vasiyyet edip şöyle ve böyle eyle demeğe hâcet [295] yokdur. Zira muktezâ-yı hikmet üzre cereyân eden kimse iş bilir telkîne muhtâc olmaz. Ve demişlerdir ki üç nesne vardır ki erbâbının aklına delâlet eyler. Biri kitâb yani mektûb ve nâme ve biri resül yani elçi ve biri hediyyedir. Ve iki resülden murâd kuvvet-i akliyyedir ki müdebbir ismine mazhar ve kuvvet-i nutkiyyedir ki mufassıl ismine mazhardır. Ve cemî kuvânın riyâseti bu ikiyedir. Ve nutk akldan müstemiddir, kamer şemsden müstefid olduğu gibi. El-hâsıl âlem-i şuhûdu şems ü kamer terbiye eylediği gibi âlem-i vücûda dahi zikir olunan iki kuvvet perveriş verir. Pes, kuvvet-i akliyye vezîr ve kuvvet-i nutkiyye onun tercümân ve sefiridir. Ve bunda işâret vardır ki insan hevâya kuvvet-i akliyye ile galebe eyler. Anunçün vücûdda akldan eşref kuvvet yokdur. Nitekim vükelâ-ı sultânda vezirden azam yokdur. Ve bu tesniyede zâhir ve bâtin ve şehâdet ve gaybî riâyet vardır ki şeriât ve hakîkat mertebeleridir. Meretebe-i şeriat meretebe-i kamer ve meretebe-i hakikat meretebe-i şemsdir. Ve kamer şemsin bedeli olduğu gibi şeriat dahi hakikatın bedelidir. Pes, nehar rûhun nûru ki nûr-ı hakikatdır, müstetir olsa, leyl-i beşeriyetin nûru ki nûr-ı şeriatde kâfidir. Fe-emmâ nûr-ı hakikat olmadığı gibi nûr-ı şeriat dahi olmasa, ve'l-ıyâz billâh, insân zulmet-i mahza içinde kalır, küffâr gibi. Ve bu iki nûrun intifâsı deccâl vaktinde zâhir olsa gerekdir. Eğerçi ki ol vakte fi'l-cümle şeriat mevcûddur. Velâkin zuhûru kevâkib-i zaifinin zuhûru gibidir. El-hâsıl rûh-ı sultânî ihzâr-ı hevâ için Semerkand-ı vücûda iki kuvvet irsâl eyledi. Ta ki bir tedbîr ve biri tafsîl eyleyip maksûd hâsıl ola. Bundan fehm olunur ki şeriat ile amel bulunmadıkça hevâ-yı nefsi izâleye zafer yokdur. Ve illâ felâsife ve rehâbine dahi zafer bulurlardı. Ve bunda kuvvet-i nutkiyyenin fazl u şerefine delâlet vardır. Onunçün gong u lâl olanlara itibâr yokdur. Ve bu makâmdan ahz olunup selâtin ü mülûk kendiler için vüzerâ ittihâz etmişler ve vüzerâ dahi vükelâ tayîn kılmuşlardır. Ve bunda hilâfetin şerefi dahi fehm olundu. Li-muharririhî;

Kuvvet-i âkile-i insâna
Bilinir miydi bu denli mana

Bir halife gibidir âlet-i nutk
Salmasa lafzı taşra âlet-i nutk [296]

⁶⁶² Zalim Allah'ın yeryüzündeki adaletidir. Onunla intikam alır, sonra ondan intikam alır.

⁶⁶³ Doktoru gönder, tavsiye etme.

تا سمرقند آمدند آن دو امیر

پیش آن زرگر ز شاهنشہ بشیر

Emir, bey manasınadır, emrin mübâlağasıdır. Zira mülûk ve ekâbir-i ulu'l-emrdir. Bundan fehm olunur ki pâdişâhın irsâl ettiği resûller ekâbir-i devlet ve uzmâ-ı saltanat idi. Şâhinşah aslında şâh-ı şâhândır. Sonra muzâf ile takdîm ve elifeyn hazf olunup şâhinşâh denildi. Muarrebât-ı Cevâlıkî'de gelir ki şehinşâh kelime-i Fârisiyye'dir, melikü'l-mülûk manasınadır. Ve kudemâ-i Arab anı tekellüm etmişlerdir. Nitekim A'sâ nazmında gelir.

له ما اشتهى راح و زنبق⁶⁶⁴

و کسرای شهنشاه الذی سار ذکره

İntihâ bi't-tercüme. Velâkin şuâra-i Arab'ın ekâsire-i Acem'de şâhinşâh ve tahfifle şâhinşeh ve şehinşeh itlâk etdikleri Acem'in kendi aralarında lisânları üzerine şöhret-yâb olan ibâretle tabîrdir. Pes, bu tabîr ziyâde tarîf veya medh için hikâyedir, ta'rib için değildir. Zira mutlakan tekellümü ta'ribine delâlet etmez. Onunçün minhâcından tağyîrle tasarruf olunmuşdur. Ve bunun lisân-ı Arab'da nezâiri çokdur. Nitekim yekfâ diyecek yerde bes derler. Binâen alâ hazâ muhadderât-ı Osmâniyye'den bazılarının vakfiyyesine kâdı-ı Kostantiniyye olan Rıdvân Efendinin ettiği imzâ-i Arabî'de derc olunan şehinşâh lafzı hata-ı mahz u galat-ı sârihidir, kelâm-ı Arabî veya Fârisî esnâsında lafz-ı Türkî îrâd etmek gibi. Li-muharririhî;

Nâmı Rıdvân Efendi olmak ile
Tutalım harfleri üçer olmuş

Cennet-i manaya hâzan mı olur
Hüner ü ayb muvâzin mi olur

Beşîr müjdecidir. Zira hâber-sârından beşere, yani zâhir-i cild münbasit ve eseri onda mütebeyyin olur. Ve bu mana örfidir. Nitekim Kur'an'da gelir; فلما ان جاء البشير⁶⁶⁵ Fe-emmâ lügatde mutlakan muhbir manasına ahz olunur ki beşerede ol haberin eseri zâhir olur, hayr olsun şer olsun. Anunçün bazı müfessirin فبشرهم بعذاب الیم⁶⁶⁶ ayetinde tebşîri ihbâr manasına ahz edip manayı tasvîrde demişdir ki, anlara bir haberle haber ver ki, tercemeden olan eseri beşereleri üzerinde zahir ola. Eğerçi ki istiâre tarîkiyle tehakkümen inzâre haml etmek şâyidir.

Mana-yı beyt budur ki; ümerâ-ı devlet ve küberâ-ı saltanattan olan ol iki resûl pâdişâhdan müjde tarîkiyle [297] Semerkand'a dek ol zerger huzuruna geldiler. Bunda bu'd-ı tarîki işâr ve itâat-i ulu'l-emrin vücûbuna îmâ vardır. Zira pâdişâhın zikr-i sâbık olan resullere emri hakîkatde şer'an muhâlif değil idi. Belki zergeri ihzâr ve katl etmek Hızır aleyhisselâmın

⁶⁶⁴ Bahsi geçen Kİsrâ'nın öyle bir iştehası vardır ki koku ve zanbak gibidir.

⁶⁶⁵ Müjdecî gelince. (Yûsuf 96)

⁶⁶⁶ Onları acıklı bir azab ile müjdele. (Tevbe 34)

gulâmı katl etmesi kabîlinden idi. Nitekim tafsîli mahallinde gelir, inşallahu teâlâ. Ve bunda işâret vardır ki kuvvet-i aklıyye ve kuvvet-i nutkıyye ümerâ-ı rûhdandır ki resûl-ı hayr u imâm-ı Hüdâ'dır. Ve ümerâ hakîkatde on adeddır ki Hak tealânın emri bunların vesâtetiyle nefâz bulur. Beşi mülkî ve beşi cismânîdir ki havass-ı zâhiredir; hasse-i basar ve hassa-ı sem' ve hasse-i şemm ve hassa-ı zevk ve hassa-ı lems gibi. Ve beşi dahi melekûtî ve rûhânîdir ki hükemâ-ı İlâhiyye isbât etdiği üzre havass-ı bâtinedir, rûh-ı hayvânî ve rûh-ı hayâlî ve rûh-ı fikrî ve rûh-ı aklî ve rûh-ı kudsîdir. Pes, emr-i sülûkde fermân-ı Hak nefâz bulmak için âlem-i şehâdetden nutk ve âlem-i gaybden akl irsâl olundu. Zira tezkiye-i nefis etmekte ikisinin dahi müdâbereti vardır. Zira akl fikr-i melekûtî ve nutk zikr-i ceberrutîye meşğûldür. Binâen alâ hâzâ bu ikisinin harekât-ı pür berekâtı ile nefis-i emmâre ele girip katl olunur. Ve beşîr lafzından mefhûm olan müjde hakikatde rûhadır. Zira hevâ izâle olundukça rûha rahat yoktur. Nitekim tâife-i buğâtın memâlikden yed-i müptelâsı iptal olunmadıkça sultana hükümet ve huzûr yoktur. Velâkin bu müjde rûh-ı sultânîden nefis-i hayvânîye dahi sârîdir. Hâlen veya meâlen müjde hâli budur ki zerger-i hevânın katli ile nefis dahi ⁶⁶⁷الیأس احدى الراحتين ve fkince maşûkundan meyûs ve mülâhazasından halâs olur. Müjde-i meâlî budur ki saht-i Hak'dan necât bulur. Pes, ne saâdetdir ki nefsin gam-horluğun edeler. Zira kendine kalsa âteş-i firkat ve katîatde kebâb ve dest-i bürd-i kahr u celâl ile harâb olurlardı. Suâl olunursa ki nefsin gavâyeti kazâdır. Pes anı irşâd etmek kazâya adem-i rızâdır. Cevâb budur ki irşâd dahi kazâdır. Pes, bunda kazaya kaza ile mukâbele vardır ki hakâyık-ı enbiyâdır. El-hâsıl enbiyâ aleyhisselâmın bi'seti kavmin nihâdında merkûz olan gayr-i mülâyimi mülâyime istihâle için idi. Anunçün kavmin hevâlarına muhâlif olan şerâyî izhâr [298] etdiler. Pes, her tecellî katında vukûf lâzım gelmez, vukûf etmek noksandır. Anunçün hadîsde gelir; ⁶⁶⁹يحب الملحين في الدعاء ان الله ⁶⁶⁸Yani mevâddına göre esbâbı mürâcaat hakîkate ayn-ı ittulâdır. Yoksa andan gaflet değıl. Ve bundan etîbbâya müracâatın sırrı dahi fehm olundu. Ayn;

Derd odur derman odur, derler, hakîkat söz budur.

والله يعلم الامور ⁶⁶⁹

کای لطیف استاذ کامل معرفت

فاش اندر شهرها از تو صفت

Üstâz bâlâda mufassalan şerh olunmuşdur. Sıfâtdan murâd kuyumculuk sanatıdır. Zira sinâat melekât-ı nefsânîyyedir ki amele taalluku vardır.

⁶⁶⁷ Hüznün iki rahattan birisidir.

⁶⁶⁸ Allah duada ısrarcı olanı sever.

Mana-yı beyt budur ki; zikr olunan iki resûl zergere vusûllerinde dediler ki ey üstâz-i latîf ü kâmil-i marifet ki dikkat ve kemâl hasebiyle senden kuyumculuk sanatı şehrlere fâşî ve münteşir olmuşdur. Yani etrâf-ı âlemde hüsn-i sanatın ve kemâl-i marifetin söylenir. Bade-zâ bu vasfıdan murâd tertîb-i hayl ve temhîd-i gurûrdur. Zira insan bi'z-zât kemâle mâil olduğu gibi kemâl üzerine müterettip olan medh ü senâdan dahi münbasit ve münşerihdir. Ve unfla hasıl olmayan nesne lutf u rıfkla hâsıl olur. Husûsan ki zerger-i mezkûr pâdişâhın kendi taht-ı hükümetinde olmasa cebre kâdir olmazlar ve bi'l-farz hıttasında olsa dahi dânesiz vahşi dâme giriftâr olmaz. Ve diyâr-ı Rum'da mesel-i meşhûrdur ki Osmanlı tavşanı araba ile avlar, derler. Bundan maksûd kemâl-i hîleyi beyândır. Li-muharririhî;

Ne kadar kaçsa kuş gibi uça	Tutulup ellere gelir her gûş
Şîr her-gûş olur kaza gelse	Dal ve bülbülân olur hâmuş

(Dal kartaldır ki bî-zebân halk olunmuşdur.) Bunda işâret vardır ki hased ü kibr ü ucb ü hubb-ı mâl ü hubb-ı câh u riyâ vü garaz u emsâli sıfât-ı kabîha hevâdan fâş olmuş ve ekâlim-i vücûda andan münteşir olmuşdur. Ve hevâyı letâfet ve üstâziyyet ve kemâl-i marifet ile vasf etmek mecâzdır, zâlîme âdil ve Habeşî'ye kâfûr ve mühlikeye mefâza ve taûna mübârek ve lâ yerine hayır demek gibi. Ve câizdir ki tehekküme mahmûl ola. Zira fi'l-hakîka hevâda mevcûd olan lutf kendi muktezâsında dikkat ve üstâziyyeti katında mehâret ve kemâl-i marifeti esbâb-ı dalâl ve idlâlde hazâkatidir. El-hâsıl muzill ismine [299] mazhar olmak ile sâlik dalâle a'rifdir. Ve sıfât lafzında işâret vardır ki şöhret bulan insanın evsâfidir, zâtı değil. Pes, evsâfda gâlip olan hasenât ise rûz-ı haşrde sûret-i hasene üzerine mahşûr ve eğer seyyiât ise sûret-i kabîha üzerine menşûr olup ümem-i muhtelif arasında onunla şöhret ve zuhûr bulur. Onunçün âhirete âlem-i sıfât derler. Zira herkesin bi'seti sıfatına göredir. Bu sebebdendir ki Kur'an'da gelir; *سَيَأْتِي مَا عَمَلُوا* ⁶⁷⁰Yani küffârın bed amelleri suver-i münkere üzerine zâhir ola. Li-muharririhî;

İtdük ise güher-i zâtın pâk	Olasın jeng-i elemden bî-bâk
-----------------------------	------------------------------

نك فلان شه از برای زرگری

اختیارت کرد زیرا مهتری

Nek, fethe ile işte ve şimdi demektir, înek gibi kesrle. Nitekim beyt-i âtfide gelir. Fulân ve fulâna zamme ile esmâ-ı insândan kinâyedir, muarrefi bi'l-lâm olursa insanın gayrıdan kinâye olur. Ve fulân ism-i insândan kinâye olmak ile alemeyn miyânında vâki olan ibn lafzından tahfifen hemze hazf olunduğu gibi fülâneyn mâbeyninde vâki olandan dahi hazf olunur. Zira

⁶⁶⁹ Allah işleri bilir.

⁶⁷⁰ Derken yaptıkları amellerin kötülüğü onlara göründü. (Câsiye 33)

alemden kinâye dahi alemdir. Nitekim fulan bin fulân derler. Fe-emmâ el-âlimü ibnü'l-âlim böyle değildir. Zira sıfatdır. Anunçün hemze hazf olunmaz. Tafsili Müfredât nâm kitabımızdadır. Mihter, mürekkebdır bir cüzü terdir ki edât-ı tafıldır. Ve bir cüzü mih'dır ki manası ulûdur, mukâbili kih'dır ki manası kiçidir. Mana-yı terkîbîsi olur, kadar kihterin, kiçirekdir. Burada murâd sanat-ı zergerin ulusudur. Ve sanat ulusuna pîşe-ger dahi derler.

Mana-yı beyt budur ki; işte fûlan padişâh kuyumculukdan ötürü seni ihtiyâr eyledi. Zira sanatında ziyâde ulu ve ve mukeddemsin. El-hâsıl bu sanata hazâkat ve mehâretinden ötürü seni kuyumcu başılığa ihtiyar eyledi. Bunda işâret vardır ki kuvvet-i akliyye ve kuvvet-i nutkıyye bitarîki'l-hîle rûhun hevâya tabiyyetine müteaalık söz söylediler. Ve rûhun hevâsı seninle bilebilir, dediler. Ve sen cemî-i kuvâ ve havâss arasında muhtâr ve mutemedsin diye söylediler. Bu makâmın hakîkati budur ki, irşâdın mebnâsı herkesin tevâzu ile mertebe-i hâline tenezzül ve hakikâtine duhûldür. Zira nefis-i emmâre mütekebbir ve mütekebbir ise sekrândır. Ve sekrân ile muâmelede mücâmele lâzımdır. Onunçün haberde gelir; ⁶⁷¹ ما كان الرفق في شيء الا زانه Ve bu tevâzudan murâd tenkis-i re's [300] değildir. Belki ilmü billahdır ki makâmâtı riâyettir. Ve çün bu mana hâsıl ola mütekebbir dahi mütevâzia ser-fürü edip maksûd hâsıl olur. Mütekebbire mütekebbirlik gerek dediklerinin hakikati budur. Zira mütekebbir olan men haysü lâ-yehtesibu mütevâzının mahkûmu olur. Çünkü hevâ-yı nefis bi't-tabi rûh-ı kudsîye hicâb olmak ile izâlesi lâzım idi. Fe-⁷emmâ nefste ziyâde uluvv ve istikbâr olmak ile ser-fürü etmez ve hevânın inhikârı yoluna bir tarîkle gitmezdi. Pes zikr olunan kuvvet-i akliyye ve nutkıyye hekîm-i İlâhî tarafından vâku'l-hâle vâkıf ve esrâr-ı makâma muttali olmalarıyla talîm olundukları üzre tarîk-i rıfk ve medârâta sülûk edip hevânın mertebesine tenezzül etdiler. Tâ ki ol mütekebbirinin üzerine gâlip olan maksûd-ı tezkiye cilve-ger-i hayz husûl ola. Li-muharririhî;

Râst budur ki ser-i serv-i revân

Eğilir rıfka ey serv-i revân

اینک این خلعت بکیر و زر و سیم

چون بیایی خاص باشی و ندیم

İnek'de în aslında ism-i işâretidir, hâzâ gibi. Ve kaf tasgîr içindir. Mana-yı lügâvîsi buncağızdır. Burada işte ve şimdi manaları için münselîh olmuşdur. Ve letâif-i nazm-ı Hüsrev'dendir ki gelir;

⁶⁷¹ Herhangi bir şeydeki kolaylık onu süsler.

Bu nazmda inek'den murâd eğerçi işte ve şimdi demekdir. Amma lisân-ı Türki'de olan manası itibarıyla tevsen yanında zikri latîf düşmüştür. Hilate bâlâda libâs şerh-i ilbâs olunmuştur. Nedîm ü nüdemân u menâdim bir manayadır. Şarap musâhibi ve mecâlisidir. Burada mutlak müsâhib manasıdır.

Mana-yı beyt budur ki; işte bu hilat-ı fâhireyi ve şimdilik bu teşrîf-i latîfi ve dinâr u dirhemi tut ve kabûl eyle. Adet-i mülûk ve dîden-i dîrîne-i selâtin üzre ki davet etdikleri kimseye ikrâmen ve ikram murâd etdiklerine icâleten mâl gönderirler. Çünkü huzûr-ı şehriyârîye gelesin, hass u musâhib olursun. Yani bu mertebe ile kalmazsın. Belki kudüm etdikde ziyâde râğbet ve itibâr bulursun. Husûsan merâtib-i ihtisasiyyeden ser-i zergerân olmak ile şeref-yâb olursun. Şimdi ki sana kulakdan âşık olmuştur, gelip izhâr-ı mahâret etdikde muhabbet ve alâka efzûn olur. [301] Li-muharririhî;

Nazar-ı şah benzer iksîre
Salmasın sâye hümâ isterse

Sîm olur tarhla ecsâd-ı siyâh
Şâh eyler gedâyı sâye-i şâh

Bunda hil'at sohbet ve zer u sim muktezeyât-ı hevâ olan zîb ü ziyete ve husûsiyyet-i nefsin ruha hâtûn mesâbesinde olmasına ve nedâmet-i işrete işâretidir. Velâkin kable'l-tezkiye olan işrete, işret-i mecâziyye ve bade't-tezkiye olana işret-i hakikiyye derler. Zira ol vaktde hevâ Hüdâ'ya münkalib ve bâtil Hakk'a mütehavvil olur. Pes bu inkılâb u tahavvül bulunmadıkça hâtûn-ı nefis ki haseki mesâbesindedir, sultân-ı rûha mutfa olmaz. Ve çün beyâyî lafzından hüsn-i ihtiyârla itâat fehm olunur ki mürüvvet kabîlindedir. Eğerçi ki bu ihtiyârda mana-ı cebr dahi vardır. Nitekim mâl-ı firâvân yüzünden zerger mecbûr oldu. Bu sebebdendir ki hukemâ-ı İlâhiyye derler; Allah tealâ bir nesneyi inde'l-esbâb işler. Yoksa bilâ esbâb değıl. Yani esbâb yüzünden kesb vardır, kıyâs olunur. Fe-emmâ Allah Tealâ ⁶⁷³فعال لما يريد Ve Kur'an'da gelir; هو القاهر فوق عباده ⁶⁷⁴ Ve bu makâmın tafsîli vardır, mahallinde gelir inşaallahu tealâ. Li-muharririhî;

Urmak istersen eğer hakdan dem

Eyleme selb-i ihtiyâr-ı Adem

مرد مال و خلعت بسیار دید

غره شد از شهر و فرزندان برید

⁶⁷² Hüsrev serkeş güzellerle beraberdir. Bu sebeble şimdi aşk kurbacı seninledir.

⁶⁷³ İstedîğini yapandır. (Hüd 107)

⁶⁷⁴ O kullarının üstünde yegâne hakimdir. (En'âm 61)

Bisyâr mâl u hilatin mecmûu itibârıyla sıfatdır. Ve câizdir ki yalnız mala sıfat ola, atfla faslı mâni değildir. Mâl mutlakan kalbin meyl eylediği eşyâdır, nâtık olsun, sâmit olsun. Burada murâd mâ-kabli karînesiyle zer ü sîmdir ki fi'l-hakfka kesret ile mevsûfdur. Gırra kesre gaflet manasına masdardır. Ve burada murâd mağrûrdur.

Mana-yı beyt budur ki; merd-i zerger mâl-ı bisyâr ve hilat-ı kıymet-dârı gördükde mağrûr u firifte olup şehri olan Semerkand'dan ve evlâd u ıyâlınden kesildi. Yani müfârat kıldı ve dûr düşdü. El-hasıl ol iki emir ⁶⁷⁵بالبير تسعبد الحر mefhûmunca ve ⁶⁷⁶الانسان عبيد الاحسان fehvâsınca zergeri teshîr edip vatanından çıkardılar ve yola revân oldular.

⁶⁷⁷ بهيج وجه مغير نمى شود تقدير

مقررست قضا كر هزار سعى كنى

Merd'den murâd hevâdır. Zira tasarruf u tasallutu hasebiyle merd hükmündedir. Ve şehrdan murâd [302] şehri vücûd ve ferzendândan murâd, hırs u buhl u gazab u şehvet u sâir sıfât-ı rezîledir. Maâ-hâzâ hırsdan hâsed ve buhliden hıkd ve gazabdan kibr ve şehvetden envâ-ı meâsî tevellüd eder. Pes, ferzendân lafzında, evlâd-ı evlâda dahi işâret vardır. Suâl olunursa ki hevâ cesed-i insânî müstemil olduğu nefste merkûzdu, pes, nice müfârat eder. Cevâb budur ki, vücûd-ı insânî iki âlemden ibâretidir. Biri âlem-i rûh biri dahi âlem-i ceseddır. Pes, hevânın âlem-i cesedden âlem-i rûha doğru hareketi cesedden taallukunun inkıtâna ve andan tevellüd eden ahlâk-ı zemîme ve sıfat-ı kabîhanın zevâline delâlet eder. Zira ahlak ve sıfâtın kıyâmı hevâ iledir, evlâdın kıyâmı peder ile olduğu gibi. Çünkü hevâ aradan çıka, ona tâbi olanlara perişânlık gelir ve her bir vechle zevâl bulur. Ve bu perişânlıkda rûha cemiyet vardır. Nitekim asker-i küffâr münhezim olsa asker-i İslâm'a cemiyet hâsıl olur. Pes, nefsin hevâ ile alâkası oldukça rûh murâdına cüdâdır. Ve bundan fehm olunur ki kâhîce ⁶⁷⁸نفسك مطيتك فارفق بها vefkınca bazı müsâadât hâsıl olur. Fe-emmâ nefis ana mağrûr olmaya. Zira her rızân gâyeti fitâm ve her ittisâlin nihâyeti insirâmdır. Husûsan ki rûha tenezzül vâki olsa kâide-i hükemâ-ı İlâhiyye budur ki, kânun-ı şerîat ve mizân-ı tarîkat üzre teşdîd-i riyâzât ve mücâhede ederler. Tâ ki ulûm-ı tâze ve hakâyık-ı bî-endâze ile müşerref olurlar. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁷⁹واتقوا الله و يعلمكم الله Ve hadîsde gelir; يعلم ⁶⁸⁰من عمل بما علم ورثه الله علم مالم

⁶⁷⁵ İyilik yapmakla hür kimseyi köleleştirirsin.

⁶⁷⁶ İnsan iyiliğin kölesidir.

⁶⁷⁷ Eğer kaza kararlaştırılmışsa bin kere çalışsan da takdiri hiçbir şekilde değiştiremezsin.

⁶⁷⁸ Nefsin senin bineğindir. Ona iyi davran.

⁶⁷⁹ Allah'tan korkun, O size ilim öğretiyor. (Bakara 282)

⁶⁸⁰ Her kim bildiği ile amel ederse Allah ona bilmediğini de öğretir.

Şemsîr-i gazâ çekmeyecek nefs-i adûya
Şerri dokunur şehri-i vücûd içre kamuya

اندر آمد شادمان در راه مرد

بی خیر کان شاه قصد جاننش کرد

Ender, burada zâiddir ki tahsîn-i lafz için gelmiştir. Ve tahsîn-i zarûretle ta'lîli dahi münâfi değildir. Şâdmân'da mân benzeyici manasınadır. Yörüklerin kara evine hân-mân derler, eve benzediği için. Zira hân menzîldir. Ve Türkmen'e dahi, Türk'e benzediğinden ötürü Türkmân derler. Ve gîzlet ü cesâmetde kalaya benzediğinden ötürü iri adama dizmân derler. Velâkin mana-yı terkîbisi mülâhazasından münselîh olmuştur. Pes, şâdmân şen ü fereh-nâk olan kimseye derler. [303]

Mana-yı beyt budur ki; merd-i zerger yola şen ü şâd geldi, pâdişâha kuyumcu başı olmak ve sadâret ü riyâset bulmak mülâhazasıyla. Haberi yok ki ol padişâh onun cânına kasd etmiştir. Yani pâdişâhın ana ikrâm sûretinde davetden murâdı ihânet ve katl idi. Zerger ise verâ-ı perdede olan kazâ-yı mübreme muttali olmayıp başına ne geleceğın bilmedi. Ol yolda gelirken kaza onun öncesin basıp gelirdi. Ve Ulvî nazmında gelir;

Sarmaşıp çıkdı dıraht-ı ömre mâr-ı ecel
Âşiyân-ı tende yatur bülbül-i cân bî-haber

Bunda işâret vardır ki, dünya insânın yüzüne güldüğüne mağrûr olmamak gerekdir. Zira evveli hânde ve şeker âhiri girye ve zehirdir. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Bakma dünya yüzüne güldüğüne

Döne yüzü ve zehr ola lezzât

Ve nefs-i hayvânî hevâsına müsâade mülâhazasıyla şâd oldu. Bilmedi ki âhir hevâsı zebh olup gama düşse gerekdir. Velâkin bu gam hakîkatde ana sürûr ve bu mevt ayn-ı hayâtıdır. Hikâyede gelir ki, bir derviş kaysı zamanı kaysı ağacı altına varıp nefsi iştihâ etdikde birisine sâim olup mevsim-i âfîde müsâade üzerine muâkade olundu. Sene-i cedfdede tahte'ş-şecereye vardıkda yere düşenlerinden ahz eyledi. Nefsi buna muâraza eyledikde benim seninle kavlim mutlaka kaysıya idi. Ağaç üzerinde iyilerine değil idi, dedi ve def eyledi. Nefs dahi şehvetinden meyûs olup rûha gıdâ-ı manevi hâsıl oldu. Zira zâhirin noksânından bâtına kemâl vardır. Li-muharririhî;

Uyma hergîz hevâ-yı nefs-i bede

Düşme zinhâr azâb-ı ebede

اسب تازی نشست و شاد تاخت

خونبهای خویش را خلعت شناخت

Esb, husûsla atın ismidir. Eğerçi bâ-1 Arabî ile telaffuz olunur amma aslda bâ-1 Acem iledir. Vechi Dekâik'de mestûrdur. Tâz ism-i masdardır, tâzîden'den. Tâzîden çapmakdır, şol ata ki anda hâlet ola ana tâzî derler. Ya'sı, ya-1 nisbet-i lâzımedir. Tâzî Arabî manasına da gelir, dahhâk-1 tâzî ibâretinde olan tâzî o manayadır. Burada esb-i tâzî'den murad Arabî atdır. Gerek hakîkate ve gerek iddiâ-1 veche tahsîs-i havassa kesîresi ve husûsan sûrat-1 serfidir. Bu sebebdendir inde'l-korsan merğubdur.

Kuş yetişmez der idim [304] olmasa tayyâr eğer
Edemez gerdene zirâ ki ne sarsar ne sabâ

Ve sayd u şikâr için muehhez olan kelb-i sulûkiyye dahi tâzî dedikleri sûrat-1 seyrinden ötürüdür. Ber lafzı takdîrde esb üzerine dâhildir. Taht mâzîdir, tahten'den. Tahten seğırtmek ve koşmak manasınadır. Hûn-behâ'da olan bahâ Farisî'dir ki kıymet manasınadır. Hilatın beyânı mürûr eyledi.

Mana-yı beyt budur ki; zerger-i mezkûr uyûbdan müberrâ ve umûr-1 munakkıسادan muarrâ olan Arabî at üzerine oturdu ve bindi. Ve şâd olduğu hâlde Semerkand'dan pâdişâh cânibine seğırtti ve koşdu. Kendi kanı bahâsını hilat fehm eyledi ve teşrif sandı. Yani muaccelen ona itâ olunan mâl gerek hilat ve gerek sîm ü zer ve gerek esb-i tâzî kanı bahâsı ve nefsinin diyeti idi. O ise mağrûr olup itâ-1 mahz ve inâm-1 mücerred kıyâs eyledi.

Bakma dünya yüzüne ki güldüğüne Döne yüzü ve zehr ola lezzât

Bundan fehm olunur ki cânib-i şehriyâriden kudûm eden dü emir zergere Arabî at dahi getirmişler ve tedârik kılmışlardı. Ve bunlar muazzam levâzım olmak ile tahsîs olundu. Sâir esbâb dahi buna kıyâs oluna. Esb-i tâzîden murâd merkeb-i murâddır. Li-muharririhî;

Erenler dehrde murâdâtına

Binerler hakikât murâd atına

Ve bazı letâifde gelir;

Sûfiler nefis atına binip sipâhiler gibi
Sarkıdır sorguç yerine ensesinden taylasan

Bu sebebden şâd oldu. Zira nefsin murâdı hâsıl olmadıkça gam u gussâdan hâlf olmaz. Ve bazı ehl-i tevfl أربع منهم من یشى على اربع⁶⁸¹ âyetini taleb-i câh için râkib-i mürâkıb olanlara haml eylemişlerdir. Velâkin bu murâda vusûl ile mağrûr oldu. Bilmedi ki bu makûle hayât kendinin sebep-i helâkidir. Anunçün Kur'an'da gelir; ان الله يأمرکم ان تذبحوا بقرة⁶⁸² Yani bir kimsenin bakara-ı tabîatı shevât-ı fâniyyeye meyl eylese sikkîn-i muhabbet ve kezâlik riyâzet ile anı zebh etmek gerekdir. Tâ ki bu fenâ içinde hayât-ı bakiyye bula. Zira evvelki hayâtı memât hükmündedir. Ve bu hayât-ı cismâniyye mecâzîdir. Hakîkatı, hayât-ı rûhaniyyedir ki muhabbet-i Hak'la hâsıl olur ve kezâlik Kur'an'da gelir; اذہبتم طيباتکم في حيوتکم الدنيا⁶⁸³ Yani nefis-i hayvânî istifâ-yı lezzât-ı fâniye etmek ile rûhun lezzât-ı bâkiyyeye istidâdını ibtâl etdi. Zira bir nesnenin zâhiri [305] kemâl balsa noksan kabûl eder ve bi'l-aks. Pes, lezzât-ı fâniyyeyi terk ile istidâd-ı rûhu tekmiil etmek lâzımdır, ve illa hasâret zuhûr eder. Anunçün istifâ-ı lezzât-ı fâniye edenlere فالیوم تجزون عذاب الهون⁶⁸⁴ denilir. Ve istifâ-ı lezzât-ı bâkiyye edenlere کلو واشربوا هنيئا بما اسلفتم في الايام الحالية⁶⁸⁵ denilir. Yani rûh gıdâ-ı manevîden hazz-ı evfâ bulmak ile nefis-i hayvânî dahi ona tebeiiyetle gıdâ-ı sûrî ile istimnâ' eder. Nitekim bir âyetde dahi gelir. فيها ما تشتهيہ الانفس و تلذذا لاعين⁶⁸⁶ Pes, müştehiyât-ı enfüs naîm-i cennetin sûrîsidir ki mekulât ve meşrûbât ve sâir esbâb-ı tena'umdur. Ve müstelezzât-ı a'yun naîm-i beheştin manevîsidir ki müşâhedât ve muâyenât ve ulûm u hakâyık ü ezvâkdir. Bundan لارض من كأس الكرام نصيب⁶⁸⁷ sırrı zâhir ve kümmel-i insânın mevtille vucûdlarının adem-i inhilâli hikmeti bâhir oldu. Li-muharririhî;

Çünkü cânın medâr-ı kâridir
Hor bakma cihânda dervişe

İzzet-i cân bedene sâridir
Belki bir devlet ehli yâridir

Suâl olunursa ki dünyâda Hazret-i Yûsuf ve Davud ve Süleyman ve İskender ve emsâli aleyhisselâm erike-nişîn-i devlet olmak ile lezzât-ı bakiyyeden behreleri kalîl olmak lâzım gelir? Cevâb budur ki, muhill olan mücerred dâire-i devletde bulunmak değildir. Belki istifâ-ı huzûz-ı nefsâniye etmektir. Enbiyâ ve evliyâ ise bu manadan müberrâdır. Onunçün devlet içinde fakrle iftihâr ederlerdi. Nitekim Hazret-i Süleymân aleyhisselâmın مسكين جالس مسكينا⁶⁸⁸ makâlesi şâhid-i adldir.

ای شده اندر سفر با صد رضا

⁶⁸¹ Kimi dört ayak üstüne yürür. (Nûr 45)

⁶⁸² Allah muhakkak ki bir sığır boğazlamanızı emrediyor. (Bakara 67)

⁶⁸³ Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeyleri harcadınız. (Ahkaf 20)

⁶⁸⁴ Artık bugün alçaltıcı bir azab ile cezalandırılacaksınız. (Ahkaf, 20)

⁶⁸⁵ Geçmiş günlerde işlediklerinize karşılık âfiyetle yiysin, için. (Hakka 24)

⁶⁸⁶ Orada canlarının istediği gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. (Zuhruf 71)

⁶⁸⁷ Kerim ve cömert olanların kadehinden yerin de nasîbi vardır.

⁶⁸⁸ Miskin miskinle oturandır.

Münâdi mahzûfdur ki sergerdir. Sefer, lügatde kat-ı mesâfedir. Keşf-i ahlâk-ı misâfir etdiği için sefer denildi. Sufiyye katında seyr-i kalbden ibâretidir ki zikrle Hakk'a teveccühdür. Suû'l-kazâ mukziyyün bed demektir. Zira nefis-i kazâda bedlik olmaz. Ve bi'l-kaderi hayrihî ve şerrihî ibâretinde olan hayr u şer huluv u mür u mahbûb u makrûha mahmûldür. Bu manayı biyedike'l-hayr makâlesi müeyyiddir. El-hâsıl kaza ve kader emr-i vâhiddir ki sıfât-ı Hak'dır. Hayr u şerr ibâda nisbetledir. Bu makamın tahkîki güzzer etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; ey seferinde sad rıza ve hezâr sefâ-yı hâtırla kendi ayağıyla mukziyyün [306] bed cânibine gitmiş zerger. Mukziyyün bedden murâd helâkidir ki pâdişâh elinde kaza olunmuş idi. Pes ol kaza-yı mübremi def edemeyip kendi ayağıyla varıp cellâd-ı kazâ eline girdi. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁸⁹ و اذا اراد الله بقوم سوء فلا مرد له Ve haberde gelir ki herkesin türâbı ne mevziden ahz olunduysa âhir bir bahâne ile oraya sevk olunur, gerek karîb ve gerek baîd. Nitekim kütüb-i muteberede şevâhidi beyân olunmuş ve asâr-ı müteceddede mâsdaki bilinmiştir. Bundan fehm olunur ki, kazâyı kazâ ile def etmek muallakâta göredir. Ve illâ mecz ü mâte çâre yokdur. Ve enbiyâ aleyhisselâmın ümemi davet etdikleri ve med'uvv olanların kimi kabûl ve kimi redd edip necât buldukları ve helâk oldukları bu sırta dâirdir, f'efhem cidden. Ve bunda sefer-i kalbe dahi işâret vardır. Zira tarîk-i Hakk'a niçe kavâfil maktû ve niçe revâhil âciz ve zebûn olup ser-menzil-i murâda ermemişlerdir. Ve bazıları evâil-i mutmainneye dek hareket etmiş ve harîm-i kurbe dek gitmiş iken rec'-i kahkarî hasebince geldiği yola dönmüş ve çerâğ-ı ikbâli nefis-i kahrla söyünmüştür. Bunlar eğerçi kendi zu'mlarınınca murâda erdik ve cemâl-i Hakk'ı gördük diye şâd olup gezerler. Fe-emmâ katiât ve hicrân erbâbı olduklarının bilmezler ve yol yanıldıklarının anlamazlar ve hicâb-ı zulmânî veya nurânî ile mahcûb iken sû-ı hâllerin fehm eylemezler. Pes, anlar şol nihâl-i tâzeye benzerler ki henüz kesilmek ile ter turur. Fe-emmâ bir saatden sonra pejmurdelik zâhir olup asıdan münkâtı olduğu bâhir olur.

تا رهروان برهنمایی نمی رسد⁶⁹⁰

واقف نمی شوند که کم کرده اندر راه

در خیالش ملک و عز و مهتری

کفت عزرائیل رو آری بری

⁶⁸⁹ Allah bir topluma kötülük dilemiş mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur. (Râ'd 11)

⁶⁹⁰ Gelip geçenler yolda kaybolduklarını anlamadıklarından artık yol gösteren bir rehbera ulaşamazlar.

Azrâil, Abdullah demektir, murâd melekü'l-mevtdir ki mazharı kudretidir. Onunçün cebârire-i mevtle izlâl ve kahârire-i fenâ ile irğâm eder. Rev, fethle emrdir, yürü git manasına. İtibâr-ı mütekaddemîn üzre reften'den müştakdır. Ber, burada meyve manasınadır ki süd ve menfaât murâd olunur.

Mana-yı beyt budur ki; zergerin kuvvet-i mütehayyile ve dimağında devlet ü saltanat ü izzet ü riyâset var idi. Yani bu sevdaya düşmüş idi. Azrâil ise demiş idi ki, yürü ey zerger, pâdişâh yanına tahsîl-i murâd için süd u menfeât götürürsün. [307] Yani götüremez ve murâda eremezsin ve belki zarar ve ziyân görüp helâk olursun. Zira kazâ elindesin. Senin ise bu manadan haberin yoktur. Nitekim Ulvî nazmında gelir;

Sarmaşıp çıkdı dıraht-ı ömrüme mâr-ı ecel
Âşiyân-ı tende yatır bülbül-i cân bî-haber

Ve bunda sâir mağrûrân-ı dehre tenbîh vardır. Nitekim tefâsirde mestûrdur ki Leyle-i Berâtda cemi akziyye sebt olunup defteri melâike eline verilir ve nicelere ki ol senede mevt yazılmışdır, mağrur olur gezerler. Ve belki tehhül edip ferzendleri dahi gelir. Li-muharririhî;

Nûş-ı câm-ı gurûr edip böyle
Ayağı kaldırıp bu meclisden

Ne aceb mest-i bî-şuûr olasın
An-karîb âzim kayûr olasın

Velehü;

Çekmeden hatt-ı butlân sutûr-ı âmede
Bu levhi şüste-i âb-ı nedâmet eyleyelim
Acûz-ı dehre zebûn olmanın ne hüsnü var
Zamanıdır hele merdâne gayret eyleyelim

Bunda işâret vardır ki, kahr-i ilâhî fi'l-hakîka makhûre muttasıldır. Eğerçi ki zuhûru vaktine merhûndur. Pes, hidâyete nazar etmek gâyete nazardan dakîkdir. Zira gâyet bidâyetin mirâtıdır. Her ne sûret ki âlem-i ezelde sübût bulmuşdur, âlem-i ebedde dahi merf olan odur. Ve nefs-i hayvânî firifte-i sûret olup saltanat-ı cesed gözetirdi. Fe-emmâ azrâil-i kudret elinde zebûn u makhûr olup hilâfet-i rûh-ı sultânîye ihsân olundu. Yani hevâyı izâle ile tasarruf-ı vücûd zâhiren ve bâtinen rûha müfevvez oldu. Zira hevâ müfsid-i fi'l-arz idi ki murâd arz-ı vücûddur. Pes, موسى لکل فرعون⁶⁹¹ hasebince her nefs-i kâfire bir mürşid-i kakhâr musallat olup arz-ı vücûdu ıslâh ve hazânelerini zuafâya teslim eyledi.

چون رسید از راه آن مرد غریب

⁶⁹¹ Her firavun için bir Musa vardır.

Merd-i garîbden murâd zergerdir ki vatan-ı me'lûfu olan Semerkand'dan müfârat edip pâdişâh sâkin olduğu dâru'l-mülke kudûm etmişdir. Ve câizdir ki ki garîb lafzı şefkat üslûbu üzerine câri ola. Nitekim örfde câridir ki miskin ve garîb benî Adem başına ne geleceğın bilmez derler.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü zerger-i mezkûr kat-ı bevâdî ve mefâviz ve tayy-ı merâhil ve menâzil ederek dâru's-saltanata dâhil oldu. Ve husûs üzerine sohbet-i [308] tabîb ile şeref buldu. Tabîb anı huzûr-ı şehriyârîye ilettdi. Suâl olunursa ki, tabîble tevessüle vech nedir? Maa-hazâ mukerrebân-ı dergahda vefret vardır. Cevâb budur ki, bu mana yani zergerin ibtidâ sohbet-i tabîbe duhûlu yâ tabîbin sipârîşinden nâşî veya bazı ekâbir-i devletin fi'l-cümle sırr-ı kârdan vukûfuna dâirdir. Zira câriye husûsunda hall ü akd u tedbîr ü tedârik tabîb elinde olduğın bilirdiler. Tabîb dahi miyânda olan muâkade-i pâdişâhî üzre zergerin elin alıp huzûruna ilettdi. Nitekim örf-i nâs üzre manzûr u mültefit olanlara bu vaz' üzre talîm ederler. Bunda işâret vardır ki, rûhun makamına göre nefis garîbdir ki kendi memleketi değıldir. Zira nefsin memleketi olan cesed ü alem-i mülkdür. Ve rûhun memleketi âlem-i melekûtdur ki bâtın-ı mülkdür. Ve hevâ nefsdan dûr düşüp ibâd eylemişdi. Bu sebebdan nefis fikdân-ı murâdât ve ivâz-ı müstehiyyât ile zebûn u dil figâr idi. Çünkü hevâ-yı nefis husûle geldi ve gurbet kurbete ve firkat vuslata mübeddel oldu. Nefsin terbiyesine müvekkil olan mürşid-i kâmil dahi li-ecli'l-maslaha bu perişânları cem edip ibtidâ huzûr-ı rûha vardı. Zira bu terbiye rûhun bedene taallukuna menût idi. Ve bir dahi bi'z-zât rûhun salâh-ı hâli idi. Zira fi'l-hakîka garîb olan rûh idi ki nefsin hevâyâ meyl-i tâmmı hasebiyle vatan-ı melûfuna avdetden mehcûr ve teşrifât-ı rûhaniyyeden bi'l-külliyeye mehcûr idi. Ve bunda remz vardır ki, zimmînin mescide duhûlü lâ-bisdir. Onunçün zergeri huzûr-ı pâdişâha ilettdiler. Velâkin müslimin kenîseye duhûlu mekrûhdur. Onunçün pâdişâh kendi makamında pâ-bercâ oldu. Bundan fehm olunur ki, nîk olanlar sohbet-i bedândan hazer etmek gerekdir. Zira sohbet-i müessiredir, meğer li-ecri'z-zarûre ola. Nitekim seferde refâket için tecvîz olunmuşdur. Fe'ref cidden. Li-muharrihi;

Olma nâ-cinsle hergîz müşterek

Hem-nişînin kendi cinsinden gerek

سوی شاهنشاه بردندش بناز

تا بسوزد بر سر شمع طراز

Şahinşâh, bâlâda bilindi. Berdend cem îrâd olundu. Zira tabîbe erkân-ı devlet ve hüddâm-ı harem dahi mukârin idi. Ve câizdir ki cemiyet tazîme mahmûl ola. Nâz marûfdur, niyâz mukâbilinde müstameldir. Tırâz Farisiden muarrebdir. Ve büleğâ-ı Arab [309] bu kelime ile tekellüm eylemişlerdir. Nitekim Hasan raziyeallahü anh nazmında gelir;

بيض الوجوه كريمة احسابهم
شم الانوف من الطراز الاول⁶⁹²

Tırâz kaftan omuzuna ve yen ağzına altınla etdikleri nakış ve zînete derler. Diyâr-ı Rûm'de mahcûrdur. Ve kâh olur ki, her nesnenin iyisinde ve yaraşıklı ve zîbâ manasında istimâl olunur. Bu mahalde murâd budur. Zira şem câriyeden ibâretedir, âşık ana pervâne olduğu cihetden. Nitekim Fehîm şiirinde gelir;

Sabaha kalma şem-i Yûsuf-âsâ olma dâmen-i zen
Bezm-i engüştümüzden destimiz ey mâh kûtehdur.

Bu beyt-i pür sanatda Fehîm-i sencin şem-i Yûsuf ile murâdı Züleyhâ'dır.

Mana-yı beyt budur ki; tabîb anınla bile bazı hüddâm-ı harem ve ağâyân-ı muhterem zergeri nâz u naîm ü iltifât-ı azîm ile cânib-i pâdişâha iletdiler. Ve erike-i iclâl kurbuna erişdirirler. Tâ ki zerger-i mezkûr câriye-i zibânın başı üzerine yana ve pervâne gibi ana yakıla, hâsılı sohbetiyle müşerref ola. Zira sohbet-i şâha duhûlun meâli budur. Ber ser yerine ez ser olsa onun ucundan âkîbetinde helâk ola demek olurdu. Li-muharririhî;

Bâzî-ı aşk oynadı gerçek
Âşık-ı yâr isen hakîkatde
Şule-i şema ile pervâne
Sana yanmaktan ana pervâne

Suâl olunursa ki, zâhir-i kelâmdan fehm olunur ki zerger câriyeye âşık ola, maa-hazâ emr bi'l-aksdir? Cevâb budur ki, âşık u maşûk miyânında olan aşk-bâzlık iki taraftandır. Şu kadar var ki câriyede mütekaddem ve zergerde müteahherdir. Pes, ikisi de âteş-i aşka yanmış ve bûy-ı muhabbete boyanmışdır. Ve Müftü Yahya Efendi şiirinde gelir;

Bezm-i aşkla nitekim pervâne geldin ey gönül
Yan yakıl ol şem-i hüsne yana geldin ey gönül

Bunda işâret vardır ki, müştehiyyât-ı nefsin husûlu kederi müteakkibdir. Nitekim şem'in zuhûru pervânenin helâkine sebebedir. Pes, telâfi-i mâfât ve telakkî-i murâdâta iğtirârdan ictinâb lâzımdır. Hususan rûh-ı sultânînin hevâya müsaâdesi tezkiye-i nefis içindir. Zira kabîl-i izdivâc

⁶⁹² Onlar beyaz yüzlülerdir. Nasipleri şerefliidir. Burunları yukarıdadır. Birinci sınıf insanlardandırlar.

için idi. Tezkiye ise bu manâ üzerine mebnûdir. Onunçün innîn terk-i zenî, amâ terk-i nazar üzerine me'cûr olmazlar. Zira murâdları ile izdivâca salahiyyetleri yokdur. Li-muharririhî;

Kâfir rendeye çek şemşîri   Denile nâmına tâ kim gâzi
Nice gâzi olur o nâmerd kim   Etmeye ma'rekede cân-bâzi [310]

شاه دید او را بسی تعظیم کرد

مخزن زر را بدو تسلیم کرد

Tazim burada tehekküme mahmûldür. Ve hadîsde gelir; يقومونكم العار في الدنيا و النار في الآخرة Bu hadîsde işâret vardır ki, ta'zîb ehl-i nâr ta'nîm ehl-i cennetde şartdır. Nitekim İhyâ'da mestûrdur. Mahzen hazîne yani emvâl-i nefise durduğu yerdir, hizâne de derler, kesr ile.

Mana-yı beyt budur ki; zergere pâdişâhın muvâcehesine geldikde pâdişâh zergeri görüp tehekkümen ta'zîm veya li-ecli'l-maslaha tevkîr u tekrim eyledi. Ve ta'zîminin eseri bu oldu ki ana altın hazînesini teslîm eyledi. Yani salîm ve hâlis kıldı. Murâd, çok mal verdi ve elin devlet-i uz mâya ir gördü demektir. Yani mukaddeman ayağına irsâl etdiği atâ üzerine muzâaf kıldı. Zira bezl-i mâlî tahsîl-i merâma vesîle bildi. Nitekim demişlerdir; الدرهم لجروح الدهر مراهم⁶⁹⁴ Bunda işâret vardır ki, zergere zer bahş etmek münâsib olduğu gibi tâ ki anınla envâ-ı zîb u elvân-ı zînet-sâz ola. Kezâlik hevâya dahi ol vechle müsâade etmek hevâya mahbûbdur. Tâ ki anınla gûnâgûn müştehiyyat ictilâb ve rengârenk mültesemât iktisâb eyleye. Nitekim Kur'an'da gelir; الذهب و الفضة⁶⁹⁵ ilâ âyet. Nisâ takdîm olundu. Zira musibb-ı şehvet olduğundan mâ-ada sebep-i mefhâret olan evlâd ve zükûrun masdarıdır. Ve zeheb fidda üzerine takdim olundu. Zira meskûku kalîlü'l-dâire ve kesîri'l-fâidedir. Ve bundan fehm olunur ki nefs-i hayvânî hubb-ı zînet üzerine mecbûldur. Binâen alâ hazâ, sûret-i nefis olan havâtin dahi zîb ü zînete mâiller ve nimete harislerdir. Ve hadîsde gelir ki; ابن الساء فقيل شغلن الاحمران الذهب و الزعفران⁶⁹⁶ Yani, الحلى و مصبوغات الثياب. Bunda remz vardır ki, nisâdan tezkiye-i nefis etmemiş ve cennet-i kalbe duhûl etmemiş nâdir ve belki mutlakan selâh-pezîr olmuş nefis kalîldir. Suâl olunursa ki zeheb ü harîr ile tezeyyün etmek inâs-ı ümmete helâl ve zükûra haram olduğunun sırrı nedir? Cevâb budur ki, nisâ âlem-i mülkden olan nefs-i hayvânî ve

⁶⁹³ İçinizdeki sefihlere ikram ediniz. Çünkü onlar size dünyada utanç ahirette de ateş getiriler.

⁶⁹⁴ Para dünyanın açtığı yaralara ilaçtır.

⁶⁹⁵ Kadınlara oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. (Al-i İmrân 14)

⁶⁹⁶ Bana cennetekiler gösterildi. Orda kadın ehlinin az olduğunu gördüm. Kadınlar nerede dedim. Onlar kırmızı altın ve güzel kokularla meşguller, denildi.

cesed-i insâniye [311] işâret olmak ile şeriâtden fi'l-cümle tezeyyüne ruhsat verildi. Zira âlem-i mülk âlem-ı sıfâtın sûretidir. Ve sıfât zâta libâsıdır. Pes, zâhir-i hâl zînetden ibâretdir. Fe-emmâ ricâl-i âlem-i melekûtdan olan rûh-ı sultâniye işâret olmak ile mertebe-i hakikatde taallukât-ı ekvâna izin verildi. Eğerçi rûh libâs-ı takvâ ile melbûs ve zînet-i ahlakla müzeyyendir. Nitekim beyne'l-meşâyih libâs-ı hırka dahi bu mana üzerine dâirdir. El-hâsıl rûhun sıfâtı tecerrüd ve nefsin sanatı telebbüsdür. Velâkin telebbüsün haddi olmak ile isrâfdan nehy olundu. Ve bu makamda isrâf odur ki, telebbüs etmek mücerred nefis için ola. Anunçün kat-ı alakât etmede teşdîd ederler. Mücerred telebbüsten men etmezler. Zira mertebe-i cesedin ve belki mertebe-i sıfâtın hükmünü riâyet ederler. Pes, rûh-ı revânı zer-i taallukâtdan tecrîd ü tazîm müştehiyyâtı olan ekvândan tahlîs lâzımdır. Tâ ki sîm-i sıfât-ı Hakkâniyye ve ahlâk-ı Rabbâniyye ile mütezeyyin olup tahlîl ve ta'kidin sırrı zuhûra gele. Ve bunda mahzen-i zeri zergere teslîmden câriyeyi zergere teslîme dahi işâret vardır. Nitekim gelse gerekdir. Zira zer zînete işâretdir ki zen onun mahzenidir. Ayn;

Zen demek âlemde zînetden ibâretdir hemân

پس حکیمش گفت کای سلطان مه

آن کنیزک را بدین خواجه بده

Hâceden murâd zergerdir. Burada hüsn-i mevki vardır. Zira bâ-yı manasına gelir ki mâlikiyyet onun levâzımâtındandır. Lügat-i müşterekeden olan efendi lafzına karîbdir. Zira efendi aslında mâlikü'l-abd demektir. Burada dahi zergere hâce demek mâlda mâlik-i kenîzek olmak hasebiyledir. Maa-hazâ bi-hasebi'z-zâhir izzeti dahi vardır.

Mana-yı beyt budur ki; pes pâdişâha hitâb edip dedi, ey ulu sultân, ol câriyeyi bu azîz ü şerife temlik eyle. Velâkin bu kelâm zergere huzurunda değil idi. Nitekim beyt-i âtî ana karînedir, meğer sırren ola. Velâkin baîddir. Ve câizdir ki beyt-i âtînin mazmûnu vâki beyân tarîkiyle Mevlâna tarafında ola. Nitekim nezâiri mürûr etmişdi. Bu sûretde huzûr-ı zergerde olmaya mânî yokdur. Hekim ile pâdişâh arasında kazıyye-i mahûd olmak ile o kadar demek kifâyet eyler. Pes, bu kelâm pâdişâhın bir nev itâsını dahi isticlâba işâret eyler. Zira temlik-i câriye mukaddemen etdiği envâ-ı inâmı [312] tekmîl bâbındadır. Bunda işâret vardır ki, rûh-ı sultânî ulu sultandır. Zira iklim-i vücûdun şehriyârı ve memleket-i cesedin tâcdârıdır. Zira zimâm-ı teşrifât yedinde ve cemî tedbirât onun reyindedir. Ne kadar hüddâm-ı vücûd var ise ana musahhar ve tev'an ve kerhen fermân-berdir. Onunçün bâĝî-i hevâyı derdest ve âhirü'l-emr şikest eyledi. Ve nefis-i hayvânî telvînden halâs olup pâdişâh için mustahlis oldu. Şu kadar vardır ki, her kâr-ı sa'b u düşvârın

husûlu الوسيلة⁶⁹⁷ وابتغو اليه الوسيلة⁶⁹⁷ mazmûnu üzre bir âkilin tedbîrine menût ve bir kâmilin irşâdına merbûtdur. Velâkin bu tedbîr ve irşâd emr-i hâric itibârıyla evfâk ile istiklâl-ı rûhu münâfi değildir. Ve burada bir işâret dahi budur ki, nefis-i emmâre evsâf-ı rezîleden tezkiye bulmadıkça hevâ elinde esîrdir ve hâlik hükmündedir. Onunçün hadîsde gelir; عبد الدينار و عبد الدرهم و عبد الخيصة; Velâkin taallukdan sonra tecerrüd etmek tecerrüd-i aslîden min vech efdaldır. Zira esmân-ı mütekâbile üzerine cârîdir. Onunçün enbiyâ aleyhisselâm ve bazı evliya-ı kirâm kaddesallahü esrârehüm eğerçi ki fitrat-ı aslıyye üzerine meftûr ve umûr-ı mâniden mahfûz idiler. Velâkin intihâ-ı ömre dek terekkiyât-ı celîle ile şeref-yâb idiler. Ve Kur'an'da bunlara nisbetle zikr olunan afv ü mağfiret bu sırra dairdir. Eğerçi ki avâmm u havâssın zünûbu miyânında fark-ı azîm vardır. Afv dahi buna kıyâs oluna, mevâkı-ı zâlledendir. Fetehaffiz. Li-muharririhî;

Nazarında bu ehl-i nâsutun
Sırrını bilmediğin mananın

Yücedir türbe-i ehl-i melekût
Lafzını alma dile ey sükût

تا کنیزک در وصالش خوش شود
آب وصلش دفع آن آتش شود

Def burada dâfi⁶⁹⁸ manasınadır, adl, âdil manasına olduğu gibi.

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki câriye zergerin visâlinde hûş ola. Yani zergerin âb-ı vaslı câriyenin âteş-ı aşkı harâretini def edici ve sevindirici ola. El-hâsıl bu sebeble câriye hastalıktan şifâ bula. Zira demişlerdir ki لقاء المحبوب شفاء القلوب⁶⁹⁹ Bunda vuslat-ı maşûka âba ve harâret-i aşk-ı âşıkı âteşe teşbîh vardır. Zira teskinde müşterekdirler. Velâkin visâlle müntafî olan âteş hicrân âteşidir. Ve illâ hâlet-i vuslatda [313] galeyân-ı muhabbet efzûn olmaktadır. Nitekim Hâce Hâfiz Divân'ında gelir;

و اندران برك و نوا خوش نالها زار داشت

بلبلی برك کلی خوش رنک در منقار داشت

700 گفت مارا جلوه معشوق در این کار داشت

کفتمش در عین وصل این ناله و فریاد چیست

Ve yine Hâce kelimatında gelir;

701 وصل تو کمال حیرت آمد

عشق تو نهال حیرت آمد

⁶⁹⁷ Ona ulaşmaya yol arayın. (Mâide 35)

⁶⁹⁸ Paraya, ölçüye ve renkli nakışlı elbiselere kul olan kahrolsun.

⁶⁹⁹ Sevgilinin yüzü kalbe şifadır.

Ve Fehîm eşârında gelir;

Yine firkâtedir âşık olursa yârle yek ten
Felek beyhûde Kays'ı vâdi-i hicrâna salmışdır

Nitekim bâlâda şerh olundu. Ve bu makâmın sırrına işâret edip hadîsde gelir; تحبها فيك
702 ربه زدنى Zirâ vech-i maşûkda olan tecelliyâta nihâyet yok ve nazar-ı âşıkda esbâb-ı hayret pek
çokdur. Onunçün seyr-i illâllaha gâyet yokdur derler. Pes, incizâb-ı ruhânî ne vechle encâm-ı
resîde olur. Li-muharririhî;

Seyr-i rûyundan olsa her kim sîr   Kâfir-i aşkıdır hevâya esîr
Bilmeyen kimse ağzının tadın   Nice fark ede nedir şîrle sîr

Bunda işâret vardır ki, nefis-i hayvânî murâdâtından dûr ve şehvâtından mehcûr
düştüğçe haste-dil olur ve cesed cihetinden dahî zübûl bulur. Zira nezâret ve imtilâsı kesret-i dem
ve demin dahi kuvveti vefret-i meşreb ve mut'im ileidir. Ve her çend ki ârzû münkatı ola ve
riyâzetle beden-i itidâl bula, dem yerine nûr-ı İlâhî bedel gelir. Bu cihetden kuvvet-i kudsiyye
ziyâde olur ve kemâl bulur.

شه بدو بخشید آن مه روی را

جفت کرد آن هر دو صحبت جوی را

Meh-rû'dan murâd câriyedir. Yüzünü behcet ü bahâ ve işrâk ü ziyâ ve tedvîr ü istivâda
mâha teşbîh eyledi. Ve illâ fi-nefsi'l-emr vech-i mahbûb mâha neden benzer ki mâhda esbâb-ı
hüsnden zikr olunan cihet-i câmiadan gayrı yokdur. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Güneş yâhud melâhetde neden benzer halâvetde
Çöz lafi gözü kaşı yok müdevver nesnedir bî-dâd

Ve bu teşbîh itibâr-ı mâkâne ileidir ki bu yüzden pâdişâh ana âşık olmuşdur. Ve illâ
câriye dahi aşk-ı zergerden sararıp solmuş ve kemâl-i tağayyür bulmuş idi. Her dü sohbet cûy'dan
murâd câriye ve zergerdir. Velâkin câriyenin sohbet-cûy olduğu bi'l-fiil ve zergerin bi'l-kuvvedir
ki henüz câriyeden bî-haber idi. Zira câriye Semerkand'da iken iki taraftan aşk-bâzî olduğu
meskûtun anhdır. [314] Velel silm-i zergeri câriyenin sohbet-i şâhîde olduğun bilmezdi, pes bi'l-
fiil nice tâlib-i sohbet olur. Şu kadar vardır ki, bâlâda işâret olunduğu üzere hekîmin pâdişâha

⁷⁰⁰ Bir bülbül güzel renkli bir gül yaprağını gagasında tutmuştu. Yaprakta ise inleme ve ağlayış vardı. Sevgiliye kavuştuğun halde niçin ağlayıp inliyorsun dedim. Sevgilinin cilvesi beni ağlattı, dedi.

⁷⁰¹ Senin aşkın hayret fidanı oldu. Senin vaslın hayret kemâli oldu.

⁷⁰² Ya Rabbî senin hakkında bilgimi artır.

câriye-i mezkûreyi temlîke müteallık olan makâlesi zergere huzûrunda olmadığı mütehakkık olursa iddia dahi sâbit olur.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh hekimin rey ü tedbiriyle amel edip ol mâh-rû olan câriyeyi zergere bahş ü itâ eyleyip ol iki sohbet-cûyu biri birine cüft ü mukârin kıldı. Pes, bunda cüfteden murâd mutlak mukârin ve munzam demektir. Yoksa nikâh tarîkiyle olan izdivâc manasına değildir. Zira bahşîd lafzından mefhûm olan hîbe ve temlîktir. Ve iki karîneden her birine cüft ü zevc ıtlâk olunur, gerek nikâhla olsun ve gerek gayrı vechle dahi. İki nâle ve iki huffe zevcân denilir. Farisî'de cüft dahi zamme ile böyledir. Bunda işâret vardır ki, nefsi hayvânî rûh-ı sultânî muâveneti ve hekim-i İlahî işâretiyle murâdı olan hevâya vâsıl oldu ve nefsi hayvânî hevâya âşık olduğu gibi hevâ dahi nefse tâlib idi. Zira ikisi biri birine gıda gibi idi. Ve demişlerdir ki ⁷⁰³الرزق يطلبني و الرزق اطلبه Ve nefsi hayvânî hizmet-i rûhda câriye makûlesi gibi olmak ile hevâya bi'hasebi'z-zahir temlîk tarîkiyle verildi, nikâh tarîkiyle değil. Zira nikâhda şeref vardır. Hevânın nefsi tasarrufu ise tarîk-i şerden murahhas değildir. Eğerçi fi'l-hakîka temlîk dahi sahîh değildir. Zira nefsi hevâya temlîk etmek ifsâd kabîlindedir ki Müslime câriyeyi kâfire hîbe gibidir. Ve Müslime olan hâtuñların kâfir eline vukûu bi-tarîki'l-esr ve'l-kasrdır, yoksa ihtiyârla değil. El-hâsıl nefsi insânı tezkiye etmedikçe hevâya mâil ve onun tasarrufundadır. Zira hevânın üzerine istilâ-ı tâmmı vardır. Kaçan ki mutmainne ola, ruhla bi-tarîki'l-nikâh izdivâca sâlih olur. Pes bunda fehmi olunur ki, nefisle hevânın izdivâcı mecâzî ve ruhla hakîkidir. Zira nefisle cesed rûha göre, kalbe göre semle basar gibidir. Yani nefsi ü cesed hakîkatde rûh için halk olunmuşdur, sem ü basar kalp için halk olduğu gibi. Pes, nefsi rûhun ünsâsı gibidir, yani bu âlem-i nâsûta göre. Nitekim bu âlemin fevkinde olan avâlimin her birine göre dahi zeker ü ünsâ mertebeleri vardır. Zira mecmû-ı avâlim hakîkat-ı fâile ve hakîkat-ı [315] kâbileden ibâretidir. Li-muharririhî;

Olmasaydı cihânda merdle zen

Nice ferzend ile bulurdu düzen

مدت شش ماه می راندند کام

تا بصحت آمد آن دختر تمام

Müddet ve zaman ve vaktin farkı budur ki, müddet mutlakten hareket-i felekin imtidâdıdır, ibtidâdan intihâya dek. Zamân ise, mâzi ve hâl ve istikbâle maksûm olan müddetdir. Vakt bir husûs için farz u takdîr olunan zamandır. Kâm kâf-ı Arâbîyle murâd manasınadır ve damak manasına olan kâm dahi böyledir. Fe-emmâ evvelki adım yani hatve manâsınadır, kâf-ı

⁷⁰³ Rızıkım beni arıyor, ben rızıkımı.

Acemî'yledir. Duhter kızdır, yani er görmedik avrat. Burada câizdir ki hakîkatine mahmûl ola. Bu sûretde münâkale-i iyâdî ile pâdişâha eğlence mess-i beşerden biri olmuş olur. Nitekim Asiyye ve Züleyha hakkında dahi bekâretlerine müteallık kelâm vardır. Ve Zeyd bin Hârise'nin hatunu Zeyneb hakkında dahi bazı ehl-i marifet zâhib olmuşlardır. Gerçi Resulullah aleyhisselâm Zeyneb'i seyyîb olmak üzere tezevvüc eylemiş idi. Velâkin bîkr olmak ihtimâli dahi var idi. Zira Zeyd-i mezkûr radiyellahü anh onlara bazı emarâtla Zeyneb raziyellahü anhin Resulullâh'a intikâl edeceğin bilirdi. Ve câizdir ki duhter tabîri câriyenin hadesât-ı sinni hasebiyle ola. Li-muharririhî;

Nev-arûs-ı cihân-ı hüsn idi	Değmemiş idi tenine kes anın
Yâd el değmesin diye devrân	Haremine komuşdu sultanın
Zer-i hâlis diye düşdü zerger	Üstüne âhir o nakd-i cânın

Mana-yı beyt budur ki; altı ay kadar zaman zerger ile câriye murâd sürdüler ve dest-kâm-ı maksûda erdiler. Tâ ki ol kız şerbet-i vuslat ve muâlece-i sohbet ile temâm-ı sohbeta geldi. Yani ol sohbetde evvelki hâline avdet eyledi ve marazdan asla eser kalmadı. Li-muharririhî;

Yine erdi bahârı ol güzelin	Sebze-i cismine erişdi fer
Perverîş buldu âb-ı vasla çün	Âbda bitdi sanki nilüfer

Altı ay tevkiyyetin birkaç vechle hikmeti vardır. Evvelkisi budur ki, müddet-i mezkûre eyyâm-ı sittenin tafsilidir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁰⁴خلق السموات و الارض في ستة ايام Yani arzı ve menâfiini ve semâvâtı eyyâm-ı âhiretten altı günde halk eyledi ki altı bin yıldır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁰⁵و ان يوما عند ربك كالف سنة [316] مما تعدون Pes altı ay eyyâm-ı dünyaya göre altı günün tafsilidir ki bu altı günde âlem-i ecsâm tamâm olmuş ve hilkat cihetinden kemâl bulmuşdur. El-hâsıl âlem-i âfâkın tamâm-ı hilkatı altı gün üzerine mevkûf olmak ile âlem-i enfüsün kemâl-i sıhhâti dahi bu müddet üzerine mevkûf oldu. Velâkin altı gün bi-hasebi'l-hakîka müddet-i medfideye mutafassıl ve dehr-i tavîle münkasım olmak ile bi-hasebi'z-zâhir altı aya tenzîl olundu. Bu sûretde altı gün zâhirde icmâl ve bâtında tafsîl ve altı ay ise bunun aksi oldu, f'efhem cidden. İkincisi budur ki, altı ay müddet-i hamlin ekallidir ki bu müddetde cenîn olana istikmâl-i cesed ve sıhhat-ı neseb hâsıl olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁰⁶و حملة و فصالة ثلثون شهرا Zira otuz ayın yigirmi dördü müddet-i rızâ için ihrâc olunacak haml için altı ay bâkî kalır. Nitekim kütüb-i fikhıyyede tafsîl ve tefâsirde dahi tebyîn olunmuşdur. Ve bu müddet dahi eyyâm-ı sitte üzerine dâirdir. Üçüncüsü budur ki, nefis-i mülhimenin rüyâ ile amelinin gâyetidir. Ve fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem altı ay rüyâ ile amel etdiklerinin sırrı bâlâda işâret olunmuşdur.

⁷⁰⁴ Gökleri ve yeri altı günde yarattı. (A'raf 54)

⁷⁰⁵ Bununla beraber Rabb'inin yanında bir gün sizin sayacaklarınızdan bin sene gibidir. (Hac 47)

⁷⁰⁶ Onu taşıması süttten kesmesi otuz ay sürer. (Ahkaf 15)

Dördüncüsü budur ki, hakikat-ı zükûrat ve hakikat-ı ünûsetin müddet-i zuhûrudur. Nitekim Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Ebrâr nâm nazmında gelir;

707 بهر این مردار چندی زاری کازور چون غلیواجی که شش مه ماده و شش مه نرست

Galivâc, zağandır, yani çaylak ki devlengec dahi derler. Zağanda bu hakikat altı ayda bir ve her kuşda senede bir vâkî olur. Yani çaylak altı ay erkek ve altı ay dişi olduğu gibi tavlan bir yıl erkek bir yıl dişi olur. El-hâsıl zağanın altı aydan sonra ünûseti zâhir olduğu gibi câriyenin dahi altı ayda hakikat-ı ünûseti zâhir oldu. Ki bu müddetden sonra kemâl-i istimnâa mahall oldu. Ve bundan fehm olunur ki sıhhat-ı vücûd ve istikmâl-i beden hâsıl olmadıkça teslîk ve terbiye mümkün değildir. Onunçün Allah tealâ bülûğdan mukaddem teklîf etmedi. Tâ ki istikmâl-i cesed hâsıl olup bâr-ı emâneti tehammüle mecâl ola. Nâ-bâliğ olan zevk-i cimâdan bî-behre olduğu gibi muhattililü'l-mizâc olan dahi zevk-i vuslatdan bî-nasîbdir. Onunçün mürşid-i kâmil ibtidâ ıslâh-ı tabîat ile muâlece eder. Fe-emmâ onun ki bazı avârız hasebiyle [317] tabîat-ı ûlâsı müteğayyir olmuş ve itidâl-i mizâcî ihtilâl bulmuşdur. Onun sülûkuna imkân yokdur, meğer mizâc-ı evvele tahvîl etmek mümkün ola. Zira mizâc âlet ü matiyedir. Bî-matiyye olan kimesne bu makûle dûr ve dirâz-ı menzile vâsıl olmak güçdür. Ve nefis-i hayvânîden duhterle tabîr eyledi. Zira rûha göre hüdûsu karîbu'l-ahddir. Yani ervâhın ahdi mütekâdim ve müddeti tavîldir, meğer ervâh-ı cüziyye ola ki anlar nefis-i hayvânî mertebesindedir.

بعد از ان از بهر او شربت بساخت

تا بخورد و پیش دختر می کداخت

Şerbet, meşrûb manasındır, şarâb gibi. Güdâhten erimekdir, filizât-ı arzın erimesi gibi. Burada teşbih tarikiyle vâkidir.

Mana-yı beyt budur ki; altı ay geçip câriye sıhhat-ı kâmile bulduktan sonra hekîm-i mezbûr zerger-i mestûr için şerbet dizdi ta anı içdi ve câriye huzurunda eridi. Yani şerbetin tesirinden câriyenin gözüne karşı tadrîcle cemâli soldu ve lahm u şahmı kalmadı. Zira bu hâlete câriye ana muttali olur vech ile olmasa zergerden alâkası kesilmez ve maslahat hâsıl olmazdı. Bu sebebden hekîm zergeri davet etdirip câriyenin ayağına getirdi. Evvel emirde câriyeye gayrı muâlece sadedinde olmadı ve zergeri kendi makamında bir tarîk ile ihlâk eylemedi. Zira müfîd değil idi. Ve bunda işâret vardır ki, nefis-i emmâre hevâya mâil ve âkıbet-i kârdan gâfil olmak ile

707 Bu pis şey için nasibin kuyruk sallayan kuşun inleyişi kadardır. Zira çaylak altı ay dişi altı ay erkektir.

mustakbahât-ı dünyâ ana mustahsen görünür. Ve bu sebebden âşık gibi ol zeşt-i rûya sürünürdü. Sonra hekim-i İlâhî ana şerbet-i irşâd ve riyâzat içirip tedricle ol vartadan tahlîs eyledi ve çeşminden perde-i mecâzî izâle edip hakikat-ı bînâ kaldı. Pes bu şerbet fi nefsi'l-emr nefse idi, velâkin hevâya isnâd olundu. Zira hevânın rengi müteğayyir olup hüsnü kabîhe mübeddel olmak tesîr-i şerbet gibi bir manadır. Ve bu sûret nefsin muvâcehesinde vâkı oldu. Zira haber muâyene gibi değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁰⁸ سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ Ve bir mevzûda dahi gelir; ⁷⁰⁹ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ فَمِثْرًا مِمَّا مَصَّرُوا Ve bu muâmeleden şerbet ile tabîr eyledi. Zira şerbet ıslâh-ı derûn içindir. Maraz-ı [318] nefis ise emr-i bâtinîdir. Ve bu makâm dandır ki, Calinus başda olan maraza gargara ve midede olana ka'y ile ve bedende olana ishâl-i batnla ve mâ-beyne'l-cildde olana arak ile ve dâhil-i urûkda olana irsâl-ı dem ile muâlece ederdi. Li-muharririhî;

Maraz-ı nefse ilâc etmek için
Gam derdiyle gezerkem mağmûm

Nûş eden kimse şerbet-i irşâd
Ola dermân-ı dil ile şen ü şâd

Ve bunda bir işâret dahi budur ki, hekim-i İlâhînin nefse içirdiği şerbet-i telh idi. Zira dârû-yı şîrînin nef'i yok ve belki izdiyâd-ı maraza sebebdir. Nitekim Bûstân'da gelir;

⁷¹⁰ داروی تلخش بود سود مند

و بالست دادن برنجور قند

Ve evvelki marîzi müştehiyyâsından men etmekden nehy olunmuşdur. Bi'l-küllîye men'a mahmûldur. Zira bedeni mutâdından bi'l-küllîye kat etmek hikmetden değildir. Bu sebebdendir ki meşâyih-ı tarîkat taklîl-i gıdâ ile terbiyede tedrîce riâyet ederler. Zira beden ve nefis matiyye gibidir, f'efhem cidden.

چون ز رنجوری جمال او نماند

جان دختر در ویال او نماند

Vebâl zarar ve ziyân ve yaramazlık ve şiddet ve sıklet manalarına gelir.

Mana-yı beyt budur ki; çün zergerin hâstalıkdan hüsn ü cemâli kalmadı ve tesîr-i şerbetden hazân gibi şukûfe-i revnâk ve bahası soldu. Duhterin cânı onun zarar ve ziyânında kalmadı. Yani zergerin âyine-i ruhsârında sûret-i cemâl cilve-ger olmak ile duhter ana bakıp âşık

⁷⁰⁸ Ayetlerimizi yeryüzü etrafında gösterceğiz. (Fussilet 53)

⁷⁰⁹ Tıpkı bir yağmur gibidir ki bitirdiği ziraatçilerin hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün. Sonra da çer çöp olur. (Hadîd 20)

⁷¹⁰ Şekere zahmet versen bal olur. Onun acı ilacı faydalı olur.

olmuş ve bu aşk-ı mecâzî sebebiyle vebâle düşmüş idi. Şimdi sebab-i irtibât olmak ile vebâlden halâs oldu. Nitekim Zuhayr şiirinde gelir;

و عرى فراس الصبى رواحله⁷¹¹

صحا القلب عن سلمى و افسر باطله

Bade-zâ, bu kelâmda işârât vardır. Evvelkisi budur ki, câriyenin zergere sebab-i taalluku zergerin hüsn ü cemâli idi, gerek fi'l-nefsi'l-emr olsun ve gerek câriyenin nazarı hasebiyle olsun. Nitekim mülûk-ı Arab'dan biri Leylâ'yı siyeh-fâm u zaîf endâm olduğuna binâen istihkâr etdikde Mecnun ferâsetle fehm eyleyip dedi ki, pâdişâh cemâl-i Leylâ'ya derîçe-i çeşm-i Mecnûn'dan nazar gerekdir, ta ki onun sırr-ı müşâhedesi senin üzerine tecellî eyleye.

حال ما باشد ترا افسانه پیش⁷¹²

تا ترا حالى نباشد همچو ما

İkincisi budur ki, müstehsenât-ı dünyâ ekser nâsın dalâline [319] bâisdir. Nitekim Kur'an'da gelir; رب انهن اضللن كثيرا من الناس⁷¹³

Üçüncüsü budur ki, hekim-i İlâhînin şerbet-i irşâd ve dârû-yı riyâzetiyle nefsin basîreti açılıp muhtahsenât-ı dünyâ mustakbahât ve müstehiyyâtı müstakzerât görünmekle vebâl-i taalluk ve zarar-ı tenezzülden halas oldu. Ve mâ-sivâya taalluk etmek ehullûha harâmıdır. Nitekim hadîsde gelir; Ve harâmı⁷¹⁴ الدنیا حرام على اهل الآخرة و الآخرة حرام على اهل الدنيا و هما حرامان على اهل الله; irtikâbın hod zarar ve ziyânı vardır ki, dünyâ ve ahiretde bu'd-ı hak ve hicâb-ı cemâl-i mutlakdır. Dördüncüsü budur ki, vebâlden mutlakan halâsa vesîle lâzımdır. Ve ol vesîle zâhirde ulemâ-ı şerîat ve bâtında meşâyih-ı tarîkatdır. Nitekim Kur'an'da gelir; و ابتغوا اليه الوسيلة⁷¹⁵ Ve bir mevzûda dahi gelir; Li-muharririhî⁷¹⁶ و يزيهم و يعلمهم الكتاب;

که نمایان شد از ان راه هدی

شاد باد آن روح پاک مرشدی

باد جانش را دل و جانم فدای⁷¹⁷

هر که بتواند با صلاح دلم

⁷¹¹ Kalp Selmâ'nın aşk sarhoşluğundan kesildi. Çocukluk döneminin atları ve binek develeri de soyuldu.

⁷¹² Senin hâlin benimkine benzer bir hal değil. Senin hikâyen benim hâlimin başlangıcı olur.

⁷¹³ Çünkü putlar insanlardan bir çoğunun sapmasına sebep oldular, Rabb'im. (İbrahim 36)

⁷¹⁴ Dünya ahret ehline haramdır. Ahret dünya ehline haramdır. Her ikisi de Allah ehline haramdır. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'r-Rikâk, 2)

⁷¹⁵ Rahmetine yaklaşmaya yol arayın. (Mâide 35)

⁷¹⁶ Onları her kötülükten arıtan ve kitabı öğreten. (Cumâ 2)

⁷¹⁷ O Allah'ın yolunda yürümekte olan müşîdın temiz ruhu şâd olsun. Benim gönümümü islah edebilen o müşîde canımız cân u gönülden fedâ olsun.

چونکه زشت و ناخوش و رخ زر شد

اندک اندک در دل او سرد شد

Endek'de end lafzı niçe manasına aded-i mechûlden ibâret bir isimdir. Kâf, tasğîr içindir. Endek azıcık demektir. Velâkin sonra mutlakan az manasına istimâl olundu. Kâf-ı tasğîr lâhık olan kelimât-ı Fârisiyyenin ekseri böyledir. Yani manâ-yı tasğîrden münselihtir, kenîzek ve emsâli gibi.

Mana-yı beyit budur ki; çünkü zerger çirkin ve nâ-hoş ve rûh-ı zerd oldu, yani tesîr-i şerbetden yüzü sarardı ve revnâkı kalmadı. Az az câriyenin gönlünde serd oldu, yani soğudu ve germiyyet-i aşk u muhabbet kalmadı. Bundan fehm olunur ki, zerger bir uğurdan helâk olmadı, tâ ki tadrîcle câriyenin kalbinde burûdet hâsıl ola ve aşk-bâzlıktan fenâ bula. Ve illâ eser-i hüsn bâkî iken helâk olmak câriyenin avdet-i marazına sebebdir. Nitekim hafî değildir. Hayâtü'l-Hayvân nâm kitabda gelir ki, zamân-ı Nuh aleyhisselâm bir kebûter-i beççe nâ-gâh giriftâr-ı pençe-i şahin olmak ile, ilâ kıyâmı's-sâat kebûterler onunçün nevhâ ve mâtem ederler. Li-muharririhî;

Mihver-i çerh geçdi cânımdan Bu isâbetde vâki oldu galât
Nâme-i hicr diye nûk-ı müjem Sahife-i hadde yazdı hûnla hat

Bunda işâret vardır ki, gerçi nefsin kemâli kırk yılda hâsıl olur, [320] fe-emmâ niçe müstaid civânlar vardır ki, az zamanda çok vechle behre-mend olurlar ve kat-ı alakât ve tayy-ı mesâfâtda pîrleri takdîm ederler. Nitekim Saib şiirinde gelir;

ریشه نخل کهن سال از جوان افزون ترست
بیستر دابستکی باشد بدنیا پیر را⁷¹⁸

Ve yine onun eşârındandır ki gelir;

دل ز دنیا زود تر کردد جوانان را خنک
کهنکی از سردی آبست مانع کوزه را⁷¹⁹

Ve bu manaya karîbdir, ol ki demişlerdir.

اتانی هوا قبل ان عرف لهوی
فصادف قلبا خالیا فتمکنا⁷²⁰

⁷¹⁸ Eski hurma ağacının kökü tazesinden çok olur. Yaşlılar da dünyaya daha çok bağlanır.

⁷¹⁹ Gençlerin gönlü dünyanın güzelliklerinden daha çabuk söner. Suyun soğukluğuna sebep olan testinin eskiliğidir.

⁷²⁰ Ben henüz aşkı tanımadan evvel onun aşkı bana geldi. Ve aşktan hâli ve boş bir kalp bulup içine yerleşti.

Ve bundan fehmi olunur ki teslîk ve terbiye sadedinde olanlar tedric ve teenniye riâyet etmek gerekdir. Zira kan sevdâ olmak ile mühlet ister ve müridler dahi istic'âl etmeyeler. Zira kable'l-istikmâli'l-cesed nefh-i rûh olmaz. Ve bu dahi fehmi olunur ki, uyûb-ı nefsi basîr olan mürşîd nefsi şûuru olmayan vechile tezkiye eder. Nefs hemân halâs olduğun görür eğerçi ki makâsât-ı şedâid etmeden hâli değıldir. Ve nefsi-i emmâre müstehiyyâtın kubhuna hakikat üzere muttali olmadıkça ittibâ-ı hevâya avdet etmek ihtimâli gâlibdir. Nitekim niçeler evâil-i mutmainneden bile geri dönmüşler ve bâdiyye-i belâda kalmışlardır. Pes, sahîh u ayân-ı sarîh gerekdir, tâ ki hakikatü'l-hâl malûm olup bir dahi hilâfına teveccüh ü ikbâl gelmeye. Nitekim Hazret-i Hüdâyi kuddise sırruhu kelimâtında gelir;

Kesret-i emvâcına aldanır sanma
Bir dahi fâniyye nazar eylemez

Vahdet deryâsına girip gelenler
Hakk'ın didârını görüp gelenler

El-hâsıl marazda nükse olduğun gibi sülûkda dahi rücû vardır. Onunçün maksûd hâsıl oldu diyenlerin ekseri mürtedd olmuşlar ve tenezzül-i azîm bulmuşlardır. Eğer maksûd hâsıl olsa şehvâta rücû bulunamazdı. Zira ârifler demişlerdir ki اوصافه لا يرد الی⁷²¹ Bade-zâ Mesnevî'den zikr olunan ebyât-ı selâse sırr-ı dâsitândır. Nitekim vâkıf-ı esrâr olanlara rüşendir.

عشقهای کز بی رنگی بود

عشق نبود عاقبت رنگی بود

Akıbet akebdendir ki muahhirü'r-ricl manasınadır. Sonra her nesnenin âhirine ıtlâk olundu.

Mana-yı beyt budur ki; aşk u muhebbet ve sevdâlar ki reng ü levnden ötürü ola, bülbülün reng ü bûy-ı güle aşk u sevdâsı gibi hakikatde aşk olmaz, belki âhir ayb u âr olur. Zira müteallikâtı tağayyur [321] ve tebeddül olmak ile zevâl kabûl eder. Pes, reng ü bûya aldanmak zenân-ı sûret-esîrin hâlidir ki mana ve mâilde gâfillerdir. Ve Hüdâyi kelimâtında gelir;

Gülün rengine aldanma geçe gör

Ve sâhibü'l-Muhammediyye buyurur. Ayn;

Sıfât-ı hüsne bakmagıl velî hüsni-i sıfâta bak

⁷²¹ Yok olana kendi sıfatlarını verilmez.

Yani mezâhir-i esmâ ve sıfâta nazar eyleme. Zira mezâhir âlem-i kesretten ve kesret dahi terakkîden nâşîdir. Ve cemî mürekkebât gâyetinde müfredâta münhâl olsa gerekdir inde'l-mütekellimîn cüz-i lâ-yetecezzâ ve inde's-sufiyye vahdetdir. Ve bu inhilâl ile hüsn-i terkîb zâil olur. Belki mezâhirde zâhir olan hüsn-i ezeliye nâzır ola ki âlem-i vahdete nâzırdır. Ve tebeddül ve tağayyur kabûl etmez. Zira ifrât ve terkîbden berfidir. Onunçün demişlerdir ki على ما كان عليه⁷²² Pes, esîr-i sûret olanlar manânın zuhûrunda sûrete etdikleri taallukdan şerm-sâr olurlar. Nitekim şiir-i Arabî'de gelir;

و ما غرنى الاخضاب بكفها و كحل بعينها و اثوابها الصفر⁷²³

Ve Gülistan'da gelir;

بس قامت خوش که زیر چادر باشد چون باز کنی مادر مادر باشد⁷²⁴

Yani çâdır üstünde olan mâderin hâlî zâhir-bîn olana mestûr olmak ile taalluk eder ve ma'sûka olmağa sezâ kıyâs eyler. Çün ol perde zâil ve hicâb münkeşif ola, taalluk husûsunda kendi nefesine levm eder. Pes, ne kadar me'kulât ve meşrûbât ve melbûsât ve menkûhât ve merkûbât ve emsâli şeyâ var ise cümlesinin hâli buna kıyâs oluna. Nitekim bazı emsile-i Mesnevî'de dahi mahallinde derc olunmuşdur. Ve bunda işâret vardır ki, aşk-ı mecâzînin sonu nedâmetdir. Meğer ki aşk-ı hakîkiye mübeddel ola. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. Ve nefsi hayvânî aşk-ı mecâzînin mazarrâtın bilmez iken hevâ ucundan marîz oldu. Ve az kaldı ki bu marazdan helâk ola. Sonra tevfiğ-i Bâri ile mürşid-i kâmil ve hekîm-i İlâhî terbiyesine dâhil oldukda tedric ile sıhhat-ı vücûd buldu ve hevâ yerine hedâ geldi. Ve mukaddem ettiği taaşşuk u taallukundan utandı. Zira harem-i sultâna lâyıq olan kimsenin taalluka sâlih olmayan ecânibe meyl etmesi kabahât-ı azîmedir. Ve bu makâm dandır ki Şeyh Şiblî kuddise sırruhû buyurur; عفو⁷²⁵ Yani mukaddem ki günâhın kabâhatin bilmeyip tezyîn-i nefsi ve şeytân ile cerâim sâdir olmuş idi. Bu defa hakîkatü'l-hâl malûm ve belki meşhûd olup rücû ve istiğfâr hasebiyle gerçi [322] afv u mağfiret taaaluk etdi. Fe-emmâ yine biz âr içinde kaldık. Zira ma'füv olan küstahlıkların sahibiyiz. Pes, bundan fehm olundu ki, insan evvel-i emrden kendini muhâfaza etmek gerekdir. Nitekim aşağıda gelir. Ve sülûkda Hazret-i Ehadiyye mertebesine vüsûl bulunca yollarda, yani mürûr ettiği ecsâm ve ervâh ve ulûm ve maârif berâzihından bir nesne ile

⁷²² Daha önce nasılsa şimdi de öyledir.

⁷²³ Avucundaki kına, gözlerindeki sürme ve sarı renkli elbiseleri beni etkilemedi.

⁷²⁴ Çarşafın altında nice endâmı güzeller görünüür. Fakat açtığında anne annesi olur.

⁷²⁵ Beni affetsen de vay halime!

mukayyed olmaya. Zira sonra bî-hicâb olanları gördükde hicâbda kalır. El-hâsıl mâsivâ-yı Hak mutlakan taalluka sâlih değildir. Li-muharririhî;

Kalma nefsin berzahında sâlikâ yol ala gör
Nice bir gurbetdesin varıp vatanda kala gör

کاش کان هم ننگ بودی یکسری

تا نرفستی بروی آن بد داوری

Kâş edât-ı temennîdir kâşkî gibi. Arab leyte der. Nitekim Bâkî şiirinde gelir;

Gûş senin haberlerin almağa olsa çâremiz
Kâş kulâğımız kadar eyleyelerdi pâremiz

Yek-ser, bir uğurdan. Türki'de bir baş derler. Dâver, hâkim ve kadı manâsınadır. Ahirinde yâ masdâriyyedir. Dâverî bed hükûmet demektir ki zergerin katlidir. Zergere göre katl sûu'l-kazâ olmak ile bed hükûmet ile tabîr eyledi. Pes, hükm-i hekimde bedlik yokdur. Belki hayr-ı mahzûd. Şerr olduğu mukziyyün aleyhe nisbetle mukzînin mürre ve mekrûh olmasıyladır.

Mana-yı beyt budur ki; ne olaydı ki reng u bûy için sevdâlar hem bir uğurdan ve evvel emirden âr u ayb olaydı. Yani kubhu zuhûr-ı tâm bulaydı. Tâ ki zergerin üzerine mukziyy-i su gitmeyeydi. Ve kazâ kılıcı anı kat etmeyeydi. Yani evvel-i emrden zerger ile câriye mayânında bu mecâzî-i aşk-bâzlık olmasaydı son demde zerger cânından ve câriye cânânından ayrılmazdı. Ve başlarına bu haller gelmezdi. Fe-emmâ her ittisâlin bir inkıtâi olmak hasebiyle lâ-cerem zarurî cüdâlık iktizâ eyledi. Ve tarefeyn ve vesîle olan hekîm dahi kâr-ı encâma erişince zahmet çekdi. Onunçün demişlerdir;

تا بستة الم نشوى وقت انقطاع⁷²⁶

الفت همجو الف هيچ باکسى

Bunda işâret vardır ki, insan hüsn-i ihtiyârıyla mâsivâyı terk etmek gerekdir tâ ki mevt-i ıztırârî ile terke muztar olmaya. Ve belki fitrat-ı asliyye üzerine muhafaza eyleyip âlâyışden ihtirâz eyleye. Zira pâk olan nesneyi telvîs edip sonra tathîr etmenin manâsı yokdur. [323] Anunçün fukahâ demişlerdir ki mütevâzi olan kimesne bir elinin bileği ile öbür zirâmı mesh etmemek gerekdir. Belki mâ-i cedîd ile gâsl etmek lâzımdır. Fe-emmâ bu mana herkese müyesser olmaz. Yani insân esmâ-ı mütekâbile muktezâsınca âlâyışden hâlî değildir. Fıtrat-ı asliyye üzerine cereyân etmek herkese müyesser değildir. Binâen alâ hazâ bu fetretin eseri zuhûr edince riyâzet

⁷²⁶ Birisiyle bir vücutmuş gibi yapılan arkadaşlık dertli günlerin gelmesiyle bozulur.

çekilir ve vücûd-ı insân mücâhede pûtesinde yanıp yakılır. Velâkin söz meâlde tahâret bulmaktadır, gerek mukaddem televvüs olsun ve gerek olmasın. Nitekim niçe mahrûmü'l-bidâye olanlar merzûku'n-nihâye olmuşlardır. Mâlik bin Dinâr ve Fâzıl bin İyâz ve İbrâhim Edhem ve gayrılar gibi kaddesallâhu esrârehüm. Vay ol kuyûd ehline ki çâh-ı tabîatde mahbûs olup kalmışlar ve sicn-i beşeriyette esîr-i nefis olup belâ-yı siyâh ile müptelâ olmuşlardır. Ve demişlerdir ki bir kimsenin himmeti bir emrin husûlüne taalluk eylese ya dünyâda veya âhiretde ana vüsûlla behre-mend olsa gerekdir. Fe-emmâ ol battal ki dünyâda kable'l-mevt vatan-ı aslî cânibine ve-vechi mine'l-vech hareket eylemeye âhiretde dahi gurbet-i firâkda kala ve murâda zafer bulmaya. Zira terakkiyât-ı âhiret ve husûl-i saadât kurbet ü vuslat dünyâda harekât-ı bâtına menût ve teveccuhât-ı dile merbûtdur. Ve bunda bed hükûmet görmeyen anda göre. Ve demişlerdir ki, burada Hak'dan gafletin mikdârı orada huzûr-ı hesâb mümtedd olur. Yani hesâb-ı nefis tarfikiyle huzûr-ı Hak'da tûl-ı ikâmet lâzım gelir. Li-muharririhî;

İdegör nefsin bu gün ıslâh	Bulasın tâ ki âhiretde felâh
Çekmese kış riyâzeti bülbül	Kokamaz mevsim-i baharda gül
Olmasan sâlik-i râh-ı zulûmât	Nice nûş eylesin âb-ı hayât
Çeşmine vermeyince kimse cilâ	Sanma ki ide tecellî Mevlâ
Canına çün kıydı pervâne	Erdi cânânına yane yane
Çekdi zahm-ı kemânı tîr-endâz	Eyledi tîri menzile pervâz

خون دويد از چشم همچون جوی او

دشمن جان وی آمد روی او

Çeşmin cûy gibi olduğu sirişki hasebiyledir. Pes, çeşm hakîkatde çeşme-sâre benzedi. Velâkin tarfîki mübâlağaya sâlik olup yaş yerine kan revân oldu, dedi.

Mana-yı beyt budur ki; kan kıldı ve akdı. Onun ırmak gibi olan gözünden yani yaş yerine [324] gözünden yüzü üzerine ırmak gibi kan akdı. Onun yüzü yani hüsn ü cemâli onun cânına düşmen geldi. Yani hüsn ü cemâli ucundan câriye ana âşık olmak hasebiyle gâyetinde helâk oldu. Eğer zeşt-rûy olaydı bu belâdan halâs olurdu. Nitekim denilmiştir;

727 وز درشتی میبرد جان خارپشت

هست نرمی آفت جان سمور

Bunda işâret vardır ki, hevâ nefsin gözü gibi idi, ahir gözünden yani ayn u zâtından kan, yani şehâvât-ı nefsâniyye akdı ve zevâl buldu. Nitekim hadîsde gelir; الشيطان لیجری من ابن آدم مجری الدم

⁷²⁷ Samurun yumuşaklığı canının yok olmasına sebeptir. Ve kirpi sertliği dolayısıyla canını kurtarır.

ان⁷²⁸ Eğer Şhevât demde müstekin olmasa Şeytân ana yol bulmazdı. Anunçün hadfide gelir; سدودا مجارى الشيطان بالجوع لان الجوع ينقطع مادة الشهوات⁷²⁹ Ve hüsn ü cemâl ki müŐtehiyyâtda görünürdü, âhir andan nefsin fenâsına sebep oldu. Zira vücûd-ı müştehiyyât olmasa fenâ neye taalluk ederci. Nitekim âlemin vücûdu olmasa tecerrüd nice denilirdi.

Ve bir işâret dahi budur ki, her nesnede dost olmaya sâlih olan onun hakîkatidir ki vech-i bâkîdir, yoksa sûreti değildir ki resm-i fânîdir. Onunçün ehl-i taklîdin ulûmu dünyâda kalır. Zira kusûr makûlesidir. Ve ehl-i tahkîkin maârifi âhirete bile gider. Zira elbâb kabîlindedir. Pes, ehl-i cennete musâhib olan idrâkât ve melekât dünyâda keşf ü ilhâm tarîkiyle olandır ki bevâtın-ı Kur'an olan hakâyika müteallıktır. Ve bir dahi ol nesnenin ki kubhu nefse nümâyân olmuşdur. Bu sûretde anı nefsin gözüne takbîhe hâcet ve tezkiyeye zarûret yokdur. Zira ki kabîhe taalluk yokdur meğer ki sûret-i hasenede zâhir ola. Pes, ol sûret-i hasene zi's-sûretin helâk-ı cânına sebebdır. Zira tezkiye-i nefis için elbette tağyîr olunmak iktizâ etmişdir, bakara-ı Benî İsrâîl'i zebh gibi. Zira maktûlun hayâtı onun katline menût idi. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ve esnâm ve zî-ruh sûretlerinin yüzleri tağyîr olunduğu gibi. Zira bekâsı fesâddan hâlî değildir. Veyâhud ol sûrete taalluk edenin helâk-ı cânına bâisdir. Yâ taallukdan tezkiye bulmamak hasebiyle ki helâk-ı manevîdir veya taallukunu izâle tarîkiyledir ki hayât-ı maneviyyedir. Pes, bu sûretde helâk-ı nefsin sıfâtına ve hayât-ı kalbe ve rûha taalluk eder, f'efhem cidden. [325]

دشمن طاوس آمد پر او

ای بسا شه را بکشته فر او

Tâvus marûf kuşdur ki ile mevsûfdur. Maa-hâzâ yine anınla teşe'üm olunur. Zira iblisin cennete duhûlune ve Adem'in hurûcuna ve devr-i sünbüle müddetince Cennet'in Adem'den halvetine sebep olmuşdur. Anunçün hanelerde itihâzında kerâhet vardır. Ve tâvus olduğu yerde meymenet yokdur. Ve Őâribu'l-hamrın ibtidâ-i levni humret üzre olduğu Adem aleyhisselâm asmayı gars etdikde İblis gelip ol asmanın dibine tâvus zebh edip kanını köküne işrâb etmesi sebebiyledir. Nitekim tafsîl-i kıssâ İmam Demirî'nin Hayâtü'l-Hayvân nâm kitâbında mestûrdur. Ve hüsnü hakkında Gülistan'da gelir;

730 ملائک صورت و طاوس زبیبی

ازین مه پاره عابد فریبی

⁷²⁸ Şüphesiz Şeytan Ademoğluna kan yolundan akar. (Sahih-i Buhârî, Ahkâm, 21)

⁷²⁹ Şeytanın yollarını açlıkla kesiniz. Çünkü açlık Őhevî istekleri keser ve yok eder.

⁷³⁰ Şu âbidi aldatan melek Şeklindeki tavus yüzlü ay parçasından.

Ve perinden mirvedhe düzerler, makbûldur. Ve zülf u tuğra hakkında şâir der;

Menşûr-ı Hotan'ın nola tutulsa buyruğu
Zülfü çekib bedr üstüne tavus kuyruğu

Ve bu kadar hüsnle yine ayakları ziştir. Niteim Şeyh Sadî buyurur;

طوس را بنقش و نکاری که هست خلق
تحسین کنند و او خجل از پای زشت خویش⁷³¹

Ve tâvus ziynetden ibâret olmak ile Hazret-i İbrahim aleyhisselâmın zebh ettiği tuyûr-ı erbaanın biri tâvus idi ki terk-i zînete işâret idi. Li-muharririhî;

Ten-i zîbasına olan mağrûr
Reng u bûy âyine-i âlemde
Oldu tâvus misâli meşûm
Görünür çeşme-i sûret mevhûm

Ve mevâliden Yemen'de diyânet ve rivâyet ile meşhûr Tâvus bin Keysân gelmiştir. (Yani Arab'dan değil Ömer bin Abdülazîz'le muâsırdır.) Ve bu makûle ıtlâk ya tesmiye-i mücerrede kabîlinden veya bazı münâsebât üzerine mebnîdir. Nitekim İbn Melek derler pederi melek-sîmâ veya melek-haslet olmak ile veya gayrı vücûhla. Ferr, teşdîdle kuvvet ü revnâk ü fîrûğ u devlet.

Mana-yı beyt budur ki; tâvusa kanadı düşmen geldi. Yani tâvusda ol rîş-i hüsn ve per-i mustahsin var iken halk anınla intifâ için ana kıyarlar ve ol kabâdan âhir anı soyarlar. Pes, hüsn-i sûret ana düşman ve sebep-i helâki oldu. Li-muharririhî;

Râhat-ı rûh-ı revân olmak için
Per-i zîbâsın alıp båd-ı hevâ
Bâd-bîzen düzerler ol perden
Uçururlar o garîbi yerden

Ey yârân-ı ibret-gîr çok pâdişâhı kuvvet u revnâk u devleti katl eyledi, yani katline bâis oldu, tâ ki memâliki [326] zabt olunup yerine gayriler cülûs eyleye. Gedâya ise kimse dokunmaz. Zira anda matmah-ı nazar olacak nesne yokdur. Ve belki letâif-i Gülîstan'da gelir;

کافر زاییم توقع برود تا در چین⁷³²
کر کدا پیشرو لشکر اسلام بود

Bunda işâret vardır ki, nefsin seyf-i riyâzet ve sikkîn-i mücâhede ile katl u zebh olunması hevâ ucundandır. Eğer hevâ ve onun tahsîn u tezyîn ettiği menhiyyât ve müştehiyyât olmasaydı bu cefâ ve çileyi çekmez ve bazı mustahsenât dahi bu sebebden tağyîr ve izâle

⁷³¹ Tavusu herkes güzel ve hoş nakışları için övüyor. Ama kendisi kötü ayakları yüzünden utanıyor.

⁷³² Eğer dilenci İslam askerinin komutanı olursa kâfir ümitsizlik korkusuyla ta Çin'e kadar gider.

olunmazdı. Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve bu memleket-i vücûda gelip taht-nişîn-i cesed olan ervâhdan çok rûha zaaf gelmiş ve belki helâk olmuştur. Zira mücâveret-i tabîat hasebiyle umûr-ı tabîyyeden olan ekl ü şûrb ü emsâlinin ahkâmı ve mukârenet-i nefis sebebiyle sıfât-ı nefsânîyyeden olan gazab ve kibr ü nuzerâsının âsârı sârf olup hâlik hükmünü bulmuştur. Nitekim Kur'an'da gelir; يحيى و يميت⁷³³ Yani Allah tealâ pertev-nevâr-ı cemâliyle kulûbu ihyâ ve sadme-i kabza-i celâli ile nüfûsu imâte eyler. Ve kâh olur ki emr-i ber-aks olup nüfûs zinde ve kulûb mürde hükmünde olur. Evvelkisi nüfûs-ı müdrikenin şânı ve ikincisi nüfûs-ı zâyianın hâlidir. نسأل الله التوفيق.⁷³⁴

کفت من آن آهويم کز ناف من

ريخت اين صياد خون صاف من

Âhûdan murâd âhû-yı müşk-gîndir. Hitâ ve Hoten ve Sebt ve Çin vilâyetlerinde olur. Arab gazâlû'l-misk der. Zeby nevindendir. Hanzalı istitâbe eder ve deryânın acı suyundan içer. Ve âhû hakkında Lâmiî demiştir;

Müdâm ef'î yemekden her birinin   Sadef gibi içi pür mühre-i mâr
Hemîşe sünbül-i ter otlamakdan   Kamunun nâfesi pür müşg-i tatar

Levni siyâh ve serfû'l-adû ve dakîkü'l-kavâim ve müfteraku'l-azlâfdır. Ve nâb-ı hınzîr gibi fekk-i efselinde feminden hâric nâb-ı beyâz-ı hafîfi vardır. Ve hakikat-i misk bir kandır ki âhûnun sürresinde vakt-i marûfda müctemi olur. Azâya munsab olan mevâd gibi ol surre maden-i miskdir ki her sene şecere meyve-dâr olduğu gibi surre dahi hâmil-i misk olur. Ve misk-i şecere meyve-dâr olduğu gibi surre dahi hâmil-i misk olur. Ve misk zuhûr etmeye başladıkda âhû marîz olur, tâ misk tekâmül edince. Nitekim havâmil vaz-ı hamle dek müteğayyirü'l-hâl olurlar. [327] Ve demişlerdir ki ol vilâyetlerin ahâlisi miskin vaktinde beriyyede darb-ı evtâd ederler. Tâ ki âhû anlara sürünüb nâfece orada sâkıt ola. Ve Akîl-i Bağdâdî'den menkûl olduğu üzre cevfi-ı nâfece cevfi cedyde inhifâ gibidir. İnhişâ, kesreyle ve hâ-i mühmele ile bir sarı nesnedir ki süd emen keçi oğlakı karnında olur. Bir sofâ üzerine asr olunup peynir gibi galîz olur. Peynir mâyesi dedikleri odur. Ve bazı ulemâdan menkûldür ki, âhû nâfeceyi cevfinden dücâce beyzâsın ilkâ eder gibi ilkâ eder. Fe-emmâ meşhûr olan budur ki, nâfece âhûdan müdi' değildir. Belki hâricden ve sursesine mültehamdır. Ve miskin zurûfu dahi bu manaya şâhiddir. Nitekim müşâhede ehline ayândır. Demişlerdir ki misk-i ezfer cânib-i şarkda Sebt dedikleri vilâyetde olur. Ve Sebt sekr vezni üzeredir. Nitekim Kâmus'da musarrahdır. Kâh olur ki âhû Sebt'den Hind tarafına müsâferet

⁷³³ Diriltir ve öldürür. (Bakara 258)

⁷³⁴ Allah'tan tevfiik isteriz.

edip miski ol tarafda ilkâ eder. Velâkin âb u hevâsının tesirinden redy yani alçak ve râyihası hafif olur. Sebt'deki gibi ezfer olmaz. Ve Rum'da dahi âb u hevâ onun tesirinden bazı nesne hem-vâr olmaz. Ve bukâ ve bilâdın ihtilâfiyla muhtelif ve müteğayyir olur. Nitekim şerh ü beyâna hâcet yokdur. Hayâtü'l-Hayevân'da gelir ki; Adem aleyhisselâm arza ihbât oldukda cümle vuhûş gelip ziyâretiyle müşerref ve duâsıyla muğtenim oldular. Ve âhûlardan bir nev ki âhû-yı miskdir, ziyâret etdikde Adem anlar için duâ ve arkaların yed-i mübârekeleriyle mesh eyledi. Bu sebebden nefâvic-i misk zuhûr etdi. Sonra bu tâife makâmlarına avdetlerinde sâirler anlarda bu hâleti müşâhede edip aslından suâl eylediler. Anlar dahi duâ ve mesh-i Adem ile hâsıl olduğun i'lâm etdiklerinde ol bakıyye dahi ziyâret-i Adem edip duâ aldılar ve mesh olundular. Velâkin evvel gelenlerde zuhûr eden miskin eseri anlarda zuhûr eylemedi. Aslı ne ola ki, dediklerinde mücâb oldular ki evvel gelip ziyâret edenler ihlâs-ı amel eylediler, siz ise biz dahi nâil olalım diye garaz-ı nefsânî ile geldiniz. Onunçün mahrûm oldunuz. Pes bundan ihlâsın tesîri ve istidâdın kemâli fehm olundu. Li-muharririhî;

Dileğim ihlâsla ola âhû

Misk peydâ olur anda yâhû

Âhûm aslında âhû-em'dir, tahfifen ve zarûreten hemze hazf olunmuşdur. Em, zamîr-i nefis-i mütekelim-i [328] vâhidedir. Nâf göbektir ki Arab surre der. Sayyâd avcıdır. Sayd mâliki olmayan mümteni'i tenâvüldür. Yani kanadıyla veyâ kavâimiyle tevahhuş eden hayvânı hîle ile ahz etmektir, gerek lahmı me'kûl olsun gerek olmasın. Sâf aslında sâfidir, fâşek aslı fâşî olduğu gibi. Zira âhiri yâ olan kelimelerin yâ hazf olunup mâ-kabli ile iktifâ olunmuşdur, muâf ve müslim derler, muâfi demektir. Bu manadan zuhûl edenler muâf lafzını galât kıyâs etmişlerdir. Nitekim bâlâda dahi işâret olundu. Sâfi ile hâlisin miyânında fark budur ki, hâlis şeb, zâil olan nesnedir. Sâfi ise aslından şevbi olmayana dahi derler. Nitekim Kur'an'da gelir; انهار من غسل مصفى

⁷³⁵
و

Mana-yı beyt budur ki; zerger-i mezkûr şerbet-i mezbûrenin kendi helâkine sebep olduğun bilip hayâtından me'yûs oldukda teşbih tarîki ile dedi ki; ben ol âhû-yı müşgînem ki nefâcemden ötürü bu sayyâd benim hûn-ı sâfımı dökdü. Yani kanım akıtdı ve helâkime sebep oldu. Hekîme sayyâd dedi. Zira zergeri piş-i perdeden min haysi lâ yehtesibü sayd eyledi ve hîle ile anı kemende getirdi. El-hâsıl zerger ol hâlet-i hâilede dedi ki, âhûnun nâfesi kendi helâkine sebep olduğu gibi benim hüsnün dahi benim helâkime sebep oldu. Bundan fehm olunur ki Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhû kavli-i meşhûr üzerine miskin nâfede husûlune zâhib oldu. Anunçün

⁷³⁵ Ve nehirleri süzme baldandır. (Muhammed 15)

nâfi tasrîh eyledi. Velâkin bu sûretde âhûnun helâki neden lâzım geldi dersek cevâb budur ki, bu söz nâfesinden ötürü âhûyu katl edene veya helâkine sebep olana göredir. Bundan ise her âhû nâfesinden ötürü katl olunmak lâzım gelmez. Nitekim zergeri hüsünden ötürü katl etmeden sâir sabîhü'l-vech olanları dahi katl etmek iktizâ etmez. El-hâsıl katlinde husûs-ı illet mülâhaza olunur ki zergerde câriyeyi tahlîsdir. F'afref. Bade-zâ bu beytde birkaç vechle işâret vardır. Evvelkisi budur ki, nâfeden murâd müdhil-i şehvâtdır. Zira rahm-ı mâderde olan cenîne bir nesne müştahî olsa evvelâ mâderine ol şehvet ilkâ olunup andan nâfe vesâtatıyla cenîne vâsıl olur. Nitekim Bûstan'da gelir;

همی روزی آمد بجوفت زناف   نه طفل زیان بسته بودی ز لاف
 به بستان مادر در آویخت دست⁷³⁶   چو نافش برنندد و روزی کسست

[329] Ve müdhil-i şehavât kuvvet-i tabiiyyedir. İkincisi budur ki, seyyâddan murâd hekim-i İlâhîdir ki hevâ iklim-i vücûdda bir serkeş bağı iken telvînine müsâade ile ele götürdü ve şerbet-i irşâd ve riyâzetin tesiri ile hükmünü izâle eyledi. Üçüncüsü budur ki, hûn-ı sâf ibâretinden fehm olunur ki nefis kendini tezkiye edip çektiği çile bî-günâh olduğuna zâhib oldu, hâkikatü'l-hâli bilmedi. Ve hûn-ı sâfdan murâd şehvât-ı nefsanîyye olduğu bâlâda bilindi. Dördüncüsü budur ki, hevâ-yı nefis fenâya müşerref iken fevt-i metâlîbe teessüf eyledi. Eğer hakikat-i mevte zâik olaydı tahassürden halâs olurdu. Zirâ meyyitden âvâz gelmez ve maktûlde arzudan bir nesne kalmaz. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷³⁷ لکیلا تأسو اعلی ما فانکم تفرحوا بما آتیکم Yani metâlîbe-i fâniyyenin fevtine teessüf yoktur. Zira evvelden dahi taalluka sâlih değildir. Ve mekâsıd-ı bâkıyye ile iftihâr etmek dahi ehl-i vücûd hâlidir. Pes, eğer ademdir ve vücûddur, bir nesneye nazar yoktur, meğer vech-i bâkî ola. Bu sûretde dahi tahzîr olunup ⁷³⁸ یحذرکم الله نفسه denilmiştir. Meslek-i savb ve mezheb-i müşkildir. Li-muharririhî;

Maraz olur kalır bu hûn-ı urûk   Bir dem akıtmasa anı fesâd
 Varise nâfen içre katreçe hûn   Seni âhû gibi avlar seyyâd

ای من آن روباه صحرا کر کمین

سر بریدنش برای پوستین

⁷³⁶ Bir zaman çocuk dilini konulmaktan kapatmıştı. Tüm yiyeceğini göbekten alıyordu. Fakat göbeğini kesdiler ve rızık kesildi. O zaman annesinin göbeğine elini attı.

⁷³⁷ (Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyseniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarımayasınız diye açıklamaktadır. (Hadîd 23)

⁷³⁸ Allah size kendisine karşı gelmekten sizi sakındırıyor. (Ali İmrân 30)

Rûbâh dilkidir ki Arab sa'leb der. Kâh olur ki tahfffen elifini hazf edip rûbeh derler. Sahra düz yer veyahud ot bitmeyen fezâ-ı vâsîdir. Kemîn pusu ve kemîn-gâh pusu yeridir. Pûstîn posta mensûbdur. Post deri cildi gibi ve her nesnenin kabıdır. Post-ı bâdâm gibi ki mağzın mukâbildir. Dilki ve emsâlinin derisinden kürk yani ferve ittihâz olunmak ile cild-i rûbâha postîn denildi, kürk manasına. Nitekim Gülistan'da gelir;

دشمنانرا پوست بر کن دوستانرا پوستین⁷³⁹

Ve yine kelimât-ı Sa'dî'de gelir;

برهنه من و کره پوستین⁷⁴⁰

کر انصاف پرسی نه نیکوست این

Mana-yı beyt budur ki; ey hâzırân, ben ol rûbâh-ı sahrayım ki kürkünden ötürü pusudan onun başını kesdiler, yani nâgâh ilhâk eylediler ya sayd veyâ gayrı tarîk ile. Bunda zerger kendini sahrâda gâfilâne gezen dilkiye [330] ve pâdişâhı veyâ hekîmi seyyâda teşbîh eyledi. Maksûd dilkinin postunun helâkine sebep olduğu gibi zergerin dahi hüsnü veya câriyeyi andan tahlîs onun helâkine bâis olduğuna beyândır. Velâkin bu esnâda imârât-ı helâk olmamak ile pusu ile tabir eyledi. Ve bunda nefsin hîle ve huda sıfatını izâleye işâret vardır. Zira rûbâh kemâl-i hîle ile marûf, ziyâde hud'a ile mevsûfdur. Nitekim taleb-i rızkda hiyel-i acîbânesindedir ki temâdet edip nefh-i batn ve ref-i kavâim eyler. Şöyle ki meyyit zann olunur. Kaçan yanına bir hayvan gelse nâ-gâh hamle edip sayd eyler. Ve ref-i ezâda hud-ı garîbesindedir ki cildinde bakk u baûz müctemi olsa ağzına bir post pâresi alıp tadrîcle suya gavs eder. Şöyleki ol mûziler onun bedeninden yüzüne ve burnuna ve ağzına ve andan ol post-pâreye çıkdıkda ağzından suya bırakıp kendisi selâmet bulur. Li-muharririhî;

Bu kadar hîle çün rûbâh
Nice sâlim olsa andan sâlik

Nefs-i emmâre gezer râh be-râh
Meğer âgâh ede anı Allah

Pusudan murâd mersad-ı tarîk ve postîn nefsi hayvânîdir ki cesede taalluku vardır, postun taalluku gibi. Yani nefsi hayvânîyi islâh ve maraz-ı bânînden tahlîsden ötürü hîle sıfatını izâle eylediler. Zira mâni-i terakkî ve bâis-i tenezzül olan hîle dahi emrâz-ı bânînedendir. Ve rûbâhı sahrâya nisbet eyledi. Zirâ sahrâ berre yani karaya ve bir dahi cesede işâretidir. Ve hîle ve huda âlem-i şehâdetden olan nefsi ü cesede nâzırdır. Deryâ ve cibâlîse makâm-ı ricâldir, f'efhem cidden. Ve başını kesdiler dediğinde işâret vardır ki, usûl-ı sıfâta zevâl gelmek mümkün değildir.

⁷³⁹ Düşmanlarından deriyi çıkar, dostlarına giydir.

⁷⁴⁰ Eğer insafla soruyorsan benim çıplak kedinin postun içinde olması hoş değildir.

Zira şeref-i mücâhede ve belki kemâl-i insânî ol usûlun bekâsına menûddur. Nitekim همت به و هم بها نitekim makâlesi ve kezâlik ان النفس لامارة⁷⁴¹ و لقد⁷⁴² kelâmı zikr olunan manaya delâlet eder. Velâkin bu makâm mezâlik-i akdâmdandır. Onunçün bazı hakikatden gâfiller enbiyâ aleyhisselâmın sülûku nefsi-i mutmainnedendir derler. Pes nice anlarda emmâriyet sıfâtı bulunur. Cevâb budur ki, nüfûs-ı enbiyâ mutmainne olmak fi nefsi'l-emr nefsin emmâriyetini münâfi değıldir. Zira bi'l-fiil âsârı münmeħi ve bi'l-kuvve bâkîdir. Anunçün enbiyâ masûm ve evliyâ mahfûzdur derler. Eğer hilâf-ı mütesavver olmasa ıtlak olunmazdı. [331] Ve bu sırra mebnîdir ki İbrahim aleyhisselâm tuyûr-ı erbaanın başların cesedlerinden izâle eyledi. Eğerçi ki sonra rûs yerli yerin buldu. Velâkin fi'l-hakîka fânî olan sıfât bâkî olan sıfâtın gayrıdır ki evvelkisi nefsânî ve ikincisi Hakkânîdir. Ve Mesnevî'de bu manaya işâret eder ebyât gelse gerekdir, فاعرف فاعمل به⁷⁴³.

ای من آن پلی که زخم پیلان

ریخت خونم از برای اسنخوان

Pîl, bâ-ı Acemî'nin kesriyle fil dedikleri büyük canavârdır ki Hindistan'da hâsıl olur. Pîl-bân filcidir. Pil hakkında lügâz edip demişlerdir;

ما اسم شیء ترکیبه من ثلاث و هو ذو اربع تعالی الاله * قيل تصحيفه و لكن اذا ما ”عكسوه يصيرلى ثلاثه“⁷⁴⁴

Demişlerdir ki fil yedi sene haml edip sonra hamlini su içinde vaz eder. Zira kavâminin fevâsılı olmamak hasebiyle kıyâm hâlinde velâdet eyler. Ve filde olan kuvvet marûfdur. Ve kezâlik fehminden nâşi te'dîb kabûl eder. Ve ehl-i Hind anı tazîm ederler. Zira uluvv-ı semki ve azm-i sûreti ve bedî-i manzarı ve tûl-ı hortumu vüs'at-i üznü ve tûl-ı amûdu ve sakl-ı hamli ve hiffet-i vat'i vardır. Yani hiffet ile yürür. Şöyleki; insâna mürûr edip insân anı hiss etmez ve kezâlik tûl-ı ömrü vardır ki, dört yüz sene muammer olur. Üstühân, zamme ile kemikdir, yani azm, vâv-ı resmî telaffuz olunmaz.

Mana-yı beyt budur ki; ey kavim, ben ol filim ki üstühânımdan ötürü filci olan Hindû'nun zahmı benim kanımı dökdü. Yani kemiklerimle husûsan üstühân-ı dendânımla intifâ etmeden ötürü beni katl eyledi. El-hâsıl üstühânım helâkime sebep oldu, katli filciye nisbet eyledi. Zira onun zîr-i teshîrinde olmak ile bi-hasebi'l-gâlib katli dahi ana müfevvezdir. Bu kelâm

⁷⁴¹ Andolsun ki kadın ona meyletti. Eğer Rabb'inin işâret ve ikâzını görmeseydi o da kadına meyletmişti. (Yûsuf 24)

⁷⁴² Muhakkak ki nefis emredicidir. (Yûsuf 53)

⁷⁴³ Anla ve onunla amel et.

dahi ke'l-evvel teşbîh üzerine mebnîdir. Ve fil ucb sıfâtına işâretidir ki bi-hasebi'l-gâlib azm-ı cüssenin lâzımıdır. Ve bazıları fili livâta ile tabir ederler. Fe-emmâ meşhur olan budur ki, hayvânât arasında ol fiil-i şenfi hınzırdan gayrısı etmez, veleine sellim livâta ile tabiri müztelzem değildir. Nitekim hınzır harâm-horluk ile tabir olunur, livâta ile değil. Üstühândan murâd cesedir. Zira cesedin menâtı azm yani kemikdir. [332] Anunçün lahm-ı mahzda temâsın yoktur, safîh-gâhında nakl olunduğu gibi. Zira safîh-i mezbûr iki zenin nutfesinden mahlûk olmak ile cesedinde kafadan gayrı kemik yok idi. Binaen alâ hazâ sahife-i sîm üzerine vaz edip halka ol keyfiyyet ile ihrâc ederlerdi. El-hâsıl hekim-i mezbûr terbiye ile nefsin ucunu izâle eyledi. Tâ ki cesed ile intifâ mümkün ola. Anunçün Kur'an'da gelir; ⁷⁴⁵اولئك الذين خسروا انفسهم Yani eğer nefis ve eğer cesed sermâye makûlesidir ki mâ-halaka lehinde istimâl olunmamak ona ziyândır. Ve kandan murâd şehvâtdır. Pes hekim ucbu ve şehvâtı izâle eyledi. Tâ ki rûh nefisle cesedden müntefi ola ve tarîk-i talebde sûd ile ve âlem-i mülke ticâret için geldiğine değe. Ve ucb hakkında demişlerdir ki;

رويش زره قبول بر تافت

هر عملی که عجب ره یافت

کز عجب بچه افتاد ابلیس ⁷⁴⁶

معجب مشو از طریق تلبیس

و فی الحدیث (ان العجب يأكل الحسنات كما يأكل النار الحطب) كذا فی التفاسیر الجلیلة فی سورة القتال ⁷⁴⁷

آنکه کشتستم پی مادون من

می نداند که نخسبد خون من

Dûn burada gayr manasınadır. Nitekim Kur'an'da mevâzi-i müteaddidede gelen min dûnillâh bu manaya mahmûldur. Pey-i madûn min li-ecl gayrı demektir. Gayrı zevi'l-ukûle ve gayrıya şâmil olmak ile elfâz-ı umûmdan olan mâ irâd olundu. Zira muktezâ-yı mâkâm-ı ta'mîmdir. Mi-nedâned istifhâmı mütezammındır.

Mana-yı beyt budur ki; ol kimse ki beni el için mutlaka katl eyledi, yani bi-gayrı hakkın katle tasaddî eyler. Murâd-ı pâdişâh ve hekimî tarîzdir. Bilmez mi ki benim kanım uyumaz.

⁷⁴⁴ Terkibi üç şeyden oluşan şeyin ismi nedir? Kendisi ise dört ayak sahibidir. Allah yücedir. Kîl o şeyin bozulmuş halidir. Fakat o zaman ki onu ters çevirseler li kelimesi onun üçde dördü haline gelir.

⁷⁴⁵ İşte onlar kendilerini ziyana uğrattılar. (Hûd 21)

⁷⁴⁶ Bir amelde ki gurur yol bulursa yüzünde kabul zerrelere bulunur. Şeytan vasıtasıyla gururlanma. Zira iblis gurur yüzünde ne hale düşdü.

⁷⁴⁷ Ve hadîsde gelir; Şüphesiz kibir, ateşin odunu yediği gibi güzel amelleri yer. Kıtâl suresinin tefsirlerinde de gelir. (Sünen-i Ebu Davûd, Kitabu'l-edeb, 4257)

Nitekim meşhurdur kan uyumaz derler. Yani elbette ol kan anı tutar ve muâhezesine sebep olur. Nitekim Hazret-i İsâ aleyhisselâm bir maktûle rast gelip قتلقت فقلت و سيقتل قاتلك dedi. Ve Müftü Yahyâ Efendi letâifindendir ki şiirinde gelir;

Hem âh ederim kaçtığına benden o mâhın
Hem havf ederim kim anı Yahyâ tuta ol mâh

Bunda zerger bî-günah maktûl olduğun iddiâ eyledi. Bilmedi ki bu mana kısâs tarfiyledir. Zira ol dahi hükmen câriyeyi katl eylemiş idi. Tevfîl-i şer'î ile katl ise lâ-yeisdir. Nitekim Bostan'da gelir;

749 الا تا نداری ز کشتنش باک

کرا شرع فتوی دهد بر هلاک

Bunda madûn nefse işâretidir ki hevâyı katl etmek nefsi hayât-ı hakîkiyye ile ihyâ etmeden ötürüdür. Ve bu manaya işâret [333] edip Kur'an'da gelir; ولکم فی القصاص حیوة⁷⁵⁰ Ve hûndan murâd shehvât'dır ki hevâ fenâ bulduktan sonra dahi bâkîdir. Velâkin hevâ-yı nefsânîye mukârin olan shehvât-ı nefsânî olduğu gibi hevâ-yı Hakkânî'ye mülâbis olan shehvât Hakkânî'dir. Pes kümmel-i beşerin shehvât-ı nefsânîyeleri telef oldukdan sonra shehvât-ı Hakkânîyye ni'me'l-half olup âlem-i bekâda olan halleri hakkânîyyet ile ittisâf bulur. Ve bâtın-ı nûr olan nâr zuhûra gelir. Ve belki nâr hükmünde olan hûn nûra mübeddel olur. Onunçün ricâlullahda kesret-i vikâ vardır. Zira urûka envâr-ı İlâhiyye sereyân etmekle kuvvet-i kudsiyyenin hükmü file gelir. Ve nefse gayr dedi. Zira gerçi nefis hevâ ile müttehid gibidir. Fe-emmâ kuvâ ve sıfât hakikatde biri birinden mütemâyiz ve münfasıldır.

بر منست امروز و فردا بروی است

خون چون من کس چنین ضایع کی است

İm-rûz'da olan im lafzı în gibi işâretidir, bu manasına. İmrûz bu gün ve imşeb bu gece demektir. Zâhir olan budur ki, aslında în'dir, başka kelime değildir. Velâkin taarruz etmemişlerdir. Dakâyık'da gelir ki; im, în manasınadır amma birkaç maddeye mahsûsdur. Meselâ im-sâat, im-sâl, im-şeb, im-rûz derler, im-mâh, im-hefte, im-dem demezler. Belki în mâh ve în hafta ve în dem derler. Min vecheti'l-mana ihtisâs iktizâ eder nesne yokdur. Fe-emmâ vaz-ı lügat tahsîs etmişdir. Lügat-ı Arabîyyede nezâiri vardır.

⁷⁴⁸ Sen katil olduğun için öldürüldün. Seni öldüren de öldürelecektir.

⁷⁴⁹ Eğer şeriat birinin ölümüne fetva vermişse onu öldürmede sakınca yokdur.

⁷⁵⁰ Sizin için kısas hayattır. (Bakara 179)

Mana-yı beyt budur ki; bu gün benim üzerime ve yârın kâtilim üzerinedir. Yani bu gün bana ise yârın anadır. Benim gibi kimsenin yani mazlûm-ı bî-günâhın kanı böyle kaçan zâyî ve hederdir. Yani elbette an-karîb eser-i zulm ve teaddî zuhûr eder ve hasmın etdiği yanına kalmaz. Zira zulmün eseri serfû'l-vüsûldür, ukûk ve'd-dîn gibi. Ve belki mazlumdan mukaddem zâlimde zuhûr eder. Nitekim kelimât-ı Sâib'de gelir;

پیش از هدف همیشه کمان ناله میکند⁷⁵¹

اول بظلمان اثر ظلم میرسد

Pes ferdâ ile tabîr etdiği eser-i zulmün sûrat-ı husûl ve kurb-ı zuhûruna işâretidir. Ve câizdir ki ferdâ-yı kıyâmet murâd ola. Zirâ emed-i dünya kasîr ve zamânı kalîldir. Nitekim Kur'an'da gelir: ⁷⁵²كانهم يوم يرون ما يوعدون لم يلبثوا الا ساعة من نهار Ve yârın anadır dediği muahezesine işâretidir. Nitekim hadîsde gelir; ⁷⁵³اول ما يقضى بين الناس الدماء Li-muharririhî; [334]

Adl-i şâhinşeh-i kazâ ferdâ
Gelicek her dü hasm dergâha

Olıcak mevc-i hîz çün dâmâ
İbtidâ hükm olma hakk-ı dimâ

Ve câizdir ki, çün men kes'de olan teşbîh kemâla masrûf ola. Nitekim Ebû Zeyd'in ma'ruz-ı bey' olan gulâmı hikâyesinde gelir;

اضاعونى و اى فتى اضاعوا⁷⁵⁴

على انى سأشدد يوم بيعى

Bunda işâret vardır ki, gerçi terbiye-yi mürşid hasebiyle hevâ maktûl ve zebûn olur. Fe-
emmâ bu dünyâ âhir kimseye kalmaz. Eğer mürşid ve eğer nefis ve ceseddir, cümlesi نفس ذائقة الموت
⁷⁵⁵vefkınca cûra-âşâm-ı kadeh-i merk olurlar. Ve âhir zîr-i zemîn-i fenâda tevârî ve tesviyye-i
hâki bulurlar. Ve mısra-ı sânde işâret vardır ki, dem-i insân fi'l-cümle mahfûzdur. Onunçün
Hazret-i Davûd aleyhisselâm Mescid-i Aksâ'ya vaz-ı esâs etdikde münhedim oldu. Ve bu mana
mütekerrir olıcak hikmetinden istifsâr etdikde hitâb-ı kibriyâ vârid oldu ki yâ Davûd benim
beytim sefk-i dimâ edenler elinde temel tutmaz. Hazret-i Davûd, yâ Rab arâka-ı hûn bi-tarîki'l-
⁷⁵⁶يا داود اليسوا بعبادى
yani küffâr ise de benim kullarım değiller mi? Ve bu sırra dâirdir ki vaka-ı Bedir'de yetmiş aded

⁷⁵¹ Zalimlerden önce zulümlerinin eserleri gelir. Hedefe varmadan önce her zaman keman inler.

⁷⁵² Onlar vaad edildikleri azabı gördükleri gün sanki dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. (Ahkaf, 35)

⁷⁵³ İnsanın arasında ilk oluşan kandır. (Sahîhü'l-Buhârî, Kitabu'r-rikâk, 6052)

⁷⁵⁴ Beni sattıkları günde, beni kaybettiniz hem de nasıl bir delikanlıyı kaybettiniz, diye bağıracağım.

⁷⁵⁵ Her nefis ölümü tadacaktır. (Al-i İmrân 185)

⁷⁵⁶ Ey Dâvud, onlar kullarım değil mi?

senâdîd-i Kureyş'den katl olunduktan sonra vaka-ı Uhud'da ol aded kadar ashâbdan dahi şerbet-i şehâdeti nûş etdiler. Ve bu manadandır ki zikrullah gazadan efdâldir. Zira gazada katl-i nüfûs ve zikrde ihyâ-ı kulûb vardır. Li-muharririhî;

Dîde-i cân uyanmadan maksûd
Zikrle kangı dil ki zinde ola

Bil şuhûd-ı cemâl-i bâkîdir
Ömr-i câvide ol mülâkîdir

کرچه دیوار فکند سایه دراز

باز کردد سوی او آن سایه باز

Dırâz, cism-i mümteddir ki lisân-ı Arabî'de ana tavîl ve Türki'de uzun derler. Mukâbili kütâhdır ki manası kısadır. Bâz evvel geri ve sâni anı tekîd içindir. Gerded, döner demektir. Zira gerdiden kâf-ı Acemiyle rücû ve insirâf ve tehavvül manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; gerçi duvar ve sâir mücessed nesne sabah vaktinde uzun gölge bırakır. Velâkin ol gölge yine vakt-i istivâda ol duvar tarafına döner ve andan asla eser kalmaz. Meğer bi'l-ıtibâr fi zevâl ola. Maksûd herkesden sâdir olan fiilin eserine kendine râci olduğun beyândır, [335] sayenin divâra rücûu gibi. Zira sâye duvardan neşet ve tevellüd etmiştir. Pes, yine aslına rücû eder. Ve sâyesi dirâz olanların ömrleri dahi ikinci güneşi gibi kasîrdir. Nitekim İbn-i Kemâl fâtihi-i Mısır olan Sultan Selim hakkında demiştir;

Az müddetde çok iş etmişdi
Şems-i asr idi asrda şemsin

Sâyesi olmuş idi âlem-gîr
Zıllı memdûd olur zamânı kasîr

Bunda işâret vardır ki, pâdişâh السلطان ظل الله في الارض⁷⁵⁷ vefkınca sâye-i Hak'dır ki sâyesi dirâzdır. Zirâ mülkü vâsîdir. Velâkin ömrü sâir amâr-ı riâyeten azdır. Zira istilâ-ı tâmmın hükmü sürat-i fenâdır, husûsan ki adl ü insâf üzerine olmaya. Nitekim bazıları demişlerdir;

Toğan durmaz ziyân-kâr olduğu için

Yaşar kerkes kem âzâr olduğu için

Ve zıll âkıbet zü'z-zılla rücû edip anda fenâ bulur. Ve bir işâret dahi budur ki, duvarla murâd rûh-ı sultânîdir ki nefis ve cesedin müstenid ve mutemedidir. Sâyeden murâd vücûd-ı zıllîdir. Vefât ile cesed fenâ bulup kuvâ-yı bâtine rûhda müctemi olduğu gibi fenâ ile dahi cemî kuvâ ve kezâlik zırr-ı insânî ve rûh-ı sultânî menşe-i evvelde münderic olup süyûl-i kesrât-i deryâ-yı vahdete vâsıl ve anınla mütehakkık ve hâsıl olur. Nitekim şecerinin ağsân ve avrâkı nebâtta indirâc bulur. Ve bu manadandır ki kümmel-i beşerin sâyesi yokdur. Zira sâye ta'dâdi ibhâm eder. Ve bunlar bu hakikatde metbûları olan fahr-i âlem sallallahü aleyhi ve sellem

⁷⁵⁷ Sultan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir.

kemâline tâbilerdir. Fahr-i âlemin nahîl-i kâmetleri ise sâye-endâz olmamıştır. Nitekim Zâfi naatinde gelir;

Kâmetin ey bûstân-ı lâ-mekân pirâyesi
Nûrdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi

Mâlum ola ki, sâye-i vücûd sabâh-ı tecellîde memdûd olmuştur. Yani tecellî-i İlâhî ile ervâh vücûda gelmiş ve badehü ecsâm husûl bulmuştur. Ve bu imtidâd ilâ yevmi'l-kıyâme bâkîdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ألم تر الى ريك كيف مد الظل⁷⁵⁸ Ve sabah vaktinde ve bade'l-asr olan imtidâd-ı zill zikr olunan mananın sûretidir. Zira kurb-ı kıyâmetde dahi tecelliyât-ı mütevâfire ve zuhûrât-ı mütekâsire olsa gerekdir. Ve bade'l-asr imtidâdın gâyeti gurûb ve fenâ olduğu gibi kurb-ı saatde olan inbisâtın nihâyeti dahi inkıbâzdır. Ve Kur'an'da gelir; ولو شاء ريك ليجعله ساكنا⁷⁵⁹ Yani şimdi zamân-ı hareket olmak ile zalâlatı medd eyledi. Vakt-i sükûn oldukda kabz eyler. Ve an asıl kabz etse [336] dahi kabza-ı kudretinde idi. Fe-emmâ izhâr-ı hakâyık esmâ ve sıfât için nefis-i rahmânî ile bast eyledi. Ve bu manaya vâkıf olan vakfe etmeyip ferden asla toğru hareketden hâlf olmaz. Nitekim Kur'an'da gelir; وانا اليه راجعون⁷⁶⁰ Ve bir mahalde dahi gelir; الامور الا الى الله تصير⁷⁶¹

این جهان کوهست فعل ما ندا

سوی ما آید نداها را صدا

Cihân dünyâdır. Velâkin haddinde ihtilâf olunmuştur. Bazılar katında semâvât-ı seb'â dünyadandır. Zirâ âlem-i kevn ü fesâda dâhildir. Fiil ve amel ve sun'un miyânında fark budur ki, fiil bir müessirin cihetinden olan tesirdir. İcâde ve gayr-ı icâde ve ilm ve gayr-ı ilm ve kasd ve gayr-ı kasdla olana ve kezâlik insân ve hayvân ve cemâddan vusûl bulana şâmilidir. Amel ve sun' ise bundan ehasdır. Zira amel fiil-i kasdîdir ki hayvân u cemâda nisbet olunmaz. Sun' icâde tarikıyla olandır. Anunçün âsâr-ı Hakk'a sunullâh denilir. Zira hikmet ve kemâl-i itkân üzere masnûdur. Nitekim Kur'an'da gelir; صنع الله الذي اتقن كل شيء⁷⁶² Nidâ savtdır, sadâ ol nesnedir ki savt mukâbelesinde ecsâm-ı sulbeden münakis olur.

Mana-yı beyt budur ki; bu dünyâ dağ misâl ve bizim fiil ve kavlı ve hâlimiz ol dağda tasvîf olunan savt gibidir. Bizim cânibimize etdiğimiz nidâlar için bi-tarîki'l-in'ikâs ve'l-irtidâd

⁷⁵⁸ Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? (Furkan 45)

⁷⁵⁹ Rabbin isteseydi onu durdururdu. (Furkan 45)

⁷⁶⁰ Yine ona döneceğiz. (Bakara 156)

⁷⁶¹ Bütün işer ona döner. (Şûrâ 53)

sadâ gelir. Yani dağda olan savtın sadâsı bizim cânibimize münakis olduğu gibi bizden efâl ve akvâl ve ahvâlin âsârı dahi bizim tarafımıza döner. Zira müsebbib sebebe murtabıt ve cüz amele müsteniddir. Nitekim Kur'an'da gelir; جزاء بما كانوا يعملون⁷⁶³ Ve Saib kelimâtında gelir;

کوه در رد صدا باختیار افتاده است⁷⁶⁴

با کران جانان مگو حرف کران تا نشنوی

Bunda cihandan murâd cihân-ı vücûddur ki anda vâki olan tenezzülât ve terekkıyyât ibâdın kesb-i yedidir. Onunçün hadîsde gelir; فمن وجد خيرا فليحمد الله و من وجد غير ذلك فلا يلومن الا نفسه⁷⁶⁵ Ve bunda sırr-ı kadere remz vardır. قل فله لحة البالغة⁷⁶⁶ Ve bu babdandır ki İblîs duzâhda kürsî-nişîn-i azâb oldukda hutbe edip dese gerekdir ki فلا تلوموني و لوموا انفسكم⁷⁶⁷ Hakîkati budur ki, şeytân nârî olmak ile Adem'i idlâl eyledi. Fe-emmâ ol nâr Adem'in anâsırında dâhil idi. Pes Adem'den [337] meyl bulunmadıkça şeytân vesvese etmedi. Güyâ Adem bu husûsda İblîs tarafına imdâd eyledi. Pes, idlâl fi'l-hakîka kendinden kendine vâki oldu. Ve bu sebebden zürriyeti cehennemde mahcûc oldu. Anunçün ما كان لي عليكم من سلطان⁷⁶⁸ dedi, f'efhem cidden. Ve bu makâma remz edip Nesîmî nazmında gelir;

Adem'in aslı neden yâ meleğin nesli neden
Adem'e secde neden İblis'e inkâr nedir⁷⁶⁹

Yani İblis'e inkâr nedir dediği iki manaya mahmûldür. Biri budur ki, İblîs Adem'i niçin inkâr eyledi ve secde etmedi demektir. Ve biri dahi İblis secde etmediği için cerh ve inkâr nedir, demektir. Zira Adem'in nûrâniyyetinden İblîs'e imdâd olmamak ile İblîs Adem'i inkâr eyledi. Eğer bu manada aralarında cihet-i câmia olaydı lâbüd ser-fürû ederdi. Pes, bu sırta vâkıf olan Adem hakîkatde İblis'e taarruz etmez. Zira herkes hakîkatin hükmü üzerine cârîdir. Ve Kur'an'da

⁷⁶² Herşeyi sapaşğlam yapan Allah'ın sanatıdır. (Neml 88)

⁷⁶³ Bütün bunlar işledikleri amellere karşılıktır. (Vâkıa 24)

⁷⁶⁴ Sevgilinin kıymetiyle zannetme ki kıymetli sözler de artar. Dağ bir sesi yankılarken kendi iradesini kullanmaz.

⁷⁶⁵ Kim bir hayır, güzellik bulursa hemen Allah'a hamd etsin. Bunun dışındakini bulan da kendinden başkasını kınamasın. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-Berr ve's-selât ve'l-adâb, 4674)

⁷⁶⁶ Üstün delil Allah'ın delilidir de. (En'âm 149)

⁷⁶⁷ O halde beni değil kendinizi kınayın. (İbrahim 22)

⁷⁶⁸ Benim sizin üzerinizde bir hakimiyetim yoktur. (İbrahim 22)

⁷⁶⁹ Bu beyit Nesîmî divanında iki farklı beytin ilk ve son mısraı olarak şu şekilde geçmektedir; birinci mısra dördüncü beyitte geçmektedir,

Feleğin aslı nedendir, meleğin nesli neden

Adem'in sûretine nice taleb-kâr nedir

İkinci mısra sekizinci beyitte geçmektedir,

Od ve su toprak ve yel adı nedendir Adem

Ana secde niçin İblis'e inkâr nedir (Nesîmî, *Divan*, II. Baskı, İstanbul, 1286, s. 94)

İblis'e nisbet olunan ef'âl esbâba nisbet kabûlindedir. Nitekim gelir; الشيطان سول لهم و املى لهم⁷⁷⁰ Li-muharririhî;

Adem isen eğer ârif-i billâh   Nazar etme ferîşteh ü dîve
Bir şecerdir vücûd-ı insânî   Hayr u şerr anda misâl-i meyve

این بگفت و رفت در دم زبر خاک

آن کنیزك شد ز عشق و رنج پاك

İn, ebyât-ı mutakaddimedede mezkûra işâretidir. Der dem, ol nefsde ol sâatde demekdir. Velâkin ol nefsde zîr-i hâke gitmek mevtden ibâretidir. Zirâ mevtdin gâyeti zîr-i hâkde tevârî ve ihtikârdır.

Mana-yı beyt budur ki; zerger kendi hasb-ı hâline müteaalık bu mezkûru söyledi ve ol saatde teslîm-i rûh eyledi. Ve âhir zuhûrdan butûna intikâl edip mütevârî-i hâk ve âsûde-i taht-ı türâb oldu. Bu vechle ol câriye onun aşk-ı mecâzisinden ve aşk-ı mecâzî sebebiyle hâsıl olan renc-i kalb ve kâlibdan pâk oldu ve necât u halâs buldu. Maksûd zergerin mevti câriyenin hayâtına sebep olduğun beyândır. Bunda hâk fenâyâ işâretidir. Yani fenâ-ı sûrî ile fenâ bulan kimesne zîr-i hâkde defn olunduğu gibi tezkiye-i nefis eden sâlik dahi zîr-i fenâda setr olunur. Ve hevâ zevâl-pezîr olmadıkça nefis mâsivâyâ taaşşuk ve taallukdan halâs olmaz. Ve maraz-ı manevîden kurtulmaz. Ve bu fenâdır ki matmah-ı nazar-ı süllâk ve sebep-i vüsûl-ı [338] dergâh-ı mâlikü'l-emlâkdır. Nitekim aynü'l-ârifin Ebu Yezîd Bestâmî kuddise sırrahû garkâb-ı fenâ olduğu halde demişdir;

نیستی و حاجت و عجز و نیاز آورده ام⁷⁷¹

آورده ام شاهها که در کنج تو نیست

Ve Rûşenî kelimâtında gelir;

Rûşenî'nin armağanı tapuna yoklukdurur
Yokdurur yoklukdan özge gayrı onun nesnesi

Ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırrehû ilâhiyyâtında gelir;

Cenâb-ı pâkîne lâyık Hüdâyî'nin nesi ola
Meğer kim armağan iletem kemâl-i iftirâkımdan

⁷⁷⁰ Şeytan sürüklemiş ve kendilerine ümit vermiştir. (Muhammed 25)

⁷⁷¹ Ey padişah senin hazinende olmayan dört şey getirdim: Yokluk, hâcet, acizlik ve yakarış.

Ve bu makâm-ı azîziü'l-misâl yedinci ismde cilve-ger-i hayz-i vüsûl olur. Bunun mâverâsı on ikiye varınca mertebe-i bekâdır. Kâbe'nin minâresi yedi ve harem-i Nebevî'nin beş add olmak sırrı mezkûre dâirdir. Zira haremullâh makâm-ı fenâ ve harem-i Nebevî makam-ı bekâdır. Ve secdât-ı Kur'aniyye on dört olmak makam-ı fenâda on dört sene mekse işâretidir. Zira gerçi fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem Mekke-i Mükerreme'de bazı rivâyât üzere on üç sene ikâmet etdiler. Velâkin on üçün ahadiyyeti itibârıyla mecmu-ı sâl on dört olur. Suâl olunur ise ki bu aded-i mezkûr âyât-ı secdeden ne vechle mehûzdur? Cevâb budur ki, secde fenâya işâretidir. Nitekim bâlâda şerh olundu.

زانکه عشق مرد کان پاینده نیست

زانکه مرده سوی ما آینده نیست

Bu beytin mısra-ı sânisî mısra-ı evveli talîl ve mısra-ı evveli beyt-i sâbıkın mısra-ı sânisini talîldir. Mürdegân mürdenin cemidir. Ahirinde hâ-yı resmî olan kelimelere elif ve nûn cem-i lâhık olsa hâ-yı resmîyi kâf-ı Acemî'ye tebdîl etmek kâidedir.

Mana-yı beyt budur ki; kenîzek ol sebebden aşk-ı zerger ve maraz-ı dilden halâs oldu ki mürdelere olan aşk sâbit ve mukîm değildir. Belki zâildir. Anunçün ki mürde bir dahi bizim cânibimize gelici ve hayât-ı nev bulup hâlet-i ûlâya avdet edici değildir. Yani çünkü zerger bi'l-ahere helâk oldu. Helâk olan ise bir dahi bu dünyaya gelip evvelki hâline rücû etmez. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁷² انهم اليهم يرجعون Tâ ki ana olan taalluk bâkî ve muhabbet pâydar ola. Pes bu sebebden ana olan aşkın dahi devâmı olmadı. El-hâsıl maşûkun vücûduna bekâ olmasa ana taalluk eden aşka dahi bekâ olmaz. Belki onun zevâli ve katında bu dahi [339] zâil olur. Maksûd zâil olan nesneye taalluk etmenin manası olmadığın beyândır. Nitekim sabîhü'l-vech olanlar mültehî olup evvelki revnâk ve bahâ zâil ve hüsn ve cemâl muzmahill olsa uşşâk onlardan bîzâr ve gülistân-ı emelleri hâr-zâr olur. Pes, dûr-bîn olanlar bu manayı kable'l-vukû mülâhaza ve belki dîde-i bâtın ile müşâhede eyleyip erkenden taalluk rengine boyanmazlar ve sonunda âteş-i hicrâna yanmazlar. Li-muharririhî;

Şunun ki hüsn-i gülü âkıbetde ola diken
Gerekdir ola gözündə o gül-i diken erken

Bunda işâret vardır ki, âlem-i kevnin müştemil olduğu cümle-i eşyâ-ı sûret mevcûd ve manâ madûmdur. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁷⁷³ كل شيء هالك الا وجهه Yani vücûd-ı imkânî hâlik

⁷⁷² Onlar tekrar dönüp de bunlara gelmezler. (Yâsîn 31)

⁷⁷³ Onun zatından başka her şey yok olacaktır. (Kasas 88)

hükümünde olmak ile muteber değildir. Zilla itibâr olmadığı gibi, zira zâildir. Bu sebebdendir ki ulûhiyyet ehli olanlar mâsivâyâ taalluk etmezler. Zira vech-i bâkî yanında hükmen fânîdir. Eğerçi ki ulemâ sâbitdir, nazar ile şol kâğıd veya gayrı nesne üzerinde olan nakşa ki bade'z-zaman zâil olur. Pes, ol behcet ve behâ ki terkîbinden hâsıldır, hakîkatde ehlullah nazarında ana iltifât yoktur. Zira aslı sâzecedir, şunun ki çeşmi sürme-i tevhîdle rûşenâyî bulmuştur firifte-i nukûş olup bend-i kesretde kalır ve âkıbet maşûkundan iftirâk bulur. Ve bir işâret dahi budur ki, اوصافه
 774 الفانى لا يرد الى هasebince ehl-i fenâ ve bekâdan umûr-ı tabîiyye sâdir olmaz. Olsa dahi nüfûs-ı şehvâniyyeden sâdir olana kıyâs olunmaz. Ve bu mertebe nefis-i mutmainnenin nihâyâtında hâsıl olur. Hakîkat-ı fenâ ile mütehakkık olmadıkça irtidâddan havf vardır. Onunçün niceler berâzihda kalmışlar ve niceler yol yanılmışlar ve niceler geri avdet eylemişlerdir. Neûzü billâhi tealâ. Li-muharririhî;

Bu hayat-ı fenâyı neylersin	Kuru renc u inâyı neylersin
Mâsivâyâ nazar salıp gezinme	Bî-vefâ âşinâyı neylersin
Bes değil mi sana vech-i bâkî.	Fânîye itinâyı neylersin
Bu fenâ gülşeninde bülbül olup	Bu mecâza senâyı neylersin
Çünkü yokdur temeli dünyânın	Kurup ana binâyı neylersin
Âh u nâlen sana besdir Hakkî	Dinleyip savt-ı nâyı neylersin

عشق زنده در روان و در بصر

هر دمى باشد چو غنچه تازه تر

[340] Bazı nüshada zi gonce düşmüştür. Gonc ahirinde olan hâ ihtisâs içindir. Gonc zamme ile gülümsemektir. Gül goncasının ağzındaki hâleti ana teşbîh edip gonc lafzın andan istiâre ederler. Gonceden ol hâlet gidecek gonçe demezler, gül derler. Her demî'de olan yâ vahdet içindir ve zâide dahi olmak câizdir. Her dem bâşed fiiline kayddır, müteallikât ile çü gonçe miyânında itlâk-ı teşbîh için gelmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; hay ve bâkîye taalluk eden aşk, canda ve çeşimde her bir demde gonc gibi tâze ve ter olur. Yani her nefesde tâzeliği goncenin tazeliği gibi olur. Şöyleki bir vechle pejmurdelik kabul etmez. Zira maşûkun bekâsı aşkın bekâsını müstelzemdir. Revân ile basarı tahsis eyledi. Eğerçi ki gûş dahi değildir. Zira göz ve kulak ve rûhun huddâmındandır ki vesâil-i marifetdir. Onunçün bazılar marifeti rüyet üzerine tercih etmişlerdir. Ve kalb ve rûhda bir nesneye taaşşuk ve meyl olsa kulak ol nesnenin kelâmını istimâ ve göz onun cemâlini müşâhedeye âşık olup dâimâ rast-gâhda anı tarassud ederler. El-hâsıl mahlûka olan taaşşuk ile hâlûka olan taaşşuk miyânında fark vardır. Zira mahlûk şeref-i zevâl üzerine olup ahvâli

⁷⁷⁴ Hak'da fâni ve yok olan bir kimse kendi beşeri vasıflarına geri çevrilmez.

mütegayyir oldukça kalbden sevdâsı kesilir ve kulak anı istimâ ve göz anı ruyetden usanır, câriye-i mezkûre zergerden usandığı gibi. Fe-emmâ hâlık böyle değildir. Zira her dem tecelliyyât-ı mütenevvası kalbi bir gûne dahi âşık ve şeydâ eyler ve dîde onun âsâr-ı bedfâsını mütâlaa ve basîret-i merâtib-i hayaliyye ve kalbiyye ve rûhaniyye ve sırrıyyede anı müşâhededen seyr olmaz. Ve kulak dahi onun kelâm-ı mutlakını istimâdan fütûr bulmaz. Pes, gitdikçe meyl u muhabbetden efzûn olur. Şöyleki ana nihâyet gelmez. Ve bunda işâret vardır ki, dâr-ı âhîret hayât-ı hakîkiyye ile muttasıf olmak ile nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁷⁵ و ان الدار الآخرة لهي الحيوان Onun naîmine fenâ gelmez ve bekâsına nihâyet olmaz. Ve bu dünyâ ârif-i bi'l-lâha nisbetle cennet-i maneviyyedir. Nitekim sâhibü'l-Muhammediye işâret edip buyurur: Ayn;

Meğer ben cennet içinde gözün kim bu âlemde

Ve Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

⁷⁷⁶ جنت نقدرت اينجا عشرت و عيش و حضور

Pes cennetde aşka fenâ gelmediği gibi dünyada dahi gelmez. Zira ikisi bile hay ve bâkî olan maşûk-ı hakîkiye taalluk etmiştir. [341] Fark budur ki, dünyanın sûreti fânî ve manası bâkîdir. Cennetin ise sûret ve manası bâkîdir. Ve dünyânın cennet hükmünde olduğu kalp hâline itibâr iledir. Ve illâ fi-nefsi'l-emr zindândır. Nitekim hadîsde gelir; ⁷⁷⁷ الدنيا سجن المؤمن و جنت الكافر Hakîkati budur ki, dünyânın bânîni nûr ve zâhiri nârdır. Zira dâr-ı mihnet ve ibtilâdır. Pes, bu nûr-ı bânîni mazhar olanlara nâr-ı zâhirden zarar yokdur. Nitekim Hazret-i İbrahim aleyhisselâma nâr-ı zâhir berd ü selâm olmak ile gülîstân oldu. Yani ol ter u tâzelik İbrahim'in bânîninde dâim idi. Sonra eseri zâhirinde dahi zuhûr eyledi. Pes nârın dünyâdan adem-i irtifâi nûrun vücûdunu münâfi değildir; f'aref cidden. Ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırrahû kelimâtında gelir;

Bir gülşene bülbül ol kim hiç sararıp solmaz ola

⁷⁷⁸ اللهم اجعلنا من العاشقين الصادقين

عشق آن زنده کزین کو باقیست

⁷⁷⁵ Ahiret yurdu(na gelince) şüphe yok ki o (aslî) hayatın ta kendisidir. (Ankebut 64)

⁷⁷⁶ Cennet içinde eğlence ve huzurun olduğu nakittir.

⁷⁷⁷ Dünya müminin zindanı kafirin cennetidir. (Sahih-i Müslim, Zühhd, 50)

⁷⁷⁸ Ey Allah'ım, bizi sadık aşıklarından eyle!

Bu kelâm mâ-kabline olan icmâli tafsîldir. Güzîn kâf-ı Acemî'nin zammıyla emrdir. İhtiyâr eyle demektir. Gû aslında ki odur. Dercde tahfifen elif-i resmî sâkıt olmuştur. Sâkî lügatde su vericidir. Yani bi'l-fiil ve ıstılâh-ı şuarâda bâde meclisinde kadeh sürene derler. Ve ıstılâh-ı ehlullâhda, Allah tealâdır ki akdâh-ı esmâ ve sıfât ile tecelliyât-ı keyfiyyât-ı bahş-i sâkî eder. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁷⁹ و سقاہم رہم شرابا طہورا Ve Müfredât'da fark edip demiştir ki شاء ⁷⁸⁰ السقی و السقی ان تعطیہ ماء لیشرب و الا سقاء ان يجعل له ذلك حتى يتناولہ کیف

Mana-yı beyt budur ki; ol zindanın aşkını ihtiyâr eyle ki bâkî ve dâimdir ki sana cân-efzâ olan şarâbdan sâkîdir. Yani kuvvet-i cân ziyâde eden şarâb-ı manevîden sâkîdir. Yoksa ol mürdenin aşkını ihtiyâr eyleme ki zâil ve fânîdir ki sana cân eksilden şarâbdan sâkîdir. Nitekim şarâb-ı dünyâ zevâl-i akla sebebdir. Eğerçi ki nâzikî-i cism ve televvün-i ruhsâra dahi bâisdir. Ve sâir şarâb hükmünde olan meşrubât ve belki cümle mâsivâ-yı Hak buna kıyâs oluna. Yani Hak'dan gayra taallukda inikâs-ı cân vardır. Zira zâhirin kemâline bâis olan nesne bâtının noksânına sebebdir. Onunçün perver olanların zâhirleri kavî ve bâtınları zaîf ve riyâzet-keş ve mücâhidlerin [342] bi'l-akisdır. El-hâsıl şarâb-ı manevî şarâb-ı sûrî ve onun hükmünde olan gibi değildir. Onunçün hadîsde gelir; ⁷⁸¹ آیت عند ربی یطمئنی و یسقینی Yani resullullâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sâir verese-i kümmele olan ıt'âm u sakî hakîkatde hissî makûlesinden değildir. Eğerçi ki umûr-ı hissiyye ile dahi ikrâm olunurlar. Belki ezvâk ve hâlât ve fuyûz ve ulûm ve tecelliyâtdan ibâretdir ki onun kuvvetiyle her biri bir cihân hükmündedir. Nitekim demişlerdir; ⁷⁸² Ve bu kuvvet ve izdiyâd-ı cân ile bi-hasebi'l-gâlib gıdâ-yı sûriye muhtâc olmayıp bedel-i mâ yutehalleden müstağnî olurlar. Zira urûk-ı envâr-ı İlâhiyye ile mümtelî olup demden ziyâde kuvvet frâs eder. Ve bir dahi insilâh tabîr olunan manayla marîz mağlûb hükmün bulur. Nitekim bâlâda şerh olunmuştur. Bu manadan mahrûm olan kimesne ise temâsük-i beden için izdiyâd-ı deme ve terbiye-i cisme muhtâcdır. Ve bu temâsük kuvvet buldukça câna istirhâ hâsıl olur. Yani kendi makâmına göre gıdâ âid olmamak hasebiyle zaaf-ı tâm bulur. Ve bu sebebdendir ki, ekûl ve şurûb ve nüûm olanların dîde-i ervâhı seyr-i âlem-i melekût etmeden mahcûbdur. Alem-i hayâlde vâki olana dahi ale'l-fevr nisyân târî olur. Kümmel-i beşerin hâli ise böyle değildir. Onunçün enbiyâ ve evliyânın menâmı ve kezâlik vahy u ilhâmı âlem-i yakîn ve

⁷⁷⁹ Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir. (İnsan 21)

⁷⁸⁰ Üç harfli masdarlar olan saky ve sukya, içmesi için birisine su vermendir. Dört harli olan iskâ ise istediği gibi suyu alması için ona bu fırsatı ve imkânı sağlamandır.

⁷⁸¹ Beni doyuran ve susuzluğumu gideren Rabb'im in yanında geceledim. (Sahih-i Buhârî, Kitabu's-Savm, 43)

⁷⁸² Bir bin gibidir.

şuhûddandır. Onunçün tefâvüt etmez. Yani menâmları dahi vahy ü ilhâm kabîlindedir. Bade-zâ mazmûn-ı beyt tahliyye ve tecelliyeye işâretidir. Zira aşk-ı İlâhî mâsivâ-sûzdur. Onunçün bî-aşk olan kimesnede cemî-i hicâb-ı taayyunât mevcûddur ve şarâb-ı cân-fezâ şerbet-i müsâheleden sonra tenâvül olunan gıdâ-ı muslih gibidir. Bu iki mana olmasa sâlik maraz-ı bâtından halâs olmaz. Li-muharririhî;

Sâkîyâ sun şarâb-ı manayı

Tâ ki virân edelim mebnâyı

عشق آن بکرین که جمله انبیا

یافتند از عشق او کار و کیا

Cümle-i enbiyâ'da olan hemze alâmet-i izâfetdir. Onunçün hazf olunmaz. Velâkin teshîlen ve tahfîfen canîbine imâle ile telaffuz olunur. Sâir nezâirinde dahi böyledir. Ve nazm-ı Türki'de dahi cârîdir. Nitekim Lügât-i Şâhîdî'de gelir; ayn;

Okudum evvela tuhfe-i Hüsâm'ı

Kâr u keyâ ikisinde bile kâf-ı Arabî'yle iş güç manasına gelir. Nitekim Mesnevî'de bir mahalde gelir;

لازم آمد یقتلون انبیاء⁷⁸³

چون سفیها نراست [343] این کار و کیا

Velâkin kiyâ kesrle pâdişâh manasına dahi gelir ki hudûd-ı memleketi hıfz ede. Fe-emmâ pâdişâhın izz u devlet ve câh levâzımından olmak ile kiyâ bu mahalde mana-yı lâzımî de istimâl olmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; ol maşûk-ı hakîki ve mahbûb-ı ezelnin aşk-ı pâkini ihtiyâr eyle ki cemi enbiyâ ve kezâlik kâffe-i evliyâ onun aşkından izz ü devlet ü câh ü merâtib-i âliyye ve derecât-ı kâsiyye buldular. Ve dünyâ ve âhiretde muazzez ve mükerrerrem oldular. Maksûd aşk-ı hakîkinin sebab-i izzet ve aşk-ı mecâzînin bâis-i mezellet olduğun beyândır. Ve bundan fehm olunur ki enbiyâ ve evliyâda aşk-ı mecâzî olmaz. Belki taaşşuk sûretinde ibrâz etdikleri alâka-ı ukûl-i âmmeden dakîk ve hafî olan manaya mahmûldür ki tecelliyât-ı mütenevvia-ı Hak üzerine mebnî ve mezâhirde şuhûd-ı zâhire mevkûfdur. Nitekim sâhibü'l-arâis Rûzbihân-i Baklî'ye Mekke-i Mükerrerrem'de vâki oldu. Yani bir bedfî'ül-cemâlin aşk-bâzlığında hırka-ı tasavvufu tarh

⁷⁸³ Cahiller bu işi doğru anlasalardı enbiyaları öldürmeleri gerekmezdi.

ve destâr-ı meşîhatı perişân edip Şeyh Sanân-vâr melâmet ihtiyâr eyledi. Ve âhir ifâkât bulup hâline avdet kıldı. Ve sedef-vâr sine-çâk olmadan el çekip deryâ-yı vakara gavsıla hâmûş oldu. Li-muharririhî;

Ne belâdır ki aşk-ı insânî
Nâz-ı gamda yakar serâpâ kâh

Ki komaz kendine dil ü cânı
Kâh olur eşke gark eder anı

Ve bu mana yani aşk-ı hakîkî ibtidâ kalb mertebesinde andan rûh ve andan sırr-ı insânda zuhûr eder ki bu merâtibde olan aşkın cümlesi makbuldur. Zira efâl u sıfât ve zât Hakk'ın tecelliyâtını mütâlaa ve mükâşefe ve muâyeneye daırdır. Fe-emmâ nefs ve tabiat mertebelerinde merdûddur ki hevâ ve şehvete mahmûldur. Nitekim evâil-i şerhde mufassalan beyân olunmuşdur. Malûm ola ki enbiyâ aleyhisselâm haber-i vâhidle malûm olduğu üzre yüz yigirmi dört bindir. Ve bunların her biri meşreb-i mahsûs üzerine mecbûldur ki kiminin terâzu-yı hâlinde keffe-i cemâl ve kiminin keffe-i celâl gâlib ve râcihdır. Ve bu tefâvütün aslı budur ki, âsâr-ı esmâ ahkâmıdan ve ahkâm dahi ahvâlden ve ahvâl dahi bi-hasebi'l-istidâd bir nesne ile muallil ve zâtında meclûl değildir. Zira ezeldir. Pes herkesin esmâsından zuhûr eden âsâr zikr olunan mana üzerine mevkûfdur. Bizim peygâberimiz bedr-i sipihr-i vefâ Muhammed Mustafâ [344] sallallahu aleyhi ve sellemın itidâl-i mizâc ve istivâ dü keffe-i hâlleri dahi bundan fehmi oluna. Ve bu ümmet-i merhûmede her asrda zikr olunan enbiyâ mevcûd olup her biri bir nebînin meşrebinden şûrb ve ilmîne verâsetle şeref-yâb olmuşdur. Ve kâh olur ki aded-i verese aded-i enbiyâdan zâid olup zâidin ilmî yine vâris olduğu peygâberimizin ilmîne taksîm olunur. Ve bu mana ümmetin kemâl-i istidâdından madûddur. Zira altı bin senede bi-hasebi't-tedric zuhûr eden ekâmîl-i beşerin bu devr-i kamerîde her saatde mezâhiri bulunmak farz-ı azîm ve lutf-ı cesîmdir ki ihtisâsât-ı İlâhiyedendir. Anunçün kıyâmetde seksen saf ve maadası kırk saf olur diye musarrahdır. Fa'ref hâzâ.

تو مكو مارا بدان شه بار نيست

با كرميان كارها دشوار نيست

Bâr, burada icâzet manasınadır. Onunçün ebvâb-ı selâtin ve mulûke bâr-gâh derler, duhulü icâzete mevkûf olduğu için. Kerîm bilâ-ivaz îsâl-i nef edene derler, nef-i mâl olsun, gayrı olsun. Pes kerem mâ-yenbağî olan nesneyi li'l-garaz ifâde etmektedir. Onunçün celb-i menfaât ve def-i mazarrat için hîbe-i mâl edene kerim demezler. Onunçün ehl-i Hak buyurmuşlardır ki efâl-i Hak muallil-i bi'l-ağrâz değildir. Ve bir kimse bir gayre sikkîn hibe eylese ki ol gayr zikr olunan sikkîn ile kendi nefsinî katl eder olsa ol vâhibe kerîm denilmez. Allah tealâyâ kerîmü'l-meâb

demek ibâdı ana rucû etdiklerinde günahlarından tecâvüz edici manasınadır. İbâddan kerîmü'l-meâb dahi buna kıyâs oluna. Zira herkesin keremi hâline göredir.

Mana-yı beyt budur ki; deme ki bize ol pâdişâha yani maşûk-ı hakîkîye vusûle ve vusûlüne sebep olan aşk-ı pâkine izn ü icâzet yokdur. Zira kerim olanlara iş güç degildir. Yani ol sâlik ki kerem-i tabından ve ol tâlib ki uluvv-i himmetinden nâşi infâk-ı mevcûd ve bezl-i nakd-i vücûd eyleye. Elbette maksûda zafer bulur ve ser-menzil-i murâda vusûlle şeref-yâb olur. Nitekim derler cennetin kapısını cömerd açar. Pes eğer cennet-ı sûrîyye ve eğer maneviyedir, bezl ü infâk ile açılır, dergâh-ı vâlâ-yı kibriyâya kerem ve cûd ile girilir. El-hâsıl, bu bâbda bezl-i makdûr eden kerîme güçlük yokdur. Belki güçlük nefis ü mâlî bezlden [345] bahîl olana derler. Nitekim letâif-i Esmâî'dendir ki bâdiyede bir zen-i hûb-rûya mülâkî oldu ki ruhsârında hâl-i siyâhı dahi var idi. Naat;

Ne sır olsun kim bu bir nokta düşdü kilk-i kudretten
Ruh-ı cânâna ziynet lâleye dâğ-ı derûn oldu

Esmâî ol zene suâl edip ismin nedir dedi. Zen dahi Mekke'dir dedi. Ya şol ruhsârında olan nokta-ı sevdâ nedir dedi. Zen dahi hacer-i esveddir dedi. Pes Esmâî makâm-ı hitâbda inbisât ve idâre-i kelâmdan nâşi ferâh u neşât buldukda tam'ından izniniz olursa hacer-i esvedî takbîl edelim dedikde ol zen dahi, heyhât! لم تكونوا بالغيه الا بشق الانفس⁷⁸⁴ dedi. Esmâî dahi gördü ki لدهر مراهم⁷⁸⁵ hasebince bezl-i dirhem ü dinârdan gayrı çâre-sâz yok hemân ukde-i surreyi hall edip vasl-ı dil-dâr için sarf-ı dinâr eyledi. Zen dahi bezle kûy olup dilersen hacer-i esvedî takbil ve istersen beyt-i atîki tavâf ve mescid-i harama dâhil ol dedi. Maksûd müddeâyı tenvîr ve maksûdu temsîldir. Mârâyı cem irâd eyledi. Zira murâd kendi sıfâtında müşterek olanları dercedir. Onunçün kerîmân dahi sığa-ı cem üzerine zikr olundu. Malûm ola ki insan kendi şehvâtından halâs ve gafîlâtından necâtı istiğrâb ve istib'âd etmek gerekdir. Zira kudret-i İlâhîyyeyi isti'câz küfrdür. Ve Kur'an'da gelir; و كان الله على كل شيء مقتدرا⁷⁸⁶ Ve bu bâbda ricâsını takviyyet üzerine istiânet murâd eden kimse mahrûmu'l-bidâye ve merzuku'n-nihâye olanlara nazar eylesin. İbrahim bin Edhem ve Fazıl bin İyâz ve Abdullah bin Mübarek ve Zü'n-nûnü'l-Mısri ve Malik bin Dinâr ve gayrı sâdât-ı kibâr gibi kaddesallâhu esrârehüm. Ve câizdir ki kerîmân ehl-i irşâda işâret ola. Zira itikâd-ı pâk ve hüsni istidâda irşâd-ı mürşid mukârin ve munzamm olsa zaman-ı kalilde memûl-i cilve-ger-i hayz husûl olur. Nitekim Mesnevi'de gelir;

⁷⁸⁴ Yarı canının tükenmeden varmayacağınız. (Nahl 7)

⁷⁸⁵ Para dehrin açığı yaralara merhem olur.

⁷⁸⁶ Allah her şeyin üstünde bir kudret sahibidir. (Kehf 45)

Bundan murâd âyîne olmak ile kâbil olan taşdır ki terbiye ile cilâ-pezîr olup mermer sûretinde iken cevheriyyeti zuhûre gelir. Ve illa nefis mermer-i cevher olmaz. Nitekim Bûstân'da gelir;

Malûm ola ki ziyâde düşvâr olan makâm-ı nefsdan terakkîdir. Ve çün feth-i karîb [346] makâmında bâb-ı kalb meftûh ola. Nefsin heyet-i muzlimesi zâil olup makâm-ı rûhda telvinâtdan necât bulur. Ve feth-i bâb-ı vahdet husûle geldikde isneyniyetden bi'l-külliyeye kurtulur ve zeneb-i vücûddan halâs olur. Pes, kerîm olanlara göre bu makâmâta irşâd etmek âsân ve gayrılara düşvârdır. Velâkin hidâyet hakikatde Allah'a râcidir. ⁷⁸⁹انما انت منذر ولكل قوم هاد Ve demişlerdir ki insan hayretten halâs olmaya, tarîki üzerine sülûk lâzımdır. Pes, ibtidâ tayîn-i matlab ve andan tarîk-i muvassıl-ı marifet ve andan marifeti muhassıl olan sebep ve andan tafsil-i garazda anınla istiânnet mümkün olan umûr ve andan hayreti izâle eden avâiki ve avâikin keyfiyyeti-i izâlesini marifet lâzımdır. El-hâsıl Hakk'a vüsûlde suûbet vardır. Pes, bu iş mürşidden biter. Li-muharririhî;

Bulmayan menzil-i vasla irşâd

Gam-ı hicrânda kaldı olmadı şâd

کشتن آن مرد بردست حکیم

نی بی امید بود و نی زیم

Küşten kâf-ı Arabî'nin zammıyla katl manasınadır. Merd'den murâd zergerdir.

Mana-yı beyt budur ki; merd-i zergerî hekim eliyle katl etmek ne recâ ve ne havfdan ötürü idi. Yani hekimin o husûsda ne ricâsı ve ne havfı var idi. Pes, zergerin katline bâis ve şerbetle kâtil olduğu bu iki nesneden biri üzerine mebnî değil idi. Zira hekim-i İllâhî olan ağrâz-ı nefsâniyyeden masûndur. Havf ü recâ ise ağrazdandır. El-hâsıl zergerin katlinde pâdişâh veya hekim tarafına âid olur celb-i menfaât veya def-i mazarrat garazı yok idi. Eğer garaz üzerine mebnî olsa hekim-i İllâhî ana mübâşeret etmezdi. Meselâ mâl veyâ câh veyâ tasallut ve riyâsetden

⁷⁸⁷ Eğer sen sert bir mermer de olsan gönül ehline varınca gevher olursun.

⁷⁸⁸ Aynanın pasını silebilirsin ama taştan ayna yapamazsın.

⁷⁸⁹ Sen bir münzirsin, her kavmin de bir hidâyet rehberisin. (Râ'd 7)

ötürü katl olunmadı. Zira zergerde bu meânî mefkûd idi. Pes, katli gayrı maslahat-ı celfle ve âkîbet-i hamîde üzerine mebnî idi. Ve bunda işâret vardır ki, hevâ-yı nefsi katl etmek recâ-ı cennet ve havf-ı nâr için değildir. Zira hadîs-i kutsîde gelir; نار لم اكن مستحقا لان اعبد لو لم اخلق جنة و لا ناراً و من اعظم ممن عبدنى لجنة او⁷⁹⁰ Velâkin bu mana tefrîd tarîkiyle hâsıl olur ki zâtı enfüs ve afâkdan tecrîddir. Ve Kur'an'da gelir; لا يمسه [347] الا المطهرون⁷⁹¹ Yani, hüviyyet-i Hak ve zât-ı ahâdiyyete vusûl cemi merâtibin taallukâtı ednâsından tathîr ileldir. Ve bu sırta işâret eyleyip hadîsde gelir, و اعوذ بك منك⁷⁹² Yani hakîkatde havf Allah'dandır. Yoksa mazhar-ı kahr olan dûzâhdan değil. Zira dûzâh merâtib-i sıfâtın âsârındandır. Behişt dahi buna kıyâs oluna. Ve sıfât zâta muntelhî olup pes her nesnenin mebdei zâtdır ve zâta vusûlde neseb ve izâfât münkatı olup ümîd ve bîm kalmaz. Zira bu mananın müteallığı gayrıdır. O makamda ise gayr yokdur.

او نکشتش از برای طبع شاه

تا نیامد امر و الهام آله

Tab mizâc-ı âdemiyye itlâk olunduğu gibi tab-ı cemâd dahi derler. Yani mebde-i hareket olana tab derler, gerek kendi hareketine şuûr olsun ve gerek olmasın. Meselâ sûret-i hicriyye gibi ki hareket-i hâbitanın mebdeidir. Velâkin ol harekete şuûru yokdur. Tabîat ise hareketine şuûru olmayana mahsûsdur. Pes, tab eâmdır. Ve filânın hoşça tabîatı vardır demek fâsiddir. Zira Ademi âkılî cemâd menzilesine tenzîldir. Ve Şâhidî lügatinde tab u tabîatdır. Adem'in nihâd ve sirişt dediği sahîh değildir. Meğer galat-ı meşhûr üzerine mahmûl ola. Bunun dahi vechi yokdur. Zira lügât-ı galât üzerine mebnî olmak baîddir. Ve sûfiyye dediler ki tabîat melekût-ı cesîmdir. Yani şol kuvvetdir ki ecsâma sâridir. Ve ecsâm mutlaka unsûrî ve felekî olsun ve basit ve mürekkep olsun kemâl-i tabîsine ol kuvvet ile vâsıl olur, ruh ve cesed gibi. Pes, tabîat dedikleri sûret-i neviyyenin gayrıdır. Zira sûret-i neviyye bazı ecsâma mahsûsdur. Tabîat ise beyne'l-küll müşterekdir. Ve bu tabîat işâret olunduğu üzre hayvanda rûh-ı hayvânî menzilesindedir ki fiil ve infiâl anınla tamâm olur. İsm-i mûcîde mazhardır. İsm-i mûcîd dahi Rab isminin huddâmındandır. Pes bu takrîrden fehm olundu ki sûfiyye katında tabîatın cemâda ihtisâsı yokdur. Onunçün insana göre ıslâh-ı tabîat eyledi derler. İlham bi-tarîki'l-feyz kalbe ilkâ olunan manadır. Ve ilham için müvekkil-i melek vardır ki, kulûba nâzik olur. Velâkin enbiyâyâ nüzûlu şer-i [348] mustakîl ile ve evliyâyâ ittibâ ile ve matbulârı olan nebînin getirdiği şer'in hakâyıkını ifhâm ileldir. Pes, ne kadar

⁷⁹⁰ Bana cennet arzusu ve cehennem korkusu ile ibâdet edenden daha zalim kim vardır. Ben cennet ve cehennemi yaratmamış olsam dahi ibâdete layık değil miyim?

⁷⁹¹ Ona tertemiz olanlardan başkası el sürmesin. (Vâkıa 79)

⁷⁹² Ve senden sana sığınırım. (Sahih-i Müslim, Kitabu'z-Zikr, 73)

hakâyık var ise bâtin-ı şer'îdir ki havassa ilhâm olunur. Ve bazı feyz dahi vardır ki, bilâ-vâsıtaadır. Nitekim merâtibi mahallinde mübeyyendir.

Mana-yı beyt budur ki; hekîm-i ilâhî zergeri pâdişâhın tab ve kezâlık kendi hatrı için katl etmedi, tâ ki ana mer-i Hüda ve İlham-ı İlâhî gelmedi. Yani vâki olan katl fermân-ı Hakk'a muzâfıdır. Yoksa hareket-i nefsanîyeye dâir değildir. Zira garaz-ı nefsanî üzerine mebnî olsa fermân-ı Hakk'a müracaat olunmazdı. Bunda işâret vardır ki, enbiyâ ve evliyâdan sâdır olan umûrun cümlesi dâiyye-i kaviyye üzerine mebnî ve işâret-i Hakk'a dâirdir. Zira nefsdan bi'l-küllîyye halâs olanlarda harekât-ı nefsanîyye olmak mümtendir. Binâen alâ hazâ enbiyâ ve kümmel-i evliyâya itirâz etmek cehl-i azîmden nâsîdir. Ve demişlerdir ki, Hakk'a vusûlden sonra sâdır olan efâlin cümlesi şer'îdir ki mu'tekid olanlara iktidâ ve mütabâat lâzımdır. Zira pâdişâhların efâli kânun olduğu suretde mezâhir-i hakîkatin efâli kanûn-ı tarîkat olmak bi-tarîku'l-ülâdır. Nitekim ⁷⁹³السلطان ظل الله makâlesinden ahz-ı işârete kâdir olanlara rûşendir. Ve Bâkî letâifindedir ki şiirinde gelir;

Ehl-i aşkın nâlesin ney kâmetin çeng eyledin
Pâdişahsın etdiğin şimden geri kânun olur

آن پسر را کش خضر ببرد خلق

سر آنرا در نیابد عام خلق

Puser'den murâd, Hızır aleyhisselâmın katl etdiği oğlandı ki Kur'an'da mezkûrdur. İsmi Ceysûr'dur, cim ile ve Heysûr'dur hâ ile. Ve bazıları demişlerdir ki Heynûn'dur. Nitekim İmâm Süheylî Tarîf u İ'lâm nâm kitâbında beyân etmişdir. Ve pederinin ismi Kâzberâ ve mâderinin Sehvî idi. Keş aslına ki eş'dir. Zamîr-i pusere râcidir. Hızır, kitf vezninde Belbân bin Melkân'ın lakâbdır. Ve lakab esmâ kabîlindedir. Velâkin ism-i mücerred gibi değildir. Medhi veya zemmî iş'âr eder, mezkûrun nübüvvetinde ve hâlen hayatında ihtilâf olunmuşdur. Ve Hayalî Çelebî hâşiyyesinde gelir; العلماء الى ان اربعة من الانبياء في زمرة الاحياء الحضر والياس وعيسى وادريس في السماء ⁷⁹⁴ ذهب العظماء من [349] Pes bundan nübüvveti dahi râcih olmak lâzım geldi. Hadîs-i meşârikda zikr olunduğu üzere Hızır tesmiyesine sebep budur ki, oturduğu yer ne kadar huşk ve kiyahdan hâlî ise de sebza-zâr olur. Ve ter ü tâzegî bulurdu. Zira hayat-ı hakîkiyye erbâbının hayâtı eczâ-ı âleme sârifdir. Onunçün Cibril aleyhisselâmın râkib olduğu feresü'l-hayât nâm esbin ki heyzüm dahi derler, mûftî-i kademi ter ü tâze olmak ile Sâmirî ana muttali olup oradan bir kabza Hâk alıp sonra

⁷⁹³ Sultan Allah'ın gölgesidir.

⁷⁹⁴ Büyük İslam âlimleri; Hızır, İlyâs, İsâ ve İdris peygamberlerin hayatta ve semâda oldukları hususunda ittifâk etmişlerdir.

gavsele-i zerrîn üzerine nisâr etdikde hâr zâhir oldu. Ve fahr-ı kâinât aleyhi ekmeli't-tahiyyât dahi kable'l-biset süvâr olsalar bi-tarîki'l-irhâs zikr olunan mana zâhir olurdu, fe keyfe ba'de'l-biset. Nitekim Muhammediyye'de gelir;

Ne yerde merkebi gitse çimen çiçek olurdu hâk

Ve Hızır aleyhisselâm Kur'an'da mezkûr olan İskender-i Yunânî ki Zülkarneynü'l-Ekber derler, onun vezîri olmuşdur. Ve zulumâta duhûl edip âb-ı hayât nûş etdiği meşhûrdur. Ve bu ikisine işâret edip Divân-ı Hâfız'da gelir;

نه عمر حضر بماند نه ملك اسكندر
نزع بر سر دنيای دون مکن درويش⁷⁹⁵

Zira Hızır'a âb-ı hayât sebebiyle ömr-i câvid ihsân olunmuşdur. Ve İskender eğerçi şark u garba mâlik olmuşdur. Fe-emmâ âb-ı hayâtdan mahrûmdur. Nitekim Hâce Hâfız şiiirinde gelir;

سکندر را نمی بخشند آبی
بزور و زر میسر نیست این کار⁷⁹⁶

Mezkûr İskender, Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm ile muâsır olduğu kütüb-i tevârihde mestûrdur. İmânî müttelikun aleyhdır. Ve nübüvveti muhtelifün fihdır. Ve bir İskender dahi vardır ki, ana Zülkarneynü'l-asgar ve İskender-i Rûmî dahi derler ki hükamâ-ı meşâhirden Aristotalis ana vezîr olmuşdur. Mısır kurbında olan İskenderiye'de nasb-ı meyl ve vaz-ı âyîne eden bu İskender'dir. Nitekim Bakî nazmında gelir;

Câm-ı la'lindir senin âyîne rûy-ı enverin
Adı var câm-ı Cem'in âyine-i İskender'in

Ve bunun zamanı Hazret-i İsâ aleyhisselâma karîbdır. Ve küfrü müttelikün aleyhdır. Ve bu iki İskender'in miyânını fark etmeyip ulemâ ve şuarâdan çok kimesne galata düşmüşdür. Hatta Kadî Beyzâvî⁷⁹⁷ و یسئلونک عن ذی القرنین اyetini tefsirde Zülkarneyn'i İskender-i Rûmî ile beyân [350] etdiğinde tahtie olunmuşdur. Ve Sâib dahi bu mesleğe sâlik olmak ile galât edip demişdir;

ای سکندر بخدا چشمه حیوان مطلب⁷⁹⁸
رقم نام تو بر صفحه آیینه بس است

⁷⁹⁵ Dervîş, alçak dünyanın başı için kavga etme! Ne Hızır'ın ömrü kaldı ne de İskender'in mülkü.

⁷⁹⁶ İskender'e suyu bile ikrâm etmiyorlar. Güç ve para ile bu iş olmaz.

⁷⁹⁷ Bir de sana Zülkarneyn'den soruyorlar. (Kehf 83)

⁷⁹⁸ Ey İskender, senin isminin aynada yazılması yeter, boş yere hayat suyunu isteme!

Ve yine demişdir;

سکندر آینه و حضر آب حیوان یافت⁷⁹⁹

به هر که هر چه سزاوار بود بخشیدند

Yani âyine sahibi olan İskender'i zulumâta dahil olan İskender kıyâs etmişdir. Nitekim Hızır'ı onun üzerine atf ettiği zann-ı mezkûre karînedir. Ve'l-ilmü indellah. Halk, hâ-ı muhmele ile boğaz ve mu'ceme ile mahlûkdur. Evvelkisi evvelkiden ve ikincisi ikincidendir. Amm-ı halk aslında teşdîdledir, hâss-ı halkın mukâbilidir. Burada zarûret için tahfif olunmuşdur. Zira muhaffef olan âm sene manasınadır, sâl gibi. Amm-ı halk budur odur ki hakâyık-ı umûr ve dekâyık-ı ahvâli idrâke zihn-i sâkıp verilmişdir. Pes, bunların derecâtı mütenâzildir. Hâss-ı halk bunların hilâfidir. Pes, bunların tabakâtı mütesâiddir. Li-muharririhî;

Çünkü insan olubdur tabakât
İtimad etme âmme-i nâsa

Kimi bir kat bilir kat kat
Var iken hâss gibi şöyle sekât

Mana-yı beyt budur ki; ol oğlanı ki Hızır aleyhisselâm onun boğazını kesdi, yani katl eyledi, onun sırrını avâmm-ı nâsdan olan idrâk edemez. Zira esrâra avâm için yol yoktur. Bil ki anı havâss-ı nâsdan olanlar bilirler ki akl-ı selîm ve tab-ı mustakîm erbâbı olduklarından maadâ ilhâm ve keşf ve ferâset-i hakîkiyye ile dahi sâirlerden mümtâz olmuşlardır. Ve suver-i eşyâda dekâyık-ı meânîye itlâk-ı tâm bulmuşlardır. Nitekim hadîsde gelir; ⁸⁰⁰رب ارنا الاشياء كما هي Tefâsirde mübeyyen olduğu üzere asl-ı kîssa budur ki, Hazret-i Hızır, Hazret-i Musâ alehisselâm ile sefînenen bîrûn olduklarından leb-i deryâda giderek bir karyeye mürûr edip ol karyenin hâricinde bir puser-i zîbâ-rûy ve bülend-kâmet gördüler ki kûdegân ile melâibe eylerdi. Pes, Hızır ol puseri bir divâr ardına götürüp ibhâm u sebbâbe ve vustâ dedikleri uc barmağıyla işâret edip başını ka' ve anı katl eyledi. Musâ aleyhisselâm bu husûsa sebeb-i zâhir olmamak hasebiyle itirâz etdikde Hızır aleyhisselâm dahi i'lâm-ı Hak'la hakîkatü'l-hâle vâkıf olmak ile cevâb verip dedi ki bu oğlan küfr üzerine matbû ve mecbûl [351] idi. Nitekim hadîsde gelir; الغلام الذى قتله الحضر طبع كافرا ⁸⁰¹ Ve gördüm ki, pederi ve mâderinin buna muhabbetleri var, ⁸⁰²و حب الشيء يعمى و يصم vefkınca ferzend yüzünden delâlete vukûları gâlipdir. Pes, zarar-ı ferzend anlar sârif olmak havfindan bu kâr-ı hayret-efzâ sâdır oldu. Suâl olunursa ki, bir hadîsde gelir ki; ⁸⁰³كل مولود يولد على الفطرة Pes nice küfr üzerine mecbûl olu?. Cevâb budur ki, fitrât ile murâd kabûl-i İslâm'a istidâddir. Bu mana ise

⁷⁹⁹ Herkes neye lâıyk ise ona verdiler; İskeder'e ayna, Hızır'a âb-ı hayât.

⁸⁰⁰ Rabb'im bana eşyâyı olduğu gibi göster.

⁸⁰¹ Hızır'ın öldürdüğü o çocuk kâfir tabiatlı idi.

⁸⁰² Bir şeyin sevgisi insanı kör ve sağır eder. (Ahmed, Müsned, Müsnedü'l-Kabâil, 26268)

⁸⁰³ Her doğan fitrat üzerine doğar. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-Cenâiz, 80)

cibilliyyetinde olan şekâveti münâfi değildir. Ve bir dahi budur ki, fitrat ile murâd الست بربكم hitâbına بلى dedikleridir. Suâl olunursa ki, ol oğlanın ebeveyni bi-hasebi'z-zâhir müminler idi. Pes oğlan ebeveynine tabiyyet hükmüyle mümin olmak görünürdü. Binâen ala hazâ bi'l-fiil küfr vukuundan evvel katle mesâğ ne vechledir. Cevâb budur ki, bu mana, ayn;

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد⁸⁰⁴

kabilindendir. Oğlanın saâdet-i ârızasına itibâr yoktur. Onunçün hadîsde gelir; والشقى شقى فى بطن امه و الشقى شقى فى بطن امه⁸⁰⁵ Batn-ı ümmiden murâd batn-ı ümm-i sûriyyedir ki, mirât-ı ümmü'l-kitâbdır. Pes ilm-i hak mütegayyir olmaz. Mahv ve isbât kabûl eden levh-i mahfûz mertebesidir ki, mertebe-i berzâhiyyedir. Bundan fehîm olunur ki, rûz-ı ferdâ etfâl ve mecânîn ve bunların emsâli imân ve küfrle imtihân olunurlar, tâ ki, muhabbetü bi'l-gasl ile mülzem olalar. Nitekim bazıları zâhib olmuşlardır. Ve'l-ilmü indellâh. Ve bu manada kable'l-bülûğ vefât ile bade'l-bülûğ ihlâkın miyânında fark kalmaz. Zira ezelen küfr üzerine mecbûl olan ebeden nice saîd olur ve bi'l-aks. Ve bu makâm mezâlik-i akdâmdandır. Mülâhaza-ı sahîha ve belki keşf-i tâm gerektir. Zira bu sûretde gulâm-ı mezkûrun peder ve mâderinin îmânlarına itibâr kalmaz. Zira bazı avâriz ile zevâl kabûl etmek şânındandır, bulûğ-ı gulâm gibi. Pes anları sıyânet için gulâmı katilde fâide nedir? Malum ola ki, zâhir-i şerde katl-i nefis etmek mahzûrdur. Ammâ bâtın-ı şerde câizdir. Yani havâtım-i umûru mükâşefeye kâdir olana göre murahasdır. Zira mükâşif olan bi-tarîki'l-keşf bilir ki, ol maktûlun hayâtı kendi nefsinin şekâvetine sebep olduğundan mâada belki gayrıları dahi ifsâda bâis ola, ebeveyn gibi. Zira gerçi küfr ve şekâvet üzerine mecbûldur. Fe-emma kemâl-i şekâvetine tûl-ı [352] hayât ve amâl-i küfre mübâşeret ile bâliğ olur. Bu mesele dahi dakîkdir. Zira bir maddede kâdının ilmi kifâyet etmez, belki hükm-i lâhik olmağa hâricden şehâdet-i adl gerektir. Nitekim mahallinde mübeyyendir, meğer bu madde şâria göre ola. Nitekim resûlullah sallallahu eleyhi ve sellem hasâisinden olmak üzere nice umûr îrâd olunmuşlardır. Suâl olunursa ki, niçin Allah tealâ ol oğlan imân üzerine mecbûl etmedi, tâ ki, ebeveyne mazarratı sârf olmaya? Cevâb budur ki, ilm malûma tâbidir. Malûmun hâli bi-hasebi'l-istidâd küfr ve şekâvet olıcak ana imân ve saâdet taalluk etmez. Meselâ bir kimsenin kîsesinde fülûs olsa, onun ihrâcına memûr olan kimse fülûs yerine dinar çıkarmak muhâldir. Ve bazı urefâ demişlerdir ki, maktûl olan oğlan ziyâde behcet ve bahâ ve hüsn ü melâhat üzerine mecbûl idi. Pes, Hızır havf etdi ki, ehl-i Hakk anda zâhir olan nurla müstenîs olup vâsıtaya taalluk hasebiyle müşâhede-i Hak'dan gâfil olalar. Nitekim İsâ aleyhisselâm ile Nasârâ fitneye düşdüler. Nitekim Muhammediye'de gelir;

⁸⁰⁴ Bir olayın çaresini o olay gerçekleşmeden hazırla.

⁸⁰⁵ Said olan annesinin karnunda da saiddir. Şakî olan olan annesinin karnunda da şakîdir. (Sahih-i Müslim, Kader, 4)

Buldu Meryem bıkır iken bir şemme hüsnünden eser
Ol sebebedeb tapdılar İsa'ya çendîn mâh u sâl

Eğerçi ki, şühûdda etemm olan zâhir ile mazharın miyânın bilâ-müzâhame cem etmekdir. Vâhid-i hümâ ile âhirden muhtecib olmamakdır. Pes, ref-i vesâit için katl eyledi ve katli dahi ahkâm-ı kaderden idi. Hazret-i Musâ'nın itirâzı muktezâ-yı hâli olduğu gibi, f'aref cidden. Pes bu takrîr sem-i cânına resîde ve bu tahrîr rişte-i idrâkine keşîde olduysa pâdişâh ve hekîm ve câriyenin hali dahi sana malûm oldu. Zira zergerin hayâtı câriyenin helâkine bâis olduğundan mâ-adâ pâdişâh dahi bi-hasebi'z-zâhir andan mütezarrır idi. Ve bir yerde mûcib-i katl olmasa dahi hâkimü'l-vakt bi-hasebi'r-rey siyâset tarîkiyle katl etmek câizdir. Nitekim sâriki kat-ı yed yerine salb etmek vardır, kütüb-i fikhîyyede mestûr olduğu üzre. Ve kezâlik mübtedî olan kimse halkı kendi sû-ı itikâdına dâî olsa zarar-ı âmmını def için katl olunur. Nitekim demişlerdir ki, sâhir sây-i bi'l-fesâd olsa sihriyle temrîz ve ihlâk eylese katl olunur. Hüsn-i zerger dahi sihr nevindendir. Pes çün hekîm meseleden haberdâr ve Hak'dan âgâh idi. Lâ-cerem ıslâh-ı hâl için zergeri katl eyledi. Eğer merhâmet edip katl etmese ihtilâl-i nizâm hâsıl olur ve eczâ-ı âlem inhilâl bulurdu. Pâdişâh ve hekîm [353] ise memûr oldukları cihetden muhâfazadan hâlf olmamak gerekdir. Onunçün enbiyâ aleyhisselâmın seyf ile bisetleri rahm-ı cibillîlerine mâni değildir. Zira kâh olur ki, merhamet kahr yüzünden olur. Pes hakikatde katl-i zerger nizâm-ı hâle dâirdir, ağrâza değil. Nitekim bâlâda beyân olundu. Bundan fehm olundu ki, fesâd zerger yüzünden olmak ile zerger katl olundu. Câriye cihetinden olsaydı câriye katl olurdu. Ve çün zerger hevâ-yı nefse işâret idi. Ve hevâ dahi nefsin gözüne eşyâyı ve onu mana-ı ilhâkla ifsâddan hâlf değil idi. Lâ-cerem mürşid-i kâmil ve mürebbi-i vâsıl olanda riyâzât-ı şâkka ve mücâhedât-ı azîme seyf ile katl ve izâle olundu. Tâ ki, nefis ana taaşşukdan halâs ola ve rûh sâir kuvâya zararı dokunmaya. Ve âlem-i vücûd nizâm-pezîr olup rûhun dahi bedene taalluk etdiğine göre. Ve bundan fehm olunur ki, nefsi katl dedikleri hevâsını izâledir. Ve illâ nefis âlet ve matiyeye-i rûhdur. Li-muharririhî;

Nice katleymesin nefsin kişî
Zararı âmm olıcak bir şahsın

Zararı bu vücûda sârîdir
Katline hüküm-i şer cârîdir

آنکه از حق باید او وحی و جواب

هر چه فرماید بود عین صواب

Vahy aslında işâret-i serfiye derler. Enbiyâ ve evliyâ aleyhisselâma ilkâ olunan kelâm-ı hâfiye vahy ıtlâk olunduğu süratine binâendir. Yani süratle idrâk olunur. Şöyle ki, fehm ü ifhâm ve mefhûm birbirinin aynı olur. Nitekim ilhâm-ı İlâhiden mezâkı olanlara hâfi değildir. Malûm ola ki, Allah tealânın beşer ile mükâmelesi üç vech üzerinedir. Nitekim Kur'an'da gelir; باذنہ ما یشاء

و ما كان لبشر ان يكلمه الله الا وحيا او من وراء حجاب او يرسل رسولا فيوحي⁸⁰⁶ Evvelkisi vahiy tarfiyledir ki, manası zikr olundu. Bu dahi ya ilhâmla veyâhud menâmında ilkâ ile olur. Kalp üzerine ilkâ olunmak cesed üzerine ilkâdan eşedir. Nitekim gelir. Husûsan ki salsala-ı ceres sûreti üzerine vârid ola. Aslı budur ki, insân âlem-i cesedden ahz edegelmîş ve onunla kuvvet-i üns bulmuşdur. Pes, insilâhda melek vârid oldukda âlem-i tabîatden âlem-i rûha nakl eder. Ve bu intikâl âdetinden hâric ve elf-i gâbine muğâyir olmak ile sebep-i teğayyür ve medâr-ı şiddet olur. Ve bu takrîrden fehm olunur ki, vahy enbiyâ [354] ve evliyâyâ şâmildir. Şu kadar vardır ki, vahyde şâyi olan vahy-i teşrîdir. Nitekim hadîsde gelir;⁸⁰⁷ انقطع الوحي و بقيت المبشرات رؤيا المؤمن Pes tedfiben fark edip vahy ü ilhâm demişlerdir. Ve menâm hâlinde olan ilhâma vahy-i mübeşşirât derler, tâ ki, vahy-i teşrîden mütemeyyiz ola. Ve kâh olur ki, tarîf dahi itlâk olunur, maksûd tarîf-i İlâhî'dir. El-hâsıl ilhâm-ı İlâhî ve vahy-i mübeşşirât taraf-ı kibriyâdan olmak ile dahi teşrî gibidir. Bu sebebdendir ki, Mesnevî'de gelir;

وحي حق و الله علم بالصواب⁸⁰⁸

اين نه بخسمت و نه رمسلت و نه خواب

Velâkin ilhâmda ve vahy-i mübeşşirâtda melek tavassut etmez. Tavassut etdiği sûrette muğîb ve gayr-ı meşhûddur. Zira meleği şuhûdla kelâmını semân miyânını cem etmek enbiyâyâ mahsûsdur. Pes, evliyâ kelâm-ı meleki işidirlerse kendin görmezler ve görürlerse mükâleme etmezler. Ve demişlerdir ki, resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem mevtiyle vahy-i teşrî münkatı olmuşdur. Pes, hâlen ne nebiyy-i meşrû ve ne nebiyy-i mütâbi vardır. Nitekim bu manaya نبى بعدى⁸⁰⁹ şâhiddir. Velâkin vahy-i mübeşşirât ekâbir-i ümmet için ilâ yevmi'l-kiyâme bâkîdir. Ve bu manaya nübüvvet-i tahkikiyye derler ki, Hak tealâdan inbâ ve ihbârdır. Velâkin velîye nebî itlâk olunmaz her ne kadar ilhâm-ı sahîh ve keşf-i sarîh ehli ise de. Zira nübüvvet-i örfde nübüvvet-i teşriyye de mustameldir. Pes, itlâkında halt-ı merâtıb ve ihtilâl-i nizâm vardır. Bu sebebden itlâk edene tedfîb lâzım gelir, fa'refehû. İkincisi budur ki, verâ-ı hicâbdandır. Nitekim Hazret-i Musâ aleyhisselâm verâ-ı hicâb-ı nûrda iken şecereden kelâm-ı Hakk'ı işitdi. Evliyâyâ vâki olan hevâtıf-ı gaybiyye dahi böyledir. Velâkin enbiyâyâ göre muhâdise ile şuhûd-ı mütekellim müctemi olmak câizdir. Zira kuvvet-i hâlleri vardır. Meğer bu mevtına göre müctemi olmaya ki, habîbullâh sallallahu aleyhi ve sellemden gayrıya müyesser olmamışdır. O dahi hadd-i dünyânın hâricinde vâki olmuşdur. Evliyâyâ göre ise müctemi olmaz. Zira ziyâde beht ve hayret îrâs eder.

⁸⁰⁶ Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vayh eder. (Şûrâ 51)

⁸⁰⁷ Vahiy kesildi, müminin rüyası olan mübeşşira ise kaldı. (aynı manaya gelen bir başka hadîs için, Sünen-i İbn-i Mâce, Tabir-i Rüyâ, 3886)

⁸⁰⁸ Bu ne düşmanlık, ne falcılık ve de rüyadır. Her şeyi lâyıkıyla bilen Allah'ın vahiyidir.

Meğer ki, hazret-i misâlde tecellî vâki ola. Yani bu hazretde evliyâ dahi mükâleme ile şuhûdu cem ederler. Zira tenezzülât sûretinde vâki ve rûh üzerine câridir. Ve rûh üzerine vârid olan tecelliyyâtda cesed mütelâfî olmaz. Zira rûh sûret-i cesedi muhâfaza eder. Bî-ruh olanların sûretleri ise müteferrik olur. Anunçün Tûr-ı Musâ pâre pâre oldu. Ve Musa ba'd-ı zamân [355] ifâkat buldu. Pes kalb üzerine vâki olan tecellîde sinn-i beşeri gâlip olucak tecell-i mezkûr beşeriyet üzerine vârid olmak lâzım gelse hâl nice olur. Yani cesed ol satveye tahammül etmez. Zira bünye-i insâniyyede zaaf vardır. Bu sebebdendir ki, evliyâ ednâ-yı kahr ile müteellim olurlar, meğer beşeriyetden me'hûz olalar. Resulullâh sallallahu aleyhi ve sellem in mevt hâlinde makâsât-ı şedâid etdiklerinden sırrı bu makâmdan fehm oluna. Fe-emmâ nice eclâf-ı nâs ve arâb-ı bevâdî vardır ki, hükkâm anların cülûdunu salh ederler. Ve anlardan asla zucret zâhir olmaz. Sebebi zaafın hakikatini fikdândır. Li-muharririhî;

Ursalar dest-i kahrla meyyitin

Cesed-i câhil olur dahi metîn

Üçüncüsü hâricde melek vâsıtasıyladır ki, enbiyâ aleyhisselâma ihtisâsı vardır. Yani evliyâyâ hâsıl olan ilhâm semâdan inzâl-i manevî ileidir ki, yalnız vech-ı hâsdan olduğu gibi inzâl-ı sûrî ile vech-i âmdan dahi olur. Onunçün ulûm-ı enbiyâ asl ve etemm ve eşmel ve ulûm-ı evliyâ tab ve tâm ve şâmilidir. Eğerçi ki, bunların vechi dahi cânib-i Rabbü'l-arşa meftûhdur. Velâkin her ahz bir değildir. Ve yalnız mana ile şeref-yâb olan sûret ve manânın mecmûuyla mükerrem mümtâz olan gibi olmaz. Ve bu kısımda hitâb-ı melek hitâb-ı beşer gibi zâhir-i cesed üzerine vârid olur. Ve Cebrâil aleyhisselâmın Dıhye raziyellâhü anh sûretinden zuhûru hakikat-i melekîyyesini münâfî değildir. Onunçün hadîsde gelir; ⁸¹⁰ أن جبريل اتاكم ليعلمكم دينكم Yani Dıhye sûretinde nâzil olduğu Cibrîl ıtlâk olundu. Zira nâzire nisbetle sûreti mütebeddel olmak ile hakikatde istihâle lâzım gelmez. El-hâsıl Cibrîl ol halde ne beşer-i mahz olur ve ne hod beşeriyet ile melekîyyeti cem eder. Ve ne hod hakikat-i sâlise denilir. Zira melek hakikatde sûret-i beşere muhâlifdir. Sûret-i cinne mübâyin olduğu gibi. Velâkin sûret-i beşerde temessül vâki olmak ile ol sûretin ahkâmı dahi ana tâbi olur. Kelâm ve hareket-i mutâde ve dahk ve bükâ ve emsâli gibi. Ve sâir kuvâ-yı insâniyye dahi ana kıyâs oluna. Zira ol vaktde ana insân-ı hayâlî derler. Pes, insân-ı hakîkiyye muzâf olan insan-ı hayâliye dahi muzâf olur. Ve kaçan sûret-i beşeriyeden mütehalli olsa zikr olunan ahkâm dahi zâil ve zâhib olur. Ve bu sırrın sebebi budur ki, cevher-i âlem aslde emr-i vâhiddir. Ve emr-i vâhid kendi hakikatinden mütegayyir olmak mümkün değildir. Pes, ol cevherde her ne kadar sûret zâhir olursa cümlesi ârızdır. Şöyle ki, her zamân-ı ferdde [356]

⁸⁰⁹ Benden sonra nebi yoktur. (Sünen-i Tirmizî, Menâkıb, 20)

⁸¹⁰ Şüphesiz Cebrâil dininizi öğretmek için size geldi.

istihâle etmektedir. Zira Allah tealâ ale'd-devâm îcâd ve emsâl üzerinedir. ⁸¹¹ وهو الخلاق العليم Sûret-i ibâretde vârid olan vahy-i İlâhî dahi buna kıyâs oluna. Yani kelâm-ı ezelfînin elsine-i muhtelifi üzerine vürûdu fi'l-hakîka emr-i vâhid olduğun münâfi değildir. Meselâ Kur'an kelâmullahdır ki, zât-ı Hak'la kâim bir sıfâtdır ve gayr-ı mahlûkdur. Bu manaya göre ise kisvet-i Arabiyye'den muarrâ vesâir kuyûddan müberrâdır. Libâs-ı Arabî ile melbûs olduğu tenezzulâta göredir. Tabi ki, bu âlemde tazmîni ahz ve manasını fehm etmek âsân ola ve kelâm-ı Hakk'ı harf ve savtla istimâ etmek Cebrâil'i sûret-i Dihye'de müşâhede gibidir. Ve Cebrâil'in rabbü'l-âlemînden semâi ve kezâlik resulullâhın leyle-i mirâcda semâi ve kezâlik Musâ'nın Tûr'da semâi resulullâh'ın Cebrâil'i kendi sûret-i hassasında rüyet gibidir. ⁸¹² فاعرف جدا فانه مما ينفعك قطعاً Cevâb burada hitâb manasınadır. Hitâb üzerine ihtiyârı savâba tevâfuk içindir. Savâb hatânın zıddıdır, sevâb ikâbın mukâbili olduğu gibi.

Mana-yı beyt budur ki; ol mükâşif ve muâyin ki, Hak'dan dahi hitâb bula ve vech-i hâsdan Hakk'a teveccüh-i tâmmı ola, her ne emr ederse ayn-ı savâb ve ne yol gösterse mahz-ı irşâd olur. Zira Hak tealânın kendi zâtında sehv ve hatâ câiz olmayacak andan haberdâr olan ehl-i Hak'da dahi cârî değildir. Ve kezâlik vahy ve hitâb irsâl-i resûl ile olsa dahi hata yokdur. Zira sefir-i vahy olan melek hatâdan mahfûzdur. Ve illâ itimâd kalmaz. Onunçün Kur'an'da Cibrîl emânet ile vasf olunup emîn denildi. Ve cümle melâike hakkında gelir; ⁸¹³ الله ما امرهم و يفعلون ما يؤمرون Ve kümmel-i beşer ve melâikenin sehv ve hata şânından olmak sudûrunu müstelzim değildir. Zira huzûr-ı dâim-i mâni ve mezâhimdir. Nitekim sâimin savm dâima hatırında olsa müfsidâtndan berî olur. Suâl olunursa ki, sehv ve hata beşerin şânından olmak melekin dahi şânından olmayı müstelzim değildir. Cevâb budur ki, isyân ile memdûh olmak şânından olmayı muktezîdir. Zira eğer insân ve melek şânlarından olmayan nesneyi nefsiyle medh olunmazlar, f'aref.

آنکه جان بخشد اکر بکشد رواست

[357] تائبست و دست او دست خداست

Dest, burada ya tasarruf manasınadır veya tahyîl tarîkiyledir. Zira Allah tealâ câriha-i insâniyyeden münezzehdir. Yani Hüdâ lafzı istiâre-i bi'l-kinâye ve dest lafzı istiâre-i tahyîliyyedir ki, onunla deste müşâbih olan sûret-i muhteria murâd olunmuşdur. Maa-hazâ Hak tealâ hakkında

⁸¹¹ O her şeyi yaratandır, her şeyi bilendir. (Yâsîn 81)

⁸¹² Bunu iyi anla. Çünkü o kesinlikle sana faydalı şeylerdendir.

⁸¹³ Allah'ın kendilerine buyurduklarına karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan. (Tahrîm 6)

dest irâd olunmak dest-i halkla ictimâi sebebiyledir. Tahyfliyyeye hüsn-i zâid irâs eder. Ve bu makâmda letâif-i garîbe vardır ki, Rûhu'l-Beyân tefsirimizde sure-i Feth'de mestûrdur.

Mana-yı beyt budur ki; ol kimesne ki, cân-bahş eyleye ve nefh-i rûh ve ifâza-ı hayâta biznillâhi tealâ kâdir ola, Hazret-i İsa ve emsâli gibi. Eğer katl ve hedm-i binâ ederse revâ ve sezâdır. Zira sırr-ı hayât ile mütehakkık olmak ile ikisi de elinden gelir. Nitekim Ebû Yezid Bestâmî kuddise sırruhû nemle-i mürdeye nefh edip ihyâ etmiş ve feyz-i nefis ile hayât-ı nev bahş eylemiştir. Sâirler dahi buna kıyâs oluna. Ve bu makûle cümleden fânî ve Hakk ile bâkî olup cân-bahş etmeye kâdir olan kimesne nâib-i Hak ve hâlife-i kibriyâdır. Ve onun eli Hak elidir ve tasarrufu tasarruf-ı Hüdâ-yı Ezelîdir. Zira nâib menûbun anhün sırrıyla mütehakkık ve halîfe müstahlifün anhün sûretiyle kâimdir. Onunçün kemâl-i ittihâd ve nihâyet-i ittifâkı beyânda onun eli hemân benim elimdir, derler. Ve bu itlâka işâret edip Kur'an'da gelir; ⁸¹⁴من يطع الرسول فقد اطاع الله Ve bir mahalde dahi gelir, ⁸¹⁵و ما رميت اذ رميت و لكن الله رمى Ve bir mevzûda dahi gelir; ⁸¹⁶ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله Yani tahte's-secerede vâki olan beyatü'r-rıdvân'da yed-i Resulullâhdır ki, eydî-i ashâbın fevkindedir. El-hâsıl âdet-i Arab üzerine bi-tarîki ahzû'l-yed vâki olan mübâyeada ashâbın elleri üzerinde olan sûreten Resûlullâh'ın ve hakîkatde Allah'ındır. Zira Resûlullah zât ve sıfât ve efâlini Hak'da ifnâ etmiştir. Ve hadîsde gelir; ⁸¹⁷فمسح الحجر فقد بايع الله و رسوله اخاه كما في المقاصد الحسنة للسخاوى Ve bir rivâyetde gelir; ⁸¹⁸الركن يمين الله في الارض يصافح بها عباده كما يصافح احدكم Bundan maksûd Hacer-i Esved'i takbîl etmek yemîn-i resûlullahı takbîlin sûreti ve yemîn-i Resûlullah'ı takbîl etmek yemîn-i Allah'ı takbîlin sırrıdır. Zira Kabe zât-ı ehâdiyye sûretidir. Zât-ı ehâdiyye ise Resûlullah'a cemî esma ve sıfâtıyla [358] tecellî etmiştir. Pes, ol nesne ki, sûret-i Hak'dır, hakîkatde sûret-i Resûlullâh'dır. Hacc etmek ve husûsan takbîl-i hacir şâhid-i tevhîd olmak ile bi-hasebi'z-zâhir hacir yemîn yerine vaz olundu. Hakîkati ise yemîn-i resûlullâhdır. Pes, haricde şehâdet-i tevhîde takbîl-i hacir ve hakîkatde takbîl-i yemîn medâr oldu. Velâkin resûlullah mevtın-ı dünyâdan intikâl etmekle yemîninin sırrı verese-i kümmelin îmânına intikâl eyledi. Bu manaya yemîn-i resûl halen beyne'n-nâs bâkîdir. El-hâsıl vâris-i ekmelin yemîninin takbîl etmek resûlullâhın yemînini takbîl ve onun yemînini takbîl yedullâhı takbîlin aynıdır. Pes, yemîn-i vârisi takbîl etmek bi'l-vâsıta yeminullâhı takbîl hükmünde oldu. Zira silsile anda nihâyet buldu. Ve bu sırr-ı cemden haberdâr olan yemîn-i

⁸¹⁴ Kim peygambere itaat ederse şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur. (Nisâ, 80)

⁸¹⁵ Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. (Enfâl 17)

⁸¹⁶ Muhakkak ki, sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların elleri üzerinedir. (Fetih 10)

⁸¹⁷ Hacerü'l-esved yeryüzünde Allah'ın sağ elidir. Kim Resûlullah (sav) ile biata erişmiş ise Hacerü'l-esved'i mesh ederek Allah'a ve resûlüne biât etsin.

⁸¹⁸ Rükün yeryüzünde Allah'ın sağ elidir. Nasıl ki, sizden biriniz bir kardeşiyle musahafa ederse insanlar da onun vasıtasıyla Allah'la musafaha ederler. Hadîs, Sehavî'nin Mekâsid'inde de böyledir.

resûlullâh ile yemîn-i vâris-i ekmeli fark etmeyip beyatü'r-rıdvân tahtında dahil olmak lâzım geldi. ⁸¹⁹فيايح المرزوق و يا خيبة المحروم Li-muharririhî;

Nice bir şâh-râh-ı Kabe'ye git
Bulagör durma mürşîd-i nâtik

Dâhil-i biat olmaya say et
Olagör sâmet olandan sâkit

Ve zikr olunan takrîrden makâm-ı habîb ile makâm-ı halîlin miyânında fark-ı azîm zâhir oldu. Zira Kâbe hakikatde makâm-ı habîbe nâzırdır. Onunçün makâm-ı İbrâhim mukâbelesinde başka makâm-ı Muhammed vaz olunmadı. Pes, makâm-ı İbrâhim ile Kâbe'nin sûretde farkı ne kadar ise makâm-ı Halîl ile makâm-ı Habîb'in hakikatde dahi farkı o kadardır. Bundan zâhir oldu ki, Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm Kâbe'yi binâ etmede resulullâh sallallahü aleyhi ve selleme hizmet etmiş idi. Ve min vech metbû olduğu resûlallah'a hizmet etmiş oldu. Ve min vech metbû olduğu resûlullâda tâbi ve onun ümmetinden olmağı münâfi oldu, fa'ref cidden.

همچو اسمعيل پيشش سر بنه

شاد و خندان پيش تبش جان بده

İsmâîl, Hazret-i İbrâhim aleyhisselâmın ferzend-i dilbendleridir ki, ebu'l-Arab'dır. Nitekim birâderi Ferrûk, tennûr vezni üzre, ebu'l-Acem'dir. İsmâîl lafz-ı İbrânîdir. Manası mutîullâh'dır. Nitekim İshâk'ın manası lisân-ı mezkûr ile dahhâk demektir. Ve Meâlimü't-Tenzîl'de gelir ki, Hazret-i İbrâhim veled husûsunda duâ edip “İsmâ yâ il” derdi. İl kesrle, Allah manasıdır. İsmâîl dünyaya geldikde onunla tesmiye olundu. Pîşeş, zamîr-i beyt-i sâbıkda ân ki, lafzının müşârtün ileyhine râcidir. Handân gülücü manasıdır. Gönül şâd [359] olmanın levâzımındandır. Tîğ, nâmlı, gerek bıçak ve gerek kılıç olsun. Ve Dekâik'da gelir ki, tîğ mutlakan tîz ve keskîn nesnedir, demirden olsun gayrıdan olsun. Aslı tîzdir, zâ gayn'a tebdîl olunmuşdur. Şemşîr husûsuyla kılıca derler amma hançerin o âlet-i marûfeye ihtisâsı yokdur. Büyük bıçağa da hançer derler.

Mana-yı beyt budur ki; Hazret-i İsmâîl Hazret-i İbrahim'in aleyhümasselâm bıçağına teslîm olup önüne baş koyduğu gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁸²⁰فلما اسلما و تله للجبين Sen dahi cân-bahş etmeye kâdir olan ehl-i vahyin ve nâib-i Hakk'ın huzurunda baş ko ve ana münkâd ol. Ve şâd u handân onun kılıcı ve bıçağı önünde cân ver. Yani cân verdiği kerâhet tarîkiyle olmasın ki, cehlden ve noksandan nâşîdir. Belki tav' ve rızâ tarîkiyle olsun ki, marifetden ve kemâldan hâsıldır. Nitekim kıssa-ı zebh İsmâîl'e arz olundukda buyurdu; ⁸²⁰افعل ما تؤمر ستجدني ان شاء الله من الصابرين

⁸¹⁹ Rızık verilenin kazancı ne iyi, mahrum bırakılanın zararı ne kötü.

انى اذبحك⁸²¹ يا ايت Velâkin sabr ile tabîr etdiği pederi onun hakkında ceza mülâhazasıyladır. Nitekim انى اذبحك⁸²¹ diye temhîd etdiği ona dâldir. Zira bu makûle emr-i azîm mahall-i cezadır. Ve illâ İsmâil ol belâdan mütelezziz idi. Ve belki müşâhede-i Hak'la lezzet ve elemden dahi münselîh idi. Nitekim Rabiâ-ı Adeviyye rahmetullâhî aleyh makalâtında gelir; فى دعواه لم ينس الضرب فى مشاهدة مولاہ⁸²² El-hâsıl bu makûle fedâ-yı cân ve bezl-i vücûd eden kimesne teslîm olduğu insân-ı kâmil yüzünden tâze can bulur. İsmâil aleyhisselâm و فديناه بذيح عظيم⁸²⁴ vefkince hayât-ı nev ve fedâ-yı azîm bulduğu gibi. Pes niçin elem çeker ve tereddüd eyler ve muzdarib olur. Bir belânın ki, gâyeti fenâ ve lâ ve bir fenânın ki, nihâyeti bekâ ola, âkil olan onun câmundan mest ve züccâce gibi bi'l-küllîye şikest olur. Li-muharririhî;

Belâ-yı Hak fenâdır anlar isen	Fenâ evladurur söz anlar isen
Vücûdun hâkle yeksân eden er	Bulur iksîr-i azâm ey birâder
Şu kim cân kaydına düşdü belâdan	Ebed kurtulmeyiser ibtilâdan

تا بماند جانت خندان تا ابد

همچو جان پاک احمد با احد

Cânet lafzında nûn vezin için sâkin telaffuz olunur. Ebed, ezelin mukâbilidir. Sermed ikisini câmidir. Ahmed, resulullâh sallallahü aleyhi ve sellem kütüb-i [360] kadîmede olan ism-i şerifleridir. Onunçün Hazret-i Musâ aleyhisselâm اللهم اجعلنى من امة احمد⁸²⁵ dedi ve İsmâ aleyhisselâm tebşîr edip يأتى من بعدى اسمه احمد⁸²⁶ buyurdu. Ve hadîsde gelir ki; benim indellâh on aded ismim vardır. Ol esmânın biri Muhammed ve biri Ahmed'dir. Bundan malûm olur ki, bu esmânın cümlesiyle tesmiye hakîkatde Allah tealâya muzâfıdır. Ahmed ziyâde hâmid ve ziyâde mahmûd manalarına gelir. Ve bazı kibâr buyurmuşlardır ki, tekerrür-i hamdi hasebiyle Muhammed ve livâü'l-hamdî hâmil olmak cihetiyle Ahmed tesmiye olunmuşdur. Ahad ve vâhid vahdetden müştâkdir. Vahdet infirâd demektir. Ahad aslında vahiddir ki, sıfât-ı müşebbehedir. Vahîd ve münferid manasına vâvı hemzeye kalp olunmuşdur. Alâ hılâfî'l-kıyâs ahad zâtında ve vâhid sıfâtında müşâriki olmayana derler. Yevmü'l-ahad dedikleri iki manadan birine mahmûldur. Yâ evvel demektir. Zira eyyâmdan ibtidâ halk olunan gündür veya yevmullâh demektir. Ahada izâfeti evvel mahlûkât olmak sebebiyledir. Onunçün sâni icâd olundukda isneyn denildi. Zira yevm-i ahadin sânisidir ve alâ hâzâ. Nitekim tefsîr-i münâsebâtında mestûrdur.

⁸²⁰ Her ikisi de teslim olup onu alını üzerine yatırınca. (Saffât 103)

⁸²¹ Babacığım emrolunduğün şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun. (Saffât 102)

⁸²² Rüyada seni boğazladığımı görüyorum. (Saffât 102)

⁸²³ Mevlâsını müşâhede ettiği sırada dövülmekte olduğunu unutmayan bir kimse aşk davasında samimi değildir.

⁸²⁴ Biz oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. (Saffât 107)

⁸²⁵ Allah'ım, beni Ahmed'in ümmetinden yap!

Mana-yı beyt budur ki; tâ senin cânın ebedî handân kala ve gam ve ubûset yüzünü görmeye. Cân-ı pâk-i Âhmed sallallahu aleyhi ve sellem zâtında ferd-i yektâ olan Allah tealânın visâl-i tâmmesiyle ebedî şâd olduğu ve handân kaldığı gibi cânı Ahmed ile temsil eyledi. Zira muhâtabın matbûudur. Ve tâbii kelâmında matbua tâbidir. Onunçün resulullâh sallallahü aleyhi ve sellem mertebe-i mahbûbiyyetle ser-efrâz olduğu gibi ümmet-i merhûmenin ekâmili dahi sâir evliyâ-ı ümemden onunla mümtâz oldular. El-hâsıl fenâ-ı küllî bulanların cânı gam-ı vücûddan halâs olup vücûd-ı bâkî ile bâkî kalırlar ve hayât-ı bâkıyye ile ebedî şen olurlar. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Geçip sahrâ-yı âlemden
Halâs oldur dile gamdan

Güzer kıl arş-ı azamdan
Değil yahû veyâ min hû

Maksûd hücut-i zulmâniyye ve nûrâniyyeden güzer etmedikçe gâm-ı dilden halâs olmak ve makâm-ı hüviyete vusûlle ihtisâs bulmak mümkün olmadığını beyândır. Çün bu mana hâsıl ola, halk sûretinde Hak zuhûr eder. Nitekim Ebû Yezîd Bestâmî kuddise sırruhû buyurmuşlardır ki, otuz yıldır ki, ben Hak ile mükâleme ederim, halk ise beni kendileriyle mükâleme eder, kıyâs eyler. Ve bu mana cân-ı pâk-ı Ebû Yezîd'in hüviyyet-i [361] Hak'la ittisâlındendir. Bade-zâ bu beytde ahad ile Ahmed'i cemde hikmet budur ki, Ahmed'in ahaddan imtiyâzı mîm-i imkânî iledir. Onunçün Ahmed'e vücûb-ı vücûddan maada sıfat mevcûddur. Velâkin fi'l-hakîka tansîf-i dâire eden hatt-ı fâsıl mütevehhim olduğu gibi mîm-i imkânî dahi mütevehhimdir. Zira hakikat-ı vücûdda şirket yoktur. Onunçün Kur'an'da gelir; من ذنبك و ما تأخر ليغفرلك الله ما تقدم⁸²⁷ Yani zenble murâd zenb-i vücûddur ki, şirket-i vücûddan ibâretedir mâ-tekaddümü vücûd-ı ruhânî ve mâ-teahhiri vücûd-ı cismânîdir. Mağfiretten murâd ol şirket ve isneyniyyet-i mütevehhimeyi nûr-ı vahdet ile setr ve tağtıyedir. Ve bu vahdetin zuhûrunda mîm-i imkânînin hükmü kalmaz. Eğerçi ki, imkân ebedî ve bâkîdir. Zira miratdır. Nitekim bâlâda tahkîki güzer etmişdir. Ve letâif-i meânîdendir ki, nazm-ı Urfi'de gelir;

همه عالم در و يك ميم غرقست⁸²⁸

از احمد احد يك ميم فرقست

Yani Ahmed'in mîm-i mütevehhimi tayy olunsa ahad kalır. Onunçün derler ki, Ahmed ceman ve farkan mazhar-ı Hak'dır. Ve bu sebepten insânın bekâsına kâil olmuşlardır. Zira aynen hâlik ve ulemâ sâbitdir. Ve Ahmed sûret ve mana ile nâib-i Hakk olmak ile Hakk'ın cemi eşyâda mufassalan tecellî eyleyen esmâsı onun mîminde icmâlen mündericidir. Zira esmâ ve sıfâtın

⁸²⁶ Benden sonra gelecek Ahmed adında .... (Saff 6)

⁸²⁷ Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlar. (Fetih 2)

⁸²⁸ Ahmed ile ahad arasında bütün âlemin içinde kaybolduğu bir mîm farkı vardır.

zuhûru mîm-i imkânînin hükmüyledir. Zât min haysü hiye cemî-i neseb ve izâfâtdan arî ve kuyûd ve alâyıktan berîdir. Ve bu indirâc sebebiyle Ahmed'in ilmi cemî âhâdın ulûm ve ahvâl ve ahkâmını muhtâdır. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁸²⁹أنا أرسلناك شاهدا Maksud tekaddüm ve külliyyeti hasebiyle mevcudât-ı müteahhire ve eşyâ-ı cüziyyeyi müşâhede ve muâyene etdiklerini beyândır. Onunçün hadîsde gelir; ⁸³⁰علمت ما كان وما سيكون Ve bu ihâta sâir efrâdda yoktur. Li-muharririhî;

Cân-ı Ahmed olup ahad ile bir
Teaccüb sûret-i zîbâdır kim

Mazhar oldu sıfatına bir bir
Sûretinden göründü çehre-i sırr

عاشقان جام فرح آنکه کشند

که بدست خویش خوبانشان کشند

Câm kadehdir dolu olsun, boş olsun ve sırça olsun, gayrı olsun câm, cem dedikleri meşhûr kadehdir ki, hükemâ onu ahvâl-i memleketi mütâlaa için Cem nâm pâdişâha düzmüşlerdir. Ferâh lezzât-ı acîle ile sadrın [362] inşirâhına derler. Ekseri lezzât-ı bedeniyye-i dünyeviyyede müstameldir. Keşend, evvelkisi fethayla ve ikincisi zamme ile keşenden müştakdır. Şân zamîr-i cem-i gâibdir, âşıkâna râcidir. Şânın işândan farkı budur ki, şân zamîr-i muttasılın yani kelime âhirine lâhık olan şının ve işân zamîr-i münfasıl olan o'nun cemidir.

Mana-yı beyt budur ki; âşıklar câm-ı ferah ve kadeh-i sürûru ol vakt çekerler ve nûş ederler ki, hûbları anları kendi elleriyle katl edeler veyâhud kendi mahbûbları elleriyle katl olunalar. Zira bir âşık ki, maşûk katl ede onun diyeti ol maşûk olur. Nitekim hadîs-i kutsîde gelir; ⁸³¹من قتلته فاناديته âşıkın da maksûdu maşûka vusûldür. Pes, cân yerine cânân ele girmek ne nimet-i uzma ve ne minnet-i kübrâdır. Ve bu mana hâsıl olmasa âşık gamdan halâs olmaz. Zira firâkda kalır. Pes, âşıklar seve seve mahbûb elinde fenâ bulurlar. Ve visâl-i cânânı bey-i cânla satın alırlar. Ve illâ gamda kalırlar. Ve belki halleri mücerred dava olup durûğ ehli zümresine dâhil olurlar. Onunçün Gülistan'da gelir;

ای مرغ سحر عشق پروانه پیاموز ⁸³²

Yani muktezâ-yı aşk pervâne-vâr yanıp kül olmak vücûd kaydında olmayıp fenâ-ı küllî bulmaktır. Pervâne mücerred şemin çevresinde devrân ve şûlesi etrâfında teyârân etmekle

⁸²⁹ Doğrusu seni şahit olarak gönderdik. (Fetih 8)

⁸³⁰ Olmuş ve olacağı bildim.

⁸³¹ Öldürdüğün kimsenin diyeti bana ait.

⁸³² Ey sabah kuşu aşkı pervaneden öğren.

pervâneliğinde sâdık olduğu gibi pervâne-i dil dahi şem-i cemâl-i hakîkî ile böyledir. Li-muharririhî;

Kayurursan eğer vücûdunu sen
Ne kadar zişt ise de rûy-ı belâ

Ola gör yoklukla sağ u esen
Aşka bakınca gelir müstahsen

Mahkîdir ki, Hallâc kuddise sırruhûyu vâkıada ser-berîde ve kadeh-i der-dest gördüklerinde sırrından suâl etdiler. Cevâbında serden geçmeyince câm-ı mana nûş olunmaz ve murâda zafer bulunmaz dedi.

شاه آن چون از پی شهوت نکرد
تورهاکن بد کمانی و نبرد

Şehvet aslında nefsin kendi murâdına meyl etmesidir. Sonra lezzetde istimâl olundu. Rehâ kon, emrdir, rehâ kerden'den müştâkdir, salı vermek manasına. Neberd, fetha ile cengdir. Kâh olur ki, bâ-ı müvahiddeyi vâva tebdîl edip neverd derler. Harf-ı bâ'nın vâv'a tebdîli Fârisî'de şâyidir. Neberd'in aslı nâ-berd'dir. Elif'i tahfifen hazf olunmuşdur. Vâv'la nâ-verd dahi derler. [363]

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh ve kezâlik hekîm ol kanı yani zergeri katli şehvetden ötürü eylemedi. Yani hevâ-yı nefis ve hazz-ı tabîat için değil idi. Belki garaz-ı sahîha mebnî idi. Sen bu husûsda sû-i zan ve cenk ü cedeli salı ver ve terk eyle. Yani akl-ı kâsıra uyup zergeri bî-günâh katl etdi deme. Zira akl-ı kâsır bu makûle umûr-ı hafıyyenin sırrını idrâkden âcizdir. Pes, eğer sen mümin-i tarîkat isen teslîm üzerine ol ve itirâz eyleme. Ve eğer vâsıl-ı hakîkat isen sana hod nasihata hâcet yokdur. Zira sırrı malûmdur. Arifler demişlerdir ki, sû-i zan ehli yanında nîk olan nesne bed ve hüsn-i zan ehli katında bed olan nesne nîk olur. Yani sû-i zann ve hüsn-i zannın tesiri vardır. Nitekim mahkîdir ki, şeyâtin ve ifârit Hazret-i Süleymân aleyhisselâmı fitneye îkâ için zümrüd-i ahdâr ile ber-zemîn düşüp hasbâsını lülü ve cevherden etdiler. Hazret-i Süleyman muttali oldukda mevâhib-i Hak'dan olmağa haml edip şükren secde eyledi. Pes, bu hüsn-i zan sebebiyle Hak tealâ ol zemîni ana îfâ edip arz-ı mukaddese kıldı. Sû-i zan dahi buna kıyâs oluna. Meselâ bir kimse melek için şeytandır diye sû-i zan eylese, ol meleğin irşâd ve ilhâmıyla müntefî olmaz. Erbâb-ı inkârın kelimât-ı ehl-i hakîkatden adem-i inkıtâ ve esrâr-ı efâl-i erbâb-ı dile duhûl edemedikleri zikr olunan manaya mebnîdir. Pes, sû-i zan ve kıyâs-ı nefis etmek ziyâde münker nesnedir. Bunda işâret vardır ki, hevâ-yı nefsi izâle etmek şehvete mebnî değildir. Belki kat-ı şehvet içindir. Ve kat-ı şehvet eğerçi ki, şehvâtdandır, fe-emmâ şehvât-ı memdûhadandır. Pes, ıslâh-ı vücûda dâir olan agraızın cümlesi sahihdir. Eğerçi ki, ehl-i garaz olanlar ıslah-ı vücûdu abese haml ederler ve tesellinin sadedinde olanları hezl etmek yoluna giderler. Nitekim küffâr-ı

Kureyş ehl-i İslâm'ın riyâzet ve perhiz ve taat-ı Hakk ve mütâbaat-ı resûl ile kıyâmlarına bakıp şunlar vücudlarına kuru zahmet verirler, zira tahtında asla fâide yoktur, derlerdi. Pes, küffâr-ı sûrî âhîret-i suveriyeyi inkâr etmek hasebiyle avâmm-ı müminün hallerini istikhâr ettikleri küffâr-ı manâyı dahi umûr-ı maneviyyeyi adem-i idrâk sebebiyle havass-ı müminînin şanlarını izdirâ ve istikbâh eylediler. [364] Lâ-cerem iki tâife dahi şerbet-i hırman içdiler ve dünyâdan hasâret ve hezelânla göçdüler. Ve bunların hakkında Kur'an'da gelir; ⁸³³ ما يجادل في آيات الله الا الذين كفروا Pes, küffâr şeriât-ı Kur'an'ı resminin âyâtında mücâdele eylediler. Onunçün cidâlleri resmî oldu. Ve bunlara küffâr-ı rüsûm dedikleri gibi küffâr-ı hakâyık dahi derler. Ve küffâr-ı hakikat Kur'an-ı hakîkinin âyâtında mücâdele kıldılar. Onunçün cidâlleri hakîkî oldu. Ve bunlara küffâr-ı hakâyık dediler, fakat. Ve mümin-i hakîkî olmaya küfr ve cidâli mutlaka terk etmek lâzımdır. Li-muharririhî;

Etme kelâm ehline sen bed-gümân

Olmayasın eğrilik ile kemân

تو کمان بردی که کرد آلوده کی

در صفا غش هلد پالوده کی

Âlûde, bulaşıkdır. Kâf hâ-yı resmîden bedel ve yâ-ı masdariyyedir. Safâ aslında bir nesnenin şevbden hulûsudur. Kâh olur ki, aslında bî-şevb olanda dahi istimâl olunur. Nitekim Kur'an'da gelir, ⁸³⁴ من غسل مصفى Zira asel-i cennet safvet-i aslıyye üzerinedir, dünyâ gibi şem ve fazalât-ı nahlden tasfiyeye muhtâc değildir. Gış, kesrle safanın zıddıdır. Yani bir nesne sâfi olmayıp karışık olmaktır. Nitekim dirhem-i mağşûş derler, gümüşü bakır ile mahlût olsa. Ve fetle imhâz-ı nush etmek veyâhud izmâr ettiği nesnenin hilâfin izhâr etmektir. Nitekim hadîsde gelir; ⁸³⁵ من غشنا فليس منا Ve kâh olur ki, kâfiye riâyeti için meksûr meftûh okunur. Nitekim Divân-ı Hafız'da gelir;

تا سیه روی شود هر که دروغش باشد ⁸³⁶

خوش بود کر محک تجربه آید بمیان

Hiled kesrle muzâridir, helîden'den. Helîd salı vermek ve terk etmek manasınadır. Palûde musaffâ nesnedir. Yani süzülmüş marûf taâma pâlûde dedikleri safveti müştemil olmaya binâendir.

⁸³³ Allah'ın ayetleri üzerinde inkâr edenlerden başkası tartışmaya girmez. (Mü'min 4)

⁸³⁴ Süzme baldan. (Muhammed 15)

⁸³⁵ Aldatan bizden değildir. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-imân, 146)

⁸³⁶ Tecrübe mihek taş ile ortaya konsa iyi olur. Her kim yalan söyler ise yüzü siyâh olur.

Mana-yı beyt budur ki; sen gümân iletdin ve sû-i zan eyledin ki, pâdişâh ve kezâlik hekîm ol zergeri katl etmekle âlûdelik eyledi. Yani anda aġrâz-ı nefsâniye ve sıfât-ı reddiye bulaşığı olmak ile etdi. Bu ise böyle değildir. Zira safâda pâlûdelik gışı kaçan kor. Yani bir nesnenin ziyâde süzölmüş olması safvetinde karışıklık komaz. Zira gümân üzerine süzölmek vardır ki, anda küdürete müteallık eser kalmaya. Pes, süzölmüş nesnenin safâsında gış makûlesi olmadığı gibi pâdişâh [365] ve hekîmin dahi savfet-i nihâdlarında küdüret-ı tab ve nefis yok idi. Zira tabı şehevât-ı bedeniyyeden tenkîye ve nefsi kedûrât-ı beşeriyyeden tasfiye etmişlerdi. Pes böyle muttakî tab ve musaffâ nefsi olandan karışık iş sâdır olmaz. Ve illâ erbâb-ı şehvet ve ashâb-ı hevâ ile berâber olmak lâzım gelir. Belki karışıklık ıslah-ı vücûda muvaffak olmayanlardan gelir. Zira fitratı tebdîl ve mizâc-ı evveli taġyîr eylemişlerdir. Ve sâir bakıyye-i vücûd ehli dahi buna kıyâs oluna. Bunda işâret vardır ki, kıyâs-ı nefis etmek câiz değildir. Zira pâk ile nâ-pâk kaçan berâber olur. Pes pâkân-ı tarîkat ve ayân-ı hakîkatin umûruna itirâz etmek nâ-pâklıktan ve anlara sû-i zân etmek kemâl-i cehlden nâşîdir, ve'l-iyâzu bi'l-lâhi tealâ. Bu manâya işâret edip Bûstan'da gelir;

که ارباب معنی بملکی درند⁸³⁷

ولی اهل صورت کجایی برند

Ve Fuzûlî şiirinde gelir;

Ne bilsin bahr hâlin ol ki, menzilgâh-ı sâhildir.

بهر آنست این ریاضت وین جفا

تا بر آرد کوره از نقره جفا

Riyâzet, nefsi evsâf-ı reddiyye ve şehevât-ı tabiiyyeden tehzîb ve tahlîse derler. Mana-yı aslîsinde kesret melhûzdur. Zira sulu yere ravza derler. Ve bir vâdînin suyu kesîr olsa istirâzi'li-vâdî denilir. Pes, riyâzet nefsi veya bedeni kesret-i istimâldir, tâ ki, selâset ve mehâret kabûl eyleye. Ve harûn-ı hayvân talîm edene râiz derler. Nitekim Nef'î nazmında gelir;

قهرمان غضبی راض یکران فلك⁸³⁸

پهلوان کرمی سفره کش خلق جهان

Cefâ, feth ve medd ile ve kâh maksûr dahi olur. Cevfet yani şiddet ve gîlzetdir. Ve hilâf-ı birr ve nakîz-ı silede dahi mustameldir. Ve icfâ, if'âl babından hayvâna taab ve zahmet vermek

⁸³⁷ Suret ehli nereye gitmişler ki, mana ehli oraya gelmişlerdir.

⁸³⁸ Pehlivan cihân halkına sofrâ çekerse kahraman da öfke ile iyi cins atları terbiye eder.

ve ekl ve rayine mâni olmaktır. Maksûd tâlib-i Hakk'ın nefse ıslahı için verdiği zahmet ve çektiği meşakkatdir. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Nefse cefâ etse yeter bir lûtfla işim biter

Cefâyı riyâzet üzerine atf ve işâreti tekrîrden fehm olunur ki, riyâzet tab'a ve cefâ nefse göreder. Zira erbâb-ı tarikat arasında şâyi olan tab'ı riyâzet ile ve nefsi mücâhede ile ıslahdır. Riyâzet taklîl-i taâm ve emsâli ile mücâhede sâir muhâlefât iledir ki, cümlesi şiddet ve gılgizetden hâlî [366] değildir. Kûre kâf-ı Arabî'nin zammıyla demircilerin çamurdan yaptıkları ocak-ı mermere gibi Arabî'dir. Zükre zamme, ile Arabî'dir, altından ve gümüşden erimiş katia manasına. Cüfâ, zamme ile, Arabî'dir. Su üzerinde ve galeyân eyleyen çömlek etrâfında ola, köpük zebed ve kef gibi, ve çer çöp ve zâyi ve bâtıl olmak. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁸³⁹فاما الزبد فيذهب جفاء Yani rüy-ı âbın kefi ve bâlâ-ı filizin habsi matrûh ve sâkıt olduğu halde zâhib olur.

Mana-yı beyit budur ki; bu riyâzet ve bu cefâ andan ötürüdür ki, tâ ki, ocak yani ocakda yanan ateş gümüşden gışı ve yaramaz ve şevb ü merci yukarı götüre, yani kaldıra ve izâle ede. Ve cevherini küdüret-i Hâk vesâir eczâ-ı arziyye ve avâriz-ı hâriciyyeden tathîr eyleye. El-hâsıl kuyumcu ve emsâli kürede ikâd-ı nâr ve nukreyi izâbede mukâsât-ı şedâid etdikleri ol nukreyi tathîr ve cesedi tenkiye içindir. Pes nefis ve tab'ı dahi riyâzet ve mücâhede ateşde cevher-vâr güdâhte etmeden murâd ve bu husûsda çekilen zahmet ve meşakkat anları evsâf-ı reddiye ve ahlak-ı zemîmeden tasfiye ve belki bu bahaneyle dil-i jengâr-ı hordeyi gubâr-ı hevâ ve küdüret-i mâsivâdan bi'l-küllüye tecelliyledir. Ve çünkü ehlullah ağrâz-ı nefsâniyyeden musaffâ olmuş ve emrâz-ı kalbiyyeden berât bulmuşlardır. Lâ-cerem güftâr ve girdârları Hakk'a muzâf ve harekât-ı sükûnlarında müsellemler ve muâriflerdir. Binâen alâ hazâ pâdişâh-ı mezkûr ve hekîm-i mestûre bu bâbda muâhaza yok ve itirâz sadedinde olanlara gâile pek çokdur. Li-muharririhî;

Olsa Adem cihânda hakkânî

Bî-garazdır dökerse de kanı

Bade-zâ ateşde izâbe ve tathîr-i mahsûs ve müşâhid ve tesirde sâirden eşed olmak ile hâl-i sâlik onunla temsîl olundu. Nitekim bazı kibâr buyurmuşlardır ki, ⁸⁴⁰البلاء للولاء كالنار للذهب Yani sîm ü zer a'lâ'l-ecsâd olup tenkiye ve tathîrleri ateşde izâbeye menût ve mevkûf olmak ile kuvâ-yı bâtunenin akvâsı ve maden-i vücûdun altın gibi hâssü'l-hassı olan kalb-i insân dahi ana

⁸³⁹ Köpük atılıp gider. (Râ'd 17)

⁸⁴⁰ Dostluk için musibet altın için ateş gibidir.

mümâsil oldu. Ve bundan fehmi olunur ki, bu mevzuat-ı dünyâda zikr olunan nâr-ı mücâhedât ile cevher-i vücûd tathîr ve tezkiye olunmasa neşe-i uhreviyyede nârü'l-lâhu'l-kübrâ ile tathîri lâzım gelir. Usâtın dûzaha duhûlu bu manadandır. Ve illâ pâk olanlar nârdan dûr ve çûb-ı [367] cefâ ile memsûs olmadan mehcûrlardır. Zira hâsılı tahsîldir ki, abesdir. ⁸⁴¹ تعالی الله عن ذلك

غم مردن نبود جان غم افروخته را
نیست از برق خطر مزرعة سوخته را⁸⁴²

بهر آنست امتحان نیک و بد

تا بجوشد بر سرآرد زر زید

İmtihan tecrübe etmektir, ibtilâ gibi. Yani bir nesnenin cevdet ve redâetini marifet veya hâl-i mehcûlunu tarîf ve izhâr için muâmeledir. Evvelkisi mahlûka göredir. Nitekim gelir;

بايام تا برياييد بسی
نشايد رسيدن بغور کسی⁸⁴³

Ve ikincisi hâlîka göredir. Zirâ allâmu'l-guyûb fi nefsi'l-emr imtihân etmeden berîdir. Cûşiden kaynamaktır. Zebed fetheteyn ile Arabî'dir. Fârisî'de kef ve Türkî'de köpük derler ki, su üzerinde ve gilyân eden çömlek etrâfında olur. Ve kir ve pas ve silindi manasına dahi gelir. Ve deniz köpüğüne zebedü'l-bahr derler. Kaymağa zübd dedikleri, zamme ile, levnde ana müşâhebetden ötürüdür. Zebâd dahi buna kıyâs oluna. Zebâd bir tîbdir ki, gurbe-i yabanînin kuyruğu altından cem olunan vesahdır. Müşg-i zebâd derler meşhûrdur. Nitekim Nef'î nazmında gelir;

Nükhet-i halkı muattar eylese ger alemi
Hâkle yeksân olurdu kıymet-i müşg-i zebâd

Fukâha ve ehl-i lügât galat edip zebâd-ı tîb cem olunan hayvan sanmışlardır. Nitekim Kamûs'da musarrahdır. Ferci'.

Mana-yı beyt budur ki; iyiyi ve kemi imtihân ve tecrübe etmek andan ötürüdür ki, tâ ki, altın âteşde kaynayıp kir ve pâs ve gışini başı üzerine götüre ve mâye-i küdüreti tarhla cevherin tahlîs ede. Bunda mazharı muzmer-i mevzuuna vaz vardır. Zira ⁸⁴⁴ بر سرآرد زر زید diyecek yerdir. Vechi budur ki, âteşde kâl tarîkiyle tahlîs-i cevher etmek ekserî altın ve gümüşün şanıdandır.

⁸⁴¹ Allah seni yüceltsin.

⁸⁴² Can ateşle yanan kimsede ölüm korkusu yaşanmaz. Yanmış ekine şimşek korkusu anlamsız gelir.

⁸⁴³ Yeterince zaman geçmeden insanları tanımak mümkün değildir.

⁸⁴⁴ Altının kötüsü başta belli olur.

Pes, altın ve gümüş âteşde imtihân olmak ile bed olan gışını izâle ve nîk olan cevherini ibkâ ettiği gibi. Sâir imtihâna sâlih olan umûr dahi şânlarına münâsib olan vechle imtihân olunup tathîr olunurlar. Lakîn bu sûretde nîk lafzı izdivâc tarîkiyle zikr olunmuş olur. Zira nîk olan nesnede imtihâna sâlih zebed yokdur, meğer hâlini münkir olana nisbetle safvet-i cevherini izhâr için ola. Ve câizdir ki, nîk ve bedin manası nîk ve bedle mahlût manasına ola. Bu sûretde nîk ve bedin mevsûfu [368] mahzûf olur ki, hakikatde zerden ibâretedir. Bunda işâret vardır ki, يكرم الرجل اويهان و عند الامتحان⁸⁴⁵ hasebince imtehân bir nesnenin yâ ikrâm veya ihânetinden sebebdır, yani dava mahallinde. Nitekim pâdişâhın zergeri katli mihek-i imtihân olup ikrâr veya inkârla herkesin nakd-i hâli malûm oldu.

کر نبودی کارش الهام آله

او سکی بودی دراننده نه شاه

İlhâmın tefsîri mürûr etmişdir. Seg, kalbdır. Ve marûf hayvâna segsâr derler, kelb başlı olduğundan ötürü. Ve sıfât-ı gâlibesi iftirâs olanlara kelb itlâk olunur, esed ve zi'b gibi. Nitekim resulullâh sallallahu aleyhi ve sellem Ebu Leheb oğlu Utbe üzerine duâ edip ساط عليه كلبا من كلابك⁸⁴⁶ buyurdu. Sonra onu arz-ı Şam'dan Zerkâ dedikleri mevzide arslan pâre pâre eyledi. Pes bu makâmda seg ile arslan murâd olunmak azherdir. Zira yırtıcılıkta kemâli vardır. Onunçün târifinde hayvân-ı müfteris derler. Zira neffâ ile zararın miyânını tefrîka etmez. Eğerci ki, husûs üzerine arslana Farisî'de şîr ve Arabî'de esed derler. Ve bir münâsebet dahi budur ki, seyyidü's-subâ' olduğu gibi pâdişâh dahi seyyidü'l-etbâ'dır. Dirânende kesrle yırtıcı manasınadır. Perde-der derler, fethle ve kesrle müstemeldir.

Mana-yı beyt budur ki; eğer ol pâdişâhın işi ilhâm-ı ilâhî üzerine mebnî olmayaydı yırtıcı kelb olurdu, yoksa şâh olmazdı. Onunçün eyyâm-ı hulefâdan sonra devlet ve saltanata mülk-i azîz denilmiştir. Zira erbâbı zulm-i gâlibleri sebebiyle halkı az ederler ve kelb-sıfât olurlar. Bunda pâdişâhı zulmu takdiri üzerine kelbe ve zergeri onun ferîsesine teşbih vardır. El-hâsıl pâdişâh ehl-i ilhâm olmak ile zergeri katli bî-hakk oldu. Ve illâ ol dahi müfterisler sîretiyle muttasıf olup pâdişâhlık onun sûretine munhasır olur. Ve kıyâmetde sıfât-ı gâlibesi üzerine gelirdi. Bu makûle sultân-ı âlîden ise öyle emr-i sâil sâdır olmak baiddir. Bundan fehm olunur ki, bevâtın-ı şerden bî-haber olan kimesne zevâhir-i şeri muhâfaza etmek gerekdir. Tâ ki, hetk-i hürmet ile kalb gibi azûz olmaya. Nitekim aşağıda rüşen olsa gerekdir. Ve bundan rûh ile nefsin

⁸⁴⁵ İmtihan sırasında bir kişi ya ikram ve takdir götürür ya da küçümsenir ve gözden düşürülür.

⁸⁴⁶ Ey Allah'im onun üzerine köpeklerinden bir köpek musallat et.

hâline [369] işâret vardır. Yani rûhdan min haysi hüve Hakk'a muhâlif nesne sâdır olmaz. Belki zâhiri fesâd üzerine ise bâtını salâh üzerinedir. Nefs ise kelb makûlesidir ki, zâhiri ve bâtını fesâddan hâli değıldir. Onunçün tarîk-i riyâzete ve mücâhedeye sülûk lâzımdır. Tâ ki, nefis ve kuvâsı münkesir olup rûha ve kuvâsına tebiyyet göstere. Nitekim demişlerdir, ⁸⁴⁷اجع كلبك يتبعك

پاك بود از شهوت و حرص و هوى

نيك كرد او ليك نيك بد نما

Hırs fartu'ş-şerre ve fartu'l-irâde manasınadır. Bed-nümâ vasf-ı terkîbidir. Bed gösterici ve bed görücü manalarına.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh şehvet ve hırs ve hevâ ve nefis ve tab'ın sâir evsâf-ı rezîlesinden pâk idi. Zergeri katlinde iyi etdi. Velâkin bed gösterici veya bed görücü iyi, yani nazar-ı âmmeye göre bed ve nazar-ı hâssaya nisbetle nîk idi. Zira âmme bevâtın-ı umûru istiksâfden âciz olup bâtını islâh olan nesneyi fesâda haml eylerler ve haber-i kesîrden mahrûm olurlar. Nitekim bir kimse zebîb-i esvedî yani siyâh üzümü siyâhlığından ötürü istikrâh edip ekl etmese bâtınında olan lezzetden mahrûm olur. Ve ahvâl-i âlemin ekseri bu mana üzerine mebnîdir. Zira vücûdda şerr-i mahz yokdur. Anunçün biyedike'l-hayr denildi. Ve ricâlullâhdan melâmetiyyenin hâlf bundan malûm olur. Meselâ nehâr-ı Ramazan'da iftâr ve gayrısı gibi.

Mahkîdir ki, Ebu Yezid Bestâmî kuddise sırruhû tenfir-i nas için nehâr-ı Ramazan'da iftâr eyledi. Muttali olanlar bedliğe haml edip andan teneffür etdiler. Maa-hazâ câiz idi ki, Ebû Yezîd idâm-ı taâma mâlik olup andan hakikat-i ekl sâdır olmaya. Zira evsâf-ı nefsanîyyeden pâk olan kimesneden umûr-ı tabiiyye sâdır olmak baîddir. Nitekim demişlerdir ki, ⁸⁴⁸الفانى لا يرد الى اوصافه

Velâkin taklîd-i âmmînin istihkâmı olmamak ile azıcık bahane ile ukdeleri çözüdür ve itikâdleri bozular ve rişte-i ikrârları üzülür. Nitekim Mesnevî'de gelir;

خود چه باشد قوت تقلید عام ⁸⁴⁹

Bade-zâ şehvet tabiatın ve hırs ve hevânın sıfatlarıdır. Ve şehvet ve gazab karînlerdir. Ve hırs ve buhl karînler oldukları gibi. Evvelkisi anâsır-ı erbâadan ateşle hevânın izdivâcından ve ikincisi turâbla âbın [370] ictimâından tevellüd eder. Bunda maksûd pâdişâhın evsâf-ı nefsdan

⁸⁴⁷ Köpeğini aç bırak ki, arkandan gelsin.

⁸⁴⁸ Yok olan sıfatlarına geri dönemez.

⁸⁴⁹ Cahili taklit edersen nasıl kuvvetli olursun?

bi'l-küllîye pâk olduğun beyândır. Zira hevâ cümlesi câmi olmak ile hevâdan pâk olan sâir evsâfdan dahi pâk olur. Ve tasavvuf hakikatde zikr olunan tahâretten ibâretedir. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhu buyurur;

Tasavvuf nefisini pâk eylemekdir

Fenâ ile onu hâk eylemekdir

Zikr olunan iki beyt, Mesnevî'de vasf-ı hâl-i pâdişâh ve hasb-ı hâl-i hekîm-i İlâhîdir. Zirâ pâdişâh hakikatde hekîmin işâretiyle âmildir. Bunda işâret vardır ki, mürşid-i kâmil olanlar evsâf-ı vücûddan pâk olmuşlardır. Pes, cümle işleri hakkânîdir. Binâen alâ hazâ anlara itirâz etmek bir vechle dürüst değildir. Li-muharririhî;

Urma dem itirâzla zinhâr

Tutmasın âyine-i kalbini pas

Çünkü vardır miyânda farûk

Etme erbâb-ı hâli kâle kıyâs

گر حضر در بحر کشتی را شکست

صد درستی در شکست حضر هست

Hızır'ın tercümesi mürûr etdi. Şikest evvelkisi mazi ve ikincisi masdardır, şikesten manasına. Nitekim mukâbili olan dürüstî lafzı ana karînedir. Zira onda olan yâ masdariyyedir.

Mana-yı beyt budur ki; eğer Hızır deryada dürüst olan sefneyi bilâ sebab-i zâhir şikest etdiyse onun ol şikestine yüz yani çok dürüstlük vardır. Yani sûreten şikest fe-emmâ hakikatde dürüstdür. Zira maslahatı mütezammındır. İcmâl-i kıssa budur ki, Hazret-i Musa ve Hızır aleyhümâsselâm müctemiü'l-bahreyn yani bahr-i Fâris ve bahr-i Rûm'um multekâsında mülâkî olduklarında sefîne süvâr olup giderken Hazret-i Hızır ol sefînenin elvâhından iki tahta kal' eyledikde Hazret-i Musâ bu hususda ana bi-tarîki'l-itirâz "Ya Hızır, ehl-i sefîneyi suya gark etmek mi dilersin?" dedi. Hazret-i Hızır müdâfaa edip "bu sefîne zuafâ makûlesi birkaç neferindir. Ve hâlen bir pâdişâh vardır ki, dürüst olan sefîneleri gasb eyler. Pes, şikest etdim, tâ ki, ayblı olup ol zâlimin elinden halâs ola" dedi. Demişlerdir ki, ol pâdişâha İbn-i Cüleñdî derler bir kâfir idi ki, Endülüs cezâresinde Kurtubâ dedikleri şehirde sâkin olurdu. İbtidâ deryâda zuhûr eden fesâd onun zulmü idi. Nitekim ibtidâ karada bâdî olan şerr ü şûr Kabîl'in Habîl'i katli idi. Ve bu takrîrden [371] fehm olunur ki, Hazret-i Musâ ve Hızır'ın râkip oldukları deryâ mağrîb deryası idi. Nitekim bazıları zâhib olmuşlardır. Ve meselde gelir; ⁸⁵⁰أظلم من ابن الجندى Ve İnsânü'l-Uyûn'da mestûrdur ki, İbn Cüleñdî Haccâc-ı Zâlim'in ecdâdındandır ki, aralarında yetmiş batn

⁸⁵⁰ İbn Celendî'den daha zâlim.

vardır. Onunçün demişleridir ki; الولد سر اييه معناه فيه ما فيه⁸⁵¹ Nitekim tahkîki güzer etmişdir. Ve bunda işâret vardır ki, gasben mehûz olmamak için hark-ı sefine etmek zâhiren ahkâm-ı şerden değildir. Velâkin sefine sahibine bâtın-ı şerde maslahat olmak işle tecvîz olunmuşdur. Tâ malum ola ki, müctehid olana bâtın-ı şerde salâhı fesâdından ekser olduğun bildiği maddede zâhir-i şerde câiz olmayan nesne bir hükm etmek câizdir. Zira bu makûle zâhire muhâlif olan nesne hakîkate muvâfıktır. Velâkin illet-i hafiyeye olmak ile müctehidden gayrıya o maddede hükm ve tasarruf câiz değildir. Ve bundan fehm olunur ki, ashâb-ı sefine olan mesâkin verâ-ı perdede olan âfetden gâfiller iken inâyet-i Hakk'a mazhar olup enbiyâdan bir nebî ile iânet ve tedârik olundular. Evliyâ hâli dahi buna kıyâs oluna. Zira bu ümmetin evliyâsı ümem-i sâlifenin enbiyâsı gibidir. Ve bundan fehm olunur ki, bazı evkâtden nice zuafânın musâlihi nice okuyanın hâli üzerine tercih olunur. Nitekim ashâb-ı sefine hâli hâl-i Musâ üzerine takdîm olundu. Zira bu hususda Musâ'ya mazarrat var idi ki, itirâzı esbâb-ı firâkdan idi. Ve bundan fehm olunur ki, insana evvel istidâd andan sonra sohbet lâzımdır. Zira müstaîd olmadıkça meşâkk-ı sohbe tahammül edemeyip itirâzla tedennî ve tenezzül bulur. Bu ise maksûdun kalbi ve murâdın hilâfidir. Li-muharririhî;

Dürc-i dilde dileyen gevher-i pâk
Kim bilir hikmet-i meskût nedir

Olur elbet sadef gibi hamuş
Ya meğer olanı dehânı çün gûş

Fa'ref cidden.

وهم موسى با همه نور و هنر

شد ازان محبوب تو بی پر مهر

Vehm, bir kuvvet-i cismâniyedir ki, sâir kuvâ-yı cismâniye üzerine hâkim ve anları mustahdimdir. Nitekim kuvvet-i akliyye sâir kuvâ-yı akliyyeye hâkim ve cümlesini müstahdimdir. Ve vehm ilmden nevdir. Ve Kamûs'da gelir ki, vehm [372] hatîrât-ı kalbdendir veya mütereddîd-i fih olan nesnenin tarafeyninin mercûhudur. Nûrdan murâd yed-i beyzâ ve hünerden murâd sâir mucizât-ı madûdedir. Pes, âmmı hâs üzerine atf kabîlinden olur. Ve nûr ve hüneri îrâd ve cemde letâfet vardır. Zirâ yed-i beyzâ hüner makûlesinden idi, ayb kabîlesinden değil idi. Onunçün hakkında min gayrı sû vârid oldu. Ân, beyt-i sâbıkada mısra-ı sâninin mazmûnuna işâretidir. Meper, nehy-i hâzırdir, uçma demektir.

Mana-yı beyt budur ki; Musâ aleyhisselâmun kuvvet-i vehmiyyesi bu kadar yed-i beyzâ ve sâir mucizât-ı kâhire ile müeyyed iken Hızır'ın şikestinde niçe dürüstlük olduğundan mahcûb oldu. Yani onun hakîkatından mahcûb oldu. Yani onun hakîkatını mükâşefe etmek nakd-i vakti ve

⁸⁵¹ Çocuk babasının özüdür. Onda ne varsa bunda da o vardır.

meblâğ-ı ilmi olmayıp Hızır'a vehmî mertebesiyle muâmele ve bu cihetden ka'line itirâz eyledi. Sen kanatsız uçma, yani zâhirde cânib-i maksada pervâze kanat lâzım olduğu gibi bâtına dahi semt-i maksûda vusûle keşf-i sahîh bulmak ve vehmden halâs olmak gerekdir. Zira Musâ aleyhisselâm gerçi bu kadar mucizât ile müeyyed idi. Fe-emmâ risâlete dâir idi. Umûr-ı risâlet ile ahvâl-i velâyetden değildir. Belki ahvâl-i velâyet umûr-ı risâletin mâadasıdır. Pes, bir kimsede mucizât ve kirâmât olmak her nesnenin hakîkatine vusûlu müstelzim değildir. Onunçün ekâlim-i evliyâdan niçelerine bazı ulûm-ı zâide ihsân olunmuşdur ki, enbiyâda yokdur. Velâkin bundan velî nebîden efdal olmak lâzım gelmez. Nitekim nüdemâ-ı pâdişâh mücerred kurbetleriyle hâricde hidmet-i pâdişâhîde olan tabl ve ilm ashâbından min külli vech efdâl olmazlar. Pes, Musâ'nın mahcûb olduğunun sebebi budur ki, Hızır'ın izhâr ettiği nesne umûr-ı vilâyetden idi, umûr-ı risâletden değil idi. Ve umûr-ı vilâyet eğerçi ki, halâik-ı mahza olduğu cihetden kâbil-i talîm ve taallum değil. Zira ledünnî-i sarfadır ki, lisâna gelmez ve sema girmez. Velâkin levâzımı cihetiyle kâbildir. Onunçün Hazret-i Musâ Hızır'a هل اتبعك على ان تعلمن⁸⁵² dedi.

Bade-zâ nefste üç hicâb vardır. Evvelkisi hicâb-ı ceseddir ki, bu hicâbı izâle nefsin efâlini efâl-i Hak'da ifnâ iledir. Ve bu mertebe makâm-ı kalbe nâzırdır. İkincisi hicâb-ı hayâldir ki, bu hicâbı izâle nefsin sıfâtını sıfât-ı Hak'da ifnâ iledir. Ve bu mertebe makâm-ı rûha nâzırdır. [373] Üçüncüsü hicâb-ı vehmdir ki, bu hicâbı izâle nefsin zâtını zât-ı Hak'da ifnâ iledir. Ve bu mertebe makâm-ı sırâ nâzırdır. Pes, Mevlanâ hazretleri hâl-i Musâ'dan vehmle tabîr eyledi. Zira Hızır'ın izhâr ettiği nükte ile Musâ'nın fehmi arasında dakîka-ı cüziyye var idi ki, âlem-i lâhuta dâir ve makâm-ı hakîkate nâzır idi. Eğer ol dakîka münkeşif olaydı, itirâza mecâl kalmaz ve sohbet-i firâka mübeddel olmazdı. Suâl olunursa ki, Musâ'nın nübüvveti müttetikun aleyh ve Hızır'ın muhtelifün fihdır. Ve nübüvveti takdîri üzerine Musâ gibi sâhibü'l-kitâba Hızır'ın hali hafî olmak ne vechledir. Cevâb budur ki, Musâ aleyhisselâmın mizân-ı vücûdunda keffe-i şerîat râcih idi. Eğerçi ki, sâir merâtibe dahi bi'l-fiil vâsıl idi. Onunçün şerîatden gayrısına iltifât etmedi. Nitekim Hızır aleyhisselâmın mizân-ı vücûdunda keffe-i hakîkat râcih idi. Eğerçi ki, bu dahi sâir merâtible bi'l-fiil mütehakkık idi. Onunçün hakîkatden gayra nâzır olmadı. Pes Musa hulefâdan Hazret-i Ömer aleyhisselâm radiyellâhü anh ve Hızır Hazret-i Ali gibi oldu. Ve kezâlik tâbiînden imâm-ı azâm Ebu Hanîfe ve şeyhu'ş-şuyûh Hasan Basrî rahmetullah sûretin buldu. Pes, cemi enbiyâ ve evliyâ cemi merâtibe vâsıllardır. Eğerçi ki, biri birilerine nisbetle tefâvütleri vardır. Zira bazılarına hâsıl olan mükâşefe kâvî ve bazılarına mütevassıt ve bazılarına zaîf düşmüştür. Ve bâlâda dahi tafsîl olunmuşdur ki, bazı havâssın min vech fâziliyyetini min vech mefzûliyyetini münâfi değildir. Maa-hazâ ulûm-ı ilâhiyyeye nihâyet yokdur. Onunçün Hazret-i Hızır, علم علمنى الله

⁸⁵² Öğrenmek şartıyla sana uyayım mı? (Kehf 66)

يا موسى انت على علم علمك الله و انى على⁸⁵³ dedi. Ve bundan fehmi olunur ki, rusûma taalluk etmek nefse hicâb-ı azîmdir. Onunçün bizim resûlumüz sallallahü aleyhi ve selleme ümmî itlâk olundu. Zira kendi vücudu ve eğer Kur'an mahz-ı hikmet ve ayn-ı hakikatdir. Onunçün Musâ Hızır'a tabiiyyet gösterdi Hızır ise bu ümmetin hüddâmından oldu, f'efhem cidden.

آن کل سرخست تو خونش مخوان

مست عقلست او تو مجنونش مخوان

Bu beyt temsîl tarîkiyle vâridir. Yani kırmızı gülün kırmızı olmak ile sen ana kan deme. Belki ol nefsi'l-emrde kırmızı güldür, mücerred kırmızılıkta [374] iştirâkleri ehade hümânın ismini âhir üzerine itlâkını musahhah değildir. Zira gül nice evsâf-ı zâide ile kana mücânisetinden hâricdir, misk gibi. Pes, miske kan demek sahih olduğu gibi gül-i surha sahîh olmamak bi-tarîki'l-ülâdır. O kemâl-i aklın mest ve medhûşudur. Sen ana mecnûn deme. Yani mecnûn odur ki, onun nefsi ile aklı arasında hâil olup kelâm ve efâli müstakim olmaya ve onun ki, hakikatde aklında zerre kadar hiffet yoktur. Ve belki merâcîh-i rizândendir. Onun evzâi gerçi akl-ı meâş erbâbına cünûn nevinden görünür. Fe-emmâ hakikatde akl-ı meâdden sâdir ve güneş şuûrdan nâşîdir. Pes, Hızır gibi hakâyık ve bevâtun-ı umûra vâkıf olan kimesneye hark-ı seffine etdi diye itirâz eylemek veyâhud bi-gayri hakkın katl-ı gulâm etdi diye söylemek ve kezâlik zergeri husûsunda pâdişâha itâle-i lisân etmek kırmızı güle kan ve mest-i akla mecnûn demek gibidir ki, sahîh değildir. El-hâsıl bazı avâriz-ı hissiye hasebiyle hiss-i beşer galat edip gül-i surhla hûnu ve zaaf-ı idrâkle âkıl ile mecnûnu teşhîs edemediği gibi bî-basîret olan dahi erbâb-ı hakâyıkın hikem ve mesâlih-i hafiyye üzerine mebnî olan ahvâline istitlâ edemez. Nitekim demişlerdir;

و ما على اذا لم تفهم البقر⁸⁵⁴

على تخت المعانى من معادنها

Ve Kur'an'da gelir; و ما لنا الا له مقام معلوم⁸⁵⁵ Yani bir nesnenin künhü idrâk olunmadığı sûretde teslîm ve kabûl-i bârî elde gerektir. Li-muharririhî;

Ermedikse hakikat-ı kâra

Bâri redd eyleme aklın vâra

کر بدی خون مسلمان کام او

⁸⁵³ Ey Musa, sen Allah'ın sana öğrettiği bir ilimde mâhirsin, ben de Allah'ın bana öğrettiği bir ilimde mahirim.

⁸⁵⁴ Bana düşen manaları kendi kaynaklarından yontmaktır. Öküzler anlamazlarsa ben ne yapayım?

⁸⁵⁵ Bizden kimse müstesna olmamak üzere her biri için malum birer makam vardır. (Saffat, 164)

کافر مکر بردمی من نام او

Müslüman, geründe-i Hak, yani Hakk'a inanıcı ve ona imân getirici. Kâm, kâf-ı Arabî ile murâd manasınadır. Nâm, addır. Mektûba nâme dedikleri içinde ad yazılmak hasebiyledir.

Mana-yı beyt budur ki; eğer ol pâdişâhın murâd ve maksudu Müslüman'ın kanını bi-gayrı hakkın dökmek olaydı kâfir olurudum. Ben eğer o makûlenin nâmını iledirseydim, yani medh tarîkiyle lisânıma alırsaydım ve kaleme getirseydim, zira dem-i Müslüman'ı istihlâl eden pâdişâh kâfir ve bi-gayrı istihlâl irâka ederse zâlim ve mürtekeb olur. Ve kâfiri mümin ve zâlimi âdil itikâd eylemek küfr [375] olduğu gibi imanla ve adlle vasf eylemek dahi küfrdür. Meğer adli cevr üzerine tağlîb tarîkiyle veya mecâzen ola. Zira esvede ebyâz ve amâyâ basîr itlâk ederler, mecâz tarîkiyle. Nitekim Habeşî'ye kâfir ve ledîğe selîm derler. Fe-emmâ takva ehline bu makûle mecâzı itlaka ruhsat yokdur. Onunçün marîz-i kelâmdan ictinâb ederler. Ve resulullâh aleyhisselâmdan tevriye tarîkiyle kelâm bir defa sâdir olmuşdur. Nitekim Bedir'de asker-i Kureys tecessüs olunurken mülâkî oldukları kimesneye ⁸⁵⁶نحن من ماء buyurdular. Bunda işâret vardır ki, bir sâlik nefse Müslümân oldu demek hatâdır. Zira nefis ve şeytân cibillet-i îmân üzerine değildir. Anların imânı Arab'ın İslâm'ı gibidir. Nitekim Kur'an'da gelir; لكن قولوا اسلمنا و لما يدخل الايمان في قلوبكم; ⁸⁵⁷فالت الاعراب آمنة قل لم تؤمنوا و Müslüman sıfatıyla vasf etmek gibidir ki, kalb-i hakâyık makûlesidir. Ve nefis-i emmâreyi nefis-i mutmainne yerine komak küfr-i sarîhtir. Çünkü nefis bi'l-fiil hevâ ile muttasıf idi. Lâ-cerem pâdişâh-ı rûh onun hevâsını zebh etdi, tâ ki, memleket-i vücûda zararı sârî olmaya. Pes, rûhun filhakîka katl etdiği bağı ve kâfir idi. Bu makûlenin katli ise meşrû' ve kâtili mesâb ve mec'ûr ve onu lisâna getiren dahi mûsibdir.

می بلرزد عرش از مدح شقی

بد کمان کرد ز مدحش متقی

Arş, lügatde musakkaf olan nesneye derler. Ve ıstılâhda cemî ecsâmı muhît olan cism-i küllîdir. İrtifândan ötürü arş demişlerdir. Ve Müfredât'da gelir ki, arşullahı hakîkat üzre kimse bilmez, meğer ismiyle bile. Ve bazı beyânı Ruhü'l-Beyân nâm tefsirimizden taleb oluna. Şakî saâdin zıddıdır.

⁸⁵⁶ Biz sudanız.

⁸⁵⁷ Bedevîler "imân ettik" dediler. De ki, "Siz imân etmediniz ammma müslüman olduk deyin. İman henüz sizin kalplerinize yerleşmedi." (Hucurât 14)

Mana-yı beyt budur ki; medh-i şakîden arş-ı alâ ditrer. Yani şakî medh olundukda arş-ı alâ heybet ve gazabdan cümbüşe gelir. Zira medh ve senâ kemâle taalluk eder. Kemâl ise bi'z-zât ve'l-isâle Allah tealânındır. Onunçün elhamdülillâh buyurdu. Ve bi'l-arz ve't-tabiiyet havâss-ı ibâdındır. Onunçün mahal olmayanları zemde ⁸⁵⁸و يحبون ان يحمدا بما لم يفعلوا buyurdu. Ve kâh olur ki, ⁸⁵⁹اهتز عرش الرحمن لموت [376] سعد بن معاذ gelir; Nitekim hadîsde gelir; Ve şakînin medhinden müttekî olan kimesne bed-gümân olur ve sû-i zanna düşer. Pes, مواضع التهم, ⁸⁶⁰اتقوا vefkınca mevâzı-ı töhmetden ve selâmet-i sadedi tağyîre bâis olan umûrda ictinâb ve ittikâ lâzımdır. Bunda işâret vardır ki, nefsi emmâre medh olunsa kalb ki, arşullahdır, muzdarib olur. Zira nefsi medh etmek kalbi zem ve kalbi zemmetmek arşullahı tahkîrdir ki, hakîkatde küfrdür. Ve nefsin medh olunmasından ne kadar kuvâ-yı kalbiyye ve rûhiyye var ise sû-i zanna düşerler. Zira bunların takvâsı şirket-i vücûd-ı isnâdandır. Pes, bir yerde ki, muvahhid-i hakîkî ola, müşrike ve onun medhine mecâl kılmaz. Ve kalb ki, bu tevhidin emânetdârıdır, andan hilâfına iş sâdir olmaz. Zira hıyânet-i azîmedir. Ve bundan fehm olunur ki, herkesi kendi muttasıf olduğu vasfla vasf etmek gerekdir. Nitekim haberde gelir; الامام الجائر و الفاسق المعان بفسقه و المبتدع لذى يدعو الناس الى بدعته; Eğerçi ki, ⁸⁶¹ثلاثة ليست لهم غيبة bazıları bu makûle nefyi nehy manasına haml eyleyip bâb-ı gıybeti bi'l-külliyeye sedd etmişlerdir. El-hâsıl bazı umûrun zikri lisânı sıyâneten tayy olunur. Ve bazıları dahi hilâf-ı vâki olmak ile imsâk lâzım olur. Pes, mümin-i muttakî olana azâim-i umûru irtikâbdan hazer ve mâlâyanîden ihtirâz lâbüddür. Kâle'l-Fuzûlî;

Arız-ı cânân ile bahs-i kemâl-i hüsn eder
Dil ucundandır ki, her kat düşer noxsân-ı şem

شاه بود و شاه بس آگاه بود

خاص بود و خاصة الله بود

Bes, bâ-ı Arabîyle ziyâde manasınadır. Hâs ve hâssa, âmmenin zıddıdır. Nitekim Kâmûs'da musarrahdır. Hâssetullâh ve ehlullâh bir manayadır. Ve câizdir ki, hâssada olan hâ-yı resmî Arabî'den Acemî'ye nakl alâmeti ola, araza ve maşûka ve tarîka ve emsâlinde olduğu gibi. Bade-zâ mısra ayn-ı istidrâk manasını mütezammındır. Zira terakkî üslûbu üzerinedir.

Mana-yı beyt budur ki; şâh idi velâkin sâir şahlar gibi değil idi. Belki ziyâde Hak'dan âgâh ve hakîkatden haberdâr şâh idi. Velâkin Allah tealânın hâssı idi, gayrının değil. Yani

⁸⁵⁸ Yapmadıkları ile de övülmediklerini arzu eden o kimseler. (Al-i İmrân 188)

⁸⁵⁹ Sad bin Muaz'ın ölümünden Rahman'ın arşını titredir. (Sünen-i İbni Mâce, Mukaddime, 11)

⁸⁶⁰ Zan altında kalacağınız yerden sakınınız.

⁸⁶¹ Üç kişi vardır ki, onlar hakkında konuşmak gıybet değildir; zalim hükümdar, fıskıyla lanetlenmiş fâsık ve insanları bidate çağırın bidatçı.

ehlullâhdan idi ki, Allah tealâ onu kendi esrârı için istifâ ve kemâlât-ı zâtıyyesine muhtas eylemiş idi. Ehl-i dünyâdan olmadığı gibi ehl-i ukbâdan dahi değil idi. Zira hâss-ı mutlak ehlullâhdır. [377] Ehl-i ukbâya hâs demek ehl-i dünyâyâ nisbetledir ki, husûsiyyeti izâfîdir. Nitekim bu üç mertebeyi fark edip hadîsde gelir; ⁸⁶²الدنيا حرام على اهل الآخرة والآخرة حرام اهل الدنيا و هما حرامان على اهل الله; Malûm ola ki, cemf merâtib ve makâmât ihtisâsî ve ataîdir, kesbî değildir. Meselâ nübüvvet ve saltanat ihtisâsı olduğu gibi velâyet ve vezâret dahi böyledir. Bazı umûrun şerâit ve esbâb yüzünden tadrîcle zuhûruna nazar eden mahcûb onu taammül ile kesbî zann eder. Hakîkatde ise fazl-ı İlâhîdir. Zira Allah tealâ esbâb ile işlemez, inde'l-esbâb işler. F'efhem cidden. Şu kadar vardır ki, mukarrebîn ihtisâs-ı İlâhî ile takrîb olunurlar. Ebrâr ise nevâfil-i taât ile takarrüb eder. Pes, bi-hasebi'z-zahir ikisinin miyânı fark olunmadan bi-hasebi'l-hakîka fark lâzım gelmez. Zira bî-cezbe ve takrîb kimse sülûk edemez. Ve bunda rûh-ı sultânînin kemâline işâret vardır. Zira ⁸⁶³و نفخت فيه من روحي makâlesinde ilan izâfetle şeref-yâb olmuştur. Sâir ervâh ve kuvâda ise bu mana hâsıl değildir. El-hâsıl bunda rûh-ı sultânînin kemâl-i zâtı ve kemâl-i izâfisine işâret vardır. Kemâl-i izâfisine izâfet-i mezkûre ile hâsıl olan ihtisâsına dâirdir ki, bu sebebden hâssa-ı Allah olmuştur. Ve kemâl-i zâtisi hakâyık-ı eşyâya ziyâde itlâından nâşîdir. Zira ziyâde âgâhlık bu âleme tenezzül ederken mürûr ettiği merâtibin hakâyıkına vukûf ve bedene taallukdan sonra tahsîl ettiği marifetledir. Pes, rûh-ı insânî gibi ziyâde âgâh yoktur. Onunçün bu mertebeye vâsıl olan ehl-i ervâh dahi sâir ecsâda taallukda kalan erbâb-ı nüfûs gibi değildir. Ve herkesin kader ve menzileti marifetde pâyesi mikdarı olmak ile ehlullâh arasında tefâvüt-i azîm zuhûr eyledi. Li-muharririhî;

Sanma her sâliki Hak'dan begüm âgâh ola Cümleden ede güzer vâkıfullâh ola

آن کسی را کش چنین شاهی کشد

سوی بخت و بهترین جاهی کشد

Kiş, kâfin kesresi ile aslında, ki işdir, tahfifen hâ-ı resmî ve elif kitâbetden dahi hazf olunup kesre-i kâf ibkâ olunmuştur. Keşd, evvelkisi zamme ile küştenden katl manasına ve ikincisi fethle keşîdenden çekmek manasınadır. Baht, fethle devlet ve tâli manâsına Fârisî'dir, sonra [378] tarîb olunmuştur. Nitekim Kâmûs'da gelir; ⁸⁶⁴البخت الجد معرب انتهى. Bihter mürekkebdir. Bir cüzü bih'dir ki, yeğdir. Ve bir cüzü de ter'dir ki, edât-ı tafîldir. Bihter yegrek demektir. Ahirinde yâ nisbet ve nûn tekîd içindir. Câh, Arabî'dir, kader ve menzilet ve mansıb ve

⁸⁶² Dünya ahiret ehline, ahiret de dünya ehline haramdır. Allah ehline ise her ikisi de haramdır.

⁸⁶³ Ona ruhumdan üfledim. (Hicr 29)

⁸⁶⁴ Baht nasip manasına Arapçalaşmıştır.

izzet ve hürmet ve ikbâl manalarına. Ahirinde yâ, zâidedir. Şâhîde zâide ve vahdet ve tefhim için olmak muhtemeldir.

Mana-yı beyt budur ki; ol kimseyi ki, buncalayın pâdişâh veya bir pâdişâh veya pâdişâh-ı azîm ve celîl katli eyleye katli hikmete mebnî ve maslahata dâir olmak ile onu cânib-i devlete ve bihterin mertebesine çeker ki, katlıden evvel hâsıl değıl idi. Zira bir nesnenin ki, vesîlesi katli ola. Gayrı vechle ana vusûle çâre yokdur, bazı enbiyâ ve evliyânın şehâdeti gibi. Bundan zâhir olur ki, Hızır aleyhisselâmın gulâmı katli ve kezâlik pâdişâhın zergeri şerbetlediğı gazaben ve kahren değıl, belki merhameten ve lütfen idi, ebu'l-beşer Adem aleyhisselâmın arza hubûtuyla emr olunduğı gibi. Zira mağzûb-ı hakîkî olan kimesne ebedî devlet ve câh yüzün görmez. Nitekim hadîsde gelir; ⁸⁶⁵ شر الناس رجل قتل نبيا او قتله نبى Ve bu hadîsin sırrı Şeyh Sadreddîn Konevî kuddise sırruhûnun Hadîs-i Erbâin'in şerhinde mübeyyendir. El-hâsıl kâtîli nebî veya maktûl-ı nebî taraf-ı hidâyete mukâbil-i tâm olan cânib-i dalâlda bulunmak ile miyânda olan muzâdde-i kâmilede nâşî şerrü'n-nâs oldu. Bundan fehmi olunur ki, gazve-i Uhud'da resulullâh sallallahü aleyhi ve sellem bi-nefsihi katli etdiğı Utbe bin Halef nâm şerîr fi'l-hakîka Ebu Cehil'den eşed idi. Zira Ebu Cehil'in katli mübâşeret-i resûl ile değıl idi. Tafsilî Muhammediye üzerine olan şerhimizdedir. Bunda işâret vardır ki, hevâ-yı nefsin katli olunması esfel-i sâfilinden alâ-yı illiyîne isâd içindir. Zira câh-ı uhrevî hevâsının zevâlinde ve devlet-i ebediyye taallukâtının izmihlâlindedir. Pes, erbâb-ı nüfusa lâzımdır ki, mürşid-i kâmilin mübâşeretiyile olan riyâzât ve mücâhedeye sabr ede tâ ki, matlûb-ı alâya vusûl hâsıl ola. Fa'ref.

کر ندیدی سود او در قهر او

کی شدی آن لطف مطلق قهر جو

Kahr lütfun mukâbilidir. Lutf-ı mutlakdan murâd pâdişâhdır ki Allah tealânın lutf-ı mutlakına mazhardır. Nitekim resulullâh sallallahu aleyhi ve sellem ve kümmel-i [379] verese rahmet-i mutlakiyye mazharlarıdır. Pes, lütf-ı mutlak lutf-ı mukayyeden ihtirâzdır ki, lutf-ı mukayyed bir rûh ve kemâl-i izâfî ehlinin hâlîdir. Kahr-ı cû vasf terkibîdir.

Mana-yı beyt budur ki; eğer pâdişâh ol zergerin sûd ve fâidesini kendi kahr u katlinde görmeyeydi ve terakkîsini anda bilmeyeydi, ol lutf-ı mutlak mazharı ve rahmet-i âmme sırrı kaçan kahr-cû olurdu. Yani ⁸⁶⁶ و ما ارسلناك الا رحمة للعالمين mazmûnundan hisse-mend olan pâdişâh kimseye gazab-ı mutlak ile muâmele etmez. Ve lutf-ı mutlak sâhibi kahr-cû olmaz. Nitekim hadîs-i

⁸⁶⁵ Bir peygamberi öldüren ya da peygamber tarafından öldürülen kişi insanların en şerlisidir. (Hanbeli 1/407)

kudsîde gelir; سبقت رحمتى غضبى⁸⁶⁷ Maksûd taalluk-ı rahmetin sebkını beyândır. Ve illâ sıfât-ı zâtda tesâbuk olmaz. Çünkü katl bi-hasebi'z-zâhir kahr ve gazab yüzündendir. Fe-emmâ ol kahr ve gazabın tahtında mağzûb ve makhûr olana fâide-i azîme vardır. Nitekim an[ın]la marazına mübtelâ olanın uzvunu kat' da kendine selâmet vardır. Bundan fehm olunur ki, enbiyâ ve evliyânın kahr u gazabları makhûr ve mağzûbun zarâr-ı sârîsini kat' içindir ki, bu dahi, nef'dendir. Ve illâ rahmet-i âmmeye mazhar olandan kimseye zarar gelmez. Anunçün resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellâm seyf ile meb'ûs olduğu rahmet-i âmme ile bi'setini münâfî değildir. Ve bunda işâret vardır ki, nefis ve tabîati riyâzet ve mücâhede ile katl etmede hayât-ı bâkıyye vardır. Eğerçi ki, nefis ü tabîat bu manadan gâfil olup fenâ-ı küllî bulmaktan havf ederler. Sûd tabirinin fâidesi budur ki, nefis-i insân ser-mâye gibidir. Onunçün mahall-i zemde خسروا انفسهم⁸⁶⁸ denildi. Pes, hasâret-i nefsdan halâs olan kimesne elbet sûd-ı rûhânî ve fâide-i uhreviyye eder. Ve hakikatde hasâret-i nefis istidâdı ibtâl etmededir. Ve hadîsde gelir; ثم ابواه يهودانه و ينصرانه و يمجسانه; Maksûd âbâ-ı süfliyyenin evlâda tesîrin beyândır. Kalbin ahvâli dahi buna kıyâs oluna.

بچه می لرزد ازان نیش حجام

مادر مشفق دران غم شاذ کام

Peççe, teşdîdle ve tahfifle yavru ve her ne makûle hayvanın olursa ve oğlancık. Burada murâd ahîrdir. Nîş, kesre nîşter manasınadır ki, fessâd ve haccâm olanlar istimâl etdikleri âletdir. Arab mibzağ der. Ve Bukrât hekimden menkûldur ki, [380] dâimâ elinde ya mibzağ veya mirved tutardı, yani nişter veyâ mîş. Hacâm, aslında teşdîdledir ki, zarûret için tahfif olunmuşdur. Hecm mass ve haccâm messâs demektir. Zira şişe veya boynuz ile kanı mass eder. Ve ol âlete mihcem derler. Ve hadîsde gelir; ان يكن في شى شفاء من الحلل ففى شرطة حجام او شربة من العسل⁸⁷⁰ Şart fethle mevzi-i hacâmat üzerine mişrâtle darb etmektir tâ ki, kan çıka. Maksûd emrâz-ı demeviyenin şifâsı ihrâc-ı demde ve emrâz-ı sufreviyye ve sevdâviyye ve balgamiyyenin ishâlde olduğun beyândır. Demişlerdir ki, hacâmat ve ücretinde kerâhat vardır. Zira haccâm muhâlata-ı necâset ile zâhirini televvüsdan hâlfî değildir. Ve mervîdir ki, fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem merrâren ihticâm etmişdir. Ve hasâis-i nebeviyyedendir ki, fuzalât-ı bedeniyyesinin cümlesi zâhir ve onunçün

⁸⁶⁶ Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ 107)

⁸⁶⁷ Rahmetim gazabımı geçti. (Sahih-i Buhârî, Kitabu't-tevhîd, 6998)

⁸⁶⁸ Kendilerine yazık etdiler. (En'âm 12)

⁸⁶⁹ Her doğan fitrat üzerine doğar. Sonra anne ve babaları onları Yahûdi, Huristiyân veya Mecûsî yapar. (Sahih-i Buhârî, Kader, 3)

⁸⁷⁰ Bir şeyde hastalıktan şifa varsa onun gereği kan aldirmek veya bal şerbeti içmektir. (Hanbel, 6/401)

haccâm-ı nebî aleyhisselâm mihcemde müctemi olan demi şurb eyledi. Bundan fehm olundu ki, haccâm-ı nebî aleyhisselâm sâir haccâmlara kıyâs olunmaz. Li-muharririhî;

Oldu haccâm-ı nebî şârib-i dem

Dediler ana henîen ol dem

Şâz-kâm aslında murâd nice şâd demektir. Sonra mutlak âd manasına istimâl olundu.

Mana-yı beyt budur ki; oğlan huccâmın nîşterinden ditrer ve havfından muzdarib olur. Vâlîde-i müşfikası ise ol gamda şâd olur. Yani ferzendirin gâm-nâk olduğuna bakmaz, belki ferah bulur. Zira bilir ki, fessâd ve hacamâtta zikr olunan hadîs mücibince şifâ ve devâ vardır. El-hâsıl âkıbet-endîş olan kimesne mâlda olan nef'a nazar eder. Mazarrat-ı hazîreye iltifât eylemez. Bundan zâhir olur ki, tâlib-i şifâ olan nîşterin zahmına ve derûnuna telh olduğuna bakmaz. Ve illâ marazdan halâs olmaz. Nitekim Bûstân'da gelir;

چو داروی تلخت فرستد حکیم⁸⁷¹

ز علت مدار ای خردمند بیم

Haccâm burada mürşid-i kâmile işâretidir ki, dem mesâbesinde olan şehvât-ı nefsâniyyenin hurûc ve zevâline sebebedir. Pes, bu şehvâtı izâle ve hevâyı kam' da beççe gibi olan nefis muzdarib olur. Ve bu mana ana ziyâde güç gelir. Zira rahat ile ülfet etmiş ve lezzet-i fâniyye ile bitmiştir. Fe-emmâ mâder-i müşfik mertebesinde olan tabîat-ı asliyye-i insâniyye andan mahzûr olur. Zira ki, kedûrât-ı vücûdiyyenin ihtilâtına zâhir-i vücûda inhirâf geldiği gibi nefisle hevânın imtizâcında dahi bâtın-ı vücûda ihtilâl gelir. Pes, bi-kadari'l-îmkân muhâfaza-ı dâire-i vücûd lâzımdır. Ve anlar ki, ⁸⁷²انما غملى لهم ليزداد و اثما ⁸⁷³و امهلم رويدا nişânıyla muallim olmuşlar vartasına [381] vukû bulmuşlardır. Bu ilâcdan cüdâ düşmüşler ve bu tımâr-hânedan harâbâta gitmişlerdir. Ve ilâllâhu'l-multecâ.

نیم جان بستاند و صد جان دهد

آنچه در و همت نیابد آن دهد

Sad-cân teksîrden kinâyedir. Vehm yukarıda beyân olunmuşdur. Ve bu kelâm iktifâ kabîlindedir. Zira ihsân olunan göz görmedik ve kulak işitmedik ve kalbe hutûr etmedik

⁸⁷¹ Ey akıllı adam, eğer hekim acı ilaç gönderirse hastalıktan kork.

⁸⁷² Artık günahları artsın diye onlara mühlet veriyorum. (Al-i İmrân 178)

⁸⁷³ Onları kendi hallerine bırak. (Tânk 17)

nesnelerdir. Nitekim hadîs-i kutsîde mebnîdir. Ve iktifâda dakîka budur ki, cân meşâir-i zâhire ile idrâk olunan umûrdan değildir.

Mana-yı beyt budur ki; yarım cân alır ve yüz can yani çok can verir. Ve senin kuvvet-i vehmiyye ki, dahil olmayan nesneyi ve dâire-i aklından hâric olan umûr-ı hafiyeyi verir. Bu mana eğerçi temsîl tarîkiyledir. Velâkin yârim candan murâd fi'l-hakîka nısf-ı vücûddur ki, nefs-i hayvânîden ibâretdir. Zira vücûd-ı cism ve rûhu müstemil olmak ile nısf-ı cismden ve nısf-ı âhiri dahi rûhdan ibâretdir. Pes, cismden ibâret olan hassenin kıvâmı nefs-i hayvânî ve rûhdan ibâret olan hasse-i âhirînin intizâmı rûh-ı sultânî ileddir. Ve bu manadandır ki, hâlâ berzâhda mukîm olan ervâh-ı müminîne nısf-ı cennet itâ olunmuşdur. Yani naîm-i rûhânî ile münâ'amlardır, fakat. Fa'ref cidden. El-hâsıl gerçi nefs-i hayvânîyye riyâzet ve mücâhede yüzünden zûbân hâsıl olur. Fe-emmâ fenâ bulan umûr-ı nefsânîyyenin yerine cümle-i cân gelir. Pes, cânâ fenâ târî olmadığı gibi bu makûle cânın taalluk ettiği cesede dahi zevâl gelmez. Zira cân hükmündedir. Onunçün ecsâd-ı kümmele ârız olmaz. Nitekim bâlâda işâret olunmuşdur. Ve nefis fenâya ermedikçe hayat-ı bakıyye bulmaz. Ve cemâl-i hakîkiyi görmez. Nitekim Kur'an'da gelir; تعلم نفس ما اخفى لهم من قرة اعين
فلا⁸⁷⁴ Bundan maksûd cemâl-ı bâkîdir ki, ayn-ı fânîyyenin eseri bâkî iken mahfîdir. Ve illâ bâkiye ayn-ı fanî isâbet etmek lâzım gelir. Ve bunda işâret vardır ki, herkesin tevbe ve takvâ ve havf ve rızâ ve tevekkül ve sâir makâmâtta ihlâsı istidâdına ve cezâsı dahi amelîne göredir. Ve kâh olur ki, insandan min gayr-ı kâsî bazı amâl sâdir olur ki, kendinin ana zâhiren ve bâtinen şûuru yokdur. Ahirette eseri zâhir oldukda muttali olur. Ve buna cezâ-ı vifâk derler. Zira nefis amel ve cezâsı [382] hâtıra hutûrsuz vâki olmuşdur. Suâl olunursa ki, amele ne vechle şûur olmaz ki, niyet üzerine mevkûfdur. Cevâb budur ki, bazı niyyâtda hafâ vardır. Erbâbına hafî değildir, fa'ref cidden.

تو قیاس از خویش می گیری و لیک

دور دور افتاده ای مرد نیک

Bazı nüshada benekr tû nîk düşmüşdür. Bu nüsha öbüründen evlâdır. Zira merd-i nîk yâ tefe'üle veyâ mecâze mahmûldur. Ve illâ kıyâs-ı nefis eden kimse iyi merd olmak lâzım gelir. Dûr-ı dûr izâfetle ırakın ırâkı yani ziyâde ırak demektir, dalâl-ı baîd gibi. Üftâde'de olan hemze hitâb içindir. Hemze hitâb için gelmez, hitâb için gelen yâ'dır demek iyi söz değildir. Nitekim mevârid-i istimâl şâhiddir. (Hâsılı budur ki, hemze yâ'ya alâmet olmakla hemze hitâb için demek lâ yeisdir.)

⁸⁷⁴ Onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez. (Secde 17)

Mana-yı beyt budur ki; sen kendi nefsenden kıyâs tutarsın ve pâdişâh-ı mezkûre zerger husûsunda itirâz edersin Velâkin ey merd-i nîk bu husûsda katî irak düşmüşsün. Ve sen bu dalâl-i baîd içinde iken râh-ı Hakk'a mühtedî olmak katî duşvârdır. Maksûd bu makûle umûr-ı hafîyyede kıyas-ı nefis cârî olmadığın işâr ve ehl-i hâlin ahvâlini erbâb-ı kâlin umûruna kıyâs etmek memnû olduğun ihbârdır. Zira erbâb-ı kıyânın nazarları zâhire maksûr ve manaları lafzından fehm etdiklerine mahsûrdur. Ulû'l-elbâbın maârifinden bî-haberler ve hakâyıkını idrâkden bî-nûr ve ferlerdir. Onunçün fehm etmedikleri mevâdda çün ü çerâ ederler ve tarîka-ı itirâza giderler. Eğer hakikat-ı hâlden mükâşefe olunsalardı, inkâra mecâlleri kalmaz ve hiç birine söz yeri olmazdı. Li-muharririhî;

Sorma memmer-ver olana dünyâda
Ne bilir nûru o kim şeb-pâredir

Lezzet-i âb-ı zülâli zinhâr
Ki götürmez basarı tâb-ı nehâr

Velehü;

Nedir sorma hikmet-i meskût

Sana ol sükût oldu sükût

⁸⁷⁵تمام شد شرح داستان اول از مسنوی شریف معنوی منیف * باعانة جواد و لطيف * رب تمم بالخیر

بود بقالی و او را طوطی

خوش نوایی سبز و کویا طوطی

Bakkal, bakl satıcıdır. Bezzâz bez, yani, siyâb ve kazzâz kazz yani ebrsim satıcı olduğu gibi. Ve alâ hazâ, bakl aslında gökden nâbit olmayıp tohmdan hâsıl olan sebzevâtdır. Arab, hazrevât ve Haremeyn-i Şerifeyn mucâvirleri yeşillik demekle [383] tabîr ederler. Na'nâ' ve kerefs ve sâir merğûbun fih olan nesnelere gibi bakkâlın ekseriya satdığı bukûl kısmından olmakla bakkâl denildi. Fe-emmâ bazı diyârda mütearif olduğu üzere bakkâl sebze satanın gayrıdır ki, bâzârcıya ve gayrıya mukâbildir. Baklâ, tahfif ve medle husûs üzere bakla dedikleridir ki, hubûbâtandır. Arab, fûl der. Pes, bu itibârla bakkal demek câizdir. Zira bakla ve mercimek ve nohud ve emsâli hubûbu bakkâl satar. Tûfî marûf kuşdur ki, Zenkbâr memleketinden celb olunur. (Karalar vilâyetidir ki Habeş'den gayrıdır. Mısır'dan yukarı ve mağrib tarafına doğru altı aylık mesâfedir. Mezkûr Zenkbâr'ın dârü'l-mülküne Sinnâr derler, kesrle ve şedde ile) Mısır'da çok bulunur. Bebegâ ve dürre dahi derler. و صفر و خضر و يتكلمون مع الناس باي لسان سمعوه منهم -من خريدة العجايب)

⁸⁷⁵ Mesnevi-i şerif ve manevi-i münifin ilk hikayesi bitti. Allah'ım hayırla bitirt.

Tûtî yeşil renkdir ki, ⁸⁷⁶ (من جزائر بحر الصين جزيرة زايج و بهذه الجزيرة من بيغاء و هي الدرة شيء كثير بيض و حمر cüssede güvercin kadar olur. Halk onu savtıyla intifa için ittihâz ederler, tâvusı sûret-i levniyle intifâ için ittihâz etdikleri gibi. Tûtînin beyâzı ve gayrı rengi dahi olur. Velâkin hâlâ beyne'n-nâs yeşilden gayrı envâ madûmdur ve yeşil olduğuna bi-tarîki'l-ihâm Divân-ı Hâfız'da muhâtebe-i tûtîde gelir;

خوش نقشی نمودی از خط یار ⁸⁷⁷

سرت سبز و دلت خوش باد دائم

Ve mahkîdir ki, Ma'zü'd-devla nâm hâlifeye bir beyaz renk tûtî ihdâ olunmuş idi ki, minkârı ve ayakları siyâh idi ve başında rîşden fıstıkî züâbesi var idi. Pes, mısra-ı sâvide olan sebz lafzı ya vâkii beyân veyâ madâ renklerden ihtirâz içindir. Zemahşerî irâd eder ki, tûtî tekellümünde ⁸⁷⁸ ویل لمن كانت الدنيا همه der. Havâs-ı tûtîdendir ki, bir kimse onun lisânın ekl eylese fasîh ve kelâmda cerrî olur. Şâir Ebu'l-Ferec'e babağâ diye lakab vermişlerdi, fesehâtinden ötürü. Ve Kuzâ'î der ki, lisânında olan lüsğadan ötürü mülakkab idi. Lüğsa lisânın bir harfden bir harfe tahavvül edip bazı kelimeyi tekellüme adem-i iktidârına derler. Mesela bismillâh'da sin-i muğfeleyi şın veya sâ okumak gibi. Nevâ, nunun fethiyle ve zammıyla destân ve makâm ve tûtî manalarına gelir. Nitekim Nimetullâh'da ve gayrıda musarrahdır. Güyâ ta'mîmü ba'de't-tahsisdir. Zirâ her güyâ olan hoş edâ gelmez. Ve câizdir ki, nutukda ziyâde iktidârını beyân ola. Zira muallem olan tûtîler arasında nutukda tevâfüt vardır ki, filcümle nutka iktidârı olan ziyâde iktidâr sâhibi yanında hâmûş gibidir. Ve câizdir ki, muallem olmayan tûtîler tûtîlerden ihtirâz için ola. Velâkin hoş nevâ lafzına göre ba'd vardır, f'efhem cidden.

Mana-yı beyt budur ki; bir bakkâl ve onun bir tûtîsi var idi ki, [384] hoş destân ve makâm-ı yeşil-renk ve ziyâde nutka kâdir tûtî idi. Ve burada nevâ tûtî manasında ahz olunmak mümkündür. Pes, demek olur ki, hoş yeşil renk tûtî ve mütekellim tûtî idi, fa'raf. Bunda bakkâl ile murâd tabîat ehli ve bukûl ile maksûd shevât-ı hayvâniyye ve lezzât-ı cismâniyyedir ki, tabîat-ı insâniyye hisset-i tiynet ve deneât-ı himmetinden ve irâdât-ı gaybiyye ve ilhâmât-ı ilâhiyyeden i'râz edip behâyim sebze ve hubûba mâil olduğu gibi ol dahi ekl ü şürb u menâm ve cimâ gibi shevâta mâildir. Nitekim Benî İsrâil, hasenât-ı tab' ve rekâket-i akıllarından menn ü selvâyı koyup bukûl u hubûba meyl edip Hazret-i Musâ aleyhissellâma لنا ريك يخرج لنا مما تنبت الارض

⁸⁷⁶ Çin denizi adalarından uzak bir adadır. Bu adada papağanlardan bir tür vardır ki beyaz, kırmızı, sarı ve yeşil renklerde olan durre cinsi papağanlardır. İşittiği her lisanla insanlarla konuşur. Haridatü'l-Acayip'ten alınmıştır.

⁸⁷⁷ Başın, gönlün daima hoş olsun ki yarın hattından iyi bir nakış meydana getirsin.

⁸⁷⁸ Arzusu dünya olana yazıklar olsun.

⁸⁷⁹فادع dediler. Ve Tûtîden murâd oldur ki, muzğa-yı senevberiyye onun zarfı ve kafesi gibidir. Mevlânâ Câmî nazmında gelir;

نیست این پیکر مخروطی دل   بلکه هست این قفس و طوطی دل

کر طوطی ز قفس نشناسی   بخدا ناس نه نسناسی⁸⁸⁰

Ve dilden tûtî ile tabîrinde birkaç vech vardır. Evvelkisi budur ki, tûtî diyâr-ı baîdden celb olunduğu gibi dil dahi âlem-i ervâhdan ahz olunmuşdur ki, ecsâm ile ânın arasında menâzil-i kesîre ve merâtib-i vefire vardır. Nitekim bâlâda işâret olunmuşdur. Eğerçi ki, bi-hasebi's-sûre dilin tevellüdü ruhun ve nefsin biri birle izdivâcından sonra hâsıldır. Nitekim tûtîyi bakkâla nisbet ana dâldir, İsa ibn Meryem makâlesinde İsâ'yı Meryem'e nisbet gibi. Velâkin hakîkatde tabîat ve nefis ve kalb ve rûh cevher-i vâhiddir. Nitekim Kur'an'da nazîri gelir; ⁸⁸¹هو الذى خلقكم من طين Yani Adem aleyhisselâm tıynden halk oldunduğu zaman evlâdının zükûr ve enâsî anda münderic olmakla güyâ cümlesi tıynden halk olunup evlâd pederle bu manada berâber oldular. Eğerçi ki, suretâ tenâsül hasebiyle übüvvet ve bünüvvet isbât olunur. Pes, zâhirde teğâyür hakîkatde ittihâdı münâfî değıldir. Ve Kasîde-i Ekberiyyede gelir;

لنا من امره روح و جسم⁸⁸²

Yani âlem-i emrden olan rûhu âlem-i halkdan cisimle berâber kıldı. Zira o âleme nisbetle emr-i vâhiddir, fa'ref cidden. İkincisi budur ki, ikisinin dahi tekellüm şanlarındandır. Zira kalb-i velâdet-i sâniye ile vilâdetden sonra arz-ı vücûdda halîfetullâh olup Hak'la nutk eyler ve feyz-i tekellüm-i hakîkî ile [385] mefâz olup esrâr-ı gayb söyler ki, zâhirde lisân onun tercümânıdır. Nitekim hadîsde gelir; ⁸⁸³من اخلى الله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه Üçüncüsü budur ki, tûtîye verâ-ı âyineden ta'lim ederler. Nitekim Fütûhu'l-Harameyn'de gelir;

طوطی از آيينه کند قيل و قال   کر نبود آينه طوطيست لال⁸⁸⁴

Ve Bakî nazmında gelir;

⁸⁷⁹ Bizim için dua et de yerin bitirdiği şeylerden çıkarsın. (Bakara 61)

⁸⁸⁰ Bu beden gönül piramidi değıldir. Aksine bu gönül papağanı ve kafesidir. Eğer kafesten papağanı tanımıyorsan vallahi sen insanları tanımıyorsun.

⁸⁸¹ Sizi çamurdan yaratan (En'âm 2)

⁸⁸² Bizim için olan ruh ve beden ondan bir işdir.

⁸⁸³ Allah kimi kırk sabah ihlas üzere sabahlatırsa kalbinden lisanına doğru hikmet pınarları ortaya çıkar.

Kâni bir şîrîn-i sohen-lal-ı şeker-bârın gibi
Kande gördü tûtî bir âyine ruhsârın gibi

Kezâlik kalbe dahi verâ-i hicâbdan vahy olunur. Nitekim tafsîli mürûr etdi. Pes tûtîyi güftâra getiren zâhirde insan olduğu gibi kalbi dahi tekellüme getiren hakîkatde rahmân ve sûretde mürşid-i kâmidir. Ve Müftü Yahya Efendi letâifindendir ki, gelir;

Bilmezüz bir dil ki, tûtî gibi güftâr eyleye
Söyledir mi yok cihanda bilmeziz söyler mi yok

Yani cihânda söyler vardır ki, insân-ı kâmidir. Velâkin söyledir yokdur ki, tâlib-i mustaidir. Nitekim Kemâl-i Hucendî der;

جهان پر شمس تبریزست مردی کو چه مولانا⁸⁸⁵

Ve Hâce Hâfız Divân'ında gelir;

ای خواجه درد نیست و کر نه طبیب هست⁸⁸⁶

عاشق که شد که یار بحالش نظر نکرد

Dördüncüsü budur ki, tûtî şeker-hâr olmak ile meşhûrdur. Nitekim Gülistan'da gelir;

جان شیرین فدای پرورش⁸⁸⁷

کر چو طوطی شکر بود خورست

Ve Bâkî divanında gelir;

Gönül şâfi cevâb umar lebinden

Dilin çizer o tuti-i şeker-hâyı

Kezâlik kalb dahi zevk-i manevi ile pür mezâk lezzât ve lezzet-i hakîkî ile pür çâşnîdir. Nitekim hadîsde gelir; ⁸⁸⁸آیت عند ربی بطعمنی و بسقبنی Zira bununla murât lezzât-ı münâcât ve gıdâ-yı maârif ve hakâyıkdır ki kalb ve rûhun sıfatıdır. Eğerçi ki, cennetden gıdâ-yı sûrî ve taâm-ı hissî vürûduna dahi mâni yokdur. Li-muharririhî;

Ne aceb nimet-i behişt ile
Ki gıdâsı idi o nimet onun

Olsa dünyâda pür-mezâk Adem
Dahi arza hubûtdan akdem

⁸⁸⁴ Papağanı ayna konuşurur. Ayna olmasa papağan lal olur.

⁸⁸⁵ Dünya Tebrizli Şems ile dolu, Mevlana gibi konuş be adam!

⁸⁸⁶ Aşık, sevgilinin halini sormadığı kimsedir. Öyle olmasaydı (halini sorsaydı) tabibin olurdu ama derd olmazdı.

⁸⁸⁷ Şeker yiyen tûtîye tatlı canım feda olsun.

⁸⁸⁸ Beni doyuran ve susuzluğumu gideren Rabb'immin yanında geceledim. (Sahih-i Buhârî, Kitabu's-savm, 43)

بر دکان بودی نکهبان دکان

نکته کفتی با همه سودا کران

Dükkân, rümmân vezninde, halvettir. Zarûret hasebiyle tahfif olunmuşdur. Cemi dekâkin gelir. Muarrebdir, kemâ fi'l-Kâmûs. Ve Müfredât'da gelir; dük, arz-ı leyyine ve sehledir. Dükkân andan ahz olunmuşdur. Pes, âhirinde olan elif ve nun [386] zâid olur, umrân ve emsâli gibi. Bûdî ve gufte'de olan yâ'lar hikâye-i hâl-i mâziyye ifâde eyler. Nigeh-bân aslında nigâh-bândır. Tahfifen elif hazf olunmuşdur, görüb gözedici manasına, rakîb gibi. Nükte, fikirle istihrâc olunan latîfedir ki, kalbde müessir ola. Sonra mutlaka latîfe ve dakîka manasında istimâl olunmuşdur. Sevdâ-ger, sevdâ ehli yani hevâ ve heves.

Mana-yı beyt budur ki; ol tûtî, bakkal olmadıkça dükkân üzerine kâim olup görüb gözedici idi. Ve oradan gelip geçen hevâ ve heves ve sayt u sedâ ehline latîfe ve dakîka söyler ve meşrepleri müvâfık tekellüm ederdi. Pes, heme lafzından fehm olunan istiğrâk-ı örfî olur. Bunda dükkân ile murâd dükkân-ı vücûd ve sevdâgerân ile murâd dükkân-ı vücûda uğrayıp sohbet sadedinde olan sevdâ-yı aşk ehlidir ki, tûtî-i dil anlara dekâyık ve hakâyıktan söz söyler. Ve feyz-i İlâhî ve kelâm-ı ezelden her birini icâb edecek nesne beyân eylerdi. Ve tabîat-ı insâniyye olmadıkça hükm ü vücûd onun elinde idi. Zira tabîat mâder ve rûh peder gibidir ki, kalb anlardan tevellüd etmişdir. Bir dâîrede ise hükm aslıdır, fûrûun değildir. Meğer asıl gâib ola ve fûrûu istihlâf eyleye. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁸⁸⁹ و هو الذى جعلكم خلائف فى الارض Suâl olunursa ki, tabîat ve rûhun taalluku bâkîdir, pes, hilâfet-i kalb ne vech iledir? Cevâb budur ki, bu söz tabîat ve rûhun kendi muktezâlarına iştiğâlle gaybetleri hâline göredir. Pes, gaybetleri taalluklarına mâni değildir. Ve bunda işâret vardır ki, tûtî dilden gayrisi hilâfına sâlih değildir. Zira halife müstahlefün anhin sûreti üzerine gerekdir ki, hay ve kayyûm ve semî ve basîr ve âlim ve kâdir ve mürîd ve mütekellim ola. Dilde ise süflî olan tabîat ve ulvî olan rûhun tasarrufâtı mevcûd olduğu gibi niyâbet-i Hakk'a dahi istidâdı vardır. Ve bundan fehm olunur ki meclisden sakîl olanlar dîr olmadıkça sebük-rûh olanlara cây-ı makâl yokdur. Zira tabîat sakîl ve kesîfidir. Ve nigehbân lafzında işâret vardır ki, vücûdun kıvâm ve salâhı kalb iledir. Pes, şol vücûd ki, anda kalb âgâh olmaya, muhâfazadan muattal olan harâb binâ gibidir, hayvânât-ı Acem'in vücûdları gibi. [387]

در خطاب آدمی ناطق بدی

در نوای طوطیان حاذق بدی

⁸⁸⁹ Sizi yeryüzünün halifeleri kılan (En'âm 165)

Hitâb-ı Ademî'de olan izâfet masdarın fâiline olan izâfetdir. Ademî'de olan yâ nisbet içindir, Adem'e mensûb şahs demektir, yani, Adem evlâdından kimse, mümin olsun, kâfir olsun. Nutk, savtle ve meânî onunla idrâk olunur. Hurûfla tekellüme derler ve Müfredât'da gelir ki, teârifde şol esvât-ı mukattaaya derler ki, lisân onu izhâr ve âzân onu va'y ve hıfz eyleye. Asâlete insân ve tabîat gayrı için itlâk olunur. Nitekim nâtk ve sâmit ile savtı olmayan murâd ederler. Ve hayvânâta nâtk itlâk olursa ya mukayyeden veya bi-tarîki't-teşbîh itlâk olunur. Ve Kur'an'da esvât-ı tayra mantık denildi. Nitekim gelir; ⁸⁹⁰ يا ايها الناس علمنا منطق الطير Yani Süleyman aleyhisselâm ol asvâtdan meânî fehm etmekle mantık denildi. Zira bir kimse bir nesneden bir mana fehm eylese ol nesneyi ana nisbetle nâtk denilir, sâmit ise de. Ve fehm etmeyene göre sâmit denilir, nâtk ise de. Nitekim gelir;

⁸⁹¹ ورنوشته است پند بر دیوار

مرد باید که کیرد اندر کوش

Ve bazıları demişlerdir ki, hakikat-ı nutk şol lafızdır ki, manâya nutâk gibidir. Yani kuşak miyânı zamm ettiği gibi lafz dahi manâyı zamm ve hasr eyler. Ve nutk ile kavlin miyânını fark edip demişlerdir ki, kâlellâh denilir, natakallah denilmez. Pes nutk hakikatde insana mahsûs ve kavli ona ve Hakk'a şâmidir. Onunçün denilir; ⁸⁹² خیر من قال بالصواب و نبینا علیه السلام خیر من نطق بالصواب Eğer resûl hakkında ⁸⁹³ خیر من قال بالصواب denilse Allah tealâ üzerine tafzîl lâzım gelirdi. Meğer beşer cinsine ve mutlakan mahlûk nevine göre ola. Hâzık mâhir demektir.

Mana-yı beyt budur ki; bu ki, Adem'e mensûb olan şahsın ana hitâbında nâtk idi. Yani bir şahs-i insânî ana bir nesne husûsunda hitâb eylese ve kelâm-ı hakîkî ile söylese ol dahi cevâb tarîkiyle nutk ve tekellüm eylerdi. Ve tûtîlerin makâm ve destânında hâzık ve mâhir idi. Yani tûtîler arasında tûtîlere mensûb olan tekellümde kemâli var idi. Nevâda nâkıs olanlardan değil idi. Bade-zâ bu kelâm mübâlağaya mahmûldur. (Eğerçi ki, aşağıda hırka-pûşa cevâbında adem-i mübâlağa dahi fehm olunur.) Zira tûtî hitâb-ı Ademiyânın cümlesine cevâbdan âcizdir. Belki cevâbı talîm [388] olduğu mertebeye munhasırdır. Ve bunda işâret vardır ki, kalb-i insânî mütekellim-i hakîkî olan Allah tealâdan kelâm-ı hakîkî istifâze etmekle insân-ı kâmilin muhâtabesine sâlihdir. Pes maksûd-ı istifâzeye sâlih olan kalpdır. Ve illâ her kalb fehm-i hitâba ve redd-i cevâba kâdir değildir, kulûb-ı avâm ve ehl-i bidâyet gibi. Ve demişlerdir ki, mürşid ikidir. Mürşid-i sâmit ve mürşid-i nâtkıdır. Mürşid-i sâmit Kur'an'dır. Zira tercüme muhtâcdır.

⁸⁹⁰ Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi. (Neml 16)

⁸⁹¹ Merd o kimsedir ki bir nasihat duvara yazılmış olsa da kulak verir.

⁸⁹² Muhakkak ki Allah doğru söyleyenlerin en hayırlısıdır. Peygamberimiz (a.s.) doğruyu konuşanların en hayırlısıdır.

⁸⁹³ Doğruyu söyleyenlerin en hayırlısı.

Mürşid-i nâtik insân-ı kâmilidir. Hakâyık-ı Kur'aniyye ve ulûm-ı ledünniyye mâlik ve levâzım ve işârâtını bast ve takrîre kâdirdir. Bu sebebdendir erbâb-ı hakîkate itinâ erbâb-ı zâhire itinâdan evlâdır. Zirâ erbâb-ı zâhir hakîkatden zâhil olmakla hâmûş ve sâmit hükmündedir. Ve bunda kendi bildiğine tâbi olmadan men' vardır. Pes tûtî nice muallime tâbi ise tâlib-i Hak mürşid-i kâile tâbi olmak gerekdir, tâ ki, andan hakîkat dilin öğrene. Nitekim Musâ aleyhisselâmdan hikâye olunur; ⁸⁹⁴هل اتبعك على ان تعلمن مما علمت رشداً Li-muharririhî;

Olsa üstâda bir adam teslim

Olur elbette kâbil-i talîm

خواجه روزی سوی خانه رفته بود

بر دکان طوطی نکهبانی نمود

(Bu beyt ve lâhıkı nüshâ-ı atfkada yoktur. Velâkin fi'l-cümle vücûdu olmak ile şerh olundu. Maa hâzâ nizâm-ı kelâmı muhill değıldir.) Hâceden murâd tûtînin sâhibidir ki, bakkâldır. Nigehbânîde olan ya masdariyyedir. Nümûd, fiil-i mâzî-i müteaddîdir.

Mana-yı beyt budur ki; bir gün tûtînin sâhibi olan bakkâl hânesi tarafına gidip tûtî ana bedel dükkânda nigehbânlık gösterdi. Yani hıfz u hırâsetde hâcesinin vekîl ve bedeli oldu. Zira tekellümde ve bazı mertebe şuûrda hâcesiyle müşterek olmakla fi'l-cümle istihlâfa sâlih idi. Ve bunda hâneden murâd vücûd-ı insânînin zâhiridir. Yani ol bâtın-ı tabîati islâha meşgul olan sâlik zâhir ve vücûdun tedbîrine iştiğâl göstermekle bâtın-ı vücûda tûtî-i dili istihlâf eyledi. Rûzî'de olan yâ vahdetden fehm olunur ki, tedbîr-i meâş ve islâh-ı cesed ahyânen gerekdir. Zira meâda ve ahvâl-i rûhla iştiğâle mânidir. Nitekim aktâbdan Ahmed Sebtî kuddise sırruhû yevm-i sebtde kesb-i meâş edip bâkî eyyâmında nefsine meşgul olurdu. Bu sebebden Kadı İyâz yevm-i mezkûrda tehallî edip te'lif-i ulûm [389] eylerdi. Zira bu dahi fi'l-cümle kesb ü iştiğâldendir. Sonra tehevîd eyledi diye müttehim olup hammâmında iken katl olundu. Velâkin Ahmed-i Sebtî'nin bu husûsda hâli izhârdır. Zira yevm-i sebt inde'l-ârifin nefs-i emmâre tavrının günüdür ki, ehl-i tâğut ve cibte itbâ ile munkatı olmuşlar. Pes, ol gün meâş için enseb olduğundan madâ iştiğâl-i kesble Yehûd'da rağm dahi hâsıl olur. Telîf-i ulûm ise hakîkatde böyle değıldir. Zira ilim gıdâ-yı rûh ve ahvâl-i meâddendir, vallâhü alem. El-hâsıl sâlike lâzımdır ki, dâima dükkân-ı vücûdu bekleyip ⁸⁹⁵ان الله اشترى من المؤمنین انفسهم و اموالهم ayeti vefkince bey' ve şer'i ve tahsîl-i ribihde ola, meğer bi-kaderi'z-zarûre ahvâl-i cesede iştiğâl eyleye ki, ol bir haftanın bir günü ve bir günün bir saati kadar zamana münhasır ola. Ve bunda sırr-ı istihlâfa işâret vardır. Nitekim müterevvihînin

⁸⁹⁴ Sana öğretilenden bana doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı? (Kehf 66)

yerlerine suver-i misâliyeden birer sûret vaz eyleyip kendileri gâip olurlar. Ve ol suver-i misâliye anların makâmını kendileri gibi muhâfaza ederler. ⁸⁹⁶فتبارك الله احسن الخالقين fe'fhem cidden.

كربة بر جست ناکه در دکان

بهر موشی طوطیک از بیم جان

Gürbe, kâf-ı acemînin zammıyla kedidir ki, Arab hirre ve sinnevr der. Sıfat-ı memdûhesi vardır ki, tevâzudur. Ve mezmûmesi dahi vardır ki, la'bdir. Onunçün Nakşî Akkirmânî nazmında gelir;

Hak ferâmûş edüp oynayuben gelenler
Şekli döner herreye eder dâim ol efgân

Cest, fetha ile mâzîdir, sıçradı manasına. Nâgeh, nâgâhdan muhaffef ansızın demektir. Mûş faredir ki, füveyseka dahi derler. Zira nâs üzerine hurûc edip mallarını ifsâd eder. Onunçün tâatdan hâriç olana fâsik dediler. Zira fisk hurûc manasınadır. Fıskıyye dedikleri dahi bundandır. Tûtîyek'de olan kâf tasğîr içindir. Velâkin siğâ-ı tasğîr kâhîce izhâr-ı atf ve tazîm için dahi olur. Bu makûle yerlerde zâhir olan tasğîrden insilâhdır, kenîzekte olduğu gibi. Tûtîyek ez bîm-i cân mâba'dine merhûndur. Bîm-i cân vücûdu havfından demektir. Velâkin cesedin kıvâmı cânla olduğundan onunla iktifâ eyledi. Ve câizdir ki, cânın bedenden müfâkareti havfından [390] demek ola.

Mana-yı beyt budur ki; bir herre bir fâreyi sayd için nâgâh dükkânda sıçradı. Bu sebebden tûtî dahi can havfından sıçradı. Zira ansızın olan nesneden ızdırâb ve belki ziyâde teğayyür hâsil olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁸⁹⁷فاخذناهم بغتة وهم لا يشعرون Ve demişlerdir ki, كان اغم ⁸⁹⁸الشرا اذا جاء من حيث لا يحتسب Burada gürbe ve mûş bân-ı vücûdda sıfat-ı hırs zuhûra gelmeye işâretidir. Nitekim bakkâlin tedbîr-i cesedde mübâşeretî onun sûretidir. Fâre aslında hırsla tabîr olunur. Ve bazılar halkdan mestûr olup nefse müteaalık olan nesneye mübâşeret sıfatıdır demişlerdir. Bu mana dahi hırsdan hâli olmaz. Zira setrle olmak hırsı münâfi değildir. Ve bunda işâret vardır ki, bân-ı insân bu makûle evsâfi müstemildir. Bakkal dükkânı o makûle haşerâtı müstemil olduğu gibi. Şu kadar vardır ki, bazı sıfat-ı nefsanîyeyi an asıl kal' lazımdır. Kibr ü şerre ve hased ve hıkd gibi şol harb ehli gibi ki, küfr üzerine musırr ve cizye kabul etmemek

⁸⁹⁵ Allah, müminlerden mallarını ve canlarını kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. (Tevbe 111)

⁸⁹⁶ Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir. (Müminün 14)

⁸⁹⁷ Biz de onları kendileri farkına varmadan ansızın yakaladık. (A'raf 95)

⁸⁹⁸ Nereden geldiği hesap edilemeyen bela çok üzücüdür.

hasebiyle katl lâzım gelir. Onunçün feth-i Mekke günü musırr olanlardan estâr-ı Kâbe'ye müteallık olanlar ile katl olundular, İbn Hanzele gibi. Zira Kâbe âsiyi iâde etmez. Pes civâr-ı Kâbe'de âsf olmadığı gibi civâr-ı kalbde dahi fâsid olmaz. Onunçün eğer Kâbe ve eğer kalbdir, esnâm-ı zâhire ve bâtınadan tathîr olunmak gerekdir. Bazı sıfât dahi vardır ki, tebdîle sâlihdir, buhl ve hırs ve gazab ve cebânet ve şehvet gibi. Sehâvete ve kanaâta ve hilme ve şeceâte ve muhabbete tebdîl olunur. Şol harb ehli gibi ki, harbi seleme veya küfrü İslâm'a tebdîl eder. Suâl olunursa ki, vasf olunan insânda enbiyâ ve kümmel evliyâ dahi dâhildir midir? Cevâb budur ki, bu bir amîk nesnedir ki, değme ârif bunun ka'rina vâsıl olmamıştır. Hâsılı budur ki, nefis mutlaka ulemâ-ı zâhir ve bâtın ittifâkıyla emmâredir. Şu kadar vardır ki, enbiyâ ve kümmel evliyâda bi'l-fiil eseri zâhir değildir. Nitekim ⁸⁹⁹ فان شيطانی قد اسلم ana dâldir. Bu sebebdendir ki, ان الانسان لفي خسر, ⁹⁰⁰ و العصر nazmında istisnâ-i âtî mülâhaza olunmak gerekdir. Eğerçi ki, cins-i insân hüsrandır, ⁹⁰¹ فان الكمل ما بدلوا فطرتهم الاصلية التي فطرهم الله تعالى عليها. fa'ref cidde. Bazı kibârdan mervîdir ki, nemle Süleyman aleyhisselâma hitâb edip, yâ Süleymân banâ amân [391] ver tâ sana bildiğim meretebe nasihat edeyim, dedi. Süleyman aleyhisselâm dahi amân verdikde nemle Süleyman'ın kulağına fısıldayıp ben senin ⁹⁰² رب هب لي ملكا لا ينبغي لاحد من بعدي makâlinden râyiha-ı hased istişmâm ederim, dedi. Süleyman bu sözden mine'l-karn ile'l-kadem münfail oldu. Nemle dedi ki; bu hususda birkaç vechle cehl vardır. Biri budur ki mâ hulika lehin ⁹⁰³ olan keremden şuh fin'-nefs'e ⁹⁰⁴ hurûc eyledin. Sonra mübâlağa eyleyip bu melikliğin senden gayrıya olmamasın istedin. Bu ise bâtında olan hırsındandır, dedi. Ve biri dahi budur ki, mülkde Allah ile münazâa eyledin. Abd ise, abd iken seyyidi yanında bir nesneye mâlik değildir. Süleyman dahi cevâb verip hibbe tarfkiyle fazlından bir hâtem diledim, dedi. Nemle dedi ki, ya Süleymân üff ol mülke ki, bir hatem onu zabt eyleye. Eğer senin hibbe-i mezkûreye mâlik olmadığına şuhûdun olaydı, atâyı men' üzerine tercih etmezdin, dedi. Bazılar bu mâceraya kâil olmayıp nemle Süleymân'ın vücûdu âyinesinde kendi hırsını müşâhede edip söylemiştir. Nitekim mesel-i darb edip derler, من نملة و اجمع من زرة, ⁹⁰⁵ Yoksa tıynet-i enbiyâ aleyhisselâm tâhire ve mutahharadır demiştir. Velâkin bu fakîrin fehm etdiği budur ki, bu bu sükdan hakikatde nemle Süleyman'a hırs ve sâir rezâil isbât ve isnâd etmek lâzım gelmez. Zira enfûs-ı enbiyâ mutmainedir, ki tehâret üzerine mübtenîdir. Belki nefsde bi'l-kuvve munderic olan vesâvesi beyân ve makâle-i mezkûreden olunan işâretle tenbîh-i

⁸⁹⁹ Şeytanım Müslümân oldu.

⁹⁰⁰ Asra yemin ederim ki, insan gerçekten hüsrân içindedir. (Asr 1-2)

⁹⁰¹ Kamiller kimlerdir? Allah'ın kendilerini yarattığı asli fitratlarını değiştirenlerdir.

⁹⁰² Rabbim, beni başısla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümrânlık ver. (Sad 35)

⁹⁰³ Kendisi için yaratılanın.

⁹⁰⁴ Nefisteki cimrilik.

⁹⁰⁵ Karıncadan daha hırslı, akıldan daha toplayıcı.

Süleymân eylemişdir. Ve illâ bu kadar marifete mâlik olan nemle neşe-i enbiyâda câiz ve gayrı câize câhil olmak baîddir. Li-muharririhî;

Neşe-i pâk-ı enbiyâ ey dil   Ayn-ı âyine-i mücellâdır
Bu kadar anda gubâr-ı hırs u hased   Görünen hep sıfât-ı Mevlâdır

جست از سوی دکان سویی کریخت

شیشه های روغن کل را بریخت

Şişe, züccâce manasınadır. Yani sırçadan olan zarf. Nitekim Kemâl Hucendî kelimâtında gelir;

همچو مستی بر دکان شیشه کر⁹⁰⁶

چشم او افتاد بر دلہای ما

Ve demişlerdir ki;

Yâhud bu şişe-i nâzik-mizâc günlümüze
O seng-i dilden eren inkisârı mı diyelim

Revğan, mutlaka yağdır, [a]ndan gerekse olsun. Eğerçi Arab dilinde hayvanâtdan olan semn ve hubûbâtdan [392] olana dühn derler. Onunçün tahsîl tarikiyle güle muzâf kıldı. Ve ravğan-ı sâde dedikleri tereyağdır. Ve gül yaprağından hakikatde yağ olmaz. Belki zeyt içine evrâk-ı gül koyup terbiyet ederler. Gül yağı dedikleri odur ki, menâfi-i kesîresi vardır. Gül, zamme ile, lisân-ı Fârisî’de her çiçeğe ıtlâk olunur. Mahsûs-ı çiçek murâd olunacak izâfetle tayîn ederler. Meselâ zanbak çiçeğine gül-i zanbak derler. Velâkin hâlâ örf-i nâsda gül ıtlâk olursa marûf çiçek murâd olunur ki leyle-i mirâcda arak-ı nebevî aleyhisselâmdan hâsıl olmuşdur. Eğerçi andan ol dünyada gül nevi var idi. Li-muharririhî;

Ger cemâl-i Ahmed’i şerh etmese evrâk-ı gül
Olmaz idi andelib-i hoş-nevâ müştâk-ı gül

Gülde ol hüsn-i ezelfı sırrına oldu âşikâr
Ta ebed çıkmaz dilinden bülbülün eşvâk-ı gül

Leyle-i mirâcda oldu arak-rîz-i ol habîb
Ol arakdan bitdi kim etdiler ıtlâk-ı gül

Be-rîht, müteaddîdir, dökdü manasına.

⁹⁰⁶ Onun gözü, bir züccaciye dükkanındaki sarhoş gibi, gönlümüze düştü.

Mana-yı beyt budur ki; ol tûfî can korkusundan sıçrayıp dükkânın bir cânibinden bir cânibine kaçdı. Velâkin dükkânda gül yağı şişeleri var idi. Firâr ederken anlara dokunup cümlesin dökdü. Fe-emmâ şişelerin inkisârı meskûtun anhdır. Zira maksûd değildir. Bunda işâret vardır ki, bâtın-ı vücûdda nefesden hırs sıfatı zuhûr etdikde tûfî-i dil dahi ⁹⁰⁷قفروا emri mücebince من عقوبتك و بمعافاتك ⁹⁰⁸ istiâzesi vefkince onun şerrinden cânib-i kahr u celâlden cânib-i lütf ü cemâle firâr halkdan Hakk'a ilticâ makâmında karâr eyledi. Velâkin bu sıfat-ı mezmûmenin zuhûru sebep olup cümle kuvâ-yı ruhâniye şişelerinde olan feyz-i ilâhiye fesâd geldi ve hüsn-i istidâd bâtil oldu. Ve dükkân-ı vücûdda olan umûr-ı kışrıyye umûr-ı lübbiye zevâline müdârebet buldu. Nitekim zâhir-i şeriât-i kemâlde olmasa hakikat-ı noksan-pezîr ve tertîb bulmayan dirâht-ı tâze kuruyup kahr. Ve lüb dedikleri dühn gibidir ki, aslında hafî dedikleri mertebeden tenezzül eder. Ve gül yağı ile temessül eyledi. Zira gül zıkr olunduğu üzre arak-ı Nebevî'den hâsıl olmakla tecelliyât-ı sıfâta işâretidir. Ve tecelliyât-ı sıfâtda gülden izhâr nesne yokdur. Zira tayyib-i râyihâsından mâdâ sibğatullah sırrına mazhardır. Ve mütemmim-i tefâsil-i sıfât ve mükemmel-i merâtib-i [393] mekârim olan fahr-ı âlemden hâsıl olmuşdur. Ve bundan fehm olunur ki, zerrât-ı âlemde her nesneye istidâdı vardır bakkalın dühn satmağa istidâdı olduğu gibi. Velâkin her nesnede bilfiil kemâl zâhir olmamışdır. Belki ekser mahlûkâtın kuvvetinde kalmışdır. Bunun aslı budur ki, esmâullâh biri birine mürtebidir. İsm-i zâhirin teclîsine mazhar olanda sâir esmânın zuhûruna dahi istidâd vardır. Zira hakikatde intisâbı mecmau'l-esmâyadır. Ve bundan zâhir olur ki, ifsâd istidâd-ı mazhara muzâfıdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹⁰⁹ولا تفسدوا في الارض بعد اصلاحها Yani şol arz-ı tıynet ki, hüsn-i istidâd üzerine mecbûl ve ahseni takvîm'de mahlûka olup ism-i câmi onu bu vech ile islâh etmişdir. Siz onu bazı avâriz hasebiyle etmeyiniz. Zirâ beyze fesâd kabûl eylese andan peççe hâsıl olmadığı gibi zemîn-i şûreden dahi nebât bitmez. Ve münkir olan nesne bir dahi evvelki sûretiyle teşekkül etmez ve a'rec dürüst gibi yürüyüp gitmez.

از سوی خانه پیامد خواجه اش

بر دکان بنشست فارغ خواجه وش

Evvelki hâce sâhib ve mâlik ikinci azîz ve devletli manasınadır. Veş, lisân-ı Farisî'de edât-ı teşbihdir. Aslı feş'dir. Nitekim vâkidir;

چنین گفت رستم که ای شیر فش ⁹¹⁰

⁹⁰⁷ Kaçınız.

⁹⁰⁸ Cezandan âfiyete.

⁹⁰⁹ Yeryüzünde – o iyi bir hale getirildikten sonra da- fesatçılık etmeyin. (A'raf 56)

⁹¹⁰ Rüstem şöyle buyurdu: Ey aslan gibi olan!

Fe vâv'a tebdîl olunmuştur. Zira ikisi de şefevîdir. Mezkûr edât ismin âhirine lâhık olur.

Mana-yı beyt budur ki; ol tûtünin sâhibi olan bakkâl menzil-i cânibinden gelip azîz ve devletli gibi sekînet ve vakar üzerine gam u gussâdan fâriğ ve küdüret-i dilden pâk ve kayd-ı dünyâdan âzâd olduğu halde dükkân üzerine yani dükkânda meclisi olan mahall-i müteayyene geçip oturdu. Evvel emirde bilmedi ki, kendinden sonra dükkânda ne hâdis olmuş ve kazâdan ne zuhûra gelmiştir. Maksûd budur ki, evvel islâh-ı bâtın-ı tabîate meşgûl olan sâlik iştiğâl-i meâş mertebesine tenezzül ve perveriş-i cesede müteallık olan kâre teveggulden sonra yine makâmına terakkî ve hâline rücû eyledi. Ve gâfilâne oturdu. Eyyâm-ı gaybûbet ve gafletde vâki olan teferruk-ı emr ve inkılâb-ı hâli bilmedi. Nitekim Musâ aleyhisselâm Tûr'a gitdikde Benî İsrâil arasında fetret-i azîme [394] zuhûr etdi ki, Sâmirî kıssasıdır. Nitekim demişlerdir;

Olur hemîşe gaybet-i şeh fitne-i sipâh

Ve bu rücûda tefâvüt vardır. Kimine serian vâki olur. Nitekim Kur'an'da gelir; مبصرون⁹¹¹ Zira ezâ kelimesinden fehm olunur ki, mess-i mezkûr mütehakkık ve harf-i ta'kîb ve müfâceeden zâhir olur ki, rücû ve tezekkür serîdir. Ve nicelerine batıyyen vâki olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ألم یأمنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله⁹¹² Ve bazıları dahi bi'l-küllîye mensî olurlar. Nitekim Tenzîl'de gelir; نسوا الله فانسيهم انفسهم⁹¹³ Ve dükkân üzerinde oturmakdan fehm olunur ki, dükkân-ı vücûd tabiâtın kürsüsü mertebesidir ki, mahall-i istivâsıdır. Zira cesede müteayyen olmadıkça tabîat mertebesi dahi kıvam-pezir olmaz. Yani külliyâtın zuhûru cüziyyâtın teayyününe mevkûfdur. Hayvân-ı nâtık manası eşhâs-ı insâniye ile devr eylediği gibi hâce-veşden ahz olunur ki, kâhice insân zilletde ve tenezzülde iken kendilerin izzetde ve terakkîde zan ederler. Zira bürhân zâhir olmadıkça bu mana mütebeyyin olmaz. Nitekim Kur'an'da gelir; ولقد همت به وهم بها⁹¹⁴ Yani Yusuf aleyhisselâm hucûm-ı tabîat-ı beşeriye hasebiyle himmetde tenezzüle müşârefe vâir idi. Eğerçi ki, Yusuf ol demde bu tenezzüle vukûundan zâhil idi. Sonra bürhân ile teyîd olunup tenezzüle vukuundan tedârik olundu. Ve bazıları dahi vukûundan sonra mütenebbih olurlar. Nitekim Kur'an'da gelir; فذوقوا العذاب⁹¹⁵ Yani

⁹¹¹ Takvaya erenler yok mu? Onlara şeytandan herhangi bir arıza iliştigi zaman (Allah'ın emir ve nehyetti şeyleri) iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki, onlar (hakikati) görüp bilmişlerdir. (A'raf 201)

⁹¹² İman edenlerin Allah'ı zikretmeleri için kalplerinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi mi? (Hadîd 16)

⁹¹³ Hem kendisi Allah'ı unutmuş hem de Allah'ın kendilerini kendilerine unutturduğu (Haşr, 19)

⁹¹⁴ O (kadın) andolsun ona niyeti kurmuştu. (Yûsuf 24)

⁹¹⁵ Azabı tadacaklar (Al-i İmrân 106)

küffârın dünyada azab içinde olduklarına şuûrları yok idi. Zira gâflet-i tâmmе sebebiyle nâim gibi idiler. Sonra mevt ile yakaza hâsıl oldukda dünyâda ve âhiretde azabda oldukların bildiler ve katiyyet ile ibtilâların anladılar. اللهم ايقظنا بلطفك⁹¹⁶ Li-muharririhî;

Şeb-i tarîk içinde hâb ehli   Ne bilir zulmetini ol hâbın
Çünkü bidâr ola hengâm-ı sabah   Açılır dîdesi şibh ü şâbın

دید پر روغن دکان و جامه چرب

بر سرش زد کشت طوطی کل ز ضرب

Câme mana-yı aslîsi itibâriyla melbûs ve mefrûşdan eamdır. Melbûse ten-i câme derler. Aslı câme-i tendir. Mefrûşe câme-i hâb derler. Aslı câme-i hâbdır. Amma kesret-i istimâlle melbûsda a'lâm-ı gâlibeden olmuşdur. [395] İtlak üzerine zikr olursa murâd arakiyye giyecek olur. Bir libâsın önü tutuk olsun açık olsun câme derler. Kabâ önü açık kaftana mahsûsdur. Nitekim ekser bilâdda müteârifdir. Burada câme mana-yı aslîsine mahmûldur. Çerb, cim-i Acemî ile, semiz ve özlü ve yağlı manasınadır. Nitekim vâkidir;

İmrenme görüp çerb-i pilâvın ümerânın
Kim gözü yaşı ile bişipdir fukarânın

Kel, kâf-ı Arabî'nin fethiyle marûf illetdir. Arab ekra' der. Darb, bir şeyi bir şey üzerine iykâa derler, yedle veya asâ ile veyâ seyfle bir nesneyi urmak gibi.

Mana-yı beyt budur ki; bakkâl-ı mezkûr fâriğ ve âzâde yerine oturduktan sonra gördü ki dükkân içi pür revğan ve orada melbûs ve mefrûşa müteallık olan câme yağlanmış ve mahlût olmuş. Bu iş tûtfîndir diye tûtfînin başına eliyle veya gayrı aletle urdu. Tûtfî bakkâlin darbından kel oldu. Yani ol zî-hüsn serinin rîşî yolunup döküldü. Bunda işâret vardır ki, ol ıslâh-ı tabîat sadedinde olan sâlik dükkân-ı vücûda avdet ve murâkabe ve muhâsebeye ricat etdikde inkılâb-ı hâl ve ihtilâl-i bâle muttali olup gördüğü nefisden zâhir olan hırs sıfatıyla cümle kuvâya fesâd-ı imtidâd hâsıl olmuş ve nizâm-ı vücûd bozulmuşdur. Sebeb-i karîn olan tûtfîyi kalbi muâheze eyledi. Zira hadîsde gelir; جسد آدم لمضغة اذا صلتح صلح بها سائر الجسد و افسدت فسديها سائر الجسد الاوهى اتقلب⁹¹⁷ ve onu şiddet-i batş ile kel yani makrû' ve muayyeb eyledi. Ve bu ihtilâl seng-i fesâd-ı kelledir dedi. Zira Kur'an'da gelir; وما كان ربك ليهلك القرى بظلم و اهلهام مصلحون⁹¹⁸ Yani karye-i cesedin

⁹¹⁶ Ey Allah'im, bizi lütfun ile uyandır.

⁹¹⁷ Muhakkak ki bedende bir et parçası vardır. O iyi olduğunda bütün beden iyi olur. O kötü olduğunda bütün beden kötü olur. İşte o kalptir.

⁹¹⁸ Senin Rabb'in -ahalisini (hem nefislerini hem yekdiğerini) ıslah edip dururken de- o memleketleri (sırf) şirk yüzünden helâk edecek değildi ya! (Hûd 117)

zâhiren böyle ihtilâli bâtunen kuvvasının ihtilâlinden nâşîdir. Ve kuvâda kalb cümleden reîs olmakla nitekim darbı re'se tahsîs ana dâldır. Kalb, sebep-i fesâd ve mahall-i muâheze oldu. Eğer kalb salâh üzerine olaydı istidâd-ı fitrîsini taleb-i Hakk'a sarf eder ve taleb-i mâsivâ ile onu ifsâd etmezdi. Ve nefsdan hırs ve emsâli sıfât-ı zemmiyye zuhûr etmek hakikatde kalbin mâsivâyâ meylindendir. Onunçün kalb denildi. Zira cemâl ve celâl arasında tekallübedir. Ve tûtî lafzında dahi işâret vardır. Zira tut zamme ile, fahl-i hâic manasına gelir. Yani ol fahl ki, iştihâ-yı darrâb eyleye. (Böyle demek dahi vechdir ki, nefse şifa ve hayatda kalbe maraz ve memât vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹¹⁹ أن جاء كم فاسق نبأ فتبينوا ان تصيبوا قوما بجهالة فتصبحوا على ما فعلتم نادمين; Yani nefis-i fâsıka daima şehvât haberîn ilkâ eder ve illâ ana müsaâde ile kalbe zarar hâsıl olup sabah-ı kıyâmetde nedâmet zahir olur, fa'ref cidden.) Pes kalbde hırs [396] ve mâsivâyâyla mücâmaa-ı şehvet ve meyl zuhûr etmekle iştihâ-yı darrâb-ı darble muâlece olundu. Zira denilmiştir ki, العمل ⁹²⁰ الجزاء من جنس Ve câizdir ki, sâlikde henüz kuvâ-yı tabîyye gâlib olmakla kabahati kalbe nisbet eyledi. Bilmedi ki, nefis-i emmâre me'vâ's-şerr ve âsl-ı küll fesâddır. Nazîri budur ki, Züleyha Yusuf-ı Sıddık'a aleyhisselâm nisbet-i sû edip ⁹²¹ ما جزاء من اراد باهلك سوء dedi. Maa-hâzâ Yusuf fi'l-hakîka andan pâk idi. Onunçün Yusuf dahi cevâb verip ⁹²² هي راودتني عن نفسي dedi. Velâkin davâ şâhidle fasl olunmakla şehâdet-i tîfl ile beraât-ı Yûsuf zâhir ve davasında sıddık bâhir idi. Burada şâhidle murâd akl-ı mücerreddir ki, uhrevîdir. Akl-i garîzî değildir, ki dünyevîdir. Yani akl-ı mücerred şehâdet eder ki, kabahat nefis ü tabîatındır. Yoksa kalb u rûhun değildir. Eğerçi suçluya mücâveretle bunlar dahi suçlu düşmüşlerdir. Zira mücâveretle zulmet ve nühüset sâridir. Vay ikisinin de başına gelene. Ntekim kıyâmetde hîn-i muhâcede ikisi dahi mahcûc olsalar gerekdir. Zira a'mâ ile muk'ad hikâyesine benzer. Li-muharririhî;

Muk'adin dîdesi ve a'mânın

Ayağı eldi ayağın anın

Bade-zâ tûtînin kararda olan hareketi hikmete mebnîdir. Zira hareket elbette bir muharrike muzâfdır ve muharrik-i evvel Allah tealâdır. Pes hakâyık-ı umûra câhil olan tevhd-i ef'âlde şirkden halâs olmaz ve râh-ı tefrîde sâlik olan yolun yanılmaz. Asl-ı kevn ma'lûldur dedikleri zikr olunan manâyâ dâirdir. Onunçün tabîatden hâric iş nâdirdir.

روز کی چندی سخن کوتاه کرد

⁹¹⁹ Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu tahkîk edin. (Yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırırsınız da yaptığınıza pişman kimseler olursunuz. (Hucurât 6)

⁹²⁰ Ödül veya ceza yapılan işin cinsine görelerdir.

⁹²¹ Zevcane kötülük etmek isteyen cezası nedir? (Yûsuf 25)

⁹²² Onun kendisi benim nefsimden murad almak istedi. (Yûsuf 26)

مرد بقال از ندامت آه كرد

Rûzgî'de olan kâf tasgîr veya vahdet içindir. Çendî'de olan yâ zâiddir. سخن کوتاه كرد⁹²³ tekellümün ademinden veya killetinden kinâyedir. Velâkin ebyât-ı âtiye karînesiyle evvelkisi zâhirdir. Âh şikâyet ve teveccü^c vaktinde denilir lafızdır. Nitekim vâkidir;

آه من حسرة على الاحباب⁹²⁴

آه من غربة بغير ايباب

Aslında avh'dır, hemzenin fethi ve vavın sükûnuyla. Vav elife kalb olunmuştur. Nitekim aslı üzerine dahi gelir;

و من بعد [397] ارض بيننا و سماء⁹²⁵

فاوه لذكرها اذا ما ذكرتها

Burada âh hakîkatine mahmûldür, nedâmet karînesiyle. Zira âh nedâmetin eseridir. Nedâmet ise senden vâki olan nesnenin üzerine gam-ı lâzım-ı vehm-i dâime derler, vâki olmamasını temenni ile bile. Zirâ terkîb-ı hurûfî mana-yı devâm ifâde eder. Nitekim edmene'l-emr derler, idâme eylese. Ve medene bi'l-mekân, derler, ikâmet kılsa. Medîne lafzı dahi bundan ahz olunmuştur. Lüzûm-ı gam ol emrden kuvveti sebebiyledir. Veyâ mûcib ve sebab-i hâtırdan gaybûbet etmemek hasebiyledir. Veya kesret-i tezekkürüne binâen veya gayrı esbâb içindir. Ve eğer kelâmda nedâmet lafzı olmasaydı mecâza haml olunmak dahi vech idi. Zira eser müessire dâldir. Nitekim Kur'an'da gelir; و يوم بعض الظالم على يديه⁹²⁶ Yani tehassür ve nedâmet eder, demektir. Zira vakt-i nedâmetde el ve parmak azze olunur. Vakt-i teaccübde rîş ber dendân olunduğu gibi. و على هذا فقس⁹²⁷

Mana-yı beyt budur ki; kaç günceğiz tûtî elem u inkisârından kıssayı kısa ve kelâmı kasîr eyledi. Bunda işâret vardır ki, tûtî-i dil sadme-i kahriyâtla münkesir ve zelîl ve kabza-ı kabzda mütelâşî ve alîl oldukda feyz-i tekellüm münkati olup evvelki gibi hakâyık ve dekâyık söylemeden kaldı. Ve başına tenezzül hâli geldi. Zira kahr u kabz sükût ve hırs îrâs eder. Lütf u bast hilâfin îrâs etdiği gibi. Nitekim eyyâm-ı zemistânda feryâd-ı andelîb münkati olup sebab-i şetâret olan mevsim-i bahar kudûmünde destâna âğâz eyler. Ve Hâce Hâfiz kelimâtında gelir;

⁹²³ Söz kısa oldu.

⁹²⁴ Dönüşü olmayan gurbete ah! Dostlara olan hasrete ah!

⁹²⁵ Ah şu hatırladığım onun hatıralarına ve yer ile gök arası gibi aramızda olan uzaklığa.

⁹²⁶ O gün zâlim insan ellerini ısırır... (Furkan 27)

⁹²⁷ Bunun üzerine kıyas et.

Maksûd kışın fasl-ı celâl ve yazın fasl-ı cemâl olduğuna işâretidir. Feyz-i sâlik dahi bu feyz-i tenezzüle bakıp sebebini mülâhaza hasebiyle nedâmet ve teessüf eyledi. Zira bu mana dükkân-ı vücûdu hâli terk ettiğinden nâşi oldu. Ve kalbi ithâm ettiği şirkden nâşi idi. Zira tevhîd budur ki, kusûr vâki oldukda nefesine isnâd oluna. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Sonra kusurun bilip nâdim oldu. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

Bu makâmın hakîkati budur ki, evvel ıslâh-ı tabîate meşgûl olan sâlik kâhîce makâm-ı bast u ünse terakkî edip tûtî-i dil [398] vârid olan feyzle müntefi olup eğlenir ve semâ-ı gaybî istimâıyla dinlenirdi. Sonra zikr olunan mana hasebiyle sayt u sedâ kesildi. Sâlik dahi kafes-i izdirâbda asıldı kaldı. Rızıkdan sonra harman ve vusûl akabinde katîat-ı Rahman hâdise-i hâiledir ki, kâsîmetü'z-zuhrdur. Ve demişlerdir ki, tenezzül vâki oldukda çâre-i terakkî ibtidâ riyâzât ve sâniyen mücâhededir. Ve mukaddeme-i tedârik âh etmektir. Zira bâtında olan nedâmetin sûretidir. Ve ammâ ol ki Nef'î demişdir;

Zabt-ı âh eylemedür âşika ol çâre

Ben ise âhsız ârâm edemem âh meded

Bu söz ceze'e göredir. Fe-emmâ bî-ceze' âh etmede teskîn-i dil ve teselli-i hâtır olduğundan madâ ikrâr-ı kusuru iş'âr dahi vardır. Ve darb-ı re's etmek sebeb-i kat-ı kelâm olmak. Onunçündür ki, re's müctemi-i meşâirdir. Husûsan dimâğ ki, mahall-i teakkul ve idrâkdir. Kaçan dimağla ihtilâl gelse lisân dahi nutukdan hem-beste olur. Zira kuvvet-i nâtuka kuvvet-i âkileye tâbi ve lisân dahi onun tercümân ve hâdimidir. Ve kalbin arakı dimağa muttasıldır. Pes, ulvî olan aklın ihtilâli kalbe sâri olup oradan süflî olan dahi ihtilâl gelir. Ve sîğa-ı tasğîrden fehm olunur ki, zaman-ı tenezzül mümtedd olmamıştır. Zira ilâcına mübâşeret olunmuştur. Nitekim aşağıda zikr olunur. Ve taleb kuvvetde olsa matlûb serfian hâsıl olur. Onunçün nicelerine kırk senede husûle gelen mana bazılarına kırk günde husûle gelmiştir. Li-muharrirhî;

Sun-ı Hakk'a illet ve fiilinde yokdur hem garaz
Bî-garaz olmazsa Adem kaldı âhir pür maraz
Nefisle dünyayla yoldan kalır sâlik olan
Rehzen-i Hak olmasın zinhâr bu arz-ı arz,

⁹²⁸ Bülbüller geçmişten çok cefalar çektiler. Onun kokusundaki ilk bahar yeniden geldi.

⁹²⁹ Kimsekin amel defteri benimki kadar siyah değildir. Benim gönlümün dumanı kalemim gibi nasıl çıkıp gitsin.

Vallahü'l-müvaffik.

ریش می کند و می گفت ای دریغ

کآفتاب نعمتم شد زیر میغ

Rîş sakaldır, lihye gibi. Kend, kâf-ı Arabînin fethiyle mâzîdir, kopardı ve yoldu manasına. Masdarı kenden'dir. Bade-zâ bu kelâm-ı örfiye nazarla iktifâ kabîlindedir. Takdîr-i kelâm ریش و مو بر می کند demektir. Yani teessüfden saçın ve sakalın yoldu. Nitekim rîş ber dendân derler, teaccübden sakalın dişine aldı ve fikre daldı manasına. Ve tehassüre haml olunmak dahi [399] vechdir. Ey diriğ, diriğ hayf demek ve âh eylemek. Burada münâdî mahzûfdur. Takdiri ey kavm-i men diriğ demektir. Ve câizdir ki, böyle yerlerde sarf-ı nidâ mücerred tenbîh için ola, tayîn-i münebbih kasd olunmaya. Mîğ, bulut ve duman manasına.

Mana-yı beyt budur ki; merd-i bakkâl bu husûsda ziyâde teessüfünden saçın ve sakalın yoldu. Veyâhud teessüf eyledi ve dedi ki, ey kavm-i men hayf u hasret ki, âfitâb gibi olan nimetim bulut altına gitdi ve pinhan oldu ve zevâl buldu. Yani tûtînin nutku nimeti bana bir âfitâb idi ki, onun nur ve feriyle gözüm ve gönüm münevver olurdu. Ve sohen-sarây-ı vücûdum onunla ruşenâyî bulurdu. Şimdi bu nimet fevt ve bu nûr zulmete mübeddel oldu. Ve meşkût-ı hâlim bî-çerâğ kaldı. Bunda kuvvet-i nimet üzerine teessüf vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; اسفی علی یوسف ⁹³⁰ Yani Yakup aleyhisselâm fevt-i sohbet-i Yûsuf üzerine teessüf eylediği gibi bakkâl dahi fevt-i nimet-i tûtî üzerine teessüf eyledi. Yûsuf ve tûtîden ise maksûd kalbdır. Pes bundan fehm olunur ki, Hakk'a müteveccih olan kimesne mahlûkâtdan bir nesnenin kuvveti üzerine teessüf etmez. Belki kalp üzerine teessüf eder. Zira kalp mirât-ı cemâl-ı Hak'dır. Hakîkati budur ki, teessüf fi'l-hakîka mirâtda cilve-ger olan mananın kuvveti üzerinedir ki, cemâldir ve tekellümdür. Yoksa nefsi mirat üzerine değildir. Velâkin ol manaya tâlib olan kimseye mahallinin kuvveti üzerine dahi teessüf lâzım gelir. Meselâ cennet mahbûbdur. Velâkin bizzât değil, belki ru'yet-i cemâl için. Pes cennet fevt olsa ru'yet dahi fevt olur. Nitekim tûtî fevt olsa nutk ve tekellüm dahi ma'dûm olur, f'efhem cidden va'mâl. Ve bunda saçın ve sakalın yolmak havâtır-ı ağıyârı izâle ve rûhu alâkât-ı mâsivâdan tecrîde işâretidir. Zira rûh kendi zâtında gulâm-ı emred sûretindedir ki, anda ahkâm-ı sıfât ve âsâr-ı ekvân yokdur. Belki bu mana ana cesede taalluk ile hâsıl olmuştur. Onunçün ebu'l-beşer Adem aleyhisselâm mültehî değil idi. Zira zâta kurbu var idi. Henüz mülâbis-i sıfât ile telebbüsü yok idi. Ve belki Hazret-i İbrahim aleyhisselâma gelince cemî milelde gâlib olan tecrîd ve tenzîh idi. Sonra İbrahim'de vakâra dâl olan şeyb zuhûr etdi. Zira

⁹³⁰ Ah Yusufum âh, diye sızlandı. (Yûsuf 84)

İbrahim’de [400] sıfât-ı sübûtiyyenin dahi âsârı zâhir oldu. Bu manadan ötürü kıyâmetde ibtidâ melbûs olan İbrahîm oldu. Ve bundan fehm olundu ki, insanın zâhiri kesretde ve alâkada olmak bâtının vahdetine ve tecerrüdüne mâni olmamak gerekdir. Zira kesret ve alâka ârızdır ki, fi nefsi’l-emr ma’dûmdur. Ve mîğ ile hicâba işâret vardır. Velâkin hicâb iki türlüdür ki, biri galîz ve kesîf ve cismânî ve zulmanîdir. Ve biri dahi latîf ve rakîk ve ruhânî ve nurânîdir. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. Burada murâd evvelkidir. Zira evsâf-ı kevnîyye ile haylûlet vâki oldukda âlem-i emrden pertev-i feyz münakis olmaz ve arz-ı vücûd zulûmâtta kalır. Ve kevn eğerçi âlem-i ervâha dahi itlâk olunur. Velâkin kevn latîf olmağa haylûleti kevn-i kesîf gibi değildir. El-hâsıl tûtî-i kalbin dembeste olduğu ilel-i kevnîyye zuhûruyla feyzinden dûr ve tecellîden mehcûr hasebiyledir. Li-muharrihî,

Olsa hurşîd ebrle mestûr
Şeb-i hicrin zulmetine yanîb

Etmez evvelki gibi nûru zuhûr
Yıldıza hasret olur tâlib-i nûr

دست من بکشسته بودی آن زمان

چون زدم من بر سر آن خوش زبان

Hûş-zebân, zikr-i mahâl ve irâde-i hâl tarîkiyla. Zira zebânın hoşluğu kelâmına göredir. Ve câizdir ki, şey âletinin ismiyle tesmiye kılınan ola. واجعل لى لسان صدق فى الآخريں⁹³¹ gibi. Zira burada lisânla murâd zikr-i hasendir ki, onun âletidir.

Mana-yı beyt budur ki; benim elim kırılmış olaydı ol zaman çün ben ol hûş zebân olan tûtînin başına urdum. Yani nolaydı onun bâşına uracağım zaman elim kırılmış olaydı ve benden bu iş sâdir olmayaydı. Zira nedâmet îrâs eyledi. Bir nesnenin ise gâyeti nedâmet olsa mukeddemâtına şurû etmek dahi hatâdır. Velâkin âkîbet-endîş olmayana göre hataya müeddi olur. Onunçün vârid ki, ان من العصمة ان لا تجد⁹³² Ve tenzilde dahi gelir; ان الانسان ليطغى ان رآه استغنى⁹³³ Ve meselde gelir; مور همان به كه نه باشد پرش⁹³⁴ Yani karıncanın kanadı helâkine sebebdir. Nitekim demişlerdir;

حتى هلكت فليت النمل لم يطر⁹³⁵

ماذا اخاضك يا مغرور فى الخطر

⁹³¹ Beni lisanı ve sonu doğru olanlardan kıl.

⁹³² Bulamaman ismetindedir.

⁹³³ Kuşkusuz insan kendi kendini yeterli görerek azar. (Alak 6-7)

⁹³⁴ Karıncanın kanadı olmaması daha iyidir.

⁹³⁵ Ey mağrur, seni telikeler sürükleyen nedir ki helak oldun. Keşke karınca uçmasaydı.

Bunda teessüf ve teneddüm yed-i âdiye üzerinedir ki, [401] hakikatde dükkânı-ı vücûdu muhâfazadan gâfil olup evsâf-ı zemîme zûhuruyla inkilâb-ı hâle sebep olduğudur. Ve elinin kırılması mâsivâya tetâvülden kütâh olmasına işâretidir. Tetâvül tedbîr-i meâşa iştiğâle olmuştur. Pes kendi kesb-i yedinden şikayet etmiş olur ve Kur'an'da gelir; ما اصابك من مصيبة فيما كسبت ايديكم; ⁹³⁶ Ve câizdir ki tûtînin hâmûş olduğu darbe mensûb olmak bu husûsda kesret-i riyâzâtıdan nâşi olan efrâta göre ola. Zira efrât riyâzâtla mizâca yubüset gâlip olsa dimâğ ihtilâl-pezir olup hayâlât ve hezeyân-ı tavîle müeddî olur. Pes, kalbden hutûr-ı sâkka ve vâridât-ı lâyika kesilir ve bûstân-ı dimâğda tohm-ı idrâkden bitmeden kalır, kel olan kimsenin başında kıl bitmediği gibi. Li-muharririhî;

Mîve-dâr olmayıcak sidre-i bâl

İ'tidâliyle trâş et tîri

Nef'ine kâmetini kalsan dâl

Sonra dûr u dirâr-ı menzile sâl

هدیها می داد هر درویش را

تا بیاید نطق مرغ خویش را

Hediye aslında teşdîdledir. Burada zarûret için tahfif olunmuştur. Hediye, biri birlerimize ihdâ ettiğimiz lutfâ derler. Nitekim Kur'an'da gelir; و انی مرسله الیهم بهدیة ⁹³⁷ Burada murâd sadakadır. Derviş karinesiyle ve her derviş lafzından fehm olunan istiğrâk-ı örfiye mahmûldur. Murâd şehrinin fukarâsıdır. Ve tûtîden mutlak murğ ile tabîre eyledi, kat-ı nevâ etmek hasebiyle. Egerçi ki izâfetden husûs üzerine tûtî olmak fehm olunur.

Mana-yı beyt budur ki; o merd-i bakkâl şehrinin fukârasına mümkün olan dervişâna sadaka verdi, tâ ki kendiye muzâf olan tûtî kuşunun nutkunu bula ve evvelki gibi kelâmıyla müste'nis ola. Zira vâkıa-ı mezkûre hasebiyle fikdân eylemiş ve izâat kılmışdı. Vücûh-ı müberrâtdan sadakayı tahsîs eyledi. Zirâ hadîsde gelir; الصدقة ترد البلاء ⁹³⁸ Ve İmam Ali raziyellahu anının kelimesinde gelir; و اذا املقتم فتأجروا بالله بالصدقة ⁹³⁹ Sırrı budur ki, kulûb-ı fukarâ ve dervişân nazargâh-ı ilâhîdir. Pes, sadaka ile tatyîb-i havâtır etmek anların teveccühâtını isticlâb ve hayırla tekellümâtını iktisâb vardır. El-hâsıl kulûb-ı fukarâ ve elsine-i dervişân bu vechle [402] küşâdelik balsa maksûd olan nutk-ı tûtî dahi hâsıl olup الجزء من جنس العمل ⁹⁴⁰ sırrı bâhir olur, fa'ref cidden. Nitekim bir pâdişâh-zâde nâhoş oldukda kafesde mahbûs olan murğâmı âzâd etmekle ile hoş oldu. Zira keşf ü tefrîc kabîlindedir. Husûsan ki kafes ile ve murğ ile ruhun münâsebet-i tâmmesi

⁹³⁶ Ve size musibetten her ne şey isâbet ederse kendi ellerinizden kazandığı şey sebebiyledir. (Şûrâ 30)

⁹³⁷ Ben (şimdi) onlara bir hediye göndereyim de... (Neml 35)

⁹³⁸ Sadaka belaları geri çevirir.

⁹³⁹ Fakirlîğe düştiünüz zaman sadaka ile Allah'tan karşılık bekleyin.

vardır. Ve bu takrîrden fehmi olundu ki dervîşden murâd sâhib-i dil olan kimesnedir. Eğerçi ki her fakîre sıla etmenin dahi nef'-i azîmi vardır. Nitekim Bostan'da gelir;

که يك روزت افتد همایي بدام⁹⁴¹

خورش ده بکنجشک و کبک و حمام

Bunda sadaka ile maksûd maârif ve hükm-i ilâhiye ile kuvâ-yı bâtinaya sılaya işâretidir. Zira tenezzül-ı zuhûrda yalnız riyâzet ve mücâhede kifâyet etmez. Belki gıda-yı ruhânî ile terbiye dahi gerektir. Ve bu maârif ile murâd العلم من افواه الرجال⁹⁴² vesfınca hâricden ahz olunan maârifdir ki kalbe bi-tarîki'l-feyz vârid olanın gayrıdır. Ki takviyyet-i dil terakkî-i revân içindir. Bi-tarîki'l-feyz olan bundan akvâdır. Zira mülk vâsıtaadır. Hâricden olan ise beşer vâsıtasıyladır. Pes, vâsıta-ı beşerle me'hûz olan ulûm küdüretten hâlî değıldir. Arzdan hafr olunup istihrâc olunan su gibidir ki mâ-i matar andan a'lâdır. Zira âlem-i bâlâdan bilâ-sebeb-i ma'hûd nüzûl ider. Ve bundan hâsıl olur ki tahsîl-i makâsıd için esbâba teşebbüs ve hayrât u hasenât ile tevessül lâzımdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ایاک نعبد و ایاک نستعین⁹⁴³ Yani ibâdât ve istiânnet bi-tarîki'l-vesîle duâ üzerine takdîm olunmuşdur. Ve cemî eczâ-ı vücûd ibâdât ile me'mûr olduğı gibi. Nitekim sığa-ı cem anı meş'ardır ki tezkiye ile dahi memûrdur. Eğerçi ki tezkiyede asl olan nefstir. Ve nefsin rezâili bisyârdır ki cümleden biri hübb-i mâldir. Pes, mâlı bezl etmede bu rezîleden nefsi tahlîs vardır. Nitekim ulûmu neşr ve hakâyıkı ifâzada kalb ve rûhu tahliye vardır. Ve bu manayâ mütesaddî olan kimesne bî-garaz gerektir. Zira garaz ile âbid hevâ olmuş olur. Pes, beyt-i Mesnevî'de olan tâ ta'lîl ifâde eder ki hakikatde lâm âkıbet manasına mahmûldur. Yani mutlaka tasadduk etmenin gâyeti murâda ermekdir. Yoksa tasadduk etmek murâda vusûl için değıldir ki garaz-ı [403] nefsâniye dâirdir. Şeyh Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'den mervîdir ki evâil-i hâlde bir tâlib ile bir mağarada münzevî olup maksûd bugün feth olur ve yarın feth olur diye müterakkib olmuşlar. Sonra ehlullahdan bir kimesne anların yanına varıp bi-tarîki'l-irşâd, niçin Allah'a Allah için ibâdet etmezsiniz? Belki feth ile ta'lîl edersiniz, dedikde mütenebbih olup tövbe ederler. Andan bî-garaz ubûdiyette olup az zamanda murâda ererler. Vallâhu'l-feyyâz.

بعد سه روز و سه شب حیران و زار

برد کان نشسته بد نومید وار

⁹⁴⁰ Ceza amelin cinsine göredir.

⁹⁴¹ Kekliğı ve güvercine yiyecek ver. Bir gün bir huma senin tuzağına düşebilir.

⁹⁴² İlmî adamların ağzından alınız.

⁹⁴³ Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden medet umarız. (Fâtiha 5)

Ba'd kelimesinin âhiri bu makûle terkîbde meftûh ve meksûr okunmak câizdir. Zâr, zârîden'den müştakdır, zârılık edici, yani inleyici ve feryâd kılıcı. Ve İhyâu Ulûm'da gelir ki lafz-ı zâr lûgat-ı Acemî'de helâke müşerref üzerine delâlet eder. Nevmîd, aslında nâ ümîd'dir ve vavla elif hazf olunup nevmîd kalmıştır. Ümmîd, teşdîdle tahfîf ile ve ümid vav ile ricâdır. Nâ-ümîd, ümitsiz, yani münkatu'r-ricâ. Vâr, edât-ı teşbîhdir.

Mana-yı beyt budur ki; merd-i bakkâl üç gün üç gece hayrân ve zâr olup dükkânda nâ-ümîd ve me'yûs gibi oturduktan sonra malûm ola ki, bu kelâm aşağıda cevlakî beytine merhûn ve merbûtdur. Ve yukarıda rûzegî çendîn ve burada se rûz ve se şeb tefsîr u beyân vâki olmuştur. Zira rûz inde'l-Arab gecesi ile itibâr olunur. Anınçün bu ümmetin devrine devr-i kamerî derler. Zira günün ahvâli gecede rü'yet-i hilâla tâbidir. Meselâ şehr-i ramazanda sıyâm ve şevvâlde terk ve kezâlik terâvih rü'yet-i hilâle dâirdir. Ve bu tefsîrdan mefhûm olur ki tahsîs-i aded hakîkatine mahmûldur. Ve câizdir ki tayîn-i aded taklîden kinâye olup medlûl ve müeddâda mâ-kabli ile müttehid ola. Ve bakkâlî nâ-ümîde teşbîh eyledi, nâ-ümîd oldu, demedi. Zira mümin rahmet-i Hak'dan me'yûs olmak küfrdür. Nitekim Kur'an'da gelir; من روح الله انه لا يياس من روح الله الا القوم الكافرون⁹⁴⁴ Ve bir mevzûda dahi gelir; و من يقنط من رحمة ربه الا الضالون⁹⁴⁵ Pes ibtilâ ne kadar şedîd ve ahd-i belâ medîd ve husûl-i merâm baîd olsa yine zevâl ve inkişâfi me'mûl ve mercû كل آت قريب⁹⁴⁶ Ve⁹⁴⁷ متى نصر الله الا ان نصر الله [404] قريب⁹⁴⁷ Ve demişlerdir ki, ayn;

Meseldir bu, su akdığı yere geri akar, derler

Zira Hak teâlanın her nesneye kudreti sâlih ve zât-ı kerîmi aczden berîdir. Mahkîdir ki, bir kimsenin seffinesi şikeste olup bir muhâlif cezîrede kaldıkda orada halâsını muhâle ta'lik edip, اهلى اذ اشاب الغراب اتيت⁹⁴⁸ dedi. Sonra;

عسى الكرب الذى امسيت فيه يكون و راءه فرج قريب⁹⁴⁹

⁹⁴⁴ Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez. (Yûsuf 87)

⁹⁴⁵ Rabb'inin rahmetinden sapıklardan başka kim ümit keser? (Hicr 56)

⁹⁴⁶ Ve her gelecek yakındır.

⁹⁴⁷ Allah'ın yardımı ne zaman? Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır. (Bakara 214)

⁹⁴⁸ Karga ihtiyarladığı zaman elhine varırım.

⁹⁴⁹ Umulur ki, içinde akşamladığım belânın arkasında yakın bir kurtuluş vardır.

nidâsıyla mübeşşir olup bi'l-âhare halâsına sebep zâhir ve necâtına bir bahâne bâhir oldu. Ve bu fakîr Hakkî'ye dahi elf u erbaa tarfihinde avdet-i hacda istilâ-ı A'râb vâkî olup hüccâc-ı Şâm'ın ekseri helâk ve bâdiyede nâ-bûd olduklarında harâret-i zâhirede piyâde kalıp âher hayâtımdan me'yûsen ser-i berehnemi bâlîn-i merke nihâde muntazır-ı emr-i İlâhî olduğumda beyt-i mezkûr hatıfden gûşuma resîde-i mübeşşir bulup, beyne'l-işşâin ricâl-i gaybden birinin müsâadesiyle necât hâsıl oldu. ⁹⁵⁰ والحال لا يوصف Li-muharririhî;

Dâimâ bâz gerek bâb-ı ümîd   Tâ ki hâsıl ola murâd-ı mürid
Kâbil-i feyz olsa rûy-ı zemîn   Ebr-i rahmet eder tefennün teskîn

Ve bunda işâret vardır ki, tenezzül zuhûrunda bârî üç gün üç gece halvet-i sahîha ve ictihâd-ı kavî ve tazarru-ı azîm gerekdir. Tâ ki âlem-i âsârdan efâle ve andan sıfâta ve andan zâta terakkî hâsıl olup maksûd-ı cilve-ger-hîz zuhûr ola. Zira gece âlem-i zâta ve gündüz âlem-i sıfâta nâzırdır. Ve her maksûd zâtdan biter. Zira cümle esmânın müsemmâsıdır. Ve hayret ikidir. Tenezzül ve estârda vâki olan mezmûm ve terakkî ve tecellîde vâki olan memdûhdur. Anıñçün öbür hayretiden istiâze ve bu hayretin ziyâdeliğın taleb etmişlerdir. Ve câizdir ki se rûz ve se şeb cesed ve tabîat ve nefse remz ola. Zira her şân için bir yevm-i ilâhî vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹⁵¹ كل يوم هو في شأن Pes zikr olunan umûr için dahi yevm-i ilâhî eğerçi ki fi'l-hakîka zamân-ı gayrı münkasımdır. Velâkin hezâr sâle dahi itlâk olunur. Nitekim Kur'an'da gelir; سنة مما تعدون ⁹⁵² و ان يوما عند ربك كالف Nitekim bâlâda beyân olunmuşdur. Ve umûr-ı mezkûre merâtib-i tenezzüllâtındandır. Pes, bunda işâret vardır ki âlem-i kalbden nefes ve tabîat ve cesed merâtibine tenezzül eden sâlik müddet-i tavîle riyâzet ve mücâhedeye muhtâcdır, tâ ki celâl ve kahhar ve istitârdan cemâl ve lütf ve tecellîye terakkî eyleye. Eğerçi ki bazı müsteidân [405] zamân-ı kalîlde ber murâd olurlar ve terakkî-i azîm bulurlar. Fe-emmâ nâdirdir. Zira her dilde kuvvet-i istidâd olmaz. Ve herkes serîan nakd-i murâdı bulmaz. ⁹⁵³ والله الهادي و عليه اعتمادي

با هزاران غصه و غم کشت جفت

که عجب این مرغ کی آمد بکفت

Bu beyt nüsah-ı atıkada yokdur. Velâkin maksûd-ı mahal olmamak ile derc olundu. Gussa aslında boğazda duran lokmaya derler. Sanra gamda istimâl olundu. Zira helâki müstelzem olmakla gama sebep-i kavîdir. Aceb, fetheteyn ile nefesin bir nesneden teğayyürüne derler, sebep-

⁹⁵⁰ O durum anlatılamaz.

⁹⁵¹ O her an yaratma halindedir. (Rahman 29)

⁹⁵² Muhakkak ki Rabb'inin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir. (Hac 47)

⁹⁵³ Allah hidayete erdirdir ve güvenim onadır.

i haff ve misl-i âdetden hâric olmak ile. Anınçün Allah tealâ hakkında teaccüb-i hakîkî sahih değildir. Zira allâmu'l-guyûbdur. Burada bakkâln teaccübü tûtfnin hâmûş olduğu âdetden hâric ve gayr-ı ma'hûd ve nutka gelmesi mechûl olmaktadır. Key, fetheyle kaçan manasınadır. Nitekim Divân-ı Hâfız'da gelir;

بیانک بلبل و قمری اکر ننوشی می   علاج کی کمنت آخر الدواء الکی⁹⁵⁴

Eğerçi ki beyt-i Hâfız'da olan key Arabî olan kî'ye dahi îhâm vardır.

Manayı beyt budur ki; hezârân gam ve kasâvete mukârin ve munzam oldu. Teessüf eyleyip böyle diye ki, acaba bu murğ-ı tûtf güfte gele ve ne zaman evvelki gibi güftâr eyleye. Yani gam ve gussâsı tûtfnin kat-ı nevâ etmesinden idi. Ve bu sebebden bu hâtıradan kurtulmaz ve âh edip istibâd tarîkiyle mertebe-i lisânda dahi zikr olunan makâleyi söylerdi. Ya kendi ile veya musâhibi yanında. Ve bu makûle istibâd-ı âdi olmakla kudret-i Hakk'ı isti'câz ve muktezâsı olan küfr lâzım gelmez. Bunda tenezzül ehli olan sâlikin hâline işâret vardır. Zira tenezzülü hasebiyle gamdan hâlf değildir. Va hakîkatde gamı tûtf-i dilden feyz-i kelâm-ı ezeli munkatı olmak hasebiyledir. Bu feyzin bir dahi husûlünü gerçi adetâ istib'âd eder ve yeis haddine karîb olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹⁵⁵ إذا مسه الشركان يؤما Velâkin kudret-i Hakk'a göre baîd değildir. Nitekim Aziz aleyhisselâm kıssasında gelir; ⁹⁵⁶ قال انى يجي هذه الله بعدم وتها Yani Aziz Kudüs-i Şerifin harâb-ı küllî olduğuna nazar-ı bi-tarîki'l-âde istibâd eyledi. Pes Hak tealâ dahi kudretini ibtidâ Aziz'in vücûdunda izhâr eyleyip yüz yıl anı [406] imâte etdikden sonra yine ihyâ eyledi. Ve Kudüs dahi ale't-tedric evvelki hâline îade kıldı. Karye-i cesed ve sükkânı olan kuvâ dahi buna kıyâs oluna. Ve bu makûle mananın husûlu bi-hasebi'l-gâlib zamana menût ve esbâba merbûtdur. Nitekim hadîs-i kutsîde gelir; ⁹⁵⁷ من تقرب الى الشرا تقربت اليه ذرعا Yani evvelâ esbâb yüzünden hareket-i ihtiyâriye gerektir. Tâ ki matlûb hâsıl ola ve murâd istikbâl eyleye. Eğerçi ki bu sıfat yani tekarrüb-i îrâs hâlidir ki kendilerine mensûbdur. Fe-emmâ mukarrebîn cezbe-i kaviyye ile takrîb olunur. Velâkin ikisi dahi kable't-tekarrüb ve't-takrîb saadet ehlidir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹⁵⁸ لقد رضى الله عن المؤمنين Yani ilm-i kadîm ve hükm-i sabıkda rıza bulunsa ilm-i fiilî ve hükm-i lâhıkda eser-i saht zarar vermez. Belki bi'l-fiil ihticâb içinde bi'l-kuvve keşf vardır. Zira ârız olan nesne-i zâtîye müzâhama etmez ve dıraht-ı saadetden mîve-i şekâvet yetmez.

⁹⁵⁴ Bülbul ve kumrunun sesi ile mey içmezsen seni nasıl tedavi edebilirim. Devanın sonu dağlamadır.

⁹⁵⁵ Ona bir zarar ziyan dokunacak olsa iyice kararsarlığa düşer. (İsrâ 83)

⁹⁵⁶ Ölümdünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba? (Bakara 259)

⁹⁵⁷ Kim bana bir adım yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım.

⁹⁵⁸ Allah o Müminlerden razı olmuştur. (Fetih 18)

می نمود آن مرغ را هر کون شکفت

تا که باشد کاندرا آید او بکفت

Gûn, kâf-ı Acemî'nin zammıyla, nev' demektir. Nitekim gûnagûn derler, gûn ve gûn manasına, yani nev nev ve dürlü dürlü. Şüküft, şının va kâfin zammeleriyle ve kesreleriyle ve fâ'nın sükûnuyla lügat-ı müşterekdir, teaccüb ve yarmak ve yarılmak beyinde. Burada zamme iledir, karfni karinesiyle ve müteaccibün minh manasınadır, yani emr-i acîb ve kâr-ı garîb. Ender, zâiddir.

Mana-yı beyt budur ki; merd-i bakkâl ol tûfiye her nevi ucb nesne gösterdi ve dürlü dürlü şetâretler izhâr eyledi, tâ ola ki tekellüme gele. Yani ol inbisât hasebiyle inkıbâzını mündefi' ola ve neşât-ı tâze bula. Pes, bundan şügüftü tahsîsin vechi zâhir oldu. Zirâ emr-i hâil izhârla inkıbâz efzûn olup murâd husûle gelmez. Ve bundan fehm olunur ki inkıbâz ve inbisât mutlaka hayvanda mutasavver ve muacceb ve münâfir kârlardır. Ve ta-i ta'lîlin manası bâlâda mürûr eyledi. Bunda işâret vardır ki tenezzül ehli olan sâlik sülûkda her emr-i acîbe teşebbüs ve her mana-yı garîbe temessük ve taarruz lâzımdır. Zira nefehât-ı ilâhiyyenin zuhûru ne yüzden olacağı malûm değildir. Ve bazıları remz edip demişlerdir; ⁹⁶⁰مت من الحزن ارحنى بلال Yani [407] âlem-i kevnin alâyıkı zuhûr etse namâzla tecerrüde müsâraat ve mirâc-ı manevîye rağbet hâsıl olsa sûret-i salâtla ihticâbı inkişâfa tebdîl gerektir. Ve sâir ahvâli dahi buna kıyâs oluna. Ve bu manâyı temennî sûretinde îrâd eyledi. Zira husûlu maktû' değildir. Belki meşîyyet-i Hakk'a müfevvezdir. Ve Kur'an'da gelir; ⁹⁶¹والله يقبض و يبسط Pes kâh olur ki kabza med ider. Şöyle ki bastan ümîd kesilir ve belki niceler dünyadan inkıbâzla intikâl ederler. Velâkin mahdûddur. Zira eser-i gazab müntehî olmamak bi-hasebi'z-zâhir küffâre göredir. Mümine ya dünyada ya âhiretde ferc u inkişâf vardır. Velâkin herkesin istidâdına göre ve hâl-i mikdarıdır. Ve kalbe göre inkişâf tecelli tarîkiyledir. Zira tecellî hasebiyle âlem-i gaybdan nutk ve tekellüm hâsıl olur, gerekse bu nutuk lisâna gelsin ve gerek gelmesin. Ve belki hakâyık ve ulûm-ı garîbenin izhârı memnû'dur. Meğr ziyâde kâbil ve müsteide göre ola. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

⁹⁵⁹ İbretler işin sonundadır. Bil ki Allah en iyi bilendir.

⁹⁶⁰ Bizi hüzünden uzaklaştır ve rahatlat ey Bilal.

⁹⁶¹ Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. (Bakara 245)

جولقیء سر برهنه می گذشت

با سری بی مو چو پشت طاس و طشت

Cevlakî, cevâlakî'den muhaffefdir. Cevâlık, sahâif vezninde, cüvâlıkın cemidir, zamme ile. Gerçi Arabî'de ceme nisbet olunmaz. Fe-emmâ istimâl-i Acem üzerine hûrî kabilindendir. Yani cem müfred gibi istimâl olunmuşdur. Zira cevâlık fethi ile, hırkada şâyidir ki müfred murâd olunur. Aslı çuvallar demektir. Zira cüvâlık, zamme ile, çuvâl manasınadır. Ve câizdir ki zamme ile olan cuvâlîka mensûb ola. Velakin cüvâlıkîde cim tahfif için meftûh okunur. Cüvâlıkî hakîkatde mutasavvifeden ol tâife-i mezkûredir ki çuvaldan hırka giyerler ve sakalların tıraş ederler. Bunlara kalanderiyye ve hayderiyye derler ki Şeyh Haydar'a mensûb olup boyunlarında demir halka götürürler ve sâir bunlara müşâbih olan ışıklar fark-ı dâlledendir ki şer'ın ne zâhirine ve ne bâtınına intisâbları yokdur. Zira iddiâ etdikleri bâtın tarîk-i şer'dan olmayıcak zâhirleri gibi merdûddur. Burada cavlakî ya mutlaka hırkâ-pûş veyahud husûs üzerine çuvâl-pûş olan tâife murâd olunur. Zira ser-i berehne olmak bu makûlelerin âdetidir, [408] mutlaka hırka-pûşun değil. Tâs marûf kabdır ki Türkî'de dahi mustameldir. Nitekim letâifde gelir;

Tâsalandı, tâs alındı diye çün hamâmda,
Sonra hamamcı tâsını saydı çıkıdı tas tamam.

Aslı tassdır, teşdîdle. Sonra işbâ' olunmuşdur. Vetaşet, şın-ı muceme ve mühmele ile taşdır. Şının biri tâya ibdâl olunmuşdur. Nitekim Kâmûs'da musarrahdır ve Ahterî'de gelir ki büyük tassdır. Ve Nimetullâh'da tâs. Lakin ve ana benzer ne vâir ise demişdir ve Halîmî'de taş legen'dir demiş.

Mana-yı beyt budur ki; başını çıplak bir hırka-pûş veyâhud husûs üzerine cevâlıkı ışıklarından bir kimse bakkal dükkânı önünden geçti, ol hâlde ki başının kılı yok idi. Hemân tas ve legen arkasına benzerdi. Nitekim kabak başlı derler teşbih tarîkiyle. Ve bu mana gerek o cavlakînin hakîkatte kel olmasıyla olsun ve gerek pîrlîkten veyâ bazı avârizdan başının kılı dökülüp kel sûretinde olsun, pes aşağıda hitâb-ı tûtîde kel ıtlâkı iki takdîr üzerine dahî sahîh olur. Zira ya hakîkate mahmûl olur ki illet-i marûfedir. Veyâ mecâza mahmûl olur ki onun gayrıdır. Bunda işâret vardır ki sâlik bir tenezzül ve zilzâl ol gâm-ı bâl ve inkılâb hâlde iken kasâveti nihâyete resîde olup bir tecerrüd ehline rast gelip onun yüzünden maksûdun hâsıl olduğun beyândır, merd-i nakkâ gibi. Zirâ hikâye-i mezkûrenin kıyâs-ı nefis-i adem-i cevâz için musavvak

⁹⁶² Avam, değerli inciyi nereden bilsin. Ey Hafız, dürr-i yektayı havastan başkasına verme.

olması zikr olunan manaya münâfi değildir. Zira her kelâmda işâret-i kesre vardır. Ve cavlakînin dükkân önünden mürûru delâlet eder ki bakkâlin ve kezâlik merd-i sâlikin istidâdı kemâlde idi ki maksûd ayağına geldi. Ve terakkîye bahâne zuhûr eyledi, Şems-i Tebrîzî Mevlanâ hazretleri ayağına geldiği gibi. Nitekim bâlâda tafsîl olunmuştur. Ve bu maksûdun husûlu tecerrüd yüzünden oldu. Nitekim ser-i bî-mû ana delâldir. Ve tâs u taşte teşbîh delâlet ider ki tecerrüd-i metîn ve kavî gerekdir. Şöyle ki; kevneyne lemha kalsa nâkıs olur. Ve bir remz dahi budur ki, kalb-i metîn ve mücerrede hırs u hased ve emsâli sıfât-ı rezîle zafer bulamaz, mûr ve mûş ve emsâli tasa rahne vermeye kâdir olmadıkları gibi. Li-muharririhî;

Oldun ise çü tâs u taşt-ı metîn

Sana tesir eylemez meyyitin [409]

طوطی اندر گفت آمد آن زمان

بانك بر درويش زد كه ای هی فلان

Bânk, âvâz-ı kuvâ ki Arabî'de sayha ve Türkî'de ün derler. Ey, fethle ve kesrle harf-i nidâdır. Hey, aslında ey'dir. Ha hemzeden bedeldir. Burada ey mutlak tenbîhde mustameldir. Pes, hey tekîd için olur. Mahkîdir ki, Yusuf-ı Acemî cezbe-i kaviyye hâlinde iken halvethanesinden taşra çıkıp ya felan ya filân deyip kimse cevap vermeyecek bir kelb bulup hey kelb dedi. Bu sebebden ol kelbe cemi kilâb münkâd oldular. Zira Yusuf'un hâli onun üzerine vâki olmuş idi. Ve câizdir ki hey aslında hâ ola ki Arabî'de tenbîh içindir. Ve câizdir ki hey harf-i nehy ola, acele etme manasına. Nitekim Nimetullâh'da musarrahdır. Bu suretde muahhar itibar olunur. Takdir-i kelâm ey fülân hey demektir. Fülân, zamme ile ve mücerred ani'l-lâm esmâ-i insândan kinâyedir. Anınçün fülân bin fülân denilse ibn'den hemze sâkıt olur. Zira alemeynden kinaye olan kelimeteyn beyninde vâki olmuşdur. Ve lâmla el-fülân diye istimâl olursa insandan gayrı üzerine ıtlâk olunur. Nitekim fi'l-mâddeti'l-fülâniyye derler. (Ve kavâidü'l-Farsda gelir ki, hey tenbîh içindir, nehy makamında müstameldir. Meselâ; خاک پایش بوسه کردم گفت هی Yani ayağı toprağını öpdüm, dedi, hey yani nehyeyledi. Ve Nimetullah'da gelir ki hey harfi nehydir, acele eyleme demektir.)

Mana-yı beyt budur ki; tûtî ol vaktde yani cavlak-ı ser-berehne dükkân önünden mürûr ederken ol dervîş-i hırka-pûş veya çuvâl-ı ber-döşek üzerine sayha edip dedi ki, ey fülân, yani ey dervîş, Zeyd meselâ. Veyâhud ey kişi acele etme. Zira sana cüz'i sözüm vardır. Bundan zâhir olur ki cemi eşyâ arasında münâsebet vardır. Gerek celî ve gerek haff. Şöyle ki hekim-i murâkib ol münâsebeti mütâlaa eylese idrâk eyler. Zira tûtî kendi mücânîs ve münâsibini görmedikçe güftâra gelmedi ve sırr-ı münâsebeti İmam Gazalî kuddise sırruhûya gelince taarruz etmemişdir. Ol dahi

cüziyyet vechi üzerine îrâd eylemiştir. Nitekim bir gün Kudüs-i Şerif’de bir hamâme ile gurâb gördü ki biri birine mülâsık ve munzam ve müste’nis dururlar. Sırr-ı münâsebete zâhib olmak ile bu ikisinin ictimâi elbetde aralarında cihet-i câmia ve münâsebet-i hâfiye üzerine mebnî olmak gerekdir deyip eliyle ikisine işâret etdikde yerlerinden hareket etdiler. Gördü ki ikisinde dahi a‘rec vardır. Yani ayaklarında illet olup leng olmak münâsebetiyle müctemi [410] olmuşlardır. Ve hurûfî taifesi zikr olunan münâsebeti iki isimden dahi tirâş ederler. İbrahim ve İsmâil lafızlarında sırr-ı erbâin ve gayrı gibi. Elhâsıl illet-i inzimâm lâbüd vücûh münâsebetinden bir veche üzerine dâirdir. Münâsebet-i zâhire olmadığına bakıp çe münâsebet demek gerekdir. Ve bundan fehm olunur ki, sâlike tenezzül vâki oldukda her hâlde murâkebe üzerine olmak gerekdir. Nitekim tûtî dükkan önünden mürûr edenleri mütâlaa ve teferrüde fırsatı fevt etmemekle âhir murâkebesi müntic oldu. Anınçün Nef’î şiirinde gelir;

Feyz bir demdir erer Adem’e zinhâr o demi
Böl ne bu âleme, ne âlem-i ferdâya deġiş

Ve bundan ahz olunur ki inkibâz hâlinde olan kimseye muharrik-i kuvâ olmadıkca inbisât gelmez. Zira bâtını hamûd üzerinedir. Nitekim bâd-ı şedîd esmedikce deryâda mevc olmaz. Zira zâhiri rükûd üzerinedir. Ve cemi harekât müharrekât üzerinedir, eflâk ve heyâkil-i ulviyye ve tedâvir-i evciyyenin harekâtı cevâhir-i mücerrede üzerine mebnî olduğu gibi. Hubût-ı rîh ve emsâli dahi buna kıyâs oluna. Ve lâkin her muharrik mebd-i evvele müntehî olur. Anınçün ârifler urve-i tevhîde taalluk edip her hâlde hâmûş olurlar. Hatta bir kimseyi bir maslahata gönderseler, ol dahi istibtâ eylese, niçin geç geldin ve sebebi ne oldu demezler. Hükm-i vakte ve fâil-i mutlaka nazar ederler. Meġer ol emr-i ârıza-ı bâ-husûsa vukûf için suâl ederler. Zira cüziyyâta vukûf muktezâ-yı nübüvvet ve velâyetden değildir. Anınçün Kur’an’da gelir; بی و لا بکم و ما ادری ما يفعل ⁹⁶³ Ve beyt-i Mesnevî’den ahz olunur ki tûtî, ol dervîşe bilâ talîm hitâp etmiş ola. Velâkin mübâlaġaya mahmûl ve temsîle dâirdir. Zira tûtîde insan gibi şûûr ve idrâk ve mutlaka tekellüme iktidâr yoktur. Ve illâ talime muhtâc olmazdı. Nitekim Şeyh Sadî Bustan’da getirir;

بنطق است و عقل آدمی زاده فاش   چو طوطی سخن کوی و نادان مباش ⁹⁶⁴

Yani gerçi tûtîde *yezîdî* olmayanın gayrıda nutk vardır, velâkin talîmullâhdır. Ve kelâmının fehvasına dahi idrâki yoktur. Zira hayvân-ı lâ-yu’kaldır. Ve illa nutk ve akl ile fâş ve meşhûr ve mümtâz olan insanla beraber olmak lâzım gelir. Li-muharririhî;

⁹⁶³ Bana ve size ne yapılacağını bilmem. (Ahkaf, 9)

⁹⁶⁴ İnsanoġlunu konuşma ve akıl ortaya çıkarır. Tuti gibi konuşan ve bilgisiz olma.

Tûtf güyâ ise de nâdândır

Kim taakkul sıfat-ı insândır [411]

از چه ای کل با کلان آمیختی

تو مکر از شیشه روغن ریختی

Âmîhten, karışmak manasınadır. Meğer, şâyed manasınadır ki temenni ifâde eder.

Mana-yı beyt budur ki; ey kel dervîş ne sebebden kel olanlara karışdın? Yani anların idâd ve zümresinden olup böyle kel düşdün? Sen şâyed gül yağı şişesin dökdün, yani senin kel olduğun benim gibi gül yağı şişesin dökmen ile başına darb olduğunun sebebden midir? Ve bunda beyt-i sâbıkda işâret olduğu üzere ser münâsebetine rezm vardır. Maksûd dervîşin hâlini kıyâs-ı nefsdan sonra arada olan sohbeti zikr olunan cihet-i câmia üzerine binâdır. Zira nûkâtta müzâheme yoktur. Ve ebvâb-ı meânî sevânî ve sevâlis ve rumûz ve işâret meftûhdur. Nitekim Mevlâna buyurur; بیت من بیت نیست اقلیمست⁹⁶⁵, yani eğerçi benim beyt-i şiiirim beyt-i süknâ gibi bi-hasebi'z-zâhir tenk görünür. Velâkin iklim gibi vâsîdir. Zira hakâyık ve nûkâtına nihâyet yoktur. Şöyle ki bir beyti bir kitap etmek olur. Nitekim evvel-i Mesnevî'den on sekiz beyt bir cild itibâr olunmuşdur. Ve sîga-ı temennî delâlet eder ki, insânın bir husûsda ilm-i kâtu olmadıkça kıyâs edip hüküm câiz değildir. Zira gâye hükümdür. El-hâsıl kıyâsın sıhhati illet-i hükm üzerine vukûf ve ittîlâ ileldir. Bu maddede ise o bu kadar mutlak zann ise mamûlun bih değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ان بعض الظن اثم⁹⁶⁶ Pes, tûtînin kıyâsı sahih olmadığı gibi kalbin kıyâsı dahi sahih değildir. Zira kalbin muayyeb olduğu ifsâd ve istidâdladır ki nefis ü tabiatın galebesindendir. Bu ise hakikatde aybdır. Fe-emmâ bazı ayb sûretinde nesne vardır ki, filhakîka aybdan ma'dûd değildir. Belki avâm-ı nâsın itikâdına göre aybdır. Meselâ tecerrüd ehlinin hâli anların yanında menfûrdur. Gerek evvel tecerrüd ehlinin zahirinde fi'l-cümle ta'yîbe sâlih nesne olsun, gerek olmasın. Pes ayb-ı zâhir ayb-ı bâtın gibi değildir. Belki ikisinin miyânında fârûk vardır. Ve kezâlik nice uyûb-ı bâtına vardır ki esbâbda müttehid değildir. Belki her biri bir emr üzerine mebnîdir ve nice ahkâm vardır ki bî-esbâbdır, yani bekâ itibârıyla. Zira hükmün bekâsı sebebin bekâsından müstağnîdir. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Li-muharririhî;

Hüner-i pâkle tehallîden

Bulsa bir bî-hüner [412] kaçanki ayâs

Sû-i zanna düşüp hüner ehlinin

Kendi nefesine ayâr belki kıyâs

ازقیاسش خنده آمدخلق را

کو چه خود پنداشت صاحب دلق را

⁹⁶⁵ Benim evim ev değil, ülkedir.

⁹⁶⁶ Zannın bir kısmı günahdır. (Hucurât 12)

Kıyâs, lügatde bir nesneyi âher nesne ile takdîr etmeye derler. و عليه قدره على مثاله و المقدار. ⁹⁶⁷ Mıkyâs, Mısır'da mıkyâs ki ümmü'l-kıyâs dahi derler. Zira bir taşdır. Gerekdir ki Nîl-i mübârek üzerine vaz olunmuşdur. Suyun izdiyâd u intikâsını anınla bilirler. Ol sütûn-ı sengîn aslında haşeb idi. Nitekim ⁹⁶⁸ استوى الماء و الخشبة misâli ana dâldir. Sonra taşa tebdîl olunmuşdur. Li-muharririhî;

Ne aceb turfe nesnedir mikyâs   Ki anınla bilinir hasb-ı rehâ
Kemerin geçmese ger bir yıl nîl   Döndürür kaht-ı Arab üstüne rahı

Ve şer' de fer' i asl ile illet hükümde tesviyedir. Yani hükmü asldan fer'a illet-i müttehîde ile ta'diyedir. Halk, burada mahlûk manasınadır ki hande karfinesiyle insân murâd olunur. Kıyâsla ceminde letâfet vardır. Zira halk aslında takdîr-i mustakîme derler. Sonra tereküb-i eczâ ve tesviye-i ecsâmıda istimâl olundu. Sâhib, mülâzım manasınadır. İnsân ve hayvân ve zaman ve mekân ve kezâlik sohbeti bedenle veyâ inâyet ü himmetle olmaya şâmilidir. Velâkin örfde kesret-i mülâzemet şartdır. Yani eğerçi sahib-i Lügat'de olana dahi itlâk olunur. Fe-emmâ örfde mülâzemet-i kesîre ve sohbet-i vafire gerekdir ki nitekim mahallinde mübeyyendir. Delk, dervişler hırkası. Nitekim Gülistan'da gelir; ayn;

دلقت بچه کار آید و تسبیح و مرقع ⁹⁶⁹

Bu nazmda olan atfdan ahz olunur ki delk murakkânı gayrıdır. Zira murakka aslında yamalı hırkadır. Nitekim bazı Hindî'ler giyerler ve lakin mutlak hırkaya dahi murakka demek şâyidir. Zira rak'a manasından tecrîd olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; tûtînin kıyâs-ı nefis etmesinden orada hâzır olan kimselere hande geldi. Yani güldüler ki sâhib-i hırkayı kendi gibi zann eyledi. Yani kendi gül yağı şişeleri dökmek sebebiyle darb olunup kel olduğu gibi dervîşi dahi bu kabilden sandı. Velâkin zannı fâsîd ve kıyâsı kâsîd idi. Ve câizdir ki hande teaccübe mahmûl ola. Zira dahk teaccüb üzerine ve teaccüb dahi nutk üzerine müterettibdir. Dahkin umûr-ı garîbeyi idrâkden hâsıl olan infîâl ve teaccüb umûr-ı garîbeyi idrâk ve nutk mutlaka idrâkdir. Pes infîâl-i mezkûr idrâk-ı mukayyed ile mestûr üzerine müteferridir. Müsebbibin sebep [413] üzerine teferru'u gibi. Ve idrâk-ı mukayyed dahi idrâk-i mutlak üzerine müteferri'dir. Hâssın âmm veyahud mukayyedın mutlak veya cüzînin küllî üzerine teferru'u gibi. Bunda işâret vardır ki mezâhir-i eşyâda tefâvüt ve ahkâm-ı esmâda tebâüd

⁹⁶⁷ Bir şeyin başka bir şeye kıyas etti, benzerine ve miktarına göre takdir etti.

⁹⁶⁸ Su ve tahta denkleşti.

vardır. Alem-i ceme göre olan ittihâd âlem-i farka göre olan ihtilâfî münâfî değildir. Ve herkesin hâli âhere kıyâs olunmaz. Hatta demişlerdir ki, bir kimse cemi eşyâdan kendi mutâd olduğu tesbîhi istimâ‘ etse keşfi sahih değildir. Zira her mazharın ism-i mahsûsu vardır ki ol ismin yüzünden vird-i mahsûs ile zikr ve tesbîh eyler. İkisini biri birine haml etmek dürüst olmaz. Sair ahvâl dahi buna kıyâs oluna. Ve bir işâret dahi budur ki hâzır olan halk ile murâd, kuvâ-yı ruhâniyedir ki âlem-i halkdandır. Zira rûh mahlûk olacak ana tâbi olan kuvâ dahi mahlûkdur, mütehayyile ve mefkûre ve hâfıza ve zâkire ve âkile gibi. Ve kuvâ-yı hissiyye dahi bunlara tâbidir, bâsıra ve sâmia ve şâme ve zâika ve lâmise gibi. Ve bu kuvâ-yı mutlaka rûh-ı bedenden müfârekat etmedikce dükkân-ı vücûdda hâzırlardır. Ve bunlar tûtî-i kalbden sâdır olan kıyâs-ı nefsdan teaccüb eylediler. Ve kalbi bu husûsda tekzîb kıldılar. Zira kıyâsı merâtibe-i cehlden nâşî idi. Husûsan hod lafzından tırâş olunur ki kalbde dahi şirk-i vücûd var idi ve enâniyetden halâs olmamış idi. Anınçün butûna düşdü. Bade-zâ bu beyt ve kezâlik ebyât-ı âtiye delâlet eder ki dâstân-ı nuhestîn ile bu hikâye arasında sebab-i irtibât ve cihet-i câmia kıyâs-ı mezkurdur. Zira dâstân-ı nuhestin kıyâs üzerine hatm olunmuşdur. Li-muharririhî;

Maraz-ı kalbe var ilâc eyle
Fikrinin yok neticesi asla

Nice bir illet ile ola sakîm
Her kıyâs gelir sonunda akîm

کار پاکانرا قیاس از خود مکیر

کرچه مانند در نبشتن شیر و شیر

Pâkân, tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb ve tahliye-i rûh tahliye-i ser edenlerdir ki âlâyiş-i mâsivâdan mutlaka mutahhar olmuşlardır. Nitekim, لا یمسه الا المطهرون⁹⁷⁰ ana dâldir. Zira memsûs olan hüviyet-i zâtiyyedir ve tehâret onun tahtında merâtibe göredir. Zira cemî merâtibe taalluk levsdan ma‘dûddur, فان مقام الادب لا يتحمل فوق هذا⁹⁷¹ Ve demişlerdir ki, tehâret-i esrâr zâtiye ve tehâret-i nefis u tabîat arzıyyedir. Pes lâzım olan tathîr-i nefis ve tabîatdır. Zira esrâr tathîr etmek hâsıl-ı tahsîldir. Ve tathîr hakîkatde Hakk’ın sıfatıdır. Nitekim ille’l-mutahharûn ve kezâlik sıbgatullah ana işâret eder. Mând, mütekaddimîn itibârı üzre mânisten lafzından müştakdır, benzemek manasına. Misl ü nazîri yok diyecek yerde bî-mânend derler. Ve müteahhirîn itibârı üzere mânden lafzından me’hûzdu. Nebeşten, ve nüvişten ve nüvisten yazmak manasınadır, kitabet gibi. Şîr ü şîr ikisi bile şîn-ı mu‘ceme iledir ki biriyle murâd arslan ve biriyle dahi sütdür. Ve bazı nüshada ikisi bile mühmele ile düşmüşdür ki birinin manası sarımsak ve birinin dahi tokdur.

⁹⁶⁹ Yamalı hırka ve tespih ne işe yarar?

⁹⁷⁰ Ona ancak temizlenen dokunabilir. (Vâkıa 79)

⁹⁷¹ Anla ve farkına var ki, bundan fazla söz söylemeyi edeb makamı taşıyamaz.

Mana-yı beyt budur ki; âlâyiş-i mâsivâdan bi'l-küllîye pâk u tâhir olanların kârını kendi nefsinden kıyâs tutma. Gerçi kitâb u imlâda şîr ve şîr mu'ceme ile veya şîr ü şîr mühmele ile biri birine benzer. Ve manada bir kıyâs olunur. Velâkin aralarında hattı vardır ki hakikatde manaları tefâvüt üzerinedir. Nitekim işâret olundu. El-hâsıl kitâbda olan müşâbeheden manada muvâfakât lâzım gelmediği gibi beşeriyetde olan mümâseletden dahi hakikatde münâsebet lâzım gelmez. Pes nâ-pâki pâk üzerine kıyâs etmek kıyâsu maa'l-fârukdur. Zira pâk olan nefisle dâirdir ve beynehümâda bûn-ı baîd vardır. Ve bu manayı tasrîh edip Kur'an'da gelir; يأكل الطعام ويمشى في الأسواق⁹⁷² Ekl ü şürb ü kesb-i meâş için esvâkda hareket etmek risâleti münâfidir. Pes çünkü nübüvvet iddiâ eder, ne vechile hâli bizim hâlimize muhâlif değildir. Ve belki bizimle umûr-ı beşeriyede müşterekdir, dediler. Cevâbında gelir; من مرسلين لانهم ليأكلون الطعام ويمشون في الاسواق⁹⁷³ Yani irâd etdikleri mana nübüvveti mâni ve münâfi değildir. Zira nübüvvet ve velâyet atâ-ı İlâhî makûlesindedir. Husûsan ki fezâil-i beşeriyeye ve melekât-ı melekiyye ile ittisâf hasebiyle bâtının teheyüü ve istidâdı vardır. El-hâsıl bedeninin umûr-ı zâhire ile ittisâf ve cesedin ahvâl-i beşeriyeye taalluku bâtının tecerrüd ve Hak'dan ahzına mâni değildir. Zira insan zü'l-vecheyndir ki mülk ve melekûtu câmidir. Pes, resm-i [415] harfide müşâbeh-i zâhireye nazar olunmadığı gibi resm-i fiilide dahi muvâfakat-ı sûriyeye iltifât olunmaz. Nitekim Yunus Emre kuddise sırrihû kelimâtında gelir;

Evliyânın gönlünden şeyullah kesme kim
Sana himmet eyleyen ol gözle kaşı değil

Yani göz ve kaş ve sâir avârız-ı resmîyeye bakıp mağrûr olma. Zira evliyâda bunun mâverâsından dahi iş vardır ki gönül hâlidir. Pes gönül hâline nazar eyle ki anda iştirâk yoktur. Zâhire nazar eyleme ki kâfir ve mümin anda berâberdir. Ve zât u sıfât-ı zâhirede iştirâk-i mana ve hâlde iştirâki müstelzem olmadığı gibi umûr-ı tâbiada dahi iştirâk böyledir, libâs ve kisve gibi. Yani nice kisvede müşterekleri vardır ki biri ehl-i kâl ve biri ehl-i hâldir. Pes ol ehl-i kâl olan kimse ehl-i hâl olana bakıp bu dahi benim gibi ancak demek hatadır. Zira onun gibi olduğu kisvededir, hâlde değil.

جمله عالم زين سبب كمراه شد

كم كسى ز ابدال حق آگاه شد

Âlem aslında alemdir, fetheteyn ile, vücûd-ı Hakk'a nişân manasına. Elif, işbâ içindir. Sebeb, aslında hurma ağacına çıkdıkları habile derler. Sonra anınla gayre tevessül olunan nesneye

⁹⁷² Bu ne biçim peygamber! (Bizler gibi) yemek yiyor, çarşıda dolaşiyor. (Furkan 7)

⁹⁷³ Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler çarşılarda dolaşırlardı. (Furkan 20)

ıtlâk olundu. Ve şeriatde bir hükme vusûle tarîk olan nesneden ibâretidir ki ol hükümde müessir olmaya. Nitekim Kur'an'da gelir; جزاء بما كانوا يعملون⁹⁷⁴ Yani a'mâl cezâyâ sebebedir, yoksa illet değildir. Pes cennete duhûl fazlullahdır, cehenneme duhûl adlullah olduğu gibi. Gümrâh, azgındır zâl gibi. Zira güm, kâf-ı Acemînin zammıyla, nâ-bedîd ve zâl ve zâyi demektir. Dalâlet gibi ki aslında kasddan meylidir, Sonra dinde sevâbdan adûl için istiâre olundu. El-hâsıl yolu azmak ve yolun yavu kılmakla azgınlıktan tabîr olundu. Zira ikisinde dahi kasddan adûl vardır. Kâle tealâ; فاین تذهبون⁹⁷⁵ Avâm-ı nâs gümrâhı makâm-ı medhde istimâl ederler. Meselâ felan dâirenin şenliği ve gümrâhlığı vardır, derler. Velâkin galat ve ma'kûsdur. Zira tefe'ül tarikiyledir. Mekân-ı mühlikeye mefâz olduğu selîm ve habeşîye kâfûr ve tâuna mübârek ve lâ yerine hayır derler, hilâfın demezler. Kem, kâf-ı Arabî'nin fethiyle, nâkısıdır. Mecâzen az nesneye de kem derler. Zirâ çoğa nisbetle nâkıs gibidir. Eğerçi ki zâtında kâmildir, bedelin cemidir [416] fetheteynle, bir nesnenin halefi manasına. Abdâl bir kavmdır ki, Allah tealâ arzı anlara ikâmet eder. Yani sebab-i intizâm-i ahvâl-i âlem ve medâr-ı husûl-ı umûr-ı Benî Adem'dir. Yetmiş neferdir ki kırkı Şam'da ve otuzu gayrı bilâdda sâkin olurlar. Anlardan biri vefât eylese sâir nâsdan birini onun yerine bedel vaz olunur ve mekânına ikâmet kılınır. Ve Hüseyin-i Meybedî Fevâtih nâm kitâbda îrâd eder ki abdal yedi aded şahısdır. Bazılar bu yedi şahsın kutb u imâmân ve evtâd-ı erbaadır demişler. Vech-i tesmiye budur ki, bunlardan biri dünyadan intikâl eylese çihilden yani kırkdan biri yerine bedel olur. Ve kırk dahi üç yüzden biriyle tekâmül ve üç yüz dahi sülâhâ-ı müstaidînden biriyle tetmîm olunur. Demişlerdir ki, abdâl bir yerde mukîm olmazlar, meğer hasta olalar. Şam'da tavattunları seyr ü hareketlerine mâni değildir. Ve Şam'da Şamât yani Şam etrâfında olan bilâd-ı meşhûre dahi dahildir. Zamân-ı resûl aleyhisselâmda kutb-ı abdâl Isâmüddîn el-Karânî idi ki Üveysü'l-Karânî'nin ammîdir. Bunun hakkında hadîsde gelir; انى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن; Isâm teveffâ etdikde Mekke ve Yemen miyânında bir karyeden Ahmed bin Ata ki İbn Atâ demikle şöhret-yâbdır, yerine bedel oldu. Ve Bilâl-ı Habeşî raziyellahu anh dahi zaman-ı resûlde büdelâ-yı seb'adan idi, demişler. Sual olunursa ki zaman-ı risâletde resûllullahdan gayrının kutbiyyeti ne vechledir? Cevab budur ki, kutbiyyet-i kübrâ makâm-ı resûlallaha mahsûsdur. Zamânında olan kutâb ser asker makûlesidir. Zira her tâifeye husûs üzerine reis nasb olunmuşdur. Ve abdâl hakkında ehâdis-i kesîre vardır. Demişlerdir ki, hadîs-i abdâl tevâtüre bâliğdir. Pes vücûd-ı abdâl maktûdur. Eğerçi ki bazı ehl-i inkâr bu husûsda müzâyaka gösterirler. Zira esrârdan âgâh değillerdir. Lâ-cerem beyt-i Mesnevî'de dâhil olurlar. Suâl olunursa ki Şeyh Ebu Saîd'in bu rübâisinden ve anda münderic olan abdâldan murâd nedir ki gâyet mu'kad add olunmuşdur. Ve ol rübâî budur ki zikr olunur;

⁹⁷⁴ Yaptıklarına karşılık olarak. (Secde 17)

⁹⁷⁵ Nereye gidiyorsunuz? (Tekvîr 26)

Cevâb budur ki, hûrâ kara gözlü demektir, melâhetden ibâretidir. Kemâl-i melâhet ise enbiyâ [417] ve evliyâdadır. Zira nûr zâta ve tecellî sıfata mazharlardır. Pes, bunlar mahbûb-ı hakîkinin nezâresine saf urdular. Zira cemi eşyâda nûr-ı cemâli mütaalaya kâdirler ve hakâyık-ı esmâyı mükâşefeye mâliklerdir. Rıdvandan murâd mutlaka melâikedir ki rızâ ehlidir. Nitekim ⁹⁷⁷لا يعصون الله ما امرهم و يفعلون ما يؤمرون nazm-ı kerîmi ana dâldir. Zira saht isyânda ve rızâ taâtindedir. Velâkin imân-ı bi'l-gâlip ehli olmakla esrâr-ı ilâhiyeye vâkıf değillerdir. Çünkü bazı esrâra fi'l-cümle vâkıf olalar, teaccüb eylerler. Zira teaccüb eyleyen ekser el ile urur. An hâl-ı siyeh dediği budur ki, kâğıd üzerine nokta vaz eylesen tahtında beyâz nokta müteayyin olur. Siyah nokta nûr-ı âlem ve beyâz nokta nûr-ı ilâhîdir ki onun zuhûru siyeh nokta gibi olan âlem iledir. Ve siyeh nokta gibi olan âlemin vücûdu ak nokta gibi olan nûr-ı ilâhî iledir. El-hâsıl Hak'ın zuhûru âlem ile ve âlemin vücûdu Hak'la kâimdir. Anınçün mutarraf dedi. Zira mutarraf mefûl sigâsı üzere ibrişim-i ridâdır. Âlem ise Hak yüzüne ridâdır. Abdâl-ı müminîne işâretidir ki esrârı adem-i ihâtalarından nâşî kâfir oluruz diye havflerinden ellerin mushafa ururlar ve şeriâtin zâhirine temessük ederler. Pes bunlara abdâl demek adem-i ihâtalarına göre ve hakâyıkın zuhûrunda tebeddül ve teğayyürlerine binâendir vallahü âlem.

Mana-yı beyt budur ki; cümle âlem halkı kıyas-ı nefis yüzünden azmışlar ve tarîk-i dalâle düşmüşler. Az kimse abdâl u ricâlullahdan âgâh olmuşlardır ki anlar kıyâs-ı nefsdan halâs olanlar ve ahvâl-ı bâtinayı mütaalâya yol bulanlardır. Pes, kıyâs-ı nefis marifete mânidir. Ve kıyâs-ı nefse bâis olan hicâb beşeriyetidir. Ve câizdir ki killet-i ademden kinâye ola. Yani ehl-i âlemden kimse ehlullâha muttali olmadı. Zira ehlullaha muttali olan yine ehlullahdır. Veyâhud Hak'ın tarif ettiği abd-i mümindir. Ve bu manaya delâlet eder ol hadîs-i kutsî ki gelir; قبائى لا يعرفهم غيرى; Velâkin ehl-i velâyet ile ehl-i tarîfin farkı budur ki tarif eamdir. Zira âgâh olur ki mertebe ile olur. İki dahi nâdirdir, yani zuhûr hasebiyle. Zira her asırda yüz yirmi dört bin velâyet ehli mevcûddur ve bunların vücûduna göre dahi tarîf ehli vardır. Ve illâ istihlâf munkatı olmak lâzım gelir. Tarîf-i imân hâssa mevkûfdur ve imân [418] dahi ayâne

⁹⁷⁶ Huriler sevgiliyi görmek için saf tuttular. Rıdvan (melek) şaşırarak ellerinin içini birbirine vurdu. O siyah ben o yanaklara örtü olunca abdal korkusundan elini mushafa vurdu.

⁹⁷⁷ Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler ve neye de memur edilirlere yaparlar. (Tahrîm 6)

⁹⁷⁸ Kubbenin altında kimsenin bilmediği dostlarım vardır.

⁹⁷⁹ Onları başkaları tanımaz, ancak ben bilirim.

tarîkdir. Pes bu dünyâ muhîb ve mahbûbdan hâlfî değildir. Eğerçi ki ekser-i nâs kıyâs ile galata düşmüşler ve evliyâyı teşhîs etmeden kalmışlardır. Meselâ bir velîde kesret-i nikâh görseler kendileri gibi şehvete haml ederler. Demezler ki kesret-i nikâh hasâis-i nübüvvet-i velâyetdendir. Zira urûka dem yerine nûr-ı ilâhî mümtelî olup ziyâde kuvvet bulurlar. Acvâmın kuvveti ise dem üzerine dâirdir. Pes dem âlem-i fâniden olmakla andan hâsıl olan kuvvet dahi fânîdir. Nûr ise âlem-i bâkîdendir. Zira sıfat-ı Hak ve sıfat-ı mûmindir. Bunun üzerine sâir ahvâli dahi kıyâs eyleye. اللهم ارنا لاشياء كما هي واجعلنا من اهل نورك⁹⁸⁰

همسرى با انبيا برداشتند

اوليا را همچو خود پنداشتند

Hemser, hem, zebân-ı Fârisîde muvâfakat içindir. İki kişinin yürümekte ayakları birine birine uyuşsa onlara hempâ derler. Başları uyuşsa hemser ve yolları uyuşsa hemrâh derler. Sâir muvâfakat bulunan mevâzi dahi böyledir. Hemser lisân-ı Fârisî'de menkuhiye derler. Türkî dilde başı berâberi hatunudur, derler. Burada mutlaka berâber manasınadır. Aherinde yâ masdarıyedir. Enbiyâ, nebînin cemidir. Nübüvvet velâyet üzerine mebnî bir emrdir ki tarîk-i mahsûsla Hak'dan ihtiyârdır. Risâlet-i nübüvvetde dahildir. Zira nübüvvet eamdir. Pes burada murâd enbiyâ ve mürselîndir. Nübüvvet cânib-i halka, velâyet cânib-i Hakk'a nazırdır. Nebînin nübüvveti ulûm-ı şeriate göredir ki halkın zarûreti mikdarını tecâvüz etmez. Velâyet-i ulûm hakîkate göredir ki nâ mahsûsdur. Velî denilmek Hakk'a velî ve kurbü cihetindedir. Pes nebînin velâyeti nübüvvetinden efdaldır. El-hâsıl velâyet için rütbe-i aliyye ve nübüvvet için fazilet-i azamî vardır. Her biri makâmına göre fezâildendir. Velâkin biri birine nisbetle tefâvütleri vardır. Velînin velâyeti böyle değildir. Pes velî nebî ile berâber olmak lâzım gelmez.

Mana-yı beyt budur ki; enbiyâ ile hemserlik kaldırdılar ve berâberlik iddiâ etdiler ve evliyâyı kendileri gibi zann eylediler. Yani enbiyâ ile muâsır olanlar enbiyâ ile ve evliyâ ile muâsır olanlar dahi evliyâ ile musâvâta zâhib oldular. Zira gerçi enbiyâ ve mürselîn zamânında evliyâ-ı ümmet dahi vâir idi. Velâkin maksûd anlarla [419] musâvât değil idi. Zira müstakil değillerdi. Belki muâraza etdikleri enbiyâ ile idi. Bu sûrette asâlet-i enbiyâ ve tabîat-i evliyâ ile berâberlik etmiş oldular. El-hâsıl kendileriyle enbiyâ ve evliyâ arasında fark-ı kesîr ve tefâvüt-i azîm var iken cehâletlerinden kıyâs-ı nefis edip rütbede berâberliğe zâhib ve nübüvvet ve velâyeti selb etmek tarîkına sâlik oldular. Maa-hazâ enbiyâ ve evliyâ ile bâtında değil belki zâhirde bile

⁹⁸⁰ Allahım beni eşyanın hakikatine eriştir ve beni senin nurunun ehlinden kıl.

hemserlik yoğ idi. Anınçün resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem hilyelerinde gelir ki, ne kadar tavîlü'l-kadd ile berâber yürüseler yine andan bülend görünürlerdi. Nitekim Hakânî der;

Hâsılı evsat iken kadd-i resûl   Bir tavîl Adem ile yürüse ol
Ne kadar kadd-i bülend olsa o er   Yine bâlâ-ter idi peygamber

Ve rûy-i zemîne sâyeleri düşmezdi. Nitekim Zati der;

Kâmetin ey büstân-ı lâ-mekân pirâyesi
Nurdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi

Ve bu hâlet bazı kümmel-i evliyâda dahi müşâhede olunmuşdur. Zira ekmeliyyet vechi üzere vârislerdir. Pes, mutlaka enbiyâ ve evliyâ ile berâberlik yokdur. Berâberlik iddia etmek bî-basîret olmakdandır. Li-muharririhî;

Cühelâ-ı cihân hakîkatde   Sanki eşyâ içinde mermerdir
Cuhelânın arasında ulemâ   La'l-veş mermer içre muzmerdir

كفته اينك ما بشر ايشان بشر

ما و ايشان بستة خواييم و خور

Güfte, mâziden kısımdır, söylemiş manasına. Beşer manası mürûr etmişdir. Hâb, fetha ile ve vâv-ı resmî ile uyku nevm gibi. Rüyâ nevmde vâki olmakla rüyaya da hâb dediler. Hor, taam, hordenî, yemeğe layık taam demektir. Velâkin horu ter ü ser kafiyesinde irâd ederler, bu mahalde olduğu gibi.

Mana-yı beyt budur ki; enbiyâ ve evliyâ ile hemserlik iddia eyleyen ehl-i âlem söylemiş ve demiş; işte biz beşer ve anlar beşer, biz ve onlar cümlemiz menâm ve taam bestesi ve mübtelâsı. Yani bizde beşeriyet olduğu gibi onlarda dahi vardır. Ve kazâlik biz hâb ve cûd ve sâir ahvâl-i beşeriye ile mübtelâ ve zindegânımız ana menût ve merbût olduğu gibi anlar dahi böyledir. Pes, onların bizden farkı nedir deyip kıyâs maa'l-fâruk etdiler ve zann-ı fâsidleriyle tarîk-ı zalâle gitdiler. İnek dedikleri zu'mlarınca müddeâlarının zuhûruna işâretidir. Şöyle ki ednâ-yı his ve müşâhedeye kâdir olana hafî değıldir, demektir. Ve hâb [420] ve horu tahsîs eylediler. Zira umûr-ı tabiiyyenin muazzamı ve sıfât-ı behimiyenin eşheri olmakla ziyade mahall-i cerhdır. Anınçün melâikede hâb ve hor olmamakla isti'zâm olunurlar. Ve horu hâb üzerine atf eyledi, cem tarîkiyle. Ve illâ hâb hor üzerine mebnîdir. Anınçün riyâzet ehlinin hâbı kalîldir. Zira riyâzet sebebiyle mide imtilâdan hâli ve dimâğ buhârdan pâk ve a'sâb fütûr ve ester-i sâlden sâlim olmakla hâb gelmez. Kesîrû'l-ekl olanların ahvâli ise buna muhâlif ve mugâyir ve ikisinin miyânında fark-ı celî zâhirdir. Bâde-zâ zikr olunan tâifenin beşeriyette müsâvât iddia etdikleri

Kur'an'da mesturdur. Nitekim gelir; ⁹⁸¹ ما اتمم الا بشر مثلنا Velâkin enbiyâ dahi beşeriyete kâillerdir. Nitekim gelir; ⁹⁸² ان نحن الا بشر مسلّم Yani beşeriyet risâleti münâfi değildir. Zira insan cemi hakâyıkı câmi ve cümle fezâili hâvî olmakla zâhiri halkla ve bâtını Hak'la olmaya mâni yokdur. Zira taalluk ve tecerrüd cihetleri muhtelifdir. Ve belki halkla oldukları halde dahi Hak'la kâimlerdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹⁸³ الم نشرح لك صدرك Yani şerh-i sadr sebebiyle Hak ve halkla ve münâcât ve teblîğ ile olmak beraberdir. Pes, küffârın kıyâsı akımdır. Ve kezâlik menâm ve taâm ve şerâbda beraberlik iddiâ ettiklerinde dahi kâziblerdir. Nitekim menâm hususunda gelir; ⁹⁸⁴ عيناى و لا ينام قلبى Anınçün kâhice vuzû etmeden namaz kılırlardı. Ve rüyet dahi böyledir. Yani cihet-i vâhideye ihtisâsı yokdur. Anınçün verâdan dahi kuddâmdan gördükleri gibi görürlerdi. Pes, eğer hâbları ve eğer hâb tealluk eden basarları ve rüyetleri küffârın gibi olmadı. Zira küffârın zâhirleri gibi bâtınları dahi gafletdedir. Ve rüyetleri dahi kuddâma maksûr olduğu gibi kâsırdır. Zira resulullah sallallahu aleyhi ve sellem rüyetleri bazı mesâfeye münhasır değil idi. Belki cihânın cihât-ı erbain seyr ederlerdi. Ve horda dahi kıyâsları galatdır. Zira enbiyânın gıdası nura mütehâvvel ve küffârın nâra mütebeddildir. Zira enbiyâ dâr-ı fenâda âlem-i bekâdadır. Anınçün ehl-i cennet gibi kazâ-ı hâcete muhtac olmazlar. Ve olsalar dahi hükm-i civârla füzalâtından râyiha-ı misk zâhir olur. Maa-hâzâ kalb-i a'yâna kâdirlerdir. Mesela hamrı bi-iznillâhi tealâ mâ-ı tahûr sûretinde tebdîl veya asel-i musaffâ şerbetine tağyîr ve tahvîl ederler. Ve belki ağızlarına aldıkları [421] gıdaları ağızlarında i'dâm ve ifnâ ederler. Şöyleki savmlarına zarar vermez. Ve İdris aleyhisselâm ve gayrılardan menkûl ve me'sûr olduğu üzre müddet-i tavîle ahvâlini enbiyâyâ ve ehl-i inkârın husûsunu dahi küffâra kıyâs eyle. Zira enbiya ve evliyâ arasında cihet-i câmia olduğu gibi küffârla ehl-i inkârın miyânında dahi mâ bihi'l-irtibât vardır. Nitekim erbâb-ı basîrete rûşen ve celî ve her vechle müncelîdir. ⁹⁸⁵ نسأل الله الشهود انه ذوالجود

این ندانستند ایشان از عمی

هست فرقی در میان بی منتهی

İn lafzının müşârün ileyhi mısra-ı sâninin mazmûnudur. İşân, zamîri ehl-i âlemden küffâr ve ehl-i inkâr olup enbiyâ ve evliyâ ile musâvât iddiâ edenlere râcidir. Ammâ, fethateyn ile iftikâd-ı basar ve iftikâd-ı basîret manalarına gelir. Burada murâd sânidir, nedânisten karfinesiyle.

⁹⁸¹ Siz de bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz. (İbrahim 10)

⁹⁸² Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değilim. (İbrahim 11)

⁹⁸³ Göğsünü açıp da genişletmedik mi? (İnşirah 1)

⁹⁸⁴ Gözlerim uyur, kalbim uyumaz.

⁹⁸⁵ Biz şuHûd makamını isteriz. Muhakkak o cömertdir.

Ve Kur'an'da gelir; فانها لاتعمى الابصار و لكن تعمى القلوب التي في الصدور⁹⁸⁶ Yani amâ basar ve basîretde olur. Velâkin amâ-yı basîret yanında amâ-yı basara itibâr yokdur. Şöyle ki fi'l-hakîka amâdan add olunmaz ve ama pûşîde manasına da gelir. وهو عليهم عمى⁹⁸⁷ kavlinde olduğu gibi. Müntehâ, hanın fethiyle. Aslında mübtedânın ma-kâblidir. Burada masdar-ı mîmîdir, intihâ manasına.

Mana-yı beyt budur ki; ehl-i âlemden küffâr ve ehl-i inkâr olanlar bunu bilmediler ki enbiyâ ve evliyâ ile kendi aralarında bî-nihaye fark vardır. Yani gerçi sûret yüzünde ortada fark yokdur ve müddeaları gibidir. Velâkin mana cihetinde fark-ı bisyâr vardır. Ol fark anlara hafîdir. Zira umûr-ı manevîye ve ahvâl-ı bâtıneden olan nesne basîretle idrâk olunur. Onlar ise bî-basîretedir. Pes, fâkîdu'l-basîre olan kimse o makûle umûr-ı hafiyeyi nice idrâk edebilir. Binâen alâ hazâ, küfr ü inkâra düşer. Ve demişlerdir ki, bir kimse bir kâmilî bir nesne ile müttehim kılrsa hakikatde kendi nefsinî müttehim kılar. Zira kâmil fi-nefsi'l-emr mahall-i töhmetde değildir. Ve âhiri mahall-i töhmetde gören kimse ana iktidâ edemez. Velez selm-i zâhir olan ahvâli itikâdının neticesi olur, iktidâsının semeresi olmaz. Bu sebebden terk-i istirâz lâzımdır. Bazı ehlullâhi kesret-i nikâhda görüp cerh ederler. Bilmezler ki [422] kesret-i nikâh hasâyis-i nübüvvet ve velâyetdendir. Nitekim bâlâda işâret olundu. Zira şehvet dedikleri nesne gerçi müşterekün fihdır. Fe-emmâ ehl-i hicâbda tabî'î ve nefsanî ve ehl-i keşfde hakîkî ve ruhânîdir. Zira demişlerdir ki, nûr-ı muhabbet ve nâr-ı aşk ve hareret-i şehvet, yani havâs-ı nâsda olan şehvet nâr-ı aşk üzerine mebnî ve nâr-ı aşk dahi nûr-ı muhabbet üzerine mevkûfdur. Pes, küdüret-ı tabîat ehli olan kimsenin şehvet-i fâside ve fâniyesi savfet-i nihâdla muttasıf olanın şehvet-i sahîha ve bakıyesiyle nice berâber olur. Fenâ-ı şehvet budur ki ilâc kabûl etmez. Bekâ-ı şehvet budur ki bî-ilâc efzûn olur. Ve bu sırta mebnîdir ki resulullâh sallahu aleyhi ve sellem leyle-i vâhidede hucurât-ı tis'â devr etmişlerdir. Avâm-ı nâsda ise bu makûle iktidâr yokdur. Maa hâzâ و النساء و قرة عيني في الصلوة⁹⁸⁸ makâle-i münîfesinden derc olduğu üzre havâs-ı nâs tayyibde zevk-i üns ve muhâzara ve nisâda zevk-i kurbet ve vuslat ve salâtda zevk-i mükâşefe ve müşâhede bulurlar. Zira bunlar şol insân-ı hakîkidir ki hazret-i ehadiyye sırrıyla müttehakkık ve hazret-i vahidiye nûruyla mütenevvidir. Sâir insân-ı hayvânî olana ise bu tahakkuk ve tenevvürden hazz u nasîb yokdur. Pes, niçe hemser olurlar ve bazı kümmel makâm-ı heybete vusûllerinde kesret-i ekl ile müptelâ olurlar. Zira neyyirân-ı hakâyık derûnların sûzân ve satvet-i tecellî dillerin büryân eyler. Pes tenevvür sûzân gibi ki هل من مزيد⁹⁸⁹ ile nara-zen olurlar. Ve kesret-i ekl bu manaya dair olmakla midelerinde sıklet ve imtilâ hâsıl olmaz. Belki mekulât ve meşrubât umûr-ı ruhâniyeye

⁹⁸⁶ Fakat hakikat şudur ki gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalpler kör olur. (Hac 46)

⁹⁸⁷ O (Kuran) bunlara karşı bir körlüktür. (Fussilet 44)

⁹⁸⁸ Bana dünyadan üç şey sevdirdi; güzel koku, kadınlar ve gözümün nuru namaz.

mültehiik ve müstehîl olur. Zira bâtinlerinde âlem-i bekâdan nişân vardır. Pes, sâir mide-perest olanlarla bunların arası tabîat ile rûhun arası gibidir. Ve kıyâs-ı nefsin umkuna bir sûret dahi budur ki havâs-ı nâsın bedenleri bade'l-vefât çürümez. Zira berekât-ı rûh cesede sâri olup tefessüh ve inhilâlden muhafaza eyler. Ve neş'e-i uhreviyeye dek bekâsına sebep olur. Ve hadîsde gelir; *إن الله حرم على الأرض أن تأكل أجساد الأنبياء* Ve bazı âsârda şühedâ dahi tasrîh olunmuşdur, gerek şühedâ-ı süyûf ve gerek şühedâ-yı muhabbet. Velâkin enbiyânın ecsâdı gâyet terâvet üzerine olur. Şöyle ki [423] nazar eden kimse anları hâbda zann eder. Evliyânın ise bu mesâbede değildir. Zira enbiyânın mizâcları evliyâdan a'dâlıdır. Sâirlerin ise suver-i ebdânına arz-ı müstevlî olup kırk güne dek münhal olur ve infisah bulur. Pes beşeriyetde musâvât davası nice sahîh olur ki birinin beşeresi ile yevmi'l-kıyâm kemâkân ve birinin dahi zaman-ı kalilde ke-en-lem yekündür. Ve ol ki menkûl olduğu üzre bazı ruhâniye çürümeyip kalmışlardır, muâlecât hasebiyledir. Yoksa zâtı değildir. Bu sûretde dahi aza ve cevârih sâirin gibi müstebîn değildir, *فاین هذا من ذلك*⁹⁹⁰ Li-muharririhî;

Beden-i pâk-ı evliyâ çürümez

Ter ü tâze kalır gider kurumaz

Bade-zâ mısra-ı sâni delâlet eder ki, fark mevâd-ı muhtelif hasebiyle ola. Nitekim zâhir olan budur. Ve câizdir ki mevâd-ı muhtelif hasebiyle fark olduğu gibi her maddede dahi vücûh-ı kesîre cihetinden fark ola. Meselâ secdede iştirâkde furûk-ı kesîre vardır. Evvelâ havâs-ı nâsın cesedi ba'de'l-vefât inhilâl kabûl etmez. Nitekim işâret olundu. Sâniyen havâs-ı nâs murâd etdikleri vakitte yerlerinde cesedlerine bedel sûret istihlâf edip kendileri gâip olurlar. Ve belki vakt-i vâhidde mevâzı-ı kesirede görünülür. Nitekim Kazîbü'l-bân el-Muvassılî ve sair ehl-i terevvühînden kaddesallahu esrârehüm, menkûldur. Sâlisen, havâs-ı nâs bütün cesedleriyle görürler. Nitekim hadîsde gelir; *لا تسبقوني بالسجود فاني اراكم من خلفي كما اراكم من امامي* Zira salâtda muhâzât-ı nâme vâki olup kamer şemse muhâzâtında bedr ve cemî cevânibi pür nûr olduğu gibi, insân-ı kâmilin dahi ol hâlde nûru kemâl bulup idrâki yalnız basara münhasır olmaz. Nitekim *الله نور السموات و الارض*⁹⁹² bu manaya dâldir. Zira semâvât ervâha ve arz ecsâda işâretidir. Pes nûr-ı Hak mukayyed olmayacak mazhara münakis olan pertevi dahi böyledir. Râbian havâs-ı nâs cesedleriyle semevâta urûc etmişlerdir. Nitekim fâhr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellemden ve Hazret-i İdris ve İsâ aleyhümâsselâmdan menkûldur. Hâmisen, havâs-ı nâs cesedleriyle bî-menfez

⁹⁸⁹ Daha yok mu? (Kaf 30)

⁹⁹⁰ O nerde bu nerde!

⁹⁹¹ Benden önce rûku ve secde yapmayın. Çünkü önümü gördüğüm gibi arkamı da görürüm. (Sahih-i Müslim, Kitabu's-salât, 646)

⁹⁹² Allah göklerin ve yerin nurudur. (Nûr 35)

olan mevzudan nüfûz etmişlerdir. Nitekim bazı evliyâdan me'sûrdur. فضل الله لا غاية له و هو المنتهى فاعرف [424]⁹⁹³ و على هذا فان

هر دو کون زنبور خوردند از محل

لیک شد زین نیش وزان دیگر عسل

Gûn, kâf-ı Acemî'nin zammıyla türlü demektir, nev gibi. Zunbûr, zamme ile, arı demektir, zübâb-ı lesa'dır, kemâ fi'l-Kâmûs. Pes, ism-i âm olup cemî arılara ıtlak olunur. Nitekim Selmân nazmında gelir;

که بافت این قصب سگری بقامت نی ⁹⁹⁴ که دوخت این عسلی خرقة قد زنبور

Yani Selmân zembûr ile zebâb-ı asel murâd etmiştir. Zira sarı arı ve emsâlinin rengi aslî değildir. Ve Zahîr-i Fâryâbî şiirinde gelir;

بدان طمع که دهن خوش کنی ز غایت حرص ⁹⁹⁵ نشستہ مترصد که قبی کند زنبور

Yani Zahîr dahi zembûr ile mana-yı mezkûru murâd etmiştir. Zira her arı bal etmez. Pes, bu iki beyitte zembûru tahsîse karîne vardır. Nitekim hafî değildir. Ve hadîsde gelir; ثلث حسنات ⁹⁹⁶ Bu zembûrdan murâd zembûr-ı aselin gayrıdır ki haşerâtandır. Zira zembûr-ı asel hakkında gelir; ⁹⁹⁷ كل ذباب في النار الا ذباب العسل, Pes onun katli mekrûhdur, meğer celb-i menfaât için ola. Zira fikhen demişlerdir ki, ⁹⁹⁸ لا يقتل الحيوان الا لجلب المنفعة او لدفع المضرة, Anınçün ipek kurdunu güneşe koyup ihlâk etmek lâ-beisdir. Şu kadar vardır ki zembûr-ı aselin gayrının dahi bu büyütnu ihrâku bi'n-nâr etmek mekrûhdur. Nitekim İmam Demîrî Hayâtu'l-Hayvân'da tasrîh etmiştir. Ve kitâb-ı mezbûr'da gelir; ⁹⁹⁹ قال ابو حنيفة لا يصح بيع النخل كالزنبور و سائر الحشرات, Nahl, hâ-yı mühmele ile, husûs üzerine bal arısıdır. Velâkin temsîl delâlet eder ki nahle zembûr ıtlâk olunmaya, meğer manası nahlin gayrı arı ve sâir haşerât gibi demek ola. Fe-teemmel. Nahlden murâd meyve ve çiçek ve yapraktır. Zira arı bu makûle nesnelere üzerinden eczâ-yı aseliye mess edip hânesine gelip ka'y eder. Nitekim bâlâda Zahîr beytinden me'hûzdur. Ve bazıları derler ki, asel arının

⁹⁹³ Bunun üzerine, Allah'ın fazlının sonu yoktur. Ve son odur, bil.

⁹⁹⁴ Kamışın boynuna bu şekerli neyi kim dokudu. Bu baldan hurkayı arının boyuna kim dikti?

⁹⁹⁵ O tama ile ki hırsın çokluğundan ağzını hoş edersin. Arının kusmasını bekleyerek oturuyorsun.

⁹⁹⁶ Kim ki arı öldürürse üç iyilik elde eder.

⁹⁹⁷ Bütün arılar ateştedir, sadece bal arısı orada değil.

⁹⁹⁸ Hayvanlar ancak, bir yarar sağlamak veya bir zararından korunmak için öldürülür.

⁹⁹⁹ Ebu Hanife, arı, sinek ve diğer benzeri haşeratin alım satımı sahih değildir, dedi.

rec'îdir, ka'y değildir. Nitekim İmam Ali raziyellahu anhden mervîdir ki, اشرف شراب ابن آدم رجيع نحلة, ¹⁰⁰⁰ Fe-emmâ Kur'an'da يخرج من بطونها شراب ¹⁰⁰¹ denildi. Bütündan ne vech ile hâric olduğuna tearruz olunmadı. Şu kadar vardır ki sahabînin beyânı muteberdir, husûsan ictihât câri olmayan mevâzide. Pes Ali raziyellahu anhin [425] kelâmı sâbit ise râcihtir. Nîş, ağulu hayvânât iğnesidir. Ve Dekâyık'da gelir ki nîş, sivri nesnedir. Kesret-i istimâlle arının dikeninde i'lâm-ı galebeden olmuşdur. İtlâk üzerine zikr olunsa murâd odur. O dikenin ağusu olduğundan ötürü nîşi mukâbele-i nûşda zikr ederler. İntihâ. Burada asel mukâbelesinde zikr olunduğu gibi ve nîşde ağudendân-ı mârda olan zehir gibidir ki onun hassasıdır. Asel, lüâb-ı nahldir, kemâ fi'l-Müfredât ve'l-Kâmûs. Bundan fehmi olunur ki asel femden hâric olur, esfelden değil, ve'l-ilmü indellâhi'l-tealâ. Nitekim mervîdir ki, Hazret-i Süleyman aleyhisselâm istitlâ-ı hâl için arıyı şişeye kodukda arı şişenin etrafına tilâ edip keyfiyeti setr ve taalluk-ı kudreti ihfâ etmiştir. Ve aselin esmâ-ı kesîresi vardır. Hâfız ve emin dahi derler. Zira asel içine her nesne ki iydâ' oluna mahfûz olur. Meselâ meyyiti ebedi ve lahmı üç ay ve fâkiheyi altı ay hıfz eder. Mumya dedikleri budur. Ve sâir serfû'l-fesâd olanları dahi asel içine vaz etseler müddet-i makâmı tavîl olur. Ve bundan gayrı dahi menâfi-i kesîresi vardır. Su ve ateş ve duman görmedik aseli misk ile halt edip ictihâl etseler göze nüzûl eden su için nâfi ola. Ve arı la'k etmek yani yalamak kuduz-ı kelb azabına nâfidir. Ve aselin matbûhu dâfi-i semûmdur.

Mana-yı beyt budur ki; her iki nev arı bir mahalden yediler. Yani meyvelere ve çiçeklere ve yapraklara ve gayrı nesnelere konup eczâ-ı latife-i aseliyeyi mass ve hanelerine gelip vaz etdiler. Velâkin bundan yani sarı arı ve merkeb arısı ve emsâlınden iğne ve diken yani zehir ve öbüründen yani bal arısından nûş oldu. Bu sebebdan ikisinin miyânında fark-ı azîm zuhûra geldi. Yani nîş ile nûşun farkı ne kadar ise arıların dahi o kadardır. El-hâsıl asele istihâlet bal arısının hâssiyeti ve zehre inkilâb dahi gayrı arıların hâssiyetidir ki istidâdlarına göre zuhûr etmiştir. İstidâd dahi mec'ûle değildir. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Bunda işâret vardır ki ilm-i şerîf nisbet-i vâhidedir. Fe-emmâ anınla amel edenler bal arısına benzerler ki ağızlarından Hakk'ı nisyân eden kulûba şifâ olacak mevâiz ve ulûm-ı meârif cârî olur. Ve âmil olmayanlar gayrı arılara benzerler ki fâideleri yok ve belki [426] zararları vardır. Ve Kur'an'da gelir; به كسيرا ¹⁰⁰² نitekim nûr-i şems sıfat-ı vâhidedir. Velâkin mütelevvin olan züccâce münakis oldukda müteğayyir olur. Fe-emmâ teğayyür fi'l-hakîka levn-i züccâcededir. Nûr-i şems aslı üzerinedir. Ve kıyâmetde nuhûl-ı Hak dahi böyledir. Yani kulûb-ı nâs züccâc ve itikâdât

¹⁰⁰⁰ Adem oğlu için en iyi içecek bal şerbetidir.

¹⁰⁰¹ Onların karınlarından (ağızlarından) şerbet çıkar. (Nahl 69)

¹⁰⁰² Allah onunla bir çoğunu şaşırtır ve bir çoğunu yola getirir. (Bakara 26)

elvân gibidir. Müteğayyir olan Hak değildir. Velâkin herkesin itikâdına göre zâhir olur. Ve bu mananın nezâiri çokdur. Nitekim aşağıda dahi işâret gelse gerekdir. Ve Veysî nazmında dahi kaleme hitâben gelir;

Sensin ol çeşme-i hikmet ki seninle tab'im
Düşmana zehr içirir dostuna âb-ı zülâl

Vallahu'l-muvaffik.

هر دو کون آهوکیا خوردند و آب

زین یکی سرکین شد و زان مشک ناب

Âhunun ve müşkün tafsili hikâye-yi sâbıkada mürûr eyledi. Kiyâ, kâf-ı Acemî'nin kesriyle, oturdur, nebât manasına. Ve bazı lügatde kuru oturdur demiş. Kiyâh lafzından tahfif olunmuştur, güvâ ve pâdişâ gibi, güvâh ve pâdişâhdan muhaffedir. Bazılar demişlerdir ki, âhunun otluğu her dürlü ot değildir. Belki zağferân ve sünbül ve sâir reyâhîndir. Sergîn, fethe ile tezek ve mutlaka teres ki gümhreh derler. Ta'rib edip serkîn derler. Teres yuvalayan böceğe serkîndân derler. Lisân-ı Arab'da cü'al denilir, cimin zammı ve aynın fethiyle. Müşk zamme ile ve şin-i muceme ile, Farisi ve kesre ile ve mühmele ile Arabî'dir. Kâsîhânda gelir ki misk helâldir, ekl olunur ve edviye makûlesine dahi konulur. Nâb, hâlis ve sâfi manasınadır. Müşkü nâbla vasfıdan fehm olunur ki gayrı hâlisi dahi ola. Anıncün müşkün gâyet alâsına misk-i ezfer derler, zâl-ı muceme ile. Altının iyisine zer-i tilâ dedikleri gibi. Ve bâlâda mürûr eyledi ki kâh olur ki âhû-yı müşk cânib-i şarkdan Hindistan'a intikâl etmekle miski muteber olur. Zira âb u hevâ ve kiyâhın tesiri vardır. Bade-zâ beyt-i sâbıkda nîşi asel ve bu beytde serkîni müşk ve beyt-i âhirde hâli pür üzerine takdim ettiği kesretine binâendir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁰³فمنکم کافر و منکم مؤمن

Mana-yı beyt budur ki; her iki dürlü âhu-yı sepîd ve âhu-yı misk kiyâh ve sünbül ve reyyâhîn ve zağferân otlayıp su içdiler. Velâkin âhû-yı sepîdden sergîn ve âhû-yı müşkînden misk-i hâlis oldu. Pes, ikisi âhû olmada ve mut'im ve müşribde [427] iştirâkları var iken hâsiyyet-i tab' sebebiyle onlardan zâhir olan eserde müteferrik ve mümtâz oldular. El-hâsıl âhû-yı sepîde âhû demekle âhû-yı müşkîn ile berâber olmak lâzım gelmedi. Zira her nesnenin eseri kendi üzerine delâlet eder. Ve eseriyle aherden anı mümtâz eyler. İnsanı hayvandan nutk temyîz eylediği gibi. Bunda ihlâs ve nifâka işâret vardır. Nitekim müşkün sırrını beyânda mürûr eyledi. Bazı a'mâl vardır ki ihlâsdan nâşi olmakla merâ-yı tayyibden hâsıl olan leyyin-i tîb gibidir. Ve

¹⁰⁰³ Kiminiz kafir ve kiminiz mümindir. (Tegâbun 2)

bazı amâl dahi vardır ki nifakdan sâdir olmakla merâ-yı habsden hâsıl olan leyyin-i habîs gibidir. Nitekim arının acı nesnelere cem ettiği bal dahi acıdır. Nitekim kestâne balında mahsûsdur. Ve amel eğerçi şerâit-i zâhiresi hasebiyle pâk görünür, fe-emmâ nifâk ve riyâ ve aġrâz-ı fâside ile serġin gibi olur. Pes bundan fehmi olunur ki amelin tayyib olduġu ya aslı meşrû veya nifâkdan pâk olduġundandır. Habîs dahi buna kıyâs oluna. Mahkîdir ki, bazı riyâzet-keşlerin füzalâtından râyiha-ı misk zâhir olurmuş. Pes eğerçi ki mürtâz olan kimse âhû gibi râyihâdar nesne tenâvül etmemişdir. Velâkin em'â-ı insan rayîha-ı cennet olan kalbe mücâvir olmakla kalbde hâsıl olan hâl-i tayyibden kesb-i râyihâ-ı tîb eylesin. Ve belki cemi eczâ-ı vücûduna tîb sârî olur. Nitekim ervâh-ı tayyibe duhûl ve nüzûl ettiği mevâzıdan râyiha-ı tîbe istişâm olunmuşdur. Zira vücûdlarının tynetini arz-ı cennete mülhakdır. Cennetin râyihâsı ise beş yüz yıllık yoldan meşmûmdur ve dünya ki beş yüz yıllık mesâfedir, bu râyiha ile memlûdur. Zira ehlulâh ehl-i cennet olmakla dünya dahi onlara nisbetle cennet hükmündedir. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Meġer ben cennet içinde gezerün bu âlemde

Velâkin ervâh-ı habîse ve nüfûs-ı zâyianın meşâmından ol râyiha dûrdur. Zira ehl-i kalb deġillerdin. Ve kuvvet-i şâmmelerinde âfet vardır. Anınçün Bûstân'da gelir;

اكر مشك خالص ندارى مكوى
وكر هست خود فاش كردد بوى¹⁰⁰⁴

Yani râyiha-ı miskin fi-nefsi'l-emr zuhûru vardır. Davaya hâcet yokdur. Velâkin meuf olan hiss anı istişâm edemez. Pes ehl-i hâlin mahcûblarıyla hâli bundan kıyâs oluna. Ve beyt-i Mesnevî'de bir işâret dahi budur ki âhû-yı sepîd ehl-i arz olan sâlik ve âhû-yı müşkîn bî-garaz olan tâlib-i [428] Hak'dır. Bu ikisi eğerçi ki mürşid-i kâmil yüzünden berâber terbiye bulurlar. Ve ulûm u maârifden gıdâ-yı ruhânî alırlar. Fe-emmâ evvelkide âsâr-ı nefsi tabîat ve ikincide semerât-ı kalb ve rûh zuhûr etmekle biri birinden mümtâz olurlar. Li-muharririhî;

Neylesin kuvvet-i irşâdı dil
Ne ise her yerin istidâdı
Anı kim mâsivâ zebûn etdi
Sebzesi de ana göre bitdi

هر دو نی خوردند از يك آبخور

آن یکی خالی و آن بر از شکر

Ney kâmuşdur, nitekim ünvân-ı kitâbda beyan olundu. Âb-hor, aslında horende-i âbdır. Sonra sulanacak yer manasına istimâl olundu.

¹⁰⁰⁴ Eġer halis miskin yoksa konuşma, olmuş olsa o kendini kokusuyla belli eder.

Mana-yı beyt budur ki; her iki kâmuş bir sulanacak yerden içdiler ve sudan terbiye buldular. Bu biri yani hasîr kâmuşu ve emsâli hâlf ve boş ve ol biri yani şeker kâmuşu şekerden dolu oldu. Ve her biri istidâdına göre zuhûr buldu. Malûm ola ki, suyun hakîkati birdir ki Kâf dağından sahratullah altına ve oradan bütün dünyaya mütevezzî ve münkasım olur. Velâkin arzın mizâcında olan ihtilâfa göre sular dahi taamda muhtelif olmuşdur. Suyun ihtilâf-ı taamı emr-i ârız ilemdir. Anıñcün Nil-i mübârek hakkında eser vardır ki, eğer acı deryaya mürûr etmese lezzetinden içilmezdi. Burada yek ab-hûr'dan murâd esnâf-ı meyyâhdan sınıf-ı mahsûsadır ki neyleri terbiyeye sâlihdir. Ve şekerin Mısır'a ihtisâsı yokdur. Hindistan'da ve gayrı bilâdda dahi hâsıl olur. Bunda işâret vardır ki şerîat ehli mutlak kâmuşa ve hakikat ehli şeker kâmuşına benzer. Zira şeriat ehlinin lübü yokdur ki hakâyık ve ilm-i ledünnîdir. Fe-emmâ hakikat ehlinin hem lübü hem kışrı vardır. Ve bu hakâyık can dimağına şeker gibidir. ¹⁰⁰⁵ من لم يذق من لم يعرف Pes feyz ki عليهم من نور ¹⁰⁰⁶ تم رش makâlesinden mefhûmdur, cümleye berâber hâsıl olmuş ve her bir mevcûd ol feyz-i mukaddesden vücûd bulmuş iken her biri nemâda bir olmadı. Ve herkes âherin bulduğu zuhûru bulmadı. Nitekim Nev'î nazmında gelir;

Gülşende gûne gûne nedir bu şukûfeler
Âb u hevâsı bir kamunun bağbânı bir

Bade-zâ şekerden dediği cevfi itibârıyla değildir. Belki serbân hasebiyledir. Yani kâmuşın cemi eczâsına sâridir. Pes bunda işâret vardır ki ilm-i ledünnî erbâb-ı hakîkatin cümle-i eczâ-ı [429] vücûduna sâridir. Zira ol feyz-i mahsûs eğerçi kalbe nâzildir. Velâkin kalb dahi cesede muttasıl olmakla onun berekâtı cesede dahi sirâyet etmişdir. Nitekim Arab der; الكرام نصيب ¹⁰⁰⁷ و للارض من كأس Ve bu mertebeye rây-ı tam derler. Eğerçi hakikatde kanmak yokdur. Anıñcün demişlerdir; ¹⁰⁰⁸ فما قد الشراب و لا رويت Ve Kur'an'da gelir; ¹⁰⁰⁹ ربي زدني علما Nitekim bâlâda beyân olunmuşdur. Ve ney-i şekerin gayrı bi-hasebi'l-gâlib mücevvefdir. Pes bir nesnenin ki cevfi hâlf ola sâir eczâsı dahi hâlfidir. Zira sâir eczâsı cevfine tâbidir. Bu sebedendir ki erbâb-ı şerîatın ekserinin kalbleri melâl ve dilleri kelâl ve cesedleri fûtûr ve ihtilâl üzerinedir. Ve bunda işâret vardır ki, ney-i şekerin terbiye-i nâs ile hâsıl olduğu gibi. Nitekim Mısır'da itilâ hâsıl olmuşdur, ney-i şeker-misâl olan ehl-i hakikat dahi terbiye-i mürşîd ile hâsıl olur. Mübâyaa ve teslik bu sır üzerine mebnîdir. Hod-rû olan ağac meyve-dâr olmaz olduğu gibi. Sûretde dahi meyvesi leziz değildir. Akla tâbi ve nefse yâr olanların hâli dahi böyledir. Ve bunda işâret vardır ki gerçi ney-i

¹⁰⁰⁵ Tatmayan bilmez.

¹⁰⁰⁶ Sonra üzerlerine nur saçtı.

¹⁰⁰⁷ Cömertlerin kâsesinden yeryüzü için nasip vardır.

¹⁰⁰⁸ Ne şarap tükendi, ne sen kandın.

¹⁰⁰⁹ Rabbim, ilmimi artır. (Tâ-hâ 114)

şeker serapâ şekerle memlûdur. Velâkin hâlf olan ney ile sûretde berâberdir. Pes onun lezzeti ağzı ile tecrübe olunmaya muhtacdır. Tâ hakîkati zuhûr ede. Ehl-i hakikat dahi böyledir. Nitekim gelir; ¹⁰¹⁰خذوا العلم من افواه الرجال Yani ilmi efvâh-ı ricâlden sem-i kalbe ve andan dehân-ı câna komadıkca keyfiyeti malûm olmaz. Ve bunda işâret vardır ki, ney-i şekerin zâhirde şekerine alâmet olmadığı gibi ehl-i hakikatın dahi ulûm ve meârifinin nişânı yoktur. Belki dâima hıfz-ı esrâr ve sırr-ı ahvâl ile mukayyedir. Meğer zarûret-ı kaviyye ola. Pes ol vakt ifşâ eder. Nitekim şeker kamışından istihrâc olunur, tâ ki mezâkı selim olanlar andan intifâ edeler. Zira memrûru'l-mîzac olanlara eşyâ-yı halvenin vücûdu adem hükmündedir. Li-muharririhî;

Her kimin yokdur ağzın tadı
Benzer innîne kim cihan içre

Şekeri söylenir kuru adı
Olmamışdır cimâ-ı mutâdı

صد هزاران این چنین اشباه بین

فرقشان هفتاد ساله راه بین

Sad hezârân, teksîr içindir. Bazı nüshada inçenîn yerine hemçünîn düşmüşdür. Eşbâh, fetha ile şibhin kesirle, şibheynin cemidir, nazîr manasına. Nitekim fıkıhda bir kitâbın[430] ismine *Eşbâh ve Nezâir* derler, zira her meselenin nazîr ve şebîhin cem etmişdir. Heftâd sâl râh, yetmiş yıllık yol demektir. Sâle aherinde olan hâ-yı resmî bunun gibi yerlerde mikdar manasın ifâde eder. Türkî'de -lık lafzı ile tabir olunur. Nitekim Lügat-i Şâhidî'de gelir;

Gedâ deh sâle oldukda Hüdâyî

Edip rihlet kodu dâr-ı fenâyı

Maksûd bu gedâ ve fakîr on yıllık yani on yaşında oldukda demektir.

Mana-yı beyt budur ki; nice yüz bin bunculayın yani zikr olunan emsâli gibi çok eşbâh ve nezâir gör, ol eşbâh ve nezâirin aralarında farkı yetmiş yıllık yol gör. Yani bâlâda zikr olunan emsile arasında fark-ı bisyâr olduğu gibi dünyada onlara benzer. Nicelerin arasında dahi zâhirde öyle şirket ve hakikatde fark-ı kesîr vardır. Misâl hemân mezkûre münhasır değildir. Nitekim bazı bîşe zâr vardır ki anda mâzû dedikleri nesne olur ki Arabî'de afs derler. Pes ol mâzû ağacının sâir bîşelerle iştirâki var iken eseri olan mâzû ile anlardan mümtâz olmuşlardır. Fıstık ağacıyla sâir sanevberler dahi buna kıyâs oluna. Ve bâdiyede Ebu Cehil karpuzu derler bir nesne olur ki acılıkda anınla mesel darb olunur. Arabî'de hanzal ve aklem dahi derler. Nitekim Gülistân'da gelir;

¹⁰¹⁰ İlmi ehlinin ağzından alınız.

Kâh olur ki hüccâc anı bayağı karpuz kıyâs edip cem ederler. Pes zâhirde me'kulâtdan olan karpuz müşâhebeti vardır. Fe-emmâ taam-ı mürr ve zehr-i nâkiyle aralarında fark bâhirdir. Ve alâ hazâ. Bade-zâ yetmiş yıl teksîr içindir. Ve bunda işâret vardır ki fark-ı mezkûr bir yaşında sabiyy-i nâdân ile yetmiş yaşında pîr-i dânâ arasında fark gibidir. Zira ömr-i insânın sittîn ve sebîn arasına ziyâde ihtisâsı vardır. Pes bu ikisinin arasında tebâüd-i misâl olduğu gibi anların arasında dahi tebâüd-i hâl vardır. Ve Kur'an'da gelir; ¹⁰¹² و فی الارض قطع مجاورات Yani zemînde bükâ-ı kesîre vardır ki biri birine mütelâsık ve muttasıl iken evsâfda muhtelifdir. Zira kimi subha ve kimi kerîme ve kimi salb ve kimi rahvdır. İlâ gayrı zâlike. Ve Gülistan'da gelir;

بارانکه در لطافت طبعش خلاف نیست

در باغ لاله روید و در شوره بوم خس¹⁰¹³

Ve feyz-i nisân dahi buna kıyâs oluna. Li-muharrirhî;

Ebr-i nisân o gence güher-pâş
Dehen-i mâra [431] düşerse amma
Bir tohumdan gelir nice evlâd

Sadef ağzında dânesi dür olur
Deheni zehrle onun pür olur
Fark-ı mânend zâven bir olur

(Zâvân, gendüm-i divâne)

Ve kezâlik arz-ı vücûd-ı insâninde dahi nefis ve kalb ve rûh ve ser ve hafî kıtaları vardır ki kurb-ı civârla mütekâribler velâkin hakâyıkda muhtelifler ve mütebâidlerdir. Kimi hayvanî ve kimi melekûtî ve kimi ruhânî ve kimi ceberrûtî ve kimi azemûtîdir ki esmâ-ı ilâhiyyenin tekâbülü hasebiyle mütezâdde düşmüşlerdir. Pes eğerçi her nesneye feyz-i ism-i a'zamdan mefâzdır. Velâkin her nesnenin ism-i a'zama intisâbı ism-i mahsûs yüzünden olmakla kendi ism-i mahsûsunun hükmünce zuhûr eder ve onun kemâli dahi ol vechle zuhûrdadır. Nâkısın noksanı adem-i kâbiliyetine göredir. Ve illâ tesir birdir. Güneşin tesiri gibi ki her hânenin revzenesine göredir. Pes, ol hânenin ki asla revzenesi olmaya veyâhud tenk ola güneşin suçu ve noksanı nedir? Ve kezâlik insânın vücûdunda rütûbet dedikleri nesne emr-i vâhid iken mehâl itibârıyla müteaddid ve muhtelifdir. Nitekim mâü'l-femm ve mâü'l-elf ve mâü'l-ayn ve mâü'l-üzn derler ki muhtelifü't-tuûmdur. Maâ-hazâ biri birlerine kurb-i civârları vardır. Zira ra's-ı insân cümlesini müştemildir. Ve şîr ki Arabî'de lebn derler, feres ile dem arasında nâzil olurken ne feresin

¹⁰¹¹ Eğer iyi birisinin elinden zehir yersen, asık suretli'dan tatlı yemekten daha iyidir.

¹⁰¹² Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar... (Râ'd 4)

¹⁰¹³ Yağmurun tabının latif olduğunda kimse ihtilafa düşmez. Bağda lale olur, çorak toprakta çer çöp.

râyhâsıyla müteğayyir ve ne demin levni ile mütelevvin olur. Pes bu üç nesnenin biri birlerine telâsukları var iken her biri âherden min külli'l-vücûh cüdâdır. ¹⁰¹⁴بينهما برزخ لا يبيغان سırری üzerine câriflerdir. Fesübhâne'l-kâdir. Li-muharririhî;

Akl-ı küllün var ise fikret

Buna benzer hezâr sırlar var

این خورد کردد پلیدی زو جدا

و آن خورد کردد همه نور خدا

În, ehl-i tabîata işâretidir. Horden yemektir. Velâkin içmekte dahi müstemeldir. Veyâhud iktifâya mahmûldur. Pelîd, bâ-ı Acemi ile murdar manasına. Cüdâ ayırır, müfârik gibi. Ân ehl-i kalbe işâretidir.

Mana-yı beyt budur ki; ehl-i tabîat olan kimse ekl ü şürb eder. Ve andan murdarlık ve necâset zâhir olur ki em'âdan müfârakat eden fuzalât-ı gıdâiyedir. Zira gıda midede kîlus olduktan sonra süflî em'âya nüzûl edip necâsete müstehîl olur. Ve ehl-i kalb dahi me'kûlât ve meşrûbâtıdan tenâvül eder ve cümlesi nûr-ı Hüdâ olur. Zira ehl-i kalb ehl-i cennet makûlesidir. Cennetde [432] fuzalât-ı gıdâiye olmayıp belki ekl olan müstehiyât ve şürb olunan müstelezzât haricde araka ve dahilde nûra mübeddel olduğu gibi dünyâda dahi bu hâlet fi'l-cümle ehl-i kalbe müyesserdir. Nitekim bazılarında vakt-i tekâzide kelimât-ı tevhîd sâdır oldukda tekâzisi mündefi olmuşdur. Ve ahyânen kazâ-ı hâcet etdikleri takdîr üzerine fezalâtından râyiha-ı müşk istişmâm olunmuşdur. Zira eczâ-ı vücûd-ı bâtının sıfat-ı gâlibesi üzerine yani hükm-i civâr ile onun eseriyle zâhirdir. Bu sırâ binâendir ki nûru pelîd mukâbelesinde îrâd eylemiştir. Zira dünyâ ile âhîret nice mukâbil ise ehl-i tabîat ile ehl-i dil dahi mukâbildir. Zirâ biri gâyetde süflî ve biri dahi nihâyetde ulvîdir. Pes ulvînin gıdâsının eseri nûr olduğu gibi süflînin dahi murdârlıktır. Ve câizdir ki belîd bâ-ı Arabî ile olup ahmak ve câhil manasına mahmûl ola. Bu sûretde sır-ı mukâbele budur ki cehl ü küfr ü meâsî zulumâtdır, nefis ü tabîat gibi. Ve ilm ü imân u taât envârdır, kalb ve rûh gibi. Yani kalb ve rûh âlem-i melekûtandır ki nûrânîdir. Ve nurdan sâdır olan dahi nûrdur. Ve nefis ü tabîat âlem-i melekûtandır ki zulmetden hâsıl olan dahi zülmetdir. Pes, nurda pâklık ve zulmetde nâ-pâklık vardır. Bu sebedendir ki amânın imâmeti mekrûhdur. Zira gözünün nûru olmamak hasebiyle televvüsdan hâlîm değildir. El-hâsıl pelîdliğe sebeb zulmetdir, mutlakan. Neûzû billâh.

این خورد زاید همه بخل و حسد

¹⁰¹⁴ Aralarında bir engel vardır. Birbirlerine karışmazlar. (Rahman 20)

Malûm ola ki, beyt-i sâbıkda gıdanın fuzalât ve nûra istihâletini beyândan sonra bu beytde gıdadan evsâf-ı zemîme ve hamîde zuhûrunu beyâna şurû' etdi. Bu intikâl sûretten manaya intikâldir. Yoksa mâ-kablinin icmâlini beyân değildir. Burada ân fâsıka ve ân mutfiye işâretidir. Buhl, cûdun mukâbilidir. Yani malını imsâk etmektir, ol kimseden ki imsâkı lâıyk olmaya. Zira mahal olmayandan malını habs etmek buhl değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; *اموالکم* ¹⁰¹⁵ و لا تؤتو السفها Hased, mahsûdun zevâl-i nimetini temennî etmektir. Yani ol nimet andan zâil olup kendi için husûlünü talep etmektir. Maa-hâzâ ol mahsûd ol nimete müstehakdır. Ve kâh olur ki hâsidde ol nimetin izâlesine sa'y [433] dahi bulunur ki bâtında olan sıfat-ı hasedin eseridir. Ve mervîdir ki *المؤمن يغبط و المنافق يحسد* ¹⁰¹⁶ Bazı nüshada mısra-ı sânide zâyed heme aşk-ı ahad düşmüşdür. Bu evlâdır. Zira aşk dahi buhl ve hased gibi evsâfdandır. Eğerçi ki evsâf-ı hamîdenin cümlesi nûrdur, fa'ref. Aşk buhl ve hased mukâbilinde îrâd eyledi. Zira buhl ve hased iktifâ tarîkiyle zikr olunmuşdur. Maksûd cemî evsâf-ı zemîmedir. Ve aşk evsâf-ı zemîmenin mukâbildir. Zira aşk olan mahalde cemî evsâf-ı hamîde mevcûddur. Anıçünkü aşk mâsivâ-sûzdur. Yani ateş ile hass u hâşâk muhterik olduğu gibi aşk ile dahi evsâf-ı nefsâniye muzmahildir. Bu sebebdendir ki bî-aşk olan sülûkun kuvveti yokdur.

Mana-yı beyt budur ki; fâsık olan ekl ü şürb eder ve andan evsâf-ı nefsâniye doğar, buhl ve hased ve emsâli gibi. Ve sâlih olan dahi tenâvül eder ve andan evsâf-ı ruhâniye tevellüd eder, aşk ve muhabbet nezâiri gibi. Meselâ bir sofradan bir ehl-i nefis ve bir ehl-i dil ekl edip kıyâm ederler. Sonra birinde kuvvet-i nefsâniyye hâdis ve birinde dahi kuvvet-i rûhaniyye zâhir olur. Maa-hâzâ gıdaları bir ve tağadîdde dahi beraberlerdir. Zira hükm-i gâlibdir. Yani fâsıkda hükm-i tabîat ve nefis gâlip olmakla eczâ-ı gıdâıyye dahi ana münkalib olur. Yani gıdâsının bir mikdarı bade'l-kilyus fuzalâta müstehil olduğu gibi. Bir mikdarı dahi kuvvet-i nefsâniyyeye münkalib ve mütehavvil olur. Nitekim âb-ı pâki mâ-ı habîse ilka eylesen ol dahi habîs olur. Husûsan tenâvül etdiği gıda habîs olsa nefsâniyyet bu kuvvet bulur. Ve onun âsârıyla arz fâsid olur, gerek arz hâric olur ki âfâk ve gerek dâhil ki enfüsdür. Zira fâsıkın kendine zararından mâda gayre dahi zararı vardır. Pes onun şerri şerr-i müteaddîdir. Sâlihın hâli dahi buna kıyâs oluna. Pes onun hayrı hayr-ı müteaddîdir. Bade-zâ gıda ile vücûd-ı insân nemâ ve kuvvet bulduğu emr-i mahsûsdur. Zira istihâlet tarîkiyledir. İstihâlet ise emr-i mukarrerdir. Zira gıdadan dem hâsil olur. Dem dahi ciğerden urûka cârf olup eczâ-ı bedeniye biri biriyle temâsın bulur. Pes bir nesne ihlâl-ı mizâc ile

¹⁰¹⁵ Mallarınızı beyinsizlere vermeyin. (Nisâ 5)

¹⁰¹⁶ Mümin özenir, gıpta eder, münafık hased eder, kıskanır.

sûret-i eczâya girip kuvâ-yı zâhireye muîn olduğu gibi kuvâ-yı bâtınaya dahi muîn olur. Ve istihâlet ilm-i tıbda ve ilm-i iksirde mufassalan beyân olunmuşdur. Bade-zâ nûr-ı ahad dedi, nûr-ı samed demedi. Maa-hâzâ samed münâsebetle eşdedir. Zira [434] sıfâtdandır. Sırrı budur ki ehâdiyet mebde-i cemi-i sıfâtdır. Ve nûr-ı zât nûr-ı sıfâtdan alâdır. Bundan zâhir olur ki nûr-ı ahada mazhar olanlar âsâr-ı haseneleri dahi nûr gibi zâhirdir. Nitekim zulmet-i nefis ehlinin ubûset ve âsâr-ı kabîha-ı buhl u hasedleri dahi bâhirdir. Ve letâif-i Bâkî'dendir ki gelir;

Sarardı rengi hasedden benimle yâri görüp
Rakîb-i rû-i siyeh bir garib renk oldu

این زمین پاک و آن شوره است وید

این فرشته پاک آن دیوست و دد

Şûre, tuzlu yer ve çorak. Dîv, şeytan aleyhi mâ yestehık. Ded, yırtıcı canavardır, seb⁶ manasına.

Mana-yı beyt budur ki; bu bir zemîn-i pâkdir ki kerîm münbitdir. O bir yer çorak ve beddir ki evvelkinin hilâfıdır. Yani sıfâtda ikisi biri birine benzemez. ¹⁰¹⁷و فی الارض قطع منجاورات âyetinde beyân olundu. Ve bu şahs ferîşte-i pâk ve mülk-i latîfdir ki sıfât-ı nâkîsa ile muttasıfdir. Ve o bir şahs şeytan ve yırtıcı hayvandır ki sıfât-ı zârre ile muttasıfdir. Bu kelâm eğerçi zâhiri üzerine ferîşte ile dev ve dedin miyânında olan farkı beyân olmak kâbildir. Fe-emmâ sevk-ı kelâma enseb olan teşbîhe mahmûl olmaktır. Yani insânın efrâdı sûretde müttehid iken sîretde muhtelifdir ki kimi hûn-hûr ve kimi yırtıcı sıfatdır. Şîr ü bebr ve gork ve rûbeh ve emsâli gibi. Zira insânı üç dürlü hayvânın huyu üzerine taksîm eylemişdir. Evvelkisi nâfi-i mahz olandır, koyun ve emsâli gibi. İkincisi zârr-ı mahz olandır, sibâ⁶ gibi. Üçüncüsü nef⁶ u zarr miyânında dâir veyahud la-hayr u lâ-şer olandır, sâir hayvanât gibi. Ve bu üçü ferîşteh ve div ve dedi îrâdın vechi budur ki, insânda olan huy eğer rûhânî ise melek-meşrebdir. Ve eğer kibr ve emsâli gibi şeytânî ise div-hasletdir. Ve eğer ekl ü şûrb ve ziyân ve fesâd ve nezâiri ise hayvân ve ded-sıfatdır. Ve böyle demek dahi mümkündür ki ferîşteh ervâh-ı ulviyyeye işâretdir ki anlar ferîşteh gibi ya rûha veyâ ruh ve bedenle maan urûc ehlidir. Nitekim enbiyâya ve evliyâyâ hâsil olmuşdur. Ve div ve ded ervâh-ı süfliyyeye işâretdir ki anlar div ve ded gibi urûca kâdir değillerdir. Dedin urûca adem-i iktidârî zâhirdir. Divler dahi hâlâ urûcdan mehcûrlardır ki şehâb-ı sâkıb ile matrûdlardır. Pes nice nefes [435] ehli vardır ki melekût-ı kalbe su'ûd iddiâ eder. Oysa nefsinde hayvan-sıfat ve merkez-i tabiatinden terakkî ettiği yokdur. Ve melekûtun manasından değil sûretinden bile bî-herberdir ve

¹⁰¹⁷ Arzda birbirine komşu kıtalar vardır. (Râ'd 4)

niceler dahi fi'l-cümle heft rûhânîye hasebiyle yine sıklet-i vücûda red olunurlar. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

مدعى خواست که آید بتماشا که راز دست غیب آمد و بر سینۀ نا محرم زد¹⁰¹⁸

Bunlarda ded sıfatı budur ki davaları sebebiyle istidâd-ı tullâbı ifsâd eyleyip arz-ı vücûdda ziyân ederler. Ve tefrîk-i kulûba bâis olurlar. Pes, bu takrîr üzerine mısra-ı evvel dahi teşbih üzerine mahmûldur. Yani zâhiren iykâ-ı arzda selâbet ve rehâvet ve gayrı evsâf ile tebâyün olduğu gibi kulûb-ı nâsda dahi tefâvüt vardır. Zira bazı kulûb şûre yer gibidir ki ana feyz-i ilâhîden nemi düşmemiş ve andan ulûm u maârif mahsûlu hâsıl olmamıştır. Ve bazısı dahi bunun hilâfinadır ki ¹⁰¹⁹جنة تجرى من تحتها الانهار سırrından haber vermiş ve şekl ü sûretini bâğ-ı İrem misâli göstermiştir.

هر دو صورت کر بهم ماند رواست

آب شور و آب شیرین را صفاست

Âb-ı şûr yerine âb-ı telh dahi nüsha düşmüştür. Telh, hâ-ı muceme ile havuz dibinde bâkî kalan çöken ki teğayyüründen ve haşarât dahi muhtelit olduğundan şürb olunmaz. Fe-emmâ bu nüsha üzerine gerçi şîrîn ile tekâbül sahih olur. Velâkin safvet ile tavsîf dürüst gelmez, meğr tekellûf oluna, fa'ref. Şîrîn, tatlıdır, lezîz manasına. Ya nisbet ve nun tekîd içindir. Tatlılarda insan ol tatdığı lezîz nesne sût olmakla tatlıyı ana nisbet etmişlerdir. Bade-zâ mısra-ı sâni evveli ta'lîldir.

Mana-yı beyt budur ki; her iki sûret yani acı su ve tatlı su sûretleri eğer biri birine benzese revâ ve lâyıkdır. Zira tuzlu ve acı suyun her ikisinin safâ ve letâfeti vardır. Yani re'ÿü'l-ayn ikisinde sâfî görünür. Velâkin mezâk hasebiyle ikisinin miyânında fark vardır. Nitekim beyt-i âhirde gelir. Bunda işâret vardır ki ilim dedikleri sıfat, felsefî ve ehl-i şer' de bir görünür. Zira onun ilmi de ilm ve bunun ilmi dahi ilimdir. Fe-emmâ ikisinin farkı vardır. Zira felsefnin ilmi arz-ı vücûdda mahall-i kuvvet-i [436] hayaliyeden akl-ı kâsır maûnetiyle hafr tarîkiyle istihrâc olunmuş mâlih ve zü'âkdır. Ve ehl-i şer'in ilmi kabz-ı İlâhî ve vahy-i âsumânîdir ki bârân gibi bilâ sebep ve amel fâiz ve nâzil olmuştur ki azab-ı sarfıdır. Pes yerden tekellûf ile çıkan acı su gökden yağan tatlı su ile beraber olmadığı gibi zikr olunan iki ilm dahi böyledir. Ashı budur ki

¹⁰¹⁸ Müddei istedi ki surlara aşına sahip olmak istedi. Gaypten bir el geldi ve na-mahremine sinesine vurdu.

¹⁰¹⁹ Altından ırmaklar akıp duran cennet... (Hac 14)

ehl-i Hak'ın ulûm-ı hakîkiyyesi zikr üzerine mebnîdir. Zikirden sonra tefekkür ise tarîka-ı meslûkedir ki Kur'an-ı Hakîm anı nâtıktır. Nitekim gelir; و على جنوبيهم و يتفكرون في خلق السموات و الارض نitekim gelir; ¹⁰²⁰الذين يذكرون الله قياما و قعودا Gayruların ulûmu ise ol emirden nazariye makûlesidir. İnzârda ise hata çok vâki olur. Anınçün ana itimâd yokdur. Bu sebebdan ilm-i zarûfî ve keşfi sair ulûmdan efdaldır. Pes, sûret ile mananın farkı olduğu gibi kısr ve lübbiyenin dahi farkı vardır. Vay o kimseye yetmiş seksen yıl tadrîse iştigâl edip ağzına bir içim su almayana benzeye. Ve Hüdâyî Efendi kuddise sırruhû müfredâtında gelir;

İlm-i bi'l-lâha var yürü ey himmet-i dún
Nice bir câze yecûzu nice bir kâne yekûnû

Ve Eşrefoğlu rahmetullahu aleyh nazmında gelir;

Nice bir elfâz u mana harc edersin ey fakih
Var utan kim Hak münezzehdir bu âğ u karadan

Yani elfâz makûlesi hicâb-ı zulumâtı ve mana-yı kabilesi hicâb-ı nurânîdir ki hakâyık dedikleri bunların verâsındadır. Li-muharririhî;

Nûş eden kimse şarâb-ı nâbı

Neylesün gâileli telh-i âbı

جز که صاحب ذوق که شناسد بیاب

او شناسد آب خوش از شوره آب

Ki istifhâmdır. Nûsah-ı atfkada resm olunmuşdur. Vezn için şinâsed lafzına vasl olunur. Şinâsed, muzâridir, şinâhten lafzından me'hûzdur. Nitekim Lügat-i Halîmî'de gelir; şinâhten anlamak, müzariinde hâyı sine kalb edip şinâsed ve şinâsende dirler, intihâ. Beyâb, emrdir, anla manasınadır. Lafzı ile der yâb dahi müstameldir.

Mana-yı beyt budur ki; sâhib-i zevkten gayrı kim anlar ve bilir fehm ü idrâk ile. Yani ol sâhib-i zevk bilir, tatlı suyu acı sudan. Yani bir kimse ol suları ağzına alıp tatmadıkca acı ve tatlı malûm olmaz. El-hâsıl eğerçi ol iki nev suyun safvetde iştirâkleri vardır. [437] Velâkin tatmadıkca biri birinden mütemeyyiz olmaz. Pes, mümeyyiz olan zevk ve tama'dır. Bundan fehm olunur ki mücerred tatmak kifâyet etmez. Zira belki zâik olan memrûru'l-mizâc olup tatlı ana acı gele. Pes illetden ârî ve afetden berf zevk-i sahih ehli gerekdir. Tâ ki her birinin hakîkatinden kemâhiye haber vere. Bunda işâret vardır ki ukûl-ı kâsıra ehlinin ilm dedikleri hayâlât ve felâsefe

¹⁰²⁰ Onlar (o salim akıl sahipleri öyle insanlardır ki) ayakta iken, otururken, yanları üstünde (yatar) iken (hep) Allah'ı hatırlayıp anarlar ve göklerin, yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler. (Al-i İmrân 191)

tâifesinin idrâk dedikleri melekât eğerçi kendilerinin emsâli yanında ulûmdan madûd ve biri birleri aralarında mağbût ve merğûbdur. Velâkin ehl-i dil ve ehl-i zevke lâzımdır ki ol ulûmu ulûm-ı enbiyâ ve evliyadan teşhîs eyleye ve küdüretini bile. Yani bu makûle kimse mukârenet etmedikçe bir kimsenin idrâkâtının sıhhati malûm olmaz. Zira herkes kendi ulûmunu ulûmu fâzıladan add eder. Ve bundan fehm olunur ki sahib-i zevkın kavlı u fiil ve terkine itimad vardır. Anınçün onun her hâli şerâyie mahmûldur. Bazı umûrunun bidat suretinde olduğu meşruiyyetini münâfi değildir.

سحر را با معجزه کرده قیاس

هر دو را بر مکر پندارد اساس

Sihir, bâlâda beyân olunmuşdur. Mu'cez icâzdandır. Gayrı fiilden veya reyden aciz kalmak manasına. Aslında mü'nise sıfat olmakla te'sif olunmuşdur. Zira takdîri haslet-i mu'ceze demektir. Malûm ola ki hârik-i âde olan nesne eğer nebîden kable'n-nübüvve sâdır olursa irhâs derler, te'sis manasına. Güyâ peygamber olmakla kabiliyete bünyâd olmaktadır. Bir bulut daima üzerine sabiyân olmak ve hicr ü müdirr söylemek ve emsâli gibi. Ve eğer bade'n-nübüvve sâdır olursa mucize derler. Şerâiti vardır, mahallinde mübeyyendir. Ve eğer havâs-ı nâsdan yani evliyâdan sâdır olursa kerâmet derler. Zira a'mâl-i sâliha ve ahvâl-i sâdika üzerine mebnî olmakla Hak'dan ikrâmdır. Ve eğer şer-i nebevîsi olan avâmdan sâdır olursa ma'net derler. Zira Hakk'a ve Hüda'ya muâvenet eder. Ve eğer kefer ve fecereden sâdır olursa ihânet ve istidrâc derler. Zira âkıbet hezelân ve hasârat ve hakâretlerine sebebdir. Firavn'ın icrâ-ı Nîl ve Deccâl'in ihyâ-yı mevtî etmesi gibi. Ve isâbet-i ayn ve isâbetü'l-lisân yani göz değmek ve dil değmek dahi hârik-ı âdâtandır. Ehl-i kizden dahi sâdır olur, bi-hasebi'l-gâlib. Ehl-i gafletin şânıdır. Zira mâsivâyı istihsândan nâşîdir. Meğer Hak'la istihsân oluna. [438] Bu sûretde şuhûd-ı efâle mukârin olmakla zarar vermez. Enbiyâdan ve evliyâdan bu makûle nesnelere mahkû değildir. Belki hikâye olunan ihtirâzdır. Nitekim Kur'an'da Hazret-i Yakub aleyhisselâmın evlâdına vasiyyetinde gelir; متفرقة¹⁰²¹ و قال يا بني لا تدخلوا من باب واحد و ادخلوا من ابواب

ilâ ayehtir. Kerde, bu hâ'ya hâ-ı terettüb derler, eyleyip demektir. Kıyâs, bir nesneyi âher üzerine takdîr etmektir. Meker, sa'y-i bi'l-fesâddır, hafıyye tarikiyle burada murâd hiledir. Esâs, her nesnenin aslıdır. Binânın ve gayrının aslı ve temeli gibi.

Mana-yı beyt budur ki; kâfir olan kimse sihri mücizeye kıyâs eyleyip her ikisinin aslı ve temeli mekrûh ile üzerîne olmak zann eder. Buna kıyâs ise fâsiddir. Zira sihir tedbîr ile ve mucize

¹⁰²¹ Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepimiz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. (Yûsuf 67)

ise mahzen takdîr iledir. Anıncün Firavn-i leîm Musâ-yı Kelîm aleyhisselâm ile muâraza sadedinde oldukda Musâ'dan mev'îd taleb eyledi. Zira mucîze mücerred kudret-i Hak'la kâim olmakla. Anıncün vakt-i mahsûs yoğ idi, kudretin vakt-i mahsûsu olmadığı gibi. Belki zuhûrunun indellah mahsûsu var idi. Kudretin taallukunun zaman-ı muayyeni olduğu gibi küffârın enbiya ve mucizâtla hâli bu olıcak. Ehl-i inkârın evliya ve kerâmetle hâli dahi buna kıyâs oluna. Ve kerâmeti inkâr etmek mucizenin inkârını müstelzemdir. Zira ikisi dahi asl ve ahaddendir. Pes miyânları fark etmek cehl-i azîmetdendir. Bu mananın şâhidi budur ki evliyânın kerâmeti enbiyâya mücedir, derler. Yani bi-hasebi'l-hakîka ikisinin miyânını tefrîk etmezler. Belki bi-hasebi'z-zâhir masdarları hasebiyle te'diben mucize ve kerâmet derler, davet ve irşâd ve vahy ve ilhâm dedikleri gibi. Pes, sihirle mucize ve kerâmetin farkı hakîkî ve mucize ile kerâmetin farkı itibârdır. Zira sihr mekr üzerine mebnî ve kerâmet ve mucize amel-i sâlih ve sıdk-ı hâle menûtdur. Ve bunda işâret vardır ki kıyâs-ı mezkûr zann-ı fâsid üzerine mebnîdir. Sû-i zan ise haramdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ان بعض الظن اثم¹⁰²² Vechi budur ki sû-i zan etmek sıfât-ı nefsâniyyedendir. Umûr-ı nefsâniyenin ise cümlesi haramdır. Husûsan ki ilkâ-ı şeytânî dahi munzam ola. Ferâset ise kalbin sıfatı olmakla helâldir. Pes ferâset ehli hüsn-i zan ehlidir ki zannında musîbdir. Zira nûr-ı Hak'la nazar ider. Nitekim hadîsde gelir; فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله و جعلنا له نورا يمشى به في الناس كمن مثله في الظلمات ليس بخارج منها¹⁰²³ [439] Nur ise zulûmatı mahv u izâle eder. Anıncün ehl-i îmân olan mucize ve kerâmeti tasdîk eder. Zira nûr-ı yakîn ile temesâ eder. Ehl-i küfr ü inkâr ise tekzîb eder. Zira zulmet-i şek ve reybe kalmışdır. Ve Kur'an'da gelir; و جعلنا له نورا يمشى به في الناس كمن مثله في الظلمات ليس بخارج منها¹⁰²⁴ Li-muharririhî;

Ne belâdır cihânda zulmet-i cehl
Nefs meyhânesinde serhûş var

Ki düşübdür ana kâfir-i münkir
Kâfir ve münkir içerler mûskir

¹⁰²⁵ نسأل الله العرفان التام بجرمة الكلام

ساحران موسى أزااستيزه را

بر گرفته چون عصای او عصا

Sâhirânın Mûsa'ya izâfeti ednâ mülâbese içindir. Zira sihirleri mucize-i Musâ mukâbelesinde idi. Demişlerdir ki, bu sâhirler nevâhi-i Mısır'da olan şehirlerden cem olunmuş idi ki Saîd-i Mısır derler. Yani Saîd dedikleri Mısır'dan tûlan on beş günlük yere dek olan bilâddir.

¹⁰²² Zannın bir kısmı günahdır. (Hucurât 14)

¹⁰²³ Müminin ferâsetinden sakının. Muhakkak ki Allah'ın nuruyla nazar eder.

¹⁰²⁴ Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse karanlıklar içinde kalıp hiç çıkmayacak kimse gibi olur mu? (En'âm 122)

Ve Harîdetü'l-Acâyib'de gelir ki, sahra-ı Firavn müdün-i ezeliye-i Mısır'dan Ebu Sayr dedikleri şehirden idi. Ebu Sayr'da hâlâ anlardan bakıyye vardır, intihâ bi't-tercüme. Bûsîr, Kaside-i Bürde sahibi Şeyh Muhammed Bûsîrî'nin şehridir. Ve Kâmûs'da gelir ki Busrî kurâ-yı Mısır'dan dört karyedir. Estfze, inâd ve cedeldir. Evvelinde hemze zâiddir. Setber esteber ve sipirgam ve ispirgam ve emsâli gibi. Asâ, ve'üd değnekdir. Demişlerdir ki asâ-yı Musâ âsen-i cennetden ki Hazret-i Adem aleyhisselâma verilmiş idi. Sonra enbiyâ-i tevârüs edip Hazret-i Şuâyb'a andan Hazret-i Musâ'ya intikâl eyledi. Tûlan on arşın ve seri dü şâhe ve esfelinde sinân-ı nişânde idi. Ve gayrı evsâf-ı kesîresi vardır. Tefâsirde mübeyyendir.

Mana-yı beyt budur ki; Musâ aleyhisselâm ile muâraza sadedinde olan câdılar cenk ü cedel ve inâd ve anınla mukâbeleden ötürü her biri ellerinde asâ-yı Musâ gibi asâ tutmuşlar ve kendilerin ana teşbîh etmişlerdi. Demişlerdir ki, yetmiş bin mücevvef asâ idi ki pür sîmâb eylemişlerdi. Ve ol a'sârda gâlip olan sihr olmakla Hazret-i Musâ asâ ile irsâl olundu. Nitekim zamân-ı İbrahim aleyhisselâmda nücüm ve zaman-ı resulullâh sallallahu aleyhi ve sellemde fesehât ve beleğât ve zaman-ı İsâ aleyhisselâmda tebâbet gâlib [440] idi. Pes her biri muktezâ-yı asra göre izhâr-ı mucize etdiler. Bunda Musâ-yı kalb ve asâ-yı zikr ve tevhîd ve Firavn-ı nefis ve sâhirân-ı kuvâ-yı nefsanî ve asâ-yı hayl ve hayâlâta işâret vardır. Zira enfüs ve âfâk nüshateyn-i mütetâbikateyindir. Velâkin umûr-ı âfâkıyyede nesh cârî ve ve enfüsiyyede cârî değildir. Anınçün umûr-ı hakîkiyye zevâl gelmez. Ve işâret-i bâtına teğayyür bulmaz. Belki ilâ yevmi't-telakkî ve dâimen kâim ve müstemirrdir.

زين عصا تا آن عصا فرقيست ژرف

زين عمل تا آن عمل راهی شڪرف

Jerf, fethe-ı zâ-ı Acemî'yle derk manasınadır, amîk gibi. Dekâyıkda gelir ki jerf, lisan-ı Fârisî'de derk için vaz olunmuşdur. Derk bilici diyecek yerde Acem jerf-yâb der. Büyük manasına da istimâl olunur, pil-jerf derler. Zâhir budur ki, mana-yı sânde istimâli istiâre tarîkiyledir. Nitekim mütebahhir fi'l-ilm derler gibi, bahr gibi vâsi ve amîk manasına. Amel, fiil-i kasdîdir ki zeviyyü'l-ukûle mahsûsdur. Ve efâl-i kulûb ve cevârihe şumûlu vardır. İmân ve tâât ve küfr ve meâsî gibi. Şikerf, kesre ile, ulu azîm gibi.

Mana-yı beyt budur ki; bu asâdan yani asâ-yı sâhirândan ol asâya dek yani asâ-yı Musâ'ya dek fark-ı baîd ve amîk vardır. Zira Musâ'nın asâsı cennetden ve câdîların asâları

¹⁰²⁵ Kelâmın hürmetine tamamlanmış irfanı Allah'tan isteriz.

dünyadandır. Ve kezâlik Musâ'nın asâsı kudret-i Hakk'a muzâf ve onların asâları tedbîr-i nefse mensûbdur. Ve kezâlik Musâ'nın asâsı bî-hîle ve onların asâları mücevvef ve pür sîmâbdır. Ve kezâlik Musâ'nın asâsı memûr ve onların asâları sâhâ-ı iltifâtdan dûrdur. Anınçün suebân-sûret olup onların asâlarını veya hilelerini ekl ü ibtâl eyledi. Ve kezâlik Musâ'nın asâsı ruh ve onların asâları cemâd idi. Anınçün her vakitte harekete kudreti var idi. Câdîların asâlarının harekâtı ise germiyyet-i âfitâba mevkûf idi. Yani hayât sûretinde olduğu emr-i hâric ve ârız itibârıyla idi. Ve kezâlik Musâ'nın asâsı kabza-ı cemâl ile makbûz ve onların kabza-ı celâl ile me'hûz idi. Ve kezâlik Musâ'nın asâsı nübüvete mukârin ve onların asâları mekr ü sihre munzam idi ki âsîler elinde idi. Ve kezâlik Musâ'nın asâsında fûnûn-ı tecelliyât mûnderic ve onların asâları fenn-i vâhid üzerine münhasır idi. Zira menkûldur ki, asâ-yı Musâ vakt-i hâbda nigeh-bânî-i [441] Musâ eylerdi. Ve bundan gayrı kerâmet-i uhrâsı dahi var idi. Ve kezâlik asâ-yı Musâ تنها ve onların asâları ise biri birlerine mütezâhir idi. Pes, asâ-yı Musâ'da يد الله فوق ايديهم¹⁰²⁶ sırrı var idi. Anınçün zuhûrunda idi. Cüziyyenin âsârı mütelâşî ve muzmahil oldu. Mısrâ-ı sâninin manası budur ki, sâhirler etdikleri sihr amelinden Musâ'nın mucizât ameline varınca tarîk-i azîm ve râh-ı dûr mesâfe-i baîdde vardır. Zira sâhirlerin ameli nefsânî ve şeytânî ve Musâ'nın ameli ruhânî ve Rahmânîdir. Ve biri dahi sâhirlerin ameli ibtâl-i Hakk ve Musâ'nın ameli izhâr-ı Hak içindir. Nitekim Kur'an'da gelir; ليحق لحيق و يبطل الباطل¹⁰²⁷ Ve bir dahi sâhirlerin ameli sihr ve Musâ'nın ameli mucizedir. Ve biri dahi sâhirlerin amelinin gâyeti nedâmet ve Musâ'nın amelinin nihâyeti seâdetdir. Bu sebebden cenâb-ı kuddîshû müncezib olup zarûrî mümin oldular. Ve Musâ'nın tahte'l-livâsında olup hezelândan necât buldular. Zira nusret iki nevidir. Hak üzerine mevt dahi nusret dendir. Nitekim Kur'an'da gelir; يا ان نصر الله قريب¹⁰²⁸ yani بالموت كما فسره به بعض العلماء¹⁰²⁹ Ve bir dahi sâhirlerin ameli pür tezvîr ve bâtında bir ve Musâ'nın amel-i mahz eser-i takdîrdir. Ve bir dahi sâhirlerin ameli süflî ve Musâ'nın ameli ulvîdir. Anınçün Musâ tevâzu ile merfû ve sâhirler iddiâ-i galebe ile mevzû oldular. Ve bir dahi sâhirlerin ameli meydân-ı kazâda ve Musâ'nın ameli meydan-ı rızâda idi. Ve bir dahi sâhirlerin ameli şirk ve Musâ'nın ameli tevhîd idi. Anınçün asâsı cümle keserâtı ifnâ eyledi. Ve bir dahi sâhirlerin ameline lanet mûltahîk ve Musâ'nın ameline rahmet muttasıl oldu. Nitekim gelse gerekdir, ila gayrı zâlike mine'l-letâifi'l-işârât. Pes, sihr mucize ile berâber olmaz. Ve anınla muârazaya mecâl bulmaz. Nitekim Hâce Hâfız Divân'ında gelir;

¹⁰²⁶ Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. (Fetih 10)

¹⁰²⁷ Hakkı gerçekleştirmek ve batılı ortadan kaldırmak... (Enfâl 8)

¹⁰²⁸ Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır. (Bakara 214)

¹⁰²⁹ Bir kısım alimlerin tefsir ettikleri gibi nusretten maksat ölümdür.

Bunda Musâ-yı kalbe kuva-yı nefsâniyenin tefâvütüne ve ehl-i irşâd ile ehl-i davânın hâline işâret vardır. Zira erbâb-ı kalb ve ashâb-ı irşâd olanların rahı müstakim ve a'mâli müntic ve ehl-i nefis ü riyâ ve dava olanların hâlleri sakîm ve amelleri akîmdir. Şöyle ki irşâdları tâlib-i Hakk'ı bir menzile îsâl etmez ve anların terbiyeleriyle bir hâm ögüp yetmez. Ehl-i kalb ise böyle değildir. Zira anların tevhdleri Hakkânî ve her halleri Rahmânî olmakla lisânları esrâr-ı zikre meşhûn ve terbiyeleri [442] intizâm-ı hâle makrûndur. Pes anların asâları asâ-yı ihlâs ve amelleri amâl-i ihtisâsdir. Li-muharririhî;

Dest-res bulmak isteyen Hakk'a
Dâmdır belki değildir dâmân

Tutmasın değme kesin dâmânın
Sayd eder bu feleğin hâmânın

لعنة الله اين عمل را در قفا

رحمة الله آن عمل را در وفا

Rahmet, Hak'dan veya derece-i ebrârdan red ve tard manasınadır. Evvelkisi küffâra ve ikincisi sâirlere göredir. Kafâ, marûfdur ki yüz mukâbilidir. Vefâ, bir nesne temâma bulûğudur ve kadrin mukâbili dahi derler.

Mana-yı beyt budur ki; sâirlerin ameli olan sihrin kafasında ve ardınca lanetullah vardır. Zira bâtıldır ve âmili kâfirdir. Ve kâfir zâlimdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰³¹ان الشرك لظلم عظيم Ve zâlim melûndur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰³²الا لعنة الله على الظالمين Ve Musâ'nı ameli olan mucize için rahmetullah vardır, tamâm ve kemâlde. Zira Hak'dır ve âmili mûmindir ve mûmin âdildir. ¹⁰³⁴ومن قوم موسى امة يهدون بالحق و به يعدلون ¹⁰³³و ممن خلقنا امة يهدون بالحق و به يعدلون Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰³⁵ان الله يحب لمقسطين Ve câizdir ki vefâ kâil-i rahmet olanlara göre ola. Yani ol amele rahmetullah demek vefâ-yı imândandır. El-hâsıl amel-i sâhirân lanet ve sahtdan nâşî ve kahr ve celâlden fâşî olmakla ameller ve kendileri lanet buldular ve amel-i Musâ rahmet ve rızadan sâdır ve lütf u cemâlden zâhir olmakla ameli ve kendisi rahmet ve rızaya muzâf oldu. Eğerçi hakikatde mel'ûn ve merhûm olan amelin sâhibidir. Suâl olunursa ki sâhirân nice mel'ûn oldular? Belki imânları sebebiyle merhûm oldular. Nitekim Kur'an'da gelir;

¹⁰³⁰ Sihir mucize ile yan yana gelmemiş ise rahat ol. Samîrî kim ki elinden yed-i beyzayı çıkarsın.

¹⁰³¹ Doğrusu şirk büyük bir zulümdür. (Lokman 31)

¹⁰³² Bilin ki Allah'ın laneti zâlimlerin üzerinedir. (Hîd 18)

¹⁰³³ Yarattıklarımızdan daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur. (A'raf 81)

¹⁰³⁴ Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde adil davranan bir topluluk vardır. (A'raf 159)

¹⁰³⁵ Allah adil olanları sever. (Mâide 42)

¹⁰³⁶ قالوا آمنا برب العالمين رب موسى و هرون Cevâb budur ki, bu söz mutlak sihr ve sâhire göredir. Ve sehere-i Firavn kable'l-imân zikr olunan sıfat ile muttasıf oldular. Sonra imân hasebiyle münkati oldu. Nitekim müminin laneti dahi tevbesi sebebiyle münkatidir. Meselâ hadîsde gelir; فهو ملعون ¹⁰³⁷ Pes ihtikardan tâib olan mutlaka merhûm olmuş olur. Maa-hazâ sâhirlerin ameli Firavn ve kavmine muzâfıdır. Zira anların emriyle mübâşir olunmuşdur. Pes malûm olan hakîkatde Firavn ve kavmi ve sâir tâib olmayanlardır. Malûm ola ki amelin kafasına [443] lanet zü'l-kafâya nisbet iledir ki hakîkatde ol amelin sâhibleridir. Pes, bundan fehmi olunan budur ki ehl-i celâl olanlar kafâ-yı mahzûd ki anlarda Hakk'a teveccüh edecek veche yokdur. Zira kahr u celâle mazhariyetleri hasebiyle anların hakkında cemi ebvâb mesdûd ve cümle-i esbâb masdûddur. Nitekim ehl-i cemâl olanlar vech-i sarfdır ki vech-i mutlakın taayyünü üzerine gelmişler ve Hakk'a her yüzden teveccüh-i tâm kılmışlardır. Zira lütf u cemâle mazhariyetleri sebebiyle her cânibleri bâb ve belki âyine-i pürnûr ve tân olmuşlardır. Velâkin bunlara mukarrebîn itlâk olunan ehl-i cemâldir. Zira mukarrebîn zâhir ve bâtında vechdir ki anlarda asla kafâ yokdur. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namazda kafadan rüyetleri bu sırta dâirdir. Zira ol halde Hazret-i ulyâya muhâzât-ı tâmme vardır. Fe-emmâ ebrâr olan ehl-i cemâl ki ashâb-ı yemîn dahi denilir. Bunlar zâhirde vechdir, imânları cihetinden. Ve bâtında kafadır, basîretlerinin adem-i inkişâfi cihetinden. Zirâ hâlet-i nez' de ve haşrde hâsıl olan inkişâf ahvâl-i âhirete göredir, marifetullah ve cemâlullah göre değildir. Anınçün Kur'an'da gelir; كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى ¹⁰³⁸ Pes kâfir küfrü hasebiyle amâ olduğu gibi mümin dahi adem-i mükâşefesi sebebiyle amâdır, meğer dünyâda sâlik ola. Bu sûretde maksûd ya dünyada hâsıl olur kemâle, bülûğa dek muammer olmakla. Veyâ âhiretde hâsıl olur, kable'l-bülûğ fenâ-ı sûrî bulmakla. Nitekim Temâmu'l-Feyz nâm kitâbımızda mübeyyendir. Ashâb-ı şimâl olanlar ise zâhirde kafa-ı mahzûd, bidâyet itibârıyla. Ve bâtında vach-i mahzûd, nihâyet itibârıyla. Zira düzehde vâki olan terbiye-i tavîle ve şedîde ile vech-i hakîkat zâhir ve sırr-ı ezel ve ebed bâhir olsa gerekdir. Velâkin küffâra naîm sıfâtı yokdur. Anınçün cehennemde muhalled olurlar, f'efhem cidden. Pes, bu takrîrden vech u kafânın sırrı hüveydâ ve merâtib-i amâl ve merâtib-i ashâb-ı amâl peydâ oldu. والمن والوفا ¹⁰³⁹ نَسَأَلُ اللّٰهَ الْعَمَلُ الَّذِي هُوَ مِنَ الْوَجْهِ لَا مِنَ الْقَفَا اِنَّهُ ذُو الْفَضْلِ Bade-zâ ehl-i kafâya olan lanet-i kelâm nefsi ve sâir merâtibi hasebiyledir. Ve cümle merâtibden biri ol lanet ile melûn olan kimsedir. Nitekim zâlim olan ¹⁰⁴⁰ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظّٰلِمِيْنَ demekle kendine dahi lanet edip ve şeytan dahi dokuz bin yol

¹⁰³⁶ Musa ve Harun'un Rabbi olan alemlerin rabbine inandık dediler. (A'raf 121-122)

¹⁰³⁷ Kim ki tekellük ve karaborsacılık yaparsa lanetlenmiştir. (Manen aynı olan bir başka hadis, Sünen-i İbn-i Mâce Kitabu't-Ticâre, 2144)

¹⁰³⁸ Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür. (İsrâ 72)

¹⁰³⁹ Allah'tan, Allah razısı için yapılan ameli isteriz, kafadan değil. O, nimet, lütuf ve vefa sahibidir.

¹⁰⁴⁰ Dikkat ediniz, Allah'ın laneti zalimler üzerinedir. (Hûd 18)

yahud seksen bin yıl Hakk'a ibâdet eyledi. Bir gün cennet kapısı [444] üzerinde yazılmış gördü ki bir kimse emr-i Hakk'a adem-i imtisâl ile melûn olsa gerekdir. Pes ol kimse müddet-i tavfile lanet eyledi. Kendi olduğunun bilmeyip kendi kendine lanet kılmış oldu. Anıncün bed amel sâhibinin kafasındadır, derler. Zira vechden bed amel sâdır olmaz ve kafadan sâdır olan bed amelin cezâsı dahi andan müfârakat kılmaz. Cümle-i cezâdan biri dahi kendine ettiği lanettir. Zira kişi kendini hor ve zelil etmedikçe gayrılar dahi etmezler. Hâsıl budur ki, Allah taâlânın ve melâike-i kirâmın ve sâirlerin laneti melûnun kendi kendine ettiği lanete tâbidir. Zira kendi nefsi mebd-i lanettir. Ve ayn-ı sâbitesinin muktezâsı ve hâlidir ve ve'l-ıyâzu bi'l-lâh. Ve ehl-i vefâyaya olan rahmet dahi buna kıyâs oluna. اللهم انصر من نصر الدين و اخذل من خذل المسلمين¹⁰⁴¹ makâlesinde zikr olunan esrâra işâret vardır. Nitekim vâkıa-ı Bedir'de küffâr-ı Kureyş Hakk'a ve dine nusret ve hilâfete hezelân taleb eylediler. Ve Hak tealâdan dilediklerine göre buldular. Anıncün melûn oldular. Li-muharririhî;

İlâhî ebr-i rahmetden nem-i ebr gör
Bizi merhûm ve meğfûr eyle dâim

Dil ü cân mürdesin feyzinle dir gör
Olalım hamd şükrün ile kâim

کافران اندر مرا پوزینه طبع

آفتی آمد درون سینہ طبع

Kâfir, lügatde küfredendir, setr manasına. Leyle-i kâfir dediler. Zira zulmeyitle eşhâsı setr eyler. Ve zâria kâfir dediler, zira tohmu zemînde setr eyler. Ve şâkir-i nimet olmayana kâfir dediler. Zira edâ-yı şükrü terkle nimeti setr. Ve örfde kâfir vahdâniyyeti veyâ nübüvveti veyâ şerfati cehd ü inkâr edendir. Küfrle cehlin miyânında fark budur ki, lafz-ı küfr kâh olur ki usûl-ı dîne müteallık olan itikâd-ı fâsidde ve lafz-ı cehl fûrûa müteallık olan itikâd-ı fâsidde istimâl olunur. Eğerçi ki filhakîka küfr cehldendir. Ve demişlerdir ki, küfr fiskdan ehassdır. Kâfire fâsık dedikleri aklın ilzâm ve fitratın iktizâ eylediği umûrun cümlesini ihlâlden ötürüdür. Ve demişlerdir ki, kâfir mutlaka imânı olmayandır. Eğer imân izhâr ederse münâfıkdır. Ve eğer imândan sonra küfre rücû ederse mürteddir. Ve eğer iki Allah isbât ederse müşrikdir. Ve eğer bir din ile tedeyyün ederse kitâbîdir. Ve eğer kadem-i dehre kâil olup havâdisi ana isnâd ederse dehrîdir. [445] Ve eğer bununla nübüvmete itirâf ve şer'î izhâr ederse zındıkdır. Pes bunların cümlesi kâfirdir. Velâkin bazı ahvâl ve izâfât sebebiyle başka isimle tesmiye olunmuşdur. Mirrâ, kesreyle ve medd ile, mürye ve şek olan nesnede mücâdele ve muhâccedir. Mirâ ve cidâl arasında fark budur ki mirâ kelâm-ı gayr üzerine itirâzdır, ya lafzen veya manen veyâ kasden, hâle izhâr etmekle. Lafzen ve manen izhâr-ı hâle zâhirdir. Kasden budur ki, bu kelâm hakdır. Velâkin senin bundan kasdın hak değildir. Sen bu hususda sâhib-i garazsın diye. Ve cidâl gayrın ilzâmını ve

¹⁰⁴¹ Allah'ım, dine yardım edene yardım et. Ve Müslümanları perişan edeni de perişan et.

tacîzini ve kelâmını kadehle tenkîsını ve anı kusûr-ı vechile nisbet etmeyi kasddır. Pes evvelkinin mercii ızhâr-ı fazl ve meziyyet ve kiyâset ile tereffu'dur ki davâ-yı kibriyânın tuğyânındandır. Ve anınçün mercî'i gayrı tenkîs ve temzîkdir ki muktezâ-yı sebiyyetdendir. Puzîne, bâ-ı Acemî ile Arab kırd ve Türk meymûn dedikleri hayvandır. Nitekim şiirde gelir;

Ben o merdem ki tonuz kopa rakîbin amma
Akıbet tâliini görünce meymûn oldu

Demişlerdir ki, meymûn ziyâde mukallid ve müdrîk hayvandır. Hatta demişlerdir ki, talîm eyleyip âherin hânesinden metâ serîka etdiren kimsenin yeddi kat olunmaz. Zirâ hayvânın ihtiyârı vardır. Ve bir avret kendi nefsinin bir meymûna temkîn edip vaty ederse tazîr olunur, vaty-ı behîme gibi. Ve bazıları dahi katl olunur demişlerdir. Ve haberde gelir ki ümem-i sâlifede bir kimse sedde su halt edip bey ederse sonra cem eylediği mâlı yanına alıp bir sefineye râkîp olup lüce-i deryâyâ vardıkda Allah tealâ ol sefinede bir meymûna ilhâm edip ol kimsenin altını sürresini bulup aldı ve sefinenin amûdu üzerine çıkıp sürreyi açdı ve bir dinârını deryâyâ ve bir dinârını sefineye tarh eyleyip ol malı iki kısım eyledi. Yanı suyun bahasını suya ve seddin bahasını sefineye ilkâ eyledi. Ve bu makûle acâyibi çokdur. Ve bazı şuarâ demişdir ki;

و داره مادامت في سلطانه¹⁰⁴²

فاسجد لقرء السوء في زمانه

Bu ol kıssaya işâret eder ki Zenc ile Habeş arasında **Makdeş** dedikleri şehri azîme bir zaman meymûn musallat olup halkı mesâkin ve esvâkda tazyîk etmişlerdir. Şöyle ki, evânîde olan taamı ekl ederler ve kâh olurdu ki taâmın zarfını taamıyla bile götürürlerdi. Sâhibi ardına düşüp taltîf ile çanağı [446] taamını tenâvülden sonra güçle pençesinden alırdı. Ve hânelerde avretleri yalnız bulsalar vaty ederlerdi. Ve ol şehrin padişâhın âdeti bu idi ki vakt-i muayyende erkân-ı devlet onun kasrı altına gelip müctemi olduklarında kasrın alâsından bir pencere açılır ve ol zaman erkânın cümlesi takbîl-i arz edip fer'-i re's ettikten sonra pâdişâh anlar üzerine ol pencereden işrâf edip emr ü nehy iderdi. Bazı eyyâm oldu ki pâdişâh yerine meymûn işrâf eyledi. Ve anlar pâdişâh zann edip meymûna secde eylerler. Ve ol asırda müstevlî olan meymûnlar kendi aralarından bir kebîr nasb edip cümlesi ana tâbi olup selâtin ve mülûk gibi âlây gösterirlerdi. Ve ol zamanın halkı bu tasallutu Hak'dan ukûbet bilirlerdi. Zira bir vechle define çâre bulamayıp meymûnlara ser-fürû kılmışlardı. (Harîdetü'l-Acâyib'de gelir ki Cezîretü'l-Kırd vardır ki anda çok meymûn vardır. Ve ol meymûnların reisi vardır ki anı omuzlarında ve boyunlarında götürürler. Ve ol reis anlar üzerine bir vechle hükm eder ki kimse kimseye zulm etmez. Ve ol

¹⁰⁴² Onun yurdu ve saltanatı zamanında kötü maymunlara secde ederim.

cezîreye sefine uğrasa azz ve hamûş ve recmile tazîb ederler. Velâkin bazı ehl-i cezâir anları hile ile sayd edip semen-i gâlf ile bey^c ederler. Ve ehl-i Yemen meymûna ziyâde râğbet ederler ve hatunlarında anı hâris ittihâz ederler, abîd gibi. Ve meymûn gayet ile zekâ sâhibidir, intihâ bi't-tercûme.)

¹⁰⁴³ نقله السخاوى عن قاضى المدينة محمد بن اسحق بن محمد و الله اعلم بصحة ذلك و ليس بيدع من قدرة الله المالك

Li-muharririhî;

Vay ol şehre ki vâlisi anın
Halk-ı âlem çeker sudâ^f-ı seri

Yâ her ve hûk veyâhud meymûndur
Ne zaman-ı gâileden me'mundur

Tab^f'ın manası ve tabîat ile farkı mürûr eyledi. Sîne göğüsdür, sadr gibi. Ber lafzı ile farkı budur ki ber göğsün iki yanlarıdır. Erin âlet-i marûfesine sîne-bend dedikleri onun göğsünü bağladığından ötürüdür.

Mana-yı beyt budur ki; kâfirler mirâ ve cidâl etmede meymûn-meşreblerdir. Nitekim gelse gerekdir. Derûn-ı sîne ve bâtın-ı insânda tab dedikleri kuvve-i âfet ve belâ geldi. Yani islâh-ı tabîat etmeyen kimse âfât-ı vücûddan halâs olmadı. Malûm ola ki tabîatin islâhı şerîat ve nefsin islâhı tarîkat üzerine mevkuftur. Tabîatin hükmü şehvât ve nefsin muktezâsı hevâdır. Pes, âsâr-ı şehveti riyâzet ve rûsûm-ı hevâyı mücâhede ile mahv ve izâle lâzımdır. Demişlerdir ki, şehvet-i batn ve şehvet-i ferc nefsi kâfirenin iki seyfi samsâmî gibidir. Bu hüsâmları kıll u kesr etmede ziyâde suûbet vardır. Anıñün bu bâbda nice rikâb-ı senâdîf maktû ve bu hususda bisyâr kerd-i müteellihân mevzûdur, ziyâde suûbetinden ötürü. Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazalî kuddise sırruhû, İhyâ-ı Ulûm'da bunlar için başka kitap ifrâz eyleyip kesrî'ş-ş-şehvetin diye tesmiye eylemiştir. Bade-zâ kâfirlerin mirâ [447] vü cidâli bi-hasebi'l-gâlib enbiyâ ile ve münkirlerin nizâ vü inâdi evliyâ ile. Pes, eğer kâfir ve eğer münkirdir, meymûn-meşrebdir. Ve meymûn-meşreb oldukları galebe-i tabdan nâşîdir. Eğer islâh-ı tabîat eyleyip şerîata iktidâ ve tarîkata iltimâ eyleselerdi sıhriyyet ve istihzâ ve cefâ ve ezâyâ ruhsat vermezler ve bu sebeble cehennem yüzü görmezler ve nâr-ı katîat ve hicrâna görmezlerdi. Bunda işâret vardır ki, insânın tab-ı hayvânîsi cemi hayvânâtın sıfâtını hâmil ve cümlesinin süveriyle kıyâma kâbidir. Zira eammü'l-mevcudât ve eşmelü'l-kâinâtıdır. Velâkin mirâ vü cidâl manasında husûs üzerine meymûn sıfatlıdır ve bu sıfatı izâle ve tabı andan tezkiye etmeyen yevm-i haşrde sûret-i meymûnda mahşûr olur. Zira herkesin zuhûru sıfat-ı gâlibesine göre olsa gerekdir. Nitekim bâlâda dahi işâret olunmuşdur. Ve hadîsde

¹⁰⁴³ Şehavî, Medine'nin kadısı Muhammed bin İshak bin Muhammed'den nakletmiştir; doğrusunu Allah bilir, malik olan Allah'ın kudretinden çıkmamıştır.

gelir ki nemmâm olanlar meymûn sûreti üzerine haşr olunur. Nitekim ¹⁰⁴⁴فتاوتون افواج ایتى âyeti tefsîrinde îrâd olunmuşdur. Pes herkesin hidâını ismâ' ve Zeyd u Amr arasında sebeb-i nizâ olan kimse manen dünyada meymûn ve sûreten âhirette meymundur. ¹⁰⁴⁵والعیاذ باللہ تعالیٰ

هر چه مردم میکنند پوزنیه هم
آن کند کز مرد بیند دم بدم

Merdüm, Adem oğlanıdır ve Acem kişi-zâde der. Nitekim gelir;

Gözüm yaşına rahm et sorma derdin
Ki merdüm zâdedir düşmüş nazardan

Vechi budur ki hürrü'l-ısl olup hasb-i mukârin olan kimseye kişilik lâzımdır.

Mana-yı beyt budur ki; her ne ki Adem oğlanı işler, meymûn hem ol Adem oğlanından gördüğünü işler. Nefs be-nefs, yani daima andan ne görse taklîd eder. Ve ana muâraza ve mukâbele kılar. Zira idrâkde sâir hayvânâta gâlibdir. Sâir hayvânâtın zaman-ı tavilde talim ile işlediği nesneyi meymûn mücerred müşâhede ve cüzî işâret ve ednâ iltifât ile işler. Ve insana ziyâde müşâreketi vardır. Anınçün gıda-ı insan olan mekulâtın ekserin ekl eder. Ve insan gibi gâlibü'ş-şehvedir. Hattâ bâlâda işâret olunduğu üzre avreti تنها bulsa vaty eder. Aslı budur ki insân turâbdan mahlûk olduğu gibi meymûn dahi turâba muttasıl ve beriyyeye mücâvirdir. Pes bunda remz vardır ki cesed-i insan dahi beriye ve tab'ı beriye hayvânı olan meymûn gibidir. Ve beriye helâk gâlib olduğu gibi [448] ahvâl-i cesed ile iştigâl ve muktezâ-yı tab üzerine hareket eden kimseye dahi helâk gâlibdir. Ve mukallidin hakikatde sıfatı hayvânîdir. Nitekim muhakkıkın sıfatı insâniyyet ve belki hakkâniyyetdir. Ve mukallidin imânın sıhhati meymûnun efâlinin sıhhati gibidir. Zira insân ile meymûnun miyânında fark-ı azîm olduğu gibi, taklîd ve tahkîk mayânında dahi tefâvüt-i kesîr vardır. Hususan ki taklîd makbûl olmayıp istihzâ ve sıhriyyet makûlesi ola. Mukallid-i Musâ aleyhisselâmın deryâ-yı kulzümünden necâtı emr-i zâhir hasebiyledir. Ve illâ deryâ-yı tab'da garîkdir. Pes necât içinde helâk olmak yokdur. Zira mahcûb olan kimse cennette dahi rü'yet-i dâimedan mahrûm ve fi'l-cümle katfat ve hicrân ile mevsûfdur. Li-muharririhî;

Gel bu râzı fehm eyle nimet içre nimet var
Bildim bilmedim deme, cehennemde cennet var

او کمان برده که من کردم چو او

¹⁰⁴⁴ Bölük bölük geleceksiniz. (Nebe 18)

¹⁰⁴⁵ Sığınmak yüce olan Allah'adır.

İstfze rû, cidâl yüzlü ve inâd sûretli. Zira muânidin inâd ve cidâlinin eseri yüzüne munakis ve sûretinden bellidir. Ve cedel yüzlü olmakla bilfiil cedel lâzım olmakla istfze rû cedel cû'da istimâl olundu.

Mana-yı beyt budur ki; ol meymûn, ben dahi merdümün işlediği gibi işledim ve efâlinde ana muvâfakat eyledim, diye zann eyledi ve o böyle kıyâs eyledi, ol cedel cû inâd u taklîd rû farkı kaçan bilir? Yani merdüm ile kendinin arasında efâlde fark-ı azîm vardır. Velâkin meymûn hayvân olduğu cihetden fark ve idrâk eylemez, ayb ve hüner gibi harfleri üçer olmakla ikisi bir olmak lâzım gelmez ve kezâlik ağaçdan istisnâ' olunan seyf hadîdden olan ile berâber değildir. Zira biri nâfiz ve biri gayr-ı nâfizdir. Pes lafızla mananın farkı olduğu gibi lafızla lafzın ve mana ile mananın dahi farkı vardır. Nemrud aleyhi ma yüstehak Hazret-i İbrâhim aleyhisselâma muâraza edip ¹⁰⁴⁶انا احی و امیت dedi. Ve hâzâ onun ihyâ ve imâtesi me'veldir. Velâkin cedel yüzünden muâraza eyledi. Pes, onun hâli meymûna benzerdi. Ve kezâlik Müseyleme-i Kezzâb Kur'an'a muâraza eyledi. Nitekim sure-i kevserin muârazasında der; ⁴⁴⁹و البنا فاسد المعانی مر الجنا Ve ¹⁰⁴⁷انا اعطیناک الجماهر فصل لربک و هاجر انا کفیناک المکابر و المجاهر فانظر کیف کان سافل الالفاظ dahi bu mezkûre kıyâs oluna. Ve bunda işâret vardır ki, ehl-i tab ve nefse ehl-i kalb u ruh u sırrın miyânında fark-ı beyyin ve tefâvüt-i celi vardır. Eğerçi ki sûret-i amâlde müştereklerdir. Zira ehl-i tab ve nefsdan sâdir olan tabîat ve nefsânîyyet üzerine mübtenî ise seyyiedir. Ve bu mertebede amel-i vâhîde ve ehad bi-aynihi ve bir bilinir. Ve Kur'an'da gelir; ¹⁰⁴⁸وجزاء سيئة سيئة مثلها Zira bu mertebeye mertebe-i âhâd derler. Nitekim hadîsde gelir; ¹⁰⁴⁹ويل لمن غلبت آحاده على اعشاره Ve mertebe-i kalbde amel-i vâhîde on misli verilir. Zira bu mertebeye mertebe-yi aşerât derler. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁵⁰من جاء بالحسنة فله عشر امثالها Ve mertebe-i ruhda yüz verilir. Zira bu mertebeye mertebe-i mîet derler. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁵¹في كل سنبله مائة حبة Ve mertebe-i sırda bin verilir, ilâ mâ nihâye. Zira bu mertebeye mertebe-i ulûf derler. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁵²من يشاء بغير حساب Pes zikr olunan merâtib ehli biri birleriyle a'melde ittihad ve iştirâk iddia ederler.

¹⁰⁴⁶ Ben de öldürür ve diriltirim. (Bakara 258)

¹⁰⁴⁷ Biz sana tabi olan kalabalıklar verdik. Öyleyse rabbın için namaz kıl. Hicret et, biz büyüklük taslayan ve fîsk u fücûrunu ortaya koymaktan çekinmeyen kişiye karşı yeteriz. Bak, ne kadar da seviyesiz laflar sarf ediyor. Manası fasit olan söz söyleyen ve kalbi bozuk idi.

¹⁰⁴⁸ Bir kötülüğün cezası da onun misli bir kötülüktür. (Şûrâ 40)

¹⁰⁴⁹ Birleri onlarına galip gelen kimseye yazıklar olsun.

¹⁰⁵⁰ Kim (Allah'a) bir iyilikle güzellikle gelirse işte ona bunun on katı. (Enam 160)

¹⁰⁵¹ Her başakta yüz tane bulunan tohum... (Bakara 261)

¹⁰⁵² Allah kimi dilerse ona hesapsız rızık verir. (Bakara 212)

Velâkin hulûs-ı niyyet ve safvet-i taviyyetlerine göre tefâvüt ve ihtilâfları vardır. Pes meymûn gibi zâhir hâle mağrûr olmamak gerektir. Zira kışrle lübbün beyninde fark olduğu gibi lüble lübbü'l-lübün miyânında dahi fark vardır. Ve bunda makar ile makarrın miyânında dahi farka işâret vardır. Zira meymûn hayvan olduğu cihetden taklîd üzerine musırr ve lisân-ı hâle musâvâtı müddeîdir. İnsandan hayvan-meşreb olan dahi buna kıyâs oluna. Anınçün demişlerdir ki, hücb-i beşeriyet ile mahcub olanların salâhı hücb-i ruhâniyet ile mahcûb olanların salâhından ircâdır. Zira taife-i ulâ cehâletlerine makarrlardır. Taife-i sâniye ise makâllerine ve hâllerine mağrûrlardır, felâsife tâifesi ve onlara mülhak olanlar gibi. El-hâsıl şerîat ehlinin mahcûbu tarîkat ehlinin müddeî ve mağrûrundan Hakk'a karîbdir. Ve demişlerdir ki, cehl iki kısımdır. Biri zayıfdir ki sebebi ilimdir. Buna cehl-i basît derler. Zira sâhibi kendi cehâletine muterif ve tâlib-i marifetdir. Ve biri kavîdir ki sebab-i esrârdır. Buna cehl-i mürekkeb derler. Zira sâhibi fi nefsi'l-emr câhil ve câhil olduğuna dahi câhildir. ¹⁰⁵³نعوذ بالله من الجهالات المطلقة و نسأل الله العلوم و المعارف الحقة [450]

این کند از امر و او بهر ستیز

بر سرا ستیزه رویان خاک ریز

Emr, vâhidü'l-evâmîr ve ehadu'l-umûr gelir. Burada ikisi dahi muhtemeldir. Rîz, rihten lafzından emrdir, kavî-i mütekaddimîn üzerine.

Mana-yı beyt budur ki; yani merdüm işlediği işi emrden nâşî işler, taklîd işlemez. Veyâhud bir maslahat ve menfaâtden ötürü işler. Meymûn ise cedel ve inâddan ötürü mukâbele eyler, sıhriyyet ve istihzâ ehli etdikleri gibi. Yani maksûdu merdüme taklîd-i mücerred ve anı maskaralıkla almaktır. Böyle cedel-cû ve cenk-hevâ olanların başı üzerine toprak dök ve saç. Yani onları hor ve zelîl ve bî-itibâr tut ve hakâretlerine müteallık duâ ile. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁵⁴فزادهم الله مرضا ¹⁰⁵⁵قاتلهم الله Ve hadîsde gelir; ¹⁰⁵⁶اشدد و طأتك على مضر اللهم اهزم الاحزاب و زلزلهم ¹⁰⁵⁷ترت يداك muâtebe ve inkar ve ¹⁰⁵⁸امرتك و الله اعلم teaccüb ve tazîm emr ü his alâ şeyin gibi. Nitekim hadîsde murâd mana-yı ahîridir.

¹⁰⁵³ Cahillikten Allah'a sığınırız. Ve Allah'dan gerçek ilim ve hikmet isteriz.

¹⁰⁵⁴ Allah onların hastalığını artırdı. (Bakara 10) Baştaki ibare ayette geçmiyor. Tamamının geçtiği ayeti bulamadık.

¹⁰⁵⁵ Allah onların cezasını versin.

¹⁰⁵⁶ Allah'ım Mudar kabilesinin cezasını şiddetli kıl ve Ahzab'ı (Hendek savaşında Müslümanlara karşı savaşan Araplar) yenilgiye uğrat ve onları sars. (Aynı anlama gelen bir başka hadis için; Sahih-i Buhârî, Kitabu Hûri'l-layn, 1233)

¹⁰⁵⁷ Allah hayrını versin. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-Hayz, 33)

¹⁰⁵⁸ و قيل اراد به تربيت يدالك ان لم تفعل ما Zira bu cümle aslında iftikârla duâdır. Sonra mana-yı âherde dahi istimâl olunmuşdur. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Bade-za bu beytde birkaç vechle işâret vardır. Evvelkisi budur ki hayvânât arasında meymûn hor ve zelîl mahlûkdur. Binâen alâ hâzâ Allah tealâ ashâb-ı sebtî onun suretine mesh eyledi. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁵⁹ كُونُوا قردة خاسئين Kavm-i İsâ'nın hınzıra mesh olundukları dahi böyledir. Derekât-ı hayvânâta nâzil olanlardan sıfat-ı meymûn ve hınzırla muttasıf olanlar dahi böyle kıyâs oluna. Zira demişlerdir ki, ümem-i sâlifenin meshle ukûbetleri ecsâd üzerine idi. Bu istek ise kulûb üzerinedir. Ve ukûbât-ı kulûb ukûbât-ı nüfûsdan eşeddir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁶⁰ و تقلب افئدتهم و ابصارهم ilâ aye. Ve mücâhede mesh ayetinin tefsîrinde Benî İsrâîl'in fakat kulûbu memsûh ve efhâmı kırde gibi oldu, dediğini ulemâ taz'îf eylemişler ve demişlerdir ki, ¹⁰⁶¹ هذا قول تفرد به عن جميع المسلمين Zira ukûbât ve müsellât ümem-i sâlifede şâyi ve meshûr ve mütevâtir ve mensûsdur. Pes zâhirden adûl ve hakîkatden meylin manası yoktur.

İkincisi budur ki, kendi fezâhatini ihtiyâr edeni müftezih kılmak lâ beysdir. Anınçün demişlerdir ki, [451] fâsık-ı mu'lini gıybet câizdir. Ve târik-i edeb olanı dahi ehl-i tarîkat arasında teşhîr lâzımdır. Tâ ki, bir dahi avdet etmeye. Ve Kur'an'da gelir; ¹⁰⁶² و ليشهد عذابهما طائفة من المؤمنين Pes muhâliflerin hâlini setr etmek muvâfıklara cefâdır. Fe-emmâ ol ki, İmâm Ali raziyellâhü anhin Sad Kelime'sinde gelir; ¹⁰⁶³ النصيحة بين الملاء تقرع Bu söz fi'l-hakîka hadd-i nasîhatdedir, hadd-i teşhîrde değildir. Zirâ mûcib-i takrîf olan yerde takrîf dahi gerektir.

Üçüncüsü budur ki, efâlde muteber olan emre etbâi ve irşâda muvâfakat tarîkiyle olandır. Ve illâ sâhib-i hayvânâta mültehk olur. Pes felâsife ve rehâbine ve emsâlinin bî-itbâf riyâzatları sakîm ve sülûkları akîm ve halleri gayr-ı mustakîmdir. Zirâ zulumât-ı tabîatden necât bulmamışlar ve kayd-ı hevâdan kurtulmamışlardır.

Dördüncüsü budur ki, bir işde maslahat mülâhaza olunmak gerektir. Ve illâ abes ve sefih olur. Hatta abes yere kat olunan serçe kuşu kıyâmetde, yâ Râb! Kâtilime suâl eyle, beni niçin katl eyledi, deyip muhâseme etse gerektir. Li-muharririhî;

Olma mesûl-ı rûz-ı rustâ-hîz

Edegör kâr-ı abesden perhîz

¹⁰⁵⁸ Teribet yedâke'den maksat, sana emrettiğimi yapmadığın için. Allah bilir.

¹⁰⁵⁹ Aşağılık maymunlar olun! (Bakara 65)

¹⁰⁶⁰ Onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. (Enam 110)

¹⁰⁶¹ Bu sözle bütün Müslümanlardan ayırt edilir.

¹⁰⁶² Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun. (Nur 2)

¹⁰⁶³ İnsanlar arasında nasihat etmek azarlamaktır.

آن منافق با موافق در نماز

از پی استیزه آید بی نیاز

Münâfik odur ki, itikâden küfrü izmâr ve kavlen imânı izhâr ede. Aslında nefekdendir, fetheteyn ile. Ol zîr-i zemîne derler ki, nâfiz ve bir mekâna mahlası olmaya. Nitekim nâfika-ı yerbû' derler. Zirâ yerbû' yani fâre-i beyâbenî ki, Türkî'de Arab tavşanı derler. Yer içinde onun iki deliği vardır. Birine nâfika derler ki, mestûrdur. Ve birine dahi kâsia derler ki, zâhir ve mekşûfdur. Anı sayd edene ki, hâriş derler, hâ-ı mühmele ile, kâsia tarafından geldikde yerbû' dahi nâfika tarafından varıp başıyla anı darb eder ve çıkıp firar eyler. Nifâk dahi böyledir. Zirâ bir bâbdan şer'a duhûl ve bir bâbdan şer'den hurûcdur. Nitekim Kur'an'da gelir; المنافقين هم الفاسقون ان¹⁰⁶⁴ Muvâfik vâf edendir ki, iki nesne arasında mutâbakatdır. Burada murad mümin-i muhlisdir ki, zâhir ve bâtını mütevâfik ve kavli ü itikâdı mütetâbıktır. Niyâz, hâcet manasınadır. Hak tealâya bî-niyâz dedikleri bî-ihyâc manasınadır. Zirâ ganiyyü'l-mutlakdır. Nitekim Kur'an'da gelir; والله غنى عن العالمين¹⁰⁶⁶ [452]

Mana-yı beyt budur ki; ol münâfik-ı muvâfik ve muhlis ile namaz husûsunda mescide cenk ü cidâlden ötürü gelir, bî-niyâz olduğu halde yani namâz ki, kâziyü'l-hâcete münâcât ve ana arz-ı niyâz ve ihtiyâc ve iftikârdır, münâfıkın namaz için mescide gelmesi bu mana için değildir. Zirâ münâcât ve niyâz fi'l-hakîka muhlisin şânıdır. Namaz ise münâcât ve arz-ı niyâz için vaz olunmuşdur. Pes, münâfıkın namaza gelmesi mücerred cenk ü cidâlden ötürüdür. Yani meymûnun efâl-i insâna muvâfakati gibi. Bu dahi fiil-i muhlise mücerred taklîd ve mahz-ı sıhriyyet içindir. Zirâ tahtında manâ-yı sahîh yokdur. El-hâsıl münâfıkın namazı muvâfakat suretinde ise de hakîkatde cedel ü hilâfdır. Bunda işâret vardır ki, namaz fi'l-hakîka münâcât kabîlindedir. Müşâhede nevinden değildir. Yani münâcât nevan hicâbdan hâlî olmamak ile müşâhede ile müctemi olmaz. Pes, münâcât sâhibi kelâm ve müşâhede ehli mütekellim ile olmakla fark u cem ehli oldular, Furkan ve Kur'an gibi. Fark u cem ise hâlet-i vâhidede hâsıl olmaz. Meğer bi'l-itibâr ola.

Suâl olunursa ki, namâza huzûr ve şühûd lâzımdır. Hatta demişlerdir ki, huzûr-ı dil şart-ı isticâbet-i duâ ve sebeb-i kabûl-ı salâtdır. Huzûrun ednâ mertebesi فان لم تكن تراه فانه يراك¹⁰⁶⁷ makâlesinden mefhûm olandır ki, bu mertebeden sâkıt olsa bî-ruh olan bedeni gibi olup sâhibine

¹⁰⁶⁴ Münafıklar fâsikların tâ kendileridir. (Tevbe 67)

¹⁰⁶⁵ Veya şeriattan çıkanlardır.

¹⁰⁶⁶ Allah bütün alemlerden müstağnidir. (Al-i İmrân 97)

¹⁰⁶⁷ Sen onu göremezsün fakat o seni görür. (Sahih-i Buhârî, Kütübü'l-imân, 1)

asla fâidesi olmaz. Cevâb budur ki, münâcât fi'l-cümle huzûr ve şühûdu münâfi değildir. Velâkin huzûr ve şühûdun merâtibi vardır. Ednâsı mürâkabedir ki, kalbin Allah tealânın ana nazarına ilmîdir. Ve alâsı ru'yetdir. Ve kemâl-i erbâb-ı müşâhede eğerçi ayne'l-yakîn ve belki hakke'l-yakîn mertebesinde sıfât-ı cemâl ve celâli şühûdla müstes'id olmuşlardır. Velâkin henüz nazarlarında mestûr olan bütûn-ı gaybe göre imân mertebesinden halâs olmazlar. Anıçün ilm-i insân Hakk'ın künhünü ebedî muhît değildir.

Ve bir dahi budur ki, galebe-i fenâ ile şühûd-ı tâm hâsıl olsa namaza kıyâm mümkün olmaz. Bu sebebden fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem hazretlerine vahy-i ilâhî nâzil oldukda kendilerinden gâib ve hisden münselîh olurlar ve istilkâ ederlerdi. Aslı budur ki, ol vaktde rûh-ı insânî tedbîr-i bedenle müşteğil olmamakla bedenî kıyâm ve kuûdunu hıfz eder nesne kalmayıp aslına [453] rücû eder ki, lüsuku'l-bi'l-arzdir. Hitâb-ı mülkde hâl bu olacak hitab-ı Hak'da istiğrâk nice olmak gerekdir, kıyâs oluna. Mahkîdir ki, Ebu Yezîd Bestâmî kuddise sırruhû bir defa kırk gün kadar makâm-ı heybetde hisden me'hûz olup ibâdete kâdir olmadı. Hatta Allah tealâdan namâz edecek kadar gaflet taleb eyledi. Zirâ bu gaflete istitâr-ı memdûh derler. Nitekim demişlerdir ki, hiss ü akl bâkî oldukca teklîf dahi kâimdir. Mağlûb olsa teklîf mürtefi olur. Pes medâr-ı teklîf hiss ü gafletdir. Musa aleyhisselâm dahi vakt-i tecellîde mağşiyün aleyh sâkıt oldu. Nitekim Kur'an'da mestûrdur. Şu kadar vardır ki, namaz içinde şühûd-ı ekvân etmek huzûru mâni değildir. Belki mâni olan hadîs-i nefsdîr ki, iştigâl-i bi'l-gayrdır. Şühûd-ı mezkûr ise böyle değildir. Zirâ insân bâtınında mütecelli olan süverden aġmâz-ı ayn etmeye kâdir değildir. Ve resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden mervîdir ki, namazda cennet ve nârı ve ehl-i dâreyni müşâhede ederlerdi. Ve bu makûle müşâhede namâzı kat edip huzûr-ı dile mâni olmaz.

Ve bunda bir işâret dahi budur ki, münâfıkın sûret-i vifâkı cedelden hâlî olmadığı gibi gâfilin hâli dahi böyledir. Zirâ gâfil dahi münâcât ve niyâzdan hâlidir. Demişlerdir ki, harmân-ı münâcâtı mücib olan nesne irtikâb-ı mübâhâde israftır. Pes münâcât isteyene perhîz lâzımdır. Bu manadan ötürü meşâyih-i tarîkat erbâb-ı riyâzet ile tavsiye ederler. Ve haber-i kutsîde gelir; *تصل* ¹⁰⁶⁸ *نخوع ترانى تجرد* Ve demişlerdir ki, hayvaniyeti insâniyeti üzerine gâlib olan kimse inâmden ezaldir. Nitekim Kur'an'da gelir; *اولئك كالانعام بل هم اضل* ¹⁰⁶⁹ Ve bunlar zâlim-i li-nefsihi makûlesindedir. Li-muharririhî;

Nice bir zulm edesin gaflet ile nefsin sen
Gûşuna girmedi mi nükte-i adl-i hasen

در نماز و روزه و حج و زکات

¹⁰⁶⁸ Aç kal benî görürsün. Uzlete çekil ulaşırsın.

¹⁰⁶⁹ İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da şaşkındırlar. (Araf 179)

با منافق مؤمنان در برد و مات

Bu kelâm tahsîs kabîlinden sonra tamîm kabîlindedir. Zirâ münâfikın muvâfika muvâfakati yalnız namazda değildir. Belki bi-hasebi'z-zâhir cemi umûr-ı şerîfada anınla müşterekdir. Rûze, orucdur, savm gibi. Nitekim vâkidir. Beyt;

کز دو لب بینم دهانت پر شکر¹⁰⁷⁰

روزه چون میداری ای شیرین پسر

Oruca rûze dedikleri rûz ki, [454] gündüz ana ihtisâsı olduğundan ötürüdür. Zirâ âherinde hâ edât-ı ihtisâsıdır. Haftada ve niçede olan hâ'lar gibi. Bundan fehm olunur ki, savm yevm-i şer'iden ekalde olmaz. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁷¹ثم اتموا لصیام الی اللیل Velâkin kesr-i nefis ve tabfat için taâm yemeyip bir saat dahi olsun imsâk etmek sebab-i tekarrüb-i dergâh-ı vâlâ-yı kibriyâdır. Ve bundan gayrı dahi fıkıhda kelâm vardır. Hac, aslında kasd-ı ziyaretdir. Teârûf-i şer' de ikâmet-i nüsük için kasd-ı beytullâha tahsîs olunmuşdur. Zekât aslında nemâdır. Zirâ zekâ-ı şer'iyede ruhâ-ı bereket veya tezkiye-i nefis yani berekât u hayrât ile nefsi tenmiye vardır. Veyâhud nefsi tezkiye demek, rezile-i buhlden tatahhurdur. Ve Kâmûs'da gelir ki, zekât malından ihrâc etdiğin nesnedir, malını tathîr için. Yani zekât dedikleri evsâh-ı mâldır. Pes kaçan maldan zekât ihrâc olsa mal vesahdan halâs olup tâhir kalır. Bu sebebdendir ki, Benî Hâşim'e zekât yoktur. Zirâ mâlın evsâhını ahz etmek tehâret-i araklarına ve hesâbda arâkatlarına münâsib değildir. Velâkin bazı fukâhâ li ecli'z-zarûre fukârâ-ı Benî Hâşim'e zekât tezvîc etmişlerdir. Zirâ zaman-ı evvelde hamsu'l-hums hisseleri var idi. Sonra münkatı oldu. Zirâ şürefâ çoğaldı. Velâkin selâtin-i Osmâniye bi-kaderi'l-îmkân mana-yı mezbûr ile amel edip ile'l-ân üç yüz kadar sâdâta beytü'l-mâlden vazîfe verirler. Bürd, zamme ile birkaç manaya gelir, bürden manasına ki, iletme'dir. Ve ism-i emrdir cenk vaktinde istimâl ederler, sakın ve savul demek gibi, ve ırak ol demektir. Ve bunlardan gayrı dahi meânîsi vardır. Velâkin burada galebe manasınadır ki, dest-i bürd demektir. Zirâ mât satranc-bâzlar ıstılâhındandır. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Şâhı sürme bu nat'a kibirle sen

Olasın bir piyâdeye şâh-mât

Ve aşağıda bazı lafzı dahi ana karînedir. Velhasıl dest-i bürd gâlip olmak ve mât mağlûb olmaktır. Zirâ mağlûbiyyet helâk hükmündedir. Anınçün düşmana zebûn ve hasma mağlûb ve gam u gussaya giriftâr olan kimse menâmda kendini marîz veyâhud meyyit görür.

¹⁰⁷⁰ Ey tatlı çocuk, öyle bir oruç tutuyorsun ki, bakıyoRûm iki dudağınla ağzın şeker dolu. (sözlerin çok tatlı)

¹⁰⁷¹ Sonra akşama kadar orucu tamamlayın. (Bakara 187)

Mana-yı beyt budur ki; Salât ve savm ve hacc ve zekât ve emsâli umûr-ı şer'îde mümin-i muhlis olanlar münâfik ile bürd ü mâtdadır. Yani muhlisler [455] münâfika gâlib ve münâfik anlara mağlûbdur. Zirâ eğerçi şirket-i zâhirlerine nazar olunup mavtın-ı dünya hasebiyle her biri gâlib görünür. Fe-emmâ dünyâda mana ve âhiretde hassâ farkları vardır. Nitekim gelse gerekdir. Erbâb-ı inkâr ve gaflet ve hicâb ile ashâb-ı ikrâr ve yakaza ve keşfin halleri dahi bunlara kıyâs oluna. Bade-zâ münâfıkı tahsîs etdi. Zirâ muhlis ile şirket-i sûriyesi vardır. Sâir küffâr ise böyle değildir. Zirâ onların sûret ve mana muhâlefetleri vardır. Bundan fehm olunur ki, munâfikîn ile dahi küffâr gibi muhârebe olunur. Zirâ muhâlefet-i bâtınalari olduğu gibi fi'lümle muhâlefet-i zâhireden dahi hâlf değillerdir. Anınçün Kur'an'da gelir; ¹⁰⁷²جاهد الكفار و المنافقين و اغلظ عليهم Pes anlarla ednâ mertebe cihâd kelâm-ı galîz ileddir. Ve demişlerdir ki, enbiyâ aleyhisselâmın zevâhir ve bevâtın-ı âmmiye ve hâsseye tasallutları olduğu gibi mülûkun dahi zevâhir-i âmmiye ve hükemâ-ı ilâhiyyenin bevâtın-ı hâsseye ve vuâzanın bevâtın-ı âmmiye ve aklın vehm ü hayâl ve kuvâ-yı şerife üzerine tasallutları vardır ki, bunlar ile enfüs ve âfâkın şerri mutlaka mündefi olur. Ve erbâb-ı inkâr ile dahi muhârebe kadîmdir. Zirâ şirk-i hafî erbâbıdır. Ve hadîsde gelir; ¹⁰⁷³واجحدو المشركين باموالكم و انفسكم Bu sebebdendir ki, sufiye ile anların aralarında bir vakitte müsâleme vâki olduğu yoktur. Li-muharririhî;

Oldular çünkü ehl-i küfre bedel	Müstemir oldu anlar ile cedel
Münkire söyle harf illetini	Elif elifte kılsın mübeddel
Kılmaz ise mücevvef edip anı	Nîze-i dil ile tâ cânını del

Ve bundan ahz olunur ki, nefis-i emmâre her çend ehl-i selem olup İslâm'ı kabûl etse de yine şikâkdan hâlf değildir. Pes hevâsını bi'l-küllîye kam' edince mücâhede lâzımdır. Zirâ kâfirdir ki, zünnârı bätındadır. Anınçün aynü'l-ârifîn Ebu Yezîd Bestâmî kuddise sırruhû müddet-i tavîle mücâhededen sonra dide-i bâtin ile nefesine nazar etdikde gördüğü bätından zünnâr kuşânmışdır. Bu kadar eyyâm dahi kemer-beste-i mücâhede oldu. Tâ ki, ¹⁰⁷⁴ان الله اعانى فاسلم rütbesin buldu. Li-muharririhî;

Dediler işbu nefis-i şerîrin	Asl-ı vazında yokdur imânı
Gâlib olup havâsı ile o bed	Kâfir ile nice Müslümân'ı
Kim ide anı Müslüman âhir	Meğer ola meded-i Rahmânî

Ve nâzım kuddise sırruhû umûr-ı mezkûreyi tahsîs eyledi. [456] Zirâ namazında aslında mevzuıyeti kibr-i nefsi izâle içindir. Velakin münafıkın kibri batındır. Anınçün tevâzu-ı zâhirine iltifât olunmadı. Ve kibr ubûdiyyetin zıddıdır. Bir yerde hakikat-i ubûdiyyet olmasa ol hâle

¹⁰⁷² Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et, onlara karşı sert davran. (Tevbe 73)

¹⁰⁷³ Müşriklerle, mallarınızla, canınızla ve lisanınızla cihat edin.

¹⁰⁷⁴ Müslüman olmam için Allah bana yardım etti.

temelluk derler, tevâzu demezler. Pes tevâzu tezkiye ehlinin şânıdır. Ve zekât buhl-i nefsi ref içindir. Ve buhl sıfat-ı münâfıkdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁷⁵ و يقبضون ايديهم ve infâk etdikleri suretde dahi kerâhet ile infâk ederler. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁷⁶ و لا ينفقون الا و هم كارهون Sadakât ve müberrât ise tîb-i nefse mukârin olmadıkca kabûle karîn olmaz. Anınçün hadîsde gelir; بها انفسكم ¹⁰⁷⁷ Ve savm-ı riyâzât ile tabiati islâh ve tahsîn-i ahlâk içindir. Velâkin münâfıkda hakikat-ı savm yoktur. Anınçün bed-huydur. Ve ehl-i nifâkın erbâb-ı ihlâsa etdikleri ezâ ve cefâları Sure-i Tevbe'de ve gayrı mevâzıde mestûrdur. Ve hacc müşterektir. Zirâ hem mâl ve hem beden iledir. Ve münâfıkların bu ikisi ile hakikat-i hizmetden mahrûmlardır. Anınçün birisi beyatü'r-rıdvâna gelmeyip tesâkül eyledi. Ve devesi ardında ihtifâ eyleyip mübayâadan mahrûm oldu. Ve niceler dahi vaka-ı Uhud'da firâr eylediler. Ve mal u bedene zarar tevehhüm olunan mevâzıda kuûd için dâima istîzân ederlerdi.

مؤمننا را برد باشد عاقبت

بر منافق مات اندر آخرت

Âkıbet, akıbdendir, kafın kesriyle, müehhirü'l-ricldir ki, Türkî'de ökçe derler. Sonra her nesnenin âhirine istimâl olundu. Ve âkıbet mutlaka cennettir. Zirâ dünyânın maksûdu bi'z-zât olan âkıbetidir. Cehennem ise böyle değildir. Yani cehennemın âkıbet ehli nâr olduğu sû-ı ihtiyârlarından ötürüdür. Pes cehennemın âkıbet-i dâr-ı dünyâ olduğu maksûd bi'z-zât değildir. Burada âkıbet ile murâd dâr-ı âhirettir. Nitekim karfını ana şâhiddir. Ahiret, bu makûle kelimelerde istimâl-i Acem üzerine hâlet-i vakfda tâ melfûzdur, dâr-ı âhiret demektir. Yani hakikatde dârın sıfatıdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁷⁸ تلك الدار الآخرة Velâkin sıfat-ı gâlibeden olmuşdur. Dünya lafzı dahi böyledir. Ve Kur'an'da mevsûfdan mücerred gelir, ¹⁰⁷⁹ و بالآخرة هم يوقنون gibi âhiret âhirin te'nîsidir. Ahîr kesr-i hâ ile evvelin mukâbilidir. Vech-i tesmiye dünyâdan [457] te'hîridir. Yani dünyadan sonra halk olunmuşdur. Nitekim dünya demek karîb ve dâni olmaktadır. Ve dünyâya ûlâ demek ahiretten evvel halk olunmasına göredir. Zirâ demişlerdir ki, felek-i azâmın harekâtından elli dört bin yıl mürûr ettikde dünya halk olundu. Ve hilkat-i dünyâdan dokuz bin sene dahi mürûr ettikde âhiret halk olundu. Ve âhiretten murâd cennet ve nârdır. Ve kıyâmet günününe yevm-i âhir dediler. Zirâ âhirü'l-eyyâmdır. Yani evkât-ı münkaziyenin âhiri olan vakt dâim ve zâman ebedîdir.

¹⁰⁷⁵ (Münafıklar) cimrilik ederler. (Tevbe 67)

¹⁰⁷⁶ İstemeyerek harcamalarından başka bir şey değil. (Tevbe 54)

¹⁰⁷⁷ Nefislerinizi onunla güzelleştirin.

¹⁰⁷⁸ İşte ahiret yurdu! (Kasas 83)

¹⁰⁷⁹ Ahiret gününe de kesin keskin inanırlar. (Bakara 4)

Mana-yı beyt budur ki; âkıbet ve âhiretde müminlerin münâfik üzerine galebesi olur. Nitekim münâfik üzerine ol vaktde mât ve mağlûbiyyet hâsıl olur. Zirâ muhlis, cennet ve kurbet ve salat ve rü'yet ile mün'im ve mükrim ve münâfik cehennem ve bu'd ve firâk ve hicâb ile muazzeb ve muhân olur. Husûsan ki, muhlîs için cennet-i mîrâs dahi vardır. Cennet-i mîrâs ehl-i nârın cennetde olan makâmıdır, imân takdîri üzerine. Nitekim Kur'an'da gelir; من عبادنا من كان تقيا ¹⁰⁸⁰ تلك الجنة التي نورث Zirâ demişlerdir ki, ins ü cin, bir şahs yokdur ki, onun cennet ve nârda birer mevzuu olmaya. Velâkin ehl-i nâr ehl-i cennetin küfr takdîri üzerine nârda olan menzillerine varis olmazlar. Bu dahi rahmetin sebk-i gazab etmesindedir. Tafsîli Mevlanâ Fenâfî'nin Fatiha Tefsîri'ndedir. Pes, şol kimse ki, maksûd-ı azâma zafer bula ve düşmanın yerine vâris ola, düşmana gâlip olmuş olur. Ve düşman ana nisbetle hâib ve hâsır olup mağlûbiyyet bulur. Bunda işâret vardır ki, mümin-i hakîki olan kimse ki, muhlis ve muhlesdir, kesr-i lâm ile ve fetha ile. Yani sıfât ve zâtta isneyniyet ve şirkden halâs-ı küllî bulmuşdur. Dü rûy ve şirk ehli üzerine âhiretde gâlibdir. Zirâ şirk-i hafî ehli cennete girdikleri takdîr üzerine ihlâs-ı tevhîd ehlinin makâmın bulmazlar ki, istiğrâk-ı tecellîdir. Ve ehl-i ahret hakîkatde ehlullâh demektir. Zirâ âhiret lafzında tâ ârızdır. Ahir ise Allah tealâdır. Nitekim Kur'an'da gelir; هو الاول و الآخر ¹⁰⁸¹ Pes vâcid-i Hak ile vâcid-i cennet bir olmaz. Belki evvelki ikinci üzerine râcih ve gâlibdir. Zirâ Allah'ı olan cemi eşyâyı bulur. Fe-emmâ cemi mâsivâyı bulan kâh olur ki, Allah'ı bulmaz, sülûkunda nâkıslar gibi. Ve bu nâkısın eğerçi makâmât-ı kümmeli gözlerler. Velâkin kıyâmetde hırmanla aldanırlar. Zirâ ol makâmâta [458] ehliyetleri yokdur. Li-muharririhî;

Yok iken sende kuvvet-i bâzû

Menzil-i tîri ararsın fetâ dûr

Ehl-i karye diyeler çün beri gel

Diyeler ehl-i ba'de var öte dur

گرچه هر دو بر سر يك بازیند

هر دو باهم مروزی و راز یند

Bazı nüshada şerîk düşmüşdür. Ser, baş ve uç ve heves ve yek birdir. Zâhir olan budur ki, şirketten olan şerîk lafzı eğer bazı nüshâ-ı atfkada mektûbdur. Velâkin teshîfe mahmûldur. Zirâ masdarla te'vîle muhtâc olmakla tekellûf vardır. Maa-hâzâ nüsha-i diğerrânın müeddâsını te'diye eder. Bâzî, yâ-ı aslıye ile oyundur, lu'b gibi. Merûzî, fetha ile aslında Merûşâhcân'e mensûbdur ki, kerâsi-i Horâsan dördtür. Biri zikr olunan Merv'dir. Ve biri dahi Nisâbûr ve biri Herât ve biri Belh'dir. Merv'i Şehcâne izâfet etdikleri Mervrûz şehriden temyîz içindir ki, ikisinin mâbeyni kırk fersahdır. Merv'i İskender-i Zü'l-Karneyn binâ etmişlerdir. Şâhcân rûhu'l-mülk demektir. Nisbetde zâyı ziyâde edip Merûzî dediler, Reye nisbetde Râzî ve İstihra nisbetde

¹⁰⁸⁰ Kullarımızdan takva sahiplerine verdiğimiz cennet işte budur. (Meryem 63)

¹⁰⁸¹ O ilktir ve sondur. (Hadid 3)

İstihrazî dedikleri gibi. Velâkin bu ziyâde ind-i ekser-i ehl-i ilm Benî Adem'e mahsûsdur. Anınçün felân Merûzî derler. Fe-emmâ sevbe ve sâir metâa göre Mervî derler, ra-ı mühmelenin sükûnuyla. Râzî, Rey'e mensûbdur. Rey bilâd-ı Deylem'in meşâhirindendir ki, Kumûs ile Cibâl arasında vâki olmuştur. Zây Merûzî'deki gibi zâiddir, ala gayrı'l-kıyâs. Ve Kutbeddin er-Râzî'den menkûldur ki, Medîne-i Rey'e nisbetde lâik bu idi ki, Reyî diyeler. Zâ-yı ziyâdenin sebebi budur ki, ol iklimde iki pâdişâh var idi ki, birine Rey ve birine Râz derlerdi. İkişi ittifâk edip Rey şehrini binâ etdiler. Velâkin tesmiyede Raz'la Rey arasında ihtilâfa düşdüler. Sonra bunun üzerine karâr verdi ki, Rey tesmiye olunup Raz'a nisbet oluna. Ve bu vechle ikisinin dahi isimleri riâyet olunup elsine-i nâsda devr ide, zikrüh İbn Hatîb fi Hâmişi'r-Ravza. Ve melh-i ahbâr ve letâif-i âsârdandır ki, bir zaman Rey şehrinde bir rustâyî yağlı bağırsak satın alıp koltuğunda götürürken izdihâm-ı nâs içinde düşüp bağırsak ismi kendine malûm olmamak hasebiyle hemân mîzan alemin eline alıp böyle diye nidâ etdi;

1082 هل وجدتم بمثل هذا الشيء

ايها المساكون [459] ببلدة رى

Bade-zâ bu beytde vav munfasıladır ki o manasınadır. Zirâ mâniatü'l-cemdir. Meğer Mekki, Medenî kabîlinden ola. Nitekim usûl-i hadîsde mübeyyendir. Ve mısra-ı sâni temsîl tarîkiyledir.

Mana-yı beyt budur ki; gerçi muhlis ve münâfıktan her ikisi bir oyunun şirketi üzerinedir. Yani bu oyunda müşterek olmuşlardır. Veyâhud her ikisi bir oyunun hevesinde ve sevdâsı üzerinedir. Güyâ ikisi de Merv şehrine veya Rey'e mensûblardır. Yani ikisi de bir şehirlidir. Cevâb-ı beyt-i âfîdir. Malûm ola ki, namâza ve emsâline bâzî dediği büred ü mat itibârıyla veya bi-tarîki't-tağlîbdir. Zîra münâfıkın namazı ve sâir umûr-ı şerfası bâzî makûlesindendir ki, anda garaz-ı sahih yoktur. Nitekim bir kimse bir fiil ile maksad-ı sahih kâd etmese la'b-ı filân derler. Bunda Merv ve Râz şehri vücûda işâretdir. Yani ehl-i hicâb ile ehl-i keşfin vücûd ve muzâfât-ı vücûdda biri birleriyle iştirâkleri ahvâl-i kalbiyyede dahi iştirâklerini müstelzim değildir. Zirâ cesed âlem-i mülkden ve kalb âlem-i melekûtdandır. Anınçün cesede umûr-ı şehâdiyye ve kalbe ahvâl-i gaybiyye gâlibdir. Ve rûha mahmûl olmak dahi baîd değildir. Bu sûretde felâsife ve rehâbine gibilerle ehl-i İslâm'ın mükâşafât-ı ruhâniyelerine işâret olur. Yani gerçi tevâif-i mezkûrenin mükâşafât-ı ruhâniyyede iştirâkleri vardır. Zirâ esrâr-ı ruhâniye ma'kulât makûlesindendir. Ve ma'kulâtın mümine veya kâfire ihtisâsı yoktur, ruhun ihtisâsı olmadığı gibi. Nitekim aşağıda bu mâcerya müteallık ta'rizât gelse gerekdir. Velâkin mehbit-i envâr-ı Rabbâniyye ve esrâr-ı Hakkâniyye ve maden-i müşâhedât ve hakâyık-ı ulûm-ı ledünniye olmak

¹⁰⁸² Ey Rey şehrinin sakinlerini! Şu şeyin benzerini buldunuz mu?

mümin ve muvahhide mahsûsdur. Nitekim aşağıda bu maceraya müteallık tarizât gelse gerekdir. Ve bu dahi baîddir ki, Mevlânâ hazretleri bu beytde Merûzî ile kendi nefslerine ve Râzî ile İmam Fahreddin'e işâret ede. Zirâ Mevlânâ'nın maskat-ı re'sleri olan Belh kerâsi-i Merv'dendir. Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve Fahreddîn Râzî ki, tefsîr-i kebîr sâhibidir, Belh'de vâiz-i sultan idi. Nifâk edip Mevlânâ'nın pederi sultânu'l-ulemâ'nın cemi etbâyla Belh'den celâ-ı vatan etmesine sebep olmuş idi. Pes Mevlânâ-yı muhlisin Fahreddîn dü rûy ve hasûd ve bed hûy ile vatanda ve ulûm-ı zâhirede va bazı ahvâlde iştirâkleri hakîkatde infirâdlarını mâni değildir. Zirâ Mevlânâ'nın vatanı [460] لا تكن زمانيا و لا مكانيا¹⁰⁸³ sırrıdır. Ve mercii mak'ad-ı sıdkdır. Ve hicreti Allah tealâyadır. Ve Fahreddin ise böyle değildir. فاین احدهما من الآخر¹⁰⁸⁴ Li-muharririhî;

Ne revâdır bu kadar zorla şîr	Ola her gûşa cihân içre esîr
Kim ki, nefs-i bede itâat ede	Bu cihândan fesâhatıyla gide
Tutalım namına denilmiş imâm	Nefi ne olsa nefsle bed nâm
Bend-i pîrâne dilersen ey yâr	Evliyaya dokunma var zinhâr

هر یکی سوی مقام خود رود

هر یکی بر وفق نام خود رود

Makâm, fetha ile aslında mevzu-ı kıyâmdır. Sonra cemi emkinede istimâl olundu. Hatta mevzu-ı kuûdda dahi makâm denildi. Orada asla kıyâm bulunmazsa da mana-yı âmmde istimâli şâyi olan hâs kabîlinden olur.

Mana-yı beyt budur ki; her biri kendi makâmı cânibine gider. Kendi nâmı ve muktezâsı ve şânı ve muvâfakatı üzere. Meselâ iki kişi Merv şehrinde olsalar ve biri mümin ve biri kâfir olsa, bir şehirden olmakla iştirâkleri var iken yine her biri mahallesinde menzil-i mahsûs ve hane-i ma'hûduna gider. Mümin olan Müslüman mahallesinde olan makâmına ve kâfir olan dahi kefare mahallesinde olan makâmına nâzil olur. Zirâ umûm ve husûs üzerine nâmlarının muktezâsı budur. Mümin ve kâfir denilir ve husûs üzerine budur ki, meselâ Mehmed ve Konstantin veya Ebu'l-Kâsım ve veya Ebu Cehil denilir. Elhâsıl sûret-i insâniyyede iştirâkleri makâmında iştirâklerini müstelzim değildir. Zirâ miyânda fâruk vardır ki, imân ve küfür teğayür-i esmâdır. Pes ahret hâli dahi dünyâ hâline kıyâs olunsa yani ahiretde mümin kendi makâmı olan cennet-i alâ cânibine gider. Zirâ nâmının muktezâsı budur. Ve kâfir dahi nâr-ı kübrâ tarafına gider. Zirâ onun nâmına muvâfık olan münzel odur. Husûsan mümin-i kâmil a'lâ-yı derecâtda mesela tabakât-ı cenâniyede firdevs veya adnde mun'im oldu. Yani münâfik gibi dahi esfel-i derecâtda yani menâzil-i

¹⁰⁸³ Zaman ve mekan yokdur.

¹⁰⁸⁴ O nerede, öteki nerede.

nâriyeden hâviyede muazzeb olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁸⁵El-
hâsıl dünyada bir mümin bir kâfir ile vatanda müşterek olmak mahallede ve hanede iştirâki
muktezâ olmadığı gibi âhiretde naîm ve cehennemde dahi şirketi müstelzim değildir. Yani ne
mümin kâfir ile cehennemde muazzeb ve ne hod [461] kâfir mümin ile cennetde mün'im olur.
Zirâ imân ve küfrde olan tefâvüt bu şirkete mânidir. Muhlis ile münâfıkın hâli dahi böyledir. Bazı
münâfık muhlis ile a'mâl-i kalbiyyede müşterek olmakla sevâbda dahi şirket lâzım gelmez. Zirâ
âhiret-i âlem sıfatdır ki, herkesin dünyada kalbinin sıfatı ve hâli ne ise orada o tâhir olur. Nitekim
Kur'an'da gelir; ¹⁰⁸⁶يوم تبلى السرائر Ve hadîsde gelir; ¹⁰⁸⁷اللہ لا ينظر الى صوركم و اعمالكم بل الى قلوبكم و نياتكم
¹⁰⁸⁷ان Pes ihlâs ve nifâkda olan tefâvüt dahi şirkete mânidir.

Ve bunda iki vechle işâret vardır. Evvelkisi budur ki, herkesin indellâh ve indennâs
nâmı vardır. Eğer indellâh nâmı mümin ise indennâs olan nâmına itibâr olunmaz. Ve kâfir ise de
böyledir. Zirâ mümin vardır ki, hâtimesinde şekâvet-i zâtiyenin eseri zuhûr edip saâdet-i ârızasına
dâir olan ismi zâil olur. Nitekim hadîsde gelir; ¹⁰⁸⁸انا العبر بالخواتيم Ve bazı kibâr buyurmuşlardır ki,
şehrîlik nâmımız şudur. Velâkin indellâh ne idiği malûm değildir. Eğer kulumdur, der ise ol
vaktde abdullâh olur. Zirâ demezse ve ifzâhetâhü. Bu fakîr harem-i nebevîde mücâveretim hâlinde
bir gün ser-i mübârekde murâkıb iken gördüm ki, herkesin ismi teftîş olunsun, yerinde midir,
denilir. Filvâkıa teftîş olundukda ekser nâsın ismi yerinde bulunmayıp hasâret-i azîme zâhir
oldukda bu fakîr dahi ol makâm-ı heybetde ale'l-fevr ismime nazar etdim. Gördüm ki, yerindedir.
Hâmdü'l-lâhi teâlâ beşeriyete geldim. Ve bu makâm ziyâde mahvef yerdur. ¹⁰⁸⁹و تداركنا بفضلہ و توفيقہ
¹⁰⁸⁹ثبتنا الله و اياكم على طريقه

İkincisi budur ki, sûfiye katında isim teayün etmektir. Yani isim müsemmânın
teayyününden ibâretdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁹⁰و علم آدم الاسماء Zirâ Hazret-i Adem
aleyhisselâma talîm olunan yalnız esmâ değil idi. Belki esmânın müsemmeyâtı dahi ihzâr olunup
işâret-i hissiye ile işâret olunmuşlar idi. Aslı budur ki, isim müsemmâyı sâir esmâya göre teşhîs
ider. Filhakîka müsemmâyı sâir müsemmeyâtdan teşhîs eden ise yine müsemmâdır, yani avârızı
itibârıyla. Pes herkes kendi ismi yani teayyünü muktezâsı üzerine câri olur. Zirâ aslında istidâdı
mecûl değildir. Ve ayn-ı sâbitenin ahvâline ise hâricde zâhir olan odur. Anıncün hadîsde gelir; ¹⁰⁹⁰لہ

¹⁰⁸⁵ Şüphe yok ki, münafıklar cehennemden en alt katındadırlar. (Nisa 145)

¹⁰⁸⁶ Gizlenenlerin ortaya döküldüğü günde (Tarık 9)

¹⁰⁸⁷ Muhakkak ki, Allah görünüşlerinize bakmaz. Kalplerinize ve niyetlerinize bakar.

¹⁰⁸⁸ İbret işlerin sonundadır.

¹⁰⁸⁹ Allah bizi ve sizi yolunda sabit kılsın. Fazlını ve tevfikini sürdürsün.

¹⁰⁹⁰ Allah Adem'e bütün isimleri öğretti. (Bakara 31)

و لا ابالي¹⁰⁹² هؤلاء [462] في الجنة و لا ابالي¹⁰⁹¹ اعملوا فكل ميسر لما خلق و لا ابالي¹⁰⁹³ هؤلاء في النار de dahil ise onun a'mâline müyesser ve müheyyâ olup makâmı olan cennete ve husûsan mak'ad-ı sıdka gider. Ve eğer neûzû billâh¹⁰⁹⁴ يضل من يشاء و يهدى من يشاء Pes bu takrîrden mısra-ı sâninin manası vürûd ve derk-i esfele gider. Li-muharririhî;

Bu çemende dikelim hod revben

Pervereş böyle verildi Hak'dan

مؤمنش خوانند جانش خوش شود

ور منافق کوی بر آتش شود

Mümineş, deh ve câneş'de olan zamîr-i kesândan bir kese râcidir. Ateş ile murâd gazabdır ki, ateş gibi tiz ve uluvv-endâzdır. Anınçün menâmda görünse harâret ve gazabla tabîr olunur.

Mana-yı beyt budur ki; bir kimseyi mümin okusalar ve mümindir deseler, bu sözden canı hoş olur ve haz edip safâ bulur. Ve eğer münâfık desen ateş-i gazabla pür olur ve bu sebebden kalbinde inkibâz bulur. Nitekim sırrı aşağıda gelse gerekdir. Bade-zâ mümin-i muhlise mümin demekle hoş olur. Velâkin münâfıkın hoşluğu halkdan ârındandır. Ve illâ ehl-i küfr ve nifâk yanında imân sıfatı mebgûzdur. Anınçün bir Yahûdi'nin bir Müslüman'a muhâtebesinde Gülistan'da gelir;

اكر خلاف كنم همجو تو مسلمانم¹⁰⁹⁵

جهود گفت بتوراة ميخورم سو کند

Velâkin mümin-i muhlise münâfık deseler iki vechden hâli değildir. Eğer noksan ehli ise münkabiz ve eğer kemâl ehli ise münbasit olur. Anınçün demişlerdir ki, ehl-i hicâb olan müminler kendilerini i'tiyâb eden kimseden mütezzî olurlar. Zirâ söylenen ayb kendilerinde mevcûd olduğun müşâhede etmezler. Meğer verâ-i hicâbdan müşâhede ederler. Bununla ise inkibâz mündefi' olmaz. Ehl-i şühûd olanların hâli ise böyle değildir. Yani ehl-i mükâşefe cemi eşyânın kimi bilfiil ve kimi bilkuvve kendilerinde mevcûd olduğun müşâhede ederler. Velâkin bu sukût cemi esmânın hakâyıkı ile mütehakkık ve cümle ahlak-ı İlâhiyye ile mütehallık oldukdan sonradır. Pes Allah tealâya veled ve sâhibe ve emsâli uyûb isnâd ederler ki, zât-ı kerîmi andan müberrâ ve

¹⁰⁹¹ Amel ediniz. Kolaylık kendisi için yaratıldığı şeydir.

¹⁰⁹² Onlar cennettedir ve bizi ilgilendirmez.

¹⁰⁹³ Onlar cehennemdedir, bizi ilgilendirmez.

¹⁰⁹⁴ Dilediğini sapıklıkta bırakır ve dilediğini hidâyete erdirir. (Nahl 93)

¹⁰⁹⁵ Yahudi, Tevrat'a yemin ediyordu dedi. Eğer yanıyorsam senin gibi Müslüman'ın.

münezzehtir. [463] Allah tealâ ise bu isnâd ile mütezzî olmaz. Kemâl hâli dahi böyledir. Zirâ ism-i câmi yüzünden ezdâdı cem etmişdir. El-hâsıl evsâf-ı mütezâdde bilkuvve insân-ı kâmilde mevcûddur. Veyâhut insân-ı kâmil cemi efrâddan ibâret olmakla anlarda bilfiil mevcûd olan sıfât-ı muhtelif insân-ı kâmilde dahi bilfiil mevcûd hükmündedir. Pes insân-ı kâmil bir vasf-ı bed ile vasf veya bir âr u ayb olacak nesneye nisbet etseler müezzî olmaz. Ve eserde gelir; *صفة المتكلم* ¹⁰⁹⁶ ve meselde gelir; *فَاعْرِفِ السِّرَّ وَلَا تَنْظُرِ إِلَى الشَّرِّ، كُلُّ آثَاءٍ بِمَا فِيهِ يَطْفَحُ* ¹⁰⁹⁷ Bade-zâ hânend lazfi cemi irâd eyledi, tazimen. Zirâ müminin dâisi çokdur. Ve gâib getirdi, şın zamirine mutâbakat için ve kûyî lafzını müfred irâd eyledi, tahkîran. Ve kabîhi lisâna getirmeden ihtirâzen. Ve hitâb getirdi. Zirâ zâhirde hilâfını muktezâ yokdur. Eğerçi ki, hakikatde takdîri ve eğer münâfekeş kûyî demekdir. Li-muharririhî;

Sil gamdan tuta gör sineni sâf

Hâl-i deryâya bak eyle insâf

نام او محبوب از ذات ويست

نام اين مبعوض از آفات و بست

O, mümine râcidir. Dekâyık'da gelir ki, o lisân-ı Fârisî'de zamîr-i gâib-i munfasıldır. Arabî'de ki, hüve gibi. Cemi işân'dır, aslı oydur, kâh olur ki, elifin hazf edip vava hareket verip vey derler. Kâh evvelinden elifi ve âhirinden yâ'yı hazf ederler, yalnız vav kalır. Vâv'ı yalnız istimâl etmeli olıcak sâkinle ibtidâ müteazzer olmağın ehaff-ı harekâtdan olan fetha ile tahrîk edip verâ derler. Ama kaçanki evvelinde kelime-i uhrâ olsa tahrîke hâcet kalmaz. Evvel vâvı hâli üzerine ibkâ edip sükûna istimâl ederler. Mesele kû derler. Aslı ki, o'dur. O lafzının ân'dan farkı vardır. Ân baîde işâret içindir, zâlike gibi. Acem ân-kes der, û kes demez. Ve ân Zeyd-râ bekûy der, o Zeyd-râ demez. Yani ân lafzının medlûlu mücerred işâretidir ki, müşârün ileyh olan isim mübhem olsun kes gibi ve gerek muayyen olsun Zeyd gibi. O lafzının medlûlu ise şey-i mübhemdir. Pes gayrı mübheme veya muayyene delâlet eden isimle cemi câiz değildir. Ân'da câiz olduğu gibi. İn karîbe işâret eder. Arabî'de hazâ gibi. Burada münâfika işâretidir. Mebgûz, menfûr demekdir.

Mana-yı beyt budur ki; müminin nâmı kendi zâtından mahbûbdur. Emr-i ârızı ile değil. Zirâ [464] fitrat-ı asliye muktezâsı üzerine isimdir ki, zâtf ve hakîkidir. Münâfıkın nâmı ise kendi âfâtı sebebiyle menfûrdur. Emr-i zâti ile değil: Zirâ sû-ı ihtiyâr ile fitrat-ı asliyyeyi tağyîr edip münâfık olmuşdur. Pes ol isim ârizîdir. Nitekim hadîsde gelir; *على الفطرة ثم ابواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه*

¹⁰⁹⁶ Konuşma konuşanın sıfatıdır.

¹⁰⁹⁷ Sırrı bil ve şerre bakma. Her kap içindekini sızdırır.

1098¹⁰⁹⁸ کُل مولود یولد Sual olunursa ki, şol ol ki, onun ebeveyni yokdur. Ana küfr neden gelir? Cevâb budur ki, maksûd-i yahûdiyyet ve nasraniyyet ve mecûsiyyetin zuhûrundan sonra mevlûd olanın hâlini beyândır. Pes bu edyân-ı bâtiladan kat-ı nazar dahi küfr-i câizdir. Şeytanın küfrü gibi. Ve Kâbil'in küfrü dahi bu kabîlendendir. Zirâ ol vaktide bu edyân-ı bâtila yok idi. Eğerçi ki, ebeveyni vâir idi. Ve böyle demek dahi câizdir ki, şeytân âteş ve hevâdan mahlûk olmakla âteş onun vâidisi ve hevâ vâidesi gibi olup ikisinden tevellüd eyledi. Şeytan dahi ebeveynine mensûb olup âteş ve hevânın hükm-i gâlibi sebebiyle kâfir olmuşdur. Bunda işâret vardır ki, nâm-ı mahbûb olıcak nam sâhibine muzâf olan umûrun sâirleri dahi mahbûbdur. Muğraz olan dahi buna kıyâs oluna. Bu sebebendir ki, cemî enbiyâ ve evliya hüsnü'l-esmâdır. Nitekim tahkîki Tamâmu'l-Feyz nâm kitâbımızdadır. Ve kâh olur ki, esmâda ittifâk var iken ahlâkda ihtilâf bulunur. Nitekim Farazdak şiirinde gelir;

و قد تلتقى السماء في الناس والكنى
كثيرا ولكن فرقوا بين الخلايق¹⁰⁹⁹

Ve bundan fehm olunur ki, saâdet-i ârıza şekâvet-i asliyyeye mâni ve şekâvet-i ârıza saâdet-i zâtiyyeye merâhim değildir. Pes mebgûz olan kimsenin eğer sebab-i buğz ve nefreti ârız olup sonra makâm-ı saâdete kadem basarsa mahbûb ve merğûb olur. Ve belki ol buğz ve nefret hâlinde bile öyledir. Zirâ sel deryâyı bulandırmaz. Ve ârız olan nesne zâtî olana muâraza etmez. Pes mahbûb-ı ezeli olan mahbûb-ı ebedîdir. Ve eğer sebab-i buğz olan nesne zâtî ise yani şekâvet-i asliyenin eseri ise müteğayyir olmaz. Ve sebab-i hub ve rağbet ârız olduğu sûret dahi buna kıyâs oluna. Yani bu sûretde mahbûb iken mebgûz olup şekâvet-i asliyenin hükmü zâhir olur. El-hâsıl ârız olan saadet ve şekâvete itibâr yokdur. Âfât-ı ârıza ile fitratı tebdîl eden kimse yine şekâvet-i asliye hasebiyledir, f'efhem. [465]

ميم و واو و ميم و نون تشریف نیست

لفظ مؤمن جز پی تعریف نیست

Teşrîf şerîf ve azîm kılmak ve şerîf add etmek ve şerefe nisbet etmek. Lafz, ağızdan çıkan sözdür, ne olursa. Mümin îmândandır. İmânın hemzesi aslında tadiye içindir. Muhbiri tekzîbden emin kılmak manasına. Ve seyrûret için dahi olur. Gayrı tekzîbden emn sâhibi oldu manasına. Hak tealâyâ mümin ıtlâkının vechi budur ki, cümle emn ü emân onun cihetinden müstefâddır. Ve abde mümin demek Hakk'ı tasdîk ve halk onun cânibinden emîn olmaktadır. Bakî tafsîl mahallinde mütalaâ oluna.

¹⁰⁹⁸ Bütün doğanlar fitratı üstüne doğar. Sonra ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsî yapar.

¹⁰⁹⁹ Çoğu sefer, gökyüzü insanlar ve künyeleriyle karşılaşır. Fakat, yaratılmışlar arasında dağıtılmışlardır.

Mana-yı beyt budur ki; mim ve vav ve mim ve nun ki, dört harfdir. Ve mümin lafzının maddesi ve aslıdır. Bunlar teşrîf ve tazîm değildir. Yani şeref ve izzete delâlet etmez. Zirâ elfâzın şerefi mana ileidir. Ve illâ esvât hayvânâta mülhak olur. Mümin lafzı tarif ve talîmden gayr için değildir. Nitekim evlâd için vaz olunan esmâ biri birlerinden temyîz ve teşhîs içindir. Bir oğlanın ki, ismini aslan ve esed ve emsâli ile tesmiye etseler sonra nefsinden şecaât ve sehâvet eseri zuhûr etmese tarif-i mücerred için olmuş olur. Pes mümin lafzı ıtlâk olunan kimsenin dahi kalbinde tasdîk bulunursa hakîkaten mümin olup lafz ve mana biri biriyle mütetâbık olur. Ve lafz dahi mananın şeref-i zâtîyesinden şeref-i ârizî bulur. Ve illâ yalnız lafz için hurûf-ı mücerrede olduğu cihetden şeref bu kadar ve sâir ve evsâf dahi böyledir. Meselâ zamanımızda bazı eşhâs için sâlih adamdır derler. Zatında salah-ı şer'î olmayacak ol vasf kizb olur. Zirâ salah hakîkatde enbiya ve evliyâ sıfatıdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁰⁰ و هو يتولى الصالحين ¹¹⁰¹ و الحقنى بالصالحين Zirâ Hakk'ın tevellâ ettiği kimse salâh-ı muteber ile sâlihdır. Ve bunda gayrı kelâm dahi vardır ki, Rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizde sûre-i Yusûf'da mestûrdur. Ve bunda işâret vardır ki, elfâz-ı mücerrede âriye gibidir. Ve umûr-ı müsteârede şeref yoktur. Ve belki ne kadar esmâ ve elfâz var ise sûfiye katında cümlesi mecâzdır. Yani ulemâ-ı rûsûmun hakîkat ve mecâz ıtlâk ettiklerinin mecmûu mecâzdır. Tafsîli budur ki, esmâ iki nev üzerinedir. Biri esmâ-ı mecâziye ve biri esmâ-ı hakîkiyedir. Esmâ-ı [466] mecâziye odur ki, lisân ile makarr ve sem ile mesmû ve kalem ile mektûb ve kalb ile mahfûz ola. Esmâ-ı hüsnâ gibi. Fe-emmâ esmâ-ı hakîkiye mukırr ve mesmû ve mektûb kabîlinden değildir.

Suâl olunursa ki, bu kadar hakâyık ki, lisâna ve kaleme getirirler, cümlesi mecâz olmak lazım gelir. Cevâb budur ki, lisâna ve kaleme gelen hakîkiye-i sarfanın levâzımıdır. Ve illâ nefes-i hakâyık sırr-ı insân ile kâimdir. Pes, hakâyıkına delâlet-i levâzım-ı mukayyedenin cümlesi mecâzdır. Hazret-i Musâ ile Hazret-i İsâ aleyhisselâm arasında câri olan rûmûz ve işârât dahi ilm-i ledünnî onun hakâyıkı değildir. Ve ism-i hakîkinin üç mertebesi vardır. Evvelkisi merâtib-i ilâhiyedir ki, bu merâtibde ism-i hakîkî zât-ı bahtdır ki, mertebe-i ehâdiyetdir. Ve ilâhîdir ki, mertebe-i vâhidiyetdir. Pes evvel bâtın ve ism-i sâni zâhirdir. Ve ikincisi merâtib-i kevnîyedir. Bu merâtibde ism-i hakîkî-i bâtın kutb-ı zamân ve ism-i hakîkî-i zâhir sultânu'l-vaktdir. Ve üçüncüsü merâtib-i lafziyedir. Bu merâtibde ism-i hakîkî-i bâtın lafz-ı celâledir ki, Allah ismidir. Ve ism-i hakîkî-i zâhir rab ismidir. Zirâ rûbûbiyyet mebd-i feyzdir. Velâkin bunların hakîkî olduğu hakîkatleri ve müsemâları itibâriyledir. Ve illâ lafz cihetinden esmâ-ı mecâziyedendir. Zirâ makarr ve mukırr ve mesmû ve mektûb ve mahfûzdur. Nitekim işâret olundu. Ve mecâz

¹¹⁰⁰ Ve o bütün salih kullarını görüp gözetir. (A'raf 196)

¹¹⁰¹ Beni iyiler arasına kat. (Şuarâ 83)

kantara-ı hakîkîdir. Eğer itibâr-ı mecâz mürtefi olsa hakâyık bâtul olmak lâzım gelir. Nitekim demişlerdir ki, لو لا الاعتبار لطلت الحقایق Ve Şeyh Mağribî Divân'ında gelir;

اكر مظاهر و آيينه مجاز نباشد¹¹⁰²

كجا شود بحقيقت عيان جمال حقيقت

Bundan zâhir olur ki, eşyâda zâhir olan vücûd-ı zillîdir, mirâtda zâhir olan sûret gibi. Ve hakîkât bunun verâsındadır. Nitekim denilmiştir; ¹¹⁰³الآن على ما كان عليه Yani kesretin zuhûru ile vahdete tegayyür gelmiştir. Hâl-i vahdet evvelki mertebesindedir, fa'ref. Li-muharririhî;

Tutma bu kesreti hergiz mesken

Cânib-i vahdete azm et erken

کر منافق خوانیش این نام دون

همچو کز دم می خلد در اندرون

Dûn, ednâ mekân mine'ş-şey demekdir. ¹¹⁰⁴يقال دون ذلك اذا كان احط منه قليلا. Sonra tefâvüt-i ahvâl ve rütbede istiâre olunup ¹¹⁰⁵زيد [467] دون عمر و في الشرف dediler. Sonra ittisâ' olunup her tecâvüz ve tahtîde istimâl etdiler. Ve Kâmûs'da gelir ki, dûn şeref ve hasîs manasında gelir izdâddandır. Burada murâd sânîdir. Dekâyık'da gelir ki, dûn dâna mukâbelesinde mustameldir. Nitekim gelir;

Bu iş dânâları kılır ciğer-hûn

Kıyâs et fâide kaldı değme bir dûn

Bu fakîrin fehm ettiği budur ki, dânanın mukâbili nâdândır âlimin câhil olduğu gibi. Velâkin nâdân olana dûn olmak lâzım olmakla dûn dâna mukâbelesinde istimâl olundu. Bu makûleye ilm-i bedîde mulhaku bi't-tubâk derler. Kur'an'da gelir; ¹¹⁰⁶و اما من بخل و استغنى Yani istiğnânın âyet-i ulâda ittikâya mukâbil olduğu istiğnânın adem-i ittikâyı müstelzem olmasına göredir. Pes iki nesnenin arasında nev'an lüzûm olsa ahedehümâ âher makâmına kâim olur. Nâm-ı dûn mâ-ba'dine merhûndur. Ve nâmı dûn ile tavsîf dâli medlûlun vasfıyla tavsîf kabîlindedir. Zirâ münâfık fi nefsi'l-emr dûn ve denî olmakla onun muttasif olduğu manaya delâlet eden lafz dahi bi't-tabî dûn oldu. Nitekim esmâ-i hüsnâ demek dahi medlûl ve müsem mânın mehasini itibârıyadır. Elhâsıl esmânın hüsn u kubhü lizâtihâ değildir. Zirâ elfâz ve esvâtdır. Belki hüsn ü kubh manasından ötürüdür. Pes settâr ve gaffâr ve rahîm ve emsâli esmânın manâ-yı ihsâna

¹¹⁰² Doğrusu cema-i hakikat nasıl ayan olur, eğer mezahir ve mecaz aynası olmasa.

¹¹⁰³ Geçmişte neyse şimdi de öyledir.

¹¹⁰⁴ Dûne zâlike'nin manası onun aşâğısında demektir.

¹¹⁰⁵ Zeyd Amr'dan şeref bakımından da daha aşâğıdadır.

¹¹⁰⁶ Kim cimrilik eder, kendini mustağni sayar (Leyl 8)

delâleti hasebiyledir. Nitekim kâfir ve münâfik ve zındık ve nezâiri esmânın kubhu manâ-yı inkâra delâleti hasebiyledir. Kejdem, zâ-yı Acemîyle akreb manasınadır. Demişlerdir ki, akreb meyyiti ve nâimi zarb etmez, meğer hareket eyleye. Ve kâh olur ki, yılanı zarb edip yılân onun zarbindan helâk olur. Anıñün Ammâretü'l-Yemenî şiirinde gelir;

و لا تحتقر كيدا ضعيفا فرما
تموت الا فاعى من سموم العقارب¹¹⁰⁷

Demişlerdir ki, akrebin veladet-i marûfesi yokdur. Belki vakti geldikte evlâdı ahşâsını ekl edip taşra çıkarlar. Ve kendisi helâk olur. Mervîdir ki, resûlullâh sallallahü aleyhi ve sellemi namâz kılariken akreb sokdu. Bade'l-fezâğ buyurdular ki, ما تدع مصليا ولا غيره ولا نبيا ولا غيره الا لدغته¹¹⁰⁸ Pes nalın alıp anınla ol akrebi katl eyledi ve müsevva¹¹⁰⁹ olan mahalle tuzlu su sürdü. Ve ihlâs ve muvazzateyn okudu. Ve hadîsde gelir ki, bir kimse akşâm oldukda كلها من شر ما خلق¹¹⁰⁹ dese ana [468] akrebden zarar olmaya. Yani sokarsa da zarar görmeye. Ve demişlerdir ki, fındıkda ol hassa vardır ki, elem-i melsû'u def eder. Anıñün bazılar miyân-ı bendlerinde yani kuşaklarında veya gayrı yerlerinde fındık götürürler. Ve demişlerdir ki, zırnıh-ı ahmer ve şahm-ı bakar ile tebhîr etseler akârib andan firâr eyleye. Hald, fetha ile, muzâridir, halîden'den. Zirâ dâlin mâ kabli yâ olsa muzâriinde hazf olunup ma kabli meftûh olur. Pürîden'den pürd gibi. Halîden fetha ile iğne ve diken batmak ve yara sancıyup ağrımak ve yılan ve akreb sokmak. Müteaddîsi halânîden gelir, yani sancdırmak ve batırmak ve sokdurmak. Enderun aslında ender'dir. Ender içdir. Derûn lafzında olan der gibi. Vav nisbet ve nun tekîd içindir. Enderûn içredir, derûn gibi.

Mana-yı beyt budur ki; ol kimseyi münâfik okusan bu nâm-ı dûn ve denî onun içerisinde akreb gibi sokar, ledğa-ı akrebden müteazzi olduğu gibi. Böyle demekle dahi şişip kabarır ve ziyâde gücüne gelir. Bade-zâ beyt-i bâlâda مبر منافع كويى بر آتش شود¹¹¹⁰ mısranı tezkîrdir. Sebeb-i teezzi aşağıda gelse gerekdir. Ve bunda munâfik-hân olanı akrebe ve lafzını zarb-ı akrebe ve ol lafzın tesîrini zarb-ı akrebin tesîrine teşbîh vardır. Ve akrebi tahsîs eyledi. Zirâ ziyâde müezzîdir. Hatta bir taamı ifsâda çâre bulmasa sakafda mukâbelesine gelip murdâr eyler. Yılân dahi müezzîdir. Fe-emmâ akrebe göre kalîdir. Ve Hayâtu'l-Hayvân'da gelir ki, akreb ile fareyi bir züccâcdan zarf içinde cem etseler fare akrebin iğnesini kat edip şerrinden selâmet bulur. Pes her müezzîye müezzî vardır. Ve hadîsde gelir; الظالم عدل الله في ارضه ينتقم به ثم منته منه¹¹¹⁰ Bunda işâret vardır ki, nâkıs olan sâlike nifâk sûretli işinden ötürü münâfik desen gücüne gelir. Zirâ ol sıfatın bekâsı teezzi iktizâ

¹¹⁰⁷ Zayıf bir tuzağı küçümseme. Ola ki, yılanlar akrep zehirlerinden ötürler.

¹¹⁰⁸ Namaz kılan ve kılmayan, peygamber olan ve olmayan herkesi ısran akrebe Allah lanet etsin.

¹¹⁰⁹ Yarattıklarından Allah'ın tam olan bütün kelimelerine sığınırım.

eder. Anınçün yaresi olan gocunur, derler. Yani gocunması yâresi mikdârdır. Pes, çün yâreden kalmaya gocunmak dahi kalmaz. Nâkıtsda bakıyye-i nefes olmakla mecâz ve hakikat ile muhteliddir. Mecâz ise maraz makûlesidir. Anınçün kümmel-i evliyânın hâline nifâk-ı ekber derler. Ve anlar bu edâdan mütezzî olmazlar. Zirâ haseb-i halleridir. Ol sebebdendir ki, zâhirleri mecâza ve bâtınları hakikatedir. Ve herkese makâmına göre muâmele edip hâllerin [469] setr ederler. Ve bu manaya telvîn-i hakîkî derler ki, ziyâde makbûldur. Nitekim Kur'an'da işaret edip gelir; ¹¹¹¹ و انك لعلى خلق عظيم Yani vüsat-i ahlâkın hükmü budur ki, cemî sûrî riâyet eyler ve hüsn-i muâmeleyi sûret-i vâhideye hasr etmez. Zirâ ehl-i kalb vâsi ismine mazhardır ki, her cânibine tekallüb eder. Ehl-i akl ise hasr ehlidir. Anınçün fukâhâ ve muhaddisîn ve mütekellimîn ile sâdât-ı sûfiye arasında filcümle muhâlefet vardır. Zirâ şey-i kebîrin zarf-ı sağîre goncâyîşi muhâldir. Ve bundan fehm olunur ki, bir nesne izâfet hasebiyle ednâ ve a'lâ olur, fa'ref. Ve nefis kejdüme benzer ki, her zaman bir şehvet ile kalb-i insânî zarb eder. Va ânın helâkine sebep olur. Eğerçi ki, nefis fi'l-hakîka kejdümden dahi beterdir ki, ejdehâdır. Nitekim aşağıda gelse gerekdir. Velâkin merâtibi hasebiyle akrebe ve yılana ve ejdehâya teşbîh olunur. Nitekim gazab-ı insân müştedd olsa yılân sûretinde görünür. Eğer ol gazab-ı ekle müteallık nesne için ise kurd sûretinde temessül eder. Ve eğer gayrı husûs için ise kelp ve âteş sûretinde dahi görünür. Pes ne kadar subâ' var ise nefis onların sıfatıyla muttasıftır. Li-muharririhî;

Yakmadan nâr-ı gama cân u dilin
Nefs-i mârın günâhıdır zehr

Nefs-i âteş-peresti var oda yak
Tövbedir zehrine onun tiryâk

کرنه این نام اشتقاق دوزخست

پس چرا دروی مذاق دوزخست

Çârperdf'de gelir ki, iştikâk bir fer'ın bir asldan iknitâ'dır ki, ol asl onun tesârîfinde bile dûr eyleye, hurûfunun tertîbi ile. Ve manasında ziyâdelik ola. Burada iştikâk ile murâd mutlak ahzdır. Müfredât'da gelir ki, ¹¹¹² فلان شقيق نفسى و شق نفسى ای كانه شق منى لمشابهة بعضنا بعضا Ve bazıları dedi ki, bir nesne münşak olup iki nisf olsa her birine şakîk derler. Li-ebeveyn olan biradere şakîk derler ve kâh olur ki, li-eb olana dahi derler. Güyâ seninle batn-ı ümmî şakk etdi. Pes, iştikâkda yarmak ve şakî ahz etmek manâları melhûzdur. Çerâ cim-i Acemînin fethi ve kesriyle, niçin demektir. Aslında çe ile râ'dan mürekkebdir ki, çe râ'dır, râ tahsîs içindir. Ve Dekâyık'da gelir ki, çerâyı, cimin fethasıyla da [470] teleffuz ederler. Ama aslı çe olup inde't-terkîb hâ sâkit olıcak cim-i kesre ile telaffuz olunmak efsahdır. Zirâ ne manasına olan çi meksûrdur. Vey aslında oy'dur

¹¹¹⁰ Zalim Allah'ın yeryüzündeki adaletidir. Onunla intikam alır. Sonra ondan intikam alır.

¹¹¹¹ Ve sen elbette yüce bir ahlak üzerinesin. (Kalem 4)

¹¹¹² Filan kimse benim kardeşimdir. Nefsimin yarısıdır. Yani, birbirimize benzediğimiz için sanki benden bir parçadır.

ki, zamîr-i munfasıladır. Arabî'deki hüve gibi cemi işândır. Yâ'sını hazf edip o derler. Ve kâh olur ki, elifin hazf edip vava fetha hareke verirler, vey derler. Nitekim bu makâmda vâki olmuştur. Mezâk; masdar-ı mîmîdir, zevk-i taâm manâsına.

Mana-yı beyt budur ki; eğer bu nâm yani münâfik nâmı dūzahın iştikâkı yani cehennemden me'hûz olmayaydı, pes niçin anda cehennem zevki vâridi olurdu ki, münâfik denilen kimse cehenneme girmiş gibi anıyla müteezzî ve müteazzeb olur ve ona gâyet acı gelir. Bunda işâret vardır ki, lafz-ı münâfik gerçi lafz-ı dūzahdır. Ve cehennemden ve emsâlınden müştak değildir. Velâkin nifâk cehennemden manasından me'hûzdur. Yani cehennemden hakâyıkından bir hakîkatdır. Zirâ evsâf-ı nefsdendir. Nefs ise cehennemden ibâretedir. Pes nefis cehennemden ibâret olmakla nefis ehli olan kimse o makûle nefse dâir olan sıfat ve esmâdan müteezzî ve muzdarip olur. Velâkin ıslâh-ı nefis edenler müteezzî olmazlar. Zirâ o makûle sıfatın anlara taalluku yoktur. Belki eğer kendilerine münâfik derler. Şiddet gösterdikleri terbiye bâbındandır. Ve nice musâlihe dâirdir. Ve bundan ahz olunur ki, her nesnenin hakîkatının me'hâzi vardır. Pes her müferrah olan nesne dâru'l-ferah olan cennetden ve müellem olan nesne daru't-terah olan cehennemdendir. Ve kalb ve rûh-ı insân-ı kâmil âsâr-ı rahmetden olmak ile cennete vâsil ve nefis ü tabîat âsâr-ı gazabdan olmakla cehenneme dâhil olurlar. Ve bukâ-ı arz dahi böyledir. Meselâ mesâcid ve sâir mazârrât-ı şerîfe ve mevâzı-ı latîfe nurâniyyeti hasebiyle arz-ı cennete ve hilâfi olan emkine zulmâniyyeti hasebiyle arz-ı cehenneme mülhaktır.

Suâl olunursa ki, ¹¹¹³الاسماء و الكنى تنزل من صوب السماء derler. Bu itlâkdan fehm olunur ki, esmâ-ı ehl-i dūzeh dahi semâdan nâzil olur. Semâ ise dūzahın mukâbilidir ki, bir tarafı evc u ıllfyn ve bir taraf cânib-i hazîz ve siccîndir. Pes bu mana zikr olunan esmâ ve künyenin dūzahdan iştikâkını münâfidir. Cevâb budur ki, cânib-i semâdan nez u takdîrine nâzırdır. Zirâ her nesne semâda mukadder ve levh-i mahfûzda mektûbdur, hayr olsun şerr olsun. Nitekim [471] Kur'an'da gelir; ¹¹¹⁴و في السماء رزقكم و ما توعدون Maksud eğer rızık ve eğer halkın vaad olundukları sevâb ve ukâbdır. Cümlesi semâda mukadder ve mektûbdur, demektir. Maa-hâzâ bazı nevâzilin aynı dahi semâdan nüzûl eder. Sâika ve sayha ve siccil ve nâr ve tufân ve emsâli gibi. Demişlerdir ki, muka'ar-ı kürsü tahte's-serâya varınca hadd-i cehennemdir. Ve semavât-ı seb'â kürsünün tahtındadır. Pes esmâ-i eşkiyâ semâdan nüzûl etse dahi yine hadd-i cehennemden nüzûl eder. Zirâ münâfika itibâr olunmadığı gibi ismine dahi itibâr yoktur. Pes esfelin cemi şânı fi'l-hakîka süflîdir. Hatta Lut aleyhisselâm kavmi üzerine irsâl olunan hicâre-i siccil dahi arz-ı sâdisede mahfûz ve nar-ı cehennem ile matbûh olan ahcârdandır ki, üzerlerinde ashâbının esmâsı mektûb

¹¹¹³ İsim ve künyeler gökyüzünden inerler.

¹¹¹⁴ Semada da rızığınız ve size vad edilen başka şeyler vardır. (Zariyat 22)

idi. Ve ahcâr cehennemden hâric olıcak üzerlerinde olan esmâ dahi andan me'hûz oldu. Maa-hâzâ lisân-ı sûfiyyede ism-i teayün manasınadır. Pes, كل شيء يرجع الى اصله¹¹¹⁵ hasebiyle duzaha rüçû ederler.

زشتی آن نام بد از حرف نیست

تلخی آن آب بحر از ظرف نیست

Zişte-i ân, bu hemzeye alâmet-i izâfet derler. Harf lügatde taraf manasınadır. Nitekim harfî'l-vâdî derler, vâdinin tarafına. Ve harf ism ve fiile mukâbil cânibinde vâki olmakla harf denildi. Tekâbülü budur ki, ism ve fiil kelâmı umde vâki olurlar. Harf ise vâki olmaz ve etrâf-ı kelimeye hurûf-ı hecâ derler. Nitekim nahivde hurûf-ı âmîle etrâf-ı kelimât derler. Zarf kâb ve â' gibi tevessu' vardır. Malum ola ki, derya yedi adeddir ki, Bahr-i Rum ve Bahr-i Sakâliye ve Bahr-ı Külzüm ve Bahr-ı Fars ve Bahr-ı Sîn ve Bahr-i Hind ve Bahr-i Cürcân'dır. Ve bundan gayrı vechile dahi takfîr olunmuşdur. Bu cümlelerin aslı bahr-i muhîtdir ki, hâki ihâta etmişdir. Ve Melekût nâm kitâbda gelir ki, tufân-ı Nuh aleyhisselâmda uyûn-ı arz münfecir ve semâdan dahi bârân nâzil olup sonra arz kendi uyûnunda münfecir olan ibtilâ' edip semâdan nâzil olan hâli üzerine şöyle kaldı. Yeryüzünde olan deryalar ol sudandır. Bahr-i muhît bunların gayrıdır. Zirâ zemîn halk olunmazdan evvel arşullah ma-ı azb üzerinde idi. Ol mâ-ı kefenden arz halk olundukda eksilip ve zemînde kesilip bahr-i muhît kaldı. Pes bahr-i muhît [472] mâ-i azbin bakıyyesidir. Ve âb-ı deryânın acı olduğunun hükmü budur ki, tâ ki, tekâdüm-i dühûr u ezmân ile müntin olmaya. Zirâ eğer azb olsa âlem-i arz onun râyihâsından helâk olurdu. Nazar eyle ki, insanın gözü şahme yani yağ pâresidir ki, dem' içinde mestûrdur. Dem' ise mâ-i hâldir. Şahm ise melh ile sıyânet olunur. Anınçün dem' mâlih oldu. Ve bazıları dediler ki, tûl-ı meks ile şems anı ihrâk edip mürr u melh olmuşdur. Ve hevâ-ı eczâ-ı latifetin ictizâb edip bakıyyesi şöyle galiz kalmışdır. Ve bazıları dahi dediler ki, deryâda urûk vardır ki, mâ-ı bahrî tağyîr eyler ve mürr ve [züâf] kılar, vallahü alem.

Mana-yı beyt budur ki; o nâm-ı bedin bedliği ve hareketliği harfden değildir ki, mim ve nun ve elif ve fa ve kâfdir. Mümin nâmının nîk olduğu hurûfundan olmadığı gibi. Yani belki manasından hakikatindedir. Nitekim ol deryâ suyunun acılığı zarfından değildir. Zirâ ne makûle zarfa vaz olunsa yine acıdır. Belki deryânın zâtından ve hakikatindedir. Ve bazı tatlı su kim zarfından veya bazı acı nesneye mürrü sebebiyle acı olur. Ana itibâr yokdur. Zirâ emr-i ârız hasebiyledir. Ve insânın hüsn ü kubhü ve sâir umûr-ı zâtiyye ve ârızıyye dahi buna kıyâs oluna. Ve bunda işârât vardır. Evvelkisi budur ki, resme itibâr yokdur. Zirâ cebân olan adama esed demek

¹¹¹⁵ Her şey aslına döner.

lafz-ı mücerred olduğu gibi şec'î olan adama dahi cebân demek böyledir. Ve kezâlik şec'în şecâati isminin tesirinden değildir. Belki müsemmâsının ahkâmındandır. Cebân dahi buna kıyâs oluna.

İkincisi budur ki, insanın bedliği harf-i vücûddan değildir. Zirâ fitrat-ı asliyye üzerine meftûrdur. Belki nefsinin hebâset ve tabının kesâfetindedir. Ve illâ cism-i tabîf ve heykel-i insânî âlet ve mürekkebdir. Ve harf hakikatde şüunât-ı zâtiyye mertebesidir ki, anda asla terkîb yoktur. Yani vâki olan hâl eğer nîk ve eğer bed ol mertebede câilin ca'liyle değildir. Belki ezeldir ki, her kesin zâtının hükmüdür ve bu mana fitrat-ı asliyye üzerine meftûr olduğun münâfî değildir. Zirâ bi'l-kuvve istidâd bâkîdir. Velâkin fâsidede salâh-ı ayn-ı sâbitesinin muktezâsı olmamakla bilfiil zâhir olmaz. Anıñün halk arasında dahi bir kimseyi medh etseler müsteid adamdır, derler. Maa-[473] hâzâ bazı istidâd bi'l-fiil ve bazı dahi bi'l-kuvvedir. Ve bazılarını dahi zemm edip şerre müsteiddir derler. Maa-hâzâ cemî şürûr anda bi'l-fiil mevcûd değildir.

Üçüncüsü ulûm-ı felâsife ve emsâli âb-ı deryâya ve kalb ki, maden-i ilmdir, zarfa benzer. Velâkin ol ulûmun bi-itibâr olduğunu fi-nefsi'l-emr hılâf olduğundandır. Yoksa kalbe mürûr eylediğinden değildir. Eğerçi ki, kalbe mürûrla dahi bazı ulûm fi'l-cümle teğayyür kabûl eder. Nitekim bazı âb-ı şîrînin mecrâsında umûr-ı ârıza bulunmakla ol su ol emr-i ârızın tab'ıyla televvün eder. Erbâb-ı rüsûmun ekserinin ulûmu bu kabildendir, fe'fhem.

حرف ظرف آمد در و معنی چو آب

بحر معنی عنده ام الكتاب

Kitâb aslında Allah tealânın levh-i mahfûza yazdığı nesnedir. Pes mektûb manasına olur. Sonra andan birkaç mana dahi teferru' eylemişdir, kaza ve farz ve ca'l gibi. Ümmü'l-kitâb levh-i mahfûzdur ki, kütüb-i semâviyenin aslıdır. Zirâ üm asl manasınadır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹¹⁶ و انه في ام الكتاب Ve Müfredât'da gelir ki, cümle ulûm levh-i mahfûza mensûb ve andan mütevelliddir. Ve Mekke-i Mükerrreme'ye ümmü'l-kurrâ denilmiştir. Zirâ arz Kâbe'nin altından bast olundu. Ve Fâti'hâ'ya ümmü'l-kitâb dediler. Zirâ mebd-i kitâbdır. Ve levh ikidir. Biri levh-i tahtânîdir ki, nefsi külliye ve levh-i kader derler. Ve biri dahi levh-i fevkânîdir ki, ana akl-ı evvel ve levh-i kazâ ve ümmü'l-kitâb ve kalem-i a'lâ derler. Allah tealâ kalem-i a'layı halk eyledikde mertebe-i sâniye zikr olunan nefsi külliyeyi icâd eyledi ki, levh-i mahfûzdur. Pes evvelki ümmü'l-kitâb itlâkî ve ikinci izâfîdir. Burada ümmü'l-kitâb ile murâd her nesnenin aslı ve hakikatidir. Andan mana ile tabîr eyledi. Ve anı bahre teşbîh kıldı. Zirâ bahrde tevassu' ve ihâtâ olduğu gibi bunda dahi vardır. Zirâ âlem-i manâ lütf u kahre müteallık olan cemi cüziyyâtı câmi

¹¹¹⁶ O katımızda bulunan ana kitapta mevcut (Zulruf 4)

ve cümle-i ezdâdı hâvîdir. Ve her nesneden kitâb ile tabîr ettiği levh-i mahfûzda mektûb veya mektûb olmak şânından olmaktadır.

Mana-yı beyt budur ki; harf zarf gibi geldi ki, mana anda âb gibidir. Yani zarfdan maksûd âb ve onun dahi telh ü şîrîn olduğu zâtı olduğu gibi harfden dahi maksûd manâ [474] ve mananın dahi hayr ve şerr olduğu aslı ve hakikatidir. Zirâ cemi meânî-i cüziyye meânî-i küllîye müntehî olur, bihâr-ı seb'â bahr-ı muhîf olduğu gibi. Pes, her nesnenin aslı bahr-ı manâ katında ve âlem-i melekûtda ve belki ceberûtda ve belki lâhûtdadır. Pes bahr-i mana mübtedâ ve inde ümmü'l-kitâb cümlesi ana haber olur. Böyle demek dahi câizdir ki, her harfin manâsı mektûbun aslıdır. Yani mektûb olan harfin aslı kendi manasıdır ki, ol harf-i melfûz ol mana-yı makûl üzerine mebnîdir. Ve fer'ın aslı üzerine ibtinâsı gibi. Ve câizdir ki, ümmü'l-kitâb aslı üzerine levh-i mahfûz ola. Velâkin maksûd mücerred levh-i mahfûz bahr-ı manâ katındadır, demekle ihbâr değildir. Belki her nesne levh-i mahfûzda mektûb olup bu vâsita ile âlem-i manâya istinâdını beyândır. İnde zamîrini Allah'a ircâ' edip bahr-i mana Allah katında ümmü'l-kitâbdır, demenin burada çokluk manası yoktur, كما لا يخفى على ارباب الذوق¹¹¹⁷.

Bunda işâret vardır ki, Kur'an'ın alemleri ümmü'l-kitâb olan fâtihâya ve fâtihânın besmeleye ve besmelenin bâ'ya ve bâ'nın noktaya müntehî olduğu gibi cemî rüsûm ve meânî-i cüzînin dahi nihâyeti meânî-i küllîyedir. Ve ol meânî-i küllî câmiü'l-ezdâddır. Anıñün derler ki, lütf u kahrın illeti birdir. Eğerçi zâhirde müteaddid ve mütekessirdir. Ve insânın vücûdunda ana nazîr vardır ki, iki elleriyle boynudur. Zirâ iki elleri boynuna müntehî olup boynunun külliyetinde müttehid olurlar. Anıñün derler ki, saâdet ve şekâvet iki kabzadır ki, her biri nısf-ı vücûddur. Zirâ vücûdda zikr olunan iki kabzadan gayrı yoktur. Ve ol iki kabza Hakk'a müntehîdir. Zirâ onun zâtından zuhûr etmiştir. Vech-i intihâ budur ki, cemî esmâ-i ilâhiyenin mebdeî ismi a'zamdır. Arifler bu mebdee nazar eyleyip müsterih olurlar. Li-muharririhî;

Sırrını bilmek onun müşküldür
Görmedi nûr-ı vahdeti âhir

Ne bilir anı kim âb u güldür
Dîde kim nâzır-ı heyâkildir

Ve meâniyi deryaya teşbîh etmeden fehm olunur ki, deryaya duhûl isteyen libâsdan tecerrüd eylediği gibi meânîye vüsûl isteyen dahi elfâz ve onun hükmünde olan rüsûm-ı zâhireden tecerrüd etmek gerektir. Ve manadan murâd hakâyık-ı kevnîye ve ilâhiyyedir. اياك نعبد و اياك نستعين
¹¹¹⁸ و الله المعين

بحر تلخ و بحر شیرین در جهان

¹¹¹⁷ Nitekim zevk erbabı için kapalı değildir.

¹¹¹⁸ Allah yardımcısıdır. Ancak ona kulluk eder ve ona sığınırız.

[475] Şîrîn lafzı bâlâda şerh olunmuşdur. Acı ve tatlı diyecek yerde Acem telh ve şîrîn der. Berzah iki nesnenin arasında hadd u hâciz manasınadır. Ve vakt-i mevtden kıyâmete dek olan aralığa berzah ve âlem-i misâl derler ki, vefât edenin ruhu ol âleme dâhil olur. Ve bazıları demişlerdir ki, berzah aslında berzeh olup sonra tağyîr olunmuşdur. Velâkin muarrebâtıda yoktur. Ve Kâmus'da gelir ki, البرزة العقبه من الجبل¹¹¹⁹ Pes câizdir ki, Arabî olan berzehden tağyîr olunmuş ola. Bağî aslında insan teharrî etdiği nesnede iktisâd mertebesini tecâvüz eylemek taleb etmektir, gerek tecâvüz eylesin gerek eylemesin. Ve Kur'an'da sure-i Rahman'da gelir; مرج البحرين يلتقيان¹¹²⁰ Yani Allah tealâ bahr-i melh ile bahr-ı azebi irsâl eyledi. Mütecâvir ve satıhları biri birine mütemâs olduğu halde. Şöyle ki, merâ-yı aynda aralarında fasl yoktur. بينهما برزخ لا يبغيان¹¹²¹ Yani ol iki deryanın arasında kudret-i Hak'dan mâni ve hâcir ve perde vardır ki, ol sebebden biri birileri üzerine tecâvüzlük eylemezler, mümâzece ve ibtisâl-i hâssiyet ile. Bu fakîr bi-tarîki'l-hacc İskenderiye tarafından deryâ-yı Şâm'ı geçip Reşîd boğazına vâsıl oldukda gördüm ki, Nîl-i mübârek ile derya zahiren biri birlerine muttasıl olmuşlar. Velâkin hakîkatde mehall-i ittisal mer'î ve meşhûd ve ikisi birinden müteşahhıs ve mümtezdir. Şöyle ki, güya araları yol gibidir. Orada merace'l-bahreyn hatıra gelip kudret-i bedîa-ı Hak mutâlaa ve muâyeneden teessür ve infîâl hâsıl ve husûsan mecmau'l-bahreynde Hızır'la Musa aleyhisselâmın kıssaları hatıra vürûdünden derûna sûz ve derd vâsıl olmakla hâzıran olan ihvân ve ashâba mahalle münâsib duâ olundu.

Mana-yı beyt budur ki; acı derya ve tatlı deryanın dünyada aralarında berzah ve hâil vardır ki, ol sebebden biri biri üzerine bağıy etmezler. Ve biri birilerine karışıp hâssiyetlerinden ibtal kılmazlar. Zirâ mümâzece etseler mizâc-ı hâslarından çıkıp uzûbiyet ve melûhiyyetlerine menût olan havâs bâtil olmak lâzım gelir. Meselâ Bağdad'ın Dicle'si ve sâir enhâr-ı azîme gibi bahre dahil olup bahri şakk eder. Ve nice fersâh bihâr arasında cereyân eder. Ve tam'ı müteğayyir olmaz. Ve şevâhid-i kudretten bir dahi budur ki, nehr-ı Taberiye'nin nısfı hâr ve nısfı bâridir. Ve biri birlerine karışmaz. Belki ikisi de [476] harâret ve bürûdetden tab'-ı hâssı üzerine bâkidir. Ve bunların gayrı dahi delâil-i kudret çokdur. Çeşm-i cânı kühlü'l-cevâhirü'l-şühûd ile mükehhel olanlara ve belki ednâ müşâhedeye iktidâr bunlara rûşendir. Bunda bahreyn ile havf u recâya işâret vardır ki, müminin kalbinde biri biri üzerine galebe etmez. Zirâ haberde gelir; ورجاؤه لا عدلا¹¹²² Ve berzeh himâyet-i ilâhî ve sıyânet-i nâ-mütenâhîdir. Ve bir dahi, bahr-i telh

¹¹¹⁹ Akebe berzahı dağdandır.

¹¹²⁰ O iki denizi bir birine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Rahman 19)

¹¹²¹ Aralarında bir engel vardır, bir birine geçip karışmazlar. (Rahman 20)

¹¹²² Müminin korkusu ve ümidi ölçülseydi denk gelirdi.

bahr-ı hakâyık-ı zâtdır ki, tenâvülü mümteni' dir. Ve bahr-i şirîn bahr sıfâtdır ki, ukûl ve ervâh ve kulûb ve esrâr andan istifâze eder. Ve berzah meşiyet-i vâridâtdır ki, anınla bahr-ı zât ehli bahr-ı sıfâta rücû etmez ve bahr-ı sıfât ehli bahr-ı zâta dâhil olmaz. Zirâ ebrâr ve mukarrebînden her birinin makâm-ı mahsûsu vardır ki, evvelkinin kâbe kavseyn ve ikincinin ev ednâ'dır. Bahr-ı hakâyık-ı zâtın imtinâ-ı tenâvülü künhü hasebiyledir. Ve illâ kümmel-i evliyâyâ ol mertebeden tecelliyât-ı berkıyye eksik olmaz. Eğer bi'l-küllîye tenâvülü mümteni olsa bir sâlik makâm-ı zâta kadem basmak lâzım gelirdi. Ve bir dahi bahr-ı nefis ve bahr-ı rûhdur ki, aralarında berzah-ı akl vardır. Bahr-ı rûhun âbı âlem-i eltâfdan ve bahr-ı nefsin âbı âlem-i kahriyyâtdandır. Anınçün kavm-i Lût zîr ü zeber olduklarında arzlarında âyeten li'l-âlemîn olmak üzere bir siyâh renk su zâhir oldu ki, gâyet ile râyiha-ı kerfhesi var idi. Veyâhud bahr-ı rûh ahlâk-ı hamîde-i Rabbâniye ile uzb ve bahr-ı nefis ahlâk-ı zemîme-i hayvâniye ile icâcdır. Ve aralarında kalb berzahdır, tâ ki, rûh ve sıfâtı nefis ve onun sıfâtıyla muhtelit olmaya. Ve böyle demek dahi mümkündür ki, bahr-ı rûh ve bahr-ı nefis ikisi makâm-ı vahdetde mültekâ olurlar. Velâkin vahdet ve kesret arasında fâzıl olduğu gibi anların aralarında dahi hâciz-i manevî vardır ki, ne bi'l-küllîye ruhun hükmü kalbe nüzûl ve ne bi'l-küllîye kalbin eseri rûha urûc eder. Ve illâ hâssaları bâtil olmak lazım gelir.

Ve bundan beyt-i mezkûrde cihân kaydının sırrı zâhir oldu. Zirâ cihân kesretten ibâretdir. Pes eğerçi kesrete göre iki nesnenin arasında berzah ve tehâlûf ve teğâyür vardır. Velâkin vahdete göre yokdur. Zirâ âlem-i vahdete cemi ezdâd biri birine mülâkî olur. Şöyle ki, cennet ve nâr ehli biri biriyle ittihâd sûretin bulur. Ve bir dahi bahr-ı hüdûs ve bahr-ı kademdir ki, aralarında imtinâ-ı izzet-i vahdaniyyetden hâciz vardır. [477] Şöyle ki, hudûsle kadem biri biriyle muhallet olmazlar. Zirâ Allah tealâ emâkinde tûl ve mevâtinde istikrardan münezzehdir. Ve akl-ı evvelden mevâlid-i selâseye dek âlem hüdûsdur, ervâh olsun ecsâm olsun. Ve ol ki, على العرش استوى الرحمن¹¹²³ denilmiştir, maksûd Allah tealânın sıfat-ı rahmaniyetinin arş üzerinde teclîsini beyân veyâ hod şer' üzerine emr-i teklîfi müstevâ olduğu gibi onun mağlûbu olan arş üzerine dahi emr-i irâdinin istivâsını ibâretdir. Zirâ Hakk'ın emr-i irâdîsi arş üzerinde zâhir olmadıkça Kur'an'da بينهن¹¹²⁴ يتنزل الامر ve nezâirinden mefhûm olan tecelliyât-ı vücûdiyye vücûda gelmez. Pes arş ve emr-i irâdî ilâ yevmi'l-kıyâm vücûd bulan âsârın ve belki ebedü'l-ebâd zuhûra gelen tecelliyâtın mebâdi ve mefâtihindendir, f'efhem ciddin. Ve cebel-i Tur ve şecere-i Musâ aleyhisselâmdan zâhir olan tecellî makâm-ı cem'a nâzır veya mezâhirde olan tenezzülât ve istirsâlâta dâirdir. Ve illâ şecere-i hâdisedendir ki, andan hayy u kadîm انا الله diye ve şecere-i vücûd-ı insânı dahi böyledir. Yani bu şecere ki, hâdis ve bâtil makûlesidir, fenâ-ı tâm ile zâhik ve zâhib olup vücûd-ı kadîm-i tecellî

¹¹²³ Rahman arşa istivâ etmiştir. (Tâ-hâ 5)

¹¹²⁴ Ferman bunlar arasında inip durmaktadır ki... (Talak 5)

etmekle Hallâc ene'l-hak demiştir. Pes, انا الحق veya سبحاني ما اعظم شاني¹¹²⁵ veya ليس في جيتي سوى الله¹¹²⁶ demek fi'l-hakika lisân-ı hâdisin sıfatı değildir. Nitekim isbât-ı hakikat dahi vücûd-ı hâdisi göre değildir. Güneş pertevi ile zemîne mun'akis olmakla zemîne tenezzül etmek lâzım gelmez. Ancak şu kadar vardır ki, zemînin ol nûrun in'ikâsına kâbiliyyeti ve sutûhunun mazhariyyetine istidâdi olmakla üzerine tulû' etmiştir. Ve sıfâtü'l-hüviyyet ile muttasıf olmak İbn Adem'in mertebesidir. Nitekim hadîsde gelir; تخلقوا باخلاق الله¹¹²⁷ Ve bir hadîsde dahi gelir;

عنوان كتاب الله الى اوليائه يوم القيامة من الملك الحي الذي لا يموت الى الملك الحي الذي لا يموت¹¹²⁸

Pes bu remze vâkıf oldunsa ilhâddan halâs oldun ve evliyâullaha ta'n etmeden kurtuldun. نسأل الله العصمة من الالحداد و نرجو منه الارشاد الى طريق خواص العباد¹¹²⁹

وآنكه اين هر دو ز يك اصلي روان

بر كذر زين هر دو رو تا اصل آن

Anki, ânkhâdan tahfif olunmuşdur. Ânkâh ve ânkhâhî ol vakt ve ondan sonra [478] manalarına gelir. Burada murâd-ı sânîdir. Nitekim Kemâl-i İsfehânî şiirinde gelir; ayn;

اول اعوذ انكهي و الحمد و الضحاست¹¹³⁰

Revân câri manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; andan sonra yani zikr olunan iki deryanın biri acı ve biri tatlı ve aralarında berzah oldukdan sonra her ikisi bir asıldan revân ve cârîdir. Pes ikisinden geç ta ol ikisinin aslına yürü. Yani enhâr-ı erbaa ki, cennetden çıkıp dünyaya revân olurlar. Ve bihâr-ı seb'a ki, tufânda semâdan nâzil olup rûy-ı zemînde kalmışdır. Her ikisinin aslı mâ-ı uzbdur. Velâkin nice hüküm ve mesâlih hasebiyle derya muteber olmuşdur. Nitekim bâlâda beyân olundu. Ve deryâ değil enhâr-ı erbaa ile kendi meşrebinden çıkmışdır. Şöyle ki, eğer mürûr eyledi ki, bukân mizâciyla müteğayyir olmasa uzûbetinden içilmezdi. Pes sen zâhirde birinin acı ve birinin tatlı olduğuna nazar eyleme. Belki aslında ikisinin dahi tatlı olduğuna bak ve aradan hicâb-ı kesreti kaldır. Tâ ki, teaddüd ve ihtilâfdan kurtulasın ve suyun başını bulasın ve nisbet-i uzûbet ve

¹¹²⁵ Şanı yüce olan kendimi tenzih ederim.

¹¹²⁶ Cübbemin içinde Allah'tan başka bir şey yoktur.

¹¹²⁷ Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız.

¹¹²⁸ Allah'ın kıyamet gününde dostlarına olan yazısının ünvanı ölümsüz olan diri melikten ölümsüz olan diri meliğedir.

¹¹²⁹ İlhaddan korunmayı Allah'tan isteriz. Havas kullarının yoluna ulaştırmasını isteriz.

¹¹³⁰ Önce euza besmele, sonra elham ve vedduha.

melûhetden halâs olup makâm-ı vahdete kâim olasın. Bunda işâret vardır ki, lütf u kahrın aslı bir mebbe-i vâhiddir. Nitekim Nesîmî kelimâtında gelir;

Lütf u kahrın illeti ma'nîde vâhiddür velî
Bilmedi şeytan bu tevhidi ahadden düşdü dürl¹³¹

Bunda remz vardır ki, şeytânın mâddesi olan nâr ve hevâ ile âdemin unsuru olan hâk u âbın aslı emr-i vâhiddir. Velâkin esmâ ve sıfatın tecelliyât-ı muhtelif ve zuhûrât-ı mütenevviyası hasebiyle her biri bir sûrette temessül eyledi. Şeytan bu manadan gâfil olmakla kendini nârf olduğu cihetden Adem hâkî üzerine âlî tutup secdeden abâ eyledi. Maa-hâzâ hakîkatde ikisi dahi cevher-i vâhiddir. Anınçün Adem'in anâsırında nâr dahi mündericdir. Nitekim esmâsında muzill ismi dahi mündemicdir. Bu sebebdendir ki, Adem bu ismin yüzünden şeytana imdâd etmedikçe şeytan anı izlâle kâdir olmaz. Pes hakîkatde kendi kendini izlâl etmiş olur. Ve birine Adem ve birine şeytân demek itibârîdir. *لو لا الاعتبار لطلت الحقايق* El-hâsıl eğer ecsâm ve ervâhdır. Kimi bi'l-vâsıta ve kimi dahi bilâ vâsıta âlem-i emre ve aynu'l-cem'a müsteniddir. Zuhûr hasebiyle muhtelif düşmüşlerdir. Nitekim evlâd-ı nefis-i vâhideye müntesiblerdir. Eğerçi bi-hasebi's-sûre aslı ile tefâvütleri vardır.

Kadd-i yâre kimse kimisi ar'ar demiş kimisi elif
Cümlelerin maksûdu bir [479] illâ rivâyet muhtelif

Yani teşbîhde tekessür ve esmâda teaddüde bakılmaz. Belki müsemmanın vahdetine nazar olunur. Ve bu mertebeye mertebe-i ehâdiyet derler ki, cemi eşyânın vücûdu bunda müstehlektir ki, asla neseb-i hazret-i vâhideye itibâr olunmaz. Şecerenin vücûdu nevâtde müstehlek olduğu gibi. Ve ecsâmın aslı ol cevherdir ki, nazar-ı yârî ile eriyip su olmuşdur. Ve ervâhın aslı rûh-ı Muhâmmediyedir. Ve ikisinin dahi aslı nefes-i Rahmaniye ile vâki olan tecellîdir. Bu makâmın ziyâde tafsîle tehammülü vardır. Velâkin zikr olunan icmâlin işâreti urefâyâ kâfidir.

زر قلب و زر نيكو در عيار

بی محك هر كز ندارد اعتبار

Kalp geçmez akçe derler. Kalb dedikleri vallahü alem, kalbi ve bätünü nühâs olmakla veyâhud hile ile tekallüb ve tasarruf olunmakla ve veyahud zâhirini kalb ve sarf etsen içeride nühâsı zuhûra gelmekledir. İyâr, kesre ve tahfif ile vezndir. Zehebün sahihü'l-ayâr derler, vezni sahih ve gışşden hâlis olsa. Ve fâsidü'l-ayâr derler, hilâfi üzerine bulunsa. Ve Kâmûs'da gelir;

¹³¹ Bu beyte Nesimî Divanında rastlanmadı.

المكائيل و الموازين عيار اولاً نقل عير او العيار بالكسر العيار ¹¹³² Ve Muhtar'da gelir; عير الدنانير وزنها واحداً بعد واحد
 عار ¹¹³³ Mihekk kesre ve fethi ile ve teşdîd-i kâf ile, alet-i hekk veya mehal-i hekkdir. Yani şol taş
 ki, anınla altun ve gümüş tecrübe ederler. Meşhûrdur. Her gîz, zamanın efrâd ve eczâsını ihâta
 içindir. Evkâtden hiç bir vaktde demekdir. Yalnız her lafzı küllü ihâtâ manasınadır. Ger lafzı
 ilhâk olunup mana-yı mezbûrda istimâl olunmuşdur. İtibâr, birkaç manaya gelir. Öğüt almak ve
 intikâl etmek gibi. ¹¹³⁴ يقال اعتبر فلان اى انعط و اعتبر الرجل اى انتقل كما فى الاختى Ve Tâcu'l-Mesâdir'de
 gelir ki, itibar, ibret tutmak ve fikirle bir nesnenin ardınca gitmek. Ve demişlerdir itibar ol
 nesnedir ki, haricde vücûdu yoktur. Belki akılda vardır. Ve demişlerdir ki, itibâr umûra nazar
 etmektedir. Tâ ki, ol umûrun cinsinden şey-i âhir malûm ola. Ve bir ibâretle dahi budur ki, itibâr bir
 nesneyi nazîrine reddir. Burada itibârla murâd itibâr-ı aklîdir.

Mana-yı beyt budur ki; kalb altını ve eyi altını ıyâr u veznde ve hulûsda evkâtden bir
 vaktinde itibâr ve mülâhaza-i akl ve intikâl-ı bâtın yüzünden bilmezsin. Yani altının sahihü'l-ayâr
 ve fâsidü'l-ayâr olduğunu yalnız akl ile bilemezsin. Belki mihekk ile tecrübeye muhtacsın. Pes bu
 marifet [480] bî-mihekk hâsıl olmaz. Zirâ her yerde ferâset ve itibâr-ı akl câri değildir. Ve Divân-ı
 Hâfız'da gelir;

¹¹³⁵ تا سیه روی شود هر که در وغش باشد

خوش بود کر محک تجربه آمد بمیان

Bunda işâret vardır ki, şeriat erbâb-ı nazar ve tarikat ashâb-ı dava için mihekk gibidir.
 Pes şeriatı mutâbık olmayan felâsefe ve emsâline itibâr yoktur. Ve kezâlik riyâ ve dava ehlinin
 haline dahi nazar olunmaz. Mâdem ki, tarikat ile âmil olmaya ve üzerinde eser-i sıdk ve hulûs
 bulunmaya. Pes bunlar zikr olunan mihekke muhtaclardır. Zirâ her nesnenin hakîkatini allâmu'l-
 guyûb bilir. Meğer ki, şevâhid-i zanniye ve emârât ile malûm ola. Bûstan'da gelir;

¹¹³⁶ نشاید رسیدن بغور کسی

بايام تا بر نیاید بسی

Ve kâh olur ki, bir kimsenin şevâhid yüzünden hakîkati malûm iken tecrübe dahi olunur.
 Tâ ki, itmeînân hâsıl ve gayrılarda dahi malûm olup hali gayrileriden mütemeyyiz ola. Ve bu
 nev'iden mürîd ile mürşid miyânında câridir. Zirâ mürşid-i kâmil nûr-ı ferâsetle mürîdin hâlini
 keşf etmiş iken tecrübe dahi eder. Tâ ki, anı ilzâm eyleye. Ve gayrılarının dahi malûmu ola. Li-
 muharririhî;

¹¹³² Dinarların ölçüsü peş peşedir, tek tek.

¹¹³³ Ölçü ve ağırlıkları ayarladı. Ayar da denebilir, ıyar da denebilir.

¹¹³⁴ Denir ki, filanca ibret aldı yani öğüt aldı. Bir de intikal etti manasına gelir. Ahteri'de böyle geçer.

¹¹³⁵ Eğer tecrübe miyanı ortaya konursa güzel olur. Böylece yalan konuşanın yüzü kara olur.

¹¹³⁶ Günü gelip çatmadıkça kimse mezara girmez.

Kimsenin hâlini lâzım mı demek Anı izhâr eder elbette mihek

هر کرا در جان خدا بنهد محک

هر یقین را باز داند آو ز شک

Yakîn, ilmi muhkem kılmaya derler, şek ü şüpheyi nef ile nazaran ve istidlâlen. Anınçün ilm-i kadîm ve ulûm-ı zarûriyye yakîn ile vasf olunmaz. Meselâ âsumân fevkde olduğun yakîn etdin denilmez. Ve erbâb-ı hakikat katında malûmu müşâhededen hâsıl olan mertebedir. Zirâ bazı umûr-ı gaybiyeye olan itimâd teşkîk ile zâil olur. Fe-emmâ müşâhede mertebesin yakîn ve it'imânına şek ü şüphe ârız olmaya. Zi şek nakîzîn miyânında tereddüd etmektedir. Şöyle ki, ahedü hü mâ âher üzerine tercih bulunmaya.

Mana-yı beyt budur ki; her kimin cânında Hüdâ-yı tealâ mihekk ve nûr-ı ferâset ve yakîn komuş ise ol kimse her yakîni şekden bilir ve teşhîs kılar ve ikisinin miyânını fark eyler, ehlullâh ilkâ-ı Rahmânî ile ilkâ-yı şeytânîyi fark etdikleri gibi. Bunda işâret vardır ki, mihekk-i sûri ile mahsûsât temyiz olduğu gibi mihekk-i manevî ile dahi ma'kulât teşhîs olunur. Ve mahsûsâtda tefâvüt olduğu gibi ma'kulâtda dahi tefâvüt vardır. [481] Ve bunun mihekk-i ilm-i zarûrî ve ilm-i keşfidir ki, ehlullahın sıfatıdır. Ve illâ nice şek ehli vardır ki, şekk-i yakîn diye iddiâ eder. Pes ol kimse yakîn ne idiğın bilmez. Zirâ ilm-i zârûrîsi veya ilm-i keşfisi yokdur. Ve bir kimse kendinin hakikat-i haline muttali' olmadığı sûrette gayrın hâline nice muttali' olur? Anınçün felâsife ve hükemâ ve sâir anlara mülhak olan erbâb-ı cedel ve nazar serâb-ı şekde kalıp şarâb-ı yakînden seyr-âb olmadıkları cihetinden kelâmları muzdarip ve halleri müşevveşdir. Bade-zâ bazıları fitrat-ı asliye üzerine zâhir ve nâmî olmalarıyla anlarda evvelen ve ahiren şekk ü şübhe yokdur. Belki her halde yakîn ehlidir. Ve bazıları dahi riyâzât ve mücâhedât ve umûr-ı ârızayı izâle ve sohbet-i erbâb-ı yakîn ile mertebe-i yakîniye vâsıl olmuşlardır. Nitekim demişlerdir ki, المشاهدات¹¹³⁷ Ve bazıları dahi bazı ahvâl-i ârıza ile tağyîr-i fitrat eylemişler ve ehl-i şübhe olmuşlardır. Bu sebebdendir ki, akl-ı kâsır ehline gavâmız-ı ilm-i kelâmı ve ulûm-ı hikemiyyeyi talîm etmek câizdir. Zirâ ihtilâf akîdeye bâisdir. Akîde ise esâs-ı diniyyedir. Anınçün ol bâbda mütefennin geçinenlerin ekserinde a'mâl-ı şerîat ile tekayyüd yokdur. Zirâ a'mâl-ı sâlih ilm-i nâfi' üzerine mübtenîdir. Ve ilm-i nâfi' olmasa hevâ-yı nefis dâfi' olmaz. Nitekim Hüdâyî Efendi kuddise sirruhû nazmında gelir;

Begüm ilm olıcak nâfi' gerekdür
Havâ-yı nefsi evvel dâfi' gerekdür

¹¹³⁷ Mücâhedeler müşâhedeleri getirir.

Ve bu makûle edânîye kendi hâli mestûr olıcak e'âlinin hâli nice münkeşif olur? E'âli ise böyle değildir. Yani ehl-i yakîn olan kimse kendi vücûdunda olan merâtibe muttali' ve hayr u şerrini mümeyyiz olduktan sonra gayrılarının ahvâline dahi ittilâ' bulur. Ve gass u semînlerini temyîze kâdir olur. Nitekim semâda olanlar ehl-i arza nâzır ve fevkânîler tahtânîleri kâhirdir. Ve beyt-i Mesnevî'de îmâ vardır ki, her kemâl Hakk'ın atâsına menût ve her hâl onun zimâm-ı ihtiyârına merbûtdur. Zâhirde riyâzet ve mucâhede ve sohbet esbâb-ı makûlesindendir. Pes mihekki ve sâir feyz ü kemâli andan talep etmek gerekdir. Li-muharririhî;

Olmasa ebr semâdan feyyâz

Bulmaz asla nemâ kiyâh u gıyâs

Ve remz vardır ki, mihekk insanın canında olur, nefis ve tabîat ve cesedinde olmaz. Ve cân merâtib-i kalb ve ruh ve sırta şâmidir. Zirâ kalb ruh-i insânînin ferzendi ve sır dahi rûh-i insânînin pederi menzilesindedir. Pes burada can [482] ile murâd rûh-ı hayvânî değildir. Belki rûh-ı sultânîdir. Ve bu iki ruh unvân-ı kitâbda mufassalan şerh u beyân olunmuşdur. فتفتطن و انصف¹¹³⁸ فارجع الى هذا المحل

در دهان زنده خاشاکی جهد

آنکه آر آمد که بیرونش نهد

Hâşâk, hâ-yı muceme ile çör çöp demektir. Cehd, cehîdenden muzâridir. Cehîden cim-i Arabî ile sıçramak ve kalkmaktır. Bîrûn taşradır ki, enderûnun mukâbilidir. Zamîr-i hâşâka râcidir.

Mana-yı beyt budur ki; zinde ve hayyın ağzına bir çer çöp sıçrar ve dâhil olur. Ol zinde ol vakde ârâm eder ve dinlenir ki, ol çer çöpü taşra koya. Yani ağzından taşra çıkarmadıkça râhat ve huzûr etmez. Nitekim insânda ve hayvânda çok defa vâki olur. Bunda işâret vardır kibir sâlikin dehân-ı cânına hâşâk-ı mâsivâ dâhil olsa ve hâr-ı taallukâtın bir nesne taalluk eylese eğer ol sâlik fi'l-cümle zinde veya zinde dil olmak şânından ise ol hâşâkı ihrâc ve taalluku kat etmedikçe huzûr etmez. Zirâ mâsivâyâ taallukda gam u gussâ vardır. Ve ol gamı izâle etmek gamın çekmek âsâr-ı hayvânîdendir. Ve mâsivânın Hakk'a varınca ve kesretin vahdete erince merâtibi vardır. Bâlâda işâret olunmuşdur. Eğerçi ki, mâsivâ-yı hakkı müş'ir ve kesret dahi vahdete nâzırdır. Ve eğerçi ki, mezkûr üzere zinde olmayıp belki zindelik mukâbili olan mürde olsa mukayyed olmaz. Nitekim bir mürde-i cesedin ağzında çöp olsa ol mürde-i ebedî ol çöpü ağzından çıkarmaya imkân bulmaz. Zirâ hiss ü hareketi yokdur. Belki cemâddir. Ve eğer mürde olmayıp belki hofte olsa yine ilâc

¹¹³⁸ Bu mahale dön ve anla ve insaf et.

kâbildir. Nitekim şeyhü'ş-şüyuh Hasan Basrî'ye suâl edip demişler ki, kalbimiz hofte olduğundan kelâmınız bize kâr u tesîr etmez. Pes ne çâre etmek gerekdir? Ol dahi demiş ki, kâşkî hofte olaydı. Tahrîk ile bîdâr etmesine imkân var idi. Fe-emmâ mürdedir ki, asla tahrîk etmek kâr etmez. Hak tealâ kudretiyle ihyâ eyleye. Pes vâý ol kimselere ki, kalbleri mürde ve nefsleri zinde ola. Ve bu kadar taallukât ile Hak'dan cüdâ ola ve mâsivâ ile ârâm edeler. Zinde dil olanlar yanında ise Hak'dan gayrıyla ârâm etmek yokdur. Zirâ bir kimse Hakk'ı vicdân eylese her nesne onun vicdânındadır. Ve bir kimse Hakk'ı fikdân eylese her nesne onun vicdânında olsa dahi Hakk'a bedel olmaya sâlih değildir. Pes Hakk'ı fikdân eden cemî eşyâyı dahi fikdân eder. [483] Sırrı budur ki, cemî eşyâ ve cümle mevcudât esmâ ve sıfâtın mezâhiridir, cemâliyle olsun, celâliyle olsun. Pes esmâ ve sıfâtın müsemmâ ve mevsûfuna ermeyen kişi esmâ ve sıfâtı dahi fikdân eyler. Zirâ yalnız eşyâ ve mücerred esmâ ile teaalukdan fâide yokdur. Ol sebebdendir ki, tecelliyât-ı vücûdiyye tecelliyât-ı şühûdiyyeye âyinedir. Pes ol âyineye münakis olan tecelliyâtı müşâhedeye kâdir olmayan a'mâya âyineden ne fâide vardır. Nitekim Muhammediye'de gelir; ayn;

Çü görmez Yusuf'un yüzün çe hâsıl çeşm-i a'mâdan

در هزاران لقمه يك خاشاك خرد

چون در آمد حس زنده پی ببرد

Hezerân burada teksîr için gelmiştir. Lokma zamme ile fetha ile ekl ü ibtilâ' için müheyyâ olan nesne. Der âmed aslında içeri geldi demektir. Sonra mecâzen beri geldi ve husûle geldi ve zuhûr buldu manalarında istimâl olundu. His, bir nesneyi hâsse ile idrâk etmektir. Ve havâs beşdir ki, sem' ve basar ve şemm ve zevk ve lemsdir. Bir nesne sana karîben mürûr etse sen onun hiss ü hareket ve savt-ı hafisin istimâ' etsen velakin ru'yet tealluk etmese ana his derler. Nitekim resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kable'l-vahy İsrâfil'in savtını his ve idrâk eyler velâkin şahsını görmezdi. Ve zan manasına dahi gelir. Bu manaya ekser ihsâs derler. Nitekim Kur'an'da gelir; فلما احس عيسى منهم الكفر¹¹³⁹ Pey bübürd, iz ilette ve yol buldu ve tevessül eyledi demektir. Bu makûle âsârla mütefattın olana kâif derler, men ya'rafâ'l-âsâr manasına.

Mana-yı beyt budur ki; hezerân lokmada yani ekl için tehyie ve ihzâr olunan nice lokmaların birinde bir cüzî çör çöp hâsıl olsa ve vücûd bulsa ve zuhûra gelse hayy olan nesnenin hissi ve idrâki ana iz ilette. Yani his ü idrâki sebebiyle kangı lokmada çör çöp var var ise anı buldu. Ve taşra çıkardı. Meselâ insân veya hayvan ekl olunan taâmın veyâhut hubûb ve nebâtın içinde matûm ve me'kûle muhâlif nesne idrâk eylese anı ibtilâ etmez. Belki lisânı veya dendânı

¹¹³⁹ İsa onlardan küfrü hissetti. (Al-i İmrân 52)

ile bulup ihrâc eyler. Pes bu sıfat hisse mevkûf ve his dahi zinde ve hayy olmaya menût oldu. Her mahalde ki, hiss ü hayât yokdur, anda zâr u nâfi'î teşhîs ve temyîz dahi olmaz. [484] Ve hiss ü hayât ikidir ki, biri sûrî ve biri manevîdir. Pes hiss ü hayât sûrî nice muzırrın istihrâcına medâr ve mülâyimi gayr-ı mülâyimden farka sebeb ise hiss ü hayât-ı manevî dahi böyledir. Yani bir kalb ki, fi'l-cümle hayy ola ve onda ihsâs-ı manevî buluna, ol kalbe gıda mertebesinde olan ulûm ve maârifin nâfi' ve gayr-ı nâfi'î temyîz hâsıl olur. Ve nâfi'î ikâ edip gayr-ı nâfi' selb eder. Ulûm-ı gayr-ı nâfi'a odur ki, kitâb u sünnet onun sıhhat ve hakikatine şehâdet etmeye, ulûm-ı felâsife ve emsâli gibi. Ve bazı ulûm-ı resmiyye dahi vardır ki, taallümüne zarûret-i kaviyye yokdur. Pes o makûlelere teveğğul dahi isrâf-ı ömründür. Ve bazı maârif dahi vardır ki, esmâda veya sıfâtda veya zâtta ilhâda dâir ol dahi zârdır. Zirâ akîde-i ehl-i sünnetden hâricdir. Mutasavvıfanın ekseri bu ilhâdla mübtelâdır. Bir nesne ki, ilhâm-ı Rabbânî veya ilkâ-ı mülkî olmasa hatırdan hâlf değildir. Zirâ ya havâtır-ı reddiye-i nefsanîyye veya ilkaât-ı fâside-i şeytânîyedir. Pes zâhirî ulûm ve maârif görünür. Fe-emmâ makbûl değildir.

Ve bunda bir işâret dahi budur ki, ihyâ-i kulûb ve imâte-i nefis sadedinde olan sâlike lâzımdır ki, gıdalarda ihtiyât eyleye ve sülûkda terakkîye mâni olan şibihâtı terk ede. Bunu temyîzde ise ziyâde su'ûbet vardır ki, hiss-i insân selâmet ve akl-ı kemâl ve ferâset-i temâm üzerine gerekdir. İşte bu mübtedî hâlidir. Fe-emmâ müntehî olanların etvâr-ı muhtelifesi vardır. Mahkîdir ki, bazı kibâra taâm ihzâr olundukda eğer şübheli ise parmağında damarı hareket ederdi. Pes ol dahi andan tenâvül etmezdi. Ve bazılarına yeme diye nidâ gelirdi. Ve bazılarına gaseyân galabe ederdi. Ve bazılarına hâzır olan taâm kan görünürdü. Ve bazılarına siyah renk ve bazılarına hınzır suretinden teşekkül ederdi. Ve Beyâzıd Bestâmî kuddise sırruhu validesi Beyâzıd'ı hâmil iken elin harâm taâma sunmaya kâdir olmazdı. Ve nice evliyâ ve asfiyâyâ dahi bunların gibi alâmât zuhûr ederdi. Ya zâhir vücûdlarında veyâ dâiyye hasebiyle veya taâmın zâtında veya hâricden. Pes şibihât-ı harâm çör çöp makûlesi gibidir ki, sâlik anı kendi gıdası arasında ihrâc etmek lazımdır. Ta ki, sonunda kederi zuhûr etmeye. Zirâ yalnız kendinin tenâvül etdiği değil belki hamli halinde [485] vâlidesinin eklinden bile esnâ-ı sülûkda feterât ve vakefât zuhûr etmişdir. Şübheli leyyin irtizâ' etmek dahi böyledir. Pes sibyanı sebâveti hâlinde muhâfaza gerekdir.

حسن دنيا نردبان این جهان

حسن دینی نردبان آسمان

Nerdübân marûf âletdir ki, Arabî'de süllem ve mirkât ve derece derler. Zâhir olan budur ki, nerdübân mürekkebdır. Bir cüz'ü nerd'dır ki, budak manasınadır ve bir cüz'ü dahi bân'dır ki,

bir nevi ağacdır. Fidânı ve dalları vardır ki, mahbûbların kâmetlerini ana teşbîh ederler. Pes nerdübân demek ban ağacının budağı demek olur. Yani ban ağacının budağından masnû alet. Sonra her ağacdan ki, gusûnbân gibi mustakîm ola ve belki taşdan masnû olana dahi itlak olundu. Hiss-i dîn emr-i vicdânîdir. Pes ana hiss itlâk olunmak müşâkele tarîkiyledir. Eğerçi havâss-ı bâtına dahi derler. Ve hiss ü hayâl ü vehm hakikatde nefsin sıfatıdır. Nitekim tezekkür ve tefekkür ve hıfz ve emsâli rûhun na'ıtıdır.

Mana-yı beyt budur ki; hiss-i dünyâ ve idrâk-i sûrf bu cihânın nerdübânıdır. Yani âlem-i mülkün makâsıdına vusûle vesîledir. Zirâ bu his bulunmadıkça selâmet üzere olmadıkça nef' ü zarr teşhîs olunmaz. Ve matlûb olan mana husûle gelmez. Ve hiss-i dînî ve vicdân-ı bâtınî âsumânın nerdübânıdır. Yani âlem-i melekûtun metâlibinin husûlüne sebebidir. Zirâ hiss-i dünyâ burada temeşşî etmez. Ve âlem-i halkdan olan nesne âlem-i emre doğru hareket edip gitmez. Belki şuûru kâsır ve idrâki nâkısıdır. Anınçün nice dünyâ âkilleri umûr-ı dinde ahmaklar ve nice ulûm-ı resmiyyede âlimler maârif-i ilâhiyyede câhillerdir. Anınçün talim ve irşâda muhtaclardır.

بوریا باف اکر بافنده است
نبرندش بکار گاه حریر¹¹⁴⁰

Bade-zâ Mevlanâ hazretleri âsumânı cihâna mukâbil irâd etmeden fehmi olunur ki, hadd-i dünyâ felek-i kamerin muka'arından itibâr oluna. Fe-emmâ meşhûr olan budur ki, kürsi-i kerîmin muka'arından muteberdir ki, semevât-ı seb'a hadd-i dünyada dahildir. Zirâ âlem-i kevn ü fesâddandır. Nitekim إذا السماء انشقت¹¹⁴¹ ve emsâli ana dâldir. Anınçün cihân-ı mutlak âlem-i mülk ve âsmân-ı mutlak âlem-i melekût manasına ahz olundu. Melekûtun murâd âlem-i mülk-i bâtındır. Pes bir itibârla arş ve kürsü bâtın-ı mülkdür. Ve bir itibârla [486] her nesnenin bâtını ve melekûtun anınla kâim olduğu sırrı ve rûhudur ki, kabza-i kudrettedir. Nitekim Kur'an'da gelir; شيء¹¹⁴² فسبحان الذي بيده ملكوت كل هذا Bunda işâret vardır ki, nerdübânın zâtında selâbet ve sâidin dahi azâsında kuvvet ve metânet olmadıkça maksada suûd mümkün olmadığı gibi hiss-i zâhir ve bâtında dahi sıhhat ve selâmet olmasa maksûda vusûl hâsıl olmaz. Velâkin bu hissini tashîh ve takviminden herkesde acz zâhir ve bazı meftûr olanlara göre sahîh ve kavîm olduğu surette dahi maksûda vech-i tevessülde bâhir olmakla Mevlâna hazretleri ıslâh-ı vücûd ve tahsîl-i şühûdun tarîkine irşâd edip buyurur. Vallahu'l-muvaffak.

صحت این حس بچوید از طیب

¹¹⁴⁰ Hasır dokuyucusu eğer dokuyucu ise onu iper dokunan yere götürmezler.

¹¹⁴¹ Gök yarıldığı zaman (İnşikak 1)

¹¹⁴² Her şeyin mülk ve tasarrufu elinde bulunan Allah'ın şanı ne kadar yücedir, münezzehtir. (Yasin 83)

Tabîbin manası bâlâda beyân olundu. Habîb, mahbûb manasınadır. Murâd bi'l-isâle Allah tealâ ve bi't-tabîyye rasulullah sallahu aleyhi ve sellem ve verese-i kümmeldir. Zirâ davet ve irşâdda Hakk'ın vükelâ ve hülefâsıdır. Eğreçi ki, fi'l-cümle sohbet-i cismâniye ve rûhâniyesiz min indellâh ahz etmek dahi vardır, tarîkat-i Üveysiyye efrâdında olduğu gibi. Bade-zâ, in te'hîr ve ân takdîm olunmak gerek idi. Velâkin dünyânın kurbuna ve manâsının dünûna ve fi'l-hakîka denâatine binâen in ile işâret olundu, fa'ref.

Mana-yı beyt budur ki; bu his dünyânın sıhhat ve selâmeti tabîb-i sûrîden taleb ediniz. Zirâ tabîb-i cismânî muâlece-i sûrîye ve mübâşeret-i cismâniye ve terbiye-i cesedâniye ile sıhhat-i mizâc ve itidâl-i vücûd ve selâmet-i azâ ve meşâire sebebdir. Ve ol hiss-i dînin sıhhat ve âfiyeti hekîm-i ilâhî ve tabîb-i manevîden taleb ediniz. Zirâ hekîm-i Rabbânî ve tabîb-i ruhânî muâlece-i maneviyye ve mübâşeret-i rûhâniyye ve terbiye-i kalbiye ile tezkiye-i ahlâk ve tasfiye-i derûn ve ıslâh-ı kuvâ-yı bâtına bâisdir. Ve hiss-i dünyâ selâmet üzerine olsa cemî şûûr ve idrâkât dahi kıvâm üzerine olup âlâtın husûluyla makâsıdın husûlu dahi vücûd-pezîr olduğu gibi hiss-i din dahi âfiyet üzerine olsa cemî vicdâniyât ve ruhâniyât dahi tamâm üzerine olup esbâbın vücûduyla müsebbât dahi vücûd bulur.

Bunda işârât vardır. Evvelkisi budur ki, habîb ile tabîbin miyânında fark [487] vardır. Zirâ habîb hikemîdir ve tabîb değildir. Zirâ tabîbde muâlece-i azâ ve cevârih melhûz olmak ile Allah tealâ üzerine ıtlâkı sahîh değildir. Bundan fehm olunur ki, mürşid-i kâmile hekîm denildiği gibi tabîb dahi denilir. Zirâ hem cihet-i tubbî vardır, Lokman Hekîm gibi. Anınçün teslîk ve terbiye vaktinde eğdiye-i muvâfika işe sâliklerin mizâcların takvîm ve meşreblerin tashîh ederler. Zirâ mizâc itidâl buldukca sülûk mümkün olmaz. Anınçün küyûf ehlinin sülûkuna imkân yoktur, meğer tadrîcle tab oluna, avdet mümkün ola. Li-muharririhî;

Ne revâdır yiyessin bunca küyûf

Tab'ı tağyîr edesin yûf sana yûf

İkincisi rütbe-i insânın câmiyyetidir ki, zâhir ve bâtın ve mülk ve melekûtun esrârına mazhar ve ulviyyât ve suflıyyâtın cümlesi ana musahhardır. Anınçün nizâm-ı zâhire ve kıvâm-ı bâtına sebebdir. Yani bedeni ile âlem-i şehâdeti zabt ve rûhu ile âlem-i gaybı hıfz eder. Ve bu vech ile müfredât-ı âlem ihtilâl ve terkibât-ı benî adem inhilâlden halâs olur.

Üçüncüsü budur ki, gerçi her mevlûd fitrat-ı aslıyye üzerine tevellüd eder. Fe-emmâ zâhirde cismin inhirâfına ve bâtında rûhun ihtilâline avâriz ve avâik zuhûr etmekle cism hareketden ve ruh dahi seyreden kalır. Bu sebebden tabîb ve habîbe müracâat lâzım gelir. Ve tabîb

ve habîbin kesreti rahmetdir. Zirâ kesret-i âsumânîye nâzırdır. Pes her kes zahmına mümkün olan yerden merhem ve çâre arar. Fa'raf cidden.

فان الله جامع و كل من الاسماء ناظر الى وجه خاص مشيرا الى الرحمة الواسعة لا يعرفه الا اهل الاحتصاص¹¹⁴³

Dördüncüsü budur ki, ulemâ-ı zâhir tabîb makûlesidir ki, dinin zâhirine hizmet ederler. Ve ulemâ-ı bâtin habîb makûlesidir ki, zâhir ve bâtında ehibbâya tasarrufları vardır. Zirâ vucûh-ı bâtinadan haberdâr olanlar umûr-ı zâhireye dahi câhil değillerdir. Ve haberde gelir; ولو اتخذ له لعله ولو اتخذ له لعله¹¹⁴⁴ Yani evvel talim eyleyip andan sonra veli ittihâz eyler ve Kur'an'da gelir; العظيم و بلغ رسوله الكريم¹¹⁴⁶ هل اتبعك على ان تعلمن مما علمت رشدا¹¹⁴⁵ ve yine Kur'an'da gelir; صدق الله¹¹⁴⁷

صحت اين حس ز معمورئ تن

صحت آن حس ز تخريب بدن

Bazı nüshada zi-tahrîb yerine zû berânî düşmüştür. Tahrîb örf-i [488] nâsda ta'mîrin mukâbilidir. Velâkin fasîhi imâretdir ki, harâbın nakîzidir. Zirâ tamîr ömr vermektir. Nitekim Kur'an'da gelir; و ما يعمر من معمر¹¹⁴⁸ Ve imâret hıfz-ı binâdır ki, mamûr lafzı andan mefûldür. Ve imâret-i ten hayat ile hâsıl olur. Ten gövdedir. Baş ve el ve ayak onun müsemmâsında hâricdir. Beden dahi böyledir. Lakin ten Fârisî ve beden Arabî'dir. Ve Müfredât'da gelir ki, beden ceseddır. Lakin beden cüsse itibârıyla ve cesed levn itibârıyla mukavveldir.

Mana-yı beyt budur ki; bu cihân-ı hissiniñ sıhhati ve âlem-i mülke müteallık olan idrâkin selâmeti tenin mamûrluğundan ve âlem-i şehâdete nâzır olan zâhirin abâdânlığından yani cismin sıhhat ve itidâl ile mamûr olmasındandır ki, tabîb-i sûrî ana hâdimdir. Ve ol hiss-i dînînin sıhhat-i bedeni tahrîb ve virân etmektendir. Yani riyâzatile cesedi ve tabîati ve mücâhede ile nefsi ve kuvâsını zebûn ve mağlûb eyleyip âlem-i gayba nâzır olan kalb ve rûhu ihyâ etmektendir ki, habîb yani hekîm-i ilâhî ana hâdimdir. Pes, kaçan ten istîfâ-ı lezzât-ı nefsanîyye temettuât-ı şehvât-ı hayvânîyye ile ma'mûr olsa kalb ve rûh ahlak-ı hamîde ve sıfât-ı rûhânîyye ile tehalluk ve

¹¹⁴³ Allah lafzı camidir. Her bir isim Allah'ın geniş rahmetine işaret ederek sadece ehl-i ihtisasın anlayabileceği özel bir veche yöneliktir.

¹¹⁴⁴ Allah cahil bir kimseden veli edinmez. Eğer ederse onu alim yapar.

¹¹⁴⁵ Bu Rabb'immin bana öğrettiği ilimlerdenidir. (Yusuf 37)

¹¹⁴⁶ Sana doğru yol olarak öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tabi olayım mı? (Kehf 66)

¹¹⁴⁷ Yüce Allah doğru söyledi. Kerim resulü de tebliğ etti.

¹¹⁴⁸ Bir canlıya ömür verilmesi de ... (Fâtır 11)

ittisâfdan mahrûm olup harâb kalır. Zirâ zâhirin kemâli bâtının noksanına ve bâtının kemâli zâhirin noksanına sebebdır. Anıñçün Bûstan'da gelir;

ندارند تن پروران آکھی   کہ پر معدہ باشد ز حکمت تھی¹¹⁴⁹

Pes tahrîb-i beden katl-i sûrî ile değıldır. Nitekim bazı mütevâcidler vecd-i kâzib ile kendilerin satıhdan veya bir mürtefi' yerden ilkâ edip ihlâk-ı nefis ederler ki, menhîdir. Belki katl hükmünde olan riyâzat ve mücâhede iledir. Anıñçün riyâzet ve mücâhedeyi seyfe ve hançere teşbîh etmişlerdir. Zirâ nefis ve tabîatin taalluku gerdenin kat eder. Ve shevâtı kanın döker. Hallâc kuddise sırruhuda davâ-yı ma'hûd sâdır oldukda veyahud resûlullâh sallallahu aleyhi ve selleme bir husûsda itirâz suretinde kelâm vücûda geldikde keffâret için vücuddan güzer eyleye işâret olundu. Ol dahi zâhir-i vücûddan güzere haml edip âher maktûl ve maslûb oldu. Fe-emma gerek idi ki, nâsûtiyyeti lâhûtiyyede ifnâ etmekle örf-i davâyı kat' ede. Ve makâm-ı bekâya nüzûl ile min ba'd şath u tâmât yoluna gitmeye. Ve habîbullâhın lisânı lisân-ı Hak olduğun fehmi edip onun kelâmını kelâm-ı Hak'a haml etmekle itirâz etmeye. [589] Zirâ hadîs-i kutsîde gelir; و یده و یده Suâl olunursa ki, Hallâc'ın kelâmı dahi kelâm-ı Hak değıl midir?¹¹⁵⁰ فاذا احببته كنت سمعه و بصره و لسانه Cevâb budur ki, muhibb ile mahbûbun miyânında fark vardır. Zirâ muhibb lisân-ı aşkdan söyler ki, muktezâsı isneyniyetdir. Zirâ aşk âlem-i sıfâta nâzırdır. Mahbûb ise lisân-ı fenâdan söyler ki, muktezâsı ferdâniyetdir. Zirâ fenâ âlem-i zâta nâzırdır. Pes abdin Hakk'a muhibb olmasıyla Hakk'ın abde muhib olmasının mâ-beyninde fâruk vardır. El-hâsıl fenâda bekâ hâsıl olmadıkca ekme liyyet mertebesi zuhûra gelmez ve kemâl-i mutlak vücûd bulmaz. Pes bu manâya zâhir ve bâtın bi'l-külliyeye harâb olmak gerekdir. Zirâ imâret-i bâtın dahi tevhîd-i hakîkiyi münâfi ve fenâyı kâdihdir. Ve mertebede hiss ayn-ı şuhûddur, mutlakan, fa'ref. Li-muharrirrihî;

Munkatı olmazsa senden arak-ı his   Hûn-ı sevda dilde kalır muhtebis
Zulmet-i tenden hurûc et Hakkıyâ   Ola gör envâr-ı Hak'dan muktebis

راه جان مر جسم را و بران کند

بعد ازان ویرانی آبادان کند

Bazı nüshada râh-ı cân yerine şâh-ı cân düşmüşdür. İzhâr olan budur. Zirâ râh-ı cânda muzâf mahzûf itibâr olunup sâlik râh-ı cân demeye muhtâcdır. Burada candan murâd rûh-ı insânîdir, hayvânî değıl. Mer, lafzı tahsîn içindir. Cism, tûl ve arz ve umku olana derler. Ve Kâmûs'da gelir ki, ¹¹⁵¹ الجسم بالكسر جماعة البدن و الاعضاء من الناس و سائر الانواع العظيمة انتهى Cisimle şahsın

¹¹⁴⁹ Vücuduna düşkünler bunu bilmezler ki, mide dolu ise hikmetten yoksundurlar.

¹¹⁵⁰ Sevdüğimde, kulağı, gözü, lisânı ve eli olurum.

¹¹⁵¹ Cisim, kesre ile, insan ve diğeri büyük canlıların beden ve azalarının toplamıdır.

farkı budur ki, cismi takattu^c ve tecziye etseler cismiyetden çıkmaz. Şahs ise böyle değildir. Ba'd ez ân virânî, ân mâ-ba'dine ve mâ-kabline işârete sâlihdir. Nitekim tasvîr-i manâda gelir. Velâkin mâ-ba'dine işâret olursa virânî ya-ı masdarıyye ve mâ-kabline işâret olursa tenkiriyye olup edât-ı mefûl takdir olunur, virânî râ gibi.

Mana-yı beyt budur ki; râh-ı cânâ ve tarîk-i manâya sâlik olan kimse veyâhud şâh-ı cân ve mutasarrıf-ı velâyet-i rûh-ı revân olayın diyen cân ol cismi ve âlem-ı sûreti ve mukteziyyâtını virân ve ifnâ eyler. Andan, ol viranlıktan sonra virân olan yerini mamûr ve âbâdân eyler. Veyâhud cismi virân eyledikten sonra virânını imâret [490] kılar. Hâsılı imâreti harâb üzerine binâ eyler. Nitekim yakılmadıkça yayılmaz derler. Ve bazı eşyânın imâreti âhirin harâblığına mevkûfdur. Pes anı virân etmek hayr-i mahzdır ki, maksûdun bi'z-zât olan nesnenin imâret ve âbâdânlığına vesîledir. Çünkü cismin muktezâsıyla tekayyüd etmek cânı âlem-i ıtlâka teveccühden ve kalbi cemâl-i gaybî müşâhededen mâni ve âikdir. Pes ol kaydı izâle etmedikce râh-ı ıtlâk açılmaz ve ol mâni ve perde mürtefi olmadıkca rûy-ı maksûd saçılmaz. Nitekim berhânenin cemi cevânibi divâr olsa ol hâne pertev-i âfitâbdan mahrûm olur. Kaçan birkaç yerinden revzene açılrsa revzenesi mikdârı şule-i âfitâbın inikâsı sebebiyle münevver olur. Ve eğer bil külliye sakafî sâkıt ve cidârını münhedim olsa ayn-ı nûrdan ibâret olur. Bu sebebden derler ki, hâne-i vücûdu fenâ ile bi'l-külliye harâb olan derviş harâb olan hâne gibidir ki, cemi cevânibi revzenedir. Nitekim Sâib Divân'ında gelir;

بيشتر لطف خدا شامل درويشانست¹¹⁵²

نور خورشيد بويرانه فزون می افتد

Yani harâb olan menzilin cemi eczâsın pertev-i hurşîd muhîf olduğu gibi teayyünât perdelerini hark ve vücûdu mecâzi binâların virân edenlerin dahi yalnız kalp ve ruhları değil belki cemi eczâ-i bedeniyeleri nura munkalib olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁵³واشرقت الارض بنور ربها ve yine gelir; ¹¹⁵⁴الله نور السموات و الارض Yani ervâh ve ecsâm nûr-ı Hak'la kâimdir. Ve nûr-ı şuhûd ve şule-i tecellî kalp ve ruha var oldukda pertev-i nefis tabiat ve cesede dahi münakis ve belki cemi urûka sârif olup mahall-i dem mahall-i nûr olur. Nitekim bu nurun kuvveti sebebiyle kümmel-i evliya ve cemi asfiyânın kuvvet-i şehevîyyeleri gâlibdir. Ve namazla ihyâ-i leyâlî edenlerin yüzleri münevverdir. Zirâ sehergâh-ı âlem-i gaybda mülâkî oldukları yüzün nuruyla kalbleri münevver olmakla vech-i zâhirlerine dahi nûr-ı ilâhî sârif olup nurâniyyet ile ittisâf bulur. Ayn;

¹¹⁵² Güneşin ışıkları viraneye daha fazla düşer. Allah'ın lütfü dervişlere daha çok şamdır.

¹¹⁵³ (Haşir) yer(i) Rabb'inin nuruyla ziyalandı. (Zümer 69)

¹¹⁵⁴ Allah göklerin ve yerin nurudur. (Nur 35)

و للارض من كأس الكرام نصيب¹¹⁵⁵

Ve bunda ¹¹⁵⁶ ان الملوك اذا دخلوا قرية افسدوها سırrına işâret vardır. Zirâ tecelliyât-i ilâhiye kuvâ-yı cesed ve rûh-ı hayvânî kuvâ-yı tabiiyye ve nefsanıyyenin taayyunâtın izâle ve enıyyâtın ifnâ eyler. Ve bu fenâda kıyâmet-i kübrâ kâim olup bekâ-i zâta haşr olmak lâzım gelir. El-hâsıl vücûd-ı mecâzîye kıymayan kimse vücûd-ı hakkânîden ümîdi kat eylesin. Zirâ vehm ile hakîkat bir yerde müctemi olmaz. Yani ol umûr-ı mevhûmenin [491] itibârını ref etmek gerekdir. Tâ ki, cemâl-i hakîkat zâhir ola. Bu sebebdir ki, yalnız riyâzet kifâyet etmez. Belki aşkın vücûdu dahi lâzımdır. Zirâ aşk-ı ilâhî ateşe benzer. Ateş ise mürûr ettiği yeri ihrâk eder. Avâm-ı nâs daima ten-perver olup cismen niyyetlerin muhâfaza etdiklerinden âlem-i rûh ile âşinâlıklardan mahrûm olmuşlardır. Ve âdâb-ı tarîkati gözetmeyen şâlikler dahi böyledir. Zirâ şâlik-i hakîkî odur ki, hulûs u sıdk-ı irâdât kalbinde gâlip olup matlûba vüsûl yolunda cemi vücûdiyyâtını ifnâ eyleye. Ve savm bu vusûlun esbâbındandır. ¹¹⁵⁷ Eğerçi ki, hakîkî tecevvü' ile murâd hakikatde cânib-i matlûba olan iştihâ ve iştiyâktır. Velâkin fuzâlât-ı gıdâiyye rûy-ı câna hicâbdır. Bu sebebdir ki, Hazret-i Musâ aleyhisselâm temâm-ı erbaîni visâl eyledi. Ve resûl-ı ekrem sallallahü aleyhi ve sellem hazretleri dahi savm-ı visâl ederlerdi. Li-muharririhî;

Ey gönül mamûr olam dersen seni virân kıl
Pertev-i nûr-ı tecellîden gözün hayrân kıl

اللهم زدني تحيرا فيك¹¹⁵⁸

ای خنک جانی که در عشق مأل

ترك کرد او خاتمان و ملك و مال

Hunek, bahtlı ve tali'li demektir. Meal, medle, merci' ve musîr ve meab manasınadır ki, Allah tealâdır. Aslı evldir, kavîl vezninde evvel-i asla rücu'dur. Nitekim müveîl derler ol mevzua ki, ana rücu ederler ve iltica kırlarlar. Velâkin meal evveldendir ki, zıkr olundu, يقال و ال اليه. Evvela ve meal rücu' ve müve'il veildendir. Yani vavın takdimiyle, يقال و ال اليه يقول و ال لالجا و ال الملكان بادر, ¹¹⁵⁹ يقال و ال اليه يقول و ال لالجا و ال الملكان بادر. Hânûmân, ev bark demektir. Tafsîli bâlâda mürûr etmişdir. Mülk zamme ile zevıyyü'l-ukûlde ve gayrıde tasarrufa şâmidir. Ve kesr ile zevıyyü'l-ukûlun gayrıya muhtassdır. Burada mâl mülkden ve mülk dahi hânûmândan e'amdır. Pes, ta'mîm ba'de't-tahsîs kabîlinden olur.

¹¹⁵⁵ Yeryüzünün cömert insanların kasesinden nasibi vardır.

¹¹⁵⁶ Muhakkak ki melikler bir köye girdiklerinde orayı bozarlar.

¹¹⁵⁷ Aç kal beni görürsün. Yalnız kal ulaşırsın.

¹¹⁵⁸ Ey Allah'ım, sendeki hayretimi artır!

¹¹⁵⁹ İltica etti, sığındı demektir.

Mana-yı beyt budur ki; ey bahtlı ve kevkebli ve saadetli can ki, meal ve merci' olan Allah tealânın aşk u şevkinde hânûmân ve mülk ü mâlî terk etdi. Nitekim İbrahim bin Edhem kuddise sırruhu ol sevdaya düşüp saltanat hevâsından geçdi ve cemi mal ü mülkden müfâratat eyledi. Ve husûsan ehl ü iyâldan münkatı oldu. Zirâ bu hakâyık-ı imkâniyye ve hakkıyyet-i insan evvel hakâyık ahkâmına nüzûl etmek Hak tealâdan mahz-ı rahmetdir ki, tecelliyât-ı vücûdiyyede tecelliyât-ı şuhûdiyye ile rabbü'l-erbâba hedy tahsîl eder. Yani [492] esmâ ve sıfâtın merâtibini seyr eder. Ve yine aslına rücu' eder ki, hazret-i ehâdiye ve hüviyet-i zâtiyedir. Pes bu âlem-i mülke tenezzül etmek mal ile tekayyüd ve mezâhir ile zâhirden ihticâb için değildir. Belki tahsîl-i şuhûd içindir. Ve bu şuhûdu tahsîl için niceler mâl ve mülkü terk etdiler. Yani alâkâtından halâs olmak için kendilerini bıraktılar. Eğerçi ki, fi'l-hakîka firâr etmek Hak'dan Hakk'adır. Velakin alâka-ı hicâbdır. Ve verâ-ı hicâbdan maşûku temaşâ etmek müşküldür. Pes hicâbı hark için ekvândan geçdiler. Sonra bir mertebeye vâsıl oldular ki, ekvân yüzünde münakis olan nûr-ı zâhiri mütalaaya kâdir oldular. Ve min ba'd hicâbdan necât buldular ve fenada âlem-i bekâ sırrıyla mütehakkık olup soranları avk etmedi. Belki naîm-i cihân içinde naîm-i cinân buldular. اجعلنا منهم اللهم¹¹⁶⁰ Bundan fehm olundu ki, bir nesneyi terk etmek hakîkatde onun hicâbından tahallusdur. Ve illâ bî-mir'at müşâhede mümkün değildir. Ve bu alemsiz tanrı bilinir ve bulunur demek iyi değildir. Pes, insan nereden nereye firar eder? Yani vücûddan sâhibü'l-vücûda firar eder. Ta ki, sâhibü'l-vücûd vücûdât içinde merâtibini ana seyr etdire ve derecâtını göstere. Ve efâl ve sıfât ve zâtı ile âşinâ kıla. Velâkin terki dahi terk etmek gerekdir. Zirâ terk ve tecerrüd dahi biraz haddendir, fa'raf cidden.

Ve bunda birkaç vech ile remz vardır ki, biri budur ki, ebu'l-beşer Adem aleyhisselâm arza hubûtle memûr olduğu itâb için değil belki teşrif için idi. Nitekim İbn Kemâl zâhib olmuştur. Ve bazı kibâr, bu mana İbn Kemâl'in sebep-i mağfireti ola demişlerdir. Zirâ İbn Kemâl gerçi erbâb-ı hakâyıktan değildir. Fe-emmâ kelâmı hakîkate mutâbık ve fehmi de musîbdır. Ve Adem'in cenânı terk ettiği aşkın semeresi idi. Eğerçi ki, hakîkat-ı aşk dünyâda ibtilâ yüzünden husûle geldi. Ve bu manaya işâret edip Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Tıynet-i Adem'de konmasa ezel sevdâ-yı aşk
Cenneti bir daneye satmazdı ol dâna-yı Hakk

Fe emmâ ol ki, Muhammediye'de gelir; ayn;

Dâne kim Adem yedi ger gevher olsa bakmam

¹¹⁶⁰ Ey Allah'ım! Bizi onlardan eyle.

Bundan maksûd kendi lisanından Adem'in uluvv-i himmetini beyândır. Zirâ Adem dahi arza hubût edip sırr-ı aşka mazhar oldukda bu sözü söyledi. Zirâ cennetde dâneye iltifâtı li-ecli'l-musallaha idi. Sonra kevneyne iltifâtı kalmadı, fe'fhem. Ve bu kelâmın bazı [493] mezâyâsını Muhammediye üzerine olan şerhimizde mısra-i mezkûr zeylinde tafsîl etmişizdir. Ve biri dahi budur ki, hânûmân ve mülk ve mâlî terk etmek eğer aşk-ı Hak üzerine müterettib ise makbûl ve illâ merdûddur. Mesela ehl u iyâl belâsında halâs için veya gayrı garaza binâen terk etmek gibi. Zirâ bu makûle terkin semeresi yokdur. Zirâ terk-i müfîd odur ki, anda bâkiyi fânî üzerine ihtiyâr buluna. Ve biri dahi budur ki, aşk-ı dil külliyyet bulmadıkca bi'l-küllîye terk dahi hâsıl olmaz. Ve sâhibi dahi kadr-i âli ve baht-ı refî' bulmaz. Ve biri dahi budur ki, Mevlana hazretleri aşkı meale muzâf kıldı. Meal ise bi'l-itibâr ikidir. Biri meal-i mutlakdır ki, Allah tealâdır. Ve biri dahi meal-i mukayyedir ki, merâtib-i esmâdır. Ve demişlerdir ki, mutlak kâmile masrûfdur. Pes, sâlike vâcibdir ki, merâtibden bir mertebede karar etmeyip refiü'd-derecâta vâsıl ola ve hakikatü'l-hakâyıka yol bula. Ve illa sülûk-ı nâkıs ehli olur. Meselâ Kâbe'ye müteveccih olan kimseye lazımdır ki, bilâddan bir beldede karar etmediği gibi Medine'de dahi karar etmeye. Zirâ Medine sıfat mertebesidir. Belki Kâbe'ye vâsıl ve haramullaha dâhil ola ki, zât mertebesidir ki, asldır. Ve rûh-ı arz dahi taht-ı Kâbe'den bast olunmakla turâb-ı Kâbe cümlelerin türâbına meal ve müreccâ'dır. Pes bundan sûret ve mana Kâbe'ye rücûun sırrı malûm oldu. Ve resullullah sallallahü aleyhi ve sellem Mekke'den Medine'ye hicreti Adem aleyhisselâmın cennetden arza hübütu sûretidir. Zirâ Kâbe dahi cennet gibi civâr-ı Hak'a işâretidir. Ve ol civârdan mufâratat etmek âlem-i esmâ ve sıfat ve âsârı seyr ve mütalâa için idi. Ve bu maksûd hâsıl oldukda sırta civâr hâsıl oldu. Eğerçi ki, civâr-ı sûrî dahi vardır. Zirâ resulullah sallallahü aleyhi ve sellem bilâhere Mekke'ye mâlik ve Kâbe'ye dâhil olduğu gibi, Adem aleyhisselâm dahi evlâd-ı mü'minîni ile cennete dâhil olsa gerekdir. Tâ ki, ezel ve ebedî sırrı müctemi ola ve kâbe kavseyn mertebesi ev ednâ'ya mülâkât bula. ¹¹⁶¹فاعرف فانه رمز شريف Li-muharririhî;

Katı dûr ve dırâzdır maksad
Hiçbir yerde tevekkuf etme

Yürü bâr-ı vücûdu tahfif et
Seyr-i âheste ile oluna get [494]

کرد ویران خانه بهر کنج زر

وز همان کجش کند معمور تر

Genc, kâf-ı Fârisî'nin fethile, kenz ve hazine manasınadır. Bade-zâ bu beyt mâ-kablini temsîldir.

¹¹⁶¹ Bil ki bu değerli bir işarettir.

Mana-yı beyt budur ki; bâkî için fâniyi terk etmek ana benzer ki, bir kimse altın hazinesinden ötürü hâneyi virân eyledi ve hemân ol altın hâzinesinden hâneyi ziyâde mamûr eyler ve evvelkiden âbâdân kılar. Yani bir kimsenin hânesi altında altın ve definesi olsa gerçi ol kimse zikr olunan defneyi ihrâc için hânesini virân eyler. Velâkin bu virânlığın fi'l-hakîka ana zararı yoktur. Zirâ ele getirdiği mâl ile hâneyi evvelkiden ziyâde mustahkem binâ eyler ve mamûr kılar. Pes, bir harâbın ki, âhiri imâret ola, ona elem yoktur, tek ortada maksûd hâsıl olsun. Bunda fena ve bekâ sırrına işâret vardır. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhu buyurur;

Fânî vücûdu terk eden

Bulmaz mı Hakkânî vücûd

Yani insânın vücûd-ı mecâzî ve taayyunât ve ahvâli bir hane gibidir ki, tahtında vücûd-ı Hakkânî definesi vardır. Ve ol vücûd-ı hakkânîye vusûl vücûd-ı mecâzîyi ifnâ ve izâleye mevkûfdur. Pes kaçan sâlik riyâzet-i şâkka ve mücâhedât-ı kaviyye âlâtiyle vücûd-ı mecâzî binâsı virân ve nâsûtunu lâhûtiyetde ifnâ eylese vücûd-ı mecâzîden hayırlı olan vücûd-ı Hakkânîye nâil olur. Zirâ vücûd-ı mecâzî fânî ve vücûd-ı Hakkânî bâkîdir. Nitekim Kur'an'da gelir; الى اهلها¹¹⁶² ان الله يأمرکم ان تؤدوا الامانات¹¹⁶² Yani sâlik uruc hâlinde tahlilde cemi merâtibden ahz ettiği emânât libâsından tecerrüd eder. Ve vücûd ve onun muzâfâtından bir nesnesi kalmaz. Ve bununla fenâ fi'l-lâh bulur. Sonra nüzûl hâlinde hîn-i ta'kidde cümle-i makâmâtdan müceddeden libâs-ı bekâ ile telebbüs eder ve terk ettiği hayırlı ıvaz bulur. Ve min ba'd gımasına zevâl gelmez ve imâreti harâb olmaz. Şöyle ki, ol mananın vücûd-ı sûrisinde dahi sârî olup ruhu bedenden müfârakat ettikten sonra bedenine ilâ yevmi'l-kıyâm inhilâl gelmez ve azâ-yı vücûdu intişâr ve infisâh bulmaz. Sâir canlarına cefa göstermeyenler ise bu sıfâtdan mahrûm olup zâhiren ve bâtınen virân olup kalırlar. Pes bundan fehm olundu ki, hânesi tahtında defîne olduğuna vâkıf olmayan kimsenin [495] hânesi hâli üzerine kalıp kendisi devlet-i defîneden mahrûm olduğu gibi vücûd-ı mecâzî tahtında vücûd-ı Hakkânî olduğuna muttali' olmayan âmâ dahi devlet-i sırr-ı bekâdan tehî kalır. Velâkin eğer fi'l-cümle bu devletden âgâh olub da tahsiline sa'y etmezse aceb hasâret ve bunda الدنيا مزرعة الاخرة¹¹⁶³ sırrına işâret vardır. Bir bozorg anbarda danesin saklayıp mazraiyye perişan etmese ol dâneyi âher mûş u supuş ekl edip anınla intifâ' ve temettü'den mahrûm olduğu gibi, malına ve vücûduna bahil olanı dahi âkıbet mâr u mûr yer. Li-muharririhî;

Diler isen yemeye cismini mâr

Dâne-pâş olmayan kişi bu gün

Eyle tiryâk-ı aşkla tımâr

Ey aceb gilleden yârin ne umar

¹¹⁶² Allah size mutlaka emanetleri elhî olanlara vermenizi emreder. (Nisa 58)

¹¹⁶³ Dünya ahiretin tarlasıdır.

Ve bunda کنزاً محتفياً hadîsine remz vardır. Ehl-i tasavvuf katında kenzi mahfi hüviyyet-i ehâdiyyedir ki, âlem-i gaybda meknûnedir. Ve cümle bâtın ismi tahtında olan bâtınların bâtınıdır. Yani Hakk ve kenzi mahfi'dir. Zât u sıfâtın izdivâcî hâsıl olup halkı halk etdikde halk zâhir oldu. Yani Hakk'a göre ism-i zâhir sıfata dair ve ism-i bâtın zâta nâzır oldu. Bundan fehm olundu ki, Hak halkdır. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû buyurur;

Kenzi mahfi'den vücûda geldi eşyâ lâ-cerem

Ve zâhir halk Hak'dır. Zirâ libâs-ı sıfât ile telebbüs eylemişdir. Nitekim şeyh-i ekber kuddise sırruhu'l-ethar hazretleri buyurur; ¹¹⁶⁴ إنما الكون خيال و هو حق في الحقيقة Pes bu kenzi mahfi sırrını aşkla harâb ve fenâ-ı tâmla virân olan bulur çıkarır. ¹¹⁶⁵ الخراب وطن الحق Ve bundan zâhir oldu ki, halka mümkün demek zuhûru itibârıyladır. Zirâ zuhûruna imkân olmasa bâtın-ı Hak'da müstecin olup kalırdı, mümteniât gibi.

Sual olunursa ki, hadîs-i mezkûrda mûnderic olan küntü sığası niye mahmûldur. Zirâ ki, lâ leyl ü nehâr âlemine işâretidir. Cevâb budur ki, ezele nisbet ile ahbâr-ı ezmineden bir nesne ile muttasıf değildir. Zirâ Allah tealâya nisbetle mâzî ve mustakbel ve hâl yokdur. Pes sûret-i mâzîde olan sığalar ahbâr-ı mahza mahmûldur. Yani zamandan hâli ve mücerreddir. El-hâsıl küntü kelimesinden maksûd mücerred keynûnet ile ihbârdır ki, anda zamân-ı mâzî muteber değildir. Ve bir cevâb dahi budur ki, ân ve gayrı munkasime göredir ki, cemi ânât ve ezminenin ümm ü aslıdır. Velâkin fehmi dakîkdir. Ve bazı kibâr bu sırta remz [496] edip buyurur; ¹¹⁶⁶ و الله الهادي و عليه التكلان لا تكن زمانيا و لا مكانيا فاعرف

آب را ببریید و جورا پاک کرد

بعد از ان در جور و آن کرد آب خورد

Bobrîd, mazîdir, evvelki bâ alâmet-i iştikâkdir ki, müştekât evâiline dâhil olur. Ve bu bâde asl olan meksûr olmaktır. Velâkin ma-ba'dinin hareketine tabiyyet ile mazmûm okunur. Zirâ bürîden zamme ile kesmekdir kat' gibi. Burada yâ-ı sâniye iskân olunmak zarûret içindir ve kat-ı örfîdir ki, sedd ü mecrâsından men'a mahmûldur. Cû zamme ile, ırmaktır, nehr gibi. Aslı cûydur. Âb hored su içecek ve sulanacak yerdir, âbeş-hord gibi. Burada murâd suyun kendidir, zikr-i

¹¹⁶⁴ Kainat hayaldir. Gerçekte ise o hakır.

¹¹⁶⁵ Harap gerçeğin vatanıdır.

¹¹⁶⁶ Zamana ve mekana bağlı olma. Bil ki Allah doğru yolu gösterir ve sadece ona tevekkül edilir.

mahal ve irâde-i hâl tarîkiyle. Hored kerde tatbîk için hânın zammesi fethaya imâle ile telaffuz olunur.

Mana-yı beyt budur ki; suyu kesdi ve ırmağı pâk eyledi. Andan sonra ırmağa suyu câri kıldı. Yani ırmağa pâk su cereyân etsin diyen kimse ibtidâ suyun mecrâsını tathîr ve mevâniini izâle eyler. Bu ise bir zaman suyun ol mecrâdan inkita ile vücûda gelir. Pes bu inkitân netîcesi evvelkiden hayırlı cereyân olur. Nitekim harâbe müşerref olan mescidi hedm etmedikce imâret kabûl etmez. El-hâsıl bu makûle husûslarda ukalâya rûşen budur ki, âkıbet-endîş olmayan cühelâya ve humkunun sözün istimâ etmeyip bildiği veche üzere kârına mukayyed ola. Tâ ki, nihâyetinde ta'n ve teşnî' edenler şerr-i mesâr olalar. Nitekim bu fakîr Bursa'da vâki hanemizin hâriciyesin mescid-i câmi kılmak için hedm etdikde zâhir-bîn olanlar zebân-dırâzlık eyleyip şöyle zîbâ binâları tahrib eyledi, dediler. Sonra fânî bâkiye mübeddel ve bina evvelkiden mükemmel olduğun görüp mülzem oldular. İşte ehl-i dünyânın cemi umûr-ı uhreviyyede halleri budur. Neûzû billahi tealâ. Hususen ehl-i sülûk fukarâsının ahvâlin inkâr ederler, yani terk-i dünyâ ve uzlet ve inkitâ ve emsâlinde halleri anlara hoş gelmez. Bilmezler ki, bu fıkda vicdan ve bu uzletde sohbet ve bu inkitâ ve firkatde vuslat vardır. Pes bu makûle münkirlerin zâhirde salât u sıyâm ve emsâli ile mukayyed olup müsellemler olmak zu'm etseler dahi halleri taklîddir. Zirâ eğer imânlarında yakîn ve hallerinde tahkîkleri olaydı netâyice nazar ederler ve kendileri dahi ehl-i terk ve tecrîd olurlardı. Bunda âb ile [497] ulûm-ı resmîyeye ve cû ile kalbe işâret vardır. Zirâ kalbi cemi rûsûmdan tahliye ve mahall-i tehiyye etmedikce ulûm-ı hakîkiyye neyâbi' ve enhârî cereyân etmez. Ve ulûm-ı resmîyenin hakîkatine vusûlden sonradır. Nitekim İmam Gazâlî rahmetullah Bağdad'da tadrîs-i rûsûm ederken cemi ulûmun netâyicine nazar edip kemâ yenbaği Hakk'a vusûl olduğun yakînen bildikde ilm-i tasavvufa tâlib olup sevdâ-yı sülûk ile dersi terk eyledi. Ve nice zaman-ı seyahetden sonra cami-i Dimeşk'da minâre-i beyzâda on bir sene tehallî eyledi. Ve orada ulûm-ı hakîkiyye tasnîf etdi. Maksud hâsıl olduktan sonra Bağdad'a avdet edip ke'l-evvel derse meşgûl oldu ve ilmin zevkini andan sonra buldu. Bu sebebden hakkında uzmâ-yı tarikatdendir diye şehâdet olunmuşdur. Ve yegâne-i asr olan Mevlana Fenârî'nin Bursa'da kutbu'l-aktâb olan Şeyh Hâmid kuddise sirruhûya mülâkâtından sonra tasavvufâne sure-i fâtiha üzerine tahrîr etdiği tefsîr meşhûrdur. Ve bunda işâret vardır ki, bir sâlik bir mürşid kapısına mürâcaat etdikde ibtidâ kalbinden cemi rûsûmu ihrâc edip andan sonra ol kapıya duhûl etmek gerektir. Nitekim bazılar hîn-i mürâcaatda evvela tehâret-i şeriyye ederler. Ve sâniyen cemi malumâtı dilden çıkarırlar ve kendilerin tıfl-ı ebced pâyesine tenzîl edip huzûr-ı mürşide sade-dil varırlarmış. Zirâ böyle olmadıkca feyz hâsıl olmaz ve sulûkundan kimse menfaat bulmaz. Nitekim Şeyh Sadî buyurur;

Berzah-ı vücûdun güzêr etmedikce ziyâde su'ûbet olmakla ulemâ-ı rûsûm ve mütemevvil ve bazı kemâlât-ı sûrîye ve melekât-ı cüziyye ile şöhret-yâb olanlardan sülûk etmek nâdir vâki olmuştur. İlm-i hakikat ise kalbinde kevneyne lemhe-nazar olana münfetih ve münkeşif olmaz. El-hâsıl hest olan nîst ve memlû olan hâlf olmaya muhtâcdır. Tâ ki, vücûd-ı Hakkânî âsârı zuhûr eyleye ve feyz-i cedîd hâsıl ola. Nitekim Hazret-i Hüdâyî buyurur;

Sebeb aşılacak beyde
Bâkî ki, zuhûr ede

Evvelki resm gide
Fânî eriyip aka

پوست را بشکافت پیکانرا کشید

پوست تازه بعد از آنش بر دمید

[498] Beşikâft, mazi-i müteaddîdir, yardı manasına, ta'nın zammesi vezn için işbâ' olunur. Post-ı tâze, taze postun sıfatıdır. Velakin ta'nın kesresi işbâ' olunmayıp ihtilâs etmek gerekdir. Post deridir, cild gibi. Demîden, üfürmek ve ot bitmek ve gayrı manalara dahi gelir. Burada murâd taze et ve deri bitip cesed evvelki gibi mülteim olmaktır.

Mana-yı beyt budur ki; deriyi yardı ve et içinde olan demreni çekdi ve çıkardı. Ol deriden sonra taze deri bitdi ve yaresi onuldu. Yani bir kimsenin cesedine ok demreni batsa ol mahalli keskin bıçak ile yarıp demrenini içeriden çıkarmak gerekdir. Zirâ ihrac olunmasa bedeni fesad kabul edip helâkine müeddî olur. Nitekim ekele marazı zuhûr eden uzvu kat etmek gerekdir. Tâ ki, sâri olmaya. Ve çünkü ol demren ihrâc oluna, beden fesâddan halâs olup yerine taze et ve deri biter. Pes, bi eyyi tarîkin kân demreni ihrâc etmek lâzımdır. Ve bedenin yarıldığı ıslah için olmakla ibtida muzır, intihâ nâfi' ile müncebirr olur ve beden evvelkiden ziyâde ıslah bulur.

Mervîdir ki, İmam Ali kerremallahu vechenin vakt-i muhârebede bedeninde demren kalıp sonra namaza şurû'unda incizâb-ı ilallâh ile cesedden me'hûz ve beşeriyetden münselîh oldukda ol mahalli yarıp demreni çıkarırlardı. Bunda peykân ile cerâhet-i dile sebep olan umûr-ı dünya ve alâkât-ı mâsivâdır ki, kalbe batmış ve derûnuna taalluk etmişdir. Pes sâlike lazımdır ki, ol taalluku kat ve vücûdunu tashîh için cesedini riyâzetle yara ve seyf-i mücâhede ile nefsini pâre pâre eyleye. Zirâ riyâzet-i kaviyye ve mücâhede-i gâlibe ile eczâ-ı vücûd münhal ve mütehalhal olan mevâd-ı mütefarık ve müncevide olan umûr zâib olup yeniden sıhhat-i vücûd husûl ve zuhûra gelir. El-hâsıl vücûd-ı fânî ve mecâziyi vücûd-ı bâkî ve hakîkiye tebdîl eden sâlik

¹¹⁶⁷ Sen, چراغ gibi nasıl alevlenebilirsin, ki kandilini sudan doldurursun.

ticâretinde sû eder. Zirâ vücûd-ı bâkî ve hakîkinin berekâtı vücûd-ı fânî ve mecâzîye dahi sârif olup ba'de'l-mevt adem-i inhilâline sebep olur. Nitekim iksîr a'zâm nuhâsa sâri olup zeheb ve fizza istihâle eder ve ebedî merğûb olmasına bâis olur. Ve bu sereyândan sonra teşdîd-i riyâzet ve tazyîk-i mücâhedeye hâcet kalmaz. Eğerçi ki, ehl-i vusûl ilâ vakti'l-mevt perhizden hâlf değildir. Pes riyâzet emri tamam oldukda cesed bazı müsaâdât ile [499] tâze perveş bulur. Savfet ve nurâniyeti evvelkinden ziyâde olur. Zirâ evvelki nezâret ve letâfet gıda-ı mecâzînin ve ikinci gıda-ı hakîkinin âsârıdır. Anınçün pîr olanların çehreleri civân gibi ve belki dahi güzel görünür.

Suâl olunrsa ki; bir gıda nice hem mecâzî ve hem hakîkî olur. Cevâb budur ki, gıdanın hükmü müteğaddîye tabidir. Pes müteğaddîde ahkâm-ı ruh ahkâm-ı nefse gâlib olsa ve belki nefsdan eser kalmasa onun gıdası nihâyetinde kan suretinde nûr olur. Ve nûrun kanda kuvveti ve tesîri gâlibdir. Anınçün ehlullâhda kesret-i nikâh vardır. Bir vechle ki, hâr ve mukavvâ tenâvül edenlerde bu kadar ve eğer aks olup ahkâm-ı nefis ahkâm-ı rûh üzerine gâlib ve belki ruhdan eser nâ-peydâ ise müteğaddînin gıdası kana mübeddel olur. Kanın ise fenâ ve teğayyürü serî'dir. Anınçün ehl-i tabîat olanlar daima bedel-i mâ yütehallele muhtâcdır. Tâ ki, kıvâm-ı vücûd hâsıl ola. Erbâb-ı riyâzat arasında ise müddet-i tavîle gıdadan müstağnî kimseler vardır, gerek ezvâk ve hâlâtı gıda yerine add ile ve gerek menâm u insilâhda vâki olan ekl ü şürbü hesâb ile, sûz gıda-ı sûrî terk etmededir. Ve hadîsde gelir; ¹⁶⁸المبشرات جزء من اجزاء النبوة Yani resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem savm-ı visâl edip menâm u insilâhda tenâvül etdikleri gıda ile iktifâ etdikleri gibi verese-i kümmel dahi iktifâ ederler. Şöyle ki, yakaza ve beşeriyete avdetlerinde şeb u rûyun eserinden müşâhede ederler. Ve belki azalarından rayihâ-ı taam şemm olunur. Nâkısaların hâli ise böyle değildir. Yani anlar tok yatıp aç kalkarlar. Gerek menâmda nesne tenâvül etsinler ve gerek etmesinler. Li-muharririhî;

Ola gör feyz-i Hüdâ'dan memlû

O kadar pervereş bula canın

Tola envâr ile urûk-ı kamu

Ne kadar cismin olsa zaafîlâ mû

Vallâhu'l-hâdf.

قلعه ویران کرد و از کافر فرستد

بعد ازان بر ساختش صد برج و سد

Kal'a ol hısn-i mümteni'dir ki, cebel üzerinde ola. Hısn kal'adan e'amdır. Zirâ hısn ol mevzu-ı hısn ve metîne derler ki, cevfinden vusûl mümkün olmaya ki, gerek dağ üzerinde olsun ve gerek olmasın. Kal'a itlâkı Allahü [500] a'lem, maktû' olmak şânından olmaya binâendir.

¹⁶⁸ İlhamlar nebiliğın bir parçasıdır. (Aynı manada bir başka hadîs; Sahih-i Buhârî, Kitâbu Tabiri Rüyâ, 2103)

Nitekim teşrîf-i libâsına hil'at derler. Zirâ bi-hasebil'l-gâlib zuhûrdan mahlû'dur. Sited, sitâden'den mâzîdir, ahz etdi manasına. Muzâriinde elif ve nun ziyâde kılınıp sitând denilir. Sad burc, sad teksîr içindir, burc, zamme ile aslında ekâbir ü eşrâf oturduğu kasra derler. Sonra hisâra ve hisâr burcuna ıtlak olundu, zuhûruna binâen. Zirâ asl-ı Türkî'de zuhûr manası vardır, mehâsin üzerine iştimâl ile bile. Kasr ise rıfat ve hüsnü sebebiyle gözlere tâhir ve mehâsinini mazhardır. Ve kusûra teşbîhen âsmânın on iki burcuna dahi burûc dediler. Zirâ menâzil-i seyyârât ve makarr-ı sevâbitdir. Sedd, fetha ile, hâciz ve mâni ve bend etmek yani gerek yeri tutmak ve bazılar fark edip sedd fetha ile fiil-i nâsdan olandır. Nitekim sedd-i İskender diye fetha ile müştahirdir. Ve zamme ile fiilü'l-lâhdan olandır.

Mana-yı beyt budur ki; kaleyi virân eyledi ve kâfirden aldı. Yani ehl-i harbden aldıktan sonra anı tahrib eyledi. Zirâ vav mutlak cem içindir. Vehâyud zûr-ı bâzû ve darb-ı destle kaleyi virân eyledi. Tâki ehl-i harbden ahze zafer buldu. Andan sonra ol kaleye nice burc ve sedd düzdü. Ve evvelkiden mamûr ve âbâdân eyledi. Nitekim selâtın ve mülûkun anveten feth etdikleri kılâ'-ı muteberede müşâhede olunmuş ve bazılar dahi ahbâr-ı sâdika ve sahîhe ile bilinmiştir. Maksûd nefsi emmâre ve kuvâsı elinden kal'a-ı kalbi alıp ve hisâr-ı vücûdu feth edip yeniden anı ahlak-ı hasene ile ve evsâf-ı rûhâniye ile tecdîd ve makâmât-ı âliyeden anda nice burc ve kavî ve metîn isimlerinden nice sedd ve burc ihdâs eylediğin beyândır. Tâ ki, bu sebeble bir dahi nefsi emmâre kal'a-ı mezkûreye yol bulmaya ve muhâsarasına mecâl kalmaya ve mukâbeleye heves-nâk olmaya. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁶⁹ ان الذين اتقوا اذا مسهم طائف من الشيطان تذكروا فاذا هم مبصرون Yani şeytan ve nefsi kal'a-ı kalbin etrafında dervândan hâlî değildirler. Velâkin ehl-i kalb hâzır ve mütebassır olmakla zafer bulamazlar.

Sual olunursa ki, şeytân hâricden olmakla zafer bulmamak mümkündür. Fe-emmâ nefsi emmâre nice bulamaz, maa-hâzâ dâhildedir. Cevâb budur ki, şeytân ve nefsi hakikatde birdir ki, âlem-i kahr u celâldendir. Velâkin biri âfâkda ve biri dahi enfüside itibâr olunur. Pes şeytân hâricde mâ beyni'l-keffeteyn yani iki yağrın arasından [501] taraf-ı kalbe hortumunu idhâl edip ilkâ-ı vesvese ider. Anınçün ol mahalde hecâmet sünnetdir. Ve nefsi dahi içeriden muîn olur ve hakikatde nefsi şeytandan eşdedir. Onun için şeytanı dahi nefsi izlâl eyledi. Ve çünkü tezkiye-i nefsi hâsıl ola, şeytan bir dahi zafer bulamaz ve nefsi gerçi dâhil-i insânda itibâr olunur. Velâkin harem-i kalbden hâricdir. Husûsan feth-i kalbdır. Sonra bir dahi o dâireye duhûle mesâğ yokdur. Zirâ makhûr ve mağlûb ve matrûddur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁷⁰ فلا يقرئوا المسجد الحرام بعدد ما هم هذا

¹¹⁶⁹ Takvaya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler. (Araf 201)

¹¹⁷⁰ Onun için bu yıllardan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. (Tevbe 28)

Anınçün haremde müşrik iskân olunmak şer'î değildir. Ve dâhil-i haram olanlar dahi hafiyeten dâhil olurlar. Eğerçi bizim zamanımızda kızılbaşa ziyâde ruhsat vardır. Velâkin غريبا و سيعود غريبا nâs yalnız mertebe-i hayvânda zâhir olsalar gerekdir. Hayvanda ise kalb olmaz. Belki mücerred şehvet-i tabiiye olur, fa'rif cidden.

Bade-zâ Mevlânâ hazretleri kudde sırrihi, maksûd-ı sâbık üzerine ebyât-ı erbaada dört vech ile misâl îrâd eyledi. Biri hâneyi genc-i zer için virân eylemek ve bunu takdîm eyledi. Zirâ küntü kenzen makâlesinin sırrihi nâtırdır. Ve biri dahi âb-cû kıssasıdır ve bununla tenbîh eyledi. Zirâ feyz-i âb feyz-i vücûd sûretindedir. Nitekim hadîsde gelir; ¹¹⁷²ثم رش عليهم من فيض نوره Bu fazîledir ki, a'yân-ı sâbite ilimden ayna hareket edip makâm-ı ervâhda müteayyin ve âlem-i kevnîde müteahakkık oldular. Ve biri dahi post misâlidir ki, cesede işâretidir ve bununla teslîs eyledi. Zirâ cesed rûhdan mertebede ve hıkatde müteahhirdir. Nitekim ¹¹⁷³انا و نفخت فيه من روحي ana dâldir. Ve kal'a temsîli ile hatm eyledi. Zirâ insan yalnız neş'e-i tabiiye ve nefsi-nâtuka cihetiyle muvâfık ve saîddir. Muhâlefet ve şekâvet bu mecmû'un izdivâcı ve emri teklîfinin zuhûruyladır. Anınçün bununla terbi'e eyledi. Tâ ki, sâlik makâm-ı râbi'de nefsi ve tabîat ile mücâhede edip hicâb-ı zulmânî olan cesed ve âlem-i mülkden âlem-i ervâh ve melekûta terakkî eyleye. Ve bu âlem hicâb-ı nûrânî âlemi olmakla anı dahi hark edip geldiği yola gide. Ve âlem-i ceberrut ve lâhûta terakkî ede ve makâm-ı vahdete karâr eyleye. [502] Yani bâlâda meal ile tabîr olunan vahdet-i zâtiyyeye vâsıl ve küntü kenzen haremine dâhil ola. Ve ne vech ile tenezzül etdiyse ol vech ile terakkî ede. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁷⁴فسبحان الذي بيده ملكوت كل شيء و اليه ترجعون Yani nice melekûtdan mülke tenezzül etdiniz ise mülkden dahi melekûta ol vech ile terakkî idersiz. Ve bir dahi beyt-i evvel âlem-i zâta ve sâni âlem-i sıfâta ve sâlis âlem-i efâle ve râbi' âlem-i âsâra nâzırdır ki, bunlar merâtib-i hayât ve ilm ve irâdet ve kudretidir. Pes nazar-ı dakîk ile nâzır olup cemâl-i maksûdu müşâhede etmek gerekdir. Li-muharririhî;

Tohm idin güyâ ki, küntü kenz'de
Bitdin ervâh-ı âlemde çün şecer
Alem-i cism içre oldun meyve-dâr
Mîveden evvel tohmu cer etdin yine

کار بیچون را که کیفیت نهد

¹¹⁷¹ İslam garip başladı ve garip bitecektir. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l-İmân, 13)

¹¹⁷² Sonra nurunun feyzinden üzerlerine saçtı.

¹¹⁷³ Ona ruhundan üflediğim vakit ... (Hicr 29)

¹¹⁷⁴ Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah'ın şanı ne yücedir! Siz de ona döneceksiniz. (Yasin 83)

این که کفتم این ضرورت می دهد

Bîçün bâlâda şerh olundu. Mevsûfu mahzûfdur ki, Allah tealâdır. Ve sıfât-ı gâlibeden olmak dahi muhtemeldir. Kâr-ı bîçün gelicek beytin mazmûnudur ki, Allah tealânın halk arasında hasebiyle tecelliyât-ı muhtelif ve şuûn-ı mütevenniyasıdır. Ve eğer çi ki, mâ kabline taallukdan dahi hâlf değildir. Zirâ mâ-kabli dahi ef'âl-i Hakk'a nâzırdır ki, abd yüzünden zâhirdir. تعالی ان حضرت مولانا قدس سره انتقل من الاول الى هذا يسر الامر و الخلق الاله الخلق و الامر تبارك الله رب العالمين ¹¹⁷⁵ کل يوم هو في شأن الله ¹¹⁷⁶ والهت في السحر الا على ان هذا البيت ابتداء كلام و من شؤن الله ki, istifhamdır, keyfiyyet-i çekûnegi ile tabîr etdikleridir. Tafsili ilm-i hikmetde ve gayrıda mübeyyendir. Burada bîçün ile cem eyledi. Zirâ çün dahi vâv-ı asliye ile nice demekdir, keyfe manasına. İn edât-ı mefûl-ı mahzûfdur. İn-râ demekdir. Bazı nüshada in yerine ez düşmüşdür. Ve bu manaya in ma ba'dine işâret olup harf-i edât itibâr olunmak dahi vechedir. Zarûret ızdırâr manasınadır. Aslında zarardan müştakdır. Zarar ol nâzileye derler ki, define çâre olmaya. Ve zarûrînîn aksâmı vardır. Mahallinde mübeyyendir.

Mana-yı beyt budur ki; künhüne ittilâ olunmayıp hakikatden istifsâr caiz olmayan Allah tealânın işine kimdir ki, keyfiyyet-i kaviyye ve ne gûnelikden haber vere, ve illetinden söz söyleye. Zirâ kâr ilelden berî ve çekûnelikden arıdır. Bu sözü ki söyledim. Yani kimse onun kârına keyfiyyet [503] koyamaz, dedim. Bu sözü zarûret ve acz ve nâçârlık verir. Yani fi-nefsi'l-emr makdûr mahlûk olmamak hasebiyle kimse keyfiyyet vermeye kâdir değildir. Belki eğer mahcûb ve eğer mükâşif onun işinde hayrandır. Nitekim tafsîli gelse gerekdir. Ve bazı rümûz dahi mürûr etmişdir. Bunda işâret vardır ki, zât u sıfât u ef'âl Hâk'dan takrîr ve tahrîre adem-i iktidâr olmak fi'l-cümle beyânı münâfi değildir. Belki zarûret def edecek kadar ifâde lâzımdır. Tâ ki, kâsır dahi elfâz-ı mecâziyye yüzünden fi'l-cümle meâni-i hakikiyyeye tevessül ve intikâl edeler. Ve bi-kaderi'l-imbân hayretlerden def ile tarîk-i Hakk'a tereddüd gideler. Vallahu'l-muîn.

که چنین بنماید و که ضد این

جز که حیرانی نباشد کار دین

Zıd, kesrele ezdâddandır. Misl u muhâlif manalarına gelir. Burada murâd sânidir. (Matlab fi beyânî'l-kasd ve'n-nâkıs) Ve Müfredât'da gelir ki, zıddân ol iki nesnedir ki, bir cinsin tahtında dâhillerdir. Velâkin her biri evsâf-ı hasa ile âhire muhâlifdir, sevâd ve beyâz ve hayr u şerr gibi. Pes cins-i vâhid tahtında olmayana zıddân demezler, halâvet ve hareket gibi. Demişlerdir ki,

¹¹⁷⁵ O her gün bir işdedir. (Rahman 29)

zıddân ve nakîzân arasında fark budur ki, zıddân gerçi vücûdda müctemi olmaz. Velâkin mürtefi olması câizdir, sevâd u beyâz gibi. Nakîzân ise ne müctemi ve ne mürtefi olur, mevt u hayat gibi. Ve demişlerdir ki, zıddân vücûdiyândır. Nakîzinin tarifini ise biri ademi ve biri vücûdîdir. Ve zıddân ya zevât ve mâhiyâtdan veya sıfat ve arâzdandır. Zevât u mâhiyât şiddet ve zaaf kabûl etmez. Sıfat ve arâz ise kabûl eder. Hayrânî'de olan yâ ya-ı masdarîyedir. Hayret bir emirde tereddüt ve onun tarîkine mühtedi olmamaktır. Ve sıfâtda hayrân ve hâyır derler. Burada hayret memdûhdur. Nitekim beyt-i âtî karînedir. Pes din ile dahi din-i İslâm-ı hakîkî murâd olunur ki, onun ehline hayran-ı hakîkî derler.

Mana-yı beyt budur ki; Allah bî-çün kâr-ı bedî' ve sun'-ı acîbinde kâh şöyle ki, ve kâh onun zıdd u muhâlifini gösterir. Zirâ bir vakitte iki tecelli olmadığı gibi iki tecelli dahi bir olmaz. Pes, kâr-ı din hayranlıktan gayrı olmaz. Yani din ü İslâm hakîkî ehli bu tecelliyât-ı muhtelif arasında hayret-i uzmâda kalmışdır. Anıçün enbiyâ ve kümmel-i evliyânın hayretleri sâir efrâd-ı ümmetin hayretlerinin fevkindedir. [504] Zirâ herkesi hayreti şuhûduna göre enbiyâ ve evliyâ ise şuhûdda gayrılardan ekmeldir. Pes onların hayretleri eşeddir. Cümle-i esbâb-ı hayretten biri budur ki, herkesin harekât ve sekenâtı kazâ ve muktezâ-yı ayn-ı sâbitesine üzere olup kendine mahsûs olan ismin tarîkinde müstakîm ve dininde kavîm iken onun hilâfına davet ve irşâdla me'mûr ve mükellef olurlar. Pes, bu hususda hayretde kalırlar. Bundan fehm olur ki, enbiyâ ve evliyâ tecelli-i mutlaka hizmet etmezler. Ve illâ küffâr ve füssâkî halleri üzerine terk edip hareketlerine mugayir vaz'la ta'arruz etmek lâzım gelir. Zirâ onların hareketleri dahi tecelliyâtlardır ki, merbûbun Rabb'e irtibâtı ile hâsıldır. Hakîkî budur ki, muttasîf oldukları ahvâl u harekâtın hilâfiyle mukâbele etmek dahi ahvâl-i ayândan olmakla emr-i tekliî ile gösterirler, gerek ortada emr-i irâdî olsun ve gerek olmasın. El-hâsıl efâl-i Hakk nakş-ı bukelamun gibidir ki, elvân gösterir. Ve ol elvânla nâzır olanlara hayret gelir. Nitekim mühr-i nübüvvet sathında menkûş olan hatt-ı kudret her vakitte bir gûne okunurdu. Zirâ resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme vâki olan tecelliyâta tâbi idi. Pes, tecelliyât-ı muhtelif oldukça hatt-ı mezbûr dahi mütenevvi olurdu. Ve mahall-i vâhidde bu gûne umûr-ı muhtelif olmak bâis-i hayretdir. Ve ne kadar esmâ-ı İlâhiyye ve sıfât-ı Rahmâniyye var ise cümlesinin müsemmâ ve mevsûfu ayn-ı vâhide iken âsâr ve ahkâmı muhtelif olmuşlardır, güyâ bir şecerde meyvahâ-yı gûnâ-gûn olmak gibi. Zirâ cümlesi ismüllâhın hayyitesindedir. Mervîdir ki, Hermesü'l-Herâmise yani İdris aleyhisselâm bir şecereye âb-ı iksîr ile pervereş verip her nev'den telkîh eyledi. Pes ol elvân ile ana nazar eden mütehayyir olurdu. Yani hakîkatine vâkıf olsa bile yine müşâhedesi hayret îrâs ederdi. Ve bunda ehl-i hakîkatin telvînâtına işâret

¹¹⁷⁶ Seherde ilham olundu ki bu beyt kelamın başlangıcıdır. Allah tealanın işlerindedir ki Hazret-i Mevlana (k.s.) evveliden buraya intikal etti. İşi kolaylaştırdı. Yaratmak sadece ona aittir. Yaratmak ve işlemek alemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.

vardır. Zirâ telvîn iki nev'dir. Biri ehl-i zâhir telvînidir ki, telvîn-i mezmûmdur. Ve biri ehl-i hakîkatin telvînidir ki, telvîn-i memdûhdur. Ve bu telvîn-i memdûh ki, temkînden sonra hâsıl olur, erbâb-ı bekânın sıfatıdır. Ve bu mertebenin ehlinden umûr-ı acîbe sâdır olur ki, aklen mütehayyir olurlar. Zirâ tecelliyâta tâbi olmakla ahvâl-i mütehâlif ile muttasıf olurlar. Bu cihetden zahir-bîn olanlar anlarda vilâyet vardır, demez. Telvînât-ı mezkûre hod ayn-ı vilâyet-i uzmâdır. Fe'efhem cidden rahimekellâhü [505] bi't-tevfîk. Li-muharririhî;

Nice yüz bin yüzde ârif gerçü yüz bin yüz görür
Bir yüze nâzırdır amma sanma anı yüz görür

نی چنین حیران که پشتش سوی اوست

بل چنین حیران و غرق و مست دوست

O, zâmir-i gâib-i munfasıladır, Arabî'de hüve gibi. Burada Allah'a râcidir. Bel, Arabî'dir ki, harf-i izrâb u inkitâldir. Bu makamın takdîri bel ki, بل که چنین حیران که او غرق و مست دوست demektir. Velâkin zarûret için tayy olunmuşdur. Gark, garîk manasınadır. غریق من غرقى كما فى القاموس. ¹¹⁷⁷ Zahir olan budur ki, garkın aslı gırk'dır, kesrle. Mest, hadd-i sekre varan kimsedir. Dûst, düşmen mukâbilidir. Burada murad Allah tealâdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁷⁸ الله ولى الذين آمنوا

Mana-yı beyt budur ki; hayrân ile murâdım bunculayın hayrân değildir, ki onun arkası Allah tealâ cânibinedir. Yani Hakk'a idbâr ve andan a'râz etmişdir. Zirâ eğer hayret ve tereddüdü olmasa ikbâl eder ve Hakk'a doğru gider. Belki bunculayın hayrandır ki, dost-ı hakîkî olan Allah tealânın tecelliyât-ı manevîyesi sebebiyle hayrandır. Nitekim gelir; ¹¹⁷⁹ اللهم زنى تحيرا فيك Ve deryâ-yı feyz ve şuhûd-ı garîk ve bâde-i vaslı ile mest u medhûşdur. Bunda iki nev hayrete işâret vardır. Biri mezmûmdur ki, Hak'dan rû-gerdân olanların hayretidir. Pes bunlara ibtidâ ta'yîn-i taleb lazımdır. A'lâ ise Allah tealâdır. Yani onun rızası ve ana tekarrüb ve şuhûd-ı zâtîsidir. Andan tarîk-i muvassılı marifet gerekdir ki, şeriat-i kümmele mülâzemetdir. Andan sebab-i muhassıldır ki, mürşiddir. Andan tahsil-i garazda anınla istiâneti mümkün olan nesnelerdir. Zikr ü fikr ve gayrılar gibi. Andan avâiki ki, şeytan ve nefis emsâlidir. Ve keyfiyyet-i izâlesini marifetdir. İşte bu umûr-ı hamse müteayyin oldukda hayret zâil olur. Velâkin Hakk'a vusûle dek yine bazı tereddüdden hâli değildir. Nitekim bir sâlik henüz tarîkde olsa ya havfdan hâlf olmaz veyahud itminân bulmaz. Ve biri dahi memdûhdur ki, Hakk'a vâsıl ve dâire-i cem'e dâhil olanların hâlidir.

¹¹⁷⁷ Garika, feriha vezninde, boğuldu manasına. Boğan, boğulan, gibi Kamus'ta geçer.

¹¹⁷⁸ Allah iman edenlerin dostudur. (Bakara 257)

Zirâ bu halde kümmel-i evliyâ hayrete düşerler. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sirruhû buyurur;

Hak'la her kim bilişdi Vadi-i hayrete düşdü

Ve bu hayret [506] evâil-i vuslatda olur. Nitekim bir kimse huzûr-ı pâdişâha ibtidâ vusûlunda mütehâyir olur. Sonra tadrîcle üns bulur. Velâkin yine hayretten halâs olmaz. Zirâ Hakk'ın tecelliyât-ı muhtelif ve şuûn-ı mütelevvine ve ekzyıye-i mütevennasına bakıp mebhût olur. Eğerçi ki, üns dâim ehlidir. Nitekim demişlerdir ki, ehl-i keşfin Hakk'da hayreti nezzârın hayretinden eşedir. Zirâ ashâb-ı nazar ve fikr olanlar ekvân mertebesindedir. Nazar ve fikr ise ekvân mertebesin tecâvüz etmez. Ehl-i keşf ise şuhûd-ı hakîkî ile ekvândan mürtefi¹¹⁷⁹ olmuşlar ve şâhid ve meşhûdu âlem-i vücûbda bir görmüşlerdir. Pes anların ihtilâf-ı tecelliyât ile olan hayreti teârüz delâletiyle olan hayretinden eşedd olur. Ve kezâlik makâm-ı kurb-ı nevâfilde ki, Allah tealâ abdin sem u basar ve sâir kuvâsı olur. Maa-hâzâ ubûdiyyet bâkîdir. Pes kuvvasına nazar etsen Hak ve sûretine bâksan abddir, dersin. Pes, bu dahi bir mahall-i hayretidir. Ve bu hayret memdûha makâmında enbiyâ ile kümmel-i evliyânın farkı budur ki, enbiyâ aleyhisselâm Hakk'a nisbeti lâıyk olan şâri'dir, evliyâ değildir. Bu sebebden muzayâkaya düşerler ve nefislerinde gâyet teellüm bulurlar. Zirâ bir kimse bir kemâlin yüzünü izhâra âyine bulmasa munkabız olur. Pes bû sûretde evliyâ tekzîb olunan nebî gibi olur. Mümini azdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ما آمن معه الا قليل و¹¹⁸⁰ Bu sebebden esrârı ketm ederler ve anlarda bazı ulûm-ı garîbe ve hakâyık-ı acîbe olur ki, bu mavtında ona asla mazhar bulunmaz ve anlarla âhirete bile intikâl eder. Pes kümmel-i evliyânın ulûmunu izhâr etdikleri mertebeye munhasır kıyâs etmek kusûrdur. Ve kümmelin bir hâli vardır ki, makâm-ı hakîkatde ayn-ı vâhide olurlar. Anınçün takrîr ve tahrîrlerinde bile ihtilâf vâki olmak cüzîdir. Zirâ bir menbadan müstefiz olurlar ki, cemi esmâ ve sıfatın küliyyedir. Sâir gâfil ve mahcûb olanlar ise böyle değildir. Anınçün teârüzden hâli değillerdir. Ve aralarında milel ve nihel ve mezâhib-i mütenevveia münteşir olmuşdur ki, her biri kendi bâisi hasebiyle bir yolu tutup Hakk'ın teayyün ve enbiyâ ve resûlun irşâd eylediği tarîkden zâl olmuşdur ki, hayret-i mezmûmenin eseridir. Ve bâis dedikleri muhâtaba-i nefsâniyedir ki, muhâtabı ol bâisin müstenid olduğu asla dâ'îdir. ¹¹⁸¹نعوذ بالله [507] من البواعث الفاسدة و من التجارات الخاسرة الكاسدة

Bade-zâ suâl gelir ki, hayret-i mezmûme ile hayrânın puştu sûy-ı Hakk'a ve rûyu mâsivâyâ olmakdan fehmi olunur ki, Hak tealâ abdle hâzır ve dâim ana nâzır olmaya. Bu ise vâkıa

¹¹⁷⁹ Allahum, sendeki hayretimi artır.

¹¹⁸⁰ Onun maiyetindeki az kimseden başkası da iman etmemiş idi. (Hûd 40)

¹¹⁸¹ Bozuk nedenlerden ve zararlı ve kazançsız ticaretten Allah'a sığınırız.

muhâlifdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁸² و هو معكم اينما كنتم ilâ gayri zâlike mine'l-âyât. Cevâb budur ki, Hakk'ın eğerçi hakikatde abde muhâzât-ı tâmme ve mukâbele-i sahîha ve kâmile si vardır, Şems ü kamer biri birine muhâzî ve mukâbil olduğu gibi. Velâkin kâhice mâbeynine bazı hâil tavassut edip kamere husûf vâki olduğu gibi abde nisbetle dahi hicâb-ı gulfet tehallül edip zikr olunan muhâzâtı idrâk ve cemâl-i Rabb'i müşâhedeye kâdir olmamakla müdebbir gibi oldu. Pes idbâr ve hicâb abde göredir, Rabb'e göre değildir. Nitekim Şeyh Sadf buyurur;

دوست نزدیکتر از من بمنست
وین عجبت که من از وی دورم
چکنم با که توان گفت که او
در کنار من و من مهجورم¹¹⁸³

از یکی را روی او شد سوی دوست

و آن یکی را روی او خود روی اوست

Yek ber, yekî râ berî demektir ki, ma'dûdan ibâretedir. Rûy yüzdür, vâv'ın işbâ'ıyla. Rûy'un medlûlu olan yüz arka mükâbili olan yüzdür. Yani lisân-ı Farîsî'de rûy puşt mukâbelesinde istimâl olunur. Çehrenin medlûlu olan yüz uzv-ı marûfdur. Didâr dahi yüzdür. Velâkin zuhûru itibârıyla ıtlâk olunur. Pes üçünün miyânında fark zâhir oldu. Hod burada edâtdır ki, bir ismin âhirine lâhık olup hükm-ı mertebede husûs hâline delâlet eder. Bade-zâ bu beytin mazmûnu iltizâma malûm olan nesneyi tasrîh kabîlindedir. Zirâ beyt-i sâbıkda halk üç kısım olmak fehm olundu. Evvelkisi hayret-i mezmûme ehlidir ki, onun arkası sûy-ı Hâkk'adır, yüzü değil. İkincisi hayret-i memdûha ehlidir ki, iki kısımdır. Bir yüzü cânib-i Hakk'a olandır. Ve bir yüzü dahi Hak yüzü olup ikbâl-i nisbetden halâs olandır. Nitekim farkları beyân olunsa gerekir.

Mana-yı beyt budur ki; ol birinin yüzü dost-ı hakîkî olan Allah tealâ cânibine oldu. Yani ana ikbâl eyledi. Ve hayret-i mezmûmeden nâşî olan idbârdan kurtuldu. Ve ol birin yüzü ise dostun yüzünün [508] aynı oldu. Yani ikbâl mertebesin tecâvüz ve tarîk-i nisbetde nihâyet-resîde olup ikbâl olunan dostla makâm-ı vahdetde hû hû oldu. Malûm ola ki, bu beytde rûy ile murâd bi'l-küllîye Hakk'a teveccüh ve ikbâldir. Yoksa uzv-ı mahsûs değildir. Zirâ Hak tealâ cihet-i mahsûsada değildir ki, uzv-ı mahsûs ile ana ikbâl oluna. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁸⁴ تُولُوا وُجُوهَ اللَّهِ فَاينما Yani ârif-i billâh ve müşâhid-i livechillâh her ne cânibine yüzüyle dönse ve kalbiyle teveccüh kılssa ve eyneden eyneye tekallüb eylese orada cemâl ve celâliyle mütecellî olan zât-ı

¹¹⁸² Nerede olursanız olun, o sizinle beraberdir. (Hadid 4)

¹¹⁸³ Dost, bana benden daha yakındır. Şaşılacak şey ki ben ondan uzağım. Ne yapayım ve kime söyleneblir ki o benim kucadımda ve ben uzaklardayım.

¹¹⁸⁴ Nereye (hangi semte) döner yönelirseniz Allah'ın yüzü (kıblesi) oradadır. (Bakara 115)

ehâdiyenin nurunu seyr eder. Yani onun nuru eyne mahsûsda tecellîye münhasır değildir, tecellî-i âfitâb gibi. Velâkin kalb-i insân ol nura ziyâde mahzardır, nûr-ı âfitâba göre kamer gibi. Ve mısra-ı evvelin mazmûnu sıfat mertebesinde olan ikbâldir ki, kâbe kavseyn'in hükmüdür. Zirâ bu mertebede âşık dahi maşûka mülâkî olmamıştır. Velâkin pertev-i cemâl ile seyr edip gider. Nitekim bu mertebeye işâret edip Süleyman Çelebi Mevlid'inde gelir;

Gel habîbim sana âşık olmuşam

Ve mısra-ı sâninin mazmûnu zât mertebesinde olan hâlet-i cemdir ki, ev ednâ'nın muktezâsıdır. Zirâ bu mertebede âşık maşûka mülâkî olup selin deryâya vusûlunda âvâzı munkatı olup derya ile hû hû olduğu gibi âşıkın dahi hâli buna nazîr olur. Ve bu mertebede âşıklık mahbûbiyyete tebeddül bulur. Ve bu mertebenin sâhibinden sıyt u sedâ gelmez. Zirâ sıyt u sedâ ve aşk u sûz isneyniyetden nâşîdir. Onun ise vücûd-ı mecâzisinin hükmü bi'l-küllîye zâil olup vücûd-ı hakîkî zuhûr etmiştir. Vahdet dedikleri budur. Yoksa abd Rab olmak manasına değildir. Zirâ abdin vücûdu vücûd-ı mevhûm ve Rabb'in vücûdu vücûd-ı muhakkak ve malûmdur. Mevhûm ise muhakkak ile müttehid olmak muhâldir. Ve bu mahal mezâlîk-ı akdâmdan olmakla İmam Gazalî kuddise sırruhû Esmâ-ı Hüsnâ şerhinde Ebu Yezîd ve Cüneyd ve Hallâc'dan kaddesallahu esrarehüm sâdir olan kelimât-ı vahdeti tevîl edip şer'a tatbîk etmiştir. Velâkin erbâb-ı zâhire göre fehmi usr olmakla ta'n ve teşnî'den hâlf olmazlar. Mahkîdir ki, Ebu Yezid razıyellâhü anh sübhâneke diye Hakk'ı tenzîh etdikde hitâb-ı Hak vârid oldu ki, "Ya Ebâ Yezîd benim cenâbımda aybımı gördün ki, beni ol aybdan tenzîh edersin. [509] Zirâ tenzîh noksan şânından olan mahlûka göredir. Ebu Yezîd dahi لا يارب dediğinde Hak tealâ buyurdu ki; pes var kendi nefsinin tenzîh eyle. Bu cihetden Ebû Yezîd سبحانى der idi. Velâkin bu sırra vâkıf olmayan ulemâ-ı asrı anı zındıka nisbet ederlerdi. Bundan fehm olunur ki, Hakk'ı tenzîh etmek, nitekim Kur'an'da ve hadîsde ve kelimât-ı kibârda ve mevâzî-ı kesîrede gelmiştir, gâfil ve mahcûb olanların evhâm-ı hayâlâtını izâle içindir. Ve illâ zât-ı Hak'da kezâlik sıfât ve efâlinde kemâlden gayrı nesne mutasavver değildir. Pes bunda kelime-i şehâdetde olan nefyin manası mütebeyyin oldu. Yani şirketi nefy etmek tevehhüm-i müşrikine göredir. Ve illâ Hak'dan gayrı mabûd-ı bi'l-hak mutasavver değildir. Velâkin nefy-ı sâbıka göre لا رسول الا محمد denilmedi. Belki ما محمد الا رسول و محمد رسول الله denildi. Zirâ fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem ile fi'l-hakîka risâletde müşterek çokdur ki, güzere eden enbiyâ ve mürselindir. Ve zikr olunan kazıyye-i nefyin bir nazîri dahi resulullâh sallallâhü aleyhi ve selleme göre vâki olmuştur. Nitekim Kur'an'da gelir. ¹¹⁸⁵فذكر فما انت بنعمة ربك بكاهن و لا مجنون Zirâ tezkîr-i emrden fahr-ı âlem aleyhisselâmın sıdk-ı nübüvvet ve kemâl-i aklı mefhûmdur. Kehânet

ve cunûnu nefy eylemek evhâm-ı nâsı izâle ve cevâb-ı teşrîfi ile müşrikleri redd ve tahkîrdir. Ve takrîr-i Mesnevî'den mütekarrir olur ki, mahcûb ve gâfil olan ehl-i kafâ ve mükâşif olan ehl-i vech ve muâyin ve vâcid olan ehl-i ayndir. Pes evvelkisi fark ve ikincisi cem ve üçüncüsü cemü'l-cem ehlidir ki, nihâyetü'n-nihâyâta vâsıl harem-i hakîkate dâhildir. Ve mükâşife ehl-i cem denilmek fi'l-cümledir.

Ve ehl-i ayna cemü'l-cem demek dahi bekâ itibâryıdır. Ve illa Ebu Yezîd ve emsâli makâm-ı cemde kalmış ve bekâyâ red olunmamışdır. Anınçün Ebu Yezîd kâh olurdu ki, kırk gün kadar muttasıl makâm-ı heybetde kâim olup namazı edâya adem-i iktidârından nâşî Allah tealâdan namazı teakkul ve ibâdeti edâ edecek kadar gaflet isterdi. Ve bu gaflete istitâr derler, rahmet makûlesidir. Zirâ hicâb-ı rakîkdir, vech-i âfitâb üzerinde olan gaym-ı beyâz ve rakîk gibi. Sâirlerin gafleti ise zahmet makûlesidir, zâ-yı muceme ile. Zirâ ihcâb galîz ve kesîfdir. Li-muharririhî;

Nice bir Hakk'a olasin perde[510]
Aça gör can gözünün perdesini
Kaldı çiğ nefis elinde âhir kâr

Benliğin hâil ola her yerde
Var ise baht-ı saadet serde
Olmayan bir o çâkde perverde

Yani bir kâmil ocağında ve yanında.

روی هر يك می نکر می دار پاس

بو که کردی نور خدمت رو شناس

Yek aslında adedde müstameldir. Nitekim sâbıkda işâret olundu. Burada ma⁶dûdda müstamel olan yekî manasınadır. Ve câizdir ki, aded manasına dahi ola. Pâs, hıfz manasınadır. Nitekim bekçiye pâsbân derler. Zirâ muhafaza ehlidir. Bûki, rica manasına isimdir. Bûd ki'den muhaffefdir. Nitekim Divân-ı Hâfız'da gelir;

1186 بو که از لوح دلت نقش جهالت برود

حافظ از چشمه حکمت بکف آور جامی

Ekseriye meğer lafzını buki'ye atf-ı tefsîrî suretinde irâd edip bük ve meğer derler. Nitekim gelir;

1187 کار دنیا همه بر بوک مکر می کردد

رفت بر بوک و مکر عمر تو سلمان چکنم

¹¹⁸⁵ (Habîbim) sen hemen öğüt vermekte devâm et. Öyle ya sen Rabbinin nimeti sayesinde ne bir kâhin ne de bir mecnûn değilsin. (Tûr 29)

¹¹⁸⁶ Ey Hafız, gönül levhandan bilgisizlik izleri gitmesi için hikmet çeşmesinden bir kadeh elde et.

¹¹⁸⁷ Ey Selman, senin ömrün hile ve aldatma ile geçti, ne edeyim? Dünyanın işi hile ve aldatma ile dönüyor.

Mana-yı beyt budur ki; zikr olunan üç kısmın her birisinin yüzüne ferâset ve tecrübe ile nazar edip hıfz ile ve zabt et. Ola ki, ve ümid vardır ki, sen bu nazar ve hıfzla hizmetin yüzünden yüz anlayıcı ve manzûr ve mahfûzun olan yüzün ne makûle yüz olduğun bilici ve temeyyüz ve teşhîs kılıcı olasın. Ta ki, ehl-i kafâ olan şeytânîye iktidâ etmeyip ehl-i veche ve ehl-i ayn olan rahmânîye mütâbeat kılasın. Ve câizdir ki, hizmet manzûr olan yüz sâhibine göre ola. Zirâ şeriat ve tarîkat hizmet ve ubûdiyyet mi'yâr hâlidir ki, anınla rahmânî ve şeytânî olan bilinir. Ve muhtemeldir ki, nâzırın sıfatı ola. Velâkin müteallıkı mana-yı evvelin gayrı olur. Yani Hakk'a veya erbâb-ı sülûka hizmetin cihetinden ve ol sebeble ferâset ve belki ehl-i keşf olup herkesi yâ alâmetinden veya gayrı vechile bilesin ve mikdârın anlayasın.

Bunda birkaç veche işâret vardır. Evvelkisi budur ki, insân âherin hâlini yâ firâset veya tecrübe ve imtihân veyâ keşfle keşf eder. Zirâ ka'rı baîd nesnedir ki, değme hâlde ittilâ' kâbil değildir. Nitekim Bûstân'da gelir;

1188 نشاید رسیدن بغور کسی

بایام تا بر نیاید بسی

İkincisi budur ki, nice fesâd sûretinde olanlar salâh-ı hâl üzerinedir ki, tefîş [511] ile malûm olurlar. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sirruhûya sülûkunda bir müşkil âriz oldukda Horasan'da bir pîre işâret olunup Cüneyt dahi piyâde bir ay yol yürüyüp mahall-i me'mûra geldikde ol pîrden suâl eyledi. O bir kimse harâbâtî kimsedir, felân harabede sâkin olur, diye cevap verdiler. Cüneyd anı varıp harabede bulup gördü ki, önünde kadeh ve yanında iki taze rû kimse vardır. Ol pîr Cüneyd'i yek işâret ile irşâd etdikden sonra bu kadehde olan su ve bu iki tâze rû birâder-zâdelerimdir. Bu hâli halkdan tesettür için ihtiyâr etmişimdir, dedi. Pes bunun sûreti şer'ın zâhirine bile muhâlif değildir. Zirâ zâhir-i şer'a muhâlif olan gerçekden kadehde şarab ve hakîkatde ecnebî tazelerle ihtilâtdır. Zirâ hamrdan nehy olunduğu gibi sohbet-i ihdâsdan dahi nehy olunmuşdur. Eğerçi ki, bazı ricâl kâse-i hamrı ellerine aldıkda asele münkalib olur. Velâkin kümmel bunu zuâfâ hâlidir, demişlerdir. El-hasıl menhînin sûreti değil hakîkatde bile bazı ricâle göre tevakkuf olunur. Mahkîdir ki, bir kimsenin elinde cüz'î hamr bulunup hadd olunsun dediklerinde İmam-ı Azâm hazretleri cevap verip, ol kimsenin yanında âlet-i zinâ dahi vardır, pes niçin andan ötürü yâhud veya recm olunmaz dedi. Pes hükm-i şer' bir nesnenin fiili üzerine tertîb eder. Ve fiilî suretinde dahi eşhâs arasında fark vardır. Meselâ dünyâ serhoşu bâde-nûş eylese akli zâil ve ağzından hamrın râyihâsı zâhir olur, pes hadd olunur. Fe-emmâ istihâleye kâdir olan kimsede bu mana bulunmaz. Pes ne vech ile lisânen ve yeden cefâ olunur. Li-muharirrihi;

¹¹⁸⁸ Günü gelip çatmadıkça kimse mezara girmez.

Etme her giz ricâl-i Hakk'a cefâ
Ahdine durmadı Hakk'ın kimse

Bulasın ta küdüret içre safâ
Yine etdiyse âşık etdi vefâ

Üçüncüsü budur ki; hakikat ehli şeriatde olan hizmetden bilinir. Zirâ şeriat hakikate bâb ve elde mîzândır. Pes bir kimsede vücûh-ı teabbüd olmasa hakikatden ana değil ve belki aşk makûlesidir. Zirâ ahkâm-ı şeriat tecelliyât-ı Hakk'a âyine vâki olmuştur. Nitekim namaz husûsunda gelir; ارحنا بلال âyinesiz yüz görmek isteyen ise yüzüz kalır. Ve Muhammediye'de gelir;

Şer'ine göre bulur kişi hakikatde tarık

El-hâsıl umûr-ı [512] şeriyye ile takdîr etmeyen kimse elbetde hakikate vâsıl olmaz. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁸⁹ و ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون ey li-yarifüne. Bunun ile tefsîre göre, sebebi müsebbib üzre ıtlâk etmek tarık-i makbûle irşâddır. Yani marifet-i makbûle odur ki, ibâdet-i şeriyye yüzünden hâsıl ola, felâsifenin gibi olmaya. Ve hadîsde gelir; بما علم ورثه الله تعالى علم ما لم يعلم ¹¹⁹⁰ Yani ilm-i verâset malumât-ı şeriyye ile amele mevkûfdur. Ve hakikate vüsûlden sonra dahi teşekküren teabbüd olunur. Nitekim hadîsde gelir; ¹¹⁹¹ افلا اكون عبدا شكورا ve demişlerdir ki, feth-i sahîh ve keşf-i sarîhin eseri riâyet-i edeb ve muhâfaza-ı ahkâmıdır. Pes her kimde bu mana vucûd bulmasa mekr ehlidir. Ve maarifi dahi meârif-i şeytâniyedir. Zamane müddeîlerinin hâli gibi ki, nice marifet sûretli sözler söyleyip nazmen ve nesren iftihâr ederler. Bilmezler ki, şuarâya mülhak olmuşlardır. ¹¹⁹² والشعراء يتبعهم الغاؤون

Dördüncüsü budur ki; ulûm-ı nâs havâs-ı nâsın hâlini bilmek değil belki kendi mücânislerinin ahvâline ittilâdan bile âcizlerdir. Zirâ fi'l-hakîka idrâkleri kâsır olduğundan ma'da ferâsetleri dahi nâdirdir. Ve amma havâs-ı nâs kendi sadrlarına makzûf olan nûr-ı ilâhî ile cümlelerin hâlini keşf ederler. Ve havâs bu manaya vukûfu bi-hasebi'l-gâlib hizmet yüzünden bulmuşlardı. Avâmda ise böyle hizmet yokdur. Hizmetleri dahi mücânislerinedir ki, asla terakkîsi yokdur. ¹¹⁹³ خدمة الملوك نصف السلوك dedikleri bazı âdâb-ı zâhireye göredir. Anınçün hizmet mülûka izâfet kıldı. Zirâ her şerîfe hizmetden edeb-i makbûl hâsıl olmaz. Husûsan bu a'sârın ahvâlinde ziyâde ihtilâl vardır. Zirâ resm-i evvel üzerine edeb-i kem-yâbdır.

Eyleyip tarık-i âdâba gazab

Çıkdı gitdi cihandan ehl-i edeb

¹¹⁸⁹ Ben cinleri de insanları da (başka bir hikmete değil) ancak bana kulluk etsinler idye yarattım. (Zariyat 56)

¹¹⁹⁰ Bildiği ile amel edeni Allah bilmediği ilmi varis kular.

¹¹⁹¹ Çok şükreden bir kul olmayayım mı? (Sahih-i Buharî, Kitabu Babu't-teheccüd, 580)

¹¹⁹² Şairler(e gelince) onlara da sapıklar uyarlar. (Şuarâ 224)

¹¹⁹³ Meliklere hizmet sülukun yarısıdır.

Beşincisi budur ki, uyûb-ı nâsdan teftîş ve ahvâl-i hafiyeden tenkîr etmek câiz değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁹⁴ ولا تجسسوا Meğer ki, emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker için ve vâli vilâyet-i halkın ahvâlini tefahhus eyleye. Ve bu sırra binâen hadîsde gelir; عوراتنا و آمن روعاتنا Pes bir nesne ki, sıfat-ı Hak'dır ki, settârîdir. Halk ol hulk ile tahalluk etmek lâzımdır. Nitekim hadîsde gelir; ¹¹⁹⁵ أحب ان اخرج اليكم و انا سليم الصدر [513] ¹¹⁹⁶ تخلقوا باخلاق الله ve yine hadîsde gelir; ¹¹⁹⁷ لا يبلغني احد من اصحابي عن احد شيئا فاني اخوانا Yani uyûb-ı nâsı teftîş ve anı âhire teblîğ etmek selâmet-i sadrı münâfidir. Selâmet-i sadr olmadıkça ise uhuvvet bekâ bulmaz. Nitekim hadîsde gelir; ¹¹⁹⁸ و كونوا في الله Pes uyûb-ı nâsı bilmede fâide yok ve belki zararı çokdur. Ez-cümle âhirete teblîğ ile hâsıl olan teğayyür-i derûndur. Fe-emmâ amâ olan kimse mevzu-ı kademin asâ ile mukaddem bulmak gerekdir, ta ki, çukura düşmeye. Binâen alâ hâza insanın bî-basîr olanı dahi amâ hükmündedir. Pes sâlik-i râh-ı Hak olmak isteyen kimse ne kadar bî-basîret ise bârî-i a'mâ kadar tafakküd ehli olmak gerekdir, tâ ki, hayr u şerri temyîz ve teslîke kâdir olanı olmayandan teşhîs eyleye. Ve iktidâ etdiği ¹¹⁹⁹ اولئك آباؤى فجتئى بمثلهم kabîlinden ola. Ve teslîke kâdir olmayan iki nevdür. Biri henüz vasat-ı tarîkdedir, eğerçi ehl-i taklîdin muhakkikidir. Ve birinin asla sulûku yokdur ki, müddei-i mücerred ve mürâî-i mahz ve nâkis-ı mutlakdır. Pes nev-i evvele iktidâ sahîh olmayacak nev-i sâniye nice sahîh olur. Ve Kur'an'da gelir; ¹²⁰⁰ فيها هم اقتده yani iktidâ ihdâ-yı enbiyâya ve hedâ verese-i enbiyâya gerekdir ki, bunların tecellî-i ilminden sonra tecelli-i aynîye mazhar olmuşlar ve niceler dahi tecelli-i Hak makamında kutbiyyet-i uzma bulmuşlar. El-hâsıl sülûk emri sa'b olmakla onun ehlini tahsîl için halkı teftîş edip sahîh ve sakîmin bilmek lâ beysdir. Zirâ garaz sahihe mebnîdir. Li-muharririhî;

Nice benzer ise insana sanem

Kâh olur bir görünür gork-ı ganem

چون بسی ابلیس آدم روی هست

بس بهر دستی نشاید داد دست

Çün ta'îl içindir, vâv'ı işbâ'dır. Besî niçe niçe demekdir, ya nisbet için olduğu Dekâyık'da musarrahdır. İblîs-i Adem rûy vasf-ı terkîbîdir. Adem yüzlü iblis demekdir. Yani

¹¹⁹⁴ Birbirinizin kusurunu araştırmayın. (Hucurat 12)

¹¹⁹⁵ Allah'ım, ayıplarımı ört ve korkularımdan beni emin kıl.

¹¹⁹⁶ Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız.

¹¹⁹⁷ Ashabımdan biri diğeri hakkında bana bir şey söylemesin ki, ben gönlümün ferah bir şekilde yanınıza çıkmak isterim.

¹¹⁹⁸ Allah için kardeş olunuz.

¹¹⁹⁹ İşte onlar benim atalarım. Onlara benzeyenleri bana getir.

insan sûretinde şeytan. İblîs ism-i Acemî'dir. Arabî değildir. Zirâ Arabî olsa munsarîf olurdu. Ve bazılar Arabî'dir, iblîs bilis'den müştakdır, demişlerdir, tehayyür ve yeis manasına. Güyâ ki, rahmet-i Hak'dan iblâs eyledi. Yani meyûs ve nâ-ümfî oldu. Pes, iblis ve şeytan ba'de'l-la'n ve azâzîl kable'l-la'n esmasındandır. Muarrebât-ı [514] Çüvelbâkî'de gelir ki, والقول هو الاول¹²⁰¹ Yani ism-i Acemî olduğu mutemeddir. Acebdir ki, Kâmûs'da Arabiyyeti Acemiyyeti üzerine takdîm olunmuşdur. Ve Müfredât'da dahi mestûrdur ki, iblâs şiddet-i yeisden muteriz olan hüzündür. İblis ondan müştakdır. Ve bilâs ki, eski ve köhne nesneye derler. Fâris-i muarrebdir. Şâyed müzâridir, şayesten'den müştakdır, yaramak manasına. Dâ burada masdar manasınadır, yani dâden.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü çok Adem yüzlü ve insân suretli iblis ve şeytân vardır. Pes her bir ele el vermek yaramaz ve lâyük ve sezâ olmaz. Belki imtinâ ve ictinâb lâzımdır. Hâsılı budur ki, niçe sûretde Adem vardır ki, sûretine nazar olunsa İblîs gibidir. Pes herkese teslîm olup mütâbeatde müsâade ve mübâyeatde muvâfakat câiz değildir. Zirâ belki iktidâ ve inkiyâda sâlih olmaya. Pes bundan fehîm olundu ki, neşâyed câiz, nebâşed manasına mahmûldur. Bade-zâ bu beytde iki vechle işâret vardır. Evvelkisi budur ki, iblis kable'l-la'n amel cihetinden melek sûretinde idi, eğerçi ki, aslında cinnî idi. Nitekim Kur'an'da gelir; كان من الجن¹²⁰² Ve amelde müşâkele-i mülkiyyesi olmakla melâikeden istisnâsı sahîh oldu. Nitekim Kur'an'da gelir; ال ابليس الا ابليس¹²⁰³ Pes benî Adem arasında dahi nice sûret yüzünden Adem vardır ki, sûret cihetinden Adem'e muhâlifdir. Belki şeytan gibi dall ve mudilldir. İtibar ise sıfat-ı gâlibeyedir. Sûret-i zâhireye değildir. Anınçün âhrete âlem-i sıfat dediler. Zirâ herkes sıfat-ı gâlibesine göre mahşûr olur. Meselâ bir kimsenin nihâdında ekl-i harâma hırs gâlib olsa sûret-i hınzırda haşr olunur. Dünyâda Adem suretinde olduğuna nazar olunmaz. Zirâ dünyada dahi manada sûret-i hınzırda idi. Pes âhretde zâhir olan dünyâdaki serfresi ve sûret-i bâtınasıdır. Nitekim Kur'an'da gelir; تبلى السرائر¹²⁰⁴ Ve bir kimse ki, sûret hasebiyle şeytana müşârek ola, dall ve mudill olur. Pes o makûleye iktidâ şeytana iktidâ gibidir. Şeytana mutâveat ve mütâbeat ise menhîdir. Zirâ düşmen-i kadîmdir ve âkıl olan düşmana ittibâ etmez. Zirâ gâyeti nedâmet ve tehlikeye vuku'dur. Nitekim ebu'l-beşer Adem aleyhisselâma vâki oldu. İkincisi mübâyeatdir. Zirâ el ile muâkade mübâyaa ve muâkade de vâki olur. Nitekim bey'atü'r-rıdvân'a işâret edip Tenzîl'de gelir; الله يد الله فوق ايديهم

¹²⁰⁰ Hidayete erdirdiklerimin yoluna uy. (En'âm 90)

¹²⁰¹ Söz ilktir.

¹²⁰² O ise cinden olduğu için ... (Kehf 50)

¹²⁰³ İblisden başkası hemen secde etmişlerdi. (Kehf 50)

¹²⁰⁴ O günde ki, (bütün) sırlar yoklamış meydana çıkarılacaktır. (Tarık 9)

ان الذين [515] يبائعونك انما يبائعون¹²⁰⁵ Pes sâlik-i Hak olan kimse vâris-i nebî olanın elin tuta ve anınla akd u bey'at eyleye ve ana teslîm ola ki, mübâyaata sâlih ve irşâda kâdir ve bezâzîha ârif ve her tavırda mefsede ve maslahatda vâkıfdir. Yoksa müddeî ve kezzâb ve mürâi olana beyat için el uzatmaya. Zirâ adem-i nef'inden gayrı mazarrat-ı azîmesi dahi vardır. Nitekim zamanımız bî-şuûrlarından müşâhiddir ki, gûl misâl olanlara etbâ' ile tarîk-i sedâddan çıkarlar. Ve Bûstân'da gelir;

که دیونده در صورت آدمی

کرت عقل یارست ازینان رمی

نه هر صورتی جان معنی دروست¹²⁰⁶

نه مردم همان استخوانند و پوست

Ve Hazret-i Hüdâyî buyurur;

Eğer buldunsa bir ehl-i kemâl
Ve illâ değme bir lafa inanma
Ki zirâ ehl-i lafin kesreti var
Veli nefsi onun subâna benzer

Yolunda hizmet et ko mekr ü âl
Kuru dava ile iş bitdi sanma
Geçinir bâde-nûş-ı meclis-i hâs
Dışı adem içi kablına benzer

Ve Mevlana Câmî kuddise sırruhu buyurur; ayn;

از طبع دیو خاصیت آدمی مجوی¹²⁰⁷

Ve Kelimât-ı Hâce Hâfız'da gelir; ayn;

در راه عشق وسوسه آهرمن بسیست¹²⁰⁸

زانکه صیاد آورد بانک صغیر

تا فریبد مرغ را آن مرغ کبیر

Seyyâd, sayd bâlâda mürûr etmişdir ki, mümteni' olan hayvânâtdan mezfûriye olanı sayd, mütenâveline tenâvüle seyyâd derler. Safır, fetha ile esvâtdandır ki, sıklık dedikleri âvâzdir. Ve kuş âvâzına dahi derler. Sıklık vermeye şiflîden derler, şın-ı mucemenin kesriyle. Ve Müfredât'da gelir ki, savte safır derler. Mesmû hikâye tarîkiyle bir çanak boş olup andan safır işidilse safrü'l-enâ derler, halvetden ötürü. Sonra her hâli olan nesne mustamel oldu. Gerek enâ ve gerek gayrı. Murğ-gîr, vâsf-ı terkîbdir, kuş tutucu ve avlayıcı manasına.

¹²⁰⁵ Gerçek sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların elleri üstünedir. (Fetih 10)

¹²⁰⁶ Eğer aklın sana yar ise şunlardan sakın; Adem görünüşündeki şeytandan. Ne insan sadece kemik ve posttan ibarettir. Ne de her görünüşte de mana canı vardır.

¹²⁰⁷ Şeytan tabiatında insan özellikleri arama.

¹²⁰⁸ Aşk yolunda Ehremen'in vesvesesi çoktur.

Mana-yı beyt budur ki; andan ötürü herkese mütebâit ve her sıyt u sedâya gûş tutmak câiz değildir ki, seyyâd yani avcı ve şikârcı sıklık âvâzı götürür. Yani sıklık verip ref-i savt eder. Ta ki, ol kuş avlayıcı kuşu aldata ve hile ile ele getire. Maksûd budur ki, sayd edeceği kuş her ne cinsden [516] ise onun âvâzına göre sıklık verir ve bu tarîk ile havadan anı istinzâl edip dâma getirir. Nitekim doğan şikâr eden dağda eşcâr arasında dâm kurup ve ol dâmın ortasında bir zinde güvercin koyup doğan safiri gibi safir eder. Doğan dahi kendi cinsinin âvâzı sanıp ol mahalle geldikde güvercini görüp hücum eder ve dâma dolaşip ele gelir. Ve alâ hâzâ bade-zâ seyyâd mutlakdır. Velâkin saydı kuş cinsinden bânk-ı sefir ile ele girmek şânından olan şikâr nevi olmakla andan murğ-gîr ile tabîr edildi. Bunda mukallidi sayyâda ve taklîdle olan davetini safire ve hâlî'z-zihn olan merdi murğa teşbîh vardır. Zirâ mukallid dahi seyyâd gibi hîle-kâr ve davete müteaallık olan kelimâtı dahi safir gibi taklîd ve merd dahi murğ gibi hâlî ve âzâdedir. Ve insân seyr u sülûkla hazîz-i nâsutdan evc-i lâhuta hareket etmede kuş gibidir. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

1209 حیف باشد چو تو مرغی که اسیر قسمی

بال بکشا و صغیر از شجر طویی زن

Hakîkati budur ki, insânın âlem-i uluvva hareketi ruhladır. Ruhda ise kuş gibi hiffet vardır. Zirâ sıklet ve kesâfet cismın levâzımındandır ki, hâkîdir. Ve bazılarına taltîf-i ecsâm etmekle cism ile hareket dahi müyesser olmuştur. İdrîs'e ve İsâ'ya ve leyle-i mirâcda resulûllaha aleyhümü's-selâm vâki olduğu gibi. Ve bedenın letâfeti rûhun letâfetındendir ki, sereyân hasebiyle hâsıl olur. Rûhun letâfeti dahi tecelli-i Hak'ladır. Eğerçi ki, bazı esbâb-ı zâhirenin dahi dahli vardır. Meselâ yirmi otuz yıl devâm-ı zikr ile dem-i muhterik olup hazz-ı şeytân ve muğammiz-i iblîs olan alaka eriyip ka' ile zâil olur ve beden-i hiffet ve neşât-ı tâze bulur. Ve min ba'd cesed ve rûhda eser-i kesâfet kalmaz. Anıñçün bu mananın husûlundan sonra ibâdât bâbında teab kalmayıp âdât gibi âsân olur. Fe-emmâ anda ki, bu mana hâsıl olmayıp dem-i müncemidi zûbân kabûl etmeye makâm-ı mücâhedede kalır. Ve bu ibârât ile dahi tasvîr etmek olur ki, unsur-ı mutlaka bu suver-i mahsûsa ile teşahhus etmezden evvel nefis-i külliye mertebesine kurbu hasebiyle letâfet ile muttasıf idi. Sonra âlem-i tabîate nüzûl edip madde ile tekayyüdünde mütekâsif oldu. [517] Pes kaçan riyâzât ve mücâhede istimâl ile âlem-i ulvîye suûd hâsıl olsa nefis-i külliye kurbu kadar vâsıf-ı evveli olan letâfet zuhûr edip cesed dahi anâsırın letâfetiyle telattuf eder. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemın batınlarına hicr vaz etdikleri bu letâfeti iş'âr eder. Fa'ref. Li-muharririhî;

Olmasa Adem'e anâsır yâr

Murğ-veş Hakk'a uçardı her bâr

1209 Kanat aç ve tuba ağaçından ıslık çal. Senin gibi kuşun kafeste tutulması yazık.

بشنود آن مرغ بانك جنس خویش

از هوی آید بیابد دام و نیش

Hava aslında medle hevâdır. Yer ile gök arası manasına. Arab bir ibâretle dahi cev der. Nitekim Kur'an'da gelir, *في جو السماء*, ve İhvân-ı Safâ'da tarîf edip demişdir ki, *الهواء جسم لطيف خفيف سيال شفاف سريع الحركة الى الجهات الست فوق و تحت و شرق*¹²¹⁰ Yani hava anâsır-ı erbaadandır ki, mahalli mabeyni'semâ ve'l-arzdır. Zirâ kürre-i nârin tahtında hava ve havanın tahtında mâ ve mânın tahtında turâbdır. Yâbed, muzâridir. Masdar yâfiden'dir, bulmak manasına. Muzâriinde fe ye'ye kalb olunur. Amma bazı müteahhirîn anı bâyiden'den ahz eder. Niş hayvânât iğnesi ve diken ve nişter. Nitekim bâlâda mufassalan beyân olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; ol murğ ol safir-zen ve murğ-gîrden kendi cinsi âvâzını yani kendi cinsinin âvâzına müşâbih âvâz işidip havadan gelir ve nüzûl eder velâkin cinsini bulmaz. Belki onun yerine tuzak ve cerâhet ve helâkine sebep nesne bulur. Pes, ol kuş böyle her âvâza kulak tutmakla helâk olduğu gibi hâliyü'z-zihn olan dahi mukallid ve müddeînin davetini istima' ile helâk olur. Ve belki bunun helâki onun helâkinden eşedir. Zirâ onun helâki cisminde ve bunun cânındadır. Ve cân fitrat-ı asliye üzerine adem-i ceryânla helâk olsa cismin fâidesi kalmaz. Belki adem hükmünde olur. Fe-emmâ cisim helâk olsa yine cana bir cisim bulunur. Nitekim yevm-i ba'sde eczâ-ı asliyye üzerine îade olunsa gerekdir. Ve cismin helâki dahi dînin helâkine sârf olmaz. Ve belki nice cisimle hâlik olanlar vardır ki, ruhla hayydir, şühedâ ve emsâli gibi. Pes her sedâya kulak tutmak câiz değildir. Nitekim Mevlana Câmi buyurur;

بلاف نا خلفان زمانه غره مشو مرو چو سامری از ره به بانك كوساله¹²¹¹

Ve tebdîl-i fitrat ve ifsâd-ı akâide sebep olanların kıyametde hâli zinâ-kâr olanlardan beterdur. Zirâ zinâda ihlâk-ı veled olduğu gibi bunda dahi ihlâk-ı cân vardır ki, andan [518] beterdur. Pes insân her âvâza kulak tutmaktan ise esemm olmak yeğdir. Zirâ esemm olduğu halde tarîk-i semâdan intifâ'dan mahrûm olursa da bârî ehl-i taklîd ve erbâb-ı riyâ ve davânın makâlât-ı bâtulasından halâs olur. Ve bunda işâret vardır ki, sâlik pür aşk ve bâl-ı himmetle âlem-i asla suûdda iken kâh olur ki, nefis ü şeytân yüzünden sûret-i Hak'da kelâm sâdir olup anı isgâ ile hevâ-yı sülûkda tenezzül vâki olur. Ve niceleri bu cihetden irtidâd bulur. Zirâ nefis-i mutmainne gayetine resîde olmadıkça dâm-ı kemerden halâs olmak yokdur. Ve şeytanın dahi ekser makâmât ve merâtibde hiyel-i acîbe ve hud'a-ı garîbesi vardır. Pes bu bâbda inâyete istinâd ve şefâate

¹²¹⁰ Hava; latif, hafif, akıcı, şeffaf ve alt, üst, doğu, batı, kuzey, güney olarak yedi cihete çabul hareket eden bir cisimdir.

¹²¹¹ Devrin halef olmaya uygun olmayan kişilerin sözleriyle gururlanma. Samiri gibi dananın sesiyle yoldan çıkma.

itimâd ve irşâd-ı ehl-i tahkîk kabûl ve muhâfaza-ı yemîn ü yesâr edip seyr u sülûk makbûl gerekdir. Bunda bu işâret dahi vardır ki, insanın salâhına sebep olan kimsenin dâmına düşmek fesâd ve helâkten değildir. Nitekim doğan sayd olundukda terbiye ile pâdişâh eline lâıyk olur. Bu bir işâret dahi vardır ki, herkesin fitrat-ı asliye hasebiyle bi-hasebi'l-meal erbâb-ı kemâl ile mücâneseti vardır. Erbâb-ı riyâ ve ashâb-ı davâ ile ise hâlfyyü'z-zihnînin münâsebeti yokdur. Zirâ riyâ ve davâ ehli tebdîl-i fitrat ve tağyîr-i tabiat etmişler ve tarfk-i sedâd-ı ruhdan çıkıp nefis-i dâl ile hem-râh olmakla başka yola gitmişlerdir. Pes insan ile gûl arasında münâsebet olmadığı gibi dâll ile mühtedî arasında dahi yokdur. Gerek bi'l-fiil hidâyet olsun ve gerek bi-hasebi'l-meal olsun. Kaçan insan dâl ile tabiatıyla dâll olsa belki bahane-i hidâyet zuhûr etmeyip şöyle dâl kala. Nitekim demişlerdir;

Etme nâzik mizâcını bîmâr

Şâyed olmaya kâbil-i tumâr

حرف درویشان بدزدد مرد دون

تا بخواند بر سلمی زان فسون

Harf aslında isim ve fiilin mukâbilidir. Vech-i tesmiye bâlâda mürûr etmiştir. Burada harfden murâd kelâmıdır. Kelime ve kelimedede dahi harf mündericidir. Nitekim be-hâned lafzı ana dâldir. Zirâ hânden kıraât manasınadır. Kıraât ise hurûf ve kelimâtı biri birine zamm etmektir. Pes bir harfi tefevvüh edene kârî denilmez. El-hâsıl harfle mecâz anlam murâd olunur, kelime ile murâd olduğu gibi. Nitekim kelime-i şehâdet derler. [519] Maa-hâzâ kelâmıdır ve Bûstan'ın evâilinde gelir;

نه بر حرف او جای انکشت کس¹²¹²

نه مستغنی از طاعتش پشت کس

Masnû'a harf itlâkı kün kelimesi itibârıyla veyâhud asıldan nakl hasebiyledir. Zirâ asılda engüşt harf ve kelime ve kelâm lafz ve resmi üzerine vaz olunur. Ve mahall-i galatı tayfın için sonra üzerine hatt-ı butlân çekilir. Ve harf lügat manasına dahi şâyidir. Nitekim hadîsde gelir; ¹²¹³نزل القرآن علی سبعة احرف Maksud Kur'an'ın yedi lügat üzerine vürûdunu beyândır. Ve lügat, eğerçi lügatde şol esvâtdan ibâretidir ki, her kavim anınla ağrâzâtdan tabîr eder. Velâkin savta ki, keyfiyyât-ı mahsûsa ârız olsa hurûf denilir. Pes lügat hakikatde hurûfdur. Ve burada dervîşân ile murâd dervîşân-ı hakîkîdir ki, sûfiyye-yi muhakkıkîndir. Anların harfi meârif ve hakâyıka müteallık olan elfâz-ı gâlibedir ki, min indillâh muallem ve mülhem olmuşlar ve müddet-i tavîle

¹²¹² Ne kinse ona itaatle sırtını sağlam hisseder, ne kimse onun lafına parmak basar.

¹²¹³ Kuran, yedi (lehçe) harf üzerine indi.

cust u cûyla cevâhir gibi arayıp bulmuşlardır. Merd-i dûn[ile] murâd ednâ ve süflî ve tabîf ve mukallid ve müddeî, selîm ile murâd selîmü't-tab' ve hâlfyyü'z-zihndir ki, Fârîsî'de sâde dil derler. Hakîkatde ıtlâkına vech-i evvel-i hulûle bekâ takdîri üzerine ricâ-ı selâmetdir. Nitekim nerdübâna süllem derler. Zirâ anınla emkine-i âliyye tavassul olunup selâmet ricâ olunur. Veyâhud âfât-ı bâtınadan tearrî itibârıyladır. Zirâ hâlfyyü'z-zihnin âfâtı bi-tarîki'l-urûzdur. Bu sebebden ehlullah selim ismini severler. Zirâ mana-yı şerîfe delâleti vardır ve Kur'an'da gelir; سليم يوم لا ينفع مال ولا بنون الا من اتى الله بقلب¹²¹⁴ ey hâlfî ani'l-ağyâr. El-hâsıl selîm Kur'an'da kalbe sıfat vâki olmakla esmâ-ı hüsne sıfât-ı müstahsenedendir. Zirâ dünya ve âhretde maksûd âfât-ı sûriyye ve maneviyyeden selâmet ve taallukâtdan necâtdır. Füsûn zamme ile, efsûndan tahfif olunmuşdur, hîle ve mekr manasına. Ve ol nesneye dahi derler ki, bazı kimseler havâs-ı dîv okurlar, üfürürler. Arab rukye der. Avâm galat edip usûn der. Havâs dedikleri kelimâtının hâssası itibârıyladır. Ve câizdir ki, havâss-ı kelimât demek ola.

Mana-yı beyt budur ki; merd-i dûn ve nefsi emmâreye zebûn olan mukallid ve müddeî ve me'bûn fukarâ-ı sûfiyyenin keşf-i sahîh ile bildikleri ulûm ve meârif-i hakîkînin kelimât u elfâzını veyahud ol kelimât ve elfâzın meânî ve medlûlâtını saraka eder. Ta ki, bir selîmü'tab' ve hâlfyyü'z-zihn üzerine andan efsûn okuya ve kendi keşfi mütehakkık olduğu meânîden olmayı îhâm edip mekr u hîle ile ol [520] sâde-dili istibtâ' ede ve anı kendine mürîd eyleye. Maa-hâzâ davasında kâzibdir. Kâzibin ise fîrûğu olmaz. Anınçün kezzâb dahi ebedî rûşenâlık bulamaz. Ve belki nefsin zulumâtında kalır ve ehl-i sıdk yanında rûsvây olur. Zirâ gün doğuşundan bellidir, derler. Kâzib dahi ağâz-ı kelâm eylese, râst budur ki; râstâne dem serdinden bûy-ı incimâd gelir. Ve fi'l-hâl hâli malûm olur. Bunda işâret vardır ki, harf eğer kâilin ulûmundan olsa muhakkik denilir. Muhakkik ise ulûmunu ifâza için mahal ve müstehak taleb eder. Pes onun hâli füsûndan hâric ve tezkîr ve tenbîhde dâhildir. Nitekim Kur'an'da gelir; بلغ ما انزل اليك¹²¹⁵ Yani şerâî'i avâma ve meârifî havâsa ve hakâyık-ı ehassa tebliğ ile ve ol sırr-ı mektûm ki, senin havâssındır, anı setr eyle. Ve verese-i kümmel dahi bu manadan behre-yâbdır. Velâkin bazı a'sâr olur ki, zulumât-ı gâibeden nâşî tenvîre sâlih-dil mefkûd olmakla hasâisden olmayan dahi mektûm kalır. El-hâsıl erbâb-ı sıdkın dâm u dânesi makbûl ve efsûnu mergûbdur. Zirâ anların murâdları salâh-ı tabîat ve tezkiye-i nefisle medâr-ı nizâm-ı âlem olmak ve hâdî isminden hassa bulmaktır. Ashâb-ı kezzâbın ise merdûd ve menfûrdur. Zirâ anların maksûdları ifsâd-ı akâid ve ihlâk-ı kulûble perişân-ı âleme sebep olup hikmet-i uzmâya muhâlif hareket etmektir. Li-muharririhî;

¹²¹⁴ O günde ne mal fayda eder ne de oğullar. Meğer ki, Allah'a (küfür ve nifaktan) tamamen salim bir kalp ile gelenler ola. (Şuara 88-89)

¹²¹⁵ Sana indirileni tebliğ et! (Mâide 67)

Var ise sende eğer tab-ı selîm
Bûlbûl olan okur nice destân
Tûtîye kıl nazar ki, acüzeden
Elden alıp satanla ehl-i sohen
Etme nâ-cinsle sohbet zirâ

Olma her dûn ve denîye teslîm
Dâd-ı Hak'dır ana lisân-ı kelîm
Ana eller eder sözü talîm
Bir midir fikr-i sahîh eyleyelim
Vardır anda sana azab-ı elim

Vallâhü'l-hâdî.

کار مردان روشنی و کرمیست

کار دنان حیلہ و بی شرمیست

Merdân merdin cemidir. Merd er demektir, racül manasına. Hadd-ı bülûğa varmayınca merd demezler. Burada merdân ile murâd ehlullâhdır ki, âlem-i hakîkate bulûğla gerçek er olmuşlardır. Güyâ anlara nisbetle ehl-i gaflet ve hicâb olanlar zen hükmündedir. Ve Hazret-i Hüdâyî buyurur;

Hakk anlamak merd işidir

Ve kâh olur ki, ricâlullah arasında zen dahi bulunur. Pes bu makûle zenne ünûseti zarar vermeyip hakîkatde silk-i merdânda muntazam olur. Ve Amasyalı Mihri [521] Hatun şâirenin kelimâtındandır ki, demişdir;

Çünkü nâkıs-ı akl olur derler nisâ
Bir müennes yeğdürür kâmil ola

Her sözü ma'zûr tutmaktır revâ
Bin müzekkerden ki, ol nâ-ehl ola

Germ ısıdır, mâ-kabli serddir ki, sovuksdur. Burada murâd hararet-i aşk ve sûz-ı dildir. Hîle hevldendir. Mâ-kabli meksûr olmakla vav ya'ya kalb olunmuşdur. Tarifât'da gelir ki, hîle ihtiyâlden isimdir ve ol nesneye derler ki, kişiyi kerâhet etdiği nesneden muhabbet etdiği nesneye tahvîl eyleye. Ve İmâm Ragıb der ki, hîle ol nesnedir ki, anınla hâlet-i hafiyeye tevessül olunur. Ekser-i istimâli teâtîsinde hubs olandadır. Şerm od ile tabîr olunan keyfiyyetdir. Nitekim bir kimseyi zemmetseler onun od ve edebi yokdur, derler. Yani bî-hayâ vü bî-edebdir.

Mana-yı beyt budur ki; ehlullâhın kaddesellâhü esrârehüm işi rûşenî-i sıdk ve hulûs-ı germî-i aşk ve sûz ve hâletdir. Zirâ bunların sadrleri İslâm-ı hakîkî ile meşrûhdur. Ve Kur'an'da gelir; ¹²¹⁶افمن شرح الله صدره للاسلام فهو على نور من ربه Pes bu nûr ve bu harâret-i sâdika işe taklîd-i zulûmâtından hâricler ve serdî zühd ve takvâ belâsından sâlimlerdir. Dûn-meşreb ve süflî-tab' olan mukallid ve müddeîlerin hâli ise hîle ve hud'a ve mekr ve bî-hayâlıktır. Zirâ lafla halkı kendi

¹²¹⁶ Öyle ya Allah'ın göğsünde Müslümanlık için inşirah verdiği (göğsünü İslam'a açtığı) bir kimse ki, o, Rabbinden bir nur üzerindedir. (Zümer 22)

câ niblerine tahvîle say ederler. Ve utanmayıp gayrın manasın kendi lafızlarına idhâl eylerler ve kendimize bi-tarîki'l-ilhâm ve'l-mükâşefe hâsıl olmuşdur, derler. Maa-hazâ halt-ı kelâm etmekle sözlerinde fûrûğ kalmamış ve erbâb-ı basîret yanında sâhte olduğu katî rûşen olmuşdur. El-hâsıl merdânın hâli kendilerine hâl olanı isnâddır. Ve hâl olduğu sûrette dahi hadd-i mahdûdu vardır ki, ziyâde ve noksan kabul etmez. Ve illâ emin olmamış olurlar. Ve kâh olur ki, ilhâm olunan meânî elfâziyla bile tevârüd eder. Şöyle ki, bir câil anı ca'l ile ol kalıba ifrâğ edemez, pes hakkânî olduğu min küllü'l-vücûh zâhir olur. Nitekim bazı tâinler İmam Gazalî hakkında demişlerdir ki, ¹²¹⁷ الحمد لله الذى اخرج الغزالي من بين العلماء بتصنيف الاحياء

Zirâ hakîkatde Allah tealâ anı ulemâ-ı mütekaşşîfîn ve ehl-i rûsûm-ı mütesallîfîn arasından ihrâc edip İhyâu Ulûm ve emsâli kütüb-i celîle tasnîfi ile ser-efrâz eylemiş ve haber-i hâzîhî'l-ümmet [522] kılmışdır. Mezkûr gibi hezâr tâ'in ve bî-şermin çerâğ-ı İlâhîye püf demeleri cehlden nâşî ve hîle-i nefsdan fâşîdir.

المرء لا يزال عدو لما جهل¹²¹⁸

زد شيخ شهر طعنه بر اسرار اهل دل

شير پشمين از برای كد كنند

بو مسيلم را لقب احمد كنند

Şîr-i peşmîn, peşmîn şîre sıfatdır. Peşm yündür, koyun ve keçi ve deve emsâli yünü gibi. Ahirinde yâ nisbet ve nun ol nisbeti te'kîd içindir. Dervişler hırkasına peşmîn derler. Ve kâh olur ki, hırkaya sıfat kırlarlar. Nitekim Veysî nazmında gelir;

Ah kim olsa gerek pûşeş tâbut-ı fenâ

Hil'at-i pâdsah ve hırka-ı peşmîn-i gedâ

Burada şîr-i peşmîn şol arslan sûretidir ki, yünden düziüp tasvîr edeler. E'yâd-ı ve donanma ve şenliklerde halka seyr etdirip anınla nesne cerr ederler. Sâir cer için etdikleri tesâvîr ve temâsil gibi. Ked, Pehlevî lügatinde hâne ve kedhüdâ hâne sâhibi demekdir. Dilendirken ulular kapısına geldiğinden ötürü sâile gedâ demişlerdir. Zirâ ay gelici demekdir. Bu sebebdan ged lafzı gedâlık ve dilencilik manasında istimâl olundu. Pes gedânın kâfi Arabî'dir. Fe-emmâ terkîbde Acemî şâyîidir. Bû Müseylem, lâ'mın kesriyle tasgîr sîgası üzere müseyleme'den tahfîf olunmuş ve vezn için hâ mehcûr kılınmışdır. Müseyleme Yemâme vilâyetinde nübüvvet iddiâ etmişdir. Ve kavmi ta'naten ana rahmânu'l-yemâme derlerdi. Demişlerdir ki, neyyir-i neciyyât dedikleri ilme mâlik olmakla halka bazı hârik-i âdât nesnelere izhâr ederdi. Ve yumurtayı zîku'l-femm şişe içine

¹²¹⁷ İhyâ'yı tasnîf etmesiyle, Allah Gazalî'yi alimlerin arasından çıkardı.

¹²¹⁸ Şehrin şeyhi gönül ehli kişilerin sırlarını küçümsedi. Kişi bilmediğinin düşmanıdır.

kordu, demişlerdir ki, yumurtayı batn-ı düccâceden hurûcu günü bir gün ve bir gecesi sirkeye nişâdırda kosalar iplik gibi mümtedd olup bu sebebden şişe içine korlar. Andan üzerine su dökerler. Tâ ki, evvelki gibi müncemid olur. Ve bazı umûru dahi ma'kûs gelirdi. Meselâ bir gün bir kuyuya teberrük diye tükürdü. Ve ol kuyunun suyu zehr gibi acı oldu. Ve bir oğlanın başını mesh etdi. Ol oğlanın başı kel oldu. Ve bir kimsenin gözlerini şifâ için mesh etdi, a'mâ oldu. Ve bir kimsenin iki oğluna bereket ile duâ eyledi. Ol kimse evine geldikde ikisini dahi helâk olmuş buldu. Mezkûr Müseyleme-i Kezzâb'ı Hazret-i Sıddîk raziyellâhü anh hilâfetinde [523] Vahşî dedikleri katl eyledi. Anınçün dedi; ¹²¹⁹قتلت خير الناس في الجاهلية و شر الناس في اسلامى Hayrü'n-nâsdan murâdı ammü'n-nebî aleyhisselâm olan seyyidü'ş-şühedâ Hamza raziyellâhu anhdır. Şerrü'n-nâsdan murâdı Müseyleme'dir. Ve Müseyleme'nin bizim mütâlaa etdiğimiz edevât-ı ulûm-ı âliyede Ebû Museyleme yazıldığı Ebu Müseyleme'yi ebü'l-kizbden kinâye ziyâde mülâbesesi hasebiyle. Nitekim Ahmed lafzı ana karînedir. Zirâ Ahmed Ebu's-sıdk'dan kinâyedir, sıdka mezîd mülâzemeti sebebiyle. Lakab, ilm-i hâsdan ma'dâ isimdir ki, ya medhe veya zemme delâlet eyleye. Lakab esmâdan olmakla Ahmed denildi. Eğerci ki, burada Ahmed'den murâd Ebu's-sıdk ve nebî ve Müseyleme'den murâd ebü'l-kizb ve müddefidir. Nitekim işâret olundu.

Mana-yı beyt budur ki; yünden düzülen arslan sûretini gedâlıktan ötürü yani halkdan cerr-i mâl ve celb-i menfaât için eylerler. Peşmden istisnâ olunan sûretin ise fi nefsi'l-emr arslan olduğu yokdur. Pes, ol sûret-i masnûaya arslan itlâkı mecâzendir. Zirâ mehâsin-i meânî elfâza tâbi değildir. Güyâ Müseyleme-i Kezzâb'ın lakabını Ahmed eylerler. Yani ebü'l-kizbe ebü's-sıdk derler. Ve müddeî için nebîdir diye söylerler. Nebî olmak ise Ahmed aleyhisselâmın sıfatıdır ki, ana mucizât verilmiş ve Kur'an vahy olunmuşdur. Arslan olmak hayvan-ı müfterisin sıfatı olduğu gibi Müseyleme'nin sıfatı değildir ki, ol neyyir-i neciyyât ve sâir hîle ile amel eyler ve sahte mukaffâ sözler söylerdi. Pes Ahmed aleyhisselâmın hali hakikat-i şîre ve Müseyleme'nin hâli fi'l-hakîka gedâlık olmakla resûllahdan vech-i arz-ı tansîf olunup nısfı kendiye olmak diledi. Resulullâh sallallahu aleyhisselâm ise kavmine buyurdu: ¹²²⁰لا أسألكم عليه اجرا Anınçün leyle-i mirâcda Allah tealâya hitâb edip ¹²²¹انت و انا و ماسوى ذلك تركته لاجلك dedi. Bunda işâret vardır ki, nice hırka-pûş olanlar vardır ki, kendilerine derviş itlâk eylerler. Ve belki velâyete kadem basdik diye söylerler. Nitekim sâkıtların birisi kitâbının zuhûruna ¹²²²بشرت بالقطبية diye yazmışdır. Ve hırkadan ma'dâ arkalarına Bektaşî ışıkları gibi arslan ve kaplan postu ve koyun ve ahu derisi alırlar. [524] Ve bazıları dahi sünnetdir diye batınlarına hicr vaz^c ve rabt ederler. Maa-hâzâ savmdan hayırları

¹²¹⁹ Cahiliyye döneminde insanların en hayırlısını, İslam döneminde de insanların en şerlisini öldürdüm.

¹²²⁰ Onun için sizden bir karşılık beklemiyorum.

¹²²¹ Sen, ve ben ve ötesi, onu senin için terk ettim.

olmadığından ma'dâ keyfiyyât dahi yerler. Ve belki şehri Ramazan'da bile aç durmazlar. Pes bunlar dervîş sûretinde gedâlar ve tağyîrû's-şekl li-ecli'l-ekl mekâlesine mâsdaklardır. Suret-i arslan hakikat-i arslan olmadığı gibi bunlar dahi fi'l-hakika dervîş değildir ve Müseyleme fi'l-hakika nebî olmadığı gibi bunlar dahi fi nefsi'l-emr evliyâ değildirler. Ve illâ tasannu' ile halkdan cerr etmezler, gayrın makâlatın kendilere isnâd kılmazlar ve ahkâm-ı şeriat ve âdâb u erkân-ı tarikat ile mukayyed olup halevât ve celevâtı tatbîk ederler ve sâdıklar tarikatına giderlerdi. Nitekim Baba Nedîmî kendi hâlinde ve sâir halîü'l-izâr olanların ahvâline işâret edip demiştir;

Ne zekâtın idem tama' mâlikNe nâmazında ne orucunda¹²²³

Bade-zâ velâyete kadem basanın alâmeti vardır ki, kerâmet-i ilmiyedir. Yani Hak tealânın efâl ve sıfât ve zâtına müteallık ulûm-ı ledünniye mükâşefe etmektir. Pes bu ulûm-ı velâyetde şartdır. Kerâmet-i kevnîye şart değildir. Anınçün hiçbir gerçek er yokdur ki, kerâmet-i ilmiyye olmaya. Maa-hâzâ kerâmet-i kevnîyye yokdur. Zirâ netâyic-i sülûk değildir.

بو مسيلم را كذاب ماند

مر محمد را اولو الباب ماند

Ebû Müseyleme lafzının i'tizârı mürûr eyledi. Kezzâb Müseyleme'nin lakabıdır. انتهى¹²²⁴ Bünû Hanîfe sefine vezni üzere, kible-i meşhûrdur ki, Müseyleme-i Kezzâb'ın rahtidir. Nisbetde Hanefî ve Hanîfî denilir. Ve Uns dahi Yemen'de bir kabiledir ki, Esved-i Kezzâb ana mensûbdur. Mer lafzı tahsîn içindir. Ulu'l-elbâb, ulu kasrîla zû'nun cemidir. Min gayrı lafz-ı elbâb lübün cemidir. Lüb zamme ile kısrın hilâfidir. Burada murâd nûr-ı kuds ile münevver olan akıldır ki, evhâm ve hayâlât kuşurundan sâfidir. Burada ulu'l-elbâb resûlullâh aleyhisselâmın lakabıdır. Velâkin cem irâd olunduğu nazm-ı Kur'an'a muvâfakat içindir. Zirâ Kur'an'da zikr olunduğu mevâzi'de cem irâd olunmuşdur. Ve bu makûle elkâb-ı müşerrefe ve elfâz-ı müferreha ile murâd ibtidâ resûlullah ve sâniyen ashâb u âldir. Ve bir dahi ulu'l-elbâb olan âl u ashâbın muktedâsı olmakla itlâk olunmuşdur. Ve bir dahi vâhidü ke-elif makûlesinden olmaqladır. [525] Ve vâhid ism-i cemle tesmiye olunur. Nitekim Kur'an'da gelir; فنادته الملائكة¹²²⁵ Maksûd yalnız Cebrâil'dir. Ve yine bu mevzuda gelir; اطراف النهار¹²²⁶ Celâleyn tefsîrinde gelir ki, murâd salâte'z-zuhr'dur ki, taraf-ı nisf-ı sânidir. Burada ulu'l-elbâb kezzâb

¹²²² Kutuplulukla müjdelendi.

¹²²³ Edirneli Sehî, Tezkire-i Sehî, İstanbul, Matbaa-ı Amedî, 1325, s. 62.

¹²²⁴ İki yalancı Müseylîmetü'l-Hanefî ve Esved el-Ansî'dir diye Kamus'ta yazılıdır.

¹²²⁵ Melekler nida ettiler. (Al-i İmrân 39)

¹²²⁶ Gündüzün etrafında (iki ucunda) (Tâ-hâ 130)

mukâbilinde zikr eyledi. Zirâ akl-ı kâmilî olan kizb etmez. Anınçün Allah tealâ Kur'an'da; بهذا أم تأمرهم احلامهم¹²²⁷ diye ukûl-ı Kureyş'i tahkîr eyledi. Maa-hâzâ anlar kendilerine ulu'l-ehlâm ve'nehy derlerdi. Velâkin muktezâ-yı akl üzerine hareket etmeyip resûlullah aleyhisselâm hakkında ana kâzib ve ebâtıl-ı tefevvüh etmelerine kâhin ve şâir ve mecnûn gibi, lâ-cerem taraf-ı kibriyâdan tesfiye ve izrâ olundular. Ve bu takrîrden fehîm olundu ki, ulu'l-elbâb sâdık lafzından kinâyedir. Zirâ resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem bi'setden mukaddemden beri Muhammed-i Sadık diye marûf ve mezkûrdur. Velâkin ulu'l-elbâb cem îrâd olunduğu kesret-i sıdkına göredir ki, cemî mevâd hasebiyledir. Nitekim kezzâbda sıgâ-ı mübâlağa emr-i azîm olan nübüvveti iddiâ veya nübüvvetden ma'âda mevâd-ı kizbe göredir. Pes bunda ulu'l-elbâb'da olan cemîyyetin bir vechi dahi zâhir oldu, fâ'ğtenem.

Mana-yı beyt budur ki; Müseyleme'nin lakabı kezzâb kaldı. Yani her ne kadar nübüvvet ve risâlete intisâba sa'y etdiyse de intisâbda kâzib olmakla yine ilâ yevmi'l-kıyâm kezzâb diye ad kaldı. Ve kimse ana resûl veya nebî diye elkâb-ı müşerrefe ile zikr etmedi. Ayn;

1228 از ماه منخسف مطلب نور صبحکاح

Bulmaz furûğu hiç durûğ ehli tâ ebed

Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ise lakabı ulu'l-elbâb yani sâdık ve nebî ve resûl ve bunların emsali elkâb-ı müşerrefe kaldı. Zirâ davasında sâdık idi. Anınçün Allah tealâ zikrini ref ve nâmını ilâ yevmi'l-kıyâme hayr ile ibkâ kıldı. Ayn;

Hak yakdığı çerağa hiç kimse püf diyemez

Bunda Muhammed lafzını Ahmed'e bedel getirdi, vezn için. Veyâhud meşhûr olan ismi ile tarîf etmekle teşrif için. Veyâhud esmâda ihtilâf ve kesret-i şeref-i müsemmâya delâlet edip zâtta ittihâd olduğun ilâm için. Bade-zâ ne kadar kâzibler var ise Müseyleme'de dâhil ve ne kadar sâdıklar dahi var ise Ahmed aleyhisselâmda mündericidir. Eğerçi ki, bazısı nâmıyla mezkûrdur. Ve bazısı gayr-ı mezkûrdur. Ve İbn Kesîr tefsîrinde gelir ki, Allah tealâ kitâbında resûlullâh aleyhisselâm sünnet-i mütevâtiresinde [526] haber verdi ki, resulullâhdan sonra nebî yoktur. Yani ne nebî-yi müşerref ve ne nebî-yi metâbi' tâ malûm ola ki, bu makâmı andan sonra dava edenlerin cümlesi kezzâb ve efâk ve deccâl ve dâll ve muzildir. Gerekse hâriku âde nesne izhâr eylesin ve gerek eylesin. Şu'bezeye ve envâ-ı sihr u telâsım ve neyyir-i neciyyâta kâdir olup vücûda getirsin ve gerek getirmesin. Zirâ bunların cümlesi ulu'l-elbâb katında muhâldir. Nitekim Yemen'de Esved-i Ünsâ ve Yemâme'de Müseyleme-i Kezzâb elinde nice ahvâl-i fâside ve akvâl-i

¹²²⁷ Onlara akılları mı bunu emreder... (T'ür 32)

bâride zâhir oldu ki, lübb-i fehm ve hicâ sahibi olanlar onların kâzib ve zâl idiğın bildiler, يوم القيامة¹²²⁹ Ne kadar müddeî gelirse bunlara kıyâs oluna. Ve onların âhiri mesîh-i deccâl olsa gerekdir. Zirâ deccâlin elinde dahi çok hâriku âde nesne sâdır olsa gerekdir. Velâkin ulemâ-ı müminin onun kezzâb olduğun bilip itimâd etmezler. Pes bundan fehm olundu ki, deccâl iki nevdîr. Biri deccâl-i zâhir ve biri deccâl-i bätündür ki, ikisinden dahi ictinâb lâzımdır. Demişlerdir ki, mutasavvıfa tâifesi on iki firkadır. On biri dalâl ve birisi hüda ehlidir. Pes hüda ehlinden gayrıya iktidâ sahîh değildir. Ve hüda ehli olmak merâtib-i erba'ada ehl-i sünnet ve'l-cemeât mezhebi üzere olup itikâdında dürüst amelinde müteşerri' olmakdan malûm olur. Fa'ref. Li-muharririhî;

Bakma deccâl-meşrebe zinhâr
Gördüğün yerde bid'at ehli aded

Gösterse sana ger leyl nehâr
Ehl-i sünnet eyle istizhâr

آن شراب حق ختامش مشک تاب

باده را حتمش بود کند و عذاب

Şarab-ı Hak'dan murâd rahîkdir. Nitekim Kur'an'da gelir; يسقون من رحيق مختوم ختامه مسك¹²³⁰ Hitâm, her işin âhiri, gâyet ve âkıbet gibi. Müşk-nâb hâlis misk demektir. Misk ahvâli bâlâda beyân olundu. Maksûd şarâb-ı Hak ve celâl-ı mutlak ve sâfi ve murevvak ve masdar-ı kudretten müştak olan rahîk-ı şarâb olundukda şurbunun âhirinde ve hâtimesinde taam-ı misk ve râyiha-ı tayyibe olduğun beyândır. Nitekim dünyâda dahi misk-i mahlût olan eşrebe nûş olundukda munkatî'ında râyiha-ı misk hiss olunur. Bâde şarâbın matbûh olanına derler. Kend, kâf-ı Acemî'nin fethiyle, murdar koku ve ol kokan [527] nesne yani ârıza ve marûza itlâk olunur. Azâb îcâ'-ı şedîd manâsınadır. Ve demişlerdir ki, ta'zîb-i azbiye-i savt yani taraf-ı savtla iksâr-ı darbdır. Ve demişlerdir ki, azâb-ı insân ekl u şürb ve nevmi terk etmektir ki, nefse anda vec' ve şiddet vardır.

Mana-yı beyt budur ki; eşribe-i cennetden şarâb-ı rahîk ki, Hak tealâ cânibinden ta'zîmen ebrâr olanlara dûr olunur, Onun hâtime ve âkıbeti misk-i hâlidir. Yani nûş olundukda sonunda misk-i hâlis râyihâsı bulunur ki, anıla dimâğ-ı muattar ve mümessek olur. Amma şarâb-ı dünyâ yani hamr ki, vardır, onun hatemi râyiha-i bed ve azâb ve îcâ'dır. Nitekim nihâyeti himâr yani elem ve sedâ' ve ezâdır. Velhâsıl ne kendinde lezzet ve helâvet ve ne hod hitâmında

¹²²⁸ Sabah ışığını tutulmuş aydan bekleme.

¹²²⁹ Allah kıyamet gününe kadar o ikisine lanet etsin.

¹²³⁰ Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır. (Mutaffîfîn 26)

keyfiyyet-i mezkûre vardır. Şarâb-ı cennet ise böyle değildir. Belki evveli ve âhiri keyfiyyet-bahş ve huluvvu'l-mezâkdir.

Bu beytten maksûd, beyt-i sâbıktan mefhum olan mana-yı hatemi tenzirdir. Yani Müseyleme-i Kezzâb ve emsâli ehl-i kizbin âkıbeti güyâ âkıbet-i bâde ve Muhammed Sâdık aleyhisselâm ve vereseşi ehl-i sıdkın nihâyeti güyâ nihâyet-i rahîkdir. Ve bir nesnenin nihâyeti tayyib olmak bidâyetinin tayyib olduğundandır. Bunda ezel ve ebed sırrına remz ve îmâ ve ulûm-ı nâfia ve ulûm-ı zârreye işâret vardır. Zirâ bir ilm eğer nâfi ve feyz-i ezeli makûlesi ise sâhibi anınla intifâ ettiği gibi sonra gelenler dahi ilâ yevmi'l-kıyâm anınla intifâ ederler. Ve sonu gittikçe güzel gelir, ulûm-ı enbiyâ ve evliyâ gibi. Eğer ilm-i zâr ve ilkâ-ı nefsanî ve igvâ-ı şeytânî kabîlinden ise ne sâhibi müntefî olur ve ne hod gayrıya yarar. Ve gittikçe sel suyu gibi sonu bulanık gelir, ulûm-ı felâsife ve rehâbine gibi. Ve bu a'sârda nice ulemâ-ı rüsûm vardır ki, anlar dahi fırka-ı sâniye gibi mezmûm olmuşlar ve gavâmız-ı felsefiyyâta dalmışlardır. Ve bundan ma'dâ küyûf-ı muhtelifle ile mülevves-i dehân ve hebîs-i râyiha olup azâb-ı nefis içinde kalmışlardır. Pes âkile lâzımdır ki, misk gibi evhâm ve hayâlâtdan hâlis olup şarâb-ı Hak olan rahîki ulûm-ı ledünnîden nûş ve sahbâ-yı ezvâk-ı maneviyyeden cânını mest ve medhûş eyleye. Yoksa bâde misâl olan rüsûm-ı zâideyi kadeh-i idrâke doldurup anınla canına azâb [528] vermeye. Ve bu meclis-i fenânın encâm-ı fesâhat olan câmı sürmeye. Ve bâde sebeb-i Arab'da zevâl-i akl olmakla mezmûm olduğu gibi kuşûr-ı ulûm dahi bâis-i cedel ve fesâd-i lüb olmakla münkerdir. Rahîk ve ulûm-ı zevkiyye ise böyle değildir. Li-muharririhî;

Var ise sath-ı dimâğında eğer akl-ı tâm
Aşkı yaz akla bedel tâ bulasın hüsn-i hitâm

Mim,

Gitme Tebrîz'e dahi Şîrâz'a
Feyz-i Hakkî'den eyle lebin pür nem

Sâlike besdürür sana Burusa
Gam yeme heft yemm kurusa

ثم طبع الجزء الاول من روح المسنوی لاسماعيل حقی اليرسوی

ويليه الجزء الثاني في مطبعة العامرة في سنة ١٢٨٧ سبع وثمانين مائتين و الف في عشر ذي الحجة

۳۳

۲

329. beyit ile sona erdi.

135148

T. C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

135148

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN 'RÛHU'L-
MESNEVÎ'SİNİN İNCELENMESİ

III

METİN 2. Cilt

İsmail GÜLEÇ

2502970294

Tez Danışmanı

Doç. Dr. M. A. Yekta SARAÇ

İstanbul 2002

بسم الله الرحمن الرحيم

بود شاهی در جهود آن ظلم ساز

دشمن عیسی و نصرانی کداز

Cuhûd, zamme ile Yahûdî. Zulm-sâz vasf-ı terkîbîdir. Zulm, bir nesneyi mevzuunun gayriya vaz etmektir. Şeriatde cevrde mustameldir, yani Hak'dan bâtıla taa'ddîde. Sâz sâziden'den düzücü manasınadır. Aslı sâzendedir. Pes zulm-sâz zulm düzücü ve cevr kılıcı ve sitem ihdâs edici. Burada sâz mahallinde vâki olmuşdur. Zira zikr olunan şâhın sünen-i seyyiesi zaleme-i evvelîn üzerine zâid idi ki cümleden biri Nasârâya bi-gayri hak taarruzu ol ihdâs etmişdi. İsâ ism-i alemidir. Şerhi mürûr etmişdir, Musâ gibi. Nasrânî güdâz, vasf-ı terkîbîdir, Nasrânî eridici ve ifnâ kılıcı demektir, yani katl u ihlâk ile. Zira güdâz dal ve za ile gudâziden'den eridici demektir. Aslı güdâzendedir. Nasrânî Şam'da Nasrâne dedikleri karyeye mensûbdur ki, onun ehli Hazret-i İsâ aleyhisselâma tabiiyyet etmişlerdi. Ve bunların dinlerine Nasrâniyyet derler. Ve bazıları dediler ki, Nasârâ tesmiyesine vech-i nusret ve iânetleridir. Nitekim Kur'an'da gelir;

كونوا انصار الله كما قال عسى ابن مريم للحواريين من انصاري الى الله قال الحواريون نحن انصار الله¹

Malûm ola ki, Hazret-i İsâ aleyhisselâm Hazret-i Musâ aleyhisselâmın şeriatını [3] takrîr üzerine mebûs idi. Zira İncîl rumûz ve emsâl ve mevâız ve mezâcir makûlesi olup sâir ahkâm ve şerâyi Tevrât'a ihâle olunmuş idi. Ve Yehûd Hazret-i İsâ'ya mütâbeat ile memûr idiler. Velâkin münkâd olmadılar. Ve bazı tâbirâtı İsâ'ya nisbet eylediler. Sebt-i yevm-i ahede tağyîr ve ekl-i lahm-ı hınzır gibi. Zira Tevrat'da lahm-ı hınzır harâm idi ve hıtân ve gusûl ve gayrılar gibi. Velakin sahih olan budur ki; ne kadar tebdilât ve tahrifât var ise Yehûd ve Nasara'ya muzâfdir. Hazret-i İsâ'nın andan hayrı yokdur. Ve Yehûd'da inâd ve muhâlefet hadden efzûn olmakla zaman-ı risâletden sonra devletleri zâil ve şevketleri muzmahil oldu. Onunçün ilâ hazâ elân anlarda saltanat yokdur. Belki cemi bilâdda zillet ve meskenet ile mevsûflar ve ziyâde sû-i hâl ile marûflardır. Nasara'nın ise mülk ü devletleri ilâ yevmi'l-kıyâm bâkîdir. Zira resûlullâh sallallahu tealâ aleyhi ve sellem Kayser'e nâme-i davet irsâl eyledikde Kayser ol nâme-yi takbîl ve tazîm etmekle resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemden bekâ-yı mülklerine müteallık nefis sâdır olmuş idi. Nitekim kütüb-i siyerde mestûrdur.

Mana-yı beyt budur ki; cuhûd arasında bir zulüm-kâr ve dil-âzâr pâdişâh var idi ki, Hazret-i İsa aleyhisselâma düşman, ona etbâ' ve ümmet olan Nasârâ'yı eridici ve katl ve ihlâk ile ifnâ kılıcı idi. Zira Yehûd böyle zu'm ederlerdi ki, İsâ Musa'ya mütâbeat ve Tevrat'a muvâfakat

¹ Allah'ın [dinin] yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa havarilerine "Allah'a (müteveccih olarak) benim yardımcıları kim (olacak)" demiş, havariler de "Allah'ın yardımcı (kul)ları biziz (diye) söylemişlerdi. (Saf 14)

ile memûrdur. Dünyada şeriat bir olur, iki olmaz. Ve nesh dahi tereyân etmez. Ve tağyirât-ı mezkûreyi ona nisbet edip bu sebebden İsa'ya adavet üzere olup kavmine dahi ihânet ederler ve buldukları yerde katl ederlerdi.

Sual olunursa ki, Musa'dan mukaddem gelen enbiyâ aleyhisselâmın şerâyi-i muhtelifesi zâhir ve bedîhî ve mütevâtir iken Yehûd onu ne vechile inkâr edip ibtidâ ve intihâ şeriat-ı Musa ile dir, diye cezm etdiler? Cevâb budur ki; onların zu'mları bu idi ki, Musa'dan evvel olana şerfat demezler, belki hudûd-ı akliyye ve ahkâm-ı muslihiyye derler diye itikâd ederlerdi. Ve evâmirde nesh bedâdır ve bedâ alallah değildir, derlerdi. Bedâ odur ki, ol bir nesne ile emr edip sonra başka re'y-i bâdî ve zâhir olmakla onun hilâfına hükmdür. Bu ise Allah tealâyâ nisbet olunmak câiz değildir. Cevâb budur ki; nesh eğerçi bizim ilmimize nazarla [4] tebdîldir. Velâkin Allah tealânın ilmüne nazarla hüküm-i evvelin müddetini beyândır. Tafsîli mahallinde mübeyyendir.

Burada şâh ile murâd nefis-i emmâre ve cuhûdân onun kuvâ-yı şerîfesine işâretidir. Nitekim İsa'dan murâd kalb ve rûh ve Nasârâ onların kuvâ-yı hayriyesine remzdir. Ve hakikatde kalb İsa gibi vücûdda müteahhirdir. Zira enfüs ile rûhun izdivâcından tevellüd eylemiştir. Velâkin Müslüm ile ehl-i harb arasında muhârebe bâkî olduğu gibi bunların arasında dahi dâimdir. Zira birinin neşesi celâl ve birinin cemâl üzerinedir. Pes muktezâ-yı neşeleri üzerine biri birlerine mugâlebeden hâlî değillerdir. Ve kâh olur ki, ehl-i şirk nefis-i emmâreye ve ehl-i kitâbdan Yehûd nefis-i levvâme ve Nasârâ nefis-i mülhime işâret olur. Yani Nasârâ mertebe-i itmi'nâne Yehûd'dan akrebdir. Onunçün Nasârâ'dan Müslüm çokdur ve Kur'an'da dahi gelir; عداوة للذين امنوا اليهود ² ذلك بانهم قسيسين و رهباناً و انهم لا يستكبرون diye vâf olundular. Yehûd hakkında ise عداوة للذين امنوا اليهود ⁴ و اذا قيل لهم لا اله الا الله يستكبرون ve ehl-i şirk hakkında dahi لا اله الا الله يستكبرون ³ و اذا قيل لهم لا اله الا الله يستكبرون ³ ve ehl-i şirk hakkında dahi لا اله الا الله يستكبرون ³ ve ehl-i şirk hakkında dahi لا اله الا الله يستكبرون ³ vârid oldu. Pes Yehûd sırât-ı mustakîmden bi'l-külliyeye münharif ve dîn-i Musâ'yı mugayyir ve muharrif olmakla istidâd-ı rûhânîyi ibtâl ve kâbiliyet-i îmân-ı fitriyyeyi ifsâd etdiler, müşrikîn ile müşterek oldular. Onunçün ehl-i îmân ziyâde zıddiyet ve adâvet üzerine buldular. Nasârâ ise vasiyyet-i İsa ile kâim olup tebdîl-i dînden ihtirâzlarından nâşî rûûs-ı cibâlde müterettib ve mağarada mütehallî olup İncîl'de men'ût olduğu üzere meb'us-ı resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme müterakkıp oldular. Sonra müsteid olanları dâhil-i dâire-i îmân olup fevz ü necât buldular.

Suâl olunursa ki, bu takrîrden Nasrâniyyet Yehûdiyyetden hayırlı olmak fehm olundu. Furû'da ise mestûrdur ki, bir kimse bu hayriyyeti isbât etse kâfir olur. Zira Yahûdiyyet ve Nasrâniyyetin ikisi bile aklen ve şer'an kabihdir. Cevâb budur ki; memnû' olan mutlakan

² Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar. (Mâide 82)

³ İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahûdileri bulacaksınız. (Mâide 82)

⁴ Çünkü onlara Allah'dan başka tanrı yoktur denildiği zaman kibirle direnirlerdi. (Saffat 35)

hayretidir. Fe-emmâ, Nasraniyyet, Yehûdiyyetden hayırlıdır, mülâyemet-i tab'ları ve İslâm'a suhûlet-i meyilleri cihetinden. Ve kezâlik Yehûdiyyet hayırlıdır Nasraniyyetden. Zira onların küfürleri nübüvvetde ve Nasârânın küfürleri ulûhiyetedir, demek lâ-beisdir. Fe-emmâ ol ki, Kur'an'da gelir; ⁵ و قالت اليهود عزير ابن الله ⁶ Bunlardan murad Yehûd'dan bir tâifedir, küllîsi değildir. [5]

عهد [عیسی] بود نوبت آن او
جان موسی او و موسی جان او

Ahd, birkaç manaya gelir. Burada murad zamandır. Bu fakîrin fehm ettiği budur ki; ahd bir nesneyi vaktâ fe-vaktâ hıfz ve mura'ât manasına olmakla mutlak vakitte istimâl olunmuştur. Ve nöbet lafzından fehm olunur ki, ahd-i hilâfet manasına ola. Zira hilâfet ve nübüvvet ahd ü vasiyyeti müştemildir. Nöbet fırsat ve devlet ve niyâbet manasınadır. و هم يتناوبون Güyâ her asrın halkı selevin nâibi ve halifesidir ki, umûr-ı din ü dünyâyı münâvebe ile teâtî etmişlerdir. Burada vezn için ta'nın kesresi ihtilâs olunur. Ân-ı u, onun demektir. Ân, an gibi aslında ism-i işâret ve o hüve gibi zamir-i gâibdir. Velâkin zamir-i gâib ism-i işâret üzerine tağlîb olunmuştur. Veyâhud mecâzen ân dahi o manasına ahz olunup sâni evveli te'kid olur, ⁷ ان لم تفعلو ⁸ ان از ⁹ manasına olduğu gibi. Zira bir maddede edât-ı istikbâl ile edât-ı mâzî müctemî' olmaz. Ve letâif-i itibârâtandır ki, ân lafzı Arabî olup vakt manasına müstamel ola. Bade-zâ mısra-ı sânde olan o dahi İsa'ya râci'dir.

Mana-yı beyt budur ki; Hazret-i İsa'nın zamanı ve onun nöbeti idi. Yani devr-i Musâ geçmiş ve İsa'nın vakti erişmiş idi. Ve bu ikisi gerçi sûrette muhtelifler ve zamânda mugâyirler ve tekaddüm ve tehhür ile müteferriklerdir. Velâkin İsa Musâ'nın canı ve Musâ dahi İsa'nın canı idi. Yani aralarında hakikat-i nübüvvetde ittihadları var idi. Nitekim hadîsde gelir; ¹⁰ یونس بن متى ⁹ لا تفضلونی علی Ve kezâlik şeriatde dahi ittifaqları var idi. Zira İsa Musâ'nın şeriatini takrîr ile meb'ûs idi. Nitekim mürûr eyledi. Velâkin Yehûd tağyirât-ı mezkûreyi İsa'ya nisbet edip ve İsa elinde tahdîd-i ahd etmeden âr edip nübüvvetini inkâr ve İncil'i red etdiler. Bunda işâret vardır ki, efrâd-ı nâs arasında cismâniyetde ittifâk olduğu gibi, zira cümlesi türâbdan mahlûkdur, nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰ هو الذى خلقكم من طين ¹⁰ rûhâniyetde dahi ittihâd vardır. Zira mecmû'u rûh-ı

⁵ YaHûdiler Üzeyr Allah'ın oğludur dediler. (Tevbe 30)

⁶ Senin sıran ve nöbetin geldi, onlar nöbetleşiyorlar, denilir.

⁷ Yapmazsanız.

⁸ Yapmadığınızda.

⁹ Beni Metta oğlu Yûsuf'dan üstün görmeyiniz. Manasındaki bu hadisin, "Ben Metta oğlu Yûsuf'tan daha hayırlıyım, demek hiçbir kula yakışmaz" anlamındaki hadisle uyuşmaktadır. (Sahih-i Buharî, Kitabu Bediu'l-Halk, 1392)

¹⁰ Sizi bir çamurdan yaratan... (En'âm 2)

Muhammedî aleyhisselâmdan me'hûzdur. Nitekim hadisinde gelir; ¹¹انا من الله و المؤمنون من فيض نوري Ve bu manaya [6] هم كالحلقة المفرغة لا يدرى اين طرفاها ¹² denilse sezâdır. Eğerçi bi-hasebi'l-kâbiliyyât ve'z-zuhurât tefâvütleri vardır. Ve rûh mertebesi dahi güzâr etdikde süver-i ilmiyye ve a'yân-ı sâbite olmakla gerçi muhtelif idiler. Velâkin esmâ ve sıfat meritebe-i ehâdiyetde müstehlik olmakla hakikatde teayyün-i ehâdiyetden gayrı yok idi. Nitekim küntü kenzen mahfiyyen makalesi ona dâldir. Ve enbiyâ arasında dahi asl-ı nübüvvetde ittifâk olup bazı ihtisâsât-ı ilâhiyye ile ihtilâf ve tefâvüt bulunduğu gibi evliyâ arasında dahi asl-ı velâyetde ittihâd olup bi-hasebi'l-meşârib ve'l-meârif ve'l-merâtib teğâyürleri vardır. Ve erbâb-ı mezâhib dahi böyledir. Zira mezâhib-i erba'a ashâbının cümlesi Hak üzerine iken istinbât cihetiyle furû'da ihtilâfları vardır. Ve Hak hakikatde vâhid ise de yine muhtî olan musfîb gibi müsâbdır, tâ ki, ictihâd zayi olmaya. Li-muharrihi;

Olsa ger müctehide Hak'dan atâ

İctihâdında etmez ol hatâ

شاه احوال کرد در راه خدا

آن دو دمساز خدای را جدا

Ehvel, şâha sıfatdır, şâşî gözlü manasına. Fârisî'de kej-bîn derler. Hivl, kesrle şaşılıkdır. Nitekim Nef'î nazmında gelir;

Kevkeb-i tâliimin yok bana hüsn-i nazarı

Şöyle çeşmiyle bakar ki, ider izhâr-ı hivl

Mana-yı aslîsinde tegayyür olmakla ehvel denildi. Zira istikâmetinden a'vece tehavvül ve intikâl eder. Şöyleki bir nesneyi iki görür. Râh-ı hüdü, burada tarîk-i davet demektir. Zira ikisi de basîret üzerine dâ'î ilâ'llah'dır. Pes bunda tarîk-ı maksûdu tarîk-i maksada teşbîh vardır. Ve tarîkden murâd tevhid ü dîn-i İslâm'dır. Zira İslâm'ın bu ümmete ihtisâsı yokdur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹³ان الدين عند الله الاسلام Demsâz; muvâfik ve râz-dâş ve dost.

Mana-yı beyt budur ki; ol şaşî gözlü pâdişâh cuhûd-ı tarîk-i davetde ol iki Hak üzere muvâfikı yani Musa'yı ve İsa'yı biri birinden cüdâ yani tefrîk eyledi. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁴لا تفرق بين احد من رسله Ve hakikatde olan ittihâda nazar etmeye kâdir olamayıp suretde iki oldukları gibi manada dahi iki sandı. El-hâsıl vâcib olan bu idi ki, İsa'nın [7] davetine ittiba' eyleye. Zira ol dahi Musâ gibi dâi-i ilallahdır. Ve İncil'in Tevrat'a mütâbeati olduğun bilip iki kitâbın arasın dahi tefrîk etmeye. Zira maksûd-ı İlâhî tecdîd-i davet ve ihyâ-yı şerîat ve hakikatdir. Bu ise kütüb

¹¹ Ben Allah'tanım ve müminler de benim feyzimdir. İbni Hacer sonradan tertip edilmiş bir yalan olduğunu söylemektedir. (Aclûnî, C. 1, s. 185)

¹² Onlar, iki ucu nerede olduğu bilinmeyen tam halka gibidir.

¹³ Allah nezdinde hak din İslam'dır. (Âl-i İmran 19)

¹⁴ Peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. (Bakara 285)

ve resûlün ihtilâfıyla muhtelif olmaz. Yani usûl-i şerâyi ve davet-i ilâllâhda ittifâk vardır. Ve bu mana fûrûda ihtilâfî münâfî değildir. Zira fûrûun ihtilâf kabul ettiği meşârib-i nâs ve ihtilâf-ı a'sâr ile dir, müdâvâtında bi-hasebi'l-emzice tefâvüt olduğu gibi. Nitekim tahkîki mürûr etmiştir. Husûsan ki, Musâ İsâ'nın fûrû-ı şerâyi arasında dahi ihtilâf yok idi.

Bundan fehm olundu ki, enbiyâ-ı kirâm aleyhisselâm davet-i ilallahda müttehîd oldukları gibi anlara varis olan evliyâ-ı izâm kaddesallahü esrârehüm dahi müttefiklerdir. Zira cümlesinin daveti hakdır. Hakîkati budur ki, esmâ ve sıfâtın ihtilâfî mûcib değildir, belki cümlesinin rücuu bir yeredir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁵ و ان الى ربك المنتهى Nazîri berr ü bahrden hacdır. Pes meâle nazarla tarîkde ehâdiyyet vardır. Şu kadar vardır ki, hîn-i vüsûlde herkes çeşminde olan kuvvet ve zaafa göre nâzırdır ve illâ hakâyık-ı kevnîyenin merâtibi mütegayyir olmak lâzım gelir. Eğer cümle nuzzârın aynı ayn-ı vâhîde olsa nazarda tefâvüt bulunmazdı. Bu ise tertîb-i merâtibden sonra muhâldir. El-hâsıl eğerçi intihâ ayn-ı vâhîdedir, velâkin muntehî olan uyûnda tefâvüt vardır. Bunda nefsin vücûd-ı mecâzî hasebiyle isneyniyete kâil olduğuna işâret vardır ki, bu sebebden nefse ehvel denilir. Onun için şâhı ehveliyyet ile vasf etdi. Eğerçi ki, hâriçde hevl yoğ idi. Bundan ahz olunur ki, uyûb-ı bâtına uyûb-ı zâhireden eşeddir. Zira nice uyûb-ı zâhire ehli vardır ki, fi nefsi'l-emr hüner ehlidir. Onunçün Şuayb ve Yakub'un aleyhümmâsselâm amâları ayb add olunmadı. Ve nice zâhirde hüner ehli vardır ki, hakîkatde pür-aybdır. Zira bî-basîretidir. Nitekim Busîrî sadreyn hakkında demiştir;

يكي بى بصيرت يكي بى بصر¹⁶

بصدر صدارت نشسته دو خر

Maksûdu bî-basîreti min vech ve bî-basarı min külli'l-vücûh zemdir. Onunçün du her dedi. Ve nefsin isneyniyet ile nazarından Musâ'yı rûh ve İsâ'yı [8] kalbin dahi isneyniyeti lâzım gelmez. Eğer rûh ve kalb ve eğer bunlara tâbi olan kuvâdır. Fi'l-hakîka tevhîd ve İslâm Hakkânî üzerine müttefiklerdir. Şirk üzere olmak avâriz hasebiyledir ki, nefis ve tabîat ile mücâveret ve mukârenetden hâsıl olmuştur.

گفت استاذ حولی را که اندر آ

رو برون آراز وثاق آن شیشه را

Üstâz, zal-ı mu'ceme ile, muallim manasınadır. Tahkîki mürûr etmiştir. Ehvelden murâd şâkird-i ehveldir. Nitekim üstâz ona karînedir. Â, medle, emrdir, âmeden lafzından. Mustakbelâtında mim yâ'ya tebdîl olunup âyed ve âyend derler. Ro, fetha ile emirdir, reften lafzından yürüme ve gitme manasına. Muzâriinde fâ'yı vav'a ve tâ'yı dâl'a kalb edip reved ve revende derler. Visâk, Nimetullâh'da gelir ki, visâk, kesre, bi-mana hâne ve bend-i Arabî'dir,

¹⁵ Ve şüphesiz en son varış Rabb'inedir. (Necm 42)

¹⁶ Sedâretin ortasına iki eşek oturmuş. Birinde basar yok, birinde basiret.

intehâ. Velâkin Arab visâkı hâne manasında istimâl etmemiştir. Vech-i münâsebet Kâmus'un bu kelâmından ahz olunur. Nitekim demişlerdir. وثيقا ائتمنه و الوثيق المحكم¹⁷ intehâ. Ve kezâlik İmâm Râgıb'ın bu güftârından dahi fehm olunur. Nitekim demiştir; ثقة سكنت اليه و اعتمدت¹⁸ intehâ. Şişe, sırcadan olan zarfdır, boş olsun dolu olsun. Âb-gîne dolu olan câmdir. Mînâ mutlak sırcadır. Pes üçünün miyânında fark zâhir oldu.

Mana-yı beyt budur ki; üstâz ve muallim yani muallimlerden bir muallim bir şaşı gözlü şâkirdine dedi ki, gel beri, yürü var hane ve menzilden şişeyi taşra götür. Yani evde bir şişe vardır. Var onu getir, diye emr etdi. Bundan maksûd bâlâda zikr olunan şâh-ı ehvelin hâlini temsildir. Zira ma'kûl mahsûs ile temsîl olunmak tefhîme ensebdir. Zira anda mâkulât-ı hafiyenin yüzünden hicâbı ref' edip mahsûsât-ı celiyye ma'rızında ibrâz vardır. Ve mutlakan temsil-i vehmî aklı teshîre eltaf-ı zerfâdır. Ve bazıları dediler ki, hafiyi hafiyeye teşbîh müsellemdir. Fe-emmâ bazı hafiyi celiyye teşbih etmek mahall-i inkâr-ı hasmdır. Zira belki ikisinin miyânında fâruk olmak iddia ede. Bunda üstâz mürşid-i kâmile ve ehvel-i isneyniyet vücûd-ı mecâzî ehline ve visâk cesed-i unsûrîye ve şişe vücûd-ı hakîkîye işâretidir. Maksûd bu vücûd-ı hissînin [9] müştemil olduğu vücûd-ı vâhidi istinbât ve istihrâcdır. Zira ehl-i hicâba göre vücûd ikidir ki, biri vücûd-ı imkânî ve biri dahi vücûd-ı vücûbîdir. Yani bunlar nazar-ı isneyniyet ile nâzır olmakla iki vücûd görürler. Fe-emmâ ehl-i mükâşefe olan vücûd-ı imkânînin emr-i mevhum olduğun bilip ancak vücûd-ı ma'lûm ve muhakkak olan vâcibi isbât ederler. Ve bu şirket ve vahdet hakikatde nazar hasebiyledir. Ve illa nefsü'l-emrde vücûd-ı vâhiden gayrı yokdur. Ve teaddüde menşe' cesedir. Cesedin teayyünü hasebiyle isneyniyet görünür. Şişenin teayyünü ile ehvele görüldüğü gibi. Eğer cesed ve şişe ve his taalluk edecek nesne olmasa vahdetden gayrı ne görünürdü? Ve vücûd-ı vâcibi şişeye teşbîh eyledi. Zirâ gayet-i letâfetinden idrâk olunmaz. Nitekim Kur'an'da gelir; لا تدركه الابصار و هو يدرك الابصار و هو اللطيف الخبير¹⁹ Li-muharririhî;

Olmasaydı letâfet hâcib

Görünürdü göze nûr-ı hâcib

گفت احوال زان دو شیشه من کدام

پیش تو آرم بکن شرح تمام

Güdâm zamme ile, Arabî'dir, râyy gibidir, teşdîdle. Yani suâl ve istifhâm içindir, kangı demektir. Tamâm masdar. Burada tâm manasıdır.

Mana-yı beyt budur ki; şâkird-i ehvel üstâd ne dedi ki, ol iki şişeden ben kangı şişeyi huzûruna getirem. Şerh-i tâm ve izâh-ı vâfî ile yani mutlakan şişeyi getir demeden maksûdunuz

¹⁷ Veseka, verese vezinde, masdarı sikaten ve mevâsiken, ona güvendi demektir, vesik sağlam.

¹⁸ Güvendim, güveniyorum, güvenmek, ona içim ısındı, güvendim, itimad ettim.

¹⁹ Gözler onu göremez, halbuki o gözleri görür. O eşyayı pek iyi bilen her şeyden haberdar olandır. (En'âm 103)

malûm olunup mübhem ve mücmel kaldı. Zira sizin dediğiniz yerde şişe bir değil, belki ikidir. Pes murâdınızı şerh ü beyân ediniz. Bundan fehm olunur ki, şâkird mukaddemen ol şişeye muttali' olmayıp ehvel olduğu cihetden onu iki sanmış ve gözüne mükerrer görünmüş idi. Veyâhud me'mûr oldukda varıp muttali' olup iki şişe gördükde vaz'-ı yed etmeyip gelip istikşâf eyledi. Vaz'-ı yed etmediği edebe riâyet idi. Zira üstâzın demediği nesneye vaz'-ı yed etmek terk-i edebdir. Bunda işâret vardır ki, vücûd-ı mecâzî ol şişenin teayyününden ehvele görünen hayâl gibidir ki, fi'l-hakîka vücûdu yokdur. Velâkin nâzır olan ehvelin çeşmindeki hevli hakîkati üzerine nazar ve idrâke mani olduğu gibi bî-basîret olanın perde ve hicâbı dahi [10] vücûd-ı vâcibe göre böyledir. Zira şol kesret-i itibâriyye ki, makâm-ı ehâdiyyetin hükmüdür, mertebe-i ehâdiyyete göre muzmahil ve müstehlikdir. Velâkin mükâşif olmaya hafîdir. Zirâ ârıza itibâr eder. Ma'dûm olduğuna bakmaz. Mükâşif ise elân alâ mâ-kâne aleyhi sırrı üzerine dâirdir. Pes, pertev-i şemsden mun'akis olan sâye-i hayâl ve bî-itibâr olduğu gibi vücûd-ı imkânî dahi böyledir. Eğerçi ki, böyle olmakdan bi'l-küllîye itibâr olunmamak lâzım gelmez. Zira demişlerdir ki, ²⁰كولا الاعتبار لبطلت الحقائق Pes makâm-ı vâhidiyyete göre kesret ve makâm-ı ehadiyyete göre vahdet muteberdir. Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû buyurur;

Biri iki sananlar hem ehveldürür hem a'mâ
Tevhîdi bilmeyenler gâyetde câhil ancak

Yani şirk-i celî ehli tevhîdden ehvel ve a'mâ oldukları gibi şirk-i hafî ehli dahi isneyniyette kaldılar. Cehâlet-i hakîkat ile ünvan buldular. ²¹نعوذ بالله الواحد بالفرد

گفت استاذ آن دو شیشه نیست رو
احولی بگذار و افزون بین مشو

Ehvelîde olan yâ-ı masdariyyedir. Bûgzar, yâ-ı mu'ceme ile emrdir, terk eyle ve geç manasına. Efvân artık manasına isimdir. Efvândenden ki, manası artmaktır. Mukâbili kâst'dır ki, eksikdir. Lisân-ı Fârisî'de pîş ki, zâid manasıdır. Efvândan farkı vardır. Meselâ artmakla zâid olan nesneye efvân derler. İbtidâ zâid halk olana efvân demezler, pîş derler, kezâ fi'l-Dekâik. Efvân-bîn vasf-ı terkibdir, artık görücü manasına. Zira bîn ism-i fâildir. Dîden lafzından me'hûzdur. Hilâf-ı kıyâs üzere kemâ fi'l-Hilmî ve 'd-Dekâik. Meşov nehiydir, olma manasına. Zira mim-i meftûha ki, ol emre dâhil ola, alâmet-i nehiydir. Şev ise fetha ile emrdir. Şoden lafzından me'hûzdur. Zamme ile şoden şâden manasıdır.

²⁰ İtibarlar olmasaydı gerçekler batıl olurdu.

²¹ Tek ve bir olan Allah'a sığınırız.

Mana-yı beyt budur ki; üstâz dedi ki, ol görüb suâl etdiğin sen zu'c etdiğin gibi iki şişe değildir. Yürü şaşılığın ko ve ziyâde görücü olma. Belki şişe birdir. Bade-zâ bu mertebeye irşâdu bi'l-lisân derler. İrşâd-ı fiili aşağıda gelir. Ve fiil kavilden ercedir. Onunçün vârid olmuşdur ki, صلوا كما رأيتموني أصلي²² Velâkin fiil yalnız kâilde olmak şart değildir. Belki makûlde dahi vücûd bulmakla tahakkuk ve teyakkun hâsıl [11] olur. Pes şişe ile şâkird kıssasından vücûdla ehl-i mecâz hâline intikâl eyle. Ve bu tenbîh eğerçi bi-hasebi'z-zâhir üstâz-ı mürşiddendir. Velâkin fi'l-hakîka rûh-ı ulvî dahi daimâ nefse zikr olunan vech ile hitâb edip tevcîh ve takrî'den hâli değildir. Fe-emmâ verâ-ı perdede mahcûb olmakla sözü müdrik ve mesmû' değildir. Binâen alâ hâzâ, mürşid-i kâmil ol hitâba vâsıta ve tercümân olmuş ve hakîkatü'l-hâli mürîde bildirmiştir. Zira fi'l-hakîka mürşidden murâd hakîkati ayâna getirmek ve bâtını zâhire ihrâc etmek ve vücûdun merâtibini bildirmektir. Bundan fehm olunur ki, insânın vücûdundan hâric nesne yoktur. Velâkin insanın andan zuhûlu olmakla bir muallime muhtâc olmuşdur. Pes üstâza şâkird olmak minhâc-ı kadîmdir. Nef'î;

Akla mağrûr olma Eflâtun-ı vakt olsan eğer
Bir edib-i kâmilî gördükde tıfl-ı mekteb ol

Ve bundan fehm olunur ki, insanda basar-ı mülk olduğu gibi basar-ı melekût dahi vardır. Yani basar-ı mülk ile ism-i zâhir vefkınca zevâhire muttali' ve basar-ı melekût ile ism-i bâtını müdekkikdir. Ve basar-ı bâtın olmasa basar-ı zâhire iltifât olunmaz. Onunçün Kur'an'da gelir; فانها لا تعمى الابصار ولكن تعمى القلوب التي في الصدور²³ Belki basar-ı bâtın kavî olsa basar-ı zâhire dahi hiddet ile imdâd eyler. Onunçün süreyya ki, hakîkatde on iki yıldızdır, Arab onun ancak dokuzun görebilirdi. Fe-emmâ resûlullâh sallallahü aleyhi ve sellemde ol kadar tîzî-i basar var idi ki, on iki yıldızın mecmuunu idrâk eylerlerdi. Pes basarda illet olmadığı suretde dahi rü'yetde tefâvüt vardır. Fekeyfe ki, ehveliyyet ânız ola. Ve bu makûle avârızı fi'l-cümle izâleye imkân olmakla üstâz şâkirdine ehveliyyeti terk ile emr eyledi. Onunçün haberde gelir; كل مولود يولد على الفطرة²⁴ Pes mizâc-i müstakîm üzerine tevellüd edenlerde illet ve sekam olmadığı gibi fitrat-ı selfime üzerine nemâ bulanlarda teğayyür ve inhirâf yokdur, meğer bu âleme hurûcunde mürûr etdiği etvârda çok tekallüb etmiş ola. Ve ahkâm-ı imkân ile insibâğ-ı azîm bula. Ve bade'l-hurûc dahi gayr-i mülâyim ile ibtilâdan hâli olmaya. Bu sûretde ilâc-pezîr olursa da [12] suûbet çeker. Gör imdî sülûk sadedinde olmayanlar vücûdun fi'l-hakîka ne vahdetin ve ne kesretin bilirler. Belki niceler ehveliyyet mertebesin güzâr edip amâ-yı mahz ile mübtelâ olmuşlardır. Ve hayret-i mezmûme-i

²² Beni gördüğünüz gibi namaz kılınız.

²³ Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz. Lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur. (Hacc 46)

²⁴ Her doğan fitrat üzerine doğar.

kübrâ içinde kalmışlardır. Pes gerekdir ki, basar elde iken basîret tahsîl oluna. Ve bu kesret-i itibâriye içinde vahdet-i hakîkiyye buluna, vallahu'l-muvaffik.

گفت ای استا مرا طعنه مزن
گفت استاذ آن دو يك را در شکن

Ustâ, üstâzdan tahfifdir ve terhîm olunmuşdur. Ta'ne, ta'n rümh ve emsâli nesne ile dürtmek ve urmaktır. Ahirinde olan hâ, Arabiyetden Acemiyyete nakl-i alâmetîdir, tarîkâ ve maşûka ve emsâli gibi. Tâûn dedikleri vahz-ı cin hasebiyledir. Nitekim hadîsde gelir; من الجن²⁵ الطاعون وخر اعدائكم²⁵ Sonra teşbîhan lisânla olan cerha dahi ta'n dediler. Nitekim bu beytten mefhûmdur;

جراحات السنان لها التيام
و لا يلتام ما جرح اللسان²⁶

Şiken, şikesten lafzından emrdir. Şikesten sımakdır. Kesr gibi muzâriinde sîn nûna kalb olunur. Meselâ şikend ve şikende denilir.

Mana-yı beyt budur ki; şâkird-i ehvel üstâza dedi ki, ey üstâz bana ta'n urma ve bu husûsda beni teşnîf etme. Zira benim dediğim vâkidir ve hârice mutâbık nesne husûsunda olan kelâma ta'n olmaz. Üstaz dedi ki, çünkü benim kelâmımı ta'na haml etdin, bu husûsda beni tekzî eyledin, var imdi ol iki şişeden birini şikest eyle, yani kır ve kesr et. Üstaz gördü ki, şâkird sözden almaz, fiil ile ilzâma mübâşeret eyledi. Ta ki, maksûd hâsıl ola ve emr-i hafî incîlâ ve inkişâf bula. Bunda vücûd-ı mecâzî itibârın izâle ile emre işâret vardır. Zira nefse hiss ve hayâl ve vehm-i gâlib ve nişânesi kesrete tâlib olmakla efâl ve sıfât ve zâtda teaddüd mülâhazâ eder, dedi. Bu mülâhazanın zevâli ise fenâ-ı vücûda muvâfikdir. Pes çün vücûd fenâ bula, emr-i vahdet muncelî ve sırr-ı vahdeniyyet münkeşif olur. Ve bunda kâide-i teslîke remz vardır. Zira üstâzın şâkirdine emri terbiye babındandır ve bu manayı inkâr eden nass-ı sarîhi inkâr eder. Nitekim Kur'an'da gelir; يتلو عليهم آياته و يزكيهم و يعلمهم الكتاب و الحكمة²⁷ Zira bu âyet-i [13] şerîfede tezkiye-i resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme nisbet olunmuşdur. Ve talîm-i hikmet tezkiye üzerine mevkûf olmakla zikr dahi te'hîr olundu. Ve bu manadan zâhil olanlar erbâb-ı teslîkin sâlikleri vahdete irşâdlarını sıhriyyet ve istihzâ ederler. Ve tarîka-ı ta'n ve teşnîf'a giderler. Maa-hâzâ vahdet-i vücûdu kavî-i cümle üzerine vâcibdir.

چون یکی بشکست هر دو شد ز چشم

²⁵ Taun ve hez, sizin cinden gelen düşmanlarınızdır.

²⁶ Mızrak yarası iyileşir de dil yarası iyileşmez.

²⁷ Allah'ın ayetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkardan) kendilerini temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten ... (Âl-i İmrân 164)

Yekî, ma'dûddan ibâretidir. Burada edât-ı mefûl mahzûfdur. Takdiri yekî-râ demektir. Be-şikest, mazî-i müteaddîdir. Zira masdar olan şikesten lafzının nûn'u hazf olundukda mazî olur. Burada reft manasınadır. Meylân, şehvet ve arzudur. Nitekim aşağıda tasrîhi gelir. Zira şehvet meyl-i nefis ile tefsîr olunmuşdur. Meylân aslında fethateyn iledir, hayavân gibi. Burada zaruret için yâ iskân olunmuşdur. Haşm, fetha ile, gazabdır. Nimetullah'da gelir ki; hışm, kalkmak, kesr-i hâ ile meşhûrdur. Amma fetha esahdır.

Mana-yı beyt budur ki; şâkird dahi üstâzının emrine imtisâl eyleyip, çünkü şişenin birini kırdı, her ikisi onun gözünden kırdı ve gâib oldu. Ve iki gördüğü vehm u hayâl olduğu bilindi. Kişi kesr-bîn olur şehvet ve gazabdan. Yani zahirde illet-i hevli ile insân biri iki gördüğü gibi bâtında dahi şehvet ve gazab hasebiyle ehveliyyeti malûm olur. Maksûd budur ki; kaçan şehvet ki, sıfat-ı tabîyye ve gazab ki, sıfat-ı nefsâniyyedir, galebe eylese şâh-ı cühûd anda galebe eylediği gibi, iki nebînin miyânını ve iki velînin arasını temyîz lâzım gelir. Ve bu tefrîk ve temyîzden arz-ı vücûd-ı fesâd azîm bulur. Ve âsâr-ı kabîhası dahi âfâka münteşir olur. Ve binâ-ı hakkı hedmle künbed-i gerdûn dahi mütezelzil olup yıkılır. Bade-zâ şehvet ve gazabı tahsis eyledi. Zira sıfât-ı zemîmenin aslıdır. Husûsan ki, cemî zemâim ve kabâyih şehvet üzerine mebnîdir. Hatta gazab dahi irâde-i intikâm içindir. Pes irâdât-ı nefis asl-ı kabâyihdir. Ve şehvetin ıslâhı şerîat ve gazabdan nefisini tezkiye-i tarîkat üzerine mevkûfdur. Bu sebebdendir ki, şerîat savmı meşrûf kıldı. Tâ ki, imsâkle [14] kuvâ-yı hissiyeye za'f târî olup arz-ı vücûd-ı fesâddan halâs ola. Onunçün ekl ü şürbe harîs olanlar bi-hasebi'l-gâlib akvâlde fâhişler ve efâlde hudûda mütecâvizlerdir. El-hâsıl zikr olunan iki sıfat ebvâb-ı cehennemden iki bâbdır ki, seddi lâzım ve vâcibdir. Ve bu makâmda birkaç vech ile işâret vardır. Evvelkisi budur ki; sâlik-i Hak olan kimse vücûd-ı mecâzî perdesin hark etmedikçe vücûd-ı hakîkiye vâsıl ve kesret-i itibâriyeyi izâle kılmadıkça vahdet-i zâtiye dâiresine dâhil olmaz. Pes vücûd şişesin kırmak vahdete ittîlâ'dan ibâretidir. Ve bundan vücûd-ı hakîkî dahi münkesir olmak lâzım gelmez, fa'ref cidden. İkincisi budur ki; eşyâyı kemâhî idrâk lâzımdır. Nitekim hadîsde gelir; رب ارنا الاشياء كما هي²⁸ Ve bu ru'yete mâni olan illet-i bâtındır. Onunçün hadîsde gelir; حبك الشيء يعنى و يصم²⁹ Yani bazı muhabbet ve meyl makûlesi vardır ki, muhibb-i tarîk-i rüşden a'mâ ve istimâ-ı Hak'dan esam kılar. Ve bu amâ ve samemden halâs olmak ya akl-ı râdî ve zâcire veya dîn-i kuvâ vu müstahkeme muhtâcdır. Akl u dînin ziyâde kuvveti ise keşf-i temmele hâsıl olur. Keşf ise bi-hasebi'l-gâlib sulûka mevkûfdur. Pes, üstâza bî-mürâcaat maksûd husûle gelmez. Li-muharririhî;

²⁸ Allah'ım, beni eşyanın hakikatine ulaştır.

²⁹ Sevdiğin şey kör ve sağır eder. (Aclûnî, C. I, s. 306)

Olmasa akl u dînden zâcir
Aklı ko aşkla kıl bâzârın
Kangı mecrûh ola cüdâ-yı tabîat

Kalır insan fâsık u fâcir
Olasın keşfle özge tâcir
Görüp insan zahmını acır

Üçüncüsü budur ki; vücûd-ı vâcibi isbât etmeyen kimse muattaladan olur. Zira vücûd-i imkânî ile mümkün olan sâni'-i âlem olmaz. Onunçün demişlerdir ki, mâhiyât üçdür. Biri vâcib ve biri mümkün ve biri mümteni'dir. Ve vâcib vücûd-ı bahtdır ki, vücûd-ı Hak'dır. Onunçün ezelen ve ebeden adem kabûl etmez. Nitekim mümteni' adem-i mahzdır ki, asla vücûd kabul etmez. Ve mümkün vücûd-ı ademden mürekkebdir. Yani mümkünün vücûdu ve vücûd üzerine ârız olan mâhiyeti vardır. Pes mâhiyeti emr-i itibârdır ki, hâricde vücûd kabûl etmez. Vücûdu mevcûddur ki, min haysi hüve adem kabûl etmez. El-hâsıl ayn-ı mümkün hükmen menfî ve ilmen müsbetdir. Bu manaya binâen vücûd-ı imkânî bi'l-külliyeye nefy olunmak iyi değildir. Belki vücûd-i imkânîyi nefyde vücûd-ı vâcibi dahi hedm vardır. [15] Yani vücûd-ı imkânî vücûd-ı vâcibin esmâ ve sıfatına mazhar ve mücellâdır. Ve bî-âyine sûret görünmez. El-hâsıl imkân bi'l-külliyeye meslûb olsa şuhûd hâsıl olmaz. Veyâ mümkün vâcibe münkalib olmak lâzım gelir. Pes iki sûretde dahi mahzûrdan hâlî olmaz. ³⁰قاعرفه فانه دقيق

شیشه يك بود و چشمش دو نمود
چون شكست او شیشه را ديكر نمود

Diğer, ya ile ve ya'sız, bir dahi ve ayırmak, yani gayrı. Ve Dekâyık'da gelir ki, tekrar olan nesnenin ikincisinden tabîr ederler. Meselâ ikindi namazına namaz-ı diğer derler. Mana-yı Türkî'si bir dahi namazdır, intehâ. Ve ikindi Allahu alem ikinciden tabîr olunmuştur. Ve İbn Kemâl coz lafzı ile diğeri fark edip coz gayrı ve diğer bir dahidir demiştir. Velâkin diğerde dahi gayriyyet manası vardır. Eğerçi ki, tekrar mükerrere mümâsil ise de, fe-teemmel.

Mana-yı beyt budur ki; hanede şişe fi'l-hakîka bir idi. Velâkin şâkirdin gözüne ehveliyyeti hasebiyle iki göründü. Çün ol bir şişe kırıldı veyâhud onu kırdı, ol şişenin gayrı yok idi. Yani şişe kırılmakla şâkirdin ikinci olmak üzere tehayyül eylediği şişe bulunmadı. Zira gözünün illeti sebebiyle hayâl-i mücerred idi. Yoksa hâricde vücûdu yok idi. Eğer hâricde vücûd-ı muhakkakı olaydı zikr olunan şişenin inkisâr ile ol dahi münkesir olmazdı. Belki başka kesre muhtâc olurdu. Bunda şişe-i vücûda işâret vardır ki, şişe-i vâhiddir. Şirk-i hafî ehlinin ol vücûdu iki olmak tahayyül ve tevehhüm edip isneyniyete düşdükları hakîkati üzere müşâhededen ihticâblarındandır. Çünkü hicâb-ı nefis yani hiss ü hayâl ve vehm fenâ vü zevâl bula, dîde-i kalbe nûr-ı vahdet zuhûr eder ve evvelki perdenin yani kesretin hükmü gider ve ârif Câmî nazmında gelir;

³⁰ Onu iyi anla, muhakkak ki o incedir.

در مذهب تقلید بود نقی دو بی شین

در مشرب توحید بود وهم دو بی کفر

افزو دبران نقطه پدید آمد از و غین³¹

عینست یکانه که چو از قید تعین

Ve Şeyh Mağribî kelimâtında gelir;

نظر چنین کند انکس که با یقین باشد³²

به پیش دیده ما غیر عین هر دو یکیست

Ve bunda sırr-ı tatavvüre dahi remz vardır. Zira bazı tasarruf ehli olan ricâlin rûhu ecsâd-ı kesîre-i terbiye eder. Yani bir rûh kemâl-i letâfeti hasebiyle [16] süver-i kesîrede görünür. Velâkin cesed-i aslîsi kâim olmadıkca ecsâd-ı feriyeye ve misâliyyesi dahi kâimdir. Kaçan fenâ bula temsilât dahi fenâ bulur. Eğerçi ki, ehlullah cesed-i unsûrîden mufârakatden sonra dahi temessül ederler. İmâm Şa‘rânî rahimehullâh Kitâbu’l-Cevâhir’de irâd eder ki, İmâm Suyûtî rahimehullâh zamanında Mısır’da iki kimse talâka yemîn edip her biri meşâyihden biri için, felân gece benim hânemde misâfir idi ve ona süd içirdim, diye iddiâ eyledi. İmâm Suyûtî dahi ol şeyhe sûret-i davâyı arz edip hâlinden istikşâf etdikde şeyh dahi eğer dört kişi zamân-ı vâhidde dört yerde olduğum iddia ederse dahi sâdıklardır, diye ihbâr edicek İmam Suyûtî dahi kabûl edip zikr olunan iki kimseden birine dahi talâk vâki olmamak üzere fetvâ verdi.

Ve yine Mısır’da ricâlullahdan birisi a‘dâsı namâz kılariken katl edip cesedi hâric-i Mısır’da bir peşte üzerine tarh etdiler. Sonra makâmına geldikde yine orada bi-aynihi namâz kılariken buldular. Zira katl olunan cesed-i misâlîsi idi. Andan ise cesed-i aslîsinin helâki lâzım gelmez. Nitekim bir kimse âherin sâyesini zarb eylese âhir andan mütezzî ve müteellim olmaz. Li-muharririhî;

Çok mudur bu kerâmet ehl-i Hakk’a
Bunu redd eyleyen inkâr ehlin

Helebir hoş gözün aç doğru baka
Göresin hasret odu nice yaka

خشم و شهوت مرد را احول کند

ز اسقامت روح را مبدل کند

Şehvet, nefsin bir nesneye meyline derler. Meyl olunan nesne nefse lezîz olmakla lezzetde dahi isti‘mal olunur. İstikâmet, i‘vicâcın zıddıdır. Nitekim Kur’an’da gelir; له عوجا قیما³³ Rûhdan murâd rûh-ı sultânîdir. Nitekim evâil-i şerhde mufassalan beyân olunmuşdur. Rûh-ı itlâkî Hakk’a revâhî itibâriyladır veya rîh mülâhazasıyladır ki, nefs-i rahmânîden ibâretidir.

³¹ Tevhid meşrebinde küfürsüz iki vehim vardır. Taklid mezhebinde şınsız iki nefy vardır. Tek bir ayndır ki taayyun kaydından bir nokta ilave edildi ve gayn ortaya çıktı.

³² Bizim gözümüzde ayının (göz) dışındaki her ikisi birdir. Yakîn ile olan o kişi böyle bakar.

³³ Kendisinde hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru kitap ... (Kehf 1-2)

Nefsde ise rîh vardır. Belki rîhden ibâretidir. Nitekim ³⁴ و نفخت فيه من روحى ona dâldir. Ve câizdir ki, rûhdan ola. Fetha ile râhat ve rahmet manasına. Zira bedenin istirâhati anınladır. Ve hakîkatde âlem rahmetdendir. Ve Dâvud-ı Kayserî rahimehullah irâd eder ki, rûh ıtlâkı bedene rubûbiyyeti ve hayât-ı hissiyenin [17] masdarı olmak itibârıyla. Yani rûh-ı müdebbir bedendir. Ve cemi kuvâ-yı nefsâniye üzerine hayât-ı hissiye andan füyûzân eder. Ve Hakk'a rûh ve cân ıtlâk olunmaz. Meğr hayy veya muhyî manasına ahz oluna. Nitekim Yunus Emre kelimâtında gelir;

Sen canı gerek bana cân kapısı değil

Mübeddel ism-i mefûldur, if'al babından ibdâl ve tağyîr olunmuş manasına.

Mana-yı beyt budur ki; gazab-ı nefsânî ve şehvet-i tabiiye kişiyi bâtından ehvel gibi eyler ve tefrikaya düşürür. Rûhu istikâmetinden mübeddel ve mugayyer edip ma'vec ve munharif kılar. Yani rûhun istikâmeti bu iki sıfatın fenâ ve zevâliyledir. Çünkü vücûd bunlardan tezkiye olunmaya rûh dahi fitrat-ı asliyesinden munharif olur. Zira bunlar avâriz makûlesindendir. Bazı avâriz ise ma'rûzu candan tağyîr eder. Sun'un mizâcı mürûr ettiği hâkin tebâyiiyle müteğayyir olduğu gibi. Ve bu sırra işâret edip hadîsde gelir; ³⁵ كل مولود يولد على الفطرة; Ve bunda işâret vardır ki, fi'l-cümle gazab ve şehvet ile rûh münharif olmaz. Zira bu mertebe imâd-ı dîn ve kıvâm-ı vücûddur. Onunçün ehlullah, gazabullah ve şehvet-i hakkâniye ile muttasıflardır. Ve kezâlik rûh fitrat-ı asliyesi üzerine bâkî olsa tevhîdden udûl etmez. Zira tevhîd onun muktezâ-yı neş'esidir ve rûhun istikâmetinin eseri Hakk'a ikbâl ve inhirâf ve i'vicâcı Hak'dan i'râzdır. Ve şehvetin mukâbili akıldır. Pes, insanda akl-ı kudsî gerekdir ki, anınlâ mürtedî' ve münzecir olup şehvet ve emsâlinin ahkâmıyla insibâğdan sâfi ola. Ve bunda remz vardır ki, merd hükmünde olanın bile hâlini bazı sıfât tebdîl eder, fe-keyfe zen hükmünde olanı ve merd-i hakîkî insan-ı kâmil ve hükmü dahi insân-ı nâkısdır. Velâkin miyânında fi'l-cümle fark vardır, fa'ref.

چون غرض آمد هنر پوشیده شد

صد حجاب از دل بسوی دیده شد

Garaz lügatde hedefdir, yani ok nişânı. Sonra her gayet ki, idrâki teharrî oluna, ona ism kılındı. Ve ibâretle dahi budur ki; garaza bir fiil üzerine müterettip olan maslahatdır. Şol haysiyetden ki, ol maslahat fâil için fiil ile matlûbe ola. Nitekim illet-i gâyie dahi ol maslahatdır. Velâkin şol haysiyetden ki, fiil üzerine fâili ikdâma ve ol ecilden fiilin sudûruna [18] bâis ola, pes garaz ve illet-i gâyie bi'z-zât müttehid ve bi'l-itibâr muhteliflerdir. Burada garaz ile murâd garaz-ı nefsâni-i mezmûmdur. Nitekim Bûstân'da gelir;

³⁴ Ona rûhumdan üfledim. (Hicr 29)

³⁵ Her doğan fitrat üzerine doğar. (Sahih-i Buharî, Kitabu'l-cenâiz, 664)

ز صاحب غرض تا سخن بشنوی   که کار کردی پشیمان شوی³⁶

Hüner, aybın zıddında müsta‘[mel]dir. Nitekim Necâtî kelimâtında gelir;

Harfi üç olmag ile ikisinün   Bir midür fi‘l-hakîka ayb u hüner³⁷

Şod, evvelki şod oldu ve ikinci reft manasına olmak ezherdir. Sad hicâb kesrete mahmûldur. Fi‘l-hakîka yüz olsun ve gerek artık ve gerek eksik olsun.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü garaz-ı nefsanî geldi ve irâde-i fâside zuhûr eyledi, hüner mestûr oldu. Yani bâtında olan garaz-ı fâsid sebebiyle zâhirde hüner görünmedi. Belki ayb ve noksan göründü. Yüz hicâb yani nice perde gönül cânibinden göz tarafına gitdi. Yani garaz, illet-i bâtına ve mebde-i fesâd ve menşe-i hilâf olmakla eser-i zâhirde dahi zâhir olup ez cümle göze dahi perde oldu. Bu sebebden göze hüner görünmedi. Belki her ayb sûretinden zâhir oldu. Ve dîde ayb-bîn olmak cihetiyle yed dahi hilâf-ı ma‘kûl ve meşrû‘la batşe âğâz eyledi, şâh-ı cuhûdâne vâki olduğu gibi. Bundan fehmi olunur ki, kalb emîrû‘l-ümerâ, a‘zâ ve cevârih ve sâir kuvâ umerâ gibidir. Pes bir yerde ki, emîrû‘l-ümerâ olan kalbin sıfat-ı hamîdesi sıfat-ı zemîmeye mübeddel ola, ona tâbi olan sâir kuvâ dahi tebdîl-i ahlâk ve tağyîr-i evsâf ederler. Nitekim hadîsde gelir; ³⁸إذا فسد فسد الجوارح كله Ve kezâlik meselde darb olunur; ⁴⁰كل اداء يترشح بما فيه Ve dillerde söylenir; ⁴¹ألولد سر ابيه ⁴²معناه فيه ما فيه Pes kalb-i insân cemî umûr ve ahvâlin merkezi ve cümle şuûnun kutbudur. Ve bunda işâret vardır ki, cehre-i dilden hicâb mürtefi‘ olsa âlemde hüner ve kemâlden gayrı nesne görünmez. Zira ayb sûretinde olan nesnenin ayb olduğu mühlik-i adem kâbiliyetindedir. Ve illâ fâil-i mutlak ve sâni-i Hakk’ın her eserinde eser-i kemâl ve nemâ bundandır ki, zâhir ehli bâtına terakkî ederler. Fe-emmâ bâtın ehli zarûret-ı kaviyye olmadıkça zâhire tenezzül etmezler. Zira kemâl-i insânî bâtın ile hâsil olur. Ve fi‘l-hakîka ehl-i fenâ katında ayb u hünerin mecmûuna iltifât yokdur. Zira umûr-ı izâfiyedendir.

[19]

چون دهد قاضی بدل رشوت قرار

کی شناسد ظالم از مظلوم زار

Kâdı hâkim manasınadır. Vech-i tesmiye budur ki; bir nesneyi kazâ etmek onu ihkâm ve imzâ ve andan ferâğdır. Kadı dahi hükm etdikde iki hism arasında olan davayı istima‘dan fâriğ

³⁶ Garaz sahibinden söz işitirsin, ki iş yaparsın, pişman olursun.

³⁷ Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Bey Divanı*, İstanbul, 1997, s. 124.

³⁸ Kalb bozuldu mu, bütün beden bozulur. (Sahih-i Buhari, Kitabu‘l-İmân, 48)

³⁹ İnsanlar meliklerinin dini üzerinedir.

⁴⁰ Bütün kaplar içindekiyle ıslanır.

⁴¹ Çocuk babanın sırrıdır.

⁴² Onun manası içindekinin içindedir.

olur. Bu sebebdendir ki, vefât edene kazıyyün aleyh derler. Zirâ dünyadan fâriğ olmuşdur. Ve kaza ve kader derler. Zira takdiren veya tedbiren andan ferâğ hâsıl olmuşdur. Rüşvet, ibtâl-ı Hak veya ihkâk-ı bâtil için verilen maldır. İrtişâ-ı rüşvet ahz ve istirşâ onu talep etmektir. Kadıyı tahsîs eyledi. Zira ibtidâ rüşvetin şüyûu kuzât ve nüvvâb ve ulemâda vâki olmuşdur, ahbâr-ı Benî İsrâil gibi. Eğerçi ki, bu a'sârda ehl-i riyâsetin cümlesine şumûlu vardır. Ve letâif-i Gülistan'dır ki, gelir;

قاضي كه برشوت بخور پنج خيار ثابت كند از بهر توده خر بزه زار⁴³

Ve hadîsde gelir;

القضاة ثلاثة قاضيان في النار و قاض في الجنة قاض قضى بغير حق و هو يعلم فذاك في النار و قاض قضى

و هو لا يعلم فاهلك حقوق الناس فذاك في النار و قاض قضى بحق فذاك في الجنة⁴⁴

Ve bir melik lisânından dahi menkûldur, demişdir; ⁴⁵القضاة Velâkin bu haberin menşei vardır. Tafsîli mahallinde mübeyyendir. Zâr, zelîl ve hakîr ve inleyici.

Mana-yı beyt budur ki; çün hâkim-i şehr kâdı-ı belde-i dil ile rüşvete karar vere ve gönlünü ona bend ede, kaçan zâlimi mazlûm ır ve zelîl ve feryâd-konân'dan bilir ve seçer ve ikisinin arasının temyîz eder. Yani rüşvete gönül bağlayan kâdı mazlûmun feryâdına bakmaz. Belki zâlimin mâlına nazar eder. Ve mâla meyl sebebiyle ikisinin arasını seçmeden kalır ve fasl-ı husûmet edemez. Ve letâif-i kelâmda gelir;

Allâme-i zâmene olup bir kişi eğer
Eylerse kazaskere yüz yıl mülâzemet
Mansıb açılmaz ona çözülmeyince kese
Hâsıl budur bî-kese ki, müşkül-i mülâzemet

Bunda kalbin temenniye-i bâtıla-ı nefsânîye ile mâsivâya meyline işâret vardır. Zâlim fi'l-hakîka nefis ü tabîat ve mazlûm kalb u rûhdur. Ve vücûd-ı insânîde dahi nefis cânib-i kalbe gâlib olsa ve zulumât-ı şirk ile onun üzerine istilâ bulsa Hak'la bâtil mütemeyyiz olmadan kalır. Ve pertev-i vahdet âfil olur. Bu sûretde kalbin kazâsı sulûkdan ferâğ'dır. [20] Ve çün inâyet-i bârî yârı olup iklîm-i vücûdda tenfiz-i ahkâma kâdir ola, ol vakitte ⁴⁶استفت قلبك şerefinde dâhil ve hükümet-i adl etmeye kâbil olur. Ve kâdîde şeyhe dahi telvîh vardır. Nitekim demişlerdir;

⁴³ Kadı beş tane salatalık rüşvet alırsa senin için on kavun tarlası ispat eder.

⁴⁴ Kadılar üçdür. İki cehennemde ve biri cennettedir. Bilerek haksız karar veren kadı cehennemdedir. Bilmeyerek haksız karar veren kadı da cehennemdedir. Hakıyla karar veren kadı ise cennettedir. (Sünen-i Tirmizî, Ahkâm, 1244.)

⁴⁵ İki kadı cehennemdedir. Bir kadı cennettedir.

⁴⁶ Kalbine danış.

Yani mala mâil olan şeyh sulûkunda nâkıs olmakla fi'l-hakîka sahîh ve sakîm ve sâliki temyîz etmez. Ve bu makûle zâlîme şeyh dedikleri tehakküm tarîkiyladır. Zira şeyh odur ki, halkın elinde olan emvâli ve erzakdan müstağnî ve gınâi-i Hak'la her yüzden ganî ola. Ve bundan fehîm olunur ki, dünya dedikleri a'zâm-ı hicâbdır ki, hicâb-ı zulmânîdir. Pes bu perde münkeşif olsa hicâb-ı nurânîden ubûr etmek âsân olur ve nefsin tenezzülü bu dünyaya taalluk ucundandır. Ve illâ rûha tâir-i kudîsî gibi kevn ü mekân hâil olmaz, fa'ref.

شاه از حقد جهودانه چنان

کشت احوال کالامان یارب امان

Hıkd, kesrle, kalbde adavet tutup fırsat gözetmekdir. Buradandır ki, deveye zât-ı zağn derler, hıkd manasına. Zira devede kin sıfatı gâlibdir, cühûd gibi. Onunçün cühûdâne dedi. Zira böyle mevâzi'de elif ve nun münâsebet ve liyâkat manasın ifâde eder. Ve Kur'an'da gelir; اليهود لتجدن اشد الناس عداوة للذين آمنوا⁴⁸ Geşt, kâf-ı Acemî'nin fethiyle, mazidir, oldu manasına. Arabî'de sâre ile tabîr olunur. Amân, zinhâr manasıdır. Yani mühlet ve bî-havf olmak. Bade-zâ ke'l-emân cümle-i duâiyedir. Pes, mâ-kabli mâ-ba'dine merhûndur, fa'ref.

Mana-yı beyt budur ki, şâh-ı mezbûr cühûdlara sezâ ve hebâis-i cibilliyelerine revâ olan kinden ancılayın ehvel ve müteğayyir ve şerr-i şûre mâil oldu ki, amân yâ Rab o makûle sıfatdan ve onun muktezâsı olan ifsâdu fi'l-arzdan amân, yani yâ Rab, o makûle nesneden sen bize eminlik ver ve ol bed sıfatın havfına ve hükmünü icrâ ile ukûbetine düşürme. Zira fi nefsi'l-emr havf edicek nesnedir. Zira mühlikdir. Pes, insan seb'-i zârdan havf etdiği gibi andan dahi havf etmek gerekdir. Bade-zâ buhl ile hıkd zevcândır ki, biri birinden mufârakat etmezler. Ve şâh-ı cühûd Hazret-i İsâ aleyhisselâm yüzünden olan rahmet-i [21] imtinâniyyeyi tazyîk etmekle buhla düşüp hıkd ucundan katli-âma mübâşeret etdi. Tâ ki, nâs dâhil-i dâire-i imân olup rahmet-i Hakk'a karîn olmayalar. Pes, hıkd sıfât-ı zemîme-i nefsâniyyenin eşeddindendir ki, andan halâs olup bulmak içindir, kâh izzetdendir, hâste etmek gerekdir ve illâ sıfat-ı mezkûrenin meâli dûzeh-i kahrda nâr-ı katîat ile azâbdır. Ve bu sıfat ile müslüm dahi cühûd ile müsterek olur. Zira iki tâifenin arasında ne vehile cihet-i câmia var ise o yüzden iştirâk kabûl eder. Min vechi Yahûdiyyet ise tadrîcle min külli'l-vücûhi Yehûdiyyete müncerr olur. Zira her sıfat mücânisini cezzâb ve müşâkiline mâildir. Onunçün segâyir kebâyire ve kebâir dahi ekberü'l-kebâir olan küfre müeddîdir. Bu sebebdendir ki, ehl-i salâh ma'siyyet sudûrunda mutlaka tecdîd-i imân

⁴⁷ Mala meyleden şeyhin müridi olma. Pula meyleden didara sahip olamaz.

⁴⁸ İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahûdileri bulacaksınız. (Mâide 82)

ederler, gerekse bi-tarîki'l-ihtiyât olsun. Zira saġâir ve kebâir küfr deġil ise de küfrün tarîkidir. Ve bundan fehm olunur ki, nefis-i insânî cemî şürûr ve kabâyihın ma'denîdir ki, cümleden berî bi-gayr-ı Hak katl-ı nefis etmektir ki, şâh-ı cuhûddan ve emsâlinde sâdır olmuştur. Pes, tezkiye-i nefis için ictihâd etmek efzalu'l-a'mâldir ki, fezâil-i dîniyye ve kemâlât-ı maneviyyeye müeddîdir. Bizim asrımızda bu ictihad metrûkdur. Sûfiyeden ve ulemâ-ı rûsûmdan ma'dûd olanların ekseri biri birlerinin katlini ibâhet ederler. Ne hükm-i şer' var ne muktezâ-yı tarîk.

نَسْأَلُ اللّٰهَ الْاِمَانَ وَحَقِيقَةَ الْاِيْمَانِ⁴⁹

صد هزاران مؤمن مظلوم کشت

که پناهم دین موسی را و پشت

Sad hezerân teksîr içindir. Müminden murâd Hazret-i İsa aleyhisselâma îmân getirip onun dini üzerine olandır. Zira onun dini mensûh olmazdan mukaddem ehline mümin denilirdi. Nasara'ya mümin denilmez. Zira rûsûlun miyânını tefrîk etmişlerdir. Küşt, kâf-ı Arabî'nin zammıyla, mâzîdir, katl etdi manasına. Penâh ism-i masdardır. Puşt arkadır, zahr manasına. Burada itimâd murâd olunur.

Mana-yı beyt budur ki; ehl-i dîn-i İsa'dan nice yüz bin yani çok ve vâfir mazlûm mümin katl eyledi. Benim puşt u penâhım yani ilticâ ve itimâdım din-i Musa'yadır, İsa'ya deġildir. El-hâsıl şâh-ı [22] cuhûddan bu fezâhat din-i İsa'yı tekzîbden nâşî oldu. Ve mümin-i mazlûm mümin-i bî-günâh demektir ki, kısâs tarîkıyla olan maktûlden ihtirâzdır. Bunda inkâr ve tekzîbin şeâmetine ve ref-i vâsitanın fesâhetine işâret vardır. Zira Hazret-i İsa din-i Musa'nın vâsıtası idi. Şâh-ı cuhûdândan gâfil olup bî-vasıta din-i Musa'ya ilticâ eyledi. Ve galata düşdü. Ve kezâlik kalb dahi vasıta-ı rûhdur. Zira rûh-ı ulvîde tecerrüd-i tâm olmak hasebiyle bî-vasıta ona taalluk mümkün deġildir. Ve kalb ve nefis ve rûhun izdivâcından mütevellid olmakla ikisinin ahkâmıyla münsubiğ olmuştur ki, hem cihet-i kesâfet ve hem cihet-i letâfeti müstemildir. Pes, kalb nefis ile rûh arasında halk ile Hak miyânındaki gibi olmuş idi. قال الله تعالى وابتغوا اليه الوسيلة.⁵⁰

او وزیرى داشت کبر و عشوه ده

کو برآب از مکر بریستی کره

O, zamîr-i gâib-i munfasıldır ki, şâh-ı mezkûre râcidir. Vezîr, Zeccâc-ı Nahvî kavli üzerine vezeredendir, hareket ile melce ve mu'tasım manasına. Zira sultan ona ilticâ ve itimâd eder. Ve İbn Kuteybe kavli üzerine vizredendir, kesrle, haml-i sakîl manasına. Zira sultanın cümle yükünü vezir çeker ve reyî ile ona muîn olur. Zira muvâzeret manasına gelir ve vizâret, kesrle,

⁴⁹ Allah'tan emân ve imanın hakikatini isteriz.

⁵⁰ Allah tealâ, O'na (yaklaşmaya) vesîle arayın. (Mâide 35), buyuruyor.

emr-i kadîmdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵¹ و اجعل لى وزيرا من اهلى هارون Bundan fehm olunur ki, izhâr-ı sırr-ı hilâfet için vezîrin vücûdu lâzım olduğu gibi salahı dahi gerekdir. Ve illâ müstahlefin sûreti üzerine olmamakla mertebesinden mağzûl olur, gerekse mansûb olsun. Ve vezâret hulefâ-i mülûkda şâyidir. Eğerçi fi'l-cümle hulefâ-ı enbiyâda dahi müstameldir. Nitekim Hazret-i Sıddîk ve Fâruk razi-yellahi anhümâ hakkında gelir; ⁵² أن لى وزيرين فى الارض Velâkin zâhir olan budur ki; âyet-i mezkûrede ve hadîsde mûnderic olan vezâret mana-yı lügâvîsi olan muâvenete mahmûldur. Tâ ki, enbiyâ-i mülûk ve hulefâ ve vüze[râ] ile müşterek olmayıp ehass-ı evsafı mezkûr olalar. Nitekim ulemâ ve urefâdırılar. Yani ilim irfândan şerîf iken ârif-i billâh olanlara ıtlâk olunmadı. Zira ehl-i rüsûmda örf olmuşdur. Pes ehl-i rüsûmdan temyîz için [23] erbâb-ı hakîkate urafâ dediler. Maa-hâzâ ilm ü irfânın mecmûu fi'l-hakîka anların vasfidir. Gebr, kâf-ı Acemî ve sükun-ı bâ ile, oda tapan kâfir ki, Arab Mecûsî der. Ve mutlaka kâfire dahi derler. İşve dih, vasf-ı terkîbdir. Lügat-i Lâm'î'de gelir ki, işve gönül aldamak cilve salınmaktır. Fe-emmâ Acem ekser nâz u şîvede istimâl eser. Burada murâd evvelkidir. Dih, kesrle, dâden lafzından me'hûzdur. Burada ism-i fâil manasınadır, verici demektir. Mekr, sa'yu bi'l-fesâddır, hıfye tarîkiyle. Ber bestî dih, ya, hikâye-i hâl-i mâziye ifade eder. Girih, kesrle, bend ve düğüm manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; ol şâh-ı cühûd bir vezîr tutdu. Yani onun bir veziri var idi ki, âteşperest ve aldadıcı ve şöyle hiyle ve hud'a sâhibi idi ki, mekr ü keyd yüzünden su üzerine düğüm bağlar ve nakş gösterirdi. Bu kelâm mübâlağaya mahmûldur. Velâkin letâfetden hâlf değılsedir. Zira kâhice hubûb-ı nesîm ile su üzerinde zincir şekli görünür. Ve câizdir ki, teshîr ve tehyîl tarîkiyle su üzerinde girih gösterdi, demek ola. Ve sâir ehl-i teshîrin ve tahyîlin hâli buna kıyas oluna. Nitekim bazı câdılar kursa-i mâhî zemîne tenzîl ederler. Maa-hâzâ mâh-ı felek evvelde yerinde sâbitdir ki, nüzûl ve su'ûd kabul etmez. Ve tatavvurâtın bazı merâtibi bâlâda bilindi. Bazılar demişlerdir ki, zikr olunan vezirden murâd Bevles dedikleri kimsedir ki, tafsîl-i hâli sure-i Mâide evâilinde ⁵³ فاغرینا بینهم العداوة و البغضاء ayetinde bazı tefâsirde ve husûsan rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizde mestûrdur. Bunda vezîr ile şeytana işâret vardır. Zikr-i Hak'dan i'râz edenin karîni şeytandır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁴ و من یعش عن ذکر الرحمن نقیض له شیطانا فهو له قرین Pes Mecûsî daima nef-i nâr etdiği gibi şeytan dahi tıyn-ı beşeriyete nefh-i vesâvis ve gurûr eder. Ve câizdir ki, vezîr ile murâd huy veya şehvet ola. Zira rûhun vezîri akl olucak nefsin veziri aklın

⁵¹ Bana kendi ailemden bir de vezir ver, biraderim Harun'u. (Tâ-hâ 29-30)

⁵² Benin yeryüzünde vezirlerim vardır.

⁵³ Biz de aralarına düşmanlığı yapıştırdık. (Mâide 14)

⁵⁴ Kim ki, çok esirgeyici (Allah'ın) zikrinden göz yumarsa biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu onun (ayrılmaz) bir parçasıdır. (Zuhuf 36)

hilâfi olan şehvet olmak lâzım gelir. Onunçün âb ile temsîl etdi. Zira ekl ü şürbdan hâsıl olur. Ve şehvetin mecûsiyyet ile münâsebeti budur ki; muktezâ-yı şehvet tenâvül etmede nâr-ı tabîatin istimâli vardır. Bu sebebdendir ki, şehri ramazanda mufturât haramdır. Tâ ki, murettebât istimâl etmek hasebiyle hararet-i derûn kuvvet bulup sabrıyla mukâbelesinde âteş-i duzehten necât [24] hâsıl ola. Zira dü cihânda âteş ihtirâk olmaz. Li-muharririhî;

Bunda kâl olsa bir kişi   Anda bulmaya ihtirâk nîrânde

Bade-zâ Mecûsi'nin ateşe tazîm ettikleri zu'mlarınca birkaç vech ile mahmûldur. Biri budur ki; ateş cevher-i şerîf-i ulvîdir. Ve bir dahi Hazret-i İbrâhim aleyhisselâmı ihrâk etmemişdir. Ve bir dahi dünyada ateşe tazîm etmekle ukbâda ateş-i dûzahdan halâs olur ve ihtirâkdan necât buluruz, derler. Onunçün onu kible edinmişlerdir. Cevâbı ehl-i hakîkate rûşendir.

کفت ترسایان پناه جان کنند

دین خود را از ملک پنهان کنند

Tersâ Nasrânîdir. Melik, mimin fethiyle ve lamın kesriyle, emr ü nehy ile mutasarrıf ve ehl-i siyâsete derler. Mâlik ile melikin miyânında fark vardır. Tafsilî tefâsirde mübeyyendir. Penhân, pâ-ı Acemî'nin fethiyle gizli manasınadır. Fe-emmâ Dekâik sahibi takrîri üzerine mefûl manasınadır, ihfâ olunmuş demektir, nihân gibi değildir. Bade-zâ mısra-ı sâni evveli beyân vâki olmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i mezbûr pâdişah-ı mezkûre dedi ki, Nasârâ penâh-ı cân yani kendi dinlerin pâdişâhdan ihfâ ederler ve canları içinde saklayıp kimse işâ-ı râz etmezler. Belki bu sırrı can gibi nihân tutarlar. Pes, Nasrânî olan hoş mütebeyyin değildir, tâ ki, sen anları katl-i âm edesin. Bunda işâret vardır ki, kuvâ-yı rûhâniyenin penâhı cândır. Zira andan tevellüd etmişdir. Nitekim ferzenden mu'tasımı pederdir. Zira peder talîme mazhar olduğu gibi can dahi ilhâma mücellâdır. Ve bir mana âlem-i emrden ibtidâ âlem-i rûha andan âlem-i kalbe, andan âlem-i nefse tenezzül eder. Pes bunda ⁵⁵کمال شیء يرجع الى اصله sîrrına işâret vardır. Ve mısra-ı sâni'den me'hûzdur ki, müslim olan kimse fitne ihtimâli olan yerde İslâm'ın kâfirde ihfâ etmek gerektir. Zira fitne-i dîn a'zamü'l-fitendir. Pes mahallinde zâhir hâli setr etmek lâzım olıcak, bâtın hâl dahi buna kıyâs oluna. Ve melik lafzında işâret vardır ki, bi-hasebi'l-gâlib nefsi emmâre ve küffâr ve erbâb-ı inkârın tasallutu vardır. Zira mezâhir-i esmâ-i celâliye kesret üzerinedir. Bu sebebdendir ki, elfin vâhidi merhûm ve sâiri mağzûbdur. [25]

کم کث ایشانرا که کشتن سود نیست

⁵⁵ Her şey aslına döner.

دين ندارد بوى مشك عود نيست

Kem, kâf-1 Arabî'nin fethiyle, eksik manasınadır. Mukâbili bîşdir ki, zâiddir. Mecâzen az nesneye de kem derler. Burada ademden iberetdir, lisan-1 Arabî'de kalb gibi. Nitekim Arab bî-edeb olana kalflü'l-edeb der, adîmü'l-edeb manasına. Ve Kur'an'da nezâiri çoktur. Kûş, kaf-1 Arabî'nin zammıyla, emr-i hâzırdır, katl eyle manasına. Sûd, assıdır, ziyan mukâbelesinde mustameldir. Müşk, bâlâda mufassalan beyân olundu. Od, zamme ile, aslında haşebdir. Sonra buhûr için olan ma'hûd ağaca alem olmuşdur. Odun madeni Sîn ile Hind arasında hâciz olan cibâl-i Kâmrûn'dur, kâf ve mim ve ra ile. Ve bir nesnenin râyiha-1 tabîisini medh etseler القمارى عرف كعود⁵⁶ derler. Râyihası od-1 Kamârî râyihasına benzer demektir. Kamâr, katâm vezninde kimâr'ın muarrebidir. Bilâd-1 Hind'den bir şehirdir ki, eyi od ona nisbet olunup od-1 kamârî derler. Ve eyi od terbiye ile kırk senede hâsıl olur diye mütevâtirdir. Nâ-pohtesine od-1 hâm derler. Nitekim Mekke'de her sınıfı mevcûddur. Zira Hind'den Cidde iskelesine, andan Mekke'ye celb olunup andan etrâf-1 âleme haml olunur. Li-muharririhî;

Kırk sene pervereş bulup insan
Hamlar pohte olmak ey gâfil

Olur âher bahâda od-besân
Fi'l-hakîka değıldir âsân

Mana-yı beyt budur ki; Nasrânî az katl eyle. Yani min ba'd anları katl etmeden el çek ki, katl etmenin fâidesi yokdur. Zira din, müşk ve od gibi râyiha tutmaz. Tâ ki, ol râyiha ile ona istidlâl oluna ve sâhibi biline. Yani Nasarâ tâifesinin kılıcın havfından dinlerin ihfâ ederler. Pes, bi'l-küllîye anları ihlâk ve izâle etmek mümkün değıldir. Binâen alâ hâzâ bazıların katl etmede fâide yokdur. Fâide ol zamanda olur ki, cümlesin dinlerin âşikâra tutalar. Bu ise mefkûddur. El-hâsıl katl-i âma hâcet yokdur. Ve bazıları katl olunmakla ırkları munkati olmaz. Belki انمى عددًا⁵⁷ muktezâsınca bakıyyetü's-süyûf olanlardan ba'de'z-zaman yine münteşir olurlar. Bunda işâret vardır ki, ehl-i sünnet ve ehl-i Hak olanlar bid'at ve butlân ehli arasında din ü mezheblerin ihfâyâ bâis-i kavî var ise ihfâ ederler. Zira izhâr etmede fitne gâlibdir. Ve kezâlik nefis-i emmâre kuvâ-yı rûha süvâri ile tearruz eder. Fe-emmâ bi'l-küllîye envârını itfâ edemez. [26] Zira imdâd-1 rûhânî ile müeyyedlerdir. Velâkin rûh ve kalb ve sâir kuvâyâ gerekdir ki, nefis ü tabîatin şerr ü mekrinden emn üzerine olmayalar. Bade-zâ dinin müşk ve od gibi râyihası olmamak mahcûblara göredir. Ve illâ, ehl-i dil biri birin bilmek insâf değıl, vefkince ve القلب سبيل⁵⁸ من القلب الى فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله; mısdağınca mükâşif ve ehl-i ferâset olanlar nûr-1 keşf ve ferâset ile muhlis ve muhakkıkı mürâî ve müddeîden temyîz ederler. Nitekim hadîsde gelir;

⁵⁶ Kamari'nin odu gibi bilindi.

⁵⁷ Kılıç artıkları daha fazladır.

⁵⁸ Kalpten kalbe yol vardır.

⁵⁹ Eğerçi ki, müddeî ve mürâî olanlar muhlis ve muhakkıkı teşhîse kâdir değillerdir. Zira âlî sâfilin hâline müşerref, sâfil ise âlînin tabakasına muttali değildir. Ve illâ âlî ve sâfil miyânında fark kalmaz. Ve bu zikr olunan nûr-ı ferâset alâmet ile istidlâl olan olunan ferâsetin gayrıdır. Zira alâmet ile istidlâlde her zeki müşterekdir. Zikr olunan nûr ise makzûf min indillâh'dır ki, havâss-ı nâsın kulûbuna medfû'dur. Velâkin kâh olur ki, mükâşif dahi mahcûb ile müşterek olur. Nitekim denişlerdir; ⁶⁰مشاهدة الابرار بين التجلى و الاستتار Ve bunda müşk ve odu tashîs râyihada sâir buhûrlar üzerine efzûn olduklarından. Pes, olur olmaz vechile bir nesnenin hakîkati malûm değildir. Onunçün Bûstân'da gelir;

بر ایام بر نیاید بسی
نشاید رسیدن بغور کسی⁶¹

Ve bundan fehm olunur ki, dîn hakîkatde tasdikden ibâretidir ki, sıfat-ı kalb olmakla emr-i hafîdir. Onunçün hadîsde gelir; ⁶²هل شققت [عن] قلبه Pes, ikrâr bi'l-lisân ve amel bi'l-erkân zâid olur. Nitekim bazıları zâhib olmuşlardır. Tafsîli mahallinde mestûrdur.

پنهانست اندر صد غلافی
ظاهرش با تو جو تو باطن خلاف

Gılâf, kesre, kılıç ve bıçak ve emsâlinin kını ve her nesnenin zarfı. Nitekim Şâhidî lügatinde gelir; هم بنام و ⁶³کیمخت صغری قینه غلاف اید و Burada gılâf tabiri letâfetden hâli değildir. Zira katl, bi-hasebi'l-gâlib kılıç ve bıçak makûleleriyle hâsıl olurken kın içinde mestûrlardır. Hilâf vefâtın zıddıdır. Müfredât'da gelir ki, [27] zıd değildir. Ve Furûk'da gelir ki, ihtilâf odur ki, bir nesnenin tarîk-i vüsûlu mütefâvit velâkin mefkûdu müttehid ola, Bağdad ve Şam'dan ziyâret-i Kâbe gibi. Onunçün hadîsde gelir; ⁶⁴اختلاف امتی رحمة Ve hilâf odur ki, tarîk ve maksûdun mecmûu muhtelif ola. İki kimsenin biri meşrika ve biri mağrıba gitmek gibidir. Burada hilâf mahallinde vâki olmuşdur, f'efhem.

Mana-yı beyt budur ki; din dedikleri nesne yüz kat kaptı ve kında kat kat perdeler içinde pinhân ve mestûrdur. Onun zâhiri seninle senin gibidir. Yani o dinin sâhibi vakt-i zarûretde zâhir hâlde seninle dinde müttefik olmak gösterir. Lâkin bâtına hilâf üzerinedir ki, gizli din tutar. Ve bâtında dini senin dinine muhâlifdir. Binâen alâ hâzâ sûret-i vifâka nazar edip ibkâ edersin. Pes bu sebebden dîn-i Nasârâyı bi'l-küllîye ref edemezsin. Zira mülûk ve selâtin halkın

⁵⁹ Mü'minûn ferasetinden korkun. Çünkü o Allah'ın nuru ile nazar eder. (Sünen-i Tirmizî, Tefsîrî'l-Kuran, 3052)

⁶⁰ İyilerin müşâhedesi ortaya çıkmak ve gizlenmek arasındadır.

⁶¹ Bu beytin ilk mısraında bir kelime eksik olduğu için anlam eksik çıkıyor. Günlerde çoğunlukla ortaya çıkmaz. Kimseye yardım eli uzatmak yakışmaz. (olmaz)

⁶² Kalbini mi yardım? (Sahih-i Müslim, Kütâbu'l-İmân, 140)

⁶³ Küçük sahtiyân, kın, hem gılâf gelir hem ismiyle.

⁶⁴ Ümmetimin ihtilâfı rahmettir. İbnü'l-Cevzî, sahih değil hükmünü vermektedir. (Albanî, III/371)

zevâhirine musallatlardır, bevâtine değil. Bunda işâret vardır ki, fitne ihtimâli galib olan yerde herkes hâlini ziyâde setr edip mudârâ ve muâmelede mucâmele edip münkeri bâtın ile tağyîr etmek gerekdir, lisân ve yed ile değil. Ve remz vardır ki, gerçi nefs-i emmâre ve sıfâtı ve kuvâ-yı rûhâniye ve sıfât-ı kalbiyyeye keyd u mekr etmeden hâlf değildir. Fe-emmâ kuvâ ve sıfât dahi kâh olur ki, nefse müsâade gösterip onu iğfâl ve mağrûr eder, meselâ birkaç gün ekl ü şürbde tabiata muvâfık gibi, tâ ki, eyyâm-ı mustakbelede taât ve ibâdete kuvvet ziyâde kudret ve temkîn efzûn ola. Bu sebebdir ki, sıfatu'l-hâl olanlar savm-ı ramazan için âher-i şabanda iftâr ederler. Pes muvâfakat, kalb ve rûhun nefs ve tabîat mekrinden olmuş olur. Ve bundan fehm olunur ki, ehl-i din dâimâ düşmen ile yâ zâhiren veyâ bâtınen fakat muhâlefet üzre olmak gerekdir, tâ ki, cihâddan hâli olmayalar. Li-muharririhî;

Kangı cân kim ola meşgûl-ı gazâ
Dikile arşa livâsı anın

Katl edip nefsi kıla def-i ezâ
Bula matlûba zafer rûz u cezâ

شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست

چاره آن مکر و آن تزویر چیست

Tedbîr bir nesnenin dübürüne yani âher ve âkıbetine nazar etmektir. Çâre, hîle, mekr, şerh olundu. Tezvîr yalân nesneye hüsn verip gerçek yerine geçirmek. [28] Aslı zeverdîr, tahrîk ile, meyl manasına. Kizbe, zûr dedikleri zammeyle, cihetinden mâil olduğu içindir.

Mana-yı beyt budur ki; şâh vezîrine hitâb edip dedi ki, pes benim reyimle iş bitmeyecek. Sen söyle bu hususda tedbîr ve Nasrânîlerin dinlerin aradan ref etmenin mekr u tezvîrinin çâresi nedir. Yani ne makûle mekr ve tezvîr edelim, tâ ki, anınla maksûd olan manaya vusûle çâre ve hîle bulalım. Pes şâhın bu sözden murâdı müşâveret ve murâdına vusûle temehhuldür. Ve bundan vezâretin manası fehm olundu. Pes demektir ki, çünkü sen benim vezirimsin, pes bana re'yinle muâvenet eyle ve bir çâre yolun söylersen söyle. Bunda işâret vardır ki, gerçi li'l-hak devlete ve li'l-bâtıl savlete demişlerdir. Fe-emmâ butlân ehli ol savlete hucûm yerin bulunca her ruteb ve yâbise temessük eder ve rehvâr-ı fikrle çep u râste gider. Nefs-i emmâre dahi böyledir. Zulmaniyyeti gâlib olmakla rûhun nûrâniyyetini izâle etmede makdûrunu sarf eder, şâh-ı mezbûru şehvet ve hased yüzünden ızlâl ve izlâl ettiği gibi. Velâkin haberde gelir; ⁶⁵الحسود لا يسود Pes siyâdet-i bâtına fi'l-hakîka mehsûd olan kalb ve rûhundur. Zira iklim-i vücûd aslında anların eyâletidir, mesken ve emvâl-i ehl-i harb hakk-ı Müslimîn olduğu gibi. Zira nâs ibâdet için halk olunmuş ve mal dahi ibâdete vesîle kılınmıştır. Pes Müslimîn için olmakla cedîr ve lâyıkdır. Kezâlik cesed ve rûh-ı hayvânî ve sâir kuvâ fi'l-hakîka hakk-ı kalb ve rûhdur.

⁶⁵ Hased eden muvaffak olamaz. Özellikle Zünnûn'a nisbet edilen bazı seleflerin sözüdür. Suyûtî, Makâsîd'da manasının sahih olduğunu aynı manaya gelen merfû hadisleri zikredek açıklar. (Aclûnî, C. I, s. 319)

Nefsin anlara hükümeti tasallut ve istilâ tarikiyledir. Yoksa riyâsete liyâkati cihetiyle değildir. Zira kurd çoban olmaz. Nitekim Gülistan'da gelir;

نکند جور بیشه سلطانی   که نیاید ز کړک چوبانی⁶⁶

Çün sâlik-i ilallah olanlar feth-i karîb ve feth-i mübîn ve feth-i mutlak ıtlak olunan futûhât-ı celfle ile muğtenim olalar. Ve yed-i mübtele-i nefsi izâle edip yed-i muhikka-i kalb ve rûh ile zuhûr bulalar, iklîm-i vücûdda keyfe mâ yeşâ mutasarrıf olalar ve cümle azâ ve kuvâ yüzünden îânet bulalar. Ve bunda işâret vardır ki, nefsi emmâre dâima e'vân ve cünûdu ile teâvün ve tenâsür üzerinedir. Hususan ki, vezîri olan şeytan veya huy veya şehvet ile ve bunlar biri birlerine بعض زخرف القول غرورا⁶⁷ vefkınca emânî ve ekâzîb [29] ve ebâtîl ilkâ etmeden hâlf değillerdir. Mekke-i Mükerreme'de senâdid-i Kureyş gibi. لا ابالی بجمعهم كل جمع مؤنث⁶⁸ hasebiyle cemiyetlerine itibâr yokdur. Nitekim Kur'an'da gelir; سيهزم الجمع و يولون الدير⁶⁹ ve bundan ahz olunur ki, nefsin ve ona tâbi olan kuvâ ve sıfâtın şânı dâimâ mekr ve tezvîrdir. Zira dalâlet için halk olunmuşdur. Onunçün muktezâ-yı neş'esi olan mekr ve tezvîrden hâlf değildir. Meğer kim rahmet-i imtinâniye ile merhûm olup mütmainne mertebesine terakki eyleye. Nitekim Tenzîl'de gelir; ان النفس لامارة بالسوء الا ما رحم ربي⁷⁰ Ve bundan intikâl olunur ki, kalb ve rûhun hâli daima hayrete meyl ve nasihatdir. Zira hidâyet için halk olunmuşdur. Onunçün cibilliyetlerinin hükmü a'tâdan hâlf değillerdir. Meğer kim nefse mücâveret ile mağzûb olup mertebelerinden tenezzül edeler. Li-muharririhî;

Ey gönül çâre-sâz olup erken
Râh-ı Hak dîr u dîrâz oldu kati

Kendini nefsi elinden âzâd et
Var fenâdan tedârik-zâd et

تا نماند در جهان نصرانی

نی هویدا دین و نی پنهانی

Nasrânî'de olan hemze vahdet içindir ve bazıları demişlerdir ki, vahdet için olan ya'dır ki, ayn-ı betrâ şeklinde yazılan hemze nişânîdir. Hüveydâ, hanın zammesiyle, manası zâhirdir ve fetha dahi lügatdir. Pinhânî aherinde olan hemze nisbet içindir ve tenkîr için olmak dahi câizdir.

Mana-yı beyt budur ki; tâ ol hile ve bahâne sebebiyle dünyada bir Nasrânî kalmaya, ne âşikâre din ve ne gizli. Yani zikr olunan vechle Nasârânın gizli ve âşikâre din tutanlarına vâkîf olup dinlerini bi'l-külliyet izâle ve kendilere katl-i âm oluna. Mısra-ı sânidin fehm olunur ki,

⁶⁶ Bir sultan zulmü iş edinmezse kurttan çoban olmaz.

⁶⁷ Onlardan kimi kimine, aldatmak için yaldızlı bir takım söz(ler ve vesveseler) telkîn eder. (En'âm 112)

⁶⁸ Ben onların kalabalıklarına aldırmiyorum. Çünkü bütün kalabalıklar müennesdir.

⁶⁹ Yakında o cemiyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır. (Kamer 45)

⁷⁰ Nefis olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir muhakkak. Meğer ki, Rabb'immin esirgemiş bulunduğu (bir nefis) ola. (Yûsuf 53)

maksûd din-i Nasrânîyi bi'l-küllîye izâledir. Bu ise Nasârânın zevâli ile olur. Bunda işâret vardır ki, tabîat ve nefsin utüvv ve istikbârı oldur ki, iklim-i vücûdda asla kendilerine muhâlif nesne olduğun istemezler. Belki cümle kuvânın muvâfakatın dilerler. Bu ise hikmete muhâlifdir. Zira halkdan murâd ibâdetdir. Onunçün yer yüzünde Allah Allah der, yani zikr-i dâim ve fikr-i muttasıl ehli kalmadığı zaman kıyâmet kopsa gerekdir. Ve kalb ve rûhun Hakk'a meyl ü incizâbları ol kadardır ki, iklim-i vücûdun bi'l-küllîye dârü'l-İslâm [30] olduğun isterler. Tâ ki, ⁷¹قضى ربك ان تعبدوا الا اياه hükmü yerin bula ve Hakk'a ikbâl etmedik cüz-i insânî kalmaya. Velâkin tezkiye mahalline dek harb ve selm müzâvele edip bade-hâ kuvâ-yı nefsâniyye zimmet kabul etmekle rûh dahi bi'l-küllîye müsterih olur. Katl-i nefis dedikleri budur. Ve illâ kuvvet-i nefsâniyye an asl mahlûk olmak yokdur. Şeref-i insân dahi ol kuvvetin aslının bekâsiyladır. Onunçün enbiyâya masûm ve evliyâyâ mahfûz dediler, fa'rif cidden.

Ve dinin zâhiri şeriat ve bâtını hakîkatdir ki, vücûdla kâimdir, yani vücûdun zâhiri ve bâtını olduğu gibi. Vücûda dâir olan hâl dahi böyledir. Ve bu iki hâl Kur'an'dan müstenîtdir. Zira nüsha-ı kübrâdır. Pes küfr ve imân ehli arasında kıyâmete dek harb ve kıtâl bâkî olduğu gibi ehl-i aşk ve inkâr ehli arasında dahi kıyâmete dek cenk ü cedel sâbitdir. Zira inkâr ehli kuyûd ehlidir ki, cevâhir-i Kur'an'a temessük edip bevâtınından bî-haberlerdir. Aşk ehl-i ıtlâk ehlidir ki, zevâhir-i ahkâm ile âmîl oldukları gibi hakâyık-ı bâtına ile dahi mütehakkıklardır. Pes kayd u ıtlâk biri birine muhâlif olduğu gibi erbâbı dahi böyledir. Velâkin erbâb-ı hakikat olanlar bu mevtında bi'l-küllîye kuyûddan mutlak oldukların istemezler. Zira bilir ki, kabzeteynin hükmü câri ve ibtilâ ve imtihân ilâ âhiri'l-ömr bel ilâ âhiri'd-dünyâ cümleye sâridir. Ehl-i zâhir olanlar ise kendi kendi neşeleri hükmünce hasre zâhib olup ıtlâkı ref etmeye çalışırlar. Bu ise cehl-i azîmdir. Zira ol ferd-i vâhid cemi eşyâyı zevc olmak üzere halk etmişdir. Nitekim tafsîli شىء خلقنا و من كل ayetinde Rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizdedir. Bu sebebdendir ki, insan rûh ve cisimden mürekkebdir ki, biri şerîata ve biri hakîkata nâzırdır. Ve lisân ile cinân dahi böyledir. Pes ehl-i hakikat ile cedel etmek bu eşyânın hakâyık-ı bedîayı müştemil olduğu halde halk olunmasına itirâzdır. Bu ise küfrdür. Zira Allah tealâ her maddûrda zâhir ve mazhar ve mülk ve melekût göstermişdir. Nitekim âyine nâzır ve nazargâhı câmidir. Ve bu hakîkatdir ki, insân-ı kâmil buna mustahab olduğu halde cennete dâhil olur. Hayf ol bî-hakîkate ki, cism-i mücerred ile cennete gire. El-hâsıl melâike cenâh-ı vâhid üzerine mahlûkdur ki, cemâl-i mahzdir. Ve şeyâtin celâl-i mahz üzerine mahlûk ve beşer zü'l-cenâheynidir ki, [31] kahr u lütf üzerine mecbûldur. Ve kemâl dahi cemâl ve celâlin cemiyetindedir. Pes, bu kemâlin yalnız bir tarafına temessük eden nâkıs ve hakikatden a'mâ ve tecelliyât-ı muhtelifeden mahrûmdur.

⁷¹ Rabb'in kendisinden başkasına kulluk etmeyin ... (İsrâ 23)

⁷² Her şeyden de iki çift yarattık. (Zâriyât 49)

كفت ای شه كوش و دستم را بیر

بینی یم بشکاف و لب در حکم مر

Bübür, zammeteyn ile, emr-i hâzır kes manasına, uktu⁶ gibi. Aslı büürden'dir, zamme ile, kesmek demektir, kat⁶ gibi. Bînf, kesre, ve âherinde yâ-ı asliye ile burun manasıdır, enf gibi. Vech-i tesmiye budur ki; vech-i insanda evvel görünen enfdır. Onunçün enf e evvelü'l-vech derler. Andan bir nesnenin evveline ünfüvân ve ünfüvânî ahz etmişlerdir. Mesela ünfüvân-ı şebâb derler, civanlık manasına. Bişkâf, emrdır, şikâften lafzından. Şikâften yarmaktır, şakk gibi. Mür, zamme ile Arabî'dir. Acı manasına. Nitekim derler, ⁷³الحق مر

Mana-yı beyt budur ki; vezir dedi ki, ey pâdişâh, bu babda çâre budur ki; sen benim kulağımı ve elimi kes ve burnumu ve dudağımı yar. Acı hüküm ve emir de. Yani böyle bir acı ve nahoş bir emrle emr edip zikr olunan a⁶zâma bu mesele ve ukûbeti eyle. Pes zarf mecmûna kayd olmuş olur. Bunda ⁷⁴وان الشياطين ليوحون الى اوليائهم و ان السريانا işaret vardır. Zira zahiren şeytan-ı ins olan vezîr-ı zâl u muzill pâdişâh-ı gümrâha ilkâ-ı tezvîr etdiği gibi bâtinen dahi şeytan-ı cin olan dev-i laîn nefs-ı bed-hâhe telkîn-ı hıyel-i nâ-güzîr eyler. Eğer vezîr mümin-i nasîh veya akl-ı sarîh ve idrâk-ı sahîh olsa mezâhir-i hidâyet olur ve silsile-i irşâd-ı Hak'da intizam bulurdu. Ve bunda müdâhil-i şeytân ve mevâd-ı hevâ ve esbâb-ı şehevâtı messde telvîh vardır; mubsirât ve mesmûât ve meşmûmât ve mezvukât ve melmûsât ve menkûhât ve melbûsât ve merkûbât ve meskûnât ve mütevehhimât ve mütehayyilât gibi. Yani tağyîr-i heyet ve tebdîl-i hilkat ile meseleden maksûd sûret-i Hak'dan görünüp ifsâd fi'l-arz etmektir. Pes bu kelâm iktifâ kabîlinden olmuş olur. Kemâ lâ yehfâ. Ve umûr-ı mezkûrenin telh olduğu nefse ve hevâya suûbetindedir. Zira neşelerinin muktezâsı değildir. Belki vezîr-i mezkûr ol mür-i telhi maksûduna vesîle olduğundan ötürü kerhen ihtiyâr etdiği gibi nefis ve hevâ dahi li-ecli'l-müsliha Hak yüzünden [32] göründüler. Ve zühd ü takvâ semtin tutup libâs-ı tezvîr ve telbîsi büründüler. Ve bu sebebdendir ki, Hazret-i Hüdâyî buyurur;

Muktezâsında ne dikkatler eder hâ-yı nefsim Seni nice eyliyeyin ben

⁷⁵و من الله العصمة و التوفيق

بعد از ان در زیر دار آور مرا

تا بخواهد يك شفاعت كر مرا

⁷³ Gerçek acıdır.

⁷⁴ Filhakîka [gerçekten] şeytanlar sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına mutlaka telkinlerde bulunurlar. (En'âm 121)

⁷⁵ Hatasızlık ve başarı Allah'tandır.

Dâr, dikili ağaca derler, yerde biten ağaca demezler. Belki dıraht derler. Asılmış adama berdâr oldu derler. Nitekim vâkidir;

Hâini sanma ki, ber-hordâr olur

Yâ kesilir başı ya berdâr olur

Dâr-ı çînf bir ağaçdır ki, Çin vilâyetinden olur. Bu vilâyete götürüp dârçîn dedikleri ol ağacın kabuğudur. Buber ol ağaca yemiştir. Kâh olur ki, yerde bitmiş duran ağaca da derler, dıraht dedikleri gibi. Burada murâd evvelkidir. Âver vav'ın fethiyle, emrdir, getir manasına. Âveriden'dendir, yine vav'ın fethiyle. Şefaât-ger, şefaât edici demektir. Zira ger, edât-ı fâildir. Nitekim mürûr etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; bana zikir olunan ukûbeti etdikden sonra salb için beni dâr altına getir, tâ bir şefaât edici beni senden dileye ve avf etdire. Andan sonra ben dahi bana düşen şeytaneti edem ve hile ve tezvîr yoluna gidem. Bunda ber-dâr olmadan murâd teşhîrdir. Velâkin buna şöhret-i kâzibe derler. Nitekim müddeiyân-ı mutasavvıfadan bazıları dağdan hatâb yüklenip ve boyunlarına ta'lik-i ceres eyleyip ol heyet üzere pazara ve mecmu-ı nâs olan mahale çıkarlar. Muradları ise bu makûle emr-i müsteşa' yüzünden halk arasında şöhret bulup câh dedikleri mertebeye vusûldür. Yoksa kibr-i nefsi def için değildir. Eğerçi ki, sıdk-ı irâdet ehlinde dahi bu makûle umûr sâdir olmuşdur. Velâkin aslında şöhret ve câh erbâbının sıfatıdır, İbrahim Edhem ve Ebueyid Bestâmî ve gayrıları gibi, kaddesallahü esrarahüm. Yoksa her vadî' ve hamlûlun şânı değildir. ⁷⁶قل ان الله يضل من يشاء و يهدى من يشاء Şefaât-gerden murâd hevâdır. Zira dâima nefis ve şeytânın muîn ve muharrikidir. Ve istidrâc dedikleri mana olmak dahi baîd değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁷انما نملى لهم ليزدادوا اثما

بر منادی کاه کن این کار تو

بر سر راهی که باشد چار سو

[33] Münâdî, ism-i mefûl sigâsı üzeredir. Kâh zarfiyyet-i mekân ifâde eder. Münâdî kah münâdîler ve dellâlların umûr-ı mühimmede nidâ etdikleri cemiyet yeridir. İn kâr, ukûbet-i mezkûreye veya zîr-i dâra getirmeye işâretidir. İkisini de işâret olunmak ensebdir. Velâkin bu lafz resm-i hatdan kat-ı nazar telaffuzan inkârî îhâm eder ki, murâd vezîr-i mezbûrun din ve nasarâ üzere olduğun îhâm ve ol mukâbeledede ukûbet ve irâde-i salbdır. Pes bu kelime letâfetden hâli değildir. Ve nakşibendiyyeden Hâce Bahâeddîn kuddise sırruhû letâifindedir ki, semâ' hakkında demiştir; ⁷⁸ما این کار نمیکنیم و انکار نمیکنیم

⁷⁶ Deki: Şüphe yok ki, Allah kimi dilerse şaşırır, kimi de dilerse doğru yola sevkeder. (Fâtır 8)

⁷⁷ Onlara fırsat verişimiz ancak günah(ların)ı artırmaları içindir. (Âl-i İmrân 178)

⁷⁸ Biz bu işi yapmıyoruz ve inkar da etmiyoruz.

yeri murâd olunur. Vech-i tesmiye Allahü a'lem aslında dört yol ağzı olduğudur ki, memerr-i nâsdir.

Mana-yı beyt budur ki; sen bu işi bana münâdîlerin nidâ-gâhı üzerine yani cemiyet-i nâs olan yerde eyle, bir yol başı üzerine ki çâr-sû ve bâzâr-gâh ola, yani dört yol ağzında ve bâzârgâhda ve mecmu^ç-ı halk olan mevzu^çun yerinde eyle. Tâ ki, cümle halk muttali olalar ve ne makûle mana için olduğun bileler. Ve bu cihetden benim de taklîd-i Nasrânî olduğum şüyû u şöret bula. Ve Nasârânın bana itimâdına sebep ola. Pes mısra-ı sâni evveli beyân ve tefsîr olur. Bunda şöret-i şâyia-ı nefsâniyyeye işâret vardır. Zira berdâr olmak sebep-i şöretidir. Onunçün rüyâda görseler şöret ile tabir olunur. Ve bizim günümüzde sûfiyeden biri rüyada kendini maslûb görüp çok geçmeden mevtle şöret buldu. Ser-i râhdan murâd dünyadır ki, memerr-i nâsdir. Ve çâr-sûdan murâd anâsır-ı erbâadır. Zira nefsin tuğyânı anâsır-ı erbâanın ahkâmına müsâade ve shevât-ı dünyâya muvâfakatlardır. Kâin-i nefsi emmâre bunlardan el çekip salâh yüzünden şöre[t] taleb eder. Şöhret ise âfetdir. Li-muharririhî;

Etse bir kimse nefsi haml-i salâh
Çokdurur nefsi bedin âfâtı

Ebedi bulamaya cihânda felâh
Muhtefîdir çü dâne-i felâh

آنکھم از خود بران تا شهر دور
تا در اندازم دریشان شر و شور

Ângehem, takdîri ângâh murâd demektir ve ângâhî ve ân ki ve ângêhî andan sonra [34] demek olur. Ez hod, ez nezd-i hod takdîrindedir. Hod kendi demektir. Birân, kesrle emrdir, sür manasına, yani teb'îd ve nefy eyle. Rânden'den müştakdır. İşân zâmiri Nasârâya râcidir. Şer hayrın zıddı ve şûr karışıklıdır.

Mana-yı beyt budur ki; andan sonra yani ukûbet-i mezkûre ve bir şefaât-gîrin şefaât-ı mevzûasıyla avf edip salbden ferâğden sonra beni kendi huzûrundan diyâr-ı dûr-ı bâide sür. Memleketinden ihrâç edip teb'îd eyle, tâ varıp Nasârâ arasına şer u şûr tarh edem ve mezheblerin karıştıram. Ve bu yüzden butlanlarına sebep olam. Ve sen dahi murâdına eresin ve a'dâdan intikâm alâsın. Şehr-i dûrdan murâd şehr-i dildir. Zira karye-i nefsle aralarında mesâfe ve hâciz-i hasîn vardır. Şol cihetden ki, biri gayetde ulvî ve biri nihâyetde sefildir. Nasârâdan murâd İsâ-yı kalbin ümmet-i müminesidir ki, kuvâ-yı rûhâniyedir. Maksûd-ı şeytân ve hevâ budur ki; nefsi Hak yüzünden dâire-i kalb ve rûha idhâl edeler. Ve emmâreliğinden mutmainne sûretinde ibrâz edip kuvâ-yı kalbiyye ve rûhâniyyeyi ifsâda zafer bulalar. Zira dünyâdan zâhid ve hususan ahkâm-ı anâsırdan râğîb olıcak kalb ve rûh ile mucânis ve müşâkil gibi olur. Sünnî sûretinde ziyâret-i Kâbe'ye gelen refâvîz ve hevâric ve sâir fark-ı zâlî gibi ki, nice defa harem-i Kâbe'de ifsâd ve nefsi Kâbe'yi telvîs etmişlerdir. Bundan ahz olunur ki, düşmandan değme halle emn

yokdur. Ve düşman dahi dâr-ı emne duhûl etmek lâzım gelse şerâit ve kuyûdla duhûl etmek gerekdir, müste'min olanlar gibi. Tâ ki, zararları dokunmaya.

پس بگویم من بسر نصرانیم
ای خدای رازدان می دانیم

Sır, Ârabî ve râz Fârisî'dir ki, ikisi dahi bir manayadır. Ağyardan ketm olunan nesne demekdir.

Mana-yı beyt budur ki; pes Nasârâya diyem ki, ben surla gizli Nasrâniyem. Ey Hüdâ-yi râzdan, yani âlemü's-sırr ve'l-hafayât, sen benim hâlimi ve derûnumda olan sıfat-ı ihlâsımı bilirsin. Pes mısra-ı sâni Nasârâyı tasdîke haml için te'kîden vârid olmuş olur. Nitekim Türki'de dahi Allah bilir ki, şu nesne şöyledir, derler. Velâkin eğer ol nesne fi'l-hakîka kâilin vasf etdiği gibi değilse ikfâr olunur. Zira Hakk'a cehl-i mürekkeb isnâd etmiş [35] olur. Tafsîli kütüb-i fıkhiyyededir. Ve câizdir ki, vezîrin lisan-ı hâlinden sâdır ola. Yani ey esrâr-ı dile ve zemâir-i kulûba vâkıf olan Allah, hâl-ı bâtnımı sen bilirsin. Yani gerçi lisânım Nasraniyyet iddiâ eder. Fe-emmâ kavlimde kâzibim ki, hakikatde Nasârâ dini üzerine değilim. Belki âteş-perestim ve bunların arasında hile ve hud'a için gelmişim.

Zâhiren Kâbe oldu kıblegâhım	Manada nâredir amân-gâhım
Gelmişim din etmeye ifsâd	Gerçi kim yanıma kalmaz bu fesâd
Ben ki, gorkum şubbânlık nemedir	Gümrehim çünkü hidayet kimedir
Nefse uydum vücûdum kıydım	Kendimi gör ne suretde koydum

Bunda işaret vardır ki, nefis-i emmâre rûh ve kalbin maârif-i hakâyıkına muttali olup hasede düşmekle ol harâretle anlardan intikam almak için tezvîr eyleyip sûret-i hakdan görünür. Velâkin ferâset ehli olan düşmanın bilir. Nitekim Kur'an'da gelir; طائف من الشيطان تذكروا فاذا هم مبصرون; ⁷⁹ Bu sebebdendir ki, ümmî olan bile âhir zamanda deccâl alnında yazılan kef fe ra harflerini okur. Ve butlânına istidlâl edip itbâ'dan ihtirâz eder.

Bellidir belli küfrü deccâlin	Rast geldikde kılıcı çak
Nefs u şeytân ederse tezvîr	Hilesine göre cezasın ver
Suret-i hakda görünse bir kez	Batıl ise o demde başını kes
Dem-i âhir olunca eyle gaza	Kılıcın arşa kona rûz-i cezâ

Ve minellâhi't-tevfîk ve'l-ismet.

شاه واقف کشت از ایمان من
وز تعصب کرد قصد جان من

⁷⁹ Takvaya erenler (yok mu) onlara şeytandan herhangi bir arıza iliştiği zaman (Allah'ın emir veya nehyettiği şeyleri) iyice düşünürler, bir de bakarsın ki, onlar (hakikati) görüp bilmişlerdir bile. (A'râf 201)

Taassub asabdandır ki, develerin su üzerinde müctemi olmasıdır. Taassub asabiyyet etmektedir, yani bir kimseye muâvenet ve a'dâsından intikâm almak için hareket ve kıyâmdır. Ve usabe, zamme ile, cemaat-i muassebe yani müteâzide derler. Böyle yerlerde lisân-ı avâmda nisbet ve garaz dedikleri murâd olunur.

Mana-yı beyt budur ki; şâh, benim İsâ ve İncîl'e imân ve din-i Nasârâyı tasdîkimden âgâh oldu, nisbet ve garazından benim cânıma yani katlime kasd eyledi. Ve katl rûhu cesedden izâledir. Yani rûh-ı hayvânînin sereyânını ve rûh-ı sultânînin taallukunu izâle ve kat'dır. Bundan fehm olunur ki, kâfir ve kezâlik münkir müslim-i makarr üzerine taassubdan hâli değildir. Zira İslâm ve ikrâr nur makûlesinden [36] küfr ve inkar zulmet makûlesindedir. Pes nurla zulmet mütenâfi oldukları gibi erbâbı dahi mütehâliflerdir. Ve herkes hilâfında bulunanın hakkından gelip intikâm almaya çalışır. Velâkin nûr zulmete gâlibdir. Onunçün Kur'an'da gelir; *الله مع المتقين* Yani maiyyet-i Hak nûr-ı takvâ ile münevver olanlara göredir. Ol nurla zulmet-i ehl-i şirk münkeşif ve mündefi' olur ve çün nûr-ı takvâ olmaya veyâhud zaîf ola, zulumât-ı ehl-i şirk ona göre müstevli olur. Ve bunda nefis ve tabiat ile kalb ve rûhun hâli rûşen oldu. Ve bunda asabiyyetin zemmine delâlet vardır. Zira nefis-i mahremeyi garazan katl etmek mahrem ve kimsenin bilâ-sebeb arzına taarruz etmek memnûdur. Ve hadîsde gelir; *من سلم المسلمون من لسانه و يده* ⁸⁰ Yani maiyyet-i Hak nûr-ı takvâ ile münevver olanlara göredir. Ol nurla zulmet-i ehl-i şirk münkeşif ve mündefi' olur ve çün nûr-ı takvâ olmaya veyâhud zaîf ola, zulumât-ı ehl-i şirk ona göre müstevli olur. Ve bunda nefis ve tabiat ile kalb ve rûhun hâli rûşen oldu. Ve bunda asabiyyetin zemmine delâlet vardır. Zira nefis-i mahremeyi garazan katl etmek mahrem ve kimsenin bilâ-sebeb arzına taarruz etmek memnûdur. Ve hadîsde gelir; *من سلم المسلمون من لسانه و يده* ⁸¹ *المسلم*

خواستم تا دین ز شه پنهان کنم
آنکه دین اوست ظاهر آن کنم

Zâhir-i ân konem, ânâ zâhir konem takdîrindedir. Ve câizdir ki, zâhir lafzı izâfetle olup kesresi ihtilâs oluna. Bu sûretde zâhir yâ izhâr manâsına ola, veyâhud hâli üzerine metrûk ola. Zira her din ehli li-ecli'z-zarûre hilâfının dinini ibrâz eylese onun zâhiriyle amel eder, bâtınıyla değil.

Mana-yı beyt budur ki; diledim ve istedim, tâ dinimi yani Nasraniyeti pâdişâhdan ihfâ eyleyem. Ol pâdişâhın dinidir ki, Yehûdiyettir, onu zâhir kılam veya izhâr eyleyem. Veyâ ol dînin zâhiri üzerine cereyân edem. Zira kendi dinimi izhâra onun havfindan mecâl yoktur. Bunda işâret vardır ki, kâhîce insan bi-hasebi'l-iktizâ dinini setr için bazı muhâlif nesne işler. Tâ ki, halka itimâd gele ve kendi belâdan halâs ola. Nitekim Şeyh Sadî kuddise sırruhu seyâhatinde arz-ı Hindden bevâzih dedikleri yerde leb-i deryada Sumenât şehrine mürûr etdikde anda olan put-i âc hakkında Bûstân'da getirir;

⁸⁰ Muhakkak ki, Allah muttakilerle beraberdir. (Tevbe 32)

⁸¹ Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin oldukları kimsedir. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-İmân, 9)

که لعنت بر و باد و بر پت پرست

پتک را یکی بوسه دادم بدست

بر همین شدم در مقالات زند⁸²

بتقلید کافر شدم روز چند

Ve Kur'an'da gelir; ⁸³الا من اكره و قلبه مطمئن بالايمان Pes ta'zîm-i sanem ve şed-i zünnâr ve emsâli zarûret-i kavîye ile olıcak imana zarar vermez. Velakin Şeyh-i San'an'dan zarûret-i kavîye yok iken emârât-ı tekzîb sâdır [37] oldu diye ikfâr olunmaz. Zira o husus mevâddandır. Mahallinde cevâb verilmiştir. Bundan fehm olunur ki, nefis-i mutmainne bazı telvinâtta nefis-i emmâre sûretine duhûl etse ve ol yüzden görünse te'vîl üzerine cârf olmuş olur. Ve kimse andan bûy-ı tenezzül istişmâm edemez. Meğr hâlini münkir olan inâden tenezzüle haml ede. Fe-emmâ nefis-i emmâre mutmainneye bazı temkinâtta taklîd eylese hâlî günden ayândır. Zira fi'l-hakîka mâsivâya meylden hâlî olmaz. Şegâl ve dilki elvân-ı isbâğ ile mesbûğ olsa tâvus olamazlar. Bunda vezîr-i mezbûrun hîle-i hafıyyesi istinbât olunur. Zira hâlini ecnebîden ihfâ etmek bi-hasebi'l-gâlib dâr-ı harbde olan mümine göredir ki, muhâcerete iktidârları yokdur. Nitekim Mekke-i mükerreme'de kable'l-feth zuafâ-ı müslimîn ketm-i îmân ederlerdi. Ve senâdid-i Kureyş'den ihtirâz edip hallerin kimseye demezler ve hicrete dahi iktidârları yok idi. Fe-emmâ hicrete iktidâr ve şeâir-i dîni gayrı yerde izhârdan mütemekkin olan dininden ötürü firâr ila'l-lah ile memurdur. Nitekim tevcîh tarîkiyle Kur'an'da gelir; ⁸⁴لم تكن ارض الله واسعة فتها جروا فيها Li-muharririhî;

Ne durursun çü sırr velîlerce
Bülbül ol sad nihâl dûr eyle

Bu kühen-sâl bustân içre
Tâze gül kok bu gülistan içre

شاه بوی برد از اسرار من

متهم شد پیش شه گفتار من

Bûyî'de olan ya tenkîr için olmak ezherdir. Bûy iletmek ittila'-ı cüziyyeden ibâretidir. Zira şemle bazı nesnenin vücûduna ve hakîkatine istidlâl olunur. Nitekim turâbı şemle ekâlim ve bilâd bilindir. Müttehim, hânın kesriyledir, fethasıyla değildir. Nitekim Ebussuûd Efendi beyân ettiği ağılâtta tashîh olunmuşdur. Müstahkem ve emsâli dahi böyledir. Nitekim İbn Kemâl'in Tenbîh nam risâlesinde mübeyyendir. Aslı budur ki; iftiâl bâbı bi-hasebi'l-gâlib mutâvaat içindir, ilâc olsun gayrı olsun, gamemete f'âğtem, cemeate f'ectemi' gibi. Mitâvi' ise kesrle, lâzımdır. Ve istifâl dahi tehevvl için gelir, istehricü't-tîn gibi. Pes bunların lâzım oldukları cihetinden ism-i

⁸² Putcağıza elimle bir öpücük verdim, ki ona ve putpereste lanet olsun. Birkaç gün takliden kafir oldum. Zend makâlâtında brahman oldum

⁸³ Kalbi iman üzere (sabit ve bununla) mutmain (ve müsterih) olduğu halde (cebr ü) ikraha uğratanlar [zora ve baskıya maruz kalanlar] müstesnâ ... (Nahl 106)

⁸⁴ Allah'ın arzı (yeryüzü) geniş değil miydi? Siz de oraya hicret edeydiniz ya! (Nisâ 97)

mefulleri gelmez. Bu sebebiyle meksûr okunur. Müttehim demek töhmetli demektir. مكانا لوهمی [38] ⁸⁵ يقال اتهمته ای اخذته. Güftâr, kâf-ı Acemî'nin zammıyla söz dizmekdir, inci dizer gibi. Arab ona nazm-ı kelâm der. Aslı ârende goft'dur, söz getirici manasına. Nazm-ı kelâm sözü getirmeye bâis olduğundan ötürü güftâr dediler. Bâis-i fiile fâilin ismin ittila' ederler. Her dilde şâyidir. Nitekim bu mahalde dahi vâkidir. Zira müttehim olan güftâr değildir, belki onun sâhibidir. Velâkin töhmete bâis olmakla müttehim denildi, isnâd-ı mecâzî tarikiyle.

Mana-yı beyt budur ki; şâh benim esrârımdan koku iletirdi ve hâl-i mestûrumu cüz'î duydu, onun huzurunda benim sözüm töhmetli oldu. Yani sözümden Nasraniyyet üzere olduğum terâş eyledi. Bade-zâ kelâm-ı mezkûrun huzûr-ı şâhda töhmetli olması şâhın akl u idrâkinde töhmetli olmaktan kinâyedir. Mektûblarda huzûr-ı şerîf ve cenâb-ı latîf ve meclis-i âli ve emsâli dahi böyledir. Yani müsammâyı iclâl için kinâye tarikiyle sülûk olunup meselâ huzûr-ı şerîfe selâmlar olunur denilir. Maksûd ise fi'l-hakîka kendine selâmdır. Bundan fehm olunur ki, insanın akvâl ve ef'âli âyine makûlesidir ki, süver-i ahvâli anda muntekiş ve muntebi'dir. Pes indellah ve inde'n-nâs töhmet olıcak umûrdan ihtirâz gerekdir. Nitekim gelir; اتقوا مواضع التهم⁸⁶ Ve bunda işâret vardır ki, imânla küfr ve tasdikle tekzîb ve nefis ile rûh arasında dâima zikr olunan râyiha meşmûmdur. Onunçün nefsin bir mertebesine levvâme derler. Zira kâh olur ki, Hak'ka teveccüh ve ikbâl eder. Ve bu sebeble andan bûy-ı mutmainne istişâm olunur. Ve kâh olur ki, tabîat cânibine meyl eyler. Ve bu ecilden andan râyiha-ı emmâre istirvâh olunur. Ve ol dahi telvînât vâki oldukça kendini levm etmeden hâli değildir. Telvînâtdan murâd nefis-i emmâre tarafına meyl edip ef'âl ve akvâlde onun muktezâsı üzere cereyândır. Ve bunda remz vardır ki, dinde metîn ve havsalasında vâsi olan kimseden ifrât ve tefrît sâdir olmaz. Zira dâima muktezâ-yı selâbet ve hüküm-i akl-ı kâmil üzerine hareket eder. Onunçün nice kimselere siyâset edip ağızlarında cevab alamazlar. Zira sırr-ı insân bir yerden cüz'î fâş olsa bir dahi setre mecâl kalmaz ve fezâhat zuhûr eder. اللهم احفظ⁸⁷ [39]

گفت گفت تو چو در نان سوزنست

از دل من تا دل تو روزنست

Goft, kâf-ı Acemî'yle, evvelki mâzî ve ikinci dile gelen sözdür. Henüz söylenmeyen söze suhen derler, goft demezler. Sûzen, zamme ile, iğne dedikleridir ki, Arab hıyât der, kesr ile. Nitekim Kur'an'da gelir; في سم الخياط⁸⁸ Bunun takdîri goft-ı to der nân çu sûzenest'dir ki, edât u

⁸⁵ Benim hakkındaki iddiama onu mekan kıldım veya onu itham ettim, (ittehemtü) denilir.

⁸⁶ Töhmet alanlarından sakının.

⁸⁷ Allah'ım bizi koru.

⁸⁸ İğne deliğinde ... (A'râf 40)

teşbih sūzen üzerine dahildir. Ve câizdir ki, mecmûuna dâhil ola. Zira murâd nân içinde olan sūzene teşbîhdir, yalnız sūzene değil.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh dedi ki, senin sözün nân içinde idhâl olunmuş iğne gibidir. Yani nân içinde iğne ihfâ ve derc olunmuş olsa, nitekim ihlâkını murâd ettiklerine ederler, onu ekl etmek isteyen Adem'i ve hayvanın ağzına boğazına batıp ibtilâ mümkün olmadığı gibi senin sözün içinde dahi Nasraniyyet râyihası vardır ki, onu işiten ve iştişmâm eden Yahûdî onu kabûl etmez ve gûşla idrâki arasında almaz. Zira sâf değildir. Benim gönlümden senin gönlüne varınca pencere vardır. Nitekim derler, من القلب الى القلب سبيل⁸⁹ Yani şimdi bu sözün ucundan iki kalb arasına yol açıldı ve senin niyyet ve itikâdın kalb ve mağşûş olduğu seçildi. Hâlini ihfâ edecek hâlin kalmadı. Bunda zâhir olur ki, herkesin râzına ıtılâa tarîk vardır. Lâkin kâh olur olur ki, ol tarîk hafî olur. Şöyle ki, değme âkil ona muttali olmaz. Eğer celî olsa herkes fezâhate düşerdi. Ve bunda şâhın kelâm-ı vezîrden ziyâde mütezzî olduğuna remz vardır. Zira sözünü sözüne teşbîh eyledi. Aslı budur ki; düşmen dostuna râz-dâr olmaz. Ve insan hânesinde adüv perverde cylese sûret-i felâh bulmaz. Ve telvîh vardır ki, eşya biri birine irtibât üzerine halk olunmuşdur. Eğerçi ki, keyfiyyet-i irtibât hafîdir. Ve eşyâ ile hâliku'l-eşyâ arası dahi böyledir. Nitekim mahallinde mestûrdur.

من از ان روزن بديدم حال تو

حال تو ديدم ننوشم قال تو

Ne-nûşem nefsi-i mütekellim vahdedir. Aslında ne neyûşem'dir. Niyûşiden, nunun kesresiyle, dinlemek ve kulak tutmak manasına. Kâl ve hâl, biri birinin mukâbilidir. Hâle hâl dedikleri tehevvl ve teğayyürden ötürüdür. Nitekim makâma [40] makâm tesmiye olunmak sübût ve ikrârına binâendir. Ve hâl dedikleri kalbe bilâ-tasannu' ve teammül vârid olan manadır, turab ve hazen ve kabz ve bast ve heybet ve üns ve emsâli gibi. Ve ashâb-ı hâl anlardır ki, amâl-i sâliha mukâbelesinde evvelen bi-tarîki'l-mücâzât vecd ve zevk bulmuşlardır. Ve sâniyen bi-tarîki'l-mevhibe keşf ve ayân ehli olmuşlardır.

Mana-yı beyt budur ki; ben ol pencereden hâlini gördüm, yani bildim ve muttali oldum. Çünkü bu tarikle hâline vâkıf oldum, senin kâline kulâk tutmam ve te'vîl ve i'tizârını dinlemem. Zira yakîni vehme ve ilmi zanna tebdîlin manası budur. Hususan demişlerdir ki; انطق من لسان المقال⁹⁰ Ve demişlerdir ki;

⁸⁹ Kalbden kalbe yol vardır.

⁹⁰ Hal, konuşmaktan daha iyi anlatır.

Ve hâl ve fiil bir kabîldendir. Meselâ bir kimse hırsla taam tenâvül etse ol fiilinin cû'una delâlet etdiği gibi vücûdunda zaaf gâlib ve sufret-i vech dahi gâliben ol manaya dâldir. Ve bir nesnenin kavlı yüzünden hâli malûm olsa hâl yüzünden dahi idrâkine vesîle olur, f'aref. Bunda davâ-yı terke işâret vardır. Zira hâl dedikleri mana ve kâl dedikleri sûretdir. Pes sûret-ı davâ ile hakikat-i hâl hâsıl olmaz. Nitekim Kemâl-i Hucendî nazmında gelir;

علم و تقوی سر بسر دعویست معنی دیگرست   مرد معنی دیگر و میدان دعوی دیگرست⁹²

Ve kâl ve hâl biri birine mutâbık gelse ve zâhir ve bâtın dahi mütevâfık olsa onun sâhibi felâh bulmaz. Ve Yahyâ el-Müftî Divân'ında gelir;

Nâr-ı gamde pûte-i aşk içre kâl olduk deriz
Hâl müşküldür eğer uymazsa hâle kalmaz

Ve bunda remz vardır ki, hâle ittilâ kâl cihetinden ve kâle dahi vukûf-ı gûş yüzündendir. Zirâ gûşun istimâyıyla sûret-i harfin manası âyine-i idrâke munakis olur ve rü'yet-i kalbiye ru'yet-i basariyeden akvâdır. Zira bazı rü'yet-i basariyyede mutlaka ilm hasıl olmaz, fekeyfe ki, ilm-i yakîni hâsıl ola. Fe-emmâ rü'yet-i kalbiyye yakîn ve ilm-i zarûrîden ibâretidir. Li-muharririhî;

Bula gör ilm-i zârûri hâlin   İdegör terk-i medrese kâlin

کر نبودی جان عیسی چاره ام
او جهودانه بکردی پارام

[41] Cühûdâne aslı cuhûdî'dir, yâ-ı nisbetle. Düstûru'l-Amel'de gelir ki, nisbet için olan harf-i ya'nın kâh olur âhirine te'kîd-i nisbet için bir nun ziyâde ederler, sengîn gibi. Ve kâh olur ki, te'kîd-i nisbet için olan nundan mukaddem bir elif ziyâde ederler, mesela İskender'e nisbetde İskenderânî derler. Ve kâh olur ki, elif ve nunda sonra ya'dan bedel bir ha-yı nisbet ziyâde ederler, meselâ mülûkâne ve âkilâne derler, intehâ bâ cemâl. Pes cuhûdâne de böyledir ki, âhirinde olan hâ nisbet ve liyâkat ifâde eder.

Mana-yı beyt budur ki; eğer cân-ı İsâ benim çâre ve muîn ve feryâd-resim olmayaydı ve onun rûhâniyetinden bana imdâd ve îânet gelmeyeydi, ol pâdişâh beni cuhûdlara mensûb ve mahsûs olan taassub ve inâd ve hışm sebebiyle iki pâre veyâhud pâra pâre eylerdi. Velâkin cân-ı İsâ'dan istimdâd ve onun rûhâniyetinden isti'ânetim hasebiyle meded ve avn-resîde olup elinden halâs oldum. Ve bu kadar ukûbetden sonra yeniden hayât buldum ve kaçıp geldim.

⁹¹ Mekâl (söz), feâl(fiil) vezminde olduğunda göre, her makal hafif olur, feâl ağır basar.

⁹² İlm ü takva baştan sona iddiadan ibarettir, mana başkadır. Mana adamı başka dava meydanı başkadır.

Behr, harf-i tahsîsdir, lâm-ı cârre manasına. Meselâ behr-i o derler, Onunçün diyecek yerde. Berây-ı o dahi derler. Sipârom, kesrle nefis-i mütekellim vahdedir. Sipârîden'den ve siporden'den ki, ısmarlamak manasınadır. Muzâriinde elf-i zâide ile sipârd, sipârende derler. Ve sipord ve siporende demek dahi câizdir. Dehem, dâden lafzından muzari-i mütekellimdir. Minnet, Arabî'de imtinân yani ni'met manasında şâyidir. Sana minnetim vardır, demek bu nimeti senden bilirün demektir. Hâslı budur ki; nimetin husûlu minnete sebep olmakla nimetden minnet ile tabîr ederler. Nihem, kesrle, nihâden lafzından muzâri-i mütekellim vahdedir.

Mana-yı beyt budur ki; İsâ'dan ötürü can ısmarlarım ve baş veririm. Yani yoluna can ve başımı onun yoluna fedâ ederim. Onun nice bin yani bisyâr minnetini kendi özüme korum. Yani yoluna can ve baş vermem ile yine minnet İsâ'nındır, benim değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹⁸قل لا تمتوا على اسلامكم بل الله يمن عليكم ان هديكم للايمان Maksud budur ki; İsâ ki vasıta-ı Hak'dır, bu makûle vâsitanın aşkına bezl-i cân etmekte bir ni'metdir ki, onun vesâtet ve tevessülü ile hâsıl olmuştur. Pes minnet vâsitanındır. Nitekim [43] Hazret-i Aişe raziyellâhü anhânın isnâd olunan töhmetden berâat ve nezâheti hakkında ayet-i müteaddide nüzûl etdikde pederi Sıddîk raziyellâhü anh bu manaya irşâd edip buyurdu ki, ey kızım! Resûlullâh sallallahu aleyhi ve selleme şükr eyle. Zira âyet-i berât ve tehâret onun vesâtetleriyle nüzûl etmiştir. Ve hadîsde gelir; لم يشكر الناس لم يشكر الله ⁹⁹ Bunda fenâya tenbîh vardır. Zira ikmâl üzerine hamd etmek Allah tealâyaya mahsûsdur. Nitekim Kur'an'da gelir; الحمد لله رب العالمين ¹⁰⁰ Çünkü ehl-i evâlime pervereş Hak tealâdandır. Pes onun mukâbelesinde hamd dahi anadır. Pes abdin ortada o nimetin zuhûruna bahâne ve âlet olmasından gayri hâli yokdur, ¹⁰¹ والله المولى و المولى

Suâl olunursa ki, bunda fenâ ne vech iledir ki, gayre isnâd vardır. Nitekim behr-i İsâ dedi, behr-i Hak demedi. Mahkîdir ki, Râbia-i Adeviyye kuddise sırruhâya suâl etdiler ki, Allah ve resûlden kangısına muhabbetin ziyâdedir? Cevâb verdi ki, heyhât! Cemi muhabbetler Hakk'ın muhabbetinde fenâ bulmuşlar, dedi. Pes bundan fehm olunur ki, vâsıta isbât etmek yokdur. Cevâb budur ki; fenâda hâl böyledir, fe-emmâ bekâda merâtibe itibâr vardır. Pes bir kişi kendi nefsinden fenâ bulup zâhir olan merâtibine göre mezâhirine nisbet ve isnâd etmek şirk değildir. Belki fi'l-hakîka tevhîdden ma'dûddur. Nitekim kerâmet ve mucize hakikatde birdir. Velâkin evliyada zuhûruna göre kerâmet ve enbiyâda vukûuna göre mucize denilir. Ve ikisinde dahi tecelli eden kudret-i tâmm Allah tealânındır. Şirk nefsin bekâsıyla olan hâle derler. Ehl-i fenâda

⁹⁸ De ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Bilakis sizi imana muvaffak ettiği için size Allah minnet eder." (Hucurât 17)

⁹⁹ İnsanlara teşekkür edemeyen Allah'a şükr edemez. (Sünen-i Ebû Dâvud, Edeb, 11)

¹⁰⁰ Alemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. (Fâtiha 1)

¹⁰¹ Allah dosttur, dost.

ise bu hâl yokdur. Ve bunda cân sipârem bâtının fenâsına ve ser-i dehem zâhirin fenâsına işaretdir. Nitekim hadîs-i kutsîde gelir; ¹⁰² انا عند المنكسرة قلوبهم و المدرسة قبورهم من اجلى Onunçün ikisini alâ hudde îrâd eyledi. Zira bâtının fenâsı zâhirin fenâsını müstelzemdir. Fe-emmâ kâh olur ki, zâhirin fenâsı bâtının fenâsını müstelzem olmaz. Nitekim bazı fenâ sûretinde sâlikler vardır ki, bâtınlarında fenâ eseri yokdur. Belki nefsleri bâkîdir. Ve bunda İsâ'yı ve beyt-i sâbıkda cân-ı İsâ'yı isbât eyledi. Pes bundan fehm olundu ki, İsâ rûh-ı mücessem değildir. Nitekim bazı keşf-i nâkıs ehli zâhib olmuşlardır. Ve hakîkati budur ki; mücessem nesnenin cismine itibâr yokdur. Zira âlem-i misâlden temessül eylemişdir. [44] Nitekim bazı tetavvür ehli süver-i muhtelifede temessül ederler. Maa-hâzâ sûret-i asliyyeleri birdir. İsâ aleyhisselâm rûhu'l-kudsün nefhi olmakla rûh-ı mahz olmak lâzım gelmez. Zira vâlidisi Meryem aleyhâsselâmenin telebbüs ve vesâtetiyile mahlûkdur. Rûh aslı gibi değildir. Rûh-ı mücessem demek lâzım gelse resûlullâh sallallahü aleyhi ve selleme derler. Zira ziyâde letâfetinden leyle-i Mirâc'da makâm-ı İsâ'yı tecâvüz edip müstevâ-yı arşa cismle kadem basmışdır, هذا و لا تغلطو غلطا القاصرين كسير و ليس هناك فقط . Li-muharririhî; ¹⁰³ فاعرف

Müttefik olsa kaçan rûh cesed
Etdi taltîf-i cesed çün İdris

Düşer andan cesed ehline hased
Olmadı iş bu anâsır ona sed

جان دریغم نیست از عیسی و لیک
واقفم بر علم دینش نیک نیک

Dirîğ, birkaç manaya gelir. Burada murâd kıskanmak ve mendir. Velîk istidrâk içindir ki, velîkin'den terhîm ve tahfîf olunmuşdur. Ve bu istidrâk yalnız mısra-ı sâniye merhûn değildir. Belki beyt-i âtiye dahi taalluku vardır.

Mana-yı beyt budur ki; İsâ'dan cânım diriğ değildir. Yani yoluna canımı kıskanmam. Ve andan onu men etmem ve bu mana çokdan husûle gelir ve vücûd bulurdu. Velâkin ben onun dini ilmüne kati hûb vâkıfım ve ziyâde ittilâum vardır. Pes, eğer bu âne dek fenâ bulsam İsâ'nın ulûm-ı dîniyesi dahi fenâ bulur. Ve ehl-i milleti câhil kalırdı. Bundan maksûd vezîr-i mezbûrun itizâr ve ıdlâl-ı Nasârâyı temennîdir. Bunda işârât vardır. Evvelkisi budur ki; âlim olan kimse mechûl olduğu yerde iktizâ var ise kendini i'lâm eylemek gerekdir. Tâ ki, halk onun ilminden müntefi olalar. Ve hadîsde gelir; ¹⁰⁴ من کتم علما یعلمه الجاهله [یوم القيمة بلجام من نار] İkincisi budur ki; insan kendine elsak-ı eşyâ olan cânını mahbûbundan diriğ etmemek gerekdir, fe-keyfe ki, evlâd u emvâl. Nitekim Hazret-i İbrahim aleyhisselâma vâki oldu. Üçüncüsü budur ki; ulemânın mevdi sebab-i mâtem-i âlemdir. Zira bir suyun başı külliyyen kesilse insan ve hayvan telef olur.

¹⁰² Ben benim için kalbi kırık olanlarla beraberim. (Rivayeti peygambere ulaşmamaktadır. Aclûnî, C. I, s. 184)

¹⁰³ Bunu iyi bil ve hata yapma. Bilgisi az olanların hatası çoktur ve sadece bu mevzuda değil.

¹⁰⁴ Kim ilmini gizlerse Allah onu Kıyâmet günü ateşten bir gem ile gemler. (Sünen-i İbn Mâce, Mukaddime, 84)

Dördüncüsü budur ki; bu dünyada ki sicnü'l-mü'mindir, tûl-ı meks taleb etmek ifâde ve istifâde niyyetine gerekdir. Tâ ki, istifâde ile cehlden halâs ola ve ifâde ile hayr-i müteaddî olan rütbe-i talîm ve irşâd bula. Hadîsde [45] طوبى لمن طال عمره و حسن عمله¹⁰⁵ bu manaya dâirdir, fa'lem ve fa'mel.

Li-muharririhî;

Hayırsız serv gibi âzâde
Dâne saç git zâd-ı a'mâle

Ne durursun bu fenâ dünyada
Biçesin tâ ki ânı ukbâda

حيف می آید مرا کان دین پاک

در میان جاهلان گردد هلاک

Hayf, fetha ile, Arabî'dir, cevr ve zulm manasına. الحيف الميل في الحكم والجنوح الى احد الجانبين¹⁰⁶ Dîn-i pâk, murâd Nasrâniyetdir ki, küfr ve şirk ve ilhâd ve zındıkadan tâhir ve sıhhat ve istikâmetle mevsûfdur. Ve câizdir ki, ehl-i dînin natiyle vâsıf-ı kabîleden ola. Helâk, istihâle ve fesâd ve butlân hayz-ı intifâ'dan hurûc ve mevt manalarına gelir.

Mana-yı beyt budur ki; hayf ve zulm gelir bana ki, ol dîn-i pâk olan Nasrâniyyet onun ahkâm ve şerâyi ve esrâr- hakâyıkını bilmezler, arasında helâk ve bâtil ve zâil ola. Zira kıvâm-ı dîn ulemâ iledir. Çünkü ulemâ helâk ola, din dahi helâk olur. Onunçün mevtü'l-ulemâ a'zamu'l-mesâibdir. Maksûd kendinin dîn-i Nasrâniyyetine ziyâde âlim olduğun beyândır. Şöyle ki, eğer ol hayatda iken onu takvîm ve tashîh ve ihyâ etmezse ehl-i dîne zulm etmiş olur. Zira bir nesneyi müstahakından men etmek cevr ve zulmdür. Zira zulm bir nesneyi mevzuunun gayra vaz' etmekdir. Pes ta'lîm yerine men ve imsâk vaz etmek buhl olur. Ve helâk tabîrinden ahz olunur ki, dînin ulemâ ile kıvâmı ve âsârının bekâsı hayât ve inkırâz ve indirâsı memât gibidir. Dinin tâzeliği ve köhneliği dahi bundan fehîm oluna. Yani din, onu ihyâ edenin ve anınla âmil olanın vücûduyla teceddüd ve ademiyle ve adem-i istimâliyle köhnelik kabûl eder. Bunda işâret vardır ki, âlimin ilmi câhilin rûhu gibidir. Kaçan rûh olmasa helâk-ı sûrî hâsıl olduğu gibi ilm dahi mefkûd olsa helâk-ı manevî hâsıl olur. Ve din ehline gerekdir ki, âlime rağbet edeler. Zira kıvâm-ı diniyye sebebidir. Ve âlime dahi lâzımdır ki, câhil ile sohbet etmeye, meğer sohbeti zarûret-i talîm için ola. Zira zarûret-i talîm ile sohbetde câhile nef' vardır. Mutlak sohbetde ise câhilden âlime zarar vardır. الصحبة مؤثرة¹⁰⁷ demişlerdir. Hiç olmasa izâat-i vakt ve isrâf-ı ömrdür. Ve dîn, hakikatde Hakk'a teslîm ve inkiyâddır. [46] Ve bu din-i hakîkî nefis elinde fenâ bulur ve âsârı görünmez olur. Zira nefis câhildir. Câhil ise serkeşdir, meğer kalb ve rûhun emâneti zâhir ola. Zira kalb ve rûh talîm-i Hak ile âlimlerdir. Pes nefis elinde pâk olan nâ-pâk ve kalb ve rûh elinde

¹⁰⁵ Ömrü uzun olup ameli güzel olana ne mutlu. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu'z-Zühhd, 2251)

¹⁰⁶ Rağıp; hayf, hükümde meyl etmek ve iki taraftan birine yönelmektir, dedi.

¹⁰⁷ Sohbet etkilidir.

Bunda ervâhdan istimdâdın fâidesine işâret vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; *امرا* ⁹³ *فالمديبرات* Ve hadîsde gelir; *من اهل القبور فاستعينوا من امور فاستعينوا* ⁹⁴ Bu hadîs-i şerîfi İbn Kemâl Hadîs-i Erbâîn'de ve Tefsîr-i Fârsî sahibi Kâşîfi Risâle-i Aliye'de tashîh ve îrâd eyleyip ziyâde şerh ve beyân eylemiştir. Tâlib olanlar mahallinden mutâlaa edeler. Bazı muhaddîsinin mevzuudur, dediklerine iltifat etmeyeler. Ve bunda telvîh vardır ki, vücûd-ı insânî iki pâreden ibâretdir ki, biri cevher-i ulvîdir ki, rûhdur. Ve biri dahi cevher-i suflîdir ki, nefsdur. Ve kalb ki, ikisinin miyânında tavassut etmiştir, muslihü mâbeyndir. Eğer onun tavassutu olmasa tarafeyn arasına adâvet ve buğazâ düşüp intizâm-ı vücûd ihtilâl-pezîr olur. Pes gerekdir ki, nefis-i emmâre nasîhat-i dile gûş tutup dâire-i vücûdda olan kuvânın ihtilâl ve farkının olmalarına bâis olmaya. Zira her nerede hilâf zuhûr etse vifâk yüzünden olan rahât ve huzûr derd olur ve cemiyet hâtır-ı tefrîk bulur. Fe-emmâ ol ki, haber-i sahihde gelir; *اختلاف امتي رحمة* ⁹⁵ Zikr olunan manayı münâfi değildir. Zira bazı ihtilâl rahmetdir ki, fûru'da olan ihtilâl gibi. Ve bazısı dahi gazabdır ki, usûlde olan ihtilâl ve ehl-i Hakk'a hilâf gibi. Nitekim cumhûra muhâlefet kuvvet-i hatadandır derler. [42] Yani umûr-ı âdiyede. Pes umûr-ı diniyede sevâbdır ve ol ki, derler;

Gördün zemâne uymadı sen uy zemâniye

Zikr olunan manaya mahmûldur. Ve ol ki, hadîsde gelir; *لن يزال الناس بخير ما تباينوا* ⁹⁶ Hîref ve senâyi ve emsâli ile olan tebâyündür ki, memdûhdur. Nitekim vücûd-ı insanda olan kuvânın tebâyünüdür ki rahmetdir. Zira her biri ile bir nesne his ve idrâk olunur. Fe-emmâ asker emîrû'l-mü'mînîn ona tâbi olduğu gibi, kuvâ dahi ahkâm ve emrde kalb ve rûha tâbi gerekdir. Ve ol ki, meşâyih-i tarikatden Ruveym kuddise sirruhû kelâmında gelir; *الصوفية بخير ما تنافروا فاذا اصطالحوا هلكوا* ⁹⁷ Bunun hakîkati budur ki; tâife-i sûfiyye arasında biri birlerine üns ve sükûn bulunmak tevahhuş ve firârlarına sebebdir, pes fi'l-cümle tebâgüz rahmetdir. Zira mâsivâya meyli kat'a bâis ve teveccühü Hakk'a medârdır. Ve bunda remz vardır ki, bi-gayr-i Hak olan teferruk sıfat-ı Yehud ve be-Hak olan na't ehl-i şühûddur. Li-muharrirhî;

Nedir âlemde bu perişânî
Muhtelit olsa lütf-i kahrla dil

Kabziyyetinin bu mu yoksa şânı
Ne bast eder ne kabz pîşânî

بهر عيسى جان سپارم سر دهم

صد هزاران منتش بر خود نهم

⁹³ Bir de (dünyanın) işi(ni) tedbir eden (Nâziât 5)

⁹⁴ İşlerinizde yaşadığımız zaman kabir ehlinde yardım isteyiniz.

⁹⁵ Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.

⁹⁶ İnsanlar ayrı durdukça hayırdadırlar.

⁹⁷ Mutasavvıflar ayrı durdukları müddetçe hayırdadırlar. Uzlaştıklarında helak olurlar.

nâ-pâk olan pâk olur. Velâkin sohbet ve taallüm ve kabûl lâzımdır, eğerçi ki, erbâbı katı nâdir kalmışdır.

شکر ایز در او عیسا را که ما

کشته ایم این کیش حق را رهنما

İzed, Dekâyık'da gelir ki, îzed zâ-yı mucemenin fethasıyla lisân-ı Farisî'de Bârî tealânın alemidir ve Arabî'deki lafzatullah ve lisân-ı Türkî'de tanrı gibi. Yezdân ise yaradıcı manasınadır, hâlık gibi. Onunçün Mecûs ıstılâhında hâlık-ı hayra yezdân ve hâlık-ı şerre ehremen derler. Pes îzed ile onun miyânın bu vechile fark vardır. Keşteîm kâf-ı Acemînin fethasıyla nefis-i mütekellim maa'l-gayrdır. Zira îm kesre ile yani elif ve yâ ve mim-i sâkine ile nefis-i mütekellim maa'l-gayr alâmetidir. Mâ lafzının ve bunun cemiyeti ifrâda talîminin taalluku hasebiyledir. Veyâhud kavmî istimâlet tarîkiyle teşrîk sebebiyledir. Zira fi'l-cümle anların arasında dahi rûhbândan reh-nümâ-vâr idi. Kibş, kesrele din manasınadır. Hak'la vasf eyledi, bâtıldan ihtirâz için. Ve din-i Hak'dan murâd İslâm'dır. Zira İslâm'ın ümmet-i Muhammed'e ihtisâsı yoktur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁸ ان الدين عند الله الاسلام İhtisâsı tevehhüm edenler galat eylemişlerdir. Reh-nümâ; yol göstericidir. Yani delil ve mürşid. Yoldan murâd sırât-ı akl-ı manevîdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁹ اهدنا الصراط المستقيم Zira maksûd maksada teşbîh olunmak şâyidir. Ve maksadın tarîki hissî ve maksûdun manevîdir. Onunçün seyr-i sülûk derler. Maa-hâzâ hâricde harekât yoktur.

Mana-yı beyt budur ki; Tanrı tealâya ve Hazret-i İsa'ya şükr olsun ki, bu dîn-i Hakk'a, yani Hakk'ın tenzîl ve İsa'nın tebliğ ettiği din-i Nasraniyyete yol gösterici olduk. Ve delâlet ve irşâd nimetin bulduk. Zirâ reh-nümâlık nimet-i azîmedir ki, mukâbelesinde şükr-i cezîl lazımdır. El-hâsıl âlemin vücûdu mutlakan nimetdir. Fe-keyfe ki, talîm ve irşâd ile nef-i âmî ola. Bunda vâsıtaya riâyet İsa'yı dahi meşkûr eyledi. Nitekim bâlâda beyân olundu. Velâkin her birine göre müteallık-ı şükr başkadır. Ve bunda remz vardır ki, [47] merd-i âkil ve sâlik-i kâmil din-i Hakk'a iânet ve mezheb-i sıdkı takvît edip zâhiren ve bâtinen cânib-i Hakk'da bulunsa ve tarîk-i Hak'da istihdâm olunduğuna şükr eyleye. Zira herkes bu hizmete kâdir değildir.

از جهود واز جهودی رستایم

تا به زناری میان را بستایم

Cühûd'dan murâd pâdişâh-ı mezkûr ve onun kavmidir. Cühûdî'de olan ya masdariyyedir. Maksûd Yehûdiyettir. Reste, fetha ile kurtulmuş manasına ism-i mefûldür. Zünnâr, rümmân vezninde harîrden keşişler kuşandığı bir kuşaktır ki, on iki yerde düğme olur.

¹⁰⁸ Hak din, Allah indinde İslâm'dır. (Müslümanlıktır.) (Âl-i İmrân 19)

¹⁰⁹ Bizi doğru yola ilet. (Fâtiha 5)

Zu'mlarınca onu kuşanmadıkça dinleri ve rûhbâniyetleri sahîh olmaz. Nitekim uşakları doğdukda mâ-ı ma'âmûdiyye dedikleri mâh-ı esfere gams etmedikçe hakk-ı Nasrânî olmaz. Bizim dînimizde ol zünnârı kuşanmak küfrdür. Ve sâir emârât-i tekzîbden olanlar dahi böyledir. Ve Kâmus'da gelir; الزنار ما على وسط النصارى و المجوس¹¹⁰ Ve Sûdî'nin Divân-ı Hâfız Şerhi'nde gelir ki, zünnâr Nasârânın alâmât-ı küfrden bir alâmetidir ki, kuşaklarına bend edip kuşakdan aşağı sarkıdılar. Hâsılı görmeye mevkûfdur, intehâ. Pes Sûdî'nin yazdığı, lügate muhâlifdir. Velâkin câizdir ki, zaman-ı evvelde nefs-i kemerde, sonra kemerlerine bend ile iktifâ etdikleri alâmet ola. Ve lügat-i Muğrib'de gelir;

قال عمر رضى الله عنه ينتطقون اى يشدون فى موضع المنطقة زنابير فوق ثيابهم انتهى¹¹¹

Mana-yı budur ki; cühûd kısmından olan pâdişâh-ı zâlim ve onun kavmi câirlerlerden ve dinleri olan cühûdluk ve Yahûdiyetden kurtulmuş. Zira tâ ki, zünnâr ile belimizi bağlamışız veyahud zünnâra bel bağlamışız. Ve ona itikâdlar edip anınla amel eylemişiz. Yani biz zünnâr ve anınla amel ehlindeniz ki, hakikat-i Nasrâniyyet anınla kâimdir. Ve câizdir ki, tâ lafzı âgâh olunuz, manasına ola ki tahzîrin levâzımındandır. Pes evvelki manaya göre ibtidâ-yı gayet için ve ikinciye göre tahzîrin lâzımında müstamel olur ve bunda vezîr-i mezbûrun tezvîr-i haffisi fehmi olunur. Zira Yehûd dîn-i Nasârâyı selb etmekle kâfir oldukları gibi Nasara dahi dîn-i Yehûdu nefy ile kâfir olurlar. Zira ol vakitte nüzûl eden kitâb ki, İncîl'dir, Tevrât'ı teyîd için idi. Ve Nasârâ arasında dâir olan ahkâm yine ahkâm-ı Tevrât idi. Nitekim tahkîki güzer etdi. [48] Velâkin vezîr Nasârânın dîn-i Yehûd hakkında inâdlarına nazar etmeyip gayrı vechile ifsâda kemer-beste oldu. Bunda işâret vardır ki, sâlik olan kimesne zünnâr-ı aşkı gönül beline bend etmedikçe İslâm'ı sahîh ve hakîkî olup nefsin Yehûdiyetinden halâs olmaz.

Nice zünnâr-ı aşka hâver-i dil bağlayayım kim
Der-i dıvâr-ı deyr-i dil pür olmuşdur sanemlerle

Ve zünnârla murâd zünnâr-ı hûy olmak dahi câizdir. Zira nefsi küfrün anınla kuvvet bulur. Li-muharrihih;

Olsa zünnâr-ı hevâdan nefsin   Vasatında kaçan kemer-bendi
Kendine küfrü eyleyip ilzâm   Tutmaz imân sadedinde pendi

دور دور عيسى است اى مردمان

بشنويد اسرار كيش او بجان

Devr, zamandır. Zira insân ve sâir mevcudâtla devr eder. Ve arz olduğu cihetden karâr etmez. Aslı felek-i atlasın devri hasebiyledir ki, gece gündüz anınla mütebeyyin olur. Ve nev-i

¹¹⁰ Zünnâr, YaHûdî ve Mecûsilerin belleri üzerindedir.

¹¹¹ Ömer (Allah ondan hoşnut olsun); bu bölgede elbiseleri üzerlerine zünnarlarını bağlasınlar, manasına dedi.

insânî devrine devr-i sünbüle derler. Zira ibtidâ-yı hareket burc-ı sünbüleden idi. Ve resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme tetimme-i devr-i zaman derler. Zira devr-i sünbülenin evâhîrinde gelmiş ve anınla devr temâm olmakla karîb olmuştur. Zira devr-i sünbüle ki, yedi bin yıldır nihâyet buldukda kıyâmet kopar. Merdüm Adem oğlanıdır ve bu kelimenin bi-hasebi'l-manâ mâ kabline ve mâ ba'dine irtibâtı sahihtir. Be-cân be-gûş-ı cân takdîrindedir. Zira esrâr-ı gûş-ı câna inhâ olunur ki, gûş-ı hisse değil. Egerçi ki, gûş-ı his vasıtasıdır. Velâkin ortada gûş-ı cân hâzır olmasa müzâkere-i esrârın fâidesi olmaz.

Mana-yı beyt budur ki; zaman hazret-i İsâ'nın zamanıdır ey merdümler. Yani onun şeriatinin vakti ve kitâbının zamânı ve nübüvvetinin hengâmıdır. Ve illâ ol vakitte İsâ kavmi arasında değil belki âsumâna ref olunmuş idi. Nitekim evâhir-i kıssa ona dâldir. İşidin, onun dininin esrârını cân kulağıyla. Maksûd kendinin ol dinin esrârına vâkıf olduğun i'lâmdır, tâ ki, râğbet edeler. Ve müntehî olup gûş-ı cânla istimâ edeler. Bade-zâ istimâ'la emr eyledi. Zira demişlerdir ki, ¹¹²خذوا العلم من افواه الرجال Çünkü tarîk ahz-i mücâlise ve istimâ'dır. Lâ-cerem esemm olan mahrûm ve gûş-ı cânla istimâ' etmeyen dahi istifâden memnû'dur. Ve bunda remz vardır ki, hâliyyü'z-zihn [49] olanlara gerekdir ki, laf ehline kulak tutmayalar, tâ ki, itikâdlarının tagayyürüne sebep olmayalar. Zira o makûleler mücerred hallu'l-lisândır. Yoksa dinin kemâ yenbâğî zâhirine ittilâi olmayanlar bâtınına nice vukûfları olur. Ve merdümân ile hitâbda hîle vardır. Güyâ siz hakîkat üzere ricâldenseniz, pes esrârı mahrem olduğunuz cihetinden size keşf ederim, gayre etmem diye mekr dahi îkâ eder. Ve bunda hûy-ı şeytânın keydine işâret vardır. Zira nefis hevâsı yüzünden ve şeytân dahi nefsi cihetinden esrâr-ı hafiyeye ittilâ-ı davâ ederler ve kitâb-ı vücûdun hakâyıkından vukûf hakkında laf ederler. Maa-hâzâ câhillerdir. Amma nefsin cehli merâtibdedir. Zira nefis-i emmâre levvâmeye ve mülhimeye ve mutmainneye ve makâm-ı kalb ve rûha terakkî etmemiş ve bunlar sohbet yüzü görmemiştir. Pes bildiği hevâ ve shevâtdır ve ammâ şeytânın cehli âlem-i zâtdadır. Yani ol sırr-ı mehcûranın gerçi âlem-i efâl ve sıfâta göre vukûfu vardır. Onunçün bu avâlimde erbâb-ı berzâhı izlâlden hâli değildir, velâkin âlem-i zâta duhûlu yokdur. Eğer duhûlu olaydı kâfir olmazdı. Zira ol makâm-ı küfr ve emsâlinde me'mendir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹³و من دخله كان آمنا Aslı budur ki, makâm-ı zât makâm-ı hakîkatdir. Pes, bir kimse Kâbe'yi re'yu'l-ayn müşâhede ve haremine dâhil olsa bu husûsda bî-şek ve şüphe olduğu gibi şöyle ki, nakîzine ihtimâl yokdur. Kezâlik ehâdiyyet-i zâtiyye ve hüviyet-i mutlaka mertebesinde şuhûd ehli olan dahi efâl ve sıfât merâtibinde teşbihâta nazar eylemez ve şeytân gibi sûret-perest olup hata söz söylemez.

¹¹² İlmî adamların ağzından alınız.

¹¹³ Oraya giren emniyette olur. (Âl-i İmrân 97)

چون وزیر این مکر را بر شه شمرد
از دلش اندیشه را کلی ببرد

Şümürd, zammeteyn ile mâzîdir, saydı manasına. Şümürden lafzından me'hûzdu ki, saymaktır, add gibi. Endîşe fikridir, burada gam murâd olunur. Zira fikr-i gâlib bi-hasebi'l-âde gamdendir. Ve câizdir ki, Nasârâ husûsunda fikr demek ola. Küllî'de olan yâ nisbet içindir.

Mana-yı beyt budur ki; çün vezîr şâh üzerine bu mekri saydı ve ale't-tafzîl teaddüd eyledi, gönlünden bi'l-küllîye fikri çıkardı ve gam ve kasevâtı izâle etdi. Bade-zâ saymak gerçi müteaddide taalluk eder. Mekr-i sâbık ise bi-hasebi'l-hakîka emr-i vâhiddir. Velâkin burada [50] saymak mufassalan beyândan ibâretidir. Güyâ tafsîl olunan maddenin her cüz'ü bir ma'dûddur. Bundan fehm olunur ki, pâdişâh vezîrin kelâmını isgâ eyledi, her çend mufassal ve meşrûh ise de. Zira kendi derdine müteallık idi. Onunçün izâle-i gam ile müsterihü'l-bâl oldu. Zira vezîrin tezvîri yüzünden maksûdunun husûlune zann-ı gâlibi var idi. İnsan ise bir nesneyi hâtırı kabul etmedikçe müsterih olmaz. Bunda nefs-i emmâre ve hevâ ve şeytanın kalb ve rûh ve kuvâ hakkında olan tezvîrlere işâret vardır. Zira kalb ve rûh ve kuvâ nefs-i hevâ ve şeytanın ezdâdı olmak hasebiyle bunların mağlûb olmaları hakkında endîşe-i küllîleri var idi. Pes izlâl hakkında biri birlerini inandırdılar. Ve hâtırlarına şifâ olacak sözler söylediler. Egerçi tevfiik müsâid olanlara göre zararları medfu'dur. Nitekim bâlâda işâret olundu. El-hasıl nefs ve şeytânın mekr ve tezvîri zulumât makûlesindedir. Nitekim kalb ve rûhun re'yi ve tedbîri envâr kabîlindedir. Ve zulumât nurla mukâvemet edemez. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁴ ان الله مع ان الذين اتقوا Yani Hak teâlânın maiyyeti nûr-ı takvâ ile münevver olanlara göredir. Yoksa zulmet-i şirk ve ma'siyet ile muzlim olanlara değildir. Pes nûrânî olanlar dâimâ zâhiren ve bâtinen mansûr ve zulmânî olanlar her hâlde mahzûllerdir. Li-muharririhî;

Gözleme var ruhsat-ı fetvâ

Çek gönül gözüne kühl-i takvâ

کرد باوی شاه آن کاری که گفت

خلق حیران مانده زان مکر نهفت

Mânde mâzîden kısımdır, kalmış manasına. Nühüft, zammeteyn ile, gizlidir.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh ol vezîre ol işi etdi ki, vezîr dedi ve telkîn etdi. Yani onun bazı azâsın kat ve bazı azâsın dahi şakk edip bi-tarîki's-siyâse salb için zir-i dâre getirdi. Ve bir şeffî'-i mücbirin şefâat-ı mevzûasıyla onu âzâd eyledi. Halk ol gizli mekrden hayrân kalmış oldukları halde, yani halk-ı âlem ve orada mevcûd olan benî adem işin aslını bilmeyip ve ol mekr-i hafîden âgâh olmayıp hayran kaldılar. Ve biz bu vezîri böyle bilmezdik, pâdişâh buna

¹¹⁴ Çünkü Allah (kötülükten) sakınanlarla beraberdir. (Nahl 128)

Nasrâniyyet töhmetiyle bu işi niçin etdi dediler. Ve bunun emsâli sözler söylediler ve kazâen teaccüb ve hayret eylediler. [51] Bunda işâret vardır ki, nefis ve huy bâlâda zikr olunan umûr-ı tabîyyeden perhîze bed' etdiler. Tâ ki, bu yüzden izlâle tevessül edeler. Nitekim demişlerdir;

Bâtıl hemîşe bâtil ve beyhûdedir velî
Müşkül budur ki; sûret-i Hak'dan zuhûr ede

Pes halkdan murâd kuvâ-yı nefsâniye ve tabiiyye olur. Zira bunlar dâima merâti'-i hayvâniyyede temettü' ederler ve halî'ü'l-izâr gezerlerdi. Şimdi reisleri yüzünden bî-sebeb riyâzet ve mücâhedeyi istib'âd eylediler. Zira aslı mekr üzerine mübtene olduğun bilmezlerdi. Nitekim bazı eşhâs riyâ tarîkiyle ekl ü şürbden perhîz ederler ve şekl-i fukârâda gezerler. Ve bundan ahz olunur ki, kâh olur ki, a'lâ ednânın müşâveresiyle amel eder, yâ vâkıa mutâbık veya meşrebine muvâfık gelirse. Nitekim Hazret-i Şuayb Hazret-i Musâ aleyhümasselâm hakkında kerfemesinin sözüyle amel etdi. Ve bazı umûr vardır ki, zâhiri mekrûh ve bâtını mahbûbdur. Nitekim pâdişâha ve vezîre ol ukûbet nefsü'l-emrde mahbûb geldi, murâdların vesîle olmakla, eğerçi ki, zâhiri pâdişâha nisbetle ziyâde beşî' ve vezîre kıyâs ile telh ve müellemdir. Herkesin zamîrin Allah tealâ bilir. Onunçün halk biri birlerinin ahvâlinde mütehayyirlerdir. Murâdlarına emmârâtla istidlâl edeler. Li-muharririhî;

Hak bilir Zeyd ile Amr'in ahvâlin

Ne bilir kimse kimsenin hâlin

راند او را جانب نصرانیان

کرد درد دعوت شروع او بعد ازان

Cânib aslında insanın ve gayrının şakkıdır. Sonra şakkını velî eden tarafda istimâl olundu.

Mana-yı beyt budur ki; şefâatden sonra vezîr-i mezbûru âzâd eyledi. Yani sulbünden rücû etdi. Velâkin kahren ve gazaben Nasrânîler vilâyeti cânibine sürdü. Vezîr dahi nefy olunup anların nâhiyesine duhûlden sonra davet ve irşâda şurû' ve mübâşeret eyledi. Ve maksûdunu tahsîle temhîd-i mukaddeme etmeye başladı. Bunda işâret vardır ki, nefsin huy ve şeytana gazab suretin gösterip anları kendi sahasından dûr ve mehcûr kıldığı li-ecli'l-musliha ve bilmeyenler yanında nefy etdi. Velâkin bu nefy fi'l-hakîka takrîb kabîlindendi. Onunçün kâh olur ki, pâdişâh sevdiği kimseyi ırakda bir kale muhâfazasına gönderir. Murâdı ise sûret-i tab'îdde [52] takrîbdir. Zira muhâfazanın kendine faydası vardır. Pes bu makûle ba'îd hemân garîb ve nedîm gibidir. Ve Hâce Hâfiz nazmında gelir;

¹¹⁵ بعد منزل نبود در سفر روحانی

Pes ol ikisinin cesedleri gerçi bi-hasebi'z-zâhir mufârik, fe-emmâ bi-hasebi'l-hakîka rûhları mütelâsık idi. Onunçün biri birlerine nâmeleri eksik olmaz. Nâme ise gâliben mahbûbdan mahbûba ve nısf-ı muvâsaladır. Eğer fi'l-hakîka nefy olsa aradan haber munkatı olurdu. Ve bunda remz vardır ki, her nesne vaktine merhûndur. Nitekim demişlerdir; ¹¹⁶ الامور مرهونة باوقاتها ve her işde mekâsıda tevessül için mebâdî vardır. Onunçün vezîr-i mezbûr bilâd-ı Nasârâya hîle ile dâhil olup tedrîcile davete âğâz eyledi. Tâ ki, anınla izlâl-i Nasârâya tevessül edip nâil-i merâm ve vâsıl-ı kâm ola. Pes bunda davet ile murâd dâvet-i bâtıladır ki, nefis ve şeytân ve sâir muzıll olanlara muzâfıdır. Nitekim Kur'an'da her birine göre ya sarf veya delâlet-i nas vardır. El-hâsıl izlâle davet denildi. Sûret-i Hak'da olmakla ve illâ davet itlâk üzerine zalâldan Hüdüâ'ya irşâddır ki, şân-ı enbiyâ ve evliyâ ve ulemâdır.

صد هزاران مرد ترسا سوی او

اندک اندک جمع شد در کوی او

Kûy kâf-ı Arabî ile mahelledir. Dakâyık'da gelir ki; zükâk'dır. Tefîki budur ki; mahalle zükâkı müştemil olmakla zükâk ismi mahalle üzerine itlâk olundu. Zira mahalle fi'l-hakîka menzil manasınadır. Nitekim sabak etdi. Ve Arabî'de karye dedikleri şehrin bir mahallesi gibi olmakla kûy denildi. Nitekim kûy ve kend derler, karye ve belde manasına.

Mana-yı beyt budur ki; nice yüz bin yani bisyâr Nasrânî vezîr cânibine münsâk olup az az onun mahallesine müctemi oldular. Bunda işâret Nasrânın yehûda nisbetle kesretine işâret vardır. Ve milel-i kefereye göre İslâm ehli bir siyâh mû-ı sığarda şa'r-ı beyzâ gibidir ki, ekall-i kalîldir. Ve bunda kuvâ-yı rûhâniyenin vefretine delâlet vardır. Vefreti ya bi'l-fiil veya bi'l-kuvvedir. Nitekim derler; ¹¹⁷ قليل اذا عدوا كثير اذا شدوا Ve fi'l-hakîka cünûdullahâ nihâyet yokdur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁸ و ما يعلم جنود ربك الا هو Ve ervâhın biri birine imdâdı nüfûsun biri birine imdâdından ekserdir. Zira nüfûsun imdâdı tertîb-i vesâit ve temhîd-i mebâdî iledir. Ervâh ise böyle değildir. Zira ta'likât-ı[53] nüfûsuyyeden berîdir. Ve bunda irşâdda tedrîcile remz vardır. Yani davet ve irşâd dedikleri tedrîcile hâsıl olur, def'î olmaz. Nitekim evâil-i bi'setde ma'hûddur. Pes endek endek tabiri bidâyet ve sad hezarân lafzı nihâyet itibâriyledir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁹ و رأيت الناس يدخلون في دين الله أفواجا

¹¹⁵ rûhânî seferde menzil uzaklığı olmaz.

¹¹⁶ İşler vakitlerine bağlıdır.

¹¹⁷ Sayıldıklarında azdırlar, güçlendiklerinde çokturlar.

¹¹⁸ Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. (Müddesir 31)

¹¹⁹ İnsanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit (Nasr 2)

bisyâr oldu. Nitekim derler; ¹²⁰ و نهر الى نهر اذا اجتماعا بخر Velâkin kâh olur ki, âyet-i mezkûre mucebince kesreti def'î olur. Ve insanın hâli ikiden hâli değildir. Zira cânib-i lütfdan imdâd-ı melekûtu olursa vücûdda olan kuvâ-yı şerîrenin cümlesi rûha tâbi olup feth-i mutlak hâsıl olur. Ve eğer cânib-i kahrdan celâl-i kakhârî olursa kuvâ-yı hayrda dahi nefse tâbi olup ebvâb-kâr-ı muğlak olur. Fe-emmâ bu mana kable'l-vüsûldur. Zira vüsûlden sonra nefse rücû' yokdur. Nitekim Şeyh Şiblî hazretleri kuddise sırruhu ما غوى و ما ضل صاحبكم ¹²¹ âyetinde buyurur. من وصل الينا ¹²² ما رجع عنا ¹²³ Şu kadar vardır ki, temkîn ehline makam-ı ruhsatda nefsin sûret-i evsâfına rücû vardır. Velâkin hakikat-i evsâfına rücû yokdur. Ve illâ iksîr-i azâm ile nühâs zehebe münkalib oldukdan sonra aslına istihâle câiz olmak lâzım gelir. Bu ise muhâldir. Eğerçi ki, İbn Sinâ hâl-i iksîre câhil olduğu cihetden mücerred sıbğa haml edip muvakkat olmasına zâhib olmuşdur. Bu ise sahîh değildir. Zira zeheb iksîrinin sıbğı ve istihâlesi bâkîdir. Onunçün iksîr-i a'zâm insan-ı kâmilin hâline işâretidir. Pes insân-ı kâmilde fi'l-hakîka evsâf-ı nefse rücû olmadığı gibi hâl-i iksîrde dahi tehavvül ve inkilâb yokdur. Ve bi'l-akis bazı ehibbânda ekl ü şûrb ile telezzüz veya libâs-ı fâhire ile telebbüs veya bunların emsâli umûr-ı tabîyye ve nefsânîyye mülâbese etdikleri telvînât-ı makbûledendir. Şöyle ki, anlar kuvvet-i halleri mülâbese etdikleri umûru kendilerine istihâle eder. Onunçün her işleri hakkânîdir. عنا و عنهم ¹²⁴ . Li-muharririhî;

Kâmilin cümle-i ahvâlinde [54]
Ne bilir âlem-i dilin hâlin

Dîdesi vech-i Hakk'a nâzırdır
Ol ki, dâim bu hisde hâzırdır

او بيان می کردبا ایشان براز
سر انكليون و زنار و نماز

Engiliyun, hemzenin fetha ve kâf-ı Acemî'nin kesresiyle tersâ içinde muteber kitabdır. Ve bazıları İncîl'dir dediler ki, Kitâb-ı İsâ'dır. Burada zâhir olan sânîdir. Ve câizdir ki, incîl, engiliyun'dan ta'rîb oluna, salavât salâtdan ve mesîh ve meşîhadden ta'rîb olunduğu gibi. Kesret-i tağyîr ta'rîbini münâfi değildir. Pes İncîl İbrânî ve ibrî olur ki, lügat-i Nasârâdır. Nitekim Süryânî lügat-i Yehûd ve Yunânî lügat-i ehl-i Zebûr ve Arabî lügat-i İsmail aleyhisselâmdır. Ve bazı ehl-i Arabiyyet demişlerdir ki, İncîl, neclü's-şeyy ey azhara lafzından müştakdır. Zira din mûnderis oldukdan sonra İncîl onu izhâr eyledi. Bundan fehm olunur ki, İsâ aleyhisselâmın ba'sından mukaddem tâife-i Yehûd Tevrât'ı fi'l-cümle tahrîf ve din-i Musa aleyhisselâmı tebdîl

¹²⁰ Denizde birleşinceye kadar nehir nehre akar.

¹²¹ Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve batıla inanmadı. (Necm 2)

¹²² Bize vasıl olan bizden dönmez.

¹²³ Fânî vasıflarına geri dönemez.

¹²⁴ Bizi ve sizi onlardan kılsın ve bizden ve sizden razı olsun.

etmişlerdir. Onunçün İsa'ya muvâfakat etmediler. Zira hevâlarına muhâlif idi. Zünnâr bâlâda mufassalan beyân olundu.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i mezbûr Nasârâya râzla yani esrâr-ı İncîl ve zünnâr ve nemâzı beyân eyledi. Ve bunlardan maksûd, aslı şudur ve hakîkatleri budur dedi. Ve mî kerd hikâyet-i hâl-i mâziye olmak dahi câizdir, eylerdi manasına. Ve burada râzla sırr-ı cem'de letâfet vardır. Ve bundan fehm olunur ki, zünnâr kadîmdir ve zâhir olan budur ki; bu kelâm iktifâ kabîlindedir. Maksûd esrâr-ı dînin mecmûudur, ba-husûs zikr olunan umûr olsun gayrı umûr olsun. Velâkin umûr-ı mezkûre külliyyâtdan olmakla tahsîsü bi'z-zikr eyledi. Bu sûretde esrâr-ı dîn tersâlara râzla ve nihânî ifâde olunmak ehl-i din olmayan ağıyara nisbet ile olur. Ve câizdir ki, râzla söylenmek havâssa göre ola. Nitekim her kavm arasında câridir. Pes ba'zın hâlini külle nisbet kabîlinden olur.

Bundan İncîl ile birkaç nesneye işâret vardır. Biri budur ki; âlem-i cemdir. Zira kütüb-i ilâhiyye cemden tenezzül etmişdir ki, evvel-i âleme göre kelâm-ı nefsi ile muttasıfdir. Ve biri dahi levh-i mahfûzdur ki, kütüb-i ilâhiyyenin furkânîsidir. Zira mufassalan anda müsbetdir. Ve biri [55] dahi kalbdır ki, nüsha-i enfûsdür. Ve bu nüsha hakîkatde levh-i mahfûzun aslıdır. Zira âlem-i gaybin mir'atıdır. Onunçün ümmü'l-kitâbdır. Ve Cibrîl vech-i âdetle levh-i mahfûzdan tenzîl ettiği Kur'an meselâ kalb-i resûl aleyhisselâma vech-i hâsla zâhir olur. Pes Kur'an'ın nüzülu Cibrîle ve levh-i mahfûza göre vâsıta ile bunlardan kat-ı nazar âlem-i gaybden inkişâf-ı mahsûsa göre bilâ-vâsıta olur. Nitekim bu sırâ işâret edip Kur'an'da gelir; ¹²⁵لا تحرك به لسانك لتعجل به

Ve biri dahi İncîl fi'l-hakîka eczâ-i Kur'an'ıyyedendir. Zira Kur'an sâir kütüb-i ilâhiyyenin hakâyıkını câmidir. Pes İncîl hisse-i Kur'an olduğu gibi İsa aleyhisselâm dahi ol hissenin tercümânı ve resûlullâhın bi-kaderi'l-hisse vârisi olur. Ve ism-i Muhammed bi-kaderi'z-zuhûr hisse bulur, fa'ref cidden.

Ve zünnâr kemer-i aşka işâretidir. Zira kemer insânın miyânını ihâta ve bend ettiği gibi aşk dahi cenbeyn arasını ihâte etmişdir. Onunçün zünnâr-ı aşk derler. Eğerçi ki, zünnâr-ı aşkda aşkın eseri olan zünnâr demek dahi câizdir, f'efhem. Ve namaz münâcâta işâretidir. Pes namâzın zâhiri âlem-i mülkdendir. Onunçün rükû ve sücûd ve harekât-ı suveriye ile hâsıl olur. Ve bâtını âlem-i melekût'dandır. Onunçün teveccühü ilallah ve harekât-ı manevî ile vücûd bulur. Velâkin erkân-ı malûme ve efâl-i mahsûsanın her bir sırr-ı azîmi müştemil olmakla heyet-i mahsûsa üzerine vaz olunup yalnız teveccüh-i kalb ile iktifâ olunmadı. Zira yalnız teveccüh-i kalb ve rûhun sıfatı ve efâl ve harekât cesedin şânıdır. Ve insan bu ikisinden mürekkeb olmakla her birine hakkını tevfih ve nasîbini icrâ ile me'mûr oldu. Onunçün teveccüh-i mücerred ile iktifâ

¹²⁵ (Resûlum) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kıyılatma. (Kıyâmet 16)

eden ve efâl-i zâhireye iktisâr eden mahcûb ve gâfildir. El-hâsil şerîât ve hakîkat maiyyetle olmak lazımdır.

او بظاہر واعظ احکام بود

لیک در باطن صغیر دام بود

Be-zâhir'de be zarfiyyet içindir. Vaaz tahvîfe müteallık olan zecrdır. Ve bazıları tezkîrî bi'l-hayrdır derler. Ahkâm, hikemin cemidir. Lügatde men'ûş-şeyy li'l-islâh manasınadır. Şeriatde meâni-i müteaddide miyânında müşterekdir. Hitabullah ve onun üzerine müterettip olan hall ve hürmet ve efâl-i şeriyeye üzerine müterettib [56] olan sevâb ve ukâb ve gayrılar gibi. Demişlerdir ki, hikem hâkime muhtâcdır. Hâkim ise Allah tealâdır, akl değildir. Zira akl alet-i marifetdir ve mahkûmun bihe muhtacdır ki, fiil-i mükellefdır. Ve mahkûmun aleyh muhtâcdır ki, mükellefdır. Bâlâda râzla beyânı sırta muzâf kıldığı gibi bunda dahi va'zı ahkâma muzâf kıldı. Zira ahkâm zevâhire müteallıktır ki, şânı âmmeye vaaz ve tezkîrdır. Ve esrâr-ı bevâtına müteallıktır ki, muktezâsı sırla erbâbına beyândır, ağıyâra ifşâ değildir. Zâhir ve bâtın mütehâliflerdir. Zâhir odur ki, hâsse ile idrâk oluna. Bâtın odur ki, hâsseden hafî ola, umûr-ı makûle gibi. Safîr, bâlâda meşrûhen güzer eylemiştir.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i mezbûr zâhirde ahkâm-ı İncîl'i beyân eder ve anınla vaaz ve tahvîf ve tezkîr eylerdi. Velâkin bâtında safîr ve dâm idi. Yani vaazı dâm ve savtı safîr ve sıklık gibi idi ki, dâm u safîr ile kuşları sayd ettikleri gibi. Nitekim bâlâda mufassalan mürûr eyledi. Ol dahi vaaz yüzünden dâm-ı tezvîr kurup daveti ile hâliyü'z-zihn olan Nasârâyı sayd eylerdi. Zira Nasârâ sırr-ı encâmı bilmezler ve onun vaaz ve nushunu kendilerine nâfi zann ederler, gâyeti ise mekr u keyde müncer olup mazûnlarının hilâfi zuhûr etdi. Ve min haysi lâ yuhtesibu belâyı dîn ile mübtelâ olup her biri bir yola gitdi. Pes her huluvvu'l-lisân olanların zâhirlerine mağrûr olmamak gerekdir. Belki tahtında merâret ve zehr ola. Nitekim bu tahrîrin esnâsında bin yüz on dört şehri ramazanında Bursa'ya fitne-engîzân-ı Arab'dan sûret-i hak'dan bir bâtl gelip birkaç gün câmi-i kebîrde vaaz u tezkîr sadedinde olup bilahire şehrin ne kadar müstaid-i şerr ü şûr olan ehl-i inkâr ve erâzil ve ahlâtı var ise taht-ı livâsına müctemi olmakla leyle-i kadirde fitne-i azîme iykân eylediler. Şöyle ki, sûfiye ile aralarında kıtâl ve muhârebe vâki olup kimi câm-ı eceli nûş ve kimi dahi cerâhet ve zahm ile mütehâyir ve medhûş olup üç ay kadar ihtilâl-ı azîm buldu. ¹²⁶الفتنه نائمة لعن الله من ايقظها Ve Bûstân'da gelir;

¹²⁷که مر فتنه خفته را کفت خیز

ازان همنشین تا توانی کریز

Li-muharririhî;

¹²⁶ Fitne uykudadır. Onu uyandırana Allah lanet etsin.

¹²⁷ Gücün yetiyorsa, uyumuş fitneye kalk diyen kimse ile arkadaş olmaktan kaç.

Râhat istersen eğer divâne	Pes değil mi sana künc-hâne
Görme a'dâ yüzünü taşra çıkıp	Bûm-mânend bekle virâne [57]
Zağlar tutdu bâğ-ı dünyâyı	Bülbülân gelmesin mi efgâna
Hâr u hesler çoğalıp yer yerden	Çekdiler perde rûy-ı ummâna
Buldu devr-i felek nihâyetini	Kalmadı itimâd devrâna
Nûr-ı takva gurûb edip ademe	Döndü bu dîn şebb-i garibâna
Aradan çıkdı âşıkân bir bir	Ehl-i inkâr girdi meydâna
Tâ kıyamet kopa üzerlerine	Her biri nâr-ı kahrla yana
Hâkkı şimden geri hâmûş olagör	Yâdlar girdi bu gülistana

بهر این بعض صحابه از رسول

ملتمس بودند مکر نفس غول

Sahâbe, fetha ve kesre ile, aslda masdardır. Sonra fetha ile ashâb-ı resûlullah aleyhisselâm için isim kılındı. Velâkin Kâmus'dan zâhir olur ki, sahâbe masdar olduğu gibi ashâb gibi cem dahi olur. Yani ashâb sahibin ve sahb dahi sâhibin cemi olduğu gibi. Sahâbe dahi böyledir. Sahabî resûlullâh sallallahü aleyhi ve sellemi görüp anınla tûl-ı sohbet edendir, gerek andan hadîs rivâyet etsin gerek etmesin. Ve bazıları demişlerdir ki, tûl-ı sohbet şart değildir. Tafsil-i makâm usûl-i hadîsde meşrûhdur. Resûl mürsel lafzının mübâlağasıdır, fiûl müf'al'ın mübâlağası olduğu gibi. Velâkin bu fiûl nâdir gelmiştir. Nitekim Kuhistânî şerhinde mübeyyendir. İtimâs, burada mana-yı lügâvisine mahmûldur ki, mutlak talebdir. Zira mana-yı örfisi bir kimse bir nesneyi rütbede müsâvisinden talep etmektir. Sahâbe ise resûl ile rütbece berâber olmazlar. Meker-i nefis, hazf-ı muzâfladır. Beyân-ı mekr-i nefis demektir. Gûl zamme ile, taife-i cinden bir sınıftır ki, felavâtda olup eşkâl-i muhtelifle ile teşekkül ve elvân-ı mütevennia ile televvün edip nâsı tarîkdan izlâl eder. Bazıları demişlerdir ki, gûl sahra-ı cindir. İbn Esîr Nihâye'de îrâd eder ki, gûl cin ve şeytandan bir cinsdir. Arab şöyle zu'm eder ki, beriyyede nâsa görünür ve süver-i şitâda televvün eder ve anları tarîkden izlâl eyler, intehâ. Bi't-tercüme bundan fehm olunur ki, gûlun vücûdu fi'l-cümle inkâr olunmaz. Velâkin teşekkülü benî Adem'e ihlâki inkâr olunur. Ve hadîsde gelir; ¹²⁸لا غول ولكن السعالي Yani gûlun vücûdu yokdur. Velâkin se'âlinin vücûdu vardır. Se'âlî si'lâ'nın cemidir, kesr ile. Yani cin içinde sahra makûlesi vardır ki, halk için telebbüs ve tehayyül [58] ederler. Ve bazıları nazm edip demişlerdir ki;

اسماء اشياء لم توجد و لم تكن¹²⁹

الوجود و الغول و العنقاء ثالثة

Bunda Mevlânâ hazretleri nefsi gûla teşbîh etdi, iğtiyâl ve ihlâkinden ve telvînât-ı mezmûme yüzünden. Suver-i muhtelifle ile teşekkülünden ötürü bi-hasebi'z-zahir vücûd-ı gûla kâil olmuş oldu. Ve câizdir ki, zu'm-ı Arab üzerine cereyân murâd oluna. Maa-hâzâ nefsin

¹²⁸ Gulyabani yoktur. Ancak, cin vardır. Bu hadisin sadece ilk kısmına rastlanmıştır. (Sahih-i Müslim, Selam, 4119)

¹²⁹ Cûd, gul ve anka üçtür, olmayan şeylerin isimleridir.

iğtiyâli mukarrer ve sihr-i Hârut ve Mârut'dan berterdir. Pes bunun meali isbât-ı si'lât olup hadîs-i mezkûra muhalefet lâzım gelmez.

Mana-yı beyt budur ki; bu sebebden yani her nesnenin bânını hafî olduğundan ötürü bazı ashâb raziyellahü anh resûlullâh aleyhisselâmdan gûl misâl olan nefsin mekrini beyân dilerlerdi. Zira mekr-i nefis herkese zâhir değildir. Onun dekâyıkını kemâl-i tezkiye bilir. Pes câizdir ki, nefis sûret-i Hak'dan görünüp insânı izlâl ede. Nitekim aşağıda bazı merâtibin beyân etse gerekdir. Nefsi gûla teşbîh etmekle ziyâde iğtiyâl ve ihlâk ve ifsâd ve izlâline işâret vardır. Zira şeytandan berter düşmen ve andan kavî adüvdür. Ve sâlik-i Hak olanlar sâlik-i tarîk gibidir. Pes rehzen olan umûrdan ihtirâz edip ihtiyât ile hareket lâzımdır. Ve illâ tarîkden munkati⁶ ve menzilden maksûd mehcûr olmak emr-i mukarrerdir. Ve bir mahalde dahi nefsi ejdehâya teşbîh gelse gerekdir. Ve bu makûle teşbîhat fi'l-hakîka tefhîm ve talîm babındandır. Ve illâ nefsin hakîkatin nâdir kimse bilmişdir. Li-muharririhî;

Kerâmetle yürü kaldırma sancak

Kerâmet nefsi ıslah oldu ancak

کز چه آمیزد ز اغراض نهان

در عبادتها و در اخلاص جان

Bazı nüshada kez yerine gû düşmüştür. İğrâz garzın cemidir. Bâlâda mufassalan şerh olunmuştur. İbâdet gâyet-i tezellüldür. Kable'l-emr ve bade'l-emr olana şâmindir. Taât ise böyle değildir. Zira taât inkiyâddir. İnkiyâd ise bade'l-emr mutasavverdir. Pes emrle mamûl olan fiile taât derler.

Mana-yı beyt budur ki; iğrâz-ı hafiyeden ibâdâta ve ihlâs-ı câna ne nesne karışır diye andan suâl ederlerdi. Pes iğrâz-ı hafiyeden murâd iğrâz-ı nefsâniyyedir ki, mâsivâyâ müteallıktır. Meselâ tahsîl-i ulûmda izhâr-ı fazlıyyet ve mücâdele-i akrân ve gazada izhâr-ı şecâat veya ihrâz-ı ganîmet [59] kasd etmek gibi. Ve sûre-i Rahman'da ¹³⁰ و یبقی وجه ربك¹³⁰ âyetinde bir vechi dahi budur ki; bekâ ile muttasıf olan amel odur ki, anınla rızâ-ı Hak matlûb ola. Ma⁶dâsı fânîdir. Ve ihlâsı câna muzâf kıldı. Zira ibâdât kalbin sıfatıdır ki, ceseddir. İhlâs ise Hak'la abdin miyânında sırr-ı azîmdir ki, şanı kalbe ve rûha muzâf olmaktır. El-hâsıl riyâ ve şirk ve nifâk ve emsâli nefsin evsâfi olduğu gibi sıdk ve ihlâs ve tevhîd ve emsâli dahi kalb ve rûhun evsâfindandır. Onunçün hulûs-ı kalbe mukârin olan amelin yerine on sevâb ve hulûs-ı rûhla olanın yerine yüz sevâb ve hulûs-ı sırla olanın yerine bin sevâb ve mâ lâ-nihâye sevâb verilir. Yani herkesin ecr ü sevâbı hulûsuna göredir. Merâtib-i hulûs ise mütefâvitdir, kalb ve rûh ve sır mütedâric olduğu gibi. Onunçün enbiyâ ve kümmel-i evliyânın hâli iksîr-i azâm gibidir, iksirden

¹³⁰ Rabbinin vechi bâkî kalacak. (Rahman 27)

bir dirhem mâ lâ nihâye nuhâsa tarh olunsa zehebe istihâle etdiği gibi. Kümmelin kuvvet-i te'sîr-i hâli böyledir ki, teveccüh-i cüz'î ve amel-i kalil ile mâ lâ-nihâye ucûr ve derecât ve tecelliyât bulurlar. Bundan fehm olunur ki, nefsin mertebesi âhâd mertebesidir. Nitekim haber-i sahihde gelir; ¹³¹ ويل لمن غلب آحاده على اعشاره اى سيأته على حسناته Müşsid-i kâmile mukârenetden garaz-ı sahih bu iğrâza vukûf ve nefsi andan tezkiye edip i'sâr ve mâ fevkı merâtibine terakkîdir. Ve müşsid-i kâmilin evveli resûlullâh sallallahü aleyhi ve sellem ve âheri Mehdî ve İsâ aleyhümasselâmdır ki, hilâfet ve hidâyet ve velâyet ve delâlet bunlarla temâm olup bunlardan sonra bâb-ı ihtidâ münsed ve muğlak olsa gerekdir. Onunçün âhirü'l-emr sînn-i vilâyetde tevellüd eden kimsenin davet ve irşadını hiç ferd kabûl etmeyip cemi halk şehvet-i behîmiyye üzerine kalıp kıyâmet anların üzerine kopsa gerekdir. ¹³² نعوذ بالله من سوء الحال و سيأت الاعمال

Ve bundan ahz olunur ki, ekser-i nâs sohbet-i cismânîyeye muhtacdır. Zira hazerât-ı ashâb sohbet-i resûle muhtâc ve kemâl-i tezkiyeleri istifsâr ve ictihâda menût olıcak sâirleri evlâdır. Onunçün her asır ehli verese-i resûle ittibâ ile memurlardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ^{منكم} اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولو الامر ¹³³ Zira zâhirde [60] ulu'l-emr-i vulât ve hakîkatde ise verese-i sikâtdır. Üveysî dedikleri tâife ki, bilâ vâsıta Hak'dan ahz edip müşsid-i cismânî ve rûhânîye muhtac olmamışdırlar. Gayet nedret üzerinedir ki, kibrit-i ahmer ve misk-i ezfer gibi.

¹³⁴ نسال الله من فضله الجسم و فيضه العميم انه هو البر الرحيم

فضل طاعت را نجستندی ازو

عیب ظاهر را بچستندی که کو

Fazl, ziyâdelikdir. Burada sevâb murâd olunur. Zira taâtın sevâbı muzâafdır. İsyânın cezâsı gibi değildir. Pes ecr-i taâta fazl ve cezâ-ı ma'siyete adl derler. Adlin merâtibi mahsûr ve fazlın nâ-mahsûrdur. Ayb-ı zâhirden murâd beyt-i sâbıkda mûnderic olan ağrâz-ı hafıyyedir. Velâkin resûle göre zuhûru ashâba nisbetle bütûn ve hafâsını münâfî değildir.

Mana-yı beyt budur ki; resûlullah aleyhisselâmdan sevâb taâti dilemezlerdi. Yani bu taâtın fazilet ve sevâbı nedir ve ne mikdardır, beyân ediniz demezlerdi. Zira bilirdiler ki, taât olduğu cihetden ekremü'l-ekremîn dergâhında elbette sevâb-ı muayyeni ve ecr-i muzâafi vardır. Velâkin bu taâtın ayb-ı zâhiri nedir ki, bize hafîdir, onu bildirin ve söyleyin diye taleb ederlerdi ki, her amelde müfsid ve muslih vardır. Ve ol ameli ifsâdına olan umûrdan tahlîs etmedikçe indillâh kabûle karîn olmaz. Pes müteyakkın olan sevâbdan istifsâr etmeyip muhtemel olan

¹³¹ Tekleri onlarına galip gelen kimseye yazıklar olsun veya kötülükleri iyiliklerine.

¹³² Kötü hal ve kötü işlerden Allah'a sığınırız.

¹³³ Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre (idarecilere) de itaat edin. (Nisâ 59)

¹³⁴ Allah'tan geniş feyzini ve büyük fazlını isteriz. O, iyilik ve merhamet sahibidir.

fesâddan istikşâf ederlerdi. Tâ ki, istismâc-ı şerâit ve irtifâc-ı mevâni^c hasebiyle kabûle karîn ola. Bunda işârât-ı kesîre verdir. Evvelkisi budur ki; fazl-ı taât dilemek hizmet mukâbelesinde ücret talep etmektir. Bu ise kerim kapısında gedâlıktır. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

تو بندگی چو کدا یاں بشرط مزد مکن
که دوست خود روش بنده پروری اند¹³⁵

Bu sebebden hazret-i ashâb huzûr-ı resûlde teeddüp edip istifsârı ayb üzerine kusur ederlerdi. İkincisi budur ki; huzûr-ı eâlî ve meclis-i hekîm-i ilâhîde her nesneden suâl etmek muktezâ-yı edeb değildir. Zira meclis-i hekîmde nesne fevt olmaz. Ve لئن سلم¹³⁶ Velâkin suâl tefîş-i ehemmiyât olan umûr üzerine maksûr gerektir. [61] Ve Kur'an'da gelir; عن اشیاء^c لا تسئلوا¹³⁷ Ve niceler vardır ki, anlara bi'l-küllîye sükût evlâdır. Nitekim İmâm Ebu Yusuf meclisinde bir kimse dâim sükût üzerine idi. Sen de bir nesne suâl et, dediler. Ol dahi yâ imâm, sâim olan ne zaman iftâr eder, dedi. İmâm dahi gurûb-ı şemsde diye cevâb verdi. Ol dahi nisfu'l-leyle değîn şems gurûb etmezse nice olur diyecek cümlelerin huzurunda killet-i akl ile müftesih oldu. Li-muharririhî;

Dil beyhûde çiyemekden ise Demeyüp yeğdürür sözü yutmak
Ağzın açma turalım mümkün imiş Ağzın ile havada kuş tutmak

Üçüncüsü budur ki; insân câhil olduğu umûru ehl-i vukûfdan istifsâr lâzımdır. Nitekim İmâm Gazâlî'ye suâl edip usûle ve fûrûa bu kadar ihâta neden geldi, demişler. Ol dahi cevâbında bu âyet-i kerîmeyi okumuş; فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون¹³⁸ Dördüncüsü budur ki, her ayb insanın gözüne görünmez. Zira nefis cehl sebebiyle nice nesneyi istihsân eder ki, fi'l-hakîka kabîhdir. Ve bazılar sevâb olmak üzere bazı kelimât söylerler. Fî nefsi'l-emr ise hatâdır. Pes o makûle mütekellimin kelâmını islâh ve hatâsını tebyîn eyler. Efâl dahi böyledir. Ve hadîsde gelir; المؤمن^c Kemâ fi'l-Mesâbih. Yani insân âyineye nazar etdikde sûretinde bir ayb görse izâlesi mümkün olan aybı izâle ettiği gibi kezâlik alâka-ı imânla uhuvveti sâbit olan birâderinin dahi âyinesi vâki olduğu cihetden eğer kendinde onun bir aybı zâhir olup ayb olduğun idrâk ederse bi-kadri'l-imbân ol aybı andan teb'îd etmek gerektir, tâ ki, nush yerin bula. Ve hadîsin ihtimâlât-ı bâkıyyesi Mir'ât nâm risâlemizde tafsîl olunmuşdur. Beşincisi budur ki; tahliye-i mu'ceme ile tahliyeden mukaddemdir. Zira esâs gibidir. Pes bir

¹³⁵ Dilenciler gibi ücret karşılığında kulluk etme. Dost zaten kölesini kollar.

¹³⁶ Kabul edilse bile.

¹³⁷ Allah'ın affettiği şeyleri sormayın. (Mâide 101)

¹³⁸ Eğer bilmiyorsanız zikir erbâbına sorun. (Nahl 43)

¹³⁹ Mü'min Mü'minûn aynasıdır. (Sünen-i Ebû Dâvud, Kitabu'l-Edeb, 4272)

¹⁴⁰ Her biriniz kardeşinizin aynasıdır. Ettiği ziyetin karşılığını görmeden ölmezsiniz. (Sünen-i Tirmizî, Kütübü'l-Berr, 1852)

nesnenin aslı fâsîd olsa sûret-i salâhına nazar olunmaz. Meselâ namazda vudû‘ veya niyyet veyâ bir şart mefkûd olsa ta‘dilîne ve bazı ahvâline iltifât yoktur. Belki fesâdına hükm olunur. Tarîkatde adem-i şerâit dahi adem-i sıhhat-i sülûke delîldir. Mürşidle muâlece lâzımdır. [62]

مو بمو و ذره ذره مکر نفس

شناسیدند چون کل از کرفس

Mû be-mû'nun lisân-ı Arabî üzere takdîrî şa'ran mukabilen be-şa'r demektir. Zerre horde karınca derler. Cemi, zerr gelir. Ebu Zer ile künye bundandır, raziyellâhü anh. Ve bazıları şua' şemsde görünen hebâdır demişlerdir. Cüz'î nesneden kinâyedir. Şemme ve nekîr ve kıtmîr ve emsâli gibi. Gül marûf kırmızı çiçekdir ki, meşmûmâtandır, Arab ona verd der. Eğerçi ki, verd kırmızıdan gayrıdan eamdır. Velâkin gâlib olan ahmerdir. Onunçün Kur'an'da gelir; كالدهان فاذا انشقت السماء فكانت وردة¹⁴¹ Maksûd sîmâyı humretde güle teşbîhdır. Ve şiiirde dahi gelir;

ولكن ربي شانتى بسواديا¹⁴²

ولو كنت وردا لونه لعشقتنى

Ve mutlakan çiçeğe dahi gül derler, verd dedikleri gibi. Kerefs, kâf ve ranın fethi ve fa'nın sükûnu ile ma'denûs envâından kereviz dedikleri otdur. Fârisî'de keresb derler, fethi ile. Menâfi-i kesîresi ve havâss-ı vefiresi vardır. Nitekim Kamus'da ve kütüb-ı tıbda musarrahdır. Ve hadîsde gelir; من اكل الكرفس و نام طابت نكهته و امن من وجع الضرس¹⁴³ Cenîn ve hablî ve masrû' olanlara zararı vardır, demişlerdir.

Mana-yı beyt budur ki; kıl be-kıl ve zerre be-zerre mekr-i nefsi ve hile ve keydini anlayalar ve seçeler, gülü kerefsden seçip anladıkları gibi. Yani yanlarında mütebeyyin ola, iştibâh kalmaya, gül ile kerefs arasında iştibâh olmadığı gibi. Bunda işâret vardır ki, mekr-i nefse vukûfda tedkîk lâzımdır. Zira kâh olur ki, mekr ve hiyel nefsi kıl gibi dakîk ve zerre gibi cüzî ve hebâ olur ki, değme bir nazar-ı dakîk onu teşhîs ve temyîz etmez ve kemâ-yenbâği idrâk edip seçemez. Ve gül ve kerefs ile temsîl eyledi, kâfiyeye riâyetden ötürü. Ve bir dahi gül ve kerefsin biri birinden temyîzi ziyâde rûşendir. Zira gerçi ikisi dahi nebât kısmındandır. Velâkin humret ve huzret ile levnleri mütebâyindir. Ve bir dahi gül şemm ve kerefs ekl içindir. Pes birisi gıdâ-ı rûhânî ve biri dahi gıdâ-ı cismânî olur. Onunçün hadîs-i sahîhde; ثلث الطيب و النساء و قرة عيني في الصلوة; Zira tayyib makûlesinde zevk-i üns ve muhâzara [63] ve nisâda zevk-i karîb ve salât ve salavâtta zevk-i mükâşefe vardır. Bu sebebdendir ki, hadîsde gelir; فلا يردنه فانه خفيف الحمل¹⁴⁴

¹⁴¹ Artık gök yarılıp da kırmızı sahtiyan gibi bir gül olduğu zaman (Rahman 37)

¹⁴² Gül renginde olsaydım, ya bana aşık olurdun. Fakat Rabb'im beni siyahlarla lekeledi.

¹⁴³ Kim kereviz yiyip uyursa ağız kokusu iyi olur ve diş ağrısından kurtulur.

¹⁴⁴ Bana dünyada üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadınlar ve göz bebeğim namaz. (Sünen-i Neseî, Kitabu'l-İrşâdu'n-Nisâ, 3878)

من عرض عليه ریحان¹⁴⁵ Yani reyhân ki, râyiha-ı tayyibesi olan nesnedir, rûhânî olmakla haffî'î-
muhmeldir, rûh gibi. Ve gül resûlullâh sallallahu aleyhi ve selleme işâretidir. Zira leyle-i mirâcda
arakından hâsıl olmuşdur. Nitekim hadis-i merfû'da gelir;

لما عرج بي الى السماء بكت الارض من بعدى فنبت للصف من نباتها فلما ان رجعت قطر عرقى على الارض فنبت ورد

احمر الا من اراد ان يشم رايجتى فليشم الورد الاحمر¹⁴⁶

Kemâ fî'l-Mekâsidi'l-Hasene li'l-Îmâm es-Şehâvî. Ve bundan fahr-ı âlemden
mukaddem verd-i ahmer olmamak lâzım gelmez. Zira maksûd anların eczâ-ı arakıyyesi adem-i
izâatle ta'zîmdir. Ve kırmızı olmak ol arak-ı rûhsâr-ı âlden tekâtürüne binâendir. Zira ol vaktde
tâb-ı tecellîden ve rûhsarları surh-renk olmuşdur. Pes gül dahi o hâletin levni üzerine geldi. Ve bu
sırrın nezâiri vardır. Erbâbına ma'lûmdur. Ve kerefs ümmetin istinbât etdiği nebatdandır. Pes
ümmet ile resûlullâh aleyhisselâm arasında fark-ı beyyin olduğu gibi âsâr-ı resûlden olan gül ile
kendi eserlerinden olan kerefsin fark-ı celîsi vardır. Ve gül ve kerefsin ikisi dahi diyâr-ı Arab'da
şâyidir. Hatta gülün goncalarını Tâif'den haramullâha getirip kıymet ile satarlar ve Arab
hatunları ve kızları onu alıp ipliğe dizerler ve gerdanlarına kılâde edip birkaç gün kokuturlar. Ve
fûl dedikleri dahi böyledir ki, yâsemîn envândandır. Li-muharririhî;

Ger cemâl-i Ahmedi şerh etmese evrâk-ı gül
Olmazdı andelib-i hoş nevâ müştâk-ı gül

Gülde ol hüsn-i ezel sırrı ki, olmuşdur nihân
Tâ ebed çıkmaz dilinden bülbülün eşvâk-ı gül

Oldu çün tâb-ı tecellîden arak-rîz ol habîb
Katresinden bitdi ol kim etdiler ıtlâk-ı gül

Halk-ı âlem hep kalırdı zulmet-i nâ-bûdda
Olmasaydı Mustafa vechindeki eşrâk-ı gül

Şevk-ı Ahmed'dir derûn-ı âşika veren ziyâ [64]
Nevbâhara nitekim şol çehre-i berrâk gül

Bâğ-ı vaslından habîbin gül koparmaz değme kes
Andelib-i aşkıdır ey Hakkı istihkâk-ı gül

موشكافان صحابه هم در آن

وعظ ايشان خيره كشتندی بجان

¹⁴⁵ Kime koku verilirse reddetmesin. Çünkü taşınması hafiftir. (Sünen-i Ebû Dâvud, Kitabu't-terâcime, 3641)

¹⁴⁶ Gökyüzüne çıkarıldığında yeryüzü benim arkamdan ağladı. Ne zaman ki terimin bir damlası yeryüzüne döndü,
kırmızı gül bitirdi. Kim benim kokumu koklamak isterse kırmızı gükü koklasın.

Mû-şikâf kıl yarıcı demektir. Tedkîkden ibâretidir. Sahâbe şerh olunmuştur. Bir sahâbe demek galatdır. Bir sahâbî demek gerektir. Vaaz-ı işân, vaaz lafzı mâ-badinden münkati olursa işân mübtedâ-ı sâni olur. Nitekim اولئك هم المفلحون¹⁴⁷ de zâhib olmuşlardır. Yani hümm kelimesi ya zamîr-i fasl veyâ mübtedâ-ı sâni olup mecmû' cümle-i ülâike'nin haberi olduğu gibi. İşân dahi mübtedâ-ı sâni olup haberiyle müşikâfâne haber vâki olur. Ve câizdir ki, vaaz mef'ûlune muzâf ola, resûlun anlara vaazı manasına. Ve fâiline muzâf olmak dahi vecihdir. Bu sûrette işân zamîri resûle râci olup cemiyyeti ta'zîme mebnî olur. Velâkin istimâl-i Acem üzere bu makûle cemiyyet baîddir. Hîre, kesre, birkaç manaya gelir. Burada muhayyer ve mütegayyir ve müteessir manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; sahâbenin tedkîkleri ve hakâyık ve dakâyık-şinâsları ol vaaz-ı resûlde anlar dil ve cânla hayrân olurlar ve şöyle mebhût kalırlardı. Yani husûs-ı dinde bu kadar tahkîk ve tedkîkleri var iken yine meclis-i resûlullâh aleyhisselâmda istikşâf etdikleri nesnenin cevâbı sem'lerine künhüyle resîde oldukda mütehayyir olurlar ve teaccübde kalırlardı. Zira kendileri ol mertebede tedkîke kâdir değiller. Suâl ettikleri madde öyle dakîka-vâr idigin bilmezlerdi. Pes, vaaz-ı resûlden ziyâde müteessir olurlar ve bilmedikleri umûr-ı dakîkaya muttali oldukça teaccüb kılardı. Ve hâlâ Hameyn-i Şerifeyn'in hutbelerinde bu tesîr bâkîdir. Zira hatîb-i Arab bir vechledir ki, Rum'da ve sâir bilâdda ol keyfiyyet yoktur. Hâzâ elhân ve enğâmı müştemil değildir. Li-muharririhî;

Çün ere sem'a hûş-âvâz-ı hatîb

Can dimâğı bulur ol zatdan tîb

Bundan fehm olunur ki, resûlullah aleyhisselâm dâima meclis-i hâs ve âm ve müşkilât-ı enâmı hall ederlerdi. Pes vaaz [65] ve tezkîr sünnet-i resûlullah ve meclis-i vaaza cülûs etmek sünnet-i ashâbdır. Zira sohbet ve istimâ olmadıkça bi-hasebi'l-gâlib irşâd hâsıl olmaz. Ve demişlerdir ki, خذوا العلم من افواه الرجال¹⁴⁸ Ve tâlib-i Hak mana-yı matlûbu mürşidden bî-vasıta istima ve ahz etmek vâsıta ile olandan akvâ ve evlâdır. Ve meclis-i hakîkî oldur ki, orada sekînet ve vakar ve teessür ola. Tâ ki, akd-i meclisden menfaat husûle gele. Ve istimâ dahi gûş-ı cânla gerektir. Ve illâ yalnız gûş-ı hissî istimânda ve cism-i zâhirinin nazarında fâide yoktur. Nitekim Kur'an'da gelir;

و اذا قرأت القرآن جعلنا بينك وبين الذين لا يؤمنون بالآخرة حجابا مستورا و جعلنا على قلوبهم اكنة ان يفقهوه و في آذانهم و قرا¹⁴⁹

¹⁴⁷ Asıl muratlarına kavuşanlar da işte onlar. (Bakara 5)

¹⁴⁸ İlmi alimlerin ağzından alınır.

¹⁴⁹ Sen Kur'an'ı okuduğun zaman seninle ahirete inanmazların arasına gizli bir perde çekeriz. (Evet) onların kalpleri üzerine, onu (Kuran'ı) iyice anlamalarına (engel) perdeler gerer kulaklarına bir ağırlık veririz. (İsrâ 45-46)

Ve bir mahalde dahi gelir; و تراهم ينظرون اليك و هم لا يبصرون¹⁵⁰ Yani idrâkleri beşer olmak tarîkiyledir. Eğer risâlet sıfatıyla idrâk etseler müntefi^c olurlardı. Pes veresenin hallerini dahi buna kıyâs eyle. Onunçün dünyâda mahrûm olan merzûkdan çokdur. Zira halkın ekseri zâhir-bîn makûlesidir. Ve Yunus Emre kelimâtında gelir;

Evliyanın gönlünden şeyullâh kesme kim
Sana himmet eden ol gözüyle kaşı değil

Ve müşikâf olanların tehayyür ve resûle isğâları kemâl-i fehmlerinden nâşîdir. Onun ki, fehmi yokdur, onun yanında cevâhir gibi olan kelimât-ı semeniyeye hazf gibidir ki, asla rağbet ve revâcî yokdur. Bu cihetdendir ki, her kemâli ehline telkîn ve her sözü mahalline talîm lâzımdır. Nitekim demişlerdir; و لكل مقام مقال و لكل مقال رجال¹⁵¹ Ve demişlerdir ki; لا يباع الابل في سوق الدجاج¹⁵² Ve bazı eşârda gelir;

Esrar-ı aşkı sûfi-i har eder mi zevk Anın ki, kuvveti cevdir unutsun cevâhiri

دل بدو دادند ترسایان تمام
خود چه باشد قوت تقلید عام

Hod mürûr etdi. Taklîd bilâ-delîl kavî-i gayr-ı kabûle derler. Tafsîli güzer etmişdir.

Mana-yı beyt budur ki; ol vezîre Nasârâ temâm gönül verdiler. Hod ne olacak avâm-ı nâssın kuvvet-i taklîdi yani anların taklidlerinde kuvvet [66] yokdur. Belki zaaf-ı tâm vardır. Onunçün cüz'i bahâneyle teb'ît ve inkiyâd gösterdikleri gibi rücû dahi ederler. Ve bir hâl üzerine sâbit olup durmazlar. Pes anların bir hâline itimâd yokdur. Nitekim her asırda şâhid ve mahsûsdur. Bundan fehm olunur ki, avvâm-ı nâssın Hakk'a imân ve itbâ'ı taklîd ve havâss-ı nâssın yâ delil ve bürhan ya keşf ü ayân tarîkiyledir. Onunçün din u mezheplerinde istihkâm ve selâbetleri vardır. Ve imânları muteberdir. İmân-ı ehl-i taklîd ise böyle değildir. Nitekim sure-i Necm'de و ان الظن لا يغنى عن الحق¹⁵³ ayeti tefsîrinde Sa'dî Çelebi hâşiyesinde işâret olunmuşdur. Bunda müteşayyiha ile anlardan bey'at ve irâdet-kerde olan mukalled müridlerin hallerine işâret vardır. Pes bir kimsenin salâh ve fesâdının gavrine ermeden ve nakd-i hâlini şerfate ve tarîkat mihengine urmadan mütebâit göstermek hatâ-ı azîm ve dalâl-ı mübîn makûlesindendir. Ve ekser nâs fitrat-ı asliye ve iztidâd-ı zâtiyyeyi bu makûle taklîd ile fesâd ve ibtâl edip fâsid yumurtaya dönmüşlerdir ki, min ba'd kâbil-i salâh değillerdir. Bu kâbiliyyet ise madde-i sülûk ve matiyye-i seyr ve bahâne-i vusûl ve sebeb-i vilâdet-i sâniyedir. Ve hazret-i İsâ aleyhisselâmdan menkûldur

¹⁵⁰ Onları sana bakar götürsün. Halbuki görmezler de onlar. (A' râf 198)

¹⁵¹ Her makam için söylenecek söz ve her söylenecek söz için bir adam vardır.

¹⁵² Tavuk pazarında deve satılmaz.

¹⁵³ Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifâde etmez. (Necm 28)

ki, buyurmuşlardır. ¹⁵⁴ لن يلج ملكوت السموات من لم يولد مرتين Pes fâsid olan yumurta kâbil-i netâc olmadığı gibi fâsidü'l-isti'dâd olan dahi kâbil-i vilâdet-i sâni değildir. Ve bu makûle mevhûd ma'dûm gibidir ki, menâfi-i vücûdla müntefi olmamış ve temettuât-ı şühûd ile temettü' bulmamıştır. Ve Kur'an'da gelir;

اهبطوا منها جميعا فاما يأتينكم منى هدى فمن تبع هداى فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون ¹⁵⁵

Yani dünyaya gelmeden maksûd bu Hüdâ'ya tâbi olmaktır. Nitekim tafsîli bâlâda güzer etdi. İmam Gazalî bu kadar kesb-i fezâilden sonra gördü ki, taklîdle iş bitmez ve Hüdâ yolunda hevâ hayr etmez. Bi'l-âhire Bağdad'da terk-i tadrîs eyleyip Acem'de Ebû Ali Rûdbârî hazretlerine mülâki olup taklîdi tahkîke irgörünce sa'y etdi ve sonra makâm-ı tahkîkde tadrîs için yine Bağdad'a gitdi. Li-muharririhî;

Düşdü taklîd ile belâya belîd

Olmasın hâli kimsenin taklîd [67]

در درون سینه مهرش کاشتند

نائب عیست می پنداشتند

Derûn-ı sîneden murâd kalb ve belki bâtın-ı kalb olan fuâddır. Zira kâhîce sîne ile ki, sadrdır, zikr-i mahall ve irâde-i hâl tarîkiyle kalb murâd ederler. Ve kalbin iki yüzü vardır. Bir yüzü cânib-i şehâdetdit ki, sadr derler. Ve bir yüzü dahi cânib-i gaybdır ki, fuâd derler. Mihr, kesre muhabbetdir. Mihr-i kiyâh muhabbet otuna derler. Kâşten, kâf-ı Arabî ile ekin ekmekdir, kârîden gibi.

Mana-yı beyt budur ki; Nasârâ tâifesi ol vezîrin dâne-i muhabbetini kalbleri keş-zârına ekdiler ve şecere-i vâlâsını bâğ-ı bâtınlarına dikdiler. Onu gerçekten Hazret-i İsâ aleyhisselâmın nâibi ve hâlifesi ve ilm ü kemâlinin mazharı zann eylediler. Ve bu zamanda isâbet etmediler. Zira vâkıa muhâlîf idi. Bundan fehmi olunur ki, zikr olunan tâifenin muhabbeti istihkâm üzerine idi. Onunçün hâricde eseri dahi zuhûr etdi ki, kemâl-i inkıyâd ve teslîm ve ser-furû ederlerdi. Ve bunun Kur'an'da nazîri vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁵⁶ و اشربوا قلوبهم العجل Yani Benî İsrâil'in cuhelâsı Sâmiri'nin ittihaz ettiği gavselenin muhabbetini işrâb olundular. Bir mertebe ki, meşrûb olan urûka müntehi olup nüfûz ettiği gibi anların muhabbetleri dahi nâfiz ve mâzi oldu. Onunçün ol muhabbeti bi'l-küllîye kalblerinden ihrâc edemediler. Zira urûkdan izâlesi güç ve yerde biten nesnenin aslını kesmek sa'bdır. Bunda işâret vardır ki, hâliyü'z-zihn olan kimseye gerekdir ki,

¹⁵⁴ İki kere doğmayan göklerin melekutuna giremez.

¹⁵⁵ Bir kısmınız düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır. (Bakara 36)

¹⁵⁶ Kalblerine buzağı sevgisi dolduruldu. (Bakara 93)

kalbine ibtidadan muhabbet-i tohumu eke ve dirah-tı mihri dike, tâ ki, kuvvet ve istihkâm bulup ol fitrat üzerine kala. Ve illâ sonra kalbi ağıyardan tahliye etmek asîrdir. Ve eş'ar-ı Arab'da gelir;

اتانى هواها قبل ان اعرف الهوى فصادف قلبا خاليا فتمكنا¹⁵⁷

Burada, hevâdan murâd aşkıdır. Zira hevâ karîn-i nefis olsa hırs olur. Ve nefis bu sebeble esfele sâfilîn-i dünyaya ve ba'de Mevlâ'ya nüzûl eder. Ve eğer karîn-i kalb olsa aşk olur. Ve kalb ol aşk vesâtetiyle a'lâ-yı illiyyin-i ukbâya ve kurb-ı mevlâya su'ûd eder. Pes kalb-i insânda mühr-i muhabbet olduğuna göre Bâri-i mahbûb-ı hakîki olan Hâlik'e gerekdir. Zira mahbûb-ı [68] mecâzi olan mahlûkun muhabbeti zâil ve fâidesi adîm ve netîcesi akîm ve sâhibi sakîm ve gayeti hatr u bîmdir.

او بسر دجال يك چشم لعين

ای خدا فریاد رس نعم المعین

Deccâl, deccâldir ki, kizb etmek veyâhud tağtiye manasınadır. Zira deccâlin kesret-i cümûu ile arâzî tağtiye etse gerekdir. Bu sebebdendir ki, nehr-i Bağdad'da Dicle demişlerdir. Zira vech-i arzî tağtiye ve setr etmişdir. Ve bundan gayrı vücûh îrâd etmişlerdir. Nitekim Kâmus'da musarrahdır. Ve bu deccâle mesîh derler. Zira memsûhu'l-ayn ve avrâ veyâhud müddet-i kalîde vech-i arzî be-kemâlihâ seyâhet etse gerekdir. Ve hadîsde gelir; ف ريقروہ كل مسلم¹⁵⁸ Ve deccâlin hadîsi Meşârik'da ve gayrıda mestûrdur. Ve demişlerdir ki, deccâl güneş mağribden tulu'undan on sene mukaddem ve mehdi hazretleri deccâlden yedi sene evvel zuhûr etse gerekdir. Ve bunû'l-esfer fitnesi mehdinin mukaddemesidir. Ve ol fitne zamân-ı kalîl kalmışdır. Nitekim İmâm Suyûtî risâlesinden mefhûmdur. Laîn, mel'ûn yani rahmet-i Hak'dan meb'ûd ve matrûddur, kâfire göre. Ve derecât-ı ebrârdan merdûddur, mümine göre. Nitekim hadîsde gelir; من احتكر فهو ملعون¹⁵⁹ Feryâd-res, meded erişici. Niamü'l-ayn mahsûsu bi'l-medh mahzûfdur ki, ente'dir, hitâb Hüdâ'yadır.

Mana-yı beyt budur ki; ol vezîr ise kendi nefsinde sırla ve nihânî yek çeşm olan mel'ûn deccâl, yani rahmet-i Hak'dan matrûd ve bâb-ı inâyetden menfî ve mehcûr idi. Onunçün halkı izlâl ve ifsâd eyleyip nazîr-i deccâl ve sâni-i şeytân oldu. Ey Hüdâ sen bize meded erişici ol. Zira sen ne güzel muînsin. Tâ ki, deccâl-sıfât olan ehl-i dalâl ve izlâlin yüzlerin görmeyelim ve meclislerine oturmayalım ve fitnelere düşmeyelim. Zira hadîsde gelir; بين ىدى الساعة كذا بين فاحذروهم

¹⁵⁷ Ben aşkı tanımadan onun aşkı bana geldi ve boş bir kalp bulup oraya yerleşti.

¹⁵⁸ Deccalin gözü çarpıktır. Gözleri arasında, k, f, r hecesiyle kâfir yazmaktadır ve bunu her Müslüman okur. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-fiten, ve eşratu's-sea, 5221)

¹⁵⁹ Haksız kazanç sağlayan lanetlenmiştir. (Sünen-i İbn Mâce, Kitabu't-ticâre, 2144)

¹⁶⁰ ان Pes bu makûle müddeîlere decâcele derler ki, âhir zamanda zuhûr eden deccâlin mukaddimetü'l-ceyşidir. Nitekim bu asârda zuhûr etmişdir, ¹⁶¹ هذا هم الله تعالى Bu sebebdan Hazret-i Mevlâna kuddise sırruhu vezîr-i mezkûru ayn-ı deccâl kıldı. Zira ifsâd ve ifsâdda müttefiklerdir. Ve bazı ârîfin demişdir ki, deccâl hicâb-ı zulmânîye [69] misâl ve tab-ı süflî ve hayvânînin sûretidir ki, şuhûd-ı Hak'â isti'dâddan meb'ûd ve fesâd ve küfr üzerine matbûdur. Onunçün enbiyâ aleyhisselâm kavmini deccâlden inzâr eyledi. Zira deccâl nefsi kadîmdir. Pes bu makûle tab ehli olanlar hâricde deccâllik ederler ve küfr ü imân bilmezler. Ve bunların âhirete nâzır olan gözleri a'mâ ve dünyâyâ nâzır olan gözleri bînâdır. Onunçün bir âlây zâhir-bîn Hak'dan mahcûblardır. Ve bu makûlelerin ekseri bir yerde karar etmeyip deccâl gibi etrâf-ı âlemi keş ve aktâr-ı cihâmı seyr ederler. Tâ ki, kâbil-i dalâl olanları izlâl ve müstaîd-i ihtilâl olanları ihlâl edip halife-i şeytân ve nâib-i deccâl olalar. Onunçün bu tâifeden deccâl ve şeytandan istiâze olunduğu gibi istiâze gerekir. Zira sûretleri insân ve sûretleri deccâl ve şeytandır. Li-muharririhi;

Bir âlây ehli-i fesâdâtı gözüm   Görmesin dersen eğer aç gözünü
Kande deccâl-sıfat var ise sakın   Mehdî-meşreb olana tut yüzünü

صد هزارن دام دانه است ای خدا
ما چو مرغان حریص بی نوا

Bu beyt beyt-i sâbıkın mısra-ı sânisin îzâhdır. Hırs fart-ı şerre ve irâdâtdır. Yani bir nesneyi talep ve isâbetinde ictihâddır. Nevâ, nunun fetha ve zammıyla câizdir. Birkaç manaya gelir. Burada murâd behre ve nasîbdır.

Mana-yı beyt budur ki; ey Hüdâ-yı muîn, sad hezârân yani bisyâr dâm u dâne vardır. Şöyle ki, her yerde tuzak kurmuşlar ve dane dökmüşlerdir. Biz ise rızkdan bî-behre murğân-ı harîs gibiyiz. Yani bî-nevâ olan murğ harîs-i rızk olmakla dâmı görmeyip dâneden ötürü giriftâr olduğu gibi biz de dahi sûret-i Hak'da nice umûra mülâkî olup butlânını adem-i teşhîsden nâşî mukayyed oluruz ve senden gayrıya bağlanıp kalırız. Ve şiir-i Lebîd'de gelir;

الا كل شيء ما خلا الله باطل¹⁶²

Bunda işâret vardır ki, insanın mâsivaullâha taallukda hırsı murğ-ı bî-nevânın dâneye hırsı gibidir. Ve harîs mahrûm ve mübtelâdır. Pes mâsivaullâha taalluk eden dahi Hak'dan mahrûm ve mâsivâ ile mukayyed ve mübtelâdır. Harîs-i makbûl odur ki, mâsivâ dânesine nazar-

¹⁶⁰ Kıyâmetten önce yalancılar olacak. Onlardan sakının.

¹⁶¹ Allah teala onları yalnız bıraksın. (terketsin)

¹⁶² Allah'tan başka herşey batıldır. (Cahiliye dönemi şairlerinden İmru'l-Kays'a ait olan bu mısra için Hz. Muhammet, en doğru söz, demiştir.)

endâz olmaya, eğer nûrânî [70] ve eğer zulmânî. Belki habbe-i fuâdi hubb-ı hüviyet-i zâtiyyeye taalluk ede ve murg-ı dili ol dâneye giriftâr ola. Ve ebedî giriftâr kala. Nitekim Bûstân'da gelir;

اسیرش نخواهد رهایی ز بند   شکارش نجوید خلاص از کمند¹⁶³

دم بدم ما بستۀ دام نویم

هر یکی ما باز و سیمرغی شویم

Simurg ankâ dedikleri kuşdur ki Kaf dağında olur, cümle kuşların pâdişâhıdır. Velâkin mevcûdu'l-ism ve ma'dûmu'l-cism kabîlindedir. Derler ki, İskender Kaf'a varıp anınla söylemişdir. Nitekim Nimetullâh'da musarrahdır. Fe-emmâ Kaf verâ-ı deryâ-yı muhîtdir. İskender'in ise bu deryada hadd-i mahdûdu vardır ki, onun verâsına tecâvüz etmişdir. Pes nice Kaf'a varmış olur meğer hârik-i âde tarikiyle ola, sâir ehlullâh gibi. İskender'in ise gerçi nübüvetde ihtilâfi vardır. Velâkin velâyetinde şüphe yokdur. Ve İnsânü'l-Uyûn nâm kitâb-ı muteberde gelir ki; ashâb-ı Resî Allah tealâ bir tayr-ı azîm ile mübtelâ kılmış idi ki, ol tayrın unk-ı azîmi ve anda elvân-ı muhtelif var idi. Ve kâh olurdu ki, ol kavmin bazı sibyanın ihtitâf edip cihet-i garba iğrâb ve izhâb ederdi. Pes tûl-ı unkundan ve cihet-i gurûba zehâbından ötürü ona anka-ı mağrîb dediler. Sonra tayr-ı mezkûrdan ol vaktin peygamberi olan Hanzala aleyhisselâma şikâyet etdiklerinde Hanzala dahi duâ edip Allah tealâ ol tayrı sâika ile ihlâk eyledi. Ve onun ukebi kalmadı. Ve bu nimet-i celîlenin şükrü bu oldu ki, Hanzala'yı katl edip Res içinde des etdiler. Yani bi'r-i mübliye ki andan istikâ ederlerdi, onun içine ilkâ edip cesed-i şerîfin ihfâ etdiler. Ve ol kavim abde-i esnâm idi. Sonra nice âfâtle mübtelâ olup helâk oldular. Li-muharririhî;

Müstehak olsa bir kişi kahre

Olıcak Adem oğlu bed-gerdâr

Lezzeti ola mübeddel zehre

Ameline göre bula behre

Mana-yı beyt budur ki; her lahza biz bir yeni tuzak bestesi ve giriftârıyız. Her birimiz eğerçi ki, doğan ve simurğ dedikleri kuş olalım, yani giriftâr-ı dâm ve dâne olmak asfûr ve emsâline mahsûr olmayıp belki sultanu't-tuyûr olan bâz ve simurg dahi bi-hasebi'l-hırs giriftâr-ı dâm-ı sûrî olduğu gibi, [71] bizim aramızda dahi yani ehl-i seyr ü sülûk içinde giriftâr-ı dâm-ı manevî olmak yalnız mübtedîlere maksûr değildir. Belki âlem-i melekûtda seyerân ve hevâ-yı meânide teyerân ve uluvv-ı mertebede cevelâna kâdir olanlarımızın niceleri dahi böyledir. Zira nihâyetü'n-nihâyât ve aksâ'l-gâyât müntehi olmadıkça berâzih ve kuyûd çok ve dâm u kemend hadden artıktır. Nitekim kerâmete kadem basanlar ve arşa kılıç asanlar rec'-i kahkarî kabîlinden olmuşlar ve nefis ü tabîat elinde âhir zebûn kalmışlardır. Pes seyr-i ekvândan seyr-i vâcibe terakkî kılmadıkça ve âlem-i fenâda seyr-i hakîkî temâm olmadıkça mekr-i Hakk ve sû-i kazâdan emn

¹⁶³ Onun esiri bağlanmaktan kurtulmayı istemiyor. Avı da kemenden kurtulma [yollarını] aramıyor.

yokdur. Zira âlem-i hüviyete varınca yetmiş bin hicab-ı zulmânî ve nûrânîye vardır ki, her biri sâlike bir belâ-yı azîm ve sedd-i sedfîdir. Pes bunların birinden halâs olsa biriyle dahi mübtelâ olur. Ve yekî yekî kuyûd içinde kalır. Zira maksûdu bi'z-zât olmadığın bilmez, meğer Allah tealâdan inâyet olup bir basîret ehline mükârin ola. Ve onun terbiyesi yüzünden menzile irşâd bula. Buysa nâdirdir. Onunçün ehl-i sülûk ve erbâb-ı seyrin ekseri giriftâr-ı mâsivâ makûlesidir.

می رهانی هر دمی مارا باز

سوی دامی می رویم ای بی نیاز

Rehânîden müteaddîdir, kurtarmak ve salıvermek manasına. Bâz geri demektir. Velâkin beyt-i sâbıkda doğan manasına olmakla burada îrâdı letâfetden hâlî değildir. Dâmî'de yâ nev'iyet ifâde eder.

Mana-yı beyt budur ki; ey bî-niyâz ve bî-ihyâc olup istiğnâ-ı mutlak sâhibi olan Allah sen bizi her bir demde giriftâr olduğumuz dâmdan tahlîs eder ve kurtarırısın. Biz ise bir gayrı türlü dâm tarafına gideriz ki, onun dahi ke'l-evvelü'l-dâm olduğun bilmeziz ve tekrâr ona tâbi olup taallukda kalırız. Meselâ dâm-ı zulmânî ve cismânîden halâs bulduğumuz sûretde dâm-ı nûrânî ve rûhânîye giriftâr oluruz. Ve dâm-ı nûrânî dahi tefâvüt üzerine olmakla şeb u rûz tenezzül ve terakkîden hâlî olmazız. Ve bu giriftarlığa levs-i manevî derler. Onunçün Kur'an'da gelir; ¹⁶⁴لا یمسه الا المطهرون Yani hüviyet-i zâtiyyeyi cemi etvâr ve menâzil-i taallukâtın idnâs ve ircâsından mutahhar ve müberrâ [72] olanlar mess ederler. Zira Kur'an-ı hakîkidir. Pes Kur'an-ı lafzîyi bî-tehâret olanın messi câiz olmayacak Kur'an-ı hakîkînin messi nice müttecih olur. Ve bunda bî-niyâz ibâretinden fehm olunur ki, bizim giriftâr-ı dâm olduğumuz marifetimizdendir. Ve bir kimse cehl ile bir belâya giriftâr ve bir vartaya vâki olsa oradan onu tahlîs eder bir vâsitaya muhtâcdır. O ise Allah tealâdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁶⁵أفانت تتقذ من في النار Ve Tenzîl'de gelir; ¹⁶⁶امن [یهدیکم] من ظلمات البر و البحر Yani âlem-i cismânî ve rûhânînin zulumât ve şedâidinden tencîh ve tahlîs eden Allah tealâdır, fakat. Nitekim gelir; ¹⁶⁷انك لا تهدي من احببت Pes Habîb aleyhisselâmın tencîh etdiği dahi tenciye-i Hak ileidir. Pes bundan vâsitayı selb etmek lâzım gelmez. Zira bi-hasebi'z-zâhir irşâd ve davet-i enbiyâ ve evliyâyâ müfevvezdir. Mağrûr olup felâsife mezhebi ile tezehhüb edenler Hakk'a vusûlden mahrûm olurlar. Vallâhu'l-mu'în.

مادرین انبار کندم میکنیم

کندم جمع آمده کم میکنیم

¹⁶⁴ Ona ancak temizlenenler dokunabilir. (Vâkıa 79)

¹⁶⁵ Ateşte olanı sen mi kurtaracaksın? (Zümer 19)

¹⁶⁶ Karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran mı hayırlı? (Neml 63)

¹⁶⁷ Hakikat sen (Habibim, her) sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin. (Kasas 56)

Anbâr, içine galle kodukları eve derler ve fi'l-kâmus, بيت التاجر ينضد فيه المتاع الواحد نبر بالكسر, ¹⁶⁸ Gendüm, buğdaydır. Nitekim Mevlânâ Lütîfî letâifindedir ki, Mevlânâ İzârî hakkında Sultan Bayezid'e demiştir;

Dâne-i gendüm yiyüp Adem sürüldü ravzadan
Dergeh-i âlîde neyler bunca müd buğday yiyen

Ve bazıları dahi demişlerdir;

Onunçün gîr ve makbûl oldu Adem Edip cürmü dedi gendümden oldu

Mana-yı beyt budur ki; biz bu anbarda buğday cem ederiz. Ve yine cem olunan buğdayı zâyi kılarız ve anınla intifâdan mahrûm ve mahrûmiyyetimiz hasebiyle muhtâc oluruz. Nitekim Bûstân'da gelir;

فضيحت بود خوشه اندوختن پس از خرمن خویشتن سوختن ¹⁶⁹

Yani kişi harmanını ihrâk ettikten sonra hûşe-çînlik etmek fazîhatdır ve yine anda gelir;

بسالی توان خرمن اندوختن بیکدم نه مردی بود سوختن ¹⁷⁰

Yani bir harmanı bir senede tahsîl etmek mümkündür, dahi ekalde değil. Pes böyle iken onu bir saatde ihrâk ve ifnâ edip çekilen emeği izâet [73] etmek merdlik ve muktezâ-yı recûliyet ve mûcib-i akl-ı selîm değildir. Bunda anbârdan murâd gönül ve müctemi olan gendümden murâd a'mâl-i sâliha ve onun semerâtıdır ki, insân onu bazı müfsidât ile bir uğurdan hebâ-i mensûr kılar, riyâ ve sem'a ile olan a'mâl gibi. Ve anbardan murâd defter-i amel olmak dahi vechdir. Zira bazı a'mâl-ı seyyie defterde müsbet olan a'mâl-i sâlihayı mahv ü isbât eder. Nitekim küfr ve'l-iyâzu billâhi tealâ a'mâl-i makbûleyi ihbât ve ibtâl eder. Ve muhtemeldir ki, müctemi olan gendümden murâd havâtir-i hasene ve niyât-ı sâdika ve bunun fevkinde dahi ahvâl ve muâmelât vardır ki anbar-ı dilde gendüm gibi müctemidir. Ve gendüm eazzü'l-hübûb olduğu gibi ol ahvâl dahi eşrefü'l-umûrdur. Ve gendüm ile niyyât ve a'mâl ve ahvâlin tefâvütüne işâret vardır. Ve bunda insânın kesbine işâret vardır. Zira kesb etmek insana ve halk etmek Hak tealâyâ muzâfdır. Ve bu mana ihtiyâr-ı cüz'î üzerine mebnîdir. Ve Kur'an'da gelir; ان ليس للانسان الا ما سعى ¹⁷¹ Yani sa'y insâna nisbet eyledi ki, ihtiyârına menût ve mevkûfdur. Pes meksûb olan gendüm makûlesi ola. İntifâ dahi ona göredir. Li-muharririhî;

¹⁶⁸ Anbar, nibrin çoğulu, tüccarın evidir, mal orada birikir.

¹⁶⁹ Kendi harmanını yaktıktan sonra başak toplamak çirkin olur.

¹⁷⁰ Harmanı ancak bir yılda toplayabilirsin. Bir anda yakmak merdlik değildir.

¹⁷¹ Bilsin ki, insan için kendi çalışmalarından başka bir şey yoktur. (Necm 39)

Var iken intifâcün gendüm
Gayrı için kârı nider âkil olan

Kimse dermeye açmadan oldum
Ki gerek kendime derler kendim

Vallâhü a'lem.

می نیندیشیم آخر ما بهوش
کین خلل در کندمست از مکر موش

Âhir, zıdd-ı evvel ve Farisi-i sahihdir ki, ta'rîz makâmında müstameldir. Nitekim demişlerdir;

عشقبازی نه من آخر بجهان آوردم¹⁷²

Yani aşk-bâzılığın cihâna ben getirmedim, bunu dahi bilersen şöyledir, demektir. Halel, iki nesne aralığı, ferce gibi. Helâl bundandır ki, dış arasın karışdırırlar ve demişlerdir ki;

İncelip döndü helâle bedenim dersen eğer
Ne onu ağzına alır ne kulağına koyar

Ve fesad manasına dahi gelir. Burada murâd budur.

Mana-yı beyt budur ki; âhir biz akl-ı tâm ile fikr etmeziz ki, gendümde olan bu fesâd fâre dedikleri hayvanın mekr u keydi yüzündendir. Yani fikr-i sahih olsa anbarda müctemi olan buğdayın fesâdı farenin [74] fesâdı yüzünden olduğu malum olur. Biz ise fikr etmeyip hâli üzerine ibkâ ederiz. Ve müdâhilini sedd etmeziz ve ayağını anbardan kesmeziz. Şöyle ki, ol buğday ile intifâdan mahrûm oluruz ve bî-nevâ ve bî-behre kalırız. Burada mûş ile murâd a'mâl-i sâlihâyı ifsâd eden umûr ve ahvâl-i şerîfeyi izâle eden avârizdir ki, kimi şerîat ile mübeyyen ve kimi tarîkat ile malûmdur. Ez cümle sıfat-ı hırıdır ki, mâsivâyâ harîs ve şehvâta mûla' olan kimsenin ekseriye sa'yi ve gâliben kesbi halel ve fesâd üzerinedir. Zira insanda cemi hayvanâtın evsâfı vardır, gerek evsâf-ı hasene ve gerek evsâf-ı kabîha. Pes tezkiye-i nefis edenler müdâhil-i müfsidâtı sedd etmişler ve ehl-i nefis olanlar sâded-i salâhdan çıkıp gitmemişlerdir. Bunda işâret vardır ki, fikr-i sahihin dahi fâidesi vardır. Eğerçi ki, tezekkür etmek tefekkürden efdaldır. Zira tefekkür mahcûbun ve tezekkür mükâşifin sıfatıdır. Velâkin tefekkür tezekkürün tarîkidir. Ve rümûz vardır ki, herkes terakkî ve tenezzül tarîkin bilmez ve muktezâ-yı hâl üzerine hareket ve sa'ye muvaffak ve mühtedî olmaz.

موش تا انبار ما حفره ز دست
وز قنش انبار ما ویران شدمست

¹⁷² İşkbalılığı dünyaya en son ben getirmedim.

Hufre, çukurdur. Nitekim hadîsde gelir; القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران¹⁷³ Fen, burada Farisî'dir, hiyle manasına.

Mana-yı beyt budur ki; fare tâ ki, bizim anbarımıza hufre vurmuş ve delik açmıştır. Ve onun hilesinden bizim anbarımız virân ve harâb olmuştur. Yani bu böyle oldukça bizim işimiz müşküldür. Zira bunda gallemize ziyân ve rızkımıza noksan vardır. Ve câizdir ki, tâ makâm-ı tehdîdde sakın diyecek yerde müstamel ola. Bunda işaret vardır ki, rızk iki dürlüdür. Biri rızk-ı sûrîdir ki, kıvâm-ı beden ve meâş-ı cesedir. Ve biri dahi rızk-ı manevîdir ki, gıdâ-yı rûh ve hazz-ı cândır. Ve mûş ve anbar temsil tarikiyledir. Yani rızk-ı sûrîde mûş ve anbar hikâyesi nice ise rızk-ı manevîde dahi böyledir. Pes ne kadar a'mâl ve ulûm var ise rızk-ı manevî bâbındandır. Velâkin şerîat ve tarîkata dâima riâyet lâzımdır, tâ ki rızk-ı mezkûr artıp eksilmeye. Ve bu riâyet olmasa galebe-i müfsidât hasebiyle mahsûl-ı [75] vücûd fenâ bulur ve rızk-ı şühûd eksilir. Ve müfsedâtın havâss-ı zâhire yüzünden müdâlehesi gâlip olmakla hufre tabîr eyledi. Nitekim bir kimsenin kalbine fikr-i fâsid duhûl etse rüyasında hânesi duvarı hafır olup içeri sârik duhûl etmek sûretinde temessül eder. Pes havâss-ı zâhire ve kuvâ-yı bâtınayı zabt ve muhâfazada ziyâde suûbet vardır.

اول ای جان دفع شر موش کن
و انکھان در جمع کندم جوش کن

Ângêhân aslında ângâhdır. Ahirinde olan elif ve nun mana-yı zarfiyyet ifâde eder. Ol vakitte ve andan sonra demektir, bâmdâdân ve subhgâhân ve nevbahârân ve emsâlinde elif ve nun dahi böyledir. Nitekim Düstûru'l-Amel nâm kitâbda musarrahdır. Yoksa edât-ı cem değildir. Nitekim bazıları zâhib olmuşlardır.

Mana-yı beyt budur ki, ibtidâ ey cân mertebesinde mahbûb veyâhud mebde-i hiss ve hareket olan olan hayâtla muttasıf olan kişi, farenin şerrini def ve anbarda müdâhilini sedd ve mevâniini ref ile ve ol vakitte ve andan sonra buğday ceminde cûş ve hareket eyle. Zira demişlerdir ki, tahliye, hâ-yı muceme ile, tahliyeden muhmele ile, mukaddem ve esâs-ı binâdan akdemdir. Ayn;

اول بروب خانه ذکر میهمان طلب¹⁷⁴

Nitekim âdet-i tabîb-i hâzık budur ki; evvel mushil-i şerbet içirip bade mideyi muslih olan nesne ile mukayyed olur. Pes ictinâb ve tehâret ve ishâl nısfu'l-ameldir. Amel-i serde gâyet-i kusûr mükâşefe-i celâl ve azimet-i Hak'dır. Bu ise mâ-sivâullâhdan tehallî ile olur. Ve amel-i

¹⁷³ Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu's-sıfatu'l-kıyâme, 2384)

¹⁷⁴ Önce evini temizle, sonra misafir çağır.

kalbde nihâyetü'n-nihâyât ahlak-ı Mahmûd'a ve akâid-i meşrûa ile ittisâfdır. Bu ise nekâizi olan ahlâk-ı mezmûme ve akâid-i fâsideden tehâret ileddir. Ve kezâlik cevâhiri tâât ile imâret etmek menâhîden ictinâbdan sonradır. Ve Kur'an'da gelir; يكفر بالطاغوت و يؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى ¹⁷⁵ Ve küfr bi't-tağut ictinâb babından olmakla iktisâb kabîlinden olan imân-ı billâh üzerine takdîm olundu. Onunçün bazı kibâr buyurmuşlardır. ما لم يكن كافرا لم يكن مؤمنا ¹⁷⁶ Ve Evhadî dahi zikr olunan manaya işaret edip der, [76] ayn;

¹⁷⁷ مؤمن سجاده باش و كافر زنار خویش

Zira vav mutlak cem içindir. Pes bundan fehîm olundu ki, küfr ve meâsî ve meyl-i mâsivâdan ictinâb etmek imân ve taât ve ikbâl-ı Hak'dan mukaddemdir ki tahliye babındandır. Pes tahliye asıl oldu. Onunçün derler ki tazîyî-i usûl eden vusûlden mahrûm kalır. Ve bundan ahz olunur ki ictinâb ve iktisâb ma'an dîr eder. Ve ol ki Hind tâifesi hastalarına yalnız ictinâb tarîkiyle muâlece ederler. Yani perhîzi tecâvüz etmezler. Hikmete muhâlifdir. Zira perhîz temâm oldukda iktisâb babından dahi muâlece lâzımdır. Bu sebebdendir ki Allah tealânın sıfât-ı sulbiye ve sıfât-ı sübûtiyesi vardır. Hazret-i İbrahim aleyhisselâma gelince ümem-i enbiyâda gâlib olan sulbiye ve tenzîh idi. Sonra sıfât-ı sübûtiyye âsârı zuhûr eyledi. Bu sırâ işaret edip hadîsde gelir; ¹⁷⁸ اول من يكسى من الخلاق يوم القيمة ابراهيم Ve evvel iktisâb sonra ictinâb bulunsa nâkıs ve mevkûfdur. Nitekim küffârın eyyâm-ı küfrde işledikleri hasenât mevkûfdur. Küfürden ictinâb edip iman getirirlerse makbûl olur. Nitekim sihhate delâlet eder eser vardır. Ve evvelki küfr ile amel mahbût olur, demişlerdir. Musırr olanlara göre âhîretde adem-i intifâna mahmûldur. Mürtede ba'de't-tecdîd tekrâr hac lazımlı gelmek vakt-i haccın bekâsına binâendir. Pes bilâ-ictinâb velev ba'de hîn-ı iktisâbın fâidesi yokdur. Binâen alâ hazâ şerîat ehline gerekdir ki meâsî üzerine musırr ve hakîkat erbâbı dahi meyl-i mâsivâda mukîm olmayalar. ¹⁷⁹ وأتوا البيوت من ابوابها mısradakınca mekâside ve sâil ile tevessül ve hakâika tarîk-i mahsûs ile tavassul edeler. Ve illâ zâl ve muzill olalar. Li-muharririhî;

Çeşmini mâsivâ-yı Hak'dan yum

Sonra didârına mülâkât um

بشنو از اخبارآن صدر صدور
لا صلوة تم الا بالحضور

¹⁷⁵ O halde kim tağutu reddedip Allah'a inanırsa kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. (Bakara 256)

¹⁷⁶ O kafir olmadıkça Mü'min olamaz.

¹⁷⁷ Seccadenin mümini ol, zünnarın da kafri ol.

¹⁷⁸ Kıyâmet günü kullardan ilk elbise giydirilen kişi İbrahim'dir. (Sahih-i Buhari, Kitabu Ehadisü'l-Enbiyâ, 1374)

¹⁷⁹ Ve evlerinize kapılarınızdan giriniz. (Bakara 189)

Sadr sînedir ki hârice makûlesidir. Cem'î sudûr gelir. Bir nesnenin mukeddemi için istiâre olundu, sadr-ı kanât ve sadr-ı meclis ve kitâb ve kelâm gibi. Bu sebebdendir ki kazaskerlere sadreyn derler. Zira cemî [77] kuzât üzerine tasaddur ve tekaddüm etmişlerdir, sadrın sâir eczâ-ı cesed üzerine tekaddümü gibi. Burada sadr-ı sudûrdan murâd resûlullahdır, sallallahü aleyhi ve sellem. Zira enbiyâ ve mürselîn sâir mü'minîn üzerine fezâil-i cemme ve fevâzil-i mühimmeyi ihrâzları hasebiyle tasaddur etmişlerdir. Ve bu istidâd-ı kâmile ve fazl-ı şâmilin semeresidir ki haber-i sahihde gelir; ¹⁸⁰اول ما خلق روجى Ve Kur'an'da gelir; رفع بعضهم درجات ¹⁸¹و Zira bu bazıdan murâd ba'z-ı me'hûddur ki resûlullâh aleyhisselâmıdır. Tazîmen ba'z ile tabîr olunmuştur. Ve hadîs-i mirâc ve emsâli dahi her vech ile sadâretlerine delildir. Li-muharririhî;

Oldu fazlın güneş gibi meşhûr

Zerredir âfitâbına cumhûr

Salât ile murâd salât-ı şer'iyedir ki erkân-ı ma'lûme ve ef'âl-i mahsûsadan ibâretidir. Aslında lâ temme salât illâ bi'l-huzûr'dur. Onunçün temme tezkîr olunmuştur. Ve câizdir ki salât mirâc ve teveccüh ve emsâli ile te'vîl oluna. Ve câizdir ki, metn-i hadîsde temme lafzı olmayıp nâzım kuddise sırrihûdan berây-ı zarûret ilhâk oluna. Ve muhtemeldir ki nakl-i bi'l-manâ kabîlinden ola. Huzûr gaybetin zıddıdır. ¹⁸²و هو استغراق القلب بما هو فيه و الافراغ عن غيره و هو بصرف الهممة اليه Maksûd huzûr-ı kalb maa'r-rabdır. Velâkin merâtib üzerinedir. Semâ-ı hitâb ve şuhûd-ı rûhânî ve kalbî ve hayâlî ve ana karîb olan mertebe ki ¹⁸³ان تعبد الله كأنك تراه ile tabîr olunmuştur. Ednâsı huzûr-ı kalbîdir, ¹⁸⁴فان لم تكن تراه فاعلم انه يراك diye işâret olunmuştur. Ve bazılar dediler ki alâmet-i kemâl-i nemâz on nesnedir. Evvel müşâhededir ki kurretü'l-ayndir. Nitekim hadîsde gelir; فى الصلوة ¹⁸⁵و جعلت قرّة عيني İkincisi istişâm-ı revâiyih-i eltâf-ı rübûbiyedir. Üçüncüsü inşirâh-ı sadrdır. Dördüncüsü leyyin-i cildir. Beşincisi itmiân-ı dildir. Altıncısı surûr-ı serdir. Yedincisi rahât-ı rûhdur. Sekizincisi veceldir. Dokuzuncusu münâcâtdır. Onuncusu istimâ-ı selâm-ı Hak'dır ve evliyanın salâtda mükâşefeleri safâları mikdârıdır. Pes bir namâzda bu nişânlardan biri olmasa ol namaz istidrâc olur. Ve sahibini katilden kurtarır, fakat. Yani onun için mesûbet-i âhîret olmaz. Zira lâhî ve sâhî makûlesi olur. Neûzü billâh tealâ. Li-muharririhî;

Bî-huzûr-ı dil olmaz ecr-i namâz
Fâsid olsa kaçan ki asl-ı diraht

Yakılır [78] bî-asl şecer durmaz.
Hiçbir kimse meyvesin ummaz

¹⁸⁰ İlk yaratılan şey benim rûhumdur.

¹⁸¹ Bazılarının derecelerini yükseltti. (Bakara 253)

¹⁸² Kalbin içindeki şeyle istiğrakı ve başkasından uzaklaşmasıdır. Ve o, himmetin ona yöneltmesiyledir.

¹⁸³ Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmen...(Buhari, Kitabu'l-İmân, 1)

¹⁸⁴ Sen onu göremezsün ama onun seni gördüğünü bil. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-İmân, 1)

¹⁸⁵ Namaz gözümün nuru kılındı.

Mana-yı beyt budur ki; işit ol akdemü'l-akdemîn ve mukaddemü'l-mukarrebîn olan resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem ahabâr-ı sahîhasından ki buyurmuşdur; bir namâz tamâm olmadı illâ huzûr-ı kalb ve şuhûd-ı Rabb'e mukârenet ile temâm oldu. Yani bî-huzûr olan namâz nâkıs ve pür-kusurdur ve belki mutlaken adîmü'l-fâidedir. Pes huzûr ile namâz edâ etmeye evvel def-i hevâtir ve selb-i hevâcis ve izâle-i vesâvis lâzımdır. Nitekim Divân-ı Hâfız'da gelir;

غسل در اشك زدم اهل طريقت كویند
پاك شو اول پس دیده بران پاك انداز¹⁸⁶

Yani ol göz yaşı içinde iğtisâl eyledim. Zira ehl-i tarikat demişlerdir ki ol ilvâs ve incâs ve husûsan âlâyiş-i zenb-i vücûddan pâk ve tâhir ol. Andan sonra ol tîb u tâhir olan Allah'ın cemâline nazar sal ve vücûd-ı Hak ki cümlesi vechdir, onu mütâlaa ile hazz-ı dîdeni al. Pes namazdan tehâret mukaddem olduğu gibi münâcâtdan dahi tahliye-i dil akdemdir. Ve bunda namazın gayrı dahi namaza mülhaktır, tilâvet-i Kur'an ve sâir evrâd ve ezkâr gibi. Yani bu cümlede huzûr-ı dil şartdır. Ve Kur'an'da gafletten nehy olunup من الغافلین¹⁸⁷ vârid olmuşdur. Pes gaflet etmemek gerekdir.

کرنه موشی دزد در انبار ماست
کندم اعمال چل ساله کجاست

Çil sâle kırk yıllık demektir ki kesretten ibâretedir. Pes hâ-yı resmî bunun gibi mevâzi'de mikdâr manasını ifâde eder ki Türkî'de -lık lafzı ile tabîr ederler. Ve âhiri meftûh olan esmâ-i mürekkebiye dâhil olur.

Mana-yı beyt budur ki; eğer bizim anbarımızda buğday uğrusu olan fâre yok ise kırk yıllık yani çok zamandan beri sa'y ü iktisâb etdiğimiz a'mâl-ı sâliha buğdayı kandedir. Yani bu kadar müddetden beri cem olunan buğdayı fâre ekl edip ifnâ ettiği gibi bizim dahi müddet-i medîdeden beri cem etdiğimiz a'mâl-i sâlihayı nice müfsidât ve seyyiât izâle ve ihbât etmiştir. Eğer böyle olmasa defter-i amelde mestûr dururdu. Onunçün niceler rûz-ı kıyâmetde defter-i a'mâl tehî bulsa gerekdir. Zira kesb ettikleri a'mâlin kimi riyâ ve sem'a ve iğrâz-ı fâsideye makrûn ve kimi dahi âfât ve avârızdan [79] gayrı masûn olup hâle ve fesâd kabûl etmiştir. Meselâ namazın ferâiz ve icabâtı olduğu gibi muharremât ve müfsidâtı dahi vardır ki anınla ol namâz fâsid ve bâtıl olur. Bazı şerâiti mevcûd olmak fâide etmez ve kezâlik cemî şerâit ve levâzımına makrûn olsa dahi bazı müfsid-i amel vardır ki onun sebebi ile hebâ olur. Nitekim haberde gelir; ¹⁸⁸ان الحسد يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب Bu yalnız hased dedikleri sıfat-ı mezmûmeye göredir. Yâ sâirler zâil dahi bulunsa hâl nice olur. Onunçün hayrât ve hasenâtı her

¹⁸⁶ Tarikat ehli kanlı göz yaşıyla yıkanmak dediler. Önce temiz ol, sonra ona temiz olarak bak.

¹⁸⁷ Gafillerden olmayın. (A'râf 205)

¹⁸⁸ Haset ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yer. (Sünen-i Ebû Dâvud, Kitabu'l-Edeb, 4257)

tarafdan muhâfaza lâzımdır. Bunda işâret vardır ki bir sâlik tarîk-i Hak'da kırk yıl veyâ dahi artık eve eksik ictihâd etse Hakk'a vâsıl olmadıkça butlân şanındandır. Onunçün niceler rücû etmişler ve geldikleri yolu tutmuşlardır. Ve seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhû buyurur; ناله Zira zaman-ı a'râzda bir devlet-i uzmâyâ vusûl mümkündür ki andan mukaddem olan ezmine-i kesîrede hâsıl olmamıştır.

Suâl olunursa ki, Hakk'a vusûlden sonra ismet var mıdır? Cevâb budur ki vardır. Onunçün demişlerdir, enbiyâ masûm ve evliyâ mahfûzdur. Ve hadîsde gelir; احب الله عبدا لم يضره ذنب، Yani bir sâlik makâm-ı mahbûbiyete kadem vaz etse günâh işlemekten mahfûz olur. Zira inâyet-i Hakk dâima onun tedârikindedir. Şöyle ki her hali basîret-i tâmmiye makrûndur ve sâhibi bîdâr olan hâneyi düzd-i bî-reşâd yağma ve târâc edemez. Pes gaflet ehli ile yakaza erbâbının miyânında fâruk-ı azîm vardır.

ریزه ریزه صدق هر روزه چرا
جمع می ناید درین انبار ما

Rîze, oluk demektir, pare manasına. Bu makûle mevâzide âz murâd olunur, kalîl gibi. Sıdk kişinin ahvâlinde şûb ve itikâdında rayb ve a'mâlinde ayb olmamaktır. Ve bazıları dediler ki sırren ve alâniyeten Hakk'a muvâfıkdır. Ve bazıları dediler ki sıfât-ı nefsâniye şevâibinden tehallusdur. Ve bu meânî fi'l-hakîka mütekâribdir. Burada sıdkla murâd sıdk ve hulûsa mukârin olan a'mâldir, beyt-i sâbık karfinesiyle. Rûze'de hâ nisbet ifâde eder. Onunçün savma rûze demişlerdir. Zira rûz ki gündür, ana nisbet ve ihtisâsı vardır. [80] Nâyed, muzârî-i menfîdir, aslında ne âyedir.

Mana-yı beyt budur ki; az az her güne mensûb ve muhtas olan a'mâl-i sâdık ve hâlise niçin bizim defterimiz anbarında cem gelmez gerekdir ki her gün sıdk u ihlâsla amel buğdâyını defterimize cem edelim ve kesbde olup hâlî ve muattal oturmayalım. Zira demişlerdir ki;

قطر الی قطر اذا اجتماعا نهر
نهر الی نهر اذا اجتماعا بحر¹⁹¹

Pes bu kelâm hess ve tahrîze mahmûl olur. Ve câizdir ki bu mananın adem-i husûlunun sebebinden istifsâr olup cevâbı beyt-i âtfiden me'hûz ola, f'efhem. Ve sıdk müfsid mukâbelesinde muslihe işâret eder. Yani müdâhil-i anbâr mesdûd olsa nefis ü şeytân anda müctemi olan a'mâl-i sâliha ve ahvâl-i sâdikayı ifsâd edemez. Ve nefis-i sıdk müctemi olduğu sûretde esbâb-ı sıdka veyâhud merâtib-ı sıdkda mahmûl olur. Yani sıdk eğerçi emr-i gayr-ı munkasımdır, velâkin

¹⁸⁹ Bir sıddık Allah'a bin yıl yönelse sonra bir an yüz çevirse kaçırdığı elde ettiğinden fazladır.

¹⁹⁰ Allah bir kulunu sevdiğinde günahları ona zarar vermez.

¹⁹¹ Damla damla toplanır ırmak olur. İrmak ırmak toplanır deniz olur.

merâtib-i mütefâvitesi vardır, imân ve yakîni olduğu gibi. Onunçün imân-ı resmî ve imân-ı yakîn ve ayn-ı yakîn ve hakk-ı yakîn derler. Pes maksûd tadrîcle ednâdan a'lâya terakkî halini beyândır. Ve bu takrîrden malûm oldu, şol zerre lafzının hakîkati ki hadîsde gelir; كان في قلبه مثقال ذرة من الايمان ¹⁹² Ve ednâ kelimesinin manâsı ki bir hadîsde dahi gelir, وذلك ادناه ¹⁹³ Yani hadîs-i evvelde ednâ-yı merâtib imândan zerre ile tabir olundur. Ve illâ cevher-i imân munkasım değildir. Ve hadîs-i sâni dahi onu müeyyeddir. Yani kalbi ile inkâr-ı münkir etmek ednâ-yı merâtib-i imândır. Ve alâsı yed ve evsatı lisân ile tağyîrdir.

بس ستاره آتش از آهن جهيد
و ان دل سوزيده پذ رفت و كشيد

Bes, bâ-ı Arabî ile besî manasınadır ki nice nice demektir. Sitâre-i âteş od koğu demektir ki uvak yıldız gibi, oddan çıkar, Arab şerâre der, fetha ile ve Türk kığılıcım ile tabîr eyler. Ve lügatde sitâreyi yıldız ve koğdur, demişlerdir. Fe-emmâ zâhir olan budur ki teşbîh tarifkiyledir. Zira kığılıcımın yıldız müşâbeheti vardır. Sûzîde, ism-i mefûldur. Masdarı sûzîden'dir, sûhten dahi derler. Mazîsi sûzîd'dir ve soht dahi derler. İsm-i mefûl mâzîden müştakdır. Mâzinin âhiri meftûh kılınıp fethaya delâlet için hâ-yı gayr-ı melfûza [81] ilhâk olunup ism-i mefûl sıgası hâsıl olur.

Mana-yı beyt budur ki; çok ateş kığılıcımı demirden yani çakmak dedikleri aletten sıçradı ve zâhir oldu. Ve ol yanmış gönül onun âteşini kabûl etdi. Ve kendi cânibine cezb eyledi. Yani kav dedikleri nesnenin çakmakdan çıkan ateşi kabûle istidâdı olmakla ol ateşi kendi tarafına çekip anınla müşteğil olduğu gibi yanık gönül dahi böyledir. Yani müessiriyyet ve fâiliyyet ile muttasıf olan âteş-i aşk ve nûr-ı muhabbeti kâbil ve andan müteessir ve münfaildir. Zira koru kavda mevâni-i ihtirâ olmadığı gibi dil-i suhtede dahi yokdur. Ve çün irtifâ-ı mevâni olmaya, kâbiliyyet hâsıl olmaz. Meselâ yaş olan kâv âteş tutmadığı gibi mâsivâyâ taalluk eden gönül dahi zikr olunan nâr u nûru kabûl etmez. Bu sebebdendir ki cenînde cesed müstekmil olmadıkça nefh olunmaz. Ve kezâlik yevm-i ba'sde ecsâd-ı mevtâ müstekmil olup hatab-ı yâbis mertebesine gelmedikçe ervâh ile müşte'el olmaz. Ve kezâlik şerîat ve tarîkat ki cesed gibidir, müstekmil olmadıkça rûh-ı marifet ve hakîkati kâbil olmaz. Pes bununla tahliye ve ictinâb-ı nefsi amel olduğu zâhir oldu. Ve bunda işâret vardır ki kalbin şerîat ve tarîkat mertebesinde teessür ve infîali kelâm-ı Hak ve marifet-i hakîkat pâyesinde aşk-ı Hakk ve nûr-ı mutlak iledir. Li-muharririhî;

Âfitâb-ı aşkdan bulsaydı dil bir zerre nûr
Zulmet-i nefsi u hevâ olurdu bi'l-külliyê dûr
Musa-ı dil kâbil-i nûr-ı enallâh olmasa

¹⁹² Kalbinde bir miskal zerre iman olan cehennemden çıkacaktır. (Buhari, Kitabu'l-İmân, 21)

¹⁹³ Bu onun en aşığıdır.

Eylemezdi şol şecerden sûret-i ateş zuhûr

ليک در ظملت يکى دزدى نهان

مى نهد انکشت بر استارکان

İsterkân sitârenin cemidir. Hemze zarûret için ziyâde kılınmıştır. Lisan-ı Fârfîsi'de nezâiri çoktur.

Mana-yı beyt budur ki; velâkin zulmet içinde bir gizli uğru vardır ki kıgılcımlar üzerine parmak kor ve onu söndürür ve kavın yanmasına mani olur. Yani bi'l-farz gece içinde hânenin zulmetini izâle ve nice makâsıda tevessül için çakmak çakıp kav yakmak murâd eden kimsenin hâline orada bir gizli uğru itirâz edip ateşin yanmasına mani olsa maksûd hâsıl olmadığı gibi hâne-i dilde dahi tenvîr-i bâtın ve izâet-i vücûd için [82] cânib-i Hak'dan iktidâh olunan ateşe dahi nefis ü şeytan ve taalluk-ı mâsivâ mâni olsa murâd ele girmez. Pes zulmet-i tende muhtefî olan nefis ü şeytân ve alâkâtı tard ve mevâni-i beşeriyye ve tabiiyyeyi izâe edip andan sonra bi-hasebi'l-kâbiliyye nûr-i ilâhînin in'ikâsına ve tecelî-i Hakk'ın zuhûruna muntazır olmak gerekdir. Ve nefsin parmağı tesvîl ve şeytanın ilkâ ve nahsıdır. Ve mervîdir ki şeytanın hortumu vardır ki insanın kafası tarafında müdhil-i muayyenden evvel hortum ile kalbi nahs edip ilkâ-ı vesvese eder. Bu cihetdendir ki beyne'l-ketefeyn ihticâm etmek sünnettir. Ve taklîl-i taâm ile mecârî-i şeytân olan urûku ve müdâhil-i hiyel-i nefis olan menâfizi tazyîk ve sedd etmek gerekdir.

مى كشد استاركانرا يك بيك

تا كه نفروزد چراغى از فلک

Küşed, kâf-ı Arabî'nin zammıyla, muzaridir, keşten'den katl etmek manasına. Burada söyündürmek murâd olunur, itfâ gibi. Nitekim bazı mevâzi'da ateşi söyündürmek zararı olmayacak mertebe setr ve tağtiyedir. Nefrûzed, aslında ne efrûzed'dir. Nun-ı nâfiye ve hemze ile. Sonra elif ya'ya kalb olunup nîfrûzed ve sonra ya hazf olunup nefrûzed kalmıştır. Masdarı efrûziden'dir, efrûhten dahi derler. Lâzım ve müteaddi miyânında müşterekdir, yalınlanmak ve yalınlandırmak manasına. Çirâğ kesre, aslida şem'in fitilesinde yanan ateş pârenin ismidir. Sonra mecâz-ı âlet-i mâzîde dahi istimâl olundu, şamdan gibi. Felek medâru'n-nücûmdur.

Mana-yı beyt budur ki; ol düzd-i nihânî kıgılcımları birer birer söyündürür ve kavın yanmasına mâni olur, tâ ki felekden bir çerâğ yalınlanmaya ve âlem-i ulvîden bir nûr zuhûr eylemeye. Ba'dezâ, bu makâmda iki vechle teşbîh vardır. Evvelkisi âfâka göredir ki şems-i felek şem'a ve sitâreler onun kıgılcımları gibidir ki çakmakdan hâsıl olan şerârelerde çerâğ iykâd olunup haneler anınla münevver ve muzıyyen olduğu gibi sitârelerin envârıyla dahi hâne-i âlem bütün rûşenâlık bulur. Ve her bînâ anınla maksadına mühtedî olur. Bu teşbîh ma'kûs dahi olsa müveccehdîr, f'efhem. İkincisi enfüse göredir ki kalb-i insan şem'a ve kâv ve âlem-i ulvîden

nüzûl eden keyfiyyet-i aşk ve hâlet-ı muhabbet ve tecellî-i nâr u nûr gibidir ki hâne-i dile pertev-pâş ve şu'le-bahşdır. Velâkin nûr-ı hâricînin zuhûruna [83] mâni bulundukda eseri nâ-peydâ olduğu gibi nûr-ı dâhilînin tulu'una dahi mezâhim oldukda hükmü nâ-buddur. Nitekim beyt-i sâbıkda beyân olundu. Ve bunda işâret vardır ki nûr-ı mutlak âlem-i ulvî ve zulmet âlem-i suflîdendir. Alem âfâkın envârına şebpere ve emsâli zaaf-ı basardan nâşi tâkat getirmeyip onun tulû'undan bî-huzûr ve ana menfûr olduğu gibi nefsin tecelliyât ve hâlâtına dahi şebpere misâl olan nefis ve tabîat zulmet-ı cibilliyeden nâşi tâb getirmeyip onun zuhûrunda âzurde ve muzdariplerdir. Binâen alâ hâzâ bi-kadari'l-ımkân izâle ve itfâsına sa'y ederler. Ve muktezâları olan zulmeti ihyâda çeb u râst ictihâde giderler. Ve zulmet-i vücûd içinde nûr-ı İlâhî müste'îl olup ¹⁹⁴ و اشرفت لارض بنور ربهها hasebince cemi kuvâ ve havâssın müstenîr olduğun istemezler, ve niemü mâ kîle.

کور بهتر که آفتاب سیاه¹⁹⁵

راست خواهی هزار چشم چنان

Pes şu'le-i şem'a-ı nûrânî ve pertev-i âfitâb-ı tecellî-i rahmânî isteyenler mevâni'î ref ve mahzûrâtı def etmek lâbüddür. Zira demişlerdir ki;

Padişah konmaz saraya hâne ma'mûr olmadan

کر هزاران دام باشد در قدم
چون تو با مایی نباشد هیچ غم

To, Hakk'a hitabdır, beyt-i âtf ve makâm karînesiyle.

Mana-yı beyt budur ki; eğer ayakda ve ayak altında nice nice dâm ve masîde ola. Çünkü yâ Rab sen bizimle bile sen hiç gam olmaz ve ol dâmdan endîşe çekilmez. Zira هم مبصرون ¹⁹⁶ فاذا vefkınca seninle ol dâmı görürüz ve kayd-ı bend olmakdan halâs oluruz. Ve ol mehlekede helâk olmakdan necât buluruz. Burada Hakk'ın maiyyeti bi-hasebi'z-za[n] hıfz ve himâyet ve emsâli meânîye muhavveldir. Yani Hak tealâ murâd ettiği kulunu ısmet ve hıfz eder, gerekse ayağı altında tuzak olsun. Ve hakikat-ı maiyyet mükâşefe-i tâmmе ile bilinir. Onunçün andan keşf-i remz ve feth-i kelâm etmek menhîdir. Nitekim sultanü'l-müfessirîn ve tercümânü'l-Kur'an ve mazhar-ı hayr duâ'u'n-nâs, yani İbn Abbas raziyellâhü anhüma buyurur; بين الله و ابهموا ما ابهم الله ¹⁹⁷ بينوا Bunda ayakdan murâd sûret-i tabiiyye ve nefsiyyedir ki neş'e-i unsuriyyeye dâirdir. Kadem ıtlakına veche budur ki kadem suretâ a'zâ-ı insanın âhiri olduğu gibi sûret-i unsûriyye-i

¹⁹⁴ (Haşir) Yer (i) Rabb'inin nuruyla ziyalandı. (Zümer 69)

¹⁹⁵ Doğrusunu istiyorsan öyle bin gözden siyah güneş olan körlük daha iyidir.

¹⁹⁶ Onlar (hakikati) görüp bilmişlerdir bile. (A'râf 201)

¹⁹⁷ Allah'ın açıkladığını açıklayın ve gizlediğini gizleyin.

insâniyye dahi mutlaka suret-i insâniye [84] a'zâsının âhiridir. Zira süver-i âlem mutlakan sûret-i hakîkiyye-i insâniyye a'zâ gibidir. Ve bu neş'e-i hakîkiyye-i insâniyye andan zâhir olan sûretin âhiridir ki cemî sûre a'zâ gibidir ki anınla kâimdir. Pes sûret-i süfliyye-i tabiiyye ve nefsâniyyenin tahtında mezâlık-ı akdâm çok ve kemend u dâm olacak habl ve hud'ı hafıyye hadden artıktır. Velâkin kalb ve rûhun inâyet-i hak olıcak gussa ve gam kalmaz. Ve birisi dâm-ı tezvîr ve kemend-i tesvîle giriftâr olmaz. Ve bunda mürşid-i kâmil dahi dâhildir. Zira mutahhar-ı sırr-ı Hak ve muttali-i nûr-ı mutlakdır. Pes sâlik olan onun nûr-ı irşâdı ile tarîk-i vasle mühtedî olup bend-i gam-ı firâkda kalmaz. Ve kadem be-kadem gidip yolun yanılmaz ve murğ-ı dili dâm-ı kuyûd ve berâzıhdan tahlîse mecâl bulur ve anınla refâkat sebebiyle nûr-ı ins ile müste'nis olup her dürlü vahşetden kurtulur. ¹⁹⁸ فتویٰ لمن كان الله معه و كان المرشد رفيقه Li-muharririhî;

Benimle yâr olursa yâr gerçek

Beni sayd etdi dâm-ı sulhla çün

Diyem ağyâra var benden elin çek

Dilimden gitdi endûh çekâ-çek

چون عنایاتت بود با ما مقیم

کی بود بمیی ازان دزد لثیم

Înâyet, bir kimsenin hidâyetine irâdât-ı Hak taalluk etse esbâb-ı murâd ana müyesser ve tarîk-ı taleb-i metvâ ve cadde ve mehecce-i beyzâ üzerine mahmûl ve sırr-ı tedbîr nefs-i mevhûb ve her nesne ana tahbîb olunup anınla mün'im olur. Ve bir nesneye buğz u makt etmez, meğer Allah tealânın te'dîb-i şer'î tarikiyle maktele emr etdiği ola. İnâyet dedikleri bu cümledir ki zikr olundu. Leîm, kerîmin zıddıdır. Zira lüüm, zamme ve hemze ile zıdd-ı keremdir.

Mana-yı beyt budur ki; ey Hak, çünkü senin inâyetlerin bizimle mukîm ve sâbit ola, bizden infikâk ve inkitâ' bulmaya, kaçan havf olur? Ol denîyyü'l-asl ve reddiyyü'l-vasf olan uğrudan yani bedhâh olan bize zafer bulmaz ve bize tasallut ile nâil-i merâm olmaz belki biz senin inâyetinle bî-havf ve bî-bâk çerâğ-efrûz oluruz ve şem'-i hidâyetle hâne-i dili rûşen kılırız. Bade-zâ inâyâtı cem îrâd eyledi, envâi ve kesreti itibârıyla. Onunçün ikâmet ve sebât ile vasf eyledi. Zira inâyet çok olduğuna göre devamı olmasa insân havf ve hatırdan hâli olmaz. Meselâ ihvân-ı bisyâr şefîr-i kabre dek varmakla meyyit-i vahşetden [85] kurtulmaz. Ve veziri leîm ile vasf eyledi. Zira bed-hâh olduğundan uğru olmuştur. Bed huylardan biri hırsdır ki halkın malını saraka eyler. Ve biri dahi buhldur ki imsâk eyler. Ve biri dahi ihfâ-ı aybdır ki hâne sâhibinin çerâğı efrûhte olduğun istemez, ta ki kendinin ayıbı zâhir olmaya. Pes nefsin hâli dahi buna kıyâs oluna. Zira zulmetin ayıbı nurla zâhir olmakla nefis dahi zulmânî olduğu cihetden hâne-i dilde nûr-ı hidâyet müste'il olduğun istemez. Kalb ve rûh-ı Hak'dan feyz-i tecellî bulduğundan münkabiz olur. Ve hasûddur ki cârî olan dilin sû-i hâlin ister ve zulmânî olmasından inbisât bulur. Ve

¹⁹⁸ Kim ki Allah onunla beraberdir ve mürşid onun dostudur, ne mutlu ona.

buhlîdir ki enâniyyetini bezl ve nâsûtiyyetinin tarîk-i lâhûtiyyede ifnâ eylemez. Dâima kalb ve rûhun hilâfına çalışır. Mekk ol kalbe ki Hak'dan inâyet olup tezvîr-i nefse aldanmaya ve şeytânın âteş-i vesvesesine yanmaya ve dâm-ı mâsivâyâ tutulmaya. Ve kemend-i alâkâta giriftâr olup kalmaya. Vallahu'l-mûîn.

هر شیی از دام تن ارواح را
می رهانی می کنی الواح را

Kenî, kâf-ı Arabî'nin fethiyedir ki kenden'den koparmak manasına. Elvâh, levhin cemidir, sahîfe-i arîza manasına, haşb olsun azm olsun. Burada elvâhdan murâd ebdândır, teşbîh tarîkiyle. Nitekim Sâib şiirinde gelir;

صحبت غنمیت است بهم چون رسیده ایم   تا که دگر بهم رسد این تخته پارها¹⁹⁹

Bundan ahz olunur ki dâm elvâhdan dahi ittihâz olunur. Pes dâm-ı levhi pâre pâre olsa içinde mahbûs olan murğ ve saydâr âzâd olduğu gibi cesed dâhi menâm ile hisden müteattıl olsa rûh âzâd olur ve beden olan taalluku münkati olup âşiyân-ı asl olan âlem-i ervâha doğru yol bulur.

Mana-yı beyt budur ki; ya Allâh her gece dâm ve kemend gibi olan tenden ervâh-ı insâniye ve nüfûs-ı nâtikeyeyi salıverir ve ayırırın, ervâh gibi olan cesedleri koparır ve pâre pâre eylersin. Yani elvâhdan ma'mûl ve müttehiz olan dâm pâre pâre olsa içinde mahbûs olan nesne âzâd olduğu gibi menâm veya insilâh halinde dahi alâka-ı rûhu bedenden kat edip bedeni müteattıl kılıp ve rûhu andan âzâd edersin. [86] Zira eczâ-ı bedenin harekât ve azânın biri biriyle iltiyâm ve irtibâtı rûhladır. Pes rûh bedenden müfârakat edicek beden amelden muattal ve eczâsı güyâ müteferrik ve perişan olur. Ve geceyi tahsîsü bi'z-zikr eyledi. Zira menâm bi-hasebi'l-gâlib gecede olur. Eğerci bi-hasebi'l-hâce gündüz de dahi olursa. Nitekim Kur'an'da gelir; باللیل والنهار
Ve insilâh dahi menâma kıyâs oluna. Bu sebebdendir ki resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem vahy-i ilâhî vârid oldukda zahrları üzerine istilkâ ederlerdi. Zira ol vaktinde rûh-ı insânî tedbîrden müşteğil olmakla cismin kıyâm ve ku'ûdunu hıfz eder nesne kalmaz. Binâen alâ hâzâ cesed dahi aslına rücû eder ki lüsûku bi'l-arzıdır. Ve mevt hâli dahi böyledir. Velâkin menâm ve insilâh hâlinde rûhun zav'ı cesedin zahirinden münkati olur, fakat. Fe-emmâ mevt hâlinde zâhir ve bâtınından münkati olur. Cemîan bu cihetdendir ki haberde gelir; ²⁰¹النوم اخو الموت
Bade-zâ menâm avâm-ı nâs ve insilâh havâss içindir. Zirâ âlem-i cesedden me'hûz olup âlem-i

¹⁹⁹ Birbirimize kavuştuğumuz zamanlarda sohbet ganimettir. Tâ ki, tahta parçaları (bedenler) birbirine ulaşmadan (ölmeden) önce.

²⁰⁰ Gece olsun gündüz olsun uyumanız o'nun delillerindedir. (Rum 23)

²⁰¹ Uyku ölümün kardeşidir.

misâle ve ervâha terakkî ve urûc etmek ehl-i mükâşefenin şânıdır. Ve bu manada dahi mütefâvitlerdir. Zira her mükâşifin bi-kadari's-saff mirâc eyler.

Mervîdir ki şehr-i ekber kuddise sirruhû'l-athar hazretleri, üç vech ile ervâhla ictimâa kâdir idi. Dilerse murâd etdiği kimsenin rûhâniyyetin bu âleme istizâl eder ve onu sûret-i misâliyyede mütecessid idrâk ederdi. Şöyle ki ol sûret-i misâliye onun hayât-ı dünyada olan sûret-i hissiye-i unsûriyyesine müşâbehe ve ol şekl ve heykelde idi, bi-aynihî min gayri noksan. Ve tağyîr ve teccessüd eden misâlin ervâh-ı evliyâyâ ihtisâsı yoğ idi. Belki enbiyâyı dahi umûman suver-i haseneleri üzere idrâk ederdi. Ve sâir ümem-i sâbika ve ümmet-i lâhıkadan dilediklerin görürlerdi. Ve dilerse o rûhu menâmda ihzâr ederdi. Ve dilerse kendi heykelinden münsalih ol rûhla makâm-ı ulvîde müctemi olurdu. Ve bu temekkün-i mezkûr ve iktidâr-ı mestûr şeyh hazretlerinin sıhhat-ı verâsetleri âyâtındandır. Ve bu manaya işâret edip Kur'an'da gelir; من رسلنا من اسئل من ارسلنا من قبلك²⁰² Pes bu âyetde hitâbın muktezâsı budur ki resûlullâh [87] sallallahu aleyhi ve sellem cemî ervâh-ı âliye ile ictimâdan mütemekkin idi. Şeyh hazretleri dahi sıhhat-ı verâset hasebiyle mütemekkin oldu. Ve bu âyetde tarîk-i te'vîle sülûk etmek killet-i fehm sebebiyle münzel-i maksûddan dûr olmaya delâlet eder, vallâhu alâ külli şey'in kadîr. Li-muharririhî;

Zaaf-ı idrâkle bilmeziz bu
Bu kemâle erişmek istersen

Kuvvet-i keşf gerekdir yâ hû
Aşkla akl-ı kâsırın var yu

می رهند ارواح هر شب زین قفس

فارغان نی کم و محکوم کس

Rehend, rehîden'den muzâridir. Rehîden kurtulmak manasınadır. Kafes, bizde mevcûd olan nüsha-ı kadîme-i musahhahda sad'la vâki olmuşdur. Fe-emmâ zâhir olan kes lafzına muvâfakat için sin ile olmaktır. Sad'la Arabî'dir, mahbesü't-tayr manasına. Ve Acem sin ile kafes der ve sad'la dahi istimâl eder. Fe-emmâ lisân-ı Fârisî'de aslında sad harfi yokdur. Zira sad'da sıfat-ı istilâ ve itbâk müctemi olduğu cihetden galatdan hâli değildir. Pes ol ki bu dilde sad'la mustameldir, ya gayrı elsineden menkûldur kafes gibi, vayâ tahrifât-ı avâmdan gelmiştir, sad gibi. Yani sad lafzı, yüz demektir, mie gibi, aslında sin'dir. Sonra tahrîf-i avâm ve galebe-i istimâl ile sad'la telaffuz ve kitâbet olundu. Nî hâkem kes ve nî mahkûm kes takdîrindedir. Nî aslında ne'dir, nun-ı nâfiye ve hâ-yı gayr-ı melfûze ile. Nâ-merd ve nâdân ve emsâlinin nunâtı dahi böyledir. Velâkin kâh olur ki ha-yı gayr-ı melfûzadan bedel yâ-ı melfûza getirip kesr-i nûnla nî derler. Ne kadar mâ-ba'di nûn-ı nâfiye var ise fethi ve kesri câizdir. Nitekim nebâmed derler, fetha ve kesre ile.

²⁰² Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor! (Zuhruf 45)

Mana-yı beyt budur ki; murgân-ı ervâh her gece ikfâs-ı ebdândan halâs olup kurtulur, fâriğ ve âzâde oldukları hâlde ki ne kimsenin hâkimi ve ne kimsenin mahkûmudur. Zira bedene taallukları oldukça a'zâ ve kuvânın hâkimi ve zî-rûhun mahkûmudur. Fe-emmâ bedenden müfâratdan sonra bu mana zâil olur. Eğerçi ki mahkûm-ı Hak olmaktan hâlf değildir. Bundan fehm olunur ki, hâkimiyet ve mahkûmiyet kayd u alakâ kabîlindedir. Nitekim Gülistan'da gelir;

سخت است پس از جاه تحکم [88] بردن²⁰³

Rûh ise kable't-taalluk bu mahkûmiyetden âzâd idi. Fe-emmâ ba'de't-taalluk gayre mahkûmiyet ile şiddete düşdü. Pes her kâh ki menâm ve gayrı vechle bedenden müfârekat ede, kayd-ı tedbîr ve hükümet ve bend-i mahkûmiyetden kurtulur. Ve Bûstân'da gelir;

نگهبانیء ملك دولت بلاست²⁰⁴ گدا پادشاهست نامش گداست

Yani gedâ ve derviş makûlesi kimsenin hâkimi ve mahkûmu olmamak hasebiyle başına sultandır. Pâdişâh ise gayrın kaydıyla mukayyedir. Sebeb-i sıklet ve şiddet-i rûh budur ki rûh-ı sultânînin gerçi bedene hulûlu yokdur. Fe-emmâ tedbîr ve tasarruf ile ana taalluk etmişdir. Beden ise kesîf ve rûh ise latîfidir. Ve latîfin kesîfe taalluku heman bir murgu kafese habs etmek gibidir. Pes kafes cevvi-i hevâda teyerândan murğa pâ-bend olduğu gibi taalluk-ı mezkûr dahi âlem-i ulvîde seyerândan rûha kemend olmuşdur. Ve âlem-i ulvî onun cilvegâhıdır. Binâen alâ hâzâ her gâh ki makâm-ı aslîsine urûca sebeb-i hâdis ola, beden menâmıla müsterih olduğu gibi, rûh dahi aslına rücû ile sükûn bulur.

Suâl olunursa ki rûh-ı sultânî menâm veya insilâh ile bedenden müfârekat edicek beden ne ile kâim olur? Cevâb budur ki, rûh-ı hayvânî ile kâimdir ki rûh-ı sultânînin pertevidir, ve bu rûh bedene sârf ve mebde-i âsâr ve harekâtdır. Nitekim ünfüvân-ı kitâbda güzer etdi.

شب ز زندان بی خبر زندانیان
شب ز دولت بی خبر سلطانیان

Zindâniyân, zindan ehli yani zindanda mahbûs olanlar ve sultâniyân sultan ehli maksûd saltanat ehli demektir, tâ ki mâ-kabline muvâfik ola, fe'fhem.

Mana-yı beyt budur ki; gece içinde ve hâb hâlinde ehl-i zindân olanlar zindandan ve ehl-i saltanat ve devlet olanlar dahi devlet ve saltanattan bî-haberler ve nâ-gâhlardır. Zira menâm ile hissden gâib olup zindân ve devlet mülâhazası kalmaz. Şöyle ki zindan ile saray bir olur. Ve ehl-i zillet ile izzet berâberlik bulur. Nitekim demişlerdir;

²⁰³ Şan ve şöhretten sonra tehakküm etmek güçtür.

²⁰⁴ Devlet mülkünü korumak beladır. Dilenci padişahdır ama adı dilencidir.

Pâdişâhla gedâsı hele yeksân ancak

El-hâsıl ehl-i habs ve kayd olan hâb-rubûde âzâd olduğu gibi ehl-i itlâk olan dahi bend-i bedenden mutlak olur. [89] Bunda işâret vardır ki vücûd-ı insân bir zindân gibidir ki havâss-ı zâhir anda ehl-i zindana müşâbih ve havâss-ı bâtına harem ve huddâm-ı sultana mûmâsildir. Ve çün insân menâm ve insilâh ile hisden me'hûz ola, havâss-ı zâhire ve bâtınaya idrâk ve şûûr kalmaz. Belki cümlesi muattal olur ve tedbîrden şöyle kalır. Zira sultânın gaybeti fitne-i sipâhe bâisdir. Nitekim şiir-i Veysî'de gelir;

Uşşâk bir birine düşer görmese seni   Olur hemîşe gayb-ı şeh fitne sipâh

Zira fitneden murâd adem-i intizâm-ı umûrdur. Mutlakan intizâm ve vücûd ise rûh-ı sultânînin taallukuna menûtdur. Ve bundan fehm olunur ki rûh-ı sultânî bu cümleden fenâ bulmadıkça menzil-i vasla yol bulmaz. Gerçi ki kemâlâtı dahi bunların vesâetiyile hâsıdır. Velâkin fî nefsi'l-emr havâss-ı zâhire hicâb-ı zulmânî ve havâss-ı bâtına hicâb-ı nûrânî makûlesidir. Ve bu iki hicâb dahi nûru'l-envâra perdedir. Ve hicâb-ı nûrânî hicâb-ı zulmânîden sonradır, yani urûcan. Ve ma'kûsdur, yani nüzûlen. Ve gece mahall-i vikâ' oldu. Zira zevk-i vuslat ve kurbete remz eder ki bi-hasebi'l-gâlib gece içinde mirâcla hâsıl olur, fa'raf cidden.

والله المعين و عليه النكلان²⁰⁵

نی غم و اندیشه شود و زیان
نی خیال این فلان و آن فلان

Hayâl, yakaza veya menâmda teşebbüh eden sûrete derler ki karaltı ile tabîr ederler. Burada tehâyüül ve tasavvur murâd olunur. Yani bir nesneyi kuvvet-i hayâliyeye ilkâ etmek. Bade-zâ bu kelime bu mahalde ziyâde mevkiinde vâki olmuştur, كما لا يخفى²⁰⁶ Fülân, zamme ile esmâ-ı ukelâdan kinâyedir, muarref bi'l-keâm olsa gayrıya itlâk olunur.

Mana-yı beyt budur ki; mürğân-ı ervâh menâmla ikfâs-ı ecsâddan tayarân ve ol kayıddan hâlas olduklarında sûd ve ziyâna müteallık gam ve fikr kalır. Ve ne bu şahs ve ol şahsı tehâyüül ve tasavvur kalır. Belki bu cümlemin süveri âyine-i dilden zâil olur. Ve levh-i hâtur sûret-i heyûlâniye bulur. Bundan ahz olunur ki insânın bu endîşe ve hayâl ile mübtelâ olduğu rûh-ı sultânînin cesede taalluku hasebiyledir. Onunçün hayvânât-ı acemde bu kayd yoktur. Zira anların rûhları rûh-ı hayvândır, fakat. Ve bunda sûd [90]ve ziyân ile terakkî ve tenezzüle ve in fülân ve ân fülân ile merâtib-i etvâra işâret vardır. Zira madem ki rûh-ı sultânî alâkât-ı bedeniyyeden halâs ve avâik-i neş'e-i unsûriyyeden necât bulmaya ve etvâr ve merâtib içre terakkî ve tenezzülden hâli değil ve efkâr-ı tekallübât ile mübtelâdır. Pes, çünkü kendi makâmına urûc ve

²⁰⁵ Allah yardımcıdır ve tevekkül onadır.

²⁰⁶ Gizli kalmadığı gibi.

zirve-i âlem-i melekûta su'ûd edip seyr ü sülûk temâm ola. Ve kuyûd ve berâzihdan güzere edip sûd ve ziyân mülâhazasından selâmet bula, bir dahi keder kalmaz. Belki mevtâyâ veya menâmda olanlara mülhak olur. El-hâsıl gam ve endişe âlem-i isneyniyet ve makâm-ı tefrikânın hükmüdür. Âlem-i vahdete vusûlde ise şirket-i vücûd mahv olup izâfâ ve kuyûddan eser kalmaz. Pes vakt-i tecellî vakt-i istinâr gibi değildir. Ve makâm-ı fenâ ve bekâ biri birine mugayirdir. Bu cihetdendir ki irşâd-ı nâs için makâm-ı bekâyâ redd olunan mürşidler ehâss-ı nâsın mübtelâ oldukları evcâ⁶ ve mesâib ve envâ-ı belâyâ ile mübtela olup sâirlerden farkları kalmaz. Eğerçi bi-hasebi'l-meânî miyânda farûk-ı azîm vardır.

حال عارف این بود بی جواب هم
کفت ایزد هم رقود زین مرم

Ârif, Hak tealânın zât ve sıfât ve esmâ ve ef'âlinin esrârına vâkıf olandır. Nitekim ârif-i billâh derler, âlim-i billâh dedikleri gibi. Ve hadîsde gelir; من العلم كهیئة المكنون لا یعلمه الا العلماء بالله ²⁰⁷ İzed zâ-yı mu'cemenin fethiyle, lisân-ı Fârisî'de Bârfi tealânın alemidir. Lisan-ı Arabî'deki lafzatullah ve lisân-ı Türkî'de tanrı ve çalap gibi. Hüm rükûd, Kur'an'da ashâb-ı Kehf hakkında gelir; ²⁰⁸ İykâz, yakazanın cem'idir, kaf'ın kesri ve fetha ile yakzân manasına ki uyanık kimsedir. Rukûd, râkidin cem'idir, nâim manasına ki yakzânın zıddıdır. Velâkin bazıları katında rukâdın geceye ihtisâsı vardır. Yani ey hitâba sâlih olan kimse, sen ashâb-ı Kehf'i uyanıklar zann edersen, hey'et-i nâzır üzerine gözleri açık olduğundan. Halbuki anlar menâm hâlinededir. Merem, emr-i hâzırdir. Zira mim nâhiyedir. Arabî'de lâ gibi. Rem, fetha ile emirdir, remîden'den ürkemek manasına.

Mana-yı beyt budur ki; ârif-i bi'l-lâh ve vâkıf-ı ani'l-lâh olanın hâli hem bu olur, bî-hâb ve bî-menâm. Yani gayruların rûhlarına menâm [91] hâlinde hâsıl olan mana bunlara yakazada dahi hâsıldır. Zira Hak tealâ Kur'an'da buyurdu; ²⁰⁹ Bundan ürkme ve nefret eyle, muzdarib olup inkara düşme. Zira bir kimsenin idrâk edemediği nesne sem'ini kar' etse inkâra müsâreat ve redde musâbakat ider. Ve insan yakaza hâlinde nice râkid ve nâim ve müteharrik ve sâkin olup zıddını cem eder. Pes böyle dediği ve inkâr eylediği kabihdir ve vâkıya mutâbık değildir. Zira ashâb-ı Kehf'in dideleri hey'et-i nâzır üzerine münfetihtir olduğu halde üç yüz dokuz sene uyudular. Sonra Hak tealâ anları ihyâ eyledi. Yani menâmlarından ba's ve ikâz etdi. Nitekim sure-i Kehf'de mübeyyendir. Pes bu mananın ibâreti ashâb-ı Kehf-i sûrî ve işâretî ashâb-ı Kehf-i vücûd-ı hakîki hakkındadır. Yani ehlullah dahi yakaza hâlinde hissle müşteğil ve muamâlât-ı

²⁰⁷ İlim içinde sadece Allah'ı bilenlerin bilebileceği gizli şeyler vardır.

²⁰⁸ Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. (Kehf 18)

²⁰⁹ Halbuki onlar uyuyanlardır. (Kehf 18)

halka mütevaggil iken rûhları âlem-i manâya âric ve cesedlerinden güyâ hâricdir. Şöyle ki nâim olan kimse hisden me'hûz olduğu gibi ahvâl-i ecsâddan bî-şuûrlar ve ahkâm-ı ebdândan münsalihlerdir. Nitekim; لم نشرح لك صدرك²¹⁰ bu sırta remz eder. Yani ârife şerh-i sadr vâki oldukda halkla Hak'dan ve bi'l-akis muhtecib olmaz. Ve bu manaya telvîc eder. Ol hadîs-i sahih ki gelir; ²¹¹ صنف من اهل الخنة لا يستتر الرب عنهم و لا يحتجب Nitekim; ²¹² ينام عيناى و لا ينام قلبى ana şahiddir. Ehlullah ise cennet-i âcilededir. Pes anların didelerinden hicâb-ı bi'l-küllîye mürtefi olup her halde rûhları cemâl-i Hak'la müste'nis ve ahvâl-i âlemden bî-haberlerdir. Ve âyet-i mezkûrede bi-tarîki'l-işâre bir mana dahi vardır ki Kehf-i vücûd-ı mecâzî ashâbına göredir. Pes demek olur ki sen Kehf-i vücûd-ı mecâzî ashâbını gördükde iykâz ve ihyâ zann edersin. Zira hayât ve onun levâzımı olan sıfatla bi-hasebi's-sûre muttasıflardır. Halbuki Hak'dan gafiller ve hakikat-i hayâtıdan mahrûmlar ve sûret-i ihyâda mûtîlerdir. Zira insân-ı hayvânînin hayâtına itibâr yoktur. Onunçün Kur'an'da gelir; كان ميتا فاحييناه²¹³ Belki insân-ı hakîkinin hayatına itibâr vardır. Onunçün Kur'an'da gelir; ²¹⁴ El-حياء عند ربهم El-hâsıl insân-ı hayvânî inde'l-halk ihyâ ve indellâh [92] mevtâdır. Bu cihetdendir ki Tenzîl'de gelir; ²¹⁵ و تراهم ينظرون اليك و هم لا يبصرون Nitekim Ashâb-ı Kehf'in dideleri münfetih idi. Velâkin fi'l-hakîka rû'yetden me'hûzlardı. Ve insân-ı hakîki inde'l-halk ihyâ-ı sûveriye ve inde'l-İllah ihyâ-ı suveriye ve maneviyedir. Ve fenâ-i tâm ehli oldukları cihetden anlara mevtâ demek dahi vechdir. Zira irâdât-ı nefsâniyye ve mülâhazât-ı mâsivâdan fenâ bulmuşlardır. Bu sebebdendir ki hadîsde gelir; ²¹⁶ ماتوا تبيقظوا لمن اراد ان تنظر الى ميت يمشى على وجه الارض فليظنر ابي بكر Pes bu mevt ve nevm makbûl ²¹⁷ ماتوا تبيقظوا ²¹⁷ haberinde mezkûr olan mevt ve nevm gayrı makbûl. Zira bu nevmle murâd nevm-i gafflet ve mevtle murâd mevt-i iztirâfidir. Yoksa mâsivâ-yı Hak'dan zuhûl ve mevt-i ihtiyârî değildir. Ve bundan gayrı kelâm dahi âyet-i mezkûre üzerine bazı tahrîrâtımızdadır ki bi-tarîki'l-vürûddur.

Bade-zâ beytde münderic olan merem lafzı bi-hasebi'l-manâ ziyâde mevkiinde vâki olmuşdur. Zira îhâmdan hâlfî değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ²¹⁸ لو اطلعت عليهم لو ليت منهم فرارا Yani eğer seni ashâb-ı Kehf üzerine muttali ve hey'et-i garîbe ve muvaşşaha üzerine nâim olduklarına nâzır olsan firâr tarîkiyle anlardan rû-gerdân olurdu. Ve nazar etmeye tehammül edemezdin.

²¹⁰ Biz senin göğsünü açmadık mı? (İnşirah 1)

²¹¹ Cennet ehlinde bir grup vardır ki Allah onlardan gizlenmez ve saklanmaz.

²¹² Gözlerim uyur, kalbim uyumaz.

²¹³ Ölü iken dirilttiğimiz ... (En'âm 122)

²¹⁴ Rabb'inin katında diridirler. (Âl-i İmrân 129)

²¹⁵ Onları sana bakar görürsün. Halbuki görmezler de onlar. (A'râf 198)

²¹⁶ Kim yeryüzünde yürüyen bir ölü görmek isterse Ebu Bekir'e baksın.

²¹⁷ İnsanlar uykudadır. Öldüklerinde uyanırlar.

²¹⁸ Üzerlerine tırmanıp da (hallerini bir) görseydin mutlaka onlardan yüz çevirir, kaçardın. (Kehf 18)

Eğerçi bu mana fi'l-hakîka anların müştemil olduğu umûr-ı garîbeye vukûf ve esrâr-ı acîbeye ittilândandır. Ve illâ efrâd-ı ümmetin firâr ettiği nesneden nebiyy-i azîmü's-şân nice firâr eder. Pes merâm-i îhâm eder ki güyâ ürküp firâr etmek anların dîdelerinin infitâhı ve heyetlerinin ziyâde heybetindedir ve lillahdır. En-nâzımu el-ârifü. Li-muharririhî;

Sûret-i kahre bakıp etme firâr

Lütf-i mana yüzünden eyle karâr

خفته از احوال دنیا روز و شب

چون قلم در پنجهٔ تقلیب رب

Kalem, kamaştır veyâhud yonuldukda ismidir. Burada murâd budur. Pençe, penç beşdir. Pençe isimdir, marûf olan müsemmâ için. Pes âherinde hâ-yı gayr-ı melfûza nisbet ve ihtisâs için olur. Lisân-ı Fârisî'de nuzzârî çokdur, gonce ve nezâiri gibi. Taklîb bir nesneyi kalb etmek yani çevirmek ve döndürmektir. Bunda pençe ve taklîb temsîl tarikiyledir. Ve hadîsde gelir; ²¹⁹ قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن; Malûm ola ki esâbi'ü'r-rahmân sıfât-ı Hak'dan [93] ibâretdir, hayât ve ilim ve kudret ve irâdât ve kavî gibi. Ve enâmîl-i insân bu sıfât-ı hamsenin mezâhiridir. Ve usbuayn cemâl ve celâle işâretidir, yedeyn gibi ki cemâlin hükmü bast ve celâlin eseri kabzıdır. Ve kalb-i mümin bu iki miyânındadır.

Mana-yı beyt budur ki; ârif-i billâh ve Hak'dan âgâh olan gece ve gündüz. Yani cemi evkâtde ve cümle-i ahvâlde ahvâl-i dünyâdan uyumuş ve gözlerin âlâyiş-i gafletden yummuş ve mâsivâ-yı Hak'dan zâhil ve bî-şuûrdur. Binâen alâ hâzâ kalem gibi Hak tealânın pençe-i taklîb ve dest-i tasarrufundadır. Yani kâtibe kalem musahhar olup teveccühle dilerse onu tahrîr ve ne gûne rakam isterse tahtît ettiği gibi, arif-i billâh dahi fenâ ve teslîm-i tâm ile Hakk'a münkâd ve onun dest-i tasarrufuyla makbûz olmakla Hak tealâ murâdı üzere onu bir hâlden bir hâle nakl ve bir sûretten bir sûrete taklîb eder, ashâb-ı Kehf'i taklîb ettiği gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; الشمال ²²⁰ وقلبهم ذات اليمين و ذات El-hâsıl kalem kâtip elinde ve ashâb-ı Kehf'in tekallüblerinde bî-şuûr ve bî-ihyâr olduğu gibi ehlullah dahi harekât ve sekenâtda bî-ihyâr ve bî-şuûrlardır. Pes cemî tekallübât ve evzâ'-ı ehl-i fenâ Hakk'a muzâf ve onun te'sîrine mensûbdur. Ve bunda işâret vardır ki bilâ vâsıtati'l-meşâyih olan terbiye her çend Hakk'a muzâf olup mürîd olan kimse istislâmda gassâl elinde meyyit gibi olsa dahi yine mübellîg-i ricâle bülûg ve kümmele vüsûlu müddet-i medîdeye mevkûfdur. Ashâb-ı Kehf gibi ki üç yüz dokuz yıl taklîb olundular. Fe-emmâ hulefâ-ı Hak ve süver-i lütf-ı mutlak olan meşâyih vesâtetiyle terbiye olunan mürîd müddet-i kalîlede maksûda dest-res bulur. Zira sûretde ahzda suhûlet vardır. Nazîrleri semarât-ı cibilliyeye ve fevâkih-i bostâniyedir. Yani cibâlde hâsıl olan meyveler terbiye vasıtasıyla olmamakla zaman-ı

²¹⁹ Mü'minûn kalbi Rahman'ın iki parmağı arasındadır. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-Kader, 4798)

²²⁰ Onları sağ taraflarından sol taraflarına çevirdik. (Kehf 18)

tavilde vücûda geldiğinden ma'da temkîn ve lezîz dahi değildir. Fe-emmâ besâtinde terbiye-i dehhâkîn ile husûle gelen meyvelere hem zaman-ı kasîrede vücûd-pezîr ve hem şehî ve mergûb olur. Li-muharririhî;

Bâğ-ı âlemde meyvedir insan   Terbiye ile olur beter âsân
Şöyle ki bî-terbiyedir âlemde   Bî-nemektir semer-i gûh-ı besân

آنکه او پنجه نه نبیند در رقم
فعل پندارد بجنبش از قلم

[94] Rakam yazıdır, hat gibi. Mirkam, kesre, âlet-i rakam ve kitâbetdir ki kalem dedikleridir. Ve burada rakam ve taklîb ve rukûdu cemde münâsebet-i zâhire ve letâfet-i zâide vardır. Zira Rakîm ashâb-ı Kehf'in karyesi veya habli veya kelbi ismi veya bir lavh-i resâsıdır ki anda nesepleri ve isimleri ve dinleri ve ne sebebden firâr etdikleri merkûm ve menkûş idi. Cünbüş, cünbîden lafzından ism-i masdardır, depreniş ve hareket manasına.

Mana-yı beyt budur ki; evvelkisi ki rakam ve hatda kâtibin pençesini görmeye fiil-i kitâbeti kalemin cünbüş ve hareketinden zann eder. Maa-hâzâ kâlem vâsita ve onun hareketinde müessir olan kâtibdir. Kalem onun elinde musahhardır. Pes mahcûb olan nefes kaleme ve mükâşif olan sâhib-i kaleme nazar eder. Onunçün ehl-i fenâ bir nesnenin yüzünden münfail olmazlar. Mesele nefy-i beled, veyâ darb veyâ gayrı tarîkiyle, ezâ ve cefâ olunsalar bilirler ki bu işlerde vâsita olanlar, kâtib elinde kalem gibidir. Binâen alâ hâzâ kâtib-i hakîkî olan Hakk'a nazar ederler. Ve kâlem-var olan vesâitden şikâyet edip ağlamazlar. Ve her kârı Allah tealâya izâfet ederler ki müessir-i hakîkîdir. Ve ol te'sîr ve taklîbin tahtında fenâ-ı tâm bulurlar. Şu kadar vardır ki ashâb-ı Kehf'i taklîb etmek menâmı ve bunlara yakazada vâki oldu. Velâkin ikisi dahi Hakk'a izâfet buldu. Pes bundan ahz olundu ki ol manayı ki ehl-i menâm olanlar menâm hâlinde müşâhede etdiler, ehl-i fenâ onu yakaza hâlinde mütâlaa kıldılar. Zira hissini anlara göre hicâbiyyeti yokdur. Belki rûh-ı mücessem mertebesinde temessül ve ervâh-ı âliye gibi teravhun ve teşekkül eylemişlerdir. Sâir ehl-i hicâb ise böyle değildir. Onunçün menâmla ahvâl-i âlemden münselih olurlar ve âlem-i misâle duhûl etmekle çehre-i maksûdu mükâşefe kılarlar.

Ve bundan fehm olundu ki havâss-ı nâs avâmla müşterekler ve yakaza hâli ile müteferrik ve mütemeyyizlerdir. Li-muharririhî;

Aşıka olsa kaçan lüt-f-i latîf   Cesedin rûh-veş eder taltîf
Bu letâfetle o cism-i pâkin   Bir olur çeşmine latîf keşîf

شمة زین حال عارف و نمود
خلق را هم خواب حسی در بود

Şem'e, cüzî nesne manasında istimâl olunur. Tafsîli güzere etmişdir. Zîn aslında zin'dir. Tahfîf için lafzen ve hatten hemze sâkit olmuşdur. İn karîb, [95] ism-i işâretidir, Arabî'deki

hâzâ gibi. Burada müşârün ileyi mâ-ba'dinde olan hâl-i ârifdir. Vâ-nümûd, vâ lafzı zâiddir, mekşûf ve ayân manasına. Fâili rabbü'l-âlemîn'dir ki bâlâda musarrahdır. Hâb-ı hissî, hâb-ı gafletden ihtirâzdır. Pes bundan fehm olunur ki her hâb-ı hissîde gaflet olmaz. Nitekim hadîsde gelir; ²²¹ينام عينام و لا عينام عينا قلبى fe-emmâ her yakaza dahi hâb gibidir. Binâen alâ hâzâ halkın menâmları menâm içinde menâm olur. Fe-emmâ ol ki Tenzîl'de Hazret-i Yusûf aleyhisselâmdan bi-tarîki'l-hikâye gelir; ²²²يا ابت هذا تأويل رؤياى من قبل قد جعلها رى حقا Yani Hazret-i Yusuf mukaddemen gördüğü rüyayı Hak'la tabîr eyledi ki makâm-ı nübüvveteye göredir ki hakîkat-i ayâniyyedir. Veyâhud zâhire mübeyyendir. Vücûd-ı hâriciyyesi olduğu cihetden ve ilhâk olduğu hâlde yine hayâlden hâlf değildir. Bade-zâ, hiss-i hareket ve savt manalarına gelir. Ve bazı mevâzide hâsse ile idrâk manasına dahi müstameldir. Hâsse ol kuvvettir ki anınla i'râz-ı cismâniyye idrâk olunur. Havâss-ı meşâir-i hamse derler. Ve hâb-ı hissî denildi. Zira hiss-i zâhire mütaallıktır ki onun sebebi ile ziyâ-ı rûh tâhir bedenden münkati olur.

Mana-yı beyt budur ki; ârif-i billâhın şu hâli ki yakaza hâlinde ahvâl-i dünyâdan bî-şuur olduğudur. Allah tealâ andan cüz'î ve bir nümûneyi gösterdi ki âmme-i halkı hem hâb-ı hissî kapdı ve zebûn eyledi ve galebe kıldı. Şöyle ki ol hâb sebebiyle ahvâl-i beşeriyye ve ahkâm-ı zâhireden bî-haber ve bî-idrâk oldular. Güyâ dâire-i vilâyete kadem basıp Hakk'a teveccüh ve ikbâl ve insilâh buldular. Malûm ola ki nevm rahât-ı beden ve mücâhede it'âb-ı bedendir. Pes ikisi mütezâdd olurlar. Ve hakîkat-i nevm havâss-ı kalbi feth için havâss-ı bedeni sedd etmektedir. Ve menâmda hikmet budur ki rûh-ı kudsü veya latife-i rabbâniye veya nefes-i nâtika bu cism-i süflîye taalluk hasebiyle gurbete düşmüş ve onun ıslâhına ve cezb-i menâfi ve def-i mazârına meşgûl olmuş ve anda mahbûs ve mukayyedir. Madem ki insân yakzândır, pes kaçan hâba varsa mekân-ı aslî ve maden-i zâtisine zâhib olup likâ-ı ervâh ve marifet-i meânî ve guyûb vasıtasıyla müsterih olur. Zira âlem-i melekûta zehâbı vaktinde şol manaya mülâkî olur ki âlem-i şehâdetde onun [96] misallerin görür. Bu sebebdendir ki rüyâ tabîr olunur. Tâ ki suver-i mertebeden meâni-i hakîkiye ubûr ve intikâl oluna. Ve kaçan müşâhid fî sebîli'l-lillah nevm ve istirahatî terk eylese eczâ-ı turâbiye ve mâiye ve nâriye ve hevâiyyesi zûbân bulup kalb-i hucbdan âri olmakla çeşm-i dil ile âlem-i melekûta nazar eder. Ve bu sebebden likâ-ı Hakk'a müştâk olur. Pes bu takrîrden Mevlana kuddise sırruhû hâb-ı hissîyi âmme-i halka izâfet kıldığının sırrı münkeşif oldu. Zira havâss-ı nâs zikr olunan manâyı mütâlaa için avâm gibi hâb-ı hissîye muhtâc değildir. Şol manadan ki perdeleri zâil ve hicâbları münharifdir. Pes dâima âlem-i melekûta nâzırlar ve makâm-ı manâda hâzırlardır. Ve bazılarında dahi nefis-i menâma zarûret olmamışdır. Nitekim

²²¹ Gözlerim uyur fakat kalp gözüm uyumaz.

²²² Ey babam! İşte bu, evvelce gördüğüm rüyanın tahakkukudur. Gerçek, Rabb'im onu doğru çıkardı. (Yûsuf 100)

Hazret-i İdrîs aleyhisselâm on altı sene asla ekl ü şürb etmedi ve kat'â uyumadı. Eğerçi ki hâba varsa dahi gafletden berîdir. Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve Sâib şiiirinde gelir;

مشو برك ز امداد اهل دل نوميد
که خواب مردم آگاه عين بيدار يست²²³

Ve bunda fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellemîn sâir ekâmil-i nâs üzerine fazl u şerefi zâhir oldu. Şol cihetden ki anlarda hazz-ı cesed olan menâma riâyete bulundu. Maa-hâzâ menâmları rûha sebeb ihticâc olmadı. Ve belki menâm ve yakaza yanlarında berâber oldu. Bu sebebden bazı ahyânda izzicâ' ve istinâdla nevm bulunsa tecdîd-i vudu' etmezler ve salâta tehâret-i evliyâ üzerine binâ ederlerdi.

رفته در صحرای بی چون جانسان
روحشان آسوده و ابدان نشان

Refte, mazîden kısımdır, gitmiş manasına. Sahra düz yere derler ki leyyin ve gîzeti müştemil ola. Veyâhud fezâ-yı vâsidir ki anda nebât olmaya. Bî-çün, işbâ'-ı vav'la Arabî'de keyfe manasınadır. Burada iki ihtimâl vardır. Evvelkisi sahra-yı bî-çüne muzâf olmandır. Pes bu sûrette bî-çün ile murâd Allah tealâ ve sahradan maksûd âlem-i mana ve misâldir ki Hakk'a muzâfdır. Nitekim Kur'an'da gelir; فسبحان الذي بيده ملكوت كل شيء²²⁴ Yani her nesnenin melekût ve mana ve hakîkati Hakk'ın yedd-i kudretiyle makbûz ve ana musahhardır. Eğerçi mülk-i zahir ve sûreti dahi böyledir. Nitekim Tenzîl'de gelir; له ملك السموات و الارض²²⁵ İkincisi niçin sahrâya [97] sıfat olmandır. Zira zikr olunan âlemin âlem-i mülk ve his gibi keyfiyetinden suâl olunmaz. Zira keyfiyeti yoktur. Şol cihetden ki âlem-i latîfdır. Pes latîf olan âlem-i melekût kesîf olan âlem-i mülke kıyâs olunmaz ve anda suâl-i keyfiyyet bulunmaz. Cân burada revân manasınadır ki rûh-i insânîdir. Nitekim rûh ibâreti ana karînedir. Zira menâm hâlinde bedenden müfârakat eden rûh-ı sultanîdir, rûh-ı hayvânî değil. Ve illa hayât bi'l-küllîye münkati olup mevt lâzım gelir. Menâm ise mevtin gayrıdır. Eğerçi ki onun birâderi ve nazîridir. Nitekim mürûr etdi. Ebdân, bunun cemidir. Şerhi aşâğıda ten mahallinde gelir.

Mana-yı beyt budur ki; sahrâ-yı Hak bî-çün olan âlem-i mana ve melekûta bi-tarfik-i iksîr canları gitmiş ve hâb sebebiyle rûhları ve bedenleri âsûde olmuş ve rahât bulup dinlenmiş. Maksûd hâlet-i hâbda seyr-i manevî hâsıl olduğunu ve rûh ve beden rahat bulunduğunu beyândır. Bedenin müsterih olduğu zâhirdir. rûhun müsterih olduğu bâlâda beyân olundu. Ve Kur'an'da

²²³ İmdad ehlinin ölümünden dolayı ümitsiz olma, (gönlü) uyanık olan kimselerin uykusu, uyanıklık gibidir.

²²⁴ Demek her şeyin mülk ve tasarrufu (ve kudreti) kendi elinde bulunan (Allah)'ın şanı ne kadar yücedir. (Yasin 83)

²²⁵ Göklerin ve yerin mülk (ve tasarrufu) hakikaten Allah'ındır. (Bakara 107)

gelir; ²²⁶ و من رحمته جعل لكم الليل لتسكنوا فيه و لتبتغوا من فضله و لعلكم تشكرون Yani gece Hakk'ın rahmeti oldu, azlâmı cihetiyle, nevm ve karar ile istirâhatdan ötürü. Ve gündüz dahi taleb-i meâşa medâr olmakla rahmet oldu. Bade-zâ âlem-i mezkûrdan sahra ile tabîr eyledi, ziyâde vüs'atine binâen. Alem-i mülk âlem-i melekûta göre zîkîrdir. Şöyle ki sahrâ-yı bî-nihâye vasatında vaz olunmuş halka gibidir. Ve kürsi-i kerîm ve arş-ı azîm ile dâire-i dünyeviye ve kürre-i arzîye dahi böyledir. Bu sebebden demişlerdir ki avâlim on sekiz bindir ki ednâsı dünyâdır. Ve bir âlem vardır ki onun hânelerinin her biri bu dünya kadar ve belki dahi vâsî'dir. Pes âlem-i kevnin bu kadar vüs'ati olıcak âlem-i mananın nice olmak gerek, kıyas oluna. Onunçün nefis-i insânî âlem-i mülke nâzîrdır ki mahsûrdur. Ve kalb-i insânî âlem-i melekûta müteallıktır ki bî-nihâyedir. Bu sırra mebnîdir ki hadîs-i kutsîde gelir; ²²⁷ ما وسعنى ارضى و لا سمائى و لكن وسعنى قلب عبدى المؤمن; Ve bu manaya dâirdir ki Kur'an-ı Kerîm'de gelir; ²²⁸ والله واسع عليم sîfât-ı ulûhiyyet ile ittisâf etse Benî Adem'in mertebesidir. Nitekim hadîsde gelir; ²²⁹ تخلقوا باخلاق الله Ve rûz-ı kıyâmetde evliyâyâ ünvan-ı kitâb-ı ilâhî budur [98] ما اغمضت ²³⁰ من الملك الحى الذى لا يموت الى الملك الحى الذى لا يموت ²³¹ Li-muharririhî; ²³¹ قد صرحت ما رمزت و فتحت بعد

Vüs'at-ı dil nedir bu eşyada
Nisbet-i halkaya göre yahud

Havz-ı âba göre deryâ-yı muhît
Oldu güya kürre-i arz basît

والله المعين نعم المولى ²³²

واز صغیری باز دام اندر کشی
جمله را در داد و درد داور کسی

Safir sıklık dedikleri âvâzdır ki bâlâda şerh olunmuşdur. Burada safir ve dâm ve bâz tenâsüb tarîkiyle mezkûr ve teşbîh ve temsîl cihetiyle mestûrdur. Zira ebdândan müfârakat eden ervâh dâm u kafesden âzâd olan murgân gibidir. Taalluku hâli dahi buna kıyâs oluna. Ve burada bâz eğerçi geri manasınadır. Fe-emmâ doğan manası hasebiyle îrâdî letâfetden hâlfî değildir. Keşî, hitâbdır. Pes bu beytde gaybetden hitâba iltifât vardır. Dâver, hâkim ve hükm u kâdı ve Hüdâ-yı tealâ ve hasm manasına dahi gelir. Fasl-ı husûmet etmesiyle hâkime dâver derler. Zâhir budur ki itlâk-ı mecâzidir, kemâ fi'd-Dekâyık. Bu fakîrin fehm ettiği budur ki burada dâd, yâ Hak

²²⁶ O'nun rahmeti (cümlesi)ndendir ki O, sizin faydanız için içinde sükûn ve istirahat etmeniz için geceyi ve fazl u kereminden (rızkınızı) aramanız için gündüzi yaratmıştır. (Kasas 73)

²²⁷ Yere göğe sığmam, Mü'min kulunun kalbine sığarım. Gazalî İhyâ'da başka bir lafızla zikretmekle beraber, İhyâ'yı tahric eden Irakî aslına rastlamadığımı söylemektedir. İbn Teymiyye İsrailiyat şüphesini dile getirirken Sahavî de Makâsîd'da maruf bir isnadına rastlamadığını söylemektedir. (Aclûnî, C. II, s. 1003)

²²⁸ Allah'ın rahmeti, ilmi her şeye yaygın ve lütüf ve keremi) boldur. Gerçek bilicidir. (Bakara 261)

²²⁹ Allah'ın ahlakıyla ahlâklanınız.

²³⁰ Ölmeyen diri melikten ölmeyen diri meliğe.

²³¹ İşaretle anlattıktan sonra açtım ve gizemle ifade ettikten sonra açıkladım.

²³² Allah yardımcıdır, o ne iyi yardımcıdır.

manasınadır. Zira dâd adldir ve adlin muktezâsı ihkâk-ı hakdır. Ve dâver hısm manasına mahmûldur. Zira hakkın zuhûru ve sübûtu husûmet ve mürâfea ileidir. Veyâhud dâddan murâd intikâmdır. Zira adl fazlın mukâbili olmakla intikâm murâd olunmak dahi vechdir. Nitekim bu manayı iş'âr edip Bûstân'da gelir;

ستاننده داد آنکس خداست²³³ که نتواند از پادشه داد خواست

Mana-yı beyt budur ki; ve bir saffır ve nidâ ve tenbîhden rûhları geri dâm gibi olan bedenlere çekersin. Ve bîdâr etmekle anda habs edersin. Ve bu habsin hükmü budur ki ol ervâhın cümle-i ashâbını Hak veyahud intikâm ve hısmıla mürâfaya çekersin. Maksûd ervâhın ebdâna taallukundan sonra hâsıl olan keşâkeş ve çekâçeki beyân ve hal ve akd ve dâr ve gîri ayândır ki kable't-taalluk ebdân ve ervâh bu ızdırâb ve muhâkeme ve tecâzübden berfîler ve halka-ı dest ü girfân olmak libâsından arfîler idi. Ve câizdir ki taalluk-ı mezkûr hasebiyle ahkâm ve tekâlîfe merbût olduklarına işâret ola. Güyâ kable't-taalluk ehl-i cennet misâldir ki bend-i tekâlîfden âzâdlar ve ba'de't-taalluk ehl-i dünyâ olurlar ki tekâlîf-i [99] mezkûre ile mukayyedlerdir. Bunda ol âyete işâret vardır ki Allah tealâ buyurur;

اللہ يتوفى النفس حين موتها و التي لم تمت في منامها فيمسك التي قضى عليها الموت و يرسل الاخرى الى اجل مسمى²³⁴

Pes saffır lafzı irsâl manasını temsil olur. Ve câizdir ki elsine-i ehl-i melekût dan nidâ tarîkiyla bedene red olunalar. Ve bunda revâmız vardır. Evvelkisi budur ki beden-i insân dünyâdan ve rûh ukbâdandır. Pes Adem aleyhisselâm cennetü'l-me'vâdan arza hubûtle hâmil-i tekâlîf olduğu gibi rûh dahi bedene taalluk ile hâmil-i emânet oldu. Velâkin insanın cennete duhûlu dünyadan olan beden itibarıyla değildir. Belki kalb ve rûh itibarıyledir ki âhiretde beden-i mümin talattuf edip rûhla berâber olur. Bu manadandır ki rü'yete tâkât getirir ve ol ki hadîsde gelir; حبب الی من دنیا کم ثلث²³⁵ Maksûd dünyâda hâsıl olan üç nesne tahbîb olunduğun beyândır. Pes bundan salât dünyâdan olmak resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cesedâniyetleriyle dünyadan olmamak lâzım gelmez. İkincisi budur ki rûh bedenden müfârakat etdikde beden meyyit gibidir ki emr ü nehy ile muhâtab değildir. Pes cesed ol hâlde ne marazî ve meshûtdur. Zira razî ve saht muvâfakat ve muhâlefet ileidir. Cesed-i mücerred ise muvâfakat ve muhâlefete kâdir değildir. Üçüncüsü budur ki mezkûr olan dâd u dâveri avâm-ı nâsa göre ve illâ havâss-ı nâs iki halde bile sâkin ve sâmit ve müncemidlerdir. Eğerçi ki anlara göre dahi ilâ vakti'l-mevt tekâlîfin sukûtu yokdur. Dördüncüsü budur ki sâlik-i râh olanlar vusûl-ı Hak'la fenâ-ı tâmdan sonra tekâmîl-i

²³³ Dileğini padişaha ulaştıramayanın dileğinin yerine getiricisi Allah'tır.

²³⁴ Allah (ölenin) ölümü zamanında, ölmeyenin de uykusunda rûhlarını alır. Bu surette hakkında ölümü hükmettiği (ruhu) tutar, diğerini muayyen bir vakte kadar (eceli gelinceye) salıverir. (Zümer 42)

²³⁵ Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi.

vücûd için beşeriyete red olunurlar. Tâ ki vücûdlarında bakiyye kalmayıp gıdâ-yı manevîlerin istikmâl edeler. Veyâhud irşâd-ı nâs için hükm-i zâhire tenzîl olunur. Tâ ki yüzünden erbâb-ı istidâd pervereş bulalar. Ve her biri vâsıl-ı Hak olalar. Pes bunda taât ve ibâdât ve tekâlif-i Hak'la tekayyüd etmekde menfaat ve maslahat ne idüğü zâhir ve bâhir oldu. Bu sebebdendir ki avâm ve havâss hakkında teklîf bakîdir. Şu kadar vardır ki tezkiye-i nefis husûlundan sonra vücûd teklîf-i nefse dâir değildir. Belki âfâka râcidir. Zira insân-ı kâmil nüsha-ı kübrâ ve gıdâ-ı kâinâtdır. Pes cemî eşyânın eczâ ve azâsı gibidir. Ve eczâ ve azâ mertebesinde olan nâkıslar [100] tekâmîl ile memûr olıcak insân-ı kâmil dahi anlara mütâbeat tarîkiyle memûrdur, tâ ki makamın hakkını ifâ ede. Mesela zekat ve sadaka ile emr-i vârid olmak rezîle-i buhl ve imsâki izâle ve nefsi andan tezkiye içindir. Pes bu rezîleden nefsi tezkiye eden dahi etmeyene muvâfakat için sadaka ve zekat verir. Ve infâk andan sâkıt olmaz, fa'ref cidden. Beşincisi budur ki her nesnenin husûlu emr-i tekvînîye merbût ve hitâb-ı Hakk'a menûtdur. Onunçün ervâha rücûu ebdânla hitâb-ı izzet olmadıkça taalluk etmedi. Husûsan ki ervâh-ı ulviyyenin ebdân-ı süflîyeye taallukâtı emr-i menfûr ve mebgûzdur. Onunçün rûh-ı Adem aleyhisselâm cesedine kerihle duhûl etdi. Pes hitâb-ı Hakk'da lezzet ve istimâında halâvet olmakla suhûlet-i taalluk hâsıl oldu. Ve ervâh ba'de'l-hitâb yerli yerin buldu. Li-muharririhî;

Emri Hak olmasaydı cana eğer

Kim der idi cisme bâş eğer

چونکه نور صجدم سربر زند

کرکس زرین کردون برزند

Çünkü şartdır. Cevâbı beyt-i âtîdedir. Serîr zeden, zâhir ola ve serîr-zed zâhir oldu demektir. Zira baş urmak ve baş göstermek zuhûru müstelzemdir. Kerkes, nesr dedikleri tayr-ı azîmdir ki bin yıl yaşar. Bu münâsebetledir ki **Seyâhande** der; ²³⁶یا ابن آدم عش ما شئت فان الموت علائک; Demişlerdir ki kaknüs dedikleri kuş dahi bin yıl yaşar, Hindistan ceziresinde olur. Burnun elli mikdar deliği ve her deliğinden kuyruğuna yol olur. Ömrü tamam olıcak odun yığar ve üstüne çıkıp öter ve şol kadar feryad eder ki kanatlarından ateş peyda olup tutuşup yanar. Külünden bir kaknüs dahi peyda olur, bi-iznillâhi tealâ. Li-muharririhî;

Cevher-i halka nazar etsen eğer

Kimi hâk kimi hâkister

Çün semender kimine Rabb-i kadîr

Eyledi ateş-i mahz püster

Mezkûr kerkes kuşların tayarân cihetinden eşedd ve cenâh yüzünden akvâsıdır. Şöyle ki maşrık ve mağrîb arası ki beş yüz yıllık mesafedir, bir günde kat eder. Ve hadis-i mirâcdâ bazı hûr-ı ıynin işfâr-ı çeşmi kevâdim-i nesre teşbîh olunmuşdur. Kavâdim cenâh-ı nesrin mukaddemidir. Hayâtu'l-hayâvan'de gelir ki; kerkes arîfü't-tayrdır. Ve suvâ'-ı tayrda andan

²³⁶ Ey Adem oğlu, dilediğin gibi yaşa, ölüm seni bulacaktır.

cüsseli yoktur. Onunçün Nemrûd'ı sandukla havaya ref etmişdir. Şol keyfiyyet-i mahsûsa [101] üzerine ki tefâsirde mübeyyendir. Ve azm-i çenesine Bustân'ın bu beyti dahi şâhiddir;

بگفت از پلنکم زیونست و مار و کر پیل کرکس شکفتی مدار²³⁷

Pes bu takrîrden mefhûm oldu ki kerkes halk arasında akbaba dedikleri kuşun gayrıdır. Akbaba ekser bilâdda ve hatta arz-ı Hicâz'da dahi olur. Ve kerkes nâdir yerde bulunur. Cibâl-i arz-ı Hicâz'da olduğu ehl-i Mekke'den mesmûdur. Beyt-i Mesnevî'de kerkes-i zerrînden murâd güneştir. Cürmünü ve levninin sufret veya humretini altına teşbîh eyledi. Pes kerkesin zerrîn olduğu şems itibâriyladır ki müşebbehdir. Gerdûn aslında kağıdı dedikleri arabadır ki iki tekerleği olur. Bazı diyârda müstameldir. Döndüğünden ötürü gerdûn dediler. Ve feleğe dahi teşbîhen ve istiâreten çerh-i gerdûn ve gerdân derler.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü sabah vaktinin yani subh-ı sâdıkın nûru baş ura ve zâhir ola. Ve gerdûn misâl olan feleğin altın renk olan güneşi kerkes-var kanat ura ve mesîr ve burûcda harekete âgaz eyleye, kerkes âşiyânından pervâz eylediği gibi. Bundan fehm olundu ki kerkes bir günde bütün dünyâyı devr eder, şems gibi. Ve bunda işâret vardır ki sabah tecelli ve beyâz-ı işrâk nûr-ı ilâhî olundukda kerkes rûh-ı şems gibi âlem-i gayb ve manayı seyretmeye bed' eder. Ve meşrik-ı ervâh ve mağrib-ı ecsâdın seyrini yevm-i ilâhî olan ân-ı gayr-ı munkasimde kat eder. Zira rûh-ı âlem melekûtdan olmakla seyrinde âlete muhtac değil ve esbâbdan müstağnîdir. Nitekim rûh-ı habîb-i aleyhisselâmın leyle-i mirâcda ân-ı vâhidde ecsâm ve ervâhı güzer edip kâbe kavseyn ev ednâ menziline vâsıl oldu ki âlem-i bî-çündür. Eğerçi ki zirve-i arşa dek cesed-i latîfî rûh-ı şerîf ile hem-râh idi. Ve bundan zâhir olur ki hicâb-ı nefis ile mühtecib olan kimsenin şol zulmet-i leyl içinde kalıp çab-ı verâsetden bir tarafâ harekete mecâl olmayan kimsenin hâli gibidir ki mütehayyir ve sergerdândır. Pes onun için ne vech ile seyr u sülûk ola. Ve Hâce Hâfız şiirinde gelir;

شب تاريک و بيم موج کردایی چنين هائل کجا دانند حالی ما سبکباران ساحلها²³⁸

فالق الاصباح اسرافيل وار

جمله را در صورت آردران ديار

Fâlık şak edici fulk'dan me'hûzdur ki Fârisî'de şikâften ile tabîr olunur. Asbâh subh manasınadır ki fecr murâd olunur. Fâlık [102] u'l-esbâh Hak tealâdır. Nitekim Kur'an'da bu ibâretle mezkûrdur. İsrâfil, hemzenin kesriyle, ism-i melekdir ki sûr onun ağzındadır. Lafz-ı Acemîdir. İl lafzına muzâfıdır ki esmâullahdandır. Ve bazılar demişlerdir ki hamâsîdir ve hemzesi

²³⁷ Yılan, fil, kerkes benim kaplanıma karşı zebûn ise buna şaşırma, dedi.

²³⁸ Sahilde oturanlar, böyle karanlık geceler, girdab dalgalarının korkusu gibi engeller var iken bizim halimizi nereden bilsin?

asliyedir. Bunda fâlıku'l-asbâhın ervâhı hitâb-ı irci'î ile ikâz-ı nâimîn eylediğın İsrâfil'in nefha-ı sûr ile ihyâ-ı mevî kıldığına teşbîh vardır. Zira haberde gelir; ²³⁹النوم اخو الموت eğerçi ki fi'l-hakîkaiki sûretde bile ikâz eden Allah tealâdır. Diyâr, dârın cemidir. Bazı mevâzıda mesken ve bazı mevâkı'da memleket murâd olunur. Burada her biri muhtemeldir. Zira âlem-i melekût memleket-i ervâh olduğundan ma'da ol memleketde her birinin karargâh-ı mahsûsu vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ²⁴⁰وما منا الا له مقام معلوم

Mana-yı beyt budur ki; nûr-ı sabahı zulmet-i şebden şakk edici ve zulmet-i nûra eriştirip ol nurla âlemi rûşen kılıcı Allah tealâ sûra müekkil olan İsrâfil aleyhisselâm gibi cümle ervâhı memleket-i âlem-i melekût dan vehayud mesâkin-i dâr olan karargâhlarından âlem-i sûret ve hiss ve mülke getirir. Ve cevâb rübûde olanların ervâhını ebdâna red ve ircâ ile bîdâr eyler. Yani İsrâfil aleyhisselâm nefha-ı sâniye ile cemi ervâhı suver-i ebdâna redd edip mevîyâ ba's ve ihyâ eylediği gibi Allah tealâ dahi ²⁴¹و يرسل الاخرى الى اجل مسمى vefkınca nâimleri ikâz eyler, tâ ki bakıyye-i hayâtla temettü ve sebep-i tekmi'l olan tâât ve ibâdât ile intifâ edeler. Pes bu mana nefh-i sûr gibi oldu. Zira iki suretde dahi ervâhın ebdâna taalluku vardır. Eğerçi ki miyânda min vech müğâyeret dahi hâsıldır. Nitekim, merrâren güzer etdi. Ve bundan ma'lum oldu ki nefh-i sûrla ihyâ-ı mevî etmek bi-hasebi'l-hikme sebep-i izâfet olundu ki İsrâfil'dir. Onunçün Kur'an'da gelir; ²⁴²و يرسل الاخرى Fe-emmâ ikâz-ı nâimîn bizzat Hakk'a müsteniddir. Nitekim ²⁴³خورشيد در سياهي رفت و يرسل الاخرى Fe-emmâ ikâz-ı nâimîn bizzat Hakk'a müsteniddir. Nitekim ²⁴³خورشيد در سياهي رفت Ve Hakk'ın ikâzı fi'l-hakîka tecellî ile hakâyık-ı esmâ ve sıfatı izhâr eder. Ve burada fâlıku'l-esbâh lafzının hüsn-i mevkii budur ki insân menâm hâlinde zulumâtdadır. Nitekim Gülistan'da gelir;

يونس اندر دهان ماهی رفت

²⁴³خورشيد در سياهي رفت

Yani kars-ı hürşid zulumâta ve Hazret-i Yunus aleyhisselâm batn-ı hûta duhûl eder gibi anlar dahi ziyâde hâba daldılar ve bir müddet hâbın zulumâtında kaldılar. Ve gaflet ki [103] menâm-ı manevîdir, buna kıyâs oluna. Eğer menâm-ı hissî ve eğer menâm-ı manevîdir, ikisi dahi zulumâtdan hâlf değildir. Zira menâm-ı hissîde basar ve menâm-ı manevîde basîret mahcûbdur. Ve menâm-ı hissîde rûhun bedene taalluku ile bîdârı vâki olup infitâh-ı basarla rûşenâlık hâsıl olduğu gibi menâm-ı manevîde dahi tecelli Hak'la istitâr edip inkişâf-ı basîret ile nûr-ı tâm zâhir olu. Ve mîsrâ-ı sânide işâret vardır ki rûhun fi'l-hakîka sûret-i mahsûsası yokdur. Ba'de'l-

²³⁹ Uykü ölümün kardeşidir.

²⁴⁰ Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır. (Saffat 164)

²⁴¹ Diğerini muayyen bir vakte (eceli gelinceye) kadar salıverir. (Zümeer 42)

²⁴² Ve surdan üflendi. (Kehf 19)

²⁴³ Güneş karanlığa gitti. Yunus balığın ağzından içeri girdi.

müfâraka olan temessül ve teşekkülü a‘mâl-i beden hasebiyledir. Çünkü a‘mâl hasebiyle teşekkül ede. Lâ-cerem zî-sûret olanlar diyâr-ı suveriyede istikrâr etdikleri gibi ervâh dahi diyâr-ı manevîde tahsîr ederler. Pes bundan fehm olundu ki ervâh-i kemâlin makâmât-ı ulviyede nüfûs-ı semâviye gibi tehayyüzü bi-hasebi’l-münâsebe ve li’l-ecli’l-maslahadır. Ve illâ ervâh-ı kümmel mütehayyiz değildir. Ve bundan ulemânın rûh cism-i latîfdir, dediklerinin sırrı zâhir oldu. Ve bunun hakîkati oldur ki rûh-ı insân gerçî âlem-i halkdandır ve halk mütehayyizdir. Fe-emmâ fi-nefsi’l-emr serin tenezzülüdür. Ser-i insan ise vücûdu mutlaka mazhardır. Pes zâhirde tehayyüz olmadığı gibi mazharda dahi yoktur. Li-muharririhî;

Edegör âlem-i isrâ urûc

Bulasın tâ ki bu manaya vülûc

روحهای منبسط را تن کند

هر تنی را باز آبستن کند

Münbasıt, basıt manasınadır. Zira ervâhda terkîb yoktur. Belki cevâhir-i gayr-ı munkasımedir. Terekküb ve tekessürü a‘zâ ve eczâ-ı bedende âsârının tefarruk ve tafsîli hasebiyle ve a‘mâl yüzünden temessül ve teşekkülü sebebiyledir. Nitekim mürûr etdi. Ve câizdir ki münbasıt münkabızın zıddı ola. Zira ervâh-ı ebdâna taalluk sebebiyle munkabiz ve mahsûr ve müfâratat cihetiyle münbasıt ve âzâdlardır. Ten, gövdedir. Arab ana beden der ve beden mâsivâyü’l-etrâfa derler, menkibden elyeye gelince. Pes, re’s ve unk ve yed ve riel bedende dahil değildir, meğer ki tağlîb tarikiyle dâhil ola. Ve Kur’an’da gelir; ²⁴⁴ فالوم ننجيك ببدنك ey ²⁴⁵ بجميع اجزائك Bu sebebdendir ki haşr-ı ebdân demezler, belki haşr-ı ecsâd derler. Zira cesedde re’s ve emsâli dâhildir. Ve bazıları dediler ki, beden ve cesed birdir. Lâkin beden cüsse ve cesed levn itibârıyla ıtılâk olunur. Endâm tenden ahzdır, min vech. Zirâ endâm [104] inde’l-muvâcehe a‘zâ-ı bedenden zâhir olana derler. Buradandır ki endâm âyinesi derler. Ve bu fakîrin bazı nazmında gelir;

Aks ide pertev-i didâr deyü

Hakkı âyine-i endâm taşır

Âbesten, yüklü yani hâmile avrat ve hayvana dahi şâmildir. Sonra teşbîhen gayrı yüklülerde dahi istimâl olundu, bu makamdaki gibi.

Mana-yı beyt budur ki; fâlıku’l-esbâh olan Allah tealâ ervâhı ecsâda redd etdikden sonra ervâh-ı mücerrede ve basîteyi tene muttasıl ve müteallık ve bu sebeble ten merkebinin sûretinde ibrâz-ı tehayyüz eyler. Veyâhud âzâd iken bend ve mutlak iken kayd edip munkabiz ve mahbûs eyler. Teni geri kendine müteallık olan rûhla yüklü eyler. Şöyle ki ten merkeb gibi hâmil ve rûh mahmûl olur. Eğerci ki rûh-ı izâfinin bedene hulûlu yoktur. Velâkin taallukunun âsârı

²⁴⁴ Biz de bugün seni (cansız bir) beden olarak (karada yüksek bir yere atıp) bırakacağız ki... (Yunus 92)

²⁴⁵ Yani, bütün azaların ile.

müşâhid ve mahsûsdur. Zira bu taalluk hasebiyle ten dahi her dürlü bâr altında kalır. Onunçün meyyitin cesedi âzâd ve tekâlifden mağzûl ve kuyûddan mutlakdır. Bunda işâret vardır ki rûh ve cesed âlem-i ehâdiyyet ve emre göre ehâdiyyetü'z-zât ve âlem ve ehâdiyet ve halka nisbetle müteaddidetü'z-zâtıdır. Bi-hasebi's-sûre farkları bi-hasebi'l-hakfka cemlerine mani değildir. Bil ki ikisinin dahi vücûdu âlem-i emr-i ilâhîdendir. Ve bu sırta remz edip bazı kasâid-i ekberiyede gelir; و تشابه الامر²⁴⁶ أنا من امره روح و جسم Pes rûh bedene taalluk etmek hasebiyle emr-i vâhid olup و تشابه الامر²⁴⁷ hasebince biri birinden fark u imtiyazları kalmaz.

Ve bundan fehm olunur ki beden-i insân iki nesneyi hâmilidir. Biri rûh-ı hayvânî ve biri dahi rûh-ı insânîdir. Ve ebdân-ı kümmel ervâhla yek renkdir. Onunçün ebdânla makâm-ı ervâha seyr etmişlerdir. Hazret-i İdris ve İsa ve fâhr-ı âlem gibi aleyhimü's-selâtü ve's-selâm. Ve bundan ahz olunur ki rûh her ne vech ile dilerse temessül ve teşekkül eder. Nitekim tâife-i müterevvihîn menkûldur. Velâkin temessül ve teşekkül sıfata göredir. Ve illâ cevher birdir. Li-muharririhî;

Duhûl eyleyip sûret-i rûha var Per aç âlem-i kudse şâhin-var
Yeter bâr-ı tenle bu süflîde kal Bırak bârı bir halle tut makâl

اسب جان ها را کند عاری ز زین
سر النوم اخو الموتست این

Esb hususuyla atın ismidir. Eğreçi ki bâ-ı Arabî ile telaffuz olunur. Amma aslında bâ-ı Acemî iledir. Bade-zâ bedende cânı esbe teşbih eyledi. Zira kat'-ı [105] rahda iştirâkleri vardır. Eğreçi ki biri kat'-ı râh-ı mana ve biri kat'-ı râh-ı sûret eyler. Koned, fâili Allah tealâdır. Zin, kesre, eyer ki at arkasına ururlar. Bunda bedeni îre teşbîh vardır. Zira ât îrden tecrîd olunduğu gibi can dahi bedenden dahi tecrîd olunur. Nitekim şiirde gelir;

و عری افراس الصبی و رواحه²⁴⁸

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ ata müşâbih olan canları eyer gibi olan bedenlerden ârfi ve mücerred eyler, yani hâb hâlinde ol bârı üzerlerinden alır. Ve taalluklarından tecrîd eder. İşte النوم اخو الموت²⁴⁹ haberinin sırrı budur. Zira mevtde cânın ziyâsı bedeninin zâhir ve bâtınından munkati ve menâmda zâhirinde munkatidir, fekat. Pes hâlet-i menâmda ziyâ-ı rûhun zâhir-i cesedden tecerrüd ve inkita ve müfârekâtı eyer ve at hikayesi gibidir.

²⁴⁶ Ben onun işinden rûh ve cisimim.

²⁴⁷ Birbirine girdiler ve iş karıştı.

²⁴⁸ Çocukların atlar ve yüklerden soyundular.

²⁴⁹ Uykü ölümün kardeşidir. (Aclûnî, C. II, s. 329, Câmîü's-Sağîr, II/189)

Bunda fehm olunur ki, min vech beden rûha râkibdir, eyer ata râkib olduğu gibi. Eğerçi ki min vech dahi rûh bedene râkibdir, beyt-i sâbıkda fehm olunduğu üzere. Ve işâret vardır ki beden rûhun kesâfet ve sıkletine sebebdır, eyer ile at girânî bulduğu gibi. Onunçün at her çend seriyü'l-adüvv olsa yine kecim ile sürati bî-kecim olduğu halde sürati gibi değildir. Bu sebebdendir ki sâlike meretebe-i şeriatde ıslâh-ı tabîat ve meretebe-i tarikatde ıslâh-ı nefis lâzımdır. Zira nefis ü tabîat sakîl olmak hasebiyle rûh-ı hafif dahi ana taalluk etmekle esfele sâfilinde kalmış ve alâ-yı ılliyyîne harekete mecâl bulmamışdır, murğ-ı per-beste tayarâna mecâl bulmadığı gibi. Nitekim Bûstân'da gelir;

که بر پرش بسته سنک آز²⁵⁰   بر اوج فلک چون پرد جره باز

Kaçan ıslâh-ı mezkûr ile sıklet-i vücûd hiffet ve neşâta mübeddel ola, rûhun pervâzına hâil kalmaz ve âlem-i manada murâd etdiği yerde seyerân ve teyerân eyler. Bu cihetden ervâh-ı avâm ile havâssın farkı vardır. Yani ervâh-ı avâm hâb-ı hissîde seyr ehli bile olsa yine ervâh-ı havâssın seyri gibi değildir. Zira ervâh-ı havâss tezkiye-i nefis ve tabîat sebebiyle mücellâ ve musaykal-ı âyine gibi olmuştur ki cânib-i gâyb ve âlem-i manadan münakis olan suver-i muhtelifeyi kabûl eyler. Pes âyine-i tîre-rûy kaçan anınla berâber olur. Li-muharririhî;

Ayine sâf olıcak rûşen olur   Güler elbetde çehresi şen olur
Feyz-i Hak verse pervereş câna   Gül-i vahdet açılır gülşen olur [106]

لیک بهر آنکه روز آیند باز

بر نهد بر پایشان بندد راز

Rûz âyend, be-rûz âyend takdîrindedir. Dirâz cism-i mümteddır, lisan-ı Arabî'de ana tavîl ve Türkî dilde uzun derler. Mukâbili kütâhdır ki manası kısadır. Kuyûda imtidâd bulunduğundan ötürü çâh-ı dirâz derler. Bend-i dirâz dahi böyledir.

Mana-yı beyt budur ki; lakin geri güne gelmelerinden ve beyâz-ı nehârı görüp ferh-i bidârî ile gelmelerinden ötürü. Şöyle ki şeb encâm-resîde olup ehl-i şebın hâbı yakaza âlemine vusûlu sebab-i ibtiğâ-ı gıda ve bâis-i tahsîl-i rızâ-ı Hüdü'dür. Fâlıku'l-esbâh ol ervâhın ayâğı üzerine uzun bend kor ki ten ana müteallıktır. Yani ervâh ebdâna taalluk etmek sebebiyle mukayyed ve mahbûs olan esb gibi bend ü kayda düşerler. Ve rûh için ayak isbât eyledi. Zira cism sûretiyle temessül eyler. Nitekim bâlâda beyân olundu. Ve bend-i dirâz ile vasf etdi, nehârın tûlu itibârıyla. Ve bir dahi evkât-ı gamın imtidâdı hasebiyle gerekse fi nefsi'l-emr kütâh olsun. Sâât-ı ferah dahi buna kıyâs oluna. Yani zaman-ı sürür mümted olsa dahi hükmen anda mühlet yoktur. Nitekim şiirde gelir;

²⁵⁰ Şahin gibi göklerin en yükseğini uçarsa, kanadına hırs taşı bağlanmış olduğu halde.

Ne acerb fîz geçer zevk u sūrûr eyyâmı Ermeden nısf-ı nehârı erişir ahşâmı

Bunda işâret vardır ki sâlik her çend tecellî ve inkişâf ehli olsa yine madem ki taalluk-ı ten vardır, hicâbdan hâlf değildir. Pes bu âlem umûm ve husûs ehline fi'l-cümle hicâbdır. Ve bu sırra işâret edip Muhammediye'de gelir;

Eğerçi âna nâzırdı kamu hâletde mahbûbu
Velî dünyâ hicâb idi kodu gitdi habîbullah

Dünyadan murâd beşeriyet ve cismâniyyet perdesidir ki mevt-i sūrî ile zâil olur. Ve bundan maksûd insân-ı kâmilin makâm-ı kesîbe erince ve ilâ ebedi'l-âbâd mevtınan ba'de mevtın terakkî bulıcak, izdiyâd-ı ihâta ve şuhûduna işâretidir. Pes kelâm-ı nâzım üzerine gubâr yokdur. Nitekim Muhammediye üzerine şerhimizde tahkîk olunmuşdur.

Suâl olunursa ki insân şuhûdda bu kadar terakkîden sonra imkân mertebesinden güzere eder mi? Cevâb budur ki, imkân âyine mertebesidir. Pes âyinesiz müşâhede mümkün olmadığı gibi imkansız dahi mükâşefe mümkün değildir. El-hasıl hicâb-ı imkân ebedî zâil olmaz ve illa mümkün vâcibe münkalib olmak lâzım gelir. Ve bundan fehm olunur ki [107] ebrâr tâifesi dâima müşâhede üzerine değillerdir. Onunçün demişlerdir; ²⁵¹مشاهدة الابرار بين التجلى والاستتار Ve leyl-i sūrî mahall-i tecellî ve nehâr-ı sūrî mahall-i istitârdır. Zira mükâşefât ve tecelliyâtın ekseri eshârda ve ol nehârda vâki olur. Nitekim erbâbına malûmdur. Li-muharririhî;

Gaflet ehline gece gündüz olur Belî a'mâya göre gece gündüz olur

²⁵²نسئل الله تعالى ان يكشف عنا العمى بمنه

تاكه روزش و اكشد زان مرغزار

وز چرا كاه آردش در زير يار

Rûzeş, zamîr esb-i cânhâya râcidir, burada geri manasınadır, bâz gibi. Murğ-zâr şol yere derler ki orada kuş çok ola. Zirâ zâr lafzı bir kelimenin âhirine lâhık olsa ol nesnenin çokluğuna delâlet eder. Nitekim lâle-zâr ve gül-zâr derler, lalelik ve güllük demektir. Pes zâr ol manadan ibâretdir ki andan Türki'de âhir kelimeye -lik lafzı ilhâk etmekle tabîr ederler. Ve bazı mevâzıda -lık lafzı ile dahi tekellüm olunur. Nitekim şûre-râz derler, çoraklık manasına. Nefs-i mütekellim maa'l-gayr dahi böyledir. Zira kâh olur ki onun âhirine kâf-ı Arabi ilhâk edip geldik ve gitdik derler. Ve kâh kaf ilhâk edip bulduk ve olduk derler. Bade-zâ murğ-zâr-ı mezkûrda zâr ismi câmidir. Ve murğ-zâr eğerçi mürekkebdir. Velâkin ism-i hâs olmuşdur. Onunçün kâide-i imlâ riâyet olunacak zâr murğa muttasıl yazılmak gerekdir. Fe-emmâ bir murğ-zâr dahi vardır ki

²⁵¹ İyilerin müşâhedesini tecellî ile gizlenmek arasındadır.

²⁵² Allah tealadan bizdeki körlüğünü lütfuyla açmasını isteriz.

zâr anda zarîden'den müştakdır ve murğâ sîfatdır. Pes vâsf-ı terkîbî olup anda ismiyyet itibâr olunmaz. Bu sebeble zâr murğdan munfasıl yazılır ve bu iki manayı cem edip şâir demişdir;

Var her köşede bir murğ-zâr   Kûy-ı yâre benzemez murğ-zâr

Çerâgâh otlak yeridir. Zira aslında gâh-ı çerâdır. Çerâ cim-i Acemî ile, otlaktır. Çerîden'den me'hûzdur. Çerîden otlamaktır. Ve gâh mahal manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki gün esb-i cânı ol murğ-zârdan ki âlem-i mana ve melekûtdur, geri çeke ve onu ol murğ-zârdan yük altına getirip hâmil ve merkûb eyleye. Pes bunda rûhu esbe teşbîh ettiği gibi rûhun urûc eylediği âlem-i melekûtu dahi mer'aya teşbîh eyledi. Zira mer'ada esbe ra'y ve gıda-ı sûrî olduğu gibi rûha dahi ol âlemde seyr ve gıdâ-yı manevî vardır. Ve esb gece mer'ada ve gündüz [108] hâmil-i bâr olduğu gibi rûh dahi gece seyrde gündüz yük altındadır ki bedendir. Zira nefsi taaalukda sıklet olduğundan ma'dâ a'mâl-i şâkkeyi müzâvele ve teklîf-i şer'iyeyi mûraât ve muâlecede suûbet vardır. Eğerçi ki gıda rûha sebebdir ve kâmilin nâkıs ile hâli bir değildir. El-hâsıl sabah olup hâb temâm oldukda rûh bedene taalluk etmekle sıklete düşer ve çerâgâhında olan râhatı mihnete mübeddel olur. Zirâ rûh-ı kâmil dahi olsa yine a'mâl-i beden ile iştiğâlde külfet ve meşakkat ve imtihân ve ibtilâ vardır. Bundan fehm olunur ki esbin hilkatı rukûb ve haml-i bâr için olduğu gibi rûhun dahi bedene taalluku tahsîl-i metâlib ve tekmîl-i merâtib içindir. Pes bir kimse gece ve gündüz uyumak hikmete muhâlifdir. Gece uyumak teşîit-i beden ve tervîh-i rûh içindir. Zira nefsi insân matiyyedir. Ve matiyyeye gıda ve istirahat lazım olduğu gibi nefse dahi fi'l-cümle menâm ve sükûn lazımdır. Böyle iken yine gecenin bir hissesinin ihyâ gerekdir ki kaylûla onu tedârik içindir. Ve hadîse gelir; ²⁵³عليكم بالدلجة فان الارض تطوى في الليل; Dülcetü zamme ile, gecede seyrdir. Yani gecede mesafe bir vechle kat' olunur ki nâsın tûl-ı tarîka şuûru olmaz. Güyâ gecede tarîk matvî olur. Geceyi ihyâsız gündüz dahi nâim olanın ömrü kasîr ve vakti zâyî olup ticâretinde hüsrân bulur. Mahkîdir ki, Ubûd derler bir kimse yevm-i sebt muhtibeye gidip orada tamam bir hafta hâba varıp ertesi yevm-i sebt menziline geldi. Ubûd-ı mezkûrda darb-ı mesel olunup ²⁵⁴انوم من عبود derler. Li-muharririhî;

Hâb için serime çekilden göz ki çerh-i kebûd
Gün yüzün görmedi hayfâ ki gözün çün Ubûd

کاش چون اصحاب کھف این روح را

حفظ کردی یا چو کشتی نوح را

²⁵³ Siz gece yürüyüşünü tercih edin. Çünkü yer geceleyin dürülür.

²⁵⁴ Ubud'dan daha fazla uykucu.

Kehf, dağda olup yonulmuş ev gibi olan yere derler ki halkı ola, ameli olmaya. Nitekim Mısır'da Cebel-i Katm'de Abdullah el-Muğâberî kuddise sirruhu beyt-i menkûru vardır ki bazı âlât ile bi-tarîki harîku'l-âde hicr-i sulbden naht u nakr olunmuşdur ki ziyâde vüsatinden nâşi eâcib-i dehrdendir. Veyâhud Kehf dağda mağara gibi olan yere derler. Velâkin farkı budur ki mağara sağır ve zîk ve Kehf kebîr ve vâsidir. Burada Kehf ile murâd Dakyânus [109] nâm pâdişâhın dârü'l-mülkü olan Efsûs nâm şehrin havâlisinde Benâcelus nam kûhda Ceyrem dedikleri mağaradır ki ashâb-ı Kehf ol mağarada muhtefî olmuşlardır. Ve ashâb-ı Kehf yedi aded kimsedir ki esmâsı tefâsirde ve Kâmus'da ihtilâf üzerine yazılmışdır. Eşher ve ezher olan bunlardır ki zikr olunur; Yemlihâ Meşlinâ, Mekşelniyâ, Mernûş, Debernûş, Şâzenûş, Kefestatiyyûş ve bunlara tabî olan kelbin ismi Kıtmir'dir. Demişlerdir ki, Dakyanus putperest olmakla zikr olunan civânânı ibâdât-ı esnâma haml etdikde anlar dahi berây-ı dîn firâr edip gelip ol mağarada kârar-dâde olduklarında Allah tealâ anlara hâb havâle eyledi. Şöyle ki üç yüz dokuz seneden sonra bîdâr oldular nitekim. Mufassalan kıssaları sûre-i Kehfde Rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizdedir. Ve ashâb-ı hakikat zâhib olmuşlardır ki zikr olunan yedi aded kimse ahir zamanda meb'ûs olup vüzârâ-ı Mehdî raziyallahü anh olsalar gerekdir. Âl-i Osman'ın yedi aded kubbe vezîri sırr-ı mezkûr üzerine mevzudur. Râ, evvelkisi alâmet-i mefûl ve ikincisi zâiddir. Nûh, ism-i Acemî munsarifdir. Nûh aleyhisselâmın ismi Abdulgıfâr'dır. Nûh'la tesmiye olduğu kesret-i nevhâsına binaendir. Nitekim İmâm Süheylî rahimehüllâh zâhib olmuşdur. Esahh-ı rivâyet üzerine bin elli yıl ömür sürmüşdür. Ve dokuz yüz elli yıl nübüvvetle meb'ûsdur. Ve şol ki Hâce Hâfız Divân'ında gelir;

بلا بکردد و کام هزار ساله بر آید²⁵⁵

گرت چو نوح نبی صبر هست غم طوفان

Hezâr sal burada tağlîb tarîkiyle zikr olunmuşdur. Maksûd zikr olunan dokuz yüz elli senedir. Nitekim Kur'an'da gelir; ²⁵⁶فليس فيهم الف سنة الا خمسين عاما Yani eb-i sâni olan Nuh kavmi arasında nübüvvet ile dokuz yüz elli sene meks edip davet ve irşâd eylemişdir. Sonra mevt erişdikde istisnâ-ı sefîne etdiği Kufe'de veya mağara-ı İbrâhim aleyhisselâmda veya gayrı mahalde defn olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; fâliku'l-esbâh olan Allah tealâ kâşki ashâb-ı Kehfin ebdânını inhilâl ve infisâhdan altı ayda zâtu'l-yemîn ve şimâle taklîb ile üç yüz dokuz yıl ve sefine-i Nuh aleyhisselâmı altı ay kadar zaman tufândan hıfz etdiğin gibi [110] bu rûhu dahi âlem-i istiğrâkda hıfz edeydin ve bir dahi bedene döndürmeyeydin ve göndermeyeydin. Şöyleki التي قضى عليها الموت

²⁵⁵ Eğer senin Nuh nebi gibi sabrın varsa ve tufanına da tedbir alırsan, bin yıllık muradın ele geçer.

²⁵⁶ Bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı. (Ankebut 14)

²⁵⁷ فيمسك sırrı üzerine muâmele edeydin. Bundan fehmi olundu ki ashâb-ı Kehf ve keşti-i Nuh müddet-i mezkûre mahfûl oldular ve belki keşte-i Nûh'un bazı ahşâbına evâil-i ümmet-i merhûme dahi yetişdiler. Nitekim Kur'an'da gelir; ²⁵⁸ و لقد تركناها آية Pes ashâb-ı Kehfe teşbîh min külli'l-vücûh ve keşti-i Nuh'a teşbîh hıfz cihetindedir. Bunda istiksâr-ı zaman-ı sürûr ve istiklâl-i müddet-i hubûr vardır. Onunçün bazı mecâzib incizâb hâlinde ta'riz olundukların istemezler. Tâ ki âlem-i hisse avdet zamânı baty ola. Nitekim bir kimseyi evâil-i hâbda iykâz etseler vücûdu fûtûr üzerine kalır. Ve lezzet-i menâm dimâğından çıkmaz. Şöyleki bir dahi hâba hasret olur. Li-muharririhî;

Ko beni zevk-i manevî içre

Hâb-ı nûşundan eyle bîdâr

Bir midir rûhla beden hâli

Benzemez cennet-i me'vaya bu dâr

Ve hakikatde keşt-i Nuh ebdâna ve ashâb-ı Kehf kulûbe işâretidir ki kümmel-i evliyânın kulûbu gibi ebdânı dahi ilâ sâaet'i-kıyâm mahfûzdur. Ve ervâh ile kulûbun farkı vardır. Zira eğerçi ki kalb rûhdan tevellüd etmiştir. Velâkin tekmîl-i merâtib ve etvârdan sonra makâm-ı rûhu terakkî ve tecâvüz etmiştir. Pes min vech rûhun sıkleti vardır, cesede taalluku hasebiyle. Velâkin kalb nazargâh-ı Hakk ve mazhar-ı tecellî-i mutlak olduğu cihetden hafif ve sebûkbârdır. Bu sebebdendir ki harekât-ı kümmelde te'ab yoktur. Zira musannife-i senavberiyenin demini ihrâk ve külfet-i beşeriyeyi kuvvet-i tevhdle izâle eylemiştir. Hâsıl budur ki medâr-ı sıklet olan umûrdan tecerrüdleri sebebiyle rûh-ı mahz kalmışlardır. Ve rûh-ı şerîfde külfet olmadığı gibi cism-i latîfde dahi yoktur. Pes külfet rûh-ı habîs ve cism-i kesîfin şânıdır.

تا ازین طوفان بیداری و هوش

این ضمیر و چشم و کوش

Tûfan matar-ı gâlibe veya mâ-i gâlibe derler ki yeryüzünde olan eşyâyı tağtiye ede. Ve İmâm Râgıb Müfredât'da getirir ki, tufân her hâdiseye derler ki insanı ihâta eyleye. Sonra kesretde mütenâhî olan suda müteârif oldu. Zira Hazret-i Nûh'un kavmine isâbet eden su idi ki kırk gün âsumândan [111] nüzûl ve zemînden hurûc eyledi. Sonra batn-ı arzdan hâric olanı arz ibtilâ edip semâdan nüzûl eden hâli üzerine kaldı. Hâlâ yedi derya dedikleri ol sudur. Fe-emmâ bahr-i muhît buna dahil değildir. Zira bahr-i muhît ²⁵⁹ و كان عرشه على الماء ayetinde münderic olan mâ-ı uzbden bi-tarîki'l-cezr vâki olmuştur. Bîdâri, uyanık, âhirinde yâ masdariyedir. Zamîr, muzmer manasınadır. Yani kalb onun üzerine münzevî olup gayrın ana vukûfu dakîk olan nesnedir. Ve kâh olur ki ol zamîri hıfzeden kuvvete dahi derler. Ve Kâmus'da gelir ki zamîr-i sır ve dâhilü'l-hâtırdır. Ve Ahterî'de kalbdır demiştir.

²⁵⁷ Bu suretle hakkında ölümü hükmettiği (ruhu) tutar... (Zümer 42)

²⁵⁸ Andolsun ki biz ibret nişânesi bıraktık. (Ankebut 35)

²⁵⁹ Arş'ı su üzerinde iken ... (Hûd 7)

Mana-yı beyt budur ki; bu bidârlık ve akl ve hûş tufânından bu hâtır ve çeşm ve gûş ve sâir havâss ve kuvâyı kurtaraydın. Pes kelâm iktifâ kabîlinden olur. Bunda yakaza hâlini tufâna teşbîh eyledi. Zira rûhun âlem-i manada zevkine mâni ve safasına hâil olduğundan ma‘da cemi a‘zâ ve kuvâyı bulandırır ve her bedeni bir kârda istihdamla cânından usandırır. Pes tufân âlem-i kahr ve celâldan olduğu gibi yakaza dahi böyledir. Ve bundan fehm olunur ki hâlet-i menâm âlem-i lütf ve cemâldendir. Zira anda sefîne-i vücûdu a‘mâl ve a‘zâ ve kuvâyı işgâl yokdur. Belki âlem-i ünsdür ki sebep-i sükûn ve huzûrdur. El-hâsıl zamîr ve dil-i insân hatıra ile ve çeşm iltifâtla ve gûş istima‘la ve sâir a‘zâ ve kuva hallerine göre bir nesne ile mukayyed ve mübtela olmak deryâ-yı bela ve cefâyâ gark olmaktır ki cümlesi yakazanın eseri ve akl u hissin hükmüdür. Bunda işâret vardır ki teğayyür ve intikâl muktezâ-yı his ve şuûrdur. Eğerçi kümmel-i evliyânın yakaza ve menâmda ahvâl-i sâire kıyâs olunmaz, deryâ-yı aşka dâhil olan gayrı bulunmaz.

ای بسا اصحاب كهف اندر جهان

پهلوی تو پیش تو هست این زمان

Ey, böyle yerde mücerred tenbîh içindir. Münebbih kim olduğun teayyüne kasd yokdur, yâ leytenî‘de olan yâ gibi. Ve münâdî takdîr olunmak dahi câizdir. Besâ, nice nice demektir. Pes elif harfî mübâlağa olur. Zira bes, bâ-ı Arabî ile çok demektir. Elf ilhâk oluncak gâyet çok demek olur. Ve Dekâyik‘da gelir ki, bu elifin mana-yı nisbete delâleti vardır. Besî‘de olan yâ-yı nisbet gibi. Pehl, yan ve eyegü [112] manalarında müşterekdir. Nitekim şiir-i Bâkî‘de gelir;

Ten-i zârında pehlû-yi istuhânım sayılır bir bir
Beni seyr etmeyen ashâb-ı muskârı görsünler

Maksûd, eyegü kemiklerim sayılır demektir. Burada murâd yandır.

Mana-yı beyt budur ki; ey gâyet ile çok ashâb-ı Kehf dünyada bu zaman senin yanında ve huzurunda vardır. Eğerçi ki senin şuûr ve idrâkin yokdur. Maksûd ashâb-ı Kehfın sırrına vâris olan ehlullahdır ki nâim olanlar gibi yakaza hâlinde dahi ahvâl-i dünyâdan bî-haberlerdir. Ve bunlara ashâb-ı Kehf-i vücûd-ı hakîkî derler. Nitekim bâlâda şerh olundu. Ve bunda tasrîh vardır ki ashâb-ı Kehf-i manevî fi‘l-hakîka çokdur. Şöyleki bu ümmet içinde her asırda aded-i enbiyâ kadar yani yüz yirmi dört bin evliyâ mevcûddur. Ve kâh olur ki bu adedden zâid dahi olur, zamanın nurâniyyetine göre. Ve bunlar meşârib-i enbiyâyâ vârislerdir. Nitekim adetlerinin muvâfakatı iş‘âr eder ve bu aded Mehdî ve İsâ aleyhisselâm zamanına dek noksan kabûl etmez. Zira ikmâl-i ümmete dair manadır. Eğerçi ki zûhur ve butûnla bi-hasebi‘l-âsâr muhteliflerdir. Ve bunlar beşeriyet ile muhtecib olmakla halk bunlara muttali olmazlar ve görseler kim oldukların

bilmezler. Zira kendi vücûdunda münderic olan sırr-ı Hak' a vâkıf olmayan kimse gayre ve sırrına nice vâkıf olur. Nitekim gelir;

دوست نزدیکتر از بمنست
و این عجبت که من از وی دورم²⁶⁰

Ve demişlerdir ki Hak tealâyı marifetden, evliyâyı marifet suûbetlidir. Zira Hak tealâ sıfât-ı sübûtiyesi yüzünden malûmdur. Fe-emmâ beşerin mahluk olduğu cihetden sıfât-ı Hak' la kıyâmı mechûldur. Onunçün derler ki, evliyâ malûm ve mechûldur, fa'ref. Basîr olanlar Hameyn-i Şerifeyn ve sâir bükâ'-ı latîfede husûsan ki metâfda bu kadar evliyaya rast gelirler ve anları seçerler. Bî-basîr olanlar ise kıyâs-ı nefis edip yanlarından gelirler ve geçerler. Li-muharririhî;

Pürdürür evliyayla hameyn	Yokdurur bu sohende asla meyn
Herkesin şanı değildir amma	Ki ferâset ile seçe sîmâ
Görünür gözlerine güller hâr	İzzet ehli olur yanında hâr
Bu kadar evliyâyı bî-perde	Görmeyen göz çevirir aher yerde
Geçmedin göz yumup açınca dem	Aça gör gözlerin erken Adem
Bî-basar ademi neyler insan	Ede Allah basîret ihsân [113]

غار با او یار با او در سرود

مهر در چشمست و بر کوشت چه سود

Gâr, mağara dedikleridir ki dağda olur. Burada murâd mağara-ı tendir ki ashâb-ı Kehf-i hakîkî ol mağarada muhtefî ve mâsivâdan bî-haber oldukları halde nâimlerdir. Ve bu manayı işâr edip Bûstân'da gelir;

بسر وقت شان خلق کی ره برند
که چون آب حیوان بظلمت درند²⁶¹

Sürûd, zamme ile îrdir, yani teğannî ve terennüm, ²⁶²قال بعضهم سرود آوازه کردن با صوت. Yani sürûd eş'âr ve ebyâtla nahv-ı mahsûs üzere ref-i savt etmeye derler. Anınla tatrîb olunan esvât ve elhân ve nağamât dahi itlâk olunur.

Mana-yı beyt budur ki; gâr-ı ten ol ashâb-ı Kehf-i hakîkî ile ve yâr-ı hakîkî olan Allah tealâ dahi anlara teğanni ve terennüm ve neşât ve şenlikdedir. Yani anlar mağara-ı tende muhtefî ve libâs-ı beşeriyet ile müstetir ve hicab-ı hilkat ile muhtecib olup nihânî Hak' la mükâleme ve münâcâtta ve sırla mübâsit ve müzâkerededir. Velâkin senin gözün üzerinde mühür ve perde vardır ki onun sebebiyle fi'l-hakîka anları görmezsin. Nitekim Kur'an'da gelir; اليك و هم لا يبصرون

²⁶⁰ Dostum bana benden daha yakın. Garip olanı ben ona uzağım.

²⁶¹ Kendi zamanlarında halka nasıl rehberlik etsinler ki ab-ı hayvanı karanlıklardan yarıdıkları gibi.

²⁶² Kimileri, sürûd, yüksek sesle bağurmaktır, dediler.

و تراهم ينظرون²⁶³ ve kulağın içinde sıklet-i samem vardır ki fi'l-hakfka onların kelâmın işitmezsin. Nitekim Kur'an'da gelir; ²⁶⁴حتم الله على قولهم و على سمعهم و على ابصارهم غشاوة Velâkin çe fâide bu manadan? Çünkü mühr-i ihticâb vardır. Pes evvel bu mührü izâle eyle tâ ki zikr olunan mana sana rûşen ola ve meşâm-ı cânın onların gülşen-i sohbetinden hoş-bû bula. Pes bu kelâmın hakikatde takdîri mühr pür çeşmet ve girânî ber-gûşt demektir ki çeşm-i ashâb-ı Kehfe nâzır ve gûş-ı sūrûda göredir. Ve leff ü neşr-i evvel ile ashâb-ı Kehf-i sūrînin hâline işâret eder. Zira bazı rivâyâtta gelir ki; Allah tealâ anları a'yan-ı nâsdan setr edip kimse anlara mühtedî olmamıştır. Nazîri cebel-i sūr kıssasıdır ki resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem ile tâife-i Kureyşîye vâki olmuşdur. Li-muharririhî;

Nice görsün o şahı her amâ   Gerçi her yüz onu eyler îmâ
Vay ana katreye ola teşne   Mevc ururken yanında şol mâ

Bunda işâret vardır ki gerçi sūrûd yalnız yâr-ı hakfkinin sıfatıdır. Fe-emmâ cemi müzâhere seyri sârî ve her âyinede pertevi zâhir ve bâdî olmakla gâr dahi sūrûddan [114] hâlî değildir. Zira ârif-i billâh cennet-i âcilededir. Ve cennetin cemi eczâsına sırr-ı hayât sereyân etmiştir. Nitekim Kur'an'da gelir; ²⁶⁵و ان الدار الاخرة لهى الحيوان Ve Hasan Basrî kuddise sırruhû buyururlar ki ²⁶⁶لو لا ما يخفى عليكم من تسيح معكم فى البيوت ما تقاررتم Maksûd eczâ-ı beytin müştemil olduğu ervâhın bi-tarîki'l-ibâre zikr ve tesbîhini tahkîk ve beyân ve avâm-ı nâsın ana mühtedi olmadıkların ifâde ve ayândır. Zira avâm-ı nâsda istimâa takât yokdur. Belki onu istimâ eden yine havâss-ı nâsıdır ve istimâları yalnız karîbde olanlara münhasır değildir. Belki bahr-i muhîtte olan mâhîlerin tesbîhin bile işidirler. Zira mükâşefede mesâfe olmaz. Li-muharririhî;

Zikr-i eşyâyı eyleme inkâr   Oldu inkâr eylemek bed kâr

كفت لىلى را خليفه كان توى

كتر تو مجنون شد پریشان و غوى

Leylî aslında mim'in fethasıyladır. Nitekim bu beytden zâhirdir.

²⁶⁷كفت اسرى بعبدہ ليلا

كس ز مجنون سؤال قرآن كرد

Velâkin Acem lâm-ı sâniyenin kesriyle telaffuz eder. Sâir ahiri yâ olan kelimâtta kaideleri üzere Leylî-i Mecnûn demekle müştehir olan Kays bin Âmir'in ma'şûkasıdır ki zenân-ı Arab'dandır. Ve beyne'l-haremeyni'l-şerifeyn berr-i Mecnûn dedikleri sahra-ı vâsia ve arîza bu

²⁶³ Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler. (A'râf 198)

²⁶⁴ Allah onların kalplerini kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir. (Bakara 7)

²⁶⁵ Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince işte asıl yaşama odur. (Ankebut 64)

²⁶⁶ Evlerde sizinle beraber olanların tesbihatı size gizli kalmasaydı rahat oturamazdınız.

²⁶⁷ Birisi Mecnun'dan Kuran'ı sordu. Cevap verdi: Geceleyin kulunu yürüttü.

mecnûna mensûbdur. Halife, lügatde gayrın makâmına kâim olana derler. Sonra pâdişâhlara ve selâtine ıtlâk olundu. Velâkin halife ile sultanın farkı vardır. Halife odur ki tarîkat ve hükümet-i resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemin tarîkat ve hükümeti gibi ola. Hülefâ-ı erba‘a ve eimme-i isnâ aşereden sâirleri gibi. Sultan ise eamdır. Burada halîfeden murâd mülûk-ı Arab’dan biridir. Nitekim Gülistan hikâyesi şâhiddir ki anda gelir; *یکی را از ملوک عرب حدیث لیلی و مجنون بگفتند*;²⁶⁸ Zira kazıyye-yi vâhidedir. Tûy, tâ zamme-i te ile, sen demektir, ente manasına. Fasîh budur ki vav telaffuz olunmaya, meğer zarûret ve vezn için telaffuz oluna. Ve kesre râbıta veya tebyîn-i kesre veyâhud işbâ‘ içindir. To ile kesrenin mecmûu sensin, manasın ifâde eder, fa‘raf. Gûy, Arabîdir ki reşîdin zıddıdır. Pes rüşd-i dîn ve dünyâ musâlihine ihtidâ ve gavâyet-i adem-i ihtidâdır.

Mana-yı beyt budur ki; mülûk-ı Arab’dan biri âvâze-i hadis-i Mecnûn [115] ve Leylâ’yı işitdikde Leylâ’yı kabâil-i Arab’da irâd edip getirdikde hitâb edip dedi ki, sen ol zen misin ki senin aşkın ucundan Mecnûn perîşan-ı akl ve hâtır ve perâkende-i rûzgâr oldu. Ve senin yüzünden gay ve zalâle düşdü. Şöyle ki sahrâ-nişîn ve bâdiye-peymâ olup tarîk-i ihtidâdan çıkdı. Ve semt-i muhâlîfe münharif olup esâs-ı idrâkı yıkdı. Bundan zâhir olur ki Leylâ zikr olunan halîfenin eyâletinde mesâkine ve memleketinde mütemekkiye idi. Anınçın kudûmu üzerine ihbâr ve huzûruna ihzâr eyledi.

Bunda işâret vardır ki halîfenin Leylâ’yı ihzârı onun yüzünden Hak tealânın bedî‘-i sanatını mütâlâa ve acîb-i emrini mülâhaza ve pertev-i envâr-ı cemâlini müşâhede idi ki tâ ki Mecnûn’u ibtilasında ma‘zûr tuta. Nitekim Muhammediye’de gelir;

Buldu Meryem bıkırken bir şemme hüsnünden eser
Ol sebebden tapdılar İsâ’ya çendîn mâh sâl

Velâkin kuvvet-i basîreti zayıf ve keffe-i müşâhede hafif olmakla hitâbda itâba âğâz ve der-i takbîh ve teşnî‘i bâz eyledi. Ve bu makamın bazı işârâtı beyt-i âtîde gelir inşeallâh tealâ.

از دگر خوبان تو افزون نیستی

گفت خامش چون تو مجنون نیستی

Efzûn, ismdir, artık manasına. Mukâbili kâstdır ki eksik demektir. Ve Dakâyık’da gelir ki, pîş ki zâid manasınadır. Efzûn’dan farkı vardır. Meselâ artmakla zâid olan nesneye efzûn derler. İbtidâ zâid-i halk olana efzûn demezler, intehâ. Bundan zâhir olur ki burada efzûn bîş mevzuunda zikr olunmuşdur, fe’fhem. Ve bu makâmda Mecnûn lafzında ihâm vardır, fa‘raf. Bade-zâ malûm ola ki bu kıssa beyt-i sâbıkda mısra-yı sâniyi tahkîk içindir. Nitekim tasvîr-i manada zâhir olur.

²⁶⁸ Arap meliklerinden birine Leyla ile Mecnûn kıssasını anlattılar.

Mana-yı beyt budur ki; ey Leylâ! Sen gayrı hûblar ve mecnûnlardan hüsn ü cemâlde artık değılsin ve belki bir siyâh-fâm ve zaîf-endâm zensin. Pes bu mertebe şûriş-i hâle sebeb nedir ki Mecnûn bu kadar fazl u belâgat ile zimâm-ı ihtiyârı elden verdi ve serin beyâbana koyup ukalâ-ı halkla besât-ı ihtilâtu durdu. Nitekim şiir-i Mecnûn'da gelir;

تالله يا طبيبات البقاع قلنا
ليلاى منكن ام ليلى من البشر²⁶⁹

Leylâ cevab verdi ki, ey halife! Sükût eyle ve bu makûle yâbis ve bî-mana söz söyleme. Çünkü [116] Mecnûn değılsin. Zira eğer sen ukalâ-i mecnânından olup bana Mecnûn nazarıyla nazar edeydin onun giriftâr olduğı aşka sen dahi giriftâr olurdun. Ve ol sevda ile sahraya düşüp beyâbânlarda kalırdın. Pes var, zücâce-i çeşminden gubârı sil, andan bana nazar kıl. Ve illâ mühr-i çeşmle rü'yet-i cemâl bir yerde müctemi olmaz.

Çü görmez Yûsuf'un yüzün ne hâsıl çeşm-i a'mâdan

Bunda halîfe akl-ı meâş ehline ve Mecnûn âşık-ı hakîki ve Leylâ ma'sûk-ı hakîkiye işâretidir. Ve ma'sûk-ı hakîkinin nuru her zerrede cilve-ger ve cemi eşyânın pertev-i cemâline mazhardır. Şöyle ki bir mazhar-ı hakîrde mazhar-ı azîmin seyri mündericidir. Eğerçi ki kuvvet ve fiil ile tefâvütleri vardır. Pes kaçan ol emr-i hakîrde münderic olan nûr-ı ilâhî âşıkta bi-tarîki'l-mükâşefe mütecellî olsa ol hüsn-i hafînin zuhûrunda hayrân olur ve şarâb-ı müşâhedenin neşvesinden mestânelik sûretin bulur. Akl-ı meâş ehli ise kemâl-i ihticâb ve a'mâsından bunda ne var ve ne sebebden ana gönül verirsin ve hayran olursun, der. Eğer perde-i aklı hark edip aşk yüzünden ana dahi ol mazharda münderic olan zûr-ı zât zâhir ve sırr-ı sıfât bâhir olaydı, ol dahi âşık olurdu ve Mecnûn şeklin bulurdu. Ve bî-vech serzeniş eylemez ve diline geleni söylemezdi.

منعم کنی ز عشق وی ای مفتی زمان
معذور دارمت که تو او را ندیده²⁷⁰

Pes bundan zâhir oldu ki yalnız dîde kifâyet etmez. Belki mütâlaaya kudret dahi lâzımdır. Zira kudret-i mütâlaa olmasa mücerred dîde fâide etmez. Belki amâ hükmünde olur ve a'mâyâ cemi eşyâ ihticâbda berâber olduğı gibi basîre dahi inkişâfda müsâvîdir.

محقق را سمی بیند درین کل
که در خوب رویان چین و چکل²⁷¹

Mevlânâ Câmî nazmında gelir;

جهان مرآت حسن شاهد ماست
فشاهد وجهه فی کل ذرات²⁷²

²⁶⁹ Dağların ceylanları bize dediler ki, benim leylam sizdendir, yahut leyla insanlardandır.

²⁷⁰ Ey zamanın müftüsü, onun aşkından bizi nimetlendirirsin. Seni mazur görüyorum ki onu görmedin.

²⁷¹ Çin ve Çiğil güzelleri hususunda, bu çamurda araştıracı bir zehir görür.

²⁷² Dünya bizim güzelimizin güzelliğinin. Onun yüzü, her zerrede şahitlik ediyor.

هر که بیدارست او در خوابتر
هست بیداریش از خوابش بتر

Beter aslında bed-ter'dir. Dâl ile ta'nın kurb-ı mahrecleri olmakla dal'ı ta'ya idğâm edip beter dediler, teşfîd ile ve teşfîdsiz dahi câiz ve istimâli şâyidir.

Mana-yı beyt budur ki; her kimse ki uyanık yani ahvâl-i dünyâdan haber-dâr ve umûr-ı cihândan âgâhdır. Ol kimse ziyâde uykuda ve nihâyetde gâfildir, onun uyanıklığı uykusundan beterdur. Zirâ uyku dahi gerçi gafletden add olunur. Fe-emmâ uyku hâlinde suver-i ahvâl-i dünyâ levh-i dilden silinir. Ve bu zuhûl ile rûh ve beden bir mikdar müsterih olur. Nitekim bâlâda mürûr eyledi. Fe-emmâ yakaza hâli sebeb-i iştiğâl-i a'mâl ve bâis-i müzâvele-i ahvâl olmakla gaflet mütezâif ve müteekkid olur. Pes bu makûlenin hâbı yakazasından efzaldır. Nitekim Gülistan'da gelir;

ظلی را خفته دیدم نیم روز   کفتم این فتنه ست خوابش برده به
و آنکه خوابش بهتر از بیداریش   آنچنان بد زندگانی مرده به²⁷³

Fe-emmâ ahvâl-i dünyâdan bî-şuûr olan ehlullahâ göre menâm ve yakaza birdir ki iki sûretde dahi tecerrüd ehlidir. Zira meyyit hükmündedir. Meyyitte ise taalluk yokdur. El-hâsıl bîdâr olmak Hakk'a göre makbûl ve halka nisbetle merdûddur. Yani bîdâr olan kimse gerekdir ki gafletden bîdâr ola. Ve dîdesi cemâl-i maksûdu rü'yet ile rûşenâlık bula. Yoksa yalnız menâmdan bîdâr olan kimse gafletden halâs olmaz. Belki esbâb-ı gaflete teveggul ve umûr-ı dünyaya tegalgul etmeye kurbu, badehü mübtedel ve savfeti küdürete mütehavvel olur. Bundan fehm olundu ki hâb ve yakazadan her biri ikişer nevdur ki biri makbûl ve biri mezmûmdur. Ve sâlik-i nâkîsa yakaza menâmdan efdaldır. Zira yakazadan it'âb-ı beden ve a'mâl-ı cesed ve ikbâl-i dil ile noksandan kurtulur ve gafleti mükâşefeye mütehavvil olur. Mahkîdir ki,iki mürfîd menâm ve yakazanın hayriyetinde ihtilâf edip mâcerâyı şeyhe ref etdikde şeyh dahi sizden menâm hayırlıdır, diyene mevt ve yakaza hayırlıdır, diyene hayat hayırlıdır diye cevâb verir. Yani gerçi insân hâb hâlinde isyândan kurtulur. Fe-emmâ noksandan halâs olmaz. Pes gerekdir ki yakaza hâlinde noksandan halâsa sa'y ede. Li-muharririhî;

Çünkü oldu Adem'e noksan   Aç gözün kesret-i hâbdan usan

چون بحق بیدار نبود جان ما
هست بیداری چو در بنندان ما

²⁷³ Gölgeyi gün ortasında uyur gördüm. Bu fitnedir, uyuması daha iyidir. O kimse ki, onun uykusu uyanıklığından daha iyidir, böyle kötü yaşamadan ölmek daha iyidir.

Hak esmâ-1 zâtdandır, sâbitü'l-vücûd demektir. Zira zât-1 Hak zevâl ve teğayyür kabûl etmez. Hest, var manasınadır. İbn Sinâ'nın İşârât nâm kitâbında îrâd eder ki est râbitadır ki lisân-1 Fârîsî'de hazfî câiz değildir. Pes bundan fehm [118] olunur ki, Zeyd hestde asl-1 kelâm Zeyd hâst ola ve ha'nın aslı hâ' olur, var manasına. Terkîb olıcak hemze ve elif hazf olunup hest denilir. Ve hest ve est her biri birilerinin makâmında istimâl olunurlar. Burada hest est manasınadır. Nitekim gelir;

مرتبة مرد بمقدار مرد²⁷⁴

هست درین دائره لاجورد

Der bendân, derbend'in cemidir. Derbend Türki'de dervend dedikleri yani ol yerdir ki haramîden ve düşmandan korku ola, seğr manasına. Ve Hilmî'de gelir ki derbend şol bir beyâbândır ki zahmetli geçilir ve her nesne ki anınla kapı bağlanır, intihâ. Burada murâd berâzih ve kuyûddur.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü bizim canımız Hak'la bîdâr olmaya yani nevm-i gafletden uyanıp şuhûd-1 Hak ve huzur-1 maa'llâh bulmaya. Uyanıklık bizim derbendlerimiz gibidir. Yani derbendler gibi bize berâzih ve mehâlikdir ki menzil-i şuhûda ubûra mâni ve cânib-i Hakk'a nazara hâil ve hicâbdır ve ebnâ-1 sebîl derbendlerde min külli'l-vücûh zahmet ve meşakkat çekdikleri gibi biz dahi yakaza hâlinde sıklet ve kesâfet buluruz. Pes gâfilin menâmı yakazasından hayırlıdır. Zira ehl-i hicâb olduğu cihetden yakazada hâli suûbetden hâli değildir. Nitekim kâşifin menâm ve yakazası birdir. Zira menâmda mükâşefe ettiği nesneyi yakazada dahi mükâşefe eder. Nitekim bazı kibâr buyurmuşlardır ki, kable's-selât olan hâlim gider. Yani şuhûdum müstemir ve huzurum dâimdir. Şöyle ki tahsîl-i huzûr ve isticlâb-1 şuhûd için salâta duhûle hâcet yoktur. Meğr ziyâde terakkî için ola. Nitekim ارحنى بلال ana dâldir. Pes nefis-i salâta ihtiyâc vardır. Zira tecelliyât-1 şuhûdiyye tecelliyât-1 vücûdiyyenin netâyicidir. Onunçün ehlullah istiğrâkda dâim iken yine evâmîr-i Hakk'a imtisâlde müsâraat ederler, bî-tevânî ve tehâvün göstermezler. Zira bilirler ki tecelli-i mahsûsa âyinedir. Bunda işâret vardır ki gâfilin yakaza-1 zâhirişi nefis ile bîdârlıktır ki muteber değildir. Zira cân hâbda olıcak nefsin rûh-1 hayvânî yüzünden bîdârlığı fâide etmez. Fe-emmâ Hak'la bîdârlık müfiddir. Yani perde-i hüsn ü hayâl ve vehmi hark eden kimse cemâl-i Hakk'a müsteşrif ve envâr-1 kemâle muttali olmakla menâm-1 zâhir ana hicâb olmaz. Zira can gözü açıktır. El-hâsıl dîde-i cân bîdâr olsa dîde-i hissî hâbı Hakk'a perde olmaz. Zira envâr-1 rûh cesede [119] sârif olmuşdur. Gâfilin zulumât-1 nefis-i vücûdu ise rûhâniyete derbend ve sedd olmakla yakazası dahi menâm hükmünü bulmuşdur. Pes mükâşif olan kimse uyur ve uyanıktır. Mahcûb ise uyanık uyurdur, fa'ref. Ve bu makâmında îrâd

²⁷⁴ Lacivert daire içinde, adamlığın derecesi adam mikdarına göreler.

olunan ebyât-ı gâfilin hâlini hikâyedir. Ve illâ Hazret-i Mevlevî kuddise sırruhû kibâr-ı mükâşifindendir. Zira merâtib-i erbaa-ı tekmîl etmiştir. Li-muharririhî;

Nergis-i şehîlâ ki aç bâkî değildir nevbahâr
Sen gözün açıp yumunca yıl geçer leyl ü nehâr

جان همه روز لکد کوب خیال
وز زیان و سود و ز خوف زوال

Leged kûb vasf-ı terkîbdir. Leged depme manasınadır. Ve kûb ism-i fâildir. Aslı kûbende'dir, kûbiden'den müştakdır. Kûbiden dövmekdir, darb ve dakk manasına. Leged-i kûb ve leged-i zen bir manayadır ki depegen ve depme urucu demektir. Bu sûretde leged-i kûbun hayâle izâfeti sıfatın mevsûfa izâfeti kabîlindedir. Aslı hayâl-i leged-i kûbdur. Ve câizdir ki leged-i kûb-i hayâl demek ola. Bu sûretde izâfet-i lâmiye ola. Hayâli kuvvet-i mütehayyiledir ki hiss-i müşterekin idrâk ettiği mahsûsâtı hıfz eder. Kuvâ-yı rûhâniyeden ma'dûddur. Zira meşâir-i zâhirden hâricdir.

Mana-yı beyt budur ki; rûh-ı insânî bütün gün hayal-i leged-i kûbun depmesi ucunden ve tahrîki yüzünden mülâhaza-ı zarar ve fâide ve havf-i zevâl-i mülk ve nimet emsâlinden yani bu esbâb hasebiyle anda safâ kalmaz. Nitekim beyt-i âfide gelir. Bade-zâ, hayâlin leged-i kûb olması dâima hâtırı tahrîk ve umûr-ı mütehayyileyi ihzâr ve ifkâr-ı mâsivâyı der-kâr etmekle rûha zahmet ve sıklet vermesidir ki hayvân-ı leged-i kûbun depmesinden mazrûb olan nesne müteessir olduğu gibi rûh dahi hayâl yüzünden münfail olur. Şöyle ki eseri anda zuhûr bulur. Zira rûh-ı insânî gerçi fi'l-hakîka cemî nukûş-ı taallukâtdan sâde ve gavâşi-i efkâr-ı mâsivâdan mücerreddir. Velâkin cesede taalluku hasebiyle zikr olunan kuvvet-i mütehayyile husûsan ve sâir kuvâ-yı bedeniye umûman muktezâları olan umûr-ı cüziyyeye iltifât ve iştigâl ile onu dahi pür izdırâb ederler. Nitekim bir sâlih kimse bir fâsıkın civârında veyâhud anınla refik-i sefer olsa onun yüzünden muzdarib ve bî-huzur olmadan hâlî değildir. Li-muharririhî;

Olmasa yâr-ı gerçek sana yâr   Anı ağyâr bilip [120] kalbin uyar
Zağ ve tûtî hikâyesi gibidir   Hemden olmak cihânda yâr-ı ağyâr

Bunda işâret vardır ki mülâhaza-ı ziyân ve sûd ve ricâ-ı sebât ve havf-ı zevâl ve bunların emsâli umûr-ı izâfiyyenin cümlesi sıfata noksan ve nişâne-i taallukdur. Zira mebde-i lütf ve kahre vâsıl olanlar cemi nesne ve izâfâtdan halâs olurlar ve cümle-i berâzih ve kuyûddan necât bulurlar. Nitekim Kur'an'da gelir; ²⁷⁵ لکیلا تأسوا علی ما فاتکم و لاتفرحوا بما آتاکم Yani bir nesnenin vücûduna sevinmek ve ademine yerinmek yoktur. Zira her mevcûdun vücûdu şeref-i zevâldedir.

²⁷⁵ (Allah bunu) elinizden çıkana tasalanmayasınız, o'nun size verdiği ile sevinip şıarmayasınız diye (yazmıştır) (Hadîd, 23)

Ve ma' dümü dahi tedârik-i mümkün değildir. Pes vücud ve ademe taalluk ve teessüf hükm-i fenâya münâfî tecerrüd-i tamma muhâlifdir. Ve bundan ahz olunur ki zikr olunan umûr ve esbâbın medârı yakazadır ki bi-hasebi'l-gâlib şanı nehârda olmaktır. Pes nehârın hükmü hareket ve leylin hükmü sükündür. Zira nehâr sıfata ve leyl zâta mazhardır. Bu sebebdendir ki envâ-ı ibtilâ âlem-i sifâtin eseri ve esnâf-ı hareket ve meşâğil nehârın hükmüdür. Onunçün bekâya merdûd olanlar zahmet çekerler. Ve fenâda kalanlar zevk u safâ sürerler. Li-muharririhî;

Pertev-i zât-ı çeşmin Hak'la
Günüznün iç mey sıfatından

Pür ziyâ eyle her gece Hakkî
Gerçi kanmaz şaraba müsteski

نی صفا می ماندش نی لطف و فر

نی بسوی آسمان راه سفر

Fer, aslında teşdîdledir, kuvvet ve revnâk manasına. Sefer, fethateyn ile ikâmetin zıddıdır. Vech-i tesmiye budur ki, sefer misâfirin ahlâkını sefr ve keşf eder. Onunçün kimse ile bey ü şerâ veyâhud refâket edip ahlâkı tecrübe olunmadıkca hüsn-i hâline olan şehâdeti kabûl etmemişlerdir. Zira savm ve salât ve sâir ibâdete müştegil nice kimseler vardır ki muâmelâtda diyânetleri yok ve kendi nefislerinde bed huyları hadden artıktır.

Mana-yı beyt budur ki; ol cânın ne safâsı ve ne letâfet ve revnakı ve ne hod cânib-i âsumâna sefer etmek yolu kalır. Belki zikr olunan umûr hasebiyle savfeti küdürete ve letâfeti kesâfete ve kuvveti zaafa ve revnak ve terâveti zulmet ve zebûle mübtezel ve cânib-i melekûta seferi âlem-i mülkde ikâmete mütehavvil olur. ²⁷⁶قل انظروا ماذا في السموات و الارض mazmûnu üzere nazardan mahrûm ve müşâhededen mağzûl olur. Ve bedlere yâr ve hem-civâr olan bedler gibi tenezzül [121] bulur. El-hâsıl rûh-ı mutlakın beden-i mukayyede taalluku kendine pâ-bend ve sebep-i tenezzüldür. Pes onun sû-i hâli sû-i civâr hasebiyledir. Zira mücâveretde cemi kuvâsı umûr-ı tabiyyeye istihâle eder. Meğer kim seyr u sulûk ve cânib-i gayba sefer ve harekete muvaffak olup maraz u âfâtdan halâs ile pâ-yı bendden kurtula. Nitekim eserde gelir; تصحوا ²⁷⁷سافروا Ve bunda işâret vardır ki insan fitrat-ı asliyeyi muhâfaza ve istidâd-ı zâtfiyi mürâât eylemek lâzımdır. Ve eğer izâât etmiş ise yine mücâhede edip kable fevti'l-vakt tedârik üzerine ola. Ve nefes ve tabîatin muktezayâtında ruhsat vermeye. Belki onların makarrından makâm-ı rûha hareket ede. Ve oradan âlem-i sırta ve sırru'l-esrâra dek durmayıp gide. Nitekim Kur'an'da gelir; ²⁷⁸يا اهل يثرب لا مقام لكم

خفته آن باشد که او از هر خیال

²⁷⁶ Yeryüzünde ve gökyüzünde olanlara bakınız, de. (Yunus 101)

²⁷⁷ Seyahat ediniz, sıhhat bulunuz. (Müsned-i Ahmed, Bâkî Müsnedü'l-Mükessirîn, 8588)

²⁷⁸ Ey Yesrib ahali! Sizin için burada durmak yok. (Ahzab 13)

دارد اوميد كند با او مقال

Hayâl burada emr-i muhayyel manasınadır. Nitekim gelir; انما الكون خيال و هو حق في الحقيقة. Yani masivâullâhın cümlesi umûr-ı muhayyeledir. Zira eğer ervâh ve eğer ecsâmıdır. Bi'l-cümle âlem-i ekvândandır. Ve âlem-i kevnin âlem-i ilaha nisbeti sâyenin nûr-ı şemse nisbeti gibidir ki vücûdu ârız ve izâfîdir. Velâkin fi'l-cümle vücûdu vardır. Onunçün hâricde mevcûd olan sâyeden vücûd salb olunmaz. Ümîd, vavla ve vavsız bir manayadır ki ricâdır. Makâl, söz söylemekdir ve inde'l-ba'z kelâmıdır.

Mana-yı beyt budur ki; nâim odur ki hâbda gördüğü her hayâl ve karaltıdan ümîd tutub anınla muhâdene eyleye ve ana taalluk gösterip andan kaza-ı vetr etmek sadedinde ola. Nitekim beyt-i âtfi bu manaya delîldir. Pes bu sûretde huftle ile murâd nâim-i sûrî olur. Ve böyle demek dahi câizdir ki, nâim ol kimse olur ki yakazada gördüğü her hayâle taalluk ede ve mâsivâdan ümîd menfaat eyleye, dâima nefesi anınla muhâdene ve mükâlemeye ola. Ve fikr-i hâtırdan çıkmaya. Pes bu sûretde huftle ile murâd nâim hükmü olur. Ve bu iki nâim dahi gâfletlerine binâen mezmûmlardır. Nâim-i memdûh odur ki ahvâl-i dünyâdan bî-haber ve mâsivâdan nâ-âgâh olup nevm-i sûrîde rûh-ı envâr-ı âliyyeye muttasıl ve yakazada şuûn-ı Hakk'ı mütâlaada müstağrak olup hayâlât-ı kevnîyyeyi mezâhir-i esmâ ile mezâhir-i esmâda zâhir olan pertev-i ehâdiyyeti basîretle göre. [122] Nitekim bâlâda ân-ı hayâlâtî ki ilh. beytinde mufassalan mürûr eyledi. Pes ârife göre cemi hayâlât Hak'dır ve ârif cümle eşyâ ile mükâlemeye kâdirdir. Zira nümûne-i âlemdir ki icmâlen ve tafsilten cemi eczâsına hayât sârîdir. Pes levh-i hâtırî nukûş-ı mülâhazâtdan pâk eden yakaza ve menâmda hayâlâtdan kurtulur ve her nazar ve nazargâhda müşâhede-i Hak'la üns-i azîm bulur. Ve bazı kümmel buyurmuşlardır ki bir kimsenin lisânı sâmit ve kalbi gayrı sâmit olsa hafif olur. Ve bir kimsenin kalbi sâmit ve lisânı gayrı sâmit olsa ol kimsenin lisânı hikmet ile nâtik olur ve bir kimsenin lisân u kalbi maan sâmit olsa tecelli-i Hak bulup sırrı mertebesi fiile gelir ve bir kimsenin lisân u kalbi maa gayrı sâmit olsa mashara-ı şeytan olur. Pes sâlike gerekdir ki ağıyârla muhâdeseden yarla münâcâta intikâl ve terakkî ede. Tâ ki ²⁷⁹ و ما ينطق عن الهوى ²⁸⁰ اللههم يسر لنا mucebince cemi nutku marifetullah ola.

دیو را چون حور بیند او بخواب

پس ز شهوت ریزد او با دیو آب

Hûr, zamme ile, ehverin ve hevrâinin cemidir. Hevrâ gözünün beyazı ziyâde beyâz ve siyâhı gayet siyâh olan avrata derler. Maksûd zenân-ı cennetdir ki hûr-ı ıyındır. Hâb burada rüya manasınadır ki düş derler ve uyku manasına olsa dahi vechdir. Zira rüyet hâb-ı menâmdadır,

²⁷⁹ Kendi (rey ve) hevâsından söylemez o. (Necm 3)

²⁸⁰ Allahım, bizim için kolaylaştır.

yakazada değil. Şehvet, nefsin bir nesneye meyline derler. Burada murâd şehvet-i vikâ'dır. Âb ile murâd nutfedir. Yani ol mâ-i sâfidir ki beyne's-sulb ve't-terâib hâric olur, kalîl olsun kesîr olsun.

Mana-yı beyt budur ki; nâim-i gâfilin kuvvet-i hayâliyyesi gâib olduğundan şeytanu ala mâ yüstehaka bu kadar zişt-rû ve kabih-manzar iken rüyada hûr-ı ıyn gibi güzel sûretde ve zibâ sıfatda görür. Pes, şehvet-i cimâiyyenin galebesinden anınla cem olup rahmine nutfe döker ve ihtilâm olur. Maa-hâzâ gördüğü hayal-i mahzdir ki hakîkati yoktur. Belki şeytanın mücerred tesvîl ve tezyînidir. Nitekim fırak-ı zâlle-i mutasavvıfeden hûriye dedikleri tâife esnâ-ı hâlâtıda hûr-ı ıynı vety etmek iddiâ ederler. Binâen ala hâzâ ifâkât bulduklarında iğtisâl eylerler, hüzz lehümüllâhü tealâ. Bunda işârât-ı kesîre vardır. Evvelkisi budur [123] ki Aynü'l-Meânî ve tefsir-i şeyh ve gayrılarda musarrahdır ki Ye'cüc ve Me'cüc ebu'l-beşer Adem aleyhisselâmın ihtilâmından halk olunmuşdur. Zira bir gün Adem muhtelim olup nutfesi türâbla mümteziç oldu. Ve andan Hak tealâ bir zen halk edip Ye'cüc ve Me'cüc onun neslinden geldi. Pes, Ye'cüc ve Me'cüc'ün yalnız baba tarafından bize ittisalleri vardır. Ve bundan fehm olundu ki ihtilâm ibtidâ Adem'den sâdır oldu. Velâkin Envâru'l-Meşârik'da gelir ki bu rivâyet cidden münkerdir ve aslı yoktur. Ve kezâlik Tefsîr-i Semerkandî'de gelir ki bu rivâyet muhâlifdir. Ve ol hadîs ki resûlullâh sallahu aleyhi ve sellem buyurmuşdur; ²⁸¹ ما احتلم نبي قط intehâ. Aslı budur ki ihtilâm mel'abe-i şeytândır. Enbiyâ aleyhisselâm ise tasallut-ı şeytândan masûmlardır. Zira bâtınları kedurâtdan musaffâ ve hayâlâtdan muarrâdır. Fe-emmâ bu fakîrin fehm etdiği budur ki Adem'in ihtilâmı li-ecli'l-hikme olıcak, inkârına vech yoktur. Zira câizdir ki sâirlerin ihtilâmı gibi galebe-i şehvet u kâiyye ve istilâ-ı kuvvet-i hayâliyyeden nâşî olmaya. Belki zikr olunan iki kabîliyye maye-i hilkat olmakdan ötürü ola. Ve ihtilâmın esbâb-ı kesîresi vardır. Kimi memdûh ve kimi mezmûmdur. Pes esbâb-ı memdûhaya göre kümmel-i beşerden sâdır olmak noksan değildir. Nitekim İmam Şa'rânî Kibrit-i Ahmer nâm kitâbında Fütuhât-ı Mekkiyye'den nakl eylemişdir. Bizim zamanımızda sohbet ettiğimiz bazı kümmel-i evliyadan ihtilâm vaki olduğu yakînen malûm oldu. Ve lisanından dahi zikr olunan kıssayı işitdik. Pes ulemânın onu inkârı ya li-ecli'l-maslaha veya müzâyaka-ı idrâkendir. Temâm-ı kelâm rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizdedir. Tefsîr-i Semerkandî'den menkûl olan hadîs şehvet-i mezmûmadan nâşî olan ihtilâma mahmûldur.

İkincisi budur ki, ihtilâm-ı mezmûm ukûbet makûlesindendir ki avâm-ı nâs ve ehl-i bidâyete ârız olur, galebe-i tehayyül veya terk-i edeb sebebiyle. Pes, bir kimse yakaza hâlinde kuvvet-i hayâliyesi zabt u tehaffuz eylese ve esbâb-ı ihtilâm olan meâsî ve terk-i âdâbdan hazer üzerine olsa, ihtilâmdan halâs olur. Elhâsıl ihtilâmı intâc eder mebâdî ve mukaddemât-ı kesîre vardır. Pes mürfid muhtelim olsa şeyh onu teveccühle dilerse te'dîb eyler.

²⁸¹ Hiçbir nebî ihtilam olmamıştır.

Üçüncüsü budur ki; menâmda vâki olan mücâma'a ihtilâm kabîlinden ise şeytânî ve illâ rahmânîdir. [124] Zira ezvâk-ı maneviyeye işâretidir. Onunçün fâhr-ı âlem sallallahu aleyhi ve selleme nisâ tahbîb olundu. Zira anda zevk-i karîb ve vuslata işâret vardır. Tîbde zevk-i üns ve mehâsin ve salâtda zevk-i mükâşefe ve müşâhedeye işâret olduğu gibi.

Dördüncüsü budur ki; Hak tealâ cânn kavmini iki unsurdan halk eyledi ki biri âteş ve biri hevâdır. Ve Adem'i dahi iki unsurdan halk eyledi ki biri âb ve biri hâkdir. Eğerçi ki anda ateş ve hevâ dahi terkîb olunmuştur. Velâkin gâlib olan evvelkilerdir. Çün âb u hâk biri biriyle muhtelit ola, ana tîyn derler ve çün hevâ ve ateş mümteziç ola, ana mâric derler. Ve beşerin tenâsülü rahme ilkâ-i âb ile olduğu gibi cinde dahi tenâsül ilka-ı hevâ ile dir. Yani rahm-i ünsâya hevâ ilkâ etdikde ulûk vâki olup andan cinnî tevellüd eder. Ve bundan zâhir olur ki ins ü cin arasında gerçi münâkehe-i hayâliye olur. Velâkin münâkaha-i hakîkiye olmaz. Zira inse göre ulûk mâ ile hâsıl olur, hava ile değil. Ve cinne göre hava ile hâsıl olur, mâ ile değil. Maa-hâza bu münâkaha ve tevellüdün sıhhatine ulemâdan cemm-i gafir zâhib olmuşlardır. Âkâm-ı Mercân sâhibi ve gayrılar gibi. Hatta cinni bana mücâmaa eder diyen ünsiyeye icâb-ı gasl etmişlerdir. Ve Belkıs beyne'l-ins ve'l-cinn tevellüd etmiş, demişlerdir. Meğer mizâc-ı mahsûs üzerine münâkaha ve ulûka medâr olur, vech üzerine temessül buluna. ²⁸² العلم عند الله العليم Ve bu makâmda bakî kelâm rûhu'l-Beyân nam tefsirimizde sure-i rahmanda ve gayrı mazânındadır.

Beşincisi budur ki; insan cin ve şeytanı ya menâm veya yakazada görmek mümkündür. Zira cinn ve şeytan ecsâm-ı latîfe olmak hasebiyle eşkâl-ı muhtelifle ile teşekkül ve envâ-ı suver ile temessül ederler. Şöyle ki müstesnâ avret sûretine girip ihtilâma bâis olurlar. Ve bir defâ bu fakîre şeytan temessül edip gayetde zişt görülmüştür. Ve bir defa dahi kelâmı istimâ olunup şahsı görülmüştür. Ve kelâmı marifete dâir olmakla Vâridât-ı Hakkiyye nâm kitabımızda mufassalan beyan olunmuştur. Mahkîdir ki, zühhâd-ı ehl-i Basrâ ve kibâr-ı tabînden Muhammed bin Vâsi rahimellâhü tealâ her gün bu duâyı okurlardı:

انك سلطت علينا عدوا بصيرا بعيوننا مطلعاعلى عوراتنا يرانا هو و قبيله من حيث لاتراهم اللهم فآيسه منا كما آيسته من رحمتك اللهم

Ve İthafu'l-İhsâ'da mestûrdur ki, bir gün mezkûr [125] Muhammed bin Vası'e iblis la'netullâh bir pîr-i fânî suretinde temessül edip sana ahd veririm ki bu duâyı kimseye talîm etmeyesin, dedi. Ve ol dahi, ben dahi Allah tealâ ile ahd ederim ki hayatda oldukca bu duâyı halkdan ketm etmeyim, diye cevap verdi. Ve şeytanı enbiyâ ve evliyâdan niceler gördükleri ve

²⁸² İlim her şeyi bilen Allah katındadır.

²⁸³ Allah'ım, sen bize ayıplarımızı gören ve eksiklerimize muttali olan bir düşman musallat ettin. O ve kabilesi bizim onları görmediğimiz yönden görürler. Allah'ım, rahmetinden onu ümitsiz kaldığın gibi onu da bizden ümitsiz kıl.

anınla mükâleme kıldıkları mahallinde mübeyyendir. Ve İmâm Şâfi'nin, ben cini gördüm diyen kimsenin şehâdetini redd ederiz, dediği, ²⁸⁴انه يراكم هو و قبيله من حيث لا ترونهم, âyetinin zâhirine göredir. Velâkin bundan ins cinni asla görmemek lâzım gelmez.

Altıncısı budur ki, kuvvet-i hayâliyenin galebesiyle gayrı vâki olan nesne vâki sûretinde zâhir olur. Meshûr olan kimseye olan tehayyül gibi. Bu sebebdendir ki bazı menâmât-ı hârice mutâbık gelmez. Zira gördüğü nesne hayâlin hükmüdür. Yoksa nefsü'l-emr değildir. Eğer nefsü'l-emr olsa vücûd-ı hâricisi dahi olurdu. Pes o makûle hayâl kizb nevinden olur. Ve kizbin zıddı sıdkdır, fa'rif. Ve bu fakîr fukarâ-ı ulemâdan bir pîr gördüm ki dâima rüyasında meâşa müteallık nesne görür ve anınla eğlenirdi. Tâ ki ol hayâl içinde dünyadan gitdi.

Yedincisi budur ki kuvvet-i hayâliyede merkûz olan şehvât gerçi dâimâ bisyârdır. Fe-emmâ tevakân ehline göre şehvet-i cimâiyye gâlibdir. Onunçün civân olanlarda ihtilâm çok vâki olur.

Sekizincisi budur ki; kuvvet-i hayâliyesi gâlib olan kimsenin gözüne kabîh olan hüsn sûretinde görünüp ve sıfat-ı kubh mestûr olur. Nitekim ehl-i dünyâya göre âmme-i umûr-ı dünya böyledir ki mekâbih mehâsin sûretinde bâriz olur. Fe-emmâ basîret ehli hakîkatine nazar edip mağrûr olmaz. Ve bazı zenâna âşık olup sonra kubhu zâhir oldukda nâdim olur. Bi-tarîki'n-nazm denmiştir;

وما غرنى الاحضاب بكفها
و كحل بعينها و اثوبها الصفر²⁸⁵

Dokuzuncusu budur ki, şehvet-i hayâliye zâil olmadıkça şehvet-i hakîkiyye zuhûr eylemez. Zira bâlâda dahi beyân olunduğu üzere kümmel-i beşerin şehvâtı şehvât-ı hakîkiyye makûlesidir. Onunçün tertîb edip demişlerdir, ²⁸⁶نور المحبة نار العشق ثم حرارة الشهوة,

Onuncusu budur ki, rüyada bir nesneyi görmek nâzırda sıfat-ı nazar ve müteallık-ı nazarın bekâsındandır. Pes evsâf-ı vücûd fenâ bulsa ve levh-i hâtırdan nukûş-ı gubar silinip taallukâta zevâl gelse bir nesne görünmez olur. Bu sebebdendir ki kümmel-i beşerde [126] rüyâ az vâki olur. Zira vücûdlarında fikr ve tehayyül kalmamıştır. Meğer gördükleri li-ecli'l-maslaha ola ki hakkânîdir. Li-muharririhî;

Gâlib olsa derûnun ikânı
Arak-ı nûr olup akar kanı

Hâsıl olur nazar-ı Hakkânî
Böyle sâfi revân u ten u kanı

چونکه تخم نسل را در شوره ریخت

²⁸⁴ Çünkü o ve yandaşları sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. (A'râf 27)

²⁸⁵ Avuçlarındaki kına ve gözlerindeki sürme ve sarı elbiseleri beni aldatmadı.

²⁸⁶ Muhabbetin nuru sonra aşkın ateşi ve sonra şehvetin harareti.

او بخویش آمد خیال ازی کریخت

Tohm, her nesnenin aslına ve maddesinde derler. Hayvanâtda ve meyve ve gayrı nesnede istimâl olunur. Nesl veled ve zürriyyetdir. Nitekim Kur'an'da gelir; نسله من سلالة من ماء مهين; Nesl denildi, zirâ nesl ve nüsûl infisâl manasınadır. Veled ise vâlidenden nâsil ve munfasıl ve onun sulbunden hâricdir. Şûre çoraktır ki münbit değildir. Çorak yere şûre bûm derler.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü tohm-ı zürriyet olan nutfeyi çorak yere dökdü ve saçdı ki anda nesne hâsıl olmaz. Ol kimse kendine geldi ve bîdâr oldu ve gördü ki hayâl andan kaçdı ve nâ-bedfd olup aslı çıkmadı. Bunda mahall-i hırs olan sûret-i hayâliyeyi çorak yere teşbîh eyledi. Zira çorak yer bir nesne bitirmediği gibi sûret-i hayâliye dahi veled getirmmez. Ve ana mansıb olan meni zâyî olur. Ve letâif-i İmâm Ali'dendir ki bir kimse ana gelir bi-tarîki'ş-şikâye, yâ Ali, felan kimse benim vâlidemle rüyâsında ihtilâm iddiâ eder. Sen ana ikâmet-i had eyle dedi. İmâm Ali dahi buyurdu ki, var ol kimseyi güneşde ikâmet eyle ve zemîne mün'akis olan zıllı zarb eyle dedi. Zira zıllı hayâl olduğu gibi gördüğü dahi hayâldir. Ve illâ hayâl için had muhakkak olmaz. Zira hikmete muhâlifdir. Ve bundan fehmi olundu ki nutfe-i insân beyzâ gibi tohumu müştemildir ki ucübü'z-zünüb dedikleri azm-ı musammatdır. Ve sâir vücûd andan tekevvün eder ve ebedî çürümez. Ve neş'e-i sâniyede iâde onun üzerine mebnî olur. Ve tasrîh vardır ki hayâlâtın hakîkati yoktur. Ve illa yakaza geldikde menâmda mer'î ve mahsûs olan sûret kâr-peydâr olmak gerek idi. Ve yakazanın hâli dahi fi'l-hakîka böyledir. Onunçün bir nesnenin devâm ve bekâsı yok ve lehv u lu'b makûlesidir. Nitekim bâlâda ifâde olundu. Ve işâret vardır ki insân hâcetini kâbul olacak yere arz etmek gerekdir. Tâ ki tohm ve şûre zâr hikâyesi gibi olmaya. Nitekim şâir şikâyet edip der; ayn;

لقد انزلت حاجاتي بواد غير ذي زرع²⁸⁸ [127]

Ve remz vardır ki hakikat dedikleri hayâlin gayrıdır. Fe-emmâ nice perde-i hayâlde kalanlar vardır ki hicâb-ı gaflet ile muhtecib olduklarından nâşî hakîkat-i itikâd ne idüğün idrâk etmezler ve belki hayâlâtı hakîkat i'tikâd ederler. Çünkü mevle bîdâr olurlar. ضل عنهم ما كانوا يفترون. hasebince anlardan zâil olup bir nesneye vâsıl olmadıkları zâhir olur ki Ebû Alî Sinâ mevt hâlinde der;

²⁸⁷ Sonra onun zürriyetini dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir. (Secde 8)

²⁸⁸ İhtiyaçlarını ekini olmayan bir vadiye yerleştirildi.

²⁸⁹ Onların yapmakta oldukları şeyler de bir hiç olup gitti. Artık orada yenildiler, zelil ve makhûr geri döndüler. (A'râf 118-119)

Ve telvîh vardır ki insan tohm-ı nefis ve himmeti keşt-zâr-ı müstaide ve feyz ve inâyeti râhm-ı kâbile nesâr u sabb etmek gerekdir, tâ ki semere-i netîce hâsıl ola. Ve illâ nâ-kâbile-i pertev-endâz terbiye olmak hikâye-i sâbıka gibidir ki zâyî ve müzmahil olup eseri nâ-peydâ olur.

ضعف سر بیند از ان و تن پلید

آه از ان نقش بدید و نا بدید

Zaaf, hilâf-ı kuvvetdir. Nefsde ve bedende ve halde olur. Pelîd, bâ-ı Acemî ile murdâr manasınadır. Âh şikâyet ve teveccü'a delâlet eder lafzdır. Aslında evhi'dir, hemzenin fethi ve vav'ın sükûnu ve ha'nın kesriyle. Nakş bir nesneyi iki levn veyâ ziyâde ile telvîn etmeye derler. Burada murâd suret-i hayâliyedir ve cima' manasına dahi gelir. Pes ziyâde mevkiinde olmuş olur. Bedîd, zâhir ve âşikâre yani belli ve bilinir ve görünür. Acem bâ-ı Acemîyle ve Rûmî'ler Arabîyle okurlar. Zâhir olan budur ki bâ-ı Arabî fasîhdir. Zira aslında bedîden lafzından mâzîdir. Pes, bâ-ı if'âl evveline dâhil olan bâ'dır ki Arabî'dir. Nâ-bedîd belirsiz ve belirmez ve görünmez. Zira nûn nâfiye ve elif zâidedir ki nuna ilhâk olunur. Nâdân ve nâ-merd ve emsâli dahi böyledir. Nâ-bedîd ve nâ-pedîd bir manaya müstameldir.

Mana-yı beyt budur ki; rüyâsında hayâl-i devle mucâmaa edip ihtilâm olan kimse bî-dâr olundukda ol ihtilâmdan başında ve dimâğında zaaf görür. Zira yakazada bile meninin insibâbı ile kuvvet-i dimâğ gibidir. Onunçün iksârından tahzîr olunmuşdur. Ve cesedini dahi murdâr bulur. Zira ihtilâm ile üzerine gasl lâzım gelir. Âh ol sûret-i hayâliyeden ki tasavvur ve temessül hasebiyle mevcûd ve hakikat cihetinden gayre mevcûddur. Ve bu makûleye nîst hest nümâd derler. Yani adem makûlesidir ki kendin vücûd [128] sıfatıyla gösterir, serâb gibi. Bunda işârât vardır. Biri akl ki insânın başında olur ve kuvvet-i dimağa sebebdir. Ve şehvet ki sıfat-ı tabîatdır, sıfat-ı dimâğa bâisdir. Bu cihetdendir ki âkil olan ehl-i sekinet ve vekâr ve şehvetî olan ehl-i tayş ve hiffet olur ki ana sebûksâr derler. Ve biri dahi şehvet fi nefsi'l-emr necâset-i maneviyye olmakla eseri cesede sârî olup cesed dahi necâset-i sûriye ile müteneccis olur. Pes necâset-i sûriye âb ile tathîr olunduğu gibi necâset-i maneviye-i şehviye dahi iffet ve perhîz ile tenkîh olunur. Ve demişlerdir ki savfet ve şehvet bir yerde cem olunmaz. Pes tâlib-i safvet-i dil olana lâzımdır ki izâle-i şehvet eyleye. Ve biri dahi budur ki, helâlül'-asl olan nesnenin necâsetiyle harâmül'-asl olanın necâsetinin farkı vardır. Pes bir mü'min cima-ı helâlden cünüb olsa ihtilâm olmakla zinâdan cünüb olan gibi değildir. Yani helâlden cünüb olan kimse sûretde nâ-pâk ve hakikatde pâkdir. Haramdan cünüb olan kimse ise her iki sûretde dahi nâ-pâkdir. Ve bu makâmın

²⁹⁰ Ölür ve acı çektiğine dair bilgisinden başka elinde bir şey olmaz.

tafsîli cennetde müzâkere olur, dünyada değil. Meğer ehli ile ola. Ve biri dahi budur ki ehl-i bekânın kuvvet-i cimâiyyesine zaaf ve fenâ gelmez. Ehl-i fenâ gibi değildir. Zira urûka dem yerine nûr câri olur. Nur ise demden akvâdır. Bu manadandır ki ehlullah iksâr-ı cimâ ederler. Ve kibar-ı evliya buyurmuşlardır ki, her nesne insanın kûdûretine sebebedir. Meğer cima-ı helâl ki ol tasfiye-i derûna bâisdir. Pes, şol nesne ki savfet-i derûna dâirdir ve onun neticesi kuvvetdir, zaaf değil. Zira bir kimsenin kalbi kavî olsa eseri cesedine dahi sâri olur. Ve biri dahi budur ki; menâmın hâli hayâl olduğu gibi yakazanın dahi hayâldir. Yani cemi eşyâ hayâlât ve umûr mevhumedir. Nitekim merrâren tahkîk olunmuşdur. Pes muktezâ-yı tevhid-i hakîki mevhumu itibârdan iskât ve muhakkiki isbât etmektir. Tâ ki şirk ü isneyniyet zâil olup sırr-ı vahdet zâhir ola. Ve biri dahi budur ki insan gam çekdiğine göre yârı mevcûd gamın çekmek gerektir. Nitekim derler; Ayn; دل اگر کشد بار نکاری باری²⁹¹ Pes ol mevhum nesne ki insanı iğfâl ve tarîk-i tevhidten ihrâc eyler. Andan halâs için Hakk'a şikâyet ve ilticâ lazım ve her vechile izhâr-ı [129] teneddüm gerektir. Li-muharririhî;

Ne revâdır olasin bî-pervâ
Kûh-ı gamda olan kişi Ferhâd

Göresin kendine hicrânı revâ
Ah-ı râh işidir söyler vâh

مرغ بر بالا پیران و سایه اش
می دود بر خاک پیران مرغ وش

Perrân, sıfat-ı müşebbehedir, uçgan demektir ve bu sığa ile mübâlağa ile ism-i fâil murâd olunsa dahi câizdir. Kemâ fi Miftâhu'l-Luga. Ve sıfat-ı müşebbehe muzâriden müştakdır. Kâh olur ki muzârinin dal'ını elif'e ibdâl edip gûyed'de guyâ derler. Ve kâh elif'e bir nun zam edip gerîd de giryân ve pered de perrân derler. Perrân-ı sâninin teşdîdi zaruret içindir.

Mana-yı beyt budur ki; murğ yukarıda hava üzerinde uçucu, yani uçup gider ve onun sâyesi hâk üzerinde yeler, murğ gibi, ol dahi uçucu olduğu halde. Zira zıll zü'l-zılliden münfekk olmaz. Ve keyfiyet-i harekâtde ana tâbi olur. Bundan fehmi olunur ki rûh-ı insânî ulvîdir, havada pervâz eden kuş gibi. Ve cesed-i insânî süflîdir, yer yüzünde kuş gölgesi gibi. Ve cesed her çend süflî ise de rûh-ı ulvîden mufârakat etmez. Ve ana olan ittisâli munfasıl olmaz. Meğer rûh andan mufârakat ede. Zira matbû'-ı tâbi müstetbi'dir ve lâkin tâbi-i matbû' müstetbi' değildir, meğer min haysi't-tâbi ola. Ve sâye her ne kadar mevhum ve bî-itibâr ise de yine zü'z-zille nisbet ile vücûd ve şerefi vardır. Bu şerefin eseridir ki, ecsâd-ı kümmel ba'de mufârakati'l-ervâh inhilâl ve infisâh etmez. Ve bundan ahz olunur ki uçmak rûhun sıfatıdır ki serî'dir. Onunçün müddet-i kalîlede mesâfe-i kesîre kat eder. Ve yelmek cesedin hâlidir ki bat'îdir. Onunçün zaman-ı kesîrde tarîk-i kasîr alır. Zira rûh latîf ve cesed kesîfidir. Latîfe ise hâil yokdur. Ve cesed eğerçi rûhdan

²⁹¹ Gönül eğer sevgilinin yükünü bir kere çekerse.

mufârakat etmemek hasebiyle seyrde berâber görünür. Fe-emmâ hiç ulvî ve suflî berâber ve latîf ve kesîf bir midir? Ve zill-î zü'z-zill olan kamer-i cesed ve nûr-î şems-i rûh müsâvî midir? Meğer zâhiren ve bâtinen pâye-i vahdete kadem basanların hâli ola. Nitekim leyle-i mirâcda cesed-i nebevî aleyhisselâm rûhla berâber seyr etdi. Ve belki anımla müttehîd oldu. Makâm-ı terekkübde gayetine dek ki zirve-i arş-ı berrindir ve oradan seyr-i basît vâki oldu. Nitekim şerhimizde meşrûhdur. Bade-zâ Mevlâna'nın [130] bu makamda olan ebyâtla murâdı hayâlî temsîl ve mevhûmu tasvîrdir, fa'ref.

ابلهى صياد آن سايه شود

مى دود چند آنكه بى مایه شود

Ebleh ana derler ki selâmet-i sadr ehli ola. Yani sinesinde kimsenin hakkında gill u hikd olmaya ve bu makûleye Türkî'de oğuz derler. Tâcu'l-Mesâdir ve Sihâh bazı kütüb-i lügavîde bu mana üzerine iktisâr olunmuşdur. Velâkin Kâmus'da bî-temyîz olan ahmak ile dahi tefsîr olunmuşdur. Yani eblehin bir manası dahi odur ki kalilü'l-akl ola. Nitekim bu makama münâsebet olan bu manadır. Zira oğuz manasına olan eblehin belâheti umûr-ı dünyâya göredir. Yani oğuz odur ki umûr-ı dünyâya killet-i ihtimâmı vardır. Eğerçi ki umûr-ı âhîretde zeyrek ve âkildir. Nitekim hadisde gelir; ²⁹²كثر اهل الجنة البله و العقلاء في العليين velâkin âhir-i hadîs delâlet eder ki ebleh haşb-i cennettir ki âbid-i fersûde-i dildir ve âkil ehl-i illiyyîndir ki âşık-ı kerem-i dildir. Ve aşkın muktezâsı terk-i mâsivâdır, aklın değıldir. Onunçün âşık olan âbid fevkinde câh eyledi. Pes hadîs-i mezkûrde ukelâ ile murâd ukalâ-ı hakîkîdir ki ukalâ-ı mecâzdır. Ve ebleh ile murâd ahmak ve bî-temyîz hükmünde olan ehl-i akl-i cüz'îdir. Nitekim ukalâ ile mukâbele ana şâhiddir. Seyyâd avcıdır ki memlûk olmayan hayvânât-ı mümteniayı tenâvül eyleye. Bî-mâye her nesnenin aslına derler. Burada murâd kuvvet ve tâkatdır ki maye-i bedendir. Zira bî-kuvvet olan beden meyyit gibidir. Ve kuvvetin mazharı bâtında dil-i zâhirde bâzu-yı dest-râstdır.

Mana-yı beyt budur ki; bir ahmak-ı bî-temyîz ol havada uçan kuşun yer yüzüne mün'akis olan gölgesini murğ-ı hakîkî olmak zannıyla sayd etmek sadedinde olur. Binâen alâ zâlik, ol kadar ardınca yeler ki bî-tâb ve nâ-tüvân kalır. Ve ol gölgeyi sayd edemez. Zira hem seriü'l-mürûr ve hem zill-ı mevhûmdur. Bunda vücûdât-ı eşyânın cümlesi umûr-ı mevhûme olmaya işâret vardır. Ve ol ki akl-ı kâsırı ile ana vücûd-ı hakîkî isbât eyleyip taleb-kâr olur ebleh ve ahmakdır. Pes âkil-i hakîkî odur ki onu zill-ı mevhûm bilir ve andan güzer edip zü'z-zilla nazar eyler ki ol zill-ı mevhûmun vücûd-ı muhakkîkidir. Ve bunda remz vardır ki her mevcûdun zillî olmak muktezâ-yı hikmetdir. Zira mevcûd-ı hakîkî [131] sırrıyla zâhir olmuşdur. Allah tealâ ise esmâ ve sıfatıyla tecelli eyleyip vücûd-ı mecâzî zillini ihdâs eylemişdir. Eğerçi ki hakîkatde

²⁹² Cennet ehlinin çoğunluğu eblehlerdir. Akıllılar cennetten de yüksektedir.

zılden münezzehdir. Bu sebebdendir ki kümmel-i mezâhirde sâye olmaz. Nitekim resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem verese-i hakîkiye olanlardan mervîdir ve tenbîh vardır ki kuvvet-i bedeniyye mâye-i insânîdir. Pes onu yok yere harac etmek mûcib-i hasârat ve sebep-i nedâmetdir. Li-muharririhî;

Bilmeyen nakd ü kuvved-i şerefin   Şerefine bezl eyler şerefin
Süfehâ pîşe eden evvel   Çeker iflâsının âhir esefin

بی خبر کان عکس آن مرغ هواست

بی خبر که اصل آن سایه کجاست

Aks, kelâm ve emsâlini kalb etmek ve bir nesnenin âhirin olana döndürmeye derler. Havada uçan murğun yerde zâhir olan gölgesine aks dedi. Zira maktûb ve bâz-gündür. Hevâ aslında medledir. Zira kasırla olan heva aşkıdır ki hayırda ve şerde olur. Med ile ise yer ile gök ortasıdır. Ve dahi anâsır-ı erbaadan biridir. Burada murâd miyân-ı zemîn ve asumândır.

Mana-yı beyt budur ki; bî-haber ve nâ-gâh ki ol sayd etmek sadedinde olduğu nesne hakîkatde kuş değildir. Belki o havâda uçan kuşun aksi ve yere düşen sûret-i hayâliyedir. Bî-haber ki o sâyenin aslı kandedir. Yani havada olduğun bilmez. Pes aslından gâfil olmakla fer'î tahsîl için ictihâd eder ve bir kâr-ı muhakkak için sa'y eder gibi gölge ardına düşüp gider. Onunçün ²⁹³کالراقم علی الماء ile temsile sezâ olur. Li-muharririhî;

Elini eyle sâyeden kûteh

²⁹⁴ویح لا طائل اصلا تحته

Bunda işâret vardır ki asl olan vücûd-ı hakîkî ve fer olan vücûd-ı mecâzîdir. Ve kezâlik vücûd-ı hakîkî zü'z-zill ve vücûd-ı mecâzî nefis-i zıldır. Pes gerçi hakîkinin bu vücûd-ı mecâziye intikâl ve ittisâl ve hulûlu yokdur. Belki ²⁹⁵آلان علی ما کان علیه itibârıyla hâlâ tecerrüd-i mutlak üzerine bâkîdir. Onunçün demişlerdir ki ²⁹⁶ليس علی الكون من الله اثر و لا علی الله من الكون اثر Fe-emmâ sûret-i vücûda nazar edenler vücûd-ı hakîkiye intikâl etdi, sanırlar. Veyâhud vücûdun isneyniyetine zâhib olurlar. Bilmezler ki hevâda uçan kuşun gölgesi hakîkatde kuşun olduğu gibi cemi mevcûdât dahi hakîkatde [132] mevcûd değildir. Belki Hakk'ın pertev-i vücûdudur. Pes nazar-ı hakkânî ve tevhid-i hakîkî ehli olan mazharda zâhire nazar ile vech-i arzda sâye görmez. Belki asumânda şems ve kamer görür. Bundan fehm olunur ki sâyenin aslı kandedir, diye sual olunur. Egerçi ki eyniyyât vech-i Hakk'a göre birdir. Ve vech-i vâhid-i vücûhda tecellî eylemiştir. Ve mervîdir ki resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemden sual etdiler ve böyle diye ki,

²⁹³ Su üstüne yazı yazmak gibi.

²⁹⁴ Asla faydasın bir âh.

²⁹⁵ Şu an eskiden olduğu gibidir.

²⁹⁶ Kainat üzerinde Allah'tan hiçbir iz yoktur ve Allah üzerinde de kainattan hiçbir iz yoktur.

این کان رینا قبل ان خلق السماء و الارض فقال في عماء ما فوقه هواء و لاتحتة هواء²⁹⁷

Yani lâ teayyün mertebesinde idi ki Onunçün ism ve na‘t tasavvur olunmazdı. Belki ol mertebeden ibsâr ve fihûm-ı a‘mâ olurlar ve hakîkatine vukûfa mecâl bulmazlar. Ve bazı kibâr buyurdular ki amâdan murâd, zât-ı ehâdiyenin teayyün-i ûlâ mertebesidir ki ol mertebede sâir teayyünât adem idi. Zira a‘mâ adem-i basardır. Ve bu teayyünün sâni ve sâlisi var idi. Velâkin teayyün-i evvel ile bi‘l-fiil mütehakkık değil idi. Pes teayyün-i evvel fevkinde ve tahtında adem-i teayyüne nazar ile amâ gibi oldu. Ve Hak tealâ için fi‘l-hakîka teayyün isbât etmek câiz değildir. Velâkin esmâ ve sıfâtın merâtibini beyân için teayyün ta‘yîn ederler. Ve bundan zâhir olur ki Allah tealâ zuhûrda her mevcûdun aynıdır, zâtından aynı değildir. Belki²⁹⁸ هو هو و الاشياء اشياء سیرri melhûzdur. Ve bu makâm mezâlîk-ı akdâmdan olmakla hakîkati idrâke keşf-i sahih lâzımdır. Tâ ki ne yüzdenden ne vücûd-ı Hak eşyâdan selb olunur ve ne cihetden isbât kılınır, muhakkak ve malûm ola. Zira vücûd-ı eşyâdan Hak tealâ Hak‘la tabîr eylemişdir. Pes anda butlân yoktur.

تیر اندازد بسوی سایه او

ترکشش خالی شود از جست و جو

Terkeş, maruf nesnedir ki bi-hasebi‘l-gâlib tâife-i Tatar istimâl eder. Onunçün erbâbu‘l-gâz ve ta‘miye lisânında Tatar‘dan kinâne ile kinâye olunur. Kinâne ve cu‘be, bilük dedikleri kapdır ki içinde ok yay korlar. Terkeş bileğın ok duran yanındır. Kubûr dedikleri değildir. Nitekim Düstûru‘l-Amel‘de musarrahdır. Ve bazı lügatde gelir ki terkeş ok koyacak yerdir ki kubûrdur. Nitekim İbn Kemâl Dekâyık‘da îrâd eder ki terkeş kubûrdur. Kîş ve kurban-ı bilekdir. Ve bileğın ok duran yanına kîş ve yay duran yanına kurbân [133] derler, intehâ. Zâhir olan budur ki, terkeş kubûrdur, diyen kimse mutlak kubûr murâd etmez. Bileğın ok duran yanını murâd eder ki kubûr nevindendir. Cust u cû, cust cim-i Arabî‘nin zammı ile mâzî ve cû, cûydan müştak emrdir. Ve kâide budur ki mâzî ve emr maan zikr olunsa anlar ile hâsıl bi‘l-masdar murâd olunur. Pes cost u cû arama ve isteme manalarına isimlerdir. Nitekim güft u gû derler söz sav manasına. Ve zed u gîr derler, urma ve tutma manasına.

Mana-yı beyt budur ki; ol sayyâd ile hevâda uçan murğun yerde mün‘akis olan sâyesi cânibine ok atar, tâ ki onu ura ve zu‘munca şikâr ele getire, terkeşi cust u cû yüzünden okdan hâlf olur. Yani ol kadar arayıp ister ki terkeşinde ok kalmayınca ok atar ve âher sayd edemeyip zebûn ve âciz kalır. Ve bunun nazîri Şâmî‘nin bu beytidir ki zikr olunur;

²⁹⁷ Rabbimiz yerleri ve gökleri yaratmadan önce neredeydi? Cevap verdi: Altında ve üstünde hava olmayan bir karanlıktaydı.

²⁹⁸ O odur ve eşya, eşyadır.

Şol kadar arayayın şâhid-i maksûdumu kim
Cust u cûda talebim rahşına meydan döğüne

Bade-zâ tîri tahsîs etdi, şöhret veya sûratine binâen. Veyâ talebde müsâraati temsîl ve tasvîr için. Pes bundan nefis-i tîr ile tâleb lâzım gelmez. Bunda işâret vardır ki akl-ı meâş ve ilm-i rûsûm erbâbı akl u ilm ile cust u cû eyledikleri hakîkatin eseridir, nefsi değildir. Zira nefis-i hakîkat aşk u fenâ ile sayd olunur. Ve eserden müessire intikâl-i sahîh bulunmadıkda ömr zâyi ve sa'y u amel bâtıldır. Ve istidlâl bî-hâsıldır. Nitekim beyt-i âtf bu manayı remz eyler.

ترکش عمرش تهی شد عمر رفت
از دویدن در شکار سایه تفت

Ömr bedenin rûhla müddet-i imâretine derler ki bu ümmete göre bi-hasebi'l-gâlib altmış ve yetmiş arasındır. Nitekim hadîsde gelir; ²⁹⁹أعمار امتی ما بین الستین الی السبعین Bunda ömrü terkeşe ve eyyâm-ı ömrü sihâma teşbîh vardır. Eğerçi fi'l-hakîka ömr enfâsle mahsûbdur, eyyâmıla değil. Velâkin yevm sâat ve sâat dahi nefis ile mütekadder olmakla yevm itlâk olunur. Nitekim derler ki, kıyâmete sâat dedikleri cânib-i vukûa sa'yinden ötürüdür. Ve onun mesâfesi enfâsıdır. El-hâsıl bir kimse nefsi muhâfaza etmese sâati zâyi ve saâti murâât eylemese günü zâhib olur. Tihî, kesr ile boşdur. Tehî-gâh boş bınara [?] derler. Tefî mâzîdir, kızdı ve pür harâret oldu manasına. [134] Zirâ hareket sebeb-i hararetdir. Tâft dahi böyledir. Lâkin tefînin masdarı tefîten ve tâftenin masdarı tâftendir. Kızmak ve kızdırmak miyânında müşterekdir.

Mana-yı beyt budur ki; ol seyyâd-ı eblehin terkeş gibi olan ömrü bî-fâide yelmekden boş kalıp eyyâm-ı ömr ve sâât-ı hayât zâyi olup gitdi. Yani o makûle sâye sayd etmek sadedinde olan kimsenin terkeşi bi-hasebi'z-zâhir okdan hâlf kaldığı gibi fi'l-hakîka ömr-i nâzenîni dahi mevhûm ve ma'dûm ardınca telef oldu. Ol sâyeyi sayd u şikâr etmek husûsunda yelmekden kızdı ve pür harâret oldu. Yani bî-vech kendine ta'b verdi. Şöyle ki hareketin tesirinden derilmek haddine vardı. Maa-hâzâ şikârı ne urdu, ne gördü. Nitekim latîfe edip demişlerdir;

Dediler sûfi varıp Kabe'de nûr-ı Hüdâ gördü
İşidip onu bir arif dedi ne vardı ne gördü

Bunda işâret vardır ki vücûd-ı mecâzî ve fer'î ve zillî sevdasında yelen onu tahkîk ve isbât sadedinde olan mukallid ve müstedile yok yere isrâf-ı ömr eyledi. Zira istidlâl etdiği nesne mevhûmdur. Mevhûm ise ma'dûmdur. Pes ma'dûma vücûd vermek muktezâ-yı akl-ı mustakîm ve ilm-i kavîm değildir. Fe-emmâ vücûd-ı hakîkî ve aslî ve zâtî fi nefsi'l-emr malûm ve muhakkak olmakla ana emek çekmek hebâ olmaz. Nitekim erbâb-ı sülûkun şânıdır. Yani erbâb-ı

²⁹⁹ Ümmetimin ömrü altmış ile yetmiş arasındadır.

sülûk vücûd-ı hakîkînin sırrına vüsul için sa'y ederler, tâ ki şirkden bi'l-küllîye necât bulalar. Ve isneyniyet perdesinden kalmayalar. Pes ictihâd etmek makâsıda dâir ve muâlece-i basîret etmek Hakk'a nâzır olmak gerekdir. Onunçün Kur'an'da gelir; ³⁰⁰ اعلموا انما الحياة الدنيا لعب و لهو Yani la' b sıbyâna ta'b-ı mücerred verdiği gibi umûm-ı dünyâ dahi nâsı it'âb eder ve umûr-ı mühimmeden müşteğul kılar ve evkâtini izâat eyler. Bu sebebden Kur'an'da gelir; ³⁰¹ سابقوا الى مغفرة من ربكم Yani esbâb-ı mafirete müsâraat ediniz. Zira vakt tenk ü zamân kalıldır. Nitekim İbn Kemâl nazmında gelir;

Göz yum cihânda aç gözünü kendi hâline
Sen göz açıp yumunca bu âlem gelir gider

Ve bunda remz vardır ki, seyyâdın sürati musayyedın süratindedir. Pes bir nesne şeref zevâl üzerine olsa onu tahsilde hareket-i serîa lâzımdır. Ve tenbih vardır ki bazı mevâzide [135] acele memdûhdur. Eğerçi demişlerdir ki esb-i tâzî bir hamlede kalır. Fe-emmâ şütür aheste aheste gece ve gündüz gider, yorulmaz, fa'raf.

سایة یزدان چو باشد دایه اش
وا رهند انداز خیال و سایه اش

Yezdân, hâlık manasınadır ki yaradıcıdır. Tâife-i mecûs senevî olmakla hâlık-ı hayra yezdân ve hâlık-ı şerre âhremen itlâk edip iki ilâh isbât ederler. ³⁰² تعالی الله عما يقولون و يدعون من الشرك. Dâye, oğlancıklar emziren avrata derler. Böyle mevâzide mürebbî murâd olunur. Ve mürebbînin hakkı gâlib olduğu bundan malûm olur. Zira dâyenin mâder üzerine hakkı gâlibdir. Ol sebebden ki veledin vücûduna mâderin şehveti munzam olmakla veled üzerinde olan hakkı sarf olmadı. Dâye ise böyle değildir. Zira veleden ecnebîdir. Rehâned, rehâniden'dendir. Rehânîden salıvermek manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; hâlık-ı cemî eşyânın sâyesi olan mürşid-i kâmil ve mürebbî-i vâsıl, çünkü o makûle seyyâd-ı sâyeye dâye ve mürebbî ola, onu hayâl ve sâye sayd etmekden tahlîs eder. Ve ol sâyenin sâhibine vusûle irşâd eyler. El-hâsıl seyyâd-ı sâye olan ahmak-ı bî-temyîz ukalâdan birine mukârin ve talimine münkâd olmakla sâyd-ı sâye etmekden âzâd olduğu gibi seyyâd-ı hayâlât-ı ekvân olan âkıl dahi uşşâkdan birinin sohbetine dâhil olsa sayd-ı hayâlât ve evhâm etmekden fâriğ olur. Güyâ gözü bağı doğandır ki üstâd elinde gözü açılır. Ve şikâre sâlih ve gayrı sâlihi teşhîs ve temyîz edip nûr-ı basîretle rûşenâyî bulur. Bunda ayne'l-yakîn ve hakke'l-yakîn ehli olup tecellî-i aynî ve Hakkîye mazhar olan mürebbîyi sâyeye teşbîh eyledi.

³⁰⁰ Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. (Muhammed 36)

³⁰¹ Rabbinizin mağfiretine ulaşmak için yarışınız. (Hadîd 21)

³⁰² Allah onların söylediklerinden ve yaptıkları şirkten münezzehtir.

Zira sultân-ı zâhir zıllullâh olıcak sultan-ı bâtın bi-tarîki'l-evlâdır. Ol sebebden ki bekâ-ı vücûda medâr ve nizâm-ı âleme bâis ve râhat-ı cihâniyâna rûkn-i kavîdir. Ve sâyeyi yezdâna muzâf kıldı. Zira insân-ı kâmil mazhar-ı kemâlât-ı Hak ve masdar-ı sırr-ı mutlakdır. Onunçün insân-ı kâmile ilticâ hemân Hakk'a ilticâdır. Bu sırra binâen vesile makâmı resûlullah sallallahü aleyh ve selleme mahsûs oldu. Zira cemi kemâlât-ı suveriye ve maneviyeye anınla tevessül olunur. Ve cümle-i mekâsıde vusûl anınla bulunur. Pes onun şerîati sâyesinde olanlar cennet ve hakîkati zıllinde bulanlara [136] kurbet ve vuslat vardır. Şöyle ki ehl-i cennet derecât-ı cennet sâyesinde müstezill oldukları gibi ehl-i hakîkat dahi makâmât-ı hakîkat pâyesinde müsterih olurlar. Pes insân-ı kâmil zıll-i hakîkî ve nâkıs zıll-i mecâzî ve sâir zıll dahi evhâm u hayâlâtıdır. Ve bunda mübtedî olanı tıfle teşbîh vardır. Zira etfâl-i şîr-i dâye ile hâsıl oldukları gibi etfâl-i şerîat dahi şîr-i ahkâm ve etfâl-i tarîkat dahi şîr-i ulûm ve meârif ile perveres bulurlar. Ve tenbîh vardır ki bî-mürşid hayâldan halâs olmak gücdür. Ve illâ herkes vücûd-ı mecâzî sebâtından ve isneyniyetden necât bulurdu. Ve Bûstân'da gelir;

خیالات نادان خلوت نشین
بهم بر کند عاقبت کفر و دین³⁰³

Pes erbâb-ı irşâdın zeyline teşebbüs etmek umûr-ı vâcibedendir. Ve tahlîsi sâye-i yezdâna nisbet etdi. Zira sâye-i yezdân vâris-i resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemdir. Resûlullah hakkında ise Kur'an'da gelir; ³⁰⁴ و یزکبهم Yani tezkiye resûlullah'a nisbet olundu. Zira nuût-ı ilâhiyye ile mütehallık ve sırr-ı cemle mütahakkıktır. Pes vâris-i kâmil olanlar dahi böyledir. Vesesâyı hayâl üzerine atıfdan me'hûzdur ki hayâl ikidir. Biri yakazada ve biri menâmda. Pes sâlike ikisinden dahi güzer lâzımdır. Li-muharririhî;

İsmet istersen eğer âlemde
Görür ol zeyl-i ismeti her göz
Evliyâ zeyline dâhil ola gör
Meğer inkarla bakıp ola kör

سایة یزدان بود بنده خدا

مردة این عالم و زنده خدا

Bende-i hüda ve zinde-i hüda'da olan hemzeye hemze-i izâfet derler. Vezni için işbâ' olunmaz. Yani kesresi ihtilâs olunur. Bende-i hüda' abdullah demektir. Mana-yı lügâvîsi üzerine ki bi'l-aslihî resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem'in sıfatıdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ³⁰⁵ و ان الله لا یقام عبد الله Pes abdullah abd-i mâsivâdan ihtirâzdır. Mahkîdir ki, Ebu Yezîd Bestâmî kuddise sırruhû bir har-bendeye ³⁰⁶ امانات الله حمارك dedi. Yani Allah tealâ hımârın mürde eyleye, tâ ki ana izâfetden halâs olasın ve Hak'dan gayra kul olmayasın. Egerçi ki böyle yerlerde bende-i har demek hâdim-

³⁰³ Kenarda cahillerin hayalleri, sonunda küfür ve dini bir birine karıştırır.

³⁰⁴ Onları bereketlendirirsin. (Tevbe 103)

³⁰⁵ Allah'ın kulu ayağa kalktığında .... (Cin 19)

³⁰⁶ Allah eşeğinizi öldürsün.

i himâr demektir. Zira heri bend u kayd etmek ana hıdmetdir. Abdu'n-nebî tesmiyesi dahi hâdîmu'n-nebî manasına mahmûldur. Ve illa Hak'dan gayra ubûdiyyet olmaz. Zira ma'bûd birdir, iki değildir.

Mana-yı beyt budur ki; abd-i Hak olan kimse sâye-i yezdân [137] olur. Yoksa abd-i mâsivâ olan değil. Yani o kimse ki Hakk'a hakikat-i ubûdiyyet ile muttasıf ola ve mâsivâyullâhdan hürriyet bula. Sâye-i hüdâdan murâd odur ve böyle olan bu âlemden fenâ bulur ve Hak'la zinde olur. Bu âlemden murâd âlem-i ecsâm ve ervâhın mecmûu belki bi-hasebi'l-merâtib mâsivâyullâh ıtlâk olunan eşyânın cümlesidir. Velâkin âlem-i hissî tahsîs olundu. Zira mahsûs-ı halk ve muazzam-ı hicâbdır. Nitekim ³⁰⁷تو لاک لو لاک لما خلقت الافلاک makâlesinde tahsîs-i eflâk muazzam-ı ecsâm olmakladır. El-hâsıl sâye-i Hüdâ'dan murâd odur ki mâsivâ itlâk olunan avâlimin taallukatından fenâ bulmuş ve meyyit gibi bî-haber olmuş ve feyz-i tecellî ile hayâta ermiş ve basîretle Hakk'ı görmüş ola. Ve illâ bunun gayrı kimse teslik ve irşâda kâdir olmaz. Zira yuhyî ve yumît sırrına mazhar değildir. Bade-zâ gerçi bi-hasebi'z-zâhir sâye-i Hüdâ'nın mâ-ba'di ilâ ahiri'l-beyt sâye-i Hüdâ'yı tefsîr düşmüşdür. Fe-emmâ sâye-i Hüdâ'nın tefsîri fi'l-hakfika bende-i Hüdâ ve bende-i Hüdâ'nın tefsîri dahi kelâmın mâ-ba'didir. Ve bu icmâlde münderic-ı tafsîl vardır. Zira abdullah odur ki Allah tealâ ana cemi esmâsı ile tecellî etmiş ola. Pes ibâdullah içinde makâmında andan erfa' ve şanda andan a'lâ yokdur. Zira ism-i a'zâm ile mütehakkık ve cemi sıfâta muttasıfıdır. Ve bu ism-i küllî bi'l-asliye resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ve bi't-tabîyye aktâbındır. Gayrılar üzerine ıtlâk etmek mecâzdır. Egerçi her isim bi'l-kuvve cemi esmâ ile muttasıfıdır. Velâkin her fiil ile ehl-i kuvvet berâber değildir. Ve yuhyî ve yumît isimleri esmâ-ı hüsnâda dâhil olmak hasebiyle hakîkî dahi anlarla kâimdir. Bu sebebdendir ki nüfûsu imâte ve kulûbu ihyâ eyler. Bu hod malûmdur ki bir kimsenin evvelâ kendi nefsi mâsivâdan meyyit ve kalb-i Hak'la hay olmadıkça. Sâniyen nüfûs-ı nâsı imâte ve kulûb-ı ihyâya kâdir olmaz. Bu sebebden hazret-i Mevlâna kuddise sırruhû insân-ı kâmilî mürde ve zinde olmak ile vasf eyledi. Li-muharririhî;

Var ise hakk-ı saadet-i serde
Ölmeden nefsi mürde eylemek

Nakş-ı hakkı kaza gör mermerde
Başka bir mevt değil mi mürde [138]

دامن او کیر زوتر بی کمان

تا رهی در دامن آخر زمان

Zûter, aslında zûd-ter'dir. Dal hazf olunup zûter denildi, bûd'da bû denildiği gibi. Nitekim Divân-ı Hâfız'da gelir;

³⁰⁷ Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım. (Aclûnî, C. 2, s. 164)

بو که بویی بشنویم از خاک بستان شما³⁰⁸

Âhir zaman resûlullâh sallallahü aleyhi ve sellem zaman-ı bi‘setinden kıyâmete dek add olunur. Eğerçi ki Hazret-i Adem aleyhisselâmın vücûdu dahi işrât-ı saâtdendir. Zira devr-i sünbüle sâir edvâra göre kalıdır. Zaman-ı bi‘setden kıyâm-ı saâte dek ekall min kalıl olduğu gibi. Pes âhir zamanın dâmeni ümmet-i merhûmenin müddeti olan bin senenin evâhiridir ki dâmen libâsın ucu olduğu gibi, ol dahi devr-i sünbülenin ucudur. Ve câizdir ki dâmeden murâd âhir zamanın kendi ola. Pes izâfet-i beyâniye olur.

Mana-yı beyt budur ki; o makûle sâye-i yezdân ve bende-i hüdâ olan mürşid-i kâmil ve mürebbî-i vâsılın dâmenin tut tîzrek. Yani eteğin tutmada ve ana taalluk etmede ve mütâbeât göstermekde sürat ve acele eyle, nâ-tüvânî ve teennîyi ko ve ol dâmene teşebbüsde bî-şek ve şübhe ol. Zira zaaf-ı yakîn ehli olanlar irşâd kabul etmezler. Ve âhir öğüp bitmezler. Tâ ki dâmen-i âhir zaman ve tetimme-i devrân nihâyet-i müddet-i insânda belâyâ-yı bâtınadan halâs olasın ve fiten-i kuvâ-yı şerîreden necât bulasın. Bunda Mevlana hazretleri kuddise sırruhû bakiyye-i dünyâyı istiklâl ve istiksâr eyledi. Maa-hâzâ kendileri hicretten altı yüz tarihi evâhirinde yani altı yüz yetmiş ikide vedâ-ı âlem-i fânî kılmışdır. Pes andan sonra bu kadar müddet dahi mürûr etdi ki hâlâ bu mahal tahrîr olunduğu bin yüz on beşdir. Kıyas oluna. Bundan fehm olunur ki dâmen-i âhir zamanda ve fitrât-ı zâhire bisyâr olduğu gibi sâlikin vücûdunda dahi herc ü merc-i batînî çokdur. Pes nefis ü tabîatin hucûmundan halâs dileyenler insân-ı kâmilin dâmenine dahıl olurlar ve fitne-i vücûddan necât bulurlar. Ve Mevlanâ Câmî Divân’ında gelir;

دامن او کیر کز همت فشاند   آستین بر دینی و بر اهل او³⁰⁹

Yani herkesin dâmenine teşebbüs etmek olmaz. Zira nice dâmen vardır ki ana taalluk ve ittisâl göstermek Hak’dan inkıtaa bâis olup mihen ve fitnenin zuhûruna sebep olur. Belki ol kimseye intisâb etmek ve dâhil-i dâire-i bey‘ati olmak gerekdir ki [139] dünyâdan el çekmiş ve etek silkmiş ve cümle-i mâsivâyı terk etmiş ola. Bu sebebdendir ki zaman-ı Mehdî ve İsâ’da anların taht-ı livâsında olanlar halâs ve deccâl ve gayrılara mütâbeât gösterenler helâk olurlar.

³¹⁰ نعوذ بالله من فتن الائمة

کیف مد الظل نقش اولیاست

کو دلیل نور خرشید خداست

³⁰⁸ Koku, sizin bahçenizin toprağınızdan kokladığımız kokudur.

³⁰⁹ Yolundan gidenlere ve çevresindekilere yardım edenin eteğine yapış.

³¹⁰ İmamların fitnesinden Allah’a sığınırız.

Med aslında cer manasınadır. Müddet ve vakt-i mümtedde derler. Ve Kâmûs'da gelir; ³¹¹ألمد البسط و الجذب yani med Fârisî'de güsterânîden ve keşîden ile tabîr olunan manadır. Zıll, zıh'ın zıddıdır, kesre ile. Zıh şems ve zû-ı şems ve nûr-ı şems isâbet eden yerdir. Zıll fi'den e'amdır. Zira zıllu'l-leyl ve'l-cenne ve her mevzua ki şems vâsıl olmaya zıll denilir. Fi' ise şems andan zâil olana itlâk olunur. Evliyâ velînin cemidir. Maksûd veli-i örfîdir ki Hakk'a kurb-ı manevî ile mukarreb ola. Makâm-ı kurbe vusûl ise fenâ-ı tâmdan sonra hâsıl olur. Pes veli-i has odur ki fenâ fi'l-lah ve bekâ bi'l-lah ehlinden ola. Yani kendinin zât ve sıfat ve efâlini Hakk'ın zât ve sıfât ve efâlinde ifnâ eyleyip üç mertebede Hak'la kâim ola. Ve bazı merâtib ile muttasıf olana dahi fi'l-cümle velî denilir. Eğerçi ki velî kâmil değildir ve Kur'an'da, ³¹²لا ان اولياء الله الى معرفة الشيء, Delîl, ³¹³ما يتوصل به nazmında mezkûr olan evliyâ ile murâd kümmeldir. Nitekim ma-ba'di delildir. Delîl, ³¹⁴الم تر الى ريك كيف مد الظل ayeti sâye-i yezdân olan evliyânın nakşî ve onların vucudlarına işâretidir ki ol zıll-ı hakîkî şems-i zât-ı Hakk'ın [140] nuruna delil ve burhândır. Yani zıll-i zâhirî olan eser-i nûr şems-i hâriciye delîl olduğu gibi zıll-i bâtinî olan evliya dahi nûr-ı şems zât-ı Hakk'a delildir ki o zıll ile nûr-ı Hakk'a istidlâl olunur. Ve onun sebebiyle ile râhat-ı uzmâ bulunur. Pes bunda evliyâyı zıll-ı memdûde teşbih eyledi ki fi'l-hakîka evsâf-ı cennetdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ³¹⁵و ظل ممدود maksûd mâye-i râhat olduğun beyândır. Ve zıll intifâs kabûl eylese küdüret zâhir veya bi'l-küllîye zâil olsa harâret gâlib olduğu gibi evliyânın eksikliğı veya bi'l-küllîye zuhûrdan butûna intikâli dahi böyledir. Onunçün her asırda yüz yirmi dört bin evliyâ mevcûd ve kurb-ı kıyâmetde zemân-ı mehdî ve İsâ'ya dek zıll-ı memdûddur. Andan sonra ism-i bâtinin hükmü zâhir olur ve bu sırta işâret edip Kur'an'da gelir; ³¹⁶ثم قبضناه الينا قبضا يسيرا Bu sebebden ki kurb-ı kıyâmetde Kur'an sudûr-ı huffâzdan merfû ve

³¹¹ Medd yaymak ve çekmek demektir.

³¹² Biliniz ki Allah dostlarına ... (Yunus 62)

³¹³ Delil, bir şeyin bilgisine kendisiyle ulaşılan şeydir.

³¹⁴ Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? (Furkan 45)

³¹⁵ Uzamış gölgeler. (Vâkıa 30)

³¹⁶ Sonra onu (uzayan gölgeyi) yavaş yavaş kendimize çektik (kısalttık). (Furkan 46)

mesâhifden mahv olsa gerekir. Zira Kur'an-ı kavli eserinin kıyâmı Kur'an-ı fiilinin bekâsına menût ve zevâli dahi zevâline merbutdur. Ve bunda zıll ve nûru cem eyledi. Zira eşyâ ezdâdıyla mütebeyyin olur. Eğerçi ki evliyânın Hakk'a zıddiyeti yok ve belki Hakk'ın hüviyeti ile zâhir olmuşlardır. Şu kadar vardır ki anlarda vücûb ve vücûd sıfatı yoktur. Belki hudûs-ı eşyâ ve imkân-ı kâinâtda anların dahi hudûs-ı vücûd ve imkân-ı zâtları dâhildir. Ve bundan zâhir olur ki evliyâ cem-i ezdâd eylemişlerdir. Nitekim الباطن و الظاهر و الآخر و الاول و nazmı ana dâldir. Yani hüviyet-i ilâhiye bu dört sıfat ile muttasıf olmuşdur ki mütakâbilâtdır. İnsan-ı kâmil dahi ahlâk-ı Hak ile müttehalkıdır. Pes insân-ı kâmil hem delîl ve hem medlûl ve hem kâbil ve hem makbûldur. Ve bu âyet-i hakikat-şîâr ve marifet-iş'ârın sâir esrâr-ı şerîfe ve meâni-i latîfesi Rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizden taleb oluna. Ve ukde-i hâtır olan mekâsıd oradan hal olunup buluna. Li-muharririhî;

Ka'rı yokdur dilâ bu deryânın   Ko şinâverliğini efkârın
Yoksa esrâra kâdir olsanda   Yine acz ü kusûr bil kârın

اندرين وادى مرويسى اين دليل

لا احب الاقلين كو چون خليل

Vâdi iki dağ aralığı ve dere. Müfredât'da gelir ki vâdi aslında şol [141] mevzua derler ki anda su seyelân ede. Bundandır ki beyne'l-cebeleyin olan mefrece vâdi derler. Vâdi tarîkat için istiâre olunu[r] mezheb ve üslûb gibi. Nitekim derler, فلان في واد غير واديك³¹⁷ Burada murâd vâdi-i tarîkat ve seyr u sülûkdur. Gâyet ve meali kurbet-i Hak ve vuslat-ı Hüdâ'dır. İn delîl sâye-i yezdân olan evliyaya işâretidir. Âfil, ism-i fâildir. Masdarı efûl'dur, zamme ile. Efûl ecrâm-ı neyyirenin gurûbuna derler, şems ve kamer ve kevâkib gibi. Halîl, Hazret-i İbrahim aleyhisselâmın lakab-ı celîlidir. Fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem lakab-ı şerîfi habîb olduğu gibi. Onunçün halîlü'r-rahman ve habîbu'l-lah denilir. Ve hadîsde gelir; كما اتخذ ابراهيم خليلا³¹⁸ Halîlin istikâkında ihtilâf eylediler. Bazılar dediler ki hultdandır, zamme ile. Zira mûvic-i ihtisâs olan safa-ı meveddet kalb-i İbrâhim'e tehallül ve tevassut ve muhâlata eylemişdi. Ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû nazmında gelir;

Hult ki nârı nûr ede berd, ve selâm olur
Aşık ki sâdik ola uzb olur ana azâb

Ve bazılar dediler ki halttandır, fetha ile, hâcet manasına. Zira İbrâhim hâceti rabbü'l-âlemîne kasr etmiş ve himmetiyle ana munkati olmuş idi. Onunçün nâr-ı Nemrûd'a tarh

³¹⁷ Felan başka yerde, sen başka yerdesin.

³¹⁸ Ey insanlar! Allah İbrahim'i kendine halil kıldığı gibi beni de habîb kıldı. (Hadis kitaplarında habib yerine Halil olarak geçmektedir. Sahih-i Müslim, Kitabu'l-Mesâcid, 827)

olundukda Cebrâil aleyhisselâm vârid olup ³¹⁹لك حاجة يا ابراهيم dedikde İbrâhim اما اليك فلا ³²⁰ diye cevâb verdi. Ve bunlardan gayrı münâsebet dahi istinbât etmişlerdir ki mahallinde mübeyyendir.

Mana-yı beyt budur ki; tarîk-i Hak'da delîl-i nûr-ı ilâhi olan sâye-i yezdâna mukârenet ve anınla refâkat etmeksizin gitme ve bir adım atma. Zira tarîki düşvâr ve dırâzdir. Şöyle ki, mürşidsiz menzile erişmek ve ukubâtdan güzër etmek müşküldür. Nitekim Hâce Hâfız nazmında gelir;

بکوی عشق منه بی دلیل راه قدم   که من بخویش نمودم صد اهتمام نشد ³²¹

Ve Kemâl-i Hücendî Divân'ında gelir;

سفر عشق طویلی واسطه راهبری   حد ما نیست که این ره را محمودست ³²²

Hazret-i İbrâhim halîlullah gibi sen de ³²³لا احب الآفلين de ve delîle temessük ve vasıtaya teşebbüs eyle. Yani, çünkü İbrâhim civân olup mağaradan çıktı ve Bâbil şehrine doğru geldi. Kavminden kevkeb-perest olanların kevâkibe ibâdetlerin gördükde irhâ-ı innân tarîkiyle kevkebe nazar edip ³²⁴هذا ربي dedi. [142] Çün ol kevkeb ba'de zaman gurûb eyledi, لا احب الآفلين dedi. Yani kevkebin adem-i ma'bûdiyyetine istidlâl edip gurûb eden nesneleri dost ve ma'bûd tutmam ve onlara bir vechle ibâdet etmem. Zira müteğayyirdir. Perverdigâr üzerine ise zevâl ve tegayyür revâ değildir. Ve alâ hâzâ kamer-perest olanların kamere ibâdetlerin gördükde yine tarîk-i mezkûr üzere kamere nazar edip ³²⁵هذا ربي dedi. Kamer dahi gurûb etdikde ³²⁶هذا اكبر dedi. Şemsin dahi gurûbun müşâhede kıldıkda cümlesinden teberrî gösterip fâturu's-semâvât ve'l-arza müteveccih oldu. Nitekim Sâib nazmında gelir;

خورشید و مه نتواند مرا ز راه برد   هر شوخ دیده نفریبد خلیل را ³²⁸

Pes hakîkatde İbrâhim'in vücûd-ı vahdet-i Hak'da şek ve şübhesi yok idi. Velâkin kavmini ilzâm ve irşâd için irhâ-ı inân tarîkiyle istidlâl eyledi. Zira enbiyâ aleyhisselâm fi'l-

³¹⁹ İhtiyacın var mı ey İbrahim?

³²⁰ Sana ise hayır.

³²¹ Aşkın köyüne kılavuzsuz adım atma. Çünkü, kendime çok ihtimam ettiysem de olmadı.

³²² Aşk seferi rehber vasıtasıyla olur. Tercih edilmeyen yol bizim haddimiz değildir.

³²³ Batanları sevmem. (En'âm 76)

³²⁴ İşte Rabb'im. (En'âm 77)

³²⁵ İşte Rabb'im. (En'âm 77)

³²⁶ Rabb'im bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum. (En'âm 77)

³²⁷ İşte Rabb'im, en büyük. (En'âm 78)

³²⁸ Beni yoldan alkoymaya ayın ve güneşin gücü yetmez. Her şuh gözlü halili aldatamaz.

hakîka istidlâl ile amel etmezler. Ol cihetden ki mükâşefe ehline delîle ihtiyâc yokdur. Onunçün demişlerdir ki, ayn;

ساکنان حرم از قبله نما آزند³²⁹

El-hâsıl istidlâl etmek matlûba vüsûl içindir. Çünkü matlûb hâsıl ola, istidlâle hâcet kalmaz. Pes istidlâl etmek li-ecli'l-maslaha olur. Nitekim zikr olundu. Fe-emmâ ehl-i mükâşefeden ma'dâsı delîle muhtâclardır. Zira matlûb anlardan gâibdir. Gâibe vusûle ise hâzır ile tevessül oluna gelmişdir. Pes umûr-ı hâriciyyede bî-delîl maksûd hâsıl olmayıcak Hakk'a vusûl nice hâsıl olur ki as'abu'l-umûrdur. Bunda işâret vardır ki mahcûbun mürşid ve delîle ihtiyacı âfil ve gârib olan mâsivâdan güzer ve marifet-i Hakk'a intikâl ve sırr-ı bâkiye vusûl içindir. Zira mahcûb olan kimse vücud-ı mecâzî ehlidir. Vücûd-ı mecâzîden halâs ise vücûd-ı hakîkî ehline mukârenet iledir. Çün sâlik kendi vücûdu berzahından halâs ola, cemi berâzihdan dahi necât bulur. Zira enfûs ve âfâk biri birinin icmâl ve tafsilidir. Hulasâ-ı kelâm budur ki bir kimse sâyeye ve onun adem-i bekâsına nûr-ı şems ile istidlâl [143] etdiği gibi sâlik dahi mâsivânın fenâsına sâyeye-i yezdân olan evliyânın irşâd ve delâleti hasebiyle intikâl eyler ve ol fenâyı bi'l-fiil vücûdunda müşâhede kılar. Ve gurûb etmek şânından olan tecelliyâta mağrûr olmaz. Zira kevkeb-i kalb ve kamer-i rûh ve şems-i sırrın envârının bekâsı yokdur. Pes anları matlab-ı a'lâ ittihâz etmek muktezâ-yı himmet-i âliyye değıldir. Belki sırru's-sırra terakkî lâzımdır ki tecellî-i zât hâsıl ola. Zira sırru's-sırr vücûd-ı mutlaka mazhar ve sâir merâtib ise sıfât ve efâle mücellâdır. Pes âfâkda kamer şemsden ve şems dahi çerâğ-ı kudretten istifâde-i nûr kıldığı gibi enfûsde dahi rûh sırdan ve sır dahi sırru's-sırr mertebesinden ahz-ı feyz eder. Çünkü sâlik bi'l-külliyet Hakk'a müteveccih ola ve efâlden sıfâta ve sıfâtdan zâta terakkî kıla. Ve rûhdan sırra ve sırdan sırru's-sırra hareket eyleye. Ve matlûb-ı a'lâ gözede. Hak tealâ dahi onu mâsivâdan kendi zâtına kabz edip onun efâl ve sıfât ve zâtını kendi efâl ve sıfât ve zâtında ifnâ eyleye. Ve ana vech-i bâki ile tecellî kıla. Pes irşâd için halka irsâl olunmak bu mertebenin husûlünden sonradır.

Bulmayınca fenâ-ı nâsûtu

Hâsıl olmaz bekâ-ı lâhûtî

Cem içinde bulunur feyz-i bekâ

Eyleyen zinde eder hûtî

روز سایه آفتابی را بیاب

دامن شه شمس تبریزی بتاب

Beyâb, emrdir, yâbîden'den bulmak manasınadır. Şems, Şemsüddin Muhammed bin Ali et-Tebrîzî'dir ki sâhibü'n-nazmu'l-Mesnevî Mevlana Celâleddin'i irşâd için Tebrîz'den Konya'da kudûm etmişdir. Şems-i mezkûre şeh dedi. Zira sultan-ı manevidir ki kutbiyyet mertebesi ki zemâm-ı umûr ana merbût ve nızâm-ı âlem-i mülk ve melekût ana menûtdur. Ve

³²⁹ Harem'in sâkinleri kible gösteren aletten sorumlu değillerdir.

bundan ahz olunur ki şems-i dünyâ sultânı'l-envâru's-sûriye olup inâret-i sûret-i âlem için halk olunduğu gibi şemsü'd-dîn ve ziyâu'l-hak olan sultanı'l-envâru'l-manevîye dahi izâat-ı manâ-yı âlem için icâd olunmuştur. Li-muharririhî;

Olmasın şems-i âsumân mağrûr
Dolupdur şemsle zemîn-i vücûd

Ne şemsler bulunur dünyâda
Âşinâyâ görünür ne yâda

Tibrîz tâ'nın kesriyle, Azerbaycan şehirlerinin ekberidir. Nice kibârın menşei ve mevtanıdır. Ez cümle hatt-ı ta'likde ser âmed olan Sultan Ali Tebrîz'e [144] vâli olmuştur. Ve Anadolu'da Aydın ilinde neşv ü nemâ bulan Şeyh Rûşenî Yahyâ-yı Şirvânî'den ahz-ı tarîkat etdikden sonra Tebrîz'de tevattun etmiştir. Mısır'da medfûn olan Şeyh Gülşenî onun hulefâsındandır. Li-muharririhî;

Gitme Tebrîz'e dahi Şirvan'a
Feyz-i Hakî'dan et lebin pür-nem

Besdürür sana sâlikâ Bursa
Gam yîme heft yemm eğer kurusa

Betâb, emrdir, tâbîden'den. Tâbîden bükme manasınadır. Dâmen bükme ana nisbet ve taallukdan ibâretidir. Zira tâlib-i sâdık vesîlenin zahiren dahi eteğine yapışa gelmiştir. Bade-zâ be-tâb ile be-yâb arasında tecnîs-i hattî vardır, garreke ve izzet gibi.

Mana-yı beyt budur ki; yürü sâyeden cüdâ olup bir âfitâb bul ve onun pertevine mukârin ol. Yani vücûd-ı mecâzî ehlinin sohbetinden adûl edip vücûd-ı hakîki ehlinin dâiresine duhûl eyle. Zira sâye-i fer-i nûr-ı âfitâb olduğu gibi vücûd-ı mecâzî dahi fer-i pertev-i vücûd-ı hakîkidir. Pes fer-i koyup asla yapış. Ez cümle sultan-ı manevî olan Şeyh Şemseddin-i Tebrîzî'nin dâmenini bük ve onu pek tut. Zira senin işin onun yüzünden biter, gayrın değil. Ve sen onun nûr-ı irşâdıyla zulumât-ı vücûddan halâs olursun. Ve Şeyh Sadî kelimâtında gelir;

330 روی محمود و خاکپای ایاز

دست مجنون و دامن لیلی

Yani dest-i Mecnûn dâmen-i Leylâ'ya mukârin ve munzam ve rû-yı Mahmûd-ı Gaznevî hâk-pây-ı İyâz'a mülâsık ve tev'emdir. Pes aşk-ı mecâzîde hal bu olıcak aşk-ı hakîki dahi ana kıyâs oluna. Bunda sâye-i münâsebetle şemse ve şemsden Şemsüddün'e intikâl eyledi. Bundan malûm oldu ki evliyâullâh hem sâye ve hem şems olmakla muttasıflardır. Nitekim vechi mürşid eyledi. Ve Şemseddin'i tahsîs eyledi. Kendi mürşidi olmak hasebiyle. Ve illâ her asrın şemsü'd-dini vardır ki irşâdda Tebrîzî'nin sırrına vârisdir. Pes muâsır olanlara gerekdir ki kemâ yenbağî tefîş edip ba'de'l-viddân dâmenine teşebbüs eyleye. Ve tarika-ı beyatine dâhil ola ve onun irşâdı yüzünden sırr-ı menzil-i murâda vusûl bula. Zira herkesin Mevlâna hazretleri gibi mürşid ayağına gelmez. Ana kâmil isti'dâd gerekdir. Nitekim Kemâl-i Hücendî Divân'ında gelir;

³³⁰ Mecnun'un eli ve Leyla'nın eteği, Mahmud'un yüzü ve İyaz'ın ayak toprağı.

Bade-zâ, Şemsüddin ve emsâlinin sultan-ı manevî olduğu delâlet eder ki umûman silsile-i i'tikâde irtibât bulanlar ve husûsan mürîd-i [145] sâlik olanlar meşâyih-i kibârın reâyâsı gibidir. Zira aktâbın esmâsında cüziyyet vardır. Pes esmâ-ı cüziyye ism-i a'zamın taht-ı haytesinde olduğu gibi mezâhir-i esmâ dahi mazhar-i ism-i a'zam olan zât-ı celîlenin taht-ı teshîrindedir. Egerçi ki yalnız irâdât ehli değil belki cemi kâinât fi'l-hakîka böyledir. Li-muharririhî;

Böyledir yola dolaşan sülûk

Ki mürîd oldu mürşid-i memlûk

ره ندانی جانب این سور و عرس

از ضیاء الحق حسام الدین بیوس

Cânib aslında insânın ve gayrının şakkına derler. Sonra cihet manasında isti'mâl olundu. Cânibde bâ mahzûfdur. Takdîri be-cânib demektir. Sûr, düğün ve cemiyet ve konukluk manalarına gelir. Aslında Fârisî'dir. Velâkin resûlallah sallallahu aleyhi ve sellem onu ziyâfet manasında istimâl ve ta'rîb ile teşrîf eyledi. Nitekim buyurur; ³³²یا اهل الخندق ان جابرا قد صنع لكم سورا Urs, zamme ile düğün taâmına derler. Demişlerdir ki ziyâfet sekiz kısımdır ki esmâsı bunlardır ki; esbâbına izâfet olunmuşdur; velime-i tezevvüc, dırs-ı velâdet ve i'zâr-ı hitân ve vekre-i binâ ve nakfa-ı kudûm, sefer ve akîka-i sâbi-i velâdet ve vadîme-i musîb ve me'dübe ki bilâ sebep olunan taâmdır. Ziyâu'l-hak, ziyâ ve nûrun şerhi mürûr eyledi. Ziyau'l-hak Şeyh Hüsâmüddin'in elkâb-ı müşerrefesindedir. Ziya itlâkı iki vech üzerinedir. Evvelkisi budur ki, ziyâ sâhibu'z-ziyâd demektir, resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme kalem denildiği gibi, sâhibu'l-kalem manasına, alâ ahadi'l-vücûh. Ve Hâlid bin Velîd raziellahu anhe seyfullâhü'l-meslûl itlâk olduğu gibi, sâhibu's-seyf manasına. Pes sâhibü'z-ziyâ demek Hak tealânın nûr-ı efâl ve sıfât-ı zâtiyle münevver olmak manasıdır ki ziyâ-ı manevîdir. ³³³ما بعث الله نبيا الا حسن الاسم و حسن الصورة Yani hasenü'l-ism ve hasenü'l-müsemmâ manasına işâret eder. Zira elsine-i sûfiyede ism teayyün manasıdır ki zât müsemmânın teayyünüdür. Pes ziyâ olundukda mübâlağa vardır, hüccetü'l-islâm ve Burhâneddin ve emsâli gibi.

İkincisi ziyâ, müz'î manasıdır ki cânib-i Hak'dan halkın bevâtının izâet ve inâret için mürseldir. Nitekim Kur'an'da gelir; ³³⁴الله نور السموات و الارض Yani منير هما او منور هما Bu sûrette Hakk'a izâfet ya hakîkati üzerinedir. Veyâhud [146] muzâf-ı mahzûfdur ki müziyy-i ehl-i Hak

³³¹ Gönül ehli gittiler ve aşk şehri boşaldı deme. Dünya Şems-i Tebrizî ile dolu, Mevlana gibi adamlar nerde?

³³² Ey Hendek ehli, Cabir size bir duvar yaptı.

³³³ Allah, ismi ve sureti güzel olmayan elçi göndermedi.

³³⁴ Allah yerlerin ve göklerin nurudur. (Nûr 35)

demekdir. Ve bunda dahi ke'l-evvel mübâlağa vardır, fa'raf. Ve bu takdirden Hüsâmüddin'in takdiri dahi fehm olundu. Zira maksud lügat cihetinden sâhib-i Hüsâmeddin demekdir. Hüsâm seyf-i kâti manasınadır. Nitekim gelir; ³³⁵حسامه فتح لا وليايه حتف لا عدائه Malûm ola ki Hüsâmeddin'in ismi Hasan bin Muhammed bin el-Hasan'dır ki Seyyid Burhaneddin Tirmîzî'nin ashâbındandır. Seyyid bilâd-ı Rum'dan Kayseriye'de ve Hüsâmeddin Konya'da medfündür. Mezkûr Hüsâmeddin Hazret-i Mevlâna ile sohbet edip nazm-ı Mesnevî'ye sebep olmuştur. Gerçi zâhirde ashâbından velâkin fi'l-hakîka Mevlâna'nın meşâyihindendir. Nitekim takrîz-i Mesnevî'de olan vasf-ı belîğ ana dâldir.

Mana-yı beyt budur ki; bu düğün ve bu cemiyet ve ziyâfet tarafına yol bilmezsin. Ziyau'l-Hak Hüsâmaddin'den sor ve suâl ile. Zira onun yolunu ol bilir ve irşâd ve delâletine ol kâdir olur. Maksûd Şeyh Hüsâmeddin'in irşâd ve teslîke kudretin beyândır. Onunçün Mevlâna'yı dahi irşâd eyleyip terekkiyâtına sebep olmuştur. Pes bundan fehm olundu ki, sülûkda nâkıs olanlar gayrıları gibi irşâda kâdir olmazlar. Ve kâmil olanlar dahi erbâb-ı isti'dâdı terbiye etmek gerekdir. Nitekim letâif-i İbn Kemâl'de gelir;

Nâ ehle bezl eder nu'man-ı kâse-i felek
Bilmez düğün evini durmaz çanak ceker

Ve müstaid olanlar dahi erbâb-ı noksanın lafına mağrur olmamak gerekdir. Nitekim Mevlâna Câmî nazmında gelir;

مرو چو سامری از دنیة بانك كوساله³³⁶

بلاف نا خلفان زمانه غره مشو

Nitekim Nef'î şiirinde gelir;

Akla mağrûr olma Eflatun-ı vakt olsan eğer
Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mekteb ol

Bade-zâ beyt-i Mesnevî temsîle mahmûldur. Ziyâfetden murâd ulûm u maârif-i hakîkiyyedir ki nikâh-ı manevi sebebiyle hâsıl olur. Yani feyz-i nefes-i mürşid rahm-ı isti'dâd-ı tâlibe tarh ve ilkâ olunup andan sonra vilâdet-i sâniyede tedricle hâsıl olan evzâkdır ki evveli şîr ve âhiri sâir lezâiz ve müştehiyyât gibidir. Nitekim Hazret-i Musâ aleyhisselâm evâil-i hâlinde gıdâ-ı ser-serî mertebesine kanaât eyleyip ³³⁷رب انى لما انزلت الى من خير فقير dedi. Güyâ tıfl-ı dâye idi ki [147] şîr pervereş bulurdu. Sonra ki hadd-i tufuliyetden terakkî edip husûlde vüs'at ve elvân-ı niam ile teğaddîye kudret mertebesin buldu. Ve talebde terakkî eyleyip ³³⁸رب ارنى انظر اليك dedi. Pes

³³⁵ Onun kılıcı dostları için fetih düşmanları için yıkımdır.

³³⁶ Zamanın halifelîğe layık olmayanların sözlerine aldanma. Samiri gibi dananın sesinin arkasından gitme.

³³⁷ Rabbim, hakikat ben, bana indirdiğin hayırdan dolayı muhtacım. (Kasas 24)

³³⁸ Rabbim, (cemâlini) göster bana, (ne olur) seni göreyim. (A'râf 143)

düğün evi âfâkda bâb-1 mürşid ve enfüsde serây-1 kalb ve hakikatde kurb-1 Hak'dır. Nitekim hadîsde gelir; ³³⁹آیت عند ربی يطعمنی و یسقینی Zira düğün evinde ziyâfet ve zevk-i sûrî ve envâî şenlik olduğu gibi zikr olunan makâmâtta dahi envâ-1 neşât ve sūrûr ve elvân-1 ezvâk-1 maneviyye ve husûsen cemiyet-i uzmâ-yı ervâh vardır. Onunçün resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme nisâ tahbîb olundu. Zira kurbânda zevk ve vuslat ve kurbete işâret vardır. Pes bundan malûm oldu ki bu nikâhdan mahrûm ve bu sûrdan bî-haber ve bu zevkten bî-çâşnî olanlar hakikatde mâtem ehlidir, avâm-1 nâs ve avâm-1 ulemâ ve müddeiyân-1 sûfiye gibi. Zira ulûm-1 resmiye ve meârif-i şeytâniyyeye itibâr yoktur. Binâen ala hâzâ kıyâmet günü mâtem çekerler ve hasret ve nedâmete düşerler. Ve bunda remz vardır ki her asrın Şemseddin'i olduğu gibi Hüsâmeddin'i vardır. Nitekim Nev'îzâde şiirinde gelir;

Kalır mı ben gidecek bâğ-1 aşk bülbülsüz
Bir giderse yerine hezâr gelmeye mi?

Ve Şemseddin ile Hüsâmeddin ismi de müteferrik ve müsemmâda muhtelif olmak hakikatde ittihâd ve zevkde ittifaklarına münâfi olmadığı gibi anlara ilâ yevmi'l-kıyâm vâris olanlar dahi böyledir. Eğerçi ki herkesin Hakk'a vech-i mahsûsu olduğu cihetden berây-1 teshîl turuk-1 teslîk müteaddid olmuşdur, lügat-i Kur'an müteaddid olduğu gibi. Nitekim hadîsde gelir; ³⁴⁰أنزل القرآن على سبعة احرف Ve bunda tasrîh vardır ki matlûba vüsûle taleb ve talebde dahi sıdk lâzımdır ki muktezâsı bilâ-fütûr kar'-1 bâbdır. Nitekim demişlerdir; ³⁴¹من طلب وجد وجد و من قرع الباب ولج ولج Ve Hazret-i Pîr-i Üsküdârî ilâhiyyatında gelir;

Refrefidir râh-1 Hak'da ol Hüdâyî âşıkın
Kar' eder ebvâb-1 gaybı lâ cerem tekrâr-1 hû

Ve bunda ³⁴²اصحابی كالنجوم یاہم اقتديتم اهتديتم sırımına işâret vardır. Onunçün ziyâu'l-Hak dedi. Pes münevver ve muziyya olmak isteyen yine nur ve ziya ehline mürâcaat etmek ve tarîk-i Hüdâ'ya şeb u rûz delâlet-i çerâğ-1 rûhânî ile gitmek gerekdir. [148] Ve işâret vardır ki ehl-i Hak olan gerekdir ki seyf-i kâtı gibi ola, tenfiz-i umûr ve icrâ-1 ahkâmında. Ve kezâlik gerden-i nefis-i mürîdi ve benân diye mürîdi kat etmede. Zira süst olan çünkü kılıç gibi kat-1 tarîkden kalır ve fırsat elde iken a'dâ ile muhârebe etmeyen yanılır. Bûstan'da gelir;

مكن عمر ضايع با فسوس و حيف
که فرصت عزیزست و الوقت سيف ³⁴³

³³⁹ Rabbimin yanında gecelerim ve O beni yedirir ve içirir.

³⁴⁰ Kuran yedi harf (lisan) üzerine indirilmiştir. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-Husumât, 2241)

³⁴¹ İsteyen bulur ve gayret eder ve kapıyı çalan girer.

³⁴² Ashabım gökyüzündeki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarırsanız hıfayete ulaşırsınız. Albânî senedindeki bazı ravilerden dolayı zayıf kabul etmektedir. (Aclûnî, C. I, s. 1485, Albânî, IV/159)

³⁴³ Hayıflanarak ömrünü boşa geçirme. Çünkü, fırsat değerlidir ve vakit kılıçtır.

ور حسد كيرد ترا در ره كلو

در حسد ابليس را باشد غلو

Ver, vâger'den tahfif olunmuşdur ki harf-ı şartdır. Hased, mahsûdun nimeti zâil olup hâside intikâlini temennî etmektedir. Ebvâb-ı seb'â-ı cehennem mukâbelesinde vâki olan sıfat-ı seb'â-ı mezmûmenin biridir. Gülû, boğazdır. Nitekim hulefâ-ı mevleviyeden Neşâtî nazmında gelir;

Bezm-i çemende zevke sebeb ney mî cû mudur

Hûnîn terâneler[le] gülû-yı se[bû] mu dur³⁴⁴

Gülû-gîr, geniz ve boğaz tutucu nesneye derler. İblîs, bâlâda beyân olunmuşdur. Guluv, Arabî'dir, haddi tecâvüz manasına. ³⁴⁵يقال غلافي الامر غلوا Bade-zâ bu beyitte şartın cezâsı mahzûfdur. Nitekim tasvîr-i manada gelir. Pes mısra-ı sâni mahzûfa illet olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ³⁴⁷فلا تحزن فقد كذبت رسل ey ³⁴⁶وان يكذبوك فقد كذبت رسل من قبلك

Mana-yı beyt budur ki; ve eğer bu sûr-ı bâtin ve ziyâfet-i maneviyye gelirken yolda hased dedikleri sıfat-ı mezmûmesinin kalbin boğazını tutar ve seni kabz eder ve sana mâni olup râh-ı râsta sülûktan tahvîl ve ziyâfetullahdan harmâna bâis olursa sen hasedde guluv ehli olan şeytan olursun. Zira şeytanın hasedde guluvvusunu olur. Nitekim beyt-i âfide gelir. El-hâsıl hased şeytan sıfatıdır. Ve şeytan sıfatıyla muttasıf olan kimse sûrette insan ve sûrette şeytandır. Ve âhiret âlem-i sıfat olup herkes sıfat-ı gâlibesine göre mahşûr olmakla hasûd dahi sıfat-ı şeytan ve sûret-i div üzerine meb'ût olur. Bunda sâde-dil olan erbâb-ı ikrârı melâikeye ve mürşid-i kâmilî Adem'e ve pür kin ve hased olan ehli-inkârı şeytana teşbîh vardır. Zira melâike davet-i Hakk'a icâbet ve emr-i hâlîka imtisâl edip ebu'l-beşer Adem aleyhisselâma secde ve inkiyâd etmeleriyle ³⁴⁸vefkince ve dahi ³⁴⁹انبأهم باسمائهم hasebince ziyâfet-i Hakk'a mazhar oldular. Zira bundan fehîm olunur ki Adem talîm olunduğu ilm-i esmâdan melâikeye ibnâ ve ihbârla [149] sebeb-i terakkî oldu. Eğerçi ki gayrı vech ile melâikede terakkî yoktur. Şeytana ise hased gülû-gîr olup gerdenkeşlik etmekle dağ-ı harmânla muallim oldu ve matbah-ı nevâl-ı ezelden bî-nasîb kalıp ³⁵⁰و كان من الكافرين mazmûnu üzere zehr-i kahr u celâlden kâse-i hâlî doldu ve belâsın buldu. Pes, nişâne-i hased ile muallim olan ehli-inkâr dahi küffâra mülhak olup hasedlerinden Adem-i kâmile ser-fürû etmediler ve dâiyyü ilallah cânibe bir adım gitmediler. Zira beyt-i Mesnevî'den

³⁴⁴ Neşâtî, *Neşâtî Divanı*, haz. Mahmut Kaplan, İzmir, Akademi, 1996, s. 105.

³⁴⁵ Haddi aşmak manasına bir işte guluvv etti.

³⁴⁶ Eğer onlar seni yalanlıyorlarsa (şunu bil ki) onlardan önceki resûlü de yalanladılar. (Hac 42)

³⁴⁷ Veya üzülme, resûlü yalanladılar.

³⁴⁸ Adem'e bütün isimleri öğretmişti. (Bakara 31)

³⁴⁹ Onları adlarıyla kendilerine haber ver. (Bakara 33)

³⁵⁰ Kafirlerden idi. (Bakara 34)

bi'l-fiil sülûk-ı rah fehm olunmaz. Pes câizdir ki ترا در حسد كيرد 351 takdirinde ola ve bi'l-fiil sülûkları takdîri üzerine dahi nisf-ı tarîkden rüçûları hasebiyle kelb-i ashâb-ı Kehf anlardan yeğ olur. Zira kelb-i mezkûr و كلبهم باسط ذراعيه بالصيد 352 sıfatıyla muttasıfıdır. Pes peyrevlik ve mülâzemet-i bâb ve kanı irtidâd ve inkar ve ihticâb. Li-muharririhî;

Herkese lâyük olmadı bu kapı   Almadı bu kapıdan herkesi bu

Ve bunda işaret vardır ki lezâiz-i niama lâyük olmayan memrûru'l-mizâc kimse gülû-gîr olan nesnelere mübtelâ olduğu gibi ziyâfet-i ulûm-ı hakîkiyyeye müstahak olmayan dil dahi rüsum ile aldanıp kalır. Ve bunda Hazret-i Mevlana kuddise sırruhû Fahreddîn Râzî'ye ta'rifden hâlî değildir. Zira Fahreddîn hasede guluv etmek sebebiyle Mevlâna'nın vâlid-i mâcidi sultânul-ulemâyı Belh'den ihrâca bâis ve celâ-ı vatan edip Konya tarafına kudûmüne mûcib-i kavî oldu. Şeytan Adem'i cennetden ihrâca sebep olduğu gibi. Sonra kendi mahzûl ve Mevlana ve pederi mansur olup tekmîl-i vücûd için mühâceretleri güyâ arza hübütlar gibi oldu. Pes bunlar sûret-i tenezzülde terakkî ve Fahreddin ise sûret-i terakkîde tenezzül buldu. Li-muharririhî;

Güher-i zâtını pâk et gıldan   Geçe gör zulmet-i hayâkilden
Ola gör nûrla âlemde güneş   Olmaya şeb-veş cihân içinde habeş

كوز آدم ننگ دارد از حسد

با سعادت جنك دارد از حسد

Nenk, âr demektir. Saâdet şekâvetin zıddıdır. Yani umûr-ı ilâhiyyenin insana nebl-i hayr üzerine muâvenetidir. Pes müsâede-i saâdet zan olunan nesne ile muâvenettir.

Mana-yı beyt budur ki; o şeytan hasedde guluvvusundan ötürü [150] Adem'e secde etmeden âr u sâadet ehli olan Adem ile cenk ü cidâl tutar. Bunda şeytanın hased ucundan şekâvetine işâret vardır. Şeytana hased sıfatında müşârik olanlar dahi şakî olurlar. Onunçün ehl-i ikrâr ve ehl-i inkâr arasında ilâ yevmi'l-kıyâm güft u gû ve harb u cidâl eksik değildir. Suâl olunursa ki münkir inkâr sebebiyle şakî olmak imânına muhâlifdir. Cevâb budur ki şekâvetin merâtibi vardır. Pes müminin inkâr ucundan şekâveti kâfirin küfrü yüzünden şekâveti gibi değildir. Zira kâfir muhâlledü fi'n-nârdır. Münkir ise derecâtdan mahrûm. Ve câizdir ki sıfat-ı inkâr gâlib olup sû-ı hâtimeye müeddî ola. Nitekim âsârı menkûl ve İhyâu Ulûm'da dahi musarrahdır. Pes bundan ahz olundu ki insân-ı kâmil ile sohbe mâni olan hased ve inkâr ve dâire-i lütfâ duhûle mezâhim olan mazhariyet-i kahr u kahlârdır. Eğer şeytân Adem'e ser-fürû edeydi, cinnî iken insî olurdu. Nitekim mukaddemen bâb-ı a'mâlde melâike ile müşterek ve onların adâdında dâhil olmakla melâikeden istisnâsı sahîh oldu. Zira nefsinde kelbden kem

³⁵¹ Boğaz yolunda azmetmek, seni haset kapısında tutar.

³⁵² Köpekleri kapıda ayağımı uzatmıştır. (ayet olabilir bak)

değildi. Kelb ise ashâb-ı Kehf'e iltihâk ile merdüm oldu ve cennete duhûle liyâkat buldu. Çünkü serkeşlik etdi. Kelbden beter ve hayvanâtdan kemter oldu. Nitekim Kur'an'da gelir; بل هم اضل³⁵³ Zira insan cinden efzal iken şekâveti hasebiyle hayvandan beter olıcak. Cin ve şeytan dahi böyledir demişlerdir. Şeytanın mümini olmaz. Velâkin cinin olur. Nitekim nüsûs ana dâldir. Ve mervîdir ki gazve-i Bedir'de cenk-i müminlerden bir tâife hâzır olup küffârla cenk eylediler ve tahte'l-livâr'l-Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellemde bulundular. Hâlâ orada makâmları ziyâret olunur, makâmât-ı insâniye ziyâret olunduğu gibi. El-hâsıl bir kimsenin saâdet ehline itirâz ve inkâr ve anınla cenk ü cedeli şekâvetindendir. Zira saâdet zidd-i şekâvetdir. Ve herkes neş'esinin hükmüne muhâlif olana muzâdde ede gelmiştir. Ve mutlaka cenk ü cedelin hüsn u lütfu yokdur. Fe-keyfe ki saâdet-i ezeliyye erbâbı olan evliyâyâ taalluk ede. Ve bir kimse anlara muâdât ve husûmet eylese onun hasmı Allah tealâdır. Zira ol adâvet ve husûmet fi'l-hakîka Allah tealâyadır. Nitekim hadîsde gelir; [151] من عادى لى وليا فقد بارزنى بالحرب³⁵⁴ Nitekim evliyâyâ mübâyaat eylese Allah tealâyâ mütâbeat etmiş olur. Nitekim Kur'an'da gelir; يبايعونك انما يبايعون الله³⁵⁵ ve itâat dahi böyledir; Nitekim Tenzîl'de gelir; من يطع الرسول فقد اطاع الله³⁵⁶ ve evliyâ verese-i resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem olmakla bu itlâkın işâretinde dâhillerdir. Pes vây ol münkire ki kâfir gibi cemâatden hâriç ve halife-i Hakk'a mübâyaatden müfârik ola. Nitekim hadîsde gelir; من فارق الجماعة و استذل الامارة لى الله و لا وجه له عنده³⁵⁷ Ve yine haber-i sahîhde gelir; جاهلية³⁵⁸ Ve bunda işâret vardır ki şeytan Adem'in hakîkatin bilmeyip inkara düşdüğü gibi münkir dahi insân-ı kâmilin sırrına vâsıl olmayıp inkâra düşer. Her asırda cârîdir. Suâl olunursa ki, küfr ü inkârın aslı nedir? Cevâb budur ki, sıfat-ı kahr u celâldir. Ve kahr u celâl küfr ü inkâr yüzünden olduğu gibi belâyâ ve mesâibi tahmîl yüzünden dahi olur. Velâkin bu kahr u celâlin mümine zararı yokdur. Belki terakkîsine bâisdir. Hak tealânın teşdüdden murâdı kullarına lütf u cemâl u kahr u celâlini tarîfdir. Tarîf ise tekâmül babındandır. Zira Adem'in arza hubûtu esmâ ve sıfâta intisâb ve turuk-ı Hakk'a sülûkdur. Pes esmâ-i mütekâbile ile mütebellî olmak onun uluvv-ı şânına dâl ve rif'at-ı makâmına şâhiddir. Nitekim meyve yalnız sâyede veya hod güneşde pervereş bulsa kemâle ermez. Bu sebebdendir ki Kur'an'da gelir; ولا شرقية ولا غربية³⁵⁹ Yani şark ile güneşe ve garb ile sâyeye işâret eyler, fa'rif cidden.

³⁵³ Onlar, başka değil, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Belki yolca daha sapıktır. (Furkan 44)

³⁵⁴ Kim dostuna düşmanlık ederse bana harb etmiş olur. (ازته ibaresi بارزنى şeklinde geçmektedir. Sahih-i Buharî, Kitabu'r-rikâk, 6021)

³⁵⁵ Gerçek, sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. (Fetih 10)

³⁵⁶ Kim o peygambere itaat ederse muhakkak Allah'a itaat etmiştir. (Nisâ 80)

³⁵⁷ Kim cemaatten ayrılırsa ve yönetimi küçük düşürürse Allah tealanın karşısına çıkacak gücü kalmaz.

³⁵⁸ Kim zamanının imamını bilmeden ölürsse cahiliye üzerine ölüür.

³⁵⁹ Güneşin doğduğu yere de battığı yere de ... (Nûr 35)

عقبه أين صعبت در راه نیست
ای خنک آنکس حسد همراه نیست

Akebe, aslında harekât ile, dağ içinde sa‘b, zıddu’s-sehl ve va‘irü’l-meslek olan yoldur, kemâ fi’l-Müfredât. Vezn için kâf iskân olunmuştur. Ve fi’l-Kâmûs; بالتحرير مرقى صعب من الجبال³⁶⁰ Yani akebe dağ yokuşudur. Onunçün tarîk-i Hac’da ve gayrıda yokuş yerlere akebe itlâkı şâyidir. Bundandır ki, bir nesnede su‘ûbet olsa akebe derler. Ve Kur’an’da a‘mâl-i sâlihadan akebe ile ta‘bîr olunmuştur, suûbetinden ötürü. Nitekim gelir; ما ادراك ما العقبة فك رقبة او اطعام³⁶¹ Yani akebeden murâd kul âzâd etmek ihtiyâc-ı tâm gününde yetîm ve miskîn olanlara it‘âmdır ki tarîk-i [152] sa‘bdır. Şöyle ki, herkes sülûk edemez ve hadîsde gelir; وخفف الحمل فان العقبة صعب شديد³⁶² Yani Ebâ Zer, haml-i zünûbu tahfif eyle, tövbe ve inâbetle. Zira tarîk-i âhîret sa‘b u şedîddir. Zira mirsâd ve mahall-i muâhezendir. Nitekim Muhammediye üzerine Ferâhu’r-rûh nâm şerhimizde mufassalan mübeyyendir. Sa‘b, sıfata müşebbehdir. Asîr demektir ki güçdür. Hünük, bahtlı, tûbî leh manasına. Böyle yerlerde mücerred tenbîh içindir. Nitekim merrâren mürûr eyledi.

Mana-yı beyt budur ki; âhîretde hased sıfatından ziyâde güç yokuş yokdur. Pes bir güç yokuşdan halâs olmak sâbile nice ise hasedden necât bulmak dahi sâlike böyledir. Ey sâadetli ve bahtlı ol kimse ki, bu yolda hased ana yoldaş değildir. Bundan fehîm olundu ki bu yolda her kime hased yoldaş oldu ise ol kimse tarîk-i ahîret yokuşunu güzer etmeyip bî-baht ve bî-sâadetli kalır. Zira yokuş güzer olunmadıkça ve menzile erişmedikçe tûbîlehü denilmez. Ve Kur’an’da gelir; مآب³⁶³ Yani sâadetin eseri cennete duhûl ve Hakk’a vüsûldur, fa‘raf. Ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Erişmeyen selâmet pâyesine

Lâ-büd ziyân eder sermâyesine

Ve bundan ahz olunur ki şekâvet ehli olan hasûde tûbîleh yerine veyl leh ve tebâ leh ve emsâli kelimât denilir. Bade-zâ Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhû, hasedi ziyâde suûbetle vasf eyledi, nüfûs-ı nâsda gâlib ve izâlesi ziyâde müşkül olmakla. Eğerçi sıfât-ı seb‘adan hasedin mâ‘dâsı dahi müşküldür ki kibr u rüyâ vu ucb vu gazab ve hubb-ı mâl u hubb-ı câh gibi. Ve Mevlânâ’ya hased ucundan Fahreddîn er-Râzî ve sâirler mahzûl oldular. Mahkîdir ki, bir hasûd kimse şeytana rast gelip şu konuşunun ineğini bir tarîk ile merada gezerken ihlâk eyle, dedi. Şeytan

³⁶⁰ Akabe, harekeli, dağda çıkması zor olan yerdir.

³⁶¹ Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi. (O) kul azat etmektir, yahut (salgın) bir açlık gününde yemek yedirmektir. (Beled 12-14)

³⁶² Yükünü hafiflet. Çünkü yokuş zordur.

³⁶³ İman edip de güzel işler (hareketler ve ibadetler) yapanlar: Ne mutlu onlara! (Nihayet) dönüp gidilecek güzel yurt da (onların) (Rad 29)

dahi yâ kâhice sana süd ve yoğurd verir, münkati olursun. Pes niçin ineğinin helâkin murâd edersin, dedi. Ve ol kimse dahi, elbette helâk eyle. Zira onun ineği olduğuna hased ederim, dedikde şeytan ol kimseyi kendinden beter görüp yanından firâr eyledi. Nitekim Sûzenî nazmında gelir;

[153] بیک صغیره مرا رهنمای شیطان بود

بصد کبیره کنون رهنمای شیطانم³⁶⁴

این جسد خانهٔ حسد آمد بدان

کز حسد آلوده باشد خاندان

În cesed, cimledir, cesed, ins ü cinn ve melâikeye mahsûsdur. Cism-i eamdır. Ve kezâlik cesed-i levnî olana itlâk olunur. Fe-emmâ cism-i levnî olmayana dahi denilir, âb u hevâ gibi. Cesed ile bedenin farkı mürûr eyledi. Hânedan aslında hâne yeridir. Zira dâñ zarfiyyet ifâde eder. Velâkin Acem ehl-i beytten hânedân ile kinâye eder, Arab haram ile kinâye etdiği gibi. Zira burada zikri müstehcen olan nisâdan lisânı siyânet ve ehl-i perdeyi setr ve riâyet-i edeb ve hürmet vardır.

Mana-yı beyt budur ki; bu cesed-i insanı ve beden-i beşeri bil ki hased dedikleri sıfat-ı habîsenin hânesi geldi. Yani cesed hased evidir. Zira cesed nefsi müştemildir. Nefs ise sıfât-ı zemîmenin beyti ve me'vâyu's-şurûr ve madenü'l-fisk ve'l-fücûrdur ki hasedden cesedin ehl-i beyti olan meşâir-i kuvâ-yı bâtına bulaşık ve murdâr olur. Zira hasedin şerri cemi a'zâ ve kuvâya sereyân edip havâss-ı hams-ı zâhire ve kuvâ-yı bâtına mütelevvis olur. Ve her biri hükm-i civârla necs hükmün bulur ve hükm-i hased üzerine cereyân eden hased gibi mezmûm gelir. Bundan fehm olunur ki bir hânedede bir murdarın ucundan sâir pâk olanlar dahi murdâr olurlar. Nitekim birisinin vec' u marazından gayrılar dahi zahmet ve elem bulurlar. Bir evde bîmâr ola, iş u tarab olmaz. Nazar eyle ki bir dendâne vec' ârız olsa sâir dendânlara dahi ağrısı sirâyet eyler. Ve bir kavmin metbû'u bed ehlâk olsa itbâ dahi bi-hükmi'l-civâr ve'l-ittisâl³⁶⁵ vefkince ana tâbi olurlar. Ve demişlerdir ki الطبع جذاب³⁶⁶ Bunda işâret vardır ki, insan riyâzet ile hükm-i cesedi izâle ve kuvvet-i gidâiyenin mevâdını izâbe etmedikçe evsâf-ı zemîmenin guluvvusundan halâs bulmaz. Ve evsâf-ı zemîme rûhun bedene taallukundan sonra tevellüd etmiştir. Ve rûh-ı pâk dahi bu taalluk sebebiyle âlâyiş kabûl etmiştir. Pes hâne-i bedenden bed olanlar ihrâc ve ahlâk-ı bâtinâ ıslâh ve tahsîn olursa rûh ve cemi azâ ve kuvâ müsterih olurlar. Ve bunda remz vardır ki, gerçi her mevlûd tahâret-i aslıyye üzerine meftûr ve mevcûd olmuştur. Velâkin ol tehâreti muhâfaza etmek kati nâdir düşmüştür. Belki ehl-i vilâyetin ekseri mahrûmu'l-bidâye [154] ve

³⁶⁴ Bir küçük günah bize şeytanın kılavuzluğu ile idi. Şimdi yüzlerce büyük günah ile ben şeytanın kılavuzuyum.

³⁶⁵ İnsanlar yöneticilerinin dinleri üzerinedir.

³⁶⁶ Tab (yaratılış), çok çekicidir.

merzûku'n-nihâye kabîlindendir. Onunçün herkese tathîr-i vücûd için ictihâd-ı azîm lâzımdır. Li-muharririhî,

Oldu ahlak-ı bed insana zehîr

Pes gerek savb-ı vücûdu tathîr

Ve bunda telvih vardır ki, herkesin sıfat-ı memdûha ve mezmûmesi nefsinde muzmerdir. Yoksa hâricden duhûl etmez. Ve zâtı olan nesne müteğayyir olmaz. Yani zâtı cihetinden eğerçi âsâr ve fîrû'u cihetinden müteğayyir olur. Onunçün demişlerdir ki, nefis-i insan kâfirdir ki bir vechle imân kabûl etmez. Eğerçi ki bi-hasebi'z-zâhir teslîm ü inkiyâd gösterir, harâc-güzâr olan kâfir gibi. Bu sebebdendir ki cennet ve cehennem insanın kendi yanındadır. Ve hiçbir mavtunda mufârakat etmez ve a'mâl mutlaka kabirde ve gayrı mevâtında hânedân gibidir. Ve bunda ta'rîz vardır ki, bir sâbi bir murdar nesne ile dâmen-âlûde olsa tathîrinden âciz olup yine feryâd-konân dâmen-i mâdere dahil olduğu gibi mürtekeb-i masiyyet olan kimse dahi çirkâb-ı ma'siyyeti tathîr için dâmen-i mağfîret-i Gaffâra teşebbüs etmeden gayrı çâre bulmaz. Ve Vecdî nazmında gelir;

Seyrâb-ı avf olursa nola gülşen-i ameli
Mecrây-ı cûy-ı rahmeti sel günâh açar.

Bu sebebden Hazret-i Mevlâna kuddise sırruhu mutahhar-ı hakîkî olan Allah tealânın lütfunu beyâna intikâl edip buyurur.

کر جسد خانه حسد باشد ولیک
آن جسد را پاک کرد الله نیک

Nîk, iyidir. Mukâbili beddir ki manası yaramazdır. Nîk'in bih'den farkı vardır. Zira bih yeğ manasıdır ki uluvviyet ifâde eder. Ve ûlâ odur ki onun gayrı olmak hüsn olmaya. Burada Allah tealâyı iyilikle vasf eyledi. Zira muhsin-i mutlakdır. Ve Nûrf ilâhiyyâtında gelir;

Bana ey Mâlik etdiğin iyilik

Bilirim kemlik bendedir bende

Ve Mûnâcât-ı Hüdâyî'de gelir;

Hüdâyî'nin her günahın bağışla

Ol kemlik etdi ise sen iyilik işle.

Suâl olunursa ki, Allah tealâ ibâdı maraz ve fakr ve emsâli belâyâ ile mübtelâ eyler. Bunlar nice iyilik olur? Cevâb budur ki, Allah tealâ hekîmdir. Pes tabîbin marîza acı dârû içirdiği fi'l-hakîka kabîh olmadığı gibi hekîm-i hakîkinin dahi halkı umûr-ı mekrûha ile imtihân etdiği kabîh değildir. Belki hüsnüdür ve bed değildir. Belki nîkdir. Zira maslahatı mütezammındır ki terbiye-i vücûddur. Bundan rahman ve rahîm ve emsâli esmânın hakîkati [155] zâhir olur, fa'raf.

Mana-yı beyt budur ki; eğer cesed-ı unsûrî ve beden-i hâkî hane-i hased ve sâir sıfât-ı rezîle olursa da velâkin efâl-i cemîle ve sıfât-ı hasene ile marûf ve mevsûf olan Allah tealâ ol cesedi levs-i hased ve emsâlinde pâk eyledi. Yani Allah tealâ meşiyeti taalluk etdi ki ibâdı rezâil-i nefsdan tathîr eder. Pes levs-i hasedle meselâ nâ-pâk var ise andan pâk olmuş dahi vardır. Umumen enbiyâ ve kümmel-i evliyâ gibi. Zira bunlarda rezâil-i nefsâniye olmaz. Meğer hased yerine gıpta ola. Onunçün leyle-i mirâcda fâhr-ı âlem sallallahu aleyhi ve selleme mürûr etdikde Hazret-i Musa ağladı. Benden sonra gelip benden efdal oldu dedi. Ve bunda Hazret-i Mevlânâ ve pederleri Sultânü'l-ulemâ ile Fahreddînü'r-Râzî hâline işâret vardır. Zira Sultânü'l-ulemâ lakabı lisân-ı nübüvvet aleyhisselâmdan sâdır olmuşdur. Ve ulemâ hakkında Allah tealâ buyurur; العلماء³⁶⁷ Pes haşyet ulemânın sıfât-ı hâssasıdır. Ve andaki bu sıfât-ı celîle ola, hased ve emsâlinde müberrâdır. Ve Mevlânâ dahi Şemseddin et-Tebrîzî ve Hüsâmeddin Çelebî ve Selaheddin Zerkûbî terbiyeleriyle cemi âlâyiş-i vücûddan pâk olup kümmel-i evliyâ silkinde münselik olmuşdur. Fahreddîn ise hasedi ile kalıp âhir ol âr ile güzer etmişdir. Zira Sultânü'l-ulemâ ve etbâna etdiği ihânet ve hasedden rücuu menkûl değildir. Ve belki sonra Belh'e Tatar müstevlî olup onu dahi ihrâc ve belki katl eylediler ve Fahreddin eğerçi ulûm-ı zâhiresine nihâyet yok ve mârifet suretinde kelîmâtı pek çokdur. Nitekim tefsîrinde rûşendir. Fe-emmâ dâire-i hakîkate kadem basmamışdır. Ve illâ Sultânü'l-ulemâ'ya hased edip pâdişâha gamz ile Belh'den iclâ etdirmezdi. Zira ehl-i hakîkat rezâil-i nefsâniyyeden mutahhardır. Nitekim لايسه الا المطهرون³⁶⁸ nazm-ı münîfi ana dâldir. Mahkîdir ki, ümem-i sâlifede bir nâhiyede zâman-ı vahidde birkaç nübüvvet ehli bulunurdu. Ve her biri nübüvvetine göre şer-i mahsûsla halkı Hakk'a davet ederdi. Pes iki nebî bir nâhiyede olmak câiz olıcak, veli dahi böyledir. Meşâyih-i kibârın kesretinde hikmet ve maslahat vardır. Zira meşârib-i nâs muhtelif ve istidâdât-i halk mütefâvitdir. Nitekim bâlâda dahi kalemden tekâtür eylemiş ve minkâr-ı hâme onu tûtî gibi söylemişdir.

Ve beytden fehm olunur ki [156] necâset ve tehâret ikişer nevdir ki sûrî ve manevîdir. Pes ne kadar rezâil ve muhâlefât var ise cümlesi ilvâs makûlesindendir ki tathîri lâzımdır. Ve her sıfatın tehâreti zıddıyladır. Ve hadîsde gelir; دم على الطهارة يوسع عليك الرزق³⁶⁹ Yani necâset-i sûriyeden zâhirini ve necâset-i maneviyeden bâtınını devâm üzerine pâk tut, tâ ki tehâret-i sûriyesi ile rızk-ı sûrî mezîd ve tehâret-i manevî hasebiyle rızk-ı manevî yevmen kıyâmen cedîd ola ki ulûm ve maârif-i hakîkiyye ve ezvâk-ı mevâcîd ve küşûfdur. Suâl olunursa ki hazret-i ashâb raziyellâhü anhüm ale'd-devâm tehâret-i mutlaka ile muttasıflar iken dâire-i meâşları tenk ve batnları merbût-ı senk olduğunun aslı nedir? Cevâb budur ki rızk-ı manevî hakkında kelâm yokdur. Zira

³⁶⁷ Allah'tan kulları içinde, ancak alimler korkar. (Fâtır 28)

³⁶⁸ Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez. (Vâkıa 79)

³⁶⁹ Temizliğe devam et ki gelirin çoğalsın.

mütezáyiddir. Fe-emmâ rızk-ı surîde müzâyaka çekdikleri zâhiri bâtına tatbîk içindir. Zira bâtınları iftikâr-ı nâm üzerine idi ki gınâ-yı azîmdir. Nitekim hadiste gelir; اللهم اغنني بالافتقار اليك³⁷⁰ tahkîki Vâridât-ı Hakkî nâm kitâbımızdadır.

طهرا بيتى بيان پاكيست

کنج نوست از طلسمش خاكيست

Tathîr pâk etmekdir. Velâkin tehâret mürur etdiği üzere tehâret-i cism ve tehâret-i nefse şâmilidir. Ve her biri Kur'an'da müstemeldir. Pes sû-i istimâli ile bedenini veya zünübü terk ve sâlihât-ı amel ile nefsinî tathîr edene mütetahhir derler. Tahûrâ sıgası tesniyedir ki Hazret-i İbrâhim ve İsmâil aleyhümasselâma hitâbdır. Nitekim Kur'an'da gelir; الى ابراهيم واسماعيل ان طهرا بيتى, Beytiye, yâ-ı sâniyenin fethasıyladır. Velâkin sükûn dahi kur'an'dır. Nitekim bu mahelde vezn için ihtiyâr olunmuşdur. Beyt aslında insanın gecelediği me'vâsıdır. Sonra gece itibâr olunmayıp mutlak me'vâ da istimâl olundu. Bundan ma'dâ tafsîli mürûr etmişdir. Genc, kâf-ı Acemî'nin fethiyle, hazanedir, gencine gibi. Mağrîbîler kitâbına gencnâme derler. Zira içinde gence müteallık ahvâl derc olunmuşdur. Nitekim esrârname derler, içinde esrâr olan kitaba. Telsem, ta'nın fethiyledir, eğerçi avâm tahrîf edip kesrele okur ve Nimetullah lügatinde dahi kesrede derc olunmuşdur, münhal olmaz akd manasınadır. Ve bazıları demişlerdir ki musallat lafzının maktûbudur ki ikisinin dahi cevheri [157] kahr u tasalluta delâlet eder. Ve Şerh-i Rakîm'de İmam Gazâlî rahimallahü buyurur; عجيبه بواسطة مزج القوى الروحانية العلوية بالقوى الروحانية السفلية³⁷² ve Şerh-i Tarîkat'de gelir; الآثار السماوية مع عقاير الارض ليظهر منها امر عجيب³⁷³ Tılsım nîrenc dediklerinin gayrıdır. Zira nîrenc yalnız kuvâ-yı cevâhir-i arzı temzîcdir. Bade-za tılsımın envâı vardır ki hukemâ-yı sâbıkîn ihdâs ve te'lif eylemişler ve künûz ve hezâin ve emsâlini anınla hıfz ve zabt kılmuşlardır. İlm-i iksirin muzâfâtındandır. Pes onun aslında ne vechile akd olunduğun bilmeyen kimse hâlınden âciz olur. İnsanın cesedi dahi tılsım gibidir ki hâkden istihdâs olunup künûz-ı rûhâniyeye berzah ve nükûd-ı esrârı istihrâca hâil düşmüşdür. Ziyâde inğilâkından hükemâ-ı ilâhiyyeden gayrı kimsenin halline zafer bulmamamış ve tarîk-i marifetine delîl bilmemiştir. Ve Muhammediye'de gelir;

Ben hümâ-yı devletim toprak değildir cevherim

Gerçi birkaç gün kafes buldum bu toprakdan misâl

Mana-yı beyt budur ki; Hazret-i Kur'an'da tahirâ beytî hitâbı Kâbe ve beyt-i kalbin mecmûnunun pâkliğinin beyândır. Yoksa yalnız Kâbe'nin tehâretin beyânı değildir. Ve illâ İbrahim

³⁷⁰ Ey Allah'ım, sana muhtaç olmamla beni zenginleştir.

³⁷¹ İbrahim ve İsmail'e de "Evimi titizlikle temizleyin" diye emir vermiştik. (Bakara 125)

³⁷² Tılsım, üstün rûhânî güçlerin, süfli rûhânî güçlerle mezc edilmesi vasıtasıyla olağan üstü işlerin ihdâs edildiği şeydir.

³⁷³ Tılsım, semâvî izlerle, yeryüzü ilaç yerine kullanılan köklerin birleştirilip ondan acayip işlerin ortaya çıkmasıdır.

ve İsmâil aleyhümasselâmdan birine hitâb edip طهر بيته³⁷⁴ demek kifâyet eder mi? Nitekim بالصح³⁷⁵ ayetinde yalnız İbrâhim'e hitâb kâfi olup te'zîn hâsıl oldu. Pes emr-i ilâhî iki beytin bile tathîrini müştemil olmakla hitâb ikisine vârid oldu. Zira her biri başka kalb sâhibidir. Ve kalbi tathîr etmek ednâs-ı taallukât-ı kevneyn ve evzâ-ı mülâhaza-ı ağıyardandır. Velâkin enbiyâ aleyhisselâm fitrat-ı asliye üzerine mevlûddur. Ve rezâil-i nefsâniye anlarda mefkûd olmakla tathîr-i kalb ile emr etmek idâme ve sebâte mahmûldur. Nitekim zâhir Kâbe'ye göre böyledir. Zira Kâbe'nin beytü'l-esnâm olduğu Amr bin Lahî zamanında idi ki andan zaman-ı fethi dek müstemir oldu. Velâkin evlâd-ı Vâmih'a ta'rîz vardır. Ve Allah tealâ Kâbe'ye göre beytî diye nefesine izâfet kıldı. Kendine mahsûs olup mâsivâ için anda mesvâ ve süknâ olmadığı için. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir; يا داود فرغ لي بيتا اسكن فيه³⁷⁶ El-hâsıl Allah tealâ ki tathîr-i beyt ile emreyledi. Lâ-cerem emrine imtisâl bulunup tahâret hâsıl oldu. Ve emrden tahâret lâzım olduğu dahi [158] fehmi olundu. Pes âyet-i şerîfe kalbin tehâretin ve kezâlik tehâreti lâzım olduğun beyândır. Bundan sonra Hazret-i Mevlânâ buyurur; kalb-i beyt hazâine-i nûr-ı ilâhîdir ki Allah tealâ anda tecellî kılmıştır. Nitekim hadîsde gelir; أن الله خلق آدم فتجلى فيه³⁷⁷ ey bi-cemî-i esmâühü cemâliye ve celâliye. Eğerçi onun tılsım-misâl olan cesedî hâke mensûbdur ki andan halk olunmuştur. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırru İlahiyyât'ında gelir;

Tılsım olup benî Adem'de sûret   Konulmuş anda esrâr-ı hakikat

Pes bu tılsım sureti feth edip manaya duhûle kâdir olan kimse defneye dest-res buldu ki esrâr ve hakâyık ve ulûm-ı maârifdir. Bunda işâret vardır ki bu cesed ve sûreti feth etmede suûbet vardır, tılsım gibi. Pes onu erbâbına açdırmak gerekdir ki hükemâ-yı ilâhiyye ve muğârebe-i cefriyye-i zevkiyyedir. Zira bunlar teslîke kadir ve tasyîde mâhirlerdir. Sülûk ise ibtidâ riyâzât ile tabîati ve mücâhede ile nefsi ıslahdır ki cesed dedikleri fi'l-hakîka bu iki kuvvetden ibârettdir. Pes bu iki kuvvetin hükmü zâil ve cevheri zâhib olsa tılsım-ı vücûd münfetihtir olup defâin-i kalbe vüsûl ve künûz-ı sırra dühûl hâsıl olur. Ve bunda remz vardır ki cesedin hudûsundan kalbin hudûsu lâzım gelmez. Zira cesed hâkden mahlûk ve mahlûkdan mahlûk olan dahi mahlûkdur ki âlem-i mülke nâzırdır. Kalb ise tecellî-i ilâhî ile zâhir olmuşdur ki âlem-i melekûtdandır. Zarfının muzğâ-ı senâvberiyeye olduğu hudûsunu mücib değildir. El-hâsıl hâdisi tecellî olmaz. Eğerçi hâdis dahi tecelliyâtındandır. Pes kuvâ ve azâya sereyân-ı nûr etmek tecellî-i kalbin rişâş ve reşehâtındandır, فاعرف فانه دقيق³⁷⁸.

³⁷⁴ Evimi temizle.

³⁷⁵ İnsanlar içinde haccı ilan et. (Hac 27)

³⁷⁶ Ey Dâvud, benim oturacağım evi boşalt.

³⁷⁷ Muhakkak ki Allah Adem'i yarattı ve onda tecelli etti.

³⁷⁸ İyi anla, bunlar ince konulardır.

چون کنی بر بی حسد مکر و حسد

زان حسد دل را سیاهیها رسد

Bî-hased tezkiye-i nefis ehlidir. Siyâhiyâ, siyâhînin cemidir ki yâ-ı masdarîdir.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü sen nefsini rezile-i hased ve emsâlınden tezkiye ve tasfiye etmiş bir velînin üzerine mekr ü hased edesin ve gizli sa'yi bi'l-fesâd ehli olasın, senin ol mekr ü hasedinden kalbine siyahlıklar erişir. Zira kalb-i insân âyine-misâldir. Ve mekr ü hased ve sâir sıfât-ı rezîle gubâr veya dûd gibidir. Pes âyine üzerine gubâr konsa ve mürekkeb tekâtür eylese [159] onun yüzü bu yüzden nice tîre ve zulmânî olursa sıfat-ı rezîlenin dahi birinden bir dürlü zulmet hâdis olup kalbin kararmasına sebep olur. Nitekim gayn u reyn derler. Gayn ol hicâb-ı refik ve pâs-ı kalbdır ki tasfiye ve nûr-ı tecellî ile zâile olur. Zira imân ve itikâd bâkîdir. Onunçün demişlerdir; ³⁷⁹Reyn ol hicâb-ı kesîf ve jeng-i dildir ki kalb ile imân arasında hâil olmuştur. Pes reyn gayndan beterdir. Ve ikisinin dahi sebebi zulumât-ı evsâf ve meâsîdir. Nitekim demişlerdir, bir mümin bir Cuma terk eylese kalbi üzerine bir siyah nokta vaz olunur. İki Cuma terk eylese iki nokta konulur. Üç Cuma terk eylese âyine-i dil serâpâ sim siyâh olur. Ve reyn mertebesin bulup bir dahi muâleceden kalır. Nitekim Gülistan'da gelir;

آهنی را که مور یانه بخورده   نتوان برد از و بصیقل ژنک³⁸⁰

Ve cumadan, zammeyle, ve ceme, fetha ile, intikâl edip böyle demek mümkündür ki bir kimse ebedî fark içinde kalıp hâlet-i cemden asla hisse-mend olmasa ol kimse bütün pas tutmuş âyine gibi olur. Onunçün karevî kâhîce şehri olmak gerekdir. Zira şehir Cuma ve cemaati müstemil ve envâ-ı menâfii mütezammındır. Bir kimse ömründe revâiyih-i tayyibe istişâmâm etmese onun dimağında fuzalât-ı gıdâiyye ve hevâiyye münhabis ve münhasır olup bazı evcâ' ve emrâza bâis olur. Pes, gerekdir ki bazı ahyânda ³⁸¹انی لا تجد نفس الرحمن من قبل الیمن vefkince cânib-i cemden nefsi-i rahmâni ile istirvâh eyleye. Tâ ki âlem-i farkın meşâm-ı dilde münhabis olan kedûrâtı muzmahil ve zâil ola. Bunda işâret vardır ki herkesin sû-i hâlinin vebâli kendi nefesine âiddir. Nitekim Kur'an'da gelir; ³⁸²و من اساء فعلیها ve yine vardır ki ³⁸³ولا یحیی المکر السیء الا باهلہ ve fi nefsi'l-emr hased ehli olana bile hased etmek yokdur, fe-keyfe ki bî-hased olana. Zira il hasûd olsa zararı kendinedir, Fahreddin'in Sultanu'l-ulemâya hasedi gibi. Pes sen bî-hased ol ki sana nef'î ola. Ve

³⁷⁹ Gayn, doğru inançla beraber görünenden gizli kalmaktır.

³⁸⁰ Karıncanın yediği demirden cila vermekle pas götürülemez.

³⁸¹ Muhakkak ki ben Rahman'ın nefesini Yemen tarafından duyuyorum. Şevkanî ve Irakî, Yemenli müverrihlerin San'a şehrinin faziletlerini anlattıkları hadislerden biri olarak asılsız olduğunu söylemekte İbn Hacer Haysemî ise farklı lafızda fakat aynı manada bir hadis zikrederek İmam Ahmed'in rivayeti olan bu hadisi sahih saymaktadır. (Muhammed b. Aliyyü'ş-Şevkânî, t.y., 436, Aclûnî, C. I, s. 177)

³⁸² Kim de kötülük ederse bu da kendi aleyhinedir. (Fussilet 46)

³⁸³ Halbuki kötü düzen ona ehil olandan başkasını sarmaz. (Fâtır 43)

bu takrirden zâhir oldu ki hasedin mutlaka zararı vardır. Velâkin bî-hased üzerine olan hased sâir hasedlerden beter olmakla tasrîh olundu. Li-muharririhî;

Herkesin hayr u şerri kendinedir
Sana nisbet olur cürm ü kusûr

Rakam-kârı kendi adınadır
Sanma Hakk'ın onu icâdınadır [160]

خاك شو مردان حق را زير پا

خاك بر فرق حسد كن همچو ما

Merdân, merdin cemidir. Merd er demekdir, recul manasına. Hadd-i bülûğa varmayınca merd demezler. Burada merdân-ı Hak ile murâd evliyâullâhdır ki âlem-i hakîkiyye bülüğla gerçek er olmuşlardır. Şöyle ki anlara nisbet ile ehl-i gaflet ve ihticâb zen hükmündedir. Zira zen gibi nâkîslardır. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû bu kelâmı işâretinden mefhûmdur ki buyurur,

Hak anlamak murâd işidir

Aklî değil merd işidir

Fark, Ahterî'de der ki, fark fetha ile ayırmak ve her nesnenin depesi ve başı, intehâ. Ve Kâmus'da gelir; ³⁸⁴الفرق الطريق في شعر الرأس المفرق كمقعد و مجلس وسطا الرأس و هو الذي يفرق فيه الشعر. Zâhir olan budur ki gerçi vasat-ı ra'sa müfarrık derler. Fe-emmâ vasat-ı ra's fark-ı şa'ra mahal olmakla fark dahi dediler. Pes depe manasında şâyi ve musta'meldir. Nitekim fark-ı farkdân-ı felek derler. Yani farkdan feleğın depesi. Ve bazı nüshada خاك بر سر كن حسد را Vâki olmuşdur. Mâ sudur ki anâsır-ı erbaanın biridir. Aslı mûh'dur. Hâ hazf olunup vav elife kalb olunmuşdur. Nitekim ceminde emvâh ve miyâh tasgîrinde mûye dedikleri ana delil ve burhândır.

Mana-yı beyt budur ki; ricâlullahın ayağı altında hâk ol ve anlara tevâzu ile teslîmde fenâ-ı tâmmе er. Şöyle ki yer ayaklar altında sâkit ve sâkin olduğu gibi sen dahi inkiyâd göster. Hasedin depesi üzerine toprak saç ve onu hâr u zelif tut ve asla vücûd verme su gibi ki yüzü yerededir ve unsur-ı nârin eseri olan kibr u hased anda yokdur. Veyâhud suyu toprak üzerine saçıp heyecân-ı gubârı teskîn ve hareketden onu mütekâid ve bî-temkîn etdikleri gibi. Pes bunda hâk ve onun şerefine ve ateş ve hevanın zilletine işâret vardır. Zira Adem aleyhisselâm hâk u âbdan mahlûk olmakla tevâzu üzere olup رفعه الله ³⁸⁵من تواضع [له] hasebince uluvv-ı câh bulduğu gibi şeytan âteş ve hevâdan mahlûk olmakla kibr ü hased üzere olup وضعه الله ³⁸⁶و من تكبر و وضعه الله vefkince sagâr ve zillet buldu. Pes Adem insân-ı kâmil-i hakîkî olmakla ana ser fûrû eden kimse melek-meşreb ve serkeşlik eden dev-tab' olmuş olur. Ser-fûrû odur ki kâmilin mertebesin bilip evvelâ hüsn-i [161]

³⁸⁴ Fark, insan saçındaki yoldur. Mefrik ise, meclis gibi okunur, insanın başının ortasında bulunan saç ayırımının bulunduğu yerdir.

³⁸⁵ Allah için alçak gönüllü olanı Allah yükseltir. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-Birr ve'l-adâb, 4689)

³⁸⁶ Kim büyüklenirse Allah onu küçültür.

itikâd ve sâniyen hizmet-i hâlise ile intisâbdır. Vernâ lafzında fhâm vardır. Zira mâ, bî-hemze nahnü manasınadır. Güyâ Mevlânâ hazretleri demek isterler ki, bizim gibi sen dahi hasedin başına toprak saç ve ehl-i hased olma. Zira biz kimseye hased etmeziz. Hased eylesek Belh şehrinde Fahreddîn Râzî'ye hased eylerdik. Velâkin biz bî-hased olmakla emr-i Hakk'a imtisâlen diyâr-ı Rum'da Konya'ya hicret eyleyip Şeyh Şemseddîn Tebrîzî'nin yolunda hâk olduk ve izzet bulduk. Ve Fahreddîn pür hased olmakla şeytana tâbi olup âhir Belh'de zelif oldu. Dünyada zilleti hücum-ı sıfât-ı nefsâniyyenin sûreti olan istilâ-ı Tatar'da vâki ve malûm olan haldir ki bazı rivâyâtda katldır. Ve âhiretde zilleti necât takdîri üzerine derecât-ı mukarrebinden tenzîldir. Fe-emmâ mahsûdu dâreyinde azîzdir. Nitekim şevâhidi yüzünden rûşendir. Eğer Fahreddin âlim-i ulemâ-ı rûsûm ise de mahsûdu Sultanu'l-ulemâi'l-rûsûm ve'l-hakâyıkdır cemian. Zira eğer Mevlânâ ve eğer vâlid-i mâcidleri ilm-i zâhir ve bâtında yed-i tûlâ sahibleri idi. Nitekim şöretleri takrîrden muğnî ve eserleri talim ve tefhîmden müstağnîdir. Meşhûrdur ki Hazret-i Mevlânâ bade's-sülûk fakr u fâke kabûl eylemiş ve Hazret-i Şeyh Sadreddîn ise kemâl-i devlet bulmuş idi. Bu cihetden Hazret-i Mevlânâ buyurdular ki; fakîrâne geçinelim, mülûkâne yatalım. Bu sebepten türbe-i Mevlânâ muhteşemâne olup türbe-i Sadreddîn bina kabûl etmemişdir. Nitekim bu fakîre birkaç defa ziyâretleri müyesser olmuşdur. Li-muharririhî;

Hoşdurur hâl-i ricâlullahın
Nazarında belî dervişânın

Ger mülûkâne ger fakîrâne
Müstevîdir saray u virâne

آن وزیرک از حسد بودش نژاد
تا بیاطل کوش و بینی باد داد

Nejâd, nunun fethi ve kesri ve zâ-ı Acemîyle, asl ve neseb manasınadır. Bînf, burundur ki bîne mensûbdur. Bîn görücüdür ki çeşmin içinde uzv-ı mahsûsun sıfâtıdır. İnsanın yüzünde evvel görünen burnu olmakla bînf denildi. Nitekim tal'at aslında görmektir. Sonra Acem yüzde istimâl eyledi. İnsanın ikbâlinde evvel görünen yüzü olduğun. Ve Arab buruna enf der. Zira enf, med ve kasırla, bir insanın evveline derler. Pes burun evvelü'l-vech [162] olmakla enf denildi, fa'ref. Bâd-dâd, bâd-râ dâd veyâhud bebâd takdîrindedir.

Mana-yı beyt budur ki; ol vezircik ki bazı rivâyâtda Bevles derlerdi, hile ile kavm-i İsâ arasında mekr u izlâl için geldi, onun aslı ve nesebi hasedden idi, tâ ki vech-i bâtul ile ve bâtul yere kulağımı ve burnunu hevâya verdi ve itlâf eyledi. Ve hased ucundan kendini meseleye kâil oldu. Bunda veziri kâf-ı tasğîr ile tahkîr etdi. Zira bir kimsede sıfât-ı nefsâniye gâlib olsa ve anda garaz-ı din olmasa fi nefsi'l-emr hakîr ve zelifdir, eğerçi bi-hasebi'z-zâhir halk arasında azîm ve azîzdir. Ve kezâlik bazı azâsın ihtiyârıyla li-ecli'l-hased kat ettirmek hasebiyle kendini hor eyledi. Pes bir kimse kendi nefsinin ihtiyârıyla hor eylese halk dahi onu tezlîl etmek câizdir. Ve onun asl u intisâbı hasedden olmak anâsırında şeytan gibi nâr galib olmakla işâret ve şeytânî olduğuna delâlet eder.

Onunçün şeytandan sâdır olan rezîle andan dahi sâdır oldu. Ve bâtil ile kayd eyledi. Zira Hakk'a tevessül için bazı suver-i şenâ ihtiyâr etmek müsteb'id değildir. Ve gûş ve bînînin işârâtı bâlâda mürûr eyledi.

بر امید آنکه از نیش حسد

زهر او بر جان مسکینان رسد

Nîş, ağulu hayvânât iğnesi ve diken ve nişter. Burada murâd evvelki manadır. Zehr aslında katı acıdır. Sonra ağuda i'lâm-ı gâlibeden olmuşdur. Oda zehre dedikleri ana nisbet iledir. Zira âhirindeki hâ-ı nisbet ihtisâs ifâde eder. Miskîn gayetde fakîre derler ki bir günlük yiyeceği olmaya. Ve fi'l-Kâmûs; و يفتح ميمه من لا شيء له او له مال يكفيه او اسكنه الفقراى قتل حركته و الدليل و الضعيف ³⁸⁷ Burada miskin ile murâd mana-yı zelîl ve zayıfıdır.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i mezbûr tarîk-i bâtila sülûk edip burnun ve kulağın kat etdirdi. Ol ümîd u ricâ üzerine ki hased iğnesinden onun zehri zelîl ve zayıf olanları canına erişer ki kavm-i İsâ'dır. Bunda vezîri ağulu hayvana ve hasedini ağulu hayvan iğnesine ve hasedin eser-i haricisini zehre teşbîh eyledi. Zira biri suretâ ve biri manen muzır ve muhlikdir. Onunçün canı tahsîs eyledi ve kavm-i İsâ'ya miskîn dedi, terahhüm [163] tarîkiyle. Zira bu hususda mazlûm oldular. Şol sebebden ki vezîr-i mezbûr anlara sûret-i Hak'dan görünüp izlâl eyledi ve fitrat-ı asliyyelerini tağyîr ve itikâdlarını tebdîl kıldı. Bu ise gâyetde hasâret ve zulm ve helâkdir. Kavm-i mezkûr vezîrin helâvet-i marifetinden çâşnidâr olalım ve asel-i musaffâ-yı hakîkatinden derdlere dermân bulalım, derken, hilâfî zuhûr eyleyip bahtları döndü ve üzerlerine zembûr-ı pür-nîş kondu. Bunda işâret vardır ki ehl-i enfüsün âsâr-ı sıfat-ı rezîlesi zehr gibi nice hâliyü'z-zihnînin fesâd-ı istidâd ve helâk-ı manevîsine sebep olduğu gibi ehl-i tezkiyenin âsâr-ı sıfat-ı cemîlesi dahi nice müsteidlerin salâh-ı dil ve hayât-ı kalbiyyesine bâis olur. Bu sebebdendir ki Kur'an'da gelir; للناس ³⁸⁸ Bundan fehm olunur ki insan dünyada oldukça ezdâde câmidir. Zira nefis ü tabiatın hükmü zehr ü kalb u rûhun eseri asel gibidir. Fe-emmâ âhiretde ehl-i cennete göre asel lütf-ı sarfıdır ki anda zehr-i kahr yoktur. Ve ehl-i nâra göre zehr kahr-ı mahzûd ki anda asel-i lütf yoktur. Nitekim ³⁸⁹ حتى يضع الجبار قدمه hadîsinde tahkîki mürûr eyledi. Ve bundan zâhir olur ki efrâd-ı nâsın ekseri hâliyü'z-zihn ve sâde-dil ve ebleh makûlesidir ki dîn ü dünyâların kemâ yanbeğî muhâfazaya kâdir değillerdir. Pes âkil hazer üzerine olmak gerekdir. Ve bunda remz vardır ki nice imânî vardır ki hayr u şer her ne ise husûle gelir. Zira husûlünde husûl-i hikmet ve

³⁸⁷ Miskîn, meskîn diye de okunur, hiçbir şeyi olmayan veya sadece yetecek kadar malı olan ve fakirlik onu miskinleştirdi, yani hareketini azalttı ve zelîl zayıf demektir.

³⁸⁸ Onlarda insanlar için şifa vardır. (Nahl 163)

³⁸⁹ Cabbar ayağını bastığında. (Sahih-i Buharî, Kitabu Fezâilü'l-Kuran, 1738)

zuhûrunda zuhûr-ı kudret vardır. Ve nice a‘mâl dahi vardır ki vukûu gayrı makzî ve vücûdu gayrı marzî olmakla ketm-i ademde nâ-bedîd olup kalır.

هر کسی کواز حسد بینی کند

خوبستن بی کوش و بی بینی کند

Kened, kâf-ı Arabî'nin fethiyle muzâridir. Kendinden kendin koparmak ve kazımak ve bir nesneyi çıkarmak ve yoldur. İkinci kuned, kâf-ı Arabî'nin zammıdır, kerdenden. Kerden eylemek manasınadır. Hîşten ve hîş vâv-ı resîmle kendi demektir. Hîş ve hîşâvend hasm ve kavm manasınadır. Zâhir olan budur ki hîşten aslında ten-i hîş'dir. Bade-zâ mısra-ı evvelde mahzûf vardır. Takdîri her kesf ki âvâz hased gûş [164] ve bînî koned demektir, beyt-i sâbık karfinesiyle. Ve bu gûş ve bînî'den murâd gûş u bînî-i hissî ve sûrîdir. Nitekim mısra-ı sânde olan gûş ve bînî ile murâd gûş u bînî-i manevî ve hakîkîdir, beyt-i lâhık karfinesiyle.

Mana-yı beyt budur ki; her kimse ki vezîr-i mezbûr gibi hased ucundan zâhir kulağını ve burnunu kopara ve kat eyleye, ol kimse fi'l-hakîka kendini kulaksız ve burunsuz eyley. Yani bâtın kulağının ve burnunun kat'ına sebep olur. Zira zâhirde olan hâli hased üzerine mebnî olmakla bâtınuna dahi sirâyet eyleyip gûş-ı bâtın ile âlem-i gaybın hıtâbını ve bînî-i bâtın ile cennetin ve âlem-i melekûtun revâyih-i tayyibesini istişâm etmekden mahrûm olur. Fe-emmâ eğer li-ecli'l-hased olmasa meşâir-i bâtınanın infitâh ve inkişâfına sebep olurdu. Zira zâhirden meskûb olan nesnenin kuvveti bâtına intikâl eder. Ve bir nesne yokdur ki Allah tealâ onu insandan ahz edip hayırlı uzv vermeye. Bunda işâret vardır ki sıfât-ı rezîle insânın noksân-ı bâtınuna sebebedir. Pes zâhirde maktû'u'l-yede meselâ insan demek hakîkat-ı kâsıra olduğu gibi bâtında maktû' olan dahi böyledir. Zira insânın insân-ı tâm olduğu a'zâ-ı âmme ve kuvâ-yı tâmmesiyledir. Pes bir uzv veya bir kuvvet nâkıs olsa insan dahi nâkıs olur. Ve belki noksan-ı zâhirden noksan-ı bâtın beterdir. Zira maksûd sûret değil sîretidir. Ve sîretin maksûd olduğu sirete tevessül içindir. Namaz gibi ki onu ikâmet için a'zâ ve cevârih olmasa münâcât-ı mahsûsa dahi husûle gelmez. Li-muharririhî;

Çünkü var sende namâza âlât

Zâhir-i şer'a riâyet edenin

Etme mümin ise ibâdet-i lât

Bâtını dopdolu olur hâlât

بنی آن باشد که او بوی برد

بوی او را جانب کوی برد

Bûyî'de olan ya-ı sâniye neviyyet ifâde eder ki bûy-ı mânevîdir, beyt-i lâhıkda olan tefsîr karfinesiyle. Ve kezâlik kûyî'de olan ya dahi neviyyet ifâde eder ki kûy-ı manevîdir ve câizdir ki âmm ola. Pes bûy-ı sûrî kûy-ı sûrîye ve bûy-ı manevî ve kûy-ı manevîye muvassal olur. Kûy-ı sûrî maşûk-ı mecâzînin menzili ve kûy-ı manevî maşûk-ı hakîkînin mahallidir. Egerçi ki

orada fi'l-hakîka [165] hal ve mahal yoktur. Belki murâd mücerred temsil ile ma'kûlu tenvîrdir. Ve kûy mahalle manasınadır. Nitekim beyânı mürûr eyledi. Hakk'a göre kurb-ı manevî ve vuslat-ı zât murâd olunur.

Mana-yı beyt budur ki; burun fi'l-hakîka evvel olur ki bûy-ı Hak ilede ve Hak'dan râyiha-ı maneviyye istişâm etmeye kâdir ola. Bu sebebden bûy-ı sûrî olan bûy-ı cennet ile dahi muattar ola. Nitekim Muhammediye'de, nât-ı resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemde gelir;

Kodu burnunda bir haslet ki ıırdi meşâmına
Husûsan cennet-i adnin gelirdi rîh-i elvânı

Ve Kur'an'da gelir; ³⁹⁰انى لاجد ریح يوسف Yani Yakup aleyhisselâm letâfet-i zâidesi hasebiyle râyiha-ı kamis-i Yusuf aleyhisselâmı mesâfe-i baîdeden hiss-i zâhirle istişâm eyledi. Sâirler istirvâh edemediler. Zira kesâfet-i vücûd ve küdüret-i dil mani idi. Ve çün bu kadar bin yıllık râhdan râyiha-ı cennet istişâm etmek câiz ola, arz-ı Ken'an ve arz-ı Mısır kande kaldı. Ve letâfet-i bedeniyye fânûs-ı billûr gibidir. Yani billûr şem'a hicâb olmadığı gibi beden-i kümmel dahi şemm ve sem'a hicâb değildir. Nitekim nücûm-ı zâhirenin envârı arza münakis olmakla ecrâm-ı ulviyye hâil olmaz. Zira ziyâde latîfdir. Ve hadîsde gelir; ³⁹¹انى لاجد نفیس الرحمن من قبل الیمن ve mukarrerdir ki insanda bînî-i manevî olmadıkca bînî-i zâhir bu makûle revâyah-i tayyibeyi istişâm edemez. Ve illâ avâm ve havâss müsâvî olmak lâzım gelir. Bundan sonra nâzım kudde sırruhu buyurur ki, bûy-ı manevî onu kûy-ı Hak cânibine ilede ve ol tarafa delil ola, Velâ hayse velâ eyne âlemine erişdire. Zira istişâmıdan murâd meşmûm olan nesnenin mahalline vusûldur. Yakûb aleyhisselâm râyiha-ı kamîsi istişâmıdan nefis-i kamîse ve nefis-i Yusuf'a vâsıl olduğu gibi. Ve bazı yerlerde velilerin şemm-i turâb eylediği dahi bu kabîldendir. Zira her arzın râyiha-ı turâbı bir gûnedir. Pes ol râyihaya vâkıf olan şemmine istidlâl edip râh-ı râstdan çıkmaz. Ve yemîn u yesâra münharif olmaz. Belki doğru menzile gider ve âhir murâdına erer. Bundan malûm olur ki bûy-ı hakîkî ol kûy-ı hakîkî gülistânının gülünün râyihasıdır. İnsan ise gül istişâm etdikde gülistân hâtırına gelir ve âhir evvel bû onu turuk-ı [166] gülşene cezbeder. Ve Divân-ı Hâfız'da gelir;

کس ندانست که منزله معشوق کجاست
این قدر هست که بانک جرسی آید ³⁹²

Bânk-ı ceres ile salsala-ı ceres kıssasına işâret eder ki, turuk-ı vahyin eşeddidir. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ve bu mana kümmel-i evliyaya dahi ilhâm mahallinde hâsıdır. Yani gerçi zâhiren bir ceres âvâzı gelip kâfilenin sülûk ve sâbilenin seyrine kuvvet olur. Fe-emmâ, fi'l-

³⁹⁰ İnanın ki (şimdi) Yûsuf'un kokusunu duyuyorum. (Yûsuf 94)

³⁹¹ Rahmanın nefesini Yemen tarafından duyuyorum.

³⁹² Maşukun nerede kaldığını kimse bilmedi, şu kadar var ki çingirak sesi gelir.

hakîka menzil-gâh-ı ma'şûku tayîn etmek yokdur. Zira mümkün değildir. Pes kûy-ı Hak'dan dahi kalbin li-maa'l-lah mertebesinde Hakk'a husûs-ı kurbu murâddır. Ve illâ künhünü idrâk ve hakikatini marifete tarîk yokdur. Fe-emmâ bu menzilin gâyetine ermek mümkün olmadığı sûrette Bârî yolunda bulunmak gerekdir ki âvâz-ı ceres ve istişmâm-ı bûy ve bunların emsâli sâik ve kâid ve delîl ve şâhid makûlesidir. Pes bî-delîl sülûk etmek muvris-i hayret-i mezmûme veyâ delîl-i sâlik-i râh olmak mûcib-i hayret-i memdûhadır. Gerçiki iki sûrette dahi hayretten halâs olmak yokdur. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Bu derd ile bu âlemden giderler şöyle âşıklar

Bade-zâ bûy-ı mutlak kâmile masrûf olup râyiha-ı tayyibe murâd olunur. Husûsan ki makâm-ı medh ana karfinedir ve bûy-ı cennet ve emsâli revâyah-i tayyibe makûlesindedir. Onunçün resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme tayyib makûlesi mutlaka tahbîb olundu. Nitekim hadîsde الصلاة في عيني في الصلوة geldi. Pes bundan fehm olundu ki cennetde râyiha-ı kerîha olmaz, levn-i siyâh olmadığı gibi. Zira kerih nesne nefis ve tabîatin lavâzımından tevelliüd eder. Cennetde ise nefis ü tabîat olmaz. Ve insân-ı kâmilin kalbi cennet-i âcile makûlesinden olmakla anda dahi râyiha-ı kerîheye arzu bulunmaz. Bu sebebdendir ki âdem-i kâmil râyiha-ı tayyibeden ihtizâz eder ve râyiha-ı kerîheye asla vücûd vermez. Zira hükm-i hâl muktezây-ı makâm değildir. Bu makûlenin vücûdu kûdürâtdan tayyib ve tâhir ve kesâfetden müberrâ ve muarrâ olmak hasebiyle fuzalât-ı bedeniyelerinde bile râyiha-ı kerîhe olmaz. Belki râyiha-ı misk olur. Nitekim bazı erbâb-ı riyâzatdan menkûldur ve resûlullâh aleyhi ve sellem bu rütbenin zirvesine [167] vâsıl ve bu mananın hakîkatine kemâ yenbağî nâil olmakla fuzalât-ı bedeniyyenin tehâreti hasâyisinden add olundu. Nitekim Şeyh İzzeddin Abdüsselâm bazı müellifâtında getirir;

(فضلاته عليه السلام طاهرة على [الأصح] يتبرك بها يستشقى بها)

³⁹³ و كن من اكامل الانسان لعلك تحظى بهذا و تخلص من الاذى

Li-muharririhî;

Dilerisen Hakk'a nişân-ı sarîh

Koka gör cân içinde tîb-ı rîh

هر که بویش نیست بی بینی بود

بوی آن بویست کان دینی بود

Dînî, yâ nisbet içindir. Dîn dünyadan ihtirâzdır.

الحدادی فی تفسیره الدین اسم لجميع ما تعبد الله به خلقه و امرهم بالاقامة علیه و هو الذى امروا ان يكون ذلك

³⁹³ İnsanların kâmillerinden ol ki, bunu elde edesin ve sıkıntıdan kurtulasın.

عادتهم والذي به يجوزون فان الدين في اللغة العادة و الجزاء انتهى و باقى البيان و التحرير قد تكفل به كتب التفسير³⁹⁴

Mana-yı beyt budur ki; her kimse ki onun zikr olunan bûy gibi bûyu yokdur, ol kimse fi'l-hakîka burunsuz olur. Gerekse zâhirde burnu olsun. Bûy ol bûydur ki dînî ola. Yoksa dünyevî olmaya. Yani muteber olan bûy-ı dînî ve manevî ve hakîkîdir, bûy-ı dünyevî ve sûrî ve itibârî değildir. Zira dünyevî olan bûyu zâhir burnu istişâm eder ve kimseye ihtisâsı olmaz. Fe-emmâ dînî olan bûyu ancak bâtin burnu istişâm eder ki havâssın sıfatıdır. Bunda işâret vardır ki havâss-ı zâhire ve menâfi-i sûriyenin mahlûk olması havâss-ı bâtına ve menâfi-i hakîkiyyeye intikâl ve tevessül içindir. Çünkü bu mana husûle gelmeye ve vücûd bulmaya, havâss muattal ve menâfi zâyî ve bâtil olur. Bir kimse kimyânın eczâsını bilse velâkin amelîne kâdir olmasa câhil olan ile berâberdir ki ikisi de ta'til ehlidir. Ve kezâlik bir kimse mezkûm olsa râyiha-ı gülden ne bulur? Ve kezâlik bir kimse memrûru'l-mizâc olsa hulv ve uzb olan gıdâdan ana ne gelir? Ve alâ hâzâ. Pes meûfe'l-meşâir olanlar zâhirde menâfi-i hissiyeden mahrûm oldukları gibi meûfe'l-bâtin olanlar dahi menâfi-i mâneviyeden mahrûmlardır. Binâen alâ hâzâ insan sûretinde hayvân olurlar. Ve belki hayvan anlardan efdaldır. Zira hayvânât inde'l-muhakkikîn lisân-ı ibâret ile tesbîh ederler ve Hak'â [168] irtibâtları ne vechile ise onun muktezâsından inhirâf göstermezler. Pes insân-ı nâkisa göre zâhirleri nâkis ve bâtinleri kâmil olur. كما لا يخفى على الانسان الكامل³⁹⁵

Ve bunda tasrih vardır ki, bûy-ı zâhire itibâr yokdur. Zira maksûdun bi'z-zât değildir. Meğer vesîle olduğu için muteber ola. Ve vesîle ile mütevassilün ileyh min vech berâberdir. Mesela enbiyâ aleyhümû's-selâmın vücûdları vücûd-ı resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme vesîledir. Onunçün تولدك يا محمد ما خلقت الكائنات³⁹⁶ vârid oldu. Nitekim Burhânu'l-Kur'an'da mestûrdur. Ve bundan sâir enbiyâyı tahkîr lâzım gelmez. Ve sâir mebâdi-i umûr ve mukaddemât-ı ahvâl dahi böyledir. Meselâ ulûm-ı edîbe makâsîd-ı ulûme muvassal olduğu cihetden makbûldur. Ve kezâlik mebâdî ve mekâsîd ulûm-ı zâhire dahi ulûm-ı bâtına ve maârif-i hakîkiyyeye vesâil olmakla kabûle karîndir. Nitekim hadîsde gelir; من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم³⁹⁷ Yani ilm-i kisbî ilm-i vehbîye mevsûldur. Eğerçi ilm-i vehbî fi'l-hakîka ihtisâsen ihtisâsdandır ki ihtiyâr-ı Hak üzerine mebnîdir, saltanat gibi. Kesble hâsıl olmaz, vezâret gibi. Ve bunda erbâb-ı inkârı cerh ve hâllerin takbîh vardır. Zira revâiyih-i maneviyye istişâmına adem-i iktidârlarından nâşî ulemâ-ı hakîkiyye mecâlisine tereddüd etmezler ve kümmel-i nâs mehâfiline bir adım gitmezler. Maa-

³⁹⁴ Heddâdî tefsirinde şöyle der: Din kulların Allah'a ibâdet ettiği ve kullarının üzerinde olmalarını (yaşamaları) emrettiği şeylerin hepsidir. Yine o, adetleri olması emredilen ve bununla mükâfatlandırılacakları şeydir. Çünkü lügatte din adet ve karşılık demektir. Bitti. Geri kalan açıklamalar tefsirlerdedir.

³⁹⁵ Kâmil insana gizli kalmayacağı gibi.

³⁹⁶ Sen olmasaydın kâinâtı yaratmazdım.

³⁹⁷ Kim ki bildiği ile amel ederse, Allah onu bilmediği ilme de varis kılar. N. Albânî'ye göre Ahmed b. Hanbel bazı tabiin ulemâsından Hz. İsa'nın sözü olarak rivayet etmektedir ve hadis olarak mevzudur. (Albânî, I/611)

hâzâ ol mecâlis-i şerîfe ve mehâfil-i latîffe gülîstan makûlesidir ki anda revâiyih-ı itra istişmâm olunur. Zira her güfteleri gülşen-i hakîkatden bir gül ve her nûkteleri bûstân-ı marifetden bir sünbûldür. Pes münkir hayvan makûlesidir. Yani hayvan gülîstan ne idiğün bilmeyip gül ve lâle ve sünbül ve ezhâr ve envâr ve evrâd yanında nebâtât-ı beriyye-i âmme ile berâber olduğu gibi münkirin dahi ulûm-ı kışriye ve lübbiye indinde yeksândır. Belki kışr lübden ehabdır. Zira sünbül ter otlamak âhû-yı müşkün sıfatıdır. Onunçün nâfesi merğûbdur. Onunçün demişlerdir ki; چه باشد³⁹⁸ Ve belki münkirin bâtını selîm olmak hasebiyle selâmet ehlinin râyiha-ı tayyibe istişmâm etdikleri mevâddan anlar râyiha-ı kerîhe şemm ederler. Bundan fehîm olunur ki bir madde iki şahsa göre mütefâvit olur. Nitekim bârân-ı nisân sadeife göre lü'lü' ve mâre göre zehr-i kâtil olur. Li-muharririhî;

Gülşen-i marifetden al hûş bû

Dem geçer gâfil olma, kalmaz bu [169]

چونکه بویی برد و شکر آن نکرد

کفر نعمت آمد و بینیش خورد

Bu kelâmın takdîri چون هر که بویی برد demektir. Pes bürd'ün fâili her ki'dir. Vezîr-i mezkûr olmak dahi baîd değıldir. Şükr, aslında bir nimeti tasavvur ve onu izhâr etmektir. Kemâ kâle fi'l-Kâmûs, لشکر بالضم عرفان الاحسان و نشره³⁹⁹ Nitekim onun zıddı olan küfr, bir nimeti nisyân ve setr etmektir. Bu sebebden demişlerdir ki şükr kışr'in maktûbudur. Kışr ise keşf demektir ve şerîfâde ol marûfa derler ki nimete mukâbil ola. Gerek lisan ve gerek yed ve gerek kalb ile olsun. Pes şükrün mevrîdi âmm ve hamdin mevrîdi hâsdır. Zira lisâna mahsûsdur. Nimet aslında şol hâlet-i tayyibedir ki insan onu istilzâz ve istitâbe eder. Sonra şol umûr-ı lezîzeyle itlâk olundu ki tab'â mülâyim ve ol hâlet-i tâyyibeye müeddî ola. En'âm nimeti gayre îsâl etmektir, ol gayr nâtik olmak şartıyla. Pes انعم فلان علی فرسه⁴⁰⁰ denilmez. Hord aslında zamm-ı hâ ile mâzîdir, ekl etdi manasına. Burada hâ'nın zammı fetheyle imâle ile telaffuz olunur. Nekrede muvâfakat için ve kopardı ve izâle etdi. Manası dahi murâd olunur. Maa-hâzâ bî-binî olan kimsenin burnu me'kûl sûretindedir. Fi'l-cümle me'kûldur.

Mana-yı beyt budur ki; çün her ol kimse burnu olup hüsn-i şemmi teslîm olmak cihetiyle bûy iletdi ve râyiha-ı tayyibe kokdu. Ve ol râyihayı istinşâk eden buruna ve kezâlik istinşâk olan râyiha ve nefis-i istinşâka şükr eylemedi, küfr-i nimet geldi. Ve onun burnunu ekl eyledi ve izâle kıldı. Yani meşâir ve havâssın her biri Hak'dan nimet-i celîledir. Ez-cümle burun nimeti ki hâsiyyeti istişmâm-ı revâiyih etmektir. Ve tayyibi istimâl ve istirvâhda ise menâfi-i kesîresi vardır.

³⁹⁸ Merkeb ve safranı ne olsun?

³⁹⁹ Şükür, zamme ile, ihsanın bilinmesi ve yayılmasıdır.

⁴⁰⁰ Birisi atına nimet verdi.

Onunçün resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme tîb-i necîb olundu. Pes bir kimse nimet-i mezkûreye şükr etmese mâ-halaka lehinde adem-i istimâl ile onun zevâliyle muâkib ve mübtelâ olur. Zira her cezâ amel cinsinden ve amele münâsib olan sûretle vârid olur ve demişlerdir;

شكر نعمت نعمت افزون كند   كفر نعمت از كفت بيرون كند⁴⁰¹

Pes nice kimselerin burunsuz oldukları burunlarına müteallik olan nimete [170] küfrânları sebebiyledir. Bazı âfât ile hiss-i şem zâil olmak ve ahyânen insân mezkûm olmak dahi bî-bînî olmakla mülhaktır. Suâl olunursa mana-yı mezkûr ehl-i küfrâna göredir. Maa-hâzâ âfât makûlesi sibyanâ dahi ârız olur. Cevâb budur ki gerçi sibyan ve emsâli ehl-i küfrandan değıldir. Velâkin ibtilâlarında hükm-i hafıyye vardır. Ez-cümle ibtilânın hükmü anların ekâribine râcidir. Nitekim sibyan üzerine olan teşdîd-i mihnet-i mevt dahi bununla ta'lîl olunmuşdur. Ve illâ sibyanâ hayyen ve meyyiten muâhezeye medâr olunur esbâb yokdur. Meğer kısâs-ı mukâbile itibâr oluna ki bazı ehl-i hakâyık zâhib olmuşlardır, fe'fhem. Bunda işâret vardır ki vezîr-i mezkûr dîn-i Nasara'dan bûy-ı hakkâniyet istismâm etmiş idi. Velâkin hasede düşmek sebebiyle hased onu burundan çıkardı. Yani hased yüzünden bînî-i bâtını meüf olmakla zâhirde bî-bînî olmak âfetiyle dahi mübtelâ olmadı. Zira her bâtının zâhirde bir eseri vardır, defin olan nevâtın vech-i arzda evrâk ve semeresi gibi. Ve bunda bûy-ı mânevîye remz vardır. Yani bir sâlik ki esnâ-ı sülûkda cânib-i Hak'dan istismâm ettiği râyiha-ı manevîyeye şükr etmese ve bazı âfât hasebiyle tarîkde vakfe ve hâlde tefrika bulsa ve bu sebebden tefevvür-i rağbet ve cem-i himmet ve amele azîmetden kalsa ol bûy-ı manevîyi istinsâkdan mahrûm ve mefkûduna müterakkıb değıl mevcûdunda bile cesâret bulur. Zira küfrânıyla nimet etmiş idi. Ve Kur'an'da gelir; *يغفروا ما بانفسهم* ⁴⁰² *آن الله لا يغير ما بقوم حتى* olan niam-ı celîle zâhir ve atse katında hamdin lüzûmu ve şükrün sırrı bâhir oldu. Pes niam-ı zâhire ve bâtınayı şükr-i cezil ile rabt etmek gerekdir. Li-muharririhî;

Eyledin çünkü murğ-ı nimeti sayd
Şükr ile oldu Süleyman sultân

Rişte-i şükrle onu eyle kayd
Hamdle tutdu devleti zü'l-ayd

شكر كن مرد شاكرانرا بنده باش

بيش ايشان مرده شو پابنده باش

Pâyende, bâkî ve dâim ve bi-mâna hemîşe. Aslında âyende-pâ'dır, ayağa gelici ve ayak üzere durup sâbit olucu manasına. Bade-zâ merd-i şâkirân-râ ilh. mâ-kablinde şükr kon cümlesine tefsîr vâki olmuşdur.

⁴⁰¹ Nimete şükür senin nimetini artırır. Nimete küfür sözden dışarı çıkarır.

⁴⁰² Bir kavim, özlerindeki (güzel hal ve ahlak)ı değıştirip bozuncaya kadar Allah şüphesiz ki onun (hâlini) değıştirip bozmaz. (Rad 11)

Mana-yı beyt budur ki; [171] şükr eyle mutlakan. Ve şükrün envâından biri dahi budur ki şâkir olanlara bende ve anlara hâdım ol. Zira şâkire muzâf olan dahi şâkirdir. Ol şâkirlerin huzurunda meyyit gibi ol, tâ ki hayât-ı bâkıyye ehli olasın ve fenâ içinde bekâ bulasın. Bade-zâ meyyit hükmünde olmak harekât-ı nefsâniyeden sükûn bulmak ve terk-i itirâz edip teslim ehli olmak iledir. Zira şâkir-i hakîkinin vücûdu nimet-i celîledir. Ve şâkir-i hakîkiyye ki ehl-i tezkiye ve tekmîldir, a'zâ ve kuvânın mecmûunu mâ halaka lehine sarf ederler ve cümle-i ahvâlde reh-i râst-i fermana giderler. Onunçün dâima anlardan hasâyıs a'zâ ve kuvâ sâdır olmaktadır. Şöyle ki hiss-i şemleri revâiyih-i cenneti bu kadar mesafeden istinşâk eyler ve hiss-i sem'leri hitâbât-ı ilâhiyyeyi işidir ve tesbihât-ı eşyâyı istimâ eder. Ve hüsn-i basarları mesâfe-i bâideden idrâk eyler. Nitekim Hazret-i Ömer raziyyellâhü anh minber-i resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üzerinde iken bir aylık yolda ser-askerî olan Sâriye'yi gördü ve hitâb etdi. Sâriye dahi onun hitâbın işidip ana göre amel eyledi. Pes, her uzvun bir burhânı vardır ki onun hâssesidir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁴⁰³ يا ايها الناس قد جاءكم برهان من ربكم Yani Allah tealâ resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemi bi-cümleti'l-vücûd burhân kıldı. Zira her uzvunda burhân-ı mahsûsu var idi. Ve bu burhandan vârisleri dahi hisse-dârdır. Ve dâima şükr-i nimet ile mukayyed olmalarıyla mezîd ile müşerreflerdir. Ve bu makûle şâkirler cemi efrâd-ı insân a'zâsı gibidir. Pes bu makûlelerin vücûdlarına şükr etmeyenler ve itikâd ve hizmetlerine kıyâm göstermeyenler güya kendi vücûdlarının burhânın izâle edip ez cümle bî-enf kalmaktır. El-hasil küfrânda telef olduğu gibi şükrânda halef vardır. Ve şükrün bir kısmı şâkirlerin yolunda ifnâ-ı vücûd etmektir ki semeresi hayât-ı bâkîdir. Ve hayât-ı bâkiye şol hayâtdır ki bedenin bu mevtinden intikâl ile mütegayyir olmaz. Zira mütegayyir olan hayât-ı fânidir ki cesede müteallıktır. Ve hayât-ı bâkiyye ki kalb ve rûha müteallıktır. Rûh-ı sultânînin cesedden müfârekatinden sonra zâil olmaz. Belki hayât-ı dünyâda olan keyfiyyet üzerine bâkî kalır. Bu hayât-ı bâkînin tesîrindedir ki ebdân-ı kümmel [172] inhilâl bulmaz ve ilâ yevmi'l-kıyâme münfesihi olmaz. Güyâ ki anlarda hayât-ı fâniye yoktur. Belki cemî ahvâlde hayât-ı bâkiye ile muttasıflardır. Bu cihetdendir ki resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem cesed-i nazîfleri gasl olunurken bî-tahvîl-i kes yemînen ve yesâren mütehavvil olurlardı. Ve bazı kümmel dahi hîn-i gaslde gözlerin açıp gasle nigâh etmeleriyle gâsilden hayât-ı ba'de'l-mevt sâdır olduğu musarrahdır. Ve alâ-hâzâ bundan zâhir olur ki zikr olunan şâkirlere teslim olmayan münkirler ve muterizler hayât içinde memâtda gibidir. Zira vücûd-ı fânî muteber değildir. Pes gerekdir ki insan ehl-i kemâlin vücûdunu ganîmet bilip uhde-i şükrden gele. Nitekim Hazret-i Pîr Hüdâyî kuddise sırruhû nazmında gelir;

Eğer buldunsa bir ehl-i kemâli Yolunda hizmet et ko mekr u âli

⁴⁰³ Ey İnsanlar! Size Rabb'inizden hakîki bir bürhan gelmiştir. (Nisâ 174)

Yani yalnız itikâd kifâyet etmez. Belki Hakk'a vüsûl isteyen kimse erbâb-ı kemâl ile sohbet-i sülûk ve hizmet-i hâs etmek lâzımdır. Tâ ki nefis-i nefis ile hayât-ı tâze hâsıl ola.

چون وزیر از رهن مایه مساز

خلق را تو بر میاور از نماز

Rehzen aslında zenende-i reh'dir, yol urucu manasına ki kâtiu't-tarîkdir. Nemâz, marûfdur. Arab salât der. Burada murâd teveccüh-i dildir. Zira teveccüh-i dil ve huzûr-ı kalb namazın a'zâm erkânındandır. Şöyle ki fi'l-cümle teveccüh ve huzûr bulunmayan namaza asla sevâb yoktur. Ve teveccüh budur ki insân hâl-i salâtda vech-i zâhirini Kâbe'ye ve vech-i bâtını Rabb-i Kâbe'ye tevcîh ve tahvîl eyleye. Yani bundan murâd mâsivâdan a'râzla hâsıl olan müşâhededir ki kalb-i insanda Hak'dan gayrının ehemmi kalmaya.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i mezbûr gibi rehzenlikden mâye düzme. Yani senin mâye-i aslın ve esâs-ı dînin tarîk-i Hakk'ı kat etmek olmasın. Sen halk-ı âlemi nemâz ve teveccühden yukarı götürme ve kaldırma ve mani olma. Zira dîn-i sahîh ve mezheb-i hak üzere olan kimse şol tarîk-i müstevî üzerine maksadına müteveccih olan İbn Sebîl'e benzer. Pes onu maksûdundan sarf ve itikâdını ifsâd ve hâlini tağyîr etmek yolunca giden İbn-i Sebîl'i urmak ve maksadından tahvîl etmek ve malını nehb ve kendini katl eylemek gibidir. El-hâsıl ikisi dahi ihlâkdir. [173] Eğerçi biri hissî ve biri manevîdir. Bir yumurta fâsid olsa hayz-ı intifâ'dan hâric olduğu gibi fitrat-ı asliyye ve istidâd-ı evveliye dahi bazı avâriz ile intifâi yokdur. Bundan fehîm olunur ki tarîkden dâil olan adamı yola döndürmek hidâyetden ve namazda kıbleden münharif olanı kibleye teveccüh etmek isâbetindedir. Ve bunda erbâb-ı inkârın hâline işâret vardır. Zira kemâl-i hasedlerinden fukâra-ı ehl-i sülûku tarîk-i Hak'dan men ederler. Ve sizin tarîkat-ı meslûkanız tarîk-i cumhûr değildir. Cumhûra muhâlif ise kuvvet-i hatâdandır, derler. Ve bunun emsâli mukaddemât-ı kâzibe ve kıyâsât-ı akîme tertîb eyleyip izlâlde şeytan kadar kuşuş ve ictihâd ederler. Bilmezler ki tarîk-i takvâ ve azimetinde cumhûra muhâlif lâzımdır. Zira muvâfakat ile maksûd hâsıl olmaz. Ol sebebdendir ki cumhûr-ı nâs merkez-i tabîilerinde kâim ve tıynet-i unsuriyelerinin ahkâmını icrâda dâimlerdir. Pes anlar mâ-ı râkide benzerler ki tûl-ı mükeşşele mütegayyir olmuş ve te'sîr-i ufûnet hevâ-ı küdüret-i tıynetle teaffün bulmuşlardır. Vehayud şol sâye-perver gibidir ki ömründe sefer etmemiş ve yerinden bir mesâfe yer gitmemiş belki sâye ve güneş tesfîriyle perveriş bulmamış ham meyve gibi kalmışdır. Bu vechden anlar maraz-ı manevî ile marîzlerdir. İkâmet ise bâis-i izdiyâd-ı marazdır, sefer bâis-i sıhhat olduğu gibi. Nitekim hadîsde gelir; ⁴⁰⁴سافرو اتصحوا Pes bunda sefer-i manevî ile hasıl olan sıhhat-i vücûda işâret vardır.

⁴⁰⁴ Seyehat ediniz, sıhhat bulunuz.

ناصر دین کشته آن کافر وزیر
کرده او از مکر در لوزینه سیر

Nâsîh nush edendir, kavî ve fiilde hulûs demektir. Nitekim hadîsde gelir; النصيحة كله
الدین⁴⁰⁵ Yani dinde gıll u giş ve hıyânet olmaz. Belki din ehli sıdk ve hulûsla muttasıf olmak
gerekdir. Nush hıyâtat-ı sevb manasına dahi gelir. Nâsîh olan kimse nushla mensûsun lehin
salâhını teharîr etmekle onun fiilini halel-i sevbîsede teşbîh etdiler. Nitekim Belâğat-ı
Zemahşerî'de gelir; ما منع قول الناس ان يروك و هو الذي ينصح حروك⁴⁰⁶ Yani kavî-i nâsihi ne mana men
etdiği sana ucb ve hoş gelmedi, nâsîh hod senin yırtıklarını diker ve yırtık dikmek [174]
kemâlâtıdır. Onunçün erbâb-ı irşâd pîne-dûz sûretinde görünürler. Ve letâif-i kelâmıda gelir;

آن پسر پینه دوز
شب همه شب تا بروز
بانک کند چون خروس
کشف کهن در که هست⁴⁰⁷

Yani her gece Allah tealâ tarafından eski pâbuc kimde var diye nidâ gelir. Maksûd leyle-
i mirâcda şâb-ı emred sûretinde tecellî-i sıfât ile mütecellî olan Allah tealâ kullarının günahların
mağfîret ve hallerin tecdîd ve şanların ıslâh etdiğin beyan ve temsîldir. Pes rübâi-i mezkûrda aslâ
mahzûr ve gubâr yoktur. Ve nâsîh asel-i hâlise dahi derler. Pes nush aseli şem'den tasfiyedir.
Yani insan kavlini gışden tahlîs etmek aseli haltdan tahlîs gibidir. Kâfir bâlâda tafsîl olundu. Arab
fâ'nin kesri, Acem fethiyle okur. Levzeniye, bâdemli helvadır. Zira Arab bâdeme levz der.
Ahirinde ya nisbet ve hâ mana-yı âmdan mana-yı hâssa nakl alametidir. Pes levzîne bâdeme
mensûb ve andan mamûl helva demek olur. Ta'rib edip levznic derler. Nitekim letâifde gelir; الهليج
من نكد الدنيا مضرة اللوزنيج و منفعت⁴⁰⁸ Sîr, kesrele sarımsaktır.

Mana-yı beyt budur ki; ol vezîr-i kâfir billâhi sûretâ kavm-i İsâ arasında nâsihu'd-dîn
olmuş velakin fi'l-hakîka gış ehlidir ki mekr ü hîle ile bâdemli helvaya sarımsak ve acı nesne
katmış ve karışdırmış gibidir. Yani zâhir hâli helva gibi tatlı görünür. Fe-emmâ fi-nefsi'l-emr
kelâmı garazdan hâli olmamak hasebiyle zehr-nâkdır ki acı ve muzır nesne ile mahlût olan helva
mideyi ifsâd ve mizâcı tağyîr ve belki helâk-ı sûriye-i müeddî olduğu gibi onun kelâmı dahi ifsâd-
ı din ve tahvîl-i akâid ve ihlâk-ı kulûba bâisdir. Pes câhil olan ekl edip helâk olur ve âlim olan
hazer üzerine olup necât bulur. Bunda dini ve kelâm-ı Hakk'ı helâvetde helvaya teşbîh eyledi.
Nitekim haberde gelir; المؤمن حلو يجب الحلو⁴⁰⁹ Ve dini ifsâd eden nesneyi ve kelâm ve bâtilı acı

⁴⁰⁵ Din tümüyle nasihattir. (Sahih-i Buhari, Kitabu'l-imân, 82)

⁴⁰⁶ Nasihın, seni bir işten men etmesi sana her ne kadar hoş gelirse de senin ayıplarını örüyor.

⁴⁰⁷ O eskici çocuk, akşamdan sabaha, horoz ötünceye kadar kimde eski var, keşfeder.

⁴⁰⁸ Helvanın faydası ve tatlının zararı dünyayının sıkıntılarından.

⁴⁰⁹ Mü'min tatlıdır ve tatlıyı sever.

nesneye teşbîh eyledi ve iki nesnenin mizâcî biri biriyle fi'l-cümle mütevâfik olmasa onların terkihi helâke müeddî olur. Tatlı sûretinde olsa bile, sed ile balık gibi. Nitekim Câhız-ı mütekellim buna itimâd etmeyip sedd içinde matbûh olan balığı ekl ile meflûc oldu. Pes iki zıddın hâli dahi buna kıyâs oluna, asel ve zehr gibi. Zira bir kimseyi hafıyyeten katl etmek isteseler taâm-ı şîrîne [175] zehr halt edip yedirirler. Taamın şîrinliğinin tesîri olmayıp zehr gâlib olmakla ihlâk eder. Bir maddede nehy ve hilâfî müctemi olsa nehy-i râcih dedikleri bu sırta dâirdir ve mana-yı mezkûrun nazîri hayyedir. Zira yılanı mess etsen zâhiren harîr gibi yumuşaktır. Velakin dendâni zehri müştemildir ki mühlikdir. Pes bir kimse bir sözde tabîr olunan mana zehr misâli idrâk etmese onu itikâdla bâtınını ifsâd ve amel ile zâhirini it'âb edip suret u mana-yı dîni muhattel ve müşevveş ve pür keder ve pür gış olur. Bundan fehm olunur ki hile ehli kâfir gibidir, eğerçi mümindir. Zira dinde hile ve hiyânet olmaz. Pes onun sahibi hükmen kâfir gibi olur. Zira seğâir meâsî-i kebâire muvassal ve kebâir dahi ekberü'l-kebâir olan küfre vesîledir. Ve bunda huluvvu'l-lisân olan müddeflere dahi işâret vardır. Pes onların makâlât-ı semiyelerinden ihtirâz lâzımdır. Zira onların kelâmı asel-i zembûr-ı har gibidir ki zehr-nâkdir. Ve bunda akl-ı meâşa dahi işâret vardır ki İsâ-ı yı kalbin dini olan aşk-ı ilâhîye kâfirdir.

هر که صاحب ذوق بود از گفت او
لذتی می دید و تلخی جفت او

Zevk iki kısımdır. Biri hissîdir ve bu zevk bir kuvvettir ki cirm-i lisân üzerine mefrûş olan asabda müteferrikdir. Femde olan rutûbet leâbiye-i mat'ûme muhâlete etmek sebebiyle. İnsan ol kuvvet sebebiyle tuûmu idrâk eder. Ve biri dahi zevk-i vicdânîdir. Ve bu zevk bir nûr-ı irfânîdir ki Hak tealâ tecellîsi hasebiyle ol nûru kulûb-ı evliyaya kazf etmişdir. Şöyleki evliya ol nûr-ı irfânla Hak ve bâtılın miyânını fark ederler. Ve kitâb ve gayrı nesneden nakle muhtâc olmazlar. Ve fikr ü tertîb-i mukaddemât etmeden eşyâyı idrâk ve netâyicine vâsıl olurlar. Ve bu zevkin levâhıkındandır, ol kuvvet-i idrâkiyye ki onun için letâif-i kelâm vücûda ve vücûh-ı mehâsin-i hafıyyeyi idrâke ihtisâsı vardır. Yani ulemâ-ı belâgat katında zevk-i sahih ol keyfiyyet-i nefsâniyyedir ki havass-ı terkîb-i beleğâyı istikrâ ve tettebbü ile hâsıl olur. Ve bu keyfiyyet ile letâif-i vücûh-ı mezkûre bilinir. Pes bu kisbî ve zevk-i irfânî vehbîdir. Ve evvelki erbâb-ı ıyş u işret arasında zevk itlâk eder, me'kûlât-ı şehiyye ve meşrubât-ı lezîze itibarıyla. Ve kuvvet-i tabiiyyede idrâk etdikleri lezzet-i zâile hasebiyledir. Lezzet [176] almak nakîzîdir. Yani idrâk melâimdir. Hâsse-i zevkin taam-ı halâveti ve hassa-ı basarın nûru idrâki gibidir. Lezzeti de ya tenkîr veya neviyyet için. Ve telhîde ya masdariyyedir. Cüft, zamme ile şol adeddir ki kesresiz tensîf kabul eyleye. Arab zevc der ki ferd mukâbilidir. Mukârin manasına dahi gelir. Zira zevceyn biri birine mukârinidir. Burada murâd budur.

Mana-yı beyt budur ki; kavm-i İsâ'dan her kimse ki zevk-i vicdânî sahibi idi ve Hak ve bâtılın miyânını fark eder, nûr-ı ferâset ve ziya-ı marifete mazhar düşmüşdü, ol vezîrin sözünden lezzet gördü, yani helâvet idrâk eyledi. Veyahud bir nev-i lezzet buldu ki anınla acılık cüft ve mukârin dedi. Yani sözü sâkî-i lezzet makûlesinde değil idi. Belki ana acı karışmış tatlı nesne gibi idi. Zira hîle ve mekr üzerine mebnî olmakla ehl-i zevk-i sahihin dimağına helâvet-i kâmile vermeyip garaz üzerine mebnî ve nasîhat sûretinde hıyânet ve gış olduğu zâhir idi. Bundan zâhir olur ki bî-mezâk olan avâm-ı nâs bu makûle kelâmı lezzet-i sarfa sanıp ol mukallid-i huluvvu'l-lisânın takfirine mağrûr oldular ve meks-vâr-ı zenbûr-ı zerdin engübîn-i zehr-nâkine bulandılar ve varta-ı helâke vukû'la belâların buldular. Ve bunda işâret vardır ki lezzet-i kâmile nâsîhın kelâmı îrâs ettiği halâvet-i tâmmedir. Husûsan nefsinı gıll ü gişden tezkiye eden erbâb-ı safâ sözlerinden halâvet-i hakîkiye çekîde, ve kalem-i lisanlarından sahâif-i kulûbe erkâm kabûl ve te'sîr-keşîdedir. Pes bunlar meşreb-i sahih ve zevk-i sarîh ehli olmakla makâleleri taklîdden muarrâ ve davâdan müberrâ olduğundan maâda müstemi'lere dahi asel gibi şifâ-ı sadr verir ve gûş-ı hûş tutanlar cehlden pâye-i ilm ü marifete irgörür. Ve bundan fehmi olunur ki mat'ûmâtın mazarrından ictinâb olduğu gibi makûlâtın mühlükenden dahi ihtirâz lâzımdır. Ve mekûlât-ı mühlîke makâlât-ı nüfûs-ı zâyia ve kelimât-ı erbâb-ı tebâyî ve mezâhib-i vâsıadır. Ve Hâce Hâfız nazmında gelir;

پاک و صاف شو و از چاه طبیعت بدر آی
که صفایی ندهت آب تراب آلوده⁴¹⁰
نکتهای می گفت او آمیخته
در جلاب قند زهری ریخته

Nükte fikrle istihrâc olunup kalbde müessir olan latîfe ve dakîka derler. [177] فیوثر فیها⁴¹¹ Cüllâb, aslında cimmin zammı ve lâmun teşdîdiyle zabt olunmuşdur. Güllâb'dan muarrebdir ki gül suyudur, mâü'l-verd gibi. Sonra güllâb-amîz olan latîf ve sûk-ı şerbetde istimâl olundu. Nitekim Kandî şiirinde gelir;

Kande kandım ey sanem cüllâb-ı la'lin kandine
Kim bana kandi(î) diye bühtân edersin dem be dem

Ve Nef'î kasîdesinde gelir;

Beni cüllâb-ı câm-ı lütfun etdi şöyle şîrîn-kâm
Ki şiirimde bulur her kim okursa lezzet-i sükker

Burada vezn için lâm tahfif olunmuşdur.

⁴¹⁰ Arın tertemiz ol. Tabiat çukurundan çık, kurtul. Çünkü bulanık su sana duruluk vermez.

⁴¹¹ Kamus diyor ki, nekt, yere bir çubukla vurup orada iz bırakmaktır.

و في معربات الجواليق روى في حديث عائشة رضی اللہ عنہا (كان عليه السلام اذا اغتسل من الجنابة دعا بشيء مثل الجلاب) و هو فارسی معرب قال الهروي اراه بشيء مثل الجلاب و هو الاتناء الذى تحلب فيه ماء الورد ذوات الحلب يعنى انه المحلب لا ما ذكر⁴¹²

Kand, Lügat-i Fârisî'de şekerdir, demiş.

و في القاموس القند عسل قصب السكر اذا جمد معرب انتهى⁴¹³

و في المعربات القند فارسی معرب و قد جاء في الشعر الفصيح و قد استعملته العرب فقالوا سويق مقنود و مقند⁴¹⁴

Zehr, ma'rûfdur. Oda zehre dedikleri ana nisbetledir. Zehr-i kâtil ve semm-i helâhil derler. Helâhil Sind ikliminde bir şehrdir ki anda zehirlerden bir dürlü zehr be-ter ü tâze iken yerler, ziyân eylemez. Amma gayrı iklimde ihlâk eder. Nakl olunup satılan köküdür. Ol zehre Fârisî'de bîş ve Arabî'de helhel derler.

Mana-yı beyt budur ki; ol vezîr karışık nükteler ve saf olmadık sözler söylerdi. Güyâ şükür şerbetine zehir karışdırmış idi. Yani hakikat yüzünden söylediği makâleleri şükür şerbeti ve zimmında münderic olan ağrâz-ı fâside ve meâni-i münharife zehr gibi idi. Onunçün erbâb-ı zevke te'sîr etmezdi. Zira erbâb-ı zevk onun zâhirinde olan tumturak ve mehâsin ve ârâyîşe nazar eylemez, belki bâtınında sıdk ve istikâmet ve helâvet ve melâheti gözlerlerdi. Çünkü bu mana hâlis değil idi. Lâ-cerem kelâmını mehcûr ederlerdi. Zehr-âmîz olan şerbet bilen yanında menfûr olduğu gibi. Bunda işâret vardır ki Hak ve bâtil bir yerde mahlût olsa âlem andan hakkı ahz edip⁴¹⁵ mücebince bâtili tarh eder. Fe-emmâ câhil olana gerekir ki erbâb-ı temyîzden istifsâr eyleye. Zira bir nesne ki [178] sûret-i hayrda olup şerre müeddî ola, onu hayr ise de terk etmek gerekir. Velâkin şerre müeddî veyahud fi-nefsi'l-emr şer idiğın herkes bilmez. Ve bunda remz vardır ki kelimât-ı nâsîh şerbet gibidir. Zira şerbet harâret-i zâhireyi dâfi olduğu gibi kelimât-ı Hakkâniye dahi harâret-i bâtınayı dâfidir. Ve kâh olur ki harâret-i bâtınadan harâret-i zâhire dahi hâdis olup iki vechile muâleceye muhtâç olur. Harâret-i zâhireden murâdımız harâret-i hissiye ve harâret-i bâtınadan murâd harâret-i maneviyedir ki kâlibın zâhir ve bâtınına taalluk etmez, belki kalbe taalluk eder. Li-muharririhî;

Germ olursa nola kalb-i âşık
Nurdan kâh olur ki nâr doğar

Nâr-ı aşkıyla olubdur tennûr
Nâr zâhir olup görünmez nûr

ظاهرش می گفت در ره چست شو

⁴¹² Muarrabâtu'l-Cevâlık'ta Hz. Aîşe'den şöyle rivâyet edilmiştir; Hz. Peygamber, gusul abdesti alırken, cüllab gibi bir şey istemiştir. (Sahih-i Buhari, Kitabu'l-gusl, 250) Cüllab, gül suyu demektir ve Farsça'dan Arapçalaşmıştır. Herevî diyor ki, bu cüllab gibi bir şeydir, bu da sağılan sütlerin konulduğu kaptır. Yani yukarıda zikredilen değildir.

⁴¹³ Kamus'da kand, şeker kamışının katılaşmış tatlısıdır ve Arapçalaşmıştır.

⁴¹⁴ Muarrabât'ta kand, Farsça'dan Arapça'ya geçmiştir. Fasih şiirde gelmiş ve Araplar bunu kullanmış ve kandlı yemek demişlerdir.

⁴¹⁵ Safayı al, kederi bırak.

Çust, cim-i Acemî'nin zammıyla çâpük manasına. Eser, bir nesnenin vücûduna delâlet eyleyene derler. Nitekim âsâr derler, ol tariflere ki anlarla tekaddüm edenler üzerine istidlâl oluna.

Mana-yı beyt budur ki; ol nüktelerin zâhiri muhâtab ve müstemi olana tarîk-i Hak'da çust u çâpük ol ve müsâreat ve müsâbakada takaddüm bul, der ve hiss ü tahrîs ederdi. Velâkin eseri yüzünden câna süst ve fütûr üzre ol ve seyr ü hareketinden tekâüd ehli ol, diye söylerdi. Malûm ola ki burada eserden murâd dil ü cânda hâsıl olan fütûrun gaybıdır. Yani eseri şöyle idi ki ol kelâmdan zevk ehline fütûr ve red gelirdi. Yoksa neşât ve kabûl gelmezdi. Nitekim bu manaya ebyât-ı lâhika karînedir. Bunun nazîri lokma-ı haramdan bedene hâsıl olan fütûrdur. Yani harâmından hâsıl olan kuvvetden bedene neşât ve ibâdâta sûrat ile kıyâm gelmez, belki bedene neşât gelmek umûr-ı âdiye ve ahvâl-i tabiiyyeye göredir. Bunda müddei hâline işâret vardır. Zira müddeînin kelâmı dahi gerçi suretâ semend-i sülûka tâziyânedir. Fe-emmâ fi'l-hakîka sâlikin tekâüdüne bâisdir. Bazı mecâlise duhûlde inbisât ve bazında inkibâz hâsıl olmak bu sırta dâirdir. Sual olunursa ki davet-i enbiyâ ve irşâd-ı evliya bi'l-küllîye Hak ve kelâmları Hakkânî iken niçin bazıları davet ve irşâd kabûl etmediler. Ve dâ'î-i ilallah olanların kelimât-ı Hakkaniyelerinden müteessir olmadılar? Cevab budur ki kabul ve te'sîr [179] mahalde kâbiliyet gerektir. Bundan her kelimenin tesîri lâzım gelmez, eğerçi fi nefsi'l-emr te'sîr etmek şânındandır. Meselâ bârân yokdur, letâfet-i tab'ıyla senk-i hârâ üzerine vâki olsa kârger olmaz. Pes kâh olur ki edvâr ve duhûrda tefâvüt bulunup zamanın zulmetine binâen erbâb-ı zaman dahi zulmânî olup kabûl-ı envâr-ı davet ve irşâddan mahrûm olurlar. Nitekim bazı enbiya aleyhisselâma asla mütâbeat göstermediler. Bu sebebden demişlerdir ki;

على نخت المعانى من معادنها   و ما على اذا لم تفهم البقر⁴¹⁶

Li-muharririhî;

Çokdurur âlemde Adem makbûl
Adem-i kâbil isen dünyada

Kesin şânı değil lik kabûl
Var ehl-i kabûlu sen ara bul

ظاهر نقره کر اسپیدست و نو

دست و جامه می سیه کردد ازو

Nukre, zamme ile Arabî'dir. Altın ve gümüşden kıt'a-ı müzâbe manasına. Altın ve gümüş pâresi ki mazrûb olmaya. Sikkeye, nukra dedikleri menkûr ve mazrûb ve meskûk olmak şânından olmaktadır. Maa-hâzâ bazı müzâb olan nesne dahi li-ecli'l-islâh nakr ve zard

⁴¹⁶ Bana manaları madenlerinden yontmak düşer. İneğin anlamaması beni ilgilendirmez.

olunmaktan hâlf değildir. و في المفردات النقر قرع الشيء المفضى الى النقب⁴¹⁷ İspîd ve sipîd ve sifîd, kesre, ak manasınadır. Nev, zamme ve fetha ile cedîd manasına. Fetha ile istimali ekserdir.

Mana-yı beyt budur ki; altının ve gümüşün zâhiri gerçi beyâz ve cedîddir. Velâkin hâs ve hâlis olmayıp mahlût ve mağşûş olsa insanın eli ve câmesi onu mes etmekden sim siyah olur. Nitekim bizim a'sârımızda olan sikkelerde ziyâde rûşendir. Pes kalb ve mağşûş olan sikkenin zâhirine mağrûr olmayıp belki eseri siyahlıktan adem-i cevdetine istidlâl ve zuyûf ve nebehrec olduğuna intikâl etmek gerekdir. Li-muharririhî;

Nazar etmez hazâb u vesîme merd   Pîrlikden zen olsa ger kanbur
Pâ-yı pestî halel-pezîr olsa   Cisrin üstünden etmez Adem ubûr

Bundan zâhir olur ki, sikkeden sikkeye fark olduğu gibi kelâmdan kelâma ve insandan insana fark vardır. Nitekim derler; nâs u nüveys. Bade-zâ dest u câmeyi tahsîs bi'z-zikr eyledi. Zira eser-i mezkûr bu ikisinde ziyâde rûşendir. Maa-hâzâ herkesin müteârifidir. Ve destden murâdı fi'l-hakîka dildir. Zira zâhir-i kudrete dest mazhar olduğu gibi bâtını kudrete dahi dil mücellâdır. Ve câmeden murâd vücuddur. Zira hakikat-i insâniyyeyi [180] müştemil olmuşdur. Libâs vücûd-ı zâhiri müştemil olduğu gibi. Ve Nesîmî nazmında gelir;

İstediğün bulasın çün Nesîmî olasın
Bir gün ola bilesin cübbe vü destârından

Cübbe ve destârdan murâd âfâka göre ve enfüse göre vücûddur. Zira hakikat-ı ilâhiyye ve rûhun cübbesidir. Pes demek olur ki altın-misâl olan kelâm-ı hakikat mağşûş olsa kalbe küdüret ve kesâfet îrâs edip husûsan teveccühde bî-tâb u fer eder. Ve onu cânib-i kudse incizâbdan men eyler. Ve kezâlik gümüş-misâl olan kelâm-ı şerîat mahlût olsa vücûda zaaf ve fütûr getirip onu tâât ve ibâdâtdan alıkor ve bi'l-farz fiile getirdiği sûretde dahi kesl-nâk olmakdan hâlf olmaz. Ve câizdir ki gümüş sıfata dâir olan kelimât ve altın zâta müteallık olan makâlât ola. Zira sıfat u zâtın nisbet-i sîm ü zerîn nisbeti gibidir.

آتش ار چه شرح رویست از شرر
توز فعل او سیه کاری نکر

Şerer, cebel vezninde Arabî'dir. Kığılcım dedikleridir ki yıldız gibi ateşden tetâyür eder.

Mana-yı beyt budur ki; âteş eğerçi surh-rûdur, kığılcım ve alev yüzünden. Yani kığılcımı ve alevi ve koru kızıl renkdir, sen onun fiilinden siyeh-kârlığa nazar eyle ve eserini mütalâa edip gör ki isâbet etdiği yeri nice sim siyah eyler, şöyle ki kömüre döndürür. Pes sûreti kızıl olduğu muteber değildir. Güyâ aslı olan hîzemin zâtında matbû olan sıfat-ı siyâhı ana intikâl

⁴¹⁷ Müfredat'da, nakr, bir şeyi gedik açıncaya kadar vurmaktır.

etmiştir. Ve hîzemde olan sıfat-ı mezkûrenin eseri ve dûdu siyâh olduğu gibi. Ateşde dahi muzmer olan sevâdın eseri dest ü câmede zâhir olan levndir. Ve bundan كل شيء يرجع الى اصله⁴¹⁸ sırrı bâhir⁴¹⁹ و كل اناء يترشح بما فيه⁴¹⁹ mazmûnu zâhir olur. Bunda şeytanın hâline remz vardır. Zira şeytan eğerçi nâr-ı ulvîden halk olundu. Fe-emmâ ol nârin âsâr-ı kabîha ve evsâf-ı fâsidesi ile zuhûr eyledi, ez cümle siyahlık gibi. Onunçün şeytanı görenler ziyâde siyâh-renk ve kabîhü'l-levn görür. Nitekim bu fakîr dahi bir kere şahs-i zîştini rü'yet ve def'a dahi kelâmını istimâ hâsıl olmuştur. Tahkîki Vâridât-i Hakîka nâm kitâbımızdadır. Fe-emmâ Adem'e nazar eyle ki hâk-i tîreden mahlûk iken [181] nice nurânî ve muttali-i envâr-ı hüsn ve cemâl u manba-ı esrâr-ı melek-i müteâldir. Ve bu nurâniyyetin sırrı tecellî-i ilâhîdir. Nitekim hadîsde gelir; ان الله خلق آدم فتجلى فيه⁴²⁰ Pes hâkde kabiliyyet olmasa tecellî hâsıl olmazdı. Ve ol ki evlâd-ı Adem'de şekâvet hasebiyle âsâr-ı zulmet hiss olunur. Anâsırında nârin galebesindendir ki şeytanla anda iştirâki vardır. Nitekim bâlâda tahkîk olunmuştur. El-hâsıl âteşde siyahlık muzmer olmakla levnine nazar olunmayıp eseri olan sıyahlık ile hakîkatine istidlâl ve hâkde beyâza kâbiliyet mûnderic olmakla sûretde rengine iltifât olunmayıp kâbil olduğu beyâzlık ile zâtına intikâl olundu. Ve böyle demek dahi fi'l-cümle vechdir ki hâkin eseri tebyûzdir, âb hasebiyle. Zira hâkin tıyn olduğu âbladır. Ve bu iki unsur cevher-i Adem'de gâlibdir. Âbın sıfatı ise tebyûzdir. Ve nârin eseri tesvîddir. Hem kendi zâtı itibârıyla ve hem mümtezc olduğu havâ hasebiyle. Zira bu ikisi madde-i vücûd-ı iblîsdir. Ve hevâda gerçi levn yokdur. Fe-emmâ eseri zulmetdir. Zira nûr ârızdır. ولا مزاحمة في النكات والمعاني⁴²¹ Bunda âteş ile gazaba dahi telvîh vardır. Zira gazab hâlinde insânda harâret-i nâr gibi harâret zâhir olup hûn-ı ciğer anınla galeyân eder. Ve evdâc müntefih olup dîde ve rûhsâr kızıl-renk olur. Ve gazab ayn-ı siyahkârlıktır ki eseri zulmet-i maneviyedir. Zira kalb anınla kararır va gâzıb dahi gazab-ı bâtil hasebiyle güyâ zulmetde kalır. Meselâ hârununa talak verse veyâhud elfâz-ı fâhişe ve efâl-i kabîha ile kesr-i arz veya mağlûb-ı gazab olup bi-gayri hakk katl-i nefis eylese sonra nâdim olup üzerine zulmet gibi hâlet müstevlî olur. Ve kezâlik mağzûbun aleyh ve evliyâsı dahi zulmet-i gama düşerler ve andan bir sıfat-ı zulmâniye ve sûret-i fîre hâdis olup dünyada mana ve âhiretde anınla muazzeb olur. Pes bu hâletlerin cümlesi gazabın sû-ı eseridir, neûzu billâhi tealâ.

Ve bunda âteş-i aşka dahi işâret vardır. Zira evsâf-ı vücûdu ihrâk edip sim siyâh eyler, adem-i aslîsine tahvîl eder. Nitekim hadîsde gelir; ان الله خلق الخلق في ظلمة⁴²² Yani halkı zulmetde

⁴¹⁸ Her şey aslına döner.

⁴¹⁹ Her kap içindekiyle ıslanır.

⁴²⁰ Allah Adem'i yarattı ve onda tecellî etti.

⁴²¹ İyi bil ki bu ikincîl manalardandır. Nükte ve manalarda karıştırmamak gerekir.

⁴²² Allah yarattıklarını karanlıkta yarattı.

takdir eyledi ki zulmet ademdir. Onunçün sūfiye-i halvetiyye ism-i sâbi'de nûru siyâh müşâhede eder ki fenâ-i tâmma delîldir. Ve bu sırra işâret edip nazımda gelir;

هفت [182] رنگیست زیر هفت او رنگ نیست بالا تر از سیاہی رنگ

Pes bu sûretde eser-i mezkûr sıfat-ı memdûha olur. Zira eserde ibâret ve işâret mutâbık ve mütevâfık olmak şart değildir. Onunçün demişlerdir, Kur'an'da mevâzı-ı zemmin cümlesi havâssa göre sıfat-ı memdûhadır. Zira maksûd işâretîdir, ibâretî değil. Bazı ehl-i inkâr ki ziyâde guluvvdan nâşî şeyh-i ekber kuddise sırruhu'l-ethâr hazretlerine hâşâ şeyh-i ekfer derler. Bu bizim yanımızda sıfat-ı medhdır. Zira bi'l-îşâre maksud küfr-i vücûd ve küfr-i vahdet ve emsâli değildir. Belki küfr-i tâğutdur ki mahz-ı imândır. Nitekim Tenzîl'de gelir; و يؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى Ve küfr-i tâğut fi'l-hakîka küfr-i mâsivâdır. Onunçün imân üzerine takdîm olundu. Zira tahliye bâbındadır. Li-muharririhî;

Küfr-i tâğut içredir imân-ı billâh ey peser
Tutagör zünnâr-ı aşkı bulmağa küfrü ko ser

برق اکر نوری نماید در نظر

لیک از خاصیت دزد بصر

Berk yıldırımdır ki sehâbdan zâhir olur. Veyâhud mülk-i sehâbın sehâba darb ve tahrikidir ki andan ateş görünür. Ve bazı kütüb-i muteberede gelir ki tahte's-semâ perde-i rakîk vardır ki adîm-i semâ ol perdenin verâsından görünür. Semâ ile ol perdenin arasında ateş vardır ki yıldırım andan hâsıl olur. Yani oradan ateş bîrûn olup perdeyi fetk eder. Bu sebebden savt-i şedîd vücûda gelir Hâsiyyet, aslında ya'nın teşdîdiyledir. Burada vezn için tahfif olunmuşdur. Hâsiyyet odur ki bir nesneden bir eser-i mahsûs zâhir ola, velâkin sebebini hafîf ola. Nitekim derler, الحديد الحدييد ⁴²⁵ Yani mîknatıs dedikleri tâş ki sevâhil-i Hind ve Türk'de bulunur, onun eser-i mahsûsu cezb-i hadîddir. Velâkin cezb-i mezbûrda sebep ne idiği zâhir değildir. Kehrübâ ve emsâli dahi buna kıyâs oluna. Pes bu makuleye hâsiyyet denilir, hâssa denilmez. Ve bunda hâssa ve hâsiyyet miyânında fark zâhir oldu. Ve bu mahelde berkin dahi ihtitâf-ı basar etdiği berkin hâsiyyetidir. Zira sebebi hafîd.

Mana-yı beyt budur ki; yıldırım eğerçi nazarda [183] nûr görünür ve nûrdur denilir. Velâkin hasiyyeti yüzünden nûr basarın düzd-i sârikıdır. Zira nûr-ı basarı tarar gibi ihtitâf edip tefrîka bâis olur. Pes onun dahi zâhirde nûr olduğuna nazar olunmamak gerekdir ki zira eseri

⁴²³ Yer yedi renktir, o yedi renk, içinde, siyah renkten daha üstün renk yoktur.

⁴²⁴ Artık kim şeytanı tanımayıp da Allah'a imân ederse o muhakkak ki kopması (mümkün) olmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. (Bakara 256)

⁴²⁵ Mîknatısın özelliği demiri çekmesidir.

zulmânîdir ki nûr-ı basar-ı rübâ olmakla basarı pür-zulmet eder. Basarın rü'yeti ise nûrladır. Ve bir nesne ki fi'l-hakîka nûr ola, onun şânı tenvîr-i vâzietdir. Yoksa hilâfî değildir. Ve bunda amânın hâline remz vardır. Zira nûr-ı basarı olmamak hasebiyle nûr ve zulmet onun yanında yeksândır. Basîret hali dahi buna kıyas oluna. Zira envâr-ı maneviyyeyi mütalâa etmek ehl-i basîret şânıdır. Li-muharririhî;

Dîde-i bâtın olmasa meftûh   Zâhir olmaz dile umûr fütûh

Ve burada berkle tecelli-i zâta işâret vardır. Zira tecelli-i zâtî hâsıl oldukda sâlikin basîreti bir dahi eşyâyı göremez. Eğerçi eşyânın fi nefsi'l-emr vucûdu vardır. Velâkin hasiyyet-i tecelli-i berki kesreti ihfâ ve vahdeti izhârdır. Ve bu mana berkin sıfat-ı memdûhasıdır. Bundan malûm olur ki nûr-ı necm-i kalb ve nûr-ı kamer-i rûh ve nur-ı şems-i sır berk kabîlinden değildir. Belki berk bunların verâsından hâsıl olan tecelli-i sırru's-sırdır ki onun nûru nûr-ı zâtdır. Ve berk-i sûrî zuhûrunda ân-ı gayr-ı munkasımda etrâf-ı âlem ve aktâr-ı arzı dahi izâet ve eşyâ-ı hafîyyeyi izhâr eylediği gibi berk-i manevî dahi ân-ı vâhidde ulûm-ı gayr-ı mütenâhiye îrâs eder. Velâkin bu berk ale'd-devâm değildir. Ve illâ vücûd-ı insân mütelâşî olur. Nitekim onun hakkında denilmiştir;

Velâkin zâil olur yine ol dem   İrişmez ana peyk-i akl-ı Adem

Tecelli-i efâl ve sıfat ise böyle değildir. Suâl olunursa kümmel-i evliyânın Hak'dan taleb edip mütehakkık oldukları tecelli-i zâtî dâim ve ebedîdir. Nitekim hadîsde gelir; *الرب عنهم و لا يخجب* ⁴²⁶ Zira cennetde olan adem-i ihticâb dünyada olan hâlet-i bâtınanın sûretidir. Cevâb budur ki, bu şuhûd-ı dâim ve tecelli-i ebedîden murâd berkeynin gayrıdır ki tevhîd-i zâtle hâsıl olur. Pes devâm-ı tecellîden devâm-ı tecelli-i berk lâzım gelmez. Belki şuhûd-ı dâim ehline ahyânen tecelli-i berkî dahi hasıl olur. Zira nûr zâta vüsûlun [184] eseridir. Bu hususda kıssa-ı Musâ aleyhisselâm ve ahvâl-i Tûr mülâhaza oluna. Li-muharririhî;

Çeşm-i insan nazarda olsa hadîd   Hiddet-i nûr-ı şems onu eridir
Bakamaz nûr-ı zâta çeşm-i zaîf   Ana takât getiren zât eridir

Bade-zâ bu mahalle dek serd olunan temsilât-ı muhtelifeden fehm olunur ki, vezîr-i mezbûrun kavm-i İsâ'ya îrâd eylediği nükteler ekvân makûlesinden idi. Nitekim cullâb temsîli mertebe-i insân ve hayvana işâretidir. Zira âb u şarâb muhyî ismine mazhardır. Vech-i arzda bi'l-fiil hayât ile mütehakkık olan ise insân ve ana tâbi olan sâir esnâf-ı hayvândır. Ve kandeniyâta ve nukre-i ma'dene ve âteş-i ânasıra ve berk-i âfâka ki nâzırdır ve bunların enfüsde nümûneleri vardır, cesed ve rûh ve şa'r ve müh ve emsâli gibi. Velâkin bu merâtibin hakâyıkına hakâyık-ı

⁴²⁶ Ehl-i cennette bir sınıf vardır ki Rabb'i onlardan gizlenmez ve saklanmaz.

ekvân derler ki hakâyık-ı âlem-i ilâh bunların fevkindedir. Nitekim bâlâda tahkîk olunmuştur. Pes akl-ı meâş-i cüz'î bu hakâyıktan bi'l-farz haberdâr olsa takrîr ve tahkîkine bi-tarîki't-taklîd iktidâr bulsa yine aşkın pâyesine göre hâli pesdir. Zira aşkın pâyesi âlî ve nerdübân-ı irfânî âlem-i vücûba doğru müteâlfidir.

هر که جز آگاه و صاحب ذوق بود
کفت او در کردن او طوق بود

Zevk, mufassalan şerhi mürûr eyledi. Tavk, fetha ile Arabî'dir, halka ve zînet için gerdana ta'lik etdikleri boğmaktır. Nitekim bu fakîrin bazı nazmında gelir;

Sezâdır ehl-i inkâr olsa gerden-pîç zikrullâh
Ki zira tavk-ı sîm-i evliyâdır halka-ı tevhd⁴²⁷

Ve meselde gelir; ⁴²⁸تقلدها طوق الحمامة Yani haslet-i kabîhayı tavk-ı hamâme gibi tekallüd eyledi. Şöyle ki tavk-ı hemâme ki hemâmenin gerdenden olan halkî ve ciblî halkadır, hemâmeden müfârekat etmediği gibi ol dahi andan müzâbele etmez. Ve Kur'an'da gelir; انسان الزمناه طائره في عنقه ⁴²⁹ Yani insanın ameli insana lâzım-ı gayrı mufâriktir. Lüzûm-ı kılâde ve gill gibi.

Mana-yı beyt budur ki; her kimse ki vezîr-i mezbur gibi Hâk'dan âgâh ve sâhib-i zevk-ı manevînin gayrı ve yâni gâfil ve bî-mezâk mukalled ola, onun kelâmı ve kelâmının müştemil olduğu nükteleri onun boynunda halka-ı vebâl ve kılâde-i azâb ve nekâl olur. Şöyleki; onun gerdenden müfârakat etmez. Zira nefsânî sözde hayr yok ve garaz ve taklîd üzerine mebni olan kelâmın gâilesi pek çokdur. Ve herkes eğer hayr [185] ve eğer şer kârının cezâsını bulur. Yâ mün'im ya muazzeb olur. Nitekim nazmda gelir;

هر که او نیک میکند یا بد نیک و بد هر چه میکند یابد⁴³⁰

Bunda erbâb-ı garazı tahzîr ve mahcûb ve gâfil olanları seccâde-i havâssdan ref etmek lâzımdır. Zira bir kimse ki ⁴³¹اذا نطقوا نطقوا بالله و اذا سكتوا سكتوا بالله ki sırrına mazhar olmaya ve mâide-i şuhûd ve ayândan hazz-ı avfî bulmaya, onun ef'âl ve akvâli kendine vebâl olduğundan ma'da sâir halka dahi ziyân eyler. Ve bunda işâret vardır ki, şeytanın boynuna halka-ı lanet ta'lik olunup ol halka ilâ yevmi'd-dîn ve ilâ ebedi'l-âbâd andan müfârekat etmediği gibi sâir muzill ismine mazhar olanların hâli dahi böyledir. Ve herkesin hâline göre gerdende kılâdesi vardır. Pes ol halka ehl-i hakka göre halka-ı rahmet ve kılâde-i ziyet ve ehl-i butlâna göre halka-ı lanet ve kılâde-i

⁴²⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Divan*, haz. Murat Yurtsever, Bursa, 2000, s. 389.

⁴²⁸ Güvercin gerdanlığını takdı.

⁴²⁹ Herkesin (dünyadaki) amel ve (hareketini) kendi boynuna doladık. (Nisâ 13)

⁴³⁰ Her kim iyilik veya kötülük yapar, iyi ve kötü ne ise yaptığını bulur.

⁴³¹ Konuştuğunuzda Allah için konuşun ve sustuğunuzda Allah için susunuz.

mihnetdir. Husûsan ki mukallid ve müddeînin muttasıf olduğu sıfat tenezzül-i cennete dahil olsa bile yine zâtına lâzımdır. Zira kurb-ı Hak merâtib-i marifet-i hakikiyye hasebiyledir. Ve bundan fehmi olunur ki Hak'dan haberdâr kalîl ve ashâb-ı zevk nâdir ve ma'dâsı kesîr ve şâyidir. Pes bu ma'den muhâtaradan halâs olmaz. Zirâ muhlisler hatr-ı azîm üzerine olıcak anlardan pâyede kemter olanların hâli ne olmak gerekdir.

و لقد صدق ذوالنون قدس سره حيث قال (الخلق كلهم موتى الا العلماء و العلماء كلهم نيام الا العاملون و العاملون كلهم

مغترون الا المخلصون و المخلصون على خطر عظيم) كذا في منهاج العابدين للامام الغزالي رحمة الله عليه واسعه⁴³²

مدت شش سال در هجران شاه

شد و زير اتباع عيسى را پناه

Müddet, dehrden zamân-ı tavîle derler, kemâ fi'l-Kâmûs. Ve ehl-i tefsîr fark edip demişlerdir ki; müddet-i mutlak felek-i atlasın ibtidâdan intihâya dek hareketinin imtidâdır. Zaman ise mâzi ve hâl ve istikbâle munkasim olan müddetdir. Vakt ise bir husûsçün fark ve takdîr olunan zamândır. Ve bazıları dediler ki, vakt-i mutlak anda bir nesne vâki olan zaman gerek onun vukûunu bir mikdar takdîr etsin gerek etmesin. Mikât ise takdîrle olandır. Hicrân, kesrile ve hecr fethiyle Arabî'dir, kat ve terk manasına. Ekser muhâbbînin firâkında şâyidir. Etbâ^c, tab^cın cemidir, hareket ile tâbi demektir. [186] vâhid ve cem olur.

Mana-yı beyt budur ki; altı yıl kadar zaman şâh-ı yehûdun hicrân ve müfâratında yani vezîr-i mezbûr şâh-ı yehûdu terk ve civârından mufâratat edip müddet-i mezkûre itbâ-i İsâ olan Nasârâ ve Pârsayân'a penâh ve melce oldu. Şöyleki pâdişâh vezîr-i umûr-ı âmme-i dünyeviyede ilticâ ve istinâd eylediği gibi kavm-i mestûr dahi umûr-ı hâsse-i diniyyede ana itkâ ve itimâd etdiler. Burada altı sene⁴³³ خلق السموات و الارض في ستة ايام سırrına işâretidir. Zira Allah tealâ âlem-i kübrâyı altı kısımdan terkîb etmişdir ki eflâk ve kevâkib ve anâsır ve hayvân ve nebât ve cemâddır. Ve âlem-i suğrâyı dahi altı nevdan tertîb etmişdir ki; ervâh ve eşbâh ve nüfûs ve kulûb ve esrâr ve sırru'l-esrârdır. Pes eğer âlem, âlem-i kübrâ ve eğer âlem-i suğrâdır, bu zikr olunan aksâm-ı sitteden hâric değildir. Ve altı gün altı bin yıla mütefassıldır. Zira yevm-i ilâhî elf senedir. Nitekim Kur'an'da gelir; و ان يوما عند ربك كالف سنة مما تعدون⁴³⁴ Pes, bundan ahz olundu ki, vezîr-i mezbûr altı bin yıl içinde hikmet-i ilâhiyye üzerine mebnî olan tadrîc ve teennî ile terkîb ve tertîb olunan âlem-i kübrâ ve suğrânın bi-hasebi'l-icmâl altı senede fesâdına sebep olup miiftâhu's-şer

⁴³² Zünnûn şöyle derken ne de güzel söylemiş; alimler dışında bütün yaratıklar ölüdür, alimler tümünden uyku halindedir, amel edenler hariç. Amel edenlerin hepsi mağrûrdur, ancak ihlas sahibi olanlar değil. İhlas sahibi olanlar da büyük bir tehlike üzerindedir. İmam Gazali'nin Minhâcu'l-Abidîn adlı eserinde böyle geçmektedir.

⁴³³ Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, ... (A'râf 54)

⁴³⁴ Hakikat Rabb'inin indinde bir gün, sizin sayacaklarınızdan bin yıl gibidir. (Hac 47)

oldu. Zira dünyânın fesâdı dinin fesâdı üzerine mebnîdir. Ve bir nesnenin esâsını hedm etmek binâsından ehvendir. Nitekim demişlerdir;

ارى الف بان لا يقام بهادم
فكيف بيان خلفه الف هادم⁴³⁵

Tercümede demişlerdir ki;

Bin kişi yaptığın yakar bir kes   Emr aks olıcak ümidin kes

Ve bunda akl-ı meâşa dahi işâret vardır. Zira akl-ı meâş ki akl-ı cüz'îdir. Sultân-ı rûhun fi'l-cümle vüzârasından ma'dûddur. Velâkin bu vezîrin vech-i zâhiri rûha ve vech-i bâtını nefse nâzırdır. Bu sebebden nefse iânet etmeden hâli değildir. Pes min külli'l-vücûh aklâ istinâd eden kimsenin dîni harâb olur. Binâen alâ hâzâ gerekir ki, aklın hayl ve hud'undan ihtirâz olunup akl-ı kül ve akl-ı meâdın mûcib-i işâretiyle amel oluna. Zira bu akl zü'l-vecheyn değildir. Belki sâdik ve muhlisdir.

دين و دلرا كل بد و سپرد خلق

پيش امر و حکم او می مرد خلق

Püsürd, bâ-ı evvelin zammı mâ ba'dine muvâfakatdan ötürüdür. Süpürden, zamme ile [187] ısmarlamaktır. Halk, mahlûk manasınadır. Mecâz-ı a'mel ma'mûl manasına olduğu gibi. Emr ve hükm bir manaya mahmûldur ki hata ve bi-tarîki'l-istiâle-i kelâmıdır. Ve câizdir ki hükm emrin eseri ola, hükm-i şer' derler, hitâb-ı Hak'la sâbit olan eser manasına; vücûb ve hurmet ve nedb ve kerâhet ve ibâhet gibi. Pes bu sûretde hükm mecâzen mahkûm manasına olur.

Mana-yı beyt budur ki; kavm-i İsâ dîn ü dilin mecmûunu ol vezîre ısmarladı. Ve ikisinin dahi husûsunu ana tevfiż etdi. Ve onun emr ü hükmü katında meyyit gibi oldu. Şöyleki meyyit gassâle nice teslîm oldu ise ol gürûhdan dahi vezîr hakkında inkiyâd-ı tâm zuhûr etdi. Ve itirâz ve inkibâz derûnlarından bi'l-küllîye gitdi. Bade-zâ burada emr ü hükm zikri iktifâ kabîlindendir. Maksûd emr u nehyin mecmûudur. Zira her şeriat tahliye ve tehalliye üzerine mebnîdir. Ve nehyde maksûdu bi'z-zât avâm ve emrde havâssdır. Zira havâssın itâat etmek şanı ve me'mûrun bihin sırrıyla mutehakkık olmak muktezâ-yı hâlidir. Anlara göre nehyi tarîze mahmûldur. المشركين
Tenzîl'de gelir; ⁴³⁶ و لا تكونن من
⁴³⁷ يا ايها النبي اتق الله Zira emr-i mezkûr sağıri kebîrle te'dîb kabîlindendir. Pes murâd mürselün ileyhdır, resûl değildir. Ve illâ takvâ-yı hakîki resûlün şân-ı zâtîsidir. Ve bunda dîn ve dili cem eyledi. Zira dîn zâhire müteallıktır. Ol sebebden ki ehl-i din onu zâhirde ikâmet

⁴³⁵ Bin usta görüyorum, bir yıkıcının yaptığını yapamayan, arkasında bin yıkıcı olan ustaya ne dersin?

⁴³⁶ Sakın Allah'a eş tutanlardan olma. (En'âm 14)

⁴³⁷ Ey peygamber! Allah'tan kork. (Ahzab 1)

eyleyip cevârihle amel ederler. Ve dil bātına müteallıktır ki medâr-ı itikâddır. Pes dîn ü dili teslîm etmek zâhiren a'mâlde ve bātınen itikâdde inkiyâda işâretidir. Eğerçi ki dînin zâhiri ve bātını vardır ki zâhiri şerîat ve bātını hakîkatdır. Ve muzill-i âm olan kimse ahkâm-i şerîati tağyîr ile sebep-i gadab-ı âm olduğu gibi muzill-i hâs olan dahi âdâb-ı tarîkati tebdîl ile sebep-i gadab-ı hâs olur. Evvelkinin hükmü hüsrân-ı cennet ve ikincinin eseri hırmân-ı kurbetdir. Pes şerîat vesîle-i hakîkat olduğu cihetden muhâfazası lâzımdır. Yalnız zâhir-i dînde muzille muvâfakat muzır ve bātın-ı dinde mutabâat ezardır. Zira bir nesnenin bātını esâs gibidir. Esâs harâb olıcak bina dahi münhedim olduğu gibi. İtikâd müteğayyir olsa zâhir-i dine itibâr kalmaz. Ve bu a'sârda esbâb-ı tenezzül bisyâr ve umûr-ı münkere bî-had [188] ve bî-şumârdır. Pes bâsiret-i tâmmе gerekdir ki muzill ve hâdî mütemeyyiz ola ve itikâd ve amel-i müfsidâtdan halâs ve necât bula.

Düşme çâh-ı gama, افصح عينيك⁴³⁸

در میان شاه و او پیغامها

شاه را پنهان بد و آرامهان

Peygam, bâ-ı Acemî ile, şol haberdır ki, bir kimseden âhere îsâl ederler. Onunçün enbiyâ aleyhisselâma peygamber dediler. Zira ümmetlerine ya bizzat veya Cebrâil vesâtetiyle Hak tealâdan haber nakl ederler. Gayını hazf edip peyâm dahi derler. Nitekim bu beytde vâkidir.

439 زنهار عرضه ده بر جانان پیام ما

ای باد اگر بکلشن احباب بگذری

Ve kâh olur ki, elifi hazf edip peygâmbere veya peyâmbere diyecek yerde peygamber ve peyember derler. Cüz-i sânsi olan ber lafzı ism-i fâildir, berden'den. Aslı berende'dir. Terhîm olunmuşdur. Fe-emmâ bürende'de ba mezmûm olmakla bürde dahi muktezâ-yı kıyâs-ı zamme idi. Velâkin def-i iştibâh için fethayle tebdîl olundu. Zira bürîden'den müştak olan bür ki kesici manasınadır, kâtı gibi, bâ'nın zammıyladır. Pes berden'den müştak olan bered'de ba meftûh olduğu berîde'nin muzâriine iltibâsı def içindir. Yani bered'de üç vechile tağyîr vardır. Biri hazf-ı nun ve biri hazf-ı yâ ve biri râ'nın kesresini fethaya tebdîldir. Pes bered'de dahi be meftûh oldu, tâ ki anda dahi üç vech ile tağyîr buluna. Biri hazf-ı nun ve biri fetha ile tahrîk ve biri bâ'nın zammıyla sini fethaya tebdîldir. Penhân, bâ-ı Acemî'nin fethiyle, peydânın zıddıdır. Tafsîli mürûr etmişdir.

Mana-yı beyt budur ki; şâh-ı cuhûdân ile ol vezir arasında haberler ve lisân ve nâme ile gizli sözler mütevârid ve devvâr idi. Şöyle ki şâhın ol vezir ve onun haberleriyle nihânî rahatları var idi. Yani ibtidâ ki zuhûr-ı din-i Nasâra ile bî-huzur olmuş ve hasedden ızdırâb-ı azîm bulmuş

⁴³⁸ Aç gözlerini!

⁴³⁹ Ey rüzgar, sevgililerin gül bahçesine yolun düşerse sevgililere bizim haberimizi sun.

idi, vezîr anları Hak sûretinde ibtâl ve hidâyet heyetinde izlâle mübâşeretle haber tevârüd etdikçe hâtırî ârâm bulmaya başladı. Ve fi'l-cümle şifâ-ı sadr gelir oldu. Zira garazına müsâade buldu. İnsan ise mihmene zafer bulmadıkça ârâm etmez ve adüvvüsünden intikâm almadıkça işi bitmez. Belki mağlûb-ı gam ve endîşe olmakla hasta olur ve beyne'l-mevt ve'l-hayât muzdarib kalır. Bundan fehm olunur ki vezîr-i ma'hûdun izlâlinden gayrı câsusluk sıfatı dahi var idi. Onunçün [189] haber-i Nasârâ'yı hafîye-i şâh-ı Yehûda i'lâm ve yed-i vâsıta ile nâme îsâline ihtimâm ederdi. Li-muharririhî;

Râz-ı dil bûy-ı goncadır güyâ
Bezm-i âlemde çokdurur câsus

Açılınca düşer dehâna sakın
Sözün önünce sağ u sola bakın

Ve bunda akl-ı meâş tarafında nefis-i emmâreye tesellî bahş olan umûrun vürûduna remz vardır. Zira akl-ı meâş nefisle rûh arasında câsus gibidir. Ve dâima kuvâ-yı rûhâniyeyi izlâl edip meâdı meâşa tebdîl husûsunda ictihâd eyler. Nefsin murâdı bununla hâsıl olur. Bunda ehl-i dâvâ hâline dahi işâret vardır. Zira evfâh-ı ehl-i hakikatden sırka-ı rümûz edip ehl-i taklîde ilkâ ederler. Ve a'dâ-yı evliyâyâ erbâb-ı nifâk gibi sadâkat ve hulûs gösterip tarîk-i evliyâyâ çâh kazarlar. Ve dâima ifsâd-ı nizâm-ı âlem için çüp u râste tekâpü edip gezerler. Velâkin demişlerdir ki; للباطل صولة و للحق دولة و⁴⁴⁰ Pes akîbet-i hamîde ehl-i hakkın tirâz-ı atlas-ı halleri ve neşât ve sürûr-ı nimet lezzet-bahş simât-ı ballarıdır.

پیش او بنوشت شه کای مقلم
وقت آمد زود فارغ کن دلم

Benüvîşt, aslında yâ-ı meksûr ve nun-ı mezmûmdur. Velâkin bâ'nın kesresi nun'un zammesine ittibâen mezmûm okunur. Ve nunun zammesi dahi vezniçin iskân olunur. Neveşt mâzîdir, nebeşt gibi. Masdarları neveşten ve nebişten gelir, yazmak manasına kitâbet gibi. Mukbil, ism-i fâil sığâsı üzere müdbirin zıddıdır. Burada murâd tâlib-i ikbâl-i şâh demektir. İkbâlden dahi maksûd vezîre sipâriş olunan husûsun husûludur.

Mana-yı beyt budur ki; şâh-ı Yehûd ol vezîri huzûruna nâme yazdı böyle diye ki; ey benim ikbâlîme tâlib ve husûl-ı murâdîma râğîb vakt ü zaman geldi. Tez benim gönlümü fâriğ eyle. Ve hâtıradan tahliye ve endîşeden âzâd kıl. Yani şeş sâldir ki husûs-ı mezbûr için sabr ederim ve husûsulüne müterakkıbum. Şimden sonra hâtırımı bi'l-küllîye gamdan tahlîs ve murâdımı betâmme tahsîl eyle. Tâ ki tâli-i ikbâlim nûr-bahş-ı âlem-i vücûd ve nokta-ı maksûd-ı bâlim merkez-var-ı cilveger-i dâire-i şuhûd ola ve din ü dünya bi'l-küllîye bana kala. Şöyle ki tarîk-i ikbâlde bana mezâhim olan diyâr-ı edbâra yol ala. Bunda işâret vardır ki, Hazret-i Îsâ'dan fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem devrine gelince altı yüz senedir ve ekser küll-i hükmünde

⁴⁴⁰ Hakk'ın gücü batılın saldırısı vardır.

olmakla güyâ asr-ı İsâ'ya dek devr-i sünbüleden altı [190] bin yıl temâm olmuş idi. Pes remz vardır ki, şâh-ı mezbûr vezîr-i mezkûrdan güya ifsâd ve izlâl istedi ki mukaddem mürûr eden beş bin dört yüz senede mezâhir-i muzılladan husûle gelen izlâle bedel ola. Ve zaman-ı ba's-i fahr-ı âlem aleyhi's-selâma gelince olan altı yüz seneye dahi eseri sârif ve hükmü cârif olup tebdil ve tahrîf bâkî kala. Ve bu gâyeti tahsîsde sırr-ı âlî budur ki bi'set-i mestûreden sonra fesad-ı mâzî merfû' ve tahrîf-i sâbık-i zâildir. Nitekim hadis-i sahîhde gelir; ⁴⁴¹ بعثت لكسر المزامير و قتل الخنازير Zira bundan murâd nehy-i münkerde mübâlağa ve din-i Yehûd ve Nasârâyı nesh ve izâleye işâretidir. Pes dîn-i Muhammediye i'lâm-ı şerâyi'-i âliye ve ⁴⁴² علماء امتى كانبيا بنى اسرائيل mücebince mukîm-i din ve muhâfaza-ı râh-ı yakîn bisyâr olmakla tevâtür-i ulemâ ve tetâbü-i hükemâ ile asren ba'den asr dîn-i müteceddid ve ahd-i kadîm-i müteekkid olup ilâ yevmi'l-kıyâm ve ittilâkı revnâkı dâim ve bâkî ve muhâlifinin seyf ü sinân ve hüccet ü bürhânla arak-ı nizâ'ı maktû' ve nokta-ı teşkîlfî kejlîk kat u cezmle sâhife-i âlemden mehkûk ve merfûdur. Li-muharririhî;

Yakamaz kimse binâ-yı dini
Bâni-i din binden efzûndur

Ki esâs-ı yakîni muhkemdir
Sıfreves-i hâdimi birden kemdir

Bunda telvîh vardır ki, ehl-i idbâr yanında müdbir mukbildir. Fe-emmâ ehl-i ikbâl yanında müdbirdir. Zira hiçbir muzillin ikbâli idbâra ve ticâreti hasara müntehî olmadığı yokdur. Nitekim Tenzîl'de gelir; ⁴⁴³ سنستدرجهم من حيث لا يعلمون Ve bir dahi ana nâs-ı esâğiri hidmete ihtimâma haml için bazı evzâ'ın tahsîn ederler. Maa-hâzâ kıyâmetde biri birlerinden teberrâ etseler gerekdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁴⁴⁴ أذ تيرا الذين اتبعوا من الذين اتبعوا Ve bir dahi bir emrde isti'câl etmek sıfat-ı insandandır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁴⁴⁵ خلق الانسان من عجل Ve bir dahi dil-i insan müsterih olmasa bedeni suret-i istirâhetde olmak müfid olmaz. Onunçün pâdişahlar bu kadar nâim-i zâhir içinde iken yine kalbleri kederden hâlf olmaz. Ve bir dahi insan medenî-i bi't-tab olmakla benî nev'î ile teayyüşe muhtâc ve umûrunda istiânete müftekdir. Onunçün yâ muîn denilir. Zira îânetde te'sir eğerçi ki Allah tealâdandır. Velâkin muîn isminin mazharı vardır ki anların yüzünden sûret-i îânet hâsil olur. Ve Kur'an'da gelir; ⁴⁴⁶ كلا ثم هؤلاء و هؤلاء من عطاء ربك Pes ehl-i [191] dünya ve ehl-i ukbânın mecmûu meded isminden imdâd olunurlar ve ehl-i kahr u celâl ve ehl-i lütf u cemâlin cümlesi lisân-ı kâl u hâl ile suâl etdikleri umûru müsâade ile tedârik kılınırlar. Zira cabbârın hazânesinde yokluk yok ve atâsı hadden artıktır.

⁴⁴¹ Ben çalgıları kırmak ve domuzları öldürmek üzere gönderildim.

⁴⁴² Ümmetimin alimleri İsrail oğullarının nebileri gibidir. (Aclûnî, C. II, s. 60)

⁴⁴³ Bilmeyecekleri nokta (lar) dan derece derece (yavaş yavaş) helâke yaklaştırırız. (A'râf 182)

⁴⁴⁴ O zaman (görecekler ki) arkalarından uyulup gidenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmıştır. (Bakara 166)

⁴⁴⁵ İnsanlar (sanki) aceleden yaratılmış. (Enbiyâ 37)

⁴⁴⁶ Her birine, onlara da, bunlara da Rabb'inin vergisinden [nimetlerinden] bir biri ardınca veririz. (İsrâ 20)

كفت اينك اندران كارم شها

كافكنم در دين عيسا فتنها

Înek, buncağız ve işte demektir, îh hâzâ gibi. Karîbe işâret içindir ve âhirindeki kâf-1 sâkineye kâf-1 tasgîr derler. Ve bu kâf kavâid-i Fers tahrîr olunan kütüb-i muteberede kâf-1 Arabî diye tasrîh olunmuşdur. Ve Dekâyık'da İbn Kemâl ise der ki, ol kâf-1 Acemî ki lisân-1 Türkî'de sağır kef derler. Lisân-1 Fârisî'de tasgîr içindir, inteha. Fe-emmâ bunda nazar vardır. Zira sağır kef dedikleri kâf-1 Acemî'nin gayrıdır. Mesele bey ki emîr manasınadır, kâf-1 Acemî'yedir ve beñ ki hâl manasınadır, sağır kâfladır. Ve sağır kef dedikleri ne lügat-i Arabiye ve ne lügat-i Farisiye'de mevcûd ve mustameldir. Fitne, fiten, katil vezni üzerine. Aslında altın gışından tahlîs ve nârla imtehân etmeye derler. Sonra teşdîd-i mihnete ve mutlak mihnete ve insana şakk olan umûr ve Hak tealânın ubbâdı mübtelâ kıldığı nesnelere fitne dediler. Zira nekâvet-i vücûd ve tehâret-i kalbiye sebebidir. Nitekim hadîsde gelir; ⁴⁴⁷ ما اودى نبي مثل ما اوديت Yani, ⁴⁴⁸ ما صغى نبي مثل ما صغيت Zira eziyyet bâis-i tasfiyedir. Bu cihetden enbiya ve evliyâ beyt-i bâlâda hâsıl olmuşlar terbiye ve nemâyı mihnet elinden bulmuşlardır.

Mana-yı beyt budur ki; şâh-1 Yehûd'un nâmesi vezîr-i muzilla vâsıl oldukda cevâbında yazıp dedi ki, işte ey şâh ol kâr içindeyim ki dîn-i İsâ içine ve kavmi arasına fitneler bırakam. Yani biz bu tarafda kâr-1 ma'hûdu süst tutar zann etme ve emrinde mecd ü sa'y değildir deme. Belki ben gece ve gündüz ol kâra ihtimâm edip murâd-1 şâhın husûlüne sa'y ederim ve maksûd dahi husûle karîb olmuşdur. Pes bunda şâhı tesellîye ve emr-i takrîb vardır. Ve terk-i isti'câle dahi remzden hâlf değildir. Ve bundan ahz olunur ki vezîr-i mezbûr tasaddîf etdiği kârda mubattal ve mübâşeret etdiği işde müfsid ve rahmet-i Hak'dan melûn ve meb'ûd idi. Zira eserde gelir; ⁴⁴⁹ من ايقضها Ve bundan fehm olunur ki dîne fitne ilkâ eden, dünyaya fitne tarh edenden eşeddir. Zira fitne-i dîn ile nizâm-1 âlem muhtel olur. Yalnız ihtilâl-1 âlem ile din mütegayyir olmaz. Eğerçi ehl-i fitne mutlaka mezmûmdur. Nitekim eser-i mezkur ana dâldir. Ve bundan zâhir olur ki muzill ismine mazhar olan kimse şeytan ile beraberdir. Onunçün şeytana laîn denildiği gibi ana dahi denildi. Ve bi'l-fiil izlâl ile izlâlin makeddemâtına mübâşeret etmek yeksândır. Pes mukaddemât-1 hidâyet hidâyetden olduğu gibi mukaddemât-1 izlâl dahi izlâldendir. Zira bir yerde niyet-i mücerrede müessir olıcak fi'l-cümle mübâşeret dahi kârgerdir. Ve bunda akl-1 meâş ve nefsi-1 emmârenin ziyade tuğyanlarına işâret vardır. Zira kalb ve rûh ne vech ile tarîk-i Hak'dan ihrâc edeceklerin bilmezler. Ve dâima ol havada pervâz ederler. Ve ol yolda tekâpû edip giderler. Ve mümkün olsa bir anda niyyeti tağyîr ve ameli ifsâd eylerler. Ve dîni zîr ü zeber edip ehlini

⁴⁴⁷ Hiçbir nebiye bana eziyet edildiği gib eziyet edilmedi

⁴⁴⁸ Benim arındığım gibi hiçbir peygamber arınmamıştır.

⁴⁴⁹ Fitne uykudadır. Onu uyandırana Allah lanet etsin.

zincir-i teşvîşe çekerler. Pes a'dâ-ı zâhire ve bâtınadan ihtirâz gerekdir. Ve din bir mûyla merbûtdur ki onun bedeni gibi kat'ı dahi sehldir. Ve bu sebebdendir ki insan cennete bir şibr-i karîb olmuş iken kazâ ile sînesine urup yüzün cehmine döndürür. Ve kezâlik cehmine cüzî mesâfe kalmış iken takdîr ile onu ahz edip cennete yol gösterir ve cânib-i belâdan taraf-ı vâlâya gönderir. El-hâsıl zâl olmak belâ iken muzill olmak ne büyük belâdır. Nitekim mühtedî olmak saadet-i uzumâyâ bes iken hidâyet-i gayr ile müstes'id olmak inâyet-i hâssadır ki şân-ı ehl-i velâdır. Li-muharririhî;

Râh-ı Hak'da mecd u sa'yî ol

Ehl-i pâkize mesâ'î ol

نسأل الله العون على طاعته , و نستريده من هدايته⁴⁵⁰

قوم عيسى را بد اندر دار و كير

حاكمانشان ده امير و دو امير

Dar u gîr, dâr, dâšten lafzından emirdir. Manası sakladır. Bundandır ki dinin saklayıcı ve hîfz ediciye dindar derler. Ve Halimî'de gelir ki; dâr dašten lafzından sîga-ı mübâlağadır, tutagân manasına, intehâ. Ve gîr dahi kâf-ı Acemî ile emirdir, giriften'den müştakdır. Manası tutdur. Emr mahalli olmakla cenk ü harbe dâr u gîr ve gîr ü dâr derler. Kemâ fi'd-Dekâyık. Ve Gülistan'da [193] gelir;

تحت و بخت و امر و نهی و كير و دار⁴⁵¹

این همه هیچست چون میگذرد

Ve Bahrü'l-Garâyib'de gelir ki gîr ü dâr lafz-ı vahiddir ki yevm-i harbde müstemeldir. Manası tutdur, intehâ. Bundan fehm olunur ki zikr olunan iki lafzın biri te'kîd içindir. Arab huz ve Acem dâr u gîr ve Türk tut der. Nitekim hâlâ adûyu ve emsâlini ahz için tahrîzde halk arasında şâyidir. Fe-emmâ dekâyık-i tefâsir üzerine gîr, düşmeni ahze ve dâr düşmenden kendini hıfza dâirdir. Emir, Arabî'dir, bey manasına imârettedir, kesre beylik demektir. Bu ümmetden İslam'da ibtidâ emîr olan Abdullah bin Cahş raziellahu anh ki resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onu ser asker edip bir kavm üzerine göndermiştir. Bundan fehm olunur ki imâret hilâfet ve imâmetden e'amdır. Deh emîr ü dü emîr, on iki demektir. Zira deh on ve dü ikidir ki mecmûu on ikidir.

Mana-yı beyt budur ki; kavm-i İsa için cenk ü harbde on iki bey ve reis vardı. Bundan zahir olur ki, Hazret-i İsa'nın kavmi muhârebe-i a'dâ ile me'mûr idi. Zira bazı ümem yalnız hüccet ve bürhânla va bazıları dahi hem hüccet ve burhan ve hem seyf ü sinânla me'mûrlar idi. Ve seyf ile me'mûr olan enbiyâ aleyhimü's-selâm ve akvâmı elbette mensûr idiler. Nitekim

⁴⁵⁰ Allah'tan, kulluk konusunda yardım etmesini ve hidayetini artırmasını dileriz.

⁴⁵¹ Her şey, taht, baht, emretmek, yasaklamak, cenk ve harp geçici olduğu için hiçtir.

Kur'an'da gelir; ⁴⁵²انا لننصر رسنا ve ol ki ⁴⁵³ويقتلون الانبياء بغير حق vârid olmuştur. Bu enbiyâ ile murâd kıtâl ile memûr olmayanlardır. Pes iki âyetin miyânında tevfik zâhir oldu ve kıtâl ve sâir esfâr ve harekâtta emîrin vücûduna zarûret vardır. Nitekim hadîsde gelir; ⁴⁵⁴إذا كان ثلاثة فليؤمروا احدهم zira zimâm-ı umûr erbâb-ı ticâret ve ashab-ı siyâsete medfû ve tevkîr-i şüyûh ve mütâbeat-ı ekâbir nihâd-ı ihdâs ve cibillet-i esâğir mevzûdur. Hayvânât bile bî-reis olmaz. Nitekim katâr-ı külenk ve emsâlinde müşâhiddir ki kıvâm-ı âlem siyâsetledir. Ve siyâset dördtür; evvelkisi enbiyâ aleyhisselâmın siyâyesetidir ki hâs ve âmın zâhir ve bâtınına müstevfidir. İkincisi siyâset-i hülefâ ve velât-ı selâtındır ki hâs u âmın zâhirlerine mütesallıdır, fakat. Üçüncüsü siyâset-i ulemâ ve hükemâdır ki havâss-ı nâsın bâtınlarına nâzırdır, fakat. Dördüncüsü siyâset-i vâiz ve fukahâdır ki âvâm-ı halkın bâtınlarına dâirdir, fakat. Ve bu siyâsetin ba'de'n-nübüvve eşrefi ifâde-i ilm ve tehzîb-i nüfûsdur. Zira bâtına müteallıktır. Bunda vücûd-ı insanda olan ümerâ-ı melekîyye işâret vardır ki [194] beşdir ve bunlara havâss derler. Hasse-i basar ve hasse-i şemm ve hasse-i zevk ve hasse-i sem ve hasse-i lems gibi. Ve bu umerâ havâss-ı hamsin emîrî'l-ümerâsı hiss-i mutlakdır ki bununla adedleri altı olur. Zira cümlesi hiss-i mutlakın tahte'l-livâsındadır, zâhir-i cesed itibârıyla. Ve kezâlik umerâ-ı melekûtiyyeye dahi işâret vardır ki anlar dahi beşdir. Ve bunlara ervâh derler. Rûh-ı hayvânî ve rûh-ı hayâlî ve rûh-ı fikrî ve rûh-ı aklî ve rûh-ı kudsî gibi. Ve bu umerâ ervâh-ı hamsin emîrî'l-ümerâsı rûh-ı a'zamdır ki kalb onun sırrına mazhardır. Onunçün kalb reîsü'l-a'zâ ve'l-kuvâdır. Zira kuvâyâ riyâseti azâyâ riyâsetini müsteb'iddir. Ve bununla aded-i umerâ-ı melekûtiyye altı olur. Zira cümlesi rûh-ı a'zâmın tahte'l-livâsındadır. Bâtın-ı cesed itibârıyla. Pes mecmû-ı umerâ-ı vücûduyye on iki olur. Ve bunlara umerâ tesmiyesine veche budur ki umûr u evâmîr-i âfâkiyye umerâ-ı zâhire menût olduğu gibi umûr-ı evâmîr-i enfûsiyye dahi ümerâ-ı bâtına merbûtdur. Pes bunlar muktezâ-yı halleri olan vâridi Hak'dan ahz edip imtisâle mübâderetinden sonra sâir levâhık-ı a'zâ ve kuvâyâ dahi tahmîl-i teklîf ile tasarruf gösterirler, dâr u gîr nefis ve onun kuvâsıyla der. Ve bu dâr u gîr ecel-i müsemâyâ dek mâzî ve müstemerdîr. Ve fi'l-hadîs ⁴⁵⁴الجهاد ماض منذ بعثنى الله تعالى الى ان يقاتل آخر امتى الدجال kemâ fi'l-Vasît. Bu hadîsde âhir-i ümmet kalbe ve deccal nefis-i emmâreye işâretidir. Zira kalb u nefis rûhun cesede taallukundan sonra tevellüd etmişlerdir. Pes ikisinin dahi vücûdu müteahhirdir. Velâkin kalb rütbede nefsdan âlî ve rûh dahi hilkatde cesedden mukaddem olmakla bunda ⁴⁵⁵سبقت رحمتى على غضبي

⁴⁵² Şüphesiz ki peygamberlerimize yardım edeceğiz. (Mü'min 51)

⁴⁵³ Peygamberleri haksız yere öldürmüşlerdi. (Âl-i İmrân 112)

⁴⁵⁴ Cihat, Allah'ın beni peygamber olarak gönderdiği günden ümmetimin en sonuncusunun deccalle savaşınca kadar devam edecektir.

⁴⁵⁵ Rahmetim gazabımı geçti. (Buharî, Kitabu't-Tevhid, 15, 22, 28, 55, Sahih-i Müslim, Kitabu't-Tevhid, 14, 16)

sırrına işâret vardır. Yani rûh ve kalb sırr-ı lûtf u cemâl ve cesed ve nefis sûret-i kahr u celâldir. Li-muharririhî;

Gâlib olmazsa nefs-i zâlîme rûh
Rûtbe-i rûh nedir nefse göre

Sedd olup şöyle kalır bâb-ı fütûh
Kâ'a nisbet ile mânend sûtûh

هر فريق مر اميرى را تبع
بنده كشته مير خود را از طمع

Ferîk, şol cemâatdır ki gayrılardan münferiddir. Nitekim Kur'an'da gelir; و فريق فى السعير Yani ehl-i cennet ve ehl-i nârdan her biri âhirden mefrûk ve mefsûldur. Ve firka, kesrle, kîta-ı munfasılaya derler. Pes [195] bundandır ki nâsdan müteferrid olan cemâate firka derler. Tâifeden ekserdir. Ve illâ طاعة منهم طائفة⁴⁵⁶ فلو لا نفر من كل فرقة منهم طائفة⁴⁵⁷ nazmında kalîl kesirden intizâ olunmak sahih olmazdı. Zira onun manası demektir ki لا نفر من كل جماعة كثيرة كيلة و اهل بلدة جماعة قليلة⁴⁵⁸ فلو⁴⁵⁸ Tab', hareket ile tâbi demektir. Cemi etbâ' gelir. Nitekim bâlâda mezkûr olundu. Mîr, kesr-i mîmle, emîr lafzından tahfif olunmuşdur. Nitekim Halimî'de musarrahdır. Arab emîr, Acem mîr ve Türk bey der. Pes lügât-i Fârisiyede emîr ve mîr derc olunmak kesret-i istimâl hasebiyle ilhâk kabîlindedir. Tama' nefsin şehvet tarîkiyle bir nesneye meyline derler. Ve fi'l-kâmus, عليه انتهى⁴⁶⁰ طمع طمع⁴⁶⁰ Ve tamam ekseri hevâ yüzündendir. Ve kelâm-ı hükemâda gelir; طمع طمع⁴⁶⁰ yani دنس و صدأ و الطمع يدنس الاهداب⁴⁶¹ Burada tama'dan murâd askerî tâifesinin rızk-ı muvazzafıdır. Nitekim Kâmûs'da gelir; الطمع محرکه رزق الجند انتهى⁴⁶²

فتحفظ عليه فى هذا المحل فانه انسب من معنى الحرص⁴⁶³

Mana-yı beyt budur ki; her cemeât bir emîre tâbi idi. Yani kavm-i İsa on iki cemâat olup her biri zikr olunan umerâ-ı isnâ aşereden birine tâbi ve tahte'l-livâsında mevcûd olup rızkı muvazzaf ve ulûfe-i divândan ötürü kendi emrine gibi olmuş idi. Ve imtisâl-i emr ve ikâmet-i hizmetde mübâlağa ederdi. Bundan fehm olunur ki, her emîr mukassimü'l-erzâk-i ecnâddır. Ve cündîlerin beytü'l-mâlden rızkı kadîmdir. Bu ümmetde ibtidâ beytü'l-mâl ve divân ittihâz eden Hazret-i Ömer raziyellahu anhdır. Divândan murâd cerîdedir ki içinde velât ve kuzât ve guzzâtın esmâsı yazılmış ve ulûfesi tayîn olunmuşdur. Felân kimse ehl-i divândandır, demek ismi cerîde ve

⁴⁵⁶ Onların bir takımı cennette ve bir takımı cehennemdedir. (Şûrâ 7)

⁴⁵⁷ Onların her kesiminden bir grup sefere çıkmamalı. (Tevbe 122)

⁴⁵⁸ Bir kabile veya bir köy halkından küçük bir gurup seferberliğe çıksa ya!

⁴⁵⁹ Kamus'da, tamaa fiili, fi harf-i ceriyle mefûlunu aldığı gibi bi harf-i ceriyle de aldığı ifade edilmiştir. Tıpkı feriha ve harese fiillerindeki gibi.

⁴⁶⁰ Tama huydur.

⁴⁶¹ Pislik ve pastır, tama postu kirletir.

⁴⁶² Tamah, askerın rızkını harekete geçirir.

⁴⁶³ Bu manaya dikkatli olasin, hırsın ifade ettiği manadan daha münasip bir manadır.

defterde müsbet manasınadır. Ve bunda remz vardır ki rızık için bir kapıya intisâb etmek tama⁶ ve hırs kabîlindedir. Pes gerekdir ki intisâb etmek hizmet-i Hakk'a vesîle ve rızık husûsunda rezzâk-ı âleme itimâd oluna ve esbâba nazar olunmaya. Eğerçi ki vâsıtaya dahi şükr lâzımdır. Demişlerdir ki, menn ü selvâ Benî İsrâîl üzerine dâim ve naîm-i âsumânî kâim olaydı halk bî-ihitiyâc olmakdan nâşî biri birlerine mütâbeat göstermezler. Pes çünkü esmâ-ı ilâhiyye tefâvüt üzerine olup tebâyün-i merâtibi müsted⁶î oldu. Lâ-cerem hâdimiyyet ve mahdûmiyyet [196] zuhûra geldi. Li-muharririhî;

Fakr ucundan raiyyet oldu fakîr
Şeref-i hizmet olmasa keşîde

Devletiyle cihânı tutdu emîr
Yeğ olur andan efendi Kıtımîr

Ve bunda işâret vardır ki, her a⁶zâdan her uzva ve kuvâdan her kuvvetin hâline göre rızık-ı mahsûsu vardır ki vücûdunda anınla kıvâm bulur. Ve bekâsında ana müntemî olur. Velakin bu rızıkın semeri ve bu gıdânın eseri vücûd-ı tarîk-i Hak'da ifnâ ve fî sebîli'l-lillah infâkdır. Ve illa nimete küfrân üzere olmak ve ahd-i kadîmi nakz eylemek lâzım gelir. Küfrân ve gadrin ise ikisi de mezmûmdur. Ve telvîh vardır ki, mezâhirin kesreti mahz-ı rahmet ve umerânın vefreti ayn-ı inâyetdir, tâ ki her fırka kendi kendi münâsibine inhiyâz bula ve isminin hükmüne göre bir hâkime tâbi ola. Ve illâ beyne'n-nâs ihtilâf-ı fâhiş bulunmakla rişte-i intizâm küseste ve dürr-i ittirâd beste olup hikmete muhalefet lâzım gelir. Bu ise aklen ve naklen fâsiddir.

این ده این دو امیر و قومشان

کشته بنده آن وزیر بد نشان

Kavm-i vezîr bâlâda beyân olunmuşdur. Bed nişân bed alâmet demekdir. Nitekim eşkiyâ hakkında gelir; (⁴⁶⁴ يعرف المجرمون بسمیاهم), (⁴⁶⁵ و وجوه یومئذ علیها غبرة ترهقها قتره), Ve süâda hakkında gelir; (⁴⁶⁷ و وجوه یومئذ مسفرة ضاحكة مستبشرة), (⁴⁶⁶ سیماهم فی وجوههم من اثر السجود), Burada vezîr-i mezbûrun bed nişân olduğu iki vechledir. Evvelkisi zâhirde olan mesele itibâryıdır ki burnunun ve kulağının mecdû⁶ ve maktû⁶ olduğudur. İkincisi bātında olan nişânı cihetiyledir ki kelâmından me'hûzdur. Onunçün sâhib-i zevk olanlara te'sir etmedi. Zira basîret ile kelâmını mütâlaa edip tarîk-i sedâd ve istikâmetden munharif gördüler ve nişânından istidlâl edip ⁴⁶⁸ ان آثارنا تدل علینا, Burada vezîr-i mezbûrun bed nişânından istidlâl edip ⁴⁶⁸ ان آثارنا تدل علینا sarr-ı zamîrine erdiler.

Mana-yı beyt budur ki; bu on iki emir ve onların kavmi ve ferîki ve tahte'l-livâlarında müctemi olan cünd-i nusret-i refîki ol vezîr-i bed-nişân ve delâlet-şîâr ve hasâret-şânın bendesi

⁴⁶⁴ Suçlular simalarından tanınır. (Rahman 41)

⁴⁶⁵ Yine o gün bir takım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilmiştir. (Abese 40-41)

⁴⁶⁶ Onların nişanları yüzlerindeki secde izleridir. (Fetih 29)

⁴⁶⁷ O gün bir takım yüzler parlak, güleç ve sevinçlidir. (Abese 38-39)

⁴⁶⁸ Eserlerimiz bize delalet eder.

oldu. Ve umûr-ı dîniyye ve dünyeviyyede ana bağlanıp kaldı. Bir vechle ki vezîr anları zâhir ve bâtinen ne cânibe cerr ve cezb ederse zimâm-ı ihtiyârı yedine teslim ederler ve her ne tarafa yol gösterirse [197] bilâ-te'hîr revâne olup giderlerdi. Nitekim bende itlâkı bu takrîre dâldir. Bade-zâ kavm-i tahsîs bi'z-zikr etmek ziyâde takrîr ve tafsîlden ötürüdür. Ve illâ ⁴⁶⁹الناس على دين ملوكهم⁴⁶⁹ fehvâsı üzere ümerânın vezire irtibâtı akvâmının dahi irtibâtını müstelzemdir. Bunda işâret vardır ki, kazâ-ı mübrem-i ilâhî vürûdunda akl-ı meâd mahcûb ve a'mâ olup cümle havâss ve kuvâ akl-ı meâşa tâbi olurlar. Ve nefs-i emmârenin hilesine firifte olup tarîk-i Hak'da seyr u sülûklarından kalırlar. Nitekim hadîsde gelir;

إذا اراد الله انفاذ قضائه و قدر سلب ذوى العقول عقولهم حتى اذا مضى قدره فيهم ردها عليهم ليعتبروا فلو بقى لهم العقل لبقى لهم النظر⁴⁷⁰

Ve bu mananın âfâkda sûreti bazı ahyânda nisânın ricâl üzerine tasallutudur. Egerçi ki ⁴⁷¹الرجال قوامون على النساء⁴⁷¹ mazmûnu üzere istilâ ve tasallut ricâlin şânıdır. Nitekim Mısır'da Şeceretü'd-dürr nâm câriye ve diyâr-ı Ermen'de Şîrîn ve kişver-i Acem'de dahi nice zenân taht-ı saltanata cülûs edip emr u nehyin hükmünü vermişler ve nat'-ı siyâsetde nice piyâde üzerine şah sürmüşlerdir. Bu sebebdendir ki hadîsde gelir; ⁴⁷²كن يفلح قوم تملكهم امرأة⁴⁷² Velâkin imrâ iki nevdir ki hakîkî ve hükmîdir. Pes recûliyyeti nâkis ve mürûeti kâsır ve siyâsete gayrı kâdir olanlar dahi zenâna mülhaklardır. Onunçün zâhirde zabt-ı zen ve bâtında kam'-ı hevâ-yı nefis eder kimse kemyâbdır ve hilafı dahi buna kıyas oluna. Yani nice zenân vardır ki âkl-ı kâmil ve tasarruf-ı tâm ile ricâl hükmündedir. Ve Zeyneb şâire nazmında gelir;

Zeyneb ko meyl-i ziyet-i dünyaya zen gibi
Merdâne var sâde dil ol terk-i zîver et

اعتماد جمله بر گفتار او

اقتدای جمله بر رفتار او

İtimâd dayanmaktır, istinad gibi. Bunda murâd itimâd-ı kalbdır. Pes bunda fi'l-hakîka teşbîh vardır. Zira imâd direk ve umûd hayme direği ve insanın eline alıp istinâd ve ittikâ etdiği hadîd ve haşebdir. Güftâr, kâf-ı Acemî'yle söz dizmekdir, inci dizer gibi. Arab ana nazm-ı kelâm der. Aslı ârânde-i goft'dur, söz götürücü manasına. Nazm-ı kelâm sözü getirmeye bâis olduğundan ötürü güftâr dediler. Bâis-i fiile fâil ismin itlâk ederler. Her dilde şâyidir. [198] Kemâ fi'd-Dekâyık. Böyle yerlerde maksûd mücerred sözlerdir, goft gibi. İktidâ kimseye uymak ve

⁴⁶⁹ İnsanlar meliklerinin dinleri üzerinedir.

⁴⁷⁰ Allah takdîrinin gerçekleştirmek istediğinde akıl sahiplerinin akıllarını alır. Kader tecelli ettiğinde de akıllarını geri verir ki ibret alsınlar. Eğer onların akli devam etseydi bakmaya da devam ederlerdi.

⁴⁷¹ Erkekler kadınların koruyucusu ve yöneticisidir. (Nisâ, 34)

⁴⁷² Kadınları başına geçiren kavim iflah olmaz. (Sahih-i Buharî, Kitabu'l-Megâzî, 4073)

izince gitmek, îtisâ gibi kıdvedendir, îtisâ esveden olduğu gibi. Reftâr ism-i masdardır, yürüyüş manasına. Burada sîret ve tarîkat murâd olunur. Aslı ârende-i ref'dir, gitme götürücü demektir. Pes vasf-ı terkîbi olur, reftâr gibi.

Mana-yı beyt budur ki; cümle-i ümerâ ve etbâ'ının itimâdı ol vezîrin kelâmına ve mecmûunun iktidâsı onun yürüyüşüne ve sîret ve tarîkine idi, gerek zâhir ve gerek bâtinen. El-hâsıl zikr olunan ümerâ ve kavmi zimâm-ı dîn ü dünyâyı onun eline teslîm edip her husûsda mütâbaat ederlerdi. Şöyle ki onun sözünü kendilerine sened etmişler ve fiilinde kendiyi imâm tutmuşlardır. Bade-zâ kelâma göre itimâd dedi. Zira kelâmın sıdk ve kizbe ihtimâli vardır. Pes, kâil-i sîkadan olıcak kavline itimâd olunur. Ve tarîkat-i meslûkasına göre iktidâ dedi. Zira iktidâ fiilde ercehdır. Nitekim hadîsde gelir; ⁴⁷³صلوا كما رأيتموني أصلي Pes fiilin iktidâda te'siri ziyâdedir. Onunçün ⁴⁷⁴صلوا كما قلت لكم buyurmadı. Ve bunda i'âret vardır ki iktidâ kalbin ve sâir kuvâ-yı hayrenin sıfatıdır. Güftâr ise kalbin şânıdır. Zira âlem-i bâtına göre güftar olmaz. Belki lisân-ı zâhir kuvvet-i nutkiyeye ve kuvvet-i nutkiye dahi kuvvet-i akliyeye mirât olmuşdur. Ve bunda akl-ı meâş ve nefsin kavlen ve fiilen a'zâ ve kuvâyı islâline remz vardır. Ve kavlı ve fiil şerfat pâyesi ve niyyet hakikat mertebesidir. Ve şeriatde zalâl-i meâsî ve menâhî irtikâbıyla ve hakikatde mâsivâyâ mütâbaat ve meyl ilemdir. Pes gerekdir ki, kavlı ü fiil ü niyyet sedâd ve istikâmet ve sıdk üzerine ola, tâ ki enfüs ve âfâk şerîate ve hakikate nizâm-ı tâm bula. Zira bî-kâlib rûh muteber değıl ve bî-ruh kâlib dahi mücerred âb değıldir. Ve terkîbde fâide-i acîbe olmakla cevher-i insân terkîb üzerine tertîb olundu. Bu sebebdendir ki cüz-i lâ-yetecezzâ bile evsâf ve havâss yüzünden mürekkebdır. Li-muharririhî;

Nazar et zât-ı pâk-ı Mevlâ'ya
Zât-ı nefsinde gerçi vâhiddir

Ki sıfatında teaddüd görünür
Lik kat kat libâsıyla bürünür

پیش او در وقت و ساعت هر امیر

جان بدادی کرد و گفتی بمیر

Sâat eczâ-ı zamandan bir cüzdür. Kıyâmete sâat dedikleri cüz-i mezkûre [199] teşbîh tarîkiyledir. Zira sîrat hesâbı vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁴⁷⁵وهو أسرع الحاسبين Emîr güzer etdi. Al-i resûle emîr dedikleri şeref-i siyâdetine göredir. Pes bu bu itlâk ta'zîme dâirdir. Ve Veysî letâifinde gelir;

Emîr-i kâmrân olmasa kâm alınsa dilberden
O sultân-ı ser âmed hayli hûb amma emîr ancak

⁴⁷³ Benim kıldığım gibi namaz kılınız. (manen aynı anlama gelen hadis için, Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-deavât, 5854)

⁴⁷⁴ Size söylediğim gibi namaz kılın.

⁴⁷⁵ O hesap götürcülerin en sîratlisidir. (En'âm 62)

Bümîr, ba'nın zammıyle. Zira mim şefevîdir. Mîr emirdir. Merdenden ol demektir, met gibi.

Mana-yı beyt budur ki; her emîr vakt u saatde vezîr-i mezbûr huzûrunda idi. Yani vakt ü saat geçmezdi ki anlar ol meclise hâzır olmayalardı. Her biri onun yoluna cân verir ve vücûdunu fedâ ederdi. Eğer ana ol ve benim yolumda fenâ bul dedi. Bunda ümerânın vezîre ziyâde mütâbeat ve nihâyetde muvâfakatların beyân ve gâyetde sevda ve muhabbet ve itikâd ve irtibâtların ayân vardır. Zira kendileri matbû ve reis oldukları haysiyetden kimseden pervâları yok iken bi'l-ihyâr onun ayağına varıp sohbetine mülâzemet eyledikleri mana-yı mezkûre ol delîldir. Güyâ emr-i ber aks olup anlar tâbi ve vezîr metbû'dur. Pes cân bezl etmekte teallül ve bahâne etmeyecek zâtlarına ilsak-ı eşyâ olan evlâd ve emvâli fedâ kılmakda hiç tavakkuf etmezlerdi. Zira her lezîz ve mahbûb olan nesne cân-ı azîze tâbidir. Ve bundan zâtlarına çokluk lüsûk ve ittisâli olmayan umûrun hâli dahi malûm oldu. Bunda işâret vardır ki havâss-ı mülkiye ve ervâh-ı melekûtiyye bi-hasebi'l-gaza akl-ı meâşa can verirler ve nefse uyarlar ve anların tedbîri buluna, sâlik olurlar. Pes çeşme ârâyış-ı dünyâdan her neyi tezyîn eylese çeşm onun ardınca kalır. Ve gûşa her ne ilkâ eylese gûş onu istimâ için açılır. Ve sâir havâss ve a'zâ dahi buna kıyâs oluna. Ve kezâlik kalb dahi fitrat-ı asliye ve istidâd-ı mukaddemi tebdîl ve tahrîf edip hevâ-yı nefse munharif olur. Ve mâsivâyâ meyl ile müsâmete-i hazret-i ehâdiyeden inhirâf bulur. Ve sâir kuvâ ve ervâh dahi buna haml oluna. Zira bu dünyânın kârı acîb ve bu fânînin emri garîbdir. Bunda olan mezâhir-i kudreti mukaddemen rûh mütâlaa kılmış ve havâss dahi böyle renk taalluk kabûl eder eşyâ görmemiş ve işitmemiş idi. Bu cihetden âlem-i aslın hükmünü unutdular ve ahd-i ezeliyyi muhafazada kusûr edip kendilerine esbâb-ı ba'de taalluk ile gör neler etdiler. Pes, bu mana fi'l-hakîka harr-i gûş ile şîr hikayesine döndü. Yani şîr bu kadar [200] satvet ile bi-hasebi'l-kaza her gûşa zebûn ve mağlûb olduğu gibi bu kadar azâ ve havâss ve kuvâ ve ervâh dahi bir akl-ı cüzî ve nefsi zen misâle ittibâ' edip vekârların huftu ve uzletlerin zillete tebdîl eylediler. Ve bunda remz vardır ki tarîk-i Hakk'a ihtidâ asîr ve zelâlden sonra hüda nâdir ve kat-ı alâka sa'bdır. Ve bir dâire-i medâr üzerine devr eylediği gibi dâire-i vücûd dahi kalb üzerine dâirdir. Kalb-i mâsivâyâ meyyâl olıcak sâir kuvâyâ dahi ârâm kalmaz. Ve kuvâyâ tâbi olan havâss ve a'zâ sükûn ve rahât bulmaz. Li-muharririhî;

Olsa ki kalb tâbi-i vesvâs

Kalbe tâbi olur a'zâ ve havâss

ساخت طوماری بنام هر یکی

نقش هر طومار دیگر مسلکی

Tomar, Arabî'dir, sahife manasına, tâmûr gibi, kemâ fi'l-Kâmûs. Ve Nimetullah'da gelir ki, tûmâr üzerine dürülmüş nesne kâğıd olsun ve gayrı olsun. Ve Ahterî'de dahi gelir ki bu vech üzerine tefsîr olunmuşdur. Nakş, bir nesneyi iki levn veya ziyâde ile telvîn etmeye derler. Nitekim

bâlâda mürûr eyledi. Nakş halkî ve âdî olana şâmildir. Nitekim mervîdir ki mağribde bilâd-ı Endülüs kâidesi olan Kurtubâ nam şehrin camiinde üç aded imâd-ı ahmer vardır ki hilkat-i Rabbâniye ile evvelkisinin üzerinde Muhammed aleyhisselâm ikincisinin üzerinde sıfat-ı Musâ ve İsâ ve ehl-i Kehf aleyhimü's-selâm ve üçüncüsünün üzerinde sûret-i gurâb-ı Nuh nakş ve tasvîr olunmuş idi. Li-muharririhî;

Kilk-i sâni-i ezelf yazdı anı   Ana benzer cihanda nakş kanı
Bir midir Yusuf ile sâir hûb   Tatalım nâzik ola sîm teni

Meslek, medhal manasınadır. Burada medhâl-i manevî murâd olunur. Ve demişlerdir ki sâlik revende ve sulûk reften manasınadır. Ve ehl-i hakikat katında sülûk-ı reften mahsûsdur ki cehlden ilme ve ahlâk-ı bedden ahlâk-ı nîke ve hestî-i hoddan hestî-i Hüdâ'ya hareket manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i ma'hûd on iki aded emirden her birinin nâmına bir tumar sâhife düzdü ki her tarafın menkûş ve mektûbu bir gayri meslek ve medhaldir. Yani tarîkat-i meslûka ve medhûl-ı bahâ olduğu cihetden biri birine muğâyir ve birinde derc olunan ahvâl ve şerâit öbüründe [201] münderic olana muhâlif idi. Nitekim icmâlen ebyât-ı lâhıkada gelse gerekir. Bunda vezîrin kendine delâlet vardır. Zira fûrû'da ihtilâf usûlde ittifâkdan sonra muteberdir. Ve fûrû'da dahi ihtilâf fâhiş olmak baiddir. Ve kezâlik akl-ı meâş ve nefsi- emmârenin hiyle ve mekrine işâret vardır. Zira telvîn-i ahvâlden murâdları kalb ve rûhu mesleklerinden izlâl ve tarîkat-ı Hakk'a sülûkların ibtâldir. Demişlerdir ki ihtilâf üzerine olan kavmin necât buldukları ma'hûd değildir. Onunçün Kur'an'da ilmden sonra olan ihtilâfdan neyh olunmuşdur. Ve bu ihtilâf ki zikr olundu. ⁴⁷⁶اختلاف الائمة رحمة makâlesinde münderic olan ihtilâfin gayrıdır. Nitekim bâlâda işâret olunmuşdur. Ve tomar düzmeğe zabt-ı ulûm içindir. Nitekim demişlerdir, ⁴⁷⁷لعلم صيد و الكتابة قيد Ve demişlerdir ki kütüb ü tesânif muhaddisdir ki zamân-ı sahâbe ve sadr-ı tâbiinde yok idi. Sonra hicret-i nebevîden yüz yirmi sene mürûrunda hâdis oldu. Zira sadr-ı evvel ehli gibi erbâb-ı hıfz ve ictihâd kalmamakla li-ecli'l-maslaha ulûm-ı nâfia tevâmîr ve evrâkda sebt olundu. Pes bu sebt ve tahrîrin halka menfaât-ı zâhiresi olmakla bid'at-ı seyyie denilmedi. Bundan fehm olunur ki ulûm-ı gayri nâfiayı evrâkda derc etmek menhîdir. Ve belki onun evrâkın ihrâk-ı bi'n-nâr edip halkı teşvîşden tahlîs etmek gerekir. Mahkîdir ki, üstâz-ı kebir Câbir'in tilmizi olan umdetü'l-etbâ Ebubekir Muhammed bin Zekeriye er-Râzî kimya ilminde mülûk-ı Semâniyeden Mansur bin Nuh'a bir kitâb te'lîf etdikde Mansûr mukâbelesinde hezâr dinâr bezl edip bu kitâbda derc olunan ilmi fiile getirmek ile emr eyledi. Râzî dahi âciz olcuk

⁴⁷⁶ Ümmetimin ihtilafı rahmettir.

⁴⁷⁷ İlim avlanmaktır ve yazmak onu bağlamaktır.

bilâ-fâide halkı it'âb ve tahlîd-i kizbe rızâ vermek muktezâ-yı hikmetden değildir, diye Râzî'nin serine savt ile darb ve Bağdad'a nefy eyledi. Ve Râzî ol darbdan ahir ömründe a'mâ oldu. Ve bunda erbâb-ı turuk-ı hokkanın icâzet ve vasiyetnâmelerine işâret vardır. Nitekim beyne's-sufiyye meşhûr ve müteârifdir. Eğerçi ki zemânede ashâb-ı kemâla taklîd edip ehl-i noksan dahi icâzetnâmeler yazarlar. Ve vesâyâ düzerler. Belki ashâb-ı turuk-ı bâtıla ve mezâhib-i zâyîğa arasında bile câridir. Velâkin resm-i [202] mücerreden çe sûd? Ayn;

Bina tutmaz temel virân olunca

حکماى هر يکى نوعى ديگر
اين خلاف آن ز پاپان تا بسر

Hükm, burada emr ve hitâb manasınadır. Ve câizdir ki mecâzen mahkûmun bih olan umûr murâd oluna. Ve bazıları dediler ki; hükm örfde mahkûmda alem olmuşdur. Nev, cinsden ahzdır. Bir nesnenin darbına ve kezâlik sıfatına derler. Nitekim insân hayvandan bir nevdır. Ve Arab ve Acem dahi insandan bir sıfatdır ve nevdır, dahi denilir. Zira neviyyet ve cinsiyyetde nev'an teğâyür kifâyet eder. Bu sebedendir ki, recül bir nesne ve mir'et cins-i âhirdir, derler. Hilâf, burada zıd demektir. Hilâf ile ihtilâfın farkı mürûr eyledi. Pâyân, âhir ve bir işin sonu. Nitekim Nasûhî şiirinde gelir;

Mülk-i dil sensiz şehâ yıkıldı virân oldu gel
İntehâ-yı firkat u pâyân-ı hicran oldu gel

Mana-yı beyt budur ki; on iki tomardan her bir tomarın içinde münderic olan emr ü teklîf bir gayrı nev idi. Yani gâyetden başa varınca ve başdan nihâyete erince bir tomar onun hilâfına ve ol tomar bunun zıddına idi. Ve emr ü hitâb ve teklîfde asla muvâfakat yok idi. Bunda vezîrin mukaddemen din-i İsâ'ya fitne ilkâ etmek üzereyim, dediğine işâret vardır. Zira bu makûle tevâmîr-i mütekâbileden gayrı tarh-ı fitne ve ilkâ-ı fesâd ne vech ile olur. Eğerçi ki bazı ahyânda müteşâbihât yüzünden dahi fitne kâim olur. Nitekim Hazret-i Osman raziyellâhü anh tarafından Muhammed bin Ebî Bekr es-Siddîk raziyellâhü anhüma hâkim-i Mısır ta'yîn olundukda hâkim-i evvel olan İbn Sa'd'a hitâben nâme yazılıp tayyinde ⁴⁷⁸ إذا جاءك الامير فاقبلوه derc olunmuşdur. Velâkin bî-nukat olmakla ⁴⁷⁹ فاقتلوه zann olunup esâre-i fitneye bâis oldu ki ol fitne de Hazret-i Osman raziyellâhü anha şehâdet buldu. Ve bazıları dediler ki فاقبلوه kelimesi aslında bâ-nukat idi, kabûlden olmak üzere. Sonra kâtib-i nâme olan Mervân bin Hakem bâ-ı müvahhideyi tâ-ı müsennât edip katlden kıldı. Ve letâif-i Füzulî'de gelir;

⁴⁷⁸ Size gelecek emire saygılı davranın.

⁴⁷⁹ Öldürünüz.

Kalem olsun eli ol kâfir-i bed tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sözümlü şûr eyler
Kâh bir harf sükûtuyla eder nâsırı nâr
Kâh bir nokta kusûruyla gözü kör eyler⁴⁸⁰

[203] Ve Netâyicü'l-Fünûn'da gelir ki, Allah tealâ İsâ aleyhisselâma vahy edip buyurdu ki *ولدتك و انت نبي* Yani ben seni tevlîd etdim ve sen peygambersin. Tersâlar teşdîdi tahfif edip ve lafz-ı nebînin bazı a'câmin tashîf etdiler. *ولدتك و انت بنى* oldu. Yani ben seni doğurdum ve sen benim oğlancımsın. Tealâ ammâ yekûlu'z-zâlimûn. Ve Tefsîr-i Kurtubî'de gelir ki, Tevrat'da Allah tealâ *يا احبابى و يا ابنائى* ya buyurduğun tağyîr edip birine *يا احبابى و ابناء رسلى* yazdılar. Bu cihetden Allah tealâ Yehûd ve Nasarâ'yı tekzîb için *والله و احباؤه* nazmın tenzîl eyledi. Pes dinin zâhir ve bâtınında tağyîrât ve tahrifât etmek kudemâdan bir emr-i hâiledir ki ilâ hâzâ el-ân cârîdir. Bu sebebden ehl-i ihvâ furuk-ı muhtelif olmuşlar ve erbâb-ı sünnet ve bid'at biri birileriyle tezâd-ı tâm bulmuşlardır. Bunda akl-ı meâş ve nefsin a'zâ ve kuvâyı pür ızdırâb ve teşvîş etdiğine işâret vardır. Zira hilâf ve tezâddan ızdırâb ve teşvîş ve vifâk ve ittirâddan sükûn ve cemiyet hâsıl ve mütevellid olur. Li-muharririhî;

İtimâd etme nefse eylese lâf   Oldu lâf u güzâf nefsi hilâf
Halef-i kalbdürür nefsi denî   Bir değil sıdıkla eslâf ahlâf

در یکی راه ریاضت را وجوع
رکن توبه کرده و شرط رجوع

Riyâzet, bâlâda tefsîr ve tahkîk olunmuşdur. Rûkn, bir nesnenin cânib-i akvâsına ve insan anınla takvâ ve istizhâr eylediği melik ve cünd ve emsâline derler. Nitekim Kur'an'da gelir; *فتولى بركنه*⁴⁸² ve Müfredât'da gelir ki kuvvet manasına olan rûkn istiâre tarîkiyledir. Ve erkân-ı ibâdât-ı cevânîdir ki mebnâ-yı ibâdât ol cevânib üzerinedir. Şöyleki terk olursa butlân lâzım gelir. Meselâ namazda bilâ-özr terk-i kıyâm ve kırâat ve emsâli gibi. Pes her nesnenin rûknü binânın esâsı gibidir ki esâs olmasa binâ münhedim olduğu gibi rûknü's-şey dahi bulunmasa ol şey bâtıl olur. Felân kimse şehrin rûkn-i a'zamıdır derler, şehrin cânib-i akvâsı manasına. Zira ya din veya dünya veya mecmû ile kıvâm-ı şehir anınladır. Tevbe, terk-i zünüb ve esâet etdim ise andan iklâf etdim diye, itizârdır. Nitekim bâlâda şerh [204] olundu. Şart, şol hükümdür ki bir emre müteallık ola. Şöyle ki ol umerânın vukûuyla vâki ola, namaza niyyet ile vudû' gibi. Rûkn ile şartı cemde letâfet vardır. Zira rûkn dâhil ve şart hâric olana derler. Nitekim tafsîli mahallinde mübeyyendir.

⁴⁸⁰ Muhammed Nûr Doğan, *Fuzûlî'nin Poetikası*, İstanbul, Kitabevi, 1997, s. 37. Bu kıtanın aslında, kâfir katip, sözümlü şûrumuzu, nâsırı nâdiri olması gerekirken Bursêvî farklı okumuştur.

⁴⁸¹ YaHûdilerle Nasrâniler (şöyle) dedi(ler): "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz." (Mâide 18)

⁴⁸² O ordusuyla birlikte (imandan) yüz çevirmiş. (Zâriyât 39)

Rücû'dan murâd inâbet dedikleri manadır ki Hakk'a rücûdur. Ve inâbet tahkîk-i tövbe üzerine mebnî olmakla te'hîr eyledi.

Mana-yı beyt budur ki; ol tevâmîr-i isnâ aşerin birinde tarîk-i riyâzet ve cû' tevbe-i nasûh ve itizâr-ı sahîhin rûkn ü esâsı ve Hakk'a inâbet ve rücûun şartı eylemiş idi. Yani böyle sebt etmiş idi ki tevbe ve turuk-ı Hakk'a duhûl ve meâsi-i mâsivâdan Hakk'a rücûun rûkn ü şartı riyâzet ve cû'dur. Şöyle ki riyâzet ve cû' olmasa tevbe ve rücû' sahih olmaz. Bunda cû'u riyâzet üzerine atf hâssı âmm üzerine kabîlindedir. Zira riyâzât ıslâh-ı tabîatdır ve hükm-i tabîat ekl ü şürb ü menâm ve vekâ'dır. Riyâzet-i kâmile oldur ki râiz olan kimse umûr-ı mezkûreyi taklîl eyleye. Velakin bu cümleden cû'un ziyâde tesîri ve sâirler üzerine meziyeti olmakla tahsîs-i bi'z-zikr eyledi. Nitekim demişlerdir ki تجوع ترانى تجرد تصل⁴⁸³ Erişmek dilersen yemekden kesil. İslah-ı tabîatde ziyâde medâr olan hâsse-i zevki habsdir. Andan lemsi men ve andan basarı seddir, fa'ref. Ve riyâzeti tevbeye rûkn kıldı. Zirâ hilâfında hata çok, hususan kesret-i ekl ile hâsıl olan seyyiât hadden artıktır. Hatta batn ve ferce işâret edip demişlerdir ki; مادامکه این بر خاست آن بر پاست⁴⁸⁴ Ve rücûa şart eyledi. Zira rücûda asl olan sıfat-ı kalbdır. Velâkin sıfat-ı kalbin zuhûru fi'l-cümle ıslâh-ı zâhir üzerine mebnî ve umûr-ı mezkûreyi riâyet üzerine mevkûfdur. Pes bundan riyâzetin fâide-i celflesi fehm olundu. Ve tarîkatde bu manaya ihtimâmın nef'i bilindi.

در یکی گفته ریاضت سود نیست

اندرین ره مخلصی جز جود نیست

Muhles, ism-i mekândır. Mahall-i halâs ve necât manasına. Câizdir ki masdar-ı mîmi ola, sebab-i halâs manasına. Cûd, kable's-suâl ibtidâ olan atâdır. Ve kerem tayyib-i nefis ile ba'de's-suâl atâdır ve sehâ ve bi-kadari'l-hâce [205] olan atâdır. Ve îsâr muhtâc olduğun nesneyi gayre bezldir. Nitekim Kur'an'da gelir; و يؤثرون على انفسهم و لو كان بهم خصاصة⁴⁸⁵ Pes bu çehârın miyânında fark zâhir oldu.

Mana-yı beyt budur ki; tomarda dahi dediği riyâzatin faydası yokdur. Güyâ suâl geldi ki yâ riyâzatın nefyi olmayıcak çare-i halâs nedir? Pes cevâb verir ki, bu tarîk-ı Hakk'da cûd ve atâdan gayrı halâs olacak mahal veya sebab-i halâs yokdur. Nitekim hadîsde gelir; الصدقة ترد البلاء⁴⁸⁶ Ve Kur'an'da gelir; و من يوق شح نفسه فأؤلئك هم المفلحون⁴⁸⁷ Bade-zâ fâide-i riyâzeti selb etdi. Zira riyâzet inde'l-muhakkıkîn tahsîn-i ahlâk ve inde'l-hükemâ tasfiye-i mahal içindir. Ve alâ küllü hâl,

⁴⁸³ Acık ki beni göresin, tecerrüd et ki bana vâsıl olasın.

⁴⁸⁴ Madem ki bu ayağa kalktı, o ayaktadır.

⁴⁸⁵ Kendilerinde fakr u ihtiyaç olsa bile (onları) öz canlarından daha üstün tutarlar. (Haşr 9)

⁴⁸⁶ Sadaka belaları def eder.

⁴⁸⁷ Kim nefsinin (mala olan) hırsından ve cimriliğinden korunursa işte muratlarına erenler onların ta kendileridir. (Haşr 9)

riyâzet dedikleri ne nefis-i feth ve ne hod müntic-i fethdir. Belki feth-i fazl-ı İlâhî ve minnet-i Rabbâniye'dir. Eğer fethin sebep-i müntici olsa müktesib olmak lazım gelirdi. Suâl olunursa ki, iştigâl-i dâim ve muhâfaza-ı evkatin manası nedir? Cevâb budur ki, tâ ki evkât ve sâât ibâdât-ı şeriyye ile güzer ve infâs-ı zikre iştigâl ile mürûr eyleye. Ve hizmet-i ubûdiyyet yerin bula. Bu cihetden demişlerdir ki âbid ibâdetiyle ve zâkir zikriyle hazret-i mahsûsa kasd etmek gerekdir. Belki şöyle kemer-beste-i ictihâd olup Hakk'ın cûd ve ihsânı onu ne vech ile tedârik ederse ana müterakkıb olmak lâzımdır. Suâl olunursa ki fâide-i riyâzet mutlakan selb olunmak bî-fâidedir. Zira zikr olunan tahsîn-i ahlâk ve tasfiye-i mahal dahi fevâid-i celfledendir. Cevâb budur ki maksûdu bi'z-zât olan fâide feth-i bâb-ı kalb ve mükâşefe-i esrâr-ı gaybdır. Bu ise riyâzet-i mücerrede ile hâsıl olmaz. Nitekim mürûr eyledi. Ve Muhammediye'de geliri ayn;

Bezm-i irfânımız ana ayn-ı riyâzetdir.

Yani irfan riyâzetden efdaldır. Zira arza hübüv ve tenâsülden maksûd asl-ı marifetdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁴⁸⁸ و ما خلقت و الجن و الانس الا ليعبدون Ey li-ya'refûn. Bade-zâ cûd iki vechledir. Biri cûd-ı mâl ve biri dahi cûd-ı nefsidir yani bi'l-ihdiyâr. Zira cûd-ı mâlde ihtiyâr ve tayyib-i nefis olmasa muteber olmadığı gibi cûd-ı nefis dahi böyledir. Zira her nefis bi'l-izdirâr bedenden müfârakat eder. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁴⁸⁹ كل نفس ذائقة الموت Ve yine bir mevzuda [206] gelir; ⁴⁹⁰ لن تناولوا البر حتى تنفقوا مما تحبون Yani bi'l-ihdiyâr mahbûb olan malı infâk etmedikçe bir cennete dühûl ve merğûb olan nefsi bezl eylemedikçe bir olan hazrete vusûl mümkün değildir. Zira hazrete vusûl sırru's-sırr makamındadır. Pes onun mâdûnunda olan makâmât-ı rûhâniye ve kalbiye ve menâzil-i nefsiye ve tabiiyye mukteziyyâtını ifnâ ve ahkâmını izâle ve taallukâtını kat etmek gerekdir. Ve bundan fehm olundu ki mahles ikidir. Biri ukebât-ı kıyâmetden halâs bulup makâmât-ı cennete fevz ve zaferdir ki bezl-i mâl ve tarîk-i ibâdetde ictihâd-ı bî-kelel ile hâsıl olur. Ve biri dahi berâzih-i ağıyâr ve kuyûd-ı mâsivâdan necât bulup derecât-ı kurb u vuslata terakkî ve tesâüddür ki infâk-ı nefis ve tarîk-i fenâda gûşes-i dâim ile vücûd gelir. Evvelkisi mahlas-i avâm ve ikincisi mahlas-ı havâssdır. Ve mutlaka necât maksûd bi'z-zâtdır. Eğerçi ki hakikat mertebesinde olan necât şerîat mertebesinde olan necâtın fevkindedir. Zira necât mutlaka ve hakikiyyedir. Şerîat mertebesinde olan necât-ı mukayyede ve itibâriyedir. Onunçün ehl-i cennet cennetde dahi kayd ehlidir. Ve illâ husûs-ı ehl-i cennet ile yeksân olmak lâzım gelir. Bu ise hikmetde ma'kûs ve hakikatde maktûbdur. Ve bu takrîrden vezîr-i mezbûrun kizbi zâhir oldu. Zira tarîk-i Hak'da cümle-i esbâbın vücûdu lâzımdır. Gerek müntic olsun ve gerek olmasın. Zira

⁴⁸⁸ Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zâriyât 56)

⁴⁸⁹ Her nefis ölümü tadacaktır. (Âl-i İmrân 185)

⁴⁹⁰ Siz sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamıncaya kadar asla iyiliğe ermiş (biri ve taat etmiş) olmazsınız. (Âl-i İmrân 92)

fâideden hâli değildir. Ve bî-riyâzet olan sâlike bezl-i mâl etmek sa'bdır. Pes onun üzerine mebnî olan bezl-i nefis niçin âsân olur. Li-muharririhî;

Riyâzet-i pûte ve cevherdir insân   İçinde kâl olur onun temâmet
Onunçün zerd olur rûhsârî çün zer   Bula sarraf elinde âlî kıymet

در یکی گفته که جوع و جود تو

شرك باشد از تو با معبود تو

Şirk ve şirket bir manayadır ki aslında iki mülkü biri birine halt edip ortak olmaktır. Veyâhud bir aynda veya bir manada müşârekettir. İnsanla fersin hayvâniyetde ve fers ile fersin kemiyet ve duhmetde iştirâki gibi. Ve dinde şirk iki darbdır. Evvelkisi şirk-i azîmdir ki Allah tealâya [207] şerik isbat etmektedir. İkincisi şirk-i sağırdır ki bazı umûrda Hakk'ın gayrını Hak'la bile mürâât etmektedir, riyâ ve nifâk gibi.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi demiş ki, senin riyâzet ve cû' u infâk ve cûdun senden senin ma'bûduna şirk olur. Muvahhid-i hakîki ise ma'bûd-ı hakîkî olan Hak'dan gayrını isbât etmez. Belki tevhîdde taalluk ve tecrîdde tehalluk ve tefrîdde tehakkuk ehli olmakla hem bilir ve hem bulur ve hem olur. Bu kelâmda sûret-i şirke remz-i hafî vardır. Zira cû'-ı vücûdu ve kezâlik cû'-ı vücûdun sâhibi olan muhâtabı ve kezâlik muhâtabın ma'bûdu olan Allah tealâya isbât etmek vardır. Hak'la halkın vücûdu isbât ise ayn-ı şirkdir. Zira demişlerdir ki في الدار غيره ديار ⁴⁹¹ Ve kelimât-ı Üftâde kuddise sırrûhuda gelir;

Ehl-i irfân dediler sen çıkmayınca aradan
Bilemezsin kimdürür kendini pinhân eyleyen

Yani izâfet-i kevnîyeyi iskât etmedikçe tevhîd-i hakîkî hâsıl olmaz. Zira tevhîd dedikleri iskât-ı izâfâtdır, mutlaka vücûden ve zâten ve sıfaten ve fiilen. Pes bir yerdeki âbid ve ma'bûd ve ibâdetin mecmûu isbât ve mülâhaza oluna. Ne vechile tevhîd hâsıl olur. Ve bir sûretde ki bâzil ve mebzûlün ileyh cümlesine vücûd verile, tefrîd kande kalır. Binâen alâ hâzâ gerekdir ki, mebzûl bâzilde ve bâzil dahi mebzûlün ileyhde fenâ-ı tâm bulup zât ve sıfat ve fiil muzmahil ola. Ve Hak'la kıyâm etmek husûle gele. Zira insanda iki hakikat sırrı vardır ki biri hakikat-i insâniye ve biri hakikat-ı İlâhiyedir. Ve hakikat-i insâniye ve hakikat-i İlâhiyede fenâ bulmuşdur. Egerçi ki sûreten hakikat-ı ilâhiye halîfesidir. Ve bu sırra işâret edip Kur'an'da gelir; مما جعلكم مستخلفين فيه ⁴⁹² Yani insan hakikat-ı insâniye yüzünden mâla mâlik ve hakikat-ı İlâhiyeye cihetinden malî münfakdır. Yani infâka mâlikdir. Pes infâk eden Hak'dır, insan sûretinde. Zira hakikat-i İlâhiyeye

⁴⁹¹ Dâr içinde diyar olmaz.

⁴⁹² (Sizden evvel gelenlerin ardından Allah'ın) size (tasarruf için) vekâlet verdiği (mal)dan (O'nun uğrunda) harcayın. (Hadîd 7)

hakikat-i insâniyyenin velfsidir. Ve bu itibarla teaddüdün husûlu ve hiddet-i zâtiyyeyi münâfi değildir. Li-muharririhî;

Olmasa fi'l-hakîka Hak âhiz   Düşmez idi sadaka Hak eline
Âhız ve hem mütesaddık oldur   Düşe gör imdi bu vahdet iline

جز توکل جز که تسیم تمام

در غم و راحت همه مکرست و دام [208]

Tevekkül, Hakk'a itimâd ve Hakk'ı vekîl ittihâz etmektir. Temâm, masdardır. Burada tam manasınadır.

Mana-ı beyt budur ki; gam ve rahat ve keder ve savfet ve zillet ve izzet ve kahr ve lütf ve celâl ve cemâl ve gurbet ve kurbet ve zaaf ve kuvvetde Hakk'a tevekkül ve teslîm-i tâmdan gayrı cümlesi mekr ü keyd ü dâm-ı kayddır. Yani râh-ı Hak'da muteber olan her hâlde tevekkül ve teslîm-i tâm ve umûru tevfiiz-i mülk-i alâmdır. Yoksa esbâba teşebbüs ve vesâite ve sâile irtibât ve ittisâl değildir. Nitekim Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm nâre ilkâ olundukda cez' ve fez' etmedi. Maa-hâzâ mahall-i kahr-i celâl idi. Ve Hak'dan gayre hatta Cebrâil'e bile itimâd ve ilticâ kılmadı. Nitekim Kur'an'da gelir; قال اسلمت لرب العالمين⁴⁹³ maksûd kavlen ve fiilen istislâm ve inkiyâdını beyândır. Zira enbiyâ aleyhisselâm akvâlinde sâdıklardır. Onunçün efâli akvâle tatbîk ederler. Ve bunda gam ve rahat ile sıfat-ı kalbe işâret eyledi. Zira mütelevvin olan kâlb râhat hâlinde bir levn ü gam ve katında diğerk levn üzerine olup izdirâb ve ihtilâfdan kurtulmaz. Bu hod noksandır. Mütemekkin olan kalb ise her halde bir levn üzerine sâbit olup derya gibi mütegayyir olmaz. Bu hod kemâldir. Velakin bu temkînin erbâbı kibrit-i ahmerden e'az ve misk-i ezferden enderdir. Zira bu mana âlem-i zâta vusûl ve mebde-i kahr ve letâfete duhûlden sonra olur. Belki hakîkati bekâ billah'da husûle gelir. Ve bu bekâ nihâyetinde hâsıl olan telvîn-i makbûlle vücûd bulur. Ve bunda tevekkül ve teslîm ile tevhiid-i efâle işâret vardır. Zira tevekkül ve teslîm âfât ve havâdisin hudûsunda zâhir olur. Âfât ve havâdisde ise müessir-i hakîkati Allah tealâdır. ان هی الا فتنتک⁴⁹⁴ Ve gam ve rahat havâdis-i dehrdir, mutlakan. Ve mekr u dâm âfâtdır kat'an. Li-muharririhî;

Nedir âlemde ey gönül tevhiid   Olasın Hak'la ferîd-ı vahîd
Bulasın bir fenâ-yı tamm-ı ecel   Dimeden sana ki کنت منه تحید⁴⁹⁵

در یکی گفته که واجب خدمتست

ورنه اندیشه توکل تهمتست

⁴⁹³ Alemlerin Rabb'ine teslim oldum, demişti. (Bakara 131)

⁴⁹⁴ Bu senin fitnendir. (İmtihanındır.)

⁴⁹⁵ Bu kaçtığın şeydir.

Töhmüt aslında ta'nın zammesi ve ha ve mim'in fethalarıyla ittihâm manasına isimdir. Burada zarûret için hâ iskân olunmuştur. Eğerçi ki bazı ulemâdan [209] sükun-ı hâ dahi mervîdir. Velakin Ebussuud Efendi ağlâtında ağlâtındadır. Aslında vehme idi. Vav ta'ya kalb olundu. İştikâkı vehmdir. ⁴⁹⁶يقال وهم يهيم اذا ذهب قلبه الى شىء و اتهمته اخذته مكانالوهمى.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi demiş ki, vâcib ve lâzım olan hidmet-i Hak ve sa'y-i mutlakdır. Yoksa endîşe-i tevekkül töhmüt makûlesidir. Zira Allah tealâ eşyâyı biri birine rabt eyledi. Vücûd-ı insanda bu kadar a'zâ ve kuvâ terkîb kıldı, tâ ki ol vesâil ile maksûda tevessül ede. Pes Hak tealâ kesb u sa'y için âlât ve esbâb-ı halk etmiş iken hizmetden tekâüd ve esbâbdan teattül edip zeyl-i tevekküle teşebbüs etmek töhmüt kabîlindedir. Ve bî-âlât ve esbâb olan kimse Hak'dan teşekkî etmek ve küfran-ı nimet olmaktır. Bunda hidmet-i mürşide işâret vardır. Zira tarîk-i Hak'da iki nesne lâzımdır. Biri hidmetdir ki mürfid cânibine râcidir. Ve biri dahi nefsidir ki mürşid tarafında âiddir. Ve mürşide hidmet etmek hakikatde Hakk'adır. Zira mürşid Hak'da fenâ bulmuştur. Nitekim mürşid ile sohbet etmek Hak'la sohbetdir. Zira Hakk'ın kemâlâtı anda zâhirdir. Nazar ise kemâlâtadır, sûrete değildir. Belki sûret miratdır. Eğerçi ki mirât dahi envâ-ı tecelliyâtındadır. Ve bunda itirâz ve inkârın ziyâde kubhü zâhir oldu. Pes mürîde gerekdir ki teslîm ve ikrâr üzerine ol hidmet-i şâyeste ile mürşid-i kâminden nefis-i nefis bula. Ve hidmet kesb u sa'y makûlesindedir. Ve erbâb-ı bidâyete göre kesb tevekküle münâfi değildir. Nitekim erbâb-ı herâset-ı mezrâiyye hubûbu ilkâdan sonra tevekkül ederler. Ashâb-ı nihâyetin ise ahvâli gûnâ gûndur. Onunçün nicelerine semâdan bî-kesb mâide nüzûl etmiş ve gaybdan simât zuhûr eylemiştir. Pes bunların hâlî gâliben tevekkül-ı mahzdır. Eğerçi ki tevekkül sıfatı anlardan fenâ bulmuştur, fa'ref. Ve bu mana rızk-ı sûriye göredir. Ve illâ esbâb-ı rızk-ı manevi olan tekâlif-i ibâdât kimseden sâkit olduğu yokdur. Li-muharririhî;

Serd-i diri' idi kârı Dâvud'un
Her ki bir kâre olmaya meşgûl

Amel eylerdi Süleymân-ı zenbîl
Sen o nâmerdi cihânda zen bil

Velehü;

Derd ki isterisen dermânı
Kesme zinhâr nihâl-i ilmi

Tuta gör ta olunca fermânı
Yürü hıfz et dıraht-ı imânı [210]

در يکى گفته که امر و نهيهاست

بهر کردن نيست شرح عجز ماست

Acz insanın acz-ı muchhiridir, zıdd-ı kudret manasına olan acz ki nâ-tüvân şoden ile tabîr olunur. Andan me'hûzdur. Zira tehhür umûre müeddîdir كما فى التفاسير;

⁴⁹⁶ Vehime, kalp bir şeye yöneldiğinde vehmetti denir. İttihemtü, düşüncemde ona bir yer veririm.

و قال الراغب في المفردات العجز التأخر عن الشيء و حصوله عند عجز الامراى مؤخره و صار في المتعارف اسما

للقصور عن فعل الشيء⁴⁹⁷

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi derc eyleyip söylemiş ve böyle yazmış ki, emirler ve nehiyeler ki vardır, memûr ve menhî olanlar anları fiile götürüp işlemekten ve terk eylemekden ötürü değildir. Belki bizim aczimizi ve ol bâbda bî-iktidâr olduğumuzu şerh u beyândır. Yani taâtle ki memûr ve menâhîden ki menhî olmuşuzdur, maksud-ı ilâhî ol taâtin fiili ve ol menhînin terki değildir. Belki mücerred aczi beyândır. Zira insan fi'l-hakîka kendi kudretiyle fiil ve terke kâdir değildir. Zira kudreti yoktur. Hâsılı emr-i ilâhî taht-ı kudrette dâhil olan nesneye taalluk eder ki ana makdûr derler. Kur'an'da ise gelir; لا يكلف الله نفسا الا وسعها⁴⁹⁸ Abd ise celb-i taât ve selb-i ma'siyet etmeye kâdir değildir. Nitekim Tenzîl'de gelir; فلاراد لفضله⁴⁹⁹ Cevâb budur ki, gerçi her nesnenin husûlu tevfk-i ve ikdâr-ı Hak'ladır. Velakin abdde ihtiyâr-ı cüz'î vardır ki anınla bir nesnenin ihtiyârına kâdir olur. Ve fâil-i muhtarda ihtiyâr bulunmak emr-i bedhîdir. Pes abd için ihtiyâr vardır ki irâdet-i Hak üzerine sâbıktır. Yani ibtidâ abd bir nesneyi ihtiyâr eder, sâniyen Hak tealâ onun muhtarını irâdet ve halk eder. Pes bilâ-ihtiyâr cebr etmez. Egerçi ki irâdet-i cüziyye dahi fi'l-hakîka irâdet-ı Hak'ladır. Nitekim Kur'an'da gelir; و ما تشاؤون الا ان يشاء الله⁵⁰⁰ Velakin bu mahal esrâr-ı kudreddendir ki herkes muttali değildir. Muttali olduğu sûrette dahi kaza ve kaderi ifşâ etmek haram ve mübâhesesi memnû ve menhîdir.

سئل رجل عن علي بن ابي طالب رضی الله عنه فقال يا امير المؤمنين اخبرني عن القدر فقال طريق مظلم لا تسكله فاعاد

السؤال فقال بجرعميق لا تلجه فاعاد السؤال فقال سر الله في الارض خفي عليك لا تفتشه⁵⁰¹

Ve bunda aşk tâifesinin mezheb-i bâtulına işâret [211] vardır. Zira anlar emr ü nehyi kaydında değildir. Onunçün derler ki maksûd Hakk'a teveccühdür. Ne tarîk ile olursa makâm-ı mahbûbiyyete vâsıl olanlardan kuyûd-ı şerîat ve teklifât mürtefi olur.

اولئك هم الملاحدة لعنهم الله على حدة) قال الشيخ بالي الصوفي قدس سره اعلم ان رؤساء الطائفة الخبيثة المشهورة باشق مثل

السيد نسيمي و فضل الله الحروفي و عثمان بابا و غيرهم كلهم زنادقة يبيجون ترك الصلوات انتهى تأمل في هذا الكلام

⁴⁹⁷ Râgıb Müfredât isimle eserinde diyor ki; acz, bir şeyden geri kalmaktır. Durumdan aciz kalmanın oluşması herhangi bir işten aciz kaldığında olur. Bir şeyi yapmaktan yetersiz olma durumuna isim olarak kullanılmıştır.

⁴⁹⁸ Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemeyiz. (Bakara 286)

⁴⁹⁹ Eğer Allah sana (herhangi bir yüzden keder) bir zarar dokundurursa onu kendinden başka hiçbir açıcı (giderici) yoktur. Eğer sana bir hayır da dilerse O'nun fazl (u kerem)ini geri çevirici hiçbir (kuvvet) de yoktur. (Yunus 107)

⁵⁰⁰ Allah dilemeyince siz (bunu) bilemezsiniz. (İnsan 30)

⁵⁰¹ Bir adam Ali bin Ebi Talip'e şöyle sordu: Ey müminlerin emiri, bana kaderden haber ver. Cevap verdi; karanlık bir yoldur. O yola girme. Soruyu tekrar etti. Derin bir denizdir, dalma, dedi. Soruyu tekrarlayınca, Allah'ın yeryüzünde sana kapalı olan bir sırdır. Araştırma.

تا که عجز خود به بینم اندر آن
قدرت حق را بدانیم آن زمان

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki ol emr ü nehyi vukûunda ve teklif husûsunda kendi aczimizi görelim ve idrâk edelim. Ve ol zaman aczde veya teklif-i vukûunda kudret-i Hakk'ı bilelim ve ana muttali olalım. Zira her nesne zıddıyla mütebeyyin olmakla abdde acz-i zâhir olmadıkça kudret-i Hak malûm olmaz. Ve zaaf-ı mahlûk fiile gelmedikçe kuvvet-i Halık kuvvet-i derrâkeye goncâyış bulmaz. El-hâsıl demek ister ki bizim acimiz imtihân ile bilinir ve zaafımız bi-hasebi'z-zâhir tecrübe ile idrâk olunur. Pes Hak tealâ emr ü nehyi bu acz ve zaafi izhâra vesîle etmişdir. Yoksa hakikatini murâd etmemişdir. Binâen ala hâzâ biz onu terkle muazzez olmazız. Cevab budur ki, gerçi insan خلق الانسان ضعيفا⁵⁰³ vefkince acz üzerine matbû و⁵⁰⁴ mücebinde zaaf üzerine mecbûldur. Velakin halife-i Hak olmak hasebiyle ikdâr-ı Hak'la kâdir ve takviyyet-i hâlîk ile kavî ve metfindir. Ve sâir esmâ-i İlâhiye ile ittisâfda dahi böyledir. Nitekim Kur'an'da gelir; و ان جنودنا لهم الغالبون⁵⁰⁵ Yani ehîbbânın a'dâ üzerine gâlibiyeti mezâhir-i kudret olmak cihetiyledir. Eğerçi ki bazı ahyânda asâkir ve cünûdun ademiyle dahi maslahat hâsıl olur. Nitekim Divân-ı Hâfız'da gelir;

تنها جهان بکیرد بی منت سپاهی⁵⁰⁶

تیغی که آسمانش از فیض خود دهد آب

Pes ubbâdın kemâlât-ı ilâhiye ile mütehallî olmak şanlarından olmasa⁵⁰⁷ تخلقوا باخلاق الله emri zâyî ve sâir hitâbât-ı semâviyye bâtıl olmak lâzım gelir. Ve ihtiyâr-ı cüz'î selb olunmak iktizâ ederdi. Lâ havle [212] ve lâ kuvvete illa billâh. و اصبر و ما صبرك الا بالله⁵⁰⁸ Bade-zâ bunda acz ve zaafın nihâyetü'l-merâtib ve gâyetü'l-metâlib olduğuna işâret vardır. Nitekim Sıddık raziyellâhü anhdan menkûldur ki; العجز عن درك الادراك ادراك⁵⁰⁹ Velâkin bu acz ve zaaf fi'l-hakîka sıfat-ı kalbdır. Pes zâhirde vücûd tekâlifî münâfi değildir. El-hâsıl bu mahalde acz-ı bâtın ve kuvvet-i zâhir müctemi^c olur. Li-muharririhî;

Kemâl-i aczle pür kıl derûnu

Getir kuvvetleri fiile birûnu

⁵⁰² İşte bunlar mülhidlerdir. Allah sadece onlara lanet etmiştir. Şeyh Sofyali Bali Allah onun sırrını takdis etsin, Seyyid Nesimî ve Fadlullah Huruff ve Osman Baba ve diğerleri gibi, aşk ile meşhur olan habis taifenin reisleri, hepsi, namazı terketmeyi mübah gören zındıklardır, dedi Bitti. Bu sözü düşün ve her iki dünyada kurtuluşa erenlerden ol.

⁵⁰³ Allah'ın lütfundan hiç bir şey elde edemeyeceklerini ... (Hadîd 29)

⁵⁰⁴ İnsan zayıf olarak yaratıldı. (Nisâ 28)

⁵⁰⁵ Muhakkak ki bizim ordumuz, her halde onlara galebe edicidir. (Saffât 173)

⁵⁰⁶ Kılıç ki, ona gök feyzinden su verir, hiçbir askere ihtiyac duymaksızın tek başına dünyayı fetheder.

⁵⁰⁷ Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız.

⁵⁰⁸ Sabret, sabrın Allah'la birliktedir.

⁵⁰⁹ İdraki idrak etmekten acz idraktır.

Çü vardır mâye-i kudret elekde

Yürü zabt et şerr-i nefsi-i hurûfu

در یکی گفته که عجز خود مبین

کفر نعمت کرد نست آن عجز هین

Hîn, âgâh ol ve acele eyle demektir ve kelime-i tahzîrdir, sakın manasına. Burada enseb olan bu manadır.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi tahrîr edip demiş ki, kendi aczini görme. Zira kendinde acz görmek şükr-i nimet yerine küfrân-ı vaz eylemektir. Bu ise zulm kabîlindedir. Sakın bu makûle acz görmekten ve küfrân-ı nimet olmaktan ve nefse zulm eyleyip hasârete düşmekden. El-hâsıl Allah tealâ sana âlât ve esbâb vermiş. Ve kuvvet ve kudret sûretini göstermiş iken ol âlât ve esbâbı a'mâl etmeyip ta'tîl etmek ve kuvvet ve kudret-i zâhireye iltifât etmeyip tarîk-i acz ve zaafa gitmek nimet-i Hakk'a kâfir olmaktır ki onu terk-i şükr ile setr etmektir. Pes kelime-i tahzîrden fehm olunur ki insân kudret-i tâtme ile muttasıfır. Şöyle ki izhâr-ı acze aslâ mesâğ yokdur. Velakin bu mana nefsi'l-emre muhâlifdir. Zira insan kudret ile muttasıf olduğu gibi aczle dahi muttasıfır. Pes kudret-i ikdâr-ı Hakk'a ve zaaf ve acz nefsi'l-emre göredir. Onunçün demişlerdir ki kutbu'l-aktâbdan âciz ve andan kâdir yokdur. Yani andan zuhûr eden acz-i aslî ve zaaf-ı zâtî sâir mahlûkâtda zuhûr etmemişdir. Ve bu mana fenâ-ı tâmla hâsıl olur. Ve kezâlik anda zuhûr eden kudret-i Rabbâniye ve kuvvet-i Hakkaniye sâir mevcûdâtda zuhûr etmemişdir. Ve bu mana bekâda temkînden sonra vücûd bulur. القادر القوی فی کل امر صوری و معنوی⁵¹⁰ Bade-zâ-kuvvet ve kudret ibtidâ insanın [213] sıfat-ı bâtinâsı ve sâniyen sıfat-ı zâhiresidir. Ve acz ve sıfat dahi böyledir. Pes bu kadar mucizât ve kerâmet ki hâricde sâdir olmuşdur, kuvvet-i kudsiyedendir ve bu kadar acz u ibtilâ ki zâhirde vâki olmuşdur, zaaf-ı hakîkinin semeresidir.

قدرت خود بین که این قدرت ازوست

قدرت تو نعمت اود آنکه هوست

Hû, Allah tealâya râci zamîrdır ki o lafzını tefsîr vâki olmuşdur. Ve gayrı vechile dahi te'vîle mesâğ vardır. Nitekim tasvîr-i manada gelir.

Mana-yı beyt budur ki; kendi kudretini gör ve nazar-ı dakîk ile nazar eyle ki bu kudret-i hâdis Allah tealâdan fâizedir. Kendi kudretini ve vücûdunda zâhir olan kuvvetini Hak tealânın nimeti bil ki Hakk-ı mennân ve Rabb-i mihsândır. Veyahud senin kudretin fi'l-hakîka nimet-i Hak'dır. Ve onu inkâra mecâl yokdur. Pes âşkâre kudreti mütâlaa ve muktezâsıyla amel etmeyip acz görmek nimet-i Hakk'a kâfir olmaktır. Binâen alâ hâzâ kudreti izhâr ve nimeti ikrâr ve

⁵¹⁰ Açık gizli her işte güç ve kudret sahibi olan (Allah) her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir.

vücûdu taât ve ibâdâtda a'mâl ve it'âb ile şükr gerekdir. Bunda cemi eşyâda te'sîr Allah tealâdan olduğuna işâret vardır. Velâkin müteessir olanın kâbiliyeti ki eseri izhâr eder. Netekim cenînin vücûdu müstekmil oldukda eser-i hayat zâhir olup cünbüşe gelir ve reyyâh-ı hübüb etdikde teharrik etmek şânından olan orak ve meyâh ve emsâli müteharrik olur. Li-muharririhî;

Eylese bâzile tecellî Hak
Kalem aldıkda deste kâtip

Bağda cünbüşe gelir yabrak
Müteharrik olur görücek rak

Ve kuvvet ikidir ki kudret-i zaîfe ve kudret-i kaviyyedir. Kudret-i zaîfe kudret-i ademdir ki kuvvet-i kudsiye ile müeyyed değildir. Ve kudret-i kaviyye kudret-i havâssdır ki neş'e-i kudret kâhire-i Hak'dır. Ve evtâd-ı erbaadan Abdulkâdir taraf-ı cenûba müvekkil ve nâzır olandır. Zira kuvvet ve kudretin yemîne ihtisâsı vardır. Cenûb ise yemîn-i Kâbe'dir. Bundan fehm olunur ki mezâhir-i kudretin ekseri cânib-i cenûbdadır. Ve fi'l-hakîka Abdulkâdir odur ki ism-i kâdir ana tecellî eyleyip cemî makdûrâtda kudret-i Hak'ı müşâhede eyleye. Pes Abdülkâdir yedullahının sûreti olmuş olur. Şöyle ki her halde Hak'la batş edip onun üzerine [214] murâd-ı tenden bir nesne mümteni olmaz. Ve bir mümkünün husûlu ana göre suûbet bulmaz. Zira Kur'an'da gelir; فوق ايديهم⁵¹¹ ve ism-i a'zam câmi-i esmâ olduğu gibi mazharı dahi böyledir. Ve her nesnede Hak tealânın müessireyetini ve meded ve vücûdun ma'dûmâta devâm-ı ittisâlini mutâlaa ve müşâhede eder. Yani eşyâ kendi zâtında ma'dûma iken vusûl-ı feyz ve cûdla bekâ bulur. Ve eser-i vücûd-ı Hakkânî ile dâim olur. Şöyle ki kâfirin bile andan müstefiz-i vücûd olduğu ayâna gelir. Ve bu manayı müşâhedeye kâdir olanın nefsi dahi fi nefsi'l-emr ma'dûme iken yine eşyâda kudret-i Hak'la müessir olduğun bilir. Zira tesîr etmek hakîkat-i ilâhiyeye mazhariyeti cihetindedir. Pes bunun sâhibi ma'dûm ve mevcûd ve fânî ve bâkî ve müteessir ve müessir ve âciz ve kâdir ve zaîf ve kavî ve azîz ve zelîl ve garîb ü karîb makûlesinden olur. Ve bu bir emr-i acîbdır ki bilâ-mükâşefe idrâkine yol yokdur. Li-muharririhî;

Etse tevhîd ile te'sîr Allah
Nefs-i Hakk'ı kabûl eylemeyen

Hâlk-ı âlem olur Allah'a güvâh
Diye son dem nefsi sırr-ı dile vâh

Ve kezâlik nimet dahi ikidir ki biri nimet-i zâhire ve biri nimet-i bâtınadır. Nimet-i zâhire, zâhirdir ki hazz-ı cesed ve nasf-i beden ve ana mülhak olandır. Ve nimet-i bâtına hisse-i dil ve behre-i kalb ana ittisâl bulandır. Ve kudret ve emsâli bâtına müteallık olan niam-ı ilâhiyyedendir. Eğerçi ki zâhirde dahi eseri vardır, batş ve emsâli gibi. Fe-emmâ emr-i bâtının zâhirde âsârı rûh-ı sultânîye nisbetle rûh-ı hayvânî ve emsâli gibidir. Ve bir nesnenin zâhirde husûlu bâtınada mebdene delâlet eder. Bu sebebdendir ki cebân olan kimsenin zâhirde eli tutmaz ve vücûdu lerze-dâr olur, fa'ref.

⁵¹¹ Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. (Fetih 10)

در یکی گفته کزین دو در کذر

یت بود هر چه بکنجد در نظر

Püt, kafirlerin tapdığı sûret ve istiâre tarîkiyle mahbûblara dahi ıtlak olunur. Zira mahbûb mehvîdir. Ve havaya ilâh ıtlak olunmuşdur. Nitekim Kur'an'da gelir; من اتخذ آلله هو [۱]؛⁵¹² Pes âşık maşukâ ve muhîb mahbûba ziyâde meyl ve taalluk etmekle onu ma'bûd ittihâz edinmiş gibi olur. Ve bazı rivâyâtta gelir ki Türkistan'da arz-ı Çiğil'de bir kenîse vardır ki anda hidmet-i asnâm için civâre-i hüsnâ ittihâz ve tayîn olunmuşdur. Şöyle ki anlar sebebiyle [215] esnâma meyl ederler. Pes bu sebebiyle esnâm fi'l-hakîka ol civârî olur. Ve Müftü Yahya Efendi nazmında gelir;

Cihân içre püt-i deyre tapanlar gerçi kâfirdir
Seni amma görübde tapmamak küfre berâberdir

Ve bazı letâif-i kelâm dahi bâlâda mezânende zikr olunmuşdur. Konced, muzâridir. Masdarı goncîden'dir. Sığmak manasına. Bazılar onu kâf-ı Arabî ile tashîh etmişlerdir. Nazar, gözle bir nesneyi teemmel etmektir. Burada murâd iltifât-ı kalbdır.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi derc edip demiş ki, bu ikisinden yani zikr olunan acz ve kudretin mecmûundan geç ve birine iltifât ve meyl eyle. Zira her nesne ki nazar ve iltifâta goncâyış bula ve ana taalluk hâsıl ola, put makûlesidir. Bunda müteallık-ı nazar olan umûru puta teşbîh vardır. Velâkin bi'l-fiil taalluk bulunmadıkça put ıtlak olunmaz. Nitekim mahcûba göre mâsivâyullah derler. Mükâşife göre ise eşyâ-i suver esmâ ve sıfâtdır. Pes mahcûba mâsivâyâ iltifât etmek perest olmak gibidir. Onunçün Kur'an'da gelir; و اجنبى و بنى [أن] نعبد الاصنام⁵¹³ Zira bu esnâmdan murâd yalnız esnâm-ı küffâr değildir. Belki renk-i taalluk kabûl eden umûrun cümlesidir. Velakin nakdin yani sîm ü zeri muazzam müteallikât olmakla İmam Gazalî kudde sırrihu, esnâmı anınla tefsîr etmiştir. Bade-zâ mısra-ı sâni ta'mîm ba'de't-tahsîs makûlesindedir. Zira nazar yalnız acz u kudrete taalluk etmez. Belki cemi umûr-ı zâhire ve ahvâl-i bâtinaya umûmu vardır. Onunçün hüviyet-i ehâdiyeye müntehî olunca miyânda olan merâtib-i ayniye ve ilmiye berâzih ve kuyûd add olunmuşdur. Zira umûr-ı zulmâniye gibi umûr-ı nurâniye dahi hicâbdır. Pes taalluk maraz-ı uzmâdır ki sâliki cânib-i uluvva hareketinden mâni olur. Ve onun şifâsı tevhid ve tecrid ve tefridir. Bundan ahz olunur ki acz u kudret umûr-ı mütekâbileden olmakla ahd-i himâye taalluk-ı âhire taallukdan hâlf olmaz. Pes ikisini dahi sâha-ı vehmden izâle edip bî-renk olmak gerekdir. Li-muharrihi;

Oldu çün iltifât gayrı kusûr

Nazarın Hakk'a ede gör maksûr

⁵¹² Hevâsını tanrı edinenleri gördün mü? (Casiye 23)

⁵¹³ Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut. (İbrahim 35)

در یکی گفته مکش این شمع را

کین نظر چون شمع آمد جمع را

Mekoş, nehiydir. Masdarı koşten'dir, depelemek manasına. Burada söyündürmek [216] murâd olunur. Nitekim bazı mevâzida söyündürmek ihfâ ve setre mahmûldur. Meselâ âteşi söyündür derler, hâkister ile setr manasına. Şem, lafz-ı mevliddir. Mutlaka istisbâh olunan mum veyahud husûs üzerine bal mumudur, kemâ fi'l-Kâmus. Burada şemden murâd nazardır. Velâkin nazardan şemle tabîrde letâfet-i zâide vardır. Zira eşyâ-ı hafiyeye-ı süveriyye şemle rûşen olduğu gibi umûr-ı hafiyeye-ı maneviye dahi nazarla zâhir olur. Pes nazar-ı irâet izhârda şem cinsindedir. Eğerçi ki biri sûrf ve biri manevîdir. Maa-hâzâ basarın nazarı müsâede-i nûrladır. Zira gözde nûr olmasa eşyâyı ruyet hâsıl olmaz. Cem cemâat-i nâsıdır. Cemi cümü' gelir, cemî gibi, kemâ fi'l-Kâmus.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi rakam keşide olup demiş ki, şem-i nazarı söyündürme ve anımla ameli terk etme. Zira bu nazar ve iltifât fi'l-hakîka cemâat-ı nâsa şem gibidir. Gecelerde bî-şem eşyâ-ı hafiyeye rûşen olmadığı gibi zulumât-ı cehilde dahi nazar ve istidlâl ile rûşenâlık bulunmasa cemâl-i maksûd cilve-ger hîz olmaz. Ve hakâyık-ı eşyâ dahi eğerçi ki mükâşefe-i sahîha ile idrâk olunur. Fe-emmâ nazar ve istidlâl onun makeddemât ve mebâdisindedir. Ve nazar ve mükâşefe tarîkiyle eşyâyâ taalluk etmek ve li-ecli'l-maslaha mevcûdâtı mulâhaza kılmak ve umur-ı zâhire ve bâtınaya irtibât göstermek putperestlikden değildir. Ve illâ enbiyâ ve evliyâ taalluk etmezlerdi. Pes li-ecli'l-maslaha taalluk etmek fi'l-hakîka teverrüdü münâfi değildir. Ve kümmel-i beşerin kuvvet-i kutsiyesiyle müeyyed olan nüfus-ı zekiyelerinde kemâl-i istidâd ve temâm-ı kâbiliyyet olmakla âlem-i eşbâha taalluk etmek anları meâlim-i ervâha urûcdan avk ve mesâlih-i halka mülâsebe-i şüûn-ı Hak'da istiğrâkdan men etmedi. Bu sebepten nübüvvet ve riyâsetlerinin miyânların cem eylediler. Şöyle ki kâlıbları halkla ve kalbleri tecelliyât-ı Hak'da müstağrak oldu. Ve demişlerdir ki âlem-i manâyâ devâm-i ittisâl mümkündür. Nitekim bazı müteehhilîne hâsıl olmuşdur. Mümkün olmayanlara göre beden kamîs gibi olup kâh onu telebbüs ile envâr-ı gaybdan mühtecib ve kâh onu hal' ile ol müşâhedeye kâdir olur. Ve bundan fehmi olunur ki kulûb-ı kemâl mirât-ı musaykal gibidir. Ve bedenlerine dahi kemâl-i tasfiyenin eseri sârf [217] olmakla kalb pâyesin bulmuş ve hicâb olmakdan kurtulmuşdur. Bu cihetden envâr-ı gaybın âsârı dâima münakis olmaktadır. Nitekim ecrâm-ı neyyire-i ulviyede biri birine nisbet ile haylûlet yoktur. Onunçün envvâr-ı kevâkib bâlâdan peste-i in'ikâs bulur. Li-muharririhî;

Yokdurur kalbine hâil zirâ
Çün müsemmâ nazara zâhir ola

Cism-i âyine gibidir cismin
Yırtılır perdesi resm ü ismin

از نظر چون بگذری و از خیال

کشته باشی نیم شمع و صال

Nîm şeb, nısfu'l-leyl demektir. Nîm-i rûz nısfu'n-nehâr olduğu gibi. Visâl fasl u firâkın zıddıdır. A'yan ve meânide müstemeldir. Nitekim vasl-ı rahm derler.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü kuvâ-yı rûhâniyeden olan kuvvet-i müfekkire ile tefekkürden ve kuvvet-i mütehayyile ile tehayyülden güzer edesin. Ve anlarla ameli terk eylesin ve mâ halaka lehinde a'mâldan muattal olasın. Güya nısfu'l-leylde şem-i visâli söyündürmüş olursun. Yani ol şem ki visâl-i mahbûb ve sohbet-i ma'sûk için iş'âl ve isrâc olunmuşdur. Gerekir ki sabaha dek sûzân ola. Ve illâ nısfu'l-leylde visâl-i firâka mübeddel olup ol firâkın zulmetinde kalmak lâzım gelir. Ve kâr-ı encâm-ı nâ-resîde nâ-tamâm kalır. Pes nûr-ı şem'i nur-ı sabâha muttasıl kılmak zarurî olduğu gibi nûr-ı nazar ve hayâlî dahi nûr-ı keşf ve tecellîye isâl etmek lâzımdır. Zira nazar ve hayâl nısf-ı tarîkdir. Ve vasat-ı tarîkde tevakkufun manası yokdur. Ve kelimât-ı Hüdâyî kuddise sırruhû da gelir;

Akla bakma ir tecellî nuruna

Şem'a hâcet kalmaz oldukda sabah

Yani akıl nûr-ı şem u tecellî nûr-ı sabah gibidir. Ve nûr-ı şemden murâd nur-ı sabâha vüsûl ve hâne-i tecellî-i Hakk'a duhûldur. Ve nûr-ı sabah nûr-ı şemden nice efzal ise nûr-ı tecellî dahi nûr-ı aklden evlâdır. Zira akılda takyîd ve tecellîde itlâk vardır. Itlâk ise takyîdden akvâdır. Pes bundan hiç akla hâcet olmamak fehm olunmaz. Zira akl aşkın mukaddemesi ve aşk dahi tecelli ve mükâşefenin tarîkidir. Ve akl eğer kudsi olsa onun nûru nûr-ı tecellîye karîb olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵¹⁴ يَكَادُ زَيْتُهَا يَضِيءُ و لو لم تَمْسَسْهُ نَارٌ Yani [218] nâr-ı tecellî mess etmeden dahi nefsi kudsiye ve akl-ı kudsiyenin nuru izâet ve işrâk etmeye karîb olur. Maksûd ol manaya ziyâde istidâdını beyân ve maksûdunun husûlunu kuvvet-i karîbede olduğun ayandır. Bundan zâhir olur ki Hakk'a vüsûlden sonra delîl temeşşî etmez. Nitekim harem-i Kâbe'de kible-nümâyâ nazar olunmaz. Nitekim demişlerdir, ayn;

ساكنان حرم از قبله نما آزادند⁵¹⁵

Velakin harem-i Kâbe'ye dek lüzûmu mukarrerdir. Pes ol mana ki hakîkate vüsûle bahâne ve vesîledir, hakîkatin husûlüne dek anınla amel etmek bâkîdir. Suâl olunursa ki şerâyi ve ahkâmın hâli nicedir? Cevâb budur ki tekâlif-i şer' cemâl-i mükâşefeye âyine gibidir. Pes Hakk'a vüsûlden sonra dahi dâimdir. Zira bî-vasıta-ı mirât müşâhede mümkün değildir. Onunçün bu eşyâ

⁵¹⁴ Onun yağı kendisine bir ışık dokunmasa da, hemen hemen ışık verir. (Nûr 35)

⁵¹⁵ Harem sakinleri kible-nümâyâ bakmak zorunda değillerdir.

olmasa dahi Hakk'ı marifet mümkün idi, demek iyi söz değildir, demişlerdir. Zira mertebe-i mirâtiyyet bâtil olmak lâzım gelir.

در یکی گفته بکش باکی مدار

تا عوض بینی نظر را صد هزار

Bâk, bâ-ı Arabî ile kayırmaktır ki Arab mübâlât ile tabîr eder. Ahirinde ya tenkîr içindir. İvaz, ineb vezni üzere halef ve bir nesne mukâbelesinde verdikleri ecr ve ıvaz ile bedelin miyânını fark edip demişlerdir ki bedel mübeddelün minh mevzuunda vâki olur. İvaz ise mevzûunun gayrıda dahi vâki olur. Pes aralarında olan nisbet umûm-ı mutlakdır. Ve bazıları dediler ki ıvaz ile me'vezü anhin mecmûunu cem etmek câizdir. Zira mahalde ihtilâf vardır. Bedel ile mübeddelün minhin cümlesini cem etmek ise câiz değildir. Zira mahalde ihtilâf vardır.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi tahrîr edip demiş ki, şem-i nazar ve hayâlin nûrunu itfâ ile kayırmak tutma ko, söyünürse söyünsün. Tâ ki ol itfâ itdiği şem-i nazara sad hezâr ıvaz ve halef göresin ve bisyâr semere bulasın. Yani nazar ve iltifâta adem-i nazar ve iltifâta çok fâide vardır. Zira gâyeti tecellîdir. Bir tecellî ise yüz bin nazar ve fikirden daha hayırlıdır. Nûr-ı hurşîd-i sabah şumû-ı kesîre-i şebden efdal olduğu gibi. Nitekim sırr beyt-i lâhıkda rûşen olur. Ve nazarla mükâşefenin miyânında olan fark bâlâda dahi mürûr etmiştir. Hâsıl budur ki nazarda takyîd ve mükâşefede itlâk vardır. Ve bir kimse meselâ Zeyd'i yalnız cihet-i kitâbetiyle bilse Zeyd'in kendini bilmek gibi değildir. Zira zâtı [219] malûm olsa cemî evsâfî dahi ana tâbi olur. Pes onu bu vechile bilen kimse cihet-i vâhîde ile takyîdden kurtulur. Ve kezâlik nazar tedricîdir. Zira tertîb mukaddemâta muhtâcdır. Keşf ise def'îdir. Maa-hâzâ her tertîbde itbâ-ı sahîh yokdur. Belki akîm geldiği dahi olur. Pes ilm-i zarûrî ilm-i istidlâlîden efdal olduğu gibi ilm-i vehbî ve keşfî dahi sâir ulûm-ı müktesebe ve zarûriyyeden evlâ ve akvâdır. Zira gerçi ilm-i zarûrîde kemâl-i yakîn vardır. Velâkin mükâşefe tarîkiyle hâsıl olan ilm gibi değildir. Maa-hâzâ mükâşefe ile hâsıl olan ilm gibi değildir. Maa-hâzâ mükâşefe ile hâsıl olan ayndır. Yoksa ilm değildir. Ve illâ mükâşefe müstağnî anı olmak lâzım gelirdi. Ve hadîsde gelir; البدر على سائر الكواكب⁵¹⁶ فضل العالم على العابد كفضل القمر ليلة الباقى بالله ve âlem-i mükâşif ve âbiden maksûd âbid-i fânî fillah ve âlim-i ilm-i muâmeledir. امتى⁵¹⁷ hadisinde mûnderic olan âlim ve âbid dahi böyledir. Zira ilm-i muâmele amele tâbi ve onun şartıdır. Şöyleki bir amel ilm-i muâmeleye makrûn olmasa mu'tedün bih olmaz. Pes ilm-i muâmele ile âlim olmayana âbid demezler. Li-muharririhî;

⁵¹⁶ Alimin âbid üzerine olan fazileti, dolunayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l-İlm, 2606)

⁵¹⁷ Alimin âbide üstünlüğü benim ümmetime olan üstünlüğüm gibidir.

Lağv olur müddeînin davâsı
Amele etmese şehâdet-i ilm

Olmasa elde baht u burhân
Çekilir üstüne hatt-ı butlân

Suâl olunursa ki kâh olur ki mükâşefe dahi nazar gibi akîm gelir? Cevâb budur ki kümmel evliyânın mükâşefesinde hata yoktur. Zira feyz-i pâkde küdüret olmaz. Ve huzûr ehli erbâb-ı sehv ve nisyân gibi yanılmaz.

که ز کشتن شمع جان افزون شود

لیلی ات از صبر تو مجنون شود

Şem câna muzâfdır. Müşebbehün bihin müşebbehe izâfeti tarfiyle. Ve caizdir ki şem izâfetden maktû ve keşten-i ihtilâs kesre ile şem'a muzâf ola. Mana cihetinden bu ebleğdir. تل تأمل⁵¹⁸ Leylâ ve Mecnûn bâlâda şerh olunmuşdur. Et, edât-ı hitâbdır. Cemi tân gelir, umrtân gibi. Aslında leyliyyedir. Zira bu ta'nın mâ-kablinde hurûf-ı medden vav ve ye olsa üç veche câizdir ki; biri ol harfi sâkin ve biri meftûh okumak ve biri dahi mâ-ba'dine yâ ziyâde kılmaktır. Velâkin Fârisî'de hemze ile ya'nın miyânında mübâdele olmak hasebiyle ya'dan bedel hemze okurlar. Veyâhud ya'nın biri hazfden ihtirâz-ı hemzeye kalb olunmuşdur. Zira [220] leyliyet denilse feth-i ya ile ya'nın biri hazf olunmak lazım gelir.

Mana-yı beyt budur ki; şem-i nazarı söyündürmekden şem-i can artar ve kuvvet bulur. Veyahud şems-i cânın nuru ziyade olur. Nitekim a'mânın kuvvet-i basarı kuvvet-i hıfz ve kuvvet-i şehevîyeye intikâl eder. Ve kezâlik bunun riyâzetle intikâsından kemâl-i rûh vucûda gelir. Ve sâirler dahi buna kıyâs oluna. Nitekim demişlerdir ki zâhirden müntekıs olan bâtında münderic olur ve bilakis, Pes nazar galibiyete ve mağlûbiyetedir. Nitekim Firavn'ın zebh eylediği evlâdın ervâhı bâtın-ı Musâ aleyhisselâma kuvvet olup imdâd-ı ervâhla düşmene zâhiren ve bâtinen zafer buldu, fa'ref cidden.

Bundan sonra Hazret-i Mevlana kuddise sırruhu buyurur, senin leyli ve ma'sûkun sabrın yüzünden sana mecnûn ve âşık olur. Yani sabrın sebebiyle ma'sûkunu kendine âşık edersin. Pes matlûb ayağına gelir. Nitekim Hazret-i Şeyh Attâr kuddise sırruhûnun Mantıku't-Tayr kitabında müsbetdir ki;

بر سرش معشوق عاشق آمدست

هر که او در عشق صادق آمدست

⁵¹⁹ عاشقت معشوق خویش آید ترا

کر بصدقی عشق پیش آید ترا

⁵¹⁸ Düşün, sahip ol.

⁵¹⁹ Aşkında sadık olan kişi, maşuku ona âşık olarak gelir. Eğer aşk sadakatle senin önüne gelirse, senin âşıkın kendi maşukun olarak önüne gelir.

Yani معشوق خویش عاشق آمد ترا Bade-zâ mısra-ı sânin mâ-kabline muvâfakatı hafîdir. Maksûd budur ki şem-i nazarı iş'âl etmeden murâd-ı manzûrun ileyhde olan sırta vusûl ve bâb-ı hakîkata duhûl içindir. Bunda ise nev'an isti'câl vardır. Zira esbâba mübâşeret yüzünden taleb ve talebde dahi tedbîrden hâlî değildir. Bu esbâb terk olunup murâdın min indellâh husûlune terakküb olursa husûlu evvelkisinden müsta'cil olur. Zira ikbâlde idbâr ve idbârda dahi ikbâl vardır. Pes sabr taleb makamına kâim ve belki andan ziyâde kâr-gir olur. Nitekim demişlerdir ki; الرزق يطلبني والرزق اطلبه و هو اكثر للفتى طلبا⁵²⁰ Suâl olunursa ki sabr dahi esbâbdandır. Pes her çend ki esbâbdan firâr edersin muhlis bulamazsın? Cevâb budur ki sabırda tevahhüd-i azîmet ve tecerrüd-i niyyet ve hulûs-ı taviyyet vardır. Sâir esbâb ise böyle değildir. El-hâsıl bî-renk olmakla dü-renk olmak yeksân olmaz. Meselâ hâris olan kimse ilkâ-ı bezrden sonra tevekkül eder. Fe-emmâ tevekkül-i sarf gibi değildir. Bunda işâret vardır ki, cemi eşyâ arasında esbâb-ı hafîyye ile irtibât ve incizâb vardır. Ve bu irtibât hayât-ı hakkâniyeyi müstelzemdir. Nitekim bâlâda dahi işâret olunmuşdur. Li-muharririhî;

Levh-i [221] rûhında görmese nakş-ı vefa hezâr
Bî-vech eder miydi güle gülşende âh u zâr

ترك دنيا هر که کرد از زهد خویش

پیش آمد پیش او دنیا و بیش

Zühd lûgatde bir nesneye meyli terk etmektir. İstilah-ı ehl-i hakîkatde ise dünyaya buğz ve andan i'râzdır. Velakin bundan murâd cemî mâsivâdan i'râzdır. Dünya muazzam-ı hicâb olmakla tahsîs bi'z-zikr olunmuşdur. Ve bazıları dediler ki yedin hâlî olduğu nesneden kalbin dahi hâlî ola. Yani ehl-i efkâr olmayasın. Bu ise kuvvet-i tevhîd ve mâsivâyı kalbden nefy ile olur. Pîş, bâ-ı Acemî ile ön ve ileri demektir. Burada evvelki pîşden murâd acele ve müsâraat ve ikinciden huzûr murâd olunur ki inde ile tabîr olunur. Bîş, bâ-ı Arabî ile ziyade manasınadır. Bîş ile efvânun farkı mürûr etmişdir.

Mana-yı beyt budur ki; her kim ki dünyayı kendi zühdünden terk eyledi yani gerçekten andan i'râz etdi ve onu kalbinden çıkardı, dünya onun huzuruna acele ve sürat ile ziyâde geldi. Zira Hakk'a hâdım ve abd-ı mahz olana dünyâ hizmetkârdır. Nitekim hadîs-i kutsîde gelir; خدمنى يا دنيا اخدمى من⁵²¹ yine bir hadîs-i kutsîde dahi gelir;

⁵²⁰ Rızık beni istiyor, ben de rızık istiyorum. Bu gencin en çok istediği şeydir.

⁵²¹ Ey dünya, bana hizmet edene hizmet et.

من تقرب الى شيرا تقربت اليه ذراعا و من تقرب الى ذراعا تقربت اليه باعا و من اتانى مشيا اتيته هرولة⁵²²

Yani feyz-i Hak sâğir-i hayâla goncâyış bulmadan bîrûn olmakla abdden teveccüh-i cüzî onu müstenzil ve acele husûlunu müstelzemdir. Ve belki Allah tealâ cevâd olduğu cihetden kable's-suâl bile i'tâ eder. El-hâsıl ehl-i dünyâ sa'y ve kesbi kadar fâide bulur. Ve kâh olur ki sa'y dahi akîm gelir. Ehl-i âhîret ise zühdü sebebiyle dünyayı hem artık ele getirir ve hem husûlunu müsta'cel bulup mukaddem iş bitirir. Zira mücerreddir ki matlûb olan nesne tâlibden firâr ede gelmişdir. Ve dünya tâlibinden hârib ve hâribi tâlibdir. Kaçanki taleb-i nisbeti fena bula ve taalluk-ı kalb zâil ola. Matlûb tâlibe ikbâl eder ve seriü'l-husûl olur. Pes taalluk-ı dil bir nesnenin husûlune mâni veyahud sûrat-i mec'ıyyine hâildir. Bu sebebdendir ki âhîret ehli dünyada râhat ile teayyüş ederler. Zira maaşları ayaklarına gelir ve renc-i sa'y ve kesb görmezler. Ol cihetden ki indellah uzletleri sebab-i [222] ikrâmdır. Ve bir pâdişâh-ı kerîm bir şahsa ikrâm etse tevsî-i rızk eder, fekeyfe ki habîb ola.

Suâl olunursa ki nice ehl-i âhîret vardır ki muzîku'r-rızkdır. Nitekim ashâbdan bazı ehl-i fâke resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden ⁵²³دم على الطهارة يوسع عليك الرزق sâdir oldukda demişdir ki, ⁵²⁴كم من مستديم للطهارة لا يترتب كفايته فضلا عن ان يوسع عليه, Cevâb budur ki bir mani sebebiyle eserin tehallüf-i iktizâyı münâfi değıldir. Yani eğerçi ki illet ma'lûl ve eserini iktizâ etmişdir. Velakin adem-i husûlü bir mâniin tavassutuna binaendir. Husûsan ki tazyîk-ı rızk-ı suveriyeden tazyîk-ı rızk-ı manevî lâzım gelmez. Belki sureten mazîku'r-rızk olanların cümlesi tâlib-i Hak ise hatmen mana müvessiu'r-rızkdır. Veyahud mukâbelesinde bir emr-i münâsib ile mütedârikdir. Ve bu makamın bazı tafsîli bâlâda mürûr etmişdir. Ve bundan îrâd-ı âher dahi mündefi' oldu. Zira muktezâ-yı taleb bu idi ki her matlûb husûle gele. Fe-emmâ talebde kusûr vâki veya gayrı mâni olmakla veya teşdîd-i mihnet için tehallûf zuhûr eder. Ve kâh olur ki izzet-i matlûba işâret için te'hîr olunur. Veyahud ba'de'l-vusûl tâlib katında ahz u hıfz u zabta dâif olsun diye tevakkuf bulunur. Pes her suâl ve talebin cevab ve eseri mukarrerdir. Velakin tehallûf veya cevâb ve eserde tehâlûf-i emr-i hafıye mebnîdir. Ve demişlerdir ki tevfiik duâ-yı icâbeti istid'âdandır. Yani Allah tealâ icâbet murâd etmese sâili suâle muvaffak etmezdi. Pes her feyzin bidâyet ve nihâyeti Allah tealâdandır ki müessir-i hakîkîdir. Li-muharririhî;

Etdi çün kudret-i Mevlâ te'sîr

Abd-i âciz duâya oldu esîr

در یکی گفته که آجت داد حق

⁵²² Kul Allah'a bir karış yaklaştığında Allah ona bir adım yaklaşır. Bir adım yaklaştığında Allah ona bir kulaç yaklaşır.

Ve yürüyerek giderse ona koşarak gider. (Aynı anlamda bir başka hadis için, Sahih-i Buharî, Kitabu't-tevhîd, 6982)

⁵²³ Temizliğe devam et rızkın genişlesin.

⁵²⁴ Nice temizliğe devam edenler vardır ki genişçe yapması bir yana yeterliliği bile sağlayamaz.

بر تو شیرین کرد در ایجاد حق

Ânçet, aslında ânçe et'dir. Et edât-ı hitâbdır. Nitekim mürûr etdi. Zira âhirinde hâ-i alâmet olan kelimeye ta-ı hitâb muttasıl olsa hemze-i müctelibe ziyâde ederler ve kâh olur ki zarûret-i şiir için hâ-ı alâmeti hazf edip tâ'yı hemzesiz telaffuz ederler. Ve hâ'nın mâ kablini resmde ta'ya muttasıl kırlar. Burada vâki olan ançet gibi. Ve ançet'de cim-i Acemî meftûhdur. Zira hemzenin fethası cime nakl olunmuşdur ki ez'den tahfif [223] olunan kez lafzı gibi. Nitekim Bûstân'da gelir;

عزیزیکه هر کز درش سر بتاقت⁵²⁵

Ve Gülistân'da gelir;

کز عقبش ذکر خیر زنده کند نام را⁵²⁶

Ve eğer hemze hareketi ile hazf olunursa cim kesre okunur. Ket ve keş lafızlarında şâyî olduğu gibi ki aslında ki et ve ki eş'dir. İcâd ademden vücûda getirmektir.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi sebt edip söylemiş ki onu ki Hak tealâ mat'ûmât ve meşrûbâtdan sana vermişdir, senin üzerine icâd ve hulde onu şirin ve lezîz ve hûb eylemişdir. Yani helâl-i tîb olduğu halde halk etmişdir. Şöyle ki onu tenâvül etmek sana mahzûr değildir. Pes onun cümlesi ile telezzüz ve temettü etmek mübâhdır. Binâen alâ zâlik insan anda hatr ve men mülâhazasıyla işde telh-nâk olmamak gerektir. Ve Kur'an'da gelir; ما فی الارض جميعا⁵²⁷ Kâil-i mezbûr demek ister ki eşyâda asl olan ibâhetdir. Ve insân için halk olunan eşyânın bazısında hal ve ibâhat ve bazısında hürmet ve hicr olmakla tefâvüt yoktur? Cevab budur ki, zikr olunan ibâhat-ı mutlaka mezheb-i ibâhiyyedir ki anlar firak-ı zâlîle-i mutasavvifeden bir tâifedir. Belki Allah tealâ hekîm olduğu cihetden eşyayı imtihân için halk eyleyip hall ve hürmet üzerine dâir kılmış ve emr ü nehyi ile hitâb eylemişdir. Zira maddede delîl mahrem olacak ibâhat mürtefi olur. Veyahud şübhe bulunacak kıyâs ve icmâ ile amel ve ahz olunur. Fa'ref cidden.

Bunda işâret vardır ki nefis-i bed halî'ü'l-izâr olmakla dâima insanı müştehiyyat-ı tab'ı tenâvüle hiss ve haml eder. Hiç olmazsa te'vîle zâhib olup bir tarikle ibâhet gösterir ve bu vechile dalâle düşürür. Nitekim ehl-i irtikâbın ekseri bu kabîldendir. Ve remz vardır ki mahlukât iki nevdür ki biri cismânî ve biri rûhânîdir. Ve kalbin bu iki nev'e taalluk etmek şanıdandır. Fe-emmâ sâlik-i Hakk'a gerektir ki ففروا الى الله⁵²⁸ mücebince vasat-ı tarikde tevakkuf etmeyip makâm-ı vahdet-i zâtiye dek seyr eyleye. Ve berâzih-i ilm u ayndan güzer ide ve mâsivâ-yı

⁵²⁵ O öyle biz azizdir ki kim yüz çevirirse.

⁵²⁶ Arkasından hayırla anılmak ismi yaşatır.

⁵²⁷ Yerde ne varsa hepsini sizin (faydanız) için yaratan odur. (Bakara 29)

⁵²⁸ Allah'a kaçınız.

Hak'dan bir nesneye mutlaka taalluk etmeye şöyle ki Hakk'a taalluk nisbetden bile fenâ bula. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵²⁹ و يجذركم الله نفسه ilâ ayet. [224] Li-muharririhî;

Var iken ortada bunca ağyâr   Nice yüz göstere sana ol yâr
Nazar-endâz-ı âlem-i gayb ol   Dide-i cânî şehâdetden uyâr

بر تو آسان کرد و خویش آنر بکیر
خویشتن را در میفکن در زحیر

Hîş, âsân üzerine ma'tûfdur. Maksûd beyt-i sâbıkda olan şirinlikdir. Mâ-ba'dine nâzır olmak dahi muhtemeldir. Velakin bu sûretde zâhir olan vavı terk etmektir. Zehîr, ha-yı muhmele ile emir vezninde Arabî'dir. Şiddet ile olan istidlâk-ı batndır ki ishâl dahi derler. Ve insanın yüreği doğranıp kan gelmeye dahi zehîr derler. Envâı vardır. Etubbâ katında marûfdur.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ icâd ettiği eşyayı senin üzerine âsân ve hoş ve şirin ve helâl eyledi. Pes sen cümlesini ahz eyle ve bî-bâk tenâvül kıl. Kendini ishâl zahmetine tarh ve ilkâ etme. Yanı bazısını tenâvülden imtinâ etmekle şiddet ve zahmet ve usrete düşme. Nitekim âsân lafzı buna karînedir. Şiddet-i zehir marazının levâzımından olmakla burada zehîr mutlak şiddete istimâl olundu. Bunda delâlet vardır ki bazı eşya emrâza dârûdur. Pes insan onu tenâvül etmese helâk olur. Zehîre göre umûr-ı kâbıza gibi. Ve vakt-i zarûretde mahrem ile istişfâ etmek murahas olduğu İbn-i Kemâl'in Hadîs-i Erbâîn şerhinde ve gayrı kütüb-i muteberede mübeyyendir. Ve remz vardır ki insan ziyâde müştehası olan nesneyi tenâvülden imtina etse içi erir ve ezilir ve ishâle uğrar. Li-muharririhî;

Oldun ise cihânda dârû-cû   Maraz-ı câna şifadır perhîz
Arzudan helâk olur Adem   Arzu oldu hançer-i hûn-rîz

Bade-zâ helal ve haram demeyip her bulduğu nesneyi tenâvül eden kimseye hûş-alef derler. Nitekim Hâce Hâfız şiirinde gelir;

صوفی شهر بین که چون لقمه شبهه میخورد   پاردمش دراز باد این حیوان خوش علف⁵³⁰

Mukabili bed alef'dir. Sûfiden murâd zâhiddir. Nitekim mevâkiinden müstebnîdir. Ve bu mana eğer istihlâl tarfkiyle ise küfr ve illa fısıkdır. Ve Kur'an'da gelir; ⁵³¹ يحسب الانسان ان يترك سدى Yani insan zan eder mi ki hâli üzerine tahliye olunup emr ü nehyile mübtelâ ve mükellef olmaya ve ameline göre kıyâmetde cezâ bulmaya. Nitekim bir mevzuda dahi gelir; [225] اما خلقناكم عبثا ⁵³² Pes gerekdir ki ⁵³³ و اطيعوا الله و الرسول و افحسبتم

⁵²⁹ Allah size (asıl) kendisinden korkmanızı emrediyor. (Âi-i İmrân 28)

⁵³⁰ O şöhrete düşkün sofi ki şüpheli lokma yemektir, iyi otlarla beslenmiş hayvanın kuyruğu uzun olsun.

⁵³¹ İnsan kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanıyor? (Kıyâmet 36)

⁵³² Sizi ancak boş yere yarattığımızı mı sandınız? (Mü'minûn 115)

oluna. Ve inkiyâd yolunda bunda avâm-ı nâsın yüsr ve sühûlet ve ruhsat ile ahz ve amellerine işâret vardır. Onunçün Allah tealâ güç buyurmamışdır diye nevâfil-i teâtle mukayyed olmazlar. Meselâ nâfile oruc tutup ve nâfile namaz kılmazlar. Müştehiyyât-ı tab⁶ı mutlaka tenâvül etmeseler iç ağrısına uğrarlar. Demezler ki azîmet ile amelde terakkiyat ve taltîf-i vücûd sebebiyle tecelliyât vardır. Ve kalbin hâline dahi remz vardır. Zira mezâhir ve mecâlfiye taalluk ve taaşşuk etmek şânındandır. Ve niceler galata düşüp bezm-i mezâhire taallukdan murâdımız zâhir ve mecâlfiye taaşşukdan matlûbumuz Allah-ı kâhırdır diye mehâsin-i eşyâya dahi dilbend ve alâkât-ı mâsivâyullah ile der-kemend olurlar. Nitekim aşk-meşreb olanların şanıdır. Li-muharririhî;

Yum gözlerini mâsivâ-yı fâniden

Vahdete er geçip mesâniden

در یکی گفته که بگذار آن خود

کان قبول طبع تو ر دست و يد

Ân, hod kâfiye için hâ'nın zammesi fetha cânibine imâle ile telaffuz olunur. Ân hod kendinin ve kendisinin yani müştehiyât-ı tab⁶ ve hazz-ı nefsin demektir. Nitekim ân ân, onun ve ân in, bunun manasınadır. Kabûl, makbûl manasınadır. Red, merdûd manasına olduğu gibi. Tab⁶ ve tabîatin manaları ve farkları mürûr etdi.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi bu mazmûnu keşîde-i silk-i takrîr eyleyip demiş ki, kendi müştehâ-yı tab ve hazz-ı nefsin olan umûrdan geç ve onu terk eyle ki senin ol tab⁶ının makbûl ve müştehî tutduğu nesne fi nefsi'l-emr merdûd ve beddir. Zira hazz-ı tabîat olan nesne şehvetdir. Ve şehvet şer'an helâl olduğu suretde belki âfetdir. Pes onu zıddı olan iffet ile muâlece etmek gerekdir. Fetvâ mertebesinde iffet odur ki haram veya şübhe olan nesneden perhîz ede. Ve takvâ mertebesinde iffet odur ki lezâiz-i mübâhât ve tayyibât-ı helâlâtdan dahi hazer eyle. Zira iksâr-ı mübâhât ve helâlât hırmân-ı münâcâta sebebdir. Onunçün için erbâb-ı sülûk riyâzette ihtimâm ve ağdiyede ihtiyât ederler. Zira bazı gıdâda hicâb gâlibdir. Pes ol nesne ki kesefât-i vücûda bâis ve ihticâb-ı kalbe sebep ola, eğer iksâr tarîkiyle [226] ve eğer bî-iksârdır, andan ihtirâz lâzımdır. Bunda işâret vardır ki, şehvâtı kabûl etmek tab⁶ın sıfatı, nitekim iffet ile amel etmek akl-ı kudsinin şanıdır. Onunçün akl denildi. Zira tab⁶ı şehvât ve nefsi hevâdan akl ve men ve habs eder. Ve insan akl u şehvetin mecmûunu müştemildir. Eğer akl-ı kudsiye tâbi olup şehvâtdan i'râz ederse tecerrüdü hasebiyle melâike-meşreb olur. Nitekim İdris aleyhisselâm kuvvet-i riyâzette akl-ı mahz olup makâm-ı melâikeye suûd eyledi. Ve eğer şehvetle meyl ederse taalluk sebebiyle hayvânât-ı Acem ile berâber belki anlardan kemter ve bed-ter olur. Nitekim

⁵³³ Allah'a ve peygambere itaat edin. (Âl-i İmrân 32)

Kur'an'da gelir; ⁵³⁴أولئك كالانعام بل هم اضل Pes bundan insan ne vechile hayru'l-beriyeye ve ne vechile şerrü'l-beriyeyedir, mefhûm oldu. Ve bunda telvîh vardır ki, akl-ı selîm ve kalb-i mustakîmin taalluk ettiği nesne makbûl ve nîk değildir. Zira akl ve kalb âfâtdan selâmet olsa münkere meyl etmez. Ve belki mükâşif olanlar eşyâya Hak'la meyl edip tasarruflarında hakkânî olmalarıyla taallukdan berî ve ta'n u teşnî'den arî olurlar. El-hâsıl ıslâh-ı tab' eden kimsenin tab'ı akla munkalip ve şehveti âfete mütebeddil olur. Li-muharririhî;

Deme yokdur letâfet-i mana   Bu kesâfet-nümâ heyâkilde
Suretâ hâk u hakîr ise nola   Ne güherler batar âb u kilde

راههای مختلف آسان شدست

هر یکی را ملتی چون جان شدست

Millet, dindir. Velakin imlâl ve kitâbet olunduğu cihetden. Nitekim bâlâda mürûr etdi. Bade-zâ bu beyt ve beyt-i lâhik makûlât-ı Mevlânâ'dandır ki nefsü'l-emri beyân için tezbîl etmişdir. Ve makûlât-ı vezirden olmak dahi muhtemeldir. Nitekim ebyât-ı lâhıkada delâlet vardır. Velâkin dikkat ve teemmel gerekdir.

Mana-yı beyt budur ki; muhtelif yollar âsân olmuştur. Yani din içinde butlân ile mevsûf turûk-ı muhtelif-i maneviye ve mezâhib-i müteferrika-ı şehevîyye vardır ki sâlik ve zâhiblerine sülûk ve zehâbı âsân olmuştur. Ol turukdan her sâlike bir millet ve din ve mezheb cân gibi olmuştur ki mahbûb ve azîzdir. Yani kendi ahz ettiği milleti ve sâlik olduğu tarîkati cân gibi azîz ve mahbûb tutup ihyâsına sa'y eder ve andan rücu' etmek hâtırına gelmez. Zira hak olmak itikâdı üzerine sülûk etmişdir. Bilmez ki mücerred nefsinin hevâsı ve tab'ının muktezâsı [227] ve onu ol tarîke teslîk eden zâl ve muzillin ilkâsıdır. Ve suhûlet-i sülûk ve tehiyye-i esbâbı hak olduğuna delâlet etmez. Nitekim gelse gerekdir. Bundan fehm olunur ki dünyada edyân-ı muhtelif ve her dinde dahi mezâhib-i müteaddide vardır ki anların erbâbına ehl-i bed' ve ihvâ ve ehl-i zay' ve zalâl derler. Nitekim bu ümmet içinde umûmen yetmiş iki fırka-ı zâl ve husûs üzerine mutasavvıfeden on bir tâife-i gâviye vardır. Pes dîn-i Hak ehli kendi dinine nice irtibât gösterir ve ne vechle temessükde ihtimâm ve ihtibât ederse dîn-i bâtıl ehli dahi böyledir. Belki eşeddir. Nitekim Kur'an-ı zî-şânda gelir; ⁵³⁵فانهم يألمون كما تألمون و ترجون من الله ما لا يرجون Yani ehl-i şirk mümin-i âhiret olmak hasebiyle Allah tealâdan sevâb ümîdinde değil iken yine şedâid-i harb üzerine ziyâde sırları ve mevâtın-ı kıtâlde selâbetleri ve mukâbeleye rağbetleri vardır. Pes mümin olanlar anlardan erğab ve asbar olmak gerekdir. Bunda işâret vardır ki kuvvet-i şehevîyye tab'ın dini ve

⁵³⁴ Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha sapıktırlar. (A'râf 179)

⁵³⁵ Şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar. Halbuki siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. (Nisâ 104)

heva nefsin mezhebidir. Ve muktezâ-yı tab ve nefis olan şehvet ve hevânın husûlü fi nefsi'l-emr tevfiğden değildir. Belki hezelândandır. Zira haberde vârid olmuştur ki; ⁵³⁶ أن من العصمة ان لا تجد Bes sâlike umûr-ı tabîyye ve nefsâniye suhûlet ile hâsıl olmak ve ağrâz-ı dünyeviyeyi âsân bulmak mekr-i İlâhîden add olunur. Şöyle ki onun ademini nimet bilmek gerekdir.

کر میسر کردن حق ره بدی
هر جهود و کبر ازو آکه بدی

Müyesser, muasserin zıddıdır. Nitekim aşağıda biri birine mukâbil zikr olunur. Pes burada teysîr ki bir nesneyi yesîr ve âsân eylemektir. Ta'sîrin zıddıdır ki bir nesneyi asîr ve düşvâr eylemektir. Ve bir teysîr dahi vardır ki tehî manasınadır. Nitekim hadîsde gelir; لما خلق له من يسر الفرس للركوب اذا اسرجها والجمها ⁵³⁹ veya فسنيسره لليسرى Ve Kur'an'da gelir; ⁵³⁷ كل ميسر veya ⁵³⁸ مهى له ⁵⁴⁰ فسنهيه Bu sûretde teysîr ta'sîrin mukâbili olmaz. Nitekim İbn-i Kemâl'in Hadîs-i Erbâin şerhinden mefhûmdur. Gebr, kâf-ı Acemî ve sükûn-ı ba-ı muvahhede ile Mecûsî ve mutlaka kâfirdir. Burada murâd tersâdır. Cuhûd karînesiyle. Âgeh, âgâhdan tahfif olunmuştur, haberdâr manasına.

Mana-yı beyt budur ki; eğer [228] Hak tealânın bir tarîka sülûku âsân ve esbâbını müheyyâ eylemekliğı onun sıdk u sıhhatine yol ve nişân ve alâmet olaydı her cuhûd ve tersâ ve sâir din-i bâtıl ve mezheb-i fâsid ehli Hak tealâdan âgâh ve haberdâr olurdu. Velakin her çend ki esbâb-ı sülûkları müheyyâ ve levâzım-ı dinleri müşhil ola, yine livâları ser-nigûn ve râh-ı Hüda'dan dûr ve makâm-ı kurbde merdûd ve mehcûrlardır. Pes bir kârın suhûlet ile husûlu hakkâniyetine delâlet etmez. Belki nice kâr-ı sehl vardır ki bâtıl ve nice emr düşvârdır ki hakdır. Bu sebebdendir ki gınânın husûlu indellah ikrâma ve fakrın vücûdu ihânete dâir değildir. Ve dünyada müşâhididir ki nice füccârın mevt u nez'î sureten âsândır. Maa-hâzâ müâhiz ve muazzebdir. Ve nice ahyârın merk ü intikâli zâhiren düşvârdır. Maa-hâzâ mübeşşir ve mün'amdir. Bu sırta mebnîdir ki Allah tealâ bazı ahyânda küffâr tarafından mümin olanlar üzerine teşdîd-i mihnet eder. Tâ ki ihtiyâr bâkî kala ve imtihân yerin bula. Ve erbâb-ı inhirâf ve ashâb-ı istikâmetden mütemeyyiz ola. Bunda Yehûdla nefis-i levvâme ve Nasârâ ile nefis-i mülhimmeye işâret vardır. Zira nefis-i levvâme ve nefis-i mülhimme ehlinin Hakk'a vusûlu nâkis ve sırr-ı vahdetden haberi kalfidir. Binâen alâ hâzâ, bunlara fi'l-hakîka iktidâ etmek dürüst değildir. Zira bî-haber olandan âvâz-ı irşâd gelmez. Ve marîz olan kimse gayrının tebâbetine kâdir olmaz.

⁵³⁶ Bulamaman ismetindedir.

⁵³⁷ Herkes yaratıldığı şey için kolaylaştırılmıştır. (Sahih-i Buhârî, Kitabu't-tevhîd, 6996)

⁵³⁸ Hazırlanmıştır.

⁵³⁹ Ona kolay için kolaylık veririz. (Leyl 7)

⁵⁴⁰ Ata eğer konup gem vurulduğunda binme işi kolaylaştırılır.

Demişlerdir ki, nefs-i mülhime erbâb-ı hicâbın nihâyet-i sülûkudur. Onun fevkinde nefs-i mutmainne ve râziye ve merziyye vardır ki ashâb-ı keşfin gâyet seyridir. Eğerçi ki seyri ilallaha nihâyet yoktur. Nitekim merrâren takrîr olundu. Ve bunda remz vardır ki gerçi zılâl ehlinin dahi sülûku Hakk'a, velakin muzill ismindendir. Nitekim Hüdâ ehlinin sülûku Hâdî ismindendir. Ve muzill isminden hâdî ismine tehavvül etmek muktezâ-yı isti'dâd olmaya menûtdur. Hiç olmazsa tehevvel ile me'mûr olmak dahi muktezâ-yı ayn-ı sâbitedir. Fe'fhem cidden.

Suâl olunursa ki, maksûd olan mutlaka Hakk'a sülûkudur. Bu ise muzill ismine dahi bulunur. Cevâb budur ki ism-i mezkûr tarîk-i sahtdir. İsm-i hâdî rızâ olduğu gibi. Pes sath ile rızâ bir değildir. Onunçün dâreyn ehlinde tebâyün ve tefâvüt vardır. Şöyle ki, ehl-i nâra sırr-ı hüviyet mütekeşşif ve vahdet-i zâtiye nümâyân olduğu sûretde bile naîm-i sıfat ile tena'ümleri yoktur. Belki vahdânî mezheb ve ferdânî meşreblerdir. Li-muharririhî;

Nâr içinde âb olur [229] peydâ ve hem içre nâr
Kimisi nâr ile oynar kimi âb içre yanar

در یکی گفته میسر آن بود
که حیات دل غذای جان بود

Gıdâ-yı cân, vav-ı âtıfa takdîriyle hayat-ı dil üzerine ma'tûfdur. Ve câizdir ki ta'dâd tarîkiyle ola. Gıda, cismin nemâ ve kıvâmına sebep olan mat'ûmâtdır. Cân ile murâd rûh-ı sultânîdir, hayvânî değil. Zira rûh-ı hayvânî gıdada cesede tâbidir. Cesedin gıdası ise me'külât ve meşrûbât ve rûhun gıdası taât ve ibâdâtdır.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi îrâd edip demiş ki, müyesser ol olur ki hayât-ı dil ve gıdâ-yı can makûlesi müyesser ola. Yoksa esbâb-ı meâş ve umûr-ı tabîyyenin müyesser olduğuna itibâr yoktur. Zira bunda kâfir ve müslim berâberdir. Nitekim Bûstân'da gelir;

ادیم زمین سفره عالم اوست   برین خوان یغما چه دشمن چه دوست⁵⁴¹

Ve bir dahi bunlar shevât kısmındandır ki cesed-i fânîye taalluk etmiş ve hayât-ı zâileye irtibât tutmuşdur. Belki itibâr gıdâ-yı cân olan taât ve ibâdât ve teveccühât ve esbâb-ı hayât-ı kalb olan imân ve islâm ve ihsânın müyesser olmamışdır. Ve Kur'an'da gelir; حیوة طيبة⁵⁴² Zira bu rızık⁵⁴³ کلا من رزقه Ve bir mahalde dahi gelir; من عمل صالحا من ذکر او ائتی [و هو مؤمن] فل: [خیینه] yalnız sûrf olana münhasır değildir. Nitekim Mesnevî'de gelir;

⁵⁴¹ Yeryüzü onun aleminin sofrasıdır. Bu yağmalanan sofrada düşman kim, dost kim?

⁵⁴² Gerek erkekten, gerek kadından kim, o Mü'min olarak, iyi amel (ve hareket) de bulunursa hiç şüphesiz onu (dünyada) çok güzel bir hayat ile yaşatırız. (Nahl 97)

⁵⁴³ (Allah'ın) rızıkından yiyin. (Mülk 15)

Ve İmam Gazalî kuddise sırruhu المیزان و الكتاب و⁵⁴⁵ âyetinde mündemic olan mizânı mizân-ı manevî olan marifetullahâ haml eylemişdir. Zira mizân ile bi-hasebi'l-gâlib erzâk vezn olunur. Erzâkda umde ise marifetullahdır ki gıdâ-yı rûhda ve kezâlik marifet-i ilâhiyyeye her nesnenin mizânıdır. Şöyle ki bu marifet olmasa sahîh ve sakîm ve sakîl ve hafîf bilinmez. El-hâsıl gıdâ-yı manevî muteber oldu. Zira kalb-i melekûtu cân-ı ceberûta müteallıktır ki ana fenâ gelmez. Bu sebebdendir ki cennet ve arş ve kürsüye zevâl âriz olmaz. Zira vücûd-i insânda kuvâ-yı rûhâniye ve sadr ve kalbin suretleridir. Pes rûha ve levâhıkına bir mavtında aslâ fenâ-târî olmadığı gibi sûrete dahi târî olmaz. Ve bir nesne ki câvidân oldu, fânî olandan evlâdır. Onunçün demişlerdir ki âhiret hazfden ve dünya cevherden olsa yine âhireti ihtiyâr etmek gerekdir ki dünyâ fânî ve âhiret bâkîdir. Fe-keyfe ki dünya hazf ve âhiret cevher makûlesidir. [230] Ve umûr-ı dünyeviye ve esbâb-ı meâşa itibâr olmadığından Muhammediye'de gelir;

Ne yemek ne içmek ne gelmek azîz

Kamusu çün âhir olıser hebâ

Velâkin ehl-i hicâb arasında azîzdir. Onunçün siyâmı istiskâl ve esbâb-ı ıyş ve işret ve tarab ve neşâtın husûlundan hazz ederler. Ve muktezâ-yı tab ve nefse men ve hicr olmadığından memnûn ve mesrûr olurlar. Bu sebebden evkât-ı nefiseyi ekl ü şûrb ve hây u hûyla geçirirler. Ve kalb ve rûha zehr-i helâk içirirler. Zira nefis ü tabîat kuvvet buldukça kalb u rûh zaaf kabûl ederler. Ve anlar azîz ve zinde oldukça bunlar zelif ve mürde olurlar. El-hâsıl bedel-i lâ yütehâllilin imdâdı bekâ-ı cisme sebep ve inkitâı fenâ ve helâkine bâis olduğu gibi taât ve ezkârın devâmı dahi hayât-ı kalb ve rûhe vesîle ve infisâli memâtlarına bahânedir. Zira zâhir-i beden âlem-i şehâdetden ve kalb ve rûh âlem-i melekûtdandır. Ve meârif kalb ve rûhdan cevârih ve a'zâya âsâr münhadir olduğu gibi ahvâl-i hâriciyeden dahi kalb ve rûha asâr mürtefi olur. Onunçün Hak tealâ ferâiz ile emr etmişdir. Tâ ki âlem-i gayb ve şehâdet biri biriyle müntefi ve mürtebit ola. Ve bundan fisk u fücûrla nefis ve tabîatin hâli dahi zâhir oldu. Pes shevât ile tabîata imdâd etmek hata-yı mahz ve hevâ ile nefse iânet eylemek ifsâd-ı fi'l-arzdır. Ve Kur'an'da gelir; لا تفسدوا فی الارض بعد اصلاحها⁵⁴⁶ Zira bunda fitrat-ı asliye ile vücûdun salâhına veyâhud zulm-ı nefse ifsâd ve bade tövbe ile islâhına işâret vardır. Li-muharririhî; نسأل الله توبة نصوحا⁵⁴⁷

Sıfatı tövbenin olmazsa nasûh

Olsun ey dil o tövbeye tövbe

Tövbe mirât-ı dile saykaldır

Tutsa rûhsârını jeng-i hevbe

هر چه ذوق طبع باشد چون گذشت

⁵⁴⁴ Ey yolcu, ekmek kazanmak hikmet değil. Çünkü Allah, rızıkımdan yiyiniz, buyurdu.

⁵⁴⁵ Beraberlerinde kitap ve mizanı indirdir. (Hadîd 25)

⁵⁴⁶ Yer (yüzün) de – o, iyi bir hale getirildikten sonra da- fesaçılık etmeyin. (A'râf 56)

⁵⁴⁷ Allah'tan nasuh bir tövbe isteriz.

بر ندارد همچو شوره ريع و كشت

Ber, nasîb ve hâsıl ve meyve. Rey⁵⁴⁸, fetha ile ve yâ-ı müsennât ile nemâ ve ziyâde القاموس
كما⁵⁴⁸ في الصحاح يقال راع يربع نما و زاد كما في
manasına, kemâ fi Ahterî. Keşt, aslında kâf-ı Arabînin kesriyle ekin manasıdır. Keşt-i zâr
ekinlikdir. Burada vezn için fetha okunur veyahud gozeşt'de zal'ın fethası kesre cânibine imâle
olunur. Vallahü alem. Bade-zâ keştı rey⁵⁴⁸ üzerine atf, âm hâs üzerine atf [231] kabîlindedir.
Ta'mîm için mekr-i rey⁵⁴⁸ mutlaka galleye mahmûl ola. Nitekim bazılar zâhib olmuşlardır.

Mana-yı beyt budur ki; her nesne ki zevk-i tab⁵⁴⁹ ve şehvet-i nefsâniye ola. Çünkü geçe ve
andan ârız veren yola hâsıl getirmez, çorak bir mahsûl ve galle getirmediği gibi. Bunda zevk-i tab⁵⁴⁹
olan müştehiyyâtı şûre-zâre taşbîh eyledi. Zira ikisinde semere-i nâfia ve netice-i müffidesi
yokdur. Pes şûre-zâre keşt-zâr itlâk etmek nice ise müştehay-ı tab⁵⁴⁹'a dahi zevk demek böyledir.
Zira zevk odur ki esbâbın zevâliyle zâil olmaya. Belki dilde bâkî kala. Erbâb-ı mükâşefenin
vicdâniyâtı gibi matûmât ve meşrûbâtın lezzeti ve âvâz-sâz ve nağemât-ı rahîmiyenin halâveti ise
böyle değildir. Belki fânîdir. Onunçün ehlullah katında esbâb ve ademi müsâvîdir. Meselâ nice
riyâzet-keşler vardır ki gıdanın fikdânı onların lezzet-i vicdânını münâfi değildir. Nitekim fahr-ı
âlem sallallahu aleyhi ve sellem işâret edip buyurur; ⁵⁴⁹أبيت عند ربي يطعمني ويسقيني Ve niceler dahi bu
kadar bu'd mesâfe var iken âvâz-ı eflâk ve harekât-ı ulviyyât istimâ ederler. Şöyleki, mecâlis-i
dehrde olduğu gibi sâir istimâına hâcetleri olmaz. Ve bir nesneyi makâmât-ı mûsîkiye ile istimâ
etmekle sâde-gûş tutmak yanlarında yeksândır. Zira kuvvet-i tevhîd ile kalblerinde zevk-i küllîleri
vardır. Şöyleki; ebedî anlardan müfârakat etmez. Bu sebebden erbâb-ı turuk arasında esbâbla hâsıl
olan zevk muteber değildir. Meğer mübtedîlerin nüfûs-ı râkidelerini tahrîk veya mağlûbu'l-hâl
olanların şiddet-i inziâcını teskîn için ola. Nitekim ⁵⁵⁰كلميني يا حميرا da bu manaya delâlet vardır.

قال الشيخ الاكبر و المسك الاذفر و الكبريت الاحمر قدس سره الاطهر في كتابه سجون المسجون اذا كان الذكر

بنعمة لذیذة فله في النفس اثر كما للصورة الحسنة في النظر⁵⁵¹.

Li-muharririhî;

Bezm-i uşşâkda esvât-ı hazîn
Mesele zevk-i dile dâirdir

Saz ehl-i turaba oldu bedel
Etme zâhidle bu manada cedel

⁵⁴⁸ Nitekim Sıhah'ta şöyledir; râe, yeriu, arttı fazlaştı, Kamus'da da böyledir.

⁵⁴⁹ Rabbimin yanında geceledim, o beni yedirdi ve içirdi.

⁵⁵⁰ Benimle konuş Ey Hümeyrâ.

⁵⁵¹ Şeyhü'l-Ekber, miskü'l-ezfer, kibritü'l-ahmer, Allah onun temiz sırrını takdis etsin, Sücûnu'l-Mescûn kitabında şöyle diyor; Adam, lezzetli bir nimet içerisinde olduğu zaman nefesinde onun eseri vardır. Güzel bir suretin bakışta eseri olduğu gibi.

Bunda işâret vardır ki, şûre-zâra tohm ifşâ olan bir zekerin meal-ı kârı nedâmet ve tehassür olduğu gibi müştehiyyâta sarf-ı maktûr ve bezl-i mechûd eden ehl-i tabîatin nihâyet-i hâli dahi vâveylâ ve haserâtdır. Zira müştehiyâtın zevâtı gerçi ekl ü şürble fenâ bulur. Velâkin ma'siyet olduğu sûrette suver-i kabîhası bâkî kalır. Nitekim bâlâda işâret [232] olunmuştur. Li-muharririhî;

Ne belâdır ki geçe mevsim-i gül   Kala gül ardına hâr u hâşâk
Sanma şerbet sunar bu câm-ı felek   Şerbeti zehrdir olma buna şâk

جز پشیمانی نباشد ریع او

جز خسارت پیش نارد بیع او

Peşîman, nâdim manasınadır ve nedm vâki olan kâr üzerine gam-ı dâime derler, adem-i vukûnu temenni ile. Bile âherinde yâ-ı masdarıyedir. Hasâret, ziyândır. Yani re's-i malın intikâsıdır. Mâl ve câh gibilerde istimâli ekserdir. Eğerçi ki sıhhat ve selâmet ve akl u imân ve sevâbın fikdânına göre dahi müstameldir. Demişlerdir ki, Kur'an'da mezkûr olan hüsrânın envâi hüsrân-ı manevîyeye mahmûldur. Bey^ç, müsemmeni i'tâ ve semeni ahzdır. Şerâ ise bunun aksidir. Bey'a şer'â ve şerâya bey^ç dahi itlâk olunur. Semende müsemmen ve müsemmede semen manaları tasavvur ve mülâhaza ile. Ve kâh olur ki iktifâ tarîkiyle yalnız bey^ç zikr olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁵²لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله

Mana-yı beyt budur ki; şûre-zârın ekini ve hâsılı peşîmanlıktan gayrı nesne olmaz. Yani orada mahsûl yerine peşîmanlık biter. Zira gâyeti peşîmanlıktır. Nitekim derler, بزرع شوکا بجمد ندما ⁵⁵³ Ve onun bey u şerâsı onun huzûruna hasâret ve ziyândan gayrı nesne getirmez. Yani bey ü şerâdan fâide ve sûd yerine hasâret ve ziyân ile getirir. Bunda zevk-i tab ehlinin hâlini bey ü şerâda hasâret ehlinin hâline teşbîh eyledi. Zira iki sûrette dahi ziyân vardır. Eğerçi biri sûrî ve biri manevidir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁵⁴ذلك هو الحسران المبين Ve bir mahalde dahi gelir; الدنيا والآخرة ⁵⁵⁵ Bunda işâret vardır ki keşt-zârda olan hubûb nemâ ve ziyâdelik kabûl ettiği gibi nâdimin nedâmeti dahi efzûn olmaktadır. Zira gitdikçe şedâid-i âhiret tefâvüt üzeredir. Ve pîş lafzından turâş olunur ki hasâret hâsırın yanında hâzır ve mevcûddur. Eğerçi ki bi-hasebi'z-zâhir mefkûddur. Zira gâyetü'l-emr hasâretidir. Ve bazı mustakbel dahi hâl hükmündedir. Ve bir nesnenin sebebine ittisâl kendine ittisâl gibidir. Ve sûret ve mana ile tefâvüt ehl-i hicâba göredir. Ve illâ mükâşefe

⁵⁵² Onları ne bir ticâret, ne de bir alış veriş Allah'ı zikretmekten alıkoymaz. (Nûr 37)

⁵⁵³ Diken eken pişmanlık biçer.

⁵⁵⁴ Bu ise apaçık ziyanın ta kendisidir. (Hac 11)

⁵⁵⁵ Dünyada da ahirette de hüsrana uğramıştır. (Hac 11)

ehli meânî ve a'râzı kendine münâsib olan sûret ve cevherde görür. Ve Ahmed Bey nazmında gelir;

Vâiz bizi korkutma cehennemde od olmaz
Yanmaya [233] odın her kişi bundan iletir

Pes güyâ âteş ve esbâbı dünyada müstashabdır. Ve bunda remz vardır ki zevk-i tab ehli olan kimseye bey u şerâyı aks etmekle ziyâna düşdü. Fe-emmâ eğer الله اشترى من المؤمنين انفسهم و اموالهم ان⁵⁵⁶ vefkince nefis ve mâlî bezl u tab edeydi hubb-ı mâsivadan halâs olup ticâret-i râbiha ederdî. Zira bezl-i mâl mukâbelesinde cennet-i sûriye ve bezl-i nefis ve tabîat bedeline cennet-i maneviye bulup iki naîm ile mütena'im ve iki saâdetle müstes'id olurdu. Cennet-i sûriye âciledir ki dâr-ı âhiretdedir ve cennet-i maneviye âciledir ki dünyadadır. Eğerçi ki onun naîmi dünyada ve âhiretde bâkîdir. Ve dünyada cennet-i sûriye olmaya dahi imkân vardır. Velakin nazar-ı dakîkde zâhir ve keşf-i sahih ile bâhir olur. Nitekim Muhammediye'de gelir; ayn;

Meğer ben cennet içinde gezerün kim bu âlemde

Bu mananın nazîri çokdur. Meselâ dem-i şehîd ki âhiretde misk râyihâsıyla zâhir olsa gerekdir. Mükâşif olana göre hâlâ râyiha-ı miske meşmûmdur. Ve alâ hâzâ el-hâsıl çünkü cennet-i sûriyenin hükmü dünyada erbâbına zâhir oldu. Pes dünya anlara göre cennet olmakdan can olmadı, gerek sen ana kâil ol ve gerek olma. Li-muharririhî;

Çeşm-i zâhir eylemez idrâk bâtın-ı hâlini
Çeşm-i bâtın-bînden sor bâtın ahvâlini
Pertev-i çeşmi nice idrâk ede a'mâ olan
Ya ne vechile göre mâhın yüzünde hâlini

اللهم يسر لنا هذه الحالة⁵⁵⁷

آن میسر نبود اندر عاقبت

نام او باشد معسر عاقبت

Müyesser ve muasser ve âkıbet lafızlarının manaları sebk etmişdir.

Mana-yı beyt budur ki; ol zevk-i tab ve müştahâ-yı nefsanî ki suhûlet ile dest-dâde olmuşdur, hâlâ gerçi onun nâmı müyesserdir. Velakin âkıbetinde muassar olur. Zira azâb-ı cismânî ve rûhânîsi zuhûr edip muazzeb olan kimse zâhiren ve bâtınen usret bulur. Nitekim bu fakîrin bazı kelimâtında gelir; اذا مضغت حلوة فتقرب قرحة و اذا اصبت لذة فقد استنزلت نزلة⁵⁵⁸ Ve bir kimse anbarında müctemi olan mahsûlunu şûre-zâre tefrîk eylese amel yüzünden kalben zahmet çektiği

⁵⁵⁶ Şüphesiz müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır. (Tevbe 111)

⁵⁵⁷ Ey Allah'im, bizim için o hali kolaylaştır!

⁵⁵⁸ Tatlı çiğnediğin zaman, yara bekle, lezzete ulaştığın zaman hastalık bekle.

gibi zebân cihetinden kalben dahi gam ve usrete düşer. [234] Maa-hâzâ ziyâ-ı mahsûlun bedene dahi zararı vardır ki cûf ile helâk-i vücûddur. Zira vücûdun bekâsı gıdâ ilemdir. Ve demişlerdir ki zararın âkıbeti sevâb olsa fi'l-hakîka zarar olmaz. Ve nef'in gâyeti azâb olsa fi'l-hakîka nef olmaz. Ve hüzn ve sürûr dahi zarar ve nef'den ma'dûd ve mahsûbdur. Meselâ hüzn-i firâk-ı Yakûb aleyhisselâm ki sürûr-ı visâl-i Yusuf aleyhisselemâ muttasıl oldu, hükmen sürûr denildi. Ve ferah-ı ehl-i dünya ki bi'l-âhire tercüme-i inkilâb buldu, ferahı ayn-ı tarh olduğu bilindi. Ve kâh olur ki evlâdın vilâdetlerinde tarab gösterip sûr ederler. Ba'de zaman-ı ve fâtırlarında mâteme düşerler. Ve bunda nef's ü tabîat fi'l-hakîka ayn-ı usret olduklarına delâlet vardır. Zira gâyetleri usretidir ki ya usret-i hicâb ve usret-i azâbdır. Bu sebebden erbâb-ı tabîat iştigâl-i riyâzat ve eshâb-ı nüfûs-ı râkide muvâzabat-ı mucâhede ederler, tâ ki usretten halâs olup yüsret ile müstes'id olalar. Ve Kur'an'da gelir; ⁵⁵⁹يريد الله بكم اليسر و لا يريد بكم العسر Ve bunda işâret vardır ki isim müsemmânın aynıdır. Onunçün onun nâmı muassır olur dedi, müsemmâsı manasına. Ve illâ bir nesnenin ismi muassır olmakdan müsemmâsı dahi muassır olmak lâzım gelmez. Mesela şecf'a cebân deseler çe zarar ve cebânı dahi şecf okusalar çe sûd. Ve ehl-i hakikat katında isimden murâd teayyün-ı zâtıdır. Zira zâtın teayyünü olmadıkça ism vaz olunmaz. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Çün oğlan doğdu verdim güzel bir ad

Ve bunda bir remz vardır ki müsemmânın sıfâtı ihtilâfıyla esmâ dahi muhtelif olur. Meselâ bir kimsenin savtında halâvet olsa şeker ve elhân-ı mütenevviasına göre bülbül derler. Evsâf mütebeddil olsa esmâ dahi mütehavvil olur. Nitekim latîfe edip mahbûb hakkında demişlerdir;

Şimdi çeşm-i siyâhdır lakabın

Sakalın ericek kara göz olur

Ve nice salâh suretinde olanlar fiskları zuhûr etmekle bed nâm olmuşlardır. Li-muharririhî;

Etse pervâz evsât-ı fâhir

Zâğ olur nâmı bülbülün âhir

تو میسراز معسری باز دان

عاقبت بنکر جمال این و آن

Bâz dâñ, fark u temyîz eyle demekdir. İn muassara, ân müyessere işâretidir. [235]

Mana-yı beyt budur ki, sen müyessiri muassırdan fark ve temyîz eyle. Nazar kıl muassırın hâline ve müyessirin cemâlini gör ki kangısı hûb ve mahbûbdur. Yani müyessir fi'l-

⁵⁵⁹ Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez. (Bakara 185)

hakfka odur ki sûret-i hasene ile tasavvur ve temessül ede ve gâyeti güzel gele. Ve muassar dahi fi'l-hakfka odur ki teşekkül-i kabîh ile şekl eyleye ve âkıbeti zışt ola. Yoksa evveli müyessir ve ahiri muassır olan müyessir değil ve ibtidâsı muassır ve intihâsı müyesser olan muassır değildir. Pes müyessir ve muassırın her biri sonunda sûretinden bellidir. Bundan fehm olunur ki her nesnenin hâline göre sûret-i mânevîsi vardır ki âhiretde sûret-i hissiye ile temessül etseler gerekdir. Eğer hûb ve eğer zışt. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁶⁰ فينبئكم بما كنتم تعملون Zira bu tenbieden murâd suver-i a'mâli izhârdır. Nitekim Tefsîr-i İrşâd'da Ebussuûd zâhib olmuştur. Ve bundan ahz olunur ki âhiret dünyâdan hûb ve kalb ve rûh nefis ü tabiatden mahbûbdur. Ve ehl-i riyâzet ve perhîz olanlar ehl-i ekl ü şürbden azîz ve nân-cû nân-cûyuna et'ime-i nefiseden lezîzdir. Ve bunda remz vardır ki Allah tealâ kişinin zâhirine nazar etmez. Nitekim hadîsde gelir; بل الى قلوبكم و اعمالكم Yani eğer sizin kulûb-ı sâdika ve a'mâl-i sâlihanız var ise mutlaka makbûl olursunuz. Gerek suver-i hasene ve emvâl-i fâhîranız olsun ve gerek olmasın. Ve illa mutlaka merdûd olursunuz. Ve işâret vardır ki bu mana hâlâ erbâb-ı basîrete nümâyândır. Zira meânî ve a'râz makûlesi dâima anlara tecessüd eder ve suver-i cevâhirde görünür. Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve Kur'an'da gelir; ⁵⁶² إنما يأكلون في بطونهم نارا fa'raf cidden. Limuharririhî;

Keşfle zâhir olur sûret-i hâl
Nazar eyle cihânda a'mâya

Ne bilir emr-i bâtını mahcûb
Ki berâberdir ana zıştla hûb

در یکی گفته که استاذی طلب

عاقبت بینی نیایی در حسب

Üztâz, zâl-ı mu'ceme ile muallim ve hâzık ve mâhir manasınadır. Tafsîli mürûr etmişdir. Taleb, emr-i hâzırdir. Zâhir olan budur ki aslında talebdir. (Hakîkati budur ki taleb aslında talebîden'dir. Masdardır ki manası istemektir. Ahirinde yâ hazf oluna, bâ ziyade kılınıp be-taleb denildi. Zira emr bâ ile mustameldir. Sonra zarûret hasebiyle ba dahi hazf olunup taleb denildi. Pes talebîden Arabiyle Fârisîden mürekkebdir, tirâziden gibi. Tirâz Arabî'dir diyene göre, fa'ref.) Zira emr-i hâzır mustakbelden me'hûzdur. Ahirinde dal'ı hazf eyle. Ve câizdir ki aslında taleb bekon ola. Nehyi için olan matlab dahi buna kıyâs oluna. [236] Akıbet bînî, âhirinde ya-ı masdariyye olmak zâhirdir. Yani âkıbet görmeklik ve bir kârın gâyet ve nefîcesine muttali olmamak. Haseb, sin'in fethasıyla mahsûb manasınadır. Yani mefâhir-i âbâ ve ecdâddan mahsûb ve ma'dûd olan nesne. Pes, neseb dahi aslında hasebdendir. Mesela Hâşimî olmak mefâhirden ma'dûd ve bir kemâl ile imtiyâz bulmak meâsirden mahsûbdur. Velakin felan kimse haseb ve

⁵⁶⁰ Artık O, hakkında ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri size (orada) haber verecektir. (Mâide 48)

⁵⁶¹ Allah tealâ, sizin görüntünüze ve mallarınıza bakmaz. Bilakis, kalplerinize ve amellerinize bakar. (Müslim ve İbn Mace rivayet etmektedir. Aclûnî, C. I, s. 737.)

⁵⁶² Karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. (Nisâ 11)

neseb ehlidir, dedikleri yerde hasebden murâd nesebden gayrı vechile olan mefâhirdir. Zira eâm hâs mukâbelesinde zikr olunsâ âmmdan murâd ol hâssın ma'dâsıdır. ⁵⁶³تنزل الملائكة و الروح nazm-ı kerîminde melâikeden murâd rûhun ma'dâsı olduğu gibi. Ve bundan gayrı dahi kelâm Furûk nam kitabımızdadır.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi minkâr-ı kalemden çekîde ve silk-i vasıyyet keşîde kılıp demiş ki, ey tâlib-i vusûl-ı matlab kendin için üstâz taleb eyle, tâ ki sana ulûm-ı lâzıme-yi talîm ve hakîkatü'l-hâli tefhîm eylesin ve tarîk-i Hak'da zarar ve nâfii söylesin. Zira haseb ve neseb içinde âkîbet bînlik bulmaz. Sen yani bir kimse haseb ve neseb ehli olmak ile âkîbet-bîn olmak lâzım gelmez. Onunçün niceler bu perde ile mahcûb olup murâda vusûlden mahrûm olmuşlar ve mefâhir-i zâhirelerine mağrûr olup meâsir-i bâtına tarafına hareketden kalmışlardır. Pes hasebe itibâr etmeyip, ayn;

Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mekteb ol

Fehvâsı üzere üstâz-ı hâzık ve mürşid-i kâmil tahsîl edip ana ser fîrû etmek gerekdir, tâ ki onun yüzünden cemâl-i âkîbete muttali olup fiilen ve terken basîret üzerine hareket eyleye. Demişlerdir ki, Arab içinde dava-yı câhiliyyet edip iftihâr tarîkiyla ya âl-i felân derler. Veyahud istiğâse vaktinde ya fûlân deyî söylerlerdi. Pes bu makûle kelimâtı ve intisâbı müş'ir olan elfâzı zem ve davâ-yı câhiliyyet edenleri andan nehy için hadîsde vârid oldu ki; بعزاء الجاهلية فاعضوه بهن ابية و لا تكنوا ⁵⁶⁴ Ve bazı rivâyetde gelir ki; ⁵⁶⁴من تعزى

من انتسب الانتساب الجاهلى فقولوا له اعضض على ذكر ابيك او ايرابيك و لا تكنوا عن الذكر و الايرالهن و لا تقولوا له على هن

ايك بل صرحوا به تنكيلا له [237] زوجر اعما اتيه كما قال في المغرب و هذا امر تأديب و مبالغة في الزجر عن دعوى الجاهلية ⁵⁶⁵

Ve bazı letâif-i kelâmda dahi gelir;

Meclis-i ehl-i marifet olsa
Süfehânın kimisi onun çün
Lîk meclisde olsa bahs-ı ulûm
Kendüye nâgehân hitâb olsa
Çelebi sen de söyle deseler
Söyledir olsan ebecdi bilmez
Men teazzâ hadîsin bilmez

Her kişi yerini tedebbür eder
Çelebiyin deyü tefahhur eder
Ne belâdır deyü tasavvur eder
Belî pes birle meclis-i pür eder
Başlar ensâbını tezekkür eder
Ebb u ced ile tefahhur eder
Ne tasavvur ne hod tefekkür eder

⁵⁶³ Melekler ve Cebrâil iner. (Kadr 4)

⁵⁶⁴ Kim cahiliyedeki nesebiyle övünürse babasının zekerini ısırın ve künyelenmesin. (Müsned-i Ahmed, Müsnedü'l-ensâr, 20285)

⁵⁶⁵ Bir insanı dedeleriyle iftihar ettiğini gördüğünüzde ona, babanı anmaktan vazgeç, ona baban için iç çek deme, bilakis ona onu uyarmak için ve yaptığı şeyin kötülüğünü göstermek için açıklayınız. Nitekim, Mağrib'de şöyle denmiştir: Bu, terbiye işidir. Cahiliye adetinden men etmede mübalağadır.

Ve İbn Kemâl rahimellahun bazı meârifinde gelir;

Çelebilikde bilin medhali yokdur nesebin
İlmlle muttasıf olan kişi olur çelebî

Bunda işâret vardır ki sanâyi ve hırefde üztâz-ı zâhir olduğu gibi ulûm-ı ve maârif-i hakikatde dahi üstâz-ı bâtın lâbüddür, tâ ki onun irşâdı yüzünden âkıbet-ı mutlaka olan kurb-ı Hak ve vusûl-ı sırr-ı mutlak husûle gele. Nitekim nâzım kuddise sırruhu Hazret-i Sıddıyk razıyeallahü anh evlâdından ve ulûm-ı resîme ve kavânîn-i külliye ve cüz'iyede bu kadar mehâreti var iken yine Şems-i Tebrîzî rahimellahun sohbetine duhûl eyleyip irşâdına ser fûrû etdi. Ve bundan fehm olunur ki devlet-i vusûl-i ilallah ile müstes'îd olmayan kimse ulûm-ı kışbîden ne kadar seyr olsa yine muhtâc ve fakîr ve âkıbet bînlıkden mahcûb ve zarîrdır. Pes o makûleye iktidâ etmek sahîh değildir. Zira muhtemeldir ki, Kâbe derken Türkistan'a îsâl ede.

Ve bunda kalb ve rûha dahi işâret vardır. Zira kalb ve rûh ulvî olmakla haseb sâhibleridir. Nitekim nefis ü tabîat süflî olmakla rütbeden dür ve saha-ı ihtîşâmdan mehcûrlardır. Velakin kalb ve rûhun mücerred âlem-i melekûtdan oldukları azm-i şân ve uluvv-ı mekânlarını müstelzim değildir. Belki âlem-i mülkden olan cesede mukârenet ve taalluk etmekle hasâset ve denâet kabûl etmişlerdir. Pes tenezzülü terakkîye tebdîl ve şeref-i âriziyi şeref-i zâtîye tahvîl için mürşid-i kâmilin irşâdına muhtâclardır. Zira bu irşâdla melekât-ı zâide ile muttasıf oldukları halde vatan-ı aslîlerine rücû vardır. Alem-i mülke tenezzülden ise maksûd bu manadır. Nitekim Kur'an'da gelir;

قلنا اهبطوا منها جميعا فاما يأتينكم منى هدى فمن تبع هداى فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون⁵⁶⁶ [238]

Bu makamdan ahz olunur ki mücerred şeref-i âriziyeye itibâr yokdur. Belki şeref-i ârizinin itibar olduğu şeref-i zâtîye inzimâm iledir. Ve letâif-i İbn Kemâl'de gelir;

Sûrete bakmaz nazar ehli olanlar gam değil
Dilber-i sîmîn beden bulmazsa zerrîn câme
Ne mezheb-i cilde rağbet var ne zerrîn levhaya
Nazm-ı Firdevsî'dürür mergûb eden Şehnâme

Bundan zâhir olur ki bir kimsenin kemâl-i marifeti kendine haseb olmak cihetinden kâfîdir. Li-muharririhî;

Saymaz erbâb-ı marifet aslâ
Nesebin nef'i yokdur ukbâda

Sefer gibi hesâba ehsâbı
Oku Kur'an'da felâ ensâbı

عاقبت دیدند هر کون ملتی

⁵⁶⁶ (Evet, öyle) Dedik: Hepiniz oradan inin. Sonra size benden bir hidayet(cı rehber) gelir de kim benim hidayetimin izince giderse artık onlara hiçbir korku (ve tehlike) yoktur. Onlar da mahzun olacak şeylerdir. (Bakara, 38)

لا جرم کشند اسیر زلتی

Âkibet, bâlâda şerh olunmuşdur. Burada fiil-i muahherin mef'ûludur. Her gûn milletî, her nevi millettir ki küfr ve zey' ve zalâlin cümlesine şâmidir. Lâ-cerem, hakkâ menzilesindedir ki tahkîk ve te'kîd için mustamel kelime-i mürekkebdır. Ferrâ'dan menkûldur ki, lâ-cerem aslında lâ-büd ve lâ muhâlete manasınadır. Sonra kesret-i istimâl ile mana-yı kaseme tehavvül edip hakkâ manasına me'hûzdu. Onunçün lâ-m'la mücâb olub lâ-cerem lâ-fi'len derler. Bâkî tafsîl sure-i Hud'da لا جرم انهم في الآخرة هم الاخسرون⁵⁶⁷ âyeti tefsîrinde mübeyyendir. Zellet, zâ-ı mu'cemenin fethiyle hata manasınadır. Yani min gayrı kasd, sevâbdan zevâl ve inhirâfdır. Zelle-i enbiyâ dedikleri efzalden fâzile tenezzül ile zelevâki olduğıcündür. Fe-emmâ fi'l-hakîka enbiyâ masûm ve evliyâ mahfûzlarıdır, fa'ref cidden. Bade-zâ beyt-i lâhık delâlet eder ki, bu beyt makûlât-ı vezîrden değıldir. Belki Mevlana kuddise sırruhudan bi-tarîki't-tehekküm sâdır ve vâkiü'l-hâli beyândır. Gaflet olunmaya.

Mana-yı beyt budur ki; milel-i muhtelifeden her gûne millet ve erbâb-ı bed' u ehvâdan her nevi ehl-i dalâlet âkibeti gördüler. Ve serencâm-ı kâra muttali olup künhüne erdiler. Lâ-cerem esîr-i zillet ve hatâ olup dalâlet ve gavâyete düşdüler. Yani eğer anlar âkibet-bîn olsalardı, tarîk ve mezheblerin sû-ı âkîbetine muttali olup rücû ederlerdi. Velâkin üstâz-ı hâzık ve müşîd-i kâmile adem-i mukârenetinden nâşî tîh-i dalâlde tâyih ve mütehayyer kaldılar ve Hakk'a inâbetle tarîk-i sevâba mühtedî olmadılar. Ve Kur'an'da gelir; [239] صم بكم عمى فهم لا يرجعون⁵⁶⁸ Ve Sâib nazmında vâkidir;

واقف نمی شوند که گم کرده اند راه   تا رهروان بر رهنمایی (?) نمی رسند⁵⁶⁹

Bunda akl-ı kâsır ile nazar ve istidlâl tarîkine sülûk edip Kur'an'ı te'vîle tesaddî eden yetmiş iki fırka-ı dâllenin hâlini beyân ve sülûk-ı gayr-ı sahîh ile râh-ı Hak'dan adûl edip zeyğ u dalâle düşen on aded tâife-i mutasavvıfe-i hâlikenin âkibet emrlerin ayân vardır. Mahkîdir ki, fuhûl-ı mütekellimînden Muhammed Şehristânî ki Kitâbu'l-milel ve'n-nihal sâhibidir, âhir ömründe âciz ve edillesinde mütehayyer olup mezheb-i acâize rücû edip بدین العجائز فانه من اسنى الجوائز⁵⁷⁰ derdi. Ve bu nazm-ı acîbi dâim inşâd edip söylerdi.

لقد طفت في تلك المعاهد كلها   و صيرت طرفي بين تلك المعالم

⁵⁶⁷ Şüphesiz onlar ahirette en çok zarar görenlerin ta kendileridir. (Hûd 22)

⁵⁶⁸ Onlar sağır, dilsizler ve kördürler. Bu sebeble onlar geri dönemezler. (Bakara 18)

⁵⁶⁹ Yolunu kaybetmiş olanlar anlayamaz. Yolcular bir kılavuza ulaşamayınca kadar.

⁵⁷⁰ Acizlerin borçları sizin üzerinizdir. Bu en güzel hediyelerden.

Mezbûrun gâyet makâlât ve nihâyet-ı kelimâtı bu olduğuna veche yokdur ki, abd-ı dîn Muhammed aleyhisselâma ne tenzih ve ne teşbihde nazar-ı akldan bir nesne idhâl etmeye. Belki zât u sıfât-ı Hak'da vârid olan âyâta alâ bâbihâ imân getire ve ilmını Hakk'a tevfiz ve ihâle eyleye. İşte tarık-ı selâmet ve dîn-i sahîh budur ki sahâbe ve selef-ı sâlih onun üzerine sâbitler ve râsihün fi'l-ilm olanlar âhir emirlerinde ol vechile mu'tekidlerdir. Pes bir kimse kendi nazar ve icthâdı üzerine musırr olsa ve akl u re'iyine itimâd eylese ol kimse resûlullah aleyhisselâmın cânib-i Hak'dan getirdiği emr-i dinde mutlaka müttebi değildir. İşte tâlib-i selâmet olanlara vasıyyetim budur. Zira murâd-ı Hakk'ı kat etmek asırdır. Onunçün aklen edillede ihtilâf etmişlerdir. Şöyle ki Mutezile, Eşâriyye muhâlifdir. Ve bilakis bunlar hükemâ ile mütezâddlardır. Ve bilakis ve her tâife aheri techil ve tazlil ve tekfir eder. Pes malûm oldu ki mana-yı mezkûrun sebebi nazarda ihtilâf ve delil-i sahîh üzerine adem-i usûrdur. Enbiyâ aleyhim selâmdan iki kimse kat'â ihtilâf etmemişlerdir. Ve belki cümlesi halkı Hakk'a bâb-ı vâhid üzerine davet eylemişlerdir. Yani usûl-ı şerifatte müttehidler ve fûrûda muhteliflerdir. Fûrûda ihtilâf ise muzırr değildir. Belki muzırr olan usulde ihtilâdır. Zira bu sûretde davet sahîh olmamak lâzım gelirdi. Ol sebebden ki birinin davet etdiği [240] Allah'a âherin davet etdiği Allah'ın gayrı olurdu. Kur'an'da ise gelir; ⁵⁷² و الهكم اله واحد Ve bu hitâb Adem aleyhisselâmdan kıyâmete dek gelen tevâifin cümlesine şâmidir, intehâ tercümetü'l-kelâmühü bi'l-icmâl. Ve bazı kibâr buyurmuşlardır ki, kitâb ve sünnetde vârid olan âyât-ı sıfâtı kabûl etmede ukûlun tevfiiki zaafından ve adem-i zevkindendir. Eğer zevk-i enbiyâ ve imân-i evliyâ gibi zevk u imânları olaydı ol evsâfi Hakk'a nisbet etmekte tevakkuf etmezler ve akl-ı kâsırlarına te'vîl yoluna gitmezlerdi. Velâkin neticeye adem-i vukûflarından zeyğ ehli oldular ve âkıbetine adem-i usûrlarından te'villeriyle hata üzerine musırr olup kaldılar. Ve hallerince belâların buldular. Ve bunda her gûn millet nefsi tabiat ve kuvâ-yı şerifeye işâretidir. Zira bunlar kalb ve rûh ve kuvâ-yı hayrenin irşâdına tâbi olmayıp her biri hatâ üzerine kaldılar. Nefsin hatası hevâ ve tabiatın zellesi shevât-ı mâsivâdır. Ve bunlar mezâhir-i kahrın te'yidiyle mahvul'âkıbe oldular. Zira âkıbet-bîn olmayana tâbi olan gâileden halâs olmaz. Nitekim vezîr-i mezbûr üstâzlık iddiâsına düşüp zu'munca irşâd suretin gösterdi. Ve bu yola sülûk ediniz, gâyeti hamîdedir, dedi. Pes, cümlesi ehl-i mekr olup nâr-ı firkat ve hirkatde müteazzib ve muhterik oldular. Ve Kur'an-ı kerîm'de gelir; ⁵⁷³ فكان عاقبتهما انهما في النار خالدین فيها ayn;

Gümrehe tâbi olan gümrehdür

⁵⁷¹ Bütün bu meclisleri dolaşdım. Bu mekanlara göz attım. Sadece şaşkınlıktan ellerini avuçlarıma almış ve pişmanlıktan çenelerini bir birine vuran insanlar gördüm.

⁵⁷² Hepinizin tanrısı bir tek tanrıdır. (Bakara 163)

⁵⁷³ Nihayet ikisinin de akıbeti hakikaten ateşin içinde ebedi kalıcı olmalarıdır. (Haşr 17)

عاقبت دیدن نباشد دست باف

ور نه کی بودی ز دینها اختلاف

Dest-i bâf, vâsıf-ı terkîbdir. Bâf, bâften'dendir, dokumak manasına. Nitekim dîbâ-bâf derler, dîbâ dokuyucuya. Ve bureya-bâf derler, hasîr dokuyucuya. Velâkin dîbâ-bâf ve emsâlinde olan bâf lafzı aslında bâfende'dir. İsm-i fâil olmak üzere ki bâfd kelimesinden müştâkdır. Dest-i bâfde olan bâf ise aslında bâftedir. İsm-i mefûl olmak üzere ki bâft lafzından müştâkdır. Zira ism-i fâil muzâriden ve ism-i mefûl mâzîden me'hûzdur. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Pes mâzînin âhîrine hâ-yı gayrı mezfûza ilhâk olursa ism-i mefûl olur. Nitekim hâ-ı mezkûre muzâri âhîrine ilhâk olunup harf-i aslî [241] nun-ı sâkine dahi ziyâde kılınsa ism-i fâil olur. Pes dest-bâf'ın aslı dest-i bâfte olur, el dokunması manasına ki urefâ kesb-i yed murâd olunur. Verne, ve eğer ne'den muhaffefdir. Yoksa manasına ve illa gibi. Zi-dînhâ muzâf mahzûfdur. Zi-ehl-i dünyâ demektir. Tâ ki harf-i cerrin fiil-i ihtilâfa taalluku dürüst ola.

Mana-yı beyt budur ki; âkıbet görmeklik kesb-i yed olmaz. Yani kesb ü sa'ıy ve amel ile âkıbet-bîn olmak mümkün değildir. Ve illa kaçan ehl-i dîn olanlardan ihtilâf olur ve biri birlerine muhâlefet vücûda gelirdi. Zira her biri nazar u istidlâl yüzünden matlûbu kesb etmişler ve âkıbetü'l-emre vusûl için çep ü râst fikre gitmişler. Pes bu mana kesb-i yedle hâsıl olmaz. Belki ilm-i zarûrî veya keşf-i sahîh ile dest-dâde olur. Bu sebebdendir ki ulemâ bi'l-lah aralarında ihtilâf yoktur. Hatta vârid olan feyz ü ilhâmın elfâz u ibârâtında bile muvâfakat ve ittihâd vardır. Ulema-ı rûsûm aralarında bazı meânîde tevârüd hâtur-ı olduğu gibi. Ve ol ihtilâf ki bazı erbâb-ı sülûk arasında vâkidir, keşf-i sahîh olmadığındandır, Şeyh-i ekber kuddise sırruhû ve bazı kibâra muhâlefet edenlerin muhâlefâtı gibi. Pes muhâlefet kâsırlar cânibine nâzırdır. El-hâsıl kesb-i muvassıl âkıbet ve müntec matlûb olmamakla ehl-i kesb arasında ihtilâf vâki olmuşdur. Bu cihetdendir ki Mutezile ve emsâli ehl-i sünnete muhâlefet etmişlerdir. Meselâ Mutezile inkâr-ı ru'yet eder. Ehl-i sünnet kâil olduğu gibi rü'yete kâil olmaz. Belki akl-ı kâsırıyla nazar ve istidlâl ve te'vîl edip âyât-ı rü'yeti zâhirden sarf eder. Lâ-cerem rü'yet-ı matlûbdan mahcûb olur. Zira onun zâhib olduğu nesne ilm-i sahîh ehlinin mesleğinden hâricdir. Eğer anda âkıbet-bînlik olaydı itikâdda ehl-i sünnete muvâfakat eder ve onların zâhib olduğu rü'yete zâhib olup bu vechile miyândan hilâf mürtefi olurdu. Sâir milel-i muhtelifenin dahi din-i İslâm'a muhâlefeti buna kıyâs oluna. Li-muharririhî;

Mürğ-ı bî-per gibidir tîz-i nazar
Keşfle sâlik olup Hakk'a iriş

İrmeyip menzile kalır yolda
Kalma aklın ile sağ u solda

⁵⁷⁴ Ey Allah'ım, işlerimizin sonunu güzelleştir!

در یکی گفته که استاهم توی
زانکه استا را شناساهم توی

Usta, üstâz lafzından tahfif olunmuşdur. Velakin mısra-ı sâniye olan [242] usta ihâmından hâli değildir. Zira usta zamme ile tefsîr-i suhuf-ı İbrâhim aleyhisselâmdır. Cemi milel-i muhtelifi ise Hazret-i İbrâhim'e kâil ve suhufunu mu'tekid ve kârîdir. Şinâsâ, sıfat-ı müşebbehedir, dâna gibi bilici ve anlayıcı manasına.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi nigâşte-i kalem kılmış ve bu vechile nasîhat eylemiş ki üstâz hem sensin. Ol sebepten ki üstâzı anlayıcı ve fark edicisin. Ve üstâzı fark etmek dahi üstâzlıktandır. Zira mübtedîde ol basîret yokdur ki mübtedî ile muntehî miyânın teşhîs ve temyîz eyleye. Ve bunun nazîri budur ki derler. Ere erişenler dahi erdir. Ve letâif-i Fuzûlî'de gelir;

Kemâl-i hüsn-meşreb ârî olmakdır ta'rizinden
Riyâ ehline hem çok itirâz etmek riyâdandır

El-hâsıl üstâz fark eden ve suhuf-ı İbrâhim ve İncîl-i İsâ aleyhümâ's-selâmı okuyan hâricden üstâz tahsiline muhtâc değildir. Belki kendisi üstâz ve terbiye ehlidir. Nitekim Hazret-i Musâ aleyhisselâm zuhûr etdikde Sokrât hekim demişdir; نحن قوم مهذبون لا حاجة بنا الى تهذيب غيرنا⁵⁷⁵ Velakin bu mana galatdır. Ve illâ cemi hükemâ-i riyâziyye tarîk-i Hak üzerine olmak lâzım gelir. Hakîkati budur ki üstâda mütâbeat ile me'mûr olan kimse elbette bî-mutâbeat ser-i menzil-i murâda vâsıl olmaz. Gerek zâtında riyâzet ve bazı kemâlâtı olsun ve gerek olmasın, meğer ki üveysî-meşreb olup min indillah bilâ-vâsita ahz-ı feyze kâdir ola. Bu sûretde mütâbeat-ı üstâza muhtâc olmaz. Velakin böyle iken yine şerâyi-i enbiyâdan birine muvâfakat ve anınla amel gerekdir, Üveysî'l-Karânî gibi ki şerîat-i Mustafa aleyhisselâma tâbi idi. Pes hakîkata nazar olursa yine bî-üstâz ve rehber sülûka imkân yokdur. Velâkin sohbet-i cismâniye veya rûhâniye olmamak hasebiyle üveysî denilir. Üveysî'nin ise resûlullah ile gerçi ya cismânî veya rûhânî sohbeti ve andan bu iki tarîkin biriyle ahz etmeliği yokdur. Velakin onun Hüdâ'sına tâbidir. Pes Hak'dan ahzı yine onun tavassutuyladır. Ve illâ ehl-i mihlet gibi olur. Yani millet odur ki minhâc-ı Nebevî üzerine ictimâ etmek hâsıl ola, hıfz u amel için. Nahlet ise istibdâd-ı bi'r-re'y ve istiklâl-i [243] kemâlden sonradır. Pes mertebe-i hakîkate kadem basmayan kimse üstâz-ı mutlak olmaz. Zira nâkısdır. Ve nâkısın irşâdı dahi nâkısdır.

مرد باش و سخره مردان مشو
رو سر خود کیر و سر کردان مشو

⁵⁷⁵ Biz edepli bir topluluğuz. Bizden başkasını terbiye etmemize ihtiyaç yoktur.

Suhre, gurfе vezninde men yusahhara minh manasınadır. Yani ol kimsedir ki onu masharaya alırlar ve istihzâ ve muzâhik ederler. Ser hod-gîr, kendi başın tut ve başın al git manasınadır. Velakin böyle mevâzide kâr-ı mühimme ki meşgûl ol demekde mustameldir. Ser gerdân hayran ve serâsime. Zira insanın başı döndükde Türkî’de sangılanmak ile tabir olunan hâlet hâsıl olur.

Mana-yı beyt budur ki; merd-i hakîkî ol ve suhra-ı merdân olmaya. Yani eğer merd-i hakîkî olmazsan merd-i hakîkî olanlar yanında mashara hükmünde veyahud hakîkatde mashara olursun. Nitekim, فالیوم الذین آمنوا من الکفار یضحکون⁵⁷⁶ mefhûmunda ana işâret vardır. Yürü kârına meşgûl ol ve muzdarib ve hayran olma. Zira üstâz olan kimse sebât ve rûsûh sâhibidir, tereddüd ve helecân şâkirdlerin sıfatıdır. Ol sebebden ki nâil-i murâd olmamışlardır. Ve ticâret-i kesîre ve mümârese-i vafire ile ahvâl ve umûrda istikrâr ve miknet bulmamışlardır. Bundan istifâde olunur ki bir husûsda ser gerdân olan kimse sâir yanında suhre gibidir. Zira harekâtı âkilâne ve evzâî ârifâne değildir. Bunda işâret vardır ki merd-i nâkıs olan merd-i kâmil yanında zen hükmündedir. Zen ise ricâl meclisinde âr-ı aybdan hâlî değildir. Ve bunda kalbe hitâb vardır. Zira ızdırab kalbin sıfatıdır ki nefis-i emmârenin telvînâtından münakisdir. Pes çün kalb telvînât-ı nefse tâbi ola, rûh yanında hâr u zelif olur. Zira kalb veled-i rûhdur. Binâen alâ hâzâ, rûh zekûret-i sıfatla muttasıfır. Zekûrun şânına lâıyk olan ise vakâr ve sekînetdir. Nitekim inâsın muktezâ-yı cibilliyeti hiffet ve tabşdır. Vakar ehli yanında ise haffif olan mehândır. El-hâsıl âbâ-ı merâcih ve rezâne tâbi olmayan evlâd-ı mecânîn ve sufahâ hükmünde olur. Pes gerekdir ki, الولد سر اییه معناه فیہ ما فیہ⁵⁷⁷ sırrı üzerine veled tâbi-i vâlid olmakla vakûr ola. Bundan ahz olunur ki her mevlûd fitrat-ı [244] asliye üzerine tevellüd ve fitrat-ı asliye muktezâsı olan tebâyi-i memdûha ve garâir-i makbûle üzerine intişâ etmişdir. Velakin bazı umûr-ı hâriciye ve ahvâl-i ârıza hasebiyle tağyîr-i hilkat ve tebdîl-i fitrat etmişdir. Nitekim nefis ü tabîate mukârenetle kalb dahi dalâle düşüp tarîk-i Hüdâ-yı rûhdan çıkıp gitmişdir. Bade-zâ merd-i kâmil tekmiîl eyleyen ve merd-i nâkıs berâzih ve kuyûd ehlidir. Velâkin merâtib ve berâzih ne olduğu tafsile muhtâcdır. Erbâbı bilir.

Ne bilsün bahr hâlin ol ki menzil-gâh-ı sâhildir

در یکی گفته که این جمله یکیست

هر که او دو بیند احوال مرد کیست

În cümle, akvâle işâretidir. Nitekim makâm ve sıyâk karînedir. Husûsan ki aşağıda kavli-musarrahdır. Ehvel, şaşdır. Tafsilî mürûr etmişdir. Merdik, âhirinde kâf aslında tasgîr içindir, erceğiz manasına. Ve kâh olur ki bu makûle elfâzdan mana-yı tasgîr munsalih olur, kenîzek gibi.

⁵⁷⁶ İşte bu gün de iman edenler o kafirlere gülüyorlar. (Mutaffifin 34)

⁵⁷⁷ Çocuk babasının sırrıdır ve manası içindekinin içindedir.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi derc edip demiş ki; bu cümle akvâl ki tevâmîr-i müteaddide tahrîr olunmuşdur. Kavl-i vâhiddir. Her kim ki onu iki ve müteaddid göre ve biri birine fi'l-hakîka muhâlif ve zıd kıyâs ede, şaşı merdceğizdir. Pes tasgîr ehveliyetinden ötürü olur. Bunda işâret vardır ki cemi eşyâya hüviyet-i ilâhiye sırrı sârî olmakla fi'l-hakîka emr-i vâhiddir. Zira hüviyetde teaddüd yoktur. Nitekim Kur'an'da gelir; هو الله الذى لا اله الا هو⁵⁷⁸ el-hâsıl zâhirde kesret esmâ ve sıfât hasebiyle, teaddüd görünmek hüviyet cihetiyle vahdeti münâfî değildir. Zira teaddüd teayyünden nâşîdir. Teayyünâtın teaddüdü ise vahdet-i müteayyeni kadh etmez. Mesela zevciyet ve ferdiyet mütenâfebeyn iken taht-ı adedde dâhiller ve kezâlik sevâd ve beyâz mütezâdeyn iken taht-ı levnlerinde mündericlerdir. Ve ulemâ-ı rüsüm derler ki; اما خير و انشاء⁵⁷⁹ Yani kelâmın haber ve inşâyâ münkasım olduğu delâlet eder ki haber ve inşâdan her biri taht-ı kelâmda dâhildir. Zira aksâmın biri birine evsâf-ı arıza sebebiyle zıddiyet-i mukaseme dahi zıddiyetlerini muktezâ değildir. Ve illâ nev'da cins bulunmamak lâzım gelir. Pes bundan و الباطن و الظاهر sırrı zâhir oldu. Yani Allah tealâ ezdâdı cem eylemiştir. Şöyle ki ayn-ı evveliyetinde zâhir ve ayn-ı zâhiriyyetinde [245] bätündür. Eğerçi ki merâtib-i muhtelif hasebiyle esmâ ve sıfât miyânında tebâyün ve tefâvüt vardır. İnsan dahi böyledir. Nitekim, تخلقوا باخلاق الله⁵⁸⁰ ana dâldir. Velâkin vücûd-ı mecâzi-i itibârî sebep-i ehveliyetdir. Pes kaçan vücûd-ı hakîki sırrı zâhir ve vahdet-i vücûd nuru bâhir ola. Nazar-ı isneyniyet bi'l-külliyeye mesdûd ve tevehhümât ve tecelliyât bâ-sırrıhâ merfû olur. Nitekim bâlâda şerh u beyân olunmuşdur. Ve bundan ahz olunur ki mecâz ehli hakîkat ehli yanında musgır ve muhkirdir. Zira herkesin kadri ilm ü şühûdu mikdârıdır. Pes çünkü ilm-i bi'l-lâh ve şühûd-ı maa'l-lah olmaya.

Çü görmez Yusuf'un yüzün çe hâsıl çeşm-i a'mâdan

Fehvası üzerine hest u nîst makûlesi olan basarda fâide olmaz. Ve bu makâm mezâlîk-ı akdâmdandır. Zira vahdet-i vücûd sırrına vusûle nazar ve istidlâl kifâyet etmez. Belki keşf-i sahîh ve zevk ve feyz-i sarîh lâzımdır. Bundan zâhir olur ki vezîr-i mezkûr Nasârâyâ hakâyıktan dahi dem urdu. Nitekim üstâziyet ve irşâd iddiâsı onu nâtıkdır. Velâkin onun hâline fi'l-hakîka Sâib'in bu beyti mîsdâkdır. Demiştir;

که خار از پا برون آرد کسی بانیش عقربها⁵⁸¹

زبی دردان علاج درد خود جستن پآن ماند

Ve bundan müstefâddır ki herkesin fezâhete haddini tecâvüz etmekte ve kendiden sû-i makâl veyâhud kabih fiil sâdır olmaktadır. Nitekim Sâib nazmında gelir;

⁵⁷⁸ O öyle Allah'tır ki kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. (Haşr 22)

⁵⁷⁹ Söz ya haberidir ya inşaidir.

⁵⁸⁰ Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız.

⁵⁸¹ Dertsizlerden derdinin ilacını sormak, ayağındaki dikenin akrebin iğnesiyle çıkarmaya çalışan kimsenin haline benzer.

Velâkin kendi hâlini setr etmek sebebiyle dünyâda muftezih olmayan âhiretde rüsvâ olur. Bu ise füzûh-ı dünyâdan eşeddir. Li-muharririhî;

Berk-i gül gonce ile kendin hâr   Setr eder tâ ki olmaya rüsvây
Berk rizân olup güle çü hazân   Del olup hâr dem be dem der vâv

در یکی گفته که صد يك چون بود

این که اندیشد مکر مجنون بود

Çün işbâ^c-ı vâvla keyfe manasınadır. İn ki, ki burada istifhâmı mutazammın isimdir.

Mana-yı beyt budur ki; bir tomarda dahi icrâ-ı hâne-i dü zebân ve midâd-pâş-ı muhbir teng-i dehân edip demiş ki, sad ne keyfiyetle yek olur ve kesîr olan nesne kalîl ile ne vehile ittihâd mertebesin bulur. [246] Maa-hâzâ aralarında tefâvüt-i fâhiş vardır. Zira yüzde adediyyet mevcûd ve birde ise ol mana mevkûddur. Yüzün birden doksan dokuz meretebe tefâvütü var iken yüze kim der ki birdir. Ve bu manayı kim fikr eyler. Ve bu ıtlâkı kim eder meğer mecnûn olup fikr ü ıtlâk eyleye. El-hâsıl yüze bir demek ve kesîr ile kalîl berâberdir, diye söylemek muktezâ-yı akl değildir. Belki bu söz divâne sözüdür. Zira divâne adîmü'l-akl olmakla bî-endîşe söyler. Ve kelâmının vâkıa mutâbakat ve adem-i mutâbakatın bilmez. Akil ise böyle değildir. Bunda işâret vardır ki mecnûn-ı hakîkî olan mükâşif yüze bir diye ıtlâk eder. Zira cânı bahr-ı şuhûd ve sırr-ı deryâ-yı vahdete müstağrakdır. Nitekim bazı vâlihine suâl edip ismin nedir demişler. Ol dahi hüve demiş. Sen kimsin demişler. Ol yine evvelki cebâbı verip hüve demiş. Yine suâl edip ne cânibden gelirsın, demişler. Yine hüve demiş. Yine suâl edip hüve lafzı ile murâdın nedir, demişler. Yine hüve demiş. Pes her neden suâl etdilerse cümlesine hüve ile cevâb vermiş. Sonra suâl eden kimse belki hüve ile Allah'ı murâd edersin dedikleri gibi bir kere sayha ederek teslîm-ı rûh edip vedâ-ı âlem-i fenâ kılmış. Amma ukalâ ki ehl-i hicâbdır vucûd-ı hakîkî ve vucûd-i mecâzî ve Zeyd ve Amr ve hicr ve şecer ve arz u sema ve bunların emsâli vücûdât-ı kesîre isbât edip senevî olurlar. Ve seneviyetde râyiha-ı mecûsiyyet vardır. Ve bunda merâtib-i vücûda işâret vardır ki tabîat ve nefis ve kalb ve rûh ve hafî ve ihfâ gibi ki bunları erbâb-ı mükâşefe ve hak-bîn olanlar katlarında emr-i vâhiddir. Velâkin tecelliyât hasebiyle tennevvü etmiş ve itibârât sebebiyle muhtelif olmuşdur. Nitekim resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerine akl u rûh ve kalem ve emsâli esmâ-ı celfle ıtlâk olunmuşdur. Hakîkati ise cevher-i vâhiddir. Fe-emmâ zâhir-bîn olanlara göre emr-i müşküldür. Zira evsâfin kesretinden kesret-ı zevât isbât ederler. Ve nefis dedikleri fi'l-hakîka kalb değildir, derler. Bizim kelâmımız ise cem ehliyledir, fark ehliyle değildir. Eğerçi ki biz dahi fark mertebesinde bunları ala hiddet isbât ederiz. Li-muharririhî;

⁵⁸² Ayağını haddinden fazla kaldırma, mutlu ol. Cüfd, viranede hümadan aşağı değildir.

Ayine sad hezâr ve rûberdir

Görünen her birinin bir serdir [247]

هر یکی قولیست ضد همدگر

چون یکی باشد یکی زهر و شکر

Zıd, ezdâddandır. Misl ü muhâlif manalarına gelir. Nitekim Kâmus'da musarrahdır. Burada murâd mana-yı muhâlifdir. Yekî bâşed yekî, ikinci ye te'kîd içindir. Zehr ü şeker, bâlâda şerh olunmuştur. Burada zehr ü şekerden murâd acı ve tatlıdır. Zira zehr acıda ve şeker tatlıda alem olmuştur.

Mana-yı beyt budur ki; her biri her birinin zıdd u muhâlifi bir kavldır. Yani tevâmîrde münderic olan akvâl ve vesâyâdan her biri müeddâda âhire muhâlifdir. Zira nice bir olur zehr ü şeker. Yani zehr ve şeker fi'l-hakîka bir olmadığı gibi akvâl-i mestûre ve vesâyâ-yı meşfûre dahi bir değildir. Zira kimi muhâlifdir, zehr gibi. Ve kimi muvâfıktır şeker gibi. Bunun cevâbı beyt-i sâbıkın şerhinden mefhûm olur. Hâsılı budur ki kahr u lütfun mebdei birdir. Ve ol mebede indirâcları hasebiyle emr-i vâhid denilir. Nitekim zehr ve şeker taht-ı vücûdda dâhillerdir. Eğerçi ki zehr dedikleri nesne kendi evsâfi teayyünü ile müteayyin oldukda şeker muhâlif gelmiştir. Ve bi'l-akis ve bundan dahi izhâr-ı ebr neyistândan tekâtür eden katerâtdır ki sadefde taayyünü hasebiyle zehr olur. Ve bu ihtilâf huddâm olan esmânın terbiyesiyle taayyün yüzünden hâsıl olur. Pes esmâ ism-i a'zâm tahtında dahil oldukları gibi hakâyık-ı esmâ dahi ism-i azâmın hakîkati tahtında dâhil olmuşlardır. Velâkin vezîr-i mezbûrun telvîn-i kelâmdan maksûdu erbâb-ı tevâmîri ser-gerdân edip miyânlarında ihtilâf iykâ' etmekdir. Tâ ki bu ihtilâfla müteşeffâ ve mütesellî ola. Zira makâlâtta ihtilâf zuhûrunda herkesin def'-i teâruza kuvveti yokdur. Husûsan ki bazı ihtilâfât tevfiğ getirmez, imân ve küfr gibi. Yani imân ve küfrün her biri Hakk'a taalluk etse zıddının ictimâını lâzım gelir, meğer imân Hakk'a ve küfür mâsivâyâ taalluk ede. Nitekim bâlâda tahkîk olunmuştur. Fa'ref cidden.

تا زهر و از شکر در نکذری

کی تو از کلزار وحدت بو بری

Vahdet kesretin zıddıdır ki bir nesnenin adem-i inkisâmıdır. Cüz-i lâ-yetecezzâ [248] vahdetî gibi. Burada vahdet ile murâd ehâdiyetin hükmü olan manadır ki zât-ı Hak'da teaddüd-i esmâ ve sıfât ve nisbet ve izâfât itibâr etmekdir. Nitekim kesret ile maksûd vâhidiyyetn eseri olan manadır ki zât-ı Hak'da zikr olunan umûru itibâr etmekdir. Onunçün abdu'l-ehad hazret-i ehâdiye ve abdu'l-vâhid hazret-i vâhidiye ehlidir. Ve ehâdiyet mertebesinin sâhibi vahîdü'l-vakt olup kutbiyyet-i kübrâ ile dahi muttasıf olur. Zira kutbun ism-i azâmın mazhariyetiyle nazîri yokdur. İsm-i azâmın nazîri olmadığı gibi bahr-ı muhît ve cebel-i Kaf ve arş-ı a'zâm ve sultan-ı âlem bu

mertebeye nâzırlardır. Ve bu vahdet müntehâ-yı merâtib-i ehl-i sülûkdur ki bu mertebede alâyık bi'l-küllîye munkatı ve mürtefi olur. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû nazmında gelir;

Vahdet şarâbın kim içe Fânî alâyıkdan geçe

Ve bu mertebenin sâhibi ağreb-i gurabâdandır. Nitekim haberde gelir; ⁵⁸³قطوبی للغرباء Zira bunun sâhibi her halde Hakk'la âşinâdır. Ve bu âşinâlıkda ana âşinâ yokdur. Pes halk arasında garîb olur.

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki zehr ü şekerden geçmeyesin, kaçan gülzâr-ı vahdetden koku iledir ve râyiha-ı tîbe şemm edersin. Ve nefehât-ı ilâhiyyeye ve enfâs-ı rahmâniye bulursun. Yani zehr ki âlem-i kahr u celâl ve şeker ki âlem-i lütf u cemâldir. İzâfâtından olmakla bunların taallukâtından fenâ-ı tâm bulup mebde olan kakhâr ve latîfe vâsıl olmadıkça ve isneyniyetinden necât bulmadıkça gül-i gülzâr-ı vahdetden istirvâh ve istişâm etmek mümkün değildir. Zira kahr u lutf âlem-i sıfata göredir ki meretebe-i kâbe kavseyndir ve mebde-i küll-i âlem zâtdır ki ev ednâ derecesine nâzırdır. Pes akebe-i ev ednâ olan kabe kavseyne kat olunmadıkça hüviyet-i zâtiye menziline vusûl hâsıl olmaz. Nitekim merrâren zikri sabak etmişdir. Bunda âlem-i vahdeti gülzâra ve onun tecelliyât-ı zâtiyyesini güle ve andan hâsıl olan nefha-ı maneviyeyi bûy-ı güle teşbîh vardır. Ve kâh olur ki hengâm-ı tecellîde râyiha-ı sûriye dahi his ve şemm olunur. Zira âlem-i sûretin kemâlâtı âlem-i manaya tâbidir. Ve gülzâra teşbîh olunmak kemâl-i letâfet ve tîb-ı nesîm ve irâs-ı inbisâtından ötürüdür. Ve bu gülzâr cemi mevâtında erbâbına ter ü tâzedir. Zira onun üzerine avâsıf-ı nefis esmez ve kahr u celâl onun sîm-i bahârın kesmez, pes serv gibi [249] her dem tâzedir. Hakikati budur ki hazan teğayyüre delâlet eder. Bu âlemde ise dünyada gibi teğayyür yokdur. Zira dünya ki âlem-i mülkdür, mebde-i teğayyürdür. Kalb ise âlem-i melekûtdan olmakla erbâbının tecellîsi dâim ve şuhûdu bâkîdir. Şu kadar vardır ki tecelliyâtda telvîn vardır. Ezhâr ve reyyâhîn ve evrâdın envâi olduğu gibi. Bu ise memdûhdur ve dünyada bazı arz-ı tayyibe vardır ki anda fusûl-ı erbaa mu'tedil olmakla ana cennetü'l-arz derler. Pes bu cennetü'l-arz cennet-i maneviye-i kümmele nâzırdır ki ilâ yevni'l-kıyâm revnâk u nezâreti bâkîdir. Li-muharririhî;

Bula gör böyle cây-ı pür revnâk

Tuta gör anda safa ile konuk

این نط وین نوع ده طومار و دو

برنوشت آن دین عیسی را عدو

Nemet, hareket ile tarîkat ve bir nesnenin nevi manasına gelir. Adüvv, habîbin zıddıdır. Adüv aslında tecâvüz ve münâfât-ı iltiyâmdır. Kâh olur ki kalb ile olur ki ana adâvet ve müâdât

⁵⁸³ Gariplerden olana ne mutlu! (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-İmân, 208)

denilir. Ve kâh olur ki meşyle itibâr olunur ki ana adüv derler. Ve kâh olur ki adâlete ihlâl ile olur ki ana udvân denilir. Ve bunda berây-ı kâfiye yâd ve işbâ' veyahud adüvv kasr olunur.

Mana-yı beyt budur ki; bu zikr olunan tarîkat ve cihet ve üslûb ve nev üzere on iki tomar yazdı. Ol dîn-i İsâ'ya adüvv ü düşman olan vezîr-i mezkûr, suâl olunursa ki yazılan on iki tomardan ziyâde. Nitekim der yekî gofte lafızlarının adedi delâlet eder. Cevâb budur ki; tasrîh olunandır. Yekî gofte elfâzından murâd tevâmîri hasr veya adem-i hasr değildir. Belki tevâmîrde mutlaka umûr-ı mütezâde derc etdiğin beyândır. Ve bir dahi budur ki bazı tevâmîrde mütevâfik olan güftelerin ikisini veya ziyâdesini cem'a mâni yokdur. Zira mâni olan mütehâlifini dercedir. Ve mâni budur ki bu derc onun tevâif-i Nasârâyı izlâlîne mânidir, fa'ref cidden. Bunda kalb ve nefsin ahvâline işâret vardır. Zira kalbin sıfatı budur ki Kur'an'da gelir; ⁵⁸⁴ أولئك كتب في قلوبهم الايمان ⁵⁸⁵ ولما يدخل الايمان في قلوبهم ⁵⁸⁵ İmân kalbde mektûb ve müsbet olıcak eseri cemi kuvâ ve azâya sârî olur. Bu kitâb-ı vâhide kifâyet eder ve nefsin sıfatı budur ki ⁵⁸⁵ ولما يدخل الايمان في قلوبهم ⁵⁸⁵ İmân kalbde mektûb ve müsbet olıcak havâss-ı zâhire ve bâtına ve şehvet ve gazabın hükmü eczâ-ı vücûda münbes olup her biri [250] kendi hevây-ı muktezâsı üzere bir din-i bâtıl ittihâz eder. Bu sebebdendir ki ehl-i hevâ olan ehl-i Hüdâ'ya yâr olmaz. Zira vücûdunda alâkât-ı asnâm çok ve kalbinin mahall-i vâhide irtibâtı yokdur. Li-muharririhî;

Gösterir mevclerin bahr-ı hevâ

Gark olur anda tâlibân-ı sivâ

او ز يك رنگی عيسى بو نداشت

وز مزاج خم عيسى خونداشت

Mizâc, tebâyi-i erbaanın ictimâ ve terkîbinden hâsıl olan keyfiyettir. Ve fi'l-Kâmûs; ⁵⁸⁶ المزاج من البدن ما ركب عليه من الطبايع Hum, zamme ile, küp manasınadır ki Arab, denn ve cübb ve nakîre derler. Bade-zâ hum ile murâd âb-ı ma'mûdiyye değildir. Belki sebğ-ı sevb için ittihâz olunan küpdür. Nitekim takrîri gelse gerekdir. Zira âb-ı ma'mûdiye aslında bir sudur ki Hazret-i İsâ aleyhisselâm velâdetinin üçüncü günü ol suyla gasl olunmuşdur. Sonra Nasârâ ol suyu asfer-i ma'mûdiye diye tesmiye etdiler. Ve mevludları dünyaya geldikçe ol suya gams edip el ân sâre nasrâniyâ hakkâ, derler. Ve ol su noksan pezir oldukça üzerine mâ-ı âher koyup mezc ederlerdi. Nitekim Kur'an'da sıbgatullah âyeti bu kıssaya işâretidir. Velâkin gâlib-i aktârda vâki olan kenâisde zikr olunan su yokdur. Belki ana bedel âb-ı ezhâr vardır. Yani fasl-ı râbide envâ-ı ezhârın suyun çıkarıp velidlerinin yüzüne andan seperler ve zuumların teberrük ederler. Li-muharririhî;

⁵⁸⁴ Onlar o kimselerdir ki, (Allah) imanı kalplerine yazmıştır. (Mücâdele 22)

⁵⁸⁵ Henüz iman sizin kalplerinize yerleşmedi. (Hucurât 14)

⁵⁸⁶ Kamus'da, mizac, bedende oluşmuş tabiatlardır, diyor.

Olsa murdâra mülâkî tâhir
Zemzeme düşse katre-i sahbâ

O da murdâr olur belî zâhir
Anı nûş edene denmez sehâ

Mana-yı beyt budur ki; ol adüvv-i rüesâ-yı Nasârâya dîn-i İsâ'ya müteallık tevâmîr-i muhtelifе arz etmesiyle İsâ'nın yek renk ve sâde meşreplikden ve cihet-i hiddetinden fevkâ tutmadı ve şemme duymadı. Ve ana sabğ-ı sebât-ı muhtelifе için ihtisâsı olan hum-ı ma'hûk mizâc ve keyfiyetinden hûy ve tabîat tutmadı ve muttali olmadı. Eğer ol cihet-i vahdetden haberdâr olaydı kesret-i tevâmîrle halkı tefrîkaya düşürmezdi. El-hâsıl Hazret-i İsâ aleyhisselâm fi'l-hakîka yek-renk idi. Ve onun yekrengî-i derûnu küp içinde müctemi ve mahlût olan esbâğ-ı muhtelifeye bile tesîr etmişdi. Zira ⁵⁸⁷وجعلناها و ابنها آية للعالمين âyeti zeylinde bazı tefâsir-i celîlede acâyib-i [251] İsâ aleyhisselâmdan olmak üzere müsbetdir ki, Hazret-i İsâ'yı vâlidesi Meryem aleyhisselâm sîbâğa götürüp, al şu gulâmı ve ana sanatından bir nesne talm eyle, dedikde üstâz dahi kabûl edip ismin nedir ya gulâm diye suâl etdi. Ol dahi cevâb verip İsâ bin Meryem dedi. Üstâz dahi, yâ İsâ, tut şu destiyi ve ırmaktan şu küpleri doldur diye emr eyledi. Ol dahi emri yerine getirdi. Sonra üstâzı ana sîbâğ u siyâb teslîm edip var her levni sevbiyle başka küpe vaz eyle dedi. Ve İsâ'yı sîbâğhânedede alıkoyup kendisi menziline gitdi. İsâ dahi siyâbın cümlesini bir küpe vaz edip sîbâğın cümlesini dahi ol küp içine ilkâ edip vâlidesine gitdi. Ve ertesi gün geldi. Sîbâğ dahi gelip siyâb ve sîbâğın mecmûunu bir küp içinde gördükde bî-huzûr olup gazaba geldi. Ve İsâ'ya itâb edip beni helâk ve siyâb-ı nâsı itlâf eyledin, dedikde İsâ dahi üstâzına suâl edip, dînek nedir, dedi. Ol dahi Yehûdiyyet dedi. Pes İsâ ana telkîn edip Lâ ilâhe illallah ve inne İsâ rûhullah diye ikrâr ve tasdîk eyle ve elini küpe idhâl edip her sevbi bi-izni'l-lah tealâ sâhibinin murâd etdiği levni mahsûs üzerine ihrâc eyle dedi. Bu kelâm-ı rûhânî üstâzına te'sîr edip hilâfdan masûn ve hidâyet-i Hakk'a makrûn olup ikrâra geldi ve İsâ'nın dediği gibi eyledi. Ve söz İsâ'nın çıkdı. Nitekim kalb-i vâhidde tecelliyât-ı muhtelifе zuhûr eder. Eğerçi ki bu ihtilâf-ı sûrî fi'l-hakîka bi-hasebi'l-mebde ittihâd-ı manevîyi münâffî değıldir. Bu fakîrin bazı vâridâtında bu ibâretle gelir; ⁵⁸⁸أقرب الناس درجة من الانسان الصباغون Yani insân-ı kâmile derece cihetinden halkın akrebi sîbâğlardır. Zira sîbâğların elvân-ı subğü insân-ı kâmilin envâ-ı tecellîsine müteşâkildir. Nitekim Vâridât-ı Hakkıyâ nâm kitâbımızda mufassalan tebyîn olunmuşdur. Ve bunda yekr-renk ile muhlise işâret vardır. Zira zâhir ve bâtını mütevâfık olana yek-renk ve münâfık ve mürâiye dü-renk derler. Ve ihlâs ısrâr-ı Hak'dan bir sırr-ı azîmdir ki onun hakîkati makâm-ı zâta vusûlden sonra zâhir olur. Onunçün enbiyâ ve kümmel-i evliyâyâ ziyâde ihtisâsı vardır. Ve cemî mu'cizat ve kerâmât ve kemâlât onun üzerine dâirdir. Zira her kemâlin zuhûru teveccüh-i ehâdiyeye

⁵⁸⁷ Kendisini de oğlunu da, aemlere ibret kılmuştık. (Enbiyâ 91)

⁵⁸⁸ İnsanlara derece bakımından en yakın olan boyacılarıdır.

menûtdur. Bu teveccühün te'sîri ise tedkîk-i ihlâsa nâzırdır. Fenzur [252] cidden. فی جمیع حضاتک
Li-muharrihî;⁵⁸⁹ واجتهد ان يكون ذلك من کمالاتک و سرالک

Olmasa dilde mâye-i ihlâs
Dâhil-i beyt-i dil olmaz kimse

Sûd vermez ana kemâlâtı
Kırmadan anda Menât u Lâti

جامه صد رنگ از ان خم صفا

ساده و یکرنگ کشتی چون صبا

Sabâ, gün ile gece berâber oldukda şark cânibinden esen yele derler. Vech-i tesmiye budur ki subuvvet-i hevâya meyl eylemekdir. Bâd-ı sabâya dahi nüfûs meyl eder. Zira tîb nesîm ve rûhu vardır. Tafsilî güzer etmişdir. Bade-zâ bâd-ı sabânın yek-renk olduğu budur ki cânib-i vâhiden hubûb edip sâir reyyâh gibi anda fi'l-cümle ihtilâf yokdur. Ve bir dahi sabânın hubûbuyla envâ-ı ezhâr ve elvân-ı berk ve verd ve reyhân ve asâr-ı zâhir olur. Zira mevsim-i baharda vâki olmakla cemî telkîhât ve inbâ-ı tâb ana muzâfdır. Nitekim meyvenin nezci şemse ve levni kamere ve taamı kevâkibe mensûbdur. Ve bu manayı tasrîh edip Muhammediye'de gelir; ayn;

Sabâ nakkâşı renk-âmîz edip yazdı her ârâyı

Pes gerçi elvânda vahdet yokdur. Velakin her levnde zuhûr eden vahdet-i nevîyye ve şahsiyye sabâya müsteniddir, fa'ref cidden.

Mana-yı beyt budur ki; ol safâya muzâf ve muhtas olan hum-ı subğdan yüz renk yani isbâğ-ı muhtelif üzerine masbûğ olması matlûb olan câme ve melbûs-ı sabâ gibi sâde ve yek-renk olurdu. Yani sabâda olan yek renklilik ve cihet-i vahdet-i kâbil renk olan eşyâya taalluk etdikde her biri kendi levn-i mahsûsu üzerine sâde ve yek-renk zuhûr etdiği gibi Hazret-i İsâ'nın te'sîr-i nefis-i nefis ve zuhûr-ı âsâr-ı vahdet-i câmiâsiyla dahi elvân-ı siyâb ve envâ-ı isbâğ üzerine sâde ve yekrenk zuhûr etdikde her biri sâde bir levn üzerine idi. Nitekim

فقی کل شیء له آية تدل علی انه واحد⁵⁹⁰

Nazmında vahdet-i mezkûreye işâret vardır. Bundan zâhir oldu ki dü renk olmak terkîb hasebiyledir. Yani tecellinin tenevvuuylandır. Nitekim bazı ezhârda müşâheddir ve bu vahdete کنز makâlesinde tâ-ı vahdet nâzır ve kesreti esmâ ve sıfât-ı müş'irdir. Li-muharrihî;

Sana keşf eyledim bu sırrı ahî
Abkarî bir besâtı kıldım fereş

Ne demek lâzım oldu dahi
Neyler onu bulan cihânda nehî

⁵⁸⁹ Bunların senin kemâlâtın ve her halinde senin sırrın olmasına çalış.

⁵⁹⁰ Herşeyin içinde onun bir işareti vardır ve onun bir olduğuna delalet eder.

Bu makâmda [253] bu mana dahi mümkündür ki sad renk olan câmelerin aslında rengi sâde ve bir renkdir. Velakin müteallıkât itibârıyla sad renk olmuştur. Saba gibi ki hubûbu yek renk ve âsârı sad renkdir. Bu sûretde kesret vahdete ırcâh olunmuş olur. Sûret-i ûlâda aks olduğu gibi sûret-i sâniye makâma ensebdir. Zira ihtilâfin ittifâka rücûunu beyân makâmıdır. Bunda hum ile kalb-i insâna işâret vardır. Zira kalb-i insan kedûrât-ı sivâdan savfet-pezîr oldukda hum-ı Îsâ gibi anda tecelliyât-ı mütenevvîa zuhûr eder ki her biri bir gûnedir. Velâkin bu mananın zuhûruna yek renk-i sırrın te'sîri lâzımdır, yek-renk-i Îsâ'nın te'sîri olmadığı gibi. Ve bu mertebede kalb sıbgatullah sırrına mazhar olur. Ve câmeler a'zâya ve kuvâya remz vardır. Zira her biri vücûd-ı insâna bir sevb gibi olmuştur. Ve bunların insibâğı hallerine göre tecelliyât-ı muhtelifeden behremend olduklarıdır. Mesela sem'in Hak'la istimâi ve derûna hitâbın vusûlu ve basarın Hak'la rü'yeti ve mesâfe-i bâidede olan nesneyi mütâlaası ve şemmin revâiyih-i cenneti istişâmâmı gibi ve alâ hâzâ. Maa-hâzâ vâki olan tecellinin harâretinden hâricde âsâr dahi lâyih olur. من كأس الكرام نصيب⁵⁹¹ و للارض⁵⁹¹ fehvâsı üzerine a'zâ ve kuvâ dahi ol hâlet-i şehiyeden müstefîz olur. Meselâ rûhsârda eser-i humret zâhir olur. Ol sebebden ki zâhir-i insân bâtınına âyine vâki olmuştur. Nitekim bâtın dahi cânib-i gaybdan tevârüd eden levâyih ve envâra mir'at düşmüştür. Li-muharririhi;

لمن في جنة العرفان طوبى

فطوبى ثم طوبى ثم طوبى

لمن للحق في الحق نسيب⁵⁹²

ففى لا غصان من طوبى نصيب

نیست یکرنگی کز و خیزد ملال

بل مثال ماهی و آب زلال

Hîzed, muzaridir. Masdarı hîzîden gelir, kesrele, ayak üstüne kalkmak ve örü durmak manasına. Burada murâd kıyâm-ı husûldur. Melâl, Arabî'dir, teellüm ve infîâl manasına. Nitekim Nimetullah'da musarrahdır. Ve Tâcu'l-Mesâdir'de gelir ki, melâl ve seimet seyr ber âmeden, yani bir nesneden tok olmak ve usanıp onun kesret-i müzâvelesinden nefse futûr ve kesl ârız olmak. Mâhî, balıktır. Zâhir olan budur ki aslında mâfidir, hemze ile. Sonra tahfif için hemze ha'ya kalb olunmuştur, mâiyyet ve mâhiyyet gibi. Murğ-ı âbiye bahrî dedikleri dahi buna şahiddir. [254] velâkin âba intisâb etmek iki vechledir. Evvelkisi karada hâsıl olup sonra âba şiddet-i taalluk ve kesret-i ittisâldir. İkincisi âbde tevellüd tarîkiyledir, mâhî gibi. Velâkin mâhînin âba ziyâde ihtisâsı olmakla bi-tarîki'l-mübâlağa aslı mâhi-i âbdır denilir. Nitekim Mesnevi'de gelir; ayn, اصل ماهی آب و حیوان از کلس⁵⁹³ sırrı hayâtı âba menut ve bekâsı âbın bekâsına merbûtdur. Eğerçi cemi

⁵⁹¹ Yeryüzünün ehl-i keremin kadehinden nasibi vardır.

⁵⁹² Müjdeler olsun, müjdeler olsun, müjdeler olsun! İrfan cennetinde olanlara müjdeler olsun. Tuba dallarında nasîbi olana, Hak'ta Hak için bağlanana müjdeler olsun.

⁵⁹³ Balığın aslı su, hayvanın topraktır.

eşyâ fi'l-hakîka âb üzerine mecbûldur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁵⁹⁴ و جعلنا من الماء كل شيء حي tafsîli tefâsirden teftîş oluna. Âb-ı zülâl, uzûbet ve burûdet ve savfet ve sühûlet ve selâset ile muttasıf olan suya derler, kemâ fi'l-Kâmûs. Velâkin Hayâtü'l-Hayvân nâm kitâbda gelir ki zülâl, za-ı mucemenin zammı ile kar içinde hâsıl olur bir kurddur ki üzerinde sarı renk noktalar olur. Cürmü bir barmağa karîbdir. Halk mâ-ı berdî zülâle teşbîh ederler, şiddet-i burûdetinden ötürü.

Mana-yı beyt budur ki; sana dediğim yek-renklik ol değildir ki andan kalbe melâl ve infîâl kâim ola. Ve câna fütûr ve seâmet husûle gele. Kara ve anda hâsıl olan hayvânın yek-renkliği gibi. Bu yekr-renklik tefrikadan hâlf değildir. Belki bâlık ve âb-ı zülâl yek-renkliğidir. Yani balık su içinde suyla yek-renk olup fakat teayyünü bâkî ve belki teayyünü bile âbla hem-renk olup suda fena-ı tâm bulduğu gibi şöyle ki ahede hümâya işâret âhire işâretidir. Fenâ fillah ehli dahi hâlet-i cemde şuhûd-ı zâta vâsıl olduklarında derya-yı vahdet ile yek-renk olup ⁵⁹⁵ من اهوى انا كما ينسلخ الحية من جلدها فنظرت فاذا انا هو fehvası Ebuyezid Bestâmî kuddise sırruhunun ⁵⁹⁶ انسلخت من نفسي makâlesinin muktezâsı üzere kesret-i mevhumeden necât ve isneyniyet-i muhayyeleden halâs olurlar. Şöyle ki hakikatü'l-hallerine bu rübâî sırrı mirât gelir;

رق الزجاج و رقت الخمر
و فتشابهها فتشاكل لامر
فكأنما خمر و لا قدح
و كأنما قدح و لا خمر⁵⁹⁷

El-hâsıl âlem-i kesret ki âlem-i esmâ ve sıfât ve âlem-i vahdet ki âlem-i zâtdır. Çün sâlik kâbe kavseyn makâmında kıyâm ede, kavseyn tevehhümüyle kesretten halâs olmaz. Kaçanki sırrı terakkî edip ev ednâ makâmında bahr-i vahdete duhûl ede. İstiğrâk-ı tâm ile cemi enbât ve teayyünât gide, hakikat-ı yek-renkî zuhûr ve cemâl-i aynü'l-cemî tecellî edip du rengî-i kesretten dûr ve kayd-ı tefrikadan âzâd olur. Ve bu makâmda eşyâ gözüne görünmez olur. Nitekim bir kimse ki hiddet ile şemse nazar edip sonra eşyâya iltifât [255] eylese tefarruk-ı basardan eşyâyı göremez. Belki her yerde pertev-i âftâbı görür. Ve kezâlik bir gavvâsıdır, ya içinde sudan gayrı nesne görmez ve bu yekrenklik sırrının zuhûrundanır ki bazı tecerrüd ehli sûreten dahi yek-renk olur. Şöyle ki, libâs ve gıdâ-ı mahsûs ile tekayyud külfetinden kurtulur. Onunçün bazı kümmel suret ve mana cemi suverde temessül ederler. Bu temessül hum-ı İsbâ'nın telvîni gibi olur ki fi'l-hakîka yek-renklik üzerine dâirdir. Bundan fehmi olunur ki derya hâlet-i ceme ve kara hâlet-i farka nâzırdır. Ve cemde mevcûd olan yek-renklik farkdan mefkûddur, derya ve kara ve emsâli gibi. Ve deryânın hâlet-i ceme nâzır olduğu ihâtası sebebiyledir. Husûsan ki âb ilme işâretidir, cem ise

⁵⁹⁴ Her canlı şeyi sudan yarattık. (Enbiyâ 30)

⁵⁹⁵ Ben arzundanım ve arzu bendendir.

⁵⁹⁶ Yılanın derisinden soyunması gibi nefsimden soyundum. Bir de baktım ki ben oyum.

⁵⁹⁷ Bardak inceldi şarap da inceldi. Birbirine benzeditiler ve iş karıştı. Sanki şarap kadeh oldu ve sanki kadeh şarap oldu.

âlem-i ilme göredir. Ve illa âlem-i aynda cem olmaz. Zira âlem-i aynın cemi küfr ve ilhâd kabîlindedir. Pes gerekdir ki kalb-i ilm ve şuhûda mülâzım ve kalb-i amel şer u riâyet-i ahkâma muvâzıb ola. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû buyurur;

Dolarsa serine nûr-ı hakikat   Gerekdir zâhirinde farz u sünnet

Bade-zâ takrîr-i mezkûrdan adem-i fehmi sebebiyle zinhâr ki ilhâda düşmeyesin. Veyâhud bu makûle makâlât ehline ta'n etmeyesin. Zira emr-i vahdeti idrâke ya akl-ı selîm veya keşf-i sahîh lazımdır. Vahdet demek vücûd-ı mecâzînin fenâsı sebebiyle vücûd-ı hakîkinin zuhûru demektir. Pes maksûd mücerred fenâ-ı tâmla hâsıl olan şuhûd-ı vahdeti temsîldir. Ve illa abd fi'l-hakîka Rab ve Rab dahi fi'l-hakîka abd olmaz. Nitekim bu makâmın bazı hakâyıkı bâlâda dahi keşîde-i silk-i tahrîr kılınmışdır. Li-muharririhî;

İltifâtn var ise Hak'dan yana   Dide-i sırrıyla yahu bak sana
Etdi her yüzden tecelli ol kadîm   Oldu her mahlûk âyine ana

کرچه هر خشکی هزاران رنگهاست
ماهیانرا با بیوست جنکهاست

Huşk, kurudur ki terin zıddıdır ki yaşdır ve burada murâd karadır ki deryânın mukâbilidir. Nitekim berr ü bahr derler. Yubûset, tebâyi-i erbaadan rutûbetin zıddıdır. Murâd mezkûr olan huşkdur.

Mana-yı beyt budur ki; gerçi karada hezârân renkler vardır. Zira âlem-i sıfat ve mazhar-ı esmâ ve mertebe-i fark olduğu cihetden anda elvân-ı mevcûdât ve envâ-ı mükevvenât ve eşkâl-i muhtelif ve isbâğ-ı mütenevvia vardır ki cümlesi sıbgatullah sırrına işâretidir. Velâkim mâhîlerin [256] yubûset ve kara ile cenk ü cedel ü muhârebeleri vardır. Zira âbdan mahlûk olmakla yubûset anların nişânlarına muhâlifdir. Nitekim hâkî olanların dahi rutûbetden imtinâ ve tehâşîleri vardır. Zira anların dahi rutûbet hilâf-ı nihâdlarıdır. Pes ne mâhî hâkî ve ne hâkî mâhî olur. Nitekim Mesnevî'de gelir;

خاکیانرا بحر نکازد درون⁵⁹⁸   ماهیانرا بحر نکازد برون

Pes bundan cem ve fark ehlinin hâlî dahi malûm oldu. Zira mâhî ehl-i aşk ve fenâ ve hâkî ehl-i zühd ü riyâya işâretidir. Pes zâhid deryâ-yı aşka dalıp hâlet-i cemde bî-hisse olduğu gibi. Nitekim Tab'î-i İştibî demişdir;

Ka'r-ı bahr-ı aşka değmiş idi asâ-yı ehl-i derd
Zâhidin dahi su üstünde yüzer seccâdesi

⁵⁹⁸ Balıklar, denizin dışına çıkamaz. Karada yaşayanlar da içine dalamaz.

Aşık dahi sahra-yı tefrîka çıkıp bî-huzûr olmaz. Zira karada olan yek-renklik bâis-i fütûrdur. Ve deryâda olan yek-renklik sebebi-şuhûd ve huzûrdur. Nitekim beyt-i sâbıkda şerh olundu. El-hâsıl şol kimse ki onun sırrı âlem-i fenâda cevelân ve kazâ-yı cemde seyerân ve hevâ-yı istiğrâkda teyerân eyleye, âlem-i fark ana düşmen gibidir. Zira âlem-i farkda sıklet ve küdüret ve âlem-i cemde hiffet ve savfet vardır. Bu sebebdendir ki âlem-i bekâya merdûd olan kümmel-i evliyâ dahi evcâ' ve âlâm ve mesâibde esfele sâfilîn ehli ile berâber olup makâm-ı irşâdda oldukça zahmet çekerler. Ve meşrûhu's-sadr ve münevverü'l-kavm oldukları anlardan müzâyâkat-ı âfâk ve zulumât-ı halkı ale'l-ıtlâk def etmez. Zira âlem-i tenezzülün hükmü dahi bi-hasebi'z-zâhir tenezzüldür. Bu cihetdendir ki mevt dahi nübüvvet ve vilâyet ile tefâvüt etmez. Zira mevt dahi sâir belâyâ gibi beşeriyete ârız olur. Bundan zâhir olur ki sâlik olana lâzımdır ki cânib-i mebd-i nâzır ola ve sıfat-ı hasene iltifât etmeyip âlem-i vahdete yek-renk olmaya sa'y ve ihtimâm eyleye. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû nazmında gelir;

Gülün rengine aldanma geçe gör
Varıp vahdet şarabından içe gör

Bu kesret-i murğ-zârından uça gör
Yürü ey dil yürü dost illerine

Yani gülün rengi âlem-i kesrete nâzırdır. Pes âlem-i vahdetde renk yokdur. Belki âlem-i vahdet cümle renklerin mebdidir. Bunda gülden murâd yalnız gül-i ma'hûd değildir. Belki kâbil-i renk olanların mecmûudur ki gül-i ma'hûd dahi anlardan bir ferddir. Bade-zâ cem ve farkın hükmü hayat ve ilim ve irâdât ve kudret üzerine dâirdir. Zira ehl-i hakâyık katında hayatın tab'ı hâr ve ve ilmin tab'ı ruteb ve irâdetin [257] tab'ı bârid ve kudretin tab'ı yâbisdir. Pes bu tebâyiin âlem-i sıfât ve esmâda te'sîr vardır. Velâkin bi'l-fiil tab-ı harâret üzerine olan sıfatda bâkî tebâyi dahi bi'l-kuvve mündericidir. Pes harâret zâhir ve gâlib ve bâkî bâtın ve mağlûbdur. Sâir tab rutûbet ve burûdet ve yubûset üzerine olan sıfat dahi kuvvet ve fiilde buna kıyâs oluna. Pes bu âsâr-ı kevnîye husûsan kevn-i câmi-i insânı mezâhir-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye olmakla gerek bi'l-fiil insan gibi ve gerek bi'l-kuvve sâir mevcudât gibi. Zira ekvânda sıfatın ekseri bâtın ve bi'l-kuvvedir. İnsandaki gibi anlarda zuhûr yokdur. Binâen alâ hazâ iktizâ ettiği bazı efrâd-ı insan tab-ı harâret ve bazı efrâd dahi sâir tebâyiin zuhûru galebesi üzerine tevellüd eyleye. Bu cihetdendir ki bazı evlâdın tabında harâret ve rutûbet gâlib olmakla sırr-ı hayâtle dâir ve feyz-i ilm ile kâim olup Hakk'a irtibâtı kavî ve âlem-i ceme intisâbı müsbetdir. Şöyle ki âbâ-ı asliyyeye iltihâkda suûbet görmez ve seyr-i ilallahda gubârına göz ermez. Zira bunların neşelerinde ahkâm-ı vucûb ahkâm-ı imkân üzerine gâlibdir. Nitekim bâlâda dahi işâret olunmuşdur. Ve bazı evlâdın tabında burûdet ve yubûset gâlib olmakla sırr-ı irâdât ve kudret üzerine zâhir olup Hak'dan baîd ve âlem-i farkla alâkası şedîd olmuşdur. Şöyle ki şecere-i yâbise meyve-dâr olmadığı gibi ol tab-ı burûdet ve yubûsetin mağlûbu olan kimseden dahi hayr gelmez. Ve berhordâr olup ögüb bitmez. Li-muharririhî;

Neylesin bârid olan adama pend
Şol ki tabında hevâ gâlibdir

Eylemez pend o gûne vahşiyi bend
Tutmaz irşâd-ı Hüda'yla kemend

Ve bu mana gerçi zâhirde sıfâta nâzırdır velakin fi'l-hakîka ayn-ı sâbitesinin hâlidir ki anınla bile dâirdir. Zira vücûd ilmi ilm-i Hakk'a ol aynın muktezâsı olan ahvâli i'tâ eder. Pes ilm-i Hak ayn-ı sâbite olan malûmun hâline tâbidir. Eğerçi ki hâricde vücûd aynı ve onun âsârı ilm-i ilâhîye tâbidir. Velakin bu itibârla ilm-i ilâhî metbû' olmak itibar-ı evvel ile tâbi olmasını münâfi değildir. Ve bu makâmın sırrına işâretidir şol âyet-i şerîfe ki Kur'an'da gelir; ولكن كانوا انفسهم يظلمون⁵⁹⁹ و ما ظلمهم الله

کیست ماهی چیست دریا در مثل
تا بدان مانند ملک عز و جل

[258] kist çîst, aslında ki est çe est'dir. Nîst, ne est olduğu gibi. Terkîb olıcak ha hazf olunup elif pe'ye munkalip olmuşdur. Mesel, hareket ile kavlı-i sâide hakîkat-i örfiyye olmuşdur. Sonra her emr-i garîb ve sıfat-ı acîbede bi-tarîki'l-istiâre istimâl olundu. Zira garâbetde kavlı-i sâire müşâbeheti vardır. Böyle mevâkide misl ile temsîl ve tasvîr murâd olunur. Nitekim bâlâda misâl ile tabîr eyledi. Ve meânî-yi ma'küleyi umûr-ı mahsûsa ile tasvîrin fâidesi budur ki fehme akreb ve ikbâle ensebdir. Melik, mimin fetha ve lamın kesriyle Allah tealâdır. Padişah manasına ve zamme ile gufl vezni üzere emr ü nehy ile cumhûr-ı nâsda tasarrufdur. Pes siyâset-i nâtikîne muhtessdir. Onunçün melikü'n-nâs denilir, melikü'l-eşyâ denilmez. Sure-i Fâtiha'da meliki yevmi'd-dîn kırâati bu manayı münâfi değildir. Zira yevm zarfdır. Yevm-i dinde melik demektir. Pes yevm-i memlûk olmak lazım gelmez. Eğerçi ki mâlik lafzına göre memlûkdur. Azze, mâzîdir, masdarı izzetdir, galebe ve kahr manasına. Pes azîz kâhir ve gâlib ve gayr-ı makhûr ve mağlûb demektir. Nitekim derler ya gâliben gayr-ı mağlûb. Ve İmâm Gazalî kuddise sırruhûnun Esmâ-ı Hüsnâ şerhinde gelir; azîz ol hatîr nesneye derler ki onun gibinin vücûdu kalîl ve ana hâcet müştedd ve vusûl-ı sa'b ola. Ve bu üç mana müctemi olmadıkça azîz denilmez. Pes azîz-i mutlak Allah tealâdır. Celle, dahi mazîdir. Manası şol eşyâ-ı celîle halk etdi ki anınla vahdet-i vücûdu üzerine istidlâl olunur. Zira celîlin fiili dahi celîldir. Veyahut celâlet ve azm-i kadrde derece-yi kusvâya mütenâhî oldu demektir. Ve bazılar dediler ki celîl odur ki şânı azîm ve emri zâhir ola. Şöyle ki zât u sıfât u efâlinde ana müvâzî ve müdânî olmaya. Bu mana mana-yı sâniye mukâribdir.

Mana-yı beyt budur ki; mâhî kimdir ve deryâ nedir, temsîl ve tasvîrde tâ ki Allah azze ve celle ana benzeye ve vahdet-i zâtı ana nazîr ola. Zira Allah tealâ kadîm ve bunlar hâdisdir. Ve kadîmi hâdise kıyas etmek yokdur. El-hâsıl gerçi temsîl-ı sâbıkdan fenâ-ı tam ehlinin hâli mâhî ve

⁵⁹⁹ Onlara Allah zulmetmedi. Fakat kendi kendilerine zulmettiler onlar. (Nahl 33)

vahdet-ı vücûdun şânı derya gibi olmak fehmi oldu. Velakin bu kelâm mücerred tasvîr ve temsîl içindir. Tâ ki mübtedîlerin fehmine behâne ola. Ve illâ fenâ-ı tam ehli gaybet-i zâtta müstecen olmak hasebiyle kimse ana yol bulmamış ve künhü üzere onu [259] Hak tealâdan gayrı bir ferd bilmemiştir. Pes mechûl olan nesne ne vechle mâhî ile tanzir olunur. El-hâsıl sırr-ı insân-ı kâmil bu makûle tanzîrden tenzîh etmek gerekdir. Vekezâlik zât ve sıfât ve esmâ ve efâlinde gayrı mütenâhî olan Allah tealâ mütenâhî olan deryâ ile ve sırr-ı insân-ı kâmil anıla yek-renk olmak ile nice temsîl olunur. Maa-hâzâ Kur'an'da gelir; ⁶⁰⁰ليس كمثلہ شیء Pes hakîkiyyü'l-hakîka tenzîh ve teşbîhin mecmûundan mutlak tutmak gerekdir. Zira tenzîh ve teşbîhin her biri takyîdden hâlf değildir. Bu sebebdendir ki ukûl-ı zaîfe ve küşûf-ı sahîfe ehli berâzih ve kuyûdda kalmışlar ve Hakk'ı itlâk-ı hakîkisi üzerine marifetden âciz olmuşlardır. Eğerçi ki kümmel-i beşere göre dahi marifette hadd-i muayyen vardır. Zira künh-i Hak müdrîk değildir. Ve Kur'an'da gelir; له مقام معلوم ای لا يتجاوزہ لا عقلا و لا كشافا و اليه الاشارة بقوله ⁶⁰¹ و ما منا الا

(ما عرفناك حق معرفتك) ای ما عرفناك بحسبك ولكن عرفناك بحسبنا ⁶⁰²

Li-muharririhî;

Akl-ı kâsırdır Hakk'ı bilmekten evvelden dahi
Bilmedi keşfle onu kimse gelmeden dahi

Bu makamda azze ve celle kelimeleri ziyâde mahallinde vâki olmuşlardır. Zira izzet ve celâlet-i Hakk'ı beyân mevkûindedir. Malûm ola ki Allah tealânın vâsfinda hâliku'l-eşyâ ve emsâlin itlak etmek sahihtir. Velakin ahsen-i eşyâya nisbet olunup hâliku'l-hanâzîr ve'l-kâzurât demek dürüst değildir. Zira celâlet-i şânına hâlel getirir. Eğerçi ki mahlûkât biri birine nisbet ile celâletden ve her biri sırr-ı hikmetden hâlf değildir. Benân-ı sikât serd etdiği ahbâr ve kalem-i rüvât sebt etdiği asârdandır ki bir kimse yol üzerinde bir hunfesâ görüp bi-tarîki't-tahkîr bunun hod şekli hasen ve râyihâsı tîb değil, pes bu makûlenin halkından murâd nedir, der. Sonra ol kimseyi Allah tealâ bir karha-ı hâile ile mübtelâ kılar. Şöyle ki hezzâk-ı etibbâ muâleceden âciz olurlar. Bilâhere bir kimse zâhir olup hunfesâyı ihrâk edip hâkisterin ol karha üzerine vaz eder. Bu sebebden karhadan halâs olur. Ve ikrâra gelip bundan Hak tealânın murâdı bi-hasebi'l-hikme ehass-ı mahlûkatın eazzü'l-edviye olduğun tarifdir. Ve min ba'd mahlûkâtı tazîm ile mukayyed olur. Ve demişlerdir ki;

Hor bakma garîb ü dervişe

Ne bilirsin ki şâh-zâde ola

⁶⁰⁰ O'nun benzeri gibisi dahi yoktur. (Şûrâ 11)

⁶⁰¹ Ve bizden (meleklerden) kimse müstesna olmamak üzere her biri için malum birer makam vardır. (Saffat 164)

⁶⁰² Yani, keşif ve akıl bakımından kimse onu aşamaz. Biz seni hakıyla bilemedik yani biz sana göre seni bilemedik, bize göre bildik, sözü ona işarettir.

Ve Bûstân'da gelir;

مراعات صد کن برای یکی [260]

غم جمله خور در هوای یکی

چه دانی که صاحب ولایت خود اوست⁶⁰³

کسی را که نزدیک ظنت بد اوست

صد هزارن بحر و ماهی در وجود

سجده آرد پیش آن اکرام و جود

Cûd kable's-suâl olan atâdır. Ve Hak tealâ bu iki sıfat-ı celîleyi câmidir. Zira kable'l-vücûd cûd eyledi ve ba'de'l-vücûd dahi keremi müstemerdir.

Mana-yı beyt budur ki; nice yüz bin deryâ ve mâhi ki cûd-ı Hak'la âlem-i vücûdda mevcûd olmuş ve ayn-ı hârici ile tahakkuk bulmuşdur. Ol ikrâm ve cûd ki Hak tealânın sıfat-ı zâtiye ve fiiliyesidir, onun önünde secde getirir ve ana ser-fürû eder ve ol deryâyı cûd ve ikrâmda fenâ bulup kendine vücûd vermez. Nitekim secde lafzından mefhûmdur. El-hâsil mâhî ve bahr ve sâir mevcûdât libâs-ı vücûdla melbûs olmakla vücûdlarında Hak tealânın cûduna muzâf olmuşlar ve ol ikrâmı Hak'dan bilmişlerdir. Pes, mahlûk ile hâlikın münâsebeti ve fakîrle ganînin müşâbeheti yokdur ki bu behâneyle biri birine tanzîr oluna. Pes bundan maksûd şân-ı Hakk'ı tekbîr ve hâl-i halkı taşğîrdir. Suâl olunursa ki cûdla tabîrden fehm olunur ki eşyânın vücûd-ı husûsunda asla istimdâdı olmaya. Maa-hâzâ lisân-ı isti'dâdla taleb mütehakkıkdır. Cevâb budur ki lisân-ı isti'dâdın suâli dahi Hak'dan fâizdir. Bu sebebden her kemâlin nihâyeti Hakk'a râci'dir. Eğerçi ki bazı umûr-ı kesbîyeyi kişi bi-hasebi'l-hâric kendi nefsine izâfet dahi câizdir. Ve illa kesb u say' mertebesi bâtil olmak lâzım gelir. Ve bir dahi budur ki suâl-i ilmî ve isti'dâdî sual-i ayn-ı hâricî gibi olmamakla itibâr olunmadı. Ve bundan fehm olunur ki mescûd sâcidden efdaldır. Ve efdâli mefdûle teşbîh etmek kalb-i hakîkat makûlesidir. Meğer bazı fevâid izhârîçün ola. Pes Adem aleyhisselâmın mescûd-ı melâikesi olmasından fazl u rüchânı zâhir oldu. Ve secde fi'l-hakîka âlem-i farkdan âlem-i cema ve taraf-ı nâsutdan taraf-ı lâhuta ve cânib-i şehâdetden cânib-i gayba ve mertebe-i imkândan mertebe-i vücûbadır ki sırr-ı insân bu iki manayı câmidir. Onunçün ism-i zâhir yüzünden misâl-i berre ve sahra ve ism-ı bâtın cihetinden mânend-i deryâdır. Velâkin vücûb-ı vücûdun Hakk'a ihtisâsı vardır. Eğerçi ki sırr-ı insanda tecellî etmişdir. [261] Bu sebebdendir ki bazıları davâ-yı rübûbiyyet ve ulûhiyyet etmişlerdir. Fe-emmâ sırr-ı vücûbun zuhûruna mazhar olan vâcib olmak lâzım gelmez. Pes gerekdir ki makâm-ı ubûdiyyetde edebe riâyet oluna. Zira resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem ubûdiyyeti ihtiyâr etmişdir. Onunçün

⁶⁰³ Herkes düşün, fark gözetmeden. Bir kişi için yüz kişiye iyilik yap. Senin zannında kötü olan kişinin velayet sahibi olmadığını ne bilirsin.

buyurur; ⁶⁰⁴انا سيد ولد آدم و لافخر Yani fahrım ubûdiyetledir. Yoksa gayrı siyâdetle değildir. Ve insanda fi'l-hakîka vücûb-ı vücûd olmadığına infîâlât ve inkilâbâtı delildir. Nitekim vâlidîyyet ve mevlûdiyyet ve dahk ve bükâ ve sıhhat ve sakam ve şebâb ve hurrem ve bunların emsâli sıfat-ı hâdise-i beşeriye ile muttasıfır. Pes insanın bâtını gerçi temkindedir. Velâkin zâhiri telvindedir. Ve kalbi felek-i kamere nâzır olmakla sûrat-i havâtir ve kesret-i zemâiri esmâ ve sıfâtın tecelliyât-ı mütenevvasına işâret olmakla fi nefsi'l-emr mertebe-i temkînde istikrârına mâni değildir, fa'ref cidden. Li-muharririhî;

Dil-i insan olmasa deryâ
İlmi sahrası içinde anın

Gâyet olmaz idi feyzine ya
Dane-i hirede benzer eşyâ

چند باران عطا باران شده

تا بدان آن بحر در افشان شده

Atâ ve menh miyânında fark budur ki atâ bir nesnenin aslını ve menh menfaatini hibedir. Ve bazılar dediler ki menh temlikdir. Fakat atâ ise temlike ve ibâhata şâmilidir. Bârân, evvelki bârân fâideli yağmûr manasınadır. İkincisi sıfat-ı müşebbehedir, yağagan manasına. Masdarı barîden'dir, yağmak demektir. An bahr, beyt-i sâbıkda mezkûr olan bahre işâretidir. Dürr, zamme ile ve ra'nın teşdîdiyle Arabî'dir, inci manasına. Lü'lü' dahi derler. Acem murvârîd der. Ve bahrin dürr efşânlıkla ittisâfi sadef itibarıyladır. Zira hakikatde dürr-efşân olan sadef dedikleri hayvandır. Nitekim şerhi mürûr etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; nice bârân atâ ve cûd ve hibe tarîkiyle yağgan olmuşdur, tâ ki ol yağmûr sebebiyle zikr olunan sad hazerân derya inci silkici ve saçıcı olmuşdur. Yani eğer atâ-yı Hakk'a muzâf olan bârân-ı nisân olmasa deryâda inci tekevvün etmez ve nice mercan bitmezdi. Pes ziynet-i nâs için tekevvün eden inci bârâna muzâf ve barân dahi atâ-ı ilâhîye ve cûd-ı feyyâz ve vehhâba mensûbdur. Suâl olunursa ki inci bahr-ı Hind'de ve bahr-ı Fars'da tekevvün eder. Nitekim Harîdetü'l-Acâyib'de ve gayrı kütüb-i muteberede musarrahdır. Aded-i [262] bihâr ise yedidir. Nitekim güzer etmiştir. Pes sad hazârân ibâreti ne vechle sahih olur. Cevâb budur ki sad hezârândan murâd teksîrdir. Ve inci tekevvün eden derya gerçi zikr olunduğu üzere ikidir. Velakin mehâric-i sadefde kesret vardır. Ve bir dahi inci ve onun hükmünde olan menâfi-i kesîreye işâretidir ki bihâr-ı seb'a ve enhâr-ı heft ve bunların şube ve haliçlerinden istihrâç olunur. Ve bir dahi kudret-i Hakk'ın adem-i nihâyetin beyândır. Yani Allah tealânın kâdiriyyeti bir hadde müntehî olmaz ki andan sonra icâd sahîh olmaya. Zira kudret-i Hak tealâ mukadderât-ı gayrı mütenehîye kâdirdir. Maa-hâzâ umûr-ı mâ-lâ nihâyenin hudûsü muhaldır, fe'fhem cidden. Ve bundan fehm olunur ki her nesne atâ-ı İlâhî ve ihtisâs-ı rabbânîdir. Velakin bazı umûrun husûlu

⁶⁰⁴ Ben ademoğlunun efendisiyim ama övünmek yok. (Sünen-i İbn-i Mâce, Kütâbu'z-zühed, 4298)

kesbe menût ve sebebe merbût olmakla câhil ve mahcûb olan kimse sebep ve kesble hâsıl oldu diye tevehhüm eder. Ve te'sîr-i Hakk'ı müşâhededen zâhil olur. Li-muharririhî;

Ne kadar eylerisen kesbe sebîl   Yine te'sirin onun Allah'dan bil

Ve bundan bârân ile feyz-i İlâhîye işâret vardır ki bârânın merâtibinde tefâvüt olduğu gibi onun dahi tabakâtında tebâyün vardır. Ve bahrle murâd bahr-i dildir ki dürr-efşân olduğu meârif-i İlâhîye izhâr etmiştir. Zira lâli ziynet-zenân olduğu gibi meârif-i hakîkiye dahi zîver-i ricâldir. El-hâsıl Hak tealâdan derya-yı kalbe feyz-i pâkle imdâd hâsıl olsa cevâhir-i meârif ve hakâyık zuhûruna bâis olur. Onunçün ulûm-ı hakîkiyyeden bî-behre olan kulûb-i sadeften hâlî olan bihâr gibidir. Zira ulûm-ı gayrı hakîkaya itibâr yokdur. Her çend ki erbâbı yanında fezâil ve melekâtdan ma'dûddur. Suâl olunursa ki ulûm-ı şerîfat kangı ulûmdandır? Cevâb budur ki; ulûm-ı hakîkiyyenin resâilindendir ve sâil ise mekâsıda mulhakdır. Şu kadar vardır ki vesâil itlâk olunan ulûmun bu mavtına ihtisâsı vardır. Onunçün mevtle teklîf sâkit olur. Fe-emma ulûm-ı hakîkiyye cemi mevâtinde ashâbından mufârakat etmez. Pes ashâbı ana mustehab oldukları halde cennete duhûl ederler. Nitekim bâlâda dahi remz ve îmâ olunmuşdur. El-hâsıl ulûm ve meârifde derecât-ı nâs tabakât-ı bahr-i siyâh ve bahr-ı sefid ve bahr-ı muhit gibidir. Pes ol ki ulûmda vâsidir, Hakk'a akrebdir. Li-muharririhî;

Biri birine menût oldu dilâ   Rütbe-i ilm ve rütbe-i malûm
Fazl-ı [263] zâid bulursa malûmât   Ana tâbi olur şerefde ulûm

چند خرشید کرم افروخته
تا که بر و بحر جود آموخته

Hurşîd kerem, müşebbehün bihin müşebbehe izâfeti kabîlindendir, lecîneü'l-mâci gibi. Bâlâda zikr olunan bârân-ı atâ gibi değildir. Meğer hurşîd ile bi-tarîki't-tağlîb sâir seyyâreler dahi murâd oluna, fa'ref. Efrûhte, burada beyt-i lâhık karînesiyle mazîden kasemdir. Manası Allah tealâ yalınlandırmış ve iş'âl ve tenvîr etmiş demek olur. Sâir müfredât-ı beyt şerh olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ nice hurşîd gibi olan kerem ve lütfun iş'âl etmiş ve âlemi serâpâ anıla inâret ve izâet eylemiştir. Şöyle ki evcede olan sehâb ve hazîzde olan bahr andan cûd ve atâ öğrenmiştir. Maksûd-ı felek-i şems cûd u atâda sehâb ve bahrdan vâsi olduğu gibi kerem-i İlâhî dahi evsa'dır demektir. Zira sehâb ve bahr değil belki hurşîd ile ol vüs'ati kerem-i Hak'da istifâde etmiştir. Pes, bu takrîrden şems ü sehâb u bahrin tabâkât-ı cûdda tefâvütü mefhûm oldu. Yani hurşîdin tulûu cemi aktâr üzerinedir ve inâretinde mevâzı-ı mahsûsaya ihtisâsla buhl-i imsâki yokdur. Meğer kim bazı avâriz hasebiyle heylûlet vâki ola, arz-ı zulûmât gibi. Sehâb ve bahr ise böyle değildir. Zira sehâbın feyzi emâkin-i mahsûsaya göredir. Nitekim

hadîs-i merfûda gelir; ⁶⁰⁵ ما من ساعة من ليل و لا نهار الا السماء تطر فيها يصرفه الله حيث يشاء Bahr dahi böyledir. Zira gerçi bahr berden evsa'dır. Velâkin vech-i arzı butûn-ı müstev'ib olmamıştır. Bahr-ı muhîtin atası ise cevânib-i arza göredir. Bunda keremi ta'mîm ile pertev-ı rûh ve hayatın cemi kâinâta sereyânına işâret vardır. Velâkin kiminde celî ve kiminde hafîdir. Ve bir dahi hurşîd ile sırr-ı insâna remz vardır ki cemî teayyunât-ı ulviyye ve süfliyye şâmil ve esrâr-ı esmâ ve sıfâtı muhîtdir. Ve ebr rûhdur ki andan arz-ı kalb üzerine anınla feyz ve imdâd hâsıl olur. Ve bahr kalbdır ki cânib-i cismâniyyet ve rûhâniyeti câmidir. Pes teayyun-ı rûh ve teayyun-ı sırr ve teayyun-ı kalb dahi teayyun-ı rûh tahtındadır. Semâvât-ı mukabbebe gibi. Velâkin kalbin tecelli-i mahsûs hasebiyle başka vüsati vardır ki anınla sâir teayyunâtı câmi ve cümleden efzaldır. Nitekim hadîs-i [264] kutsîde gelir; ⁶⁰⁶ ما وسعنى ارضى و لا سمائى ولكن وسعنى قلب عبدى المؤمن Ve kalb sath-ı rûh olmakla berre ve cemiyet ve ihâtası sebebiyle bahre teşbîh olunur. Ve sâir hakâyıkda dahi tekallübü olmak sebebiyle cümlesinin hakîkati ile zâhir olur, insân-ı kâmil gibi. Ve bunda telvîh vardır ki buhl ü imsâk insân-ı nâkısın sıfatıdır ki ahlâk-i İlâhiyye ile mütehallik olmamıştır. Pes insan-ı kâmil odur ki cûd ve atâ ile muttasıf olup semâhetde şems ü sehâb ve bahr u riyâh gibi ola. Li-muharririhî;

Bilmeyen kimse nedir sırr-ı vücûd
Cûd odur kim seni icâd edene

Ne bilir kim nedir hakîkat-ı cûd
İdesin bâş u cânın ile sücûd

پرتو دانش ز ده بر خاک و طین

تا شده دانه پذیرنده زمین

Dânişten ism-i masdardır, bîlf manasına. Dâşmend bilir demekdir. Demişlerdir ki hâsıl-ı bi'l-masdar murâd olunsa kâh olur ki kelimenin âherine ya ilhâk olunur, nîkî ve bedî eyilik ve yaramazlık manasına. Ve kâh olur ki emrin âherine mâ-kabli meksûr şın-ı mu'ceme ilhâk olunur, dâniş ve revîş ve pervereş gibi, bîlf ve yürüme ve söyleme manasına. Pes, bu şın-ı mulhaka zamîr makûlesinden değildir. Tîn, mâ ile muhtelit olan turâbdır. Velakin kuvvet-i mâ zâil olduktan sonra dahi tîn denilir. Dâne-pezîr, vasf-ı terkîbdir, dâne kabûl edici manasına.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ kuru toprak ve balçık üzerine dâniş şu'lesin urdu ve marifet kuvvetin verdi, tâ ki zemîn dâne-yi kabûl edici oldu. Ve an terbiye edip kemâline irgördü. Yani zemînin ki bazı mevâzii hâkdir ki kamh ve şeîr ve emsâli hubûb-ı muhtelif bitürür ve bazı emâkini tîndir ki ermez ve nezâiri nesne husûle getirir. Pes eğer zemînde şuûr ve idrâk ve kâbiliyyet pervereş olmayaydı, ne vech ile dâne-yi kabûl eder, şey'en fe şey'en onu sünbüle mertebesine îsâl eylerdi. Bunda erbâb-ı rusûm ve ashâb-ı hicâbın hâlini inkâr vardır. Zira bunlar

⁶⁰⁵ Hiçbir saat, gece gündüz yoktur, ancak yağmur yağdıran gök, Onu da Allah dilediği gibi tasarruf eder.

⁶⁰⁶ Yerlere ve göklere sığmadım, Mü'min kulunun kalbine sığdım. (Aclûnî, C. II, s. 171)

zu'm ederler ki cemâdâtda hayât-ı hakîkiyye ve idrâk ve şuûr-ı hakîkî olmaya. Pes bunların zu'mları fâsid ve reyleri kâsiddir. Zira cümle cemâdât hayât ve idrâkden hâlî değildir. Nitekim [265] erbâb-ı mükâşefe keşf etmişler ve eczâ-ı âlemin şuûr ve hayâtına muttali olmuşlardır. Ve nusûs-ı katiyye dahi müddeilerine delâlet eder. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁰⁷ فلما تجلى ربه للجبل جعله دكا من خشية الله yani indikâk-ı cebel-i Tûr fi'l-hakîka idrâk ve şuûrdandır ve bir mevzûda dahi gelir; ⁶⁰⁸ لو انزلنا هذا القرآن على جبل لرأيت حاشعا متصدعا Yani cebelin huşû ve tasaddu'u zikr olunan manadır. Nitekim makâm-ı ilzâmın muktezâsı budur, fa'ref cidden. Ve nice mevzûda gelir; و ما فى الارض و ما فى السموات ⁶⁰⁹ يسبح لله ما فى السموات ve umûm üzerine gelir; ⁶¹⁰ و ان من شئ الا يسبح بحمده El-hâsıl rahm-ı insânda dâne gibi veled hâsıl olur. Pes bu kadar inbâtla batn-ı arz batn-ı ümmiden kemter değildir. Bunda hâk u tîn cesed-i Adem'e işâretidir ki saâdet-i ilm ile müstes'id ve pertev-i tecellî ile münevver olmuştur. Nitekim tenzilde gelir; ⁶¹¹ و علم آدم الاسماء Yani Adem aleyhisselâmın tînden mahlûk olduğu anda ilm ü marifet ibdâ' olunmamaya mâni değildir. Belki onun hâli zulumât ve mâi'l-hayât hikâyesi gibidir. Ve marifet gerçi kalbin sıfatıdır. Velakin ⁶¹² و للارض من كاس الكرام نصيب fehvası üzere azâ ve kuvâya dahi bir nevi sârîdir. Bu sebebdendir ki intâk-ı Hak ve izn-i mutlak ile cemi eczâ-ı vücûd nâtuktur ve bunda zemîn-i kalbe dahi işâret vardır. Zira zemîn-i kalb dâne-i muhabbeti inbât edip kemâline ergürür. Ve kalb zemîne teşbîh olundu. Zira rûh ve cesedin izdivâcından sonra husûle gelip tarafeynin ahvâl ve ahkâmıyla zuhûr etmiştir. Pes min vech cesedden ma'dûddur. Husûsan muzğa-ı senâvberiyeye olmak hasebiyle eczâ-ı cesed-i hâkîdendir. Ve cesede min vech hâk ve min vech tîn denilir.

خاك امين و هر چه دروى كاشتى

بى خيانت جس آن بر داشتى

Kâştî ya hitâb içindir, kâştên ekmekdir ve ekin ekmek gibi. Hıyânet, emânetin nakîzîdir, yuni Hakk'a muhâlifdir. Nakz-ı ahd etmekle ulemâ demişlerdir ki hıyânet ve nifâk bir manaya mahmûldur. Şu kadar vardır ki hıyânet-i ahd ve emânet ve nifâk din itibârıyla makûldur.

Mana-yı beyt budur ki; hâk emîndir ve her ne ki hâkde ekersin bî-hıyânet ekdiğın nesnenin cinsini [266] hâkden yukarı tutar ve tahsîl eder ve ele getirirsin. Yani hâk emânetdârdır. Şöyle ki senin ekdiğın nesneye hıyânet etmez. Belki onun batnına her ne vaz edersen onun

⁶⁰⁷ Derken Rabb'i o dağ tecelli edince onu paramparça ediverdi. (A'râf 143)

⁶⁰⁸ Eğer biz nu Kur'an'ı bir dağ başına indirseydik muhakkak ki, onu Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün. (Haşr 21)

⁶⁰⁹ Göklerde ve yerde her ne varsa ise Allah'ı tesbih (ve tenzih) etmektedir. (Cuma 1)

⁶¹⁰ Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih ederler. (İsrâ 44)

⁶¹¹ Ve Adem'e bütün isimleri öğretti. (Bakara 31)

⁶¹² İkrâm edenlerin kabından yeryüzünde bir nasîb vardır.

semeresin bulur. Ve anınla mütemetti⁶ olursun. Meğer ki bazı avâriz hasebiyle sıfatı mütegayyir veya sûreti mütehavvil ola. Pes buğdaydan buğday ve arpadan arpa hâsıl olur ve alâ hâzâ. Yoksa buğdaydan arpa, arpadan buğday bitmez. Zira her cinsin dânesi nutfe gibidir. Ve her nev-i nutfeden bir nev-i mahlûk tevellüd ettiği gibi her cins dâneden dahi bir cins mahsûl vücûda gelir. Ve illâ hâk hâin olmuş olur. Pes hâkin böyle emânet üzere olduğu ve dâneyi kemâline dek şey'en fe-şey'en terbiye kıldığı hayât-ı Hakkanîye ve ilm-i hakîkî ehli olmakdan nâşidir. Hatta dâneden hâsıl olan nânda bile hayât-ı mezkûre vardır. Ve illâ nân cemâd iken teveccühle eczâ-ı hayye mülhak olur ve kuvveti urûka sereyân etmekle insan rütbesin bulur. Ve bundan cemi ağdiye ve edviyenin hâli malûm oldu. Bunda işâret vardır ki cesed-i Adem ki tînden mahlûkdur, dünya âhiretin mezraası olduğu gibi ol dahi kalb ve rûhun mezraasıdır. Yani arz-ı cesedde nümâ bulan a'mâl ve ef'âl kusûr ve teveccühâtın semeresidir, gerek hayr ve gerek şerr. Pes sâlihden sâlih ve fâsidden fâsid vücûda gelir. Yoksa sâlihden fâsid ve fâsidden sâlih vücûda gelmez. Zira cesed emânet-kârdır ki anda hiyânet mutasevver değildir. Ve Kur'an'da gelir; *يره و من يعمل مثقال ذرة شرا يره* ⁶¹³ Yani suver-i a'mâlin cümlesinde hiyânet yoktur. Zira eczâya dahi a'mâlin netâyicidir. Ve kalbe dahi işâret vardır. Zira eğer kalbe amel-i sâliha-i kâbiliye yüzünden nur mun'akis olursa zâhir olan yine nurdur. Ve eğer a'mâl-i sâliha-ı cesediye cihetinden zulmet mün'akis olursa zâhir olan yine zulmetdir. Pes hayr u şerr ve nûr u zulmet herkesin a'mâl ve kusûrunun semere ve netîcesidir. Ve bunda ıslâh-ı bâtına tenbîh vardır. Nitekim hadîsde gelir; *أن في الجسد لمضغة اذا صلحت صلح الجسد كله و اذا فسدت فسد الجسد كله الا وهي القلب* ⁶¹⁴ Pes nefis-i şûmda hiyânet ve nifak kuvvet bulsa kalb ve rûha sâri olup cemi eczâ-ı vücûda [267] fesâd ve ihtilâl târif olur. Li-muharririhî;

Dil-i insan misâl-i sultandır
Görünür anda sûret-i sultan

Cümle aza ana reâyâdır
Ki reâyâ hemân merâyâdır

این امانت زان امانت یافتست

کافتاب عدل بروی تافتست

Adl, ifrât ve tefrît miyânında tevassuttur. Ve kâh olur ki fâzîl mukâbelesinde zikr olunur. Nitekim hadîsde gelir; *الظالم عدل الله في ارضه ينتقم به ثم ينتقم منه* ⁶¹⁵ Zira bu hadîsde adl ile murâd herkese amelîne göre mukâbeledir. *أن خيرا فخير و ان شرا فشر* ⁶¹⁶ Fazl ise mesela mes'î olandan afvdir. Ve

⁶¹³ Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür. (Zilzal 7-8)

⁶¹⁴ Bedende bir et parçası vardır. O iyi olduğunda bütün beden iyi olur. Ve o bozulduğunda bütün beden bozulur. O kalptir. (Sahih-i Buhari, Kitabu'l-İmân, 50)

⁶¹⁵ Zalim yeryüzünde Allah'ın adeletidir. Onunla intikam alır, sonra ondan intikam alır.

⁶¹⁶ Hayırsa hayır, şer ise şer.

Kur'an'da gelir; ⁶¹⁷ أن الله يأمر بالعدل و الاحسان yani Allah tealâ mükâfâtta müsâvât ile emr eder, شرا فشر و ان خيرا فخيرا و ان ve ihsân ile dahi emr eder ki hayrı kendinden ekser ve şerri kendinden ekall ile mukâbeledir. Pes adl hakikatde müsâvât manasın iktizâ eder ve basîret ve basar ile idrâk olunan umûrda mustameldir. Basiret ile idrâk olunan ahkâmıdır. ⁶¹⁸ أو عدل ذلك صياما gibi. Ve hâsse ile idrâk olunan mevzûnât ve mekîlât ve ma'dûdât gibi adl iki vechiledir. Biri ebedî mensûh olmaz, muhsine ihsân ve müzîden kefi ezâ etmek gibi. Ve bir dahi bazı ezmânda mensûh olur, kısâs ve erş-ı cinâyât ve ahz-ı mâl-ı mürted gibi.

Mana-yı beyt budur ki; hâk bu emâneti ki zikr olundu ol emânâtdan yani Hakk'ın emânetinden bulmuşdur ki onun üzerine Hakk'ın âfitâb-ı adli doğmuş ve pertev salmışdır. Yani emânet dedikleri mana-yı adldendir ve adl fi'l-hakîka Hak tealânın sıfatıdır. Velakin cemi mahlûkât mazhar-ı esmâ ve sıfat olmakla husûs üzerine adlle dahi muttasıf olup ez cümle zemîn-ı hubûb ve terbiye hakkında bilfiil ol sıfat-ı celîle ile muttasıf olmuş ve ol cihetden emânet-dârlık rutbesin bulmuşdur. Pes zemînin adl u emânet ve terbiyesi Hakk'ın adl u emânet ve terbiyesinden me'hûz ve müstefâd ve müstenbitdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶¹⁹ رب العالمين Yani mürebbi-i hakîkî Allah tealâdır. Velâkin mezâhir-i esmâ ve sıfatı olan eşyâ yüzünden pertev-endâz terbiye olmuşdur. Onunçün hukûk nimet-i muhâfaza olunur. Ve şükre kadri bilinir. Bu sebebdendir ki demişlerdir; ⁶²⁰ الدنيا امك Hukûk-i ümm ise hukuk-ı Hakk'a mukârindir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶²¹ و قضى ربك الا تعبدوا الا اياه و بالوالدين احسانا ve ihsânın mükâfâtı ihsânladır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶²² هل جزاء الاحسان الا الاحسان Bundan fehmi olunur ki cemi eşyâda vâlidîyyet ve mevlûdîyyet sırrı vardır, ya hakikaten veya hükmen. Pes vâlid ise mürebbîdir. Ve mevlûd ise hakk-ı nimet ile metâlibdir, fa'ref cidden. Bunda işâret vardır ki nûr-ı âfitâb vech-i arza munakis olup inbâta sâlih olan eşyâyı inbât ve nezc eylediği gibi adl dahi şule-fürûz terbiye olmuşdur. Bu sebebdendir ki hadîsde gelir; ⁶²³ بالعدل قامت السموات و الارض Zira zulm ve cevr sebep-i ihtilâldir. Ve bunda emânet-i kalbe dahi remz vardır. Zira esrâr-ı Hakk'ı ağıyâra ifşâdan memnûdur. Ve adli budur ki tarîk-i istikâmet üzere sâbit olup dâimâ Hakk'a meyl eder ve mâsivâyâ iltifâtla merkez-i teveccüh-i ehadiyeden munharif olmaz. Ve bu mana onun emânet-i uzmâyı hamline dâldir. Onunçün kendi hallerini hıfz ve dillerini zabta kâdir olmayanlar hâinler adâdından olmuşlardır. Pes bu makûle

⁶¹⁷ Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği emreder. (Nahl 90)

⁶¹⁸ Veya buna denk bir oruç. (Mâide 95)

⁶¹⁹ Alemlerin Rabb'i. (Fâtıha 1)

⁶²⁰ Dünya senin annendir.

⁶²¹ Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamele edin" diye hükmetti. (İsrâ 23)

⁶²² İyiliğin mükâfâtı iyilikten başka mıdır? (Rahman 60)

⁶²³ Yer ve gök adaletle ayakta durur.

hâinler üzerine fi nefsi'l-emr âfitâb-ı adl-ı pertev salmamış ve bunlardan bir ferd henüz târikî-i nefsdan kurtulmuşdur. Li-muharririhî;

Eyleme esb-i beyânı tahrîk
Nice sâlik olasin bî-pervâ

Şeb-i nefis içre variken târik
Şeb çü târik ve râh-ı Hak bârik

اللهم يسر هذا العدل⁶²⁴

تا نشان حق نیارد نو بهار

خاك سرها را نكرده آشكار

Nevbahar şerh olunmuşdur. Burada murâd mevsim-i rebîdir. Sır muhaffâ ve mestûr nesnedir. Âşikâr nihânın zıddıdır. Nitekim peydâ pinhânın mukâbilidir. Farkları bâlâda âşikâr olmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki mevsim-i rebi nişân-ı Hak getirmeye ve eşcâr şehâdet-i Hak edip evrâk bitirmeye. Turâb dahi muhaffâ ve mestûr olan nesnelere inbâtla âşikâra eylemedi. Zira batn-ı arzda olan mahfiyyât batn-ı ümmde olan cenîn gibidir. Ve cenîninde ednâ-yı müddet haml olan altı ay şehâdet ve zâhir-i hâl delâlet etmedikçe rahmin onu ilkâ ve vaz'ı hıyânet olduğu gibi mestûrât-ı arza dahi altı aydan ibâret olan fasl-ı harîf ve şitânın güzerânı şehâdet ve zâhir-i hâl-i dünyâ delâlet etmedikçe arzın onu inbât ve izhârı dahi hiyânetdir. Meğer kim ihtilâf-ı fusûlla zâhir-i hâl-i muhtelif ola. Ve nebetât ve evrâk müddet-i mezkûreden mukaddem [269] ve muahher neşv ü nemâ bula. Nitekim harâret ve burûdet ile muhtelif olan emâkinde mahsûsdur. Bunda işâret vardır ki; evvelkisi budur ki, esrâr-ı hâkdan biri dahi mevtâdir. Pes mevtânın batn-ı arzdan ba's ü nüşûru dahi vaktine merhûndur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶²⁵ و الوقت [ما] فيها و تخلت Ve bir mevzuda dahi gelir; ⁶²⁶ و اخرجت الارض اطفالها Pes bu sûretde nevbâhardan murâd ol mevsime münâsib olan tecellî-i cedîdedir. İkincisi budur ki, batn-ı kalb batn-ı arz gibidir ki anda meânî-i mestûre ve hakâyık-ı mahfiye vardır. Velakin zuhûru nevbahâr-ı tecellîye mevkûfdur. Pes Hak tealâdan kalbe tecellî vâkî olmadıkça ol meânî ve hakâyık vucûda gelmez. Velakin tecellî-i mezkûr bazı kulûba göre esbâb-ı zâhire muâvenetiyle husûle gelir. Nitekim kesret-i riyâzet ve mucâhededen âyinesinde safvet cilve-ger olur. Ve taallukât-ı mâsivâdan inkitâ ve fenâ bulur. Pes ol vaktde cemâl-i maksûd perde-i gaybden açılır ve bazı kulubâ dahi bilâ-kesb zuhûr eder. Velâkin nâdirdir. Muteber olan evvelkidir. Zira ana sâlik-i meczûb derler ki müşâhede mücâhedesinden müteehhirdir. Ve ikinciye meczûb-ı sâlik derler. Evvelkinin aksidir. Ve bunda hatar çokdur. Mecânînin ekseri bu nevidendir. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. Üçüncüsü budur ki mükâşif

⁶²⁴ Allah'ım, bu adeleti kolaylaştır.

⁶²⁵ İçinde ne varsa atıp bomboş kaldığında (İnşikak 4)

⁶²⁶ Yer (bütün) ağırlıklarını (dışarıya fırlatıp) çıkardığı zaman (Zilzal 2)

olanların hâli nevbâharla temsil olıcak mahcûb olanların hâli fasl-ı zemistâne teşbîh olunmak lâzım geldi. Zira fasl-ı zemistânda rûy-ı zemînde kemâl-i incimâd ve inkibâzdan âsâr-ı arziye zâhir olmadığı gibi mahcûbun dahi kalbinde nihâyet-i ihticâb ve gızzet-i hicâbdan âsâr-ı feyziye zâhir değildir. Ve bundan ahz olunur ki nevbahâr lütf u cemâle ve fasl-ı zemistân ve hazân kahr u celâle işâretidir. Ve nevbahârın husûlu zemistânın mâzî ve mürûru üzerine mebnî olduğu gibi lütf u cemâlin zuhûr-ı âsârı dahi kahr u celâlin tekaddümüne menûtdur. Pes bunda ظلمة و رش عليهم من نوره⁶²⁷ sırrına işâret vardır. Yani zulmet nûrdan mukaddem vâsıl ve nûrândan müteehhir ve fer' olduğu gibi adem dahi vücûddan akdemdir.

Dördüncüsü budur ki abd-i mücâhid gerekdir ki kalbinde müdi' olan emâneti istihsâl ve sırrına vukûfda isti'câl etmeye. Zira isti'câl etmek vaz-ı hikmete muhâlifdir. Nitekim saât-ı şeb mürûr etmedikçe rûz yüz göstermez ve fasl-ı [270] zemistan geçmedikçe nevbahâr el vermez. Pes bunda sabr ve teenniye hiss ve tahrîz vardır. Zira vârid olmuşdur ki الامور مرهونة باوقاتها⁶²⁸ ve demişlerdir ki;

من استعجل الشيء قبل آوانه عوقب بحرمانه⁶²⁹

Beşincisi budur ki batn-ı arz dâne-yi fenâ ile terbiye ettiği gibi mürşid-i kâmil dahi batn-ı kalbde sâlikin habbe-i fûâdını fenâ ile terbiye etmek gerekdir. Pes dâne evvelâ fenâ bulmadıkça sâniyen vech-i arzda bekâ bulmadığı gibi dâne-i fûâd dahi böyledir. Ve bundan fehîm olunur ki bir nesnenin ibtidâ fenâ bulan sıfât-ı rezîlesi ve intihâda bekâ bulan sıfât-ı cemîlesidir. Nitekim alem-i sînâfde ecsâd ve sıfât reddiyesinden tezkiye ve tathîr olmadıkça iksir mertebesin bulup nühâs iken meselâ sîm ü zer mertebesin bulmaz. Ve ol vasfla zuhûr eylemez ve telkîh-i eşcârda dahi mahsûsdur. Zira evvel berî olan ağsân kat olunmadıkça ehli olan ağsân yetmez. Meyvenin husûlu ise bu ağsân-ı sehliye üzerine mevkûfdur. Ağsân-ı cibilliye üzerine değil ve le'n-i selem meyve-i kûhi nem-kîn ve şîrîn değildir. Ve bu fenâdan sıdk dahi ahz olundu. Yani fenâda sıdk olmasa dâne mütefâsid olup sünbüle vermez. Pes sıdk sıfatı husûl-ı kâre nişân-ı kavîdir. Li-muharririhî;

Olmasa sıdk-ı irâdet dilde
Sıdk-ı davâyâ gerekdir şâhid

Kalır elbette sâlikân yolda
Sağdaki kuvvet olur mu solda

آن جوادیکه جمادی را بداد

این خیرها و این امانت و این سداد

Ân cevâdî, mübtedâdır ki haberi mahzûfdur. Takdîri Allah tealâ ân cevâdî demektir. Ve ihtimâl vardır ki ân cevâd mübtedâ olup beyt-i lâhık cümlesi haber ola. Cevâd Allah tealâdır ki

⁶²⁷ Allah mahlukatı karanlıkta yarattı. Sonra üzerlerine nurundan serpti.

⁶²⁸ İşler zamanına bağlıdır.

⁶²⁹ Kim bir şeyi vaktinden önce isterse ondan mahrum olmakla cezalandırılır.

ibtidâ yani kable's-suâl atâ ider. Cemâd, bî-ruh olana derler. Velakin hakîkati budur ki cemâd mevlidâtından derler ki nümüvvî olmaya, mücerred hâk gibi. Nebât ise böyle değildir. Zira nebâtta asl-ı fitrat-ı cemâdiye üzerine nümüv dahi ziyâde olmuştur. Pes bu itibâr ile hicr cemâddir. Nebât cemâd değildir. Onunçün fen hükmünde gelir ki kuvâ-yı muhtelifeyi müştemil olan cism-i mürekkebin bir kısmı odur ki mebdeen nümüv olmaya, maden gibi. Ve bir kısmı dahi mebdeen nümüv ola, fakat, nebât gibi. Ve bir kısmı dahi mebdeen nümüv ve hiss ve hareket ihtiyârıyla ola, hayvan gibi. [271] Ve cümûd lügatde zübânın zıddıdır, tonmak manasına. Ve cümâdî, hubârî vezni üzerine esmâ-i şuhûddandır. Cümâdiye'l-ûlâ ve cümâdiye'l-âhire veya cemâdiye'l-uhrâ derler. Pes feth-i cim ve a'câm-ı dâl galât-ı avâmdandır. Vech-i tesmiye bu ismi ibtidâ vaz etdiklerinde zamanın burûdetidir. Ve Kutbeddin Şirâzî Şerh-i Takvîm'de hilâfına zâhib olup zamanın hararetidir, demiştir. Zira cümud, zammeteyn ile, mekân-ı salb ve mürtefi ve haşindir. Zaman ise bu ismiyle ibtidâ va'zda hâr ve emkinenin te'sîr-i harâtdan selâbet ve irtifâ ve huşûneti var idi. Ve li-küllü vechetin bâkî tafsîl Rûhu'l-Beyân nâm tefsirimizde ⁶³⁰ أن عدة الشهور ayeti zeylindedir. Sedâd, fetha ile istikâmet manasınadır. Ve kesrle gedik ve derbend anıyla sedd olunan nesnedir. Nitekim şiirde gelir;

اضاعونى و اى فتى اضاعوا ليوم كريهة و سداد ثغر⁶³¹

Beyt-i Mesnevî'de sedâd fetha iledir.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ ol ibtidâ atâ sâhibidir ki cemâd olan hâke bu haberleri vukûf ve şuûru ve bu emânet ve istikâmeti ve bir dahi haberden murâd vakt-i bahârdan âgâh olduğudur. Cem irâd olduğuna nezâiri itîârıyladır. Emânet ve istikâmet şerh olundu. Bundan ahz olunur ki cemâdın şuûru insan gibi ibtidâdandır. Belki insandan gayrının kemâli defidir. Ve insanın tedrîcîdir. Onunçün kesret-i tecârüb ve vefret-i mümârese ile fehm ve dâniş ziyâde olmaktadır. Ve bundan fehm olunur ki eczâ-ı vücûdun cümlesi fi'l-hakîka Hak'dan habîr ve emânet-kâr ve tarîk-i istikâmet üzerinedir. Velâkin kalbin inhirâf ve cehl ve fesâdı sebebiyle anlar dahi munharif ve câhil ve fâsid olurlar. El-hâsıl anâsır-ı erbaa-ı âfâkiyyede zikr olunan evsâf-ı şuûr ve emânet ve istikâmet mevcûd olıcak enâsır-ı erbaa-ı enfüsiyyede dahi mevcûd olmak lazım geldi. Velakin bazı avâriz ve alâyık hasebiyle hilâfına mübeddel oldu. Ve illa mecmû-ı anasırdan mürekkebin olan eczâ-ı insâniyyenin her cüzü ve uzvu başka bir burhândır. Nitekim bâlâda şerh olunmuştur. Kâlellâhu tealâ, ⁶³² يا ايها الناس قد جاءكم برهان من ربكم Yani mecmû a'zâ ve kuvâ-yı Nebeviye aleyhisselâma burhan ıtlâk olundu, fa'ref cidden. Ve bu takrirden istinbât olunur ki ki

⁶³⁰ Hakikatte ayların sayısı... (Tevbe 36)

⁶³¹ Beni harcadılar, nice gençleri de harcadılar, sağır sedâd ve kerih bir gün için.

⁶³² Ey insanlar! Size Rabb'inizden hakîkî bir bürhan gelmiştir. (Nisâ 174)

cemâd demek tesmiye-i mücerrede kabilindendir. [272] veyâhud avâm-ı nâsa göredir. Ve illâ havâss-ı nâsa göre hayy ile berâberdir. Li-muharririhî;

Hak'dan âgâh ola kaçan kim dil	Her sır hâr olur ana bir dil
Hakk'ı tesbîh eder kamu eşyâ	Var mı eşyâya bu işde eş ya
Fehm eden kimse mantıku't-tayrı	Değmez Hak'dan özge sen gayrı

مرجمادی را کند فضلش خیر

عاقلانرا کرده قهر او ضریر

Bir nesnenin bâtınına ve şehîd-i zâhirine ve âlîm-i mutlakan muttali olandır. Zarîr, zâ-i muceme ile emir vezni üzerine zâhibu'l-basara derler. Ve Müfredât'da gelir ki recl-i zarîr fâkîdu'l-basardan kinâyedir. Zirâ zamme ile aslında sû-i hâldir. Ya nefste killet-i ilm ve fazl ve iffet gibi, veya bedende adem-i câriha ve noksan gibi. Burada amâ ile murâd hicâb-ı kalb ve fikdân-ı basîretidir. Onunçün haber mukâbelesinde zıkr olundu. Ve bunda kahrı fazl mukâbelesinde irâd etmekden fehm olunur ki ya fazl lütf manasına veyahud kahr adl manasına me'hûz ola. Zira fazlın mukâbili adl ve lütfun mukâbili kahrdir. Ve câizdir ki fazl lütf manasına ola. Nitekim lütf yerine irâdî dâldir. Zira tebdîlde vezne hâlel gelmez. Pes fazl lafzı zarûrete mahmûl olmaz.

Mana-yı beyt budur ki; Hak tealânın fazl u lütfu cemâd ıtlâk olunan hâki haberdâr eyler. Akil olan insanı ise adl u kahrı a'mâ eyler. Şöyle ki vezîr-i mezbûr gibi rüyet-i Hak'dan mahcûb olurlar ve akılları bir nesneyi müfid olmayıp hayvaniyyet mertebesin bulurlar. El-hâsıl kâinâtın ekseri cemâd sûretinde iken yine Hak'dan haberdardır. Hususan ki insanın tafsîli vâki olmuşdur. İnsan ise ukelâdan ve cümle-i esmâ ve sıfâta icmâlen mazhar olmuş iken yine Hak'dan gâfil ve mahcûbdur. Pes insan-ı mahcûb sûret-i aklde iken bî-idrâk ve cemâd-ı habîr sûret-i bî-şuûrda iken pür idrâk olmak acebdir. Yani evvelkisi celâle ve ikincisi cemâle muzâfdir. Bundan الحى من الميت⁶³³ sırrı fehm olunur. Zira bu âlem cemi eczâ ve eb'âziyla hakikat-i insâniyeden tevellüd etmişken vâlid olan câhil ve mevlûd olan âlim oldu. Pes bunda hayya cemâd ve cemâda [273] hayy demek lâzım gelirdi. Zira biri sûret-i hayyda meyyit ve biri dahi sûret-i meyyitde hayydir. Ve bunda tenbîh vardır ki, lütf ve kahrın mecmûu Hakk'a müsteniddir. Velakin abde edeb budur ki lütfun eseri olan kemâli Hakk'a ve kahrın semeresi olan noksanı nefse nisbet eyleye. Ve bu mana gerçi şirk sûretindedir. Velakin hakikatde tevhîddir. Ve telvih vardır ki bâtını haberdâr olan kimsenin zâhiri zarîr ise de yine basîrdir. Ve bâtını gâfil olan kişinin zâhiri basîr ise de yine zarîrdir. Zira basardan maksûd basîrete intikâl ve basîretten murâd basarı a'mâldir. Ve bu ise gâfilde mefkûddur. Ve imâ vardır ki bâtını basîr olan kimsenin zâhiri dahi basîrdir. Yani basireti

⁶³³ Diriden ölü çıkarırsın. (Âl-i İmrân 27)

ile âlem-i melekûtun hakâyıkına muttali olduğu gibi basarı ile dahi âlem-i mülkün âsârını kemâ yenbağî mütâlaaya kâdir olur. Mahcûbların absâr-ı zâhiresi ise bu mütalaadan dūr ve mehcûrdur. Ve basarın bazı bürhânı bâlâda tebyîn olunmuşdur. Pes, basîretle basarın miyânında fark-ı azîm ve tefâvüt-i fâhiş vardır. Li-muharririhî;

Ger nihân ola gözümden bir dem ol nûr-ı basar
İki gözüm iki gözüm nâgihân zulmet-i basar
Görmez olur dîde-i eflâk âhir âlemi
Rûy-ı şemse şeb kaçan tarîkden perde asar

جان دلرا طاقت آن جوش نیست

با که کویم در جهان یک کوش نیست

Tâkât isimdir, vas' u kudret manasına. Aslı itâkatdır. Taâtın ashı itâat olduğu gibi. Zira fiilleri itâk ve itâ'dır. Ve Müfredât'da gelir ki, بالشء كطوق الحمامة المحيط بعنقها و نحوه من طوق الذهب و لمفضة،⁶³⁴ الطاقه اسم لمدار ما يمكن للانسان ان يفعله بمشقة و ذلك تشبيهه بالطوق المحيط

Mana-yı beyt budur ki; cân u dile ol cûş ve hurûş takât ve kudreti yokdur. Yani derya-yı cân u dilin nice cevâhir-i esrâr ve hakâyık ile cûş etmesiçün bâd-ı sabâyı himmet hubûb ederken yine bazı mevâni ârız olup cûş etmeye komaz. Zira cûş etmek tekellüm tarîkiyle olur. Ben ise cihânda kime söyleyem ve esrâr-ı Hakk'ı ana beyân eyleyem. Çünkü kelâmımı isğâya sâlih bir gûş yokdur. Yani kâbil-i hitâb olmadığı yerde sükût ve sükûn lâzımdır. [274] Zira cevâhir e'nâk-ı henâzire talîk olunmaz. Ve esrâr-ı selâtini seyâsis [?] makûlesine demek olmaz. Ve sûk-ı düccâcda cemel satılmaz. Suâl olunursa ki; asâr-ı ümmet-i merhûmeden her asırda yüz yirmi dört bin ve belki ziyade evliya mevcuddur, diye müsbetdir. Bunların cümlesi bi-hasebi'l-merâtib kâbil-i hitâbdır. Pes bir gûş yokdur demek nice sahih olur? Cevab budur ki; kâbil-i hitâb olanların vücûdu fi-nefsi'l-emr Hazret-i Mevlana'nın anları vicdanını müstelzim değildir. Zira ehl-i hâl olanlar garf ve yetîm hâsıl ola gelmişlerdir. Ve bir dahi bu mukteza-yı sekrdir ve sekr ehline ise kendi rütbelerinde kimse görünmez. Sual olunursa ki Hüsâm Çelebi ki sebeb-i tahrîr-i Mesnevî ve hîn-i tahrîrde muhâtab-ı Hazret-i Mevlevî'dir, pes, onun gûşu isğâya kâfi değil midir? Cevab budur ki Hüsâm Çelebi Hazret-i Mevlevî'nin fi'l-hakîka mürebbî ve şeyhi olmak üzeredir. Pes vech-i kelâm andan gayrıya nâzırdır ve böyle demek dahi olur ki Hüsâm Çelebi dünyada görürsün ki kâbil-i hitâb kalmamışdır. Pes bu esrâr-ı senden gayrı kime cûş edip söyleyeyim. Maa-hâzâ lisâna gelen mertebeden dilde olan efzûndur. Pes her dile gelen lisana gelmez ve gelmek hasebiyle derd ü belâ artıp hayret el verir. Zira nutka mecâl olsa fi'l-cümle tesellî hâsıl olurdu. Ve Mantuku't-Tayr'da gelir;

⁶³⁴ Takat, insanın zorlukla yapabilmesi mümkün olan miktarın ismidir. Bu da, bir şeyi kuşatan halkaya benzetilmiştir. Güvercin boğazını kuşatan güvercin gerdanlığı gibi, veya altın veya gümüş gerdanlık gibi.

چونکہ خواہم کز غمت آہی کنم
چون علی سر را فرو چاہی کنم⁶³⁵

Ve cild-i rabide âb-gîr ve seyyâd kıssasında gelir;

نیست وقت مشورت حین راه کن
چون علی تو آہ اندر چاہ کن
محرم آن کمیابست و خوش
شب رود پنهان روکن سوی عش⁶³⁶

Ve bundan zâhid ile âşıkın hâline işâret vardır ki zâhid olan âşıkın hâline mahrem değildir. Zira hâl ehli harâret ehli ve kâl ehli burûdet ehlidir. Ve herâret ve burûdet mesela yaz ve kış bir yerde müctemi olmadığı gibi kâl ve hâl ehli dahi ne hem meclis olur ve ne râzıdır ve ne mahremiyyet sûretin bulur. Ve Kemâl-i Hucendî nazmında gelir;

با ناصح بی درد نکویم غم خویش
بیهوده سخن محرم آن راز نباشد⁶³⁷ [275]

Ve bundan fehm olunur ki harâret-i mananın mahalli cân u dildir. Nitekim harâret-i shehvâtın makarrı tabîat ve harâret-i hevânın mekânı nefsi emmâredir. Zira azâ ve kuvâdan her biri emr-i mahsûs için mecbûl olup evsâf-ı zâid ile biri birlerinden mütemeyyiz olmuşlardır.

هر کجا کوشی بد از وی چشم کشت
هر کجا سنکی بد از وی یشم کشت

Seng, taşdır ve vezn manasına dahi gelir. Pes sengîn taşdan düzülmüşe ve veznde âğır olana dahi derler. Vezni ağır olana girân-ı seng derler. Yeşim, bir yeşil taşdır. Hassâsı oldur ki olduğu yeri ateş yakmaz ve yıldırım isâbet etmez. Hatta derler ki bir şehre çok kere yıldırım düşer olsaydı ol şehre bir minâre gibi meyl yapıp alem yerine yeşim kosalardı, bi-emri'l-lahi tealâ ol semte artık sâika isâbet etmeye. Ve Harîdetü'l-Acâyib nâm kitâbda gelir ki, hicr-i yeşim madenîdir. Bir kimse onu götürse hurûb ve husûmâtda kimse ana gâlib olmaya. Ve bir teşne onu ağzına alsa âteşi sâkin ola ve hâssası sebebiyle mulûk onu kuşaklarında ve silâhlarında ve at esbâbında ittihâz ederler. Ve yeşim yeşeb dediklerinin gayrıdır. Eğerçi ki miyânlarında müşâbebet vardır. Zira yeşim madenîdir ki zikr olundu. Ve yeşeb Yemen deryasından gelir ve yeşimden yumuşaktır. Ve her ne levne murâd olunursa boyanmak kâbildir.

Mana-yı beyt budur ki; her kandeki hakikat üzerine gûş ola ve hitâba kâbiliyet mertebesin bula ve o gûş kendi mertebesinden terakkî edip feyz-i Hak ve tesîr-i mutlak ile çeşm oldu. Onunçün Hazret-i Musâ aleyhisselam hitâb-ı Hak ile müstes'id oldukda bâtını pür basar olup mağşiyyen hurûr hâlinde rüyet-i Hak'la şeref-yâb oldu. Ve fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve

⁶³⁵ Senin gamınla bir ah etmek isterim, bundan dolayı Ali gibi başımı kuyuya eğerim.

⁶³⁶ Zaman meşveret zamanı değil, yolda yap. Yoksa Ali gibi ahını kuyunun içinde yap. Onun mahremi nadide ve hoştur. Gece gizlice gizlice gidiyor, yuvaya doğru yönel.

⁶³⁷ Gamımı derdi olmayan nasîha söylemem. Boş sözler o sırrın mahremi değildir.

sellem dahi leyle-i Mirâc'da Hazret-i Musâ mertebesinden terakkî edip zâhir ve bâtını pür basar olup cemi eczâ-ı mevcûduyla Hakk'ı şuhûd eyledi. Ve gûş ile çeşmi berâber oldu. Eğerçi ki gûş ve çeşmin her birinin başka mâ halaka lehi vardır. Ve her kande taş idi ol taş tecellî-i İlâhî ile yeşim olup kıymet ve rağbet buldu. Yani gûşa tecellî-i Hak vâki olmakla çeşm mertebesin bulduğu gibi seng-i siyâh ve sahte dahi nazar-ı İlâhî vâki olsa yeşim mertebesin bulur. Nitekim Tûr-ı Musâ aleyhisselâma tecellî vâki oldukda cümle ahcârı [276] la'ı oldu. Zira tâb-ı tecellînin tesiri şems ü kamer ü kevâkibin tesîrinden ziyâdedir. Çünkü ecrâm-ı neyyirenin tesîri ile ehcâr-ı nefise tekevvin eyleye. Ol ecrâmın hâlıkı olan Hakk'ın nazarından cevâhîr-i kıymet-dâr olmak bi-tarîki'l-evlâdır. Pes, kelâm nazar-ı Hak'dadır. Eğerçi ki istidâdın dahi dahli vardır. Velakin istidâd dahi nazar-ı Hak'dan müstefâddır. Bunda işâret vardır ki çeşm mertebesi gûşun fevkindedir. Zira Allah tealâ istifâ ettiği kimseyi ibtidâ makâm-ı sem'de münâcât ehli eder. Sâniyen müşâhedeye tahsîs edip terakkî bahş eder. Onunçün insan evvel kulakdan âşık olur. Ba'de mertebe-i mülâkâtda murâdın bulur. Pes, mukaddem mahbûbun ahbârını ahrâza harîs olmak gerekdir. Ta ki taaşşuk-ı terakkî edip rüyet ile istis'âd hâsıl ola. Ve bunda remz vardır ki dil-i insan seng-i siyâh gibidir ki bî-kıymetdir. Zira kalbin kadr u kıymeti marifet ve şuhûdladır. Pes çün bu mana husûle gele vasfî mütebeddil olup yeşim gibi kıymetdâr olur. Onunçün ahcâr-ı nefise nâdir olduğu gibi kulûb-ı ârifeye dahi kemyâbdır. Ve bu makûle kulûbun revâcî erbâbı yanındadır. Ve illâ avâm-ı nâs katında bî-ıtibârdır. A'mâ yanında cevher ve boncuk berâber olduğu gibi. Ayn;

قیمت در کراغایه چه دانند عوام⁶³⁸

Bade-zâ kalbin seng misâl olduğu adem-i te'sîrindendir. Belki nice kulûb vardır ki sengden beterdir. Zirâ seng vardır ki müteşakkak olup andan enhâr tefeccür eder. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶³⁹ و ان منها لما بشقق فيخرج منه الماء Pes şol âb ki feyz-i İlâhî sûretidir, hicirden nebevvi etse bî-feyz-i mana olan kalbden efdal olmuş olur. Zira âb sûret-ı hayât ve feyz-i İlâhî sırr-ı hayâtdır. Pes sırr-ı hayat olmadığı mevzuda sûret-i hayât dahi kâr-gir olur. Zira âb cemi mevcûdâtın bekâsına bâisdir. Li-muharririhî;

Feyz-i âba mahal ola çü hier   Feyz-i Hak etmeyenden dil cer
Âbla ser verir zemînde nebât   Feyzle ser çeker çemende şecer

کیمیا سازست چه بود کیمیا

معجزه بخشاست چه بود سیمیا

Kimyâ malûm ola ki ilm-i senâiye kimya diye tesmiye etmişler. Aslı yâh-ı kîm'dir ki İbrâni lügatinde yâ melik yâ sultan demektir. Nitekim İmam Celdeğî, Kitâb-ı Bürhân'da tasrîh

⁶³⁸ Değerli incinin kıymetini avam nereden bilsin?

⁶³⁹ Öylesi de vardır ki, yarılıp ondan su fişkurır. (Bakara 74)

etmiştir ve Taşköprüzâde'nin Miftâhu's-Sâade nâm [277] kitabında gelir ki; lafz-ı kimyâ İbrânî'dir ki kîm yeh lafzının muarrebidir. Manası âyetün min âyâtî'l-lah demektir. Ve ilm-i kimyânın tarîfi budur ki zikr olunur; علم يراد به سلب الجواهر المعدنية خواصها و افادتها خواص لم يكن لها⁶⁴⁰ Simyâ dahi lafz-ı İbrânî'dir ki sîm yenin muarrebidir. Manası ismullah demektir. Ve ilm-i simyânın tarîfi budur ki zikr olunur; أحداث مثلات حيالية في الجو لا وجود لها في الحس⁶⁴¹ Ve Kemâl Pâşâ-zâde Dakâyık'da irâd eder ki simyâ a'mâl-i hiyelden şol ameldir ki Türk onun sâhibine göz bayıcı der ve kimyâ iksîrilerin düzdüğü ameli altındır. Ve ol sanata dahi kimyâ derler ki intehâ. Ve iksîr ile kimyânın farkı vardır. Zira iksir merâtib-i amelden her mertebe üzerine itlak olunur. Kimya ise mecmû-ı merâtib üzerine itlâk olunur. Pes iksîr eamdır. Ve bundan ahz olunur ki ilm-i kimya ilm-i sahihdir ki fi'l-hakîka ulûm-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâdandır. Nitekim Kelimât-ı Mevlevî'yede gelir;

اولا شعرت و آخر كيميست⁶⁴²

از كرامات بلند اولياست

Nitekim Muhammediye üzerine Ferâhu'r-Rûh nam şerhimizde mufassalan tebyîn olunmuşdur. Pes onun hakîkatine vâsil olmayanlar onu amel ve müzahref nesne kıyâs ederler. Belî amelîdir. Zira etvâr ve merâtibde a'mâl-i kesîresi vardır. Velakin müzahref değildir. Velakin kimyânın merâtibi vardır. Biri kimyâ-ı sanâîdir ki cevâhir-i arzıyyeyi istihâle edip sîm ü zere tebdîl eder. Eğerçi ki Ebû Ali Sinâ bu ilme adem-i vusûlundan nâşî istihâleyi inkâr etmiştir. İstihâlenin ise âfâkda nezâiri çokdur. Âb hevâyâ munkalib olmak gibi. Ve biri dahi kimyâu's-sâadedir ki tezhîb-i nefsidir. Yani nefsi rezâilden tezkiye ve fezâil ile tahliyedir. Ve biri dahi kimyâ-ı avâmdır ki metâ-ı uhrevî-i bâkfyi hitâm-ı dünyevî-yi fânîye istibdâldir. Neûzu billahi tealâ. Ve biri dahi kimyâ-i havâssdır ki kalbi mâsivayullahdan tahlîsdir. يسر الله لنا و لكم بفضلہ و كرمہ⁶⁴³ Bu fakîr kimya-ı sinâî ve kimyâ-ı tezhîb ve tahlîs erbâbına sohbet etmiştir. Velakin bu devlete fi'l-hakîka vâsil olanların aceb halleri vardır ki gınâ-yı kalbden nâşî القناعة كنز يفتنى⁶⁴⁴ ile amel ederler ve hitâm-ı dünyâyâ iltifât eylemez. Zira kimyâ-ı sanâî ki mevlûdu'l-felâsife derler. Mevlûd kalbin sûretidir. Pes sülûk ehlinin maksûdu veled-i kalbi bulmaktır, gayrı değil. Ve illâ bir sâlikin mâsivâyâ ednâ mertebe lemhası olsa nazar-ı Hak'dan dûr [278] ve makâm-ı zülfiden mehcûr olur.

⁶⁴⁰ Kimya bir ilimdir ki, madenlerinden cevherleri ve özellikleri onunla alınır ve onlara ait olmayan yeni özellikler verilir.

⁶⁴¹ Duyular aleminde varlığı olmayan hayali örnekleri havada ihdas etmektir.

⁶⁴² Evliyanın yüksek kerametlerinin ilki şiir ve sonu kimyadır.

⁶⁴³ Allah fazl u keremiyle, bizim için ve sizin için kolaylaştırsın.

⁶⁴⁴ Kanaat tükenmez bir hazinedir. (Aclûnî, C. II, s. 202)

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ kimya düzücüdür, kimya ne olur. Yani Hakk'ın kimyâgerliği beyne'n-nâs marûf olan kimyâgerlik değildir. Zira gerçi kimyâ-ı sînâfiyi dahi talim eden Hak'dır. Velakin metâ-ı dünyâ ve hitâm-ı fânîye müteallık olmakla azîz ve şerîf ise de fi nefsi'l-emr zelfî ve hakîrdir. Pes kimyâ-ı İlâhî yanında kimyâ-ı sînâî bir nesne değildir. Ve kimyâ-ı İlâhî odur ki abd-i muhlisin mess-i halini iksîr-i tecellî ile zerr-i hâlis mertebesine tebdîl ve hâk-vâr olan bâlını fiil-i hikmet eseri ile kimyâ pâyesine tahvîl edip izâle-kunân evsâf reddiye-i vücûd-ı fânî ve kadr u kıymet-bahş vücûd-ı azîz-i Hakkanî olmaktır. Ve Allah tealâ enbiyaya mucize ve evliyaya bi-tarîki hariku'l-âde kerâmet-bahşdır. Simyâ dedikleri hayâl ve hıyel makûlesi onun yanında olur. Yani Allah tealânın kimyası i'tâ ettiği mucizât ve kerâmet-i insâniyyedir ki her birinin hakîkat-i muhakkakası vardır. Pes kimya ve simyâ fi nefsi'l-emr bir nesne değildir. Belki atâ-ı Hakk'a göre emr-i muhkirdir. Bunda küffâr ve erbâb-ı inkâr redd ve men vardır. Zira küffâr havârik-i âde olan mucizât-ı enbiyâyı ve erbâb-ı inkâr dahi kerâmât-ı evliyâyı simyâ amelîne haml edip atâ-ı İlâhî olduğunu redd ve havâss-ı insan anıyla şeref-i min indellah bulunduğunu selb eylediler. Nitekim Hazret-i Musâ aleyhisselâmın asâ ve yed-i beyzâsın sahra-i haml ve nisbet etdiler. Zira kendilerini nefsi-i sahranın sıhriyle meshûr ve mekriyle memkûr olmuşlardır. Lâ cerem, kendi sıfatların gayre isnâd etmekle hayâl-i fâsid ve itikâd-i kâsidleri tahûra gelip mütefazzlı oldular. Bundan fehm olunur ki; insan ya nazar-ı sahih veya keşf-i sarîhle hak-bîn olmadıkça hayr u şerri teşhîs ve mucize ve simyâyı biri birinden temyîz edemez. Li-muharririhî;

Hiç olur mu zen olan merde mukîs
Nâkîsu'l-akl nazîr-i zendir

Kim Süleyman'la bir mi Belkîs
İkisine bahâ bir er zendir

این ثنا گفتن ز من ترك ثناست

کین دلیل هستی و هستی خطاست

Senâ tazîmi müş'ir olan nesnedir. Hestî varlık dedikleridir ki kişinin kendi nefesine şuûr ve idrâkidir. Nîstî onun mukâbilidir ki yokluk dedikleridir. Arab evvelkiye göre vücûd ve eyniyet ve ikinciye göre mahv u fenâ der. Hatâ [279] sevâbın zıddıdır.

Mana-yı beyt budur ki; Hak tealâyâ ebyât-ı sâbîka mutezamın olduğu vechile medh ü senâ etmek benden terk-i senâdır. Yani terk-i medh ve adem-i senâ hükmündedir. Zira bu medh u senâ varlığa delîldir. Varlık ise hatâdır. Pes, hatâyâ şâhid olan dahi hatâ ve nâ-savâb ve izhâr-ı vücûd etmek mezmûmdur, bilâ-irtiyâb. Belki hakîkatde senâ odur ki ihsâ-ı senâ eden kimseden Hak'la sâdır ola ki fenâ fi'l-lah mertebesine vusûlle, ve bî-sahv hâsıl ola ki âlem-i sekre duhûlledir. Nitekim ekmelü'l-beşer ve efzal-i benî âdem sallallahu aleyhi ve sellem remz edip buyurur; ⁶⁴⁵لا احصى ثناء عليك كما اثنيت انك على نفسك Yani abdin meretebe-i farkda etdiği senâdan

⁶⁴⁵ Hakkıyla seni övmem. Sen kendini övdüğün gibisin. (Sahih-i Müslim, Kitabu's-salât, 751)

meretebe-i cemde etdiği senâ ekmeldir. Zira meretebe-i farkda olan senâ senâ-ı muhaddesdir ki muhaddesden sâdır olmuştur. Muhaddesden sâdır olan nesne ise Hakk'ın zât-ı kadîmine sâlih olmaz. Pes sâlih olan senâ-ı kadîmdir ki meretebe-i cemde sâdır olan senâdır. Zira ol vaktde olan senâ sırr-ı kadîm ve vücûd-ı bâkî ve ezelinin senâsıdır. Abd ol senâyla âlet ve zuhûruna miratdır. Fakat Hakk'ın kendi nefesine olan senâsı sûre-i fâtihadır ki buyurur; الحمد لله رب العالمين⁶⁴⁶ ilâ ahiriha. Eğerçi ki bu sure-i celîlenin nısfı Rabb'in ve nısfı abdır ki ve bazıları dediler ki, insan ne kadar kâmil olsa yine Hakk'ın mezâhir-i kemâlâtından bir mazharıdır. Hak ise evsâf-ı âyâtı ile her mazharda zâhirdir. Pes cümlede zâhir olan cümleden evsa'dır. Ve mazhar-ı vâhid cümleden evsa' olan Hakk'ın hakkına vefâ etmeye kâdir olmaz. Maa-hâzâ Allah tealâ cümleden ganîdir. Pes abdin senâsına ihtiyâcı yokdur. Velakin abd ubûdiyyeti hasebiyle senâ etmek lâzım gelse yine sırr-ı ulûhiyyete vusûlden sonra senâ eder. Yani zât ve sıfât ve efâlini Hakk'ın zât ve sıfât ve efâlinde ifnâ edip Hak'la senâ eder, nefisle değil. Nitekim zikir olundu. Zira bu senâda kendi senâsını senâ-ı Hak'da ifnâ etmek vardır. Pes, hakikatde senâ Hak'dan Hakk'adır, abden Hakk'a değildir. Ve bundan abd Rabb olmak lâzım gelmez. Zira bu meretebe sırr-ı vahdetin zuhuruna nâzırdır. Nitekim merrâren şerh olunmuştur. Ve bunda men lafzından hestî fehm olunduğu cihetden mahalline vâki olmuştur.

Suâl olunursa ki bu senânın varlıktan nâşî olduğundan malûm neden olur? Cevab budur ki, bir nesne ki kalbe mahfûz ve lisânla melfûz ve üzle mesmû ve basarla mahsûs ve kalem ile mektûb ola, mecâze dâirdir. Mecâz ise hakikatden cüdâdır. Pes hakikat-i sarfa [280] odur ki anda âsâr-ı vucud-ı hâricî olamaya. Onunçün tefrîd derler. Ol meretebeye ki muvahhid olan kimse muvahhidi enfûs ve âfâkda mülâhazadan taktî eyleye. Ve muvahhidi sırr-ı pâkle idrâk eyleye. Ve bundandır ki derler; ⁶⁴⁷آلآن علی ما كان عليه fa'ref cidden. Ve bundan ahz olunur ki erbâb-ı hâlin bu makûle ahvâli mecâz ve hestîye mahmûl olıcak erbâb-ı kâlin akvâli nice olmak gerekdir, kıyâs oluna. Onunçün ashâb-ı zevâhirin akvâl ve efâlinde semerât-ı muzâafi yokdur. Zira tezâüf kuvvetdendir. Ashâb-ı zevâhirin hâli ise zaîfidir. Zira ekseri ağrâz-ı fâside üzerine mebnidir. Bî-garaz olanın dahi mütâlaası kâsırdır. Bu manada ise huzûr-ı kalb ve cem-i himmet ve şuhûd-ı cemâl-i hazret lâzımdır. Li-muharririhî;

Mürğ bî-per edemez pervâzı
Şol ki savt-ı zayıfla söyler

Merd bi-pervâ edemez dervâzı
Feleğe irgöremez âvâzı

پیش هستی او بیايد نیست بود

چيست هستی پیش او کور و کبود

⁶⁴⁶ Alemlerin rabbine hamd olsun. (Fâtiha 1)

⁶⁴⁷ Şu an, daha önce olduğu gibidir.

O, Allah tealâya râci zamîrdir. Pîş-i o, pîş hestî-i o takdîrindedir. Nîst bûd nîst bûden takdîrindedir. Kebud, gök renkdir. Burada itbâ ve müzâvece tarîkiyle mezkûrdur. Velakin münâsebetden dahi hâli değildir. Zira gök renk siyâha karîbdir. Çeşm-i kör ise zulmânî ve bî-nûrdur. Pes maksûd varlığı zulmet ve siyahlık ile vafeder ki nûr-ı âfîtâb hakîkate hicâb ve hâildir. Nitekim ebyât-ı lâhîkadan rûşen olur.

Mana-yı beyt budur ki; Hak tealanın varlığı önünde vücûd-ı vâcibi yanında yok olmak gerektir. Yani varlığı onun varlığında ifnâ ve vücûdu onun vücûdunda mahv etmek lâzımdır. Zira mahlukun varlığı onun varlığı katındandır. Kör ve kebûd nesnedir. Yani ayn-ı zulmet ve sebebi tefrika ve bâis-i küdüredir. Pes zulmet-i leyl temâm olup aradan çıkmadıkça nûr-ı sabâh bâhir olmadığı gibi zulmet-i hestî-i mahlûk dahi âhir olup nûr-ı hestî hâlik zâhir olmaz. Maksûd ise nura vusûldur. Yoksa zulmetde kıyâm değil. Zira zulmet ademe ve nûr vücûda nâzırdır. Vücûd ise ademden azîz ve lezîzdir. Bu cihetdendir ki havâss-ı beşer dahi avâm gibi mühlikâtdan havf ederler. Suâl olunursa ki bundan zâhir oldu ki vücûd-ı fenâdan efzaldır, pes vücûdu ifnâ ve izâlenin manası nedir? Cevab budur ki, bizim vücûdla [281] murâdımız rûhun cisme taallukundan sonra hâdis olan eniyyet ve teayyündür. Pes vâcibü'l-izâle olan bu vücûddur, yoksa vücûd-ı hâricî değil. Belki vücûd-ı hâricîyi zikir olunan vücûdu izâle edince muhâfaza lâzımdır. Zira ol menzile vusûle matiyedir. Şöyle ki bu mananın husûlundan mukaddem nefsi-nâtika cesedden mufâratat etse bir dahi tedârîki mümkün olmaz. Bundan zâhir oldu ki; hesti-i hâlik bu teayyun ve eniyyetden fena-ı tâm bulduktan sonra tulû eden nûr-ı vücûd-ı hakîkîdir ki anda asla şirket yoktur. Nitekim nûr-i şemsle sâyenin iştirâki yoktur. Belki sâye emri zulmânîdir ki hâdis olmuş vücûd sûretin bulmuşdur. Sûret-i vücûddan ise hakîkat-i vücûd lâzım gelmez. Nitekim simyâda ve efâl-i hiyelde malûmdur. Katrenin başka vücûdu yoktur. Belki onun vücûdu vücûd-ı deryâ ile kâimdir. Kezâlik şemsin pertevi dahi şemsle kâimdir. Pes katre ve pertevin vücûdları deryâ ve şemsde fenâ bulmuşdur. Ancak teayyun ehli olanlar asıldan mahcûb olup fer'a başka vücûd verirler. Ve isneyniyet ile nazar ederler. Vücûd ise vücûd-ı vâhiddir. Bunda varlığı ziyâde takbîh vardır. Şöyle ki varlık ehli kör gibidir. Pes kör olan kimse nazardan mahcûb olduğu gibi varlık ehli dahi sırr-ı vahdeti idrâkden a'mâdır. Ve bunda remz vardır ki, gök renk elvân-ı celâldendir. Velakin siyah iki nevdür. Biri mübtedî sıfatıdır ki mezmûmdur. Ve biri dahi fenâ-ı tâmda lâyih olandır ki makbûldur. Bu manaya nazm-ı Sâib'de işaret tarîkiyle gelir;

⁶⁴⁸ کعبه مقصود خود را در سیاهی بنگری

کر بچشم در صنع آلهی بنگری

Ve demişlerdir ki;

⁶⁴⁸ Gözünle sun-ı İlahî (mahlukâta) eğer bakarsan maksud kâbeni siyahlık içinde görürsün.

Velâkin siyâhın zâhiri celâl olmakla cennet-i a'lâda kaş ve kirpik ve saçdan gayrıda levn-i siyâh yokdur. Li-muharririhî;

Çün safâ-bahş değil reng-i siyâh
Levn-i ahzerdedir cilâ-i basar

Boyanır reng-i sebze berk u kiyâh
Nurdan olan basara perde asar

کر نبودی کور زو بکداختی

کرمی خورشید را بشناختی

Kör, burada körden murâd kör ve kebûd olan hestî-i mecâzî sahibidir. Nitekim beyt-i lâhuk ana karînedir. Pes Hazret-i Mevlanâ kuddise sirruhû kör olan hesti-i bî-beyândan sonra köre musâhib olanın dahi kör olduğun beyâna [282] intikâl eyledi. Germ, kâf-ı Acemîyle ısıdır. Nitekim yaza germâ derler, mülâbese-i tayyibeye delâlet için ziyâde kılınmıştır. Pes germâ bi't-tab⁶ ısıya mülâbis demekdir.

Manayı beyt budur ki; eğer ol kör ve kebûd olan hestî-i mecâzînin sahibi ehl-i sıfatın mülâbese-i sebebiyle hestî-i hakîkîden kör olmayaydı kendi varlığından erir ve kâl olurdu. Zira basîreti açılıp hurşîd-i hesti-i hakîkînin germiyetin anlar ve bilir ve idrâk kıları. Velakin varlık onu buz gibi dondurup tesîri germi hurşîd-i mezkûre mâni ve hâil oldu. Bunda hestî-i hâlik hurşîde ve hesti-i mahlûk kuvvet-i burûdete ve insanı yeha, yani buza teşbîh vardır. Yani hestî-i hâlik hurşîd gibi dâima tâbândır. Velakin zemherîr içinde vâki olan kuvvet-i burûdet hesti-i mahlûk kuvvet bulmakla vücûd-ı insân yeh-i zemherîr gibi erimeyip şöyle kalır. Bundan fehm olunur ki kâbil ve müsteid olan insanın hâli eyyâm-ı temmûzda tesîr-i hurşîd ile yah hikâyesidir. Yani ol eyyâmında tâb-ı hurşîde yah dayanmadığı gibi cânib-i fenâya ikbâl eden sâlik-i mustaidin vücûdu dahi dem be dem tesîr-i tâb-ı hesti-i vücûd-ı hakîkî ile eriyip gitmededir. Şöyle ki te'sîr-i mezkûrdan yahdan nice eser kalmazsa hesti-i sâlikden dahi eser kalmayıp zât ve sıfât ve afâli bi'l-küllîye fenâ bulur ve zât ve sıfât ve efâl-i Hak'la kıyâm bulup vücûd-ı Hakkânî ehli olur ve nefsin burûdetinden nâşî olan ahvâl-ı âriza sâye gibi çekilip zevâl mertebesine gelir ve meydân-i şems şugl-ı sâyeden fâriğ olup açılır. Li-muharririhî;

Kurulur bâzî-i kûy-ı çevgân
Bulur âhir vücud-ı fânî zevâl

Açılır aşka âkıbet meydan
Geldiği yola döner sâye misâl

Ve bunda işâret vardır ki bî-basar olan kimse tâb-ı âfitâbdan ancak bir germiyet hiss edip pertev-i envâr-ı hurşîd ile münevver olmakdan mahrûm olduğu gibi bî-basîret olan dahi âfitâb-ı hakîkî ile böyledir. Onunçün erbâb-ı zâhirin ekseri vücûdda fütûr ve idrâkde kusûrdan hâli değildir. Ve belki cümlesinin meblağ-ı marifeti nefsi-i mülhime mertebesidir. Ve sâlik-i mahcûb

⁶⁴⁹ Yedi kat gökyüzünün altında yedi renk vardır ve o yedi renk arasında siyahtan daha yücesi yoktur.

dahi bu tâifeye mulhaktır. Eğerçi aşkı inkâr etmez. Ve zühd ve riyâ ehli gibi taassub ve inâd yoluna gitmez. Şu kadar vardır ki nihâyetde anların menzilinden müfârat eder ve nefsi-i mutmainneye doğru hareket edip gider. Meğer [283] istidâdı nâkıs ve hicâbı galîz ve kesîf ola. Li-muharririhi;

Bî-basfret cemâl görmez ebed

Bî-basardan dahi olupdur bed

ور نبودى او كهود از تعزيت

كى فسردى همجو يخ اين ناحيت

Taziyet, kâide-i Acem üzere tâ-ı tavîl ile kitâbet ve telaffuz olunur. Nezâiri çokdur, nâhiyet ve ziyâdet ve emsâli gibi. Taziye, a'tâ-i izzâdır. Yani masiyet vâki oldukda sabr u teslîme hiss ve tahrîz ve kaza-ı Hakk'a inkiyâda müteallık kelâmdır. Nitekim tehniye-i surûra müteallık nesne zuhûrunda hayr u bereket ile duâ ve henîâlik demektir. Burada taziyetden murâd nefsi-i musîbetdir. Zira levâzım-i musîbetden olmakla miyânda ittisâl vardır. Ve taziye mâ-kabline ve mâ-ba'dine mürtebit olmak muhtemeldir. Nitekim takrîr-i manâda rûşen olur. Nâhiyet, kelime-i yâibedir, cânib manasına. Yani nahvden değildir, belki nehyden. Nitekim Kâmûs'da musarrahdır.

Mana-yı bet budur ki; ve eğer ol hesti-i mezmûm ve vücûd-ı mevhûm sâhibi musîbet-i hestîden kör ve kebûd ve gâfil ve mahcûb olmayaydı, kaçan buz gibi nâhiye-i hestîde donup kalırdı. Velakin gaflet onu ol hestî-i burûdetden yah gibi fesurde kıldı. Ol dahi germiyyet-i hesti-i hakîkiyi idrâk ve anınla müteessir olmaktan kaldı. Veyahud eğer hesti-i mezkûr sebep-i hestî ile fi nefsi'l-emr germi hurşîd-i hest-i hakîkîden kör ve gayrı müteessir olmayaydı, kendi musîbetine vukûfdan nâşi kaçan nâhiye-i hestîde fesurde kalırdı. Yani musîbet-i hestîye düşüp anınla musâb ve müb[te]la olduğun bilip, ey nefsi sen burûdet-i hesti-i fânî ve vücûd-ı mecâzî ile efsurde olmuş ve belânı bulmuşsun, diye başta cem edip erimeye çalışır ve eriyip kâl olana bulaşır. Zira bî-hidmet kapı açılmaz ve bî-delîl derbend geçilmez. Bundan fehm olunur ki, sâhib-i hesti olan kimse musîbet-i uzmâ ehlidir ki taziyeye müstahaktır. Zira mûsibet-i hakîrede bi-hasebi'l-âde taziye olmaz. Ve bundan ahz olunur ki musîbet ve belâ ne idiğın bilen kimse elbette derdine dermân arar. Tâ ki andan halâs ve necât bulur. Nitekim marzî ve erbâb-ı curûh ve kurûhda müşâhid [284] ve mahsûsdur. Nitekim demişlerdir,

الغريق يتشبه بكل حشيش⁶⁵⁰

Yokdurur kim onun erbâbı olmaz çâre-cû

همجو شه نادان و غافل بد وزير

پنجه مى زد با قدیم ناکزیر

⁶⁵⁰ Denize düşen yılanı sarılır.

Gaflet insanı hakikat-i umûra vukufdan men eden manadır. Pes her nesneden gaflet etmek kalbe onu ihtâr etmekden ibâretdir. Kadîm hâdisin mukâbilidir. Yani ol mevcûdun ismidir ki onun evveli olmaya. Kur'an'da ve âsâr-ı sahîhada vasf-ı Hak'da kadîm vârid olmamıştır. Velakin mütekellimîn Hakk'ı anıyla vasf etmişlerdir. Nâ-güzîr, kâf-ı Acemînin zammıyla, lâ-büd ve zarûrî manasına. Zira güzîr çâre demektir. Pes nâ-güzîr nâ-çâr ve zarûri demek olur. Nitekim Gülîstan'da gelir;

چو جنک آوری با کسی بر ستیز
که از وی گزیرت بود نا گزیر⁶⁵¹

Burada nâ-güzîr kadîmin sıfatıdır, vâcibu'l-vücûd manasına. Zira hâdisin vücûd ve ademine zarûret yokdur. Kadîmin ise vücûduna zarûret vardır. Ve illa ya mümkün veya mümteni olmak lâzım gelir.

Mana-yı beyt budur ki; pâdişâh-ı cuhûd gibi vezîr-i ma'hûd dahi nâdân ve gâfil idi. Onunçün vâcibu'l-vücûd olan kadîm ile pençe urdu. Ve muhâsime ve mukâvemet sadedinde oldu. Bilmedi ki Hakk'ın pençe-i kudreti rûyîn ve kendinin pençesi eser-i tıyandır.

کرچه شاطر بود خروس بجنک
چه زند پیش باز رویین چنک⁶⁵²

Gâfil oldu ol manâdan ki Hak tealânın ihyâ ve inâret etdiği dîn-i İsa'yı söyündürmek mümkün değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁵³یریدون ان یطفؤا نور الله بافواهمم و الله متم نوره ولو کره الکافرون. Bunda akl-ı maâş ile rûh-ı hayvânînin hâline işâret vardır. Zira rûh-ı hayvânî nâdân ve akl-ı maâş dahi hakikat-i hâlden gâfildir. Onunçün vücûd-ı insânîde musta'mel olan nûr-ı kalbi itfâya sa'y ederler. Yani nefs-i insaniyyeyi kendi muktezâları olan meşârib ve müstehiyyâta ham ile mukâvemet-i kalb sadedinde olurlar. Nitekim Kur'an'da bi-tarîki'l-işâre gelir; ⁶⁵⁴وان قوتلم لننصرنکم. Yani ey nefs ve kuvâ-yı tabîyye, eğer siz, seyf-i riyâzet ve remh-i mücâhede ile mukâtele olunursanız biz sizi kuvâ-yı şehvâniye ve hayvâniye ve behîmiyye ve sebîyye ile takviyet ederiz. Velakin Allah tealâdan kalb ve kuvâ-yı rûhâniyeye imdâd ve iânet olıcak [285] sâir kuvânın anlar üzerine tasalluta mecalleri olmaz. Ve bir nesne anlara galebe yüzünden zafer bulmaz. Zira takvaları sebebiyle maiyyet-i Hak'la müşerref olmuşlardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁵⁵ان الله مع المتقين. Ve kalbin takvası mâsivâya meyl ve inhirâfdan ihtirâzdır. Zira mâsivâ adâdır. Onunçün ⁶⁵⁶hazret-i İbrahim aleyhisselâmdan bi-tarîki'l-hikâye Tenzîl'de gelir; ⁶⁵⁶فانهم عدولى الا رب العالمين. nefis ve

⁶⁵¹ Biriyle kavga edersen bir daha onunla barışman inkansızlaşır.

⁶⁵² Horoz dövüşle mutluluk bulsa da, demir pençeli kartalın karşısında elinden ne gelir?

⁶⁵³ Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmeye yelteniyorlar. Halbuki Allah kendi nurunu bizzat tamamlayıcıdır, kafirler hoş görmese de. (Saff 8)

⁶⁵⁴ Eğer savaşa tutuşursanız yardım ederiz. (Haşr 11)

⁶⁵⁵ Bilin ki Allah muttakilerle beraberdir. (Bakara 194)

⁶⁵⁶ İyi bilin ki onlar benim düşmanumdur, ancak âlemlerin Rabb'i (müstesna) (Şuara 77)

tabîat ve kuvâ-yı şerîre ise a'dâ-ı bâtına ve nefsiyedir. Pes def-i a'dâ için ilâc-ı cismânî ve rûhânî var iken muâleceden rû-gerdân olmak acz ve kesildendir. Bundan akviyâ ve zuafânın hâli malûm oldu. Zira akviyâ zene ve zen hükmünde olan nefse zebûn olmazlar. Nitekim hadîsde gelir;

فضلت على آدم بخصلتين كان شيطاني كافرا فاعانتني الله عليه فاسلم وكن ازواجي عونالي و كان شيطان

آدم كافرا و زوجته عونا على خطيئته⁶⁵⁷

Kemâ fi Âkâm-ı Mercân. Ve bu mertebeden verâset-i sahîha hasebiyle kümmel-i ümmet dahi behre-menddir. Ve ol ki hadîsde vasf-ı zenânda gelir; يغلبن الكرام و يغلبهن اللثام⁶⁵⁸ umûr-ı zarûriyededir. Zuafâ ise bunun hilâfınadır. Onunçün demişlerdir ki bir hânede mâkiyândan âvâz-ı hurûs gele, ol hânede felâh kalmaz. Ve hadîs-i sahîhde gelir; كن يفلح قوم تملكهم امرأة⁶⁵⁹ Ve bu hadîsde zenân hükmünde olan ricâle dahi işâret vardır. Nitekim Vâridât-ı Hakkiye nâm kitâbımızda meşrûhdur. Li-muharririhî;

Rîş-i merd olsa kabza-ı zende
Zene mağlup olan san erzendir

Merde di öyle mürde ne zinde
Kuvvet olur mu hiçbir erzende

با چنان قادر خدای کز عدم
صد جو عالم هست کرداند بدم

Adem, ile fenânın miyânında fark budur ki, adem selbü'l-vücûd manasınadır, gerek vücûd-ı sâbık ve gerek vücûd-ı lâhık. Fena ise vücûd-ı lâhık selbidir. Pes, adem fenâdan eamdir. El-hâsıl adem-i aslîsi üzerine bâki olan nesneye ma'dûm dedikleri gibi vücûd-ı hâdisi meslûb olana dahi derler. Fânî ise vücûd-ı ârizîsi zâil olandır fakat. Dem nefesdir ve turfetü'l-ayn ve ale'l-fevr murâd olunur. والنفس الريح الداخل و لخارج في البدن من الفم و المنخر و هو كالغذاء للنفس و باقضاعه بطلانها⁶⁶⁰

Mana-yı beyt [286] budur ki; İncîl'in kâdir-i Hüdâ ki bir nefste ademden yüz aded yani nice bu âlem gibi avâlim var eyler. Zira kâdirin zâtına nihâyet olmadığı gibi sıfatı olan kudrete dahi nihâyet yokdur. Şöyle ki lâ nihâye avâlimin icâdına kudret-i tâmmesi taalluk etse tehallûf etmez. Ve her ne ki maktûrdur, vücûda gelir. Bade-zâ eğer âlemden murâd dünya ise onun haddi semavât-ı seb'adan tahte's-serâya dekdir ki cümlesi âlem-i kevn ü fesâddir. Ve eğer mutlaka zât-ı Hakk'a alem ve nişân olan mevcûdât ise mecmû-ı cismâniyyât ve rûhâniyâtı müstemildir ki avâlim-i kesiredir. Şöyle ki dünyâ ol avâlimden bir âlemdir. Pes bundan Hakk'ın mülk-i vâsîi fehm oluna. Ve sûfiye katında avâlim-i seyrâniye üç yüz altmış bindir. Ve bu avâlimde âlem-i zât

⁶⁵⁷ İki hasletle Adem üzerine üstün kıldım. Şeytanım kâfiridi. Allah bana yardım etti, Müslüman oldu. Hanımlarım bana yardımcı oldular. Adem'in şeytanı kâfir idi ve onun karısı ona hatasında yardımcı oldu.

⁶⁵⁸ Kadınlar ikram sahibi erkeklere üstün geldi. Kadınlara da kötü erkekler üstün geldi.

⁶⁵⁹ Kadınlarımı melik edinen kavimler felah bulmaz. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-Megâzi, 4073)

⁶⁶⁰ Ağız ve boğazdan bedene giren ve ondan çıkan rüzgardır. O nefsin gıdasıdır. Onun kesilmesiyle nefis yok olur.

ve sıfât ve efâl dâhildir ki âlem-i ilâhîdir. Eğerçi ki gayr-ı mahlûkdur. Ve bunda işâret vardır ki cismâniyyât ve rûhâniyyât ademden vücûda gelmişlerdir. Yani vücûd-ı hâdisleri ve mâhiyet-i ârızîyeleri cihetinden ma'dûmlardır. Eğerçi ki Hak'la kıyâmları cihetinden bekâları vardır. Âyinede mer'î olan sûretin re'yi ile bekâsı gibi. Maa-hâzâ ma'dûmdur. Zira âyinede mahsûs olan sûret vücûd-ı zillî makûlesidir, hakîkî değil. Onunçün derler, ما كان عليه⁶⁶¹ لآن على Yani hâlâ eşyâ vücûdları hâlinde dahi ma'dûmlardır. Zira vücûd-ı hakîkî râyihasın istişmâm etmemişlerdir. Velâkin bu mevcûd-ı hâdis mevcûd-ı kadîme nişândır. Onunçün كنت كنزا vârid oldu. Pes künûzun vücûduna telâsim-i emârât olduğu gibi zât-ı Hakk'a dahi telâsim sûretinde olan mevcûdât alâmât oldu. Ve bundan fehm olunur ki her mevcûdda iki cihet vardır ki biri âlem-i halkı ve biri dahi âlem-i Hakk'ı velf eder. Nitekim şecere-i vâhide hem âlem-i kesretten olan fûrû ve ağsâna ve hem âlem-i vahdetten olan nevâta nâzırdır. Ve bunda remz vardır ki tecelli-i İlâhî ânîdir. Yani ân-ı gayrı munkasimde hâsıldır. Eğerçi ki ol ân üzerine müterettib olan ânât ve dühûrun nihâyeti yok ve merâtibi hadden artıkdır. Velakin terkîb ve teceddüd emsâl hasebiyledir. Pes bundan fehm olunur ki dem bir demdir, iki değil. Nitekim bâlâda mürûr eden;

صوفي ابن الوقت باشد ای رفیق   نیست فردا گفتن از شرط طریق

Beyti onu iş'âr eder. Yani zaman-ı mâzî ve mustakbel zaman-ı ânı ve hâzırda mündericidir. Onunçün [287] mükâşifler hâlâ yevm-i misâkda ve yevm-i âhiretde dâhillerdir. Pes erbâb-ı mukâşefe arasında mâzî ve mustakbel zikr olunmaz. Belki tecellî-i ânîye nazar olunur. Eğerçi ki mahcûblar yanında cemi ezmine itibâr olunur. Niam-ı erbâb-ı mukâşefe katında, fakat. Zaman-ı hâzırda nazar etmek kıyâmet-i mâneviye ve şuhûd-ı hakîkî hasebiyledir. Bundan ise bi-hasebi'z-zaman kıyâmet-i suveriyei inkâr lâzım gelmez. Zira âhiret dünyânın kalbidir. Pes kalbin kârı nihâyet buldukda kalbin ahvâli zuhûr eder. Eğerçi ki bu ahvâl kâlîba müteallık hâlinde ehl-i fenâya zâhir olmuşdur. Ve bu sırra binâen i'tibârât cârîdir. Onunçün demişlerdir ki لبطلت الحقائق لولا الاعتبارات meselâ zaman itibar olunmasa hâkikat-ı âhiret bâtil olmak lâzım gelir. Zira umûr yalnız umûr-ı maneviye üzerine maksûr değildir. Belki umur-ı mahsûsaya dahi şâmildir. Umûr-ı mashûsa-ı uhreviyyenin vücûdu ise inkizâ-ı zaman-ı sûrî üzerine menûtdur. Pes ehl-i Hak olanlar hakâyık-ı rûhâniye ve cismâniyenin mecmûunu isbât ederler. Li-muharririhî;

Cesedin hükmüdürür cismânî   Ruhun oldu eseri rûhânî
Bilmedi ehl-i cisim rûh nedir   Bilmedi amma ki ehl-i rûh ânı

صد چو عالم در نظر پیدا کند

چونکه چشمت را بخود بینا کند

⁶⁶¹ Şu an, daha önce olduğu gibi.

Der nazar, der nazaret takdîrindedir. Nitekim mısra-ı sâniiden rûşendir. Hoddan murâd Allah tealâdır.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ senin nazar ve müşâhedende âlem-i gayb ve melekûtdan yüz bu âlem gibi avâlim izhâr ve âşikâr eder. Çünkü senin çeşm-i basîretini kendi zât ve sıfât ve esmâsına bînâ ve nâzır eyleye. Yani insanın basîreti küşâde olmadıkça nazarı ancak bu âlem-i mahsûsa münhasır olur ki cemi avâlimden ezyakdır. Çünkü çeşm-i basîret meftûh olup Hakk'a nazar ve âlem-i gayba mültefit ola. Nice bunun gibi ve belki dahi a'lâ ve bâlâ âlemler zuhûr eder. Pes ol avâlim hâlâ mevcûddur. Velâkin mutâlaasına hicâb-ı dil mânidir. Ve ol hicâb hakîkatde gaflet dedikleridir. El-hâsıl zikir olunan üç yüz altmış bin avâlim seyrine bî-seyr ve mütâlaa kılmaya dilden hicâb-i gafleti keşf ve izâleye muhtâcdır. Ve bu izâlede ziyâde suûbet olmakla erbâb-ı irşâdın sohbetine duhûl ve zeyl-i irâdâtına teşebbüs lâzım gelmiştir. Ve Kur'an'da gelir; ⁶⁶²هل يستوى الذين يعلمون و الذين لا يعلمون Yani âlim ve câhil [288] berâber olmak hasebiyle ulemâ olanlar cuhelâyı irşâd ve delâlet etmek iktizâ eylemiştir. Vallahu'l-hâdî bundan malûm olur ki, ehl-i gaflet ile ehl-i yakazanın meyanlarında olan fark a'mâ ile basîr miyânında olan fark gibidir. Zira a'mânın rüyet ve müşâhedesi menâma mahsûsdur. Menâmda dahi kemâl-i teşhîsden âcizdir. Pes vücûdât-ı eşyâyı kemâhî mükâşefe ve temyîz edemez. Basîr ise böyle değildir. Zira hâricde rüyet ile ülfetine binâen menâmla insilâhda dahi müşâhedesi hakîkat ve kemâl-i temyîz üzerinedir. Ve basîret ehli ile basar ehli dahi buna kıyâs oluna. Zira basar ehlinin rüyeti mahsûsât-ı zâhireye münhasırdır. Basîret ehli ise mütâlaada âlem-i melekûta tecâvüz eder. Ve hakâyık-ı eşyâyı kemâhî idrâk eyley. Zehî idrâk ve nazar. Li-muharririhî;

Sana sendendir gışâ senden

Aça gör gözlerini erkenden

کر جهان پیشت بزرگ و بی بنیست

پیش قدرت ذره می دان که نیست

Bonî, muvahhide-i mezmûmenin takdîmi ile bon, dîb manasınadır, ağacın olsun gayrın olsun. Âherinde yâ zâidedir. Zerre ziyâde kiçirek karınca ve şua'-ı şemsde görünen ufacık nesne.

Mana-yı beyt budur ki; gerçi bu cihân-ı mahsûs ki dünyâdan ibâretedir, senin önünde ve yanında ulu ve bî-umkdur. Yani dibi ve nihâyeti yok gibidir. Egerçi ki ecsâm fi'l-hakîka müntehîdir. Onunçün dünyânın taraf-ı a'lâda nihâyeti kürsü ve taraf-ı esfelde hevâ-yı mutlakdır. Yani âlemin sath-ı âhîri tabaka-ı türâbiyeden hevâyâ mülâkî olan mahaldir. El-hâsıl bu cihân suretâ bu kadar azimet ve vüs'atle muttasıf iken yine sen onu kudret-i Hak katında bir zerre bil ki yokdur. Yani yok hükmünde olan zerre gibidir. Bunda dünyânın mâhiyet-i ârzası cihetinden

⁶⁶² Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Zümer 9)

fenâsına tenbîh vardır. Zira zerrenin ve kezâlik sâyenin vücûduna itibâr yokdur. Nitekim bâlâda tahkîk olundu. Suâl olunursa ki Allah tealâ bu ecrâm-ı ulviye ve süfliyenin halkını tazîm etmişdir. Nitekim Kur'an'da mevâzı-ı müteaddiden me'hûzdur. Pes dünyâ dahi kudret-i azîmesine dâl iken ne vechle zerre itibâr olunur. Ve İmam Gazâlî'nin ⁶⁶³كيس في الامكان ابداع مما كان makâlesi dahi zikr olunan azm-ı kudreti [289] te'yîd eder. Cevâb budur ki, bundan murâd fi'l-hakîka azm-ı kudreti beyândır. Zira vücûd-ı dünyâ ne kadar muazzam olsa yine fevkinde olan kudret-i mutlakaya göre emr-i hakîrdır. Pes dünyanın bize izâfetle azameti ve kudret-i Hakk'a nisbetle hakâreti vardır. Yani Hak tealânın kudret-i tâmmesi bir mertebededir ki eğer irâdet taalluk etse bu dünya onun yanında zerre misâl olur ecrâm-ı azîme halk ederdi. Eğerçi ki taalluk etmesi muktezâ-yı hikmet değildir. Zira eğer muktezâ-yı hikmet olaydı bu cihân ebde'-i mekân olmazdı. Ve bundan her nesne makdûr olmak lâzım gelmez. Zira makdûr odur ki taht-i kudretinde dâhil ola, gerek bi'l-fiil mevcûd olsun ve gerek olmasın. Pes mümteni' makdûr değildir. Ve illâ mümkün olmak lâzım gelir.

Ve demişlerdir ki muhâlin taht-ı kudretde adem-i duhûlu taalluk-ı kudrete sâlih olmadığındandır. Pes noksan muhâldedir, yoksa kâdirde değildir. Ve bazı kibâr-ı mükâşifin buyurmuşlardır ki, kudret-i Hak mutlakandır ki icâd-ı muhâle dahi kâdirdir, eğer icâdına meşiyyeti taalluk ederse. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁶⁶⁴لو اراد الله ان يتخذ ولدا Yani Allah tealâ veledi meşiyete nisbet ile derece-i imkâna ilhâk eyledi. Maa-hâzâ akl onun muhâl olduğuna şâhid ve delîldir.

و كان بعضهم يقول هذا من اول جرح جرح به العقل في صحة دليله ليبطله ذكره الشعرا في رحمة الله عليه
رحمة واسعة في كتاب الجواهر والدرر ⁶⁶⁵

Ve bundan ziyâde dahi bâlâda işâret olunmuşdur. Li-muharririhî;

Her ne mevcûd kim olmasa makdûr Elbet olurdu taayyundan dûr

این جهان خود حبس جانهای شماست

هین روید آن سو که صحرای شماست

Hîn, âgâh ol ve acele eyle ve sakın manalarına gelir.

Mana-yı beyt budur ki; bu cihân hod sizin canlarınızın habsi yani mahbes ve kafesi gibidir. Zira ten cana mahbes ve tene dahi bu âlem kafes olmuşdur ki ikisi dahi âlem-i

⁶⁶³ Olandan daha güzelini yapmak mümkün değildir.

⁶⁶⁴ Eğer Allah bir evlat edinmek isteseydi ... (Zümer 4)

⁶⁶⁵ Bazılar dediler ki; delil olmasının sıhhatı hakkında aklın iptal edilmesi için almış olduğu ilk yaradır. Şarani Cevahir ve Dürer kitabında zikretmiştir.

mülkdendir. Âlem-i mülk ise zîk ile muttasıfıdır, âlem-i melekût vüs'at ile muttasıf olduğu gibi. Pes âgâh olun ve şitâb edip yürüyün ol cânibe doğru ki sizin sahrânızdır. Yani âlem-i melekût ve ervâh semtine doğru acele ediniz ki mukaddemen orası canlarınıza cevlangâh ve gâyet-i [290] vüs'at ile muttasıfıdır. Şimdi canlarınız bedenlerinize taalluk edip ol makâm-ı vâsiden bu mahall-i zîka nüzûl etmek hasebiyle mahbesde mukayyed ve mahsûr olan murğa dündünüz. Çünkü bu âlem-i mülk sizin vatan-ı aslîniz değil ve sizin cevlanınıza tengdir. Pes, gerekdir ki kesb-i kemâl edip yine ol tarafa hareket edesiz. Ve bu âlem-i mahsûrun ve beden-i mukayyedin berâzih ve kuyûdandan halâs olup geldiğiniz yola gidesiz. Nitekim Hâce Hâfız Divân'ında gelir;

حیف باشد چو تو مرغی که اسیر ققسی⁶⁶⁶

بال بکشا و صغیر از شجر طوبی زن

Yani sen murğ-ı lâhûti iken bu kafes-i nâsutfide mahbûs olmak şânına düşmez. Pes bi'l- ihtiyâr kafesden âzâd olmaya sarf-i maktûr etmek gerekdir. Zira ol âleme mevti iztirârî ile rücû eylemek noksandır. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁶⁶⁷یا أيتها النفس المطمئنة ارجعي الى ربك Yani nefsi mutmainnenin Hakk'a rücûu bi'l- ihtiyârdır. Nitekim sîga-ı irciî ana delildir. Gayrı nüfusun ise bi'l-izdirârdır. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁶⁶⁸وانه يرجعون yani sîgası zamme ile rücû-ı ızdırârîye dâldir. Egerçi ki fethla rücû-i ihtiyârîye dahi işâretidir ki sıfât-ı havâssdandır. El-hâsıl beyt-i mezkûrda âlem-i asla rücûa tahrîz ve hiss vardır. Bu ise rûh-ı sultânînin bedenden mufâratından evvel sülûk-i sahîh ile ve fenâya vusûlle hâsıl olur. Nitekim merrâren şerh olunmuştur. Li-muharririhî;

Murğ-ı câna mahbes olmuşdur tenin
Gülşen-i lâhûta pervâz ede gör

Çık bu mahbesden değil câynın senin
Oldur ey nâsut ehli meskenin

این جهان محدود و آن خود بی حدست

نقش و صورت پیش آن معنی سدست

Had birkaç manaya gelir. Burada müntehiyyü's-şey manasınadır. Pes, bir nesnenin mahdûd olduğu muhât olduğundandır. Muhât ise müntehîdir. Onunçün Hak tealâ muhîtdir, muhât değildir. Ve illâ mahsûr olmak lâzım gelir. Hasr ise zamân ve mekân ehlinin sıfatıdır. Allah tealâ ise bunlardan münezzehdir. Sed, fethayla ve zammeyle, cebel ve hâciz manasınadır. Ve bazılar dediler ki fetha ile fiil-i nâsdan ve zamme ile mahlûk-ı Hak olandır.

Mana-yı beyt budur ki; bu cihân ki [291] âlem-i mülkdür ve mahdûd ve muhât ve müntehîdir. Ve ol âlem ki âlem-i melekûtdur, bî-had ve bî-nihâyedir, âlem-i mülkün nakş ve sûreti âlem-i melekûtun mana ve hakîkati önünde sed ve hicâb olmuşdur. Pes gerekdir ki bu sed ve

⁶⁶⁶ Kanatlarını aç Tuba ağacında şakı. Yazıklar olsun senin gibi kafeste tutulmuş kuşlara

⁶⁶⁷ Ey huzura kavuşmuş insan, Rabb'ine dön. (Fecr 27-28)

⁶⁶⁸ Ona döndürüleceksiniz. (Bakara 28)

hicâb münhedim ve münharif olup âlem-i melekûta duhûl ve mülk-i bî-nihâyete vusûl hâsıl ola. Bundan fehm olunur ki bir nesne nakş ve sûret yüzünden mahdûd olmak mana ve hakîkat yüzünden muhât olmaklığı müstelzem değildir. Onunçün nakş u sûrete işâret etmek âlem-i mana ve hakîkate işâretin fi'l-hakîka aynı iken yine miyânda fâruk vardır. Mesela insân-ı kâmilin zâhiri muhât ve mahdûd ve bârını bî-nihâye ve nâ-mahsûsdur. Bu cihetdendir ki cennetde size nihâyet yoktur. Zira bâtın-ı insânın hâli zâhir-i cennet ile temessül etmiştir. Eğerçi ki fi'l-hakîka insân-ı kâmil cennete sığmaz. Zira cennet min vech âlem sûret dendir, fa'ref cidden.

Ve bundan kalbin kemâl-i vüs'ati dahi fehm olunur. Zira Hak tealânın nazargâhıdır. Ve Hakk'ın nazarına nihâyet olmadığı gibi mahallinin dahi nihâyeti yoktur. Pes kalb-i insân âlem-i melekût dandır, eğerçi ki muzga-ı senavberiyeye olan zarfi cihetinden âlem-i mülk ve kâlib dandır. Ve bunda remz vardır ki hadd-i dünyâ ile hadd-ı arş ve kürsî hâdd-ı kâlib-ı insânî ile hadd-i kalb gibidir ki biri mülkî ve biri melekûtîdir. Bu cihetden âlemin âfâken ve enfüsen zâhirine itibâr yoktur. Zira zâhiri bâtınına delîldir. Ve tılsım olmak içindir. Maksûd-ı aslî ise medlûl ve kenzdir. Bu cihetden küffâr ve erbâb-ı inkâr hata etdiler. Zira zâhiri zâhire kıyâs edip bâtından gaflet eylediler. Zâhirde şirket-i beşeriyye ise bâtında şirket-i hakîkiyyeyi müstelzem değildir. Pes onun ki basarı vardır, a'mâ yanında nazar ehlidir. Ve onun ki bâsireti vardır mahcûb yanında seyr ehlidir. Ve seyre nihâyet yoktur. Eğerçi ki nazar ve nihâyet vardır. Pes seyr-i bâtın ve nazar-ı zâhiri tesviye etmek cehildendir. Bade-zâ nakş u sûret sedd olmak fi'l-hakîka imâddandır. Ve illâ mazhar-i zâhire niçe sedd olur. Mesela râî ile mer'î yanında âyine sed değildir. Belki rüyetin tahakkuk ve husûlune bâis ve sebebdir. Nitekim merrâren tahkîk olunmuşdur. Pes zaaf-ı basarı olan kimsenin nazarı vasıtaya mahsûr olup verâsında olan manzûru istişfâk edemez. Ve onun kim kuvvet-i basarı vardır, sıfat-ı hasene nazar etmeyip hüsn-i sıfata [292] nazar-endâz olur. Ve maksûdu ol vechile görür ve bilir ve bulur. Bundan fehm olunur ki Hakk'ın ihticâbı yine kendinin esmâ ve sıfâtı perdesiyledir. Bu ise perde değildir. Onunçün âlemde gayr u şirket yoktur. Velâkin bu sırrı fehm eder nâdirdir. Li-muharririhî;

Olsa mekşûf dîdeden perde

Görünür nûr-ı kadîm her yerde

صد هزاران نيزه فرعون را

در شکست از موسی با يك عصا

Nîze, söğüd dedikleri, ağacdır, gönder dahi derler. Burada murâd sehare-i Firavn'ın asâlarıdır. Firavn'a izâfeti amel-i sihr onun emriyle olmak hasebiyledir. Firavn, ism-i Acemî'dir, mâlik-i Mısır olanlara alemdir. Firavn-ı Musâ'nın ismi Velid bin Mus'ab ibn Reyyân'dır ki dört yüz seneden ziyâde muammer olmuş, kehânet ve sihr ve kitâbet ve sâir fînûnda mehâret bulmuş

idi. Firavn'ın şiddeti itibâr olunup ⁶⁶⁹فِرْعَوْنُ فلان derler, fiil-i Firavn'ı teâtîf etse. Nitekim iblis derler, fiil-i iblisi işlese. Bundandır ki cebâbire ve tuğâta ferâine ve ebâlise, derler. Ve Kâmûs'da gelir ki, Firavn muarref-i bi'l-lâm olursa timsah ve bilâ lâm olursa sâhib-i Musâ murâd olunur. Asâ marûfdur. Arab od ve herâve dahi der. Aslı vavîdir. Onunçün tesniyesinde isvân gelir. Ve bir kimse cemaatden müfârakat edip cumhûra muhâlefet etse felanan şakka'l-asâ derler. Ve taâtiden hâric olana âsî derler. Güyâ asâsıyla temennü' etmişdir. Ve hezârânı nîzeye mukârin zikr etmek letâfetden hâli değildir. Zira hezârân asâ derler. Eğerçi ki hîzrândan galat olmak görünür. Ve fi'l-Kâmûs;

⁶⁷⁰الحيزران بضم الزاى شجر هندی و هو عروق ممتدة في الارض كالخيز و روا القصب و كل عودلدن و الرياح انتهى

Biz râh-ı tarîkatde bu gün ehl-i cihâdız
Tutsak aceb olmaz mı hezârân elimizde

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ Firavn'ın yani emr-i Firavn'la tahyîl-i sihr eden seharenin sad hezârân asâsın Musâ aleyhisselâmdan bir asâ ile şikest ve ibtâl eyledi. Ve ol sebebden ⁶⁷¹ألحق يعلو و لا يعلو سırrı zuhûra geldi. ⁶⁷²و لكل مبطل محق nüktesi fâş oldu. Onunçün demişlerdir ki, ⁶⁷³السواد الاعظم هو الواحد على الحق, yani [293] asâ-yı Musâ vahdet sıfatıyla muttasıf iken muhikk elinde olmağın asa-yı kesîre hükmünde idi. Nitekim demişlerdir; ⁶⁷⁴قليل اذا عدوا كسير اذا شدوا; Ve İskender'e dediler ki, asker dârâbede bin kere bin mukâtil vardır, pes mukâbele ve muhâberede suûbet görünür. Ol dedi ki kasabı kesret-i ağnâm hevl ü havfa düşürmez. Nitekim Mesnevî'de gelir;

كوسفندان كر برونست از حساب زان بهيشان كى بترسد آن قصاب ⁶⁷⁵

Ve asâ-yı sehare ise bu kadar kesret ile mubattıl elinde bulunmamağın asâ-yı vâhide hükmünde bile değil idi. Onunçün muzmahil oldu. Ve demişlerdir ki;

صعوه كو با عقاب سازد جنك دهد از خون خود پرش را رنك ⁶⁷⁶

Bunda işâret vardır ki, firavn-ı nefsi-i emmâre ve kuvâ-yı şerîre-i nefsâniyye yüzünden her çend Musâ-yı kalbe tecellîyât ve temvihât ederse yine Musâ-yı kalb bir asâ-yı zikr-i Hakkanî

⁶⁶⁹ Filandan kaçyorsun.

⁶⁷⁰ Hîzurânî zanın zammesiyle, Hindistan'da yetişen bir ağaçtır. Yerde uzayan damarlar şeklindedir. Hîzur ve kamış gibi.

⁶⁷¹ Hak yücelir, onun üstüne çıkılmaz.

⁶⁷² Her batıl koyana karşı hakikati açıklayan vardır.

⁶⁷³ Büyük siyahlık hakikat üzerindeki vahiddir.

⁶⁷⁴ Sayıldıklarında az, kenetlendiklerinde çokturlar.

⁶⁷⁵ Koyunlar hesap edilemeyecek kadar çok olsalar da kasap onlardan korkmaz.

⁶⁷⁶ Kartalla savaşacak kuyruk sallayan kuş, kendi kanatlarını kanıyla boyar.

ile cümlesin ibtâl ve eserlerinden mahv u ifnâ eyler. Pes hâricde ne kadar rüsül-i meb'ûs ve memûr var ise hüccet ve bürhân ve seyf ü sinân ile mansûr oldukları gibi bâtında dahi rüsül-ı kulûb ve kuvâ-yı hayre-i rûhânîye ile muzafferlerdir. El-hâsıl ehl-i Hak olanlar azîz ve müntakim ve emsâli esmâ-ı İlâhîyye yüzünden a'dâ-yı zâhire ve bâtınaya gâliblerdir. Ve bunda kerâmet-i evliyâya dahi remz vardır. Zira enbiyâ aleyhisselâm mu'cizât-ı kâhire ile ilzâm-ı mükezzebîn etdikleri gibi evliyâ dahi kerâmet-i bâhire ile kahr-ı münkîrîn etmişlerdir. Ve kerâmet-i uzmâ ıslâh-ı nefis edip kuvâ-yı tabiiyye ve nefsâniyyenin âsârın izâle etmektedir. Nitekim Yunus Emre kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Kerâmetim var deyü halka kerâmet gösterme
Nefsini Müslümân eyle ger vâr ise kerâmetin

صد هزاران طب جالینوس بود

پیش عیسی و دمش افسوس بود

Tıb ve Câlinus evâil-i kitâbda şerh olunmuşdur. Efsûs, feth-i hemze ile maskaraya almak manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; hezârân-ı tıbb-ı Câlinus İsâ ve onun nefesi önünde maskaralık idi. Zira Câlinus'un tıbla muâleceden âciz olduğu emrâz-ı hâileyi Hazret-i İsâ aleyhisselâm enfâs-ı tayyibe ve nefh-i rûhânî ile izâle eylediğinden mâdâ bi-izni'l-lahi tealâ ihyâ-ı mevtâ dahi ederd ki ilm-i tıbdan hâric bir kâr-ı bedî ve emr-i acîbdir. Nitekim Kur'an'da [294] gelir; و احيى الموتى باذن الله و ابرئ الاكهم و الا برص⁶⁷⁷ Ekme, anadan gözsüz doğan insandır, kör-i mâder-zâd gibi. Berez, hareket ile fesâd-ı mizâc sebebiyle bedende zâhir olan beyâzdır ki anıyla muttasıf olana ebrez derler. Huzzâk-ı hükemâ ve mühre-i etibbâ onun müâcele ve müdâvâtından âciz olmuşlardır. El-hâsıl sehare-i firavn sâir sâhirler yanında kâmilü'l-fen geçinirlerken hucûm-ı asâ-yı Musâ ile cümlesinin işinin bitdiği gibi Câlinus tabîbin muâlecât-ı sûriyesi dahi Hazret-i İsâ'nın ilâc-ı rûhâniyesi yanında bâtıl oldu. Demişlerdir ki Câlinus âkıbetü'l-emr kendi marazına dahi ilâcdan dermânde olup mebtûnen vefât eyledi. Ve bunun zâhiri gerçi Câlinus'un Hazret-i İsâ ile muâsereti îhâm eder. Fe-emmâ sahîh budur ki Câlinus Hazret-i İsâ'nın semâya ref'inden elli dokuz sene müehher dünyâya gelmiştir. Nitekim Ravzatü'l-Ahyâr'da musarrahdır. Maksûd mutlaka ilâc-i cismânînin ilâc-ı rûhânî ile adem-i mukâvemetin beyândır. Velakin Câlinus'u tahsîs ettiği kurb-ı ahde binâendir ki Hazret-i Mevlana kuddise sırruhû bazı tercihât ve te'yîdâtla rivâyet-i muâsıranın sıhhatine zâhib olmuş ola. Bunda erbâb-ı rüsûm ile ashâb-ı hakâyık miyânında olan farka işâret vardır. Zira erbâb-ı rüsûmun muâlecâtı a'mâl-i zâhire hasebiyledir. Ashâb-ı hakâyıkın muâleceti ise hem a'mâl-i zâhire ve hem a'mâl-i bâtına yüzündendir. Zira zü'l-cenâheyn oldukları cihetden

⁶⁷⁷ Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. (Âl-i İmrân 49)

a'mâl-i şeriyeye vukûfları olduğu gibi umûr-ı hakîkaya dahi ittilâları vardır. Pes zâhiri şeriat ile islâh ve bâtını tarîkat ve marifet ve hakikat ile muâlece edip tasfiye ve tezkiyede dikkat gösterirler ve emrâz-ı bâtınaya bi'l-küllîye ilâc ederler. Maa-hâzâ erbâb-ı zâhirin zâhirde olan muâlecâtı bile tam değildir. Zira bir nesnenin hakâyıkından gâfil olan kimsenin zevâhiri dahi nâkısdır. Nitekim erbâbına malûmdur. Ve ehl-i davânın hâlfî dahi buna kıyâs oluna. Zira tahkîk mertebesinden hâric ve dâire-i taklîdde dâhildir. Pes erbâb-ı hakikat ve vüsûl olan muhakkıkîn ile davet ve irşâdda ne vech ile berâber olurlar. Ve bunda remz vardır ki kemâl-i insânînin husûlü nefsi-kâmil üzerine mevkûfdur. Zira nefes nefsi-rûhânîdir ki enbiyâ ve evliyânın sıfatıdır. Ve nefsin zuhûru hizmet üzerine [295] menûtdur. Onunçün tarîkat fi'l-hakîka iki nesneden ibâretdir ki mürîd cânibinde hizmet ve biri dahi mürşid tarafında nefes-i rûhânîyedir, فتوى للخادم والمخدوم⁶⁷⁸ Limuharririhî;

Nefs isterse eğer bir sâlik   Eylesin hizmet-i şeyh mahdûm
Bâğban evvel eder hizmet-i bâğ   Çün behâr ola eder bâd kudûm

صد هزاران دفتر اشعار بود

پیش حرف امی اشعار بود

hâfiz-ı⁶⁷⁹ قال فی القاموس الدفتر و قد يكسر الدال جماعة الصحف المضمومة و الجمع دفاتر انتهى, Defter, deftere defterdâr derler. İş'âr şiirin cemidir. Kavî-i manzûmda gâlib olmuştur. Zira kavî-i manzûmun vezn ve kafîye ile kavî-i mensûr üzerine şeref ve rûchânı vardır. Eğerçi ki asılda her ilme şiir derler. Nitekim tafsîli mürûr eylemişdir. Harf, vâhid-i hurûf-i teheccîdir. Aslında taraf manasınadır. Ve hurûf-ı hecâ etrâf-ı kelime ve hurûf-ı âmîle etrâf-ı kelimât olmakla hurûf ile tesmiye olunmuştur. Ve harfle lûgatden dahi tabîr olunur. Nitekim hadîsde gelir; على سبعة احرف⁶⁸⁰ Burada harfden murâd Kur'an'dır, zikr-i cüz ve irâde-i küll tarîkiyle. Nitekim cümleden ve belki bütün kasîdeden kelime ile tabîr ederler. Pes harfi kelime ve kelâm ve kelimeyi kasîde üzerine itlâk etmek mecâz olur. Nitekim Şerh-i Râzî'de musarrahdır. Ümmî, ile murâd resûlullah aleyhi ve sellem. Zira ümde asl olan adem-i kırâat ve kitâbete mensûbdur. Ve bunda mâdâ dahi vücûh-ı kesîresi vardır. Pes, ümmî olmak anların hakkında kemâl ve sâirlerin hakkında noksandır. Onunçün bir kimseyi ümmiyet ile ta'yîr ve tavnîh eyleseler ol dahi peygamber aleyhisselâm ümmî değil mi idi, dese ta'zîr lâzım gelir. Nitekim bâlâda güzer etmişdir.

Mana-yı beyt budur ki, füsehâ ve bülegâ-ı Arab-ı urebâdan sad hazârân defter-i iş'âr ve cerîde-i nazm ve kâsâid-i muallaka bir nebî-i ümmî aleyhisselâmın Kur'an'ı önünde ol âr u ayb

⁶⁷⁸ Hizmet edene de, edilene de ne mutlu!

⁶⁷⁹ Defter ki difter de okunur, bir birine eklenmiş sayfalar toplamıdır. Çoğulu defatirdir.

⁶⁸⁰ Kuran yedi harf (lisan) üzerine nazil olmuştur. (Sahih-i Buhari, Kitabu'l-Husumât, 2241)

⁶⁸¹ Arap lisanından yedi lisan üzerine.

oldu. Onunçün bu kadar fesâhetle mevsûf ve belâğatla ma'rûf iken bazı âyât-ı Kur'aniyye istimâ etdikde insâf edip her biri ⁶⁸²سجدت لفصاحتته derlerdi. Pes Kur'an-ı azîmin resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üzerine nüzûlünden mahcûb oldu. Zira Kur'an-ı'nın nazmen ve manen vücûh-ı kesîre ile tefavvuk ve rüchânı [296] var idi. Onunçün zâhiri erbâb-ı zevâhire delîl ve bâtını ashâb-ı hakâyıka hüccet oldu. Pes kimse onun nazmı gibi nazm-ı münîf ve belîğ irâd etmeye kâdir olmadığı gibi o kadar hakâiki müstemil kelâm ve nazm ve cema dahi mâlik değildir. Ve onun külliyyatını fehmden âciz ve kâsırdır.

Bunda erbâb-ı iş'ârla ashâb-ı vâridât miyânında olan fark-ı azîme işâret vardır. Zira erbâb-ı iş'âr tekellüfât-ı kesîre ile kuvvet-i hayâliyyeden ahz ederler. Anların şiirleri müktesebdir. Ve ashâb-ı varidât bilâ-tekellüf ve teammül mahz-ı ilhâm olmak üzere Hak tealâdan ahz eylerler. Pes anların marifetleri vehbîdir. Ve kesbî ile vehbî miyânında olan fark azb-i ferât ile melh-i ecâc miyânında olan fark gibidir. Eğerçi ki bazı mükteseb fi'l-cümle halâvetden hâlî değildir. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. El-hâsıl bir yerde ki vâridât-ı kalbiyye ve maârif-i İlåhiyye ve hakâyık-ı rahmaniyye ve füyûz-ı Rabbâniye ola, orada iş'âr ve muhayyelât makûlesine itibâr kalmaz. Eğerçi ki erbâbı katında bi-hasebi'z-zu'm muteberdir.

⁶⁸³در قیامت نرسد شعر بفریاد کسی

Ve bunda remz vardır ki hurûf-ı vâridâtın husûl ve levh-i kalbe intikâşu ümmiyet üzerine menûtdur. Yani kalb-i rüsûm-ı mâsivâdan bi'l-küllîye tearrîye ve tecrîde muhtâcdır. Pes bu husûsda âlim olan dahi ümmî olmadıkça âlim ve ârif olmaz. Li-muharririhî;

Resmi sil dilden ola gör ümmî
Teşne-dil gel bu meclise tâ kim

Feyz-i Hak'dan bulasın ta ki nemi
Aşkla nûş edesin câm-ı Cem'i

با چنین غالب هداوندی کسی

چون نمیرد کر نباشد او خسی

Gâlib, kâhır demektir. Çün işbâ'-ı vâvla keyfe manasınadır. Nemîred, muzâri-i menfîdir. Masdarı mürden'dir, ölmek manasına, mevt gibi. Muzâriinde mimi meksûr edip mâ-ba'dine bir yâ ziyâde ederler ve mîred derler. Hes, bed güher, nâkes ve çör çöp. Ve Fâris şâirleri bî-menfaat olduğu cihetinden yaban otuna hes ıtlâk ederler.

Mana-yı beyt budur ki; vasf-ı celfi sebki eden bunculayın gâlib ve kâhır-ı Hüdâvendle bir kimse niçin ölmez ve teslîm ve inkiyâdda olup meyyit gibi olmaz. Eğer dün ve denî ve câhil makûlesi değil ise Allah tealâ kudret-i tâmm ve batş-ı şedîd sâhibi olup efrâd-ı cebâbire ve

⁶⁸² Onun fesâhetine hayran oldum.

⁶⁸³ Kıyâmette kimsenin feryadına şiir yetişmez.

kahhâreden bir ferd anınla mukâvemete kâdir olmayacak gerekdir ki her kes [297] onun taht-ı kudretinde fenâ bula. Ve itirâz ve inkibâzı ref edip ihtiyârla zillet kabûl ede ve mütâveat ehli ola. Ve illâ denâet ve cehli ile âhir zâr u zebûn olur. Ve hâk-ı mezelletde galtân olup kalır. Nitekim azîz ve muntakim isimlerine mazhar olup müzilü'l-cebâbire olan melekü'l-mevt elinde nice nemrûd ve şeddâd ve fîravn ve emsâli musahhar ve muzill olup âhir-i peymâne-i kahr u celâli içmişler ve dünyadan âhirete izdırâr ile göçmüşlerdir. El-hâsıl zayıf olan kimse kavî ile pençe tutmak muktezâ-yı akl u idrâk değildir. Bunda işâret vardır ki, Allah tealâ kendi libâs-ı kudretini bir kimse üzerine ilbâs eylese kimse onun ile mukâvemete kâdir olmaz. Musırr olursa âhir-i riyâz-ı ömrü sîrâb-ı bekâ olmayıp nefis-i müessir yüzünden pejmürde olur. Nitekim Sâib nazmında gelir;

نتیجۀ نفس سرد عندلیبانست   که عمر شبیم کستاخ یک زمان نباشد⁶⁸⁴

Ve remz vardır ki, mürîd mürşid hizmetine gassâl yanında meyyit gibi olmak gerekdir. Zira mevt-i irâdîde inkiyâdın kemâli mevt-i iztirârîde suhûlete sebebidir. Ve bunda fenâya tenbîh vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁸⁵لم تقولون ما لا تفعلون Yani şuhûd-ı Hak ehli olan ana faaltü demez, belki efâlini fiil-i Hak'da ifnâ ve sıfatını sıfat-ı Hak'da mahv ve zâtını zât-ı Hak'da muzmahil kılıp vücûd-ı vâhid sırrıyla kıyâm gösterir ve dahi ⁶⁸⁶و بی يأخذ و بی يبطش hakîkatiyle mütehakkık olur. Li-muharririhî;

Nefsle yokdur ehl-i Hakk'ın işi
Âriyetdir sana çün kim evsâf

Böyle insan olursa olsa kişi
İde gör kalbi taallukdan sâf

بس دل چون کوه را انکیخت او

مرغ زیرک باد و پا آویخت او

Dil, gönül ile onun zarf-vâr-ı müstevâsı olan yürek beyinde lafz-ı müşterekdir. Burada murâd yürekdir. Zîrek, kesrle, çest ve çâbük ve âkıl ve sâhib-i rey manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ kudret-i gâlibe ve satvet-i kâhire sebebiyle metânet ve sebâtda dağ gibi olan çok yüreği yerinden kopardı. Ve nice zehre çâk eyledi ve ziyâde idrâk ve ihtirâz ehli olan kuşu iki ayağından asdı ve sekîn-i kahrla başın kesdi. Pes onun kahr ve muâhezesinden kimseye emn yokdur. Nitekim ümem-i sâlifede ⁶⁸⁷من اشد منا قوة diye iftihâr edenleri hâk-i zaafa düşürdü. Ve sayha-ı vâhîde sebebiyle zehrelerin [298] şakk edip yüreklerin hulkûma getirdi. Ve vücûdların zerre-vâr bâd-ı eline verip cevvi-i hevâda uçurdu. Ve kuvvet-i dil ve sebât-ı kadem husûsunda etdikleri dava müfid olmayıp her birin âh u zârı diyâr-ı ademe geçirdi. Murğ-ı

⁶⁸⁴ Bülbüllerin soğuk nefesi sonucunda kendini beğenmiş şebnemın ömrü uzun bir zaman değildir.

⁶⁸⁵ Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz. (Saf 2)

⁶⁸⁶ Benimle alır ve benimle tutar.

⁶⁸⁷ Kim kuvvette bizden daha şiddetlidir?

zîrekin hâlini dahi buna kıyâs eyle. Onunçün dünyâda insana musahhar olmadık nesne yoktur, eğer âlem-i ulvîde ve eğer âlem-i süflîde. Şöyle tasarrufu cemi eşyâda cârî ve emri cümle-i kâinata nâfiz ve sârîdir. Bir murğ-ı zîrek yoktur ki onun dâmına sayd u şikâr olmaya. Ve bir pil-ten âver ve şîr-i jeyân yoktur ki ana ser-fürû kalmaya ve zencîr-i teshîrinde irtibât bulmaya. Pes Hak tealânın ulviyyât-ı fâile ve süfliyyât-ı kâbilede tasarrufu zâhir ve kiminde vesâtet-i mezâhir ve bazıda bilâ-vâsita satveti bâhirdir. Bunda dil çün kûhla câhil ve mahcûbun kalbine işâret vardır. Zira ricâlullah gerçi sebât ve rezzâtında dağ gibi alem olmuşlar ve her biri selâbetle irtifâ-ı şân bulmuşlar. Onunçün cibâl ile ricâlden tabîr olunur. Fe-emma zaaf-ı cebelferi hasebiyle inhidâma müşerref olan divâra veyahud bir çöpe benzerler. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁸⁸ وخلق الانسان ضعيفا

Onunçün hâlet-i cezbe ve insilâhda bulunmasalar bir gül-i ra'nâ ile taarruzdan âh ederler ve zerrece âzâr u cefâ götürmezler. Câhil ve mahcûb olanlar ise kemâl-i gafletlerinden kaviyyü'l-kalb ve manend-i cebeldir. Onunçün nice eclâfin celûden selh ederler, âh eylemez. Fe-emmâ ol ki Nesîmî nazmında gelir;

Zâhidin barmağın kessen döner Hak'dan kaçar
Gör bu gerçek âşıkı ser ü pâ soyarlar inlemez

Bu kelâm, cezbe ve insilâha göredir. Zira o hâlde ricâlullah meslûb ve mağlûblardır. Şöyle ki, telh ve şirin ve kahr u lütf idrâk etmezler. Ve murğ-ı zîrek ile ulemâ-ı rüsûma işâret vardır, hükemâ-ı felâsife ve emsâli gibi. Zira bunlar akl-ı evvel olmak davasın ederdî. Âhir her biri deryâ-yı vehm u hayâle dalıp ilâhiyyât ve nübüvvât hilâf-ı vâki olan itikâd ile tarîk-i sevâbdan hâric oldular. Ve hükemâ-yı İslâmiyyeden dahi niceler Sokrat ve Bukrât ve Câlinus ve Aristo ve emsâli silkinde münselik olup isrâ-ı ukûl-ı kâsıra olmak hasebiyle zencîr-i kahr u celâlde irtibât buldular, İbn-i Sinâ ve Fârâbî ve gayrıları gibi. Suâl olunursa ki cemi eşyâ Hakk'a musahhar ve taht-ı irâdâtında makhûrdur. Pes biri birleri miyânında fark nedir ki bazıları [299] kahr u celâl için tahsîs olundu? Cevâb budur ki, kümmel-i insân mezâhir-i cemâl-i ezeli olmak sebebiyle fi'l-hakîka esbâb-ı celâle taalluk etmemişler ve inhirâf gösterip tarîk-i kahra gitmemişlerdir. Pes bunlar cemi mevâtın ve merâtibde mansûr ve marzîlerdir. Sâirler ise hallerine göre kahr u celâle munzam ve belâ-ı sûrî ve manevî ile tev'em. ⁶⁸⁹ فاین هؤلاء من اؤلئك Li-muharririhî;

Ey gönül derd ehli ol, dermân senindir âkıbet
Seyl-veş sahra gözet ummân senindir âkıbet
Almaz isen âkıbet kâsır lokma sen ger ağzına
Hâzır ol kim hikmet-i Lokman senindir âkıbet

فهم و خاطر تیز کردن نیست راه

⁶⁸⁸ İnsan zayıf olarak yaratıldı. (Nisâ 28)

⁶⁸⁹ Bunlar nerde, onlar nerde.

جز شکسته می نکیرد فضل شاه

Hâtır, aslında gönle gelendir. Sonra gönle ıtlâk eylediler, zikr-i hâl ve irâde-i mahal tarîkiyle. Râh, yoldur. Böyle mevâzıda meslek-i mânevî murâd olunur. Şâh, Allah tealâdır. Zira uludur, alâ ve azîm gibi. Bundan fehm olunur ki cemâl-i zâta şeyn vermeyip ta'zîme dâir olan esmâyı Allah tealâ üzerine ıtlâk etmek dürüstdür, her ne lügat üzerine olusa olsun. Nitekim bazıları zâhib olmuşlardır. Zira Kur'an'da gelir; ⁶⁹⁰ و لله الاسماء الحسنی esmânın hüsnü ise müsemmânın hüsnüne tâbidir. Pes müsemmânın hüsnüne vermeyen esmânın cümlesi hüsnâ makûlesidir.

Mana-yı beyt budur ki; gönlü ve onun sıfatı olan fehm ü idrâki tîz ve dürüst ve kavî tutmak yol değildir. Yani sâlik ol yoldan menzil-i maksûda ermez. Zira fazl-ı şâh şikeste ve münkesirden gayrıya itibâr tutmaz. Pes gerekdir ki, ⁶⁹¹ أنا عند المنكسرة قلوبهم من اجلى muktezâsınca insan dâima münkesirü'l-hâtır ola. Nitekim resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem naat-ı şerîfnde gelir; ⁶⁹² كان متواصل الاحزان و دائم الفكر Yoksa kavî-i dil ve dürüst-hâtır olmaya ki bu sıfat onun gîz ve kesâfet ve Hak'dan ziyâde hicâbından nâşidir. Onunçün bu sıfatla muttasıf olanlar âhir adl-i Hakk'a mukârin ve kahr-ı İlâhîye merhûn olurlar. Şikeste-dil olanlar ise fazl u lütf-ı Mevlâ'ya ittisâl bulurlar. Bu sebebdendir ki fazl lafzı şâha izâfet olundu. El-hâsıl rikkat ve letâfet ve keşf ehli olan dâima izhâr-ı acz ve inkisâr ve zaaf edip kendine asla vücûd vermez. Ve ortada fazl-ı [300] Hak'dan gayrı nesne görmez. Onunçün demişlerdir ki, kutbu'l-aktâbdan ziyâde âciz kimse yoktur. Nitekim andan ziyâde kâdir kimse dahi yoktur. Velakin ol kudret-i tâmmeyi tekâmül-i acz u zaafından sonra bulmuşdur. Bundan ilm ü kemâl ü mâl ü cemâline bakıp pindâr ehli olanların rütbe-i kurb u huzûrdan nâzil ve her vech ile sâfil olduklarına işâret vardır. Zira şikeste makbûl olıcak dürüst olan merdûd olmak lâzım gelir. Merdûdun ahvâli ise zâhirdir. Ve bu makamdandır ki demişlerdir, ⁶⁹³ العلم حجاب Maksûd nisbet-i ilm-i hicâbdır, demektir. Zira hakikat-i tevhîde vusûl neseb u izâfâtı iskât ve silsile-i fenâya irtibâtdır. Li-muharririhî;

Olma insansan eğer hod bîn
Sile gör nakş-ı hayâli dilden

İde gör hâk-ı râha vaz-ı cebîn
Keşf ola sana Kur'an-ı mübîn

ای بسا کنج آکنان کنج کاو

کان خیال اندیش را شد ریش کاو

Genc-i eknân vasf-ı terkîbidir. Genc, kâf-ı Acemînin fethiyle hazînedir, kenz gibi. Nitekim şiirde gelir;

Minnet-i Hüda'ya genc-ı gınâda Hüdâyin

⁶⁹⁰ Allah için güzel isimler vardır. (A'râf 180)

⁶⁹¹ Ben, benden dolayı kalpleri kırılanların yanındayım.

⁶⁹² O, devamlı hüznü ve düşünceli idi.

⁶⁹³ İlim örtüdür.

Etdi harâbe gönlünü genc-i ginâ nasîb

Ve Mağribîler kitâbına genç-nâme derler. Zira anda kenz ve defîne istihrâcının tarifî yazılmıştır. Velâkin burada genç ile hazâne murâd olunur ki emvâl-i nefise hıfz etdikleri mahaldir, mahzen gibi. Eknân, âhirinde olan elif ve nun edât-ı cemdir. Âkenden kâf-ı Arabîyle tokmak ve doldurmaktır. Nitekim Bûstân'da gelir;

که بازار چند آنکه آکنده تر
تهی دست را دل برا کنده تر⁶⁹⁴

Künc-i gâv, bu dahi vasf-ı terkîbdır ki künc burada kâf-ı Arabînin zammıyledır, buçuk manasına, köşe gibi. Kâvîden kâf-ı Arabîyle kazmaktadır, kenden gibi vecdle bahs eylemek. Rîş-i gâv, kâv burada kâf-ı Acemîyledir. Ehlî olan sığra derler. Dışisine gevezn derler. Türk sığın geyiği der. Ve Lügat-i Şâhîdî'de gelir; kâv, öküz, ister katır-ı her, eşek ister deve. Ve Lügat-i Nimetullah'da gelir ki, gâv kâf-ı Acemîyle, sığır bi-mana sevr, intehâ. Rîş, gâvın mana-yı terkîbîsi öküz sakalı demektir. Rîş-i gâv mesel ve kinâyetdir, şol kimseden ki yaramaza tâbi ve onun maskarası ola. Düstûru'l-Amel'de gelir ki rîş-i gâv ile ve rîş-i gâvî eblehlikdir. Nitekim Câmi nazmında gelir;

در طلب ناکشیده محنت رنج
ریش کاوی بود توقع کنج⁶⁹⁵

Bundan fehm olunur ki rîş-i gâv manası [301] öküz sakallı demek olur. Bu sûretde vech-i tesmiye zâhirdir. Zira bir kimsenin sakalı öküz sakalına müşâbih olıcak, öküz gibi ebleh olmak lâzım gelir. Zira har-ı gâv hamâkat ve belâhetde alem olmuştur.

Mana-yı beyt budur ki; ey ziyâde çok buçuk kazıcı ve hazâne doldurucu ki kemâl-i belâhet ve hamâkatinden ol hayâl-endîş olan vezîr-i ma'hûdun masharası oldu. Bunda kalbi buçuğa ve ahkâm-ı dîn-i İsâ ve meârif-i İncîl'i hazîneye ve kıssîsler ki ilm ü marifetde reis-i Nasârâdır, câmi-i hâzîneye teşbîh vardır. Yani bu kadar fazl u hüner ve basîretle القضاء عمى البصر القضاء عى البصر ve basîretle إذا جاء⁶⁹⁶ vefkince ma'kûs ve menkûs olup vezîr-i cuhûdun hîlesin hiss edemediler. Ve Hak olmak zannıyla kendi yakınların terk edip vehme tâbi oldular. Ve onun bâtılına ser-fürû kıldılar. Ve onun davetine icâbet gösterdiler. Bu sebebden umûm nesâ[râ] dahi delâlete düşdüler. Zira demişlerdir ki ⁶⁹⁷الناس على دين ملوكهم Ve câizdir ki, genc-i âkenân ve genc-i gâvden murâd husûs üzerine riyâzet ve mücâhede ve halvet ehli ola. Zira dîn-i Nasârâda terehhüb şâyidir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁶⁹⁸و رهبانية ابتدعوها terehhüb ehli ise nişîn ve halvet ve kûşe-güzînlendir. Pes bunları genci fethla, fi'l-

⁶⁹⁴ Daha dolmuş olan bir çok pazar. Eli boş olanın gönlü daha dağımıktır.

⁶⁹⁵ Çalışmadan para kazanmayı beklemek aptallığın ta kendisidir.

⁶⁹⁶ Kader gelince göz kör olur.

⁶⁹⁷ İnsanlar meliklerinin dini üzerinedir.

⁶⁹⁸ Uydurdukları rûhbanlığa gelince... (Hadîd 27)

hakîka ve güncü, zamme ile, muğârât ve halevâtdır. Bade-zâ muhâl-endîş demedi. Zira âkıbet endîşe ettiği hayâl-i bâtil vücûd-pezîr olup Nasârâ arasında sûret-pezîr oldu. Nitekim gelse gerekdir.

Bunda işâret vardır ki, ulemâ-ı rüsûmun ekseri ve ehl-i davânın küllîsi şhevât-ı tabiyye ve umûr-ı behîmiyyeye tâbi olup sîret-i insâniyeden hâriç olmuşlardır. Zira bunlar erbâb-ı evhâm ve hayâlât ve kuşûrdur. Tarîk-i Hak'da ve ilm-i billahda rüsûhları yoktur. Pes zâhirde ünvân ehli müşkül ve muhterem adamlar iken bâtında insân-ı kâmil arasında maskaralar ve hor ve hakîrlerdir. Eğerçi ki kendilerinin bu manâya şuurları yoktur. Ve bundan kalb ve rûhun nefis ve tabîata muvâfakatlarının kubhu dahi zâhir oldu. Li-muharririhî;

Vay ol hâneye kim anda reîs Ola der dest-i zen pür-telbîs

كاو كه بود تا كه ريش او شوى

خاك چه بود تا حشيش او شوى

Haşîş, Arabîdir, kuru ot manasına, kelâ-ı yâbis gibi. Velâkin kelâ [302] kasr-ı hemze ile ruteb ve yâbise şâmildir. Ve aşeb ve halâ rutebe mahsûsdur.

Mana-yı beyt budur ki; sığır ve evr nedir ki, tâ sen ana sakal ve bu cihetden sehareyeye mahal olasın. Toprak nedir ki, sen ana kuru ot olasın. Belki senin şânın insan-ı mükerrerrem olduğun haysiyyet ile ikisinden bile berter ve ulvî makamın erbâb-ı basîret katında izhârdır. Zira hâkin rütbesi nebâtın sâfil ve nebâtın hayvandan münhatt ve hayvanın dahi insandan enzeldir. Pes insan-ı hakîkî odur ki bu süfliyâta meyl etmeyip makâm-ı melâikeye terakkî ve belki andan tesâüd eyleye. Tâ ki esâfilin sıhriyetinden halâs ola. Ve makâm-ı melâikeden terakkînin sırrı budur ki makâm-ı melâike makâm-ı rûhdur. Nitekim melâikeye ervâh-ı âliye derler. Makam-ı rûhun fevkünde ise makâm-ı sırr vardır. Bu cihetdendir ki insan melâikeden a'lem ve efdaldır. Zira efdal ve rüchan ilm ü marifetledir. Bade-zâ hâkin ünziliyeti zâhir ve sûret hasebiyledir. Eğerçi ki bâtın ve mana cihetiyle uluvv rütbesi vardır. Zira arzın makâmı rıza ve hâli teslîm ve dini İslâm'dır. Ânınçün temânînet ve feyz ve cûdla muttasıf ve dâima sâkin ve sâkitdir. Bu mana ise onun matlûba fevz ü zafer bulmasına dâl olmakla mertebe cihetinden a'lâ oldu. Eğerçi ki kalem a'lâ mukâbelesinde vâki olmuşdur. Velakin bu mukâbeleden fi'l-hakîka tenezzül lâzım gelmez. Zira âheriyetde evveliyet sırrı dahi vardır. Pes aynı süflde uluvvle mütehakkıkdır. Ve bir dahi budur ki, Adem hâkden mahlûkdur. Eğer hâkde mertebe cihetinden fazl ve rüchan olmayaydı Adem mükerrerrem ve insan-ı muhteremin nihâd ve tıyneti andan tahmîr ve terkîb olunmazdı. Bunda gâv ile tabîate işâret vardır. Zira ekl ü şürb ve menâmı gâlibdir. Bu umûr ise muktezâ-yı tabîatdır. Pes bunda remz vardır ki umûr-ı behîmeye münhemik ve ahvâl-i tabîiyyeye müşteğil olan kimse dünyâ ve ahiretde fesâhate düşer ve ehlullah arasında rüsvây olur. Husûsan ki evrde gamâret sıfatı

vardır. Yani bu nelik ve bilmezlik kelbde şiddet-i hırs ve hınzırda şerre olduğu gibi ve hâk vücûd-ı unsûriye misâldir ki onun haşîşi kuvvet-i nebâtiyedir. Pes eğer kuvâ-yı hayvâniye ve eğer kuvâ-yı nebâtiyedir. Cümlesinden fenâ bulup ahlâk-ı ilâhiye ve sıfat-ı rabbaniye ile tehalluk ve ittisâf lâzımdır. Bade-zâ insanın zâtında mesh cârî olduğu gibi sıfatında dahi cârîdir. Mesela hulk-ı hüsn ile muttasıf iken [303] hulk-ı kabîh ile ittisâf gibi. Nitekim hayvanâtın ahlakından zikr olundu. Li-muharririhî;

Hıfz edip zât u sıfatın meshden   Hüküm-i insanı sakın sen nushdan
Çün bedel verdik seni vasl-ı Hakk'a   Sakla bu bey ü şerây feshdan

چون زنی از کار بد شد روی زرد

مسخ کرد او را خدا و زهره کرد

Zerd, sarıdır, ârıza ve marûza itlâk olunur. Burada murâd bi-hasebi'l-örf kızıldır. Zira Acem rûy-ı zerd gerd derler ki yüz kızardı demekden ibâretdir. Nitekim Düstûru'l-Amel'de mestûrdur. Mesh, hâ-ı muceme ile, bir sureti andan akbah sûrete tahvîl etmektir. Ümem-i sâlifeden bazı mükezzebîn süver-i kurda ve henâzire tahvîl olundukları gibi. Zehre, aslında zâ-yı mucemenin zammı ve ha'nın fethiyledir. Burada vezn için ha teskîn olunur. Zühre seb'a-ı seyyâreden semâ-ı sâlisede bir yıldızın ismidir. Beyne'l-kevâkib nûrunun zehr ü telâlüünden ötürü zühre denildi. Nitekim zehrü's-sirrâc derler, telâ'le manasına.

Mana-yı beyt budur ki; çün bir avret-ı kâr-bed ve fiil-i fâhiş ucundan rûy-ı zerd oldu, yani yüzü kızardı ve hecl düştü ve rüsvây oldu, Allah tealâ onu sûret-i insâniyeden savt-ı zühreye tahvîl ve tebdîl eyledi. Malûm ola ki bu avretten murâd zaman-ı İdris aleyhisselâmda arza hubût eden Hârût ve Mârût melekler ile murâvede vâki olan avretidir ki ecmel-i nisâ ve ahsen-i zenândan idi. Zikr olunan melekleri iğfâl edip anlardan ism-i azamı teallüm etdikde okuyup semâyâya urûc etdi. Bu sebebden Allah tealâ onu kendi sûretinden zühre sûretine tahvîl eyledi. Ve ulemâ demişlerdir ki kevkebe mesh olduğu baîd değildir. Zira Hak tealâ nice akvâmı mesh etmiştir. Velakin zühre-i meşhûre olması zayıftır. Zira zühre-i meşhûre kevâkib-i seb'a-ı seyyâredendir. Onun vücûdu ise hilkat-i Adem'den mukaddemdir. Meğer mutlak bir şeffâf ve muzî yıldızla mahmûl ola. Bu sûretde zühre itlâkı lügâvî olur. Bu takrîrden mütehakkık oldu ki, kâr-ı bedden murâd murâvede-i mutlakadır. Fe-emmâ zâhir-i beytten tebâdür eden zenânın bi'l-fiil vukûdur. Nitekim bazıları zâhib olmuşlardır. Tab-ı mülkde ise şehvet terkîb olunmamıştır. Tâ ki zinâyâ dâf ola. Meğer arza hubût ile tab-ı insâna tahvîl oluna. El-hâsil ⁶⁹⁹لا يعصون الله diye medh [304] olunmak fi'l-cümle isyânın imkânına dâldir. Egerçi ki taât-ı tab ise de, fe'fhem cidden. Velakin bu makâm ziyâde hevî-nâk olmakla bazı ulemâ bu kıssayı rivâyet-i Yehûd'dur, diye tecvîz etmemişler ve

⁶⁹⁹ Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ... (Tahrir 6)

tarîka-i temsile gitmemişlerdir. Nitekim te'vîli İbn Temcîd hâşiyesinde mufassaldır. Ve'l-ilmü indellahi tealâ. Ve bazı beyân tefsîrimiz Rûhu'l-Beyân'dan matlûb ola.

Suâl olunursa ki zühre süver-i kabihadan değildir, pes ana tahvîl olunmak nice mesh olur? Cevab budur ki, insan ahseni takvîm üzerine mahlûkdur. Nitekim Kur'an'da gelir; صوركم 700. Pes insan sûret ve sûret hasenü'l-mahlûkât ve ecmelü'l-kâinât oldu. Ve zühre eğerçi sâir eşyâya göre hüsnüdür. Velâkin sûret-i insâniyeye göre fi'l-cümle kabîhdür, denilse vechdir. Zira yalnız nûr-ı zâhire itibâr yokdur. Suâl olunursa ki meshin tefsîrinden fehm olunur ki sûret-i insâniye kabîh ve sûret-i zühre akbeh ola. Bu ise takrîr-i mezkûru münâffidir. Cevâb budur ki; insan-ı nâkıs tebdîl-i fitrat-ı asliye etmekle sûret-i kabîhaya mütehavvil olmuşdur. Onunçün Kur'an'da gelir; اولئك كالانعام بل هم اضل 703 Yani tebdîl-i fitrat eden kimse sûret-i inâmdan beter ve akbeh sûrete mütehavvil olur. Ve bu sûret bazılarına sûfî ve bazılarına manevîdir. Manâ sûret-i kabîha üzerine olanlar dahi haşrde sûreten dahi sûret-i kabîhe üzerine mahşûr olsa gerekdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ينفخ في الصور فتأتون افواجا 704 Bundan zâhir oldu ki sûret-i hasene sûret-i haseneden efdaldır. Nitekim Bûstân'da gelir;

ره راست باید نه بالای راست که کافر هم از روی صورت چو ماست 705

عورتی را زهره کردن مسخ بود
خاک و کل کشتن نه مسخ است ای عنود

Avret, aslda seüdüdür ki insanın öd yeridir ve her utanacak nesnedir. Mer'a üzerine ıtlâk olundu. Zira onun zuhûru ve inkişâfından istihyâ olunur, sû' gibi. Pes avret, âr-ı mezmûmdan olur. Âriye dahi bundandır. Güyâ âra mensûbdur. Zira bir nesneyi âriyete taleb etmek âr u aybdır. Ve bazıları dediler ki avret uverdendir, zamme ile, amâ manasına. Zira imredden ecnebiye olduğu [305] sûretde gazz-ı basar lazımdır. Ve hadîsde gelir; المرأة عورة 706 Yani ricâlden istitâr lâzımdır. Bazılar dediler ki avret yerine mir'a isimâl olunmak evlâ ve edeb-i ibârete ensebdir, sebâbe yerine mesbaha demek gibi. Eğerçi ki şâri'den bi-hasebi'l-mesâlih sâdir olmuşdur. Unûd, ânidin mübâlağasıdır. İnâd, Hakk'ı bildikden sonra onu red ve ana muhâlefetdir. Ve bazıları dediler ki anûdla anîdin farkı vardır. Zira anîd muânid ve muhâlifdir. Anûd ise kasddan ânîd ve âdil ve munhârif olandır.

700 Şekil verip de şeklinizi güzel yapan (Mü'min 64)

701 Biz insanı en güzel biçimde yarattık. (Tin 4)

702 Resminiz resimlerin en güzelidir.

703 İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkınlılar. (A'râf 179)

704 Sura üflendiği gün, bölük bölük Allah'a gelirsiniz. (Nebe 18)

705 Doğru yol doğrunun üstünde olmamalıdır. Kafirler görünüş itibarıyla bizim gibidir.

706 Kadın mahremdir. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu'r-rıza, 1093)

Mana-yı beyt budur ki; Hak tealânın bir avratı insan sûretinden ihrâc edip zühre sûretine idhâl etmesi mesh olıcak, ey muânid veya ey tarîk-i kasdden munharif insân-ı nurânî hâk u kil-i zulmânî olmak mesh değildir. Yani insanda ahseni takvîm sırrı var iken ki sıfât-ı ilâhiyye üzerine mahlûk ve ahseni tasvîr ile musavver olduğudur. Yine tebdîl-i fitrat etmesi sebebiyle bi-hasebi'z-zâhir nûrânî ve şeffâf nesne sûretine tehavvülüne mesh itlâk olundu. Pes hâk-i tîrenin hükmü gâlib ve ahseni takvîmin sırrı mağlûb olsa, ana nice mesh olunmaz. Itlâk yani mesh ikidir ki biri mesh-ı sûrî ve biri mesh-i manevîdir. Ve mesh-i sûrî nice mesh ise mesh-i manevî dahi meshdir. Zira âlem-i sıfatda sûrete gelse gerekdir. Husûsen ki mesh bi-hasebi'z-zâhir zulmânî nesneye ola, hâk gibi. Bundan maksûd ahkâm-ı anâsırı gâlib olan kimsenin kalbi memsûh olduğun beyândır. Neûzu billâhi tealâ. Ve insân ibtidâ nurânîdir. Nitekim hadîsde gelir; ⁷⁰⁷ أن الله خلق آدم فتجلى فيه Ve intihâda zulmânîdir. Zira esfele sâfilîne merdûd olmuştur. Meğer kim imân ve amel-i sâlih imdâdıyla âlem-i nûrânîye urûc etmek müyesser ola.

Bundan zâhir olur ki insân âlem-i nur ve âlem-i zulmetin ahkâmını câmidir. Pes zâhiri âlem-i zulmetden ve bâtını âlem-i nûrdandır. Ve bâtını tasfiye ve tenvîrden zâhir dahi musaffâ ve münevver olur. Onunçün ecsâd-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâ sâir ecsâd gibi değildir. Bu cihetdendir ki resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz hâlinde cemî cihâtdan görürdü. Nitekim sırrı mufassalan mürûr etmişdir. Bade-zâ bu makâmda anûd irâd eyledi. Zira erbâb-ı hicâbdan muânede vâki olduğu mahaldir. Zira bu mananın mesh olduğun erbâb-ı basîret ve keşf bilir. Ol sebebden ki süver-i eşyâ-ı kemâhî anların elvâh-ı kulûb ve merâ-yı esrârından müntekiş [306] ve müntebi'dir. Pes husûs-ı mezbûrda çün ü çerâ etmezler ve a'mâ ve câhillere gibi inâd ve muhâlefet yoluna gitmezler. Li-muharririhî;

Gözlüye çün ki değil nesne nihân

Gözü olan kişi beyler bürhân

روح می بردت سوی چرخ برین

سوی آب و کل شدی در اسفلین

Şodî, refîi manasınadır. Âhirinde ya hitâb içindir. Kil, balçıktır. Burada tecrîde mahmûldur, âb u hâk demektir. Zira insanın unsur-ı gâibi zikr olunan iki nesnedir. Ve tecrîd mezkûr hadîsde dahi vâkidir. Nitekim gelir; ⁷⁰⁸ كنت نبيا و آدم بين الماء و الطين Esfelîn, esfelü'l-esfelîn takdîrindedir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁰⁹ ثم رددناه اسفل سافلين Velâkin li-ecli'z-zarûre sâfilîn yerine esfelîn irâd eyledi. Eğerçi ki esfelîn lafzı dahi Kur'an'dan me'hûzdur. Nitekim bi-tariki'l-hikâye

⁷⁰⁷ Allah Adem'i yarattı ve onda tecelli etti.

⁷⁰⁸ Adem, su ve balçık arasındayken ben nebi idim. (Sahih-i Buharî, Kitabu'l-edeb, 119)

⁷⁰⁹ Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. (Tîn 5)

gelir; ليكونا من الاسفلين⁷¹⁰ Suâl olunursa ki bu makamda zarûret yokdur. Zira esfelîn yerine sâfilîn dese dahi mevzûndur. Cevâb budur ki; burada zarûretten murâd zarûret-i kemâl-i tatbîkdir. Fa'ref. Esfelîn, esfelin cemidir ki a'lânın mukâbilidir. Esfele sâfilîn âlem-i nâsutdur ki âlem-i insândır. Ve câizdir ki sıfât-ı behîmeye ve şeytâniyeye ve sab'ıyye murâd ola. Zira insanın ziyâde sufûletine sebep olan bu sıfâtdır. Bu sûretde tıynet-i Adem'de âb u hâkden gayrı anâsır dahi itibâr olunur. Zira kibr ü hased evsâf-ı şeytâniyedendir ki unsur-ı nârın hükmüdür. Ve gazab ve kahr ve iftirâs ve emsâli evsâf-ı seb'ıyyedendir ki bu dahi unsur-ı nâra mulhaktır. Bade-zâ âlem-i nâsût esfel-i mutlak ile a'lâ-yı mutlakın miyânında menâzil-i kesîre vardır. Zira yalnız akl-i evvelden mertebe-i insâna gelince yirmi sekiz menzildir ki evveli ism-i bediî ve âhiri ism-i refî'in mazharıdır. Ve hurûf-ı hecâda ism-i bedî mertebesinde hemze ve ism-i refî' mertebesinde vav vaz olunmuşdur. Zira hemze mebdü'l-mehâric ve vav müntehiyü'l-mehâricdir. Ve akl-ı evvel mertebesinden hüviyet-i zâtiye mertebesine dek dahi miyânda merâtib-i ilmiye ve ilâhiyye vardır. Ve câizdir ki esfele sâfilîn unsur-ı âb u hâkin ahkâmı olan umûr-ı behîmeye ola, ekl ü şürb ve menâm ve vikâ gibi. Ne yemek ne içmek ne gülmek azîz. Yani behâim ezellü'l-mahlûkât [307] olduğu gibi sıfâtı dahi ezellü's-sıfatdır, pes, ezellü's-sıfatla muttasıf olan insan dahi behâim gibi ezell ve esfeldir.

Mana-yı beyt budur ki; rûh-ı âlî seni çerh-i âlî ve felek-i müteâlî tarafına iledir, davet-i rûhâniyesiyle. Ve seni ol cânibe cezb eyler. Sen ise esfele sâfilîn mertebesinde âb u hâk tarafına gitdin, imâle-i tabî'î ve ilkâ-ı nefsanî ve şeytâni ile. Veyâhud sıfât-ı süfliyyede gâyete yitdin. Yani rûh-ı insân ulvî olmakla muktezâ-yı ulvî üzere insana uluvv-ı himmet eder. Ve onun esfele sâfilînde kaldığın istemez. Ve sefsâf-ı ahlâk ve evsâfla tahalluk ve ittisâfden müteazzîdir. İnsan ise cism-i sâfilin hükmünü icrâ edip denâet ile muttasıf olur ve alçaklara meyl eyler. El-hâsil insanda iki mücâveret vardır. Biri rûh-ı ulvî tarafına ki âlem-i emrdendir ve evvel-i mahlûkdur. Ve biri dahi cism-i süflî cânibine ki âlem-i halkdandır ve âher-i mahlûkdur. Pes uluvv-ı himmeti olmayan kimse bu iki mücâveretden mücâveret-i süfliyyeyi ihtiyâr edip hor u zelîl olur. Ve insan mükerrerrem olduğundan câhil kalır. Zira onun kerâmeti âb u hâk yüzünden değildir. Belki ilm ü marifet cihetindedir. Velâkin âb u hâkden tahmîr olunan cesed bu fazîlete vusûle alet olmuşdur. Pes gerekdir ki hakîkat-i berzâhiyyesi hasebiyle cesedi cihet-i sâfile nâzır ola. Tâ ki kâbiliyyetin hükmü zuhûra gele ve rûhu cihet-i uluvva munkalib ola. Tâ ki kuyûd-ı berâzihdan necât bula. Bade-zâ mî-bered lafzında işâret vardır ki rûh-ı insânda bi-hakkihî davet ve irşâdda hiss ve haml ve cezb vardır. Güyâ kendi meczûb-ı âlem-i ulvî olduğu gibi hakîkat-i insâniyenin dahi ol cânibe meczûb olduğun ister. Zira teşvîkde cezb vardır. Fe-emmâ ol kimsenin ki kalbi قلوب لا يفتقون بها

⁷¹⁰ Aşağılanmışlardan olsunlar. (Fussilet 29)

ولهم⁷¹¹ hükmünde dâhil ola. Onun sem'ine hitâb ermez, kendiye cezbe girmez. Pes o makûleyi davet etmek ilzâm-ı hüccet içindir, tâ ki vakt-i muâhezede özrü kalmaya ve mahcûc ola. Ve Kur'an'da gelir; ⁷¹² وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا Ve azab iki nevidir. Biri azâb-ı kebîrdir ki azâb-ı nârdır. Ve biri azâb-ı ekberdir ki azâb-ı firâkdır. Ekber olduğu budur ki rûhâniyyete dâirdir. rûhun âlem-i mânâda taazzubu ise cismin âlem-i sûretde teallümünden eşedir. Zira her teallüm-i cismânî rûhda müessir değildir. Fe-emmâ her teazzüb-i rûhânî [308] cismde müessirdir. Onunçün gamm u kusâ ve kasâvetden dahi beşereye teğayyür ve âsâr-i infîâl gelir. Ve şodî lafzında fiil-i ihtiyârîye işâret vardır ki anda fiil-i izdirârîye nisbetle suhûlet vardır. Pes bu makâmdan بالشهوات⁷¹³ حفت الجنة بالمكاره و حفت النار سırı zâhir oldu. Ve fiil-i ihtiyârî umûr-ı tabîyyeye taalluk etmek mezmûmdur. Zira maksûdun bi'z-zât olan umûr-ı rûhâniye ve ahvâl-i uhreviyeye bezl-i mechûd ve sarf-ı makdûr etmektir. Veyl ol Adem'e ki zincir-i nûrla cennet ve kurbete sevk ve cezb oluna, evvel ibâ ve adûl eyleye.

Suâl olunursa ki; çerh yerine davet ve cezbin manası nedir? Zira çerh-i berrîn emkine ve ahyâzdandır. Bu ise mahlûkdur. Âlem-i kevnin ise tabîi olursa dahi âlem-i ilâha göre itibârı yokdur. Cevâb budur ki, çerh-i berrînden murâd ulviyyât-ı mutlakadır ki âlem-i melekûtdur. Pes maksûdun bi'z-zât olan âlem-i melekûte incizâbdır. Ve âlem-i melekût semevât ve arzın hakâyık ve netâyicidir ki esmâ-ı ilâhiye yüzünden müşâhede olunur. Ve Kur'an'da bu sırta işâret edip gelir; ⁷¹⁴ وكذلك نرى ابراهيم ملكوت السموات والارض Ve bu melekût münkeşif olmadıkça bir kimse dâire-i vilâyete kadem basmaz. Li-muharririhî;

Nedir ey dil urûc-ı çerh-i berrîn
Bulmayınca tecerrüd-i İsâ

Olasın âlem-i manâya karîn
Demesin kimse semâya çıkarın

خويشتن را مسخ کردی زين سفول

زان وجودی که بدان رشك عقول

Süfûl, sin'in zammıyla uluvvun nakfîzidir. Reşk kevnî ve gayret manasına gayret gayrın bir husûsda müşâreketini kerâhetdir. Burada murâd gıbtadır. Ve gıbta bir kimsenin malını veyahud mansıbını veya iyiliğini görüp benim de olsa diye tercîdir. Ukûl aklın cemidir. Akl aslında habs manasınadır. Sonra idrâk-i insana akl dediler. Zira insanı kabîh ve gayrı mustahsen olan nesnelere men ve habs eder. Ve aklın mahalli dimağdır. Velakin nûru kalbe münakisdir. Kalb ise sadr-ı insanın cânib-i îsrindedir. Ve akl ıstılâh-ı hükemâda zu'm etdikleri üzere mebâdiü'l-eflâk ve anâsır olan ukûl-ı aşere üzerine ıtlâk olunur. Nitekim kütüb-i İbn Sinâ'da ve

⁷¹¹ Onların, onunla kavrayamadıkları kalpleri vardır.

⁷¹² Biz bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz. (İsrâ 15)

⁷¹³ Cennet, istenilmeyen şeylerle, cehennem de arzulanan şeylerle kuşatılmıştır. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-Cenne, 5049)

⁷¹⁴ Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. (En'âm 75)

gayrıda tafsîl olunmuşdur. Burada ukûl ile murâd melâike-i mühimmeye dedikleri ervâh-ı âliye [309] ve sâir ehl-i melekûtdur. Yoksa ukûl-ı cüziyye-i insâniye değildir. Ukûl ve nüfûs dedikleri fi'l-hakîka emr-i vâhiddir. Velâkin fevkânî olduğu itibârla ukûl ve tahtânî olduğu hasebiyle nüfûs itlâk olunur. Ve bir ibâretle dahi budur ki şehâdet ve zâhir itibâriyle nüfûs ve gayb ve bâtın itibâriyle ukûl denilir, mertebe-i ervâh gibi. Zira bu mertebe suver-i ilmiyyeye mezâhir olmak cihetiyle nüfûs ve ayân-ı sâbite olmak mülâhazasıyla ukûldur.

Mana-yı beyt budur ki; bu sufûlet ve denâetden ötürü kendini tahvîl etdin. Ol vücûd-ı ulvîden ki reşk-i ukûl ve gayret-i nüfûs ve gıpta-ı ervâh oldu. Burada vücûd-ı süflî-i memsûhdan murâd sıfât-ı behîmiye ve sebiyye ve şeytâniye ile muttasıf olan vücûd ve vücûd-ı ulvî-i memdûhdan maksûd sıfât-ı ilâhiye ve ahlâk-ı Rabbâniye ile mütehallî olan vücûddur. Suâl olunursa ki, ehl-i melekûtun vücûd-ı ulvî-i insâniye gıptası ne vech iledir? Cevab budur ki, insan-ı ulvî kemâl ehlidir ki celâl ve cemâli câmidir. Melek-i ulvî ise yalnız cemâl ehlidir. Pes insan-ı ulvî cemi esmâ-i ilâhîyye ile zâhir ve mütehakkık olmakla gıpta-ı âlem-i ukûl oldu. Suâl olunursa ki, melâike-i mehîme ehl-i istiğrâkdır ki anlarda gıpta mutasavver değildir? Cevab budur ki; gıpta etmek rütbe cihetiyledir, gerek kâl ve hâl ile bi'l-fiil gıpta olsun ve gerek olmasın. Bundan zâhir olur ki vücûd-ı memsûh-ı insânî gıpta-ı ehl-i melekût değildir. Zira mertebe-i ukûlde tecerrüd-i tâm ve mertebe-i nüfûs-ı memsûhada taalluk-ı kâmil vardır. Pes ehl-i melekût tecerrüd ve terakkîleri hasebiyle anlardan efdal olur. Ve efdal olan mefzûlun hâline gıpta etmez. Suâl olunursa ki ervâh-ı âliye ve mutlaka ehl-i melekût kimlerdir? Cevab budur ki, ervâh-ı âliye ebdândan mücerredlerdir. Yani anlarda ne ebdân-ı kesîfe ne hod ebdân-ı latîfe yoktur. Belki anlar ervâh-ı mücerrededir. Sâir ehl-i melekût ise ebdân-ı latîfe libâsıyla melbûslardır. Bundan fehîm olunur ki insan ecsâm-ı kesîfe ehlidir. Velâkin riyâzet ile taltîf-i ecsâm edenler melâikeden berterdir. Onunçün fahr-ı kâinât aleyhi ekmele tahiyât leyle-i mirâcda makâm-ı melâikeden terakkî edip âlem-i terkîbin zirvesi olan fevka'l-arşa vaz-ı kadem eyledi. Ve oradan dahi teveccüh ve himmet-i ulyâ hasebiyle âlem-i ervâha duhûl ve andan [310] âlem-i lâ eyne vusûl hâsıl oldu. Li-muharririhî;

Geçmeyince bu makam-ı eyni   Görmeye kimse âlem-i eyni

Bade-zâ bunda ihtiyâr-i cüz'î bî-ısbât vardır. Pes insan her ne cânibe imâle-i licâm ederse Allah tealâ onu halk eder, gerek ulvî ve gerek süflî. Velâkin mesh dedikleri reyn dedikleridir. Ve reyn ehline bir dahi safvet-i züccace-i dil yoktur.

Etme nâzik mizâcını bîmâr   Şâyed olmaya kâbil-i timâr

بس ببین کین مسخ کردی چون بود

پیش آن مسخ این بغایت دون بود

Mana-yı beyt budur ki; pes nazar eyle ki, sıfât-ı süfliye ile ittisaf hasebiyle olan mesh ne gûne olur. Yani, bu mesh ol zühre meshinin önünde gâyet ile dûn ve denî ve kabîh olur. Pes mısra-ı sâni evvel beyândır. El-hâsıl zühreye tahvîl olunmak bu kadar nurâniyetiyle mesh ve kabih olıcak behâim ve enâm mertebesine tenzîl olunmak bu kadar sefâlet ve zulmâniyetle kabîh ve belki akbehdir. Zire nûr ve zulmet ve insâniyyet ve hayvâniyet miyânında fark-ı kesîr vardır. Bunda işâret vardır ki bazı işrâkîn ve ehl-i riyâzet eğerçi ki tasfiye-i bâtin edip fi'l-cümle nurâniyet bulmuşlardır ve rütbe-i ervâh-ı latîfe sâid olmuşlardır, velakin nurâniyetleri mahlûk mertebesindedir. Bunun mâverâsında ise ayn-ı mücerrede ve sırr-ı mücerred mertebeleri vardır ki âlem-i rûhdan enver ve makâm-ı halkdan ezherdir. Pes bu terakkîden bî-haber olup tenezzül-i rûhdan kalanlar zu'mlarınca makamlarından enver makam budur sanır. Ve bu âlemde fi'l-cümle nurâniyet mevcûd iken لا احب الآفلين mefhûmuna nâzır olmakla mahbûb ve makbûl olmayacak, bundan dûn ve sâfil olan mertebe-i nefis ve tabîat nice merğûb olur ki zulmanî-i mahzdir. Pes nefis ve tabîat ehlinin meshi min külli'l-vücûh ve kalb ve rûh erbâbının meshi min bazı'l-vücûhdur. Ve mutlaka meshden tehallüs ve necât âlem-i sırrın hakâyıkıyla mütehakkık olmaktadır. Ve bunda bîn hitâbında remz vardır ki bu manayı idrâk etmek her câhil-i dûn ve amâ-yı denînin şâni değildir. Belki basîret ehlinin sıfatıdır ki anlara göre nûr ve zulmet ve hüsn ve kubh kemâ hüve rûşen ve hüveydâdır.

اسب همت سوی اختر ناحتی
آدم مسجود را نسناختی

[311] Esb, husûsla atın ismidir. Eğerçi yâ-ı Arabîyle telaffuz olunur. Fe-emmâ aslında ya-ı Acemîyledir. Nitekim espeh ve sipeh derler, atlı manasına. Himmet, bir nesne üzerine cem-i hâtur etmektir. Şöyle ki hilâfi hâtıra gelmeye ve bu makûle himmetden murâd tehallûf etmez, demişlerdir ki bazı nüfusun bi-hasebi'l-katre bazı umûr-ı garîbeye ihtisâsı vardır ki gayrıda bulunmaz. Nitekim Hindistan'da bazı kavim vardır ki bir nesne husûsunda ihtimâm etseler halkdan uzlet ihtiyâr edip himmetlerin ol nesne cânibine sarf ederler ve ol nesne dahi ihtimâmları üzerine vücûda gelir. Ve bu kabldendir ki, Sultan Mahmûd Gaznevî diyâr-ı Hind'e gaza etdikde bir şehre müsâdefe etdi ki, her bâr ki ana kasd etse marîz olurdu. Sırrından suâl etdikde dediler ki, ol şehre ehlinde bazı cemâat vardır ki sarf-ı himmet etdikde muktezâ-yı himmetleri üzere maraz vâki olur. Pes define çâre taleb olundukda sultan-ı mezbûrun bazı ashâbı darb-ı tabûl ve nefh-i bûkât-ı kesîre ile teşvîş-i himmete re'y etdi. Sultan dahi hîle-i mezkûre ile amel etdikde maraz zâil olup medineyi istihlâs eyledi. Ahter, yıldız ve tâli' ve iyi fâl manalarına gelir. Burada uluvv-ı suverîdir. Ahteri tahsis-i bi'z-zikr etdiği zühre münâsebetiyledir. Tâhtî, yâ hitâb içindir. Tâhten, katı ivmek ve seğırtmek ki çâplık ile tabîr ederler. Muzâriinde hâzâya kalp olunup tâzed ve tâzende derler. Burada tahtî müteaddî manasına me'hûzdur. Âdem, bu lafızda ihtilâf eylediler.

Bazılar dediler ki ism-i Acemî'dir, sarfdan memnûdur. Ve bazıları dediler ki Arabî'dir, ademe'den müştakdır ki semerret demektir. Ve semerret beyaz ile humret arasında levn-i mahsûsdur. Ve Adem'in esmer olduğu ahsenü'n-nâs olmasının münâfî değildir. Onunçün resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem esmerü'l-levn iken ⁷¹⁵أنا املح buyurdu. Pes hüsn-i insan-ı ân dedikleri mana ile hâsıl yoksa beyâzla ya gayrı levnle değil. Yâhud edîm-i arzdan müştakdır, yani vech-i arzdan. Zira Adem andan mahlûkdur. Pes bu sûretde dahi sarfdan memnûdur, ilmiyyet ve vezn-i fiilden ötürü.

Mana-yı beyt budur ki, himmet ve azîmet atını uluvv-ı sûrî cânibine çapdırdın. Ve felek-i ulvîde ahter-i ulvî ve nûrânî ve sâir uluvv-i sûrî ile muttasıf [312] olan nesnelere sana hoş geldi ve mustahsen göründü. Mescûd-i melâike-i kirâm olan mülk ve nâsûtdan olmakla bi-hasebi'z-zâhir zulmânî ve pestdir. Velakin mescûd-ı melâike olup sıfât-ı ilâhiye ile ittisâf ve ahlâk-ı Rabbânî ile tahallukuna binâen nurânî ve ehl-i melekûtdan berter ve âlîdir. Pes eğer sende uluvv-ı himmet ve dûr-bînlik olaydı pederin Adem'in sırrına muttali olurdu. Ve pestîde-i bülendin bulurdun. Ve uluvv-ı manevîyi fehm hasebiyle uluvv-ı sûrîye iltifât etmezdin. Ve kendi pâyına suûdu koyup esfelü'l-esfelîne inmezdin ve uluvv-ı sûrî sûretinde süfl-i manevî câhına düşmezdin. Nitekim bu manaya beyt-i lâhık karînedir.

Bunda himmeti ata teşbîh vardır. Onunçün sâlik olan kimse vâkıasında at görse himmet ile tabîr olunur. Zira ât râh-ı sûrî katına âlet olduğu gibi himmet dahi râh-ı manevî-i tîne vesîledir. Ve bunda atın uluvv-ı şânına delâlet vardır. Onunçün hadîsde gelir; ⁷¹⁶أخيل [معقود] بنواصيها الخير Ve hayl ile cemâat-i mücâhidînden dahi tabir olunmuşdur. Nitekim hadîsde gelir; ⁷¹⁷يا خيل الله اركبى Ve bunda uluvv-ı himmete tenbîh vardır. Nitekim Bâkî nazmında gelir;

Çeşm-i sitâreler gibi alçağa mâîl olmazız
Himmetimiz bülendürür, kaddinedir nezzâremiz

Ve remz vardır ki Adem ⁷¹⁸الله نور السموات و الارض sırrına mazhardır. Zira semâvât ervâh ve arz, ecsâd-ı nûr-ı Hak'la münevverdir. Suâl olunursa ki ervâhın nurâniyetinde kelâm yokdur. Fe-emmâ ecsâd ne vechle nurânîdir? Cevab budur ki, ⁷¹⁹واشرقت الارض بنور ربها mücebince ervâhdan ecsâma nûr-ı ilâhî münakis olup zevâhir dahi bevâtın gibi nurâniyet kabûl etmemişdir. Nitekim ehlullahın çeşrelerine çeşm-i ikrâr ve itikâdla nazar-endâz olanlara bu mana rûşen ve hüveydâdır.

⁷¹⁵ Ben en yakışıklıyım.

⁷¹⁶ Atın perçemine hayır bağlanmıştır. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-İmâre, 3479)

⁷¹⁷ Ey Allah'ın atları bin!

⁷¹⁸ Allah, yerlerin ve göklerin nurudur. (Nûr 35)

⁷¹⁹ Rabbi'nin nuruyla yeryüzü aydınlandı. (Zümer 69)

Ve hadîsde gelir; من كثر صلاته بالليل حسن وجهه بالنهار⁷²⁰ Ve bunda insan kendi rütbesinden gâfil ve uluvv-ı câhını câhil olduğun takbîh vardır.

آخر آدم زاده ای نا خلف

چند پنداری تو پستی را شرف

Ahir, Nimetullah'da gelir ki, âhir zıdd-ı evvel ve âhir Fârisî-i sahîhde ta'rif makamında mustameldir. Nitekim Hazret-i Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî buyurur, ayn; [313]

عشقبازی نه من آخر بجهان آوردم⁷²¹

Yani aşkbâzlığı cihâna ben getirmedim. Bunu bilirsın, şöyledir demektir. Halef, veled-i sâlih ve tâlih. İkisinde bile istimâl olunur. Onunçün hayr-ı halef ve halef-i sıdk ve şerr-i halef ve halef-i kizb derler, Fârisî'de nâ-halef gibi. Ve bundan gayrı vechile dahi tafsil olunmuşdur. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Şeref, uluvv ve mekân-ı âlî ve mecdidir.

Mana-yı beyt budur ki; âhir sende Ademî-zâdesin ey nâ-halef, nice bir pestliği şeref ve uluvv ve azimet zann edersin. Yani eğer Adem-zâde olduğuna göre halef-i sıdk ve ferzend-i sâlih ve ârif olaydın, pederin Adem gibi uluvv-ı himmet ehli olup ednâya iltifât etmezdin. Zira pederin himmet-i âliyesi sebebiyle cenneti bir dâneye satdı ve uluvv-ı sûriyeye meyl etmedi. Belki suretâ pest olan arza tahsil-i uluvv-ı manevî için hubût etdi. Bu cihetden arz suretâ pest ve manen bülend oldu. Ve illâ karargâh-ı enbiyâ olmazdı. Bunda Adem-zâde olup uluvv-ı mansıb-ı insaniyyeti fehm etmeyi techîl ve âlem-i sûretin şerefini tahsile tâlib olanların hâlini takbîh vardır. El-hâsıl insandan her bir ferd gerçi nisbet hasebiyle Adem oğludur. Velakin haseb cihetiyle nesebi münkatidir. Zira yalnız abâ ve ecdâdın mefâhir ve me'âsarı kifâyet etmez. Belki herkesin zâtında dahi sebab-i iftihâr ve mâye-i ibtihâc olacak vasf-ı ârizî lâzımdır. Bu sebebdendir ki hadîsde gelir; ⁷²²يا علی کل سبب و نسب منقطع يوم القيامة الاسبی و نسبی⁷²³ Ve yine hadîsde vârid olmuşdur ki ⁷²³آلی کل تقی تقی⁷²³ Yani bir kimse beyâz destâr olsa takvâ ve nekâveti hasebiyle fi'l-hakîka âl-i resûldur. Bu sûretde sebz-destâr olursa âliyet hem neseben ve hem sebeben olmuş olur. Ve eğer sebz-destâr olup manâ-yı mezkûrle tehallî mefkûd olursa ittisâl-i örfüne nazar olunmaz. Pes şeref-i insan zâhiri şerfat ile ıslâh ve bâtını nûr-ı marifet ve hakikat ile tenvîrdedir. Yoksa uluvv-ı câhda ve âliyet-i sûriyede değildir. Ve illa Ebû Leheb ve emsâli gibi dahi silsile-i bend-i siyâdet olmak lâzım gelir. Ve Fuzûlî şiirinde gelir;

Hidâyet menziline yetdiler sa'y ile akrânın

⁷²⁰ Kimin gece namazı çok olursa gündüz yüzü güzel olur.

⁷²¹ Aşkbazlığı dünyaya ben getirmedim.

⁷²² Ey Ali, bütün asıllar ve soylar Kıyâmet gününde kesilecektir, ancak benim aslım ve soyum müstesnâ.

⁷²³ Sakınanlar ve temizlenenler benim soyumdandır.

Delâlet içre sen kaldın sana bu âr yetmez mi?

Ve Yazıcı-zâde Muhammed Efendinin uluvv-ı himmetindedir ki Muhammediye’de [314] irâd eder;

Dâne kim Adem yedi ger gevher olsa bakmayım
Etmeyim her kez nazar görürsem zerrîn cibâl

Ve bu beytin şerhi Muhammediye üzerine Ferâhu’r-rûh nam şerhimizden matlûb ola. Ve bunun emsâlinde dahi teemmel ve teevvül oluna.

چند کوی من بکیرم عالمی
این جهان را پر کنم از خود همی

Âlemî’de olan yâ zâiddir. Alemden murâd dünyâdır ki, semevât-ı seb’a dahi anda dâhildir. Pes bunda Şeddâd ve Nemrûd gibilerin hâline işâret vardır. Zira Nemrûd meşrik ve mağrib miyânını zabt etdikden sonra semâvâtta olanları dahi teshîr için âsumâna tîr-endâz oldu. Nitekim Şeyh Attar kuddise sırruhû kelâmında gelir;

سوی او خصمی که تیر انداخته
پشه کارش کفایت ساخته⁷²⁴

Hemî, lisân-ı Farisî’de takrîr içindir, evvel-i kelâmda vâki olduğu gibi âhir-i kelâmda dahi vâki olur. Nitekim Rûdegî şiirinde gelir;

باد جوی مولیان آید همی
بوی یار مهربان آید همی⁷²⁵

Türkî dilde mukarrer midir, diyecek yerde hemî derler, manâ-yı Farisîsi üzerine istimâl ederler. Hemî’nin aslı mî’dir. Hâ zâiddir. Zira lisân-ı Fârisî’de ol kelimedede hâ’nın ziyâdesi şâyidir.

Mana-yı beyt budur ki; ey gâfil nice bir dersin ki ben bütün dünyayı tutarım ve zabt ederim. Bu cihanı kendimden dolu eylerim ve bu böyledir. Bundan maksûd insan sıfat-ı nefsâniyyenin hucûmu hasebiyle kendi hâlinde olmayıp temâme-i dünyaya müstevlî ve musallat olmak taleb eder. Nitekim zâhirde mülûkdan olanlar iklim-i vâhîde kanaât etmeyip ekâlim-i seb’ayı zabt ve tasarruf husûsunda bezl-i mechûd ve sarf-ı maktûr ederler. Ve herkes hâlince istilâ talebinden hâlf değildir. Onunçün vezîr-i ma’hûd dahi nasarâya tasallut ile dâire-i teshîri tevsîf sadedinde oldu. Aslı budur ki nefs-i emmâre cehennemdan me’hûz ve yine ana merdûddur. Cehennem ise doymak bilmez. Nitekim Kur’an’da gelir; ⁷²⁶یوم نقول لجهنم هل امتلأت و يقول هل من مزيد

Pes sûret-i cehennem nice mezîd-i taleb ederse onun sırrı olan nefs-i emmâre dahi bütün dünyânın zabtına harfîs olur. Ve bir dahi insanın ismi câmidir. Pes bi-hasebi’l-istidâd âlem-i sûret ve manayı

⁷²⁴ O’na ok atan hasma bir sivrisinek yeter.

⁷²⁵ Mevliyan ırmağının rüzgarı geliyor. Cana yakın sevgilinin kokusu geliyor.

⁷²⁶ O gün cehenneme “doldun mu” deriz. O da “daha var mı?” der. (Kaf 30)

cem etmek sadedinde olur. Nitekim Şeyh Ebû Medyen Mağribî kuddise sırruhû [315] حب الجاه
 آخر ما يخرج من رؤس الصديقين⁷²⁷ buyurur. Zira hurûc zuhûr ile tevîl olunmuştur. Nitekim mürûr eyledi.
 Bunda işâret vardır ki nefis-i emmâreyi kendi hâline koyup mücâhede ve riyâzet etmesen ser-te-ser
 iklim-i vücûda müstevlî olup kalb u rûha hükümet etdirmez. Ve cemi a'zâ ve havâss ve kuvâyı
 emrine teshîr edip cümle-i eczâ-ı vücûd kendine tâbi olduğun ister. Bu mananın husûlunde ise
 ihtilâl-i küllî vardır. Zira Şeddâd ve Nemrûd'un âleme istilâsından mazarrat-ı külliye hâsıl olduğu
 gibi nefsin istilâsından dahi vücûda zarar-ı âm hâsıl olur. Kalb ve rûhun istilâsı ise Süleyman ve
 İskender'in istilâsı gibidir. Pes ehl-i Hüdâ'nın tasarruf-ı âmî ehl-i hevânın istilâsı gibi değildir.
 Onunçün ehl-i hüdâ olanlar zuhûr ve butûnla zuhûr taleb ederler. Zira maksûdları ıslâh-ı âlem ve
 ta'dîl-i iklim-i vücûddur. Ve remz vardır ki herkesin meyl ü muhabbeti neye düşerse onun zikrini
 iksâr eder. Nitekim haberde gelir; من احب شيئا اكثر ذكره⁷²⁸ ve hadîs zikr-i nefis ve zikr-i lisâniden
 e'amdır. Ve tenbîh vardır ki bir kimsenin bir iklimde hükmü cârî ve emri nâfiz olmak kendiyle ol
 iklimin pür olmasından ibâretidir. Nitekim derler, همان بر شهر بر ورد⁷²⁹ Farisî'de şehri ve külf derler.
 Li-muharririhî;

Olmak ister isen eğer zühre-cebîn
 Kasr-ı yed et umûr-ı dünyâdan

Olma hergiz bu cihanda hod-bîn
 Pes elinde sana kitâb-ı mübîn

کرجهان بر برف کردد سر بسر
 تاب خور بکدازدش با يك نظر

Berf, kardır, kış günü yağar. Arab selc der. Ve İhvân-ı Safâ'da selcin tarifinde gelir;
 قطر صغار تجمد في خلال الغيم ثم تنزل برفق من السحاب⁷³⁰ Ser be ser, başa baş ve uca uç, girân tâ-be-girân gibi
 kezâ fi'd-Dekâyık. Velâkin zâhir olan ez-ser-tâ be-ser takdîrinde olmaktır, başdan başa manasına.
 Hor, lügat-i Pehlevî'de herre ve hor nûr demektir. İnde't-terkîb hâ sâkıt olup hurşîd ve horşîd
 denilir. İkisinde vechdir. Ve yalnız hor ve şîd dahi denilir. Velakin mürekkeb ıtlâkı ekserdir. Pes
 hurşîd aslında şuâu's-şems demek olur. Sonra şemse ıtlak olundu. Güdâzed dâlleyin ile
 müteaddîdir, güdâzîden'dendir, eritmek manasına. Arab izâbe der. Güdâhten dahi böyledir. Egerçi
 ki güdâhten [316] erimek manasına dahi lâzım istimâl olunur. Nazar, aslında aynın sıfatı olan
 rü'yettir. Burada murâd pertev-i şemsin in'ikâsıdır, teşbîh tarîkiyle. Egerçi ki erbâb-ı hakâyık
 katında şems ü kamer bu teayyunun dîdeleridir ki biri gece ve biri gündüze nâzırdır.

⁷²⁷ Sıddıkların başından en son çıkacak şey makam sevgisidir.

⁷²⁸ Bir kimse bir şeyi çok severse sıkça onu anar.

⁷²⁹ Hemen her şehirde ve köyde.

⁷³⁰ Küçük damlalar bulutlar arasında dondu sonra bulutlardan yumuşakça indi.

Mana-yı beyt budur ki; eğer dünya başdan başa ve ucdan uca ki beş yüz yıllık mesâfedir, kar olsa ve bütün cihânı kendinden doldursa ve cemi aktâra musallat ve müstevlî olsa bir tulû' ve aks-i pertevle güneşin harâreti onu eridir ve vücûdundan eser komaz. Pes Şeddâd ve Nemrûd ve Firavn gibiler tesîr-i tâb-i âfitâb-ı kahr u celâlden dahi böyledir. Zira insan her çend sultan-ı âlem olup cünd ile mütekavî ve aded ve adüvv ile müteeyyid olsa yine zayıftır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷³¹ وخلق الانسان ضعيا⁷³¹ zayıfın ise kavî ile mukâvemetle kudreti yokdur. Nitekim demişlerdir ki; ⁷³² عجبا لضعيف كيف يعصى قويا⁷³² aslı budur ki insanın cemi kuvâsı Hak'dan müstefâddir. Fer' ise aslı gibi olmaz. Nitekim işâret-i Kur'âniyede gelir; ⁷³³ و مكروا و مكر الله والله خير الماكرين⁷³³ ve bir mahalde dahi gelir; ⁷³⁴ ان كيدى متين⁷³⁴ Yani keyd-i Hak'da metânet ve kuvvet ve keyd-i halkda fütûr ve zaaf vardır. El-hâsıl mubattal olan kimse berf-misâldir ki bir nazarda eriyip geçer. Ve suyu âlem-i Adem'de içer. Bunda nefsin bürûdetine ve aşkın harâretine işâret vardır. Pes âfitâb-ı aşkın zuhûrunda vücûdda münce mid olan umûr bâride-i nefsâniyenin cümlesi zûbân kabûl edip münhamî ve muzmahil olur. Bu sebedendir ki aşkı âfitâba ve ehl-i zühdün teayyün ve nefsâniyyetin berfe teşbîh ederler. Onunçün zemherîrde berf erimeyip nice eyyâm yatıp kalır. Nitekim sırrı bâlâda şerh olundu. Ve bunda merâtib-i aşka remz vardır. Zira kimine bir zerre ve kimine âfitâb kadar ihsân olunur. Ve alâ külli hâl aşk-ı ilâhi memdûh ve makhûldur. Zira kulûbu ihyâ eder. Teayyün-i vücûd-bînlük ise mezmûm ve merdûddur. Zira kulûbu imâte edip nüfûsu ihyâ eder. Maksûd ise ihyâ-yı kalb-i ulvî ve imâte-i nefs-i süflîdir.

وزر او و صد وزير و صد هزار
نیست کرداند خدا از يك شرار

Vizr, kesrle, Arabî'dir, ism ve haml-i sakîl manasına. Burada murâd eser-i vizr olan zarar u ziyân ve fesâddır. Velakin vizr tabîri vezîr münâsebetiyle latîf düşmüşdür. [317] Şerâr, kitâb ve şerer, cebel veznleri üzerine Arabî'dir, ateşden yıldız gibi tetâyür eder nesnedir ki kığılıcım dahi derler.

Mana-yı beyt budur ki; zikr olunan vezîrin yüz ve belki nice yüz bin öyle vezîrin zarar ve ziyân ve fesâdını Allah tealâ kahr u celâlinden bir kığılıcım ile yoğ eyler. Bundan maksûd vezîr-i mâre'z-zikr ve nice sıfatda ana müşâbih olanların makhûr ve müdemmer olmasıdır. Zira zararın indifâi zârın helâkiyledir. Yani gerçi vezîr-i mezbûr istilâ ve tasallut niyeti ile bu kadar Nasârâyı izlâl ve ifsâd eyledi. Velakin nice kahr ile âhir me'hûz oldu. Ve kezâlik onun mezhebini ifşâ ve tarîkasını ihyâ ve âsârını ibkâ sadedinde olan tevâbii muâheze olundular. Egerçi ki

⁷³¹ İnsan zayıf olarak yaratıldı. (Nisâ 28)

⁷³² Güçlü olana isyan eden zayıf kimseye şaşılır.

⁷³³ Tuzak kurdular ve Allah tuzaklarını bozdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır. (Âl-i İmrân 54)

⁷³⁴ Benim cezam çetindir. (A'râf 183)

müddet-i medîde daire-i imhâlde bulundular. Zira resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem zuhûr ile edyân-ı muhtelife bâtil ve ashâbının tehakküm ve istilâsı zâil oldu. Nitekim Kur'an'da gelir; *كله ليظهره على الدين*⁷³⁵ Bunda işâret vardır ki kahr-ı ilâhî âteş-i sûz-nâk kabîlindedir. Yani âteş isâbet ettiği mahalli nice ihrâk ederse kahr-ı ilâhî dahi izâle ve ifnâ eyler. Maa-hâzâ kahr-ı hüdâ ve celâl-i kibriyâ nefsi âteş sûretinde dahi nâzil olmuştur. Azâb-ı yevmi'z-zille gibi. Pes tövbe ve rücu'la âteşden ihtirâz lâzımdır. Ve illa bir kimse bu ateşden ne kadar hârib olsa yine âteş onu idrâk eyler. Nitekim Kur'an'da gelir; *أينما تكونوا يدرككم الموت*⁷³⁶ Li-muharririhî;

Nice bir nârdasın semender-var   Alem-i nura dahil ol yürü var
Ceybini dest-i kahrden kurtar   Lütf-i Hakk'a sığın ana yalvar

Ve bundan akl-ı meâş ile hâl-i aşk dahi malûm oldu. Zira nâr-ı aşkın bir şereri hezâr akl-ı meâşın tedbîrini iskât ve a'mâl-i hayliyesini ihbât edip hess ü hâşâk ü vücûdu ihrâk eyler. Ve Yahya'l-Müftî nazmında gelir;

Hak saklasın gönlündeki ateş bilir misin
Doymaz cihân u cümle cihân bir şerâreye

Bunda âteş ile derd-i aşk ve cihân ile cihân-ı vücûda işâret vardır.

عين آن تخييل را حكمت كند
عين آن زهراب را شربت كند

Tahyîl, hayâl ve zanna bir nesne ilkâ etmek ve bu makamda tahyîl ve tehayyül ve hayâl kelimelerin ıtlâk etmek düüstüdür. Zira tahyîl ve tahayyül ve sıfat-ı muhayyel ve mütehayyeldir. [318] Hikmet ve marifet gibi ki hekîm ve ârifdir. Hayâl ise umûr-ı muhayyeledir. Umûr-ı hikemiye gibi. Hikmet iki nevidir. Biri hikmet-i nazariye ve biri dahi hikmet-i ameliyedir. Burada murâd erbâb-ı hakâyık itibâr ettiği hikmet-i hakîkiyedir ki eşyâyı kemâhî marifetdir. Zehrâb, zehr gibi âcı sudur. Ve nefsi zehr olmak dahi muhtemeldir. Ve zehrâb yanında ayn lafzı mahallinde düşmüşdür. Şerbet, bir içim sudur. Velakin lezîz ve şîrîn olan meşrûbâtta örf olup şöhret ve şüyû bulmuştur.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ murâd eylese ashâb-ı hayâlin ol tahyîl ve erbâb-ı vehmin ol tevhîmini veyahud ol umûr-ı muhayyele ve müdrikât-ı vehîmiyeyi ayn-ı hikmet eyler. Ve ol acı suyu ayn-ı şerbet lezîz kılar. Nitekim âb-ı bahrı nice erbâb-ı ahvâl ve tasarrufa şîrîn mezâk eylemiştir. Bundan fehm olunur ki hakîkat-i vâhide bi-hasebi't-tecelliyât sıfat-ı muhtelife ile zuhûr eder. Yoksa hakîkat-i uhrâ istihâle etmez. Ve illâ idrâkde emn kalmaz. Zira her müdrik idrâkinde kendini tağlît etmek câiz olur. Bu ise hubt ve tahlîl makûlesidir. Ve bundan hükemâ ve

⁷³⁵ Dinini bütün (dinlere) üstün kılmak için ... (Tevbe 33)

⁷³⁶ Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır. (Nisâ 78)

ulemânın ulûm ve idrâkâtına işâret vardır. Zira hükemâ-ı felâsife ve İslâmiyeden her biri bi-tarîki't-tehayyül ve't-tevvehhüm bazı idrâkâta hikmet ıtlâk etmişler ve ulemâ-ı rüsûmdan dahi niceler bazı nazariyat-ı kâsıraya ulûm-ı katiyye demişlerdir. Eğerçi ki fi'l-hakîka evhâm ve hayâlât makûlesinden ve kıyâset-i akîme kabîlindendir. Pes eğer Hak tealâ ol umûrun hakâyık ve netâyicin kemâhî keşf ve izhâr eylese ol vaktde hikem ve ulûm-ı hakîkiyye ehli olurlardı. Ve bundan zâhir olur ki acı su insanı kandırmadığı gibi ilm-i gayr-ı nâfi ve gayr-ı zarûrî dahi böyledir. Pes bunda ulûm-ı hakîkiyyeyi şerbet-i lezîze ve ulûm-ı gayr-ı hakîkiyyeyi zehrâba teşbîh vardır. Ve ulûm-ı gayr-ı hakîkiyyeye ulûm ve hikem ıtlâk etmek fi'l-hakîka mecâzdır. Zira ilm ü hikmet sıfat-ı şerîfe ve meleke-i latîfedir. Pes evhâm ve heyâlât ve zannıyyât makûlelerine ıtlâkı Habeşî'ye kâfûr ıtlâkı gibidir. Bunda ⁷³⁷ فاولئك يبذل الله سيئاتهم حسنات سırrına remz vardır. Ve tebdîl-i makâm-ı marifetdendir. Nitekim erbâbına malûmdur. Li-muharririhî;

Kâbe-i dilde koma lât u menât

Yer ide tâ ki ahsenü'l-hasenât [319]

آن کمان انکیز را سازد یقین

مهرها رویاند از اسباب کین

Gümân, kaf-ı Acemî'nin zammıyla zanndır. Türkî'de sanu derler. Yakîn, ittikân-i ilmdir ki nazaran ve istidlâlen şek ve şübheyi nefy ile hâsıl olur. Onunçün ilm-i kadîm-i ilâhî anınla mevsûf olmaz. İlm-i zarûrî dahi böyledir. Zira ⁷³⁸ تیقتن ان السماء فوقی denilmez. Rûyâned muzarî-i müteaddîdir. Masdarı ruyânîden gelir, bitirmek manasına. Kîn, kaf-ı Arabî'yle, hışm ve gönülde düşmanlık tutmak ki Arab hıkd der, ahzu'l-intikâm fi'l-kalb manasına.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ ol gümân ve zann koparıcı ve peydâ edici nesneyi yakîn ve ayân düzer. Yani bir nesneden zann hâsıl olurken ol nesne vesîle-i yakîneye mübeddel olur. Meselâ ıstılâhât-ı ilm âlim-i sînâf gibi. Ve Allah tealâ muhabbetler bitirir esbâb-ı kîn ve adevet ve intikâmdan. Meselâ esbâb-ı harbî sulha müeddî kılar. Ve nice adâvet ehlinin adâveti hilâlinde ehibbâsına muhabbet artırır. Pes ol esbâb ahabâba göre esbâb-ı muhabbet ve meveddet olur. Nitekim beyt-i lâhıkdan rûşendir. Bundan ulûm-ı zanniye ve yakîniyyeye işâret vardır. Ulûm-ı zanniye erbâb-ı rüsûmun ve ulûm-ı yakîniyye ashâb-ı hakâyıkın ulûmudur. Meselâ bir kimsenin a'mâ iken idrâk etdiği ekseri zannıyyât makûlesidir. Farazâ gözü açılrsa ve idrâkât ola. Nazar-endâz olsa evvelki zannı yakîn mertebesine terakkî eder. A'mâ-yı basîret dahi böyledir. Ve nefisle kalb arasında olan esbâ[b]-ı kîn umûr-ı tabîyye ve umûr-ı rûhâniyyedir. Pes nefis-i insan emmâriyetden mutmainneye terakkî bulsa cemi esbâb-ı nefsâniye umûr-ı rûhâniyyeye istihsâl eder. Onunçün erbâb-ı keşf yanında umûr-ı tabîyye ve nefsâniyye hicâb makûlesinden ma'dûd değildir.

⁷³⁷ Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. (Furkan 70)

⁷³⁸ Gökyüzünün üstümde olduğunu anladım.

Zira keşf ü tezkiye ve tasfiye hasebiyle sıfâta tebeddül ve tehavvül gelmiştir. Bundan ahz olunur ki ehl-i ictihâd intihâda ve erbâb-ı keşf ibtidâda musîblerdir. Pes ol kimse ki ibtidâ ve intihâda musîbdir, yalnız intihâda musîb olandan mertebede berterdir. Maa-hâzâ intihâda musîb olmak şanıdan olan kimsenin muhtî olmak şanıdandır. Pes bu sûrette asla cihet-i iştirâk kalmaz, fa'ref. [320]

پرورد در آتش ابرهیم را

ایمنی روح سازد بیم را

İbrâhim, Süryânî'dir. Manası Eberahîm demektir. Ve çok kere Süryânî ile Arabî arasında ittifâk veyahud lafızda tekârüb vâki olur, İbrâhim gibi. Ve ana Eberahîm dedikleri etfâle merhametinden ötürüdür. Onunçün hâlet-i suğrada vefat eden etfâl-i ehl-i imâna Halilullah aleyhisselâm ve onun zevcesi Sare mütekeffil olmuşlardır. Ve kıyâmete dek hâlet-i suğrada vefât eden etfâl-i mümînin anların hızânelindedir. Ve İdris lafzı dahi böyledir. Yani bazılar İdris'in iştikâki dersden olmaya zâhib olmuşlardır. Zira ol lügatde zikr olunan manaya karîb olmak baîd değildir. Pes kesret-i dirâsete göre İdris denilmiş ola. Ve Tezkire-i Kurtubî'de gelir ki, İbrahim'in ismi Ebrem idi. Sonra hâ ziyâde kılındı. Hâ ise Suryânî'de tefhîm ve ta'zîm ifâde eder. İymen, kesrle, kaygısız.

Mana-yı beyt budur ki; kudret-i kâmile ve hikmet-i şâmilesiyle İbrahim halîl aleyhisselâmı âteş-i Nemrûd'a lebsle ve ateşin sıfat-ı ihrâkın izâle edip ⁷³⁹کونی بردا و سلاما mücebince âteşi ana berd ve selâm ve gülistan eyler. Nitekim kıssası tefâsirde mübeyyendir. Ve havf u haşyeti rûha kaygusuz düzer. Nitekim ateş sebab-i havf iken içine tarh ve ilkâ olundukda gülistan olıcak rûh bî-havf ve bîm oldu ve elem-i tabî zevâl buldu. Zira ehl-i temkînde bu makûle mevâdda elem-i rûhânî yokdur. Ve illâ ehl-i telvîn ile berâber olmak lâzım gelir. Ve ihrâk etmek gerçi nâra bi-hasebi'z-zâhir tabîidir. Velâkin fi'l-hakîka te'sîr Hakk'a menûtdur. Ve illâ İbrâhim'i dahi ihrâk ederdi. Nitekim derler, ⁷⁴⁰ما بالذات لا يزول بالعارض Bunda işâret vardır ki, İbrahim meşreb olanlar dahi nâr-ı a'dâdan bî-bâkdir. Zira zâhirleri muhterik olsa da bâtınlarına eseri yokdur. Belki bâtınları alâ külli hal mahfuzdur. Ve remz vardır ki, İbrahim-i kalb dahi ateş-i tabîat içinde böyledir. Zira evsâf-ı zemîme evsâf-ı hamîdeye mübeddel oldukda küdüret-i dil zâil olup safâdan eser kalmaz. Li-muharririhî;

Zâil olsa küdüret-i evsâf

Olur âyine-misâl evsâf

Ve telvîh vardır ki havârik-ı âdât olan umûr-ı Hak tealâye nisbetle duvâl-i kudret-i kâhire ve enbiyâyâ izâfetle mucizât ve evliyâyâ göre kerâmet denilir. Pes enbiyâ [321] ve

⁷³⁹ Serinlik ve esenlik ol. (Enbiyâ 69)

⁷⁴⁰ Zatiyla olan arizlarla zail olmaz.

evliyânın mucizât ve kerâmâtı Hakk'a muzâf ve mensûbdur. Velakin enbiyâ ve evliyâ kadîr ismine mezâhir düşmüşlerdir. Onunçün havâriykda kümmel-i insânı tazîm vardır. Bu sebebden zuhûr-ı hevâriykda avâm-ı nâs anlardan teheyüb ederler. Li-muharririhî;

Zâhir olsa kaçan âsâr-ı celâl

Heybetinden olur nice dil lâl

از سبب سوزیش من سودائیم

در خیالاتش چو سوسفطائیم

Sûzeş'de olan zamîr Allah tealâyâ râcidir. Nitekim hayâlâteş zamîri ana karînedir. Zira esbâb ve hayâlât Hakk'a muzâfdır, hâlık olduğu cihetden. Ve hayâlâtdan murâd, که دام اولیاست, beytinde mürûr etmişdir. Ve sebab-i sûz olmakdan asl-ı sebebi nefy ve inkâr lâzım gelmez. Zira bu nefy ve inkâr mezmûmdur. Nitekim Rakîm ol nâm Risâle-i Suhreverdiye'de gelir; ⁷⁴¹مراد آن خیالاتی ⁷⁴²لیس ذو الکمال من جهل الاسباب انما الکمال لمن نسی الاسباب فی قهر مسیبا Yani bazı eşâire-i vuhûşiye ki cümle-i efâl Allah tealâdan bi-gayrı vâsita sudûr etmişdir, diye iddiâ ederler, galat ve cehl-i mahzdır. Belki kemâl odur ki, esbâb ve vesâite ârif ola. Velakin kahr-ı kudret müsebbibe nazarla andan gâfil ola. Zira sebebü's-selb akdem olmakla mülâhazaya ehakdır. Onunçün hadîsde gelir; الدهر فان الدهر هو الله ⁷⁴³لا تسبوا Yani dehrde vâki olan umûr-ı Hakk'a muzâf olmakla cümlesinden Hakk'ı mülâhaza lâzımdır. Ve nitekim demişlerdir; ⁷⁴⁴لا تعتمد علی الريح فی استواء السفينة Yani rih gerçi sebab-i seyr-i seffinedir. Velakin muharrik-i evvel olan Allah tealâyı müntehîdir. Pes tevhit-i efâl budur ki; efâlde esbâbı selb etmeyesin ve esbâba itimâd dahi eylemeyesin. Zira şirk ve hakâyık-ı umûra cehldir. Belki esbâbın taht-ı kahr-ı'l-müsebbib makhûr olduğun mükâşefe edip Hakk-ı mütâlaadan hâli olmayasın. Sevdâ, marûfdur ki ahlât-ı erbâadan biridir. Demişlerdir ki, sevdâ ehadiyü't-tebâyi' olan yubûsetden tevellüd eder. Nitekim rütûbetden kan ve harâretten safra ve burûdetden balgam tevellüd eder. Ve sevdâ-yı aşk ve sûziş manasında dahi mustameldir. Pes bu sûretde sevdâ-yı âşık ve şûrîde demek olur. Sofistâ, demişlerdir ki, sofistâiyye ol tâifedir ki, mahsûs ve makûlden birisine kâil olmazlar. Ve belki ikisini dahi inkâr ederler. Eğer mahsûsa kâil olup ma'kûlu inkâr ederse dehriyye ve tabiiyye derler. Ve eğer [322] ikisini dahi makarr olup velakin hudûd ve ahkâma kâil olmazsa felâsife derler. Ve eğer ikisinde ikrârdan ma' da hudûd ve ahkâm dahi ikrâr edip velakin şer' a kâil olmazsa sâibiyye derler. Ve eğer mahsûs ve makûl ve hudûd ve ahkâm ve şer'in mecmûuna kâil olup velakin kitâb-ı muhakkaka rücû etmezse mecûs derler. Ve eğer bu cümleden sonra kitâb-ı muhakkaka dahi rücû edip velakin nüsaha kâil olmazsa Yehûd

⁷⁴¹ O hayaletten murat, evliyanın tuzağıdır.

⁷⁴² Kemal sahibi sebepleri unutan değildir. Gerçek kemal, müsebbibin baskısıyla sebepleri unutan içindir.

⁷⁴³ Zamana sövmeyiniz. Çünkü zaman Allah'tır.

⁷⁴⁴ Gemi düzken rüzgara güvenme.

derler. Ve eğer nübüvvet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi inkâr ederse Nasarâ derler. Ve eğer bu cümleden sonra nübüvvet-e itirâf ederse Müslüman derler. El-hâsıl sofistâiyye hikmet-i mümevvehe ehlidir ki hakâyık-ı eşyâyı inkâr ederler. Ve zan ederler ki, cemi eşyâ ve hakâyık-ı eşyâ hayâlât-ı bâtıla ve evhâmdır, nukûşu ala'l-mâ gibi. Pes hikmet-i mümevvehe ve ilm-i muzahrafûn zâhiri sıdk ve Hak'la muhallî ve bätını bätül ve kizb olmakla sofistâ ile tesmiye olundu. Zira sûfânın manası ilm ü hikmet ve setânın manası muzahref yani batıl ile müzeyyen demektir. Ve bundan müştak kılıp safsata derler. Pes, safsata bi'z-zarûre tahakkuku malûm olan nesnenin nefyi üzerine edille ikâmet etmektedir. Yani vehmiyâtdan mürekkebe olan kıyâsıdır ki andan maksûd tağlîf ve iskât-ı hısmıdır. Bu sebebden her muğallet olan kimseye sofistâî derler.

Mana-yı beyt budur ki; gerçi Allah tealâ esbâb-ı zâhire halk etmiştir ki her biri bir manaya dâl ve bir hakîkate müeddî ve bir müsebbibe müntehîdir. Velakin bende tevhit-i efâl tecellîsi gâlib ve her nesnede müsebbibü'l-esbâb müşâhede ve muâyene mevcûd olmakla ol esbâbı ihrâk ve izâle ve adem-i itibârda sevdâyî makûlesindenem. Yani sevdâ husûsunda ve husûsan âşık olan aşk vâdisinde esbâba iltifât etmediği gibi, ben dahi bu âlem-i esbâbın esbâbını nazardan iskât etmiştir. Zira bende müsebbibi mütâlaa gâlibdir. Egerçi ki fi'l-cümle esbâbın dahi vücûdu vardır. Meselâ âteş ki sebep-i ihrâkıdır, velakin kâh olur ki, berd ve selâm olur, Hazret-i İbrâhim aleyhisselâma olduğu gibi. Pes ol sebep taht-ı kudrette makhûr olıcak sebebe iltifâtın manası kalmaz. Belki iltifât ol sebepte sebebiyeti halk eden kâhâra gerekdir. Ve kezâlik Hak tealânın halk ettiği hayâlât ve mevcûdâtta sofistâiyye dedikleri tâife gibiyim ki eşyâ ve hakâyık-ı eşyâyı evhâm ve hayâlât bilirim. Zira eşyâ ve hakâyık-ı eşyâ vücûd-ı zillî makûlesidir. Âyinede munakis olan sûret-i hayâliyye gibi. Yoksa vücûd-ı hakîkî [323] değildir. Pes hakikat olmayan nesneye vücûd verip iltifâtın manası nedir? El-hâsıl eşyâ hâlâ adem-i aslîsi üzerinedir. Nitekim derler, ⁷⁴⁵آلآن على ما كان عليه Ve a'yân-ı âlem-i ilmden âlem-i ayna nakl olunduğu yokdur. Yani vücûd-ı hakîki ile.

Suâl olunursa ki, kibâr-i mükâşifinden şeyh-i ekber kuddise sırruhu'l-athar hazretlerinin ⁷⁴⁶أما الكون خيال و هو حق في الحقيقة buyurdıkları ne manaya mahmûldur? Zira bundan fehmi olunur ki eşyânın cümlesi hakikat ola, mecâz olmaya. Cevab budur ki, hayâl buyurdıkları vücûd-ı hayâlî ve zillîye işâretidir. Ve ol hayâlin Hak olduğu ism-i zâhirin tecellîsine göredir. Zira taht-ı vücûdda dâhil olan umûrun cümlesi hak ve sıdkıdır. Yoksa bätül ve kizb değildir. Zira bätül odur ki, anınla tecellî vâki olmaya. Suâl olunursa ki bundan zâhir olur ki vücûdda bätül makûlesi olmaya. Bu ise vâkia muhâlifdir. Cevâb budur ki, vücûdda olan bätıla bätül-ı izâfî derler, vücûd-ı iblîs gibi. Pes bätül-ı izâfî fi'l-hakîka Hak olmayı münâfî değildir. El-hâsıl bätül-ı mutlak odur ki mümteniü'l-

⁷⁴⁵ Şimdi, önceden olduğu gibi.

⁷⁴⁶ Kainat hayaldir, gerçekte ise o hakır.

vücûd olup anınla tecellî vâki olmaya. Ve bâtıl-ı izâfî odur ki mümkünü'l-vücûd olup anınla tecellî vâki ola. Pes cemî mevcûdâtta olan vücûd-ı mutlak vücûd-ı Hak'dır. Fa'ref cidden. قرية فانه ليس وراء عبادان⁷⁴⁷ Li-muharririhî;

Cümle-i ekvâna ben hayâl derin	Bu hayâliyle Hakk'ı cem ederin
Durmazın bu sebebin diyârında	Dos doğru müsebbibe giderin
Pes bana bu cümlede müessir olan	Var iken mana sûreti niderin

مکر دیکر آن ویر از خود بیست

وعظ را بکذاشت و در خلوت نشست

Mekr, hafiyeten sa'yü bi'l-fesâddır. Vaaz, şol zicre derler ki tahvîfe mukârin ola. Kâmûs'da gelir ki, العقاب و الثواب من الثواب و العتاب⁷⁴⁸ وعظه ذكره مايلين قلبه من الثواب و العتاب. Halvet, celvetin mukâbilidir. خال لا يزاحم فيه⁷⁴⁹ يقال خلا اذا وقع في موضع

Mana-yı beyt budur ki, ol vezîr kendinden gayrı mekr bağladı ve evvelkiden ma'dâ bir hile düzüp peydâ eyledi. Yani celvetde Nasârâya vaaz ve nushu terk eyledi. Ve halvetde sâkit ve sâmit oturdu. Ve zu'munca kendi hâline maşgûl oldu. Bunda akl-ı maâşın hiyel-i kesîresine işâret vardır. Zira kâh olur ki, şubân heyetinde temessül edip zi'b-i kûsfendâne haml [324] etdiği gibi, ol dahi cemiyet-i kuvâ-yı perîşân ve nicesin ihlâk ve ifsâdla derpençe ve dendân eyler. Ve kâh olur ki müfsid-i halvet-nişîn gibi kemîn-gâhdan nâgâh haml eder. Pes akl-ı meâşa bir vechle itimâd yokdur. Zira cemî etvârı garaz-ı fâsid üzerine mebnîdir. Ve ez hod lafzından me'hûzdur ki akl-ı meâşın vaaz ve sükûtu ındıyyât makûlesidir ki mefâsidi mesâlih üzerine gâlibdir. Zira nefsi emmârenin havâ-dârdır. Bu sebebden Kur'an'da gelir; والله يشهد انهم الكاذبون⁷⁵⁰ Yani mevtaat-i kalb bulunmadıkça mücerred şehâdet-i lisânîye itibâr olunmadığı gibi, aklın sûret-i Hak'da ibrâz etdiği umûra dahi iltifât yokdur. Zira tezvîre mahmûldur. Ve bunda remz vardır ki, emri bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münkeri garaz-ı fâsid için terk etmek memnûdur, meğer ki garaz-ı sahîha mebnî ola. Nitekim İmam Züfer rahimallahu evâhir-i ömründe ictihâdı terk edip iki sene tilâvet-i Kur'an'a iştigâl gösterdi. Ve cemi kümmel-i evliyâ dahi kurb-ı rihletde Hakk'a ikbâl-i küllî ve vakt-i intikâlde tahsîl-i tecerrüd-i tâm ve isticlâb-i mezîd-i tecellî için riyâzet-güzîn ve uzlet-nişîn oldular. Bu cihetdendir ki, fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem cenâbları vedâ-ı âlem-i fânî kıldıkları senede eyyâm-ı in'ikâfi medd edip yigirmi gün kadar ustuvâne-i serfir önünde mühteciz ve münzevî oldular. Ve maraz-ı mevtlerinde dahi kendi nefsi tâhir ve tayyibelerine iştigâl

⁷⁴⁷ Abadan'dan ötede köy yok.

⁷⁴⁸ Kalbi yumuşatacak sevap ve günahı ona hatırlat.

⁷⁴⁹ Kalabalık olmayan boş bir yerde bulunduğu halâ denir.

⁷⁵⁰ Halbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. (Tevbe 107)

hasebiyle birkaç defa imâmeti Hazret-i Sıddîk raziyellâhü anha ihâle buyurdular. Fe'fhemü'l-işâre. Li-muharririhî;

Bülbülâ vakt-i hazândır güfte-gû etmek yeter
Hâl-i engâmında kıl u kâl-i dilden ne beter

در مریدان در فکند از شوق سوز

بود در خلوت جهل پنجاه روز

Çihil, pençâh rûz, kırk elli gün demektir. Aslı çihil o pençâhdır. Zarûret hasebiyle veyahud adete mütâbeatla vâv-ı âtıfa terk olunmuştur. Ve pençâh ve pençeh hâ-ı mefûz ile ellidir, hamsîn gibi. Zâhir olan budur ki pençeh'de ha'nın mefûza olduğu hâ-ı gayrı mekfûza ile olan pençeden ihtirâz içindir. Zira her bir başka müsemâyâya dâldir. Pes mutlaka pençe âhirinde olan ha fi'l-hakîka mana-yı nisbet ve ihtisâsı müfiddir. Zira ellinin pençeh ihtisâs ve nisbeti vardır. Beş aşereyi iştîmâl hasebiyledir.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i mezkûr [325] müridlerin kalbine şevkden sûz ve harâret bıraktı. Yani halvete duhûlü ve halkdan inkitâ ve ihtisâsı sebebiyle ehîbbâsı namına olanlar onun şevkenden pür-sûz oldular. Ve firâkıdan müteessir ve münfail olup ciğerlerinde harâret ve dallerinde mezd-i şule-i muhabbet buldular. Ve ol vezîr kırk elli gün kadar zaman halvet-nişîn oldu. Ve der-beste ve perde-avîhte kimseye görünmedi. Li-muharririhî;

Cesedin dîdelerden etdi nihân   Can gibi eyledi kendin pinhân

Bunda işâret vardır ki vezîr-i mezbûr ilm-i hakâyıktan dahi dem urup sâlikleri irşâd etmek sadedinde olmuş idi. Zira ehîbbâsının mürid oldukları kendinin irşâdına nâzırdır. Ve irâdetden murâd irâdet-i Hak ve taleb-i vusûldur. Ve hakkiyeti fenâdır. Zira irâdet, mürid ile murâd miyânında nisbetdir. Ve nisbet ve izâfeti iskât etmedikçe hakikat-i tevhîd zuhûr etmez. Bu sebebden demişlerdir ki المرید من لا ارادة له و الصوفی من لا مذهب له⁷⁵¹ Pes irâdet ve taleb bi-hasebi'l-bidâye ve fenâ, bi-hasebi'l-nihâyedir. Ve remz vardır ki ümem-i sâlifede halvet kırk gün idi. Nitekim Hazret-i Musâ aleyhisselâmın mikâtından malûmdur. Ve bu ümmet-i merhûme içinde dahi fi'l-cümle ma'mûldur. Nitekim hadîsde gelir; من اخلص الله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه⁷⁵² Eğerci ki i'tikâf etmek sünnet-i nebeviye olmakla halvet-i erbâîneden müteârif ve meşhûrdur. Ve telvîh vardır ki vezîr-i ma'hûd halvet-i erbâîni hamsîne tağyîr eyledi. Onunçün Nasârâ arasında savm elli gündür. Zira halvet-i savmî müstelzemdır. Ve işâret-i uhrâ budur ki akl-ı meâşa gerçi

⁷⁵¹ Mürid, iradesi olmayandır, sufi de mezhebi olmayan.

⁷⁵² Kim Allah için ihlasla kırk gece sabahlarsa kalbinden diline hikmet pınarları açılır. Aclûnî'ye göre zayıf hadistir. (Aclûnî, C. II, s. 200)

çendân iktizâ ve ihtiyâc yokdur. Velakin a'zâ ve kuvâ-yı vücûdda hiss gâlib olmakla ana ihtiyâc vardır, diye fikdân ve ademin dilemezler. Maa-hâzâ akl-ı kudsî ve meâd andan hayırlıdır.

خلق دیوانه شدند از شوق او

از فراق قال و حال و ذوق او

Halk, mahlûk manasınadır. Burada murâd, husûs üzerine Nasârâdır. Velâkin mürîdden sonra halk zikr olunduğu ta'mîm-i ba'de't-tahsîs kabîlindendir. Kâl u hâl, biri birilerine mukâbildir. Zira kâl zâhire ve hâl bâtına taalluk eder. Ve hâl denildiği tehavvül ve tağayyüründen ötürüdür. Turabi ve hüzn ve bast ve kabz gibi. Zevk, hâl ehlinin sıfatıdır. Zira ashâb-ı hâl anlardır ki envâr-ı a'mâl-i sâliha kalplerinde müessir olup [326] amelleri üzerine hâlen vecd u zevk ve mealen keşf-i müşâhede ve muâyene-i marifet ile mücâzât olunmuşlardır. Ve ehl-i zevk odur ki makâm-ı kalb ve rûhdan makâm-ı nefis ve kuvâyâ hikem-i tecelliyât nâzil olup hissenu idrâk ve zevken vicdân eyleye. Ve belki âsârı yüzlerinde dahi zâhir ola. Ve bu takrîrden elfâz-ı selâsede vech-i tertîb mübeyyen oldu. Zira kâl mertebe-i şerîat olmakla mertebe-i marifet ve hakikat olan hâl üzerine münkadimdir. Ve zevk dahi hâlin eseri ve netîcesidir. Velakin zevkde merâtib-i muhtelifedir. Her hâl ehlinin zevki makâm ehlinin zevki gibi değildir. Zira makâm ehlinin zevkinde olan külliyyet hâl ehlinde yokdur.

Mana-yı beyt budur ki; tâife-i Nasarâ umûman ve husûsan vezîr-i mezbûrun şevkinden ve onun kâl u hâl ve zevki firâk ve hicrânından divâne gibi oldular. Yani mukeddemâ ki onun ulûm-ı resmîyesinden ehl-i kâl olanlar müstefid ve ulûm-ı hakîkiyesinden ehl-i marifet olanlar müstefiz olup her biri hallerine göre zevklenirlerdi. Sonra sohbetin inkitâ ve nâsîhînin ihtifâsı sebebiyle kalblerine neşe-i zevk ve sûz ve gudâz hulûl edip mecnûna döndüler. Zira şegaf-ı hubbun muktezâsı şûreş ve ihtilâldir. Nitekim Yûsuf ve Züleyhâ ve Ferhâd u Şîrîn ve Kays u Leylî kıssalarından rûşendir. Ve bunda akl-ı meâş ve müdde'iyânın taklîdlerine ve cemî merâtib ve etvârdan dem-zen olduklarına işâret vardır. Li-muharririhî;

Renk-i Tâvus'a girse şekl-i kelağ

Bilindir nağmelerinde âhir

Kuzgun olur elbet mahal-i suhre u lâğ

Bâğ-ı âlemde savt-ı bülbül ü zâğ

لابه و زاری همی کردند و او

از ریاضت کشته در خلوت دو تو

Lâbe, yalvarmak ve tazarru'. Zârî, inildi ve nâle ve yalvarmak ve feryâd u figân ve ağlamak. Riyâzet bâlâda mufassalan şerh olunmuşdur. Tu, işbâ-ı vâvla kat manasınadır. Dü tu iki kat manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki, tâife-i Nasârâ vezîr-i halvet-nişînin hâlet-i ûlâya avdet ve halkı Hakk'a bi-hasebi'z-zu'm irşâda davet etmesiçün yalvarıp feryâd u figân eylerdi. O ise bunların cânibine iltifât etmeyip teshîr-i halk ve izlâl-ı enâm için riyâzeten halvetde iki kat olmuş idi. Zira taklîl-i taâm ve şerâb ve menâmla vücûda zebul ve zaaf-târî olur ve tîr gibi râst, kâmet-i yay gibi inhinâ ve inhirâf sûretin [327] bulur. Bunda vezîr-i vizr-âsârın teşdîd-i riyâzetine işâret vardır. Zira murtâz olan kimse değme bir riyâzeten kemân-vâr munharif olmaz ve pîr-i sâl-hurde gibi kıyâmdan hey'et-i rûkû bulmaz. Ve bundan fehmi olunur ki vezîr-i hîle-sâzın riyâzet-i mezbûreye inhimâk ve inkibâbı tahsîn-i ahlak ve tasfiye-i bâtın için değil, belki garaz-ı fâside mebnî idi. Zira bu bahâne ile kulûb-ı Nasarâ'yı ziyâde isticlâb ede ve mana bunların zimâm-ı ihtiyârların eline alıp istediği yere yedip gide. Onunçün feryâdlarını isgâ eylemedi. Ve davetlerine icâbet değil belki bir müddet anlara ağ ve karadan söz söylemedi. Li-muharririhî;

Eyledikçe o hîle-sâz sükût
Şevkle oldular âteş vâri

Oldu heybetle Nasârâ mebhût
Kaldılar âhir anda yalvari

Ve bunda remz vardır ki, erbâb-ı dâvâ ve rûsûm tarafına amme-i ehl-i taklîd meyl ede geldikleri gibi kuvâ-yı nefsâniye ve tabîyye dahi akl-ı meâşa iltifât ede gelmişlerdir. Zira istimdâdları andandır. Onunçün fikdânından müteallim ve hicrânından müteazzi ve münfail olurlar. Eğerçi ki fi'l-hakîka aklın muktedî ve metbû' olmaya liyâkat ve salâhiyyeti yok ve akl ile aşkın miyânında fark-ı katî çokdur. Nitekim Mesnevî'de gelir;

عقل انجا کمترست از خاک راه⁷⁵³

ای برده عقل هدیه تا آله

Ve bundan ahz olunur ki, riyâzet ehli halvet-nişîn ola gelmişlerdir. Ol cihetden ki halkla muhtelit ve nâsla mü'telif olan kimse bi-hasebi'l-gâlib riyâzetin fevâid ve menâfiinden mahrûm ve bî-behredir. Zira riyâzât havâssın insidâdına inzimâmla ziyâde müntec olur. Celvetde ise bu mana mefkûddur. Li-muharririhî;

از بساط مجالست برخیز

کر کنی تو ریاضت و پرهیز

که شود بسته در حس تونیز⁷⁵⁴

نفع پرهیز آن دمی یابی

گفته ایشان نیست مارا بی تو نور

بی عصاکش چون بود احوال کور

Bî tu mârâ nîst nûr, dahi nûsha düşmüşdür. Asâ-keş, körü hükmen asâ çekip götürmekle keşendelik asâya nisbet olundu. Nitekim kepâdeye dest-keş derler. Zira el ile müzâveleye

⁷⁵³ Ey aklını Allah'a hediye götüren, akıl orada yol toprağından daha aşağıdır.

⁷⁵⁴ Riyazet ve perhiz yapsan da sohbet oturumundan kalk. Perhizin faydasını o zaman bulursun ki senin hissinde bağlanmış olursun.

muhtacdır. Sonra mutlak delil ve mürşid ve kâide asâ-keş dediler, vallahu tealâ a'lem. Kûr, kâf-ı Arabîyle, gözü çıkmış kimseye derler. Kûr'un nâ-binâ'dan farkı vardır. Zira kûr çeşme sıfat olmaz meğer mecâzen nâ-binâ manasında istimâl oluna. Bînâ ise çeşmin içinde uzv-ı [328] mahsûsun hâlidir. Bu cihetden çeşm-i bînâ ve çeşm-i nâ-binâ derler.

Mana-yı beyt budur ki; tâife-i Nasârâ zulmet-i dillerine cehlden nâşî vezîr-i zulmânî-i dile dediler ki, sensiz bize nur ve fer yokdur. Zira âlim olan şem'a ve ilmi onun ziyâsı gibidir ki halk zulmet-i cehilde anınla mütez'î olurlar, delil ve mürşid ve kâidsiz körün ahvâli nice olur? Yani âhir bir vartaya vukû'la yâ zevâl veyâ inkisâr bulur. El-hâsıl sen bizim tarîk-i Hak'da kâidemiz ve mecâlisde şem'imiz ve zulmet-i seyr u sülûkda rûşenâyî ve ziyâmızsın.

Sensiz olmak bize günah yeter   Ahımız alma her gün âh yeter

Bunda erbâb-ı akl-ı meâşî köre ve akıllarını asâya teşbîh vardır. Nitekim Sâib nazmında gelir;

طریق عقل را بر عشق رجحان می دهد زاهد   عصایی بهتر از صد شمع کافور است اعما را⁷⁵⁵

والله الهادی الی عشقه و محبته و علیه اعتمادی فی کل و ادمن الخفی و البادی⁷⁵⁶

Li-muharririhî;

Aşkdır kalbimizin nur u ferî   Dursun alemde tâ ebed eseri

از سر اکرام و از بهر خدا

پیش ازین ما را مدار از خود جدا

Ser, baş ve uç. İkrâm, ihânetin zıddıdır. Ve demişlerdir ki, kerem, ba'de's-suâl olan atâdır. Pes bu mahalde kirâmın hüsn-i mevkii vardır. Ezin, çihil ve pençâh rûze işâretidir. Ez hod, ez kâl u hâl u zevk-ı hod takdîrindedir. Nitekim beyt-i sâbık karînedir.

Mana-yı beyt budur ki; bize ikrâm ve inâm ve ihsân ucundan ve rıza hakkıyçün veya bi-tarîki'l-kasem senden dileriz ki bu müddetden ziyâde bizi kendinden cüdâ tutma ve firâkına mübtelâ etme. Zira min ba'd biz senin firâkına sabr edemeziz. Ve kâl u hâl u zevkenden hicrâna tehammülümüz yokdur. El-hâsıl min ba'd halvetden celvet ihtiyâr edip bizim murâdımız üzerine olursun. Bu husûsda bize ikrâm etdiğinden ma'dâ rızâ-ı Hak dahi tahsîl etmiş olursun. Zira matlûbumuzu tahsîle kudretin var ve suâlimize icâbet uhdesinden gelirsin. Pes bir kimse mürtecînin ricâsını kat'la indillah maktû'u'r-ricâ ve meshût olduğu gibi vaslla dahi mevsûlü'r-ricâ

⁷⁵⁵ Zahid, akıl yolunu aşka üstün tutar. Kör için bir asa yüz tane kafûrî mumdan daha iyidir.

⁷⁵⁶ Allah, kendi aşkına ve sevgisine ulaştırandır. Gizli açık her bir yerde benim itimadım onadır.

ve marzî olur. Bundan fehm olunur ki, gerçi her fiil hayrullah için işlenir ve rızâsın tahsîl için vücuda gelir. Velakin gayrın maslahatı dahi mütezammın olmak tahsîl-i rızâyâ mâni değildir. Nitekim habbâz [329] ve tabbâh ve kassâb ve sâir ehl-i sük olanlar mesâlih-i nâsda bulunmak niyeti üzere derkâr olurlar. Bu ise ayn-ı tahsîl-i rızâdır. Ve bu mananın vücûduyla mülâhaza-ı nef'-i âcil olmak dahi tahrîm kesb etmez. Ve illâ cemi iksâb harâm olmak lâzım gelirdi. Ve sâir teşrîk sûretinde vârid olan umûr dahi buna kıyâs oluna. Nitekim Hazret-i Murtezâ kerremallahü vecheh buyurur;

757 اذا كنت بواد تخاف فيه السبع فقل اعوذ بدانيال وبالجب من شر الاسد

Aslı budur ki Buht-ı Nassar, Danyal peygamber aleyhisselâmi bir çâh içine tarh edip üzerine bazı subâ'c ilkâ eyledi. Tâ ki onu min gayrı tefrika beyne'n-nifâ' ve'z-zarar sıfatı mûcebince iftirâs ve ihlâk eyleye. Subâ'c dahi Danyal'ı gördükde tabasbus-kunân Danyal'in a'zâsın lehş etmeye başladı. Pes gerçi hakîkatde istiâze Allah tealâyadır ki mûiz-i hakîkîdir. Velakin teshîr Danyâl cihetinden zuhûr etmekle sırr-ı Danyal'a istiâze hükmünde oldu. Ve bazı elsinede bir nesneyi sipârişde, evvel Allah'a sonra sana ısmarladım, derler. Fi'l-hakîka şirk lâzım gelmez. Zira isbât vâsıta kabîlindendir. Pes vâsıtada mebd mülâhaza olunsa ayn-ı tevhîd olur. Nitekim mütevekkilen alallah irsâl-i nâka eden e'râbiyye lisân-ı nübüvvetden vârid oldu ki على الله 758 اعقلها و توكل Yani üstüre bend-i ıkâl etmek mülâhaza-ı Hakk'a mâni değildir. Ve bazı Türkî duâlarda felân için felân için dedikten sonra rızâ-yı Hak için diye hatm-ı kelâm etdikleri rızâdan gayrı nesne matlûb olduğundan değildir. Belki duânın mahallini ta'yindir. Ve ahbârda mana-yı mezkûru müeyyed âsâr çokdur. El-hâsıl meselâ fülân rûhuyçün vakf ve ta'yîn olunan bir akça-ı cüzî demek rızâ-yı Hak için ta'yîn olunmayı münâfi değildir. Zira filân rûhuyçün demek Hak için ta'yîn olunan nesnenin mahallini tebyîndir. (Zira acz insanın beşeriyetine nâzırdır, hakîkatine değil. Onunçün ikdâr-ı Hak'la umûr-ı hârikaya kâdir olur. MATlab, felânın rûhuyçün demek) İnsan ise rızâ-yı Hak için olan amelinin sevâbını âhere hîbe etmek dürüstdür. Ve müminin dahi mümin olduğu cihetden şânı taleb-i rızâdır. Egerçi cihet-i halkı mecâzen kible edinmiştir. Ve bu manadan zâhil olan kimse kelâm-ı mezbûru şirke haml edip kâilini tahtie ile kendi cehline nidâ etmiştir. حصل من بعض اوليائه قصد اليه حقيقة و اشارة في الظاهر الى الخلق مجازا كذا في شرح الاسماء الحسنی للامام القشيري و رى 759 Li-muharririhî;

Ne vardır gözlü kör ola

Kavli sıdkın hilafı zor ola

757 Vahşi hayvanlardan korktuğun bir vadide olduğunda şöyle de: Aslanların şerrinden Danyal'a ve Cübb'e sığınırım.

758 Önce bağlayın sonra tevvekiül edin. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu sıfatu'l-kıyâme, 2441)

759 İmam Kuşeyrî'nin Esmâ-i Hüsnâ Şerhinde geçtiği gibi, bazı velilerinden gerçekte ona yönelme hasıl olmuştur. Fakat mecâzen mahlukâta işaret gibi gözükür.

Ve bunda işâret vardır ki, ümmet-i merhûmeye göre müddet-i firâk çihil sâldir. Zira ricâlullah meblağ-ı kemâle kırk yılda bâliğ olur ki müddet-i mezkûrenin bazı eyyâm-ı fenâ ve bazı dahi evkât-ı bekâya masrûfdur. Güyâ mürşid-i kâmil sırr-ı ilâhî sûretidir ki kuvâ-yı vücûd hükmünde olan ehl-i irâdâtdan ihtifâ etmiştir. Pes kuvâ-yı insâniye sırr-ı ilâhî zuhûruna müterakkıb oldukları gibi erbâb-ı irâdet dahi ol sırrın sûreti olan mürşid-i kâmilin tulûuna müterassıdlardır. Şöyle ki eğer mürşid-i kâmil kırk günden ziyâde erbâb-ı irâdatdan muhtefî olsa kırk yıl muhtefî olmak kadar hicâb-ı âriz olur. Hicâb ise ayn-ı firâkdır. الله ذوق وصاله و رؤیة جماله

760 نسال

ما چو طفلانیم و ما را دایه تو
بر سر ما کستران آن سایه تو

Tıflân, tıflın cemidir. Tıfl her nesnenin sağîridir. Veyahud mevlûd manasınadır ki, altı yaşının inkizâsına dek ıtlak olunur. Tıfl ıtlâkı zaaf-ı vücûduna göredir. Zira tefl, fetha ile matar-ı zaife derler. Dâye, oğlancıklar emziren avretidir ki mâder üzerine hakkı gâlibdir. Zira mâdere göre ulûk-ı şehvete muallik olmakla fi'l-hakîka mevlûdun vâlide üzerine imtinânı sâbitdir. El-hâsıl hakk-ı vâlide kaza-ı şehvet ile meşûb olmakla nâkısdır. Dâyenin ise mana-yı mezkûra taalluku yoktur. Zira ecnebiyedir. Güsterân, sıfat-ı müşebbehedir, güsterden ve güsterîden döşemek manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; biz eyyâm-ı karîbede doğmuş zayıf oğlancıklar gibiyiz. Ve bize dâye sensin ki senin pistân-ı terbiyenden şîr-i marifet mess etmekle bize neşv ü nemâ hâsıl olur. Bizim başımız üzerine ol sâye-i himmet ve himâyeyi döşeyen sensin. Yani eyyâm-ı sayfda. Zira sâyede olan kimse müsterih olduğu gibi evkât-ı harâret-i hicrânda senin taht-ı himmet ve nazarında olan ehl-i irâdet dahi rahat-yâftedir. Pes bunda iki vechle teşbîh vardır. Evvelkisi kendilerin terbiyeye ihtiyâcda etfâle ve vezîri dâyeye, ve ikincisi kendilerin ehl-i zille ve vezîri şecere-i müntehâya ve himmet ve nazarını zille. Ve bundan fehm olunur ki dâyesiz oğlan helâk-ı sûrî ile helâk olduğu gibi bî-mürebî olan sâlik dahi helâk-ı manevi ile helâk olur. Ve kezâlik tâbistânda eyyâm-ı Temmûzda güneşde kalan [331] kimse yanıp yakıldığı gibi sâlik dahi bî-sâye-i mürşid nefis-i emmâre ve tabiat ve hicrân-ı harâreti elinde pür-sûz olur. Zira sıfât-ı behîmiyenin galebesinde harâret ve ateş-i gâlip vardır. Ve işâret vardır ki etfâl-i tarîkat olanlar kemâle bâliğ ve mübelliğ ve ricâle vâsıl olmadıkça hadd-ı tuffüliyyetden bîrûn olmazlar. Onunçün câhil olanlara ne kadar sâl-horde olsalar pîr-i nâ-bâliğ derler. Zira bulûğ-ı hakîkî maârif ve hakâyık-ı ilâhiyye ile hâsıl olur. Bu mananın husûlü ise yalnız sinn-i sâl ile olmaz. Ve demişlerdir ki;

760 Allah'tan, kavuşma zevki ve cemalini rü'yet isteriz.

Li-muharririhî;

Tûl-ı ahd ile tefâhür eyleme

Kıl nazar ser u sehîye bunca sâl

Vardır amma bağda tâze nihâl

Kim değildir sinn-i insân muteber

Ömrüyle kaldı yine bî-bâr u ber

Kim oluptur meyve ile pür iber

کفت جانم از حجان دور نیست

لیک بیرون آمدن دستور نیست

Cânem, malûm ola ki harf-i mîm sâkin ki âhir-i kelimeye mülhak olur zamîr-i mütekellimdir. Velâkin bu mîmin mâ kabli meftûh olur, gerek isme lâhık olsun cânem ve dilem gibi ve gerek fiile lâhık olsun dânistem ve mîdânem gibi. Fe-emmâ bir mim-i sâkin dahi vardır ki edatdır, -ci manasına. Nitekim dovvom ve seyom derler, ikinci ve üçüncü manasına. Ve bu mimin mâ-kabli dâima mezmûm istimâl olunur. Tâ ki zamîr-i mütekellime mültebis olmaya. Lîk harf-i istidrâkdir, lâkin manasına. Lîkin dahi böyledir. Destûr fetha ile izn ü icâzet manasınadır. Zamme ile vezîrdir. Burada murâd evvelkidir.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i hile-kâr, feryâd-konân olan müridlerine cevap verip dedi ki, benim canım ve dilim ahbâb-ı hevâ-dârlarımdan dûr ve baîd değildir. Yani gerçi halvetde ve sûretâ sizden muhtefî ve cüdâyım. Fe-emmâ her gözden ırak olan gönülden dahi ırak değildir. Zira benim sizi kalbimden ihrâç etdiğim yokdur. Velakin taşra gelmekliğe ve henüz halvetden çıkmaklığa izin ve icâzet-i Hak yokdur. Pes, firâk-ı sûrî visâl-i manevîyi münâfî değildir. Binâen alâ hâzâ hâtırınızı hoş tutunuz ki hâtırda siz ve benim halvetde olduğum dahi emr-i Hakk'a dairdir. Ve sâlike lâzımdır ki emr-i Hakk'a mutî' ve münkad ola.

Suâl olunursa ki, bu mananın emr-i Hakk'a dair olduğun bilicek mutmain olmayıp ilhâh-ı hurûca hâcet nedir? Cevab budur ki, [332] gerçi emr-i Hakk'a dâir olmak bi-hasebi'z-zu'umdur. Fe-emmâ müridin bu manayı hakîkate haml etdikleri sûrette izdirâbdan ve suâli eâdlerine beyt-i lâhıkdan mefhûmdur. Şiddet şevke mahmûldur. Nitekim Musâ aleyhisselâm dünyada imtinâ'-ı rü'yeti bilirken galeyân-ı vecd ü şiddet-i iştiyâkdan tâlib-i rü'yet oldu. Onunçün fi'l-cümle ma'zûr düşdü. Zira hubb-ı gâlib ihtiyâr olmadığı gibi andan neş'et eden ahvâl dahi böyledir. Nitekim nisve-i Züleyhâ'da rûşendir ki hubb-ı gâlib ve ziyâde heyemânde kat-ı eydî etdiklerinden bî-şuûr oldular.

Bunda işâret vardır ki gerçi kulûb-ı erbâb nihâyet-i Hakk'a meşgûldur. Velâkin cem u farkı cemî etdikleri cihetden halkla olmaya dahi mâni değildir. Zira inşirâh-ı sadr ve infitâh-ı

⁷⁶¹ Güçlü olmak hünerle olur, mal ile değil. Büyüklük akılladır, yaşla değil.

kalbin hükmü budur. Fe-emmâ ol ki Râbia-i Adeviyye'den rahimehâllahü tealâ, Allah'ı mı veya resûlullahı mı ziyâde seversin diye suâl etmişlerdir. Ve ol cevâb verip, heyhât Allah tealânın sevgisi kalbimde kimsenin sevgisin komamışdır, demişdir. Bu söz yalnız âlem-i ceme göredir. Ve bir dahi budur ki vezîrden cevâb-ı mezkûr noxsâna dâl idi. Velakin ahbâbı mübtedîler olmak hasebiyle mütenebbih olmadılar. Ve bunda remz vardır ki insan-ı kâmil olanın bizzat Hak'dan haber almaya iktidârı vardır. Ya makâm-ı semâda hitâbla veya makâm-ı kalbde nefes ü ilhâm-ı ruv'la, veyahud bunlardan gayrı vechle. Nitekim bir husûsa iki üç defa mübâşeret ile galat vâki olur. Pes onun mübâşeretinde izn-i Hak olmadığı zuhûra gelir. Ve çok kere olur ki kitâbete ibtidâda hatâ vâki olup terk olunur. Zira hata sûretinde Hak'la kendi arasında adem-i izne âdet-i câriye olmuşdur. Ve bunda telvîh vardır ki kulûb-ı kümmele duhûl etmek izhâr-ı Hak'la makbûldur. Yoksa yalnız bizi duâdan unutmayınız demekle değildir. Belki böyle demek ve emsâl-i tahmîl-i bâr olduğu cihetden âdâb ehli irâdetden değildir. Li-muharririhî;

Zî saâdet ana kim hâzır ola
Lezzet-i marifet bula dilde

Kalb-i mürşidde kendisi demeden
Gece gündüz onun gamın yemeden

آن امیران در شفاعت آمدند
و آن مریدان در شناعت آمدند

Ân emirân, on iki aded emîr ve sâlâr-ı kavme işâretidir. Şefâat, şefi'dendir ki zıdd-ı vetrdir. Gayrı için ufûv ya fazl taleb etmektir. Velakin [333] bu talebde şâfi olan kimse meşfûun leh olana kendini cüft etmekle taleb-i mezkûre şef u şefâat ıtlâk olundu. Pes bir kimsenin kendi nefesine etdiği duâya şefâat denilmez. Ve kezâlik ümmet-i merhûmenin resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem için suâl vesîle etdikleri dahi şefâat babından değildir. Zira ya şefide uluvv ya meşfû'un lehde acz şartdır. Bunda ise ikisi dahi mefkûddur. Şenâet, fetha ile istikbâh ve şetmdir. Zinâ ve livâtaya fiil-i şenî dedikleri ziyâde mustakbih olduklarıdır.

Mana-yı beyt budur ki; ol beyler husûs-ı mezbûr için şefâate geldiler ve mürîdlerin matlûbları olan manâda anlara cüft olup vezîre söylediler. Ve ol mürîdler bu hâle bakıp kendilerin levmi-i şetm ve istikbâha geldiler. Ve mürşidlerinin dîdelerinden nihân olduğun kendi bedbahtlıklarından bildiler. Nitekim beyt-i lâhıkda gelir. Pes mısra-ı sâni mâ-ba'dine merhûn olur. Bunda işâret vardır ki havâss-ı zâhire ve bâtına ve şehvet ve hevâ-yı murâdları husûlunda kuvâ-yı nefsâniyeye îânet ederler. Ve husûs üzerine kuvâ-yı müdrîke-i insâniye akl husûsunda kendilerin levmi eylerler. Zira anların istimsâki kuvvet-i akliyyenin zuhûr ve bekâsıyladır. Pes kuvvet-i akliyyenin idrâkine ihtilâl gelse sâir kuvâ dahi muhtel ve müşevveş olur. Zira matbûun fesâdını müstelzemdir. Ve demişlerdir ki, ayn,

Olur hemîşe gaybet-i şeh fitne-i sipâh

Pes bundan fehm olundu ki vezîr husûsunda umûm ve husûs ehli muzdarib oldukları gibi akl hususunda dahi âse-i kuvâ-yı müdrike cünbüşe geldiler. Zira herkes kendi matbûunun gaybet ve helâkin istemez, gerek ol matbû fi nefsi'l-emr kâmil ve gerek nâkıs olsun. Nitekim bâlâda şerh olunmuştur. Li-muharririhî;

Zu'm-ı bâtıldurur Nasârâ'yı
Yoksa akl-ı meâd olsa dürüst

Eyleyen tâbi fesâd-ı kırâl
Nefs ü şeytan edemez mekrile âl

کین چه بد بختیست مارا ای کریم
از دل و دین مانده ما بی تو یتیم

Baht, devlet ve tâlidir. Pes, bedbaht-ı devlet ve tâlii nâ-müsâid demek olur. Ahirinde ya masdariyedir. Kerîm, kerem-i keyfiyet-i nefsâniye makûlesidir ki muktezâsı gayre îsâl-i nef'dir, mâl ile olsun ve gayrı nesne ile olsun. Pes kerîm, bilâ-ıvaz-ı îsâl nef idene derler. Eğer ıvaz ile veya nef'in [334] gayrı vechle olsa kerîm denilmez. Meselâ kendi nefsinı katl etmek mazanesi olan kimseye sekîn-i hîbe etmek kerem değildir. Ve ıvaz dahi ayn olmaya mahsûs değildir. Belki medh ü sevâb ve tehallus ani'l-mezemme makûlelerin cümlesi ıvazdan ma'dûddur. لا یبالی من اعطی نفی الدنائة باستحقاقه صفات الجلال و قال الجنید قدس سره الکریم الذی لا یجوجک الی وسیلة و قال الحارث المحاسبی هو الذی ⁷⁶² قال بعض الکبار معنی الکریم der. Aslında ra'nın hareketiyledir. Sonra lisanlarında kesret-i devrânı olmakla tahfîf edip kerm dediler. Ve hadîfde şecere-i inebe kerm itlâkından nehy olunmuştur. Zira mümin olan kimse tesmiye-i mezkûreye gayrıdan evlâ ve ehaktır. Ol sebebden ki seceyâsı vardır. Yetim, kable'l-bülûğ pederinden munkatı olan sabidir. Sâir hayvânâtta ana tarafından itibâr olunur. Yani hayvan-ı beççenin asası olmamak yetimdir. Kemâ fi'l-Kâmûs, و فی البهائم فقدان الام، الانفراد و فقدان الاب و فی الیتیم بالضم ⁷⁶³

Mana-yı beyt budur ki; kendilerine böyle şetm ve hallerini istikbâh etdiler ki bu tedbîr ve baht u tâli'î nâ-müsâidlikdir. Zira ey kerîmü'n-nefs ve cemîlü's-seym olan vezîr-i mürşid ki, biz sensiz dil ü dinde yetîm kaldık. Yani hem gönülden çıkdık, bu kadar meyl u muhabbet ve harâret-i iştiyâkla ve hem kemâl-i dinden cüdâ düşdük. Zira senin firâkıdır ki bizi bu sûz ve güzâre düşürdü. Ve yevmen fe-yevmen ahkâm-ı dînimizi mufassalan senden taallüm ve istifâde ederken şimdi kable't-tekmîl ve 't-tahsîl noksan ve teattül gâilesi başımıza envâ-ı gam ve teşvîş ve belâ ve mihnet üşürdü. Burada tâife-i mezkûrenin sensiz bî-dil ve bî-din kaldık, dedikleri sözlerinde isâbet etdiler. Zira din-i evvelleri vezîre itbâ'la zâil ve dîni sânileri dahi bî-hâsil

⁷⁶² Bazı büyükler şöyle demiştir. Keremin manası, celal sıfatlarını, kazanmak suretiyle alçaklıktan uzaklaşmaktır. Cüneyd Bağdâdî (k.s.) dedi ki; cömert, seni bir aracıya muhtaç kılmayandır. Haris Muhâsibî ise, o verdiği aldırılmayandır, demiştir.

⁷⁶³ Yütm, zamme ile, tek kalmak ve babayı kaybetmektir. Hayvanlarda ise anneyi kaybetmektir.

olmakla müzebeze kaldılar. Bunda, ey kerîm demekle istiltâf ve isti'tâf sûretin ibrâz vardır, tâ ki merhamet ve şefkat edip mücib-i kerem üzerine muâmele sudûr ede. Ve bunda işâret vardır ki bu ümmet-i merhûme dil ü dînden yetîm değildir. Zira Allah tealâ sudûr-ı huffâzda Kur'an'ı mahfûz ve her asırda ulemâ-ı dîn ve füzelâ-ı ehl-i yakîn ile dîn-i mübîni masûn eylemiştir. Ve Kur'an'da gelir; ⁷⁶⁴ اليوم اكملت لكم دينكم اتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الاسلام دينا Pes ol dîn-i hak ki [335] bu ümmet için marziyyün hak olmuştur, ilâ yevmi'l-kiyâm âsâr-ı celîlesi dâim ve muâmele-i münîfesi kâimdir. Ve yine tenzilde mensûsdur ki; ⁷⁶⁵ يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة Pes sebât ve istikâmet bu ümmetin kârı ve dinde selâbet ve metânet bu milletin yârıdır. Husûsan ki hadîsde gelir; ⁷⁶⁶ ان استقامت امتي فلها يوم وان لم تستقم فلها نصف يوم; Burada yevmden murâd yevm-i ilâhî olan elf senedir. Pes müddet-i ümmet beş yüz seneyi tecâvüz etmemekle istikâmetleri zâhir oldu. Nitekim Muhammediye üzerine olan şerhimizde esrâr-ı hadîs şerh u beyân olunmuştur, velhamdülillâhi tealâ. Ve bunda remz vardır ki mürşid-i kâmil terbiye hasebiyle erbâb-ı irâdete peder gibidir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁶⁷ وازواجه امهاتهم yani ezvâc-ı mutahharanın ümmihâtü'l-müminîn oldukları resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem vâlid hükmünde olduğun iş'âr eder. Ve hadîsde gelir; ⁷⁶⁸ يا علي انا وانت ابو هذه الامة و نسب منقطع يوم القيامة الا سببي و نسبي ve yine hadîsde gelir; ⁷⁶⁹ كل سبب Bundan murâd hakikat-i dîn ve takvâ-yı hakîkî ile intisâbdır. Onunçün vârid olmuştur ki ⁷⁷⁰ آلى كل تقى Pes âl-i resûl fi'l-hakîka neseb-i mezkûr mürtebit olandır, gerek siyâdet-i sûriyesi olsun ve gerek olmasın. Bundan fehm olundu ki Ebu Leheb ve emsâli neseb-i hakîkîden hâriclerdir. El-hâsıl her kimsenin vâlid-i sûriyesi hayatda olsa muallimi mefkûd oldukça yine yetîm gibidir. Zira neseb-i sûrî neseb-i manevîye vesîle ve bahânedir. Pes maksûd bi'z-zât olan neseb-i manevîdir. Ve demişlerdir ki,

⁷⁷¹ العبرة بالوصل لا بالاصل الوصل قرينة و الاصل تربة الاصل من حيث النطفة و الوصل من حيث النصره

Li-muharririhî;

Hüneri olmayacak dünyada
Şecere-i meyve-dârla bir mi?

Bir gedâdır yine sultân-zâde
Tutalım serv olmuş âzâde

⁷⁶⁴ Bugün sizin dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı beğendim. (Mâide 3)

⁷⁶⁵ Allah tealâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapasağlam tutar. (İbrahim 27)

⁷⁶⁶ Eğer ümmetim doğru yol üzerine olursa ona tam gün vardır. Eğer istikâmet üzere değilse yarım gün.

⁷⁶⁷ Eşleri onların analarıdır. (Ahzab 6)

⁷⁶⁸ Ey Ali, sen ve ben bu ümmetin babasıyız.

⁷⁶⁹ Bütün soylar ve soplur kıyâmet günü kesilecektir. Ancak benim sebebim ve nesebim müstesnâ.

⁷⁷⁰ Her muttaki benim ailemdir.

⁷⁷¹ Asla değil vasla bakılır. Vasıl, yakınlıktır, asıl ise topraktır. Asıl nutfe yönündendir, vasıl yardım yönündendir.

Bunda izhâr-ı taksîre îmâ vardır. Velakin itirâf-ı taksîr her bâr müntec olmaz. Belki kemâhî akîm gelir ve murâd husûl bulmaz. Li-muharririhî;

Yıldızı düşkün olur nâ-çârın   Sûdu olmaz cihânda her kârın
Çünkü tedbîri nakz eder takdir   Nedürür fâidesi efkârın

تو بهانه میکنی و ما ز درد
می زنیم از سوز دل دمه‌ء سرد

Behâne, marûfdur. Velakin bizde mevcûd olan lûgat-ı muhtelifede [336] bulunmadı. Dem serd, dem nefes ve serd sovukdur ki mukâbili germdir ki ısıdır. Nitekim Veysî nazmında gelir;

Serd-i bâd-ı hevâ cânımıza kâr etdi
Sana kaldı işimiz ey kerem ıssı Mevlâ

Pes dem-i serd, sovuk nefes ve sovuk sözdür. Kâh olur ki harâret-i dilden neş'et eder. Pes bunda germiyetin netîcesi serdî olur. El-hâsıl germ olan nesnenin te'siri olur. Fe-emmâ serd olanda te'sir olmaz. Nitekim Müftü Yahya Efendi nazmında gelir;

Vâiz ola mı serd sözünden müteessir
Bir dilde ki sûzân ola kânun-ı muhabbet

Ve dem zed, dem der keşîd'in mukâbilidir. Zira dem der keşîd sâkit şod manasınadır. Ve dem zed söyledi ve tekellüme geldi, demektir. Pes dem-i serd, urmak, sovuk nefes almak ve âh etmektir.

Mana-yı beyt budur ki; sen bahane ve teallül edersin, halvetden bîrûn olmamak husûsunda. Biz ise derd-i firâk ucundan sûz ve harâret-i dilden serd nefesler ururuz ve âh u nâleler kılarız ve sensiz bî-ârâm oluruz. Ve Nef'î şiirinde gelir;

Zabt-ı âh eylemedir âşîka ol çâre   Ben ise âhsız ârâm edemem âh meded

Bunda işâret vardır ki, lisân-ı insân tercümân-ı cenândır ki zâhirde her ne tekellüm ederse bâtınında olan manâya dâl olur. Nitekim kâtibin kitâbeti kuvvet ve zaaf-ı aklına alâmetdir. Bu sebebdendir ki câhilin tekellümü veya kitâbeti kendinin sebab-i fesâhetidir. Ve bunda ehl-i telvîn ve nâkısû's-sulûk olanların hâline dahi remz vardır. Onunçün demişlerdir ki mecâlis-i zikrde nara-zen olan kimse eğer kendi nefsânîyeti ile ârif-i farkda nara urursa harâmdır. Zira nefsdan tevellüd eden hevâ ve tabîatdan tevellüd eden şehvetdir. Ve hevâ ve şehvetin her biri haramdır. Ve eğer âlem-i cemde sâdır olursa cemiyetinde külliyyet olıcak anda sükût ve hâmûşîden gayri kalmaz. Pes dem-zen olmanın manası nedir, meğer bazı harâretten nâşi ola. Nitekim sâhibü'l-Muhammediye kendi nefsinden ihbâr edip buyurur;

Yanar cânı eder âhı elinde tutuşur evrâk

Bade-zâ evrâkın ihtirâkı nitekim Muhammediye'de vâki olmuştur. Sind onun zûbânından a'ceb ve ağreb değildir. Nitekim Hallac'dan sâdir olmuştur. Pes âlem-i esbâbda olan teshirât gûnâ-gûndur. Biri birlerine nisbet ile tabâkât-ı muhtelifedir. Li-muharririhî;

Şol lâhûta eyledi pervâz	Kıldı menzilgâhını âlem râz
Eyleyen âlem-i nâsûta nagâh [337]	Kıldı âher yerini hufre-i çâh
Olma meyyâl-i mâsivâ-yı Hakk'a	Hakkiyâ var mı Hak'dan özge bekâ
İde gör âlem-i zâtı teshîr	Olma efalle sıfâta esîr

ما بگفتار خوشت خو کرده ایم

ما ز شیر حکمت تو خورده ایم

Güftâr, bâlâda şerh olunmuştur. Hû, adettir. Huy dahi derler, bû ve buy gibi. Hikmet, eşyâyı kemâhî marifettir ki ilm-i ledünnî dahi derler. Zira ilm ikidir. Biri ilm-i şerîattır ki rahmet-i indiyedir. Ve biri dahi ilm-i hakîkîdir ki ilm-i ledünnîdir. İlm-i şerîat âmmeye göre olmakla ibârât ve elfâzında dahi itnâb ve tatvîl vardır. Zira fehme ensebdir. Ve avâm-ı nâs dahi havâssa göre kesîrdir. Ve ilm-i hakîkat hâsseye göre olmakla kelimât ve edâsında icâz ve ihtisâr vardır. Zira setre akrebdir. Ve hâvass dahi âvâma göre kalîldir. Fa'ref cidden. Horde, mazîden kısımdır, yemiş demektir. Burada yemekle içmekden tabîr olunmuştur. Zira biri birlerinin karînîdir. Ve bir dahi şîr-i etfâle nisbetle gıdâ-ı tâm olmakla mutlak me'kûl hükmünde olur.

Mana-yı beyt budur ki; biz senin hoş kelâm ve şirin edâna huy eylemişiz. Pes adeti terkde bize ziyâde suûbet vardır. Zira âdet tabîat-ı sâniyedir. Hükm-i âdeti tağyîr ise şîrden kûdeki fatm gibidir. Biz senin hikmet ve marifetin südünden içmişizdir. Pes şimdi kable'l-bülûğ bu südden kesilmek sebab-i helâkimizdir. Zira müddet-i rızâ-ı sûrî takrîben ve tahkîken temâm olmadıkça razî lebinden kat etmek münhî olduğu gibi rızâ'-ı manevîde dahi memnû'dur. Zira evvelkisi helâk-ı sûrî ve ikincisi helâk-ı mânevîye müeddîdir. Li-muharririhî;

Sun bize subh u mesâ sâğar-ı şîr	Tâ ki kuvvet bulalım hemçün şîr
Feyz-i nem bulmasa ebrden eğer	Ser çeker miydi semâya şemşîr

Bunda marifet ve hikmeti süde teşbîh vardır. Zira süd, fitrat-ı asliyeyi dâldir. Hikmet ise ol fitratın levâzımındandır. Ve güftâr kelâm-ı şerîat ve hikmet hakîkat mertebesine işâretidir. Zira ilm-i şerîat elfâzla te'diye olunur. İlm-i hakîkat ise zevk-yâb ve vicdâniyyât makûlesidir ki anda ibârât olmaz. Olsa dahi ol ilmin levâzımına dâl olur. Yoksa nefis-i hakîkat olmaz. Pes kelâm mutlaka mecâzdır. Yani gerek hakîkat-i istilâhiyye olsun ve gerek olmasın. [338] Zira hakîkat-ı sarfa lisânla melfûz ve kalem ile mektûb ve üzn ile mesmû' ve kalble mahfûz olmaz. Belki sırr-ı insânla dâir bir mana-yı mücerreddir. Pes kütüb ve resâilden ahz olunan ulûm fi'l-hakîka

mecâzdir. Ve ol ki demişlerdir; ⁷⁷²خذوا العلم من افواه الرجال Bu söz mertebe-i sıhhate râcidir. Ve ilm gerçi efvâhdan me'hûzdur. Fe-emmâ insana hâl olmadıkça hakikat olmaz, ⁷⁷³فافهم الاشارة من هذه العبارة

الله الله اين جفا با ما مكن

خير كن امرز را فردا مكن

Allah Allah, ittekullah takdîrindedir. Nitekim hadîsde gelir; ⁷⁷⁴يا ايها النبي اتقوا الله في حق Pes tekrîr te'kide mahmûldur. Velakin bu makûle yerlerde evveli ikâz ve merre-i sâniye gaflet olunan manayı tarîf için olmak câizdir. Ezân ve kâmetde Allahu ekber tekrarının sırrı dahi buna dâirdir. Fe-emmâ mürîdin mürşide takva ile emri edebden hâlî olmamakla mutlak tezkîre mahmûl olmak ensebdir. Ve câizdir ki sağıri kebîrle te'dîbin nazîri ola. ⁷⁷⁵يا ايها النبي اتق الله gibi. Zira fi'l-hakîka takvâ alâyiş ehli olan ümmete göredir. Nebî-yi muhteremin şânı ise dâima evâmîr-i celîle ile me'mûr olmakdır. Ve bundan dahî rûşen budur ki, harf-i kase m takdîriyle billahi demek ola. Nitekim mukattaât-ı Kur'anîyyede zâhib olmuşlardır. Velakin cefâ lafzı vech-i evveli tercih eder. Cefâ, ve cevvet gîlzetdir. Velakin gîlzetin zulm ve teaddî lâzımı olmakla cefâyı zûlm ve teaddî ile tefsîr ederler. Ve bir manası dahi nakîz-ı sîladır. Burada cefâ terk-i vefâ ve nakîz-i sîlaya mahmûl olmak takdîr-i sâbika-ı inebdir. Hayr, zıdd-ı şerrdir. Yani hayr merğûbun fih ve şerr merğûbun anı olan nesnedir, ya mutlaka veyahud herkesin kendi meyl ve teneffürüne göredir. İmrûz, şerh olunmuşdur. Ferdâ yarındır. Arab gaden ile tabîr eder. Burada maksûd ferdâ-yı hakîkî değıldir. Belki mutlakan ezmine-i âtiyedir. Ve imrûz ve ferdâ ile dünya ve âhiretten dahi tabîr olunur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁷⁷⁶و لتنظر نفس ما قدمت لغد Yani yevm-i kıyâmetden gaden ile tabîr olundu ki gad yevm-i hâzırın ertesidir. Zira kurb ve dünü vardır. Ve demişlerdir ki karîb ve bir veche dahi budur ki zemân-ı dünyâ yevm-i hâzır ve âhiret onun ferdâsı gibidir. Zire her birinin [339] ahvâl ve ahkâm-ı müteşâbihiye ihtisâsı vardır. Ve sâni evveli takîb eder. Ve bir dahi budur ki, nâs dünyada niyâm gibidir. Hakikat-i intibâh ise mukaddeme-i kıyâmet olan mevtle hâsıl olur. Pes mevt ve kıyâmetin her biri gâfile nisbetle sabah gibidir. Nitekim gece hâbende olana göre gad sabâhdır. ⁷⁷⁷فاعرف فانه من اللوايح و المواهب

Mana-yı beyt budur ki; Allah için bu cefâ suretinde olan işi bize eyleme. Ve hayr ile bu günü yarına alı koyma. Yani sen ki behâne ve teallül eyleyip bugünü yarına alıkor ve kâr-ı hayrde te'hîr gösterirsin, bu vaz' gerçi fi'l-hakîka hikmeti ve maslahatı müştemil olmakla şer ve nâ-

⁷⁷² İlimi adamların ağzından alınız.

⁷⁷³ Bu ibâredeki işareti iyi anla.

⁷⁷⁴ Ashâbım hakkında Allah'tan sakınınız.

⁷⁷⁵ Ey paygamber, Allah'tan kork! (Ahzab 1)

⁷⁷⁶ Herkes, yarına ne hazırladığına baksın. (Haşr 18)

⁷⁷⁷ İyi bil ki o kalbe doğan bilgilerdendir.

pesend değildir. Fe-emmâ bizim kemâl-i harâret ve temâm-ı iştiyâk ve mezîd-i ihtiyâcımıza göre emr-i su'bdur. Pes erenler hâzıra kalmış duâyı işâreti üzere bizim dahi matma'-ı nazarımız ve vakt-i hâzır ve muallak-ı hâtırımız yevm-i âcildir. Zira hâzırda bize sefâ vardır ki senin sohbetinle âyinelerimiz musaffâ olur. Ve te'hîrde bize cefâ vardır ki senden firâkla dillerimiz bî-saykal-ı ⁷⁷⁸فی التأخیر آفات cevfet ve gîzlet ile kalır. Pes ulular demedi mi, hayır işi te'hîr eyleme mücebince ve derkâr olup mütemennâmızın tahsilini ta'cîl etmeniz lâzım gelmiştir. Bundan ahz olunur ki tarîkat ehli arasında ferdâ yâd olunmaz. Zira ferdâ demek yevm-i hâzırın hükmünü nisyân ve vakt-i âcilin cemiyet ve şuhûdundan sehv ve gaffletir. Nitekim şerhi mürûr eyledi. Ve Mevlânâ Câmî kuddise sırruhunun letâifindedir ki Divân'ında gelir;

دردا و هزار بار دردا دردا کامروز ندارم خیری از فردا

فردا که شوم فرد ز بیگانه و خویش رب ارحم لی و لا تذرنی فردا ⁷⁷⁹

می دهد دل مرا ترا کین بی دلان

بی تو کردند آخر از بی حاصلان

Kerdend, kâf-ı Acemî ile cemi muzârîdir. Masdarı kerdîden'dir, tehavvül ve sayrûret manasına.

Mana-yı beyt budur ki; gönül verir sana bu bî-diller ki âhir sensiz bî-hâsıllardan olurlar ve terbiyesiz nâkıs kalırlar. Yani makeddemâ ki gönülleri ellerinde iken sana sıdk-ı irâdetle vermişlerdi. Şimdi senin aşk u şevkinden bî-dil ve bî-can kaldılar. Ve eğer sen bu ihtifâda kalırsan medd-i vaktle bugünü yârına salarsan, biz bî-hâsıl kalırız. Ve demişlerdir ki ömr ü va'de gûyumuz bizim mahsûlümüz [340] ise güftârından aldığımız şerâyi ve ahkâm ve terbiyen ile bulduğumuz maârif ve hakâyıkdır. Bunun kemâli ise henüz husûle gelmemiş ve vücûd-pezîr olmamıştır. Bunda kalblerin inbâtı arza teşbîh vardır. Zira arz-ı inbât nebâtât ve gallât etdiği gibi kulûb dahi inbât-ı kemâlât ve kerâmet eyler. Pes zemîn-ı sûrînin mahsûl ve merfûu olduğu gibi zemîn-i manevînin dahi semerât ve fevâidi olur.

قال عيسى عليه السلام للحواريين اين تنبت الحبة قالوا في الارض فقال كذلك الحكمة لا تنبت الا في قلب

مثل الارض بشير الى التواضع ⁷⁸⁰

⁷⁷⁸ Geciktirmede afet vardır.

⁷⁷⁹ Eyvah, yüzbinlerce kere eyvah! Bugün, yarından bir hayrım yokdur. Yarın, yabancıdan da yakınarımdan da yalnız ve tek başıma kalırım. Ey Allah'ım, yarın, bana acı ve eziyet verme.

⁷⁸⁰ İsa aleyhisselâm havarilerine demiş ki; tane nerde biter? Onlar yerde, diye cevap verince şöyle dedi: Hikmet de böyledir. Ancak toprak gibi bir kalpte biter. Tevazuya işaret ediyor.

El-hâsıl kulûbde bi-hasebi'l-terbiye inbât sıfâtı vardır. Velakin inbâtı tevâzû ve inkisâra mevkûfdur. Nitekim arzın inbâtı kirâb ve kalbe menûtdur. Bunda kalbin akla tabiatine işâret vardır. Zira akl-ı meâş, sâhir makûlesidir ki ferîb ile kalbi kendi tarafına imâle eylemiştir. Bu mana ise kalbin harablığına sebebdir. Zira akl zayıftır. Ve zayıfa müfevvez olan kâr dahi zayıftır. Pes zayıfa müstenid olan binâ tîz münhedim olur. Bunun nazîri bir hânede zene veyahud hizmetkâra itbâdır. Akl u nefis ise hâne-i derûnun hizmetkârı ve zeni gibidir. Bade-zâ gerçi beytten bi-hasebi'z-zâhir mürfid tarafından mürşide nev'an itâb fehmi olunur. Velakin fi-nefsi'l-emr kabîh olmakla vâkiü'l-hâli beyân ve isti'tâfe mahmûldur. Ve Müftî Yahya Efendi letâifindendir ki şiirinde gelir;

Zebân-ı cevriñ eğmem sakların söziñ derûnumda
Dilim yâz şikâyet eylesem ey nâ-mihr-i bân senden

جمله در خشکی چو ماهی می طیند
آب را بکش از جو بردار بند

Tepend, tepîden'den cem-i muzâridir. Tepîden, talabımdır, hayvan-ı mezbûhun ızdırâb ve hareketi gibi.

Mana-yı beyt budur ki; cümle Nasârâ ve umum ehl-i irâdet huşkî-i firâk ve cehlde balık gibi muzdarip olurlar. Âb-ı vuslat ve marifetin yolun aç ve ırmaktan bend ü seddi kaldır, tâ ki ızdırâb-ı mezkûr zâil ola ve mâhîler âba vusûlla hayât-ı tâze bula. Bunda ceqli berre ve marifeti bahre ve ehl-i irâdeti hûta teşbîh vardır. Yani hûtun hayât-ı sûrîsi âb-ı sûriye menût olup karaya ihrâç olursa boğazlanan hayvan misâl ızdırâb olduğu gibi ehl-i irâdetin dahi hayat-ı manevîsi âb-ı manevî olan ilm ü irfâna merbût [341] olup ehl-i marifetden firâkla cehtët içinde muzdarip olurlar. Ve dâm-ı ızdırâb ise helâke müeddîdir. Ve Kur'an'da gelir; ⁷⁸¹أومن كان ميتا فاحييناه Yani küfr ü cehl ile kalb-i insân meyyit gibidir. Ve onun hayâtı imân ve marifet iledir. Ve kemâl-i imân ve tamâm-ı marifet-teşneye âb-ı hayât gibidir. Onunçün makâm-ı imtinânda gelir; ⁷⁸²أنا اعطيناك الكوثر Zira bu kevserden murâd fi'l-hakîka ilm-i kesîrdir ki mevâhib-i ledünniyedir. Ve bunda işâret vardır ki hâlet-i ızdırâr sebeb-i icâbet-i duâdır. Nitekim tenzilde gelir; ⁷⁸³أمن يجيب المضطر إذا دعاء Ve mürşid mürfidin ızdırâb ve ızdırârına vâkıf oldukda gerekdir ki onu gözden ve gönülden bırakmaya. Belki âb-ı terbiye ve feyz-i ledünniden ifâze edip hayât-ı manevîsine sebeb ola. Ve bunda cû dediği aklın rütbesine göredir. Ve illâ aşk derya-ı muhîtdir ki onun kenârı yokdur. Ve câizdir ki bi-hasebi'l-istidâd istiklâle mahmûl ola. Zira herkesin feyzi istidâdı kadardır. Ve ifâza dahi mikdârun lehdir. Ve illa defaten feyz-i kesîr sebeb-i helâk-i vücud ve bâis-i cünûn ve bâdî-i

⁷⁸¹ Ölü iken dirilttiğimiz... (En'âm 122)

⁷⁸² Kuşkusuz biz sana kevseri verdik. (Kevser 1)

⁷⁸³ Yoksa kendisine yalvardığında darda kalana karşılık veren mi? (Neml 62)

ihtilâldir, tufân gibi. Zira tûfânda gark olmadık nesne kalmadı. Pes cûyun seddine ve bendini izâleye dahi çâre vardır. Fe-emmâ tûfân ve bahr-i muhîtin galebesini def'a imkân yokdur. Bu sebebdendir ki ehl-i cünûna muâlece güçdür. Zira bi'l-küllîye hadd-i akldan çıkmışlar ve Bünyân-ı idrâki temâmen yıkılmışlardır. Pes tufânı def'a Nuh-meşreb olmak lâzımdır. Veya bahr-i muhîtden ubûr etmeye İskender-sîret olmak gerekdir. Zira bazı rivâyetde İskender Kaf'a varıp simurğ ile mükâleme eylemiştir. Bu ise bahr-i muhîtden ubûr ile hâsıl olur. Ve bunda hüşk ile teferruka ve âb ile cem'a dahi işâret vardır. Huzûr ise cemiyetdedir. يسر هذان المقام بعون الله تعالى⁷⁸⁴

ای که چون تو در زمانه نیست کس

الله خلق را فریاد رس

Feryâd res, bu terkîbde iki veche vardır. Evvelkisi budur ki, res lafzı emrdir, resîden'den. Bu sûretde takdîr-i kelâm feryâd-ı halk-râ res olur. İkincisi feryâd-res mecmûu vâsf-ı terkîbîdir, muğîs manasına. Aslında resende-i feryâd-ı halkdır. Bu sûretde Allah Allah teaccübe mahmûl olur, fa'ref fe innehü latîfün. Ve suret-i ûlâda câizdir ki feryâd-res şu takdîr oluna.

Mana-yı beyt budur ki; [342] ey vezîr-i rûşen-zamîr ve ey pîr-i pesendîde tedbîr ki senin gibi zamânede kimse yokdur. Yani melekût-ı fâzıla ve kemâlât-ı hâsıla ile ehl-i zemâne üzerine müreccah ⁷⁸⁵ و هو فضلکم علی العالمین mücebince cümle-i nâs üzerine mufaddalsin. Makâm-ı azimet ve heybet şuhûdunda kâim ve hâzır olduğun Allah için umûm ve husûs-ı Nasâranın feryâd u figân ve istiğâselerine eriş ve mesâlih-i zarûreye ve umûr-ı hâriciyyeye ve dâhiliyelerinde anlara feryâd-res ve muğîs ol. Veyâhud tebârekellâh ki halka senin gibi bu zamânede bir feryâd-res vardır.

Bunda tâife-i Nasârânın vezîre ziyâde zarûretleri olduğun beyân belki bi-hasebi'z-zu'm ve illa duâ-ı kutbu'l-aktâb olduğun ayân vardır. Zira her asırda ferdiyyet ile muttasıf olan kutbu'l-aktâbdır ki halk ana havâyic ve mesâlih-i zarûriyyede ilticâ ve ol dahi îânet ve iğâse hasebiyle gavs-ı azâm itlâk olunur. Pes kutbiyyetden ma'zûl olsa ya mevt yahud firâğ-ı ihtiyârî ile gavs itlâk olunmaz. Zira her velînin îânet ve iğâne muktezâ-yı velâyeti değildir. Belki feryâd-res olmak teshîr ve tasarrufa dâir bir manadır. Velâkin her ehl-i tasarrufa dahi gavs denilmez. Zira tasarrufu nâkısdır. Pes gavs-ı mutlak kutbu'l-aktâbdır ki bi'l-fiil esmâ-ı ilâhiyenin mecmûunu câmi ve âlem-i ulvî ve süflîde tasarruf-ı tâmı vardır. Onunçün nazargâh-ı hallâk-ı âlem ve medâr-ı kâinât Benî Adem olmuşdur. ⁷⁸⁶ جعلنا الله و اياكم من اهل انفاسه و آثاره و افاض علينا و عليكم من سبحانه معارفه و اسراره Ve âlem-i enfûsde kutub kalb-i insândır. Zira medâr-ı vücûddur. Ve ulviyyât ve süfliyyâtta

⁷⁸⁴ Ey Allah'ım, bunu kolaylaştır. Makam Allah'ın yardımcılarıdır.

⁷⁸⁵ Halbuki o sizi âlemlere üstün kıldı. (A'râf 140)

⁷⁸⁶ Allah, bizi ve sizi kendi ehlerinden kılsın. Size ve bize marifet ve sırlarının kaynağından akıtsın.

mutasarrıfıdır. Ulviyyâtdan murâd rûh ve sırr ve hafidir. Ve süfliyyâtdan maksûd mevlidât-ı vücûdiyyedir ki nefis ve tabîat dahi anda dâhildir. Zira cemî azâ ve kuvâ rûh ve cismin izdivâcından hâsıl olmuşdur. Pes kalb dahi eğerçi min vech mevlidâtdandır. Velakin mazhar-ı câmi ve veled-i kâmildir. Bu sebebden tasarruf-ı vücûd onun elindedir. Kaçan Hak'la mutasarrıf olsa iklim-i vücûdda asâr-ı adl zuhûr eder. Ve kaçan nefisle mutasarrıf olsa âsâr-ı zulm vücûda gelir. Pes onun salâhı sebep-i salâh-ı küll ve fesâdı dahi bâis-i fesâd değildir. Salâhı suretinde sultanu'l-müslimîn ve fesâdı hâlinde kral-ı bed ve şeytan-ı laîndir ve من الله العون والنصرة⁷⁸⁷ Li-muharririhî; [343]

Olmasa her demde Hak feryâd-res
Ermeyen maksûd-ı menzil-gâhına

Giryeden dîde olurdu çün eres
Kâr eder feryâdı mânend-i ceres

گفت هان ای سخرکان گفت و کو

وعظ و گفتار زبان و کوش جو

Hân, lisân-ı Farisî'de kelime-i teskîndir, dur diyecek yerde Acem hân der ve makâm-ı tahzîrde dahi mustameldir, sakın manasına. Sühregân seherenin cemidir. Mashara demektir ki halk ana hânde ederler, madhûkun minh manasına. Zira fa'le vezni sâkinü'l-ayn olsa bi-mana'l-mefûl olur, dahke madhûkun minh manasına olduğu gibi. Kâf-ı sehre âhirinde olan hâ'dan bedel ve elif ve nun edât-ı cemdir. Cû, aslında cüyendedir, taleb edici manasına. Burada vasf-ı terkîbi olduğu cihetden mâ-kabli karfesiyle cüyende-gân demektir.

Mana-yı beyt budur ki; vezir tekrâr cevap verip dedi ki; durun veyahud sakının ve âgâh olun ey güft ü gû masharaları ve söz ü sâv rüsvâyaları, yalnız zebân ve gûş [ve] vaaz ve güftârı taleb ediciler. Yani sizin himmetiniz bâtına değildir. Belki mücerred gûş-ı hissle kelâm-ı zâhiri istimâdır. Bu ise ehl-i taklîd hâlidir. Eğer sizde uluvv-ı himmet ve kuvvet-i azîmet olaydı benim gibi halvet-nişîn olurdunuz. Ve bu vechle benim bulduğum zevk-i bâtını bulurdunuz. Ve zebân-ı bâtınınız açılıp Hak'la münâcât ederdiniz. Ve gûş-ı derûnla hitâb-ı gaybî işidirdiniz. Pes bu mananın adem-i husûlu sizin mücerred ehl-i kâl olduğunuza alâmetdir. Bundan fehm olunur ki bu kelâmda Nasârâyı azîmetlerinde taksîre nisbet ile teyhîc ve ilhâb vardır. Velakin hîle-kâr-ı mezbûrun murâdı Nasârâyı bâ-kümmelü'l-vücûh teshîr ve zâhir ve bâtınların tebdîl ve tağyîrdir. Bu takrîrden ahz olundu ki zebân-ı gûşdan murâd zâhire müteallık olan meşâirdir. Nitekim vaaz u güftâr dahi ol mertebeye taalluk eden kelimât-ı lafziyye ve resmiyyedir. Ve bunda tenbîh vardır ki güft u gû erbâb mashara-ı âlem ve kıl ü kâl ashâbı mudhike-i evliyâ-ı benî Ademdir. Ve Divân-ı Hâfiz'da gelir;

⁷⁸⁷ Yardım Allah'tandır.

از قال و قيل مدرسه حالی دم گرفت

788 يك چند نیز خدمت معشوق و می‌کنم

Ve eşâr-ı Mevlânâ Câmî'de dahi gelir;

یکپاره دل بر داشتم از قیل و قال مدرسه

789 زین پس بکنج می‌کنده ماییم [344] و گفت و گوی تو

Bunlar demek isterler ki, bu âna gelince kıl ü kâli medresede isrâf-ı ömr-i nâzenîn edip akl-ı kâsırla malûmât diye bir âlây mevhumât ve muheyyelâta tâbi olduk ve ma'sûk-ı mec'ûle perestiş kıldık. Şimden sonra aşka hizmet edelim ve sûz u sâv kapusun beste kılıp hareket-i bâtına ve kuvvet-i câzibe ile maşûk-ı hakîkî cânibine gidelim. Zira akl-ı kâsıra ol yolda temşî yokdur. Ve hîred-i çûpîn-i pâre ile ol yola sülûk edenlerden bâdiye-i zılâlde kalmış katı çokdur. Pes bunda aşk-ı hakîkî derkâr olmak gerekdir, tâ ki matlûb-ı hakîkî husûle gele ve maşûk-ı ezeli mütecellî ola ve dil dahi arzu yerin bula. Ve kasâid-i ekberiyede gelir, kaddesallahü sırruhu'l-azîz;

شغفنا حب جیران یسلمی

جننا مثل مجنون بلیلی

790 فهذا من جنون العشق قسم

فویلا ثم ویلا ثم ویلا

پنبه اندر کوش حس دون کنید

بند حس از چشم خود بیرون کنید

Gûş-ı hiss, gûşun hisse izâfeti âmınn hâssa izâfeti bâbindadır, beled-i Bağdâd gibi. Zira gûş lafzı gûş-ı hisse ve gûş-ı akla şâmildir. His, kesrle, hareket ve savt manalarına gelir. İhsâs etmek bir nesnenin hissini bulmak ve hareketin idrâk eylemektir. Akliyyâtın gayra taalluk eden kuvâ-yı müdrikesine havâss derler ki idrâk-ı zâhire âlâtdır. Pes hiss aklın mukâbilidir.

Mana-yı beyt budur ki; hiss-i dîn ve denî kulağına penbe doldurun ve zâhir kulağınızı sedd edin tâ ki masmûât-ı zâhireyi idrâkden muattal ola. Ve yine hiss-i dîn ve denî bendini kendi dîdenizden taşra ediniz ve zâhir gözünüzü bağlanız. Tâ ki mahsûsât-ı zâhireye taallukdan necât bula. El-hâsıl hiss-i zâhiri olan kulak ve göz ve emsâli havâss-ı müdrikât-ı zâhireden mesdûd olmakla muhtâcdır. Tâ ki hiss-i akli ve bâtını mertebesinde idrâk hâsıl ola. Zira meşâir-i bâtına zâhire ile muhtecib olmuş ve bu ictihâb sebebiyle idrâkde zaaf bulmuşdur. Ve demişlerdir ki zâhirin intikâsı bâtının kemâline dâl ve zâhirin kemâli bâtının noksânına alâmetdir. Suâl olunursa ki, enbiyâ ve kümmel-i evliyâ aleyhimi's-selâmda havâss-ı zâhire bâtına gibi kemâl üzerinedir. [345] Onunçün mesâfe-i baîdeden istimâ ederler. Ve ebsâr-ı nâsa hafî olan nesneyi rüyet-i

788 Medresenin kıl u kâlınden bıktım. Biraz da maşukun hizmetin yapayım.

789 Medrese kıl u kâlınden gönlümü tamamen soğuttum. Bundan sonra meyhane köşesinde ben seninle ilgili sözlerle haşır neşir olacağım.

790 Mecnun'un Leyla'ya deli olduğu gibi deli olduk. Komşularının Selma'ya kapıldığı gibi bir tutkuya kapıldık. Yazıklar olsun, yazıklar olsun, yazıklar olsun. Yemin olsun ki bu bir aşk deliliğidir.

celiliyye ile görürler. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem on iki aded süreyyâyı gördükleri ve âvâz-ı eflâk ve tesâbih-i eşyâyı derûndan işitdikleri gibi. Cevâb budur ki, bu mananın husûlü bade'l-bülûğdur. Pes kable'l-bülûğ bülûğ için muâlece lâzımdır. Fe'fhem cidden. Bunda penbede tenbîhe işâret vardır. Nitekim resm-i hatt dahi fi'l-cümle müsâiddir. Yani tenbîh-i ilâhî insanın kulâğına girmedikçe semm-i bâtın açılmaz. Nitekim Kur'an'da gelir; *كان له قلب اوالقي السمع و هو شهيد* ⁷⁹¹ Ve bend-i çeşmden murâd ğışâvehdir ki amâ ani'l-lahdır. Bunu bende teşbîh eyledi. Zira basîrin gözünde çeşm-i bende olmak mâni-i rüyet olduğu gibi amâ ani'l-lah dahi mâni-i rüyet-i Hak'dır. Ve amâ ani'l-lah gaflet ve hicâbdan ibâretdir. Hecb ise müterâkimedir ki yetmiş bindir. Bazısı hicâb-ı zulmânî ve bazısı dahi hicâb-ı nûrânîdir. Hicâb-ı zulmânîye nâr derler, şiddetinden ötürü. Hicâb-ı nûrânîye nur derler, hiffetinden ötürü. *ورزقنا الله و اياكم رؤبة جماله بلا نقاب* ⁷⁹² Li-muharririhî; *جعلنا الله و اياكم من اهل الكشف لامن اهل الحجاب*

Gerçi bîdârsın sûretâ amma
Aça gör dîdeni cemâl-i Hakk'a

Hâb-ı gaflet içinde kaldın sen
Bakmadan gayrıya ne buldun sen

بنبة آن كوش سر كوش سرست
تا نكردد اين كران باطن كوست

Sırr, evvelkisi kesrledir, sırr-ı insân manasına. Ve ikincisi fethe ile, baş manasına. Bade-zâ beyt-i sâbıkda zâhirden hiss ile bu beytde sırr ile tabîr eyledi. Sırr, kesrle, bâtın ve derûn manasına me'hûz olur. Nitekim mısra-ı sâni ana karînedir. Ve bunda kalb ve rûh ve sır kulağı dâhildir. Zira cümlesi umûr-ı bâtınadandır. Ve her mevtına göre bir nevi semâ-ı manevî vardır. Ker, kâf-ı Arabî ile, sağırdır ki Arab esemm der.

Mana-yı beyt budur ki; ol gûş-ı ser ve bâtının penbe ve mâniî baş ve zâhir kulağıdır. Yani zâhir bâtına mâni-i kavîdir. Pes madem ki bu baş ve zâhir kulağı sağır olmaya ol ser ü bâtın kulağı sâğırdır. Bunda zâhir kulağını bir özr hasebiyle kulağa vaz olunup istimâdan mâni olan penbeye teşbih vardır. Pes penbe-i ma'hûd mâni-i istimâ olduğu gibi gûş-ı [346] zâhirin kelâm-i ağıyâra taalluku dahi gûş-ı bâtının kelâm-ı Bârî işğâsına hâildir. Bu sebebdendir ki mesdûdu's-sem' ve mahcûb olmakla olanlar hitâb-ı irci'yi istimâdan mahrûm olmuşlar ve rü'yet-i şevâhid ve âsâra kemâ yenbağî yol bulmuşlardır. Pes bu hicâbı ref ve sedd-i hedm için erbâb-ı riyâzet helâvet ihtiyâr edip mesâkin-i muzlimede bi'l-küllîye havâss ve meşâiri sedd ederler, tâ ki gûş-ı bâtın hitâb-ı aynîye sâlih ve basîret-i rü'yet cemâl-i Hakk'a lâyük ola.

Bundan zâhir olur ki teayyün-i zâhir mertebesi hicâb-ı galîzdir. Ve rûhun cisimle teayyünü hakîkat-i idrâkine mâni olduğu gibi kuvâ-yı bâtınanın dahi kuvâ-yı zâhire ile teayyünü

⁷⁹¹ Bunda akli olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler bir öğüt vardır. (Zâriyât 37)

⁷⁹² Allah sizi ve bizi keşif ehlinden kılsın, hicab ehlinden değil. Sizi ve bizi cemalini örtüsüz görmekle ödüllendirsin.

hakikat-i şuhûduna hâildir. Pes taltif-i vücûd etmedikçe mezkûr husûle gelmez. Zira kesâfet-i vücûd idrâk-ı bâtına mânidir. Ve taltîfde sırr-ı idrâk budur ki zâhir bâtın sûretine ve cesed rûh heyetine dâhil olup ve kâlib ve kalb müttehîd gibi olurlar. Rû'yet-i cenâniye dahi bu sırta dâirdir. Pes cennetde kâliba verilen letâfet dünyada kalbe verilmiştir. Şu kadar vardır ki, esbâb-ı ri-yâziye ile dünyada kâlib dahi fi'l-cümle telattuf eder. Ve illa Hak'dan bi-hasebi'l-bâtın ahz etmek müşkül olurdu. Pes ilhâm ve ahz ani'l-lah kuvvet ve zaafda kalb ve kalıbın talattufu kadardır. Onunçün enbiyâda olan letâfet-i vücûd evliyada yoktur. Bu sebebdendir ki enbiyânın bade'l-mevt ecsâdı kemâl-i letâfetden hayattaki gibi ter ü tâzedir. Evliyânın ise nev'an müteğayyirdir. Eğerçi ki belâ ve infisâh yoktur. Ve bundan zâhir olur ki âlem-i kalb gayb ve âlem-i kâlib şehâdetdir. Nitekim âlem-i âhiret ile âlem-i dünya dahi böyledir. Pes rûhun mevtle bundan müfâratından sonra gayb şehâdet ve şehâdet gayb olduğu gibi menâmla veya insilâhla dahi böyledir. El-hasıl gayb ve şehâdet bir yerde müctemi olmayacak kalb ve kâlib ve bâtın ve zâhir idrâk yüzünden ne vechle müctemi olur. Ve şol ki müctemîdir, def'î değildir. Yani kâh gayb ve kâh şehâdeti idrâk etmek cemiyetdendir. Velakin hâlet-i vâhide de def'aten değildir. Binâen alâ hâzâ birinin idrâki birinin taallukuna mevkûfdur. Mervidir ki, enbiyâ aleyhisselâma vahy vârid oldukda hâlet-i ma'hûdelerinden teğayyür-i şedîd ile müteğayyir olurlardı. [347] Velakin vuzûnun adem-i intikâzı hasâyis-i nebeviyyeden olmak üzere mestûrdur. Ve bu makâmın bazı müteallıkâtı bâlâda beyân olunmuştur. Li-muharririhî;

Âkıl ol keşfe eriş aşkla var	Olmasın çeşmine sivâ divâr
Gerçi var ortada imkân ama	Perde bî-perde oldu vech civâr

(Yani hicâb-ı imkân ki ridâ-ı kibriyâ derler. Yani perde-i vech-i vecîhe hâil olmak hâricden nâzır olana göredir. Nefs-i perdeye göre değildir. Pes nefsi perde bî-perdedir, fa'ref.)

بی حس و بی کوش و بی فکرت شوید

تا خطاب ارجعی را بشنوید

Bî-his, teşdîdsizdir vezniçün. Fikret, ta-ı tavîl ile fikr manasınadır. Zira Acem bu makûle tâ-ı tavîle yazar, ziyâdet ve emsâli gibi. ⁷⁹³قال في القاموس الفكر بلكسر و يفتح اعمال النظر في الشيء كالفكة انتهى. Bade-zâ hiss ü gûş fikret mukâbelesindedir. Zira hiss-i mutlak ki husûs üzerine gûş onun cüziyyâtındandır, meşâir-i zâhiredendir. Fikret ise kuvâ-yı bâtınadan olan aklın sıfatıdır. Pes gûş his üzerine atf-ı hâssı âmm üzerine ve fikreti atf-ı ahad mukâbilini ahir üzerine atf kabîlindedir. İrcî, nefsi-i mutmainneye hitâbdır. Ve nefsi-i mutmainnenin Hakk'a rüçû menâzil ve makâmâtı kat etdikden sonra fenâ-ı tâmladır. Pes merâtib-i nüfûsdan nefsi-i mutmainnedenden gayrıya rüçû yoktur. Onunçün nefsi-i emmâre ve nefsi-i levvâme ve nefsi-i mülhime ehl-i nefsi bākîdir. Ve

⁷⁹³ Kamus'da, fikr, kesre ile ve fetha ile, bir şey konusunda düşüncüyü çalıştırmak demektir, fikir gibi.

nefsle bâkî olanların müstakarrı felek-i kamerin tahtıdır. Aslı budur ki kamer-i kalbe ve mâ tahtı nefis ü tabiate işâretidir. Pes nefis ü tabiat ehli olan hayât hâlinde sûreten felek-i kamerin tahtında ve manen mertebe-i kalbin mâdûnunda olduğu gibi bade'l-memât dahi felek-i kamere ve mâ-fevkine tecâvüz edemeyip esfele sâfilinde kalır. Zira esâfilin merâtib-i ulviyyede yeri yok. Ve ervâh-ı âliye ile cihet-i câmia dahi mefkûddur. Bu makam mahall-i hatırdır. و نسأله الفضل من نعيم الجنة و درجاتها⁷⁹⁴ نعوذ بالله من حجيم النفس و دركاتھا

Mana-yı beyt budur ki; zâhirde bî-his ve bî-gûş ve bî-tında bî-fikr ve bî-akl-ı meâş olunuz. Yani bu perdeleri hark ediniz. Tâ ki ارجعى الى ريك⁷⁹⁵ diye hitâb-ı gaybî işidesiz. Zira bu hitâb-ı celfle mahal olmak zâhiren ve bî-tinen fenâdan sonradır. Nitekim zıll zevâl vaktinde zü'z-zille rücû edip vücudu bî'l-külliyeye [348] muzmahil olup ancak zü'z-zıllın vücûdu kalır. Pes bu manayı bilip hakîkati ile mütehakkık olan müvahhid şirkden halâs olur. Bundan zâhir olur ki insan âlem-i cesedden münselih olmadıkça âlem-i misâle dâhil olmaz ki âlem-i rüyâdır. İnsilâh ise fenâ bulmaya ve bî-şuûr olmaya mevkûddur. Nitekim beyt-i lâhıkda gelir. Pes âlem-i misâle duhûlde fenâ ve insilâh şart olıcak âlem-i hakîkate duhûlde dahi şarttır. Belki bu fenâyâ fenâ ve insilâh-ı etemm gerekdir. Zira âlem-i misâl fi'l-cümle kesâfetden hâlî değildir. Onunçün ervâh-ı kesîfe dahi hâlet-i menâmda ana duhûl eder. Fe-emmâ âlem-i hakîkate ervâh-ı latîfeden gayrı duhûl edemez. Zira cemi mâsivâyı ulemâ ilmen ve aynen nazardan iskâta muhtâcdır. Bunun zâhirde misâli sultanın havâssına hitâbıdır. Zira havâssdan muhtecib değildir. Fe-emmâ avam-ı nâsa göre fi'l-hakîka hitâb ve ne hod izhâr-ı vücûd vârdır. Zira onun şanı ağyârdan ihticâb-i küllîdir. Meğer bi-tarîkil'l-gadab verâ-ı perdeden bazı eşkiyâyâ hitâb eyleye. Nitekim sırr-ı mehcurân iblis aleyh mâ yüstehakk رب فانظرنى⁷⁹⁶ diye hitâb etdikde انك من المنظرين⁷⁹⁷ ile mucâb oldu. Bu sebebdendir ki eşkiyâ yevm-i misâkda hitâb-ı Hakk'ı verâ-ı perdeden işitdiler. Onunçün müfid olmadı.

Ve bundan fehm olunur ki ervâh ve nüfusun rücûu Hakk'adır. Zira bir nesne ki taht-ı tecellîde dâhil ola, adem-i sarf olmaz. Velakin bu makâmda işkâl ve inğilâk vardır. Zira demişlerdir ki hâlet-i mevtunda rûh-ı hayvânî müntefî olur. Pes hayvânât mahşûr olmamak lâzım gelir. Zira anlarda rûh-ı hayvanîden gayrı yokdur. Mahşûr olmamak ise nassa muhâlifdir. Nitekim Kur'an'da gelir; و اذا لوحوش حشرت⁷⁹⁸ Ve bir dahi demişlerdir ki ervâh-ı kümmel kable'l-ecsâd mevcûd idi. Sâir nâsın ervâhı ise tesviye-i bedenden ve husûl-i mizâcdan sonra mahlûkdur. Zira ervâh-ı cüzîyyedir. Ervâh-ı kümmel ise ervâh-ı külliyedir. Ve bundan lâzım gelir ki ervâh-ı

⁷⁹⁴ Nefsin tehlikelerinden ve tuzaklarından Allah'a sığınırız ve ondan naim cennetini ve derecelerini isteriz.

⁷⁹⁵ Rabbine dön. (Fecr 28)

⁷⁹⁶ Rabb'im, bana mühlet ver. (Hicr 36)

⁷⁹⁷ Sen kendilerine mühlet verilenlerdensin. (Hicr 37)

⁷⁹⁸ Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde. (Tekvir 5)

cüziyye yevm-i misâkda hâzır olmaya. Bu ise mezheb-i cumhûra muhâlifdir. Hatta erbâb-ı hakikat tabâkât-ı ervâhı dört add edip saf-ı sâlis ve râbi'de ervâh-ı müminîn ve ervâh-ı küffâr idi demişlerdir. Bunların ervâhı ise nâkıs oldukları cihetden cüziyyât makûlesidir. Ve bu iki suâlin cevâbı teemmel ve taammül ile olmaz, meğer Allah tealâ fazl u [349] rahmetiyle feth u keşf eyleye. Li-muharririhî;

Nâr-ı kudretle mess edip yâ Rab
Çün refiü'd-derecât oldun sen

Eyle kandil-i sînemi tenvîr
Bana da rif'at-i meârif vir

تا بکفت و کوی بیداری دری

تو ز کفت خوابی بویی کی بری

Derî, yâ hitâb ve der lafzı be-güft'de olan ya-yı zarfiyyeyi te'kîd içindir. Ve bâ Arab lisânında zarfiyyet için geldiği gibi Acem lisanında dahi gelir. Hâb uyku ve düş manalarına gelir. Burada murâd uykudur, bîdârî karînesiyle. Zira bîdârî uyanıklıktır, yakaza gibi. Pes hâb uykudur, menâm gibi. Bûyî, ikinci ya tenkîr içindir. Bûy kokudur. Arab şemme der.

Mana-yı beyt budur ki; mademki sen bîdarlık ve yakaza güft u gûsunda ve söz ü sâvında sen menâm-ı güft u gû ve sayd u sadâsından kaçan koku iledirsin ve şemme duyarsın. Yani insân bîdâr oldukça hâbda olan muâmeleden mahrûmdur. Pes kaçan hâbla hiss-i beşeriyetden münsalih ve vuzû-ı rûh cesedin zâhirinde münkati ola, ol vaktde âlem-i hâbın güft u gûsundan müstefîd olur. El-hâsıl âlem-i misâle duhûl etmek insilâha muhtâc olduğu gibi âlem-i hakîkate duhûl dahi fenâ-ı tâmmе mevkûfdur. Nitekim beyt-i sâbıkda şerh olundu. Pes bundan zâhir oldu ki zâhirde bîdarlık dedikleri gaflet makûlesidir ki bâtında olan hitâb-ı gaybîyi idrâkden mânidir. Ve hitâb-ı gaybî kâh olur ki vâsita ile ve kâh olur ki bilâ-vâsita vârid olur. Zira hitâb-ı ilâhî enbiyâdan evliyâyâ mirâsıdır. Pes her mirâc-ı maneviden hisse-mend olan velî için makâm-ı münâcât hâsıldır ki makâm-ı Musâ aleyhisselâmdir. ⁷⁹⁹ كما قال تعالى انى اصطفيك على الناس برسالاتى و بكلامى Ve bu mananın husûlünden sonra çeşm-i dil bîdâr olup makâmı basarîde tecelliyât-ı zuhûr etmeye başlar. Zira her hitâbda rû'yet olmaz. Gerçi ikisi de elezz-i eşyadır. لم يعرف متعنا الله و اياكم بالسمع و البصر فى كل ما بدا و ظهر. ⁸⁰⁰ من لم يذق Bunda işâret vardır ki zuafâ-ı nâsdan olanlar âlem-i misâle duhûl etmek murâd eyleseler hâbla insilâha muhtâclardır. Zira anlar için gayrı tarîk yoktur. Fe-emmâ akvâdan olanlar yakaza hâlinde fenâ ile insilâh bulup avâlim-i gaybiyede seyr ederler. Ve menâzil ve makâmatdan murâd etdikleri mahalle doğru giderler. [350] Pes bunların insilâhı menâm ile olmakla münhasır değildir. Zira basîretleri küşâdedir. Husûsan ki namaz hâlinde başka şuhûd-ı cemî olmak hasebiyle يا بلال

⁷⁹⁹ Allah tealanın dediği gibi; ben risaletlerimle (sana verdiğim görevlerle) ve sözlerimle seni insanların başlarına seçtim. (A'râf 144)

⁸⁰⁰ Tatmayan bilmez. Allah bizi ve sizi görünen ve aşkar olan herşeyin işitmek ve görmekle ömrümüzü ve ömrünüzü bereketli kılsın.

⁸⁰¹ vârid olmuştur. Yani râhat-i dil-i beşeriyetden insilâhda ve ekvândan fenâ bulmaktadır. Bu sûrette sâhib-i dil olan dünyâda cennete girmiş gibidir. Nitekim Muhamediye'de gelir;

Meğer ben cennet içinde gezerin kim bu âlemde

Ve hâb ehli olan hisse avdet etmeye ikâza ve redd-i rûha muhtâc olduğu gibi insilâh-ı fenâ ehli dahi hâlet-i istiğrâkdan sahv bulmaya bazı umur-ı zâhireye mülâbeseye mevkûfdur. Nitekim bu hâletden avdet için ⁸⁰²كلميني يا حميرا geldi. Pes insilâhda olan kelâm Hak'a râcidir ki makâm-ı vahdete nâzırdır. Ve sahvda olan halka râcidir ki menâm-ı kesrete râcidir. Ve ikisi dahi cem'an ve tafsilen kelâm-ı Hak'dır. Onunçün sâhib-i şuhûd olanların bir nefes Hak'dan cüdâ oldukları yokdur. Bu sebebdendir ki Kur'an'da gelir; ⁸⁰³اذ يغشى السدرة ما يعشى Yani resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem makâm-ı ev ednâya urûclarında ne vechile şeref-yâb-ı tecellî oldular ise sidre-i kesret ki makâm-ı kâbe kavseyndir, oraya nüzûllerinde ol vechile keşf-i cemâlden behre-ver oldular. Pes anların firâşlarında olan halleri ile fâvke'l-arş olan halleri tefâvüt etmez. Onunçün buyurur; ⁸⁰⁴لى مع الله وقت لا يسعنى فيه ملك قرب و لا نبى مرسل Zira bu vakt-i celil ya firâş veya fevka'l-arş olmak hâli ile mukayyed değildir.

⁸⁰⁵ جعلنا الله و اياكم من اهل جمعه و شهوه و افاض علينا و عليكم من سجال فيضه وجوده

سير بيرونيست قول و فعل ما

سير باطن هست بالای سما

Seyr, lügatde maziyyu fi'l-arz manasınadır. Mecâzen seyr-i manevîde dahi istimâl olunur. Zira ikisinde dahi kat-ı râh vardır. Şu kadar vardır ki seyr-i manevîde kat-ı râh demek izâle-i hucbe mahmûldur. Seyr-i sûrîde ise kat-ı mefâviz ve bevâdi-i vaty-i mesâfe demektir. Kavî ve kîl hurûfdan mürekkebe olup nutukdan ibrâz olunan nesnedir, müfred olsun cümle olsun. Velakin bi-hasebi'l-örf lafz-ı mürekkebe mustameldir. Ve kavî fiil manasına da gelir. Nitekim hadîsde vârid olmuştur ki; ⁸⁰⁶ان الاكثرين هم الاقلون ثوابا الا من قال بالمال هكذا [351] و هكذا Zira şerrâh bu hadîsi, ⁸⁰⁷الا من تصدق يمينا و شمالا و بين يديه diye tefsîr ve tebyîn etmişlerdir. Beyt-i Mesnevî'de kavî fiilin mukâbilidir. Fiil bir müessirin cihetinden te'sîre derler. İnsandan ve hayvandan ve cemâddan sâdir olana itlâk olunur. Amel-i vaz' ise ehasdir. Bâlâ, boy ve yukarı demektir. Mukâbili post

⁸⁰¹ Rahatlat bizi ey Bilâl!

⁸⁰² Benimle konuş ey Hümeyrâ!

⁸⁰³ Sidreyi kaplayan kaplamıştı. (Necm 16)

⁸⁰⁴ Benim Allah'le beraber geçirdiğim öyle bir vakit vardır ki ne mukarreb ne de mürsel bir nebi oraya ulaşır.

⁸⁰⁵ Allah bizi ve sizi cem şuhûd ehlinden kılsın. Bizi feyzinin ve cömertliğine gark etsin.

⁸⁰⁶ Öyle zenginler vardır ki sevapça çok azdırlar. Meğer ki onlar mallarını şöyle ve böyle sarfetmiş olurlar. (Sahih-i Buharî, Kitabu'l-İstikrâr, 1075)

⁸⁰⁷ Sağa, sola, ve iki elin arasına tasadduk edenler.

olan bülemlend manasına istimâl olunur. Alçak ve yüksek diyecek yerde Acem zîr ü bâlâ der. Pes bu bâlâdan murâd bir nesnenin cânib-i âfâsı olur. Mesela bir hânenin fevkânîsi gibi sûret-i evlâda ise mutlak cânib-i evcdir. Semâ arzın mukâbilidir. Yani felek dedikleri cism-i şeffâfdır ki âlemi ihâta eylemişdir, kısr-ı beyzâ lübbünü ihâta eylediği gibi. Arz ise küreyü'ş-şekl cism-i galîzdir ki merkez-i âlemde vâkıf ve keyfiyet-i cihât-ı setta tebyîn edicidir. Pes şark muttali-i şemsde ve garbı muğayyeb-i şemsde ve şimâl medâr-ı cedyde ve cenûb medâr-ı süheylde ve fevk cânib-i muhîf ve taht cânib-i merkezdir. Ve merkez-i arz arzın vasat-ı umkunda olan noktadır ki ol noktadan sath-ı arzın zâhirine gelince muhîtin yirmi iki hissesinden üç buçuk hissedir. Semâ tesmiye olunmak semev ve uluvvundan ötürüdür. Nitekim arz denilmek halkın lahmını kat ve ekl etdiğinden ötürüdür. Onunçün ağaç kurduna araza derler, tahrîk ile.

Mana-yı beyt budur ki; bizim kavl ü fiilimiz hâric ve zâhire muteallık olan seyrdir. Zira kavl lisâna ve fiili cevârih ve erkâna taalluk eder. Bunlar ise umûr-ı zâhiredendir. Pes bizim sözlerimizden seyr-i zâhir ve seyr-i ekvân ve mülk eğlenir. Ekvânda ise âlem-i terkîbin nihâyeti olan zirve-i arş dâhil olduğu gibi onun mâ fevki itibâr olunan âlem-i ervâh dahi dâhildir. Zira âlem-i halkdandır. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁸⁰⁸إلا له الخلق والأمر⁸⁰⁸ Seyr-i bâtın ise eflâkin yukarisında belki yukarisının dahi yukarisındadır. Zira eflâkin yukarisı âlem-i ervâhdır. Alem-i ervâh ise âlem-i ilâhdan değildir. Nitekim işâret olundu. Lâzım olan ise âlem-i ilâhın seyridir ki irâde-i kavl u fiil ve sâir levâzım-ı vücûd olmaz. Belki dîde-i serle temâşa olur. El-hâsıl âlem-i ecsâm-ı mülk şehâdî ve âlem-i ervâh-ı melekût gaybî-i izâfî ve onun mâ fevki ceberrut ve lâhût gayb-ı itlakîdir. Pes seyr-i bâtının hakîkati dîde-i serle olandır ki onun müteallığı gayb-ı itlakîdir. [352] Yoksa dîde-i rûhla hâsıl olan ervâh ve hiss-i zâhirle idrâk olunan âlem-i ecsâm değildir. Zira bu avâlimi seyr etmek süllâkın ekserinde müyesserdir. Alem-i lâhûta ise değme sâlik sulûk edememiş ve ol cânibe imâle-i licâm edip gidememişdir. Belki süllâkın avâm-ı seyr-i ekvânda kalmışlardır ki seyr-i âlem-i anâsır ve seyr-i âlem-i tabîat ve seyr-i âlem-i rûhdur. Bundan fehml olunur ki arz u semâ ve bunların hakâikine müteallık olan sürûrun cümlesi seyr-i birûnîdir. Seyr-i derûnî bunların mâverâsındadır. Ve bundan ahz olunur ki Hazret-i Mevlânâ'nın bâlâ-yı semâ ibâretinde âlem-i ervâh dâhildir. Zira âlem-i ervâhın seyri seyr-i bâtında muteber olan suyûrdan değildir. Ve âlem-i ervâha sumuvvundan ötürü semâ denilir. Nitekim felek-ı rûh dahi dirler, ihâtasından ötürü.

Malûm ola ki hakîkat dedikleri üç vechle mutasevverdir. Biri tevhîdledir ki muvahhidi âfâkda mütâlaadan kat-ı nazarladır. Ve biri dahi tecrîdledir ki enfûsden takti'ledir. Pes tevhîd ve tecrîd âlem-i mevâlid ve anâsır ve tabîyyât ve ervâha göredir. Tefrîd ise âlem-i ervâhın fevkine nisbetledir. Ve bu âlemin mâ fevki âlem-i a'yân-ı sâbite ve âlem-i şüûnât-ı zâtiyyedir. Ve bundan

⁸⁰⁸ Yaratmak ve emretmek ona mahsusdur. (A'râf 54)

nazar-ı dakîk budur ki, bunlarından mütâlaasından dahi fenâ bulmadıkça sırr-ı ferdâniyet zuhûr etmez. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁸⁰⁹لا يسه الا المطهرون Ve bu makâmın işâretinde bundan ziyâde ibâret sığmaz ve illâ hetk-i istâr ve keşf-i esrâr lâzım gelir. Bu ise bi'l-ittifâk harâmdır. Li-muharririhî;

Olsa dilber libâsından uryân	Sırr-ı mestûr olur meânde ayân
Ne miyâne ne serine pay kalır	Yanar ateşlere olur büryân
Yeğdürür âfitâbı bir kimse	İde gaym-ı rakîkden seyrân
Bî-nikâb olsa kaçan vech-i habîb	Çeşm olur ana nazarda hayrân
Belki halka sebeb-i fitne olur	Hâl-i âlem olur anınla yamân

حس خشکی دید کز خشکی بزاد

عیسای جان بر دریا نهاد

Huşk, kurudur. Burada âlem-i fark murâd olunur. Nitekim deryâ ile murâd âlem-i cemdir. İsâ'yı tahsîs etdiği kavm-i mezkûrun matbûu olmak hasebiyledir. Ve illâ can-ı İsâ ve Musâ ve emsâline teşbîh olunur. Ve bir dahi İsâ'yı câna izâfetde letâfet vardır. Zira rûhullah bu makâm ise ten ü cânın hükmü [353] olan fark-ı cema taalluk ve irtibâtı beyândır.

Mana-yı beyt budur ki; hiss-i beşeri huşku gördü. Fakat zira huşk olan hâkden doğdu. Yani cesed-ı insânı hâk-ı yâbisten halk olunmakla cesedin müstemil olduğu havâss-ı zâhire dahi cesede tâbi oldu ve fer olan aslın hükmünü buldu. Ve çün cesedin hükmü yubûseti hasebiyle âlem-i farka nâzır olmaktır. Havâss-ı insân dahi nazar ve itibârların âsâr-ı anâsır ve umûr-ı zâhireye kasr ve hasr etdiler. Ve onun mâverâsına tecâvüz ve teaddî edemediler ki âlem-i tabîat ve âlem-i ervâh ve âlem-i emrdir. Fe-emma tecerrüd ve inkitâda İsâ'ya müşâbih olan rûh-ı insânı âb-ı ilm ü marifetden halk olunmakla ayağını deryâ ve âlem-i cem üzerine kodu. Havâss gibi seyri zâhire munhasır olmadı ve yubûset-i tab'la âlem-i farkda bağlanıp kalmadı. Belki ol âlemden terakkî edip âlem-i cemî ve şuhûda vusûlle müşerref oldu. Ve fi'l-hakîka ulvî olduğunun hükmünü buldu. Bunda işâret vardır ki İsâ-meşreb olanların âlem-i âbı teshîr edip bi-tarîki hariki'l-âde âb üzerinde yürürler ve seccâde-i ber-âb sefine-vâr âb üstünde cârî olurlar. Ve İsâ aleyhisselâm zâhirde dahi âb üzerine vaz-ı kadem etmiş ve âb ana musahhar olmuşdur. Zira felek-i sâniye urûcu tahte'l-kamerde olan mevc-ı mekfûfu güzerden sonradır. Ve hadîsde gelir; ⁸¹⁰لو ازداد عيسى يقينا لمشى (ای لو مشی بقوة يقين نفسه لمشى في الهوى لكنه لا يمشى بها فيه بل لو مشى تمشى بصدق اتباعي لا غير ⁸¹¹) Bundan murâd İsâ'nın fi nefsi'l-emr meşy kendi kuvvet-i yakîni ile olmaktır.

(ای لو مشی بقوة يقين نفسه لمشى في الهوى لكنه لا يمشى بها فيه بل لو مشى تمشى بصدق اتباعي لا غير ⁸¹¹)

⁸⁰⁹ Ona ancak temizlenenler dokunabilir. (Vâkıa 79)

⁸¹⁰ İsa'nın yakînlığı biraz daha artsaydı havada yürüyecekti.

⁸¹¹ Nefsinin gücü ile yürüseydi havada da yürürdü. Fakat onunla yürümemiştir. Yürüseydi, bana tabii olmasının samimiyetiyle yürürdü, başka bir şeyle değil.

Fe-emmâ bizim peygamberimiz sallallahu aleyhi ve selleme sıdk-ı itbâda sâir evliyâ-ı ümmetden eşed olmakla sâir evliyâ âb u hevânın her biri üzerinde yürümeye kudretleri olduğu gibi İsâ aleyhisselâmın dahi iktidârı vardır. Velâkin kendi ihtiyarıyla terk etmiştir. Târik-i hûy olan hevâ üzerinde yürür. Enbiyânın terki ise terk-i evliyâdan akvâdır. Zira tecerrüd ve inkitâları sâirlere gâlibdir. Ol cihetden ki fitrat-ı asliye üzerine neşv ü nemâ bulduklarında cânib-i Küds'e şiddet-i incizâbları vardır. Ve bundan fehm olunur ki her ümmetin kerâmeti kendi peygamberinin hâline göredir. Pes bizim peygamberimizin umûm makâmı olmakla ana tâbi olanlardan âb u hevâ üzerinde meşy etmek sâdir oldu. Fe-emmâ kavm-i İsâ'dan sâdir olmadı. Zira İsâ'nın meşyi bizim peygamberimize sıdk-ı tab'ıyyetledir. Yoksa kendi mûcib-i [354] yakîni ile değildir. Onunçün ümmeti manâ-yı mezkure vâris olmadılar, fa'ref cidden.

سير جسم خشك بر خشكى فتاد

سير جان پا در دل دريا نهاد

Cism, malûm ol ki beden cüsse ve cesed-i levn itibâriyle itlâk olunur. Onunçün sevb-i mücessede derler, mülevven manasına. Fe-emmâ cism-i şevni olmayana dahi itlâk olunur, âb u hevâ gibi. Cism-i tûl ve arz ve umk olana derler. Cism-i şeffâf, mâverâsı görünen cisimdir. Ecsâm-ı ulviyye ve ecrâm-ı neyyire gibi. Bu sebebdendir ki levh-i mahfûz ile bu âlem miyânında güyâ hâil yokdur. Onunçün suver-i hayr ve şerr mirat-ı levha dâima mün'akis olmaktadır. Ve cism ü cesed rûh mukâbelesinde itlâk olunur. Eğerçi ki hakîkati emr-i vâhiddir. Kelâm-ı ekberî'de gelir, kuddise sırruhû; ⁸¹²لنا من امره روح و جسم

Mana-yı beyt budur ki; cism-i hüşk ve yâbisin nazar ve seyri hüşk üzerine düşdü. Zira aslı olan hâk-ı hüşkün mertebesinden tecâvüze kâdir değildir. rûh-ı sultânînin seyri ise ayağını deryâ içine kodu. Ve cismin rütbesinden terakkî kıldı. Zira asl-ı âb ilmdendir. Pes cism firakla muhtecib ve rûh cümle şuhûd ehli oldu. Bundan zâhir olur ki rûh-ı hayvânî cisme tâbi hükmündedir. Zira onun vücûdu mücerred âsâr ve efâle mebde olmak içindir. Gayrı kemâli yokdur. Pes cismin anınla kıvâmı maksûdun bi'z-zât değildir. Belki andan maksûd sâir kuvâ-yı cismâniye gibi kemâlât-ı rûh-ı sultânîye âlet ve vesîle olmaktadır. El-hâsıl maksûd-ı aslı kemâl ve rûhânîdir, kemâl-i cismânî değil. Eğerçi ki bazı kemâlât-ı cismâniye dahi makâmına göre muteberdir, fa'ref cidden. Bundan ahz olunur ki ilm ü cem dedikleri sıfat-ı rûhdur. Onunçün rûhun terakkîsi cehlî izâle ve makâm-ı marifete vusûl ve ayn-ı cem ve şuhûdla husûldur. Nitekim sırrın terakkîsi mâsivâdan fenâ iledir. Ve vücûd-ı insânîde nefis ve tabîat dedikleri kuvvetler belâ-ı azîm ve anları tezkiye ve islâh etmek azâb-ı elîm makûlesidir. Fe-emmâ gâyeti necât ve nihâyeti uluvv-ı derecâtdır. Zira demişlerdir ki bir sâlikde samt ve uzlet ve cev' ve sihr hasletleri müctemi

⁸¹² Bizim, onun emrinden rûhumuz ve cismimiz vardır.

olsa onun beşeriyeti mülkiyete ve ubûdiyyeti siyâdete ve akli hisse ve gaybî şehâdete ve bâtını zâhire mübeddel olur. Ve her vech ile safâ-ı rûhânî bulur. Ve illa hayvânâtla [355] berâber ve belki anlardan ednâ kalır. Ve bunda işâret vardır ki âb hâke gâlibdir. Onunçün âb hâkin reşâşla zevebân ve teğayyür kabûl eder. Kezâlik cemiyet-i rûhla tefrika-ı beden dahi böyledir. Zira madem ki rûhda cem ve hâlet-i şuhûd hâsıl olmaya, cism ve ana tâbi olan kuvâ muncemid olup kalır. Bu sebebdendir ki bu şuhûd hâsıl olmadıkça ta'b-ı beden zâil olmaz. Ve istiklâl ile vücûda gelen ibâdet ve tâatin semeresi dahi ana göre olur. Pes sa'y edip ednâ mertebede olsun bu şuhûda ermek gerekdir. Ta ki Hakk'a incizâb kuvvet bula. Taât ve ibâdât gıdâ makûlesinden ola. Li-muharririhî;

Nice bir cism-i sakîlin bârın
Hiffet-i rûhle pervâz eyle

Çekesin bu cihân-ı fânide
Aşiyân-ı teni âşık nide

چونکہ عمر اندر رہ خشکی گذشت

کاه کوه و کاه درکاه دشت

Ömr, mim'in sükûnu ve zammıyla, bedenin hayatla müddet-i imâretine isimdir, tâle ömrühü derler. Bedenin rûhla imâreti tavîl ola demektir. Bekâ ise fenânın zıddıdır. Pes bekânın ömr üzerine fazl u rûchânı olduğundan ötürü Allah tealâ bekâ ile mevsûf olur. Ömrle mevsûf olmaz. Ve bekânın şeref ve ihtisâsından ötürü etâle bekâhü demek rûsûm-ı câhiliyeden add olunur. Deşt, sahra ve susuz yer. Pes sahra manasına kûhun mukâbili olur. Bade-zâ bu beyt mâ-ba'dine merhûn ve mürtebidir.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü ömr ve müddet-i hayât kurulum yolunda geçdi. Ve kâre seyrinde temâm oldu. Ve âlem-i farkı mütâlaada gâyetin buldu. Yani kâh dağ ve kâh deryâ ve kâh sahra seyriyle güzer eyledi. Pes mısra-ı sâni evveli beyân olur. Velakin umûr-ı selâse sâir cüziyyât-ı anâsırı câmi ve muazzamât-ı âsârdan olmakla tahsîs bi'z-zikr olundu. Suâl olunursa ki kûh ve deşt hulken olmakla vech-i beyân zâhirdir. Fe-emmâ derya huşku ne vechile beyân vâki olur ki onun zıddıdır. Cevâb budur ki, burada huşkdan murâd âlem-i farkdır ki zâhir ve mülk ve şehâdet ve kevn dahi derler. Bu manaya ise deryâ âlem-i mezkûrdandır. Pes deryânın zâhirine taalluk etmek huşke taallukdan ma'dûddur. Zira bir nesne sûret-i ilm ve cem ve şuhûd olmakdan ayn olmak lâzım gelmez. Belki ayn olmak mükâşefenin hâline göredir. El-hâsıl hâk ki kûh u deşt andan ibâret ve âb ki derya ana nişân ve âlâmetdir. İkisi dahi [356] anâsırdandır. Anâsır ise âlem-i ekvândandır. Âlem-i ekvân ise âlem-i ilâhînin mukâbelesinde vâki olmuşdur. Maksûd-ı aslî ise seyr-i vâcibdir, seyr-i mümkün değil. Pes âlem-i ilâhdan olmayan nesne âlem-i huşkdandır. Zira âlem-i ilâhînin hükmü feyz-i ulûm ve meârifdir. Âlem-i ekvânda ise bu mana mefkûddur. Bu sebebdendir ki gelir;

Zira dünyânın mansıbından murâd seyr-i ekvândır. Gerçi mahcûb olanlara göre bu seyrde izzet-i nefis vardır. Fe-emmâ âlem-i ilâhının mükâşifleri ve seyr-i vâcibin erbâbı uluvv-ı himmetlerinden seyr-i mezkûrde vukûfu zillet bilirler. Nitekim zühhâd yanında dünya ve münâsibi hordır. Bundan fehm olunur ki gerçi seyr-i ekvân dahi mütâlaa-ı melekûtdan hâli değildir. Velâkin seyr-i vâcibe göre lûbden kısr ve bâtından zâhir gibidir ki muteber değildir. Ve لئن سلم⁸¹³ itibârı izâfîdir. Bunda kûh ile cebel nefse ve deryâ ile bahr kalbe ve deşt ile sahra sadra işâret vardır. Pes bu sûrette zâhir-i kalb dahi âlem sûretinde olur. Zira onun iki vechi vardır ki biri âlem-i gayb ve cem'â ve biri dahi âlem-i şehâdet ve farka nâzırdır. Onunçün kalb denildi. Zira bu iki âlem arasında tekallüb eder. Pes, insan bu zevâhire iştigâl etdikçe ömr-i azîzi isrâf eder. Bu cihetden gerekdir ki bâtın-ı vücûd olan rûh ve sırr-ı hafiyi terakkî ede. Ve melekût ve ceberrut ve lâhuta doğru seyr edip kadem be-kadem gide. Ve câizdir ki umûr-ı selâseden cebel-i beden ve deryâ-ı ilm-i zâhir ve deşt-i umûr-ı aklıyle murâd oluna. Zira umûr-ı akliye ve inzâr-ı fikriyenin deşt-i bî-nihâye gibi gâyeti yokdur. Onunçün onun erbâbı hayretde kalmışlar ve yolların yanılmışlardır. Zira nazar-ı fikri teselsülden hâli değildir. Yani seyr-i mustatîl kabîlindedir. Seyr ise devrî gerekdir. Tâ ki encâm nokta-ı âğâza müntehî olup hayretten necât husûle gele. Keşfde ise bu mana mevcûddur. Li-muharririhî;

Olmasa kalbe keşf-i sırr-ı ezel
Devrî olmasa eğer meclisde

Ebedi seyrine encâm olmaz
Bâde-nûşân ehl-i câm olmaz

آب حیوان از کجا خواهی تو یافت

موج دریا را کجا خواهی شکافت

Hayvân, aslında yâ'nın hareketiyedir. Zira mana müteharrik olan lafzen dahi müteharrikdir. Burada vezn için iskân olunmuşdur. Bundan fehm olunur ki ismin müsemâyâ [357] delâleti ve anda tesîri vardır. Onunçün Figânî tehallus eden iki şâir salb olunmuşdur. Ve Sultan Mustafa-ı Sâni dahi Meftûnî tehallüs etmekle âhir fitneye düşüp saltanattan azl olunmuşdur. Nitekim bu makam Mecû'l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr nâm risâlemizde bazı mertebe tafsîl olunmuşdur. Ve bizim muâsırımız olan Sultan Ahmed-i Sâlis Figânî tehallüs eder, diye istimâ olundukda bir sihr-i âlem-i gaybe teveccüh olundukda culûsuna târih ve kendine mahlas olmak üzere zühayr kelimesi vârid oldu. (Ahmed-i sâlisin cülûs tarihi 1115.) Fe-emmâ bu manayı kendine ilkâ eder vâsıta bulunmayıp elân şöyle kaldı. Gâyet neye müncer olacağın Allah tealâ bilir. Ab-ı hayvân, âb-ı hayât demekdir. Zira hayât-ı bâkiyeye sebebdir. Ab-ı hayât arzın mağrib ile cenûb arasında olan kıtasındadır ki zulumâtdır. Ve zikr olunan sudan Hazret-i Hızır

⁸¹³ Kabul etse bile.

aleyhisselâm nûş edip ömr-i câvidânî bulmuşdur. Ve Hazret-i Hızır ol sunun sebab-i hayât-ı bâkîye olduğun bilmezdi. Velakin İskender-i evvelin mukaddemetü'l-ceysi olmakla asker için su taleb ederken âb-ı hayâta rast gelip andan nûş eyledi. Dönüp askere haber verdikde Allah tealâ anların ebsârın ol sudan ahz edip her ne kadar ki taleb eylediler, mahalline tesâdüf edemediler. Ve Hazret-i Hızır gayrın maslahatına sa'y etmek hasebiyle ol saâdet-i bâkiye ile müstesid oldu. Onunçün ehl-i sûk ve gayrılara lâzımdır ki mübâşeret etdikleri kârda havâyic-i nâs ve mesâlih-i ibâdullahda bulunmak niyet etmek gerekdir. Tâ ki ecr-i uhrevî ile müsâb olalar. Ve dünyada dahi kârların bereketin bulalar. Li-muharririhî;

Olmasa niyyete bir kâr-ı karîn
Pürle tîr ceste menzil alır

Demesin sâhib sevâb umarın
Bulur âhir uçarak evce yerin

Mevc, deryâ suyu muzdarib olmakdır, meyd-i arz muzdarib olmak gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁸¹⁴أن تمديهم و في المفردات الموج في البحر ما يعلو من غوارب الماء اى على وجه كما في القاموس ⁸¹⁵

Mana-yı beyt budur ki; çünkü ömr yubûsetde mürûr eyledi. Pes âb-ı hayâtı kandan bulmak dilersen ve bulusersen ve mevc-i deryâyı kande yarmak ve ayırmak istersin ve yârisersin. Yani yubûsetde ömrü güzer eden kimse âb-ı hayvândan mahrûm ve karada gezen deryâya duhûlden bî-behredir. Pes âb-ı hayvâna ermeye yubûsetden halâs olmak lâzım [358] ve mevc-i deryâ-yı şikâfete kılıp ehl-i bahr olmaya karadan ayak kaldırıp ya sefineye râkib veya sebâhet tarikiyle dâhil olmak gerekdir. Ve yubûset ehlinin helâki serîdir, rutûbet ehlinin bat'î olduğu gibi. Fark ve cem ehli dahi böyledir. Zira fark ehli ömrünün bereketin bulmaz ve bulduğu sûretde dahi hayât-ı bâkiye ehli değildir.

Ve bundan fehî olunur ki zâhirde dahi deryâ yüzünü görmemek kusûr ve bir cârî çeşmeden nûş etmemek noksandır. Ve mervîdir ki Hazret-i Osman raziyallahü anh Cidde-i mahrûsa kârında derya-yı Kulzum'a girip iğtisâl etmişlerdir. Ve anlardan ma'da ashâbdan nicelerine dahi vâki olmuşdur. Pes deryâya girmek sünnet-i ashâb olur. Egerçi ki zarûret-i şeriyyesiz ki sefineye râkib olmakda inde'l-ba'z kerâhet vardır. Husûsan ki şems akreb burcuna duhûlde ziyâde memnû'dur. Kamerin burc-ı mezkûra duhûlunda sefer-i memnû' olduğu gibi. Zira reyyâhın iştidâdı vaktidir. Bunda âb-ı hayvân marifetullah ve feyz-i ilme işâretidir. Zira kalbin hayat-ı ebedîyesi anınladır. Ve deryâ âlem-i hakîkate ve kara âlem-i fark ve cehle remzdir. Zira ilm-i zâhir ile âlim olduğu sûretde bile marifetullah lezzetinden bî-dâd oldukça yine âb-ı hayvandan bî-haberdir. Zira ilm-i resmî hayât-ı bâkîyeye sebep değildir. Husûsan ki ulemâ-ı zamânenin ekseri gâlibü'r-resm olduklarından ma'da çer-kâb-ı felsefe ile dahi mülevves

⁸¹⁴ Onları sarsmasın diye. (Enbiyâ 31)

⁸¹⁵ Müfredât'da gelir; denizdeki dalga suyun yükselen kısmıdır, yani Kamus'taki gibi dalganın yüksek kısmı.

olmuşlardır. Pes bunların akli ukûl-ı kudsiyeden hâricdir. Zira akl-ı kudsî ile keşf-i sahîh arasında hicâb-ı rakîk vardır. Onunçün Kur'an'da gelir; ⁸¹⁶ يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسه نار نور على نور Yani rûh-ı insânî ki nûr-ı akl ile mazîdir ve ol nûr onun sebab-i safâsıdır. Kuvvetde bir derecededir ki rûh ol nûr-ı kudsî ile Allah tealâyı marifet ve idrâke karîb olur. İlâhiyet-i Hak nûru mess etmezse de. Velakin azimet ü kibriyâ-yı Hak vesîme-i hudûs ile mevsûme olan ukûl ile idrâk olunmaktan ibâ eder, meğr ki nûr-ı kadem nûr-ı akla tecellî eyleye. Ve bi'l-fiil mess-i mezkur husûle gelip marifetullah vucûd-pezîr ola. Bu mahallin münâsebetindedir ki sâdât-ı ulemâ ve ulemâ-ı sâdâtdan bir kimse bu fakîre gelip biy'at-kerde ve halvet-nişîn olma sadedinde oldukda [359] intisâbı istihâreye ihâle etmiş idim. Ol gece hâbda görür ki hâlâ şeyhülislam ve müftiyü'l-enâm olan Seyyid Ali Efendi elinde bir kitâb tutar ki içinde ahvâl-i deryâ tahrîr ve imlâ olunmuşdur. Fe-emmâ hîn-i takrîrde lisânına lüknet ve inhisâr ve irticâc ârız olup kemâ yenbağî tahkîk-i makâm edemez. Ol dahi getirin şu kitabı bizde dahi birkaç gün dursun, biz de mütâlaa edelim, diye elinden alır. Ve bu vech ile bîdâr olur. Tabîr-i rüyâ budur ki; ol deryâdan murâd mertebe-i hakîkat ve cem ve şuhûddur. Ve kitaplarda tahrîr olunan mertebe ol deryânın levâzımıdır. Zira nefis-i ilm-i hakîkat zevkiyyât ve vicdâniyâtdan olmakla kütüb ü resâile sığmaz. Pes bir kimse ne kadar alem-i nâs ve ehl-i rütbe ve câh olsa ilm ü fazl u rütbe-i şeyhülislâmı tecâvüz edemez. Binâen alâ hâzâ bu rütbe ve ilmin sahibi ol deryâ-yı hakîkatden mücerred ve kütüb ü resâil tetebbu etmekle mübâhese ve takrîre kâdir olmayacak sâirlerin hâli ne olmak gerekir, kıyâs oluna. Pes onu takrîr ve andan mübâhasa ve müzâkereye kâdir olan fi'l-hakîka ol deryâyâ dâhil olup onun hakikatinden âgâh ve haberdâr olandır. Zira ol vaktde ilm, ayn mertebesine terakkî eder. Ehl-i rüsûm ise ilm mertebesinde bile kâsırdır. Pes kande kaldı ki ayn mertebesine vâkıf ola.

Ve bundan ahz olunur ki, cesed ehli olanlar ilm-i rûhdan mahrûmlardır. Zira anlar kara ehlidir ki deryâyı bilmezler. Ve cesed ehli olmak umûr-ı tabîyyeye hırs ve inhimâklardır. Ve demişlerdir ki ⁸¹⁷ الاسراف في المباحات يوجب الحرمان عن المناجات Pes mübâhatde isrâfın hâli bu olıcak mübâhdan şebîh veya harâma tecâvüz edenin hâli ne olmak gerekir? Zira şübhe ve harâm ehlinde nefis u tabîat ve şeytanet gâlibdir. Nefis ve tabîat ise idrâk-ı hakîkî yokdur. Şeytân dahi böyledir. Zira şeytanın gerçi ulûm ve meârifde yed-i tûlâsı vardır. Onunçün nice ehl-i hakîkat ile muhâvere etmişdir. Velakin muteber değildir. Belki cehl-i azîm hükmündedir. Onunçün Adem aleyhisselâma secdeden ibâ ve imtinâ eyledi. Eğer onun ilm u irfânı ayn-ı hakîkat ve makâm-ı zâtdan olaydı. Muhâlefet-i emr-i ilâhî edip nefisine uymazdı. Pes nefis-i tabîata mütâbeat edenlerin ulûm ve meârifî dahi böyledir. Ve câhil olan kimse [360] hakîkatde kâfirdir. Zira cehl Hak'dan gafletdir. Gafletde ise küfr-i nihânî vardır. Nitekim kelimât-ı Attariyede gelir, kuddise sırruhu;

⁸¹⁶ Onun yağı neredeyse, kendisini ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) Nûr üstüne nurdur. (Nûr 35)

⁸¹⁷ Mübahlardaki israf, münacattan yoksun kalmayı gerektirir.

در اندم کافرست امانه‌انست

هر انکو غافل از حق یکر مانست

در اسلام بروی بسته بودی⁸¹⁸

اگر آن غافل پیوسته بودی

Ve avâm-ı nâs ma'siyyet ile müâheze olundukları gibi havâss-ı nâs dahi gaflet ile muâkabe olunurlar. Bundan ahz olunur ki hâlet-i menâmda tasdîkin bekâsı sebebiyle imâna itibâr olduğu gibi asl-ı şuhûdun vücûdu hasebiyle dahi yakaza-ı maneviyeye itibâr olunur. Onunçün hadîsde gelir; ⁸¹⁹ینام عینای و لاینام عینا قلبی; Pes kümmel-i beşerin menâmları yakaza hükmünde olmakla anlarda asla gaflet yoktur. Nitekim mevtleri dahi hayât-ı hükmündedir. Onunçün kelimât-ı Sâib'de gelir;

که خواب مردم آگاه عن بیدارست⁸²⁰

مشو یرک ز امداد اهل دل نومید

Ve şol kimsenin bîdârlığı hâb hükmündedir, hâbı ne olmak gerekdir? Neûzü billah tealâ. Pes sa'y ü ictihâd edip ayn u cem u hakîkat-ı şuhûda ermek gerekdir. Tâ ki ilm-i billahın husûluyle kalb hayât-ı bâkiye ve yakaza-ı ebediyye bulup ⁸²¹والذینهم فی صلوتهم دائمون Li-muharririhi;

İde gör Hakkî hak-ı şuhûd

Verme hergiz vücûd-ı halka vücûd

Hâsıl olduysa eğer ilm-i ledün

Oldu tahkîk-i dilin mazhar-ı cûd

موج خاکی وهم و فهم و فکر ماست

موج آبی محو و سکرست و فناست

Mevc-i hâkî, burada mevc itlâkı müşâkelet ile. Zira hâkde mevc olmaz, belki âbde olur. Pes maksûd hâkle âbın farkını beyân ve farkla cemin hâlini ayândır. Vehm, kuvâ-yı cismânînin saltanatıdır ki mahsûsâta taalluk eden meânî-i cüziyyeyi idrâk eder, şecâet-i Zeyd ve sehâvet-i Amr gibi. Nitekim akl, kuvâ-yı rûhânînin emîridir ki ma'kulâta taalluk eden meânî-i külliyyeyi idrâk eder. Bundan ahz olunur ki hükm ve vehm mahsûsâtda kâzib değildir. Zira hisse tâbidir. Pes mahsûsât üzerine hükmü sahîhdır, makûlât üzerine değil. Ve kâh olur ki vehm bazı mukeddemâtda akla müsâade eder. Nitekim der; ⁸²²المیت جماد و الجماد لایحاف منه; Velakin neticede ⁸²³المیت لایحاف منه der. Vehm onu inkâr edip mevtâdan havfe hükm eder. Ve vehm makâm-ı sırda nefsin hicâbıdır. Yani nefsin zâtı zât-ı Hak'da fenâ bulup hicâb-ı vehmî münkeşif ve zâil olmadıkça makâm-ı sırda lâhût-ı zât münfetih

⁸¹⁸ O kimse ki bir an Hak'dan gâfil olmuştur, o anda kafirdir fakat gizlidir. Eğer onda bu gaflet devamlı olsa o zaman İslam'ın kapısı ona kapanır.

⁸¹⁹ Gözlerim uyur, kalp gözüm uyumaz. (Aynı manada bir başka hadis için bkz. Sahih-i Buharî, Kitabu't-teheccüd, 592)

⁸²⁰ Gönül ehlinin ölümü ile imdadının devam etmesinden ümüdünü kesme. Çünkü gönüli uyanık olanların uykusu da uyanıklık gibidir.

⁸²¹ Namazlarında devamlı olanlar. (Mearic 23)

⁸²² Ölü cansızdır ve cansız ondan korkmaz.

⁸²³ Ölü ondan korkmaz.

olmaz. Pes bundan fehm olunur ki vehm nefsin hicâb-ı refîki ve hiss ü hayâl-i galîzidir. Fehm, lafz-ı muhâtabdan tasavvurdur. Ve fi'l-Müfredât; ⁸²⁴الفهم هيئة للنفس بها يتحقق معانى ما يحس انتهى Velakin fehm ilmin fevkindedir. Onunçün fehm-i anillah azîz ve nâdirdir. Ve ilm mebzûl ve kesîrdir. Bu sebebdendir ki Kur'an'da gelir; ⁸²⁵فقهناها سليمان و كلا آتينا حكما و علما Yani Allah tealâ Hazret-i Dâvud'la ferzend-i dilbend Süleymân'ı aleyhümâsselâm hükm ve ilmde müşterek kıldıktan sonra Süleyman'ı fehm ile ser-efrâz ve mümtâz eyledi. Pes her ehl-i fehm olan ehl-i ilimdir. Fe-emmâ her ehl-i ilm olan ehl-i fehm değildir. Ve illâ ulemâdan hata sâdır olmamak lâzım gelirdi. Li-muharririhî;

Kime kim verdi Hüdâ ilm ü fehm
Var ise ilm ü fehminden hazzın

Oldu ol fi'l-hakîka ehl-i sehm
Levh-i dilden saldı şek ü vehm

Fikr, aklın sıfatıdır ki müeddâsı reydir. Yani fikr reye müeddî olur. Şu bâbda bir rey ile derler. Kuvvet-i akliyyede tasarruf gösterip ana te'diye etdiği meânî izhâr eyle demekdir. Ve ıstılâh-ı ehl-i mizânda ⁸²⁶ترتيب امور معلومة للتأدى الى مجهول diye tarif olunur. Ve ilm akla mukârin olursa makbûldur. Ve illa akl andan efdaldır. Zira akl cevher ve ilm onun a'râzdır. Fe-emmâ ilm akla mukârin olsa maksûdu'z-zâta ve akl maksûdu li-gayrihi olur. Pes bu sûrette ilm efdaldır. Mahv, şeyin eser-i sâbitini izâledir. Fe-emmâ ıstılâh-ı sûfiyyede evsâf-ı âdeti refdir. Bir haysiyyet ile ki abd ol hâletde aklından gâib ola ve andan akvâl ve efâl sâdır ola ki aklın asla medhali olmaya, hamrden sekr gibi. Sekr, fetha ve zamme ile, sahvın nakîzidir. Ve bir hâletdir ki şahsla aklı arasında ârız olur. Onunçün şiirde gelir;

⁸²⁷انى يفيق فتية سكران

سكران سكر هوى و سكر مدامة

Sekerât-ı mevt bundan ahz olunmuşdur. Ve sekr-i hakîkî ol gaybetdir ki vârid-i kavî sebebiyle hâsıl olur. Muktezâsı turab ve iltizâzdır. Velâkin sekr gaybetden akvâ ve etemmdir. Pes her gaybetde sekr olmaz. Zira erbâb-ı ahvâlin her birine bi-kaderi'l-istidâd gaybet-i hiss hâsıl [362] olur. Fe-emmâ her gaybet ehli sekr ehli olmaz. Ulemâ-ı hakikat buyurmuşlardır ki, kavli-sâhî kavli-sekrân üzerine mukaddem ve râcihtir. Eğerçi ki kavli-sekrân dahi hak ve adldir. Hazret-i Şiblî kuddise sırruhû buyurmuşlardır ki, ben ve Hallâc ikimiz bir kâseden nûş etdik. Pes ben sahve gelip Hallac sekr hâlinde kaldı ve arbede eyledi. Onunçün habs u katl olundu, dedi. Bu söz Hallâc'a bâliğ oldu. Ol hâlde ber-dâr olup haşebe üzerinde maktûu'l-etrâf idi. Ve dedi ki Şiblî böyle zu'm eder. Fe-emmâ eğer benim nûş etdiğimi ol nûş edeydi benim dediğim kelâm-ı Hakk'ı

⁸²⁴ Anlamak, hissedilen manaların gerçekleştiği nefisteki bir durumdur.

⁸²⁵ Böylece bunu (bu fetvayı) Süleyman'a biz anlatmıştık. Biz onların her birine hüküm (hükümdarlık, peygamberlik) ve ilim verdik. (Enbiyâ 79)

⁸²⁶ Bilinmeyenin anlaşılmasına yarayan bilinen işlerin düzenlenmesi.

⁸²⁷ Heva onu devamlı bir sarhoşlukla sarhoş etti. Bu şekilde sarhoş olan bir genç nasıl ayılır.

ol dahi der ve bana hulûl eden belâ ana hulûl ederdi. Pes bunların muâsırları olan eşyâh-ı hakikat bu ikisinin makâlelerin işitdikde Şiblî'nin kavlini tercih ve kabûl etdiler. Zira sahv hâlinde idi. Hallâc ise sekr üzere idi. Ve bu sekre eğerçi vusûlde suûbet vardır. Velakin vicdân ve vusûlünden sonra gavâili dahi çokdur. Ve kelimât-ı medhûlenin ekseri ehl-i sekreden sâdır olmuşdur. Pes sâhî olanlar tevfi-k-i hâs ehlidir. Ve sekr gaybet gibi tefâvüt üzerinedir. Şöyle ki bazılarında kavî ve gâlib ve bazılarında zayıf ve mağlûbdur. Nitekim Eşref oğlunun,

Saray içinde esrikler oturmuş

Gözetdim mâlik ü numân görünmez

Dediği makâlesi Hazret-i Şeyh Üftâde kuddise sırruhudan suâl olundukda sekr hâlinde olmaya mahmûldur, demişdir. Pes yine suâl edip sekr hâlinde idrâk olmaz. Gözetmek nereden gelir dediklerinde cevâbında ol mana sekr-i gâlibededir. Bu ise sekrân-ı zaîf sözüdür, demişdir. Ve bu makamın tamamını Muhammediye üzerine olan Ferâhu'r-rûh nâm şerhimizdedir. Fenâ, müşâhede-i Hak'da istiğrâk hasebiyle âlem-i mülk ve melekût ve cism ve rûhu adem-i ihsâsdir. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; hâke mensûb olan mevc bizim vehm ü fehm ü fikrimizdir. Yani bunlar cesedin levâzımındandır. Cesed ise kara hükmündedir. Abâ müteallık olan mevc ise mahv u sekr ve fenâdır. Yani bunlar rûhun mukteziyâtındandır. Rûh ise deryâ hükmündedir. Pes deryâ ile karanın farkı ne kadar ise farkla cem ve cesedle rûh ve fehm ve vehm ve fikrle ve mahv u sekr u fenânın farkı dahi ol kadardır. El-hâsıl deryâ karadan efdaldır. Zira âb sebab-i hayatdır. Kezâlik deryâ hükmünde olan rûh ve onun evsâf ve hâlâtı dahi böyledir. Zira cânib-i Hakk'a nâzırdır. [363] Cesed ve levâzımı ise cânib-i halka müteallıklıdır. Bunda işâret vardır ki gerçi insan kuvâ-yı cüz'iyeye yüzünden deryâlanıp karada seffine yürütmek ister. Fe-emmâ müyesser değildir. Zira karada seffine icrâ etmek hayal makûlesindedir. Bu babda ise hayal cârf olmaz. Pes seffineye deryâ gerekir. Bu sebebdan âlem-i farkda kalanlar ehl-i ihticâb ve hayal oldular. Ve âlem-i ceme erenler keşf ve şuhûd buldular. Pes âlem-i resmîye gerekir ki العلم ذكر⁸²⁸ diye kendi hâlini zekûret ve recûliyyete haml edip sâirleri inâs add etmekle mürşid-i kâmile ser-fürûdan imtinâ etmeye. Zira hakikat-i zükûret ve recûliyyet ilm-i ilâhî ehlindedir. Onunçün kuvâda sâirlere gâliblerdir. Ve anlara in'âm olunan tasarruf ve teshîr gayrılarda yokdur. Pes bundan zükûret ve ünûset ehli mütebeyyin oldu. Ve bunda mahvle sıfat-ı kalbe ve sekrle sıfat-ı rûha ve fenâ ile sıfat-ı sırta remz vardır ki biri bahr-i siyâh ve biri bahr-i sefid ve biri bahr-i muhîte nâzırdır. Onunçün ehl-i fenânın feleği evsa'u'l-eflâkdir ki cemi urûş-ı cüz'iyeyi hâvidir. Nitekim âlînin hâli sâfili muhît olmakdır. Vehm ü fehm ü fikr ise medine-i vücûd ve Kâbe-i kalbin kurra-yı baidesi hükmündedir.

⁸²⁸ İlim zikirdir.

Ve hadisde gelir; ⁸²⁹لا تسكنوا الكفور فان ساكنى الكفور ساكنوا القبور Yani cuma ve cemâât ve amelden dūr olan ehl-i kurâ meyyit-i makbūr hükmünde olduğu gibi cemiyet ve şuhūd ve huzûrdan bî-haber olan vehm u fehm u fikr dahi böyledir. Ve hayât-ı ebediyye mârifetullah ile hâsıl olur ki âb-ı hayât misâldir. Yani cesed-i Hızır aleyhisselâm âb-ı hayât sebebiyle âlemde câvidân olduğu gibi hızır-ı kalb dahi marifetullah reşiyle ebedî mamûr ve âbâdândır. Onunçün mümin-i kâmile mevt yokdur. Belki bir dârdan bir dâra intikâl vardır. Buna delil Kur'an'da şühedânın ihyâ olmakla mahkûm olduklarıdır. Şehîd-i manevî hod bunlardan efdaldır. Li-muharririhî;

Olmayıp marifetle sâğ u esen   Ne revâdır olasin meyyit sen
Marifetle eriş o şirfne   Olma Ferhad gibi taş kesen

تا درین سکری از ان سکری تو دور

تا ازین مستی از ان جامی تو کور

Câm, gümüşden olan inâ ve zarfa derler, kemâ fi'l-Kâmûs. Ve şiirde gelir;

كلکم قد اخذ الجام و لاجام لنا   ما الذى ضر مدير الجام لو جام لنا⁸³⁰

Velâkin Farisî'de mutlak sırça kadehde istimâl olunur, dolu olsun [364] boş oldun. Ve bazı lügatde dolu kadeh ile tefsîr etmişlerdir. Ve Halîmî, câmu sâğar ile tefsîr der. Velakin ikisinin miyânında fark vardır. Zira sâğar büyük kadeh ve sâğrak dedikleridir. Ve miyânlarında fark olmak Mevlanâ Câmî'nin bu rübâisinde rûşendir;

جهان جام و فلك ساغر اجل می   خلایق باده نوش [در] مجلس وی

خلاصی نیست اصلا هیج کس را   ازین جام و ازین ساغر ازین می⁸³¹

Ve Câm a'mâl-ı Nisâbur'dan bir karyedir ki Mevlanâ Câmî'nin mevlididir. Nitekim bir rübâisinde gelir;

مولدم جام و رشحة قلمم   جرعة جام شیخ الاسلامیت

زین سبب در جریده اشعار   بدو معنی تخلصم جامیست⁸³²

Mana-yı beyt budur ki; mademki siz bu vehm u fehm u fikr serhoşluğundasın ve umûr-ı hissiyyeye teveggul ile Hak'dan gâfil olup mestâne-misâl olmuşsun, ol mahv u sekr-i hakîkî ve

⁸²⁹ Kafirlerle oturmayın. Kafirlerle oturanlar kabirde oturanlar gibidir.

⁸³⁰ Hepiniz kadehi aldınız. Bizimse kadehimiz yok. Eğer bizim kadehimiz olsaydı kadehin dönüşü bize zarar vermezdi.

⁸³¹ Cihan kadeh, felek bardak ecel içki, onun meclisinde insanlar içki içiyorlar. Hiçkimse için, bu kadehten, bu bardaktan ve bu içkiden kurtuluş yok.

⁸³² Doğum yerim Cam şehridir ve kalemin sızıntısı şehyulislamın kadehinin kalıntısıdır. Bu sebepten şiir mecmualarında mahlasım iki manayı ifade eden Camî'dir.

fenâ-ı mutlak mestliğinden dūr ve baıdsin. Zira ikisi bir yerde müctemi olmaz. Nitekim Fuzûlî şiiirinde gelir;

Ehl-i dünyânın olmaz âhireti

Ger bunu ister isen andan geç

Ve mâdemki bu bâde-i zâhir ve mey-i hasedden mest ve bî-hûşsun, ol câm-ı bâtın ve rûhânîden kör ve amâ yani mahcûb ve meclisinden cüdâsın. Nitekim Kur'an'da gelir; و انتم سكارى و جعلت قرة عينى فى الصلوة⁸³⁴ hasebiyle namaz hâlinde olan istiğrâk ve incizâb ve mağlûbiyyet sekr-i manevîye dâirdir. Kimse ana sekr-i sūrfi ve sekr-i gaflet hâlinde nâil olmaz. Zira şuhûdla hicâb ve gaflet ile huzûr mütezâdlardır. Meğer kim sahve gele ve sekrden halâs ola ve gafletten necât bula. Nitekim Kur'an'da gelir; ينهاى عبدا اذا صلى⁸³⁵ Yani abd-ı hakîki olup câm-ı şuhûddan mest olan kimse münâcât-ı Hak'dan men olunmaz, ne Allah tealâ cânibinden ve ne gayrıdan. Zira Allah tealâ namazı şuhûda mukârin vaz etmişdir. Pes şuhûd olduğu yerde men yokdur. Ve kezâlik resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir musallâda muktezâ-yı şuhûd olmayan terk-i edeb ve erkânı gördükde قم صل فانك لم تصل⁸³⁶ buyurdu. Li-muharririhî;

Olduğu için bu cihân meygede-veş

Sûfi hayrân ve gayrılar sekrân

Ehl-i dünyaya dediler serhûş

Kalmamış hiç birinde akl u hûş

Ve bunda sekr ile mestliği cemde tefennün fi'l-ibâre [365] vardır ki muktezâ-yı belâğatdır. Ve câizdir ki sekr ibâreti zikr olunan âyet-i sekre muvâfakat için ola. Pes sekri mest üzerine takdîm Arabî'nin Farisî üzerine fazlından ötürüdür, nitekim, فارسى كو كرجه تازى خوشترست⁸³⁷ ana dâldir. Eğerci ki Farisî-i derf dahi lisan-ı ehl-i cennetdir. Nitekim mahallinde şerh olundu.

كفت و كوى ظاهر آمد چون غبار

مدتى خاموش خو كن كوش دار

Gubâr, Arabîdir, toz manasına. Yani turâb mesârdan bâkî olan nesnedir. Onunçün gâbir derler ol nesneye ki anınla bile olan gitdikden sonra ol meks edip kala. Nitekim Kur'an'da gelir; فيمن طال اعمارهم او فيمن بقى و لم يسر مع لوطا و فيمن بقى فى العذاب⁸³⁸ yani الاعجوزا فى الغابرين Müddet, vakt-i mümtede derler. Zira med aslında cer manasıdır. Bazı nüсахda hûş- dâr düşmüşdür. Evvelkisi ensebdir.

⁸³³ Sarhoş iken namaza yaklaşmayınız. (Nisâ 43)

⁸³⁴ Namaz gözümün nuru kılındı.

⁸³⁵ Namaz kılariken bir kulu (Peygamber'i namazdan) menedeni gördün mü? (Alak 9-10)

⁸³⁶ Kalk ve namaz kıl, sen namaz kılmadın.

⁸³⁷ Arapça daha hoş olsa da Farsça söyle.

⁸³⁸ Ancak bir kocakarı müstesna. O geride kalanlardan oldu. (Şuara 171)

⁸³⁹ Ömürleri uzun olanlar hakkında, veya Lut'la beraber kaldı, onunla yürümedi ve onunla azabda kalan kişi hakkında.

Mana-yı beyt budur ki; güft u gûy zâhir-i gubâr gibi, yâni âyine-i dil üzerinde toz gibidir ki suver-i meânî in'ikâsına mâni ve hey'ât-ı reddiye galebesine bâisdir. Bir müddet hâmuş hûy ol ve sükût ile kulak tut ve ilkâ-ı sem' eyle. Zira istimâ sükûtle olur. Ve nüsha-ı uhrâya göre demek olur ki, akl tut ve aklını başına cem edip tedebbür ve tefekkür ehli ol. Zira demişlerdir ki, قل عقله من كثر كلامه و من كثر كلامه⁸⁴⁰ El-hâsıl hâmuşluk terk-i güft u gû iledir. Bu terk ise istimâ muktezidir. Zire hem güft u gû ve hem istimâ bir yerde olmaz. Ve Kur'an'da gelir; السمع و هو شهيد⁸⁴¹ Bunda güft ü gû gubâra teşbih etmekden kalb dahi âyineye teşbih lâzım geldi. Pes âyinede istilâ-yı gubâr mâni-i rüyet olduğu gibi kesret-i güft u gû dahi kelâm-ı Hakk'a ilkâ-ı sem etmeye mânidir. İnsan ise kable'l-kemâl ilkâ-ı sem'a muhtâcdır. Onunçün demişlerdir ki خذوا العلم من افواه الرجال⁸⁴² Maa-hâzâ bi-fâide akvâl ve efâlin kesretinden kalbde hey'ât-i muzlime hâsıl olur. Pes ilkâ-ı kelâm sıfat-ı mürşid ve ilkâ-ı sem' sıfat-ı mürîddir. Onunçün devâm-ı sükût şerâit-i ehl-i bidâyetdendir. Bunda remz vardır ki her amel için cezâ-ı vifâk vardır. Pes cânib-i gaybden vârid olan hitâbı istimâ [366] etmek hâmuşluk ile ülfete mevkûfdur. Ve hâmuşluk hâlinde bazı müşevveş nesne olmak kemâl-i istimâ mâni olmakla erbâb-ı sülûk halvet ve devâm-ı zikr ihtiyâr etmişlerdir, tâ ki temerrün hâsıl ola. Bir dahi değme nesneden müteşevveş olmaya. Onunçün tarîka-i hâcegân-ı nakşibendiyye üzerine halvet der encümen itibâr ederler. Onu tahsilde ise ziyâde suûbet vardır. Zira temerrün ve idmâna muhtâcdır. Ve bunda ehl-i iksârı zem ve erbâb-ı rüsûmun hâlini takbîh ve samete hiss ü tahrîk vardır. Ve samet marifetullah îrâs eder. Zira güft u gû zâhir mukâbelesinde vâki olmuşdur. Ve sametin envâi vardır. Mikdârı bâlâda beyân olunmuşdur. Li-muharririhî;

Cevherin var ise derûnunda   Sadev-âsâ ola gör var hâmuş
Eredir güft u gûyun iksârı   Hâsıl olur dile anınla hamûş

جمله گفتند ای حکیم رخنه جو

این قریب این جفا یا ما مکو

Hekîm, hikmet-i zevkıyye sâhibidir. Gerek ulûm-ı resmiyyeden behre-mend olsun gerek ümmî olsun. Pes bundan ma'dasına hekîm ıtlâkı hakikat değildir, hikmet-i bahsiye ehli ve emsâli gibi. Rahne-cû vasf-ı terkîbidir, cûyende-i rahne manasına. Rahne gedik ki Arab sülme der. Ve her şikestelik nerede gerekse olsun, kılıç ve bıçak yüzünden ve gayrıda. Nitekim Letâif-i Nef'î'de gelir;

⁸⁴⁰ Aklı çok olanın sözü az olur, sözü çok olanın aklı az olur.

⁸⁴¹ Şüphesiz ki bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır. (Kaf 37)

⁸⁴² İlimi adamların ağzından alınız.

Söz müdür ki ögeyim nüshasını nükte-şinâsân
Haşv-ı şikem rahne-i divâr u der eyler

Firîb, aldanmak ki Arab hud'a der. Cefâ şerh olunmuşdur. Megû, söyleme demektir, eyleme manasında istimâl olunmuşdur. Zira kavlin fiil manasında istimâli lisân-ı Arabî'de ve Acemî'de şâyidir. Nitekim beyânı mürûr etmişdir. Ve kavli itikâd manasına dahi gelir. Yani bu firîb ve cefâyâ bizim mahalliyetimizi itikâd eyleme.

Mana-yı beyt budur ki; cümle-i Nasârâ ve âmme-i millet-i İsâ zikr olunan kelimâtdan sonra dediler ki ey hekim-i İlâhî-i rahne-cû, yani bizim akvâl ve efâlimizde gedik ve inkisâr ve nâ-hem-vârı taleb edici ve ayb ve noksan ve kabahat arayıcı bu aldamağî ve bu cefâyâ müteallık sözü bize söyleme ve bu muâmeleyi eyleme. Zira senin bize etdiğin vaaz-ı firîb ve cefâ sûretinde nesnedir. Nitekim ehl-i zevk olan ise bu makûle vaz'dan arî ve böyle muâmeleden fi'l-hakîka berîdir. Zira böyle vaz-ı muâmele [367] erbâb-ı hicâb ve gafletin şânıdır. Bade-zâ bu mevkide vezîr-i mezbûra hekim itlâkının hükmü budur ki, halvet ve uzlet hikmeti iş'âr eder. Nitekim hadîsde gelir; ⁸⁴³من اخلص الله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه Ve bunda Nasârânın akvâl ve ef'âlini rahne şânından olan nesneye teşbîh vardır. Divâr ve kılıç ve emsâli nesnelere gibi. Eğerçi ki hakîkatde rahne ashâb-ı akvâl ve efâldir. Zira kişi akvâl ve efâli yüzünden mecrûh olur. Ve kezâlik umûr-ı hissiyede hakîkat ve gayrıda mecâzdir. Ve bunda kavli cümleye nisbet etmek cümlelerin rızâları olmak hasebiyledir. Ve illâ kâil olan havâss-ı millettir, emîrân ve mürîdân gibi. Ve bunda firîb ile hîle ve hud'a-ı nefsanîyeye ve cefâ ile gîlzet ve huşûnet-i tabiiyyeye işâret vardır. Zira firîb fi'l-hakîka nefsin rezâilinden ve gîlzet dahi tabiatın levâzımındandır. Eğerçi ki tabiatden mücâveret hasebiyle kalbe dahi sârî olur. Onunçün Kur'an'da gelir; لو كنت فظا غليظ القلب ⁸⁴⁴و Pes bir sâlik ıslâh-ı nefsi eylese onun hud'a-ı nefsi nasîhata mübeddel olur. Zira nasîhat odur ki anda hud'a ve hıyânet olmaya. Bu sebebdendir ki hadîsde gelir; ⁸⁴⁵الدين النصيحة كله Ve yine bir hadîsde gelir; ⁸⁴⁶من غشنا فليس منا Ve kezâlik ıslâh-ı tabiat eylese onun tabiatının kesâfeti letâfete mübeddel olur. Zira letâfet odur ki anda ekl ü şürb ve emsâlinde hâsıl olan hüccet-i kesîfe-i müterâkime olmaya. Ve Nasârânın kavlinde gerçi tezkiye-i nefsi râyihâsı vardır. Velakin maksûd-ı aslı teallül ve behânenin ref'ini taleb olmakla mürîdin mürşîde itirâz ve mukâbelesi lâzım gelmez. Li-muharririhî;

Bize besdir bu ızdırâb-ı derûn

Sen de yakma bizi manend-i fûrûn

⁸⁴³ Kim kırk sabah ihlas ile Allah'a yönelirse, hikmet pınarları kalbinden diline doğru çıkar.

⁸⁴⁴ Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın ... (Âl-i İmrân 159)

⁸⁴⁵ Din bütünüyle nasihattir.

⁸⁴⁶ Aldatan bizden değildir. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-imân, 146)

چاريا را قدر طاقت بار نه

بر ضعيفان قدر قوت کار نه

Çâr-pâ dört ayaklı hayvan, at ve katır ve deve ve eşek gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; اربع
منهم من يمشى على⁸⁴⁷ Tâkat ve kuvvet şerh olunmuştur.

Mana-yı beyt budur ki; yük götürmek şanından olan dört ayaklı hayvana yükünü tâkat ve kudreti mikdârı vaz eyle. Yoksa mâ lâ yutâk olan haml-i sakîli onun üzerine tehammül eyleme ve zaîfî'l-beden olanların üzerine [368] işi kuvvet ve kıvâmları kadar vaz eyle. Zira müşt-i zenin işi zaîf elinden gelmez ve kepâde ehli her kemân-ı zoru çekebilmez. Bunda kendilerin tehammülde çâr-pâyâ ve makâlât-ı vezirin müeddâsını hamle teşbîh vardır. Pes hayvân mâ-lâ yutak olan nesneyi haml ile tazyîk olunmadığı gibi insan dahi bâr-ı girânı berdûş etmekle teklîf olunmaz. Onun için bazı kibâr-ı evliyâ kuddise sırruhû buyurmuşlardır ki, her nebî aleyhisselâm için duâ-ı müstecâb vardır. Bizim resûlumuz sallallahu aleyhi ve sellem dâ-ı müstecâbı âmene'r-resûlü müstemil olduğu رينا لا تؤاخذنا⁸⁴⁸ dan âhir-i sureye dekdir. Ve demişlerdir ki mâlâ yutak üç kısımdır. Evvelkisi mahall-i aklîdir ki mümteni-i lezzâtedir, i'dâm gibi. Bu kısmın adem-i vukûu ve anınla adem-i cevâz teklîf-i müttefikun aleyhdir. İkincisi muhâl-i âdiyedir, amânın mushafa nazarı gibi. Bu kısmın cevâz-ı teklîfde nizâ' yokdur. Üçüncüsü muhâl-i arzîdir, imân-ı Ebû Cehil gibi. Zirâ onun imânın muhâliyeti sebep-i ârizladır ki Allah tealânın imân getirmez diye ihbâr ettiği. Bu kısım muhtelifün fih ve mevki-i nizâdır. Zira Mutezile men edip Eşâire tevîz etmiştir. Ve bunda teşbîh-i mezkûrdan mertebe-i tabîatde olan teklîfe işâret vardır. Zira tabîatin muktezâsı hayvânîdir. Onunçün zebhine işâret edip Kur'an'da gelir; ان الله يأمركم ان تذبحوا بقرة⁸⁴⁹ Ey Ve bunda zaaf-la murâd zaaf-ı sûriyedir ki mukâbil-i kuvvetdir. Ve illâ zaaf-ı hakîki kuvvet-i kudsiye ile muctemi olur. Nitekim şân-ı zaafda Kur'an'da gelir; و حملها الانسان⁸⁵² ve şân-ı kuvvetde dahi gelir; خلق الانسان ضعيفا⁸⁵¹ Yani insân mahlûk-ı zaîf iken bâr-ı emâneti hâmil oldu ki ecrâm-ı sekâl ve heyâkil-i kaviyye andan ibâ vü imtinâ etmiş idi. Pes bu sûretde insan zaaf-ı beşeriyet ile kuvvet-i kudsiyeyi cem ve acz-i zâhire kudret-i bâtınayı zam etmiş olur. Ve kâh olur ki kuvvet-i bâtına zâhire dahi sârî olup hârik-i âde zuhûr eder, bâb-ı Hayber kıssası gibi. Zira Hazret-i Ali kerremallahü veche ol bâbı mahallinden kal' u tarh etdikde yetmiş nefer ashâb müctemi olup yerinden ref'a mecâl bulmadılar. Onunçün Basra'da halîfeleri

⁸⁴⁷ Bunlardan kimi dört ayağı üstüne yürür. (Nûr 45)

⁸⁴⁸ Rabb'imiz, bizi sorumlu tutma. (Bakara 286)

⁸⁴⁹ Allah bir sığır kesmenizi emrediyor. (Bakara 67)

⁸⁵⁰ İnekten maksad, huydur. Onun hükmü yemek, içmek ve cinsi münasebettir.

⁸⁵¹ İnsan zayıf olarak yaratıldı. (Nisâ 28)

⁸⁵² Onu insan yükledi. (Ahzab 72)

olan Osman bin Hanîf'e irsâl etdikleri nâme-i nasihat-amîz ve ibret-engîzinde derc edip [369] buyurmuşlardır. اقول انى ما قلعت باب خير بقوة جسمانية و لا بحركة غذائية لكنى ايدت بقوت ملكوتية و نفس بنور ربها مضية بحق⁸⁵³ Li-muharririhî;

Olsa bir adam zaafıa mûr   Getirir aşkla min timûr
Herkesin zaaf u kuvvetine göre   Vârid olur ana fermân-ı umûr

دانة هر مرغ اندازة ويست

طعمة هر مرغ انجیری کیست

Endâze marûf nesnedir ki derziler ve bâzîrgânlar istimâl eder. Endâze-i vey, endâze-i gülûy-i vey takdîrindedir. Vezniçün hemze-i izâfetin kesresi ihtilâs olunur. Ve câizdir ki endâze-i hâl-i vey takdîrinde ola. Fe-emmâ bu mana gerçi lafzın medlûlâtındandır. Velakin beyt-i sâbık ve lâhıkın mazmûnuna muhâlifdir. Zira dava-yı adem istihkâk üzerine değil belki adem-i tehammül üzerinedir. Pes mısra-ı sânîde encîrî cüsseye nâzırdır, taam ve lezzete değil, fa`ref cidden. Tu`ma, ta'nın zammı ve ayn'ın sükûnu ile, yemeklik manasınadır. الضیعة طعمة الفلان ای مأکلة و الجمع طعم کصرد⁸⁵⁴ Encîr, hemzenin fethiyledir. Eđerçi ki kesrele galat-ı meşhûr olmuştur. Marûf meyvedir ki Arab tîn der. Nitekim Kur'an'da gelir; والتین⁸⁵⁵ Sevâhil ve havâssı hâr olan mevâzide biter, mân-ı emlîs gibi. Demişlerdir ki, tuyûr inciri ekl edip nedâvet ve tevbeti olan divar veya gayrı mekân üzerine sergîn-efken olsa onun sergînde dahi incir ağacı bitüp meyvâ-dâr ola. Ve incir ağacının hâkisteri besâtine neşr u tefrîk olunsa dūd-ı helâk ola. Ve incir bevâsîri kat' eder. Ve nekres define dahi fâidesi vardır. Ve fâsid olan levni ıslâh eder. Ve balgâm-ı mâlihden olan ateşi teskîn eder ve istiskâyı dahi men eder. Ve ekl-i semûmdan emândır. Velâkin nânla ekli bedende kaml îrâs eder. Ve incirin duhânından bak ve bu`ûd firâr eder.

Mana-yı beyt budur ki; her kuşun dânesi kendi boğazının endâzesi ve onun ölçüsüne göredir. Pes sa`ve ve ukâbdan her birinin gıdâsı gülûlârına goncâyîş mertebesinde olan dâne ve emsâlidir. Yani sağîrin dânesi sağîr ve kebirin dânesi kebirdir. Yoksa sağîrin dânesi kebir olmaz. Ve illâ helâke müeddî olur. Nitekim Gülistân'da gelir;

ولی شکم بدرد چو بکیرد اندر ناف⁸⁵⁶

توان بحلق فرو بردن استخوان [370] درشت

Bade-zâ burada dâne mertebe-i nefis ve incir mertebe-i kalb ve rûhda olan teklîfe işâretidir. Zira dâne ahkâm ve şerâyi'dir ki hazz-ı nefsidir. Ve kezâlik endâze ve kıyâsladır.

⁸⁵³ Vallahi, ben Hayber kalesinin kapısını kas gücüyle ve gıda enerjisiyle sökmedim. Ancak ben, melektûfî bir güç ve Rabb'in nuruyla aydınlanmış bir nefis ile güçlendirildim.

⁸⁵⁴ Şöyle denir; felanın yemekliği kılınmış veya yemeklik. Çoğulu surad gibi tuam gelir.

⁸⁵⁵ İncir'e. (Tin 1)

⁸⁵⁶ Kaba kemiği boğazdan içeri göndermek mümkündür. Ancak, göbekte takılırsa karnı yarar.

Onunçün ahkâm ve şerâyiin ne kadar kesreti olsa yine mahdûddur. Ve mükellef olanlar hudûd-ı şer' da tefâvüt üzerinedir. Onunçün fakîre hac ve şeyh-i fânî ve ma'zûr-ı ebediye savm ve maktû'u'l-yedeyn ve'r-reculeyn olana inde'l-imâm salât yokdur. Ve teheccüd fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve selleme farz ve ümmetine nâfile oldu. Ve incir maârif ve hakâyika işâretidir ki hazz-ı kalb ve rûhdur. Ve kezâlik bî-endâze ve bî-kiyâsdir. Zira bi-hayrı hesâb olan erzâkdandır. Pes âlem-i şerîat müntehî ve âlem-i hakikat gayr-ı müntehîdir. Ve âmme-i mükellefîn ahkâm ve şerâyide müşterek ve havâss-ı nâs ulûm-ı zevkiye ile mümtâz oldular. Eğer avâm-ı nâs nasîb-i havâss olan zevkiyâtdan ekl ü tenâvül edelim diyeler, kable's-sülûk helâk olurlar. Zira havsala-ı idrâklerine sığmaz. Onunçün vârid olmuşdur ki, ⁸⁵⁷ كلموا الناس على قدر عقولهم Yani her mertebede endâze ile tekellüm etmek gerekdir. Ve illâ ifşâsı haram olan esrârı nâ-ehle ifâde etmekte fitne-i azîme-i isâre etmek vardır. Ve incir tu'ma dedi. Zira dâne de ta'am zâhir değıldir, incirde zâhirdir. Kezâlik ehl-i hicâba göre ahkâm ve şerâyî'le amelde zevk yokdur. Vücûda gelen a'mâl-ı zâhire it'âb-ı nefisle husûle gelir. Meğer tu'mu âhiretde sevâb sûretinden ola. Fe-emmâ erbâb-ı maârif ve hakâyik dünyâda bi-hasebi'l-vidân feyz-i ilâhiden zevk-yâb olurlar. Ve ilhâm ve vahy hâlinde halâvet-i bâtın bulurlar. Onunçün bir hadîs-i tavilde gelir; ⁸⁵⁸ فوضع يده بين كنفى حتى وجدت بردها بين ثديى Zira bu burûdetde halâvet-i maneviyeye ve lezzet-i bâtuniyeye vardır. Maa-hâzâ tezkiye-i nefisle siklet-i tabîyye muzmahil olmakla müzâvele olunan a'mâl-i zâhirede salât ve savm ve emsâli gibi hiffet-i beden ve neşât-ı dil ve safâ-ı rûh ve cilâ-ı sırr bulurlar. Bu ise lezzet-i bâtınadan nâşîdir. Onunçün hadîsde gelir; ارحنا يا بلال Bu takrîrden fehm olundu ki, beyt-i Mesnevi'de murğla murğun miyânında fark-ı celî vardır. Zira biri murğ-ı mekân ve biri murğ-ı lâ-mekândır. Eğerçi ki ıtlâkda ikisi dahi murğdur. Nitekim insânla insan arasında noksan ve kemâl cihetinden fârûk vardır. Nitekim [371] belâğât-ı Zemahşerî'de gelir; ⁸⁵⁹ فى الارض ناس و نوبس منهم طاوس و طويس Tâvusdan murâd Tâvus ibn Keysân'dır ki seyyid-i ehl-i Yemen'dir. Eğerçi ki mevâlidendir, Arab'dan değıldir. Ömer bin Abdülazîz ile muâsırdır, mücâbu'd-dâvet idi. Ulûm ve fezâiline nihâyet yokdur. Kırk defa hac müyesser olup âhir Mekke'de yüz altı tarihinde vedâ-ı âlem-i fenâ kıldı. Tuveys tâvusun müsğiridir. Gâyet züşt-i heykel ve nühûset ve şeâmetde anınla darb-ı mesel olur bir kimse idi. Onunçün ⁸⁶⁰ أشأم من طويس derler. Zira Medîne'de sâkin idi ve ehl-i Medîne'ye der idi ki, ben hayatda oldukça hurûc-ı deccâlden hazer üzerine olunuz. Kaçan ben vefât ederim emn bulursunuz. Zira ben resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem âlem-i fenâdan rıhleti gecesi dünyâya geldim. Ve Ebû Bekir raziyellahü anhin vefâtı günü rızâdan kesildim. Ve Ömer raziyellahü anhin

⁸⁵⁷ İnsanlarla akıllarının erdiği kadar konuşunuz. (Aclûnî, C. I, s. 177)

⁸⁵⁸ Elini göğsüme koydu, tâ ki serinliğini hissettim.

⁸⁵⁹ Yeryüzünde insan ve insancıklar vardır, tavus ve tuveys onlardandır.

⁸⁶⁰ Tuveys'den daha uğursuz.

mevte günü hadd-i bülûğa vâsıl olup mecnûn oldum. Ve Osman raziyellahü anhin şehâdeti günü tehhül eyledim. Ve Ali raziyellahü anhin şehâdeti günü dünyaya veledim geldi. Pes, bana benzer kim vardır, derdi. Li-muharririhî;

Cem olup bir yere şeametler   Zâhir oldu hezâr âfetler
Olmasaydı tuveys mürde eğer   Kopardı nice kıyâmetler

طفل را کر نان دهی بر جای شیر

طفل مسکین را ازان نان مرده کیر

Tıfl, şerhi mürûr etmiştir. Miskîn men lâ şeyin lehü manasına. Böyle yerlerde terahhüm tarîkiyle zikr olunur. Hatta bu manaya ganî olan dahi anınla mevsûf olur. Nitekim Bûstân'da bir bâzîrgân hakkında gelir;

متاعی کز و ماند ظالم ببرد⁸⁶¹   مسکین در اقلیم دشمن ببرد

Mana-yı beyt budur ki; eğer tıfl-ı raziye sedîrine nân veresin tıfl-ı miskîn ü zaîf ve mahall-i merhameti ol nândan helâk olmuş tut. Yani ol nân, onun helâkine sebebidir. Zira midesinin ana tehammülü yokdur. Bade-zâ, bu beytde işârât vardır. Evvelkisi budur ki nân itikâddır. İtikâd ise şerîfat mertebesinde olan teklîfe göredir. Çünkü tıfl ahkâm-ı şerîyye ile mükellef değildir. Lâ-cerem itikâdla dahi memûr değildir. Eğerçi ki hadd-i temyîzde olanın imânı sahîhdır. Onunçün hadd-i bülûğda olmayan sığâr namaz ve rûzeye niyet etseler niyyet eyledim mükellef olanların üzerine [372] farz olan namaza veya rûzeye demek gerekdir. Nitekim Eşbâh-ı nezâir'de musarrahdır. İkincisi budur ki; şîr fitrat-ı asliyedir. Tıfl ise âlem-i zâta karîbü'l-ahd olmakla fitrat-ı asliye üzerine bâkîdir. Ve âlem-i zâta karîb olduklarının hükmü budur ki bâliğ olanın gıdâsıyla teğaddî etmez. Zira elvân-ı ağıdiye âlem-i sıfâtdandır. Pes âlem-i zâtda olana âlem-i sıfatda olanın ahkâmı münâsib gelmez. Zira âlem-i zât âlem-i fenâ ve âlem-ı sıfat âlem-i bekâdır. Üçüncüsü budur ki, şîr terbiye sûretidir. Pes bir tıfl-i tarîkat ki henüz dâye-i mürşid elinde pervereşe muhtâc ola, ana nân u hilâfet vermek ve ahkâm-ı ricâl-i bâliğîn teklîf etmek ve umûr-ı külliye göstermek onun helâkine sebebidir. Zira henüz ol rütbe onun lokması değildir. Li-muharririhî;

Yoğ iken hâssiyeti bir murğun   Ne revâdır komak Hümâ yerine
Yerine geçmese âlemin câhil   Güç gelip âleme ana yerine

Dördüncüsü budur ki, tıfl-ı cân ki şîr-i meârif ve hakâyık ile pervereş bulmuş ve âlem-i zâta karîb olmuşdur, onu ol âlem-i cemden âlem-i farka tenzîl etmek ihlâk etmek gibidir. Zira herkesi me'lûfundan kat etmek ihlâk hükmündedir. Ve âlem-i farkın levâzımı umûr-ı beşeriyedir.

⁸⁶¹ Miskin düşmanın memleketinde öldü, kalan bir metai da zalim götürdü.

Umûr-ı beşeriyeyi teâtîde ise rûha taassub ve tekellûf vardır. Zira rûhun hâli letâfet ve savfet ve cesedin hâli kesâfet ve küdüretidir. Li-muharririhî;

Çeşm-i dil hâba varsa nergis-vâr   Anı bîdâr kılma hergiz var
Oldu rahat-ı dile tecellîde   İstîtâr içre sanma rahat var

Meğer tenezzül ve ifâkâtı ikâmet farz ve edâ-ı karz için ola, bu sûretde mahfûz olmuş olur. Beşincisi budur ki, tıfla göre şîrle nân bir yerde müctemi olmadığı gibi cana göre dahi tecellî ve istîtâr müctemi değildir. Belki zevk-i şîr tecellîde iken beşeriyetden muhtecib ve nân-ı beşeriyeti tâim iken şîr-i zevk u huzûrdan müstetirdir. Amma evvelki şerh sadr mertebesinde farkla cemden ve bi'l-akis adem-i ihticâb hâsıl olur. Kümmel-i evliyâ sıfatıdır ki tecellî-i zâtî-i daimdir. Bunda ise ebedî hicâb yokdur. Pes mukarrebîn ile ebrâr arasında fark-ı azîm vardır. Altıncısı budur ki, terbiye etfâlin şânıdır. Kaçan mübellîğ-i ricâle bâliğ olsalar mürebbî olurlar. Yedincisi budur ki, herkes tarîkatde haddine göre mükellefdir. Mürebbî-i kâmil olıcak etvâr ve merâtibe riâyet eder. Meselâ umûr-ı riyâziyede [373] taklîl-i taâmın merâtibi ve savm ve sâlik bi-hasebi'l-meşârib tebâyünü vardır. Ve mücâhede dahi halvet ve celvet ve gayrı ahvâl ile tefâvüt üzeredir. Pes, mürşid ziyâde hekîm gerekdir. Tâ ki hımye ve emsâlinde itidâle riâyetle sebeb-i sıhhat-i vücûd zâhir u bâtın ola. Li-muharririhî;

Ger hekîm-i ilâhi oldunsa   Hikmet u maslahatla kâr bitür
Urma bâr-ı mürîdi fevka'l-had   Gürbe çekmez efendi bâr-ı şütür

چونکه دندانها بر آرد بعد از ان
هم بخود طالب شود آن طفل نان

Dendânâ, dendanın cemidir, diş manasına. Arab sinn der ki cemi esnân gelir. Mecmûu otuz ikidir, hurûf-ı Arabîye ve Acemiye adedince. Nitekim tafsili gelir inşallahü tealâ. Bade ezân mâ-kablîne ve ma-ba'dine irtibâta sâlihdir.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü ol tıfl şîr-hordelikden sonra dişler yukarı getire. Yani dişleri bite ve nân u taâm tenâvülüne kâdir ola. Veyahud dendân götürüp dişleri bitdikden sonra hem kendiyle nâna taleb olur ve taâm tekâzâsın eder. Zira dendân hasebiyle nân ve taâm ve tenâvülüne sâlih olur. Ve ol mertebede gülû ve midesi dahi kuvvet ve vüs'at bulur. Bunda işâret vardır ki, mübtedî ve müntehî arasında fark vardır. Musâ aleyhisselâm evâil-i hâlinde tıfl-misâl olmakla feyz-i kalîl ve gıdâ-ı serseriye kâil oldu. Nitekim Kur'an'da bi-tarîki'l-hikâye gelir, خیر فقیر،⁸⁶² Çünkü hil'at-i nübüvvetle ser-efrâz ve makâm-ı münâcâtta sâirlerinden mümtâz oldu. Evvelki rütbeden terakkî hasebiyle⁸⁶³ ارنى انظر اليك diye muttalib-i a'lâya nâzır oldu.

⁸⁶² Rabb'im! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfuna) muhtacım. (Kasas 24)

⁸⁶³ Bana göster ki sana bakayım.

Zira ol vakitte sūâl-i mezkûr muktezâ-yı isti'dâdı idi. Nitekim tâlib-i nân olmak dışı biten tıflın eser-i kuvvetidir. Burada demişlerdir ki, sâlik bir mertebeye muntehî olmadıkça onu taleb etmek gerekdir. Zira hadîd-i bâridi darb makûlesindedir ki tesîri yokdur. Pes tevhîd-i efâl ehli olan kimse, yâ Rab, bana tecelli-i zât ihsân eyle, demek tarîk değildir. Zira onun tarîki tecellî-i sıfât ile mütehakkık olmaktır. Pes tevhîd-i efâlden evvel tevhîd-i sıfât istemek dahi böyledir. Ve bunda dendânâ ile hurûf-ı teheccî ve menâzil-i kamere remz vardır. Zira küsecin dendânı bi-hasebi'l-gâlib yigirmi sekiz veya yigirmi dokuzdur. Belme-rîş olanın ise otuz ikidir. [374] Hurûf dahi hurûf-ı Acemiye ile otuz ikidir. Zira bazı kabâil, bâ ve cim ve zâ ve kâf-ı Acemiyeyi dahi telaffuz etmişlerdir. Ve zikr olunan dört kelime Tevrat ve İncil'de gelmiştir. Ve ol menâzilin evveli ülfetdir. Ve âhiri yakîndir. Çünkü ülfet-i meşâyih ve sohbet-i pîrân hâsıl ve gâyetinde yakîn mertebesi vücûd-pezîr ola. İnsân âlem-i terkîb ve sıfâtı müşâhedede kuvvet bulur. Ve şevâhidi mutâlaası dahi ana göre olur. Bundan zâhir olur ki zikr olunan hurûf ve menâzil merâtib-i lezzetdir. Pes bunların mâverâsı âlem-i fenâ-ı küllîdir ki anda lezzet mutasavver değildir. Onunçün bî-dendân olan kimsenin ağzında lezzet yokdur. Ve rüyâda yahûd insilâhda kendini dendân görmek ya mevt-i tabîi veya mevt-i irâdîye işâretidir. Zira mevtle mutlaka lezzet zâil olur. Nitekim hadîsde gelir; ⁸⁶⁴ أكثروا ذكرها دم اللذات; Ve bunda ber âred kelimesinde ihrâc manası dahi mutasavverdir. Pes bir sâlik sebep-i vicdân-ı lezzet olan dendânları riyâzet-i kaviyye ile ihrâc ve iskât etmedikçe lezzet-i hakîkiyyeye nâil olmaz. Ve mevt-i irâdî ile âlem-i fenâ menzilin bulmaz. Ve bunda dâiyeye dahi remz vardır. Zira bir mertebeye müstaid olan kimsede bî-ihyâr ol mertebeye vusûle dâiyeye olur. Ve ol dâiyeye mezkûr olan vusûle alâmetdir. Ve ehlullah dâiyeyi vahy u ilhâmlandır. Onunçün dâiyeye muhâlefet etmezler. Ve her ne vakitte hâsıl olursa mûcibiyle amel ederler. Eğer hareket ve sükûn ve dâiyenin dâiye-i nefsâniyeden farkı vardır. Erbâbı bilir. Li-muharririhî;

Olsa Hak bir işine kulun dâî
Dâiye bulsa bir dil-i âgâh

Kul dahi ol işe olur sâî
Olur ol dâiye emrin dâî.

اللهم افتح لنا ابواب الخير⁸⁶⁵

مرغ پر نارسته چون پیران شود

لقمة هر کربۀ در ان شود

Nârüste, nâ edât-ı nefydir ki sıfâta dâhil olur. Nitekim bî lafzı esmâ-ı cevâmide dâhil olur. Velakin biri birlerinin makâmında dahi istimâl olunurlar. Rüste, ra'nın zammıyla bitmiş manasına mâzîden kısımdır. Ve ol ki nevreste derler, ra'nın fethiyle, aslı nevresîdedir, yeni bitmiş

⁸⁶⁴ Lezzetleri yok edenin zikrini çoğaltın.

⁸⁶⁵ Ey Allah'ım, bizim için hayır kapılarını aç!

manasına. Perrân, sıfat-ı müşebbehedir, uçagan manasına, derân gibi ki yırtgan demektir. Ekser budur ki dâl-i meksûre [375] ile, peride-der gibi. Ve meftûh dahi istimâl olunur, safder gibi. Ve bu kelimelerde ve sâir müştakâda olan teşdîd zarûret hasebiyledir. Lokma, zamme ile, lokm ve ibtilâ için tehyie olan nesnedir. Pes endâze-i gülûdan kebîr ve kesîr olsa lokma demezler. Gürbe, kâf-ı Acemî'nin zammıyla kedi ki Arab herre ve sinnevr-i vakt der.

Mana-yı beyt budur ki; henüz kanadı ve yeleşti yetmemiş kuş, çünkü uçucu ve pervâz edici ola, kedinin lokması olur. Zira uçmaktan âciz olup sâkit olur. Bu sebebden kedinin çengeline asılır ve kedinin sayd u şikârı olup onun sekîn-i dendânı ile başı kesilir. Ve gürbeye göre mürğ-ı nâ-rüstenin lokma olması sağır cüssesi veya eczâsı hasebiyledir. Bunda mürğ-i per-i nâ-rüste sâlik-i mübtedîye işâretidir. Zira henüz âlem-i bâlâ-yı melekûta tayarân etmekle istidâdı yoktur. Zira ol seyr ve andan tayrdır ve seyr şevâhid-i mülke ve tayr şevâhid-i melekûta dâirdir. Ve onun per ü bâli aşk u şevkdir. Veyahud ilm ü ameldir. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kudde sırrohû kelimâtında gelir;

Cennet ehline gerek ilm ü amel

Lâ-cerem uçmaya lâzımdır cenâh

Veyâhud tezâüfü tezâif-i kuvvete dâldir, Cebrâil aleyhisselâmın altı yüz kanadı gibi. Ve gürbede sirka ve temelluk ve iftirâs sıfatları vardır ki cümlesi rezâildendir. Onunçün bir kimse rüyâsında sinnevr görse sârik ile tabir olunur. Ve sirka ve sâir sıfât-ı rezîleyle nefsin bi-hasebi'l-merâtib sıfatıdır. Pes sârik sirkada mal-ı masrûku hafıyyeten ahz etdiği gibi gürbe dahi mürğü nâ-gâh sayd eder. Ve kezâlik tezkiye-i nefis etmeyen sâliki dahi nefis şikâr eder. Zira henüz âlem-i bâlâ-yı kalbe pervâze iktidârı yoktur. Husûsan ki salâtda sirka meşhurdur. Sırka-ı salât etmek ise nefis ü şeytânın mekrindendir. Ve iftirâs ki sıfat-ı subbâ'dır, nefsin sıfat-ı gâlibesidir. Onunçün nice dallerde zarûfî ermiş ve nicenin kanına girmiştir. Zira enfüs zinde ve kuvâsı şiddet üzerine oldukça kalb-i mürde ve kuvâsı dahi zaaf üzerinedir. Malum ola ki insan bi-hasebi'l-tabîat ve'n-nefs cemi sıfât-ı zemîmeyi hâmil ve cümle-i hayvânât-ı zârrenin evsâfını müştemil olduğu gibi bi-hasebi'l-kalb ve'r-rûh dahi kâffe-i sıfât-ı hamîdeyi hâvî ve âmme-i hayvânât-ı nâfianın evsâfını muhtevîdir. Velakin vücûdunda imkân ve vücûbdan kangısı gâlib ise evsâf ana göre zuhûr eder. Yani eğer ahkâm-ı imkân gâlib ise [376] nefis ü tabîat ehli olup hayvânât-ı zârre gibi zârr olur. Ve eğer ahkâm-ı vücûb gâlib ise kalb ve rûh ehli olup hayvânât-ı nâfia gibi nâfi olur. Pes insan sıfat-ı müttekâbile-i ilâhiyyeyi câmi olup enmüzc-i âlem-i vâki olmuşdur. Onunçün ana her ne mana nisbet olursa hakdır. Meselâ mümin ve kâfir ve melek ve şeytan odur. Ve kezâlik âhû ve hümâ ve esed ve bûm ve emsâli dahi andan ibâretidir. Li-muharririhî;

Ne şem olsun bu kim vechinde nûr u nâr olur peydâ

Ne gül olsun bu kim berkinden onun hâr olur peydâ

Ne insandır ki hâk-ı pâkinden tahmîr olunmuşken
Vücûdundan nice pâk u nice murdâr olur peydâ

Ne sırdır ma' den-i ikrâr rûz-ı ahdken Adem
Ki anda işbu âlemde nice inkâr olur peydâ

Hezâr âvâz iken her cânibi bu gülşen-i hüsnün
Hezerân zâğ-ı züşt-âvâz u bir girdâr olur peydâ

Nazar kıl âlem-i esmâya Hakkî çeşm-i ibretle
Müsemâdan nice yâr u nice ağıyâr olur peydâ

چون بر آرد پر بپرد او بخود

بی تکلف بی صغیر نیک و بد

Tekellûf bir nesnenin renc ü külfetin çekmek ve kendi nefsinden bir nesne göstermek ki hakîkatde vücûdu olmaya. Safir, sıklık dedikleri âvâzdır. Tafsîli mürûr etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü murğ per u bâl getire ve kanadı bitire, kendi kendiyile bî-tekellûf ve bî-safir nîk ü bed uçar ve cevvi-i hevâya doğru kanat açar. Yani eyiden ve kemden kimsenin bi-tarîki't-tahrîk ve't-teşbîh âvâz ve uçurmasına muhtâc olmaz. Bundan fehm olunur ki murğun bâl u peri bir hûş nâbit olmazdan mukaddem pervâzı nâkıs ve bî-tekellûf ve ba'de'n-nebât kâmil ve bî-teallümdür. Pes bunda işâret vardır ki el insanı uçurmakdan bi'l-fiil kendi uçmak yeğdir. Zira el uçurmasında tekellûf vardır. Ol sebebden ki câizdir ki uçurulan kimsede uçmak sıfatı bi'l-küllîye nâ-bûd veyahud nâkıs ola. Nitekim meşhûrdur ki, şeyhin birine suâl edip halk-ı âlem sizi uçar derler, vâki midir, dediklerinde ol dahi, biz uçmazız, velakin sûfler bizi uçurur, diye cevap vermiştir. Pes gayrın uçurmasından uçmak tevehhüm etmemek gerekdir. Zira yakînen uçmadığın bilirken [377] yakîni vehme istibdâl etmiş olur. El-hâsıl gayrın vehmi kendinin yakînine ihtilâl getirmek galebe-i vehmdendir. Vehm ise bâtil ve fâsiddir.

Ve bunda nîk ile sâlihe ve bed ile fâsıka remz vardır. Ve bunlardan her biri şerîfat ve hakîkatde sâlih ve fâsık olmak muhtemeldir. Şerîatde sâlih imtisâl-i evâmir ve fâsık irtikâb-ı menâhî edendir. Ve hakîkatde sâlih şerîatden ma'da âdâb-ı tarîkati dahi ra'î ve fâsık edebden hâriç ve seyyie'l-mesâîdir. Pes bundan ahz olunur ki insanın eğer eyisi ve eğer kemi gayrın ahvâl-ı bâtinasına vâkıf değildir. Meğer tarîf-i Hak'la ola veyahud şevâhid ile biline. Onunçün hadîsde gelir; ⁸⁶⁶هل شقت قلبه Ve kişi kendinin hakîkatine ârif olmayan kişinin sözüne kulak tutmak cehildir. Meğer kulak tutması bi-hasebi'z-zâhir ve li-ecli'l-maslaha ola. Bu sebebdendir ki ehlullah ilhâm-ı ilâhîden gayra muvâfakat göstermezler. Ve halkın nîk u bedini kendilerine dost tutmazlar. Ve

⁸⁶⁶ Kalbini mi yardım? (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-imân, 140)

kimseye irtibât etmezler. Meğer nasihat ve vasiyyet tarikiyle ola. Nitekim Kur'an'da gelir, ⁸⁶⁷ و توا صوابالحق و توا صوابالصبر Ve bunda ehl-i davâ ve ehl-i riyânın hâline telvîh vardır. Zira onların hâli hakikat değil belki tekellûf ve tesannu makûlesidir. Onunçün gayrın uçurmasıyla dahi uçmaya kâdir olmazlar. Zira uçmak Hak tealânın ol sıfatı halk etmesiyle olur. Nitekim mahlûk-ı Îsâ aleyhisselâm huffâşda tayarân halk eyledi. Pes Hak tealânın bu müsâadesi erbâb-ı tahkîke göredir, ehl-i taklîde göre değil. Meğer ki mekr ü istidrâc tarikiyle ola, gûsâle-i Sâmirîde hâr hâsıl olduğu gibi. Nitekim tenzilde gelir; ⁸⁶⁸ فاخرج لهم عجلا جسدا له خوار Ve Divân-ı Mevlânâ Câmî'de gelir;

بلاف نا خلفان زمانه غره مشو مرو چو سامری از ره بیانك كوساله⁸⁶⁹

Li-muharririhî;

Uçmaya bâl u per gerek erde
El ile kuş uçurmaya benzer

Bâl u per olmasa kalır yerde
El sözü perde olmasın merde

Bade-zâ uçmak iki vech iledir. Biri murğ gibi tayerân-ı hissidir ki insan hârik-i âde tarikiyledir. Ve biri dahi tayarân-ı manevîdir ki hazîz-i cesedden evc-i rûha pervâz ve evc-i rûhdan dahi âlem-i gayb-ı mutlaka pervâze âğâzedir. Bu tayarân evvelkiden edaldır. [378] Zira evvelki riyâzata dâir bir manadır ki sâlih ve fâsık ve mümin ve kâfir miyânında müsterekdir. Amma âlem-i esrâra sâlihden gayrısı duhûl edemez.

دیو را نطق تو خاموش میکند

کوش ما را کفت تو هس میکند

Dîv, şeytan-ı aleyhi mâ-yüstehakdır. Bazı ulemâ katında dîvân devin cemidir. Kitâb tâifesine dîvân dediler. Zira umûr-ı celîleye ve hafîyyeye vakıflardır. Sonra mekân-ı culûsları kendi isimleriyle tesmiye olundu. ⁸⁷⁰ و قيل غير ذلك كما سبق. Nutk, savt ve hurûfla tekellümdür ki anınla meânî marûf ve malûm olur. Pes nutkun insana ihtisâsı vardır, gayre ıtlâkı teb'îyyetledir. Nitekim tafsîli mürûr etmişdir. Bundan ahz olunur ki beytde olan hitâb vezîr-i ma'hûdadır, Allah tealâya değil.

Mana-yı beyt budur ki; ey vezîr-i fesâhet-eser ve belâğat-güster, senin nutk u tekellümün hakkâniyet ve ziyâde tesîr ve heybetinden şeytanı sâkit ve ebsem eyler ve iğvâ ve gayrı tarikiyle anda nutka mecâl komaz. Senin güft u sohenin bizim kulağımızı akl eyler. Yani ilkâ-ı sem' etdiğimiz sebebdan kuvvet-i akliyyemizi ziyâde eyler. Veyahud hiss-i üzûn

⁸⁶⁷ Birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler. (Asr 3)

⁸⁶⁸ Bu adam, onlar için böğürebilen bir buzağı icat etti. (Tâ-hâ 88)

⁸⁶⁹ Zamanın halef olmaya uygun olmayan kişilerin lafına aldanıp gururlanma. Samiri gibi dananın sesine aldanarak yoldan çıkma.

⁸⁷⁰ Yukarıda geçtiği gibi bundan başka denilmiştir.

mertebesinden kuvvet-i akliye mertebesine terakkîye bâis olur. Zira gerçi Allah tealâ havâssın her biri için birer hâsse halk etmiştir. Mesela kulak için işitmek ve göz için görmek ve kuvvet-i akliyyeyi idrâk-i meânî için halk ettiği gibi. Velakin hiss-i sem' de kuvvet-i akliye halk etmeye kâdirdir. Egerçi bi-hasebi'z-zâhir hikmete muhâlifdir. Zira ecziye-i muhtelifeye nâzır olduğu gibi idrâkât-ı cüziyyeye dahi havâss-ı muhtelifeye dâirdir. Ve câizdir ki kulak işitmek sıfatında gâlib ve kelâm muhâtabı isgâsı râcih ve idrâki kavi olmakla akl mertebesine tenzîl oluna. Nitekim mübâlağâtda nezâiri çoktur. ⁸⁷¹انا من اهوى و من اهوى انا gibi ki maksûd kemâl-i itibât ve ittihâdî beyânda mübâlağadır. Nitekim Musâ aleyhisselâm kelâm-ı Hakk'ı cemî eczâ-ı vücûduyla idrâk eyledi. Güyâ ki cemî eczâsı sem' u akl oldu. Bunda dîvle [379] nefis mertebesine işâret vardır. Zira nefis ve şeytanın hakikatları birdir. Etvâr ve teayyunât hasebiyle muhtelif olup bazı havâssla biri birlerinden mümtâz olmuşlardır. Ve nefis ve şeytânın hâmûş ve ahres oldukları kalbin kuvvet-i feyz ve rûhun kemâl-i marifetindedir. Zira her dilde ki feyz-i ilâhî gâlib ve her cânda ki nûr-ı marifet şu'le-dâr ola, nefsin andan eli kesilir. Ve şeytan dahi ilkâ-ı vesvese ile nutka mecâl bulamaz. Zira bilir ki fâidesi yoktur.

Mahkîdir ki, Ebu Said el-Harrâz kuddise sırruhû iblisi rüyâda görüp asâ ile darb etmek istedikde şeytan dedi ki, ya Ebâ Saîd, ben asâdan havf etmem. Velakin semâ-ı kalb-i ârifden tulû' eden şuâ'-ı şems-i marifetden havf ederim. Bunda marifeti kalbe nisbet eyledi. Egerçi ki fi'l-hakîka rûhun sıfatıdır. Zira kalb rûhun tenezzülâtındandır. Pes, ⁸⁷²الولد سر ابيه fehvâsı üzere rûhun sıfatı kalbin sıfatıdır. Velakin rûhun marifeti kalbde zâhir olmak cehâlet-i nefsi izâleden sonradır. Zira cehâlet-i nefis zâil olup makâm-ı kalbe terakkî hâsıl olmadıkça envâr-ı marifet tulû' etmez. Zira nefsde kendi makâmında vâkîf oldukça esbâb-ı muzlime gâlibdir.

كوش ما هوشست چون گویا توی

خشك ما بجزست چون دریا توی

Tûy bâlâda şerh olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; bizim kulağımız akl-ı mahzdır, çün söyleyici sensin. Yani gayrın kelâmından akl u ilm ziyâde olmaz, meğer senin kelâmından ola. Nitekim Hazret-i İsâ aleyhisselâma suâl edip, yâ rûhullah, kiminle mücâlese ve sohbet edelim dediklerinde فى الآخرة علمه ⁸⁷³من يزيد فى علمكم منطقه و تذکرکم الله و یرغبکم diye cevâb verdi. Bizim karamız deryâdır. Çünkü derya sensin. Yani mütekellimin kelâmı hikmet-i mahza olıcak müstemi'in hiss-i sem'i dahi akl-ı kudsi

⁸⁷¹

⁸⁷² Çocuk babasının sırrıdır.

⁸⁷³ Kimin konuşması ilmini artırır ve Allah'ı hatırlatıyorsa ve ilmi ahirete rağbet uyandırıyorsa onunla konuş.

mertebezin bulur ve mürîdin şeyhi marifetle deryâ olıcak mürîd dahi deryâ olur. El-hâsıl bir kimse her çend ki kâsır ola, idrâk-i kâmil ehline mukârenetle müdrîk olur. Ve kezâlik bir sâlik ne kadar fark ehli olsa mürşidin cemiyetinden ana dahi hâlet hâsıl olur. Ya bi'l-fiil veyahud bi-hasebi'l-meâl. Pes [380] bunda tenzîl veya tahkîk itibâr olunur. Tenzîl bi-hasebi'l-hâldir, mübtediye göre. Tahkîk bi-hasebi'l-meâldir, müntehîye göre. Zira mealde tahkîk ehli müntehî ve müntehî tahkîk ehli olur. Bunda kuvvet-i akliye ve kuvvet-i keşfiye mertebelerine göre işâret vardır ki biri kalbin zâhirinin sıfatı ve biri dahi bâtının hâlidir. Ve âkil akli ile hayvanâtdan mümtâz olduğu gibi mükâşif dahi keşfi ile ukelâdan müstesnâdır. Zira keşf aklın fevkındadır. Ve her keşf ehli keşf u aklın mecmûunu câmidir. Eğerçi ki keşf yanında akla itibâr yokdur. Belki heds ve tecrübe ve emsâli vardır. Bunda güyâ derya olmayı muhâtab olan vezîre nisbet etdiler. Zira onun gayrı bi-hasebi'z-zu'm nâkısıdır ki nutku sebab-i terakkî değil ve cemiyet-i hâtırı dahi kalîldir. Pes nâkısı'l-akl ve kalîlü'l-cemiyeye olan kimseye mukârenet etmek noksan-ı akl ve killet-i cemiyetdendir. Ve bunda keşfi akl ve şuhûdu gaybet üzerine tertîb eyledi, vaz-ı ilâhî üzere. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁸⁷⁴والَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا Ve yine mevzu-ı âherde gelir; ⁸⁷⁵قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلْ ⁸⁷⁶مَنْ ابْوَابِهَا مِنْ أَسْفَلٍ مِنْ تَحْتِ الْبُيُوتِ ⁸⁷⁷وَأَنْتَ أَعْيُنُهَا ⁸⁷⁸فِي السَّمَاءِ يُرْجَىٰ فِيهَا جَمْعٌ خَالِكٌ ⁸⁷⁹وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸⁰وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸¹وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸²وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸³وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸⁴وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸⁵وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸⁶وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸⁷وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸⁸وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁸⁹وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ ⁸⁹⁰وَالسَّمَاءُ رُجُومًا مُّجْتَمِعَةً فَتَرَىٰ فِيهَا عِزْلًا مَّا تُغَمَّسُ فِيهِ السَّمَكُ

Şer'ine göre bulur kişi hakikatde tarîk

⁸⁷⁷ نَسْأَلُ اللَّهَ الْفَيْضَ وَالْعَطَا، مَجْرَمَةٌ مِنْ لَيْسَ لَهُ حَطَا

با تومارا خاک بهتر از فلک

ای سماک از تو منور تا سمک

Felek, şerh olunmuşdur. Simâk, kitâb vezni üzere, iki necm-i münîrdir ki birine a'zel derler, ayn-ı muhmele ve zâ-yı muceme ile, ve birine dahi râmih derler. Ve ikisine simmâkîn dahi derler. Kâle fi'l-Kâmûs; ⁸⁷⁸الاعزل احد السماكين لانه لا سلاح معه كما كان مع الرامح Semek, hûtdur. Acem mâhî ve Türk balık der. ⁸⁷⁹يقال سمكه ای رفعه. Bunda vech-i tesmiye zâhir oldu. Zira hût zemîni arkası üzerine ref etmişdir.

Mana-yı beyt budur ki; senin maiyyet ve sohbetinle hâk bize felekden yegrek ve âlem-i süflî âlem-i ulvîden efdaldır. Zira demişlerdir ki, şerefü'l-mekân bi'l-mekîn. Çünkü insan ilm ü

⁸⁷⁴ Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. (Ankebut 69)

⁸⁷⁵ Elbette içinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlarla eşit değildir. (Hadîd 10)

⁸⁷⁶ Evlerinize kapısından giriniz. (Bakara 189)

⁸⁷⁷ Hatasız olanın hürmetine Allah'tan feyz ve ihsan isteriz.

⁸⁷⁸ Silahsız insan, semmâkînden birisidir. Onun yanında ramihinki gibi silah yoktur.

⁸⁷⁹ Yükseltti manasına semekehtü denilir.

marifet ile melekten efdal ola. Lâ-cerem miskini dahi her ne kadar sûret-i süflîde ise sûret-i ulvîyede olan mesâkin [381] melâîkeden efdal ve a'lâ olur. Ey nûr-ı ilâhî ki simmâk dedikleri münîr yıldızlar senden münevverdir. Alem-i semeke gelince, maksûd, âlem-i ulvîden âlem-i suflîye dek cümle bu nurânîyet senden me'hûzdur. Zira cümle neyyirât-ı envâr nûr-ı insân-ı kâminden ahz etmişlerdir ki ol fi'l-hakîka hakîkat-ı Muhammediyedir. Zira hadîs-i tavîlde gelir; ⁸⁸⁰ و الشمس و القمر و الكواكب من نورى ⁸⁸¹ انا من الله المؤمنون من فيض نورى Pes efdal olan ehl-i imân nûrunu nûr-ı hakîkat-ı Muhammediyeden istifâde edicek mefdûl olan sâir kâinât dahi andan istinâre etmişdir. Ve yine hadîs-i kutsîde gelir; ⁸⁸² لولاك لما خلقت الافلاك Zira maksûd hakîkat-ı Muhammediyenin vücûd-ı kâinâta hem illet-i gâibe olduğun beyân ve cümle-i mümkinât onun hamîr-i mâyesinden me'hûz ve vücûd-pezîr olduğun ayândır. Bu makamda böyle demek dahi mümkündür ki, ey nûr-ı ilâhî ki arz u semâ ve cevvi-i hevâ senin taât u ibadât ve maârif ü ulûmun envârıyla münevverdir. Zira arzda olduğun hasebiyle arz senden münevver ve arzdan nûr-ı taât ve ibâdetin semâya urûc etmesi sebebiyle semâ dahi senden müziyyâdır. Pes bu manaya nûrdan murâd nûr-ı manevî olur. Bunda işâret vardır ki arz semâdan efdaldır. Yani sırr-ı semâyı iştimâlle bile makarr-ı insân-ı kâmindir ve insân-ı kâmil rûh ve ceseden ibâretdir ki rûhu semâya ve cesedi arza nâzırdır. Ve rûhun kemâl-i letâfet ve temâm-ı safvet ve mezîd-i nûrânîyeti cesede sârf olup cesed dahi ayn-ı rûh olmuş ve rûhun nûrânîyetin bulmuşdur. Onunçün rûha teğayyür ve zevâl ve fenâ gelmediği gibi cesed-i kâmile dahi manâ-yı mezkûre ârız olmaz. Belki ilâ yevmi'l-haşr hey'et-i dünyevîyesi üzerine bâkî olur. El-hâsıl yalnız arz, min haysi hiye semâdan efdal değildir. Ve kezâlik yalnız semâ min haysi hiye arzdan a'lâdır. Belki arz sırr-ı semâyı iştimâlle min haysi'l-mecmû yalnız semâdan efdaldır. Ve semânın sûret-i ulvî rûhun sûret-i uluvvune işâretdir. Nitekim arzın sûret-i tesseffülü cesedin sûret-i tesseffülüne delâletdir. Pes arz sûret-i süflîde ayn-ı ulvî ve semâ sûret-i ulvîde ayn-ı suflî olmuşdur. Bu sebebdendir ki insân-ı kâmile cesedle ve insilâhla semâya urûc hâsıl olmuşdur. Urûc ise yâ nerdübân veya bî-nerdübân hâsıl olur. Pes iki sûretde bile urûcun suhûletine ve mahall-i urûcun [382] teshîrine delâlet vardır. Ve bu manaya simmâk ve semek dâldir. Zira semk mimin sükûnuyla ref'dir. Ve semmâkîn kalb ve rûha ve semk-i tabîata işâretdir. Zirâ âlem-i tabîatin bekâsı âb iledir, semkin âb ile olduğu gibi. Ve kalb ve rûh nûr-ı ilâhî ile münevver oldukda âlem-i tabîat dahi münevver olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁸⁸³ الارض بنور ربها و اشرفت

⁸⁸⁰ Güneş, ay ve yıldızlar benim nurumdandır.

⁸⁸¹ Ben Allah'tanım ve Müminler benim nurumun feyzindedir. (Aclûnî, C. I, s. 185)

⁸⁸² Sen olmasaydın felekleri yaratmazdın. (Hadis bilginleri bu sözü uydurma hadisler arasında gösterirler, lafız itibarıyla böyle bir kutsî hadis olmadığını söylerler. Aclûnî, C. II, s. 164, Ahmet Serdaroğlu, **Mevzuât-ı Aliyyü'l-Kârf Tercümesi**, Ankara, 1966, s. 99.

⁸⁸³ Yeryüzü Rabb'inin nuru ile aydınlanır. (Zümer 69)

Çekse tahsîl-i ilm için dil-i emek
Ne semk belki tîr-i menzilini

Gark-ı deryâ-ı nûr olur çü semek
Oldu mümkün semmâke ir görmek

بی تو مار ابر فلک تاریکیست

با تو ایجه این فلک باری کیست

Târîkî, âhirinde ya masdariyedir. Pes tarîk karanu, ve târîkî karanûlukdur. Aslında tarîkî estdir. Tahfîf için hemze-i meftûha yâ'ya kalb olunmuşdur. Bâri, makâm-ı temennîde istimâl olunur, bâri şöyle ve bâri böyle olsa derler. Ve vahdet için de gelir, bir kere manasına. Burada murâd mana-yı evveldir. Kîst, kesre estdir, ki istifhâmdır. Hemze ya'ya kalb olunup hâ-yı resmî kitâbetden hazf olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; sensiz bize felek üzerinde karanlık vardır. Yani eğer biz sensiz makarr-ı melâike ve medâr-ı heyâkil-i ulviye olan feleğe urûc eylesek yine bî-nûr ve fer kalırız. Ve nûr içinde zulmet buluruz. Zira ecrâm-ı neyyirenin envâr-ı sûriyesine itibâr yokdur. Onunçün İblis şua-ı şems-ı marifetden firâr eder, tâ ki muhterik olmaya. Fe-emmâ nâr ve nûr-ı sûrîden bî-pervâdır. Pes muteber olan nûr-ı marifetdir, nûr-ı sûret değil. Seninle ey mâh-ı manevî bu felek-i Bârî kimdir? Yani biz senin sohbet ve mukârenetinle olduğumuz halde feleğe gök demeziz. Ve bizim yanımızda pestpâye olur, gerekse biz sûreten esfele sâfilinde olalım. Zira maksûd uluvv-ı manevîdir ki seninle hâsıldır. Uluvv-ı sûrî değildir ki eflâkin müştemil olduğu heyâkil-i ulviyyedir ki zuhal ve müşterî ve merîh ve şems ve zühre ve utarid ve kamer ve sâir nücûmdur. El-hâsıl felekde ecrâm-ı neyyire olmasa bî-ruh olan cesed-ı muzlim gibi kalır. Ve olduğu sûretde dahi âlem-i sûrete dâir olmakla yine zulmânî gibidir. Pes onun fi'l-hakîka rûhu insân-ı kâmilidir ki nûr-ı ilâhî ile münevverdir. Ve insân her kemâlde aslıdır. Binâen alâ zâlik fer'in aslı yanında çendân [383] rağbeti yokdur. Bundan fehm olundu ki hakikat-i Muhammediye cemi eşyânın aslıdır. Ve ol hakîkatin sûret-i şahsiyesi gerçi cümleden müteahhirdir. Fe-emmâ sûret-i neviyesi cümleden mütekaddemdir. Ve belki cümle demek andan ibâretidir. Nitekim Mecû'l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr nâm risâlemizde tahkîk olunmuşdur. Ve nâm-ı Ahmed'in tekaddüm ve ism-i Muhammed'in teahhürü dahi anda bilinmişdir. Li-muharririhî;

Cism-i eflâk gerçi akdemdir
Rûh-ı âlemdir Adem değil

Rûh-ı insân velî mukaddemdir
Cesed ol rûhla mükerrerdir

صورت رفعت بود افلاك را

معنی رفعت روان پاک را

Rif'at, ref' u vaz'in zıddıdır. Malûm ola ki, hazîz, arzdan evc-i felek-i kamere dek beş yüz yıllık mesâfedir, meşrk ve mağrib arası gibi. Ve felek kamerin gîlzeti dahi ol kadar mesâfededir. Ve sâir eflâk ve miyânları dahi buna kıyâs oluna. Fe-emma arşa müntehî oldukda onun azm u irtifâını Allah tealâ bilir. Egerçi ki cism olduğu cihetden mahdûd ve müntehîdir.

Leyle-i mirâcda fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem turfetü'l-aynda âlem-i terkîbin nihâyetine ermiş ve zirve-i arşa kadem-i seyr irgörmüşdür. Li-muharririhî;

Sebk-i seyr olmasa ol gice Ahmed
Nazar kıldı cihât-ı sitte ol şeb

Nice vaz-ı kadem eylerdi arşa
İlm degdi zerâ-yı arş u ferşe

Revân-ı pâk revân-ı rûh-ı insânîdir. Pâk olduğu fi'l-hakîka alâyık-ı beşeriyeden tecerrüdüdür. Eğerçi ki cesede mukârenetle ârâyış kabûl etmişdir. Letâif-i baz-ı zurefâdandır ki mücerred pâk misin diye suâl etdiklerinde; mücerrediz, amma pâk değiliz, diye cevâb verir. Yani sûret-i tecerrüd fi'l-hakîka adem-i alâkayı müstelzem değildir. Belki nice kalender vardır ki âlâyışden ibâretidir.

Mana-yı beyt budur ki; eflâk için sûret-i rif'at ve rûh-ı mücerred için mana-yı rif'at olur. Yani eflâkde olan rif'at ve uluvv rif'at-ı sûriye ve uluvv-ı zâhirî ve rûh-ı pâkde olan ise manevî ve batınîdir. Ve mana yanında sûret pest-pâyedir. Zira maksûd bi'z-zât değildir. Belki merâtib ve etvâra işâret için vaz olunmuşdur. Nitekim Kur'an'da gelir; رفيع الدرجات⁸⁸⁴ Yani akl-ı evveliden insân-ı kâmil mertebesine gelince derecât-ı ilâhî ve merâtib-i rahmâniyedir ki esmâ ve sıfât-ı ilâhîyenin tecellisi ile teayyün bulmuşlardır. Ve bunun mecmûu yirmi sekiz derecedir ki hurûf-ı [384] teheccî onun mukâbelesindedir. Evveli mebdei'l-mehâric olan hemze ve âhiri muntehiyyü'l-mehâric olan vavdır. Zira vav hurûf-ı şefeviyenin en âheridir. Ve mertebe-i insân derecât-ı mezkûrenin cümlesini müstemildir. Pes eğer âlem-i ervâhın hakâyık ve eğer tabîatin netâyici ve âlem-i anâsırın fevâidi ve eğer âlem-i mevâlidin âsârıdır. Cümlesi insanda mündericidir. Zira rûh-ı insan bu âlem-i nâsûta hubût ederken zikr olunan derecâta mürûr etmiş ve her birinin hakîkati ile mütelevvis ve hükmü ile münsubığ olup âlem-i şuhûda gelmişdir. Eğerçi âlem-i fenâya göre اهلها⁸⁸⁵ vefkince cümleden tecerrüd ve tearrî eylemişdir. Zira sırr-ı insân sırr-ı Hak'dır ve sırr-ı Hakk'ın fi'l-hakîka eşyâya telbisi yokdur. Eğerçi ki sıfât ve esmânın zuhûrâtı merâtib vaz olunmuşdur. Nitekim mürûr eyledi. Onunçün sırr-ı pâki yine sırr-ı pâk mess eder, gayrı değil, fa'ref cidden. Çünkü sırr-ı insân sırr-ı Hak'dan ibâretidir. Sırr-ı Hak ise cemi esrârın mebdeidir. Pes semavât ve arzın esrârı sırr-ı insân yanında pest olıcak kendileri nice olmak gerekdir. Ve semevât ve arzda cemi eşyâ dâhildir. Bazı mevâzıda eflâk tahsîs olunmak, nitekim gelir, لولاك لما خلقت الافلاك⁸⁸⁶ muazzam ecsâd olduğundandır. Ve rûh insanda uluvv-ı hakikî olmakla vücûd-ı beşerîde dahi mertebesi fevka'l-kalb itibâr olunmuşdur. Onunçün insanın nisf-ı evveli ki âlifdir, semâ ve nisf-ı sânsî ki sâfildir, arza işâretidir. Zira nisf-ı evveli kalb ve rûhu müstemildir. Eğerçi ki rûhun fi'l-hakîka mahall-i mahsûsu yok ve muhât olmakdan dahi müberrâdır. Belki

⁸⁸⁴ Dereceleri yüksek (Mü'min 15)

⁸⁸⁵ Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder. (Nisâ 58)

⁸⁸⁶ Sen olmasaydın felekleri (kainatı) yaratmazdım.

cesede taalluk ve irtibâtı vardır, tedbîr ve tasarruf cihetiyle. Ve nısf-ı sânisî tabiat ve nefsi müstemildir. Pes nısf-ı sâni umûr-ı hasise ve ahvâl-i denîye mahalli olmakla isticâ ve emsâlinde dest-i râsti istimâl etmek menhîdir. Hatta bazı kibâr-ı evliyâ yemîni sıradan aşağıya tenzîl etmemişlerdir, ibtizâlden sıyânet için. Ve rûh-ı insânînin mertebe-i âfâka göre olan uluvvu dahi buna kıyâs oluna. Zira gerçi hükemâ-ı arşın mâverâsı âlem-i la-halâ ve la-melâ demişlerdir. Fe-emmâ ehlullah âlem-i ervâh itibâr ederler. Pes âlem-i melâ olmuş olur ve rûhun fevkiyyetinden tehayyür lâzım gelmez. Zira fevkiyyet-i ulvî beyândır. Nitekim Kur'an'da gelir; عبادہ [385] فوق⁸⁸⁷ Yani Hak tealânın fevkiyyet ile ittisâfindan cihet ile ittisâfî lâzım gelmez. Cârîye-i sevdâya ⁸⁸⁸إين الله⁸⁸⁸ diye suâl olundukda cânib-i semâya işâret ettiği dahi sırr-ı mezbûra dâirdir. Onunçün imânına hükm oldu. Egerçi ki inde'l-fukahâ bu makûle işâretten küfrün lüzûmu musarrahdır. ⁸⁸⁹فاين هذا من ذلك فاعرف تنج من المهالك⁸⁸⁹ Ve ilm ü marifet rûh evsâfindan olmakla ulemâ ve urefâ mecâlisde tasdîr oluna gelmişlerdir. Li-muharririhî;

Marifet olmayaydı Adem'de
Belî iş bu cihânda katre ile
Oldu Adem ferîşteğâna imâm

Sadr olur muydu meclisi anın
Bir midir mertebesi deryânın
Eser zâhir oldu irfânın

صورت رفعت برای جسمهاست

جسمها در پیش معنی اسمهاست

İsm, mana üzerine bi'l-vaz^c dâl olan lafızdır. Müsemmâ ise mevzûun leh olan manadır. Tesmiye ise lafzı mana için vaz^c veya mana üzerine itlâkdır. Ve inde's-sûfiyyeti'l-muhakkıkîn^b ⁸⁹⁰اسم الشيء ما يعرف⁸⁹⁰ dir. Pes, esmâullah şol suver-i neviyyeye derler ki hasâyıs ve hüveyyâtı ile sıfât ve zât-ı Hak üzerine ve vücûduyla vücûdu üzerine ve teayyünü ile vahdeti üzerine delâlet eyleye. Zira bunlar Hakk'ın zevâhiridir. Hak anlarla bilinir. Pes, fi'l-hakîka ism müsemmânın teayyünüdür. Bu sebebden ism ve müsemmâ emr-i vâhiddir ki ikisi de hakîkatdir. Fe-emmâ evvelki lisânda mutlakdır, mecâzdır. Zira mücerred ol mana-yı muayyene delâlet ve intikâl için vaz u itlâk olunur. Pes ne kadar esmâ-ı lafziyye var ise inde's-sûfiyye mecâzdır. Hakîkat dedikleri ol esmâ-ı lafziyyenin medlûlât-ı muayyenesidir ki lisâna gelmez ve ibârete sığmaz. Ve ana müsemmâ dedikleri gibi ism dahi derler. Zira esmâullah üzerine dâir sıfât-ı ilâhîyye ile zâhirdir. Alem-i hakîkatde ise mecâz olmaz. Belki mecâz olmak bu âlem sûretten nâşîdir. Ve bu âleme mecâz demek âlem-i hakîkate mahall-i cevâz ve ubûr olmağadır. Nitekim Şeyh Mağribî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

⁸⁸⁷ O kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir. (En'âm 18)

⁸⁸⁸ Allah nerede?

⁸⁸⁹ O nerede bu nerede, bil ve helak olmaktan kurtul.

⁸⁹⁰ İsim onunla bilinen şeydir.

Mana-yı beyt budur ki, rıf'at-ı sūriye cisimlerden ötürüdür, yoksa rûhlardan ötürü değildir. Zira ervâha bâelâ ve peüst berâberdir. Onunçün resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem cesed ile mirâcları mücerred teşrîf içindir. Ve illâ ferrâşlarında dahi ol mananın [386] zuhûru var idi. Ve tahte'l-lihâfda iken Cebrâil aleyhisselâm vârid olur ve insilâh husûle gelirdi. Cisimler ise mana önünde ve yanında mücerred isimlerdir. Pes esmâdan maksûd-ı aslı müsemmeyât olduğu gibi ecsâmıdan dahi murâd-ı evveli mu'nân-ı rûhâniye ve tecelliyât-ı ilâhiyyedir. Bunda işâret vardır ki ulûm-ı resmiye ve ana dâl olan hurûf-ı lafziyye kuşûr makûlesidir ki ecsâm ervâhı müştemil olduğu gibi kuşûr dahi elbâbı mütezammın olmuşdur. Pes ulûm eğer kelimât-ı ismiye ve eğer medlûlât-ı lafziyyesidir, hakâyık-ı lisâniyyeye göre kuşûr makûlesidir ki maksûdun bi'z-zât değildir. Bu manadan ötürü demişlerdir ki cennetde olan nimetlerin dünyâda ismi vardır. Fakat bu hod malûmdur ki, zevâhir-i dünyâ ve bevâtın-ı ukbâ gibidir. Pes ahvâl-i uhreviyye ahvâl-i dünyeviyyeye göre isimden müsemmâ gibi olıcak ezvâk-ı rûhâniye ve ulûm-ı hakîkiyye dahi ulûm-ı resmiyyeye göre böyledir. Li-muharririhî;

Olma mağrûr mücerred âda
Zevk-i dil gâlib ise cânında

Aslın dâdını hele dâde
Lezzet-i cisme olma dil-dâde

گفت حجت‌های خود کوتاه کنید
پندرا در جان و در دل ره کنید

Huccet, delîl ve burhândır. İnsan anınla hasma gâlib olmakla hüccet denildi. Kâle fî Tâcü'l-Mesâdir, الحج بحجت بر کسی غلبه کردن⁸⁹². Kûteh, ha-ı melfûza ile kûtâhden tahfif olunmuşdur. Kısa demektir ki mukâbili dırâzdır ki cism-i mümteddir. Arabî'de ana tavîl ve Türki'de uzun derler. Hüccetin kıssa olduğu mecâzdır. Zira anda cismdeki gibi imtidâd ve gayr-ı imtidâd ve mutasavver değildir. Meğer bi-hasebi'r-resm evrâk ve elvâhı yüzünden mümted ve gayrı mümted ola. Ve huccetin kûtehliği tünden kinâyedir. Hüccet getirmekliği bi'l-külliyeye terk ediniz demektir. Nitekim Fehîm nazmında gelir;

Sabaha kalma şem-i Yûsuf-âsâ olma dâmen-i zen
Bizim engüştümüzden destimiz ey mâh kûtehdır

Yani bizde parmak kalmamış, belki bi'l-külliyeye doğranmışdır, demektir. Ve killet ile ademden dahi tabîr olunur. قليلا ما تشكرون⁸⁹³ gibi. Zira maksûd adem-i şükrü beyândır.

⁸⁹¹ Eğer mecaz ayinesi ve tecelli yeri olmasaydı, sevgilinin cemali hakikat ile nasıl belli olur?

⁸⁹² Hac, delil ile birisi üzerine üstünlük sağlamak.

⁸⁹³ Ne az şükredersiniz! (Mü'minûn 78)

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i ma'ûd tekrâr cevâb verip dedi ki, ey Nasârâ tâifesi ve millet-i İsâ fırkası, kendi edille ve berâhininizi kıssa ediniz ve bizim husûsumuzda bî-fâide itnâb-ı kelâm etmeniz belki bu makûle kîl u kâli ve muâreze suretinde olan mekâli [387] kaldırınız. Benim nasîhatimi cân u dilinizde yol ediniz. Yani benim size etdiğim ve edeceğim pend ü nasîhate yol veriniz. Ve ortadan mevâni ve kuyûdu kaldırınız, tâ ki cân u dilinize vâsıl ola ve nüfûz bula. Ve anınla amel edip makâlât-ı Yehûda'dan halâs olunuz. Ve necâtınızı benim nasîhatim ile amelde bulunuz.

Bundan fehm olundu ki tâife-i mezkûrenin müddeâlarına ibrâz-ı hüccet ve delîl ve izhâr-ı sened ü bürhân etdikleri vezîrin kelâmını adem-i fehmden nâşî ola. Ve illâ kîl u kâl kapısı mesdûd olmak gerek idi. Bundan Nasârânın itirâzları vezîre husûs-ı mezbûrda adem-i teslîmleri zâhirdir. Zira hüccet inde'l-muâraza izhâr olunur. Meğer sûret-i hüccet ve muârazaya mahmûl ola. Nitekim esnâ-ı takrîrde işâret olundu. Ve bunda akl-ı meâşın kuvâ-yı cüziyyeye nasîhatini beyân vardır. Cân u dil dediği kabûl-ı nushda istihkâma göre ve illa anlara başka cân u dili olmaz. Meğer muhâtaba hasebiyle itibâr oluna. Nitekim hitâb edip şâir der; لا خيل عندك تهديها و لا مال⁸⁹⁴ Bunda mürşîdin mürîde hitâbda mücâmelesini iş'âr vardır. Zira câhil olan kimse bi-hükmi'l-cehl muktezâ-yı makâm olan makâmda riâyet edemez. Akıl ise hekîm olduğu cihetden kabûl ve reddi hikmet üzerine binâ eder. Ve muâmelede husûsan elfâzda mücâmele ve lütf yoluna gider, tâ ki tanzîr-i kulûb etmeye. Zira her mürîdin evzâ-ı hilâle tâkâti yokdur. Belki teğayyür-i hâline sebeb olur. Ve bunda tenbîh vardır ki, pend-i kalbe dâhil olmadıkça zâhir olmaz. Ve fâidesi husûle gelmez. Belki râkîmu âle'l-mâ hikâyesi olur. Ve bu mânada kuvvet yalnız mütekellimin değildir. Belki muhâtabdan dahi incizâb ve istimâ gerekdir. Nitekim mütekaddimînden Şeyhî nazmında gelir;

Dil u cândan gerek çevlân-ı meydân

Ki ura anda söz topun suhendân

کرا مینم متهم نیود امین

کر بکوم آسمان را من زمین

Müttehim, ha'nın kesriyledir, fethiyle değil. Nitekim avâm-ı nâs galat edip fethayla telaffuz ederler. Aslı budur ki iftiâl bâbı mütâveat içindir. Mütâveat için kelimât ise levâzım makûlesidir. Levâzımdan ism-i fâil gelir, ism-i mef'ûl gelmez. كهزمة اى ما يأتهم عليه فاتهم هو فهو متم. و التهمة بالضم و فتح الهاء لا بسكو فانها من الاغلاط و وهم بهم اذا ذهب قلبه الى شرع و فى القاموس اتهمه بكذا ادخل عليه التهمة

⁸⁹⁴ Gidebileceğin at sürüsü ve mal yoktur.

لو همى فاتهم و معنى الاتهام جعل شخص موضع التهمة و الظن لشيء [388] و فى تاج المصادر الاتهام كسى رابجبرى تهمت كردن
895 نحو غمته فاغتم اى حدثت فيه النم فاغتم و انعم و اتهمته اى اخذته مكانا

Mana-yı beyt budur ki; eğer miyânınızda kavlen ve fiilen emîn ve sâdık isem emîn olan müttehim olmaz. Yani kimse onu töhmetlemez ve illâ hâin ve kâzib olmak lâzım gelir. Nitekim Bûstân'da gelir;

امین و بد اندیش طشتند و مور
896 نشاید برو رخنه کردن بزور

Yani eğer ben âsumâna zemîn diyem, yani odur ki âsumâna zemîn dese cihet-i uluvv ve süfl ile bu kadar tebâyünleri var iken yine ana itikâd gerekdir. Nitekim bazı şahs-ı mu'tekidün fih için derler ki, ben onun küfrüne imân getirdim. Yani onun münkeri benim yanımda marûf makûlesidir. Zira hikmet u maslahatdan hâlî değildir. Ve hikmeti hafî ise de abese haml etmek câhil sıfatıdır. Li-muharririhî;

Basîret küşâde olunca kişi Görür maslahat lâ cerem her işi

Bunda işâret vardır ki, akl umûr-ı meâşda mutemeddir. Zira tedbîri muktezâ-yı meşreb-i tabîat üzeredir, ehl-i dünyâ biri birleri arasında tedbîrlerinde mu'temed oldukları gibi. Velakin akl-ı kudsî ve rûh-ı sultânî yanında mutemed değildir. Belki cemî tedbîrâtı hıyânet makûlesidir. Zira sulûkda terakkîye mâni ve rehzenir. Ve akl aklınca a'lâya esfel der ve kendi kuvâsını kendine inandırır. Pes anlar dahi göz göre sıfat-ı uluvvle muttasıf olan manâya sâfildir, derler. Zira şevâhidi kemâ yenbâğî müşâhededen mahcûblardır. Fe-emmâ bu söz eğer fi'l-hakîka emîn olandan sâdır olsa muteberdir. Zira âsumândan murâd rûh ve zemînden maksûd cesedir ve rûh ba'de't-tezkîye cesed sûretine ve cesed dahi rûh sûretine girer, ehl-i cennetin ecsâdı gibi. Ve letâif-i ba'z-ı şuarâdandır ki demişdir;

Kandilleriyle zeyyin değildir minâreler
Sen şâhı seyre yere inibdir sitâreler

Fa'ref cidden. Ve rûhun cesede nüzûlu tenezzül hükmüne dâir olmak dahi muhtemeldir. Zira hükm-i civârla anda dahi hey'et-i muzlime ve umûr-ı sâlife zuhûr eder. Pes bunda Nasârânın vezîr üzerine îrâd-ı hüccet etmeleri tenezzüllerine bâis olduğun îmâ ve işâret vardır. Binâen alâ hâzâ, sâlik-i Hakk'a gerekdir ki, uyûb-ı nefse nâzır olup kendin tezkiye etmeye. Zira tezkiye ve

895 Şöyle ki, gamamtühü, feğtamme veya onda bir gam oluştu ve gamlandı. Vettehemtühü, yani düşüncemde ona bir yer ayırdım. İtham'ın manası, bir şahsı töhmet ve zan altında bırakmaktır. Tacu'l-Mesâdir'de şöyle gelir; itham birisini bir şeylerle töhmet altında bırakmak. Tehemet, henin zammı ve fethiyle, yanlıştır. Vehime bihim, onlar hakkında vehmetti düşündü, kalbi bir şey gittiği zaman söylenir. Kamus'da da şöyle denir; onu şöyle itham etti, yani töhmet altında bıraktı, hemze ile. Yani, ittiham etti veya müttehim.

896 Güvenilir insan ile kötü düşünceli insan leğen ile pasa benzer. Zorla gedik açmak mümkün değildir.

tebriye-i davâ makûlesidir. Ve davâ mezmûmdur. Ve kâh olur ki adem-i dâvâ iddiâ etmek dahi [389] dâvâdan add olunur. Meselâ bir kimse, hele ben davâ ehlinden değilim demek ayn-ı dâvâdır ki fenâ-ı tâmmı fenâdır. Pes ehl-i fenâda ne dâvâ ve ne adem-i dâvâ mutasevver değildir, fa`ref cidden.

کر کمال با کمال انکار چیست

ور نیم این زحمت و آزار چیست

Kemâl noksanın mukâbilidir. حيث انه حارج من لقوة الى الفعل كمال و من حيث انه مؤثرای مختار خير انتهى الملك الفرق بين الخير و الكمال ان الخير حصول الشيء لما من شأنه ان يكون حاصلًا له اى يناسبه و يليق و هذا الحاصل المناسب من Burada⁸⁹⁷ قال في المفردات كمال الشيء حصول ما فيه الغرض منه فاذا قيل كمال فمعناه حصل ما هو لغرض منه و في شرح المنار لابن kemâl ile murâd kâmilidir. Pes kâmile kemâl itlâkında mübâlağa vardır. Âdile adl itlâkında olduğu gibi. Ve câizdir ki, أهل كمال باهل كمال انكار چیست, Ve ale`-t-takdîrîn zarûret-i veznden hâlî değildir. Çîst, aslında çe estdir. Sonra hemzenin mâkablî meksûr olmakla ya`ya kalb olunmuşdur. Zahmet ve zihâm galebelikdir. يقال زاحمه اى ضايقه⁸⁹⁹ Pes insânı bir husûsda tazyîk etmek âzârdan hâlî olmamakla âzârı zahmet üzerine atf eyledi.

Mana-yı beyt budur ki; eğer ben kemâl ve ehl-i kemâl isem ehl-i kemâlî inkâr nedir? Zira onun cemi akvâl ve efâli muktezâ-yı hikmet ve ayn-ı maslahatdır. Ehl-i noksan ise abesden hâlî değildir. Ve eğer ehl-i kemâl değil isem bana bu tazyîk ve bî-hürmetlik ve bî-rahâtlık nedir? Yani kendi hâlîme koyup siz dahi kendi hâlinize meşgûl olunuz. Zira bu sûretde benden size fâide yoktur. Li-muharririhî;

Çünkü vardır kişinin noksanı
Nâkısı kâmil itikâd etmek

Yeğdir anlamaya âd u sâni
Oldu halk içre bir kuru sanı

Bunda inkârla ikrâra işâret vardır. Zira ikrâr ehl-i aşkın ve inkâr ehl-i zühdün sıfatıdır. Ve remz vardır ki ehl-i kemâl dıraht-ı meyve-dâr misâl olmakla taş atıla gelmişdir. Nitekim meyve-dâr olmayan bî-âzârdır ki kimse ana taş atıp incitmez. Bu sebebdendir ki vesveseden şikâyet olundukda sârik metâ olan hâneye girer, diye cevâb vermişlerdir. Yani bir beyt-i dilde metâ-ı imân ve itikâd olmasa şeytân ana mukârenet etmez. Zira sarakaya sâlih nesne yoktur. [390] Ve telvîh vardır ki sâlik sülûkunda müntehî olmadıkça mürşide itirâz ve inkârdan hâlî olmaz. Ve bazı havâtır-ı fâsideden kurtulmaz. Egerçi ki ol mana ana rehzen ve sedd-ı râhdır. Zira

⁸⁹⁷ Müfredât'da geldiği gibi; bir şeyin kemali kendisinden beklenen maksadın gerçekleşmesi demektir. Bir şey kemâle erdi denildiği zaman, kendisinden beklenen maksat gerçekleşti, manası anlaşılır. İbn Melek'in Şerhu'l-Menâr'ında şöyle denilir; hayır ile kemal arasındaki fark şudur: hayır bir şeyin olması gerektiği şekilde olmasıdır. Uygunluk da kuvveden fiile çıkması yönündendir. Kemâl ise, müessir olması tercih edilmiş olması yönündendir.

⁸⁹⁸ Kemal ehliyim ve ehli-i kemal için inkar nedir?

⁸⁹⁹ Zahmet vermek yani sıkıştırmak denilir.

şerâit-i sülûkdan biri dahi terk-i itirâzıdır. Pes gerekdir ki teslim ve inkiyâd-ı kemâl üzerine ola, tâ ki fâide-i sülûk zuhûr ve vücûda gele.

من نخواهم شد از بین خلوت برون

زانکه مشغولم باحوال درون

Halvet, celvetin mukâbilidir. Burada murâd halvetgâhdır.

Mana-yı beyt budur ki; ben bu halvetgâhdan taşra olmayasaram, yani sizin sözüünüzle buradan taşra çıkmak ihtimâlim yokdur. Ol sebebden ki ahvâl-i derûne meşgûlem, ahvâl-ı derûne meşgûl olan kimsenin ise ahvâl-i bîrûn ile işi yokdur. Zira iki zıdd bir yerde olmaz. Ve insan kable husûlu'l-maksûd halkla ülfet ve ihtilâtın fâidesin bulmaz. Bunda işâret vardır ki vezîr-i mezburun ahvâl-i derûna iştiğâli tekâmîl-i noksan için değil idi. Zira kendi zu'mu ve halkın itikâdı üzere dahi kâmil ve mükemmel idi. Belki erbâb-ı nihâyet ve kümmel-i halvet maa'l-lahî kabîlinden idi. Nitekim resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem aşere-i âhirde itikâf edip hâlen sırr-ı mübâreklerine mukâbil ve mecâzî olan ustuvâne-i fâzıla önünde ihticâr ederlerdi. Şöyle ki sene-i vefâtda ihtiyâten yigirmi gün itikâf etdiler. Ve bu halde fâideleri fevâid-i ilâhiyye idi. Nitekim buyurur; هو مشروع للامة ايضا و النهى عنه للشفقة و الترفيه ممن قدر عليه فلا मिल بالمكلام اليه ey ابيت عند ربى يطعمنى و يسقيني و تجلياته و فيوضه و لذا كان لا يحتاج الى طعام و شراب اياما الى ان ينسلخ عن تلك الحالة و يقال له الطى و صوم الوصال و Bunda tenbîh vardır ki halvetden maksûd olan mana husûle gelmedikçe olur olmaz bahâne ve emr-i ârız ile halvet-bîrûn olmak yokdur. Nitekim İmâm Ebu Yûsuf rahmetullahi aleyh meclis-i ilmi terkden ihtirâzen oğlunun cenâzesine hâzır olmadı. Pes şuhûd ve huzûr ehli olanlar dahi değme zarûretle halkın hayy ve meyyitine karışmazlar. Zarûret-i kaviyye olan mevâzida bazı azâ ile remz ü işâret ederler. Veya bozuk para üzerine tahrîr edip [391] suâle cevâp verirler ve te'diye-i merâm eylerler. Ve bunda imâ vardır ki insân kârında kâtı' gerekdir, vezîr-i mezbûr kat' etdiği gibi. Pes bir husûsda âheri itmâ' edip müzebzeb alı komak nifâk sıfatıdır. Meğer ki maslahatı mutazammın ve fâideyi müstemil ola. Bunda halvete hiss u tahrîs etmek dahi vardır. Gûya demek ister ki sizin kıl ü kâlinizden halvetde sükût efdal ve ana ilka-ı sem etmekden ise teveccüh-i Hakk'a iştiğâl etmek evlâdır. Pes sizin dahi akl-ı kâmiliniz olsa halkdan tecellî ve inkitâ ederdiniz ve benim gibi râh-ı halvete sulûk edip giderdiniz. Malûm ola ki, halvet fenâya ve celvet bekâya nâzırdır. Pes celvet, cim ile, bi-hasebi'l-meâl halvetden etemmdir. Zira celvet ehli her lahza ilm-i billahda istizâde üzerinedir. Halvet ehli ise kesret-i meşhûda Hak'dan hâcibdir, diye infirâd-ı bi'l-hakk için halvetde mahsûr olmuşlardır. Maa-hâzâ terk etdikleri zevât eşyâdır, sûrfi değil. Zira

⁹⁰⁰ Bana tecelli ve feyzini yansıtır. Onun için günlerce, yemek ve içmeye ihtiyaç hissetmezdi, bu halden 'arınuncaya kadar. Buna tayy (dürmek) ve savm-ı visâl da denir. Bu da ümmet içinde meşru bir ibâdettir. Ancak yasaklanması şefkat ve rahatlatma için olup onu yerine getiren için herhangi bir kınama söz konusu değildir.

suver-i âyine kalbe münakis olmakdan hâlf değildir. Pes sâlike lâzımdır ki sa'ıy edip halvet ve celvet sebebiyle sırr-ı fenâ ve bekâ ile şeref-yâb ola ve sırr-ı mezkûre dâirdir. Demişlerdir ki, bir kimse celvetîden olup cim ile, sonra halvetiyeye munzam olsa inde'r-rücû ta'zîz lâzım gelir. Zira efâzlı koyup mefzûle temessük etmiş olur. Hanefî teşeffü' etse ta'zîz lâzım geldiği gibi. Ve mana-yı mezkûre delâlet eder. Şol hadîs-i şerîf ki gelir; نحن الآخرون السابقون⁹⁰¹ tarîkat-ı celvetiye ise cim ile, cümle turukdan müteehirdir. Anda hatemiyet sırrı vardır. Ve âhiriyeti sâbikiyyetini münâfi değildir. Nitekim demişlerdir, ayn,

Mübtedâ kâh olur muâhher olur

جمله گفتند ای وزیر انکار نیست

گفت ما چون گفتن اغیار نیست

Güften söylemekdir, zâhir olan güfte idi. Meğer güft masdar manasına ahz oluna. Ağyâr gayrın cemidir. Velakin cemiyetine itibâr olunmayıp yâr mukâbelesinde istimâl olunur. Burada ağyârdan murâd münkirdir ki inkâr karînesiyle.

Mana-yı beyt budur ki; cümle-i Nasârâ, yani aralarından müktedâ ve reîs olan emîrân ve müridân dediler ki, ey vezîr-i bî-nazîr, bizim seni ve senin ahvâlini be-vech mine'l-vücûh inkârımız yokdur. Bizim sözüümüz ağyâr ve münkir demesi gibi değildir. [392] Eğerçi ki zâhir-i kelâmdan inkâr muâmelesi fehm olunur. Yani şevk u sûzdan hayrete dâir kelimât ve aşk u şûruşdan hâlete müteallık makâlâtdır. Sekr ehlinin hâline ise itibâr yokdur. Ve illâ hiç olmaya ki mürid ve mürşîde itirâz eyleye. Ve sûfi şeyhe inkâra dâir söz söyleyip merdûd ve inde erbâbi'l-hâl meshût olur. Ve erbâb-ı ahvâlin birinin kalbinden sâkıt olsa idi kimsenin kalbinde cây kabûl bulmaz ve anlar ki merdûdu kabûl etmişlerdir, reddi terbiyeye mahmûl kılmışlardır. Ve illâ redd-i hakîkîde asla kabûl ve avf ve sufh yokdur. Bunda لا ترفعوا اصواتكم فوق صوت النبي⁹⁰² makâle-i şerîfesinin sırrına işâret vadır. Zira cehr etmek itirâzî fihâm ettiği gibi itirâz sûretinde olan kelâm dahi cehrden hâlf değildir. Pes şol erbâb-ı irâdet ki; إذا نطقوا نطقوا بالله وإذا سكتوا سكتوا بالله⁹⁰³ rütbesine vâsıl olmamışlardır. Anlara lâzım olan mürâât-i edeb edip sükût etmektedir. لا تسئلوا عن اشياء⁹⁰⁴ diye suâlden dahi nehy olunmuşdur. Ve meclis-i nübüvvetde iksâr-ı kelâm etmek münâfi-i edeb ve mahall-i heybet olmakla. إذا ناجيتم الرسول فقدموا بين يدي نجويكم صدقة⁹⁰⁵ mücebince bi-tarîki't-tezkiye takdîm-i sedefe ile me'mûr olmuşlardı. Sonra zaaf-ı hallerine binâen mensûh oldu. Ve meclis-i

⁹⁰¹ Biz sonra gelen ilkleriz. (Sahih-i Buhari, Kitabu'l-verâ, 231)

⁹⁰² Sesinizi, peygamberin sesinin üstünde yükseltmeyin. (Hucurât 2)

⁹⁰³ Konuştuklarında Allah için konuşurlar ve sustuklarında da Allah için susarlar.

⁹⁰⁴ Allah'ın affettiği şeyleri sormayın. (Mâide 101)

⁹⁰⁵ Peygamber ile gizli bir şey konuştuğunuz zaman maruzatınızdan evvel fakirlere bir sadaka takdim ediniz. (Mücâdele 12)

vilâyet dahi buna kıyâs oluna. El-hâsıl iksâr-ı kelâmıda sakat-ı vukûundan ma'âdâ madde-i mes'ûlenin cevâbı zuhûr etdikde tekâlif bâbından olduğu sûretde belki imtisâlde taksîr vâki ola. Nitekim bazıları hacc husûsunda, her sene mi farzdır ya resûlellah sallallahü aleyhi ve sellem, diye tekrâr-ı suâl etdiklerinde fahr-ı âlem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdular ki, eğer neam diyeydim her sene farz olurdu. Zira lisân-ı resûl lisân-ı Hak'dır. Bunda ise ümmete meşakkat vardır. Pes ümmet olana gerekdir ki şârii kendi hâline koyalar. Ve huzûrunda iksâr-ı suâl ve tatvîl-i kelâm etmeyeler. Ve Yetim Ali Çelebi nazmında gelir;

Tumturak mehâsinü'l-elfâz

Kadar-ı hâcetce söyleyip sükût

Verir insana çok şeref Hakk'a

Eylemek âkılânedir amma [393]

اشك دیده ست از فراق تو روان

آه آه است از میان جان روان

Dîdest, aslında dîde est'dir. Vasl u derci i'lâm için hatta hemze hafz olunmuşdur. Velakin umûr-ı vâcibeden değildir. Onunçün âhest'de müsbetdir. Revân, sıfat-ı müşebbehedir, yelegen manasına. Revân câri manasınadır. Velakin can kurbunde zikri latîf düşmüşdür. Zira revânın bir manası dahi rûh-ı insânîdir. Nitekim cân rûh-ı hayvânîdir.

Mana-yı beyt budur ki; göz yaşdır senin firâkıdan yelegen olan meğer râhdır. Cân ortasından câri ve sâdır olan yani senin firâkın sebebiyle gözlerimiz yaş döküp ağlar. Ve dillerimiz dahi âh-ı âteşi dağlar. Pes bizim yaşımız dîdede zuhûr etmek mertebesinden tecâvüz edip yüzümüz üzerine cû gibi câri olur ki göz yaşında olan mertebedir. Ve âhımız mücerred âh-ı insânî değil belki tâ yürekden olan âhdır ki hasret ve derd ve tevci'i müştemil ve sûz u harâret-i ciğeri mutazammındır. Eşkle âhı cem eyledi. Zira bi-hasebi'l-gâlib hâricde biri birini müstelzimdir. Yani giryân olan bî-âh ve pür âh olan bî-eşk olmaz. Ve göz yaşı ki Arab dem' der, mideden tevellüd eder ki mide dem'in mahlûbudur. Nitekim şer' arşdan tenezzül eder ki bunlar dahi bir birlerinin mahlûbudur. Bundan fehm olunur ki ciğeri ve yüreği yağlı olan kimseden dem' az vâki olur. Zira şihem ana mânidir. Ve İmam Şâfi rahmetullahdan mervîdir ki, buyurmuşdur; ⁹⁰⁶ ما افلح سمين قط الا ان يكون محمد بن الحسن vechi suâl olundukda denmişdir ki âkil olan iki hâletin birinden hâlf değildir. Yâ âhîret veya meâd için gam-nâk olur. Veyâ dünyâ ve meâş için kasâvet çeker. Hem ve gam ile ise şihem münka'id olmaz. Pes bu iki mananın birinden hâlf olsa hadd-i behâimde dâhil olur ki şihem akd eder. Onunçün meşhûrdur, demişlerdir;

Cihânda bî-gam olan adam olmaz

Onunçün bî-gam olan adam olmaz

⁹⁰⁶ Muhammed bin Hasan hariç rahata kavuşmuş hiçbir şişman yoktur.

Bu sebebdendir ki uşşâkın dîdeleri eşk-feşândır. Zira gam-ı aşkla lahm u şihemleri erimiş ve hükm-i belâ ile vücûdları belâ kabul edip çürümüşdür. Pes anlar için giryân olmaya hâil kalmamışdır. Li-muharririhî;

Kalmamışken vücûddan eserim   Andan ağlar acâbâ dîdelerim
Ebr-i gam [394] ârız olasıya yaş döker   Tâzelensin diye gamla ciğerim

Ve bundan akl-ı meâş ehlinin gam-ı dünyâ ile feryâd-konân ve eşk-rîzân oldukların iş'âr vardır. Velakin bu eşk ve âh u sûz garaz ve nefes ve tabîate dâir olmakla makbûl ve müessir değildir. Makbûl ve müessir olan uşşâk-ı Hak'dan sâdır ve vâki olandır. Zira anların her hâli derd-i Hakk'ın eseridir. Pes bir kimseyi bir husûs için habs-i zindân etdiklerinde şeb u rûz giryân ve âh-konân olsa yine hasmında eseri zâhir değildir. Zira onun âh u sûzu derd-i habs ve vec'-i zicrin eseridir. Li-muharririhî;

Katreye sayma ne denlü dökülse göz yaşı   Göz yaşı kim ola rîzân-ı arzdan nâşî

طفل با دايه نه استيزد وليك

كريد او كچه نه داند نه نيك

İstîzed, aslında bî-hemzedir ki sitîzed'dir. Hemze vezn için, efâl ve esmâ evâiline dâhil olur. Sitîzeden lafzından me'hûzdur, cedel etmek manasına.

Mana-yı beyt budur ki; tıfl-ı razî'c dâyesi ile cenk ü cedel etmez, velakin hemân şöyle ağlar ve bed bilir ne iyi. Pes onun bu makûle giryân olması cedele mahmûl olmadığı gibi bizim hâlimiz dahi seninle böyledir. Binâen alâ hâzâ, bizden sâdır olan bedlik kasde mukârin değildir. Belki şûriüş-ı hâl ve sûzeş-i bâlin hükm ü muktezâsıdır. Ve demişlerdir ki, ⁹⁰⁷ديوانه را قلم نيست Bunda ⁹⁰⁸رينا لا تواخذنا ان نسينا او اخطانا sırrına işâret vardır. Ve bu duâ resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem havâss-ı ed'îyyesindedir ki sâir enbiyâdan birine verilmemiştir. Ve bunda kıl u kâl mezkûr ve mezbûrların bidâyet-i hallerinde vâki olmakla afv-ı cerîmeye tevessül vardır. Onunçün kendilerin tıfla ve vezîri dâyeye teşbîh etdiler. Zira hazâne-i dâyede tıfl nice ise hecr-i terbiye-i vezîrde anlar dahi böyledir. Ve tıfl câhildir ki nîk ü bed bilmez, erzel-i ömre bâliğ olanlar gibi. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹⁰⁹لكيلا يعلم من بعد علم شيئا Ve yine bir mevzuda gelir; ⁹¹⁰من بطون امهاتكم لاتعلمون شيئا Zira her nesnenin ki bidâyet ve nihâyeti ola, elbette nihâyeti bidâyete mutâbık olmalı ve âhiri evveline muvâfık gelmelidir, fa'ref cidden.

ما چو چنکيم و تو زخمه ميکني

⁹⁰⁷ Divanelere kalem yoktur.

⁹⁰⁸ Rabb'imiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. (Bakara 286)

⁹⁰⁹ Ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. (Hacc 5)

⁹¹⁰ Siz hiç bir şey bilmez iken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı. (Nahl 78)

زاری ازمانی تو زاری میکنی

[395] Çeng, cim-i Fârisinin fethiyle, her nevi meşhûr sazdır, nâkir derler. Zahme za ve ha`yî mucemeteyn ile, saz zahmesi ki muğannîler anınla çalgı ve saz çalarlar. Sekâfe dahi derler, sin-i muhmelenin fethiyle. Ve kitâb-ı Muhammediye`de gelir;

Zâhir o verdi zikr-i kuddûsü

Bâtinen fikr ü zahme-i neğemât

Zahme-i neğamâtından murâd neğamât-ı hâriciyyedir ki aşk u şevk u sûzdur. Zârî inledi.

Mana-yı beyt budur ki; biz şol çeng dedikleri saz gibiyiz ve sen ol sâze zahme urur tahrîk edip âvâz-sâz olursun. Pes saz-ı vücûdda zârî bizden değildir. Belki hakikatde sen zârîlik edersin. El-hâsıl inildimize sen sebep olmakla inleyen hemân sensin biz değiliz. Belki biz inildiye âletiz. Pes bu manada hüviyet senin ve teşahhus bizimdir. Bunda işaret vardır ki cemî zî-rûhda olan hayat ve cümle-i nebâtât ve cemâdâtta zuhûra gelen harekât bir muharrike müstenid ve bir rûhun tecellisine menûtdur. Hatta eflâk-ı dâirât ve anda merkûz olan heyâkil-i ulviyye-i müdevverâtın dahi müdebbirât ve muharrekâtı vardır. Zira her rûhânî için bir heykel ve her heykel için dahi bir felek vardır. Ve bir rûhânîyi evvel heykel-i mahsûsa nisbet etmek rûhu cesede nisbet gibidir ki anınla heykel-i vücûda kıvâm vardır. Pes cemi eşyâ ism-i mahsûsa müsteniddir ki ol ism fi`l-hakîka esmâ-ı ilâhîyyedendir. Binâen alâ hâzâ, ol nesnenin zuhûru ve hareketi ol ismin vesâletiyle Allah tealâya râcidir. Onunçün mevcûdâtta hayâtından hâlf nesne yoktur. Zira hayy olan Allah`ın eseri dahi haydır, gerek ol hayattan celî olsun ve gerek hafî olsun. Ve illâ bî-rûh cesed ve eser olmak lâzım gelir. Ve ism-i hayya intisâb bâtil olur. Pes bî-rûh cesed olmadığı gibi bî-muharrik dahi sâz u âvâz olmaz. Ve bunda tevhîd-i efâle remz vardır. Zira tevhîd-i efâlin hükmü efâl-i vâkıyı Hakk`a nisbet etmektir. Tahrîki muharrike nisbet gibi. Velakin nisbet-i mezkûreden abdi seyyiâtle muâheze etmemek lâzım gelmez. Zira muâheze dahi muktezâ-yı şân-ı zâtîsidir. Ve bu makâmın esrârındandır ki demişlerdir;

سر سنا لاهوته الثاقب

سبحان من اظهر ناسوته

فی صورة الأكل و الشارب⁹¹¹

ثم بدا فی خلقه ظاهرا

Ve bu makâm mahcûba göre mezâlık-ı akdâmdandır, vallahu`l-hâdî. Li-muharririhî;

Kim ki kaldı [396] Hak`la Hakkî vahîd

Hak lisanından eyledi tevhîd

ما چو نایم و نوا درما ز تست

ما چو کوهیم و صدا در ما ز تست

⁹¹¹ Tenzih ederim, nâsutunu, o delici parlak lahutunun sırrı olarak izhar edip sanra mahlukata yiyen ve içen varlıklar suretinde açıkça görünen Zat`a. (Affî, *Tasavvuf*, ter. H. İbrahim Kaçar, Murat Süllün, İstanbul, 1996, s. 95.)

Nevâ, ilm-i mûsikîden bir makâmın adıdır ve çalıcılar sazı. Sonra mutlak makâm ve âvâzda istimâl olundu. Nitekim bülbül-i hoş-nevâ derler, hûş makâm ve hûş nağme ve hoş manasına. Sadâ, cebelde musavvit üzerine mun'akis olan âvâz ki Türkî'de yankı derler, المصوت فيه⁹¹² manasına. Ahterî'de med ile va kasr ile demiş. Fe-emmâ Kâmûs'da taarrud yoktur.

Mana-yı beyt budur ki; biz şol nây dedikleri kâmiş gibiyiz ve bizde olan makâm ve nağme ve âvâz sendendir. Zira sen nefh etmesen bizden âvâz zâhir olmazdı. Pes zâhiren bizim âvâzımız, fi-l-hakîka senin âvâzındır. Ve biz ortada âlet ve behâneyiz. Ve letâif-i Mevlânâ Câmî'dendir ki gelir;

منع سماع و نعمة نى ميكند فقيه
بيچاره پى نبرد بسر نفخت فيه⁹¹³

Biz şol dağ gibiyiz ve bizde mun'akis olan sadâ sendendir. Ve ol sadânın sırrı sensin. Yani dağın yankısı dağda musavvit olan kimseden olduğu gibi bizim sayt u sadâmız dahi sendendir. Bir vechle ki eğer senden âvâz olmasa bizden dahi sedâ olmazdı. Pes bizde olan sadâ yine senin lisanındandır. Ve biz ol sadânın zuhûr ve tecellîsine mazhar ve müellâyız. Binâen alâ hâzâ, ol sadâyı bize nisbet eden bu manâye nisbet eder, gayrı değil. Bunda dahi tevhid-i efâle tenbîh ve fenâya remz vardır. Velakin bu manâyı evvela cenk ve sâniyen kûh ile temsil ve tahlîl ve tasvir eyledi, terakkî tarîkiyle. Zira cenk destle zarb olduğu cihetden anda kabza-ı kudrete işâret vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; خلقت بيدى⁹¹⁴ Ve nây ağız ile nefh olduğu sebepten من روحى⁹¹⁵ ve nüktesine remz vardır. Zira⁹¹⁶ و الى الجبال كيف نصبت kûh ile sîrrına delâlet eder ve kûh ile sebât ve temkînden sonra itibâr olunur. Bu rütbede olanların efâli ve akvâli ise bi'l-küllîye Hakk'a müsteniddir. El-hâsıl nây ve kûh nevâ ve sadâda bî-ihyârdır. Pes nevâ ve sadâları sebep-i muharrike muzâfıdır. Onunçün Muhammediye'de gelir;

Ene'l-hak'da hüve'l-hak sırrı lihâz
Ene'l-hak mahv olup Hak ide ilhâz

Maksûd budur ki ene'l-hak diyenin hüviyeti [397] melhûz ve muteber olsa ki ol kavli bedî fi'l-hakîka ol hüviyetin âsârındandır, hüve'l-hak sınırı zuhûr edip ene'l-hak demekle hüve'l-hak demenin miyânında fark kalmaz. Zehî irfân fark eden ise makâle-i hâileyi teşehhusa nisbet edip muzdarip olur. Pes enbiyâ ve evliyâyâ vâki olan cefâ ve ezâların cümlesi halkın cehl ü

⁹¹² Dağdaki sesin yankılanması.

⁹¹³ Fakih, ney sesini ve semai yasaklıyor. Zavallı, ona rûhumdan üfledim'in sırrı anlamıyor.

⁹¹⁴ İki elimle yarattım. (Sad 75)

⁹¹⁵ Ben ona rûhumdan üfledim. (Hicr 29)

⁹¹⁶ Dağların nasıl dikildiğine... (Gaşiye 19)

hicâbındandır. Eğer ârif ve mükâşif olsalar sükût ederler ve tevhîd ateşinde yanıp tüterlerdi. Şöyle ki bir dahi anlardan cerh ve ta'na müteallık âvâz gelmezdi. Li-muharririhî;

Bilmeyenler bu sırr-ı âlâyı

Kaldılar cehl içinde ağlayı

Ve bunda sadâ ile vücûd-ı zillîye işâret vardır. Nitekim Şeyh Irakî nazmında gelir;

که شنید این چنین صدای دراز⁹¹⁷

عالم صدای نغمه اوست

Pes sadâ-yı nağme vücûd-ı kevnîdir ki vücûd-ı hakîkinin zıllıdır. Ve sadâ-yı derâz مد الظل سیررنا remzdir. Ve Kur'an'da kitâb-ı mestûr'dan dahi murâd kitâb-ı vücûddur, ⁹¹⁸ ألم تر الى ربك كيف فافهم جدا تكن عارفا بالله ابدا⁹¹⁹

ما چو شطرنجیم اندر برد و مات

برد و مات مازنست ای خوش صفات

Şatranc, şın-ı mucemenin kesriyle lu'bet-i Hindiye-i marûfedir ve sin-i muhmele dahi lügatdir ve bu şını meftûh okumak ağılât-ı avâmdandır. Zira ism-i Acemî ta'rib olundukda veznen ve sıfaten nezâirine redd olunur. Lügat-i Arabî'de ise fa'lel yokdur fetha ile. Belki fi'lel vardır, kesre ile, hîred-i hal gibi, ibil-i zahm manasına. Aslında sadranc ve sadrenkdir. Vâzına Sase bin Dâhir derler ki Hind ehliendir. Belhît veya Şahrâm nâm Hind padişâhı için tasnîf etmiştir. Nitekim Acem'de Ardşîrîn Bâbek nâm padişâh için nezd te'lîf olunmuşdur. Pes vâzih-ı şatranc Mücellâc olmak sahîh değildir. Belki Mücellâc ol la'bde gâyetde mâhir olanlardan bir meşhûr kimsedir. Ve şatranc şın-ı muceme ile olduğu sûretde meşâtireden ve sîn-i muhmele ise olduğu hâletde tastîrden müştak olmak gerekir. Nitekim her biri zâhib olmuşdur, baiddir. Zira elfâz-ı Acemiyyede iştikâk muteber değildir, gerek muarreb olsun ve gerek olmasın. Belki gayr-ı muarreb olduğu sûretde iştikâkı ol lisân üzerine dâirdir. Bürd ve mât gâlib ve mağlûb olmak ki şatranc ehli istulâhâtındandır.

Mana-yı beyt budur ki, biz şol şatranc gibiyiz, gâlib [398] ve mağlûb olmakda bizim gâlib ve mağlûb olduğumuz ey hoş-sıfât ve pesendîde-sîret ve şâh-meşreb sendendir. Bunda dahi fenâya tenbîh vardır. Velakin esmâ-i hüsnâ ile ittisâf hasebiyle. Nitekim hadîsde gelir; باخلاق الله⁹²⁰ şatranc ile temsîl olunmuşdur. Zira şatranc sad renk olduğu gibi esmâ-ı hüsnâ dahi sad isimdir ki her birinde tecellî-i mahsûs hasebiyle bir hâlet vardır. Ve bu esmâda olan tekâbü

⁹¹⁷ Alem, onun nağmesinin sesidir. Uzaktan gelen sesleri böyle duy.

⁹¹⁸ Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? (Furkan 45)

⁹¹⁹ İyi anla, sonsuza kadar ariflerden olasin.

⁹²⁰ Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız.

hasebiyle mezâhirde dahi kâh gâlibiyyet ve kâh mağlûbiyyet zuhûr eder. Eğerçi ki ism-i a'zam cemi halde gâlibdir. Nitekim Hâce Hâfız Divân'ında gelir;

اسم اعظم بکند کار خود ای دل خوش باش
که به تلبیس و حیل دیو سلیمان نشود⁹²¹

Ve hoş sıfât dedi. Zira lütf u kâhrdan her kangısı izhâr ederse esrârdan olanlar yanında hoşdur. Zira kâhrın zımmında dahi lütf vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ان تکرهوا شیاء و هو خیر لکم ان تکرهوا شیاء و هو خیر لکم⁹²² Pes bir nesnenin tab'an ve aklen mekrûh ve şer ve kâhr olduğu keşfen ve hakîkaten mahcûb va hayr ve lütf olmasın münâfî değildir. Bunda بل نقذف بالحق علی الباطل فیدمغه فاذا هو زاهق⁹²³ sırrına remz vardır. Zira Hak tealâ da bir halde la'b u lehv mutasevver değildir. Belki onun şân-ı âlisi tecellî hasebiyle kazef-i mezkûrdur. Pes kaçan kâhhâriyeti ile tecellî eylese âlem-i âfâk ve enfûs fenâ bulup emr-i ilâhî halk üzerine gâlib ve halk mağlûb olur. Nitekim Kur'an'da gelir; القهار⁹²⁴ ve yine gelir, قل الروح من امر ربی⁹²⁵ Yani âlem-i emrden olan rûh-ı ulvînin envârı zuhûr etdikde âlem-i halkdan olan nefsin zulumâtı münkeşif ve hey'ât-ı reddiyesi muzmahil olur. Bu sûretde rûh gâlib ve nefis mağlûb olur. Ve şatranc ile temsilde bir nükte dahi budur ki, la'b-ı şatranc müşâreket ile vücûda gelir ve vücûdda gerçi bi-hasebi'z-zâhir şirket vardır, mümkün ve vâcib olmak hasebiyle. Velakin fi'l-hakîka emr-i vâhiddir. Pes tâlib ve matlûb Hak olduğu gibi gâlib ve mağlûb dahi fi'l-hakîka odur. Ve vücûd-ı imkânînin şirketi mevhum ve mütehayyeldir. Nitekim merrâren tahkik olunmuştur. Ve kelimât-ı Hüdâyi kuddise sırruhuda gelir;

Bakarsın âlem bir özge üslûb   Kimi tâlip olupdur kimi matlûb

Yani âlem mazhar-i esmâ-i ilâhiye olıcak âlem yüzünden [399] olan tâlibiyyet ve matlûbiyyet esmâya muzâfdır. Ve sâir kâhr u inkihâr ve cebr ü incibâr ve inkisâr ve emsâli dahi böyledir, فافهم عن الله تفزما تهواه و تنبه بهذا التبيه * فان الامر دائر علی التنزيه و التشبيه⁹²⁶

ما که باشیم ای تو مارا جان جان

تا که ما باشیم با تو در میان

⁹²¹ Ey gönül, kendini hoş tut, ism-i azam işini yapar. Hile ve aldatma ile şeytan Süleyman olamaz.

⁹²² Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. (Bakara 216)

⁹²³ Hayır, biz hakkı batılın tepesine (indirip) atarız da o, bunun beynini parçalar. Bir de görürsünüz ki bu, yok olup gitmiştir. (Enbiyâ 18)

⁹²⁴ Bugün hükümrânlık kimindir? Kahhar olan tek Allah'ındır. (Mü'min 16)

⁹²⁵ De ki, rûh Rabb'immin bir işidir. (İsrâ 85)

⁹²⁶ Allah tealânın söylediğini iyi anla, istediğine kavuşursun. Ve bu uyarıyı hakkıyla yerine getir. Zira mesele tenzih ve teşbih etrafında dönüp dolaşmaktadır.

Ki, evvelki istifhâm ve ikincisi râbitadır ve mısra-ı evvel sâniye mûtaallık ve merhûndur. Cân-ı cân, kıvâm-ı rûh veya sırr-ı rûh demektir. Ve izhâr olan mahbûb-ı cân manasına mahmul olmaktır, pes cânân demek olur.

Mana-yı beyt budur ki; biz kim olalım ey ki sen bize kıvâm-ı cân veya sırr-ı cân ve mahbûb-ı cânın, tâ ki ortada seninle olalım. Ve adımız yâd olup seninle müşâreket bulalım. Yani vücûd-ı hakîki yanında vücûd-ı zillî ma'dûm ve mevhûmdur. Ve efâl ve sıfât ve zât-ı halkiye efâl ve sıfât ve zât-ı hakkiyede fenâ bulmuş ve anınla kâim olmuştur. Pes vücûd mâ bihi'l-kıyâmındır, yoksa kâimin değildir. Zira kâimde mâ bihi'l-kıyâm olmasa kâim olmaz. Nitekim bir varak üzerine suver-i muhtelif tasvîr ve tersîm olursa ol suverin kıyâmı ol varak ile. Ve sûret-i zâhirede gerçi suverin vücûd-ı müstakili vardır. Velakin fi'l-hakîka vücûd-ı muhayyeldir. Onunçün ol varak taktîc olursa ol suver-i muhtelif zâil olur. Pes ârif-i müşâhid sûret-i hayâliye nazar etmez. Belki taktîc hâlinde olan suver-i ademiye mülâhaza eder. Bu sebebden hâl-i taktîc ve gayrı taktîc onun yanında berâber olur. Ve bu manaya vahdet-i vücûd derler. Ve miyân ile hatt-ı mütevehhime işâret vardır. Yani dâire-i imkân ile dâire-i vücûb arasında olan vücûd fi nefsi'l-emr vücûd-ı mevhûmdur ki izâfet-i kevnîyedir. Nitekim Şeyh Üftâde kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Ehl-i irfân dediler sen çıkmayınca aradan
Bilmezsin kimdürür kendüyü pinhân eyleyen

Burada aradan lafzından fehm olunur ki, tarafeyn-i hakikat-i ilâhiyye ve hakikat-i insâniyye ve miyâna nisbet-i kevnîyenin ademinden vücûd-ı kevnî dahi ma'dûm olmak lâzım gelir, fa'ref. Ve bu makâmın hakâyıkındandır ki Bûstân'dan gedâ-zâde ile pâdişâh-zâde hikâyesinde gelir;

کرم جرم بینی مکن عیب من
تو بی سر بر آورده از جیب من⁹²⁷

âşıkın bekâsından baş gösteren fi'l-hakîka ma'sûk olıcak ma'sûk âşıkın [400] cürmüne nice nazar eder ki âşık-ı ma'dûmdur. Bu sebebden ki Mevlanâ hazretleri buyurur;

جمله معشوقست و عاشق پرده⁹²⁸

Yani âşıkın vech-i mecâzîsi ma'sûkun vech-i hakîkisine perde olmuştur. Egerçi ki hakikatde âyinedir. Ve âyinesiz savt mütecellî olmaz. Li-muharririhî;

Ruh-ı âşık misâl âyinedir
Yardan gayrı ne vâr âlemde

Eyler anda tecellî pertev-i yâr
Görmez ağıâr meğer kim ağıâr

⁹²⁷ Eğer suçumu görürsen ayıplama. Benim cebimden başını çıkarana sensin.

⁹²⁸ Herşey maşuktur, âşık ise perde.

ما عدمهائيم و هستيهاي ما

تو وجود مطلقى فانى نما

Ve hestihây-ı mâ, mâ lafzı üzerine ma'tûfdur. Takdîri عدمست مانيز هستيهاي ما عدمهائيم و هستيهاي ما demekdir.

Mana-yı beyt budur ki; biz vücûd-ı imkânî ile mümkün ve hakikat-i imkâniye ile mütehakkık olduğumuz cihetden ademleriz. Ve ol hakikat-i imkâniye üzerine vârid olan vücûdât-ı zâhiremiz dahi ademdir. Zira adem üzerine mebnî olan dahi ademdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹²⁹كل شئ هالك الا وجهه zira vücûd-ı imkânî adem hükmündedir. Gerek hâlâ bi'l-fiil ma'dûm olsun ve gerek mealde mâdûm olsun. Nitekim derler, ⁹³⁰العارض كالمعدوم Yani ârızın vücûdu fi'l-hakîka ma'dûmdur. Eğerçi ki zâhirde vücûd verilip hayz-i zevâlde olmakla ma'dûma teşbîh olunur. Sen ise vücûd-ı mutlaksın ki fi'l-hakîka bekâ ve kademin vardır. Velâkin zâhirde fânî-nümâsın. Zira libâs-ı fenâ ile bürünmüş ve sûret-i fenâ-i beşeriyede görünmüşsündür. Fe-emma böyle olmakdan vücûd-ı mutlaka fenâ gelmez. Vücûd-ı mutlak ile mevcûd olan fânî olmaz. Belki fânî olan vücûd-ı mukayyedir ki vücûd-ı hâsıdır. Nitekim zencefir suda hâdis oldukda bi-hasebi'z-zâhir rengini tağyîr eder. Fe-emmâ su zencefirle insibâğ-ı hâlinde evvelki sudur. Ve zencefir ve rengine itibâr yoktur. Bunda vücûd-ı mutlakdan murâd tâife-i vücudiyenin zâhib oldukları vücûd-ı âm değildir. Tâ ki mevcûdâtın her birine tanrı demek lâzım gele. Belki ıtlâk-ı zâtî-i hakîkî ile cemi-i teayyünât-ı selbiye ve icâbiyeden mutlak demektir ki bunun mukâbili ıtlak-ı izâfî-i nisbî-i vehmîdir. Pes ıtlâk evvel-i vücûd-ı Hak üzerine mutlakdır, ikinci değil. Nitekim vahdehü lâ şerikeleh'de olan vahdet kesret mukâbelesinde olan vahdet-i mahlûka değildir. Belki kesret-i mahlûkanın mebdel olan nefy-i şirket [401] mukâbelesinde olan vahdetdir. Ulemâ-yı rüsûm manayı fehmedemediklerinden ulemâ-yı hakîkati ıtlâk lafzında tahtie ederler. Kıyâs ederler ki andan murâd vücûd-ı âmde olan ıtlâk ola. Ve Kur'an'da gelir; ⁹³¹فسبح باسم ربك العظيم Yani müsemâyı nekâyıs-ı imkâniyye ve kemâlât-ı insâniyeden tenzîh ediniz. Zira kemâlât-ı insâniyye dahi abdin hasr u tekayyud ve teayyünü hasebiyle munhasırdır. Hak'da ise ıtlâk-ı zâtî vardır. Pes kemâlâtı dahi ana göredir. Eğerçi ki tenzîh ism-i bâtının nefîcesi ve teşbîh ism-i zâhirin semeresidir. Ve vahdet-ı vücûda kâil olmadık mükâşif yoktur. Pes kitâb-ı Mevâkıf'da ve gayrıda vahdet-i vücûda kâil olan sûfiye-i muhakkıkîn hakkında tahtie hata-ı mahzıdır. Husûsan ki bazı tevâif-i Nasârâ silkinde münselik kılmişlardır. Fe-emmâ tevhîd-i hakîkî ehli Nasrânî olmaz. Belki Nasrânî mümin-i kâmile kafir diyendir. Ve bu makâmın bazı tahkikâtı bâlâda güzer etmişdir. ferci' ileyh.

⁹²⁹ O'nun vechinden başka her şey yok olacaktır. (Kasas 88)

⁹³⁰ Arız yok gibidir.

⁹³¹ Öyleyse ulu Rabb'inin adını tesbih et. (Vâkıa 74)

Suâl olunursa ki beyt-i Mesnevî'den fehm olunur ki sufiyye-i muhakkıkîn tâife-i vücudiyeden ola. Zira fânî-nümâ olmak mazharda zâhir hasebiyledir. Ve Mevlânâ Hazretleri gerçi gayrın kelâmını nâkildir. Velakin inâreti kendi zevkini iş'âr eder? Cevab budur ki, bizim kelâmımız zât-ı Bârînin celle celâlühü tenezzüh ve istiğnâsındadır. Fe-emmâ esmâ ve sıfâtın âsârı eşyâda zâhirdir. Ve mezâhirde tecelli-i ilâhî itibâr olmadıkça dahi halk ile hâlık arasında marifet yüzünden irtibât husûle gelmez. Lâzım olan ise bu irtibâtı bilmektir. Pes esmâ ve sıfât cihetiyle zühûr-ı ilâhî itibâr olunmasa âlem ma'dûm olmak lâzım gelir; fe'lhem cidden. (الحمد لله رب العالمين)

حتى تفرق بين المقامين مقام قوله تعالى (الله غنى عن العالمين) و مقام قوله

Mülkde yokdur ağyâr
Leyse fi'd-dâri diyâr

Ne var odur ey yâr
Lâ-ilâhe illallah

Cihân içre her mevcûd
Nedir vahdet-i vücûd

Bu yüze eyler sücûd
Lâ ilâhe illallah

Şhedellahü ennehü
Fa'bûduhü vahdehü

Lâ ilâhe illâ hû
Lâ ilâhe illallah

ما همه شیران ولی شیر علم
حمله شان از باد باشد دمدم

Alem, fethateyn ile, mutlak sancaktır. Liva-i husûs üzerine alem-i kebirdir ki sultan yanında nasb olunur ve anınla devr ider, pes liva bir olur fakat. Ve râye [402] dedikleri ashâb-ı kıtâl için olan ilm-i sağırdır ki zâtında ve levninde müteaddid olur. Ebyaz ve esved olmakla. Zira gubâr hâlinde mütelevvin ziyâde rûşendir. Bazılar liva ve râye birdir, demişlerdir. Ve İbn-i İshak'dan mervidir ki, râye ıtlâk olunmak Hayber gazasından sonra hâdis olmuştur. Ve Müfredât'da gelir ki, râye rû'yet için mansûb olan alâmetdir ve râyeye liva dedikleri remhla iltivâsından ötürüdür. Şîr-i alem, sancaklar başında tasvîr etdikleri arslan sûreti. Nitekim bu a'sârda Efrenc seffinelerinin müehherinde ve kenîselerinin üzerinde tasvîr olunur. Şîr-i peşmîn yünden düzdükleri arslan sûretidir. Nitekim mürûr eyledi.

Mana-yı beyt budur ki; biz cümlemiz arslanlarız. Velakin sancaklar üzerinde tasvîr olunan musavver arslanlarız. Yoksa esed-i müfteris-i hakîkî değil. Şîrân-ı ilmin hamle-i hücumları ise nefis be-nefis bâddendir. Yani yel esip anları seyr-i alemde tahrîk etmekle hücum ve hamle eder. Gör yetir maa-hâzâ kendi zâtlarında cemâd oldukları cihetden bî-iktidârlardır. Pes bâdle dâir olan tâhûnenin hareketi bâde ve âbla olan asyâbın devri âba ve seffinenin cereyânı bâdle, bâdbânın imtilâsına ve şîr-i alemin hareketi dahi bâdin tahrîkine menût olduğu gibi bizim dahi hareketimiz

⁹³² Bu dediklerimi iyi anla ki, Allah tealânın 'Allah bütün alemlerden müstağnîdir', makamı ile 'hamd alemlerin Rabb'ine mahsustur' makamı arasında farkı ayırt edebilesin.

senin nefsenden ve cümbüşümüz senin tesirindedir. Ve illâ biz cemâd-ı sâkin ve meyyit-i bî-ruh mertebesindeyiz ki sensiz harekete mecâl ve iktidârımız yokdur. Bunda işâret vardır ki insan bir şîr ve harâret-i dil ile söylenen söz ol şîrin hamlesi gibidir. Velakin mürîdin zâtı zât-ı mürşidde fena bulmayıcak sıfatı olan kelâm dahi fenâ bulur. Pes eğer sûret-i hamlesi ve eğer gayrı evsâfi cümlesi mağfuvdur. Ve dem be-dem lafzında بل هم في ليس من خلق جديد⁹³³ sırrına remz vardır. Demişlerdir ki vücûdda bir nesnede tekerrür yokdur. Suverde zâhir olan emsâlinde vehm tehayyül eder ki ol emsâl mâ mazânın aynı ola. Velakin ol suvere emsâl demek vehme göredir. Hakîkate göre ise ne a'yânı ve ne emsâlidir. Zira emsâl menkûledir ki gayr-ı makûledir. Ve vücûdda mesel takdîri üzerine min külli vech meseliyyet yokdur. Ve şeyin misli aynı değildir. Nitekim bir şecereden her sene hâsıl olan berk ve bâr mâ mazânın mislidir, aynı değildir. Bundan haşr-ı ecsâdın hakîkati dahi münkeşif oldu. Zira anâsırda ayniyet [403] sûret-i sâniyede ayniyeti müstelzim değildir. Suret-i sâniyeden murâdımız neş'e-i sâniyede olan sûret-i cedidedir. Ve bunda جدا و استنشق من نسيم الرحمن *لعلك تحيي حياة طيبة ليست لحياة الابدان⁹³⁴ sırrına telvîh vardır. Zira kalb-i resûl sallallahü aleyhi ve sellem ol nefsi vicdân ile müteessir ve cânib-i kudse müncezib olup hayât-ı nev ve kıvâm-ı tâze buldu. Vicdân-ı nefse kâdir olanların hâli dahî buna kıyâs oluna. Zira hâli ol sırr-ı ilâhî mevcûddur, yümn mevcûd olduğu gibi, fa'ref cidden. Li-muharrihi;⁹³⁵

Bula gör sırr-ı vücûd-ı mutlak Her zaman bir tecellî eyler Hak

حمله شان پیدا و نا پیداست باد

آنکه نا پیداست از وی کم مباد

Güm, kaf-ı Acemi'nin zammıyla, nâ-bedîd demektir. Ve kâf-ı Arabî'nin fethiyle olmak dahi baîd değildir, nâkis manasına. Mebâd, nehy-i gâibdir, olmasının manasına. Zira bâd bûden lafzından sığa-ı emrdir ki olsun demektir. Üzerine mim ziyâde olıcak nehyi için olur.

Mana-yı beyt budur ki; zikir olunan şîrân-ı alemin hamle ve hucûmları peydâ ve zâhir velakin anları tahrîk eden bâd-ı nâ peydâdır ki mahsûs değildir, ervâh gibi. El-hâsıl bâdın eseri zâhir ve kendi hafîdir, rûhun cesedde eseri gibi. Evvelki bâd nâ-peydâdır, ol şîr-i alemden nâ-bedîd olmasın. Zira nâ-bedîd oldukda hareketden kalır ve derûnu bozular. Bunda rûhu'l-hayâtı bâde ve ecsâdı benî adem ve gayrıyı şîr-i aleme teşbîh vardır. Pes, şîrân-ı alemin harekât ve cümbüşü bâdin tahrîkine mevkûf olduğu gibi zî-rûhun hareketi dahi rûhu'l-hayâta menûtdur. Ve

⁹³³ Onlar yeni bir yaratılıştan şiddetli bir şüphe içindedirler. (Kaf 15)

⁹³⁴ Rahman'ın nefesini Yemen cânibinden hissediyorum.

⁹³⁵ Bunu iyi bil ki ve Rahman'ın esintilerinden teneffüs eyle. Umulur ki ceset hayatının erişemediği tatlı bir hayata nâil olursun.

rûhu'l-hayât onun mâ bihi'l-kıvâmıdır. Eğerçi ki bâd gibi mer'î ve mahsûs değildir. Zira kemâl-i letâfeti vardır. Rû'yeteye ise kesâfet-i vücûd lâzımdır. Onunçün melâike ve cinn mahsûs değillerdir. Zira beşere göre letâfet-i cismâniyeleri vardır. Yani beşerin hasm-ı cism-i kesîf ve anların cism-i latîfidir. Pes kesîfin latîfe rû'yeti taalluk etmez. Meğer latîf tekessüf veya kesîf telattuf ede. Nitekim Hak tealâyı rû'yet bu kabildendir. Zira dünyâda âlem-i kalb ve âhiretde âlem-i cesede göre kesâfet yokdur meğer eşrârın cesedlerine göre ola. Ve bu sırra nâzır olup Kur'an'da gelir; لا تدركه الابصار و هو يدرك الابصار و هو اللطيف الخبير⁹³⁶ Bundan malûm olur ki mer'î olmayan ervâh-ı mücerrededir. [404] Yani ol ervâh-ı âliyedir ki anlardaki ne cesed-i kesîf ve ne cesed-i latîf vardır. Belki cesedden mutlakan mücerred ve âriler ve âlem-i istiğrakda Hakk'a nâzırlardır. Pes sâir melâikenin mahsûs olmak şanlarındandır. Onunçün resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem leyle-i Mirâc'da ve cebel-i Hirâ'da Cebrâil aleyhisselâmı sûret-i asliyyesi üzerine gördü. Ve sâir evkâtda temessül tarîkiyle görürlerdi. Ve efrâd-ı ümmetden dahi niceler âlem-i misâlde görmüşlerdir. Husûs üzerine Cebrâil'i İbn Abbas ve Hazret-i Aişe raziyellahu anhüm huzûr-ı resûlde gördüler. Velakin Cebrâil olduğun bilmediler. Sonra resûlullahın ihbârıyla bildiler. Ve bu makâm ehli meânî-i mütecessideyi dahi idrâk ederler. Ve bu fakîre dahi bazı ervâhı rû'yet vâki olmuşdur. Ve bazılarının dahi tavâf ederken bâb-ı Kâbe yanında huzûrları i'lâm olundu. Bunlara selâm verildi, melâike-i erbaa ve hulefâ-ı erbaa gibi. ve lakin rû'yet veyahud kelâmalarını semâ' etmek vâki olmadı. والله الحمد على ذلك⁹³⁷ Ve bazı kibâr kelâmında gelir ki Allah tealâ ervâh-ı nûriye ve nâriye yani melâike ve cinni halk etdikde ikisini dahi a'yan-ı nâsdan müstetir kıldı. Eğerçi anların mecâline hâzır olurlar. Ve حيث كانوا⁹³⁸ bile bulunur. Pes anlarla a'yan-ı nâs arasında hicâb-ı mestûr vardır. Bu sebebden nâs anları görmez. Meğer anlar için zâhir olmak diledikleri vakitte görürler.

Ve melâikeye cinn dediler, istitârlarından ötürü. Ve İblîs nârdan iken Adem aleyhisselâma secde husûsunda nûrdan olan melâikeye zamm olundu. Zira inâsdan istitâr ve mehâfile huzûr cihetiyle aralarında cihet-i câmia var idi. Yoksa hakîkatde melâikeden değil idi. Zikr olunan manâdan ötürü ki nûriyet-i melâike nâriyet-i cindir. Ve bunda rûhun bazı evsâfına işâret vardır. Onunçün demişlerdir ki, bî-nişandır. Zira mahsûs değildir. Nişânı vardır. Zira teşahhus-ı insândan teayyün ve eser göstermişdir. İn ve ân'da fâriğdir. Zira in ve ân cihetde olur. Rûh ise fi'l-hakîka bî-cihetdir. Amma in ve ân'ı vardır. Zira rûhla cism izdivâc etmekle gözden görür ve kulakdan işidir ve dilden söyler. Ve alâ hâzâ bunda tenbîh vardır ki, rûh-ı nâ-peydânın bir lemha-i cesedden feyz munkati olsa cesed harâb olur, sükûn-ı bâdile ve kof-ı şîr-i alem gibi.

⁹³⁶ Gözler onu göremez, halbuki O gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen her şeyden haberdar olandır. (En'âm, 103)

⁹³⁷ Buna da şükür.

⁹³⁸ Oldukları gibi.

Pes bekâ-i âlem ol feyzin ittisâline mevkûfdur, gerek mümin ve gerek kâfir. Bu sebebdendir ki bazı ricâlullah kâfiristana dâde-bân nasb olunmuşdur. [405] Li-muharririhî;

Merkez-i âlem olubdur Adem   Alem Adem'le devr eder her dem

باد ما و بود ما از داد تست

هستی ما جمله از ایجاد تست

Dâd, adldir. Burada atâ ve imdâd manasınadır.

Mana-yı beyt budur ki; biz şîr-i alem sûretinde olduğumuz hasebiyle muharrik olan bâdımız ki rûhdur. Zira bâd ki menfûhdur ve vücûdumuz senin atâ vü imdâdındandır. Zira eğer senin lahzeten fe-lahzeten vüsûl-ı feyzin olmasa bizde bekâ-ı vücûd bulunmazdı. Pes asıl vücûd senin rahmet-i imtinâniyenin eseri olduğu gibi harekât ve sekinât ve sâir levâzım-ı vücûd dahi onun eseridir. Binâen ala hâzâ, bizim cümle varlığımız senin icâdındandır. Gayrının asla sun'ı yokdur, ne vücûdda ve ne vücûdun tevâbiinde. Bunda tâife-i ehl-i itizâlî red vardır. Zira anlar kendileri için hilâfiyyât isbât ederler. Mahkîdir ki, bir sünnî bir mutezilî ile mesele-i kaderde münâzara eyledi. Mutezilî kalkıp orada bir elma ağacından bir elma kopardı. Ve sünnîye hitâb edip, işte ben kopardım, dedi Sünnî dahi eğer fi'l-hakîka sen kopardın ise elmayı aslına red eyle, dedi. Yani kopardığın mahalle vasl et diye suâl eyledi. Orada Mutezilî mukhem ve munkatîf oldu. Sırr-ı ilzâm budur ki icâda taalluk eden kudret iki zıdda sâlih olmalıdır. Pes eğer tafrik-i eczâ abdin kendi kudretiyle olaydı, vaslı dahi kendi mikdârı olurdu. Çünkü vasla kudreti olmadı. Fasla dahi kudreti olmadığı zâhir oldu. Ve bu iki mananın adem-i husûlü adem-i icâdı müstelzimdir. Pes abd fi'l-hakîka nice fâil ve hâlik olur ki zaaf ve aczle muttasıfıdır. Bunda bâdle rûha ve bûdla cesede işâret vardır ki ikisi dahi mahlûkdur. Velâkin rûhda letâfet ve cesedden kesâfet vardır. Ve cesed riyâzet ile telattüf edicek suret-i rûha dâhil olur. Onunçün ol vaktde cesede dahi rûh gibi hâil kalmaz. Ve icâd ve maksûd mevcûdun mevcûda likâsı ve anınla tecellî ve zuhûrudur ki akl-ı kâhîr ile fehmi müşküldür ve bu likânın sırrı ⁹³⁹ و نفخت فيه من روحي kavlı-i şerîfnde mündericidir. Zira bu nefhadan murâd menfûhun fih'de bâdle zuhûru gibi cesedde dahi rûhun bürûzudur Bu sebebdendir ki hay olan mümtelîdir, menfûhun fih gibi. Meyyit ise rûhun mufârakatıyla zebûl kabûl etmişdir. Li-muharririhî;

Âşinâ-yı bâhr-i irfân ol dürr-i yektâ çıkar

Bir lafızdan ârif isen nice bin mana çıkar [406]

لذت هستی نمودی نیست را

عاشق خود کرده بودی نیست را

⁹³⁹ Ben ona rûhumdan üfledim. (Hicr 29)

Lezzet, idrâk-i mülâyime derler, hâsse-i zevk katında taam ve halâvet ve basar yanında nûr ve emsâli gibi.

Mana-yı beyt budur ki; ma'dûma vücûd-ı lezzeti gösterdin ve halâvet-i tecelliden ağzına dad verdin. Binâen alâ hâzâ, ma'dûmu kendine âşık eylemiş oldun. Yani ma'dûmun hakikat-i imkâniyyesine vücûdla tecellî eyledikde emr-i vücûd cihet-i câmia ve bâis-i irtibât olup bu sebebden ânı kendine âşık kıldın. Zira tecellî-i vücûdla hakâyık-ı kevnîye mütemeyyiz olur ve her hakikat-ı mevcûda vücûd-ı hakîkiye âyine olmakla hicâb-ı kibriyâ taayyur olunan rûtbe-i mazhariyetden cemâl-i vücûd-ı hakîki münkeşif ve mütecellî olup hakikat-i insâniyye dahi âyine-i mezbûreden cemâl-i mezkûra çeşm-i basîret ile nazar-endâz oldukda ana âşık oldu. Ve onun zuhûruyla kâbe kavseyn mertebesi ve vâhidiyyet pâyesi husûle geldi. Bu sebebden Mevlid-i Süleymanî'de gelir;

Gel habîbim sana âşık olmuşam

Zira aşk bir cevher-i ferddir ki ibtidâ tecellîsi taraf-ı Hak'dandır. Ve Hak'dan abde tecellî ve meyl ü incizâb sıfâtı olcak abd dahi cihât-ı irtibât sebebiyle nâçâr mevlâya âşık olur. Ve bu irtibât ile âşık maşûku bulur. Ve iki hakikat âlem-i fenâda biri birine mülâkî olup mertebe-i ev ednâ'da vücûd-ı vâhidden gayri kalmaz. Ve aşk hubba ve hub dahi sırr-ı mutlaka mübeddel olur. Eğerçi ki âlem-i bekâya göre bu mertebenin sâhibine mahbûb derler. Nitekim resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem habîbullah olmakla muhtes oldu. Li-muharririhî;

Bassa ev ednâya bir âşık kadem

Menzil-i vahdete câ eyler o dem

Bunda işâret vardır ki âlem-i adem ve fenâda lezzet yokdur. Zira lezzet naîm makûlesidir. Naîm ise âlem-i sıfâtın hükmüdür, âlem-i zâtın değil. Pes lezzet-i âlem vücûd ve bekâdır. Onunçün ehl-i cennet pür-lezzet ve ehl-i nâr bî-lezzetdir. Bu sebebdendir ki dünyâda bi-hasebi's-sülûk nihâyât-ı fenâda olanlar ekl ü şürbden münkatır' olurlar. Ve bedel-i mâ yütehallele muhtâc olmazlar. Zira hâlık sıfatıyla muttasıf olmuşlardır. Ve dem yerine örflerine nûr câri olmuşdur. Ve bunda remz vardır ki aşkda muteber olan Hakk'a taalluk eden aşkdır, [407] mâsivâyâ değil. Eğerçi ki mâsivânın dahi mâsivâ olduğu bi'n-nisbedir. Zira mezâhir-i esmâ ve sıfâtdır. Ve aşk-ı mecâzînin aşk-ı hakîkiye vesîle olduğu bâlâda güzzer etmiştir. Pes bî-aşk olan Adem insân-ı hayvânîdir, insân-ı hakîkî değil. Bundan fehm olunur ki zâhid-i mücerred ve münkir-i mütaassıb Adem pâyesinde değildir. Zira Adem'in cennetden arza hubûtu aşkla ibtilâ için idi. Pes bu ibtilâdan hâli ve bu manadan ârî olan Adem-zâde değildir. Zira veled odur ki anda sırr-ı peder vücûd ola. Ve bunda telvîh vardır ki âşıklık Hakk'ın icâd ve halkıyladır. Yoksa insanın kendi sun' u ihtiyârıyla değildir. Eğerçi ki aşk ve sâir evsâf ve ahvâl ayn-ı sâbitenin mukteziyâtındandır. Lakin muktezâ-yı mezkûru izhâr etmek icâd-ı Hakk'a menûtdur. Bunda imâ

ve iş'âr vardır ki her vücûd adem ile vücûddan mürekkebirdir. Ve illâ adem-i mutlak Hakk'a nice âşık ve müncezib olur.

لذت انعام خود را وا مکیر

نقل و باده و جود را وا مکیر

Vâ, geri manasına. Nukl, nun'un zammıyla, çerezdir. Ve fi'l-Kâmûs;

والنقل چیزی را نقل کردن كما في تاج المصادر⁹⁴¹ النقل ما ينتقل به على التراب و قد يضم او ضمه خطأ انتهى⁹⁴⁰

Bâde, üzüm suyundan matbûh olan hamıdır. Câm, evvelinde olan vâv-ı âtifenin zammesi vezn için işâ' olunmaz. Malûm ola ki ma'tufun aleyhin âhiri zammeye mütehammil olsa ma'tûf oluna, vâv-ı âtife idhâl olunur velakin telaffuz olunmaz, cân u dil gibi. Nukl ve bâde dahi bu kabîlendir. Ve eğer zammeye tehammülü yok ise vâv-ı âtîfa mazmûm okunup zammeye delâlet için, pâ vü ser ve âyende vü revende bâde vü cân dahi bu babdandır. Ve nukl ü bâde ve cânın hod lafzına izâfetini mülkûn mâlike izâfeti kabîlindedir. Zira Hak tealâ bunlara mâlik ve anları hâlıkıdır. Eğerçi ki kendi zât-ı kerîmi ekl ü şûrb ve nezâirinden münezzehdir. Ve bunda münâsebâtı cem vardır ki lezzet ve nukl ve bâde ve cânıdır. Zira bî-münâsebet ve bilâ-cihet-i cânıa atf câniz değildir. Meğer umur-ı mütebâıneyi ta'dâd tarikiyle ola. Hâtem ve haff ve satl gibi. Ve bu kelâmda me'kûl ve meşrûb cihetinden dahi münâsebet-i âheri vardır. Zira nukl me'kûl ve bâde meşrûb ve lezzet ikisini cânıdır. [408]

Mana-yı beyt budur ki; kendi inâm etdiğin lezzet ve cânı bizden geri tutma ve elimizden alıp bizi tekrâr diyâr-ı ademe salma ve meclis-i îyş ü işretin levâzımından olan çerezi ve kıvâm-ı bezm olan bâde ve cânı geri döndürme ve meclis-i îyş ve hayâtımızın şem'ini söyündürme. Belki yakdığın çerâği ihyâ eyle ve levâzım ve kıvâm-ı meclisi bize doğru döndür ve esmâ ve sıfâtın eliyle hedâyâ ve atâyânı bize gönder. Bunda vücûda in'âm dedi, zira esâsu'n-niamdır. Ve nuklden murâd ahvâl-i muhtelif ve bâdeden maksûd aşk ve cânıdan merâm tecelliyâtdır. Zira tecelliyât-ı sıfatiyye yüzünden kalbe mestânelik ârıız olur ve nice ahvâl ve evzâk ve mevâcîd zuhûr bulur. Ve cân fi'l-hakîka dildir ki âyine-i âlem-nümâdır. Ve bunda feyz ü cânı devâmını ricâ vardır. Velakin devâmı iki vechiledir. Ya neş'e-i dünyeviyye hasebiyle tûl-ı bekâ veya neş'e-i uhreviyye cihetiyle tekallübât-ı etvârdır. Zira tecelli-i vücûd-ı ebedî istitâr kabûl etmez. Ve mevcûd olan bi'l-küllıye ma'dûm olup gitmez. Belki merâtib-i muhtelifede tekallüb ve tetavvur eder, esmâ-ı ilâhiyyenin muktezâsı cihetiyle. Li-muharririhî;

Kim ki buldu tecellî ile vücûd

Ebedî eksik olmadı ana cânı

⁹⁴⁰ Kendisiyle yolculuk edilen vasıta. Zamme yapılabilir ve zammesi hatıdır.

⁹⁴¹ Tâcu'l-Mesâdir'de olduğu gibi, nakil, bir şeyi, bir yerden bir yere götürmek.

Nice mefkûd ola bu halk cihân

Hâlık-ı dâim olurken mevcûd

ور بکیری کیست جست و جو کند

نقش با نقاش چون نیر و کند

Cüst u cû, cüst mâzî ve cû emrdir. Velakin böyle yerlerde hâsıl-ı bi'l-masdar murâd olunur, arama ve isteme manasına. Nitekim güft u gû derler, söz ve sâv ve zed u gîr derler, urma ve tutma manasına. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. Çün işbâ^c-ı vâvla nite demekdir ki Arab ol manadân keyfe ile tabîr eder. Nîrû, nun'un kesriyle kuvvet manasınadır, zûr gibi ki güçdür. Nîrumend kuvvetlidir. Gülistân'da gelir;

درختی که اکنون گرفتست پای   به نیروی طفلی بر آید زجای⁹⁴²

Mana-yı beyt budur ki; ve eğer ol zikr olunan lezzet vücûd ve emsâlini bizden ahz ve hal^c edersen kimdir ki bir dahi onu cüst u cû eyleye ve arayıp isteye. Nakş nakkâşla ne vech ile kuvvet ve pençe tuta. Yani nakkâş nakş ve tasvîr eylediği nukûş-ı muhtelifeyi mahv ve izâle etse imtinâna kâdir olmaz. Ve tâlib-i bekâ olup zâil ve münhemî [409] olmamaya çâre bulmaz. Belki eser-i zâtı silinip gider ve resmi bozulup fena ve ademe azm eder. Bunda nakkâş ile hallâka ve nakş ile mahlûka işâret vardır. Velakin nukûş-ı kâinat arasında nakş-ı insân nakş-ı ziynetdir. Nitekim onun hakkında gelir;⁹⁴³ و صورکم فاحسن صورکم⁹⁴⁴ Bunda Hakk'ın kudret-i tâmme ve kahr-ı azîm ve batş ve satvetine tenbîh ve men u atâ, onun yed-i kudretinde olduğuna imâ ve işâret vardır. Bu cihetden ki âlem-i ervâhdan esfele sâfilîne gelince cemi mevcûdât لا یرید⁹⁴⁵ elinde makhûr olup etvâr-ı muhtelifede tekallüb ederler. Kâh vücûd-ı şahsîleri ile mevcûd ve kâh diyâr-ı ademe doğru giderler. Hiç birinin bir yerde karara kudreti yoktur. Velakin bundan cebr lâzım gelmez. Zira hâlet-i bekâda fi'l-cümle ihtiyâr vardır. Velakin Hak tealâ ism-i cabbârın hükmü üzere vakt-i fenâda cümleyi cebr ve murâdına gâlib olur. Zira ism-i a'zamın hükmü budur. El-hâsıl mahlûkun cânib-i vücûda hareketi kendi ihtiyârı ile olmadığı gibi taraf-ı ademe dahi teveccühü böyledir. Fe-emmâ bu esnâda nice ihtiyârât vâki olur. Nitekim gelse gerekdir, inşâllahü tealâ. Ve bundan fehm olunur ki hatt kalem elinde ve kalem dahi kâtib elinde zebûn ve mağlûb olduğu gibi cemî eşyâ dahi dest-i kudretde böyledir. Gerek dest-i kudret-i mezâhir yüzünden itibâr olunsun ve gerek mücerred nazar olsun. Li-muharrihih;

Nazar eyler ise cebr ile cabbâr

Fiiil-i halk oldu hâlîka maktûr

Cümle mücver olur sığâr u kibâr

Olmadı kimseye hiç bâr

⁹⁴² Yeni dikilmiş taze bir ağaç, küçük bir çocuğun gücüyle sökülebilir.

⁹⁴³ Sizi tasvir buyurdu, sonra suretlerinizi güzelleştirdi. (Mü'min 64)

⁹⁴⁴ Şekil verici olanların en güzeli olan Allah tealâ pek mübârektir. (Mü'minûn 14)

⁹⁴⁵ Dilediğini hakkıyla yapandır. (Hûd 107)

منكر اندر ما مكن در ما نظر
اندر اکرام و سخای خود نکر

Menger, aslında nekrdir ki emrdir. Üzerine mim-ı meftûha idhâl olunup sıgâ-yı nehy olmuşdur. Valâkin zarûret-i vezn için nûn'un kesresi ihtilâs olunur. Bade-zâ, bu iki cümle biri birinin tefsîri vâki olmuşdur. Zira menger ender-i mâ demek, der-i mâ nazar, demektir. Bu dahi letâif-i kelâmdan ma'ûddur. Eğerçi ki biri birinin aynen aksi değildir. Ve bazı iş'ârde aks-i aynle dahi vârid olmuşdur. Nitekim Güvâhî nazmında gelir;

Şekker zülâl-i la'lin, la'lin zülâl-i şekker
Ar'ar nihâl-i kaddin, kaddin nihâl-i ar'ar

Şehâ, mu'tfün ileyhe hâcet olduğu mikdâr atâ etmektir, ziyade değil. Ve Avârifü'l-Meârif'de gelir ki [410] sehâ sıfat-ı garîziyyedir ki şchin mukâbelesinde vâki olmuşdur. Ve cûd ki buhlun mukâbilidir, sehâ andan etemm ve ekmeldir. Zira cûd ve buhla bi-tarîki'l-âde iktisâb tetarruk eder. Şeh u sehâda ise iktisâb olmaz. Zira garîzi ve zarûrîdir. Ve cûda riya tetarruk eder ve insan onu halkdan ıvaz ve Allah tealâdan sevâba muttali olduğu hâlde işler. Sehâda ise riya ve mülâhaza-ı a'vâz olmaz. Zira sehâ nefsi zekiyeinin eseridir. Ve Hak tealâ sehâ ile muttasıf olmaz. Zira garâizden münezzehdir. Pes beyt-i Mesnevî'de sehâ mutlak atâ manâsına mahmûldur. Zira sehâ ve cûd ve kerem ve îsâr atâ aksâmındandır. Ve câizdir ki vezîre hitâb mülâhazasıyla zikr olunmuş ola. Zira sevk-i kelâmdan meshûm olan kelâmı cânib-i vezîre imâledir, eğerçi nefsi vezîre değildir. Zira nefsi vezîre hitâbda tefkîk-i nazm lâzım gelir. Nitekim ehl-i fehme hafî değildir. Ve halkı böyle mevâzıda âlem-i ceme nâzır olup sûret-i Hak'da ibrâz etmekle sıfât-ı muhtelefe-i Hakk'ı halk üzerine icrâ etmek baîd ve belki eb'addir. Zira lisân-ı Mevlevî'nin adeti değildir. Maa-hâzâ ebyât-ı lâhika ve sâbıkada hamlini münâfi mazmûn vardır, tedbîr oluna.

Mana-yı beyt budur ki; bize nazar eyleme, sözümüze bakma ve etdiğimize kalma. Ve muktezâsıyla muâmele ve muâheze eyleme. Eğerçi ki her husûsda cürm ve cinâyetden hâlî değiliz. Sen kendi ikrâm ve atana nazar eyle ve sana lâyıf olan vechile muâmele kıl. Nitekim eserde gelir; ⁹⁴⁶اللهم افعل بنا ما انت اهله و لاتفعل بنا ما نحن اهله Ve Veliyüddin-zâde Ahmed Paşanın İstanbul'da Yedikule'de mahbûs iken Sultan Mehmet Fatih'e kaside-i istifâsında gelir;

Kul hatâ etse nola, afv-ı şehinşâh kanı
Tutalım iki elim kande imiş kanı kerem⁹⁴⁷

⁹⁴⁶ Ey Allah'ım! Sen kendine yaraşanı bize yap. Bizim layık olduğumuz şeyi bize yapma.

⁹⁴⁷ Ali Nihat Tarlan, **Ahmet Paşa Divanı**, Ankara, Akçağ, 1992, s. 68.

Mahkîdir ki Sultan Muhammed kasîde-i mezbûreye muttali oldukda avf edip buyururlar ki, Ahmed'de bu uzûbet-i beyân ve fesâhat-ı lisân var iken selâfın ve mulûkdan ana âsîb ve zevâl yokdur. Li-muharririhî;

Olsa nutkunda Adem'in te'sîr   Düşmanı lâl olur dostu esîr

Bunda gafûr ve rahîm ve emsâli esmâ-i ilâhiyyeye işâret vardır. Zira Hak tealâ ibâdı halk etmezden mukaddem anlardan hatâ sâdır olacağı bilirdi. Ve ol vaktde hatâları üzerine kalem-i afv çekmiş idi. Zira buyurur; ⁹⁴⁸سبقت رحتي غضبي Maksûd sıfat-ı rahmetin taallukunda akdemiyyetini [411] beyandır.

Mahkîdir ki, Muhammed bin el-Münkedir rahmetullahu aleyh, bir gece tavafta duâ edip ⁹⁴⁹اللهم اعصمني dedi ve bu hususda Allah tealâ üzerine iksâm etdi. Ol gece hâbda gördü ki güyâ bir kâil der ki, ol senin dediğin olmaz. Zira masûm olan hatâdan mahfûz olur. Allah tealâ ise isyân olunmak murâd eder, tâ ki mağfiret eyleye. Ve bu makâm hikmet-i meskûtun anhâdandır. Muhâfaza oluna. Ve buna nazîrdir ki Fuzûlî naatında gelir;

Ol kadar zevk-i şefâat cevher-i zâtında var
Kim gelir arz-ı hatâ ma'nîde bir ihsân sana

Ve bu kelâmda hüsn-i itizâr vardır. Ve itizâr tevâzudandır. Ve tevâzu cemî kesrleri cebr ve vîrânları imâret eyler. Li-muharririhî;

Tevâzu serdir ahlak-ı beşerde   Nitekim kibr serdir şûr u şerde

ما نبودیم و تقاضا مان نبود

لطف تو نا کفته ما می شنود

Tekâzâ, hakkını istemek ve borcun kazâsını medyûndan taleb eylemek. Sonra mutlak suâl ve talebde istimâl olundu. Acem bu makûle kelimâtın yâ'sını elife kalb edip tekâzâ ve tecellâ ve tesellâ der. Ve Acem'e tabiyyet ile lisan-ı Türki'de dahi ol vech ile şâyidir. Pes İbn Kemâl'in ağılât-ı avâmdandır dediği galat ve kelâm-ı ehl-i noksandır. Mân, zamîr-i nefis-i mütekellim maa'l-gayrdır, biz demektir. Nâ-güfte, söylenmedik söz, yani henüz dile gelmeyen söz. Zira güft kâf-ı Acemînin zammıyla dile gelen sözdür. Henüz söylenmedik söze sohen derler. Şünûd, zamm-ı şın ve nun'la, mazîdir, şünûden'den ki işitmek manasınadır, şenîden gibi.

Mana-yı beyt budur ki, biz henüz vücûd-ı hârfî ile mevcûd değil idik. Ve bizim ol husûsda takâzâ ve talebimiz yoğ idi. Zira demişlerdir ki, ⁹⁵⁰در حضرت کریم بتمنا چه حاجتست Senin lütfun

⁹⁴⁸ Rahmetim gazabımı geçti. (Sahih-i Buhari, Tevhid, 15, Sahih-i Müslim, Tevhid, 14, İbn-i Mâce, Mukaddime 13)

⁹⁴⁹ Beni koru Allah'im.

⁹⁵⁰ Allah'a yalvarmaya ne gerek var!

bizim henüz lisâna gelmedik sözümüzü işitdi ve hâcetimizi revâ kılıp vücûd-ı aynî ile mevcûd kıldı. Zira a'ÿân-ı sâbite ve hakâyık-ı mümkünine lisan-ı istidâdla esmâ-ı ilâhiyyeden zuhûr ve tecellî dilerlerdi. Ve bu işitmeği ve işitmek muâmelesin kılmayı lütf u nisbet eyledi. Maa-hâzâ işiden fi'l-hakîka Allah tealâdır ki semî'îdir. Zira kabûl-i ricâ lütf u cemâline dâirdir. Pes bunda sebebe nisbet vardır. El-hâsıl hakâyık-ı mümkünenin vücûd-ı haricî buldukları lütf u rahmetin taallukundandır. Bu taalluk ise taalluk-ı gazabdan [412] mukaddemdir. Zira gazâb vücûd-ı hâricîden sonra bazı avâriz hasebiyledir. Eğerçi ki taallukdan kat-ı nazar sıfat-ı Hak'da tekaddüm ve teahhür yoktur. Suâl olunursa ki beytde olan mısraayn bi-hasebi'l-mazmûn biri birine mütehâliflerdir. Zira mısra-ı evvelde adem-i taleb ve sânidan vücûd-ı taleb fehmedilür? Cevâb budur ki, maksûd biz dahi matlûbu zebâne getirmeden Hak tealâ suâle hâcet komadı, demektir. Pes ol âlemde tekâzâ var idi. Velakin tekâzâ-yı zâtî ve icâbeti dahi icâbet-i zâtîyye idi. Bu tekâzâ ve cevâb ise sâir merâtibde olan tekâzâ ve cevâb gibi değildir. Zira suâl-i hâlî ve suâl-i mertebî ve suâl-i rûhânî ve suâl-i tabîi mizâcî ve suâl-i tabîi unsurî mertebeleri vardır ki cevâbları dahi anlara göre itibâr olunur. Pes mısra-ı sâninin meâlî dahi adem-i tekâzâ ve suâldir.

نقش باشد پیش نقاش و قلم

عاجز و بسته چو کودک در شکم

Kalem, âlet-i kitâbet olan kamışdır. Gerek yonulmuş ve gerek gayrı. Kalem aslında salb olan nesneyi kass etmektir, tırnak kass etmek gibi. Ekâlîm-i seb'â dedikleri arzın yedi hassasından her birisi. Eshâb-ı hey'et takdîri üzerine maksûm ve maktû olmak itibâriyladır. Kûdek, zamme ile, oğlan manasına. Şikem, karındır, batn manasına. Burada münbit-i veled olan rahm manasınadır ki şikem onu müstemildir.

Mana-yı beyt budur ki; nakş ve nakkâşın anıyla resm etdiği kalem önünde âciz ve beste olur, oğlan ana rahminde âciz ve beste yani bağı ve mahsûr olduğu gibi. Yani oğlan rahm-ı mâderde mahsûr olup onun nakş u tasvîri melek elinde olmakla murâd-ı Hak üzerine nakş ve tasvîr ve oğlan ol husûsda zebûn ve mecbûrdur. Zira adem-i tekevvün ve nevâbi-i vücûd olan hey'ât-ı muhtelif ve keyfiyyât-ı mütebâyine elinde değildir. Pes mutlak nakş dahi böyledir. Zira nakş kalem ile olur. Kalem dahi nakkâş elindedir. Binâen alâ hazâ kalem nakkâş elinde ve nakl dahi kalem önünde mecbûrdur. Ve nakşın vücûdu kalem vasıtasıyla nakkâşa müsteniddir. Pes nakş-ı vâsitaya bakmayıp nakkâşa nâzır olmak gerektir. Onunçün ehlullah vesâit ve esbâba iltifât etmeyip her emrin zuhûrunda [413] Hakk'a nâzır olup müsterih olurlar. Ve bu manâyı mükâşefeden mahcûb olanlar vâsitaya kasr-ı nazar edip varta-ı renc ü belâda kalırlar.

Mahkîdir ki, Lokman Hekim'i bir kimse züştülük ile vasf edip takbîh ve ta'ÿib etdikde cevâbında, beni ta'ÿib etmedin, belki hâlîki ta'ÿib etdin, demiş. Zira halk hâlîka müsteniddir,

mahlûka değil. Pes bu husûsda Lokman âciz olduğu gibi onu tasvîr eden melek dahi âcizdir. Zira memur olduğu cihetden mecbûrdur. El-hâsıl dünyâda ne kadar esbâb yüzünden sâdır olan ef'âl var ise cümlesi müsebbibe menût ve ol esbâb-ı aklâm hükmündedir. Aklâmın hareketinde nazar kâtibe olduğu gibi esbâbın cünbüşünde dahi iltifât müsebbibü'l-esbâbadır. Pes, esbâba irtibâtda râhat olduğundan ma'dâ şirkden dahi hâlfî değildir. Fe-emmâ müsebbibe irtibâtda huzûr olduğundan ma'dâ tevhîd-i hakîkî ile tehakkuk dahi vardır. Ve bununla mahcûb ve mükâşif biri birinden mütemeyyiz olur ve kelimât-ı Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhûda gelir;

Muvahhid eylemez gayrı isbât

Ki et-tevhîd iskâtu'l-izâfât

Ve Bûstân'da gelir;

من از حق شناسم نه از عمرو و زید⁹⁵¹

اگر عز و جاهت اگر ذل و قید

پیش قدرت خلق جمله بارکه

عاجزان چون پیش سوزن کارکه

Halk mahlûk manasınadır. Cümleî'de olan hemze-i izâfet vezn için ihtilâs olunur. Bârgêh, bârgâh'dan muhaffefdir. Manası sebk etmişdir. Maksûd bârgâh-ı Hak'dır. Ve Hakk'a bârgâh ve dergâh isbât eylemek temsîl ve azametini tasvir tarifindedir. Ve kezâlik Cenâb-ı Hak ve emsâli bi-tarîki'l-kinâyedir. Câhil-i bi'l-lisân olan ıtlâkdan tehâşî eder. Sûzen, zamme ile, iğnedir. Arab hıyât der, kesrle. Ve tahkîk ile şuarâ-ı mütekaddimînden Sûzenî'nin intisâbı sûzenedir. Zira Buhâra'da bir sûzenger şâkirdine âşık olup varıp ol sûzengere şâkird olmuş ve sanâatde mehâret-i tâm bulmuşdur. Kârgêh, kârgâhdan muhaffefdir. Kârgâh mutlak iş işleyen yerdir, kârhâne gibi. Eğerçi ki kârgâhda bazı husûsiyyet dahi vardır. Onunçün burada sûzen karînesiyle gergef dedikleri nesneye mahmûldur ki zenân anda suzen ve zer ve elvân rişte-i harîr ile destmâl ve emsâli nesnelere nakş eder. Burada murâd gergefin müştemil [414] olduğu bez ve emsâli nesnelere ki üzerlerinde nakşa salâhiyyet ola. Li-muharririhî;

Urmasa zenân gergefe gergef

Nakş eder miydi destmâle gergef

Mana-yı beyt budur ki, bârgâh-ı Hak'a mensûb olan halkın cümlesi ve dest-i kudretin sanî olan mevcudâtın mecmûu kudret-i Hak önünde âciz ve bî-iktidârlardır. İğne dedikleri âlet önünde gergef ve gergef müştemil olduğu sevb-i menkûş âciz ve bî-iktidâr oldukları gibi. Bu dahi beyt-i sâbıkın mazmûnuna nazîrdir. Zira iğne önünde gergef ve iğne dahi onu istimâl eden kimsenin parmaklarında ve parmaklar dahi onun kudret-i ihtiyâriyesinde âciz ve zebûndur. El-

⁹⁵¹ İster izzet ve makam, ister zillet ve hapis, ben doğrudan yanayım, Amr veya Zeyd'den değil.

hâsil nakş iğneye ve iğne dahi parmağa ve parmak dahi onun kudret-i ihtiyâriyesine muhâlefet etmeye kâdir değildir. Ve bu makâm ve nezâiri tevhd-i ef'âle nâzırdır. Ve Şâtibi`de gelir;

يعد جميع الناس مولى لانهم
على ما قضاه الله يجرؤن افعلا⁹⁵²

Yani herkes efâlinde kaza-ı Hak üzerine cârîdir. Pes onu ol husûsda sebb etmek ve andan ötürü ana itirâz yokdur. Meğr şeriat mertebesinde li-ecli`l-maslaha cerh ve anınla me`zûn ola ve sebb-i dehrden nehy olunduğu dahi mana-yı mezkure nâzırdır. Nitekim hadîsde gelir; الدهر هو الله⁹⁵³ Yani dehrin hevâdisi Hakk`a mensûb olmakla onu sebb etmek Hakk`ı sebebe tecâvüz eder. Nitekim seffinenin deryâda hareket ve cereyânı reyha ve reyhi kader-i malûm üzerine tahrîk dahi ferîşte-i bâde ve ferîsteh dahi meşîyyet-i Hakk`a müstenid ve merbûtdur. Pes, reyhi sebb etmekte fâide yok ve belki zararı çokdur. Ve meyyit ile melekü`l-mevt dahi böyledir. Li-muharririhî;

Sebb edersin melekü`l-mevte neden Ey Hakk`ın kudret ü kahrın unudan
Cümle mecbûr kudret-i Hak`dır Alem-i fânîye gelen giden

گاه نقشش دیو که آدم کند

گاه نقش شادی و که غم کند

Nakşeş, zamîr-i halka râcidir ki gam ki nakş-ı gam takdîrindedir.

Mana-yı beyt budur ki; Allahu`l-kâdir halkın nakşını kâh şeytan ve kâh insan eyler. Yani mahlûkâtın kimin şeytan olmak üzere nakş ve kimi dahi insan olmak üzere tasvir ve kimin dahi gayr-ı suver-i muhtelifê üzerine halk eyler. Nitekim tecelliyât-ı muhtelifesi basîret ve basar ehline nümâyândır. Pes bu kelâm iktifâ kabîlindedir. [415] Kâh nakş şâdî eyler, nakş-ı insân ve nakş-ı tâvus ve nakş-ı tûtî ve nakş-ı âhû ve gayrılar gibi ki, suver-i bedîası muacceb ve nazarda hoş ve kalbde müferrah ve bâis-i neşâtdır. Ve kâh nakş gam düzer, nakş-ı şeytan ve nakş-ı hınzır ve nakş-ı fil ve nakş-ı gurâb ve emsâli gibi ki nukûş-ı hâile ve suver-i menfûredir. Nitekim Gülistân`da letâif-i Sadf`yedendir ki gurâbu`l-bîn hakkında zebân-ı tûtîden gelir;

على الصباح بروى تو هر که بر خیزد
صباح روز سلامت برو مس باشد⁹⁵⁴

Ve böyle demek dahi câizdir ki kâh olur ki sebeb-i sürûr-ı sâz olup insânı handân ve kâh olur ki bâis-i kasevet sâhte-i giryân eyler. Nitekim Vâlihî Üskübî nazmında gelir;

Ümîd-i vaslile handân ve bîm-i hicrân ile giryân
Dilâ beyhûde tıfl-âsâ kâh ağlar kâh gülersin sen

⁹⁵² Bütün insanlar köle sayılır. Çünkü onlar, Allah`ın takdirine göre hareket ederler.

⁹⁵³ Zamana küfretmeyiniz. Muhakkak ki o Allah`tandır.

⁹⁵⁴ Sabahleyin, senin yüzünle kalkan için selamet gününün sabahı akşama dönüşür.

Bunda işâret vardır ki, Âllah tealâ bazı halkı kabzeteyn hükmü ile halk etmiştir, insan gibi. Neş'esi cemâl ve celâli hâmilidir. Eğerçi ki sûret-i zâhirede ahseni takvîm üzerine mahlûk olup şânında ⁹⁵⁵فتبارك الله احسن الخالقين vârid olmuştur. Li-muharririhî;

Bir yanın zehr u bir yanın tiryâk   Kâh söndür kâh söyündür kâh yak

Ve bazı halkı kabza-ı vâhîde hükmü ile inşâ eylemiştir. Yâ cemâl üzerine fakat, melek gibi. Eğerçi ki sûret-i zâhirede hüsnle dahi mesel olunmuştur. Onunçün insana görünmezler. Zira mütâlaa-ı cemâllerinden dîdeler hayrelenip akıllar mütegayyir olur. Pes anları rü'yet takât-ı beşerden hâricdir. Li-muharririhî;

Melek hüsnünde Adem görmeyen görsün seni cânâ
Eğerçi görmeye tâkât getirmez dîde-i bînâ

Veyâ celâl üzerine, fakat şeytan gibi. Velakin cânî kavmi iki kısımdır. Biri şeytandır ki neş'esi hâmil-i cemâl olduğundan ma'dâ sûreti dahi ziyâde züştür. Şöyle ki eğer insâna kubh-ı aslîsi üzerine mümessil etse insan onu rü'yete tâkat getirmez. Li-muharririhî;

Şöyledir kubh deyü mel'ûn kim   Görmesi göze zarardır anın
Uğradır bir belâya ansızdan   Yanına uğramasın insanın

Ve bir kısmı dahi cindir ki hüsn-i sûretle mesel olunmuştur. Onunçün bir mahbûbu medhde mübâlağa etseler melek-zâde veya perî-zâde derler. Güyâ melekten veya perîden doğmuştur ki ziyâde güzeldir. Ve Necâtî letâifindedir ki şiirinde gelir;

Bir perî için akar iki gözüm çeşmeleri
Sakının bilmiş olun ılıdır ol su begler

Bunda nakş-ı şâdiyi [416] takdîm etdi, Adem'e ilhâkdan ötürü. Zira hüsn-dâr olan nesnelere dünyada Adem'e mülhak oldukları gibi cennetde dahi mülhaklardır. Velâkin sûretleri evvel mevtına göredir. Ve bir dahi budur ki nakş-ı şâdi nakş-ı gama göre kalıldır, gerek mana-yı evvele göre ve gerek mana-yı sâniye göre. Mervîdir ki Adem aleyhisselâmın kırk sene tıyneti tahmîr olundukda üzerine otuz dokuz sene gam ve bir sene sürûr yağmıştır. Li-muharririhî;

Kırk yılda bir güler Adem'in yüzü   Nice erimesin gam ile özü
Kırkı geçdi ömrüm ben dahi gülmem   Eğri bilmem doğru söylerim sözü

Ve bunda nefisle rûhun taallukâtına işâret vardır. Zira nefste hey'ât-ı muzlime bâkî oldukça div hükmündedir. Nitekim rûh envâr-ı Hak'la münevver oldukda insan sûretine girer. Pes kâh olur ki rûh dahi hükm-i civârla sûret-i nefse tahvîl eder. Ve kâh olur ki nefis dahi hükm-i civârla inâyet-i bârî yârı olup sûret-i rûha intikâl eder. Ve insan etvâr-ı muhtelif ve tecelliyât-ı

⁹⁵⁵ Şekil verici olanların en güzeli olan Allah tealâ pek mübârektir. (Mü'minûn 14)

mütenevvia ve sıfat-ı mütekâbile üzerine olmakla mecmû-ı âlemden ibâret ve cemî mezândan nümûnedir. Pes kendine her ne makûle manâyı izâfet eylese dürüstdür. Li-muharririhî;

Kâh olur sûret-i melek görünür

Kâh olur hey'et-i felek görünür

Mazhar-ı esmâ-ı hüsnâ olmağın

Sad manâ rahmede yek yek görünür

دست نی نادست جنباند بدفع

نطق نی تا دم زند در ضر و نفع

Cünbâned, zamme ile, muzâri-i müteaddîdir. Masdarı cünbânîden'dir, depretmek manasına. Def, dal'la gâliben kable'l-vukû' ve ref'-i râ'ile ba'de'l-vukû müstemeldir. Ve illâ Kur'an'da def' ref' manasına dahi gelmiştir. Nitekim buyurur; ⁹⁵⁶ أن عذاب ربك لواقع ماله من دافع Zira vâki nâzil demektir. Ve muhtemeldir ki def'i kable'n-nüzûl ola. Zarr, fetha ile ve zamm ile nef'in zıddıdır. Veyahud fetha ile masdar ve zamme ile isimdir, kemâ fi'l-Kâmûs. Ve Esmâullâh'da gelir, ⁹⁵⁷ الضار النافع Ve Müfredât'da gelir ki, zarr, sû-i hâldir, yâ nefsinde killet-i ilm ve fazl u iffet gibi, veyahud bedende adem-i cârihe ve noksan gibi. Veyâhud hâlet-i zâhirededir, câh yüzünden. Ve nef hayr makûlesidir ki merğûbun fihdir.

Mana-yı beyt budur ki; ol yokdur tâ el deprede def'le. Yani eliyle bir belâyı def ede. Var ise de hod maktû' gibidir ki hükmü yokdur. Zira tesîr-i Hak olmadıkça ihtiyârıyla harekete kâdir değildir. [417] Ve fânî fi'l-lah olanlara göre kabze-i kudretde fenâ bulmuştur. Nitekim gelir; ⁹⁵⁸ فيبي Ve Fehîm şiirinde gelir;

Sabâ kalma şem-i Yûsuf-âsâ olma dâmen-i zen

Bizim engüştümüzden destimiz ey mâh kûtehdîr

Yani bizim destimizde engüştümüz kalmamıştır. Belki senin aşkın hâleti ile bî-hod olup cümle parmaklarımızı kat etmişizdir, nisve-i Züleyhâ gibi. Bundan maksûd parmaklarının vücûdu adem hükmünde olduğun beyândır. Ve kezâlik nutk yokdur, â ki zarr u nef'a müteallık söz söyleye. Belki de hakîkatde senin yed-i kudretin olduğu gibi zâr ve nâfi' sensin. Ve kelâm-ı müessir dahi senindir. Zarr u nef'den her neye dem urursan bize ol bâbda söylemek düşmez. Zira nutk senin intâkınlardır. Yoksa bizim kendi hâlimizle değildir. Ve biz nutkumuzu senin kelâm-ı kadîminde ifnâ etmişizdir. Zira nutk havâss-ı beşeriyedendir. Pes Allah tealâ üzerine itlâk olunmaz. Kelâm ve kavîl ise eamdir. Fe-emmâ ol ki gelir; ⁹⁵⁹ فيبي ينطق zâhirde beşerden sudûruna göredir. Burada iktifâ vardır. Zira maksûd sem ve basar ve batş ve nutk ve emsâlinde acz veya

⁹⁵⁶ Rabb'inin azabı mutlaka vuku bulacaktır. Ona engel olacak hiçbir şey yoktur. (Tur 7-8)

⁹⁵⁷ Faydalı zarar.

⁹⁵⁸ Benimle tutar.

⁹⁵⁹ Benimle konuşur.

fenâdır. Dest tasrîh olunduğu zâtın kudreti destde izhâr olduğu içindir. Onunçün yed ile kudretten tabir ederler. Ve nutk dahi tasrîh olundu. Zira şefâat ve emr u nehy nutk u kavle olur. على هذا فقس

960
و

تو ز قرآن باز خوان تفسیر بیت
کفت ایزد ما رمیت اذ رمیت

Tefsîr-i beyt, murâd beyt-i sâbıkdır ki âlem-i fenâda olan itlâk ve cemi müş'irdir. Beyt aslında insanın gecede olan me'vâsıdır. Sonra mutlak meskende istimâl olundu. Hicr ve meder ve sûf ve vebrden olmaya şâmildir. Ve örfde beyt şol mebnî musakkafın ismidir ki medhâli cânib-i vâhiden olup buyûtiyet için binâ olunmuş ola. Haytânı üç veya dört olmak müsâvidir. Sofada dahi bu mana mevcûddur. Lakin sofanın medhali vâsidir. Pes ism-i beyt ana dahi mütenâvidir. Ve beyt-i şiir ki iki mısradan mürekkeb olan nazmdır. Beyt şiire müşâbih olmakla beyt denildi. Ve beyt-i şa' r fetha ile, kıldan ve palasdan hânedir ki sahra-nişîn olanlarda istimâl ederler. Zira beyt-i şiire bâbdan duhûl etdikleri gibi beyt-i şiire dahi matla'dan duhûl ederler. Ve beyt-i şâ'rin zemîn ve sakaf ve çehâr haddi olduğu gibi [418] beyt-i şiirin dahi zemîni vardır ki kâfiyedir ve sakafı vardır ki manadır. Ve çehâr rüknü vardır ki biri sadrdır ki evvel-i mısra oldur. Ve biri arûzdir ki âher-i mısra oldur. Ve biri ibtidâdır ki evvel-i mısra-ı sânidir ve biri dahi darbdır ki âhir-i mısra-ı ahîrdir. Ve sadr ve arûz ve ibtidâ ve darb arasında vâki olana haşv derler. Ve beyt-i şa' rde rîsmân ve mîh ve palâs olduğu gibi beyt-i şiirde dahi esbâb ve evtâd ve fevâsıl vardır. Nitekim ilm-i aruzda mübeyyendir. İzed, zâ-ı mucemenin fethasıyla lisân-ı Fârisî'de Allah tealânın alemidir. Lisân-ı Arabî'deki lafzullah ve lisân-ı Türkî'de tanrı gibi. Yezdân, lisân-ı Fârisî'de yaratıcı manasınadır ki Arab hâlık der. Pes îzed ile yezdânın farkı zâhir oldu.

Mana-yı beyt budur ki; beyt-i sâbıkın tefsîr ü beyân u keşfini sen Kur'an'dan oku ve benim kelâmımı lafa haml eyleme. Zira Allah tealâ buyurur; ⁹⁶¹و ما رمیت اذ رمیت ولكن الله رمی Yani Gazve-i Bedr ve sefer-i Huneyn'de vücûh u uyûn-ı küffâra remy etdiğin hâki sen remy etmedin, belki Allah tealâ remy etdi. Yani remy etmekde eğerçi teşahhus senin idi. Velakin hüviyet benim idi. Pes benim hüviyetimle husûle gelen nesne fi'l-hakîka yine bana muzâf ve mensûbdur. Teşahhus ortada âletdir. Ve bundan fehm olunur ki Hallâc'ın ene'l-Hak dediği dahi bu hüviyetledir. Bunda tevhd-i efâlin hakîkatine ve kurb-ı nevâfil ve ferâizin sırrına işâret vardır. Zira Hak'la batş ve remye göre kurb-ı nevâfilden ma'düddur ki vücûd-ı Hak ve zât-ı mutlak sıfat-ı abde mir'ât ve ahvâlini mazhar olmaktır. Ve abdde zâhir olan Hak olmakla kurb-ı ferâizden

⁹⁶⁰ Bunun üzerine kıyas et.

⁹⁶¹ Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı. (Enfal 17)

mahsûbdur ki sıfât-ı abd ve kezâlik ahvâli zât-ı Hakk'a mir'ât ve onun vücûdunu mazhar değildir. Pes müessir olan Allah tealâdır. Eğerçi abd yüzünden tecellî eylemişdir, zehî şeref.

Bazı kibâr buyurmuşlardır ki, Hakk'ın tenezzülündendir ki kendi nefsinin izâfet-i efdâlde halka müsâvî kıldı. Bunda ise mekr ü istidrâc vardır. Eğer abd bu fiil Allah'ındır derse sâdıktır. Ve abdir derse dahi sâdıktır. Nitekim âyet-i remy bu davâyâ şâhid-i sıdkdır. Ve lisân-ı tâifede bu mertebeye mevkıf-i sivâ derler ki ol mertebede seyyid abdden ve abd seyyidenden mütemeyyiz olmaz. Pes âyet-i remy'de [419] râmî Allah tealâdır, der dese nice sâdik ise Muhammed aleyhisselâmdır dese dahi gerçektir. Ve bu hayretten ehl-i keşf olan halâs olur, ehl-i hicâb değil. Zira ehl-i hicâb beşeriyyete nâzır olup abdin Hak olmasın istib'âd eder. Ve Yunus Emre kelimâtında gelir;

Evliyânın gönlünden şeyullah kesme kim
Sana himmet eden ol gözüyle kaşı değil

Yani himmet mazhar-ı ehâdiyyet olan dildendir. Yoksa mazhar-ı vâhidiyyet olan anâsır ve erkân ve cevârihden değildir.

كر پيرانيم تير آن ني زماست
ما كمان و تير اندازش خداست

Perânîm, ba-ı Acemî ile nefsi-i mütekellim maa'l-gayrdır. Perân'dan tahfif ve teşdîd ile, uçurmakdır ki perîdenin müteaddisidir. Tîr-endâzeş, zamîr-i kemâna râcidir.

Mana-yı beyt budur ki; eğer biz ok uçursak ve remy etsek ol oku uçurmak bizden değildir. Belki biz yay ve ol yayın tîr-endâzı Hüdâ-yı müteâldir. Bunda belki oku murğâ ve onun remyini kuş uçurmaya ve tîr-endâzı kemâna teşbih vardır. Yani bir kimse kuş uçursa uçurması fi'l-hakîka Hakk'a muzâf olup uçuran kimse ortada âlet olduğu gibi ok atmakta ve sâir efdâlde dahi abd aletdir. Velakin zâhir-bîn olan vasıtaya ve hakikat-bîn olan muharrike nazar eder. Zira hüviyyet ve kudret Hakk'ındır. Eğerçi ki abd dahi kesb u ihtiyâr yüzünden muâheze olunur ve muharrikin aslı ve mebd-i evveli ism-i a'zamın musemmâsıdır ki cemi eşyâya tesîr andan hâsıl olur. Eğerçi ki her nesnede sebep-i karîb itibâr olunup esmâ-ı cüziyyeye dahi nazar olunur. Velakin esmâ dahi ism-i a'zâma vesâit makûlesidir. Pes şuhûd ehlinin nazarı zâhiredir mutlaka mazhara değil. Bunda kalbe ve kalbin teveccühüne işâret vardır. Zira kalbin bir husûsda himmet ve teveccühü ok atmak gibidir. Pes kalb ol himmet ve teveccühe âletdir. Ve anda müessir olan Allah tealâdır. Nitekim mahkîdir ki, Bursa'da âsûde olan Hazret-i Emir kuddise sırruhû'l-hatîr ile Ankara'da medfûn olan Hacı Bayram Veli kuddise sırruhu'l-âlî arasında nev'an tağayyür olmakla Hazret-i Emîr onu ihlâk için teveccüh etdikde tîr-misâl bir sûret temessül edip Hacı Bayram'a isâbet edicek zamanda Hacı Bayram muttali olup râh-ı tîrden munharif oldukda ol tîr bir divâra

rast gelip onu münhedim kıldı. Def'a-ı sâniyede [420] bir ok dahi atdıkdâ bir ağaca dokunup onu kal' eyledi. Sonra Hacı Bayram dahi baş uçup teveccüh etdikde Hazret-i Emîr'e gâlib geldi ve onun mevtine sebep oldu. Pes bu makûle teveccühât-ı bâtına ok sûretinde zâhir ola gelmişdir. Zira hareket serf ve isâbeti mühlik ve vücûdu kadîmdir. Velakin ashâb-ı azâyim ve davâtın ahvâli böyle değildir. Belki davet ve azimetlerinin muktezâsınca başka sûret temessül ede gelmişdir, arslan ve gayrı suver-i muhtelife gibi. Li-muharririhî;

Azm-i râh-i Hüdâ eden sâlik
Tâbi-i davet-i gûl olma sakın

Devlet-i vuslata oldu mâlik
Çıkma yoldan ki olursun hâlik

این نه این معنی جباریست

ذکر جباری برای زاریست

Cebr, gayrıyı kendi murâdı üzerine haml ve ikrâhdır. Pes cabbâr odur ki alâ sebîli'l-icbâr herkesde meşiyeti nâfiz ola ve kimsenin anda meşiyeti nâfiz olmaya. Bundan fehm olunur ki cabbâr mücbir manasınadır ki sıfat-ı fiildendir. Zira murâd-ı Hak ne ise halkdan vücûda gelen odur, gerek halk onu murâd etsinler ve gerek andan ibâ ve imtinâ etsinler. Bundandır ki bir tâifeye ki fiil-i abdi Allah'a nisbet ederler, cebriyye derler, tahrîk ile, hilâf-ı Kaderiyye manasına. Pes teskîn-i lahn olur, veyâhud sevâb-ı teskîndir. Tahrîk izdivâc içindir. Ve Cebriyye iki tâifedir. Biri mutavassıtdır ki fiilde kesb-i isbât eder, ehl-i sünnetden Eşariyye gibi. Ve biri dahi nefy-i kesb eder, Cehmiyye gibi. El-hâsıl Cebriyye-i hâlise derler ki abd için fiil ve ihtiyâr yokdur ve onun harekâtı harekât-ı cemâdât menzilesindedir. Ve Cebriyye-i mutavassıta ki ehl-i sünnet ve cemaâtdır. Derler ki kesb etmek abdin ve halk etmek hâlıkındır. Yani fiil-i abd ibdâan ve ihdâsen Allah tealânın mahlûku ve abdin meksûbudur. Yani ol fiil onun kudret-i vâridâtına mukârindir. Şöyle ki ol fiile mahall olmakdan gayrı onun husûlünde tesîr ve medhali yokdur. Pes bunların cebrine, cebr-i mutavassıt dediler ki cebr-i makbûldur. Meselâ bir nakkaş bir nesne üzerine üsrüb ile resm edip şâkird eline verir. Tâ ki resm etdiği mevâzı-ı muhtelifeyi elvân-ı sıbg ile pür eyleye. Pes ol şâkird ol mevâzı sıbg ve nakşında fâil-i muhtârdır. Velakin üstâzının resm etdiği dâyireyi muhafaza edip dâire bîrûn olmakdan mecbûrdur. İşte budur ki ihtiyârda [421] cebr isbât ederler. Ve fâil-i muhtâr-ı mecbûr derler.

Mana-yı beyt budur ki; beyt-i sâbıkda zikr olunan remy-i Hak ve kezâlik remy-i tîr mazmûnu Cebriyye-i hâlise zâhib oldukları cebr değildir. Belki Hak tealânın cabbâriyyetine müteallık manadır. Cabbâriyyetini yâd etmek ise bizde bi'l-fiil mütehakkık olan zârî ve inildi ve infîalden ötürüdür. Nitekim beyt-i lâhıkda gelir. El-hâsıl Hak tealâya cabbâr demek bizde olan zârîlik sebebiyledir. Zira cebrin muktezâsı zârîlik irâs etmektedir. Ve meânî-i esmâ-i ilâhiyye ise bu makûle umûrun vukûuyla zâhir olur. Mesela Allah tealâ Adem aleyhisselâma îcâdla taarrûf etdikde Adem nidâ edip, yâ kadîr, dedi. Sonra tahsîs-i irâdetiyle taarrûf etdikde ya mürîd, sonra

ekl-i şecereden nehyi hükmü ile taarrüf etdikde yâ hâki, sonra eklini kazâ ve murâdı üzere Adem'i Cibrîl'le tearrüf etdikde ya kakhâr, veya cabbâr, sonra tövbesini kabûl etdikde yâ tevvâb, sonra arza ihbât edip esbâb-ı maîşeti teysîr etdikde ya latîf, sonra tahsîl-i matlûb üzerine takviyyet etdikde nidâ edip yâ muîn, dedi, ve hâkezâ. Pes esmâ-ı ilâhiyyenin âsârı tadrîcîdir. Onunçün insanın kemâli dahi tadrîc iledir, melek gibi def'î değildir. Ve bundan sıfât-ı ilâhiyede tekaddüm ve teahhür bulunmak lâzım gelmez. Belki tekaddüm ve teahhür zuhûr-ı âsâr itibârıyladır. Nitekim ⁹⁶²سبقت رحمتي غضبي hadîsinde olan sabak dahi taalluk itibârıyladır.

Ve bundan fehm olundu ki esmâ-ı ilâhiyyenin zuhûru insanın zuhûruna menûddur. Pes insan mecbûriyyeti hâlinde nâle vü figân etmese cebbâriyyet-i Hak'dan eser zâhir olmazdı. Eğerçi ki Hakk'ın cebbâriyyeti zâtıyla kâim bir mana-yı kadîmedir, sâir sıfat-ı ilâhiyye gibi. Velâkin mükâşif olan kimse bu makûle manâya cebr-i hâlis demez. Belki rütbe-i mazhariyyeti dahi isbât eder. Ve bu rütbenin hükmü abd için kesb-i ihtiyâr isbât etmektir. Ve illa bu rütbe bâtul ve bî-fâide olmak lâzım gelir. Pes mükâşif rütbe-i zâhir ve mazharı isbâtla cebr-i mutavassıt yoluna gider. Ve merâtibi riâyet eyler. Ve Mevlânâ Câmî Divân'ında gelir;

تأثير ز آلت از محلات بود	حق فاعل و هرچه جز آلات بود
باقی همه اوهام و خیالات بود ⁹⁶³	هستی مؤثر حقیقی است یکبست
زارئ ماشد دلیل اضطرار	
خجلت ماشد دلیل اختیار	

Izdirâr ihtiyârın mukâbilidir ki bî-çâre olmaktır. Kâle fi'l-Kâmûs, و الضرورة الحاجة انتهى Haclet, hayâ ve ⁹⁶⁴الاضطرار [422] الاحتياج الى الشئ و اضطره اليه احوجه و الجأه فاضطر بضم الطاء و الاسم الضرة dehşet, yani utanmak ve utanmaktan mütehayyir olmak ve yüz kızarmağa dahi âsâr-ı hayâdan olmakla hacâlet derler.

Manayı beyt budur ki; bizim zârîliğimiz delîl-i izdirâr ve hecâletimiz nişân-ı ihtiyâr oldu. Yani eğer tesîr yüzünden yedd-i Hak'da mecbûr olmasak zârîlik etmezdin. Ve eğer ol fiili kendi ihtiyârımızla fâil olmasak kabîh ve terk-i edeb olduğu sûretde ânın yüzünden hecâlete düşüp münfail olmazdık ve yüzümüz kızarmazdı. Zira gayrın fiili ile kimse hazl olmaz. Pes her fiil ki abdden sâdır olur, cebr ü ihtiyârı câmi ve kesb ve halkı müştemildir. Binâen alâ hazâ hecâlet kesb

⁹⁶² Rahmetim gazabımı geçti.

⁹⁶³ Fail olan Hak'tır, her ne aletlerin bir parçasıdır, aletin tesiri ise muhalattandır. Müessirin varlığı gerçektir ve tektir. Geri kalanların hepsi evham ve hayallerdir.

⁹⁶⁴ Izdirar, bir şeye ihtiyaç duymak, ona ihtiyaç duydu, ona sığındı, tanın zammıyla, dura, mecbur oldu. Zara ve zarure isimdir, yani ihtiyaç.

u ihtiyârın eseri ve girye ve zârı cebr ve halkın nefîcesidir. Bundan zâhir olur ki her emr-i bâtin eser-i zâhîrle zâhir olur. Ve her nesne nişânıyla sûret bulur, izdirâr ve ihtiyar gibi.

کر نبودى اختيار اين شرم چيست

وين دريغ و حجلت و آرم چيست

Şerm, hayâdır ki Türk, od derler. Nitekim felân yanında odlu düşdüm derler, yani hacîl oldum. Dirîğ, men u taksîr etmek ve hayf demek ve âh eylemek. Âzerm, feth-i zâ-ı muceme ve sükûn-ı râ-ı muhmele ile, hürmet ve od ve edebdir. Nitekim Latîfî şiirinde gelir;

هر آنکه ایمان و دین و شرم دارد   ز پیران زنان آرم دارد⁹⁶⁵

Mana-yı beyt budur ki, eğer abdin kendi fiilinde ihtiyârı olmayaydı, bu utanmak ve kızarmak ve derd ve hasret ve âh eylemek nedir. Yani bu meânî delâil-i ihtiyârdır. Bundan zâhir olur ki mazhariyyet mertebesi zâhire ve zâhiriyyet mertebesi bâtına nâzır olmakla dirîğ ve haclet ve âzermi abde nisbet eyledi ki abdin efâl-i zâhiresidir. Ve takrîr-i mezkûrdan mefhûm olduğu üzere bu makâmda haclet utanmaktan kızarmak manasına haml olundu, tâ ki tekrâr lazım gelmeye. Eğerçi ki atf-ı tefsiri tariki dahi şehrhâdır ve hayâ teğayyür ve inkisârdır ki insana ayb ve mezemmet ve levm taalluk edecek nesneden ârız olur. Pes fi'l-hakîka kalbin sıfatıdır. Velakin eseri yüzde ve gözde zâhir olur. Nitekim hamretü'l-hacl ve safratu'l-vecl derler. Yüzde olduğu gibi hamret hasebiyledir ki zâhirdir. Onunçün işâret hasebiyle işâret edip in şerm dedi ve göze [423] olduğu a'mâ hakkında bu beytden zâhir olur.

كيف يرجو الحياء منك احد   و مكان الحياء منك خراب⁹⁶⁶

Ve bâşda dahi zâhir olur. Nitekim şerm-sâr derler, utandıkda baş aşığa iletmek hasebiyle. Ve haya ikidir. Biri hayâ-ı nefsânîdir ki nufûs onun üzerine mecbûldur, keşf-i avratdan hayâ gibi. Ve biri dahi hayâ-ı imânîdir ki Allah tealânın havfindan mümini fiil-i meâsîden men eder. Li-muharrihihî;

Var ise sende eğer katre hayâ

Ab-ı rûyu dökülür bî-edebin

Arakîle yüzünü kıl deryâ

Bir dahi kim ana Adem der ya

زجر استادان و شاکردان چراست

خاطر از تدبیر هاگردان چراست

Zecr, aslında savtla olan tarddır. Sonra kâh mutlak tarda ve kah savtda istimâl olundu. Savtda istimâl olunduğu matrûd olan nesne üzerine siyâhdan ötürüdür. Nitekim Arab و اليك عنى

⁹⁶⁵ Utanması, imanı ve dini olan kimse, kadınların yaşlılarından utanır.

⁹⁶⁶ Bir kimse senden nasıl haya umar. Hayanın mekanı senden harap olmuştur.

أغرب و تنح و وراءك⁹⁶⁷ der. Ve Türk, açıl şuradan ve yıkıl git ve öteye dur, der. Üstâz, muallim manasına mustameldir. Şerhi güzër etmişdir. Hâtır aslında kalbe vârid olan nesnedir, kalbde cereyân itibârıyla. Zira kable'l-cereyân yani ibtidâ-ı derûnda hâcis derler. Sonra kalbe ıtılâk eylediler. Zira mahall-i vâriddir. Tedbir ve tedbîr bir nesnenin dubr u âkibetine nazar etmektir. Velakin tedbîr ile tefekkürün farkı budur ki tefekkürün delîl ve tedebbür-i avâkıba nazar hasebiyle tasarruf-ı kalbdır. Gerdân, kâf-ı Acemî'nin fethiyle, sıfat-ı müşebbehedir, dönegen ve rücû edegen manasına. Bade-zâ mısra-ı evvel ihtiyâra ve mısra-ı sâñî izdırâra dâirdir. Ve sâñî dahi evvelki gibi olmak vechdir.

Mana-yı beyt budur ki; eğer abdde kesb u ihtiyâr olmasa üstâzların men u nehyi ve tardı şâkirdlerin inzicâr ve imtinâ ve intihâsı niçindir. Ve her fiilde müessir-i hakîkî Allah tealâ olmasa gönüllerin tedbîrlerinden rucûna manadandır. Yani sûret-i ûlâda abd muhtâr ve sâñide muzdarr ve mecbûr olmakla delâlet eder. Zira bir nesnenin kâsibi abd olmasa abde sen şunu işle veya işleme veya niçin işledin demezler. Ve kezâlik eğer ol fiilde te'sîr-i abdin olaydı tedbîrinden rücû etmezdi. Belki işleyip vücûda getirirdi. Velakin Allah tealâ ol fiilde onu sarf ve tedbirden çevirdi ve hilâfına cebr eyledi. Pes emr u nehyile ibtilâ kesbe menûtdur. Mahkîdir ki, bazı ekâbir-i ârifin melâikenin tecâsür edip [424] الدماء [424] تجمل فيها من يفسد فيها و يسفك⁹⁶⁸ makâlelerinde teaccüb eyledi. Sonra dediği nesne yok. Zira anları ol makûle ile intâk eden Hak'dır. Onunçün cür'et etdiler. Fe-emmâ bu söz Yahyâ bin Muâz Er-Râzî'ye bâliğ oldukda buyurdu ki, هو انطقهم و لكن انظر كيف احرقهم, صدق⁹⁶⁹ yani halk etmek Hak tarafından olmak sukût-ı levmdede özr olmaz, belki kendi kesbiyle melûm olur. Nitekim kâtil olan kimse kısâs olunur. Zira fiil-i ihtiyârîsi ile sâdır olmuşdur. Li-muharririhî;

Cebre zâhib olan abd-i gümrâh
Çünkü sen kesb edesin masiyeti

Hâşa isbât eder Allah'a günâh
Bir günâhına sana düşer bin âh

ور تو کویی غافلست از جبر او

ماه حق پنهان شد اندر ابر او

Gâfil, gaflet şol manadır ki insânı hakîkat-i umûre vukûfundan men eder. Cebr-i o, izâfetledir. O zamîr-i gâibdir, hüve gibi. Burada Allah tealâya râcidir. Penhân, bâ-ı Acemî'nin fethiyle gizlidir ve Dakâyık'da bundan gayrı dahi kelâm vardır. Bir mikdârı bâlâda güzër eyledi. Ebr-i o, bu dahi izâfetledir. Velakin zamîr zârîlik eden abde râcidir. Ve bunda gerçi tefkîk vardır. Velâkin muzırr değildir. Ebr buluttur ki Arab gaym ve segâb der.

⁹⁶⁷ Garip ol, uzaklaş, yanımdan ayrıl.

⁹⁶⁸ Yeryüzünde fesat çıkaracak, kanlar dökecek kimseyi mi yaratacaksın? (Bakara 30)

⁹⁶⁹ Evet doğru onları konuştu. Fakat bir bak onları nasıl yaktı.

Mana-yı beyt budur ki; eğer sen bu husûsda itirâz-ı gûne suâl edip dersen ki nâle vü zârî ehli Allah tealânın cebrinden gâfil ve onun cabbâriyetini zikrden meşgûl ve bî-haberdir. Şöyle ki mâh ebr içinde penhân olduğu gibi onun dahi cabbâriyet-i Hakk'ı mütâlaa ve mükâşefesi nûru zulmet-i gafletde gizlenmiş ve gaflet ol manâyı idrâkden ana mâni olmuşdur. Pes gâfil olan kimsenin zâriliği manâ-yı mezkûrdan nâşi değildir. Bunda kalbi mâha ve kalbin nûr-ı mükâsibini nûr-ı mâha ve zulmet-i gaflet ve perde-i dili ebre teşbîh vardır. Pes şems-i Hak demekden mâh-ı Hak demek evlâdır. Zira şemsiyyet rûhun ve kameriyyet kalbin sıfatıdır. Onunçün kalb ahvâl-i rûha mirâtdır, kırsa-ı mâh nûr-ı âfitâba âyine olduğu gibi. El-hâsıl şems-i nûr rütbe ve mekânda kamerden eşed ve a'lâ ve erfa' olduğu gibi rûh dahi kalbe göre böyledir. Pes kalbin teayyünü kamer gibi müteahhirdir. Zira sâfilin vücûdu âlfiden müteahhirdir. Hayvân-ı nâtıkın vücûdu yalnız hayvândan müteahhir olduğu gibi. Eğerçi ki mukayyedde olan cemiyet-i mutlakda yok ve ferzendir berzahiyeti cihetinden fazlı [425] pederden artıktır, fa'ref. Onunçün resûlullalah sallallahu aleyhi ve selleme ⁹⁷⁰ فيهداهم اقتده diye hitâb vârid oldu. Zira eğerçi bunun zâhiri iktidâdır. Fe-emmâ bâtını cemiyet-i uzma ve imâmet-i esâlayı müş'irdir. Li-muharririhî;

Her nebî bir sitâreye benzer
Sana oldu tecellî-i zâtî

Arada sen kamer-misâl oldun
Nur-ı Hak'la serteser doldun

هست این را خوش جواب ار بشنوی
بگذری از کفر و در دین بکروی

İn, beyt-i sâbıkda makûl ve kavle işâretidir. Cevâb, cûbdendir ki kat manasınadır. إذا قطعها ⁹⁷¹ يقال جاب الفلان البادية Pes suâl mukâbelesinde irâd olunan kelâma cevâb tesmiye olundu. Zira anınla kelâm-ı hasm munkatı olur. Küfr, burada küfrden murâd inkâr ve dîn-i tasdikden maksûd ehl-i dîn sahîh olan ehl-i sünnet ve cemâatin cevâbına inanmak ve münkad olmaktır. Ve ol cevâb beyt-i lâhıkda ve mâ-ba'dinde mestûr olan manâdır. Bigrevî, girvîden me'hûzdur. Girvîden'den kâf-ı Acemî'nin kesriyle, inanmaktır. Arab tasdik der.

Mana-yı beyt budur ki; şol mezkûra hoş cevab vardır, eğer işidersin ve huzûr-ı kalbe ilkâ-ı sem' edersin. Ve bu mananın mukaddemesi budur ki, evvelâ anlardan geçersin ve dîn-i sahîh ehli olan ehl-i sünnet ve cemâatin mezhebine mutekid olur ve kevser-i ikrâr içersin. Ve câizdir ki küfr ü imân-i hakîkî murâd ola. Zira mesâil-i kaderde ziyâd-ı gumûz olmakla niceler hatâ etmişlerdir. Ve belki küfre girmişlerdir. Ve nassın hükm-i sarfhine kâil olmayan kitâbî ise de mecûs hükmündedir. Onunçün Kaderiyye fırkası bu ümmetin mecûsîsidir, diye tağlît olunmuşlardır. Maksûd muktezâ-yı kitâbdan hurûc ve adûllerini beyândır. Zira mecûs ehl-i kitâb

⁹⁷⁰ Onların yoluna uy. (En'âm 90)

⁹⁷¹ Birisi çözü geçtiğinde câbe filanü denir.

değil belki âteş-perestdir. Ve bunda ehl-i inkârı zemm vardır. Zira anlar ki mükâşefeyi ve erbâbını inkâr ederler, bu meselenin hakikatini idrâkden kâsırlardır. Zira hakikati mükâşefe ile bilinir. Veya mükâşefe ehliyle sohbet ve makâlelerini tasdikle husûle gelir. Li-muharririhî;

Kalb-i insanda olıcak inkâr
Eyleme zühdü kendine pîşte

Edemez marifet-i Hakk'ı şikâr
Aşkdır âlem içre hâsıl-ı kâr

حسرت و زاری که بیاریست

وقت بیاری همه بیاریست

Keh, fetha, ile, kâhdan muhaffefdir. Zaman ile mekân arasında müşterek zarfın ismidir. [426] Burada murâd zamandır. Bâkî müfredât şerh olunmuştur.

Mana-yı beyt budur ki abdin hasret ve zârlığı bîmârî ve hastelik vaktindedir. Yani insan haste ve derd-nâk ve bî-çâre olmadıkça hasret ve hor ve zârî-kunân olmaz. Hastalık vaktinin cümlesi ise yakaza ve bîdârlık vaktidir. Yani ol vaktde asla gaflet yokdur. Ve çeşm-i bîmâre hâb girmedigi gibi sâir ehli derdin çeşmine dahi girmez ve ol vaktde perde-i gaflet mürtefi olup Hakk'a teveccüh ve incizâb hâsıl olur ki âmûzârî onun nişânıdır. Ve bîmârlıkda hükmen sıhhat-ı vücûd vardır. Nitekim bazı müfredâtta gelir;

Nesîm-i subh eser cân-bahş olup âheste âheste
Cihânda böyle cân vermiş değıldir dahi bir haste

Yani sabânın âheste hubûbu bîmâr hâline benzer. Maa-hâzâ sebab-i râhat-ı rûh ve mezîd-i sıhhat-i bedendir. Bundan fehîm olunur ki sahîhü'l-vücûd olan hükmen bîmârdır. Yani eğer levâzım-ı sıhhat ile kâim değıl ise, fa'ref cidden. Li-muharririhî;

Pûte-i hâle koyub kâlimi ben
Hastelik etdi beni dem-beste

Aşkla belki kâl eder derdim
Virdimi derd ü belâya verdim

آن زمان که میشو بیار تو

میکنی از جرم استغفار تو

Beyt-i sâbıkdan mefhûm olan bîdârlığı beyâna şurûdur. Cürm, zamme ile, cermdendir ki fetha ile, şecereden semere kat etmektir. Sonra kesb-i mekrûh için istiâre olundu. Zira fâilinin Hak'dan katiyyet ve firâkını mûcib ve müstelzemdir. İstiğfâr, marifet taleb etmektir. Marifet odur ki Allah tealâ kulunu mess-i azâbdan sıyânet eyleye. Zira gafr, fetha ile, bir nesneyi perde ve libâsla setdir. Tâ ki ânı denes ve veshden sıyânet eyleye. Ve istiğfârda tövbe şartdır. Zira icmâ-ı ümmet bunun üzerinedir ki yalnız istiğfâr tövbe olmaz. Meğher anınla bile diye ki, ابدأ فاغفرلی یارب، Nitekim Tefsîr-i Haddâdî'de musarrahdır. Ve demişlerdir ki, istiğfâr ve red⁹⁷² تبت و اسأت و لا اعود الیه

⁹⁷² Tövbe ettim ve kötülük yaptım, bir daha asla yapmam. Beni affet Allah'ım.

dâimdir. Yani kâmil ve nâkısdan ilâ âhiri'l-ömr sâkit olmaz. Zira kâmil telvinâtdan ve nâkıs hey'ât-ı muzlimden istiğfârla terakkidedir.

Mana-yı beyt budur ki, ol zaman ki sen bîmâr olursun ve hastelik bulursun, maraz bi-hasebi'l-gâlib mukaddeme-i mevt olduğun bilip cürm ü cinâyetinden tövbe ve istiğfâr edersin. Bu ise Hak'dan âgâhlıkdandır. Sıhhat hâli ise böyle değildir. Belki sebep-i gafletdir.[427] Nitekim müşâhede ile malûmdur. Bundan fehm olunur ki, tabîat ve nefes murâdlarınca sıhhat üzere oldukça kalb marîz ve Hak'dan gâfildir. Pes, kaçan tabîat riyâzât ve nefis mücâhede ile bîmâr ve haste sûretin bula, dîde-i kalbden gışâ ve mürtefi' olup, nûr-ı basîretle münevver ve kuhl-i müşâhede ile mükehhel olur ve sıhhat sûretin bulur. Ve kalbin cürm ü cinâyeti zuhûr-ı telvinât ve ahlâk-ı zemîme ile tehallukdur. Pes temkîn zuhûrunda telvîn mürtefi olup hey'ât-ı reddiye mağfûr ve mestûr olur. Bundan zâhir olur ki mağfîretde bir nesnenin aslı zâil ve münhemî olmak lâzım gelmez. Belki seyyiât hasenâta mübeddel olmak dahi mağfîretedir. İksîr ile nuhâs zeheb sûretine girdiği gibi. Velâkin erbâbı kalîldir. Hatta şeyh-i ekber kuddise sırruhû'l-athâr buyurmuşdur ki, zamânda erbâb-ı tebdîlden ancak iki kimse bilirim. Avf ise böyle değildir. Yani avf sûretinde eser-i masiyet kalmaz. Belki münhemî olur. Nitekim her birinin manâ-yı lügâvîsi takrîr-i mezkûru müş'irdir. Li-muharririhî;

Rahmet-i Hak dilersen ol gil
Sana her yüzden eyleyip ikrâm

Tâlib-i avf u mağfîret ola gör
Ol gafûr u rahîm neyleye gör

می نماید بر تو زشتی کنه
میکنی نیت که باز آیم بره

Züşt, çirkindir ki Arab kabîh der. Güneh, kâf-ı Acemî'nin zammı ve hâ-ı asliye ile günâh lafzından tahfif olunmuşdur. Ta'rib edip cenâh derler. Türk yazık der. Günahı züştülikle vasf eyledi. Zira âhiretde suver-i kabîhada temessül etmese gerekdir. Niyyet, kasd-ı kalbîdir. İlm mücerred değildir. Onunçün küfr-i ilmle küfr lâzım gelmez. Belki kasdla lâzım gelir. Reh, murâd sırât-ı mustakîmdir ki manevîdir.

Mana-yı beyt budur ki; ol hastelik zamânında senin üzerine günâhın çirkinliği görünür ve zâhir olur. Binâen alâ hâzâ niyyet ve kasd-ı kalbî edersin ki geri yola gelem ve günâh etmeye hâsıl olan zalâldan halâs olup tarîk-i Hüda'ya mühtedî olam. Bundan fehm olunur ki tarîk-i suverîde hissen zalâl vâki olduğu gibi tarîk-i manevîde dahi aklen gümrâhlık vâki olur. Velakin kâh olur ki zilâl-i mürşidin cehlinden ve kâh olur ki sâlikin gafletinden olur. Nitekim tarîk-i sûrîde niceler at ve deve üzerinde hâb-rubûde yoldan [428] çıkarlar ve nicelerine hâsıl olup menzile vusûlden kalırlar. Ve bundan ahz olunur ki sıhhat hâlinde insanın gözüne günâh görünmez. Ve görünür ise dahi tesvîk-i nefis ve tezyîn-i şeytanla sûret-i hasenede görünür. Onunçün fiiline ikbâl

ve kesbine hucûm eder. Nitekim Kur'an'da gelir; ⁹⁷³أفمن زين له سوء عمله فرآه حسنا Bu sebebdendir ki hadîsde gelir; ⁹⁷⁴ذلة او علة او قلة او يخلو عن المؤمن لا يخلو عن قلة او علة او ذلة Zira kalîlü'l-mâl ve alîlü'l-vücûd ve zelîlü'l-hâl olmakla Hakk'a ikbâl ve teveccühden hâli olmaz. Ve bununla imânî kâmil olur. Pes evvelki sıfât-ı mezkurenin ezdâdıyla muttasıfıdır. Bi-hasebi'l-gâlib imân-ı nâkıs ehlidir. Zira müfsideden hâlf değildir. Onunçün şiir-i Arab'da gelir;

ان الشباب و الفراغ و الجدة
مفسدة للمرء اى مفسدة⁹⁷⁵

Bu cihetdendir ki erbâb-ı sülûk dâima taz'îf-i kuvâ ve inhilâl-i vücûd ve bezl-i emvâliyle kâim olurlar. Zira bilirler ki bu vech ile Hakk'a karîb ve vuslat bulurlar. Ve bunda remz vardır ki sıhhat-i vücûd ehli tesvîf ehlidir. Fe-emmâ haberde gelir ki, ⁹⁷⁶هلك المسوفون Pes ve ⁹⁷⁷و فى التأخير آفات و فى المۇجبعince bu günü yarına tehîrin vechi yok ve bu makûle müsâhelenin dünyâ ve ukbâda tenezzül ve mefsedesi pek çokdur.

عهد پيمان ميکنى که بعد ازین
جز که طاعت نبودم کار کزین

Ahd ü peymân bir manayadır ki mürââtı lâzım gelen mûsaka ahd demişlerdir. Zira hâlen ba'de'l-hâl muâhede ve muhâfaza ve mürâât olunur. Nebûdem, aslında bâ mazmûmdur. Burad vezn için teskîn olunur. Kâr-ı güzîn, kâr-ı muhtâr demektir. Nitekim sahâbe-i güzîn derler. Zira cümle-i nâs miyânında sohbet-i resûlallah sallallahü aleyhi ve sellem ile müctebâ olmuşlar ve melekât-ı fâzıla ve ahlâk-ı zâide ile ittisâfla isti'fâet mertebesinin bulmuşlardır.

Mana-yı beyt budur ki; ol vaktde ahd ü peymân edersin ki bundan sonra tâat-ı Hak'dan gayrı kâr makbûl ve pîşe-i muhtârım olmaya. Belki cümle umûr arasında tâati ihtiyâr edeyim ve masîyet ve muhâlefet tarafına iltifât etmeyeyim. Zira fi-nefsi'l-emr tâat muhtâr ve makbûl ve muhâlefet merdûd ve mehcûrdur. Bunda tâat zikr etdi. Zira beyt-i sâbıkda münderic olan mazmûn ki tarîk-i Hakk'a rücûdur, tâat-ı Hak'la olur. Ve niyyetden sonra ahd ü peymân zikr eyledi. Zira bunde niyeti te'kîd vardır. Maa-hâzâ [429] niyet sıfât-ı kalb ve ahd ü peymân sıfât-ı lisân olmakla ikisini derecede derece-i şerîat ve hakîkatde vukûf vardır. Zira lisân cenânın tercümanıdır, şerîat hakîkatın sûreti olduğu gibi. Malûm ola ki ahd ü peymân eğer yalnız derdden nâşî ve netice-i renc olursa zaîfdır. Onunçün niceler ol derd ü rencin zevâlinden sonra nakz-ı ahd etmişler ve tarîk-i hilâfa gitmişlerdir. Onunçün eğer hakîkatü'l-emri idrâk ve mükâşefeden sâdır ise kavîdir.

⁹⁷³ Kötü iş kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye) benzer mi? (Fâtur 8)

⁹⁷⁴ Mümin, fakirlikten, hastalıktan veya zilletten kurtulamaz.

⁹⁷⁵ Gençlik, boş vakit ve yer yüzü, kişi için bir fesat unsurdur.

⁹⁷⁶ Erteleyenler.

⁹⁷⁷ Geciktirmede bela vardır.

Onunçün bu tâife ahdinde dâim ve kavlı u peymânında sâbit kadem ve yemîninde bârdır. Li-muharririhî;

Ne revâdır ki durmayıp ahde
Tutasın nefse uyup semt-i hilâf
Bu hilâfi gören Adem sana der
Ahdine yuf ola ey ehl-i lâf
Var ise nâzil oldu şânında
لا تطع منهم كل حلاف⁹⁷⁸

پس یفین کشت این که بیماری ترا

می بیخشد هوش و بیداری ترا

Yakîn, itkân-ı ildir ki nazar ve istidlâl üzerine mevkûf olan izâle-i şek ve şübheden nâşîdir. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. Türkî'de yakîn ve ırak derler. Yâkîn demek gerekdir, elif ile.

Mana-yı beyt budur ki; pes yakîn ve muhakkik oldu bu manâ ki hastelik sana hoş ve bîdârlık bahş u îrâs eder. Yani hastelik sebebiyle akl-ı perîşanın başına gelir ve hâb-ı gafletten uyânıp zârlık etmeye başlarsın. Eğer sende Hakk'ın cabbâriyetini zikr olmayaydı mana-yı mezkûrdan nâşî nâle ve figân husûle gelmezdi. Bundan zâhir olur ki derd-i Hak'dan bî-haber olan kimse bi-hoş ve mecnûn ve hâb-ı gafletle merhûndur. Ve bunda hûş ve bîdârlık bahş etmeyi bîmârlığa nisbet eyledi. Zira bi-hasebi'z-zâhir sebebdir. Eğerçi ki mükâşif olan tesîr-i Hakk'a nâzîrdır. Ve Kur'an'da gelir; ⁹⁷⁹يُحُوا اللَّهَ مَا يَشَاءُ وَيُثِبْتِ Yani Allah tealâ kulûb-ı muvahhidinden esbâbı mahv edip kendi zâtı ki müsebbibü'l-esbâbdır, onu isbât eder. Ve kulûb-ı nâzirinden vahdaniyyeti mahv edip esbâbı isbât eder. Pes evvelki ehl-i mükâşefe ve ikinci ehl-i nazar hâlidir. Fe-emmâ ehl-i mükâşefe kâh olur ki ta'n-ı tâini def için vech-i Hakk'ı halka setr edip tefrikaya zâhib olur ve isbât-i esbâb ve mezâhir eylerler. Ve kâh olur ki tâlib-i vâcidi te'nîs için vech-i halkı Hak'la setr edip cem'atine zâhib olur. Ve ref-i esbâb ve isbât zâhir eyler. [430] Pes iki sûretde bile yine tevhdile dâir ve manâ-yı vahdâniyyet ile kâimdir. Zira tefrikiyye zehâbı li-ecli'l-muslihâdır. Li-muharririhî;

Hâb-ı gafletten olan dil bîdâr
Gözüne girmediyâr u dâr
Dâre bakmaz gören ol diyâr
Dâre diyâr oldu çünkü medâr

پس بدین اصل را ای اصل جو

هرکرا در دست بر دست بو

İn asl, mısra-ı sâni mazmûnuna işâretidir. Asl fer'in mukâbilidir. Asl-cû, vasf-ı terkîbidir. Aslında cûyende-i asldır. Asl-cû dedi, tâlib-i makarra, yâ hakîkaten veya hükmen. Zira münker olan kimse bu aslı ikrâr etmez. Onunçün zârlık zikr-i cabbâriyetden olduğun selb eder.

⁹⁷⁸ İtaat etme her çok yemin edene. (Kalem 10)

⁹⁷⁹ Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. (Rad 39)

Mana-yı beyt budur ki; pes bu mezkur olıcak aslı bil ey cüyende-i asl ve tâlib-i tahkik olan kimse. Ve ol asl budur ki her kimin ki derdi vardır, bûy-ı hakîkati ol iletmış ve şemme-i Hakk'ı kokmuşdur. Pes bî-derd olan nefsü'l-emre vâkıf değildir. Onunçün pür-zârî ve nâle olan cabbâriyet-i Hak'dan âgâh ve olmayan andan gâfildir. Ve kezâlik derd-i aşka müptelâ olan âşık bûy-ı vuslatı şemm ve râyiha-ı dermânı istinsâk eder. Zira derd vâsıta-ı dermân olduğu gibi aşk dahi râbita-ı kurbet-i rahmândır. Bundan ahz olunur ki zâhid ve sâirlerin vuslatı verâ-ı hicâbdandır. Zira bî-derddir. Belki onun vuslatı derecât-ı cenâniyye mertebesindedir. Yoksa âşık gibi mertebe-i indiyetden değildir. Pes âşıkın şem ettiği gül maksûdun bûyun zâhide kokmak yokdur. Ve zâhid onun verdinden bî-haberdir. Nitekim şiirde gelir;

Ne bilsin hâlimi bi-derd-i aşk-ı yâr olan Veysî
Muhabbet bir belâdır kim giriñâr olmayan bilmez

هر که او بیدار تر پر درد تر

هر که او آکاتر رخ زرد تر

Ruh-ı zerd, sarı yanaklı ve benizli.

Mana-yı beyt budur ki; her ol kimse ki ziyâde bîdâr ve müteyakkızdır, ziyâde derd ile doludur. Zira yakazanın hükmü derdin vücûdudur. Pes yakaza ne kadar ziyâde olsa o kadar derd artar. Nitekim hadîsde gelir; ⁹⁸⁰انی اخشاکم الله و لاتهاکم له Aslı marifet-i cemâl ve celâlde kemâldir. Ve her kim ki ziyâde âgâh ve bâhîrdir, pür derd-ter olduğu gibi rûh-ı zerd-terdir. [431] Zira derd-i bâtının eseri zâhire munakis olup husûsan çehrede nümâyân olur. Hecilde humret ve vecl ve aşkda safirat olduğu gibi. Ve Yunus Emre kuddise sırruhu meârifinde gelir;

Sordum sarı çiçeğe benzin neden sarardı
Cevap verdi ki âşık benzi sarı olur

Ve bu sarılık indellah zeheb-i esferden efdaldır. Zira zehebin zehebiyyeti ya terbiye-i maden veya amel-i iksîr iledir. Zikr olunan sarılık ise terbiye-i ilâhî ve semere-i derd-i aşkdır ki iksîr-i hakîkîdir. Pes iksîr-i hakîki ile iksir-i mecâzî ve eserler ne vechile berâber olur. Ve bundan enbiya ve evliyânın merâtibi malûm oldu. Zira herkes derdde ve eserinde müsâvî değildir. Onunçün resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem namaza şüru' etdiklerinde sadrlarında avâz-ı galeyân-ı kazgan gibi âvâz zâhir olurdu. Sâirlerde ise bu mertebe âvâz yokdur. Onunçün âvâz-ı mezkure bürhân-ı sadr dediler. Zira her uzvunda başka bir burhân var idi. Ve bu sırta işâret edip Kur'an'da gelir; ⁹⁸¹يا ايها الناس قد جاءكم برهان من ربكم

Derd-i aşkın yokdurur pâyânı çün bahr-i muhît

⁹⁸⁰ Ben sizin en çok korkanınız ve korunmanız bulunuyorum. (Sahih-i Buharî, Kitabu Fezâilü'l-Kuran, 1786)

⁹⁸¹ Ey insanlar! Şüphesiz size Rabb'inizden kesin bir delil geldi. (Nisâ 174)

Şerhi sığmaz ger varak olursa gubarâ-ı basît

کر ز جبرش آکھی زاربت کو
بینش زنجیر جباربت کو

Cebreş, zamir Allah tealâya râcidir. Âgehî âgâhî`den tahfif olunmuşdur. Ya hitâb içindir âgâh haberdâr demektir. Bîneş, görüş manasına isimdir. Cabbâriyet`de olan tâ-ı hitâb ana kayddır. Ve câizdir ki cabbâriyetde olan ya aslında müşeddede ve masdariye ve tâ-ı ârıza ve ya`nın tahfifi vezn için ola. Malûm ola ki, bu beyt ve mâ-ba`di zikr olunan suâl ve cevâbın neticesidir.

Mana-yı beyt budur ki; eğer senin cebr-i Hak`dan âgâhlığın ve cebrin var ise ve bi-tarîki`l-mükâşefe kalbin ol manaya yâr ise zâriliğin kanı. Zira zârîlik delil-i izdirâr ve semere-i zikr-i cabbârîdir. Senin zincîr-i cabbâriyet-i Hakk`ı bîneş ve rüyet ve müşâheden kanı. Bunda zincîr-i zikrinin aslı sûret-i cebri tasvirdir. Zira der-zincîr olan kimse mukayyed ve mahsûr ve mecbûrdur ki her ne tarafa cezb ve cerr ederlerse ol tarafa müncezib olur. Fiilinde mecbûr olan dahi böyledir. Zira her fâil kazâ ve kader dâiresinden hâric olamaz. Ve bi`l-âhire zârîlik etmeye başlar ol zârîlık onun tevhîdine ve marifet-i [432] Hakk`a vusûlüne nişân ve ayn-ı sâbitisinin hükmüdür, gerek bir nesneyi müntec olsun ve gerek olmasın. Pes zârîlığı olmayan Adem`den meânî-i mezkure mefkûddur. Ve bundan fehm olur ki, keşâkeş-i zincîrde olan ve kezâlik marîz, mağlûb-ı âh u enîn ve nâlede bî-ihîyâr olduğu gibi esrâr-ı kader ve cebrden haberdâr olan dahi bî-ihîyârdır. Onunçün uşşâk-ı Hak`dan bî-ihîyâr sıyt u sedâ ve derdle ya hû veya Allah demek eksik olmaz. Zira tenehhüh-i vec`-i sadr hasebiyle bî-ihîyâr sâdır olduğu gibi bu dahi derd-i dil cihetiyle bî-ihîyârdır. Ve Nef`î nazmında gelir;

Zabt-ı âh eylemedir âşîka ol çâre Ben ise âhsız ârâm edemem âh meded

Ve bundan zâhir olur ki âh u vâh eden kimse teayyün ve teşâhusdan fenâ bulmak gerekdir. Tâ ki Hak`la bî-ihîyâr sâdır ola. Ve illâ makbûl değildir. Onunçün kendi nefsine şuûru olan sâlikden meclis-i zikrde sayha sâdır olmak terk-i âh-i beden madûddur. Li-muharririhî;

Gark-ı bahr-i fenâ olan dilden Çıkamaz âlemde bir dahi âvâz
Müfti-i aşka sor dediler anı Vermedi öyle kıl u kâle cevâz

بسته در زنجیر چون شادی کند
کی اسیر حبس آزادی کند

Çün, işbâ-ı vavla keyfe manasınadır. Key, birkaç manaya gelir. Burada kaçan manasınadır. Ve Letâif-i Hâce Hafız`dandır ki Divân`ında gelir;

بیانک بلبل و قمری اکر نوشی می علاج کی کمت کہ آخر الدوا الکی⁹⁸²

Mana-yı beyt budur ki; zincirde bağı olan kimse ne keyfiyyet ile şâdîlik ve esîr-i habs ve mukayyed-i zindân olan kişi ne vech ile âzâdlık eyler. Yani der-zincîr olanda şâdîlik ve mahbûs olanda âzâdlık muâmelesi olmadığı gibi mana-yı cebrden âgâh olan dahi böyledir. Ol dahi zârilikden hâli olmaz. Zira ol âgâhlığın hükmü derd ve derdin eseri zâriflikdir. Pes bir kimsede şâdîlik mevcûd ve zâriflik mefkûddur. Ayândır ki ol manâdan gâfildir. Zira sûrla mâtem ve gamla ferah bir yerde müctemi olmaz. Bu sebebdendir ki resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem vasfında gelir; ⁹⁸³کان دائم الاحزان متواصل الفكر Ve sâir uşşâkın dahi mertebelerine göre simâları simâ-i derd ve muâmeleleri muâmele-i bîmârdır. Bunda zâhir olur ki bazı müddeiyân ki deryâ var olup mütegayyir olmamak zu'muna düşmüşlerdir, maa-hâzâ üzerlerinde alâmet-i tefrika [433] ve perîşânî vardır, pes davalarında kâziblerdir. Zira her davânın hüccet ve bürhânı ve her hükmün eser ve nişânı vardır. Nitekim nişân-ı âşikî de Muhammediye'de gelir; ayn;

Yürekde od gözümde yaş

Başımda hâk elimde yel

ور تو می بینی که پایت بسته اند

بر تو سر هنکان شه بنشسته اند

Ser-hengân, çeri başı ve yebâ başı ve iş üzerine duran mutemede itlâk olunur. İbn Kemâl'in Dekâyık nâm kitâbında gelir ki, serheng elfâz-ı mürekkepdır. Bir cüz'ü ser ve bir cüz'ü de heng'dir. Aslı âhengdir. Manası azmdır ki çeri başlarına ki başdan harekete ol azm eder ve kalanı ana tâbi olur. Ser-âheng derler, aslı serin âhenge izâfetiyledir. İlm olıcak kâide-i terkîb olunup âhengin elifi hazf ve alâka-ı izâfet kat olunmuşdur, intehâ. Ve câizdir ki kuvvet manasına olan heng ola. Zira çeriye kuvvet-i bâzû lâzımdır. Pes iş erleri olan akviyânın sırrı serheng olur. Ve câizdir ki mevc-i deryâ manasına olan heng ola. Zira çeri bî-kesretde mevc-i deryâyâ teşbîh ede gelmişlerdir. Ve'l-ilmü indellahi'l-alîm.

Mana-yı beyt budur ki; ve eğer sen göresin ki bir kabâhat mukâbelesinde pâdişâhın müvekkil ve mutemedleri ayağın bağlamışlar bukâğı urmuşlar ve üzerine oturmuşlar ve musallat ve havâle olup kulağın tamâm bürmüşlerdir. Yani bu sûretde sen anların elinde âciz ve zebûn olursun ve giriftârlık ucundan temâm-ı mertebe-i zillet bulursun. Bunda pâyden murâd pây-ı tabiatdır ki riyâzet ile mukayyedir. Ve şâh rûh-ı sultânîye ve serhengân onun kuvâsına işâret eder. Zira tabiat-i insâniyeden shevâta müteallık nesne sâdır olsa kuvâ-yı rûhâniye elinde musahhar ve makhûr olup bend-i riyâzete düşer ve beste ve şikeste olup nâr-ı ızdırârda yanıp

⁹⁸² Bülbül ve kumrunun sesi ile mey içmezsen seni nasıl tedavi edebilirim. Devanın sonu dağlamadır.

⁹⁸³ Devamlı hüznü ve düşünceli idi.

pişer. Ve kâh olur ki hükm-i kuvâ-yı nefsâniye elinde olmakla bendden âzâd olur. Ve müştehiyyâtı ne ise sû be sû arayıp bulur. Li-muharririhî;

Nefs ü şeytâna sakın olma zebûn
Kim zebûn olsa anlar âhir

Var ise ger başında zerre-i heng
Aciz olup eder âha âheng

پس تو سرهنکی مکن با عاجزان

زانکه نبود طبع و خوی عاجزان

Âciz, kâdirin mukâbilidir. Acz ki zıdd-ı kudretidir. Acz insandandır ki insanın [434] müehheridir. Zira acz tehhur-ı umûra müeddîdir. Ve fi'l-Müfredât; في التعارف اسما للقصور عن فعل الشيء; hareket ve şuuru olanda ve olmayanda mustameldir, hareket-i hayvan ve eflâk gibi. Tabiat ise hareket şuuru olmayanda istimâl olunur. Felanın hoşça tabiati vardır demek lâsiddir. Zira adam-ı âkili cemâd-i lâ-yukal menzilesine tenzîldir. Velakin tâife-i sûfiyye tabiat ve nefis diye itlâk ederler. Istilâh-ı mahsûs olmuşdur. Zira anların murâdı sıfât-ı behîmiyye de behâim ile müşterek olan kuvvet-i tabîiyye-i külliyyedir. Istilahda ise münâkaşa yoktur. Ve kütüb-i hükemâda dahi tabiat mebhûsu anhadır.

Mana-yı beyt budur ki; pes sen dahi âciz ve bî-iktidâr olanlara serhenklik ve müvekillik ve zîr-i destlik eyleme. Zira böyle olmak âciz olanın tab u hûy u hasleti değildir. Yani sen ki beyt-i sâbık mazmûnu üzere el elinde âciz olduğunu görsen ve zebûn olduğunu bilsen sa'y et ki el dahi senin elinde âciz ve zebûn olmasın. Zira âciz olan gayrıyı tacîz etmenin manası yoktur. El-hâsıl esîrde âzâdlık ve gam-nâkde sürûr ve derd-nâkde dermân olmadığı gibi âcizde dahi kudret ve mecbûrda cebr gayr olmaz. Pes bu takrîrden hem nasîhat mefhûm ve hem mahbûsun anı olan mana-yı cebr malûm oldu. Bu sebebdendir ki ehlullah gayre taarruzdan hâlî ve iklim-i sükût ve fenâya mâlik ve vâlidir. Nitekim İbrahim bin Edhem'i kudise sırruhû bir serheng darb etdikde ser-fürû eyledi ve hiç söylemedi. Aher serheng İbrahim'i bilip ana ser-fürû kıldı ve itizâr gösterdi. Li-muharririhî;

Olmasa fi'l-hakîka ger serheng
İbn-i Edhem demezdi serhenge

Yed-i cebrinde Hüdâ'nın mecbûr
Ne kadar ister isen başıma ur

Ve Kur'an'da gelir; خلق الانسان ضعيفا⁹⁸⁵ Nitekim bâlâda tahkik olunmuşdur. Zehî insan ki âciz ve kâdir ve zaîf ve kavî ve zelîl ü azîz ve leîm ü kerîm ve garîb ü karîbdir. Pes insanda beşeriyeti hasebiyle acz ve zaaf ve kesb u ihtiyâr olmasa enbiyâ ve evliyâ ve sulhâ kîbel-i-i Hak'dan muâtib olmaz ve muâmele-i celâl bulmazlardı. Kuvvet ve kudret ve ızdırârı dahi buna

⁹⁸⁴ Acz, bir şeyden geri kalmak. İşi yapamamaktan dolayı oluşur. Bir şeyi yapmakta kusurlu olmaya isim olmuştur, kullanımda.

⁹⁸⁵ İnsan zayıf olarak yaratıldı. (Nisâ 28)

kıyâs oluna. Ve bazı kibâr-ı evliyâ buyurmuşlardır ki [435] و لا اصله اصلا كن غنيا بغنى هو اصل كل غنى هذه الجملة فان تحت هذه الفاظ و المباني جميع الحقايق المعانى ⁹⁸⁶fa`ref. ⁹⁸⁷Li-
muhammadîhî;

Eyledi Hak beni Hakkî fakir   Lâ-cerem halk beni eder tahkîr
Nazar edip gınâ-ı dâime Hak   Kereminden eder bana tevkîr

چون تو جبر او نمی بینی مگو
ور همی بینی نشان دید کو

Megû, nehy-i hâzırdir. Mefûlu mahzûfdur. Takdîri, megû men mecbûrem. Nitekim takrîr-i kelâmdan bir hoş fehm olunur. Dîd, mâzidir ki gördü demektir. Burada masdar manasına me`hûzdur ki dîden`dir. Kû, kâf-ı Arabî`nin zammiyle kanı demektir. Kaf-ı Acemi ile emr-i hâzır olup nişân-ı dîd ana mefûl ve mukaddem olmak dahi mana-yı muveccehidir. Velakin lafzen kâfiyede tekrâr lazım gelir, meğer emr ü nehy ile tefâvüt muteber ola.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü sen Hak tealânın cebrini görmeyesin, cabbâriyetin muttali olmayasın ve mükâşefe tarîkiyle ol manayı bilmeyesin ve eseriyle tecellî kılmayasın, deme ki ben Hakk`ın yed-i meşîyyetinde mecbûrum. Zira ki bû sûretde sende cebr nişânı mefkûd olmakla etdiğin davâ kizbe mahmûl olur. Ve eğer hakîkat-i cebre muttali olasın, ol ittîlâ ve müşâhedenin nişânı ve ol hakîkat ile tahakkukun hakîkati kanı? Yani onun alâmeti bâlâda zikr olunduğu üzere zârîlik ve terk-i şâdî etmeklikdir. Bundan fehm olunur ki, bazı ahkâmı mahcûb ile mükâşif bir değildir. Zira mükâşifin davâsı sıdk ve mahcûbun kizbdır. Pes bir sâlik-i mahcûb mücerred kütüb ve resâil tetebbuu ve efvâhdan ahzi sebebiyle hüviyet-i insan ve hüviyet-i Hak ve sırrı sırr-ı mutlakdır diye ene`l-hak dese kâfir olur. Zira ol mananın hakîkati mükâşefe tarîkiyle kendine malûm olmamışdır. Pes davâsı teayyün ve teşahhusa dâir olur. Hak tealâ ise teayyun ve teşahhusdan münezzehtir. Eğerçi ki teayyun ve teşahhus dahi hakdır, bâtil değildir, fa`ref. Fe-emmâ mükâşif olan dese mümin-i kâmil add olunur. Zira imânda kemâl odur ki mertebe-i ihsân ve müşâhedeye bâliğ ola. Pes sırr-ı ehâdiyyet ve hüviyet onun vücûdunda zâhir ve nûr-ı ferdâniyyet cebhesinde bâhir olmakla davası hakdır. Zira teşbih sûretinde tenzîh ehlidir. Nitekim melâike Adem aleyhisselâma secde hâlinde tenzîh ehli idiler. Fe`fhem. Hakîkat-i davâya bürhân zuhûr-ı havârik-ı âdiye ve vücûd-ı kerâmet-i ilmiyedir. Pes bî-delil olan davâ merdûddur. [436] Nitekim Hazret-i Hüdâyi kuddise sirruhû kelimâtında gelir;

Sâdıklara bürhan gerek

⁹⁸⁸ور نه ز دعوا ها چه سود

⁹⁸⁶ Yoklukla fakir ol, o bütün yokluğun aslıdır. Aslında onun hiçbir aslı yoktur. Zenginlikle zengin ol. O bütün zenginliğin aslıdır. Aslında hiçbir aslı yoktur.

⁹⁸⁷ Bil ki, bu cümle, her ne kadar bu lafızların ve terkiplerin arkasında bütün hakikatleri ve manaları toplamıştır.

Ve hakîkatin delîl-i zâhiri şerîât ve bürhân-ı bâtını tahakkuk-ı hakîkatdır. Zira bu makâmda delîl ve medlûl birdir. Li-muharririhî;

Münkeşif olsa sana tal'at-ı yâr   Gözlerin bir dahi görmez ağyâr

در هر آن کاری که میلست بدان

قدرت خود را همی بینی عیان

Iyân, aynın kesriyle, muâyene manasınadır. و كذا قال في الصحاح عاين الشيء عيانا رآه بعينه انتهى. Bunlardan fehm olundu ki iyân müfâale bâbının masdar-ı sâni'idir. O ise meksûru'l-fâ'dır. Binâen alâ hâzâ fethle okuyanları tağlît etmişlerdir. Nitekim İbn Kemâl ağılât beyân ettiği risâlede irâd eder ki; مصدر من عان الماء و الدمع يعين اى سال انتهى; 989 يقال لقيه عيانا اى معاينة لم يشك و رؤيته اياه كما في القاموس Nitekim İbn Kemâl ağılât beyân ettiği risâlede irâd eder ki; مصدر من عان الماء و الدمع يعين اى سال انتهى; 990 Fe-emmâ Ahterî`de ayân bi'l-feth zâhirlik diye tefsîr eder, meğer ol dahi galata mahmûl ola. Velakin lügate itimâd kalmamak lâzım gelir.

Mana-yı beyt budur ki; her ol kârda ki senin'ana meyl ü muhabbet ve incizâbın vardır, orada kendi kudretini iyân ve âşikâra görürsün ve kendin için kudret ve ihtiyâr isbât etmekde şek ve şüphe yoktur. Pes kavlden kesb lâzımdır, diye husûlunda makdûrunu bezl edersin, kesb-i dünyâ ve kesb-i ağırâz-ı nefsâniye gibi. Bunda ulûm-ı resmiye dahi dâhildir. zira sanâatdandır. Ve bu a'sârda ulûm-ı gayr-ı nâfiaya meyl ziyâdedir. Bu cihetden talebe-i ulûm geçinenler sarf-i ihtiyâr edip etrâf-ı âlemi geşt ederler, tâ ki bir felsefiye rast gelir, murğ-ı kûr gibi, onun zehr-i âbiyle helâk olalar ve ulûm-ı dev havsalalarında gendüm yerine zevân bulalar. Müddet-i medîdedir ki kütüb-i sitte ve nezâiri kırâat ve kitâbet olunmakda metrûk ve mehcûr ve ulûm-ı şeriyeye iştigâl beyne'n-nâs mensî ve menfûdur. Li-muharririhî;

Zehri tiryâk sanır bî-idrâk

Zehriyle kendini eyler ihrâk

Gözleyip murğ-ı kûr şûr âbı

Kurtar ana vâr iken çeşme-i pâk

در هر آن کاری که میلست نیست و خواست

اندران جیری شدی کین از خداست

Nîst'de ya işbâ olunmaz, vezn için. Hâst, talebdir. Nitekim der-hâst [437] etdi derler, taleb etdi manasına.

Mana-yı beyt budur ki; her ol kârda ki meyl ü talebin yoktur, ol husûsda cebrî olursun ki bu Hüdü'dandır dersin ve kendin için kudret ve hareket ihtiyâr ve isbât etmezsin ve husûlunda

⁹⁸⁸ Onlara iddialarından ne fayda var?

⁹⁸⁹ Onu gözleriyle gördü. Kamus'da geçtiği gibi, onu görmekte şüphe etmedi. Sıhah'ta da şöyle demişdir; gözleriyle o şeyi gördü.

⁹⁹⁰ İnsanlar aynı fethle kullanırlar. Bu hatadır. Çünkü iyan kelimesi aynın fethiyle söylendiği zaman âne fiilinin masdarı olur. Âne'l-mâ su aktı manasına gelir.

kesb ve gûşeş göstermezsin, kesb-i âhiret ve aġrâz-ı rûhâniye gibi. Bunda ulûm-ı hakîkiyye dahi dâhildir. Zira halkın ana raġbeti yokdur. Belki niceler dahi inkâr ederler ve küffâr Kur'an'ı sihr ü şiire haml etdikleri gibi erbâb-ı inkâr dahi maġz-ı Kur'an ve esrâr-ı Furkân'ı şath u tâmâta nisbet ederler. Ve makarr olan ehl-i hicâb dahi neyleyim, elimizde deġil, Allah tealâ esbâbını halk etmemişdir, diye kesbden tekâüd ve tahsîlinden tekâsül ederler. Ve niam-ı meşâir ve kuvâya küfrân üzere olurlar ve Hak tealâyâ buhl isbât ederler ve suç u anda bulurlar, neûzu billahi tealâ. Li-muharririhî;

Var iken sende bu denli âlât
Sal âlem-i ledünne murġ-ı dili

Yine gelmez elinden asla kâr
Bari etmiş olasin özge şikâr

Bade-zâ beyt-i Mesnevî'de tasrîhü bimâ ulime iltizâmen⁹⁹¹ nüktesi vardır. Zira beyt-i sâbıkdan mefhûmdur.

انبييا در كار دنيا جويند
كافران در كار عقبى جويند

Dünyanın şerhi mürûr etmişdir. Ukbâ zarra-ı dünyadır ki âhiretdir. Zira dünyânın âhir ve âkıbetidir. Ve âkıbet-i mutlaka cennettir. Zira imân ve amel takdîri üzerine musîr-i insandır. Nârın feccâre musîr olduġu avâriz hasebiyledir. Zira sû-i ihtiyârlarıyla ehl-i nâr olmuşlardır.

Mana-yı beyt budur ki; enbiyâ aleyhisselâm umûr-ı dünyeviyyede cebrîlerdir. Zira dünyâyâ meyl ü raġbetleri yokdur. Pes umûr-ı dünyeviyyeyi kesb etdikleri iktizâ ve izdirârladır. Kâfirler ise umûr-ı uhreviyyede cebrîlerdir. Zira âhirete muhabbet ve incizâbları yokdur. Pes umûr-ı uhreviyyeyi tahsîl etseler cebr u zarûret ile tahsîl ederler. Münâfikların küsl-nâk oldukları halde namaz kıldıkları gibi. Pes küffârda münâfikûn dahi dâhillerdir, enbiyâda muhlisûn münderic oldukları gibi. Ve bunda erbâb-ı inkâr ve ehl-i riyâ hâline dahi işâret vardır. Zira Hak'a taâtleri safâ-ı hâtır ve hulûs-ı kalble deġildir. Bade-zâ müminân der kâr-ı dünyâ cebrenîd demedi, tâ ki kâfirân ile mukâbele vâzih ola. Zira enbiyâ aleyhisselâm erbâb-ı imânın [438] mesleğine sâlik olup⁹⁹² ko شاء الله ما عبدنا من دونه من شيء diyen tâifedir. Pes imân ilme ve küfr cehle menût olmakla beyt-i lâhıkdan câhilânı enbiyâ mukâbelesinde irâd eyledi. Zira enbiyâ a'lemü'n-nâs olduġu gibi küffâr dahi echelü'n-nâs'dır. Pes küfr cehlden nâşîdir. Nitekim derler هو اكفر من الحمير اى اجهل⁹⁹³ Binâen alâ hazâ küfr ve cehl berâber olduġu gibi imân ve ilm dahi müsâvîdir. Zira imân ilmden nâşîdir. El-hâsıl enbiyâ reisu'l-ulemâ ve reisu'l-müminîn ve küffâr reisu'l-cuhelâ ve reisu'l-münkirîndir. Pes enbiyâ ile kâfirân ve câhilânı mukâbele manâ-yı mezkûre binâendir.

⁹⁹¹ Zorunlu olarak bilinenin açıklanması.

⁹⁹² Eğer Allah dileyeydi biz onun dışında başka bir şeye ibadet etmezdik. (Nahl 35)

⁹⁹³ Humeyr'den daha cahil.

انبیا را کار عقبی اختیار
جاهلانرا کار دنیا اختیار

Mana-yı beyt budur ki; enbiyâ aleyhisselâm umûr-ı uhreviyyede ihtiyârîlerdir. Zira âhirete meyl ü incizâbları kavîdir. Câhiller ise umûr-ı dünyeviyyede ihtiyârîlerdir. Zira dünyâda heves ve rağbetleri gâlibdir. Pes bu beyt dahi tasrîhü bimâ ulime iltizâmen kabîlindendir. Zira beyt-i sâbıkda enbiyânın umûr-ı dünyeviyyede cebrî olduklarına umûr-ı uhreviyyede ihtiyârî oldukları lazım gelmiş ve küffârın dahi umûr-ı uhreviyyede cebrî oldukları umûr-ı dünyeviyyede ihtiyârî oldukların iktizâ eylemiş idi. Velakin merâtib-i fehm ve idrâk tebâyün ve tefâvüt üzerine olmağın ziyâde tahkîk ve tavzîh için her birin tasrîhle beyân eyledi. Ve bunda câhilânda erbâb-ı inkâr dahi dâhildir. Zira erbâb-ı inkâr olanlar ne kadar ulûm-ı resmîyeye âlim olsalar yine ulûm-ı hakîkiyyeye göre câhillerdir. Zira ilm-i nâfi ve sahîh odur ki anınla Hak tealânın şuûnu idrâk ve âyât-ı esmâ ve sıfâtın mutâlaa mümkün ola. Tâife-i mezkûre ise bu manâda bî-idrâkdir. Binâen alâ hazâ ulûm-ı ledünniye ehline ta‘n ve teşnî‘den hâlf olmazlar. Ve kalblerini kibr ü kînden asla boş bulmazlar. ⁹⁹⁴ خذ لهم الله على اصراهم و قاتلهم على انكارهم Li-muharririhî;

Alim iken yine câhil kimdir
Pâk ederlerse de zâhirlerini

Ehl-i Hakk’a dokunan münkirdir
Yine bâtınları sâfî kirdir

زانکه هر مرغی بسوی جنس خویش
می‌پرد او در پس و جان پیش پیش

Pîş, öndür ki pesin mukâbilidir ki arddır. İkinci pîş tekîd içindir. [439]

Mana-yı beyt budur ki; ebyât-ı sâbıkada olan meânînin mümin ve kâfirde husûlu ol sebebdendir ki her kuş kendi cinsi tarafına uçar. Kendi ardda ve canı onun önünce olduğu hâlde. Zira cân u dil bir nesneye meyl etmedikçe cesed onun ardına düşmez. Ve ana tâbi olup kuş gibi ardınca uçmaz. Ve bu tab‘iyyet kalbin meyl-i haffsine nişân-ı zâhirdir. Ve her nesne kendi cinsi tarafına meyl eder, eğer kuş ve eğer insan. Zira mücâneset cihet-i câmiadır. Nitekim demişlerdir;

⁹⁹⁵ همه مرغان کند با جنس پرواز
کیوتر با کیوتر باز

Ve demişlerdir ki; ⁹⁹⁶ و ما تناكر اختلاف; ⁹⁹⁶ رایت غربانا تقع فيقع بالبقع بالسود والسود بالسود Bu hadîs-i şerîf Mekke’den bir mudhike hâtun Medine’ye geldikde mücânesesi bir mudhike-i âherinin hânesine doğru nüzûl etdikde sâdır olmuşdur. Ve mücâneset nev ile itibâr olunduğu gibi vasfla dahi itibâr olunur, gerekse iki nesne iki nevdin

⁹⁹⁴ Allah günahlarından dolayı onları terk etti. Ve günahlarından dolayı da onlarla savaştı.

⁹⁹⁵ Bütün kuşlar hemcinsleriyle beraber kanat çıkarlar; güvercin güvercinle, şahin şahinle.

⁹⁹⁶ Toplanmış kargalar gördüm, alacaları alacalarıyla, siyahları da siyahlarıyla.

⁹⁹⁷ rûhlar bölük bölük ordu gibidir. Birbirlerini tanıyanlar kaynaşır. Birbirlerini tanımayanlar ihtilafa düşerler.

olsunlar. Meselâ gurâb ve kebûter gibi. Mahkûdîr ki, İmam Gazalî kuddise sırruhû her iki nesne arasında münâsebete zâhib idi, gerek celfi ve gerek hafî. Pes bir gün Kudûs-i Şerîf'de sath-ı duvârda bir zâğ ve bir kebûteri biri birine kızıp durur gördükde teaccüb konân eliyle kuşlar tarafına işâret-i tenfir ve tefrîk etdikde gördü ki ikisi dahi lengdir. Ve mukârenetleri a'rciyyet münâsebetiyledir. Nitekim bâlâda dahi işâret olunmuşdur. Ve şiir-i Arabî'de gelir; تسأل و ابصر قرينه
998 عن المرء لا
Erbâin şerhinde taleb oluna.

كافران چون جنس سجين آمدند
سجين دینارا خوش آیین آمدند

Siccîn, sikkîn vezni üzerine cehennemın ismidir. Cehennem ise arz-ı sâbianın tahtında sicnullahdır ki şeyâfîn ve keferi ve fesaka-i ins ü cinnin berzâhda ervâh u amâli ve kıyâmetde ecsâd u suver-i a'mâliyle orada mahbûs ve muazzebdir. Aslında sâcinin mübâlağasıdır, fissîk fâsıkın mübâlağası olduğu gibi. Zira lafzın ziyâdeliği mananın ziyâdeliğine delâlet eder. Cehennem ise siccînde zâidü'l-vasfıdır. Zira muzlim ve muvahhaş ve hevl-nâk ve baîdü'l-ka'r ve şedîdü'l-azâb [440] olduğundan ma'âda habs ve tazyîk ve ta'zîbi hulûd ile muttasıfıdır. Onunçün siccîn mevzûunda siccîn denildi. Âyîn, tertîb ve töre yani resm u âdet ve kânun.

Mana-yı beyt budur ki; kâfirler çünkü siccîn cinsi geldiler ve zâtlarına sefâlet gâlib idi. Siccîn-i dünyâyâ hoş âyin geldiler. Yani الدنيا سجن المؤمن و جنة الكافر⁹⁹⁹ mücebbince dünya zindandan ibâret ve pür belâ ve kudûret iken anlara cennet gibi hoş geldi. Ve zindanı bahçe sandılar. Ve kemâl-i denâat ve sefâletlerinden dünyâyı denîye meyl u muhabbet edip gars-ı eşcâr ve kerî-yi enhâr ve bunların emsâli umûr-ı dünyeviyyeye bezl-i maddûr ve sarf-ı tâkat eylediler. Ve umûr-ı tabîiyyeye ve nefsânîyyeye iştigâl-ı tâm gösterip ahvâl-i kalbiyyeye ve umûr-ı rûhânîyyeye mukayyed olmadılar. Zira sefâletin hükmü enfüs ve âfâkda umûr-ı sâfileye meyldir, umûr-ı âliyyeye değil. Pes küffârın siccîn cinsinden oldukları sefâlet-i himmet ve a'mâl-i sâfile ve harekât-ı reddiye ve nâzile hasebiyledir. Nitekim derler, Ebu Cehil ve Ebu Leheb cehennemîdir. Yani cehennem ehlidir ki anlara dünyâda esbâb-ı duhûl-ı cehennem olan a'mâla tesaddî etmemişlerdir. Pes anlar cehennem cinsinden ve ehl-i nâr nevindendir. Ve câizdir ki küffârın turâbı arz-ı sâbia tahtından ahz olunup vech-i arzdan ahz olunan turâb-ı müminîn ile hılt ve tahmîr oluna. Ve meseldir ki herkes aslına çeker, derler. كل شيء يرجع الى اصله¹⁰⁰⁰ Ve hadîsde, الاصل لا يخطئ¹⁰⁰¹ yani asl-ı âliden hata gelmez, belki

⁹⁹⁸ Arkadaşını gördüğün kişi hakkında soru sorma.

⁹⁹⁹ Dünya Mü'minûn cehennemi kâfirin cennetidir.

¹⁰⁰⁰ Her şey aslına döner.

¹⁰⁰¹ Asil hata etmez.

asl-ı sâfilden gelir, turâb-ı tahtânî gibi. Onunçün rûh-ı insânî dâima mahfûzdur. Zira ulvîyyü'l-asldır, meğer kim civâr-ı nefse tenezzül etmekle âsâr-ı nefis sârî olup onun ahkâmıyla münسابîğ ola. Yani galebe nefis cânibinden olduğı sûretde. Nitekim nefis-i insânî dâimâ müsîbdir. Zira süfliyyü'l-asldır. Meğer kim civâr-ı rûhda bulunmakla rûhun âsârı sârî olup nefis dahi onun ahkâmıyla münسابîğ ola. Yani galebe rûh cânibinden bulunduğı sûretde. Bundan zâhir oldu ki fevka'l-arz ile tahte'l-arzın miyânında fark vardır. Eğerci ki ikisi dahi âlem-i esfeldendir. Ve biri birine mürtebit ve muttasıldır. Nitekim makâm-ı ervâh-ı müminîn olan cennet ile mahall-i şûûn olan derece-i hubûtun aralarında fark vardır. Eğerci ikisi dahi ulvîdir. Zira makâm-ı ervâhin uluvvu uluvv-ı izâfî ve mahall-i şûûnun uluvvu ise uluvv-ı hakîkîdir. Ve kezâlik vech-i arzın tesseffülü [441] tesseffül-i takyîdî ve taht-ı arzın tesseffülü tesseffül-i ıtlâkîdir. Pes tahte'l-arz âlem-i şûûna mukâbil gelmiş ve fevka'l-arz âlem-i ervâha muhâzî olmuşdur. Ve bu sebebden vech-i arzda fi'l-cümle uluvv vardır. Ve bu sebebdendir ki erbâb-ı hakâyık ba'de'l-vüsûl mertebe-i turâbın hakâyıkı ile mütehakkık olurlar. من تواضع رفعه الله sırrı buna nâzırdır. Yani bu vaz'da ayn-ı ref' ve bu süflde mahz-ı uluvv vardır. Fe'fhem cidden. Li-muharririhî;

Cesed-i kâfiri mukaddem çün
Bulmayıp yol semâ-ı ulviyeye

Etdiler hâki süfliden ta'cîn
Oldu âher karargahı siccîn

انبيا چون جنس عليين بدند
سوی عليين جان و دل شدند

İllyîn aslında ıllîn'in cemdir, sikkîn vezni üzere. Alâ, âlînin mübâlağasıdır. Yani uluvvda mübâlağa için alâ denildi. Sonra lafzın ziyâdeliği ile manâ-yı mübâlağa ziyâdeliğine işâret için ılliyîn lafzı semâ-ı sâbia fevkinde bir mevzû-ı refîa ism vaz olundu ki ervâh ve a'mâl-i müminîne kable yevmi'l-kıyâme makarr ve ba'dehü cesedlerine suver-i a'mâlle müstekarrdır. Zira cennet semâ-ı sâbianın fevkındadır ki sath-ı kürsîdir. Semevât-ı seb'a ise âlem-i kevn ü fesâddan olmakla yevm-i kıyâmetde mütagayyir ve matvî olurlar. Pes ulviyyât ve süfliyyâtdan cennet ile cehennemden gayrı kalmaz ki biri rûhun sırrı ve biri dahi cesedin sûretidir. El-hâsıl dünyâda rûh-ı ulvî ve cesed-i süflîye mukâbil âhiretde cennet-i âliye ve nâr-ı sâfile kalır. Onunçün ehl-i imânın cennete duhûlu makâm-ı rûhdandır ki latîf ve nûrânîdir. Nitekim ehl-i küfrün cehenneme duhûlü makâm-ı ceseddendir ki kesîf ve zulmânîdir. Ve rûha kalb ve sâir kuvâ-yı rûhâniye ve a'mâl-i sâliha ve ahvâl-i sahîha munzamdır. Cesede nefis ü tabîat ve sâir kuvâ-yı nefsâniye ve a'mâl-i fâside ve ahvâl-i sakîme munzam olduğı gibi. Zira ulvî olan ulvîye mukârin ve süflî olan dahi bi-hasebi'l-mücâneset süflîye mukârandır. Malûm ola ki ılliyîn lafzı mecrûr ve câb u dile muzâfdir. Ve illa be-cân u dil takdîrinde olmak lâzım gelir. Ve bu mukâbeleden fehîm olunur ki beyt-i sâbıkda sicn-i dünyâdan murâd fi'l-hakîka sicn-i tabîat ve nefsdır. Zira dünyâ-yı sâfile meyl

etmek nefis ü tabiat-i süfliyenin hükmüdür. Şodend, refend manasınadır ki hareket-i maneviyye ve meyl-i bâtını murâddır. Mana-yı beyt budur ki; [442] enbiyâ aleyhisselâm çünkü illiyyîn cinsi idiler ve zâtlarına uluvv gâlib idi, lâ-cerem ulvî olan cân u dil illiyyîn tarafına gitdiler. Ve ol cânibe meyl u muhabbet etdiler. Ve nefis ü tabiat-i siccînîne düşmediler. Pes enbiyâ ve sâir ehl-i imânın cins-i illiyyînden oldukları uluvv-ı himmet ve a'mâl-i refia ve teveccühât-ı âliye hasebiyledir. Nitekim felân kes pâdişâh meşreb ve deryâlıdır derler. Maksûd uluvv-meşreb ve sehâ-yı dilini beyândır. Ve câizdir ki enbiyânın turâbı turâb-ı cennetden ahz olunup turâb-ı arza mecz ve hılt oluna. Nitekim bazıları حبيب من دنيكم ثلاث¹⁰⁰² hadisinde zâhib olmuşlardır. Yani dünyayı muhâtabına izâfetden zâhir olur ki resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem kalben ve kâliben âhirete muzâf ola. Pes bu itibârla sâir hâkîlerden imtiyâz bulur. Eğerçi ki vasf-ı zâid hasebiyle dahi imtiyâzı vardır. Misk-dem-i gazzâl iken râyiha-ı mahsûsa ile imtiyâz bulduğu gibi. Ve turâb-ı nebevî turâb-ı Kâbe'den me'hûzdur, dedikleri manâ-yı sâbıkı münâfi değildir. Zira turâb-ı Kâbe dahi turâb-ı cennetdendir. Eğerçi teayyun ve teşahhus hasebiyle andan imtiyâz bulmuş ve bi-hasebi'l-etvâr ol mertebeden müntezil olmuşdur. Sâir enbiyâ ve evliyânın turâbı dahi ana kıyâs eyle.

Suâl olunursa ki herkesin turâbı nereden ahz olunduysa medfeni dahi odur. Pes medfenlerde tefâvüt neden gelir? Cevâb budur ki ekâmil-i nâsın turâbı fi'l-hakîka turâb-ı Kâbe'dir. Velakin tufânda yani vech-i arz serâpâ âb olup و كان عرشه على الماء¹⁰⁰³ âleminde temevvüc-i âb sebebiyle herkesin turâbı defn olacağı zemîne tarh ve ilkâ olunmuşdur. Pes medfenleri zâhirde Kabe'den dâr olmak hakîkatde baîd olmayı müstelzem değildir. Belki cümlesi Kabe'de belki arz-ı cennetde medfûn olmuş gibidir. Nitekim bu sırta işâret edip hadîsde gelir; الجنة او حفرة من حفر النيران¹⁰⁰⁴ fa'ref cidden. Ve bundan fehm olunur ki makâm-ı vesîle dedikleri fi'l-hakîka medfen-i resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemdir. Li-muharririhî;

Kangı rûha ki oldu ârem-geh

Tâ ezelde makâm-ı illiyyîn

Ol refü'd-derecât âhir ana

Eyler ol âli makâmı ta'yîn

Bade-zâ bu mahalle münâsib bâlâda bazı beyân sebki etmişdir. Ol beyânın icmâli budur ki ehl-i dil olmayanların ervâhı felek-i kamer tahtında mahbûs olur. Pes her rûhun uluvv ve teseffülüne göre makarr-ı [443] mahsûsu vardır. Ve yalnız rütbe-i kalbe vâsıl olmayan ehl-i nefis ve tabiatın hâli böyle tenezzül olıcak erbâb-ı dili inkâr üzere olan münkirlerin hâli nice olmak gerekdir. Yani bu makûlelerin hallerine göre siccîn vardır. Eğerçi ki dünyâda siccîn-i muzlim içinde oldukları kemâl-i gafletden kendilerine hafidir.

¹⁰⁰² Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi.

¹⁰⁰³ Yer su üzerinde idi.

¹⁰⁰⁴ Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur.

اين سخن پايان ندارد ليک ما

باز کوييم آن تمامي قصه را

Temâmi-i kıssa, hemze-i izâfet vezniçün işbâ olunmaz. Belki kesresi ihlâs olunur. Kıssa, hikâye-i mahsûs-ı behâdır.

Mana-yı beyt budur ki; ebyât-ı sâbıkada münderic olan marifet ve emsâli nihâyet tutmaz. Zira bâb-ı manâ meftûh ve deryâ-yı marifet bî-girân ve vâdî-i işâret bî-gâyedir. Pes ol vâdide pubâ ve o makûle sözleri güyâ olmaktan geri dönelim ve ol kıssanın yani vezîr ile Nasarâ hikâyesinin tamâmını söyleyelim. Ve yolda kalmayalım. Zira demişlerdir ki,

کنقص القادرين على التمام¹⁰⁰⁶

و لم ار في عيوب الناس عيبا

Bundan fehm olunur ki bu esnâda dâiyye-i Mevleviyye henüz munkati değil idi. Zira erbâb-ı dilin şanı budur ki dâiye mefkûd ve feyz munkati olduğu halde hatm-i kelâm ederler. Gerek ol şürû etdikleri nesne temâm olsun ve gerek olmasın. Zira işârete tâbilerdir. Pes her makâmında hikmet ve maslahata riâyet ederler. Ve âlem-i cemin hükmüne nâzır olurlar. Zira vücûdlarında tefrika ve nefsâniyet perîşan olmuş ve halleri Hak'la cemiyet ve külliyyet bulmuşdur. Onunçün anlara bir husûsda itirâz eden Hak'la mükâbere ve Bârî tealâ ile münâzaa eder, neûzu billahi tealâ. Li-muharririhî;

Eylesen evliyâya sû-i nazar

Dîdene hâsıl olur dürlü zarar

Gözü çıkmazdan evvel insanın

Yeğ değil mi ede gazz-ı basar

Ve bu abd-i fakîr zikr olunan tâife-yi celfleye ve mâide-i marifetlerine tufeyl olmakla bu şerh-i Mesnevî ve sâir âsârdan tabiiyyetim ilhâm ve istihâreyedir. Dibâce-i kitâba nazar oluna. Pes bu şerhde mahall-i vukûf hâlâ malûm değildir, eğerçi ki bu hikâye âhîrinde musammemdir. Zira demişlerdir ki, ¹⁰⁰⁷الحنفة تدل على البيدر الكبير, şol âgâhın ki makâm-ı tafdüilde kademi vardır, icmâl ana tafsîl ve kalîl ana kesîrdir. Li-muharririhî;

Şerh eder bir varakda bin ma'ni

Bâtını levh ü kalemdir yanî [444]

Ve onun ki nükât-i marifetden haberi yokdur, ana söz dahi nâ-kâbil olduğu cihetden çokdur. Li-muharririhî;

Dökme dürdâneyi har-ı mühre gibi

Ana kim har gibi lâ-yefhemdir

Sırrı nâ-ehle eylemek ifşâ

İki âlemde mûcib-i hemmdir.

¹⁰⁰⁵ Kötü hallerden ve işlerden Allah'a sığınırız.

¹⁰⁰⁶ Bir işi tamamlamaya gücü yettiği halde noksan bırakandan daha büyük bir ayıp görmedim.

¹⁰⁰⁷ Hufne büyük buğdaya delalet eder.

آن ویر از اندرون آواز داد

کای مریدان از من این معلوم باد

Enderûn, aslı ender'dir, iç manasına. Vav nisbet ve nun te'kid için ziyâde kılınmıştır. Zira vavla ve ya ile olan nisbetleri te'kid için nun ziyâde ederler. Hümâyûn gibi. Aslı hümây'dır, şîrîn gibi, aslı şîrdır. Pes enderûn içeri demek olur, derûn gibi. Zira derûnda dahi der, iç manasına ve derûn içeridir.

Mana-yı beyt budur ki; ol vezîr içeriden yani halvethânedan âvâz verdi. Ve böyle diye hitâb etdi ki, ey müridler, benden bu mana size malûm olsun. Ve bu manâdan murâd ebyât-ı lâhika mütezammın olduğu mazmûndur. Bunda işâret vardır ki maslahat olan mevzûda cehr etmek lâzımdır. İmam ve müezzinin ismâ-ı nâs için cehrleri gibi. Ve zikr-i cehrî gibi ki erbâb-ı bidâyet ismâ-ı nefis için ederler. Eğerçi Allah tealâya göre cehr ve ihfâ birdir. Husûsan ki nefis-i adüv ve şeytân-ı sârik makûlesidir. Ve adüvv ve muhârib ve sârik ve metâlib yanında tekbîri cehr etmek lâzımdır. Tâ ki sûret-i zikrden teheyüb etmekle techhur ede ve ric'-i kahkarî kabîlinden olup geldiği yola dönüp gide. Ve bunda remz vardır ki akl-ı meâşın enderûnu cânib-i şehâdetdir ki sadrdır. Ve bu cânibde zulmâniyyet ve nefsâniyyet ve küdüret gâlibdir. Hak tealânın şuârâ ve hutebâ-ı tâğuta imdâdı bu cânibdendir ki yedi tavr üzerinedir. Evvelkide ve hem ikincide zann ve üçüncüde şek ve dördüncüde hayâl ve beşincide tahmîn ve altıncıda hâtır-ı nefsânî ve yedincide hâcis-i şeytânî hâsıl olur. Ve akl-ı meâdın enderûnu cânib-i gaybîdir ki fuâddır. Bu cânibde rûhâniyyet ve letâfet gâlibdir. Ve Hak tealânın enbiyâ ve evliyâyâ imdâdı bu cânibdendir ki bu dahi yedi tavr üzerinedir. Evvelkide ilm-i sâfî hâsıl olur ya melek vâsıtasıyla veyahud bilâ-vâsıta ve ikincide bi-tarîki'l-vidân zevk ve üçüncüde marifetullah ve dördüncüde mükâşefât-ı âsâriyye ve beşincide müşâhedât-ı efâliyye ve altıncıda yakîn-i bi-tarîki't-tecelliyâtı's-[445] sıfatiyye ve yedincide bi-tarîki't-tecelliyâtı'z-zâtiyye hâsıl olur. Ve bu cânibde fikrin müdâhelesi olmayıp cümle-i vâridât âlem-i gaybden tevârüd eyler. Onunçün ulûm-ı enbiyâ ve evliyâ arasında ihtilâf yoktur. Belki kâh olur ki ibârâtda bile ittifâk-ı vâki olur. Cânib-i sâbık ise böyle değildir. Yani ol cânibde vârid olan netâyic-i fikriyyedir. Onunçün erbâb-ı nazar arasında ihtilâf ve cedel çok vâki olur. Zira fikirleri sünen-i vâhid üzerine değildir. Onunçün kimi muhtî ve kimi musîbdır. Ve irâdât ehli ise cümlesi musîbdır. Meğer erbâb-ı berâzihdan ola. ¹⁰⁰⁸وليس الخبر كالمعاينة Li-muharririhî;

Kalb-i kâmil mehdîr, anda münakisdir mühr-i Hak
Onunçün eksik olmaz bu ufukda hiç şafâk
Sehv edip şâkird-i fikr olma hatâdır hâsılın
Bula gör hâce-i feyz andan et ahz-ı sebak

که مرا عیسیٰ چنین پیغام کرد

¹⁰⁰⁸ Haber almak, görmek gibi değildir.

کز همه خویشان و یاران باش فرد

Peygâm şol haberdır ki kimseden âhere nakl olunur. Tahfif edip peyâm dahi derler. Tahkîki bâlâdadır. Hîşân, hîşin cemidir. Vâv-ı resmî ile kendi manasına, hod gibi ve hasm ve kavm ve kabîle manasına. Burada murâd manâ-yı sânisidir. Yârân, yârin cemidir, musâhib manasına. Ashâb-ı safâya yârân derler. Ve mecâzen muîn ve mahbûb manalarına dahi istimâl olunur. Zira mahbûba hakîkatde şâhid ve yardımcıya yâver derler. Ferd, sıfat-ı müşebbehedir, men lâ nazîrû leh ve yalnız manasına eşhed onun ehad-ı ferd derler, vâhid ve münferid demek olur. Hatta lügâtdede münferid manasına takrîr olunmuşdur. Cevâhir-i ferd bundandır. Yani, sıfat-ı müşebbehedir, münferid manasına. Eğer ferd-i vâhiddir, cevâhir-i cemdir. Naât olıcak mutâbakat bulunmaz, dersen kütüb-i mebsûtiye nazar eyle. Ve Müfredât`da İmâm Râgıb îrâd eder ki; و ازدواج و يقال في الله فرد تنبيها على انه بخلاف الاشياء كلها في الازدواج و اذا قيل هو منفرد بوحدايته فمعناه هو مستغن عن كل تركيب الفرد الذي لا يحتلط به غيره فهو اعم من الوتر و اخص من الواحد¹⁰⁰⁹

Mana-yı beyt budur ki; ey mürîdân-ı men, benden size malûm olsun ki peygamberimiz olan İsâ rûhullah aleyhisselâm bana böyle haber verdi ve emr eyledi ki cümle ekârib ve yârânından münferid ve tenhâ ol. Yani [446] anların sohbet ve ihtilâtların terk eyle ve taallukâtından bi'l-küllîye ferâğat kıl. Bunda hîşân zikri kat-ı ihtilâtı te`kîd içindir. Zira ekâribden inkîtâ lâzım geldiği sûretde ecânibden bi-tarîki`l-evlâ lâzım gelir. Ol sebebdendir ki ekârib-i kulûba ilsak ve hukûku ekserdir. Ve illâ vezirin Nasarâ arasında karîbi olmak zâhir değildir. Nitekim müzâvece tarîkiyle eş ve yoldaş derler. Gerekse orada eş olmasın. Burada İsâ`dan murâd rûh ve hîşândan murâd kuvâ-yı tabiiyye ve nefsanîyedir. Zira gerçi cemi kuvâ arasında karâbet vardır. Ol sebebdendir ki cismle rûhun izdivâcından tevellüd etmişlerdir. Fe-emmâ kuvâ-yı mezkûre ile aklın karâbet-i karîbesi vardır. Nitekim hafî değildir. Ve yârândan murâd umûr-i fikriyyedir. Zira akl-ı meâşın hâli dâima fikre dalmak ve tefekküre yoldaş olmakdır. Pes akl bir şecere ve serinde olan umûr-ı hayâliyye şecere üzerinde asâfir gibidir. Asâfir ise şecereden eksik olduğu yokdur. Ve kâh olur ki kalb üzerinde fikr-i zaîf müstevlî olur. Nitekim Yunus Emre kuddise sırruhû îşârâtında gelir;

Bir sinek bir kartalı salladı yere vurdu

Yalan değil gerçektir ben de gördüm tozunu

Sinekden murâd, fikr-i zaîf ve kartaldan murâd kalb-i kavîdir.

روی در دیوار کن تنها نشین

وز وجود خویش هم خلوت کزین

¹⁰⁰⁹ Ferd, başkasının kendisine karışmadığı kimsedir. Vitrden daha genel bir anlam ifade eder. Vahidden de daha dar bir manası vardır. Allah hakkında söylenir, her şeyden daha farklı olduğuna dikkat çekmek için. Başka herhangi bir şeyle karıştırılmaz. Allah vahdaniyetinde tekdir dendiği zaman, anlamı, o her türlü birleşme ve karışımından münezzehtir.

عليه فيكون الوجود المطلق مشتركا بين تلك الموجودات الخاصة التي هي وجود كل شيء و مقولا بالتواطئ عليها; **Vücûd**; الالذهان و وجود في العبارة و وجود في الكتابة و مذهب المتكلمين هو ان وجود كل شيء سواء كان ذلك الشيء و اجبا او ممكنا امر زائد الآثار و الماهية مابه الشيء هو هو فيكون بينها و بين الوجود مغايرة المفهوم لا في الذات و الوجود اربعة وجود في الاعيان و وجود في الوجود كون الشيء في الاعيان اى في الخارج و الخارج هو ظرف الوجود الذي هو مظهر¹⁰¹⁰

Mana-yı beyt budur ki; yüzünü halvethane duvarına tutup halkdan yalnız otur ve kimse ile sohbet eyleme. Ve anlardan yüz çevir ve yalnız âfâkı olan halkdan tenhâ oturmak değil belki kendi nefsinde kendi vücûd-ı mahsûsundan hem halvet ihtiyârıyla. Zira halkın sohbeti seni işğâl edip sohbet-i Hakk'a mâni olduğu gibi, kendi hiss ü hayâl ve vehmin dahi mânidir. Pes gerekir ki teayyün-i nefsânî [447] ve rûhânîden bi'l-küllîye fenâ bulup sırrın mertebesinde şuhûd-ı Hakk'a müstağrak olasın ve vicdânın ile vücûd-ı hakîkiyi idrâk edip dimâğ-ı bâtınında zevk-i vaslını bulasın. Bunda vücûd-ı zıllîye işâret vardır ki vücûd-ı aslînin misâlidir. Yani masdar-ı eşyâ olan vücûd-ı hakîkinin sûretidir. Sûretten güzër etmedikçe hod tecellî-i hakikat hâsıl olmaz. Nitekim bu makâm merrâren tahkîk olunmuşdur. Ve bunda rûy-ı der-divâr etmedikçe emrden pestle divâra istinâddan nehy vardır ki esbâb ve vesâite itimâddır. Onunçün Kur'an'da gelir; الله¹⁰¹¹ فتوكل على Yani ism-i azâmın müsemması üzerine itimâd lâzımdır ki cemi hakâyık-ı esmâyı câmidir. Ve yüzü divâra kılmak âlem-i vahdete teveccühe nâzırdır. Nitekim halka kılmak âlem-i kesrete ikbâle dâirdir. Eğerçi ki erbâb-ı besâire göre kesret muzmahil ve der-divâr ve diyârın her birinde pertev-i vahdet rûşen ve müncelîdir. Li-muharrihî;

Pertev-i nûr-i ilâhi görünür her yerde   Basarın var ise ger eyle nazar bî-perde
Püşt-i pâ urmadan ey dil ne gelir insana   Olmasa rûz-ı ezel hatt-ı saâdet-i serde

Malûm ola ki halvet ve uzlet iki kısımdır. Biri mürîdlerin ecsâmla ağıyârdan halveti ve biri dahi muhakkıkların kulûbla ekvândan uzletidir. Ve ehl-i uzletin niyyeti iki vechiledir. Ya şerr-i nâsdan ittikâ veya şerr-i nefsdan ihtirâzdır. Tâ ki şerri halka teaddî etmeye. Bu evvelkiden efdaldır. Zira nefis üzerine îsâr etse Hakk'ı gayr üzerine îsâr etmiş olur. Ve bir kimse Hakk'ı gayr üzerine îsâr eylese ana hâsıl olan mevâhib ve esrârı Allah tealâ bilir, fakat. Ve uzletde umde yalnız samt-ı lisân değildir. Belki samt-ı cinân dahi lâzımdır. Pes uzlet ehli yakîn-i billah sâhibi gerekir, tâ ki beyt-i uzletin hâricine müteallık hâtırası kalmaya. Ve kalbinde şuhûd-ı Hak'dan gayrı bulmaya. Bu ise uzlet-i ehl-i tahkîkdir ki kesret-i zikre idmân ve nefî havâtırı idâmeden sonra hâsıl olur. Li-muharrihî;

¹⁰¹⁰ Varlık, bir şeyin dış dünyada olması. Haric, eserlerin görüldüğü vücudun zarfıdır. Mahiyet, bir şeyin kendisi veya kendisinde bulunduğu şeydir, zatda değil. Kavramda mahiyetle vücud arasında fark vardır. Vücud dört kısımdır. Somut, soyut, söz ve yazı. Kelamcıların görüşüne göre vücud, vacib olsun mümkün olsun, ona zâid olan bir durumdur. Mutlak vücud, her bir şeyin vücudu olan varlıklar arasında ortaktır ve üzerinde anlaşılmuş bir sözdür.

¹⁰¹¹ O halde sen Allah'a güvenip dayan. (Neml 79)

Diline mühr-i sükût ur cânâ
Koma kalbinde sûret-i terkîb

Dedi Ahmed ki من صمت نجا¹⁰¹²
Ola gör yalnız çü harf-i hecâ

بعد از این دستوری گفتار نیست

بعد ازین با گفت و گویم کار نیست

[448] Bu beytin müfredâtı şerh olunmuştur. Bâ goft u gûyîm kârî takdîri bâ güft u gû-yı kârem nîst demektir. Yani bâ güft ve gû-yı merâ kâr nîst.

Mana-yı beyt budur ki; bu demden sonra tekellüme icâzet ve güft u gû ve kîl u kâl ile bana işe yokdur. Yani min ba'd kimse ile mükâmeleye me'zûn değilim. Zira mükâlemât ve muhâdesât güft u gû makûlesindendir ki erbâb-ı resmin sıfatıdır erbâb-ı hakîkatin değil. Pes min ba'd beni kendi hâlîme koyup söyletmeniz. Zira söz gâyete erdi. Ve kelâm nihâyetin buldu. Li-muharririhî;

Elvedâ ey âlem-i fânî sana şimden geri
Ahiret semtine yol düştü bana şimden geri

Her çemen gülzâr-ı âlemde göründü çün diken
Hârle sohbet gerekmez bülbüle şimden geri

Neyleyim atlas-ı kabâyı bir abâ besdir bana
Ol kabâyı terk edip gidem abâ şimden geri

Davet-i Hak sem'ime erdi sihr-i gûş eyledim
Lâyık olan bil icâbetdir ana şimden geri

Fakrla fahr eylemekdir pîşe-i erbâb-ı aşk
Hasb-ı hâlimdir benim fakr u fenâ şimden geri

Çünkü bu bâzârda yoklukdan özge mâye yok
Neylerim mâl u menâli Hakkiyâ şimden geri

Bunda işâret vardır ki kelâm âhiru's-sıfâtdır. Zira mevlûdde âhir zuhûr eden kelâm sıfatıdır. Ve meyyitin dahi âhir kelâmı kelime-i şehâdetdir ki anınla kelâm munkatı olup fenâ-ı tâm zuhûr eder. Alem-i fenâda ise kelâm olmaz, gerek fenâ-ı sûrî ve gerek fenâ-ı manevî. Pes bundan fehm olunur ki lisân mertebesinde olan kîl u kâl hakîkatü'l-hâle delâlet ve irşâd içindir. Ve illâ hakîkat mertebesinde ne lisân ve ne kelâm vardır. Belki o mertebenin kelâmı harf ve savtın gayrı vechile hâsıl olur. Nitekim Mevlid-i Süleymanî'de gelir;

Bî-hurûf u lafz u savt ol pâdişâh

Mustafâ'ya söyledi bî-iştibâh

¹⁰¹² Susan kurtuldu.

Ve bunda aklın zerrâk ve sâlûsluğuna işâret vardır. Zira bir nesne kim kîl u kâl için mahlûk ola kîl u kâlden hâlî olmaz. Belki min ba'd kîl u kâlden fâriğ oldum, dediği kîl u kâlden add olunur. Zira davâdır, davâda ise lisân-ı zâhir sâmit olsa da yine lisân-ı bâtın muhâdesededir.

الوداع ای دوستان من مرده ام

رخت بر چارم فلک بر برده ام

[449] Vedâ vav'ın fethiyle tevdî manasına isimdir, kelâm ve selâm ve tekellüm ve teslîm manalarına ism oldukları gibi. Takdîri kelâm evdiaküm tevdîan demektir, ayrılık ve rehîl vaktinde esenleşmek manasına. Fârisî'de bidrûd kerden demekle tabîr olunur. Zira bidrûd vedâdır ki esenlik manasına isimdir. Ve Kur'an'da gelir; ¹⁰¹³ ما ودعك ربك ey و طيب العيش و الراحة و الاسم الوداع و هو تخليف المسافر الناس خافضين و هم بودعونه اذا سافر تفؤلا بالدعة التي يصير اليها اذا قفل ای يتركونه و سفره ¹⁰¹⁴ ما تركك و في القاس ودعه كوضعه بمعنى ودعه Raht, kumâş-hâne ki Arab esâs der, metâu'l-beyt manasına. Yani o esbâb ve âlâtı ve rahti kaldırmak ve iletmek sefer ve hicretten ibâretdir. Çârom, râ'nın zammıyla dördüncü manasınadır. Zira çar dördüdür ve mîm-i sâkin edâtıdır, -cı manasına. Ve bu mimin mâ-kabli dâima mazmûm istimâl olunur. Nefs-i mütekellim mimine iltibâs lâzım gelmesin için dovvom ve siyom ve emsâli dahi böyledir. Ahirine yâ nisbet târî olsa çârmîn gibi, dördüncüsü demek olur.

Mana-yı beyt budur ki; ey dûtân ve yârân size vedâ ederim. Zira ben sefer-i âhîret üzerineyim ki ayrık oldum. Yani vefâtım karîb oldu. Ve ben muhtazır hükmünde oldum. Raht ve esâs-i menzilimi dördüncü felek üzerine iletmîşim. Yani hazîz-i arz ve kürre-i zemînden sefer ve hicret edip âlem-i evcde felek-i râbî üzere karâr etsem gerekdir. Pes bu kelâm telkîn-i muhtazıra telkîn-i meyyit gibidir. Zira karîb olan nesne bi'l-fiil mütehakkık gibidir. Her nesne ise karîbinin hükmünü ahz eder. Burada müridlerden dûtân ile tabîr eyledi. Zira irâdât muhabbeti müstelzemdir. Ve bir dahi müridlerinin makâm-ı muhabbete ve belki havâssı bi-hasebi'z-zu'm makâm-ı mahbûbiyyete terakkîlerine işâretdir ki makâm-ı mahbûbiyyet âhirü'l-makâmât ve'l-merâtibdir. Ve bir dahi ziyâde ihtisâslarına delâlet eder. Nitekim resûllah sallallahü aleyhi ve sellem kendilerinden sonra âlem-i şuhûda gelen müminlerden ihvân ile tabîr etmişlerdir. Ve felek-i çârom mertebe-i mükâşefât-ı âsâriyyedir. Nitekim mukaddemen etvâr-ı kalb beyânında işâret olunmuşdur. Zira bu makûle mükâşefât mevt-i mânevîden sonra hâsıl olur ki ana fenâ derler. Ve fenâ-ı küllîden mukaddem riyâzât ve mücâhedât hasebiyle. Gerçi bazı ezvâk ve meârif [450] hâsıl olur. Fe-emmâ mükâşefe-i sahîha fenâ-ı tâmla hâsıldır. Ve fenâ-ı sûrî rûhun cesedden

¹⁰¹³ Rabb'in seni bırakmadı. (Duha 3)

¹⁰¹⁴ yani terk etmedi. Kamus'ta, vedaahü, ke-vedaahü gibidir. İsmi vedadır. İnsanların misafiri uğurlaması, yola çıktıklarında hakkında uğur dileyerek onu terk ederler. Daa, hafıdır, yani rahat ve hoş yaşam.

müfârekatiyle olduğu gibi, fenâ-ı manevî dahi rûhun taallukâtdan fenâ ve inkitâıyla olur. Zira kalb dahi rûhun merâtibindendir. Ve kalb mertebe-i kamer ve rûh mertebe-i şemsdir. Ve mertebe-i mükâşefeden felek ile tabîr eyledi. Zira taraf-ı rûhâniyyete nâzır olmakla ulvîdir. Pes bunda akl-ı meâşın bi-tarîki'd-davâ mükâşefâtdan dem urduğuna remz vardır. ¹⁰¹⁵ يقولون بافواههم ما ليس في قلوبهم Li-muharririhî;

Olmasa dilde eğer nûr-ı şuhûd
Sebğile olmadı rûbe tâvûs

Meks vermez kuru davâya vücûd
Dahi taklîdle şeytan-ı nâmûs

Ve rûhun râbia irtifâi ve onu cây-gâh ittihâzının sırrı aşağıda gelir, inşellah tealâ.

تا بزیر جرح ناری چون حطب

من نسوزم در عنا و در عطب

Çerh-i nârî, kürre-i esîr dedikleridir ki evâil-i kitâbda şerh olunmuşdur. Malûm ola ki kürre dördür ki kürre-i hâk ve kürre-i âb ve kürre-i havâ ve kürre-i nârdır, yani âteşdir. Ve bu tertîb üzere kürre-i âteş cümle kürrâtın fevkindedir ki anâsırın a'lâsıdır. Sitâre-i kîsûdâr yani kuyruklu yılmaz dedikleri havanın şiddet-i zarbindan küre-i âteşden müşte'îl olan âteş-pâredir. Nitekim zemînde müşte'îl olan âteşe bâd gâlib gelse ol âteşden bazı şûleler munkati olup havâya teyerân eder. Ve illa sitâre kendi merkezinden müfârakat etmez, eğerçi sevâbit ve seyyârât dâimâ devvârdır. Zira sevâbit demek baty-i seyri itibâryıdır ve kürre ki ¹⁰¹⁶ ما اردت من شيء manasına der top gibi zikr olunan anâsırın fi'l-hakîka sath olmadıkları itibâryıdır ki besâit makûleleridir. Çerh hareket-i devriye ile dûr eden nesneye derler, çıkırık ve dolap gibi. Feleği tedvîr ve devrânda şerha teşbîh etmişlerdir, âsumân dedikleri gibi. Zira devrânî eşyâya benzer ve anâsıra çerh demek bi-tarîki't-tağlîbdır. Zira eflâke mülhaktır. Onunçün kitâb-ı Füsûsu'l-Hikem'de eflak on beş itibâr olunmuşdur ki vustâ-yı felek şemsdir. Pes, inde's-şeyhi'l-ekber kuddise surruhû'l-ethâr felek-i şems fevkinde yedi aded felek vardır ki bunlardır; felek-i ahmer yani merîh ve felek-i müşterî ve felek-i [451] keyvân yani zuhal ve felek-i menâzil yani felek-i sevâbit ve felek-i atlas yani felekü'l-burûc ve felekü'l-kürsî ve felekü'l-arş. Ve felek-i şemsin tahtında dahi yedi aded felek vardır ki bunlardır; felek-i zühre ve felek-i kâtib yani utarid ve felek-i kamer ve felek-i esber yani nâr ve felek-i hevâ ve felek-i mâ ve felek-i turâb. Pes bu dörde fi'l-hakîka kürrât derler, sath olmadıkları itibaryla eflâk derler tağlîb tarîkiyle. Ve câizdir ki çarh demek kerrâtın yalnız tedvîri hasebiyle ola. Pes şems-i eflâk hamsetü aşerin miyângîn ve şemsesidir. Onunçün bir vechi âlem-i mülkü ve bir vechi âlem-i melekûtu tenvîr edip tarafeyni ile ifâze-i envâr etmekle ehl-i avâlim onun yüzünden istifâde ve istizâe ederler. Hatab odun manasıdır. Kâle fi'l-Kâmûs; شويبا انتهى

¹⁰¹⁵ Ağzlarıyla konuşuyorlar, kalpleriyle değil.

¹⁰¹⁶ İstedğin bir şey.

الحيلة ¹⁰¹⁷ الحطب محرّكة ما اعد من الشجر Anâ, fethaile zahmet ve meşakkat. Atab, tahrîkle, helâk olmakdır. ¹⁰¹⁸ يقال اذا ادبر الامر كان العطب في

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki kürre-i esîr tahtı olan fevka'l-arzda odun gibi zahmet ve meşakkat ve esbâb-ı helâk ve âteşi içinde sūzân ve kebâb-ı nâr-ı hicrân olmayam. Yani bu kürre-i esîr altında her vech ile tîz yanıp helâk oldum. Şimden sonra murâdım bu berzâhdan halâs olup âlem-i ulvîde felek-i çâroma urûc etmek ve geldiğim yola gitmekdir. Felek-i râbi ise mahall-i nûrdur, nâr değil. Onunçün neş'esine nûr ve cemâl gâlib olan İsâ aleyhisselâm orada tevattun eyledi. Ve masdar-ı feyzi olan yerde karar kıldı. Bundan akl-ı meâşın murâdı nâr-ı tabîatden bi-tarîki'd-da'vâ tehallüs ve necâtdır. Zira umûr-ı şehâvâniyyenin gâyeti harâret-i tabiiyedir. Ve andan necât bulmak âlem-i rûhâniyete urûcladır ki orada harâret-i tabiiye olmaz. Belki nar-ı aşk ve nûr-ı muhabbet olur. Li-muharririhî;

Eyleyen câygâh-ı nefsinî nâr
Nûru gâlib olan vücûd amma

Ebedî ol, o nâr içinde yanar
Girse de nâra nârla o yanar

پهلوی عیسی نشینم بعد ازین

بر فراز آسمان چار مین

Pehlû, yan ve eyegü. Nitekim şiir-i Bâkî'de gelir;

Ten-i zârumda pehlum istuhânım sayılır bir bir
Beni seyr etmeyen ashâb-ı mûsîkarı görsünler

Burada vezn için vav işbâ' olunmaz. Firâz, kesre, yüce ve yukarıdır. Aslı efrâzdır. [452] Ser-efrâz ve ser-firâz derler, başı yukarı olduğundan ötürü, ya kibrinden ya uluvv-ı câhından. Çârmîn, felek-i çârom beytinde şerh olunmuşdur. Burada dördüncü demektir. Aherinde ya nisbet ve nun ol nisbeti tekîd içindir, şîrîn ve hûşîndeki gibi.

Mana-yı beyt budur ki; ba'd ez in dördüncü felek üstünde Hazret-i İsâ aleyhisselâm yanında oturam. Yani nefsi nâtıkım bedenden mufârakat etdikden sonra câygâhım felek-i râbi'de pehlû-yı İsâ rûhullah ola. Nitekim bi-tarîki'd-davâ dâvet-i İsâ ol makâma urûcunu müstelzimdir. Ve illâ Muhammediye'de gelir;

Kimse bilmez kişi ne yere gider

Ancak onu bilir ki yere gider

الدنيا و في الآخرة ¹⁰¹⁹ لهم البشرى في الحياة Ve kibâr-ı evliyâ kaddesallahu esrârehüm âkıbetden me'mûnu'l-gâile iken ¹⁰¹⁹ fehvâsınca mübeşşirlerdir. Yine hıfz-ı makâm-ı edeb edip hallerin setr ederler.

¹⁰¹⁷ Odun, ağaçlardan yakmaz üzere hazırlanmış olan yanıcı madde.

¹⁰¹⁸ İş, uzaklaştığında helak olmak çözümdedir, denilir.

¹⁰¹⁹ Dünya ve ahiret hayatında onlara müjdelersun. (Yunus 64)

Ve me'mûnu'l-gâile olmayan mahcûblar gibi nâle vü feryâd konân olurlar. Pes, evliyaya bu makûle manâyı izhâr etmek muktezâ-yı edep ve hükm-i ehad-ı kadîm değildir, meğer havâssa ola. Enbiya aleyhisselâm ise eshâb-ı teşrîf' oldukları cihetden itikâd-ı ümemi tesbît ve tahkîk için bazı esrârı izhâr ve hafıyyâtı ifşâ eder. Li-muharririhî:

Benim ahvâlimi Allah bilir
Eline girse adamın bir kenz

Gayre ifşâ onu günah olur
Söylemez onu ve illa yanılır

Bade-zâ Hazret-i İsâ aleyhisselâmın felek-i râbia merfû olduğu tefâsirde musarrahdır. Fe-emmâ leyle-i mirâcda resûlullah sallallahü tealâ aleyhi ve sellem Hazret-i İsâ ve Yahya'ya felek-i sânde mülâkî oldukları ana muhâlifdir. Meğer ki iki mekânda rü'yeti İsâ'nın iki hasebiyle ola. Zira ervâh mütehayyize değildir. Nitekim leyle-i mezkûrede Musa aleyhisselâmı kabri üzerinde namaz kılarken görüp ba'de felek-i sâdisde görüp orada mülâkî oldular. Ve Hazret-i İsâ'nın ref'i fi'l-hakîka âlem-i süfliden mufârakat ve âlem-i ulvîye ittisâli manasınadır ki şân-ı rûhdur. Ve semâ-ı râbiada olduğu masdar-ı feyzân-ı rûhu felek-i şemsin rûhâniyyeti olduğudur. Sâir ervâh-ı enbiyâ dahi ana kıyâs oluna. Cerîde-i siyerde müsbetdir ki Hazret-i İsâ otuz üç yaşında iken semâyâ ref olundu. Maa-hâzâ kemâl-i ömrü altmış üçdür. Zira İsâ hakîkat-i vâhideden gelmekle ömrü müddet-i mezkûrenin nisfi olmuşdur. [453] Pes bu ref teveffî hükmündedir ve âhir zamanda nuzûlünde olan ömrüne erbâfındır. Buna mülhak değildir. Ve illa semâda meksi müddeti dahi itibâr olunup ömrü ömr-i Nuh'u tecâvüz etmek lâzım gelir. Ve bundan fehmi olunur ki resûlullah sallallahü tealâ aleyhi ve sellem leyle-i Mirâcda arş-ı berrine dek bir yerde adem-i tehayyüzü cemi etvârın nûrâniyyetinden zü-haz olduğuna dâldir. Zira ism-i azâma mazhardır ki cemî esmâyı câmidir. Ve sinn-i şeriflerinin altmış üç olduğu kırk yıl fenâ ve yirmi üç sene bekâ itibâriyladır ki müddet-i vahyidir. Hem şeriate nâzır ve hem hakîkate dâir bir manadır. Ve müddet-i tebliğ yirmi üç olmak saât-ı yevm ü leyle itibâriyladır ki yirmi dördür. Ve yirmi üç dahi ehadiyyeti ile yirmi dört olur. Bade-zâ felek-i çârmîn merâtib-i nefsiyyede mertebe-i rûhdur. Zira tabîatden nefse ve nefsdan kalbe ve kalbdan rûha terakkî hâsıl olur. Pes rûh şems mertebesidir. Şems ise felek-i râbiadır. Ve bundan ahz olunur ki ervâh müteşâkilât makûlesidir. Pes herkesin rûhu eğer illiyîn ve eğer siccînde müşâkili yanında olur ve anınla haşr-ı sûrî ve manevî bulur. Ve fi't-tenzîl و اذا النفوس زوجت¹⁰²⁰ Li-muharririhî;

Cinsine zamm olunur yâr-ı ağıyâr

Vay ol câne ki ağıyâra uyar

وان كهانی ان اميرانا بخواند

يك بيك تنها بهر يك حرف راند

¹⁰²⁰ rûhlar (bedenlerle) birleştirildiğinde. (Tekvir 7)

Angehânî, andan sonra demektir. Aslında angâh'dır ki ân ism-i işâret ve gâh kâf-ı Acemîyle vakt u zaman manasınadır. Tahfifen elifi hazf edip anki derler, hâ-yı melfûze ile âherindeki ya nisbet içindir. Ve elif ve nun edât-ı cem değildir. Belki mana-yı nisbetdir ki ya'nın medlûludur. Te'kîd ve mübâlağa nisbet için ilhâk olunmuşdur. Nitekim İbn Kemâl ve Riyâzî, pehlivânî ve iskenderânî ve emsâlinde olduğu zâhib olmuşlardır. Yek be yek, bir bir demek. Pes bâ zâide olur. Ve câizdir ki birden bire demek olup ez yek tâ be-yek takdîrinde ola. Serâser ve serteser ucdan uca ve başdan başa demek olduğu gibi. Fe-emma ol ki İbn-i Kemâl ser-be-ser ve der-be-der ve ten-be-ten ve kişver-be-kişver lafzlarında başa baş ve kapı kapıya ve ten tene ve iklim iklime diye mana vermişdir, vâzih değildir. [454] Belki vâzih olan ez ser tâ be-ser diye takdîr edip başdan başa manasına haml etmektir. Nitekim Türkî'de dahi bir başdan bir başa ve bir ucdan bir uca derler. Zira her nesnenin cismiyyeti hasebiyle iki başı ve ucu vardır. Pes o makûle elfâzdan manâ-yı istiâb murâd olunur. Ve kezâlik birden bire derler. Zira birden bire bed' olup yine birde hatm olunur. Be-her yek, be-her yekî makâmında mustameldir, her birine manasına. Hârf râned, harfle murâd kelime ve kelâmdır. Nitekim bâlâda tahkîk olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; ve andan sonra yani makâle-i mezkûreden müteehhir olan zamânda ol on iki aded umerâ-yı Nasârâyı bir bir tenhâ ve yalnız okudu ve davet kıldı. Ve her birine harf ü kelâm sordu ve ahd-i nasîhat ve vasiyyete müteallık nice takrîrât edip zu'munca meslek-i hüdâyı ana gösterdi. Maa-hâzâ maksûdu sûret-i Hak'dan görünüp izlâl-ı Nasârâ idi. Ve akl-ı meâşın kuvâ-yı vücûdu tarîk-i rûhdan izlâli dahi buna kıyâs oluna. Husûsan ki kuvâ-yı zâhirenin başı akla merbûtdur. Pes akla zebûn oldukları cihetden onun cânibinden hayr u şer her ne vârid olursa anınla amel ederler. Ve on iki umerâdan murâd havâss-ı hams-i zâhire ve bâtına ve şehvet ve gadabdır. Nitekim bâlâda işâret olunmuşdur. Ve gadaba bedel hevâ olmak dahi vechdir. Zira kuvâ-yı vücûd arasında hevâdan metâ nesne yoktur. Pes hevâ emîrû'l-ümerâdır. Ve fi'l-hadîs; ¹⁰²¹ ما عبد على وجه الارض آله ابغض من الهوى Li-muharririhî;

Her kaçan şah hevâ olsa metâ^c
Var sultan-ı rûha tâbi ol

Bozular emr-i reâyâ-yı kuvâ
Beter oldun yeter zebûn-ı hevâ

Bunda tenhâ lafzı ile râzî ifşâdan ihtirâza işâret vardır. Husûsan umûr-ı hiyeliyyede ihfâda tedkîk ederler. Tâ ki revâç hâsil ola. Ve ictimâda mahzûr-ı zikr olmadığı sûrette yine tebâüd ve tehâsüd eksik olmaz. Bu sebebdan müteehhirîn tarîka-i ihtiyâta sâlik olup vâkıât-ı mürîdânı biri birlerinin yanında istimâ ve tabîr etmezler. Belki ferdan ferdan duhûl-ı meclis ile emr ederler. Tâ ki mahzûrdan biri ola. Ve bunda tarîkat-i meşşâfîne remz vardır ki anların

¹⁰²¹ Yeryüzünde hevedan yakın olup da buğzedilen daha büyük bir kul yoktur.

tarikatleri muhâdese-i lafziyyedir. Yoksa tarikat-i işrâkiyye gibi muhâdese-i nefsiyye değil. Li-muharririhî;

Hilye-i zât olsa da güftâr
Taraf-ı hâle nigh etmediler

Yeğdir olmak yine andan sâde
Kâl gâlibdi kavm-i İsâ`da [455]

كفت هر يك را بدين عيسوى

نائب حق و خليفه من توى

Nâib, ¹⁰²² Velakin nâibin Kâzî`de şöhret-i şâyiası vardır. Ve letâyif-i Hazret-i Hüdâyî`dendir kuddise sırruhû ki buyurmuşlardır; biz dahi müderris olduk, nâib olduk. Halîfe, sultan-ı azâm ve gayrın makâmına kâim olan kimsedir.

يقال خلفه خلافة كان خليفته و بقى بعده و الخليفة يذكر بؤنث كما فى القاموس قال الانبارى الاصل فى الخليفة خليف بغيرها فدخلت الهاء للمبالغة بهذا الوصف كعلامة و قال بعضهم التاء فيه و فى الحقيقة و القصيدة و المقدمة و غيرها من النظائر اما لنقل من الوصفية

الى لاسمية و اما لتأنيث بتقدير موصوف مؤنث انتهى ¹⁰²³

Demişlerdir ki, hilâfet makâm-ı imâmetden mertebe-i mahsûsadır. Zira halîfe odur ki, onun tarikat ve hükümeti resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarikat ve hükümeti üzerine ola. Hilâfet-i hulefâ-ı erbaa ve hilâfet-i Ömer bin Abdülaziz ve hilâfet-i Mütcheddî gibi. Her imam ve sultan ise böyle değildir. Ve Kur'an`da gelir, Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm hakkında; للناس اماما <sup>1024</sup> nazmında vârid olan imâmetden murâd hilâfetdir. Zira enbiyâ aleyhimisselâm ve kümmel-i evliyâ kaddesallahü esrârühüm cemi kemâlât ve hükümâtta nevvâb-ı Hak`dır, bilâ-vâsîta. Fe-emmâ Enuşîrevân`da adl yüzünden olan niyâbet verâ-ı hicâbdandır. Zira İslâmî değil belki câhilî ve âteşîdir. Firavn ve emsâlinde ise asla niyâbet yoktur. Zira anlar rubûbiyyete ve enbiyâyâ ezâ ve cefâ yoluna gitmişlerdir. Burada niyâbet Hak ve hilâfet halk isbât eyledi. Zira nâib menûbu anhin zamân-ı hayâtında olur. Hak ise hayy-i lâ yemût`dur. Halife ise bi-hasebi`lgâlib müstehlifin vefâtından sonra itibâr olunur. Nitekim mürûr eden mana-yı lügâviden zâhir olur. Ve merci`-i tarikatimiz Üftâde kuddise sırruhû kelimâtında gelir; لى خليفة و لو ادعى بعض المدعين ¹⁰²⁵ Bu kelâmdan murâdları budur ki hakikat hilâfet-i mustahlefin teayyünü iledir. Yoksa dava ile değildir. Zira müddeî nâ-ehldir ve nâ-ehl halîfe

¹⁰²² Kamus`da geçtiği gibi, birisine vekalet etmek.

¹⁰²³ Birisini vekil bıraktı ve o kişi ondan sonra onun işini üzerine aldı. Kamus`da denir ki, halife kelimesi, müzekker de olur müennes de olur. Enbârî diyor ki; halifenin aslı, halîf`tir. Mübalağa için getirilmiş, allame gibi. Bazı alimler şöyle demiştir. Halifedeki, hakikatteki, kasidedeki ve mukaddimedeki ve benzeri kelimelerdeki te`ler, vasfıyetten ismiyyete geçmek içindir. Ya da, mevsuf müennes ise müennes yapmak içindir.

¹⁰²⁴ Ben seni insanlara önder yapacağım. (Bakara 124)

¹⁰²⁵ Makamuma halife bıraksaydım o benim halifem olurdu. Yoksa ben öldükten sonra böyle bir iddia ile ortaya çıkarlar varsa benim halifem değildir.

olmaz. Bundan zâhir olur ki merhûm-ı mezbûrun Bursa'da olan âsitânelerinde kendilerinden sonra bi'l-istihkâk halife-i post-nişin olmuştur. Eğerçi ki sükkân-ı zâviye eksik değildir. [456] Belki anların fi'l-hakîka halifeleri Hazret-i Şeyh Mahmûd Hüdâyiü'l-Üsküdârîdir ki Üsküdar'da tavattun etmiş ve Koçhisar'da bitip orada yetmiştir.

Pes bundan fehm olundu ki, hilâfet ve makâmâtdan kutbiyyet-i uzmâ dedikleri makâm mirâs-ı evlâd olmaz. Belki müstahakkına itâ olunur, gerek evlâd-ı sulbiyye ve gerek maneviyye. Velakin evlâd-ı maneviyyeye intikâl etmek gâlibdir. Zira resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem mertebe-i velâyet ve kutbiyyetleri ba'de'l-intikâl evlâd-ı manevîyeden birine intikâl etdi. Pes evlâd-ı manevîyeden olmakda şeref ve câh ziyâdedir. Li-muharririhî;

Gördü çün Adem'in istihkâkın   Kıldı ana halife rabb-i falak
İlm-i esmâ gerek halifelere   Kuru davaya dediler lalak

Bade-zâ halife-i men'de olan hemze-i izâfetin kesresi vezn için işbâ olunmaz. Tûy, sensin demektir. Vav'ın kesresi râbita veya ol kesresi tebyîn veya işbâ içindir.

Mana-yı beyt budur ki; ümerâ-ı isnâ aşereden her birine mahfî dedi ki, dîn-i İsevîye nâib-i Hak ve benim halîfem sensin. Yani Allah tealâ emr-i hilâfeti bana senin için işâret eyledi. Ben dahi ber mûcib-i işâret seni halîfe tayîn eyledim. Zira ehl-i kemâl ve şuhûd ve ıslah-ı mevcûdsun. Pes sen fi'l-hakîka nâib-i Hak ve benim canımdan halife-i mutlak oldun. Bunda akl-ı meâşın kuvâ-yı cüziyyeyi berây-ı izlâl halife nasbına işâret vardır. Maa-hâzâ anların hilâfetleri izlâl ve ifsâd içindir. Yoksa hidâyet ve islâh için değildir. Ve illa kuvâ-yı külliye her vech ile hilâfete ehakdır, şemsin gurûbunda kamerin hilâfeti gibi. Ve hadîsde gelir; *الله ورسوله وجماعة المؤمنين* ¹⁰²⁶ kemâ fi'l-Kâfî. Pes bundan fehm olunur ki zâhirde herkes hilâfete mahal olmadığı gibi bâtında dahi ehil değildir. Ve nâ-ehlin hilâfeti halk arasında ihtilâf-ı umûr ve ihtilâl-i nizâma bâisdir. Onunçün erbâb-ı nüfûsun vücûdlarında intizamları yokdur. Zira zemâm-ı emrleri nefis elindedir. Nefs ise zen makûlesidir. Ve hadîsde gelir; *تملكهم امرأة* ¹⁰²⁷ ve merd-i nâkîsu's-sülûk dahi zen hükmündedir.

وان اميران ذكر اتباع تو
کرد عیسی جمله را اشیاع تو

¹⁰²⁶ Kim ki daha iyi birisi varken başka birisinin amelini taklit ederse, Allah'a, resülüne ve müminlere ihanet etmiş olur.

¹⁰²⁷ Kadınları başa geçiren topluluk kurtulmaz.

يقال اتبعه اتباعا اذا طلب الثاني اللحق بالاول و تبعه تبعا اذا مر به و مضى به . Itbâ‘ teb‘in cem‘idir, tahrîkle. ¹⁰²⁸ İşyâ‘, يقال تبعه مشى خلفه مر به فمضى معه [457] كما في القاموس قال ابن الكمال رحمه الله الفرق بين تبعه و اتبعه انه şey‘anın cemidir, kesrle, itbâ ve ensâr manasına.

Mana-yı beyt budur ki; senden gayrı olan öbür emirler ki on birdir, cümlesi senin etbâındır ve etbân olmak yalnız teayyünüm ile değildir. Belki İsâ ki metbû‘-ı Nasarâdır, mecmûun sana etbâ ve ensâr kıldı. Bana bu vech ile işâret edip tayîn eyledi. Pes söz İsâ‘nındır, benim değildir. Ve İsâ dahi Hak‘dan kâil olduğu cihetden bu manâ Hakk‘a muzâfdır, gayra değil. Bunda İsâ‘yı zikirden murâd mûsâ lehin azîmetin tehyîc ve dâiyyesin tahrîk ve rağbetin tevfidir. Ve illâ Nasârânın vezîr-i mezbûra çendan itibâr ve itikâdları var idi ki onu İsâ‘ya bedel bilirler ve işâretiyle amel kılarlardı. Şöyle ki aralarında ana müteallık kavlen ve fiilen asla nekîr yok idi. Pes vech-i mezkûr üzere her bir emîri emîrû‘l-ümerâ nasb eyledi. Şöyleki zâhiren ve bâtınen vâcibü‘l-itaât ve lâzımu‘l-etibbâdır.

Demişlerdir ki, ulu‘l-emre itâat vâcibdir, emr-i şer‘a muvâfık olmak şartıyla. Pes nâfileye emr-i sultânî taalluk etse vâcib olur. Ve avâmın ulu‘l-emri selâtn ve mülûk ve havâssın abdâl ve aktâbdır. Bu cihetdendir ki avâm-ı reâya kavânîn-i mülûkla âmil oldukları gibi havâss-ı bereyâ dahi âyîn-i aktâbla ile âmillerdir. Gerek zâhirde amel ile emr vârid olsun ve gerek olmasın. Zira mücerred sîretleri olmak iktidâda kâfidir. Ve Kur‘an‘da gelir; لقد كان لكم في رسول الله اسوة حسنة¹⁰²⁹ yani bunda resûlullahda vâris-i resûlullah dahi dâhildir. Zira nassla dâi aliyyü‘l-basîredir. Pes onun hısâl-ı hasenesi hısâl-i nebeviyye gibi mü‘tesî ve muktedâdır. Fe-emmâ herkes bu makûle remze vâkıf değildir. Ve belki inkâr dahi ederler. Velakin inkar sebab-i hasâretidir. Zira derecât-ı ebrâr ve tabakât-ı mukarrebîne vusûle bâis-i evveli itikâddır. İ-i-muharririhî;

Kâr-ı inkârın nedir sûdu ziyândır cânına

Mâni-i bey ü şerâ-yı cândır cânânına

Bunda aklın kuvâ-yı vücûdu ifsâdına işâret vardır. Zira bir hânenin ki hâkimi zen ola ol hânedede nizâm mefkûd olduğu gibi hâne-i vücûdun hâkimi dahi nefis ve hevâ ve sâir kuvâ-yı şerîreden biri olsa intizâm madûmdur, belki harâbına sebebidir. Nitekim Kur‘an‘da gelir; اهلها اذلة¹⁰³⁰ Zira [458] mülûk nüvvâb-ı Hak oldukları sûretde muslih-i âlem ve nüvvâb-ı şeytan oldukları takdirce müfsid-i benî ademdir. Pes nice, sûret-i ifsâd vardır ki manâda ayn-ı ifsâddır. Ve kezâlik niçe sûret-i ifsâd vardır ki hakikatde ayn-ı ıslâhdır. Katl-i

¹⁰²⁸ Denir ki, tabi oldu, yani arkasından yürüdü ve ondan ayrılmadı, ona uğradı ve beraber gittiler. Kamus‘ta böyle. İbn Kemal şöyle diyor; tabi olmak ile ittiba etmek arasındaki fark şudur ki; ikinci kişi birinciye yetişmek için ittiba kelimesi kullanılır. Tâbi olmak ise ona ulaştığı zaman kullanılır.

¹⁰²⁹ Andolsun Allah‘ın elçisi sizin için güzel bir örnektir. (Ahzab 21)

¹⁰³⁰ Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkın ulularını alçaltırlar. (Neml 34)

nüfûs-ı mârda ve sefk-i dimâ-i cemâat-i şârda ve habs-i âsiyân ve zecr-i tâğiyân gibi. Ve mülûk nüvvâb-ı Hak oldukları sûrette zâhirde eazze-i ehl-i islâm ve ezille-i ehl-i küfrdür. Va bâtında eazze-i kuvâ-yı rûhâniye ve ezille-i kuvâ-yı cismâniyyedir. Ve nüvvâb-ı şeytân oldukları zâhirde eazze-i ehl-i küfr ve ma'siyet ve bid'at ve ezille-i ehl-i imân ve taât ve sünnetdir. Ve batında eazze-i cünd-i nefis ve ezille-i asker-i rûhdur. Ve ol ki Kur'an'da lisânı münâfikînden gelir; الاعز منها الاذل¹⁰³¹ Burada eazla bi-hasebi'z-zu'm kendilerinde ezell ile müminlerden kinâye etdiler. Maa-hâzâ ezelle olan kendi nefsleri idi. Zira bir kavmin sâlârı ki cenâb-ı Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellem ola, orada izzet zâhiren ve bâtinen müminlerindir. Zira azîz ismine mazhar düşmüşlerdir. Bu sebebdendir ki tâife-i ehl-i nifâk bi'l-küllîye zillete düşüp her biri hasâret ve fezâhet ile helâk oldu. Pes mümine lâzımdır ki eser-i nebevîye ittibâ edip karye-i vücûdu ehl-i ifsâddan muhâfaza eyleye. Li-muharririhî;

Taht-ı adl üzere otur mîr-âsâ

Yokdur adl ehline hemîşe esâ

هر امیری کو کشد کردن بگیر

یا بکش یا خود همی دارش اسیر

Bîgîr, muâhaza eyle demektir. Nitekim kerdenkeşlik itaâtden imtinâ ve ibâ ve istikbârdır. Mısrâ-ı sâni muâhaza-ı mezkûreyi beyân ve tafsîl vâki olmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; her emîr ki sana itaâtden imtinâ ede, ser fûrû etmeyip senin demediğin yola gide, sen onu kuvvet-i kâhıra ve satvet-i bâhıran ile muâhaza eyle ve ele getirip hakkından gel. Yani bi-hasebi'r-re'y ve'l-maslaha ya katl eyle ki bi'l-küllîye arak-ı fesâdı munkati ve şerâre-i şerri muntafî ola. Veyahud onu esîr tut ve habs-i zindân ve mübtelâ-yı selâsel ve ağıl eyle, tâ ki cezâsını bula ve hem gayrılara ibret ola. Ve belki bu makûle esîr ve ahz etmen katlden eşeddir. Zira günde bir kere olur ve akran arasında fezâhet-i azîme bulur. Nitekim yehûd-i Medîne'den Benî Kurayza bi-hasebi'l-maslaha [459] katl ve Benî Nazîr celâ-yı vatan ile izlâl ve ihânet olundu. Li-muharririhî;

Üstüne bunca adüvv gelmekden

Rast kabre duhûl evlâdır

Yokdur efdal netice ölmekden

Mihnet ile iki bükülmekden

Bunda بويع لخليفتين فاقتلوا الاخر منهما¹⁰³² إذا سırrına işâret vardır. Yani ibtidâ bir halîfeye mübâyeat olunduktan sonra bir gayrısı dahi nizâ-ı hilâfet edip iânet-i erâzil ile mübâyaat olursa müteehhir olanı katl etmek gerekdir. Zira bâği ve hâric-i ala's-sultândır. Bâğînin şerri ise bi-hasebi'l-gâlib ya katl veya habs ile mündefi' olur. Fe-emmâ hurûcu umûr-ı azîmeden olup ihtilâl-i âleme bâis olmakla katl tercih olunur. Bu sebebdendir ki beyt-i Mesnevî'de dahi katl takdîm

¹⁰³¹ Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı mutlaka oradan çıkaracaktır. (Münafikun 8)

¹⁰³² Bir yerde iki halife çıkarsa ikisinden birini öldürün.

olundu. Bundandır ki hâricde sultân-ı a'zam birdir. Zira ism-i a'zamın sûretine mazhardır. Ve kezâlik kutbu'l-aktâb dahi birdir. Zira ism-i a'zamın hakîkatine mazhardır. Nitekim ظل الله لیک ibâretinde iki manâya dahi iş'âr vardır. Ve enfüsde kalb dahi birdir. Zira sultânu'l-kuvâdır. Ve bu sırra işâret edip Kur'an'da gelir; ¹⁰³³ ما جعل الله لرجل من قلبين في جوفه ¹⁰³⁴ buradandır ki erbâb-ı hakîkatden biri bir şehre iki halîfe nash etmez. Zira iki rûhun bir bedene hulûlu gibidir. Bütûn-ı dünyâ dahi sultan-ı a'zam ve kutbu'l-aktâba göre böyledir. Yani bir şehir ve bir karye gibidir. Burada umerâyı katlden maksûd hevâsına muhâlefet ve esrârdan murâd bi-eyyi vechin kâne, tazyîkdir. Tazyîk ise katl hükmündedir, nefy-i beled etmek bu hükümde olduğu gibi. Ve kuvâ-yı cüziyye arasında bu ihtilâla bâis olmakdan murâd kuvâ-yı külliyyeye sereyânı mulâhazadır. Nitekim Gülistan'da gelir;

چو از قومی یکی بی دانشی کرد   نه که را منزلت ماند نه مه را ¹⁰³⁵

لیک تا من زنده ام این وا مکو

تا نمیرم این ریاست را مجوا

Vâ, açık ve âşikâredir, vâ kerden açmak ve dâšten geri tutmak ve men etmektir. Riyâset, kâle fi Tâcü'l-mesâdir, er-riyâsetü mühterî kerden, yani ululuk eylemek ve başbuğ olmak. Zira seyyidü'l-kavme reis derler. رأس فلان القوم يرأسهم بالفتح ریاسته فهو رئیسهم و يقال ایضا ریس بوزن قیم كما فی الصحاح. ¹⁰³⁶ Ve bunda a'zâ-yı reîsiyye dedikleri kalb ve dimağ kebd ve ünseyândır. Zira emlâk-ı azâ-ı beden ve medâr-ı intizâm-ı umûr-ı tendir.

Mana-yı beyt [460] budur ki; lâkin ben hayatdayım bu sırrına senin emîrû'l-ümerâ ve nâib-i Hak ve halîfe-i men teayyün olduğundur, kimseye açma ve âşikâre edip beyhûde söz saçma. Zira benim hayâtımda riyâset ve hilâfet mesnedi benimdir. Pes ben mürde olmadıkça bu rütbeyi talep etme. Zira talep etsen işâ-i râz etdiğinden ma'dâ sultan-ı a'zam üzerine hurûç etmekle bâğf olursun. İki riyâset ise istiklâl üzerine bir yerde müctemi olmaz. Ve demişlerdir ki mülûk yanında her hata ma'fûdur. İllâ üç nesneye afv taalluk etmek maslahat değildir. Evvelkisi râz-ı sultânı işâ etmek, ikincisi haremine tearruz eylemek, üçüncüsü memleketine müdâhele kılmak. Pes bu üçü hata-ı azîm makûlesindendir. Li-muharririhî;

Kılma bu râzı kimseye işâ
Sen otur mesned-i hilâfate ben

Ger dilersen nefis-i dehânımdan
Çün çıkam cânla cihânımdan

¹⁰³³ Sultan Allah'ın gölgesidir.

¹⁰³⁴ Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmaz. (Ahzab 4)

¹⁰³⁵ Bir topluluktan birisi bilgisizlik yaparsa, ne küçükte ne büyükte bir mevki kalır.

¹⁰³⁶ Bir kişi topluluğa başkan oldu, ordaki hemze fetha ile, riyâseten masdar, onların reisi olur. Reisedeki hemze ye ile söylenir, kayyime vezni gibi. Sıhah'ta böyle geçer.

Bunda işâret vardır ki; şâkird üstâz zamanında üstad mertebesine ermez. Belki ol mertebeye vusûlü vefât-ı üstâda menûtdur. Ve bu manâ gayret-i ilâhiyye bâbindandır. Velâkin âhiretde merâtib ve derecât tabâkât-ı şuhûd ve marifete göredir. Pes orada niçe şâkird üstâd üzerine tefevvuk eder, abd mevâlî üzerine tefevvuk ettiği gibi. El-hâsıl bazı melekât-ı şerîfe ve ahvâl-i fâzıla hasebiyle tâbi matbû ve bi'l-aks olur. Nitekim Kur'an'da gelir; اكرمكم عند الله اتقيكم ان¹⁰³⁷ Bundan fehm olunur ki takvâ merâtib üzerinedir. Pes takvâ-yı hakîkî ehli mutlaka sâirlerden mehter ve pâye-bertedir. Bunda remz vardır ki kuvâ-yı hayvâniyyede hüküm aklındır. Yani aklın şuûru olmadıkça sâir kuvâya hükümet yokdur. Belki zemâm-ı tedbîr onun halka-ı re'yine merbûtdur. Li-muharririhî;

Kâv-ı kesb ile duta olma çü nûn	Aklı pîşe edinme hey mecnûn
Aşkdan gayrı cümle oldu cünûn	Ki demişlerdir el-cünûn fünûn

Ve bunda işâret vardır ki herkesin mertebesi fenâsından sonra zâhir olur. Onunçün kemâl ehli dünyâda mestûrdur. Meğer kim zuhûru kemâl-i istiğrâkdan nâşi ve hafâyâ-yı umûru mevt-î sûrîsinden sonra fâşî ola. Li-muharririhî;

Kimse bilmez nedir kemâl-i velî	Meğer ola vefâtı ile celî
Bu dahi bazı hâlidir anın	Kühü idrâk halkdan oldu alî [461]

تا تخير من و اين پيدا مكن
دعوى شاهى و استيلا مكن

Davâ, duâdan müştakdır, taleb manasına. Ve bazılar dediler ki iddiâ ve zu'm için isimdir, Hak olsun bâtil olsun. Elifi te'nîs içindir, pes tenvîni câiz değildir. C'emi, deâvâ gelir, vav'ın fethiyle, fetevây ve fetevâ gibi. Velakin Acem kesrile istimâl eder. Nitekim âheri yâ olan kelimâtda kâideleridir. Kâle fi'l-kâmûs; الرغبة الله تعالى و دعاه دعاء و دعوى و ادعى كذا زعمه له حقا او باطلا انتهى¹⁰³⁸ İstîlâ, galebe etmektir. Aslında taleb-i velâyet ve saltanat ve tasarruf demektir.

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki ben olmayam ve dünyadan müntakil olmayam ve mevle fenâ ve zevâl bulmayam, bu manâyı izhâr eyleme. Yani, emâret ve saltanat ve galebe davası sadedinde olma. Belki fâş mekon mûcibiyle âmil olup vaktine müterakkbb ol. Zira umûr evkâtine merhûndur. Bundan fehm olunur ki, her vâlî kemâl-i gayretinden gayrıyâ hâl-i hayâtında velî ahd edip makâmına iclâs edemez, meğer nâdir ola. Nitekim mülûk-ı Osmanîyeden Sultan Murâd-ı Sâni;

Varalım bir iki gün zikr edelim mevlâyı
Bize ısmarlamadılar bu yalan dünyayı

¹⁰³⁷ Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız O'ndan en çok korkmanızdır. (Hucurât 13)

¹⁰³⁸ Dua Allah'a yönelmektir. Daahü, daaen ve da'ven, veddea, onun için doğru veya yanlış bir şey iddia etti.

Fehvasınca sekiz yüz kırk yedi tarihinde ferâğ-ı saltanat edip yerine oğlu Fâtih Sultan Mehmed'i iclâs eyledi. Ve kendi Edirne'den Manisa semtine teveccüh etdi. Bundan fehmi olundu ki iki şâhin bir yuvada olmaz ve iki hâkim bir seccâdede hükümete mecâl bulmaz. Ve teaddüd-i velâtda ihtilâl-i âlem bulunmakla hâlâ mülûk-ı Osmâniye şehzâdegânı habs ederler. Zira ıtlakları sebab-i fitnedir, kendileri tâlib-i hilâfet olsunlar ve gerek olmasınlar. Husûsan terk-i küllî olmak kati nâdirdir. Ve Şeyh Ebû Medyenü'l-Mağribî kuddise sırruhû kelimâtında gelir; الصديقين حب الجاه ياني siddîkların âhir dimâğından çıkan halk arasında kabûl ehli olmak sevdâsıdır. Veyahud ism-i zâhir muktezâsıyla mütehakkık olmakdan ötürü tehbîb-i ilâhî ile hubb-ı câh zuhûr eder, tâ ki cemî esmâ-ı ilâhiyye ile mütehallî ve mütecellî olup gayb u şehâdetde saltanat-ı mutlaka ehli olalar. Bu ise ism-i azâmın gayretinden. Pes ehlullahın hâli sâir erbâb-ı riyâset ahvâline kıyâs olunmaz. Zira hakkânî ve rahmânî olan manayla nefsânî ve şeytânî olan bir değildir. Onunçün hadîs-i sahîhde gelir; ثلاث [462] حب الی من دنیاکم¹⁰³⁹ Yani umûr-ı selâsenin mahbûb olduğu tahbîb-i ilâhîdir. Yoksa hubb-i nefsânî ile değildir. Li-muharririhî;

Olmasa Hazret-i Hak'dan tahbîb
Hasta çendânki sevmese dârû

Baz-ı eşyâyı sever miydi habîb
Sevdirir ana onu emr-i tabîb

اینک این طومار و احکام مسیح

یک بیک بر خوان تو برامت فصیح

İnek, işte ve buncağız ve şimdi manalarına gelir. Beyânı bâlâdadır. Tûmâr, ve tâmûr sahîfedir, cemi tevâmîr gelir. Mesîh, İsâ aleyhisselâmdır. Zira vech-i arzda kesret-i seyâheti vardır. Nitekim Muhammediye'de gelir;

Ey nice İsâ mesih olup seyâhet eyledi

Veyahud bereketinden ötürü mesîh tesmiye olundu. Pes mesîh mübârek demektir. Zira mesîh odur ki Allah tealâ bir nesneyi ya mübârek veya melun halk eyleye. Nitekim deccâle mesîh demek hem seyhât ve hem melûniyetden ötürüdür. Pes mesih zıdd olur. Ve bazı ulemâ dediler ki; mesih aslında mesîhâdır ki lûgat-i Arabî'de mübârek demektir. Ve bazı katında mesîh siddîk manasınadır. Ve sâhib-i Kâmûs Meşârik şerhinde mesîhin iştikâkında elli aded kavîl îrâd eyledim, demişdir. فليطالب¹⁰⁴⁰ Ümmet, şol cemâate derler ki anlara resûl irsâl oluna. Ve Tefsîr-i irşâd'da gelir ki, الا امم امثالكم¹⁰⁴² Nitekim Kur'an'da gelir; الامة الدين والطريقة التي تؤم اي تقصد انتهى¹⁰⁴¹ Yani her nevi hayvan bir tarîka-ı mahsûsa üzerinedir ki Allah tealâ bi't-tabi onu ol tarîkat üzerine musahhar etmişdir. Bazısı nâsicedir, ankebut gibi. Ve bazısı bânîdir, surfa dedikleri düveybe gibi ki dukkâk-ı

¹⁰³⁹ Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi.

¹⁰⁴⁰ Orada aransın

¹⁰⁴¹ Ümmet, gireceğin bir din ve yoldur.

¹⁰⁴² Sizin gibi topluluklardır. (En'âm 38)

ryd andan beyt ittihâz edip içine girip orada helâk olur ve misâlde gelir; اصنع من سرفه¹⁰⁴³ bi`z-zamm ve bi`l-fâ. Va bazı hayvân vardır ki idcâr ehlidir, neml gibi. Ve bazısı dahi kuvvet-i vakt üzerine itimâd edicidir, usfûr ve hemâm gibi. Ve sâir envân dahi her birinin tarîkat-ı mahsûsa ve tabîat-ı mecbûlesi vardır. İnsanda mecmû-ı tebâyî vardır. Zira icmâl-ı âlem ve enmüze-i kâinâtdır. Ve Kur'an'da gelir; كان الناس امة واحدة¹⁰⁴⁴ yani sınıf-ı vâhid veyahud zılâl ve küfrde bir tarîkat üzerine oldu. Ve yine tenzilde gelir; انا وجدنا آباءنا على امة¹⁰⁴⁵ Yani biz âbâ ve ecdâdımızı din-i müctemi-i aleyh üzerine bulduk. Ve ümmet hîn manasına dahi gelir. Nitekim Kur'an'da vârid olmuştur. [463] وادكر بعد امة¹⁰⁴⁶ ey بعد حين ve yine Kur'an'da gelir; ان ابراهيم كان امة¹⁰⁴⁷ Yani İbrahim aleyhisselâm ibâdetde cemâat makâmına kâim idi. Fasîh, kâle fi`l-kâmûs; و افسح تكلم بالفصاحة انتهى فصيح ككرم فهو فصيح و فصيح من فصحاء و فصاح و فصيح و هي فصيحة من فصاح و فصائح و فصيح الاعمى ككرم تكلم بالعربية و فهم اذا تعرى عن الرغوة بالضم اى الزيد و منه استعير فصيح الرجل اذا جادت لفته انتهى Ve fi`l-müfredât و الفصح و الفصاحة البيان¹⁰⁴⁸ الفصح خلوص الشئ مما يشوبه و اصله من اللين يقال فصيح اللين و افسح فهو مفصح و فصيح bi-ziyâdeti ve noksan. Ve fesâhat ve belâğati i`râb ve efsâh eden ilm-i belegâtdir. Pes bu husûsda ana mürâcaat oluna.

Mana-yı beyt budur ki; işte bu tomar ve sahîfe ve ahkâm-ı dîn-i İsâ yani dîn-i İsâ'nın ahkâm-ı şerâyii bu sahîfe içinde derc olunmuştur, pes sen onu ümmet-i İsâ üzerine bir bir fasîh ve âşikâre ve rûşen oku. Şöyle ki anınla şek ve şübhe bi`l-külliyeye mürtefi ola ve herkesin fehmi ana yol bula. Nitekim Kur'an'da gelir; لتبين للناس ما نزل اليهم¹⁰⁴⁹ Bunda akl-ı meâşın sahîfe-i hayâle resm etdiği ulûm-ı resmîyeye işâret vardır. Ümmetden murâd kuvâ-yı cüzîyyedir ki hayâle tâbilerdir. Ve kâh olur ki kuvâ-yı külliyeye gâlib olup anlar dahi akl-ı kâsıra tâbi olurlar. Ve tarîka-ı hayâle peyrevlik edip ser-i menzil-i murâda ermeyip berâzıhda kalırlar. Li-muharririhî;

Vay ol akla kim hayâle uyar
Feyz-i ilhâm-cû isen Hak'dan

Böyle bî-rüşd olan sonra duyar
Kalbini tîğ-ı aşk-ı pâkle yar

هر امیری را چنین گفت او جدا

نیست نائب جز تو در دین خدا

Cüdü, ayrı ve başka. Hüdâ ile aralarında tecnîs-i hattî vardır.

¹⁰⁴³ İpekten yapılmış.

¹⁰⁴⁴ İnsanlar tek bir ümmetti. (Bakara 213)

¹⁰⁴⁵ Biz babalarımızı, bir din üzerinde bulduk. (Zuhruf 22)

¹⁰⁴⁶ Uzun bir zaman sonra (Yûsuf 45)

¹⁰⁴⁷ İbrahim gerçekten önder idi. (Nahl 120)

¹⁰⁴⁸ Fasîh, Kamus'ta, el-fushu ve'l-fesahatü beyan anlamında geçer. Mazisi kerîme gibi fesuha şeklindedir. Fesahatle konuşan kişiye fasîh denilir. Çoğulu füsehâ ve füssâhdır. Müennesi fasîhadır. Çoğulu füssâh ve fasaihdır. Fesuha'l-acemî dendiğinde Arapça konuştu anlamındadır. Ve efsaha fesahatla konuştu demektir. Müfredât'da şöyle denir: el-fushu, bir şeyin kirlilerden saf ve temiz olmasıdır. Aslı süt için kullanılır. Fesuha lebenün, süt temiz oldu. Ve efsaha (fiilin ism-i fâili) müsfih ve efsahdır. Yani sütün köpükten hali olduğu zaman kullanılır. Sonra da lisânı iyi olan insan için de fâsuhu'r-recul denmiştir.

¹⁰⁴⁹ Kendilerine indirilene açıklamaları için... (Nahl 44)

Mana-yı beyt budur ki; her emire başka tenhâda böyle dedi ki dîn-i Hüdâ'da senden gayrı nâib yokdur. Yani Allah tealâ vaz etdiği dîn-i İsa'yı ikâmet ve ihyâ için seni nâib ve halife kılmışdır. Husûs üzerine bu hizmet senindir. Pes teşmîr-i sâk edip hizmetde mecd ü sâi ve kâr ki mukayyed ol. Burada dîni Hüdâ'ya ve beyt-i sâbıkda mesîhe izâfet eyledi. Zira dîn ahkâm ve şerâyiden ibâretidir. Sebebi İsa'nın ikâmet-i dînde vesâtedir. Yani dîn [464] aslında gerçi vaz-ı ilâhîdir. Fe-emmâ ikâmet ve tebliğ-i enbiyâyâ müfevvez olmakla dîn-i Musâ ve din-i İsa derler. Nitekim Yezîd-i pelîd hamr hakkında der;

¹⁰⁵⁰ فخذها على دين المسيح ابن مريم

فان حرمت يوما على دين احمد

Ve demişlerdir ki, vaz-ı ilâhî Allah'dan onu te'diye edene nisbet olunsa millet ve onu ikâmet edip anınla âmîl olana mensûb olsa din denilir. Pes millet resûle muzâf olur, Allah'a ve âhâd-ı ümmete değil. Ve kezâlik cümle-i şerâyide mustamel olur, âhâdinde değil bunda aklın kizbine işâret vardır. Zira Hakk'a muzâf olan din aklın mec'ûlâtı değildir. Onunçün şâriden vârid olan evsâf ve nuûtu bilâ vech te'vîl eden akl-ı kâsır ehlinin imânına itibâr olunmadı. Zira te'vîl-i fâsidi ile mükezzeb-i dîn oldu. Egerçi kendi zu'munca tashîh-i dîn edeyim, diye te'vîl eyledi. Fe-emmâ din arzî değil, âsumânîdir. Akl-ı kâsır ise arzîdir. Zira hâkden masnû' olan kuvâ-yı cüziyyededir. Pes umûr-ı semâviyenin hükm-i hakâyıkını idrâk etmek şânı değildir. Zira orada cihet-i câmia yokdur. Kalb ve rûh ise âsumânîdir. Zira ulvîdir ki âlem-i emrdendir. Ve âlem-i ihtirâa dahi karîbdir. Belki ol âlem ihtirâdır. Pes anların ulviyâtla münâsebetleri olmakla şânları idrâk-ı küllî ve muktezâları mükâşefe-i envâr-ı tecellî-i ilâhidir. Kur'an ise Hak tealânın tecelliyât-ı kelâmiyyesindedir. Pes akl ne bilir ki tecellî nedir? Zira tecellî-i şems ve idrâk-i akl şem'a gibidir. Binâen alâ hâzâ şemsle şem'anın miyânında fark ne kadar ise aklla keşfin dahi farkı ol kadardır. Pes bundan ehl-i rüsûm ile ehl-i mükâşefenin itikâdât ve a'mâl ve ahvâlde farkları zâhir oldu. Li-muharririhî;

Sanma ey hâce bu akl kâsır

Bu kadar zaaf-ı bâsıra var iken

İde Hakk'ın kelâmını idrâk

Ola mı şemsi şebpere derrâk

هر یکی را کرد او بک یک عزیز

هر چه آنرا گفت این را گفت نیز

Azîz, zelifin mukâbilidir. İmam Gazâlî kuddise sırruhû Şerh-i Esmâ'da îrâd eder ki azîz ol hatîrdır ki onun mislinde vücûdu kalîl ve ana hâcet müştet ve ana vusûl su'b ola. Pes bu üç aded manâ müctemi olmadıkça azîz itlâk olunmaz. Bazı nesne vardır ki vücûdu kalîldir. Fe-emma hatarı azîm ve nef'i kesîr olmamak [465] hasebiyle azîz denilmez. Ve kezâlik nice nesne vardır ki

¹⁰⁵⁰ Eğer Ahmed'in dininde haram kılınmışsa Meryem oğlu Mesih'in dininden al.

hatarı azîm ve nef'i kesir ve adîmü'n-nazîrdir. Velâkin ana vüsûlde adem-i suûbet olmakla azîz değildir, şems gibi. Zira şemsin nazîri yok ve azîmün'n-nef'dir. Ve halkın ana ihtiyacı dahi şedîddir. Velâkin azîz değildir. Zira her basîr olan onun müşâhedesine vâsıldır. Ve ibâddan azîz odur ki Allah ehemmi-i umûr olan hayât-ı uhreviyye ve saâdet-i ebediyyede ana muhtâc ola. Bu makûlenin vücûdu ise lâ-muhâle kalîl ve idrâki su'bdur. Zira enbiyâ aleyhisselâmın ve derecede anlara karîb olan evliyânın kaddesallahü esrârehüm rütbesidir. Pes bu meânî mefkûd olan kimseye azîz ıtlâk olunmaz, meğer mecâz ola, selâtin-i zamâne âdil demek gibi. Bu sebebdendir ki azîz ile tesmiyeden nehy olunmuşdur, meğer abdülazîz denile. Ve sûfiye tâifesi abdülazîzin tarifinde demişlerdir ki, هو الذى اعزه الله يتجلى عزته فلا يغلبه شيء من ايدى الحدثان و الاكوان و هو يغلب كل شيء¹⁰⁵¹ pes bazı meşâyihe azîz demek tecellî hasebiyledir. Ve illâ mecâzen olur, âdil-i mezkûr gibi.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i ma'hûd umerânın her birini azîz-i mısır-ı vücûd ve halîfe-i âlem-i şuhûd nasb eyledi. Her ol manayı ki ol emîre söyledi bu emîre dahi söyledi. Yani hilâfet husûsunda ve illa tevâmîrde mestûr olan meânî bir birine müzâd idi. Nitekim mürûr etdi. Ve işâret dahi gelse gerekdir. Bunda işâret vardır ki sıfat-ı izzet-i azîz olanın i'zâzıyla hâsıl olur, zelîlin değil. Onunçün vüzerâ ve mülûk manzûr ve mültefeti olan kimseler azîz-i halk olurlar. Ve sultanın izzeti azîz isminin sûret-i izzetidir. Nitekim kutbu'l-aktâbın izzeti ism-i mezkûrun hakikat-i izzetidir. Ve hakikat sûrete gâlibdir. Zira sûretin kıyâmı hakikat ileddir. Onunçün kulûb-ı fukerâ münkesir olduğı yerde devlet hasîd olur. Velâkin ricâl-i devletin bu manâya vukûfları yokdur. Binâen alâ hâzâ evliyâyâ adâvet edip azîz iken zelîl olurlar. Ve adâvetin âsârı çokdur. Kelime-i yed ve itâle-i yed ve nefy-i beled gibi. sâmihümallahü tealâ kibâr-ı muhakkıkın buyurmuşlardır ki, evliyânın halkdan ihticâbında hikmet budur ki eğer avâm-ı nâs onun mühtedî olup vilâyetlerine ittilâdan sonra ezâ ve cefâ sadedinde olsalar mehcûc olup istîsâl olunurlar. Zira Hak'la muhârebe etmiş olurlar. Pes onların [466] ihticâbından fi'l-cümle halka rahmet vardır. Li-muharririhî;

Ne bilir vech-i şemsi nâ-bînâ
Nurla zulmet olur mu hem cins

Meğer idrâk ede bir germiyyet
Var iken ihtilâf-ı mâhiyyet

هر یکی را او یکی طومار داد

هر یکی ضد کبر بود المراد

Zıd, ezdâddandır, muhâlif ve misl manalarına gelir. Burada murâd evveldir. Ve cem makâmında dahi istimâl olunur, adüvv gibi. Ve fi'l-Kur'an; و يكونون عليهم ضدا¹⁰⁵² ve fihi eyzan

¹⁰⁵¹ O Allah'ın aziz kıldığı kişidir. Onun izzeti tecelli eder. Olayların ve varlıkların gücü ona galebe çalamaz. O her şeyi yener.

¹⁰⁵² Onlara hısım olacaklar. (Meryem 82)

فانهم عدولى الارب العالمين¹⁰⁵³ el-murâd, muhassıl- ı merâm ve zübde-i kelâm manasına. Mahmûl olmak zâhirdir. Ve câizdir ki her tûmârda müsbet olan murâd ve müeddâda biri birine zıd ve muhâlif idi, demek ola. Nitekim beyt-i lâhık onu îzâh eder.

Mana-yı beyt budur ki; ol vezîr her bir emîre bir tomar verdi ki muhassıl-ı kelâm ve hulesâ-ı sohen budur ki ol tevâmîrîn her biri mefhûmda âhere muhâlefet ve mazmûnda ana mübâyin idi. Zira beyne'n-nâs ittihâd ve ittîfâkı iftirâk ve ihtilâfa tebdîl edip sebeb-i ihtilâl ve bâis-i fitne olmak ahkâm-ı mütebâyine ve umûr-ı müzâde izhâr ve ilkâsıyladır. Husûsan ki fitne-i dîn fitne-i dünyâdan eşedir. Ve nice kere olur ki elsine ile mutâraha suyûf ile mukâraaya müncer olur. Li-muharririhî;

İhtilâf olsa dinde beyne'n-nâs   Sevinir anda nihânî hannâs
Harb u darbe çeker o dem nâsı   Nâs iken adları olur nesnâs

Bunda işâret vardır ki akl-ı meâş ve rüesâ-ı kuvânın her birini bir hayâle düşürür. Ve bu yüzden erkân-ı vücûdu şaşırır. Tâ ki şurûr ve füsûk anâsır ve havâssdan kuvâ-yı rûhâniyeye sârî olup resûl-i kalb getirdiği Hüdâ hevâya münkalip ola. Ve vâridât-i ilâhiyye ile amel eder kalmaya ve kitâb-ı ilhâmın hükmü bâtıl ola. Ve kuvâ arasında iykâ-ı fitne reâyâ arasında esâre-i şer gibidir ki onun ihtilâl-i azîm vâki olup sultan-ı cihân metâin eseri istimsâ olunmaktan kalır. Ve reâyânın her biri habîb-i dil ve kîse-i cânında nakd-i râhat yerine fülûs-ı mihnet bulur. Li-muharririhî;

Yoğ olsun akl-ı kâsır bu cihândan   Dimâğı eyledi muhtel nihândan
Dilersen meğer olmak [467] ehl-i aşk ol   Ne istersen yürü akl-ı mihândan

متن آن طومارها بد مختلف

همجو شکل حرفها تا الف

Metin, metânetdendir ki selâbet manâsınadır. Metnin şerhe nisbetle istihkâmı olmakla metin denildi. Ve esmâullahda gelir; القول المتين¹⁰⁵⁴ Demişlerdir ki, kuvvet kudret-i tâmiye ve metânet şiddet-i kuvveti delâlet eder. Pes Allah tealâya bâliğü'l-kuvvet ve tâmu'l-kudret olmakla kavî ve şedîdü'l-kuvve olmakla metin denildi. Ve derler ki şu kitâb metn-i mübîndir. Yani ziyâde metânet ile muttasıfır. Nitekim hısnı hasîn derler, ziyâde hasânet ve resânet ve istihkâm ile muttasıf olmakla. El-hâsıl bir lafzdan müştak ahz edip mübâlağa için iykâ-ı vasf ederler. Arab-ı urebâ ve yevm-i üyûm ve leylü'l-leyl gibi. Şekl; kâle fi'l-Kâmûs;

الشكل الشبه المتل و واحد الاشكال للامور المختلفة المشكلة و صورة الشيء المحسوسة و المتوهمة انتهى¹⁰⁵⁵ وقال الراغب المشاكلة في

¹⁰⁵³ Onlar benim düşmanımdır. Ancak alemlerin Rabb'i benim dostumdur. (Şuara 77)

¹⁰⁵⁴ Sağlam söz.

¹⁰⁵⁵ Kamus'da denilir ki; şekil, örneğin benzeridir. Şekillerin birisi değişik ve karışık işler içindir. Hissedilen ve hayal edilen şeyin suretidir.

الهيئة الصورة و الند في الجنسية و الشبه في الكيفية قال تعالى (آخر من شكله) أى مثل له في الهيئة و اصل المتشاكله من الشكل و هو تقييد الدابة بالشكل و هو بالكسر ما يقيد به و منه استعير تشكيل الكتاب و هو تقييده و فى التنزيل (قل كل يعمل على شاكلته) أى على سجية التى قيده و ذلك لان سلطان السجية على الانسان قاهر و فى التعريفات الشكل هو الهيئة الحاصلة للجسم بسبب احاطة حد و احدى نهاية واحدة بالمقدار الذى هو عبارة عن الامتداد الطولى و الى و الرضى و العمقى كما فى الكرة او حدود كما فى المضلعات على الهيئة الجسمية اطلاق حقيقى و على الهيئة المعنوية مجازى بعلاقة التشبيه من المربع و المسدس فاطلاق الشكل¹⁰⁵⁶

Bâ tâ elif, elif-i lâmin kesriyle, ketif vezni üzerine evvelü'l-hurûfdur. Ve sukûnla adeddir, bin manasına, hezâr gibi. Bade-zâ bâ tâ elif esmâdır ki müsemme-yâtı hurûf-ı hecâ olan be te elif'dir. Müsemmâ telaffuz olunmak lâzım gelse ya evveline elif-i meksûr idhâl veya âhirine hâ-yı mefuzâ-ı sâkine ilhâk olunup ye gibi elif te'hîr olundu, kâfiye için. Maa-hâzâ bâ teayyün-i evvele işâretidir, noktasının vahdeti karfinesiyle. Pes hurûfdan ibtidâ zâhir olan bâ'dır. Mevcûdâtдан ibtidâ zâhir olan [468] cevher ü arazdan hareket ve noktadan ana olduğu gibi. Ve demişlerdir ki evvelü'l-hurûf elifdir, hemze değildir. Zira ism-i hemze müstehdesdir ki müteharriki sâkinden temyîz için vaz olunmuşdur. Onunçün hurûf-ı teheccîde hemze mezkûr değildir. Ve elif-i sâkine ulemâ-ı muhakkikîn katında harf-i tâm değildir. Zira imtidâd-ı nefsdan ibâretidir ki mehâricden bir mahrecde mukatta-ı muayyeni yokdur. Pes elif maddetü'l-hurûfdur. Yoksa hurûf-ı tâm değildir. Belki hurûf-ı tâm odur ki bir mahrecde müteayyin olup taallukda ve kitâbetde sûreti ola. Elifin sûreti ise hatda zâhir olur, fakat, noktada değil. Pes anlar katında hemze ve elifin mecmûu harf-i vâhid add olunur. Bade-zâ bâ tâ elif harfhâyı beyân vâki olmuşdur. Ve bâ tâ elif iktifâ kabîlindedir. Maksûd mecmû-ı hurûf-ı teheccîdir.

Mana-yı beyt budur ki; vezîr-i ma'hûdun ümerâya def' ettiği tevâmîr ve sahâifin metn ü aslı muhtelif ve mübâyin idi. Bâ ta elif ve sâir huruf-ı teheccînin gerçi eşkâl-ı muhtelifedir, ve bu cihetden yirmi sekiz harf add olunur. Fe-emma hakîkatde ihtilâf yokdur. Zira elif ednâ mertebe üç noktadan ve evsat-ı mertebe beşden ve a'lâ mertebe yedi noktadan mürekkebirdir. Sâir hurûfun terkîbi dahi nukât-ı mezkûredendir. Bu resm üzere, fe-emmâ ol tevâmîrde mestûr olan böyle değil idi. Belki eşkâl-ı muhtelif olduğu gibi mütûn ve usûl ve ahkâmı dahi muhtelif idi. Nitekim beyt-i lâhıkda gelir. El-hâsıl âlem-i hakîkate göre hurûf-ı teheccî müttehiddir. Zira eşkâl-ı cinsdendir.

¹⁰⁵⁶ Ragıp diyor ki; müşâkele heyet ve surettedir. Ned ise cinslikte, şibih ise keyfiyettedir. Allah teala buyurdu; ve onun şeklinden başkaca, (Sad 58) yani heyette onu temsil etti, şeklini belirledi. Müşâkele şekilden gelir. O da, şekel denen nesne ile hayvanı bağlamak demektir. Şikâl, (kesre ile) kendisiyle bağlanan şeydir. Ondan kitabın oluşturulması istiare edilmiştir. O da kitabı kayıtlamak demektir. Kuran'da şöyle buyurulmuş; herkes kabiliyetine göre amel eder. (İsra, 84) Yani onu bağladığım huya göre. Çünkü seciyenin insan üzerindeki hakimiyeti üstündür. Tarifat'ta, şekil, cismin ölçü ile belli bir sınıır çerçevelediği cismin heyetidir. Ki o ölçü, uzunluk, genişlik ve derinlikten ibarettir. Küre ve sınırlar ki, kare gibi dikdörtgenlerde ve altıgenlerde olur. Cismani heyete şekil denmesi gerçek manevi heyete denmesi ise teşbih yoluyla mecazdır.

Mütûn-ı mezkûre ise müttehîd değildir. Zira hakâyık nevindendir. Eğerçi ki ol âleme göre küfr ü imân ve sâir itibârât yoktur. Ve bazı letâif-i eşârda gelir;

Kadd-i yâre kimisi ar'ar demiş kimi elif
Cümlenin maksûdu bir illâ rivâyet muhtelif

Ve bunda remz vardır ki resm-i kitâbete, zira mervîdir ki Adem aleyhisselâm yedi kerre yüz bin lügat tekellüm eyledi ve aklâm-ı aşereyi kerpîç üzerine resm edip tabh etdi. Ve ol aklâm bunlardır ki zikr olunur; kalem-i Arabî, kalem-i Fârisî, kalem-i Süryânî, kalem-i Irâkî, kalem-i Hımyerî, kalem-i Yunânî, kalem-i Rûmî, kalem-i Kıbtî, kalem-i Berberî, kalem-i Endülüsi, kalem-i Hindî, kalem-i Çînî. Fe-emmâ ol ki ibtidâ İdris nebî aleyhisselâmdan kaldı, derler. Murâd hatt-ı remldir. Ve bazı elsineli Adem'in gayrıya nisbet olunur. [469] zuhûr veya kemâl-i zuhûr hasebiyledir. Ve sâir kemâlât dahi buna kıyâs oluna. Meselâ istihlâf-ı asâlet Allah tealânın şânıdır ki Adem-i aleyhisselâmı halîfe nasb etmişdir. Sonra Adem dahi vefâtında yerine oğlu Şit aleyhisselâmı halîfe nasb eyledi. Pes istihlâf dahi Adem'den tevârüs olundu. Demişlerdir ki nasb-ı imâm farz-ı kifâyedir. Ve imâmet biât ile müteakkide olur. Kezâ fethi'r-rahman fi sûreti'l-Hucurât. Li-muharririhî;

Gelmese işbu âleme Adem Etme sath-ı arza vaz-ı kadem
Ne bilirdi cihân-ı kemâl nedir Bu kemâl içre ya meâlidir

حکم این طومار ضد حکم آن

پیش ازین کردیم این ضد را بیان

În zıd, îñ zıddiyet demekdir.

Mana-yı beyt budur ki; bu tomârın hükmü öbür tomârın hükmünün zıdd u muhâlîfi idi. Bundan evvel ahkâm-ı tevâmîrin biri birine zıddeyetlerin beyân eyledik. Nitekim bâlâda dedi;

این خلاف آن ز پایان تا بسر

حکمها هر یکی نوعی دگر

در یکی راه ریاضت را وجوع¹⁰⁵⁷

el-hâsıl vezîr-i mezbûr her tomârda başka bir nesneyi asl u metîn tutup anıyla amele hiss u tahrîz ve mâ'dânı tenfir ve tehzîr eyledi. Meselâ bir tomârda ki riyâzet ve cûun asâlet ve fâidesin bildirmiş idi. Gayrı tomârda selb edip onun hilâfeti asl u müfid tutmuş idi. Nitekim bâlâda her biri ibâret ve işâret şerh u beyân olundu. Bundan fehm olunur ki kulûb-ı benî Adem tevâmîr gibidir ki her birinde esmâ-ı ilâhiyye-i mütekâbileden bir nesne resm olunmuşdur. Bu cihetden efrâd-ı nâs arasında dahi tekâbül hâsıl olmuşdur. Zirâ birinde bi'l-fîil olan birinde bi'l-kuvvedir, havâss ve

¹⁰⁵⁷ Her birinin hükmü bir başka türlü. Baştan ayağa bu onun aksi. Birinde riyazet yolunda açlık vd.

meşâir ve kuvânın ihtilâfî gibi. Ve demişlerdir ki; الطرق الى الله بعدد انفاس الخلايق¹⁰⁵⁸ yani efrâd-ı süllâkden her biri ism-i mahsûsu yüzünden vech-i cüzî üzerine sulûk etmişdir. Meğer kim ism-i a'zama mazhar ola, pes bu sûretde cemî ezdâd ve mütekâbilât ve lütfiyât ve kahriyyâtı bi'l-fiil cem etmiş olur ve Necâtî nazmında gelir;

Turuku'l-lah bâ nefâs-ı halâyık derler
Kangı bir pâk kadem ol turuka râh bilir

Velakin zikr olunan ihtilâfât rahmet makûlesindendir ki emr-i sulûkuna teshîldir. İhtilâfât-ı tevâmîr ise böyle değildir. Zira bunda emr u vücûdda olan tecelliyâtın kesretine işâret vardır. Nitekim [470] Kur'an'da gelir; كل يوم هو في شأن¹⁰⁵⁹ Ve zıddiyet ayân arasında değildir. Belki fusûl ve a'râz arasındadır. Meselâ insanın hayvâniyyetde feresden farkı yokdur. Belki fark nutk ve zahkle hâsıl olur, kütübü'l-heyeye dahi böyledir. Pes ezdâdı cem lâzım gelmesin için nice ahkâm ve şerâyi' mensûh olmuşdur. Fe'ref cidden. Ve bunun nazîri hükmün arâzına taallukudur, الميتة¹⁰⁶⁰ gibi. Zira maksûd tahrîm-i eklden fiil-i âkildir ki arzıdır. Yoksa tahrîm-i nefis-i meyyite değildir. Nitekim mahallinde musarrah ve meşrûhdur. Bundan fehm olunur ki lahm-ı hınzır hurrimet taallukundan mukaddem lahm-ı ganem gibidir. Nitekim hamr dahi kable't-taalluku'l-hurme sâir eşrebe gibidir. Pes tahrîm ikisinin miyânın fark eder. Ve hurmet ahkâm-ı şerîatdendir, ahkâm-ı hakîkatden değildir. Velakin ehl-i hakîkat olan bi-hasebi'l-maslaha hükm-i şerîata nâzır olup âmil olmak gerekdir. Ve illâ dâire-i hikmetden hurûcla mağzûbun aleyh olur. Nitekim aşk tâifesinin hâlidir. Li-muharrihi;

Şol şerîatla hakikat ey dil
Biri birinden anları tefrîk

Mağz-ı bâdem gibi oldu dü şakk
Eylemez kimse meğer ola aşk

بعد از آن چل روز دیگر در بیست

خویش کشت و از وجود خود برست

Çil, kesr-i cim-i Acemî ile kırkdır, erbaîn manasına. Çihilden tahfif olunmuşdur. Küşt, zamme ile mâzîdir, katl etti manasına. Bi-rest, ba'nın kesri ve râ'nın fethiyle kurtuldu ve halâs oldu demektir.

Mana-yı beyt budur ki; zikr olunan on iki emirden her birine biri birine muhâlif tomâr verip makâmına halîfe nasb etdikden sonra gayrı kırk gün dahi kapıyı bağladı. Yani mukeddemâ ki kırk elli gün halvet nişîn olmuş idi, eyyâm-ı taz'îf edip ikinci erbâine girdi. Ve halvet hâne kapısın kapayıp kimse içeri duhûle ve kendi ile mükâleme ve mücâleseye ruhsat vermedi. Ve ol

¹⁰⁵⁸ İnsanların nefesi kadar Allah'a yol vardır.

¹⁰⁵⁹ O her an yaratma halindedir. (Rahman 29)

¹⁰⁶⁰ Ölü hayvan (meyte) size haram kılındı.

müddet içinde kendini bir tarîk ile katl etdi ve vücûd-ı zâhiri ve mahsûsundan kurtuldu. Yani bedeninden mufârakatla canı cehennem gitdi. Nitekim Necâtî şiirinde gelir;

Terk etdi köyünü yine ağyâr edip sefer
Her kim işitdi dedi ki ¹⁰⁶¹في النار في السقر

Malûm ola ki katl-i nefis mutlaka bilâ kısâs esveü's-seyyiâtıdır. Zira nişân-ı küfrdür. Nitekim katl-ı nefis-i emmâre ahsenü'l-hasenâtdır. Zira [471] alâmet-i imândır. Ve Yahya Gencine-i Râz'de getirir;

Katl-i nefis ile gelir ömre zarar   Vâcibü'l-katl ola şer' ile meğr
Adem'in katli neûzu billah   Kâbe yakmakca olur ulu günâh

Kendini katl etmek dahi buna kıyâs oluna. Zira insan bünyânu'r-rabdır. Pes onu hedm etmek Kâbe'yi hedm etmek gibi, belki andan eşedir. Zira demişlerdir ki,

كعبة بنياد خليل آزرست   دل نظرگاه جليل اكبرست ¹⁰⁶²

ve bazı memkûr ve mashûrlar ki renc-i dünyâdan necât bulmak zu'muyla kendilerin katl veya salb ederler. Bilmezler ki belâ-yı dünyâdan necât âfiyet-i ukbâyı müstelzim değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁶³ذلك لهم خزي في الدنيا و لهم في الاخرة عذاب عظيم Zira belâ-yı dünya mümine kefarete olur, kâfire olmaz. Pes kâfir iki âlemde müazzîdir. Ve bu makâmda bundan gayrı kelâm vardır. Lâkin ifşâsı harâm olduğu cihetden kaleme ruhsat-ı tahrîr verilmedi. Ve bunda vezîr-i hîle-sâzın katl-i nefisde keyfiyeti malûm değildir. Ve illa halk andan müteneffif ve müteferrik olmak lâzım gelirdi. Pes bir tarîkle zehr-i ecel nûş eyledi ki kimse keyfiyetden âgâh olmadı. Li-muharririhî;

Yed-i sâki-i ecelden âhir   İçdi gafletle bir aceb zehrâb
El için kendini berbâd etdi   Din ü dünyâsı oldu onun harâb

Velehü;

Olmasa pâdişâha dîn vezîr   Ne aceb eylese yüz bin tezvîr
Sadr-ı âlîde kavme ide culûs   Eyle öyle vezir-i süfleyi zîr

Bunda akl-ı cüzînin ihtifâsı sebab-i ihtilâl-ı kuvây-ı vücûd olduğu iş'âr vardır. Zira ekser halkın teayyüşü akl-ı meâşladır. Pes vezîr muîn-i pâdişâh olduğu gibi akl-ı cüz'î dahi muîni nefis u hûy ve sâir kuvâdır. Şöyle ki gaybet-i şâh ve ihtifâ-yı vezîr fitne-i sipâh ve reayâ olduğu gibi akl-ı cüz'î ve hevâyla sâir kuvâ dahi böyledir. Ve akl-ı cüz'înin ihtifâsı efkâr-ı fâsidenin galebesiyledir. Zira mağlûbu'l-efkâr olan kimse tedbîrinden ve tehiyye-i meâş ve ıslâh-ı umûr etmekden âcizdir. Akl-ı meâd ehli ise böyle değildir. Belki akl-ı meâd galebe-i tecellî ile müstetir

¹⁰⁶¹ Ateşte, cehennemde.

¹⁰⁶² Kâbe Azer'in Halil'inin eseridir. Gönül, en büyük celilin nazargahıdır.

¹⁰⁶³ Bu onların dünyadaki rûsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır. (Mâide 33)

olsa Allah tealâ onun umûruna vekîl ve kefil ve kâfidir. Pes vekâlet-i Hak'la vekâlet-i halk musâvî değildir. Ve akl-i cüz'înin bir dürlü helâki dahi vardır ki aşkın istilâsıyla hâsıl olur. Fe-emmâ bu helâkin vücûda zararı yoktur. Ve bir helâki dahi cünûn iledir ki bu muzırrdır.

چونکہ خلق از مرک او آکاه شد

بر سر کورش قیامتکاه شد

[472] Halk, mahlûk-ı zarb ve mazrûb manasına olduğu gibi. Kıyâmetgâh, arsa-gâh-ı haşr demektir ki ol arsada ziyâde izdihâm vâki olsa gerektir. Kâh, kâf-ı Fârisî ile zarf-ı mekândır. Kıyâmet, kıyâm-ı saâtden ibâretdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁶⁴ و يوم تقوم الساعة Pes kıyâm-ı saât saâtin bi'l-fiil vücûd ve husûl ve tahkîkidir ki zevâl ve fenâ ve adem mukâbelesinde istimâl olunur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁶⁵ منها قائم و حصيد

شبه ما بقى من تلك القرى بالزرع القائم على ساقه و ما عفى و بطل بالحصيد قال الرابع و القيامة اصلها ما يكون من

الانسان من القيام دفعة و احدة ادخل فيها الهاء تنبيها على وقوعها دفعة¹⁰⁶⁶

Mana-yı beyt budur ki; çünkü halk vezirin vefâtı ve helâkinden âgâh ve haberdâr oldular, kabrinin başı üzerine arsa-gâh-i haşrde olduğu gibi cemiyet-i kübrâ vâki oldu ve izdihâm-ı azîm buldu. Nitekim Ahmed Hanbelî rahmetullahın cenâzesine sekiz kere yüz bin nisâ hâzır oldu. Velakin bu cemiyet Hak üzerinedir. Zira İmâm Ahmed sâdıktır. Cemiyet-i Nasârâ ise butlân üzerinedir. Zira vezîr-i mahûd zındıktır. Li-muharririhî;

Hep bilirler bunu ehl-i tasdîk

Hiç zındıkla bir mi siddîk

Bunda halkdan murâd kuvâ-yı cismâniyedir ki âlem-i halkdandır. Nitekim kuvâ-yı rûhâniye âlem-i emrendir. Ve kûr ki kabrdır, dimâğdır ki mahall-i akldir. Eğerçi bazılar mahall-i akl kalb olmaya dahi zâhib olmuşlardır. Ve aklın fenâsı hükmünün hafâsıyladır. Nitekim mürûr eyledi. Nitekim bedenin helâki rûhun muflâratıyladır, eğerçi anâsıra adem tereyân etmez. Ve âgâhlık hiss ü şûurun inkitâıyla malûmdur, eğerçi ki halvethâne-i dimâğa aklden gayr için duhûla mesâğ yoktur. Meğer tefekkür ve tehayyül tarîkiyle ola. Ve bundan fehm olunur ki akl dimâğdan hâric değildir, eğerçi ki galebe-i efkârla hükmü mestûrdur. Ve ana bir nâsı vefât ettiği mevzûda defn etmek evlâ ve mekân-ı âhere nakl etmemek ensebdir. Nitekim enbiyâ aleyhisselâm hazerâtının medâfini mahall-i rihletleridir. Meğer nakle zarûret ola, avâma olduğu gibi. Li-muharririhî;

¹⁰⁶⁴ Kıyâmetin kopacağı gün.. (Rum 12)

¹⁰⁶⁵ Onlardan (bu güne kadar izleri) kalan da vardır, biçilmiş ekin (gibi yok olan da) vardır. (Hûd 100)

¹⁰⁶⁶ O köylerdeki ekinleri, ayakta duran kimseye benzetti. Yok olmuş olanları da, biçilmiş ekinlere benzetti. Râgıp dedi ki, kıyâmet kelimesi, insanın kıyamında (bir anda ayağa kalmasından) gelir. Bu kıyama te ilave edilmiştir. Bir defada aniden gerçekleştiğine dikkat çekmek için.

Bâşım üzere götürürdüm cesed-i cânânı
Akıl başımda olup sağ bulaydım cânı
Haste-dil çünkü yatur sâhil-i hicrân içre
Bahr-i çeşmim nola ger dökse dürr ü mercânı [473]

خلق چندان جمع شد بر کو او

مو کتان جامه دران در شور او

Mû kenân, vâsıf-ı terkîbdir. Mû kıldır, şa'ır gibi. Aslı mûyudur. Âhirinden ya hazf olunmuşdur, bûyda bû, hûyda hû dedikleri gibi. Kenân, fetha ile sıfat-ı müşebbehedir, kenden'den koparmak yolmak manasına. Câme derân, bu dahi vâsıf-ı terkîbdir. Câme melbûsdur ki arkaya giyecektir. Derân sıfat-ı müşebbehedir. Velâkin dâlde fetha ve kesre câizdir. Zira eğerçi ki lûgatde deriden kesre yırtmaktır, demişdir. Fe-cemmâ Halîmî'de der ki kapu ve edât-ı zarfiyye ve deriden lafzından sıga-ı mürûr ve sıfat-ı terkîbîdir. Meselâ perde-der gibi, intchâ. Ve beyt-i Bûstân dahi bu manayı te'yîd eder. Nitekim gelir;

¹⁰⁶⁷ که تو پرده پوشی و ما پرده در

تو بینا و ما خائف از یکدگر

ve şecîa safder derler, fetha ile meşhûrdur. Şûr kavga ve fitne ve âşûb ve dalga ve kargaşa.

Mana-yı beyt budur ki; ol kadar halk cem oldu onun kabri üzerinde, onun mevті şûruşunda âdet-i câhiliye üzerine saçların yolgan ve libasların yırtgan oldukları halde. Bunda saçların yolmak efkârın perişanlığına ve libasların yırtmak havâss ve meşâiretinin ihtilâlîne işâretidir. Onunçün mûy sırr-ı efkârla tabîr ederler. Binâen alâ hâzâ tırâş olan kimse hîn-i tırâşda zevâl-i efkârı niyyet etmek gerektir. Ve havâss ve meşâir aklın libâsı gibidir. Zira tene tâbidir. Ve ten vâcibü't-tathîr-i libâsıdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁶⁸ و ثيابك فطهر Bundan zâhir olur ki akl muhtefi ve âsârı zâhirdir, rûh gibi. Eğerçi ki akl-ı kül maddeden mücerreddir. Ve eczâ-ı cisimden değildir. Zira ecza-ı cisimden olana cismânî derler. Akl u rûh ise cismin gayrıdır. Pes rûh ve rûhânî ve cism ve cismânîden hâricdir. Bunda cem müctemi manasınadır. Pes fehm olunur ki incizâb ve insiyâk-ı Nasârâ cezb ve şevkle olmayıp kemâl-i muhabbetlerinden ihtiyârlarına râci olduğu gibi kuvâ-yı cismâniye dahi böyle idi. Zira miyânda kesret-i ülfet ve ittihad-ı cinsiyyet olmak manâ-yı mezkûru müş'irdir. Ve bunda ¹⁰⁶⁹ حفت الجنة بالمكاره و حفت النار بالشهوات sırrına işâret vardır. Zira kalb ki vücûd-ı insânda cennet-i maneviyyedir, ana duhûle incizâb yokdur. Zira etrâfi hâristândır ve tabîat ki nâr-ı maneviyyedir, ana incizâba esbâb çokdur. Zira cevânibi şhevâtîdir. Li-muharririhî; [474]

Cins-i siccînden olmağın halkın
Nûr u nâra çeker elbette anı

Ekseri ol tarafa mâildir
Nîk u bed Adem'e şemâildir

¹⁰⁶⁷ Sen görücüsün, biz ise bir birimizden habersiz. Sen perde örtücüsün biz ise perdeyi kaldıranız.

¹⁰⁶⁸ Elbiseni tertemiz tut. (Müddessir 4)

¹⁰⁶⁹ Cennet, nefsin istemediği şeylerle ve cehennem isteklerle çevrilmiştir.

كان عد دراهم خدا داند شمرد

از عرب و ز ترك وز رومی و كرد

Şümürd, şümürden manasına saymaktır. Zira bir mahalde iki fiil müctemi olsa biri masdar manasına olunur. Arab, evlâd-ı İsmâil aleyhisselâmdir. İbâretde hüsn-i şânları olmakla Arab tesmiye olundu. Veyahud Kureyş tâifesi Medîne kurbunde Arab dedikleri nâhiyede ikâmet etmek sebebiyle Arab ana nisbet kılındı. هی باحة العرب و باحة دار ابی الفصاحة اسمعيل عليه السلام كما فی القاموس و¹⁰⁷⁰ Ve bazıları dediler ki Ya'rub bin Kahtân ki Ebu'l-Yemen'dir, ibtidâ Süryâniyeyi Arabiyye nakl eden ol olmakla fiilin ismiyle tesmiye olundu.

و كون اسمعيل اول من تكلم بالعربية البيئنة لا ينافي ما قيل اول من تكلم بالعربية يعرب بن قحطان و كذا لا ينافي ما قيل اول من تكلم بالعربية آدم في الجنة فلما اهبط الى الارض تكلم بالسريانية و في كلام بعضهم اول تكلم بالعربية المحضة و هي عربية قريش الذي نزل بها القرآن اسماعيل عليه السلام* و اما عربية قحطان و حمير فكانت قبل اسمعيل كذا في انسان العيون¹⁰⁷¹

Bade-zâ Arab iki kısımdır; biri Kahtaniyye ve biri Adnâniyyedir. Ve Kahtâniyye iki şûbedir; biri Sebe ve biri Hadremevt'dir. Ve Adnâniyye dahi iki kısımdır; biri Rebîa ve biri Mudarr'dır. Fe-emmâ Kuzâa'da ihtilâf edip kimi Kahtân'a kimi Adnân'a nisbet etmişlerdir. Türk, zamme ile Tatar tâifesidir. Ve Lâmiî kelimâtında gelir ki Türk, Hitâ ve Hoten ve Deşt ve Kıpçak memleketinin ehline derler. Kamusu ak yüzlü ve kara gözlü ve kara kaşlı ve cefâkâr oldukları sebepten Acem şâirleri mahbûblarına ber sebîl-i teşbîh Türk derler. İntchâ. Pes Hâce Hâfiz'in; را¹⁰⁷² nazmında olan Türk-i Şirâzî ile murâdı mahbûb-ı Şirâzîdir ki mahbûb-ı Acem'dir. Ve câizdir ki Şirâz'da tavattun eden mehâbîb-i etrâke işâret ola, bilâ teşbîh. Ve etrâk-ı şark ki halka-ı Abbasiyye istihdâm ederlerdi, anlar dahi Türk derler. Ve lisân-ı Türkî derler, lisân-ı Tatar demektir. Fe-emmâ bu a'sârda Tatar'ın gayrı olup Anadol ve Rum'da lisân-ı Türk ile tekellüm edenlerin lisânları lisân-ı Tatar'a nisbet hâlâ şâyi olan Fârisînin [475] fehleviyye-i ûlâya nisbet gibidir. Yani hatt-ı Kûfiyi ta'rib etdikleri gibi lisân-ı Türkî dahi tağyîr etmişlerdir. Ve Rum'dan ehl-i harb olanların bu lisânı tekellüm edenlere Türk dedikleri Tatar itibârıyladır. Ve illâ her lisân-ı Türkî ehli Tatar değildir, her lisân-ı Fârisî ehli Acem-i ma'hûddan olmadığı gibi. Ve bu lisân ehli diyâr-ı Rûm'a müstevlî olup vâris-i memâlik-i Nasârâ olmakla âsiyân-ı Arab ve câhilân-ı a'râb teşdîdü fi'z-zemm edip bunlara hâşâ Nasârâ itlâk ederler. Velâkin

¹⁰⁷⁰ Kamus'da gelir; O, Arapların ve fesahatın babası İsmail aleyhisselâmın yurdudur.

¹⁰⁷¹ İsmail aleyhisselâmın, fasih Arapça'yı konuşan ilk kimse olması Arapça'yı ilk konuşan kimsenin Kahtan oğlu Yarub olmasıyla çelişmez. Aynı şekilde cennette iken Adem aleyhisselâmın Arapça konuşan ilk kimse olması ve yeryüzüne indiğinde Süryanice konuşması ile de çelişmez. Bazıları demişlerdir ki, Kur'an-ı Kerim'in kendisiyle indiği Kureyş Arapçası olan saf Arapça'yı konuşan ilk kimse İsmail aleyhisselâmdır. İnsan-ı'l-Uyûn isimli kitapta geçtiğine göre Kahtan ve Himyer Arapçası İsmail'den öncedir.

¹⁰⁷² Eğer o Şirazlı güzel gönlümüzü ele geçirirse.

bu kelâm kâili üzerine merdûddur. Zira nazar ve letâfet İslâm ve takvâyadır, yoksa lisânâ ve davâyâ değildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁷³اكرمكم عند الله اتقاكم ve hadîsde gelir;

ان ربكم واحد و ابوكم واحد لا فضل لعربي على عجمي و لا لعجمي على عربي و لا لاحمر على اسود ولا لاسود

على احمر الابالتقوى¹⁰⁷⁴

Ve alâ hâzâ, İcmâu'l-ulemâ kemâ fi Bahri'l-Ulûm li's-Semerkândî. Pes fâsık Kureyşü'l-haseb ve Kârûnu'l-neseb olsa yine mümin-i müttakî yanında onun mikdârı yokdur, gerekse ol mümin abd-i Habeşî olsun. Li-muharririhî;

Totalım ki seyyidâtı var imiş

Nice ola berâber âlemde

Velehü;

Rûmî takvâ hasebiyle yârın

Arab isyânla imrûz amma

Bir değil âlim-i vakâra câhil

Nâtıkıyla hayvân-ı sâhil

Ola sâdât-ı halkın akrânı

Kopa ferdâda şahs-ı Nasrânî

Katâde'den mervîdir ki, Ye'cüc ve Me'cüc yirmi iki kabîle idi. Zulkarneyn seddi binâ etdikde anlardan bir kabîle gazâ tarikiyle gâib olmakla seddin hâricinde terk olunmağın Türk denildi. Ve İbn Şâm dedi ki, anlardan bir ümmet ehl-i imân olmakla Zülkarneyn anları halleri üzerine terk etmekle Türk itlâk olundu. Ve demişlerdir ki, Türk'ün aslı Bünû Kantûrâ'dır. Ve Kanturâ Hazret-i İbrâhim aleyhisselâmın bir câriyesinin ismidir. Türk onun evlâdından münteşir olmuştur. Rûm bin İsû bin İshak bin İbrâhim aleyhisselâm evlâdından bir tâifedir ve Rum'a veyâhud husûs üzerine Moskov tâifesine bünü'l-asfar derler. Zira Rum bin İsû'nun levninde safret var idi. Ve kîle gayrı zâlik. Ve bazı ârifinden mahkîdir ki, menâmda resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemi görüp, ya resûlallah, ben Rum'a teveccüh etmek murâd ederim, dedikde resûlallah buyurdular ki, ¹⁰⁷⁵الروم لا يدخله المعصوم Bunda masûmdan murâd enbiyâdır. Zira evliyâ mahfûzlarıdır. Ve anlar Rum'a dâhil olmuşlardır. Bundan fehm olunur ki Haleb [476] Rum'dan değildir. Zira Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm ana dâhil olmuşlardır. Ve bundan murâd hitta-ı Rum memâlik ve bilâd ve diyâr oldukdan sonra dâhil olmaz, demektir. Ve illa meşhûrdur ki Adem aleyhisselâmın vaz-ı kadem etdiği mevâzi şehristân olmuştur, meğer her mevzûa vaz-ı kadem etmemiş ola. Bu sûrette hitta-ı Rum hâric kalıp Adem dahi dâhil olmamak lâzım gelir. Kürd, zammle A'rab-ı Acem'dir. Zira bâdiyede sâkin olurlar. Gâyet cefâkârlardır. Cedlerin Kürd bin Amr ve Bin Mezîkâ derlerdi ki seyl-i Aram'dan Şâm tarafına çıkmış idi. Sonra evlâdı müteşe'ib ve mütekessir oldu.

¹⁰⁷³ Allah yanınında en değerliniz en çok korkanlarınızdır. (Hucurât 13)

¹⁰⁷⁴ Rabbiniz de birdir, babanız da birdir. Arab'ın Acem'e, Acem'in Arab'a, siyahın beyaza ve beyazın siyaha üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir. (Müsned-i Ahmet, Baki Müsnedü'l-ensâr, 22391)

¹⁰⁷⁵ Masum Rum'a girmez.

Ve Kürd'ün cefâkâr olduğu ziyâde cehl ü hamâkatından olmakla âlim ve âkil mukâbelesinde zikir olunur. Nitekim Nazm-ı Hâfız'da gelir;

آرسطو دهد جان چو بیچاره کرد¹⁰⁷⁶

مزن دم ز حکمت که در وقت مرگ

Ve câizdir ki bu beytde Kürd'den murâd ekrâddan bir ma'hûd bîmâr ola ki marazına timardan âciz ola. Nitekim biçâre lafzı ve Aristo lafzı hekîm ve tabîb ile mukâbele onu iş'âr eder.

Mana-yı beyt budur ki; kûr-ı vezîr üzerine ol kadar halk müctemi oldu ki onun adedini hem add etmekliğı Allah bilir ve onun hesâbını almaya ancak Hakk'ın ilm-i şâmili muhît olurdu. Ve ol aded Arab'dan ve Türk'den ve Rumî'den ve Kürd'den gayrılardan idi. Pes bu kelâm iktifâ kabîlinden olur. El-hâsıl bu tevâif-i kesîre ve esnâf-ı vafîre ol vaktde orada İsâ aleyhisselâm milleti üzerine bulunmuşlardı. Ve câizdir ki ictimâdan millet-i İsâ üzerine olmak lâzım gelmeye. Ve muhtemeldir ki ta'dâd-ı mezkûrdan murâdı mutlaka kesret-i nâsı beyân ola, her ne lûgat üzerine olursa. Zira gerçi cânib-i mağribde Arab'dan Yehûd ve taraf-ı Şam'da Nasârâ-ı Arab mevcûddur. Fe-emmâ lisân-ı Arab'ı tekellümden neseb-ı Arab'dan münteşî olmak lâzım gelmez. Ve esnâf-ı muhtelifenin ümmet-i vâhîde olduğu dîn-i Muhammedî'ye göredir. Zira resûlallah sallallahü aleyhi ve sellem cemi tevâife meb'ûsdur. A'sâr-ı sâlifede ise husûs üzerine Yehûd kavm-i Musâ ve husûs üzerine Nasârâ kavm-i İsâ idi, ve alâ hâzâ. Bunda Arab ile sıfat-ı hiddet ve tîzîye ve Türk ile gârete ve Rum ile şirk ü küfre ve Kürd ile cefâ ve gîzete işâret vardır ki cümlesi sıfât-ı zemîme-i nefsâniyye ve levâhık-ı akl-ı cüzîdendir. Zira akl-ı küllî olan kimsede böyle sıfât olmaz. Belki bu sıfâtıyla muttasıf olanlar humkıyyu'l-kavm makûleleridir. [477] Pes hamâkâtla akl-ı cüzînin miyânında fark kalmaz, kiyâset ile akl-ı küllînin farkı olmadığı gibidir. El-hâsıl her nesnenin hüsn ü kubhu ve letâfet ve kesâfeti eserinden rûşen ve her mukaddeme netfesiyle müberhendir. Li-muharririhî;

Bil sakîm olduğuna bîh-ı dıraht
Bellidir her kişî ikbâlinden

Belki bârıdurur alâmet-i saht
Çün cihân içre müsâid ola baht

خاک او کردند بر سره‌اء خویش

درد او دیدند درمان جای خویش

Cây, burada mahal manasınadır, mukhem değildir. Takdîr-i kelâm cây-ı dermân-ı hîş demekdir.

Mana-yı beyt budur ki; halk-ı mezkûr vezîr-i mürdenin kabri toprağını başları üzerine eylediler. Yani saçdılar ve onun mevtiyle mâtem ve nevha edip mezelletler gösterdiler. Veyâhud onun hâk-ı kabri zelîl ve vazî iken kemâl-i itikâdlarından kendi gibi onu azîz ve refî tutdular.

¹⁰⁷⁶ Ölüm vakti hikmetten bahsetme. Aristo bile can verirken çaresiz oldu.

Güyâ ki ser-tâc etdiler ve onun derdini kendi dermânları yerine gördüler ve bildiler. Yani ağladıkları hâlete ağlamadılar. Zira ağlamak anlara dermân gelir ve harâretler anınla fütûr ve sükûn bulurdu. Ve ol kıyâmet-i kübrâda sabrı mezmûm bilirler ve bükâi memdûh add eylerlerdi. Nitekim Hansâ-ı şâire birâderi sahra-ı maktûl hakkındadır;

اعينى جودا ولا تجمدا
الاتيكيان بصخر النداء¹⁰⁷⁷

Ve demişlerdir ki, الصبر احمد في مواطن كلها الا عليك فانه لا يجمد¹⁰⁷⁸ Ve Fuzûlî şiirinde gelir;

Demek eğsen beni tedrîcle yâkut olan taşdan
Boyandıkça çeker kanıyla kadr ü kıymetim artar
Ne şerbetdir gamın kim içdiğimce eksilir sabrım
Ne sihr eyler rahın bakdığımca rağbetim artar

Ve yine onun şiirinde gelir;

Aşk-ı derdinden olur âşık mizâcı mustakim
Aşkın derdine dermân etseler bîmâr olur

Bunda hâkden murâd mertebe-i turâbiyenin eseridir ki inkibâz ve yubûsetdir. Yani akl-ı meâş-ı temâdet ve ihfâ-ı âsâr etdikde dimâğında mertebe-i turâbiyenin eseri olan inkibâz ve yubûset kuvâ-yı cismâniyeye intikâl etdi. Ve kuvâ onu kendi derdlerine dermân buldular. Zira cins cinse ve evsâfına meyyâldir ve her nesnenin dermânı hâline göredir. Pes kuvâ-yı rûhâniyenin dermânı vücûd ve sehâ ve bezl ve atâda olduğu gibi bunların dermânı evsâf-ı mezkûrenin hilâfinadır. Zira kuvâ-yı mezbûrenin sicciyeti bunların ezdâdı üzerinedir. Binâen alâ hâzâ bu ezdâdın [478] âsârı zuhûr etmedikçe teşeffî edemez. Nitekim yılan adamı ve hayvanı sokmadıkça müsterih olmaz. Zira cibiliyyetinin hükm ü eseridir. Onunçün secâyâ makûlelerini tezkiye ve ıslâh etmekte suûbet vardır. Nitekim Gülistan'da gelir;

خوى بد در طبيعتى كه نشست
نرهد جز بوقت مرك از و رست¹⁰⁷⁹

آن خلائق بر سر كورش مهى
كرده خونرا از دو چشم خود رهى

Halâyık, halîkanın cemidir, nâs manasına, pes halk gibi bi-manâ'l-mefûldur ki yaradılmış nesnedir. Burada halâyık cem irâd eyledi; Arab ve Rum ve Türk ve Kürd itibarıyla. Nitekim mürûr etdi. Mehî, mâhî'den tahfif olunmuşdur. Mâh ay demektir, kamer gibi. Aherinde yâ vahdet içindir. Rehî, aslında râh'dır. Rehâ kerden sâlivermek dir. Elif yâ`ya kalb olunmuşdur.

¹⁰⁷⁷ Bana cömert davran katı kalpli olma, Sahr-ı Nida'da ağlıyorlar.

¹⁰⁷⁸ Sabır her yerde en güzel şeydir. Fakat sende iyi bir şey olmaz.

¹⁰⁷⁹ Tabiata yerleşmiş kötü huy, ölüm vaktine kadar ondan ayrılmaz.

A'cem ve tasarrufu elfâz-ı Arabiyye ve Acemiyyede ederler. İmâm'da emîm ve güyâ'da güyî derler. Nezâiri çokdur.

Mana-yı beyt budur ki; ol halîkalar yani Arab ve Rum ve Türk ve Kürd kabr-i vezîrin başı üzerinde bir ay kadar zaman iki gözlerinden salı verdiler, yani yaş yerine kan ağladılar. Zira göz yaşı ki maden-i midedir, nefâz bulduktan sonra ciğerden kan gelmeye başlar. Velâkin bu kelâm mübâlağaya mahmûldur. Maksûd ziyâde giryân ve nevha-konân oldukların beyândır. Ve Müftü Yahyâ Efendi letâifindedir ki şiirinde gelir;

Hûn-ı dille besledi nahl-i hayâl-i kaddini
Bâğbân-ı merdüm-i çeşmim döküp her lahza âb

Bunda müddet-i nebâhet ve taziye için bir ay ta'yîn olundu. Zira ecel ve müddetin hayâtı ednâsı bir şehrdir. Eğerçi ki fukâhâdan bazıları ekalle dahi zâhib olmuşlardır ki üç gündür. Pes bu itibâr üzerine ekser müddet bir ay olur. Nitekim bazıları demişlerdir ki, üç günden sonra tehniye tahfif-i meveddet ve taziye etmek iğrâ ale'l-musîbetdir. Ve eksere binâen eyyâm-ı savm bir aya münhasır oldu. Ve Hazret-i Musâ aleyhisselâmın Tûr'da müddet-i riyâzeti dahi otuz gün idi. Velâkin istimâl-i misvâk ile müntakız olmağın cebr-i müddet için on gün dahi zamm olundu. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁸⁰ و اتمناها بعشر Ve bir ay ki otuz yıla tafsîl olunur. Rûh-ı pâk-ı resûlullah sallallahü tealâ aleyhi ve sellem vech-i arzda kararları müddetidir. Zira otuz sene ki [479] resûllahdan sonra müddet-i hilâfetdir, temâm oldukda Hazret-i Hüseyin raziyellâhü anh vâkıası zuhûrunda ehl-i arzdan rû-gerdân olup semâya urûc ve a'lâ-yı illiyyîne suûd etdiler. Eğerçi ki anlara göre a'lâ ve ednâ birdir. Ve bu manâya işâret edip hadîsde gelir; ¹⁰⁸¹ ثلاث و الثلث عشر مرآت ثلثون Ve bu manâya işâret edip hadîsde gelir; ¹⁰⁸¹ ثلاث و الثلث عشر مرآت ثلثون Ve bunda aklın ay başında bir cünûnuna işâret vardır, her ser-i mâhîde hayz-ı zenân gibi. Ve ay başlarında bârân-ı nüzûlu dahi acûz-ı dehrin özri ma'hûduna işâretidir. Pes akl temâded ve ihtifâ etdikde cünûnu havâss ve şâir ve kuvâyâ intikâl eyledi. Bunda çeşmden murâd ayndır ki zât murâd olunur. Ve kan şehevât-ı nefsanîyye işâretidir. Nitekim hadîsde gelir; ¹⁰⁸² ان الشيطان ليحري من ابن آدم مجرى الدم Zira eğer demde şehevât-ı müstekinne olmayaydı şeytan oradan ibn-i Adem'e yol bulamazdı. Bu sebebdendir ki hadîsde gelir; ¹⁰⁸³ با الجوع سددوا مجارى الشيطان Zira cu'la madde-i şehevât munkati olur. Onunçün savm-ı vicâ-ı hasyîn gibi oldu. Li-muharririhî;

Ne kadr cu'î edersen pîşe

O kadar zâil olur endîşe

¹⁰⁸⁰ Ona on gece daha ilave ettik. (A'râf 142)

¹⁰⁸¹ Ben bir şekilde yeryüzünde beni bırakmasından Allah için üçte birden daha fazla değerliyim. Üçte bir, otuzunda bir defasıdır.

¹⁰⁸² Şeytan Adem oğluna kanın aktığı yerden akar.

¹⁰⁸³ Şeytanın geçtiği yerleri açlıkla doğrultun.

Çün riya'zet sebab-i tasfiyedir

Dil olur tasfiye ile şîşe

Ve bunda kabir üzerinde tehâlik-i ikâmetden fehmi olunur ki ervâhın biri birine irtibât-ı azîmi vardır. Onunçün ziyâret müzârât-ı mesnûndur. Zira nüfûsa inkisâr ve kulûba incizâb vukûuyla âlem-i gayba serîan urûc hâsıl olup maksûd-ı cilve-ger-i hayz husûl olur. Eğerçi ki âdât-ı câhiliyye vezîrine kubûr üzerinde ikâmet ve hayme-zen olmak münhîdir, meğer şerâiti müstecmi' ola. Ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû ilâhiyyâtında gelir;

Fenâ bulup hayâtü'l-âm şu dem ki aşk-ı yârımdan
Muhabbet isteyen gelsin haber sorsun mezârımdan

Bunda fenâ ve bekâ ehlinin hayât ve memâtı nâfi ve vücûd-ı zâhîrisi gibi kabri dahi hayrı câmi olduğun işâr ve işâret vardır. Li-muharririhî:

Merkad-ı evliyâyâ sür yüzünü
Çeşmine kuhl-i cilâ ver andan

Eyle ol hâkle iksîr-i özünü
Hem uyar cânını hem aç gözünü

جمله از درد فراقش در فغان

هم شهان و هم مهان و هم کهان

[480] Şehân, şâhândan tahfif olunmuşdur ki şahın cemidir. Burada umerâ-ı isnâ aşeredir. Mihân, kesrle, mehin cemidir, kehân kehin cemi olduğu gibi. Mih uludur, mukâbili kehdir ki kiçidir. Nitekim Gülistân'da bu beytden zâhirdir;

نه که را منزلت ماند نه مه را¹⁰⁸⁴

چو از قومی یکی بی دانشی کرد

Burada mihân ile murâd umerâdan ma'dâ olan ekâbir-i nâs ve kehân ile maksûd esâğir-i nâsdir.

Mana-yı beyt budur ki; umerâ ve ekâbir ve esâğir vezîrin firâk ve hicrânı derdinden feryâd u figâna düşdüler. Şâhânı takdîm eyledi, uluvv-ı rütbelerinden ötürü. Ve bir dahi şâhân nâle-konân olıcak sâir ekâbir ve esâğir bi-tarîki'l-evlâ feryâd-konân olurlar. Zira demişlerdir; Husûsan ki bazı efrâd-ı reayâda muktedâ-yı nâs olanlara irtibât ve taalluk ekâbir ve mülûkda yokdur. Zira devlet ve câhın fikdânı hasebiyle zihinleri hâlî ve akîdeleri sâlimdir. Devlet ü câh ise insânın hâlini tağyîr eder. Nitekim Kur'an'da gelir; لیطغی ان رأه استغنی¹⁰⁸⁵ ve ekâbiri esâğir üzerine takdîm etdi, metbûiyyetleri sebebiyle. Fe-emmâ ki bazı elsinede sağîr ve kebîr diye sağîri takdîm ederler. Bu takdîm mahz-ı şefkat içindir. Husûsan ki selâmda tefrîh-i hâtır ve tensît-i dil vardır. Bu sebebdendir ki münâvele-i fevâkihede zuâfâ-ı evlâd mukaddemdir. Burada şâhîdden murâd vükelâ-yı akl olan kuvâ-yı vehmiyye ve hayâliyye ve

¹⁰⁸⁴ Bir topluluktan birisi bir cahillik yaparsa ne büyükte ne de küçükte bir makam kalır.

¹⁰⁸⁵ İnsanlar krallarının dinleri üzerinedir.

¹⁰⁸⁶ Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar. (Alak 6-7)

mutasarıfâ ve emsâlidir. Mihân ile havâss-ı zâhire ve meşâirdir. Kehân ile murâd sâir esbâb-ı cüziyye ve âlât-ı bedeniyyedir. Zira beden kuvâ-yı nefsâniyyeye hâdimdir. Ve kuvânın arş-ı istilâ ve tasarrufudur. Nitekim kuvâ-yı muhtelifa dahi rûha göre böyledir. Zira rûhun zevâhir ve bevâtına galebesi vardır. Ol sebebden ki harekât ve tasarrufât ana menûtdur. Eğerçi ki rûh-ı hayvânînin dahi tavassutu var ve mebd-i efâl ve âsârdır. Velâkin rûh-ı hayvânî rûh-ı sultânîden münakis olmuş ve rûh-ı sultânînin bedene taalluku ile vücûd ve teayyün bulmuşdur. Nitekim bâlâda tahkik olunmuşdur. Ve bunda işâr vardır ki firâk ve hicrân mûcib-i nâle ve efgândır. Eğerçi ki kümmel-i insân riâyet-i edeb edip her hâlde haddi tecâvüz etmezler ve câhiliyyet yoluna gitmezler. Nitekim resûlullah aleyhi ve sellem ferzend-i dilbendi İbrâhim'in vefâtında buyurdu. ¹⁰⁸⁷ان العين تدمع و القلب يحزن و لا تقول الا ما يرضى ربنا و انا بفراقك يا ابراهيم لمحزونون Ve Fuzûlî [481] şiiirinde gelir;

Ehl-i temkînim beni benzetme ey gül bülbüle
Derdi yok sabrı onun her lahzâ feryâd var

بعد ماهی خلق گفتند ای مهای
از امیران کیست برجایش نشان

Nişân, nişânde manasına mefûldur ki dikilmiş demektir, matsûb gibi. Zira nişândan ağaç ve taş bunlara benzer nesnelere dikmekdir. Ve bir kimseyi bir iş için nasb eylemek. Ve hedef ki ok nişânıdır, nişâne dedikleri mansûb olduğuna binâendir.

Mana-yı beyt budur ki; bir aydan yani eyyâm-ı tazîye temâm olduktan sonra halk yani esâğir-i nâs ve edâni-i etbâf dediler ki, ey ekâbir-i ümmet ve uzmâ-i millet, on iki emirden kimdir, vezîr-i mürdenin bir nesne dikilmiş ve onun sırr-ı hilâfetiyle mütehakkık olmuş ve seccâdesinde zâhiren ve bâtinen irşâd için oturmuş. Zira nasb-ı imâm farz-ı kifâye ve mübâyaa emr-i mühimdir. Burada te'diye mihânı tevsît edip onların yüzünden ümerâya tevessül etdiler. Zira ol emirden ümerâya bu makûle hitâbla müşâfehe etmek terk-i edep kabîlindedir. Bundan fehm olunur ki, vükelâ-ı devlet olan vüzerâ var iken pâdişâhlara arz-ı hâl etmek terk-i edep kısmındandır. Meğer kim onun maslahatı vüzerâ yanında husûle gelmeye. Veyâhud pâdişâh bi-nefsihî istimâ-ı deâvâ ve kazâ-ı hâcât için divânda hâzır ola. Nitekim İskender'den mervîdir ki, fukerânın hâcetini kazâ etmediği günü eyyâm-ı devletden add etmez imiş. Zira saltanatdan murâd mürîd olanların murâdına îsâldir. Yoksa îş u işret ile izâet-i evkât değildir. Zira îş ü işretin gâyeti hasâret-i nedâmetdir. Âkıl ise sûd ehli gerektir. Pes mesâlih-i nâsda bulunmak efzalü'l-a'mâldir. Hazret-i Musâ aleyhisselâmın Mısır'da zaman-ı Firavn'da katl-i Kıbtî etdikden sonra Medyen şehrine

¹⁰⁸⁷ Göz ağlar, kalp hüznlenir ve biz ancak Rabb'imizin razı olduğunu söyleriz. Ve biz ey İbrahim, ayrılışına gerçekten üzülmüş durumdayız. (Sahih-i Buhari, Kitabu'l-cenâiz, 1220)

doğru firârî maslahat-ı gayrı tercih için idi. Yani rûh-ı hayvânîsi rûh-ı sultânîsi için sa'ý eyledi, fe'ref cidden. Li-muharririhî;

Emr-i din çünkü değildir âsân   Ne için gâfil olur bu insan
Bezl-i nakd ile ger zer ve ger zûr   Verir insana çok şeref-i ihsân

Ve bunda şerîate işâret vardır. Zira şerîat siyâset ile siyâset dahi riyâset ile kâimdir. Demişlerdir ki eclâf-ı Arab ve Türk [482] derece-i behâime akrebdir. Onunçün siyâsete muhtâclardır. Ve ehl-i siyâsete ki ehl-i riyâsetdir, vufûr-ı akl ve mezîd-i ilm lâzımdır. Tâ ki etbâc olanlar tevkîr edip şuyûha iktidâda musâmaha etmezler. Ve tarîka-i inâd ve taassuba gitmezler. Ve eserde gelir; ¹⁰⁸⁸ نظرًا إلى قوة عقله و علمه لا إلى قوة شخصه و شوكته و ثروته ey الشيخ في قومه كا النبي في امته; Ve bu eser kütüb-i Gazâlî'de ve Risâle-i Mekkiye'de ve Şerh-i Tarîkat'de hadîs olmak üzere mestûrdur. Pes huffâz onu tahrîciden sonra cerh ve ta'ne iltifât yokdur. Ve Mesnevi'de dahi gelir;

كفت پیغمبر كه شیخی رفته پیش   چون نبی باشد میان قوم خویش ¹⁰⁸⁹

Ve Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhu kelimâtında gelir; ¹⁰⁹⁰ من لم يكن له استاذ فاستاذ الشيطان kemâ fi'l-Tevlât-ı Necmiyye. Ve Ebû Yezîb Bestâmî kuddise sırruhû kelimâtındandır ki gelir; kemâ fi Rahâtü'l-Kulûb. ¹⁰⁹¹ من لم يكن له شيخ فشيخه الشيطان Ve bundan ahz olunur ki umerânın her biri mutekid-i nâs idi. Şöyle ki nâs anlardan her yerden seccâde-i vezîre lâyıq ve müstehak görürlerdi. Velakin kendi yanlarından tayîn edemezlerdi. Zira bâlâda mürûr eyledi ki hilâfet yalnız halkın teayyünü veya halîfenin davâsıyla olmaz. Belki mustahlefin ibâret ve işâretine mevkûfdur, hulefâ-ı râbia gibi. Zira resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem gerçi onların hilâfetlerini tasrîh etmemiş idi, velakin tasrîh mertebesinde işâret kılmışdı. Ve ashâb-ı kirâm rızvânullah aleyhim dahi ahz-ı ani'l-lah etmeye kâdir olmalarıyla teayyün-i hilâfet bi-hasebi'z-zâhir onlara ihâle olundu. Ve müşâvere ve ittifâklarıyla bulundu pes tasrîh hükmünde oldu. Zira resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dahi Hak'dan ahz edendir. Velâkin ekâmil-i ashâbın rütbelerini izhâr için anları ahz ve tayîne tevfiiz etdi. Zira resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem Hak'da fenâ bulduğu gibi ashâb-ı kirâm dahi resûlullahda fenâ bulmuşlardı. Pes cemî-i kâr Hak yüzünden zuhûr etdi. Velâkin resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem defnini tayîn-i halfeden te'hîr etdiler. Tâ ki ehem ve ihtiyâtle amel edeler. Ve enfâsı biri birine vasl u rabt etmek yoluna gideler. Zira kutbun rûhu bedenden mufârekati saâtinde kutbiyyet âhere intikâl eder. Ve müstaid-i âher ol nefside ol makâma vusûlle müstesid olur. Pes zâhiri dahi bâtına tatbîk için ol manâda isticâl etmek lâzım gelir. Tâ ki hilâfetin

¹⁰⁸⁸ Şeyh kendi milleti içerisinde nebî gibidir. Yani, aklının ve ilminin gücüne nazaran böyledir. Yoksa şahsının kudretinin ve servetinin gücüne göre değil.

¹⁰⁸⁹ Peygamber, kendi ilminde ilerlemiş şeyh kavmi arasında nebi gibi olur, dedi.

¹⁰⁹⁰ Hocası olmayanın hocası şeytandır.

¹⁰⁹¹ Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.

sûret ve sırrı biri biriyle mütevâfık ola. Tâife-i [483] nasârâda ise câhiliyyet gâlib olmakla tazîyeyi med edip emr-i hilâfeti seddi ve muhmel kodular. Eğerçi ki fi nefsi'l-emr hak üzerine değillerdi. Zira vezîr-i mürde deccâl makûlesinden idi, mehdî kabîlinden değil. Pes etbâi dahi etbâ-ı deccâl olurlar, hilâfet kande kaldı.

تا بجای او شناسمش امام

دست و دامن را بدست او دهیم

Şinâsimeş, şinâsîm nefsi mütekellim maa'l-gayrdır, bilelim manasına. Şinâhten veya şinâsîden ahz olunan halfi-i mansûba râcidir. İmâm, men yektediye bih manâsınadır. Burâda murâd imâmet-i kübrâdır ki hilâfetdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁹²انى جاعلك للناس اماما ey بک و یوم بک و یوم ¹⁰⁹³خلیفة یقتدی Bunda imâm lafzı emîm teleffuz olunur, mimin kesri ve ya`ya inkilâbıyla, tâ ki âhir-i mısra âhiriyle mütefvâk ola. Ve a`câmın bu makûle tasarrulâtına bâlâda işâret olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki vezîr-i müteveffâ yerine onu imâm ve halîfe ve muktedâ-yı dîn bilelim ve dest ü dâmenimiz onun destine verelim. Yani mübâyaat tarîkiyle elimiz ana uzadalım ve dâmenimiz dahi tek eline verelim. Ta ki tarîk-i dîne bizi cezb ü cerr eyleye. Zira dâmeni onun destine teslim etmedikçe biz dahî onun dâmenine istimsâk etmiş olmazız. El-hâsıl bu istimsâkın ol inkiyâd ve teslim ile vücûda gelir. İ-i-muharririhî;

Dutmayınca dest-i himmet birle zeyl-i mürşidi

Râst bu kim çepdürür heb cümle ahvâlimiz

Harb-i nefsi için ilm kaldırmışız cünd-i Hakk'ız

Dönmeziz yoldan ne semte azmederse elimiz

Bunda destle murâd kuvvettir. Zira mübâyaa dest-i râstla olur. Vakt ise dest-i râstın levâzımındandır. Ve dâmen ile murâd levâhık-ı vücûd ve belki ayn-ı vücûddur. Zira zikr cüz-i vâride-i küll kabîlindedir. Libâs ile temâm-ı vücûddan tabîr olunur. Zira vücûd rûhun libâsı gibidir ki anınla puşide ve mestûrdur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹⁰⁹⁴عن دنس التعلقات ey و ثيابك فطهر ¹⁰⁹⁵طهر ثياب وجودك ve bundan maksûd teslim-i küllî ve inkiyâd-ı azîm üzere oldukların ayân ve imâmet-ı suğrâ kifâyet etmeyip zâhîren ve bâtinen siyâset-i âmme ve irşâd-ı hâsse için imâmet-i kübrâ ve hilâfet-i uzmâ lazım olduğun beyândır. Ve bundan fehmi olunur ki [484] silsile-i ecsâm gibi silsile-i ervâh dahi muttasıldır. Ve ahz olunur ki imam müteayyin olmadıkça mümin olan hayretten halâs olmaz. Ve tâlib tayîn-i matlah etmedikçe ızdırâbdan kurtulmaz. Ve hadîsde gelir;

¹⁰⁹² Seni insanlar için önder kıldım. (Bakara 124)

¹⁰⁹³ Yani, seni uyulan ve takip edilen halife kılacağım.

¹⁰⁹⁴ Elbiseni tertemiz tut. (Müddessir 4)

¹⁰⁹⁵ Yani varlığını ilgin çeken pisliklerden temizle.

Bundan murâd hem sultân-ı zamân ve hem kutb-ı devrândır.¹⁰⁹⁶ Men mat ve lm يعرف امام زمانه مات ميتة جاهلية Pes zâhirde pâdişâh-ı İslâm'ın tahtu'l-livâsında mültevvî ve munharif olmak câhiliyyeti müztelzim olduğu gibi bâtında aktâbın dâiresinden bîrûn olmak dahi manâ-yı mezkûru muktezâdır. Ve dâiresinde bulunmak ednâ meretebe itikâdla olur. Ve illâ sû-i itikâd sû-i hâtîme müncer olur. Nitekim İmam Gazâlî rahimellâhü bazı tesânifinde tasrîh etmiştir. Sû-i hâtîmenin fevkinde hod meyyite-i câhileyye olmaz. Ve sû-i hâtîmeden murâd Hak'dan vahşetdir. Eğerçi ki vahşet-i merâtib üzerinedir, üns gibi. Li-muharririhî;

Münker-i aşk olup bu âlemde
Kâl ehline gerekdir ikrâr

Hâlet-i dilden olmağil Hakkî
Yoğ ise bârî aşkdan hâlî

Velehü;

Nazar et hâl-i münkere ey dil
Vere inkâre bedel-i ikrâr

Akıbet kâl-i mücerredle kâle
Vara imân yerine küfr-i âle

Ve bunda mısra-ı evvel marifet ve itikâda ve mısra-ı sâni amel ve inkiyâda nâzırdır. Ol takdîm olundu. Zira esâsdır ki amel onun üzerine mebnîdir. Ve hadîs-i kutsîde gelir; فاحببت ان اعرف يا حبيب ان اعرف yani icâd-ı halkdan maksûd tahsîl-i marifetdir. Velâkin tarîk-i marifet amel ve ibâdet olmakla Kur'an'da gelir, وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون,¹⁰⁹⁷ el-hâsıl müminde imân-ı sahîh gerekdir ki sıfât-ı bâtındır. Ve amel-i sâlih lâzımdır ki sıfât-ı zâhirdir. Tâ ki zâhir bâtına nişân olup imân ve islâm mütevâfik ola ve şeriatle hakikat müeyyed olup kuvvet bula. Li-muharririhî;

Der ise ola hakikat mer'î

Zâhiren bâtinen gözet şer'î

چونکه شد خورشید ما را کرد داغ

چاره نبود بر مقام او چراغ

Şüd, reft manasınadır. Dağ, nişân ki adamın veya gayrı hayvânın azâsında demirle veya gayrı nesne ile yakarlar. Velakin hayvana damga veya def-i maraz için ederler ki key derler. Nitekim haberde gelir; آخر الدواء الكى¹⁰⁹⁸ ve kelimât-ı Hâce Hâfız'de gelir;

علاج کی کنت که آخر الدواء الكى¹⁰⁹⁹

بیانک بلبل و قمری اکر نوشی می

Ve insana yalnız def-i maraz için ederler. [485] Meğer ki, teshîr için alınca damga uralar. Nitekim ehl-i harb cenkden firâr edenler için ederler. Tâ ki gayrılara ibret ve kendilerine pend ü nasîhat ola. Çâre nebûd, lâ büdest demektir. Zira çâre hîle manasınadır. Burada iftirâk manasına me'hûzdur. Çirâğ, cim-i Acemî'nin kesriyle, aslında şem'ın fitilesinde yanan âteş

¹⁰⁹⁶ Kim zamanının imamını bilmeden ölürse cahiliye üzerine ölmüştür.

¹⁰⁹⁷ Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zâriyât 56)

¹⁰⁹⁸ Devanın sonu ilaçtır.

¹⁰⁹⁹ Bülbül ve kumrunun sesiyle mey içmezsen sana nasıl ilaç edebilirim ki sonunda deva bulasın.

pârenin ismidir. Mecâzen çerâğ dedikleri âlet-i mahsûsaya dahi derler. Çerâğ-ı pâ ol âletdir ki çerâğ anda yanar, şamdan gibi. Ve çerâğ perc ol nesnedir ki çerâğ onun içinde yanar, fener gibi. Çirâğdân marûf ilikmen dedikleri nesnedir.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü güneş gitdi ve ufuk semâdan gâib olup gurûb eyledi, ve gurûbuyla bize dâğ urdu ve cânımızı yakdı ve bizi zulmetde kodu, pes onun makâmına çerâğdan çâre olmaz. Yani nehâr-ı idbâr ve leyl-i ikbâl etdikde nehârda nûr-ı şemse bedel, leylde çerâğ ve şem yakmak lâbüd ve zarûfidir. Tâ ki gecenin zulmeti anınla zâil ve vahşet-i dil muzmahil ola. Bunda vezîri hurşîde ve halîfesini çerâğa teşbîh vardır. Zirâ nûr bi-nefsihî zâhir ve gayrıyı mazhar olduğu gibi vezîr ve halîfesi dahi kerâmât ve hevârik-ı âdetle vilâyetde zâhir ve ahkâm u şerâyi ve ulûm u meârif nakl u neşre mazhardır. Buradandır ki şâkird için şu kimin çerâğıdır ve bunu bu makâma kim dikdi, derler. Güyâ üstâzı şems yerinedir ki dünyâdan intikâli şemsin gurûbudur. Ve kamer şemsin halîfesi olmakla şâkird dahi kamervâr üstâdın halîfesi olur. Pes güneş olmadığı yerde şem'a ve kamer ve sirâcla istifâde olunduğu gibi. Mustahlef bulunmadığı mahalde dahi halîfeye taalluk olunur. Onunçün mümin-i mükâşif alâ külli hâl nurdan hâlî değildir. Basîr olan kimse nûr-ı zâhirden hâlî olmadığı gibi nâ-binânın ise şeb u rûzu berâberdir. Vay ol şahs-ı bî-behreye ki şerîat ve tarîkatden a'mâ ola.

Ve bundan fehm olunur ki nûr mutlaka zulmet-i zâhireyi izâle için olduğu gibi ilm ü marifet dahi zulmet-i bâtinayı ref içindir. Pes şems u kamer ve şem'aya ihtiyâcdan mustahlef ve halîfeye ihtiyac eşeddir. Zira bunlar zulmet-i bâtine refine muâlece ederler ve âlem-i nûr-ı hakîkiye yol gösterirler. Zulmetde ise sülûk güçdür. Zira râh pür-hatardır. Nitekim Hâce Hâfız Divân'ında gelir;

نازکانرا سفر عشق حرامست حرام
که بهر کام دران ره [486] خطری نیست که نیست¹¹⁰⁰

Ve bu takrîrden envârın şerefi zâhir oldu. Pes şems u kamer ve şem'a delâil-i kudretten olduğu gibi envâr-ı İlâhiyyeye mezâhir olan ekâmîl-i nâs dahi âsâr hükmündedir. Ve zamân-ı ihtiyâcda fânus muhâfaza olunduğu gibi bunlar dahi muhâfaza olunmak gerekdir. Zira bunların intifâsı sebab-i zulmet-i âlem ve bâis-i târikî-i benî Adem'dir. Onunçün zamân-ı evvelde bir mahallede sâkin olan sâlihâdan biri vefât etse ehl-i dil olanlar onun vefâtıçün mâtem ederler ve onun nûr-ı salâhı mahallemizden söyündü derlerdi. Zira bilirdi ki ol nûrun cümleye sereyânı vardır. Bu a'sârda ise erbâb-ı hâlden garîb ve menfûr yokdur. Şöyleki fukârâ-ı ehl-i sülûkun mevtini ganîmet bilirler ve hiç yerine saymazlar. Bilmezler ki kıvâm-ı âlem anların vücûdlarıdır. Li-muharririhî;

¹¹⁰⁰ Nazıklere aşk seferi haramdır, haram. O yolun her adımında bir tehlike yoktur yok.

Süedâ gözüne diken görünür
Var ise ger görüncek gözüne
Herkesin dîdesi açıldıkda

Eşkiya sanki ber çemen görünür
Sabr et elbette bir zemin görünür
Ameli sûreti rûşen görünür

چونکه شد از پیش دیده وصل یار

نائبی باید از و مان یاد کار

Mân, birkaç manaya gelir. Burada zamîr-i nefis-i mütekellim maa'l-gayrdır. Hâlet-i cerde mâkablinde olan isme muzâfun ileyh olur, dâs-mân gibi. Nitekim bâlâda mürûr etdi. Ve hâlet-i nasbda mâ-kablinde olan fiile mefûl olur, bu makâmda olduğu gibi ki bâyed fiilinin mefûludur. Yâdigâr, yâd anmaktır ve gâr, kâf-ı Acemîyle edât-ı fâildir, -cı manasına. Pes yâdigâr andırıcı veyahud sâhibi anınla müteberrik demek olur. Zira teberrük olunan nesne elbette sâhibin andırır ve sâhibi dahi anınla anılır. Nitekim târih-i Lügât-ı Şâhidî'de gelir;

Kaldı senden Şâhidî nev yâdigâr

Ve Hâce Hâfız şiirinde gelir;

¹¹⁰¹ یاد کاری که درین کتب دوار بماند

از صدای سخن عشق ندیدیم خوشتر

Ve Mevlânâ Câmî rübâiyyâtında gelir;

که این همه نظم آبدار نوشت

قصده شهرت نبود جامی را

¹¹⁰² نکته چند یادکار نوشت

بهر احباب برصحیفه دهر

Ve İbn Kemâl Nigâristân nam kitâbında îrâd eder ki;

¹¹⁰³ یاد کارت بخیر به که بشر

یاد کارست چون حدیث بشر

İbn Kemâl bu beytde yadigârı mana-yı lügâvîye haml etmişdir. Velakin örfe muhâlifdir. Hatta kütüb-i lügâvîyede bile yâdigârı teberrük [487] olunur nesne manasına ahz etmişlerdir. Şiir yâdigâr olduğu tehakküm tarîkiyledir. Yoksa fî nefsi'l-emr yâdigâr değildir. Li-muharririhî;

Yürü hayır söyle behey yâdigâr

Ne sözdür bu ki şer ola yâdigâr

Mana-yı beyt budur ki; çünkü göz önünden vasl-ı yâr gitdi ve vuslat firkata mütebeddil olup sohbet pâyâna yetdi, anda bize kendini andırıcı veya anınla anlayıcı teberrük olunur bir nâib ve halîfe gerekdir, tâ ki anınla teberrük edelim ve gösterdiği yola doğru gidelim. Zira imtidâd-ı âlem silsile-i ecsâma menût olduğu gibi silsile-i ervâha dahi merbûtdur. Onunçün ehlullah merkez ve medâr-ı âlem ve bâis-i bekâ-yı Benî Adem'dir. Zira nefis be-nefis biri birlerine mürtebitlerdir.

¹¹⁰¹ Bu yuvarlak kümbette yadigar kalan aşka dair sözden daha iyi ses görmedim.

¹¹⁰² Camî'nin maksadı şöhret değildir. Böyle güzel nazım yazmaktan. Dünya sahifesinde dostlarına birkaç güzel söz yadigar bırakmıştır.

¹¹⁰³ İnsan sözü bir yadigardan ibarettir. Senin bırakacağın yadigar hayır olursa iyidir, şer değil.

Şöyle ki eğer birinin fenâsına birinin bekâsı muttasıl olmasa ihtilâl-ı âlem hâsıl olur. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁰⁴ أن الله يسك السموات و الارض أن تزولا zira maksûd ism-i câmiin mazharı yüzünden âlem-i ervâh ve ecsâmın muhâfaza olduğun beyândır. Ve hadîsde gelir; حتى لا يقال في الارض الله ¹¹⁰⁵ لا تقوم الساعة zira bundan murâd zikr-i dâim ehlinin intizâm-ı âleme bâis olduğun takrîrdir. Nitekim tekrîr-i celâle devâm mezkur-ı dâldir. Zikr-i dâim ise ricâlullah ve aktâb-ı âlemin şânıdır. Zira devâm-ı zikr-i şuhûdla hâsıldır, ihticâbla değil. Ve Kur'an'da gelir; ¹¹⁰⁶ والذين هم على صلاتهم دائمون Bundan murâd devâm-ı teveccüh-i ehadiyyedir, gerek bi'l-fiil sûret-i salât bulunsun ve gerek bulunmasın. Ve kezâlik bu makâmda yakaza ve münâdim bir[di]r. Zira zikr-i dâim ehlinin basîreti dâimâ küşâdedir. Nitekim hadîsde gelir; ¹¹⁰⁷ ينام عيناى و لا ينام عينا قلبى pes bu zikirde murâd zikr-i lisânî değildir. Belki istiğrâk-ı şuhûd ve tecellî-i dâim vâcibü'l-vücûddur ki kümmel-i evliyâ hâlidir. Ve bunda vasl-ı yâr dedi. Maa-hâzâ gözden gâib olan nefis-i yârdır, vaslı değil. Zira yârdan murâd vuslat ve sohbetdir. Pes yâr gâib olunca vuslat ve sohbet dahi mefkûd olur. Ve bundan fehm olunur ki dîdeden maksûd didâr-ı yâre taalluktur. Zira mâ-halaka lehîdir. Çünkü didâr-ı yâre nazar madûm ola, a'mâ ve basîr olmak müsâvî olur. Ayn,

Çü görmez Yusuf'un yüzün ne hâsıl çeşmim a'mâda

Ve bunda ¹¹⁰⁸ الآن على ما كان عليه Zira Hak tealâ itibârıyla kenzi mahfidir. Velâkin esmâ ve sıfâtı hilâfet-i zâtî ile kâim olmuş ve zâtı anlarla bürünmüş ve anların yüzünden görünmüşdür. Nitekim sultan-ı [488] verâ sırren dikkât-ı gaybiyetinde muhtecip olup vüzerâ yüzünden görünür. Zira vüzarânın mezâhir-i sıfatıdır. Pes bundan fehm olunur ki zuhûr-ı âlem zuhûr-ı Hakk'a nâib ve halîfedir. Şöyle ki Adem ve Adem'siz Hak bilinir ve görünür demek söz değildir. Li-muharririhî;

Vech-i Hak mir'ât-ı Alemdir kimine aks olur
Sırr-ı zâta tâlib olan sûret-i Hak'dan bulur

چونکه کل بگذشت و کلشن شد خراب

بوی کلرا از که یابیم از کلاب

Gülşen, güllük demektir, gülistan ve gülizâr gibi. Velakin gülşenin iştikâkını beyânda bizde mevcûd olan edevât-ı ulûmda ki gülşen-i envâ-ı fuhûmdur, bir murğ-ı sohen pervâz-ı nevâ-sâzlık etmişdir. Harâb, imâretin zıddıdır. (يخربون بيوتهم بايدهم) خرابا و التخريب الهدم ذكره القاضى في قوله تعالى

¹¹⁰⁴ Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. (Fâtır 41)

¹¹⁰⁵ Yeryüzünde Allah Allah denilmesi kalkıncaya kadar Kıyâmet kopmaz.

¹¹⁰⁶ Namaz kılanlar ki onlar namazlarında devamlıdır. (Meâric 23)

¹¹⁰⁷ Gözlerim uyur, kalb gözüm uyumaz.

¹¹⁰⁸ Şimdi de öyledir.

Gülâb, kâf-ı Acemî'nin zammı ve lamın¹¹⁰⁹ و الفرق بين الاخراب و التخریب ان الاخراب التعطيل او ترك الشيء tahfiyle âb-ı gül yani gül suyudur. Lâm'ı müşedded okumak aġlât-ı avâmdandır, kuzzât ve ediyye dedikleri gibi, teşdîd-i zad ve ya ile.

چون مشدد خواندی لفظ کلاب می شمرد از عوعوت خلق از کلاب¹¹¹⁰

Mana-yı beyt budur ki; çünkü gül mevsimi ve devri geçdi ve gülistan harâb ve muattal olup bülbül kâşâneye göçdü. Gülün kokusun kimden bulalım ki, güllâbdan bulalım ki güllâb gülün usâresi olmakla onun hulâsasını hâmil ve râyihesini müstemildir. Pes bu kelâm suâl ve cevâbı mutazammındır. El-hâsıl güllâb gülün halîfesidir ki gül zamanı muktezâ oldukda tâlib-i bûy-ı gül olan kimse istimâl-ı güllâb eder. Zira gülün ömr-i tavîli yokdur, tâ ki halîfeye muhtâc olmaya. Nitekim bazı şüarâ demişlerdir;

Çü gül rahm eylemez âşuftesine Onunçün ömrü varmaz haftasına

Bunda ömr-i ekâbirin kasîr olmasına işâret vardır. Nitekim meselde gelir; الكرام قليلة الاعمار¹¹¹¹ Ve İbn Cevzî Mir'âtü'z-Zaman nâm kitâbında îrâd eder ki, ekâbirden yedi nefer kimse otuz altı yaşında vedâ-ı âlem-i fânî kıldı. Maa-hâzâ bu kasr-ı ömrle her biri bir kemâle bâliġ ve nihâyete vâsıl idi. Evvelkisi İskender Zü'l-karneyn sâhibü'r-riyâsetîndir. İkincisi sâhibü'd-devletü'l-Abbâsiye olan Ebu Müslimü'l-Horasanî'dir. Üçüncüsü sâhibü'l-hitâbe ve'l-fesâhe olan İbn Mukaffa'dır. [489] Dördüncüsü Arabiyetinde cümleden mukaddem olan sâhibü't-Tesânîf Sibeveyh'dir. Beşincisi şiir ve sâir ulûmda yed-i tûlâsı olan Ebû Temâm-ı Tâî'dir. Altıncısı ilm-i kelâmda muammik olan İbrâhim Nazzâm'dır. Yedincisi mecâzda müntehî olan İbn Râvendî'dir. Pes bu yedi nefer kimse otuz altı seneyi tecâvüz etmemiş belki ömrden bu mikdâr üzerine ittifâk eylemişdir. İntihâ bi't-tercüme. Velakin sâhibü'r-riyâsetîn olan İskender'in ömrünü otuz altıya kasr etmekte nazar vardır. Zira tevârih ve siyer ve tefâsirde tavîlü'l-ömr olmak üzere müsbetdir. Pes ekâlîmi yirmi senede devr etdi, demek baîddir. Zira miyân-ı meşrik ve mağrib beş yüz yıllık mesâfedir. Binâen alâ hâzâ mesâfe-i medîdeyi ömr-i kasîrde nice devr eder? Bu hod Süleyman gibi sâhib deġil idi. Pes bu beyânda ittifâk-ı esmâdan nâşî galat vardır. Câizdir ki gayrı Zü'l-karneyn ola ve İskender'in miyânında olan fark rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizde sûre-i Kehf'de mufassalan mübeyyendir.

Ve bunda الولد سريبه¹¹¹² sırrınâ işâret vardır. Zira güllâb gülden tevellüd etmekle gülün râyihasıyla münsabiġ ve âsârıyla zâhir olmuşdur. Pes evlâd-ı suveriye ve maneviye dahi böyledir.

¹¹⁰⁹ İhrab ve tahrîb arasındaki fark şudur ki, ihrâb, ta'tîl etmek demektir. Yani, bir şeyi harap halde bırakmak demektir. Tahrîp ise yıkmak manasına gelir ki, Kâdî şu ayette bu manayı zikretmiştir. Evlerini elleriyle harap ediyorlar. (Haşr 2)

¹¹¹⁰ Kılâb lafzını şeddeli olarak güllâb okusan da insanlar senin köpek gibi havladığını sanır.

¹¹¹¹ Faziletlilerin ömrü kısa olur.

Ve hadîsde gelir; العلماء ورثة الانبياء¹¹¹² yani ulemâ-ı muhakkıkîn mevrûsun anı olan enbiyânın suver-i hakîkîsiyle tasavvur ve temessül etmiştir. Pes enbiyâ aleyhimü's-selâmı görmek ve esrârına ermek suver-i evliyâyı kaddesallahü esrârehüm görmek ve esrârına ermek olur. Onunçün hadîsde gelir; طوبى و لمن رأى و لمن رأى و لمن رأى و لمن رأى من رأى و لمن رأى من رأى من رأى¹¹¹³ Zira suver-i tecelliyâtda olan ihtilâf ittifâk-ı hakîkatî münâfî değildir. Nitekim güllâb ile gülün sûretlerinde ihtilâf vardır. Maa-hâzâ hakîkatleri birdir. Bunda bûy ile nefha-ı ilâhiyyeye remz vardır ki hadîsde gelir; الرحمن من قبل اليمن¹¹¹⁴ Zira ol vakitte cânib-i Yemen`de Üveysü'l-Karânî'nin ammı Isâmü'd-dîn var idi ki kutbu'l-abdâl ve vekil ve halife-i habîb-i cenâb-ı Müteâl idi. Ve Mesnevî`de aşağıda Ebu'l-Hasan el-Harkânî hikâyesi gelir.

Ve bûy-ı hoş revâiyih-i cenândan olmakla fâhr-ı âlem sallallahü aleyhi ve selleme tahbîb olundu. Nitekim hadîsde gelir; حبيب الى من دنياكم ثلث الطيب والنساء و قرة عبي في الصلوة¹¹¹⁵ Ve kamîs-i Yusuf aleyhisselâm dahi cennetden istihrâc [490] olunmakla Hazret-i Yakup aleyhi's-selâm onun râyahasını istinşâk etmekle hoş dil oldu. Ve gâyetde dîdeleri ol kamîsle açıldı. Nitekim Kur'an`da gelir; فلما ان جاء البشير القاه على وجهه فارتد بصيرا¹¹¹⁶ Ve bunda tenbîh vardır ki tayyibin eseri tayyib ve habîsin eseri habîsdir. Eğerçi ki fi'l-cümle tayyibden habîs hâsıl olursa da mâ-ı karâhdan bevl-i nâ pâk hâsıl olduğu gibi. Velakin bu mana devr-i etvâr ve inkilâb-ı edvârdan sonradır. Ve illa tayyibin tayyibi halinde eseri tayyin-i mahzır, lâ`ref. Nitekim âb-ı sâfi menbâda pâk u tâhir ü mutahhardır. Fe-emmâ mürûr etdiği hâkin mizâcıyla münsabiğ olup mütegayyir olur. Pes ol teğayyür ahvâl-ı âriziyye nisbet olunur, asl-ı âba değil.

Ve bunda telvîh vardır ki revâiyih-i tayyibeyi mutlaka istinşâk lâzımdır. Zira enf-i insânda hâsse-i şem onun için mahlûkdur. Mahkîdir ki, Enuşirevân eyvân-nişîn iken gördüğu bir mâr bazı şeref-i ebvâbda olan âşiyân-ı kebûtere doğru hareket etdi tâ ki onun yavrusun ekl ede. Enuşirevân dahi sehm veyâhud bunduka atıp ol mârı katl eyledi. Birkaç gündün sonra ol kebûter minkârıyla hubûbdan bir dâne getirip Enuşirevân huzûruna ilkâ etdi. Enuşirvân emr eyledi. Tâ ki ol dâneyi ekdiler. Pes andan reyhân bitdi. Ol vakte gelince ise ol diyârda reyhân ma`hûd değildi. Ve ol reyhânı alıp istişmâm etdikde dimâğına nâfi buldu. Zira Enuşirevân`ın zukâm-ı evcâ-ı dimâğı kesîr idi. Pes onu istimâl ve istinşâkda ziyâde nef` mülâhaza etmekle نعم ما اتانا به الحمامة<sup>1117</sup> dedi. İşte istinşâk-ı zâhirin nef`i budur. İstinşâk-ı bâtının lütfu dahi buna kıyâs oluna. Ve bunda

¹¹¹² Alimler nebilerin varisleridir. (Sahih-i Buhari, Kitâbu'l-İlm, 10)

¹¹¹³ Beni görene, beni göreni görene ve beni göreni göreni görene ne mutlu.

¹¹¹⁴ Rahman`ın nefesini Yemen tarafından duyuyorum.

¹¹¹⁵ Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadınlar ve gözüümün nuru namaz.

¹¹¹⁶ Müjdecî gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz (Yakub) götürü oldu. (Yûsuf 96)

¹¹¹⁷ Güvercinin bize getirdiği şey ne güzel.

îmâ vardır ki devâm-ı istinşâk lâzımdır. Nitekim deryâda mâhî istinşâk-ı âb ve karada gayrı hayvân istinşâk-ı hevâ etmeseler helâk olurlar. Pes anların bekâları devâm-ı istinşâklardır. Feyz-i ilâhî dahi böyledir. Yani devâm-ı feyz ehli olanlar mâhî gibi devâm-ı istinşâk ehlidir. Ve anlar ki ehl-i hicâbdır, deryâdan bîrûn olan mâhî gibi halleri muzdarıbdır. Ve bunda tîbi habîs üzerine tercihe delâlet vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹¹⁸قل لا يستوى الخبيث والطيب ولو اعجبك كثرة الخبيث ve tîb odur ki tebâf-ı [491] selîme onu istihbâs etmeye. Tefsîr-i kebîrde gelir ki; istilzâz ve istitâbede ibret ehl-i beled ve ahlâk-ı cemîleyedir. Ve illâ ehl-i bâdiye cemî hayvânâtın eklini istitâbe ederler. Pes anların hayvânâtında ve eğer gayrıda istitâbe ve istihbâslarına itibâr yokdur. Zira tabâ-ı selîme ehli ve erbâb-ı mürüvvet değillerdir. Bu makâmın tamâmı tefsîrimiz rûhu'l-Beyân'dadır. Ve bunda teceddüd ve emsâli dahi iş'âr vardır. Zira her nesnede bekâ teceddüd ve emsâlî ve terk-i bedel iledir. Fa'ref. Li-muharririhî;

Her zaman tazelenir işbu vücûd
Nedür ey hâce cevher ve a'râz

Bilur onu olanlar ehl-i şuhûd
Kıl onu bilmeye bezl-i mechûl

Ve bundan fehm olunur ki tûl-ı bekâ ile mevsûf olanlar için istihlâf-ı tâm yokdur, Hızır aleyhisselâm gibi, velâyeti takdîri üzerine. Zira ömr-i câvidânî ehlidir. Pes onun halîfesi olduğu sûrette dahi kendi kemâlâtına mir'ât-ı tâmme değildir. Ve illa fer asl ile silk-i zamânda musâvî olmak lâzım gelir. Bu hod memnû olduğu bâlâda işâret olundu. El-hâsıl iki kutbiyyet bir zamânda vücûd-pezîr olmaz ve bir şâkird üstâz gününde üztâz derecesin bulmaz. Li-muharririhî;

Sabret ey dil nice zaman sabret
Terbiye bulmayınca bir müddet

Ola hûn-ı ciğerin tâ kim şîr
Şîr-i beççe bulur mu kuvvet-i şîr

و الله الناس¹¹¹⁹

چون خدا اندر نیاید در عیان

نائب حقند این پیغمبران

Ender, burada tahsîn içindir, der gibi.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü Hak tealâ ayân ve âşikâre gelmeye ve halka zahir olup görünmeye. Zira buyurur ki; ¹¹²⁰لا تدركه الابصار و هو يدرك الابصار Bu peygamberler ve kezâlik vârisleri olan ulemâ-ı muhakkıkîn ve evliyâ-ı kâmilîn Hakk'a nâîbleri ve halîfeleridir. Zira kendi zâtı hicâb-ı heybet ve azimet ile muhtecib olmuş ve künhü idrâk olunmak mertebe-i muhâlî bulmuşdur. Pes halîfe mer'î olsa muhât ve mahsûr olur, muhît ve hâsır değil. Binâen alâ hâzâ her

¹¹¹⁸ De ki; Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir. Pis ve kötünün çokluğu tuhafına gitse (yahut hoşuna) de bu böyledir. (Mâide 101)

¹¹¹⁹ Allah yardımcısıdır.

¹¹²⁰ Gözler onu göremez. Halbuki O, gözleri görür. (En'âm 103)

kim ki Hakk'ı görmek ve sırrına ermek dilese enbiyâ ve evliyâyı göre ve anların esrârına ere. Ve gülşen-i meârif ve ulûm ve hakâyık ve ezvâk ve mevâcîdinden gül dere. Nitekim hadîsde gelir; سره سر الانسان سرى و سرى¹¹²¹ Ve bu hod malûmdur ki Hak tealâyı ârif-i billah olanların kulûbunda aramak gerekdir. Zira anların kulûbu [492] nazargâh-ı ilâhî ve mezâhir-i tecelliyât-ı nâ-mütenâhîdir. Ve demişlerdir ki eğer Allah tealâ temessül ve tasavvur edip halk arasında hükümet eylese enbiyâ ve kümmel-i evliya hükümeti gibi hükümet ederdi. Yani suver-i enbiyâ ve evliyâ sûret-i hakikiyye-i ilâhiyyeden nişân ve numûne olmakla anların hükümetleri ayn-ı hükümet-i Hak'dır. Ve Hak dahi zâhir olsa ol vechle hükümet ederdi. Onunçün demişlerdir ki resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin fiili ya fârz veya vâcib veya müstehabdir, gayrı değildir. Zira masûm-ı mutlakdır. Ve tâati meşreb-i melâike gibi tab'îdir. Ve itâb-ı taalluk eden hâlî ve zâtına izâfet olunan zünûbu fihûm-ı âmmeden hâric nesnedir. Nitekim Kur'an'da gelir; عفا الله عنك لم اذنت لهم¹¹²² ve yine gelir; ليغفرلك الله ما تقدم من ذنبك و ماتأخر¹¹²³ pes sûret-i zenbden hakikat-i zenb lâzım gelmez. Nitekim hadîsde gelir; اذا احب الله عبدا لم يضره ذنب¹¹²⁴ Ve bu makâmın tamâmı rûhu'l-Beyân nâm tefsîrimizde sûre-i Feth'de ve gayrı mevâzıdadır. و من الله التوفيق للادراك والعصمة من الهلاك¹¹²⁵ Bunda tenbîh vardır ki Allah tealâ; لا تدركه الابصار¹¹²⁶ hasebince gene zâtına ve neseb ve izâfetden tecerrüdüne muâyeneten müşâhede olunmaz. Ve belki ol makâma aslâ idrâk-ı halk girmez. Zira mertebe-i akldan ve tavr-ı keşfden hâricdir. Velâkin sıfâtı yüzünden tecellî eylemiş. Enbiyâ ve evliyâ suverinden görünmüşdür. Onunçün buyurur; و ما رميت اذ رميت ولكن الله رمى¹¹²⁷ Nitekim tahkiki güzer etdi. Fe-emmâ insân-ı kâmilî marifetde sûûbet vardır. Zira ekser-i nâsın meşrebi tenzîh üzerinedir. Şöyle ki teşbîhe müteallık olan umûrdan, esnâmdan firâr eder gibi firâr ederler. Maa-hâzâ demişlerdir ki ârifde bir vech-i bâtın vardır ki ol vech ile halka tecellî eylese, halk onu mabûd ittihâz ederlerdi, Nasârânın İsâ aleyhisselâmı ma'bûd ittihâz etdikleri gibi. Nitekim Muhammediye'de gelir;

‘Âfin bir yüzü vardır Hak cemâlinden yana
Ger gözüke olaydı ma'bûd-ı halk ey şehriyâr

Ve yine ol kitâbda gelir;

Buldu Meryem birkken bir şemme hüsnünden eser
Ol sebebden tapdılar İsâ'ya çendîn mâh u sâl

¹¹²¹ İnsanın sırrı benim sırrımdır. Ve benim sırrım onun sırrıdır.

¹¹²² Allah seni affetti. Sen neden onlara izin verdin. (Tevbe 43)

¹¹²³ Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar. (Fetih 2)

¹¹²⁴ Allah bir kulunu severse günahı ona zarar vermez.

¹¹²⁵ Helakî anlayıp korunma başarısı Allah'tandır.

¹¹²⁶ Gözler onu göremez. (En'âm 103)

¹¹²⁷ Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı. (Enfal 17)

Yani, İsâ'da olan zuhûr-ı veche cüz'î ile iken bile Nasârânın dîdeleri hîrelendi ve idrâkleri bulundu. Pes vech-i küllî ile zâhir olsa hâl ne yüzden olurdu, kıyâs oluna. Ve eğer evliyânın nûr-ı bâtını zâhirde işrâk eylese [493] şems ü kamer münkesif ve münhasif olurlardı. Zira bunların etvârı nûr-ı sıfâtdan me'hûz evliyânın envâr ise nûru zâtdan müstefâddır. Onunçün cehennem hitâb edip der ki; ¹¹²⁸جزيا مؤمن فان نورك اطفاء لهيى Ve bazı ahbârda gelir ki eğer hûru'l-iynden biri arz-ı cemâl eylese nûr-ı şemse zevâl târî olur ve mâh-ı mehâk mertebesin bulurdu. Bu hod malûmdur ki hurde kemâl yokdur. Zira kemâlin vücûdu dünyâda sülûk üzerine mevkûfdur. Pes bi-hasebi's-sülûk tevhd-i Hakkânî ile tecellî-i âyine-i dil eden kâmilin nûru olmak ne gerekdir, fehm oluna. Zira insânın istidâdı gayrı mevcûdâtta yokdur. Nitekim demişlerdir ki, Hazret-i Süleymân alehisselâma mülk-i zâhir ve tashîr-i kâhîr verildi. Süleymân ol imtinâna bakıp ¹¹²⁹رب هب لى ملكا لا ينبغى لاحد من بعدى dedi. Fe-emmâ Allah tealâ fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve selleme bir saltanat ihsân etdi ki mülk-i dünyâ bi-eserihâ ona nisbet ile bir zi'a gibi değildir. Ve ol devlet-i uzmâ ve minnet-i kübrâ tecellî-i zât-ı Bârf tealâdır. Nitekim tefsîrimizde sûre-i Necm'de va gayrıda tahkîk olunmuşdur. Pes enbiyâ ve evliyâyı müşâhedeye kâdir olanlar müşâhede-i Hak etmiş olurlar. Zira Hakk'ın nâibleri ve esmâ ve sıfâta mazhariyetleri hasebiyle onun halîfeleridir. Nâibi müşâhede ise menûbun anı olanı müşâhededir. Zira zuhûrda menûbun anıdır. Li-muharririhî;

Seyreylesen cihânı
Ey dil uyar cânı
Halk eyledi mezâhir
Gösterdi kendini âhir
Nazar istersen ana
Gözünü aç baksana
Şeş cihetden görünür
Özge nikâb urunur
Yitir gözle kesreti
Hak'dan gör hakîkati

Kılsan nazar nihânî
Görmek muhâldir anı
Mazhardan oldu zâhir
Var mı basîr kanı
Nazar eyle her yana
Ey sûret-i rahmânî
Dürlü libâs bürünür
Bâkî görünür fânî
Bul Hakkiyâ vahdeti
Hayaldürür kalanı

نى غلط كفتم كه نائب يا منوب

كر دو پندارى قبيح آيد نه خوب

Nî, mâ kablini nefydir, galatı değil. Galat, tahrîkle sözde yanılmak. Kabîh çirkindir ki hüsn mukâbilidir. Onunçün hûb mukâbelesinde îrâd eyledi. Zira hûb Farisî'de zeşt mukâbilidir. Pes hûb ve hüsn birdir, zişt ve kabîh bir olduğu gibi. Türk güzel ve çirkin der.

¹¹²⁸ Çabuk geç ey inanan, senin nurun ateşimi söndürecek.

¹¹²⁹ Ey Allah'ım, benden sonra kimseye nasib olmayacak bir mülk ihsan et. (Sad 35)

Mana-yı beyt budur ki; peygâamberân [494] nüvvâb-ı Hak'dır, diye etdiğim iddiâ yerinde değildir. Belki bu hususdâ ben galat ve yanlış söyledim ki eğer sen menûbun anh olan kimse ile nâibi iki zan edersin ve mulâhaza-ı isneyniyet yoluna gidersin. İnde'l-akl ve'l-keşf zişt gelir, hûb gelmez. Yani böyle zan etmek kabîhdir. Zira vâkıa mutâbık değildir. Pes ittihâd zan etmek hüsündür. Zira hakîkate muvâfıkdır. El-hâsıl nâibin menûbun anh olan kimse ile zuhûrde tesâvîleri ittihâd ve ittifâkları muktezâ ve müstelzemdir. Pes şahsen teaddüd ve isneyniyet-i hüviyet vahdet-i ittifâkı münâfi değildir. Meselâ âyinede râ'î ile mer'î bir olup rüyete âlet olduğu gibi enbiyâ aleyhisselâmın dahi âyinelerinden sûret-i ilâhiye tecellî eylemiştir. Binâen alâ hâzâ, şâhid ve meşhûd fi'l-hakîka Hak'dır. Bu sırra binâen itlâkât-ı Kur'aniyyede gelir; اِنَّمَا يَبَايَعُونَ اللَّهَ بِدِينِهِمْ فَوْقَ اِيْدِيهِمْ¹¹³⁰ Onunçün nâibin hükmü menûbun anh olanın hükmü gibi nâfizdir. Bu cihetdendir ki selâtın ve mülûk ve sâir ekâbir-i nâssın huddâmına riâyete ve tazîm ederler. Zira bilirler ki huddâmın anlara mülâbese-i tâmmı vardır. Ve bu mülâbese ile nâsiyelerinde pertev-i haşmet ve heybet-i hüveydâdır ve bu ta'zîm nüfûs-ı nâsda emr-i halkî ve tabfidir. Pes hilâfet mahlûkâtta kâr böyle olıcak hilâfet-i Hak'da nice olmak gerekdir. Nitekim Kur'an'da gelir; يَا دَاوُدَ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيْفَةً فِي الْاَرْضِ¹¹³¹ Ve bu takrîrden fehmi olundu ki maksûd emr-i bâtınadır, zâhire değil. Pes nâib ve halîfe gibi Hakk'ın dahi sûret-i hissiyesi olmak lâzım gelmez. Belki nâib ve halîfede kemâlât-ı Hak zuhûr etmek kâfidir. Ve budur ki vasf-ı evliyâda gelir; اَللّٰهُ اِذَا رَوٰى اَذْكُر¹¹³² Yani bir kimse basar ve basîret ile insân-ı kâmilin yüzüne nazar eylese Allah diye düşer. Zira mertebe-i zuhûrun hükmüdür. Hulesâ-i kelâm budur ki teaddüd âlem-i sıfata göre ve vahdet âlem-i zâta göredir. Ve sıfâtın teaddüdünden ise zâtın teaddüdü lâzım gelmez. Ve bu makâmın esrârındandır ki makâm-ı sıfata göre taksîm olunup namazda سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمَدَهُ¹¹³³ demek imama ve رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ¹¹³⁴ demek cemaâte tayîn olunmuştur. Duâ ve âmîn gibi makâm-ı zâta göre ise münferid ikisini dahi cem eder. Ve belki imam dahi bade'l-fâtiha âmîn demekle duâ ve âmîni biri birine [495] zam eder. Pes imâm ve cemâat demek itibârî ve kâbe kavseyne nâzır olduğu gibi nâib ve menûbun anh dahi böyledir. Ve İmâm-ı azâmın hakâyıka ittilâındandır ki imâmın kırâatini cemâatin kırâati kıldı. Onunçün cümlesinin kıldıkları bir namaz oldu, fa'ref cidden. Li-muharririhî;

Kâbe kavseynden güzer eyle
Gül-i rânâ gibi dü renk olma

Âlem-i vahdete nazar eyle
Rengini reng-i hâss-ı zer eyle

¹¹³⁰ Sana biat edenler Allah'a biat ediyorlar. (Fetih 10)

¹¹³¹ Resûle itaat eden Allah itaat eder. (Nûr 80)

¹¹³² Ey Dâvud, biz seni yeryüzünde önder kıldık. (Sad 26)

¹¹³³ Gördüğünde Allah'ı anar.

¹¹³⁴ Hamdedeni Allah duydu.

¹¹³⁵ Rabbimiz, şükür sanadır.

نی دو باشد تا تویی صورت پرست

پیش او یک کشت کز صورت پرست

Nî dü bâşed, istifhâm manasını mütezammındır. Sûret-perest, vâsf-ı terkîbîdir, sûrete tapıcı manasına. Sûrete tapmak manâdan bî-haber olmakdan ibâretidir, ibâd-ı esnâm gibi. Pîş-i u, zamîr-i kelâmın mâ-ba'di mutazammın olduğu kimseye râcidir. Be-rest, mâzîdir, masdarı resten'dir, fethayla, kurtulmak manasınâ, rehâ gibi.

Mana-yı beyt budur ki; nâib ve menûbun anh iki değil midir? Madem ki sen sûret-perest ve zâhir-bînsin, yani sûretli ve sıfatlı câhilin hâli isbât-ı isneyniyetdir, fe-emmâ ol kimsenin huzûru ve şuhûdu yanında keşf u ayânı önünde birdir ki ol kimse sûretten halâs oldu ve âlem-i mânâyâ ittisâl buldu. El-hâsıl sûret-perest olan kimse ehli hicâbdır. Onunçün basarı basîret mertebesine tecâvüz etmez. Basar ise eşyâda eşhâs itibârıyla teaddüd görür. Zira nazarı mahsûsâta maksûrdur. Mahsûsât ise umûr-ı cüziyyedir ki her biri âhire zâtiyyât ve arziyyât ile mugâyir ve muhâlifdir. Sûretten halâs olan ise ehl-i keşfdir. Onunçün basarı basîret mertebesine tecâvüz etmişdir. Basîret ise eşyâda hüviyyât itibârıyla vahdet görür. Zira iltifâtı makûlâta mahsûrdur. Makûlât ise umûr-ı külliyyedir. Orada eşyâ muşahhasâtdan tecrîd olunur. Külliyyât ise vahdet ile muttasıftır. Onunçün bazı ârifin ilm-i mizân ilm-i tasavvufa karîbdir, derler. Belki anların yanında hakîkatden gayrı yoktur. Zira ilmde ve sanaâtde Hakk'a intikâl tarîkini bilirler, ¹¹³⁶ فطوبی لهم. Bundan erbâb-ı inkârın küffâra iltihâkı fehm olunur. Zira küffâr miyân-ı rüsülü tefrîk ve Hak ve halkı dahi biri birinden temyîz etdikleri gibi erbâb-ı inkar dahi enbiyâ ve evliyâ arasın tefrîk etmişler ve tarîk-i firkata düşüp çıkmaz yola gitmişlerdir. [496] Li-muharririhî;

Almasın zühed ehli aşkı ağzına, terk eylesin

Kuvvet-i har zirâ cevdir ol cevâhir neylesin

Bundan fehm olunur ki hakâyık-ı eşyânın hakîkat-i Ahmediyyede ittifâkı ağsân ve fîrûun vahdet-i nevâtta ihtifâsı gibidir. Nitekim bu makâm merrâren şerh olunmuşdur.

چون بصورت بنکری چشم تو دوست

تو بنورش در نکر کز چشم رست

Dûst, kasrla, aslında du est'dır ki du iki demektir, isneyn gibi. Ve est edât-ı haberdır. Rest, zammeyle, mazîdir, masdarı resten'dir ki bitmekdir. Nev reste derler, fetha ile, aslı nev rüsîdedir, zamme ile. Nevreste demek dahi muvaccahdır, eğerçi ki mustamel değildir.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü sûretde veya sûretle nazar edesin. Ve dediler ki iltifât salasın senin gözün ikidir ki biri sağ ve biri soldur. Velakin sen gözden biten ve hâsıl olan semere-

¹¹³⁶ Onlara müjdeler olsun.

i nûra nazar eyle, gör ki nice birdir. Yani iki göz bir görür. Başka başka görüp nuru mütefarrik olmaz. Pes zâhirde teaddî fi'l-hakîka nûrunun vahdetini münâfî deġildir. Nitekim pertev-i rûhun cümle azâda zuhûru teaddüden iktizâ etmez. Zira teaddüd azâya göredir. Pes azâ-yı müteaddideye taallukundan kat'an nazar bir rûhdur ve kezâlik şahs-ı insânî dahi bir şahsdir, eġerçi ki cevârihi müteaddiddir. Binâen alâ hâzâ ne kadâr a'dâd ve ma'dûdât var ise cümlesinin kesreti vahdetde dâhildir. Meselâ vücûd-ı insânda bu kadar kuvâ-yı muhtelifê vardır ki her biri bir isimle zikr olunur, kalb ve akl ve nefis gibi. Maa-hâzâ cümlesi rûhda dâhildir. Zira rûhun tecellisinden zâhir olmuş ve bedene taallukundan vücûd bulmuşdur. Pes anların hakâyık-ı muhtelifê itibâr olundukları âsâr ve ahkâmladır. Ve illâ cevher vâhiddir. Ve bâlâda tahkîk olunmuşdur ki bir nesne yokdur ki fi'l-hakîka vahdet ile muttasîf olmaya. Hatta aşere-i vâhide ve mie ve ehade ve elf ve ehad derler. Husûsan ki cüz'-i lâ yetecezzâ itibarıyla her cisim cevher-i ferddir. Pes sûret-i terkîb nice teaddüde nâzır ise manâ-yı terkîb dahi vahdete nâzırdr. Ve cemî eşyâ Hakk'a ubûdiyette müttehidlerdir. Nitekim Kur'an'da; ¹¹³⁷ان كل من في السموات و الارض الا آتى الرحمن عبدا Pes çeşm-i hakîkat-bîn ile nazar olunsa iştibâh kalmaz. Li-muharririhî;

İki çeşmim çeşme [497] sârî ta ciġerden nem bulur

İki aynın başı birdir başdan câri olur

نور هر دو چشم نتوان فرق کرد

چونکه در نورش نظر انداخت مرد

Fark, ayırmaktır, fasl gibi, fark dahi böyledir, inşikâk ve fark ve infisâl itibarıyla itlâk olunur.

Mana-yı beyt budur ki; her iki gözün nûrunu fark u fasl eylemek olmaz. Çünkü merd-i basîr onun nûruna nazar etdi ve iltifât saldı. Nitekim Nef'î Sultan Murad'ın şehzâdeleri hakkında der;

İki şehzâde kim her biri rûh-ı musavverdir

Döner çeşm-i yektâ pâdişâh-ı heft kişverdir

İkidir sûretâ amma nûr-ı vâhiddir

Hakîkatde nihâyet her biri gayr-ı mükerrerdur

El-hâsıl nûrun vahdetine nâzır olan kimse iki gözün nûru ve belki iki gözü bir add eder. Nitekim mürûr etdi. Meselâ nûr-ı kamer ve nûr-ı şems gibi. Zira nûr-ı kamer nûr-ı şemsden müstefâd olmakla kamer şemsin nâibidir ki şems muhtefî oldukda kamer zuhûr eder. Ve nûr-ı kamer fi'l-hakîka nûr-ı şemsdir. Kamer ortada nûr-ı şemse mir'ât vâki olmuşdur. Ve ikisi bu teayyün-i dünyâ ve acûz-ı dehrin iki gözüdür ki biri gündüz ve biri dahi gece görür. Ve leyl ü

¹¹³⁷ Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız kul olarak Rahman'a gelecektir. (Meryem 93)

nehârın ihtilâfî itibârî olduğu gibi neyyireynin dahi böyledir. Nitekim Kur`an`da gelir; فاذا هم مظلومون نitekim sâbıkan tahrîr olunmuşdur. Ve demişlerdir ki insanı çeşm-i râstı âhirete ve çeşm-i çepi dünyaya nâzırdır. Bir sâlik rüyâda kendini yek çeşm görürse eğer mefkûd olan gözü sağ ise mülâhaza-ı âhireti terk ve sol ise dünyaya adem-i iltifâta işâretidir. Ve eğer ikisi bile mefkûd görse du âlemden ağmâz-ı ayn edip basîretinin cânib-i Hakk küşâde olmamasına dâldir. Zira basarın müteallakâtı olan mahsûsâta iltifât-beste olsa basîret kuvvet bulur. Nitekim bazı nezâiri mürûr etmişdir. Ve bunda remz vardır ki dünya ve âhiret sûretâ muhtelifler ve manen müttehidlerdir, leyl ü nehâr gibi. Pes mükâşif yanında dünyâda ahirete nazar olunur, sol gözüyle sağ gözün müteallıkına iltifât olduğu gibi. Ve demişlerdir ki; الدنيا مزرعة الآخرة و Pes ehlullah dünyada cennetdedir. Velâkin akl-ı kâsır ile idrâki mümkün değildir. Belki mükâşefe-i sahîhaya mevkûfdur. Onunçün nazar [498] endâht dedi. Zira ehl-i iltifât ve nazar ile idrâki müşküldür. Pes zâhirde tarh lâzım geldiği gibi bâtında dahi ilkâ-ı feyz u ilhâm gerektir. Tâ ki anınla basîret münfetih olup maksûdu mütâlaaya kâdir ola ve murâda zafer bula.

ده چراغ ار حاضر آید در مکان
هر یکی باشد بصورت غیر آن

Deh, feth-i dâl ve hâ-yı melfûze ile ondur, aşere gibi. Zanbaka da zebân dedikleri yaprakları itibarıyladır.

Mana-yı beyt budur ki; on aded çerâğ ve şem eğer her mekânda hâzır gele ve müctemi ola, her biri sûret ile veyâhud sûretde ol birinin gayrı olur. Yani aralarında vücûd-ı zâhirî ve müşahhasât itibârıyla mugâyeret vardır. Şöyle ki bir kimse anların ittihâdına zâhib olsa galat-ı hisse haml olunur. Bunda çerâğ-ı kulûbun teaddüdüne işâret vardır. Zira enbiyâ ve evliyânin her birinde kalb vardır ki anda şem-i tecellî müşteğil ve şule-i pertev-i hakîkat münîrdir. Velakin cümlesinin şuhûdu müttehid olduğu cihetden kalb-i vâhid hükmündedir. Eğerçiki şuhûdları bi-hasebi`l-istidâd tefâvüt üzerinedir. Ve bu sırra dâirdir, ol ki hikâyede gelir; evliyâdan biri bir gece ziyâfet eyleyip meclisde fevka`l-âde mumlar iykâd etdiğinde zâhir-bîn olanlar isrâfa haml ederler. Ol dahi eğer isrâf ise itfâ ediniz der. Anlar birisin söyündürmeye kâdir olmaz. Zira cümlesi nûr-ı vâhiddir ki teşekkül hasebiyle müteaddid görünmüşdür, ervâh-ı âliye tatavvur etdikleri gibi. Pes ol şem`aların birin söyündürmek lâzım gelse cümlesi birden söyünüp meclis-i sohbet muzlim kalmak iktizâ ederdi. El-hâsıl birinin vücûdu nice zarûfî ve gayr-ı mükerrer ise sâirlerin vücûdu dahi böyledir. Velakin bu makûle esrâra mükâşifden gayrı kimse dest-res bulmaz. Zira kuvvet-i bâzû idrâki zaîf ve belki nûr-ı çeşm-i basîreti munteff olmuşdur. Ve bu sırr-ı azîmden gâfil olup

¹¹³⁸ Gece de onlar bir ibret alametidir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çekeriz de onlar karanlıklara gömülürler. (Yasin 37)

¹¹³⁹ Dünya ahirete misaldir ve ahiretin tarlasıdır.

ehl-i inkâr gâlip olan şehirlerin mesâcid ve cevâmiinde taklîl-i sirâc ve şem ederler. Ve teksîrini isrâfa haml ederler. Maa-hâzâ teksîr-i envâr etme âlem-i sıfâtın hikmeti ve tecelliyât-ı muhtelifenin eseridir, kubbe-i dîhûr kanâdil-i kevâkib ile tezyîn olduğu gibi. Kur'an'da gelir; ¹¹⁴⁰ و لقد زينا السماء الدنيا بمصابيح [499] ermez. Ne zât bilinir ve ne hod sıfât. I.i-muharririhî;

Çün kaldı kalbi âyinesi reng-i reyinde
Kör oldu münkirin iki gözü dâreyinde

Velehü;

Gûş tutmak nehîk-i inkâra
Harîrine koyalım bu gün anı

Sâhibi oldu onun zira har
Belki bârân ola şekl-i ahar

فرق نتوان کرد نور هر یکی

چون بنورش روی آری بی شکی

Bî-şekî mısra-ı evvele kayddır.

Mana-yı beyt budur ki; çünkü ol on aded çerâğın nuruna yüz getiresin ve teveccüh edesin. Ve sarf-ı bâsıra ve taklîb-i hadaka eyleyesin. Bî-şek ü şüphe her birinin nûrunu fark etmek olmaz. Veya başka başka ayırıp işte bu çerâğın nûru budur ve o çerâğın ziyâsı odur diye bir vechle teayyün ve imtiyâz bulmaz. Belki cümlesinin envârı mer'î ve nazarda nûr-ı vâhid olur. Bundan ahz olunur ki gerçi enbiyâ aleyhisselâm aralarında eşhâs ve ecsâm ve teayyunât itibârıyla teaddüd-i ihtilâf vardır ki kimine Adem ve kimine Nuh ve kimine İbrahim ve İsmâil ve kimine İsâ ve Musâ denilir. Fe-emmâ hakâyık ve hüviyyât itibârıyla vahdet vardır ki cümlesi hakikat-i Muhammediyede münderic ve hüviyet-i Ahmediyyede mündemicdir. Ve cümlesinin kulûbunda mütecellî olan envâr-ı ilâhiyye nûr-ı Muhâmediyeden müstefâd ve getirdikleri ahkâm ve şerâyi' levh-i Kur'an'dan müstenbit ve me'hûzdur. Zira Kur'an cemî' hakâyıki câmi olduğu gibi cümle şerâyii dahî havîdir. Ve levh-i mahfûz fi'l-hakîka andan ibâretdir. Onunçün Kur'an'da gelir; مبین ¹¹⁴¹ و لا رطب و لا يابس الا في كتاب

Mahkîdir ki, bir fukkâ'î cemî eşyâyı duhterine cihâz olmak üzere vermezse talâk-ı selâse ile şart etmiş idi. Fuhûl-ı ülemâ bu meselenin cevâbında âciz olup vukû-ı talâka zâhib oldular. İmam Muhammed'e mürâcaat olundukda İmam Muhammed âyet-i mezkûre ile istidlâl edip cihâz için vaz-ı mushaf ile emr eyledi. Ve bu mahlis ile fukkâ'înin şartını tashîh ve vukû-ı talâkdan tahlîs etdi. Bade-zâ cümle hüviyyât dahi hüviyet-i ilâhiyyede dâhil ve umûm-ı envâr nûr-ı ilâhîde

¹¹⁴⁰ Andolsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık. (Mülk 5)

¹¹⁴¹ Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır. (En'âm 59)

müstetirdir. Zira Kur'an'da gelir; ¹¹⁴²الله نور السماوات و الارض Ve envâr hakkında İmam Gazâlî rahmetullah Mişkâtü'l-Envâr nam kitâbında kelâm-ı tavîlü'z-zeyl **îr[â]d** eder. Ana nazar oluna. Ve merâtib-i hakikat-ı Muhammediye dahi Mecû'l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr nâm [500] kitâbımıza ihâle olunur. Bunda fark-ı mezkûr basîre ihâle olundu. Pes bî-basar olan kimse hissiyâtı temyîzden âciz olduğu gibi bî-basîret olan dahi ulûm-ı akliyye ve maneviyeyi teşhîsden kâsırdır. Pes insana fi'l-hakîka bir göz kifâyet etmez. Belki iki göz lâzımdır ki biri basar ve biri dahi basîret'dir. Tâ ki basarla şevâhidi ihsâs ve basîretle hakâyıki idrâk eyleye. Ayn;

Çü görmez Yûsuf'un yüzün ne hâsıl çeşm-i a'mâdan

کر تو صد سيب و صد آبی بشمري

صد نمند يك شود چون بشمري

Sîb, kesrle elmadır ki Arab tûffâh der. Şuhûr-ı nahvîye Sîbeveyh dediler, râihâtü't-tûffâh manasına. Zira gâyet hüsn ü cemâl idi. Şöyle ki iki yanağı güyâ iki rengin elmâ idi.

Etse kimse şuhûd-ı Sibeveyh

Derdî anda teaccübden veyh

Demişlerdir ki tûffâhın envâi vardır ki huluv ve hâmiz ve afs ve merrî olur. Ve bazı nevi vardır ki anda asla taâm olmaz. Ecedi Şâmî badehü Isfahanî olandır. Lâkin hâmiz olan esbâb-ı nisyanıdır, şerbet-i asel esbâb-ı zekâ ve hıfzdan olduğu gibi. Ve huffâzdan İbn Hişâm der ki; ¹¹⁴³ما اكلت تفاحا و لا جلده ما عالجت الحفظ Ve demişlerdir ki tûffâhın ekserine dud musallat olur. Eğer şecerisinin aslına unsul-i gars etseler tedevvüd etmeye. Unsul yaban soğanıdır ki basal biridir. Ve tûffâhı varak-ı ceviz içine leff edip arza defn etseler veya tîn içine kosalar müddet-i tavîle kala ve mütegayyir olmaya. Âbî, yâ ile, ayva dedikleridir ki Arab sefercel der. Sefercelin dahi nevâi vardır; huluvv ve hâmiz ve afes ve merrî gibi. Sefercelde hayât-ı nefis ve tenkiye-i fuâd ve tasfiye-i levn ve tahsîn-i dil vardır. Yani bir zen-i bâr- dâr onun ekline müdâvemet etse husûsen hamlinden üçüncü ayda ferzendi hüsnü'l-vech ve zekiyyü'l-fehm ola. Demişlerdir ki sefercel nuşâre veyahud samân içine vaz olursa müddet-i tavîle mütegayyir olmaya. Nuşâre, zammeyle, münşârun leh neşr olurken dökülen rîzelerdir. Şomorden, saymak, add gibi. Feşürden sıkımdır, asr gibi.

Mana-yı beyt budur ki; eğer sen yüz aded elmâyı ve yüz aded ayvayı add eylesen, yani bu adede bâliğ elma ve ayvayı cem edesin. Çünkü onu sıkasın ve suyun alasın, yüz kalmaz. Belki yüz aded elmânın suyu bir su olur ve kezâlik [501] yüz aded ayvanın suyu dahi bir su olur. Eşhâs ve efrâdda olan adediyyet fenâ bulur ve kesret-i itibâriye zâil olur. Ve sâir asr etmek şânından

¹¹⁴² Allah yerlerin ve göklerin nurudur. (Nûr 35)

¹¹⁴³ Hiçbir elma ve kabuğunu yemedim ki, hıfzımı iyileştirmedim.

olan meyveler dahi böyledir. Velakin bunda sîb ile âbî cem eyledi. Zira ahz-ı âb mahallinde âbî zikrinin münâsebet-i zâidesi vardır. Ve sîb takviye-i kalbde edhal ve âbî ihyâ-ı nefste yani sebep-i hayât-ı vücûd olmakda evğaldir. Onunçün hükemâ ikisinin dahi hakkında fezâil-i kesîre ve havâss-ı vefire îrâd ederler. Ve sîbde olan râyiha-ı tayyibe nefehât-ı Hakk`a işâret eder. Nitekim sefercelde sefr lafzı münderic olmakla mücâhadâtdan hâsıl olan hayât-ı nefse delâlet vardır. Zira hadîsde gelir; ¹¹⁴⁴سافروا تصحوا Yani sefer-i sûrîde makâsât-ı şedâid ve meânât-ı metâib ile beden mütehallil olup âb u hevâ diğere şurb u istinşâk ve nüfûzu tenkiye-i müşhil ve ıslâh-ı dârû-yı hekîme bedel olduğu gibi sefer-i manevî dahi riyâzât-ı tabîyye ve mücâhedât-ı nefsiyye ile nesîm-i âlem-i cân u zânn ve nâvedân-ı feyz-i ilâhî rîzân olup sıhhat-i vücûd-ı bâtinî zuhûra gelir. Ve bir dahi sîbde unûset sıfatı vardır. Onunçün demişlerdir ki Fatımatü`z-Zehrâ razıyallahü anhâ, tüffâh-ı cennetden halk olunmuşdur ve âbîde zükûret sıfatı vardır. Nitekim Kur`an`da gelir: ¹¹⁴⁵شيء حي و جعلنا من الماء كل یعنی âbde fiil vardır ki sıfat-ı zükûretedir. Nitekim gayrıda infîâl vardır ki sıfat-ı ünûsetdir. Ve vücûd-ı insânî fâil ve kâbilin ictimâından ibâretidir ki biri rûh ve biri dahi nefstir. Pes sefercelde âbden nâşî ihyâ-ı nefste vardır ki sıfat-ı rûhdur. Zira nefste nâtıkanın bekâsı nefste hayvâniyenin bekâsına sebebdir. Li-muharririhî;

Etmese Hak ger kaleme imdâd
Lâyih olmazdı levhde bu suver

Kurusa kalmasa dilinde medâd
Dimez idi kaleme levh su ver

در معانی قسمت و اعداد نیست

در معانی تجزیه و افراد نیست

Meânî, manânın cem'idir, lafzdan maksûd olan nesne manasına. Kısmet, taksîm manasınadır. Mısra-ı sânde mütekâbili olan tecziye karînesiyle, kısmet cismin ve lafzın levâzımındandır. A`dâd, fethle, adedin cemidir. Aded, mecmû-ı nısfu`l-hâşiyeteyndir, isneyn gibi. Zira iki hâşiyenin biri vâhid ve biri selâsedir ki mecmûu erbaadır. Erbaanın nısfı ise isneyn dir. Pes isneyn adeddir. [502] Sâir a`dâd dahi buna kıyâs oluna. Ve bazıları dediler ki, aded vahdetden müteellif olan kemiye'dir. Pes vâhid adedden hâricdir. Zira anda te`lif-i mezkûr yokdur. Tecziye, bir nesneyi cüz cüz ve pâre pâre kılmaktır. Ve cüz ile bazı elfâz-ı müterâdifedendir. Âlâ mâ hüve`l-meşhûr. Ve dediler ki cüz tecezzî kabûl etmez ve ammâ ba`z mütecezzî olur. Ve Şerh-i Ramazan`da müteba`ız ile mütecezzînin miyânını fark edip der ki, باعتبار الحلاله اليها مطلقا يسمى متبعضا،

¹¹⁴⁴ Seyehat ediniz, sıhhat bulunuz.

¹¹⁴⁵ Canlı olan herşeyi sudan yarattık. (Enbiyâ 30)

¹¹⁴⁶ Efrâd, fethla, ferdin cemidir, münferid an ڏا الاجزاء باعتبار الخلاله الى اشياء و كان تركيبه منها يسمى متجزيا و manasına ki yalnız demektir. Nitekim tafsîli mürûr etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; meânî makûlesinde bir nesneyi tecziye ve taksîm ve orada a'dâd ve efrâd tasavvur etmek yokdur. Belki cüz-i lâ yetecezzâ gibi gayr-ı munkasım ve cevher-i ferd gibi gayr-ı mütecezzîdir. Zirâ tecezzî ve inkisâm levâzım-ı terkîbdendir. Terkîb ise ecsâm ve elfâzın havâssındandır. Meânî ve ervâhın değil, sâir levâzım-ı terkîb ve cismiyyet dahi böyledir, kurb ve ba'd gibi. Zira âlem-i manâ ve vahdete göre bu makûle itibârât yokdur. Nitekim demişlerdir, ¹¹⁴⁷ بعد منزل نبود در سفر روحانی Onunçün leyle-i Mirâc'da tayy-ı zamân ve tayy-ı mekân hâsıl oldu. Ve Cibrîl-i emîn turfetü'l-aynde vahy veya gayrı emr-i ilâhî ile sidreden arza nüzûl ederdi. El-hâsıl ehl-i vahdetin manâ ve hakîkati sûretlerine gâlib olmakla kesrete dâir olan sûretleri dahi hakikatlerinden vahdet istifâde etmiştir. Bu sebebdendir ki kümmel rûh-ı izâfî müfâratından sonra münfesih ve münhal olmaz, ervah gibi. Zira inhilâl ve infisâh galebe-i tezkiyeye nâzırdır. Anlarda ise tefrîd gâlibdir. Ve bir dahi hall ü fashde cism-i latîfî cism-i kesîf ile tesviye vardır. Cism-i kesîf ise mahall-i tağyîr ve tezlîldir, cism-i latîf değil. Pes bu takrîrden fehm olundu ki manâ âlem-i vahdete nâzır ve sûret âlem-i kesrete dâirdir. Yani sûretde kesret olmak manada vahdeti münâfî değildir. Onunçün her mahlûk hakikat-i yektâdan vücûda gelmiş ve dürre-i beyzâdan sûret-pezîr olmuşdur. Nitekim merrâren şerh olunmuşdur. Li-muharririhî;

Sedef-i ilm-i ilâhî anda gevher-i dürre-i beyzâ
O beyzâdan olupdur beyz u esved kamu peydâ
Ne sırr olsun ki yek nokta dü harf olup âyine
Göründü iki sûret kim kılıpdır âkili şeydâ [503]

اتحاد يار با ياران خوش است

پای معنی کیر صورت سرکش است

İttihâd bir olmak ki lisân-ı Pârisî'de yekî şoden ile tabîr olunur. Yârân, ashâb-ı safâdır. Zira yâr musâhib demektir. Nitekim şerhi mürûr etdi. Serkeş, vasf-ı terkîbîdir. Takdîri, keşende-i ser demektir. Manası baş çekicidir. Mütekebbir ve müteazzim de mustameldir. Burada pây ile sırr-ı cemde letâfet vardır.

Mana-yı beyt budur ki; yârin ashâb-ı safâ ile ittihâd ve ittifâkı hoşdur. Yani sohbetinin muktezâsı ittihâd ve ittifâktır. Şöyle ki, güyâ cümle-i yârân bir girîbândan ser göstermişlerdir. Sen ârif isen manâ ayağın tut. Zira sûret serkeş olduğu cihetden zabt u rabtı mümkün değildir. Yâni âlem sûret-i kesrete nâzır olmakla ve hiddetden ibâ ve imtinâ eder. Eğerçi ki vahdeti

¹¹⁴⁶ Bu parçalar, eşyalara hulûl etmeleri itibarıyladır. Terkibi, mütecezzî olarak isimlendirilir, ona hulûl etmesi itibarıyla parçalanmış olarak isimlendirilir.

¹¹⁴⁷ rûhânî seferde menzîl yoktur.

mutazammındır. Pes sen âlem-i vahdete nâzır olan manâyı ahz eyle ki onun zabt u rabtı âsândır. Zira âlem-i manâda muğâyeret ve muhâlefet yok ve sûret gibi aksâmı olmakdan hâlidir. Belki kısım-ı vâhiddir. Ve kısım-ı vâhidi zabt etmek aksâmı zabtdan esheldir. Eğerçi ki aksâm-ı müteaddide muksem-i vâhidde dâhil ve her kesret-i vahdeti kâbildir. Nitekim demişlerdir;

تدل على انه واحد¹¹⁴⁸

فقى كل شىء له آية

Yani cemî eşyâ aksâm-ı esmâ ve sıfât iken muksem-i vâhid olan hakikat-i zâtda mündericidir. Ve hisas ve aksâma iltifât etmek ehl-i kesretin şânı ve tecerrüd ve ferdâniyyete nâzır olmak ehl-i vahdetin sıfatıdır. Zira hisas ve aksâm bazı kuyûdla mütehassıldır. Alem-i manâda ise kuyûd yoktur. Meselâ insan sıfât-ı nâtıkıyyetden kat-ı nazar-ı hayvaniyyetde cemî zî-rûh ile müşterekdir, Mümin ve kâfir insâniyyetde müşterek oldukları gibi ve alâ hâzâ. El-hâsıl manâya nâzır olan kimse teğâyür mülâhazası derdinden halâs olur. Zira teğâyür ednâ mertebe-i isneyn arasında olur. Manâda ise isneyniyet yoktur, nevâtda kable`n-nebât isneyniyet olmadığı gibi. Bihâr dahi böyledir. Yani aslı mâ-ı vâhiddir. Siyâh ve sipend olmak itibârîdir. Pes manâ ser ve menba‘ ve me`hûzdur ki cemî usûl ve fûrû andan teşe‘üb etmiştir. Binâen alâ hazâ bir yerde manâ olsa sûret ana tâbi olur, zıllullah, zu`z-zill olan kutbu`l-aktâba tâbi olduğu gibi. Velâkin eğerçi bî-manâ sûret yoktur. Fe-emmâ her ehl-i sünnet manâya vâkıf değildir. [504] zirâ gaflet idrâke perdedir. Li-muharririhî;

Eyler eşyâ cehr-i zikr-i hazret-i Rabbü`l-felak
Anı idrâk etmeye yok lik herkesde kulak

Bade-zâ malûm ola ki, mütekellimîn zâhib olmuşlardır ki iki mâhiyyet ve hüviyyet arasında vâki olan ihtilâf ve tegâyür bi`z-zâtıdır. Bi`z-zât olan olan nesnenin ise zevâli müteakkil değildir. Pes iki vücûdun biri biriyle ittihâdı muhâldir. Zira eğer ikisi de madûm olurlarsa madûmîn arasında ittihâd mutasevver olmaz. Ve eğer biri madûm olursa madûm ile mevcûd müttehid olmaz. Ve eğer ikisi de mevcûd olursa isneyn olup müteğâyir olurlar. Onunçün Zeyd ve Amr miyânında mesela ne kadar mümâselet olsa yine müteğâyirlerdir. Ve hükemâ-ı müteehhileden sâhib-i İsâgûcî olan Furfiriyus hekim zâhib olmuşdur ki akl, inde`l-akl mevcûd olan suver-i makûleyi teakkül ettiği vaktde ol suver-i makûle ile müttehid olur. Ve bazı mutasavvıfa zâhib olmuşlardır ki sâlik olan kimse sulûkunda ol dereceye dek mürtekî olur ki matlûb-ı hakîkî ile müttehid olur. Seyyid-i şerîf bu kelâmı remz olmakla haml etmiştir. Bu fakîr Hakkı`nın fehm ettiği budur ki, avâm-ı mutasavvıfa ve hükemâ zâhib oldukları ittihâd bâtıldır. Belki ittihâd dedikleri tecellî-i ilâhî ile vücûd-ı mecâzî zâil olup vücûd-ı hakîkî zuhûr etmektedir. Pes vücûd evvelen ve âhiren birdir. Zira şirket-i mütevehhmeden şirket-i hakîkiyye lâzım gelmez.

¹¹⁴⁸ Herşeyin içinde onun için bir iz vardır. Ve herşey onun bir olduğuna delalet eder.

Şey ise kendi nefsi ile müttehid olmaz. Pes ittihâd-ı itlâkî dahi lağvdir ve evvelki mütekellimîn tegâyür isbât ederler. Hakikat-i imkâniye itibârıyla ki sūfiyye-i muhakkıkîn ana vücûd-ı mecâzî der. Eđerçi ki fi'l-hakîka hakikatden gayrı nesne yokdur. Pes bu münâzaât ve muhâlefât cehlden nâşîdir. Zira emr-i zâhir itibârıyla mugâyeret vardır. Fe-emmâ emr-i bâtın hasebiyle mugâyeret yokdur. Zira mevcûd olan vahdet-i sarfâdır. Velâkin merâtib hasebiyle itibârât riâyet olunur. Onunçün demişlerdir ki, في مواضع متعددة من هذا الكتاب فتذكر¹¹⁴⁹ لو لا الاعتبارات لبطلت الحقائق Li-muharririhî; فانه ليس وراء عباد ان قرية وقد حققنا هذا المقام¹¹⁵⁰

Kendini eyle gark-ı ayn-ı şuhûd
Aşinâ bul bu bahr-i manâda

Ne gezersin kenâr-ı deryâda
Olma zinhâr musâhib yâda [505]

صورت سرکش کدازان کن برنج

تا به بینی زیرا و وحدت چو کنج

Güdâzân, zamme ile ve dal-ı muhmele ile sıfat-ı müşebbehedir. Masdarı güdâziden'dir ki eritmekdir. Vahdet u genç bâlâda şerh olunmuşdur. Burada vahdeti sûrete mukâbil îrâd eyledi. Maa-hâzâ vahdete bedel manâ dese dahi nazma hâlel gelmezdi. Nitekim bâlâda sûret ve manâ diye tasrîh eyledi. Zira sûret kesretten ibâretidir. Ve manâdan dahi maksûd vahdetdir. Onunçün vahdeti dahi tahsîs etdi.

Mana-yı beyt budur ki; renc ü zahmet ile sûret-i serkeşi eritgen ol. Yâni gûşeş ve ictihâd edip sûret ve kesret-i serkeşi mahv u fenâ vü izâle eyle, tâ ki onun altında hazîne ve defîne gibi nefis ve mergûb olan vahdet göresin ve muttali olasın. Bunda sûreti erimek şânından olan nesneye ve vahdeti genc ü defîneye teşbîh vardır. Zira manâ sûret altında nihân ve kesret içinde pinhândır. Zira zemînde genc mestûr olduğu gibi, pes tılsımı izâle ve mevânii ref etmedikçe genc âşikâr olmadığı gibi vahdet-i manânın hicâbı olan sûret ve kesreti dahi keşf etmedikçe vahdet ve manâ sûret-nümâ olmaz. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû ilâhiyyâtında gelir;

Kesret-i tılsımı mâni olup genc u vahdete
Hayret kaldı hasret ile nice şeyh ü şâb
Ref et hicâbı kütfeş edip eniyyeti gider
Gayb-ı hakikat açâ ki tâ ola feth-i bâb

Bunda vahdeti gence teşbîhinde کنت کنزاً محقياً¹¹⁵¹ sırrına işâret vardır. Ve kenz ve gencin emvâl-ı nefiseye ihtisâsından vahdet dahi ziyâde mergûb ve ehli katında muteber olmak lâzım gelir. Ve tılsım itibâr etdikleri genci muhâfazaya âlet olmakla olduğu gibi sûret ve kesrete dahi nazar-ı manâ ve vahdete nişân olmaqladır. Onunçün bir nesnenin kışrine dahi itibâr vardır. Zira

¹¹⁴⁹ İbretler olmasa gerçekler batıl olur.

¹¹⁵⁰ Muhakkak ki Abadan'dan ötede köy yok. Bu kitabın değişik yerlerinde ondan bahsetmişizdir. Hatırla.

¹¹⁵¹ Bilinmez bir hazine idim.

lübü muhâfaza eder. Pes âlem-i sûret ve kesret gerçi maksûdun bi'z-zât değildir. Zira âyât ve delâildir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁵² سنريهم آياتنا في الآفاق في انفسهم حتى يتبين لهم انه الحق Fe-emmâ medlûl olan vahdet ve manâya vesiledir. Vesile ise mütevassılun ileyh arasında berzahdır. Kible ile musallâ arasında kible-nümâ berzah olduğu gibi. [506] Pes Kâbe'ye vusûlde kible-nümâyâ hâcet kalmadığı gibi. Nitekim demişlerdir, ¹¹⁵³ ساكنان حرم از قبله نما آزادند Menzile vusûlde dahi âlet ve esbâba hâcet kalmaz. Nitekim demişlerdir; ¹¹⁵⁴ وعري افراس الصبي و رواحله ve kezâlik Lübü tahsilden sonra kısr muattal olur ve hakikate vusûlde sûrete itibâr olunmayıp şöyle kalır. Suâl olunursa ki, bu takrirden fehmi olunur ki hakikate vusûlde şeriate itibâr kalmaya. Bu ise tâife-i aşk mezhebidir. Cevâb budur ki, şeriatin teattülü âhiretde olur. Zira âhiret dâr-ı teklif olmadığı gibi dâr-ı sûret dahi değildir. Zira orada manâ ve rûhâniyet gâlibdir. Nitekim bâlâda dahi işâret olunmuşdur. Fe-emmâ dünyâda kâimdir. Zira insan dünyâda oldukça hakikat şeriatden Lübün kısr içinde indirâcı gibi mündericidir. Pes her bâr ki Lübbe hâcet olsa kısrden tahsîl olduğu gibi şuhûd-ı hakikate dahi hâcet olsa mirat-ı şeriatden nazar olunur. Onunçün hadîsde gelir; ¹¹⁵⁵ ارحني يا بلال Pes şeriat ilâ âhiri'z-zaman müteattil olmak yokdur. Ve illa hakikat dahi müteattil olur. Kısr mefkûd olsa Lüb dahi mefkûd olduğu gibi, fe'fhem cidden. Bundan ahz olunur ki sûret serkeş olduğu gibi ehl-i sûret dahi serkeş ve ehl-i manâya dahi gayrı munkâddır. Onunçün şirk ehlidir. Ve mutâlaa-ı vahdetden a'mâdır. Zira hod bîn olanın nefsi mâverâsını rüyete hicâbdır. Ve bunda remz vardır ki ehl-i sûret ve kesretin marifet diye harac ve sarf eylediği fulûs makûlesidir ki genc olmaya lâyık değildir. Belki genc-i hakîkî ehl-i manâ ve vahdetin meârif ve ulûmudur ki küntü kenz esrârına nâzırdır. Li-muharririhî;

Nakd-i vaktin bu gence sarf eyle
Hiçbir vechle berâber mi

Sûd kalmaz sana fülûs-i ahmer
Lal-i rengin ile seng-i mermer

Vallahu'l-inâye.

ور تو نکدازی عنایتهای تو

خود کدازد ای دم مولای او

Înâyet, hidâyet-i abde irâdât-ı Hak taalluk etmeye derler. Bu mananın eseri budur ki abde esbâb-ı saâdet müyesser ve tarîk-i matvî ve câdde ve mehacce-i beyzâ üzerine mahmûl ve ana ser-i tedbîr-i nefis mevhûb ve her nesne muhibb olur. Meğer Hak tealânın makt u buğz etdiği memkût ve mebgûz ola. Pes bu meânî müctemi olmadıkça [507] inâyet denilmez. Li-muharririhî;

¹¹⁵² İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kuran) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. (Fussilet 53)

¹¹⁵³ Harem'de oturanların kible nümâyâ ihtiyaçları yoktur.

¹¹⁵⁴ Çocuğun atları ve develeri eğersizdir.

¹¹⁵⁵ Beni rahatlat ey Bilal!

Înâyet olsa Mevlâ'dan kuluna

Kor etrâfi gider doğru yoluna

O, Allah'a râcidir makâm karfinesiyle. Mevlâ, birkaç manâya gelir. Burada abd manasınadır. Velâkin inâyet ile mevlâ lafzını cemde inâyet vardır. Nitekim inâyet ıssı mevlâ derler. Yani mütevellî-i inâyet Hak'dır, gayrı değil.

Mana-yı beyt budur ki, ve eğer sen ey mücâhid, kendi renc ü zahmetinle âteş-endâz olup sûret-i serkeşi eridemezsen Allah tealâ inâyetleriyle hod onu eridir. Ey, ki benim cân u dilim onun kul u kurbanıdır. Bundan maksûd kesbden kat-ı nazar edip Hakk'a itimâda irşâddir. Zira kesb müntec değildir. Belki tarîk-i edebe riâyetdir ki güyâ demek olur ki, sen ictihadda kusûr etme. Eğerçi ki inâyet Allah tealâdandır. Ve ictihâd dahi inâyetdir. Zira Hak tealâ herkesi kendi tarîkinde istihdâm etmez. Ve istihdâm etmesi nâil-i merâm eyleyip mahrûm kalmaktan ötürüdür. Nitekim bir bendesin sen duâya tevlik-i icâbet murât etdiğinden ötürüdür. Her kârda abde inâyet-i gird-gâr ve hidâyet-i cenâb-ı gaffârdır. Bunda dili tasrîh eyledi. Zira medâr-ı azâ ve cevârihdır. Pes gönül kemâ yenbağî Hakk'a bende olmasa azâ ve cevârihden dahi âsâr-ı ubûdiyyet zâhir olmaz. Ve delîlin ubûdiyyeti tecellî-i ilâhî ile hâsıl olur. Çünkü bâtna tecellî-i ilâhî ola. Zâhir dahi huşû ve zâhir u bâtın biri biriyle irtibât-ı tâm bulur. Bundan zâhir olur ki zâhiri olmayanın bâtını dahi olmaz. Ve bâtını olanın zâhiri olmadıkça olmaz, nevâtın tahte'l-arzdan nebât ve zuhûru gibi, meğer fâsîd ola. Li-muharririhî;

Fâsîdin müfsîd eyleri inkârı

Olur izlâl zâllin kârı

او نماید هم بدلهای خویش را

او بد و زد خرقه درویش را

Hırka, aslında bez pâresidir ki dervişler câmesinde istimâl olundu, zikr-i cüz ve irâde-i kül tarîkiyle. Zira anların câmeleri hark ve katdan hâlî değildir. Onunçün murakkaât derler ve hadmen li'n-nefs murakka câmesi giymeye mevt-i ahzer derler. Ve Yunus Emre kuddise sırruhû nazmında gelir;

Varam kul olan şeyh eşiginde

Hırka dkinem yüz bin pâreden

Burada yüz bin pâredin murâd yâ teksîrdir, maksûd murakka-ı hırka dkinip mevt-i ahzer ihtiyâr edem, demek [508] ola. Veyahud bin bir aded esmâ-ı ilâhiyeye işâretidir ve onu hırka dkinmek anınla tehalluk ve ittisâfına nâzırdır. Zira hakâyık-ı ilâhiyeye libâs-ı vücûd gibidir.

Mana-yı beyt budur ki; Allah tealâ hem kendi cemâlini dillere gösterir, basîretleri küşâde etmekle. Zira nûr-ı tecellîyi idrâk etmek besâire mevkûfdur. Ve evvel Allah diker dervişin hırkasını. Müteferrik ve perişân olan umûr-ı ahvâlini cem ve nazm eder. Ve settâriyeti ile uyubun örter ve Belâğât-ı Zemahşerî'de gelir;

ما منع قول الناصح ان يروفاك و هو الذى ينصح خروفاك¹¹⁵⁶

Ve bunda ol sırta işâret vardır ki demişlerdir;

آن پسر پنبه دوز شب هم شب تا بروز
بانك كند چون خروس كفش كهن در كه هست¹¹⁵⁷

Zira burada peser-i penbe-dûz`dan murâd Allah tealâdır. Ol cihetden ki leyle-i mirâcda mertebe-i sıfâtda şâb-ı emred sûretinde tecellî eylemişdir. Nitekim hadîsde gelir; ربي في صورة شاب امرء ve bazı rivâyâtda gelir, ¹¹⁵⁸ رأيت¹¹⁵⁹ في احسن سورة. Ve penbe-dûz olduğu tâiblerin tevbelerin kabûl ve müstağfirlerin taleplerini is'âf ve sâillerin hâcetlerini revâ etdiğidir. Nitekim hadîsde gelir;

ينزل ربنا كل ليلة الى سماء الدنيا حين يبقى ثلثي الليل الاخير يقول من يدعوني فاستجب له من يسألني فاعطيه من يستغفرني

فاغفر له¹¹⁶⁰

Bu nüzûlden murâd âsâr-ı hakîkatden bir eserin zuhûrudur. Ve illâ Allah tealâ nüzûl ve urûcdan münezzehtir. Ve ecsâm ve a'râz halk-ı cedîd işe dâima müteceddid olduğu gibi ervâh ve kulûb dahi tecelliyât-ı mütenevvia ile müteceddidir. Nitekim Kur'an'da gelir; كل يوم هو في شأن¹¹⁶¹ Pes bunda remz vardır ki sâlikin tefrika müteallık olan umûru hark-ı kesîre gibidir ki Allah tealâ tecelli-i cem'î ile muntazam kılar. Ve bir dahi budur ki vücûddan libâsla tabîr olunur. Pes hırkadan murâd vücûd olur. Nitekim Kur'an'da gelir; و سيابك فطهر¹¹⁶² Zira siyâbın necâseti mâniü's-selât olduğu gibi vücûdun alakât-ı mâsivâ ile televvüsü dahi mâni-i kurbetdir. Pes siyâbı âb-ı pâkle tetahhur ve vücûdu feyz-i ilâhi ile tanzîf lâzımdır. Ve siyâbda asra bedel vücûdda kuvvet-i ictihâd ve meks-i medîd vardır. Onunçün erbâb-ı riyâzât halevât çıkarırlar. Tâ ki erbâinât ve emsâli ile vücûdda mün'akid olan umûr-ı fâside ve ahvâl-i kâside tedricle munhal ola ve müncemid olan nesnelere alâ mehl-i tâb-ı tevfiik ile eriye. Ve bir dahi hırka şerîfat mertebesidir ki hakîkatin libâs ve zarfıdır. [509] Pes beytin mısra-ı evveli hakîkate nâzır ve mısra-ı sânisî şerîfate

¹¹⁵⁶ Nasihın sözü senin hoşuna giden şeyi men etmese de senin hatalarını ortaya çıkarıyor.

¹¹⁵⁷ O eskici çocuk, akşamdan sabaha, horoz ötünceye kadar kimde eski var, keşfeder.

¹¹⁵⁸ Rabbimi, sakalı çıkmamış genç suretinde gördüm.

¹¹⁵⁹ En güzel görüntüste.

¹¹⁶⁰ Her gece Rabb'imiz gecenin son üçte birine girince dünya semasına iner ve; kim bana dua ediyorsa icabet edeyim. Kim benden bir şey istiyorsa ona vereyim. Kim benden bağışlanmak istiyorsa onu bağışlayayım, der. (Sahih-i Buhari, Kitabu't-Tevhid, 35, Kitabu't-Teheccüd, 14)

¹¹⁶¹ O her an yaratılıştadır. (Rahman 29)

¹¹⁶² Elbiselerini tertemiz tut. (Müddessir 4)

dâirdir. Ve demişlerdir ki العبرة للحرقه لا للحرقه¹¹⁶³ Pes gerekir ki riâyet-i ahkâm-ı zâhirden sonra ahvâl-ı bâtınaya dahi dest-res hâsıl ola. Ve meşra⁶-ı tâhir ve bâtın feyz-i pâk-ı Hak'la dola.

منبسط بوديم و يك جوهر همه

بی سر و بی پا بدیم آن سر همه

Münbasit, basît manasınadır ki mürekkebin mukâbilidir. El-hâsıl bast aslında bir nesneyi neşr u tevsî manasınadır. Nitekim Allah tealâya bâsit denilir. Zira murâd etdiği kimse üzerine tevsî-i rızk eder. Sonra bi-tarîki'l-istiâre anda terkîb ve te'lîf ve nazm tasavvur olunmayan nesne üzerine ıtlâk olundu. Cevher, hier-i zî-kıymet ve bi-nefsihi kâim olan nesneye derler ki onun tehayyüzü gayrın tehayyüzüne tâbi olmaya, arz gibi. Cevher birkaç kısımdır. Biri basît-ı rûhânîdir, ukûl ve nüfûs-ı mücerrede gibi. Ve biri dahi basît-i cismânîdir, anâsır gibi. Ve biri dahi inde'l-akl devn'l-hâric mürekkebdir, ins ü fasıldan mürekkebin olan mâhiyyât-ı cevheriyye gibi. Ve bir dahi bu ikisinden mürekkebin olandır. Mevlûdât-ı selâse gibi, maden ve nebât ve hayvandır. Burada cevher ile murâd cevher-i rûhânîdir. Nitekim takrîr-i manâda gelir. Ân ser, zarfıyyet ifâde eder. Takdîr-i der ân ser demektir ki yek cevhere işâ[re]tdir. Zira yek cevher cümleye ser ve ibtidâdır.

Mana-yı beyt budur ki; cümlemiz basîr ve gayrı mürekkebin ve yek cevher idik. Yani ibtidâda cevher-i ferd olduğumuz halde bizde müşahhasât-ı ârıza yoğidi ki ser ü pâ bunların emsâli cevârih ve azâdır. Sonra cevâhir-i ferd olan hakîkat-i Muhammediyeden teşe'üb eyleyip انا من الله و المؤمنون من فيض نوري¹¹⁶⁴ ve fıkınce evvelâ mâhiyyât-ı imkânîye ve sâniyen hakâyık-ı kevnîye ile zâhir olup ser u pâ zuhûr eyledi. Ve her birimiz muktezâ-yı hakîkati üzerine bir lisân söyledi. Pes bu zuhûrla inbisât terekkübe mübeddel oldu. Ve ferdâniyyet isneyniyete tehavvül buldu. Ve hakîkat-i Muhammediye hakkında gelir; اول ما خلق الله روحى¹¹⁶⁵ yani ibtidâ reş-i vücûd-ı aynı ile merşûş olan rûh-ı Muhammediyedir ki andan evvel âlem-i emrden âlem-i halk ve ihtirâa kadem vaz etmiş yokdur. Sonra sâir ervâh andan ahz olundu. Onunçün ibtidâ-ı evlâd nikâha karîb olmakla mergûbdur. Zira inkâh-ı manevî sır üzerine cârîdir, fe'lhem cidden. Bundan zâhir oldu ki tekaddüm-i cismânî [510] itibâr olunmak nikâh-ı sûrîdedir. Teehhür-i cismânî nikâh-ı manevîde tekaddüm-ı rûhâniyyeyi münâfi değıldir. Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem neş'e-i beşeriye hasebiyle teehtürü gibi. Maa-hâzâ Adem aleyhisselâmın tekaddüm-i cismânîsinde itidâl-i devr yoğ idi. Fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem ise cümle-i edvârda devr-i vâhid-i küllî olduğü hâlde teşrif-i âlem-i şühûd eyledi. Ve câizdir ki cevher-i vâhidden murâd كنت كنزا محقيا hadîsinin medlûlu olan hüviyyet-i ilâhiyye ola. Nitekim aşâğıda, çün be-sûret âmed ilâ ahir, beyti ana dâldir.

¹¹⁶³ Dışa değıl içe bakmak lazım.

¹¹⁶⁴ Ben Allah'tanım ve müminler de benim feyzimin nurundandır.

¹¹⁶⁵ Allah'ın ilk yarattığı şey rûhumdur.

Zira rûh dahi musavver isminde dâhildir, sûret-i rûhâniyyesi olduğu cihetden. Eğerçi ol âlemde ulvî ve suflî ve fevkânî ve tahtânî itibârî yokdur. Nitekim bî-ser ü pâ ana işâret eder. Velakin Allah tealâ üzerine cevher itlâk etmek kavlı-i hükemâdır, kavlı-i mütekellimîn değil. Eğerçi Hak tealâ bi-zâtihî kâimdir.

Bade-zâ, ulemâ aslu'l-ecsâm olan zâtta ihtilâf etdiler. Bazılar dediler ki cisimdir. Ve bazılar dediler ki cisim ve cismânî değildir. Cismânî ile murâd cism-i mutlakın cüzü olan cevherdir, madde ve sûret gibi. Ve cisimdir diyenler dahi ihtilâf etdiler. Bazıları dediler ki ol zât bir cevher idi ki nazar-ı Bârf taalanın tesîri ile eriyip su oldu. Ve eşyâ ol sudan halk olundu. Ve bazılar dedi ki, aslu'l-ecsâm dedikleri arz idi ki taltifinden mâ ve mânın taltifinden havâ ve havanın taltifinden ateş hâsıl oldu. Ve bazılar dediler ki asl-ı mezkûr hava idi. Zira hava latîf ve kesîf miyânında tavassut eylemiş ve suhûletle eşkâl kabûl etmişdir. Pes ol havânın taltifinden âteş ve teksîfinden mâ ve arz hâsıl oldu. Ve bazılar dediler ki asl mezkûr âteş idi. Zira fazl-ı letâfeti olduğundan madâ asl-ı hayât ve kıvâm-ı mürekkebât anınladır. Fe-emmâ ol aslın su olmasına kimse zâhib olmamışdır. Ve bunlardan gayrı dahi kütüb-i mufassalada akvâl vardır. Velâkin erbâb-ı hakikat katında zikr olunan asl muhtelifün fi hâsândır. Zira anlar cümle-i eşyâda hakikat-i Muhammediyeyi mukaddem ahz ederler. Ve asl-ı evvel tutarlar. Hakikat-i Muhammediye ise âlem-i ervâha göre rûh-ı mahzdır. Eğerçi ki sûret-i nûrâniyyesi vardır. Sonra bi-hasebi'l-merâtib suver-i muhtelifede zâhir olmuşdur. Yani tenezzülât-ı rahmâniyye hascebiyle tavren ba'd tavr tekallüb ve tetavvur eylemişdir. Pes ervâh ve ecsâmın mecmûununun aslı odur ki gerek sen cevher-i muzâb de, [511] ve gerek gayrı de. Ve ol ki Şeyh Sa'dî nazmında gelir;

بنی آدم اعضاء یکدیگرند   که در آفرینش زیك جوهرند¹¹⁶⁶

Bu cevherden dahi murâd cevher-i rûh-ı Muhammedîdir. Eğerçi ki Adem aleyhisselâm olmak dahi câizdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹¹⁶⁷ خلقکم من نفس واحدة fe-emmâ hakikate nazar olunsa nefis-i vâhide rûh-ı Muhammediye dahi şâmidir. Zira ervâha fevkânî ve tahtânî itibârıyla ukûl ve nûfûs fi'l-hakîka ukûl dedikleridir. Velâkin bazı tenezzülât hascebiyle nûfûs itlâk olunur. Nitekim akl-ı evvel ve nefis-i küllîye derler. Yani akl-ı evvel kalem-i a'lâ ve nefsi küllî onun levhidir. Levh ise kalemin miratıdır, Havâ Adem'in miratı olduğu gibi, aleyhümesselâm. Eğerçi ikisi nefis-i vâhidedir. Zira Hava Adem'in zil'-ı îsîridir. Zil' ise Adem'den cüzdür. Velakin tecellî-i rahmânî ve ihtirâ-ı rabbânî ile şekl-i ahirde görünmüş ve nefis-i müeennese nikâbın örtmüş ve kâbiliyyet libâsın bürünmüşdür. Fesübhanü'l-kâdir, el-hekîm. El-hâsıl Adem ve Hava arasında ihtilâf teşahhus ve tenevvü-i süver var ise de yine bâtın-ı Havâ Adem'dir. Hava zâhir olmak sıfatıyla

¹¹⁶⁶ Adem oğlu birbirinin azasıdır. Çünkü yaratılışları tek cevherdendir.

¹¹⁶⁷ Sizi tek bir nefisten yaratan. (Nisâ 1)

ziyâdeliği hasebiyledir. Nitekim nûr ve nâr hakikat-i vâhidedir. Fe-emmâ iştîdâd-ı zuhûr hasebiyle nâr denildi. Pes bâtın-ı nâr nurdur. Nâr zâhir olmak ziyâde sıfatlarıdır. Ve nâr nûr üzerine nice teferru etdiyse Hava dahi Adem üzerine ol vech ile teferru etmiştir. Binâen alâ hâzâ nâr müennes ve nûr müzekker ise Hava dahi müennes ve Adem müzekker oldu. Hakikat-i Muhammediyenin sair eşyâ ile sırrı dahi bundan fehm oluna. Ve bu makâmda ehl-i nâr hakkında sırr-ı azîme işâret olundu. Eğer fehm edebildinse. Ve kezâlik ehl-i nûr hakkında dahi remz-i latîf olundu. Pes hakikat-i Muhammediyeden herkesin hissesi olmak ne saâdetdir. Onun için ol hissesinde var iken ol nûru irtikâb-ı masiyetle tahkîr eyleme. Belki şanını her halde tazîm eyle. ما افخمه و قل من عرفه اكرمه
فہذا النور¹¹⁶⁸ Li-muharririhî;

Bunda sırdır kim ola Ahmed Muhammed ümmeti
Hem Muhammed ümmeti bula Muhammed himmeti

يك كهر بوديم همچون آفتاب

بی کره بوديم و صافی همچو آب

Güher, gevherden tahfif olunmuşdur. Sonra ta'rib edip cevher dediler. Kirih, kesreteyn ve ha-ı melfûza-ı sâkine ile bend ve düğüm. Sâfi aslında gayrı meşûb [512] olandır. Hâlis ise ba'de's-şevb tasfiye olunandır. Ve biri birinin makâmında dahi istimâl olunur. Nitekim hadîse gelir; ما صفی نبی مثل ما صفیت لا ن الاذی سبب التصفیة¹¹⁶⁹ ey ma avdî nî mîl ma avdî; ve¹¹⁷⁰ sebebü't-tesfiye ve ehlullahdan sâhib-i makâm-ı kâbe kavseyn olanlara safâu'l-hulesâ ve sâhib-i makâm-ı ev ednâ olanlara aynu's-safâ derler. Zira anlarda bir vech ile şevb ve meze kalmayıp sıfat-ı gayrıdan pâk olmuşlardır. Eğerçi ki bunlar hakikatde meftûrlardır. Fe-emmâ meftûr olan dahi nihâyete vaz-ı kadem edince gayr-ı meftûrun evâilinde çektiği şedâidden ziyâdesiyle mübtelâ olur. Onunçün eşedd-i belâ enbiyâ ve kümmel-i evliyâ üzerinedir. Li-muharririhî;

Belâ ve velâ oldular tev'emân Velâ yok diyene belâdan amân

Mana-yı beyt budur ki; bir güher idik, âfitâb gibi, sonra intişâr-ı evvâ ile cevâhir-i müteaddide olduk ve bî-kirih ve sâfi idik, âb gibi. Sonra bâd-ı sebâ-yı tecellî hubût edip zincîr şeklin bağladık ve kîzân-ı bisyâra vaz hasebiyle kusurât-ı müteaddide sûretin bulduk. Pes kirih kesretten ibâretidir. Ve her kirih bir teayyün sûretidir. Çün ol teayyünât ve mâhiyâtdan kirih-i kesret küşâde ve akd-i teaddüd münhal ola, hüviyet-i vâhidenin gayrı kalmaz. Bunda cevher-i vâhidi âfitâba teşbîh eyledi. Zira âfitâb ferd ve bî-nazîrdır. Onunçün Hak tealânın bî-nazîr olduğuna anınla istidlâl olunur. Nitekim Şeyh Şihâbeddin-i Maktûl kuddise sırruhû Rakîm ol nâm

¹¹⁶⁸ Bu Nûr ne kadar büyük, onu tanıyan ve ona ikram eden azdır.

¹¹⁶⁹ Benim çektiğim sıkıntıyı hiçbir nebi çekmedi.

¹¹⁷⁰ Hiçbir nebi benim gibi arınmamıştır. Çünkü eziyet arınma sebebidir.

risâle-i hikmet-amîzinde irâd eder ki, ¹⁷¹ان كان للقيوم ند فابن شمسه, Ve bir dahi zulmet-i ademden burûz etmek reşş-i nûrladır. Ve âba teşbîh cyledi. Zira eşyâya hayât hakikat-i Muhammediyeden hâsıl olmuştur. Bunda remz vardır ki küdüret-i nefsâniyye ervâhın ecsâma taallukundan sonra hâdisdir. Pes niceler bu emr-i hâdisi izâle edip savfet-i asliyyeye vâsıl olmuşlardır. Ve niceler teayyünât perdeleriyle muhtecib olup hey'ât-ı muzlime zulumâtıyla zulmetde kalmışlar ve âfât-ı ârıza hasebiyle letâfet ve savfete bedel kesâfet ve küdüret bulmuşlardır. Li-muharririhî;

Ger şefâat eyler ise Mustafâ   Hâsıl ola kalbe envâ-ı safâ
Cevher-i ahde vefâdan ver cilâ   Ey cefâ ehli yeter etdiğin cefâ

Vallahu'n-nâsır.

چون بصورت آمدان نور سره

شد عدد چون سایهای کنکره

[513] Nûr-ı sere, nûr-ı nîk demekdir. Nitekim merd-i nîke sere-i merd, iyi yürüyüşlü ata, esb-i sere-reftâr ve iyi akçaya nakre-i sere ve kem akçaya nâ sere derler. Velâkin nûra göre sere sıfat-ı mâdihedir. Güngere, zamme ile, beden ki bâr ve üzerinde binâ ederler. Ve şerefâ manasına. Nitekim Nûşîrevân'ın tâc-ı ma'hûdu hakkında gelir;

بزیور بیا راسته یکسره¹¹⁷²

بران تاج بریست و سه کنکره

Mana-yı beyt budur ki; çün ol aslu'l-eşyâ olan nûrunun sûrete geldi ve âlim ilmden tenezzül edip âlem-i aynde vücûd-ı hâricî buldu, hisâr-ı bedenleri ve şerefelerinin sâyeleri gibi aded hâsıl oldu. Yani nûr-ı âfitâb fi'l-hakîka basît iken hâdis olan beden ve şerefelere taalluk ve inikâs hasebiyle sâyeler zuhûr etdiği gibi ol cevher-i ferd dahi âlem-i manâdan âlem-i sûrete hareket etmek sebebiyle aded zâhir oldu. Onunçün âlem-i ervâh ve âlem-i ecsâm dediler. Zira sûretin hükmü eşyânın alâ hiddeti vücûdu ve hakâyıkın her birinin başka başka şuhûdudur. Pes bunda vücûdât-ı eşyâyı güngerhây-ı hisâr ve şerefât-ı kasma teşbîh vardır. Ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû nazmında gelir;

Fenâ ender fenâ buldu vücûdum mülkü serteser
Görünür bir beden kaldı hemen ancak hisârımdan

Malûm ola ki her sâlik âlem-i vahdete bir tarikle duhûl etmiş ve menzil-i şuhûda başka bir yoldan gitmiştir. Kimi hayâl kimi zill dedikleri lu'be sûretinden ve kimi dahi kanâdil-i müşteile-i cevâmi ve mesâcidden ve kimi dahi dolâb-ı âbdan ve kimi dahi sâyehâ-yı güngerhâdan

¹¹⁷¹ Eğer Allah için bir benzer olsaydı onun güneşini yap.

¹¹⁷² O taçta, yirmi üç tane burç vardır. Baştan başa pahalı şeylerle süslenmiş.

ve kimi dahi bi-hasebi'l-istidâd gayrı suverden. يشهد ها الا العيون المنورة بالنور القدسي و البصائر المكحلة الانسى
I.i-muharririhî; ¹¹⁷³ فاعتبروا يا اولى الابصار فان كل صورة من صور الاكوان طريق الى وحدة الملك الجبار و لن

Bulmak istersen kamu eşyâda matlûba zafer
Dîde-i cana şuhûd-ı Hak`la ver nûr-ı fer

و لله العناية ¹¹⁷⁴

کنکره ویران کنید از منجنیق
تا رود فرق از میان این فریق

Mancınık, fethe ve kesre ile, marûf âletdir ki anınla taş atarlar. Avâm galat edip mancılık derler. Men çe nîk lafzından ta`rîb olunmuşdur. <sup>1175</sup> انا ما اجودنى manasına tefâsîrde gelir ki Nemrûd aleyhi mâ yûstehak Hazret-i İbrâhim aleyhi`s-[514] selâma ateşe ilkâ etmek tedbîrin etdikde keyfiyyet-i ilkâyı kimse bilmedi. Sonra ser-i mehcûrân olan İblis temessül edip amel-i mancınıkı talîm eyledi. Anlar dahi izrâm-ı nâr-ı azîmeden sonra Hazret-i İbrâhim`i seng-i felâhin gibi küfe-i mancınika vaz edip âteşe ilkâ etdiler. Pes mancınık ibtidâ peydâ eden İblis aleyhi mâ yûstehakdır. Ferîk ve fırka halkdan münferid olan cemâatdır. Zira firak fasl ve efrâd manasıdır. Burada ferîkle murâd ferîk-i güngeredir. Ve câizdir ki in cemâat nâs ve in cemâat eşyâ demek ola.

Mana-yı beyt budur ki; mancınık dedikleri âlet-i ma`hûde ile güngereyi vîran ediniz. Nitekim kal`a ve hisâr muhâsaralarında ederler. Tâ ki ferîk-i güngere arasında fark ve imtiyâz gide ve teşehusâtdan hâsıl olan teaddüd zâil ola. Ve onun zevâli sebebiyle sâyelerden hâsıl olan aded dahi muzmahil olup nûr-ı şemsi kemâ hüve zuhûr bula. Veya güngerelelerin virânlığından itibâr-ı aded zâil olduğu gibi güngere misâl olan ebdân-ı nâs ve ecsâm envâ u ecnâsdan dahi zâil ola. Zira zalliyet mâhiyet-i imkâniyenin hâricde tahakkukundan hâsıl olmuşdur. Pes hâricde tehakkuku mevhum itibâr olıcak zalliyeti dahi mevhum olup ortada mâhiyet-i hakîkiyyeden gayrı kalmaz ki zü`z-zıldir. Onunçün demişlerdir ki <sup>1176</sup> الاعيان لم تنفل yani nakl olunan zill a`yândır, ayinede münakis olan peyker gibi. Pes âyine içine râinin sûreti müntakil olur, kendi değil. كان عليه ¹¹⁷⁷ الآن على ما nazar etmişdir. Zira vücûd-ı mümkün gayrdan müstefâddır. Pes ol gayrdan kat-ı nazar anda vücûd yokdur, râiden kat-ı nazar sûret-i mer`iyyede vücûd olmadığı gibi. Vücûd-ı vâcib tealâ ise

¹¹⁷³ Ey basiret sahipleri ibret alınız. Varlıkların her bir sureti melikü'l-cabbâr olan tek Allah`a bir yoldur. Kutsi nurla nurlanmış gözlerden ve ünsî sürme ile sürmelenmiş olan gözlerden başkası onu göremeyecek.

¹¹⁷⁴ Yardım Allah`tandır.

¹¹⁷⁵ Ben ne kadar güzelim.

¹¹⁷⁶ Aynlar nakledilemez.

¹¹⁷⁷ Şu anda da eskisi gibi.

zâtındandır. Belki ayn-ı zâtıdır. Ve ol ki hadîsde gelir; [غيره] كان الله و لم يكن معه شيء¹¹⁷⁸ Bunda Hak tealâdan gayrı için isbât-ı kevn vardır. Fe-emmâ bi'l-gayr olan kevn dir, bi'z-zât olan değil. Bu takdîrden fehm olundu ki eşyânın adem-i vücûdu hakîkatdir. Yoksa vücûd-ı imkânî vücûd-ı vâcibiyye göre adem menzilesindedir demek değildir ki mecâzdır. Bunda mancınık ile murâd darb-ı zikr ve kuvvet-i mücâhededir. Zira mücâhede müşâhede îrâs eder. Ve müşâhede hâsıl oldukda eşyâ kemâ yenbağî idrâk olunup teferruka zâil olur. Ve cemiyet-i dil ve külliyyet-i manâ zuhûr bulur. Li-muharririhî; [515]

Hisârımdan bedenden gayrısı cümle harâb oldu
Görünmez oldu çeşmim serime âlem serâb oldu

شرح این را گفتمی من از مرى
ليک ترسم تا نلغزد خاطرى

Merî, aslında merrâdır, medle. Vezni için hemzenin mâ-kabli olan râ'nın fethası kesreye tebdîl oldukda hemze dahi yâ'ya mütebeddil olmuşdur. Nitekim bâlâda imâm lafzında bazı nezâiri beyân olunmuşdur. Merrâ kelâm-ı gayrı üzerine itirâz etmektir, ya elfâzen veya manen veya kasden izhâr-ı halel etmekle lafzen ve manen izhâr-ı halel etmek zâhirdir. Kasden olan budur ki muteriz olan kimse diye ki, bu kelâm gerçî hakdır. Velakin senin bundan kasdın hak değildir. Belki sen bu husûsda sâhib-i garezsın. Pes bunun mercii izhâr-ı fazl ve meziyyet-i kiyâset ile tereffu'dur. Ve bunda davâ-yı kibriyâ derler ki sıfat-ı şeytâniyyedir. Nitekim cedel sıfat-ı sebiyyedir. Zira ehl-i cedel olan kimsenin maksûdu gayrı ifhâm ve tacîz kasd etmektir. Ve kelâmını kadeh etmekle tenfis ve onu cehl ve kusûra nisbetdir. Pes bunun mercîi temzîkdir ki muktezâ-yı sebiyyedir. Bade-zâ ez merî lafzı mâ-ba'dine ve belki âhire merhûndur. Zira takdîr-i kelâm; شرح این را گفتمی من ليک ترسم تا که نلغزد خاطرى از جهت مرى ve cedel ve sitîze ve inad demektir.

Mana-yı beyt budur ki; fehvâ-yı mezkûr ki kesreti ihfâ ve vahdeti izhârdır, ben bunun sırrını bundan ziyâde eyleyem. Ve bimâ lâ mezîdü aleyh gâyet izâhla takrîr edip söyledim. Velâkin havf ederim, tâ ki kulûb-ı sâmiînden bir kalb ve kulûb-ı muhâtabînden merrâ ve cedel ve inkâr yüzünden sürçmeye. Zira ehl-i sûret ve zâhir-bîn olanların kalbleri bu makûle meânî-i hakîkiyyeyi idrâk edemeyip المرء لا يزال عدو لما جهل¹¹⁷⁹ vefkince inkâra düşerler. Ve inkarla küffâr hakîkatden olup sû-i hâtîme ile giderler. Nitekim Şeyh Ebu Saîd Ebu'l-hayr kuddise sırruhû kelîmâtında gelir; چنگ در مصحف زد yani tebeddül ve inkilâb-ı dil şanlarından olan ehl-i telvîn ve umûm müminîn kelâm-ı hakîkat-gûş itseler zâhir mushafa temessük ederler ve biz bundan gayrısın bilmeziz ve küfrden havf ederiz, derler. Zira ehl-i temkîn ve ashâb-ı idrâk metîn

¹¹⁷⁸ Allah'la birlikte (başka) hiçbir şey yoktu. (Sahih-i Buharî, Kitabu Bed'u'l-halk, 317)

¹¹⁷⁹ Kişi bilmediğın düşmanındır.

değillerdir. Pes cüz'î bahâne ile telvîne düşerler. Ve imân-ı zaiflerin dahi [516] ellerinden ve dillerinden düşürürler. El-hâsıl bu makûleler etfâl-i şerfatdır ki ricâl-i hakîkatin gıdaları olan ulûm ve meârif bunları ihlâk eder. Zira havsalarına sığmaz. Ve zehr gibi gelir. Nitekim Şerh-i Sâlat-i İbn Meşîş esnâsında bu fakîre rüyâda bu beyt-i Türkî denildi;

Kalem bir ejdehâdır iki şak anda iki serdir
Mürekkeb zehr-vâr onun dehânı içre muzmerdir

Pes, ¹¹⁸⁰كلّموا الناس على قدر عقولهم, vesfince her tâifenin idrâkleri mertebesi ilkâ-ı sohen edip hekîm-i ilâhî olmak gerekdir. Bu sebebdendir ki Hazret-i Mevlevî kuddise sırruhû tâ nelgired hâtirî dedi. Eğerçî ki bazı ehl-i hâlden istiğrâk hâlinde tûr-ı akıldan hâric kelimât-i acîbe sâdır olmuşdur. Velakin sahv ehli cemi merâtibi riâyct ederler. Onunçün Kur'an'da gelir; ¹¹⁸¹الا رحمة للعالمين و ما ارسلناك Yani insân-ı kâmil cemi merâtibde halka rahmetdir. Yoksa bâis-i makt ve sebeb-i saht değil.

نکتها چون تیغ یولادست تیز

کرنداری تو سپروا پس کریز

Nükte, şerh olunmuşdur. Bu makûle mevâzide letâif-i kalbiyye ve hakâyık-ı rûhâniyye ve dekâik-i sırrıyye murâd olunur ki kulûb ve ervâh ve esrâr ehl-i envârda kârger ve müessir ve nâfizdir. Pulâd, demirin hâlisi ve hassı ve Ebu Saîd ta'rib edip fülâz derler. Ve fülâzdan matbû olan seyfe, seyfi-melfûz derler. Vâpes, ordu. Kerîz, zâhir olan budur ki pes aslında vâ'yı tekîd eder sonra ikisi bir kelime hükmünde olmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki: nüktehâ-yı ehl-i dil pulâddan matbû olan tîğ-i tîz gibidir. Şöyle ki hiddeti ile mâzî ve nâfizdir. Eğer sen ol tîğa dayanır siper-misâl dil tutmaz ve adem-i istidâddan nâşî fehm-i sohen-i hakîkî etmezsen geri ve ardına kaç. Ve bu tîğîn mukâbelesinde oturma ve bu nükte meclisinde muhâtab olup durma. Zira takât getirmeyip helâk olursun. Ve kendini idâd-ı mevtâda bulursun. Bunda işâret vardır ki kâsır olanlara erbâb-ı hakâyık kitâblarını tetebbu veyahud kable's-sulûk kırâat etmek yokdur. Zira mazarratı hadden artıktır. Meğer ki ziyâde kalb-i selîm ve ihâtaya mecâl bula. Bu hod nâdir düşer. Bu sebebdendir ki erbâb-ı [517] davâyı el sözüyle helâk ve harâb olmuşlar ve gayrıları dahi taklîdle ihlâk ve tahrîb eylemişlerdir. Ve Hazret-i Şeyh Sadreddin kuddise sırruhû Tefsîr-i Fâtiha'da buyurur ki, bu kitâbda cevâmi-i hükm ü letâif-i kelimedden nesnelere idâ' olunmuşdur ki andan maksûdu bir kimse istihlâs edemez. Meğer kim ana bir muhakkikîn silkinden muntazam ola. Pes maksûdu istihlâs etmeye kudereti olmayıcak onun maden ve menbaina nice muttali olur? Heyhât, ol ki istihlâs ve ittilâdan bî-behredir, gerekdir

¹¹⁸⁰ İnsanlarla akılları mikdarınca konuşun.

¹¹⁸¹ Biz seni ancak aylemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ 107)

ki o makûle edevât-ı ulûm-ı âliyeyi istishâb etmeye ve tarîk-i tefekküre gitmeye. Zira müntec değildir. Onunçün bazı erbâb-ı hakâyık iktifâ eden sûfiye-i muhakkikînin tazlîl ve ikfârları kâsıru ani'l-idrâk olanları tehzîr ve tenfîre mahmûldur. Eğerçi ki bu fakîr katında mustahsen değildir. Belki mustahsen olan kelimât-ı kibâra muhmel sahîh tettebbu etmek gerekdir. Zira kâmil yanında her hakîkat-ı libâs-ı şerîate girmek mümkündür. Nitekim Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırruhûnun انا القرآن و السبع المثاني¹¹⁸² nazmına bazı erbâb-ı kâl taarruz etdikde erbâb-ı hâlden biri maksûd انا قارئ القرآن¹¹⁸³ demekdir. Racülü adlü kabîlindendir diye def etmişdir. Maa-hâzâ, القرآن انا المتخلق بخلق¹¹⁸⁴ demek müveccahdır. Zira hulk-ı resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden suâl olundukda كان خلقه القرآن¹¹⁸⁵ diye cevap verildi. Pes mushaf-ı kavîf ve mushaf-i fiili ve mushaf-ı vücûd nedir bilmeyen kimseye Kur'an'ın hakâyıkından söylemek yokdur. Belki ehl-i te'vîl te'vîl ile mukâbele etmek gerekdir. Nitekim demişlerdir ki, باب تأويل مفتوح¹¹⁸⁶ F'e-emmâ her te'vîl makûl değildir. Belki akl u nakle mutâbık gerekdir, tâ ki cerh ve ta'ndan selâmet bula. Li-muharririhî;

Gel ey zâhid kelâm-ı âşıkı inkâr u cerh etme
 Senin semtin değildir vâdi-i aşk ana sen gitme
 Bu ta'n ile ya tâûn derdine uğrar yoğ olursun
 Dem-i germinden âşıkın tutar yahud seni sıtma

پیش این الماس بی اسپرمیا
 کز بریدن تیغ را نبود حیا

Elmâs, nûşâdır, sâfi levnî üzerine bir nevi katı taşdır. Serendib vilâyetinde bir derece bulurlar. Demişler ki, elmâs, birkaç sınıf olur. Muteberî nebâtî olandır. Hicrî'el-elmâs sindân-ı haddâd üzerine vaz olunup mıraka ile [518] darb olursa mütekessir olmaz. Belki yâ sindâne veya mırakaya gavs eder. Esreb ki ecsad-ı seb'anın âhir olan kurşun ve kalaydır, elmas anıyla darb olursa mütekessir olur. Nitekim demişlerdir;

Düşmanın zaafın görüp tutma kolay   Gör ki elmasa neler işler bu kalay

Ve eğer elmâs hezâr kat'a mütekessir olsa cemi mukattâatı müsellese yani her pâresi üç köşeli olur. Hakkâklar hicr-i elmâsdan bir kıt'a taraf-ı mıskağa koyup ehcâr-ı sulbe ve cevâhiri anıyla delerler. Elması, teke dedikleri keçi ki Arab îfs der. onun kanı içine koyup ateşe takrîb etseler bu kadar salâbetiyle ol saat zûbân kabûl eder. Elmas semm-i kâtildir. Eğer bir kıratını

¹¹⁸² Ben Kur'an ve seb'a'l-mesâniyim.

¹¹⁸³ Ben Kur'an okuyorum.

¹¹⁸⁴ Ben Kur'an ahlakıyla ahlaklandım.

¹¹⁸⁵ O'nun ahlakı Kur'an'dı.

¹¹⁸⁶ Yorum kapısı açıktır.

adama içirseler ihlâk eder. Bunda tîği, cilâ ve ve hiddet ve selâbetde elmasa teşbîh vardır. Zira nefes elmâsdan tîğ olmaz. Nitekim bazı zurefâ bıçağın izâat etdikde vasfında der;

Ne idi anda gayy ev hüsn-i cilâ

Tîğ-ı elmâs idi cân güyâ

İsper, hemze-i meksûre-i müctelibe ile, kalkandır. Aslı siperdir. Meyâ, aslında meh â'dır. Âmeden lafzından emirdir, gel demektir. Mim alâmet-i nehydir. Tahfîf için hemzeyi ya'ya kalb edip meyâ demişlerdir. Nezâiri çokdur. Bürîden, zamme ile kat etmektedir. Hayâ utanmaktır. Tafsîli mürûr etmiştir.

Mana-yı beyt budur ki; cilâ ve selâbet ve metânet ve te'sîrde hicr-i elmâsa müşâbih olan nükât-ı hakîkiyye önüne siper misâl olan kalb-i mefîn ve fehmi kavî idrâksiz kelime ki kılıcın kesmekden hayâsı olmaz, belki taalluk ettiği mahalli ale'l-fevr kat eder ve mâzî ve nâfiz olur. Nitekim derler; ¹¹⁸⁷ الوقت سيف قاطع ياني ¹¹⁸⁸ يمضى و ينفذ كالسيف القاطع بلا مهلة و تراخ ¹¹⁸⁹ Pes seyf-i sûrfi kat-i sûrfide müessir olduğu gibi seyf-i manevî dahi kat-ı mânevîde kâr-gir olur. El-hâsıl anınla cesed ve bununla dil telef bulur. Bunda işâret vardır ki sâlik-i râh-ı hakikat olan bile kable husûlü'l-istidâd kelimât-ı hakîka-ı meşâyihî fehmi u idrâkden âciz ve kâsırdır. Onunçün erbâb-ı terbiyeden biri bir mürfide ¹¹⁸⁹ اذا تم الفقر deyip imsâk eyledi. Sonra bir sene mürûrunda fehüvallahü dedi. Zira ol vaktde bu ifâde ana tî'ne değil idi. Pes tarîkatden bi'l-küllîye ecnebî olan nice idrâk eyleye. Onunçün ekseri kelimât-ı irfâniyyeyi inkarla delâlete düşmüşlerdir. Zira ikrâr sebeb-i hidâyet ve hüsn-i hâtîme olduğu gibi inkâr [519] bâis-i delâlet ve sû-i hâtîmedir. بالله من الانكار و صحبة الفجار ¹¹⁹⁰ نعوذ .

Tevârihde mestûrdur ki, mülûk-ı Osmânîden sâhib-i kavânîn Sultan Süleyman zamanında Füsûsu'l-Hikem ve Kitâb-ı Muhammediye kıraât olunmakdan men olundu, tâ ki niceler inkâr ve niceler dahi sû-i fehmi delâlete düşmeyeler. Eğerçi ki sultan-ı mezbûr mutekid-i evliyâ ve makarr-ı kerâmât ve maksad-ı ulûm ve makâlât-ı erbâb-ı makâmât idi. Onunçün Müftü Çivi-zâde hazret-i şeyh-i ekber kuddise sırruhu'l-ethârî ikfâr edip Risâle-i Küfriye yazdıkdâ sultan-ı mezkûr bu rübâiyi irsâl eylemiştir;

Âşîka ta'n eylemezdi müfti-i bisyâr-ı fen
Ger fûnûn-ı aşkdan bilseydi bir mikdar fen
Şeyhülislâmım diyen bir tıfl-ı ebced-hân olur
Mekteb-i aşkında ol yâr edicek ızhâr-ı fen

زين سبب من تبغ كردم در غلاف

¹¹⁸⁷ Vakit keskin kılıçtır.

¹¹⁸⁸ Yani keskin kılıç gibi, mühlet ve gecikme olmadan geçer, gider.

¹¹⁸⁹ Yokluk tamamlandı.

¹¹⁹⁰ İnkardan ve kötü huyluların sohbetinden Allah'a sığınırız.

تا که کز خوانی نخواند بر خلاف

Gılâf, kitâb vezni üzerine kabdır, zarf gibi. Pes kılıç kını ve mushaf kesesi ve emsâli gılâfda dâhildir. Nitekim şerhi mürûr etmişdir. Kej, kâf-ı Arabî'nin fethi ve zâ-yı Acemîyle eğri manasına ki Arab ma'vec der. Hilâf ve ihtilâf sebk etmişdir.

Mana-yı beyt budur ki; bu sebebden yani muhâtab olanların ekseri bî-siper oldukları ecilden tîğ-ı elmâs-ı soheni kın-misâl olan sîneye kodum ve lisân ve kaleme getirmeyip takrîr ve tahrîrden imsâk eyledim. Tâ ki sakâmet-i zihn ve avc ve fehmden bir eğri okuyucu doğruyu yay gibi kılıcı hilâf üzerine okumaya ve yanlış manâ verip sadedden çıkmaya ve binâ-yı marifeti dest-i inkârla yıkmaya ve kendi âteş-i taana düşüp yandığı gibi gayrıyı dahi yakmaya. Eğerçi ki demişlerdir;

على تحت المعانى من معادنها و ما على اذا لم تفهم البقر¹¹⁹¹

Yani fehmi manâya iktidârı olmayan bakar hükmündedir. Bunda ketmi-i esrâr ve ihfâ-i râz vâcib olduğuna işâret vardır. Zira işâsı sebep-i ihtilâl ve izhârı mûcib-i dalâl olduğundan ma'dâ kâil dahi keşâkeş-i erbâb-ı inkârdan halâs olmaz ve pençe-i ehl-i inâddan kurtulmaz. Nitekim evâil-i kitâbda hikâye-i kenîzekde bazı ebyât-ı münâsebe mürûr etmişdir. Bade-zâ kej-hânlık ya lâfzı veya manâyı tağyîr ve tahrîfe şâmindir. Manâyı tağyîr ya sû-i fehmden veya inâddan nâşîdir. Mevâkii çokdur. [520] Lafzı tebdil dahi ya cehlden veya garaza dâirdir. Bunun dahi mevârid-i kesîresi vardır. Nitekim Hak tealâ Hazret-i İsâ aleyhisselâma hitâb edip buyurmuş idi ki ولدتك و انت نبى¹¹⁹² Yani ben, seni tevlid eyledim ve sen peygambersin. Tersâlar teşdidi tahfif ve lafz-ı nebînin bazı a'câmın tashîf edip ولدتك و انت بنى¹¹⁹³ dediler. Yani ben seni doğurdum ve sen benim oğlancığımsın. تعالي الله عما يقول الظالمون¹¹⁹⁴ ve kıssa-ı Hazret-i Osman raziyellâhü anhde faknelû kelimesi ki kabûl ediniz demektir ki faktelû okudular ki katl ediniz demektir. Ve nazm-ı Fuzûlî'de gelir;

Kalem olsun eli ol kâfir-i bed tahrîrin
Ki fesâd-ı kalemi sözümüzü şûr eyler
Kâh bir harf kusûruyla eder nâsırı nâr
Kâh bir nokta sukûtuyla gözü kör eyler

Ve bu fakîrin nazmında gelir;

Kır ellerin ol kâtibin kim resmi tağyîr eyledi
Hazzı hat ve safi sıyk ve kabri dahi kır eyledi

¹¹⁹¹ Madenler, manaların altındadır. Öküz anlamıyorsa yapılacak bir şey yok.

¹¹⁹² Seni nebi olarak doğurttum.

¹¹⁹³ Sen benim oğlumsun.

¹¹⁹⁴ Allah, zalimlerin söyledikleri şeyden münezzehtir.

Pejmürdeyi bir mürde ve bir ferdi bir kurd eyleyip
Seyri siper tîri teber biri yazıp yer eyledi

آمدی اندر تمامی دآستان

وز وفادار ایی جمع راستان

Dâstân ve destân hikâyedir. Temâmı lafz-ı dâstâna muzâfdır. Velâkin vezniçün hemze-i izâfet işbâ' olunmaz. Dâstân sâdıkân demektir. Burada tehekküme mahmûldur.

Mana-yı beyt budur ki; geldik hikâye-i vezîr-i nasârânın temâmına, ve zu'mlarınca cemâat-ı sâdıkân geçinen tersâların vefâdârlıklarından güflâre. Bunda mertebe-i hakikatde olan mükâmeleden bi-hasebi'l-iktizâ mertebe-i şeriatde olan mühâdeseye tenezzüle işâret vardır. Eğerçi hikâyenin bâtını dahi hakikat-i sarfâdır. Nitekim ibtidâ-ı hikâye-i kenîzekde işâret olundu. Pes hakikatden hâric nesne yokdur. Nitekim Hazret-i Kur'an'da bi-tarîki'l-hikâye ahvâl-i küffâr mezkûrdur. Maa-hâzâ cümlesi Kur'an'dır ve her harfî lehv-i mahfûzda cebel-i Kaf kadardır. Ve her harfinin tahtında mâlâ yuhsâ meâni-i celîle ve işârât-ı hafîyye vardır. Ve kelimât-ı erbâb-ı hakâyık dahi Kur'an'a mülhakdır. Zira tefsîr-i mübîn meâni-i Kur'an olmakla Kur'an'dan ma'dûd olıcak te'vîl ki müfessir-i hakâyık-ı Kur'an'dır, bi-tarîki'l-ülâdır. Bundan fehm olunur ki edevât-ı ulûmu tertîbden vaz-ı hakîkî mulâhaza olunsa kütüb-i şerâyiin fevkinde vaz oluna. Zira Kur'an'dan maksûd bi'z-zât hakâyıktır. Pes şerâyi hakâyıka tâbidir. Ve tâbiin mertebesi [521] metbûun tahtındadır. Eğerçi ki ikisi dahi Kur'an'a müteallık olmakla muazzam ve muvakkardır. Hatta gılâf bile mülâbese hasebiyle tazîm olunur. Pes câme ve beden-i ârif-i billah dahi buna kıyâs oluna. Yâni câme-i ârif kîse-i mushaf ve bedeni cild-i mushaf ve sînesi ayn-ı mushaf gibidir. El-hâsıl Kur'an kavli nice tevkîr olunursa mushaf-ı fiilî dahi tevkîr olunur. Velâkin avâm-ı nâs bu manâdan gâfil olup nazm-ı Kur'an'a tazîm ve hakâyıki ile mütehakkık olan insan-ı kâmilî tahkîr ederler ve bu vaz'la güyâ mushafî kazurâta ilkâ veyahud tahkîr üzerine kuûd etmiş olurlar. Li-muharririhî;

Kande baksam gözüme sûre-i rahman görünür
Belki heryerde bütün hazret-i Kur'an görünür

Arif-i Hakk'a sakın ümmî deme ebsam ol
Ki onun çeşmine âlem kamu bir hân görünür

Göz odur kim ana her zerre olup çün hurşîd
Bir küçük katrede deryâ ferâvân görünür

Girse bir âşık eğer semm-i hayâta meselâ
Ne kader tenk ise de ana o meydân görünür

Nazar kâl-i kavâlibde kalıpdır ammâ
Ehl-i hâle bu cesed içre hafî cân görünür

Gide kim var basîret ana yok ba'de mekân
Kâbe ol kimseye dersem nola her ân görünür
Perde yokdur gözünü hâsılı ehl-i aşkın
Her neye isterisen Hakkî bak âsân görünür

کر پس این پیشوا بر خاستند
بر مقامش نائیبی می خواستند

Pîşvâ, muktedâdır ve yalnız ve eğilmesi dahi pîşvâ manasına gelir. Fe-emmâ pîşvâda zâhir olan budur ki aslında pîş â ola, pîş âyende manasına ki ön gelici ve mukaddem olucudur. Zira muktedâ olanlar mukaddem olagelmışlerdir. Nitekim hadîsde gelir; جنة يقاتل من ورائه و يتقى به¹¹⁹⁵ Yani imâma lâyıkdır ki harbde kuddâm-ı ceşde ola, tâ ki ceş anınla iztîzhâr ede ve kuvveti ile mütekavvî olalar. Müteterris olan kimseye teres gibi. Sâir husûslarda olan tekaddüm dahi buna kıyâs oluna. Hâstend ve h^wâstend, vav'la resm olundukda taleb ve elif ile kitâbet olundukda kıyâm manasınadır ki Türk ürü turmak ile tabîr ederler. Velâkin kütüb-i lügâviyyede elif ile olan fethada vavla olan zammede yazılır. Elif ve vav muktezâsiyla burada zamme fethaya imâle ile okunur. Fetha ile mütevâzin olmak için. Fa'ref. Ve bu makûleye tecnîs-i lafzî derler, hattî değil.

Mana-yı beyt budur ki; bu muktedâ ki vezîr-i mürdedir, onun helâkinden sonra tâife-i tersâ yani hadm ve etbâ ve esâğir olanlar kalkdılar ve talebe şurû' [522] edip onun makâmına bir nâib ve kâim-i makâm tâlib oldular, tâ ki emr-i dîn ü dünyâ seddi ve muhmel kalmaya. Ve umûr-ı nâs umûman ve husûsen ihtilâl-pezîr olmaya. Nitekim mülûka göre âdet-i askerî ve meşâyiha nisbet de'b-i dervîşândır ki sultan-ı müteveffâ yerine tâlib-i zıllullah ve pâdişâh-ı manâ bedeli râğib-i hilâfet-i ehlullah olup onu taht-ı zerrîne ve bu seccâde-i peşmîne iclâs ederler. Ve Hermesü'l-harâmise Hazret-i İdris aleyhisselâm buyurur ki; bir kimesne bir mevzûda sâkin olsa ki anda sultân-ı kâhir ve kâdî-ı âdil ve tabîb-i âlim ve sûk-ı kâim ve nehr-i cârî olmasa ol kimse nefisini ve ehlini ve malını ve veledini tazyî' etdi. Bunda işâret vardır ki, umûr-ı mühimmede ictimâ ve müşâvere ve cünbüş ve taleb ve şurû' lâzımdır, tâ ki matlûb husûle gele. Ve remz vardır ki sırr-ı sultân reâyâdadır. Onunçün iclâs anlara müfevvezdir. Eğerçi ki umûr-ı reâyâ dahi sultân altındadır. Onunçün bade'l-cülûs emr ü nehy eder. Fe'fhem cidden. Bu sebebdendir ki fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem medâr-ı cemî-i kemâlât ve şefî-i cümle-i makâmât iken duâ-ı ümmet ile makâm-ı vesîleye nâil oldu. Ve onların harekât-ı cüziyyesi yüzünden başka bir külliyyet dahi buldu. Ve bu mana gayret-i ilâhiyye bâbındadır. Tâ ki tafsîl ve icmâlde olan kemâlâtı alâ hiddetihî izhâr ve ism-i azam ile sâir esmâda olan merâtibi ibrâz eyleye. Zira herkes ism-i mahsûs

¹¹⁹⁵ Emir, millet için bir siperdir. Onun kumandasında harb olunur, onunla korunulur. (Sahih-i Buhârî, Kitabu's-siyer ve fezâilü'l-cihât, 1240)

yüzünden Hakk'a teveccüh eder. Ve her sâlik tarîk-i münferidden Hakk'a doğrulup gider. Onunçün her makâmın hakkını itâ ve her uhde-i ahde îfâ kümmel-i evliyâ sıfatıdır. Bu cihetdendir ki sultandan ihtişâm etdikleri gibi zerre-i nâcizden dahi teheyüb ederler. Zira şuhûd ehli yanında zerre dahi cemî mevcûdâtın hâmil olduğu manayı hâmilidir. Li-muharririhî;

Berk-i bîde nazar et açmazdan Berk-i cüz'î ile dir dir ditrer
Bu kadar zaafına göre mûrun Aciz olur elinde şîr-i ner

يك اميرى زان اميران پيش رفت

پيش آن قوم وفا انديش رفت

Pîş reft, öne gitdi, yani tekaddüm etdi ve ileri geldi. Vefâ-endîş ya tehekküme veya bi-hasebi'z-zu'm olmaya mahmûldur.

Mana-yı beyt budur ki; tâife-i tersâ vezîr-i mürde yerine nâib ve halîfe talebinde oldukların hiss ü müşâhede etdikde on iki emirden biri tekaddüm edip ileri geldi. Ve ol kavm-i vefâ-endîşin [523] yanına vardı. Zira tomarında münderic olduğu üzere davâ-yı hilâfet ile me'mûr idi. Ve illa taleb-i riyâset iyi nesne değildir. Nitekim hadîsde gelir; على الامارة و انها ستكون ندامة يوم القيمة; ¹¹⁹⁶ انكم ستحرون

يجمله على السداد و الصواب ey من ابتغى القضاء و سئل وكل الى نفسه و من اكره عليه انزل الله ملكا يسدده ¹¹⁹⁷

Mahkîdir ki, İmâm-ı A'zam rahimetüllahi aleyh İbn Hübeyr'e taklîd-i kazâ için davet eyledi. İmâm ibâ ve imtinâ etdikde İmâm'ı habs ve beher yevm darb etdi. İmâm yine kazâyı kabûl etmeyip âhir mahbesde vedâ-ı âlem-i fânî kıldı. Nitekim demişlerdir;

تو بمیری اکر قضا نکتی ¹¹⁹⁸ بو حنیفه قضا نکرد و ببرد

Bunda kuvâ-yı cismâniyeye işâret ve muktezâları üzere harekete delâlet vardır. Nitekim bâlâda tayîn ve tahsîs ve şerh olunmuşdur. Bunda remz vardır ki bazı süllâk memkûr olup şeytân ilkâsını ilhâm-ı Rabbanî sanırlar ve nefsanî olan manayı rûhânî kıyâs ederler ve galata düşüp zall ve müzill olurlar. İmâm olmak davasında musırr olan umerâ gibi. Ve tenbîh vardır ki kuvâ-yı tabîyye ve nefsanîyyenin harekâtından gâfil olmamak gerekdir. Zira anâsır-ı itidâlden bîrûn olup biri birine galebe ile nizâm-ı zâhir-i vücûd muhtel ve müşevveş olduğu gibi kuvâ dahi semt-i muvâfakâtdan rû-gerdân olup her biri bir muktezâ ile hareket etdikde bâtın-ı vücûd dahi harâb ve

¹¹⁹⁶ Muhakkak ki siz, makam ve rütbeye çok hırslısınız. Halbuki, (fena idareciler için) makam Kıyâmet gününde pişmanlık olacaktır. (Sahih-i Buharî, Kitabu'l-Muharibîn, 2125)

¹¹⁹⁷ Kim kadılık talep eder ve bunun gerçekleşmesinde şefaathilere baş vurursa (iş) kendisine yıkılır. Kime de o iş zorla verilirse, Allah onu doğruya sevkedecek bir melek gönderir. (Ebu Sünen-i Ebû Dâvud, Kitabu'l-Akdiye, 3)

¹¹⁹⁸ Ebu Hanife kadılık yapmadığı için öldü. Sen ise kadılık yapmazsan ölürsün.

muattal olur. Zira bir iklimde iki pâdişâh olmaz ve iki pâdişâh ile umur-ı reayâ ve berâyâ kıvâm bulmaz. Li-muharririhî;

Nefs-i bed-kâre mutî olma sakın
Zene teslim olan nâmerdin

Merd-i manâ olayın dersin eğer
Rîşine itibâr mı var eğer

كفت اينك نائب آن مرد من

نائب عيسى منم اندر ز من

Zemen, fethateyn ile ve zemân elif ile, sehâb vezni üzere vaktin azına ve çoğuna itlâk olunur isimlerdir. Cemileri ezmân ve ezmine ve ezmen gelir. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; ol ileri gelen emîr cümle huzûrunda hitâb edip dedi ki, işte ol merd-i mürdenin nâibi ve belki hâl-i zamânedeki nâib ve halîfe-i İsâ benim. Pes bu kelâmda davâda terakkî vardır. Zira merd-i ma'hûdun nâibi olmakdan Hazret-i İsâ aleyhisselâmın nâibi olmakda fazl u şeref ziyâdedir. Nitekim bâlâda buna müteallık takrîr mürûr etmiştir. Ve bu terakkîde [524] tersâları kabûle hiss ü tahrîs vardır. Nitekim İsâ'yı ism-i alemlî ile tahsîs ana karfinedir. Ve vezîr-i mürdeden merd ile tabîr eyledi. Zira nezd-i tersâda meblağ-ı ricâle bâliğ olmuş ve pâye-i kemâlde derece-i aliyye bulmuş idi ki, şöyle ki, merd-i hakîkî idi, merd-i itibârî değil. Ve înek dediği emr-i hılâfet kendiye mütekarrer olduğu emr-i bedîhî olmakla onu mübassırât menzilesine tenzîle binâendir. Ve câizdir ki bâyt-i lâhık nâtik olduğu tomârda mahsûs itibarıyla ola. Pes beyt-i lâhık beyt-i mezkûru tefsîr ü beyân vâki olmuş olur. Ve bu kelâmda kat ve cezm gösterdi. Zira hilâfi olan tereddüd ve izdirâb-ı münâfi matlûbdur. Ve zemen lafzından fehîm olunur ki her zamana mahsûs ehl-i vilâyet ve riyâset vardır ki zemân ve ehl-i zemân anların vücûduyla müteceddid ve terbiyesiyle nâmî ve müterebbî olur. Ve bu ümmet arasında aktâb çokdur. Zirâ her asırda ekâmîl-i ümmetden bir kutub zuhûr eder ki ana gavs-ı a'zam derler. Ve Hak'la halvet kâmile ve infirâd bu gavsı mahsûsdur. Pes kaçan bu gavs heykel-i münevverini mufârakat etse Allah tealâ onun yerine halîfe olan şahs-ı âherle münferid olur. Ve bir zamanda iki şahsı münferid olmak yokdur. Onunçün her asırda iki sâdik mustahib olmaz. Ve belki bir sâdik ve bir siddîk mustahib olur. Bu sebebdendir ki resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem bir hizmete iki kişi ba's eylese ahedehümâyı âher üzerine emîr nasb eylerdi. Pes iki şahsın ikisi dahi iddiâ-ı kemâl etseler aralarında ebedî safâ-ı meveddet olmaz. Ve ümem-i mazîyede aktâb-ı mükemmeln kalîldir ki yirmi beş adeddir. Fe-emmâ enbiyâ kesîrdir ki yüz yirmi binden mütecâvizdir. Nitekim bu ümmetde her asırda evliyâ aded-i enbiyâ kadardır. Bu ümmetin kemâli velâyet ile, nübüvvetle değildir. Belki velâyet nübüvvet makâmına kâimdir. Ve illâ hatm-i nübüvvet hâsıl olmazdı. El-hâsıl şeref-i nebevî aleyhisselâm ümmetin velâyetiyledir. Ve emmâ bu sırr-ı amîki idrâk edemeyenler bi-tarîki'l-cehl nâ-sezâ söylerler. Hakîkat-ı irfândan câm-ı ser-i şân-veriş etmemişlerdir. Belki sekri mücerred râyiha-ı meyhânedendir. Li-muharririhî;

İçmeyenler bu cür'a-ı pâki
Aşk meyhânesine düş erken

Ayn-ı engür sanırlar tâki
İçesin sende özge mey-i tâki

Bade-zâ bu âlemin ba'zını ba'zı üzerine teslîtin sebebi esmâ-ı ilâhiyyede olan tezâddır. Zira her biri velâyet ve zuhûr ve tenfid-i ahkâm ister. Pes esmâdan kendine müşârik olan ile [525] istiânet eder. Bu cihetden halk dahi suver-i esmâ üzerine hâric olmuştur ki kimi meân ve kimi muîndir. Onunçün Allah tealâ birr ve takvâ üzerine teâvün ile emr eyledi. Hatta meftûrun aleyh oldukları mana emr-i ilâhiye mukârenet sebebiyle ibâdet ola. Zira mücerred mecbûlun aleyh olduğu teâvünü icrâ etmek ibâdet değildir. Belki ibâdet emr-i ilâhî ile olandır. Ve hakikat-i uhrâ ki teâvünü ale'l-ism ve'l-add ve enderândan nehy eyledi, tâ ki onu tatil edeler ve bir nesnede istimâl etmeyeler. Suâl olunursa ki bu takrîrden fehm olunur ki eyyâm-ı fitratda gelen bazı müteehhilenin ibâdetleri sıhhatden bîrûn ola. Zira ol eyyâmda şerfat münkariz idi. Ve şeriat mefkûd olıcak emr-i ilâhî dahi mefkûd olur. Cevâb budur ki o makûlelerin ibâdetleri usûl-ı şerâyic göre sahîhdir. Zira usûl-ı şerâyi bir zamanda mütegayyir olmaz. Onunçün müşrikler şirkleriyle muâheze olunurlar. Zira hiçbir şerfat ve millette şirke ruhsat verilmemiştir. Ve akl-ı selîm dahi kabûl etmez. Zira şevâhid-i mahsûsa hilâfete burhandır. Pes kubhü müberhen olan nesneyi irtikâb etmenin manâsı olmaz. Ve Kur'an'da gelir; لتحكم بين الناس بما أراك الله¹¹⁹⁹ Yani vahy ile hükmedesin, yoksa rey ile değil. Zira Aişe ve Hafsa raziyellahü anhümâ, kaziyyesinde yemîn ile kendi nefsi üzerine Mâriye'yi tahrim etdikde itâb-ı ilâhî vârid olup ما احل الله لك¹²⁰⁰ يا ايها النبي لم تحرم ما buyurdu. Pes eğer kâr-ı dîn rey ile biter olsa rey ile amel etmeye resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem gayrıdan evlâ olurdu. Ve Kur'an'ı herkes kendi rey ile tefsîr etmek küfr oldu. Ve tefsîr nakle menût ve nakl dahi vahye merbûtdur. Ve vahyde olan hüküm ve mesâlihi şâri-i a'zam bilir, fakat. Meğer ilhâmla muallimu min indillah olan evliyâyâ malûm ola. Nitekim Hakîm Tirmizî kuddise sırruhûnun İlelü'l-Ahkâm nâm kitâb-ı celîli delîl ve rûşendir. Li-muharririhî;

Reh-i cân yürü pâk eyle gitsin hâr u has andan
Revân olsun revâne feyz-i hikmet sonra pes andan

اينك اين طومار برهان منست

كين نياب بعد از و آن منست

Bürhân şerh olunmuştur. Ân menest, ân men bemen'dir. Ân-ı ân anındır. [526] Manâ-yı beyt budur ki; işte bu sahîfe ki elimdedir, sıdk-ı davâma hüccet ve delîldir ki bu niyâbet ve hilâfet andan sonra benimdir. Bunda niyâbet ve hilâfet vezîr-i mürdeden olmaya ve Hazret-i İsâ'dan olmaya muhtemeldir. Nitekim sebk etdi. Velakin maksûd vezîr-i ma'hûddan sonra hilâfet ve imâmet-i İsâ demektir. Bundan fehm olunur ki külliyyet-i hilâfet şahs-ı vâhide munhasırdır.

¹¹⁹⁹ Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye... (Nisâ 105)

¹²⁰⁰ Ey nebi, Allah'ın senin için helal yaptıklarını yasaklama. (Tahrim 1)

Nitekim beyt-i sâbık şerhinde takrîr olundu. Eğerçi ki nüvvâb cihetinden mütekessirdir. Nitekim selâtin ve mülûkda anların cânibinden menşûr ile eyâlet zabt edenlere müşâhiddir. Sultan-ı Mısır ve emîrû'l-ümerâ-i Şam ve Rumeli ve emsâli gibi ki cümlesi sultan-ı vâhid hükümetinde dâhildir. Hatta imâmet-i şerîf-i Mekke dahi böyledir. Eğerçi ki الائمة من قريش¹²⁰¹ ve kince şerîf-i Mekke aslıdır. Velakin kuvvet-i kâhire sultan-ı Rum'a mahsûsdur. Zira şerîf-i Mekke zât-ı ehâdiyyeye ve sultân-ı Rum zât-ı vâhideyeye işâretidir. Zatin kuvveti ise sıfatladır. Nitekim Kur'an'da gelir; هو الذى ايدك بنصره و بالمؤمنين¹²⁰² Bundan min vech ensârın mühâcirîn üzere fâzlı zâhir oldu. Ve hulefâ-ı erbâb-ı irşâd dahi buna kıyâs oluna. Pes bir eyâletde iki emîrû'l-ümerâ olmadığı gibi bir mevzide dahi bir sultan-ı manânın iki halfesi olmaz. Zira bir cesedde iki rûh olmak muhaldir. Halfeye ise rûh gibidir. Zira anınla halka-ı hayât-ı hakikiyye hâsıl olur. Pes bu manâya rûhu'l-hayât ve rûhu'l-kuds derler ki şeriat ve mülkiyeti müstecmidir. Ve bazı efrâd-ı evliyâyâ marifet-i zâide verilir, Hazret-i Ali kerremellahü vecheh ve Hazret-i Şeyh Muhyiddin kuddise sırruhû ve Hazret-i Sadreddin kuddise sırruhû ve gayrıları gibi. Velakin böyle iken yine enbiyâdan değillerdir. Meğer nübüvvet-i tahkikiyye ile ola. Nitekim şerhi güzer etdi. Ve enbiyâdan efdal dahi olmazlar. Zira derece-i nübüvvet derece-i velâyetin fevkindedir. Ve bir nesne min vech fâzıl olmak vech-i âherle mefzûl olmayı münâfi değildir. Cemi kâinât bu sır üzerine dâirdir. Velakin itibâr-ı külliyyedir. Kâle tealâ, تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض¹²⁰³ Burada rüsülde verese-i resl dahi dâhildir. Eğerçi biri ibâret ve biri işâret tarîkiyledir. Ve sâir mazânnî dahi böyledir. Âmenerresûlu, vemâ ersâlnâke, innâ a'taynâke ve emsâli gibi. Ve bundan fehm olunur ki hilâfet davâ ile olmaz. belki nasb u tayîn ile olur. Pes bir velînin nefsi kendinden sonra hilâfetin ittisâline kime vâsıl oldu ise hilâfet-i uzmâ ana nasîb olmuşdur. [527] sâir hulefâ ana tâbidir. Ve ol ki bazı erbâb-ı noksân ve belki tarîkatden bi'l-küllîye bî-behre olanlar tayîn ve tensifs ederler, muteber değildir. Bizim kelâmımız hilâfet ehli olan insân-ı kâmilde ve halfesindedir. Li-muharririhî;

Bağda gerçi sebzeler çokdur
Gül gibi zâhir olmasa bûyu

Her biri lîk şukûfe olmaz
Başlar üstünde kimse yer bulmaz

آن امير ديكر آمد از كمين

دعوئى او در خلافت بد همين

Kemîn pusudur ki, anda istihfâ ederler. Mekmen dahi derler. Velâkin kemîn fi'l-hakîka mekmûn yani pinhân olan kavmdir. Pes murâd kemîn-gâhdır, pusu yeridir. Hemîn, birkaç manaya gelir. Burada ancılayın demekdir. Umerâdan müdde-i evvel gibi.

¹²⁰¹ İmamlar Kureş'tendir.

¹²⁰² O seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir.

¹²⁰³ O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. (Bakara 253)

Mana-yı beyt budur ki; ol bir gayrı emîr dahi pusu yerinden çıkar gibi gelip onun dahi davâsı öbürü gibi hilâfette oldu. Yani emîr-i evvel gibi ol dahi davâ-yı hilâfet eyledi. Bade-zâ burada kemîn ibâreti ziyâde mahallinde vâki olmuşdur. Zira kemîn ekser-i ehl-i harbe göre mustameldir. Umerânın dahi ahvâli muâraza bi'l-kelâm ve'l-hurûbdan mukâraa-ı bi'r-remmâh ve's-suyûfa müncer olmakla güyâ her biri âheri men ve def için kemîn-gâhda dururdu ki vaktinde zuhûr ve hurûc eyledi. Bundan fehm olunur ki bunlardan hiç birisinin davâsı Hak değil idi. Eğerçi bi-hasebi'z-zâhir burhâna munzam idi. Zira berâhin mütenâkız olıcak tesâküt eder. Husûsan ki münâzaa ve muhâbere vücûd-ı nefsdan nâşi ve bakıyye-i vücûddan lâşîdir. Fe-emmâ ashâbın hilâfeti tayîn husûsunda ol emrden ihtilâfları ve bazılarının sükûtu bu bâbdan değildir. Zira meâl ve gâyetde ittifâk vardır. Pes ihtilâf teharrî ve ihtiyâta mahmûldur. Ve ol ki İmam Ali raziyallahü anh ile Muâviye ve İmam Hüseyin raziyallahü anh ile Yezîd miyânında vâki olmuşdur. Ol dahi bu kabîlden değildir. Zira hilâfet-i mutasavvifenin müddeti otuz senedir. Pes İmam Ali ve Hüseyin'in raziyallahü anhüm hazerâtının hilâfetleri hakdır. Zira lisân-ı nübüvvetden işâret-i tertîb vardır. Ve bunlar neseben ve kemâlen derece-i nübüvve akreb olmalarıyla davâ-yı hilâfet ve muâraza ve mukâraaları ihkâk-ı hak içindir. Pes Muâviye ve Yezîd'in hilâfetleri müddet-i mezkûreden müteehhirdir. Onunçün mülük-i azûz makûlesidir. El-hâsıl her ihtilâf bir değildir. Onunçün [528] hadîsde gelir; اختلاف الائمة رحمة¹²⁰⁴ Pes eimme-i Hak'dan madâsının hâli ihtilâf değildir, belki hilâfdır. Ve hilâf ve ihtilâfın farkı bâlâda güzer eylemişdir. Li-muharririhî;

Ger sözümde var ise zerre hilâf
Olmasa asl-ı sahîhi sohenin

İdiniz tîğla beni itlâf
Oldu bi'l-ittifâk kuru laf

از بغل او نیز طوماری نمود

تا بر آمد هر دو را چشم جهود

Beğel, fetheteyn ile Farisî'dir, koltuk manasına ki Arab ebt der. Fe-emmâ gayn-ı mucemenin sükûnuyla beğl Arabî'dir, katır manasına. Cemi buğâl gelir. Acem üstür der. Eğerçi ki bu beğl dehi lisân-ı amme ve ???'de şâyidir. Berâmed, yukarı geldi, yani zâhir oldu. Heşm, fethle, gazabdır. Cuhûda izâfet eyledi. Zira gazab-ı yehûd esra^c ve eşedd ve merâ-ı cedelleri gayrı milletlerden akvâ ve ekeddir. Onunçün mağzûbun aleyh oldular. Nitekim Kur'an'da mevâkı-i kesîrede vâki olmuşdur. Cezâ ise amel cinsindedir. Ve bir nesnenin âhere ziyâde ihtisâsı olsa ana izâfet ve nisbet olur, ömr-ı Nuh ve sabr-ı Eyyüb ve âvaz-ı Dâvud ve hikmet-i Lokman ve asâ-yı Musâ seyâhet-i İsâ ve hulk-ı Muhammed salavâtullah aleyh ve aleyhim ve akl-ı Aristo ve tıbb-ı Calinus ve rasad-ı Batlamyus nâr-ı Nemrûd ve berk-ı Yemânî ve akîk-i Yemen ve la'l-i Bedehşân ve ûd-ı Kamârî ve adl-i Enuşirevân ve mâl-i Kârûn ve hatt-ı Yakut ve nakş-ı Mânî ve kalem-i

¹²⁰⁴ Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.

Behzâd ve satranc-ı Liclâc ve sehâ-yı Hatem ve evliyâ-yı Bağdad ve şevket-i Osmâniyân ve emsâli gibi.

Mana-yı beyt budur ki; ol dahi koltuğundan bir sahîfe ve defter gösterdi. Tâ her ikisinin dilinde ve gözünde hışm-ı cuhûd ve eser-i gazab-ı şedîd zâhir oldu. Ve dem-i ciger galeyân eyleyip taşmak hadden buldu. Bundan zâhir olur ki her intizâm vifâkdan ve her ihtilâl şikâkdan nâşîdir. Ve tomârı koltuğundan izhâr etdi, dediğinden tehekküm ve tahkîr vardır. Zira koynundan veya bergîs-i nefîs içinden ihrâc etmek gibi değildir. Ve hicviyyât-ı Nef'î'de gelir;

Bir harf var ki kendiden a'lem Koltuğunda mtavveli görünür

Müsbetdir ki zemân-ı evvelde kütüb-i akliyyeyi tomâr-vâr tolânı kitâbet edip isteyenleri içinde ihfâ ederler ve vakt-i hâcetde koltukları tarafından çıkarırlarmış. Husûsan bazı ulûmun [529] teallümü yesâğ olan evkâtda, velakin çe fâide! Belki halk-ı âlem منع الناس من فت البعرة لفتوها mısradakinca memnû ve menhî oldukları nesneyi işlemeye harîslerdir. Bu sebebden ihânet kasd olunup evrak-ı mantık ile istincâbı tecvîz etmişlerdir. Zira teveğğulunde fâide yok ve o makûle çirkâb-ı felâsifeye duhûlde televvüs-i vücûd ve mazarrat-ı dil pek çokdur. Pes âkile gerekdir ki ulûm-ı nâfiadan kıta-ı vezîri ve mekkî ittihâz edip mütâlaaya meşğûl ola. Li-muharririhî;

Cûybâr-ı feyzden gelse eğer bir nem sana
Fi'l-hakîka mevc ururdu her nemi çün yemm sana

آن امیران ذکر یک یک قطار

بر کشیده تیغهای آبدار

Kıtâr, kesrle, kâtâr ibil ve beğl ve feres ve emsâli gibi. على نسق و جاءت الابل قطار اباالکسراىمقطورة. kemâ fi'l-Kâmûs. Ve Müfredât'da gelir ki kutâr, zamme ile cânib manasınadır. يقال قطر الابل قطر او قطر ها و اقطرها قرب بعضها الى بعض قطره demek cânibi üzerine onu ilkâ etdim, demektir. Ve tekattur demek câni[b]i üzerine vâki oldu, demektir. Bundan ahz edip kataru'l-matar derler, saktı manasına. Onunçün katrâ tesmiye olundu. Ve تقاطر القوم جاؤا ارسالا كالقطر و منه قطار الابل Bundan fehm olunur ki katârın aslında ibile ihtisâsı vardır. Sonra gayrıda dahi istimâl oldu. Âbdâr, sulu ve her nesne ki ter ü tâze ve sâfi ve revnakli ola, onun vafında istimâl olunur. Bu sebebden sulu meyveye ve imlisi inâre ve berrâk ve revnakli kılıca âbdâr derler. Ve şiiir-i Bâkî'de gelir;

Abdâr olsa nola mîve-i şiiir-i Bâkî

¹²⁰⁵ Hayvanın tersini parçalamaktan alikonulsalardı onu yok ederlerdi.

¹²⁰⁶ Denilir ki; katarâ'l-iblü, ve katarahâ ve aktarahâ, yani develer bir düzen içerisinde birbirlerine yaklaştılar. Develer sıra sıra geldi, katar kesre ile okunur. Buna maktûra da denir. Kamus'da böyle geçmektedir.

¹²⁰⁷ İnsanlar katar gibi peşpeşe geldiler. Deve katarı da bu kelimedenden gelir.

Urmadı kimse bu bağ içre dahi böyle kalem

Mana-yı beyt budur ki; ol gayrı dahi emirler dahi bir bir katar gibi muntazam ve müttesik kınlarından âbdâr ve kâtı kılıçları çekmiş idi. Yani her biri, biri biri ardınca muhâbere-i hasm ve mukâtele-i muhâlif için tîğ-tîz ve seyf-i samsâm çekdi. Zira âherin davâsın sahte ve tezvîr kıyâs etdi. Ve itimâd geldiği sûretde dahi musırr oldu. Ve katar-vâr gelmekden maksûd def-i lafz ve galatdır. Anunçün divân-ı mülûkda herkesin davâsın alâ hiddet istimâ ederler. Ve gayrın sayt u sedâsını keserler. Zira sebab-i [530] teşvîşdir. Onunçün İmâm-ı A'zam raziyyellâhü anh buyurmuşdur ki, imâmın kırâati kâfidir. Zira eğer Şâfi mezhebindeki gibi cemâatin her birisi kırâat eylese, nitekim Mısır'da Câmi-i Ezher'de ve sâir bilâd-ı Arabda müşâhiddir, teşvîş hâsıl olur ve muğallata çoğalır.

Bundan fehm olunur ki, tesbîh namazında dahi cemâat olsalar nerm ü hazîn okumak gerekdir, tâ ki biri birlerine teşvîş vermeyeler. Onunçün hazret-i ashâb-ı raziyyellâhü anhüm Harem-i Nebevî'de ihyâ-ı leyl etdiklerinde arı avâzına müşâbih vechle okurlar ve itidâl gözetirler ve kimseye müzâheme göstermezlerdi. Li-muharririhî;

Kaçan hem meclis-i erbâb-ı dil olsun nerm söyle
Ki zira hazret-i Kur'an söyler لا ترفعوا اصواتا¹²⁰⁸
Ne hâcet şiddet-i cehr ile küstâhâne vaz etmek
Ki ehl-i gûş işidir ger değilse kerr veya mevtâ

Ve tîğî âbdârlıkla vasf eyledi, davânın burhânla kuvvetine nazîr olsun için. Ve tomârda mukârin kıldı, hüccet ve bürhâna seyf ı sinânı zamm için. Pes evvelkisi cihâd-ı ekber ve ikincisi cihâd-ı asğar kabîlindendir. Onunçün hadîsde gelir; افضل الجهاد كلمة عدل عند سلطان جائر¹²⁰⁹ Zira telef-i nefis muhârebe-i seyfe muhtemel ve mükâmele-i sultanda gâlibdir. Pes efdal-i cihâd olmuş olur ki cihâd-ı ekberdir. Ve tîğ-keşîde olmakda tahvîf-i nâs vardır ki matlûba muîndir. Ve kuvâ-yı vücûdun tîğ-keş olduğu izhâr-ı celâdet ve selâbetdir. Husûsan a'zâ-ı zâhirde lisan kılıçdan hadîddir. Onunçün nazm-ı Murtezâ'da gelir;

جراحات السنان لها التيام و لا يلتام ما جرح اللسان¹²¹⁰

هر يكي را تيغ و طوماری بدست

درهم فتادند چون پیلان مست

Dirhem üftâdend, biri birine düşdüler, yani husûmet eylediler. Nitekim Hâce Hâfız nazmında gelir;

¹²⁰⁸ Sesinizi yükseltmeyin. (Hucurât 2)

¹²⁰⁹ Cihadın en faziletlisi zalim sultana doğru sözü söylemektir.

¹²¹⁰ Mızrak yarası geçer, dil yarası ise geçmez.

Pil, fil dedikleri hayvandır ki Hindistan`da olur. Tafsilî mürûr etmiştir. Pîl-mest derler, şîrejyân ve şîr-şerze dedikleri gibi. Zira mestân gibi cenk ü arbedesi gâlibdir. Eğerçi ki aceb sıfatı dahi vardır. Zira azm-i cüsse ucbu müstelzimidir. Ve mesmûdur ki mülûk-ı Osmâniye file hamr dahi içirirler. Pes câizdir ki [531] hamrin anda nev`an tesîri ola. Mahkîdir ki, bir gün İmâm Mâlik rahimehullah meclisinde ilm ü hadîs ahz olunurken bir kâil gelip, ¹²¹²قد حضر الفيل dedi. Cemî huzzâr-ı meclis müteferrik oldular. Yahyâ-yı Endülüsî kaldı fakat. İmam Mâlik ana müteveccih olup neden sen dahi seyr u temâşâ-yı fil için bîrûn olmadın? Zira Endülüs vilâyetinde fil yoktur, diye hitâb etdikde ol dahi, ben dahi diyârımdan senin ilmüne nazar ve hedândan ahz u teallüm için geldim. Yoksa file nazar için gelmedim, dedi. İmam Mâlik`e bu edâ ziyâde hoş gelip ana `âkil-i ehl-i Endülüs` diye tesmiye eyledi. Li-muharririhî;

Neye yarar efendi seyr-i cihân
Kim ki yâri koyup ağyâra baka

Sana yetmez mi temâşâsı mehân
Ola uşşâk içinde hor u mihân

Mana-yı beyt budur ki; her bir emîrin elinde bir tomar ve bir kılıç olduğu halde pîlân-ı savlet-i saffet ve arbede-cû ve gazûb gibi biri birlerine düşdüler. Ve husûmet ve muhâbere kıldılar. Bunda muhâsameden nehye remz vardır. Zira husûmetin meâlî muhârebedir. Onunçün dâî-i Hak olan kimse husûs-ı davetde med`üle muhâseme ve mücâdele etmeyip hikmet ve mev`ıza-ı hasene ile davet etmek gerekdir. Ve demişlerdir ki, sen Musâ ve Hârûn aleyhisselâmdan efdal olmadığın gibi senin hasmın dahi Firavn ve Hâmân`dan eşedd değildir. Hak tealâ ise bu ikisini davetde kavî-i leyyin ile emr eyledi. Nitekim Kur`an`da gelir; <sup>1213</sup>فقولا له قولا لينا ve tâife-yi mezkûreyi file teşbîh eyledi. Zira sıfât-ı fil anlarda gâlib idi. Nitekim işâret olundu. Ve bunda cüsselerinin azimetine dahi remz vardır, ümem-i mâzîyede nakl olunduğu gibi. Ve azm-i cüssenin bazı mevâdda fâidesi vardır. Nitekim Kur`an`da gelir; <sup>1214</sup>و زاده بسطة في العلم و الجسم Yani Allah tealâ Tâlut`a azm-i cüsse ve tavl-i kâmet verdi. Ve bazı ulemâ cisimde ziyâdelikden murâd cemâl ve bazıları dahi kuvvettir dediler. Zira azm-i cüsseden murâd kuvâtdır. Pes nice sağırû`l-cüsse vardır ki kebîrû`l-cüsse ile kuvvetde berâber veya andan akvâdır, şîrde müşâhede olunduğu gibi. Onunçün sultanu`s-subâ`dır. Ve bazı enbiyâ aleyhisselâm kasîrû`l-kâmet idi, Dâvud aleyhisselâm gibi. Nitekim meşâyih-i Mevlevîyeden Neşâfî vasfında der;

Dahi hikmetle edip ana nikâh
Nahl-i pür-meyve [532] idi ol kâmet

Kaddin etmişdi Hüdâ hem kütâh
Tâ ki her bir el ere bî-zahmet

¹²¹¹ Bu mükafat deyrinde (dünyada) derd çekenlerle her kim düşüp kalkarsa onun da düşüğünü pek çok tecrübe ettim.

¹²¹² Fil geldi.

¹²¹³ Ona yumuşak söz söyleyin. (Ta ha 44)

¹²¹⁴ İlimde ve bedende ona üstünlük verdi. (Bakara 247)

Eyleyen kaddini kütâh-nümâ

Kadrin etmişdi bülend ü vâlâ

و كان عبد الله بن مسعود رضى الله عنه قصيرا جدا طوله نحو ذراع حفيف اللم كما في انسان العيون¹²¹⁵

Bunda tezâd-ı esmâya işâret vardır. Onunçün halk arasında tezâd ve tehâlûf eksik olmaz. Hatta sûfiyye-i hakikiyye miyânında bile hakikat-i musâlaha yoktur, meğer tekmilden sonra ola. Nitekim meşâyih-i kibârdan Ruveyym kuddise sırruhû [buyurur]; الصوفية بخير ما تنافروا فاذا اصطلحوا هلکوا؛¹²¹⁶ Velakin bu tebâğüz memdûhdur. Zira Hak'la ünse hâmidir. Bu dahi mev'tin-i dünyâya göre. Zira âhiretde muzâfâtdan gayrı yoktur. Yehûd ve Nasârâ ve sâir milcl-i muhtelifê ise biri birlerinden teberrî ederler. Zira dünyâda butlân üzerine müttelik idiler.

صد هزاران مرد ترسا کشته شد

تا ز سرهای بریده پشته شد

Tersâ, nasrânîdir. Peşte, depecik yüksek yer ve yığın.

Mana-yı beyt budur ki; ol muhârebede nice yüz bin yani bisyâr ve bî-şomâr merd-i Nasrânî kıtâl olundu. Şöyle ki kat olunan başlardan depe oldu. Nitekim hâlâ âdât-ı mülûkdandır ki muhârebede her kangısı gâlib olursa mağlûbun serlerinden peşteler ederler. İ-i-muharririhî;

Cünd-i a'dâya salıp şimşiri

Cem edip bir mekâna kelleleri

Kim ki merdâne bugün gele keser

Ne aceb eyler ise peşte-i ser

Bundan fehm olunur ki, umerâ-ı mezkûrenin her biri tarafında bisyâr halk bulunup tahte'l-livâsında müctemi ve ana nasîr ve muîn oldu. Nitekim mukeddemâ imâretleri ve her birinin bir tâifeye riyâsetleri ana dâldir. Ve âfâkda gâlib ve mağlûb olduğu gibi enfûsde dahi kuvâ-yı vücûd arasında cârîdir ve hükm gâlibdir. Nitekim meşhûrdur ve insanda cemi sıfât-ı hayvâniyye mevcûd velakin her ferdde biri gâlibdir ki anınla ol sıfât sâhibi olan hayvân sûretin bulur. Meselâ fâre ve nemlede hırs ve usfûrda şehvet ve fehd ve esedde gazab ve mezde kibr ve kelbde buhl ve hınzırda şerre ve hayyede hıkd gâlibdir. Sıfât-ı hamîde dahi buna kıyâs oluna. Esedde şecâat ve dîkde sehâvet ve bûmda kanâat ve cemelde hilm ve herrede tevâzu ve kelbde vefâ ve gurâbda bekûr ve bâzîde himmet gibi. Ve bunda işâret vardır ki hubb-ı riyâset [533] sıfât-ı zemîmedendir. Zira sevdâ-yı riyâsetle tersâlar biri birinin sevâddan hakk etdi ve kellesin nokta-vâr-ı sahîfe-i meydân-ı muarrakada vaz eyledi. Ve sıfât-ı mezkûre nefs-i emmârede gâlib olsa kuvâ-yı vücûd dahi ihtilâl-pezir olur. Eğer sekîn-i mücâhede ile bakara-ı nefs mezbûh ola ve sultan-ı rûh hükmünde istiklâl bula. Ve peşte-i serden murâd efkâr-ı kesîredir de serde müctemi

¹²¹⁵ İnsanu'l-Uyûn'da geçtiğine göre, Abdullah b. Mesud (Allah ondan hoşnut olsun) çok kısa idi. Boyu bir kulaç kaddı ve zayıftı.

¹²¹⁶ Sofiler anlaşamadıkları müddetçe hayırdadılar. Anlaştıklarında helak olurlar.

olur. Pes çâresi tefrîkdir, ser-i dirahimde olan asâfirî senk u çöple itâre ve perîşan etmek gibi. Li-muharririhî;

Bu nükte hakdır eyler isen iz'ân Koma mecnûn gibi başında murğân

خون روان شد همچو سیل از چپ و راست

کوه کوه اندر هوا زین کرد خواست

Seyl, fethla, aslında masdardır. Sonra isim kılındı. Şol mâ-ı gâlib için ki sana gele. Halbuki matarı sana isâbet etmemiş ola. Hevâ, elif ile resm olunan hava anâsır-ı erbaâdandır. Ve İhvân-ı Safâ'da hevâyı tarîf edip demişdir ki,

سیال شفاف سرع الحركة الى الجهات الست فوق و تحت و شرق و غرب و جنوب و شمال¹²¹⁷

Mana-yı beyt budur ki; kan câri oldu, seyl gibi, soldan ve sağdan. Bu sebebden yani muhârebe-i azîme ve mukâtele-i şedîde cihetiyle usâre-i nak' olunmakla havâyâ dağ gibi ikdâm-ı ricâl ve ifrâsından çün toz kalkdı. Bade-zâ cereyân-ı deme bâis olan gerçi mukâtele idi. Velakin harb evzârını henüz vaz etmemek hasebiyle cereyân-ı demi sutû'-ı gubâr üzerine takdîm eyledi. Burada hûnla murâd şehvât ve seyl ile maksûd kedûrât ve gubârdan murad hecb-i kevnîye-i mütেকâsifedir ki kuvâ-yı cismâniyenin sıfatıdır. Çep u râst dediği şehvâtın cevânib-i vücûdu ihâtasıdır. Egerçi ki şehvet aslında insanın sol tarafındadır. Zira Adem aleyhisselâmın zıl'-ı eyseri ihrâç olunup Havâ aleyhisselâm halk olundukda zıl'-ı mezkûrun yerine şehvet vaz olundu. Andan mukaddem Adem'de şehvet yok idi. Bu sebebden bîdâr oldukda Havâ'ya meyl eyledi. Velakin cennetde vikâf olmamışdır. Nitekim bazı ahbâr delâlet eder. Egerçi Kâbil'den نحن من اولاد الجنة¹²¹⁸ diye haber-i zaîf rivâyet ederler. Vech-i zaaf budur ki [534] cennetde nutfe olmaz. Zira kâzurâtdandır. Belki nutfeye bedel miske benzer râyiha-ı tayyibe olur. Pes o makûle râyiha-ı tayyibe-i cenâniyyeden Kâbil-i habîs gibi bed kâr tevellüd etmek baîddir. Zira cennet mevzu-ı celâl değildir. Belki mahall-i cemâldir. Ve bazı ârifin buyurmuşlardır ki, şeytana yemîn üzerine tasalluta sebîl yokdur. Fe-emmâ ol ki Kur'an'da gelir; عن ايمانهم و عن شمائلهم¹²¹⁹ diye cihet-i yemînden dahi ityânı ihbâr olundu. Andan maksûd yemîn-i câriha değildir. Zira şeytanın mahall-i ilkâsı kalbdır ve cevârih değildir. Kalb ise cânib-i şimâle mâildir. Velâkin kalbden cemi cevânibe muteallık efâl-i kabîha zuhûr eder, fe'fhem cidden. Bade-zâ gâlibiyet ve mağlûbiyyet kuvâ-yı cismâniyyeye göredir. Fe-emmâ kuvâ-yı rûhâniyye hüccet yüzünden dâimâ gâlibdir. Zira zarbullahdandır. Bu sebebdendir ki enbiyâ aleyhisselâm inhizâmıla veya musâfede katl ile mevsûf

¹²¹⁷ Hava; latif, hafif, akıcı, şeffâf, üst, alt, doğu, batı, kuzey, güney altı cihete çabuk hareket edebilen bir cisimdir.

¹²¹⁸ Biz cennet çocuklarınızdanız.

¹²¹⁹ Sağlarından ve sollarından ... (A'râf 17)

olmazlar. Zira seyf ü sinân ile meb'ûs olmadıkları sûretde dahi hüccet u bürhânla gâliblerdir. Kur'an'da يقتلون الانبياء¹²²⁰ vârid olduğu me'mûru bi'l-kitâl olmayanlara göredir. Ve illâ me'mûr olanlar انا لننصر رسنا¹²²¹ fehvâsinca mansûr ve muzaffer olurlar. Âfâk ve enfûs ise i'dâ ve ihbâya göre biri birinin nazîridir. Fa'ref cidden. Ve bu cümleden mefhûm olur ki chl-i küdüret ve şehvet ve hicâbla musâhib olanlar dahi bu sıfatlarla ittisâfdan halâs olmazlar. Li-muharririhî;

Nefsine bak âteş-i harbile dâğ   Şöyle ki cenk et gerd kalksın dağ dağ
Nefse bed zindelikden merk gibi   Nefsi katl et ba'de-zâ ol var sağ

تخمها فتنه كه او كشته بود

آفت سرها ايشان كشته بود

Kişte, evvelki kâf-ı Arabî'nin kesriyle ekmiş ve ikinci kâf-ı Acemînin fetheyle olmuş manasındadır ki ikisi dahi mâzîden kasemlerdir. Âfet, âhitdir yahud isâbet ettiği nesneyi ifsâd eder bir arzdir.

Mana-yı beyt budur ki; fitneler ve fesâdlar tohumlarını ki ol vezîr-i izlâl-sıfat geşt-zâr-ı tevâmîri ekmiş ve mezâri-i kulûbe saçmış idi, kavm-i Nasârânın başlarının âhit ve belâ ve kazâsı oldu. Yani ol fitnelerden bu makûle belâlar vücûda geldi. Tohumlardan eserler zâhir olduğu gibi. Zira hayr u şer tohum [535] gibidir. Onunçün denilmiştir ki الدنيا مزرعة الآخرة¹²²² Velakin bazı a'mâlin sûren cizyesi dünyâda dahi zâhir olur. Eğerçi ki ukbâda anınla muâhezeden halâs olmaz, yani kâfire göre. Ve illa mümine göre belâ ve mihnet keffâret-i zünûbdur. Pes kâfirin hâli kısâs gibidir ki kâtil olan kimse ukbâda muâheze-i katlden halâs olmaz, gerekse dünyâda kısâs hâsıl olsun. Zira kısâs teşfi-i evliyâ içindir pes katlin muâhezesi bâkîdir. Binâen alâ hâzâ kâfirin ibtilâsı dahi teşdîd babındandır ki ana göre mahz-ı zecr ve azâbdır. Bunda fitne ve âfetin kuvvetine işâret vardır. Zira sefk-i dimâ ve katl-i nefse bâis olmuş ve bununla murâd-ı şâh-ı cühûd husûle gelmiştir. Zira onun maksûdu Nasârâ arasında zuhûr-ı fetret ve belâ ve bu bahâne ile helâk ve fenâ idi. Ve bunda remz vardır ki her kuvvet-i celîle ki akl-i meâşın tasarrufu üzerine hükmünü icrâ ve neş'esini muhtemil olduğu şer u şûru izhâr eyleye, âhir kendi belâsına bâis olur. Zira azâb-ı cismânî ile muazzeb olduğu gibi ukâb-ı firkat ve katıyyet ile dahi muâkib olur. Zira rûhun dünyâda sülûkuna mâni olmuşlardı. Pes rûh ne tarîk ile muazzeb olursa anlar dahi mürekkebi-rûh oldukları hasebiyle ol vechile muazzeb olurlar. El-hâsıl rûhun memâtı anların memâtı ve hayâtı dahi anların hayâtıdır. Nitekim Allah tealâ azîz peygamber aleyhisselâmı imâte etdikde hımârını dahi imâte ve ihyâ etdikde onu dahi ihyâ eyledi. Bundan zâhir olur ki meâd-ı cismânî meâd-ı rûhânîye tâbîdir. Pes ikisi dahi hakdır. Yalnız birini isbât eden bu manâdan zâhildir. Ve bundan

¹²²⁰ Peygamberleri öldürüyorlardı. (Âl-i İmrân 112)

¹²²¹ Muhakkak ki biz, peygamberlerimize yardım ederiz. (Mü'min 51)

¹²²² Dünya ahiretin tarlasıdır. (Acfûnî, C. I, s. 412)

fehmi olunur ki atâ-ı Hak ala'd-devâm vârid ve cârîdir. Velakin herkes istidâdına göre kabûl eder. Pes huffâş nûr-ı şemsi asla kabûl etmediği gibi küffâr ve kuvâ-yı şerîre dahi irşâd-ı mürşidi kabûl etmeyip hey'ât-ı reddiye ve zulmet-i nefsâniyye içinde muzlim kaldılar. Pes kabâhat şemsin değıldir. Belki matrah-ı envârı olan muhlikdir ki nâ-kâbildir. Feyz-i bârân dahi böyledir. Nitekim Gülistan'da gelir;

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست
در باغ لاله روید و در شوره بوم خس¹²²³

Ve bunda esbâb-ı reddiyyeye temessükden men vardır. Nitekim Kur'an'da gelir; يعملون
جزاء بما كانوا¹²²⁴ pes sebeb-i reddiyeden cezâ-ı reddî ve sebeb-i ceyyidden cezâ-ı ceyyid hâsil olur.

[536]

جوزها بشکست و ان کان مغز داشت

بعد کشتن روح پاک مغز داشت

Ceviz, marûf koz dedikleridir, bi-nefsihi nebât olur. Ceviz batıyyü'l-inhizâmdir. Asel veya tîn ile ekl olursa muslih olur. Ceviz ağacı mürşid-i kâmile işâretidir. Zira meyvesi merâtibi-ı erbaa sırrını müştemildir. Be-şekest, zâhir olan lâzım olmaktadır, sındı ve kırıldı manasına. Efrâdı efrâd-ı ceviz itibâriyladır. Bunda cevizi ebdâna ve rûh-ı izâfinin ebdândan mufârakatla ebdânın mevt u teattulunu cevizin inkisârına teşbîh vardır. Pes cevizin kesle lübü zâhir olduğu gibi bunun dahi mevtle rûhu zâhir olur. Zira rûh bedeninin hâliyle temessül eder. Mağz, küçük ve pâk ve hâs.

Mana-yı beyt budur ki; bedenlerin her biri ceviz gibi mevtle kırıldı ve ol beden ki iç tutdu, katl ve mevtten sonra rûh-ı pâk latîf tutdu. Yani içi sağ olan cevizin kırıldıkda sağ içi zuhûr edip hulûsuyla halkın nûruna handân olduğu gibi rûh-ı pâk olan bedeninin dahi mevtle pâk-i rûh zuhûr edip safâsiyla ervâha karşı şadân olur ve hicâb çekmez. Zira hicâb noksandan nâşîdir. Pes kemâl ehli her yerde bî-pervâdır. Bunda işâret vardır ki zevâhir-i hâle itibâr olunmaz. Belki nazar bevâtınadır. Şu kadar vardır ki zevâhir-i hâl bevâtının zurûfudur. Ve cevizin kırsı lübünün zarfı olduğu gibi. Ve bir nesne içinde mestûr oldukça hâlf meçûldur. Pes kaçan zarfindan ihrâc oluna, hâlf nümâyân olur. Velâkin bundan rûh-ı sultâninin bedene hulûlu lâzım gelmez. Belki bedene taalluku mazrûfun zarfa taalluku gibidir, demektir. Nitekim bâlâda dahi takrîr olunmuşdur. Bade-zâ rûhûn kemâlî marifetullah iledir. Ve marifetin dahi tarîki ibâdet-i şerıyyedir. Pes rûhun kemâlî bâtında ilm-i nâfi ve zâhirde amel-i sâlih iledir. Noksanı dahi ilm-i gayr-ı nâfi ve amel-i gayr-ı sâlih ile olduğu gibi. Zira meyve bazı âfât-ı ârıza ile çürüdüğü gibi rûh dahi sû-i itikâd ve sû-i amel ve sû-i hâl ile fesâd kabûl eder. Husûsan bedeninin a'mâl-i gayr-ı şerıyyeyi müzâvelesinden heyât-i reddiye galebe edip sû-i civâr ve sohbetin te'sîri ile maiyyet olan beden gibi olur.

¹²²³ Yağmurun tabının latif olduğunda kimsenin itirazı yok. Bağda lale çıkar, ama çorak toprakta çör çöp.

¹²²⁴ Yaptıklarına karşılık... (Secde 17)

Onunçün sıhhat-ı vücûd ehli yanında hecâlete düşer ve âb-ı revî kalmaz. Ve bu mananın husûlu azâba sebep olur. Nitekim Gülistan`da gelir; [537]

تو پاک باش و مدار ای برادر از کس پاک
زنند جامهٔ نا پاک کازران بر سنک¹²²⁵

کشتن و مردن که بر نقش تن است
چون انار و سیب را بشکستن است

Keşten, katlıdır, yani rûhu ceseddenden izâledir. Pes bunda fiil-i gayrı itibâr olunur. Mürden, ölmekdir, mevt gibi. Pes bunda fevt-i hayât itibâr olunur ki hatfu`l-enf mevtidir. Enâr, Arab rummân dediğidir. Şerhi güzer etmişdir, sîb gibi.

Mana-yı beyt budur ki; katlı etmek ve bi-nefsihi ölmek ki nakş-ı ten ve sûret-i cesed üzerine vârid olur nesnedir, yoksa rûh üzerine değil. Zira rûha fenâ-târî olmaz. Enâr ve elmâyı meselâ kesr etmek ve onların dahi inkisârları gibidir ki kesr ü inkisârla derûnların cevdet ve redâeti zuhûr etdiği gibi katlı ve mevt ile dahi maktûl ve meyyitin hüsn-i hâli ve sû-i hâli bâhir olur. Pes hüsn-i hâl ehli şâdân ve maktûl olduğu vaktde sû-i hâl ehli nâlân ve merdûd olur. Ve Yunus Emre kelimâtında gelir;

Öldüğüm için ne gussa yerem
Alır cânımı gerü yâreden
Öldü diyeler gussam yiyeler
Ben bir kuş olam çıkam aradan

Zira ehlullah keşfle her nesnenin aslına rücûun bilmişlerdir. Pes cesedin anâsıra inhilâl ve rûhun nefis-i küllîye irtibâtından müteallim olmazlar. Ve belki onu gurbetden vatana vusûl gibi bilirler. Maa-hâzâ ebdân-ı kümmel-i beden infisâh ve inhilâl ile mükerrerlerdir. Nitekim merrâren beyânı güzer etdi. Ve bu dahi şerh olundu ki rûh âlem-i emrden ve cesed âlem-i halkdandır. Âlem-i emr ve âlem-i halkın biri birine irtibâtı taalluk hasebiyledir. Yoksa hâliyet ve muhaliyet ile değildir. Pes rûh-ı insânî ki fi`l-hakîka gayr-ı mütehayyızdır, bedene hâl değildir. Belki ana müteallık ve anda mutasarrıf ve müdebbirdir. Aslı budur ki rûh nurânî ve cesed zulmânîdir. Nurla zulmet ise bir yerde müctemi olmaz. Onunçün leyl ü nehâr müteâkiblerdir, yoksa mütedâhil değildirler. Ve bundan fehm olunur ki mevt hakîkatde nefis üzerine vâridir. Nitekim Kur`an`da gelir; ¹²²⁶كل نفس ذائقة الموت Fe-emmâ rûhla cesedin biri birlerine şiddet-i taallukları hasebiyle cesed dahi müteallim olur. Onunçün azâb-ı cismânî ve azab-ı rûhânî derler.

[538] آنچه شیرینست او شد نار دانک

وانکه پوسیده ست نبود قیر بانک

¹²²⁵ Ey kardeşim, sen temiz ol ve kimseden çekinme, temizleyiciler pis elbiseyi temizlemek için taş çalarlar.

¹²²⁶ Her nefis ölümü tadacaktır. (Âl-i İmrân 185)

Nâr-ı dânek, enâr suyudur. Velakin örfen ba'de't-tabh istimâl olunur. Zira dânek amme katında birdir. Hemin rub'î ve ehl-i hesâb yanında bir miskâlin sūdüsüdür. Ta'rib edip dânek derler. Pes tabhla rub' veya sūdüs kalmak veya gitmek itibârıyla nâ-redânek derler. Pusîde, bâ-ı acemî ile çürümüş demektir. Bânk, ün yani âvâz-ı kavî.

Mana-yı beyt budur ki; ol meyve ki şîrin ve lezîz ve sağdır, o nâr-ı dânek oldu. Yani ba'de't-tabh nâr-ı dânek şarâbı olup müntefiün bih oldu. Ve ol ki acı ve çürümüşdür, anda ondan gayrı olmadı. Yani tabl gibi. Yani içi boş olup mücerred âvâza munhasır oldu. Ve anınla intifâ olunmadı. Pes ervâh-ı tayyibe dahi meyvehâ-yı şîrine benzer ki lezzet-i marifet ve mezâk-ı hikmeti hâvidir. Onunçün ebdân mufârakatdan sonra müftezih olmaz. Ve ervâh-ı habîse meyvehâ-yı pusîdeye benzer ki merârat-ı cehl ve ufûset-i gafleti müstemildir. Onunçün ba'de'l-mufâraka rüsvây olur. Nitekim beyt-i lâhik bu manâyı izâh eder. Ve Bûstân'da gelir;

چه قدر آورد بنده حور رویش   که زیر قبا دار داندام پیش¹²²⁷

Yani ne kadar itibâr götürür, ol hûrfi sûretli bende ki kabâ altında endâm-ı ebres tutar. Yani bu makûle bendenin zâhirine mağrûr olmamak gerekdir. Zira libâsdan tecrîd olunsa aybı zuhûr edip teneffür-i tab'a bâis olur. Li-muharririhî;

Çün hasır ola besât-ı hânc   Bakma zer-beft-i perdeye derde
Dil-firîb oldu nakş-ı mâr amma   Nûş eden zehrini uğrar derde

Bunda eşyânın isti'dâdı tefâvütüne işâret vardır, eğer insân ve eğer gayrı. Eğerçi ki atâ-ı ilâhînin teveccühü berâberdir. Nitekim kassârın yüzünü tesvîd ve sevbini tebyîz eder. Çürümek şanından olan ve olmayan meyvelere taalluk-ı nûr-ı şems dahi böyledir. Ve ecsâd-ı seb'ada dahi tefâvüt buna kıyâs oluna. Süheyl-i Yemenî dahi levnde müessir iken her yerde sahtiyân levnini vermez. Nitekim Gülistan'da gelir;

از همه سنک نیاید زر و سیم   کر چه سیم و زر ز سنک آید همی

جایی انبان میکند جایی ادیم¹²²⁸   بر همه عالم همی تابد سهیل

Ve Mesnevî'de gelir;

بر سهیلی چون ادیم طائفی   فرض می آری بجا گر طائفی

تا شوی چون موزه هم پای دوست¹²²⁹   تا سهیلت وا خرد از شر پوست

¹²²⁷ Güzel yüzlü köle ne kadar kıymeti getirir, elbisesinin altında miskinlik illetine müptelalık var.

¹²²⁸ Altın ve gümüş taştan çıkar ama her taş altın ve gümüş değildir. Süheyl bütün dünyayı aydınlatır. Bir yerde heybe yapar, bir yerde sahtiyân.

Ve nefh-i Adem'i, kâh olur ki sirâcı itfâ ve kâh olur ki nârı [539] izrâm eder. Pes bir nefhadan müteaddid eser zuhûr eder. Ve Kur'an'da gelir; ¹²³⁰ و في الارض قطع متجاورات yani zemînde biri birine muttasıl kıt'alar vardır ki şâyeste-i zirâat ve kimi zûre-zâr. Ve bazı rîk-amîz ve bazı sengistândır. Ve arz-ı insâniyet dahi böyledir. Zira anda dahi kıtalar vardır; nefis ve kalb ve rûh ve sır ve hafî gibi. Ve bu kıt'alar kurb-ı civârla mütekârib iken hakâyıkda muhteliflerdir ki kimi hayvânî ve kimi melekûtî ve kimi ceberûtî ve kimi azemûtîdir. Ve fers ve dem ve leben dahi böyledir. Pes nazar eyle ki leben, feres ve dem arasında hurûc eder iken feresin râyihası ve demin levni ana sirâyet etmez. Zira aralarında hâciz-i rakîk vardır. Pes itibâr hâcizedir. Yoksa tekârûbe değildir. Ve Kur'an'da gelir; ¹²³¹ مرج البحرين يلتقيان بينهما برزخ لا يبغيان Pes bu esrârdan âgâh oldunsa cemi eşyâda mukteziyyât-ı istidâdât ve mûcib-i esmâ-i mütekâbilât üzere tefâvüte nazar eyle. Ve mebde-i vâhiden te'sîrât-ı müteaddideyi müşâhede kıl, tâ ki bu âlemin nîk ü bedine bakıp bir nesneden münfail olmayasın. Ve her mevcûdu makâmında hoş görüp zât ve sıfât ve ef'âlde olan te'sîri mebde-i evvelden gözleyesin. Zira huzûr ve râhat mükâşefe ve müşâhede ve muâyene ile hâsıl olur. Li-muharririhî;

Ey gönül âyine-i âlem-nümâsın sen velî
Olmadın jengâr-ı gâfletden acebdir müncelî
Âh kim her yüz sana yüz tutdu ama bilmedin
Görmedin vech-i Hakk'ı sana hafî oldu celfî

آنچه با معنیست خود پیدا شود

و آنچه پوسیده ست او رسوا شود

Bu beytin müfredâtı şerh olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; ol enâr u sîb ve emsâli meyve ki bâ-mağz ve dürüstdür, hûb olan elbetde kendin gösterir, vefkince o kendi bî-pervâ zâhir olur ve fezâhet yüzünü görmez. Ve ol ki çürümüş ve bî-mağz ve nâ-dürüstdür, sîrden bûy-ı sîr olur zâhir mısdakınca kubhü, zâhir olup rüsvây ve müftezih olur. Bunda mağzî lafzından maksûd olan manâya teşbîh vardır. Pes bâ-mağz olan meyve lafz-ı müstamel ve bî-mağz olan rûh ki meârif-i ilâhiyye ile mütehallî ve envâ-ı tecelliyât ile [540] mütecellîdir. Rûz-ı restehîzde gün gibi pertev-âver ve ziyâ gösterir. Şöyle ki sâirler onun hüsn-i hâl ve şua-ı kemâline bakıp târik-i hasretde kalırlar. Ve seyyâre-i râh-i envâr olmadıklarına nâdim olurlar. Ve bî-mana olan rûh ki esfele sâfilîn-i tabiatde kalıp çürümüş ve rutûbet-i feyz-i ilâhîden bî-behre olup kurumuşdur. Hîzem duzeh olup nazarlardan matrûh ve

¹²²⁹ Taifliysen farzı yerine getirirsin. Süheyl üstünde Taif'in tabaklanmış derisi (edim) gibisin. Süheyl seni derinin şerrinden kurtardı mı dostun ayağındaki çizme gibi olursun.

¹²³⁰ Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar vardır. (Rad 4)

¹²³¹ İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar. (Rahman 19-20)

zarb-ı şemşîr-i azabla mecrûh olur. Bundan fehmi olunur ki insan nûr-ı fitrîsini muhâfaza etmek gerekdir. Tâ ki nûr-ı kemâliye medâr ola. Ve illâ noksan-pezir olan nesnenin kemâli ve fesâd kabûl eden cevherin salâhı güç olur. beyza-ı fâside gibi. Ve bunda işâret vardır ki manâ insanın kalb ve rûhundur. Yoksa cesed ve lisânında değildir. Zira cesedinde olan sûret ve lisânında olan lafzdır. Mana ve hakikat yanında lafz u sûrete itibâr yokdur. Belki lafzın kemâlî mana ve sûretin cemâlî hakikat iledir. Onunçün bî-mağz olan meyvenin kabı dahi hârdır.

رو بمعنى كوش ای صورت پرست

زانکه معنی بر تن صورت پرست

Kûş, kâf-ı Arabî'nin zammıyla emirdir. Masdarı kûşîdendir, devrişmek ve çalışmak manasına. Perest, evvelkisi müfreddir. Perestîden'den tapmak manasına. İkincisi mürekkebdir. Per ile est'den ki pür kanâst. Ve est edât-ı haberdir.

Mana-yı beyt budur ki; yürü ey sûret-perest ve zâhir-bîn olan kimse, manâya çalış ve tahsîl-i hakikat için gece ve gündüz devriş. Ol sebebden ki manâ ve hakikat sûret ve lafz cesedi üzerine kanâtdır. Pes, bî-per olan mürğ pervâz edemediği gibi bî-manâ olan lafz bî-hakikat olan sûret dahi böyledir. Nitekim Mesnevî'de gelir;

مرغ جنت شد ز نفخ صدق دل¹²³²

هست تسبیحت بخار آب و گل

Yani insânın tesbihi nefse müstenid olmakla fi'l-hakîka cesede dâir bir bihâr ve bir lafzdır ve sıdk-ı dil onun rûhudur. Pes çünkü sıdk-ı dile mukârin ola rûh-ı demîde mürğ-ı cennet olur. Ve lafz iken manâ ile tehakkuk bulur ve sûret iken hakikat dâiresine gelir. Ve bu makâmındandır ki Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû buyurur;

Cennet ehline gerek ilm ü amel

Lâ cerem uçmağa lâzımdır cenâh

Yani ilm ki sıfat-ı bâtınadır, [541] amelin peridir. Şöyle ki bî-ilm ve bî-niyet-i hâlîse olan amel âlem-i melekûta suûd edemez. Ve kezâlik ilm ü amelin mecmûu âlemin peri gibidir. Pes bir rûh cennet-i âliyyeye pervâze taleb olursa ilm ü amel bâl u periyle pervâz eder. Yalnız ilm ve yalnız amel ile değil. Nitekim bir per ile mürğ pervâz edemez. Eğer yalnız ilm olsa felâsife Hakk'a yol bulurlardı eğerçi ki amelleri dahi gayr-ı nâfi makûlesidir. Ve eğer yalnız amel ile olsa rehâbine Allah'a vâsıl olurdu, eğerçi ki amelleri dahi a'mâl-i sâliha-ı şerîyye değildir. Pes bu takrîrdan ahz olundu ki sûretin mezmûm olduğu bî-manâ olmasıyladır. Ve illâ manâya mukârin olan sûret makbûldur. Lübe mukârin olan kısr gibi. Onunçün elfâz-ı Kur'an ve kîse-i Mushaf ve hırka-ı erbâb-ı hâl ve kisve-i Kâbe ve emsâli muazzamdır. Zira sereyân-ı bereket ile hürmet bulup lafz iken mana ve sûret iken hakikat rütbesin ihrâz eylemiştir. Li-muharririhî;

¹²³² Tesbihin su ve çamurun buharıdır. Gönülden bir üfleme cennet kuşu oldu.

Hâl sâri olıcak cân u dile

Bereket buldu ten ve hırka bile

Bunda sûret-perest ile ehl-i rüsûma ve manâ-perest ile ehl-i hakîkate işâret vardır. Eğerçi ki ehl-i hakîkat-sarfâ olan sûret ve manânın ikisinden dahi fânîdir. Zira manâ âlem-i âhiretdendir. Dünya ve âhiret ise ehlullah üzerine harâmdır. Yani taalluku harâmdır. Nitekim sehâb onu hâmildir. Velakin ana taalluku yokdur. Onunçün murâd-ı Hak olan mevzua sabb edip mürûr eder. Pes mertebe-i manâdan bile fenâ-ı küllî lâzım gelecek lafz kande kaldı. Bu sebebden ömrünü tashîh-i lafza harc ve sarf eden mezmûm oldu. Hatta Mevlanâ Câmî Silsiletü'z-Zeheb nâm kitâbında kırâ' hakkında getirir;

خرج شد در رعایت مخرج

نقد عمرش ز فکرت معوج

در قرأت سبعة و عشرة¹²³³

صرف کردش همه حیات سره

Ve Hâce Hâfız Divân'ında gelir;

قرآن ز بر بخوانی در چارده روایت¹²³⁴

عشقت رسد بفریاد کر خود بسان حافظ

Ve İbnü'l-Eşref kelimâtında gelir;

Nice elfâz u mana harc edersin ey fakih

Var utan kim Hak münezzehdir bu ağ u karadan

Akdan murâd manâdır. Zira lafza göre rûhânîdir. Ve karadan murad lafzdır. Zira manâya göre cismânîdir. Ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Aldanma key sakın bu kâinata

Geç ağ u karadan bak nûr-ı zâta

Yani kâinat ki âlem-i ervâh ve ecsâmı ve mülk ü melekûtu ve dünyâ ve âhireti ve ulûm-ı zâhire ve bâtınayı müştemildir. Bunların [542] cümlesinden taalluku kat eyle. Zira kimi hicâbı zulmânî ve kimi hicâbı nurânîdir. Hakk'a vusûl ise bu iki dürlü hicâbı harkla hâsıl olur. Ve bu iki hicâbın cüziyyâtı yetmiş bin kadardır ki cümlesinden ubûr lâzımdır. Pes lafz manâya ve mana dahi hakîkate dâl olduğu gibi şerîat dahi tarîkata ve tarîkat dahi marifete ve marifet dahi hakîkate vesîle ve libâs misâldir. Velakin ehl-i kusûr olanlar nazarların dâl ve vesîle ve libâsa kasr etmeleriyle medlûl ve mütevessilün ileyh ve libâsdan mahrûm olmuşlar ve perde mertebesinde kalmışlar ve perdeyi mâverâsını istişfâfa mâni-i kıyâs eylemişlerdir. Ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Gözünden perde zâil olsa mutlak

Katı zâhirdürür mahfî değil Hak

¹²³³ Ömür nakti, mahrece uymak için yanlış düşüncelerden harlandı. Yedi ve on türlü okumak için bütün hayatını geçirdi.

¹²³⁴ Hafız gibi Kur'an'ı on dört rivayet üzere okursan aşkın feryad eder.

Bu perdeden murâd perdeye nazardır. Fefhem ve a`ref cidden.

همنشين اهل معنى باش تا
هم عطا يابی و هم باشی فتی

Fetâ, şâb ve sehâ ve kerim manâlarına gelir. Ve şâb olan kimsede kuvvet gâlib olmakla fetevâya fetvâ dediler. Zira müftü olan kimse cevâb-ı hâdisede sâili takviyyet eder. Ve Târifât`da gelir ki fütüvvet lügatde sehâ ve keremdir. Ve ıstılah ehli hakîkate odur ki halkı kendi nefsin üzerine dünyâ ve âhiret ile îsâr edesin. Ve hikâyede gelir ki, meşâyihden birine zayf nüzûl edip şeyh dahi mürîde ale`t-ta`cîl sofrâ götür diye işâret eyledi. Mürîd dahi gidip geç geldikde şeyh ana sırr-ı te`hîrden suâl eyledi. Mürîd cevâp verip sofrâ içinde francalar var idi. Anları âzurde kılmak için kendileri sofradan perîşan olunca meks cyledim, dedi. Şeyh pesend edip esbetü`l-fütüvve dedi. Fe-emmâ andan ekmel bir azîz manâ-yı mezkûre muttali olup fütüvvet sofrayı ta`cîlde idi, dedi. Zira şân-ı insan şân-ı mûr üzerine râcihtir. Ve Kur`an`da gelir; ¹²³⁵ و اذ قال موسى لفتيه Bu fetâdan murâd Hazret-i Musâ`nın şâkird ve hâdimi olan Yuşâ` bin Nun`dur, aleyhümâ`s-selâm. Ve Müfredât`da gelir;

¹²³⁶ الفتى الطرى من الشباب و الانثى فتاة و يكنى و يكنى بها عن العبد و الامة انتهى

Mana-yı beyt budur ki; ehl-i manâ ve hakîkate musâhib ¹²³⁷ و كونوا مع الصادقين fehvâsınca anlara yâr [543] ve anlarla hem meclis ol. Tâ ki Allah tealâdan hem atâ ve hibe bulasın, bi-tarîki`t-temlîk ve bi-tarîki`l-ibâhe, ve hem fütüvvet ve recûliyyet ehli olasın. Ve bu sebebden sana dahi merd-i Hüdâ diyeler. Pes atâ fi`l-hakîka fütüvvet üzerine müterettibdir. Zira ehl-i fütüvvet olmadıkça atâ-ı hâss-ı ilâhî zuhûra gelmez. Velâkin kâfiye için neticeyi takdîm eyledi. Ve câizdir ki fetâ zikri terakkî babından ola, pes tertîb kemâ hüve olur. Bunda sohbet-i havâssı vicdân-ı atâ ve husûl-ı fütüvveti şart tutdu. Zira sudûr-ı ahyâr zandûku`l-esrârdır. Pes ol zandûka tearruz etmek sohbet ve hidmet ile hâsıl ve esrâr-ı sâhibi Hakk`a vâsıldır. Nitekim Hızır Bey Efendi nazmında gelir;

Halvet ve uzletde bulduk çünkü şöhret-i âfetin
Sohbet-i mürşidle erdin Hazret-i Mevlâya biz

Ve bunda atâ ile fütüvveti cem cyledi. Zira atâ Hakk`a ve fütüvvet abde göredir. Yani ehl-i atâ olan kimse zü`l-atâ gerekdir, tâ ki sehâ ve keremden ibâret fütüvvet mertebesi vücûda gele. Ve hadîsde gelir; ¹²³⁸ تخلقوا باخلاق الله El-hâsıl eğer emvâl ve erzâk ve eğer şerâyi ve ahkâm ve

¹²³⁵ Bir vakit Musa genç adamına demişti. (Kehf 60)

¹²³⁶ Feta, gençliğinin baharında demek. Kız fetâ`tır. Köle ve cariyeler bu kelime ile künyelenirler.

¹²³⁷ Sadıklarla beraber olunuz. (Tevbe 119)

¹²³⁸ Allah`ın ahlakıyla ahlaklanınız.

eğer hakâyık ve meârifdir, erbâbından ketm etmeyip bi-kadari'l-kâbiliye bezl ü infâk ve îzâr etmek gerekdir. Onunçün kutbu'l-aktâb mukassimü'l-erzâk ve müehhizü'l-füyûz ve madenü'l-kemâlâtdır. Zira sırr-ı rübûbiyyet ile kâimdir. Bir vechle ki ahkâm-ı esmâ ile zâhir ve niyâbet-i Hak'la mütehakkıktır. Velâkin davâdan masûndur, sâir erbâb-ı temkîn gibi. Ve bunda işâret vardır ki hilâfete müstehak olan ehl-i fütüvvetdir. Onunçün Hazret-i Musâ aleyhisselâm fetâsı olan Yûşa' kendi makâmına istihlâf etdi. Pes zâhir ve bâtın fütüvvet ehli olmayan kimse tama'-ı makâm hilâfet etmek baîddir. Li-muharrihî;

Nedür gûş ile ol kim hâne-i esrârı bânîdir
Hilâfet pâyedir onun fütüvvet nerdübânıdır

جان بی معنی درین تن بی خلاف

هست همچون تیغ چو بین در غلاف

Tîğ-ı çûpîn, çöpe mensûb tîğ demektir. Pes yâ nisbet ve nun te'kîd-i nisbet içindir. Yani tîğ-i çûpîn demek ağaçdan düzülmüş kılıç demektir. Teveccühden [544] düzülmüşe rû-bîn ve demreden düzülmüşe sengîn dedikleri gibi. Ve kâh olur ki mensûbun ileyhin bazı evsâfin beyân için olur, rengini beyân için olmak gibi. Mesele müşk renginde olana müşgîn ve kırmızı güle gül-i âteşîn derler. Çûp, maktû' olan ağâcdır, yaş olsun, kuru olsun, yerde bitmiş duran ağaca dıraht derler. Ve Dakâyık'da gelir ki çûp yonulup düzüldükden sonra kesilmiş ağaca derler. Değneğe ki Acem çûp der, intehâ. Ve ol ki Sadrazam Ahmed Paşa nazmında gelir;

Lâle haddinden meğer gül reng u bû uğruldu
Kim dırahte saruben gezdirdiler bâzârda

Mecâze mahmûldur. Maa-hâzâ anda îhâm vardır ki çûp-ı hakîr azîme mukârenetle kuvvet-i mâddeye ve nâmiye mertebesin bulup dıraht-vâr olmuşdur. Gılâf, şerh olunmuşdur. Burada murâd kılıç kınıdır.

Mana-yı beyt budur ki; bî-manâ olan cân yani manâya vâsıl olmayan ve sırr-ı marifeti tutmayan ve zevk-i hakîkati bulmayan cân cesed içinde bî-hilâf ve bî'l-ittifâk ağaç kılıç gibidir, kın içinde. Pes ağaçdan masnû olan kılıç bî-kıymet ve bî-itibâr olduğu gibi. Zira vakt-i hâcetde iş bitirmez ve muhârib olan kimse anınla şeceân ve ibtâl arasında müftezih olur ve ihrâkdan gayriya yaramaz. Bî-manâ olan can dahi böyledir. Li-muharrihî;

Âteşidir cân-ı bî-manânın ey dil cevheri
Vay ana kim ola şeytân gibi âteş mazharı

Fe-emmâ cân pür-manâ tîğ-ı pülâd gibidir ki kâr gerekdir, gerek bedene müteallık ve gerek mufârik olsun. Belki mufâratda tîğ-ı uryân gibi ziyâde kâtıdır. Zira cân-ı bî-manâ ehl-i şühedâ-ı hakîkiyyedir ki dâima ihyâ adâındadır. Pes anlardan ehl-i tasavvuf olanların tedbirâtda

hayât ve memâtı berâberdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹²³⁹فالمديرات امرا tedbîr ise sıfat-ı rûhdur. Yoksa sıfat-ı cesed değildir. Bundan zâhir olur ki ehlullah hakkında ya kavlen veya fiilen terk-i edeb ve itâleden dâima ihtirâz olunmak gerek. ¹²⁴⁰الان مات محمد فرب محمد حي ve bundan fehm olunur ki rûhun esfele sâfilîn-i cesede tenezzül ve ana taallukundan maksûd-ı aslı manâ-yı hakikî ile ittisâfdır ki ehlullahın bi-tarîki'l-müşâhede vâsıl oldukları manâdır. Pes sûretten efdaldır. Onunçün elfâz ve insân ve ihsâb ile tefâhür etmek menhîdir. [545] ve bunda ebdân ve ervâh-ı ulemâ-ı billâhı tazîm ve ecsâd ve ervâh-ı cühelâyı tahkîr vardır. Nitekim haberde gelir; ¹²⁴¹اكلها فقد هلك لي-muharririhî;

Nik-meşreb pâk-dil hakkında bed sözden sakın
Zehr-i kahryle helâk olursun ansûzdan sakın

تا غلاف اندر بود با قيمت است

چون برون شد سوختن را آلت است

Kıymet, ve semen miyânında fark budur ki, kıymet bir nesnenin mikdârına muvâfik ve muâdil olandır. Semen ise mâ yaka'a bihi't-terâzîdir, gerek mikdârına muvâfik ve gerek ezyed ve enkas olsun. Âlet, fâil ve munfâil arasında olan vâsitaya derler. Zira bu vâsita olmadıkça fâilin mefûle eseri vâsıl olmaz. Tüccârın minşârı gibi.

Mana-yı beyt budur ki; tâ ki tîğ-i çûpîn gılâf ve kın içinde mestûru'l-hâl ola, bâ kıymet ve hürmet ve itibârdır. Zira gılâfına bakıp ağacdan olduğun bilmezler ki onu sâir kılıçlar gibi seyfi samsâm sanırlar. Çünkü bîrûn oldu ve gılâfından ihrâç olundu. Âhrâka âlet ve vâsitadır ki vukûd-ı nâr olur. Ve gayrı bir nesneye yaramaz. Pes sûhten burada müteaddîdir. Bundan hâl-i rûh dahi mefhûm oldu. Zira rûh dahi âb u kilden mürekkeb ve mahlûk olan cesede muzâf ve muttasıl ve onun hükmüyle münsabiğ olmakla ol dahi cesed gibi vukûd-ı nâr olmakdan gayre yaramaz. Ve rûhun azâbı berzaha göre nisf-ı azâbdır ki rûhânîdir. Ve haşre göre temâm-ı azâbdır ki rûhânî ve cismânîdir. rûhânîden merâm teellüm ve tefeccü ve tehassürdür ki firâk ve katıyyet-i Hakk'ı şühûd ve mutâlaaya menûtdur. Ve bu azâb-ı cismânîden eşeddir. Zira rûhda sıfat-ı letâfet olmakla bedenden ziyâde müteessir ve münfaildir. Onunçün resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemde kerb-i mevt müşâhede olundu. Zira rûh-ı pâkleri eltafû'l-ervâh ve mizâc-ı latîfleri a'delü'l-emzice idi. Pes bu makûle rûh ve mizâc üzerine vârid olan ne kadar cüz'î ve yesîr olsa yine küllî ve asîr görünür. Li-muharririhî;

Gül-i sadberk gibi bir tâze beden

Gülle mess etsen incir andan

¹²³⁹ İş düzenleyenlere. (Nâziât 5)

¹²⁴⁰ Şu anda, Muhammed öldü, Muhammedin Rabb'i diri.

¹²⁴¹ Alimlerin eti zehirlidir. Kim onu çiğnerse hastalanır, kim onu yerse helak olur.

Sana yetmez mi derk için bu misâl

Bir midir hîzem ile berk-i ebdân

Ve lezzet-i rûh dahi elem gibidir. Yani berzahda olan lezzet nısf-ı lezzettir ki rûhânîdir. Ve haşrde [546] olan temâm-ı lezzettir ki cismânî ve rûhânîdir. Ve lezzet-i rûhânîye yalnız lezzet-i cismânîyeden etemdir. Onunçün Kur'an'da gelir; ¹²⁴² قول معروف و مغفرة حير من صدقة يتبعها اذى Zira kavli-i marûfda tefrîh-i rûh vardır ki bi'l-fiil atâ-ı memnûndan mergûbdur. Zira atâ-ı memnûn mevrîs-i elemdir. Kavli-i marûf ise mefhar-ı mahzûd ve zikr olan azâb-ı firâk ve katiyyetin ukbâya ihtisâsı yokdur. Belki dünyâ dahi hâsıldır. Velakin sâhibi nâim hükmünde olmakla kemâl-i gafletten ihsâs ve idrâk etmez. Belki fi'l-cümle berzahda ve bi'l-küllîye haşrde zevk eder. Onunçün haberde gelir; ¹²⁴³ الناس نيام فاذا ماتوا تيقظوا Bunda bade'l-mevt müteyakkız olan nâs nâsîdir. Fe-emmâ insân mûnis ve mütezakkır ve dâima müteyakkızdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹²⁴⁴ الذين هم على صلواتهم دائمون و Eğerçi ki insân-ı kâmile göre cemî mevâtına göre ilmen ve şühûden terakkî vardır. Zira Hak tealânın rahmâniyyeti munkati değildir. Belki âsâr-ı rahmeti peyveste ve nâim-i feyz ve atâsı bâkî ve dâimdir. Li-muharririhî;

Seyr-i dâim eyle Hakk'a durma ey ehl-i makâm

Dedi Hak Kur'an'da kim ya ehl-i Yesrib lâ-makâm

تيغ چويين را ميردر كار زار

بنكر اول تا نكردد كار زار

Meber, nehydir. Zira mîm alâmet-i nehy ve ber, fethla berden'den emrdir, iletmek demektir. Kâr-zâr aslında kâr çok olan yerdir. Zira zâr kesrete delâlet eder. Sonra cenk ü harb yani savaş yerinde istimâl olundu ki Arab ma'reke der, mevzi-i kitâl manasına. Ve İmam Gazâlî kuddise sırrohû İhyâu Ulûmu'd-Dîn'de der ki, ¹²⁴⁵ لفظ زار بدل في العجمية على المشرف على الهلاك

Mana-yı beyt budur ki; ağaçdan masnû olan kılıcı ma'rekeye iletme ve mahall-i kitâl ve cây-ı cenke getirme. Evvel nazar eyle, gör ki ne makûle kılıcdır. Pes ağaçdan olup istimâle sâlih olmadığın yakînen bildikde onu terk eyle. Tâ ki ol mahalde senin kârın zârı olmaya. Zira kılıcın ağaç olduğuna ma'rekede muttali olursan veyahud ba'de'l-ittilâ musâmaha edip ol mahalle ağaç kılıç ile varsan hasmına gâlip olmayıp zebûn düşersin ve şemşîr-zenler arasında zen hükmünde kalıp rüsvây olursun. Pes, ¹²⁴⁶ علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد ve fkince amel lâzım ve âkıbet-endişlik emr-ı mühimdir. Rûh-ı insânî dahi buna kıyâs oluna. [547] Zira bazı rûh vardır ki cesedine nâzır

¹²⁴² Güzel söz ve başışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. (Bakara 263)

¹²⁴³ İnsanlar uykudadır. Öldüklerinde uyanırlar.

¹²⁴⁴ Namaz kılanlar ki onlar namazlarında devamlıdırlar. (İhmal göstermezler.) (Mearic 23)

¹²⁴⁵ Zar lafzı, ölüme yaklaşma anlamına gelir.

¹²⁴⁶ Bir şey olmadan önce çaresine bakmak lazım.

olan kimse onu bir fâideli rûh zan eder. Bilmez ki cesede taalluku hâli tîğ-ı çûpunun glâfına taalluku hâlî gibidir ki âkıbet onun sâhibi müftezih olsa gerekdir. Bundan ahz olunur ki her nesnenin zâhirine mağrûr olmayıp gavr ve ka'rina vâsıl olmamak lâzımdır. Li-muharririhî;

Lafz-ı şîri okuyup sanma leben
Kılmayan sûdu evvell endîşe

Kim bilir belki ola şîr-i jeyyân
Çeker âhir ticâretinde ziyân

Ve bunda işâret vardır ki; insan nefisle muhârebeye muhtâcdır. Ve onun tîğ u teberi envâ-ı mücâhedetâtıdır. Husûsan zarb-ı zikrle gerden-i hevâsı kesilir. Onunçün ehl-i zikrin kılıcı arşa asılır. Ve remz vardır ki; nefsi sedâ ve muhmel ve âsân tutan kişinin dâmen-i dilin âhir hâr-ı nedâmet tutar. Ve lezzet-i tabîyyeye iştigâl gösteren ehl-i şehvetin bâğ-ı vücûdunda âkıbet dıraht-ı zehr biter. Pes merd-i meydan-ı hüner isteyen ol nefisle keşfî-gîrlık eder ve meslek-i musâraaya gider. Ve illâ erbâb-ı cihâd arasında zen gibi bî-nâmus kalır ve hor olur.

کر بود چوپین برو دیگر طلب
ور بود الماس پیش آ با طرب

Piş â, öne ve beri gel ve ileri dur demektir. Nitekim şerh olunmuşdur. Ve Hazret-i Mevlanâ kuddise sırruhûya mağzî olan ebyâtıdandır ki ihtisâra karîb melekü'l-mevte inde'l-bâb muttali oldukda;

پیش تر آ پیش تر آ جان من
پیک در حضرت سلطان من¹²⁴⁷

Tarab, tahrikle, bir hiffetdir ki ekser sürûrdan hâsıl olur. Bâkî-i müfredât bâlâda şerh olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki; ey mücâhid kılıcı evvel yokla. Eğer ağaçdan ise onu bırakıp yürü. Bir gayrı kılıç taleb eyle ki demirden masnû ola. Ve eğer kılıcın bayağı demirden olmayıp belki taş gibi metin ve âbdâr ise sürûr-ı tâmla öne gel ve ileri dur. Zira anınla murâdın üzerine iş bitirirsin. Ve düşmene gâlip olup kendini hâk-i zilletden götürürsün. Bundan ahz olunur ki, kılıçlar tefâvüt üzerinedir ki merdûdu makbûlu dahi merâtib üzerinedir. Cümleden pesendîde ve kârger olan tîğ-i elmâsıdır. Pes ervâh-ı insâniye dahi buna kıyâs oluna. Yani ervâhın bazısı bedenden mufârakat etdikden sonra harîki bi'n-nâr olmaktan gayre yaramaz. Ve bazısı dahi dünyada kesb ettiği cilâ ve savfet mikdârı muteber olur. Zira âhiret [548] âlem-i sıfatdır ki herkesin sıfat-ı bâtınası orada teşekkül edip hâline münâsip olan sûret ile zâhir olsa gerekdir. Onunçün kimi rûşen-dil ve mütehelligil ve kimi dahi hîre-dil ve mütehazzin ve süver-i şettâ üzerine gelirler. Pes ervâh-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâ cümleden rûşenterdir. Onunçün sûret-i şems ve kamerde mahşûr olurlar. Zira neyyireyn-i mezkûreyn gibi dillerin tasfiye ve sînelerin tahliye

¹²⁴⁷ Benim sultanımın kapısının habercisi, ey benim canım, daha önce gel, daha önce gel.

etmişlerdir. Pes bunda kuvvet-i mücâhedeye işâret vardır. Yani mücâhid olan nefs-i emmâre ile ne kadar musâraa edip onu zebûn ve mağlûb kılarlsa o kadar merdân-ı âhîret arasında merğûb olur ve derecât-ı âliye bulur. Ve bunda remz vardır ki sâlike evvelâ ta'yîn-i matlab ve sâniyen esbâb-ı kaviyyeye teşebbüs ve temessük lâzımdır. İ-i-muharririhî;

Var mı cenk eyler zen-i nefsiyle bir şimşîr-i zen
Merd olan meydâna gelsin yoksa kalsın hem çü zen

تبع در زراد خانه اولیاست

دیدن ایشان شما را کمیاست

Zerrâd, zerd-kerdir. Zira zerd zerre halkaların biri birine ulaştırmak ve mütedâhil kılmaktır. ¹²⁴⁸ يقال زرد الدرع ای سردها كما فی القاموس Pes zerrâd-hâne zerre işleyenlerin kâr-hânesidir. Kimyâ, bâlâda mufassalan tahrîr olunmuşdur.

Mana-yı beyt budur ki, tîğ-ı elmâs-ı hakîki evliyâ-ı kibârın zerrâd-hânesinde olur. Pes o makûle tîğ zerrâd-hâne-i evliyâdan taleb ve tahsîl etmek gerekdir. Evliyâyı görmek size kimyâ gibidir ki anınla mess-i ahvâliniz iksîr-vâr olur ve a'lâ'l-ecsâd olan zehebiyyet mertebesin bulur. Malûm ola ki zerre-i amelî ibtidâ Hazret-i Dâvud aleyhisselâmdan kalmışdır. Zira Hak tealâ ana âheni bi-tarîki'l-mu'cize telyîn etmiş idi. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹²⁴⁹ والناله الحديد ve der'-i sûriye ki def-i selâh için telebbüs olunur ve cihâd-ı asğarda adâ-ı zâhirenin eslehesin def etdiği gibi der'-i manevîye dahi cihâd-ı ekberde a'dâ-ı bâtınanın dest-i taarruzun men eder. Ve der'-i manevîyeden murâd libâs-ı takvâ-yı hakîkidir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹²⁵⁰ ولباس التقوى ذلك خير Pes ketân ve katenden mensûh olan kamîs der'-ı hadîd efzal olduğu gibi akvâl ve efâl arasında dahi libâs-ı takvâ-yı hakîki hayrdır. Zira takvâ odur ki sâlik olan kimse Allah tealânın zât-ı mutlaka ve sıfat-ı hüsnü ve efâl-i cemîlesi kendi zât ve sıfât [549] ve efâline cünne ü teres kala ve cemî eşyâyı halken ve icâden ana izâfet eyleye. Pes bu sûrette nefsin şirki tevhîde ve nifâkı ihlâsa mübeddel olup ortadan eser-i harb mürtefi olur, fe'fhem cidden. Ve telyîn-i hadîd mucizât-ı Dâvudiyeden oldu. Zira Dâvud'un hilâfeti mensûsun aleyhdir. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹²⁵¹ داود انا جعلناك خليفة في الارض يا Ve nefis dahi selâbetde hadîd gibidir. Pes kaçan kalb-ı âgâh makâm-ı hilâfete vaz-ı kadem etse nefis onun elinden mum gibi olur. Zira ol vaktde esbâb-ı kaviyyeye muvaffak ve libâs-ı istilâ ve galebe ana evfak olur. Ve makâm-ı hilâfet on iki esmâyı hâlen ve tahkîken tekmîlden sonradır. Fa'ref. Zerrâd-hâneyi tîğ u zerre işlenen yere tamîm eyledi. Zira ikisi dahi temürden istisnâ'

¹²⁴⁸ Denir ki, zeredet der'a, yani zırlı ördü. Kamus'da böyle geçer.

¹²⁴⁹ Ona demiri yuşattık. (Sebe 10)

¹²⁵⁰ Takva elbisesi, işte o daha hayırlıdır. (A'râf 26)

¹²⁵¹ Ey Dâvud, seni yeryüzünde önder kıldık. (Sad 26)

olunur. Bunda murâd erbâb-ı irşâd sohbetde cevher-i cân u dili tasfiye ve tecelliyedir. Ve bunda işâret vardır ki ehlullahın himmetleri tîğ gibi tiz ve teveccühleri her murâda der' gibi siperdir. Ve kezâlik zâhiren âsûde oldukları makâmalarının şerefine ve bâtinen hâne-i dillerinin izzetine delâlet vardır. Li-muharririhî;

Âdem olmak isterisen bu cihânda ey dedem
Tekye-i cennet misâl evliyâyâ bas kadem

Ve bunda evliyâyı görmekten murâd hakîkat üzerine rü'yetdir. Ki anların tarîkine kavlen ve fiilen ve hâlen sulûkdur. Yoksa و تراهم ينظرون و هم لا يبصرون¹²⁵² fehvâsı üzere küffâr-ı Kureyş'in ve husûsan Ebu Cehil ve Ebu Leheb'in resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemi rü'yetleri gibi değildir. Zira bu rü'yet mücerred rü'yet-i basardır. Maksûd ise rü'yet-i basîretidir ki anlara umûr-ı mezkûrede iktidâdır. Pes bu makûle rü'yet kimyâ mertebesidir ki sâlikin nühâs-ı hâlin zeheb-i hâlis ayâr eyler. Evsâf-ı reddiye-yi tabîyyeyi tathîr edip tarh-ı nûr-ı tecellî ve ilkâ-ı nefis-i ilâhî ile nefis-i mutmainne ve râziyye ve sâfiye dâirelerinde sırr-ı zehebe mülâkî edip istihâlâtdan ana gunâgûn haberler söyler. Velakin herkese rü'yete yol yoktur. Zira iksîr-i nâdir ve kimyâ-yı azîzdir. Ve illa mübtezel olmak lâzım gelir, fe'lhem cidden. Li-muharririhî;

Seni ihrâk için ahz eyle şem-i aşk nârından
Çü pervâne değilsen geçme nârın kenârından
Düşersin habbe-i dil nâr-ı aşka kıl temâşa kim
Dahi rengîn ola belki cihânda bâğ-ı enârından

جمله دانايان همين گفته همين
هست دانا رحمة للعالمين

[550] Rahmeten li'l-âlemîn, Kur'an'da resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem hakkında vârid olan و ما ارسلناك الا رحمة للعالمين¹²⁵³ âyetinden iktibâs olunmuşdur. Onunçün nazm-ı Kur'an'a muvâfakaten bi-tarîki't-teberrük mansûb okunur. Ve erselnâke nazmında olan kâf-ı hitâbın ibâreti resûlullaha ve işâreti vâris-i sırr-ı resûlullahadır. Pes gayb u şehâdet müştemil olduğu on sekiz bin âlemin her birine resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem nice rahmet oldu ise vâris-i resûlullah dahi bi-hükmi'l-mirâs rahmet oldu. Maa-hâzâ vâris-i resûlullah dahi saff-ı evveldendir. Nitekim Yunus Emre kuddise sırruhû kelimâtında gelir;

Gül Muhammed teridir	Bülbül onun yârıdır
Ol gül ile ezelf	Cihâna bile geldim
Kudret-i sûret yapmadın	Feriştehler tapmadın
Alemi halk tutmadın	İleri yola geldim

¹²⁵² Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler. (A'râf 198)

¹²⁵³ Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ 107)

Ve rahmet olmak ifâze-i vücûd ve kemâlâta nâzırdır.

Mana-yı beyt budur ki; cümle âkıllar şöyle söylemişler ve bu vech ile demişlerdir ki dâna ve âkil olan kimse âlem-i hünerde hezâra rahmetdir. Zira insân-ı kâmil gıdâ-ı kâinâtdır. Ve gıdâ muğtedîye rahmet ve inâmdır. Husûsan ki cümlelerin vücûduna miftâhdır. Yani nüzûlen feyz-i mukaddesle tecellî ibtidâ ana vâki oldu. اول ما خلق الله العقل¹²⁵⁴ ve urûcen dahi sırr-ı hazrete vusûl onun halka-ı irşâdına irtibât buldu. Nitekim Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû nazmında gelir;

Miftâh-ı bâb-ı hazret insân-ı kâmil ancak

Burada ukalâdan murâd mukarrebîndir ki akl-ı kudsî ve akl-ı küll erbâbıdır. Zira akl üç kısım üzerinedir. Evvelkisi akl-ı evveldir ki akl-ı küldür. Ve ikincisi akl-ı evsattır ki ukûl-ı eflâkdır. Ve üçüncüsü akl-ı âhirdir ki ukûl-ı cüziyyedir. Ve hadîs-i sahîhde gelir; البله والعلاء في عليين Zira malûmdur ki ehl-i cennet olmak mutlaka ebrâr mertebesidir. Egerçi ki ebrârın dahi derecât-ı mütefâvitesi vardır. Pes illiyîn kurb u vuslat-ı mukarrebîn için a'dâd olunmuşdur. Bundan fehm olunur ki ukalâ-ı hakîkiyenin rütbesi cennetin fevkindedir. Zira cennet tene'üm ve illiyîn tecellî içindir. Tecellî ise tene'ümden efdaldır. Zira tene'üm sıfat-ı rûh-ı hayvânî ve tecellî gıdâ-ı rûh-ı sultânîdir. Pes bundan zâhir oldu ki ukalâ-ı itibâriyyeye itibâr yoktur. Yani erbâb-ı zâhir ukûl-ı cüziyye yüzünden medâr-ı rahmet değildir, meğer nâdir ola. Ve ol ki akl-ı Aristo derler, meşhûrdur, bu dahi ukûl-ı hükemâ-i cüziyyedendir. Egerçi ki kendi fenlerine [551] göre akl-ı küllî add olunur. Zira anların ulûmu ulûm-ı hakîkiyyeden değildir. Pes akılları dahi ana göredir. Ve bu makûle âkilin memâtı âleme rahmetdir ki akl-ı hakîkînin hayâtı rahmet olduğu gibi. Li-muharrirhî;

Deme mağzûba cihânda rahmet
Bunu tashîf edene rahmet ola

Belki nokta ile kıl zahmet
Diye peygamber ana has ümmet

کراناری می خری خندان بخر

تا دهد خنده ز دانه او خیر

Beher, burada hâ-ı Mucemenin fethiyledir. Tâ ki âher-i mısra âhiriyle mütevâzin ola. Zira harîden fethle ve kesre satın almaktır. Pes ikisi dahi lügate muvâfıkdır.

Mana-yı beyt budur ki; eğer enâr dedikleri meyveyi satın alırsan handân ve şikâfte ve meşkûk olanı iştirâ eyle. Tâ ki onun hande ve hark ve şekî danesinin cevdetinden haber vere. Bunda enârın dürüstünü leb-besteye ve şikestini hande ile leb u dehân-bâze teşbîh vardır. El-hâsıl insanın lisânı miftâh-ı dili olup güftâra gelmedikçe cevher fûrûş veya pilever olduğu malûm

¹²⁵⁴ Allah'ın yarattıklarının ilki akıldır. (Hakim et-Tirmizî, Nevâdirü'l-Usûl, C. II, s. 354, Deylemî, el-Firdevs, C. I, s. 13, İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, C. VI, s. 289.)

¹²⁵⁵ Cennet ehlinin büyük bir kısmı saflardır. Akıllar ise en yüce cennettedirler.

olmadığı gibi dürüst olan enârın dânesi dahi cevdet ve redâetde malûm değildir. Meğer alâmetiyle malûm ola ki şikâfte olduğudur. Bunda cemi umûrda nazar ve istidlâle hiss ü tahrîs ve kable'l- imtehan bir kâre şürûdan men ve zecr vardır. Pes iktidâya sâlih olan ki mürşid-i kâmil ve olmayan ki merd-i nâkısdır, bu kıyâs üzerinedir. Zira zâhir nâra itimâd olunmadığı gibi her şahsın dahi zâhir hâline itimâd olunmaz. Onunçün zaman-ı evvelde yalnız sûret-i salât ve savm ve emsâline iltifât etmezler, belki şehâdet husûsunda tadvîk ve ta'dîl edip şahid olan kimse bey u şerâ ve refâkat-i sefer ile mücerreb ve mümtehan mıdır, diye suâl ederlermiş. Ve bazıları kelimâtında gelir;

Nice başlar keser sûfî bugün halvet bucâğında
Velâkin sûreten baksan san İbrahim Fdhem'dir

ای مبارک خنده اش کو از دهان

می نماید دل چو در از درج جان

Mübârek, bereketdendir, ziyâde ve nemâ ve saâdet manalarına ve ادم له ما اعطيته من التشریف ما فيه ذلك الخير, ve Müfredât'da gelir ki; ¹²⁵⁶باركه على محمد اى و الكرامة و تبارك بالشئ تفأل به كما فى القاموس, ¹²⁵⁷ ve Müfredât'da gelir ki; ¹²⁵⁸البركة ثبوت الخير الا لهى فى الشئ [552] و المبارک zamîr enâre râcidir. Dür, zamme ile Arabî'dir, inci manasınadır. Hûşâb derler, mervârîddir, latîf ve dâne-dâr inci manasına. Dürce, zamme ile hokka ve sandukça ki içinde cevher hıfz ederler. Dürceün câna izâfeti teşbîh-i âhire intikâl tarîkiyiyledir. Nitekim daimâ de'b-i mevlevîdir.

Mana-yı beyt budur ki; ey mübârek ve hayırlı handesi enârın ki ağzından dil ve derûnu görünür inci-yi marifet hokka-ı cândan görüldüğü gibi. Nümâyed gösterir manâsına müteaddî olmak dahi vechdir. Bunda cânı dürece ve kelimât-ı irfâniye ve hakîkiyyeyi inciye teşbîh vardır, nefâset ve letâfetde. Ve bu teşbîh letâfet-i zâideyi mütezammındır. Zira enâr dâneleri dahi inci dânelerine müşâbihdir. Eğerçi ki levnde biri birine muhâlifdir. Pes enârın ağzı açık olsa dâneleri zâhir olduğu gibi hokkanın dahi ağzı küşâde olsa incileri bâhir olur. Ve insân-ı kâmil dahi feth-i dehân eylese dürc-i cânda mahzûn güherleri fâş olur. Ve ol güherlere kerâmet-i ilmiyye derler ki insân-ı kâmilin velâyetde sıdkına bürhân-ı akvâdır. Taklîd ve rûsûm ehlinin ulûmuna kerâmet-i ilmiye demezler. Zira efvâhdan ahz ve gayrıdan teallüm ile hâsıl olmuştur. Yoksa feyz ve ilkâ-ı ilâhî ile mükerrerem olmamışlardır. Pes nice kerâmet olur ve amelleri kerâmet olmayacak kendileri dahi ehl-i kerâmet olmazlar. Velâkin mertebelerine göre ihânet dahi olunmazlar. Meğer müddeî olalar veyahud ilimleri gayr-ı nâfi makûlesinden ola, ulûm-ı felâsife gibi. Pes anlara ihânet onların ulûmunun terk ve adem-i istimâl ile olur. Bunda işâret vardır ki zâhir-i hâl bâtına delîl ve bürhândır.

¹²⁵⁶ Verdiğin şerefi Muhammed üzerinde devamlı kıl.

¹²⁵⁷ Keramet ve bir şeyle bereketlenmek Kamus'ta geçtiğine göre uğurlanmak manasına gelir.

¹²⁵⁸ Bereket, bir şeyde ilahi hayrın devamıdır. Mübarek ise bu hayr içinde olan kişidir.

Ve sıdk ve hulûs ehlindedir. Bereket vardır ve onların marifetleri inci ve sâirlerin hazef gibidir. Pes inciyi koyup hazefe râğbet etmemek gerekir. Zira hazefde nemâ yokdur, feemmâ sedefde kuvvet-i nâmiye vardır. Nitekim hakâiki bâlâda güzer eyledi. Ve insanın derecât-ı âliyye suûdu nemâ-yı hâl ve tezâyüd-i a'mâl ileidir. Li-muharririhî;

Hüsn-i hâliyle olanlar nâmî
Tâk-ı rezde nemâ bulunmakla

İrgörürür zirve-i arşa nâmı
Kavl salar her tarafa endâmı

نا مبارك خنده آن لاله بود

کز دهان او سیاهی دل نمود

Lâle, marûf çiçekdir. Envâi vardır. Meşhûr olanı ahmerdir ki rûhsâr-ı [553] hûbânı teşbîh ederler. Nitekim İbn Kemâl nazmında gelir;

İkisinden bir gül-i rânâ görünürdü göze
Lâle rûhsârınla cem olsa reh-i zerdim benim

Derûn-ı goncada sârı habbeleri zere teşbîh etdikleri gibi. Nitekim Hâce Hâfiz kelimâtında gelir;

احوال کنج قارون کایام داد بر باد
با غنچه باز کویید تا زر نهان ندارد¹²⁵⁹

Derûn-ı lâlede olan siyâh noktayı dahi dâğ-ı dil-i âşıkâ teşbîh ederler. Nitekim Yahya Müftü şiirinde gelir;

Ne sır olsun bu kim bir nokta düşdü kıl-k-i kudretten
Rûh-ı canâna ziynet lâleye dâğ-ı derûn oldu

Zira kâh olur ki mahsûsu makûle teşbîh ederler, ıtrı halk-ı kerfime teşbîh etdikleri gibi. Ve kâh olur ki teşbîh-i maktûb ederler ve nâkısı müşebbehün bih kırlarlar. Ekmel olmasını iddiâ târîkiyle sabâhî hîn-i imtidâhda vech-i halfeye teşbîh etdikleri gibi. Ve lâleyi dahi yâkut-ı ahmere teşbîh ederler. Nitekim şiir-i Arab'da gelir;

ولا وردية تزهو بزرقتها
بين الرياض على حمر اليواقيت¹²⁶⁰

Zira burada himer-ı yevâkıtdan murâd ezhâr ve şakâyık-ı himerdir.

Manâ-yı beyt budur ki; nâ-mübârek olan hande ol lâlenin handesi oldu ki onun ağzından derûnunun siyâhlığı zâhir oldu. Erbâb-ı riya ve davânın ağızlarından hâric olan kelimâtdan sû-ı hâlleri ve sevâd-ı dilleri zâhir olduğu gibi. Bu makûle dehân beste olmak yeğdir. Bundan zâhir olur ki her nesne cemâl ve celâl yüzünden hüsn ve kubhu mütezammındır, humret ü sevâd-ı lâle gibi. Zira humreti cihet-i hüsnüdür ki rûhsâr-ı mahbûbân ana teşbîh olunur. Sevâdı ise cihet-i

¹²⁵⁹ Zamanın, Karun'un hazinesini nasıl berbat ettiğini goncaya anlatın ki altını gizlemesin.

¹²⁶⁰ Yakutların kırmızılığı ile dolmuş olan ağaçlar arasında hiçbir gül maviliğiyle ortaya çıkamaz.

kubhdur ki sū-i hâl-i derûnu müş'irdir. Eđerçi ki hâl-i siyâh ve nokta-ı siyâh ve nūr-ı siyâh makbûldur. Ve bundan fehm olunur ki her nesne ki ayn-ı sâbitesinin hakikatine istidlâl olunur, pes ol hakîkati bir vechle tağyîr etmek mümkün değıldir. Sevâd-ı lâle ve zer-i gonceyi tebdîlî etmek mümkün olmadığı gibi. Li-muharririhî;

Herkesin âyinesinden yine kendi görünür
Zâtının her ne ise pest ü bülendi görünür
Gözlüye gizli değıldir bu cihân âyinesi
Aç gözün her yüze andan bak efendi görünür

نار خندان باغ را خندان کند

صحبت مردان از مردان کند

Nar, enârdır. Zira elifin hazfi dahi lügatdir. Merdânet, tâ, hitâb-ı konde kayddır. Kendet ez merdân demektir. Merdin tarîf ve tefsîri mürûr [554] etmişdir.

Mana-yı beyt budur ki; handân ve bâz-dehân olan enâr-ı bâğ u bahçeyi handân ve rûşen ve pür revnak eder. Zira sebep-i rağbetdir. Ve bağıın hükmü o makûle enâr bitirmekdir. Nitekim bahçenin tîre ve hîreliğı enâr-ı pûşide iledir. Zira bâis-i inkitâ-ı rağbet olduğundan madâ o makûleyi inbât ve anınla sohbet muktezâ-yı bağıçe değıldir. Pes âfete mukârenetle pûşide olan meyve ile sohbet hadîkiye keder verir ve melâl getirir. Sohbet-i ricâlullah seni merdân zümresinden eyler. Zira sohbetin tesîri vardır. Hatta letâif-i İbn Kemâl'de gelir;

Yavaş at ile mûnis olsa güre

Yaramazlarla hemdem olma sakın

Huyunu alır onun göre göre

Ki kararır üzüm üzüm göre

Bunda mısra-ı âhirin evvele irtibâtı bu vechledir ki merd-i râh enâr-ı handân gibidir. Zira derûnları saf ve sahihdir. Pes nâr-ı handân ile sohbet eden bâğ-ı handân olduğu gibi merdân ile sohbet eden dahi merdândır ki ikisi dahi dâreynde handândır. Ve bunda bağıla bağı kalbe işâret vardır. Yani kaçan kalbe vârid olan umûr-ı rahmânî olsa kalb rûşenâyî bulur. Nitekim havâcis ve havâtir makûlesinden olsa zulmânî olur. Ve bunda teslike telvîh vardır. Zira sohbet-i hakîkiyye sülûka menût ve sülûku dahi cânib-i mürşidden teslike merbûtdur. Pes telkîn-i âm ehli ve mücerred makarr ve mutekid olanlar fi'l-hakîka bu sohbetden mahrûm ve bu devlet-i harîminden cüdâ ve mehcûrlardır. Ve sohbet-i hakîkiyye olmadıkça külliyât dahi husûle gelmez. Zira marifet dahi tabakât üzerinedir. Ve Ebûyczid Bestâmî kuddise sırruhûya 'aynü'l-ârifîn' diye lakab vermişlerdir. Zira meârif-i ilâhiyyede yedd-i tûlâsı ve ziyâde basîret ve şiddet-i zekâsı vardır. Ve bunda sohbet ile enârı cem eyledi. Zira enâr mudâvât ve muâlece içindir. Onunçün sûre-i rahmanda naîm-i ebrârda zikr olundu. Ebrârın ise mukarrebîne göre muâleceye ihtiyaçları vardır. Sohbetde dahi muâlece-i bâtına vardır. Onunçün mürşid-i kâmile hekîm-i ilâhî ve tabîb-i rûhânî derler. Li-muharririhî;

Eyleyen kimse merdle sohbet	Giderek merd olur o da elbet
Kendim-âsâ yürü kendin mahv et	Değmiş iken bu gün sana nevbet
Meclis-i mürşide dâhil ola gör	İçe gör kâmil elinden şerbet [555]
Bû Leheb nâre değmişdi nûru	Geldi hakkında sûre-i tebbet
Nısf-ı Adem bile değil câhil	Hakkî ehl-i meârifeye nisbet

کر تو سنک صخره و مرمر شوی

چون بصاحب دل رسی کوهر شوی

Seng, mutlakan taşdır. Sahra, Arabî'dir ki hicr-i azîm-i selbdır ki Acem hârâ der. Pes seng-ı sahrâ seng-i hârâ demektir ki sahra senge sıfatdır. Mermer, Arabî'dir, marûf ak taşdır ki recâm dahi derler. Nitekim Kâmûs'da musarrahdır. Envâi olur. Sâhib-i dil, esrâr-ı Hak'dan âgâh olandır. Zira dilden murâd olan esrâr ve maârifeye vukûfdur. Pes chl-i dilden mâdası bî-dildir ki hayvânâta mülhaktır.

Mana-yı beyt budur ki; eğer sen fi'l-mesel selâbet ile marûf olan hicr ve husûsan seng-i mermer olasın. Çünkü bir sâhib-i dile erişesin, gevher olursun. Nuhâs tarh-ı iksîrle zehebe munkalib olduğu gibi. Bundan fehm olunur ki, nuhâsın evsâf-ı reddiyesini tathîr ve tezkiyeden sonra zehebiyyete inkilâba istidâdı vardır. Sâir ecsâdın değil, hadîd ve emsâli gibi. Ve sengin dahi la'f olmakla kâbili ve gayr-ı kâbili vardır. Nitekim Hâce Hâfız kelimâtında gelir;

آری شود و لیک بخون جگر شود ¹²⁶¹	کویند سنک لعل شود در مقام صبر
--	-------------------------------

Ve Mesnevî'de gelir;

لعل باید رنگ و رخشانى و تاب ¹²⁶²	سالها باید که اندر آفتاب
---	--------------------------

Pes sahra ve mermer mübâlağaya mahmûldur. Maksûd gevher olmaya istidâdı olan taş demektir. Ve illâ bî-kâbiliyyet olan taşın inkilâbı muhâldir. Nitekim Bûstân'da gelir;

ولیکن نیاید ز سنک آینه ¹²⁶³	توان پاک کردن ز رنگ آینه
--	--------------------------

Ve Divân-ı Hâfız'da gelir;

با طینت اصلی چه کند بد کهر افتاد ¹²⁶⁴	کر جان بدهد سنک سیه لعل نکردد
--	-------------------------------

Ve yine ol Divân'da gelir;

ورنه هر سنک و کلی لؤلؤ و مرجان نه شود ¹²⁶⁵	کوهر پاک بیاید که شود قابل فیض
---	--------------------------------

¹²⁶¹ Derler ki, lal taşı sabr makamında olur. Olur ama, ciğerinin kanı ile olur.

¹²⁶² Lalin, güneş altında, ışık, parlaklık ve renk verebilmesi için yılların geçmesi gerekir.

¹²⁶³ Aynayı pastan temizlemek mümkündür. Fakat taştan ayna olmaz.

¹²⁶⁴ Kara taş can verse dahi lal olmaz. Kötü tıynet ile kötü asıl gevher olabilir?

¹²⁶⁵ Temiz inci feyz verebilmelidir. Yoksa her bir taş lülü ve mercan olamaz.

Yani insanın müstaidi pas tutmuş âyine gibidir ki taş hükmünde olmuştur. Velakin saykal ve cilâ kabûl etmek şânından olmakla bi-hasebi't-terbiye âyine sûretin bulur, mahrûmu'l-bidâye olan Fazîl İyâz ve Mâlik Dinâr ve İbrâhim Edhem ve gayrılar gibi. Suâl olunur ki; insanın cümlesi fitrat-ı asliye üzerine meftûrdur. Pes bazıları ne vech ile [556] seng hükmünde olur. Cevâb budur ki meftûr olmak mutlak istidâdı beyândır. Bu ise şekâvet-i cibilliyeyi münâfî değildir. Pes bundan ¹²⁶⁷ أن الغلام الذي قتله الحضر طبع كافرا hadîsi ile ¹²⁶⁶ ما من مولود الا و قد يولد على فطرة الاسلام hadîsinin miyânında tevfiğ zâhir oldu.

Ve böyle demek dahi câizdir ki, fitratdan murâd âlem-i mîsâkda olan kavî-i belî'dir. Bunda ise adem-i şekâvet lâzım gelmez. Nitekim küffâr dahi belî dediler. Velakin taklîden demekle şekâvetden halâs olmadılar. El-hâsıl nûr-ı fitrat üzerine hey'et-i reddiye zulumât-ı nefsanîye târif olmakla istidâd-i insân fiile hurûc edemeyip kuvvede kalır, gerek sen ana bî-istidâd de ve gerek deme. Nitekim bazı avâriz tavassutuyla cevâhir-i madeniye muhtelif olur. Ve sular dahi azb ve sâfî iken mürûr etdi ki mevâzın mizâcıyla müterakkıp olup bazıları bi'l-küllîye nûş olunmaktan kalır. Ve cerîde-i hikâyetde müsbet ve mestûr elsine-i nâsda dâir ve mezkûrdur ki sâhibü'l-füsûl olan Ebu'l-Vefâ İbn Akîl el-Kürdî ki Mesnevî'de mezkûr olan Hüsâmeddin Çelebi onun neslindedir, bazı erbâb-ı inkâr andan ümmiyeti hâlinde tecizen ve tehakkümen vaaz-cû oldular. Ol gece resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemden nefes-i rahmânî vâki olup vaaz ve tezkîre me'zûn oldukda ertesi halkın dil-hâhları üzere tefsîr-i Kur'an ve tahkîk-i Fûrkân ve izhâr-ı burhân eyleyip ¹²⁶⁸ امسيت كرديا و اصبحت عربيا makâlesiyle zemzeme-pervâz oldu. Mezbûr ümmî-yi mahz iken fuzelâ-ı dehrden ve a'zam-ı ulemâ-ı hanâbileden olmak üzere şöhret buldu. Eğerçi ki ekser-i ehl-i rüsûm bu makûle manâyı inkâr eder. Zira nefis-i nefîsin te'sîrin bilmez. Ve her nesnenin vücûdu esbâb-ı âdiyeye menût sanır ve takrîr olunan manâya karîbdir. Ol ki yine Mesnevî'de gelir;

اوليا را هست قوت از آله تير جسته باز کرداند ز راه ¹²⁶⁹

Pes bu makâmı bir hoş fehm eyle ve bu hadîsi dahi derkâr kıl ki mütekeffil-i saâdet-i dâreyñ resûl-ı sakaleyñ sallallahü aleyhi ve sellem buyurur;

¹²⁷⁰ ان الله خلق للجنة اهلا خلقهم لها و هم في اصلا بآبائهم و خلق للنار اهلا خلقهم لها و هم في اصلا بآبائهم

Li-muharririhî;

¹²⁶⁶ Her doğan çocuk İslam fitrat üzerine doğar.

¹²⁶⁷ Hızır'ın öldürdüğü çocuk tabiat olarak kafir idi.

¹²⁶⁸ Kürt olarak yattım, Arap olarak kalktım.

¹²⁶⁹ Evliyaya, Allah tarafından verilmiş, yaydan çıkmış oku döndürme kuvveti vardır.

¹²⁷⁰ Allah babalarının sulbünde iken cennete gidecek olan kişiler yarattı ve babalarının sulbünde iken cehenneme gidecek olan kişiler yarattı. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-kader, 4813)

Ehl-i âlem der ki her bir derde bir dermân var
Çâre cû-yı derd-i hanâm olma ama yürü var

مهر پاكان در ميان خان نشان [557]

دل مده الا بمهر دلخوشان

Mihr, kesrle muhabbetdir. Mihr-i kiyâh muhabbet otudur. Nişân, emrdir, nasb eyle manasına. Nitekim ok nişânına derler. Zira alâmet ve mensûbdur.

Mana-yı beyt budur ki; âlâyiş-i mâsivâdan pâk olup لا يمسه الا المطهرون¹²⁷¹ sırrına mazhar olan evliyânın muhabbeti cânın ortasına ok nişânı gibi nasb eyle. Veya ağaç fidânı ve nevâtı diker gibi dik. Zira hubb-ı dervîşân-ı hakîkî miftah-ı cennet-i kalbdır. Pes gönül verme ve süveyda-yı kalbi talîk etme. İllâ muhabbet-i Hak ve hâlet-i aşk ve keyfiyyet-i câm-ı tecellî ve neşve-i zevk-i küllî ile dil-hûş olan asfiyânın muhabbetine dil ver ve gönül bağla. Zira anlara muhabbet etmek Hakk'a muhabbetdir. Zira fenâ fi'l-lâh bulmuşlardır. Ve bekâ bi'l-lah ile mütehakkık olmuşlardır. Husûsan ki dilleri arş-ı tecellî-i ilâhîdir. Pes tâlib-i Hak olan Hakk'ı onların dillerinde bulur. Ve âşık-ı dîdâr olan onların âyinesinde sûret-i murâda vâsıl olur. Suâl olunursa ki burada kasr nice dürüst olur? Belki kasr Hakk'a göre olmak gerekdir. Nitekim vâsıl-ı sırr-ı zekûret-i maneviye Hazret-i Rabia-ı Adeviyye kaddesallahü esrârüha suâl edip, Allah'ı mı, celle şânühü, veya resûlullahı mı, dâme bürhânühü, ziyâde seversin dediklerinde buyurdu ki, heyhât! Muhabbet-i Hak benden gayrın muhabbetin ref eyledi. Pes mâsivâyâ muhabbetin manâsı kalmadı. Cevâb budur ki Râbia'nın ol vaktde sırrı kemâl-i fenâda ve temâm-ı istiğrâkda idi. Onunçün Hakk'ın muhabbetinden gayrıya vücûd vermedi. Zira meşhûd-ı Hak idi fakat. Velâkin enbiyâ ve kümmel-i evliyâ müşâhid-i Hak olmak hasebiyle anlara olan taalluk mâsivâyâ değildir. Belki ayn-ı Hak'dır. Zira fi'l-hakîka mâsivâ yokdur. Belki sıfât ve esmâ-ı Hak vardır. Anların gayrıyeti ise min vechdir. Pes âlem-i bekâyâ göre abd sırr-ı rübûbiyyet ile mütehakkıktır. Eğerçi ki masûm olanda davâ yokdur. Ve bu manânın şevâhidi çokdur. Nitekim bazıları mürûr etmişdir. اذ رميت و لكن الله رمى يبايعون الله ،يد الله فوق ايديهم¹²⁷² و من يطع الرسول فقد اطاع الله . gibi ve sâir itlâkât buna kıyâs oluna. ان الذين يباعدونك انما¹²⁷³ gibi. Li-muharririhî;

Kâbil-i insân isen meh gibi mihrin nûrun al
Suretâ meh-i manâda mihr ol budur sûzda meal

كوى نوميدى مرو اميد هاست

سوى تاريكى مرو خورشيد هاست [558]

Kûy, kâf-ı Arabîyle, zükâk ve mahalle manasınadır. Bâlâda şerh olunmuşdur.

¹²⁷¹ Ona temizlenenlerden başkası tutunamaz. (Vâkıa 79)

¹²⁷² Kim resûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. (Nûr 80)

¹²⁷³ Sana biyat edenler, Allah'a biyat ediyorlar. Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir. (Fetih 10)

Mana-yı beyt budur ki; nâ-ümidin zükâkına gitme ve me'yûsluk mahallesinde vatan tutma. Ve cânib-i kunûta düşüp vesvese ile kendini ihlâk etme. Zira ümîdler ve arzular ve ricâlar vardır. Yani munkati-i ricâ olmamak gerekdir. Zira mercûn husûlüne imkân vardır. Onunçün Hak tealâ buyurur; ¹²⁷⁴انه لا يايئس من روح الله الا القوم الكافرون; Ve Mevlânâ Câmî Yusufu ¹²⁷⁵لا تقنطوا من رحمة الله ¹²⁷⁶ازان در سوى مقصود آوری راه

بلی نبود درین ره نا امیدى
سیاهی را بود رو در سفیدی
ز صد در کر امیدت بر نیاید
بنومیدی جگر خوردن نشاید
در دیگر بیاید زد که ناکاه
ازان در سوى مقصود آوری راه ¹²⁷⁶

Zulmet cânibine yürüyüp gitme. Zirâ güneşler ve nurlar vardır. Yani nurdan nâ-ümîd olup zulmetde kalma ve kendini deryâ-yı yeise salma. Zira bu gurûbun encâmı tulû ve bu leylin âhiri nehârdır. Nitekim demişlerdir. ayn;

Güneş dâim sehâb içre velî pinhân olup kalmaz

Ve demişlerdir ki;

Şeb-i firkat eder âhir güzer inşellah   Hâste-dil rûz-ı visâle erer inşellah

Maa-hâzâ meşârik-ı âfitâb ve metâli-i mâhtâb var iken İskender gibi zulumâta duhûlun manası nedir? Bunda işâret vardır ki Allah tealâ Kur'an'ı ve resûlullahı ve vârislerini nûr-ı mahz kılmışdır. Pes anların nûr-ı vücûd ve ilm ü kemâli var iken zulumât-ı imkân ve cehl ü noksanda kalmamak gerekdir. Ve envâr-ı rûh ve zulumât-ı nefis dahi buna kıyâs oluna. Zira cân maşrik-ı envâr ve ten mağrib-i zulumâtdan halk olunmuşdur. Nefs ise ten-i hâkîye tâbidir. Velakin tecellî ile vakt-i tülû geldikde ¹²⁷⁷واشرقت الارض بنور ربها fehvâsınca zâhir ve bâtin ve cesed ve rûh mamûr ve pür-nûr olunur. Ve bunda remz vardır ki senin bedehşân-ı la'le ve hicr-i Yemen-i akîka mütebeddil ve mütehavvil olduğu gibi müsteide göre dahi basar basîrete ve cehl ilme ve noksan kemâle munkalib olur. Ve bu manâdan gâfil olan sâlik zulumât-ı nefside kaldım, bana bir dahi nûr yüzü görmek yokdur, demek kelime-i şene'âdır. Zira varta-ı tenezzülde halâs olmuşdur. Ve nihâyetinde terakkiyât bulmuşlardır. Pes ¹²⁷⁸من طلب وجد وجد و من قرع الباب و لج و لج mazmûnu dâima hâtir nişân ve mahrûmu'l-bidâye ve merzûku'l-nihâye olanların hâli nasbu'l-ayn [559] ve'l-cenân

¹²⁷⁴ Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez. (Yûsuf 87)

¹²⁷⁵ Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. (Zümer 53)

¹²⁷⁶ Bu yolda ümitsizlik yoktur. Siyahlığın önünde beyazlık vardır. Eğer yüz tane kapıdan umduğun çıkmazsa, ümitsizliğe düşmek uygun değildir. Bir başka kapıyı çal, oradan hiç ummadığın anda maksuduna kavuşabilirsin.

¹²⁷⁷ Yeryüzü Rabb'inin nuruyla aydınlanır. (Zümer 69)

¹²⁷⁸ Kim istedi, buldu, buldu. Kim kapıyı çaldı, içeri girdi, girdi.

gerekdir. Bunda işâr vardır ki nâ-ümîd olan kimse a‘mâ gibidir. Zulumât içinde kalmıştır. Li-muharririhî;

Çık bu zulmetden eğer var ise nûr-ı basarın
Sâlik-i râh-ı Hak oldunsa görünsün eserini

دل ترا در کوی اهل دل کشد
تن ترا در جنس آب و گل کشد

Kûy-ı ehl-i dil, murâd ehl-i dilin semt ü cânibidir. Pes bunda mahalleleri ve meskenleri ve tekyeleri dahi dâhildir. Ve bunda maksûd tecerrüddür. Âb u gül shevâtdır. Ve bundan murâd taalluktur.

Mana-yı beyt budur ki; dil-i pâk ve kalb-i tâb-nâk seni ehl-i dil semtine ve anlarla sohbet ve anların irşâdıyla tecerrüd ve inkitaa cezbe eder. Zira aralarında mücâneset ve münâsebet vardır. Ol cihetden ki dil melekûtdandır. Ehl-i dil nice mâsivâdan kat-ı taalluk etdiler ise sen dahi anlar vesâtiyle tecerrüd-i tâm bulursun. Ve melâike mertebesine terakkî edip İdris ve İsâ aleyhümâ's-selâm gibi sipîhr-i şerefde irtifâ-ı şân ehli olursun. Ten ise seni shevât ve taallukât habs ve zindânına çeker. Zira anların dahi aralarında muvâfakat ve mutâbakat vardır. Zira ten nâsûtdur. Pes sen dahi tenin ahkâmıyla münabiğ olursan zindân-ı shevât ve taallukâtda mahbûs olup kalırsın. Ve Hak'dan ayrılıp bend-i halka mukayyed olursun. Binâen alâ hâzâ lâıyk şânın budur ki dâi-i mâsivâ olup cânib-i halka terğîb eden nefis ve tabîat bunların ehline iltifât etmeyip dâi-i ilâhî olup taraf-ı Hakk'a terğîb eden cân u dil ve bunların erbâbına gûş tutasın. Ve davetlerine icâbet edesin. Bundan fehm olunur ki insân câmiü'l-ezdâd olduğu cihetden beyne'l-cemâl ve'l-celâl mütekallib ve beyne'l-lütf ve'l-kahr mütereddiddir. Pes inâyete muhtâcdır ki her halde tarîk-i tevfiğe sâlik olup menzil-i maksûda kadem-nihâde ola. Ve cezbe-i ilâhiyye ile câzib-i ulvîye terakkî bula. Bade-zâ keşendeliği dil ü tene nisbet eyledi. Maksûd ahkâmını beyândır. Maa-hâzâ dile, belki sâdin ve tene div hâdimdir. Eğerçi ki bunların ilhâm ve tesvîli dahi esbâb-ı zâhiredendir. Hakikatde Hâdî ve Muzill Allah tealâdır. Pes onun cezbi sebeb-i kabûl ve terk alâmet-i reddir. Ve Mevlanâ Câmî Divân'ında gelir;

سالکان بی کشش دوست بجایی نرسند   سالها کر چه درین راه تک و پوی کنند¹²⁷⁹ [560]

هین غدای دل بده از همدلی
رو بچو اقبال را از مقبلی

İkbâl, idbârın zıddıdır. Murâd Hakk'a ikbâl ve teveccühdür. Mukbil, ikbâl ehlidir.

¹²⁷⁹ Salıklar, yıllarca gayret etseler de dostun çekmesi olmadan bir yere varamazlar.

Mana-yı beyt budur ki; âgâh ol veyahud şitâb eyleyip bir hemdilden dile, gıdâ-yı rûhânî ver. Yani bir dil ehline yâr olup onun hıvânesinde gıdâ-yı dil olan şîr-i maârif ve hükm ü hakâikle tıfl-âsâ müterebbî ve müğtedî ol. Zirâ ¹²⁸⁰ و أتو البيوت من ابوابها ve fakınca her sadre bâbından duhûl ve her kemâle tarîkinden vusûl gerektir. Anınçin şîri pistândan gayrı mevziden mess olunmaz. Ve asel hâne-i zenbûreden gayrı mahalden alınmaz. Yürü Hakk'a ikbâl-i taleb eyle. Bir ikbâl ehli yüzünden yani ibtidâ bir mukbil ele getir. Andan sonra tâlib-i ikbâl ol. Pes bundan ahz olunur ki, insân bir ehl-i dile musâhib ve onun irşâdıyla sâlik olmadıkça idbâr ehlidir ki vech-i dili kible-i hakîkiye olan vech-i ilâhîden munharifdir ki a'mâ hükmündedir. A'mâ ise kibleden munsarif olsa bir basîr onu kibleye tevcih etmek lâzım geldiği gibi amâ-yı kalble mübtelâ olan müdebbiri dahi bir basîr-i mukbil kible-i hakîkiyeye tahvîl etmek gerektir, tâ ki Hakk'a teveccühü sahîh ola. Ve Mevlanâ Câmî nazmında gelir;

شد روی دوست قبله اما کو امام شهر
تا در نماز خویش بما اقتدی کند ¹²⁸¹

Bu nazmdan ahz olunur ki vech-i mahbub-ı hakîkiyi kible ittihâz eden kâmillerin kendi vücûdları suûdları ve tekyeleri dahi mihrâbdır. Onunçün yine nazm-ı Câmî'de gelir;

صاحب دلی کجاست که بر رجم زاهدان
میخانه به نیت رندان بنی کند ¹²⁸²

Zira burada meyhâneden murâd hangâh ve rindândan murâd rindân-ı hakîkidir ki peymâne-nûşân-ı bezm-i aşkdır. Ve beyt-i Mesnevi'den fehm olunur ki ikbâl-i hakîki mukbil-i hakîki olan erbâb-ı kulûb ve ukelâ-ı hakîkiyenin sıfâtıdır. Zira anların mirâc-ı manevîde sidretü'l-müntehâ-yı kesretten kâbe kavseyn-i sıfâta âric ve andan ev ednâ-yı zâta sâid olup teveccüh ve ikbâl-i âlem-i vahdet-i zâtiyye ve menzil-i hüviyet-i ilâhiyeye yetirmişler ve meşakkat-i tarîkden halâs olup ser-i menzil-i murâda vusûlle işlerin bitirmişlerdir. Li-muharririhî;

Âşnâ-yı zât olup deryâ-yı vahdeti garkî ol
Nice bir bu sâhilin biçâre ehl-i farkı ol
Vech-i aşkdır kible-i uşşâk ezelden tâ ebed
Var ana döndür yüzün ne garbî ol ne şarkî [561] ol

Bunda rû lafzından manâ-yı sa'y ahz olunur. Nitekim Kur'an'da gelir; فاسعوا الى ذكر الله ¹²⁸³

velâkin sa'y iki vechledir. Biri emr-i Hakk'a ve fermân-ı mürşide itâat ve kalble teharrî ve ictihâd etmekle olur. Ve biri dahi harekât-ı ikdâm ile husûle gelir. Pes tâlib-i mürşid-i kâmil olana iki vechle dahi sa'y lâzımdır. Zira evvelâ mürşid-i kâmil tahsîli için etrâf-ı âlem ve aktâr-ı arza teveccüh ve hareket ve sâniyen hizmetde tekâpû ve itâate ikdâmdır. Fe'raf cidden.

¹²⁸⁰ Evlerinize kapılarından giriniz.

¹²⁸¹ Dostun yüzü kible oldu ancak namazımızda bize uyacak şehrin imamları nerede?

¹²⁸² Zâhitlere inat rintler için meyhane bina edecek o gönül sahibi nerede?

¹²⁸³ Hemen Allah'ı anmaya koşun. (Cuma 9)

بود در انجیل نام مصطفی

آن سر پیغمبران بحر صفا

İncil, kitâb-ı İsâ aleyhisselâmdir. ¹²⁸⁴يقال نجل الشيء اظهره كما في القاموس Ve Ahteri`de gelir ki, incil izhâr edici ve ulûm ve hikmetin aslı. ¹²⁸⁵Mustafâ, قريشا من كنانة و اصطفى من قريش بنى هاشم و اصطفوا من بنى هاشم; murâd fahr-ı âlem sallallahü aleyhi vesellemdir. Velâkin istifâiyyeti iki vechledir ki biri zâhir ve biri bâtındır. Zâhir olan budur ki hadîsde gelir; ¹²⁸⁶Zira bu istifâ nesebe dâirdir. Eğerçi ki hisâl-ı hamîdeyi dahi müstemildir. Fe-emmâ bu kabâilin hisâli ahlâk-ı hamîde-i kalbiye değıldir. Belki evsâf-ı şerîfe-i kâlibiyyedir. İt`âm-ı taam ve Kur`an-ı zayf ve ihsân-ı yetâmî ve mesâkin ve fekk-i rukbe ve tahlîs ve fedâ-yı esârî ve emsâli gibi. Neseb ve hisâl-ı mezkûre ise umûr-ı zâhire nâzırdır. Onunçün hadîsde gelir; ¹²⁸⁷يا بنى هاشم لا يأتينى الناس باعمالهم و تأتونى بانسابكم ve istifâ-ı zâhir de dâhildir. Cesed-i şerîflerinin itidâli ve hüsn-i evsâfda kemâli. Nitekim siyerde mufassalan beyân olunmuşdur. Li-muharririhî;

Nûr-ı mehden nola efvân olursa nûr-ı rûhun
Feyz-i nûr eden ana oldu cemâlin güneşi
Pertev-endâz olalı âleme mihr-i hüsnün
Rûm`a döndürdü melâhetle cemâl-i Habeş`i

Ve bâtın olan istifâiyyet budur ki, hadîsde gelir; ¹²⁸⁸انا حبيب الله و لا فخر zira makâm-ı mahbûbiyyet cemi makâmâtın fevkindedir. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. Ve bu makâmın netâyicindendir ki buyurur; ¹²⁸⁹لى مع الله وقت لا يسعنى فيه ملك مقرب و لا نبي مرسل; maksûd mukaddemi ve reisi demektir. Pes ervâha göre sırdır. Zira cemi ervâh onun feyz-i nûrındandır. Nitekim buyurur; ¹²⁹⁰اول ما خلق الله روحى ve yine hadîsde gelir; ¹²⁹¹انا [562] من الله و المؤمنون من فيض روحى; kemâlâta göre dahi sırdır. Zira cism-i küllî onun sûret-i ûlâ-yı cismâniyesidir. Ve ¹²⁹²Zira bu bazı ile murâd resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemdir. Ve resûlullah hakîkati cihetinden mazhar-ı

¹²⁸⁴ Kamus'ta, necele şey'e, ortaya çıkardı manasına gelir.

¹²⁸⁵ İncil'e İncil denmiştir. Çünkü okunduktan sonra dini ortaya çıkarır.

¹²⁸⁶ Muhakkak ki Allah İsmail oğullarından Kinâne'yi seçti. Kinane oğullarından Kureyş'i seçti. Ve Kureyş oğullarından Benî Hâşim'i seçti. Benî Hâşim'den de beni seçti. (Sahih-i Müslim, Kitabu'l-Fezâil, 1)

¹²⁸⁷ Ey Hâşim oğulları, insanlar bana amelleriyle gelmezler. Bana neseblerinizle geliniz.

¹²⁸⁸ Ben Allah'ın habîbiyim ama övünmek yok. (Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l-Menâkıb, 3549)

¹²⁸⁹ Allah beraber olduğum bir an vardır ki ne bir mukarreb bir melek ve mürsel nebi yaklaşılabılır.

¹²⁹⁰ Allah'ın yarattığı ilk şey benim rûhumdur.

¹²⁹¹ Ben Allah'tanım ve inananlar da benim nurumun feyzindedir.

¹²⁹² Kimilerinin dercelerini yükseltti. (Bakara 253)

felek-i rahmetdir ki andan evsa⁶ felek yokdur. Zira cemî avâlimi muhîtdir. Pes cemî esmânın istimdâdı rahman ismindendir ki makâm-ı hatem-i nübüvvet ve şefâat-ı âmmedir. Ve cemî esmânın intihâsı dahi anadır. Ve onun istimdâdı ism-i zâtdandır. Ve bu sırta işâret edip Kur'an'da gelir; ¹²⁹³قل ادعوا الله ادعوا الرحمن أيا ما تدعوا فله الاسماء الحسنی ve yine Kur'an'da gelir, على العرش استوى ¹²⁹⁴ Zira bundan rahmet-i mutlakanın cemi urûş üzerine istilâsı lâzım gelir. El-hâsıl Allah tealâ fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem vüçüdu sebebiyle cemî eşyâya rahmetle tecellî eyleyip esmâ-ı ilâhiyye ve hakâyık-ı kevnîyye anınla teneffüs eyledi. Pes şecere-i vücûd-ı Mustafâ sallallahü aleyhi ve sellem asıl ve sâirler ana ağsân ve fûrû oldu. Ve Adem istifâiyyeti ve İbrahim hilleti ve Musâ tekellümü ve İsa rifati ve Süleyman zuhûru ve Yûsuf cemâli ve sâirler dahi her nevi kemâli onun yüzünden buldu, sallallahü aleyh ve aleyhim ecmaîn. Bahr-ı safâ, müşebbehe bihin müşebbehe izâfeti bâbındadır. Sefâ-ı bâtını âba ve vüsatini deryâyâ teşbîh eyledi. Zira âb savfetde ve bahr tevessu⁶da alem olmuşdur. Velakin vasf-ı resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemde vâki olmakla enseb olan bahr-ı muhîte haml etmektedir. Zira bahr-ı muhît bahr-ı siyâh ve bahr-ı seffide göre gayr-ı muhîtdir.

Mana-yı beyt budur ki; Hazret-i İsâ aleyisselâmın kitâbı olan İncil'de nâm-ı Mustafâ sallallahü aleyhi ve sellem var idi ki Ahmed yazılmış idi. Onunçün Kur'an'da ¹²⁹⁵يأتى من بعدى اسمه احمد و مبشرا برسول Nitekim Mecû'l-Beşir nâm kitabımızda beyânı istifâ olunmuşdur. Ol Mustafa ki ser-i peryamberân ve bahr-ı safâdır. Nitekim şerh olundu. Pes ehass-ı mevcûdât olunan enbiyâ aleyhisselâma reîs ve mukaddem olıcak camm-ı kâinâta dahi böyledir. Bu cihetdendir ki hâmil-i livâ-ı hamd olup Adem ve min dûnîhî ol livâ-ı âlâ tahtında mahşûr olsa gerekdir. Li-muharririhî;

Suret-i rahmet olmağın ol livâ

Tuta âfâkı vüsatı anın

Sâyesinde geçinip şâh [563] u gedâ

Bendesî olalar o sultanın

Bunda ser ibâretinde sır budur ki ser-i insân efâzil-i meşâir ve havâss-ı müştemil olmakla sâir azâyâ serdir. Şöyle ki dilbend-i bâr yek rişte ve kıymet-dâre ehak ve burka⁶ ve mu'cez-i zerrîn-i nakş u nigâre elyaktır. Ve ser ile bahri cem eyledi. Zira ser enhâr-ı muhtelifeye mecrâ ve müseyyel ve her feyz-i idrâk ve şûûra sebîldir. Ve seri takdîm eyledi. Zira vücûd-ı bihâr riyâset-i fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem üzerine müterettibdir. Yani rutûbetin vücûd ve tekevvününden ol riyâset ve nübüvvet Mustafâ sallallahü aleyhi ve selleme sâbit idi. Nitekim ¹²⁹⁶الطين كنت نبيا و آدم بين الماء و ana dâldir.

¹²⁹³ De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ona hastır. (İsrâ 110)

¹²⁹⁴ Rahman arş üzerine egemendir. (A'râf 54)

¹²⁹⁵ Benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim. (Saff 6)

¹²⁹⁶ Adem su ile balçık arasındayken ben nebiydim. (Sahih-i Buhari, Kitabu'l-deb, 119, Sahih-i Müslim, Fezâilü's-sahabe, 28)

بود ذكر حليها و شكل او

بود ذكر غزو و صوم و اكل او

Hilye, kesrle, hilkat ve sûret ve sıfat manalarına gelir. Kemâ fi'l-Kâmûs. Ve Ahterî'de der ki hilye, bezek ve ârâyiş, cemi zamme-i hâ ve feth-i lâmla hülâ. Şekl, bâlâda mufassalan teşkîl olunmuşdur. Gazvün,¹²⁹⁷ الى قتالهم و انتهابهم غزوا و غزوا ناغزاة و هو غازو الجمع غزى و غزى كمفعول كما فى القاموس¹²⁹⁷ Ve Müfredât'da gelir; الخروج الى محاربة العدو¹²⁹⁸ Savm, aslında mutlak imsâkdir ki müt'im ve müşrib ve meşî ve kelâmdan olmaya şâmilidir. Sonra şer'ce mükellefin niyyet ile ibtidây-ı subh-ı sâdıktan gurûba dek mufturât-ı ma'hûdeden imsâk için vaz olundu. Ekl, tenâvül-i me'amdır. Alâ tarîki't-teşbîh اكلت النار الحطب¹²⁹⁹ derler.

Mana-yı beyt budur ki; İncil'de mestûr idi, resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemın sıfat ve şekl ve gazâ ve savm ve ekli ve sâir ahvâl-i şerîfesi. Pes bu kelâm iktifâ bâbındandır. Ve bunda hilye ve şekl fitrat-ı asliyyenin selâmetine işârettir. Yani tenâsüb-i şekl ve hüsn-i manzar ve kemâl-i sabâhet safâ-ı fitratdandır. Fe-emmâ şol kimselerde ki bu meânî müctemi iken küdüret-ı fitrat vardır, hey'ât-i ârıza-ı nefsâniyeden hâsıl olmuşdur. Nitekim bazı avâriz ve 'âhât-ı cismâniye ile demâmet-i azâ hâdis olur. Li-muharririhî;

Revnağ-ı hüsn nedir çehrede hâl
An âyinesinidir lîk ânın
Yoğidi Yûsuf'un rûhunda o an
Verdi fahri cihâna [564] Hak anı

Dil anınla olur müşevveş-i hâl
Ansız hüsnü yokdurur bunun
Kul idi hüsnüne eğerçi cihân
Ene emlehü'dür onun bürhânı

Ve gazz ü kemâl, tezkiyelerine işârettir. Şöyle ki anlarda bakıyye-i nefis yokdur. Onunçün yevm-i haşrde ümmetî, ümmetî diye hafz-ı cenâh-ı şefâat etseler gerekdir. Ve her peygamberin ümmeti kendinin kuvâ-yı bâtınası sûretidir. Pes kuvâ-yı zâhirenin eşirrâsı ile muhârebe etmek sahâ-ı derûndan istilâ-yı eşkiyâ-ı kuvâ-yı bâtınayı izâleye işârettir. Onunçün mûin-i nefis olan şeytânın islâmından haber verdiler. Ve rütbenin kendilerine ihtisâsı vardır. Ve illâ sâir enbiyâ aleyhisselâm nefsi, nefsi, demezlerdi. Ve bundan fehm olundu ki, resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem meşreb-i melek üzerinedir ki akl-ı mahzdır. Onunçün anlardan farz ve vâcib ve müstehâbdan gayrı nesne sâdir olmadı. Eğerçi ki ibtilâ yüzünden dâimâ terakkide idiler. Fe-emmâ ibtilâda olan celâl isyâna taalluk eden celâl gibi değildir. Ve illâ Hazret-i Yahyâ aleyhisselâm şerbet-i şehâdet nûş etmezdi. Zirâ günâh etmek değil belki günâhı hemm ve kâsd etmek bile vâki olmadı. Nitekim hadîsde mensûsdur. Ve savm-ı riyâzet-i tâmmе ve ibtizâz-ı

¹²⁹⁷ Gazve, Kamus'ta geçtiğine göre, gaza, irade ve kast etmek manasına gelir. İğtezahü, gaza manasına gelir, gaze'l-adiüvv dediğinden düşmanı öldürmek amacıyla üzerine yürüdü manasına gelir. Masdarı gazavet'dir. İsm-i fâili gâzi'dir. Çoğulu gazîm gelir.

¹²⁹⁸ Gazve, düşmanla savaşmak üzere yola çıkmaktır.

¹²⁹⁹ Ateş odunu yedi.

bâtnlarına işâretidir. Savm-ı visâl ve netîcesi olan beytütet-i inde'r-Rab ana dâldir. Ve haber-i kutsîde gelir ki; ¹³⁰⁰تجوع ترانى تجرد تصل pes savm vesîle-i rü'yetdir ki fahr-ı âlem sallallahü aleyhi ve selleme alâ'd-devâmıdır. Ve bu sırra mebnîdir ki Hazret-i Musâ aleyhisselâm cebel-i Tûr'da kırk gün mu'tekif olup riyâzet eylemiş ve Hak tealâ ile münâcât kılmış ve belki âlem-i insilâhda rü'yet dahi hâsıl olmuşdur. Zira Kur'an'da olan hitâb-ı len terânî basar ile olmaya mahmûldur. Ve ekleri it'âm ve sakıyy-i Hakk'a nâzırdır ki ezvâk-ı mâneviyeye işâretidir. Ve bir dahi savm karînesiyle ekl-i iftâra haml olunmak müveccahdır. Husûsan ki iftâr-i hakîkî likâ-ı Hak'ladır. Ve bunda hilye ve şekli takdîm eyledi. Zira halkı garîzîdir. Ve gazv ile tesniye kıldı. Zira tezkiye-i nefis ve terbiye-i vücûd mukaddemdir. Husûsan ki def-i mazarr cihetiyle ola. Ve savmla tesliyet eyledi. Zira fenâ-ı tabîate nâzırdır. Ve ekli te'hîr eyledi. Zira bekâ-ı rûha dâirdir. Nitekim erbâbına malûmdur.

طائفه نصرانيان بهر ثواب

چون رسیدندى بدان نام و خطاب

Sevâb, ecr-i ameldir. İnsana rücû etdiğiçün sevâb denildi. Zira sevâb lügatde [565] rücû demektir. El-hâsıl asl-ı sevab, bir nesne-i bâ-evvelîsine veyahud maksûd-ı bi'l-fikr olan hâlet-i mukadderesine rucûdur. Nitekim derler ki, ¹³⁰¹اول الفكرة آخر العمل Pes sâbe filânü ilâ dârihi¹³⁰² dedikleri hâlet-i ûlâya rücû kabîlindedir. Ve ol ki sevb derler, maksûd bi'l-fikr olan hâlet-i mukadderesine rücû bâbındadır. Zira gazel hâlet-i mukadderesine rücû etmişdir. Sevâb-ı amel dahi bu kabîlindedir.

Mana-yı beyt budur ki; Nasârâ tâifesi tahsîl-i sevâb ve ecrden ötürü İncil okurken, çünkü ol nâm-ı Mustafâ ve hitâb-ı bâ-safâya erişselerdi, pes kelâm mâ-ba'dine merhûndur ki beyt-i lâhîkdır. Bunda tâife-i Nasârânın rûhbân ve kıssîsleri kiraât-ı İncil'e iştigâl gösterdiklerin tebyî ve esmâ-ı mahsûsa ile teberrük ve temeyyünlerin tayîn vardır. Nitekim Bişr-i Hâfi kuddise sırruhû yerden bir besmele yazılı varak-pâre ref edip tazîm etmesi sebep-i tevbe ve velâyeti oldu. Zira isim müsemmâya dâl olmakla müsemmâ gibi muazzamdır. Nitekim Sultan Mahmud Gaznevî, bir gün tehâret için taşra çıkdıkda ibrik-dârı olan Hâs İyâs oğlu Muhammed için, söylen İyâs oğluna ibriği getirsin, dedi. Fe-emmâ İyâs bunu işidip oğlu ilm-i mahsûsu ile mezkûr olmadığından münfail-i eser-i gazab-ı sultânı kıyâs etdi. Sırrı suâl olundukda ism-i Muhammedî'yi tehâret-i lisânıma getirmemek için İyâz oğlu dedim, dedi. Ve ulemâ demişlerdir ki, esmâ-ı celîle değil belki mutlak hurûf yazılı olan evraka bile tazîm etmelidir. Meğer evrâk kütüb-i mantık ola ki felâsifeye

¹³⁰⁰ Aç kal görürsün, yalnızlaş ulaşırsın.

¹³⁰¹ Önce fikir sonra iş.

¹³⁰² Evine döndü.

ihânet anınla istincâyı tecvîz etmişlerdir. Bunda sevab zikrinden fehmi olunur ki, zikr olunan kâriiler avâm-ı ktssîsinden idiler. Zira havâss-i insan levhinde resm-i taleb-i sevâb yokdur. Meğeri ki mertebe-i şerîati riâyeti için tâlib olalar. Belki anların kırâatleri münâcât bâbindan ve belki kelâm ve mütekellimin sırrıyla tahkîk kabîlindedir. Li-muharririhî;

Zâkir-ı Hâk ger fenâ ehli ise mazkûr olur
Görmeyen Kur'an içinde vech-i Hakk'ı kör olur

اللهم اصلح حالنا و نور قلوبنا¹³⁰³

بوسه دادندی بران نام شریف

رو نهادندی بدان وصف لطیف

Bûse, öpmenin ismidir ki Arab kuble der, zamme ile. Velâkin bazı mevâzıda [566] takbîl manasına masdar dahi istimâl olunur. Nitekim Muhammediye evvelinde Nât-ı Mustafâ sallallahü aleyhi ve sellemde gelir;

Ayağı tozunu arş etdi kuble

Yani müntehâ-yı âlem-i terkîbe resîde ve zirve-i arşa vaz-ı kadem etdikde arş-ı azîm onun ayağı tozunu takbîl etdi. Vâsf'dan murâd vâsf-ı Hak ise masdar manasına me'hûzdur. Fe-em mâ zâhir olan sıfat manâsına olmaktadır. Vâsf ile sıfatın miyânında fark budur ki vâsf vâsîf ile ve sıfat mevsûfla ile kâimdir. Ve Fevâid-i Kudûrî'de gelir ki, fark-ı mezkûr mütekellimin ıstîlâhına göredir. Ve illa vâsf ve sıfat aslında masdarlardır, vaaz vaıza, vaad vâde ve vezne vezne gibi. Ve sıfat ile nâtın miyânında fark budur ki nât mahmûd olur fakat, sâlih ve kerîm ve emsâli gibi. Veya hod zâfî olur ki mevsûfdan müfârakat etmez, rutûbet-i mâ ve harârat-i nâr gibi. Sıfat ise mahmûd ve mezmûm ve zâfî ve arzî olmaya muhtemeldir. Ve bir dahi sıfat mevcûd ve madûm üzerine ıtlâk olunur. Nât ise ancak mevcûd üzerine vâki olur. Ve bir dahi sıfat fiilî ve naat tabîidir. Ve bir dahi nât mütegayyir olanda istimâl olunur fakat. Sıfat ise mütegayyirde ve gayr-ı mütegayyirde isimâl olunur. Onunçün sıfatu'l-lah derler, nâtu'l-lah demezler. Ve ol ki nât-ı bârî ve nât-ı resûl derler, nâtın memdûha ihtisâsı sebebiyledir. Pes sıfat eam ve nâr ehâs olur.

Manâ-yı beyt budur ki; ol nâm-ı şerîf-i Ahmedî üzerine bûse verirler ve takbîl ederlerdi. Ve ol vâsf-ı latîf üzerine yüz korlar ve teberrûken cehrlerin severlerdi. Pes öpmek bâtında ilm ü itikâda nâzırdır. Zira ilmin mahall-i burûzu ağızdır. Ve çehre komak zâhirde, inkiyâd ve teslîme dâirdir. Ve Hazret-i Ömer raziyyallahü anhdan mervîdir ki anlar suhuf-ı Kur'an'ı takbîl edip كلام ربى¹³⁰⁴ diye buyururlardı. Pes takbîl-i mushaf lâ-beisdir. Eğeri ki makbûl-ı küllî olan amel ile

¹³⁰³ Ey Allah'im, hallerimizi islah et ve kalplerimizi nurlandır.

¹³⁰⁴ Bu Rabb'imizin sözüdür.

tazîmdir. Husûsan ki mushaf-ı kavfî ve mushaf-ı fiiliye dâl olmakla mushaf-ı fiilîye ziyâde tazîm lâzîmdir. Avâm-ı nâs ise yalnız elfâzda kalmışlardır. Li-muharririhî;

Aç gözün bak vücûd-ı mushafına
Yay gibi onu var sînene çek

Otuz iki hurûfû anda oku
Diline tâ dokunmaya gam oku

اندرین قصه که گفتیم آن گروه
ایمن از فتنه بدند و از شکوه

[567] Kıssa, bâlâda kıss olunmuşdur. Bazı nüshada kıssadan bedel fitne düşmüşdür. Fitne ile belâ miyânında fark budur ki fitne avâm ve belâ havâss içindir. Ve kezâlik fitne me'hûz-ı behâdır. Belâ ise ma'fevün anı ve mesâbün aleyhdır. Kezâ fî Arâisi'l-Baklî. Gürûh, kâf-ı Acemî'nin zammıyla, bölükdür, nefer manasına. Kâh olur ki iş'ârda vâvı hazf edip güreh derler. Gürûh nâm-ı Ahmed'i tazîm eden nefere işâretdir. İymen, kesre bî-bâk ve kaygısız. Şükûh, heybet ve haşmet.

Mana-yı beyt budur ki; bu kıssa ve fitne-i vezîr ki söyledik, bunun esnâsında ol gürûh-ı Nasârâ ki nâm-ı Ahmed'i takbîl ve vasf-ı Muhammedîye çehre-fersây olurlardı. Anlar fitne-i mezkûreden ve ol fitne ehlinin heybetine müteallık olan ahvâlden kaygısız idiler. Yani takbîl ve tazîmlerinin eserin müşâhede etmediler ki ismet-i hıfzdır. Nitekim Bûstân'da gelir; ayn;

چه تخم افکنی بر همان چشم دار¹³⁰⁵

Bunda delâlet vardır ki, şerr-i fitneden mahfûz olan Nasârâ ekall-i kalîl idi. Zira iclâl-ı ilâhî gâlibdir. Nitekim nice mevâzide tahkîk olunmuşdur. Ve bunda fitneden murâd hem fitne-i dünyâ ve hem fitne-i dîndir. Fitne-i dünyâdan maksûd muhârebe ve mukâteledir ki zikr olundu. Fitne-i dinden murâd ahkâm-ı İncîl'i tağyîr ve tahrîf ve reh-i sedâddan inhirâf ve insirâfdır. Ve fitne-i din fitne-i dünyâdan eşeddir. Zira fitne-i zâhire ile gerçi vücûd-ı zâhiri bi-hasebi'l-gâlib telef ve helâk olur. Fe-emmâ, ten ölürse de sağ olur canın, fehvası üzere hayât-ı uhreviyye bâkîdir. Fitne-i din ise böyle değildir. Zira gâyeti¹³⁰⁶ لا يموت فيها و لا يحيى mazmûnuna müeddî olur. Pes harâbe-i vücûd-ı zâhirinin nihâyeti imâret-i ebediyye ve harâbe-i vücûd-ı bâtınînin encâmı harâb-ı ebedîdir. Zira imâret-i zâhirede fâide yok ve vakti ne kadar medîd olsa yine bünyânı münhedim ve erkânı münkalibdir, i'mâr-ı ümem-i mâziye gibi. Ve bunda işâret vardır ki vâridât-ı kalbiyye ile âmil ve resûl-i Hüdâ'ya tâbi olan kuvâ-yı rûhâniye mekr-i nefsanîden masûn ve keyd-i tabiatden mahfûz ve şerr-i şeytândan emîndir. Zira her çend ki kuvâ-yı şerîre arasında tehâlûf ve temânü'-i arakı müteharrik ve kahr ve inkihâr-ı seyfi meslûldür. Velakin kuvâ-yı hayre hisâr-ı kelâbet-i

¹³⁰⁵ Hangi tohumu ektiysen onun yolunu gözle.

¹³⁰⁶ Orada ne ölüm vardır ne de dirilmek. (Tâ-hâ 74)

ilâhîde gunûde-i mehd-i ferâğ olmuşlar ve âlem-i müşâhedede deryâ-yı zevke dalmışlardır. Li-muharririhî;

Harâb olsa binâsı künbed-i çerh-i muallânın
Dilim mirâtına toz konmaya asla feleklerden
Kazâ ile düşersem nâra İsmâîl Hakkî ben
Meded-cû olmazam mânend-i İbrâhim meleklerden [568]

ایمن از شر امیران و وزیر

در پناه نام احمد مستجیر

Penâh, pengâh manasınadır ki sığınacak yerdir. Arab melce ve melâz der. Ve tafsilî mürûr etmiştir. Ahmed, resûlullahın esmâ-ı şerife ve a'lâm-ı latîfesindedir ki İncil'de ve Kur'an'da mestûrdur. Demişlerdir ki anların esmâ-ı müsellâ-yı halîfesi esmâ-yı hüsnâ-yı hakkıyye gibi bin bir adedir. Egerçi ki esmâ-ı ilâhiye ile dahi mütehakkık ve mütehallıktır. El-hâsıl cânib-i hakikatleri fenâya nâzır olmakla bin bir aded esmâ-ı ilâhiyye ile mütehallık ve cânib-i sûretleri bekâya dâir olmakla bin bir aded esmâ-ı insâniyye ile mütesemmâ oldular ki cümlesi zâhîren ve bâtunen teşrîf ve tazîm bâbındadır. Ve Ahmed fiilden menkûl olmak mercûhdur. Belki ibtidâ-yı sîga-yı tafdil mevzûdur. Bu sûretde dahi bi-manâ'l-fâil olmak râcihtir. Pes Ahmed isminden ziyâde hâmidîyetleri ve Muhammed isminden ziyâde mahmûdiyetleri zâhir oldu. Ve mahmûdiyyet efâl ve ahlâk cihetinden olmakla Muhammed ile âlem-i ayn-i hârici göre tesmiye olundular. Zira efâl-i hamîde ve ahlâk-ı celîle âlem-i ayna teşrîflerinden sonra zuhûr eyledi. Ve Kur'an'da gelir; ¹³⁰⁷ انك لعلى خلق عظيم Fe-emmâ Hakk'a taalluk eden hâmidîyetleri ibtidâ-yı hilkat-ı rûhâniyelerinden beri emr-i müstemirrdir. Zira lisân-ı rûhânînin suâl ve tekellümü hilkat-ı cismâniyyeye mevkûf değildir. Belki her mevtime cârîdir. Ve bundan gayri dahi vech ve esmâya müteallık olan kelâm sûre-i Saf'da tefsîrimiz rûhu'l-Beyân ve kitâbımız Mecû'l-Beşîr li-Eclî't-Tebşîr'den taleb oluna. Müstecîr, ism-i fâildir, zinhâr ve aman dileyici manasına. Masdarı isticâredir. ¹³⁰⁸ يقال استجار اى طلب ان يجار و ينقذ و يخلص من الظلم و الجور Pes icârenin hemzesi selb ve izâle için olur.

Manâ-yı beyt budur ki; ol nefer-i mezkûr şerr-i emîrân u vezîrden bî-bâk olup nâm-ı Ahmed'in pengâhında Hak'dan aman dileyici oldular. Ve âher şer ve şûr ve fitneden ol nâm bereketine amân buldular. Bunda işâret vardır ki rûha istinâd ve ilticâ eden kuvâ-yı vücûd akl-ı cüz'î ve hevâ ve sâir kuvâ-yı şerîre elinden halâs olur. Zira rûh müeyyid-i min indellahdır. Nitekim Kur'an'da gelir; ¹³⁰⁹ هو الذى ايدك بنصره و بالمؤمنين ve Ahmed mertebe-i rûhda alemdir. Zira

¹³⁰⁷ Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin. (Kalem 4)

¹³⁰⁸ İstecâre, yani zulüm ve haksızlıktan kurtulmayı istedi.

¹³⁰⁹ O, seni yardımıyla ve müminleriyle destekleyenlerdir. (Enfal 62)

mertebe-i rûh a‘delü’l-merâtibdir. Onunçün resûlullah sallallahü aleyhi [569] ve sellem vakt-i teblîğ ve irşâdda merteb-i rûhdan aşağı tenezzül etmişdir. Sâir erbâb-ı irşâd ise böyle değildir. Belki anlar aksâ-yı merâtib-i tabîata tenezzül ederler, tâ ki irşâd-ı nâs temâm ola. Ve bunda remz vardır ki, belâdan tehallus için dua ve arz-ı ihtiyâc lâzımdır, ta ki mekâbire-i rubûbiyyet lâzım gelmeye. Zira cemî eczâ-ı vücûd Hak’dan hâline göre nev`en cûd ister. Pes Hakk’a ifâ-ı hak etmek şân-ı kümmeldendir. Sahîfe-i beyâna keşîde olan Erkâm’dır ki bir gün şehvet-engîz hitta-ı Bağdâd ve belki âmme-i bilâd olan Şeyh Marûf Kerhî kuddise sırruhû tebrîd kasdıyle göze âb vaz etmiş idi. Hûr-i cinândan bir câriye çehre-nümâ oldu ki mezâk-ı leâbı âb-ı müberredden şîrîn ve şerbet-i zülâli visâl-i kevserden nem-gîn idi. Şeyh ol câriyeye âğâz-ı kelâm edip ¹³¹⁰من انت diye suâl etdikde ol dahi لا يبرد الماء في الكيزان ¹³¹¹ dedi. Ve şeyh kûz-i mezbûru alıp zemîne ilkâ ve pâre pâre kıldı. Ve ol pâreleri Şeyh Şiblî kuddise sırruhû ziyârete vardıkça savmaa-ı Marûf’da görürdü. Şöyle ki defin-i arz ve bî-nişân olunca kimse ol pârehâ-yı göze vaz-ı yed etmedi. Pes rûh-ı hikâye budur ki, Şeyh Marûf ol câriyenin nasîbe-i nefis-i zâkiyesi olduğun bildi ve kesr-i gözede câriyeye teslim oldu. Ve bana câriye gerekmez, Hak kâfidir, demedi. Zira bilirdi ki her cüz-i insân bir matlûb-ı hakîkiye tâlibdir ki onu andan imsâk etmek fi`l-hakîka zulmdür. Pes ve duâ ve isticâre def-i mezâr içindir. Ve kâh olur ki celb-i menâfi dahi olur. Onunçün fâhr-ı âlem sallallahü aleyhi ve sellem sûret-i ûlâya göre ¹³¹²و اسألوا الله العفو و العافية من كل بلية buyururlardı. Ve sûret-i sâniyeye göre her sabâh vakt-i bîdârîde ¹³¹³اللهم ارزقني diye zemzeme-pervâz olurlardı. İşte kâmillerin böyle hâlât-ı acîbesi vardır ki idrâkden hafîdir. Onunçün kıyâs-ı nefis câiz değildir. Li-muharririhî;

Ruh-ı zîbâ yaraşır kâmil olanlar gözüne
N’ola ger baksalar ibretle güzeller yüzüne
Güzelin gözlerine sırma çeker hûru’l-îyn
Lezzet-i lafzı için kand katarlar sözüne

نسل ايشان نيزهم بسيار شد

نور احمد ناصر آمد يار شد

Nesl, veledir. Zira pederinden nâsil yani munfasıldır. Nâsır, nusret ile velâyet miyânında fark budur ki velf olan kâh olur ki mansûrdan ecnebî olur. [570] Pes ikisinin miyânında umûm ve husûs min vech vardır.

Mana-yı beyt budur ki; gürûh-ı mezkûrun tazîm-i nâm-ı Ahmedî bereket ve hürmetine nesl ü veledi dahi bisyâr u vâfir oldu. Ve teselsül ve teşe’uü buldu. Sâir muhârebede bulunup dîn

¹³¹⁰ Sen kiminsin?

¹³¹¹ Kazanda suyu soğutmayan kimseye aitim.

¹³¹² Her türlü felaket karşısında Allah’tan bağışlanma ve iyilik isteyin. (Lafzen aynı olmamakla beraber aynı anlama gelen bir başka hadis, Sahih-i Buhari, Kitabu’l-cihâd ve’s-siyer, 2801)

¹³¹³ Allahım, beni rızıklandır.

ü dünyâ fitnesine düşenlerin ise ekserinin nesli munkati ve silsilesi munkariz oldu. Sebebi bu oldu ki nûr-ı Ahmed müstecîr olanlara yardımcı geldi ve yâr u musâhib oldu. Pes bu yüzden mansûr olup hayât buldular. Ve ehl-i nesl ve zürriyet oldular. Müstehîn olanlara ise nûr-ı Ahmed nâsırdan harf sukûtuyla nâr geldi. Anları yakıp kül eyledi. Bundan fehm olunur ki, zâlimin ömrü kasîr ve nesli munkarizdir. Nitekim demişlerdir ki;

Doğın durmaz ziyânkâr olduğu için Yaşar herkes kim âzar olduğu için

Ve bunda remz vardır ki, ol sırta ki İmâm Ali raziyellâhü anh buyurmuşlardır; و اکثر عدداً¹³¹⁴ Nitekim bu makâlenin mazmûnu veled-i Alî raziyellâhü anhde idrâk olundu. Zira Hazret-i Hüseyin raziyellâhü anh vâkıa-ı Kerbelâ'da âmme-i ehl-i beyti ile şerbet-i şehâdet nûş edip ferzend-i dilbendi Zeyne'l-âbidîn Ali raziyellâhü anh henüz razî¹³¹⁵ olmakla kemend-i ibtilâdan o necât bulmuşdu. Fakat sonra Allah tealâ kesîr-i tayyibi onun sulbunden ihrâc etdikde sâdât-ı kirâmdır. Ve bunda işâret vardır ki nefs ebter ve maktû¹³¹⁶ ve rûh ve kalb nâmî ve müterebbîdir. Zira a'mâl-i sâlihanın sevâbı efzûn olmaktadır. Ve bir dahi a'mâl-i sâliha ve ahvâl-i sâdika ve ahlâk-ı rûhâniye ve evsâf-ı rabbâniye evlâd ve etbâ-ı rûh ve kalbdır. Nefsde ise meânî-i mezkûre yoktur. Belki nefis hayrât ve hasenâtdan akîmdir. Ve bunda telvîh vardır ki muteber olan nesl eğer sûrî ve eğer manevî, kitâbla âmil ve ahkâm ve şerâyide kâmil olandır. Pes bundan mâdasında meymenet yok ve belki zalâl ve izlâl yüzünden zararı çokdur. Onunçün bazı turuk ehline kalîl olan itbâ¹³¹⁵ dahi و الباقي همج¹³¹⁵ makûlesidir. Zira metbûları câm-ı sahbâ-yı aşkdan içmemişler ve keyfiyyet-i rehîk-i zevkle mâsivâdan geçmemişlerdir. Pes etibbâin dahi bâde-nûş-ı meclis-i hâzır olmadıkları memnû ve onların dilinde hâlet-i vech-i sahîhden bir neşve vardır, diyenlerin sözleri gayr-ı mesmûdur. Suâl olunursa ki nâkısdan kâmil tevellüd etmez mi? Nitekim Kur'an'da gelir; يخرج الحي من الميت¹³¹⁶ [571] Cevâb budur ki, kâfirden Müslümân tevellüd eder. Velâkin Müslüman kâfire hizmetkâr olmaz, fa'ref cidden. Ve ol ki bazı şâkirdler üztâzların geçmişlerdir. Bu manâ üstâzda fi'l-cümle kemâl olmakla menûtdur. Ve illa nisbet-i mürtefi¹³¹⁶dir. Fe'fhem cidden. Li-muharririhî;

Binâya mukaddem gerekdir temel Yürü bi-temel etme sarf-ı amel
Serâba kadem-i rence kılma sakın Sırr-ı âba var hâsıl olsun emel

وان كروه ديكر از نصرانيان

نام احمد داشتندى مستهان

¹³¹⁴ Kılıcın geri kalamı sayıca daha çoktur.

¹³¹⁵ Kalanlar kana kana içti.

¹³¹⁶ Ölüden diri çıkartır. (En'âm 95)

Müstehân, hîn ü zelîl ve hor u hakîr tutulmuş demektir. Kâle fi Tâcü'l-Mesâdir; کردن
الاستهانة استخفاف¹³¹⁷

Mana-yı beyt budur ki; ve Nasârâdan ol bir gürûh ki nâm-ı Ahmed'i hor tutmuşlar ve hakk-ı tazîmi yerine getirmemişler idi. Pes bu kelâm beyt-i lâhika merhûndur. Bundan fehm olunur ki, her tâife arasında ehl-i celâl ve ehl-i cemâl vardır ki her biri muktezâ-yı fitratları üzerine cârî olurlar. Pes celâl ehli halkı tazîm ve hakkı tahkîrle mevsûf ve cemâl ehli onun hilâf u aksi ile marûfdur. Eğerçi ki cemâl ehli olanlar dahi fi'l-hakîka halka mertebelerine göre tazîm ederler. Zira cemî eşyâ mezâhir-i esmâdır. Ve mezâhirde zâhiri şuhûd edenler zâhiri tabîyyetle mazharı dahi hoş görüp ikisine dahi tazîm ederler. Meğer şer'in maktele emr etdiği nesne ola. Bu sûretde emr-i seyyidden taşra çıkmazlar. Ve Futuhât-ı Mekkiye'de gelir ki, izzet-i halk olanlar mezâhir-i izzet-i ilâhîdir. Pes kaçan sen müddei-i irfân bir kimse görsen ki hükkâm ve ümerâ ve vüzerâ ve selâtin üzerlerine teazzüz eder, bil ki ol kimse ârif-i billah değildir. Zira ulemâ-ı billah olanlar izzet-i ilâhiyye tahtında ezilledir.

Mahkîdir ki, bazı urefâ bazı umerâ meclisine dâhil oldukda berk-i dıraht gibi mürteid olmağa başladı. Sâhib-i mescis olan emîr her çend ki müvânese ve mübâsata gösterdi, onun ol kadr-i mehâbet ve iclâli ziyâde oldu. Zira mirât-ı kâinâtda şuhûd ve izzet-i ilâhiyye ehli idi. Bizim a'sârımızda bazı erbâb-ı câh chlullaha ta'n edip, bunlar bizden niçin muteber olurlar, biz de hod bunların halleri yokdur, derler. Bilmezler ki böyle mütegayyir ve münfail olanların tegayyür ve infîali şuhûd-ı kâminden nâşi veyahud muktezâ-yı beşeriyetden fâşîdir. Ta'n edenler ise bu manâdan [572] muhteciblerdir. Onunçün cehillerinden küstahlıklar ederler ve tarîka-i tearruza giderler. Li-muharririhî;

Görmesün rûhların ağyâr deyü
Görmeyenler verâ-ı perdede yüz

Bürünür yar perde her yerde
Zann ederler yüzü kuru yerde

مستهان و خوار كشتند از فتن

از وزير شوم رأى و شوم فن

Fiten, fa'nın kesriyle, fitnenin cemidir ki merrâren şerh olunmuşdur. Şûm re'y, yaramaz ve hayırsız rey ve fikirli. Ve bazılar dediler ki المرأى ما ادى اليه الفكر¹³¹⁸ Fenn, teşdîd ile, Arabî'dir. Birkaç manâya gelir. Burada münâsib olan hâl ve tezyîn manalarına olmaktır. Zira vezîr-i mezbûr fi-nefsi'l-emr şom hâl olduğundan gayrı şom tezyîn idi ki tesvîlât ve tezyînât ile halkı râh-ı râstdan ihrâc ve iz'âc eyledi.

¹³¹⁷ İstihâne, hafife almak.

¹³¹⁸ Düşüncenin kendisine götürdüğü görtüş.

Mana-yı beyt budur ki; nâm-ı Ahmed'i istihfâf eden gürûh ise vâki olan fitneler ve fesâdlar ve mekr ucundan hor ve zelîl oldular. Yani ol fitneler ki vezîr-i meş'ûm ve şom rey ve şom hâl tarafından hâsıl olmuş idi. Pes âkîbet, ayn;

بیجیده شود به پای هر کس عملش¹³¹⁹

vefkince cezâ-i amellerin buldular. Ve dahi, ayn;

رطب تاورد چوب خر زهره بار

msdakınca gars etdikleri zehr ağacından ekl edip helâk oldular. Bade-zâ, bunların müstehân ve hor oldukları bazılarının katli ile fezâhletleri ve bakıyyetü's-süyûf olanlarının dahi ta'yîr-i din ile kabâhatleridir. Pes bundan fehmi olundu ki, sücdâya yâr olanlar saîd ve nâcî ve eşkiyâyâ musâhib olanlar şakî ve hâlik olurlar. Ve kezâlik dîni ve âsâr-ı dîni ve esmâ-ı ehl-i dîni zelîl ve hakîr tutanlar zillet ve hakâret bulurlar. Bu cihetdendir ki mushafı bî-tehâret mes etmezler ve cenâbet hâlinde kable'l-gusl ve'l-vudû' lisânlarına ezkârdan bir nesne almazlar. Belki heds-i asgar hâlinde bile tazîmden hâli olmazlar. Nitekim hikâye-i Gaznevîyye mürûr etdi. Ve tesâüb ve temettâ hâlinde dahi imsâk ederler. Nitekim Kur'an'de gelir; سبح اسم ربك الاعلى¹³²⁰ Hazret-i Osman raziyellahü anh buyurmuşlardır; İslâmı müşerref olaldan beri kizb etmedim. Resûlullah mübâyaa kıldan beri yemînim ile fercimi mess etmedim. Ve Kur'an kırâat edelden beri kerrâs yemedim. Kerrâs, remmân vezni üzere bukûlden bir nevdîr ki Acem gendenâ der, râyiha-ı kerîhesi vardır. Ve Hazret-i Ali kerremellahü veche buyurmuşlardır ki; [573] cemâl-i resûlullah sallallahü aleyhi ve selleme nazar edeli fercime tevcîh-i basar etmedim. Bundan murâd vech-i resûlullahı ve ana taalluk eden nazarı ve basırayı tazîmdir. Li-muharririhî;

Gören ol sürûru görür tûbâyı

Okur ol kâmete fetûbâyı

Der gören vechinin Allah Allah

Görmedin böyle rûh-ı zîbâyı

مخبط دینشان و حکمشان

از بی طومار های کز بیان

يقال خبط البعير الارض بيده ضربها و منه قيل خبط خبط عشواء و هي الناقة التي في بصرها Mahbat,

¹³²¹ ضعف و تخبطت اذا مشت لاتتو في شيئا و خبط الشجر ضربها بالعصاء ليسقط ورقها و تخبطه الشيطان افسده

¹³²² قال في تاج المصادر التخبيط تباه و ناقص عقل كرفتن و بر بصيرت نارفتن

¹³¹⁹ Herkesin işi ayağına dolaşır.

¹³²⁰ Yüce Rabb'inin adını tesbih et. (an) (Ala 1)

¹³²¹ Mahbat, devenin adım atışıdır. Şöyle denmiştir, gece körü devesinin adım atışıdır. Aşva, gözünde zayıflık olan deve. Bu deve yürüdüğü zaman hiçbir şeyden korunamaz. Habata şecere ise, asa ile yaprakların düşmesi için ağaca vurmak demektir. Şeytan için kullanıldığında şeytanın ifsâd etmesi anlamına gelir.

Mana-yı beyt budur ki; hem ol gürûhun dini sâkit ve fâsid ve ahkâm ve şerâyii sakîm ve kâsid oldu. Eğri beyânî ve muharref ve mugayyer yazılı olan tomarlardan ötürü yani ol tomarlarda ahkâm ve şerâyi-i dîn-i İsâ tahrîf olunmakla dinleri fâsid oldu. Pes fi'l-hakîka bî-din oldular. Ve câizdir ki hükme murâd hükümet ola. Zira hükümetin sıhhati ahkâmın sıhhatine menûtdur. Pes ahkâmda sıhhat olmayacak hükme dahi olmaz. Ve kâh olur ki ahkâmda sıhhat var iken hükümetde sıhhat olmaz, din-i Muhammedî'de ehl-i irtisâ ve ashâb-ı cehl yüzünden olduğu gibi. Ve bundan fehm olunur ki, mechûlu'l-asl olan mecmûalara ve defterlere bakıp umûr-i katiyyede anlarla amel etmemek gerekdir. Zira sıhhat-i nükûlde şübhe vardır. Ve kezâlik gazel mecmûları dahi mücâzât ile meşhûn olmakla anları istishâb etmek yokdur. Meğer bazı kasâid-i hüsnîye ki kırâati neşât-ı dile bâis ve mütâlaası fîrah u sürûr-i kalbe bâdî ola. Bu dahi zuefâ hâlidir. Zira Kur'an ve kelimât-ı kibâr cümleden ignâ eder. Ve ol ki İbn Hayyâm kıtasında gelir;

که انسانرا بود کسب کمالی

زمانی بحث درس و قیل و قالی

¹³²³ که خاطر را شود دفع ملالی

زمانی شعر و شطرنج و حکایات

Bu dahi nazarı zâhirledir. Husûsan lu'b-ı satranc memnûdur. Ve bazı erbâb-ı hakikat setr-i hâl için libâs-ı mecâzda tekellüm etmişlerdir, kimi Arabî ve kimi Farîsî ve kimi Türkî ve li-küllî veche maksûd hakîkatdir. Ne yüzden olursa ahz etmek gerekdir. Nitekim اینما وجدها اخذها نیتکیم ضالة المؤمن ¹³²⁴ الحکمة [574] Bilâ-te'vîl mecâz sarf söylemek isrâf-ı ömrdür ve tazyî-i vaktdir. Pes âkile lâyıkdir ki mekâsid ile iktifâ eyleye, zevâide itibâr etmeye. Li-muharririhî;

Zülf-i yârî beyân eder herkes

Ger mecâz ise var andan eli kes

Var kemendine dolaşma anın

Var teşvîşe düşürme cânın

Hired ehli edemez bahs-i celâl

Belki aşk ehli bile olur lâl

نام احمد چون چنین یاری کند

تا که نورش چون نهکداری کند

Yârî, ve yâverî muâvenet manasında istimâl olunur. Eğerçi ki İbn Kemâl zâhib olduğu üzere muâvenetde asl ve hakîkat olan yâverî lafzıdır. Yârînin ol manâya itlâkı bi-tarîki'l-mecâzdir. Yani yârînin manâ-yı hakîkisi musâhebetdir. Velakin musâhibe îânet lâzım olmakla münâsib manâsına olan yârî muîn üzerine itlâk eylediler. Nigeh-dâr, sakıncı ve hıfz edici.

Mana-yı beyt budur ki, çünkü nâm-ı Ahmed bunculayın muâvenet eyleye ki Nasârânın ehl-i tazîmine etdiği nusret ve muâvenetdir, âgâh ol ki onun nûr u hakîkati ne vechle nigâhdarlık

¹³²² Tâcu'l-Mesâdir'de gelir; Tahbit, aklı yok olmak, eksik olmak ve basiretsiz olmak.

¹³²³ Bir müddet ders ve ilimle uğraşarak ömürü harcamak bir insanın olgunluk kazanmasını sağlar. Şiir, satranç ve hikayelerle geçirmek ise gönüldeki sıkıntıları yok eder.

¹³²⁴ Hikmet Mü'minün yitiğidir. Onu nerede bulursa alsın. (Sünen-i İbn-i Mace, Kitabu'z-Zuhd, 4159)

ve hâfızlık eyler ve ana nev-i taalluku olan dahi buna kıyâs oluna. Nitekim Seyfullahü'l-meslûl olan Hâlid bin Velid raziyyellahü anh resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem bazı şa'râtın berây-ı nusret dâime istishâb eder ve gazaları anınla bile cylerdi. Ve bu sırta dâirdir ki mâ-ı zemzem ile meblûl estâr-ı Kâbe betânesinden masnû ve muhît olan kefene rağbet ederler. Ve bu cihetdendir ki kubûr-ı mevî üzerine mesâhif vaz olunur ve Kur'an okunur. Ve karâfs üzerine Kur'an kitâbet olunup mevtânın ellerine konulur ve meyyitin alınca besmele ve kefenine ahidnâme yazılır. Suâl olunursa ki, Gazve-i Uhud manâ-yı mezkûru münâfidir. Zira kendilerinin nûr-ı cemâli ol ma'rekede pertev-endâz idi. Cevâb budur ki, muhârebe ile me'mûr olan enbiyâ aleyhimi's-selâm inhizâm ve katl ile asla muttasıf değillerdir. Pes, resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem me'mûru bi'l-kitâl olmakla vâkıa-ı Uhud'da evvelen ve âhiren mansûr ve merkezinde sâbit ve pâydar idi. Binâen alâ hazâ bir kimse ana münhezim oldu dese kâfir olur. Ve ol ki bazı ashâb arasında ol vâkıada nev'an perişanlık zuhûr eyledi. Pend-i resûlden zuhûlden nâşî oldu. Pes miyânda olan bu makûle ahvâl-ı [575] arızaya iltifât olunmaz. Zira inhizâmda asl metbû'dur. Pes metbû'da inhizâm olmayacak itbâ'da olan harekâtın vücûdu adem hükmündedir. Ale'l-usûl efâzıl-ı ashâb ve belki cümlesi mahfûzlardır. Yani anlarda nûr-ı fitrat müz'î ve münîr olmakla çerâğ-ı şecâat dahi hâne-i dillerine rûşenâyî-i bahş idi. Pes perişanlık havf ü cobne dâir değildir. Belki gayr-ı ahvâl-i âriziye mahmûldur. هذا هو الحق من المقال و عليه اصحاب الحال و الحال ¹³²⁵ I.î-muharririhî;

Her müje bir nîze-i satvet gelir ashâbdan
 Gamzesine kim durur ol zümrenin ahzâbdan
 Gamzesi hûn-rîz olıcak var kıyâs et nîze sen
 Nârası hod cân alır zoruyla şeyh ü şâbdan

Vallahü'l-muîn.

نام احمد چون حصارى شد حصين
 تا چه با شد ذات آن روح الامين

Hisâr ve hısn ve hasîn, hisâr hısn-ı metîn demektir. Nitekim bâlâda şerh olunmuş ve hisâr ve kal'a miyânında olan fark dahi orada bilinmişdir. Tâ, böyle yerlerde makâm-ı tahzîr ve tenbîhde istimâl olunur, sakın ve âgâh ol manasına. Beyt-i sâbıkda olan tâ dahi böyledir. Zât, demişlerdir ki zât, eğerçi aslda zûnun müennesidir. Lakin bu ta manâ-yı te'nîse delâletden münsalihdir. Şöyle ki, ta-ı aslıyye mecrâsına icrâ olunmuşdur. Sonra manâ-yı nefsi hakikat üzerine itlâk olundu. Onunçün nisbetde tâ'yı isbât edip zâtî dediler. Ve Allah tealânın üzerine itlâkını tecvîz eylediler. Maa-hâzâ allâme demediler, tâ'dan ötürü. Zira te'nîs ibhâm eder. Eğerçi mübâlağaya mahmûldur. Rûhu'l-emîn, rûhu'l-kuds gibi mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlindedir.

¹³²⁵ Hal ve kâl ehlinin üzerinde ittifak ettikleri hak bir sözdür.

Ziyâde ihtisâs üzerine tenbîh için. Zira sıfatın şânı mevsûfa mensûb olmaktır. Pes kaçan mevsûf sıfata muzâf olsa sıfata mensûb olup manâ-yı ihtisâs ziyâde olur. Burada rûhu'l-emîn'den murâd resûlullah sallallahü aleyhi ve sellemdir. Rûh olduğu budur ki, hayât-ı kulûb ve ervâh olan Kur'an ile mebûsdur. Ve bir dahi rûh-ı mücessem gibidir. Yani kalben ve kâliben eltaf-ı eşyâdır. Onunçün ana cemi azâ ve kuvâsına göre hicâb yok idi. Nitekim mahallinde takrîr olunmuşdur. Emîn olduğu budur ki vahy-i Rahmanî ve sırr-ı Rabbanînin emânetdârıdır. Şöyle ki ol bâr-ı emâneti andan gayrı kimse ol vechle hâmil olmamış ve onun nigeş-dâr olduğu hazâne-i esrâra [576] kimse yol bulmamışdır. Ve Cebrâile dahi rûhu'l-emîn denildi. Zira emînü'l-vahydir. Ve bazı letâifde gelir;

درین زمانه مکر جبرئیل امین باشد¹³²⁶

امین مجوی و مکو با کسی امانت عشق

Bundan fehm olunur ki, vahy-i hafî ve celî hakk-ı Ali idi. Velakin Cebrâil Muhammed aleyhisselâma tenzilde hatâ etdi, diyen kâfir oldu. Zira Hazret-i Ali raziyeallahü anhe nuzûl eden mertebe-i velâyetdir, fakat. Nitekim hadîsde gelir; ¹³²⁷یا علی انت منی بمنزلة هرون من موسى الا انه لا بنی بعدی; mertebe-i velâyet ise ilhâmı olur. Eğerçi bazıları ana vahy dahi ıtlâk etdiler. Nitekim bâlâda bilindi. Ve ilhâm dahi vahy gibi kâh bi'l-vâsita ve kâh bilâ vâsita olur. Bi'l-vâsita olduğu sûrette Cebrâil vesâtetiyle değildir. Belki sâdin-i kalb olan melek vesâtetiyledir. Pes Cibril âlem-i teayyün-i hâricide enbiyâdan gayrıya kendi teayyünü mertebesinden zâhir olduğu yokdur. Ve bu makâmın ziyâde tafsîle mecâli vardır. Velakin mahalli değildir.

Mana-yı beyt budur ki; nâm-ı Ahmed, çünkü isâbet-i belâ veya fiten ve hucûm-ı nevâib ve mehâz-ı hisâr-ı metîndir. Âgah ol ki ol rûhu'l-emînün zât-ı şerîfi ne olmak gerekdir. Bundan fehm olunur ki, beyt-i sâbıkda nûrdan murâd zât-ı kerîm-i nebevîdir. Pes nûreş vücûdeş demektir. Ve bunda vâris-i resûl olan insân-ı kâmil dahi dâhildir. Zira onun dahi nâmı mübârek ve nefsi nefsi müessir ve vücûd-ı şerîfi ayn-ı rahmetdir. Bu cihetdendir ki nüshalarıyla teberrük ve nefh etdikleri âbla istişfâ ve huzûrlarıyla teyemmün ederler. Onunçün ervâh-ı tayyibe tedbîr ve huzûr ile olmayan umûrda meymenet yokdur. Ve bazı cünûdun inhizâmı dahi anların adem-i huzûruna dâirdir. Ve bunda nâm-ı Ahmed ve Muhammed ve Mahmûd ve Mustafâ'nın şerefine delâlet vardır. Nitekim bazı tefâsili tefsîrimizde ve Müciyyü'l-Beşîr nâm kitabımızda mündericidir. Li-muharririhî;

Şefâat isteyen Ahmed'den Ahmed nâm olan gelsin
Dü âlemde nigâhı Mustafâ'dan kâm alan gelsin
Olur elbet Muhammed himmetinden âkıbet Mahmûd
Peygamberden husûl-ı kâm için peygâm alan gelsin

¹³²⁶ Emin arama ve Cibril-i emîn de olsa aşkın emanetini kimseye söyleme.

¹³²⁷ Ey Ali, sen bana karşı Harun'un Musa'ya karşı olan vaziyetindesin. Şu kadar var ki benden sonra peygamber yoktur. (Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-enbiyâ, 50, Megazî, 78, Sahih-i Müslim, İmaret, 44, Sünen-i Tirmizî, Fiten, 43)

Bade-zâ bu şerh-i meânî-i meşhûn ve maârif-i makrûndan bu mücellid-i kebîr ve bu mahalde encâma resîde oldu. Ve bir eâlim-i manâda ارسـل الفـصـ اليـه diye işâret olundu. Yani bu fass-ı şerîf ve kıymetdâr ve bu nîkîn-i latîf ve pür itibârı Hazret-i Mevlanâ kuddise sırruhûya irsâl eyle. Zira maksûd-ı cilve-ger-hîz husûl oldu ve fermân-i münîf cenâblarına itâat yerin buldu. Zirâ evâil-i şerhde Hazret-i [577] Mevlanâ'nın bu fakîre kendi hâtimlerin irsâl etdikleri ve emr-i tahrîre imtisâl etsin dedikleri keşîde-i silk-i beyân kılınmış idi. Fassdan murad ise nîkîni hâtîme-i dildir ki üzerine nukûş-ı maârif-i ilâhiyyeve suver-i hakâyık-ı rabbâniye nakş u nigârîde olmuştur ki Kitâb-ı Mesnevî ol nukûş u suver-i hakîkiyyenin bir eseridir. Pes bu mahalde irsâl-i fasla emrin vürûdu bu şerh-i nîkîn-asânın bu mahalde hatmini iş'âr ve ve kemâl-i kabûlünü izhârdır.

Hakkiyâ oldu hizmetin meşkûr
Er seni etdi bu şerhin tasdik

Var şükr eyle ebedî olma kefür
Gör neler verdi sana rabb-i gafûr

Bi-hamdilillahi'l-meliki'l-mennân. Bu fass-ı şerîf hakâyık-ı şikâr ve füsûsu'l-hikem-i sâni ve nüsûsu'l-hakâyık-i ehl-i meânî oldu. Ve Hazret-i Mevlanâ'nın kalem-i kabûlü ile imzâ ve mühr-i itibârı ile hatem mertebesin buldu.

Hakkiyâ çünkü sıdk-ı davâma
Cân u dilden bu kitâb-ı Hakk'a

Oldu bürhân uşâhidim vâfir
Oldu imân getirmeyen kâfir

Ve bu mahallin letâifindendir, nun'la hatem eyledi. Tâ ki bidâyetinin nihâyetine rücuu sırrı zâhir ve bâhir ola. Zira nun mertebe-i ehâdiyyet olan noktaya işâretdir ki ümmü'l-kitâb dahi derler. Zira asl-ı kitâb-ı vücûddur ki mertebe-i kenz-i mahfidir. Ve muhbire müctemi-i midâd-ı mevâd-ı nukûş-ı hurûf olduğu gibi âlem-i nûn dahi müctemi-i midâd-ı mevâd-ı nüfûs-ı âlem vusûl-ı kâinâtdır. Pes bu manâya göre nunla hatem melîh ve latîf düşmüştür. Nitekim bâ ile iftitâhın sırrı budur ki bâ ol teayyunâta işâretdir. Pes hurûfda zuhûr cihetinden cümleden evvel harf bâ'dır. Onunçün nokta-ı vâhîde tahtına vaz olundu. Bazı nokta-ı vâhîdede hem teayyün ola ve hem cemi teayyunâtın sırrı nokta ile dâire olmasına işâret vardır. Ve Hazret-i Ali raziyellahu anhdan mervîdir ki buyurmuşlardır ki، ¹³²⁸انا تلك النقطة تحت الباء Ve demişlerdir ki ¹³²⁹نقطة كثرة الجاهلون العلم Yani nokta bast olunup harf ve harfden kelime ve kelimededen kelâm ve kelâmdan Kur'ân zâhir olmuştur. Pes bunlar biri birlerine âyinedir. Nitekim metin şerhe ve şerh dahi hâşiyeye muhtâc olur. Tâ ki teksîrle teysîr buluna. Zira fehm ü idrâkde mübtedî ve mütevassıt ve muntehî berâber değıllerdir. Onunçün akl üç mertebede zuhûr etdi. Nitekim bâlâda tafsîl olundu. Ve keşf dahi merâtib üzerinedir. El-hâsil ehl-i rüsûm arasında keşf ü izâh için tafsîle hâcet [578] olduğu gibi ehl-i hakâyık arasında dahi vardır. Onunçün nice kütüb-i celîle tasnîf etmişlerdir, tâ ki tâlib-i

¹³²⁸ Ben ba'nun altındaki noktayım.

¹³²⁹ İlim bir noktadır, onu cahiller çoğalttı.

Hak olanlara imdâd ola. Ve her biri sülûklarında tereffü bula. Ve bunun sırrı zât u sıfât u eîle dâirdir. Yani Allah tealâ esmâ ve sıfâtıyla tecellî etmişdi. Hakâyık-ı zâtî zâhir olmazdı. Pes kitâb-ı vücûdu şerh eyleyip noktadan hurûf-ı şüûn ve kelimât-ı ayân ve âyât-ı ervâh ve suver-i ecsâm gösterip teayyünâtı tertîb eyledi, tâ ki sâhib-i basîret olan kimse ¹³³⁰ سترهيم آياتنا في آفاق و في انفسهم fehvâsı üzere şevâhidi mutâlaa edip tecelli-i Hakk'a mazhar ola ve hilye-i esmâ ve sıfâtla mütehallî olup kemâl-i ilâhî ile zuhûr bula ki hübût-ı arzdan murâd bu manâyı tahsîldir. Nitekim merrâren işâret olunmuşdur. Li-muharririhî;

Batının olsa kaçan bahr-ı şühûd   Sedef-i dilde cevâhir bulunur
Eline alma o her mühreyi kim   Sonra yapanlara tarh olunur

Ve lafz-ı emîn ile hatm vâki oldu, tâ ki Kitâb-ı Mesnevî ve bu şerh-i şerîfe Rûhu'l-Mesnevî diye tesmiye olunmuşdur. Ehl-i dil elinde emânet olunduğu zâhir ola. Ve emânetin hükmü budur ki bunların esrârı erbâbına te'diye oluna. Ve sû-i fehmden nâşî bazı mevâzide ihtilâf vâki olursa te'vîl-i sahîh ile ol mevzuun hadd-i hakîkisi bilinc. Zira zemânede zevk ehli kem-yâbdır. Ve olanların ahvâli dahi hayâlete meşûbdur. Bu sebebdendir ki bu kitâb mîzân-ı zerle vezn olunmuşdur. Yani dü kefe-i mizân tesviye olunduğu gibi bu kitâbın dahi hakîkati şerfat ile tatbîk olunup mû be-mû tedkîkle sarf-ı makdûr olunmuşdur. Eğerçi ki bu manâyı fi'l-hakîka tertîb-i akl ile netîce-pezir olmaz. Belki ilhâmla vücûd bulur. Zira her ilham-ı sahîhde nazar olmaz. Belki nazar dedikleri nazarda olur. Fe'fhem cidden. Li-muharririhî;

Kâmilü'l-akl olan Adem keşfi pîşe cylesin
Ermeyen keşf-i sahîha aklı تنها neylesin
Şöyle dursun sû-ı fehmden ehli olan ehl-i hîred
Var ise noksan kitâbımda mükâşif söylesin

Ve rûhu'l-emîn ile hatmda bu kitâbın ismine remz vardır. Nitekim ünvân-ı kitâbda işâret olunmuşdur ki;

يافت جسم مثنوى روح نوى   جاء اسم الشرح روح المثنوى ¹³³¹

Pes rûhdan murâd sebab-i hayâtdır ki bu şerh-i celîl ile Kitâb-ı Mesnevî tâzelenip hayât-ı nev bulmuşdur. Ve bunu bu vechle ikmâl farz u takdîr olursa fark mücelled-i kebîr olur. Velakin yek mücellede çihil mücelled derc olunup ¹³³² العارف [579] يكفيه الاشارة fehvâsı ve ¹³³³ القليل يدل على الكثير muktezâsı üzere ser-i kalem ceyb-i iktifâya çekildi. Velâkin tekâmîl bâbından olmakla bu nazmla

¹³³⁰ İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz. (Fussilet 53)

¹³³¹ Mesnevi'nin cismi yeni bir rûh buldu. Onun ismi Şerhü rûhu'l-Mesnevî geldi.

¹³³² Arif bir işareten anlar.

¹³³³ Az çoğa delildir.

dahi târih-i kitâbe işâret olundu, tâ ki erbâb-ı nihâyetü'l-asr sırrını andan istifâde ederler. Ol nazm budur;

Bu kitâb esrâr-ı Hakk'a cür'a-dânımdır benim
Zevk-bahşâ-yı dimâğ-ı âşüfte-kânımdır benim

Teşne-kân-ı mârifetden kat eder tâb^c-ı dili
Lüle-i ser çeşme-i feyz-i dehânımdır benim

Bir çerâğ-ı pertev endâz-ı meânidir bu kim
Rûşinâ-yı bahş-ı bezm-i ârifânımdır benim

Ben buna hûn-ı ciğer nûr-ı basar sarf eyledim
Merdümümdür nokta-ı hat surhu kânımdır benim

Saff-ı satrı ehl-i davâ ile cenk etmek için
Seyfidir râ'lar elifler hem sinânımdır benim

Si ve dü harf-ı meânîden dür-i yektâ dizip
Bu beyânı rişte-bend eden benâmımdır benim

Bıkr-ı ilmim hânedân ve nesr u nazmım ana beyt
Hûr-ı maksûrât için bir haymesânımdır benim

Ziynet-efzâ olmağ için sînc-i ehl-i dile
Fi'l-hakîka bir aceb ikdü'l-cânımdır benim

Katre-i feyzim yedi deryâyı eyler şermsâr
Dil sehâbım âlem-i gayb-âsumânımdır benim

Herkes olmaz mühtedî bu sırra zira bu kitâb
Genc-i dilde özge genc-i şâygânımdır benim

Dâne-i hardal kadr-i naktimde sad sad cüz var
Deh-i hired yek cezm içre hep nihânımdır benim

Cedvel-i surhiyle bu bahr ola mı her giz muhât
Ebyaz u esved muhît olmuş lisânımdır benim

Pîrehen-veş cild setr eyler kitâbım bu Yûsuf'un
Ehl-i keşfe gerçi kim vech-i ayânımdır benim

Ben bu ilmi keşfle bildim, buna sığmaz fikir
Müddeâma lafz u manâ şâh dâanımdır benim

Mevlevîler cemine benden selâm olsun hezâr
Onlara bu berg-i sebz-i gülistânımdır benim

Pes değil mi ârife bu denli şerh-i Mesnevî
Himmat-i dil gerçi ki çâbük ayânımdır benim

Çil değil belki hezârân cild olur yazsam eğer
Feyz-i Hak bahşende-i kâm-ı cenânımdır benim

Etdi mi kimse bu bağa böyle hiç vaz'-ı kadem
 Yoksa bu mahsûs-ı şân-ı bûstânımdır benim
 Bu kalemdir levh-i mahfûza veren ârâyîşi
 Alem-i gayb-ı hüviyet hâmedânımdır benim
 Ne felek bir nokta-ı cüzîdir o rakamda kim
 Şerh edersem sad tabak vâsi cihânımdır benim
 Ben ki şâh-ı ma'nîyim hatmde her nûn u clif
 Hattıma şân vermeye pîr ü cevânımdır benim
 Bu rakam-ı dest-i attardan ebed gelmez ki bû
 Nakş-ı kilik-i sun'-ı Rabb-i müsteânımdır benim [580]
 Mihr ü meh iki sahîfedir felek levhinde kim
 Nât-ı Rûhu'l-Mesnevî'ye zer-fişânımdır benim
 Mesnevi kim nükte-i seba'l-mesânî andadır
 Ana nâzırdır dilim ol mizbânımdır benim
 Mesnevî kim andadır mağz-ı derûn-ı marifet
 Rûz u şeb üzîne-i rûh-ı revânımdır benim
 Mesnevî kim nüsha-ı kübrâdır erbâb-ı dile
 Gerdenimde dâima herz- yemânımdır benim
 Hâtemin irsâl edip emr etdi Mevlanâ bana
 Yazdım onu kim bu bir hoş dâstânımdır benim
 1334 هم درینجا (ارسل الفص اليه) آمدنا ندا
 Ol nidâya imtisâlim hem çünânımdır benim
 Harf-ı cevher-dârla Hakkî dedim târihini
 Her biri mısraın ol bâbı beyânımdır benim
 İşbu nüsha tâlibâna herzecânımdır benim
 Zümre-i erbâb-ı cem'a armâğanımdır benim
 Sene 1116.

شد تمام این شرح ایباتی که بوده فاخره*در دهم روزی ز ایام جمادی الآخره

یعنی ضحوة الجمعه و هو العشر العاشرة من الثلث الاول

من الربيع الثانى من الثلث الثانى من العشر السادس

من العشر الثانى من العقد الثانى من المأمة الثانية

من الالف الثانى من الهجرة الاحمدية عليه

الف الف صلوة صمدية

¹³³⁴ Buraya gelince, bu bölümü sona erdir, nidası geldi.